

श्रीमद्रामायणम्

अनुक्रमणिका

बाल-काण्डः	1
प्रथमः सर्गः — नारदवाक्यम्	1
द्वितीयः सर्गः — ब्रह्मागमनम्	10
तृतीयः सर्गः — काव्यसङ्क्षेपः	14
चतुर्थः सर्गः — अनुक्रमणिका	18
पञ्चमः सर्गः — अयोध्यावर्णनम्	22
षष्ठः सर्गः — राजवर्णनम्	24
सप्तमः सर्गः — अमात्यवर्णनम्	27
अष्टमः सर्गः — सुमन्त्रवाक्यम्	29
नवमः सर्गः — ऋष्यशृङ्खोपारव्यानम्	32
दशमः सर्गः — ऋष्यशृङ्खस्याङ्गदेशानयनप्रकारः	34
एकादशः सर्गः — ऋष्यशृङ्खस्यायोध्याप्रवेशः	37
द्वादशः सर्गः — अश्वमेधसम्भारः	40
त्र्योदशः सर्गः — यज्ञशालाप्रवेशः	42
चतुर्दशः सर्गः — अश्वमेधः	46
पञ्चदशः सर्गः — रावणवधोपायः	52
षोडशः सर्गः — पायसोत्पत्तिः	55
सप्तदशः सर्गः — ऋक्षवानरोत्पत्तिः	59
अष्टादशः सर्गः — श्रीरामाद्यवतारः	62
एकोनविंशः सर्गः — विश्वामित्रवाक्यम्	68
विंशः सर्गः — दशरथवाक्यम्	70
एकविंशः सर्गः — वसिष्ठवाक्यम्	73
द्वाविंशः सर्गः — विद्याप्रदानम्	75
त्र्योविंशः सर्गः — कामाश्रमवासः	78
चतुर्विंशः सर्गः — ताटकावनप्रवेशः	80
पञ्चविंशः सर्गः — ताटकावृत्तान्तः	83
षष्ठिंशः सर्गः — ताटकावधः	85
सप्तविंशः सर्गः — अस्त्रग्रामप्रदानम्	89
अष्टाविंशः सर्गः — अस्त्रसंहारग्रहणम्	92
एकोनत्रिंशः सर्गः — सिद्धाश्रमः	94
त्रिंशः सर्गः — यज्ञरक्षणम्	97
एकत्रिंशः सर्गः — मिथिलाप्रस्थानम्	100

द्वात्रिंशः सर्गः — कुशनाभकन्योपाख्यानम्	102
त्रयस्त्रिंशः सर्गः — ब्रह्मदत्तविवाहः	105
चतुर्स्त्रिंशः सर्गः — विश्वामित्रवंशवर्णनम्	108
पञ्चत्रिंशः सर्गः — उमागङ्गावृत्तान्तसङ्घेपः	110
षष्ठित्रिंशः सर्गः — उमामाहात्प्यम्	112
सप्तत्रिंशः सर्गः — कुमारोत्पत्तिः	115
अष्टात्रिंशः सर्गः — सगरपुत्रजन्म	118
एकोनचत्वारिंशः सर्गः — पृथिवीविदारणम्	121
चत्वारिंशः सर्गः — कपिलदर्शनम्	123
एकचत्वारिंशः सर्गः — सगरयज्ञसमाप्तिः	126
द्विचत्वारिंशः सर्गः — भगीरथवप्रदानम्	129
त्रिचत्वारिंशः सर्गः — गङ्गावतरणम्	131
चतुर्थत्वारिंशः सर्गः — सागरोद्धारः	135
पञ्चचत्वारिंशः सर्गः — अमृतोत्पत्तिः	138
षट्चत्वारिंशः सर्गः — दितिगर्भभेदः	142
सप्तचत्वारिंशः सर्गः — विशालागमनम्	144
अष्टचत्वारिंशः सर्गः — शकाहल्याशापः	146
एकोनपञ्चाशः सर्गः — अहल्याशापमोक्षः	150
पञ्चाशः सर्गः — जनकसमागमः	152
एकपञ्चाशः सर्गः — विश्वामित्रवृत्तम्	155
द्विपञ्चाशः सर्गः — वसिष्ठातिथ्यम्	157
त्रिपञ्चाशः सर्गः — शब्दलानिष्क्रयः	160
चतुःपञ्चाशः सर्गः — पश्चवादिसृष्टिः	162
पञ्चपञ्चाशः सर्गः — विश्वामित्रघनुर्वदाधिगमः	165
षष्ठपञ्चाशः सर्गः — ब्रह्मतेजोबलम्	167
सप्तपञ्चाशः सर्गः — त्रिशङ्कुयाजनप्रार्थना	170
अष्टपञ्चाशः सर्गः — त्रिशङ्कुशापः	172
एकोनषष्ठितमः सर्गः — वासिष्ठशापः	174
षष्ठितमः सर्गः — त्रिशङ्कुस्वर्गः	177
एकषष्ठितमः सर्गः — शुनःशेषपविक्रयः	180
द्विषष्ठितमः सर्गः — अम्बरीशयज्ञः	182
त्रिषष्ठितमः सर्गः — मेनकानिर्वासः	185
चतुःषष्ठितमः सर्गः — रम्भाशापः	188
पञ्चषष्ठितमः सर्गः — ब्रह्मर्षित्वप्राप्तिः	190

षष्ठीष्ठितमः सर्गः — धनुःप्रसङ्गः	193
सप्तष्ठितमः सर्गः — धनुर्भङ्गः	196
अष्टष्ठितमः सर्गः — दशरथाहानम्	199
एकोनसप्ततितमः सर्गः — दशरथजनकसमागमः	201
सप्ततितमः सर्गः — कन्यावरणम्	203
एकसप्ततितमः सर्गः — कन्यादानप्रतिश्रवः	207
द्विसप्ततितमः सर्गः — गोदानमङ्गलम्	210
त्रिसप्ततितमः सर्गः — दशरथपुत्रोद्घावः	212
चतुःसप्ततितमः सर्गः — जामदग्ध्याभियोगः	216
पञ्चसप्ततितमः सर्गः — वैष्णवधनुःप्रशंसा	218
षष्ठीसप्ततितमः सर्गः — जामदग्ध्यप्रतिष्ठम्भः	221
सप्तसप्ततितमः सर्गः — अयोध्याप्रवेशः	223
 अयोध्या-काण्डः	226
प्रथमः सर्गः — रामाभिषेकव्यवसायः	226
द्वितीयः सर्गः — परिषदनुमोदनम्	231
तृतीयः सर्गः — पुत्रानुशासनम्	236
चतुर्थः सर्गः — मात्राशीः परिग्रहः	241
पञ्चमः सर्गः — ब्रतचर्याविधानम्	245
षष्ठः सर्गः — पौरोत्सेकः	248
सप्तमः सर्गः — मन्थरापरिदेवनम्	251
अष्टमः सर्गः — मन्थरोपजापः	254
नवमः सर्गः — रामप्रवासनोपायचिन्ता	258
दशमः सर्गः — कैकेय्यनुनयः	264
एकादशः सर्गः — वरद्वयनिर्बन्धः	268
द्वादशः सर्गः — कैकेयीनिवर्तनप्रयासः	271
त्रयोदशः सर्गः — दशरथविलापः	281
चतुर्दशः सर्गः — कैकेय्युपालम्भः	284
पञ्चदशः सर्गः — सुमन्त्रप्रेषणम्	290
षोडशः सर्गः — रामप्रस्थानम्	295
सप्तदशः सर्गः — रामागमनम्	299
अष्टादशः सर्गः — वनवासनिर्देशः	302
एकोनविंशः सर्गः — रामप्रतिज्ञा	306
विंशः सर्गः — कौसल्याकन्दः	309

एकविंशः सर्गः — कौसल्यालक्ष्मणप्रतिबोधनम्	315
द्वाविंशः सर्गः — दैवप्राबल्यम्	321
त्रयोविंशः सर्गः — लक्ष्मणकोघः	324
चतुर्विंशः सर्गः — कौसल्यार्तिसमाश्वासनम्	328
पञ्चविंशः सर्गः — मातृस्वस्त्ययनम्	331
षष्ठिंशः सर्गः — सीताप्रत्यवस्थापनम्	336
सप्तविंशः सर्गः — पतिव्रताध्यवसायः	339
अष्टाविंशः सर्गः — वनदुःखप्रतिबोधनम्	342
एकोनत्रिंशः सर्गः — वनानुगमनयाज्ञानिर्बन्धः	344
त्रिंशः सर्गः — वनगमनाभ्युपपत्तिः	347
एकत्रिंशः सर्गः — लक्ष्मणवनानुगमनाभ्युज्ञा	351
द्वात्रिंशः सर्गः — वित्तविश्राणनम्	355
त्रयस्त्रिंशः सर्गः — पौरवाक्यम्	359
चतुरस्त्रिंशः सर्गः — दशरथसमाश्वासनम्	362
पञ्चत्रिंशः सर्गः — सुमन्त्रगर्हणम्	368
षड्त्रिंशः सर्गः — सिद्धार्थप्रतिबोधनम्	371
सप्तत्रिंशः सर्गः — चीरपरिघहनिमित्तवसिष्ठकोघः	375
अष्टात्रिंशः सर्गः — जनाक्रोशः	378
एकोनचत्वारिंशः सर्गः — वनगमनापृच्छा	380
चत्वारिंशः सर्गः — पौरद्यनुव्रज्या	384
एकचत्वारिंशः सर्गः — नगरसङ्खोभः	389
द्विचत्वारिंशः सर्गः — दशरथाकन्दः	391
त्रिचत्वारिंशः सर्गः — कौसल्यापरिदेवितम्	394
चतुश्चत्वारिंशः सर्गः — सुमित्राश्वासनम्	396
पञ्चचत्वारिंशः सर्गः — पौरयाचनम्	399
षड्चत्वारिंशः सर्गः — पौरमोहनम्	402
सप्तचत्वारिंशः सर्गः — पौरनिवृत्तिः	406
अष्टचत्वारिंशः सर्गः — पौराज्ञानाविलापः	408
एकोनपञ्चाशः सर्गः — जानपदाक्रोशः	411
पञ्चाशः सर्गः — गुहसङ्गतम्	413
एकपञ्चाशः सर्गः — गुहलक्ष्मणजागरणम्	418
द्विपञ्चाशः सर्गः — गङ्गातरणम्	421
त्रिपञ्चाशः सर्गः — रामसङ्खोभः	431
चतुःपञ्चाशः सर्गः — भरद्वाजाश्रमाभिगमनम्	434

पञ्चपञ्चाशः सर्गः — यमुनातरणम्	438
षष्ठपञ्चाशः सर्गः — चित्रकूटनिवासः	442
सप्तपञ्चाशः सर्गः — सुमन्त्रोपावर्तनम्	446
अष्टपञ्चाशः सर्गः — रामसन्देशारब्धानम्	449
एकोनषष्ठितमः सर्गः — दशरथविलापः	453
षष्ठितमः सर्गः — कौसल्यासमाध्वसनम्	456
एकषष्ठितमः सर्गः — कौसल्योपालम्भः	459
द्विषष्ठितमः सर्गः — कौसल्याप्रसादनम्	461
त्रिषष्ठितमः सर्गः — त्रिष्णिकुमारवधारब्धानम्	464
चतुःषष्ठितमः सर्गः — दशरथदिद्वान्तः	469
पञ्चषष्ठितमः सर्गः — अन्तःपुराकन्दः	476
षष्ठितमः सर्गः — तैलद्रोण्यधिशयनम्	479
सप्तषष्ठितमः सर्गः — अराजकदुरवस्थावर्णनम्	483
अष्टषष्ठितमः सर्गः — दूतप्रेषणम्	486
एकोनसप्ततितमः सर्गः — भरतदुःस्वप्नः	489
सप्ततितमः सर्गः — भरतप्रस्थानम्	491
एकसप्ततितमः सर्गः — अयोध्यागमनम्	494
द्विसप्ततितमः सर्गः — भरतसन्तापः	498
त्रिसप्ततितमः सर्गः — कैकेयीविगर्हणम्	504
चतुःसप्ततितमः सर्गः — कैकेय्याक्रोशः	506
पञ्चसप्ततितमः सर्गः — भरतशपथः	510
षष्ठसप्ततितमः सर्गः — दशरथौर्ध्वदैहिकम्	516
सप्तसप्ततितमः सर्गः — भरतशत्रुघ्नविलापः	519
अष्टसप्ततितमः सर्गः — कुञ्जाविक्षेपः	521
एकोनाशीतितमः सर्गः — सचिवप्रार्थनाप्रतिषेधः	524
अशीतितमः सर्गः — मार्गसंस्कारः	526
एकाशीतितमः सर्गः — सभारथानम्	528
द्व्यशीतितमः सर्गः — सेनाप्रस्थापनम्	530
त्र्यशीतितमः सर्गः — भरतवनप्रस्थानम्	533
चतुरशीतितमः सर्गः — गुहागमनम्	536
पञ्चशीतितमः सर्गः — गुहसमागमः	538
षष्ठशीतितमः सर्गः — गुहवाक्यम्	540
सप्तशीतितमः सर्गः — रामशयनादिप्रशः	543
अष्टशीतितमः सर्गः — शाय्यानुवीक्षणम्	545

एकोननवतितमः सर्गः — गङ्गातरणम्	548
नवतितमः सर्गः — भरद्वाजाश्रमनिवासः	551
एकनवतितमः सर्गः — भरद्वाजातिथ्यम्	553
द्विनवतितमः सर्गः — भरद्वाजामन्त्रणम्	561
त्रिनवतितमः सर्गः — चित्रकूटवनप्रेक्षणम्	565
चतुर्नवतितमः सर्गः — चित्रकूटवर्णनम्	567
पञ्चनवतितमः सर्गः — मन्दाकिनीवर्णनम्	570
षष्ठिनवतितमः सर्गः — लक्ष्मणक्रोधः	572
सप्तनवतितमः सर्गः — भरतगुणप्रशंसा	575
अष्टनवतितमः सर्गः — रामान्वेषणम्	578
एकोनशततमः सर्गः — रामसमागामः	580
शततमः सर्गः — कञ्जित्सर्गः	584
एकाधिकशततमः सर्गः — पितृदिष्टन्तश्रवणम्	591
द्वाधिकशततमः सर्गः — निवापदानम्	592
त्र्याधिकशततमः सर्गः — मातृदर्शनम्	596
चतुराधिकशततमः सर्गः — रामभरतसंवादः	599
पञ्चाधिकशततमः सर्गः — रामवाक्यम्	602
षड्धिकशततमः सर्गः — भरतवचनम्	606
सप्ताधिकशततमः सर्गः — रामप्रतिवचनम्	610
अष्टाधिकशततमः सर्गः — जाबालिवाक्यम्	612
नवाधिकशततमः सर्गः — सत्यप्रशंसा	614
दशाधिकशततमः सर्गः — इक्ष्वाकुवंशकीर्तनम्	617
एकादशाधिकशततमः सर्गः — भरतानुशासनम्	621
द्वादशाधिकशततमः सर्गः — पादुकाप्रदानम्	624
त्रयोदशाधिकशततमः सर्गः — पादुकाग्रहणम्	627
चतुर्दशाधिकशततमः सर्गः — अयोध्याप्रवेशः	629
पञ्चदशाधिकशततमः सर्गः — नन्दिग्रामनिवासः	633
षोडशाधिकशततमः सर्गः — खरविप्रकरणकथनम्	635
सप्तदशाधिकशततमः सर्गः — सीतापातिव्रत्यप्रशंसा	638
अष्टादशाधिकशततमः सर्गः — दिव्यालङ्कारग्रहणम्	641
एकोनविंशत्याधिकशततमः सर्गः — दण्डकारण्यप्रवेशः	646
अरण्य-काण्डः	648
प्रथमः सर्गः — महर्षिसङ्कः	648
द्वितीयः सर्गः — विराघसंरोधः	651

तृतीयः सर्गः — विराघप्रहारः	653
चतुर्थः सर्गः — विराघनिखननम्	656
पञ्चमः सर्गः — शरभङ्गब्रह्मलोकप्रस्थानम्	659
षष्ठः सर्गः — रक्षोवधप्रतिज्ञानम्	663
सप्तमः सर्गः — सुतीक्षणाश्रमः	666
अष्टमः सर्गः — सुतीक्षणाभ्यनुज्ञा	668
नवमः सर्गः — सीताधर्मावेदनम्	670
दशमः सर्गः — रक्षोवधसमर्थनम्	673
एकादशः सर्गः — अगस्त्याश्रमः	675
द्वादशः सर्गः — अगस्त्यदर्शनम्	684
त्र्योदशः सर्गः — पञ्चवटीगमनम्	688
चतुर्दशः सर्गः — जटायुस्सङ्गमः	690
पञ्चदशः सर्गः — पञ्चवटीपर्णशाला	694
घोडशः सर्गः — हेमन्तवण्णनम्	697
सप्तदशः सर्गः — शूर्पनखाभावाविष्करणम्	700
अष्टादशः सर्गः — शूर्पनखाविरूपणम्	703
एकोनविंशः सर्गः — खरक्रोधः	706
विंशः सर्गः — चतुर्दशरक्षोवधः	708
एकविंशः सर्गः — खरसन्धुक्षणम्	711
द्वाविंशः सर्गः — खरसन्नाहः	713
त्रयोविंशः सर्गः — उत्पातदर्शनम्	715
चतुर्विंशः सर्गः — रामखरबलसन्निकर्षः	719
पञ्चविंशः सर्गः — खरसन्यावमर्दः	722
षष्ठिविंशः सर्गः — दूषणादिवधः	727
सप्तविंशः सर्गः — त्रिशिरोवधः	730
अष्टाविंशः सर्गः — खररामसम्प्रहारः	733
एकोनत्रिंशः सर्गः — खरगदाभेदनम्	736
त्रिंशः सर्गः — खरसंहारः	739
एकत्रिंशः सर्गः — रावणखरवृत्तोपलम्भः	743
द्वात्रिंशः सर्गः — शूर्पनखोद्यमः	747
त्रयस्त्रिंशः सर्गः — रावणनिन्दा	750
चतुस्त्रिंशः सर्गः — सीताहरणोपदेशः	752
पञ्चत्रिंशः सर्गः — मारिचाश्रमपुरुर्गमनम्	755
षष्ठित्रिंशः सर्गः — सहायैषणा	759

सप्तत्रिंशः सर्गः — अप्रियपथ्यवचनम्	761
अष्टत्रिंशः सर्गः — रामास्वमहिमा	764
एकोनचत्वारिंशः सर्गः — साहाय्यकानभ्युपगमः	767
चत्वारिंशः सर्गः — मायामृगरूपपरिग्रहनिर्बन्धः	769
एकचत्वारिंशः सर्गः — रावणनिन्दा	772
द्विचत्वारिंशः सर्गः — स्वर्णमृगप्रेक्षणम्	774
त्रिचत्वारिंशः सर्गः — लक्ष्मणशङ्कप्रतिसमाधानम्	778
चतुर्थत्वारिंशः सर्गः — मारीचवञ्चना	782
पञ्चत्वारिंशः सर्गः — सीतापारुष्यम्	785
षट्चत्वारिंशः सर्गः — रावणभिक्षुसत्कारः	789
सप्तचत्वारिंशः सर्गः — रावणाधिक्षेपः	793
अष्टचत्वारिंशः सर्गः — रवणविकर्त्थनम्	797
एकोनपञ्चाशः सर्गः — सीतापहरणम्	800
पञ्चाशः सर्गः — जटायुरभियोगः	804
एकपञ्चाशः सर्गः — जटायुरावणयुद्धम्	806
द्विपञ्चाशः सर्गः — सीताविक्रोशः	811
त्रिपञ्चाशः सर्गः — रावणभर्त्सनम्	815
चतुःपञ्चाशः सर्गः — लङ्काप्रापणम्	818
पञ्चपञ्चाशः सर्गः — सीताविलोभनोद्यमः	821
षष्ठीपञ्चाशः सर्गः — वत्सरावधिकरणम्	824
सप्तपञ्चाशः सर्गः — रामप्रत्यागमनमनम्	827
अष्टपञ्चाशः सर्गः — अनिमित्तदर्शनम्	829
एकोनषष्ठितमः सर्गः — लक्ष्मणागमनविगर्हणम्	831
षष्ठितमः सर्गः — रामोन्मादः	834
एकषष्ठितमः सर्गः — सीतान्वेषणम्	838
द्विषष्ठितमः सर्गः — राघवविलापः	841
त्रिषष्ठितमः सर्गः — दुःखानुचिन्तनम्	843
चतुःषष्ठितमः सर्गः — रामक्रोधः	845
पञ्चषष्ठितमः सर्गः — क्रोधसंहारप्रार्थना	852
षष्ठितमः सर्गः — औचित्यप्रबोधनम्	854
सप्तषष्ठितमः सर्गः — गृग्राजदर्शनम्	856
अष्टषष्ठितमः सर्गः — जटयुससंस्कारः	859
एकोनसप्ततिमः सर्गः — कबन्धग्राहः	862
सप्ततिमः सर्गः — कबन्धबाहुच्छेदः	867

एकसप्ततितमः सर्गः — कवन्धशापाख्यानम्	869
द्विसप्ततितमः सर्गः — सीताधिगमोपायः	872
त्रिसप्ततितमः सर्गः — ऋष्यमूकमार्गकथनम्	875
चतुःसप्ततितमः सर्गः — शबरीस्वर्गप्राप्तिः	879
पञ्चसप्ततितमः सर्गः — पम्पादर्शनम्	883
किञ्चिकन्था-काण्डः	886
प्रथमः सर्गः — रामविप्रलभ्मावेशः	886
द्वितीयः सर्गः — सुग्रीवमन्त्रः	898
तृतीयः सर्गः — हनुमत्रेषणम्	901
चतुर्थः सर्गः — सुग्रीवसमीपगमनम्	904
पञ्चमः सर्गः — सुग्रीवसख्यम्	908
षष्ठः सर्गः — भूषणप्रत्यभिज्ञानम्	911
सप्तमः सर्गः — रामसमाधासनम्	914
अष्टमः सर्गः — वालिवधप्रतिज्ञा	916
नवमः सर्गः — वैरवृत्तान्तानुक्रमः	920
दशमः सर्गः — राज्यनिर्वासकथनम्	923
एकादशः सर्गः — वालिवलाविष्करणम्	926
द्वादशः सर्गः — सुग्रीवप्रत्ययदानम्	935
त्र्योदशः सर्गः — सप्तजनाश्रमप्रणामः	939
चतुर्दशः सर्गः — सुग्रीवगर्जनम्	942
पञ्चदशः सर्गः — ताराहितोक्तिः	944
षोडशः सर्गः — वालिसंहारः	947
सप्तदशः सर्गः — रामाधिक्षेपः	951
अष्टादशः सर्गः — वालिवधसमर्थनम्	956
एकोनविंशः सर्गः — तारागमनम्	963
विंशः सर्गः — ताराविलापः	966
एकविंशः सर्गः — हनुमदाश्वासनम्	968
द्वाविंशः सर्गः — वाल्यनुशासनम्	970
त्र्योविंशः सर्गः — अङ्गदाभिवादनम्	973
चतुर्विंशः सर्गः — सुग्रीवताराश्वासनम्	976
पञ्चविंशः सर्गः — वालिसंस्कारः	981
षष्ठिविंशः सर्गः — सुग्रीवाभिषेकः	986
सप्तविंशः सर्गः — माल्यवन्निवासः	990

अष्टाविंशः सर्गः — प्रावृद्धजृम्भणम्	994
एकोनत्रिंशः सर्गः — हनुमत्रितिबोधनम्	1001
त्रिंशः सर्गः — शरद्वर्णनम्	1004
एकत्रिंशः सर्गः — लक्ष्मणक्रोधः	1012
द्वात्रिंशः सर्गः — हनुमन्मन्त्रः	1017
त्रयस्त्रिंशः सर्गः — तारासान्त्ववचनम्	1019
चतुर्स्त्रिंशः सर्गः — सुग्रीवतर्जनम्	1025
पञ्चत्रिंशः सर्गः — तारासमाधानम्	1027
षट्ठित्रिंशः सर्गः — सुग्रीवलक्ष्मणानुरोधः	1030
सप्तत्रिंशः सर्गः — कपिसेनासमानयनम्	1032
अष्टात्रिंशः सर्गः — रामसमीपगमनम्	1035
एकोनचत्वारिंशः सर्गः — सेनानिवेशः	1038
चत्वारिंशः सर्गः — प्राचीप्रेषणम्	1043
एकचत्वारिंशः सर्गः — दक्षिणाप्रेषणम्	1049
द्विचत्वारिंशः सर्गः — प्रतीचीप्रेषणम्	1054
त्रिचत्वारिंशः सर्गः — उदीचीप्रेषणम्	1060
चतुर्थचत्वारिंशः सर्गः — हनुमत्सन्देशः	1066
पञ्चचत्वारिंशः सर्गः — वानरबलप्रतिष्ठा	1067
षट्ठचत्वारिंशः सर्गः — भूमण्डलभ्रमणकथनम्	1069
सप्तचत्वारिंशः सर्गः — कपिसेनाप्रत्यागमनम्	1072
अष्टचत्वारिंशः सर्गः — कण्डूवनादिविचयः	1073
एकोनपञ्चाशः सर्गः — रजतपर्वतविचयः	1076
पञ्चाशः सर्गः — ऋक्षविलप्रवेशः	1078
एकपञ्चाशः सर्गः — स्वयम्भातिथ्यम्	1082
द्विपञ्चाशः सर्गः — विलप्रवेशकारणकथनम्	1084
त्रिपञ्चाशः सर्गः — अङ्गदादिनिर्वेदः	1087
चतुःपञ्चाशः सर्गः — हनूमद्देदनम्	1090
पञ्चपञ्चाशः सर्गः — प्रायोपवेशः	1092
षष्ठपञ्चाशः सर्गः — सम्पातिप्रश्नः	1094
सप्तपञ्चाशः सर्गः — जटायुर्दिष्टकथनम्	1097
अष्टपञ्चाशः सर्गः — सीताप्रवृच्युपलम्भः	1099
एकोनषष्ठितमः सर्गः — सुपार्थवचनानुवादः	1103
षष्ठितमः सर्गः — सम्पातिपुरावृत्तवर्णनम्	1105
एकषष्ठितमः सर्गः — सूर्यानुगमनाख्यानम्	1108

द्विषष्ठितमः सर्गः — निशाकरभविष्यारव्यानम्	1109
त्रिषष्ठितमः सर्गः — सम्पातिपक्षप्ररोहः	1111
चतुःषष्ठितमः सर्गः — समुद्रलङ्घनमन्त्रणम्	1113
पञ्चषष्ठितमः सर्गः — बलेयत्ताविष्करणम्	1115
षष्ठितमः सर्गः — हनुमद्वलसन्धुक्षणम्	1118
सप्तषष्ठितमः सर्गः — लङ्घनावष्टम्भः	1122
सुन्दर-काण्डः:	1127
प्रथमः सर्गः — सागरलङ्घनम्	1127
द्वितीयः सर्गः — निशागमप्रतीक्षा	1147
तृतीयः सर्गः — लङ्घाधिदेवताविजयः	1152
चतुर्थः सर्गः — लङ्घापुरीप्रवेशः	1157
पञ्चमः सर्गः — भवनविचयः	1160
षष्ठः सर्गः — रावणगृहावेक्षणम्	1163
सप्तमः सर्गः — पुष्पकदर्शनम्	1167
अष्टमः सर्गः — पुष्पकानुवर्णनम्	1169
नवमः सर्गः — सङ्कुलान्तःपुरम्	1170
दशमः सर्गः — मन्दोदरीदर्शनम्	1177
एकादशः सर्गः — पानभूमिविचयः	1182
द्वादशः सर्गः — हनूमद्विषादः	1187
त्रयोदशः सर्गः — हनूमन्त्रिवेदः	1189
चतुर्दशः सर्गः — अशोकवानिकाविचयः	1196
पञ्चदशः सर्गः — सीतोपलम्भः	1201
षोडशः सर्गः — हनूमत्परीतापः	1206
सप्तदशः सर्गः — राक्षसीपरिवारः	1209
अष्टादशः सर्गः — रावणागमनम्	1212
एकोनविंशः सर्गः — कृच्छ्रगतसीतोपमा:	1215
विंशः सर्गः — प्रणयप्रार्थना	1218
एकविंशः सर्गः — रावणतृणीकरणम्	1221
द्वाविंशः सर्गः — मासद्वयावधिकरणम्	1224
त्रयोविंशः सर्गः — राक्षसीप्ररोचनम्	1229
चतुर्विंशः सर्गः — राक्षसीनिर्भर्त्सनम्	1231
पञ्चविंशः सर्गः — सीतानिर्वेदः	1236
षष्ठिविंशः सर्गः — प्राणत्यागसम्प्रधारणम्	1238

सप्तविंशः सर्गः — त्रिजटास्वप्नः	1242
अष्टाविंशः सर्गः — उद्धृत्यनव्यवसायः	1247
एकोनत्रिंशः सर्गः — शुभनिमित्तानि	1249
त्रिंशः सर्गः — हनुमत्कृत्याकृत्यविचिन्तनम्	1250
एकत्रिंशः सर्गः — रामवृत्तसंश्रवः	1254
द्वात्रिंशः सर्गः — सीतवितर्कः	1256
त्रयस्त्रिंशः सर्गः — हनूमज्ञानकीसंवादोपक्रमः	1258
चतुर्थस्त्रिंशः सर्गः — रावणशङ्कानिवारणम्	1261
पञ्चत्रिंशः सर्गः — विश्वासोत्पादनम्	1265
षष्ठित्रिंशः सर्गः — अङ्गुलीयकप्रदानम्	1273
सप्तत्रिंशः सर्गः — सीताप्रत्यानयनानौचित्यम्	1278
अष्टात्रिंशः सर्गः — वायसवृत्तान्तकथनम्	1284
एकोनचत्वारिंशः सर्गः — हनुमत्सन्देशः	1291
चत्वारिंशः सर्गः — हनुमत्येषणम्	1296
एकचत्वारिंशः सर्गः — प्रमदावनभङ्गनम्	1299
द्विचत्वारिंशः सर्गः — किङ्गरनिष्ठूनम्	1301
त्रिचत्वारिंशः सर्गः — चैत्यप्रासाददाहः	1305
चतुर्थत्वारिंशः सर्गः — जम्बुमालिवधः	1307
पञ्चचत्वारिंशः सर्गः — अमात्यपत्रवधः	1309
षष्ठिचत्वारिंशः सर्गः — सेनापतिपञ्चकवधः	1311
सप्तचत्वारिंशः सर्गः — अक्षकुमारवधः	1315
अष्टचत्वारिंशः सर्गः — इन्द्रजिदभियोगः	1319
एकोनपञ्चाशः सर्गः — रावणप्रभावदर्शनम्	1325
पञ्चाशः सर्गः — प्रहस्तप्रश्नः	1327
एकपञ्चाशः सर्गः — हनुमदुपदेशः	1329
द्विपञ्चाशः सर्गः — दूतवधनिवारणम्	1333
त्रिपञ्चाशः सर्गः — पावकशैत्यम्	1336
चतुःपञ्चाशः सर्गः — लङ्घादाहः	1340
पञ्चपञ्चाशः सर्गः — हनुमद्विभ्रमः	1345
षष्ठपञ्चाशः सर्गः — प्रतिप्रयाणोत्पत्तनम्	1348
सप्तपञ्चाशः सर्गः — हनुमत्रत्यागमनम्	1353
अष्टपञ्चाशः सर्गः — हनुमदृत्तानुकथनम्	1358
एकोनषष्ठितमः सर्गः — अनन्तरकार्यप्ररोचनम्	1374
षष्ठितमः सर्गः — अङ्गदजाम्बवत्संवादः	1377

एकघष्ठितमः सर्गः — मधुवनप्रवेशः	1379
द्विघष्ठितमः सर्गः — दधिमुखस्थिलीकारः	1382
त्रिघष्ठितमः सर्गः — सुग्रीवहर्षः	1385
चतुर्घष्ठितमः सर्गः — हनूमदायागमनम्	1389
पञ्चघष्ठितमः सर्गः — चूडामणिप्रदानम्	1393
षष्ठघष्ठितमः सर्गः — सीताभाषितप्रश्नः	1396
सप्तघष्ठितमः सर्गः — सीताभाषितानुवचनम्	1397
अष्टघष्ठितमः सर्गः — हनूमत्समाध्यसवचनानुवादः	1401
युद्ध-काण्डः	1404
प्रथमः सर्गः — हनूमत्वशंसनम्	1404
द्वितीयः सर्गः — रामप्रोत्साहनम्	1406
तृतीयः सर्गः — लङ्कादुर्गादिकथनम्	1409
चतुर्थः सर्गः — रामाभिषेणनम्	1412
पञ्चमः सर्गः — रामविप्रलभ्मः	1424
षष्ठः सर्गः — रावणमन्त्रणम्	1426
सप्तमः सर्गः — सचिवोक्ति:	1428
अष्टमः सर्गः — प्रहस्तादिवचनम्	1431
नवमः सर्गः — विभीषणसमालोचनम्	1433
दशमः सर्गः — विभीषणपथ्योपदेशः	1435
एकादशः सर्गः — द्वितीयमन्त्राधिवेषः	1438
द्वादशः सर्गः — कुम्भकर्णमतिः	1441
त्र्योदशः सर्गः — महापार्श्वचोऽभिनन्दनम्	1445
चतुर्दशः सर्गः — प्रहस्तविभीषणविवादः	1447
पञ्चदशः सर्गः — इन्द्रजिद्विभीषणविवादः	1450
षोडशः सर्गः — विभीषणाक्रोशः	1451
सप्तदशः सर्गः — विभीषणशरणागतिनिवेदनम्	1454
अष्टादशः सर्गः — विभीषणसङ्खनिर्णयः	1460
एकोनविंशः सर्गः — शरतल्पसंवेशः	1464
विंशः सर्गः — सुग्रीवभेदनोपायः	1468
एकविंशः सर्गः — समुद्रसङ्घोभः	1472
द्वाविंशः सर्गः — सेतुबन्धः	1475
त्र्योविंशः सर्गः — लङ्काभिषेणनम्	1483
चतुर्विंशः सर्गः — रावणप्रतिज्ञा	1485

पञ्चविंशः सर्गः — शुकसारणप्रेषणादिकम्	1489
षष्ठिंशः सर्गः — कपिबलावेक्षणम्	1493
सप्तविंशः सर्गः — हरादिवानरपराक्रमाख्यानम्	1497
अष्टाविंशः सर्गः — मैन्दादिपराक्रमाख्यानम्	1502
एकोनत्रिंशः सर्गः — शार्दूलादिचारप्रेषणम्	1506
त्रिंशः सर्गः — वानरबलसङ्ख्यानम्	1509
एकत्रिंशः सर्गः — विद्युदिजह्वमायाप्रयोगः	1513
द्वात्रिंशः सर्गः — सीताविलापः	1517
त्रयस्त्रिंशः सर्गः — सरमासमाश्वासनम्	1521
चतुर्त्रिंशः सर्गः — रावणनिश्चयकथनम्	1525
पञ्चत्रिंशः सर्गः — माल्यवटुपदेशः	1528
षड्डित्रिंशः सर्गः — पुरद्वारक्षा	1531
सप्तत्रिंशः सर्गः — रामगुल्मविभागः	1534
अष्टात्रिंशः सर्गः — सुवेलारोहणम्	1537
एकोनचत्वारिंशः सर्गः — लङ्कादर्शनम्	1539
चत्वारिंशः सर्गः — रावणसुग्रीवनियुद्धम्	1542
एकचत्वारिंशः सर्गः — अङ्गददूत्यम्	1545
द्विचत्वारिंशः सर्गः — युद्धारम्भः	1555
त्रिचत्वारिंशः सर्गः — द्वन्द्ययुद्धम्	1559
चतुर्थत्वारिंशः सर्गः — निशायुद्धम्	1564
पञ्चचत्वारिंशः सर्गः — नागपाशबन्धः	1567
षड्चत्वारिंशः सर्गः — सुग्रीवाद्यनुशोकः	1570
सप्तचत्वारिंशः सर्गः — नागवद्धरामलक्षणप्रदर्शनम्	1575
अष्टचत्वारिंशः सर्गः — सीताश्वासनम्	1578
एकोनपञ्चाशः सर्गः — रामनिर्वेदः	1581
पञ्चाशः सर्गः — नागपाशविमोक्षणम्	1584
एकपञ्चाशः सर्गः — धूम्राक्षाभिषेणनम्	1590
द्विपञ्चाशः सर्गः — धूम्राक्षवधः	1594
त्रिपञ्चाशः सर्गः — वज्रदंष्ट्रयुद्धम्	1598
चतुर्पञ्चाशः सर्गः — वज्रदंष्ट्रवधः	1601
पञ्चपञ्चाशः सर्गः — अकम्पनयुद्धम्	1605
षष्ठपञ्चाशः सर्गः — अकम्पनवधः	1608
सप्तपञ्चाशः सर्गः — प्रहस्तयुद्धम्	1612
अष्टपञ्चाशः सर्गः — प्रहस्तवधः	1616

एकोनषष्ठितमः सर्गः — रावणाभिषेणनम्	1622
षष्ठितमः सर्गः — कुम्भकर्णप्रबोधः	1636
एकषष्ठितमः सर्गः — कुम्भकर्णवृत्तकथनम्	1645
द्विषष्ठितमः सर्गः — रावणाभ्यर्थना	1649
त्रिषष्ठितमः सर्गः — कुम्भकर्णानुशोकः	1651
चतुःषष्ठितमः सर्गः — सीताप्रलोभनोपायः	1657
पञ्चषष्ठितमः सर्गः — कुम्भकर्णाभिषेणनम्	1660
षष्ठितमः सर्गः — वानरपर्यवस्थापनम्	1666
सप्तषष्ठितमः सर्गः — कुम्भकर्णवधः	1669
अष्टषष्ठितमः सर्गः — रावणानुशोकः	1686
एकोनसप्ततितमः सर्गः — नरान्तकवधः	1688
सप्ततितमः सर्गः — देवान्तकादिवधः	1698
एकसप्ततितमः सर्गः — अतिकायवधः	1704
द्विसप्ततितमः सर्गः — रावणमन्युशल्याविष्कारः	1715
त्रिसप्ततितमः सर्गः — इन्द्रजिन्मायायुद्धम्	1717
चतुःसप्ततितमः सर्गः — ओषधिपर्वतानयनम्	1724
पञ्चसप्ततितमः सर्गः — लङ्घादाहः	1731
षष्ठिसप्ततितमः सर्गः — कम्पनादिवधः	1738
सप्तसप्ततितमः सर्गः — निकुम्भवधः	1747
अष्टसप्ततितमः सर्गः — मकराक्षाभिषेणनम्	1749
एकोनाशीतितमः सर्गः — मकराक्षवधः	1751
अशीतितमः सर्गः — तिरोहितरावणियुद्धम्	1755
एकाशीतितमः सर्गः — मायासीतावधः	1760
द्व्यशीतितमः सर्गः — हनूमदादिनिर्वेदः	1763
त्र्यशीतितमः सर्गः — रामाध्वासनम्	1766
चतुरशीतितमः सर्गः — इन्द्रजिन्मायाविवरणम्	1770
पञ्चशीतितमः सर्गः — निकुम्भिलाभियानम्	1772
षडशीतितमः सर्गः — रावणिबलकदनम्	1776
सप्तशीतितमः सर्गः — विभीषणरावणिपरस्परनिन्दा	1779
अष्टशीतितमः सर्गः — सौमित्रिरावणियुद्धम्	1782
एकोननवतितमः सर्गः — सौमित्रिसन्युक्षणम्	1786
नवतितमः सर्गः — सौमित्रिरावणियुद्धम्	1790
एकनवतितमः सर्गः — रावणिवधः	1795
द्विनवतितमः सर्गः — रावणिशास्त्रहतचिकित्सा	1804

त्रिनवतितमः सर्गः — सीताहननोद्यमनिवृत्तिः	1807
चतुर्नवतितमः सर्गः — गन्धर्वास्त्रमोहनम्	1814
पञ्चनवतितमः सर्गः — राक्षसीविलापः	1817
षष्ठ्यनवतितमः सर्गः — रावणाभिषेणनम्	1821
सप्तनवतितमः सर्गः — विरूपाक्षवधः	1827
अष्टनवतितमः सर्गः — महोदरवधः	1830
एकोनशततमः सर्गः — महापार्श्ववधः	1834
शततमः सर्गः — रामरावणास्त्रपरम्परा	1836
एकाधिकशततमः सर्गः — लक्ष्मणशक्तिक्षेपः	1841
द्व्याधिकशततमः सर्गः — लक्ष्मणसङ्खीवनम्	1847
त्र्याधिकशततमः सर्गः — ऐन्द्ररथकेतुपातनम्	1853
चतुर्गाधिकशततमः सर्गः — रावणशूलभङ्गः	1856
पञ्चाधिकशततमः सर्गः — दशग्रीवविघूणनम्	1860
षड्गाधिकशततमः सर्गः — सारथिविज्ञेयम्	1863
सप्ताधिकशततमः सर्गः — आदित्यहृदयम्	1865
अष्टाधिकशततमः सर्गः — शुभाशुभनिमित्तदर्शनम्	1868
नवाधिकशततमः सर्गः — रावणध्वजोन्मथनम्	1872
दशाधिकशततमः सर्गः — रावणैकशतशिरश्छेदनम्	1875
एकादशाधिकशततमः सर्गः — पौलस्त्यवधः	1879
द्वादशाधिकशततमः सर्गः — विभीषणविलापः	1882
त्रयोदशाधिकशततमः सर्गः — रावाणान्तःपुरापरिदेवनम्	1885
चतुर्दशाधिकशततमः सर्गः — मन्दोदरीविलापः	1887
पञ्चदशाधिकशततमः सर्गः — विभीषणाभिषेकः	1899
षोडशाधिकशततमः सर्गः — मैथिलीप्रियनिवेदनम्	1902
सप्तदशाधिकशततमः सर्गः — सीताभर्तुमुखोदीक्षणम्	1907
अष्टादशाधिकशततमः सर्गः — सीताप्रत्यादेशः	1910
एकोनविंशत्याधिकशततमः सर्गः — हुताशनप्रवेशः	1913
विंशत्याधिकशततमः सर्गः — ब्रह्मकृतरामस्तवः	1916
एकविंशत्याधिकशततमः सर्गः — सीताप्रतिग्रहः	1919
द्वाविंशत्याधिकशततमः सर्गः — दशरथप्रतिसमादेशः	1922
त्रयोविंशत्याधिकशततमः सर्गः — इन्द्रवरदानम्	1925
चतुर्विंशत्याधिकशततमः सर्गः — पुष्पकोपस्थापनम्	1928
पञ्चविंशत्याधिकशततमः सर्गः — पुष्पकोत्पतनम्	1931
षष्ठ्यविंशत्याधिकशततमः सर्गः — प्रत्यवृत्तिपर्थवर्णनम्	1934

सत्सविंशत्यधिकशततमः सर्गः — भरद्वाजामच्चणम्	1939
अष्टाविंशत्यधिकशततमः सर्गः — भरतप्रियारव्यानम्	1941
उत्तर-काण्डः	1946
प्रथमः सर्गः — रामप्रश्नः	1946
द्वितीयः सर्गः — पौलस्योत्पत्तिः	1950
तृतीयः सर्गः — वैश्रवणलोकपालपदलङ्घादिप्राप्तिः	1953
चतुर्थः सर्गः — रावणादिपूर्वतनराक्षसोत्पत्तिकथनम्	1957
पञ्चमः सर्गः — माल्यवदाद्यपत्योत्पत्तिः	1960
षष्ठः सर्गः — विष्णुमाल्यवदादियुद्धम्	1965
सप्तमः सर्गः — मालिवधः	1971
अष्टमः सर्गः — सुमाल्यादिनिग्रहः	1976
नवमः सर्गः — रावणाद्युत्पत्तिः	1979
दशमः सर्गः — रावणादिवरदानम्	1984
एकादशः सर्गः — रावणलङ्घाप्राप्तिः	1989
द्वादशः सर्गः — रावणादिविवाहः	1994
त्र्योदशः सर्गः — धनददूतहननम्	1997
चतुर्दशः सर्गः — यक्षरक्षोयुद्धम्	2001
पञ्चदशः सर्गः — पुष्पकहरणम्	2004
षोडशः सर्गः — रावणनामप्राप्तिः	2008
सप्तदशः सर्गः — वेदवतीशापः	2013
अष्टादशः सर्गः — मरुत्तविजयः	2017
एकोनविंशः सर्गः — अनरण्यशापः	2021
विंशः सर्गः — रावणसन्मुक्षणम्	2024
एकविंशः सर्गः — यमरावणयुद्धम्	2027
द्वाविंशः सर्गः — यमजयः	2032
त्र्योविंशः सर्गः — वरुणजयः बलिदर्शनम् सूर्यजयघोषणा रावणमान्यातयुद्धम् रावणमच्चे शरदानम् कपिलदर्शनम्	2037
चतुर्विंशः सर्गः — खरशूर्पनखादण्डकानिवासादेशः	2042
पञ्चविंशः सर्गः — मधुवधवारणम्	2046
षष्ठिंशः सर्गः — नलकूबरशापः	2051
सप्तविंशः सर्गः — सुमालिवधः	2057
अष्टाविंशः सर्गः — जयन्तापवाहनम्	2062
एकोनत्रिंशः सर्गः — वासवग्रहणम्	2067
त्रिंशः सर्गः — इन्द्रपराजयकारणकथनम्	2071

एकत्रिंशः सर्गः — रावणनर्मदावगाहः	2076
द्वात्रिंशः सर्गः — रावणयहणम्	2080
त्र्यस्त्रिंशः सर्गः — रावणविमोक्षः	2087
चतुर्स्त्रिंशः सर्गः — वालिरावणसख्यम्	2090
पञ्चत्रिंशः सर्गः — हनूमदुत्पत्तिः	2094
षट्ठत्रिंशः सर्गः — हनूमद्वरप्रास्यादि	2100
सप्तत्रिंशः सर्गः — पौरोपस्थानम् वालिसुगीवोत्पत्तिः नारायणहत्गतिकथनम् रामावतारकथनम् सीतारामकथश्वरवणफलम् श्वेतद्वीपवासप्रास्युपायकथनम्	2106
अष्टात्रिंशः सर्गः — जनकादिप्रतिप्रयाणम्	2109
एकोनचत्वारिंशः सर्गः — वानरप्रीणनम्	2112
चत्वारिंशः सर्गः — हनूमत्पार्थना	2115
एकचत्वारिंशः सर्गः — पुष्पकपुनरभ्यनुज्ञा	2118
द्विचत्वारिंशः सर्गः — रामसीताविहारः	2120
त्रिचत्वारिंशः सर्गः — भद्रवाक्यश्वरवणम्	2124
चतुर्श्वत्वारिंशः सर्गः — लक्ष्मणाद्यानयनम्	2126
पञ्चचत्वारिंशः सर्गः — सीतासमुत्सर्गादेशः	2128
षड्चत्वारिंशः सर्गः — सीतागङ्गातीरनयनम्	2131
सप्तचत्वारिंशः सर्गः — रामशासनकथनम्	2134
अष्टचत्वारिंशः सर्गः — सीतापरित्यागः	2136
एकोनपञ्चाशः सर्गः — वाल्मीक्याश्रमप्रवेशः	2138
पञ्चाशः सर्गः — सुमन्त्ररहस्यकथनम्	2141
एकपञ्चाशः सर्गः — दुर्वासोवाक्यकथनम्	2143
द्विपञ्चाशः सर्गः — रामसमाधानम्	2146
त्रिपञ्चाशः सर्गः — नृगशापकथनम्	2148
चतुःपञ्चाशः सर्गः — नृगध्यभ्रप्रवेशः	2150
पञ्चपञ्चाशः सर्गः — निमिवसिष्ठशापः	2152
षष्ठपञ्चाशः सर्गः — मैत्रावरुणित्वप्राप्तिः	2154
सप्तपञ्चाशः सर्गः — निमिनिमीषीकरणम्	2157
अष्टपञ्चाशः सर्गः — ययातिशापः	2159
एकोनषष्ठितमः सर्गः — पूरुराज्याभिषेकः सारमेयावस्थानम् सर्वार्थसिद्धकौलपत्यदानम् गृग्रोलूकविवादः	2162
षष्ठितमः सर्गः — भार्गवच्यवनाध्यागमनम्	2164
एकषष्ठितमः सर्गः — लवणत्राणप्रार्थना	2166
द्विषष्ठितमः सर्गः — शत्रुघ्नप्रार्थना	2169

त्रिषष्ठितमः सर्गः — लवणवधोपायकथनम्	2171
चतुःषष्ठितमः सर्गः — शत्रुघ्नप्रस्थानम्	2174
पञ्चषष्ठितमः सर्गः — सौदासकथा	2176
षष्ठितमः सर्गः — कुशलवजननम्	2180
सप्तषष्ठितमः सर्गः — मान्धातृवयः	2181
अष्टषष्ठितमः सर्गः — लवणशत्रुघ्नविवादः	2184
एकोनसप्ततितमः सर्गः — लवणवधः	2186
सप्ततितमः सर्गः — मधुपुरीनिवेशः	2190
एकसप्ततितमः सर्गः — शत्रुघ्नप्रशंसा	2192
द्विसप्ततितमः सर्गः — शत्रुघ्नरामसमागमः	2194
त्रिसप्ततितमः सर्गः — ब्राह्मणपरिदेवनम्	2196
चतुःसप्ततितमः सर्गः — नारदवचनम्	2198
पञ्चसप्ततितमः सर्गः — शम्भूकविचयः	2201
षष्ठसप्ततितमः सर्गः — शम्भूकवधः	2203
सप्तसप्ततितमः सर्गः — स्वर्गिप्रश्नः	2208
अष्टसप्ततितमः सर्गः — आभरणागमः	2210
एकोनाशीतितमः सर्गः — दण्डराज्यनिवेशः	2213
अशीतितमः सर्गः — अरजासङ्घमः	2215
एकाशीतितमः सर्गः — दण्डशापः	2217
द्व्यशीतितमः सर्गः — रामनिवर्तनम्	2220
त्र्यशीतितमः सर्गः — राजसूयाजिह्वीर्षा	2222
चतुरशीतितमः सर्गः — वृत्रतपोवर्णनम्	2224
पञ्चाशीतितमः सर्गः — वृत्रवधः	2225
षडशीतितमः सर्गः — ब्रह्महत्यातरणम्	2228
सप्ताशीतितमः सर्गः — इलस्त्रीत्वप्राप्तिः	2230
अष्टाशीतितमः सर्गः — बुधसमागमः	2233
एकोनवतितमः सर्गः — पुरुरवोजननम्	2235
नवतितमः सर्गः — इलापुरुषत्वप्राप्तिः	2237
एकनवतितमः सर्गः — यज्ञसंविधानम्	2240
द्विनवतितमः सर्गः — हयचर्या	2243
त्रिनवतितमः सर्गः — वाल्मीकिसन्देशः	2245
चतुर्नवतितमः सर्गः — रामायणगानम्	2247
पञ्चनवतितमः सर्गः — वाल्मीकिदूतप्रेषणम्	2250
षण्णनवतितमः सर्गः — वाल्मीकिप्रत्ययदानम्	2252

सप्तनवतितमः सर्गः — सीतारसातलप्रवेशः	2254
अष्टनवतितमः सर्गः — रामकोपोपशमः	2257
एकोनशततमः सर्गः — कौसल्यादिकालधर्मः	2259
शततमः सर्गः — गन्धर्वविषयविजययात्रा	2261
एकाधिकशततमः सर्गः — तक्षपुष्कलनिवेशः	2264
द्विधिकशततमः सर्गः — अङ्गदचन्द्रकेतुनिवेशः	2266
त्रिधिकशततमः सर्गः — कालागमनम्	2267
चतुरधिकशततमः सर्गः — पितामहवाक्यकथनम्	2269
पञ्चाधिकशततमः सर्गः — दुर्वासोऽभिगमः	2271
षडधिकशततमः सर्गः — लक्ष्मणपरित्यागः	2273
सप्ताधिकशततमः सर्गः — कुशलवाभिषेकः	2275
अष्टाधिकशततमः सर्गः — विभीषणाद्यादेशः	2277
नवाधिकशततमः सर्गः — श्रीराममहाप्रस्थानम्	2281
दशाधिकशततमः सर्गः — सहानुगश्रीरामस्वर्गारोहः	2283
एकादशाधिकशततमः सर्गः — श्रीमद्रामायणफलश्रुतिः	2286

॥ बाल-काण्डः ॥

॥ प्रथमः सर्गः — नारदवाक्यम् ॥

तपःस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम्।
नारदं परिप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुज्जवम् ॥ १ ॥

को न्वस्मिन्साम्प्रतं लोके गुणवान्कश्च वीर्यवान्।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ॥ २ ॥

चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः।
विद्वान्कः कः समर्थश्च कश्चैकप्रियदर्शनः ॥ ३ ॥

आत्मवान्को जितक्रोधो द्युतिमान्कोऽनसूयकः।
कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ॥ ४ ॥

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे।
महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवंविधं नरम् ॥ ५ ॥

श्रुत्वा चैतच्चिलोकज्ञो वाल्मीकिर्नारदो वचः।
श्रूयतामिति चामन्ब्य प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥

बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता गुणाः।
मुने वक्ष्याम्यहं बुद्ध्वा तैर्युक्तः श्रूयतां नरः ॥ ७ ॥

इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः।
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान्यृतिमान्वशी ॥ ८ ॥

बुद्धिमान्नीतिमान्वाग्मी श्रीमाङ्गुत्रुनिर्बहृणः।
विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः ॥ ९ ॥

महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रुररिन्द्रमः।
आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रमः ॥ १० ॥

समः समविभक्ताङ्गः स्निग्धवर्णः प्रतापवान्।
पीनवक्षा विशालाक्षो लक्ष्मीवाञ्छुभलक्षणः ॥ ११ ॥

धर्मज्ञः सत्यसन्धश्च प्रजानां च हिते रतः।
यशस्वी ज्ञानसम्पन्नः शुचिर्वश्यः समाधिमान् ॥ १२ ॥

प्रजापतिसमः श्रीमान् धाता रिपुनिषूदनः।
रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता ॥ १३ ॥

रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्वजनस्य च रक्षिता।
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो धनुर्वेदे च निष्ठितः ॥ १४ ॥

सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो स्मृतिमान् प्रतिभानवान्।
सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः ॥ १५ ॥

सर्वदाभिगतः सद्ग्निः समुद्र इव सिन्धुभिः।
आर्यः सर्वसमश्वैव सदैव प्रियदर्शनः ॥ १६ ॥

स च सर्व गुणोपेतः कौसल्यानन्दवर्धनः।
समुद्र इव गाम्भीर्ये धैर्येण हिमवानिव ॥ १७ ॥

विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत्प्रियदर्शनः।
कालाग्निसदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः ॥ १८ ॥

धनदेन समस्त्यागे सत्ये धर्म इवापरः।
तमेवङ्गुणसम्पन्नं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ १९ ॥

ज्येष्ठं ज्येष्ठगुणौर्युक्तं प्रियं दशरथस्सुतम्।
प्रकृतीनां हितैर्युक्तं प्रकृतिप्रियकाम्यया ॥ २० ॥

यौवराज्येन संयोक्तुम् ऐच्छत्वीत्या महीपतिः।
तस्याभिषेकसम्भारान् दृष्ट्वा भार्याथ कैकयी ॥ २१ ॥

पूर्व दत्तवरा देवी वरमेनमयाच्त।
विवासनञ्च रामस्य भरतस्याभिषेचनम् ॥ २२ ॥

स सत्यवचनाद्राजा धर्मपाशेन संयतः।
विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम् ॥ २३ ॥

स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन्।
पितुर्वचननिर्देशात् कैकेय्याः प्रियकारणात् ॥ २४ ॥

तं ब्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम ह।
स्खेहाद् विनयसम्पन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ २५ ॥

भ्रातरं दयितो भ्रातुः सौभ्रात्रमनुदर्शयन्।
रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमा हिता ॥ २६ ॥

जनकस्य कुले जाता देवमायेव निर्मिता।
सर्वलक्षणसम्पन्ना नारीणामुत्तमा वधूः ॥ २७ ॥

सीताप्यनुगता रामं शशिनं रोहिणी यथा।
पौरैरनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च ॥ २८ ॥

शृङ्खवेरपुरे सूतं गङ्गाकूले व्यसर्जयत्।
गुहमासाद्य धर्मात्मा निषादाधिपतिं प्रियम् ॥ २९ ॥

गुहेन सहितो रामो लक्ष्मणेन च सीतया।
ते वनेन वनङ्गत्वा नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः ॥ ३० ॥

चित्रकूटमनुप्राप्य भरद्वाजस्य शासनात्।
रम्यमावसर्थं कृत्वा रममाणा वने त्रयः ॥ ३१ ॥

देवगन्धर्वसङ्काशाः तत्र ते न्यवसन् सुखम्।
चित्रकूटज्ञते रामे पुत्रशोकातुरस्तथा ॥ ३२ ॥

राजा दशरथस्त्वर्गं जगाम विलपन् सुतम्।
गते तु तस्मिन् भरतो वसिष्ठप्रमुखैर्द्विजैः ॥ ३३ ॥

नियुज्यमानो राज्याय नैच्छत् राज्यं महाबलः।
स जगाम वनं वीरो रामपादप्रसादकः ॥ ३४ ॥

गत्वा तु स महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम्।
अयाचञ्चातरं रामम् आर्यभावपुरस्कृतः ॥ ३५ ॥

त्वमेव राजा धर्मज्ञ इति रामं वचोऽब्रवीत्।
रामोऽपि परमोदारः सुमुखस्सुमहायशाः ॥ ३६ ॥

न चैच्छत् पितुरादेशात् राज्यं रामो महाबलः।
पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्त्वा पुनः पुनः ॥ ३७ ॥

निवर्त्यामास ततो भरतं भरताग्रजः।
स काममनवाप्यैव रामपादावुपस्पृशन् ॥ ३८ ॥

नन्दिग्रामेऽकरोद् राज्यं रामागमनकाङ्क्ष्या।
गते तु भरते श्रीमान् सत्यसन्ध्यो जितेन्द्रियः ॥ ३९ ॥

रामस्तु पुनरालक्ष्य नागरस्य जनस्य च।
तत्रागमनमेकाग्रो दण्डकान् प्रविवेश ह ॥ ४० ॥

प्रविश्य तु महारण्यं रामो राजीवलोचनः।
विराघं राक्षसं हत्वा शरभङ्गं ददर्श ह ॥ ४१ ॥

सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च अगस्त्यभ्रातरं तथा।
अगस्त्यवचनाच्चैव जग्राहैन्द्रं शरासनम् ॥ ४२ ॥

खङ्गं परम प्रीतस्तूणी चाक्षयसायकौ।

वसतस्तस्य रामस्य वने वनचरैः सह॥४३॥

ऋषयोऽभ्यागमन् सर्वे वधायासुररक्षसाम्।

स तेषां प्रतिशुश्राव राक्षसानां तदा वने॥४४॥

प्रतिज्ञातश्च रामेण वधः संयति रक्षसाम्।

ऋषीणामग्निकल्पानां दण्डकारण्यवासिनाम्॥४५॥

तेन तत्रैव वसता जनस्थाननिवासिनी।

विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी कामरूपिणी॥४६॥

ततः शूर्पणखावाक्यादुद्युक्तान् सर्वराक्षसान्।

खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं चैव राक्षसम्॥४७॥

निजधान रणे रामस्तेषां चैव पदानुगान्।

वने तस्मिन् निवसता जनस्थाननिवासिनाम्॥४८॥

रक्षसां निहतान्यासन् सहस्राणि चतुर्दश।

ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः॥४९॥

सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसम्।

वार्यमाणः सुबहुशो मारीचेन स रावणः॥५०॥

न विरोधो बलवता क्षमो रावण तेन ते।

अनादृत्य तु तद्वाक्यं रावणः कालचोदितः॥५१॥

जगाम सहमारीचस्तस्याश्रमपदं तदा।

तेन मायाविना दूरमपवाह्य नृपात्मजौ॥५२॥

जहार भार्या रामस्य गृध्रं हृत्वा जटायुषम्।

गृध्रञ्च निहतं दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च मैथिलीम्॥५३॥

राघवः शोकसन्ततो विललापाकुलेन्द्रियः।
ततस्तेनैव शोकेन गृह्णं दग्ध्वा जटायुषम्॥५४॥

मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं सन्ददर्श ह।
कबन्धं नाम रूपेण विकृतं घोरदर्शनम्॥५५॥

तन्निहत्य महाबाहुर्ददाह स्वर्गतश्च सः।
स चास्य कथयामास शबरीं धर्मचारिणीम्॥५६॥

श्रमणां धर्मनिपुणामभिगच्छेति राघव।
सोऽभ्य गच्छन्महातेजाः शबरीं शत्रुसूदनः॥५७॥

शबर्या पूजितः सम्यग् रामो दशरथात्मजः।
पम्पातीरे हनुमता सङ्गतो वानरेण ह॥५८॥

हनुमद्वचनाच्चैव सुग्रीवेण समागतः।
सुग्रीवाय च तत्सर्वं शंसद्रामो महाबलः॥५९॥

आदितस्तद् यथावृत्तं सीतायाश्च विशेषतः।
सुग्रीवश्चापि तत्सर्वं श्रुत्वा रामस्य वानरः॥६०॥

चकार सख्यं रामेण प्रीतश्चैवाग्निसाक्षिकम्।
ततो वानरराजेन वैरानुकथनं प्रति॥६१॥

रामायावेदितं सर्वं प्रणयात् दुःखितेन च।
प्रतिज्ञातं च रामेण तदा वालिवधं प्रति॥६२॥

वालिनश्च बलं तत्र कथयामास वानरः।
सुग्रीवः शङ्खितश्चासीन्नित्यं वीर्येण राघवे॥६३॥

राघवप्रत्ययार्थं तु दुन्दुभेः कायमुत्तमम्।
दर्शयामास सुग्रीवो महापर्वतसन्निभम्॥६४॥

उत्स्मयित्वा महाबाहुः प्रेक्ष्य चास्ति महाबलः ।
पादाङ्गुष्ठेन चिक्षेप सम्पूर्णं दशयोजनम् ॥ ६५ ॥

बिभेद च पुनस्सालान् ससैकेन महेषुणा ।
गिरि रसातलञ्चैव जनयन् प्रत्ययं तथा ॥ ६६ ॥

ततः प्रीतमनास्तेन विश्वस्तस्स महाकपिः ।
किञ्चिन्न्यां रामसहितो जगाम च गुहां तदा ॥ ६७ ॥

ततोऽगर्जद्विरिवः सुग्रीवो हेमपिङ्गलः ।
तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ॥ ६८ ॥

अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः ।
निजधान च तत्रैनं शरेणैकेन राघवः ॥ ६९ ॥

ततः सुग्रीववचनात् हत्वा वालिनमाहवे ।
सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघवः प्रत्यपादयत् ॥ ७० ॥

स च सर्वान् समानीय वानरान् वानरर्षभः ।
दिशः प्रस्थापयामास दिव्यक्षुर्जनकात्मजाम् ॥ ७१ ॥

ततो गृध्रस्य वचनात् सम्पार्तेहनुमान् बली ।
शतयोजनविस्तीर्णं पुषुवे लवणार्णवम् ॥ ७२ ॥

तत्र लङ्घां समासाद्य पुरीं रावणपालिताम् ।
ददर्श सीतां ध्यायन्तीम् अशोकवनिकां गताम् ॥ ७३ ॥

निवेदयित्वाभिज्ञानं प्रवृत्तिं विनिवेद्य च ।
समाश्वास्य च वैदेहीं मर्दयामास तोरणम् ॥ ७४ ॥

पञ्च सेनाग्रगान् हत्वा सप्त मन्त्रिसुतानपि ।
शूरमक्षं च निष्पिष्य ग्रहणं समुपागमत् ॥ ७५ ॥

अस्त्रेणोन्मुक्तमात्मानं ज्ञात्वा पैतामहाद् वरात्।
र्मषयन् राक्षसान् वीरो यन्त्रिणस्तान् यद्वच्छया ॥ ७६ ॥

ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्घाम् ऋते सीताश्च मैथिलीम्।
रामाय प्रियमारब्धातुं पुनरायान्महाकपिः ॥ ७७ ॥

सोऽभिगम्य महात्मानं कृत्वा रामं प्रदक्षिणम्।
न्यवेदयदमेयात्मा दृष्टा सीतेति तत्त्वतः ॥ ७८ ॥

ततः सुग्रीवसहितो गत्वा तीरं महोदधेः।
समुद्रं क्षोभयामास शरैरादित्यसन्निभैः ॥ ७९ ॥

दर्शयामास चात्मानं समुद्रः सरितां पतिः।
समुद्रवच्चनाच्चैव नलं सेतुमकारयत् ॥ ८० ॥

तेन गत्वा पुरीं लङ्घां हत्वा रावणमाहवे।
रामः सीतामनुप्राप्य परां व्रीडामुपागमत् ॥ ८१ ॥

तामुवाच ततो रामः परुषं जनसंसदि।
अमृष्यमाणा सा सीता विवेश ज्वलनं सती ॥ ८२ ॥

ततोऽग्निवच्चनात् सीतां ज्ञात्वा विगतकल्मषाम्।
कर्मणा तेन महता त्रैलोक्यं सच्चराच्चरम् ॥ ८३ ॥

सदेवर्षिगणं तुष्टं राघवस्य महात्मनः।
बभौ रामः सम्रहृष्टः पूजितः सर्वदेवतैः ॥ ८४ ॥

अभ्यषिन्च्य च लङ्घायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम्।
कृतकृत्यस्तदा रामो विज्वरः प्रमुमोद ह ॥ ८५ ॥

देवताभ्यो वरं प्राप्य समुत्थाप्य च वानरान्।
अयोध्यां प्रस्थितो रामः पुष्पकेण सुहृद्वृतः ॥ ८६ ॥

भरद्वाजाश्रमं गत्वा रामः सत्यपराक्रमः।
भरतस्यान्तिके रामो हनूमन्तं व्यसर्जयत्॥८७॥

पुनरारब्यायिकां जल्पन् सुग्रीवसहितस्तदा।
पुष्पकं तत् समारुद्ध्य नन्दिग्रामं ययौ तदा॥८८॥

नन्दिग्रामे जटां हित्वा भ्रातुभिः सहितोऽनघः।
रामः सीतामनुप्राप्य राज्यं पुनरवासवान्॥८९॥

प्रहृष्टमुदितो लोकस्तुष्टः पुष्टः सुधार्मिकः।
निरामयो ह्यरोगश्च दुर्भिक्षभयवर्जितः॥९०॥

न पुत्रमरणं केचित् द्रक्ष्यन्ति पुरुषाः क्वचित्।
नार्यश्वाविधवा नित्यं भविष्यन्ति पतिव्राताः॥९१॥

न चाग्निं भयं किञ्चिन्नाप्सु मज्जन्ति जन्तवः।
न वातजं भयं किञ्चित् नापि ज्वरकृतं तथा॥९२॥

न चापि क्षुद्धयं तत्र न तस्करभयं तथा।
नगराणि च राष्ट्राणि धनधान्ययुतानि च॥९३॥

नित्यं प्रमुदिताः सर्वे यथा कृतयुगे तथा।
अश्वमेधशतैरिष्ठा तथा बहुसुवर्णकैः॥९४॥

गवां कोट्ययुतं दत्त्वा विद्वद्यो विधिपूर्वकम्।
असङ्घेयं धनं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः॥९५॥

राजवंशान् शतगुणान् स्थापयिष्यति राघवः।
चातुर्वर्णं च लोकेऽस्मिन् स्वे स्वे धर्मे नियोक्ष्यति॥९६॥

दशर्षसहस्राणि दशर्षशतानि च।
रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्यति॥९७॥

इदं पवित्रं पापन्नं पुण्यं वेदैश्च सम्मितम्।
यः पठेद् रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९८ ॥

एतदाख्यानमायुष्यं पठन् रामायणं नरः।
सपुत्रपौत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥ ९९ ॥

पठन् द्विजो वागृषभत्वमीयात्
स्यात् क्षत्रियो भूमिपतित्वमीयात्।
वणिक् जनः पण्यफलत्वमीयात्
जनश्च शूद्रोऽपि महत्त्वमीयात् ॥ १०० ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
नारदवाक्यम् नाम प्रथमः सर्गः ॥ १-१ ॥

॥ द्वितीयः सर्गः — ब्रह्मागमनम् ॥

नारदस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः।
पूजयामास धर्मात्मा सहशिष्यो महामुनिम् ॥ १ ॥

यथावत्पूजितस्तेन देवर्षिनारदस्तदा।
आपृष्ठैवाभ्यनुज्ञातः स जगाम विहायसम् ॥ २ ॥

स मुहूर्तं गते तस्मिन् देवलोकं मुनिस्तदा।
जगाम तमसातीरं जाह्व्यास्त्वविदूरतः ॥ ३ ॥

स तु तीरं समासाद्य तमसाया मुनिस्तदा।
शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे दृष्ट्वा तीर्थमकर्दमम् ॥ ४ ॥

अकर्दममिदं तीर्थं भरद्वाज निशामय।
रमणीयं प्रसन्नाम्बु सन्मनुष्यमनो यथा ॥ ५ ॥

न्यस्यतां कलशस्तात् दीयतां वल्कलं मम ।
 इदमेवावगाहिष्ये तमसातीर्थमुत्तमम् ॥ ६ ॥

एवमुक्तो भरद्वाजो वात्मीकेन महात्मना ।
 प्रायच्छत मुनेस्तस्य वल्कलं नियतो गुरोः ॥ ७ ॥

स शिष्यहस्तादादाय वल्कलं नियतेन्द्रियः ।
 विच्चार ह पश्यस्तत् सर्वतो विपुलं वनम् ॥ ८ ॥

तस्याभ्याशे तु मिथुनं चरन्तमनपायिनम् ।
 ददर्श भगवांस्तत्र क्रौञ्चयोश्चारुनिःस्वनम् ॥ ९ ॥

तस्मात् तु मिथुनादेकं पुमांसं पापनिश्चयः ।
 जघान वैरनिलयो निषादस्तस्य पश्यतः ॥ १० ॥

तं शोणितपरीताङ्गं चेष्टमानं महीतले ।
 भार्या तु निहतं दृष्ट्वा रुराव करुणां गिरम् ॥ ११ ॥

वियुक्ता पतिना तेन द्विजेन सहचारिणा ।
 ताम्रशीर्षेण मत्तेन पत्रिणा सहितेन वै ॥ १२ ॥

तथाविधं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितम् ।
 ऋषोर्धर्मात्मनस्तस्य कारुण्यं समपद्यत ॥ १३ ॥

ततः करुणवेदित्वादधर्मोऽयमिति द्विजः ।
 निशाम्य रुदतीं क्रौञ्चमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥

मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
 यत् क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥ १५ ॥

तस्यैवं ब्रुवतश्चिन्ता बभूव हृदि वीक्षतः ।
 शोकार्त्तेनास्य शकुनेः किमिदं व्याहृतं मया ॥ १६ ॥

चिन्तयन् स महाप्राज्ञश्चकार मतिमान्मतिम्।
शिष्यं चैवाब्रवीद् वाक्यमिदं स मुनिपुज्जवः ॥ १७ ॥

पादबद्धोऽक्षरसमस्तञ्चीलयसमन्वितः ।
शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा ॥ १८ ॥

शिष्यस्तु तस्य ब्रुवतो मुनेर्वाक्यमनुत्तमम्।
प्रतिजग्राह संहृष्टस्तस्य तुष्टोऽभवद्गुरुः ॥ १९ ॥

सोऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे तस्मिन् यथाविधि।
तमेव चिन्तयन्नर्थमुपावर्तत वै मुनिः ॥ २० ॥

भरद्वाजस्ततः शिष्यो विनीतः श्रुतवान् गुरोः।
कलशं पूर्णमादाय पृष्ठतोऽनुजगाम ह ॥ २१ ॥

स प्रविश्याश्रमपदं शिष्येण सह धर्मवित्।
उपविष्टः कथाश्चान्याश्चकार ध्यानमास्थितः ॥ २२ ॥

आजगाम ततो ब्रह्मा लोककर्ता स्वयं प्रभुः।
चतुर्मुखो महातेजा द्रष्टुं तं मुनिपुज्जवम् ॥ २३ ॥

वाल्मीकिरथ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय वाग्यतः।
प्राञ्जलिः प्रयतो भूत्वा तस्थौ परमविस्मितः ॥ २४ ॥

पूजयामास तं देवं पाद्यार्घ्यसनवन्दनैः।
प्रणम्य विधिवच्चैनं पृष्ट्वा चैव निरामयम् ॥ २५ ॥

अथोपविश्य भगवानासने परमार्चिते।
वाल्मीकये च ऋषये सन्दिदेशासनं ततः ॥ २६ ॥

ब्रह्मणा समनुज्ञातः सोऽप्युपाविशदासने।
उपविष्टे तदा तस्मिन् साक्षाल्लोकपितामहे ॥ २७ ॥

तद्गतेनैव मनसा वाल्मीकिर्धार्यानमास्थितः।
पापात्मना कृतं कष्टं वैरग्यहणबुद्धिना ॥ २८ ॥

यत् तादृशं चारुरवं क्रौञ्चं हन्यादकारणात्।
शोचन्नेव पुनः क्रौञ्चीमुपश्लोकमिमं जगौ ॥ २९ ॥

पुनरन्तर्गतमना भूत्वा शोकपरायणः।
तमुवाच ततो ब्रह्मा प्रहसन् मुनिपुज्जवम् ॥ ३० ॥

श्लोक एवास्त्वयं बद्धो नात्र कार्या विचारणा।
मच्छन्दादेव ते ब्रह्मन् प्रवृत्तेयं सरस्वती ॥ ३१ ॥

रामस्य चरितं कृत्खं कुरु त्वमृषिसत्तम।
धर्मात्मनो भगवतो लोके रामस्य धीमतः ॥ ३२ ॥

वृत्तं कथय धीरस्य यथा ते नारदाच्छ्रूतम्।
रहस्यं च प्रकाशं च यद् वृत्तं तस्य धीमतः ॥ ३३ ॥

रामस्य सहसौमित्रे राक्षसानां च सर्वशः।
वैदेह्याश्वैव यद् वृत्तं प्रकाशं यदि वा रहः ॥ ३४ ॥

तच्चाप्यविदितं सर्वं विदितं ते भविष्यति।
न ते वाग्नृता काव्ये काचिदत्र भविष्यति ॥ ३५ ॥

कुरु रामकथां पुण्यां श्लोकबद्धां मनोरमाम्।
यावत् स्थास्यन्ति गिरयः सरितश्च महीतले ॥ ३६ ॥

तावद् रामायणकथा लोकेषु प्रचरिष्यति।
यावद् रामस्य च कथा त्वत्कृता प्रचरिष्यति ॥ ३७ ॥

तावदूर्ध्वमधश्च त्वं मल्लोकेषु निवत्स्यसि।
इत्युक्त्वा भगवान् ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत।
ततः सशिष्यो भगवान् मुनिर्विस्मयमाययौ ॥ ३८ ॥

तस्य शिष्यास्ततः सर्वे जगुः श्लोकमिमं पुनः।
मुहुर्मुहुः प्रीयमाणाः प्राहुश्च भृशविस्मिताः ॥ ३९ ॥

समाक्षरैश्चतुर्भिर्यः पादैर्गीतो महर्षिणा।
सोऽनुव्याहरणाद् भूयः शोकः श्लोकत्वमागतः ॥ ४० ॥

तस्य बुद्धिरियं जाता वाल्मीकिर्भावितात्मनः।
कृत्स्नं रामायणं काव्यमीदृशैः करवाण्यहम् ॥ ४१ ॥

उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमैस्तदास्य रामस्य चकार कीर्तिमान्।
समाक्षरैः श्लोकशतैर्यशस्विनो यशस्करं काव्यमुदारदर्शनः ॥ ४२ ॥

तदुपगतसमाससन्धियोगं
सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं
दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ॥ ४३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ब्रह्मागमनम् नाम द्वितीयः सर्गः ॥ १-२ ॥

॥ तृतीयः सर्गः — काव्यसङ्क्षेपः ॥

श्रुत्वा वस्तु समग्रं तद्धर्मार्थसहितं हितम्।
व्यक्तमन्वेषते भूयो यद् वृत्तं तस्य धीमतः ॥ १ ॥

उपस्पृश्योदकं सम्यज्ञुनिः स्थित्वा कृताञ्जलिः ।
प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु धर्मेणान्वेषते गतिम् ॥ २ ॥

रामलक्ष्मणसीताभी राजा दशरथेन च ।
सभार्येण सराष्ट्रेण यत् प्राप्तं तत्र तत्त्वतः ॥ ३ ॥

हसितं भाषितं चैव गतिर्यावच्च चेष्टितम् ।
तत् सर्वं धर्मवीर्येण यथावत् सम्प्रपश्यति ॥ ४ ॥

स्त्रीतृतीयेन च तथा यत् प्राप्तं चरता वने ।
सत्यसन्धेन रामेण तत् सर्वं चान्वैक्षत ॥ ५ ॥

ततः पश्यति धर्मात्मा तत् सर्वं योगमास्थितः ।
पुरा यत् तत्र निर्वृत्तं पाणावामलकं यथा ॥ ६ ॥

तत् सर्वं तत्त्वतो दृष्ट्वा धर्मेण स महामतिः ।
अभिरामस्य रामस्य तत् सर्वं कर्तुमुद्यतः ॥ ७ ॥

कामार्थगुणसंयुक्तं धर्मार्थगुणविस्तरम् ।
समुद्रमिव रत्नाढ्यं सर्वश्रुतिमनोहरम् ॥ ८ ॥

स यथा कथितं पूर्वं नारदेन महात्मना ।
रघुवंशस्य चरितं चकार भगवान् मुनिः ॥ ९ ॥

जन्म रामस्य सुमहद्वीर्यं सर्वानुकूलताम् ।
लोकस्य प्रियतां क्षान्तिं सौम्यतां सत्यशीलताम् ॥ १० ॥

नाना चित्राः कथाश्वान्या विश्वामित्रसहायने ।
जानक्याश्च विवाहं च धनुषश्च विभेदनम् ॥ ११ ॥

रामरामविवादं च गुणान् दाशरथेस्तथा ।
तथाभिषेकं रामस्य कैकेय्या दुष्टभावताम् ॥ १२ ॥

विघातं चाभिषेकस्य रामस्य च विवासनम्।
राज्ञः शोकं विलापं च परलोकस्य चाश्रयम्॥ १३॥

प्रकृतीनां विषादं च प्रकृतीनां विसर्जनम्।
निषादाधिपसंवादं सूतोपावर्तनं तथा॥ १४॥

गङ्गायाश्चापि सन्तारं भरद्वाजस्य दर्शनम्।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्चित्रकूटस्य दर्शनम्॥ १५॥

वास्तुकर्म निवेशं च भरतागमनं तथा।
प्रसादनं च रामस्य पितुश्च सलिलक्रियाम्॥ १६॥

पादुकाग्न्याभिषेकं च नन्दिग्रामनिवासनम्।
दण्डकारण्यगमनं विराघस्य वधं तथा॥ १७॥

दर्शनं शरभङ्गस्य सुतीक्ष्णेन समागमम्।
अनसूयासमाख्यां च अङ्गरागस्य चार्पणम्॥ १८॥

दर्शनं चाप्यगस्त्यस्य धनुषो ग्रहणं तथा।
शूर्पणख्याश्च संवादं विरूपकरणं तथा॥ १९॥

वधं खरत्रिशिरसोरुत्थानं रावणस्य च।
मारीचस्य वधं चैव वैदेह्या हरणं तथा॥ २०॥

राघवस्य विलापं च गृध्रराजनिर्बहृणम्।
कबन्धदर्शनं चैव पम्पायाश्चापि दर्शनम्॥ २१॥

शबरीदर्शनं चैव फलमूलाशनं तथा।
प्रलापं चैव पम्पायां हनूमदर्शनं तथा॥ २२॥

ऋष्यमूकस्य गमनं सुग्रीवेण समागमम्।
प्रत्ययोत्पादनं सख्यं वालिसुग्रीवविग्रहम्॥ २३॥

वालिप्रमथनं चैव सुग्रीवप्रतिपादनम्।
ताराविलापं समयं वर्षरात्रनिवासनम्॥ २४॥

कोपं राघवसिंहस्य बलानामुपसङ्ख्यम्।
दिशः प्रस्थापनं चैव पृथिव्याश्च निवेदनम्॥ २५॥

अङ्गुलीयकदानं च ऋक्षस्य बिलदर्शनम्।
प्रायोपवेशनं चैव सम्पातेश्वापि दर्शनम्॥ २६॥

र्वतारोहणं चैव सागरस्यापि लङ्घनम्।
समुद्रवचनाचैव मैनाकस्य च दर्शनम्॥ २७॥

राक्षसीतर्जनं चैव छायाग्राहस्य दर्शनम्।
सिंहिकायाश्च निधनं लङ्घामलयदर्शनम्॥ २८॥

रात्रौ लङ्घाप्रवेशं च एकस्यापि विचिन्तनम्।
आपानभूमिगमनमवरोधस्य दर्शनम्॥ २९॥

दर्शनं रावणस्यापि पुष्पकस्य च दर्शनम्।
अशोकवनिकायानं सीतायाश्वापि दर्शनम्॥ ३०॥

अभिज्ञानप्रदानं च सीतायाश्वापि भाषणम्।
राक्षसीतर्जनं चैव त्रिजटास्वप्रदर्शनम्॥ ३१॥

मणिप्रदानं सीताया वृक्षभङ्गं तथैव च।
राक्षसीविद्रवं चैव किङ्कराणां निर्बहणम्॥ ३२॥

ग्रहणं वायुसूनोश्च लङ्घादाहाभिगर्जनम्।
प्रतिप्लवनमेवाथ मधूनां हरणं तथा॥ ३३॥

राघवाश्वासनं चैव मणिनिर्यातनं तथा।
सङ्गमं च समुद्रेण नलसेतोश्च बन्धनम्॥ ३४॥

प्रतारं च समुद्रस्य रात्रौ लङ्घावरोधनम्।
विभीषणेन संसर्गं वधोपायनिवेदनम्॥ ३५॥

कुम्भकर्णस्य निधनं मेघनादनिबर्हणम्।
रावणस्य विनाशं च सीतावासिमरेः पुरे॥ ३६॥

बिभीषणाभिषेकं च पुष्पकस्य च दर्शनम्।
अयोध्यायाश्च गमनं भरद्वाजसमागमम्॥ ३७॥

प्रेषणं वायुपुत्रस्य भरतेन समागमम्।
रामाभिषेकाभ्युदयं सर्वसैन्यविसर्जनम्।
स्वराष्ट्ररञ्जनं चैव वैदेह्याश्च विसर्जनम्॥ ३८॥

अनागतं च यत् किञ्चिद् रामस्य वसुधातले।
तच्चकारोत्तरे काव्ये वाल्मीकिर्भगवानृषिः॥ ३९॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
काव्यसङ्क्षेपः नाम तृतीयः सर्गः ॥ १-३ ॥

॥ चतुर्थः सर्गः — अनुक्रमणिका ॥

प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः।
चकार चरितं कृत्वा विचित्रपदमर्थवत्॥ १॥

चतुर्विंशत्सहस्राणि श्लोकानामुक्तवानृषिः।
तथा सर्गशतान् पञ्च षड्काण्डानि तथोत्तरम्॥ २॥

कृत्वा तु तन्महाप्राज्ञः सभविष्यं सहोत्तरम्।
चिन्तयामास को न्वेतत् प्रयुज्ञीयादिति प्रभुः॥ ३॥

तस्य चिन्तयमानस्य महर्षेर्भावितात्मनः।
 अगृह्णीतां ततः पादौ मुनिवेषौ कुशीलवौ ॥ ४ ॥

कुशीलवौ तु धर्मज्ञौ राजपुत्रौ यशस्विनौ।
 भ्रातरौ स्वरसम्पन्नौ ददर्शश्रमवासिनौ ॥ ५ ॥

स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा वेदेषु परिनिष्ठितौ।
 वेदोपबृह्मणार्थाय तावग्राहयत प्रभुः ॥ ६ ॥

काव्यं रामायणं कृत्स्नं सीतायाश्चरितं महत्।
 पौलस्त्यवधमित्येवं चकार चरितव्रतः ॥ ७ ॥

पाठ्ये गेये च मधुरं प्रमाणौस्त्रिभिरन्वितम्।
 जातिभिः सप्तभिर्युक्तं तत्त्वीलयसमन्वितम् ॥ ८ ॥

रसैः शृङ्गारकरुणहास्यरौद्रभयानकैः।
 वीरादिभी रसैर्युक्तं काव्यमेतदगायताम् ॥ ९ ॥

तौ तु गान्धर्वतत्त्वज्ञौ स्थानमूर्च्छनकोविदौ।
 भ्रातरौ स्वरसम्पन्नौ गन्धर्वाविव रूपिणौ ॥ १० ॥

रूपलक्षणसम्पन्नौ मधुरस्वरभाषिणौ।
 बिम्बादिवोत्थितौ बिम्बौ रामदेहात् तथापरौ ॥ ११ ॥

तौ राजपुत्रौ कातर्त्येन धर्म्यमारव्यानमुत्तमम्।
 वाचोविधेयं तत्सर्वं कृत्वा काव्यमनिन्दितौ ॥ १२ ॥

ऋषीणां च द्विजातीनां साधूनां च समागमे।
 यथोपदेशं तत्त्वज्ञौ जगतुः सुसमाहितौ ॥ १३ ॥

महात्मानौ महाभागौ सर्वलक्षणलक्षितौ।
 तौ कदाचित् समेतानामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ १४ ॥

मध्ये सभं समीपस्थाविदं काव्यमगायताम्।
तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे बाष्पपर्याकुलेक्षणाः ॥ १५ ॥

साधु साध्विति तावूचुः परं विस्मयमागताः।
ते प्रीतमनसः सर्वे मुनयो धर्मवत्सलाः ॥ १६ ॥

प्रशशंसुः प्रशस्तव्यौ गायमानौ कुशीलवौ।
अहो गीतस्य माधुर्यं श्लोकानां च विशेषतः ॥ १७ ॥

चिरनिर्वृत्तमध्येतत् प्रत्यक्षमिव दर्शितम्।
प्रविश्य तावुभौ सुषु तथाभावमगायताम् ॥ १८ ॥

सहितौ मधुरं रक्तं सम्पन्नं स्वरसम्पदा।
एवं प्रशस्यमानौ तौ तपः श्लाघ्यैर्महर्षिभिः ॥ १९ ॥

संरक्ततरमत्यर्थं मधुरं तावगायताम्।
प्रीतः कश्चिन्मुनिस्ताभ्यां संस्थितः कलशं ददौ ॥ २० ॥

प्रसन्नो वल्कलं कश्चिद् ददौ ताभ्यां महायशाः।
अन्यः कृष्णाजिनमदाद् यज्ञसूत्रं तथापरः ॥ २१ ॥

कश्चित् कमण्डलुं प्रादान्मौञ्जीमन्यो महामुनिः।
बृसीमन्यस्तदा प्रादात् कौपीनमपरो मुनिः ॥ २२ ॥

ताभ्यां ददौ तदा हृष्टः कुठारमपरो मुनिः।
काषायमपरो वस्त्रं चीरमन्यो ददौ मुनिः ॥ २३ ॥

जटाबन्धनमन्यस्तु काष्ठरज्जुं मुदान्वितः।
यज्ञभाण्डमृषिः कश्चित् काष्ठभारं तथा परः ॥ २४ ॥

औदुम्बरीं ब्रुसीमन्यः स्वस्ति केचित् तदावदन्।
आयुष्यमपरे प्राहुर्मुदा तत्र महर्षयः ॥ २५ ॥

ददुश्वैवं वरान् सर्वे मुनयः सत्यवादिनः।
आश्र्व्यमिदमाख्यानं मुनिना सम्प्रकीर्तितम्॥ २६॥

परं कवीनामाधारं समाप्तं च यथाक्रमम्।
अभिगीतमिदं गीतं सर्वगीतेषु कोविदौ॥ २७॥

आयुष्यं पुष्टिजननं सर्वश्रुतिमनोहरम्।
प्रशस्यमानौ सर्वत्र कदाचित् तत्र गायकौ॥ २८॥

रथ्यासु राजमार्गेषु ददर्श भरताग्रजः।
स्ववेशम् चानीय ततो भ्रातरौ स कुशीलवौ॥ २९॥

पूजयामास पूजाहौं रामः शत्रुनिर्बर्हणः।
आसीनः काञ्चने दिव्ये स च सिंहासने प्रभुः॥ ३०॥

उपोपविष्टैः सचिवैर्भ्रातृभिश्च समन्वितः।
दृष्ट्वा तु रूपसम्पन्नौ विनीतौ भ्रातरावुभौ॥ ३१॥

उवाच लक्ष्मणं रामः शत्रुघ्नं भरतं तथा।
श्रूयतामेतदाख्यानमनयोर्देववर्चसोः॥ ३२॥

विचित्रार्थपदं सम्यग्गायकौ समचोदयत्।
तौ चापि मधुरं रक्तं स्वचित्तायतनिःस्वनम्॥ ३३॥

तन्त्रीलयवदत्यर्थं विश्रुतार्थमगायताम्।
ह्लादयत् सर्वगात्राणि मनांसि हृदयानि च।
श्रोत्राश्रयसुखं गेयं तद् बभौ जनसंसदि॥ ३४॥

इमौ मुनी पार्थिवलक्षणान्वितौ
कुशीलवौ चैव महातपस्विनौ।
ममापि तद् भूतिकरं प्रचक्षते
महानुभावं चरितं निबोधत॥ ३५॥

ततस्तु तौ रामवचः प्रचोदितावगायतां मार्गविधानसम्पदा।
स चापि रामः परिषद्रतः शनैर्बुभूषयासक्तमना बभूव ह ॥३६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
अनुक्रमणिका नाम चतुर्थः सर्गः ॥ १-४ ॥

॥ पञ्चमः सर्गः — अयोध्यावर्णनम् ॥

सर्वा पूर्वमियं येषामासीत् कृत्त्वा वसुन्धरा।
प्रजापतिमुपादाय नृपाणां जयशालिनाम् ॥ १ ॥

येषां स सगरो नाम सागरो येन खानितः।
षष्ठिपुत्रसहस्राणि यं यान्तं पर्यवारयन् ॥ २ ॥

इक्ष्वाकूणामिदं तेषां राज्ञां वंशे महात्मनाम्।
महदुत्पन्नमारब्धानं रामायणमिति श्रुतम् ॥ ३ ॥

तदिदं वर्तयिष्यावः सर्वं निखिलमादितः।
धर्मकामार्थसहितं श्रोतव्यमनसूयता ॥ ४ ॥

कोसलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान्।
निविष्टः सरयूतीरे प्रभूतधनधान्यवान् ॥ ५ ॥

अयोध्या नाम नगरी तत्रासील्लोकविश्रुता।
मनुना मानवेन्द्रेण या पुरी निर्मिता स्वयम् ॥ ६ ॥

आयता दश च द्वे च योजनानि महापुरी।
श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा सुविभक्तमहापथा ॥ ७ ॥

राजमार्गेण महता सुविभक्तेन शोभिता।
मुक्तपुष्पावकीर्णेन जलसिक्तेन नित्यशः ॥ ८ ॥

तां तु राजा दशरथो महाराष्ट्रविवर्धनः।
पुरीमावासयामास दिवि देवपतिर्यथा ॥९॥

कवाटतोरणवतीं सुविभक्तान्तरापणाम्।
सर्वयन्त्रायुधवतीमुषितां सर्वशिल्पभिः ॥१०॥

सूतमागधसम्बाधां श्रीमतीमतुलप्रभाम्।
उच्चाद्वालध्वजवतीं शतघ्नीशतसङ्कुलाम् ॥११॥

वधूनाटकसङ्घैश्च संयुक्तां सर्वतः पुरीम्।
उद्यानाम्रवणोपेतां महतीं सालमेखलाम् ॥१२॥

दुर्गमध्मीरपरिखां दुर्गामन्यैर्दुरासदाम्।
वाजिवारणसम्पूर्णा गोभिरुष्टैः खरैस्तथा ॥१३॥

सामन्तराजसङ्घैश्च बलिकर्मभिरावृताम्।
नानादेशनिवासैश्च वणिग्निभरुपशोभिताम् ॥१४॥

प्रासादैर्रत्नविकृतैः पर्वतैरिव शोभिताम्।
कूटागरैश्च सम्पूर्णामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥१५॥

चित्रामष्टापदाकारां वरनारीगणायुताम्।
सर्वरत्नसमाकीर्णा विमानगृहशोभिताम् ॥१६॥

गृहगाढामविच्छिद्रां समभूमौ निवेशिताम्।
शालितण्डुलसम्पूर्णामिक्षुकाण्डरसोदकाम् ॥१७॥

दुन्दुभीभिर्मृदङ्गैश्च वीणाभिः पणवैस्तथा।
नादितां भृशमत्यर्थं पृथिव्यां तामनुत्तमाम् ॥१८॥

विमानमिव सिद्धानां तपसाधिगतं दिवि।
सुनिवेशितवेशमान्तां नरोत्तमसमावृताम् ॥१९॥

ये च बाणैर्न विध्यन्ति विविक्तमपरापरम्।
शब्दवेध्यं च विततं लघुहस्ता विशारदाः ॥ २० ॥

सिंहव्याघ्रवराहाणां मत्तानां नदतां वने।
हन्तारो निशितैः शस्त्रैर्बलाद् बाहुबलैरपि ॥ २१ ॥

तादृशानां सहस्रैस्तामभिपूर्णा महारथैः।
पुरीमावासयामास राजा दशरथस्तदा ॥ २२ ॥

तामग्निमद्भिर्गुणवद्भिरावृतां द्विजोत्तमैर्वेदषडज्ञपारगैः।
सहस्रदैः सत्यरतैर्महात्मभिर्महर्षिकल्पैत्रैश्चिभिश्च केवलैः ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
अयोध्यावर्णनम् नाम पञ्चमः सर्गः ॥ १-५ ॥

॥ षष्ठः सर्गः — राजवर्णनम् ॥

तस्यां पुर्यामयोध्यायां वेदवित् सर्वसञ्ज्ञहः।
दीर्घदर्शीं महातेजाः पौरजानपदप्रियः ॥ १ ॥

इक्ष्वाकूणामतिरथो यज्वा धर्मपरो वशी।
महर्षिकल्पो राजर्षिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २ ॥

बलवान् निहतामित्रो मित्रवान् विजितेन्द्रियः।
धनैश्च सञ्चयैश्चान्त्यैः शक्वैश्रवणोपमः ॥ ३ ॥

यथा मनुर्महातेजा लोकस्य परिरक्षिता।
तथा दशरथो राजा लोकस्य परिरक्षिता ॥ ४ ॥

तेन सत्याभिसन्ध्येन त्रिवर्गमनुतिष्ठता।
पालिता सा पुरी श्रेष्ठा इन्द्रेणेवामरावती ॥ ५ ॥

तस्मिन् पुरवरे हृष्टा धर्मात्मानो बहुश्रुताः।
नरास्तुष्टा धनैः स्वैः स्वैरलुभ्याः सत्यवादिनः ॥ ६ ॥
नाल्पसन्निचयः कश्चिदासीत् तस्मिन् पुरोत्तमे।
कुटुम्बी यो ह्यसिद्धार्थोऽगवाश्वधनधान्यवान् ॥ ७ ॥

कामी वा न कदर्यो वा नृशंसः पुरुषः क्वचित्।
द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नाविद्वान् न च नास्तिकः ॥ ८ ॥

सर्वे नराश्च नार्यश्च धर्मशीलाः सुसंयताः।
मुदिताः शीलवृत्ताभ्यां महर्षय इवामलाः ॥ ९ ॥

नाकुण्डली नामुकुटी नास्त्रग्वी नाल्पभोगवान्।
नामृष्टो न नलिसाङ्गो नासुगन्त्यश्च विद्यते ॥ १० ॥

नामृष्टभोजी नादाता नाप्यनङ्गदनिष्कधृक्।
नाहस्ताभरणो वापि दृश्यते नाप्यनात्मवान् ॥ ११ ॥

नानाहिताग्निर्नायज्वा न क्षुद्रो वा न तस्करः।
कश्चिदासीदयोध्यायां न चार्वत्तो न सङ्करः ॥ १२ ॥

स्वकर्मनिरता नित्यं ब्राह्मणा विजितेन्द्रियाः।
दानाध्ययनशीलाश्च संयताश्च प्रतिग्रहे ॥ १३ ॥

नास्तिको नानृती वापि न कश्चिदबहुश्रुतः।
नासूयको न चाशक्तो नाविद्वान् विद्यते क्वचित् ॥ १४ ॥

नाषडङ्गविदत्रास्ति नात्रतो नासहस्रदः।
न दीनः क्षिप्तचित्तो वा व्यथितो वापि कश्चन ॥ १५ ॥

कश्चिन्नरो वा नारी वा नाश्रीमान् नाप्यरूपवान्।
द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नापि राजन्यभक्तिमान् ॥ १६ ॥

वर्णेष्वग्यन्तुर्थेषु देवतातिथिपूजकाः।
कृतज्ञाश्च वदान्याश्च शूरा विक्रमसंयुताः॥ १७॥

दीर्घायुषो नराः सर्वे धर्मं सत्यं च संश्रिताः।
सहिताः पुत्रपौत्रैश्च नित्यं स्त्रीभिः पुरोत्तमे॥ १८॥

क्षत्रं ब्रह्ममुखं चासीद् वैश्याः क्षत्रमनुव्रताः।
शूद्राः स्वधर्मनिरतास्त्रीन् वर्णानुपचारिणः॥ १९॥

सा तेनेक्ष्वाकुनाथेन पुरी सुपरिरक्षिता।
यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण धीमता॥ २०॥

योधानामग्निकल्पानां पेशलानामर्मणाम्।
सम्पूर्णा कृतविद्यानां गुहा केसरिणामिव॥ २१॥

काम्बोजविषये जातैर्बाह्णीकैश्च हयोत्तमैः।
वनायुजैर्नदीजैश्च पूर्णा हरिहयोत्तमैः॥ २२॥

विन्ध्यपर्वतजैर्मत्तैः पूर्णा हैमवतैरपि।
मदान्वितैरतिबलैर्मातञ्जैः पर्वतोपमैः॥ २३॥

ऐरावतकुलीनैश्च महापद्मकुलैस्तथा।
अञ्जनादपि निष्क्रान्तैर्वामनादपि च द्विपैः॥ २४॥

भर्दैर्मन्दैर्मृगैश्चैव भद्रमन्दमृगैस्तथा।
भद्रमन्दैर्भद्रमृगैर्मृगमन्दैश्च सा पुरी॥ २५॥

नित्यमत्तैः सदा पूर्णा नागैरचलसन्निभैः।
सा योजने द्वे च भूयः सत्यनामा प्रकाशते।
यस्यां दशरथो राजा वसञ्जगदपालयत्॥ २६॥

तां पुरीं स महातेजा राजा दशरथो महान्।
शशास शमितामित्रो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥ २७ ॥

तां सत्यनामां दृढतोरणार्गलाम् गृहैर्विचित्रैरुपशोभितां शिवाम्।
पुरीमयोध्यां नृसहस्रसङ्कुलां शशास वै शक्समो महीपतिः ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
राजवर्णनम् नाम षष्ठः सर्गः ॥ १-६ ॥

॥ सप्तमः सर्गः — अमात्यवर्णनम् ॥

तस्यामात्या गुणैरासन्निक्ष्वाकोः सुमहात्मनः।
मन्त्रज्ञाश्वेष्ठितज्ञाश्व नित्यं प्रियहिते रताः ॥ १ ॥

अष्टौ बभूव॒र्वीरस्य तस्यामात्या यशस्विनः।
शुच्यश्वानुरक्ताश्व राजकृत्येषु नित्यशः ॥ २ ॥

धृष्टिर्जयन्तो विजयः सुराष्ट्रो राष्ट्रवर्धनः।
अकोपो धर्मपालश्व सुमन्त्रश्वाष्टमोऽर्थवित् ॥ ३ ॥

ऋत्विजौ द्वावभिमतौ तस्यास्तामृषिसत्तमौ।
वसिष्ठो वामदेवश्व मन्त्रिणश्व तथापरे ॥ ४ ॥

सुयज्ञोऽप्यथ जाबालिः काश्यपोऽप्यथ गौतमः।
मार्कण्डेयस्तु दीर्घायुस्तथा कात्यायनो द्विजः ॥ ५ ॥

एतैर्ब्रह्मर्षिभिर्नित्यमृत्विजस्तस्य पौर्वकाः।
विद्याविनीता हीमन्तः कुशला नियतेन्द्रियाः ॥ ६ ॥

श्रीमन्तश्व महात्मानः शास्त्रज्ञा दृढविक्रमाः।
कीर्तिमन्तः प्रणिहिता यथावच्नकारिणः ॥ ७ ॥

तेजःक्षमायशःप्राप्ताः स्मितपूर्वाभिभाषिणः।
 क्रोधात् कामार्थहेतोर्वा न ब्रूयुरनृतं वचः॥८॥
 तेषामविदितं किञ्चित् स्वेषु नास्ति परेषु वा।
 क्रियमाणं कृतं वापि चारेणापि चिकीर्षितम्॥९॥
 कुशला व्यवहारेषु सौहृदेषु परीक्षिताः।
 प्राप्तकालं यथा दण्डं धारयेयुः सुतेष्वपि॥१०॥
 कोशासङ्घहणे युक्ता बलस्य च परिग्रहे।
 अहितं चापि पुरुषं न हिंस्युरविदूषकम्॥११॥
 वीराश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुष्ठिताः।
 शुचीनां रक्षितारश्च नित्यं विषयवासिनाम्॥१२॥
 ब्रह्मक्षत्रमहिंसन्तस्ते कोशां समपूरयन्।
 सुतीक्ष्णदण्डाः सम्प्रेक्ष्य पुरुषस्य बलाबलम्॥१३॥
 शुचीनामेकबुद्धीनां सर्वेषां सम्प्रजानताम्।
 नासीत्पुरे वा राष्ट्रे वा मृषावादी नरः क्वचित्॥१४॥
 क्वचिन्न दुष्टस्त्रासीत् परदाररतिर्नरः।
 प्रशान्तं सर्वमेवासीद् राष्ट्रं पुरवरं च तत्॥१५॥
 सुवाससः सुवेशाश्च ते च सर्वे शुचिव्रताः।
 हितार्थाश्च नरेन्द्रस्य जायतो नयचक्षुषा॥१६॥
 गुरोगुणगृहीताश्च प्रख्याताश्च पराक्रमैः।
 विदेशोष्वपि विज्ञाताः सर्वतो बुद्धिनिश्चयाः॥१७॥
 अभितो गुणवन्तश्च न चासन् गुणवर्जिताः।
 सन्धिविग्रहतत्त्वज्ञाः प्रकृत्या सम्पदान्विताः॥१८॥

मन्त्रसंवरणे शक्ताः शक्ताः सूक्ष्मासु बुद्धिषु।
नीतिशास्त्रविशेषज्ञाः सततं प्रियवादिनः ॥ १९ ॥

ईदृशैस्तैरमात्यैश्च राजा दशरथोऽनघः।
उपपन्नो गुणोपेतैरन्वशासद् वसुन्धराम् ॥ २० ॥

अवेक्ष्यमाणश्चारेण प्रजा धर्मेण रक्षयन्।
प्रजानां पालनं कुर्वन्नधर्मं परिवर्जयन् ॥ २१ ॥

विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु वदान्यः सत्यसङ्गरः।
स तत्र पुरुषव्याघ्रः शशास पृथिवीमिमाम् ॥ २२ ॥

नाध्यगच्छद्विशिष्टं वा तुल्यं वा शत्रुमात्मनः।
मित्रवान्नतसामन्तः प्रतापहतकण्टकः।
स शशास जगद् राजा दिवि देवपतिर्यथा ॥ २३ ॥

तैर्मन्त्रिभिर्मन्त्रहिते निविष्टैर्वृतोऽनुरक्तैः कुशलैः समर्थैः।
स पार्थिवो दीप्तिमवाप युक्तस्तेजोमयैर्गोभिरिवोदितोऽर्कः ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
अमात्यवर्णनम् नाम सप्तमः सर्गः ॥ १-७ ॥

॥ अष्टमः सर्गः — सुमन्त्रवाक्यम् ॥

तस्य चैवं प्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः।
सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद् वंशकरः सुतः ॥ १ ॥

चिन्तयानस्य तस्यैवं बुद्धिरासीन्महात्मनः।
सुतार्थं वाजिमेधेन किमर्थं न यजाम्यहम् ॥ २ ॥

स निश्चितां मतिं कृत्वा यष्टव्यमिति बुद्धिमान्।
मन्त्रिभिः सह धर्मात्मा सर्वैरेव कृतात्मभिः ॥ ३ ॥

ततोऽब्रवीन्महातेजाः सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तम्।
शीघ्रमानय मे सर्वान् गुरुस्तान् सपुरोहितान् ॥ ४ ॥

ततः सुमन्त्रस्त्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः।
समानयत् स तान् सर्वान् समस्तान् वेदपारगान् ॥ ५ ॥

सुयज्ञं वामदेवं च जाबालिमथ काश्यपम्।
पुरोहितं वशिष्ठं च ये चाप्यन्ये द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥

तान् पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा।
इदं धर्मार्थसहितं श्लक्षणं वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥

मम लालप्यमानस्य सुतार्थं नास्ति वै सुखम्।
तदर्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम ॥ ८ ॥

तदहं यष्टुमिच्छामि शास्त्रदृष्टेन कर्मणा।
कथं प्राप्स्याम्यहं कामं बुद्धिरत्रविचिन्त्यताम् ॥ ९ ॥

ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन्।
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे पार्थिवस्य मुखेरितम् ॥ १० ॥

ऊचुश्च परमप्रीताः सर्वे दशरथं वचः।
सम्भाराः सम्भ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ॥ ११ ॥

सरख्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम्।
सर्वथा प्राप्स्यसे पुत्रानभिप्रेतांश्च पार्थिव ॥ १२ ॥

यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं पुत्रार्थमागता।
ततस्तुष्टोऽभवद् राजा श्रुत्वैतद् द्विजभाषितम् ॥ १३ ॥

अमात्यानब्रवीद् राजा हृष्व्याकुललोचनः।
सम्भाराः सम्भ्रियन्तां मे गुरुणां वचनादिह ॥ १४ ॥

समर्थाधिष्ठितश्चाश्वः सोपाध्यायो विमुच्यताम्।
सरख्वाश्वोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् ॥ १५ ॥

शान्तयश्चापि वर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि।
शक्यः प्राप्तुमयं यज्ञः सर्वेणापि महीक्षिता ॥ १६ ॥

नापराधो भवेत् कष्टे यद्यस्मिन् क्रतुसत्तमे।
च्छिद्रं हि मृगयन्ते स्म विद्वांसो ब्रह्मराक्षसाः ॥ १७ ॥

विधिहीनस्य यज्ञस्य सद्यः कर्ता विनश्यति।
तद्यथा विधिपूर्वं मे क्रतुरेष समाप्यते ॥ १८ ॥

तथा विधानं क्रियतां समर्थाः साधनेष्विति।
तथेति चाब्रुवन् सर्वे मन्त्रिणः प्रतिपूजिताः ॥ १९ ॥

पार्थिवेन्द्रस्य तद् वाक्यं यथापूर्वं निशम्य ते।
तथा द्विजास्ते धर्मज्ञा वर्धयन्तो नृपोत्तमम् ॥ २० ॥

अनुज्ञातास्ततः सर्वे पुनर्जग्मुर्यथागतम्।
विसर्जयित्वा तान् विप्रान् सचिवानिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥

ऋत्विग्मिभूपसन्दिष्टो यथावत् क्रतुराप्यताम्।
इत्युत्तवा नृपशार्दूलः सचिवान् समुपस्थितान् ॥ २२ ॥

विसर्जयित्वा स्वं वेशम् प्रविवेश महामतिः।
ततः स गत्वा ताः पलीनरैन्द्रो हृदयज्ञमाः ॥ २३ ॥

उवाच दीक्षां विशत यक्षेऽहं सुतकारणात्।
 तासां तेनातिकान्तेन वचनेन सुवर्चसाम्।
 मुखपद्मान्यशोभन्त पद्मानीव हिमात्यये॥२४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
 सुमन्त्रवाक्यम् नाम अष्टमः सर्गः ॥ १-८ ॥

॥ नवमः सर्गः — ऋष्यशृङ्गोपारब्यानम् ॥

एतच्छ्रुत्वा रहः सूतो राजानमिदमब्रवीत्।
 श्रूयतां तत् पुरावृत्तं पुराणे च मया श्रुतम्॥ १ ॥

ऋत्विग्भिरुपदिष्टोऽयं पुरावृत्तो मया श्रुतः।
 सनत्कुमारो भगवान् पूर्वं कथितवान् कथाम्॥ २ ॥

ऋषीणां सन्निधौ राजस्त्वं पुत्रागमं प्रति।
 काश्यपस्य च पुत्रोऽस्ति विभाण्डक इति श्रुतः॥ ३ ॥

ऋष्यशृङ्ग इति ख्यातस्तस्य पुत्रो भविष्यति।
 स वने नित्यसंवृद्धो मुनिर्वनचरः सदा॥ ४ ॥

नान्यं जानाति विप्रेन्द्रो नित्यं पित्रनुवर्तनात्।
 द्वैविष्यं ब्रह्मचर्यस्य भविष्यति महात्मनः॥ ५ ॥

लोकेषु प्रथितं राजन् विप्रैश्च कथितं सदा।
 तस्यैवं वर्तमानस्य कालः समभिवर्तते॥ ६ ॥

अग्निं शुश्रूषमाणस्य पितरं च यशस्विनम्।
 एतस्मिन्नेव काले तु रोमपादः प्रतापवान्॥ ७ ॥

अङ्गेषु प्रथितो राजा भविष्यति महाबलः।
 तस्य व्यतिक्रमाद् राज्ञो भविष्यति सुदारुणा॥ ८ ॥

अनावृष्टिः सुधोरा वै सर्वलोकभयावहा।
अनावृष्ट्यां तु वृत्तायां राजा दुःखसमन्वितः ॥ ९ ॥

ब्राह्मणाञ्छुतसंवृद्धान् समानीय प्रवक्ष्यति।
भवन्तः श्रुतकर्माणो लोकचारित्रवेदिनः ॥ १० ॥

समादिशन्तु नियमं प्रायश्चित्तं यथा भवेत्।
इत्युक्तास्ते ततो राजा सर्वे ब्राह्मणसत्तमाः ॥ ११ ॥

वक्ष्यन्ति ते महीपालं ब्राह्मणा वेदपारगाः।
विभाण्डकसुतं राजन् सर्वोपायैरिहानय ॥ १२ ॥

आनाय्य तु महीपाल ऋष्यशूलं सुसत्कृतम्।
विभाण्डकसुतं राजन् ब्राह्मणं वेदपारगम्।
प्रयच्छ कन्यां शान्तां वै विधिना सुसमाहितः ॥ १३ ॥

तेषां तु वचनं श्रुत्वा राजा चिन्तां प्रपत्त्यते।
केनोपायेन वै शक्यमिहानेतुं स वीर्यवान् ॥ १४ ॥

ततो राजा विनिश्चित्य सह मन्त्रिभिरात्मवान्।
पुरोहितममात्यांश्च प्रेषयिष्यति सत्कृतान् ॥ १५ ॥

ते तु राज्ञो वचः श्रुत्वा व्यथिता विनताननाः।
न गच्छेम ऋषेभीता अनुनेष्यन्ति तं नृपम् ॥ १६ ॥

वक्ष्यन्ति चिन्तयित्वा ते तस्योपायांश्च तान्क्षमान्।
आनेष्यामो वयं विप्रं न च दोषो भविष्यति ॥ १७ ॥

एवमङ्गाधिपेनैव गणिकाभिर्ऋषेः सुतःः।
आनीतोऽवर्षयद् देवः शान्ता चास्मै प्रदीयते ॥ १८ ॥

ऋष्यशृङ्खस्तु जामाता पुत्रांस्तव विधास्यति।
सनत्कुमारकथितमेतावद् व्याहृतं मया ॥ १९ ॥

अथ हृष्टे दशरथः सुमन्त्रं प्रत्यभाषत।
यथर्ष्यशृङ्खस्त्वानीतो येनोपायेन सोच्यताम् ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ऋष्यशृङ्खोपारव्यानम् नाम नवमः सर्गः ॥ १-९ ॥

॥ दशमः सर्गः — ऋष्यशृङ्खस्याङ्गदेशानयनप्रकारः ॥

सुमन्त्रश्चोदितो राजा प्रोवाचेदं वचस्तदा।
यथर्ष्यशृङ्खस्त्वानीतो येनोपायेन मन्त्रिभिः।
तन्मे निगदितं सर्वं शृणु मे मन्त्रिभिः सह ॥ १ ॥

रोमपादमुवाचेदं सहामात्यः पुरोहितः।
उपायो निरपायोऽयमस्माभिरभिचिन्तितः ॥ २ ॥

ऋष्यशृङ्खो वनचरस्तपःस्वाध्यायसंयुतः।
अनभिज्ञस्तु नारीणां विषयाणां सुखस्य च ॥ ३ ॥

इन्द्रियार्थैरभिमतैर्नरचित्प्रमाथिभिः ।
पुरमानायिष्यामः क्षिप्रं चाध्यवसीयताम् ॥ ४ ॥

गणिकास्तत्र गच्छन्तु रूपवत्यः स्वलङ्घृताः।
प्रलोभ्य विविधोपायैरानेष्यन्तीह सत्कृताः ॥ ५ ॥

श्रुत्वा तथेति राजा च प्रत्युवाच पुरोहितम्।
पुरोहितो मन्त्रिणश्च तथा चक्रुश्च ते तथा ॥ ६ ॥

वारमुख्यास्तु तच्छ्रुत्वा वनं प्रविविशुर्महत्।
आश्रमस्याविदूरेऽस्मिन् यत्तं कुर्वन्ति दर्शने ॥ ७ ॥

ऋषेः पुत्रस्य धीरस्य नित्यमाश्रमवासिनः।
पितुः स नित्यसन्तुष्टो नातिचक्राम चाश्रमात्॥८॥

न तेन जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वं तपस्विना।
स्त्री वा पुमान्वा यच्चान्यत् सत्त्वं नगरराष्ट्रजम्॥९॥

ततः कदाचित् तं देशमाजगाम यदृच्छ्या।
विभाण्डकसुतस्तत्र ताश्चापश्यद् वराङ्गनाः॥१०॥

ताश्चित्रवेषाः प्रमदा गायन्त्यो मधुरस्वरम्।
ऋषिपुत्रमुपागम्य सर्वा वचनमब्रुवन्॥११॥

कस्त्वं किं वर्तसे ब्रह्मन् ज्ञातुमिच्छामहे वयम्।
एकस्त्वं विजने घोरे वने चरसि शंस नः॥१२॥

अदृष्टरूपास्तास्तेन काम्यरूपा वने स्त्रियः।
हार्दीत्तस्य मतिर्जाता आख्यातुं पितरं स्वकम्॥१३॥

पिता विभाण्डकोऽस्माकं तस्याहं सुत औरसः।
ऋष्यशृङ्ख इति ख्यातं नाम कर्म च मे भुवि॥१४॥

इहाश्रमपदोऽस्माकं समीपे शुभदर्शनाः।
करिष्ये वोऽत्र पूजां वै सर्वेषां विधिपूर्वकम्॥१५॥

ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा सर्वासां मतिरास वै।
तदाश्रमपदं द्रष्टुं जग्मुः सर्वास्ततोऽङ्गनाः॥१६॥

गतानां तु ततः पूजामृषिपुत्रश्चकार ह।
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं मूलं फलं च नः॥१७॥

प्रतिगृह्य तु तां पूजां सर्वा एव समुत्सुकाः।
ऋषेर्भीताश्च शीघ्रं तु गमनाय मतिं दध्युः॥१८॥

अस्माकमपि मुख्यानि फलानीमानि हे द्विज।
गृहण विप्र भद्रं ते भक्षयस्व च मा चिरम्॥ १९॥

ततस्तास्तं समालिङ्गं सर्वा र्हषसमन्विताः।
मोदकान् प्रददुस्तस्मै भक्ष्यांश्च विविधाञ्छुभान्॥ २०॥

तानि चास्वाद्य तेजस्वी फलानीति स्म मन्यते।
अनास्वादितपूर्वाणि वने नित्यनिवासिनाम्॥ २१॥

आपृच्छ्य च तदा विप्रं व्रतचर्या निवेद्य च।
गच्छन्ति स्मापदेशात्ता भीतास्तस्य पितुः स्त्रियः॥ २२॥

गतासु तासु सर्वासु काश्यपस्यात्मजो द्विजः।
अस्वस्थहृदयश्वासीद् दुःखाच्च परिवर्तते॥ २३॥

ततोऽपरेद्युस्तं देशमाजगाम स वीर्यवान्।
विभाण्डकसुतः श्रीमान् मनसाचिन्तयन्मुहुः॥ २४॥

मनोज्ञा यत्र ता दृष्टा वारमुख्याः स्वलङ्घृताः।
दृष्टैव च ततो विप्रमायान्तं हृष्टमानसाः॥ २५॥

उपसृत्य ततः सर्वास्तास्तमूचुरिदं वचः।
एह्याश्रमपदं सौम्य अस्माकमिति चाब्रुवन्॥ २६॥

चित्राण्यत्र बहूनि स्युर्मूलानि च फलानि च।
तत्राप्येष विशेषेण विधिर्हि भविता ध्रुवम्॥ २७॥

श्रुत्वा तु वचनं तासां सर्वासां हृदयङ्गमम्।
गमनाय मतिं चक्रे तं च निन्युस्तदा स्त्रियः॥ २८॥

तत्र चानीयमाने तु विप्रे तस्मिन् महात्मनि।
वर्ष सहसा देवो जगत् प्रह्लादयंस्तदा॥ २९॥

वर्षेणौवागतं विप्रं तापसं स नराधिपः।
प्रत्युद्गम्य मुनिं प्रह्वः शिरसा च महीं गतः ॥ ३० ॥

अर्ध्यं च प्रददौ तस्मै न्यायतः सुसमाहितः।
वव्रे प्रसादं विप्रेन्द्रान्मा विप्रं मन्युराविशेत् ॥ ३१ ॥

अन्तःपुरं प्रवेश्यास्मै कन्यां दत्त्वा यथाविधि।
शान्तां शान्तेन मनसा राजा हर्षमवाप सः ॥ ३२ ॥

एवं स न्यवसत् तत्र सर्वकामैः सुपूजितः।
ऋष्यशृङ्खो महातेजाः शान्तया सह भार्यया ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ऋष्यशृङ्खस्याङ्गदेशानयनप्रकारः नाम दशमः सर्गः ॥ १-१० ॥

॥ एकादशः सर्गः — ऋष्यशृङ्खस्यायोध्याप्रवेशः ॥

भूय एव हि राजेन्द्र शृणु मे वचनं हितम्।
यथा स देवप्रवरः कथयामास बुद्धिमान् ॥ १ ॥

इक्ष्वाकूणां कुले जातो भविष्यति सुधार्मिकः।
नाम्ना दशरथो राजा श्रीमान् सत्यप्रतिश्रवः ॥ २ ॥

अङ्गराजेन सर्व्यं च तस्य राज्ञो भविष्यति।
कन्या चास्य महाभागा शान्ता नाम भविष्यति ॥ ३ ॥

पुत्रस्त्वङ्गस्य राजस्तु रोमपाद इति श्रुतः।
तं स राजा दशरथो गमिष्यति महायशाः ॥ ४ ॥

अनपत्योऽस्मि धर्मात्मञ्चान्ताभर्ता मम क्रतुम्।
आहरेत त्वयाज्ञसः सन्तानार्थं कुलस्य च ॥ ५ ॥

श्रुत्वा राज्ञोऽथ तद् वाक्यं मनसा स विचिन्त्य च।
प्रदास्यते पुत्रवन्तं शान्ता भर्तारमात्मवान्॥६॥

प्रतिगृह्य च तं विप्रं स राजा विगतज्वरः।
आहरिष्यति तं यज्ञं प्रहृष्टेनान्तरात्मना॥७॥

तं च राजा दशरथो यशस्कामः कृताञ्जलिः।
ऋष्यशूलं द्विजश्रेष्ठं वरयिष्यति धर्मवित्॥८॥

यज्ञार्थं प्रसवार्थं च स्वर्गार्थं च नरेश्वरः।
लभते च स तं कामं द्विजमुख्याद् विशाम्पतिः॥९॥

पुत्राश्चास्य भविष्यन्ति चत्वारोऽमितविकमाः।
वंशप्रतिष्ठानकराः सर्वभूतेषु विश्रुताः॥१०॥

एवं स देवप्रवरः पूर्वं कथितवान् कथाम्।
सनत्कुमारो भगवान् पुरा देवयुगे प्रभुः॥११॥

स त्वं पुरुषशार्दूलं समानय सुसत्कृतम्।
स्वयमेव महाराज गत्वा सबलवाहनः॥१२॥

सुमन्त्रस्य वचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथोऽभवत्।
अनुमान्य वसिष्ठं च सूतवाक्यं निशाम्य च॥१३॥

सान्तः पुरः सहामात्यः प्रययौ यत्र स द्विजः।
वनानि सरितश्चैव व्यतिक्रम्य शनैः शनैः॥१४॥

अभिचक्राम तं देशं यत्र वै मुनिपुङ्खवः।
आसाद्य तं द्विजश्रेष्ठं रोमपादसमीपगम्॥१५॥

ऋषिपुत्रं ददर्शाथो दीप्यमानमिवानलम्।
ततो राजा यथायोग्यं पूजां चक्रे विशेषतः॥१६॥

सखित्वात्तस्य वै राज्ञः प्रहृष्टेनान्तरात्मना।
रोमपादेन चारव्यातमृषिपुत्राय धीमते॥ १७॥

सरब्यं सम्बन्धकं चैव तदा तं प्रत्यपूजयत्।
एवं सुसत्कृतस्तेन सहोषित्वा नरर्षभः॥ १८॥

सप्ताष्टदिवसान् राजा राजानमिदमब्रवीत्।
शान्ता तव सुता राजन् सह भर्ता विशाम्पते॥ १९॥

मदीयं नगरं यातु कार्यं हि महदुद्यतम्।
तथेति राजा संश्रुत्य गमनं तस्य धीमतः॥ २०॥

उवाच वचनं विप्रं गच्छ त्वं सह भार्यया।
ऋषिपुत्रः प्रतिश्रुत्य तथेत्याह नृपं तदा॥ २१॥

स नृपेणाभ्यनुज्ञातः प्रययौ सह भार्यया।
तावन्योन्याञ्जलिं कृत्वा स्नेहात्संश्लिष्य चोरसा॥ २२॥

ननन्दतुर्दशरथो रोमपादश्च वीर्यवान्।
ततः सुहृदमापृच्छ्य प्रस्थितो रघुनन्दनः॥ २३॥

पौरेषु प्रेषयामास दूतान् वै शीघ्रगामिनः।
क्रियतां नगरं सर्वं क्षिप्रमेव स्वलङ्घुतम्॥ २४॥

धूपितं सिक्तसम्मृष्टं पताकाभिरलङ्घुतम्।
ततः प्रहृष्टाः पौरास्ते श्रुत्वा राजानमागतम्॥ २५॥

तथा चक्रुश्च तत् सर्वं राज्ञा यत् प्रेषितं तदा।
ततः स्वलङ्घुतं राजा नगरं प्रविवेश ह॥ २६॥

शङ्खदुन्दुभिनिर्हादैः पुरस्कृत्वा द्विजर्षभम्।
ततः प्रमुदिताः सर्वे दृष्ट्वा वै नागरा द्विजम्॥ २७॥

प्रवेश्यमानं सत्कृत्य नरेन्द्रेणोन्द्रकर्मणा।
यथा दिवि सुरेन्द्रेण सहस्राक्षेण काश्यपम्॥ २८॥

अन्तः पुरं प्रवेश्यैनं पूजां कृत्वा तु शास्त्रतः।
कृतकृत्यं तदात्मानं मेने तस्योपवाहनात्॥ २९॥

अन्तः पुराणि सर्वाणि शान्तां दृष्ट्वा तथागताम्।
सह भर्त्रा विशालाक्षीं प्रीत्यानन्दमुपागमन्॥ ३०॥

पूज्यमाना तु ताभिः सा राजा चैव विशेषतः।
उवास तत्र सुखिता कञ्चित् कालं सहद्विजा॥ ३१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ऋष्यशृङ्खस्यायोध्याप्रवेशः नाम एकादशः सर्गः ॥ १-११ ॥

॥ द्वादशः सर्गः — अश्वमेधसम्भारः ॥

ततः काले बहुतिथे कस्मिंश्चित् सुमनोहरे।
वसन्ते समनुप्राप्ते राजो यष्टुं मनोऽभवत्॥ १॥

ततः प्रणम्य शिरसा तं विप्रं देववर्णिनम्।
यज्ञाय वरयामास सन्तानार्थं कुलस्य च॥ २॥

तथेति च स राजानमुवाच वसुधाधिपम्।
सम्भाराः सम्भ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम्॥ ३॥

सरथ्वाश्वोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम्।
ततोऽब्रवीन्नृपो वाक्यं ब्राह्मणान् वेदपारगान्॥ ४॥

सुमन्त्रावाहय क्षिप्रमृत्विजो ब्रह्मवादिनः।
सुयज्ञं वामदेवं च जाबालिमथ काश्यपम्॥५॥

पुरोहितं वसिष्ठं च ये चान्ये द्विजसत्तमाः।
ततः सुमन्त्रस्त्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः॥६॥

समानयत् स तान् सर्वान् समस्तान् वेदपारगान्।
तान् पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा॥७॥

धर्मार्थसहितं युक्तं श्लक्षणं वचनमब्रवीत्।
मम तातप्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति वै सुखम्॥८॥

पुत्रार्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मर्तिर्मम।
तदहं यष्टुमिच्छामि हयमेधेन कर्मणा॥९॥

ऋषिपुत्रप्रभावेण कामान् प्राप्स्यामि चाप्यहम्।
ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन्॥१०॥

वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे पार्थिवस्य मुखाच्युतम्।
ऋष्यशृङ्गपुरोगाश्च प्रत्यूचुर्नपतिं तदा॥११॥

सम्भाराः सम्भ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम्।
सरथ्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम्॥१२॥

सर्वथा प्राप्यसे पुत्रांश्चतुरोऽमितविक्रमान्।
यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं पुत्रार्थमागता॥१३॥

ततः प्रीतोऽभवद् राजा श्रुत्वा तु द्विजभाषितम्।
अमात्यानब्रवीद् राजा हर्षेणदं शुभाक्षरम्॥१४॥

गुरुणां वचनाच्छीघ्रं सम्भाराः सम्भ्रियन्तु मे।
समर्थाधिष्ठितश्चाश्वः सोपाध्यायो विमुच्यताम्॥१५॥

सरथ्वाश्वोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम्।
शान्तयश्चाभिवर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि ॥ १६ ॥

शक्यः कर्तुमयं यज्ञः सर्वेणापि महीक्षिता।
नापराधो भवेत् कष्टो यद्यस्मिन् क्रतुसत्तमे ॥ १७ ॥

छिद्रं हि मृगयन्त्येते विद्वांसो ब्रह्मराक्षसाः।
विधिहीनस्य यज्ञस्य सद्यः कर्ता विनश्यति ॥ १८ ॥

तद् यथा विधिपूर्वं मे क्रतुरेष समाप्यते।
तथा विधानं क्रियतां समर्थाः करणेष्विह ॥ १९ ॥

तथेति च ततः सर्वे मन्त्रिणः प्रत्यपूजयन्।
पार्थिवेन्द्रस्य तद् वाक्यं यथाज्ञाप्तमकुर्वत ॥ २० ॥

ततो द्विजास्ते धर्मज्ञमस्तुवन् पार्थिवर्षभम्।
अनुज्ञातास्ततः सर्वे पुनर्जग्मुर्यथागतम् ॥ २१ ॥

गतेषु तेषु विप्रेषु मन्त्रिणस्तान् नराधिपः।
विसर्जयित्वा स्वं वेशम् प्रविवेश महामतिः ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
अश्वमेघसम्भारः नाम द्वादशः सर्गः ॥ १-१२ ॥

॥ त्रयोदशः सर्गः — यज्ञशालाप्रवेशः ॥

पुनः प्राप्ते वसन्ते तु पूर्णः संवत्सरोऽभवत्।
प्रसवार्थं गतो यष्टुं हयमेघेन वीर्यवान् ॥ १ ॥

अभिवाद्य वसिष्ठं च न्यायतः प्रतिपूज्य च।
अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं प्रसवार्थं द्विजोत्तमम् ॥ २ ॥

यज्ञो मे क्रियतां ब्रह्मन् यथोक्तं मुनिपुञ्जव।
यथा न विद्मः क्रियन्ते यज्ञाङ्गेषु विधीयताम्॥३॥

भवान् स्त्रिग्धः सुहृन्मह्यं गुरुश्च परमो महान्।
वोढव्यो भवता चैव भारो यज्ञस्य चोद्यतः॥४॥

तथेति च स राजानमब्रवीद् द्विजसत्तमः।
करिष्ये सर्वमेवैतद् भवता यत् समर्थितम्॥५॥

ततोऽब्रवीद् द्विजान् वृद्धान् यज्ञकर्मसुनिष्ठितान्।
स्थापत्ये निष्ठितांश्चैव वृद्धान् परमधार्मिकान्॥६॥

कर्मान्तिकान् शिल्पकरान्वर्धकीन् खनकानपि।
गणकान् शिल्पिनश्चैव तथैव नटनर्तकान्॥७॥

तथा शूचीन् शास्त्रविदः पुरुषान् सुबहुश्रुतान्।
यज्ञकर्म समीहन्तां भवन्तो राजशासनात्॥८॥

इष्टका बहुसाहस्री शीघ्रमानीयतामिति।
उपकार्याः क्रियन्तां च राज्ञो बहुगुणान्विताः॥९॥

ब्राह्मणावसथाश्चैव कर्तव्याः शतशः शुभाः।
भक्ष्यान्नपानैर्बहुभिः समुपेताः सुनिष्ठिताः॥१०॥

तथा पौरजनस्यापि कर्तव्याश्च सुविस्तराः।
आगतानां सुदूराच्च पार्थिवानां पृथक् पृथक्॥११॥

वाजिवारणशालाश्च तथा शश्यागृहाणि च।
भटानां महदावासा वैदेशिकनिवासिनाम्॥१२॥

आवासा बहुभक्ष्या वै सर्वकामैरुपस्थिताः।
तथा पौरजनस्यापि जनस्य बहुशोभनम्॥१३॥

दातव्यमन्नं विधिवत् सत्कृत्य न तु लीलया।
 सर्वे वर्णा यथा पूजां प्राप्नुवन्ति सुसत्कृताः ॥ १४ ॥

न चावज्ञा प्रयोक्तव्या कामक्रोधवशादपि।
 यज्ञकर्मसु ये व्यग्राः पुरुषाः शिल्पिनस्तथा ॥ १५ ॥

तेषामपि विशेषेण पूजा कार्या यथाक्रमम्।
 ये स्युः सम्पूजिताः सर्वे वसुभिर्भौजनेन च ॥ १६ ॥

यथा सर्वे सुविहितं न किञ्चित् परिहीयते।
 तथा भवन्तः कुर्वन्तु प्रीतियुक्तेन चेतसा ॥ १७ ॥

ततः सर्वे समागम्य वसिष्ठमिदमब्रुवन्।
 यथेष्टं तत् सुविहितं न किञ्चित् परिहीयते ॥ १८ ॥

यथोक्तं तत् करिष्यामो न किञ्चित् परिहास्यते।
 ततः सुमन्त्रमाहूय वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ १९ ॥

निमन्त्रयस्व नृपतीन् पृथिव्यां ये च धार्मिकाः।
 ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याज्छूदांश्चैव सहस्रशः ॥ २० ॥

समानयस्व सत्कृत्य सर्वदेशेषु मानवान्।
 मिथिलाधिपतिं शूरं जनकं सत्यवादिनम् ॥ २१ ॥

तमानय महाभागं स्वयमेव सुसत्कृतम्।
 पूर्वं सम्बन्धिनं ज्ञात्वा ततः पूर्वं ब्रवीमि ते ॥ २२ ॥

तथा काशिपतिं स्त्रिघं सततं प्रियवादिनम्।
 सद्वृत्तं देवसङ्काशं स्वयमेवानयस्व ह ॥ २३ ॥

तथा केकयराजानं वृद्धं परमधार्मिकम्।
 श्वशुरं राजसिंहस्य सपुत्रं तमिहानय ॥ २४ ॥

अङ्गेश्वरं महेष्वासं रोमपादं सुसत्कृतम्।
वयस्यं राजसिंहस्य सपुत्रं तमिहानय॥२५॥

तथा कोसलराजानं भानुमन्तं सुसंस्कृतम्।
मगधाधिपतिं शूरं सर्वशास्त्रविशारदम्॥२६॥

प्राप्तिं अं परमोदारं सत्कृतं पुरुषर्षभम्।
राज्ञः शासनमादाय चोदयस्व नृपर्षभान्।
प्राचीनान् सिन्धुसौवीरान् सौराष्ट्रेयांश्च पार्थिवान्॥२७॥

दाक्षिणात्यान् नरेन्द्रांश्च समस्तानानयस्व ह।
सन्ति स्त्रिगदाश्च ये चान्ये राजानः पृथिवीतले॥२८॥

तानानय यथा क्षिप्रं सानुगान् सहबान्यवान्।
एतान् दूतैर्महाभागैरानयस्व नृपाज्ञया॥२९॥

वसिष्ठवाक्यं तच्छ्रुत्वा सुमन्त्रस्त्वरितं तदा।
व्यादिशत् पुरुषांस्तत्र राजामानयने शुभान्॥३०॥

स्वयमेव हि धर्मात्मा प्रयातो मुनिशासनात्।
सुमन्त्रस्त्वरितो भूत्वा समानेतुं महामतिः॥३१॥

ते च कर्मान्तिकाः सर्वे वसिष्ठाय महर्षये।
सर्वं निवेदयन्ति स्म यज्ञे यदुपकल्पितम्॥३२॥

ततः प्रीतो द्विजश्रेष्ठस्तान् सर्वान् मुनिरब्रवीत्।
अवज्ञया न दातव्यं कस्यचिल्लीलयापि वा॥३३॥

अवज्ञया कृतं हन्याद् दातारं नात्र संशयः।
ततः कैश्चिदहोरात्रैरुपयाता महीक्षितः॥३४॥

बहूनि रत्नान्यादाय राज्ञो दशारथस्य ह।
 ततो वसिष्ठः सुप्रीतो राजानमिदमब्रवीत् ॥ ३५ ॥
 उपयाता नरव्याघ्र राजानस्तव शासनात्।
 मयापि सत्कृताः सर्वे यथार्हं राजसत्तमाः ॥ ३६ ॥
 यज्ञियं च कृतं सर्वं पुरुषैः सुसमाहितैः।
 निर्यातु च भवान् यष्टुं यज्ञायतनमन्तिकात् ॥ ३७ ॥

सर्वकामैरुपहृतैरुपेतं वै समन्ततः।
 द्रष्टुमर्हसि राजेन्द्र मनसेव विनिर्मितम् ॥ ३८ ॥
 तथा वसिष्ठवचनाद्यश्वज्ञस्य चोभयोः।
 दिवसे शुभनक्षत्रे निर्यातो जगतीपतिः ॥ ३९ ॥

ततो वसिष्ठप्रमुखाः सर्वं एव द्विजोत्तमाः।
 ऋष्यश्वज्ञं पुरस्कृत्य यज्ञकर्मारभंस्तदा ॥ ४० ॥

यज्ञवाटं गताः सर्वे यथाशास्त्रं यथाविधि।
 श्रीमांश्च सह पत्नीभी राजा दीक्षामुपाविशत् ॥ ४१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
 यज्ञशालाप्रवेशः नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १-१३ ॥

॥ चतुर्दशः सर्गः — अश्वमेधः ॥

अथ संवत्सरे पूर्णे तस्मिन् प्रासे तुरङ्गमे।
 सरय्वाश्वोत्तरे तीरे राज्ञो यज्ञोऽभ्यवर्तत ॥ १ ॥
 ऋष्यश्वज्ञं पुरस्कृत्य कर्म चक्रुद्धिर्जर्षभाः।
 अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ॥ २ ॥

कर्म कुर्वन्ति विधिवद् याजका वेदपारगाः।
 यथाविधि यथान्यायं परिक्रामन्ति शास्त्रतः ॥३॥
 प्रवर्ग्य शास्त्रतः कृत्वा तथैवोपसदं द्विजाः।
 चकुश्च विधिवत् सर्वमधिकं कर्म शास्त्रतः ॥४॥
 अभिपूज्य ततो हृष्टाः सर्वे चक्र्यथाविधि।
 प्रातःसवनपूर्वाणि कर्माणि मुनिपुञ्जवाः ॥५॥
 ऐन्द्रश्च विधिवत् दत्तो राजा चाभिषुतोऽनघः।
 मध्यन्दिनं च सवनं प्रावर्तत यथाक्रमम् ॥६॥
 तृतीयसवनं चैव राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः।
 चक्रुस्ते शास्त्रतो दृष्ट्वा यथा ब्राह्मणपुञ्जवाः ॥७॥
 आहायाच्चक्रिरे तत्र शक्रादीन् विबुधोत्तमान्।
 ऋष्यशृङ्गादयो मन्त्रैः शिक्षाक्षरसमन्वितैः ॥८॥
 गीतिभिर्मधुरैः स्त्रिगैर्मन्त्राह्वानैर्यथार्हतः।
 होतारो ददुरावाह्य हविर्भागान् दिवौकसाम् ॥९॥
 न चाहुतमभूत् तत्र स्वलितं वा न किञ्चन।
 दृश्यते ब्रह्मवत् सर्वं क्षेमयुक्तं हि चक्रिरे ॥१०॥
 न तेष्वहः सु श्रान्तो वा क्षुधितो वा न दृश्यते।
 नाविद्वान् ब्राह्मणः कथिञ्चाशतानुचरस्तथा ॥११॥
 ब्राह्मणा भुज्ञते नित्यं नाथवन्तश्च भुज्ञते।
 तापसा भुज्ञते चापि श्रमणाश्चैव भुज्ञते ॥१२॥
 वृद्धाश्च व्याधिताश्चैव स्त्रीबालाश्च तथैव च।
 अनिशं भुज्ञमानानां न तृप्तिरुपलभ्यते ॥१३॥

दीयतां दीयतामन्नं वासांसि विविधानि च।
इति सञ्चोदितास्तत्र तथा चक्रुरनेकशः ॥ १४ ॥

अन्नकूटाश्च दृश्यन्ते बहवः पर्वतोपमाः।
दिवसे दिवसे तत्र सिद्धस्य विधिवत् तदा ॥ १५ ॥

नानादेशादनुप्राप्ताः पुरुषाः स्त्रीगणास्तथा।
अन्नपानैः सुविहितास्तस्मिन् यज्ञे महात्मनः ॥ १६ ॥

अन्नं हि विधिवत्स्वादु प्रशंसन्ति द्विजर्षभाः।
अहो तृप्ताः स्म भद्रं ते इति शुश्राव राघवः ॥ १७ ॥

स्वलङ्घृताश्च पुरुषा ब्राह्मणान् पर्यवेषयन्।
उपासन्ते च तानन्ये सुमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ १८ ॥

कर्मान्तरे तदा विप्रा हेतुवादान् बहूनपि।
प्राहुः सुवाग्मिनो धीराः परस्परजिगीषया ॥ १९ ॥

दिवसे दिवसे तत्र संस्तरे कुशला द्विजाः।
सर्वकर्माणि चक्रस्ते यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ॥ २० ॥

नाषडङ्गविदत्रासीन्नाव्रतो नाबहुश्रुतः।
सदस्यास्तस्य वै राज्ञो नावादकुशलो द्विजः ॥ २१ ॥

प्राप्ते यूपोच्छ्रये तस्मिन् षड् बैल्वाः खादिरास्तथा।
तावन्तो बिल्वसहिताः पर्णिनश्च तथा परे ॥ २२ ॥

श्लेष्मातकमयो दिष्टो देवदारुमयस्तथा।
द्वावेव तत्र विहितौ बाहुव्यस्तपरिग्रहौ ॥ २३ ॥

कारिताः सर्व एवैते शास्त्रज्ञैर्यज्ञकोविदैः।
शोभार्थं तस्य यज्ञस्य काञ्चनालङ्घता भवन् ॥ २४ ॥

एकविंशतियूपास्ते एकविंशत्यरत्नयः।
वासोभिरेकविंशद्धिरेकैकं समलङ्घताः ॥ २५ ॥

विन्यस्ता विधिवत् सर्वे शिल्पिभिः सुकृता दृढाः।
अष्टश्रयः सर्व एव श्लक्षणरूपसमन्विताः ॥ २६ ॥

आच्छादितास्ते वासोभिः पुर्णगन्धैश्च पूजिताः।
सप्तर्षयो दीप्तिमन्तो विराजन्ते यथा दिवि ॥ २७ ॥

इष्टकाश्च यथान्यायं कारिताश्च प्रमाणतः।
चितोऽग्निर्ब्राह्मणस्तत्र कुशलैः शुल्बकर्मणि ॥ २८ ॥

स चित्यो राजसिंहस्य सञ्चितः कुशलैर्द्विजैः।
गरुडो रुक्मपक्षो वै त्रिगुणोऽष्टादशात्मकः ॥ २९ ॥

नियुक्तास्तत्र पशवस्तत्तदुद्दिश्य दैवतम्।
उरगाः पक्षिणश्चैव यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ॥ ३० ॥

शामित्रे तु हयस्तत्र तथा जलचराश्च ये।
ऋषिभिः सर्वमेवैतन्नियुक्तं शास्त्रतस्तदा ॥ ३१ ॥

पशूनां त्रिशतं तत्र यूपेषु नियतं तदा।
अश्वरत्नोत्तमं तत्र राज्ञो दशरथस्य ह ॥ ३२ ॥

कौसल्या तं हयं तत्र परिचर्यं समन्ततः।
कृपाणीर्विससारैनं त्रिभिः परमया मुदा ॥ ३३ ॥

पतत्रिणा तदा सार्धं सुस्थितेन च चेतसा।
अवसद् रजनीमेकां कौसल्या धर्मकाम्यया ॥ ३४ ॥

होताध्वर्युस्तथोद्गता हस्तेन समयोजयन्।
महिष्या परिवृत्त्याथ वावातामपरां तथा ॥ ३५ ॥

पतत्रिणस्तस्य वपामुद्धृत्य नियर्तेन्द्रियः।
ऋत्विक्परमसम्पन्नः श्रपयामास शास्त्रतः ॥ ३६ ॥

धूमगन्धं वपायास्तु जिग्रति स्म नराधिपः।
यथाकालं यथान्यायं निर्णुदन् पापमात्मनः ॥ ३७ ॥

हयस्य यानि चाङ्गानि तानि सर्वाणि ब्राह्मणाः।
अग्नौ प्रास्यन्ति विधिवत् समस्ताः षोडशत्विंजः ॥ ३८ ॥

पूक्षशाखासु यज्ञानामन्येषां क्रियते हविः।
अश्वमेधस्य यज्ञस्य वैतसो भाग इष्यते ॥ ३९ ॥

त्यहोऽश्वमेधः सञ्चातः कल्पसूत्रेण ब्राह्मणैः।
चतुष्टोममहस्तस्य प्रथमं परिकल्पितम् ॥ ४० ॥

उक्थं द्वितीयं सञ्चातमतिरात्रं तथोत्तरम्।
कारितास्तत्र बहवो विहिताः शास्त्रदर्शनात् ॥ ४१ ॥

ज्योतिष्ठोमायुषी चैवमतिरात्रौ च निर्मितौ।
अभिजिद्विश्वजिच्छैवमाप्तोर्यामौ महाक्रतुः ॥ ४२ ॥

प्राचीं होत्रे ददौ राजा दिशां स्वकुलवर्धनः।
अध्वर्यवे प्रतीचीं तु ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् ॥ ४३ ॥

उद्गात्रे तु तथोदीचीं दक्षिणैषा विनिर्मिता।
अश्वमेधे महायज्ञे स्वयम्भूविहिते पुरा ॥ ४४ ॥

क्रतुं समाप्य तु तदा न्यायतः पुरुषष्ठमः।
ऋत्विग्म्यो हि ददौ राजा धरां तां कुलवर्धनः ॥ ४५ ॥

एवम् दत्त्वा प्रहष्टोऽभूच्छ्रीमानिक्ष्वाकुनन्दनः।
ऋत्विजस्त्वब्रुवन् सर्वे राजानं गतकिल्बिषम् ॥ ४६ ॥

भवानेव महीं कृत्स्नामेको रक्षितुमर्हति।
न भूम्या कार्यमस्माकं नहि शक्ताः स्म पालने॥४७॥

रताः स्वाध्यायकरणे वयं नित्यं हि भूमिप।
निष्क्रयं किञ्चिदेवेह प्रयच्छतु भवानिति॥४८॥

मणिरत्नं सुवर्णं वा गावो यद्वा समुद्यतम्।
तत् प्रयच्छ नृपश्रेष्ठ धरण्या न प्रयोजनम्॥४९॥

एवमुक्तो नरपतिर्बाह्यणैर्वेदपारगैः।
गवां शतसहस्राणि दश तेभ्यो ददौ नृपः॥५०॥

दशकोटि सुवर्णस्य रजतस्य चतुर्गुणम्।
ऋत्विजस्तु ततः सर्वे प्रददुः सहिता वसु॥५१॥

ऋष्यश्शङ्गाय मुनये वसिष्ठाय च धीमते।
ततस्ते न्यायतः कृत्वा प्रविभागं द्विजोत्तमाः॥५२॥

सुप्रीतमनसः सर्वे प्रत्यूचुर्मुदिता भृशम्।
ततः प्रसर्पकेभ्यस्तु हिरण्यं सुसमाहितः॥५३॥

जाम्बूनदं कोटिसङ्घं ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा।
दरिद्राय द्विजायाथ हस्ताभरणमुत्तमम्॥५४॥

कस्मैचित् याचमानाय ददौ राघवनन्दनः।
ततः प्रीतेषु विधिवत् द्विजेषु द्विजवत्सलः॥५५॥

प्रणाममकरोत् तेषां हर्षव्याकुलितेन्द्रियः।
तस्याशिषोऽथ विविधा ब्राह्मणैः समुदाहृताः॥५६॥

उदारस्य नृवीरस्य धरण्यां पतितस्य च।
ततः प्रीतमना राजा प्राप्य यज्ञमनुत्तमम्॥५७॥

पापापहं स्वन्यनं दुस्तरं पार्थिवर्षभैः।
ततोऽब्रवीद्यश्छङ्गं राजा दशरथस्तदा ॥५८॥

कुलस्य वर्धनं तत् तु कर्तुमर्हसि सुव्रत।
तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः।
भविष्यन्ति सुता राजंश्वत्वारस्ते कुलोद्धाः ॥५९॥

स तस्य वाक्यं मधुरं निशम्य प्रणम्य तस्मै प्रयतो नृपेन्द्रः।
जगाम हर्षं परमं महात्मा तमृष्यश्छङ्गं पुनरप्युवाच ॥६०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
अश्वमेधः नाम चतुर्दशः सर्गः ॥ १-१४ ॥

॥ पञ्चदशः सर्गः — रावणवधोपायः ॥

मेधावी तु ततो ध्यात्वा स किञ्चिदिदमुत्तरम्।
लब्धसंज्ञस्ततस्तं तु वेदज्ञो नृपमब्रवीत् ॥ १ ॥

इष्टिं तेऽहं करिष्यामि पुत्रीयां पुत्रकारणात्।
अर्थर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः ॥ २ ॥

ततः प्राक्मदिष्टिं तां पुत्रीयां पुत्रकारणात्।
जुहावाप्नौ च तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ३ ॥

ततो देवाः सगन्ध्यर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः।
भागप्रतिग्रहार्थं वै समवेता यथाविधि ॥ ४ ॥

ताः समेत्य यथान्यायं तस्मिन् सदसि देवताः।
अब्रुवन् लोककर्तारं ब्रह्माणं वचनं ततः ॥ ५ ॥

भगवंस्त्वत्प्रसादेन रावणो नाम राक्षसः।
सर्वान् नो बाधते वीर्याच्छासितुं तं न शक्नुमः ॥ ६ ॥

त्वया तस्मै वरो दत्तः प्रीतेन भगवंस्तदा।
मानयन्तश्च तं नित्यं सर्वं तस्य क्षमामहे ॥ ७ ॥

उद्बेजयति लोकांख्वीनुच्छितान् द्वेष्टि दुर्मतिः।
शक्रं त्रिदशराजानं प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ ८ ॥

ऋषीन्यक्षान्सगन्धर्वानसुरान्ब्रह्मणांस्तथा।
अतिक्रामति दुर्घर्षो वरदानेन मोहितः ॥ ९ ॥

नैनं सूर्यः प्रतपति पार्श्वं वाति न मारुतः।
चलोर्मिमाली तं दृष्ट्वा समुद्रोऽपि न कम्पते ॥ १० ॥

तन्महन्नो भयं तस्माद् राक्षसाद् घोरदर्शनात्।
वधार्थं तस्य भगवन्नुपायं कर्तुमहसि ॥ ११ ॥

एवमुक्तः सुरैः सर्वैश्चिन्तयित्वा ततोऽब्रवीत्।
हन्तायं विदितस्तस्य वधोपायो दुरात्मनः ॥ १२ ॥

तेन गन्धर्वयक्षाणां देवदानवरक्षसाम्।
अवध्योऽस्मीति वागुक्ता तथेत्युक्तं च तन्मया ॥ १३ ॥

नाकीर्तयदवज्ञानात् तद् रक्षो मानुषांस्तदा।
तस्मात् स मानुषाद् वध्यो मृत्युर्नान्योऽस्य विद्यते ॥ १४ ॥

एतच्छुत्वा प्रियं वाक्यं ब्रह्मणा समुदाहृतम्।
देवा महर्षयः सर्वे प्रहृष्टस्तेऽभवंस्तदा ॥ १५ ॥

एतस्मिन्नन्तरे विष्णुरूपयातो महाद्युतिः।
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जगत्पतिः ॥ १६ ॥

वैनतेयं समारुह्य भास्करस्तोयदम् यथा।
तप्तहाटककेयूरो वन्द्यमानः सुरोत्तमैः ॥ १७ ॥

ब्रह्मणा च समागत्य तत्र तस्थौ समाहितः।
तमब्रुवन् सुराः सर्वे समभिष्ठूय सन्नताः ॥ १८ ॥

त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो लोकानां हितकाम्यया।
राज्ञो दशरथस्य त्वमयोध्याधिपतेर्विभो ॥ १९ ॥

धर्मज्ञस्य वदान्यस्य महर्षिसमतेजसः।
तस्य भार्यासु तिसृषु हीश्रीकीर्त्युपमासु च ॥ २० ॥

विष्णो पुत्रत्वमागच्छ कृत्वाऽत्मानं चतुर्विधम्।
तत्र त्वं मानुषो भूत्वा प्रवृद्धं लोककण्टकम् ॥ २१ ॥

अवध्यं दैवतैर्विष्णो समरे जहि रावणम्।
स हि देवान् सगन्धर्वान् सिद्धांश्च ऋषिसत्तमान् ॥ २२ ॥

राक्षसो रावणो मूर्खो वीर्योद्देकेण बाधते।
ऋषयश्च ततस्तेन गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ २३ ॥

क्रीडन्तो नन्दनवने रौद्रेण विनिपातिताः।
वधार्थं वयमायातास्तस्य वै मुनिभिः सह ॥ २४ ॥

सिद्धगन्धर्वयक्षाश्च ततस्त्वां शरणं गताः।
त्वं गतिः परमा देव सर्वेषाम् नः परन्तपः ॥ २५ ॥

वधाय देवशतृणां नृणां लोके मनः कुरु।
एवं स्तुतस्तु देवेशो विष्णुस्त्रिदशपुञ्जवः ॥ २६ ॥

पितामहपुरोगांस्तान् सर्वलोकनमस्कृतः।
अब्रवीत् त्रिदशान् सर्वान् समेतान् धर्मसंहितान् ॥ २७ ॥

भयं त्यजत भद्रं वो हितार्थं युधि रावणम्।
सपुत्रपौत्रं सामात्यं समन्विज्ञातिबान्धवम्॥ २८॥

हत्वा क्रूरं दुराधर्षं देवर्षीणां भयावहम्।
दशर्वर्षसहस्राणि दशर्वर्षशतानि च॥ २९॥

वत्स्यामि मानुषे लोके पालयन् पृथिवीमिमाम्।
एवं दत्त्वा वरं देवो देवानां विष्णुरात्मवान्॥ ३०॥

मानुष्ये चिन्तयामास जन्मभूमिमथात्मनः।
ततः पद्मपलाशाक्षः कृत्वात्मानं चतुर्विंधम्॥ ३१॥

पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम्।
ततो देवर्षिगन्धर्वाः सरुद्राः साप्सरोगणाः।
स्तुतिभिर्दीर्घरूपाभिस्तुष्टुर्मधुसूदनम् ॥ ३२॥

तमुद्धतं रावणमुग्रतेजसं प्रवृद्धदर्पं त्रिदशेश्वरद्विषम्।
विरावणं साधु तपस्विकण्टकं तपस्विनामुद्धर तं भयावहम्॥ ३३॥

तमेव हत्वा सबलं सबान्धवम् विरावणं रावणमुग्रपौरुषम्।
स्वर्लोकमागच्छ गतज्वरश्चिरं सुरेन्द्रगुप्तं गतदोषकल्पघम्॥ ३४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
रावणवधोपायः नाम पञ्चदशः सर्गः ॥ १-१५॥

॥ घोडशः सर्गः — पायसोत्पत्तिः ॥

ततो नारायणो विष्णुर्नियुक्तः सुरसत्तमैः।
जानन्नपि सुरानेवं श्लक्षणं वचनमब्रवीत्॥ १॥

उपायः को वधे तस्य राक्षसाधिपतेः सुराः।
यमहं तं समास्थाय निहन्यामृषिकण्टकम्॥२॥

एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्विष्णुमव्ययम्।
मानुषं रूपमास्थाय रावणं जहि संयुगे॥३॥

स हि तेषे तपस्तीव्रं दीर्घकालमरिन्दमः।
येन तुष्टेऽभवद् ब्रह्मा लोककृल्लोकपूर्वजः॥४॥

सन्तुष्टः प्रददौ तस्मै राक्षसाय वरं प्रभुः।
नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो भयं नान्यत्र मानुषात्॥५॥

अवज्ञाताः पुरा तेन वरदाने हि मानवाः।
एवं पितामहात् तस्मात् वरदानेन गर्वितः॥६॥

उत्सादयति लोकांस्त्रीन् स्त्रियश्चाप्युपकर्षति।
तस्मात् तस्य वधो दृष्टे मानुषेभ्यः परन्तप॥७॥

इत्येतद् वचनं श्रुत्वा सुराणां विष्णुरात्मवान्।
पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम्॥८॥

स चाप्यपुत्रो नृपतिस्तस्मिन् काले महाद्युतिः।
अयजत् पुत्रियामिष्ठिं पुत्रेषुररिसूदनः॥९॥

स कृत्वा निश्चयं विष्णुरामन्त्र्य च पितामहम्।
अन्तर्धानं गतो देवैः पूज्यमानो महर्षिभिः॥१०॥

ततो वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम्।
प्रादुर्भूतं महद् भूतं महावीर्यं महाबलम्॥११॥

कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्तास्यं दुन्दुभिस्वनम्।
स्त्रिघर्हर्यक्षतनुजश्चुप्रवरमूर्धजम्॥१२॥

शुभलक्षणसम्पन्नं दिव्याभरणभूषितम्।
शौलशृङ्गसमुत्सेधं दृपशार्दूलविक्रमम्॥ १३ ॥

दिवाकरसमाकारं दीप्तानलशिखोपमम्।
तसजाम्बूनदमयीं राजतान्तपरिच्छदाम्॥ १४ ॥

दिव्यपायससम्पूर्णा पात्रीं पल्लीमिव प्रियाम्।
प्रगृह्य विपुलां दोभ्यां स्वयं मायामयीमिव॥ १५ ॥

समवेक्ष्याब्रवीद् वाक्यमिदं दशरथं नृपम्।
प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं नृप॥ १६ ॥

ततः परं तदा राजा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः।
भगवन् स्वागतं तेऽस्तु किमहं करवाणि ते॥ १७ ॥

अथो पुनरिदं वाक्यं प्राजापत्यो नरोऽब्रवीत्।
राजन्नर्चयता देवानन्दं प्राप्तमिदं त्वया॥ १८ ॥

इदं तु नृपशार्दूलं पायसं देवनिर्मितम्।
प्रजाकरं गृहण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनम्॥ १९ ॥

भार्याणामनुरूपाणामश्नीतेति प्रयच्छ वै।
तासु त्वं लप्स्यसे पुत्रान् यदर्थं यजसे नृप॥ २० ॥

तथेति नृपतिः प्रीतः शिरसा प्रतिगृह्य ताम्।
पात्रीं देवान्नसम्पूर्णा देवदत्तां हिरण्मयीम्॥ २१ ॥

अभिवाद्य च तद्भूतमद्भुतं प्रियदर्शनम्।
मुदा परमया युक्तश्वकाराभिप्रदक्षिणम्॥ २२ ॥

ततो दशरथः प्राप्य पायसं देवनिर्मितम्।
बभूव परमप्रीतः प्राप्य वित्तमिवाधनः॥ २३ ॥

ततस्तद्द्वृतप्ररब्धं भूतं परमभास्वरम्।
संवर्तयित्वा तत् कर्म तत्रैवान्तरधीयत ॥ २४ ॥

हर्षरश्मिभिरुद्योतं तस्यान्तःपुरमावभौ।
शारदस्याभिरामस्य चन्द्रस्येव नभोऽशुभिः ॥ २५ ॥

सोऽन्तःपुरं प्रविश्यैव कौसल्यामिदमब्रवीत्।
पायसं प्रतिगृहीष्व पुत्रीयं त्विदमात्मनः ॥ २६ ॥

कौसल्यायै नरपतिः पायसार्थं ददौ तदा।
अर्धादर्थं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः ॥ २७ ॥

कैकेय्यै चावशिष्टार्थं ददौ पुत्रार्थकारणात्।
प्रददौ चावशिष्टार्थं पायसस्यामृतोपमम् ॥ २८ ॥

अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महामतिः।
एवं तासां ददौ राजा भार्याणां पायसं पृथक् ॥ २९ ॥

ताश्वैवं पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्तमस्त्रियः।
सम्मानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः ॥ ३० ॥

ततस्तु ताः प्राश्य तमुत्तमस्त्रियो महीपतेरुत्तमपायसं पृथक्।
हुताशनादित्यसमानतेजसोऽचिरेण गर्भान् प्रतिपेदिरे तदा ॥ ३१ ॥

ततस्तु राजा प्रतिवीक्ष्य ताः स्त्रियः प्रसूढगर्भाः प्रतिलब्धमानसः।
बभूव हृष्टस्त्रिदिवे यथा हरिः सुरेन्द्रसिद्धर्षिगणाभिपूजितः ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
पायसोत्पत्तिः नाम घोडशः सर्गः ॥ १-१६ ॥

॥ सप्तदशः सर्गः — ऋक्षवानरोत्पत्तिः ॥

पुत्रत्वं तु गते विष्णौ राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
उवाच देवताः सर्वाः स्वयम्भूर्भगवानिदम् ॥ १ ॥

सत्यसन्धस्य वीरस्य सर्वेषां नो हितैषिणः ।
विष्णोः सहायान् बलिनः सृजध्वं कामरूपिणः ॥ २ ॥

मायाविदश्च शूरांश्च वायुवेगसमान् जवे ।
नयज्ञान् बुद्धिसम्पन्नान् विष्णुतुल्यपराक्रमान् ॥ ३ ॥

असंहार्यानुपायज्ञान् दिव्यसंहननान्वितान् ।
सर्वास्त्रगुणसम्पन्नानमृतप्राशनानिव ॥ ४ ॥

अप्सरस्सु च मुख्यासु गन्धर्वीणां तनूषु च ।
यक्षपन्नगकन्यासु ऋक्षविद्याधरीषु च ॥ ५ ॥

किन्नरीणां च गात्रेषु वानरीणां तनूषु च ।
सृजध्वं हरिरूपेण पुत्रांस्तुल्यपराक्रमान् ॥ ६ ॥

पूर्वमेव मया सृष्टो जाम्बवान् ऋक्षपुञ्जवः ।
जृम्भमाणस्य सहसा मम वक्रादजायत ॥ ७ ॥

ते तथोक्ता भगवता तत् प्रतिश्रुत्य शासनम् ।
जनयामासुरेवं ते पुत्रान् वानररूपिणः ॥ ८ ॥

ऋषयश्च महात्मानः सिद्धविद्याधरोरगाः ।
चारणाश्च सुतान् वीरान् ससृजुर्वनचारिणः ॥ ९ ॥

वानरेन्द्रं महेन्द्राभमिन्द्रो वालिनमात्मजम् ।
सुग्रीवं जनयामास तपनस्तपतां वरः ॥ १० ॥

बृहस्पतिस्त्वजनयत् तारं नाम महाकपिम्।
सर्ववानरमुख्यानां बुद्धिमन्तमनुत्तमम्॥ ११॥

धनदस्य सुतः श्रीमान् वानरो गन्धमादनः।
विश्वकर्मा त्वजनयन्नलं नाम महाकपिम्॥ १२॥

पावकस्य सुतः श्रीमान् नीलोऽग्निसद्वप्रभः।
तेजसा यशसा वीर्यादत्यरिच्यत वीर्यवान्॥ १३॥

रूपद्रविणसम्पन्नावश्चिन्नौ रूपसम्मतौ।
मैन्दं च द्विविदं चैव जनयामासतुः स्वयम्॥ १४॥

वरुणो जनयामास सुषेणं नाम वानरम्।
शरभं जनयामास पर्जन्यस्तु महाबलः॥ १५॥

मारुतस्यौरसः श्रीमान् हनूमान् नाम वानरः।
वज्रसंहननोपेतो वैनतेयसमो जवे॥ १६॥

सर्ववानरमुख्येषु बुद्धिमान् बलवानपि।
ते सृष्टा बहुसाहस्रा दशग्रीववधोद्यताः॥ १७॥

अप्रमेयबला वीरा विक्रान्ताः कामरूपिणः।
ते गजाचलसङ्काशा वपुष्मन्तो महाबलाः॥ १८॥

ऋक्षवानरगोपुच्छाः क्षिप्रमेवाभिजिञ्जिरे।
यस्य देवस्य यद्गूपं वेषो यश्च पराक्रमः॥ १९॥

अजायत समं तेन तस्य तस्य पृथक् पृथक्।
गोलाङ्गूलीषु चोत्पन्नाः किञ्चिदुन्नतविक्रमाः॥ २०॥

ऋक्षीषु च तथा जाता वानराः किञ्चरीषु च।
देवा महर्षिगन्धवर्वास्ताक्ष्ययक्षा यशस्विनः॥ २१॥

नागाः किम्पुरुषाश्चैव सिद्धविद्याधरोरगाः।
बहवो जनयामासुर्हृष्टस्तत्र सहस्रशः ॥ २२ ॥

चारणाश्च सुतान् वीरान् ससृजुर्वनचारिणः।
वानरान् सुमहाकायान् सर्वान् वै वनचारिणः ॥ २३ ॥

अप्सरस्सु च मुख्यासु तथा विद्याधरीषु च।
नागकन्यासु च तदा गन्धर्वीणां तनूषु च।
कामरूपबलोपेता यथाकामविचारिणः ॥ २४ ॥

सिंहशार्दूलसदृशा दर्पेण च बलेन च।
शिलाप्रहरणाः सर्वे सर्वे पादपयोधिनः ॥ २५ ॥

नखदंष्ट्रयुधाः सर्वे सर्वे सर्वाख्यकोविदाः।
विचालयेयुः शैलेन्द्रान् भेदयेयुः स्थिरान् द्रुमान् ॥ २६ ॥

क्षोभयेयुश्च वेगेन समुद्रं सरितां पतिम्।
दारयेयुः क्षितिं पञ्चामाष्ठवेयुर्महार्णवान् ॥ २७ ॥

नभस्तलं विशेयुश्च गृह्णीयुरपि तोयदान्।
गृह्णीयुरपि मातङ्गान् मत्तान् प्रव्रजतो वने ॥ २८ ॥

नर्दमानांश्च नादेन पातयेयुर्विहङ्गमान्।
ईदृशानां प्रसूतानि हरीणां कामरूपिणाम् ॥ २९ ॥

शतं शतसहस्राणि यूथपानां महात्मनाम्।
ते प्रधानेषु यूथेषु हरीणां हरियूथपाः ॥ ३० ॥

बभूवर्यूथपश्चेष्टान् वीरांश्चाजनयन् हरीन्।
अन्यै ऋक्षवतः प्रस्थानुपतस्थुः सहस्रशः ॥ ३१ ॥

अन्ये नानाविधाज्ञैलान् काननानि च भेजिरे।
सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च वालिनम्॥ ३२॥

भ्रातरावुपतस्थुस्ते सर्वे च हरियूथपाः।
नलं नीलं हनूमन्तमन्यांश्च हरियूथपान्॥ ३३॥

ते ताक्ष्यबलसम्पन्नाः सर्वे युद्धविशारदाः।
विचरन्तोऽर्दयन् सर्वान् सिंहव्याघ्रमहोरगान्॥ ३४॥

महाबलो महाबाहुर्वाली विपुलविक्रमः।
जुगोप भुजवीर्येण ऋक्षगोपुच्छवानरान्॥ ३५॥

तैरियं पृथिवी शूरैः सपर्वतवनार्णवा।
कीर्णा विविधसंस्थानैर्नानाव्यञ्जनलक्षणैः॥ ३६॥

तैर्मेघवृन्दाचलकूटसन्निभैर्महाबलैर्वानरयूथपाधिपैः।
बभूव भूर्भीमशरीररूपैः समावृता रामसहायहेतोः॥ ३७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ऋक्षवानरोत्पत्तिः नाम सप्तदशः सर्गः ॥ १-१७॥

॥ अष्टादशः सर्गः — श्रीरामाद्यवतारः ॥

निर्वृत्ते तु क्रतौ तस्मिन् हयमेधे महात्मनः।
प्रतिगृह्य सुरा भागान् प्रतिजग्मुर्यथागतम्॥ १॥

समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः।
प्रविवेश पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः॥ २॥

यथार्हं पूजितास्तेन राजा वै पृथिवीश्वराः।
मुदिताः प्रययुर्देशान् प्रणम्य मुनिपुञ्जवम्॥ ३॥

श्रीमतां गच्छतां तेषां स्वगृहाणि पुरात् ततः।
बलानि राज्ञां शुभ्राणि प्रहृष्टानि चकाशिरे॥४॥

गतेषु पृथिवीशेषु राजा दशरथः पुनः।
प्रविवेश पुरीं श्रीमान् पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान्॥५॥

शान्तया प्रययौ सार्थमृष्यश्वङ्गः सुपूजितः।
अन्वीयमानो राजाथ सानुयात्रेण धीमता॥६॥

एवं विसृज्य तान् सर्वान् राजा सम्पूर्णमानसः।
उवास सुखितस्तत्र पुत्रोत्पत्तिं विचिन्तयन्॥७॥

ततो यज्ञे समाप्ते तु ऋतूनां षट् समत्ययुः।
ततश्च द्वादशो मासे चैत्रे नावमिके तिथौ॥८॥

नक्षत्रेऽदितिदैवत्ये स्वोच्चसंस्थेषु पञ्चसु।
ग्रहेषु कर्कटे लघ्ने वाक्पताविन्दुना सह॥९॥

प्रोद्यमाने जगन्नाथं सर्वलोकनमस्कृतम्।
कौसल्याजनयद् रामं दिव्यलक्षणसंयुतम्॥१०॥

विष्णोर्धं महाभागं पुत्रमैक्ष्वाकुनन्दनम्।
लोहिताक्षं महाबाहुं रक्तोषं दुन्दुभिस्वनम्॥११॥

कौसल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा।
यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना॥१२॥

भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे सत्यपराक्रमः।
साक्षाद् विष्णोश्वर्तुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः॥१३॥

अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयत् सुतौ।
वीरौ सर्वास्त्रकुशलौ विष्णोर्धसमन्वितौ॥१४॥

पुष्ये जातस्तु भरतो मीनलग्ने प्रसन्नधीः।
सार्वे जातौ तु सौमित्री कुलीरेऽभ्युदिते रवौ॥ १५॥

राज्ञः पुत्रा महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक्।
गुणवन्तोऽनुरूपाश्च रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः॥ १६॥

जगुः कलं च गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः।
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिश्च खात् पतत्॥ १७॥

उत्सवश्च महानासीदयोध्यायां जनाकुलः।
रथ्याश्च जनसम्बाधा नटनर्तकसङ्कुलाः॥ १८॥

गायनैश्च विराविष्ण्यो वादनैश्च तथापरैः।
विरेजुर्विपुलास्तत्र सर्वरत्नसमन्विताः॥ १९॥

प्रदेयांश्च ददौ राजा सूतमागधवन्दिनाम्।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तम् गोधनानि सहस्रशः॥ २०॥

अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाकरोत्।
ज्येष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकयीसुतम्॥ २१॥

सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपरं तथा।
वसिष्ठः परमप्रीतो नामानि कुरुते तदा॥ २२॥

ब्राह्मणान् भोजयामास पौराजानपदानपि।
अददद् ब्राह्मणानां च रत्नौधममलं बहु॥ २३॥

तेषां जन्मक्रियादीनि सर्वकर्मण्यकारयत्।
तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः पितुः॥ २४॥

बभूव भूयो भूतानां स्वयम्भूरिव सम्मतः।
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोकहिते रताः॥ २५॥

सर्वे ज्ञानोपसम्पन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः।
तेषामपि महातेजा रामः सत्यपराक्रमः ॥ २६ ॥

इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव निर्मलः।
गजस्कन्धेऽध्यपृष्ठे च रथचर्यासु सम्मतः ॥ २७ ॥

धनुर्वदे च निरतः पितुः शुश्रूषणे रतः।
बाल्यात् प्रभृति सुस्तिग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्घनः ॥ २८ ॥

रामस्य लोकरामस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य नित्यशः।
सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः ॥ २९ ॥

लक्ष्मणो लक्ष्मिसम्पन्नो बहिःप्राण इवापरः।
न च तेन विना निद्रां लभते पुरुषोत्तमः ॥ ३० ॥

मृष्टमन्नमुपानीतमश्नाति न हि तं विना।
यदा हि हयमारूढो मृगयां याति राघवः ॥ ३१ ॥

अथैनं पृष्ठतोऽभ्येति सधनुः परिपालयन्।
भरतस्यापि शत्रुघ्नो लक्ष्मणावरजो हि सः ॥ ३२ ॥

प्राणैः प्रियतरो नित्यं तस्य चासीत् तथा प्रियः।
स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथः प्रियैः ॥ ३३ ॥

बभूव परमप्रीतो देवैरिव पितामहः।
ते यदा ज्ञानसम्पन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः ॥ ३४ ॥

हीमन्तः कीर्तिमन्तश्च सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः।
तेषामेवम्प्रभावाणां सर्वेषां दीप्ततेजसाम् ॥ ३५ ॥

पिता दशरथो हृष्टो ब्रह्मा लोकाधिपो यथा।
ते चापि मनुजव्याघ्रा वैदिकाध्ययने रताः ॥ ३६ ॥

पितृशुश्रूषणरता धनुर्वदे च निष्ठिताः।
अथ राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति ॥ ३७ ॥

चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः सबान्धवः।
तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये महात्मनः ॥ ३८ ॥

अभ्यागच्छन्महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः।
स राज्ञो दर्शनाकाङ्क्षी द्वाराध्यक्षानुवाच ह ॥ ३९ ॥

शीघ्रमारव्यात मां प्राप्तं कौशिकं गाधिनः सुतम्।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य राज्ञो वेशम् प्रदुदुवुः ॥ ४० ॥

सम्प्रान्तमनसः सर्वे तेन वाक्येन चोदिताः।
ते गत्वा राजभवनं विश्वामित्रमृषिं तदा ॥ ४१ ॥

प्राप्तमावेदयामासुर्नृपायेक्ष्वाकवे तदा।
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सपुरोधाः समाहितः ॥ ४२ ॥

प्रत्युज्जगाम संहृष्टो ब्रह्माणमिव वासवः।
स दृष्ट्वा ज्वलितं दीप्त्या तापसं संशितब्रतम् ॥ ४३ ॥

प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽर्थमुपहारयत्।
स राज्ञः प्रतिगृह्यार्थं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ४४ ॥

कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम्।
पुरे कोशो जनपदे बान्धवेषु सुहृत्सु च ॥ ४५ ॥

कुशलं कौशिको राज्ञः पर्यपृच्छत् सुधार्मिकः।
अपि ते सन्नताः सर्वे सामन्तारिपवो जिताः ॥ ४६ ॥

दैवं च मानुषं चैव कर्म ते साध्वनुष्ठितम्।
वसिष्ठं च समागम्य कुशलं मुनिपुङ्गवः ॥ ४७ ॥

ऋषींश्च तान् यथान्यायं महाभाग उवाच ह।
ते सर्वे हृष्टमनसस्तस्य राज्ञो निवेशनम्॥४८॥

विविशुः पूजितास्तेन निषेदुश्च यथाहृतः।
अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्रं महामुनिम्॥४९॥

उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन्।
यथामृतस्य सम्प्राप्तिर्यथा वर्षमनूदके॥५०॥

यथा सदृशदारेषु पुत्रजन्माप्रजस्य वै।
प्रणष्टस्य यथा लाभो यथा हर्षो महोदये॥५१॥

तथैवागमनं मन्ये स्वागतं ते महामुने।
कं च ते परमं कामं करोमि किमु हर्षितः॥५२॥

पात्रभूतोऽसि मे ब्रह्मन् दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मानद्।
अद्य मै सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम्॥५३॥

यस्माद् विप्रेन्द्रमद्राक्षं सुप्रभाता निशा मम।
पूर्वं राजर्षिशब्देन तपसा द्योतितप्रभः॥५४॥

ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तः पूज्योऽसि बहुधा मया।
तदद्भुतमभूद् विप्र पवित्रं परमं मम॥५५॥

शुभक्षेत्रगतश्चाहं तव सन्दर्शनात् प्रभो।
ब्रूहि यत् प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं प्रति॥५६॥

इच्छाम्यनुगृहीतोऽहं त्वदर्थं परिवृद्धये।
कार्यस्य न विमर्शं च गन्तुमर्हसि सुव्रत॥५७॥

कर्ता चाहमशेषेण दैवतं हि भवान् मम।
मम चायमनुप्राप्तो महानभ्युदयो द्विज।
तवागमनजः कृत्स्नो धर्मशानुत्तमो द्विज ॥ ५८ ॥

इति हृदयसुखं निशम्य वाक्यं श्रुतिसुखमात्मवता विनीतमुक्तम्।
प्रथितगुणयशा गुणौर्विशिष्टः परमऋषिः परमं जगाम हर्षम् ॥ ५९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
श्रीरामाद्यवतारः नाम अष्टादशः सर्गः ॥ १-१८ ॥

॥ एकोनविंशः सर्गः — विश्वामित्रवाक्यम् ॥

तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरम्।
हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥

सदृशं राजशार्दूलं तवैवं भुवि नान्यतः।
महावंशप्रसूतस्य वसिष्ठव्यपदेशिनः ॥ २ ॥

यत्तु मे हृदयं वाक्यं तस्य कार्यस्य निश्चयम्।
कुरुष्व राजशार्दूलं भव सत्यप्रतिश्रवः ॥ ३ ॥

अहं नियममातिष्ठे सिद्ध्यर्थं पुरुषर्षभ।
तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ॥ ४ ॥

ब्रते तु बहुशश्रीर्ण समाप्त्यां राक्षसाविमौ।
मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥ ५ ॥

तौ मांसरूधिरौघेण वेदिं तामभ्यर्वर्षताम्।
अवधूते तथाभूते तस्मिन् नियमनिश्चये ॥ ६ ॥

कृतश्रमो निरुत्साहस्तस्माद् देशादपाक्रमे।
 न च मे क्रोधमुत्स्वष्टुं बुद्धिर्भवति पार्थिव ॥ ७ ॥

तथाभूता हि सा चर्या न शापस्तत्र मुच्यते।
 स्वपुत्रं राजशार्दूलं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ ८ ॥

काकपक्षधरं शूरं ज्येष्ठं मे दातुर्महसि।
 शक्तो ह्येष मया गुसो दिव्येन स्वेन तेजसा ॥ ९ ॥

राक्षसा ये विकर्तारस्तेषामपि विनाशने।
 श्रेयश्वास्मै प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः ॥ १० ॥

त्रयाणामपि लोकानां येन ख्यातिं गमिष्यति।
 न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं कथञ्चन ॥ ११ ॥

न च तौ राघवादन्यो हन्तुमुत्सहते पुमान्।
 वीर्योत्सिक्तौ हि तौ पापौ कालपाशवशं गतौ ॥ १२ ॥

रामस्य राजशार्दूलं न पर्यास्तौ महात्मनः।
 न च पुत्रगतं स्नेहं कर्तुर्महसि पार्थिव ॥ १३ ॥

अहं ते प्रतिजानामि हतौ तौ विद्धि राक्षसौ।
 अहं वेद्धि महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ १४ ॥

वसिष्ठोऽपि महातेजा ये चेमे तपसि स्थिताः।
 यदि ते धर्मलाभं च यशश्च परमं भुवि ॥ १५ ॥

स्थिरमिच्छसि राजेन्द्र रामं मे दातुर्महसि।
 यद्यभ्यनुज्ञां काकुत्स्थ ददते तव मन्त्रिणः ॥ १६ ॥

वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विसर्जय।
 अभिप्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुर्महसि ॥ १७ ॥

दशरात्रं हि यज्ञस्य रामं राजीवलोचनम्।
नात्येति कालो यज्ञस्य यथायं मम राघव ॥ १८ ॥

तथा कुरुष्व भद्रं ते मा च शोके मनः कृथाः।
इत्येवमुत्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः ॥ १९ ॥

विरराम महातेजा विश्वामित्रो महामतिः।
स तन्निशम्य राजेन्द्रो विश्वामित्रवचः शुभम् ॥ २० ॥

शोकेन महताविष्टश्चाल च मुमोह च।
लब्धसंज्ञस्तदोत्थाय व्यषीदत भयान्वितः ॥ २१ ॥

इति हृदयमनोविदारणं मुनिवच्चनं तदतीव शुश्रुवान्।
नरपतिरभवन्महान् महात्मा व्यथितमनाः प्रच्चाल चासनात् ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
विश्वामित्रवाक्यम् नाम एकोनविंशः सर्गः ॥ १-१९ ॥

॥ विंशः सर्गः — दशरथवाक्यम् ॥

तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम्।
मुहूर्तमिव निःसंज्ञः संज्ञावानिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

ऊनषोडशवर्षो मे रामो राजीवलोचनः।
न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः ॥ २ ॥

इयमक्षौहिणी सेना यस्याहं पतिरीश्वरः।
अनया सहितो गत्वा योद्धाहं तैर्निशाच्चरैः ॥ ३ ॥

इमे शूराश्च विक्रान्ता भृत्या मेऽस्त्रविशारदाः।
योग्या रक्षोगणैर्योद्धुं न रामं नेतुमर्हसि ॥ ४ ॥

अहमेव धनुष्याणिर्गोप्ता समरमूर्धनि।
यावत् प्राणान् धरिष्यामि तावद्योत्स्ये निशाचरैः ॥५॥

निर्विघ्ना ब्रतचर्या सा भविष्यति सुरक्षिता।
अहं तत्र गमिष्यामि न रामं नेतुमर्हसि ॥६॥

बालो ह्यकृतविद्यश्च न च वेत्ति बलाबलम्।
न चास्त्रबलसंयुक्तो न च युद्धविशारदः ॥७॥

न चासौ रक्षसां योग्यः कूटयुद्धा हि राक्षसाः।
विप्रयुक्तो हि रामेण मुहूर्तमपि नोत्सहे ॥८॥

जीवितुं मुनिशार्दूलं न रामं नेतुमर्हसि।
यदि वा राघवं ब्रह्मन् नेतुमिच्छसि सुव्रत ॥९॥

चतुरङ्गसमायुक्तं मया सह च तं नय।
षष्ठिर्वर्षसहस्राणि जातस्य मम कौशिक ॥१०॥

कृच्छ्रेणोत्पादितश्चायं न रामं नेतुमर्हसि।
चतुर्णामात्मजानां हि प्रीतिः परमिका मम ॥११॥

ज्येष्ठे धर्मप्रधानेच न रामं नेतुमर्हसि।
किंवीर्या राक्षसास्ते च कस्य पुत्राश्च के च ते ॥१२॥

कथं प्रमाणाः के चैतान् रक्षन्ति मुनिपुञ्जव।
कथं च प्रतिकर्तव्यं तेषां रामेण रक्षसाम् ॥१३॥

मामकैर्वा बलैब्रह्मन् मया वा कूटयोधिनाम्।
सर्वं मे शंस भगवन् कथं तेषां मया रणे ॥१४॥

स्थातव्यं दुष्टभावानां वीर्योत्सक्ता हि राक्षसाः।
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥१५॥

पौलस्त्यवंशप्रभवो रावणो नाम राक्षसः।
स ब्रह्मणा दत्तवरस्त्रैलोक्यं बाधते भृशम्॥ १६॥

महाबलो महावीर्यो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः।
श्रूयते च महाराज रावणो राक्षसाधिपः॥ १७॥

साक्षाद्वैश्रवणभ्राता पुत्रो विश्रवसो मुनेः।
यदा न खलु यज्ञस्य विघ्नकर्ता महाबलः॥ १८॥

तेन सञ्चोदितौ तौ तु राक्षसौ सुमहाबलौ।
मारीचश्च सुबाहुश्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः॥ १९॥

इत्युक्तो मुनिना तेन राजोवाच मुनिं तदा।
नहि शक्तोऽस्मि सङ्घामे स्थातुं तस्य दुरात्मनः॥ २०॥

स त्वं प्रसादं धर्मज्ञं कुरुष्व मम पुत्रके।
मम चैवात्प्रभाग्यस्य दैवतं हि भवान् गुरुः॥ २१॥

देवदानवगन्धर्वा यक्षाः पतगपन्नगाः।
न शक्ता रावणं सोदुं किं पुनर्मानवा युधिः॥ २२॥

स तु वीर्यवतां वीर्यमादत्ते युधि रावणः।
तेन चाहं न शक्तोऽस्मि संयोद्धुं तस्य वा बलैः॥ २३॥

सबलो वा मुनिश्रेष्ठ सहितो वा ममात्मजैः।
कथमप्यमप्रप्रख्यं सङ्घामाणामकोविदम्॥ २४॥

बालं मे तनयं ब्रह्मन् नैव दास्यामि पुत्रकम्।
अथ कालोपमौ युद्धे सुतौ सुन्दोपसुन्दयोः॥ २५॥

यज्ञविघ्नकरौ तौ ते नैव दास्यामि पुत्रकम्।
मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ॥ २६॥

तयोरन्यतरं योद्धुं यास्यामि ससुहृद्दणः।
अन्यथा त्वनुनेष्यामि भवन्तं सहबान्धवः ॥ २७ ॥

इति नरपतिजल्पनात् द्विजेन्द्रं कौशिकसुतं सुमहान् विवेश मन्युः।
सुहुत इव मखेऽग्निराज्यसिक्तः समभवदुज्ज्वलितो महर्षिवह्निः ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
दशरथवाक्यम् नाम विंशः सर्गः ॥ १-२० ॥

॥ एकविंशः सर्गः — वसिष्ठवाक्यम् ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरम्।
समन्युः कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १ ॥

पूर्वमर्थं प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि।
राघवाणामयुक्तोऽयं कुलस्यास्य विपर्ययः ॥ २ ॥

यदीदं ते क्षमं राजन् गमिष्यामि यथागतम्।
मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थं सुखी भव सुहृद्वतः ॥ ३ ॥

तस्य रोषपरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः।
चचाल वसुधा कृत्स्ना देवानां च भयं महत् ॥ ४ ॥

त्रस्तरूपं तु विज्ञाय जगत्सर्वं महानृषिः।
नृपतिं सुव्रतो धीरो वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ॥

इक्ष्वाकूणां कुले जातः साक्षाद् धर्म इवापरः।
धृतिमान् सुव्रतः श्रीमान् न धर्मं हातुमर्हसि ॥ ६ ॥

त्रिषु लोकेषु विरव्यातो धर्मात्मा इति राघवः।
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व नाधर्मं वोद्धुमर्हसि ॥ ७ ॥

प्रतिश्रुत्य करिष्येति उक्तं वाक्यमकुर्वतः।
 इष्टापूर्तवधो भूयात् तस्माद् रामं विसर्जय ॥८॥

कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा नैनं शक्ष्यन्ति राक्षसाः।
 गुप्तं कुशिकपुत्रेण ज्वलनेनामृतं यथा ॥९॥

एष विग्रहवान् धर्म एष वीर्यवतां वरः।
 एष विद्याधिको लोके तपसश्च परायणम् ॥१०॥

एषोऽस्त्रान् विविधान् वेत्ति त्रैलोक्ये सच्चराच्चरे।
 नैनमन्यः पुमान् वेत्ति न च वेत्स्यन्ति केचन ॥११॥

न देवा नर्षयः केचिन्नामरा न च राक्षसाः।
 गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिन्नरमहोरगाः ॥१२॥

सर्वास्त्राणि कृशाश्वस्य पुत्राः परमधार्मिकाः।
 कौशिकाय पुरा दत्ता यदा राज्यं प्रशासति ॥१३॥

तेऽपि पुत्राः कृशाश्वस्य प्रजापतिसुतासुताः।
 नैकरूपा महावीर्या दीप्तिमन्तो जयावहाः ॥१४॥

जया च सुप्रभा चैव दक्षकन्ये सुमध्यमे।
 ते सुवातेऽस्त्रशस्त्राणि शतं परमभास्वरम् ॥१५॥

पञ्चाशतं सुताँल्लभे जया लब्धवरा वरान्।
 वधायासुरसैन्यानामप्रमेयानुरूपिणः ॥१६॥

सुप्रभाजनयच्चापि पुत्रान् पञ्चाशतं पुनः।
 संहारान् नाम दुर्घर्षान् दुराक्रामान् बलीयसः ॥१७॥

तानि चास्त्राणि वेत्त्येष यथावत् कुशिकात्मजः।
 अपूर्वाणां च जनने शक्तो भूयश्च धर्मवित् ॥१८॥

तेनास्य मुनिमुरव्यस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः।
न किञ्चिदस्त्यविदितं भूतं भव्यम् च राघव ॥ १९ ॥

एवंवीर्यो महातेजा विश्वामित्रो महायशाः।
न रामगमने राजन् संशयं गन्तुमर्हसि ॥ २० ॥

तेषां निघणे शक्तः स्वयं च कुशिकात्मजः।
तव पुत्रहितार्थाय त्वामुपेत्याभियाच्ते ॥ २१ ॥

इति मुनिवचनात् प्रसन्नचित्तो रघुवृषभश्च मुमोद पार्थिवाश्चः।
गमनमभिरुरोच राघवस्य प्रथितयशाः कुशिकात्मजाय बुद्धा ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
वसिष्ठवाक्यम् नाम एकविंशः सर्गः ॥ १-२१ ॥

॥ द्वाविंशः सर्गः — विद्याप्रदानम् ॥

तथा वसिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथः स्वयम्।
प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव सलक्ष्मणम् ॥ १ ॥

कृतस्वस्त्ययनं मात्रा पित्रा दशरथेन च।
पुरोधसा वसिष्ठेन मङ्गलैरभिमन्त्रितम् ॥ २ ॥

स पुत्रं मूर्ध्युपाग्राय राजा दशरथस्तदा।
ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ ३ ॥

ततो वायुः सुखस्पर्शो नीरजस्को ववौ तदा।
विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा राजीवलोचनम् ॥ ४ ॥

पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद् देवदुन्दुभिनिस्वनैः।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः प्रयाते तु महात्मनि ॥ ५ ॥

विश्वामित्रो ययावग्रे ततो रामो महायशाः।
काकपक्षधरो धन्वी तं च सौमित्रिरन्वगात्॥६॥

कलापिनौ धनुष्पाणी शोभयानौ दिशो दश।
विश्वामित्रं महात्मानं त्रिशीर्षाविव पन्नगौ॥७॥

अनुजग्मतुरक्षुद्रौ पितामहमिवाश्विनौ।
अनुयातौ श्रिया दीसौ शोभयेतावनिन्दितौ॥८॥

तदा कुशिकपुत्रं तु धनुष्पाणी स्वलङ्घृतौ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणौ खड्गवन्तौ महाद्युती॥९॥

कुमारौ चारुवपुषौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
अनुयातौ श्रिया दीसौ शोभयेतावनिन्दितौ॥१०॥

स्थाणुं देवमिवाचिन्त्यं कुमाराविव पावकी।
अध्यर्धयोजनं गत्वा सरख्वा दक्षिणे तटे॥११॥

रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत।
गृहाण वत्स सलिलं मा भूत्कालस्य पर्ययः॥१२॥

मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बलामतिबलां तथा।
न श्रमो न ज्वरो वा ते न रूपस्य विपर्ययः॥१३॥

न च सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः।
न बाह्वोः सदृशो वीर्ये पृथिव्यामस्ति कश्चन॥१४॥

त्रिषु लोकेषु वा राम न भवेत्सद्शस्त्व।
बलामतिबलां चैव पठतस्तात राघव॥१५॥

न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न ज्ञाने बुद्धिनिश्चये।
नोत्तरे प्रतिवक्तव्ये समो लोके तवानघ॥१६॥

एतद्विद्याद्वये लब्धे न भवेत् सदृशस्त्वा।
बला चातिबला चैव सर्वज्ञानस्य मातरौ॥ १७॥

क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्येते नरोत्तम।
बलामतिबलां चैव पठतस्तात् राघव॥ १८॥

गृहण सर्वलोकस्य गुप्तये रघुनन्दन।
विद्याद्वयमधीयाने यशश्वाथ भवेद् भुवि।
पितामहसुते ह्येते विद्ये तेजः समन्विते॥ १९॥

प्रदातुं तव काकुत्स्थ सदृशस्त्वं हि पार्थिव।
कामं बहुगुणाः सर्वे त्वयेते नात्र संशयः॥ २०॥

तपसा सम्भृते चैते बहुरूपे भविष्यतः।
ततो रामो जलं स्पृष्टा प्रहृष्टवदनः शुचिः॥ २१॥

प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेभावितात्मनः।
विद्यासमुदितो रामः शुशुभे भूरिविक्रमः॥ २२॥

सहस्ररश्मिर्भगवान् शरदीव दिवाकरः।
गुरुकार्याणि सर्वाणि नियुज्य कुशिकात्मजे।
ऊषुस्तां रजनीं तत्र सरथ्यां सुसुखं त्रयः॥ २३॥

दशरथनृपसूनुसत्तमाभ्यां तृणशयनेऽनुचिते तदोषिताभ्याम्।
कुशिकसुतवचोऽनुलालिताभ्याम् सुखमिव सा विबभौ विभावरी च॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
विद्याप्रदानम् नाम द्वाविंशः सर्गः ॥ १-२२॥

॥ त्रयोविंशः सर्गः — कामाश्रमवासः ॥

प्रभातायां तु शर्वर्या विश्वामित्रो महामुनिः ।
अभ्यभाषत काकुत्स्थं शयानं पर्णसंस्तरे ॥ १ ॥

कौसल्या सुप्रजा राम पूर्वा सन्ध्या प्रवर्तते ।
उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्तव्यं दैवमाहिकम् ॥ २ ॥

तस्यर्थेः परमोदारं वचः श्रुत्वा नरोत्तमौ ।
स्नात्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपम् ॥ ३ ॥

कृताहिकौ महावीर्यौ विश्वामित्रं तपोधनम् ।
अभिवाद्यातिसंहृष्टौ गमनायाभितस्थतुः ॥ ४ ॥

तौ प्रयान्तौ महावीर्यौ दिव्यां त्रिपथगां नदीम् ।
दृशाते ततस्तत्र सरख्वाः सङ्घमे शुभे ॥ ५ ॥

तत्राश्रमपदं पुण्यमृषीणां भावितात्मनाम् ।
बहुवर्षसहस्राणि तप्यतां परमं तपः ॥ ६ ॥

तं दृष्ट्वा परमप्रीतौ राघवौ पुण्यमाश्रमम् ।
ऊचतुस्तं महात्मानं विश्वामित्रमिदं वचः ॥ ७ ॥

कस्यायमाश्रमः पुण्यः को न्वस्मिन्वस्ते पुमान् ।
भगवन् श्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि नौ ॥ ८ ॥

तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः ।
अब्रवीच्छ्रूयतां राम यस्यायं पूर्व आश्रमः ॥ ९ ॥

कन्दर्पो मूर्तिमानासीत्काम इत्युच्यते बुधैः ।
तपस्यन्तमिह स्थाणुं नियमेन समाहितम् ॥ १० ॥

कृतोद्घाहं तु देवेशं गच्छन्तं समरुद्धणम्।

धर्षयामास दुर्मेधा हुङ्कृतश्च महात्मना ॥ ११ ॥

अवध्यातश्च रुद्रेण चक्षुषा रघुनन्दन।

व्यशीर्यन्त शरीरात् स्वात् सर्वगात्राणि दुर्मतेः ॥ १२ ॥

तस्य गात्रं हतं तत्र निर्दग्धस्य महात्मना।

अशरीरः कृतः कामः क्रोधाद् देवेश्वरेण ह ॥ १३ ॥

अनङ्ग इति विव्यातस्तदा प्रभृति राघव।

स चाङ्गविषयः श्रीमान् यत्राङ्गं स मुमोच ह ॥ १४ ॥

तस्यायमाश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः पुरा।

शिष्या धर्मपरा वीर तेषां पापं न विद्यते ॥ १५ ॥

इहाद्य रजनीं राम वसेम शुभदर्शन।

पुण्ययोः सरितोर्मध्ये श्वस्तरिष्यामहे वयम् ॥ १६ ॥

अभिगच्छामहे सर्वे शुचयः पुण्यमाश्रमम्।

इह वासः परोऽस्माकं सुखं वस्त्यामहे निशाम् ॥ १७ ॥

स्नाताश्च कृतजप्याश्च हुतहव्या नरोत्तम।

तेषां संवदतां तत्र तपोदीर्घेण चक्षुषा ॥ १८ ॥

विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमागमन्।

अर्घ्यं पाद्यं तथाऽऽतिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे ॥ १९ ॥

रामलक्ष्मणयोः पश्चादकुर्वन्नतिथिक्रियाम्।

सत्कारं समनुप्राप्य कथाभिरभिरञ्जयन् ॥ २० ॥

यथार्हमजपन् सन्ध्यामृषयस्ते समाहिताः।

तत्र वासिभिरानीता मुनिभिः सुव्रतैः सह ॥ २१ ॥

न्यवसन् सुसुखं तत्र कामाश्रमपदे तथा।
 कथाभिरभिरामभिरभिरामौ नृपात्मजौ।
 रमयामास धर्मात्मा कौशिको मुनिपुङ्गवः ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
 कामाश्रमवासः नाम त्रयोविंशः सर्गः ॥ १-२३ ॥

॥ चतुर्विंशः सर्गः — ताटकावनप्रवेशः ॥

ततः प्रभाते विमले कृताह्लिकमरिन्द्रमौ।
 विश्वामित्रं पुरस्कृत्य नद्यास्तीरमुपागतौ ॥ १ ॥

ते च सर्वे महात्मानो मुनयः संशितब्रताः।
 उपस्थाप्य शुभां नावं विश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ २ ॥

आरोहतु भवान् नावं राजपुत्रपुरस्कृतः।
 अरिष्टं गच्छ पन्थानं मा भूत् कालस्य पर्ययः ॥ ३ ॥

विश्वामित्रस्तथेत्युत्तवा तानृषीन् प्रतिपूज्य च।
 ततार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरङ्गमाम् ॥ ४ ॥

तत्र शुश्राव वै शब्दं तोयसंरभवर्धितम्।
 मध्यमागम्य तोयस्य तस्य शब्दस्य निश्चयम् ॥ ५ ॥

ज्ञातुकामो महातेजाः सह रामः कनीयसा।
 अथ रामः सरिन्मध्ये पग्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ॥ ६ ॥

वारिणो भिद्यमानस्य किमयं तुमुलो ध्वनिः।
 राघवस्य वचः श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम् ॥ ७ ॥

कथयामास धर्मात्मा तस्य शब्दस्य निश्चयम्।
कैलासपर्वते राम मनसा निर्मितं परम्॥८॥

ब्रह्मणा नरशार्दूल तेनेदं मानसं सरः।
तस्मात् सुखाव सरसः सायोध्यामुपगृहते॥९॥

सरःप्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता।
तस्यायमतुलः शब्दो जाह्वीमभिवर्तते॥१०॥

वारिसङ्घोभजो राम प्रणामं नियतः कुरु।
ताभ्यां तु तावुभौ कृत्वा प्रणाममतिधार्मिकौ॥११॥

तीरं दक्षिणमासाद्य जग्मतुर्लघुविक्रमौ।
स वनं घोरसङ्खाशं दृष्ट्वा नरवरात्मजः॥१२॥

अविप्रहतमैक्षवाकः पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम्।
अहो वनमिदं दुर्गं द्विलिंगागणसंयुतम्॥१३॥

भैरवैः श्वापदैः कीर्ण शकुन्तैर्दारुणारवैः।
नानाप्रकारैः शकुनैर्वाश्यद्विभैरवस्वनैः॥१४॥

सिंहव्याघ्रवराहैश्च वारणैश्चापि शोभितम्।
घवाश्वकर्णककुभैर्बिल्वतिन्दुकपाटलैः॥१५॥

सङ्कीर्ण बद्रीभिश्च किं न्विदं दारुणं वनम्।
तमुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः॥१६॥

श्रूयतां वत्स काकुत्स्थ यस्यैतद् दारुणं वनम्।
एतौ जनपदौ स्फीतौ पूर्वमास्तां नरोत्तम॥१७॥

मलदाश्च करूषाश्च देवनिर्माणनिर्मितौ।
पुरा वृत्रवधे राम मलेन समभिष्ठुतम्॥१८॥

क्षुधा चैव सहस्राक्षं ब्रह्महत्या समाविशत्।
तमिन्द्रं मलिनं देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ १९ ॥

कलशैः स्नापयामासुर्मलं चास्य प्रमोचयन्।
इह भूम्यां मलं दत्त्वा देवाः कारूषमेव च ॥ २० ॥

शरीरजं महेन्द्रस्य ततो हर्षं प्रपेदिरे।
निर्मलो निष्करूषश्च शुद्ध इन्द्रो यथाभवत् ॥ २१ ॥

ददौ देशस्य सुप्रीतो वरं प्रादादनुत्तमम्।
इमौ जनपदौ स्फीतौ ख्यातिं लोके गमिष्यतः ॥ २२ ॥

मलदाश्च करूषाश्च ममाङ्गमलधारिणौ।
साधु साध्विति तं देवाः पाकशासनमब्रुवन् ॥ २३ ॥

देशस्य पूजां तां दृष्ट्वा कृतां शक्रेण धीमता।
एतौ जनपदौ स्फीतौ दीर्घकालमरिन्दम् ॥ २४ ॥

मलदाश्च करूषाश्च मुदिता धनधान्यतः।
कस्यचित्त्वं कालस्य यक्षिणी कामरूपिणी ॥ २५ ॥

बलं नागसहस्रस्य धारयन्ती तदा ह्यभूत्।
ताटका नाम भद्रं ते भार्या सुन्दस्य धीमतः ॥ २६ ॥

मारीचो राक्षसः पुत्रो यस्याः शक्रपराक्रमः।
वृत्तबाहुर्महाशीर्षो विपुलास्यतनुर्महान् ॥ २७ ॥

राक्षसो भैरवाकारो नित्यं त्रासयते प्रजाः।
इमौ जनपदौ नित्यं विनाशयति राघव ॥ २८ ॥

मलदांश्च करूषांश्च ताटका दुष्टचारिणी।
सेयं पन्थानमावृत्य वसत्यत्यर्धयोजने ॥ २९ ॥

अत एव च गन्तव्यं ताटकाया वनं यतः।
स्वबाहुबलमाश्रित्य जहीमां दुष्टचारिणीम्॥३०॥

मन्नियोगादिमं देशं कुरु निष्कण्टकं पुनः।
नहि कश्चिदिमं देशं शक्तो ह्यागन्तुमीदशम्॥३१॥

यक्षिण्या घोरया राम उत्सादितमसहया।
एतत्ते सर्वमारव्यातं यथैतद् दारुणं वनम्।
यक्ष्या चोत्सादितं सर्वमद्यापि न निर्वर्तते॥३२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ताटकावनप्रवेशः नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥ १-२४ ॥

॥ पञ्चविंशः सर्गः — ताटकावृत्तान्तः ॥

अथ तस्याप्रमेयस्य मुनेर्वचनमुत्तमम्।
श्रुत्वा पुरुषशार्दूलः प्रत्युवाच शुभां गिरम्॥१॥

अल्पवीर्या यदा यक्षी श्रूयते मुनिपुङ्गव।
कथं नागसहस्रस्य धारयत्यबला बलम्॥२॥

इत्युक्तं वचनं श्रुत्वा राघवस्यामितौजसः।
हर्षयन् श्लक्षण्या वाचा सलक्षणमरिन्दमम्॥३॥

विश्वामित्रोऽब्रवीद् वाक्यं शृणु येन बलोत्कटा।
वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबला बलम्॥४॥

पूर्वमासीन्महायक्षः सुकेतुर्नाम वीर्यवान्।
अनपत्यः शुभाचारः स च तेषे महत्तपः॥५॥

पितामहस्तु सुप्रीतस्तस्य यक्षपतेस्तदा।
 कन्यारत्नं ददौ राम ताटकां नाम नामतः ॥ ६ ॥

ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः।
 न त्वेव पुत्रं यक्षाय ददौ चासौ महायशाः ॥ ७ ॥

तां तु बालां विवर्धन्तीं रूपयौवनशालिनीम्।
 जम्भपुत्राय सुन्दाय ददौ भार्या यशस्विनीम् ॥ ८ ॥

कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी पुत्रं व्यजायत।
 मारीचं नाम दुर्घर्षं यः शापाद् राक्षसोऽभवत् ॥ ९ ॥

सुन्दे तु निहते राम अगस्त्यमृषिसत्तमम्।
 ताटका सहपुत्रेण प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ १० ॥

भक्षार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साभ्यधावत।
 आपतन्तीं तु तां दृष्ट्वा अगस्त्यो भगवानृषिः ॥ ११ ॥

राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याजहार सः।
 अगस्त्यः परमार्मषस्ताटकामपि शस्त्रान् ॥ १२ ॥

पुरुषादी महायक्षी विकृता विकृतानना।
 इदं रूपम् विहायाशु दारुणं रूपमस्तु ते ॥ १३ ॥

सैषा शापकृतामर्षा ताटका क्रोधमूर्छिता।
 देशमुत्सादयत्येनमगस्त्याचरितं शुभम् ॥ १४ ॥

एनां राघव दुर्वृत्तां यक्षीं परमदारुणाम्।
 गोब्राह्णणहितार्थाय जहि दुष्टपराक्रमाम् ॥ १५ ॥

नह्येनां शापसंसृष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान्।
 निहन्तुं त्रिषु लोकेषु त्वामृते रघुनन्दन ॥ १६ ॥

नहि ते स्त्रीवधकृते घृणा कार्या नरोत्तम।
चातुर्वर्णयहितार्थाय कर्तव्यं राजसूनुना ॥ १७ ॥

नृशंसमनृशंसं वा प्रजारक्षणकारणात्।
पातकं वा सदोषं वा कर्तव्यं रक्षता सदा ॥ १८ ॥

राज्यभारनियुक्तानामेष धर्मः सनातनः।
अधर्म्या जहि काकुत्स्थ धर्मो ह्यस्यां न विद्यते ॥ १९ ॥

श्रूयते हि पुरा शक्रो विरोचनसुतां नृप।
पृथिवीं हन्तुमिच्छन्तीं मन्थरामभ्यसूदयत् ॥ २० ॥

विष्णुना च पुरा राम भृगुपती पतिव्रता।
अनिन्द्रं लोकमिच्छन्ती काव्यमाता निषूदिता ॥ २१ ॥

एतैश्वान्यैश्च बहुभी राजपुत्रैर्महात्मभिः।
अर्धर्मसहिता नार्यौ हताः पुरुषसत्तमैः।
तस्मादेनां घृणां त्यक्त्वा जहि मच्छासनान्वृप ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ताटकावृत्तान्तः नाम पञ्चविंशः सर्गः ॥ १-२५ ॥

॥ षड्विंशः सर्गः — ताटकावधः ॥

मुनेर्वचनमङ्गीबं श्रुत्वा नरवरात्मजः।
राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच दृढव्रतः ॥ १ ॥

पितुर्वचननिर्देशात् पितुर्वचनगौरवात्।
वचनं कौशिकस्येति कर्तव्यमविशङ्क्या ॥ २ ॥

अनुशिष्टोऽस्म्ययोध्यायां गुरुमध्ये महात्मना।
पित्रा दशरथेनाहं नावज्ञेयं हि तद्वचः ॥३॥

सोऽहं पितुर्वचः श्रुत्वा शासनाद् ब्रह्मवादिनः।
करिष्यामि न सन्देहस्ताटकावधमुत्तमम् ॥४॥

गोब्राह्मणहितार्थाय देशस्य च हिताय च।
तव चैवाप्रमेयस्य वचनं कर्तुमुद्यतः ॥५॥

एवमुत्तवा धनुर्मध्ये बद्धा मुष्ठिमरिन्दमः।
ज्याघोषमकरोत् तीव्रं दिशः शब्देन नादयन् ॥६॥

तेन शब्देन वित्रस्तास्ताटकावनवासिनः।
ताटका च सुसङ्कुद्धा तेन शब्देन मोहिता ॥७॥

तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्छिता।
श्रुत्वा चाभ्यद्रवत् कुद्धा यत्र शब्दो विनिस्सृतः ॥८॥

तां दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धां विकृतां विकृताननाम्।
प्रमाणेनातिवृद्धां च लक्ष्मणं सोऽभ्यभाषत ॥९॥

पश्य लक्ष्मण यक्षिण्या भैरवं दारुणं वपुः।
भिद्येरन् दर्शनादस्या भीरुणां हृदयानि च ॥१०॥

एतां पश्य दुराधर्षा मायाबलसमन्विताम्।
विनिवृत्तां करोम्यद्य हृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥११॥

न ह्येनामुत्सहे हन्तुं स्त्रीस्वभावेन रक्षिताम्।
वीर्यं चास्या गतिं चैव हन्यामिति हि मे मतिः ॥१२॥

एवं ब्रुवाणे रामे तु ताटका क्रोधमूर्छिता।
उद्यम्य बाहू गर्जन्ती राममेवाभ्यधावत ॥१३॥

विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिर्हुङ्कारेणाभिभत्यं ताम्।
स्वस्ति राघवयोरस्तु जयं चैवाभ्यभाषत ॥ १४ ॥

उद्धुन्वाना रजो घोरं ताटका राघवावुभौ।
रजामेधेन महता मुहूर्तं सा व्यमोहयत् ॥ १५ ॥

ततो मायां समास्थाय शिलावर्षेण राघवौ।
अवाकिरत् सुमहता ततश्वकोध राघवः ॥ १६ ॥

शिलावर्षं महत् तस्याः शारवर्षेण राघवः।
प्रतिवार्योपधावन्त्याः करौ चिच्छेद पत्रिभिः ॥ १७ ॥

ततश्चिन्नभुजां श्रान्तामभ्याशे परिगर्जतीम्।
सौमित्रिकरोत् क्रोधाद्यूतकर्णाग्रनासिकाम् ॥ १८ ॥

कामरूपधरा सा तु कृत्वा रूपाण्यनेकशः।
अन्तर्धानं गता यक्षी मोहयन्ती स्वमायया ॥ १९ ॥

अश्मवर्षं विमुच्चन्ती भैरवं विचचार सा।
ततस्तावश्मवर्षेण कीर्यमाणौ समन्ततः ॥ २० ॥

दृष्ट्वा गाधिसुतः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत्।
अलं ते घृणया राम पापैषा दुष्टचारिणी ॥ २१ ॥

यज्ञविघ्नकरी यक्षी पुरा वर्धेत मायया।
वध्यतां तावदेवैषा पुरा सन्ध्या प्रवर्तते ॥ २२ ॥

रक्षांसि सन्ध्याकाले तु दुर्धर्षाणि भवन्ति हि।
इत्युक्तः स तु तां यक्षीमश्मवृष्ट्याभिवर्षिणीम् ॥ २३ ॥

दर्शयन् शब्दवेधित्वं तां रुरोध स सायकैः।
सा रुद्धा बाणजालेन मायाबलसमन्विता ॥ २४ ॥

अभिदुद्राव काकुत्स्थं लक्ष्मणं च विनेषुदी।
तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्तामशनीमिव ॥ २५ ॥

शरेणोरसि विव्याध सा पपात ममार च।
तां हतां भीमसङ्काशां दृष्ट्वा सुरपतिस्तदा ॥ २६ ॥

साधु साधिति काकुत्स्थं सुराश्चाप्यभिपूजयन्।
उवाच परमप्रीतः सहस्राक्षः पुरन्दरः ॥ २७ ॥

सुराश्च सर्वे संहृष्टा विश्वामित्रमथाब्रुवन्।
मुने कौशिक भद्रं ते सेन्द्राः सर्वे मरुदणाः ॥ २८ ॥

तोषिताः कर्मणानेन स्तेहं दर्शय राघवे।
प्रजापतेः कृशाश्वस्य पुत्रान् सत्यपराक्रमान् ॥ २९ ॥

तपोबलभूतो ब्रह्मन् राघवाय निवेदय।
पात्रभूतश्च ते ब्रह्मस्त्वानुगमने रतः ॥ ३० ॥

कर्तव्यं सुमहत् कर्म सुराणां राजसूनुना।
एवमुत्त्वा सुराः सर्वे जग्मुर्हृष्टा विहायसम् ॥ ३१ ॥

विश्वामित्रं पूजयन्तस्ततः सन्ध्या प्रवर्तते।
ततो मुनिवरः प्रीतस्ताटकावधतोषितः ॥ ३२ ॥

मूर्धि राममुपाद्राय इदं वचनमब्रवीत्।
इहाद्य रजनीं राम वसाम शुभदर्शन ॥ ३३ ॥

श्वः प्रभाते गमिष्यामस्तदाश्रमपदं मम।
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथात्मजः ॥ ३४ ॥

उवास रजनीं तत्र ताटकाया वने सुखम्।
मुक्तशापं वनं तच्च तस्मिन्नेव तदाहनि।
रमणीयं विब्राज यथा चैत्ररथं वनम्॥३५॥

निहत्य तां यक्षसुतां स रामः प्रशस्यमानः सुरसिद्धसङ्घैः।
उवास तस्मिन् मुनिना सहैव प्रभातवेलां प्रतिबोध्यमानः॥३६॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ताटकावधः नाम षड्विंशः सर्गः ॥ १-२६ ॥

॥ सप्तविंशः सर्गः — अख्यग्रामप्रदानम् ॥

अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशाः।
प्रहस्य राघवं वाक्यमुवाच मधुरस्वरम्॥१॥

परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते राजपुत्र महायशः।
प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यस्त्राणि सर्वशः॥२॥

देवासुरगणान् वापि सगन्धर्वोरगान् भुवि।
यैरमित्रान् प्रसह्याजौ वशीकृत्य जयिष्यसि॥३॥

तानि दिव्यानि भद्रं ते ददाम्यस्त्राणि सर्वशः।
दण्डचक्रं महद् दिव्यं तव दास्यामि राघव॥४॥

धर्मचक्रं ततो वीर कालचक्रं तथैव च।
विष्णुचक्रं तथात्युग्रमैन्द्रं चक्रं तथैव च॥५॥

वज्रमस्त्रं नरश्रेष्ठ शैवं शूलवरं तथा।
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ऐषीकमपि राघव॥६॥

ददामि ते महाबाहो ब्राह्ममस्त्रमनुत्तमम्।
गदे द्वे चैव काकुत्स्थ मोदकीशिखरी शुभे ॥ ७ ॥

प्रदीपे नरशार्दूल प्रयच्छामि नृपात्मज।
धर्मपाशमहं राम कालपाशं तथैव च ॥ ८ ॥

वारुणं पाशमस्त्रं च ददाम्यहमनुत्तमम्।
अशनी द्वे प्रयच्छामि शुष्कार्द्धे रघुनन्दन ॥ ९ ॥

ददामि चास्त्रं पैनाकमस्त्रं नारायणं तथा।
आग्नेयमस्त्रं दयितं शिखरं नाम नामतः ॥ १० ॥

वायव्यं प्रथमं नाम ददामि तव चानघ।
अस्त्रं हयशिरो नाम क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ ११ ॥

शक्तिद्वयं च काकुत्स्थ ददामि तव राघव।
कङ्कालं मुसलं घोरं कापालमथ किञ्जिणीम् ॥ १२ ॥

वधार्थं रक्षसां यानि ददाम्येतानि सर्वशः।
वैद्याधरं महास्त्रं च नन्दनं नाम नामतः ॥ १३ ॥

असिरलं महाबाहो ददामि नृवरात्मज।
गान्धर्वमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः ॥ १४ ॥

प्रस्वापनं प्रशमनं दग्धि सौम्यं च राघव।
वर्षणं शोषणं चैव सन्तापनविलापने ॥ १५ ॥

मादनं चैव दुर्धर्षं कन्दर्पदयितं तथा।
गान्धर्वमस्त्रं दयितं मानवं नाम नामतः ॥ १६ ॥

पैशाचमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः।
प्रतीच्छ नरशार्दूल राजपुत्र महायशः ॥ १७ ॥

तामसं नरशार्दूलं सौमनं च महाबलम्।

संवर्ते चैव दुर्घटं मौसलं च नृपात्मज॥ १८॥

सत्यमस्त्रं महाबाहो तथा मायामयं परम्।

सौरं तेजःप्रभं नाम परतेजोऽपकर्षणम्॥ १९॥

सोमास्त्रं शिशिरं नाम त्वाष्ट्रमस्त्रं सुदारुणम्।

दारुणं च भगस्यापि शीतेषुमथ मानवम्॥ २०॥

एतान् राम महाबाहो कामरूपान् महाबलान्।

गृहाण परमोदारान् क्षिप्रमेव नृपात्मज॥ २१॥

स्थितस्तु प्राञ्जुरुको भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा।

ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम्॥ २२॥

सर्वसञ्ज्ञहणं येषां दैवतैरपि दुर्लभम्।

तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत्॥ २३॥

जपतस्तु मुनेस्तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः।

उपतस्थुर्महार्हाणि सर्वाण्यस्त्राणि राघवम्॥ २४॥

ऊचुश्च मुदिता रामं सर्वे प्राञ्जलयस्तदा।

इमे च परमोदार किङ्करास्तव राघव॥ २५॥

यद्यदिच्छसि भद्रं ते तत्सर्वं करवाम वै।

ततो रामः प्रसन्नात्मा तैरित्युक्तो महाबलैः॥ २६॥

प्रतिगृह्य च काकुत्स्थः समालभ्य च पाणिना।

मनसा मे भविष्यध्वमिति तान्यभ्यचोदयत्॥ २७॥

ततः प्रीतमना रामो विश्वामित्रं महामुनिम्।

अभिवाद्य महातेजा गमनायोपचक्रमे॥ २८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
अस्त्रग्रामप्रदानम् नाम सप्तविंशः सर्गः ॥ १-२७ ॥

॥ अष्टाविंशः सर्गः — अस्त्रसंहारग्रहणम् ॥

प्रतिगृह्य ततोऽस्त्राणि प्रहृष्टवदनः शुचिः।
गच्छन्नेव च काकुत्स्थो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

गृहीतास्त्रोऽस्मि भगवन् दुराधर्षः सुरैरपि।
अस्त्राणां त्वहमिच्छामि संहारान् मुनिपुङ्गव ॥ २ ॥

एवं ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रो महातपाः।
संहारान् व्याजहाराथ धृतिमान् सुव्रतः शुचिः ॥ ३ ॥

सत्यवन्तं सत्यकीर्ति धृष्टं रभसमेव च।
प्रतिहारतरं नाम पराञ्जुखमवाञ्जुखम् ॥ ४ ॥

लक्ष्यालक्ष्याविमौ चैव दृढनाभसुनाभकौ।
दशाक्षशतवक्रौ च दशशीर्षशतोदरौ ॥ ५ ॥

पद्मनाभमहानाभौ दुन्दुनाभस्वनाभकौ।
ज्योतिषं शकुनं चैव नैराश्यविमलावुभौ ॥ ६ ॥

यौगन्धरविनिद्रौ च दैत्यप्रमथनौ तथा।
शुचिबाहुर्महाबाहुर्निष्कलिर्विरुचस्तथा ।
सार्चिर्माली धृतिमाली वृत्तिमान् रुचिरस्तथा ॥ ७ ॥

पित्र्यः सौमनसश्वैव विघूतमकरावुभौ।
परवीरं रतिं चैव धनधान्यौ च राघव ॥ ८ ॥

कामरूपं कामरुचिं मोहमावरणं तथा ।

जृम्भकं सर्पनाभं च पन्थानवरणौ तथा ॥ ९ ॥

कृशाश्वतनयान् राम भास्वरान् कामरूपिणः ।
प्रतीच्छ मम भद्रं ते पात्रभूतोऽसि राघव ॥ १० ॥

बाढमित्येव काकुत्स्थः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
दिव्यभास्वरदेहाश्च मूर्तिमन्तः सुखप्रदाः ॥ ११ ॥

केचिदङ्गारसदृशाः केचिद् धूमोपमास्तथा ।
चन्द्राकंसदृशाः केचित् प्रह्लादिपुटास्तथा ॥ १२ ॥

रामं प्राञ्जलयो भूत्वाऽब्रुवन् मधुरभाषिणः ।
इमे स्म नरशार्दूल शाधि किं करवाम ते ॥ १३ ॥

गम्यतामिति तानाह यथेष्टं रघुनन्दनः ।
मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं मे करिष्यथ ॥ १४ ॥

अथ ते राममामन्त्र्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
एवमस्त्विति काकुत्स्थमुक्त्वा जग्मुर्यथागतम् ॥ १५ ॥

स च तान् राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
गच्छन्नेवाथ मधुरं श्लक्षणं वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥

किमेतन्मेघसङ्काशं पर्वतस्याविदूरतः ।

वृक्षरखण्डमितो भाति परं कौतूहलं हि मे ॥ १७ ॥

दर्शनीयं मृगाकीर्ण मनोहरमतीव च ।

नानाप्रकारैः शकुर्नैर्वल्लुभाषैरलङ्घतम् ॥ १८ ॥

निःसृताः स्मो मुनिश्रेष्ठ कान्ताराद् रोमहर्षणात् ।

अनया त्वगच्छामि देशस्य सुखवत्तया ॥ १९ ॥

सर्वं मे शंस भगवन् कस्याश्रमपदं त्विदम्।
 सम्प्राप्ता यत्र ते पापा ब्रह्मन्ना दुष्टचारिणः ॥ २० ॥

तव यज्ञस्य विद्वाय दुरात्मानो महामुने।
 भगवंस्तस्य को देशः सा यत्र तव याज्ञिकी ॥ २१ ॥

रक्षितव्या क्रिया ब्रह्मन् मया वध्याश्च राक्षसाः।
 एतत् सर्वं मुनिश्रेष्ठं श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
 अस्त्रसंहारग्रहणम् नाम अष्टाविंशः सर्गः ॥ १-२८ ॥

॥ एकोनत्रिंशः सर्गः — सिद्धाश्रमः ॥

अथ तस्याप्रमेयस्य वचनं परिपृच्छतः।
 विश्वामित्रो महातेजा व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

इह राम महाबाहो विष्णुर्देवनमस्कृतः।
 वर्षाणि सुबहूनीह तथा युगशतानि च ॥ २ ॥

तपश्चरणयोगार्थमुवास सुमहातपाः।
 एष पूर्वाश्रमो राम वामनस्य महात्मनः ॥ ३ ॥

सिद्धाश्रम इति ख्यातः सिद्धो ह्यत्र महातपाः।
 एतस्मिन्नेव काले तु राजा वैरोचनिर्बलिः ॥ ४ ॥

निर्जित्य दैवतगणान् सेन्द्रान् सहमरुद्धणान्।
 कारयामास तद्राज्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ५ ॥

यज्ञं चकार सुमहानसुरेन्द्रो महाबलः।
 बलेस्तु यजमानस्य देवाः साम्निपुरोगमाः।
 समागम्य स्वयं चैव विष्णुमूर्चुरिहाश्रमे ॥ ६ ॥

बलिवैरोचनिर्विष्णो यजते यज्ञमुत्तमम्।
असमाप्तव्रते तस्मिन् स्वकार्यमभिपद्यताम्॥ ७॥

ये चैनमभिवर्तन्ते याचितार इतस्ततः।
यच्च यत्र यथावच्च सर्वं तेभ्यः प्रयच्छति॥ ८॥

स त्वं सुरहितार्थाय मायायोगमुपाश्रितः।
वामनत्वं गतो विष्णो कुरु कल्याणमुत्तमम्॥ ९॥

एतस्मिन्नन्तरे राम कश्यपोग्निसमप्रभः।
अदित्या सहितो राम दीप्यमान इवौजसा॥ १०॥

देवीसहायो भगवान् दिव्यं वर्षसहस्रकम्।
ब्रतं समाप्य वरदं तुष्टाव मधुसूदनम्॥ ११॥

तपोमयं तपोराशिं तपोमूर्तिं तपात्मकम्।
तपसा त्वां सुतसेन पश्यामि पुरुषोत्तमम्॥ १२॥

शरीरे तव पश्यामि जगत् सर्वमिदं प्रभो।
त्वमनादिरनिर्देश्यस्त्वामहं शरणं गतः॥ १३॥

तमुवाच हरिः प्रीतः कश्यपं गतकल्मषम्।
वरं वरय भद्रं ते वराहोऽसि मतो मम॥ १४॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मारीचः कश्यपोऽब्रवीत्।
अदित्या देवतानां च मम चैवानुयाचितम्॥ १५॥

वरं वरद सुप्रीतो दातुर्मर्हसि सुव्रत।
पुत्रत्वं गच्छ भगवन्नादित्या मम चानघ॥ १६॥

भ्राता भव यवीयांस्त्वं शक्रस्यासुरसूदन।
शोकार्तानां तु देवानां साहाय्यं कर्तुमर्हसि॥ १७॥

अयं सिद्धाश्रमो नाम प्रसादात् ते भविष्यति।
सिद्धे कर्मणि देवेश उत्तिष्ठ भगवन्नितः ॥ १८ ॥

अथ विष्णुर्महातेजा अदित्यां समजायत।
वामनं रूपमास्थाय वैरोचनिमुपागमत् ॥ १९ ॥

त्रीन् पदानथ भिक्षित्वा प्रतिगृह्य च मेदिनीम्।
आकम्य लोकान् लोकार्थी सर्वलोकहिते रतः ॥ २० ॥

महेन्द्राय पुनः प्रादान्नियम्य बलिमोजसा।
त्रैलोक्यं स महातेजाश्वके शक्रवशं पुनः ॥ २१ ॥

तेनैव पूर्वमाक्रान्त आश्रमः श्रमनाशनः।
मयापि भक्त्या तस्यैव वामनस्योपभुज्यते ॥ २२ ॥

एनमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः।
अत्र ते पुरुषव्याघ्र हन्तव्या दुष्टचारिणः ॥ २३ ॥

अद्य गच्छामहे राम सिद्धाश्रममनुत्तमम्।
तदाश्रमपदं तात तवाप्येतद् यथा मम ॥ २४ ॥

इत्युत्तवा परमप्रीतो गृह्य रामं सलक्ष्मणम्।
प्रविशन्नाश्रमपदं व्यरोचत महामुनिः।
शशीव गतनीहारः पुनर्वसुसमन्वितः ॥ २५ ॥

तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे सिद्धाश्रमनिवासिनः।
उत्पत्योत्पत्य सहसा विश्वामित्रमपूजयन् ॥ २६ ॥

यथार्हं चक्रिरे पूजां विश्वामित्राय धीमते।
तथैव राजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ २७ ॥

मुहूर्तमथ विश्रान्तौ राजपुत्रावरिन्द्रमौ।
प्राञ्जली मुनिशार्दूलमूच्चत् रघुनन्दनौ ॥ २८ ॥

अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रं ते मुनिपुङ्गव।
सिद्धाश्रमोऽयं सिद्धः स्यात् सत्यमस्तु वचस्तव ॥ २९ ॥

एवमुक्तो महातेजा विश्वामित्रो महानृषिः।
प्रविवेश तदा दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ॥ ३० ॥

कुमारावपि तां रात्रिमुषित्वा सुसमाहितौ।
प्रभातकाले चोत्थाय पूर्वा सन्ध्यामुपास्य च ॥ ३१ ॥

प्रशुची परमं जाप्यं समाप्य नियमेन च।
हुताग्निहोत्रमासीनं विश्वामित्रमवन्दताम् ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
सिद्धाश्रमः नाम एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ १-२९ ॥

॥ त्रिंशः सर्गः — यज्ञरक्षणम् ॥

अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिन्द्रमौ।
देशे काले च वाक्यज्ञावब्रूतां कौशिकं वचः ॥ १ ॥

भगवञ्छेतुमिच्छावो यस्मिन् काले निशाचरौ।
संरक्षणीयौ तौ ब्रूहि नातिवर्तेत तत्क्षणम् ॥ २ ॥

एवं ब्रुवाणौ काकुत्स्थौ त्वरमाणौ युयुत्सया।
सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशशंसुर्नृपात्मजौ ॥ ३ ॥

अद्यप्रभृति षड्ग्रात्रं रक्षतां राघवौ युवाम्।
दीक्षां गतो ह्येष मुनिमौनित्वं च गमिष्यति ॥ ४ ॥

तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रौ यशस्विनौ।
 अनिद्रं षडहोरात्रं तपोवनमरक्षताम्॥५॥
 उपासाञ्चकतुर्वर्णै यत्तौ परमधन्विनौ।
 रक्षतुर्मुनिवरं विश्वामित्रमरिन्दमौ॥६॥
 अथ काले गते तस्मिन् षष्ठेऽहनि तदागते।
 सौमित्रिमब्रवीद् रामो यत्तो भव समाहितः॥७॥
 रामस्यैवं ब्रुवाणस्य त्वरितस्य युयुत्सया।
 प्रजज्वालं ततो वेदिः सोपाध्यायपुरोहिता॥८॥
 सदर्भचमसस्नुका स समित्कुसुमोच्चया।
 विश्वामित्रेण सहिता वेदिर्ज्ज्वालं सर्त्विजा॥९॥
 मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोऽसौ सम्प्रवर्तते।
 आकाशे च महाज्ञुब्दः प्रादुरासीद् भयानकः॥१०॥
 आवार्य गगनं मेघो यथा प्रावृषि दृश्यते।
 तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम्॥११॥
 मारीचश्च सुबाहुश्च तयोरनुचरास्तथा।
 आगम्य भीमसङ्काशा रुधिरौघानवासृजन्॥१२॥
 ताम् तेन रुधिरौघेण वेदीं वीक्ष्य समुक्षिताम्।
 सहसाभिद्रुतो रामस्त्वानपश्यत् ततो दिवि॥१३॥
 तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचनः।
 लक्ष्मणं त्वमिसम्प्रेक्ष्य रामो वचनमब्रवीत्॥१४॥
 पश्य लक्ष्मणं दुर्वृत्तान् राक्षसान् पिशिताशनान्।
 मानवास्त्रसमाधूताननिलेन यथा घनान्॥१५॥

करिष्यामि न सन्देहो नोत्सहे हन्तुमीदशान्।
इत्युत्त्वा वचनं रामश्चापे सन्धाय वेगवान्॥ १६॥

मानवं परमोदारमस्त्रं परमभास्वरम्।
चिक्षेप परमकुद्धो मारीचोरसि राघवः॥ १७॥

स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः।
सम्पूर्णं योजनशतं क्षिसः सागरसमूवे॥ १८॥

विचेतनं विधूर्णन्तं शीतेषुबलपीडितम्।
निरस्तं दृश्य मारीचं रामो लक्ष्मणमब्रवीत्॥ १९॥

पश्य लक्ष्मण शीतेषु मानवं मनुसंहितम्।
मोहयित्वा नयत्येनं न च प्राणैर्वियुज्यते॥ २०॥

इमानपि वधिष्यामि निर्घृणान् दुष्टचारिणः।
राक्षसान् पापकर्मस्थान् यज्ञमान् रुधिराशनान्॥ २१॥

इत्युत्त्वा लक्ष्मणं चाशु लाघवं दर्शयन्निव।
विगृह्य सुमहच्चास्त्रमास्त्रेयं रघुनन्दनः॥ २२॥

सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद् भुवि।
शेषान् वायव्यमादाय निजघान महायशाः।
राघवः परमोदारो मुनीनां मुदमावहन्॥ २३॥

स हत्वा राक्षसान् सर्वान् यज्ञमान् रघुनन्दनः।
ऋषिभिः पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा॥ २४॥

अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनिः।
निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत्॥ २५॥

कृतार्थोऽस्मि महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया।
सिद्धाश्रममिदं सत्यं कृतं वीर महायशः।
स हि रामं प्रशस्यैवं ताभ्यां सन्ध्यामुपागमत्॥२६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
यज्ञरक्षणम् नाम त्रिंशः सर्गः ॥ १-३० ॥

॥ एकत्रिंशः सर्गः — मिथिलाप्रस्थानम् ॥

अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थौ रामलक्ष्मणौ।
ऊषतुर्मुदितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १ ॥

प्रभातायां तु शर्वर्या कृतपौर्वाङ्गिकक्रियौ।
विश्वामित्रमृषीश्चान्यान् सहितावभिजग्मतुः ॥ २ ॥

अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्तमिव पावकम्।
ऊचतुर्परमोदारं वाक्यं मधुरभाषिणौ ॥ ३ ॥

इमौ स्म मुनिशार्दूल किङ्करौ समुपागतौ।
आज्ञापय मुनिश्रेष्ठ शासनं करवाव किम् ॥ ४ ॥

एवमुक्ते तयोर्वाक्ये सर्व एव मर्हष्यः।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचनमब्रुवन् ॥ ५ ॥

मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति।
यज्ञः परमधर्मिष्ठस्तत्र यास्यामहे वयम् ॥ ६ ॥

त्वं चैव नरशार्दूल सहास्माभिर्गमिष्यसि।
अद्भुतं च धनूरत्वं तत्र त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥ ७ ॥

तद्धि पूर्वं नरश्रेष्ठ दत्तं सदसि दैवतैः।
अप्रमेयबलं घोरं मखे परमभास्वरम्॥८॥

नास्य देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः।
कर्तुमारोपणं शक्ता न कथञ्चन मानुषाः॥९॥

धनुषस्तस्य वीर्यं हि जिज्ञासन्तो महीक्षितः।
न शेकुरारोपयितुं राजपुत्रा महाबलाः॥१०॥

तद्धनुर्नरशार्दूलं मैथिलस्य महात्मनः।
तत्र द्रक्ष्यसि काकुत्स्थं यज्ञं च परमाद्भुतम्॥११॥

तद्धि यज्ञफलं तेन मैथिलेनोत्तमं धनुः।
याचितं नरशार्दूलं सुनामं सर्वदैवतैः॥१२॥

आयागभूतं नृपतेस्तस्य वेशमनि र
अर्चितं विविधगन्धैर्घैर्घौशागुरुगन्धिभिः एवमुत्तवा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्
सर्षिसङ्घः सकाकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदेव

स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि सिद्धः सिद्धाश्रमाद्हम्।
उत्तरे जाह्वीतीरे हिमवन्तं शिलोच्चयम्॥१४॥

इत्युत्तवा मुनिशार्दूलः कौशिकः स तपोधनः।
उत्तरां दिशमुद्दिश्य प्रस्थातुमुपचक्रमे॥१५॥

तं प्रयान्तं मुनिवरमन्वगादनुसारिणाम्।
शकटीशतमात्रं तु प्रयाणे ब्रह्मवादिनाम्॥१६॥

मृगपक्षिगणाश्वैव सिद्धाश्रमनिवासिनः।
अनुजग्मुर्महात्मानं विश्वामित्रं तपोधनम्॥१७॥

निवर्तयामास ततः सर्षि सन्ध्यः स पक्षिणः।
ते गत्वा दूरम् अध्वानम् लम्बमाने दिवाकरे॥ १८॥

ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे।
वासं चक्रुमुनिगणाः शोणाकूले समाहिताः॥ १९॥

तेऽस्तं गते दिनकरे स्त्रात्वा हुतहुताशनाः।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निषेदुरमितौजसः॥ २०॥

रामोऽपि सहसौमित्रिमुनीस्तानभिपूज्य च।
अग्रतो निषसादाथ विश्वामित्रस्य धीमतः॥ २१॥

अथ रामो महातेजा विश्वामित्रं तपोधनम्।
प्रच्छ नरशार्दूलः कौतूहलसमन्वितः॥ २२॥

भगवन् को न्ययं देशः समृद्धवनशोभितः।
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते वकुर्मर्हसि तत्त्वतः॥ २३॥

चोदितो रामवाक्येन कथयामास सुव्रतः।
तस्य देशस्य निखिलमृषिमध्ये महातपाः॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
मिथिलाप्रस्थानम् नाम एकत्रिंशः सर्गः ॥ १-२१॥

॥ द्वात्रिंशः सर्गः — कुशनाभकन्योपारव्यानम् ॥

ब्रह्मयोनिर्महानासीत् कुशो नाम महातपाः।
अङ्गिष्ठत्रतधर्मज्ञः सज्जनप्रतिपूजकः॥ १॥

स महात्मा कुलीनायां युक्तायां सुमहाबलान्।
वैदर्भ्या जनयामास चतुरः सदृशान् सुतान्॥ २॥

कुशाम्बं कुशनाभं च असूर्तरजसं वसुम्।
दीसियुक्तान् महोत्साहान् क्षत्रधर्मचिकीष्या ॥ ३ ॥

तानुवाच कुशः पुत्रान् धर्मिष्ठान् सत्यवादिनः।
क्रियतां पालनं पुत्रा धर्म प्राप्यथ पुष्कलम् ॥ ४ ॥

कुशस्य वचनं श्रुत्वा चत्वारो लोकसत्तमाः।
निवेशं चक्रिरे सर्वे पुराणां नृवरास्तदा ॥ ५ ॥

कुशाम्बस्तु महातेजाः कौशाम्बीमकरोत् पुरीम्।
कुशनाभस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम् ॥ ६ ॥

असूर्तरजसो नाम धर्मारण्यं महीपतिः।
चक्रे पुरवरं राजा वसुनाम गिरिव्रजम् ॥ ७ ॥

एषा वसुमती राम वसोस्तस्य महात्मनः।
इते शैलवराः पञ्च प्रकाशन्ते समन्ततः ॥ ८ ॥

सुमागधी नदी रम्या मागधान् विश्रुताऽऽयौ।
पञ्चानां शैलमुख्यानां मध्ये मालेव शोभते ॥ ९ ॥

सैषा हि मागधी राम वसोस्तस्य महात्मनः।
पूर्वाभिचरिता राम सुक्षेत्रा सस्यमालिनी ॥ १० ॥

कुशनाभस्तु राजर्षिः कन्याशतमनुत्तमम्।
जनयामास धर्मात्मा घृताच्यां रघुनन्दन ॥ ११ ॥

तास्तु यौवनशालिन्यो रूपवत्यः स्वलङ्घताः।
उद्यानभूमिमागम्य प्रावृषीव शतहृदाः ॥ १२ ॥

गायन्त्यो नृत्यमानाश्च वादयन्त्यस्तु राघव।
आमोदं परमं जग्मुर्वराभरणभूषिताः ॥ १३ ॥

अथ ताश्चारुसर्वाङ्गो रूपेणाप्रतिमा भुवि।
उद्यानभूमिमागम्य तारा इव घनान्तरे॥ १४॥

ताः सर्वा गुणसम्पन्ना रूपयौवनसंयुताः।
दृष्ट्वा सर्वात्मको वायुरिदं वचनमब्रवीत्॥ १५॥

अहं वः कामये सर्वा भार्या मम भविष्यथ।
मानुषस्त्यज्यतां भावो दीर्घमायुरवाप्स्यथ॥ १६॥

चलं हि यौवनं नित्यं मानुषेषु विशेषतः।
अक्षयं यौवनं प्राप्ता अमर्यश्च भविष्यथ॥ १७॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायोरक्षिष्ठकर्मणः।
अपहास्य ततो वाक्यं कन्याशतमथाब्रवीत्॥ १८॥

अन्तश्चरसि भूतानां सर्वेषां सुरसत्तम।
प्रभावज्ञाश्च ते सर्वाः किमर्थमवमन्यसे॥ १९॥

कुशनाभसुता देव समस्ताः सुरसत्तम।
स्थानाच्यावयितुं देवं रक्षामस्तु तपो वयम्॥ २०॥

मा भूत् स कालो दुर्मीघः पितरं सत्यवादिनम्।
अवमन्य स्वधर्मेण स्वयं वरमुपास्महे॥ २१॥

पिता हि प्रभुरस्माकं दैवतं परमं च सः।
यस्य नो दास्यति पिता स नो भर्ता भविष्यति॥ २२॥

तासां तु वचनं श्रुत्वा हरिः परमकोपनः।
प्रविश्य सर्वगात्राणि बभञ्ज भगवान् प्रभुः॥ २३॥

अरतिमात्राकृतयो भग्नगत्रा भयार्दिताः।
ताः कन्या वायुना भग्ना विविशुरूपतेर्गृहम्।
प्रविश्य च सुसम्भ्रान्ताः सलज्जाः सास्त्रलोचनाः ॥ २४ ॥

स च ता दयिता भग्नाः कन्याः परमशोभनाः।
द्वाष्टा दीनास्तदा राजा सम्भ्रान्त इदमब्रवीत् ॥ २५ ॥

किमिदं कथ्यतां पुत्र्यः को धर्ममवमन्यते।
कुञ्जाः केन कृताः सर्वाश्वेष्टन्त्यो नाभिभाषथ।
एवं राजा विनिःश्वस्य समाधिं सन्दधे ततः ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
कुशनाभकन्योपाख्यानम् नाम द्वात्रिंशः सर्गः ॥ १-३२ ॥

॥ त्रयस्त्रिंशः सर्गः — ब्रह्मदत्तविवाहः ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुशनाभस्य धीमतः।
शिरोभिश्वरणौ स्पृष्टा कन्याशतमभाषत ॥ १ ॥

वायुः सर्वात्मको राजन् प्रधर्षयितुमिच्छति।
अशुभं मार्गमारस्थाय न धर्म प्रत्यवेक्षते ॥ २ ॥

पितृमत्यः स्म भद्रं ते स्वच्छन्दे न वयं स्थिताः।
पितरं नो वृणीष्व त्वं यदि नो दास्यते तव ॥ ३ ॥

तेन पापानुबन्धेन वचनं न प्रतीच्छता।
एवं ब्रुवन्त्यः सर्वाः स्म वायुनाभिहता भृशम् ॥ ४ ॥

तासां तु वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः।
प्रत्युवाच महातेजाः कन्याशतमनुत्तमम् ॥ ५ ॥

क्षान्तं क्षमावतां पुत्र्यः कर्तव्यं सुमहत् कृतम्।
ऐकमत्यमुपागम्य कुलं चावेक्षितं मम ॥ ६ ॥

अलङ्कारो हि नारीणां क्षमा तु पुरुषस्य वा।
दुष्करं तच्च वै क्षान्तं त्रिदशेषु विशेषतः ॥ ७ ॥

यादृशी वः क्षमा पुत्र्यः सर्वासामविशेषतः।
क्षमा दानं क्षमा सत्यं क्षमा यज्ञाश्च पुत्रिकाः ॥ ८ ॥

क्षमा यशः क्षमा धर्मः क्षमायां विष्ठितं जगत्।
विसृज्य कन्याः काकुत्स्थ राजा त्रिदशविक्रमः ॥ ९ ॥

मन्त्रज्ञो मन्त्रयामास प्रदानं सह मन्त्रिभिः।
देशे काले च कर्तव्यं सदृशे प्रतिपादनम् ॥ १० ॥

एतस्मिन्नेव काले तु चूली नाम महाद्युतिः।
ऊर्ध्वरेताः शुभाचारो ब्राह्मं तप उपागमत् ॥ ११ ॥

तपस्यन्तमृषिं तत्र गन्धर्वीं पर्युपासते।
सोमदा नाम भद्रं ते ऊर्मिलातनया तदा ॥ १२ ॥

सा च तं प्रणता भूत्वा शुश्रूषणपरायणा।
उवास काले धर्मिष्ठा तस्यास्तुष्टोऽभवद् गुरुः ॥ १३ ॥

स च तां कालयोगेन प्रोवाच रघुनन्दन।
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते किं करोमि तव प्रियम् ॥ १४ ॥

परितुष्टं मुनिं ज्ञात्वा गन्धर्वीं मधुरस्वरम्।
उवाच परमप्रीता वाक्यज्ञा वाक्यकेविदम् ॥ १५ ॥

लक्ष्म्या समुदितो ब्राह्म्या ब्रह्मभूतो महातपाः।
ब्राह्मेण तपसा युक्तं पुत्रमिच्छामि धार्मिकम् ॥ १६ ॥

अपतिश्चास्मि भद्रं ते भार्या चास्मि न कस्यचित्।
ब्राह्मणोपगतायाश्च दातुर्महसि मे सुतम्॥ १७॥

तस्याः प्रसन्नो ब्रह्मर्षिर्ददौ ब्राह्ममनुत्तमम्।
ब्रह्मदत्त इति ख्यातं मानसं चूलिनः सुतम्॥ १८॥

स राजा ब्रह्मदत्तस्तु पुरीमध्यवसत् तदा।
काम्पिल्यां परया लक्ष्म्या देवराजो यथा दिवम्॥ १९॥

स बुद्धिं कृतवान् राजा कुशनाभः सुधार्मिकः।
ब्रह्मदत्ताय काकुत्स्थ दातुं कन्याशतं तदा॥ २०॥

तमाहूय महातेजा ब्रह्मदत्तं महीपतिः।
ददौ कन्याशतं राजा सुप्रीतेनान्तरात्मना॥ २१॥

यथाक्रमं तदा पाणिं जग्राह रघुनन्दन।
ब्रह्मदत्तो महीपालस्तासां देवपतिर्यथा॥ २२॥

स्पृष्टमात्रे तदा पाणौ विकुञ्जा विगतज्वराः।
युक्तं परमया लक्ष्म्या बभौ कन्याशतं तदा॥ २३॥

स दृष्ट्वा वायुना मुक्ताः कुशनाभो महीपतिः।
बभूव परमप्रीतो हर्षं लेभे पुनः पुनः॥ २४॥

कृतोद्घाहं तु राजानं ब्रह्मदत्तं महीपतिम्।
सदारं प्रेषयामास सोपाध्यायगणं तदा॥ २५॥

सोमदापि सुतं दृष्ट्वा पुत्रस्य सदृशीं क्रियाम्।
यथान्यायं च गन्धर्वीं सुषास्ताः प्रत्यनन्दत।
स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च ताः कन्याः कुशनाभं प्रशस्य च॥ २६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ब्रह्मदत्तविवाहः नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ १-३३॥

॥ चतुर्स्थिंशः सर्गः — विश्वामित्रवंशवर्णनम् ॥

कृतोद्घाहे गते तस्मिन् ब्रह्मदत्ते च राघव।

अपुत्रः पुत्रलाभाय पौत्रीमिष्टिमकल्पयत् ॥ १ ॥

इष्टां तु वर्तमानायां कुशनाभं महीपतिम्।

उवाच परमोदारः कुशो ब्रह्मसुतस्तदा ॥ २ ॥

पुत्रस्ते सदृशः पुत्र भविष्यति सुधार्मिकः।

गाधिं प्राप्स्यसि तेन त्वं कीर्ति लोके च शाश्वतीम् ॥ ३ ॥

एवमुत्तवा कुशो राम कुशनाभं महीपतिम्।

जगामाकाशमाविश्य ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ४ ॥

कस्यचित् त्वथ कालस्य कुशनाभस्य धीमतः।

जज्ञे परमधर्मिष्ठो गाधिरित्येव नामतः ॥ ५ ॥

स पिता मम काकुत्स्थ गाधिः परमधार्मिकः।

कुशवंशप्रसूतोऽस्मि कौशिको रघुनन्दन ॥ ६ ॥

पूर्वजा भगिनी चापि मम राघव सुव्रता।

नाम्ना सत्यवती नाम ऋचीके प्रतिपादिता ॥ ७ ॥

सशरीरा गता स्वर्गं भर्तरमनुवर्तिनी।

कौशिकी परमोदारा सा प्रवृत्ता महानदी ॥ ८ ॥

दिव्या पुण्योदका रम्या हिमवन्तमुपाश्रिता।

लोकस्य हितकार्यार्थं प्रवृत्ता भगिनी मम ॥ ९ ॥

ततोऽहं हिमवत्पार्श्वं वसामि नियतः सुखम्।

भगिन्यां स्नेहसंयुक्तः कौशिक्यां रघुनन्दन ॥ १० ॥

सा तु सत्यवती पुण्या सत्ये धर्मे प्रतिष्ठिता।
पतिव्रता महाभागा कौशिकी सरितां वरा ॥ ११ ॥

अहं हि नियमाद्राम हित्वा तां समुपागतः।
सिद्धाश्रममनुप्राप्तः सिद्धोऽस्मि तव तेजसा ॥ १२ ॥

एषा राम ममोत्पत्तिः स्वस्य वंशस्य कीर्तिता।
देशस्य च महाबाहो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ १३ ॥

गतोऽर्धरात्रः काकुत्स्थ कथाः कथयतो मम।
निद्रामभ्येहि भद्रं ते मा भूद् विद्मोऽध्वनीह नः ॥ १४ ॥

निष्पन्दास्त्तरवः सर्वे निलीना मृगपक्षिणः।
नैशेन तमसा व्याप्ता दिशश्च रघुनन्दन ॥ १५ ॥

शनैर्विसृज्यते सन्ध्या नभो नेत्रैरिवावृतम्।
नक्षत्रतारागहनं ज्योतिर्भिरवभासते ॥ १६ ॥

उत्तिष्ठते च शीतांशुः शशी लोकतमोनुदः।
हादयन् प्राणिनां लोके मनांसि प्रभया स्वया ॥ १७ ॥

नैशानि सर्वभूतानि प्रचरन्ति ततस्ततः।
यक्षराक्षससङ्घाश्च रौद्राश्च पिशिताशनाः ॥ १८ ॥

एवमुत्तवा महातेजा विरराम महामुनिः।
साधुसाधिति तं सर्वे मुनयो ह्यभ्यपूजयन् ॥ १९ ॥

कुशिकानामयं वंशो महान् धर्मपरः सदा।
ब्रह्मोपमा महात्मानः कुशवंश्या नरोत्तमाः ॥ २० ॥

विशेषेण भवानेव विश्वामित्र महायशः।
कौशिकी सरितां श्रेष्ठा कुलोद्योतकरी तव ॥ २१ ॥

मुदितैर्मुनिशार्दूलैः प्रशस्तः कुशिकात्मजः।
निद्रामुपागमच्छ्रीमानस्तङ्गत इवांशुमान्॥ २२ ॥

रामोऽपि सहसौमित्रिः किञ्चिदागतविस्मयः।
प्रशस्य मुनिशार्दूलं निद्रां समुपसेवते॥ २३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
विश्वामित्रवंशवर्णनम् नाम चतुर्थिंशः सर्गः ॥ १-३४ ॥

॥ पञ्चत्रिंशः सर्गः — उमागङ्गावृत्तान्तसङ्घेपः ॥

उपास्य रात्रिशेषं तु शोणाकूले महर्षिभिः।
निशायां सुप्रभातायां विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥

सुप्रभाता निशा राम पूर्वा सन्ध्या प्रवर्तते।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते गमनायाभिरोचय ॥ २ ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृतपूर्वाह्लिकक्रियः।
गमनं रोचयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ३ ॥

अयं शोणः शुभजलोऽगाधः पुलिनमण्डितः।
कतरेण पथा ब्रह्मन् सन्तरिष्यामहे वयम्॥ ४ ॥

एवमुक्तस्तु रामेण विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम्।
एष पन्था मयोद्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः॥ ५ ॥

एवमुक्ता महर्षयो विश्वामित्रेण धीमता।
पश्यन्तस्ते प्रयाता वै वनानि विविधानि च ॥ ६ ॥

ते गत्वा दूरमध्वानं गतेऽर्धदिवसे तदा।
जाहवीं सरितां श्रेष्ठां ददृशुर्मुनिसेविताम्॥ ७ ॥

तां दृष्ट्वा पुण्यसलिलां हंससारससेविताम्।
बभूवुमुनयः सर्वे मुदिताः सहराघवाः ॥८॥

तस्यास्तीरे तदा सर्वे चक्रुर्वासपरिग्रहम्।
ततः स्नात्वा यथान्यायं सन्तर्प्य पितृदेवताः ॥९॥

हुत्वा चैवाग्निहोत्राणि प्राश्य चामृतवद्धविः।
विविशुर्जाहवीतीरे शुभा मुदितमानसाः ॥१०॥

विश्वामित्रं महात्मानं परिवार्य समन्ततः।
विष्ठिताश्च यथान्यायं राघवौ च यथार्हतः।
सम्प्रहृष्टमना रामो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥११॥

भगवज्ञोतुमिच्छामि गङ्गां त्रिपथगां नदीम्।
त्रैलोक्यं कथमाक्रम्य गता नदनदीपतिम् ॥१२॥

चोदितो रामवाक्येन विश्वामित्रो महामुनिः।
वृद्धिं जन्म च गङ्गाया वक्तुमेवोपचक्रमे ॥१३॥

शैलेन्द्रो हिमवान् राम धातूनामाकरो महान्।
तस्य कन्याद्वयं राम रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥१४॥

या मेरुदुहिता राम तयोर्माता सुमध्यमा।
नाम्ना मेना मनोङ्गा वै पत्नी हिमवतः प्रिया ॥१५॥

तस्यां गङ्गेयमभवज्येष्ठा हिमवतः सुता।
उमा नाम द्वितीयाभूत् कन्या तस्यैव राघव ॥१६॥

अथ ज्येष्ठां सुराः सर्वे देवकार्यचिकीर्षया।
शैलेन्द्रं वरयामासुर्गङ्गां त्रिपथगां नदीम् ॥१७॥

ददौ धर्मेण हिमवांस्तनयां लोकपावनीम्।
 स्वच्छन्दपथगां गङ्गां त्रैलोक्यहितकाम्यया ॥ १८ ॥

प्रतिगृह्य त्रिलोकार्थं त्रिलोकहितकाङ्क्षणः।
 गङ्गामादाय तेऽगच्छन् कृतार्थेनान्तरात्मना ॥ १९ ॥

या चान्या शैलदुहिता कन्याऽसीद् रघुनन्दन।
 उग्रं सुव्रतमास्थाय तपस्तेपे तपोधना ॥ २० ॥

उग्रेण तपसा युक्तां ददौ शैलवरः सुताम्।
 रुद्रायाप्रतिरूपाय उमां लोकनमस्कृताम् ॥ २१ ॥

एते ते शैलराजस्य सुते लोकनमस्कृते।
 गङ्गा च सरितां श्रेष्ठा उमादेवी च राघव ॥ २२ ॥

एतत् ते सर्वमारव्यातं यथा त्रिपथगामिनी।
 खं गता प्रथमं तात गतिं गतिमतां वर ॥ २३ ॥

सैषा सुरनदी रम्या शैलेन्द्रतनया तदा।
 सुरलोकं समारूढा विपापा जलवाहिनी ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
 उमागङ्गावृत्तान्तसङ्घेषः नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ १-३५ ॥

॥ षड्क्रिंशः सर्गः — उमामाहात्म्यम् ॥

उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्नुभौ राघवलक्ष्मणौ।
 प्रतिनन्द्य कथां वीरावूचतुर्मुनिपुङ्गवम् ॥ १ ॥

धर्मयुक्तमिदं ब्रह्मन् कथितं परमं त्वया।
 दुहितुः शैलराजस्य ज्येष्ठाया वकुर्महसि।
 विस्तरं विस्तरज्ञोऽसि दिव्यमानुषसम्भवम् ॥ २ ॥

त्रीन् पथो हेतुना केन प्लावयेष्ठोकपावनी।
कथं गङ्गा त्रिपथगा विश्रुता सरिदुत्तमा ॥ ३ ॥

त्रिषु लोकेषु धर्मज्ञ कर्मभिः कैः समन्विता।
तथा ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रस्तपोधनः ॥ ४ ॥

निखिलेन कथां सर्वामृषिमध्ये न्यवेदयत्।
पुरा राम कृतोद्घाहो शितिकण्ठो महातपाः ॥ ५ ॥

दृष्ट्वा च भगवान् देवीं मैथुनायोपचक्रमे।
तस्य सङ्कीर्णमानस्य महादेवस्य धीमतः।
शितिकण्ठस्य देवस्य दिव्यं वर्षशतं गतम् ॥ ६ ॥

न चापि तनयो राम तस्यामासीत् परन्तप।
सर्वे देवाः समुद्युक्ताः पितामहपुरोगमाः ॥ ७ ॥

यदिहोत्पद्यते भूतं कस्तत् प्रतिसाहिष्यते।
अभिगम्य सुराः सर्वे प्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥ ८ ॥

देवदेव महादेव लोकस्यास्य हिते रत।
सुराणां प्रणिपातेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ९ ॥

न लोका धारयिष्यन्ति तव तेजः सुरोत्तम।
ब्राह्मण तपसा युक्तो देव्या सह तपश्चर ॥ १० ॥

त्रैलोक्यहितकामार्थं तेजस्तेजसि धारय।
रक्ष सर्वानिमाँलोकान् नालोकं कर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥

देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकमहेश्वरः।
बाढमित्यब्रवीत् सर्वान् पुनश्चेदमुवाच ह ॥ १२ ॥

धारयिष्याम्यहं तेजस्तेजस्येव सहोमया।
त्रिदशाः पृथिवी चैव निर्वाणमधिगच्छतु॥ १३॥

यदिदं क्षुभितं स्थानान्मम तेजो ह्यनुत्तमम्।
धारयिष्यति कस्तन्मे ब्रुवन्तु सुरसत्तमाः॥ १४॥

एवमुक्तास्ततो देवाः प्रत्यूर्चुर्षभाघ्वजम्।
यत्तेजः क्षुभितं ह्यद्य तद्वरा धारयिष्यति॥ १५॥

एवमुक्तः सुरपतिः प्रमुमोच महाबलः।
तेजसा पृथिवी येन व्याप्ता सगिरिकानना॥ १६॥

ततो देवाः पुनरिदमूचुश्चापि हुताशनम्।
आविश त्वं महातेजो रौद्रं वायुसमन्वितः॥ १७॥

तदग्निना पुनर्व्याप्तं सञ्चातं श्वेतपर्वतम्।
दिव्यं शरवणं चैव पावकादित्यसन्निभम्॥ १८॥

यत्र जातो महातेजाः कार्तिकेयोऽग्निसम्भवः।
अथोमां च शिवं चैव देवाः सर्षिगणास्तदा॥ १९॥

पूजयामासुरत्यर्थं सुप्रीतमनसस्तदा।
अथ शैलसुता राम त्रिदशानिदमब्रवीत्॥ २०॥

समन्युरशपत् सर्वान् क्रोधसंरक्तलोचना।
यस्मान्निवारिता चाहं सञ्ज्ञता पुत्रकाम्यया॥ २१॥

अपत्यं स्वेषु दारेषु नोत्पादयितुमर्हथ।
अद्यप्रभृति युष्माकमप्रजाः सन्तु पत्नयः॥ २२॥

एवमुक्तवा सुरान् सर्वान् शशाप पृथिवीमपि।
अवने नैकरूपा त्वं बहुभार्या भविष्यसि॥ २३॥

न च पुत्रकृतां प्रीतिं मत्कोधकलुषीकृता।
प्राप्स्यसि त्वं सुदुर्मेधे मम पुत्रमनिच्छती॥ २४॥

तान् सर्वान् पीडितान् दृष्ट्वा सुरान् सुरपतिस्तदा।
गमनायोपचक्राम दिशं वरुणपालिताम्॥ २५॥

स गत्वा तप आतिष्ठत् पार्श्वे तस्योन्तरे गिरेः।
हिमवत्प्रभवे शङ्खे सह देव्या महेश्वरः॥ २६॥

एष ते विस्तरो राम शैलपुत्र्या निवेदितः।
गङ्गायाः प्रभवं चैव शृणु मे सहलक्षण॥ २७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
उमामाहात्म्यम् नाम षड्त्रिंशः सर्गः ॥ १-३६॥

॥ सप्तत्रिंशः सर्गः — कुमारोत्पत्तिः ॥

तप्यमाने तदा देवे सेन्द्राः साम्निपुरोगमाः।
सेनापतिमभीप्सन्तः पितामहमुपागमन्॥ १॥

ततोऽब्रुवन् सुराः सर्वे भगवन्तं पितामहम्।
प्रणिपत्य सुराराम सेन्द्राः साम्निपुरोगमाः॥ २॥

येन सेनापतिर्देव दत्तो भगवता पुरा।
स तपः परमास्थाय तप्यते स्म सहोमया॥ ३॥

यदत्रानन्तरं कार्यं लोकानां हितकाम्यया।
संविधत्स्व विधानज्ञ त्वं हि नः परमा गतिः॥ ४॥

देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः।
सान्त्वयन् मधुरैर्वाक्यैस्त्रिदशानिदमब्रवीत्॥ ५॥

शैलपुत्र्या यदुक्तं तन्न प्रजाः स्वासु पतिषु।
 तस्या वचनमङ्गिष्ठं सत्यमेव न संशयः ॥ ६ ॥
 इयमाकाशगङ्गा च यस्यां पुत्रं हुताशनः।
 जनयिष्यति देवानां सेनापतिमरिन्दमम् ॥ ७ ॥
 ज्येष्ठा शैलेन्द्रदुहिता मानयिष्यति तं सुतम्।
 उमायास्तद्वहुमतं भविष्यति न संशयः ॥ ८ ॥
 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृतार्थं रघुनन्दन।
 प्रणिपत्य सुराः सर्वे पितामहमपूजयन् ॥ ९ ॥
 ते गत्वा परमं राम कैलासं धातुमण्डतम्।
 अग्निं नियोजयामासुः पुत्रार्थं सर्वदेवताः ॥ १० ॥
 देवकार्यमिदं देव समाधत्स्वं हुताशन।
 शैलपुत्रां महातेजो गङ्गायां तेज उत्सृज ॥ ११ ॥
 देवतानां प्रतिज्ञाय गङ्गामभ्येत्य पावकः।
 गर्भं धारय वै देवि देवतानामिदं प्रियम् ॥ १२ ॥
 इत्येतद् वचनं श्रुत्वा दिव्यं रूपमधारयत्।
 स तस्या महिमां दृष्ट्वा समन्तादवशीर्यत ॥ १३ ॥
 समन्ततस्तदा देवीमभ्यषिष्वत पावकः।
 सर्वस्रोतांसि पूर्णानि गङ्गाया रघुनन्दन ॥ १४ ॥
 तमुवाच ततो गङ्गा सर्वदेवपुरोगमम्।
 अशक्ता धारणे देव तेजस्तव समुद्धतम् ॥ १५ ॥
 दद्यमानाग्निना तेन सम्प्रव्यथितचेतना।
 अथाब्रवीदिदं गङ्गां सर्वदेवहुताशनः ॥ १६ ॥

इह हैमवते पार्श्वे गर्भोऽयं सन्निवेश्यताम्।
श्रुत्वा त्वग्निवचो गङ्गा तं गर्भमतिभास्वरम्॥ १७॥

उत्ससर्ज महातेजाः स्रोतोभ्यो हि तदानघ।
यदस्या निर्गतं तस्मात् तस्मात्म्बूनदप्रभम्॥ १८॥

काञ्चनं धरणीं प्राप्तं हिरण्यमतुलप्रभम्।
ताम्रं काष्णायसं चैव तैक्षण्यादेवाभिजायत॥ १९॥

मलं तस्याभवत् तत्र त्रपु सीसकमेव च।
तदेतद्धरणीं प्राप्य नानाधातुरवर्धत॥ २०॥

निक्षिप्तमात्रे गर्भे तु तेजोभिरभिरञ्जितम्।
सर्वं पर्वतसन्नद्धं सौवर्णमभवद् वनम्॥ २१॥

जातरूपमिति ख्यातं तदाप्रभृति राघव।
सुवर्णं पुरुषव्याघ्रं हुताशनसमप्रभम्।
तृणवृक्षलतागुल्मं सर्वं भवति काञ्चनम्॥ २२॥

तं कुमारं ततो जातं सेन्द्राः सह मरुदणाः।
क्षीरसम्भावनार्थाय कृत्तिकाः समयोजयन्॥ २३॥

ताः क्षीरं जातमात्रस्य कृत्वा समयमुत्तमम्।
ददुः पुत्रोऽयमस्माकं सर्वासामिति निश्चिताः॥ २४॥

ततस्तु देवताः सर्वाः कार्तिकेय इति ब्रुवन्।
पुत्रस्त्रैलोक्यविख्यातो भविष्यति न संशयः॥ २५॥

तेषां तद् वचनं श्रुत्वा स्कन्नं गर्भपरिस्ववे।
स्नापयन् परया लक्ष्म्या दीप्यमानं यथानलम्॥ २६॥

स्कन्द इत्यब्रुवन् देवाः स्कन्नं गर्भपरिस्थिवे।
कार्तिकेयं महाबाहुं काकुत्स्थं ज्वलनोपमम्॥ २७॥

प्रादुर्भूतं ततः क्षीरं कृत्तिकानामनुत्तमम्।
षण्णां षडाननो भूत्वा जग्राह स्तनं पयः॥ २८॥

गृहीत्वा क्षीरमेकाह्ना सुकुमारवपुस्तदा।
अजयत् स्वेन वीर्येण दैत्यसैन्यगणान् विभुः॥ २९॥

सुरसेनागणपतिमभ्यषिञ्चन्महाद्युतिम् ।
ततस्तममराः सर्वे समेत्याग्निपुरोगमाः॥ ३०॥

एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया।
कुमारसम्भवश्वैव धन्यः पुण्यस्तथैव च॥ ३१॥

भक्तश्च यः कार्तिकेये काकुत्स्थं भुवि मानवः।
आयुष्मान् पुत्रपौत्रैश्च स्कन्दसालोक्यतां व्रजेत्॥ ३२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
कुमारोत्पत्तिः नाम सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ १-३७॥

॥ अष्टात्रिंशः सर्गः — सगरपुत्रजन्म ॥

तां कथां कौशिको रामे निवेद्य मधुराक्षराम्।
पुनरेवापरं वाक्यं काकुत्स्थमिदमब्रवीत्॥ १॥

अयोध्याधिपतिर्विर एवं पूर्वमासीन्नराधिपः।
सगरो नाम धर्मात्मा प्रजाकामः स चाप्रजः॥ २॥

वैदर्भदुहिता राम केशिनी नाम नामतः।
ज्येष्ठा सगरपत्नी सा धर्मिष्ठा सत्यवादिनी॥ ३॥

अरिष्टनेमेर्दुहिता सुपर्णभगिनी तु सा।
द्वितीया सगरस्यासीत् पत्नी सुमतिसंज्ञिता ॥ ४ ॥

ताभ्यां सह महाराजः पत्नीभ्यां तपवांस्तपः।
हिमवन्तं समासाद्य भृगुप्रस्ववणे गिरौ ॥ ५ ॥

अथ वर्षशते पूर्णे तपसाऽराधितो मुनिः।
सगराय वरं प्रादाद् भृगुः सत्यवतां वरः ॥ ६ ॥

अपत्यलाभः सुमहान् भविष्यति तवानघ।
कीर्तिं चाप्रतिमां लोके प्राप्स्यसे पुरुषर्षभ ॥ ७ ॥

एका जनयिता तात पुत्रं वंशकरं तव।
षष्ठिं पुत्रसहस्राणि अपरा जनयिष्यति ॥ ८ ॥

भाषमाणं महात्मानं राजपुत्र्यौ प्रसाद्य तम्।
ऊचतुः परमप्रीते कृताञ्जलिपुटे तदा ॥ ९ ॥

एकः कस्याः सुतो ब्रह्मन् का बहूञ्जनयिष्यति।
श्रोतुमिच्छावहे ब्रह्मन् सत्यमस्तु वचस्तव ॥ १० ॥

तयोस्तद् वचनं श्रुत्वा भृगुः परमधार्मिकः।
उवाच परमां वाणीं स्वच्छन्दोऽत्र विधीयताम् ॥ ११ ॥

एको वंशकरो वास्तु बहवो वा महाबलाः।
कीर्तिमन्तो महोत्साहाः का वा कं वरमिच्छति ॥ १२ ॥

मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा केशिनी रघुनन्दन।
पुत्रं वंशकरं राम जग्राह नृपसन्निधौ ॥ १३ ॥

षष्ठिं पुत्रसहस्राणि सुपर्णभगिनी तदा।
महोत्साहान् कीर्तिमतो जग्राह सुमतिः सुतान् ॥ १४ ॥

प्रदक्षिणमृषिं कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य तम्।
जगाम स्वपुरं राजा सभार्यो रघुनन्दन ॥ १५ ॥

अथ काले गते तस्य ज्येष्ठा पुत्रं व्यजायत।
असमञ्ज इति ख्यातं केशिनी सगरात्मजम् ॥ १६ ॥

सुमतिस्तु नरव्याघ गर्भतुम्बं व्यजायत।
षष्ठिः पुत्रसहस्राणि तुम्बभेदाद् विनिःसृताः ॥ १७ ॥

घृतपूर्णेषु कुम्भेषु धात्र्यस्तान् समवर्धयन्।
कालेन महता सर्वे यौवनं प्रतिपेदिरे ॥ १८ ॥

अथ दीर्घेण कालेन रूपयौवनशालिनः ।

षष्ठिः पुत्रसहस्राणि सगरस्याभवंस्तदा ॥ १९ ॥

स च ज्येष्ठो नरश्रेष्ठ सगरस्यात्मसम्भवः ।

बालान् गृहीत्वा तु जले सरखा रघुनन्दन ॥ २० ॥

प्रक्षिप्य प्राहसन्नित्यं मज्जतस्तान् निरीक्ष्य वै ।

एवं पापसमाचारः सज्जनप्रतिबाधकः ॥ २१ ॥

पौराणामहिते युक्तः पित्रा निर्वासितः पुरात् ।

तस्य पुत्रोऽशुमान् नाम असमञ्जस्य वीर्यवान् ॥ २२ ॥

सम्मतः सर्वलोकस्य सर्वस्यापि प्रियंवदः ।

ततः कालेन महता मतिः समभिजायत ॥ २३ ॥

सगरस्य नरश्रेष्ठ यजेयमिति निश्चिता ।

स कृत्वा निश्चयं राजा सोपाध्यायगणस्तदा ।

यज्ञकर्मणि वेदज्ञो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
सगरपुत्रजन्म नाम अष्टात्रिंशः सर्गः ॥ १-३८ ॥

॥ एकोनचत्वारिंशः सर्गः — पृथिवीविदारणम् ॥

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा कथान्ते रघुनन्दनः ।

उवाच परमप्रीतो मुनिं दीप्तमिवानलम् ॥ १ ॥

श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते विस्तरेण कथामिमाम् ।

पूर्वजो मे कथं ब्रह्मन् यज्ञं वै समुपाहरत् ॥ २ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितः ।

विश्वामित्रस्तु काकुत्स्थमुवाच प्रहसन्निव ॥ ३ ॥

श्रूयतां विस्तरो राम सगरस्य महात्मनः ।

शङ्करश्वशुरो नामा हिमवानिति विश्रुतः ॥ ४ ॥

विन्द्यपर्वतमासाद्य निरीक्षेते परस्परम् ।

तयोर्मध्ये समभवद् यज्ञः स पुरुषोत्तम ॥ ५ ॥

स हि देशो नरव्याघ्र प्रशस्तो यज्ञकर्मणि ।

तस्याश्वचर्यां काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः ॥ ६ ॥

अंशुमानकरोत् तात सगरस्य मते स्थितः ।

तस्य पर्वणि तं यज्ञं यजमानस्य वासवः ॥ ७ ॥

राक्षसीं तनुमास्थाय यज्ञियाश्वमपाहरत् ।

हियमाणे तु काकुत्स्थ तस्मिन्नश्चे महात्मनः ॥ ८ ॥

उपाध्यायगणाः सर्वे यजमानमथाब्रुवन् ।

अयं पर्वणि वेगेन यज्ञियाश्वोऽपनीयते ॥ ९ ॥

हर्तारं जहि काकुत्स्थ हयश्चौपनीयताम् ।

यज्ञाच्छिद्रं भवत्येतत् सर्वेषामशिवाय नः ॥ १० ॥

तत् तथा क्रियतां राजन् यज्ञोच्छिद्रः कृतो भवेत्।
सोपाध्यायवचः श्रुत्वा तस्मिन् सदसि पार्थिवः ॥ ११ ॥

षष्ठिं पुत्रसहस्राणि वाक्यमेतदुवाच ह।
गतिं पुत्रा न पश्यामि रक्षसां पुरुषर्षभाः ॥ १२ ॥

मन्त्रपूर्तैर्महाभागैरास्थितो हि महाकर्तुः।
तद् गच्छत विचिन्वच्चं पुत्रका भद्रमस्तु वः ॥ १३ ॥

समुद्रमालिनीं सर्वा पृथिवीमनुगच्छथ।
एकैकं योजनं पुत्रा विस्तारमभिगच्छत ॥ १४ ॥

यावत् तुरगसन्दर्शस्तावत् खनत मेदिनीम्।
तमेव हयहर्तारं मार्गमाणा ममाङ्गया ॥ १५ ॥

दीक्षितः पौत्रसहितः सोपाध्यायगणस्त्वहम्।
इह स्थास्यामि भद्रं वो यावत् तुरगदर्शनम् ॥ १६ ॥

ते सर्वे हृष्टमनसो राजपुत्रा महाबलाः।
जग्मुर्महीतलं राम पितुर्वचनयन्त्रिताः ॥ १७ ॥

गत्वा तु पृथिवीं सर्वामद्वा तं महाबलाः।
योजनायामविस्तारमेकैको धरणीतलम्।
बिभिदुः पुरुषव्याघ्रा वज्रस्पर्शसमैर्भुजैः ॥ १८ ॥

शूलैरशनिकल्पैश्च हलैश्चापि सुदारुणैः।
भिद्यमाना वसुमती ननाद रघुनन्दन ॥ १९ ॥

नागानां वध्यमानानामसुराणां च राघव।
रक्षसानां दुराधर्षं सत्त्वानां निनदोऽभवत् ॥ २० ॥

योजनानां सहस्राणि षष्ठिं तु रघुनन्दन।
बिभिदुर्धरणीं राम रसातलमनुत्तमम्॥२१॥

एवं पर्वतसम्बाधं जम्बूद्वीपं नृपात्मजाः।
खनन्तो नृपशार्दूल सर्वतः परिचक्रमुः॥२२॥

ततो देवाः सगन्ध्यर्वाः सासुराः सहपन्नगाः।
सम्भ्रान्तमनसः सर्वे पितामहमुपागमन्॥२३॥

ते प्रसाद्य महात्मानं विषण्णवदनास्तदा।
ऊचुः परमसन्त्रस्ताः पितामहमिदं वचः॥२४॥

भगवन् पृथिवी सर्वा खन्यते सगरात्मजैः।
बहवश्च महात्मानो वध्यन्ते जलचारिणः॥२५॥

अयं यज्ञहरोऽस्माकमनेनाश्वोऽपनीयते।
इति ते सर्वभूतानि हिंसन्ति सगरात्मजाः॥२६॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
पृथिवीविदारणम् नाम एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ १-३९॥

॥ चत्वारिंशः सर्गः — कपिलदर्शनम् ॥

देवतानां वचः श्रुत्वा भगवान् वै पितामहः।
प्रत्युवाच सुसन्त्रस्तान् कृतान्तबलमोहितान्॥ १॥

यस्येयं वसुधा कृत्त्वा वासुदेवस्य धीमतः।
महिषी माधवस्यैषा स एव भगवन् प्रभुः॥ २॥

कापिलं रूपमास्थाय धारयत्यनिशं धराम्।
तस्य कोपाग्निना दग्धा भविष्यन्ति नृपात्मजाः॥ ३॥

पृथिव्याश्चापि निर्भेदो दृष्ट एव सनातनः।
सगरस्य च पुत्राणां विनाशो दीर्घदर्शिनाम्॥४॥

पितामहवचः श्रुत्वा त्रयस्त्रिंशदूरिन्द्रमाः।
देवाः परमसंहृष्टाः पुनर्जग्मुयथागतम्॥५॥

सगरस्य च पुत्राणां प्रादुरासीन्महास्वनः।
पृथिव्यां भिद्यमानायां निर्धातसमनिस्वनः॥६॥

ततो भित्त्वा महीं सर्वा कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्।
सहिताः सागराः सर्वे पितरं वाक्यमब्रुवन्॥७॥

परिक्रान्ता मही सर्वा सत्त्ववन्तश्च सूदिताः।
देवदानवरक्षांसि पिशाचोरगपन्नगाः॥८॥

न च पश्यामहेऽश्वं ते अश्वहर्तारमेव च।
किं करिष्याम भद्रं ते बुद्धिरत्र विचार्यताम्॥९॥

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां राजसत्तमः।
समन्युरब्रवीद् वाक्यं सगरो रघुनन्दन॥१०॥

भूयः खनत भद्रं वो विभेद्य वसुधातलम्।
अश्वहर्तारमासाद्य कृतार्थश्च निवर्तत॥११॥

पितुर्वचनमासाद्य सगरस्य महात्मनः।
षष्ठिः पुत्रसहस्राणि रसातलमभिद्रवन्॥१२॥

खन्यमाने ततस्तस्मिन् ददृशुः पर्वतोपमम्।
दिशागजं विरूपाक्षं धारयन्तं महीतलम्॥१३॥

सपर्वतवनां कृत्तां पृथिवीं रघुनन्दन।
धारयामास शिरसा विरूपाक्षो महागजः॥१४॥

यदा पर्वणि काकुत्स्थ विश्रमार्थं महागजः।
खेदाच्चालयते शीर्षं भूमिकम्पस्तदा भवेत्॥ १५॥

ते तं प्रदक्षिणं कृत्वा दिशापालं महागजम्।
मानयन्तो हि ते राम जग्मुर्भित्वा रसातलम्॥ १६॥

ततः पूर्वा दिशं भित्त्वा दक्षिणां विभिदुः पुनः।
दक्षिणस्यामपि दिशि ददृशुस्ते महागजम्॥ १७॥

महापद्मं महात्मानं सुमहत्पर्वतोपमम्।
शिरसा धारयन्तं गां विस्मयं जग्मुरुत्तमम्॥ १८॥

ते तं प्रदक्षिणं कृत्वा सगरस्य महात्मनः।
षष्ठिः पुत्रसहस्राणि पश्चिमां विभिदुर्दिशम्॥ १९॥

पश्चिमायामपि दिशि महान्तमचलोपमम्।
दिशागजं सौमनसं ददृशुस्ते महाबलाः॥ २०॥

तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा पूष्टा चापि निरामयम्।
खनन्तः समुपक्रान्ता दिशं सोमवतीं तदा॥ २१॥

उत्तरस्यां रघुश्रेष्ठ ददृशुर्हिमपाण्डुरम्।
भद्रं भद्रेण वपुषा धारयन्तं महीमिमाम्॥ २२॥

समालभ्य ततः सर्वे कृत्वा चैनं प्रदक्षिणम्।
षष्ठिः पुत्रसहस्राणि विभिदुर्वसुधातलम्॥ २३॥

ततः प्रागुत्तरां गत्वा सागराः प्रथितां दिशम्।
रोषादभ्यर्खनन् सर्वे पृथिवीं सगरात्मजाः॥ २४॥

ते तु सर्वे महत्मानो भिमवेगा महबलाः।
ददृशुः कपिलं तत्र वासुदेवं सनातनम्॥ २५॥

हयं च तस्य देवस्य चरन्तमविदूरतः।
प्रहर्षमतुलं प्राप्ताः सर्वे ते रघुनन्दन॥ २६॥

ते तं यज्ञहनं ज्ञात्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणाः।
खनित्रलाङ्गलधरा नानावृक्षशिलाधराः॥ २७॥

अभ्यधावन्त सङ्कुच्छास्ति४ तिष्ठेति चाब्रुवन्।
अस्माकं त्वं हि तुरगं यज्ञियं हृतवानसि॥ २८॥

दुर्मेधस्त्वं हि सम्प्राप्तान् विद्धि नः सगरात्मजान्।
श्रुत्वा तद्वचनं तेषां कपिलो रघुनन्दन॥ २९॥

रोषेण महताविष्टो हुङ्कारमकरोत् तदा।
ततस्तेनाप्रमेयेण कपिलेन महात्मना।
भस्मराशीकृताः सर्वे काकुत्स्थ सगरात्मजाः॥ ३०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
कपिलदर्शनम् नाम चत्वारिशः सर्गः ॥ १-४०॥

॥ एकचत्वारिशः सर्गः — सगरयज्ञसमाप्तिः ॥

पुत्रांश्चिरगतान् ज्ञात्वा सगरो रघुनन्दन।
नस्तारमब्रवीद् राजा दीप्यमानं स्वतेजसा॥ १॥

शूरश्च कृतविद्यश्च पूर्वस्तुल्योऽसि तेजसा।
पितृणां गतिमन्विच्छ येन चाश्वोऽपवाहितः॥ २॥

अन्तर्भौमानि सत्त्वानि वीर्यवन्ति महान्ति च।
तेषां तु प्रतिघातार्थं सासिं गृह्णीष्व कार्मुकम्॥ ३॥

अभिवाद्याभिवाद्यांस्त्वं हत्वा विघ्नकरानपि।
सिद्धार्थः सन्निवर्तस्व मम यज्ञस्य पारगः ॥४॥

एवमुक्तोऽशुमान् सम्यक् सगरेण महात्मना।
धनुरादाय खड्ढं च जगाम लघुविक्रमः ॥५॥

स खातं पितुभिर्मार्गमन्तर्भौमं महात्मभिः।
प्रापद्यत नश्रेष्ठ तेन राज्ञाभिचोदितः ॥६॥

देवदानवरक्षोभिः पिशाचपतगोरगौः।
पूज्यमानं महातेजा दिशागजमपश्यत ॥७॥

स तं प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ठा चैव निरामयम्।
पितृन् स परिप्रच्छ वाजिहर्तारमेव च ॥८॥

दिशागजस्तु तच्छ्रुत्वा प्रत्युवाच महामतिः।
आसमञ्ज कृतार्थस्त्वं सहाश्वः शीघ्रमेष्यसि ॥९॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वानेव दिशागजान्।
यथाक्रमं यथान्यायं प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥१०॥

तैश्च सर्वैर्दिशापालैर्वाक्यज्ञैर्वाक्यकोविदैः।
पूजितः सहयश्चैवागन्तासीत्यभिचोदितः ॥११॥

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा जगाम लघुविक्रमः।
भस्मराशीकृता यत्र पितरस्तस्य सागराः ॥१२॥

स दुःखवशामापन्नस्त्वसमञ्जसुतस्तदा।
चुक्रोश परमार्तस्तु वधात् तेषां सुदुःखितः ॥१३॥

यज्ञियं च हयं तत्र चरन्तमविदूरतः।
ददर्श पुरुषव्याघ्रो दुःखशोकसमन्वितः ॥१४॥

स तेषां राजपुत्राणां कर्तुकामो जलक्रियाम्।
स जलार्थी महातेजा न चापश्यज्जलाशयम्॥ १५॥

विसार्य निपुणां दृष्टिं ततोऽपश्यत् खगाधिपम्।
पितृणां मातुलं राम सुपर्णमनिलोपमम्॥ १६॥

स चैनमब्रवीद् वाक्यं वैनतेयो महाबलः।
मा शुचः पुरुषव्याघ्र वधोऽयं लोकसम्मतः॥ १७॥

कपिलेनाप्रमेयेण दग्धा हीमे महाबलाः।
सलिलं नार्हसि प्राज्ञ दातुमेषां हि लौकिकम्॥ १८॥

गङ्गा हिमवतो ज्येष्ठा दुहिता पुरुषर्षभ।
तस्यां कुरु महाबाहो पितृणां तु जल क्रियाम्॥ १९॥

भस्मराशीकृतानेतान् प्लावयेष्वोकपावनी।
तया क्लिन्नमिदं भस्म गङ्गया लोककान्तया।
षष्ठिं पुत्रसहस्राणि स्वर्गलोकं गमिष्यति॥ २०॥

निर्गच्छाश्वं महाभाग सङ्गृह्य पुरुषर्षभ।
यज्ञं पैतामहं वीर निर्वर्तयितुमर्हसि॥ २१॥

सुपर्णवचनं श्रुत्वा सोऽशुमानतिवीर्यवान्।
त्वरितं हयमादाय पुनरायान्महातपाः॥ २२॥

ततो राजानमासाद्य दीक्षितं रघुनन्दन।
न्यवेदयद् यथावृत्तं सुपर्णवचनं तथा॥ २३॥

तच्छ्रुत्वा घोरसङ्काशं वाक्यमंशुमतो नृपः।
यज्ञं निर्वर्तयामास यथाकल्पं यथाविधि॥ २४॥

स्वपुरं त्वगमच्छीमानिष्यज्ञो महीपतिः ।
गङ्गायाश्चागमे राजा निश्चयं नाध्यगच्छत् ॥ २५ ॥

अगत्वा निश्चयं राजा कालेन महता महान् ।
त्रिंशद्वृष्टसहस्राणि राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये वालकाण्डे
सगरयज्ञसमाप्तिः नाम एकचत्वारिशः सर्गः ॥ १-४१ ॥

॥ द्विचत्वारिशः सर्गः — भगीरथवरप्रदानम् ॥

कालधर्मं गते राम सगरे प्रकृतीजनाः ।
राजानं रोचयामासुरंशुमन्तं सुधार्मिकम् ॥ १ ॥

स राजा सुमहानासीदंशुमान् रघुनन्दन् ।
तस्य पुत्रो महानासीद् दिलीप इति विश्रुतः ॥ २ ॥

तस्मै राज्यं समादिश्य दिलीपे रघुनन्दन् ।
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ३ ॥

द्वात्रिंशच्छतसाहस्रं वर्षाणि सुमहायशाः ।
तपोवनगतो राजा स्वर्गं लेभे तपोधनः ॥ ४ ॥

दिलीपस्तु महातेजाः श्रुत्वा पैतामहं वधम् ।
दुःखोपहतया बुद्ध्या निश्चयं नाध्यगच्छत् ॥ ५ ॥

कथं गङ्गावतरणं कथं तेषां जलक्रिया ।
तारयेयं कथं चैतानिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ६ ॥

तस्य चिन्तयतो नित्यं धर्मेण विदितात्मनः ।
पुत्रो भगीरथो नाम जड्जे परमधार्मिकः ॥ ७ ॥

दिलीपस्तु महातेजा यज्ञैर्बहुभिरिष्वान्।
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत्॥८॥

अगत्वा निश्चयं राजा तेषामुद्धरणं प्रति।
व्याधिना नरशार्दूल कालधर्ममुपेयिवान्॥९॥

इन्द्रलोकं गतो राजा स्वार्जितेनैव कर्मणा।
राज्ये भगीरथं पुत्रमभिषिञ्च नर्षभः॥१०॥

भगीरथस्तु राजर्षिर्धार्मिको रघुनन्दन।
अनपत्यो महाराजः प्रजाकामः स च प्रजाः॥११॥

मन्त्रिष्वाधाय तद् राज्यं गज्ञावतरणे रतः।
तपो दीर्घं समातिष्ठद् गोकर्णं रघुनन्दन॥१२॥

ऊर्ध्वबाहुः पञ्चतपा मासाहारो जितेन्द्रियः।
तस्य वर्षसहस्राणि घोरे तपसि तिष्ठतः॥१३॥

अतीतानि महाबाहो तस्य राज्ञो महात्मनः।
सुप्रीतो भगवान् ब्रह्मा प्रजानां प्रभुरीश्वरः॥१४॥

ततः सुरगणैः सार्धमुपागम्य पितामहः।
भगीरथं महात्मानं तप्यमानमथाब्रवीत्॥१५॥

भगीरथ महाराज प्रीतस्तेऽहं जनाधिप।
तपसा च सुतसेन वरं वरय सुव्रत॥१६॥

तमुवाच महातेजाः सर्वलोकपितामहम्।
भगीरथो महाबाहुः कृताञ्जलिपुटः स्थितः॥१७॥

यदि मे भगवान् प्रीतो यद्यस्ति तपसः फलम्।
सगरस्यात्मजाः सर्वे मत्तः सलिलमाप्नुयुः॥१८॥

गङ्गायाः सलिलक्ष्मी भस्मन्येषां महात्मनाम्।
स्वर्गं गच्छेयुरत्यन्तं सर्वे च प्रपितामहाः ॥ १९ ॥

देव याचे ह सन्तत्यै नावसीदेत् कुलं च नः ।
इक्ष्वाकूणां कुले देव एष मेऽस्तु वरः परः ॥ २० ॥

उक्तवाक्यं तु राजानं सर्वलोकपितामहः ।
प्रत्युवाच शुभां वाणीं मधुरां मधुराक्षराम् ॥ २१ ॥

मनोरथो महानेष भगीरथ महारथ ।
एवं भवतु भद्रं ते इक्ष्वाकुकुलवर्धन ॥ २२ ॥

इयं हैमवती ज्येष्ठा गङ्गा हिमवतः सुता ।
तां वै धारयितुं राजन् हरस्तत्र नियुज्यताम् ॥ २३ ॥

गङ्गायाः पतनं राजन् पृथिवी न सहिष्यते ।
तां वै धारयितुं राजन् नान्यं पश्यामि शूलिनः ॥ २४ ॥

तमेवमुत्त्वा राजानं गङ्गां चाभाष्य लोककृत ।
जगाम त्रिदिवं देवैः सर्वैः सह मरुदण्डैः ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
भगीरथवरप्रदानम् नाम द्विचत्वारिशः सर्गः ॥ १-४२ ॥

॥ त्रिचत्वारिशः सर्गः — गङ्गावतरणम् ॥

देवदेवे गते तस्मिन् सोऽङ्गुष्ठाग्रनिपीडिताम् ।
कृत्वा वसुमतीं राम वत्सरं समुपासत ॥ १ ॥

अथ संवत्सरे पूर्णे सर्वलोकनमस्कृतः ।
उमापतिः पशुपती राजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

प्रीतस्तेऽहं नरश्रेष्ठ करिष्यामि तव प्रियम्।
 शिरसा धारयिष्यामि शैलराजसुतामहम्॥३॥
 ततो हैमवती ज्येष्ठा सर्वलोकनमस्कृता।
 तदा सातिमहदूपं कृत्वा वेगं च दुःसहम्॥४॥
 आकाशादपतद् राम शिवे शिवशिरस्युत।
 अचिन्तयच्च सा देवी गङ्गा परमदुर्धरा॥५॥
 विशाम्यहं हि पातालं स्रोतसा गृह्ण शङ्करम्।
 तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तु भगवान् हरः॥६॥
 तिरोभावयितुं बुद्धिं चक्रे त्रिनयनस्तदा।
 सा तस्मिन् पतिता पुण्या पुण्ये रुद्रस्य मूर्धनि॥७॥
 हिमवत्प्रतिमे राम जटामण्डलगह्वरे।
 सा कथश्चिन्महीं गन्तुं नाशक्रोद् यत्तमास्थिता॥८॥
 नैव सा निर्गमं लेभे जटामण्डलमन्ततः।
 तत्रैवाक्ष्रमद् देवी संवत्सरगणान् बहून्॥९॥
 तामपश्यत् पुनस्तत्र तपः परममास्थितः।
 स तेन तोषितश्चासीदत्यन्तं रघुनन्दन॥१०॥
 विसर्ज ततो गङ्गां हरो बिन्दुसरः प्रति।
 तस्यां विसृज्यमानायां सप्त स्रोतांसि जडिरे॥११॥
 हादिनी पावनी चैव नलिनी च तथैव च।
 तिस्रः प्राचीं दिशं जग्मुर्गङ्गाः शिवजलाः शुभाः॥१२॥
 सुचक्षुश्चैव सीता च सिन्धुश्चैव महानदी।
 तिस्रश्चैता दिशं जग्मुः प्रतीचीं तु दिशं शुभाः॥१३॥

सप्तमी चान्वगात् तासां भगीरथरथं तदा।
 भगीरथोऽपि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः ॥ १४ ॥

प्रायादग्रे महातेजा गङ्गा तं चाप्यनुव्रजत्।
 गगनाच्छङ्करशिरस्ततो धरणिमागता ॥ १५ ॥

असर्पत जलं तत्र तीव्रशब्दपुरस्कृतम्।
 मत्स्यकच्छपसङ्घैश्च शिंशुमारगणौस्तथा ॥ १६ ॥

पतद्विः पतितैश्वैव व्यरोचत वसुन्धरा।
 ततो देवर्षिगन्धर्वा यक्षसिद्धगणास्तथा ॥ १७ ॥

व्यलोकयन्त ते तत्र गगनाद् गां गतां तदा।
 विमानैर्नगराकरैर्हयैर्गजवैस्तदा ॥ १८ ॥

पारिष्ठुवगताश्चापि देवतास्तत्र विष्ठिताः।
 तदद्भुतमिमं लोके गङ्गावतरमुत्तमम् ॥ १९ ॥

दिद्विक्षवो देवगणाः समीयुरमितौजसः।
 सम्पतद्विः सुरगणौस्तेषां चाभरणौजसा ॥ २० ॥

शतादित्यमिवाभाति गगनं गततोयदम्।
 शिंशुमारोरगगणौर्मीनैरपि च चञ्चलैः ॥ २१ ॥

विद्युद्दिविव विक्षिसैराकाशमभवत् तदा।
 पाण्डुरैः सलिलोत्पीडैः कीर्यमाणैः सहस्रधा ॥ २२ ॥

शारदाभ्रैरिवाकीर्ण गगनं हंससम्मवैः।
 कचिद् द्रुततरं याति कुटिलं कचिदायतम् ॥ २३ ॥

विनतं कचिदुद्भूतं कचिद् याति शनैः शनैः।
 सलिलेनैव सलिलं कचिदभ्याहतं पुनः ॥ २४ ॥

मुहुरूर्ध्वपथं गत्वा पपात् वसुधां पुनः।
तच्छङ्करशिरोभ्रष्टं भ्रष्टं भूमितले पुनः॥२५॥

व्यरोचत तदा तोयं निर्मलं गतकल्मषम्।
तत्रष्ठिंगणगन्धर्वा वसुधातलवासिनः॥२६॥

भवाङ्गपतितं तोयं पवित्रमिति पस्पृशुः।
शापात् प्रपतिता ये च गगनाद् वसुधातलम्॥२७॥

कृत्वा तत्राभिषेकं ते बभूवुर्गतकल्मषाः।
धूपपापाः पुनस्तेन तोयेनाथ शुभान्विताः॥२८॥

पुनराकाशमाविश्य स्वाँल्लोकान् प्रतिपेदिरे।
मुमुदे मुदितो लोकस्तेन तोयेन भास्वता॥२९॥

कृताभिषेको गङ्गायां बभूव गतकल्मषाः।
भगीरथो हि राजषिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः॥३०॥

प्रायादग्रे महाराजास्तं गङ्गा पृष्ठतोऽन्वगात्।
देवाः सर्षिंगणाः सर्वे दैत्यदानवराक्षसाः॥३१॥

गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिन्नरमहोरगाः।
सर्वाश्चाप्सरसो राम भगीरथरथानुगाः॥३२॥

गङ्गामन्वगमन् प्रीताः सर्वे जलचराश्च ये।
यतो भगीरथो राजा ततो गङ्गा यशस्विनी॥३३॥

जगाम सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी।
ततो हि यजमानस्य जहोरद्धुतकर्मणः॥३४॥

गङ्गा सम्भावयामास यज्ञवाटं महत्मनः।
तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धो जहूश्च राघव॥३५॥

अपि बत् तु जलं सर्वं गङ्ग्याः परमाद्गुतम्।
ततो देवाः सगन्ध्यर्वा ऋषयश्च सुविस्मिताः ॥ ३६ ॥

पूजयन्ति महात्मानं जहुं पुरुषसत्तमम्।
गङ्गां चापि नयन्ति स्म दुर्हितृत्वे महात्मनः ॥ ३७ ॥

ततस्तुष्टो महातेजाः श्रोत्राभ्यामसृजत् प्रभुः।
तस्माजहुसुता गङ्गा प्रोच्यते जाहवीति च ॥ ३८ ॥

जगाम च पुनर्गङ्गा भगीरथरथानुगा।
सागरं चापि सम्प्रस्ता सा सरित्वरा तदा ॥ ३९ ॥

रसातलमुपागच्छत् सिद्धर्थं तस्य कर्मणः।
भगीरथोऽपि राजार्षिगङ्गामादाय यत्तः ॥ ४० ॥

पितमहान् भस्मकृतानपश्यद् गतचेतनः।
अथ तद्भस्मनां राशिं गङ्गासलिलमुत्तमम्।
प्लावयत् पूतपाप्मानः स्वर्गं प्राप्ता रघूत्तम ॥ ४१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
गङ्गावतरणम् नाम त्रिचत्वारिशः सर्गः ॥ १-४३ ॥

॥ चतुश्चत्वारिशः सर्गः — सागरोद्धारः ॥

स गत्वा सागरं राजा गङ्गायानुगतस्तदा।
प्रविवेश तलं भूमेर्यत्र ते भस्मसाल्कृताः ॥ १ ॥

भस्मन्यथाप्नुते राम गङ्गायाः सलिलेन वै।
सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्मा राजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

तारिता नरशार्दूल दिवं याताश्च च देववत्।
षष्ठिः पुत्रसहस्राणि सगरस्य महात्मनः ॥ ३ ॥

सागरस्य जलं लोके यावत्स्थास्यति पार्थिवं।
सगरस्यात्मजाः सर्वे दिवि स्थास्यन्ति देववत् ॥ ४ ॥

इयं च दुहिता ज्येष्ठा तव गङ्गा भविष्यति।
त्वत्कृतेन च नाम्नाथ लोके स्थास्यति विश्रुता ॥ ५ ॥

गङ्गा त्रिपथगा नाम दिव्या भागीरथीति च।
त्रीन् पथो भावयन्तीति तस्मात् त्रिपथगा स्मृता ॥ ६ ॥

पितामहानां सर्वेषां त्वमत्र मनुजाधिप।
कुरुष्व सलिलं राजन् प्रतिज्ञामपवर्जय ॥ ७ ॥

पूर्वकेण हि ते राजस्तेनातियशसा तदा।
धर्मिणां प्रवरेणाथ नैष प्राप्तो मनोरथः ॥ ८ ॥

तथैवांशुमता तात लोकेऽप्रतिमतेजसा।
गङ्गां प्रार्थयता नेतुं प्रतिज्ञा नापवर्जिता ॥ ९ ॥

राजर्षिणा गुणवता महर्षिसमतेजसा।
मनुल्यतपसा चैव क्षत्रधर्मस्थितेन च ॥ १० ॥

दिलीपेन महाभाग तव पित्रातितेजसा।
पुनर्न शकिता नेतुं गङ्गां प्रार्थयतानघ ॥ ११ ॥

सा त्वया समतिक्रान्ता प्रतिज्ञा पुरुषर्षभ।
प्राप्तोऽसि परमं लोके यशः परमसम्मतम् ॥ १२ ॥

तच्च गङ्गावतरणं त्वया कृतमरिन्दम।
अनेन च भवान् प्राप्तो धर्मस्यायतनं महत् ॥ १३ ॥

प्लावयस्व त्वमात्मानं नरोत्तम सदोचिते।

सलिले पुरुषश्रेष्ठ शुचिः पुण्यफलो भव ॥ १४ ॥

पितामहानां सर्वेषां कुरुष्व सलिलक्रियाम्।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि स्वं लोकं गम्यतां नृप ॥ १५ ॥

इत्येवमुत्तवा देवेशः सर्वलोकपितामहः।

यथागतं तथागच्छद् देवलोकं महायशाः ॥ १६ ॥

भगीरथस्तु राजर्षिः कृत्वा सलिलमुत्तमम्।

यथाक्रमं यथान्यायं सागराणां महायशाः ॥ १७ ॥

कृतोदकः शुची राजा स्वपुरं प्रविवेश ह।

समृद्धार्थो नरश्रेष्ठ स्वराज्यं प्रशशास ह ॥ १८ ॥

प्रमुमोद च लोकस्तं नृपमासाद्य राघव।

नष्टशोकः समृद्धार्थो बभूव विगतज्वरः ॥ १९ ॥

एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया।

स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते सन्ध्याकालोऽतिवर्तते ॥ २० ॥

धन्यं यशस्यमायुष्यं पुत्रं स्वर्ग्यमथापि च।

यः श्रावयति विप्रेषु क्षत्रियेष्वितरेषु च ॥ २१ ॥

प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रीयन्ते दैवतानि च।

इदमारब्यानमायुष्यं गङ्गावतरणं शुभम् ॥ २२ ॥

यः शृणोति च काकुत्थं सर्वान् कामानवाप्नुयात्।

सर्वे पापाः प्रणश्यन्ति आयुः कीर्तिश्च वर्धते ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
सागरोद्धारः नाम चतुश्चत्वारिशः सर्गः ॥ १-४४ ॥

॥ पञ्चचत्वारिशः सर्गः — अमृतोत्पत्तिः ॥

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः ।
विस्मयं परमं गत्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

अत्यद्गुतमिदं ब्रह्मन् कथितं परमं त्वया ।
गङ्गावतरणं पुण्यं सागरस्यापि पूरणम् ॥ २ ॥

क्षणभूतेव नौ रात्रिः संवृत्तेयं परन्तप ।
इमां चिन्तयतोः सर्वा निखिलेन कथां तव ॥ ३ ॥

तस्य सा शर्वरी सर्वा मम सौमित्रिणा सह ।
जगाम चिन्तयानस्य विश्वामित्र कथां शुभाम् ॥ ४ ॥

ततः प्रभाते विमले विश्वामित्रं तपोधनम् ।
उवाच राघवो वाक्यं कृताह्विकमरिन्दमः ॥ ५ ॥

गता भगवती रात्रिः श्रोतव्यं परमं श्रुतम् ।
तराम सरितां श्रेष्ठां पुण्यां त्रिपथगां नदीम् ॥ ६ ॥

नौरेषा हि सुखास्तीर्णा ऋषीणां पुण्यकर्मणाम् ।
भगवन्तमिह प्राप्तं ज्ञात्वा त्वरितमागता ॥ ७ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।
सन्तारं कारयामास सर्षिसङ्घस्य कौशिकः ॥ ८ ॥

उत्तरं तीरमासाद्य सम्पूज्यर्षिगणं ततः ।
गङ्गाकूले निविष्टास्ते विशालां ददृशुः पुरीम् ॥ ९ ॥

ततो मुनिवरस्तूर्णं जगाम सहराघवः ।
विशालां नगरीं रम्यां दिव्यां स्वर्गोपमां तदा ॥ १० ॥

अथ रामो महाप्राज्ञो विश्वामित्रं महामुनिम्।
पप्रच्छ प्राञ्जलिर्भूत्वा विशालामुत्तमां पुरीम्॥ ११ ॥

कतमो राजवंशोऽयं विशालायां महामुने।
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते परं कौतूहलं हि मे॥ १२ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा रामस्य मुनिपुज्ज्वः।
आरव्यातुं तत्समारेभे विशालायाः पुरातनम्॥ १३ ॥

श्रूयतां राम शक्रस्य कथां कथयतः श्रुताम्।
अस्मिन् देशे हि यद् वृत्तं शृणु तत्त्वेन राघव॥ १४ ॥

पूर्वं कृतयुगे राम दितेः पुत्रा महाबलाः।
अदितेश्च महाभागा वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः॥ १५ ॥

ततस्तेषां नरव्याघ्रं बुद्धिरासीन्महात्मनाम्।
अमरा विजराश्चैव कथं स्यामो निरामयाः॥ १६ ॥

तेषां चिन्तयतां तत्र बुद्धिरासीद् विपश्चिताम्।
क्षीरोदमथनं कृत्वा रसं प्राप्स्याम तत्र वै॥ १७ ॥

ततो निश्चित्य मथनं योक्तं कृत्वा च वासुकिम्।
मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थुरमितौजसः॥ १८ ॥

अथ वर्षसहस्रेण योक्तसर्पशिरांसि च।
वमन्तोऽतिविषं तत्र ददंशुर्दशनैः शिलाः॥ १९ ॥

उत्पपाताग्निसङ्काशं हालाहलमहाविषम्।
तेन दग्धं जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम्॥ २० ॥

अथ देवा महादेवं शङ्करं शरणार्थिनः।
जग्मुः पशुपतिं रुद्रं त्राहि त्राहीति तुष्टुवुः॥ २१ ॥

एवमुक्तस्ततो देवैर्देवदेवेश्वरः प्रभुः।
प्रादुरासीत् ततोऽत्रैव शङ्खचक्रधरो हरिः॥ २२॥

उवाचैनं स्मितं कृत्वा रुद्रं शूलधरं हरिः।
दैवतैर्मथ्यमाने तु यत्पूर्वं समुपस्थितम्॥ २३॥

तत् त्वदीयं सुरश्रेष्ठ सुराणामग्रतो हि यत्।
अग्रपूजामिह स्थित्वा गृहणेदं विषं प्रभो॥ २४॥

इत्युक्त्वा च सुरश्रेष्ठस्तत्रैवान्तरधीयत।
देवतानां भयं दृष्ट्वा श्रुत्वा वाक्यं तु शार्ङ्गिणः॥ २५॥

हालाहलं विषं घोरं सज्जग्राहामृतोपमम्।
देवान् विसृज्य देवेशो जगाम भगवान् हरः॥ २६॥

ततो देवासुराः सर्वे ममन्थू रघुनन्दन।
प्रविवेशाथ पातालं मन्थानः पर्वतोत्तमः॥ २७॥

ततो देवाः सगन्धर्वास्तुषुवुर्मधुसूदनम्।
त्वं गतिः सर्वभूतानां विशेषेण दिवौकसाम्॥ २८॥

पालयास्मान् महाबाहो गिरिमुद्धर्तुमर्हसि।
इति श्रुत्वा हृषीकेशः कामठं रूपमास्थितः॥ २९॥

पर्वतं पृष्ठतः कृत्वा शिष्ये तत्रोदधौ हरिः।
पर्वताग्रं तु लोकात्मा हस्तेनाक्रम्य केशवः॥ ३०॥

देवानां मध्यतः स्थित्वा ममन्थ पुरुषोत्तमः।
अथ वर्षसहस्रेण आयुर्वेदमयः पुमान्॥ ३१॥

उदतिष्ठत् सुधर्मात्मा सदण्डः सकमण्डलुः।
पूर्वं धन्वन्तरिनाम अप्सराश्च सुवर्चसः॥ ३२॥

अप्सु निर्मथनादेव रसात् तस्माद् वरस्त्रियः।
उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठ तस्मादप्सरसोऽभवन्॥ ३३॥

षष्ठिः कोट्योऽभवंस्तासामप्सराणां सुवर्चसाम्।
असञ्च्छेयास्तु काकुत्स्थ यास्तासां परिचारिकाः ॥ ३४॥

न ताः स्म प्रतिगृह्णन्ति सर्वे ते देवदानवाः।
अप्रतिग्रहणादेव ता वै साधारणाः स्मृताः ॥ ३५॥

वरुणस्य ततः कन्या वारुणी रघुनन्दन।
उत्पपात महाभागा मार्गमाणा परिग्रहम्॥ ३६॥

दितेः पुत्रा न तां राम जगृहुर्वरुणात्मजाम्।
अदितेस्तु सुता वीर जगृहस्तामनिन्दिताम्॥ ३७॥

असुरास्तेन दैतेयाः सुरास्तेनादितेः सुताः।
हृष्टाः प्रमुदिताश्चासन् वारुणीग्रहणात् सुराः ॥ ३८॥

उच्चैःश्रवा हयश्रेष्ठो मणिरत्नं च कौस्तुभम्।
उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ तथैवामृतमुत्तमम्॥ ३९॥

अथ तस्य कृते राम महानासीत् कुलक्षयः।
अदितेस्तु ततः पुत्रा दितिपुत्रानयोधयन्॥ ४०॥

एकतामगमन् सर्वे असुरा राक्षसैः सह।
युद्धमासीन्महाघोरं वीर त्रैलोक्यमोहनम्॥ ४१॥

यदा क्षयं गतं सर्वं तदा विष्णुर्महाबलः।
अमृतं सोऽहरत् तूर्णं मायामास्थाय मोहिनीम्॥ ४२॥

ये गताभिमुखं विष्णुमक्षरं पुरुषोत्तमम्।
सम्पिष्टास्ते तदा युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ४३॥

अदितेरात्मजा वीरा दितेः पुत्रान् निजग्निरे।
अस्मिन् घोरे महायुद्धे दैतेयादित्ययोर्भृशम्॥ ४४॥

निहत्य दितिपुत्रांस्तु राज्यं प्राप्य पुरन्दरः।
शशास मुदितो लोकान् सर्षिसङ्घान् सचारणान्॥ ४५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
अमृतोत्पत्तिः नाम पञ्चत्वारिशः सर्गः ॥ १-४५॥

॥ षड्चत्वारिशः सर्गः — दितिगर्भभेदः ॥

हतेषु तेषु पुत्रेषु दितिः परमदुःखिता।
मारीचं कश्यपं नाम भर्तारमिदमब्रवीत्॥ १॥

हतपुत्रास्मि भगवंस्त्व पुत्रौर्महाबलैः।
शक्रहन्तारमिच्छामि पुत्रं दीर्घतपोर्जितम्॥ २॥

साहं तपश्चरिष्यामि गर्भ मे दातुर्मर्हसि।
ईश्वरं शक्रहन्तारं त्वमनुज्ञातुर्मर्हसि॥ ३॥

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मारीचः कश्यपस्तदा।
प्रत्युवाच महातेजा दितिं परमदुःखिताम्॥ ४॥

एवं भवतु भद्रं ते शुचिर्भव तपोधने।
जनयिष्यसि पुत्रं त्वं शक्रहन्तारमाहवे॥ ५॥

पूर्णं वर्षसहस्रे तु शुचिर्यदि भविष्यसि।
पुत्रं त्रैलोक्यहन्तारं मत्तस्त्वं जनयिष्यसि॥ ६॥

एवमुक्त्वा महातेजाः पाणिना सम्मार्ज ताम्।
तामालभ्य ततः स्वस्ति इत्युक्त्वा तपसे ययौ॥ ७॥

गते तस्मिन् नरश्रेष्ठ दितिः परमहर्षिता।
कुशपूवं समासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम्॥८॥

तपस्तस्यां हि कुर्वत्यां परिचर्या चकार ह।
सहस्राक्षो नरश्रेष्ठ परया गुणसम्पदा॥९॥

अग्निं कुशान् काष्ठमपः फलं मूलं तथैव च।
न्यवेदयत् सहस्राक्षो यच्चान्यदपि काङ्गितम्॥१०॥

गात्रसंवाहनैश्चैव श्रमापनयनैस्तथा।
शक्रः सर्वेषु कालेषु दितिं परिचचार ह॥११॥

पूर्णे वर्षसहस्रे सा दशोने रघुनन्दन।
दितिः परमसंहृष्टा सहस्राक्षमथाब्रवीत्॥१२॥

तपश्चरन्त्या वर्षाणि दश वीर्यवतां वर।
अवशिष्टानि भद्रं ते भ्रातरं द्रक्ष्यसे ततः॥१३॥

यमहं त्वत्कृते पुत्र तमाधास्ये जयोत्सुकम्।
त्रैलोक्यविजयं पुत्र सह भोक्ष्यसि विज्वर॥१४॥

याचितेन सुरश्रेष्ठ पित्रा तव महात्मना।
वरो वर्षसहस्रान्ते मम दत्तः सुतं प्रति॥१५॥

इत्युत्त्वा च दितिस्तत्र प्राप्ते मध्यं दिनेश्वरे।
निद्रयापहृता देवी पादौ कृत्वाथ शीर्षतः॥१६॥

दृष्टा तामशुचिं शक्रः पादयोः कृतमूर्धजाम्।
शिरःस्थाने कृतौ पादौ जहास च मुमोद च॥१७॥

तस्याः शरीरविवरं प्रविवेश पुरन्दरः।
गर्भं च सप्तधा राम चिच्छेद परमात्मवान्॥१८॥

भिद्यमानस्ततो गर्भो वज्रेण शतपर्वणा।
रुरोद सुस्वरं राम ततो दितिरबुध्यत ॥ १९ ॥

मा रुदो मा रुदश्चेति गर्भं शक्रोऽभ्यभाषत।
बिभेद च महातेजा रुदन्तमपि वासवः ॥ २० ॥

न हन्तव्यं न हन्तव्यमित्येव दितिरब्रवीत्।
निष्पात ततः शक्रो मातुर्वचनगौरवात् ॥ २१ ॥

प्राञ्जलिर्वृत्रसहितो दितिं शक्रोऽभ्यभाषत।
अशुचिर्देवि सुसासि पादयोः कृतमूर्धजा ॥ २२ ॥

तदन्तरमहं लब्ध्वा शक्रहन्तारमाहवे।
अभिन्दं सप्तधा देवि तन्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
दितिगर्भभेदः नाम षड्चत्वारिशः सर्गः ॥ १-४६ ॥

॥ सप्तचत्वारिशः सर्गः — विशालागमनम् ॥

सप्तधा तु कृते गर्भं दितिः परमदुःखिता।
सहस्राक्षं दुराधर्षं वाक्यं सानुनयाब्रवीत् ॥ १ ॥

ममापराधाद् गर्भोऽयं सप्तधा शकलीकृतः।
नापराधो हि देवेश तवात्र बलसूदन ॥ २ ॥

प्रियं त्वत्कृतमिच्छामि मम गर्भविपर्यये।
मरुतां सप्त सप्तानां स्थानपाला भवन्तु ते ॥ ३ ॥

वातरक्षन्धा इमे सप्त चरन्तु दिवि पुत्रक।
मारुता इति विरव्याता दिव्यरूपा ममात्मजाः ॥ ४ ॥

ब्रह्मलोकं चरत्वेकं इन्द्रलोकं तथापरः।
दिव्यवायुरिति ख्यातस्तृतीयोऽपि महायशाः ॥५॥

चत्वारस्तु सुरश्रेष्ठं दिशो वै तव शासनात्।
सञ्चरिष्यन्ति भद्रं ते कालेन हि ममात्मजाः ॥६॥

त्वत्कृतेनैव नाम्ना वै मारुता इति विश्रुताः।
तस्यास्तद् वचनं श्रुत्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः ॥७॥

उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यमतीदं बलसूदनः।
सर्वमेतद् यथोक्तं ते भविष्यति न संशयः ॥८॥

विचरिष्यन्ति भद्रं ते देवरूपास्तवात्मजाः।
एवं तौ निश्चयं कृत्वा मातापुत्रौ तपोवने ॥९॥

जग्मतुख्यिदिवं राम कृतार्थाविति नः श्रुतम्।
एष देशः स काकुत्स्थं महेन्द्राध्युषितः पुरा ॥१०॥

दितिं यत्र तपःसिद्धामेवं परिच्चार सः।
इक्षवाकोस्तु नरव्याघं पुत्रः परमधार्मिकः ॥११॥

अलम्बुषायामुत्पन्नो विशाल इति विश्रुतः।
तेन चासीदिह स्थाने विशालेति पुरी कृता ॥१२॥

विशालस्य सुतो राम हेमचन्द्रो महाबलः।
सुचन्द्र इति विरव्यातो हेमचन्द्रादनन्तरः ॥१३॥

सुचन्द्रतनयो राम धूम्राश्व इति विश्रुतः।
धूम्राश्वतनयश्चापि सृज्जयः समपद्यत ॥१४॥

सृज्जयस्य सुतः श्रीमान् सहदेवः प्रतापवान्।
कुशाश्वः सहदेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः ॥१५॥

कुशाश्वस्य महातेजाः सोमदत्तः प्रतापवान्।
सोमदत्तस्य पुत्रस्तु काकुत्स्थ इति विश्रुतः ॥ १६ ॥

तस्य पुत्रो महातेजाः सम्प्रत्येष पुरीमिमाम्।
आवसत् परमप्रख्यः सुमतिर्नाम दुर्जयः ॥ १७ ॥

इक्ष्वाकोस्तु प्रसादेन सर्वे वैशालिका नृपाः।
दीर्घायुषो महात्मानो वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १८ ॥

इहाद्य रजनीमेकां सुखं स्वप्स्यामहे वयम्।
श्वः प्रभाते नरश्रेष्ठ जनकं द्रष्टुमर्हसि ॥ १९ ॥

सुमतिस्तु महातेजा विश्वामित्रमुपागतम्।
श्रुत्वा नरवरश्रेष्ठः प्रत्यागच्छन्महायशाः ॥ २० ॥

पूजां च परमां कृत्वा सोपाध्यायः सबान्धवः।
प्राञ्जलिः कुशलं पूद्धा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ २१ ॥

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे विषयं मुने।
सम्पासो दर्शनं चैव नास्ति धन्यतरो मम ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
विशालागमनम् नाम सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ १-४७ ॥

॥ अष्टचत्वारिंशः सर्गः — शक्राहल्याशापः ॥

पूद्धा तु कुशलं तत्र परस्परसमागमे।
कथान्ते सुमतिर्वाक्यं व्याजहार महामुनिम् ॥ १ ॥

इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ।
गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥ २ ॥

पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणिधनुर्धरौ।
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ ३ ॥

यदच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ।
कथं पञ्चामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥ ४ ॥

भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम्।
परस्परेण सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ॥ ५ ॥

किमर्थं च नरश्रेष्ठौ सम्प्राप्तौ दुर्गमे पथि।
वरायुधधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ६ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा यथावृत्तं न्यवेदयत्।
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं यथा।
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राजा परमविस्मितः ॥ ७ ॥

अतिथी परमं प्राप्तौ पुत्रौ दशारथस्य तौ।
पूजयामास विधिवत् सत्काराहौ महाबलौ ॥ ८ ॥

ततः परमसत्कारं सुमतेः प्राप्य राघवौ।
उष्य तत्र निशामेकां जग्मतुर्मिथिलां ततः ॥ ९ ॥

तां दृष्ट्वा मुनयः सर्वे जनकस्य पुरीं शुभाम्।
साधु साधिवति शंसन्तो मिथिलां समपूजयन् ॥ १० ॥

मिथिलोपवने तत्र आश्रमं दृश्य राघवः।
पुराणं निर्जनं रम्यं पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ॥ ११ ॥

इदमाश्रमसङ्काशं किं न्विदं मुनिवर्जितम्।
श्रोतुमिच्छामि भगवन् कस्यायं पूर्वं आश्रमः ॥ १२ ॥

तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः।
प्रत्युवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १३ ॥

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु तत्त्वेन राघव।
यस्यैतदाश्रमपदं शासं कोपान्महात्मनः ॥ १४ ॥

गौतमस्य नरश्रेष्ठ पूर्वमासीन्महात्मनः।
आश्रमो दिव्यसङ्काशः सुरैरपि सुपूजितः ॥ १५ ॥

स चात्र तप आतिष्ठदहल्यासहितः पुरा।
वर्षपूगान्यनेकानि राजपुत्र महायशः ॥ १६ ॥

तस्यान्तरं विदित्वा च सहस्राक्षः शर्चीपतिः।
मुनिवेषधरो भूत्वा अहल्यामिदमब्रवीत् ॥ १७ ॥

ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः सुसमाहिते।
सङ्गमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे ॥ १८ ॥

मुनिवेषं सहस्राक्षं विज्ञाय रघुनन्दन।
मतिं चकार दुर्मेधा देवराजकुतूहलात् ॥ १९ ॥

अथाब्रवीत् सुरश्रेष्ठं कृतार्थैनान्तरात्मना।
कृतार्थस्मि सुरश्रेष्ठ गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ॥ २० ॥

आत्मानं मां च देवेश सर्वथा रक्ष गौतमात्।
इन्द्रस्तु प्रहसन् वाक्यमहल्यामिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥

सुश्रोणि परितुष्टेऽस्मि गमिष्यामि यथागतम्।
एवं सङ्गम्य तु तदा निश्चक्रामोटजात् ततः ॥ २२ ॥

स सम्भ्रमात् त्वरन् राम शङ्कितो गौतमं प्रति।
गौतमं स ददर्शाथ प्रविशन्तं महामुनिम् ॥ २३ ॥

देवदानवदुर्धर्षं तपोबलसमन्वितम्।
 तीर्थोदकपरिक्लिन्नं दीप्यमानमिवानलम्॥ २४॥
 गृहीतसमिधं तत्र सकुशं मुनिपुज्जवम्।
 दृष्ट्वा सुरपतिस्त्रस्तो विषण्णवदनोऽभवत्॥ २५॥
 अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं मुनिवेषधरं मुनिः।
 दुर्वृत्तं वृत्तसम्पन्नो रोषाद् वचनमब्रवीत्॥ २६॥
 मम रूपं समास्थाय कृतवानसि दुर्मते।
 अकर्तव्यमिदं यस्माद् विफलस्त्वं भविष्यसि॥ २७॥
 गौतमेनैवमुक्तस्य सुरोषेण महात्मना।
 पेततुर्वृषणौ भूमौ सहस्राक्षस्य तत्क्षणात्॥ २८॥
 तथा शस्त्रा च वै शकं भार्यामपि च शस्त्रवान्।
 इह वर्षसहस्राणि बहूनि निवसिष्यसि॥ २९॥
 वातभक्षा निराहारा तप्यन्ती भस्मशायिनी।
 अदृश्या सर्वभूतानामाश्रमेऽस्मिन् वसिष्यसि॥ ३०॥
 यदा त्वेतद् वनं घोरं रामो दशरथात्मजः।
 आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि॥ ३१॥
 तस्यातिथ्येन दुर्वृत्ते लोभमोहविवर्जिता।
 मत्सकाशं मुदा युक्ता स्वं वपुर्धारयिष्यसि॥ ३२॥
 एवमुक्त्वा महातेजा गौतमो दुष्टचारिणीम्।
 इममाश्रममुत्सृज्य सिद्धचारणसेविते।
 हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे महातपाः॥ ३३॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
 शक्राहल्याशापः नाम अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ १-४८॥

॥ एकोनपञ्चाशः सर्गः — अहल्याशापमोक्षः ॥

अफलस्तु ततः शक्रो देवानग्निपुरोगमान्।

अब्रवीत् त्रस्तनयनः सिद्धगन्धर्वचारणान्॥ १॥

कुर्वता तपसो विघ्नं गौतमस्य महात्मनः।

क्रोधमुत्पाद्य हि मया सुरकार्यमिदं कृतम्॥ २॥

अफलोऽस्मि कृतस्तेन क्रोधात् सा च निराकृता।

शापमोक्षेण महता तपोऽस्यापहृतं मया॥ ३॥

तन्मां सुरवराः सर्वे सर्विसङ्घाः सचारणाः।

सुरकार्यकरं यूयं सफलं कर्तुर्मर्हथ॥ ४॥

शतक्रतोर्वचः श्रुत्वा देवाः साग्निपुरोगमाः।

पितृदेवानुपेत्याहुः सर्वे सह मरुदण्डैः॥ ५॥

अयं मेषः सवृषणः शक्रो ह्यवृषणः कृतः।

मेषस्य वृषणौ गृह्य शक्रायाशु प्रयच्छत॥ ६॥

अफलस्तु कृतो मेषः परां तुष्टिं प्रदास्यति।

भवतां हर्षणार्थं च ये च दास्यन्ति मानवाः।

अक्षयं हि फलं तेषां यूयं दास्यथ पुष्कलम्॥ ७॥

अग्नेस्तु वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः।

उत्पाद्य मेषवृषणौ सहस्राक्षे न्यवेशयन्॥ ८॥

तदाप्रभृति काकुत्थं पितृदेवाः समागताः।

अफलान् भुज्ञते मेषान् फलैस्तेषामयोजयन्॥ ९॥

इन्द्रस्तु मेषवृषणस्तदाप्रभृति राघव।

गौतमस्य प्रभावेण तपसा च महात्मनः॥ १०॥

तदागच्छ महातेज आश्रमं पुण्यकर्मणः।
तारयैनां महाभागामहल्यां देवरूपिणीम्॥ ११॥

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य आश्रमं प्रविवेश ह॥ १२॥

ददर्श च महाभागां तपसा द्योतितप्रभाम्।
लोकैरपि समागम्य दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः॥ १३॥

प्रयत्नान्निर्मितां धात्रा दिव्यां मायामयीमिव।
धूमेनाभिपरीताङ्गीं दीप्तामन्निशिखामिव॥ १४॥

सतुषारावृतां सान्नां पूर्णचन्द्रप्रभामिव।
मध्येऽम्भसो दुराधर्षा दीप्तां सूर्यप्रभामिव॥ १५॥

सा हि गौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्या बभूव ह।
त्रयाणामपि लोकानां यावद् रामस्य दशनम्।
शापस्यान्तमुपागम्य तेषां दर्शनमागता॥ १६॥

राघवौ तु तदा तस्याः पादौ जगृहतुर्मुदा।
स्मरन्ती गौतमवचः प्रतिजग्राह सा हि तौ॥ १७॥

पाद्यमर्घ्यं तथाऽतिथ्यं चकार सुसमाहिता।
प्रतिजग्राह काकुत्थो विधिष्ठेन कर्मणा॥ १८॥

पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद् देवदुन्दुभिनिःस्वनैः।
गन्धर्वाप्सरसां चैव महानासीत् समुत्सवः॥ १९॥

साधु साध्विति देवास्तामहल्यां समपूजयन्।
तपोबलविशुद्धाङ्गीं गौतमस्य वशानुगाम्॥ २०॥

गौतमोऽपि महातेजा अहल्यासहितः सुखी।
रामं सम्पूज्य विधिवत् तपस्त्वेषे महातपाः ॥ २१ ॥

रामोऽपि परमां पूजां गौतमस्य महामुनेः।
सकाशाद् विधिवत् प्राप्य जगाम मिथिलां ततः ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
अहल्याशापमोक्षः नाम एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ १-४९ ॥

॥ पञ्चाशः सर्गः — जनकसमागमः ॥

ततः प्रागुत्तरां गत्वा रामः सौमित्रिणा सह।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥ १ ॥

रामस्तु मुनिशार्दूलमुवाच सहलक्ष्मणः।
साध्वी यज्ञसमृद्धिर्हि जनकस्य महात्मनः ॥ २ ॥

बहूनीह सहस्राणि नानादेशनिवासिनाम्।
ब्राह्मणानां महाभाग वेदाध्ययनशालिनाम् ॥ ३ ॥

ऋषिवाटाश्च दृश्यन्ते शकटीशतसङ्कुलाः।
देशो विधीयतां ब्रह्मन् यत्र वत्स्यामहे वयम् ॥ ४ ॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः।
निवासमकरोद् देशो विविक्ते सलिलान्विते ॥ ५ ॥

विश्वामित्रमनुप्राप्तं श्रुत्वा नृपवरस्तदा।
शतानन्दं पुरस्कृत्य पुरोहितमनिन्दितः ॥ ६ ॥

ऋत्विजोऽपि महात्मानस्त्वर्ध्यमादाय सत्वरम्।
प्रत्युज्जगाम सहसा विनयेन समन्वितः ॥ ७ ॥

विश्वामित्राय धर्मेण ददौ धर्मपुरस्कृतम्।
प्रतिगृह्य तु तां पूजां जनकस्य महात्मनः ॥ ८ ॥

पप्रच्छ कुशलं राज्ञो यज्ञस्य च निरामयम्।
स तांश्चाथ मुनीन् पृष्ठा सोपाध्यायपुरोधसः ॥ ९ ॥

यथार्हमृषिभिः सर्वैः समागच्छत् प्रहृष्टवत्।
अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताञ्चलिरभाषत ॥ १० ॥

आसने भगवानास्तां सहैमिर्मुनिपुञ्जवैः।
जनकस्य वचः श्रुत्वा निषसाद् महामुनिः ॥ ११ ॥

पुरोधा ऋत्विजश्चैव राजा च सहमन्त्रिभिः।
आसनेषु यथान्यायमुपविष्टाः समन्ततः ॥ १२ ॥

दृष्ट्वा स नृपतिस्तत्र विश्वामित्रमथाब्रवीत्।
अद्य यज्ञसमृद्धिर्मे सफला दैवतैः कृता ॥ १३ ॥

अद्य यज्ञफलं प्राप्तं भगवद्दर्शनान्मया।
धन्योऽस्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुञ्जवः ॥ १४ ॥

यज्ञोपसदनं ब्रह्मन् प्राप्तोऽसि मुनिभिः सह।
द्वादशाहं तु ब्रह्मर्षे दीक्षामाहुर्मनीषिणः ॥ १५ ॥

ततो भागार्थिनो देवान् द्रष्टुर्महसि कौशिक।
इत्युत्त्वा मुनिशार्दूलं प्रहृष्टवदनस्तदा ॥ १६ ॥

पुनस्तं परिप्रच्छ प्राञ्जलिः प्रयतो नृपः।
इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ ॥ १७ ॥

गजतुल्यगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ।
पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुधरौ।
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ १८ ॥

यद्यच्छयेव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ।
कथं पञ्चामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥ १९ ॥

वरायुधधरौ वीरौ कस्य पुत्रौ महामुने।
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् ॥ २० ॥

परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेन्नितचेष्टितैः।
काकपक्षधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ २१ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः।
न्यवेदयदमेयात्मा पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ २२ ॥

सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा।
तत्रागमनमव्यग्रं विशालायाश्च दर्शनम् ॥ २३ ॥

अहल्यादर्शनं चैव गौतमेन समागमम्।
महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुमागमनं तथा ॥ २४ ॥

एतत् सर्वं महातेजा जनकाय महात्मने।
निवेद्य विररामाथ विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २५ ॥

॥ इत्यर्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
जनकसमागमः नाम पञ्चाशः सर्गः ॥ १-५० ॥

॥ एकपञ्चाशः सर्गः — विश्वामित्रवृत्तम् ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य धीमतः ।
हृष्टरोमा महातेजाः शतानन्दो महातपाः ॥ १ ॥

गौतमस्य सुतो ज्येष्ठस्तपसा द्योतितप्रभः ।
रामसन्दर्शनादेव परं विस्मयमागतः ॥ २ ॥

एतौ निषण्णौ सम्प्रेक्ष्य शतानन्दो नृपात्मजौ ।
सुखासीनौ मुनिश्रेष्ठं विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥

अपि ते मुनिशार्दूल मम माता यशस्विनी ।
दर्शिता राजपुत्राय तपोदीर्घमुपागता ॥ ४ ॥

अपि रामे महातेजा मम माता यशस्विनी ।
वन्यैरुपाहरत पूजां पूजार्हे सर्वदेहिनाम् ॥ ५ ॥

अपि रामाय कथितं यद् वृत्तं तत् पुरातनम् ।
मम मातुर्महातेजो देवेन दुरनुष्ठितम् ॥ ६ ॥

अपि कौशिक भद्रं ते गुरुणा मम सङ्गता ।
मम माता मुनिश्रेष्ठ रामसन्दर्शनादितः ॥ ७ ॥

अपि मे गुरुणा रामः पूजितः कुशिकात्मज ।
इहागतो महातेजाः पूजां प्राप्य महात्मनः ॥ ८ ॥

अपि शान्तेन मनसा गुरुर्मे कुशिकात्मज ।
इहागतेन रामेण पूजितेनाभिवादितः ॥ ९ ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रो महामुनिः ।
प्रत्युवाच शतानन्दं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥ १० ॥

नातिक्रान्तं मुनिश्रेष्ठ यत्कर्तव्यं कृतं मया।
 सङ्गता मुनिना पत्नी भार्गवेण रेणुका ॥ ११ ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः।
 शतानन्दो महातेजा रामं वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥

स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव।
 विश्वामित्रं पुरस्कृत्य महर्षिमपराजितम् ॥ १३ ॥

अचिन्त्यकर्मा तपसा ब्रह्मर्षिरमितप्रभः।
 विश्वामित्रो महातेजा वेद्येनं परमां गतिम् ॥ १४ ॥

नास्ति धन्यतरो राम त्वत्तोऽन्यो भुवि कश्चन।
 गोप्ता कुशिकपुत्रस्ते येन तसं महत्तपः ॥ १५ ॥

श्रूयतां चाभिधास्यामि कौशिकस्य महात्मनः।
 यथाबलं यथातत्त्वं तन्मे निगदतः शृणु ॥ १६ ॥

राजाऽऽसीदेष धर्मात्मा दीर्घकालमर्दिन्दमः।
 धर्मज्ञः कृतविद्यश्च प्रजानां च हिते रतः ॥ १७ ॥

प्रजापतिसुतस्त्वासीत् कुशो नाम महीपतिः।
 कुशस्य पुत्रो बलवान् कुशनाभः सुधार्मिकः ॥ १८ ॥

कुशनाभसुतस्त्वासीद् गाधिरित्येव विश्रुतः।
 गाधेः पुत्रो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १९ ॥

विश्वामित्रो महातेजाः पालयामास मेदिनीम्।
 बहुवर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ २० ॥

कदाचित् तु महातेजा योजयित्वा वस्थिनीम्।
 अक्षौहिणीपरिवृतः परिचक्राम मेदिनीम् ॥ २१ ॥

नगराणि च राष्ट्राणि सरितश्च महागिरीन्।
आश्रमान् क्रमशो राजा विचरन्नाजगाम ह ॥ २२ ॥

वसिष्ठस्याश्रमपदं नानापुष्पलताद्गमम्।
नानामृगगणाकीर्ण सिद्धचारणसेवितम् ॥ २३ ॥

देवदानवगन्ध्यर्वैः किञ्चरैरुपशोभितम्।
प्रशान्तहरिणाकीर्ण द्विजसङ्खनिषेवितम् ॥ २४ ॥

ब्रह्मर्षिगणसङ्कीर्ण देवर्षिगणसेवितम्।
तपश्चरणसंसिद्धैरग्निकल्पैर्महात्मभिः ॥ २५ ॥

सततं सङ्कुलं श्रीमद्ब्रह्मकल्पैर्महात्मभिः।
अबक्षैवायुभक्षैश्च शीर्णपर्णाशनैस्तथा ॥ २६ ॥

फलमूलाशनैर्दान्तैर्जितदोषैर्जितेन्द्रियैः।
ऋषिभिर्वालखिल्लैश्च जपहोमपरायणैः ॥ २७ ॥

अन्यैर्वानसैश्चैव समन्तादुपशोभितम्।
वसिष्ठस्याश्रमपदं ब्रह्मलोकमिवापरम्।
ददर्श जयतां श्रेष्ठो विश्वामित्रो महाबलः ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
विश्वामित्रवृत्तम् नाम एकपञ्चाशः सर्गः ॥ १-५१ ॥

॥ द्विपञ्चाशः सर्गः — वसिष्ठातिथ्यम् ॥

तं दृष्ट्वा परमप्रीतो विश्वामित्रो महाबलः।
प्रणतो विनयाद् वीरो वसिष्ठं जपतां वरम् ॥ १ ॥

स्वागतं तव चेत्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना।
आसनं चास्य भगवान् वसिष्ठो व्यादिदेश ह ॥ २ ॥

उपविष्टय च तदा विश्वामित्राय धीमते।
यथान्यायं मुनिवरः फलमूलमुपाहरत्॥३॥

प्रतिगृह्य तु तां पूजां वसिष्ठाद् राजसत्तमः।
तपोऽग्निहोत्रशिष्येषु कुशलं पर्यपृच्छत्॥४॥

विश्वामित्रो महातेजा वनस्पतिगणे तदा।
सर्वत्र कुशलं प्राह वसिष्ठो राजसत्तमम्॥५॥

सुखोपविष्टं राजानं विश्वामित्रं महातपाः।
पप्रच्छ जपतां श्रेष्ठो वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः॥६॥

कच्चित्ते कुशलं राजन् कच्चिद् धर्मेण रञ्जयन्।
प्रजाः पालयसे राजन् राजवृत्तेन धार्मिक॥७॥

कच्चित्ते सम्भृता भृत्याः कच्चित् तिष्ठन्ति शासने।
कच्चित्ते विजिताः सर्वे रिपवो रिपुसूदन॥८॥

कच्चिद् बलेषु कोशेषु मित्रेषु च परन्तप।
कुशलं ते नरव्याघ्रं पुत्रपौत्रे तथानघ॥९॥

सर्वत्र कुशलं राजा वसिष्ठं प्रत्युदाहरत्।
विश्वामित्रो महातेजा वसिष्ठं विनयान्वितम्॥१०॥

कृत्वा तौ सुचिरं कालं धर्मिष्ठौ ताः कथास्तदा।
मुदा परमया युक्तौ प्रीयेतां तौ परस्परम्॥११॥

ततो वसिष्ठो भगवान् कथान्ते रघुनन्दन।
विश्वामित्रमिदं वाक्यमुवाच प्रहसन्निव॥१२॥

आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि बलस्यास्य महाबल।
तव चैवाप्रमेयस्य यथार्हं सम्प्रतीच्छ मे॥१३॥

सत्क्रियां हि भवानेतां प्रतीच्छतु मया कृताम्।
राजस्त्वमतिथिश्रेष्ठः पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ १४ ॥

एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महामतिः।
कृतमित्यब्रवीद् राजा पूजावाक्येन मे त्वया ॥ १५ ॥

फलमूलेन भगवन् विद्यते यत् तवाश्रमे।
पाद्येनाचमनीयेन भगवद्वर्णनेन च ॥ १६ ॥

सर्वथा च महाप्राज्ञ पूजार्हेण सुपूजितः।
नमस्तेऽस्तु गमिष्यामि मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ॥ १७ ॥

एवं ब्रुवन्तं राजानं वसिष्ठं पुनरेव हि।
न्यमन्त्रयत धर्मात्मा पुनः पुनरुदारधीः ॥ १८ ॥

बाढमित्येव गाधेयो वसिष्ठं प्रत्युवाच ह।
यथाप्रियं भगवतस्तथास्तु मुनिपुङ्गव ॥ १९ ॥

एवमुक्तस्तथा तेन वसिष्ठो जपतां वरः।
आजुहाव ततः प्रीतः कल्मार्षीं धूतकल्मषाम् ॥ २० ॥

एह्योहि शबले क्षिप्रं शृणु चापि वचो मम।
सबलस्यास्य राजर्षेः कर्तुं व्यवसितोऽस्म्यहम्।
भोजनेन महार्हेण सत्कारं संविधत्स्व मे ॥ २१ ॥

यस्य यस्य यथाकामं षड्सेष्वभिपूजितम्।
तत् सर्वं कामधुग् दिव्ये अभिर्वर्ष कृते मम ॥ २२ ॥

रसेनान्नेन पानेन लेह्यचोष्येण संयुतम्।
अन्नानां निचयं सर्वं सृजस्व शबले त्वर ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
वसिष्ठातिथ्यम् नाम द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ १-५२ ॥

॥ त्रिपञ्चाशः सर्गः — शबलानिष्क्रयः ॥

एवमुक्ता वसिष्ठेन शबला शत्रुसूदन।
विदधे कामधुक् कामान् यस्य यस्येपितं यथा ॥ १ ॥

इक्षून् मधूस्तथा लाजान् मैरैयांश्च वरासवान्।
पानानि च महार्हणि भक्ष्यांश्चोच्चावचानपि ॥ २ ॥

उष्णाढ्यस्यौदनस्यात्र राशयः पर्वतोपमाः।
मृष्टान्यन्नानि सूपांश्च दधिकुल्यास्तथैव च ॥ ३ ॥

नानास्वादुरसानां च खाणडवानां तथैव च।
भोजनानि सुपूर्णानि गौडानि च सहस्रशः ॥ ४ ॥

सर्वमासीत् सुसन्तुष्टं हृष्टपुष्टजनायुतम्।
विश्वामित्रबलं राम वसिष्ठेन सुतर्पितम् ॥ ५ ॥

विश्वामित्रो हि राजर्षिर्हृष्टपुष्टस्तदाभवत्।
सान्तः पुरवरो राजा सब्राह्मणपुरोहितः ॥ ६ ॥

सामात्यो मन्त्रिसहितः सभृत्यः पूजितस्तदा।
युक्तः परमहर्षेण वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥

पूजितोऽहं त्वया ब्रह्मन् पूजार्हेण सुसत्कृतः।
श्रूयतामभिधास्यामि वाक्यं वाक्यविशारद् ॥ ८ ॥

गवां शतसहस्रेण दीयतां शबला मम।
रत्नं हि भगवन्नेतद् रत्नहारी च पार्थिवः ॥ ९ ॥

तस्मान्मे शबलां देहि ममैषा धर्मतो द्विज।
एवमुक्तस्तु भगवान् वसिष्ठो मुनिपुञ्जवः ॥ १० ॥

विश्वामित्रेण धर्मात्मा प्रत्युवाच महीपतिम्।
नाहं शतसहस्रेण नापि कोटिशतैर्गवाम्॥ ११ ॥

राजन् दास्यामि शबलां राशिभी रजतस्य वा।
न परित्यागमर्हेयं मत्सकाशादरिन्द्रम्॥ १२ ॥

शाश्वती शबला मह्यं कीर्तिरात्मवतो यथा।
अस्यां हृव्यं च कव्यं च प्राणयात्रा तथैव च॥ १३ ॥

आयत्तमग्निहोत्रं च बलिर्होमस्तथैव च।
स्वाहाकारवषद्वाराँ विद्याश्च विविधास्तथा॥ १४ ॥

आयत्तमत्र राजर्षे सर्वमेतन्न संशयः।
सर्वस्वमेतत् सत्येन मम तुष्टिकरी तथा॥ १५ ॥

कारणैर्बहुभी राजन् न दास्ये शबलां तव।
वसिष्ठेनैवमुक्तस्तु विश्वामित्रोऽब्रवीत् तदा॥ १६ ॥

संरब्धतरमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः।
हैरण्यकक्षग्रैवेयान् सुवर्णाङ्कशभूषितान्॥ १७ ॥

ददामि कुञ्जराणां ते सहस्राणि चतुर्दश।
हैरण्यानां रथानां च श्वेताश्वानां चतुर्युजाम्॥ १८ ॥

ददामि ते शतान्यष्टौ किञ्चिणीकविभूषितान्।
हयानां देशजातानां कुलजानां महौजसाम्।
सहस्रमेकं दश च ददामि तव सुव्रत॥ १९ ॥

नानावर्णविभक्तानां वयःस्थानां तथैव च।
ददाम्येकां गवां कोटि शबला दीयतां मम॥ २० ॥

यावदिच्छसि रत्नानि हिरण्यं वा द्विजोत्तम।
तावद् ददामि ते सर्वं दीयतां शबला मम ॥ २१ ॥

एवमुक्तस्तु भगवान् विश्वामित्रेण धीमता।
न दास्यामीति शबलां प्राह राजन् कथञ्चन ॥ २२ ॥

एतदेव हि मे रत्नमेतदेव हि मे धनम्।
एतदेव हि सर्वस्वमेतदेव हि जीवितम् ॥ २३ ॥

दर्शश्च पौर्णमासश्च यज्ञाश्चैवासदक्षिणाः।
एतदेव हि मे राजन् विविधाश्च क्रियास्तथा ॥ २४ ॥

अतोमूलाः क्रियाः सर्वा मम राजन् न संशयः।
बहुना किं प्रलापेन न दास्ये कामदोहिनीम् ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
शबलानिष्क्रयः नाम त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ १-५३ ॥

॥ चतुःपञ्चाशः सर्गः — पृष्ठवादिसृष्टिः ॥

कामधेनुं वसिष्ठोऽपि यदा न त्यजते मुनिः।
तदास्य शबलां राम विश्वामित्रोऽन्वकर्षत ॥ १ ॥

नीयमाना तु शबला राम राजा महात्मना।
दुःखिता चिन्तयामास रुदन्ती शोककर्तिता ॥ २ ॥

परित्यक्ता वसिष्ठेन किमहं सुमहात्मना।
याहं राजभृतैर्दीना हृयेय भृशदुःखिता ॥ ३ ॥

किं मयापकृतं तस्य महर्षेभावितात्मनः।
यन्मामनागसं दृष्ट्वा भक्तां त्यजति धार्मिकः ॥ ४ ॥

इति सञ्चिन्तयित्वा तु निःश्वस्य च पुनः पुनः।
जगाम वेगेन तदा वसिष्ठं परमौजसम्॥५॥

निर्धूय तांस्तदा भृत्यान् शतशः शत्रुसूदन।
जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः॥६॥

शबला सा रुदन्ती च क्रोशन्ती चेदमब्रवीत्।
वसिष्ठस्याग्रतः स्थित्वा रुदन्ती मेघनिःस्वना॥७॥

भगवन् किं परित्यक्ता त्वयाहं ब्रह्मणः सुत।
यस्माद् राजभटा मां हि नयन्ते त्वत्सकाशतः॥८॥

एवमुक्तस्तु ब्रह्मर्षिरिदं वचनमब्रवीत्।
शोकसन्तप्तहृदयां स्वसारमिव दुःखिताम्॥९॥

न त्वां त्यजामि शबले नापि मेऽपकृतं त्वया।
एष त्वां नयते राजा बलान्मत्तो महाबलः॥१०॥

नहि तुल्यं बलं मह्यं राजा त्वद्य विशेषतः।
बली राजा क्षत्रियश्च पृथिव्याः पतिरेव च॥११॥

इयमक्षौहिणी पूर्णा गजवाजिरथाकुला।
हस्तिध्वजसमाकीर्णा तेनासौ बलवत्तरः॥१२॥

एवमुक्ता वसिष्ठेन प्रत्युवाच विनीतवत्।
वचनं वचनज्ञा सा ब्रह्मर्षिमतुलप्रभम्॥१३॥

न बलं क्षत्रियस्याहुर्ब्रह्मणा बलवत्तराः।
ब्रह्मन् ब्रह्मबलं दिव्यं क्षत्राच्च बलवत्तरम्॥१४॥

अप्रमेयं बलं तुम्यं न त्वया बलवत्तरः।
विश्वामित्रो महावीर्यस्तेजस्तव दुरासदम्॥१५॥

नियुक्ष्म मां महातेजस्त्वं ब्रह्मबलसम्भृताम्।
तस्य दर्पं बलं यत्रं नाशयामि दुरात्मनः ॥ १६ ॥

इत्युक्तस्तु तया राम वसिष्ठस्तु महायशाः।
सृजस्वेति तदोवाच बलं परबलाद्दनम् ॥ १७ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा सुरभिः सासृजत् तदा।
तस्या हुम्भारवोत्सृष्टाः पह्लवाः शतशो नृप ॥ १८ ॥

नाशयन्ति बलं सर्वं विश्वामित्रस्य पश्यतः।
स राजा परमकुद्धः क्रोधविस्फारितेक्षणः ॥ १९ ॥

पह्लवान् नाशयामास शस्त्रैरुच्चावचैरपि।
विश्वामित्रार्दितान् दृष्ट्वा पह्लवान् शतशस्तदा ॥ २० ॥

भूय एवासृजद् घोरान् शकान् यवनमिश्रितान्।
तैरासीत् संवृता भूमिः शकैर्यवनमिश्रितैः ॥ २१ ॥

प्रभावद्दिर्महावीर्यैर्हमकिञ्चल्कसन्निभैः।
तीक्ष्णासिपट्टिशधरैर्हमवर्णाम्बरावृतैः ॥ २२ ॥

निर्दग्धं तद्वलं सर्वं प्रदीपैरिव पावकैः।
ततोऽस्त्राणि महातेजा विश्वामित्रो मुमोच ह।
तैस्ते यवनकाम्बोजा बर्बराश्चाकुलीकृताः ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
पृष्ठवादिसृष्टिः नाम चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ १-५४ ॥

॥ पञ्चपञ्चाशः सर्गः — विश्वामित्रधनुर्वेदाधिगमः ॥

ततस्तानाकुलान् दृष्ट्वा विश्वामित्रास्त्रमोहितान्।
वसिष्ठश्चोदयामास कामधुक् सृज योगतः ॥ १ ॥

तस्या हुङ्कारतो जाताः काम्बोजा रविसन्निभाः।
ऊधसश्चाथ समूता बर्बराः शस्त्रपाणयः ॥ २ ॥

योनिदेशाच्च यवनाः शकृदेशाच्छकाः स्मृताः।
रोमकूपेषु म्लेच्छाश्च हारीताः सकिरातकाः ॥ ३ ॥

तैस्तन्निषूदितं सर्वं विश्वामित्रस्य तत्क्षणात्।
सपदातिगजं साश्वं सरथं रघुनन्दन ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा निषूदितं सैन्यं वसिष्ठेन महात्मना।
विश्वामित्रसुतानां तु शतं नानाविधायुधम् ॥ ५ ॥

अभ्यधावत् सुसङ्कुञ्चं वसिष्ठं जपतां वरम्।
हुङ्कारेणैव तान् सर्वान् निर्ददाह महानृषिः ॥ ६ ॥

ते साश्वरथपादाता वसिष्ठेन महात्मना।
भस्मीकृता मुहुर्तेन विश्वामित्रसुतास्तथा ॥ ७ ॥

दृष्ट्वा विनाशितान् सर्वान् बलं च सुमहायशाः।
सत्रीडं चिन्तयाविष्टो विश्वामित्रोऽभवत् तदा ॥ ८ ॥

समुद्र इव निर्विंगो भग्नद्रंश्य इवोरगः।
उपरक्त इवादित्यः सद्यो निष्ठ्रभतां गतः ॥ ९ ॥

हतपुत्रबलो दीनो लूनपक्ष इव द्विजः।
हतसर्वबलोत्साहो निर्वेदं समपद्यत ॥ १० ॥

स पुत्रमेकं राज्याय पालयेति नियुज्य च।
पृथिवीं क्षत्रधर्मेण वनमेवाभ्यपद्यत ॥ ११ ॥

स गत्वा हिमवत्पार्श्वे किञ्चरोरगसेवितम्।
महादेवप्रसादार्थं तपस्तेषे महातपाः ॥ १२ ॥

केनचित् त्वथ कालेन देवेशो वृषभध्वजः।
दर्शयामास वरदो विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ १३ ॥

किमर्थं तप्यसे राजन् ब्रूहि यत् ते विवक्षितम्।
वरदोऽस्मि वरो यस्ते काङ्क्षितः सोऽभिधीयताम् ॥ १४ ॥

एवमुक्तस्तु देवेन विश्वामित्रो महातपाः।
प्रणिपत्य महादेवं विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् ॥ १५ ॥

यदि तुष्टो महादेव धनुर्वेदो ममानघ।
साङ्घोपाङ्घोपनिषदः सरहस्यः प्रदीयताम् ॥ १६ ॥

यानि देवेषु चास्त्राणि दानवेषु महर्षिषु।
गन्धर्वयक्षरक्षःसु प्रतिभान्तु ममानघ ॥ १७ ॥

तव प्रसादाद् भवतु देवदेव ममेप्सितम्।
एवमस्त्विति देवेशो वाक्यमुक्तवा गतस्तदा ॥ १८ ॥

प्राप्य चास्त्राणि देवेशाद् विश्वामित्रो महाबलः।
दर्पेण महता युक्तो दर्पपूर्णोऽभवत् तदा ॥ १९ ॥

विवर्धमानो वीर्येण समुद्र इव पर्वणि।
हृतं मेने तदा राम वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ २० ॥

ततो गत्वा४५श्रमपदं मुमोचास्त्राणि पार्थिवः।
यैस्तत् तपोवनं नाम निर्दग्धं चास्त्रतेजसा ॥ २१ ॥

उदीर्यमाणमस्त्रं तद् विश्वामित्रस्य धीमतः।
दृष्ट्वा विप्रद्रुता भीता मुनयः शतशो दिशः ॥ २२ ॥

वसिष्ठस्य च ये शिष्या ये च वै मृगपक्षिणः।
विद्रवन्ति भयाद् भीता नानादिगम्यः सहस्रशः ॥ २३ ॥

वसिष्ठस्याश्रमपदं शून्यमासीन्महात्मनः।
मुहूर्तमिव निःशब्दमासीदीरिणसन्निभम् ॥ २४ ॥

वदतो वै वसिष्ठस्य मा भैरिति मुहुर्मुहुः।
नाशयाम्यद्य गाधेयं नीहारमिव भास्करः ॥ २५ ॥

एवमुक्त्वा महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः।
विश्वामित्रं तदा वाक्यं सरोषमिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥

आश्रमं चिरसंवृद्धं यद् विनाशितवानसि।
दुराचारो हि यन्मूढस्तस्मात् त्वं न भविष्यसि ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वा परमकुञ्छो दण्डमुद्यम्य सत्वरः।
विधूम् इव कालग्निर्यमदण्डमिवापरम् ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
विश्वामित्रधनुर्वेदाधिगमः नाम पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ १-५५ ॥

॥ षष्ठ्याशः सर्गः — ब्रह्मतेजोबलम् ॥

एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महाबलः।
आग्नेयमस्त्रमुद्दिश्य तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १ ॥

ब्रह्मदण्डं समुद्यम्य कालदण्डमिवापरम्।
वसिष्ठो भगवान् क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥

क्षत्रबन्धो स्थितोऽस्म्येष यद् बलं तद् विदर्शय।
नाशयाम्यद्य ते दर्पं शस्त्रस्य तव गाधिज॥३॥

क च ते क्षत्रियबलं क च ब्रह्मबलं महत्।
पश्य ब्रह्मबलं दिव्यं मम क्षत्रियपांसन॥४॥

तस्यास्त्रं गाधिपुत्रस्य घोरमान्नेयमुत्तमम्।
ब्रह्मदण्डेन तच्छान्तमग्नेवं इवाभ्यसा॥५॥

वारुणं चैव रौद्रं च ऐन्द्रं पाशुपतं तथा।
ऐषीकं चापि चिक्षेपं कुपितो गाधिनन्दनः॥६॥

मानवं मोहनं चैव गान्धर्वं स्वापनं तथा।
जृम्भणं मादनं चैव सन्तापनविलापने॥७॥

शोषणं दारणं चैव वज्रमस्त्रं सुदुर्जयम्।
ब्रह्मपाशं कालपाशं वारुणं पाशमेव च॥८॥

पिनाकमस्त्रं दयितं शुष्कार्द्दे अशनी तथा।
दण्डास्त्रमथ पैशाचं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च॥९॥

धर्मचक्रं कालचक्रं विष्णुचक्रं तथैव च।
वायव्यं मथनं चैव अस्त्रं हयशिरस्तथा॥१०॥

शक्तिद्वयं च चिक्षेप कङ्कालं मुसलं तथा।
वैद्याधरं महास्त्रं च कालास्त्रमथ दारुणम्॥११॥

त्रिशूलमस्त्रं घोरं च कापालमथ कङ्कणम्।
एतान्यस्त्राणि चिक्षेपं सर्वाणि रघुनन्दन॥१२॥

वसिष्ठे जपतां श्रेष्ठे तद्द्वुतमिवाभवत्।
तानि सर्वाणि दण्डेन ग्रसते ब्रह्मणः सुतः॥१३॥

तेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रं क्षिप्तवान् गाधिनन्दनः।
तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा देवाः साग्रिपुरोगमाः॥ १४॥

देवर्षयश्च सम्भ्रान्ता गन्धर्वाः समहोरगाः।
त्रैलोक्यमासीत् सन्त्रस्तं ब्रह्मास्त्रे समुदीरिते॥ १५॥

तदप्यस्त्रं महाघोरं ब्राह्मं ब्राह्मेण तेजसा।
वसिष्ठो ग्रसते सर्वं ब्रह्मदण्डेन राघव॥ १६॥

ब्रह्मास्त्रं ग्रसमानस्य वसिष्ठस्य महात्मनः।
त्रैलोक्यमोहनं रौद्रं रूपमासीत् सुदारुणम्॥ १७॥

रोमकूपेषु सर्वेषु वसिष्ठस्य महात्मनः।
मरीच्य इव निष्पेतुरग्नेर्धूमाकुलार्चिषः॥ १८॥

प्राज्वलद् ब्रह्मदण्डश्च वसिष्ठस्य करोद्यतः।
विधूम् इव कालाग्नेर्यमदण्ड इवापरः॥ १९॥

ततोऽस्तुवन् मुनिगणा वसिष्ठं जपतां वरम्।
अमोघं ते बलं ब्रह्मस्तेजो धारय तेजसा॥ २०॥

निगृहीतस्त्वया ब्रह्मन् विश्वामित्रो महाबलः।
अमोघं ते बलं श्रेष्ठ लोकाः सन्तु गतव्यथाः॥ २१॥

एवमुक्तो महातेजाः शमं चके महाबलः।
विश्वामित्रो विनिकृतो विनिःश्वस्येदमब्रवीत्॥ २२॥

धिग् बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम्।
एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे॥ २३॥

तदेतत् प्रसमीक्ष्याहं प्रसन्नेन्द्रियमानसः।
तपो महत् समास्थास्ये यद् वै ब्रह्मत्वकारणम्॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ब्रह्मतेजोबलम् नाम षष्ठ्याशः सर्गः ॥ १-५६ ॥

॥ सप्तपञ्चाशः सर्गः — त्रिशङ्कुयाजनप्रार्थना ॥

ततः सन्तप्तहृदयः स्मरन्निग्रहमात्मनः।
विनिःश्वस्य विनिःश्वस्य कृतवैरो महात्मना ॥ १ ॥

स दक्षिणां दिशं गत्वा महिष्या सह राघव।
तताप परमं घोरं विश्वामित्रो महातपाः ॥ २ ॥

फलमूलाशनो दान्तश्चार परमं तपः।
अथास्य जग्निरे पुत्राः सत्यधर्मपरायणाः ॥ ३ ॥

हविष्यन्दो मधुष्यन्दो दृढनेत्रो महारथः।
पूर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४ ॥

अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम्।
जिता राजर्षिलोकास्ते तपसा कुशिकात्मज ॥ ५ ॥

अनेन तपसा त्वां हि राजर्षिरिति विद्धहे।
एवमुक्त्वा महातेजा जगाम सह दैवतैः ॥ ६ ॥

त्रिविष्टपं ब्रह्मलोकं लोकानां परमेश्वरः।
विश्वामित्रोऽपि तच्छ्रुत्वा हिया किञ्चिदवाञ्छ्रुतः ॥ ७ ॥

दुःखेन महताविष्टः समन्युरिदमब्रवीत्।
तपश्च सुमहत् तसं राजर्षिरिति मां विदुः ॥ ८ ॥

देवाः सर्विगणाः सर्वे नास्ति मन्ये तपः फलम्।
एवं निश्चित्य मनसा भूय एव महातपाः ॥ ९ ॥

तपश्चार धर्मात्मा काकुत्स्थ परमात्मवान्।
एतस्मिन्नेव काले तु सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ १० ॥

त्रिशङ्कुरिति विरव्यात इक्ष्वाकुकुलवर्धनः।
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना यजेयमिति राघव ॥ ११ ॥

गच्छेयं स्वशरीरेण देवतानां परां गतिम्।
वसिष्ठं स समाहूय कथयामास चिन्तितम् ॥ १२ ॥

अशक्यमिति चाप्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना।
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन स ययौ दक्षिणां दिशम् ॥ १३ ॥

ततस्तत्कर्मसिद्धर्थं पुत्रांस्तस्य गतो नृपः।
वासिष्ठा दीर्घतपसस्तपो यत्र हि तेपिरे ॥ १४ ॥

त्रिशङ्कुस्तु महातेजाः शतं परमभास्वरम्।
वसिष्ठपुत्रान् ददृशो तप्यमानान् मनस्विनः ॥ १५ ॥

सोऽभिगम्य महात्मानः सर्वानेव गुरोः सुतान्।
अभिवाद्यानुपूर्वेण हिया किञ्चिदवाञ्छुखः ॥ १६ ॥

अब्रवीत् स महात्मानः सर्वानेव कृताञ्जलिः।
शरणं वः प्रपन्नोऽहं शरण्यान् शरणं गतः ॥ १७ ॥

प्रत्याख्यातो हि भद्रं वो वसिष्ठेन महात्मना।
यषुकामो महायज्ञं तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ १८ ॥

गुरुपुत्रानहं सर्वान् नमस्कृत्य प्रसादये।
शिरसा प्रणतो याचे ब्राह्मणांस्तपसि स्थितान् ॥ १९ ॥

ते मां भवन्तः सिद्धर्थं याजयन्तु समाहिताः।
सशरीरो यथाहं वै देवलोकमवाप्नुयाम् ॥ २० ॥

प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन गतिमन्यां तपोधनाः।
गुरुपुत्रानृते सर्वान् नाहं पश्यामि काञ्चन ॥ २१ ॥

इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः।
तस्मादनन्तरं सर्वे भवन्तो दैवतं मम ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
त्रिशङ्कुयाजनप्रार्थना नाम सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ १-५७ ॥

॥ अष्टपञ्चाशः सर्गः — त्रिशङ्कुशापः ॥

ततस्त्रिशङ्कोर्वचनं श्रुत्वा क्रोधसमन्वितम्।
ऋषिपुत्रशतं राम राजानमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

प्रत्याख्यातोऽसि दुर्मेधो गुरुणा सत्यवादिना।
तं कथं समतिक्रम्य शाखान्तरमुपेयिवान् ॥ २ ॥

इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः।
न चातिक्रमितुं शक्यं वचनं सत्यवादिनः ॥ ३ ॥

अशक्यमिति सोवाच वसिष्ठो भगवानृषिः।
तं वयं वै समाहर्तुं क्रतुं शक्ताः कथञ्चन ॥ ४ ॥

बालिशस्त्वं नरश्रेष्ठ गम्यतां स्वपुरं पुनः।
याजने भगवान् शक्तखैलोक्यस्यापि पार्थिव ॥ ५ ॥

अवमानं कथं कर्तुं तस्य शक्ष्यामहे वयम्।
तेषां तद् वचनं श्रुत्वा क्रोधपर्याकुलाक्षरम् ॥ ६ ॥

स राजा पुनरेवैतानिदं वचनमब्रवीत्।
प्रत्याख्यातो भगवता गुरुपुत्रैस्तथैव हि ॥ ७ ॥

अन्यां गतिं गमिष्यामि स्वस्ति वोऽस्तु तपोधनाः।
 ऋषिपुत्रास्तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं घोराभिसंहितम्॥८॥

शेषुः परमसङ्कल्पाश्चण्डालत्वं गमिष्यसि।
 इत्युक्त्वा ते महात्मानो विविशुः स्वं स्वमाश्रमम्॥९॥

अथ रात्र्यां व्यतीतायां राजा चण्डालतां गतः।
 नीलवस्त्रधरे नीलः पुरुषो ध्वस्तमूर्धजः॥१०॥

चित्यमाल्याङ्गरागश्च आयसाभरणोऽभवत्।
 तं दृष्ट्वा मन्त्रिणः सर्वे त्यज्य चण्डालरूपिणम्॥११॥

प्राद्रवन् सहिता राम पौरा येऽस्यानुगामिनः।
 एको हि राजा काकुत्स्थ जगाम परमात्मवान्॥१२॥

दद्यमानो दिवारात्रं विश्वामित्रं तपोधनम्।
 विश्वामित्रस्तु तं दृष्ट्वा राजानं विफलीकृतम्॥१३॥

चण्डालरूपिणं राम मुनिः कारुण्यमागतः।
 कारुण्यात् स महातेजा वाक्यं परमधार्मिकः॥१४॥

इदं जगाद् भद्रं ते राजानं घोरदर्शनम्।
 किमागमनकार्यं ते राजपुत्र महाबल॥१५॥

अयोध्याधिपते वीर शापाच्छण्डालतां गतः।
 अथ तद्वाक्यमाकर्ण्य राजा चण्डालतां गतः॥१६॥

अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम्।
 प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रैस्तथैव च॥१७॥

अनवाप्यैव तं कामं मया प्राप्तो विपर्ययः।
 सशरीरो दिवं यायामिति मे सौम्यदर्शन॥१८॥

मया चेष्टं क्रतुशातं तच्च नावाप्यते फलम्।
अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन॥ १९॥

कृच्छ्रेष्ठपि गतः सौम्य क्षत्रधर्मेण ते शापे।
यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं प्रजा धर्मेण पालिताः॥ २०॥

गुरवश्च महात्मानः शीलवृत्तेन तोषिताः।
धर्मे प्रयतमानस्य यज्ञं चाहर्तुमिच्छतः॥ २१॥

परितोषं न गच्छन्ति गुरवो मुनिपुङ्गव।
दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम्॥ २२॥

दैवेनाक्रम्यते सर्वं दैवं हि परमा गतिः।
तस्य मे परमार्तस्य प्रसादमभिकाङ्क्षतः।
कर्तुमर्हसि भद्रं ते दैवोपहतकमणः॥ २३॥

नान्यां गतिं गमिष्यामि नान्यच्छरणमस्ति मे।
दैवं पुरुषकारेण निवर्तयितुमर्हसि॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
त्रिशङ्कुशापः नाम अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ १-५८॥

॥ एकोनषष्ठितमः सर्गः — वासिष्ठशापः ॥

उक्तवाक्यं तु राजानं कृपया कुशिकात्मजः।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं साक्षाच्चण्डालतां गतम्॥ १॥

इक्ष्वाको स्वागतं वत्स जानामि त्वां सुधार्मिकम्।
शरणं ते प्रदास्यामि मा भैर्षीर्नृपपुङ्गव॥ २॥

अहमामन्त्रये सर्वान् महर्षीन् पुण्यकर्मणः।
यज्ञसाह्यकरान् राजस्ततो यक्ष्यसि निर्वृतः ॥ ३ ॥

गुरुशापकृतं रूपं यदिदं त्वयि वर्तते।
अनेन सह रूपेण सशरीरो गमिष्यसि ॥ ४ ॥

हस्तप्राप्तमहं मन्ये स्वर्गं तव नराधिप।
यस्त्वं कौशिकमागम्य शरण्यं शरणागतः ॥ ५ ॥

एवमुत्त्वा महातेजाः पुत्रान् परमधार्मिकान्।
व्यादिदेश महाप्राज्ञान् यज्ञसम्भारकारणात् ॥ ६ ॥

सर्वान् शिष्यान् समाहूय वाक्यमेतदुवाच ह।
सर्वानृषीन् सवासिष्ठानानयच्चं ममाज्ञया ॥ ७ ॥

सशिष्यान् सुहृदश्वैव सर्त्विजः सुबहुश्रुतान्।
यदन्यो वचनं ब्रूयान्मद्वाक्यबलचोदितः ॥ ८ ॥

तत् सर्वमखिलेनोक्तं ममारव्येयमनाहृतम्।
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा दिशो जग्मुस्तदाज्ञया ॥ ९ ॥

आजग्मुरथ देशेभ्यः सर्वेभ्यो ब्रह्मवादिनः।
ते च शिष्याः समागम्य मुनिं ज्वलिततेजसम् ॥ १० ॥

ऊचुश्च वचनं सर्वं सर्वेषां ब्रह्मवादिनाम्।
श्रुत्वा ते वचनं सर्वे समायान्ति द्विजातयः ॥ ११ ॥

सर्वदेशेषु चागच्छन् वर्जयित्वा महोदयम्।
वासिष्ठं यच्छतं सर्वं क्रोधपर्याकुलाक्षरम् ॥ १२ ॥

यथाह वचनं सर्वं शृणु त्वं मुनिपुङ्गव।
क्षत्रियो याजको यस्य चण्डालस्य विशेषतः ॥ १३ ॥

कथं सदसि भोक्तारो हविस्तस्य सुरर्षयः।
ब्राह्मणा वा महात्मानो भुक्त्वा चाणडालभोजनम्॥ १४॥

कथं स्वर्गं गमिष्यन्ति विश्वामित्रेण पालिताः।
एतद् वचननैषुर्यमूचुः संरक्तलोचनाः॥ १५॥

वासिष्ठा मुनिशार्दूल सर्वे सहमहोदयाः।
तेषां तद् वचनं श्रुत्वा सर्वेषां मुनिपुङ्क्वः॥ १६॥

क्रोधसंरक्तनयनः सरोषमिदमब्रवीत्।
यद् दूषयन्त्यदुष्टं मां तप उग्रं समारिथतम्॥ १७॥

भस्मीभूता दुरात्मानो भविष्यन्ति न संशयः।
अद्य ते कालपाशेन नीता वैवस्वतक्षयम्॥ १८॥

सप्तजातिशतान्येव मृतपाः सम्भवन्तु ते।
श्वमांसनियताहारा मुष्टिका नाम निर्धृणाः॥ १९॥

विकृताश्च विरूपाश्च लोकाननुचरन्त्वमान्।
महोदयश्च दुर्बुद्धिर्मामदूष्यं ह्यदूषयत्॥ २०॥

दूषितः सर्वलोकेषु निषादत्वं गमिष्यति।
प्राणातिपातनिरतो निरनुक्रोशतां गतः॥ २१॥

दीर्घकालं मम क्रोधाद् दुर्गातिं वर्तयिष्यति।
एतावदुक्त्वा वचनं विश्वामित्रो महातपाः।
विराम महातेजा ऋषिमध्ये महामुनिः॥ २२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
वासिष्ठशापः नाम एकोनषष्ठितमः सर्गः ॥ १-५९॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — त्रिशङ्कुस्वर्गः ॥

तपोबलहतान् ज्ञात्वा वासिष्ठान् समहोदयान्।
ऋषिमध्ये महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥

अयमिक्ष्वाकुदायादस्त्रिशङ्कुरिति विश्रुतः।
धर्मिष्ठश्च वदान्यश्च मां चैव शरणं गतः ॥ २ ॥

स्वेनानेन शरीरेण देवलोकजिगीषया।
यथायं स्वशरीरेण देवलोकं गमिष्यति ॥ ३ ॥

तथा प्रवर्त्यतां यज्ञो भवद्दिश्च मया सह।
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा सर्वं एव महर्षयः ॥ ४ ॥

ऊचुः समेताः सहसा धर्मज्ञा धर्मसंहितम्।
अयं कुशिकदायादो मुनिः परमकोपनः ॥ ५ ॥

यदाह वचनं सम्यगेतत् कार्यं न संशयः।
अग्निकल्पो हि भगवान् शापं दास्यति रोषतः ॥ ६ ॥

तस्मात् प्रवर्त्यतां यज्ञः सशरीरो यथा दिवि।
गच्छेदिक्ष्वाकुदायादो विश्वामित्रस्य तेजसा ॥ ७ ॥

ततः प्रवर्त्यतां यज्ञः सर्वे समधितिष्ठत।
एवमुक्त्वा महर्षयः सञ्जहुस्ताः क्रियास्तदा ॥ ८ ॥

याजकश्च महातेजा विश्वामित्रोऽभवत् क्रतौ।
ऋत्विजश्चानुपूर्व्येण मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः ॥ ९ ॥

चक्रुः सर्वाणि कर्माणि यथाकल्पं यथाविधि।
ततः कालेन महता विश्वामित्रो महातपाः ॥ १० ॥

चकारावाहनं तत्र भागार्थं सर्वदेवताः।
नाभ्यागमस्तदा तत्र भागार्थं सर्वदेवताः ॥ ११ ॥

ततः कोपसमाविष्टो विश्वामित्रो महामुनिः।
स्तुवमुद्यम्य सक्रोधश्चिशङ्कमिदमब्रवीत् ॥ १२ ॥

पश्य मे तपसो वीर्यं स्वार्जितस्य नरेश्वर।
एष त्वां स्वशरीरेण नयामि स्वर्गमोजसा ॥ १३ ॥

दुष्प्रापं स्वशरीरेण स्वर्गं गच्छ नरेश्वर।
स्वार्जितं किञ्चिदप्यस्ति मया हि तपसः फलम् ॥ १४ ॥

राजस्त्वं तेजसा तस्य सशरीरो दिवं ब्रज।
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन् सशरीरो नरेश्वरः ॥ १५ ॥

दिवं जगाम काकुत्स्थं मुनीनां पश्यतां तदा।
स्वर्गलोकं गतं दृश्वा त्रिशङ्कं पाकशासनः ॥ १६ ॥

सह सर्वैः सुरगणैरिदं वचनमब्रवीत्।
त्रिशङ्को गच्छ भूयस्त्वं नासि स्वर्गकृतालयः ॥ १७ ॥

गुरुशापहतो मूढं पत भूमिमवाकिशराः।
एवमुक्तो महेन्द्रेण त्रिशङ्करपतत् पुनः ॥ १८ ॥

विक्रोशमानस्त्राहीति विश्वामित्रं तपोधनम्।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य क्रोशमानस्य कौशिकः ॥ १९ ॥

रोषमाहारयत् तीव्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत्।
ऋषिमध्ये स तेजस्वी प्रजापतिरिखापरः ॥ २० ॥

सृजन् दक्षिणमार्गस्थान् सप्तर्षीनपरान् पुनः।
नक्षत्रवंशमपरमसृजत् क्रोधमूर्च्छितः ॥ २१ ॥

दक्षिणां दिशमास्थाय ऋषिमध्ये महायशाः ।
सृष्टा नक्षत्रवंशं च क्रोधेन कलुषीकृतः ॥ २२ ॥

अन्यमिन्द्रं करिष्यामि लोको वा स्यादनिन्द्रकः ।
दैवतान्यपि स क्रोधात् स्त्रुटं समुपचक्रमे ॥ २३ ॥

ततः परमसम्भ्रान्ताः सर्विसङ्घाः सुरासुराः ।
विश्वामित्रं महात्मानमूच्युः सानुनयं वचः ॥ २४ ॥

अयं राजा महाभाग गुरुशापपरिक्षतः ।
सशरीरो दिवं यातुं नार्हत्येव तपोधन ॥ २५ ॥

तेषां तद् वचनं श्रुत्वा देवानां मुनिपुञ्जवः ।
अब्रवीत् सुमहद् वाक्यं कौशिकः सर्वदेवताः ॥ २६ ॥

सशरीरस्य भद्रं वस्त्रिशङ्कोरस्य भूपतेः ।
आरोहणं प्रतिज्ञातं नानृतं कर्तुमुत्सहे ॥ २७ ॥

स्वर्गोऽस्तु सशरीरस्य त्रिशङ्कोरस्य शाश्वतः ।
नक्षत्राणि च सर्वाणि मामकानि ध्रुवाण्यथ ॥ २८ ॥

यावह्लोका धरिष्यन्ति तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ।
यत् कृतानि सुराः सर्वे तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ २९ ॥

एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्मुनिपुञ्जवम् ।
एवं भवतु भद्रं ते तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ॥ ३० ॥

गगने तान्यनेकानि वैश्वानरपथाद् बहिः ।
नक्षत्राणि मुनिश्रेष्ठ तेषु ज्योतिःषु जाज्वलन् ॥ ३१ ॥

अवाक्षिरास्त्रिशङ्कश्च तिष्ठत्वमरसन्निभः ।
अनुयास्यन्ति चैतानि ज्योतीषि नृपसत्तमम् ॥ ३२ ॥

कृतार्थं कीर्तिमन्तं च स्वर्गलोकगतं यथा।
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा सर्वदेवैरभिष्टुतः ॥ ३३ ॥

ऋषिमध्ये महातेजा बाढमित्येव देवताः।
ततो देवा महात्मानो ऋषयश्च तपोधनाः।
जगमुर्यथागतं सर्वे यज्ञस्यान्ते नरोत्तम ॥ ३४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
त्रिशङ्कुस्वर्गः नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ १-६० ॥

॥ एकषष्ठितमः सर्गः — शुनःशेषविक्रयः ॥

विश्वामित्रो महातेजाः प्रस्थितान् वीक्ष्य तानृषीन्।
अब्रवीन्नरशार्दूल सर्वास्तान् वनवासिनः ॥ १ ॥

महाविघ्नः प्रवृत्तोऽयं दक्षिणामास्थितो दिशम्।
दिशमन्यां प्रपत्स्यामस्तत्र तपस्यामहे तपः ॥ २ ॥

पश्चिमायां विशालायां पुष्करेषु महात्मनः।
सुखं तपश्चरिष्यामः सुखं तद्विं तपोवनम् ॥ ३ ॥

एवमुक्तवा महातेजाः पुष्करेषु महामुनिः।
तप उग्रं दुराधर्षं तेषै मूलफलाशनः ॥ ४ ॥

एतस्मिन्नेव काले तु अयोध्याधिपतिर्महान्।
अम्बरीष इति ख्यातो यद्युं समुपचक्रमे ॥ ५ ॥

तस्य वै यजमानस्य पशुमिन्द्रो जहार ह।
प्रणष्टे तु पशौ विप्रो राजानमिदमब्रवीत् ॥ ६ ॥

पशुरभ्याहृतो राजन् प्रणष्टस्तव दुर्नयात्।
 अरक्षितारं राजानं घन्ति दोषा नरेश्वर॥७॥
 प्रायश्चित्तं महद्येतन्नरं वा पुरुषर्भम्।
 आनयस्व पशुं शीघ्रं यावत् कर्म प्रवर्तते॥८॥
 उपाध्यायवचः श्रुत्वा स राजा पुरुषर्भमः।
 अन्वियेष महाबुद्धिः पशुं गोभिः सहस्रशः॥९॥
 देशाञ्जनपदांस्तांस्तान् नगराणि वनानि च।
 आश्रमाणि च पुण्यानि मार्गमाणो महीपतिः॥१०॥
 स पुत्रसहितं तात सभार्य रघुनन्दन।
 भृगुतुङ्गे समासीनमृचीकं सन्ददर्श ह॥११॥
 तमुवाच महातेजाः प्रणम्याभिप्रसाद्य च।
 महर्षिं तपसा दीप्तं राजर्षिरमितप्रभः॥१२॥
 पृष्ठा सर्वत्र कुशलमृचीकं तमिदं वचः।
 गवां शतसहस्रेण विक्रीणीषे सुतं यदि॥१३॥
 पशोरर्थे महाभाग कृतकृत्योऽस्मि भार्गव।
 सर्वे परिगता देशा यज्ञियं न लभे पशुम्॥१४॥
 दातुमर्हसि मूल्येन सुतमेकमितो मम।
 एवमुक्तो महातेजा ऋचीकस्त्वब्रवीद् वचः॥१५॥
 नाहं ज्येष्ठं नरश्रेष्ठ विक्रीणीयां कथञ्चन।
 ऋचीकस्य वचः श्रुत्वा तेषां माता महात्मनाम्॥१६॥
 उवाच नरशार्दूलमम्बरीषमिदं वचः।
 अविक्रेयं सुतं ज्येष्ठं भगवानाह भार्गवः॥१७॥

ममापि दयितं विद्धि कनिष्ठं शुनकं प्रभो।
तस्मात् कनीयसं पुत्रं न दास्ये तव पार्थिव ॥ १८ ॥

प्रायेण हि नरश्रेष्ठ ज्येष्ठाः पितृषु वल्लभाः।
मातृणां च कनीयांसस्तस्माद् रक्ष्ये कनीयसम् ॥ १९ ॥

उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन् मुनिपत्यां तथैव च।
शुनःशेषः स्वयं राम मध्यमो वाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥

पिता ज्येष्ठमविक्रेयं माता चाह कनीयसम्।
विक्रेयं मध्यमं मन्ये राजपुत्र नयस्व माम् ॥ २१ ॥

अथ राजा महाबाहो वाक्यान्ते ब्रह्मवादिनः।
हिरण्यस्य सुवर्णस्य कोटिभी रत्नराशिभिः ॥ २२ ॥

गवां शतसहस्रेण शुनःशेषं नरेश्वरः।
गृहीत्वा परमप्रीतो जगाम रघुनन्दन ॥ २३ ॥

अम्बरीषस्तु राजर्षी रथमारोप्य सत्वरः।
शुनःशेषं महातेजा जगामाशु महायशाः ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
शुनःशेषविक्रियः नाम एकषष्ठितमः सर्गः ॥ १-६१ ॥

॥ द्विषष्ठितमः सर्गः — अम्बरीशयज्ञः ॥

शुनःशेषं नरश्रेष्ठ गृहीत्वा तु महायशाः।
व्यश्रमत् पुष्करे राजा मध्याहे रघुनन्दन ॥ १ ॥

तस्य विश्रममाणस्य शुनःशेषो महायशाः।
पुष्करं ज्येष्ठमागम्य विश्वामित्रं ददर्श ह ॥ २ ॥

तप्यन्तमृषिभिः सार्धं मातुलं परमातुरः।

विषण्णवदनो दीनस्तृष्ण्या च श्रमेण च ॥ ३ ॥

पपाताङ्के मुने राम वाक्यं चेदमुवाच ह।
न मेऽस्ति माता न पिता ज्ञातयो बान्धवाः कुतः ॥ ४ ॥

त्रातुर्मर्हसि मां सौम्य धर्मेण मुनिपुङ्गव।

त्राता त्वं हि नरश्रेष्ठ सर्वेषां त्वं हि भावनः ॥ ५ ॥

राजा च कृतकार्यः स्यादहं दीर्घायुरव्ययः।

स्वर्गलोकमुपाश्वीयां तपस्तस्वा ह्यनुत्तमम् ॥ ६ ॥

स मे नाथो ह्यनाथस्य भव भव्येन चेतसा।

पितेव पुत्रं धर्मात्मं स्त्रातुर्मर्हसि किल्बिषात् ॥ ७ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महातपाः।

सान्त्वयित्वा बहुविधं पुत्रानिदमुवाच ह ॥ ८ ॥

यत्कृते पितरः पुत्राङ्गनयन्ति शुभार्थिनः।

परलोकहितार्थाय तस्य कालोऽयमागतः ॥ ९ ॥

अयं मुनिसुतो वालो मत्तः शरणमिच्छति।

अस्य जीवितमात्रेण प्रियं कुरुत पुत्रकाः ॥ १० ॥

सर्वे सुकृतकर्माणः सर्वे धर्मपरायणाः।

पशुभूता नरेन्द्रस्य तृप्तिमन्नेः प्रयच्छत ॥ ११ ॥

नाथवांश्च शुनःशोपो यज्ञश्वाविभ्रतो भवेत्।

देवतास्तर्पिताश्च स्युर्मम चापि कृतं वचः ॥ १२ ॥

मुनेस्तद् वचनं श्रुत्वा मधुच्छन्दादयः सुताः।

साभिमानं नरश्रेष्ठ सलीलमिदमब्रुवन् ॥ १३ ॥

कथमात्मसुतान् हित्वा त्रायसेऽन्यसुतं विभो।
 अकार्यमिव पश्यामः श्वमांसमिव भोजने॥ १४॥
 तेषां तद् वचनं श्रुत्वा पुत्राणां मुनिपुण्डवः।
 क्रोधसंरक्तनयनो व्याहर्तुमुपचक्रमे॥ १५॥
 निःसाध्वसमिदं प्रोक्तं धर्मादपि विगर्हितम्।
 अतिक्रम्य तु मद्वाक्यं दारुणं रोमहर्षणम्॥ १६॥
 श्वमांसभोजिनः सर्वे वासिष्ठा इव जातिषु।
 पूर्णं वर्षसहस्रं तु पृथिव्यामनुवत्स्यथ॥ १७॥
 कृत्वा शापसमायुक्तान् पुत्रान् मुनिवरस्तदा।
 शुनःशेषमुवाचार्तं कृत्वा रक्षां निरामयाम्॥ १८॥
 पवित्रपाशैराबद्धो रक्तमात्प्यानुलेपनः।
 वैष्णवं यूपमासाद्य वाग्मिरग्निमुदाहर॥ १९॥
 इमे च गाथे द्वे दिव्ये गायेथा मुनिपुत्रक।
 अम्बरीषस्य यज्ञेऽस्मिंस्ततः सिद्धिमवाप्न्यसि॥ २०॥
 शुनःशेषो गृहीत्वा ते द्वे गाथे सुसमाहितः।
 त्वरया राजसिंहं तमम्बरीषमुवाच ह॥ २१॥
 राजसिंहं महाबुद्धे शीघ्रं गच्छावहे वयम्।
 निर्वर्तयस्व राजेन्द्र दीक्षां च समुदाहर॥ २२॥
 तद् वाक्यमृषिपुत्रस्य श्रुत्वा हर्षसमन्वितः।
 जगाम नृपातिः शीघ्रं यज्ञवाटमतन्द्रितः॥ २३॥
 सदस्यानुमते राजा पवित्रकृतलक्षणम्।
 पशुं रक्ताम्बरं कृत्वा यूपे तं समबन्धयत्॥ २४॥

स बद्धो वाग्भिरग्राभिरभितुष्टाव वै सुरौ।

इन्द्रमिन्द्रानुजं चैव यथावन्मुनिपुत्रकः ॥ २५ ॥

ततः प्रीतः सहस्राक्षो रहस्यस्तुतितोषितः।

दीर्घमायुस्तदा प्रादाच्छुनःशेपाय वासवः ॥ २६ ॥

स च राजा नरश्रेष्ठ यज्ञस्य च समाप्तवान्।

फलं बहुगुणं राम सहस्राक्षप्रसादजम् ॥ २७ ॥

विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा भूयस्तेपे महातपाः।

पुष्करेषु नरश्रेष्ठ दशवर्षशतानि च ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
अम्बरीशयज्ञः नाम द्विषष्ठितमः सर्गः ॥ १-६२ ॥

॥ त्रिषष्ठितमः सर्गः — मेनकानिर्वासः ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रतस्तातं महामुनिम्।

अभ्यगच्छन् सुराः सर्वे तपः फलचिकीर्षवः ॥ १ ॥

अब्रवीत् सुमहातेजा ब्रह्मा सुरुचिरं वचः।

ऋषिस्त्वमसि भद्रं ते स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ॥ २ ॥

तमेवमुक्त्वा देवेशस्त्रिदिवं पुनरभ्यगात्।

विश्वामित्रो महातेजा भूयस्तेपे महत् तपः ॥ ३ ॥

ततः कालेन महता मेनका परमाप्सराः।

पुष्करेषु नरश्रेष्ठ स्नातुं समुपचक्रमे ॥ ४ ॥

तां ददर्श महातेजा मेनकां कुशिकात्मजः।

रूपेणाप्रतिमां तत्र विद्युतं जलदे यथा ॥ ५ ॥

कन्दर्पदर्पवशगो मुनिस्तामिदमब्रवीत्।
अप्सरः स्वागतं तेऽस्तु वस चेह ममाश्रमे॥६॥

अनुगृहीष्व भद्रं ते मदनेन विमोहितम्।
इत्युक्ता सा वरारोहा तत्र वासमथाकरोत्॥७॥

तपसो हि महाविघ्नो विश्वामित्रमुपागमत्।
तस्यां वसन्त्यां वर्षाणि पञ्च पञ्च च राघव॥८॥

विश्वामित्राश्रमे सौम्ये सुखेन व्यतिचक्रमुः।
अथ काले गते तस्मिन् विश्वामित्रो महामुनिः॥९॥

सब्रीड इव संवृत्तश्चिन्ताशोकपरायणः।
बुद्धिमुनेः समुत्पन्ना सामर्षा रघुनन्दन॥१०॥

सर्वं सुराणां कर्मैतत् तपोऽपहरणं महत्।
अहोरात्रापदेशेन गताः संवत्सरा दश॥११॥

काममोहाभिभूतस्य विघ्नोऽयं प्रत्युपस्थितः।
स निःश्वसन् मुनिवरः पश्चात्तापेन दुःखितः॥१२॥

भीतामप्सरसं दृष्ट्वा वेपन्तीं प्राञ्जलिं स्थिताम्।
मेनकां मधुरैर्वाक्यैर्विसृज्य कुशिकात्मजः॥१३॥

उत्तरं पर्वतं राम विश्वामित्रो जगाम ह।
स कृत्वा नैषिकीं बुद्धिं जेतुकामो महायशाः॥१४॥

कौशिकीतीरमासाद्य तपस्तेपे दुरासदम्।
तस्य वर्षसहस्राणि घोरं तप उपासतः॥१५॥

उत्तरे पर्वते राम देवतानामभूद् भयम्।
आमन्त्रयन् समागम्य सर्वे सर्षिगणाः सुराः॥१६॥

महर्षिशब्दं लभतां साध्यं कौशिकात्मजः ।
 देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ॥ १७ ॥
 अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् ।
 महर्षे स्वागतं वत्स तपसोग्रेण तोषितः ॥ १८ ॥
 महत्वमृषिमुख्यत्वं ददामि तव कौशिक ।
 ब्रह्मणस्तु वचः श्रुत्वा विश्वामित्रस्तपोधनः ॥ १९ ॥
 प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा प्रत्युवाच पितामहम् ।
 ब्रह्मर्षिशब्दमतुलं स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ॥ २० ॥
 यदि मे भगवन्नाह ततोऽहं विजितेन्द्रियः ।
 तमुवाच ततो ब्रह्मा न तावत् त्वं जितेन्द्रियः ॥ २१ ॥
 यतस्व मुनिशार्दूल इत्युक्त्वा त्रिदिवं गतः ।
 विप्रस्थितेषु देवेषु विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २२ ॥
 ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बो वायुभक्षस्तपश्चरन् ।
 घर्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वाकाशासंश्रयः ॥ २३ ॥
 शिशिरे सलिलेशायी रात्र्यहानि तपोधनः ।
 एवं वर्षसहस्रं हि तपो घोरमुपागमत् ॥ २४ ॥
 तस्मिन् सन्तप्यमाने तु विश्वामित्रे महामुनौ ।
 सन्तापः सुमहानासीत् सुराणां वासवस्य च ॥ २५ ॥
 रम्भामप्सरसं शकः सर्वैः सह मरुदण्डैः ।
 उवाचात्महितं वाक्यमहितं कौशिकस्य च ॥ २६ ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
 मेनकानिर्वासः नाम त्रिषष्ठितमः सर्गः ॥ १-६३ ॥

॥ चतुःष्ठितमः सर्गः — रम्भाशापः ॥

सुरकार्यमिदं रम्भे कर्तव्यं सुमहत् त्वया।
लोभनं कौशिकस्येह काममोहसमन्वितम् ॥ १ ॥

तथोक्ता साप्सरा राम सहस्राक्षेण धीमता।
ब्रीडिता प्राञ्जलिर्वाक्यं प्रत्युवाच सुरेश्वरम् ॥ २ ॥

अयं सुरपते घोरो विश्वामित्रो महामुनिः।
क्रोधमुत्त्रक्ष्यते घोरं मयि देव न संशयः ॥ ३ ॥

ततो हि मे भयं देव प्रसादं कर्तुमर्हसि।
एवमुक्तस्तया राम सभयं भीतया तदा ॥ ४ ॥

तामुवाच सहस्राक्षो वेपमानां कृताञ्जलिम्।
मा भैषी रम्भे भद्रं ते कुरुष्व मम शासनम् ॥ ५ ॥

कोकिलो हृदयग्राही माधवे रुचिरद्गुमे।
अहं कन्दर्पसहितः स्थास्यामि तव पाश्वतः ॥ ६ ॥

त्वं हि रूपं बहुगुणं कृत्वा परमभास्वरम्।
तमृषिं कौशिकं भद्रे भेदयस्व तपस्विनम् ॥ ७ ॥

सा श्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा रूपमनुत्तमम्।
लोभयामास ललिता विश्वामित्रं शुचिस्मिता ॥ ८ ॥

कोकिलस्य तु शुश्राव वल्लु व्याहरतः स्वनम्।
सम्प्रहृष्टेन मनसा स चैनामन्वैक्षत ॥ ९ ॥

अथ तस्य च शब्देन गीतेनाप्रतिमेन च।
दर्शनेन च रम्भाया मुनिः सन्देहमागतः ॥ १० ॥

सहस्राक्षस्य तत्सर्वं विज्ञाय मुनिपुज्जवः।
 रम्भां क्रोधसमाविष्टः शशाप कुशिकात्मजः ॥ ११ ॥
 यन्मां लोभयसे रम्भे कामक्रोधजयैषिणम्।
 दशवर्षसहस्राणि शैली स्थास्यसि दुर्भगे ॥ १२ ॥
 ब्राह्मणः सुमहातेजास्तपोबलसमन्वितः।
 उद्धरिष्यति रम्भे त्वां मत्क्रोधकलुषीकृताम् ॥ १३ ॥
 एवमुत्त्वा महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः।
 अशकुवन् धारयितुं कोपं सन्तापमात्मनः ॥ १४ ॥
 तस्य शापेन महता रम्भा शैली तदाभवत्।
 वचः श्रुत्वा च कन्दर्पो महर्षेः स च निर्गतः ॥ १५ ॥
 कोपेन च महातेजास्तपोऽपहरणे कृते।
 इन्द्रियैरजितै राम न लेभे शान्तिमात्मनः ॥ १६ ॥
 बभूवास्य मनश्चिन्ता तपोऽपहरणे कृते।
 नैवं क्रोधं गमिष्यामि न च वक्ष्ये कथञ्चन ॥ १७ ॥
 अथवा नोच्छुसिष्यामि संवत्सरशतान्यपि।
 अहं हि शोषयिष्यामि आत्मानं विजितेन्द्रियः ॥ १८ ॥
 तावद् यावद्भि मे प्राप्तं ब्राह्मणं तपसार्जितम्।
 अनुच्छुसन्नभुज्ञानस्तिष्ठेयं शाश्वतीः समाः ॥ १९ ॥
 नहि मे तप्यमानस्य क्षयं यास्यन्ति मूर्तयः।
 एवं वर्षसहस्रस्य दीक्षां स मुनिपुज्जवः।
 चकाराप्रतिमां लोके प्रतिज्ञां रघुनन्दन ॥ २० ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
 रम्भाशापः नाम चतुःषष्ठितमः सर्गः ॥ १-६४ ॥

॥ पञ्चषष्ठितमः सर्गः — ब्रह्मर्षित्वप्राप्तिः ॥

अथ हैमवतीं राम दिशं त्यक्त्वा महामुनिः ।
पूर्वा दिशमनुप्राप्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ १ ॥

मौनं वर्षसहस्रस्य कृत्वा व्रतमनुत्तमम् ।
चकाराप्रतिमं राम तपः परमदुष्करम् ॥ २ ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु काषभूतं महामुनिम् ।
विघ्नैर्बहुभिराधूतं क्रोधो नान्तरमाविशत् ॥ ३ ॥

स कृत्वा निश्चयं राम तप आतिष्ठताव्ययम् ।
तस्य वर्षसहस्रस्य व्रते पूर्णे महाव्रतः ॥ ४ ॥

भोक्तुमारब्धवानन्नं तस्मिन् काले रघूतम् ।
इन्द्रो द्विजातिर्भूत्वा तं सिद्धमन्नमयाच्त ॥ ५ ॥

तस्मै दत्त्वा तदा सिद्धं सर्वं विप्राय निश्चितः ।
निःशेषितेऽन्ने भगवानभुक्तवैव महातपाः ॥ ६ ॥

न किञ्चिदवदद् विप्रं मौनव्रतमुपास्थितः ।
तथैवासीत् पुनर्मौनमनुच्छासं चकार ह ॥ ७ ॥

अथ वर्षसहस्रं च नोच्छूसन् मुनिपुज्जवः ।
तस्यानुच्छूसमानस्य मूर्धिं धूमो व्यजायत ॥ ८ ॥

त्रैलोक्यं येन सम्भ्रान्तमातापितमिवाभवत् ।
ततो देवर्षिगन्धर्वाः पन्नगोरगराक्षसाः ॥ ९ ॥

मोहितास्तपसा तस्य तेजसा मन्दरशमयः ।
कश्मलोपहताः सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ॥ १० ॥

बहुभिः कारणैर्देव विश्वामित्रो महामुनिः ।
 लोभितः क्रोधितश्चैव तपसा चाभिवर्धते ॥ ११ ॥
 न ह्यस्य वृजिनं किञ्चिद् दृश्यते सूक्ष्ममप्युत ।
 न दीयते यदि त्वस्य मनसा यदभीप्सितम् ॥ १२ ॥
 विनाशयति त्रैलोक्यं तपसा सच्चराचरम् ।
 व्याकुलाश्च दिशः सर्वा न च किञ्चित् प्रकाशते ॥ १३ ॥
 सागराः क्षुभिताः सर्वे विशीर्णन्ते च पर्वताः ।
 प्रकम्पते च वसुधा वायुर्वातीह सङ्कुलः ॥ १४ ॥
 ब्रह्मन् न प्रतिजानीमो नास्तिको जायते जनः ।
 सम्मूढमिव त्रैलोक्यं सम्प्रक्षुभितमानसम् ॥ १५ ॥
 भास्करो निष्ठमश्चैव महर्षेस्तस्य तेजसा ।
 बुद्धिं न कुरुते यावन्नाशो देव महामुनिः ॥ १६ ॥
 तावत् प्रसादो भगवन्नग्निरूपो महाद्युतिः ।
 कालाग्निना यथा पूर्वं त्रैलोक्यं दद्यते ऽखिलम् ॥ १७ ॥
 देवराज्यं चिकीर्षेत् दीयतामस्य यन्मनः ।
 ततः सुरगणाः सर्वे पितामहपुरोगमाः ॥ १८ ॥
 विश्वामित्रं महात्मानं वाक्यं मधुरमब्रुवन् ।
 ब्रह्मर्षे स्वागतं तेऽस्तु तपसा स्म सुतोषिताः ॥ १९ ॥
 ब्राह्मण्यं तपसोग्रेण प्राप्तवानसि कौशिक ।
 दीर्घमायुश्च ते ब्रह्मन् ददामि समरुद्धणः ॥ २० ॥
 स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गच्छ सौम्य यथासुखम् ।
 पितामहवचः श्रुत्वा सर्वेषां त्रिदिवौकसाम् ॥ २१ ॥

कृत्वा प्रणामं मुदितो व्याजहार महामुनिः।
ब्राह्मण्यं यदि मे प्राप्तं दीर्घमायुस्तथैव च॥२२॥

ॐकारोऽथ वषट्कारो वेदाश्च वरयन्तु माम्।
क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदामपि॥२३॥

ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठो मामेवं वदतु देवताः।
यद्येवं परमः कामः कृतो यान्तु सुरर्षभाः॥२४॥

ततः प्रसादितो देवैर्वसिष्ठो जपतां वरः।
सरव्यं चकार ब्रह्मर्षिरवमस्त्वति चाब्रवीत्॥२५॥

ब्रह्मर्षिस्त्वं न सन्देहः सर्वं सम्पद्यते तव।
इत्युक्त्वा देवताश्चापि सर्वा जगमुर्यथागतम्॥२६॥

विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा लब्ध्वा ब्राह्मण्यमुक्तमम्।
पूजयामास ब्रह्मर्षि वसिष्ठं जपतां वरम्॥२७॥

कृतकामो महीं सर्वां चचार तपसि स्थितः।
एवं त्वनेन ब्राह्मण्यं प्राप्तं राम महात्मना॥२८॥

एष राम मुनिश्रेष्ठ एष विग्रहवांस्तपः।
एष धर्मः परो नित्यं वीर्यस्यैष परायणम्॥२९॥

एवमुक्त्वा महातेजा विरराम द्विजोक्तमः।
शतानन्दवचः श्रुत्वा रामलक्ष्मणसन्निधौ॥३०॥

जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच कुशिकात्मजम्।
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुञ्जव॥३१॥

यज्ञं काकुत्थसहितः प्राप्तवानसि कौशिक।
पावितोऽहं त्वया ब्रह्मन् दर्शनेन महामुने॥३२॥

गुणा बहुविधाः प्राप्तास्त्वं सन्दर्शनान्मया।
विस्तरेण च वै ब्रह्मन् कीर्त्यमानं महत्तपः ॥ ३३ ॥

श्रुतं मया महातेजो रामेण च महात्मना।
सदस्यैः प्राप्य च सदः श्रुतास्ते बहवो गुणाः ॥ ३४ ॥

अप्रमेयं तपस्तुभ्यमप्रमेयं च ते बलम्।
अप्रमेया गुणाश्चैव नित्यं ते कुशिकात्मज ॥ ३५ ॥

तृप्तिराश्र्यमूलानां कथानां नास्ति मे विभो।
कर्मकालो मुनिश्रेष्ठ लम्बते रविमण्डलम् ॥ ३६ ॥

श्वः प्रभाते महातेजो द्रष्टुमर्हसि मां पुनः।
स्वागतं जपतां श्रेष्ठ मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३७ ॥

एवमुक्तो मुनिवरः प्रशस्य पुरुषर्षभम्।
विससर्जाशु जनकं प्रीतं प्रीतमनास्तदा ॥ ३८ ॥

एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं वैदेहो मिथिलाधिपः।
प्रदक्षिणं चकाराशु सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ ३९ ॥

विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा सहरामः सलक्ष्मणः।
स्ववासमभिचक्राम पूज्यमानो महात्मभिः ॥ ४० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
ब्रह्मर्षित्वप्राप्तिः नाम पञ्चषष्ठितमः सर्गः ॥ १-६५ ॥

॥ षट्षितमः सर्गः — धनुःप्रसङ्गः ॥

ततः प्रभाते विमले कृतकर्मा नराधिपः।
विश्वामित्रं महात्मानमाजुहाव सराघवम् ॥ १ ॥

तमर्चयित्वा धर्मात्मा शास्त्रदृष्टेन कर्मणा।
 राघवौ च महात्मानौ तदा वाक्यमुवाच ह ॥२॥
 भगवन् स्वागतं तेऽस्तु किं करोमि तवानघ।
 भवानाज्ञापयतु मामाज्ञाप्यो भवता ह्यहम् ॥३॥
 एवमुक्तः स धर्मात्मा जनकेन महात्मना।
 प्रत्युवाच मुनिश्रेष्ठो वाक्यं वाक्यविशारदः ॥४॥
 पुत्रौ दशरथस्येमौ क्षत्रियौ लोकविश्रुतौ।
 द्रष्टुकामौ धनुःश्रेष्ठं यदेतत्त्वयि तिष्ठति ॥५॥
 एतद् दर्शय भद्रं ते कृतकामौ नृपात्मजौ।
 दर्शनादस्य धनुषो यथेष्टं प्रतियास्यतः ॥६॥
 एवमुक्तस्तु जनकः प्रत्युवाच महामुनिम्।
 श्रूयतामस्य धनुषो यदर्थमिह तिष्ठति ॥७॥
 देवरात इति ख्यातो निमेर्ज्येष्ठो महीपतिः।
 न्यासोऽयं तस्य भगवन् हस्ते दत्तो महात्मनः ॥८॥
 दक्षयज्ञवधे पूर्वं धनुरायम्य वीर्यवान्।
 विघ्नस्य त्रिदशान् रोषात् सलीलमिदमब्रवीत् ॥९॥
 यस्माद् भागार्थिनो भागं नाकल्पयत मे सुराः।
 वराज्ञानि महार्हाणि धनुषा शातयामि वः ॥१०॥
 ततो विमनसः सर्वे देवा वै मुनिपुङ्गव।
 प्रसादयन्त देवेशं तेषां प्रीतोऽभवद् भवः ॥११॥
 प्रीतियुक्तस्तु सर्वेषां ददौ तेषां महात्मनाम्।
 तदेतद् देवदेवस्य धनूरतं महात्मनः ॥१२॥

न्यासभूतं तदा न्यस्तमस्माकं पूर्वजे विभौ।
 अथ मे कृषतः क्षेत्रं लाङ्गलादुत्थिता ततः ॥ १३ ॥

क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुता।
 भूतलादुत्थिता सा तु व्यवर्धत ममात्मजा ॥ १४ ॥

वीर्यशुल्केति मे कन्या स्थापितेयमयोनिजा।
 भूतलादुत्थितां तां तु वर्धमानां ममात्मजाम् ॥ १५ ॥

वरयामासुरागत्य राजानो मुनिपुङ्गव।
 तेषां वरयतां कन्यां सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् ॥ १६ ॥

वीर्यशुल्केति भगवन् न ददामि सुतामहम्।
 ततः सर्वे नृपतयः समेत्य मुनिपुङ्गव ॥ १७ ॥

मिथिलामप्युपागम्य वीर्यं जिज्ञासवस्तदा।
 तेषां जिज्ञासमानानां शैवं धनुरुपाहृतम् ॥ १८ ॥

न शेकुर्ग्रहणे तस्य धनुषस्तोलनेऽपि वा।
 तेषां वीर्यवतां वीर्यमल्पं ज्ञात्वा महामुने ॥ १९ ॥

प्रत्यारब्याता नृपतयस्तन्निबोध तपोधन।
 ततः परमकोपेन राजानो मुनिपुङ्गव ॥ २० ॥

अरुन्धन् मिथिलां सर्वे वीर्यसन्देहमागताः।
 आत्मानमवधूतं मे विज्ञाय नृपपुङ्गवाः ॥ २१ ॥

रोषेण महताविष्टाः पीडयन् मिथिलां पुरीम्।
 ततः संवत्सरे पूर्णे क्षयं यातानि सर्वशः ॥ २२ ॥

साधनानि मुनिश्रेष्ठ ततोऽहं भृशदुःखितः।
 ततो देवगणान् सर्वास्तपसाहं प्रसादयम् ॥ २३ ॥

ददुश्च परमप्रीताश्चतुरञ्जबलं सुराः।
ततो भग्ना नृपतयो हन्यमाना दिशो ययुः॥ २४॥

अवीर्या वीर्यसन्दिग्धाः सामात्याः पापकारिणः।
तदेतन्मुनिशार्दूल धनुः परमभास्वरम्॥ २५॥

रामलक्ष्मणयोश्चापि दर्शयिष्यामि सुव्रत।
यद्यस्य धनुषो रामः कुर्यादारोपणं मुने।
सुतामयोनिजां सीतां दद्यां दाशरथेरहम्॥ २६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
धनुःप्रसङ्गः नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ १-६६ ॥

॥ सप्तषष्ठितमः सर्गः — धनुर्भज्ञः ॥

जनकस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः।
धनुर्दर्शय रामाय इति होवाच पार्थिवम्॥ १॥

ततः स राजा जनकः सचिवान् व्यादिदेश ह।
धनुरानीयतां दिव्यं गन्धमाल्यानुलेपितम्॥ २॥

जनकेन समादिष्टाः सचिवाः प्राविशन् पुरम्।
तद्धनुः पुरतः कृत्वा निर्जग्मुरमितौजसः॥ ३॥

नृणां शतानि पञ्चाशद् व्यायतानां महात्मनाम्।
मञ्जूषामष्टचक्रां तां समूहस्ते कथञ्चन॥ ४॥

तामादाय सुमञ्जूषामायसीं यत्र तद्धनुः।
सुरोपमं ते जनकमूच्चुर्नृपतिमन्त्रिणः॥ ५॥

इदं धनुर्वरं राजन् पूजितं सर्वराजभिः।
मिथिलाधिप राजेन्द्र दर्शनीयं यदीच्छसि ॥ ६ ॥

तेषां नृपो वचः श्रुत्वा कृताञ्जलिरभाषत्।
विश्वामित्रं महात्मानं तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥ ७ ॥

इदं धनुर्वरं ब्रह्मञ्जनकैरभिपूजितम्।
राजभिश्च महावीर्येशक्तेः पूरितं तदा ॥ ८ ॥

नैतत् सुरगणाः सर्वे सासुरा न च राक्षसाः।
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिन्नरमहोरगाः ॥ ९ ॥

क गतिर्मानुषाणां च धनुषोऽस्य प्रपूरणे।
आरोपणे समायोगे वेपने तोलने तथा ॥ १० ॥

तदेतद् धनुषां श्रेष्ठमानीतं मुनिपुङ्गव।
दर्शयैतन्महाभाग अनयो राजपुत्रयोः ॥ ११ ॥

विश्वामित्रः सरामस्तु श्रुत्वा जनकभाषितम्।
वत्स राम धनुः पश्य इति राघवमब्रवीत् ॥ १२ ॥

महर्षवचनाद् रामो यत्र तिष्ठति तद्धनुः।
मञ्जूषां तामपावृत्य दृष्ट्वा धनुरथाब्रवीत् ॥ १३ ॥

इदं धनुर्वरं दिव्यं संस्पृशामीह पाणिना।
यत्त्वांश्च भविष्यामि तोलने पूरणोऽपि वा ॥ १४ ॥

बाढमित्यब्रवीद् राजा मुनिश्च समभाषत्।
लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुनेः ॥ १५ ॥

पश्यतां नृसहस्राणां बहूनां रघुनन्दनः।
आरोपयत् स धर्मात्मा सलीलमिव तद्धनुः ॥ १६ ॥

आरोपयित्वा मौर्वीं च पूरयामास तद्धनुः।
तद् बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः ॥ १७ ॥

तस्य शब्दो महानासीन्निर्घातसमनिःस्वनः।
भूमिकम्पश्च सुमहान् पर्वतस्येव दीर्घतः ॥ १८ ॥

निपेतुश्च नराः सर्वे तेन शब्देन मोहिताः।
वर्जयित्वा मुनिवरं राजानं तौ च राघवौ ॥ १९ ॥

प्रत्याश्वस्ते जने तस्मिन् राजा विगतसाध्वसः।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो मुनिपुङ्गवम् ॥ २० ॥

भगवन् दृष्टवीर्यो मे रामो दशरथात्मजः।
अत्यद्गुतमचिन्त्यं च अतर्कितमिदं मया ॥ २१ ॥

जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता।
सीता भर्तारमासाद्य रामं दशरथात्मजम् ॥ २२ ॥

मम सत्या प्रतिज्ञा सा वीर्यशुल्केति कौशिक।
सीता प्राणैर्बहुमता देया रामाय मे सुता ॥ २३ ॥

भवतोऽनुमते ब्रह्मन् शीघ्रं गच्छन्तु मन्त्रिणः।
मम कौशिक भद्रं ते अयोध्यां त्वरिता रथैः ॥ २४ ॥

राजानं प्रश्रितैर्वाक्यैरानयन्तु पुरं मम।
प्रदानं वीर्यशुल्कायाः कथयन्तु च सर्वशः ॥ २५ ॥

मुनिगुस्तौ च काकुतस्थौ कथयन्तु नृपाय वै।
प्रीतियुक्तं तु राजानमानयन्तु सुशीघ्रगाः ॥ २६ ॥

कौशिकस्तु तथेत्याह राजा चाभाष्य मन्त्रिणः ।
अयोध्यां प्रेषयामास धर्मात्मा कृतशासनान् ।
यथावृत्तं समाख्यातुमानेतुं च नृपं तथा ॥२७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे धनुर्भज्ञः
नाम सप्तष्ठितमः सर्गः ॥ १-६७ ॥

॥ अष्टष्ठितमः सर्गः — दशरथाह्नानम् ॥

जनकेन समादिष्टा दूतास्ते क्लान्तवाहनाः ।
त्रिरात्रमुषिता मार्गे तेऽयोध्यां प्राविशन् पुरीम् ॥ १ ॥

ते राजवचनाद् गत्वा राजवेशम् प्रवेशिताः ।
ददृशुर्देवसङ्काशं वृद्धं दशरथं नृपम् ॥ २ ॥

बद्धाङ्गलिपुटाः सर्वे दूता विगतसाध्वसाः ।
राजानं प्रश्रितं वाक्यमब्रुवन् मधुराक्षरम् ॥ ३ ॥

मैथिलो जनको राजा साम्निहोत्रपुरस्कृतः ।
मुहुर्मुहुर्मधुरया स्नेहसंरक्तया गिरा ॥ ४ ॥

कुशलं चाव्ययं चैव सोपाध्यायपुरोहितम् ।
जनकस्त्वां महाराज पृच्छते सपुरःसरम् ॥ ५ ॥

पृष्ठा कुशलमव्यग्रं वैदेहो मिथिलाधिपः ।
कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ॥ ६ ॥

पूर्वं प्रतिज्ञा विदिता वीर्यशुल्का ममात्मजा ।
राजानश्च कृतामर्षा निर्विर्या विमुखीकृताः ॥ ७ ॥

सेयं मम सुता राजन् विश्वामित्रपुरस्कृतैः।
यद्यच्छयागतै राजन् निर्जिता तव पुत्रकैः ॥ ८ ॥

तच्च रत्नं धनुर्दीर्घ्यं मध्ये भग्नं महात्मना।
रामेण हि महाबाहो महत्यां जनसंसदि ॥ ९ ॥

अस्मै देया मया सीता वीर्यशुल्का महात्मने।
प्रतिज्ञां तर्तुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १० ॥

सोपाध्यायो महाराज पुरोहितपुरस्कृतः।
शीघ्रमागच्छ भद्रं ते द्रष्टुमर्हसि राघवौ ॥ ११ ॥

प्रतिज्ञां मम राजेन्द्र निर्वर्तयितुमर्हसि।
पुत्रयोरुभयोरेव प्रीतिं त्वमुपलप्स्यसे ॥ १२ ॥

एवं विदेहाधिपतिर्मधुरं वाक्यमब्रवीत्।
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः शतानन्दमते स्थितः ॥ १३ ॥

दूतवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा राजा परमर्हितः।
वसिष्ठं वामदेवं च मन्त्रिणश्चैवमब्रवीत् ॥ १४ ॥

गुप्तः कुशिकपुत्रेण कौसल्यानन्दवर्घनः।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विदेहेषु वसत्यसौ ॥ १५ ॥

दृष्टवीर्यस्तु काकुत्स्थो जनकेन महात्मना।
सम्प्रदानं सुतायास्तु राघवे कर्तुमिच्छति ॥ १६ ॥

यदि वो रोचते वृत्तं जनकस्य महात्मनः।
पुरीं गच्छामहे शीघ्रं मा भूत् कालस्य पर्ययः ॥ १७ ॥

मन्त्रिणो बाढमित्याहुः सह सर्वैर्मर्हिषिभिः।
सुप्रीतश्चाब्रवीद् राजा श्वो यात्रेति च मन्त्रिणः ॥ १८ ॥

मन्त्रिणस्तु नरेन्द्रस्य रात्रिं परमसत्कृताः।
ऊषुः प्रमुदिताः सर्वे गुणैः सर्वैः समन्विताः ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
दशरथाहानम् नाम अष्टष्ठितमः सर्गः ॥ १-६८ ॥

॥ एकोनसप्ततितमः सर्गः — दशरथजनकसमागमः ॥

ततो रात्र्यां व्यतीतायां सोपाध्यायः सबान्धवः।
राजा दशरथो हृष्टः सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

अद्य सर्वे धनाध्यक्षा धनमादाय पुष्कलम्।
ब्रजन्त्वग्रे सुविहिता नानारत्नसमन्विताः ॥ २ ॥

चतुरङ्गबलं चापि शीघ्रं निर्यातु सर्वशः।
ममाज्ञासमकालं च यानं युग्यमनुत्तमम् ॥ ३ ॥

वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ कश्यपः।
मार्कण्डेयस्तु दीर्घायुर्त्रिधिः कात्यायनस्तथा ॥ ४ ॥

एते द्विजाः प्रयान्त्वग्रे स्यन्दनं योजयस्व मे।
यथा कालात्ययो न स्याद् दूता हि त्वरयन्ति माम् ॥ ५ ॥

वचनाच्च नरेन्द्रस्य सेना च चतुरङ्गिणी।
राजानमृषिभिः सार्धं ब्रजन्तं पृष्ठतोऽन्वयात् ॥ ६ ॥

गत्वा चतुरहं मार्गं विदेहानभ्युपेयिवान्।
राजा च जनकः श्रीमान् श्रुत्वा पूजामकल्पयत् ॥ ७ ॥

ततो राजानमासाद्य वृद्धं दशरथं नृपम्।
मुदितो जनको राजा प्रहर्षं परमं ययौ ॥ ८ ॥

उवाच वचनं श्रेष्ठो नरश्रेष्ठं मुदान्वितम्।
स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ठा प्राप्तोऽसि राघव ॥९॥

पुत्रयोरुभयोः प्रीतिं लप्स्यसे वीर्यनिर्जिताम्।
दिष्ठा प्राप्तो महातेजा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ १० ॥

सह सर्वोद्दिव्यश्रेष्ठैर्देवैरिव शतक्रतुः।
दिष्ठा मे निर्जिता विद्मा दिष्ठा मे पूजितं कुलम् ॥ ११ ॥

राघवैः सह सम्बन्धाद् वीर्यश्रेष्ठैर्महाबलैः।
श्वः प्रभाते नरेन्द्र त्वं संवर्तयितुर्मर्हसि ॥ १२ ॥

यज्ञस्यान्ते नरश्रेष्ठ विवाहमृषिसत्तमैः।
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा ऋषिमध्ये नराधिपः ॥ १३ ॥

वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः प्रत्युवाच महीपतिम्।
प्रतिग्रहो दातृवशः श्रुतमेतन्मया पुरा ॥ १४ ॥

यथा वक्ष्यसि धर्मज्ञ तत् करिष्यामहे वयम्।
तद् धर्मिष्ठं यशस्यं च वचनं सत्यवादिनः ॥ १५ ॥

श्रुत्वा विदेहाधिपतिः परं विस्मयमागतः।
ततः सर्वे मुनिगणाः परस्परसमागमे ॥ १६ ॥

हर्षण महता युक्तास्तां रात्रिमवसन् सुखम्।
अथ रामो महातेजा लक्ष्मणेन समं ययौ ॥ १७ ॥

विश्वामित्रं पुरस्कृत्य पितुः पादावुपस्पृशन्।
राजा च राघवौ पुत्रौ निशाम्य परिहर्षितः ॥ १८ ॥

उवास परमप्रीतो जनकेनाभिपूजितः।
जनकोऽपि महातेजाः क्रिया धर्मेण तत्त्ववित्।
यज्ञस्य च सुताभ्यां च कृत्वा रात्रिमुवास ह ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
दशरथजनकसमागमः नाम एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ १-६९ ॥

॥ सप्ततितमः सर्गः — कन्यावरणम् ॥

ततः प्रभाते जनकः कृतकर्मा महर्षिभिः।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः शतानन्दं पुरोहितम् ॥ १ ॥

भ्राता मम महातेजा वीर्यवानतिधार्मिकः।
कुशध्वज इति ख्यातः पुरीमध्यवसच्छुभाम् ॥ २ ॥

वार्याफलकपर्यन्तां पिबन्निक्षुमतीं नदीम्।
साङ्काश्यां पुण्यसङ्काशां विमानमिव पुष्पकम् ॥ ३ ॥

तमहं द्रष्टुमिच्छामि यज्ञगोप्ता स मे मतः।
प्रीतिं सोऽपि महातेजा इमां भोक्ता मया सह ॥ ४ ॥

एवमुक्ते तु वचने शतानन्दस्य सन्निधौ।
आगताः केचिदव्यग्रा जनकस्तान् समादिशत् ॥ ५ ॥

शासनात् तु नरेन्द्रस्य प्रययुः शीघ्रवाजिभिः।
समानेतुं नरव्याघ्रं विष्णुमिन्द्राज्ञया यथा ॥ ६ ॥

साङ्काश्यां ते समागम्य ददृशुश्च कुशध्वजम्।
न्यवेदयन् यथावृत्तं जनकस्य च चिन्तितम् ॥ ७ ॥

तद्वृत्तं नृपतिः श्रुत्वा दूतश्रेष्ठैर्महाजवैः।
आज्ञया तु नरेन्द्रस्य आजगाम कुशाघ्वजः ॥ ८ ॥

स ददर्श महात्मानं जनकं धर्मवत्सलम्।
सोऽभिवाद्य शतानन्दं जनकं चातिधार्मिकम् ॥ ९ ॥

राजार्हं परमं दिव्यमासनं सोऽध्यरोहत।
उपविष्टावुभौ तौ तु भ्रातरावमितद्युती ॥ १० ॥

प्रेषयामासतुर्वीरौ मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामनम्।
गच्छ मन्त्रिपते शीघ्रमिक्ष्वाकुममितप्रभम् ॥ ११ ॥

आत्मजैः सह दुर्धर्षमानयस्व समन्त्रिणम्।
आैपकार्यां स गत्वा तु रघूणां कुलवर्धनम् ॥ १२ ॥

ददर्श शिरसा चैनमभिवाद्येदमब्रवीत्।
अयोध्याधिपते वीर वैदेहो मिथिलाधिपः ॥ १३ ॥

स त्वां द्रुष्टं व्यवसितः सोपाध्यायपुरोहितम्।
मन्त्रिश्रेष्ठवचः श्रुत्वा राजा सर्षिगणस्तथा ॥ १४ ॥

सबन्धुरगमत् तत्र जनको यत्र वर्तते।
राजा च मन्त्रिसहितः सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ १५ ॥

वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो वैदेहमिदमब्रवीत्।
विदितं ते महाराज इक्ष्वाकुकुलदैवतम् ॥ १६ ॥

वक्ता सर्वेषु कृत्येषु वसिष्ठो भगवानृषिः।
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः सह सर्वैर्महर्षिभिः ॥ १७ ॥

एष वक्ष्यति धर्मात्मा वसिष्ठो मे यथाक्रमम्।
तूष्णीभूते दशरथे वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ १८ ॥

उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो वैदेहं सपुरोधसम्।
 अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः ॥ १९ ॥

तस्मान्मरीचिः सञ्ज्ञे मरीचेः कश्यपः सुतः।
 विवस्वान् कश्यपाज्ञे मनुर्वैवस्वतः स्मृतः ॥ २० ॥

मनुः प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकुश्च मनोः सुतः।
 तमिक्ष्वाकुमयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकम् ॥ २१ ॥

इक्ष्वाकोस्तु सुतः श्रीमान् कुक्षिरित्येव विश्रुतः।
 कुक्षेरथात्मजः श्रीमान् विकुक्षिरुदपद्यत ॥ २२ ॥

विकुक्षेस्तु महातेजा बाणः पुत्रः प्रतापवान्।
 बाणस्य तु महातेजा अनरण्यः प्रतापवान् ॥ २३ ॥

अनरण्यात् पृथुर्ज्ञे त्रिशङ्कुस्तु पृथोरपि।
 त्रिशङ्कोरभवत् पुत्रो धुन्युमारो महायशाः ॥ २४ ॥

धुन्युमारान्महातेजा युवनाश्वो महारथः।
 युवनाश्वसुतश्चासीन्मान्याता पृथिवीपतिः ॥ २५ ॥

मान्यातुस्तु सुतः श्रीमान् सुसन्धिरुदपद्यत।
 सुसन्धेरपि पुत्रौ द्वौ ध्रुवसन्धिः प्रसेनजित् ॥ २६ ॥

यशस्वी ध्रुवसन्धेस्तु भरतो नाम नामतः।
 भरतात् तु महातेजा असितो नाम जायत ॥ २७ ॥

यस्यैते प्रतिराजान उदपद्यन्त शत्रवः।
 हैहयास्तालजङ्घाश्च शूराश्च शशबिन्दवः ॥ २८ ॥

तांश्च स प्रतियुध्यन् वै युद्धे राजा प्रवासितः।
 हिमवन्तमुपागम्य भार्याभ्यां सहितस्तदा ॥ २९ ॥

असितोऽल्पबलो राजा कालधर्ममुपेयिवान्।
द्वे चास्य भार्ये गर्भिण्यौ बभूवतुरिति श्रुतिः ॥ ३० ॥

एका गर्भविनाशार्थं सपत्न्यै सगरं ददौ।
ततः शैलवरे रम्ये बभूवाभिरतो मुनिः ॥ ३१ ॥

भार्गवश्यवनो नाम हिमवन्तमुपाश्रितः।
तत्र चैका महाभागा भार्गवं देववर्चसम् ॥ ३२ ॥

ववन्दे पद्मपत्राक्षी काङ्क्षन्ती सुतमुत्तमम्।
तमृषिं साभ्युपागम्य कालिन्दी चाभ्यवादयत् ॥ ३३ ॥

स तामभ्यवद्दु विप्रः पुत्रेष्टुं पुत्रजन्मनि।
तव कुक्षौ महाभागे सुपुत्रः सुमहाबलः ॥ ३४ ॥

महावीर्यो महातेजा अचिरात् सञ्जनिष्वति।
गरेण सहितः श्रीमान् मा शुचः कमलेक्षणे ॥ ३५ ॥

च्यवनं च नमस्कृत्य राजपुत्री पतिव्रता।
पत्या विरहिता तस्मात् पुत्रं देवी व्यजायत ॥ ३६ ॥

सपत्न्या तु गरस्तस्यै दत्तो गर्भजिघांसया।
सह तेन गरेणैव सञ्जातः सगरोऽभवत् ॥ ३७ ॥

सगरस्यासमञ्जस्तु असमञ्जादथांशुमान्।
दिलीपोऽशुमतः पुत्रो दिलीपस्य भगीरथः ॥ ३८ ॥

भगीरथात् ककुत्स्थश्च ककुत्स्थाच्च रघुस्तथा।
रघोस्तु पुत्रस्तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः ॥ ३९ ॥

कल्माषपादोऽप्यभवत् तस्माज्ञातस्तु शङ्खणः।
सुदर्शनः शङ्खणस्य अग्निवर्णः सुदर्शनात् ॥ ४० ॥

शीघ्रगस्त्वग्निवर्णस्य शीघ्रगस्य मरुः सुतः।
मरोः प्रशुश्रुकस्त्वासीदम्बरीषः प्रशुश्रुकात्॥ ४१ ॥

अम्बरीषस्य पुत्रोऽभून्नहुषश्च महीपतिः।
नहुषस्य ययातिस्तु नाभागस्तु ययातिजः॥ ४२ ॥

नाभागस्य बभूवाज अजाद् दशरथोऽभवत्।
अस्माद् दशरथाजातौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥ ४३ ॥

आदिवंशविशुद्धानां राजां परमधर्मिणाम्।
इक्ष्वाकुकुलजातानां वीराणां सत्यवादिनाम्॥ ४४ ॥

रामलक्ष्मणयोरर्थे त्वत्सुते वरये नृप।
सदृशाभ्यां नरश्रेष्ठ सदृशो दातुमर्हसि॥ ४५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
कन्यावरणम् नाम सप्ततितमः सर्गः ॥ १-७० ॥

॥ एकसप्ततितमः सर्गः — कन्यादानप्रतिश्रवः ॥

एवं ब्रुवाणं जनकः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः।
श्रोतुमर्हसि भद्रं ते कुलं नः परिकीर्तितम्॥ १ ॥

प्रदाने हि मुनिश्रेष्ठ कुलं निरवशेषतः।
वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोध महामते॥ २ ॥

राजाभूत् त्रिषु लोकेषु विश्रुतः स्वेन कर्मणा।
निमिः परमधर्मात्मा सर्वसत्त्ववतां वरः॥ ३ ॥

तस्य पुत्रो मिथिर्नाम जनको मिथिपुत्रकः।
प्रथमो जनको राजा जनकादप्युदावसुः॥ ४ ॥

उदावसोस्तु धर्मात्मा जातो वै नन्दिवर्धनः।
नन्दिवर्धसुतः शूरः सुकेतुर्नाम नामतः॥५॥

सुकेतोरपि धर्मात्मा देवरातो महाबलः।
देवरातस्य राजर्षेवृहृद्रथ इति स्मृतः॥६॥

बृहद्रथस्य शूरोऽभून्महावीरः प्रतापवान्।
महावीरस्य धृतिमान् सुधृतिः सत्यविक्रमः॥७॥

सुधृतेरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुः सुधार्मिकः।
धृष्टकेतोश्च राजर्षेहर्यश्च इति विश्रुतः॥८॥

हर्यश्वस्य मरुः पुत्रो मरोः पुत्रः प्रतीन्धकः।
प्रतीन्धकस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथः सुतः॥९॥

पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवमीढ इति स्मृतः।
देवमीढस्य विबुधो विबुधस्य महीघ्रकः॥१०॥

महीघ्रकसुतो राजा कीर्तिरातो महाबलः।
कीर्तिरातस्य राजर्षेमहारोमा व्यजायत॥११॥

महारोम्णस्तु धर्मात्मा स्वर्णरोमा व्यजायत।
स्वर्णरोम्णस्तु राजर्षेहस्वरोमा व्यजायत॥१२॥

तस्य पुत्रद्वयं राज्ञो धर्मज्ञस्य महात्मनः।
ज्योष्ठोऽहमनुजो भ्राता मम वीरः कुशाघ्वजः॥१३॥

मां तु ज्येष्ठं पिता राज्ये सोऽभिषिन्च्य पिता मम।
कुशाघ्वजं समावेश्य भारं मयि वनं गतः॥१४॥

वृद्धे पितरि स्वर्याते धर्मेण धुरमावहम्।
भ्रातरं देवसङ्काशं स्नेहात् पश्यन् कुशाघ्वजम्॥१५॥

कस्यचित्त्वथ कालस्य साङ्काश्यादागतः पुरात्।
सुधन्वा वीर्यवान् राजा मिथिलामवरोधकः ॥ १६ ॥

स च मे प्रेषयामास शैवं धनुरनुत्तमम्।
सीता च कन्या पद्माक्षी मह्यं वै दीयतामिति ॥ १७ ॥

तस्याप्रदानान्महर्षे युद्धमासीन्मया सह।
स हतोऽभिमुखो राजा सुधन्वा तु मया रणे ॥ १८ ॥

निहत्य तं मुनिश्रेष्ठं सुधन्वानं नराधिपम्।
साङ्काश्ये भ्रातरं शूरमध्यषिञ्चं कुशाध्वजम् ॥ १९ ॥

कनीयानेष मे भ्राता अहं ज्येष्ठो महामुने।
ददामि परमप्रीतो वधौ ते मुनिपुञ्जव ॥ २० ॥

सीतां रामाय भद्रं ते ऊर्मिलां लक्ष्मणाय वै।
वीर्यशुल्कां मम सुतां सीतां सुरसुतोपमाम् ॥ २१ ॥

द्वितीयामूर्मिलां चैव त्रिवदामि न संशयः।
ददामि परमप्रीतो वधौ ते मुनिपुञ्जव ॥ २२ ॥

रामलक्ष्मणयो राजन् गोदानं कारयस्व ह।
पितृकार्यं च भद्रं ते ततो वैवाहिकं कुरु ॥ २३ ॥

मघा ह्यद्य महाबाहो तृतीयदिवसे प्रभो।
फल्गुन्यामुत्तरे राजस्तस्मिन् वैवाहिकं कुरु।
रामलक्ष्मणयोरर्थे दानं कार्यं सुखोदयम् ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
कन्यादानप्रतिश्रवः नाम एकसप्ततितमः सर्गः ॥ १-७१ ॥

॥ द्विसप्तितमः सर्गः — गोदानमङ्गलम् ॥

तमुक्तवन्तं वैदेहं विश्वामित्रो महामुनिः ।

उवाच वचनं वीरं वसिष्ठसहितो नृपम् ॥ १ ॥

अचिन्त्यान्प्रमेयाणि कुलानि नरपुङ्गवा ।

इक्ष्वाकूणां विदेहानां नैषां तुल्योऽस्ति कश्चन ॥ २ ॥

सदृशो धर्मसम्बन्धः सदृशो रूपसम्पदा ।

रामलक्ष्मणयो राजन् सीता चोर्मिलया सह ॥ ३ ॥

वक्तव्यं च नरश्रेष्ठ श्रूयतां वचनं मम ।

आता यवीयान् धर्मज्ञ एष राजा कुशाख्वजः ॥ ४ ॥

अस्य धर्मात्मनो राजन् रूपेणाप्रतिमं भुवि ।

सुताद्वयं नरश्रेष्ठ पत्व्यर्थं वरयामहे ॥ ५ ॥

भरतस्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः ।

वरये ते सुते राजस्त्योरर्थं महात्मनोः ॥ ६ ॥

पुत्रा दशरथस्येमे रूपयौवनशालिनः ।

लोकपालसमाः सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः ॥ ७ ॥

उभयोरपि राजेन्द्र सम्बन्धेनानुबध्यताम् ।

इक्ष्वाकुकुलमव्यग्रं भवतः पुण्यकर्मणः ॥ ८ ॥

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा वसिष्ठस्य मते तदा ।

जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच मुनिपुङ्गवौ ॥ ९ ॥

कुलं धन्यमिदं मन्ये येषां तौ मुनिपुङ्गवौ ।

सदृशं कुलसम्बन्धं यदाङ्गापयतः स्वयम् ॥ १० ॥

एवं भवतु भद्रं वः कुशध्वजसुते इमे।
पत्न्यौ भजेतां सहितौ शत्रुघ्नभरतावुभौ॥ ११ ॥

एकाहा राजपुत्रीणां चतसृणां महामुने।
पाणीन् गृह्णन्तु चत्वारो राजपुत्रा महाबलाः॥ १२ ॥

उत्तरे दिवसे ब्रह्मन् फल्गुनीभ्यां मनीषिणः।
वैवाहिकं प्रशंसन्ति भगो यत्र प्रजापतिः॥ १३ ॥

एवमुत्त्वा वचः सौम्यं प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः।
उभौ मुनिवरौ राजा जनको वाक्यमब्रवीत्॥ १४ ॥

परो धर्मः कृतो मह्यं शिष्योऽस्मि भवतोस्तथा।
इमान्यासनमुख्यानि आस्यतां मुनिपुञ्जवौ॥ १५ ॥

यथा दशरथस्येयं तथायोध्या पुरी मम।
प्रभुत्वे नास्ति सन्देहो यथार्हं कर्तुमर्हथ॥ १६ ॥

तथा ब्रुवति वैदेहे जनके रघुनन्दनः।
राजा दशरथो हृष्टः प्रत्युवाच महीपतिम्॥ १७ ॥

युवामसङ्घेयगुणौ भ्रातरौ मिथिलेश्वरौ।
ऋषयो राजसङ्घाश्र्व भवद्यामभिपूजिताः॥ १८ ॥

स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गमिष्यामः स्वमालयम्।
श्राद्धकर्माणि विधिवद्विधास्य इति चाब्रवीत्॥ १९ ॥

तमापृष्ठा नरपतिं राजा दशरथस्तदा।
मुनीन्द्रौ तौ पुरस्कृत्य जगामाशु महायशाः॥ २० ॥

स गत्वा निलयं राजा श्राद्धं कृत्वा विधानतः।
प्रभाते काल्यमुत्थाय चक्रे गोदानमुत्तमम्॥ २१ ॥

गवां शतसहस्रं च ब्राह्मणेभ्यो नराधिपः।
एकैकशो ददौ राजा पुत्रानुदिश्य धर्मतः ॥ २२ ॥

सुवर्णशृङ्खः सम्पन्नाः सवत्साः कांस्यदोहनाः।
गवां शतसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभः ॥ २३ ॥

वित्तमन्यच्च सुबहु द्विजेभ्यो रघुनन्दनः।
ददौ गोदानमुदिश्य पुत्राणां पुत्रवत्सलः ॥ २४ ॥

स सुतैः कृतगोदानैर्वृतः सन्नपतिस्तदा।
लोकपालैरिवाभाति वृतः सौम्यः प्रजापतिः ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
गोदानमङ्गलम् नाम द्विसप्ततितमः सर्गः ॥ १-७२ ॥

॥ त्रिसप्ततितमः सर्गः — दशरथपुत्रोद्धाहः ॥

यस्मिंस्तु दिवसे राजा चक्रे गोदानमुत्तमम्।
तस्मिंस्तु दिवसे वीरो युधाजित् समुपेयिवान् ॥ १ ॥

पुत्रः केकयराजस्य साक्षाद्भरतमातुलः।
दृष्ट्वा पृष्ठा च कुशलं राजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

केकयाधिपती राजा स्नेहात् कुशलमब्रवीत्।
येषां कुशलकामोऽसि तेषां सम्पत्यनामयम् ॥ ३ ॥

स्वस्त्रीयं मम राजेन्द्र द्रष्टुकामो महीपतिः।
तदर्थमुपयातोऽहमयोध्यां रघुनन्दन ॥ ४ ॥

श्रुत्वा त्वहमयोध्यायां विवाहार्थं तवात्मजान्।
मिथिलामुपयातांस्तु त्वया सह महीपते ॥ ५ ॥

त्वरयाभ्युपयातोऽहं द्रष्टुकामः स्वसुः सुतम्।
अथ राजा दशरथः प्रियातिथिमुपस्थितम्॥६॥

दृष्ट्वा परमसत्कारैः पूजनार्हमपूजयत्।
ततस्तामुषितो रात्रिं सह पुत्रैर्महात्मभिः॥७॥

प्रभाते पुनरुत्थाय कृत्वा कर्माणि तत्त्ववित्।
ऋषीस्तदा पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत्॥८॥

युक्ते मुहूर्ते विजये सर्वाभरणभूषितैः।
भ्रातृभिः सहितो रामः कृतकौतुकमञ्जलः॥९॥

वसिष्ठं पुरतः कृत्वा महर्षीनपरानपि।
वसिष्ठो भगवानेत्य वैदेहमिदमब्रवीत्॥१०॥

राजा दशरथो राजन् कृतकौतुकमञ्जलैः।
पुत्रैर्नरवरश्रेष्ठो दातारमभिकाङ्गते॥११॥

दातृप्रतिग्रहीतृभ्यां सर्वार्थाः सम्भवन्ति हि।
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व कृत्वा वैवाह्यमुत्तमम्॥१२॥

इत्युक्तः परमोदारो वसिष्ठेन महात्मना।
प्रत्युवाच महातेजा वाक्यं परमधर्मवित्॥१३॥

कः स्थितः प्रतिहारो मे कस्याज्ञां सम्प्रतीक्षते।
स्वगृहे को विचारोऽस्ति यथा राज्यमिदं तव॥१४॥

कृतकौतुकसर्वस्वा वेदिमूलमुपागताः।
मम कन्या मुनिश्रेष्ठ दीप्ता बह्वेरिवार्चिषः॥१५॥

सद्योऽहं त्वत्प्रतीक्षोऽस्मि वेद्यामस्यां प्रतिष्ठितः।
अविघ्नं क्रियतां सर्वं किमर्थं हि विलम्ब्यते॥१६॥

तद् वाक्यं जनकेनोक्तं श्रुत्वा दशरथस्तदा।
प्रवेशयामास सुतान् सर्वानृषिगणानपि ॥ १७ ॥

ततो राजा विदेहानां वसिष्ठमिदमब्रवीत्।
कारयस्व ऋषे सर्वामृषिभिः सह धार्मिक ॥ १८ ॥

रामस्य लोकरामस्य क्रियां वैवाहिकीं प्रभो।
तथेत्युक्त्वा तु जनकं वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ १९ ॥

विश्वामित्रं पुरस्कृत्य शतानन्दं च धार्मिकम्।
प्रपामध्ये तु विधिवद् वेदिं कृत्वा महातपाः ॥ २० ॥

अलञ्चकार तां वेदिं गन्धपुष्ट्यैः समन्ततः।
सुवर्णपालिकाभिश्च चित्रकुम्भैश्च साङ्करैः ॥ २१ ॥

अङ्कुराढ्यैः शरावैश्च धूपपात्रैः सधूपकैः।
शङ्खपात्रैः स्त्रुवैः स्त्रिभिः पात्रैरध्यादिपूजितैः ॥ २२ ॥

लाजपूर्णैश्च पात्रीभिरक्षतैरपि संस्कृतैः।
दर्भैः समैः समास्तीर्य विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ॥ २३ ॥

अग्निमाधाय तं वेद्यां विधिमन्त्रपुरस्कृतम्।
जुहवाग्नौ महातेजा वसिष्ठो मुनिपुङ्कवः ॥ २४ ॥

ततः सीतां समानीय सर्वाभरणभूषिताम्।
समक्षमग्नेः संस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ॥ २५ ॥

अब्रवीज्जनको राजा कौसल्यानन्दवर्धनम्।
इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव ॥ २६ ॥

प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना।
पतिव्रता महाभागा छायेवानुगता सदा ॥ २७ ॥

इत्युक्तवा प्राक्षिपद् राजा मन्त्रपूतं जलं तदा ।
साधुसाध्विति देवानामृषीणां वदतां तदा ॥ २८ ॥

देवदुन्दुभिनिर्घोषः पुष्पवर्षो महानभूत ।
एवं दत्त्वा सुतां सीतां मन्त्रोदकपुरस्कृताम् ॥ २९ ॥

अब्रवीजनको राजा हर्षणाभिपरिप्लुतः ।
लक्ष्मणागच्छ भद्रं ते ऊर्मिलामुद्यतां मया ॥ ३० ॥

प्रतीच्छ पाणिं गृह्णीष्व मा भूत् कालस्य पर्ययः ।
तमेवमुक्तवा जनको भरतं चाभ्यभाषत ॥ ३१ ॥

गृहाण पाणिं माणडव्याः पाणिना रघुनन्दन ।
शत्रुघ्नं चापि धर्मात्मा अब्रवीन्मिथिलेश्वरः ॥ ३२ ॥

श्रुतकीर्तमहाबाहो पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ।
सर्वे भवन्तः सौम्याश्च सर्वे सुचरितव्रताः ॥ ३३ ॥

पलीभिः सन्तु काकुत्था मा भूत् कालस्य पर्ययः ।
जनकस्य वचः श्रुत्वा पाणीन् पाणिभिरस्पृशन् ॥ ३४ ॥

चत्वारस्ते चतसृणां वसिष्ठस्य मते स्थिताः ।
अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा वेदिं राजानमेव च ॥ ३५ ॥

ऋषींश्चापि महात्मानः सहभार्या रघूद्वहाः ।
यथोक्तेन ततश्चकुर्विवाहं विधिपूर्वकम् ॥ ३६ ॥

पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदन्तरिक्षात् सुभास्वरा ।
दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैर्गीर्तवादित्रिनिःस्वनैः ॥ ३७ ॥

ननृतुश्चाप्सरः सङ्खा गन्धर्वाश्च जगुः कलम् ।
विवाहे रघुमुख्यानां तदद्दुतमदृश्यत ॥ ३८ ॥

ईदृशे वर्तमाने तु तूर्योद्दृष्टनिनादिते।
त्रिरथ्मि ते परिक्रम्य ऊर्हार्या महौजसः ॥ ३९ ॥

अथोपकार्यं जगमुस्ते सभार्या रघुनन्दनाः।
राजाप्यनुययौ पश्यन् सर्षिसङ्घः सबान्धवः ॥ ४० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
दशरथपुत्रोद्धाहः नाम त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ १-७३ ॥

॥ चतुःसप्ततितमः सर्गः — जामदग्न्याभियोगः ॥

अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः।
आपृष्ठा तौ च राजानौ जगामोत्तरपर्वतम् ॥ १ ॥

विश्वामित्रे गते राजा वैदेहं मिथिलाधिपम्।
आपृष्ठैव जगामाशु राजा दशरथः पुरीम् ॥ २ ॥

अथ राजा विदेहानां ददौ कन्याधनं बहु।
गवां शतसहस्राणि बहूनि मिथिलेश्वरः ॥ ३ ॥

कम्बलानां च मुख्यानां क्षौमान् कोट्यम्बराणि च।
हस्त्यश्वरथपादातं दिव्यरूपं स्वलङ्घृतम् ॥ ४ ॥

ददौ कन्याशतं तासां दासीदासमनुत्तमम्।
हिरण्यस्य सुवर्णस्य मुक्तानां विद्रुमस्य च ॥ ५ ॥

ददौ राजा सुसंहृष्टः कन्याधनमनुत्तमम्।
दत्त्वा बहुविधं राजा समनुज्ञाप्य पार्थिवम् ॥ ६ ॥

प्रविवेश स्वनिलयं मिथिलां मिथिलेश्वरः।
राजाप्ययोध्याधिपतिः सह पुत्रैर्महात्मभिः ॥ ७ ॥

ऋषीन् सर्वान् पुरस्कृत्य जगाम सबलानुगः ।
 गच्छन्तं तु नरव्याघ्रं सर्षिसङ्खं सराघवम् ॥ ८ ॥
 घोरास्तु पक्षिणो वाचो व्याहरन्ति समन्ततः ।
 भौमाश्वैव मृगाः सर्वे गच्छन्ति स्म प्रदक्षिणम् ॥ ९ ॥
 तान् दृष्ट्वा राजशार्दूलो वसिष्ठं पर्यपृच्छत ।
 असौम्याः पक्षिणो घोरा मृगाश्चापि प्रदक्षिणाः ॥ १० ॥
 किमिदं हृदयोत्कम्पि मनो मम विषीदति ।
 राज्ञो दशरथस्यैतच्छ्रुत्वा वाक्यं महानृषिः ॥ ११ ॥
 उवाच मधुरां वाणीं श्रूयतामस्य यत् फलम् ।
 उपस्थितं भयं घोरं दिव्यं पक्षिमुखाच्युतम् ॥ १२ ॥
 मृगाः प्रशमयन्त्येते सन्तापस्त्यज्यतामयम् ।
 तेषां संवदतां तत्र वायुः प्रादुर्बभूव ह ॥ १३ ॥
 कम्पयन् मेदिनीं सर्वा पातयंश्च महाद्रुमान् ।
 तमसा संवृतः सूर्यः सर्वे नावेदिषुर्दिशः ॥ १४ ॥
 भस्मना चावृतं सर्वं सम्मूढमिव तद्वलम् ।
 वसिष्ठ ऋषयश्चान्ये राजा च ससुतस्तदा ॥ १५ ॥
 ससंज्ञा इव तत्रासन् सर्वमन्यद्विचेतनम् ।
 तस्मिंस्तमसि घोरे तु भस्मच्छन्नेव सा चमूः ॥ १६ ॥
 ददर्श भीमसङ्काशां जटामण्डलधारिणम् ।
 भार्गवं जामदग्न्येयं राजा राजविमर्दनम् ॥ १७ ॥
 कैलासमिव दुर्धर्षं कालाग्निमिव दुःसहम् ।
 ज्वलन्तमिव तेजोभिर्दुर्निरीक्ष्यं पृथग्जनैः ॥ १८ ॥

स्कन्धे चासज्ज्य परशुं धनुर्विद्युदणोपमम्।
प्रगृह्य शरमुग्रं च त्रिपुरम्बं यथा शिवम्॥ १९॥

तं दृष्ट्वा भीमसङ्काशं ज्वलन्तमिव पावकम्।
वसिष्ठप्रमुखा विप्रा जपहोमपरायणाः॥ २०॥

सङ्गता मुनयः सर्वे सञ्जजल्पुरथो मिथः।
कच्चित् पितृवधामर्षी क्षत्रं नोत्सादयिष्यति॥ २१॥

पूर्वं क्षत्रवधं कृत्वा गतमन्युर्गतज्वरः।
क्षत्रस्योत्सादनं भूयो न खल्वस्य चिकीर्षितम्॥ २२॥

एवमुक्त्वाधर्यमादाय भार्गवं भीमदर्शनम्।
ऋषयो राम रामेति मधुरं वाक्यमब्रुवन्॥ २३॥

प्रतिगृह्य तु तां पूजामृषिदत्तां प्रतापवान्।
रामं दाशरथिं रामो जामदग्ध्योऽभ्यभाषत॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
जामदग्ध्याभियोगः नाम चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ १-७४॥

॥ पञ्चसप्ततितमः सर्गः — वैष्णवधनुःप्रशंसा ॥

राम दाशरथे वीर वीर्यं ते श्रूयतेऽद्भुतम्।
धनुषो भेदनं चैव निखिलेन मया श्रुतम्॥ १॥

तदद्भुतमचिन्त्यं च भेदनं धनुषस्तथा।
तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तो धनुर्गृह्यापरं शुभम्॥ २॥

तदिदं घोरसङ्काशं जामदग्ध्यं महद्भनुः।
पूरयस्व शरेणैव स्वबलं दर्शयस्व च॥ ३॥

तदहं ते बलं दृष्ट्वा धनुषोऽप्यस्य पूरणे।
द्वन्द्युद्धं प्रदास्यामि वीर्यश्लाघ्यमहं तव ॥४॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राजा दशरथस्तदा।
विषण्णवदनो दीनः प्राञ्छलिर्वर्क्यमब्रवीत् ॥५॥

क्षत्ररोषात् प्रशान्तस्त्वं ब्राह्मणश्च महातपाः।
बालानां मम पुत्राणामभयं दातुमहसि ॥६॥

भार्गवाणां कुले जातः स्वाध्यायब्रतशालिनाम्।
सहस्राक्षे प्रतिज्ञाय शस्त्रं प्रक्षिप्तवानसि ॥७॥

स तं धर्मपरो भूत्वा करुयपाय वसुन्धराम्।
दत्त्वा वनमुपागम्य महेन्द्रकृतकेतनः ॥८॥

मम सर्वविनाशाय सम्प्राप्तस्त्वं महामुने।
न चैकस्मिन् हते रामे सर्वे जीवामहे वयम् ॥९॥

ब्रुवत्येवं दशरथे जामदग्न्यः प्रतापवान्।
अनादृत्य तु तद्वाक्यं राममेवाभ्यभाषत ॥१०॥

इमे द्वे धनुषी श्रेष्ठे दिव्ये लोकाभिपूजिते।
दृढे बलवती मुख्ये सुकृते विश्वकर्मणा ॥११॥

अनुसृष्टं सुरैरेकं त्र्यम्बकाय युयुत्सवे।
त्रिपुरग्रन्थं नरश्रेष्ठ भग्नं काकुत्स्थ यत्त्वया ॥१२॥

इदं द्वितीयं दुर्घर्षं विष्णोर्दत्तं सुरोत्तमैः।
तदिदं वैष्णवं राम धनुः परपुरञ्जयम् ॥१३॥

समानसारं काकुत्स्थ रौद्रेण धनुषा त्विदम्।
तदा तु देवताः सर्वाः पृच्छन्ति स्म पितामहम् ॥१४॥

शितिकण्ठस्य विष्णोश्च बलाबलनिरीक्षया।
अभिप्रायं तु विज्ञाय देवतानां पितामहः ॥ १५ ॥

विरोधं जनयामास तयोः सत्यवतां वरः।
विरोधे तु महद् युद्धमभवद् रोमहर्षणम् ॥ १६ ॥

शितिकण्ठस्य विष्णोश्च परस्परजयैषिणोः।
तदा तु जृम्भितं शैवं धनुर्भीमपराक्रमम् ॥ १७ ॥

हुङ्कारेण महादेवः स्तम्भितोऽथ त्रिलोचनः।
देवैस्तदा समागम्य सर्षिसङ्घः सचारणैः ॥ १८ ॥

याचितौ प्रशमं तत्र जग्मतुस्तौ सुरोत्तमौ।
जृम्भितं तद् धनुर्दृष्ट्वा शैवं विष्णुपराक्रमैः ॥ १९ ॥

अधिकं मेनिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्तथा।
धनू रुद्रस्तु सङ्कुच्छो विदेहेषु महायशाः ॥ २० ॥

देवरातस्य राजर्षेददौ हस्ते ससायकम्।
इदं च वैष्णवं राम धनुः परपुरञ्जयम् ॥ २१ ॥

ऋचीके भार्गवे प्रादाद् विष्णुः स न्यासमुत्तमम्।
ऋचीकस्तु महातेजाः पुत्रस्याप्रतिकर्मणः ॥ २२ ॥

पितुर्मम ददौ दिव्यं जमदग्नेर्महात्मनः।
न्यस्तशस्त्रे पितरि मे तपोबलसमन्विते ॥ २३ ॥

अर्जुनो विदधे मृत्युं प्राकृतां बुद्धिमारिथितः।
वधमप्रतिरूपं तु पितुः श्रुत्वा सुदारुणम्।
क्षत्रमुत्सादयं रोषाज्ञातं जातमनेकशः ॥ २४ ॥

पृथिवीं चाखिलां प्राप्य कश्यपाय महात्मने।
यज्ञस्यान्तेऽददं राम दक्षिणां पुण्यकर्मणे॥ २५॥

दत्त्वा महेन्द्रनिलयस्तपोबलसमन्वितः।
श्रुत्वा तु धनुषो भेदं ततोऽहं द्रुतमागतः॥ २६॥

तदेवं वैष्णवं राम पितृपैतामहं महत्।
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गृह्णीष्व धनुरुत्तमम्॥ २७॥

योजयस्व धनुःश्रेष्ठे शरं परपुरञ्जयम्।
यदि शक्तोऽसि काकुत्स्थ द्वन्द्वं दास्यामि ते ततः॥ २८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
वैष्णवधनुःप्रशंसा नाम पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ १-७५॥

॥ षष्ठसप्ततितमः सर्गः — जामदग्न्यप्रतिष्ठम्भः ॥

श्रुत्वा तु जामदग्न्यस्य वाक्यं दाशरथिस्तदा।
गौरवाद्यन्त्रितकथः पितृ राममथाब्रवीत्॥ १॥

कृतवानसि यत् कर्म श्रुतवानस्मि भार्गव।
अनुरुध्यामहे ब्रह्मन् पितुरानृण्यमास्थितः॥ २॥

वीर्यहीनमिवाशक्तं क्षत्रधर्मेण भार्गव।
अवजानासि मे तेजः पश्य मेऽद्य पराक्रमम्॥ ३॥

इत्युक्त्वा राघवः कुद्धो भार्गवस्य वरायुधम्।
शरं च प्रतिजग्राह हस्ताल्घुपराक्रमः॥ ४॥

आरोप्य स धनूरामः शरं सज्यं चकार ह।
जामदग्न्यं ततो रामं रामः कुद्धोऽब्रवीदिदम्॥ ५॥

ब्राह्मणोऽसीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च।
तस्माच्छक्तो न ते राम मोक्षं प्राणहरं शरम् ॥ ६ ॥

इमां वा त्वद्दतिं राम तपोबलसमर्जितान्।
लोकानप्रतिमान् वापि हनिष्यामीति मे मतिः ॥ ७ ॥

न ह्ययं वैष्णवो दिव्यः शारः परपुरञ्जयः।
मोघः पतति वीर्येण बलदर्पविनाशनः ॥ ८ ॥

वरायुधधरं रामं द्रष्टुं सर्षिगणाः सुराः।
पितामहं पुरस्कृत्य समेतास्तत्र सवेशः ॥ ९ ॥

गन्धर्वाप्सरसश्वैव सिद्धचारणकिन्नराः।
यक्षराक्षसनागाश्च तद् द्रष्टुं महदद्धुतम् ॥ १० ॥

जडीकृते तदा लोके रामे वरधनुर्धरै।
निर्वीर्यो जामदग्न्योऽसौ रामो राममुदैक्षतः ॥ ११ ॥

तेजोभिर्गतवीर्यत्वाज्ञामदग्न्यो जडीकृतः।
रामं कमलपत्राक्षं मन्दं मन्दमुवाच ह ॥ १२ ॥

काश्यपाय मया दक्षा यदा पूर्वं वसुन्धरा।
विषये मे न वस्तव्यमिति मां काश्यपोऽब्रवीत् ॥ १३ ॥

सोऽहं गुरुवचः कुर्वन् पृथिव्यां न वसे निशाम्।
तदाप्रभृति काकुत्थं कृता मे काश्यपस्य ह ॥ १४ ॥

तामिमां मद्दतिं वीर हन्तुं नार्हसि राघव।
मनोजवं गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ १५ ॥

लोकास्त्वप्रतिमा राम निर्जितास्तपसा मया।
जहि ताङ्गरमुख्येन मा भूत कालस्य पर्ययः ॥ १६ ॥

अक्षय्यं मधुहन्तारं जानामि त्वां सुरेश्वरम्।
धनुषोऽस्य परामर्शात् स्वस्ति तेऽस्तु परन्तप ॥ १७ ॥

एते सुरगणाः सर्वे निरीक्षन्ते समागताः।
त्वामप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वन्द्वमाहवे ॥ १८ ॥

न चेयं मम काकुत्स्थ ब्रीडा भवितुमहीति।
त्वया त्रैलोक्यनाथेन यदहं विमुखीकृतः ॥ १९ ॥

शरमप्रतिमं राम मोक्षुमर्हसि सुव्रत।
शरमोक्षे गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ २० ॥

तथा ब्रुवति रामे तु जामदग्न्ये प्रतापवान्।
रामो दाशरथिः श्रीमांश्चिक्षेप शरमुत्तमम् ॥ २१ ॥

स हतान् दृश्य रामेण स्वाँल्लोकांस्तपसार्जितान्।
जामदग्न्यो जगामाशु महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ २२ ॥

ततो वितिमिराः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा।
सुराः सर्षिगणा रामं प्रशशांसुरुदायुधम् ॥ २३ ॥

रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्यः प्रपूजितः।
ततः प्रदक्षिणीकृत्य जगामात्मगतिं प्रभुः ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
जामदग्न्यप्रतिष्ठम्भः नाम षष्ठसप्ततितमः सर्गः ॥ १-७६ ॥

॥ सप्तसप्ततितमः सर्गः — अयोध्याप्रवेशः ॥

गते रामे प्रशान्तात्मा रामो दाशरथिर्धनुः।
वरुणायाप्रमेयाय ददौ हस्ते महायशाः ॥ १ ॥

अभिवाद्य ततो रामो वसिष्ठप्रमुखानृषीन्।
पितरं विकलं दृष्ट्वा प्रोवाच रघुनन्दनः ॥ २ ॥

जामदग्ध्यो गतो रामः प्रयातु चतुरज्जिणी।
अयोध्याभिमुखी सेना त्वया नाथेन पालिता ॥ ३ ॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा दशरथः सुतम्।
बाहुभ्यां सम्परिष्वज्य मूर्ध्युपाद्राय राघवम् ॥ ४ ॥

गतो राम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो नृपः।
पुनर्जातं तदा मे ने पुत्रमात्मानमेव च ॥ ५ ॥

चोदयामास तां सेनां जगामाशु ततः पुरीम्।
पताकाध्वजिनीं रम्यां तूर्योद्दुष्टनिनादिताम् ॥ ६ ॥

सिक्तराजपथारम्यां प्रकीर्णकुसुमोत्कराम्।
राजप्रवेशसुमुखैः पौरैर्मङ्गलपाणिभिः ॥ ७ ॥

सम्पूर्णा प्राविशद् राजा जनौ धैः समलङ्घताम्।
पौरैः प्रत्युद्दतो दूरं द्विजैश्च पुरवासिभिः ॥ ८ ॥

पुत्रैरनुगतः श्रीमान् श्रीमद्दिश्च महायशाः।
प्रविवेश गृहं राजा हिमवत्सदृशं प्रियम् ॥ ९ ॥

ननन्द स्वजनै राजा गृहे कामैः सुपूजितः।
कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च सुमध्यमा ॥ १० ॥

वधूप्रतिग्रहे युक्ता याश्चान्या राजयोषितः।
ततः सीतां महाभागामूर्मिलां च यशस्विनीम् ॥ ११ ॥

कुशध्वजसुते चोमे जगृहनृपयोषितः।
मङ्गलालापनैर्हौमैः शोभिताः क्षौमवाससः ॥ १२ ॥

देवतायतनान्याशु सर्वास्ताः प्रत्यपूजयन्।
अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वा राजसुतास्तदा ॥ १३ ॥

रेमिरे मुदिताः सर्वा भर्तृभिर्मुदिता रहः।
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृज्जनाः ॥ १४ ॥

शुश्रूषमाणाः पितरं वर्तयन्ति नरर्षभाः।
कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा दशरथः सुतम् ॥ १५ ॥

भरतं कैकयीपुत्रमब्रवीद् रघुनन्दनः।
अयं केकयराजस्य पुत्रो वसति पुत्रक ॥ १६ ॥

त्वां नेतुमागतो वीरो युधाजिन्मातुलस्तव।
श्रुत्वा दशरथस्यैतद् भरतः कैकयीसुतः ॥ १७ ॥

गमनायाभिचक्राम शत्रुघ्नसहितस्तदा।
आपृच्छ्य पितरं शूरो रामं चाक्षिष्टकारिणम् ॥ १८ ॥

मातृश्यापि नरश्रेष्ठः शत्रुघ्नसहितो ययौ।
युधाजित् प्राप्य भरतं सशत्रुघ्नं प्रहर्षितः ॥ १९ ॥

स्वपुरं प्राविशद् वीरः पिता तस्य तुतोष ह।
गते च भरते रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ॥ २० ॥

पितरं देवसङ्काशं पूजयामासतुस्तदा।
पितुराज्ञां पुरस्कृत्य पौरकार्याणि सर्वशः ॥ २१ ॥

चकार रामः सर्वाणि प्रियाणि च हितानि च।
मातृभ्यो मातृकार्याणि कृत्वा परमयन्त्रितः ॥ २२ ॥

गुरुणां गुरुकार्याणि काले कालेऽन्ववैक्षत।
एवं दशरथः प्रीतो ब्राह्मणा नैगमास्तथा ॥ २३ ॥

रामस्य शीलवृत्तेन सर्वे विषयवासिनः।
तेषामतियशा लोके रामः सत्यपराक्रमः ॥ २४ ॥

स्वयम्भूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः।
रामश्च सीतया सार्धं विजहार बहूनृतून् ॥ २५ ॥

मनस्वी तद्रत्ननास्तस्या हृदि समर्पितः।
प्रिया तु सीता रामस्य दाराः पितृकृता इति ॥ २६ ॥

गुणाद्वपगुणाच्चापि प्रीतिर्भूयोऽभिवर्धते।
तस्याश्च भर्ता द्विगुणं हृदये परिवर्तते ॥ २७ ॥

अन्तर्गतमपि व्यक्तमाख्याति हृदयं हृदा।
तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा।
देवताभिः समा रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी ॥ २८ ॥

तया स राजर्षिसुतोऽभिकामया समेयिवानुत्तमराजकन्यया।
अतीव रामः शुशुभे मुदान्वितो विभुः श्रिया विष्णुरिवामरेश्वरः ॥ २९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
अयोध्याप्रवेशः नाम सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥ १-७७ ॥

॥ अयोध्या-काण्डः ॥

॥ प्रथमः सर्गः — रामाभिषेकव्यवसायः ॥

गच्छता मातुलकुलं भरतेन तदानघः।
शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीतः प्रीतिपुरस्कृतः ॥ १ ॥

स तत्र न्यवसद् भ्रात्रा सह सत्कारसत्कृतः।
मातुलेनाश्वपतिना पुत्रस्नेहेन लालितः ॥ २ ॥

तत्रापि निवसन्तौ तौ तर्यमाणौ च कामतः ।
भ्रातरौ स्मरतां वीरौ वृद्धं दशरथं नृपम् ॥ ३ ॥
राजापि तौ महातेजाः सस्मार प्रोषितौ सुतौ ।
उभौ भरतशत्रुघ्नौ महेन्द्रवरुणोपमौ ॥ ४ ॥

सर्व एव तु तस्येषाश्वत्वारः पुरुषर्षभाः ।
स्वशरीराद् विनिर्वृत्ताश्वत्वार इव बाहवः ॥ ५ ॥

तेषामपि महातेजा रामो रतिकरः पितुः ।
स्वयम्भूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः ॥ ६ ॥

स हि देवैरुदीर्णस्य रावणस्य वधार्थिभिः ।
अर्थितो मानुषे लोके जडे विष्णुः सनातनः ॥ ७ ॥

कौसल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा ।
यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना ॥ ८ ॥

स हि रूपोपपन्नश्च वीर्यवाननसूयकः ।
भूमावनुपमः सूनुर्गुणैर्दशरथोपमः ॥ ९ ॥

स च नित्यं प्रशान्तात्मा मृदुपूर्वं च भाषते ।
उच्यमानोऽपि परुषं नोत्तरं प्रतिपद्यते ॥ १० ॥

कदाचिदुपकारेण कृतेनैकेन तुष्टति ।
न स्मरत्यपकाराणां शतमप्यात्मवत्तया ॥ ११ ॥

शीलवृद्धैर्ज्ञानवृद्धैर्वर्योवृद्धैश्च सज्जनैः ।
कथयन्नास्त वै नित्यमस्त्रयोग्यान्तरेष्वपि ॥ १२ ॥

बुद्धिमान् मधुराभाषी पूर्वभाषी प्रियंवदः ।
वीर्यवान् च वीर्येण महता स्वेन विस्मितः ॥ १३ ॥

न चानृतकथो विद्वान् वृद्धानां प्रतिपूजकः।
अनुरक्तः प्रजाभिश्च प्रजाश्चाप्यनुरज्यते॥ १४॥

सानुक्रोशो जितक्रोधो ब्राह्मणप्रतिपूजकः।
दीनानुकम्पी धर्मज्ञो नित्यं प्रग्रहवान् शुचिः॥ १५॥

कुलोचितमतिः क्षात्रं स्वधर्मं बहु मन्यते।
मन्यते परया प्रीत्या महत् स्वर्गफलं ततः॥ १६॥

नाश्रेयसि रतो यश्च न विरुद्धकथारुचिः।
उत्तरोत्तरयुक्तीनां वक्ता वाचस्पतिर्यथा॥ १७॥

अरोगस्तरुणो वाग्मी वपुष्मान् देशकालवित्।
लोके पुरुषसारज्ञः साधुरेको विनिर्मितः॥ १८॥

स तु श्रेष्ठैर्गुणैर्युक्तः प्रजानां पार्थिवात्मजः।
बहिश्चर इव प्राणो बभूव गुणतः प्रियः॥ १९॥

सर्वविद्याव्रतस्त्रातो यथावत् साङ्गवेदवित्।
इष्वस्त्रे च पितुः श्रेष्ठो बभूव भरताग्रजः॥ २०॥

कल्याणाभिजनः साधुरदीनः सत्यवागृजुः।
वृद्धरभिविनीतश्च द्विजैर्घर्मार्थदर्शिभिः॥ २१॥

धर्मकामार्थतत्त्वज्ञः स्मृतिमान् प्रतिभानवान्।
लौकिके समयाचारे कृतकल्पो विशारदः॥ २२॥

निभृतः संवृताकारो गुप्तमन्त्रः सहायवान्।
अमोघक्रोधर्हर्षश्च त्यागसंयमकालवित्॥ २३॥

दृढभक्तिः स्थिरप्रज्ञो नासद्राही न दुर्वचः।
निस्तन्द्रीरप्रमत्तश्च स्वदोषपरदोषवित्॥ २४॥

शास्त्रज्ञश्च कृतज्ञश्च पुरुषान्तरकोविदः ।
यः प्रग्रहानुग्रहयोर्यथान्यायं विचक्षणः ॥ २५ ॥

सत्सञ्ज्ञहानुग्रहणे स्थानविनिग्रहस्य च ।
आयकर्मण्युपायज्ञः सन्दृष्टव्ययकर्मवित् ॥ २६ ॥

श्रेष्ठं चास्त्रसमूहेषु प्राप्तो व्यामिश्रकेषु च ।
अर्थधर्मौ च सञ्ज्ञ्य सुखतन्त्रो न चालसः ॥ २७ ॥

वैहारिकाणां शित्पानां विज्ञातार्थविभागवित् ।
आरोहे विनये चैव युक्तो वारणवाजिनाम् ॥ २८ ॥

धनुर्वेदविदां श्रेष्ठो लोकेऽतिरथसम्मतः ।
अभियाता प्रहर्ता च सेनानयविशारदः ॥ २९ ॥

अप्रधृष्यश्च सञ्ज्ञामे क्रुद्धैरपि सुरासुरैः ।
अनसूयो जितक्रोधो न दृप्तो न च मत्सरी ॥ ३० ॥

नावज्ञेयश्च भूतानां न च कालवशानुगः ।
एवं श्रेष्ठैर्गुणैर्युक्तः प्रजानां पार्थिवात्मजः ॥ ३१ ॥

सम्मतस्त्रिषु लोकेषु वसुधायाः क्षमागुणैः ।
बृच्छा बृहस्पतेस्तुल्यो वीर्ये चापि शचीपतेः ॥ ३२ ॥

तथा सर्वप्रजाकान्तैः प्रीतिसञ्जननैः पितुः ।
गुणैर्विरुद्धचे रामो दीप्तः सूर्य इवांशुमिः ॥ ३३ ॥

तमेवंवृत्तसम्पन्नमप्रधृष्यपराक्रमम् ।
लोकनाथोपमं नाथमकामयत मेदिनी ॥ ३४ ॥

एतैस्तु बहुभिर्युक्तं गुणैरनुपमैः सुतम् ।
दृष्ट्वा दशरथो राजा चक्रे चिन्तां परन्तपः ॥ ३५ ॥

अथ राज्ञो बभूवैव वृद्धस्य चिरजीविनः।
प्रीतिरेषा कथं रामो राजा स्यान्मयि जीवति ॥ ३६ ॥

एषा ह्यस्य परा प्रीतिर्हृदि सम्परिवर्तते।
कदा नाम सुतं द्रक्ष्याम्यभिषिक्तमहं प्रियम् ॥ ३७ ॥

वृद्धिकामो हि लोकस्य सर्वभूतानुकम्पकः।
मत्तः प्रियतरो लोके पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ ३८ ॥

यमशक्रसमो वीर्ये वृहस्पतिसमो मतौ।
महीधरसमो धृत्यां मत्तश्च गुणवत्तरः ॥ ३९ ॥

महीमहिमां कृत्त्वामधितिष्ठन्तमात्मजम्।
अनेन वयसा दृष्ट्वा यथा स्वर्गमवाप्न्याम् ॥ ४० ॥

इत्येवं विविधैस्तैरन्यपार्थिवदुर्लभैः।
शिष्टैरपरिमेयैश्च लोके लोकोत्तरैर्गुणैः ॥ ४१ ॥

तं समीक्ष्य तदा राजा युक्तं समुदितैर्गुणैः।
निश्चित्य सचिवैः सार्धं यौवराज्यममन्यत ॥ ४२ ॥

दिव्यन्तरिक्षे भूमौ च घोरमुत्पातजं भयम्।
सञ्चचक्षेऽथ मेधावी शरीरे चात्मनो जराम् ॥ ४३ ॥

पूर्णचन्द्राननस्याथ शोकापनुदमात्मनः।
लोके रामस्य बुबुधे सम्प्रियत्वं महात्मनः ॥ ४४ ॥

आत्मनश्च प्रजानां च श्रेयसे च प्रियेण च।
प्राप्ते काले स धर्मात्मा भक्त्या त्वरितवान् नृपः ॥ ४५ ॥

नानानगरवास्तव्यान् पृथग्जानपदानपि।
समानिनाय मेदिन्यां प्रधानान् पृथिवीपतिः ॥ ४६ ॥

तान् वेशमनानाभरणैर्यथार्हं प्रतिपूजितान्।
ददर्शालङ्कृतो राजा प्रजापतिरिव प्रजाः ॥ ४७ ॥

न तु केक्यराजानं जनकं वा नराधिपः।
त्वरया चानयामास पश्चात्तौ श्रोष्यतः प्रियम् ॥ ४८ ॥

अथोपविष्टे नृपतौ तस्मिन् परपुरादने।
ततः प्रविविशुः शेषा राजानो लोकसम्मताः ॥ ४९ ॥

अथ राजवितीर्णेषु विविधेष्वासनेषु च।
राजानमेवाभिमुखा निषेदुर्नियता नृपाः ॥ ५० ॥

स लब्धमानैर्विनयान्वितैनृपैः पुरालयैर्जानपदैश्च मानवैः।
उपोपविष्टैर्नृपतिर्वृतो बभौ सहस्रचक्षुर्भर्गवानिवामरैः ॥ ५१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामाभिषेकव्यवसायः नाम प्रथमः सर्गः ॥ २-१ ॥

॥ द्वितीयः सर्गः — परिषदनुमोदनम् ॥

ततः परिषदं सर्वामामन्त्र्य वसुधाधिपः।
हितमुद्धर्षणं चैवमुवाच प्रथितं वचः ॥ १ ॥

दुन्दुभिस्वरकल्पेन गम्भीरेणानुनादिना।
स्वरेण महता राजा जीमूत इव नादयन् ॥ २ ॥

राजलक्षणयुक्तेन कान्तेनानुपमेन च।
उवाच रसयुक्तेन स्वरेण नृपतिर्नृपान् ॥ ३ ॥

विदितं भवतामेतद् यथा मे राज्यमुत्तमम्।
पूर्वकैर्मम राजेन्द्रैः सुतवत् परिपालितम् ॥ ४ ॥

सोऽहमिक्षाकुभिः सर्वैर्नरन्द्रैः प्रतिपालितम्।
श्रेयसा योकुमिच्छामि सुखार्हमखिलं जगत्॥५॥

मयाप्याचरितं पूर्वैः पन्थानमनुगच्छता।
प्रजा नित्यमनिद्रेण यथाशक्तयभिरक्षिताः॥६॥
इदं शरीरं कृत्स्नस्य लोकस्य चरता हितम्।
पाण्डुरस्यातपत्रस्य च्छायायां जरितं मया॥७॥

प्राप्य वर्षसहस्राणि बहून्यायौषि जीवतः।
जीर्णस्यास्य शरीरस्य विश्रान्तिमभिरोचये॥८॥

राजप्रभावजुष्टां च दुर्वहामजितेन्द्रियैः।
परिश्रान्तोऽस्मि लोकस्य गुर्वी धर्मधुरं वहन्॥९॥

सोऽहं विश्रामिच्छामि पुत्रं कृत्वा प्रजाहिते।
सन्निकृष्टानिमान् सर्वाननुमान्य द्विर्जर्षभान्॥१०॥

अनुजातो हि मां सर्वैर्गुणैः श्रेष्ठो ममात्मजः।
पुरन्दरसमो वीर्ये रामः परपुञ्जयः॥११॥

तं चन्द्रमिव पुष्येण युक्तं धर्मभृतां वरम्।
यौवराज्ये नियोक्तास्मि प्रातः पुरुषपुञ्जवम्॥१२॥

अनुरूपः स वो नाथो लक्ष्मीवाँलक्ष्मणाग्रजः।
त्रैलोक्यमपि नाथेन येन स्यान्नाथवत्तरम्॥१३॥

अनेन श्रेयसा सद्यः संयोक्त्येऽहमिमां महीम्।
गतक्षेशो भविष्यामि सुते तस्मिन् निवेश्य वै॥१४॥

यदिदं मेऽनुरूपार्थं मया साधु सुमन्त्रितम्।
भवन्तो मेऽनुमन्यन्तां कथं वा करवाण्यहम्॥१५॥

यद्यप्येषा मम प्रीतिर्हितमन्यद् विचिन्त्यताम्।
अन्या मध्यस्थचिन्ता तु विमर्दभ्यधिकोदया ॥ १६ ॥

इति ब्रुवन्तं मुदिताः प्रत्यनन्दन् नृपा नृपम्।
वृष्टिमन्तं महामेघं नर्दन्त इव बर्हिणः ॥ १७ ॥

स्त्रिग्धोऽनुनादः सञ्ज्ञे ततो हर्षसमीरितः।
जनौघोद्धुष्टसन्नादो मेदिनीं कम्पयन्निव ॥ १८ ॥

तस्य धर्मार्थविदुषो भावमाज्ञाय सर्वशः।
ब्राह्मणा बलमुख्याश्च पौरजानपदैः सह ॥ १९ ॥

समेत्य ते मन्त्रयितुं समतागतबुद्धयः।
ऊचुश्च मनसा ज्ञात्वा वृद्धं दशरथं नृपम् ॥ २० ॥

अनेकवर्षसाहस्रो वृद्धस्त्वमसि पार्थिव।
स रामं युवराजानमभिषिञ्चस्व पार्थिवम् ॥ २१ ॥

इच्छामो हि महाबाहुं रघुवीरं महाबलम्।
गजेन महता यान्तं रामं छत्रावृताननम् ॥ २२ ॥

इति तद्वचनं श्रुत्वा राजा तेषां मनःप्रियम्।
अजानन्निव जिज्ञासुरिदं वचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥

श्रुत्वैतद् वचनं यन्मे राघवं पतिमिच्छथ।
राजानः संशयोऽयं मे तदिदं ब्रूत तत्त्वतः ॥ २४ ॥

कथं नु मयि धर्मेण पृथिवीमनुशासति।
भवन्तो द्रष्टुमिच्छन्ति युवराजं महाबलम् ॥ २५ ॥

ते तमूचुर्महात्मानः पौरजानपदैः सह।
बहवो नृप कल्याणगुणाः सन्ति सुतस्य ते ॥ २६ ॥

गुणान् गुणवतो देव देवकल्पस्य धीमतः।
प्रियानानन्दनान् कृत्स्नान् प्रवक्ष्यामोऽय तान्शृणु ॥ २७ ॥

दिव्यैर्गुणैः शक्रसमो रामः सत्यपराक्रमः।
इक्ष्वाकुभ्योऽपि सर्वेभ्यो ह्यतिरिक्तो विशाम्पते ॥ २८ ॥

रामः सत्पुरुषो लोके सत्यः सत्यपरायणः।
साक्षाद् रामाद् विनिर्वृत्तो धर्मश्चापि श्रिया सह ॥ २९ ॥

प्रजासुखत्वे चन्द्रस्य वसुधायाः क्षमागुणैः।
बुद्ध्या बृहस्पतेस्तुल्यो वीर्ये साक्षाच्छच्चीपते: ॥ ३० ॥

धर्मज्ञः सत्यसन्धश्च शीलवाननसूयकः।
क्षान्तः सान्त्वयिता श्लक्षणः कृतज्ञो विजितेन्द्रियः ॥ ३१ ॥

मृदुश्च रिथरचित्तश्च सदा भव्योऽनसूयकः।
प्रियवादी च भूतानां सत्यवादी च राघवः ॥ ३२ ॥

बहुश्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणानामुपासिता।
तेनास्येहातुला कीर्तिर्यशस्तेजश्च वर्धते ॥ ३३ ॥

देवासुरमनुष्याणां सर्वास्त्रेषु विशारदः।
सम्यग् विद्याव्रतस्तातो यथावत् साङ्खवेदवित् ॥ ३४ ॥

गान्धर्वं च भुवि श्रेष्ठो बभूव भरताग्रजः।
कल्याणाभिजनः साधुरदीनात्मा महामतिः ॥ ३५ ॥

द्विजैरभिविनीतश्च श्रेष्ठैर्धर्मार्थनैपुणैः।
यदा ब्रजति सङ्ग्रामं ग्रामार्थं नगरस्य वा ॥ ३६ ॥

गत्वा सौमित्रिसहितो नाविजित्य निर्वर्तते।
सङ्ग्रामात् पुनरागत्य कुञ्जरेण रथेन वा ॥ ३७ ॥

पौरान् स्वजनवन्नित्यं कुशलं परिपृच्छति।
पुत्रेष्वग्निषु दारेषु प्रेष्वशिष्यगणेषु च ॥ ३८ ॥

निखिलेनानुपूर्व्या च पिता पुत्रानिवौरसान्।
शुश्रूषन्ते च वः शिष्याः कच्चिद् वर्मसु दंशिताः ॥ ३९ ॥

इति वः पुरुषव्याघ्रः सदा रामोऽभिभाषते।
व्यसनेषु मनुष्याणां भृशं भवति दुःखितः ॥ ४० ॥

उत्सवेषु च सर्वेषु पितेव परितुष्टति।
सत्यवादी महेष्वासो वृद्धसेवी जितेन्द्रियः ॥ ४१ ॥

स्मितपूर्वाभिभाषी च धर्मं सर्वात्मनाश्रितः।
सम्यग्योक्ता श्रेयसां च न विगृह्यकथारुचिः ॥ ४२ ॥

उत्तरोत्तरयुक्तौ च वक्ता वाचस्पतिर्यथा।
सुभ्रूरायतताम्राक्षः साक्षाद् विष्णुरिव स्वयम् ॥ ४३ ॥

रामो लोकाभिरामोऽयं शौर्यवीर्यपराक्रमैः।
प्रजापालनसंयुक्तो न रागोपहतेन्द्रियः ॥ ४४ ॥

शक्तस्त्वैलोक्यमध्येष भोक्तुं किं नु महीमिमाम्।
नास्य क्रोधः प्रसादश्च निरर्थोऽस्ति कदाचन ॥ ४५ ॥

हन्त्येष नियमाद् वध्यानवध्येषु न कुप्यति।
युनत्तर्यर्थैः प्रहृष्टश्च तमसौ यत्र तुष्टति ॥ ४६ ॥

दान्तैः सर्वप्रजाकान्तैः प्रीतिसञ्जननैर्नृणाम्।
गुणौर्विरोचते रामो दीप्तः सूर्य इवांशुभिः ॥ ४७ ॥

तमेवङ्गुणसम्पन्नं रामं सत्यपराक्रमम्।
लोकपालोपमं नाथमकामयत मेदिनी ॥ ४८ ॥

वत्सः श्रेयसि जातस्ते दिष्ट्यासौ तव राघवः।
दिष्ट्या पुत्रगुणैर्युक्तो मारीच इव कश्यपः ॥ ४९ ॥

बलमारोग्यमायुश्च रामस्य विदितात्मनः।
देवासुरमनुष्येषु सगन्धर्वारंगेषु च ॥ ५० ॥

आशंसते जनः सर्वो राष्ट्रे पुरवरे तथा।
आभ्यन्तरश्च बाह्यश्च पौरजानपदो जनः ॥ ५१ ॥

स्त्रियो वृद्धास्तरुण्यश्च सायं प्रातः समाहिताः।
सर्वा देवान्नमस्यन्ति रामस्यार्थे मनस्त्विनः।
तेषां तद् याचितं देव त्वत्प्रसादात्समृद्धताम् ॥ ५२ ॥

राममिन्दीवरश्यामं सर्वशत्रुनिर्बहृणम्।
पश्यामो यौवराज्यस्थं तव राजोत्तमात्मजम् ॥ ५३ ॥

तं देवदेवोपममात्मजं ते सर्वस्य लोकस्य हिते निविष्टम्।
हिताय नः क्षिप्रमुदारजुषं मुदाभिषेकुं वरद त्वर्मर्हसि ॥ ५४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
परिषदनुमोदनम् नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २-२ ॥

॥ तृतीयः सर्गः — पुत्रानुशासनम् ॥

तेषामञ्जलिपद्मानि प्रगृहीतानि सर्वशः।
प्रतिगृह्याब्रवीद् राजा तेभ्यः प्रियहितं वचः ॥ १ ॥

अहोऽस्मि परमप्रीतः प्रभावश्चातुलो मम।
यन्मे ज्येष्ठं प्रियं पुत्रं यौवराज्यस्थमिच्छथ ॥ २ ॥

इति प्रत्यर्चितान् राजा ब्राह्मणानिदमब्रवीत्।
 वसिष्ठं वामदेवं च तेषामेवोपशृण्वताम्॥३॥

चैत्रः श्रीमानयं मासः पुण्यः पुष्पितकाननः।
 यौवराज्याय रामस्य सर्वमेवोपकल्प्यताम्॥४॥

राज्ञस्तूपरते वाक्ये जनघोषो महानभूत्।
 शनैस्तस्मिन् प्रशान्ते च जनघोषे जनाधिपः॥५॥

वसिष्ठं मुनिशार्दूलं राजा वचनमब्रवीत्।
 अभिषेकाय रामस्य यत् कर्म सपरिच्छदम्॥६॥

तद्य भगवन् सर्वमाज्ञापयितुमर्हसि।
 तच्छ्रुत्वा भूमिपालस्य वसिष्ठो मुनिसत्तमः॥७॥

आदिदेशाग्रतो राज्ञः स्थितान् युक्तान् कृताङ्गलीन्।
 सुवर्णादीनि रत्नानि बलीन् सर्वौषधीरपि॥८॥

शुक्लमाल्यानि लाजांश्च पृथक् च मधुसर्पिषी।
 अहतानि च वासांसि रथं सर्वायुधान्यपि॥९॥

चतुरङ्गबलं चैव गजं च शुभलक्षणम्।
 चामरव्यजने चोभे ध्वजं छत्रं च पाण्डुरम्॥१०॥

शतं च शातकुम्भानां कुम्भानामग्निवर्चसाम्।
 हिरण्यशृङ्गमृषभं समग्रं व्याघ्रचर्म च॥११॥

यच्चान्यत् किञ्चिदेष्टव्यं तत् सर्वमुपकल्प्यताम्।
 उपस्थापयत् प्रातरस्यगारे महीपतेः॥१२॥

अन्तःपुरस्य द्वाराणि सर्वस्य नगरस्य च।
 चन्दनस्त्रिभरच्यन्तां धूपैश्च ग्राणहारिभिः॥१३॥

प्रशस्तमन्नं गुणवद् दधिक्षीरोपसेचनम्।
द्विजानां शतसाहस्रं यत्पकाममलं भवेत्॥ १४॥

सत्कृत्य द्विजमुख्यानां श्वः प्रभाते प्रदीयताम्।
घृतं दधि च लाजाश्च दक्षिणाश्चापि पुष्कलाः॥ १५॥

सूर्येऽभ्युदितमात्रे श्वो भविता स्वस्तिवाचनम्।
ब्राह्मणाश्च निमच्यन्तां कल्प्यन्तामासनानि च॥ १६॥

आबध्यन्तां पताकाश्च राजमार्गश्च सिन्यताम्।
सर्वे च तालापचरा गणिकाश्च स्वलङ्घताः॥ १७॥

कक्षां द्वितीयामासाद्य तिष्ठन्तु नृपवेशमनः।
देवायतनचैत्येषु सान्नभक्ष्याः सदक्षिणाः॥ १८॥

उपस्थापयितव्याः स्युर्माल्ययोग्याः पृथक्पृथक्।
दीर्घासिबद्धगोधाश्च सन्नद्धा मृष्टवाससः॥ १९॥

महाराजाङ्गनं शूराः प्रविशन्तु महोदयम्।
एवं व्यादिश्य विप्रौ तु क्रियास्तत्र विनिष्ठितौ॥ २०॥

चक्रतुश्चैव यच्छेषं पार्थिवाय निवेद्य च।
कृतमित्येव चाब्रूतामभिगम्य जगत्पतिम्॥ २१॥

यथोक्तवचनं प्रीतौ हर्षयुक्तौ द्विजोक्तमौ।
ततः सुमन्त्रं द्युतिमान् राजा वचनमब्रवीत्॥ २२॥

रामः कृतात्मा भवता शीघ्रमानीयतामिति।
स तथोति प्रतिज्ञाय सुमन्त्रो राजशासनात्॥ २३॥

रामं तत्रानयाश्चके रथेन रथिनां वरम्।
अथ तत्र सहासीनास्तदा दशरथं नृपम्॥ २४॥

प्राच्योदीच्या प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च भूमिपाः।
मुच्छाश्चार्याश्च ये चान्ये वनशैलान्तवासिनः॥२५॥

उपासाञ्चक्रिरे सर्वे तं देवा वासवं यथा।
तेषां मध्ये स राजर्षिर्मरुतामिव वासवः॥२६॥

प्रासादस्थो दशरथो ददर्शायान्तमात्मजम्।
गन्धर्वराजप्रतिमं लोके विरव्यातपौरुषम्॥२७॥

दीर्घबाहुं महासत्त्वं मत्तमातङ्गगामिनम्।
चन्द्रकान्ताननं राममतीव प्रियदर्शनम्॥२८॥

रूपौदार्यगुणैः पुंसां दृष्टिचित्तापहारिणम्।
घर्माभितसाः पर्जन्यं ह्लादयन्तमिव प्रजाः॥२९॥

न ततर्प समायान्तं पश्यमानो नराधिपः।
अवतार्य सुमन्त्रस्तु राघवं स्यन्दनोत्तमात्॥३०॥

पितुः समीपं गच्छन्तं प्राञ्जलिः पृष्ठतोऽन्वगात्।
स तं कैलासशङ्खाभं प्रासादं रघुनन्दनः॥३१॥

आरुरोह नृपं द्रष्टुं सहसा तेन राघवः।
स प्राञ्जलिरभिप्रेत्य प्रणतः पितुरन्तिके॥३२॥

नाम स्वं श्रावयन् रामो ववन्दे चरणौ पितुः।
तं दृष्ट्वा प्रणतं पार्श्वे कृताञ्जलिपुटं नृपः॥३३॥

गृह्णाञ्जलौ समाकृष्य सस्वजे प्रियमात्मजम्।
तस्मै चाभ्युद्यतं सम्यञ्चणिकाञ्चनभूषितम्॥३४॥

दिदेशा राजा रुचिरं रामाय परमासनम्।
तथाऽसनवरं प्राप्य व्यदीपयत राघवः॥३५॥

स्वयैव प्रभया मेरुमुदये विमलो रविः।
तेन विश्राजिता तत्र सा सभापि व्यरोचत ॥ ३६ ॥

विमलग्रहनक्षत्रा शारदी द्यौरिवेन्दुना।
तं पश्यमानो नृपतिस्तुतोष प्रियमात्मजम् ॥ ३७ ॥

अलङ्कृतमिवात्मानमादर्शतलसंस्थितम्।
स तं सुस्थितमाभाष्य पुत्रं पुत्रवतां वरः ॥ ३८ ॥

उवाचेदं वचो राजा देवेन्द्रमिव कश्यपः।
ज्येष्ठायामसि मे पत्व्यां सदृश्यां सदृशाः सुतः ॥ ३९ ॥

उत्पन्नस्त्वं गुणज्येष्ठो मम रामात्मजः प्रियः।
त्वया यतः प्रजाश्वेमाः स्वगुणैरनुरञ्जिताः ॥ ४० ॥

तस्मात् त्वं पुष्ययोगेन यौवराज्यमवाप्नुहि।
कामतस्त्वं प्रकृत्यैव निर्णीतो गुणवानिति ॥ ४१ ॥

गुणवत्यपि तु स्नेहात् पुत्र वक्ष्यामि ते हितम्।
भूयो विनयमास्थाय भव नित्यं जितेन्द्रियः ॥ ४२ ॥

कामक्रोधसमुत्थानि त्यजस्व व्यसनानि च।
परोक्षया वर्तमानो वृत्त्या प्रत्यक्षया तथा ॥ ४३ ॥

अमात्यप्रभृतीः सर्वाः प्रजाश्वैवानुरञ्जय।
कोषागारायुधागारैः कृत्वा सन्निचयान् बहून् ॥ ४४ ॥

इष्टानुरक्तप्रकृतिर्यः पालयति मेदिनीम्।
तस्य नन्दन्ति मित्राणि लब्ध्वामृतमिवामराः ॥ ४५ ॥

तस्मात् पुत्र त्वमात्मानं नियम्यैवं समाचर।
तच्छ्रुत्वा सुहृदस्तस्य रामस्य प्रियकारिणः ॥ ४६ ॥

त्वरिताः शीघ्रमागत्य कौसल्यायै न्यवेदयन्।
सा हिरण्यं च गाश्वैव रत्नानि विविधानि च ॥ ४७ ॥

व्यादिदेशा प्रियाख्येभ्यः कौसल्या प्रमदोत्तमा।
अथाभिवाद्य राजानं रथमारुद्ध राघवः।
ययौ स्वं द्युतिमद् वेशम जनौधैः प्रतिपूजितः ॥ ४८ ॥

ते चापि पौरा नृपतेर्वचस्तच्छ्रुत्वा तदा लाभमिवेष्टमाशु।
नरेन्द्रमामन्त्र्य गृहाणि गत्वा देवान् समानर्चुरभिप्रहृष्टाः ॥ ४९ ॥
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पुत्रानुशासनम् नाम तृतीयः सर्गः ॥ २-३ ॥

॥ चतुर्थः सर्गः — मात्राशीः परिग्रहः ॥

गतेष्वथ नृपो भूयः पौरेषु सह मन्त्रिभिः।
मन्त्रयित्वा ततश्चक्रे निश्चयज्ञः स निश्चयम् ॥ १ ॥

श्व एव पुष्यो भविता श्वोऽभिषेच्यस्तु मे सुतः।
रामो राजीवपत्राक्षो युवराज इति प्रभुः ॥ २ ॥

अथान्तर्गृहमाविश्य राजा दशरथस्तदा।
सूतमामन्त्रयामास रामं पुनरिहानय ॥ ३ ॥

प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं सूतः पुनरुपाययौ।
रामस्य भवनं शीघ्रं राममानयितुं पुनः ॥ ४ ॥

द्वाः स्थैरावेदितं तस्य रामायागमनं पुनः।
श्रुत्वैव चापि रामस्तं प्राप्तं शङ्कान्वितोऽभवत् ॥ ५ ॥

प्रवेश्य चैनं त्वरितो रामो वचनमब्रवीत्।
 यदागमनकृत्यं ते भूयस्तद्बृह्यशेषतः ॥ ६ ॥

तमुवाच ततः सूतो राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति।
 श्रुत्वा प्रमाणं तत्र त्वं गमनायेतराय वा ॥ ७ ॥

इति सूतवचः श्रुत्वा रामोऽपि त्वरयान्वितः।
 प्रययौ राजभवनं पुनर्दृष्टुं नरेश्वरम् ॥ ८ ॥

तं श्रुत्वा समनुप्राप्तं रामं दशरथो नृपः।
 प्रवेश्यामास गृहं विवक्षुः प्रियमुत्तमम् ॥ ९ ॥

प्रविशन्नेव च श्रीमान् राघवो भवनं पितुः।
 ददर्श पितरं दूरात् प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥ १० ॥

प्रणमन्तं तमुत्थाप्य सम्परिष्वज्य भूमिपः।
 प्रदिश्य चासनं चास्मै रामं च पुनरब्रवीत् ॥ ११ ॥

राम वृद्धोऽस्मि दीर्घायुभुक्ता भोगा यथेप्सिताः।
 अन्नवद्धिः क्रतुशर्तैर्यथेष्ट भूरिदक्षिणैः ॥ १२ ॥

जातमिष्टमपत्यं मे त्वमद्यानुपमं भुवि।
 दत्तमिष्टमधीतं च मया पुरुषसत्तम ॥ १३ ॥

अनुभूतानि चेष्टानि मया वीर सुखान्यपि।
 देवर्षिपितृविप्राणामनृणोऽस्मि तथाऽऽत्मनः ॥ १४ ॥

न किञ्चिन्मम कर्तव्यं तवान्यत्राभिषेचनात्।
 अतो यत्त्वामहं ब्रूयां तन्मे त्वं कर्तुमर्हसि ॥ १५ ॥

अद्य प्रकृतयः सर्वास्त्वामिच्छन्ति नराधिपम्।
 अतस्त्वां युवराजानमभिषेक्ष्यामि पुत्रक ॥ १६ ॥

अपि चाद्याशुभान् राम स्वप्नान् पश्यामि राघव।
सनिर्धाता दिवोल्काश्च पतन्ति हि महास्वनाः ॥ १७ ॥

अवष्टब्धं च मे राम नक्षत्रं दारुणग्रहैः।
आवेदयन्ति दैवज्ञाः सूर्याङ्गारकराहुभिः ॥ १८ ॥

प्रायेण च निमित्तानामीद्वशानां समुद्धवे।
राजा हि मृत्युमाप्नोति घोरां चापदमृच्छति ॥ १९ ॥

तद् यावदेव मे चेतो न विमुद्धति राघव।
तावदेवाभिषिञ्चस्व चला हि प्राणिनां मतिः ॥ २० ॥

अद्य चन्द्रोऽभ्युपगमत् पुष्यात् पूर्वं पुनर्वसुम्।
श्वः पुष्ययोगं नियतं वक्ष्यन्ते दैवचिन्तकाः ॥ २१ ॥

तत्र पुष्येऽभिषिञ्चस्व मनस्त्वरयतीव माम्।
श्वस्त्वाहमभिषेक्ष्यामि यौवराज्ये परन्तप ॥ २२ ॥

तस्मात् त्वयाद्यप्रभृति निशेयं नियतात्मना।
सह वध्वोपवस्तव्या दर्भप्रस्तरशायिना ॥ २३ ॥

सुहृदश्चाप्रमत्तास्त्वां रक्षन्त्वद्य समन्ततः।
भवन्ति बहुविद्वानि कार्याण्येवंविद्यानि हि ॥ २४ ॥

विप्रोषितश्च भरतो यावदेव पुरादितः।
तावदेवाभिषेकस्ते प्राप्तकालो मतो मम ॥ २५ ॥

कामं खलु सतां वृत्ते भ्राता ते भरतः स्थितः।
ज्येष्ठानुवर्तीं धर्मात्मा सानुक्रोशो जितेन्द्रियः ॥ २६ ॥

किं नु चित्तं मनुष्याणामनित्यमिति मे मतम्।
सतां च धर्मनित्यानां कृतशोभि च राघव ॥ २७ ॥

इत्युक्तः सोऽभ्यनुज्ञातः श्वोभाविन्यभिषेचने।
ब्रजेति रामः पितरमभिवाद्याभ्ययाद् गृहम्॥ २८॥

प्रविश्य चात्मनो वेशम राज्ञाऽदिष्टेऽभिषेचने।
तत्क्षणादेव निष्क्रम्य मातुरन्तःपुरं ययौ॥ २९॥

तत्र तां प्रवणामेव मातरं क्षौमवासिनीम्।
वाग्यतां देवतागारे ददर्शायाचतीं श्रियम्॥ ३०॥

प्रागेव चागता तत्र सुमित्रा लक्ष्मणस्तथा।
सीता चानयिता श्रुत्वा प्रियं रामाभिषेचनम्॥ ३१॥

तस्मिन् कालेऽपि कौसल्या तस्थावामीलितेक्षणा।
सुमित्रयान्वास्यमाना सीतया लक्ष्मणेन च॥ ३२॥

श्रुत्वा पुष्ये च पुत्रस्य यौवराज्येऽभिषेचनम्।
प्राणायामेन पुरुषं ध्यायमाना जनार्दनम्॥ ३३॥

तथा सनियमामेव सोऽभिगम्याभिवाद्य च।
उवाच वचनं रामो हर्षयंस्तामिदं वरम्॥ ३४॥

अम्ब पित्रा नियुक्तोऽस्मि प्रजापालनकर्मणि।
भविता श्वोऽभिषेको मे यथा मे शासनं पितुः॥ ३५॥

सीतयाप्युपवस्तव्या रजनीयं मया सह।
एवमुक्तमुपाध्यायैः स हि मामुक्तवान् पिता॥ ३६॥

यानि यान्यत्र योग्यानि श्वोभाविन्यभिषेचने।
तानि मे मङ्गलान्यद्य वैदेह्याश्वैव कारय॥ ३७॥

एतच्छ्रुत्वा तु कौसल्या चिरकालाभिकाङ्क्षितम्।
हर्षवाष्पाकुलं वाक्यमिदं राममभाषत॥ ३८॥

वत्स राम चिरं जीव हतास्ते परिपन्थिनः ।
ज्ञातीन् मे त्वं श्रिया युक्तः सुमित्रायाश्च नन्दय ॥ ३९ ॥

कल्याणे बत नक्षत्रे मया जातोऽसि पुत्रक ।
येन त्वया दशरथो गुणैराराधितः पिता ॥ ४० ॥

अमोघं बत मे क्षान्तं पुरुषे पुष्करेक्षणे ।
येयमिक्ष्वाकुराजश्रीः पुत्र त्वां संश्रयिष्यति ॥ ४१ ॥

इत्येवमुक्तो मात्रा तु रामो भ्रातरमब्रवीत् ।
प्राञ्छलिं प्रह्लादीनमभिवीक्ष्य स्मयन्निव ॥ ४२ ॥

लक्ष्मणेमां मया सार्धं प्रशाधि त्वं वसुन्धराम् ।
द्वितीयं मे ऽन्तरात्मानं त्वामियं श्रीरूपस्थिता ॥ ४३ ॥

सौमित्रे भुद्धं भोगांस्त्वमिष्टान् राज्यफलानिच ।
जीवितं चापि राज्यं च त्वदर्थमभिकामये ॥ ४४ ॥

इत्युक्तवा लक्ष्मणं रामो मातरावभिवाद्य च ।
अन्यनुज्ञाप्य सीतां च ययौ स्वं च निवेशनम् ॥ ४५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
मात्राश्रीः परिग्रहः नाम चतुर्थः सर्गः ॥ २-४ ॥

॥ पञ्चमः सर्गः — ब्रतचर्याविधानम् ॥

सन्दिश्य रामं नृपतिः श्वोभाविन्यभिषेचने ।
पुरोहितं समाहूय वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

गच्छोपवासं काकुत्स्थं कारयाद्य तपोधन ।
श्रेयसे राज्यलाभाय वध्वा सह यतग्रत ॥ २ ॥

तथेति च स राजानमुत्तवा वेदविदां वरः।
स्वयं वसिष्ठो भगवान् ययौ रामनिवेशनम्॥३॥

उपवासयितुं वीरं मन्त्रविन्मन्त्रकोविदम्।
ब्राह्मं रथवरं युक्तमास्थाय सुधृतव्रतः॥४॥

स रामभवनं प्राप्य पाण्डुरात्रघनप्रभम्।
तिस्रः कक्ष्या रथेनैव विवेश मुनिसत्तमः॥५॥

तमागतमृषिं रामस्त्वरन्निव ससम्भ्रमम्।
मानयिष्यन् स मानार्हं निश्चक्राम निवेशनात्॥६॥

अभ्येत्य त्वरमाणोऽथ रथाभ्याशं मनीषिणः।
ततोऽवतारयामास परिगृह्य रथात् स्वयम्॥७॥

स चैनं प्रश्रितं दृष्ट्वा सम्भाष्याभिप्रसाद्य च।
प्रियार्हं हर्षयन् राममित्युवाच पुरोहितः॥८॥

प्रसन्नस्ते पिता राम यत्त्वं राज्यमवाप्यसि।
उपवासं भवानद्य करोतु सह सीतया॥९॥

प्रातस्त्वामभिषेक्ता हि यौवराज्ये नराधिपः।
पिता दशरथः प्रीत्या ययातिं नहुषो यथा॥१०॥

इत्युत्तवा स तदा राममुपवासं यतव्रतः।
मन्त्रवत् कारयामास वैदेह्या सहितं शुचिः॥११॥

ततो यथावद् रामेण स राज्ञो गुरुर्चितः।
अभ्यनुज्ञाप्य काकुत्स्थं ययौ रामनिवेशनात्॥१२॥

सुहृद्दिस्तत्र रामोऽपि सहासीनः प्रियंवदैः।
सभाजितो विवेशाथ ताननुज्ञाप्य सर्वशः॥१३॥

हृष्टनारीनरयुतं रामवेशम् तदा बभौ।
यथा मत्तद्विजगणं प्रफुल्लनलिनं सरः ॥ १४ ॥

स राजभवनप्रख्यात् तस्माद् रामनिवेशनात्।
निर्गत्य ददृशो मार्गं वसिष्ठो जनसंवृतम् ॥ १५ ॥

वृन्दवृन्दैरयोध्यायां राजमार्गः समन्ततः।
बभूवुरभिसम्बाधाः कुतूहलजनैर्वृताः ॥ १६ ॥

जनवृन्दोर्मिसञ्चर्षहर्षस्वनवृतस्तदा ।
बभूव राजमार्गस्य सागरस्येव निःस्वनः ॥ १७ ॥

सिक्तसम्पृष्ठरथ्या हि तथा च वनमालिनी।
आसीदयोध्या तदहः समुच्छितगृहध्वजा ॥ १८ ॥

तदा ह्ययोध्यानिलयः सखीबालाकुलो जनः।
रामाभिषेकमाकाङ्क्षन्नाकाङ्क्षन्नुदयं रवेः ॥ १९ ॥

प्रजालङ्कारभूतं च जनस्यानन्दवर्धनम्।
उत्सुकोऽभूजनो द्रष्टुं तमयोध्यामहोत्सवम् ॥ २० ॥

एवं तज्जनसम्बाधं राजमार्गं पुरोहितः।
व्यूहन्निव जनौघं तं शनै राजकुलं ययौ ॥ २१ ॥

सिताभ्रशिखरप्रख्यं प्रासादमधिरुद्य च।
समीयाय नरेन्द्रेण शक्रेणेव बृहस्पतिः ॥ २२ ॥

तमागतमभिप्रेक्ष्य हित्वा राजासनं नृपः।
पप्रच्छ स्वमतं तस्मै कृतमित्यभिवेदयत् ॥ २३ ॥

तेन चैव तदा तुल्यं सहासीनाः सभासदः।
आसनेभ्यः समुत्तस्थुः पूजयन्तः पुरोहितम् ॥ २४ ॥

गुरुणा त्वभ्यनुज्ञातो मनुजौघं विसृज्य तम्।
विवेशान्तःपुरं राजा सिंहो गिरिगुहामिव ॥ २५ ॥

तदग्न्यवेषप्रमदाजनाकुलं महेन्द्रवेशमप्रतिमं निवेशनम्।
व्यदीपयंश्चारु विवेश पार्थिवः शशीव तारागणसङ्कुलं नभः ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
ब्रतचर्याविधानम् नाम पञ्चमः सर्गः ॥ २-५ ॥

॥ षष्ठः सर्गः — पौरोत्सेकः ॥

गते पुरोहिते रामः स्नातो नियतमानसः।
सह पत्न्या विशालाक्ष्या नारायणमुपागमत् ॥ १ ॥

प्रगृह्य शिरसा पात्रीं हविषो विधिवत् ततः।
महते दैवतायाज्यं जुहाव ज्वलितानले ॥ २ ॥

शेषं च हविषस्तस्य प्राश्याशास्यात्मनः प्रियम्।
ध्यायन्नारायणं देवं स्वास्तीर्णे कुशसंस्तरे ॥ ३ ॥

वाग्यतः सह वैदेह्या भूत्वा नियतमानसः।
श्रीमत्यायतने विष्णोः शिश्ये नरवरात्मजः ॥ ४ ॥

एकयामावशिष्टायां रात्र्यां प्रतिविबुद्ध्य सः।
अलङ्कारविधिं सम्यक् कारयामास वेशमनः ॥ ५ ॥

तत्र शृण्वन् सुखा वाचः सूतमागधवन्दिनाम्।
पूर्वी सन्ध्यामुपासीनो जजाप सुसमाहितः ॥ ६ ॥

तुष्टाव प्रणतश्वैव शिरसा मधुसूदनम्।
विमलक्ष्मौमसंवीतो वाचयामास स द्विजान् ॥ ७ ॥

तेषां पुण्याहघोषोऽथ गम्भीरमधुरस्तथा ।

अयोध्यां पूर्यामास तूर्यघोषानुनादितः ॥ ८ ॥

कृतोपवासं तु तदा वैदेह्या सह राघवम् ।

अयोध्यानिलयः श्रुत्वा सर्वः प्रमुदितो जनः ॥ ९ ॥

ततः पौरजनः सर्वः श्रुत्वा रामाभिषेचनम् ।

प्रभातां रजनीं दृष्ट्वा चक्रे शोभयितुं पुरीम् ॥ १० ॥

सिताभ्रशिखराभेषु देवतायतनेषु च ।

चतुष्पथेषु रथ्यासु चैत्येष्वद्वालकेषु च ॥ ११ ॥

नानापण्यसमृद्धेषु वणिजामापणेषु च ।

कुटुम्बिनां समृद्धेषु श्रीमत्सु भवनेषु च ॥ १२ ॥

सभासु चैव सर्वासु वृक्षेष्वालक्षितेषु च ।

ध्वजाः समुच्छिताः साधु पताकाश्चाभवंस्तथा ॥ १३ ॥

नटनर्तकसञ्ज्ञानां गायकानां च गायताम् ।

मनःकर्णसुखा वाचः शुश्राव जनता ततः ॥ १४ ॥

रामाभिषेकयुक्ताश्च कथाश्चकुर्मिथो जनाः ।

रामाभिषेके सम्प्राप्ते चत्वरेषु गृहेषु च ॥ १५ ॥

बाला अपि क्रीडमाना गृहद्वारेषु सञ्ज्ञशः ।

रामाभिषवसंयुक्ताश्चकुरेव कथा मिथः ॥ १६ ॥

कृतपुष्पोपहारश्च धूपगन्धाधिवासितः ।

राजमार्गः कृतः श्रीमान् पौरै रामाभिषेचने ॥ १७ ॥

प्रकाशकरणार्थं च निशागमनशङ्क्या ।

दीपवृक्षांस्तथा चक्रुनुरथ्यासु सर्वशः ॥ १८ ॥

अलङ्कारं पुरस्यैवं कृत्वा तत् पुरवासिनः।
आकाङ्क्षमाणा रामस्य यौवराज्याभिषेचनम्॥ १९॥

समेत्य सङ्खशः सर्वे चत्वरेषु सभासु च।
कथयन्तो मिथस्तत्र प्रशशांसुर्जनाधिपम्॥ २०॥

अहो महात्मा राजायमिक्ष्वाकुकुलनन्दनः।
ज्ञात्वा वृद्धं स्वमात्मानं रामं राज्येऽभिषेक्ष्यति॥ २१॥

सर्वे ह्यनुगृहीताः स्म यन्नो रामो महीपतिः।
चिराय भविता गोप्ता दृष्टलोकपरावरः॥ २२॥

अनुद्घतमना विद्वान् धर्मात्मा भ्रातृवत्सलः।
यथा च भ्रातृषु स्त्रिग्धस्तथास्मास्वपि राघवः॥ २३॥

चिरं जीवतु धर्मात्मा राजा दशरथोऽनघः।
यत्प्रसादेनाभिषिक्तं रामं द्रक्ष्यामहे वयम्॥ २४॥

एवंविधं कथयतां पौराणां शुश्रुवुः परे।
दिग्भ्यो विश्रुतवृत्तान्ताः प्राप्ता जानपदा जनाः॥ २५॥

ते तु दिग्भ्यः पुरीं प्राप्ता द्रष्टुं रामाभिषेचनम्।
रामस्य पूर्यामासुः पुरीं जानपदा जनाः॥ २६॥

जनौधैस्तौर्विसर्पद्भिः शुश्रुवे तत्र निःस्वनः।
र्वसूटीर्णवेगस्य सागरस्येव निःस्वनः॥ २७॥

ततस्तदिन्द्रक्षयसन्निभं पुरं दिद्धुभिर्जानपदैरुपाहितैः।
समन्ततः सस्वनमाकुलं बभौ समुद्रयादोभिरिवार्णवोदकम्॥ २८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पौरोत्सेकः नाम षष्ठः सर्गः ॥ २-६॥

॥ सप्तमः सर्गः — मन्थरापरिदेवनम् ॥

ज्ञातिदासी यतो जाता कैकेया तु सहोषिता ।
 प्रासादं चन्द्रसङ्काशमारुरोह यद्यच्छया ॥ १ ॥

सिक्तराजपथां कृत्स्नां प्रकीर्णकमलोत्पलाम् ।
 अयोध्यां मन्थरा तस्मात् प्रासादादन्ववैक्षत ॥ २ ॥

पताकाभिर्वराहाभिर्ध्वजैश्च समलङ्घताम् ।
 सिक्तां चन्दनतोयैश्च शिरःस्नातजनैयुताम् ॥ ३ ॥

माल्यमोदकहस्तैश्च द्विजेन्द्रैरभिनादिताम् ।
 शुक्लदेवगृहद्वारां सर्ववादित्रनादिताम् ॥ ४ ॥

सम्प्रहृष्टजनाकीर्णं ब्रह्मघोषनिनादिताम् ।
 प्रहृष्टवरहस्त्यश्वां सम्प्रणार्दितगोवृषाम् ॥ ५ ॥

हृष्टप्रमुदितैः पौरैरुच्छितध्वजमालिनीम् ।
 अयोध्यां मन्थरा दृष्ट्वा परं विस्मयमागता ॥ ६ ॥

सा हर्षोत्कुल्लनयनां पाण्डुरक्षौमवासिनीम् ।
 अविदूरे स्थितां दृष्ट्वा धात्रीं प्रच्छ मन्थरा ॥ ७ ॥

उत्तमेनाभिसंयुक्ता हर्षणार्थपरा सती ।
 राममाता धनं किं नु जनेभ्यः सम्प्रयच्छति ॥ ८ ॥

अतिमात्रं प्रहर्षः किं जनस्यास्य च शंस मे ।
 कारयिष्यति किं वापि सम्प्रहृष्टो महीपतिः ॥ ९ ॥

विदीर्यमाणा हर्षेण धात्री तु परया मुदा ।
 आच्चक्षेऽथ कुञ्जायै भूयसीं राघवे श्रियम् ॥ १० ॥

श्वः पुष्येण जितक्रोधं यौवराज्येन चानघम्।
 राजा दशरथो राममभिषेक्ता हि राघवम्॥ ११॥
 धात्र्यास्तु वचनं श्रुत्वा कुञ्जा क्षिप्रमर्षितः।
 कैलासशिखराकारात् प्रासादादवरोहत्॥ १२॥
 सा दद्यमाना क्रोधेन मन्थरा पापदर्शिनी।
 शयानामेव कैकेयीमिदं वचनमब्रवीत्॥ १३॥
 उत्तिष्ठ मूढे किं शोषे भयं त्वामभिवर्तते।
 उपपुत्तमघोघेन नात्मानमवबुध्यसे॥ १४॥
 अनिष्टे सुभगाकारे सौभाग्येन विकृत्थसे।
 चलं हि तव सौभाग्यं नद्याः स्रोत इवोष्णगे॥ १५॥
 एवमुक्ता तु कैकेयी रुष्ट्या परुषं वचः।
 कुञ्जया पापदर्शिन्या विषादमगमत् परम्॥ १६॥
 कैकेयी त्वब्रवीत् कुञ्जां कच्चित् क्षेमं न मन्थरे।
 विषण्णवदनां हि त्वां लक्ष्ये भृशदुःखिताम्॥ १७॥
 मन्थरा तु वचः श्रुत्वा कैकेय्या मधुराक्षरम्।
 उवाच क्रोधसंयुक्ता वाक्यं वाक्यविशारदा॥ १८॥
 सा विषण्णतरा भूत्वा कुञ्जा तस्यां हितैषिणी।
 विषादयन्ती प्रोवाच भेदयन्ती च राघवम्॥ १९॥
 अक्षयं सुमहद् देवि प्रवृत्तं त्वद्विनाशनम्।
 रामं दशरथो राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति॥ २०॥
 सास्म्यगाधे भये ममा दुःखशोकसमन्विता।
 दद्यमानानलेनेव त्वद्वितार्थमिहागता॥ २१॥

तव दुःखेन कैकेयि मम दुःखं महद् भवेत्।
त्वद्वृद्धौ मम वृद्धिश्च भवेदिह न संशयः ॥ २२ ॥

नराधिपकुले जाता महिषी त्वं महीपतेः।
उग्रत्वं राजधर्माणां कथं देवि न बुध्यसे ॥ २३ ॥

धर्मवादी शठो भर्ता श्लक्षणवादी च दारुणः।
शुद्धभावेन जानीषे तेनैवमतिसन्धिता ॥ २४ ॥

उपस्थितः प्रयुज्ञानस्त्वयि सान्त्वमनर्थकम्।
अर्थैनैवाद्य ते भर्ता कौसल्यां योजयिष्यति ॥ २५ ॥

अपवाह्य तु दुष्टात्मा भरतं तव बन्धुषु।
काल्ये स्थापयिता रामं राज्ये निहतकण्टके ॥ २६ ॥

शत्रुः पतिप्रवादेन मात्रेव हितकाम्यया।
आशीविषसर्प इवाङ्गेन बाले परिधृतस्त्वया ॥ २७ ॥

यथा हि कुर्याच्छत्रुवां सर्पो वा प्रत्युपेक्षितः।
राज्ञा दशरथेनाद्य सपुत्रा त्वं तथा कृता ॥ २८ ॥

पापेनानृतसान्त्वेन बाले नित्यं सुखोचिता।
रामं स्थापयता राज्ये सानुबन्धा हता ह्यसि ॥ २९ ॥

सा प्राप्तकालं कैकेयि क्षिप्रं कुरु हितं तव।
त्रायस्व पुत्रमात्मानं मां च विस्मयदर्शने ॥ ३० ॥

मन्थराया वचः श्रुत्वा शयनात् सा शुभानना।
उत्तस्थौ हर्षसम्पूर्णा चन्द्रलेखेव शारदी ॥ ३१ ॥

अतीव सा तु सन्तुष्टा कैकेयी विस्मयान्विता।
दिव्यमाभरणं तस्यै कुञ्जायै प्रददौ शुभम् ॥ ३२ ॥

दत्त्वा त्वाभरणं तस्यै कुञ्जायै प्रमदोत्तमा।
कैकेयी मन्थरां हृष्टा पुनरेवाब्रवीदिदम्॥३३॥

इदं तु मन्थरे मह्यमाख्यातं परमं प्रियम्।
एतन्मे प्रियमाख्यातं किं वा भूयः करोमि ते॥३४॥

रामे वा भरते वाहं विशेषं नोपलक्षये।
तस्मात् तुष्टास्मि यद् राजा रामं राज्येऽभिषेक्ष्यति॥३५॥

न मे परं किञ्चिदितो वरं पुनः प्रियं प्रियार्हं सुवचं वचोऽमृतम्।
तथा ह्यवोचस्त्वमतः प्रियोत्तरं वरं परं ते प्रददामि तं वृणु॥३६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
मन्थरापरिदेवनम् नाम सप्तमः सर्गः ॥ २-७॥

॥ अष्टमः सर्गः — मन्थरोपजापः ॥

मन्थरा त्वभ्यसूख्यैनामुत्सृज्याभरणं हि तत्।
उवाचेदं ततो वाक्यं कोपदुःखसमन्विता॥१॥

हर्षं किर्मर्थमस्थाने कृतवत्यसि बालिशो।
शोकसागरमध्यरथं नात्मानमवबुध्यसे॥२॥

मनसा प्रसहामि त्वां देवि दुःखार्दिता सती।
यच्छोचितव्ये हृष्टासि प्राप्य त्वं व्यसनं महत्॥३॥

शोचामि दुर्मतित्वं ते का हि प्राज्ञा प्रहर्षयेत्।
अरेः सपलीपुत्रस्य वृद्धिं मृत्योरिवागताम्॥४॥

भरतादेव रामस्य राज्यसाधारणाद् भयम्।
तद् विचिन्त्य विषण्णास्मि भयं भीताद्विं जायते॥५॥

लक्ष्मणो हि महाबाहू रामं सर्वात्मना गतः।
 शत्रुघ्नश्चापि भरतं काकुत्स्थं लक्ष्मणो यथा ॥ ६ ॥
 प्रत्यासन्नक्रमेणापि भरतस्यैव भामिनि।
 राज्यक्रमो विसृष्टस्तु तयोस्तावद्यवीयसोः ॥ ७ ॥
 विदुषः क्षत्रचारित्रे प्राज्ञस्य प्राप्तकारिणः।
 भयात् प्रवेपे रामस्य चिन्तयन्ती तवात्मजम् ॥ ८ ॥
 सुभगा किल कौसल्या यस्याः पुत्रोऽभिषेक्ष्यते।
 यौवराज्येन महता श्वः पुष्येण द्विजोत्तमैः ॥ ९ ॥
 प्राप्तां वसुमतीं प्रीतिं प्रतीतां हतविद्विषम्।
 उपस्थास्यसि कौसल्यां दासीवत् त्वं कृताङ्गालिः ॥ १० ॥
 एवं च त्वं सहास्माभिस्तस्याः प्रेष्या भविष्यसि।
 पुत्रश्च तव रामस्य प्रेष्यत्वं हि गमिष्यति ॥ ११ ॥
 हृष्टाः खलु भविष्यन्ति रामस्य परमाः स्त्रियः।
 अप्रहृष्टा भविष्यन्ति रुषास्ते भरतक्षये ॥ १२ ॥
 तां दृष्ट्वा परमप्रीतां ब्रुवन्तीं मन्थरां ततः।
 रामस्यैव गुणान् देवी कैकेयी प्रशशांस ह ॥ १३ ॥
 धमज्ञौ गुणवान् दान्तः कृतज्ञः सत्यवान् शुचिः।
 रामो राजसुतो ज्येष्ठो यौवराज्यमतोऽर्हति ॥ १४ ॥
 भ्रातृन् भृत्यांश्च दीर्घायुः पितृवत् पालयिष्यति।
 सन्तप्यसे कथं कुञ्जे श्रुत्वा रामाभिषेचनम् ॥ १५ ॥
 भरतश्चापि रामस्य ध्रुवं वर्षशतात् परम्।
 पितृपैतामहं राज्यमवाप्यति नरर्षभः ॥ १६ ॥

सा त्वमभ्युदये प्राप्ते दद्यमानेव मन्थरे।
भविष्यति च कल्याणे किमिदं परितप्यसे॥ १७॥

यथा वै भरतो मान्यस्तथा भूयोऽपि राघवः।
कौसल्यातोऽतिरिक्तं च मम शुश्रूषते बहु॥ १८॥

राज्यं यदि हि रामस्य भरतस्यापि तत् तदा।
मन्यते हि यथाऽऽत्मानं यथा भ्रातृंस्तु राघवः॥ १९॥

कैकेय्या वचनं श्रुत्वा मन्थरा भृशदुःखिता।
दीर्घमुष्णं विनिःश्वस्य कैकेयीमिदमब्रवीत्॥ २०॥

अनर्थदर्शिनी मौर्ख्यान्नात्मानमवबुद्ध्यसे।
शोकव्यसनविस्तीर्णं मज्जन्ती दुःखसागरे॥ २१॥

भविता राघवो राजा राघवस्य च यः सुतः।
राजवंशात्तु भरतः कैकेयि परिहास्यते॥ २२॥

नहि राज्ञः सुताः सर्वे राज्ये तिष्ठन्ति भामिनि।
स्थाप्यमानेषु सर्वेषु सुमहाननयो भवेत्॥ २३॥

तस्माज्ज्येष्ठे हि कैकेयि राज्यतन्त्राणि पार्थिवाः।
स्थापयन्त्यनवद्याङ्गि गुणवत्स्वतरेष्वपि॥ २४॥

असावत्यन्तनिर्भग्नस्तव पुत्रो भविष्यति।
अनाथवत् सुखेभ्यश्च राजवंशाच्च वत्सले॥ २५॥

साहं त्वदर्थे सम्प्राप्ता त्वं तु मां नावबुद्ध्यसे।
सपत्निवृद्धौ या मे त्वं प्रदेयं दातुमर्हसि॥ २६॥

ध्रुवं तु भरतं रामः प्राप्य राज्यमकण्टकम्।
देशान्तरं नाययिता लोकान्तरमथापि वा॥ २७॥

बाल एव तु मातुल्यं भरतो नायितस्त्वया।
सन्निकर्षाच्च सौहार्दं जायते स्थावरेष्विव ॥ २८ ॥

भरतानुवशात् सोऽपि शत्रुघ्नस्तत्समं गतः।
लक्ष्मणो हि यथा रामं तथायं भरतं गतः ॥ २९ ॥

श्रूयते हि द्रुमः कश्चिच्छेत्तव्यो वनजीवनैः।
सन्निकर्षादिषीकाभिर्माच्चितः परमाद् भयात् ॥ ३० ॥

गोप्ता हि रामं सौमित्रिलक्ष्मणं चापि राघवः।
अश्विनोरिव सौभ्रात्रं तयोर्लोकेषु विश्रुतम् ॥ ३१ ॥

तस्मान्न लक्ष्मणे रामः पापं किञ्चित् करिष्यति।
रामस्तु भरते पापं कुर्यादेव न संशयः ॥ ३२ ॥

तस्माद् राजगृहादेव वनं गच्छतु राघवः।
एतद्वि रोचते मह्यं भृशं चापि हितं तव ॥ ३३ ॥

एवं ते ज्ञातिपक्षस्य श्रेयश्चैव भविष्यति।
यदि चेद् भरतो धर्मात् पित्र्यं राज्यमवाप्स्यति ॥ ३४ ॥

स ते सुखोचितो बालो रामस्य सहजो रिपुः।
समृद्धार्थस्य नष्टार्थो जीविष्यति कथं वशे ॥ ३५ ॥

अभिद्रुतमिवारण्ये सिंहेन गजयूथपम्।
प्रच्छाद्यमानं रामेण भरतं त्रातुमर्हसि ॥ ३६ ॥

दर्पान्निराकृता पूर्वं त्वया सौभाग्यवत्तया।
राममाता सपली ते कथं वैरं न यापयेत् ॥ ३७ ॥

यदा च रामः पृथिवीमवाप्स्यते प्रभूतरत्नाकरशैलसंयुताम्।
तदा गमिष्यस्यशुभं पराभवं सहैव दीना भरतेन भामिनि ॥ ३८ ॥

यदा हि रामः पृथिवीमवाप्स्यते ध्रुवं प्रणष्ठो भरतो भविष्यति।
अतो हि सञ्चिन्तय राज्यमात्मजे परस्य चैवास्य विवासकारणम्॥३९॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
मन्थरोपजापः नाम अष्टमः सर्गः ॥ २-८॥

॥ नवमः सर्गः — रामप्रवासनोपायचिन्ता ॥

एवमुक्ता तु कैकेयी क्रोधेन ज्वलितानना।
दीर्घमुष्णां विनिःश्वस्य मन्थरामिदमब्रवीत्॥ १॥

अद्य राममितः क्षिप्रं वनं प्रस्थापयाम्यहम्।
यौवराज्येन भरतं क्षिप्रमद्याभिषेचये॥ २॥

इदं त्विदानीं सम्पश्य केनोपायेन साधये।
भरतः प्राप्नुयाद् राज्यं न तु रामः कथञ्चन॥ ३॥

एवमुक्ता तु सा देव्या मन्थरा पापदर्शिनी।
रामार्थमुपहिंसन्ती कैकेयीमिदमब्रवीत्॥ ४॥

हन्तेदानीं प्रपश्य त्वं कैकेयि श्रूयतां वचः।
यथा ते भरतो राज्यं पुत्रः प्राप्स्यति केवलम्॥ ५॥

किं न स्मरसि कैकेयि स्मरन्ती वा निगृहसे।
यदुच्यमानमात्मार्थं मत्स्त्वं श्रोतुमिच्छसि॥ ६॥

मयोच्यमानं यदि ते श्रोतुं छन्दो विलासिनि।
श्रूयतामभिधास्यामि श्रुत्वा चैतद् विधीयताम्॥ ७॥

श्रुत्वैवं वचनं तस्या मन्थरायास्तु कैकयी।
किञ्चिदुत्थाय शयनात् स्वास्तीर्णादिदमब्रवीत्॥ ८॥

कथयस्व ममोपायं केनोपायेन मन्थरे।
 भरतः प्राप्नुयाद् राज्यं न तु रामः कथञ्चन ॥९॥
 एवमुक्ता तदा देव्या मन्थरा पापदर्शीनी।
 रामार्थमुपहिसन्ती कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥१०॥
 पुरा देवासुरे युद्धे सह राजर्षिभिः पतिः।
 अगच्छत् त्वामुपादाय देवराजस्य साह्यकृत् ॥११॥
 दिशमारस्थाय कैकेयि दक्षिणां दण्डकान् प्रति।
 वैजयन्तमिति ख्यातं पुरं यत्र तिमिध्वजः ॥१२॥
 स शम्बर इति ख्यातः शतमायो महासुरः।
 ददौ शक्रस्य सङ्घामं देवसङ्घरनिर्जितः ॥१३॥
 तस्मिन् महति सङ्घामे पुरुषान् क्षतविक्षतान्।
 रात्रौ प्रसुप्तान् घन्ति स्म तरसापास्य राक्षसाः ॥१४॥
 तत्राकरोन्महायुद्धं राजा दशरथस्तदा।
 असुरैश्च महाबाहुः शस्त्रैश्च शकलीकृतः ॥१५॥
 अपवाह्य त्वया देवि सङ्घामान्नष्टचेतनः।
 तत्रापि विक्षतः शस्त्रैः पतिस्ते रक्षितस्त्वया ॥१६॥
 तुष्टेन तेन दत्तौ ते द्वौ वरौ शुभदर्शने।
 स त्वयोक्तः पतिर्देवि यदेच्छेयं तदा वरम् ॥१७॥
 गृहीयां तु तदा भर्तस्तथेत्युक्तं महात्मना।
 अनभिज्ञा ह्यहं देवि त्वयैव कथितं पुरा ॥१८॥
 कथैषा तव तु स्नेहान्मनसा धार्यते मया।
 रामाभिषेकसम्भारान्निगृह्य विनिवर्तय ॥१९॥

तौ च याचस्व भर्तारं भरतस्याभिषेचनम्।
 प्रव्राजनं च रामस्य वर्षाणि च चतुर्दशा ॥ २० ॥
 चतुर्दश हि वर्षाणि रामे प्रव्राजिते वनम्।
 प्रजाभावगतस्त्वेहः स्थिरः पुत्रो भविष्यति ॥ २१ ॥
 क्रोधागारं प्रविश्याद्य कुद्धेवाश्वपतेः सुते।
 शेषानन्तर्हितायां त्वं भूमौ मलिनवासिनी ॥ २२ ॥
 मा स्मैनं प्रत्युदीक्षेथा मा चैनमभिभाषथाः।
 रुदन्ती पार्थिवं दृष्ट्वा जगत्यां शोकलालसा ॥ २३ ॥
 दयिता त्वं सदा भर्तुरत्र मे नास्ति संशयः।
 त्वत्कृते च महाराजो विशेदपि हुताशनम् ॥ २४ ॥
 न त्वां क्रोधयितुं शक्तो न कुद्धां प्रत्युदीक्षितुम्।
 तव प्रियार्थं राजा तु प्राणानपि परित्यजेत् ॥ २५ ॥
 न ह्यतिक्रमितुं शक्तस्त्व वाक्यं महीपतिः।
 मन्दस्वभावे बुध्यस्व सौभाग्यबलमात्मनः ॥ २६ ॥
 मणिमुक्तासुवर्णानि रत्नानि विविधानि च।
 दद्याद् दशरथो राजा मा स्म तेषु मनः कृथाः ॥ २७ ॥
 यौ तौ देवासुरे युद्धे वरौ दशरथो ददौ।
 तौ स्मारय महाभागे सोऽर्थो न त्वा क्रमेदति ॥ २८ ॥
 यदा तु ते वरं दद्यात् स्वयमुत्थाप्य राघवः।
 व्यवस्थाप्य महाराजं त्वमिमं वृणुया वरम् ॥ २९ ॥
 रामप्रव्रजनं दूरं नव वर्षाणि पञ्च च।
 भरतः क्रियतां राजा पृथिव्यां पार्थिवर्षम् ॥ ३० ॥

चतुर्दश हि वर्षाणि रामे प्रव्राजिते वनम्।
रूढश्च कृतमूलश्च शेषं स्थास्यति ते सुतः ॥ ३१ ॥

रामप्रव्राजनं चैव देवि याचस्व तं वरम्।
एवं सेत्यन्ति पुत्रस्य सर्वार्थास्त्वं कामिनि ॥ ३२ ॥

एवं प्रव्राजितश्चैव रामोऽरामो भविष्यति।
भरतश्च गतामित्रस्त्वं राजा भविष्यति ॥ ३३ ॥

येन कालेन रामश्च वनात् प्रत्यागमिष्यति।
अन्तर्बहिश्च पुत्रस्ते कृतमूलो भविष्यति ॥ ३४ ॥

सङ्गृहीतमनुष्यश्च सुहृद्दिः साकमात्मवान्।
प्राप्तकालं नु मन्येऽहं राजानं वीतसाध्वसा ॥ ३५ ॥

रामाभिषेकसङ्कल्पान्निगृह्य विनिवर्तय।
अनर्थमर्थरूपेण ग्राहिता सा ततस्तया ॥ ३६ ॥

हृष्टा प्रतीता कैकेयी मन्थरामिदमब्रवीत्।
सा हि वाक्येन कुञ्जायाः किशोरीवोत्पथं गता ॥ ३७ ॥

कैकेयी विस्मयं प्राप्य परं परमदर्शना।
प्रज्ञां ते नावजानामि श्रेष्ठे श्रेष्ठाभिधायिनि ॥ ३८ ॥

पृथिव्यामसि कुञ्जानामुत्तमा बुद्धिनिश्चये।
त्वमेव तु ममार्थेषु नित्ययुक्ता हितैषिणी ॥ ३९ ॥

नाहं समवबुद्ध्येयं कुञ्जे राजाश्चिकीर्षितम्।
सन्ति दुःसंस्थिताः कुञ्जाः वक्राः परमपापिकाः ॥ ४० ॥

त्वं पद्मामिव वातेन सन्नता प्रियदर्शना।
उरस्तेऽभिनिविष्टं वै यावत् स्कन्धात् समुन्नतम् ॥ ४१ ॥

अधस्त्ताच्चोदरं शान्तं सुनाभमिव लज्जितम्।
प्रतिपूर्णं च जघनं सुपीनौ च पयोधरौ॥४२॥

विमलेन्दुसमं वक्रमहो राजसि मन्थे।
जघनं तव निर्मृष्टं रशनादामभूषितम्॥४३॥

जब्बे भृशमुपन्यस्ते पादौ च व्यायतावुभौ।
त्वमायताभ्यां सविथभ्यां मन्थे क्षौमवासिनी॥४४॥

अग्रतो मम गच्छन्ती राजसेऽतीव शोभने।
आसन् याः शम्बरे मायाः सहस्रम् असुराधिपे॥४५॥

हृदये ते निविष्टास् ता भूयश् चान्याः सहस्रशः।
तदेव स्थगुपृष्ठवक्रभागः यद् दीर्घं रथघोणम् इवायतम्॥४६॥

मतयः क्षत्रविद्याश् च मायाश्चात्र वसन्ति ते।
अत्र तेऽहं प्रमोक्ष्यामि मालां कुञ्जे हिरण्मयीम्॥४७॥

अभिषिक्ते च भरते राघवे च वनं गते।
जात्येन च सुवर्णेन सुनिष्ठसेन सुन्दरि॥४८॥

लब्ध्यार्था च प्रतीता च लेपयिष्यामि ते स्थगु।
मुखे च तिलकं चित्रं जातरूपमयं शुभम्॥४९॥

कारयिष्यामि ते कुञ्जे शुभान्याभरणानि च।
परिधाय शुभे वस्त्रे देवतेव चरिष्यसि॥५०॥

चन्द्रमाह्यमानेन मुखेनाप्रतिमानना।
गमिष्यसि गतिं मुख्यां गर्वयन्ती द्विषज्जने॥५१॥

तवापि कुञ्जाः कुञ्जायाः सर्वाभरणभूषिताः।
पादौ परिचरिष्यन्ति यथैव त्वं सदा मम॥५२॥

इति प्रशस्यमाना सा कैकेयीमिदमब्रवीत्।
शयानां शयने शुभ्रे वेद्यामग्निशिखामिव ॥ ५३ ॥

गतोदके सेतुबन्धो न कल्याणि विधीयते।
उत्तिष्ठ कुरु कल्याणं राजानमनुदर्शय ॥ ५४ ॥

तथा प्रोत्साहिता देवी गत्वा मन्थरया सह।
क्रोधागारं विशालाक्षी सौभाग्यमदगर्विता ॥ ५५ ॥

अनेकशतसाहस्रं मुक्ताहारं वराङ्गना।
अवमुच्य वराहाणि शुभान्याभरणानि च ॥ ५६ ॥

तदा हेमोपमा तत्र कुञ्जावाक्यवशङ्गता।
संविश्य भूमौ कैकेयी मन्थरामिदमब्रवीत् ॥ ५७ ॥

इह वा मां मृतां कुञ्जे नृपायावेदयिष्यसि।
वनं तु राघवे प्राप्ते भरतः प्राप्स्यते क्षितिम् ॥ ५८ ॥

सुवर्णेन न मे ह्यर्थो न रत्नैर्न च भोजनैः।
एष मे जीवितस्यान्तो रामो यद्यभिषिच्यते ॥ ५९ ॥

ततः पुनस्तां महीक्षितो वचोभिरत्यर्थमहापराक्रमैः।
उवाच कुञ्जा भरतस्य मातरं हितं वचो राममुपेत्य चाहितम् ॥ ६० ॥

प्रपत्स्यते राज्यमिदं हि राघवो यदि ध्रुवं त्वं ससुता च तप्स्यसे।
ततो हि कल्याणि यतस्व तत् तथा यथा सुतस्ते भरतोऽभिषेक्यते ॥ ६१ ॥

तथातिविद्धा महिषीति कुञ्जया समाहता वागिषुभिर्मुहुर्मुहुः।
विधाय हस्तौ हृदयेऽतिविस्मिता शशंस कुञ्जां कुपिता पुनः पुनः ॥ ६२ ॥

यमस्य वा मां विषयं गतामितो निशम्य कुञ्जे प्रतिवेदयिष्यसि।
वनं गते वा सुचिराय राघवे समृद्धकामो भरतो भविष्यति ॥ ६३ ॥

अहं हि नैवास्तरणानि न स्वजो न चन्दनं नाञ्जनपानभोजनम्।
न किञ्चिदिच्छामि न चेह जीवनं न चेदितो गच्छति राघवो वनम्॥ ६४॥

अथैवमुक्त्वा वचनं सुदारुणं निधाय सर्वाभरणानि भामिनी।
असंस्कृतामास्तरणेन मेदिनीं तदाधिशिश्ये पतितेव किन्नरी॥ ६५॥

उदीर्णसंरभ्मतमोवृतानना तदावमुक्तोत्तममाल्यभूषणा।
नरेन्द्रपत्नी विमना बभूव सा तमोवृता द्यौरिव मग्नतारका॥ ६६॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामप्रवासनोपायचिन्ता नाम नवमः सर्गः ॥ २-९॥

॥ दशमः सर्गः — कैकेय्यनुनयः ॥

विदर्शिता यदा देवी कुञ्जया पापया भृशम्।
तदा शेते स्म सा भूमौ दिग्धविद्धेव किन्नरी॥ १॥

निश्चित्य मनसा कृत्यं सा सम्यगिति भामिनी।
मन्थरायै शनैः सर्वमाच्चक्षे विचक्षणा॥ २॥

सा दीना निश्चयं कृत्वा मन्थरावाक्यमोहिता।
नागकन्येव निःश्वस्य दीर्घमुष्णं च भामिनी॥ ३॥

मुहूर्तं चिन्तयामास मार्गमात्मसुखावहम्।
सा सुहृच्छार्थकामा च तं निशम्य विनिश्चयम्॥ ४॥

बभूव परमप्रीता सिद्धिं प्राप्येव मन्थरा।
अथ सा रुषिता देवी सम्यक् कृत्वा विनिश्चयम्॥ ५॥

संविवेशाबला भूमौ निवेश्य भ्रुकुटि मुखे।
ततश्चित्राणि माल्यानि दिव्यान्याभरणानि च॥ ६॥

अपविद्धानि कैकेय्या तानि भूमिं प्रपेदिरे।
तया तान्य् अपविद्धानि माल्यान्य् आभरणानि च ॥७॥

अशोभयन्त वसुधां नक्षत्राणि यथा नभः।
क्रोधागारे च पतिता सा बभौ मलिनाम्बरा ॥८॥

एकवेणीं दृढां बद्धा गतसत्त्वेव किञ्चरी।
आज्ञाप्य तु महाराजो राघवस्याभिषेचनम् ॥९॥

उपस्थानमनुज्ञाप्य प्रविवेश निवेशनम्।
अद्य रामाभिषेको वै प्रसिद्ध इति जग्निवान् ॥१०॥

प्रियार्हा प्रियमारव्यातुं विवेशान्तः पुरं वशी।
स कैकेय्या गृहं श्रेष्ठं प्रविवेश महायशाः ॥११॥

पाण्डुराख्यम् इवाकाशं राहुयुक्तं निशाकरः।
शुकर्बर्हिस्समायुक्तं क्रौञ्चहंसरुतायुतम् ॥१२॥

वादित्ररखसञ्जुष्टं कुञ्जावामनिकायुतम्।
लतागृहैश्चित्रगृहैश्चम्पकाशोकशोभितैः ॥१३॥

दान्तराजतसौवर्णवेदिकाभिः समायुतम्।
नित्यपुष्पफलैर्वृक्षैर्वर्पीभिरुपशोभितम् ॥१४॥

दान्तराजतसौवर्णैः संवृतं परमासनैः।
विविधैरन्नपानैश्च भक्ष्यैश्च विविधैरपि ॥१५॥

उपपन्नं महार्हैश्च भूषणैस्त्रिदिवोपमम्।
स प्रविश्य महाराजः स्वमन्तः पुरमृद्धिमत् ॥१६॥

न ददर्श स्त्रियं राजा कैकेयीं शयनोत्तमे।
स कामबलसंयुक्तो रत्यर्थी मनुजाधिपः ॥१७॥

अपश्यन् दयितां भार्या पप्रच्छ विषसाद् च।
नहि तस्य पुरा देवी तां वेलामत्यवर्तत ॥ १८ ॥

न च राजा गृहं शून्यं प्रविवेश कदाचन।
ततो गृहगतो राजा कैकेयीं पर्यपृच्छत ॥ १९ ॥

यथापुरम् अविज्ञाय स्वार्थलिप्सुम् अपणिडताम्।
प्रतिहारी त्वथोवाच सन्त्रस्ता तु कृताञ्जलिः ॥ २० ॥

देव देवी भृशं क्रुद्धा क्रोधागारमभिद्रुता।
प्रतीहार्या वचः श्रुत्वा राजा परमदुमनाः ॥ २१ ॥

विषसाद् पुनर्भूयो लुलितव्याकुलेन्द्रियः।
तत्र तां पतितां भूमौ शयानामतथोचिताम् ॥ २२ ॥

प्रतस इव दुःखेन सोऽपश्यज्जगतीपतिः।
स वृद्धस्तरुणीं भार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ॥ २३ ॥

अपापः पापसङ्कल्पां ददर्श धरणीतले।
लतामिव विनिष्कृतां पतितां देवतामिव ॥ २४ ॥

किन्नरीमिव निर्धूतां च्युताम् अप्सरसं यथा।
मायाम् इव परिब्रष्टां हरिणीम् इव संयताम् ॥ २५ ॥

करेणुम् इव दिग्धेन विद्धां मृगयुना वने।
महागज इवारण्ये स्नेहात् परमदुःखिताम् ॥ २६ ॥

परिमृज्य च पाणिभ्यामभिसन्त्रस्तचेतनः।
कामी कमलपत्राक्षीमुवाच वनितामिदम् ॥ २७ ॥

न तेऽहमभिजानामि क्रोधमात्मनि संश्रितम्।
देवि केनाभियुक्तासि केन वासि विमानिता ॥ २८ ॥

यदिदं मम दुःखाय शोषे कल्याणि पांसुषु।

भूमौ शोषे किमर्थं त्वं मयि कल्याणचेतसि॥ २९॥

भूतोपहतचित्तेव मम चित्तप्रमाथिनि।

सन्ति मे कुशला वैद्यास्त्वभितुष्टाश्च सर्वशः॥ ३०॥

सुखितां त्वां करिष्यन्ति व्याधिमाचक्ष्व भामिनि।

कस्य वापि प्रियं कार्यं केन वा विप्रियं कृतम्॥ ३१॥

कः प्रियं लभतामद्य को वा सुमहदप्रियम्।

मा रौत्सीर्मा च कार्षीस्त्वं देवि सम्परिशोषणम्॥ ३२॥

अवध्यो वध्यतां को वा वध्यः को वा विमुच्यताम्।

दरिद्रः को भवेदाद्यो द्रव्यवान् वाप्यकिञ्चनः॥ ३३॥

अहं च हि मदीयाश्च सर्वं तव वशानुगाः।

न ते कञ्चिदभिप्रायं व्याहन्तुमहमुत्सहे॥ ३४॥

आत्मनो जीवितेनापि ब्रूहि यन्मनसि स्थितम्।

बलमात्मनि जानन्ती न मां शङ्कितुमर्हसि॥ ३५॥

करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते शापे।

यावदावर्तते चक्रं तावती मे वसुन्धरा॥ ३६॥

द्राविडाः सिन्धुसौवीराः सौराष्ट्रा दक्षिणापथाः।

वझाङ्गमगधा मत्स्याः समृद्धाः काशिकोसलाः॥ ३७॥

तत्र जातं बहु द्रव्यं धनधान्यमजाविकम्।

ततो वृणीष्व कैकेयि यद् यत् त्वं मनसेच्छसि॥ ३८॥

किमायासेन ते भीरु उत्तिष्ठोत्तिष्ठ शोभने।

तत्त्वं मे ब्रूहि कैकेयि यतस्ते भयमागतम्।

तत् ते व्यपनयिष्यामि नीहारमिव रश्मिवान्॥ ३९॥

तथोक्ता सा समाश्वस्ता वक्तुकामा तदप्रियम्।
परिपीडयितुं भूयो भर्तारमुपचक्रमे॥४०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कैकेय्यनुनयः नाम दशमः सर्गः ॥ २-१० ॥

॥ एकादशः सर्गः — वरद्वयनिर्बन्धः ॥

तं मन्मथशरैर्विद्धं कामवेगवशानुगम्।
उवाच पृथिवीपालं कैकेयी दारुणं वचः ॥ १ ॥

नास्मि विप्रकृता देव केनचिन्नावमानिता।
अभिप्रायस्तु मे कश्चित् तमिच्छामि त्वया कृतम्॥२॥

प्रतिज्ञां प्रतिजानीष्व यदि त्वं कर्तुमिच्छसि।
अथ ते व्याहरिष्यामि यथाभिप्रार्थितं मया ॥ ३ ॥

तामुवाच महाराजः कैकेयीमीषदुत्समयः।
कामी हस्तेन सङ्घट्य मूर्धजेषु भुवि स्थिताम्॥४॥

अवलिसे न जानासि त्वत्तः प्रियतरो मम।
मनुजो मनुजव्याग्राद् रामादन्यो न विद्यते ॥ ५ ॥

तेनाजय्येन मुख्येन राघवेण महात्मना।
शपे ते जीवनर्हेण ब्रूहि यन्मनसेप्सितम्॥६॥

यं मुहूर्तमपश्यस्तु न जीवे तमहं ध्रुवम्।
तेन रामेण कैकेयि शपे ते वचनक्रियाम्॥७॥

आत्मना चात्मजैश्चान्यैर्वृणे यं मनुजर्षभम्।
तेन रामेण कैकेयि शपे ते वचनक्रियाम्॥८॥

भद्रे हृदयमप्येतदनुमृश्योद्धरस्व मे।
 एतत् समीक्ष्य कैकेयि ब्रूहि यत् साधु मन्यसे॥९॥

बलमात्मनि पश्यन्ती न विशङ्कितुमर्हसि।
 करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते शापे॥१०॥

सा तदर्थमना देवी तमभिप्रायमागतम्।
 निर्माध्यस्थ्याच्च हर्षाच्च बभाषे दुर्वचं वचः॥११॥

तेन वाक्येन संहृष्टा तमभिप्रायमात्मनः।
 व्याजहार महाघोरमध्यागतमिवान्तकम्॥१२॥

यथा क्रमेण शापसे वरं मम ददासि च।
 तच्छृण्वन्तु त्रयस्त्रिंशद् देवाः सेन्द्रपुरोगमाः॥१३॥

चन्द्रादित्यौ नभश्चैव ग्रहा रात्र्यहनी दिशः।
 जगच्च पृथिवी चेयं सगन्धर्वाः सराक्षसाः॥१४॥

निशाचराणि भूतानि गृहेषु गृहदेवताः।
 यानि चान्यानि भूतानि जानीयुभाषितं तव॥१५॥

सत्यसन्धो महातेजा धर्मज्ञः सत्यवाकशुचिः।
 वरं मम ददात्येष सर्वे शृण्वन्तु दैवताः॥१६॥

इति देवी महेष्वासं परिगृह्याभिशस्य च।
 ततः परमुवाचेदं वरदं काममोहितम्॥१७॥

स्मर राजन् पुरा वृत्तं तस्मिन् देवासुरे रणे।
 तत्र त्वां च्यावयच्छत्रुस्तव जीवितमन्तरा॥१८॥

तत्र चापि मया देव यत् त्वं समभिरक्षितः।
 जाग्रत्या यतमानायास्ततो मे प्रददौ वरौ॥१९॥

तौ दत्तौ च वरौ देव निक्षेपौ मृगयाम्यहम्।
तवैव पृथिवीपाल सकाशे रघुनन्दन॥२०॥

तत् प्रतिश्रुत्य धर्मेण न चेद् दास्यसि मे वरम्।
अद्यैव हि प्रहास्यामि जीवितं त्वद्विमानिता॥२१॥

वाञ्छात्रेण तदा राजा कैकेय्या स्ववशे कृतः।
प्रचस्कन्द विनाशाय पाशं मृग इवात्मनः॥२२॥

ततः परमुवाचेदं वरदं काममोहितम्।
वरौ देयौ त्वया देव तदा दत्तौ महीपते॥२३॥

तौ तावदहमद्यैव वक्ष्यामि शृणु मे वचः।
अभिषेकसमारम्भो राघवस्योपकल्पितः॥२४॥

अनेनैवाभिषेकेण भरतो मेऽभिषिञ्चताम्।
यो द्वितीयो वरो देव दत्तः प्रीतेन मे त्वया॥२५॥

तदा देवासुरे युद्धे तस्य कालोऽयमागतः।
नव पञ्च च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः॥२६॥

चीराजिनधरो धीरो रामो भवतु तापसः।
भरतो भजतामद्य यौवराज्यमकण्टकम्॥२७॥

एष मे परमः कामो दत्तमेव वरं वृणे।
अद्य चैव हि पश्येयं प्रयान्तं राघवं वने॥२८॥

स राजराजो भव सत्यसङ्गरः कुलं च शीलं च हि जन्म रक्ष च।
परत्र वासे हि वदन्त्यनुत्तमं तपोधनाः सत्यवचो हितं नृणाम्॥२९॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
वरद्वयनिर्बन्धः नाम एकादशः सर्गः ॥२-११॥

॥ द्वादशः सर्गः — कैकेयीनिवर्तनप्रयासः ॥

ततः श्रुत्वा महाराजः कैकेय्या दारुणं वचः ।

चिन्तामभिसमापेदे मुहूर्तं प्रततापं च ॥ १ ॥

किं नु मेऽयं दिवास्वप्रश्चित्तमोहोऽपि वा मम ।

अनुभूतोपसर्गो वा मनसो वाप्युपद्रवः ॥ २ ॥

इति सञ्चिन्त्य तद् राजा नाथ्यगच्छत् तदासुखम् ।

प्रतिलभ्य ततः संज्ञां कैकेयीवाक्यतापितः ॥ ३ ॥

व्यथितो विक्षुवश्वैव व्याघ्रीं दृष्ट्वा यथा मृगः ।

असंवृतायामासीनो जगत्यां दीर्घमुच्छ्वसन् ॥ ४ ॥

मण्डले पन्नगो रुद्धो मन्त्रैरिव महाविषः ।

अहो धिगिति सामर्षो वाचमुक्त्वा नराधिपः ॥ ५ ॥

मोहम् आपेदिवान् भूयः शोकोपहतचेतनः ।

चिरेण तु नृपः संज्ञां प्रतिलभ्य सुदुःखितः ॥ ६ ॥

कैकेयीमब्रवीत् कुद्धो निर्दहन्निव तेजसा ।

नृशंसे दुष्टचारित्रे कुलस्यास्य विनाशिनि ॥ ७ ॥

किं कृतं तव रामेण पापे पापं मयापि वा ।

सदा ते जननीतुल्यां वृत्तिं वहति राघवः ॥ ८ ॥

तस्यैवं त्वमनर्थाय किञ्चिमित्तमिहोद्यता ।

त्वं मयाऽऽत्मविनाशाय भवनं स्वं निवेशिता ॥ ९ ॥

अविज्ञानान्त्रृपसुता व्याला तीक्ष्णविषा यथा ।

जीवलोको यदा सर्वो रामस्याह गुणस्तवम् ॥ १० ॥

अपराधं कमुदिश्य त्यक्ष्यामीष्टमहं सुतम्।
कौसल्यां च सुमित्रां च त्यजेयमपि वा श्रियम्॥ ११ ॥

जीवितं चात्मनो रामं न त्वेव पितृवत्सलम्।
परा भवति मे प्रीतिर्दृष्ट्वा तनयमग्रजम्॥ १२ ॥

अपश्यतस्तु मे रामं नष्टं भवति चेतनम्।
तिष्ठेल्लोको विना सूर्यं सस्यं वा सलिलं विना॥ १३ ॥

न तु रामं विना देहे तिष्ठेत्तु मम जीवितम्।
तदलं त्यज्यतामेष निश्चयः पापनिश्चये॥ १४ ॥

अपि ते चरणौ मूर्धा स्पृशाम्येष प्रसीद मे।
किमर्थं चिन्तितं पापे त्वया परमदारुणम्॥ १५ ॥

अथ जिज्ञाससे मां त्वं भरतस्य प्रियाप्रिये।
अस्तु यत्तत्त्वया पूर्वं व्याहृतं राघवं प्रति॥ १६ ॥

स मे ज्येष्ठसुतः श्रीमान् धर्मज्येष्ठ इतीव मे।
तत् त्वया प्रियवादिन्या सेवार्थं कथितं भवेत्॥ १७ ॥

तच्छ्रुत्वा शोकसन्तप्ता सन्तापयसि मां भृशम्।
आविष्टासि गृहे शून्ये सा त्वं परवशं गता॥ १८ ॥

इक्ष्वाकूणां कुले देवि सम्प्राप्तः सुमहानयम्।
अनयो नयसम्पन्ने यत्र ते विकृता मतिः॥ १९ ॥

नहि किञ्चिदयुक्तं वा विप्रियं वा पुरा मम।
अकरोस्त्वं विशालाक्षिं तेन न श्रद्धामि ते॥ २० ॥

ननु ते राघवस्तुल्यो भरतेन महात्मना।
बहुशो हि स्म बाले त्वं कथाः कथयसे मम॥ २१ ॥

तस्य धर्मात्मनो देवि वने वासं यशस्विनः ।
कथं रोचयसे भीरु नव वर्षाणि पञ्च च ॥ २२ ॥

अत्यन्तसुकुमारस्य तस्य धर्मे कृतात्मनः ।
कथं रोचयसे वासमरण्ये भृशदारुणे ॥ २३ ॥

रोचयस्यभिरामस्य रामस्य शुभलोचने ।
तव शुश्रूषमाणस्य किमर्थं विप्रवासनम् ॥ २४ ॥

रामो हि भरताद् भूयस्तव शुश्रूषते सदा ।
विशेषं त्वयि तस्मात् तु भरतस्य न लक्षये ॥ २५ ॥

शुश्रूषां गौरवं चैव प्रमाणं वचनक्रियाम् ।
कस्तु भूयस्तरं कुर्यादन्यत्र पुरुषर्षभात् ॥ २६ ॥

बहूनां स्त्रीसहस्राणां बहूनां चोपजीविनाम् ।
परिवादोऽपवादो वा राघवे नोपपद्यते ॥ २७ ॥

सान्त्वयन् सर्वभूतानि रामः शुद्धेन चेतसा ।
गृह्णाति मनुजव्याघ्रः प्रियैर्विषयवासिनः ॥ २८ ॥

सत्येन लोकाभ् जयति द्विजान् दानेन राघवः ।
गुरुज् छुश्रूषया वीरो धनुषा युधि शात्रवान् ॥ २९ ॥

सत्यं दानं तपस्त्यागो मित्रता शौचमार्जवम् ।
विद्या च गुरुशुश्रूषा ध्रुवाण्येतानि राघवे ॥ ३० ॥

तस्मिन्नार्जवसम्पन्ने देवि देवोपमे कथम् ।
पापमाशंससे रामे महर्षिसमतेजसि ॥ ३१ ॥

न स्मराम्यप्रियं वाक्यं लोकस्य प्रियवादिनः ।
स कथं त्वत्कृते रामं वक्ष्यामि प्रियमप्रियम् ॥ ३२ ॥

क्षमा यस्मिंस्तपस्त्यागः सत्यं धर्मः कृतज्ञता।
अप्यहिंसा च भूतानां तमृते कागतिर्मम् ॥ ३३ ॥

मम वृद्धस्य कैकेयि गतान्तस्य तपस्त्विनः।
दीनं लालप्यमानस्य कारुण्यं कर्तुमर्हसि ॥ ३४ ॥

पृथिव्यां सागरान्तायां यत् किञ्चिदधिगम्यते।
तत् सर्वं तव दास्यामि मा च त्वं मन्युमाविश ॥ ३५ ॥

अञ्जलिं कुर्मि कैकेयि पादौ चापि स्पृशामि ते।
शरणं भव रामस्य माधर्मो मामिह स्पृशेत् ॥ ३६ ॥

इति दुःखाभिसन्तासं विलपन्तमचेतनम्।
घूर्णमानं महाराजं शोकेन समभिष्ठुतम् ॥ ३७ ॥

पारं शोकार्णवस्याशु प्रार्थयन्तं पुनः पुनः।
प्रत्युवाचाथ कैकेयी रौद्रा रौद्रतरं वचः ॥ ३८ ॥

यदि दत्त्वा वरौ राजन् पुनः प्रत्यनुतप्यसे।
धार्मिकत्वं कथं वीर पृथिव्यां कथयिष्यसि ॥ ३९ ॥

यदा समेता बहवस्त्वया राजर्षयः सह।
कथयिष्यन्ति धर्मज्ञ तत्र किं प्रतिवक्ष्यसि ॥ ४० ॥

यस्याः प्रसादे जीवामि या च मामभ्यपालयत्।
तस्याः कृता मया मिथ्या कैकेय्या इति वक्ष्यसि ॥ ४१ ॥

किलिबषं तं नरेन्द्राणां करिष्यसि नराधिप।
यो दत्त्वा वरमधैव पुनरन्यानि भाषसे ॥ ४२ ॥

शैव्यः श्येनकपोतीये स्वमांसं पक्षिणे ददौ।
अलर्कश्वकुषी दत्त्वा जगाम गतिमुत्तमाम् ॥ ४३ ॥

सागरः समयं कृत्वा न वेलामतिवर्तते।

समयं मानृतं कार्षीः पूर्ववृत्तमनुस्मरन्॥४४॥

स त्वं धर्मं परित्यज्य रामं राज्येऽभिषिञ्च्य च।

सह कौसल्यया नित्यं रन्तुमिच्छसि दुर्मते॥४५॥

भवत्वधर्मो धर्मो वा सत्यं वा यदि वानृतम्।

यत्त्वया संश्रुतं मह्यं तस्य नास्ति व्यतिक्रमः॥४६॥

अहं हि विषमद्यैव पीत्वा बहु तवाग्रतः।

पश्यतस्ते मरिष्यामि रामो यद्यभिषिञ्च्यते॥४७॥

एकाहमपि पश्येयं यद्यहं राममातरम्।

अञ्जलिं प्रतिगृह्णन्तीं श्रेयो ननु मृतिर्मम॥४८॥

भरतेनात्मना चाहं शापे ते मनुजाधिप।

यथा नान्येन तुष्येयमृते रामविवासनात्॥४९॥

एतावदुत्त्वा वचनं कैकेयी विरराम ह।

विलपन्तं च राजानं न प्रतिव्याजहार सा॥५०॥

श्रुत्वा तु राजा कैकेय्या वाक्यं परमशोभनम्।

रामस्य च वने वासमैश्वर्यं भरतस्य च॥५१॥

नाभ्यभाषत कैकेयीं मुहूर्तं व्याकुलेन्द्रियः।

प्रैक्षतानिमिषो देवीं प्रियामप्रियवादिनीम्॥५२॥

तां हि वज्रसमां वाचमाकर्ण्य हृदयाप्रियाम्।

दुःखशोकमयीं श्रुत्वा राजा न सुखितोऽभवत्॥५३॥

स देव्या व्यवसायं च घोरं च शपथं कृतम्।

ध्यात्वा रामेति निःश्वस्य च्छन्नस्तरुरिवापतत्॥५४॥

नष्टचित्तो यथोन्मत्तो विपरीतो यथातुरः।
हृततेजा यथा सर्पे बभूव जगतीपतिः ॥ ५५ ॥

दीनयाऽऽतुरया वाचा इति होवाच कैकयीम्।
अनर्थमिममर्थम् केन त्वमुपदेशिता ॥ ५६ ॥

भूतोपहृतचित्तेव ब्रुवन्ती मां न लज्जसे।
शीलव्यसनमेतत् ते नाभिजानाम्यहं पुरा ॥ ५७ ॥

बालायास्तत् त्विदानीं ते लक्ष्ये विपरीतवत्।
कुतो वा ते भयं जातं या त्वमेवंविधं वरम् ॥ ५८ ॥

राष्ट्रे भरतमासीनं वृणीषे राघवं वने।
विरमैतेन भावेन त्वमेतेनानृतेन च ॥ ५९ ॥

यदि भर्तुः प्रियं कार्यं लोकस्य भरतस्य च।
नृशंसे पापसङ्कल्पे क्षुद्रे दुष्कृतकारिणि ॥ ६० ॥

किं नु दुःखमलीकं वा मयि रामे च पश्यसि।
न कथञ्चिद्विद्वते रामाद् भरतो राज्यमावसेत् ॥ ६१ ॥

रामादपि हि तं मन्ये धर्मतो बलवत्तरम्।
कथं द्रक्ष्यामि रामस्य वनं गच्छेति भाषिते ॥ ६२ ॥

मुखवर्णं विवर्णं तु यथैवेन्दुमुपपुतम्।
तां तु मे सुकृतां बुद्धिं सुहृद्दिः सह निश्चिताम् ॥ ६३ ॥

कथं द्रक्ष्याम्यपावृतां परैरिव हतां चमूम्।
किं मां वक्ष्यन्ति राजानो नानादिग्भ्यः समागताः ॥ ६४ ॥

बालो बतायमैक्ष्वाकश्चिरं राज्यमकारयत्।
यदा हि बहवो वृद्धा गुणवन्तो बहुश्रुताः ॥ ६५ ॥

परिप्रक्ष्यन्ति काकुत्स्थं वक्ष्यामीह कथं तदा।
कैकेय्या क्षिश्यमानेन पुत्रः प्रब्राजितो मया ॥ ६६ ॥

यदि सत्यं ब्रवीम्येतत् तदसत्यं भविष्यति।
किं मां वक्ष्यति कौसल्या राघवे वनमास्थिते ॥ ६७ ॥

किं चैनां प्रतिवक्ष्यामि कृत्वा विप्रियमीदृशम्।
यदा यदा च कौसल्या दासीव च सखीव च ॥ ६८ ॥

भार्यावद् भगिनीवच्च मातृवच्चोपतिष्ठति।
सततं प्रियकामा मे प्रियपुत्रा प्रियंवदा ॥ ६९ ॥

न मया सत्कृता देवी सत्कारार्हा कृते तव।
इदानीं तत्पति मां यन्मया सुकृतं त्वयि ॥ ७० ॥

अपथ्यव्यञ्जनोपेतं भुक्तमन्नमिवातुरम्।
विप्रकारं च रामस्य सम्प्रयाणं वनस्य च ॥ ७१ ॥

सुमित्रा प्रेक्ष्य वै भीता कथं मे विश्वसिष्यति।
कृपणं बत वैदेही श्रोष्यति द्वयमप्रियम् ॥ ७२ ॥

मां च पञ्चत्वमापन्नं रामं च वनमाश्रितम्।
वैदेही बत मे प्राणान् शोचन्ती क्षपयिष्यति ॥ ७३ ॥

हीना हिमवतः पार्श्वे किञ्चरेणेव किञ्चरी।
नहि राममहं दृष्ट्वा प्रवसन्तं महावने ॥ ७४ ॥

चिरं जीवितुमाशांसे रुदन्तीं चापि मैथिलीम्।
सा नूनं विधवा राज्यं सपुत्रा कारयिष्यसि ॥ ७५ ॥

सतीं त्वामहमत्यन्तं व्यवस्थाम्यसतीं सतीम्।
रूपिणीं विषसंयुक्तां पीत्वेव मदिरां नरः ॥ ७६ ॥

अनृतैर्बत मां सान्त्वैः सान्त्वयन्ती स्म भाषसे।
 गीतशब्देन संरुध्य लुब्धो मृगमिवावधीः ॥ ७७ ॥

अनार्य इति मामार्याः पुत्रविक्रायकं ध्रुवम्।
 विकरिष्यन्ति रथ्यासु सुरापं ब्राह्मणं यथा ॥ ७८ ॥

अहो दुःखमहो कृच्छ्रं यत्र वाचः क्षमे तव।
 दुःखमेवंविधं प्राप्तं पुरा कृतमिवाशुभम् ॥ ७९ ॥

चिरं खलु मया पापे त्वं पापेनाभिरक्षिता।
 अज्ञानादुपसम्पन्ना रज्जुरुद्धन्धनी यथा ॥ ८० ॥

रममाणस्त्वया सार्धं मृत्युं त्वां नाभिलक्षये।
 बालो रहसि हस्तेन कृष्णसर्पमिवास्पृशम् ॥ ८१ ॥

तं तु मां जीवलोकोऽयं नूनमाक्रोष्टुमर्हति।
 मया ह्यपितृकः पुत्रः स महात्मा दुरात्मना ॥ ८२ ॥

बालिशो बत कामात्मा राजा दशरथो भृशम्।
 स्त्रीकृते यः प्रियं पुत्रं वनं प्रस्थापयिष्यति ॥ ८३ ॥

वेदैश्च ब्रह्मचर्यैश्च गुरुभिश्चोपकर्शितः।
 भोगकाले महत्कृच्छ्रं पुनरेव प्रपत्स्यते ॥ ८४ ॥

नालं द्वितीयं वचनं पुत्रो मां प्रतिभाषितुम्।
 स वनं प्रब्रजेत्युक्तो बाढमित्येव वक्ष्यति ॥ ८५ ॥

यदि मे राघवः कुर्याद् वनं गच्छेति चोदितः।
 प्रतिकूलं प्रियं मे स्यान्न तु वत्सः करिष्यति ॥ ८६ ॥

राघवे हि वनं प्राप्ते सर्वलोकस्य धिकृतम्।
 मृत्युरक्षमणीयं मां नयिष्यति यमक्षयम् ॥ ८७ ॥

मृते मयि गते रामे वनं मनुजपुङ्गवे।
इष्टे मम जने शोषे किं पापं प्रतिपत्स्यसे॥८८॥

कौसल्या मां च रामं च पुत्रौ च यदि हास्यति।
दुःखान्यसहती देवी मामेवानुगमिष्यति॥८९॥

कौसल्यां च सुमित्रां च मां च पुत्रैस्त्रिभिः सह।
प्रक्षिप्य नरके सा त्वं कैकेयि सुखिता भव॥९०॥

मया रामेण च त्यक्तं शाश्वतं सत्कृतं गुणैः।
इक्ष्वाकुकुलमक्षोभ्यमाकुलं पालयिष्यसि॥९१॥

प्रियं चेद् भरतस्यैतद् रामप्रब्राजनं भवेत्।
मा स्म मे भरतः कार्षीत् प्रेतकृत्यं गतायुषः॥९२॥

मृते मयि गते रामे वनं पुरुषपुङ्गवे।
सेदानीं विधवा राज्यं सपुत्रा कारयिष्यसि॥९३॥

त्वं राजपुत्रि दैवेन न्यवसो मम वेशमनि।
अकीर्तिश्चातुला लोके ध्रुवः परिभवश्च मे।
सर्वभूतेषु चावज्ञा यथा पापकृतस्तथा॥९४॥

कथं रथैर्विभुर्यात्वा गजाश्वैश्च मुहुर्मुहुः।
पञ्चां रामो महारण्ये वत्सो मे विचरिष्यति॥९५॥

यस्य चाहारसमये सूदाः कुण्डलधारिणः।
अहम्पूर्वाः पचन्ति स्म प्रसन्नाः पानभोजनम्॥९६॥

स कथं नु कषायाणि तिक्तानि कटुकानि च।
भक्षयन् वन्यमाहारं सुतो मे वर्तयिष्यति॥९७॥

महार्हवस्त्रसम्बद्धो भूत्वा चिरसुखोचितः।
काषायपरिधानस्तु कथं रामो भविष्यति ॥ ९८ ॥

कस्येदं दारुणं वाक्यमेवं विधमपीरितम्।
रामस्यारण्यगमनं भरतस्याभिषेचनम् ॥ ९९ ॥

धिगस्तु योषितो नाम शाठाः स्वार्थपरायणाः।
न ब्रवीमि स्त्रियः सर्वा भरतस्यैव मातरम् ॥ १०० ॥

अनर्थभावेऽर्थपरे नृशंसे ममानुतापाय निवेशितासि।
किमप्रियं पश्यसि मन्त्रिमित्तं हितानुकारिण्यथवापि रामे ॥ १०१ ॥

परित्यजेयुः पितरोऽपि पुत्रान् भार्याः पतींश्चापि कृतानुरागाः।
कृत्स्नं हि सर्वं कुपितं जगत् स्याद् दृष्ट्वैव रामं व्यसने निमग्नम् ॥ १०२ ॥

अहं पुनर्देवकुमाररूपमलङ्घतं तं सुतमाव्रजन्तम्।
नन्दामि पश्यन्निव दर्शनेन भवामि दृष्ट्वैव पुनर्युवेव ॥ १०३ ॥

विना हि सूर्येण भवेत् प्रवृत्तिरवर्षता वज्रधरेण वापि।
रामं तु गच्छन्तमितः समीक्ष्य जीवेन्न कश्चित्त्विति चेतना मे ॥ १०४ ॥

विनाशकामामहिताममित्रामावासयं मृत्युमिवात्मनस्त्वाम्।
चिरं बताङ्गेन धृतासि सर्पी महाविषा तेन हतोऽस्मि मोहात् ॥ १०५ ॥

मया च रामेण सलक्षणेन प्रशास्तु हीनो भरतस्त्वया सह।
पुरं च राष्ट्रं च निहत्य बान्धवान् ममाहितानां च भवाभिर्हर्षिणी ॥ १०६ ॥

नृशंसवृत्ते व्यसनप्रहारिणि प्रसद्य वाक्यं यदिहाद्य भाषसे।
न नाम ते तेन मुखात् पतन्त्यधो विशीर्यमाणा दशनाः सहस्रधा ॥ १०७ ॥

न किञ्चिदाहाहितमप्रियं वचो न वेत्ति रामः परुषाणि भाषितुम्।
कथं तु रामे ह्यभिरामवादिनि ब्रवीषि दोषान् गुणनित्यसम्मते ॥ १०८ ॥

प्रताम्य वा प्रज्वल वा प्रणश्य वा सहस्रशो वा स्फुटितां मर्हीं ब्रज।
 न ते करिष्यामि वचः सुदारुणं ममाहितं केकयराजपांसने॥ १०९॥

क्षुरोपमां नित्यमसत्प्रियंवदां प्रदुषभावां स्वकुलोपघातिनीम्।
 न जीवितुं त्वां विषहेऽमनोरमां दिघक्षमाणां हृदयं सबन्धनम्॥ ११०॥

न जीवितं मेऽस्ति कुतः पुनः सुखं विनात्मजेनात्मवतां कुतो रतिः।
 ममाहितं देवि न कर्तुमर्हसि स्पृशामि पादावपि ते प्रसीद मे॥ १११॥

स भूमिपालो विलपन्ननाथवत् स्त्रिया गृहीतो हृदयेऽतिमात्रया।
 पपात देव्याश्वरणौ प्रसारितावुभावसम्प्राप्य यथाऽऽतुरस्तथा॥ ११२॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 कैकेयीनिवर्तनप्रयासः नाम द्वादशः सर्गः ॥ २-१२॥

॥ त्रयोदशः सर्गः — दशरथविलापः ॥

अतदर्हं महाराजं शयानमतथोचितम्।
 ययातिमिव पुण्यान्ते देवलोकात् परिच्युतम्॥ १॥

अनर्थरूपासिद्धार्था ह्यभीता भयदर्शिनी।
 पुनराकारयामास तमेव वरमङ्गना॥ २॥

त्वं कत्थसे महाराज सत्यवादी दृढव्रतः।
 मम चेदं वरं कस्माद् विधारयितुमिच्छसि॥ ३॥

एवमुक्तस्तु कैकेय्या राजा दशरथस्तदा।
 प्रत्युवाच ततः क्रुद्धो मुहूर्तं विह्वलन्निव॥ ४॥

मृते मयि गते रामे वनं मनुजपुङ्गवे।
 हन्तानार्ये ममामित्रे सकामा सुखिनी भव॥ ५॥

स्वर्गेऽपि खलु रामस्य कुशलं दैवतैरहम्।
प्रत्यादेशादभिहितं धारयिष्ये कथं बत ॥ ६ ॥

कैकेय्याः प्रियकामेन रामः प्रव्राजितो वनम्।
यदि सत्यं ब्रवीम्येतत् तदसत्यं भविष्यति ॥ ७ ॥

अपुत्रेण मया पुत्रः श्रमेण महता महान्।
रामो लब्धो महातेजाः स कथं त्यज्यते मया ॥ ८ ॥

शूरश्च कृतविद्यश्च जितक्रोधः क्षमापरः।
कथं कमलपत्राक्षो मया रामो विवास्यते ॥ ९ ॥

कथमिन्दीवरश्यामं दीर्घबाहुं महाबलम्।
अभिराममहं रामं स्थापयिष्यामि दण्डकान् ॥ १० ॥

सुखानामुचितस्यैव दुःखैरनुचितस्य च।
दुःखं नामानुपश्येयं कथं रामस्य धीमतः ॥ ११ ॥

यदि दुःखमकृत्वा तु मम सङ्क्रमणं भवेत्।
अदुःखाहस्य रामस्य ततः सुखमवास्याम् ॥ १२ ॥

नृशंसे पापसङ्कल्पे रामं सत्यपराक्रमम्।
किं विप्रियेण कैकेयि प्रियं योजयसे मम ॥ १३ ॥

अकीर्तिरतुला लोके ध्रुवं परिभविष्यति।
तथा विलपतस्तस्य परिभ्रमितचेतसः ॥ १४ ॥

अस्तमभ्यागमत् सूर्यो रजनी चाभ्यर्तत।
सा त्रियामा तदार्तस्य चन्द्रमण्डलमण्डिता ॥ १५ ॥

राज्ञो विलपमानस्य न व्यभासत शर्वरी।
सदैवोष्णं विनिःश्वस्य वृद्धो दशरथो नृपः ॥ १६ ॥

विललापार्तवद् दुःखं गगनासक्तलोचनः ।

न प्रभातं त्वयेच्छामि निशो नक्षत्रभूषिते ॥ १७ ॥

क्रियतां मे दया भद्रे मयायं रचितोऽञ्जलिः ।

अथवा गम्यतां शीघ्रं नाहमिच्छामि निर्घृणाम् ॥ १८ ॥

नृशंसां केकयीं द्रष्टुं यत्कृते व्यसनं मम ।

एवमुक्त्वा ततो राजा कैकेयीं संयताञ्जलिः ॥ १९ ॥

प्रसादयामास पुनः कैकेयीं राजधर्मवित् ।

साधुवृत्तस्य दीनस्य त्वद्दतस्य गतायुषः ॥ २० ॥

प्रसादः क्रियतां भद्रे देवि राज्ञो विशेषतः ।

शून्ये न खलु सुश्रोणि मयेदं समुदाहृतम् ॥ २१ ॥

कुरु साधुप्रसादं मे बाले सहृदया ह्यसि ।

प्रसीद देवि रामो मे त्वदत्तं राज्यमव्ययम् ॥ २२ ॥

लभतामसितापाङ्गे यशः परमवाप्न्यसि ।

मम रामस्य लोकस्य गुरुणां भरतस्य च ।

प्रियमेतद् गुरुश्रोणि कुरु चारुमुखेक्षणे ॥ २३ ॥

विशुद्धभावस्य हि दुष्टभावा दीनस्य ताम्राश्रुकलस्य राज्ञः ।

श्रुत्वा विचित्रं करुणं विलापं भर्तुर्नृशंसा न चकार वाक्यम् ॥ २४ ॥

ततः स राजा पुनरेव मूर्च्छितः प्रियामतुष्टां प्रतिकूलभाषिणीम् ।

समीक्ष्य पुत्रस्य विवासनं प्रति क्षितौ विसंज्ञो निपपात दुःखितः ॥ २५ ॥

इतीव राज्ञो व्यथितस्य सा निशा जगाम घोरं श्वसतो मनस्विनः ।

विबोध्यमानः प्रतिबोधनं तदा निवारयामास स राजसत्तमः ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे

दशरथविलापः नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ २-१३ ॥

॥ चतुर्दशः सर्गः — कैकेयुपालम्भः ॥

पुत्रशोकार्दितं पापा विसंज्ञं पतितं भुवि।
विचेष्टमानमुत्प्रेक्ष्य ऐक्ष्वाकमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

पापं कृत्वेव किमिदं मम संश्रुत्य संश्रवम्।
शेषे क्षितितले सन्नः स्थित्यां स्थातुं त्वर्महसि ॥ २ ॥

आहुः सत्यं हि परमं धर्मं धर्मविदो जनाः।
सत्यमाश्रित्य च मया त्वं धर्मं प्रतिचोदितः ॥ ३ ॥

संश्रुत्य शैव्यः श्येनाय स्वां तनुं जगतीपतिः।
प्रदाय पक्षिणे राजा जगाम गतिमुत्तमाम् ॥ ४ ॥

तथा ह्यलर्कस्तेजस्वी ब्राह्मणे वेदपारगे।
याचमाने स्वके नेत्रे उद्घृत्याविमना ददौ ॥ ५ ॥

सरितां तु पतिः स्वल्पां मर्यादां सत्यमन्वितः।
सत्यानुरोधात् समये वेलां स्वां नातिवर्तते ॥ ६ ॥

सत्यमेकपदं ब्रह्म सत्ये धर्मः प्रतिष्ठितः।
सत्यमेवाक्षया वेदाः सत्येनावाप्यते परम् ॥ ७ ॥

सत्यं समनुवर्तस्व यदि धर्मे धृता मतिः।
स वरः सफलो मेऽस्तु वरदो ह्यसि सत्तम् ॥ ८ ॥

धर्मस्यैवाभिकामार्थं मम चैवाभिचोदनात्।
प्रब्राजय सुतं रामं त्रिः खलु त्वां ब्रवीम्यहम् ॥ ९ ॥

समयं च ममार्येमं यदि त्वं न करिष्यसि।
अग्रतस्ते परित्यक्ता परित्यक्ष्यामि जीवितम् ॥ १० ॥

एवं प्रचोदितो राजा कैकेय्या निर्विशङ्कया।
नाशकत् पाशमुन्मोक्तुं बलिरिन्द्रकृतं यथा ॥ ११ ॥

उद्धान्तहृदयश्चापि विवर्णवदनोऽभवत्।
स धुर्यो वै परिस्पन्दन् युगचक्रान्तरं यथा ॥ १२ ॥

विकलाभ्यां च नेत्राभ्यामपश्यन्निव भूमिपः।
कृच्छ्राद् धैर्येण संस्तभ्य कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ १३ ॥

यस्ते मन्त्रकृतः पाणिरग्नौ पापे मया धृतः।
सन्त्यजामि स्वजं चैव तव पुत्रं सह त्वया ॥ १४ ॥

प्रयाता रजनी देवि सूर्यस्योदयनं प्रति।
अभिषेकाय हि जनस्त्वरायिष्यति मां ध्रुवम् ॥ १५ ॥

रामाभिषेकसम्भारैस्तदर्थमुपकल्पितैः ।
रामः कारयितव्यो मे मृतस्य सलिलक्रियाम् ॥ १६ ॥

सपुत्रया त्वया नैव कर्तव्या सलिलक्रिया।
व्याहन्तास्यशुभाचारे यदि रामाभिषेचनम् ॥ १७ ॥

न शक्तोऽद्यास्म्यहं द्रष्टुं दृष्ट्वा पूर्वं तथामुखम्।
हतहर्षं तथानन्दं पुनर्जनमवाञ्छुरवम् ॥ १८ ॥

तां तथा ब्रुवतस्तस्य भूमिपस्य महात्मनः।
प्रभाता शर्वरी पुण्या चन्द्रनक्षत्रमालिनी ॥ १९ ॥

ततः पापसमाचारा कैकेयी पार्थिवं पुनः।
उवाच परुषं वाक्यं वाक्यज्ञा रोषमूच्छिता ॥ २० ॥

किमिदं भाषसे राजन् वाक्यं गररुजोपमम्।
आनाययितुमङ्गिष्ठं पुत्रं राममिहार्हसि ॥ २१ ॥

स्थाप्य राज्ये मम सुतं कृत्वा रामं वनेचरम्।
निःसपलां च मां कृत्वा कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ २२ ॥

स तुम्ह इव तीक्ष्णेन प्रतोदेन हयोत्तमः।
राजा प्रचोदितोऽभीक्षणं कैकेय्या वाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥

धर्मवन्धेन बद्धोऽस्मि नष्टा च मम चेतना।
ज्येष्ठं पुत्रं प्रियं रामं द्रष्टुमिच्छामि धार्मिकम् ॥ २४ ॥

ततः प्रभातां रजनीमुदिते च दिवाकरे।
पुण्ये नक्षत्रयोगे च मुहूर्ते च समागते ॥ २५ ॥

वसिष्ठो गुणसम्पन्नः शिष्यैः परिवृतस्तथा।
उपगृह्याशु सम्भारान् प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥ २६ ॥

सिक्तसम्मार्जितपथां पताकोत्तमभूषिताम्।
संहृष्टमनुजोपेतां समृद्धविपणापणाम् ॥ २७ ॥

महोत्सवसमायुक्तां राघवार्थे समुत्सुकाम्।
चन्दनागुरुधूपैश्च सर्वतः परिधूमिताम् ॥ २८ ॥

तां पुरीं समतिक्रम्य पुरन्दरपुरोपमाम्।
ददर्शान्तः पुरं श्रीमान् नानाध्वजगणायुतम् ॥ २९ ॥

पौरजानपदाकीर्णं ब्राह्मणैरुपशोभितम्।
यष्ठिमद्दिः सुसम्पूर्णं सदश्वैः परमार्चितैः ॥ ३० ॥

तदन्तः पुरमासाद्य व्यतिचक्राम तं जनम्।
वसिष्ठः परमप्रीतः परमर्षभिरावृतः ॥ ३१ ॥

स त्वपश्यद् विनिष्कान्तं सुमन्त्रं नाम सारथिम्।
द्वारे मनुजसिंहस्य सचिवं प्रियदर्शनम् ॥ ३२ ॥

तमुवाच महातेजाः सूतपुत्रं विशारदम्।
वसिष्ठः क्षिप्रमाचक्ष्व नृपतेर्मामिहागतम्॥३३॥

इमे गङ्गोदकघटाः सागरेभ्यश्च काञ्चनाः।
औदुम्बरं भद्रपीठमभिषेकार्थमाहृतम्॥३४॥

सर्वबीजानि गन्धाश्च रत्नानि विविधानि च।
क्षौद्रं दधि घृतं लाजा दर्भाः सुमनसः पयः॥३५॥

अष्टौ च कन्या रुचिरा मत्तश्च वरवारणः।
चतुरश्वो रथः श्रीमान् निस्त्रिंशो धनुरुत्तमम्॥३६॥

वाहनं नरसंयुक्तं छत्रं च शशिसन्निभम्।
श्वेते च वालव्यजने भृङ्गारं च हिरण्मयम्॥३७॥

हेमदामपिनद्वश्च ककुञ्जान् पाण्डुरो वृषः।
केसरी च चतुर्दश्यो हरिश्रेष्ठो महाबलः॥३८॥

सिंहासनं व्याघ्रतनुः समिधश्च हुताशनः।
सर्वे वादित्रसङ्खाश्च वेश्याश्चालङ्कृताः स्त्रियः॥३९॥

आचार्या ब्राह्मणा गावः पुण्याश्च मृगपक्षिणः।
पौरजानपदश्रेष्ठा नैगमाश्च गणैः सह॥४०॥

एते चान्ये च बहवः प्रीयमाणाः प्रियंवदाः।
अभिषेकाय रामस्य सह तिष्ठन्ति पार्थिवैः॥४१॥

त्वरयस्व महाराजं यथा समुदितेऽहनि।
पुष्ये नक्षत्रयोगे च रामो राज्यमवाप्नुयात्॥४२॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा सूतपुत्रो महाबलः।
स्तुवन् नृपतिशार्दूलं प्रविवेश निवेशनम्॥४३॥

तं तु पूर्वोदितं वृद्धं द्वारस्था राजसम्मताः।
न शेकुरभिसंरोद्धुं राज्ञः प्रियचिकीर्षवः ॥ ४४ ॥

स समीपस्थितो राजस्तामवस्थामज्जिवान्।
वाग्मिः परमतुष्टभिरभिष्ठोतुं प्रचक्रमे ॥ ४५ ॥

ततः सूतो यथापूर्वं पार्थिवस्य निवेशने।
सुमन्त्रः प्राञ्छलिर्भूत्वा तुष्टव जगतीपतिम् ॥ ४६ ॥

यथा नन्दति तेजस्वी सागरो भास्करोदये।
प्रीतः प्रीतेन मनसा तथा नन्दय नस्ततः ॥ ४७ ॥

इन्द्रमस्यां तु वेलायामभितुष्टव मातलिः।
सोऽजयद् दानवान् सर्वास्तथा त्वां बोधयाम्यहम् ॥ ४८ ॥

वेदाः सहाज्ञा विद्याश्च यथा ह्यात्मभुवं प्रभुम्।
ब्रह्माणं बोधयन्त्यद्य तथा त्वां बोधयाम्यहम् ॥ ४९ ॥

आदित्यः सह चन्द्रेण यथा भूतधरां शुभाम्।
बोधयत्यद्य पृथिवीं तथा त्वां बोधयाम्यहम् ॥ ५० ॥

उत्तिष्ठ सुमहाराज कृतकौतुकमङ्गलः।
विराजमानो वपुषा मेरोरिव दिवाकरः ॥ ५१ ॥

सोमसूर्यौ च काकुत्स्थ शिववैश्रवणावपि।
वरुणश्चाग्निरन्दश्च विजयं प्रदिशन्तु ते ॥ ५२ ॥

गता भगवती रात्रिः कृतं कृत्यमिदं तव।
बुध्यस्व नृपशार्दूल कुरु कार्यमनन्तरम् ॥ ५३ ॥

उदत्तिष्ठत रामस्य समग्रमभिषेचनम्।
पौरजानपदाश्चापि नैगमश्च कृताञ्छलिः ॥ ५४ ॥

स्वयं वसिष्ठो भगवान् ब्राह्मणैः सह तिष्ठति।
क्षिप्रमाज्ञाप्यतां राजन् राघवस्याभिषेचनम्॥ ५५॥

यथा ह्यपालाः पश्वो यथा सेना ह्यनायका।
यथा चन्द्रं विना रात्रिर्यथा गावो विना वृषम्॥ ५६॥

एवं हि भविता राष्ट्रं यत्र राजा न दृश्यते।
एवं तस्य वचः श्रुत्वा सान्त्वपूर्वमिवार्थवत्॥ ५७॥

अभ्यकीर्यत शोकेन भूय एव महीपतिः।
ततस्तु राजा तं सूतं सन्नहर्षः सुतं प्रति॥ ५८॥

शोकरक्तेक्षणः श्रीमानुद्वीक्ष्योवाच धार्मिकः।
वाक्यैस्तु खलु मर्माणि मम भूयो निकृन्तसि॥ ५९॥

सुमन्त्रः करुणं श्रुत्वा दृष्ट्वा दीनं च पार्थिवम्।
प्रगृहीताञ्जलिः किञ्चित् तस्माद् देशादपाक्रमत्॥ ६०॥

यदा वकुं स्वयं दैन्यान्न शशाक महीपतिः।
तदा सुमन्त्रं मन्त्रज्ञा कैकेयी प्रत्युवाच ह॥ ६१॥

सुमन्त्र राजा रजनीं रामहर्षसमुत्सुकः।
प्रजागरपरिश्रान्तो निद्रावशमुपागतः॥ ६२॥

तद् गच्छ त्वरितं सूत राजपुत्रं यशस्विनम्।
राममानय भद्रं ते नात्र कार्या विचारणा॥ ६३॥

अश्रुत्वा राजवचनं कथं गच्छामि भामिनि।
तच्छ्रुत्वा मन्त्रिणो वाक्यं राजा मन्त्रिणमब्रवीत्॥ ६४॥

सुमन्त्र रामं द्रक्ष्यामि शीघ्रमानय सुन्दरम्।
स मन्यमानः कल्याणं हृदयेन ननन्द च॥ ६५॥

निर्जगाम च स प्रीत्या त्वरितो राजशासनात्।
सुमन्त्रश्चिन्तयामास त्वरितं चोदितस्तया ॥ ६६ ॥

व्यक्तं रामाभिषेकार्थे इहायास्यति धर्मराट्।
इति सूतो मतिं कृत्वा हर्षेण महता पुनः ॥ ६७ ॥

निर्जगाम महातेजा राघवस्य दिव्यक्षया।
सागरहृदसङ्काशात्सुमन्त्रोऽन्तः पुराच्छुभात्।
निष्क्रम्य जनसम्बाधं दर्दर्श द्वारमग्रतः ॥ ६८ ॥

ततः पुरस्तात् सहसा विनिःसृतो महीपतेर्द्वारगतान् विलोकयन्।
दर्दर्श पौरान् विविधान् महाधनानुपस्थितान् द्वारमुपेत्य विष्ठितान् ॥ ६९ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कैकेय्युपालम्भः नाम चतुर्दशः सर्गः ॥ २-१४ ॥

॥ पञ्चदशः सर्गः — सुमन्त्रप्रेषणम् ॥

ते तु तां रजनीमुष्य ब्राह्मणा वेदपारगाः।
उपतस्थुरुपस्थानं सह राजपुरोहिताः ॥ १ ॥

अमात्या बलमुख्याश्च मुख्या ये निगमस्य च।
राघवस्याभिषेकार्थे प्रीयमाणाः सुसङ्गताः ॥ २ ॥

उदिते विमले सूर्ये पुष्ये चाभ्यागतेऽहनि।
लग्ने कर्कटके प्राप्ते जन्म रामस्य च स्थिते ॥ ३ ॥

अभिषेकाय रामस्य द्विजेन्द्रैरूपकल्पितम्।
काञ्चना जलकुम्भाश्च भद्रपीठं स्वलङ्घृतम् ॥ ४ ॥

रथश्च सम्यगास्तीर्णो भास्वता व्याघ्रचर्मणा ।
 गङ्गायमुनयोः पुण्यात् सङ्गमादाहृतं जलम् ॥ ५ ॥
 याश्चान्याः सरितः पुण्या हृदाः कूपाः सरांसि च ।
 प्राग्वहाश्चोर्ध्ववाहाश्च तिर्यग्वाहाश्च क्षीरिणः ॥ ६ ॥
 ताभ्यश्चैवाहृतं तोयं समुद्रेभ्यश्च सर्वशः ।
 क्षौद्रं दधि घृतं लाजा दर्भाः सुमनसः पयः ॥ ७ ॥
 अष्टौ च कन्या रुचिरा मत्तश्च वरवारणः ।
 सजलाः क्षीरिभिश्छन्ना घटाः काञ्चनराजताः ॥ ८ ॥
 पद्मोत्पलयुता भान्ति पूर्णाः परमवारिणा ।
 चन्द्रांशुविकचप्रख्यं पाण्डुरं रत्नभूषितम् ॥ ९ ॥
 सज्जं तिष्ठति रामस्य वालव्यजनमुत्तमम् ।
 चन्द्रमण्डलसङ्काशमातपत्रं च पाण्डुरम् ॥ १० ॥
 सज्जं द्युतिकरं श्रीमदभिषेकपुरस्सरम् ।
 पाण्डुरश्च वृषः सज्जः पाण्डुराश्वश्च संस्थितः ॥ ११ ॥
 वादित्राणि च सर्वाणि वन्दिनश्च तथापरे ।
 इक्ष्वाकूणां यथा राज्ये सम्भ्रियेताभिषेचनम् ॥ १२ ॥
 तथाजातीयमादाय राजपुत्राभिषेचनम् ।
 ते राजवचनात् तत्र समवेता महीपतिम् ॥ १३ ॥
 अपश्यन्तोऽब्रुवन् को नु राज्ञो नः प्रतिवेदयेत् ।
 न पश्यामश्च राजानमुदितश्च दिवाकरः ॥ १४ ॥
 यौवराज्याभिषेकश्च सज्जो रामस्य धीमतः ।
 इति तेषु ब्रुवाणेषु सर्वास्तांश्च महीपतीन् ॥ १५ ॥

अब्रवीत् तानिदं वाक्यं सुमन्त्रो राजसत्कृतः।
रामं राज्ञो नियोगेन त्वरया प्रस्थितो ह्यहम्॥ १६॥

पूज्या राज्ञो भवन्तश्च रामस्य तु विशेषतः।
अयं पृच्छामि वचनात् सुखमायुष्मतामहम्॥ १७॥

राज्ञः सम्प्रतिबुद्धस्य चानागमनकारणम्।
इत्युत्त्वान्तः पुरद्वारमाजगाम पुराणवित्॥ १८॥

सदा सक्तं च तद् वेशम् सुमन्त्रः प्रविवेश ह।
तुष्टावास्य तदा वंशं प्रविश्य स विशाम्पतेः॥ १९॥

शयनीयं नरेन्द्रस्य तदासाद्य व्यतिष्ठत।
सोऽत्यासाद्य तु तद् वेशम् तिरस्करणिमन्तरा॥ २०॥

आशीर्भिर्गुणयुक्ताभिरभितुष्टाव राघवम्।
सोमसूर्यौ च काकुत्स्थ शिववैश्रवणावपि॥ २१॥

वरुणश्चाग्निरिन्द्रश्च विजयं प्रदिशन्तु ते।
गता भगवती रात्रिरहः शिवमुपस्थितम्॥ २२॥

बुद्धस्व राजशार्दूल कुरु कार्यमनन्तरम्।
ब्राह्मणा बलमुख्याश्च नैगमाश्चागतास्त्वह॥ २३॥

दर्शनं तेऽभिकाङ्क्षन्ते प्रतिबुद्धस्व राघव।
स्तुवन्तं तं तदा सूतं सुमन्त्रं मन्त्रकोविदम्॥ २४॥

प्रतिबुद्ध ततो राजा इदं वचनमब्रवीत्।
राममानय सूतेति यदस्याभिहितो मया॥ २५॥

किमिदं कारणं येन ममाज्ञा प्रतिवाह्यते।
न चैव सम्प्रसुसोऽहमानयेहाशु राघवम्॥ २६॥

इति राजा दशरथः सूतं तत्रान्वशात् पुनः ।
स राजवचनं श्रुत्वा शिरसा प्रतिपूज्य तम् ॥ २७ ॥

निर्जगाम नृपावासान्मन्यमानः प्रियं महत् ।
प्रपन्नो राजमार्गं च पताकाध्वजशोभितम् ॥ २८ ॥

हृष्टः प्रमुदितः सूतो जगामाशु विलोकयन् ।
स सूतस्तत्र शुश्राव रामाधिकरणाः कथाः ॥ २९ ॥

अभिषेचनसंयुक्ताः सर्वलोकस्य हृष्टवत् ।
ततो ददर्श रुचिरं कैलाससदृशप्रभम् ॥ ३० ॥

रामवेशम् सुमन्त्रस्तु शक्वेशमसमप्रभम् ।
महाकपाटपिहितं वितर्दिशतशोभितम् ॥ ३१ ॥

काञ्चनप्रतिमैकाग्रं मणिविद्वमतोरणम् ।
शारदाभ्रघनप्रख्यं दीप्तं मेरुगुहासमम् ॥ ३२ ॥

मणिभिर्वरमाल्यानां सुमहाद्विरलङ्घतम् ।
मुक्तामणिभिराकीर्णं चन्दनागुरुभूषितम् ॥ ३३ ॥

गन्धान् मनोज्ञान् विसृजद् दार्दुरं शिखरं यथा ।
सारसैश्च मयूरैश्च विनदद्विर्विराजितम् ॥ ३४ ॥

सुकृतेहामृगाकीर्णमुक्तीर्णं भक्तिभिस्तथा ।
मनश्शक्षुश्च भूतानामाददत् तिग्मतेजसा ॥ ३५ ॥

चन्द्रभास्करसङ्काशां कुबेरभवनोपमम् ।
महेन्द्रधामप्रतिमं नानापक्षिसमाकुलम् ॥ ३६ ॥

मेरुशृङ्गसमं सूतो रामवेशम् ददर्श ह ।
उपस्थितैः समाकीर्णं जनैरञ्जलिकारिभिः ॥ ३७ ॥

उपादाय समाक्रान्तैस्तदा जानपदैर्जनैः।
रामाभिषेकसुमुखैरुन्मुखैः समलङ्घृतम्॥ ३८॥

महामेघसमप्रख्यमुदग्रं सुविराजितम्।
नानारत्नसमाकीर्ण कुञ्जकैरपि चावृतम्॥ ३९॥

स वाजियुक्तेन रथेन सारथिः समाकुलं राजकुलं विराजयन्।
वरूथिना राजगृहाभिपातिना पुरस्य सर्वस्य मनांसि हर्षयन्॥ ४०॥

ततः समासाद्य महाधनं महत् प्रहृष्टरोमा स बभूव सारथिः।
मृगैर्मयौश्च समाकुलोल्बणं गृहं वराहस्य शान्चीपतेरिव॥ ४१॥

स तत्र कैलासनिभाः स्वलङ्घृताः प्रविश्य कक्ष्यास्त्रिदशालयोपमाः।
प्रियान् वरान् राममते स्थितान् बहून् व्यपोह्य शुद्धान्तमुपस्थितौ रथी॥ ४२॥

स तत्र शुश्राव च हर्षयुक्ता रामाभिषेकार्थकृतां जनानाम्।
नरेन्द्रसूनोरभिमङ्गलार्थाः सर्वस्य लोकस्य गिरः प्रहृष्टाः॥ ४३॥

महेन्द्रसद्व्यप्रतिमं च वेशम रामस्य रम्यं मृगपक्षिजुष्टम्।
ददर्श मेरोरिव शङ्खमुच्चं विभ्राजमानं प्रभया सुमन्त्रः॥ ४४॥

उपस्थितैरञ्जलिकारिभिश्च सोपायनैर्जनपदैर्जनैश्च।
कोट्या परादैश्च विमुक्तयानैः समाकुलं द्वारपदं ददर्श॥ ४५॥

ततो महामेघमहीधरामं प्रभिन्नमत्यङ्गशमत्यसह्यम्।
रामोपवाह्यं रुचिरं ददर्श शत्रुञ्जयं नागमुदग्रकायम्॥ ४६॥

स्वलङ्घृतान् साश्वरथान् सकुञ्जरानमात्यमुख्यांश्च ददर्श वल्लभान्।
व्यपोह्य सूतः सहितान् समन्ततः समृद्धमन्तःपुरमाविवेश ह॥ ४७॥

ततोऽद्रिकूटाचलमेघसन्निभं महाविमानोपमवेशमसंयुतम्।
अवार्यमाणः प्रविवेश सारथिः प्रभूतरत्नं मकरो यथार्णवम्॥ ४८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
सुमन्त्रप्रेषणम् नाम पञ्चदशः सर्गः ॥ २-१५ ॥

॥ घोडशः सर्गः — रामप्रस्थानम् ॥

स तदन्तः पुरद्वारं समतीत्य जनाकुलम्।
प्रविविक्तां ततः कक्ष्यामास साद् पुराणवित् ॥ १ ॥

प्रासकार्मुकविभ्रद्धिर्युवभिर्मृष्टकुण्डलैः ।
अप्रमादिभिरेकाग्रैः स्वानुरक्तैरधिष्ठिताम् ॥ २ ॥

तत्र काषायिणो वृद्धान् वेत्रपाणीन् स्वलङ्घृतान्।
ददर्श विष्ठितान् द्वारि स्वयध्यक्षान् समाहितान् ॥ ३ ॥

ते समीक्ष्य समायान्तं रामप्रियचिकीर्षवः।
सहसोत्पतिताः सर्वे ह्यासनेभ्यः ससम्ब्रमाः ॥ ४ ॥

तानुवाच विनीतात्मा सूतपुत्रः प्रदक्षिणः।
क्षिप्रमारव्यात रामाय सुमन्त्रो द्वारि तिष्ठति ॥ ५ ॥

ते राममूपसङ्गम्य भर्तुः प्रियचिकीर्षवः।
सहभायाय रामाय क्षिप्रमेवाच्चक्षिरे ॥ ६ ॥

प्रतिवेदितमाज्ञाय सूतमभ्यन्तरं पितुः।
तत्रैवानाय यामास राघवः प्रियकाम्यया ॥ ७ ॥

तं वैश्रवणसङ्काशमुपविष्टं स्वलङ्घृतम्।
ददर्श सूतः पर्यङ्के सौवर्णे सोत्तरच्छदे ॥ ८ ॥

वराहरुधिराभेण शुचिना च सुगन्धिना।
अनुलिसं परार्घ्येन चन्दनेन परन्तपम् ॥ ९ ॥

स्थितया पार्श्वतश्चापि वालव्यजनहस्तया।
उपेतं सीतया भूयश्चित्रया शशिनं यथा ॥ १० ॥

तं तपन्तमिवादित्यमुपपन्नं स्वतेजसा।
ववन्दे वरदं वन्दी विनयज्ञो विनीतवत् ॥ ११ ॥

प्राञ्जलिः सुमुखं दृष्ट्वा विहारशयनासने।
राजपुत्रमुवाचेदं सुमन्त्रो राजसत्कृतः ॥ १२ ॥

कौसल्या सुप्रजा राम पिता त्वां द्रष्टुमिच्छति।
महिष्यापि हि कैकेय्या गम्यतां तत्र मा चिरम् ॥ १३ ॥

एवमुक्तस्तु संहृष्टो नरसिंहो महाद्युतिः।
ततः सम्मानयामास सीतामिदमुवाच ह ॥ १४ ॥

देवि देवश्च देवी च समागम्य मदन्तरे।
मन्त्रयेते ध्रुवं किञ्चिदभिषेचनसंहितम् ॥ १५ ॥

लक्षयित्वा ह्यभिप्रायं प्रियकामा सुदक्षिणा।
सञ्चोदयति राजानं मर्दर्थमसितेक्षणा ॥ १६ ॥

सा प्रहृष्टा महाराजं हितकामानुवर्तीनी।
जननी चार्थकामा मे केकयाधिपतेः सुता ॥ १७ ॥

दिष्ठा खलु महाराजो महिष्या प्रियया सह।
सुमन्त्रं प्राहिणोद् दूतमर्थकामकरं मम ॥ १८ ॥

यादृशी परिषत् तत्र तादृशो दूत आगतः।
ध्रुवमद्यैव मां राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ १९ ॥

हन्त शीघ्रमितो गत्वा द्रक्ष्यामि च महीपतिम्।
सह त्वं परिवारेण सुखमास्त्व रमस्व च ॥ २० ॥

पतिसम्मानिता सीता भर्तारमसितेक्षणा।

आ द्वारमनुवद्राज मङ्गलान्यभिदध्युषी॥ २१॥

राज्यं द्विजातिभिर्जुष्टं राजसूयाभिषेचनम्।

कर्तुमर्हति ते राजा वासवस्येव लोककृत्॥ २२॥

दीक्षितं ब्रतसम्पन्नं वराजिनधरं शुचिम्।

कुरञ्जश्वजपाणिं च पश्यन्ती त्वां भजाम्यहम्॥ २३॥

पूर्वा दिशां वज्रधरो दक्षिणां पातु ते यमः।

वरुणः पश्चिमामाशां धनेशस्तूत्तरां दिशम्॥ २४॥

अथ सीतामनुज्ञाप्य कृतकौतुकमङ्गलः।

निश्चकाम सुमन्त्रेण सह रामो निवेशनात्॥ २५॥

पर्वतादिव निष्क्रम्य सिंहो गिरिगुहाशयः।

लक्ष्मणं द्वारि सोऽपश्यत् प्रह्लादलिपुटं स्थितम्॥ २६॥

अथ मध्यमकक्ष्यायां समागच्छत् सुहृज्जनैः।

स सर्वानर्थिनो दृष्ट्वा समेत्य प्रतिनन्द्य च॥ २७॥

ततः पावकसङ्काशमारुरोह रथोत्तमम्।

वैयाघ्रं पुरुषव्याघ्रो राजितं राजनन्दनः॥ २८॥

मेघनादमसम्बाधं मणिहेमविभूषितम्।

मुष्णान्तमिव चक्षुषिं प्रभया मेरुवर्चसम्॥ २९॥

करेणुशिशुकल्पैश्च युक्तं परमवाजिभिः।

हरियुक्तं सहस्राक्षो रथमिन्द्र इवाशुगम्॥ ३०॥

प्रययौ तूर्णमास्थाय राघवो ज्वलितः श्रिया।

स पर्जन्य इवाकाशे स्वनवानभिनादयन्॥ ३१॥

निकेतान्निर्यौ श्रीमान् महाब्रादिव चन्द्रमाः ।
चित्रचामरपाणिस्तु लक्षणो राघवानुजः ॥ ३२ ॥

जुगोप भ्रातरं भ्राता रथमास्थाय पृष्ठतः ।
ततो हलहलाशब्दस्तुमुलः समजायत ॥ ३३ ॥

तस्य निष्क्रममाणस्य जनौघस्य समन्ततः ।
ततो हयवरा मुख्या नागाश्च गिरिसन्निभाः ॥ ३४ ॥

अनुजग्मुस्तथा रामं शतशोऽथ सहस्रशः ।
अग्रतश्चास्य सन्नद्धाश्चनागुरुभूषिताः ॥ ३५ ॥

खड्चापधराः शूरा जग्मुराशंसवो जनाः ।
ततो वादित्रशब्दाश्च स्तुतिशब्दाश्च वन्दिनाम् ॥ ३६ ॥

सिंहनादाश्च शूराणां ततः शुश्रुविरे पथि ।
हर्म्यवातायनस्थाभिर्भूषिताभिः समन्ततः ॥ ३७ ॥

कीर्यमाणः सुपुष्पौर्धयौ स्त्रीभिररिन्द्रमः ।
रामं सर्वानवद्याङ्गो रामपित्रीषया ततः ॥ ३८ ॥

वचोभिरर्घ्यैर्हर्म्यस्थाः क्षितिस्थाश्च ववन्दिरे ।
नूनं नन्दति ते माता कौसल्या मातृनन्दन ॥ ३९ ॥

पश्यन्ती सिद्ध्यात्रं त्वां पित्रं राज्यमुपस्थितम् ।
सर्वसीमन्तिनीभ्यश्च सीतां सीमन्तिनीं वराम् ॥ ४० ॥

अमन्यन्त हि ता नार्यो रामस्य हृदयप्रियाम् ।
तया सुचरितं देव्या पुरा नूनं महत् तपः ॥ ४१ ॥

रोहिणीव शशाङ्केन रामसंयोगमाप या।
इति प्रासादशृङ्खेषु प्रमदाभिर्नरोत्तमः।
शुश्राव राजमार्गस्थः प्रिया वाच उदाहृताः ॥ ४२ ॥

स राघवस्तत्र तदा प्रलापान् शुश्राव लोकस्य समागतस्य।
आत्माधिकारा विविधाश्च वाचः प्रहृष्टरूपस्य पुरे जनस्य ॥ ४३ ॥

एष श्रियं गच्छति राघवोऽद्य राजप्रसादाद् विपुलां गमिष्यन्।
एते वयं सर्वसमृद्धकामा येषामयं नो भविता प्रशास्ता ॥ ४४ ॥

लाभो जनस्यास्य यदेष सर्वं प्रपत्स्यते राष्ट्रमिदं चिराय।
न ह्यप्रियं किञ्चन जातु कश्चित् पश्येन्न दुःखं मनुजाधिपेऽस्मिन् ॥ ४५ ॥

स घोषवद्दिश्च हयैः सनागैः पुरःसरैः स्वस्तिकसूतमागयैः।
महीयमानः प्रवरैश्च वादकैरभिषुटो वैश्रवणो यथा ययौ ॥ ४६ ॥

करेणुमातञ्जरथाश्वसङ्कुलं महाजनौदैः परिपूर्णचत्वरम्।
प्रभूतरत्नं बहुपण्यसञ्चयं ददर्श रामो विमलं महापथम् ॥ ४७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामप्रस्थानम् नाम षोडशः सर्गः ॥ २-१६ ॥

॥ सप्तदशः सर्गः — रामागमनम् ॥

स रामो रथमास्थाय सम्प्रहृष्टसुहृज्जनः।
पताकाध्वजसम्पन्नं महार्हागुरुधूपितम् ॥ १ ॥

अपश्यन्नगरं श्रीमान् नानाजनसमन्वितम्।
स गृहैरब्रसङ्काशैः पाण्डुरूपशोभितम् ॥ २ ॥

राजमार्गं ययौ रामो मध्येनागुरुधूपितम्।
चन्दनानां च मुख्यानामगुरुणां च सञ्चयैः ॥ ३ ॥

उत्तमानां च गन्धानां क्षौमकौशाम्बरस्य च।
अविद्धाभिश्च मुक्ताभिरुत्तमैः स्फाटिकैरपि ॥ ४ ॥

शोभमानमसम्बाधं तं राजपथमुत्तमम्।
संवृतं विविधैः पुष्टैर्भक्ष्यैरुच्चावचैरपि ॥ ५ ॥

ददर्श तं राजपथं दिवि देवपतिर्यथा।
दध्यक्षतहविर्लाजैर्धूपैरगुरुचन्दनैः ॥ ६ ॥

नानामाल्योपगन्धैश्च सदाभ्यर्चितचत्वरम्।
आशीर्वादान् बूहून् शृण्वन् सुहृद्दिः समुदीरितान् ॥ ७ ॥

यथार्हं चापि सम्पूज्य सर्वानेव नरान् ययौ।
पितामहैराचरितं तथैव प्रपितामहैः ॥ ८ ॥

अद्योपादाय तं मार्गमभिष्क्तोऽनुपालय।
यथा स्म पोषिताः पित्रा यथा सर्वैः पितामहैः।
ततः सुखतरं सर्वे रामे वत्स्याम राजनि ॥ ९ ॥

अलमद्य हि भुक्तेन परमार्थैरलं च नः।
यदि पश्याम निर्यान्तं रामं राज्ये प्रतिष्ठितम् ॥ १० ॥

ततो हि नः प्रियतरं नान्यत् किञ्चिद् भविष्यति।
यथाभिषेको रामस्य राज्येनामिततेजसः ॥ ११ ॥

एताश्वान्याश्च सुहृदामुदासीनः शुभाः कथाः।
आत्मसम्पूजनीः शृण्वन् ययौ रामो महापथम् ॥ १२ ॥

न हि तस्मान्मनः कश्चिच्चक्षुषी वा नरोत्तमात्।
नरः शक्रोत्यपाक्रष्टुमतिक्रान्तेऽपि राघवे॥ १३॥

यश्च रामं न पश्येत् यं च रामो न पश्यति।
निन्दितः सर्वलोकेषु स्वात्माप्येनं विगर्हते॥ १४॥

सर्वेषु स हि धर्मात्मा वर्णानां कुरुते दयाम्।
चतुर्णा हि वयःस्थानां तेन ते तमनुव्रताः॥ १५॥

चतुष्पथान् देवपथांश्चैत्यांश्चायतनानि च।
प्रदक्षिणं परिहरजगाम नृपतेः सुतः॥ १६॥

स राजकुलमासाद्य मेघसङ्घोपमैः शुभैः।
प्रासादशृङ्खर्विविधैः कैलासशिखरोपमैः॥ १७॥

आवारयद्विर्गग्नं विमानैरिव पाण्डुरैः।
वर्धमानगृहैश्चापि रत्नजालपरिष्कृतैः॥ १८॥

तत् पृथिव्यां गृहवरं महेन्द्रसदनोपमम्।
राजपुत्रः पितुर्वेशम् प्रविवेश श्रिया ज्वलन्॥ १९॥

स कक्ष्या धन्विभिर्गुप्तास्तिस्त्रोऽतिक्रम्य वाजिभिः।
पदातिरपरे कक्ष्ये द्वे जगाम नरोत्तमः॥ २०॥

स सर्वाः समतिक्रम्य कक्ष्या दशरथात्मजः।
सन्निवर्त्य जनं सर्वं शुद्धान्तःपुरमत्यगात्॥ २१॥

तस्मिन् प्रविष्टे पितुरन्तिकं तदा जनः स सर्वे मुदितो नृपात्मजे।
प्रतीक्षते तस्य पुनः स्म निर्गमं यथोदयं चन्द्रमसः सरित्पतिः॥ २२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामागमनम् नाम सप्तदशः सर्गः ॥ २-१७॥

॥ अष्टादशः सर्गः — वनवासनिर्देशः ॥

स ददर्शासने रामो विषण्णं पितरं शुभे।
कैकेय्या सहितं दीनं मुखेन परिशुष्यता ॥ १ ॥

स पितुश्वरणौ पूर्वमभिवाद्य विनीतवत्।
ततो ववन्दे चरणौ कैकेय्याः सुसमाहितः ॥ २ ॥

रामेत्युक्तवा तु वचनं बाष्पपर्याकुलेक्षणः।
शशाक नृपतिर्दीनो नेक्षितुं नाभिभाषितुम् ॥ ३ ॥

तदपूर्वं नरपतेर्दृष्ट्वा रूपं भयावहम्।
रामोऽपि भयमापन्नः पदा स्पृष्टेव पन्नगम् ॥ ४ ॥

इन्द्रियैरप्रहृष्टैस्तं शोकसन्तापकर्शितम्।
निःश्वसन्तं महाराजं व्यथिताकुलचेतसम् ॥ ५ ॥

ऊर्मिमालिनमक्षोभ्यं क्षुभ्यन्तमिव सागरम्।
उपपुतमिवादित्यमुक्तानृतमृषिं यथा ॥ ६ ॥

अचिन्त्यकल्पं नृपतेस्तं शोकमुपधारयन्।
बभूव संरब्धतरः समुद्र इव पर्वणि ॥ ७ ॥

चिन्तयामास चतुरो रामः पितृहिते रतः।
किञ्चिद्विद्यैव नृपतिर्न मां प्रत्यभिनन्दति ॥ ८ ॥

अन्यदा मां पिता दृष्ट्वा कुपितोऽपि प्रसीदति।
तस्य मामद्य सम्प्रेक्ष्य किमायासः प्रवर्तते ॥ ९ ॥

स दीन इव शोकार्तो विषण्णवदनद्युतिः।
कैकेयीमभिवाद्यैव रामो वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥

कच्चिन्मया नापराद्धमज्ञानाद् येन मे पिता।
कुपितस्तन्ममाचक्ष्व त्वमेवैनं प्रसादय॥ ११॥

अप्रसन्नमनाः किं नु सदा मां प्रति वत्सलः।
विषण्णवदनो दीनः नहि मां प्रति भाषते॥ १२॥

शारीरो मानसो वापि कच्चिदेनं न बाधते।
सन्तापो वाभितापो वा दुर्लभं हि सदा सुखम्॥ १३॥

कच्चिन्न किञ्चिद् भरते कुमारे प्रियदर्शने।
शत्रुघ्ने वा महासत्त्वे मातृणां वा ममाशुभम्॥ १४॥

अतोषयन् महाराजमकुर्वन् वा पितुर्वचः।
मुहूर्तमपि नेच्छेयं जीवितुं कुपिते नृपे॥ १५॥

यतोमूलं नरः पश्येत् प्रादुर्भावमिहात्मनः।
कथं तस्मिन् न वर्तेत प्रत्यक्षे सति दैवते॥ १६॥

कच्चित्ते परुषं किञ्चिदभिमानात् पिता मम।
उक्तो भवत्या रोषेण येनास्य लुलितं मनः॥ १७॥

एतदाचक्ष्व मे देवि तत्त्वेन परिपृच्छतः।
किञ्चिमित्तमपूर्वोऽयं विकारो मनुजाधिपे॥ १८॥

एवमुक्ता तु कैकेयी राघवेण महात्मना।
उवाचेदं सुनिर्लज्जा धृष्टमात्महितं वचः॥ १९॥

न राजा कुपितो राम व्यसनं नास्य किञ्चन।
किञ्चिन्मनोगतं त्वस्य त्वद्धयान्नानुभाषते॥ २०॥

प्रियं त्वामप्रियं वकुं वाणी नास्य प्रवर्तते।
तदवश्यं त्वया कार्यं यदनेनाश्रुतं मम॥ २१॥

एष मह्यं वरं दत्त्वा पुरा मामभिपूज्य च।
स पश्चात् तप्यते राजा यथान्यः प्राकृतस्तथा ॥ २२ ॥

अतिसृज्य ददानीति वरं मम विशाम्पतिः।
स निरर्थं गतजले सेतुं बन्धितुमिच्छति ॥ २३ ॥

धर्ममूलमिदं राम विदितं च सतामपि।
तत् सत्यं न त्यजेद् राजा कुपितस्त्वलकृते यथा ॥ २४ ॥

यदि तद् वक्ष्यते राजा शुभं वा यदि वाशुभम्।
करिष्यसि ततः सर्वमारव्यास्यामि पुनस्त्वहम् ॥ २५ ॥

यदि त्वभिहितं राजा त्वयि तन्न विपत्स्यते।
ततोऽहमभिधास्यामि न ह्येष त्वयि वक्ष्यति ॥ २६ ॥

एतत् तु वचनं श्रुत्वा कैकेय्या समुदाहृतम्।
उवाच व्यथितो रामस्तां देवीं नृपसन्निधौ ॥ २७ ॥

अहो घिङ् नार्हसे देवि वकुं मामीदृशं वचः।
अहं हि वचनाद् राज्ञः पतेयमपि पावके ॥ २८ ॥

भक्षयेयं विषं तीक्ष्णं पतेयमपि चार्णवे।
नियुक्तो गुरुणा पित्रा नृपेण च हितेन च ॥ २९ ॥

तद् ब्रूहि वचनं देवि राज्ञो यदभिकाङ्गितम्।
करिष्ये प्रतिजाने च रामो द्विर्नाभिभाषते ॥ ३० ॥

तमार्जवसमायुक्तमनार्या सत्यवादिनम्।
उवाच रामं कैकेयी वचनं भृशदारुणम् ॥ ३१ ॥

पुरा देवासुरे युद्धे पित्रा ते मम राघव।
रक्षितेन वरौ दत्तौ सशल्येन महारणे ॥ ३२ ॥

तत्र मे याचितो राजा भरतस्याभिषेचनम्।
गमनं दण्डकारण्ये तव चाच्यैव राघव ॥ ३३ ॥

यदि सत्यप्रतिज्ञं त्वं पितरं कर्तुमिच्छसि।
आत्मानं च नरश्रेष्ठ मम वाक्यमिदं शृणु ॥ ३४ ॥

सन्निदेशो पितुस्तिष्ठ यथानेन प्रतिश्रुतम्।
त्वारण्यं प्रवेष्टव्यं नव वर्षाणि पञ्च च ॥ ३५ ॥

भरतश्चाभिषिच्येत यदेतदभिषेचनम्।
त्वदर्थे विहितं राजा तेन सर्वेण राघव ॥ ३६ ॥

सप्त सप्त च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः।
अभिषेकमिदं त्यक्तवा जटाचीरधरो भव ॥ ३७ ॥

भरतः कोसलपतेः प्रशास्तु वसुधामिमाम्।
नानारत्नसमाकीर्णा सवाजिरथसङ्कलाम् ॥ ३८ ॥

एतेन त्वां नरेन्द्रोऽयं कारुण्येन समाप्तुः।
शोकैः सङ्क्लिष्टवदनो न शक्नोति निरीक्षितुम् ॥ ३९ ॥

एतत् कुरु नरेन्द्रस्य वचनं रघुनन्दन।
सत्येन महता राम तारयस्व नरेश्वरम् ॥ ४० ॥

इतीव तस्यां परुषं वदन्त्यां न चैव रामः प्रविवेश शोकम्।
प्रविव्यथे चापि महानुभावो राजा च पुत्रव्यसनाभितसः ॥ ४१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
वनवासनिर्देशः नाम अष्टादशः सर्गः ॥ २-१८ ॥

॥ एकोनविंशः सर्गः — रामप्रतिज्ञा ॥

तदप्रियममित्रघो वचनं मरणोपमम्।
श्रुत्वा न विव्यथे रामः कैकेयीं चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥

एवमस्तु गमिष्यामि वनं वस्तुमहं त्वितः।
जटाचीरधरो राज्ञः प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ २ ॥

इदं तु ज्ञातुमिच्छामि किमर्थं मां महीपतिः।
नाभिनन्दति दुर्घर्षो यथापूर्वमरिन्दमः ॥ ३ ॥

मन्युर्न च त्वया कार्यो देवि ब्रूमि तवाग्रतः।
यास्यामि भव सुप्रीता वनं चीरजटाधरः ॥ ४ ॥

हितेन गुरुणा पित्रा कृतज्ञेन नृपेण च।
नियुज्यमानो विस्तव्यः किं न कुर्यामहं प्रियम् ॥ ५ ॥

अलीकं मानसं त्वेकं हृदयं दहते मम।
स्वयं यन्नाह मां राजा भरतस्याभिषेचनम् ॥ ६ ॥

अहं हि सीतां राज्यं च प्राणानिष्टान् धनानि च।
हृष्टो भ्रात्रे स्वयं दद्यां भरतायाप्रचोदितः ॥ ७ ॥

किं पुनर्मनुजेन्द्रेण स्वयं पित्रा प्रचोदितः।
तव च प्रियकामार्थं प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ ८ ॥

तथाश्वासय हीमन्तं किं त्विदं यन्महीपतिः।
वसुधासक्तनयनो मन्दमश्रूणि मुञ्चति ॥ ९ ॥

गच्छन्तु चैवानयितुं दूताः शीघ्रजवैर्हयैः।
भरतं मातुलकुलादद्यैव नृपशासनात् ॥ १० ॥

दण्डकारण्यमेषोऽहं गच्छाम्येव हि सत्वरः।
अविचार्य पितुर्वाक्यं समा वस्तुं चतुर्दश॥ ११॥

सा हृष्टा तस्य तद् वाक्यं श्रुत्वा रामस्य कैकयी।
प्रस्थानं श्रद्धाना सा त्वरयामास राघवम्॥ १२॥

एवं भवतु यास्यन्ति दूताः शीघ्रजर्वैर्हयैः।
भरतं मातुलकुलादिहावर्तयितुं नराः॥ १३॥

तव त्वहं क्षमं मन्ये नोत्सुकस्य विलम्बनम्।
राम तस्मादितः शीघ्रं वनं त्वं गन्तुमर्हसि॥ १४॥

ब्रीडान्वितः स्वयं यच्च नृपस्त्वां नाभिभाषते।
नैतत् किञ्चिन्नरश्रेष्ठ मन्युरेषोऽपनीयताम्॥ १५॥

यावत्त्वं न वनं यातः पुरादस्मादतित्वरम्।
पिता तावन्न ते राम स्नास्यते भोक्ष्यतेऽपि वा॥ १६॥

धिक्षष्टमिति निःश्वस्य राजा शोकपरिप्लुतः।
मूर्च्छितो न्यपतत् तस्मिन् पर्यङ्के हेमभूषिते॥ १७॥

रामोऽप्युत्थाप्य राजानं कैकेय्याभिप्रचोदितः।
कशयेव हतो वाजी वनं गन्तुं कृतत्वरः॥ १८॥

तदप्रियमनार्याया वचनं दारुणोदयम्।
श्रुत्वा गतव्यथो रामः कैकेयीं वाक्यमब्रवीत्॥ १९॥

नाहमर्थपरो देवि लोकमावस्तुमुत्सहे।
विद्धि मामृषिभिस्तुल्यं विमलं धर्ममास्थितम्॥ २०॥

यत् तत्रभवतः किञ्चिच्छक्यं कर्तुं प्रियं मया।
प्राणानपि परित्यज्य सर्वथा कृतमेव तत्॥ २१॥

न ह्यतो धर्मचरणं किञ्चिदस्ति महत्तरम्।
यथा पितरि शुश्रूषा तस्य वा वचनक्रिया ॥ २२ ॥

अनुक्तोऽप्यत्रभवता भवत्या वचनादहम्।
वने वत्स्यामि विजने वर्षाणीह चतुर्दशा ॥ २३ ॥

न नूनं मयि कैकेयि किञ्चिदाशंससे गुणान्।
यद् राजानमवोचस्त्वं ममेश्वरतरा सती ॥ २४ ॥

यावन्मातरमापृच्छे सीतां चानुनयाम्यहम्।
ततोऽद्यैव गमिष्यामि दण्डकानां महद् वनम् ॥ २५ ॥

भरतः पालयेद् राज्यं शुश्रूषेच्च पितुर्यथा।
तथा भवत्या कर्तव्यं स हि धर्मः सनातनः ॥ २६ ॥

रामस्य तु वचः श्रुत्वा भृशं दुःखगतः पिता।
शोकादशकुवन् वकुं प्रसुरोद महास्वनम् ॥ २७ ॥

वन्दित्वा चरणौ राङ्गो विसंजस्य पितुस्तदा।
कैकेय्याश्चाप्यनार्याया निष्पपात महाद्युतिः ॥ २८ ॥

स रामः पितरं कृत्वा कैकेयीं च प्रदक्षिणम्।
निष्क्रम्यान्तःपुरात् तस्मात् स्वं ददर्श सुहृज्जनम् ॥ २९ ॥

तं बाष्पपरिपूर्णाक्षः पृष्ठोऽनुजगाम ह।
लक्ष्मणः परमकुद्धः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ ३० ॥

आभिषेचनिकं भाण्डं कृत्वा रामः प्रदक्षिणम्।
शनैर्जगाम सापेक्षो दृष्टिं तत्राविचालयन् ॥ ३१ ॥

न चास्य महतीं लक्ष्मीं राज्यनाशोऽपकर्षति।
लोककान्तस्य कान्तत्वाच्छीतरश्मेरिव क्षयः ॥ ३२ ॥

न वनं गन्तुकामस्य त्यजतश्च वसुन्धराम्।
सर्वलोकातिगस्येव लक्ष्यते चित्तविक्रिया ॥ ३३ ॥

प्रतिषिद्धं शुभं छत्रं व्यजने च स्वलङ्घुते।
विसर्जयित्वा स्वजनं रथं पौरांस्तथा जनान् ॥ ३४ ॥

धारयन् मनसा दुःखमिन्द्रियाणि निगृह्य च।
प्रविवेशात्मवान् वेशम् मातुरप्रियशंसिवान् ॥ ३५ ॥

सर्वोऽप्यभिजनः श्रीमान् श्रीमतः सत्यवादिनः।
नालक्षयत रामस्य कञ्चिदाकारमानने ॥ ३६ ॥

उचितं च महाबाहुर्न जहौ हर्षमात्मवान्।
शारदः समुदीर्णशुश्रृन्दस्तेज इवात्मजम् ॥ ३७ ॥

वाचा मधुरया रामः सर्वं सम्मानयञ्जनम्।
मातुः समीपं धर्मात्मा प्रविवेश महायशाः ॥ ३८ ॥

तं गुणैः समतां प्राप्तो भ्राता विपुलविक्रमः।
सौमित्रिरनुवत्राज धारयन् दुःखमात्मजम् ॥ ३९ ॥

प्रविश्य वेशमातिभृशं मुदा युतं समीक्ष्य तां चार्थविपत्तिमागताम्।
न चैव रामोऽत्र जगाम विक्रियां सुहृजनस्यात्मविपत्तिशङ्क्या ॥ ४० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामप्रतिज्ञा नाम एकोनविंशः सर्गः ॥ २-१९ ॥

॥ विंशः सर्गः — कौसल्याक्रन्दः ॥

तस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्रे निष्क्रामति कृताञ्जलौ।
आर्तशब्दो महान् जज्ञे स्त्रीणामन्तःपुरे तदा ॥ १ ॥

कृत्येष्वचोदितः पित्रा सर्वस्यान्तःपुरस्य च।
गतिश्च शरणं चासीत् स रामोऽय प्रवत्स्यति ॥ २ ॥

कौसल्यायां यथा युक्तो जनन्यां वर्तते सदा।
तथैव वर्ततेऽस्मासु जन्मप्रभृति राघवः ॥ ३ ॥

न क्रुध्यत्यभिश्पोऽपि क्रोधनीयानि वर्जयन्।
कुञ्छान् प्रसादयन् सर्वान् स इतोऽय प्रवत्स्यति ॥ ४ ॥

अबुद्धिर्बत नो राजा जीवलोकं चरत्ययम्।
यो गतिं सर्वभूतानां परित्यजति राघवम् ॥ ५ ॥

इति सर्वा महिष्यस्ता विवत्सा इव धेनवः।
पतिमाचुकुशुश्वापि सस्वनं चापि चुकुशुः ॥ ६ ॥

स हि चान्तःपुरे घोरमार्तशब्दं महीपतिः।
पुत्रशोकाभिसन्तसः श्रुत्वा व्यालीयतासने ॥ ७ ॥

रामस्तु भृशमायस्तो निःश्वसन्निव कुञ्जरः।
जगाम सहितो भ्रात्रा मातुरन्तःपुरं वशी ॥ ८ ॥

सोऽपश्यत् पुरुषं तत्र वृद्धं परमपूजितम्।
उपविष्ट गृहद्वारि तिष्ठतश्चापरान् बहून् ॥ ९ ॥

दृष्टैव तु तदा रामं ते सर्वे समुपस्थिताः।
जयेन जयतां श्रेष्ठं वर्धयन्ति स्म राघवम् ॥ १० ॥

प्रविश्य प्रथमां कक्ष्यां द्वितीयायां दर्दर्श सः।
ब्राह्मणान् वेदसम्पन्नान् वृद्धान् राज्ञाभिसत्कृतान् ॥ ११ ॥

प्रणम्य रामस्तान् वृद्धांस्तृतीयायां दर्दर्श सः।
स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च द्वाररक्षणतत्पराः ॥ १२ ॥

वर्धयित्वा प्रहृष्टस्ताः प्रविश्य च गृहं स्थियः।
न्यवेदयन्त त्वरितं राममातुः प्रियं तदा ॥ १३ ॥

कौसल्यापि तदा देवी रात्रिं स्थित्वा समाहिता।
प्रभाते चाकरोत् पूजां विष्णोः पुत्रहितैषिणी ॥ १४ ॥

सा क्षौमवसना हृष्टा नित्यं ब्रतपरायणा।
अग्निं जुहोति स्म तदा मन्त्रवत् कृतमङ्गला ॥ १५ ॥

प्रविश्य तु तदा रामो मातुरन्तःपुरं शुभम्।
ददर्श मातरं तत्र हावयन्तीं हुताशनम् ॥ १६ ॥

देवकार्यनिमित्तं च तत्रापश्यत् समुद्यतम्।
दध्यक्षतघृतं चैव मोदकान् हविषस्तथा ॥ १७ ॥

लाजान् माल्यानि शुक्ळानि पायसं कृसरं तथा।
समिधः पूर्णकुम्भांश्च ददर्श रघुनन्दनः ॥ १८ ॥

तां शुक्लक्षौमसंवीतां ब्रतयोगेन कर्शिताम्।
तर्पयन्तीं ददर्शाद्दिर्देवतां वरवर्णिनीम् ॥ १९ ॥

सा चिरस्यात्मजं दृष्ट्वा मातृनन्दनमागतम्।
अभिचक्राम संहृष्टा किशोरं वडवा यथा ॥ २० ॥

स मातरमुपक्रान्तामुपसङ्घृत्य राघवः।
परिष्वक्तश्च बाहुभ्यामवग्रातश्च मूर्धनि ॥ २१ ॥

तमुवाच दुराधर्षं राघवं सुतमात्मनः।
कौसल्या पुत्रवात्सल्यादिदं प्रियहितं वचः ॥ २२ ॥

वृद्धानां धर्मशीलानां राजर्षीणां महात्मनाम्।
प्रामुह्यायुश्च कीर्ति च धर्मं चाप्युचितं कुले ॥ २३ ॥

सत्यप्रतिज्ञं पितरं राजानं पश्य राघव।
 अद्यैव त्वां स धर्मात्मा यौवराज्येऽमिषेक्ष्यति ॥ २४ ॥

दत्तमासनमालभ्य भोजनेन निमन्त्रितः।
 मातरं राघवः किञ्चित् प्रसार्याङ्गलिमब्रवीत् ॥ २५ ॥

स स्वभावविनीतश्च गौरवाच्च तथानतः।
 प्रस्थितो दण्डकारण्यमाप्रषुमुपचक्रमे ॥ २६ ॥

देवि नूनं न जानीषे महद् भयमुपस्थितम्।
 इदं तव च दुःखाय वैदेह्या लक्ष्मणस्य च ॥ २७ ॥

गमिष्ये दण्डकारण्यं किमनेनासनेन मे।
 विष्टरासनयोग्यो हि कालोऽयं मामुपस्थितः ॥ २८ ॥

चतुर्दशा हि वर्षाणि वत्स्यामि विजने वने।
 कन्दमूलफलैर्जीवन् हित्वा मुनिवदामिषम् ॥ २९ ॥

भरताय महाराजो यौवराज्यं प्रयच्छति।
 मां पुनर्दण्डकारण्यं विवासयति तापसम् ॥ ३० ॥

स षट् चाष्टौ च वर्षाणि वत्स्यामि विजने वने।
 आसेवमानो वन्यानि फलमूलैश्च वर्तयन् ॥ ३१ ॥

सा निकृत्वेव सालस्य यष्टिः परशुना वने।
 पपात सहसा देवी देवतेव दिवश्च्युता ॥ ३२ ॥

तामदुःखोचितां दृष्ट्वा पतितां कदलीमिव।
 रामस्तूत्थापयामास मातरं गतचेतसम् ॥ ३३ ॥

उपावृत्योत्थितां दीनां वडवामिव वाहिताम्।
 पांसुगुणिठतसर्वाङ्गीं विमर्शं च पाणिना ॥ ३४ ॥

सा राघवमुपासीनमसुखार्ता सुखोचिता ।

उवाच पुरुषव्याघ्रमुपशृणवति लक्ष्मणे ॥ ३५ ॥

यदि पुत्र न जायेथा मम शोकाय राघव ।

न स्म दुःखमतो भूयः पश्येयमहमप्रजाः ॥ ३६ ॥

एक एव हि वन्ध्यायाः शोको भवति मानसः ।

अप्रजास्मीति सन्तापो न ह्यन्यः पुत्र विद्यते ॥ ३७ ॥

न दृष्टपूर्वं कल्याणं सुखं वा पतिपौरुषे ।

अपि पुत्रे विपश्येयमिति रामास्थितं मया ॥ ३८ ॥

सा बहून्यमनोज्ञानि वाक्यानि हृदयच्छिदाम् ।

अहं श्रोष्ये सपलीनामवराणां परा सती ॥ ३९ ॥

अतो दुःखतरं किं नु प्रमदानां भविष्यति ।

मम शोको विलापश्च यादृशोऽयमनन्तकः ॥ ४० ॥

त्वयि सन्निहितेऽप्येवमहमासं निराकृता ।

किं पुनः प्रोषिते तात ध्रुवं मरणमेव हि ॥ ४१ ॥

अत्यन्तं निगृहीतास्मि भर्तुर्नित्यमसम्मता ।

परिवारेण कैकेय्याः समा वाप्यथवावरा ॥ ४२ ॥

यो हि मां सेवते कश्चिदपि वाप्यनुवर्तते ।

कैकेय्याः पुत्रमन्वीक्ष्य स जनो नाभिभाषते ॥ ४३ ॥

नित्यक्रोधतया तस्याः कथं नु खरवादि तत् ।

कैकेय्या वदनं द्रुष्टं पुत्र शक्ष्यामि दुर्गता ॥ ४४ ॥

दश सप्त च वर्षाणि जातस्य तव राघव ।

अतीतानि प्रकाङ्कन्त्या मया दुःखपरिक्षयम् ॥ ४५ ॥

तदक्षयं महदुःखं नोत्सहे सहितुं चिरात्।
विप्रकारं सपलीनामेवं जीर्णापि राघव ॥ ४६ ॥

अपश्यन्ती तव मुखं परिपूर्णशशिप्रभम्।
कृपणा वर्तयिष्यामि कथं कृपणजीविका ॥ ४७ ॥

उपवासैश्च योगैश्च बहुभिश्च परिश्रमैः।
दुःखसंवर्धितो मोघं त्वं हि दुर्गतया मया ॥ ४८ ॥

स्थिरं नु हृदयं मन्ये ममेदं यन्न दीर्यते।
प्रावृषीव महानद्याः स्पृष्टं कूलं नवाभ्यसा ॥ ४९ ॥

ममैव नूनं मरणं न विद्यते न चावकाशोऽस्ति यमक्षये मम।
यदन्तकोऽद्यैव न मां जिहीर्षति प्रसह्य सिंहो रुदतीं मृगीमिव ॥ ५० ॥

स्थिरं हि नूनं हृदयं ममायसं न भिद्यते यद् भुवि नो विदीर्यते।
अनेन दुःखेन च देहर्पितं ध्रुवं ह्यकाले मरणं न विद्यते ॥ ५१ ॥

इदं तु दुःखं यदनर्थकानि मे व्रतानि दानानि च संयमाश्च हि।
तपश्च तसं यदपत्यकाम्यया सुनिष्फलं बीजमिवोस्तमूषरे ॥ ५२ ॥

यदि ह्यकाले मरणं यदच्छया लभेत कश्चिद् गुरुदुःखकर्शितः।
गताहमद्यैव परेतसंसदं विना त्वया धेनुरिवात्मजेन वै ॥ ५३ ॥

अथापि किं जीवितमद्य मे वृथा त्वया विना चन्द्रनिभाननप्रभ।
अनुब्रजिष्यामि वनं त्वयैव गौः सुदुर्बला वत्समिवाभिकाङ्गया ॥ ५४ ॥

भृशमसुखमर्षिता तदा बहु विललाप समीक्ष्य राघवम्।
व्यसनमुपनिशाम्य सा महत् सुतमिव बद्धमवेक्ष्य किञ्चरी ॥ ५५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कौसल्याक्रन्दः नाम विंशः सर्गः ॥ २-२० ॥

॥ एकविंशः सर्गः — कौसल्यालक्ष्मणप्रतिबोधनम् ॥

तथा तु विलपन्तीं तां कौसल्यां राममातरम्।

उवाच लक्ष्मणो दीनस्तत्कालसदृशं वचः ॥ १ ॥

न रोचते ममाप्येतदार्ये यद् राघवो वनम्।

त्यत्त्वा राज्यश्रियं गच्छेत् स्त्रिया वाक्यवशङ्गतः ॥ २ ॥

विपरीतश्च वृद्धश्च विषयैश्च प्रधर्षितः।

नृपः किमिव न ब्रूयाच्चोद्यमानः समन्मथः ॥ ३ ॥

नास्यापराधं पश्यामि नापि दोषं तथाविधम्।

येन निर्वास्यते राष्ट्राद् वनवासाय राघवः ॥ ४ ॥

न तं पश्याम्यहं लोके परोक्षमपि यो नरः।

स्वमित्रोऽपि निरस्तोऽपि योऽस्य दोषमुदाहरेत् ॥ ५ ॥

देवकल्पमृजुं दान्तं रिपूणामपि वत्सलम्।

अवेक्षमाणः को धर्मं त्यजेत् पुत्रमकारणात् ॥ ६ ॥

तदिदं वचनं राज्ञः पुनर्बाल्यमुपेयुषः।

पुत्रः को हृदये कुर्याद् राजवृत्तमनुस्मरन् ॥ ७ ॥

यावदेव न जानाति कश्चिदर्थमिमं नरः।

तावदेव मया सार्धमात्मस्थं कुरु शासनम् ॥ ८ ॥

मया पार्श्वे सधनुषा तव गुप्तस्य राघव।

कः समर्थोऽधिकं कर्तुं कृतान्तस्येव तिष्ठतः ॥ ९ ॥

निर्मनुष्यामिमां सर्वामयोध्यां मनुजर्षभ।

करिष्यामि शरैस्तीक्ष्णैर्यदि स्थास्यति विप्रिये ॥ १० ॥

भरतस्याथ पक्ष्यो वा यो वास्य हितमिच्छति।
सर्वास्तांश्च वधिष्यामि मृदुर्हि परिभूयते॥ ११॥

प्रोत्साहितोऽयं कैकेय्या सन्तुष्टो यदि नः पिता।
अमित्रभूतो निःसङ्गं वध्यतां वध्यतामपि॥ १२॥

गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्यकार्यमजानतः।
उत्पथं प्रतिपन्नस्य कार्यं भवति शासनम्॥ १३॥

बलमेष किमाश्रित्य हेतुं वा पुरुषोत्तम।
दातुमिच्छति कैकेय्यै उपरिथितमिदं तव॥ १४॥

त्वया चैव मया चैव कृत्वा वैरमनुत्तमम्।
कास्य शक्तिः श्रियं दातुं भरतायारिशासन॥ १५॥

अनुरक्तोऽस्मि भावेन भ्रातरं देवि तत्त्वतः।
सत्येन धनुषा चैव दत्तेनेषेन ते शपे॥ १६॥

दीप्तमग्निमरण्यं वा यदि रामः प्रवेक्ष्यति।
प्रविष्टं तत्र मां देवि त्वं पूर्वमवधारय॥ १७॥

हरामि वीर्याद् दुःखं ते तमः सूर्य इवोदितः।
देवी पश्यतु मे वीर्यं राघवश्चैव पश्यतु॥ १८॥

हनिष्ये पितरं वृद्धं कैकेय्यासक्तमानसम्।
कृपणं च स्थितं बाल्ये वृद्धभावेन गर्हितम्॥ १९॥

एतत् तु वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य महात्मनः।
उवाच रामं कौसल्या रुदती शोकलालसा॥ २०॥

भ्रातुस्ते वदतः पुत्र लक्ष्मणस्य श्रुतं त्वया।
यदत्रानन्तरं तत्त्वं कुरुष्व यदि रोचते॥ २१॥

न चाधर्म्यं वचः श्रुत्वा सपत्न्या मम भाषितम्।
विहाय शोकसन्तासं गन्तुमर्हसि मामितः ॥ २२ ॥

धर्मज्ञ इति धर्मिष्ठ धर्मं चरितुमिच्छसि।
शुश्रूष मामिहस्थस्त्वं चर धर्ममनुत्तमम् ॥ २३ ॥

शुश्रूषुर्जननीं पुत्र स्वगृहे नियतो वसन्।
परेण तपसा युक्तः काश्यपस्त्रिदिवं गतः ॥ २४ ॥

यथैव राजा पूज्यस्ते गौरवेण तथा ह्यहम्।
त्वां साहं नानुजानामि न गन्तव्यमितो वनम् ॥ २५ ॥

त्वद्वियोगान्न मे कार्यं जीवितेन सुखेन च।
त्वया सह मम श्रेयस्तुणानामपि भक्षणम् ॥ २६ ॥

यदि त्वं यास्यसि वनं त्यक्त्वा मां शोकलालसाम्।
अहं प्रायमिहासिष्ये न च शक्ष्यामि जीवितुम् ॥ २७ ॥

ततस्त्वं प्राप्स्यसे पुत्र निरयं लोकविश्रुतम्।
ब्रह्महत्यामिवाधर्मात् समुद्रः सरितां पतिः ॥ २८ ॥

विलपन्तीं तथा दीनां कौसल्यां जननीं ततः।
उवाच रामो धर्मात्मा वचनं धर्मसंहितम् ॥ २९ ॥
नास्ति शक्तिः पितुर्वाक्यं समतिक्रमितुं मम।
प्रसादये त्वां शिरसा गन्तुमिच्छाम्यहं वनम् ॥ ३० ॥

ऋषिणा च पितुर्वाक्यं कुर्वता वनचारिणा।
गौर्हता जानताधर्मं कण्डुना च विपश्चिता ॥ ३१ ॥

अस्माकं तु कुले पूर्वं सगरस्याङ्गया पितुः।
खनद्विः सागरैर्भूमिमवासः सुमहान् वधः ॥ ३२ ॥

जामदग्न्येन रामेण रेणुका जननी स्वयम्।
कृत्ता परशुनारण्ये पितुर्वचनकारणात्॥३३॥

एतैरन्यैश्च बहुभिर्दीवि देवसमैः कृतम्।
पितुर्वचनमळीबं करिष्यामि पितुर्हितम्॥३४॥

न खल्वेतन्मयैकेन क्रियते पितृशासनम्।
एतैरपि कृतं देवि ये मया परिकीर्तिताः॥३५॥

नाहं धर्ममपूर्वं ते प्रतिकूलं प्रवर्तये।
पूर्वैरयमभिप्रेतो गतो मार्गाऽनुगम्यते॥३६॥

तदेतत् तु मया कार्यं क्रियते भुवि नान्यथा।
पितुर्हितं वचनं कुर्वन् न कश्चिन्नाम हीयते॥३७॥

तामेवमुत्त्वा जननीं लक्ष्मणं पुनरब्रवीत्।
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम्॥३८॥

तव लक्ष्मण जानामि मयि स्लेहमनुत्तमम्।
विक्रमं चैव सत्त्वं च तेजश्च सुदुरासदम्॥३९॥

मम मातुर्महद् दुःखमतुलं शुभलक्षण।
अभिप्रायं न विज्ञाय सत्यस्य च शमस्य च॥४०॥

धर्मो हि परमो लोके धर्मं सत्यं प्रतिष्ठितम्।
धर्मसंश्रितमप्येतत् पितुर्वचनमुत्तमम्॥४१॥

संश्रुत्य च पितुर्वाक्यं मातुर्वा ब्राह्मणस्य वा।
न कर्तव्यं वृथा वीर धर्ममाश्रित्य तिष्ठता॥४२॥

सोऽहं न शक्ष्यामि पुनर्नियोगमतिवर्तितुम्।
पितुर्हितं वचनाद् वीर कैकेय्याहं प्रचोदितः॥४३॥

तदेतां विसृजानार्या क्षत्रधर्माश्रितां मतिम्।
धर्ममाश्रय मा तैक्ष्ण्यं मद्भुद्धिरनुगम्यताम्॥४४॥

तमेवमुक्तवा सौहार्दाद् भ्रातरं लक्ष्मणाग्रजः।
उवाच भूयः कौसल्यां प्राञ्जलिः शिरसा नतः॥४५॥

अनुमन्यस्व मां देवि गमिष्यन्तमितो वनम्।
शापितासि मम प्राणैः कुरु स्वस्त्ययनानि मे॥४६॥

तीर्णप्रतिज्ञश्च वनात् पुनरेष्याम्यहं पुरीम्।
ययातिरिव राजर्षिः पुरा हित्वा पुनर्दीवम्॥४७॥

शोकः सन्धार्यतां मातर्हृदये साधु मा शुचः।
वनवासादिहैष्यामि पुनः कृत्वा पितुर्वचः॥४८॥

त्वया मया च वैदेह्या लक्ष्मणेन सुमित्रया।
पितुर्नियोगे स्थातव्यमेष धर्मः सनातनः॥४९॥

अम्ब सम्भृत्य सम्भारान् दुःखं हृदि निगृह्य च।
वनवासकृता बुद्धिर्मम धर्म्यानुवर्त्यताम्॥५०॥

एतद् वचस्तस्य निशम्य माता सुधर्म्यमव्यग्रमविक्षुवं च।
मृतेव संज्ञां प्रतिलभ्य देवी समीक्ष्य रामं पुनरित्युवाच॥५१॥

यथैव ते पुत्र पिता तथाहं गुरुः स्वधर्मेण सुहृत्या च।
न त्वानुजानामि न मां विहाय सुदुःखितामर्हसि पुत्र गन्तुम्॥५२॥

किं जीवितेनेह विना त्वया मे लोकेन वा किं स्वधयामृतेन।
श्रेयो मुहूर्तं तव सञ्चिधानं ममैव कृत्स्नादपि जीवलोकात्॥५३॥

नरैरिवोल्काभिरपोह्यमानो महागजो ध्वान्तमभिप्रविष्टः।
भूयः प्रजज्वाल विलापमेवं निशम्य रामः करुणं जनन्याः॥५४॥

स मातरं चैव विसंज्ञकल्पामार्तं च सौमित्रिमभिप्रतस्म्।
 धर्मे स्थितो धर्म्यमुवाच वाक्यं यथा स एवाहीति तत्र वक्तुम्॥५५॥
 अहं हि ते लक्ष्मण नित्यमेव जानामि भक्तिं च पराक्रमं च।
 मम त्वभिप्रायमसन्निरीक्ष्य मात्रा सहाभ्यर्दसि मा सुदुःखम्॥५६॥

धर्मार्थकामाः खलु जीवलोके समीक्षिता धर्मफलोदयेषु।
 ये तत्र सर्वे स्युरसंशयं मे भार्येव वश्याभिमता सपुत्रा॥५७॥

यस्मिंस्तु सर्वे स्युरसन्निविष्टा धर्मो यतः स्यात् तदुपक्रमेत।
 द्वेष्यो भवत्यर्थपरो हि लोके कामात्मता खल्वपि न प्रशस्ता॥५८॥
 गुरुश्च राजा च पिता च वृद्धः क्रोधात् प्रहर्षादथवापि कामात्।
 यद् व्यादिशेत् कार्यमवेक्ष्य धर्मं कस्तं न कुर्यादनृशंसवृत्तिः॥५९॥

न तेन शक्नोमि पितुः प्रतिज्ञामिमां न कर्तुं सकलां यथावत्।
 स ह्यावयोस्तात् गुरुर्नियोगे देव्याश्च भर्ता स गतिश्च धर्मः॥६०॥

तस्मिन् पुनर्जीवति धर्मराजे विशेषतः स्वे पथि वर्तमाने।
 देवी मया सार्धमितोऽभिगच्छेत् कथंस्विदन्या विघ्वेव नारी॥६१॥

सा मानुमन्यस्व वनं ब्रजन्तं कुरुष्व नः स्वस्त्ययनानि देवि�।
 यथा समाप्ते पुनराब्रजेयं यथा हि सत्येन पुनर्यथातिः॥६२॥

यशो ह्यहं केवलराज्यकारणान्न पृष्ठतः कर्तुमलं महोदयम्।
 अदीर्घकालेन तु देवि जीविते वृणेऽवरामद्य महीमधर्मतः॥६३॥

प्रसादयन्नरवृषभः स मातरं पराक्रमाज्जिगमिषुरेव दण्डकान्।
 अथानुजं भृशमनुशास्य दर्शनं चकार तां हृदि जननीं प्रदक्षिणम्॥६४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 कौसल्यालक्ष्मणप्रतिबोधनम् नाम एकविंशः सर्गः ॥ २-२१ ॥

॥ द्वाविंशः सर्गः — दैवप्राबल्यम् ॥

अथ तं व्यथया दीनं सविशेषममर्षितम्।
सरोषमिव नागेन्द्रं रोषविस्फारितेक्षणम् ॥ १ ॥

आसाद्य रामः सौमित्रि सुहृदं भ्रातरं प्रियम्।
उवाचेदं स धैर्येण धारयन् सत्त्वमात्मवान् ॥ २ ॥

निगृह्य रोषं शोकं च धैर्यमाश्रित्य केवलम्।
अवमानं निरस्यैनं गृहीत्वा हर्षमुत्तमम् ॥ ३ ॥

उपकृतं यदैतन्मे अभिषेकार्थमुत्तमम्।
सर्वं निवर्तय क्षिप्रं कुरु कार्यं निरव्ययम् ॥ ४ ॥

सौमित्रे योऽभिषेकार्थं मम सम्भारसम्भ्रमः।
अभिषेकनिवृत्यर्थं सोऽस्तु सम्भारसम्भ्रमः ॥ ५ ॥

यस्या मदभिषेकार्थं मानसं परितप्यते।
माता नः सा यथा न स्यात् सविशङ्का तथा कुरु ॥ ६ ॥

तस्याः शङ्कामयं दुःखं मुहूर्तमपि नोत्सहे।
मनसि प्रतिसञ्जातं सौमित्रेऽहमुपेक्षितुम् ॥ ७ ॥

न बुद्धिपूर्वं नाबुद्धं स्मरामीह कदाचन।
मातृणां वा पितुर्वाहं कृतमल्पं च विप्रियम् ॥ ८ ॥

सत्यः सत्याभिसन्ध्यश्च नित्यं सत्यपराक्रमः।
परलोकभयाद् भीतो निर्भयोऽस्तु पिता मम ॥ ९ ॥

तस्यापि हि भवेदस्मिन् कर्मण्यप्रतिसंहृते।
सत्यं नेति मनस्तापस्तस्य तापस्तपेच्च माम् ॥ १० ॥

अभिषेकविधानं तु तस्मात् संहृत्य लक्षणं।
अन्वगेवाहमिच्छामि वनं गन्तुमितः पुरः ॥ ११ ॥

मम प्रव्राजनादय कृतकृत्या नृपात्मजा।
सुतं भरतमव्यग्रमभिषेचयतां ततः ॥ १२ ॥

मयि चीराजिनधरे जटामण्डलधारिणि।
गतेऽरण्यं च कैकेय्या भविष्यति मनः सुखम् ॥ १३ ॥

बुद्धिः प्रणीता येनेयं मनश्च सुसमाहितम्।
तं नु नार्हामि सङ्क्लेष्टुं प्रवजिष्यामि मा चिरम् ॥ १४ ॥

कृतान्त एव सौमित्रे द्रष्टव्यो मत्प्रवासने।
राज्यस्य च वितीर्णस्य पुनरेव निर्वर्तने ॥ १५ ॥

कैकेय्याः प्रतिपत्तिर्हि कथं स्यान्तम् वेदने।
यदि तस्या न भावोऽयं कृतान्तविहितो भवेत् ॥ १६ ॥

जानासि हि यथा सौम्य न मातृषु ममान्तरम्।
भूतपूर्व विशेषो वा तस्या मयि सुतेऽपि वा ॥ १७ ॥

सोऽभिषेकनिवृत्यर्थैः प्रवासार्थैश्च दुर्वचैः।
उग्रैर्वाक्यैरहं तस्या नान्यद् दैवात् समर्थये ॥ १८ ॥

कथं प्रकृतिसम्पन्ना राजपुत्री तथागुणा।
ब्रूयात् सा प्राकृतेव स्त्री मत्पीड्यं भर्तृसन्निधौ ॥ १९ ॥

यदचिन्त्यं तु तद् दैवं भूतेष्वपि न हन्यते।
व्यक्तं मयि च तस्यां च पतितो हि विपर्ययः ॥ २० ॥

कश्च दैवेन सौमित्रे योङ्गुमुत्सहते पुमान्।
यस्य नु ग्रहणं किञ्चित् कमण्डन्यन्न दृश्यते ॥ २१ ॥

सुखदुःखे भयक्रोधौ लाभालभौ भवाभवौ।
यस्य किञ्चित् तथाभूतं ननु दैवस्य कर्म तत्॥ २२॥

ऋषयोऽप्युग्रतपसो दैवेनाभिप्रचोदिताः।
उत्सृज्य नियमांस्तीत्रान् भ्रश्यन्ते काममन्युभिः॥ २३॥

असङ्कल्पितमेवेह यद्कस्मात् प्रवर्तते।
निवर्त्यारब्धमारम्भैर्ननु दैवस्य कर्म तत्॥ २४॥

एतया तत्त्वया बुद्ध्या संस्तभ्यात्मानमात्मना।
व्याहृतेऽप्यभिषेके मे परितापो न विद्यते॥ २५॥

तस्मादपरितापः संस्त्वमप्यनुविधाय माम्।
प्रतिसंहारय क्षिप्रमाभिषेचनिकीं क्रियाम्॥ २६॥

एभिरेव घटैः सर्वैरभिषेचनसम्भृतैः।
मम लक्ष्मण तापस्ये व्रतस्नानं भविष्यति॥ २७॥

अथवा किं मयैतेन राज्यदव्यमयेन तु।
उद्धृतं मे स्वयं तोयं व्रतादेशं करिष्यति॥ २८॥

मा च लक्ष्मण सन्तापं कार्षीर्लक्ष्म्या विपर्यये।
राज्यं वा वनवासो वा वनवासो महोदयः॥ २९॥

न लक्ष्मणास्मिन् मम राज्यविघ्ने माता यवीयस्यभिशङ्कितव्या।
दैवाभिपन्ना न पिता कथञ्चिज्ञानासि दैवं हि तथाप्रभावम्॥ ३०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
दैवप्राबल्यम् नाम द्वाविंशः सर्गः ॥ २-२२॥

॥ त्रयोविंशः सर्गः — लक्ष्मणक्रोधः ॥

इति ब्रुवति रामे तु लक्ष्मणोऽवाक् शिरा इव।
ध्यात्वा मध्यं जगामाशु सहसा दैन्यहर्षयोः ॥ १ ॥

तदा तु बद्धा भ्रुकुटीं भ्रुवोर्मध्ये नरर्षभः।
निशाश्वास महासर्पो बिलस्थ इव रोषितः ॥ २ ॥

तस्य दुष्ट्रिवीक्ष्यं तद् भ्रुकुटीसहितं तदा।
बभौ क्रुद्धस्य सिंहस्य मुखस्य सदृशं मुखम् ॥ ३ ॥

अग्रहस्तं विघुन्वस्तु हस्ती हस्तमिवात्मनः।
तिर्यग्रूर्ध्वं शरीरे च पातयित्वा शिरोधराम् ॥ ४ ॥

अग्राक्षणा वीक्षमाणस्तु तिर्यग्न्नातरमब्रवीत्।
अस्थाने सम्भ्रमो यस्य जातो वै सुमहानयम् ॥ ५ ॥

धर्मदोषप्रसङ्गेन लोकस्यानतिशङ्खया।
कथं ह्येतदसम्भ्रान्तस्त्वद्विधो वक्तुमर्हति ॥ ६ ॥

यथा ह्येवमशौण्डीरं शौण्डीरः क्षत्रियर्षभः।
किं नाम कृपणं दैवमशक्तमभिशांससि ॥ ७ ॥

पापयोस्ते कथं नाम तयोः शङ्खा न विद्यते।
सन्ति धर्मोपधासक्ता धर्मात्मन् किं न बुध्यसे ॥ ८ ॥

तयोः सुचरितं स्वार्थं शाठ्यात् परिजिहीर्षतोः।
यदि नैवं व्यवसितं स्याद्वि प्रागेव राघव।
तयोः प्रागेव दत्तश्च स्याद् वरः प्रकृतश्च सः ॥ ९ ॥

लोकविद्विष्टमारब्धं त्वदन्यस्याभिषेचनम्।
नोत्सहे सहितुं वीर तत्र मे क्षन्तुमर्हसि ॥ १० ॥

येनैवमागता द्वैधं तव बुद्धिर्महामते।
सोऽपि धर्मो मम द्वेष्यो यत्प्रसङ्गाद् विमुह्यसि ॥ ११ ॥

कथं त्वं कर्मणा शक्तः कैकेयीवशवर्तिनः।
करिष्यसि पितुर्वाक्यमधर्मिष्ठं विगर्हितम् ॥ १२ ॥

यदयं किल्बिषाद् भेदः कृतोऽप्येवं न गृह्णते।
जायते तत्र मे दुःखं धर्मसङ्गश्च गर्हितः ॥ १३ ॥

तवायं धर्मसंयोगो लोकस्यास्य विगर्हितः।
मनसापि कथं कामं कुर्यात् त्वां कामवृत्तयोः।
तयोस्त्वहितयोर्नित्यं शङ्खोः पित्रभिधानयोः ॥ १४ ॥

यद्यपि प्रतिपत्तिस्ते दैवी चापि तयोर्मतम्।
तथाप्युपेक्षणीयं ते न मे तदपि रोचते ॥ १५ ॥

विळङ्खो वीर्यहीनो यः स दैवमनुवर्तते।
वीराः सम्भावितात्मानो न दैवं पर्युपासते ॥ १६ ॥

दैवं पुरुषकारेण यः समर्थः प्रबाधितुम्।
न दैवेन विपन्नार्थः पुरुषः सोऽवसीदति ॥ १७ ॥

द्रक्ष्यन्ति त्वद्य दैवस्य पौरुषं पुरुषस्य च।
दैवमानुषयोरद्य व्यक्ता व्यक्तिर्मविष्यति ॥ १८ ॥

अद्य मे पौरुषहतं दैवं द्रक्ष्यन्ति वै जनाः।
यैर्दीवादाहतं तेऽद्य दृष्टं राज्याभिषेचनम् ॥ १९ ॥

अत्यङ्कशमिवोद्दामं गजं मदजलोद्धतम्।
प्रधावितमहं दैवं पौरुषेण निवर्तये ॥ २० ॥

लोकपालाः समस्तास्ते नाद्य रामाभिषेचनम्।
न च कृत्स्नास्त्रयो लोका विहन्युः किं पुनः पिता ॥ २१ ॥

यैर्विवासस्तवारण्ये मिथो राजन् समर्थितः।
अरण्ये ते विवत्स्यन्ति चतुर्दश समास्तथा ॥ २२ ॥

अहं तदाशां धक्ष्यामि पितुस्तस्याश्च या तव।
अभिषेकविधातेन पुत्रराज्याय वर्तते ॥ २३ ॥

मद्भ्लेन विरुद्धाय न स्याद् दैवबलं तथा।
प्रभविष्यति दुःखाय यथोग्रं पौरुषं मम ॥ २४ ॥

ऊर्ध्वं वर्षसहस्रान्ते प्रजापात्यमनन्तरम्।
आर्यपुत्राः करिष्यन्ति वनवासं गते त्वयि ॥ २५ ॥

पूर्वराजर्षिवृत्त्या हि वनवासोऽभिधीयते।
प्रजा निक्षिप्य पुत्रेषु पुत्रवत् परिपालने ॥ २६ ॥

स चेद् राजन्यनेकाग्रे राज्यविभ्रमशङ्क्या।
नैवमिच्छसि धर्मात्मन् राज्यं राम त्वमात्मनि ॥ २७ ॥

प्रतिजाने च ते वीर मा भूवं वीरलोकभाक्।
राज्यं च तव रक्षेयमहं वेलेव सागरम् ॥ २८ ॥

मङ्गलैरभिषिञ्चस्व तत्र त्वं व्यापृतो भव।
अहमेको महीपालानलं वारयितुं बलात् ॥ २९ ॥

न शोभार्थाविमौ बाहू न धनुर्भूषणाय मे।
नासिराबन्धनार्थाय न शराः स्तम्भहेतवः ॥ ३० ॥

अमित्रमथनार्थाय सर्वमेतच्चतुष्टयम्।
न चाहं कामयेऽत्यर्थं यः स्याच्छत्रुर्मतो मम ॥ ३१ ॥

असिना तीक्ष्णधारेण विद्युच्चलितवर्चसा।
प्रगृहीतेन वै शत्रुं वज्रिणं वा न कल्पये॥ ३२॥

खद्धनिष्ठेषनिष्ठिष्ठैर्गहना दुश्चरा च मे।
हस्त्यश्वरथिहस्तोरुशिरोभिर्भविता मही॥ ३३॥

खद्धधाराहता मेऽद्य दीप्यमाना इवाम्रयः।
पतिष्ठन्ति द्विषो भूमौ मेघा इव सविद्युतः॥ ३४॥

बद्धरोधाङ्गुलित्राणे प्रगृहीतशरासने।
कथं पुरुषमानी स्यात् पुरुषाणां मयि स्थिते॥ ३५॥

बहुभिश्वैकमत्यस्यन्नेकेन च बहूञ्जनान्।
विनियोक्ष्याम्यहं बाणान्नृवाजिगजमर्मसु॥ ३६॥

अद्य मेऽस्त्रप्रभावस्य प्रभावः प्रभविष्यति।
राङ्गश्वाप्रभुतां कर्तुं प्रभुत्वं च तव प्रभो॥ ३७॥

अद्य चन्दनसारस्य केयूरामोक्षणस्य च।
वसूनां च विमोक्षस्य सुहृदां पालनस्य च॥ ३८॥

अनुरूपाविमौ बाहू राम कर्म करिष्यतः।
अभिषेचनविघ्नस्य कर्तृणां ते निवारणे॥ ३९॥

ब्रवीहि कोऽद्यैव मया वियुज्यतां तवासुहृत् प्राणयशः सुहृज्जनैः।
यथा तवेयं वसुधा वशा भवेत् तथैव मां शाधि तवास्मि किङ्करः॥ ४०॥

विमृज्य बाष्पं परिसान्त्व्य चासकृत् स लक्ष्मणं राघववंशवर्धनः।
उवाच पित्रोर्वच्ने व्यवस्थितं निबोध मामेष हि सौम्य सत्पथः॥ ४१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
लक्ष्मणक्रोधः नाम त्रयोविंशः सर्गः ॥ २-२३॥

॥ चतुर्विंशः सर्गः — कौसल्यार्तिसमाधासनम् ॥

तं समीक्ष्य व्यवसितं पितुर्निर्देशपालने।
कौसल्या बाष्पसंरुद्धा वचो धर्मिष्ठमब्रवीत् ॥ १ ॥

अदृष्टदुःखो धर्मात्मा सर्वभूतप्रियंवदः।
मयि जातो दशरथात् कथमुज्ज्ञेन वर्तयेत् ॥ २ ॥

यस्य भृत्याश्च दासाश्च मृष्टान्यन्नानि भुञ्जते।
कथं स भोक्ष्यते रामो वने मूलफलान्ययम् ॥ ३ ॥

क एतच्छ्रद्धेच्छ्रुत्वा कस्य वा न भवेद् भयम्।
गुणवान् दयितो राज्ञः काकुत्स्थो यद् विवास्यते ॥ ४ ॥

नूनं तु बलवाँह्लोके कृतान्तः सर्वमादिशन्।
लोके रामाभिरामस्त्वं वनं यत्र गमिष्यसि ॥ ५ ॥

अयं तु मामात्मभवस्त्वादर्शनमारुतः।
विलापदुःखसमिधो रुदिताश्रुहुताहुतिः ॥ ६ ॥

चिन्ताबाष्पमहाधूमस्त्वागमनचिन्तजः ।
कर्शयित्वाधिकं पुत्र निःश्वासायाससम्भवः ॥ ७ ॥

त्वया विहीनामिह मां शोकाभिरतुलो महान्।
प्रघक्ष्यति यथा कक्ष्यं चित्रभानुर्हमात्यये ॥ ८ ॥

कथं हि धेनुः स्वं वत्सं गच्छन्तमनुगच्छति।
अहं त्वानुगमिष्यामि यत्र वत्स गमिष्यसि ॥ ९ ॥

यथा निगदितं मात्रा तद् वाक्यं पुरुषर्षभः।
श्रुत्वा रामोऽब्रवीद् वाक्यं मातरं भृशदुःखिताम् ॥ १० ॥

कैकेय्या वश्वितो राजा मयि चारण्यमाश्रिते।
भवत्या च परित्यक्तो न नूनं वर्तयिष्यति ॥ ११ ॥

भर्तुः किल परित्यागो नृशंसः केवलं स्त्रियाः।
स भवत्या न कर्तव्यो मनसापि विगर्हितः ॥ १२ ॥
यावज्जीवति काकुत्स्थः पिता मे जगतीपतिः।
शुश्रूषा क्रियतां तावत् स हि धर्मः सनातनः ॥ १३ ॥

एवमुक्ता तु रामेण कौसल्या शुभदर्शना।
तथेत्युवाच सुप्रीता राममङ्गिष्ठकारिणम् ॥ १४ ॥

एवमुक्तस्तु वचनं रामो धर्मभृतां वरः।
भूयस्तामब्रवीद् वाक्यं मातरं भृशदुःखिताम् ॥ १५ ॥

मया चैव भवत्या च कर्तव्यं वचनं पितुः।
राजा भर्ता गुरुः श्रेष्ठः सर्वेषामीश्वरः प्रभुः ॥ १६ ॥

इमानि तु महारण्ये विहृत्य नवं पञ्चं च।
वर्षाणि परमप्रीत्या स्थास्यामि वचने तव ॥ १७ ॥

एवमुक्ता प्रियं पुत्रं बाष्पपूर्णानना तदा।
उवाच परमार्ता तु कौसल्या सुतवत्सला ॥ १८ ॥

आसां राम सपलीनां वस्तुं मध्ये न मे क्षमम्।
नय मामपि काकुत्स्थ वनं वन्यां मृगीमिव ॥ १९ ॥

यदि ते गमने बुद्धिः कृता पितरपेक्षया।
तां तथा रुदतीं रामो रुदन् वचनमब्रवीत् ॥ २० ॥
जीवन्त्या हि स्त्रिया भर्ता दैवतं प्रभुरेव च।
भवत्या मम चैवाद्य राजा प्रभवति प्रभुः ॥ २१ ॥

न ह्यनाथा वयं राज्ञा लोकनाथेन धीमता।
भरतश्चापि धर्मात्मा सर्वभूतप्रियवदः ॥ २२ ॥

भवतीमनुवर्त्तेत् स हि धर्मरतः सदा।
दारुणश्चाप्ययं शोको यथैनं न विनाशयेत् ॥ २३ ॥

राज्ञो वृद्धस्य सततं हितं चर समाहिता।
ब्रतोपवासनिरता या नारी परमोत्तमा ॥ २४ ॥

भर्तारं नानुवर्त्तेत् सा च पापगतिर्भवेत्।
भर्तुः शुश्रूषया नारी लभते स्वर्गमुत्तमम् ॥ २५ ॥

अपि या निर्नमस्कारा निवृत्ता देवपूजनात्।
शुश्रूषामेव कुर्वीत भर्तुः प्रियहिते रता ॥ २६ ॥

एष धर्मः स्त्रिया नित्यो वेदे लोके श्रुतः स्मृतः।
अग्निकार्येषु च सदा सुमनोभिश्च देवताः ॥ २७ ॥

पूज्यास्ते मत्कृते देवि ब्राह्मणाश्चैव सत्कृताः।
एवं कालं प्रतीक्षस्व ममागमनकाङ्क्षणी ॥ २८ ॥

नियता नियताहारा भर्तृशुश्रूषणे रता।
प्राप्यसे परमं कामं मयि पर्यागते सति ॥ २९ ॥

यदि धर्मभृतां श्रेष्ठो धारयिष्यति जीवितम्।
एवमुक्ता तु रामेण बाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥ ३० ॥

कौसल्या पुत्रशोकार्ता रामं वचनमब्रवीत्।
गमने सुकृतां बुद्धिं न ते शक्नोमि पुत्रक ॥ ३१ ॥

विनिवर्तयितुं वीर नूनं कालो दुरत्ययः।
गच्छ पुत्र त्वमेकाग्रो भद्रं तेऽस्तु सदा विभो ॥ ३२ ॥

पुनस्त्वयि निवृत्ते तु भविष्यामि गतक्षमा।
प्रत्यागते महाभागे कृतार्थे चरितब्रते।
पितुरानृण्यतां प्राप्ते स्वपिष्ठे परमं सुखम्॥ ३३॥

कृतान्तस्य गतिः पुत्र दुर्विभाव्या सदा भुवि।
यस्त्वां सञ्चोदयति मे वच आविष्य राघव॥ ३४॥

गच्छेदानीं महाबाहो क्षेमेण पुनरागतः।
नन्दयिष्यसि मां पुत्र साम्ना श्लक्षणे चारुणा॥ ३५॥

अपीदानीं स कालः स्याद् वनात् प्रत्यागतं पुनः।
यत् त्वां पुत्रक पश्येयं जटावल्कलधारिणम्॥ ३६॥

तथा हि रामं वनवासनिश्चितं दर्दशं देवी परमेण चेतसा।
उवाच रामं शुभलक्षणं वचो बभूव च स्वस्त्ययनाभिकाङ्गिणी॥ ३७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कौसल्यार्तिसमाश्वासनम् नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥ २-२४॥

॥ पञ्चविंशः सर्गः — मातृस्वस्त्ययनम्॥

सा विनीय तमायासमुपस्पृश्य जलं शुचि।
चकार माता रामस्य मङ्गलानि मनस्विनी॥ १॥

न शक्यसे वारयितुं गच्छेदानीं रघूत्तम।
शीघ्रं च विनिवर्तस्व वर्तस्व च सतां क्रमे॥ २॥

यं पालयसि धर्मं त्वं प्रीत्या च नियमेन च।
स वै राघवशार्दूलं धर्मस्त्वामभिरक्षतु॥ ३॥

येभ्यः प्रणमसे पुत्र देवेष्वायतनेषु च।
ते च त्वामभिरक्षन्तु वने सह महर्षिभिः ॥ ४ ॥

यानि दत्तानि तेऽस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता।
तानि त्वामभिरक्षन्तु गुणैः समुदितं सदा ॥ ५ ॥

पितृशुश्रूषया पुत्र मातृशुश्रूषया तथा।
सत्येन च महाबाहो चिरं जीवाभिरक्षितः ॥ ६ ॥

समित्कुशपवित्राणि वेद्यश्वायतनानि च।
स्थणिडलानि च विप्राणां शैला वृक्षाः क्षुपा हृदाः।
पतझाः पन्नगाः सिंहास्त्वां रक्षन्तु नरोत्तम ॥ ७ ॥

स्वस्ति साध्याश्च विश्वे च मरुतश्च महर्षिभिः।
स्वस्ति धाता विधाता च स्वस्ति पूषा भगोऽर्यमा ॥ ८ ॥

लोकपालाश्च ते सर्वे वासवप्रमुखास्तथा।
ऋतवः षट् च ते सर्वे मासाः संवत्सराः क्षपाः ॥ ९ ॥

दिनानि च मुहूर्ताश्च स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा।
श्रुतिः स्मृतिश्च धर्मश्च पातु त्वां पुत्र सर्वतः ॥ १० ॥

स्कन्दश्च भगवान् देवः सोमश्च सबृहस्पतिः।
सप्तर्षयो नारदश्च ते त्वां रक्षन्तु सर्वतः ॥ ११ ॥

ते चापि सर्वतः सिद्धा दिशश्च सदिगीश्वराः।
स्तुता मया वने तस्मिन् पान्तु त्वां पुत्र नित्यशः ॥ १२ ॥

शैलाः सर्वे समुद्राश्च राजा वरुण एव च।
चौरन्तरिक्षं पृथिवी वायुश्च सच्चराच्चरः ॥ १३ ॥

नक्षत्राणि च सर्वाणि ग्रहाश्च सह दैवतैः।
अहोरात्रे तथा सन्ध्ये पान्तु त्वां वनमाश्रितम्॥ १४॥

ऋतवश्चापि षट् चान्ये मासाः संवत्सरास्तथा।
कलाश्च काषाश्च तथा तव शर्म दिशान्तु ते॥ १५॥

महावनेऽपि चरतो मुनिवेषस्य धीमतः।
तथा देवाश्च दैत्याश्च भवन्तु सुखदाः सदा॥ १६॥

राक्षसानां पिशाचानां रौद्राणां कूरकर्मणाम्।
क्रव्यादानां च सर्वेषां मा भूत् पुत्रक ते भयम्॥ १७॥

प्लवगा वृश्चिका दंशा मशकाश्चैव कानने।
सरीसृपाश्च कीटाश्च मा भूवन् गहने तव॥ १८॥

महाद्विपाश्च सिंहाश्च व्याघ्रा ऋक्षाश्च दंष्ट्रिणः।
महिषाः शृङ्गिणो रौद्रा न ते द्रुह्यन्तु पुत्रक॥ १९॥

नृमांसभोजना रौद्रा ये चान्ये सर्वजातयः।
मा च त्वां हिंसिषुः पुत्र मया सम्पूजितास्त्विह॥ २०॥

आगमास्ते शिवाः सन्तु सिध्यन्तु च पराक्रमाः।
सर्वसम्पत्तयो राम स्वस्तिमान् गच्छ पुत्रक॥ २१॥

स्वस्ति तेऽस्त्वान्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यः पुनः पुनः।
सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो ये च ते परिपन्थिनः॥ २२॥

शुक्रः सोमश्च सूर्यश्च धनदोऽथ यमस्तथा।
पान्तु त्वामर्चिता राम दण्डकारण्यवासिनम्॥ २३॥

अग्निर्वायुस्तथा धूमो मन्त्राश्चर्षिमुखच्युताः।
उपस्पर्शनकाले तु पान्तु त्वां रघुनन्दन॥ २४॥

सर्वलोकप्रभुर्बह्मा भूतकर्तृं तथर्षयः।
ये च शेषाः सुरास्ते तु रक्षन्तु वनवासिनम्॥ २५॥

इति माल्यैः सुरगणान् गन्धैश्चापि यशस्विनी।
स्तुतिभिश्चानुरूपाभिरानर्चायतलोचना ॥ २६॥

ज्वलनं समुपादाय ब्राह्मणेन महात्मना।
हावयामास विधिना राममङ्गलकारणात्॥ २७॥

घृतं श्वेतानि माल्यानि समिधश्वैव सर्षपान्।
उपसम्पादयामास कौसल्या परमाङ्गना॥ २८॥

उपाध्यायः स विधिना हुत्वा शान्तिमनामयम्।
हुतहव्यावशेषेण बाह्यं बलिमकल्पयत्॥ २९॥

मधुदध्यक्षतघृतैः स्वस्तिवाच्यं द्विजांस्ततः।
वाचयामास रामस्य वने स्वस्त्ययनक्रियाम्॥ ३०॥

ततस्तस्मै द्विजेन्द्राय राममाता यशस्विनी।
दक्षिणां प्रददौ काम्यां राघवं चेदमब्रवीत्॥ ३१॥

यन्मङ्गलं सहस्राक्षे सर्वदेवनमस्कृते।
वृत्रनाशे समभवत् तत् ते भवतु मङ्गलम्॥ ३२॥

यन्मङ्गलं सुपर्णस्य विनताकल्पयत् पुरा।
अमृतं प्रार्थयानस्य तत् ते भवतु मङ्गलम्॥ ३३॥

अमृतोत्पादने दैत्यान् घ्रतो वज्रधरस्य यत्।
अदितिर्मङ्गलं प्रादात् तत् ते भवतु मङ्गलम्॥ ३४॥

त्रिविक्रमान् प्रक्रमतो विष्णोरतुलतेजसः।
यदासीन्मङ्गलं राम तत् ते भवतु मङ्गलम्॥ ३५॥

ऋषयः सागरा द्वीपा वेदा लोका दिशश्च ते।
मङ्गलानि महाबाहो दिशन्तु शुभमङ्गलम्॥ ३६॥

इति पुत्रस्य शेषाश्च कृत्वा शिरसि भामिनी।
गन्धैश्चापि समालभ्य राममायतलोचना॥ ३७॥

औषधीं च सुसिद्धार्थी विशल्यकरणीं शुभाम्।
चकार रक्षां कौसल्या मन्त्रैरभिजजाप च॥ ३८॥

उवाचापि प्रहृष्टेव सा दुःखवशवर्तिनी।
वाञ्छात्रेण न भावेन वाचा संसज्जमानया॥ ३९॥

आनन्द्य मूर्ध्नि चाद्याय परिष्वज्य यशस्विनी।
अवदत् पुत्रमिष्टार्थीं गच्छ राम यथासुखम्॥ ४०॥

अरोगं सर्वसिद्धार्थमयोध्यां पुनरागतम्।
पश्यामि त्वां सुखं वत्स सन्धितं राजवत्मसु॥ ४१॥

प्रणष्टदुःखसङ्कल्पा हर्षविद्योतितानना।
द्रक्ष्यामि त्वां वनात् प्राप्तं पूर्णचन्द्रमिवोदितम्॥ ४२॥

भद्रासनगतं राम वनवासादिहागतम्।
द्रक्ष्यामि च पुनस्त्वां तु तीर्णवन्तं पितुर्वचः॥ ४३॥

मङ्गलैरुपसम्पन्नो वनवासादिहागतः।
वध्वाश्च मम नित्यं त्वं कामान् संवर्ध याहि भोः॥ ४४॥

मयार्चिता देवगणाः शिवादयो महर्षयो भूतगणाः सुरोरगाः।
अभिप्रयातस्य वनं चिराय ते हितानि काङ्क्षन्तु दिशश्च राघव॥ ४५॥

अतीव चाश्रुप्रतिपूर्णलोचना समाप्य च स्वस्त्ययनं यथाविधि।
प्रदक्षिणं चापि चकार राघवं पुनः पुनश्चापि निरीक्ष्य सस्वजे॥ ४६॥

तया हि देव्या च कृतप्रदक्षिणो निपीड्य मातुश्वरणौ पुनः पुनः।
जगाम सीतानिलयं महायशाः स राघवः प्रज्वलितस्तया श्रिया ॥ ४७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
मातृस्वस्त्ययनम् नाम पञ्चविंशः सर्गः ॥ २-२५ ॥

॥ षट्किंशः सर्गः — सीताप्रत्यवस्थापनम् ॥

अभिवाद्य तु कौसल्यां रामः सम्प्रस्थितो वनम्।
कृतस्वस्त्ययनो मात्रा धर्मिष्ठे वर्त्मनि स्थितः ॥ १ ॥

विराजयन् राजसुतो राजमार्गं नरैर्वृतम्।
हृदयान्याममन्थेव जनस्य गुणवत्तया ॥ २ ॥

वैदेही चापि तत् सर्वं न शुश्राव तपस्विनी।
तदेव हृदि तस्याश्च यौवराज्याभिषेचनम् ॥ ३ ॥

देवकार्यं स्म सा कृत्वा कृतज्ञा हृष्टचेतना।
अभिज्ञा राजधर्माणां राजपुत्री प्रतीक्षति ॥ ४ ॥

प्रविवेशाथ रामस्तु स्ववेशम् सुविभूषितम्।
प्रहृष्टजनसम्पूर्णं हिया किञ्चिद्वाङ्गुखः ॥ ५ ॥

अथ सीता समुत्पत्य वेपमाना च तं पतिम्।
अपश्यच्छोकसन्तसं चिन्ताव्याकुलितेन्द्रियम् ॥ ६ ॥

तां दृष्ट्वा स हि धर्मात्मा न शशाक मनोगतम्।
तं शोकं राघवः सोढुं ततो विवृततां गतः ॥ ७ ॥

विवर्णवदनं दृष्ट्वा तं प्रस्त्रिन्नमर्षणम्।
आह दुःखाभिसन्तसा किमिदानीमिदं प्रभो ॥ ८ ॥

अद्य बाह्यस्पतः श्रीमान् युक्तः पुष्टेण राघव।
प्रोच्यते ब्राह्मणैः प्राज्ञैः केन त्वमसि दुर्मनाः ॥ ९ ॥

न ते शतशलाकेन जलफेननिभेन च।
आवृतं वदनं वल्यु च्छत्रेणाभिविराजते ॥ १० ॥

व्यजनाभ्यां च मुख्याभ्यां शतपत्रनिभेक्षणम्।
चन्द्रहंसप्रकाशाभ्यां वीज्यते न तवाननम् ॥ ११ ॥

वाग्मिनो वन्दिनश्चापि प्रहृष्टस्त्वां नर्षभ।
स्तुवन्तो नाय दृश्यन्ते मङ्गलैः सूतमागधाः ॥ १२ ॥

न ते क्षौद्रं च दधि च ब्राह्मणा वेदपारगाः।
मूर्धिं मूर्धाभिषिक्तस्य ददति स्म विधानतः ॥ १३ ॥

न त्वां प्रकृतयः सर्वाः श्रेणीमुख्याश्च भूषिताः।
अनुव्रजितुमिच्छन्ति पौरजानपदास्तथा ॥ १४ ॥

चतुर्भिर्विगसम्पन्नैर्हयैः काञ्चनभूषणैः।
मुख्यः पुष्परथो युक्तः किं न गच्छति तेऽग्रतः ॥ १५ ॥

न हस्ती चाग्रतः श्रीमान् सर्वलक्षणपूजितः।
प्रयाणे लक्ष्यते वीर कृष्णमेघगिरिप्रभः ॥ १६ ॥

न च काञ्चनचित्रं ते पश्यामि प्रियदर्शन।

भद्रासनं पुरस्कृत्य यान्तं वीर पुरःसरम् ॥ १७ ॥

अभिषेको यदा सज्जः किमिदानीमिदं तव।

अपूर्वो मुखवर्णश्च न प्रहर्षश्च लक्ष्यते ॥ १८ ॥

इतीव विलपन्तीं तां प्रोवाच रघुनन्दनः।

सीते तत्रभवांस्तातः प्रब्राजयति मां वनम् ॥ १९ ॥

कुले महति सम्भूते धर्मज्ञे धर्मचारिणि।
शृणु जानकि येनेदं क्रमेणाद्यागतं मम ॥ २० ॥

राजा सत्यप्रतिज्ञेन पित्रा दशरथेन वै।
कैकेय्यै मम मात्रे तु पुरा दत्तौ महावरौ ॥ २१ ॥

तयाद्य मम सज्जेऽस्मिन्नभिषेके नृपोद्यते।
प्रचोदितः स समयो धर्मेण प्रतिनिर्जितः ॥ २२ ॥

चतुर्दशा हि वर्षाणि वस्तव्यं दण्डके मया।
पित्रा मे भरतश्चापि यौवराज्ये नियोजितः ॥ २३ ॥

सोऽहं त्वामागतो द्रुष्टं प्रस्थितो विजनं वनम्।
भरतस्य समीपे ते नाहं कथ्यः कदाचन ॥ २४ ॥

ऋद्धियुक्ता हि पुरुषा न सहन्ते परस्तवम्।
तस्मान्न ते गुणाः कथ्या भरतस्याग्रतो मम ॥ २५ ॥

अहं ते नानुवक्तव्यो विशेषेण कदाचन।
अनुकूलतया शक्यं समीपे तस्य वर्तितुम् ॥ २६ ॥

तस्मै दत्तं नृपतिना यौवराज्यं सनातनम्।
स प्रसाद्यस्त्वया सीते नृपतिश्च विशेषतः ॥ २७ ॥

अहं चापि प्रतिज्ञां तां गुरोः समनुपालयन्।
वनमद्यैव यास्यामि स्थिरीभव मनस्वनि ॥ २८ ॥

यते च मयि कल्याणि वनं मुनिनिषेवितम्।
ब्रतोपवासपरया भवितव्यं त्वयानघे ॥ २९ ॥

कल्यमुत्थाय देवानां कृत्वा पूजां यथाविधि।
वन्दितव्यो दशरथः पिता मम जनेश्वरः ॥ ३० ॥

माता च मम कौसल्या वृद्धा सन्तापकर्शिता।
धर्ममेवाग्रतः कृत्वा त्वत्तः सम्मानमर्हति॥ ३१॥

वन्दितव्याश्च ते नित्यं याः शेषा मम मातरः।
स्वेहप्रणयसम्भोगैः समा हि मम मातरः॥ ३२॥

भ्रातृपुत्रसमौ चापि द्रष्टव्यौ च विशेषतः।
त्वया भरतशत्रुघ्नौ प्राणैः प्रियतरौ मम॥ ३३॥

विप्रियं च न कर्तव्यं भरतस्य कदाचन।
स हि राजा च वैदेहि देशस्य च कुलस्य च॥ ३४॥

आराधिता हि शीलेन प्रयत्नैश्चोपसेविताः।
राजानः सम्प्रसीदन्ति प्रकुप्यन्ति विपर्यये॥ ३५॥

औरस्यानपि पुत्रान् हि त्यजन्त्यहितकारिणः।
समर्थान् सम्प्रगृह्णन्ति जनानपि नराधिपाः॥ ३६॥

सा त्वं वसेह कल्याणि राज्ञः समनुवर्तिनी।
भरतस्य रता धर्मे सत्यव्रतपरायणा॥ ३७॥

अहं गमिष्यामि महावनं प्रिये त्वया हि वस्तव्यमिहैव भास्मिनि।
यथा व्यलीकं कुरुषे न कस्यचित् तथा त्वया कार्यमिदं वचो मम॥ ३८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
सीताप्रत्यवस्थापनम् नाम षड्विंशः सर्गः ॥ २-२६॥

॥ सप्तविंशः सर्गः — पतिव्रताध्यवसायः ॥

एवमुक्ता तु वैदेही प्रियार्हा प्रियवादिनी।
प्रणयादेव सङ्कुद्धा भर्तारमिदमब्रवीत्॥ १॥

किमिदं भाषसे राम वाक्यं लघुतया ध्रुवम्।
त्वया यदपहास्यं मे श्रुत्वा नरवरोत्तम्॥२॥

वीराणां राजपुत्राणां शस्त्रास्त्रविदुषां नृप।
अनर्हमयशस्यं च न श्रोतव्यं त्वयेरितम्॥३॥

आर्यपुत्र पिता माता भ्राता पुत्रस्तथा स्तुषा।
स्वानि पुण्यानि भुज्ञानाः स्वं स्वं भाग्यमुपासते॥४॥

भर्तुर्भाग्यं तु नार्येका प्राप्नोति पुरुषर्षभ।
अतश्चैवाहमादिष्ठा वने वस्तव्यमित्यपि॥५॥

न पिता नात्मजो वात्मा न माता न सखीजनः।
इह प्रेत्य च नारीणां पतिरेको गतिः सदा॥६॥

यदि त्वं प्रस्थितो दुर्गं वनमद्यैव राघव।
अग्रतस्ते गमिष्यामि मृदून्ती कुशकण्टकान्॥७॥

ईर्ष्या रोषं बहिष्कृत्य भुक्तशेषमिवोदकम्।
नय मां वीर विस्तव्यः पापं मयि न विद्यते॥८॥

प्रासादाग्रे विमानैर्वा वैहायसगतेन वा।
सर्वावस्थागता भर्तुः पादच्छाया विशिष्यते॥९॥

अनुशिष्टास्मि मात्रा च पित्रा च विविधाश्रयम्।
नास्मि सम्प्राप्ति वक्तव्या वर्तितव्यं यथा मया॥१०॥

अहं दुर्गं गमिष्यामि वनं पुरुषवर्जितम्।
नानामृगगणाकीर्ण शार्दूलगणसेवितम्॥११॥

सुखं वने निवत्स्यामि यथैव भवने पितुः।
अचिन्तयन्ती त्रीँल्लोकांश्चिन्तयन्ती पतिव्रतम्॥१२॥

शुश्रूषमाणा ते नित्यं नियता ब्रह्मचारिणी।
सह रस्ये त्वया वीर वनेषु मधुगन्धिषु॥ १३॥

त्वं हि कर्तुं वने शक्तो राम सम्परिपालनम्।
अन्यस्यापि जनस्येह किं पुनर्मम मानद्॥ १४॥

साहं त्वया गमिष्यामि वनमद्य न संशयः।
नाहं शक्या महाभाग निवर्तयितुमुद्यता॥ १५॥

फलमूलाशना नित्यं भविष्यामि न संशयः।
न ते दुःखं करिष्यामि निवसन्ती त्वया सदा॥ १६॥

अग्रतस्ते गमिष्यामि भोक्ष्ये भुक्तवति त्वयि।
इच्छामि परतः शैलान् पल्वलानि सरांसि च॥ १७॥

द्रष्टुं सर्वत्र निर्भीता त्वया नाथेन धीमता।
हंसकारण्डवाकीर्णाः पद्मिनीः साधुपुष्पिताः॥ १८॥

इच्छेयं सुखिनी द्रष्टुं त्वया वीरेण सङ्गता।
अभिषेकं करिष्यामि तासु नित्यमनुब्रता॥ १९॥

सह त्वया विशालाक्ष रस्ये परमनन्दिनी।
एवं वर्षसहस्राणि शतं वापि त्वया सह॥ २०॥

व्यतिक्रमं न वेत्स्यामि स्वर्गोऽपि हि न मे मतः।
स्वर्गोऽपि च विना वासो भविता यदि राघव।
त्वया विना नरव्याघ्र नाहं तदपि रोचये॥ २१॥

अहं गमिष्यामि वनं सुदुर्गमं मृगायुतं वानरवारणैश्च।
वने निवत्स्यामि यथा पितुर्गृहै तवैव पादावुपगृह्य सम्मता॥ २२॥

अनन्यभावामनुरक्तचेतसं त्वया वियुक्तां मरणाय निश्चिताम्।
 नयस्व मां साधु कुरुष्व याचनां नातो मया ते गुरुता भविष्यति ॥ २३ ॥
 तथा ब्रुवाणामपि धर्मवत्सलां न च स्म सीतां नृवरो निनीषति।
 उवाच चैनां बहु सन्निवर्तने वने निवासस्य च दुःखितां प्रति ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 पतिव्रताध्यवसायः नाम सप्तविंशः सर्गः ॥ २-२७ ॥

॥ अष्टाविंशः सर्गः — वनदुःखप्रतिबोधनम् ॥

स एवं ब्रुवतीं सीतां धर्मज्ञां धर्मवत्सलः ।
 न नेतुं कुरुते बुद्धिं वने दुःखानि चिन्तयन् ॥ १ ॥

सान्त्वयित्वा ततस्तां तु बाष्पदूषितलोचनाम्।
 निवर्तनार्थे धर्मात्मा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ २ ॥

सीते महाकुलीनासि धर्मे च निरता सदा।
 इहाचरस्व धर्मं त्वं यथा मे मनसः सुखम् ॥ ३ ॥

सीते यथा त्वां वक्ष्यामि तथा कार्यं त्वयाबले।
 वने दोषा हि बहवो वसतस्तान् निबोध मे ॥ ४ ॥

सीते विमुच्यतामेषा वनवासकृता मतिः ।
 बहुदोषं हि कान्तारं वनमित्यभिधीयते ॥ ५ ॥

हितबुद्ध्या खलु वचो मयैतदभिधीयते।
 सदा सुखं न जानामि दुःखमेव सदा वनम् ॥ ६ ॥

गिरिनिर्झरसम्भूता गिरिनिर्दरिवासिनाम्।
 सिंहानां निनदा दुःखाः श्रोतुं दुःखमतो वनम् ॥ ७ ॥

क्रीडमानाश्च विस्तव्या मत्ताः शून्ये तथा मृगाः ।
दृष्टा समभिर्वर्तन्ते सीते दुःखमतो वनम्॥८॥

सग्राहाः सरितश्चैव पङ्कवत्यस्तु दुस्तराः ।
मत्तैरपि गजैर्निर्त्यमतो दुःखतरं वनम्॥९॥

लताकण्टकसङ्कीर्णाः कृकवाकूपनादिताः ।
निरपाश्च सुदुःखाश्च मार्गा दुःखमतो वनम्॥१०॥

सुप्यते पर्णशाख्यासु स्वयम्भग्नासु भूतले ।
रात्रिषु श्रमखिन्नेन तस्माद् दुःखमतो वनम्॥११॥

अहोरात्रं च सन्तोषः कर्तव्यो नियतात्मना ।
फलैर्वृक्षावपतितैः सीते दुःखमतो वनम्॥१२॥

उपवासश्च कर्तव्यो यथा प्राणेन मैथिलि ।
जटाभारश्च कर्तव्यो वल्कलाम्बरधारणम्॥१३॥

देवतानां पितृणां च कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ।
प्राप्नानामतिर्थीनां च नित्यशः प्रतिपूजनम्॥१४॥

कार्यस्त्रिरभिषेकश्च काले काले च नित्यशः ।
चरतां नियमेनैव तस्माद् दुःखतरं वनम्॥१५॥

उपहारश्च कर्तव्यः कुसुमैः स्वयमाहृतैः ।
आर्षेण विधिना वेद्यां सीते दुःखमतो वनम्॥१६॥

यथालब्धेन कर्तव्यः सन्तोषस्तेन मैथिलि ।
यताहरैर्वनचरैः सीते दुःखमतो वनम्॥१७॥

अतीव वातस्तिमिरं बुभुक्षा चाति नित्यशः ।
भयानि च महान्त्यत्र ततो दुःखतरं वनम्॥१८॥

सरीसृपाश्च बहवो बहुरूपाश्च भामिनि।
चरान्ति पथि ते दर्पात् ततो दुःखतरं वनम्॥ १९॥

नदीनिलयनाः सर्पा नदीकुटिलगामिनः।
तिष्ठन्त्यावृत्य पन्थानमतो दुःखतरं वनम्॥ २०॥

पतञ्जा वृश्चिकाः कीटा दंशाश्च मशकैः सह।
बाधन्ते नित्यमबले सर्वं दुःखमतो वनम्॥ २१॥

दुमाः कण्टकिनश्चैव कुशाः काशाश्च भामिनि।
वने व्याकुलशाखाग्रास्तेन दुःखमतो वनम्॥ २२॥

कायक्लेशाश्च बहवो भयानि विविधानि च।
अरण्यवासे वसतो दुःखमेव सदा वनम्॥ २३॥

क्रोधलोभौ विमोक्तव्यौ कर्तव्या तपसे मतिः।
न भेतव्यं च भेतव्ये दुःखं नित्यमतो वनम्॥ २४॥

तदलं ते वनं गत्वा क्षेमं नहि वनं तव।
विमृशन्निव पश्यामि बहुदोषकरं वनम्॥ २५॥

वनं तु नेतुं न कृता मतिर्यदा बभूव रामेण तदा महात्मना।
न तस्य सीता वचनं चकार तं ततोऽब्रवीद् राममिदं सुदुःखिता॥ २६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
वनदुःखप्रतिबोधनम् नाम अष्टाविंशः सर्गः ॥ २-२८॥

॥ एकोनत्रिंशः सर्गः — वनानुगमनयाज्ञानिर्बन्धः ॥

एतत् तु वचनं श्रुत्वा सीता रामस्य दुःखिता।
प्रसक्ताश्रुमुखी मन्दमिदं वचनमब्रवीत्॥ १॥

ये त्वया कीर्तिता दोषा वने वस्तव्यतां प्रति।
गुणानित्येव तान् विद्धि तव स्नेहपुरस्कृता ॥ २ ॥

मृगाः सिंहा गजाश्चैव शार्दूलाः शरभास्तथा।
चमराः सृमराश्चैव ये चान्ये वनचारिणः ॥ ३ ॥

अदृष्टपूर्वरूपत्वात् सर्वे ते तव राघव।
रूपं दृष्टापसर्पेयुस्तव सर्वे हि बिभ्यति ॥ ४ ॥

त्वया च सह गन्तव्यं मया गुरुजनाज्ञया।
त्वद्वियोगेन मे राम त्यक्तव्यमिह जीवितम् ॥ ५ ॥

नाहि मां त्वत्समीपस्थामापि शक्रोऽपि राघव।
सुराणामीश्वरः शक्तः प्रधर्षयितुमोजसा ॥ ६ ॥

पतिहीना तु या नारी न सा शक्ष्यति जीवितुम्।
काममेवंविधं राम त्वया मम निर्दर्शितम् ॥ ७ ॥

अथापि च महाप्राज्ञ ब्राह्मणानां मया श्रुतम्।
पुरा पितृगृहे सत्यं वस्तव्यं किल मे वने ॥ ८ ॥

लक्षणिभ्यो द्विजातिभ्यः श्रुत्वाहं वचनं गृहे।
वनवासकृतोत्साहा नित्यमेव महाबल ॥ ९ ॥

आदेशो वनवासस्य प्राप्तव्यः स मया किल।
सा त्वया सह भर्त्राहं यास्यामि प्रिय नान्यथा ॥ १० ॥

कृतादेशा भविष्यामि गमिष्यामि त्वया सह।
कालश्चायं समुत्पन्नः सत्यवान् भवतु द्विजः ॥ ११ ॥

वनवासे हि जानामि दुःखानि बहुधा किल।
प्राप्यन्ते नियतं वीर पुरुषैरकृतात्मभिः ॥ १२ ॥

कन्यया च पितुर्गेहि वनवासः श्रुतो मया।
भिक्षिण्याः शमवृत्ताया मम मातुरिहायतः ॥ १३ ॥

प्रसादितश्च वै पूर्वं त्वं मे बहुतिथं प्रभो।
गमनं वनवासस्य काङ्क्षितं हि सह त्वया ॥ १४ ॥

कृतक्षणाहं भद्रं ते गमनं प्रति राघव।
वनवासस्य शूरस्य मम चर्या हि रोचते ॥ १५ ॥

शुद्धात्मन् प्रेमभावाद्वि भविष्यामि विकल्पषा।
भर्तारमनुगच्छन्ती भर्ता हि परदैवतम् ॥ १६ ॥

प्रेत्यभावे हि कल्याणः सङ्गमो मे सदा त्वया।
श्रुतिर्हि श्रूयते पुण्या ब्राह्मणानां यशस्विनाम् ॥ १७ ॥

इहलोके च पितृभिर्या स्त्री यस्य महाबल।
अद्विदर्त्ता स्वधर्मेण प्रेत्यभावेऽपि तस्य सा ॥ १८ ॥

एवमस्मात् स्वकां नारीं सुवृत्तां हि पतिव्रताम्।
नाभिरोचयसे नेतुं त्वं मां केनेह हेतुना ॥ १९ ॥

भक्तां पतिव्रतां दीनां मां समां सुखदुःखयोः।
नेतुर्मर्हसि काकुतस्थ समानसुखदुःखिनीम् ॥ २० ॥

यदि मां दुःखितामेवं वनं नेतुं न चेच्छसि।
विषमग्निं जलं वाहमास्थास्ये मृत्युकारणात् ॥ २१ ॥

एवं बहुविधं तं सा याचते गमनं प्रति।
नानुमेने महाबाहुस्तां नेतुं विजनं वनम् ॥ २२ ॥

एवमुक्ता तु सा चिन्तां मैथिली समुपागता।
स्नापयन्तीव गामुष्णौरश्रुभिर्नयनच्युतैः ॥ २३ ॥

चिन्तयन्तीं तदा तां तु निवर्तयितुमात्मवान्।
 क्रोधाविष्टां तु वैदेहीं काकुत्स्थो बहसान्त्वयत्॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 वनानुगमनयाज्ञानिर्बन्धः नाम एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ २-२९ ॥

॥ त्रिंशः सर्गः — वनगमनाभ्युपपत्तिः ॥

सान्त्व्यमाना तु रामेण मैथिली जनकात्मजा।
 वनवासनिमित्तार्थं भर्तारमिदमब्रवीत्॥ १ ॥

सा तमुत्तमसंविद्मा सीता विपुलवक्षसम्।
 प्रणयाच्चाभिमानाच्च परिचिक्षेप राघवम्॥ २ ॥

किं त्वामन्यत वैदेहः पिता मे मिथिलाधिपः।
 राम जामातरं प्राप्य स्त्रियं पुरुषविग्रहम्॥ ३ ॥

अनृतं बत लोकोऽयमज्ञानाद् यदि वक्ष्यति।
 तेजो नास्ति परं रामे तपतीव दिवाकरे॥ ४ ॥

किं हि कृत्वा विषण्णस्त्वं कुतो वा भयमस्ति ते।
 यत् परित्यकुकामस्त्वं मामनन्यपरायणाम्॥ ५ ॥

द्युमत्सेनसुतं वीरं सत्यवन्तमनुव्रताम्।
 सावित्रीमिव मां विद्धि त्वमात्मवशवर्तीनीम्॥ ६ ॥

न त्वहं मनसा त्वन्यं द्रष्टस्मि त्वद्वतेऽनघ।
 त्वया राघव गच्छेयं यथान्या कुलपांसनी॥ ७ ॥

स्वयं तु भार्या कौमारीं चिरमध्युषितां सतीम्।
 शैलूष इव मां राम परेभ्यो दातुमिच्छसि॥ ८ ॥

यस्य पथ्यञ्चरामात्थ यस्य चार्थेऽवरुध्यसे।
तं तस्य भव वश्यश्च विधेयश्च सदानघ॥९॥

स मामनादाय वनं न त्वं प्रस्थितुमर्हसि।
तपो वा यदि वारण्यं स्वर्गो वा स्यात् त्वया सह॥१०॥

न च मे भविता तत्र कश्चित् पथि परिश्रमः।
पृष्ठतस्तव गच्छन्त्या विहारशयनेष्विव॥११॥

कुशकाशशरेषीका ये च कण्टकिनो द्रुमाः।
तूलाजिनसमस्पर्शा मार्गे मम सह त्वया॥१२॥

महावातसमुद्भूतं यन्मामवकरिष्यति।
रजो रमण तन्मन्ये परार्घ्यमिव चन्दनम्॥१३॥

शाद्वलेषु यदा शिश्ये वनान्तर्वनगोचरा।
कुथास्तरणयुक्तेषु किं स्यात् सुखतरं ततः॥१४॥

पत्रं मूलं फलं यत्तु अल्पं वा यदि वा बहु।
दास्यसे स्वयमाहृत्य तन्मेऽमृतरसोपमम्॥१५॥

न मातुर्न पितुस्तत्र स्मरिष्यामि न वेश्मनः।
आर्तवान्युपभुज्ञाना पुष्पाणि च फलानि च॥१६॥

न च तत्र ततः किञ्चिद् द्रष्टुमर्हसि विप्रियम्।
मत्कृते न च ते शोको न भविष्यामि दुर्भरा॥१७॥

यस्त्वया सह स स्वर्गो निरयो यस्त्वया विना।
इति जानन् परां प्रीतिं गच्छ राम मया सह॥१८॥

अथ मामेवमव्यग्रां वनं नैव नयिष्यसे।
विषमद्यैव पास्यामि मा वशं द्विषतां गमम्॥१९॥

पश्चादपि हि दुःखेन मम नैवास्ति जीवितम्।
उज्जितायास्त्वया नाथ तदैव मरणं वरम्॥ २०॥

इमं हि सहितुं शोकं मुहूर्तमपि नोत्सहे।
किं पुनर्दश वर्षाणि त्रीणि चैकं च दुःखिता॥ २१॥

इति सा शोकसन्तसा विलप्य करुणं बहु।
चुक्रोश पतिमायस्ता भृशमालिङ्ग सस्वरम्॥ २२॥

सा विद्धा बहुभिर्वाक्यैर्दिग्घैरिव गजाङ्गना।
चिरसन्नियतं बाष्पं मुमोचाग्निमिवारणिः॥ २३॥

तस्याः स्फटिकसङ्काशां वारि सन्तापसम्भवम्।
नेत्राभ्यां परिसुस्त्राव पङ्कजाभ्यामिवोदकम्॥ २४॥

तत्सितामलचन्द्राभं मुखमायतलोचनम्।
पर्यशुष्यत बाष्पेण जलोद्धृतमिवाम्बुजम्॥ २५॥

तां परिष्वज्य बाहुभ्यां विसंज्ञामिव दुःखिताम्।
उवाच वचनं रामः परिविश्वासयंस्तदा॥ २६॥

न देवि बत दुःखेन स्वर्गमप्यभिरोचये।
नहि मेऽस्ति भयं किञ्चित् स्वयम्भोरिव सर्वतः॥ २७॥

तव सर्वमभिप्रायमविज्ञाय शुभानने।
वासं न रोचयेऽरण्ये शक्तिमानपि रक्षणे॥ २८॥

यत् सृष्टासि मया सार्धं वनवासाय मौथिलि।
न विहातुं मया शक्या प्रीतिरात्मवता यथा॥ २९॥

धर्मस्तु गजनासोरु सद्ग्राचरितः पुरा।
तं चाहमनुर्वर्तिष्ये यथा सूर्यं सुवर्चला॥ ३०॥

न खल्वहं न गच्छेयं वनं जनकनन्दिनि।
वचनं तन्नयति मां पितुः सत्योपबृहितम्॥३१॥

एष धर्मश्च सुश्रोणि पितुर्मार्तुश्च वश्यता।
आज्ञां चाहं व्यतिक्रम्य नाहं जीवितुमुत्सहे॥३२॥

अस्वाधीनं कथं दैवं प्रकारैरभिराध्यते।
स्वाधीनं समतिक्रम्य मातरं पितरं गुरुम्॥३३॥

यत्र त्रयं त्रयो लोकाः पवित्रं तत्समं भुवि।
नान्यदस्ति शुभापाङ्गे तेनेदमभिराध्यते॥३४॥

न सत्यं दानमानौ वा यज्ञो वाप्यासदक्षिणाः।
तथा बलकराः सीते यथा सेवा पितुर्मता॥३५॥

स्वर्गो धनं वा धान्यं वा विद्या पुत्राः सुखानि च।
गुरुवृत्यनुरोधेन न किञ्चिदपि दुर्लभम्॥३६॥

देवगन्धर्वगोलोकान् ब्रह्मलोकांस्तथापरान्।
प्राप्नुवन्ति महात्मानो मातापितृपरायणाः॥३७॥

स मा पिता यथा शास्ति सत्यधर्मपथे स्थितः।
तथा वर्तितुमिच्छामि स हि धर्मः सनातनः॥३८॥

मम सन्ना मतिः सीते नेतुं त्वां दण्डकावनम्।
वसिष्ठामीति सा त्वं मामनुयातुं सुनिश्चिता॥३९॥

सा हि दिष्टानवद्याङ्गि वनाय मदिरेक्षणे।
अनुगच्छस्व मां भीरु सहधर्मचरी भव॥४०॥

सर्वथा सदृशं सीते मम स्वस्य कुलस्य च।
व्यवसायमनुक्रान्ता कान्ते त्वमतिशोभनम्॥४१॥

आरभस्व शुभश्रोणि वनवासक्षमाः क्रियाः ।
नेदानीं त्वदृते सीते स्वर्गोऽपि मम रोचते ॥ ४२ ॥

ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि भिक्षुकेभ्यश्च भोजनम् ।
देहि चाशंसमानेभ्यः सन्त्वरस्व च मा चिरम् ॥ ४३ ॥

भूषणानि महार्हाणि वरवस्त्राणि यानि च ।
रमणीयाश्च ये केचित् क्रीडार्थश्चाप्युपस्कराः ॥ ४४ ॥

शयनीयानि यानानि मम चान्यानि यानि च ।
देहि स्वभृत्यवर्गस्य ब्राह्मणानामनन्तरम् ॥ ४५ ॥

अनुकूलं तु सा भर्तुर्जात्वा गमनमात्मनः ।
क्षिप्रं प्रमुदिता देवी दातुमेव प्रचक्रमे ॥ ४६ ॥

ततः प्रहृष्टा प्रतिपूर्णमानसा यशस्विनी भर्तुरवेक्ष्य भाषितम् ।
धनानि रत्नानि च दातुमङ्ग्ना प्रचक्रमे धर्मभृतां मनस्विनी ॥ ४७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
वनगमनाभ्युपपत्तिः नाम त्रिंशः सर्गः ॥ २-३० ॥

॥ एकत्रिंशः सर्गः — लक्ष्मणवनानुगमनाभ्यनुज्ञा ॥

एवं श्रुत्वा स संवादं लक्ष्मणः पूर्वमागतः ।
बाध्यपर्याकुलमुखः शोकं सोहुमशकुवन् ॥ १ ॥

स भ्रातुश्वरणौ गाढं निपीड्य रघुनन्दनः ।
सीतामुवाचातियशां राघवं च महाब्रतम् ॥ २ ॥

यदि गन्तुं कृता बुद्धिर्वनं मृगगजायुतम् ।
अहं त्वानुगमिष्यामि वनमग्रे धनुर्धरः ॥ ३ ॥

मया समेतोऽरण्यानि रम्याणि विचरिष्यसि।
पक्षिभिर्मृगयूथैश्च सङ्कुष्टानि समन्ततः ॥ ४ ॥

न देवलोकाकमणं नामरत्वमहं वृणो।
ऐश्वर्यं चापि लोकानां कामये न त्वया विना ॥ ५ ॥

एवं ब्रुवाणः सौमित्रिर्वनवासाय निश्चितः।
रामेण बहुभिः सान्त्वैर्निषिद्धः पुनरब्रवीत् ॥ ६ ॥

अनुज्ञातस्तु भवता पूर्वमेव यदस्म्यहम्।
किमिदानीं पुनरपि क्रियते मे निवारणम् ॥ ७ ॥

यदर्थं प्रतिषेधो मे क्रियते गन्तुमिच्छतः।
एतदिच्छामि विज्ञातुं संशयो हि ममानघ ॥ ८ ॥

ततोऽब्रवीन्महातेजा रामो लक्ष्मणमग्रतः।
स्थितं प्रागग्नामिनं धीरं याचमानं कृताञ्जलिम् ॥ ९ ॥

स्त्रिग्नो धर्मरतो धीरः सततं सत्पथे स्थितः।
प्रियः प्राणसमो वश्यो विजेयश्च सखा च मे ॥ १० ॥

मयाद्य सह सौमित्रे त्वयि गच्छति तद्वनम्।
को भजिष्यति कौसल्यां सुमित्रां वा यशस्विनीम् ॥ ११ ॥

अभिवर्षति कामैर्यः पर्जन्यः पृथिवीमिव।
स कामपाशपर्यस्तो महातेजा महीपतिः ॥ १२ ॥

सा हि राज्यमिदं प्राप्य नृपस्याश्वपतेः सुता।
दुःखितानां सपलीनां न करिष्यति शोभनम् ॥ १३ ॥

न भरिष्यति कौसल्यां सुमित्रां च सुदुःखिताम्।
भरतो राज्यमासाद्य कैकेय्यां पर्यवस्थितः ॥ १४ ॥

तामार्या॑ स्वयमेवे॒ह राजानुग्रहणे॒न वा।
सौमि॒त्रे भर कौसल्या॑मुक्तमर्थममुं चर॥ १५॥

एवं मयि च ते भक्तिर्भविष्यति सुदर्शिता।
धर्मज्ञगुरुपूजायां धर्मश्चाप्यतुलो महान्॥ १६॥

एवं कुरुष्व सौमि॒त्रे मत्कृते रघुनन्दन।
अस्माभिर्विप्रहीणाया मातुर्नो न भवेत् सुखम्॥ १७॥

एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः श्लक्षण्या गिरा।
प्रत्युवाच तदा रामं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम्॥ १८॥

तवैव तेजसा वीर भरतः पूजयिष्यति।
कौसल्यां च सुमित्रां च प्रयतो नास्ति संशयः॥ १९॥

यदि दुःस्थो न रक्षेत भरतो राज्यमुक्तमम्।
प्राप्य दुर्मनसा वीर गर्वेण च विशेषतः॥ २०॥

तमहं दुर्मतिं कूरं वधिष्यामि न संशयः।
तत्पक्षानपि तान् सर्वास्त्रैलोक्यमपि किं तु सा॥ २१॥

कौसल्या विभृयादार्या॑ सहस्रं मद्विधानपि।
यस्याः सहस्रं ग्रामाणां सम्प्राप्तमुपजीविनाम्॥ २२॥

तदात्मभरणे चैव मम मातुस्तथैव च।
पर्यासा मद्विधानां च भरणाय मनस्विनी॥ २३॥

कुरुष्व मामनुचरं वैधर्म्यं नेह विद्यते।
कृतार्थैऽहं भविष्यामि तव चार्थः प्रकल्प्यते॥ २४॥

धनुरादाय सगुणं खनित्रपिटकाधरः।
अग्रतस्ते गमिष्यामि पन्थानं तव दर्शयन्॥ २५॥

आहरिष्यामि ते नित्यं मूलानि च फलानि च।
वन्यानि च तथान्यानि स्वाहार्हाणि तपस्विनाम् ॥ २६ ॥

भवांस्तु सह वैदेह्या गिरिसानुषु रंस्यसे।
अहं सर्वं करिष्यामि जाग्रतः स्वपतश्च ते ॥ २७ ॥

रामस्त्वनेन वाक्येन सुप्रीतः प्रत्युवाच तम्।
ब्रजापृच्छस्व सौमित्रे सर्वमेव सुहृज्जनम् ॥ २८ ॥

ये च राजो ददौ दिव्ये महात्मा वरुणः स्वयम्।
जनकस्य महायज्ञे धनुषी रौद्रदर्शने ॥ २९ ॥

अभेद्ये कवचे दिव्ये तूणी चाक्षय्यसायकौ।
आदित्यविमलाभौ द्वौ खड्गौ हेमपरिष्कृतौ ॥ ३० ॥

सत्कृत्य निहितं सर्वमेतदाचार्यसद्भानि।
सर्वमायुधमादाय क्षिप्रमाव्रज लक्ष्मण ॥ ३१ ॥

स सुहृज्जनमामन्त्र्य वनवासाय निश्चितः।
इक्ष्वाकुगुरुमागम्य जग्राहायुधमुत्तमम् ॥ ३२ ॥

तद् दिव्यं राजशार्दूलः सत्कृतं माल्यभूषितम्।
रामाय दर्शयामास सौमित्रिः सर्वमायुधम् ॥ ३३ ॥

तमुवाचात्मवान् रामः प्रीत्या लक्ष्मणमागतम्।
काले त्वमागतः सौम्य काङ्क्षिते मम लक्ष्मण ॥ ३४ ॥

अहं प्रदातुमिच्छामि यदिदं मामकं धनम्।
ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यस्त्वया सह परन्तप ॥ ३५ ॥

वसन्तीह दृढं भक्त्या गुरुषु द्विजसत्तमाः।
तेषामपि च मे भूयः सर्वेषां चोपजीविनाम् ॥ ३६ ॥

वसिष्ठपुत्रं तु सुयज्ञमार्यं त्वमानयाशु प्रवरं द्विजानाम्।
अपि प्रयास्यामि वनं समस्तानभ्यर्च्यं शिष्टानपरान् द्विजातीन्॥ ३७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
लक्ष्मणवनानुगमनाभ्यनुज्ञा नाम एकत्रिंशः सर्गः ॥ २-३१ ॥

॥ द्वात्रिंशः सर्गः — वित्तविश्राणनम्॥

ततः शासनमाज्ञाय भ्रातुः प्रियकरं हितम्।
गत्वा स प्रविवेशाशु सुयज्ञस्य निवेशनम्॥ १ ॥

तं विप्रमन्यगारस्थं वन्दित्वा लक्ष्मणोऽब्रवीत्।
सखेऽभ्यागच्छ पश्य त्वं वेशम् दुष्करकारिणः॥ २ ॥

ततः सन्ध्यामुपास्थाय गत्वा सौमित्रिणा सह।
ऋद्धं स प्राविशालक्ष्म्या रम्यं रामनिवेशनम्॥ ३ ॥

जातरूपमर्यैर्मुख्यैरङ्गदैः कुण्डलैः शुभैः।
सहेमसूत्रैर्मणिभिः केयूर्वलयैरपि॥ ४ ॥

अन्यैश्च रत्नैर्बहुभिः काकुत्स्थः प्रत्यपूजयत्।
सुयज्ञं स तदोवाच रामः सीताप्रचोदितः॥ ५ ॥

हारं च हेमसूत्रं च भार्यायै सौम्यं हारय।
रशनां चाथ सा सीता दातुमिच्छति ते सखी॥ ६ ॥

अङ्गदानि च चित्राणि केयूराणि शुभानि च।
प्रयच्छति सखी तुभ्यं भार्यायै गच्छती वनम्॥ ७ ॥

पर्यङ्गमन्यास्तरणं नानारत्नविभूषितम्।
तमपीच्छति वैदेही प्रतिष्ठापयितुं त्वयि॥ ८ ॥

नागः शत्रुञ्जयो नाम मातुलोऽयं ददौ मम।
तं ते निष्कसहस्रेण ददामि द्विजपुञ्जव॥९॥

इत्युक्तः स तु रामेण सुयज्ञः प्रतिगृह्य तत्।
रामलक्ष्मणसीतानां प्रयुयोजाशिषः शिवाः ॥१०॥

अथ भ्रातरमव्यग्रं प्रियं रामः प्रियंवदम्।
सौमित्रिं तमुवाचेदं ब्रह्मेव त्रिदशेश्वरम्॥११॥

अगस्त्यं कौशिकं चैव तावुभौ ब्राह्मणोत्तमौ।
अर्चयाहूय सौमित्रे रत्नैः सस्यमिवाम्बुभिः ॥१२॥

तर्पयस्व महाबाहो गोसहस्रेण राघव।
सुवर्णरजतैश्चैव मणिभिश्च महाधनैः ॥१३॥

कौसल्यां च य आशीर्भिर्भक्तः पर्युपतिष्ठति।
आचार्यस्तैत्तिरीयाणामभिरूपश्च वेदवित्॥१४॥

तस्य यानं च दासीश्च सौमित्रे सम्प्रदापय।
कौशेयानि च वस्त्राणि यावत् तुष्यति स द्विजः ॥१५॥

सूतश्चित्ररथश्चार्यः सच्चिवः सुच्चिरोषितः।
तोषयैनं महाहैश्च रत्नैर्वस्त्रैर्धनैस्तथा ॥१६॥

पशुकामिश्च सर्वाभिर्गावां दशशतेन च।
ये चेमे कठकालापा बहवो दण्डमाणवाः ॥१७॥

नित्यस्वाध्यायशीलत्वान्नान्यत् कुर्वन्ति किञ्चन।
अलसाः स्वादुकामाश्च महतां चापि सम्मताः ॥१८॥

तेषामशीतियानानि रत्नपूर्णानि दापय।
शालिवाहसहस्रं च द्वे शते भद्रकांस्तथा ॥१९॥

व्यञ्जनार्थं च सौमित्रे गोसहस्रमुपाकुरु।
मेखलीनां महासङ्घः कौसल्यां समुपस्थितः।
तेषां सहस्रं सौमित्रे प्रत्येकं सम्प्रदापय॥२०॥

अम्बा यथा नो नन्देच्च कौसल्या मम दक्षिणाम्।
तथा द्विजातींस्तान् सर्वालँलक्ष्मणार्चय सर्वशः॥२१॥

ततः पुरुषशार्दूलस्तद् धनं लक्ष्मणः स्वयम्।
यथोक्तं ब्राह्मणेन्द्राणामददाद् धनदो यथा॥२२॥

अथाब्रवीद् बाष्पगलांस्तिष्ठतश्चोपजीविनः।
स प्रदाय बहुदव्यमेकैकस्योपजीवनम्॥२३॥

लक्ष्मणस्य च यद् वेशम् गृहं च यदिदं मम।
अशून्यं कार्यमैकं यावदागमनं मम॥२४॥

इत्युत्तवा दुःखितं सर्वं जनं तमुपजीविनम्।
उवाचेदं धनाध्यक्षं धनमानीयतां मम॥२५॥

ततोऽस्य धनमाजहुः सर्वं एवोपजीविनः।
स राशिः सुमहांस्तत्र दर्शनीयो ह्यदृश्यत॥२६॥

ततः स पुरुषव्याघ्रस्तद् धनं सहलक्ष्मणः।
द्विजेभ्यो बालवृद्धेभ्यः कृपणेभ्यो ह्यदापयत॥२७॥

तत्रासीत् पिङ्गलो गार्यस्त्रिजटो नाम वै द्विजः।
क्षतवृत्तिर्वने नित्यं फालकुदाललाङ्गली॥२८॥

तं वृद्धं तरुणी भार्या बालानादाय दारकान्।
अब्रवीद् ब्राह्मणं वाक्यं स्त्रीणां भर्ता हि देवता॥२९॥

अपास्य फालं कुदालं कुरुष्व वचनं मम।
रामं दर्शय धर्मज्ञं यदि किञ्चिद्वाप्स्यसि ॥ ३० ॥

स भार्याया वचः श्रुत्वा शाटीमाच्छाद्य दुश्छदाम्।
स प्रातिष्ठत पन्थानं यत्र रामनिवेशनम् ॥ ३१ ॥

भृगवज्जिरः समं दीस्या त्रिजटं जनसंसदि।
आपञ्चमायाः कक्ष्याया नैतं कश्चिद्वारयत् ॥ ३२ ॥

स राममासाद्य तदा त्रिजटो वाक्यमब्रवीत्।
निर्धनो बहुपुत्रोऽस्मि राजपुत्र महाबल ॥ ३३ ॥

क्षतवृत्तिर्वने नित्यं प्रत्यवेक्षस्व मामिति।
तमुवाच ततो रामः परिहाससमन्वितम् ॥ ३४ ॥

गवां सहस्रमध्येकं न च विश्राणितं मया।
परिक्षिपसि दण्डेन यावत्तावद्वाप्स्यसे ॥ ३५ ॥

स शाटीं परितः कट्टां सम्भ्रान्तः परिवेष्ट ताम्।
आविध्य दण्डं चिक्षेप सर्वप्राणेन वेगतः ॥ ३६ ॥

स तीर्त्वा सरयूपारं दण्डस्तस्य कराच्युतः।
गोव्रजे बहुसाहस्रे पपातोक्षणसन्निधौ ॥ ३७ ॥

तं परिष्वज्य धर्मात्मा आ तस्मात् सरयूतटात्।
आनयामास ता गावस्त्रिजटस्याश्रमं प्रति ॥ ३८ ॥

उवाच च तदा रामस्तं गार्ग्यमभिसान्त्वयन्।
मन्युर्न खलु कर्तव्यः परिहासो ह्ययं मम ॥ ३९ ॥

इदं हि तेजस्तव यद् दुरत्ययं तदेव जिज्ञासितुमिच्छता मया।
इमं भवानर्थमभिप्रचोदितो वृणीष्व किञ्चेदपरं व्यवस्यसि ॥ ४० ॥

ब्रवीमि सत्येन न ते स्म यन्त्रणां धनं हि यद्यन्मम विप्रकारणात्।
 भवत्सु सम्यक्प्रतिपादनेन मयार्जितं चैव यशस्करं भवेत्॥४१॥

ततः सभार्यस्त्रिजटो महामुनिर्गवामनीकं प्रतिगृह्य मोदितः।
 यशोबलप्रीतिसुखोपबृंहिणीस्तदाशिषः प्रत्यवदन्महात्मनः॥४२॥

स चापि रामः प्रतिपूर्णपौरुषो महाधनं धर्मबलैरुपार्जितम्।
 नियोजयामास सुहृजने चिराद् यथार्हसम्मानवचः प्रचोदितः॥४३॥

द्विजः सुहृद् भृत्यजनोऽथवा तदा दरिद्रभिक्षाचरणश्च यो भवेत्।
 न तत्र कश्चिन्न बभूव तर्पितो यथार्हसम्माननदानसम्ब्रमैः॥४४॥

॥इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 वित्तविश्राणनम् नाम द्वात्रिंशः सर्गः ॥२-३२॥

॥त्रयस्त्रिंशः सर्गः — पौरवाक्यम्॥

दत्त्वा तु सह वैदेह्या ब्राह्मणेभ्यो धनं बहु।
 जग्मतुः पितरं द्रुष्टं सीतया सह राघवौ॥१॥

ततो गृहीते प्रेष्याभ्यामशोभेतां तदायुधे।
 मालादामभिरासक्ते सीतया समलङ्घुते॥२॥

ततः प्रासादहर्म्याणि विमानशिखराणि च।
 अभिरुह्य जनः श्रीमानुदासीनो व्यलोकयत्॥३॥

न हि रथ्याः सुशक्यन्ते गन्तुं बहुजनाकुलाः।
 आरुह्य तस्मात् प्रासादाद् दीनाः पश्यन्ति राघवम्॥४॥

पदातिं सानुजं दृष्ट्वा ससीतं च जनास्तदा।
 ऊचुर्बहुजना वाचः शोकोपहतचेतसः॥५॥

यं यान्तमनुयाति स्म चतुरङ्गबलं महत्।
तमेकं सीतया सार्धमनुयाति स्म लक्ष्मणः ॥ ६ ॥

ऐश्वर्यस्य रसज्ञः सन् कामानां चाकरो महान्।
नेच्छत्येवानृतं कर्तुं वचनं धर्मगैरवात् ॥ ७ ॥

या न शक्या पुरा द्रष्टुं भूतैराकाशगैरपि।
तामद्य सीतां पश्यन्ति राजमार्गं गता जनाः ॥ ८ ॥

अङ्गरागोचितां सीतां रक्तचन्दनसेविनीम्।
वर्षमुष्णं च शीतं च नेष्यत्याशु विवर्णताम् ॥ ९ ॥

अद्य नूनं दशरथः सत्त्वमाविश्य भाषते।
नहि राजा प्रियं पुत्रं विवासयितुमर्हति ॥ १० ॥

निर्गुणस्यापि पुत्रस्य कथं स्याद् विनिवासनम्।
किं पुनर्यस्य लोकोऽयं जितो वृत्तेन केवलम् ॥ ११ ॥

आनृशंस्यमनुक्रोशः श्रुतं शीलं दमः शमः।
राघवं शोभयन्त्येते षड्जुणाः पुरुषर्षभम् ॥ १२ ॥

तस्मात् तस्योपघातेन प्रजाः परमपीडिताः।
औदकानीव सत्त्वानि ग्रीष्मे सलिलसङ्ख्यात् ॥ १३ ॥

पीडया पीडितं सर्वं जगदस्य जगत्पते:।
मूलस्येवोपघातेन वृक्षः पुष्पफलोपगः ॥ १४ ॥

मूलं ह्येष मनुष्याणां धर्मसारो महाद्युतिः।
पुष्पं फलं च पत्रं च शाखाश्चास्येतरे जनाः ॥ १५ ॥

ते लक्ष्मण इव क्षिप्रं सपत्यः सहवान्धवाः।
गच्छन्तमनुगच्छामो येन गच्छति राघवः ॥ १६ ॥

उद्यानानि परित्यज्य क्षेत्राणि च गृहाणि च।
एकदुःखसुखा राममनुगच्छाम धार्मिकम्॥ १७॥

समुद्धृतनिधानानि परिध्वस्ताजिराणि च।
उपात्तधनधान्यानि हृतसाराणि सर्वशः॥ १८॥

रजसाभ्यवकीर्णानि परित्यक्तानि दैवतैः।
मूषकैः परिधावद्धिरुद्धिलैरावृतानि च॥ १९॥

अपेतोदकधूमानि हीनसम्मार्जनानि च।
प्रणष्टबलिकर्मज्यामन्त्रहोमजपानि च॥ २०॥

दुष्कालेनेव भग्नानि भिन्नभाजनवन्ति च।
अस्मत्त्यक्तानि कैकेयी वेशमानि प्रतिपद्यताम्॥ २१॥

वनं नगरमेवास्तु येन गच्छति राघवः।
अस्माभिश्च परित्यक्तं पुरं सम्पद्यतां वनम्॥ २२॥

बिलानि दंष्ट्रिणः सर्वे सानूनि मृगपक्षिणः।
त्यजन्त्वस्मद्याद्दीता गजाः सिंहा वनान्यपि॥ २३॥

अस्मत्त्यक्तं प्रपद्यन्तु सेव्यमानं त्यजन्तु च।
तृणमांसफलादानां देशं व्यालमृगद्विजम्॥ २४॥

प्रपद्यतां हि कैकेयी सपुत्रा सह बान्धवैः।
राघवेण वयं सर्वे वने वत्स्याम निर्वृताः॥ २५॥

इत्येवं विविधा वाचो नानाजनसमीरिताः।
शुश्राव राघवः श्रुत्वा न विचकेऽस्य मानसम्॥ २६॥

स तु वेशम पुनर्मातुः कैलासशिखरप्रभम्।
अभिन्चक्राम धर्मात्मा मत्तमातङ्गविक्रमः॥ २७॥

विनीतवीरपुरुषं प्रविश्य तु नृपालयम्।
ददर्शावस्थितं दीनं सुमन्त्रमविदूरतः ॥ २८ ॥

प्रतीक्षमाणोऽभिजनं तदार्तमनार्तरूपः प्रहसन्निवाथ।
जगाम रामः पितरं दिदृक्षुः पितुर्निंदेशं विधिवच्चिकीर्षुः ॥ २९ ॥

तत्पूर्वमैक्षवाकसुतो महात्मा रामो गमिष्यन् नृपमार्तरूपम्।
व्यतिष्ठत प्रेक्ष्य तदा सुमन्त्रं पितुर्महात्मा प्रतिहारणार्थम् ॥ ३० ॥

पितुर्निंदेशेन तु धर्मवत्सलो वनप्रवेशो कृतबुद्धिनिश्चयः।
स राघवः प्रेक्ष्य सुमन्त्रमब्रवीन्निवेदयस्वागमनं नृपाय मे ॥ ३१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पौरवाक्यम् नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ २-३३ ॥

॥ चतुर्थिंशः सर्गः — दशरथसमाधासनम् ॥

ततः कमलपत्राक्षः श्यामो निरुपमो महान्।
उवाच रामस्तं सूतं पितुराख्याहि मामिति ॥ १ ॥

स रामप्रेषितः क्षिप्रं सन्तापकलुषेन्द्रियम्।
प्रविश्य नृपतिं सूतो निःश्वसन्तं ददर्श ह ॥ २ ॥

उपरक्तमिवादित्यं भस्मच्छब्दमिवानलम्।
तटाकमिव निस्तोयमपश्यजगतीपतिम् ॥ ३ ॥

आबोध्य च महाप्राङ्मः परमाकुलचेतनम्।
राममेवानुशोचन्तं सूतः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ ४ ॥

तं वर्धयित्वा राजानं पूर्वं सूतो जयाशिषा।
भयविळुवया वाचा मन्दया श्लक्षण्याब्रवीत् ॥ ५ ॥

अयं स पुरुषव्याघ्रो द्वारि तिष्ठति ते सुतः।
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा सर्वं चैवोपजीविनाम्॥ ६॥

स त्वां पश्यतु भद्रं ते रामः सत्यपराक्रमः।
सर्वान् सुहृद आपृच्छ्य त्वां हीदार्निं दिव्यक्षते॥ ७॥

गमिष्यति महारण्यं तं पश्य जगतीपते।
वृतं राजगुणैः सर्वैरादित्यमिव रश्मिभिः॥ ८॥

स सत्यवाक्यो धर्मात्मा गाम्भीर्यात् सागरोपमः।
आकाश इव निष्पङ्को नरेन्द्रः प्रत्युवाच तम्॥ ९॥

सुमन्त्रानय मे दारान् ये केचिदिह मामकाः।
दारैः परिवृतः सर्वैर्दृष्टिमिच्छामि राघवम्॥ १०॥

सोऽन्तःपुरमतीत्यैव स्त्रियस्ता वाक्यमब्रवीत्।
आर्यो ह्यति वो राजा गम्यतां तत्र मा चिरम्॥ ११॥

एवमुक्ताः स्त्रियः सर्वाः सुमन्त्रेण नृपाज्ञया।
प्रचक्रमुस्तद् भवनं भर्तुराज्ञाय शासनम्॥ १२॥

अर्धसप्तशतास्तत्र प्रमदास्त्ताम्रलोचनाः।
कौसल्यां परिवार्याथ शनैर्जग्मुर्धृतव्रताः॥ १३॥

आगतेषु च दारेषु समवेक्ष्य महीपतिः।
उवाच राजा तं सूतं सुमन्त्रानय मे सुतम्॥ १४॥

स सूतो राममादाय लक्ष्मणं मैथिलीं तथा।
जगामाभिमुखस्तूर्णं सकाशं जगतीपतेः॥ १५॥

स राजा पुत्रमायान्तं दृष्ट्वा चारात् कृताञ्जलिम्।
उत्पपातासनात् तूर्णमार्तः स्त्रीजनसंवृतः॥ १६॥

सोऽभिदुद्राव वेगेन रामं दृष्ट्वा विशाम्पतिः।
 तमसम्प्राप्य दुःखार्तः पपात भुवि मूर्च्छितः ॥ १७ ॥
 तं रामोऽभ्यपतत् क्षिप्रं लक्ष्मणश्च महारथः।
 विसंज्ञमिव दुःखेन सशोकं नृपतिं तथा ॥ १८ ॥
 स्त्रीसहस्रनिनादश्च सञ्ज्ञे राजवेशमनि।
 हा हा रामेति सहसा भूषणध्वनिमिश्रितः ॥ १९ ॥
 तं परिष्वज्य बाहुभ्यां तावुभौ रामलक्ष्मणौ।
 पर्यङ्के सीतया सार्धं रुदन्तः समवेशयन् ॥ २० ॥
 अथ रामो मुहूर्तस्य लब्धसंज्ञं महीपतिम्।
 उवाच प्राञ्जलिर्बाष्पशोकार्णवपरिपुतम् ॥ २१ ॥
 आपृच्छे त्वां महाराज सर्वेषामीश्वरोऽसि नः।
 प्रस्थितं दण्डकारण्यं पश्य त्वं कुशलेन माम् ॥ २२ ॥
 लक्ष्मणं चानुजानीहि सीता चान्वेतु मां वनम्।
 कारणैर्बहुभिस्तथैर्वार्यमाणौ न चेच्छतः ॥ २३ ॥
 अनुजानीहि सर्वान् नः शोकमुत्सृज्य मानद।
 लक्ष्मणं मां च सीतां च प्रजापतिरिवात्मजान् ॥ २४ ॥
 प्रतीक्षमाणमव्यग्रमनुज्ञां जगतीपतेः।
 उवाच राजा सम्प्रेक्ष्य वनवासाय राघवम् ॥ २५ ॥
 अहं राघव कैकेय्या वरदानेन मोहितः।
 अयोध्यायां त्वमेवाद्य भव राजा निगृह्य माम् ॥ २६ ॥
 एवमुक्तो नृपतिना रामो धर्मभृतां वरः।
 प्रत्युवाचाञ्जलिं कृत्वा पितरं वाक्यकोविदः ॥ २७ ॥

भवान् वर्षसहस्राय पृथिव्या नृपते पतिः।
अहं त्वरण्ये वत्स्यामि न मे राज्यस्य काङ्क्षिता ॥ २८ ॥

नव पञ्च च वर्षाणि वनवासे विहृत्य ते।
पुनः पादौ ग्रहीष्यामि प्रतिज्ञान्ते नराधिप ॥ २९ ॥

रुद्रमार्तः प्रियं पुत्रं सत्यपाशेन संयुतः।
कैकेय्या चोद्यमानस्तु मिथो राजा तमब्रवीत् ॥ ३० ॥

श्रेयसे वृद्धये तात पुनरागमनाय च।
गच्छस्वारिष्टमव्यग्रः पन्थानमकुतोभयम् ॥ ३१ ॥

न हि सत्यात्मनस्तात धर्माभिमनसस्त्वव।
सन्निवर्तयितुं बुद्धिः शक्यते रघुनन्दन ॥ ३२ ॥

अद्य त्विदानीं रजनीं पुत्र मा गच्छ सर्वथा।
एकाहं दर्शनेनापि साधु तावच्चराम्यहम् ॥ ३३ ॥

मातरं मां च सम्पश्यन् वसेमामद्य शर्वरीम्।
तर्पितः सर्वकामैस्त्वं श्वः काल्ये साधयिष्यसि ॥ ३४ ॥

दुष्करं क्रियते पुत्र सर्वथा राघव प्रिय।
त्वया हि मत्प्रियार्थं तु वनमेवमुपाश्रितम् ॥ ३५ ॥

न चैतन्मे प्रियं पुत्र शपे सत्येन राघव।
छन्नया चलितस्त्वस्मि स्त्रिया भस्माभिकल्पया ॥ ३६ ॥

वञ्चना या तु लब्धा मे तां त्वं निस्तर्तुमिच्छसि।
अनया वृत्तसादिन्या कैकेय्याभिप्रचोदितः ॥ ३७ ॥

न चैतदाश्र्वर्यतमं यत् त्वं ज्येष्ठः सुतो मम।
अपानृतकथं पुत्र पितरं कर्तुमिच्छसि ॥ ३८ ॥

अथ रामस्तदा श्रुत्वा पितुरार्तस्य भाषितम्।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा दीनो वचनमब्रवीत्॥ ३९॥

प्राप्स्यामि यानद्य गुणान् को मे श्वस्तान् प्रदास्यति।
अपक्रमणमेवातः सर्वकामैरहं वृणे॥ ४०॥

इयं सराष्ट्रा सजना धनधान्यसमाकुला।
मया विसृष्टा वसुधा भरताय प्रदीयताम्॥ ४१॥

वनवासकृता बुद्धिर्न च मेऽद्य चलिष्यति।
यस्तु युद्धे वरो दत्तः कैकेय्यै वरद त्वया॥ ४२॥

दीयतां निखिलेनैव सत्यस्त्वं भव पार्थिव।
अहं निदेशं भवतो यथोक्तमनुपालयन्॥ ४३॥

चतुर्दशा समा वत्स्ये वने वनचरैः सह।
मा विमर्शो वसुमती भरताय प्रदीयताम्॥ ४४॥

नहि मे काङ्क्षितं राज्यं सुखमात्मनि वा प्रियम्।
यथानिदेशं कर्तुं वै तवैव रघुनन्दन॥ ४५॥

अपगच्छतु ते दुःखं मा भूर्बाध्यपरिप्लुतः।
नहि क्षुभ्यति दुर्धर्षः समुद्रः सरितां पतिः॥ ४६॥

नैवाहं राज्यमिच्छामि न सुखं न च मेदिनीम्।
नैव सर्वानिमान् कामान् न स्वर्गं न च जीवितुम्॥ ४७॥

त्वामहं सत्यमिच्छामि नानृतं पुरुषर्षभ।
प्रत्यक्षं तव सत्येन सुकृतेन च ते शपे॥ ४८॥

न च शक्यं मया तात स्थातुं क्षणमपि प्रभो।
स शोकं धारयस्वेमं नहि मेऽस्ति विपर्ययः॥ ४९॥

अर्थितो ह्यस्मि कैकेय्या वनं गच्छेति राघव।

मया चोक्तं ब्रजामीति तत्सत्यमनुपालये ॥ ५० ॥

मा चोत्कण्ठां कृथा देव वने रंस्यामहे वयम्।

प्रशान्तहरिणाकीर्णे नानाशकुनिनादिते ॥ ५१ ॥

पिता हि दैवतं तात देवतानामपि स्मृतम्।

तस्माद् दैवतमित्येव करिष्यामि पितुर्वचः ॥ ५२ ॥

चतुर्दशसु वर्षेषु गतेषु नृपसत्तम्।

पुनर्दद्ध्यसि मां प्राप्तं सन्तापोऽयं विमुच्यताम् ॥ ५३ ॥

येन संस्तम्भनीयोऽयं सर्वो बाष्पकलो जनः।

स त्वं पुरुषशार्दूलं किमर्थं विक्रियां गतः ॥ ५४ ॥

पुरं च राष्ट्रं च मही च केवला मया विसृष्टा भरताय दीयताम्।

अहं निदेशं भवतोऽनुपालयन् वनं गमिष्यामि चिराय सेवितुम् ॥ ५५ ॥

मया विसृष्टां भरतो महीमिमां सशैलखण्डां सपुरोपकाननाम्।

शिवासु सीमास्वनुशास्तु केवलं त्वया यदुक्तं नृपते तथास्तु तत् ॥ ५६ ॥

न मे तथा पार्थिव धीयते मनो महत्सु कामेषु न चात्मनः प्रिये।

यथा निदेशो तव शिष्टसम्मते व्यपैतु दुःखं तव मत्कृतेऽनघ ॥ ५७ ॥

तदद्य नैवानघ राज्यमव्ययं न सर्वकामान् वसुधां न मैथिलीम्।

न चिन्तितं त्वामनृतेन योजयन् वृणीय सत्यं ब्रतमस्तु ते तथा ॥ ५८ ॥

फलानि मूलानि च भक्षयन् वने गिरीशं पश्यन् सरितः सरांसि च।

वनं प्रविश्यैव विचित्रपादपं सुखी भविष्यामि तवास्तु निर्वृतिः ॥ ५९ ॥

एवं स राजा व्यसनाभिपन्नस्तापेन दुःखेन च पीड्यमानः।

आलिङ्ग्य पुत्रं सुविनष्टसंज्ञो भूमिं गतो नैव चिच्चेष्ट किञ्चित् ॥ ६० ॥

देव्यः समस्ता रुरुदुः समेतास्तां वर्जयित्वा नरदेवपतीम्।
 रुदन् सुमन्त्रोऽपि जगाम मूच्छीं हाहाकृतं तत्र बभूव सर्वम्॥६१॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 दशरथसमाधासनम् नाम चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥२-३४॥

॥ पञ्चत्रिंशः सर्गः — सुमन्त्रगर्हणम् ॥

ततो निधूय सहसा शिरो निःश्वस्य चासकृत्।
 पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य दन्तान् कटकटाय्य च ॥ १ ॥

लोचने कोपसंरक्ते वर्णं पूर्वोचितं जहत्।
 कोपाभिभूतः सहसा सन्तापमशुभं गतः ॥ २ ॥

मनः समीक्षमाणश्च सूतो दशरथस्य च।
 कम्पयन्निव कैकेय्या हृदयं वाकशरैः शितैः ॥ ३ ॥

वाक्यवज्रैरनुपमैर्निर्भिन्दन्निव चाशुभैः।
 कैकेय्याः सर्वमर्माणि सुमन्त्रः प्रत्यभाषत ॥ ४ ॥

यस्यास्तव पतिस्त्यक्तो राजा दशरथः स्वयम्।
 भर्ता सर्वस्य जगतः स्थावरस्य चरस्य च ॥ ५ ॥

नह्यकार्यतमं किञ्चित्तव देवीह विघ्यते।
 पतिद्वीं त्वामहं मन्ये कुलद्वीमपि चान्ततः ॥ ६ ॥

यन्महेन्द्रमिवाजय्यं दुष्करम्यमिवाचलम्।
 महोदधिमिवाक्षोभ्यं सन्तापयसि कर्मभिः ॥ ७ ॥

मावमंस्था दशरथं भर्तारं वरदं पतिम्।
 भर्तुरिच्छा हि नारीणां पुत्रकोठ्या विशिष्यते ॥ ८ ॥

यथावयो हि राज्यानि प्राप्नुवन्ति नृपक्षये।
इक्ष्वाकुकुलनाथेऽस्मिंस्तं लोपयितुमिच्छसि ॥९॥

राजा भवतु ते पुत्रो भरतः शास्तु मेदिनीम्।
वयं तत्र गमिष्यामो यत्र रामो गमिष्यति ॥१०॥

न च ते विषये कश्चिद् ब्राह्मणो वस्तुमर्हति।
तादृशं त्वममर्यादमद्य कर्म करिष्यसि ॥११॥

नूनं सर्वे गमिष्यामो मार्गं रामनिषेवितम्।
त्यक्ता या बान्धवैः सर्वैर्ब्राह्मणैः साधुभिः सदा ॥१२॥

का प्रीती राज्यलाभेन तव देवि भविष्यति।
तादृशं त्वममर्यादं कर्म कर्तुं चिकीर्षसि ॥१३॥

आश्र्वर्यमिव पश्यामि यस्यास्ते वृत्तमीदृशम्।
आचरन्त्या न विवृता सद्यो भवति मेदिनी ॥१४॥

महाब्रह्मर्षिसृष्टा वा ज्वलन्तो भीमदर्शनाः।
धिग्वाग्दण्डा न हिंसन्ति रामप्रब्राजने स्थिताम् ॥१५॥

आम्रं छित्वा कुठारेण निम्बं परिचरेत् तु कः।
यश्चैनं पयसा सिञ्चेन्नैवास्य मधुरो भवेत् ॥१६॥

आभिजात्यं हि ते मन्ये यथा मातुस्तथैव च।
न हि निम्बात् स्रवेत् क्षौद्रं लोके निगदितं वचः ॥१७॥

तव मातुरसद्ग्राहं विद्म पूर्वं यथा श्रुतम्।
पितुस्ते वरदः कश्चिद् ददौ वरमनुत्तमम् ॥१८॥

सर्वभूतरुतं तस्मात् सञ्ज्ञे वसुधाधिपः।
तेन तिर्यग्गतानां च भूतानां विदितं वचः ॥१९॥

ततो जृम्भस्य शयने विरुताद् भूरिवर्चसः।
पितुस्ते विदितो भावः स तत्र बहुधाहसत्॥ २० ॥

तत्र ते जननी क्रुद्धा मृत्युपाशमभीप्सती।
हासं ते नृपते सौम्य जिज्ञासामीति चाब्रवीत्॥ २१ ॥

नृपश्चोवाच तां देवीं हासं शंसामि ते यदि।
ततो मे मरणं सद्यो भविष्यति न संशयः॥ २२ ॥

माता ते पितरं देवि पुनः केकयमब्रवीत्।
शंस मे जीव वा मा वा न मां त्वं प्रहसिष्यसि॥ २३ ॥

प्रियया च तथोक्तः स केकयः पृथिवीपतिः।
तस्मै तं वरदायार्थं कथयामास तत्त्वतः॥ २४ ॥

ततः स वरदः साधू राजानं प्रत्यभाषत।
प्रियतां ध्वंसतां वेयं मा शंसीस्त्वं महीपते॥ २५ ॥

स तच्छ्रुत्वा वचस्तस्य प्रसन्नमनसो नृपः।
मातरं ते निरस्याशु विजहार कुबेरवत्॥ २६ ॥

तथा त्वमपि राजानं दुर्जनाचरिते पथि।
असद्राहमिमं मोहात् कुरुषे पापदर्शिनी॥ २७ ॥

सत्यश्चात्र प्रवादोऽयं लौकिकः प्रतिभाति मा।
पितृन् समनुजायन्ते नरा मातरमङ्गनाः॥ २८ ॥

नैवं भव गृहाणेदं यदाह वसुधाधिपः।
भर्तुरिच्छामुपास्वेह जनस्यास्य गतिर्भव॥ २९ ॥

मा त्वं प्रोत्साहिता पापैर्द्वराजसमप्रभम्।
भर्तारं लोकभर्तारमसद्धर्ममुपादध॥ ३० ॥

नहि मिथ्या प्रतिज्ञातं करिष्यति तवानघः।

श्रीमान् दशरथो राजा देवि राजीवलोचनः ॥ ३१ ॥

ज्येष्ठो वदान्यः कर्मण्यः स्वधर्मस्यापि रक्षिता।

रक्षिता जीवलोकस्य बली रामोऽभिषिच्यताम् ॥ ३२ ॥

परिवादो हि ते देवि महाँल्लोके चरिष्यति।

यदि रामो वनं याति विहाय पितरं नृपम् ॥ ३३ ॥

स्वराज्यं राघवः पातु भव त्वं विगतज्वरा।

नहि ते राघवादन्यः क्षमः पुरवरे वसन् ॥ ३४ ॥

रामे हि यौवराज्यस्थे राजा दशरथो वनम्।

प्रवेक्ष्यति महेष्वासः पूर्ववृत्तमनुस्मरन् ॥ ३५ ॥

इति सान्त्वैश्च तीक्ष्णैश्च कैकेयीं राजसंसदि।

भूयः सङ्घोभयामास सुमन्त्रस्तु कृताञ्जलिः ॥ ३६ ॥

नैव सा क्षुभ्यते देवी न च स्म परिदूयते।

न चास्या मुखवर्णस्य लक्ष्यते विक्रिया तदा ॥ ३७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
सुमन्त्रगर्हणम् नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ २-३५ ॥

॥ षड्क्रिंशः सर्गः — सिद्धार्थप्रतिबोधनम् ॥

ततः सुमन्त्रमैक्ष्वाकः पीडितोऽत्र प्रतिज्ञया।

सबाष्मतिनिःश्वस्य जगादेदं पुनर्वचः ॥ १ ॥

सूत रत्नसुसम्पूर्णा चतुर्विंधबला चमूः।

राघवस्यानुयात्रार्थं क्षिप्रं प्रतिविधीयताम् ॥ २ ॥

रूपाजीवाश्च वादिन्यो वणिजश्च महाधनाः।
शोभयन्तु कुमारस्य वाहिनीः सुप्रसारिताः ॥ ३ ॥

ये चैनमुपजीवन्ति रमते यैश्च वीर्यतः।
तेषां बहुविधं दत्त्वा तानप्यत्र नियोजय ॥ ४ ॥

आयुधानि च मुख्यानि नागराः शकटानि च।
अनुगच्छन्तु काकुत्स्थं व्याधाश्चारण्यकोविदाः ॥ ५ ॥

निघ्नं मृगान् कुञ्जरांश्च पिबंश्चारण्यकं मधु।
नदीश्च विविधाः पश्यन् न राज्यं संस्मरिष्यति ॥ ६ ॥

धान्यकोशश्च यः कथिद् धनकोशश्च मामकः।
तौ राममनुगच्छेतां वसन्तं निर्जने वने ॥ ७ ॥

यजन् पुण्येषु देशोषु विसृजंश्चाप्तदक्षिणाः।
ऋषिभिश्चापि सङ्गम्य प्रवत्स्यति सुखं वने ॥ ८ ॥

भरतश्च महाबाहुरयोध्यां पालयिष्यति।
सर्वकामैः पुनः श्रीमान् रामः संसाध्यतामिति ॥ ९ ॥

एवं ब्रुवति काकुत्स्थे कैकेय्या भयमागतम्।
मुखं चाप्यगमच्छोषं स्वरश्चापि व्यरुद्धयत ॥ १० ॥

सा विषण्णा च सन्त्रस्ता मुखेन परिशुष्यता।
राजानमेवाभिमुखी कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ॥ ११ ॥

राज्यं गतधनं साधो पीतमण्डां सुरामिव।
निरास्वाद्यतमं शून्यं भरतो नाभिपत्स्यते ॥ १२ ॥

कैकेय्यां मुक्तलज्जायां वदन्त्यामतिदारुणम्।
राजा दशरथो वाक्यमुवाचायतलोचनाम् ॥ १३ ॥

वहन्तं किं तुदसि मां नियुज्य धुरि माहिते।
अनार्ये कृत्यमारब्धं किं न पूर्वमुपारुधः ॥ १४ ॥

तस्यैतत् क्रोधसंयुक्तमुक्तं श्रुत्वा वराङ्गना।
कैकेयी द्विगुणं क्रुद्धा राजानमिदमब्रवीत् ॥ १५ ॥

तवैव वंशे सगरो ज्येष्ठपुत्रमुपारुधत्।
असमञ्ज इति ख्यातं तथायं गन्तुमर्हति ॥ १६ ॥

एवमुक्तो धिगित्येव राजा दशरथोऽब्रवीत्।
ब्रीडितश्च जनः सर्वः सा च तन्नावबुध्यत ॥ १७ ॥

तत्र वृद्धो महामात्रः सिद्धार्थो नाम नामतः।
शुचिर्बहुमतो राज्ञः कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ १८ ॥

असमञ्जो गृहीत्वा तु क्रीडतः पथि दारकान्।
सरथ्वां प्रक्षिपन्नप्सु रमते तेन दुर्मतिः ॥ १९ ॥

तं दृष्ट्वा नागराः सर्वे क्रुद्धा राजानमब्रुवन्।
असमञ्जं वृणीष्वैकमस्मान् वा राष्ट्रवर्धन ॥ २० ॥

तानुवाच ततो राजा किञ्चिमित्तमिदं भयम्।
ताश्चापि राज्ञा सम्पृष्ठा वाक्यं प्रकृतयोऽब्रुवन् ॥ २१ ॥

क्रीडतस्त्वेष नः पुत्रान् वालानुद्धान्तचेतसः।
सरथ्वां प्रक्षिपन्मौर्ख्यादतुलां प्रीतिमश्चुते ॥ २२ ॥

स तासां वचनं श्रुत्वा प्रकृतीनां नराधिपः।
तं तत्याजाहितं पुत्रं तासां प्रियचिकीर्षया ॥ २३ ॥

तं यानं शीघ्रमारोप्य सभार्यं सपरिच्छदम्।
यावज्जीवं विवास्योऽयमिति तानन्वशात् पिता ॥ २४ ॥

स फालपिटकं गृह्ण गिरिदुर्गाण्यलोकयत्।
दिशः सर्वास्त्वनुचरन् स यथा पापकर्मकृत्॥ २५॥

इत्येनमत्यजद् राजा सगरो वै सुधार्मिकः।
रामः किमकरोत् पापं येनैवमुपरुद्ध्यते॥ २६॥

नाहि कञ्चन पश्यामो राघवस्यागुणं वयम्।
दुर्लभो ह्यस्य निरयः शशाङ्कस्येव कल्पषम्॥ २७॥

अथवा देवि त्वं कञ्चिद् दोषं पश्यसि राघवे।
तमद्य ब्रूहि तत्त्वेन तदा रामो विवास्यते॥ २८॥

अदुष्टस्य हि सन्त्यागः सत्पथे निरतस्य च।
निर्दहेदपि शकस्य द्युतिं धर्मविरोधवान्॥ २९॥

तदलं देवि रामस्य श्रिया विहृतया त्वया।
लोकतोऽपि हि ते रक्ष्यः परिवादः शुभानने॥ ३०॥

श्रुत्वा तु सिद्धार्थवचो राजा श्रान्ततरस्वरः।
शोकोपहतया वाचा कैकेयीमिदमब्रवीत्॥ ३१॥

एतद्वचो नेच्छसि पापरूपे हितं न जानासि ममात्मनोऽथवा।
आस्थाय मार्गं कृपणं कुचेष्टा चेष्टा हि ते साधुपथादपेता॥ ३२॥

अनुब्रजिष्याम्यहमद्य रामं राज्यं परित्यज्य सुखं धनं च।
सर्वे च राजा भरतेन च त्वं यथासुखं भुञ्ज्व चिराय राज्यम्॥ ३३॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
सिद्धार्थप्रतिबोधनम् नाम षड्क्रिंशः सर्गः ॥ २-३६॥

॥ सप्तत्रिंशः सर्गः — चीरपरिग्रहनिमित्तवसिष्ठक्रोधः ॥

महामात्रवचः श्रुत्वा रामो दशरथं तदा।
अभ्यभाषत वाक्यं तु विनयज्ञो विनीतवत् ॥ १ ॥

त्यक्तभोगस्य मे राजन् वने वन्येन जीवतः।
किं कार्यमनुयात्रेण त्यक्तसङ्खस्य सर्वतः ॥ २ ॥

यो हि दत्त्वा द्विपश्रेष्ठं कक्ष्यायां कुरुते मनः।
रज्जुस्त्रेहेन किं तस्य त्यजतः कुञ्जरोत्तमम् ॥ ३ ॥

तथा मम सतां श्रेष्ठं किं ध्वजिन्या जगत्पते।
सर्वाण्येवानुजानामि चीराण्येवानयन्तु मे ॥ ४ ॥

खनित्रपिटके चोभे समानयत गच्छत।
चतुर्दश वने वासं वर्षाणि वसतो मम ॥ ५ ॥

अथ चीराणि कैकेयी स्वयमाहृत्य राघवम्।
उवाच परिधत्स्वेति जनौघे निरपत्रपा ॥ ६ ॥

स चीरे पुरुषव्याघः कैकेय्याः प्रतिगृह्य ते।
सूक्ष्मवस्त्रमवक्षिप्य मुनिवस्त्राण्यवस्त ह ॥ ७ ॥

लक्ष्मणश्चापि तत्रैव विहाय वसने शुभे।
तापसाच्छादने चैव जग्राह पितुरग्रतः ॥ ८ ॥

अथात्मपरिधानार्थं सीता कौशेयवासिनी।
सम्प्रेक्ष्य चीरं सञ्चस्ता पृष्ठती वागुरामिव ॥ ९ ॥

सा व्यपत्रपमाणेव प्रगृह्य च सुदुर्मनाः।
कैकेय्याः कुशचीरे ते जानकी शुभलक्षणा ॥ १० ॥

अश्रुसम्पूर्णनेत्रा च धर्मज्ञा धर्मदर्शिनी।
गन्धर्वराजप्रतिमं भर्तारमिदमब्रवीत्॥ ११॥

कथं नु चीरं बन्धन्ति मुनयो वनवासिनः।
इति ह्यकुशला सीता सा मुमोह मुहुर्मुहुः॥ १२॥

कृत्वा कण्ठे स्म सा चीरमेकमादाय पाणिना।
तस्थौ ह्यकुशला तत्र व्रीडिता जनकात्मजा॥ १३॥

तस्यास्तत् क्षिप्रमागत्य रामो धर्मभृतां वरः।
चीरं बबन्ध सीतायाः कौशेयस्योपरि स्वयम्॥ १४॥

रामं प्रेक्ष्य तु सीताया बन्धन्तं चीरमुत्तमम्।
अन्तःपुरचरा नार्यो मुमुचुर्वारि नेत्रजम्॥ १५॥

ऊचुश्च परमायत्ता रामं ज्वलिततेजसम्।
वत्स नैवं नियुक्तेयं वनवासे मनस्विनी॥ १६॥

पितुर्वाक्यानुरोधेन गतस्य विजनं वनम्।
तावद् दर्शनमस्या नः सफलं भवतु प्रभो॥ १७॥

लक्ष्मणेन सहायेन वनं गच्छस्व पुत्रक।
नेयमर्हति कल्याणि वस्तुं तापसवद् वने॥ १८॥

कुरु नो याचनां पुत्र सीता तिष्ठतु भामिनी।
धर्मनित्यः स्वयं स्थातुं न हीदानीं त्वमिच्छसि॥ १९॥

तासामेवंविधा वाचः शृण्वन् दशरथात्मजः।
बबन्धैव तथा चीरं सीतया तुल्यशीलया॥ २०॥

चीरे गृहीते तु तया सबाष्ठो नृपतेर्गुरुः।
निवार्य सीतां कैकेयीं वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत्॥ २१॥

अतिप्रवृत्ते दुर्मेधे कैकेयि कुलपांसनि।
वश्वयित्वा तु राजानं न प्रमाणेऽवतिष्ठसि ॥ २२ ॥

न गन्तव्यं वनं देव्या सीतया शीलवर्जिते।
अनुष्टास्यति रामस्य सीता प्रकृतमासनम् ॥ २३ ॥

आत्मा हि दाराः सर्वेषां दारसङ्खवर्तिनाम्।
आत्मेयमिति रामस्य पालयिष्यति मेदिनीम् ॥ २४ ॥

अथ यास्यति वैदेही वनं रामेण सञ्जता।
वयमत्रानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥

अन्तपालाश्च यास्यन्ति सदारो यत्र राघवः।
सहोपजीव्यं राष्ट्रं च पुरं च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥

भरतश्च सशत्रुघ्नश्चीरवासा वनेचरः।
वने वसन्तं काकुत्थमनुवत्स्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥

ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह।
त्वमेका शाधि दुर्वृत्ता प्रजानामहिते स्थिता ॥ २८ ॥

न हि तद् भविता राष्ट्रं यत्र रामो न भूपतिः।
तद् वनं भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्स्यति ॥ २९ ॥

न ह्यदत्तां महीं पित्रा भरतः शास्तुमिच्छति।
त्वयि वा पुत्रवद् वस्तुं यदि जातो महीपतेः ॥ ३० ॥

यद्यपि त्वं क्षितितलाद् गगनं चोत्पतिष्यसि।
पितृवंशचरित्रज्ञः सोऽन्यथा न करिष्यति ॥ ३१ ॥

तत् त्वया पुत्रगर्धिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम्।
लोके नहि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥

द्रक्ष्यस्यद्यैव कैकेयि पशुव्यालमृगद्विजान्।
गच्छतः सह रामेण पादपांशु तदुन्मुखान्॥ ३३ ॥

अथोत्तमान्याभरणानि देवि देहि स्तुषायै व्यपनीय चीरम्।
न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत् तद् वसनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥

एकस्य रामस्य वने निवासस्त्वया वृतः केकयराजपुत्रि।
विभूषितेयं प्रतिकर्मनित्या वस्त्वरण्ये सह राघवेण ॥ ३५ ॥

यानैश्च मुख्यैः परिचारकैश्च सुसंवृता गच्छतु राजपुत्री।
वस्त्रैश्च सर्वैः सहितौर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्रदाने ॥ ३६ ॥

तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रमुख्ये गुरौ नृपस्याप्रतिमप्रभावे।
नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रतिकारकामा ॥ ३७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
चीरपरिग्रहनिमित्तवसिष्ठकोऽधः नाम सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ २-३७ ॥

॥ अष्टात्रिंशः सर्गः — जनाकोशः ॥

तस्यां चीरं वसानायां नाथवत्यामनाथवत्।
प्रचुक्रोश जनः सर्वो धिक् त्वां दशरथं त्विति ॥ १ ॥

तेन तत्र प्रणादेन दुःखितः स महीपतिः।
चिञ्छेद जीविते श्रद्धां धर्मे यशसि चात्मनः ॥ २ ॥

स निःश्वस्योष्णमैक्ष्वाकस्तां भार्यामिदमब्रवीत्।
कैकेयि कुशचीरेण न सीता गन्तुर्महति ॥ ३ ॥

सुकुमारी च बाला च सततं च सुखोचिता।
नेयं वनस्य योग्येति सत्यमाह गुरुर्मम ॥ ४ ॥

इयं हि कस्यापि करोति किञ्चित् तपस्विनी राजवरस्य पुत्री।
या चीरमासाद्य जनस्य मध्ये स्थिता विसंज्ञा श्रमणीव काचित्॥५॥

चीराण्यपास्याज्जनकस्य कन्या नेयं प्रतिज्ञा मम दत्तपूर्वा।
यथासुखं गच्छतु राजपुत्री वनं समग्रा सह सर्वरत्नैः॥६॥

अजीवनार्हेण मया नृशंसा कृता प्रतिज्ञा नियमेन तावत्।
त्वया हि बाल्यात् प्रतिपन्नमेतत् तन्मा दहेद् वेणुमिवात्मपुष्पम्॥७॥

रामेण यदि ते पापे किञ्चित्कृतमशोभनम्।
अपकारः क इह ते वैदेह्या दर्शितोऽधमे॥८॥

मृगीवोत्कुछ्ननयना मृदुशीला मनस्विनी।
अपकारं कमिव ते करोति जनकात्मजा॥९॥

ननु पर्याप्तमेवं ते पापे रामविवासनम्।
किमेभिः कृपणैर्भूयः पातकैरपि ते कृतैः॥१०॥

प्रतिज्ञातं मया तावत् त्वयोक्तं देवि शृणवता।
रामं यदभिषेकाय त्वमिहागतमब्रवीः॥११॥

तत्त्वेतत् समतिकम्य निरयं गन्तुमिच्छसि।
मैथिलीमपि या हि त्वमीक्षसे चीरवासिनीम्॥१२॥

एवं ब्रुवन्तं पितरं रामः सम्प्रस्थितो वनम्।
अवाकिशारसमासीनमिदं वचनमब्रवीत्॥१३॥

इयं धार्मिक कौसल्या मम माता यशस्विनी।
वृद्धा चाक्षुदशीला च न च त्वां देव गर्हते॥१४॥

मया विहीनां वरद प्रपन्नां शोकसागरम्।
अदृष्टपूर्वव्यसनां भूयः सम्मन्तुमर्हसि॥१५॥

पुत्रशोकं यथा नच्छेत् त्वया पूज्येन पूजिता।
मां हि सञ्चिन्तयन्ती सा त्वयि जीवेत् तपस्विनी ॥ १६ ॥

इमां महेन्द्रोपम जातगर्धिनीं तथा विधातुं जननीं ममार्हसि।
यथा वनस्थे मयि शोककर्शिता न जीवितं न्यस्य यमक्षयं ब्रजेत् ॥ १७ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
जनाक्रोशः नाम अष्टात्रिंशः सर्गः ॥ २-३८ ॥

॥ एकोनचत्वारिशः सर्गः — वनगमनापृच्छा ॥

रामस्य तु वचः श्रुत्वा मुनिवेषधरं च तम्।
समीक्ष्य सह भार्याभी राजा विगतचेतनः ॥ १ ॥

नैनं दुःखेन सन्तसः प्रत्यवैक्षत राघवम्।
न चैनमभिसम्प्रेक्ष्य प्रत्यभाषत दुर्मनाः ॥ २ ॥

स मुहूर्तमिवासंज्ञो दुःखितश्च महीपतिः।
विललाप महाबाहू राममेवानुचिन्तयन् ॥ ३ ॥

मन्ये खलु मया पूर्वं विवत्सा बहवः कृताः।
प्राणिनो हिंसिता वापि तन्मामिदमुपस्थितम् ॥ ४ ॥

न त्वेवानागते काले देहाच्यवति जीवितम्।
कैकेय्या क्षिरयमानस्य मृत्युर्मम न विद्यते ॥ ५ ॥

योऽहं पावकसङ्काशं पश्यामि पुरतः स्थितम्।
विहाय वसने सूक्ष्मे तापसाच्छादमात्मजम् ॥ ६ ॥

एकस्याः खलु कैकेय्याः कृतेऽयं खिद्यते जनः।
स्वार्थे प्रयतमानायाः संश्रित्य निकृतिं त्विमाम् ॥ ७ ॥

एवमुक्त्वा तु वचनं बाष्पेण विहतेन्द्रियः।
रामेति सकृदेवोक्त्वा व्याहर्तु न शशाक सः ॥८॥

संज्ञां तु प्रतिलभ्यैव मुहूर्तात् स महीपतिः।
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णभ्यां सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥९॥

औपवाह्यं रथं युक्त्वा त्वमायाहि हयोक्त्तमैः।
प्रापयैनं महाभागमितो जनपदात् परम् ॥१०॥

एवं मन्ये गुणवतां गुणानां फलमुच्यते।
पित्रा मात्रा च यत्साधुर्वीरो निर्वास्यते वनम् ॥११॥

राज्ञो वचनमाज्ञाय सुमन्त्रः शीघ्रविक्रमः।
योजयित्वा ययौ तत्र रथमश्वैरलङ्घतम् ॥१२॥

तं रथं राजपुत्राय सूतः कनकभूषितम्।
आच्चक्षेऽञ्जलिं कृत्वा युक्तं परमवाजिभिः ॥१३॥

राजा सत्वरमाहूय व्यापृतं वित्तसञ्चये।
उवाच देशकालज्ञो निश्चितं सर्वतः शुचिः ॥१४॥

वासांसि च वराहाणि भूषणानि महान्ति च।
वर्षाण्येतानि सञ्चाय वैदेह्याः क्षिप्रमानय ॥१५॥

नरेन्द्रेणैवमुक्तस्तु गत्वा कोशगृहं ततः।
प्रायच्छत् सर्वमाहृत्य सीतायै क्षिप्रमेव तत् ॥१६॥

सा सुजाता सुजातानि वैदेही प्रस्थिता वनम्।
भूषयामास गात्राणि तैर्विचित्रैर्विभूषणैः ॥१७॥

व्यराजयत वैदेही वेशम तत् सुविभूषिता।
उद्यतोऽशुमतः काले खं प्रभेव विवस्वतः ॥१८॥

तां भुजाभ्यां परिष्वज्य श्वश्रूर्वचनमब्रवीत्।
अनाचरन्तीं कृपणं मूर्ध्युपाग्राय मैथिलीम्॥ १९॥

असत्यः सर्वलोकेऽस्मिन् सततं सत्कृताः प्रियैः।
भर्तारं नानुमन्यन्ते विनिपातगतं स्त्रियः॥ २०॥

एष स्वभावो नारीणामनुभूय पुरा सुखम्।
अल्पामप्यापदं प्राप्य दुष्यन्ति प्रजहत्यपि॥ २१॥

असत्यशीला विकृता दुर्गा अहृदयाः सदा।
असत्यः पापसङ्कल्पाः क्षणमात्रविरागिणः॥ २२॥

न कुलं न कृतं विद्या न दत्तं नापि सञ्च्रहः।
स्त्रीणां गृह्णाति हृदयमनित्यहृदया हि ताः॥ २३॥

साध्वीनां तु स्थितानां तु शीले सत्ये श्रुते स्थिते।
स्त्रीणां पवित्रं परमं पतिरेको विशिष्यते॥ २४॥

स त्वया नावमन्तव्यः पुत्रः प्रवाजितो वनम्।
तव देवसमस्त्वेष निर्धनः सधनोऽपि वा॥ २५॥

विज्ञाय वचनं सीता तस्या धर्मार्थसंहितम्।
कृत्वाञ्जलिमुवाचेदं श्वश्रूमभिमुखे स्थिता॥ २६॥

करिष्ये सर्वमेवाहमार्या यदनुशास्ति माम्।
अभिज्ञास्मि यथा भर्तुर्वर्तितव्यं श्रुतं च मे॥ २७॥

न मामसज्जनेनार्या समानयितुमर्हति।
धर्माद् विचलितुं नाहमलं चन्द्रादिव प्रभा॥ २८॥

नातन्त्री वाद्यते वीणा नाचक्रो विद्यते रथः।
नापतिः सुखमेधेत या स्यादपि शतात्मजा॥ २९॥

मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः।
अमितस्य तु दातारं भर्तारं का न पूजयेत्॥ ३० ॥

साहमेवज्ञता श्रेष्ठा श्रुतधर्मपरावरा।
आर्ये किमवमन्येयं स्त्रिया भर्ता हि दैवतम्॥ ३१ ॥

सीताया वचनं श्रुत्वा कौसल्या हृदयज्ञमम्।
शुद्धसत्त्वा मुमोच्चाश्रु सहसा दुःखहर्षजम्॥ ३२ ॥

तां प्राञ्जलिरभिप्रेक्ष्य मातृमध्येऽतिसत्कृताम्।
रामः परमधर्मात्मा मातरं वाक्यमब्रवीत्॥ ३३ ॥

अम्ब मा दुःखिता भूत्वा पश्येस्त्वं पितरं मम।
क्षयोऽपि वनवासस्य क्षिप्रमेव भविष्यति॥ ३४ ॥

सुसायास्ते गमिष्यन्ति नव वर्षाणि पञ्च च।
समग्रमिह सम्प्राप्तं मां द्रक्ष्यसि सुहृद्वतम्॥ ३५ ॥

एतावदभिनीतार्थमुक्त्वा स जननीं वचः।
त्रयः शतशतार्धा हि ददर्शावेक्ष्य मातरः॥ ३६ ॥

ताश्चापि स तथैवार्ता मातृदर्शरथात्मजः।
धर्मयुक्तमिदं वाक्यं निजगाद कृताञ्जलिः॥ ३७ ॥

संवासात् परुषं किञ्चिदज्ञानादपि यत् कृतम्।
तन्मे समुपजानीत सर्वाश्चामन्त्रयामि वः॥ ३८ ॥

वचनं राघवस्यैतद् धर्मयुक्तं समाहितम्।
शुश्रुवुस्ताः स्त्रियः सर्वाः शोकोपहतचेतसः॥ ३९ ॥

जज्ञोऽथ तासां सन्नादः क्रौञ्चीनामिव निःस्वनः।
मानवेन्द्रस्य भार्याणामेवं वदति राघवे॥ ४० ॥

मुरजपणवमेघघोषवद् दशरथवेशम् बभूव यत् पुरा।
 विलपितपरिदेवनाकुलं व्यसनगतं तदभूत् सुदुःखितम्॥४१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 वनगमनापृच्छा नाम एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ २-३९॥

॥ चत्वारिंशः सर्गः — पौरद्यनुव्रज्या ॥

अथ रामश्च सीता च लक्ष्मणश्च कृताञ्जलिः।
 उपसङ्ख्य राजानं चक्रुर्दीनाः प्रदक्षिणम्॥ १॥

तं चापि समनुज्ञाप्य धर्मज्ञः सह सीतया।
 राघवः शोकसम्मूढो जननीमभ्यवादयत्॥ २॥

अन्वक्षं लक्ष्मणो भ्रातुः कौसल्यामभ्यवादयत्।
 अपि मातुः सुमित्राया जग्राह चरणौ पुनः॥ ३॥

तं वन्दमानं रुदती माता सौमित्रिमब्रवीत्।
 हितकामा महाबाहुं मूर्ध्युपाद्राय लक्ष्मणम्॥ ४॥

सृष्टस्त्वं वनवासाय स्वनुरक्तः सुहृजने।
 रामे प्रमादं मा कार्षीः पुत्र भ्रातरि गच्छति॥ ५॥

व्यसनी वा समृद्धो वा गतिरेष तवानघ।
 एष लोके सतां धर्मो यज्ज्येष्ववशगो भवेत्॥ ६॥

इदं हि वृत्तमुचितं कुलस्यास्य सनातनम्।
 दानं दीक्षा च यज्ञेषु तनुत्यागो मृधेषु हि॥ ७॥

लक्ष्मणं त्वेवमुक्तवासौ संसिद्धं प्रियराघवम्।
 सुमित्रा गच्छ गच्छेति पुनः पुनरुवाच तम्॥ ८॥

रामं दशरथं विद्धि मां विद्धि जनकात्मजाम्।
अयोध्यामटवीं विद्धि गच्छ तात यथासुखम्॥९॥

ततः सुमन्त्रः काकुत्स्थं प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत्।
विनीतो विनयज्ञश्च मातलिर्वासवं यथा॥१०॥

रथमारोह भद्रं ते राजपुत्र महायशः।
क्षिप्रं त्वां प्रापयिष्यामि यत्र मां राम वक्ष्यसे॥११॥

चतुर्दश हि वर्षाणि वस्तव्यानि वने त्वया।
तान्युपक्रमितव्यानि यानि देव्या प्रचोदितः॥१२॥

तं रथं सूर्यसङ्काशं सीता हृष्टेन चेतसा।
आरुरोह वरारोहा कृत्वालङ्कारमात्मनः॥१३॥

वनवासं हि सञ्चाय वासांस्याभरणानि च।
भर्तारमनुगच्छन्त्यै सीतायै श्वशुरो ददौ॥१४॥

तथैवायुधजातानि भ्रातृभ्यां कवचानि च।
रथोपस्थे प्रविन्यस्य सचर्म कठिनं च यत्॥१५॥

अथो ज्वलनसङ्काशं चामीकरविभूषितम्।
तमारुरुहतुस्तूर्णं भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥१६॥

सीतातृतीयानारूढान् दृष्ट्वा रथमचोदयत्।
सुमन्त्रः सम्मतानश्चान् वायुवेगसमाञ्जवे॥१७॥

प्रयाते तु महारण्यं चिररात्राय राघवे।
बभूव नगरे मूर्च्छा बलमूर्च्छा जनस्य च॥१८॥

तत् समाकुलसम्भ्रान्तं मत्तसङ्कुपितद्विपम्।
हयसिङ्गितनिर्घोषं पुरमासीन्महास्वनम्॥१९॥

ततः सबालवृद्धा सा पुरी परमपीडिता।
राममेवाभिद्राव घर्मार्तः सलिलं यथा ॥ २० ॥

पार्धतः पृष्ठतश्चापि लम्बमानास्तदुन्मुखाः।
बाष्पपूर्णमुखाः सर्वे तमूच्चुर्भूशनिःस्वनाः ॥ २१ ॥

संयच्छ वाजिनां रश्मीन् सूत याहि शनैः शनैः।
मुखं द्रक्ष्याम रामस्य दुर्दर्शं नो भविष्यति ॥ २२ ॥

आयसं हृदयं नूनं राममातुरसंशयम्।
यद् देवगर्भप्रतिमे वनं याति न भिद्यते ॥ २३ ॥

कृतकृत्या हि वैदेही छायेवानुगता पतिम्।
न जहाति रता धर्मे मेरुमक्प्रभा यथा ॥ २४ ॥

अहो लक्ष्मण सिद्धार्थः सततं प्रियवादिनम्।
भ्रातरं देवसङ्काशं यस्त्वं परिचरिष्यसि ॥ २५ ॥

महत्येषा हि ते बुद्धिरेष चाभ्युदयो महान्।
एष स्वर्गस्य मार्गश्च यदेनमनुगच्छसि ॥ २६ ॥

एवं वदन्तस्ते सोढुं न शेकुर्बाष्पमागतम्।
नरास्तमनुगच्छन्ति प्रियमिक्षवाकुनन्दनम् ॥ २७ ॥

अथ राजा वृतः स्त्रीभिर्दीनाभिर्दीनचेतनः।
निर्जगाम प्रियं पुत्रं द्रक्ष्यामीति ब्रुवन् गृहात् ॥ २८ ॥

शुश्रुवे चाग्रतः स्त्रीणां रुदतीनां महास्वनः।
यथा नादः करेणूनां बद्धे महति कुञ्जरे ॥ २९ ॥

पिता हि राजा काकुत्स्थः श्रीमान् सन्नास्तदा बभौ।
परिपूर्णः शशी काले ग्रहेणोपपूतो यथा ॥ ३० ॥

स च श्रीमानचिन्त्यात्मा रामो दशरथात्मजः।
सूतं सञ्चोदयामास त्वरितं वाह्यतामिति ॥ ३१ ॥

रामो याहीति तं सूतं तिष्ठेति च जनस्तथा।
उभयं नाशकत् सूतः कर्तुमध्वनि चोदितः ॥ ३२ ॥

निर्गच्छति महाबाहौ रामे पौरजनाश्रुभिः।
पतितैरभ्यवहितं प्रणनाश महीरजः ॥ ३३ ॥

रुदिताश्रुपरिद्यूनं हाहाकृतमचेतनम्।
प्रयाणे राघवस्यासीत् पुरं परमपीडितम् ॥ ३४ ॥

सुख्नाव नयनैः स्त्रीणामस्त्रमायाससम्भवम्।
मीनसङ्घोभचलितैः सलिलं पङ्कजैरिव ॥ ३५ ॥

दृष्ट्वा तु नृपतिः श्रीमानेकचित्तगतं पुरम्।
निपपातैव दुःखेन कृत्तमूल इव द्रुमः ॥ ३६ ॥

ततो हलहलाशब्दो जज्ञे रामस्य पृष्ठतः।
नराणां प्रेक्ष्य राजानं सीदन्तं भृशदुःखितम् ॥ ३७ ॥

हा रामेति जनाः केचिद् राममातेति चापरे।
अन्तःपुरसमृद्धं च क्रोशन्तं पर्यदेवयन् ॥ ३८ ॥

अन्वीक्षमाणो रामस्तु विषण्णं भ्रान्तचेतसम्।
राजानं मातरं चैव ददर्शानुगतौ पथि ॥ ३९ ॥

स बद्ध इव पाशेन किशोरो मातरं यथा।

धर्मपाशेन संयुक्तः प्रकाशं नाभ्युदैक्षत ॥ ४० ॥

पदातिनौ च यानार्हावदुःखाहौ सुखोचितौ।
दृष्ट्वा सञ्चोदयामास शीघ्रं याहीति सारथिम् ॥ ४१ ॥

नहि तत् पुरुषव्याघ्रो दुःखजं दर्शनं पितुः।
मातुश्च सहितुं शक्तस्तोत्रैर्नुन्न इव द्विपः ॥४२॥

प्रत्यगारमिवायान्ती सवत्सा वत्सकारणात्।
बद्धवत्सा यथा धेनू राममाताभ्यधावत ॥४३॥

तथा रुदन्तीं कौसल्यां रथं तमनुधावतीम्।
क्रोशन्तीं राम रामेति हा सीते लक्ष्मणेति च ॥४४॥

रामलक्ष्मणसीतार्थं स्ववन्तीं वारि नेत्रजम्।
असकृत् प्रैक्षत स तां नृत्यन्तीमिव मातरम् ॥४५॥

तिष्ठेति राजा चुक्रोश याहि याहीति राघवः।
सुमन्त्रस्य बभूवात्मा चक्रयोरिव चान्तरा ॥४६॥

नाश्रौषमिति राजानमुपालब्योऽपि वक्ष्यसि।
चिरं दुःखस्य पापिष्ठमिति रामस्तमब्रवीत् ॥४७॥

स रामस्य वचः कुर्वन्ननुज्ञाप्य च तं जनम्।
ब्रजतोऽपि हयान् शीघ्रं चोदयामास सारथिः ॥४८॥

न्यवर्तत जनो राज्ञो रामं कृत्वा प्रदक्षिणम्।
मनसाप्याशुवेगेन न न्यवर्तत मानुषम् ॥४९॥

यमिच्छेत् पुनरायातं नैनं दूरमनुवजेत्।
इत्यमात्या महाराजमूर्चुर्दशरथं वचः ॥५०॥

तेषां वचः सर्वगुणोपपन्नः प्रस्विन्नगात्रः प्रविष्णणरूपः।
निशम्य राजा कृपणः सभार्यो व्यवस्थितस्तं सुतमीक्षमाणः ॥५१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पौरद्यनुव्रज्या नाम चत्वारिंशः सर्गः ॥ २-४० ॥

॥ एकचत्वारिंशः सर्गः — नगरसङ्घोभः ॥

तस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्रे निष्क्रामति कृताञ्जलौ।
आर्तशब्दो हि सञ्ज्ञे स्त्रीणामन्तःपुरे महान्॥ १ ॥

अनाथस्य जनस्यास्य दुर्बलस्य तपस्विनः।
यो गतिः शरणं चासीत् स नाथः क्वनु गच्छति॥ २ ॥

न क्रुद्ध्यत्यभिशस्तोऽपि क्रोधनीयानि वर्जयन्।
क्रुद्धान् प्रसादयन् सर्वान् समदुःखः क्वगच्छति॥ ३ ॥

कौसल्यायां महातेजा यथा मातरि वर्तते।
तथा यो वर्ततेऽस्मासु महात्मा क्वनु गच्छति॥ ४ ॥

कैकेय्या क्लिश्यमानेन राजा सञ्चोदितो वनम्।
परित्राता जनस्यास्य जगतः क्वनु गच्छति॥ ५ ॥

अहो निश्चेतनो राजा जीवलोकस्य सङ्घयम्।
धर्म्य सत्यव्रतं रामं वनवासे प्रवत्स्यति॥ ६ ॥

इति सर्वा महिष्यस्ता विवत्सा इव धेनवः।
रुरुदुश्चैव दुःखार्ताः सस्वरं च विचुक्रुशुः॥ ७ ॥

स तमन्तःपुरे घोरमार्तशब्दं महीपतिः।
पुत्रशोकाभिसन्ततः श्रुत्वा चासीत् सुदुःखितः॥ ८ ॥

नाग्निहोत्राण्यहूयन्त नापचन् गृहमेधिनः।
अकुर्वन् न प्रजाः कार्यं सूर्यश्चान्तरधीयत॥ ९ ॥

व्यसृजन् कवलान् नागा गावो वत्सान् न पाययन्।
पुत्रां प्रथमजं लब्ध्वा जननी नाभ्यनन्दत॥ १० ॥

त्रिशङ्कुलौहिताङ्गश्च बृहस्पतिबुधावपि।
दारुणाः सोममभ्येत्य ग्रहाः सर्वे व्यवस्थिताः ॥ ११ ॥

नक्षत्राणि गतार्चीषि ग्रहाश्च गततेजसः।
विशाखाश्च सधूमाश्च नभसि प्रचकाशिरे ॥ १२ ॥

कालिकानिलवेगेन महोदधिरिवोत्थितः।
रामे वनं प्रव्रजिते नगरं प्रचचाल तत् ॥ १३ ॥

दिशः पर्याकुलाः सर्वास्तिमिरेणेव संवृताः।
न ग्रहो नापि नक्षत्रं प्रचकाशे न किञ्चन ॥ १४ ॥

अकस्मान्नागरः सर्वे जनो दैन्यमुपागमत्।
आहारे वा विहारे वा न कथिद्करोन्मनः ॥ १५ ॥

शोकपर्यायसन्तसः सततं दीर्घमुच्छ्वसन्।
अयोध्यायां जनः सर्वश्चुक्रोश जगतीपतिम् ॥ १६ ॥

बाष्पपर्याकुलमुखो राजमार्गगतो जनः।
न हृष्टो लभ्यते कथित् सर्वः शोकपरायणः ॥ १७ ॥

न वाति पवनः शीतो न शशी सौम्यदर्शनः।
न सूर्यस्तपते लोकं सर्वं पर्याकुलं जगत् ॥ १८ ॥

अनर्थिनः सुताः स्त्रीणां भर्तारो भ्रातरस्तथा।
सर्वे सर्वं परित्यज्य राममेवान्वचिन्तयन् ॥ १९ ॥

ये तु रामस्य सुहृदः सर्वे ते मूढचेतसः।
शोकभारेण चाक्रान्ताः शयनं नैव भैरिरे ॥ २० ॥

ततस्त्वयोध्या रहिता महात्मना पुरन्दरेणेव मही सपर्वता।
चचाल घोरं भयशोकदीपिता सनागयोधाश्वगणा ननाद च ॥ २१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
नगरसङ्घोभः नाम एकचत्वारिशः सर्गः ॥ २-४१ ॥

॥ द्विचत्वारिशः सर्गः — दशरथाक्रन्दः ॥

यावत् तु निर्यतस्तस्य रजोरूपमदृश्यत।
नैवेक्ष्वाकुवरस्तावत् सञ्जहारात्मचक्षुषी ॥ १ ॥

यावद् राजा प्रियं पुत्रं पश्यत्यत्यन्तधार्मिकम्।
तावद् व्यवर्धतेवास्य धरण्यां पुत्रदर्शने ॥ २ ॥

न पश्यति रजोऽप्यस्य यदा रामस्य भूमिपः।
तदार्तश्च निषण्णश्च पपात् धरणीतले ॥ ३ ॥

तस्य दक्षिणमन्वागात् कौसल्या बाहुमङ्गना।
परं चास्यान्वगात् पार्श्वं कैकेयी सा सुमध्यमा ॥ ४ ॥

तां नयेन च सम्पन्नो धर्मेण विनयेन च।
उवाच राजा कैकेयीं समीक्ष्य व्यथितेन्द्रियः ॥ ५ ॥

कैकेयि मामकाङ्गानि मा स्प्राक्षीः पापनिश्चये।
नहि त्वां द्रष्टुमिच्छामि न भार्या न च बान्धवी ॥ ६ ॥

ये च त्वामनुजीवन्ति नाहं तेषां न ते मम।
केवलार्थपरां हि त्वां त्यक्तधर्मा त्यजाम्यहम् ॥ ७ ॥

अगृह्णां यच्च ते पाणिमन्त्रिं पर्यणयं च यत्।

अनुजानामि तत् सर्वमस्मिंल्लोके परत्र च ॥ ८ ॥

भरतश्वेत् प्रतीतः स्याद् राज्यं प्राप्यैतदव्ययम्।

यन्मे स दद्यात् पित्रर्थं मा मां तद्वत्मागमत् ॥ ९ ॥

अथ रेणुसमुद्धस्तं समुत्थाप्य नराधिपम्।
न्यवर्तत तदा देवी कौसल्या शोककर्शिता ॥ १० ॥

हत्वेव ब्राह्मणं कामात् स्पृष्टाभिमिव पाणिना।
अन्वतप्यत धर्मात्मा पुत्रं सञ्चिन्त्य राघवम् ॥ ११ ॥

निवृत्यैव निवृत्यैव सीदतो रथवर्त्मसु।
राज्ञो नातिबभौ रूपं ग्रस्तस्यांशुमतो यथा ॥ १२ ॥

विललाप स दुःखार्तः प्रियं पुत्रमनुस्मरन्।
नगरान्तमनुप्राप्तं बुद्धा पुत्रमथाब्रवीत् ॥ १३ ॥

वाहनानां च मुख्यानां वहतां तं ममात्मजम्।
पदानि पथि दृश्यन्ते स महात्मा न दृश्यते ॥ १४ ॥

यः सुखेनोपधानेषु शेते चन्दनरूपितः।
वीज्यमानो महार्हाभिः स्त्रीभिर्मम सुतोत्तमः ॥ १५ ॥

स नूनं कच्चिदेवाद्य वृक्षमूलमुपाश्रितः।
काष्ठं वा यदि वाश्मानमुपधाय शयिष्यते ॥ १६ ॥

उत्थास्यति च मेदिन्याः कृपणः पांसुगुणिठतः।
विनिःश्वसन् प्रस्त्रवणात् करेणूनामिवर्षभः ॥ १७ ॥

द्रक्ष्यन्ति नूनं पुरुषा दीर्घबाहुं वनेचराः।
राममुत्थाय गच्छन्तं लोकनाथमनाथवत् ॥ १८ ॥

सा नूनं जनकस्येषा सुता सुखसदोचिता।
कण्टकाक्रमणक्षान्ता वनमद्य गमिष्यति ॥ १९ ॥

अनभिज्ञा वनानां सा नूनं भयमुपैष्यति।
श्वपदानर्दितं श्रुत्वा गम्भीरं रोमहर्षणम् ॥ २० ॥

सकामा भव कैकेयि विधवा राज्यमावस।
 नहि तं पुरुषव्याघ्रं विना जीवितुमुत्सहे॥ २१ ॥
 इत्येवं विलपन् राजा जनौधेनाभिसंवृतः।
 अपस्त्रात इवारिष्टं प्रविवेश गृहोत्तमम्॥ २२ ॥
 शून्यचत्वरवेशमान्तां संवृतापणवेदिकाम्।
 क्लान्तदुर्बलदुःखार्ता नात्याकीर्णमहापथाम्॥ २३ ॥
 तामवेक्ष्य पुरीं सर्वा राममेवानुचिन्तयन्।
 विलपन् प्राविशद् राजा गृहं सूर्य इवाम्बुदम्॥ २४ ॥
 महाहृदमिवाक्षोभ्यं सुपर्णेन हृतोरगम्।
 रामेण रहितं वेशम वैदेह्या लक्ष्मणेन च॥ २५ ॥
 अथ गद्ददशब्दस्तु विलपन् वसुधाधिपः।
 उवाच मृदु मन्दार्थं वचनं दीनमस्वरम्॥ २६ ॥
 कौसल्याया गृहं शीघ्रं राममातुर्नयन्तु माम्।
 नह्यन्यत्र ममाश्वासो हृदयस्य भविष्यति॥ २७ ॥
 इति ब्रुवन्तं राजानमनयन् द्वारदर्शिनः।
 कौसल्याया गृहं तत्र न्यवेस्यत विनीतवत्॥ २८ ॥
 ततस्तत्र प्रविष्टस्य कौसल्याया निवेशनम्।
 अधिरुद्यापि शयनं बभूव लुलितं मनः॥ २९ ॥
 पुत्रद्वयविहीनं च स्तुषया च विवर्जितम्।
 अपश्यद् भवनं राजा नष्टचन्द्रमिवाम्बरम्॥ ३० ॥
 तच्च दृष्ट्वा महाराजो भुजमुद्यम्य वीर्यवान्।
 उच्चैःस्वरेण प्राक्रोशद्वा राम विजहासि नौ॥ ३१ ॥

सुखिता बत तं कालं जीविष्यन्ति नरोत्तमाः।
परिष्वजन्तो ये रामं द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम्॥३२॥

अथ रात्र्यां प्रपन्नायां कालरात्र्यामिवात्मनः।
अर्धरात्रे दशरथः कौसल्यामिदमब्रवीत्॥३३॥

न त्वां पश्यामि कौसल्ये साधु मां पाणिना स्पृशा।
रामं मेऽनुगता दृष्टिरद्यापि न निवर्तते॥३४॥

तं राममेवानुविच्छिन्तयन्तं समीक्ष्य देवी शयने नरेन्द्रम्।
उपोपविश्याधिकमार्तस्तुपा विनिश्वसन्तं विललाप कृच्छ्रम्॥३५॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
दशरथाक्रन्दः नाम द्विचत्वारिशः सर्गः ॥ २-४२॥

॥ त्रिचत्वारिशः सर्गः — कौसल्यापरिदेवितम् ॥

ततः समीक्ष्य शयने सन्न शोकेन पार्थिवम्।
कौसल्या पुत्रशोकार्ता तमुवाच महीपतिम्॥१॥

राघवे नरशार्दूले विषं मुक्त्वाहिजिह्वगा।
विचरिष्यति कैकेयी निर्मुक्तेव हि पन्नगी॥२॥

विवास्य रामं सुभगा लब्धकामा समाहिता।
त्रासयिष्यति मां भूयो दुष्टाहिरिव वेशमनि॥३॥

अथास्मिन् नगरे रामश्वरन् भैक्षं गृहे वसेत्।
कामकारो वरं दातुमपि दासं ममात्मजम्॥४॥

पातयित्वा तु कैकेय्या रामं स्थानाद् यथेष्टतः।
प्रविद्धो रक्षसां भागः पर्वणीवाहिताम्निना॥५॥

नागराजगतिर्वीरो महाबाहुर्धनुर्धरः।
वनमाविशते नूनं सभार्यः सहलक्ष्मणः ॥ ६ ॥

वने त्वदृष्टुःखानां कैकेय्यनुमते त्वया।
त्यक्तानां वनवासाय कान्यावस्था भविष्यति ॥ ७ ॥
ते रत्नहीनास्तरुणाः फलकाले विवासिताः।
कथं वत्स्यन्ति कृपणाः फलमूलैः कृताशनाः ॥ ८ ॥
अपीदानीं स कालः स्यान्मम शोकक्षयः शिवः।
सहभार्य सह भ्रात्रा पश्येयमिह राघवम् ॥ ९ ॥
श्रुत्वैवोपस्थितौ वीरौ कदायोध्या भविष्यति।
यशस्विनी हृष्टजना सूच्छितध्वजमालिनी ॥ १० ॥

कदा प्रेक्ष्य नरव्याघ्रावरण्यात् पुनरागतौ।
भविष्यति पुरी हृष्टा समुद्र इव पर्वणि ॥ ११ ॥
कदायोध्यां महाबाहुः पुरीं वीरः प्रवेक्ष्यति।
पुरस्कृत्य रथे सीतां वृषभो गोवधूमिव ॥ १२ ॥
कदा प्राणिसहस्राणि राजमार्गं ममात्मजौ।
लाजैरवकरिष्यन्ति प्रविशन्तावरिन्द्रमौ ॥ १३ ॥
प्रविशन्तौ कदायोध्यां द्रक्ष्यामि शुभकुण्डलौ।
उदयायुधनिस्त्रिंशौ सशङ्खाविव पर्वतौ ॥ १४ ॥
कदा सुमनसः कन्या द्विजातीनां फलानि च।
प्रदिशन्त्यः पुरीं हृष्टाः करिष्यन्ति प्रदक्षिणम् ॥ १५ ॥
कदा परिणतो बुद्ध्या वयसा चामरप्रभाः।
अभ्युपैष्यति धर्मात्मा सुवर्ष इव लालयन् ॥ १६ ॥

निःसंशयं मया मन्ये पुरा वीर कदर्यया।
पातुकामेषु वत्सेषु मातृणां शातिताः स्तनाः ॥ १७ ॥

साहं गौरिव सिंहेन विवत्सा वत्सला कृता।
कैकेय्या पुरुषव्याघ्र बालवत्सेव गौर्बलात् ॥ १८ ॥

नहि तावद्गौर्जुष्टं सर्वशास्त्रविशारदम्।
एकपुत्रा विना पुत्रमहं जीवितुमुत्सहे ॥ १९ ॥

न हि मे जीविते किञ्चित् सामर्थ्यमिह कल्प्यते।
अपश्यन्त्याः प्रियं पुत्रं लक्ष्मणं च महाबलम् ॥ २० ॥

अयं हि मां दीपयतेऽद्य वहिस्तनूजशोकप्रभवो महाहितः।
महीमिमां रश्मिभिरुत्तमप्रभो यथा निदाघे भगवान् दिवाकरः ॥ २१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कौसल्यापरिदेवितम् नाम त्रिचत्वारिशः सर्गः ॥ २-४३ ॥

॥ चतुश्चत्वारिशः सर्गः — सुमित्राश्वासनम् ॥

विलपन्तीं तथा तां तु कौसल्यां प्रमदोत्तमाम्।
इदं धर्मे स्थिता धर्म्य सुमित्रा वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

तवार्ये सद्गौर्युक्तः स पुत्रः पुरुषोत्तमः।
किं ते विलपितेनैवं कृपणं रुदितेन वा ॥ २ ॥

यस्तवार्ये गतः पुत्रस्त्यत्त्वा राज्यं महाबलः।
साधु कुर्वन् महात्मानं पितरं सत्यवादिनम् ॥ ३ ॥

शिष्ठैराचरिते सम्यक्शश्वत् प्रेत्य फलोदये।
रामो धर्मे स्थितः श्रेष्ठो न स शोच्यः कदाचन ॥ ४ ॥

वर्तते चोक्तमां वृत्तिं लक्ष्मणोऽस्मिन् सदानघः।
दयावान् सर्वभूतेषु लाभस्तस्य महात्मनः ॥५॥

अरण्यवासे यदु दुःखं जानन्त्येव सुखोच्चिता।
अनुगच्छति वैदेही धर्मात्मानं तवात्मजम् ॥६॥

कीर्तिभूतां पताकां यो लोके भ्रमयति प्रभुः।
धर्मः सत्यब्रतपरः किं न प्राप्तस्तवात्मजः ॥७॥

व्यक्तं रामस्य विज्ञाय शौचं माहात्म्यमुत्तमम्।
न गात्रमंशुभिः सूर्यः सन्तापयितुमर्हति ॥८॥

शिवः सर्वेषु कालेषु काननेभ्यो विनिःसृतः।
राघवं युक्तशीतोष्णाः सेविष्यति सुखोऽनिलः ॥९॥

शयानमनघं रात्रौ पितेवाभिपरिष्वजन्।
धर्मध्नः संस्पृशन् शीतश्वन्द्रमा ह्लादयिष्यति ॥१०॥

ददौ चास्त्राणि दिव्यानि यस्मै ब्रह्मा महौजसे।
दानवेन्द्रं हतं दृष्ट्वा तिमिष्वजसुतं रणे ॥११॥

स शूरः पुरुषव्याघ्रः स्वबाहुबलमाश्रितः।
असन्त्रस्तो ह्यरण्येऽसौ वेशमनीव निवत्स्यते ॥१२॥

यस्येषुपथमासाद्य विनाशं यान्ति शत्रवः।
कथं न पृथिवी तस्य शासने स्थातुमर्हति ॥१३॥

या श्रीः शौर्यं च रामस्य या च कल्याणसत्त्वता।
निवृत्तारण्यवासः स्वं क्षिप्रं राज्यमवाप्यति ॥१४॥

सूर्यस्यापि भवेत् सूर्यो ह्यग्नेरमः प्रभोः प्रभुः।
श्रियाः श्रीश्च भवेदग्न्या कीर्त्याः कीर्तिः क्षमाक्षमा ॥१५॥

दैवतं देवतानां च भूतानां भूतसत्तमः।
तस्य के ह्यगुणा देवि वने वाप्यथवा पुरे॥ १६॥

पृथिव्या सह वैदेह्या श्रिया च पुरुषर्षभः।
क्षिप्रं तिसृभिरेताभिः सह रामोऽभिषेक्ष्यते॥ १७॥

दुःखजं विसृजत्यश्रु निष्क्रामन्तमुदीक्ष्य यम्।
अयोध्यायां जनः सर्वः शोकवेगसमाहृतः॥ १८॥

कुशचीरधरं वीरं गच्छन्तमपराजितम्।
सीतेवानुगता लक्ष्मीस्तस्य किं नाम दुर्लभम्॥ १९॥

धनुर्घहवरो यस्य बाणखङ्गास्त्रभृत् स्वयम्।
लक्ष्मणो व्रजति ह्यग्रे तस्य किं नाम दुर्लभम्॥ २०॥

निवृत्तवनवासं तं द्रष्टासि पुनरागतम्।
जहि शोकं च मोहं च देवि सत्यं ब्रवीमि ते॥ २१॥

शिरसा चरणावेतौ वन्दमानमनिन्दिते।
पुनर्द्रक्ष्यसि कल्प्याणि पुत्रं चन्द्रमिवोदितम्॥ २२॥

पुनः प्रविष्टं दृष्ट्वा तमभिषिक्तं महाश्रियम्।
समुत्स्रक्ष्यसि नेत्राभ्यां शीघ्रमानन्दजं जलम्॥ २३॥

मा शोको देवि दुःखं वा न रामे दृष्ट्वेऽशिवम्।
क्षिप्रं द्रक्ष्यसि पुत्रं त्वं ससीतं सहलक्ष्मणम्॥ २४॥

त्वयाऽशेषो जनश्चायं समाश्वास्यो यतोऽनघे।
कमिदानीमिदं देवि करोषि हृदि विक्षुपम्॥ २५॥

नार्हा त्वं शोचितुं देवि यस्यास्ते राघवः सुतः।
नहि रामात् परो लोके विद्यते सत्पथे स्थितः॥ २६॥

अभिवादयमानं तं दृष्टा ससुहृदं सुतम्।
मुदाश्रु मोक्षसे क्षिप्रं मेघरेखेव वार्षिकी ॥ २७ ॥

पुत्रस्ते वरदः क्षिप्रमयोध्यां पुनरागतः।
कराभ्यां मृदुपीनाभ्यां चरणौ पीडयिष्यति ॥ २८ ॥

अभिवाद्य नमस्यन्तं शूरं ससुहृदं सुतम्।
मुदास्त्रैः प्रोक्षसे पुत्रं मेघराजिरिवाचलम् ॥ २९ ॥

आश्वासयन्ती विविधैश्च वाक्यैर्वाक्योपचारे कुशलानवद्या।
रामस्य तां मातरमेवमुक्त्वा देवी सुमित्रा विरराम रामा ॥ ३० ॥

निशम्य तल्लक्ष्मणमातृवाक्यं रामस्य मातुर्नरदेवपत्याः।
सद्यः शरीरे विननाश शोकः शरद्रतो मेघ इवाल्पतोयः ॥ ३१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
सुमित्राश्वासनम् नाम चतुश्चत्वारिशः सर्गः ॥ २-४४ ॥

॥ पञ्चचत्वारिशः सर्गः — पौरयाचनम् ॥

अनुरक्ता महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम्।
अनुजग्मुः प्रयान्तं तं वनवासाय मानवाः ॥ १ ॥

निवर्तितेऽतीव बलात् सुहृद्भर्मेण राजनि।
नैव ते सन्ध्यवर्तन्त रामस्यानुगता रथम् ॥ २ ॥

अयोध्यानिलयानां हि पुरुषाणां महायशाः।
बभूव गुणसम्पन्नः पूर्णचन्द्र इव प्रियः ॥ ३ ॥

स याच्यमानः काकुत्थस्ताभिः प्रकृतिभिस्तदा।
कुर्वाणः पितरं सत्यं वनमेवान्वपद्यत ॥ ४ ॥

अवेक्षमाणः सस्नेहं चक्षुषा प्रपिबन्निव।
उवाच रामः सस्नेहं ताः प्रजाः स्वाः प्रजा इव ॥५॥

या प्रीतिर्बहुमानश्च मय्ययोध्यानिवासिनाम्।
मत्प्रियार्थं विशेषेण भरते सा विधीयताम् ॥६॥

स हि कल्याणचारित्रः कैकेय्यानन्दवर्घनः।
करिष्यति यथावद् वः प्रियाणि च हितानि च ॥७॥

ज्ञानवृद्धो वयोबालो मृदुर्वीर्यगुणान्वितः।
अनुरूपः स वो भर्ता भविष्यति भयापहः ॥८॥

स हि राजगुणौर्युक्तो युवराजः समीक्षितः।
अपि चापि मया शिष्टैः कार्यं वो भर्तुशासनम् ॥९॥

न सन्तप्येद् यथा चासौ वनवासं गते मयि।
महाराजस्तथा कार्यो मम प्रियचिकीर्षया ॥१०॥

यथा यथा दाशरथिर्धर्ममेवाश्रितो भवेत्।
तथा तथा प्रकृतयो रामं पतिमकामयन् ॥११॥

बाष्पेण पिहितं दीनं रामः सौमित्रिणा सह।
चकर्षेव गुणैर्बद्धं जनं पुरनिवासिनम् ॥१२॥

ते द्विजास्त्रिविधं वृद्धा ज्ञानेन वयसौजसा।
वयःप्रकम्पशिरसो दूरादूचुरिदं वचः ॥१३॥

वहन्तो जवना रामं भो भो जात्यास्तुरङ्गमाः।
निर्वर्तध्वं न गन्तव्यं हिता भवत भर्तरि ॥१४॥

कर्णवन्ति हि भूतानि विशेषेण तुरङ्गमाः।
यूयं तस्मान्निवर्तध्वं याचनां प्रतिवेदिताः ॥१५॥

धर्मतः स विशुद्धात्मा वीरः शुभदृढव्रतः।
उपवाह्यस्तु वो भर्ता नापवाह्यः पुराद् वनम्॥ १६॥

एवमार्तप्रलापांस्तान् वृद्धान् प्रलपतो द्विजान्।
अवेक्ष्य सहसा रामो रथादवततार ह॥ १७॥

पञ्चमेव जगामाथ ससीतः सहलक्ष्मणः।
सन्निकृष्टपदन्यासो रामो वनपरायणः॥ १८॥

द्विजातीन् हि पदातींस्तान् रामश्चारित्रवत्तलः।
न शशाक घृणाचक्षुः परिमोक्तुं रथेन सः॥ १९॥

गच्छन्तमेव तं दृष्ट्वा रामं सम्भ्रान्तमानसाः।
ऊचुः परमसन्तसा रामं वाक्यमिदं द्विजाः॥ २०॥

ब्राह्मणं कृत्स्नमेतत् त्वां ब्रह्मण्यमनुगच्छति।
द्विजस्कन्धाधिरूढास्त्वामग्न्योऽप्यनुयान्त्वमी॥ २१॥

वाजपेयसमुत्थानि च्छत्राण्येतानि पश्य नः।
पृष्ठतोऽनुप्रयातानि मेघानिव जलात्यये॥ २२॥

अनवासातपत्रस्य रश्मिसन्तापितस्य ते।
एभिश्छायां करिष्यामः स्वैश्छत्रैर्वाजपेयकैः॥ २३॥

या हि नः सततं बुद्धिर्वेदमन्त्रानुसारिणी।
त्वत्कृते सा कृता वत्स वनवासानुसारिणी॥ २४॥

हृदयेष्ववतिष्ठन्ते वेदा ये नः परं धनम्।
वत्स्यन्त्यपि गृहेष्वेव दाराश्चारित्ररक्षिताः॥ २५॥

पुनर्न निश्चयः कार्यस्त्वद्गतौ सुकृता मतिः।
त्वयि धर्मव्यपेक्षे तु किं स्याद् धर्मपथे स्थितम्॥ २६॥

याचितो नो निवर्तस्व हंसशुक्लशिरोरुहैः।
शिरोभिर्निभृताचार महीपतनपांसुलैः ॥ २७ ॥

बहूनां वितता यज्ञा द्विजानां य इहागताः।
तेषां समाप्तिरायत्ता तव वत्स निवर्तने ॥ २८ ॥
भक्तिमन्तीह भूतानि जङ्गमाजङ्गमानि च।
याचमानेषु तेषु त्वं भक्तिं भक्तेषु दर्शय ॥ २९ ॥

अनुगन्तुमशक्तास्त्वां मूलैरुद्धतवेगिनः।
उन्नता वायुवेगेन विक्रोशन्तीव पादपाः ॥ ३० ॥

निश्चेष्टाहारसञ्चारा वृक्षैकस्थाननिश्चिताः।
पक्षिणोऽपि प्रयाचन्ते सर्वभूतानुकम्पिनम् ॥ ३१ ॥

एवं विक्रोशतां तेषां द्विजातीनां निवर्तने।
ददृशे तमसा तत्र वारयन्तीव राघवम् ॥ ३२ ॥

ततः सुमन्त्रोऽपि रथाद् विमुच्य श्रान्तान् हयान् सम्परिवर्त्य शीघ्रम्।
पीतोदकांस्तोयपरिप्लुताङ्गानचारयद् वै तमसाविदूरे ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पौरयाचनम् नाम पञ्चत्वारिशः सर्गः ॥ २-४५ ॥

॥ षड्चत्वारिशः सर्गः — पौरमोहनम् ॥

ततस्तु तमसातीरं रम्यमाश्रित्य राघवः।
सीतामुद्दीक्ष्य सौमित्रिमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

इयमद्य निशा पूर्वा सौमित्रे प्रहिता वनम्।
वनवासस्य भद्रं ते न चोत्कण्ठितुमर्हसि ॥ २ ॥

पश्य शून्यान्यरण्यानि रुदन्तीव समन्ततः।
यथानिलयमायद्विर्निलीनानि मृगद्विजैः ॥ ३ ॥

अद्यायोध्या तु नगरी राजधानी पितुर्मम्।
सस्त्रीपुंसा गतानस्मान् शोचिष्यति न संशयः ॥ ४ ॥

अनुरक्ता हि मनुजा राजानं बहुभिर्गुणैः।
त्वां च मां च नरव्याघ शत्रुघ्नभरतौ तथा ॥ ५ ॥

पितरं चानुशोचामि मातरं च यशस्विनीम्।
अपि नान्धौ भवेतां नौ रुदन्तौ तावभीक्षणशः ॥ ६ ॥

भरतः खलु धर्मात्मा पितरं मातरं च मे।
धर्मार्थकामसहितैर्वाक्यैराश्वासयिष्यति ॥ ७ ॥

भरतस्यानृशंसत्वं सञ्चिन्त्याहं पुनः पुनः।
नानुशोचामि पितरं मातरं च महाभुज ॥ ८ ॥

त्वया कार्यं नरव्याघ मामनुब्रजता कृतम्।
अन्वेष्टव्या हि वैदेह्या रक्षणार्थं सहायता ॥ ९ ॥

अद्विरेव हि सौमित्रे वत्स्याम्यद्य निशामिमाम्।
एतद्वि रोचते मह्यं वन्येऽपि विविधे सति ॥ १० ॥

एवमुक्तवा तु सौमित्रिं सुमन्त्रमपि राघवः।
अप्रमत्तस्त्वमश्वेषु भव सौम्येत्युवाच ह ॥ ११ ॥

सोऽश्वान् सुमन्त्रः संयम्य सूर्येऽस्तं समुपागते।
प्रभूतयवसान् कृत्वा बभूव प्रत्यनन्तरः ॥ १२ ॥

उपास्य तु शिवां सन्ध्यां दृष्ट्वा रात्रिमुपागताम्।
रामस्य शयनं चक्रे सूतः सौमित्रिणा सह ॥ १३ ॥

तां शश्यां तमसातीरे वीक्ष्य वृक्षदलैर्वृताम्।
रामः सौमित्रिणा सार्धं सभार्यः संविवेश ह ॥ १४ ॥

सभार्यं सम्प्रसुप्तं तु श्रान्तं सम्प्रेक्ष्य लक्ष्मणः।
कथयामास सूताय रामस्य विविधान् गुणान् ॥ १५ ॥

जाग्रतोरेव तां रात्रिं सौमित्रेरुदितो रविः।
सूतस्य तमसातीरे रामस्य ब्रुवतो गुणान् ॥ १६ ॥

गोकुलाकुलतीरायास्तमसाया विदूरतः।
अवसत् तत्र तां रात्रिं रामः प्रकृतिभिः सह ॥ १७ ॥

उत्थाय च महातेजाः प्रकृतीस्ता निशाम्य च।
अब्रवीद् भ्रातरं रामो लक्ष्मणं पुण्यलक्षणम् ॥ १८ ॥

अस्मद्यपेक्षान् सौमित्रे निर्व्यपेक्षान् गृहेष्वपि।
वृक्षमूलेषु संसक्तान् पश्य लक्ष्मण साम्रतम् ॥ १९ ॥

यथैते नियमं पौराः कुर्वन्त्यस्मन्निवर्तने।
अपि प्राणान् न्यसिष्यन्ति न तु त्यक्ष्यन्ति निश्चयम् ॥ २० ॥

यावदेव तु संसुप्तास्तावदेव वयं लघु।
रथमारुह्य गच्छामः पन्थानमकुतोभयम् ॥ २१ ॥

अतो भूयोऽपि नेदानीमिक्ष्वाकुपुरवासिनः।
स्वपेयुरनुरक्ता मा वृक्षमूलेषु संश्रिताः ॥ २२ ॥

पौरा ह्यात्मकृताद् दुःखाद् विप्रमोच्या नृपात्मजैः।
न तु खल्वात्मना योज्या दुःखेन पुरवासिनः ॥ २३ ॥

अब्रवीलक्ष्मणो रामं साक्षाद् धर्ममिव स्थितम्।
रोचते मे तथा प्राज्ञं क्षिप्रमारुह्यतामिति ॥ २४ ॥

अथ रामोऽब्रवीत् सूतं शीघ्रं संयुज्यतां रथः।
गमिष्यामि ततोऽरण्णं गच्छ शीघ्रमितः प्रभो॥ २५॥

सूतस्ततः सन्त्वरितः स्यन्दनं तैर्हयोत्तमैः।
योजायित्वा तु रामस्य प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत्॥ २६॥

अयं युक्तो महाबाहो रथस्ते रथिनां वर।
त्वरयाऽरोह भद्रं ते ससीतः सहलक्ष्मणः॥ २७॥

तं स्यन्दनमधिष्ठाय राघवः सपरिच्छदः।
शीघ्रगामाकुलावर्तीं तमसामतरन्नदीम्॥ २८॥

स सन्तीर्य महाबाहुः श्रीमान् शिवमकण्टकम्।
प्रापद्यत महामार्गमभयं भयदर्शिनाम्॥ २९॥

मोहनार्थं तु पौराणां सूतं रामोऽब्रवीद् वचः।
उदञ्जुखः प्रयाहि त्वं रथमारुह्य सारथे॥ ३०॥

मुहूर्तं त्वरितं गत्वा निवर्तय रथं पुनः।
यथा न विद्युः पौरा मां तथा कुरु समाहितः॥ ३१॥

रामस्य तु वचः श्रुत्वा तथा चक्रे च सारथिः।
प्रत्यागम्य च रामस्य स्यन्दनं प्रत्यवेदयत्॥ ३२॥

तौ सम्प्रयुक्तं तु रथं समास्थितौ तदा ससीतौ रघुवंशवर्धनौ।
प्रचोदयामास ततस्तुरञ्जमान् स सारथिर्येन पथा तपोवनम्॥ ३३॥

ततः समास्थाय रथं महारथः ससारथिर्दाशरथिर्वनं ययौ।
उदञ्जुखं तं तु रथं चकार प्रयाणमाङ्गल्यनिमित्तदर्शनात्॥ ३४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पौरमोहनम् नाम षड्चत्वारिशः सर्गः ॥ २-४६॥

॥ सप्तचत्वारिंशः सर्गः — पौरनिवृत्तिः ॥

प्रभातायां तु शर्वर्या पौरास्ते राघवं विना।

शोकोपहतनिश्चेष्टा बभूहृतचेतसः ॥ १ ॥

शोकजाश्रुपरिदूना वीक्षमाणास्ततस्ततः ।

आलोकमपि रामस्य न पश्यन्ति स्म दुःखिताः ॥ २ ॥

ते विषादार्तवदना रहितास्तेन धीमता।

कृपणाः करुणा वाचो वदन्ति स्म मनीषिणः ॥ ३ ॥

धिगस्तु खलु निद्रां तां ययापहतचेतसः ।

नाद्य पश्यामहे रामं पृथूरस्कं महाभुजम् ॥ ४ ॥

कथं रामो महाबाहुः स तथावितथक्रियः ।

भक्तं जनमभित्यज्य प्रवासं तापसो गतः ॥ ५ ॥

यो नः सदा पालयति पिता पुत्रानिवौरसान् ।

कथं रघूणां स श्रेष्ठस्त्यक्त्वा नो विपिनं गतः ॥ ६ ॥

इहैव निधनं याम महाप्रस्थानमेव वा।

रामेण रहितानां नो किमर्थं जीवितं हितम् ॥ ७ ॥

सन्ति शुष्काणि काष्ठानि प्रभूतानि महान्ति च ।

तैः प्रज्वाल्य चितां सर्वे प्रविशामोऽथवा वयम् ॥ ८ ॥

किं वक्ष्यामो महाबाहुरनसूयः प्रियंवदः ।

नीतः स राघवोऽस्माभिरिति वकुं कथं क्षमम् ॥ ९ ॥

सा नूनं नगरी दीना दृष्ट्वास्मान् राघवं विना।

भविष्यति निरानन्दा सख्तीबालवयोऽधिका ॥ १० ॥

निर्यातास्तेन वीरेण सह नित्यं महात्मना।
विहीनास्तेन च पुनः कथं द्रक्ष्याम तां पुरीम्॥ ११॥

इतीव बहुधा वाचो बाहुमुद्यम्य ते जनाः।
विलपन्ति स्म दुःखार्ता हृतवत्सा इवाग्रगाः॥ १२॥

ततो मार्गानुसारेण गत्वा किञ्चित् ततः क्षणम्।
मार्गनाशाद् विषादेन महता समभिष्टुताः॥ १३॥

रथमार्गानुसारेण न्यवर्तन्त मनस्विनः।
किमिदं किं करिष्यामो दैवेनोपहता इति॥ १४॥

तदा यथागतेनैव मार्गेण क्लान्तचेतसः।
अयोध्यामगमन् सर्वे पुरीं व्यथितसज्जनाम्॥ १५॥

आलोक्य नगरीं तां च क्षयव्याकुलमानसाः।
आवर्तयन्त तेऽश्रूणि नयनैः शोकपीडितैः॥ १६॥

एषा रामेण नगरी रहिता नातिशोभते।
आपगा गरुडेनैव हृदादुद्घृतपञ्चगा॥ १७॥

चन्द्रहीनमिवाकाशं तोयहीनमिवार्णवम्।
अपश्यन् निहतानन्दं नगरं ते विचेतसः॥ १८॥

ते तानि वेशमानि महाधनानि दुःखेन दुःखोपहता विशन्तः।
नैव प्रजग्मुः स्वजनं परं वा निरीक्ष्यमाणाः प्रविनष्टहर्षाः॥ १९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पौरनिवृत्तिः नाम सप्तचत्वारिशः सर्गः ॥ २-४७॥

॥ अष्टचत्वारिंशः सर्गः — पौराङ्गनाविलापः ॥

तेषामेवम् विष्णणानाम्पीडितानामतीव च।
बाष्पविपुत्तनेत्राणाम् सशोकानाम् मुमूर्षया ॥ १ ॥

अनुगम्य निवृत्तानाम् रामम् नगर वासिनाम्।
उद्दतानि इव सत्त्वानि बभूवूरु अमनस्विनाम् ॥ २ ॥

स्वम् स्वम् निलयम् आगम्य पुत्र दारैः समावृताः।
अश्रूणि मुमुचुः सर्वे बाष्पेण पिहित आननाः ॥ ३ ॥

न च आहृष्यन् न च अमोदन् वणिजो न प्रसारयन्।
न च अशोभन्त पण्यानि न अपचन् गृह मेधिनः ॥ ४ ॥

नष्टम् दृष्ट्वा न अभ्यनन्दन् विपुलम् वा धन आगमम्।
पुत्रम् प्रथमजम् लब्ध्वा जननी न अभ्यनन्दत ॥ ५ ॥

गृहे गृहे रुदन्त्यः च भर्तारम् गृहम् आगतम्।
व्यगर्हयन्तः दुहूख आर्ता वाग्मिस् तोत्रैः इव द्विपान् ॥ ६ ॥

किम् नु तेषाम् गृहैः कार्यम् किम् दारैः किम् धनेन वा।
पुत्रैः वा किम् सुखैः वा अपि ये न पश्यन्ति राघवम् ॥ ७ ॥

एकः सत् पुरुषो लोके लक्ष्मणः सह सीतया।
यो अनुगच्छति काकुत्थम् रामम् परिचरन् वने ॥ ८ ॥

आपगाः कृत पुण्याः ताः पद्मिन्यः च सराम्निस च।
येषु स्वास्यति काकुत्थ्यो विगाह्य सलिलम् शुचि ॥ ९ ॥

शोभयिष्यन्ति काकुत्थम् अटव्यो रम्य काननाः।
आपगाः च महा अनूपाः सानुमन्तः च पर्वताः ॥ १० ॥

काननम् वा अपि शैलम् वा यम् रामः अभिगमिष्यति।
प्रिय अतिथिम् इव प्राप्तम् न एनम् शक्ष्यन्ति अनर्चितुम्॥ ११ ॥

विचित्र कुसुम आपीडा बहु मन्जलि धारिणः।
अकाले च अपि मुख्यानि पुष्पाणि च फलानि च॥ १२ ॥

अकाले चापि मुख्यानि पुष्पाणि च फलानि च।
दर्शयिष्यन्ति अनुकोशात् गिरयो रामम् आगतम्॥ १३ ॥

प्रस्त्रविष्यन्ति तोयानि विमलानि महीधराः।
विदर्शयन्तः विविधान् भूयः चित्रामः च निर्झरान्॥ १४ ॥

पादपाः पर्वत अग्रेषु रमयिष्यन्ति राघवम्।
यत्र रामः भयम् न अत्र न अस्ति तत्र पराभवः॥ १५ ॥

स हि शूरः महा बाहुः पुत्रः दशरथस्य च।
पुरा भवति नो दूरात् अनुगच्छाम राघवम्॥ १६ ॥

पादच् चाया सुखा भर्तुस् तादशस्य महात्मनः।
स हि नाथो जनस्य अस्य स गतिः स परायणम्॥ १७ ॥

वयम् परिचरिष्यामः सीताम् यूयम् तु राघवम्।
इति पौर स्त्रियो भर्तुऋण दुहूख आर्ताः तत् तत् अब्रुवन्॥ १८ ॥

युष्माकम् राघवो अरण्ये योग क्षेमम् विधास्यति।
सीता नारी जनस्य अस्य योग क्षेमम् करिष्यति॥ १९ ॥

को न्व अनेन अप्रतीतेन स उत्कण्ठित जनेन च।
सम्प्रीयेत अमनोज्ञेन वासेन हृत चेतसा॥ २० ॥

कैकेय्या यदि चेद् राज्यम् स्यात् अधर्म्यम् अनाथवत्।
न हि नो जीवितेन अर्थः कुतः पुत्रैः कुतः धनैः॥ २१ ॥

यया पुत्रः च भर्ता च त्यक्ताव् ऐश्वर्यं कारणात्।
कम् सा परिहरेद् अन्यम् कैकेयी कुल पाम्सनी ॥ २२ ॥

कैकेय्या न वयम् राज्ये भूतका निवसेमहि।
जीवन्त्या जातु जीवन्त्यः पुत्रैः अपि शपामहे ॥ २३ ॥

या पुत्रम् पार्थिव इन्द्रस्य प्रवासयति निर्घृणा।
कः ताम् प्राप्य सुखम् जीवेद् अधर्म्याम् दुष्ट चारिणीम् ॥ २४ ॥

उपद्रुतमिदम् सर्वमनालम्बमनायकम्।
कैकेय्या हि कृते सर्वम् विनाशमुपयास्यति ॥ २५ ॥

न हि प्रब्रजिते रामे जीविष्यति मही पतिः।
मृते दशरथे व्यक्तम् विलोपः तत् अनन्तरम् ॥ २६ ॥

ते विषम् पिबत आलोङ्घ्य क्षीण पुण्याः सुदुर्गताः।
राघवम् वा अनुगच्छघ्वम् अश्रुतिम् वा अपि गच्छत ॥ २७ ॥

मिथ्या प्रब्राजितः रामः सभार्यः सह लक्ष्मणः।
भरते सम्निषुष्टाः स्मः सौनिके पश्वो यथा ॥ २८ ॥

पूर्णचन्द्राननः श्यामो गूढजत्रुररिन्द्रमः।
आजानुबाहुः पद्माक्षो रामो लक्ष्मनपूर्वजः ॥ २९ ॥

पूर्वाभिभाषी मधुरः सत्यवादी महाबलः।
सौम्यः सर्वस्य लोकस्य चन्द्रवित्रियदर्शनः ॥ ३० ॥

नूनम् पुरुषशार्दूलो मत्तमातङ्गविक्रमः।
शोभयुश्यत्यरण्यानि विचरन् स महारथः ॥ ३१ ॥

तास्तथा विलपन्त्यस्तु नगरे नागरस्त्रियः।
चुकुशुर्दुःखसम्तप्तामृत्योरिव भयागमे ॥ ३२ ॥

इत्येव विलपन्तीनाम् स्त्रीणाम् वेशमसु राघवम्।
जगामास्तम् दिनकरो रजनीं चाभ्यवर्तत ॥३३॥

नष्टज्वलनसम्पाता प्रशान्ताध्यायसत्कथा ।
तिमिरेणाभिलिसेव तदा सा नगरी बभौ ॥३४॥

उपशान्तवणिकपण्या नष्टहर्षा निराश्रया ।
अयोध्या नगरी चासीन्नष्टतारमिवाम्बरम् ॥३५॥

तथा स्त्रियो राम निमित्तम् आतुरा
यथा सुते भ्रातरि वा विवासिते ।
विलप्य दीना रुरुदुर् विचेतसः
सुतैः हि तासाम् अधिको हि सो अभवत् ॥३६॥

प्रशान्तगीतोत्सव नृत्तवादना
व्यपास्तहर्षा पिहितापणोदया ।
तदा ह्ययोध्या नगरी बभूव सा
महार्णवः सम्क्षपितोदको यथा ॥३७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पौराणनाविलापः नाम अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ २-४८॥

॥ एकोनपञ्चाशः सर्गः — जानपदाक्रोशः ॥

रामः अपि रात्रि शेषेण तेन एव महद् अन्तरम् ।
जगाम पुरुष व्याघ्रः पितुर् आज्ञाम् अनुस्मरन् ॥ १ ॥

तथैव गच्छतः तस्य व्यपायात् रजनीं शिवा ।
उपास्य स शिवाम् सम्ध्याम् विषय अन्तम् व्यगाहत ॥ २ ॥

ग्रामान् विकृष्टं सीमान् तान् पुष्पितानि वनानि च।
पश्यन्न अतिययौ शीघ्रम् शरैः इव हय उत्तमैः ॥ ३ ॥

शृण्वन् वाचो मनुष्याणाम् ग्राम सम्वास वासिनाम्।
राजानम् धिग् दशरथम् कामस्य वशम् आगतम् ॥ ४ ॥

हा नृशम्स अद्य कैकेयी पापा पाप अनुबन्धिनी।
तीक्ष्णा सम्भिन्न मर्यादा तीक्ष्णे कर्मणि वर्तते ॥ ५ ॥

या पुत्रम् ईदृशम् राज्ञः प्रवासयति धार्मिकम्।
वन वासे महा प्राज्ञम् सानुक्रोशम् अतन्द्रितम् ॥ ६ ॥

कथम् नाम महाभागा सीता जनकनन्दिनी।
सदा सुखेष्वभिरता दुःखान्यनुभविष्यति ॥ ७ ॥

अहो दशरथो राजा निस्त्रेहः स्वसुत प्रियम्।
प्रजानामनधम् रामम् परित्यकुमिहेच्छति ॥ ८ ॥

एता वाचो मनुष्याणाम् ग्राम सम्वास वासिनाम्।
शृण्वन्न अति ययौ वीरः कोसलान् कोसल ईश्वरः ॥ ९ ॥

ततः वेद श्रुतिम् नाम शिव वारि वहाम् नदीम्।
उत्तीर्य अभिमुखः प्रायात् अगस्त्य अध्युषिताम् दिशम् ॥ १० ॥

गत्वा तु सुचिरम् कालम् ततः शीत जलाम् नदीम्।
गोमतीम् गोयुत अनूपाम् अतरत् सागरम् गमाम् ॥ ११ ॥

गोमतीम् च अपि अतिक्रम्य राघवः शीघ्रगौः हयैः।
मयूर हम्स अभिरुताम् ततार स्यन्दिकाम् नदीम् ॥ १२ ॥

स महीम् मनुना राज्ञा दत्ताम् इक्ष्वाकवे पुरा।
स्फीताम् राष्ट्र आवृताम् रामः वैदेहीम् अन्वदर्शयत् ॥ १३ ॥

सूतैति एव च आभाष्य सारथिम् तम् अभीक्षणशः ।
हम्स मत्त स्वरः श्रीमान् उवाच पुरुष ऋषभः ॥ १४ ॥

कदा अहम् पुनर् आगम्य सरथ्वाः पुष्टिते वने ।
मृगयाम् पर्याटष्यामि मात्रा पित्रा च सम्गतः ॥ १५ ॥

न अत्यर्थम् अभिकान्क्षामि मृगयाम् सरयू वने ।
रतिर् हि एषा अतुला लोके राज ऋषि गण सम्मता ॥ १६ ॥

राजर्षीणाम् हि लोकेऽस्मिन् रत्यर्थम् मृगया वने ।
काले कृताम् ताम् मनुजैर्धन्विनामभिकाङ्गिताम् ॥ १७ ॥

म् अध्वानम् ऐक्षवाकः सूतम् मधुरया गिरातम् तम् अर्थम् अभिप्रेत्य ययौवाक्यम् उदीर्ण
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
जानपदाक्रोशः नाम एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ २-४९ ॥

॥ पञ्चाशः सर्गः — गुहसङ्गतम् ॥

विशालान् कोसलान् रम्यान् यात्वा लक्ष्मण पूर्वजः ।
अयोध्याभिमुखो धीमान् प्राञ्जलर्वाक्मब्रवीत् ॥ १ ॥

आपृच्छे त्वाम् पुरीश्रेष्ठे काकुत्स्थपरिपालिते ।
दैवतानि च यानि त्वाम् पालयन्त्यावसन्ति च ॥ २ ॥

निवृत्तवनवासस्त्वामनृणो जगतीपते: ।
पुनर्धक्ष्यामि मात्रा च पित्रा च सह सम्गतः ॥ ३ ॥

ततो रुधिरताम्राक्षो भुजमुद्यम्य दक्षिणम् ।
अश्रुपूर्णमुखो दीनोऽब्रवीज्ञानपदम् जनम् ॥ ४ ॥

अनुक्रोशो दया चैव यथार्हम् मयि वहू कृतः।
चिरम् दुःखस्य पापीयो गम्यतामर्थसिद्धये॥५॥

तेऽभिवाद्य महात्मानम् कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्।
विलपन्तो नरा घोरम् व्यतिष्ठन्त कचित् कचित्॥६॥

तथा विलपताम् तेषामतुमानाम् च राघवः।
अचक्षुरिष्यम् प्रायाद्यथार्कः क्षणदामुखे॥७॥

ततो धान्यधनोपेतान् दानशीलजनान् शिवान्।
अकुतश्चिद्धयान् रम्याम् श्वैत्ययूपसमावृतान्॥८॥

उद्यानाम्रवनोपेतान् सम्पन्नसलिलाशयान्।
तुष्टपुष्टजनाकीर्णान् गोकुलाकुलसेवितान्॥९॥

लक्षणीयान्न रेम्द्राणाम् ब्रह्मघोषाभिनादितान्।
रथेन पुरुषव्याघ्रः कोसलानत्यवर्तत॥१०॥

मध्येन मुदितम् स्फीतम् रम्योद्यानसमाकुलम्।
राज्यम् भोग्यम् नरेन्द्राणाम् ययौ धृतिमताम् वरः॥११॥

तत्र त्रिपथगाम् दिव्याम् शिव तोयाम् अशैवलाम्।
ददर्श राघवो गन्नाम् पुण्याम् ऋषि निसेविताम्॥१२॥

आश्रमैरविदूस्थैः श्रीमद्भिः समलम् कृताम्।
कालेऽप्सरोर्मिहृष्टाभिः सेविताम्भोहृदाम् शिवाम्॥१३॥

देवदानवगन्ध्यैः किञ्चरैरुपशोभिताम्।
नागगन्धर्वपत्नीभिः सेविताम् सततम् शिवाम्॥१४॥

देवाक्रीडशताकीर्णाम् देवोद्यानशतायुताम्।
देवार्थमाकाशगमाम् विख्याताम् देवपद्मिनीम्॥१५॥

जलघाताद्विहासोग्राम् फेननिर्मलहासिनीम्।
 क्वचिद्वेणीकृतजलाम् क्वचिदावर्तशोभिताम्॥ १६॥

क्वचित्स्तमितगम्भीराम् क्वचिद्वेगजलाकुलाम्।
 क्वचिद्भूरनिर्घोषाम् क्वचिद्वैरवनिस्वनाम्॥ १७॥

देवसम्प्राप्तुतजलाम् निर्मलोत्पलशोभिताम्।
 क्वचिदाभोगपुलिनाम् क्वचिन्नर्मलवालुकाम्॥ १८॥

हम्स सरस सम्पृष्ठाम् चक्र वाक उपकूजिताम्।
 सदामदैश्च विहगैरभिसम्भादिताम् तराम्॥ १९॥

क्वचित्तीररुहैर्वृक्षैर्मालाभिरिव शोभिताम्।
 क्वचित्कुल्लोत्पलच्छन्नाम् क्वचित्पद्मवनाकुलाम्॥ २०॥

क्वचित्कुमुदघण्डैश्च कुञ्जलैरुपशोभिताम्।
 नानापुष्परजोध्वस्ताम् समदामिव च क्वचित्॥ २१॥

व्यपेतमलसम्प्राताम् मणिनिर्मलदर्शनाम्।
 दिशागर्जैर्वनगर्जैर्मत्तैश्च वरवारणैः॥ २२॥

देवोपवाह्यश्च मुहुः सम्भादितवनान्तराम्।
 प्रमदामिव यत्वे न भूषिताम् भूषणोत्तमैः॥ २३॥

फलैः पुष्पैः किसलयैर्वक्रृताम् गुल्मैद्विजैस्तथा।
 शिम्शुमरैः च नकैः च भुजम्भौः च निषेविताम्॥ २४॥

विष्णुपादच्युताम् दिव्यामपापाम् पापनाशिनीम्।
 ताम् शङ्खरजटाजूटाञ्छ्रष्टाम् सागरतेजसा॥ २५॥

समुद्रमहीषीम् गङ्गाम् सारसकौञ्चनादिताम्।
 आससाद् महाबाहुः शृङ्गबेरपुरम् प्रति॥ २६॥

ताम् ऊर्मि कलिल आवर्ताम् अन्ववेक्ष्य महा रथः।
सुमन्त्रम् अब्रवीत् सूतम् इह एव अद्य वसामहे॥ २७॥

अविदूरात् अयम् नद्या बहु पुष्प प्रवालवान्।
सुमहान् इन्नुदी वृक्षो वसामः अत्र एव सारथे॥ २८॥

द्रक्ष्यामः सरिताम् श्रेष्ठाम् सम्मान्यसलिलाम् शिवाम्।
देवदानवगन्धर्वमृगमानुषपक्षिणाम् ॥ २९॥

लक्षणः च सुमन्त्रः च बाढम् इति एव राघवम्।
उत्तवा तम् इन्नुदी वृक्षम् तदा उपययतुर् हयैः॥ ३०॥

रामः अभियाय तम् रम्यम् वृक्षम् इक्ष्वाकु नन्दनः।
रथात् अवातरत् तस्मात् सभार्यः सह लक्ष्मणः॥ ३१॥

सुमन्त्रः अपि अवतीर्य एव मोचयित्वा हय उत्तमान्।
वृक्ष मूल गतम् रामम् उपतस्थे कृत अन्जलिः॥ ३२॥

तत्र राजा गुहो नाम रामस्य आत्म समः सखा।
निषाद जात्यो बलवान् स्थपतिः च इति विश्रुतः॥ ३३॥

स श्रुत्वा पुरुष व्याघ्रम् रामम् विषयम् आगतम्।
वृद्धैः परिवृतः अमात्यैः ज्ञातिभिः च अपि उपागतः॥ ३४॥

ततः निषाद अधिपतिम् दृष्ट्वा दूरात् अवस्थितम्।
सह सौमित्रिणा रामः समागच्छ गुहेन सः॥ ३५॥

तम् आर्तः सम्परिष्वज्य गुहो राघवम् अब्रवीत्।
यथा अयोध्या तथा इदम् ते राम किम् करवाणि ते॥ ३६॥

ईदशम् हि महाबाहो कः प्रपञ्चत्यतिथिम् प्रियम्।
ततः गुणवद् अन्न अद्यम् उपादाय पृथग् विधम्।
अर्घ्यम् च उपानयत् क्षिप्रम् वाक्यम् च इदम् उवाच ह ॥ ३७ ॥

स्वागतम् ते महा बाहो तव इयम् अखिला मही।
वयम् प्रेष्या भवान् भर्ता साधु राज्यम् प्रशाधि नः ॥ ३८ ॥

भक्ष्यम् भोज्यम् च पेयम् च लेह्यम् च इदम् उपस्थितम्।
शयनानि च मुख्यानि वाजिनाम् खादनम् च ते ॥ ३९ ॥

गुहम् एव ब्रुवाणम् तम् राघवः प्रत्युवाच ह ॥ ४० ॥

अर्चिताः चैव हृष्टाः च भवता सर्वथा वयम्।
पञ्चाम् अभिगमाच् चैव स्नेह सम्दर्शनेन च ॥ ४१ ॥

भुजाभ्याम् साधु वृत्ताभ्याम् पीडयन् वाक्यम् अब्रवीत्।
दिष्ठा त्वाम् गुह पश्यामि अरोगम् सह बान्धवैः ॥ ४२ ॥

अपि ते कूशलम् राष्ट्रे मित्रेषु च धनेषु च।
यत् तु इदम् भवता किञ्चित् प्रीत्या समुपकल्पितम्।
सर्वम् तत् अनुजानामि न हि वर्ते प्रतिग्रहे ॥ ४३ ॥

कुश चीर अजिन धरम् फल मूल अशनम् च माम्।
विद्धि प्रणिहितम् धर्मे तापसम् वन गोचरम् ॥ ४४ ॥

अश्वानाम् खादनेन अहम् अर्थी न अन्येन केनचित्।
एतावता अत्र भवता भविष्यामि सुपूजितः ॥ ४५ ॥

एते हि दयिता राज्ञः पितुर् दशरथस्य मे।
एतैः सुविहितैः अश्वैः भविष्याम्य अहम् अर्चितः ॥ ४६ ॥

अश्वानाम् प्रतिपानम् च खादनम् चैव सो अन्वशात्।

गुहः तत्र एव पुरुषाम्स् त्वरितम् दीयताम् इति ॥ ४७ ॥

ततः चीर उत्तर आसन्नः सम्ध्याम् अन्वास्य पश्चिमाम्।

जलम् एव आददे भोज्यम् लक्ष्मणेन आहृतम् स्वयम् ॥ ४८ ॥

तस्य भूमौ शयानस्य पादौ प्रक्षाल्य लक्ष्मणः।

सभार्यस्य ततः अभ्येत्य तस्थौ वृष्कम् उपाश्रितः ॥ ४९ ॥

गुहो अपि सह सूतेन सौमित्रिम् अनुभाषयन्।

अन्वजाग्रत् ततः रामम् अप्रमत्तः धनुर् धरः ॥ ५० ॥

तथा शयानस्य ततः अस्य धीमतः

यशस्विनो दाशरथेर् महात्मनः।

अदृष्ट दुहूखस्य सुख उचितस्य सा

तदा व्यतीयाय चिरेण शर्वरी ॥ ५१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
गुहसङ्गतम् नाम पञ्चाशः सर्गः ॥ २-५० ॥

॥ एकपञ्चाशः सर्गः — गुहलक्ष्मणजागरणम् ॥

तम् जाग्रतम् अदम्भेन भ्रातुर् अर्थाय लक्ष्मणम्।

गुहः सम्ताप सम्तप्तः राघवम् वाक्यम् अब्रवीत् ॥ १ ॥

इयम् तात सुखा शश्या त्वद् अर्थम् उपकल्पिता।

प्रत्याश्वसिहि साध्व अस्याम् राज पुत्र यथा सुखम् ॥ २ ॥

उचितः अयम् जनः सर्वः क्लेशानाम् त्वम् सुख उचितः।

गुप्ति अर्थम् जागरिष्यामः काकुत्स्थस्य वयम् निशाम् ॥ ३ ॥

न हि रामात् प्रियतरः मम अस्ति भुवि कश्चन।
ब्रवीम्य एतत् अहम् सत्यम् सत्येन एव च ते शापे॥४॥

अस्य प्रसादात् आशाम्से लोके अस्मिन् सुमहद् यशः।
धर्म अवासिम् च विपुलाम् अर्थं अवासिम् च केवलाम्॥५॥

सो अहम् प्रिय सखम् रामम् शयानम् सह सीतया।
रक्षिष्यामि धनुष् पाणिः सर्वतः ज्ञातिभिः सह॥६॥

न हि मे अविदितम् किञ्चित् वने अस्मिमः चरतः सदा।
चतुर् अनाम् हि अपि बलम् सुमहत् प्रसहेमहि॥७॥

लक्ष्मणः तम् तदा उवाच रक्ष्यमाणाः त्वया अनघ।
न अत्र भीता वयम् सर्वे धर्मम् एव अनुपश्यता॥८॥

कथम् दाशरथौ भूमौ शयाने सह सीतया।
शक्या निद्रा मया लब्ध्युम् जीवितम् वा सुखानि वा॥९॥

यो न देव असुरैः सर्वैः शक्यः प्रसहितुम् युधि।
तम् पश्य सुख सम्विष्टम् तृणेषु सह सीतया॥१०॥

यो मन्त्र तपसा लब्धो विविधैः च परिश्रमैः।
एको दशरथस्य एष पुत्रः सदृश लक्षणः॥११॥

अस्मिन् प्रवजितः राजा न चिरम् वर्तयिष्यति।
विघवा मेदिनी नूनम् क्षिप्रम् एव भविष्यति॥१२॥

विनद्य सुमहा नादम् श्रमेण उपरताः स्त्रियः।
निर्दौष उपरतम् तात मन्ये राज निवेशनम्॥१३॥

कौसल्या चैव राजा च तथैव जननी मम।
न आशाम्से यदि जीवन्ति सर्वे ते शर्वरीम् इमाम्॥१४॥

जीवेद् अपि हि मे माता शत्रुघ्नस्य अन्ववेक्षया।
तत् दुहूखम् यत् तु कौसल्या वीरसूर् विनशिष्यति ॥ १५ ॥

अनुरक्त जन आकीर्णा सुख आलोक प्रिय आवहा।
राज व्यसन सम्सृष्टा सा पुरी विनशिष्यति ॥ १६ ॥

कथम् पुत्रम् महात्मानम् ज्येष्ठम् प्रियमपस्यतः।
शरीरम् धारयुष्यान्ति प्राणा राज्ञो महात्मनः ॥ १७ ॥

विनष्टे नृपतौ पश्चात्कौसल्या विनशिष्यति।
अनन्तरम् च माताऽपि मम नाशमुपैष्यति ॥ १८ ॥

अतिक्रान्तम् अतिक्रान्तम् अनवाप्य मनोरथम्।
राज्ये रामम् अनिक्षिप्य पिता मे विनशिष्यति ॥ १९ ॥

सिद्ध अर्थाः पितरम् वृत्तम् तस्मिन् काले हि उपस्थिते।
प्रेत कार्येषु सर्वेषु सम्स्करिष्यन्ति भूमिपम् ॥ २० ॥

रम्य चत्वर सम्स्थानाम् सुविभक्त महा पथाम्।
हर्म्य प्रसाद सम्पन्नाम् गणिका वर शोभिताम् ॥ २१ ॥

रथ अश्व गज सम्बाधाम् तूर्य नाद विनादिताम्।
सर्व कल्याण सम्पूर्णाम् हृष्ट पुष्ट जन आकुलाम् ॥ २२ ॥

आराम उद्यान सम्पन्नाम् समाज उत्सव शालिनीम्।
सुखिता विचरिष्यन्ति राज धानीम् पितुर् मम ॥ २३ ॥

अपि जीवेद्वशरथो वनवासात्पुनर्वर्यम्।
प्रत्यागम्य महात्मानमपि पश्येम सुव्रतम् ॥ २४ ॥

अपि सत्य प्रतिज्ञेन सार्धम् कुशलिना वयम्।
निवृत्ते वन वासे अस्मिन् अयोध्याम् प्रविशेमहि ॥ २५ ॥

परिदेवयमानस्य दुहूख आर्तस्य महात्मनः।
तिष्ठतः राज पुत्रस्य शर्वरी सा अत्यवर्तत ॥ २६ ॥

तथा हि सत्यम् ब्रुवति प्रजा हिते
नर इन्द्र पुत्रे गुरु सौहृदात् गुहः।
मुमोच बाष्पम् व्यसन अभिपीडितः
ज्वरा आतुरः नागैव व्यथा आतुरः ॥ २७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
गुहलक्ष्मणजागरणम् नाम एकपञ्चाशः सर्गः ॥ २-५१ ॥

॥ द्विपञ्चाशः सर्गः — गङ्गातरणम् ॥

प्रभातायाम् तु शर्वर्याम् पृथु वृक्षा महा यशाः।
उवाच रामः सौमित्रिम् लक्ष्मणम् शुभ लक्षणम् ॥ १ ॥

भास्कर उदय कालो अयम् गता भगवती निशा।
असौ सुकृष्णो विहगः कोकिलः तात कूजति ॥ २ ॥

बर्हिणानाम् च निर्घोषः श्रूयते नदताम् वने।
तराम जाह्वीम् सौम्य शीघ्रगाम् सागरम् गमाम् ॥ ३ ॥

विज्ञाय रामस्य वचः सौमित्रिर् मित्र नन्दनः।
गुहम् आमन्त्र्य सूतम् च सो अतिष्ठद् भ्रातुर् अग्रतः ॥ ४ ॥

स तु रामस्य वचनम् निशम्य प्रतिगृह्य च।
स्थपतिस्तूर्णमाहुय सञ्चिवानिदमब्रवीत् ॥ ५ ॥

अस्य वाहनसम्युक्ताम् कर्णग्राहवतीम् शुभाम्।
सुप्रताराम् दृढाम् तीर्खे शीघ्रम् नावमुपाहर ॥ ६ ॥

तम् निशम्य समादेशम् गुहामात्यगणो महान्।
उपोद्ध्व रुचिराम् नावम् गुहाय प्रत्यवेदयत्॥७॥

ततः सप्राञ्जलिर्भूत्वा गुहो राघवमब्रवीत्।
उपस्थितेयम् नौर्देव भूयः किम् करवाणि ते॥८॥

तवामरसुतप्रव्य तर्तुम् सागरगाम् नदीम्।
नौरियम् पुरुषव्याग्र ताम् त्वमारोह सुव्रत॥९॥

अथोवाच महातेजा रामो गुहमिदम् वचः।
कृतकामोऽस्मि भवता शीघ्रमारोप्यतामिति॥१०॥

ततः कलापान् सम्भूत्वा खड्डौ बद्धा च धन्विनौ।
जग्मतुर् येन तौ गन्नाम् सीतया सह राघवौ॥११॥

रामम् एव तु धर्मज्ञम् उपगम्य विनीतवत्।
किम् अहम् करवाणि इति सूतः प्रान्जलिर् अब्रवीत्॥१२॥

ततोऽब्रवीदाशरथिः सुमन्त्रम्
स्पृशन् करेणोत्तमदक्षिणेन।
सुमन्त्र शीघ्रम् पुनरेव याहि
राज्ञः सकाशे भवचाप्रमत्तः॥१३॥

निवर्तस्व इति उवाच एनम् एतावद् हि कृतम् मम।
रथम् विहाय पद्माम् तु गमिष्यामि महावनम्॥१४॥

आत्मानम् तु अभ्यनुज्ञातम् अवेक्ष्य आर्तः स सारथिः।
सुमन्त्रः पुरुष व्याघ्रम् ऐक्ष्वाकम् इदम् अब्रवीत्॥१५॥

न अतिक्रान्तम् इदम् लोके पुरुषेण इह केनचित्।
तव सन्नातु भार्यस्य वासः प्राकृतवद् वने॥१६॥

न मन्ये ब्रह्म चर्ये अस्ति स्वधीते वा फल उदयः।
मार्दव आर्जवयोः वा अपि त्वाम् चेद् व्यसनम् आगतम्॥ १७॥

सह राघव वैदेह्या भ्रात्रा चैव वने वसन्।
त्वम् गतिम् प्राप्स्यसे वीर त्रीमूळोकाम्स् तु जयन्न इव॥ १८॥

वयम् खलु हता राम ये तया अपि उपवन्निचताः।
कैकेय्या वशम् एष्यामः पापाया दुहूख भागिनः॥ १९॥

इति ब्रुवन्न आत्म समम् सुमन्त्रः सारथिस् तदा।
दृष्ट्वा दुर गतम् रामम् दुहूख आर्तः रुरुदे चिरम्॥ २०॥

ततः तु विगते बाष्ये सूतम् स्पृष्ट उदकम् शुचिम्।
रामः तु मधुरम् वाक्यम् पुनः पुनर् उवाच तम्॥ २१॥

इक्ष्वाकूणाम् त्वया तुल्यम् सुहृदम् न उपलक्षये।
यथा दशरथो राजा माम् न शोचेत् तथा कुरु॥ २२॥

शोक उपहत चेताः च वृद्धः च जगती पतिः।
काम भार अवसन्नः च तस्मात् एतत् ब्रवीमि ते॥ २३॥

यद् यद् आज्ञापयेत् किम्चित् स महात्मा मही पतिः।
कैकेय्याः प्रिय काम अर्थम् कार्यम् तत् अविकान्क्षया॥ २४॥

एतत् अर्थम् हि राज्यानि प्रशासति नर ईश्वराः।
यद् एषाम् सर्व कृत्येषु मनो न प्रतिहन्यते॥ २५॥

यद्यथा स महा राजो न अलीकम् अधिगच्छति।
न च ताम्यति दुहूखेन सुमन्त्र कुरु तत् तथा॥ २६॥

अदृष्ट दुहूखम् राजानम् वृद्धम् आर्यम् जित इन्द्रियम्।
ब्रूयाः त्वम् अभिवाद्य एव मम हेतोर् इदम् वचः॥ २७॥

न एव अहम् अनुशोचामि लक्षणो न च मैथिली।
अयोध्यायाः च्युताः च इति वने वत्स्यामह इति वा महेति ॥ २८ ॥

चतुर दशसु वर्षेषु निवृत्तेषु पुनः पुनः।
लक्षणम् माम् च सीताम् च द्रक्ष्यसि क्षिप्रम् आगतान् ॥ २९ ॥

एवम् उत्त्वा तु राजानम् मातरम् च सुमन्त्र मे।
अन्याः च देवीः सहिताः कैकेयीम् च पुनः पुनः ॥ ३० ॥

आरोग्यम् ब्रूहि कौसल्याम् अथ पाद अभिवन्दनम्।
सीताया मम च आर्यस्य वचनाल् लक्षणस्य च ॥ ३१ ॥

ब्रूयाः च हि महा राजम् भरतम् क्षिप्रम् आनय।
आगतः च अपि भरतः स्थाप्यो नृप मते पदे ॥ ३२ ॥

भरतम् च परिष्वज्य यौवराज्ये अभिषिञ्च्य च।
अस्मत् सम्तापजम् दुहूखम् न त्वाम् अभिभविष्यति ॥ ३३ ॥

भरतः च अपि वक्तव्यो यथा राजनि वर्तसे।
तथा मातृषु वर्तेथाः सर्वास्व एव अविशेषतः ॥ ३४ ॥

यथा च तव कैकेयी सुमित्रा च अविशेषतः।
तथैव देवी कौसल्या मम माता विशेषतः ॥ ३५ ॥

तातस्य प्रियकामेन यौवराज्यमपेक्षता।
लोकयोरुभयोः शक्यम् त्वया यत्सुखमेधितुम् ॥ ३६ ॥

निवर्त्यमानो रामेण सुमन्त्रः शोक कर्शितः।
तत् सर्वम् वचनम् श्रुत्वा स्नेहात् काकुत्स्थम् अब्रवीत् ॥ ३७ ॥

यद् अहम् न उपचारेण ब्रूयाम् स्नेहात् अविक्ष्ववः।
भक्तिमान् इति तत् तावद् वाक्यम् त्वम् क्षन्तुम् अर्हसि ॥ ३८ ॥

कथम् हि त्वद् विहीनो अहम् प्रतियास्यामि ताम् पुरीम्।
तव तात वियोगेन पुत्र शोक आकुलाम् इव ॥ ३९ ॥

सरामम् अपि तावन् मे रथम् दृष्ट्वा तदा जनः।
विना रामम् रथम् दृष्ट्वा विदीर्येत अपि सा पुरी ॥ ४० ॥

दैन्यम् हि नगरी गच्छेद् दृष्ट्वा शून्यम् इमम् रथम्।
सूत अवशेषम् स्वम् सैन्यम् हत वीरम् इव आहवे ॥ ४१ ॥

दूरे अपि निवसन्तम् त्वाम् मानसेन अग्रतः स्थितम्।
चिन्तयन्त्यो अद्य नूनम् त्वाम् निराहाराः कृताः प्रजाः ॥ ४२ ॥

दृष्टं तद्धि त्वया राम यादृशम् त्वत्प्रवासने।
प्रजानाम् सम्कुलम् वृत्तम् त्वच्छोकक्लान्तचेतसाम् ॥ ४३ ॥

आर्त नादो हि यः पौरैः मुक्तः तत् विप्रवासने।
रथस्थम् माम् निशाम्य एव कुर्युः शत गुणम् ततः ॥ ४४ ॥

अहम् किम् च अपि वक्ष्यामि देवीम् तव सुतः मया।
नीतः असौ मातुल कुलम् सम्तापम् मा कृथाइति ॥ ४५ ॥

असत्यम् अपि न एव अहम् ब्रूयाम् वचनम् ईदृशम्।
कथम् अप्रियम् एव अहम् ब्रूयाम् सत्यम् इदम् वचः ॥ ४६ ॥

मम तावन् नियोगस्थाः त्वद् बन्धु जन वाहिनः।
कथम् रथम् त्वया हीनम् प्रवक्ष्यन्ति हय उत्तमाः ॥ ४७ ॥

तन्न शक्ष्याम्यहम् गन्तुमयोध्याम् त्वद्दतेऽनघ।
वनवासानुयानाय मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४८ ॥

यदि मे याचमानस्य त्यागम् एव करिष्यसि।
सरथो अग्निम् प्रवेक्ष्यामि त्यक्त मात्रैह त्वया ॥ ४९ ॥

भविष्यन्ति वने यानि तपो विघ्न कराणि ते।
रथेन प्रतिबाधिष्ये तानि सत्त्वानि राघव ॥ ५० ॥

तत् कृतेन मया प्राप्तम् रथ चर्या कृतम् सुखम्।
आशम्से त्वत् कृतेन अहम् वन वास कृतम् सुखम् ॥ ५१ ॥

प्रसीद इच्छामि ते अरण्ये भवितुम् प्रत्यनन्तरः।
प्रीत्या अभिहितम् इच्छामि भव मे पत्यनन्तरः ॥ ५२ ॥

इमे चापि हया वीर यदि ते वनवासिनः।
परिचर्याम् करिष्यन्ति प्राप्त्यन्ति परमाम् गतिम् ॥ ५३ ॥

तव शुश्रूषणम् मूर्धा करिष्यामि वने वसन्।
अयोध्याम् देव लोकम् वा सर्वथा प्रजहाम्य अहम् ॥ ५४ ॥

न हि शक्या प्रवेष्टुम् सा मया अयोध्या त्वया विना।
राज धानी महा इन्द्रस्य यथा दुष्कृत कर्मणा ॥ ५५ ॥

वन वासे क्षयम् प्राप्ते मम एष हि मनो रथः।
यद् अनेन रथेन एव त्वाम् वहेयम् पुरीम् पुनः ॥ ५६ ॥

चतुर् दश हि वर्षाणि सहितस्य त्वया वने।
क्षण भूतानि यास्यन्ति शतशः तु ततः अन्यथा ॥ ५७ ॥

भृत्य वत्सल तिष्ठन्तम् भर्तु पुत्र गते पथि।
भक्तम् भृत्यम् स्थितम् स्थित्याम् त्वम् न माम् हातुम् अर्हसि ॥ ५८ ॥

एवम् बहु विघ्म् दीनम् याचमानम् पुनः पुनः।
रामः भृत्य अनुकम्पी तु सुमन्त्रम् इदम् अब्रवीत् ॥ ५९ ॥

जानामि परमाम् भक्तिम् मयि ते भर्तु वत्सल।
शृणु च अपि यद् अर्थम् त्वाम् प्रेषयामि पुरीम् इतः ॥ ६० ॥

नगरीम् त्वाम् गतम् दृष्ट्वा जननी मे यवीयसी।
कैकेयी प्रत्ययम् गच्छेद् इति रामः वनम् गतः ॥ ६१ ॥

परितुष्टा हि सा देवि वन वासम् गते मयि।
राजानम् न अतिशन्केत मिथ्या वादी इति धार्मिकम् ॥ ६२ ॥

एष मे प्रथमः कल्पो यद् अम्बा मे यवीयसी।
भरत आरक्षितम् स्फीतम् पुत्र राज्यम् अवाम्बुयात् ॥ ६३ ॥

मम प्रिय अर्थम् राज्ञः च सरथः त्वम् पुरीम् ब्रज।
सम्दिष्टः च असि या अनर्थाम्स् ताम्स् तान् ब्रूयाः तथा तथा ॥ ६४ ॥

इति उत्तवा वचनम् सूतम् सान्त्वयित्वा पुनः पुनः।
गुहम् वचनम् अङ्गीबम् रामः हेतुमद् अब्रवीत् ॥ ६५ ॥

नेदानीम् गुह योग्योऽयम् वसो मे सजने वने।
अवश्यम् ह्याश्रमे वासह् कर्तव्यस्तद्वतो विधिः ॥ ६६ ॥

सोऽहम् गृहीत्वा नियमम् तपस्विजनभूषणम्।
हितकामः पितुर्भूयः सीताया लक्ष्मणस्य च ॥ ६७ ॥

जटाः कृत्वा गमिष्यामि न्यग्रोध क्षीरम् आनय।
तत् क्षीरम् राज पुत्राय गुहः क्षिप्रम् उपाहरत् ॥ ६८ ॥

लक्ष्मणस्य आत्मनः चैव रामः तेन अकरोज् जटाः।
दीर्घबाहुर्नरव्याघो जटिलत्व मधारयत् ॥ ६९ ॥

तौ तदा चीर वसनौ जटा मण्डल धारिणौ।
अशोभेताम् ऋषि समौ भ्रातरौ राम रक्षणौ ॥ ७० ॥

ततः वैखानसम् मार्गम् आस्थितः सह लक्ष्मणः।
ब्रतम् आदिष्वान् रामः सहायम् गुहम् अब्रवीत् ॥ ७१ ॥

अप्रमत्तः बले कोशे दुर्गे जन पदे तथा।

भवेथा गुह राज्यम् हि दुरारक्षतमम् मतम्॥७२॥

ततः तम् समनुज्ञाय गुहम् इक्ष्वाकु नन्दनः।

जगाम तूर्णम् अव्यग्रः सभार्यः सह लक्ष्मणः॥७३॥

स तु दृष्ट्वा नदी तीरे नावम् इक्ष्वाकु नन्दनः।

तितीर्षुः शीघ्रगाम् गन्नाम् इदम् लक्ष्मणम् अब्रवीत्॥७४॥

आरोह त्वम् नर व्याघ्र स्थिताम् नावम् इमाम् शनैः।

सीताम् च आरोपय अन्वक्षम् परिगृह्य मनस्विनीम्॥७५॥

स भ्रातुः शासनम् श्रुत्वा सर्वम् अप्रतिकूलयन्।

आरोप्य मैथिलीम् पूर्वम् आरुरोह आत्मवाम्स् ततः॥७६॥

अथ आरुरोह तेजस्वी स्वयम् लक्ष्मण पूर्वजः।

ततः निषाद अधिपतिर् गुहो ज्ञातीन् अचोदयत्॥७७॥

राघवोऽपि महातेजा नावमारुह्य ताम् ततः।

ब्रह्मवत् क्षत्रवच्चैव जजाप हितमात्मनः॥७८॥

आचम्य च यथाशास्त्रम् नदीम् ताम् सह सीतया।

प्राणमत्तीतिसम्हृष्टो लक्ष्मणश्चामितप्रभः॥७९॥

अनुज्ञाय सुमन्त्रम् च सबलम् चैव तम् गुहम्।

आस्थाय नावम् रामः तु चोदयाम् आस नाविकान्॥८०॥

ततः तैः चोदिता सा नौः कर्ण धार समाहिता।

शुभ स्फ्य वेग अभिहता शीघ्रम् सलिलम् अत्यगात्॥८१॥

मध्यम् तु समनुप्राप्य भागीरथ्याः तु अनिन्दिता।

वैदेही प्रान्जलिर् भूत्वा ताम् नदीम् इदम् अब्रवीत्॥८२॥

पुत्रः दशारथस्य अयम् महा राजस्य धीमतः।
निदेशम् पालयतु एनम् गन्नो त्वद् अभिरक्षितः॥८३॥

चतुर् दश हि वर्षाणि समग्राणि उष्य कानने।
भ्रात्रा सह मया चैव पुनः प्रत्यागमिष्यति॥८४॥

ततः त्वाम् देवि सुभगे क्षेमेण पुनर् आगता।
यक्ष्ये प्रमुदिता गन्नो सर्वं काम समृद्धये॥८५॥

त्वम् हि त्रिपथगा देवि ब्रह्म लोकम् समीक्षसे।
भार्या च उदधि राजस्य लोके अस्मिन् सम्प्रदृश्यसे॥८६॥

सा त्वाम् देवि नमस्यामि प्रशम्सामि च शोभने।
प्राप्त राज्ये नर व्याघ्र शिवेन पुनर् आगते॥८७॥

गवाम् शत सहस्राणि वस्त्राणि अन्नम् च पेशलम्।
ब्राह्मणेभ्यः प्रदास्यामि तव प्रिय चिकीर्षया॥८८॥

सुराघटसहस्रेण माम्सभूतोदनेन च।
यक्ष्ये त्वाम् प्रयता देवि पुरीम् पुनरुपागता॥८९॥

यानि त्वत्तीरवासीनि दैवतानि च सन्ति हि।
तानि सर्वाणि यक्ष्यामि तीर्थान्यायतनानि च॥९०॥

पुनरेव महाबाउर्मया भ्रात्रा च सम्गतः।
अयोध्याम् वनवासात् प्रविशत्वनघोऽनघे॥९१॥

तथा सम्भाषमाणा सा सीता गन्नाम् अनिन्दिता।
दक्षिणा दक्षिणम् तीरम् क्षिप्रम् एव अभ्युपागमत्॥९२॥

तीरम् तु समनुप्राप्य नावम् हित्वा नर ऋषभः।
प्रातिष्ठत सह भ्रात्रा वैदेह्या च परम् तपः॥९३॥

अथ अब्रवीन् महा बाहुः सुमित्र आनन्द वर्धनम्।
 भव सम्रक्षणार्थाय सजने विजनेऽपि वा ॥९४॥
 अवश्यम् रक्षणम् कार्यमद्दै विजने वने।
 अग्रतः गच्छ सौमित्रे सीता त्वाम् अनुगच्छतु ॥९५॥
 पृष्ठतः अहम् गमिष्यामि त्वाम् च सीताम् च पालयन्।
 अद्य दुहूखम् तु वैदेही वन वासस्य वेत्स्यति ॥९६॥
 न हि तावदतिक्रान्ता सुकरा काचन क्रिया।
 अद्य दुःखम् तु वैदेही वनवासस्य वेत्स्यति ॥९७॥
 प्रणष्टजनसम्बाधम् क्षेत्रारामविवर्बितम्।
 विषमम् च प्रपातम् च वनमद्य प्रवेक्ष्यति ॥९८॥
 श्रुत्वा रामस्य वचनम् प्रतिस्थे लक्ष्मणऽग्रतः।
 अनन्तरम् च सीताया राघवो रघनन्धनः ॥९९॥
 गतम् तु गन्ना पर पारम् आशु
 रामम् सुमन्त्रः प्रततम् निरीक्ष्य।
 अध्व प्रकर्षात् विनिवृत्त दृष्टिर्
 र्मुमोच बाष्पम् व्यथितः तपस्वी ॥ १०० ॥
 स लोकपालप्रतिमप्रभाववाम्
 स्तीर्त्वा महात्मा वरदो महानदीम्।
 ततः समृद्धान् शुभसस्यमालिनः
 क्रमेण वत्सान् मुदितानुपागमत् ॥ १०१ ॥
 तौ तत्र हृत्वा चतुरः महामृगान्
 वराहम् ऋष्यम् पृष्ठतम् महारुरुम्।
 आदाय मेघ्यम् त्वरितम् बुभुक्षितौ
 वासाय काले ययतुर् वनः पतिम् ॥ १०२ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
गङ्गातरणम् नाम द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ २-५२ ॥

॥ त्रिपञ्चाशः सर्गः — रामसङ्घोभः ॥

स तम् वृक्षम् समासाद्य सम्ध्याम् अन्वास्य पश्चिमाम्।
रामः रमयताम् श्रेष्ठैति ह उवाच लक्ष्मणम् ॥ १ ॥

अद्य इयम् प्रथमा रात्रिर् याता जन पदात् बहिः।
या सुमन्त्रेण रहिता ताम् न उत्कण्ठितुम् अर्हसि ॥ २ ॥

जागर्तव्यम् अतन्दिभ्याम् अद्य प्रभृति रात्रिषु।
योग क्षेमः हि सीताया वर्तते लक्ष्मण आवयोह् ॥ ३ ॥

रात्रिम् कथमिच्चित् एव इमाम् सौमित्रे वर्तयामहे।
उपावर्तामहे भूमाव् आस्तीर्य स्वयम् आर्जितैः ॥ ४ ॥

स तु सम्विश्य मेदिन्याम् महा अर्ह शयन उचितः।
इमाः सौमित्रये रामः व्याजहार कथाः शुभाः ॥ ५ ॥

ध्रुवम् अद्य महा राजो दुहूखम् स्वपिति लक्ष्मण।
कृत कामा तु कैकेयी तुष्टा भवितुम् अर्हति ॥ ६ ॥

सा हि देवी महा राजम् कैकेयी राज्य कारणात्।
अपि न च्यावयेत् प्राणान् दृष्ट्वा भरतम् आगतम् ॥ ७ ॥

अनाथः चैव वृद्धः च मया चैव विनाकृतः।
किम् करिष्यति काम आत्मा कैकेय्या वशम् आगतः ॥ ८ ॥

इदम् व्यसनम् आलोक्य राज्ञः च मति विभ्रमम्।
कामएव अर्धं धर्माभ्याम् गरीयान् इति मे मतिः ॥ ९ ॥

को हि अविद्वान् अपि पुमान् प्रमदायाः कृते त्यजेत्।
चन्द अनुर्विनम् पुत्रम् तातः माम् इव लक्ष्मण ॥ १० ॥

सुखी बत सभार्यः च भरतः केकयी सुतः।
मुदितान् कोसलान् एको यो भोक्ष्यति अधिराजवत् ॥ ११ ॥

स हि सर्वस्य राज्यस्य मुखम् एकम् भविष्यति।
ताते च वयसा अतीते मयि च अरण्यम् आश्रिते ॥ १२ ॥

अर्थं धर्मौ परित्यज्य यः कामम् अनुर्वतते।
एवम् आपद्यते क्षिप्रम् राजा दशरथो यथा ॥ १३ ॥

मन्ये दशरथ अन्ताय मम प्रवाजनाय च।
कैकेयी सौम्य सम्प्राप्ता राज्याय भरतस्य च ॥ १४ ॥

अपि इदानीम् न कैकेयी सौभाग्य मद् मोहिता।
कौसल्याम् च सुमित्राम् च सम्प्रबाधेत मत् कृते ॥ १५ ॥

मा स्म मत् कारणात् देवी सुमित्रा दुहूखम् आवसेत्।
अयोध्याम् इतएव त्वम् काले प्रविश लक्ष्मण ॥ १६ ॥

अहम् एको गमिष्यामि सीतया सह दण्डकान्।
अनाथाया हि नाथः त्वम् कौसल्याया भविष्यसि ॥ १७ ॥

क्षुद्र कर्मा हि कैकेयी द्वेषात् अन्याय्यम् आचरेत्।
परिदद्या हि धर्मज्ञे भरते मम मातरम् ॥ १८ ॥

नूनम् जाति अन्तरे कस्मिम्स् स्त्रियः पुत्रैः वियोजिताः।
जनन्या मम सौमित्रे तत् अपि एतत् उपस्थितम् ॥ १९ ॥

मया हि चिर पुष्टेन दुहूख सम्वर्धितेन च।
विप्रायुज्यत कौसल्या फल काले धिग् अस्तु माम् ॥ २० ॥

मा स्म सीमन्तिनी काचिज् जनयेत् पुत्रम् ईदृशम्।
सौमित्रे यो अहम् अम्बाया दद्वि शोकम् अनन्तकम्॥ २१॥

मन्ये प्रीति विशिष्टा सा मत्तः लक्ष्मण सारिका।
यस्याः तत् श्रूयते वाक्यम् शुक पादम् अरेर् दश॥ २२॥

शोचन्त्याः च अल्प भाग्याया न किञ्चित् उपकुर्वता।
पुर्वेण किम् अपुत्राया मया कार्यम् अरिम् दम॥ २३॥

अल्प भाग्या हि मे माता कौसल्या रहिता मया।
शेते परम दुहृख आर्ता पतिता शोक सागरे॥ २४॥

एको हि अहम् अयोध्याम् च पृथिवीम् च अपि लक्ष्मण।
तरेयम् इषुभिः क्रुद्धो ननु वीर्यम् अकारणम्॥ २५॥

अधर्म भय भीतः च पर लोकस्य च अनघ।
तेन लक्ष्मण न अद्य अहम् आत्मानम् अभिषेचये॥ २६॥

एतत् अन्यच् च करुणम् विलप्य विजने बहु।
अश्रु पूर्ण मुखो रामः निशि तूष्णीम् उपाविशत्॥ २७॥

विलप्य उपरतम् रामम् गत अर्चिषम् इव अनलम्।
समुद्रम् इव निर्वेगम् आश्वासयत लक्ष्मणः॥ २८॥

ध्रुवम् अद्य पुरी रामायोध्या युधिनाम् वर।
निष्ठभा त्वयि निष्क्रान्ते गत चन्द्रा इव शर्वरी॥ २९॥

न एतत् औपयिकम् राम यद् इदम् परितप्यसे।
विषादयसि सीताम् च माम् चैव पुरुष ऋषभ॥ ३०॥

न च सीता त्वया हीना न च अहम् अपि राघव।
मुहूर्तम् अपि जीवावो जलान् मत्स्याव् इव उद्धृतौ॥ ३१॥

न हि तातम् न शत्रुघ्नम् न सुमित्राम् परम् तप।
द्रष्टुम् इच्छेयम् अद्य अहम् स्वर्गम् वा अपि त्वया विना ॥ ३२ ॥

ततस्तत्र सुखासीने नातिदूरे निरीक्ष्य ताम्।
न्यग्रोधे सुकृताम् शश्याम् भेजाते धर्मवत्सलौ ॥ ३३ ॥

स लक्ष्मणस्य उत्तम पुष्कलम् वचो
निशम्य च एवम् वन वासम् आदरात्।
समाः समस्ता विदधे परम् तपः
प्रपद्य धर्मम् सुचिराय राघवः ॥ ३४ ॥

ततस्तु तस्मिन् विजने वने तदा
महाबलौ राघववम्शवर्धनौ।
न तौ भयम् सम्भ्रममभ्युपेयतु
र्यथैव सिम्हौ गिरिसानुगोचरौ ॥ ३५ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामसङ्खोभः नाम त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ २-५३ ॥

॥ चतुःपञ्चाशः सर्गः — भरद्वाजाश्रमाभिगमनम् ॥

ते तु तस्मिन् महा वृक्षौषित्वा रजनीम् शिवाम्।
विमले अभ्युदिते सूर्ये तस्मात् देशात् प्रतस्थिरे ॥ १ ॥

यत्र भागीरथी गन्ना यमुनाम् अभिवर्तते।
जग्मुस तम् देशम् उद्दिश्य विगाह्य सुमहद् वनम् ॥ २ ॥

ते भूमिम् आगान् विविधान् देशामः च अपि मनो रमान्।
अदृष्ट पूर्वान् पश्यन्तः तत्र तत्र यशस्विनः ॥ ३ ॥

यथा क्षेमेण गच्छन् स पश्यमः च विविधान् द्रुमान्।
 निवृत्त मात्रे दिवसे रामः सौमित्रिम् अब्रवीत्॥४॥
 प्रयागम् अभितः पश्य सौमित्रे धूमम् उन्नतम्।
 अग्नेर् भगवतः केतुम् मन्ये सम्मिहितः मुनिः॥५॥
 नूनम् प्राप्ताः स्म सम्बेदम् गन्ना यमुनयोः वयम्।
 तथा हि श्रूयते शम्बदो वारिणा वारि घट्टितः॥६॥
 दारूणि परिभिन्नानि वनजैः उपजीविभिः।
 भरद्वाज आश्रमे च एते दृश्यन्ते विविधा द्रुमाः॥७॥
 धन्विनौ तौ सुखम् गत्वा लम्बमाने दिवा करे।
 गन्ना यमुनयोह् सम्धौ प्रापतुर् निलयम् मुनेः॥८॥
 रामः तु आश्रमम् आसाद्य त्रासयन् मृगं पक्षिणः।
 गत्वा मुहूर्तम् अध्वानम् भरद्वाजम् उपागमत्॥९॥
 ततः तु आश्रमम् आसाद्य मुनेर् दर्शनं कान्क्षणौ।
 सीतया अनुगतौ वीरौ दूरात् एव अवतस्थतुः॥१०॥
 स प्रविश्य महात्मानमृषिम् शिष्यगणैर्वैत्रष्टतम्।
 सम्शितव्रतमेकाग्रम् तपसा लब्धचक्षुषम्॥११॥
 हुत अग्नि होत्रम् दृष्ट्वा एव महा भागम् कृत अन्जलिः।
 रामः सौमित्रिणा सार्धम् सीतया च अभ्यवादयत्॥१२॥
 न्यवेदयत च आत्मानम् तस्मै लक्ष्मणं पूर्वजः।
 पुत्रौ दशरथस्य आवाम् भगवन् रामं लक्ष्मणौ॥१३॥
 भार्या मम इयम् वैदेही कल्याणी जनक आत्मजा।
 माम् च अनुयाता विजनम् तपो वनम् अनिन्दिता॥१४॥

पित्रा प्रव्राज्यमानम् माम् सौमित्रि अनुजः प्रियः ।
अयम् अन्वगमद् भ्राता वनम् एव दृढं ब्रतः ॥ १५ ॥

पित्रा नियुक्ता भगवन् प्रवेष्यामः तपो वनम्।
धर्मम् एव आचरिष्यामः तत्र मूल फल अशनाः ॥ १६ ॥

तस्य तत् वचनम् श्रुत्वा राज पुत्रस्य धीमतः।
उपानयत धर्म आत्मा गाम् अर्घ्यम् उदकम् ततः ॥ १७ ॥

नानाविधानन्नरसान् वन्यमूलफलाश्रयान्।
तेभ्यो ददौ तप्तपा वासम् चैवाभ्यकल्पयत् ॥ १८ ॥

मृग पक्षिभिर् आसीनो मुनिभिः च समन्ततः।
रामम् आगतम् अभ्यर्च्य स्वागतेन आह तम् मुनिः ॥ १९ ॥

प्रतिगृह्ण च ताम् अर्चाम् उपविष्टम् स राघवम्।
भरद्वाजो अब्रवीद् वाक्यम् धर्म युक्तम् इदम् तदा ॥ २० ॥

चिरस्य खलु काकुत्स्थ पश्यामि त्वाम् इह आगतम्।
श्रुतम् तव मया च इदम् विवासनम् अकारणम् ॥ २१ ॥

अवकाशो विविक्तः अयम् महा नद्योह् समागमे।
पुण्यः च रमणीयः च वस्तु इह भगान् सुखम् ॥ २२ ॥

एवम् उक्तः तु वचनम् भरद्वाजेन राघवः।
प्रत्युवाच शुभम् वाक्यम् रामः सर्व हिते रतः ॥ २३ ॥

भगवन् इताऽसन्नः पौर जानपदे जनः।
सुदर्शमिह माम् प्रेक्ष्य मन्येऽह मिममाश्रमम् ॥ २४ ॥

आगमिष्यति वैदेहीम् माम् च अपि प्रेक्षको जनः।
अनेन कारणेन अहम् इह वासम् न रोचये ॥ २५ ॥

एक अन्ते पश्य भगवन् आश्रम स्थानम् उत्तमम्।
रमते यत्र वैदेही सुख अर्हा जनक आत्मजा॥२६॥

एतत् श्रुत्वा शुभम् वाक्यम् भरद्वाजो महा मुनिः।
राघवस्य ततः वाक्यम् अर्थं ग्राहकम् अब्रवीत्॥२७॥

दश क्रोशैतः तात गिरिर् यस्मिन् निवत्स्यसि।
महर्षि सेवितः पुण्यः सर्वतः सुख दर्शनः॥२८॥

गो लान्गूल अनुचरितः वानर ऋष्ट निषेवितः।
चित्र कूटैति ख्यातः गन्ध मादन सम्मिभः॥२९॥

यावता चित्र कूटस्य नरः शृन्गाणि अवेक्षते।
कल्याणानि समाधत्ते न पापे कुरुते मनः॥३०॥

ऋषयः तत्र बहवो विहृत्य शरदाम् शतम्।
तपसा दिवम् आरूधाः कपाल शिरसा सह॥३१॥

प्रविविक्तम् अहम् मन्ये तम् वासम् भवतः सुखम्।
इह वा वन वासाय वस राम मया सह॥३२॥

स रामम् सर्व कामैअः तम् भरद्वाजः प्रिय अतिथिम्।
सभार्यम् सह च भ्रात्रा प्रतिजग्राह धर्मवित्॥३३॥

तस्य प्रयागे रामस्य तम् महर्षिम् उपेयुषः।
प्रपन्ना रजनी पुण्या चित्राः कथयतः कथाः॥३४॥

सीतातृतीय काकुत्स्थह् परिश्रान्तः सुखोचितः।
भरद्वाजाश्रमे रम्ये ताम् रात्रि मवस्त्तसुखम्॥३५॥

प्रभातायाम् रजन्याम् तु भरद्वाजम् उपागमत्।
उवाच नर शार्दूलो मुनिम् ज्वलित तेजसम्॥३६॥

शर्वरीम् भवनन् अद्य सत्य शील तव आश्रमे।
 उषिताः स्म इह वस्तिम् अनुजानातु नो भवान्॥३७॥

रात्र्याम् तु तस्याम् व्युष्टायाम् भरद्वाजो अब्रवीद् इदम्।
 मधु मूल फल उपेतम् चित्र कूटम् ब्रज इति ह॥३८॥

वासमौपयिकम् मन्ये तव राम महाबल।
 नानानगगणोपेतः किञ्चरोरगसेवितह्॥३९॥

मयूरनादाभिरुतो गजराजनिषेवितः।
 गम्यताम् भवता शैलश्चित्रकूटः स विश्रुतः॥४०॥

पुण्यश्च रमणीयश्च बहुमूलफलायुतः।
 तत्र कुन्जर यूथानि मृग यूथानि च अभितः॥४१॥

विचरन्ति वन अन्तेषु तानि द्रक्ष्यसि राघव।
 सरित्प्रस्ववणप्रस्थान् दरीकन्धरनिर्घरान्॥४२॥

चरतः सीतया सार्धम् नन्दिष्यति मनस्तव।
 प्रहृष्ट कोयष्टिक कोकिल स्वनैः॥४३॥

र्विनादितम् तम् वसुधा धरम् शिवम् मृगैः च मत्तैः बहुभिः च
 कुन्जरैः सुरम्यम् आसाद्य समावस आश्रमम्
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 भरद्वाजाश्रमाभिगमनम् नाम चतुः पञ्चाशः सर्गः ॥ २-५४॥

॥ पञ्चपञ्चाशः सर्गः — यमुनातरणम् ॥

उषित्वा रजनीम् तत्र राजपुत्रावरिम्दमौ।
 महर्षिमभिवाद्याथ जग्मतुस्तम् गिरिम् प्रति॥ १॥

तेषाम् चैव स्वस्त्ययनम् महर्षिः स चकार ह।
प्रस्थिताम्श्वैव तान् प्रेक्ष्यपिता पुत्रानिवान्वगात्॥ २॥

ततः प्रचक्रमे वक्तुम् वचनम् स महामुनिः।
भर्द्वाजो महातेजा रामम् सत्यपराक्रमम्॥ ३॥

गङ्गायमुनयोः सन्धिमासाद्य मनुजर्षभौ।
कालिन्दीमनुगच्छेताम् नदीम् पश्चान्मुखाश्रिताम्॥ ४॥

अथासाद्य तु कालिन्दीं शीघ्रस्त्रोतसमापगाम् प्रतिस्रोतःसमागताम् पाभे।
तस्यास्तीर्थम् प्रचरितम् पुराणम् प्रेक्ष्य राघवौ॥ ५॥

तत्र यूयम् प्लवम् कृत्वा तरतांशुमतीं नदीम्।
ततो न्यग्रोधमासाद्य महान्तम् हरितच्छदम्॥ ६॥

विवृद्धम् बहुभिर्वृक्षैहूँ श्यामम् सिद्धोपसेवितम्।
तस्मै सीताञ्जलिम् कृत्वा प्रयुज्जीताशिषः शिवाः॥ ७॥

समासाद्य तु तम् वृक्षम् वसेद्वातिक्रमेत वा।
क्रोशमात्रम् ततो गत्वा नीलम् द्रक्ष्यथ काननम्॥ ८॥

पलाशबदरीमिश्रम् रम्यम् वम्शैश्च यामुनैः।
स पन्थाश्रित्रकूटस्य गतः सुबहुशो मया॥ ९॥

रम्ये मार्दवयुक्तश्च वनदावैर्विपर्जितः।
इति पन्थानमावेद्य महर्षिः स न्यवर्तत॥ १०॥

अभिवाद्य तथेत्युक्त्वा रामेण विनिवर्तितः।
उपावृत्ते मुनौ तस्मिन् रामो लक्ष्मणमब्रवीत्॥ ११॥

कृतपुण्याः स्म सौमित्रे मुनिर्यन्नोऽनुकम्पते।
इति तौ पुरुषव्याघ्रौ मन्त्रयित्वा मनस्विनौ॥ १२॥

सीतामेवाग्रतः कृत्वा काइन्दीम् जग्मतुर्नदीम्।
अथा साद्य तु काइन्दीम् शीघ्रस्रोतोवहाम् नदीम्॥ १३॥

तौ काषसम्धातमथो चक्रतुस्तु महाप्लवम्॥ १४॥

शुष्कैर्वम्शौः समास्तीर्णमुईरैश्च समावृतम्।
ततो वेतसशाखाश्च जम्बूशाखाश्च वीर्यवान्॥ १५॥

चकार लक्ष्मणशिछत्वा सीतायाः सुखमासनम्।
तत्र श्रियमिवाचिन्त्याम् रामो दाशरथिः प्रियाम्॥ १६॥

ईष्टसन्कहूहनावान् तानगतारिओअतत् प्लवम्।
पार्श्वे च तत्र वैदेह्या वसने चूष्णानि च॥ १७॥

प्लवे कठिनकाजम् च रामश्वके सहायुधैः।
आरोप्य प्रथमम् सीताम् सम्धाटम् प्रतिगृह्य तौ॥ १८॥

ततः प्रतेरतुर्य त्तौ वीरौ दशरथात्मजौ।
काइन्दीमध्यमायाता सीता त्वेनामवन्दत॥ १९॥

स्वस्ति देवि तरामि त्वाम् पार्येन्मे पतिर्वतम्।
यक्ष्ये त्वाम् गोनहस्रेण सुराघटशतेन च॥ २०॥

स्वस्ति प्रत्यागते रामे पुरीमिक्ष्वाकुपालिताम्।
काइन्दीमथ सीता तु याचमाना कृताञ्जलिः॥ २१॥

तीरमेवाभिसम्प्राप्ता दक्षिणम् वरवर्णिनी।
ततः प्लवेनाम्शुमतीम् शीघ्रगामूर्मिमालिनीम्॥ २२॥

तीरजैर्बहुभिर्वृक्षैः सम्तेरुर्यमुनाम् नदीम्।
ते तीर्णाः प्लवमुत्सृज्य प्रस्थाय यमुनावनात्॥ २३॥

श्यामम् न्यग्रोधमासेदुः शीतलम् हरितच्छदम्।
न्यग्रोधम् तमुपागम्य वैदेहि वाक्यमब्रवीत्॥ २४॥

नमस्तेऽन्तु महावृक्ष पारयेन्मे पतिर्वतम्।
कौसल्याम् चैव पश्येयम् सुमित्राम् च यशस्विनीम्॥ २५॥

इति सीताञ्जलिम् कृत्वा पर्यगच्छद्वनस्पतिम्।
अवलोक्य ततः सीतामायाचन्तीमनिन्दिताम्॥ २६॥

दयिताम् च विधेयम् च रामो लक्ष्मणमब्रवीत्।
सीतामादाय गच्छ त्वमग्रतो भरतानुज॥ २७॥

पृष्ठतोऽहम् गमिष्यामि सायुधो द्विपदाम् वर।
यद्यत्कलम् प्रार्थयते पुष्पम् वा जनकात्मजा॥ २८॥

तत्तत्प्रदद्या वैदेह्या यत्रास्य रमते मनः।
गच्छतोस्तु तयोर्मध्ये बभूव जनकात्मजा॥ २९॥

मातञ्ज्योर्मध्यगता शुभा नागवधूरिव।
एकैकम् पादपम् गुल्मम् लताम् वा पुष्पशालिनीम्॥ ३०॥

अदृष्टपूर्वाम् पश्यन्ती रामम् प्रच्छ साऽबला।
रमणीयान् बहुविधान् पादपान् कुसुमोत्कटान्॥ ३१॥

सीतावचनसम्रब्द अनयामास लक्ष्मणः।
विचित्रवालुकजलाम् हससारसनादिताम्॥ ३२॥

रेमे जनकराजस्य तदा प्रेक्ष्य सुता नदीम्।
क्रोशमात्रम् ततो गत्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मनौ॥ ३३॥

बहून्मोध्यान् मृगान् हत्वा चेरतुर्यमुनावने।
विहृत्य ते बर्हिणपूर्णानादिते॥ ३४॥

शुभे वने वानरवारणायुते समम् नदीवप्रमुपेत्य सम्मतम्
निवासमाजग्मु रदीनदर्शनाः

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
यमुनातरणम् नाम पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ २-५५ ॥

॥ षद्व्याशः सर्गः — चित्रकूटनिवासः ॥

अथ रात्र्याम् व्यतीतायाम् अवसुस्तम् अनन्तरम्।
प्रबोधयाम् आस शनैः लक्ष्मणम् रघु नन्दनः ॥ १ ॥

सौमित्रे शृणु वन्यानाम् वल्लु व्याहरताम् स्वनम्।
सम्प्रतिष्ठामहे कालः प्रस्थानस्य परम् तप ॥ २ ॥

स सुसः समये भ्रात्रा लक्ष्मणः प्रतिबोधितः।
जहौ निद्राम् च तन्द्रीम् च प्रसक्तम् च पथि श्रमम् ॥ ३ ॥

ततौत्थाय ते सर्वे स्पृष्टा नद्याः शिवम् जलम्।
पन्थानम् ऋषिणा उद्दिष्टम् चित्र कूटस्य तम् ययुः ॥ ४ ॥

ततः सम्प्रस्थितः काले रामः सौमित्रिणा सह।
सीताम् कमल पत्र अक्षीम् इदम् वचनम् अब्रवीत् ॥ ५ ॥

आदीसान् इव वैदेहि सर्वतः पुष्पितान् नगान्।
स्वैः पुष्पैः किञ्चुकान् पश्य मालिनः शिशिर अत्यये ॥ ६ ॥

पश्य भल्लातकान् फुल्लान् नरैः अनुपसेवितान्।
फल पत्रैः अवनतान् नूनम् शक्ष्यामि जीवितुम् ॥ ७ ॥

पश्य द्रोण प्रमाणानि लम्बमानानि लक्ष्मण।
मधूनि मधु कारीभिः सम्भृतानि नगे नगे ॥ ८ ॥

एष क्रोशति नत्यूहः तम् शिखी प्रतिकूजति।
रमणीये वन उद्देशे पुष्प सम्स्तर सम्कटे॥९॥

मातम्ग यूथ अनुसृतम् पक्षि सम्ब अनुनादितम्।
चित्र कूटम् इमम् पश्य प्रवृद्ध शिखरम् गिरिम्॥१०॥

समभूमितले रम्ये द्रुमैर्बहुभिरावृते।
पुण्ये रम्स्यामहे तात चित्रकूटस्य कानने॥११॥

ततः तौ पाद चारेण गच्छन्तौ सह सीतया।
रम्यम् आसेदतुः शैलम् चित्र कूटम् मनो रमम्॥१२॥

तम् तु पर्वतम् आसाद्य नाना पक्षि गण आयुतम्।
बहुमूलफलम् रम्यम् सम्पन्नम् सरसोदकम्॥१३॥

मनोजनोऽयम् तिरिः सौम्य नानाद्रुमलतायतह्।
बहुमूलफलो रम्यः स्वाजीवः प्रतिभाति मे॥१४॥

मनयश्च महात्मानो वसन्त्य शिलोच्चये।
अयम् वासो भवेत् तावद् अत्र सौम्य रमेमहि॥१५॥

इति सीता च रामश्च लक्ष्मणश्च कृताञ्जलिः।
अभिगम्याश्रमम् सर्वे वाल्मीकि मभिवादयन्॥१६॥

तान्महर्षिः प्रमुदितः पूजयामास धर्मवित्।
आस्यतामिति चोवाच स्वागतम् तु निवेद्य च॥१७॥

ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्लक्षणम् लक्ष्मणाग्रजः।
सम्भिवेद्य यथान्याय मात्मानमृष्ये प्रभुः॥१८॥

लक्ष्मण आनय दारूणि दृढानि च वराणि च।
कुरुष्व आवस्थम् सौम्य वासे मे अभिरतम् मनः॥१९॥

तस्य तत् वचनम् श्रुत्वा सौमित्रिर् विविधान् द्रुमान्।
आजहार ततः चक्रे पर्णं शालाम् अरिम् दम् ॥ २० ॥

ताम् निष्ठताम् बद्धकटाम् दृष्ट्वा रमः सुदर्शनाम्।
शुश्रूषमाणम् एक अग्रम् इदम् वचनम् अब्रवीत् ॥ २१ ॥

ऐणेयम् माम्सम् आहृत्य शालाम् यक्ष्यामहे वयम्।
कर्त्त्यम् वास्तुशमनम् सौमित्रे चिरजीवभिः ॥ २२ ॥

१ हत्वाऽऽन्य क्षिप्रम् लक्ष्मणेह शुभेक्षणकर्तव्यः शास्त्रदृष्टो हि विधिर्दर्ममनुस्मर ॥ २३ ॥

भ्रातुर्वचन माज्ञाय लक्ष्मणः परवीरहा।
चकार स यथोक्तम् च तम् रामः पुनरब्रवीत् ॥ २४ ॥

इणेयम् श्रपयस्वैतच्चालाम् यक्ष्यमहे वयम्।
त्वरसौम्य मुहूर्तोऽयम् ध्रुवश्च दिवसोऽप्ययम् ॥ २५ ॥

स लक्ष्मणः कृष्ण मृगम् हत्वा मेघ्यम् पतापवान्।
अथ चिक्षेप सौमित्रिः समिष्टे जात वेदसि ॥ २६ ॥

तम् तु पक्म् समाज्ञाय निष्ठसम् चिन्न शोणितम्।
लक्ष्मणः पुरुष व्याघ्रम् अथ राघवम् अब्रवीत् ॥ २७ ॥

अयम् कृष्णः समाप्त अन्नाः शृतः कृष्ण मृगो यथा।
देवता देव सम्काश यजस्व कुशलो हि आसि ॥ २८ ॥

रामः स्त्रात्वा तु नियतः गुणवान् जप्य कोविदः।
सम्प्रहेणाकरोत्सर्वान् मन्त्रान् सत्रावसानिकान् ॥ २९ ॥

इष्ट्वा देवगणान् सर्वान् विवेशावसथम् शुचिः।
बभूव च मनोह्लादो रामस्यामिततेजसः ॥ ३० ॥

वैश्वदेवबलिम् कृत्वा रौद्रम् वैष्णवमेव च।
वास्तुसम्शमनीयानि मङ्गआनि प्रवर्तयन्॥ ३१॥

जपम् च न्यायतः कृत्वा स्त्रात्वा नद्याम् यथाविधि।
पाप सम्शमनम् रामः चकार बलिम् उत्तमम्॥ ३२॥

वेदिस्थलविधानानि चैत्यान्यायतनानि च।
आश्रमस्यानुरूपाणि स्थापयामास राघवः॥ ३३॥

वन्यैर्माल्यैः फलैर्मूलैः पक्षैर्मार्मसैर्यथाविधि।
अद्भर्जपैश्च वेदोक्ते धर्मैश्च ससमित्कुशैः॥ ३४॥

तौ तर्पयित्वा भूतानि राघवौ सह सीतया।
तदा विविशतुः शालाम् सुशुभाम् शुभलक्षणौ॥ ३५॥

ताम् वृक्ष पर्णच् चदनाम् मनोज्ञाम्
यथा प्रदेशम् सुकृताम् निवाताम्।
वासाय सर्वे विविशुः समेताः
सभाम् यथा देव गणाः सुधर्माम्॥ ३६॥

अनेक नाना मृग पक्षि सम्कुले
विचित्र पुष्प स्तबलैः द्रुमैः युते।
वन उत्तमे व्याल मृग अनुनादिते
तथा विजहुः सुसुखम् जित इन्द्रियाः॥ ३७॥

सुरम्यम् आसाद्य तु चित्र कूटम्
नदीम् च ताम् माल्यवतीम् सुतीर्थाम्।
ननन्द हृष्टः मृग पक्षि जुष्टाम्
जहौ च दुहूखम् पुर विप्रवासात्॥ ३८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
चित्रकूटनिवासः नाम षष्ठ्याशः सर्गः ॥ २-५६ ॥

॥ सप्तपञ्चाशः सर्गः — सुमन्त्रोपावर्तनम् ॥

कथयित्वा सुदृहूख आर्तः सुमन्त्रेण चिरम् सह।
रामे दक्षिण कूलस्थे जगाम स्व गृहम् गुहः ॥ १ ॥

भरद्वाजाभिगमनम् प्रयागे च सहासनम्।
आगिरेर्गमनम् तेषाम् तत्रस्थैरभिलक्षितम् ॥ २ ॥

अनुज्ञातः सुमन्त्रः अथ योजयित्वा हय उत्तमान्।
अयोध्याम् एव नगरीम् प्रययौ गाढ दुर्मनाः ॥ ३ ॥

स वनानि सुगन्धीनि सरितः च सराम्प्स च।
पश्यन्न अतिययौ शीघ्रम् ग्रामाणि नगराणि च ॥ ४ ॥

ततः साय अहं समये तृतीये अहनि सारथिः।
अयोध्याम् समनुप्राप्य निरानन्दाम् ददर्श ह ॥ ५ ॥

स शून्याम् इव निहशब्दाम् दृष्ट्वा परम दुर्मनाः।
सुमन्त्रः चिन्तयाम् आस शोक वेग समाहतः ॥ ६ ॥

कच्चिन् न सगजा साश्वा सजना सजन अधिपा।
राम सम्ताप दुहूखेन दग्धा शोक अग्निना पुरी ॥ ७ ॥

इति चिन्ता परः सूतः वाजिभिः श्रीघ्रातिभिः।
नगरद्वारमासाद्य त्वरितः प्रविवेश ह ॥ ८ ॥

सुमन्त्रम् अभियान्तम् तम् शतशो अथ सहस्रशः।
क रामैति पृच्छन्तः सूतम् अभ्यद्रवन् नराः ॥ ९ ॥

तेषाम् शशम्स गङ्गायाम् अहम् आपृच्य राघवम्।
अनुज्ञातः निवृत्तः अस्मि धार्मिकेण महात्मना ॥ १० ॥

ते तीर्णाइति विज्ञाय बाष्प पूर्ण मुखा जनाः।
अहो धिग् इति निश्वस्य हा राम इति च चुकुशः ॥ ११ ॥

शुश्राव च वचः तेषाम् बृन्दम् बृन्दम् च तिष्ठताम्।
हताः स्म खलु ये न इह पश्यामैति राघवम् ॥ १२ ॥

दान यज्ञ विवाहेषु समाजेषु महत्सु च।
न द्रक्ष्यामः पुनर् जातु धार्मिकम् रामम् अन्तरा ॥ १३ ॥

किम् समर्थम् जनस्य अस्य किम् प्रियम् किम् सुख आवहम्।
इति रामेण नगरम् पितृवत् परिपालितम् ॥ १४ ॥

वात अयन गतानाम् च स्त्रीणाम् अन्वन्तर आपणम्।
राम शोक अभितप्तानाम् शुश्राव परिदेवनम् ॥ १५ ॥

स राज मार्ग मध्येन सुमन्त्रः पिहित आननः।
यत्र राजा दशरथः तत् एव उपययौ गृहम् ॥ १६ ॥

सो अवतीर्य रथात् शीघ्रम् राज वेशम् प्रविश्य च।
कक्ष्याः सप्त अभिचक्राम महा जन समाकुलाः ॥ १७ ॥

हम्यैर्विमानैः प्रासादैरवेक्ष्याथ समागतम्।
हाहाकारकृता नार्या रामदर्शनकर्शिताः ॥ १८ ॥

आयतैर्विमलैर्नैरत्रैश्चुवेगपरिष्टुतैः ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तेऽव्यक्तमार्ततराः स्त्रीयः ॥ १९ ॥

ततः दशरथ स्त्रीणाम् प्रासादेभ्यः ततः ततः।
राम शोक अभितप्तानाम् मन्दम् शुश्राव जल्पितम् ॥ २० ॥

सह रामेण निर्यातः विना रामम् इह आगतः।
सूतः किम् नाम कौसल्याम् शोचन्तीम् प्रति वक्ष्यति ॥ २१ ॥

यथा च मन्ये दुर्जीवम् एवम् न सुकरम् ध्रुवम्।
आच्चिद्य पुत्रे निर्याते कौसल्या यत्र जीवति ॥ २२ ॥

सत्य रूपम् तु तत् वाक्यम् राज्ञः स्त्रीणाम् निशामयन्।
प्रदीप्तम् इव शोकेन विवेश सहसा गृहम् ॥ २३ ॥

स प्रविश्य अष्टमीम् कक्ष्याम् राजानम् दीनम् आतुलम्।
पुत्र शोक परिस्थानम् अपश्यत् पाण्डुरे गृहे ॥ २४ ॥

अभिगम्य तम् आसीनम् नर इन्द्रम् अभिवाद्य च।
सुमन्त्रः राम वचनम् यथा उक्तम् प्रत्यवेदयत् ॥ २५ ॥

स तूष्णीम् एव तत् श्रुत्वा राजा विभ्रान्त चेतनः।
मूर्चितः न्यपतत् भूमौ राम शोक अभिपीडितः ॥ २६ ॥

ततः अन्तः पुरम् आविद्धम् मूर्चिते पृथिवी पतौ।
उद्धृत्य बाहू चुक्रोशा नृपतौ पतिते क्षितौ ॥ २७ ॥

सुमित्रया तु सहिता कौसल्या पतितम् पतिम्।
उत्थापयाम् आस तदा वचनम् च इदम् अब्रवीत् ॥ २८ ॥

इमम् तस्य महा भाग दूतम् दुष्कर कारिणः।
वन वासात् अनुप्राप्तम् कस्मान् न प्रतिभाषसे ॥ २९ ॥

अद्य इमम् अनयम् कृत्वा व्यपत्रपसि राघव।
उत्तिष्ठ सुकृतम् ते अस्तु शोके न स्यात् सहायता ॥ ३० ॥

देव यस्या भयात् रामम् न अनुपृच्छसि सारथिम्।
न इह तिष्ठति कैकेयी विश्रब्धम् प्रतिभाष्यताम् ॥ ३१ ॥

सा तथा उक्त्वा महा राजम् कौसल्या शोक लालसा।
धरण्याम् निपपात आशु बाष्प विप्लुत भाषिणी ॥ ३२ ॥

एवम् विलपतीम् दृष्ट्वा कौसल्याम् पतिताम् भुवि।
पतिम् च अवेक्ष्य ताः सर्वाः सुस्वरम् रुरुदुः स्त्रियः ॥ ३३ ॥

ततः तम् अन्तः पुर नादम् उत्थितम्
समीक्ष्य वृद्धाः तरुणाः च मानवाः।
स्त्रियः च सर्वा रुरुदुः समन्ततः
पुरम् तदा आसीत् पुनर् एव सम्कुलम् ॥ ३४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
सुमन्त्रोपावर्तनम् नाम सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ २-५७ ॥

॥ अष्टपञ्चाशः सर्गः — रामसन्देशारव्यानम् ॥

प्रत्याश्वस्तः यदा राजा मोहात् प्रत्यागतः पुनः।
थाजुहाव तम् सूतम् राम वृत्त अन्त कारणात् ॥ १ ॥

तदा सूतो महाराज कृताञ्जलिरूपस्थितः।
राममेव अनुशोचन्तं दुःखशोकसमन्वितम् ॥ २ ॥

वृद्धम् परम सम्तस्म नव ग्रहम् इव द्विपम्।
विनिःश्वसन्तम् ध्यायन्तम् अस्वरथम् इव कुन्जरम् ॥ ३ ॥

राजा तु रजसा सूतम् ध्वस्त अङ्गम् समुपस्थितम्।
अश्रु पूर्ण मुखम् दीनम् उवाच परम आर्तवत् ॥ ४ ॥

क नु वत्स्यति धर्म आत्मा वृक्ष मूलम् उपाश्रितः।
सो अत्यन्त सुखितः सूत किम् अशिष्यति राघवः ॥ ५ ॥

दुःखस्यानुचितो दुःखम् सुमन्त्र शयनोचितः।
भूमि पाल आत्मजो भूमौ शेते कथम् अनाथवत्॥ ६ ॥

यम् यान्तम् अनुयान्ति स्म पदाति रथ कुण्जराः।
स वत्स्यति कथम् रामः विजनम् वनम् आश्रितः॥ ७ ॥

व्याएः मृगैः आचरितम् कृष्ण सर्प निषेवितम्।
कथम् कुमारौ वैदेह्या सार्धम् वनम् उपस्थितौ॥ ८ ॥

सुकुमार्या तपस्विन्या सुमन्त्र सह सीतया।
राज पुत्रौ कथम् पादैः अवरुद्ध रथात् गतौ॥ ९ ॥

सिद्ध अर्थः खलु सूत त्वम् येन दृष्टौ मम आत्मजौ।
वन अन्तम् प्रविशन्तौ ताव् अश्विनाव् इव मन्दरम्॥ १० ॥

किम् उवाच वचो रामः किम् उवाच च लक्ष्मणः।
सुमन्त्र वनम् आसाद्य किम् उवाच च मैथिली॥ ११ ॥

आसितम् शयितम् भुक्तम् सूत रामस्य कीर्तय।
जीविष्याम्यहमेतेन ययातिरिव साधुषु॥ १२ ॥

इति सूतः नर इन्द्रेण चोदितः सज्जमानया।
उवाच वाचा राजानम् स बाष्प परिबद्धया॥ १३ ॥

अब्रवीन् माम् महा राज धर्मम् एव अनुपालयन्।
अन्जलिम् राघवः कृत्वा शिरसा अभिप्रणम्य च॥ १४ ॥

सूत मद्वचनात् तस्य तातस्य विदित आत्मनः।
शिरसा वन्दनीयस्य वन्द्यौ पादौ महात्मनः॥ १५ ॥

सर्वम् अन्तः पुरम् वाच्यम् सूत मद्वचनात्त्वया।
आरोग्यम् अविशेषेण यथा अर्हम् च अभिवादनम्॥ १६ ॥

माता च मम कौसल्या कुशलम् च अभिवादनम्।
अप्रमादम् च वक्तव्या ब्रूयाश्चैमिदम् वचः ॥ १७ ॥

धर्मनित्या यथाकालमग्न्यगारपरा भव।
देवि देवस्य पादौ च देववत् परिपालय ॥ १८ ॥

अभिमानम् च मानम् च त्यक्तवा वर्तस्व मातृषु।
अनु राजान मार्याम् च कैकेयीमम्ब कारय ॥ १९ ॥

कुमारे भरते वृत्तिर्वर्तितव्याच राजवत्।
अर्थज्येष्ठा हि राजानो राजधर्ममनुस्मर ॥ २० ॥

भरतः कुशलम् वाच्यो वाच्यो मद् वचनेन च।
सर्वास्व एव यथा न्यायम् वृत्तिम् वर्तस्व मातृषु ॥ २१ ॥

वक्तव्यः च महा बाहुर् इक्ष्वाकु कुल नन्दनः।
पितरम् यौवराज्यस्थो राज्यस्थम् अनुपालय ॥ २२ ॥

अतिक्रान्तवया राजा मास्मैनम् व्यवरोरुधः।
कुमारराज्ये जीव त्वम् तस्यैवाइप्रवर्तनाम् ॥ २३ ॥

अब्रवीच्चापि माम् भूयो भृशमश्रूणि वर्तयन्।
मातेव मम माता ते द्रष्टव्या पुत्रगर्धिनी ॥ २४ ॥

इति एवम् माम् महाराज बृवन् एव महा यशाः।
रामः राजीव ताम्र अक्षो भृशम् अश्रूणि अवर्तयत् ॥ २५ ॥

लक्ष्मणः तु सुसम्कुद्धो निहश्वसन् वाक्यम् अब्रवीत्।
केन अयम् अपराधेन राज पुत्रः विवासितः ॥ २६ ॥

राजा तु खलु कैकेय्या लघु त्वाश्रित्य शासनम्।
कृतम् कार्यमकार्यम् वा वयम् येनाभिपीडिताः ॥ २७ ॥

यदि प्रव्राजितः रामः लोभ कारण कारितम्।
वर दान निमित्तम् वा सर्वथा दुष्कृतम् कृतम्॥ २८॥

इदम् तावद्यथाकाममीश्वरस्य कृते कृतम्।
रामस्य तु परित्यागे न हेतुम् उपलक्षये॥ २९॥

असमीक्ष्य समारब्धम् विरुद्धम् बुद्धि लाघवात्।
जनयिष्यति सम्कोशम् राघवस्य विवासनम्॥ ३०॥

अहम् तावन् महा राजे पितृत्वम् न उपलक्षये।
भ्राता भर्ता च बन्धुः च पिता च मम राघवः॥ ३१॥

सर्व लोक प्रियम् त्यक्त्वा सर्व लोक हिते रतम्।
सर्व लोको अनुरज्येत कथम् त्वा अनेन कर्मणा॥ ३२॥

सर्वप्रजाभिरामम् हि रामम् प्रव्राज्य धार्मिकम्।
सर्वलोकम् विरुद्ध्येमम् कथम् राजा भविष्यसि॥ ३३॥

जानकी तु महा राज निःश्वसन्ती तपस्विनी।
भूत उपहत चित्ता इव विषिता वृष्मृता स्थिता॥ ३४॥

अदृष्ट पूर्व व्यसना राज पुत्री यशस्विनी।
तेन दुहूखेन रुदती न एव माम् किञ्चित् अब्रवीत्॥ ३५॥

उद्वीक्षमाणा भर्तारम् मुखेन परिशुष्यता।
मुमोच सहसा बाष्पम् माम् प्रयान्तम् उदीक्ष्य सा॥ ३६॥

तथैव रामः अश्रु मुखः कृत अन्जलिः
स्थितः अभवल् लक्षण बाहु पालितः स्थितः।
तथैव सीता रुदती तपस्विनी
निरीक्षते राज रथम् तथैव माम्॥ ३७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामसन्देशारब्यानम् नाम अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ २-५८ ॥

॥ एकोनषष्ठितमः सर्गः — दशरथविलापः ॥

मम तु अश्वा निवृत्तस्य न प्रावर्तन्त वर्त्मनि।
उष्णाम् अश्रु विमुन्चन्तः रामे सम्प्रस्थिते वनम् ॥ १ ॥

उभाभ्याम् राज पुत्राभ्याम् अथ कृत्वा अहम् ज्ञालिम्।
प्रस्थितः रथम् आस्थाय तत् दुहूखम् अपि धारयन् ॥ २ ॥

गुहा इव सार्धम् तत्र एव स्थितः अस्मि दिवसान् बहून्।
आशया यदि माम् रामः पुनः शब्दापयेद् इति ॥ ३ ॥

विषये ते महा राज माम् व्यसन कर्शिताः।
अपि वृक्षाः परिस्थानः सपुष्प अन्कुर कोरकाः ॥ ४ ॥

उपतस्तोदका नद्यः पल्वलानि सराम्सि च।
परिष्कुपलाशानि वनान्युपवनानि च ॥ ५ ॥

न च सर्पन्ति सत्त्वानि व्याला न प्रसरन्ति च।
राम शोक अभिभूतम् तन् निष्कूजम् अभवद् वनम् ॥ ६ ॥

लीन पुष्कर पत्राः च नर इन्द्र कलुष उदकाः।
सम्तस पद्माः पद्मिन्यो लीन मीन विहम्गमाः ॥ ७ ॥

जलजानि च पुष्पाणि माल्यानि स्थलजानि च।
न अद्य भान्ति अल्प गन्धीनि फलानि च यथा पुरम् ॥ ८ ॥

अत्रोद्यानानि शून्यानि प्रलीनविहगानि च।
न चाभिरामानारामान् पश्यामि मनुजर्षभ ॥ ९ ॥

प्रविशन्तम् अयोध्याम् माम् न कश्चित् अभिनन्दति।
नरा रामम् अपश्यन्तः निहृश्वसन्ति मुहुर् मुहुः ॥ १० ॥

देव राजरथम् दृष्ट्वा विना राममिहागतम्।
दुःखादश्रुमुखः सर्वो राजमार्गगतो जनः ॥ ११ ॥

हर्म्यैः विमानैः प्रासादैः अवेक्ष्य रथम् आगतम्।
हाहा कार कृता नार्यो राम अदर्शनं कर्शिताः ॥ १२ ॥

आयतैः विमलैः नेत्रैः अश्रु वेग परिष्टुतैः।
अन्योन्यम् अभिवीक्षन्ते व्यक्तम् आर्ततराः स्त्रियः ॥ १३ ॥

न अमित्राणाम् न मित्राणाम् उदासीन जनस्य च।
अहम् आर्ततया कम्चित् विशेषम् न उपलक्षये ॥ १४ ॥

अप्रहृष्ट मनुष्या च दीन नाग तुरम्गमा।
आर्त स्वर परिष्टाना विनिहृश्वसित निहृस्वना ॥ १५ ॥

निरानन्दा महा राज राम प्रव्राजन आतुला।
कौसल्या पुत्र हीना इवायोध्या प्रतिभाति मा मा ॥ १६ ॥

सूतस्य वचनम् श्रुत्वा वाचा परम दीनया।
बाष्प उपहतया राजा तम् सूतम् इदम् अब्रवीत् ॥ १७ ॥

कैकेय्या विनियुक्तेन पाप अभिजन भावया।
मया न मन्त्र कुशलैः वृद्धैः सह समर्थितम् ॥ १८ ॥

न सुहन्दिर् न च अमात्यैः मन्त्रयित्वा न नैगमैः।
मया अयम् अर्थः सम्मोहात् स्त्री हेतोह् सहसा कृतः ॥ १९ ॥

भवितव्यतया नूनम् इदम् वा व्यसनम् महत्।
कुलस्य अस्य विनाशाय प्राप्तम् सूत यद्वच्या ॥ २० ॥

सूत यद् अस्ति ते किञ्चिन् मया अपि सुकृतम् कृतम्।
त्वम् प्रापय आशु माम् रामम् प्राणाः सम्त्वरयन्ति माम्॥ २१॥

यद् यद् या अपि मम एव आज्ञा निवर्तयतु राघवम्।
न शक्ष्यामि विना राम मुहूर्तम् अपि जीवितुम्॥ २२॥

अथवा अपि महा बाहुर् गतः दूरम् भविष्यति।
माम् एव रथम् आरोप्य शीघ्रम् रामाय दर्शय॥ २३॥

वृत्त दम्भः महा इष्वासः क असौ लक्ष्मण पूर्वजः।
यदि जीवामि साध्व एनम् पश्येयम् सह सीतया॥ २४॥

लोहित अक्षम् महा बाहुम् आमुक्त मणि कुण्डलम्।
रामम् यदि न पश्यामि गमिष्यामि यम क्षयम्॥ २५॥

अतः नु किम् दुहूखतरम् यो अहम् इक्ष्वाकु नन्दनम्।
इमाम् अवस्थाम् आपन्नो न इह पश्यामि राघवम्॥ २६॥

हा राम राम अनुज हा हा वैदेहि तपस्त्विनी।
न माम् जानीत दुहूखेन म्रियमाणम् अनाथवत्॥ २७॥

स तेन राजा दुःखेन भृशमर्पितचेतनः।
अवगाढः सुदुष्पारम् शोकसागमब्रवीत्॥ २८॥

रामशोकमहाभोगः सीताविरहपारगः।
श्वसितोर्मिमहावर्तो बाष्पफेनजलाविलः॥ २९॥

बाहुविक्षेपमीनौधो विक्रन्दितमहास्वनः।
प्रकीर्णकेशशैवालः कैकेयीबडबामुखः॥ ३०॥

ममाश्रुवेगप्रभवः कुञ्जावाक्यमहाग्रहः।
वरवेलो नृशम्साया रामप्रव्राजनायतः॥ ३१॥

यस्मिन् बत निमग्नोऽहम् कौसल्ये राघवम् विना।
दुस्त्रः जीवता देवि मया अयम् शोक सागरः ॥ ३२ ॥

अशोभनम् यो अहम् इह अद्य
दिदृक्षमाणो न लभे सलक्षणमङ्गति इव राजा विलपन् महा यहाशः पपात तूर्णम्

इति विलपति पार्थिवे प्रनष्टे
करुणतरम् द्विगुणम् च राम हेतोः।
वचनम् अनुनिशम्य तस्य देवी
भयम् अगमत् पुनर् एव राम माता ॥ ३४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
दशरथविलापः नाम एकोनषष्ठितमः सर्गः ॥ २-५९ ॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — कौसल्यासमाश्वसनम् ॥

ततः भूत उपसृष्टा इव वेपमाना पुनः पुनः।
धरण्याम् गत सत्त्वा इव कौसल्या सूतम् अब्रवीत् ॥ १ ॥

नय माम् यत्र काकुत्थः सीता यत्र च लक्ष्मणः।
तान् विना क्षणम् अपि अत्र जीवितुम् न उत्सहे हि अहम् ॥ २ ॥

निर्वर्तय रथम् शीघ्रम् दण्डकान् नय माम् अपि।
अथ तान् न अनुगच्छामि गमिष्यामि यम क्षयम् ॥ ३ ॥

बाष्य वेगौपहतया स वाचा सज्जमानया।
इदम् आश्वासयन् देवीम् सूतः प्रान्जलिर् अब्रवीत् ॥ ४ ॥

त्यज शोकम् च मोहम् च सम्भ्रमम् दुहृखजम् तथा।
व्यवधूय च सम्तापम् वने वत्स्यति राघवः ॥ ५ ॥

लक्ष्मणः च अपि रामस्य पादौ परिचरन् वने।
आराधयति धर्मज्ञः परं लोकम् जित इन्द्रियः ॥ ६ ॥

विजने अपि वने सीता वासम् प्राप्य गृहेष्व इव।
विश्वभम् लभते अभीता रामे सम्भवस्त मानसा ॥ ७ ॥

न अस्या दैन्यम् कृतम् किञ्चित् सुसूक्ष्मम् अपि लक्षये।
उचिता इव प्रवासानाम् वैदेही प्रतिभाति मा ॥ ८ ॥

नगर उपवनम् गत्वा यथा सम रमते पुरा।
तथैव रमते सीता निर्जनेषु वनेष्व अपि ॥ ९ ॥

बाला इव रमते सीता बालं चन्द्रं निम आनना।
रामा रामे हि अदीन आत्मा विजने अपि वने सती ॥ १० ॥

तत् गतम् हृदयम् हि अस्याः तत् अधीनम् च जीवितम्।
अयोध्या अपि भवेत् तस्या रामं हीना तथा वनम् ॥ ११ ॥

परि पृच्छति वैदेही ग्रामामः च नगराणि च।
गतिम् दृष्ट्वा नदीनाम् च पादपान् विविधान् अपि ॥ १२ ॥

रामम् हि लक्ष्मनम् वापि पृष्ठा जानाति जानती।
अयोध्याकोशमात्रे तु विहारमिव सम्मिता ॥ १३ ॥

इदमेव स्मराम्यस्याः सहसैवोपजल्पितम्।
कैकेयीसम्मितम् वाक्यम् नेदानीम् प्रतिभाति माम् ॥ १४ ॥

ध्वम्सयित्वा तु तद्वाक्यम् प्रमादात्पर्युपस्थितम्।
हृदनम् वचनम् सूतो देव्या मधुरमब्रवीत् ॥ १५ ॥

अध्वना वात वेगेन सम्भ्रमेण आतपेन च।
न हि गच्छति वैदेह्याः चन्द्रं अम्शु सदृशी प्रभा ॥ १६ ॥

सदृशम् शत पत्रस्य पूर्णं चन्द्रं उपम प्रभम्।
वदनम् तत् वदान्याया वैदेह्या न विकम्पते ॥ १७ ॥

अलक्त रस रक्त अभाव् अलक्त रस वर्जितौ।
अद्य अपि चरणौ तस्याः पद्म कोश सम प्रभौ ॥ १८ ॥

नूपुर उद्धुष्ट हेला इव खेलम् गच्छति भामिनी।
इदानीम् अपि वैदेही तत् रागा न्यस्त भूषणा ॥ १९ ॥

गजम् वा वीक्ष्य सिम्हम् वा व्याघ्रम् वा वनम् आश्रिता।
न आहारयति सम्त्रासम् बाहू रामस्य समिश्रिता ॥ २० ॥

न शोच्याः ते न च आत्मा ते शोच्यो न अपि जन अधिपः।
इदम् हि चरितम् लोके प्रतिष्ठास्यति शाश्वतम् ॥ २१ ॥

विधूय शोकम् परिहृष्ट मानसा
महर्षि याते पथि सुव्यवस्थिताः।
वने रता वन्य फल अशनाः पितुः
शुभाम् प्रतिज्ञाम् परिपालयन्ति ते ॥ २२ ॥

तथा अपि सूतेन सुयुक्त वादिना
निवार्यमाणा सुत शोक कर्शिता।
न चैव देवी विराम कूजितात्
प्रिय इति पुत्र इति च राघव इति च ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कौसल्यासमाश्वसनम् नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ २-६० ॥

॥ एकषष्ठितमः सर्गः — कौसल्योपालम्भः ॥

वनम् गते धर्म परे रामे रमयताम् वरे।
कौसल्या रुदती स्वार्ता भर्तारम् इदम् अब्रवीत् ॥ १ ॥

यद्यपि त्रिषु लोकेषु प्रथितम् ते मयद् यशः।
सानुक्रोशो वदान्यः च प्रिय वादी च राघवः ॥ २ ॥

कथम् नर वर श्रेष्ठ पुत्रौ तौ सह सीतया।
दुहृखतौ सुख सम्वृद्धौ वने दुहृखम् सहिष्यतः ॥ ३ ॥

सा नूनम् तरुणी श्यामा सुकुमारी सुख उचिता।
कथम् उष्णाम् च शीतम् च मैथिली प्रसहिष्यते ॥ ४ ॥

भुत्तवा अशानम् विशाल अक्षी सूप दम्शा अन्वितम् शुभम्।
वन्यम् नैवारम् आहारम् कथम् सीता उपभोक्ष्यते ॥ ५ ॥

गीत वादित्र निर्दोषम् श्रुत्वा शुभम् अनिन्दिता।
कथम् क्रव्य अद सिम्हानाम् शब्दम् श्रोष्यति अशोभनम् ॥ ६ ॥

महा इन्द्र ध्वज सम्काशः क नु शेते महा भुजः।
भुजम् परिघ सम्काशम् उपधाय महा बलः ॥ ७ ॥

पद्म वर्णम् सुकेश अन्तम् पद्म निहृश्वासम् उत्तमम्।
कदा द्रक्ष्यामि रामस्य वदनम् पुष्कर ईक्षणम् ॥ ८ ॥

वज्र सारमयम् नूनम् हृदयम् मे न सम्शयः।
अपश्यन्त्या न तम् यद् वै फलति इदम् सहस्रधा ॥ ९ ॥

यत्त्वया करुणम् कर्म व्यपोह्य मम बान्धवाः।
निरस्ता परिधावन्ति सुखार्हः कृपणा वने ॥ १० ॥

यदि पञ्चदशे वर्षे राघवः पुनरेष्यति।
जह्याद्राज्यम् च कोशम् च भरतो नोपल्स्यते ॥ ११ ॥

भोजयन्ति किल श्राद्धे केचित्स्वनेव बान्धवान्।
ततः पश्चात्समीक्षन्ते कृतकार्या द्विर्जर्षभान् ॥ १२ ॥

तत्र ये गुणवन्तश्च विद्वाम्सश्च द्विजातयः।
न पश्चात्तेऽभिमन्यन्ते सुधामपि सुरोपमाः ॥ १३ ॥

ब्राह्मणेष्वपि तृप्तेषु पश्चाद्दोक्तुम् द्विर्जर्षभाः।
नाभ्युपैतुमलम् प्राज्ञाः शृङ्खच्चेदभिवर्ष्माः ॥ १४ ॥

एवम् कनीयसा भ्रात्रा भुक्तम् राज्यम् विशाम् पते।
भ्राता ज्येष्ठा वरिष्ठाः च किम् अर्थम् न अवमम्स्यते ॥ १५ ॥

न परेण आहृतम् भक्ष्यम् व्याघ्रः खादितुम् इच्छति।
एवम् एव नर व्याघ्रः पर लीढम् न मम्स्यते ॥ १६ ॥

हविर् आज्यम् पुरोडाशाः कुशा यूपाः च खादिराः।
न एतानि यात यामानि कुर्वन्ति पुनर् अध्वरे ॥ १७ ॥

तथा हि आत्तम् इदम् राज्यम् हृत साराम् सुराम् इव।
न अभिमन्तुम् अलम् रामः नष्ट सोमम् इव अध्वरम् ॥ १८ ॥

न एवम् विधम् असत्कारम् राघवो मर्षयिष्यति।
बलवान् इव शार्दूलो बालधेर् अभिमर्शनम् ॥ १९ ॥

नैतस्य सहिता लोका भयम् कुर्युर्महामृघे।
अधर्मम् त्विह धर्मात्मा लोकम् धर्मैण योजयेत् ॥ २० ॥

नन्वसौ काञ्चनैर्बाणैर्महावीर्यो महाभुजः।
युगान्त इव भूतानि सागरानपि निर्दहैत् ॥ २१ ॥

स तादृशः सिंह बलो वृषभं अक्षो नरं ऋषभः ।
स्वयम् एव हतः पित्रा जलजेन आत्मजो यथा ॥ २२ ॥

द्विजाति चरितः धर्मः शास्त्रं दृष्टः सनातनः ।
यदि ते धर्मं निरते त्वया पुत्रे विवासिते ॥ २३ ॥

गतिर् एवाकृ पतिर् नार्या द्वितीया गतिर् आत्मजः ।
तृतीया ज्ञातयो राजमः चतुर्थी न इह विद्यते ॥ २४ ॥

तत्र त्वम् चैव मे न अस्ति रामः च वनम् आश्रितः ।
न वनम् गन्तुम् इच्छामि सर्वथा हि हता त्वया ॥ २५ ॥

हतम् त्वया राज्यम् इदम् सराष्ट्रम्
हतः तथा आत्मा सह मन्त्रिभिः च ।
हता सपुत्रा अस्मि हताः च पौरा:
सुतः च भार्या च तव प्रहृष्टौ ॥ २६ ॥

इमाम् गिरम् दारुणं शब्दं सम्मिश्रताम्
निशम्य राजा अपि मुमोह दुहिखतः ।
ततः स शोकम् प्रविवेश पार्थिवः
स्वदुष्कृतम् च अपि पुनः तदा अस्मरत् ॥ २७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कौसल्योपालम्भः नाम एकषष्ठितमः सर्गः ॥ २-६१ ॥

॥ द्विषष्ठितमः सर्गः — कौसल्याप्रसादनम् ॥

एवम् तु क्रुद्धया राजा राम मात्रा सशोकया ।
श्रावितः परुषम् वाक्यम् चिन्तयाम् आस दुहिखतः ॥ १ ॥

चिन्तयित्वा स च नृपो मुमोह व्याकुलेन्द्रियः।
अथ दीर्घेण कालेन सम्ज्ञामाप परतपः ॥ २ ॥

स सम्ज्ञाअमुपलब्धैव दीर्घमुष्णम् च निःसंसन्।
कौसल्याम् पार्श्वतो दृष्ट्वा ततश्चिन्तामुपागमत् ॥ ३ ॥

तस्य चिन्तयमानस्य प्रत्यभात् कर्म दुष्कृतम्।
यद् अनेन कृतम् पूर्वम् अज्ञानात् शब्द वेधिना ॥ ४ ॥

अमनाः तेन शोकेन राम शोकेन च प्रभुः।
द्वाभ्यामपि महाराजः शोकाव्यामभितप्यतो ॥ ५ ॥

दद्यमानः तु शोकाभ्याम् कौसल्याम् आह भू पतिः।
वेपमानोऽञ्जलिम् कृत्वा प्रसादर्तमवाञ्छ्रुत्वः ॥ ६ ॥

प्रसादये त्वाम् कौसल्ये राचितः अयम् मया अन्जलिः।
वत्सला च आनृशम्सा च त्वम् हि नित्यम् परेष्व अपि ॥ ७ ॥

भर्ता तु खलु नारीणाम् गुणवान् निर्गुणो अपि वा।
धर्मम् विमृशमानानाम् प्रत्यक्षम् देवि दैवतम् ॥ ८ ॥

सा त्वम् धर्म परा नित्यम् दृष्ट लोक पर अवर।
न अर्हसे विप्रियम् वकुम दुहिंखता अपि सुदुहिंखतम् ॥ ९ ॥

तत् वाक्यम् करुणम् राज्ञः श्रुत्वा दीनस्य भाषितम्।
कौसल्या व्यसृजद् बाष्पम् प्रणाली इव नव उद्कम् ॥ १० ॥

स मूढ्रिह बद्धा रुदती राज्ञः पद्मम् इव अन्जलिम्।
सम्भ्रमात् अब्रवीत् त्रस्ता त्वरमाण अक्षरम् वचः ॥ ११ ॥

प्रसीद शिरसा याचे भूमौ निततिता अस्मि ते।
याचिता अस्मि हता देव हन्तव्या अहम् न हि त्वया ॥ १२ ॥

न एषा हि सा स्त्री भवति श्लाघनीयेन धीमता।
उभयोः लोकयोः वीर पत्या या सम्प्रसाद्यते ॥ १३ ॥

जानामि धर्मम् धर्मज्ञ त्वाम् जाने सत्यवादिनम्।
पुत्र शोक आर्तया तत् तु मया किम् अपि भाषितम् ॥ १४ ॥

शोको नाशयते धैर्यम् शोको नाशयते श्रुतम्।
शोको नाशयते सर्वम् न अस्ति शोक समः रिपुः ॥ १५ ॥

शक्यम् आपतितः सोढुम् प्रहरः रिपु हस्ततः।
सोढुम् आपतितः शोकः सुसूक्ष्मः अपि न शक्यते ॥ १६ ॥

दर्मज्ञाः श्रुतिमन्तोऽपि चिन्नधर्मार्थसम्शायाः।
यतयो वीर मुह्यन्ति शोकसमूढचेतसः ॥ १७ ॥

वन वासाय रामस्य पन्च रात्रः अद्य गण्यते।
यः शोक हत हर्षायाः पन्च वर्ष उपमः मम ॥ १८ ॥

तम् हि चिन्तयमानायाः शोको अयम् हृदि वर्धते।
अदीनाम् इव वेगेन समुद्र सलिलम् महत् ॥ १९ ॥

एवम् हि कथयन्त्याः तु कौसल्यायाः शुभम् वचः।
मन्द् रश्मिर् अभूत् सुर्यो रजनी च अभ्यवर्तत ॥ २० ॥

तथ प्रह्लादितः वाक्यैः देव्या कौसल्यया नृपः।
शोकेन च समाक्रान्तः निद्राया वशम् एयिवान् ॥ २१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कौसल्याप्रसादनम् नाम द्विषष्ठितमः सर्गः ॥ २-६२ ॥

॥ त्रिषष्ठितमः सर्गः — ऋषिकुमारवधारव्यानम् ॥

प्रतिबुद्धो मुहुर् तेन शोक उपहत चेतनः।
अथ राजा दशरथः स चिन्ताम् अभ्यपद्यत ॥ १ ॥

राम लक्ष्मणयोः चैव विवासात् वासव उपमम्।
आविवेश उपसर्गः तम् तमः सूर्यम् इव आसुरम् ॥ २ ॥

सभार्ये निर्गते रामे कौसल्याम् कोसलेश्वरः।
विवक्षुरसितापाङ्गाम् स्मृता दुष्कृतमात्मनः ॥ ३ ॥

स राजा रजनीम् षष्ठीम् रामे प्रब्रजिते वनम्।
अर्धं रात्रे दशरथः सम्मरन् दुष्कृतम् कृतम् ॥ ४ ॥

स राजा पुत्रशोकार्तः स्मरन् दुष्कृतमात्मनः।
कौसल्याम् पुत्र शोक आर्ताम् इदम् वचनम् अब्रवीत् ॥ ५ ॥

यद् आचरति कल्याणि शुभम् वा यदि वा अशुभम्।
तत् एव लभते भद्रे कर्ता कर्मजम् आत्मनः ॥ ६ ॥

गुरु लाघवम् अर्थानाम् आरम्भे कर्मणाम् फलम्।
दोषम् वा यो न जानाति स बालैति ह उच्यते ॥ ७ ॥

कश्चित् आम्र वणम् चित्त्वा पलाशामः च निषिन्चति।
पुष्पम् दृष्ट्वा फले गृध्रः स शोचति फल आगमे ॥ ८ ॥

अविज्ञाय फलम् यो हि कर्म त्वेवानुधावति।
स शोचेत्कलवेआयाम् यथा किम् शुकसेचकः ॥ ९ ॥

सो अहम् आम्र वणम् चित्त्वा पलाशामः च न्यषेचयम्।
रामम् फल आगमे त्यक्त्वा पश्चात् शोचामि दुर्मतिः ॥ १० ॥

लब्ध शब्देन कौसल्ये कुमारेण धनुष्मता।
कुमारः शब्द वेधी इति मया पापम् इदम् कृतम्॥ ११॥

तत् इदम् मे अनुसम्प्राप्तम् देवि दुहूखम् स्वयम् कृतम्।
सम्मोहात् इह बालेन यथा स्यात् भक्षितम् विषम्॥ १२॥

यथान्यः पुरुषः कश्चित्पलाशौर्मोओहितो भवेत्।
एवम् मम अपि अविज्ञातम् शब्द वेष्यमयम् फलम्॥ १३॥

देव्य् अनूढा त्वम् अभवो युव राजो भवाम्य् अहम्।
ततः प्रावृड् अनुप्राप्ता मद् काम् विवर्धिनी॥ १४॥

उपास्यहि रसान् भौमाम्स् तस्वा च जगद् अम्शुभिः।
परेत आचरिताम् भीमाम् रविर् आविशते दिशम्॥ १५॥

उष्णम् अन्तर् दघे सद्यः स्त्रिया ददृशिरे घनाः।
ततः जहृषिरे सर्वे भेक सारन्गा बर्हिणः॥ १६॥

क्षिन्नपक्षोत्तराः स्नाताः कृच्च्रादिव वतत्रिणः।
वृष्टिवातावधूताग्रान् पादपानभिपेदिरे॥ १७॥

पतितेन अम्भसा चन्नः पतमानेन च असकृत्।
आबभौ मत्त सारन्गः तोय राशिर् इव अचलः॥ १८॥

पाण्डुरारुणवर्णानि स्रोओताम्सि विमलान्यपि।
सुसुवुर्गिरिधातुभ्यः सभस्मानि भुजङ्गवत्॥ १९॥

आकुलारुणतोयानि स्रोओताम्सि विमलान्यपि।
उन्मार्गजलवाहीनि बभूर्जलदागमे॥ २०॥

तस्मिन् अतिसुखे काले धनुष्मान् इषुमान् रथी।
व्यायाम कृत सम्कल्पः सरयूम् अन्वगाम् नदीम्॥ २१॥

निपाने महिषम् रात्रौ गजम् वा अभ्यागतम् नदीम्।
अन्यम् वा श्वा पदम् कम्चिज् जिघाम्सुर् अजित इन्द्रियः ॥ २२ ॥

तस्मिम्स्तत्राहमेकान्ते रात्रौ विवृतकार्मुकः।
तत्राहम् सम्बृतम् वन्यम् हतवाम्स्तीरमागतम् ॥ २३ ॥

अन्यम् चापि मृगम् हिम्सम् शब्दम् श्रुत्वाभु पागतम्।
अथ अन्य कारे तु अश्रौषम् जले कुम्भस्य पर्यतः ॥ २४ ॥

अचक्षुर् विषये घोषम् वारणस्य इव नर्दतः।
ततः अहम् शरम् उद्धृत्य दीप्तम् आशी विष उपमम् ॥ २५ ॥

शब्दम् प्रति गजप्रेप्सुरभिलक्ष्य त्वपातयम्।
अमुन्चम् निशितम् बाणम् अहम् आशी विष उपमम् ॥ २६ ॥

तत्र वाग् उषसि व्यक्ता प्रादुर् आसीद् वन ओकसः।
हा हा इति पततः तोये बाणाभिहतमर्मणः ॥ २७ ॥

तस्मिन्निपतिते बाणे वाग्भूत्तत्र मानुषी।
कथम् अस्मद् विधे शस्त्रम् निपतेत् तु तपस्विनि ॥ २८ ॥

प्रविविक्ताम् नदीम् रात्राव् उदाहारः अहम् आगतः।
इषुणा अभिहतः केन कस्य वा किम् कृतम् मया ॥ २९ ॥

ऋषेर् हि न्यस्त दण्डस्य वने वन्येन जीवतः।
कथम् नु शस्त्रेण वधो मद् विधस्य विधीयते ॥ ३० ॥

जटा भार धरस्य एव वल्कल अजिन वाससः।
को वधेन मम अर्था स्यात् किम् वा अस्य अपकृतम् मया ॥ ३१ ॥

एवम् निष्फलम् आरब्धम् केवल अनर्थ सम्हितम्।
न कश्चित् साधु मन्येत यथैव गुरु तल्पगम् ॥ ३२ ॥

नहम् तथा अनुशोचामि जीवित क्षयम् आत्मनः।
मातरम् पितरम् च उभाव् अनुशोचामि मद् विधे॥३३॥

तत् एतान् मिथुनम् वृद्धम् चिर कालभृतम् मया।
मयि पञ्चत्वम् आपन्ने काम् वृत्तिम् वर्तयिष्यति॥३४॥

वृद्धौ च माता पितराव् अहम् च एक इषुणा हृतः।
केन स्म निहताः सर्वे सुबालेन अकृत आत्मना॥३५॥

तम् गिरम् करुणाम् श्रुत्वा मम धर्म अनुकान्धिणः।
कराभ्याम् सशरम् चापम् व्यथितस्य अपतत् भुवि॥३६॥

तस्याहम् करुणम् श्रुत्वा निशि लालपतो बहु।
सम्म्रानतः शोकवेगेन भृशमास विचेतनः॥३७॥

तम् देशम् अहम् आगम्य दीन सत्त्वः सुदुर्मनाः।
अपश्यम् इषुणा तीरे सरख्वाः तापसम् हतम्॥३८॥

अवकीर्णजटाभारम् प्रविद्धकलशोदकम्।
पासुशोणितदिग्धाङ्गम् शयानम् शत्यपीडितम्॥३९॥

स माम् उद्धीक्ष्य नेत्राभ्याम् त्रस्तम् अस्वस्थ चेतसम्।
इति उवाच वचः क्रूरम् दिधक्षन् इव तेजसा॥४०॥

किम् तव अपकृतम् राजन् वने निवसता मया।
जिहीर्षिउर् अम्भो गुर्व अर्थम् यद् अहम् ताडितः त्वया॥४१॥

एकेन खलु बाणेन मर्मणि अभिहते मयि।
द्वाव् अन्धौ निहतौ वृद्धौ माता जनयिता च मे॥४२॥

तौ नूनम् दुर्बलाव् अन्धौ मत् प्रतीक्षौ पिपासितौ।
चिरम् आशा कृताम् तृष्णाम् कष्टाम् सम्धारयिष्यतः॥४३॥

न नूनम् तपसो वा अस्ति फल योगः श्रुतस्य वा।
पिता यन् माम् न जानाति शयानम् पतितम् भुवि ॥ ४४ ॥

जानन्न अपि च किम् कुर्यात् अशक्तिर् अपरिक्रमः।
चिद्यमानम् इव अशक्तः त्रातुम् अन्यो नगो नगम् ॥ ४५ ॥

पितुस् त्वम् एव मे गत्वा शीघ्रम् आचक्ष्व राघव।
न त्वाम् अनुदहेत् कुद्धो वनम् वहिर् इव एधितः ॥ ४६ ॥

इयम् एक पदी राजन् यतः मे पितुर् आश्रमः।
तम् प्रसादय गत्वा त्वम् न त्वाम् स कुपितः शपेत् ॥ ४७ ॥

विशल्यम् कुरु माम् राजन् मर्म मे निशितः शरः।
रुणद्धि मृदु स उत्सेधम् तीरम् अम्बु र्यो यथा ॥ ४८ ॥

सशल्यः क्लिश्यते प्राणौर्विशल्यो विनशिष्यति।
इति मामविशच्चिन्ता तस्य शल्यापकर्षणे ॥ ४९ ॥

दुःखितस्य च दीनस्य मम शोकातुरस्य च।
लक्ष्यामास हृदये चिन्ताम् मुनिसुत स्तदा ॥ ५० ॥

ताम्यमानः स माम् दुःखादुवाचं परमार्तवत्।
सीदमानो विवृत्ताङ्गो वेष्टमानो गतः क्षयम् ॥ ५१ ॥

सम्स्तभ्य धैर्येण स्थिरचित्तो भवाम्यहम्।
ब्रह्महत्याकृतम् पापम् हृदयादपनीयताम् ॥ ५२ ॥

न द्विजातिर् अहम् राजन् मा भूत् ते मनसो व्यथा।
शूद्रायाम् अस्मि वैश्येन जातः जन पद् अधिप ॥ ५३ ॥

इति इव वदतः कृच्च्रात् बाण अभिहृत मर्मणः।
विघूर्णतो विचेष्टस्य वेपमाचस्य भूतले ॥ ५४ ॥

तस्य तु आनन्दमानस्य तम् बाणम् अहम् उद्धरम्।
तस्य त्वानन्दमानस्य तम् बाणामहमुद्धरम्॥५५॥

जल आर्द्रं गात्रम् तु विलप्य कृच्छान्
मर्म ब्रणम् सम्ततम् उच्चसन्तम्।
ततः सरख्याम् तम् अहम् शयानम्
समीक्ष्य भद्रे सुभृशम् विषण्णः॥५६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
ऋषिकुमारवधारव्यानम् नाम त्रिषष्ठितमः सर्गः ॥ २-६३ ॥

॥ चतुःषष्ठितमः सर्गः — दशरथदिष्टान्तः ॥

वधमप्रतिरूपम् तु महर्षस्तस्य राघवः।
विलपन्ने व धर्मात्मा कौसल्याम् पुन रब्रवीत्॥१॥

तत् अज्ञानान् महत् पापम् कृत्वा सम्कुलित इन्द्रियः।
एकः तु अचिन्तयम् बुद्ध्या कथम् नु सुकृतम् भवेत्॥२॥

ततः तम् घटम् आदय पूर्णम् परम वारिणा।
आश्रमम् तम् अहम् प्राप्य यथा आरव्यात पथम् गतः॥३॥

तत्र अहम् दुर्बलाव् अन्यौ वृद्धाव् अपरिणायकौ।
अपश्यम् तस्य पितरौ लूनं पक्षाव् इव द्विजौ॥४॥

तन् निमित्ताभिर् आसीनौ कथाभिर् अपरिक्मौ।
ताम् आशाम् मत् कृते हीनाव् उदासीनाव् अनाथवत्॥५॥

शोकोपहतचित्तश्च भयसम्त्रस्तचेतनः।
तच्चाश्रमपदम् गत्वा भूयः शोकमहम् गतः॥६॥

पद शब्दम् तु मे श्रुत्वा मुनिर् वाक्यम् अभाषत।
किम् चिरायसि मे पुत्र पानीयम् क्षिप्रम् आनय ॥७॥

यन् निमित्तम् इदम् तात सलिले क्रीडितम् त्वया।
उत्कण्ठिता ते माता इयम् प्रविश क्षिप्रम् आश्रमम् ॥८॥

यद् व्यलीकम् कृतम् पुत्र मात्रा ते यदि वा मया।
न तन् मनसि कर्तव्यम् त्वया तात तपस्विना ॥९॥

त्वम् गतिस् तु अगतीनाम् च चक्षुस् त्वम् हीन चक्षुषाम्।
समासक्ताः त्वयि प्राणाः किञ्चन् नौ न अभिभाषसे ॥१०॥

मुनिम् अव्यक्तया वाचा तम् अहम् सज्जमानया।
हीन व्यन्जनया प्रेक्ष्य भीतः भीतैव अब्रुवम् ॥११॥

मनसः कर्म चेष्टाभिर् अभिसम्स्तभ्य वाग् बलम्।
आच्चक्षे तु अहम् तस्मै पुत्र व्यसनजम् भयम् ॥१२॥

क्षत्रियो अहम् दशरथो न अहम् पुत्रः महात्मनः।
सज्जन अवमतम् दुहूखम् इदम् प्राप्तम् स्व कर्मजम् ॥१३॥

भगवमः च अपहस्तः अहम् सरयू तीरम् आगतः।
जिघाम्सुः श्वा पदम् किञ्चन् निपाने वा आगतम् गजम् ॥१४॥

ततः श्रुतः मया शब्दो जले कुम्भस्य पूर्यतः।
द्विपो अयम् इति मत्वा हि बाणेन अभिहतः मया ॥१५॥

गत्वा नद्याः ततः तीरम् अपश्यम् इषुणा हृदि।
विनिर्भिन्नम् गत प्राणम् शयानम् भुवि तापसम् ॥१६॥

भगवन् शब्दम् आलक्ष्य मया गज जिघाम्सुना।
विसृष्टः अम्भसि नाराचः तेन ते निहतः सुतः ॥१७॥

ततस्तस्यैव वचनादुपेत्य परितप्यतः।

स मया सहसा बण उद्धृतो मर्मतस्तदा ॥ १८ ॥

स च उद्धृतेन बाणेन तत्र एव स्वर्गम् आस्थितः।

भगवन्ताव् उभौ शोचन् अन्धाव् इति विलप्य च ॥ १९ ॥

अज्ञानात् भवतः पुत्रः सहसा अभिहतः मया।

शेषम् एवम् गते यत् स्यात् तत् प्रसीदतु मे मुनिः ॥ २० ॥

स तत् श्रुत्वा वचः क्रूरम् निहृश्वसन् शोक कर्शितः।

नाशकक्तीब्रमायासमकर्तुम् भगवानृषिः ॥ २१ ॥

सबाध्यपूर्णवदनो निःश्वसन् शोककर्शितः।

माम् उवाच महा तेजाः कृत अन्जलिम् उपस्थितम् ॥ २२ ॥

यद्य एतत् अशुभम् कर्म न स्म मे कथयेः स्वयम्।

फलेन् मूर्धा स्म ते राजन् सद्यः शत सहस्रधा ॥ २३ ॥

क्षत्रियेण वधो राजन् वानप्रस्थे विशेषतः।

ज्ञान पूर्वम् कृतः स्थानाच्च च्यावयेद् अपि विज्ञिणम् ॥ २४ ॥

सप्तधा तु फलेन्मूर्धा मुनौ तपसि तिष्ठति।

ज्ञानाद्विसृजतः शस्त्रम् तादशो ब्रह्मचारिणि ॥ २५ ॥

अज्ञानाद् हि कृतम् यस्मात् इदम् तेन एव जीवसि।

अपि हि अद्य कुलम् नस्यात् राघवाणाम् कृतः भवान् ॥ २६ ॥

नय नौ नृप तम् देशम् इति माम् च अन्यभाषत।

अद्य तम् द्रष्टुम् इच्चावः पुत्रम् पश्चिम दर्शनम् ॥ २७ ॥

रुधिरेण अवसित अन्नाम् प्रकीर्ण अजिन वाससम्।

शयानम् भुवि निहृसम्ज्ञाम् धर्म राज वशम् गतम् ॥ २८ ॥

अथ अहम् एकः तम् देशम् नीत्वा तौ भृशा दुहि॑खतौ।
अस्पर्शयम् अहम् पुत्रम् तम् मुनिम् सह भार्या ॥ २९ ॥

तौ पुत्रम् आत्मनः स्पृश्वा तम् आसाद्य तपस्विनौ।
निपेततुः शरीरे अस्य पिता च अस्य इदम् अब्रवीत् ॥ ३० ॥

न न्व अहम् ते प्रियः पुत्र मातरम् पश्य धार्मिक।
किम् नु न आलिङ्गसे पुत्र सुकुमार वचो वद ॥ ३१ ॥

न त्वहम् ते प्रियः पुत्र मातरम् पश्य धार्मिक।
किम् नु नालिङ्गसे पुत्र सुकुमार वचो वद ॥ ३२ ॥

कस्य वा अपर रात्रे अहम् श्रोष्यामि हृदयम् गमम्।
अधीयानस्य मधुरम् शास्त्रम् वा अन्यद् विशेषतः ॥ ३३ ॥

को माम् सम्ध्याम् उपास्य एव स्नात्वा हुत हुत अशनः।
श्लाघयिष्यति उपासीनः पुत्र शोक भय अर्दितम् ॥ ३४ ॥

कन्द मूल फलम् हृत्वा को माम् प्रियम् इव अतिथिम्।
भोजयिष्यति अकर्मण्यम् अप्रग्रहम् अनायकम् ॥ ३५ ॥

इमाम् अन्धाम् च वृद्धाम् च मातरम् ते तपस्विनीम्।
कथम् पुत्र भरिष्यामि कृपणाम् पुत्र गर्धिनीम् ॥ ३६ ॥

तिष्ठ मा मा गमः पुत्र यमस्य सदनम् प्रति।
श्वो मया सह गन्ता असि जनन्या च समेधितः ॥ ३७ ॥

उभाव् अपि च शोक आर्ताव् अनाथौ कृपणौ वने।
क्षिप्रम् एव गमिष्यावः त्वया हीनौ यम क्षयम् ॥ ३८ ॥

ततः वैवस्वतम् दृश्वा तम् प्रवक्ष्यामि भारतीम्।
क्षमताम् धर्म राजो मे विभृयात् पितराव् अयम् ॥ ३९ ॥

दातुमर्हति धर्मात्मा लोकपालो महायशाः ।

ईदृषस्य ममाक्षय्या मेकामभयदक्षिणाम् ॥ ४० ॥

अपापो असि यथा पुत्र निहतः पाप कर्मणा ।

तेन सत्येन गच्छ आशु ये लोकाः शस्त्रं योधिनाम् ॥ ४१ ॥

यान्ति शूरा गतिम् याम् च सम्ग्रामेष्व अनिवर्तिनः ।

हताः तु अभिमुखाः पुत्र गतिम् ताम् परमाम् ब्रज ॥ ४२ ॥

याम् गतिम् सगरः शैव्यो दिलीपो जनमेजयः ।

नहुषो धुन्धुमारः च प्राप्ताः ताम् गच्छ पुत्रक ॥ ४३ ॥

या गतिः सर्वं साधूनाम् स्वाध्यायात् पतसः च या ।

भूमिदस्य आहित अग्नेः चएकं पत्नीं ब्रतस्य च ॥ ४४ ॥

गो सहस्रं प्रदातृत्रृष्णाम् या या गुरुभृताम् अपि ।

देहं न्यासं कृताम् या च ताम् गतिम् गच्छ पुत्रक ॥ ४५ ॥

न हि तु अस्मिन् कुले जातः गच्छति अकुशलाम् गतिम् ।

स तु यास्यति येन त्वम् निहतो मम बान्धवः ॥ ४६ ॥

एवम् स कृपणम् तत्र पर्यदेवयत असकृत् ।

ततः अस्मै कर्तुम् उदकम् प्रवृत्तः सह भार्यया ॥ ४७ ॥

स तु दिव्येन रूपेण मुनि पुत्रः स्वं कर्मभिः ।

स्वर्गमाध्यारुहत् खिष्प्रम् शक्रेण सह खर्मवित् ॥ ४८ ॥

आबभाषे च वृद्धौ तौ सह शक्रेण तापसः ।

आश्वास्य च मुहूर्तम् तु पितरौ वाक्यम् अब्रवीत् ॥ ४९ ॥

स्थानम् अस्मि महत् प्राप्तः भवतोह् परिचारणात् ।

भवन्ताव् अपि च क्षिप्रम् मम मूलम् उपैष्यतः ॥ ५० ॥

एवम् उत्त्वा तु दिव्येन विमानेन वपुष्मता।
आरुरोह दिवम् क्षिप्रम् मुनि पुत्रः जित इन्द्रियः ॥५१॥

स कृत्वा तु उदकम् तूर्णम् तापसः सह भार्यया।
माम् उवाच महा तेजाः कृत अन्जलिम् उपस्थितम् ॥५२॥

अद्य एव जहि माम् राजन् मरणे न अस्ति मे व्यथा।
यत् शरेण एक पुत्रम् माम् त्वम् अकार्षीर् अपुत्रकम् ॥५३॥

त्वया तु यद् अविज्ञानान् निहतः मे सुतः शुचिः।
तेन त्वाम् अभिशप्त्यामि सुदुहृखम् अतिदारुणम् ॥५४॥

पुत्र व्यसनजम् दुहृखम् यद् एतन् मम साम्रतम्।
एवम् त्वम् पुत्र शोकेन राजन् कालम् करिष्यसि ॥५५॥

अज्ञानात् हतो यस्मात् क्षत्रियेण त्वया मुनिः।
तस्मात्त्वाम् नाविशत्याशु ब्रह्महत्या नराधिप ॥५६॥

त्वामप्येतादृशो भावः क्षिप्रमेव गमिष्यति।
जीवितान्तकरो घोरो दातारमिव दक्षिणा ॥५७॥

एवम् शापम् मयि न्यस्य विलप्य करुणम् बहु।
चितामारोप्य देहम् तन्मिथुनम् स्वर्गमभ्ययात् ॥५८॥

तदेतच्चिन्तयानेन स्मऋतम् पापम् मया स्वयम्।
तदा बाल्यात्कृतम् देवि शब्दवेध्यनुकर्षणा ॥५९॥

तस्यायम् कर्मणो देवि विपाकः समुपस्थितः।
अपथ्यैः सह सम्मुक्ते व्याधिरन्नरसे यथा ॥६०॥

तस्मान् माम् आगतम् भद्रे तस्य उदारस्य तत् वचः।
यद् अहम् पुत्र शोकेन सम्त्यक्ष्याम्य् अद्य जीवितम् ॥६१॥

चक्षुभ्याम् त्वाम् न पश्यामि कौसल्ये साधु माम्स्फूशा।
इत्युत्त्वा स रुदम्खस्तो भार्यामाह च भूमिपः ॥ ६२ ॥

एतन्मे सदृशम् देवि यन्मया राघवे कृतम्।
सदृशम् तत्तु तस्यैव यदनेन कृतम् मयि ॥ ६३ ॥

दुर्वृत्तमपि कः पुत्रम् त्यजेद्गुवि विचक्षणः।
कश्च प्रव्राज्यमानो वा नासूयेत्पितरम् सुतः ॥ ६४ ॥

यदि माम् सम्पृशोद् रामः सकृदद्य लभेत वा।
यमक्षयमनुप्राप्ता द्रक्ष्यन्ति न हि मानवाः ॥ ६५ ॥

चक्षुषा त्वाम् न पश्यामि स्मृतिर् मम विलुप्यते।
दूता वैवस्वतस्य एते कौसल्ये त्वरयन्ति माम् ॥ ६६ ॥

अतः तु किम् दुहर्खतरम् यद् अहम् जीवित क्षये।
न हि पश्यामि धर्मज्ञम् रामम् सत्यं पराक्यमम् ॥ ६७ ॥

तस्यादर्शनजः शोकः सुतस्याप्रतिकर्मणः।
उच्चोषयति मे प्राणान्वारि स्तोकमिवातवः ॥ ६८ ॥

न ते मनुष्या देवाः ते ये चारु शुभं कुण्डलम्।
मुखम् द्रक्ष्यन्ति रामस्य वर्षे पञ्च दशे पुनः ॥ ६९ ॥

पद्म पत्र ईक्षणम् सुभ्रु सुदम्ष्टम् चारु नासिकम्।
धन्या द्रक्ष्यन्ति रामस्य तारा अधिप निभम् मुखम् ॥ ७० ॥

सदृशम् शारदस्य इन्दोहृ फुलस्य कमलस्य च।
सुगन्धि मम नाथस्य धन्या द्रक्ष्यन्ति तन् मुखम् ॥ ७१ ॥

निवृत्त वन वासम् तम् अयोध्याम् पुनर् आगतम्।
द्रक्ष्यन्ति सुखिनो रामम् शुक्रम् मार्गं गतम् यथा ॥ ७२ ॥

कौसल्ये चित्त मोहेन हृदयम् सीदतीव मे।
वेदये न च समुक्तान् शब्दस्पर्शरसानहम्॥७३॥

चित्तनाशाद्विपद्यन्ते सर्वाण्येवेन्द्रियाणि मे।
क्षिणस्तेहस्य दीपस्य सम्सक्ता रश्मयो यथा॥७४॥

अयम् आत्म भवः शोको माम् अनाथम् अचेतनम्।
सम्सादयति वेगेन यथा कूलम् नदी रयः॥७५॥

हा राघव महा बाहो हा मम आयास नाशन।
हा पितृप्रिय मे नाथ हाद्य क्वासि गतः सुत॥७६॥

हा कौसल्ये नशिष्यामि हा सुमित्रे तपस्विनि।
हा नृशम्से ममामित्रे कैकेयि कुलपाम्सनि॥७७॥

इति रामस्य मातुश्च सुमित्रायाश्च सन्निधौ।
राजा दशरथः शोचन् जीवित अन्तम् उपागमत्॥७८॥

यथा तु दीनम् कथयन् नर अधिपः
प्रियस्य पुत्रस्य विवासन आतुरः।
गते अर्ध रात्रे भृश दुहृख पीडितः
तदा जहौ प्राणम् उदार दर्शनः॥७९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
दशरथदिष्टान्तः नाम चतुःषष्ठितमः सर्गः ॥ २-६४॥

॥ पञ्चषष्ठितमः सर्गः — अन्तःपुराकन्दः ॥

अथ रात्र्याम् व्यतीतायाम् प्रातर् एव अपरे अहनि।
वन्दिनः पर्युपातिष्ठम्स् तत् पार्थिव निवेशनम्॥ १॥

सूताः परमसम्स्काराः मङ्गआश्रोओत्तमश्रुताः।
गायकाः स्तुतिशीलाश्च निगदन्तः पृथक् पृथक् ॥ २ ॥

राजानम् स्तुताम् तेषामुदात्ताभिहिताशिषाम्।
प्रासादाभोगविस्तीर्णः स्तुतिशब्दो ह्यवर्तत ॥ ३ ॥

ततस्तु स्तुवताम् तेषाम् सूतानाम् पाणिवादकाः।
अवदानान्युदाहृत्य पाणिवादा नवादयन् ॥ ४ ॥

तेन शब्देन विहगाः प्रतिबुद्धा विसस्वनुः।
शाखास्थाः पञ्चरस्थाश्च ये राजकुलगोचराः ॥ ५ ॥

व्याहृताः पुण्यशब्दाश्च वीणानाम् चापि निस्स्वनाः।
आशीर्गेयम् च गाथानाम् पूर्यामास वेश्म तत ॥ ६ ॥

ततः शूचि समाचाराः पर्युपस्थान कोविदः।
स्त्री वर्ष वर भूयिष्ठाउपतस्थुर् यथा पुरम् ॥ ७ ॥

हरि चन्दन सम्पृक्तम् उदकम् कान्चनैः घटैः।
आनिन्युः स्नान शिक्षा आज्ञा यथा कालम् यथा विधि ॥ ८ ॥

मन्गल आलभनीयानि प्राशनीयान् उपस्करान्।
उपनिन्युस् तथा अपि अन्याः कुमारी बहुलाः स्त्रियः ॥ ९ ॥

सर्वलक्षणसम्पन्नम् सर्वम् विधिवदर्चितम्।
सर्वम् सुगुणलक्स्मीवत्तद्भूवाभिहारिकम् ॥ १० ॥

ततः सूर्योदयम् यावत्सर्वम् परिसमुत्सुकम्।
तस्थावनुपसम्प्राप्तम् किम् स्विदित्युपश ॥ ११ ॥

अथ याः कोसल इन्द्रस्य शयनम् प्रत्यनन्तराः।
ताः स्त्रियः तु समागम्य भर्तारम् प्रत्यबोधयन् ॥ १२ ॥

तथाप्युचितवृत्तास्ता विनयेन नयेन च।
न ह्यस्य शयनम् स्पृष्टा किम् चिदप्युपलेभिरे॥ १३॥

ताः स्त्रीयः स्वप्रशीलज्जास्त्वेषासम्चलनादिषु।
ता वेपथु परीताः च राज्ञः प्राणेषु शान्किताः॥ १४॥

प्रतिस्थोतः तृण अग्राणाम् सद्वशम् सम्चकम्पिरे।
अथ सम्वेपमनानाम् स्त्रीणाम् दृष्ट्वा च पार्थिवम्॥ १५॥

यत् तत् आशन्कितम् पापम् तस्य जज्ञे विनिश्चयः।
कौसल्या च सुमित्रा च पुत्रशोकपराजिते॥ १६॥

प्रसुते न प्रबुध्येते यथा कालसमन्विते।
निष्ठभा च विवर्णा च सन्ना शोकेन सन्नता॥ १७॥

न व्यराजत कौसल्या तारेव तिमिरावृता।
कौसल्यानन्तरम् राज्ञः सुमित्रा तदन्तरम्॥ १८॥

न स्म विभ्राजते देवी शोकाश्रुलुलितानना।
ते च दृष्ट्वा तथा सुसे शुभे देव्यौ च तम् नृपम्॥ १९॥

सुसमे वोद्धतप्राणमन्तः पुरमन्यत।
ततः प्रचुकुशुर् दीनाः सस्वरम् ता वर अन्नानाः॥ २०॥

करेणवैव अरण्ये स्थान प्रच्युत यूथपाः।
तासाम् आकन्द शब्देन सहसा उद्धत चेतने॥ २१॥

कौसल्या च सुमित्राच त्यक्त निद्रे वभूवतुः।
कौसल्या च सुमित्रा च दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च पार्थिवम्॥ २२॥

हा नाथ इति परिक्रुश्य पेततुर् धरणी तले।
सा कोसल इन्द्र दुहिता वेष्टमाना मही तले॥ २३॥

न ब्राज रजो ध्वस्ता तारा इव गगन च्युता।
नृपे शान्तगुणे जाते कौसल्याम् पतिताम् भुवि ॥ २४ ॥

आपश्यम्स्ताः स्त्रियः सर्वा हताम् नागवधूमिव।
ततः सर्वा नरेन्द्रस्य कैकेयीप्रमुखाः स्त्रियः ॥ २५ ॥

रुदन्त्यः शोकसन्तसा निपेतुर्गतचेतनाः।
ताभिः स बलवान्नादः क्रोशन्तीभिरनुद्रुतः ॥ २६ ॥

येन स्फीतीकृतो भूयस्तद्वृहम् समनादयत्।
तत् समुच्चस्त सम्भ्रान्तम् पर्युत्सुक जन आकुलम् ॥ २७ ॥

सर्वतः तुमुल आकन्दम् परिताप आर्त बान्धवम्।
सद्यो निपतित आनन्दम् दीन विकृव दर्शनम् ॥ २८ ॥

बभूव नर देवस्य सद्म दिष्ट अन्तम् ईयुषः।
अतीतम् आज्ञाय तु पार्थिव ऋषभम् ॥ २९ ॥

यशस्विनम् सम्परिवार्यं पत्नयः भृशम् रुदन्त्यः करुणम् सुदुह्रिखताः
प्रगृह्य बाहू व्यलपन् अनाथवत्
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
अन्तःपुराकन्दः नाम पञ्चषष्ठितमः सर्गः ॥ २-६५ ॥

॥ षट्षितमः सर्गः — तैलद्रोण्यधिशायनम् ॥

तम् अग्निम् इव सम्शान्तम् अम्बु हीनम् इव अर्णवम्।
हतप्रभम् इव आदित्यम् स्वर्गथम् प्रेक्ष्य भूमिपम् ॥ १ ॥

कौसल्या बाष्य पूर्ण अक्षी विविधम् शोक कर्शिता।
उपगृह्य शिरः राज्ञः कैकेयीम् प्रत्यभाषत ॥ २ ॥

सकामा भव कैकेयि भुन्ध्व राज्यम् अकण्टकम्।
त्यक्त्वा राजानम् एक अग्रा नृशम्से दुष्ट चारिणि ॥ ३ ॥

विहाय माम् गतः रामः भर्ता च स्वर् गतः मम।
विपथे सार्थ हीना इव न अहम् जीवितुम् उत्सहे ॥ ४ ॥

भर्तारम् तम् परित्यज्य का स्त्री दैवतम् आत्मनः।
इच्छेज् जीवितुम् अन्यत्र कैकेय्याः त्यक्त धर्मणः ॥ ५ ॥

न लुब्धो बुध्यते दोषान् किम् पाकम् इव भक्षयन्।
कुञ्जा निमित्तम् कैकेय्या राघवाणान् कुलम् हतम् ॥ ६ ॥

अनियोगे नियुक्तेन राजा रामम् विवासितम्।
सभार्यम् जनकः श्रुत्वा पतितप्स्यति अहम् यथा ॥ ७ ॥

स मामनाथाम् विधवाम् नाद्य जानाति धार्मिकः।
रामः कमल पत्र अक्षो जीव नाशम् इतः गतः ॥ ८ ॥

विदेह राजस्य सुता तहा सीता तपस्विनी।
दुहूरखस्य अनुचिता दुहूरखम् वने पर्युद्धिजिष्यति ॥ ९ ॥

नदताम् भीम घोषाणाम् निशासु मृग पक्षिणाम्।
निशम्य नूतम् सम्खस्ता राघवम् सम्श्रयिष्यति ॥ १० ॥

वृद्धः चैव अत्पुत्रः च वैदेहीम् अनिच्चिन्तयन्।
सो अपि शोक समाविष्टः ननु त्यक्ष्यति जीवितम् ॥ ११ ॥

साहमद्यैव दिष्टान्तम् गमिष्यामि पतिव्रता।
इदम् शरीरमालिङ्गं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ १२ ॥

ताम् ततः सम्परिष्वज्य विलपन्तीम् तपस्विनीम्।
व्यपनिन्युः सुदुहूरख आर्ताम् कौसल्याम् व्यावहारिकाः ॥ १३ ॥

तैल द्रोण्याम् अथ अमात्याः सम्वेश्य जगती पतिम्।
राज्ञः सर्वाणि अथ आदिष्टाः चक्रः कर्माणि अनन्तरम्॥ १४॥

न तु सम्कलनम् राज्ञो विना पुत्रेण मन्त्रिणः।
सर्वज्ञाः कर्तुम् ईशुस् ते ततः रक्षन्ति भूमिपम्॥ १५॥

तैल द्रोण्याम् तु सचिवैः शायितम् तम् नर अधिपम्।
हा मृतः अयम् इति ज्ञात्वा स्त्रियः ताः पर्यदेवयन्॥ १६॥

बाहून् उद्यम्य कृपणा नेत्र प्रस्तवणौः मुखैः।
रुदन्त्यः शोक सम्तसाः कृपणम् पर्यदेवयन्॥ १७॥

हा महाराज रामेण सततम् प्रियवादिना।
विहीनाः सत्यसन्धेन किर्मर्थम् विजहासि नः॥ १८॥

कैकेय्या दुष्टभावाया राघवेण वियोजिताः।
कथम् पतिष्ठ्या वत्स्यामः समीपे विधवा वयम्॥ १९॥

स हि नाथः सदास्माकम् तव च प्रभुरात्मवान्।
वनम् रामो गतः श्रीमान् विहाय नृपतिश्रियम्॥ २०॥

त्वया तेन च वीरेण विना व्यसनमोहिताः।
कथम् वयम् निवत्स्यामः कैकेय्या च विदूषिताः॥ २१॥
यया तु राजा रामश्च लक्ष्मणश्च महाबलः।
सीतया सह सम्त्यक्ताः सा कमन्यम् न हास्यति॥ २२॥

ता बाष्पेण च सम्वीताः शोकेन विपुलेन च।
व्यवेष्टन्त निरानन्दा राघवस्य वरस्त्रीयः॥ २३॥

निशा नक्षत्र हीना इव स्त्री इव भर्तु विवर्जिता।
पुरी न अराजत अयोध्या हीना राज्ञा महात्मना॥ २४॥

बाष्प पर्याकुल जना हाहा भूत कुल अन्नाना।
शून्य चत्वर वेशम अन्ता न ब्राज यथा पुरम्॥ २५॥

गत प्रभा द्यौर् इव भास्करम् विना
व्यपेत नक्षत्र गणा इव शर्वरी।
निवृत्तचारः सहसा गतो रविः
प्रवृत्तचारा राजनी ह्युपस्थिता॥ २६॥

ऋते तु पुत्राद्वहनम् महीपते
नरोचयन्ते सुहृदः समागताः।
इतीव तस्मिन् शयने न्यवेशय
न्विचिन्त्य राजानमचिन्त्य दर्शनम्॥ २७॥

गतप्रभा द्यौरिव भास्करम् विना
व्यपेतनक्षत्रगणेव शर्वरी।
पुरी बभासे रहिता मह आत्मना
न च अस्म कण्ठ आकुल मार्ग चत्वरा॥ २८॥

नराः च नार्यः च समेत्य सम्घशो
विर्गर्हमाणा भरतस्य मातरम्।
तदा नगर्याम् नर देव सम्क्षये
बभूवूर् आर्ता न च शर्म लेभिरे॥ २९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
तैलद्रोण्यधिशयनम् नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ २-६६॥

॥ सप्तषष्ठितमः सर्गः — अराजकदुरवस्थावर्णनम् ॥

आक्रन्दितनिरानन्दा सास्त्रकम्ठजनाविला ।

आयोध्यायामतितता सा व्यतीयाय शर्वरी ॥ १ ॥

व्यतीतायाम् तु शर्वर्याम् आदित्यस्य उदये ततः ।

समेत्य राज कर्तारः सभाम् ईयुर् द्विजातयः ॥ २ ॥

मार्कण्डेयो अथ मौद्रल्यो वामदेवः च काश्यपः ।

कात्ययनो गौतमः च जाबालिः च महा यशाः ॥ ३ ॥

एते द्विजाः सह अमात्यैः पृथग् वाचम् उदीरयन् ।

वसिष्ठम् एव अभिमुखाः श्रेष्ठः राज पुरोहितम् ॥ ४ ॥

अतीता शर्वरी दुहूखम् या नो वर्ष शत उपमा ।

अस्मिन् पञ्चत्वम् आपन्ने पुत्र शोकेन पार्थिवे ॥ ५ ॥

स्वरू गतः च महा राजो रामः च अरण्यम् आश्रितः ।

लक्ष्मणः च अपि तेजस्वी रामेण एव गतः सह ॥ ६ ॥

उभौ भरत शत्रुघ्नौ क्षेकयेषु परम् तपौ ।

पुरे राज गृहे रम्ये मातामह निवेशने ॥ ७ ॥

इक्ष्वाकूणाम् इह अद्य एव कश्चित् राजा विधीयताम् ।

अराजकम् हि नो राष्ट्रम् न विनाशम् अवाप्नुयात् ॥ ८ ॥

न अराजले जन पदे विद्युन् माली महा स्वनः ।

अभिवर्षाति पर्जन्यो महीम् दिव्येन वारिणा ॥ ९ ॥

न अराजके जन पदे बीज मुष्टिः प्रकीर्यते ।

न अराकके पितुः पुत्रः भार्या वा वर्तते वशे ॥ १० ॥

अराजके धनम् न अस्ति न अस्ति भार्या अपि अराजके।
इदम् अत्याहितम् च अन्यत् कुतः सत्यम् अराजके॥ ११॥

न अराजके जन पदे कारयन्ति सभाम् नराः।
उद्यानानि च रम्याणि हृष्टाः पुण्य गृहाणि च॥ १२॥

न अराजके जन पदे यज्ञ शीला द्विजातयः।
सत्राणि अन्वासते दान्ता ब्राह्मणाः सम्शित व्रताः॥ १३॥

न अराजके जनपदे महायज्ञेषु यज्वनः।
ब्राह्मणा वसुसम्पन्ना विसृजन्त्याप्तदक्षिणाः॥ १४॥

न अराजके जन पदे प्रभूत नट नर्तकाः।
उत्सवाः च समाजाः च वर्धन्ते राष्ट्र वर्धनाः॥ १५॥

न अरजके जन पदे सिद्ध अर्था व्यवहारिणः।
कथाभिर् अनुरज्यन्ते कथा शीलाः कथा प्रियैः॥ १६॥

न अराजके जनपदे उद्यानानि समागताः।
सायाहे क्रीडितुम् यान्ति कुमार्यो हेमभूषिताः॥ १७॥

न अराजके जन पदे वाहनैः शीघ्र गामिभिः।
नरा निर्यान्ति अरण्यानि नारीभिः सह कामिनः॥ १८॥

न अराकजे जन पदे धनवन्तः सुरक्षिताः।
शेरते विवृत द्वाराः कृषि गो रक्ष जीविनः॥ १९॥

न अराजके जनपदे बद्धण्टा विषाणीनः।
आटन्ति राजमार्गेषु कुञ्जराः षष्ठिहायनाः॥ २०॥

न अराजके जनपदे शरान् सम्ततमस्यताम्।
श्रूयते तलनिर्घोष इष्वस्त्राणामुपासने॥ २१॥

न अराजके जन पदे वणिजो दूर गामिनः।
गच्छन्ति क्षेमम् अध्वानम् बहु पुण्य समाचिताः ॥ २२ ॥

न अराजके जन पदे चरति एक चरः वशी।
भावयन्न आत्मना आत्मानम् यत्र सायम् गृहो मुनिः ॥ २३ ॥

न अराजके जन पदे योग क्षेमम् प्रवर्तते।
न च अपि अराजके सेना शत्रून् विषहते युधि ॥ २४ ॥

न अराजके जनपदे हृष्टैः परमवाजिभिः।
नराः सम्यान्ति सहसा रथैश्च परिमणिडताः ॥ २५ ॥

न अराजके जनपदे नराः शास्त्रविशारदाः।
सम्पदन्तोऽवतिष्ठन्ते वनेषूपवनेषु च ॥ २६ ॥

न अराजके जनपदे माल्यमोदकदक्षिणाः।
देवताभ्यर्चनार्थय कल्प्यन्ते नियतैर्जनैः ॥ २७ ॥

न अराजके जनपदे चन्दनागुरुरूषिताः।
राजपुत्रा विराजन्ते वसन्त इव शाखिनः ॥ २८ ॥

यथा हि अनुदका नद्यो यथा वा अपि अतृणम् वनम्।
अगोपाला यथा गावः तथा राष्ट्रम् अराजकम् ॥ २९ ॥

ध्वजो रथस्य प्रज्ञानम् धूमो ज्ञानम् विभावसोः।
तेषाम् यो नो ध्वजो राज स देवत्वमितो गतः ॥ ३० ॥

न अराजके जन पदे स्वकम् भवति कस्यचित्।
मत्स्याइव नरा नित्यम् भक्षयन्ति परस्परम् ॥ ३१ ॥

येहि सम्भिन्न मर्यादा नास्तिकाः चिन्न सम्शयाः।
ते अपि भावाय कल्पन्ते राज दण्ड निपीडिताः ॥ ३२ ॥

यथा दृष्टिः शरीरस्य नित्यमेवप्रवर्तते।
तथा नरेन्द्रो राष्ट्रस्य प्रभवः सत्यधर्मयोः ॥ ३३ ॥

राजा सत्यम् च धर्मश्च राजा कुलवताम् कुलम्।
राजा माता पिता चैव राजा हितकरो नृणाम् ॥ ३४ ॥

यमो वैश्रवणः शक्रो वरुणश्च महाबलः।
विशेष्यन्ते नरेन्द्रेण वृत्तेन महाता ततः ॥ ३५ ॥

अहो तमैव इदम् स्यान् न प्रज्ञायेत किञ्चन।
राजा चेन् न भवेन् लोके विभजन् साध्व असाधुनी ॥ ३६ ॥

जीवति अपि महा राजे तव एव वचनम् वयम्।
न अतिक्रमामहे सर्वे वेलाम् प्राप्य इव सागरः ॥ ३७ ॥

स नः समीक्ष्य द्विज वर्य वृत्तम्
नृपम् विना राज्यम् अरण्य भूतम्।
कुमारम् इक्ष्वाकु सुतम् वदान्यम्
त्वम् एव राजानम् इह अभिषिन्चय ॥ ३८ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
अराजकदुरवस्थावर्णनम् नाम सप्तष्ठितमः सर्गः ॥ २-६७ ॥

॥ अष्टष्ठितमः सर्गः — दूतप्रेषणम् ॥

तेषाम् तत् वचनम् श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्युवाच ह।
मित्र अमात्य गणान् सर्वान् ब्राह्मणाम्स् तान् इदम् वचः ॥ १ ॥

यद् असौ मातुल कुले पुरे राज गृहे सुखी।
भरतः वसति भ्रात्रा शत्रुघ्नेन समन्वितः ॥ २ ॥

तत् शीघ्रम् जवना दूता गच्छन्तु त्वरितैः हयैः।
आनेतुम् भ्रातरौ वीरौ किम् समीक्षामहे वयम्॥ ३॥

गच्छन्तु इति ततः सर्वे वसिष्ठम् वाक्यम् अब्रुवन्।
तेषाम् तत् वचनम् श्रुत्वा वसिष्ठो वाक्यम् अब्रवीत्॥ ४॥

एहि सिद्धं अर्थं विजयं जयन्त अशोकं नन्दनं।
श्रूयताम् इतिकर्तव्यम् सर्वान् एव ब्रवीमि वः॥ ५॥

पुरम् राज गृहम् गत्वा शीघ्रम् शीघ्रं जवैः हयैः।
त्यक्तं शोकैः इदम् वाच्यः शासनात् भरतः मम॥ ६॥

पुरोहितः त्वाम् कुशलम् प्राह सर्वे च मन्त्रिणः।
त्वरमाणः च निर्याहि कृत्यम् आत्ययिकम् त्वया॥ ७॥

मा च अस्मै प्रोषितम् रामम् मा च अस्मै पितरम् मृतम्।
भवन्तः शम्भिषुर् गत्वा राघवाणाम् इमम् क्षयम्॥ ८॥

कौशेयानि च वस्त्राणि भूषणानि वराणि च।
क्षिप्रम् आदाय राज्ञः च भरतस्य च गच्छत॥ ९॥

दत्तपथ्यशना दूताजग्मुः स्वम् स्वम् निवेशनम्।
केक्याम्स्ते गर्भिष्यन्तो हयानारुह्यं सम्मतान्॥ १०॥

ततः प्रास्थानिकम् कृत्वा कार्यशेषमनन्तरम्।
वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञाता दूताः सम्त्वरिता ययुः॥ ११॥

न्यन्तेनापरतालस्य प्रलम्बस्योत्तरम् प्रति।
निषेवमाणास्ते जग्मुर्नदीम् मध्येन मालिनीम्॥ १२॥

ते हस्तिनापुरे गङ्गाम् तीर्त्वा प्रत्यञ्चुखा ययुः।
पाजलदेशमासाद्य मध्येन कुरुजाङ्गलम्॥ १३॥

सराम्सि च सुपूर्णानि नदीश्च विमलोदकाः।
निरीक्षमाणास्ते जग्मुदूताः कार्यवशाद्वतम्॥ १४॥

ते प्रसन्नोदकाम् दिव्याम् नानाविहगसेविताम्।
उपातिजग्मुर्वेगेन शरदण्डाम् जनाकुलाम्॥ १५॥

निकूलवृक्षमासाद्य दिव्यम् सत्योपयाचनम्।
अभिगम्याभिवाद्यम् तम् कुलिङ्गाम् प्राविशन् पुरीम्॥ १६॥

अभिकालम् ततः प्राप्यते बोधिभवनाच्युताम्।
पितृपैतामहीम् पुण्याम् तेरुरिक्षुमतीम् नदीम्॥ १७॥

अवेक्ष्याञ्जलिपानाम्श्च ब्राह्मणान् वेदपारगान्।
ययुर्मध्येन बाहीकान् सुदामानम् च पर्वतम्॥ १८॥

विष्णोः पदम् प्रेक्षमाणा विपाशाम् चापि शाल्मालीम्।
नदीर्वापीस्तटाकानि पल्वलानि सराम्सि च॥ १९॥

पस्यन्तो विविधाम्श्चापि सिमहव्याघ्रमृगद्विपान्।
ययुः पथातिमहता शासनम् भर्तुरीप्सवः॥ २०॥

ते श्रान्त वाहना दूता विकृष्टेन सता पथा।
गिरि ब्रजम् पुर वरम् शीघ्रम् आसेदुर अन्जसा॥ २१॥

भर्तुः प्रिय अर्थम् कुल रक्षण अर्थम्
भर्तुः च वम्शास्य परिग्रह अर्थम्।
अहेडमानाः त्वरया स्म दूता
रात्र्याम् तु ते तत् पुरम् एव याताः॥ २२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
दूतप्रेषणम् नाम अष्टष्ठितमः सर्गः ॥ २-६८॥

॥ एकोनसप्ततितमः सर्गः — भरतदुःस्वप्नः ॥

याम् एव रात्रिम् ते दूताः प्रविशन्ति स्म ताम् पुरीम्।
भरतेन अपि ताम् रात्रिम् स्वप्नो दृष्टः अयम् अप्रियः ॥ १ ॥

ब्युष्टाम् एव तु ताम् रात्रिम् दृष्ट्वा तम् स्वप्नम् अप्रियम्।
पुत्रः राज अधिराजस्य सुभृशम् पर्यतप्यत ॥ २ ॥

तप्यमानम् समाज्ञाय वयस्याः प्रिय वादिनः।
आयासम् हि विनेष्यन्तः सभायाम् चक्रिरे कथाः ॥ ३ ॥

वादयन्ति तथा शान्तिम् लासयन्ति अपि च अपरे।
नाटकानि अपरे प्राहुर् हास्यानि विविधानि च ॥ ४ ॥

स तैः महात्मा भरतः सखिभिः प्रिय वादिभिः।
गोष्ठी हास्यानि कुर्वद्दिर् न प्राहृष्यत राघवः ॥ ५ ॥

तम् अब्रवीत् प्रिय सखो भरतम् सखिभिर् वृतम्।
सुहृद्दिः पर्युपासीनः किम् सखे न अनुमोदसे ॥ ६ ॥

एवम् ब्रुवाणम् सुहृदम् भरतः प्रत्युवाच ह।
शृणु त्वम् यन् निमित्तमे दैन्यम् एतत् उपागतम् ॥ ७ ॥

स्वप्ने पितरम् अद्राक्षम् मलिनम् मुक्त मूर्धजम्।
पतन्तम् अद्रि शिखरात् कलुषे गोमये हृदे ॥ ८ ॥

पूवमानः च मे दृष्टः स तस्मिन् गोमये हृदे।
पिवन् अन्जलिना तैलम् हसन् इव मुहुर् मुहुः ॥ ९ ॥

ततः तिलोदनम् भुत्तवा पुनः पुनर् अधः शिराः।
तैलेन अभ्यक्तं सर्वं अन्नाः तैलम् एव अवगाहत ॥ १० ॥

स्वप्ने अपि सागरम् शुष्कम् चन्द्रम् च पतितम् भुवि।
सहसा च अपि सम्शान्तम् ज्वलितम् जात वेदसम्॥ ११ ॥

औपवाह्यस्य नागस्य विषाणम् शकलीकृतम्।
सहसा चापि सम्शान्तम् ज्वलितम् जातवेदसम्॥ १२ ॥

अवदीर्णम् च पृथिवीम् शुष्कामः च विविधान् द्रुमान्।
अहम् पश्यामि विघ्वस्तान् सधूमामः चैव पावतान्॥ १३ ॥

पीठे कार्ष्णायसे च एनम् निषण्णम् कृष्ण वाससम्।
प्रहसन्ति स्म राजानम् प्रमदाः कृष्ण पिनालाः॥ १४ ॥

त्वरमाणः च धर्म आत्मा रक्त माल्य अनुलेपनः।
रथेन खर युक्तेन प्रयातः दक्षिणा मुखः॥ १५ ॥

प्रहसन्तीव राजानम् प्रमदा रक्तवासिनी।
प्रकर्षन्ती मया दृष्टा राक्षसी विकृतासना॥ १६ ॥

एवम् एतन् मया दृष्टम् इमाम् रात्रिम् भय आवहाम्।
अहम् रामः अथ वा राजा लक्ष्मणो वा मरिष्यति॥ १७ ॥

नरः यानेन यः स्वप्ने खर युक्तेन याति हि।
अचिरात् तस्य धूम अग्रम् चितायाम् सम्प्रटश्यते॥ १८ ॥

एतन् निमित्तम् दीनो अहम् तन् न वः प्रतिपूजये।
शुष्प्यति इव च मे कण्ठो न स्वस्थम् इव मे मनः॥ १९ ॥

न पश्यामि भयस्थानम् भयम् चैवोपधारये।
भ्रष्टश्च स्वरयोगो मे चाया चोपहता मम॥ २० ॥

जुगुप्सन्न इव च आत्मानम् न च पश्यामि कारणम्।
इमाम् हि दुहस्वप्न गतिम् निशाम्य ताम्॥ २१ ॥

अनेक रूपाम् अवितर्किताम् पुरा भयम् महत् तद् हृदयान् न याति मे
विचिन्त्य राजानम् अचिन्त्य दर्शनम्

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
भरतदुःस्वप्नः नाम एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ २-६९ ॥

॥ सप्ततितमः सर्गः — भरतप्रस्थानम् ॥

भरते ब्रुवति स्वप्नम् दूताः ते ह्लान्त वाहनाः।
प्रविश्य असद्य परिखम् रम्यम् राज गृहम् पुरम् ॥ १ ॥

समागम्य तु राजा च राज पुत्रेण च अर्चिताः।
राज्ञः पादौ गृहीत्वा तु तम् ऊचुर् भरतम् वचः ॥ २ ॥

पुरोहितः त्वा कुशलम् प्राह सर्वे च मन्त्रिणः।
त्वरमाणः च निर्याहि कृत्यम् आत्ययिकम् त्वया ॥ ३ ॥

इमानि च महार्हाणि वस्त्राणामाभरणानि च।
प्रतिगृह्य विशालाक्ष मातुलस्य च दापय ॥ ४ ॥

अत्र विम्शति कोट्यः तु नृपतेर् मातुलस्य ते।
दश कोट्यः तु सम्पूर्णाः तथैव च नृप आत्मज ॥ ५ ॥

प्रतिगृह्य च तत् सर्वम् स्वनुरक्तः सुहृज् जने।
दूतान् उवाच भरतः कामैः सम्रातिपूज्य तान् ॥ ६ ॥

कच्चित् सुकुशली राजा पिता दशरथो मम।
कच्चिच्च च अरागता रामे लक्ष्मणे वा महात्मनि ॥ ७ ॥

आर्या च धर्म निरता धर्मज्ञा धर्म दर्शिनी।
अरोगा च अपि कौसल्या माता रामस्य धीमतः ॥ ८ ॥

कच्चित् सुमित्रा धर्मज्ञा जननी लक्ष्मणस्य या।
शत्रुघ्नस्य च वीरस्य सारोगा च अपि मध्यमा ॥९॥

आत्म कामा सदा चण्डी क्रोधना प्राज्ञ मानिनी।
अरोगा च अपि कैकेयी माता मे किम् उवाच ह ॥१०॥

एवम् उक्ताः तु ते दूता भरतेन महात्मना।
ऊचुः सम्प्राश्रितम् वाक्यम् इदम् तम् भरतम् तदा ॥११॥

कुशलाः ते नर व्याघ्र येषाम् कुशलम् इच्छसि।
श्रीश्च त्वाम् वृणुते पद्मा युज्यताम् चापि ते रकः ॥१२॥

भरतः च अपि तान् दूतान् एवम् उक्तः अभ्यभाषत।
आपृच्चे अहम् महा राजम् दूताः सम्त्वरयन्ति माम् ॥१३॥

एवम् उक्त्वा तु तान् दूतान् भरतः पार्थिव आत्मजः।
दूतौः सम्चोदितः वाक्यम् मातामहम् उवाच ह ॥१४॥

राजन् पितुर् गमिष्यामि सकाशम् दूत चोदितः।
पुनर् अपि अहम् एष्यामि यदा मे त्वम् स्मरिष्यसि ॥१५॥

भरतेन एवम् उक्तः तु नृपो मातामहः तदा।
तम् उवाच शुभम् वाक्यम् शिरस्य आघ्राय राघवम् ॥१६॥

गच्च तात अनुजाने त्वाम् कैकेयी सुप्रजाः त्वया।
मातरम् कुशलम् ब्रूयाः पितरम् च परम् तप ॥१७॥

पुरोहितम् च कुशलम् ये च अन्ये द्विज सत्तमाः।
तौ च तात महा इष्वासौ भ्रातरु राम लक्ष्मणौ ॥१८॥

तस्मै हस्ति उत्तमामः चित्रान् कम्बलान् अजिनानि च।
अभिसत्कृत्य कैकेयो भरताय धनम् ददौ ॥१९॥

रुक्मि निष्क्रिये सहस्रे द्वे षोडशा अश्व शतानि च।
सत्कृत्य कैकेयी पुत्रम् केकयो धनम् आदिशत् ॥ २० ॥

तथा अमात्यान् अभिप्रेतान् विश्वास्यामः च गुण अन्वितान्।
ददाव अश्व पतिः शीघ्रम् भरताय अनुयायिनः ॥ २१ ॥

ऐरावतान् ऐन्द्र शिरान् नागान् वै प्रिय दर्शनान्।
खरान् शीघ्रान् सुसम्युक्तान् मातुलो अस्मै धनम् ददौ ॥ २२ ॥

अन्तः पुरे अतिसम्बृद्धान् व्याघ्र वीर्य बल अन्वितान्।
दम्भू आयुधान् महा कायान् शुनः च उपायनम् ददौ ॥ २३ ॥

स मातामहम् आपृच्य मातुलम् च युधा जितम्।
रथम् आरुह्य भरतः शत्रुघ्नि सहितः ययौ ॥ २४ ॥

बभूव ह्यस्य हृदते चिन्ता सुमहती तदा।
त्वरया चापि दूतानाम् स्वप्रस्यापि च दर्शनात् ॥ २५ ॥

स स्ववेशमाभ्यतिक्रम्य नरनागश्वसम्बृतम्।
प्रपेदे सुमहच्छ्रीमान् राजमार्गमनुक्तमम् ॥ २६ ॥

अभ्यतीत्य ततोऽपश्यदन्तः पुरमुदारधीः।
ततस्तद्वरतः श्रीमानाविवेशानिवारितः ॥ २७ ॥

स माता महमापृच्य मातुलम् च युधाजितम्।
रथमारुह्य भरतः शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥ २८ ॥

रथान् मण्डल चक्रामः च योजयित्वा परः शतम्।
उष्टु गो अश्व खरैः भृत्या भरतम् यान्तम् अन्वयुः ॥ २९ ॥

बलेन गुप्तः भरतः महात्मा
 सह आर्यकस्य आत्म समैः अमात्यैः।
 आदाय शत्रुघ्नम् अपेत शत्रुर्
 गृहात् ययौ सिद्धैव इन्द्र लोकात्॥३०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 भरतप्रस्थानम् नाम सप्ततितमः सर्गः ॥ २-७० ॥

॥ एकसप्ततितमः सर्गः — अयोध्यागमनम् ॥

स प्रान् मुखो राज गृहात् अभिनिर्याय वीर्यवान्।
 ततः सुदामाम् द्युतिमान् सम्तीर्वावेक्ष्य ताम् नदीम्॥१॥

ह्लादिनीम् दूर पाराम् च प्रत्यक् स्रोतः तरन्गिणीम्।
 शतद्रूम् अतरत श्रीमान् नदीम् इक्ष्वाकु नन्दनः॥२॥

एल धाने नदीम् तीर्त्वा प्राप्य च अपर पर्पटान्।
 शिलाम् आकुर्वतीम् तीर्त्वा आग्नेयम् शल्य कर्तनम्॥३॥

सत्य सम्धः शुचिः श्रीमान् प्रेक्षमाणः शिला वहाम्।
 अत्ययात् स महा शैलान् वनम् चैत्र रथम् प्रति॥४॥

सरस्वतीम् च गङ्गाम् च उग्मेन प्रतिपद्य च।
 उत्तरम् वीरमत्स्यानाम् भारुण्डम् प्राविशद्वनम्॥५॥

वेगिनीम् च कुलिना आख्याम् ह्लादिनीम् पर्वत आवृताम्।
 यमुनाम् प्राप्य सम्तीर्णो बलम् आश्वासयत् तदा॥६॥

शीतीकृत्य तु गात्राणि क्लान्तान् आश्वास्य वाजिनः।
 तत्र स्नात्वा च पीत्वा च प्रायात् आदाय च उदकम्॥७॥

राज पुत्रः महा अरण्यम् अनभीक्षण उपसेवितम्।
भद्रः भद्रेण यानेन मारुतः खम् इव अत्ययात्॥८॥

भागीरथीम् दुष्प्रतरामम्शुधाने महानदीम्।
उपायाद्राघवस्तूर्णम् प्राग्वटे विश्रुते पुरे॥९॥

स गङ्गाम् प्राग्वट् तीर्त्वे समायात्कुटिकोष्ठिकाम्।
सबलस्त्ताम् स तीर्त्वाथ समायाद्धर्मवर्धनम्॥१०॥

तोरणम् दक्षिण अर्द्धेन जम्बू प्रस्थम् उपागमत्।
वरूथम् च ययौ रम्यम् ग्रामम् दशरथ आत्मजः॥११॥

तत्र रम्ये वने वासम् कृत्वा असौ प्रान् मुखो ययौ।
उद्यानम् उज्जिहानायाः प्रियका यत्र पादपाः॥१२॥

सालाम्स् तु प्रियकान् प्राप्य शीघ्रान् आस्थाय वाजिनः।
अनुज्ञाप्य अथ भरतः वाहिनीम् त्वरितः ययौ॥१३॥

वासम् कृत्वा सर्वं तीर्थं तीर्त्वा च उत्तानकाम् नदीम्।
अन्या नदीः च विविधाः पार्वतीयैः तुरम् गमैः॥१४॥

हस्ति पृष्ठकम् आसाद्य कुटिकाम् अत्यवर्तत।
ततार च नर व्याघ्रः लौहित्ये स कपीवतीम्॥१५॥

एक साले स्थाणुमतीम् विनते गोमतीम् नदीम्।
कलिन्ना नगरे च अपि प्राप्य साल वनम् तदा॥१६॥

भरतः क्षिप्रम् आगच्छत् सुपरिश्रान्त वाहनः।
वनम् च समतीत्य आशु शर्वर्याम् अरुण उदये॥१७॥

अयोध्याम् मनुना राज्ञा निर्मिताम् स दर्दश ह।
ताम् पुरीम् पुरुष व्याघ्रः सप्त रात्र उषिटः पथि॥१८॥

अयोध्याम् अग्रतः दृष्ट्वा रथे सारथिम् अब्रवीत्।
एषा न अतिप्रतीता मे पुण्य उद्याना यशस्विनी ॥ १९ ॥

अयोध्या दृश्यते दूरात् सारथे पाण्डु मृत्तिका।
यज्चभिर् गुण सम्पन्नैः ब्राह्मणैः वेदं पारगैः ॥ २० ॥

भूयिष्ठम् ऋषैः आकीर्णा राज ऋषिवरं पालिता।
अयोध्यायाम् पुरा शब्दः श्रूयते तुमुलो महान् ॥ २१ ॥

समन्तान् नर नारीणाम् तम् अद्य न शृणोम्य अहम्।
उद्यानानि हि साय अहे क्रीडित्वा उपरतैः नरैः ॥ २२ ॥

समन्तात् विप्रधावद्धिः प्रकाशन्ते मम अन्यदा।
तानि अद्य अनुरुदन्ति इव परित्यक्तानि कामिभिः ॥ २३ ॥

अरण्य भूता इव पुरी सारथे प्रतिभाति मे।
न हि अत्र यानैः दृश्यन्ते न गजैः न च वाजिभिः ॥ २४ ॥

निर्यान्तः वा अभियान्तः वा नर मुख्या यथा पुरम्।
उद्यानानि पुरा भान्ति मत्तप्रमुदितानि च ॥ २५ ॥

जनानाम् रतिसम्योगेष्वत्यन्तगुणवन्ति च।
तान्येतान्यद्य वश्यामि निरानन्दानि सर्वशः ॥ २६ ॥

स्वस्तपर्णैरनुपथम् विक्रोशद्धिरिव द्रुमैः।
नाद्यापि श्रूयते शब्दो मत्तानाम् मृगपक्षिणाम् ॥ २७ ॥

सम्रक्ताम् मधुराम् वाणीम् कलम् व्याहरताम् बहु।
चन्दनागुरुसम्पृक्तो धूपसमूर्चितोऽतुलः ॥ २८ ॥

प्रवाति पवनः श्रीमान् किम् नु नाद्य यथापुरम्।
भेरीमृदञ्जवीणानाम् कोणसम्घटितः पुनः ॥ २९ ॥

किमद्य शब्दो विरतः सदाऽदीनगतिः पुरा।
अनिष्टानि च पापानि पश्यामि विविधानि च ॥ ३० ॥

निमित्तानि अमनोज्ञानि तेन सीदति ते मनः।
सर्वथा कुशलम् सूत दुर्लभम् मम बन्धुषु ॥ ३१ ॥

तथा ह्यसति सम्मोहे हृदयम् सीदतीव मे।
विषण्णः शान्तहृदयस्वस्तः सुलुलितेन्द्रियः ॥ ३२ ॥

भरतः प्रविवेशाशु पुरीमिक्ष्वाकुपालिताम्।

द्वारेण वैजयन्तेन प्राविशत् श्रान्त वाहनः ॥ ३३ ॥

द्वाहस्थ्यैः उत्थाय विजयम् पृष्ठः तैः सहितः ययौ।
स तु अनेक अग्र हृदयो द्वाहस्थम् प्रत्यर्च्य तम् जनम् ॥ ३४ ॥

सूतम् अश्व पतेः क्षान्तम् अब्रवीत् तत्र राघवः।

किमहम् त्वरयानीतः कारणेन विनानघ ॥ ३५ ॥

अशुभाशङ्कि हृदयम् शीलम् च पततीव मे।

श्रुता नो यादशाः पूर्वम् नृपतीनाम् विनाशने ॥ ३६ ॥

आकाराः तान् अहम् सर्वान् इह पश्यामि सारथे।

सम्मार्जनविहीनानि परुषाण्युपलक्षये ॥ ३७ ॥

असम्यतकवाटानि श्रीविहीनानि सर्वशः।

बलिकर्मविहीनानि धूपसम्मेदनेन च ॥ ३८ ॥

अनाशितकुटुम्बानि प्रभाहीनजनानि च।

अलक्स्मीकानि पश्यामि कुटुम्बिभवनान्यहम् ॥ ३९ ॥

अपेतमाल्यशोभानि असमृष्टाजिराणि च।

देवागाराणि शून्यानि न चाभान्ति यथापुरम् ॥ ४० ॥

देवतार्चाः प्रविद्धाश्च यज्ञोष्यस्तथाविधाः।
मात्यापणेषु राजन्ते नाद्य पण्यानि वा तथा ॥ ४१ ॥

दृश्यन्ते वणिजोऽप्यद्य न यथापूर्वमत्रवै।
ध्यानसम्बिग्नहृदयाः नष्टव्यापारयन्त्रिताः ॥ ४२ ॥

देवायतनचैत्येषु दीनाः पक्षिगणास्तथा ॥ ४३ ॥

मलिनम् च अश्रुं पूर्णं अक्षम् दीनम् ध्यानं परम् कृशम्।
सख्तीं पुम्सम् च पश्यामि जनम् उत्कण्ठितम् पुरे ॥ ४४ ॥

इति एवम् उत्त्वा भरतः सूतम् तम् दीन मानसः।
तानि अनिष्टानि अयोध्यायाम् प्रेक्ष्य राज गृहम् ययौ ॥ ४५ ॥

ताम् शून्यं शृन्गा अटक वेशम् रथ्याम्
रजो अरुण द्वार कपाट यन्त्राम्।
दृष्ट्वा पुरीम् इन्द्रं पुरीं प्रकाशाम्
दुहूर्खेन सम्पूर्णतरः बभूव ॥ ४६ ॥

बहूनि पश्यन् मनसो अप्रियाणि
यानि अन्यदा न अस्य पुरे बभूवः।
अवाक् शिरा दीन मना नहृष्टः
पितुर् महात्मा प्रविवेश वेशम् ॥ ४७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
अयोध्यागमनम् नाम एकसप्तितमः सर्गः ॥ २-७१ ॥

॥ द्विसप्तितमः सर्गः — भरतसन्तापः ॥

अपश्यम्स् तु ततः तत्र पितरम् पितुर् आलये।
जगाम भरतः द्रष्टुम् मातरम् मातुर् आलये ॥ १ ॥

अनुप्राप्तम् तु तम् दृष्ट्वा कैकेयी प्रोषितम् सुतम्।
 उत्पात तदा हृष्टा त्यक्त्वा सौवर्ण मानसम्॥२॥
 स प्रविश्य एव धर्म आत्मा स्व गृहम् श्री विवर्जितम्।
 भरतः प्रेक्ष्य जग्राह जनन्याः चरणौ शुभौ॥३॥
 सा तम् मूर्धि समुपाद्राय परिष्वज्य यशस्विनम्।
 अङ्के भरतम् आरोप्य प्रष्टुम् समुपचक्रमे॥४॥
 अद्य ते कतिचित् रात्र्यः च्युतस्य आर्यक वेशमनः।
 अपि न अच्छ श्रमः शीघ्रम् रथेन आपततः तव॥५॥
 आर्यकः ते सुकुशलो युधा जिन् मातुलः तव।
 प्रवासाच् च सुखम् पुत्र सर्वम् मे वक्तुम् अर्हसि॥६॥
 एवम् पृष्ठः तु कैकेय्या प्रियम् पार्थिव नन्दनः।
 आचष्ट भरतः सर्वम् मात्रे राजीव लोचनः॥७॥
 अद्य मे सप्तमी रात्रिः च्युतस्य आर्यक वेशमनः।
 अम्बायाः कुशली तातः युधाजिन् मातुलः च मे॥८॥
 यन् मे धनम् च रत्नम् च ददौ राजा परम् तपः।
 परिश्रान्तम् पथि अभवत् ततः अहम् पूर्वम् आगतः॥९॥
 राज वाल्य हरैः दूतैऽः त्वर्यमाणो अहम् आगतः।
 यद् अहम् प्रष्टुम् इच्चामि तत् अम्बा वक्तुम् अर्हसि॥१०॥
 शून्यो अयम् शयनीयः ते पर्यन्को हेम भूषितः।
 न च अयम् इक्ष्वाकु जनः प्रहृष्टः प्रतिभाति मे॥११॥
 राजा भवति भूयिष्ठगम् इह अम्बाया निवेशने।
 तम् अहम् न अद्य पश्यामि द्रष्टुम् इच्चन् इह आगतः॥१२॥

पितुर् ग्रहीष्ये चरणौ तम् मम आख्याहि पृच्छतः।
आहोस्विद् अम्ब ज्येष्ठायाः कौसल्याया निवेशने॥ १३॥

तम् प्रत्युवाच कैकेयी प्रियवद् घोरम् अप्रियम्।
अजानन्तम् प्रजानन्ती राज्य लोभेन मोहिता॥ १४॥

या गतिः सर्व भूतानाम् ताम् गतिम् ते पिता गतः।
राजा महात्मा तेजस्वी यायजूकः सताम् गतिः॥ १५॥

तत् श्रुत्वा भरतः वाक्यम् धर्म अभिजनवान् शुचिः।
पपात् सहसा भूमौ पितृ शोक बल अर्दितः॥ १६॥

हा हातोऽस्मीति कृपणाम् दीनाम् वाचमुदीरयन्।
निपपात् महाबाहुर्बाहु विक्षिप्य वीर्यवान्॥ १७॥

ततः शोकेन सम्वीतः पितुर् मरण दुहिखतः।
विललाप महा तेजा भ्रान्त आकुलित चेतनः॥ १८॥

एतत् सुरुचिरम् भाति पितुर् मे शयनम् पुरा।
शशिनेवामलम् रात्रौ गगनम् तोयदात्यये॥ १९॥

तत् इदम् न विभाति अद्य विहीनम् तेन धीमता।
व्योमेव शिश्ना हीनमप्भुष्क इव सागरः॥ २०॥

बाष्पमुत्सृज्य कण्ठे स्वात्मना परिपीडितः।
आच्चाद्य वदनम् श्रीमद्वस्त्रेण जयताम् वरः॥ २१॥

तम् आर्तम् देव सम्काशम् समीक्ष्य पतितम् भुवि।
निकृत्तमिव सालस्य स्कन्धम् परशुना वने॥ २२॥

मत्तमातङ्गसम्काशम् चन्द्रार्कसदृशम् भुवः।
उत्थापयित्वा शोक आर्तम् वचनम् च इदम् अब्रवीत्॥ २३॥

उत्तिष्ठ उत्तिष्ठ किम् शेषे राज पुत्र महा यशः।
त्वद् विधा न हि शोचन्ति सन्तः सदासि सम्मताः ॥ २४ ॥

दानयज्ञाधिकारा हि शीलश्रूतिवचोनुग्रा।
बुद्धिस्ते बुद्धिसम्पन्न प्रभेवाकस्य मन्दिरे ॥ २५ ॥

स रुदत्या चिरम् कालम् भूमौ विपरिवृत्य च।
जननीम् प्रत्युवाच इदम् शोकैः बहुभिर् आवृतः ॥ २६ ॥

अभिषेक्ष्यति रामम् तु राजा यज्ञम् नु यक्ष्यति।
इति अहम् कृत सम्कल्पो हृष्टः यात्राम् अयासिषम् ॥ २७ ॥

तत् इदम् हि अन्यथा भूतम् व्यवदीर्णम् मनो मम।
पितरम् यो न पश्यामि नित्यम् प्रिय हिते रतम् ॥ २८ ॥

अम्ब केन अत्यगात् राजा व्याधिना मय्य अनागते।
धन्या राम आदयः सर्वे यैः पिता सम्स्कृतः स्वयम् ॥ २९ ॥

न नूनम् माम् महा राजः प्राप्तम् जानाति कीर्तिमान्।
उपजिग्रेद् हि माम् मूर्धि तातः सम्मय सत्वरम् ॥ ३० ॥

क स पाणिः सुख स्पर्शः तातस्य अक्षिष्ठ कर्मणः।
येन माम् रजसा ध्वस्तम् अभीक्षणम् परिमार्जति ॥ ३१ ॥

यो मे भ्राता पिता बन्धुर् यस्य दासो अस्मि धीमतः।
तस्य माम् शीघ्रम् आरब्ध्याहि रामस्य अक्षिष्ठ कर्मणः ॥ ३२ ॥

पिता हि भवति ज्येष्ठो धर्मम् आर्यस्य जानतः।
तस्य पादौ ग्रहीष्यामि स हि इदानीम् गतिर् मम ॥ ३३ ॥

धर्मविद्धर्मनित्यश्च सत्यसन्धो दृढव्रतः।
आर्ये किम् अब्रवीद् राजा पिता मे सत्य विक्रमः ॥ ३४ ॥

पश्चिमम् साधु सम्देशम् इच्छामि श्रोतुम् आत्मनः ।
 इति पृष्ठा यथा तत्त्वम् कैकेयी वाक्यम् अब्रवीत् ॥ ३५ ॥
 राम इति राजा विलपन् हा सीते लक्ष्मण इति च ।
 स महात्मा परम् लोकम् गतः गतिमताम् वरः ॥ ३६ ॥
 इमाम् तु पश्चिमाम् वाचम् व्याजहार पिता तव ।
 काल धर्मं परिक्षिप्तः पाशैः इव महा गजः ॥ ३७ ॥
 सिद्ध अर्थाः तु नरा रामम् आगतम् सीतया सह ।
 लक्ष्मणम् च महा बाहुम् द्रक्ष्यन्ति पुनर् आगतम् ॥ ३८ ॥
 तत् श्रुत्वा विषसाद् एव द्वितीया प्रिय शम्सनात् ।
 विषण्ण वदनो भूत्वा भूयः पप्रच्च मातरम् ॥ ३९ ॥
 क च इदानीम् स धर्म आत्मा कौसल्य आनन्द वर्धनः ।
 लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया च समम् गतः ॥ ४० ॥
 तथा पृष्ठा यथा तत्त्वम् आख्यातुम् उपचक्रमे ।
 माता अस्य युगपद् वाक्यम् विप्रियम् प्रिय शन्कया ॥ ४१ ॥
 स हि राज सुतः पुत्र चीर वासा महा वनम् ।
 दण्डकान् सह वैदेह्या लक्ष्मण अनुचरः गतः ॥ ४२ ॥
 तत् श्रुत्वा भरतः त्रस्तः भ्रातुः चारित्र शन्कया ।
 स्वस्य वम्शस्य माहात्म्यात् प्रष्टुम् समुपचक्रमे ॥ ४३ ॥
 कच्चिन् न ब्राह्मण वधम् हृतम् रामेण कस्यचित् ।
 कच्चिन् न आद्यो दरिद्रिः वा तेन अपापो विहिम्सितः ॥ ४४ ॥
 कच्चिन् न पर दारान् वा राज पुत्रः अभिमन्यते ।
 कस्मात् स दण्डक अरण्ये भ्रूणहा इव विवासितः ॥ ४५ ॥

अथ अस्य चपला माता तत् स्व कर्म यथा तथम्।
तेन एव स्त्री स्वभावेन व्याहृतुम् उपचक्रमे॥ ४६॥

एवमुक्ता तु कैकेयी भरतेन महात्मना।
उवाच वचनम् हृष्टा मूढा पण्डितमानिनी॥ ४७॥

न ब्राह्मण धनम् किञ्चिद् हृतम् रामेण कस्यचित्।
कश्चिन् न आद्यो दरिद्रः वा तेन अपापो विहिम्सितः॥ ४८॥

न रामः पर दारामः च चक्षुभ्याम् अपि पश्यति।
मया तु पुत्र श्रुत्वा एव रामस्य एव अभिषेचनम्॥ ४९॥

याच्चितः ते पिता राज्यम् रामस्य च विवासनम्।
स स्व वृत्तिम् समास्थाय पिता ते तत् तथा अकरोत्॥ ५०॥

रामः च सह सौमित्रिः प्रेषितः सह सीतया।
तम् अपश्यन् प्रियम् पुत्रम् मही पालो महा यशाः॥ ५१॥

पुत्र शोक परिद्यूनः पञ्चत्वम् उपपेदिवान्।
त्वया तु इदानीम् धर्मज्ञ राजत्वम् अवलम्ब्यताम्॥ ५२॥

त्वत् कृते हि मया सर्वम् इदम् एवम् विघम् कृतम्।
मा शोकम् मा च सम्तापम् धैर्यमाश्रय पुत्रक॥ ५३॥

त्वदधीना हि नगरी राज्यम् चैतदनामयम्।
तत् पुत्र शीघ्रम् विधिना विधिङ्गैः॥ ५४॥

वसिष्ठ मुख्यैः सहितः द्विज इन्द्रैः सम्काल्य राजानम् अदीन सत्त्वम्
आत्मानम् उर्वाम् अभिषेचयस्व

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
भरतसन्तापः नाम द्विसप्ततितमः सर्गः ॥ २-७२॥

॥ त्रिसप्ततितमः सर्गः — कैकेयीविगर्हणम् ॥

श्रुत्वा तु पितरम् वृत्तम् भ्रातरु च विवासितौ।

भरतः दुहूखे सम्तस्तैदम् वचनम् अब्रवीत् ॥ १ ॥

किम् नुण्कार्यम् हतस्य इह मम राज्येन शोचतः।
विहीनस्य अथ पित्रा च भ्रात्रा पितृ समेन च ॥ २ ॥

दुहूखे मे दुहूखम् अकरोर् ब्रणे क्षारम् इव आदधाः।
राजानम् प्रते भावस्थम् कृत्वा रामम् च तापसम् ॥ ३ ॥

कुलस्य त्वम् अभावाय काल रात्रिर् इव आगता।
अन्नारम् उपगूह्य स्म पिता मे न अवबुद्ध्वान् ॥ ४ ॥

मृत्युमापादितो राजा त्वया मे पापदर्शिनि।
सुखम् परिहृतम् मोहात्कुलेऽस्मिन् कुलपाम्सनि ॥ ५ ॥

त्वाम् प्राप्य हि पिता मेद्य सत्यसन्धो महायशाः।
तीव्रदुःखाभिसम्तसो वृत्तो दशरथो नृपः ॥ ६ ॥

विनाशितो महाराजः पिता मे धर्मवत्सलः।
कस्मात्प्रवाजितो रामः कस्मादेव वनम् गतः ॥ ७ ॥

कौसल्या च सुमित्रा च पुत्र शोक अभिपीडिते।
दुष्करम् यदि जीवेताम् प्राप्य त्वाम् जननीम् मम ॥ ८ ॥

ननु तु आर्यो अपि धर्म आत्मा त्वयि वृत्तिम् अनुत्तमाम्।
वर्तते गुरु वृत्तिज्ञो यथा मातरि वर्तते ॥ ९ ॥

तथा ज्येष्ठा हि मे माता कौसल्या दीर्घ दर्शिनी।
त्वयि धर्मम् समास्थाय भगिन्याम् इव वर्तते ॥ १० ॥

तस्याः पुत्रम् कृत आत्मानम् चीर वल्कल वाससम्।
प्रस्थाप्य वन वासाय कथम् पापे न शोचसि॥ ११॥

अपाप दर्शनम् शूरम् कृत आत्मानम् यशस्विनम्।
प्रब्राज्य चीर वसनम् किम् नु पश्यसि कारणम्॥ १२॥

लुब्धाया विदितः मन्ये न ते अहम् राघवम् प्रति।
तथा हि अनर्थो राज्य अर्थम् त्वया नीतः महान् अयम्॥ १३॥

अहम् हि पुरुष व्याघ्राव् अपश्यन् राम लक्ष्मणौ।
केन शक्ति प्रभावेन राज्यम् रक्षितुम् उत्सहे॥ १४॥

तम् हि नित्यम् महा राजो बलवन्तम् महा बलः।
उअपाश्रितः अभूद् धर्म आत्मा मेरु भेरु वनम् यथा॥ १५॥

सो अहम् कथम् इमम् भारम् महा धुर्य समुद्यतम्।
दम्यो धुरम् इव आसाद्य सहेयम् केन च ओजसा॥ १६॥

अथ वा मे भवेत् शक्तिर् योगैः बुद्धि बलेन वा।
सकामाम् न करिष्यामि त्वाम् अहम् पुत्र गर्धिनीम्॥ १७॥

न मे विकाङ्गा जायेत त्यक्तुम् त्वाम् पापनिश्चयाम्।
यदि रामस्य नावेक्षा त्वयि स्यान्मातृवत्सदा॥ १८॥

उत्पन्ना तु कथम् बुद्धिस्तवेयम् पापदर्शिनि।
साधुचारित्रविभ्राष्टे पूर्वेषाम् नो विगर्हिता॥ १९॥

अस्मिन् कुले हि सर्वेषाम् ज्येष्ठो राज्येऽभिषिञ्च्यते।
अपरे भ्रातरस्तस्मिन् प्रवर्तन्ते समाहिताः॥ २०॥

न हि मन्ये नृशसे त्वम् राजधर्ममवेक्षसे।
गतिम् वा न विजानासि राजवृत्तस्य शाश्वतीम्॥ २१॥

सततम् राजवृत्ते हि ज्येष्ठो राज्येऽभिषिञ्चते।
राज्ञामेतत्समम् तत्स्यादिक्षाकूणाम् विशेषतः ॥ २२ ॥

तेषाम् धर्मैकरक्षाणाम् कुलचारित्रयोगिनाम्।
अत्र चारित्रशौण्डीर्यम् त्वाम् प्राप्य विनिवर्ततम् ॥ २३ ॥

तवापि सुमहाभागा जनेन्द्राः कुलपूर्वगाः।
बुद्धेर्मोहः कथमयम् सम्भूतस्त्वयि गर्हितः ॥ २४ ॥

न तु कामम् करिष्यामि तवाऽह्म पापनिश्चये।
त्वया व्यसनमारब्धम् जीवितान्तकरम् मम ॥ २५ ॥

एष त्विदानीमेवाहमप्रियार्थम् तवनघम्।
निवर्तयिष्यामि वनात् भ्रातरम् स्वजनं प्रियम् ॥ २६ ॥

निवर्तयित्वा रामम् च तस्याहम् दीप्ततेजनः।
दासभूतो भविष्यामि सुस्थिरेणान्तरात्मना ॥ २७ ॥

इति एवम् उत्तवा भरतः महात्मा
प्रिय इतरैः वाक्यं गणैः तुदम्स ताम्।
शोक आतुरः च अपि ननाद् भूयः
सिंहो यथा पर्वतं गह्वरस्थः ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कैकेयीविर्गर्हणम् नाम त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ २-७३ ॥

॥ चतुःसप्ततितमः सर्गः — कैकेय्याक्रोशः ॥

ताम् तथा गर्हयित्वा तु मातरम् भरतः तदा।
रोषेण महता आविष्टः पुनर् एव अब्रवीद् वचः ॥ १ ॥

राज्यात् भ्रम्शास्व कैकेयि नृशम्से दुष्टं चारिणि।
परित्यक्ता च धर्मेण मा मृतम् रुदती भव॥२॥

किम् नु ते अदूषयद् राजा रामः वा भृशा धार्मिकः।
ययोः मृत्युर् विवासः च त्वत् कृते तुल्यम् आगतौ॥३॥

भ्रूणहत्याम् असि प्राप्ता कुलस्य अस्य विनाशनात्।
कैकेयि नरकम् गच्छ मा च भर्तुः सलोकताम्॥४॥

यत्त्वया हीदृशम् पापम् कृतम् घोरेण कर्मणा।
सर्वलोकप्रियम् हित्वा ममाप्यापादितम् भयम्॥५॥

त्वत् कृते मे पिता वृत्तः रामः च अरण्यम् आश्रितः।
अयशो जीव लोके च त्वया अहम् प्रतिपादितः॥६॥

मातृ रूपे मम अमित्रे नृशम्से राज्य कामुके।
न ते अहम् अभिभाष्यो अस्मि दुर्वृत्ते पति घातिनि॥७॥

कौसल्या च सुमित्रा च याः च अन्या मम मातरः।
दुहूखेन महता आविष्टाः त्वाम् प्राप्य कुल दूषिणीम्॥८॥

न त्वम् अश्व पतेः कन्या धर्म राजस्य धीमतः।
राक्षसी तत्र जाता असि कुल प्रध्वम्सिनी पितुः॥९॥

यत् त्वया धार्मिको रामः नित्यम् सत्य परायणः।
वनम् प्रस्थापितः दुहूखात् पिता च त्रिदिवम् गतः॥१०॥

यत् प्रधाना असि तत् पापम् मयि पित्रा विना कृते।
भ्रातृभ्याम् च परित्यक्ते सर्व लोकस्य च अप्रिये॥११॥

कौसल्याम् धर्म सम्युक्ताम् वियुक्ताम् पाप निश्चये।
कृत्वा कम् प्राप्स्यसे तु अद्य लोकम् निरय गामिनी॥१२॥

किम् न अवबुध्यसे क्रूरे नियतम् बन्धु सम्श्रयम्।
ज्येष्ठम् पितृ समम् रामम् कौसल्याय आत्म सम्भवम्॥ १३॥

अन्ना प्रत्यन्नाजः पुत्रः हृदयाच् च अपि जायते।
तस्मात् प्रियतरः मातुः प्रियत्वान् न तु बान्धवः॥ १४॥

अन्यदा किल धर्मज्ञा सुरभिः सुर सम्मता।
वहमानौ ददर्श उर्वाम् पुत्रौ विगत चेतसौ॥ १५॥

ताव् अर्ध दिवसे श्रान्तौ दृष्ट्वा पुत्रौ मही तले।
रुरोद पुत्र शोकेन बाष्प पर्याकुल ईक्षणा॥ १६॥

अघस्तात् व्रजतः तस्याः सुर राज्ञो महात्मनः।
बिन्दवः पतिता गात्रे सूक्ष्माः सुरभि गन्धिनः॥ १७॥

इन्द्रोऽप्यश्रुनिपातम् तम् स्वगात्रे पुण्यगन्धिनम्।
सुरभिम् मन्यते दृष्ट्वा भूयसीम् ताम् सुरेश्वरः॥ १८॥

निरीक्षमाणः शक्रस्ताम् ददर्श सुरभिम् स्थिताम्।
आकाशे विष्ठिताम् दीनाम् रुदतीम् भृशदुःखिताम्॥ १९॥

ताम् दृष्ट्वा शोक सम्तप्ताम् वज्रं पाणिर् यशस्विनीम्।
इन्द्रः प्रान्जलिर् उद्दिग्मः सुर राजो अब्रवीद् वचः॥ २०॥

भयम् कच्चिन् न च अस्मासु कुतश्चित् विद्यते महत्।
कुतः निमित्तः शोकः ते ब्रूहि सर्वं हितं एषिण॥ २१॥

एवम् उक्ता तु सुरभिः सुर राजेन धीमता।
पत्युवाच ततः धीरा वाक्यम् वाक्य विशारदा॥ २२॥

शान्तम् पातम् न वः किञ्चित् कुतश्चित् अमर अधिप।
अहम् तु ममौ शोचामि स्वं पुत्रौ विषमे स्थितौ॥ २३॥

एतौ दृष्ट्वा कृषौ दीनौ सूर्य रश्मि प्रतापिनौ।
अर्ध्यमानौ बली वर्दौ कर्षकेण सुर अधिप ॥ २४ ॥

मम कायात् प्रसूतौ हि दुहिखतौ भार पीडितौ।
यौ दृष्ट्वा परितप्ये अहम् न अस्ति पुत्र समः प्रियः ॥ २५ ॥

यस्याः पुत्र सहस्रैस्तु कृत्स्नम् व्याप्तमिदम् जगत्।
ताम् दृष्ट्वा रुदतीम् शक्रो न सुतान्मन्यते परम् ॥ २६ ॥

सदाऽप्रतिमवृत्ताया लोकधारणकाम्यया।
श्रीमत्या गुणनित्यायाः स्वभावपरिचेष्टया ॥ २७ ॥

यस्याः पुत्रसहस्राणि सापि शोचै कामधुक्।
किम् पुनर् या विना रामम् कौसल्या वर्तयिष्यति ॥ २८ ॥

एक पुत्रा च साध्वी च विवत्सा इयम् त्वया कृता।
तस्मात् त्वम् सततम् दुहिखम् प्रेत्य च इह च लप्स्यसे ॥ २९ ॥

अहम् हि अपचितिम् भ्रातुः पितुः च सकलाम् इमाम्।
वर्धनम् यशसः च अपि करिष्यामि न सम्शयः ॥ ३० ॥

आनाययित्वा तनयम् कौसल्याया महा द्युतिम्।
स्वयम् एव प्रवेक्ष्यामि वनम् मुनि निषेवितम् ॥ ३१ ॥

न ह्यहम् पापसम्कल्पे पापे पापम् त्वया कृतम्।
शक्तो धारयितुम् पौरैरश्रुकण्ठे र्निरीक्षितः ॥ ३२ ॥

सा त्वमग्निम् प्रविश वा स्वयम् वा दण्डकान्विशा।
रज्जुम् बधान वा कण्ठे न हि तेऽन्यत्परायणम् ॥ ३३ ॥

अहमप्यवनिम् प्राप्ते रामे सत्यपराक्रमे।
कृतकृत्यो भविष्यामि विप्रवासितकल्मषः ॥ ३४ ॥

इति नागैव अरण्ये तोमर अन्कुश चोदितः।
पपात भुवि सम्कुद्धो निहृश्वसन् इव पन्नगः ॥३५॥

सम्रक्त नेत्रः शिथिल अम्बरः तदा
विधूत सर्व आभरणः परम्तपः।
बभूव भूमौ पतितः नृप आत्मजः
शची पतेः केतुर इव उत्सव क्षये ॥३६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कैकेय्याक्रोशः नाम चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ २-७४॥

॥ पञ्चसप्ततितमः सर्गः — भरतशपथः ॥

दीर्घकालात्समुत्थाय सम्ज्ञाम् लब्ध्वा च वीर्यवान्।
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्याम् दीनामुद्दीक्ष्य मातरम् ॥ १ ॥

सोऽमात्यमध्येभरतो जननीमभ्यकुत्सयत्।
राज्यम् न कामये जातु मन्त्रये नापि मातरम् ॥ २ ॥

अभिषेकम् न जानामि योभूद्जना समीक्षितः।
विप्रकृष्टे ह्यहम् देशे शत्रुघ्न सहितोऽवसम् ॥ ३ ॥

वनवासम् न जानामि रामस्यहम् महात्मनः।
विवासनम् वा सौमित्रेः सीतायाश्च यथाभवत् ॥ ४ ॥

तथैव क्रोशतः तस्य भरतस्य महात्मनः।
कौसल्या शब्दम् आज्ञाय सुमित्राम् इदम् अब्रवीत् ॥ ५ ॥

आगतः क्रूर कार्यायाः कैकेय्या भरतः सुतः।
तम् अहम् द्रष्टुम् इच्छामि भरतम् दीर्घ दर्शिनम् ॥ ६ ॥

एवम् उत्तवा सुमित्राम् सा विवर्णा मलिन अम्बरा।
 प्रतस्थे भरतः यत्र वेपमाना विचेतना ॥७॥
 स तु राम अनुजः च अपि शत्रुघ्न सहितः तदा।
 प्रतस्थे भरतः यत्र कौसल्याया निवेशनम् ॥८॥
 ततः शत्रुघ्न भरतौ कौसल्याम् प्रेक्ष्य दुहिखतौ।
 पर्यष्वजेताम् दुहिख आर्ताम् पतिताम् नष्ट चेतनाम् ॥९॥
 रुदन्तौ रुदतीम् दुःखात्समेत्यार्याम् मनस्स्वनीम्।
 भरतम् प्रत्युवाच इदम् कौसल्या भृशा दुहिखता ॥१०॥
 इदम् ते राज्य कामस्य राज्यम् प्राप्तम् अकण्टकम्।
 सम्प्राप्तम् बत कैकेय्या शीघ्रम् क्रूरेण कर्मणा ॥११॥
 प्रस्थाप्य चीर वसनम् पुत्रम् मे वन वासिनम्।
 कैकेयी कम् गुणम् तत्र पश्यति क्रूर दर्शनी ॥१२॥
 क्षिप्रम् माम् अपि कैकेयी प्रस्थापयितुम् अर्हति।
 हिरण्य नाभो यत्र आस्ते सुतः मे सुमहा यशाः ॥१३॥
 अथवा स्वयम् एव अहम् सुमित्र अनुचरा सुखम्।
 अग्नि होत्रम् पुरः कृत्य प्रस्थास्ये यत्र राघवः ॥१४॥
 कामम् वा स्वयम् एव अद्य तत्र माम् नेतुम् अर्हसि।
 यत्र असौ पुरुष व्याघ्रः तप्यते मे तपः सुतः ॥१५॥
 इदम् हि तव विस्तीर्णम् धन धान्य समाचितम्।
 हस्ति अश्व रथ सम्पूर्णम् राज्यम् निर्यातितम् तया ॥१६॥
 इत्यादिवहुभिर्वाक्यैः क्रूरैः सम्भर्तितोऽनघः।
 विव्यथे भरतस्तीव्रम् ब्रणे तुद्येव सूचिना ॥१७॥

पपात् चरणौ तस्यास्तदा सम्भ्रान्तचेतनः।
विलप्य बहुधाऽसम्झो लब्धसम्भिस्ततः स्थितः ॥ १८ ॥

एवम् विलपमानाम् ताम् भरतः प्रान्जलिस् तदा।
कौसल्याम् प्रत्युवाच इदम् शोकैः बहुभिर् आवृताम् ॥ १९ ॥

आर्ये कस्मात् अजानन्तम् गर्हसे माम् अकिल्बिषम्।
विपुलाम् च मम प्रीतिम् स्थिराम् जानासि राघवे ॥ २० ॥

कृता शास्त्रं अनुगा बुद्धिर् मा भूत् तस्य कदाचन।
सत्यं सम्धः सताम् श्रेष्ठो यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ २१ ॥

प्रैष्यम् पापीयसाम् यातु सूर्यम् च प्रति मेहतु।
हन्तु पादेन गाम् सुप्ताम् यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ २२ ॥

कारयित्वा महत् कर्म भर्ता भृत्यम् अनर्थकम्।
अधर्मः यो अस्य सो अस्याः तु यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ २३ ॥

परिपालयमानस्य राज्ञो भूतानि पुत्रवत्।
ततः तु द्रुह्यताम् पापम् यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ २४ ॥

बलि षड् भागम् उद्धृत्य नृपस्य अरक्षतः प्रजाः।
अधर्मः यो अस्य सो अस्य अस्तु यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ २५ ॥

सम्श्रुत्य च तपस्विभ्यः सत्रे वै यज्ञ दक्षिणाम्।
ताम् विप्रलपताम् पापम् यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ २६ ॥

हस्ति अश्व रथं सम्बाधे युद्धे शास्त्रं समाकुले।
मा स्म कार्षीत् सताम् धर्मम् यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ २७ ॥

उपदिष्टम् सुसूक्ष्म अर्थम् शास्त्रम् यत्नेन धीमता।
स नाशयतु दुष्ट आत्मा यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ २८ ॥

मा च तम् प्यूढबाहूम्सम् चन्द्रार्कसम्तेजनम्।
द्राक्षीद्राज्यस्थमासीनम् यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ २९ ॥

पायसम् कृसरम् चागम् वृथा सो अश्नातु निर्घृणः।
गुरुमः च अपि अवजानातु यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ ३० ॥

गाश्च स्पृशतु पादेन गुरून् परिवदेत्स्वयम्।
मित्रे द्रुह्येत सोऽत्यन्तम् यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ ३१ ॥

विश्वासात्कथितम् किञ्चित्परिवादम् मिथः क्वचित्।
विवृणोतु स दुष्टात्मा यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ ३२ ॥

अकर्ता ह्यकृतज्ञश्च त्यक्तात्मा निरपत्रपः।
लोके भवतु विद्वेष्यो यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ ३३ ॥

पुत्रैः दारैः च भृत्यैः च स्व गृहे परिवारितः।
स एको मृष्टम् अश्नातु यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ ३४ ॥

अप्राप्य सदृशान् दाराननपत्यः प्रमीयताम्।
अनवाप्य क्रियाम् धर्म्याम् यश्यार्योऽनुमते गतः ॥ ३५ ॥

मात्मनः सम्ततिम् द्राक्षीत्स्वेषु दारेषु दुःखितः।
आयुः समग्रमप्राप्य यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ ३६ ॥

राज स्त्री बाल वृद्धानाम् वधे यत् पापम् उच्यते।
भृत्य त्यागे च यत् पापम् तत् पापम् प्रतिपद्यताम् ॥ ३७ ॥

लाक्ष्या मधुमाम्सेन लोहेन च विषेण च।
सदैव विभृयाद्दृत्यान् यस्यार्योऽसुमते गतः ॥ ३८ ॥

सम्यामे समुपोदे स शत्रुपक्षभयम्करे।
पलायामानो वध्येत यस्यार्योऽनुमे गतः ॥ ३९ ॥

कपालपाणिः पृथिवीमट्टाम् चीरसम्बृतः।
भिक्षुसमाणो यथोन्मत्तो यस्यार्योऽनुमते गतह् ॥ ४० ॥

पाने प्रसक्तो भवतु स्त्रीष्वक्षेषु च नित्यशः।
काम्क्रोधाभिभूतस्तु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ ४१ ॥

यस्य धर्मे मनो भूयादधर्मम् स निषेवताम्।
अपात्रवर्षी भवतु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ ४२ ॥

सम्चितान्यस्य वित्तानि विविधानि सहस्रशः।
दस्युभिर्विप्रलुप्यन्ताम् यश्यार्योऽनुमते गतः ॥ ४३ ॥

उभे सम्ध्ये शयानस्य यत् पापम् परिकल्प्यते।
तच् च पापम् भवेत् तस्य यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ ४४ ॥

यद् अग्नि दायके पापम् यत् पापम् गुरु तल्पगे।
मित्र द्रोहे च यत् पापम् तत् पापम् प्रतिपद्यताम् ॥ ४५ ॥

देवतानाम् पितृत्रृणाम् च माता पित्रोस् तथैव च।
मा स्म कार्षीत् स शुश्रूषाम् यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ ४६ ॥

सताम् लोकात् सताम् कीर्त्याः सज् जुष्टात् कर्मणः तथा।
भ्रश्यतु क्षिप्रम् अद्य एव यस्य आर्यो अनुमते गतः ॥ ४७ ॥

अपास्य मातृशुश्रूषामनर्थं सोऽवतिष्ठताम्।
दीर्घबाहुर्महावक्षा यस्यार्योऽसुमते गतः ॥ ४८ ॥

बहुपुत्रो दरिद्रश्च ज्वररोगसमन्वितः।
स भूयात्सततक्लेशी यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ ४९ ॥

आशामाशाम् समानानाम् दीनानामूर्ध्वचक्षुषाम्।
आर्थिनाम् वितथाम् कुर्याद्यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ ५० ॥

मायया रमताम् नित्यम् परुषः पिशुनोऽशुचिः।
राज्ञो भीत स्वधर्मात्मा यस्यार्योऽनुमते गतः ॥५१॥

ऋतुस्नाताम् सतीम् भार्यामृतुकालानुरोधिनीम्।
अतिवर्तेत दुष्टात्मा यस्यार्योऽनुमते गतः ॥५२॥

धर्मदारान् परित्यज्य परदारान्नि षेवताम्।
त्यक्तधर्मरतिर्मूढो यस्यार्योऽनुमते गतः ॥५३॥

विप्रलु सप्रजातस्य दुष्कृतम् ब्राह्मणस्य यत्।
तदेव प्रतिपद्येत यस्यार्योऽनुमते गतः ॥५४॥

पानीयदूषके पापम् तथैव विषदायके।
यत्तदेकः स लभताम् यस्यार्योऽनुमते गतः ॥५५॥

ब्राह्मणायोद्यताम् पूजाम् विहन्तु कलुषेन्द्रियः।
बालवत्साम् च गाम् दोगदु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥५६॥

तृष्णार्तम् सति पानीये विप्रलम्भेन योजयेत्।
लभेत तस्य यत्पापम् यस्यार्योऽनुमते गतः ॥५७॥

भक्त्या विवदमानेषु मार्गमाश्रित्य पश्यतः।
तस्य पापेन युज्येत यस्यार्योऽनुमते गतः ॥५८॥

विहीनाम् पति पुत्राभ्याम् कौसल्याम् पार्थिव आत्मजः।
एवम् आश्वसयन्न एव दुहूख आर्तः निपपात ह ॥५९॥

तथा तु शपथैः कष्टैः शपमानम् अचेतनम्।
भरतम् शोक सम्तस्म् कौसल्या वाक्यम् अब्रवीत् ॥६०॥

मम दुहूखम् इदम् पुत्र भूयः समुपजायते।
शपथैः शपमानो हि प्राणान् उपरुणत्सि मे ॥६१॥

दिष्टा न चलितः धर्मात् आत्मा ते सह लक्ष्मणः।
वत्स सत्य प्रतिज्ञो मे सताम् लोकान् अवाप्यसि ॥ ६२ ॥

इत्युत्त्वा चाङ्गमानीय भरतम् भ्रातृवत्सलम्।
परिष्वज्य महाबाहुम् रुरोद भृशदुःखिता ॥ ६३ ॥

एवम् विलपमानस्य दुहूख आर्तस्य महात्मनः।
मोहाच्च च शोक सम्रोधात् बभूव लुलितम् मनः ॥ ६४ ॥

लालप्यमानस्य विचेतनस्य
प्रनष्ट बुद्धेः पतितस्य भूमौ।
मुहुर मुहुर् निहश्वसतः च दीर्घम्
सा तस्य शोकेन जगाम रात्रिः ॥ ६५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
भरतशपथः नाम पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ २-७५ ॥

॥ षष्ठसतितमः सर्गः — दशरथौर्ध्वदैहिकम् ॥

तम् एवम् शोक सम्तस्म् भरतम् केकयी सुतम्।
उवाच वदताम् श्रेष्ठो वसिष्ठः श्रेष्ठ वाग् ऋषिः ॥ १ ॥

अलम् शोकेन भद्रम् ते राज पुत्र महा यशः।
प्राप्त कालम् नर पतेः कुरु सम्यानम् उत्तरम् ॥ २ ॥

वसिष्ठस्य वचः श्रुत्वा भरतः धारणाम् गतः।
प्रेत कार्याणि सर्वाणि कारयाम् आस धर्मवित् ॥ ३ ॥

उद्गृतम् तैल सम्क्लेदात् स तु भूमौ निवेशितम्।
आपीत वर्ण वदनम् प्रसुप्तम् इव भूमिपम् ॥ ४ ॥

सम्बेश्य शयने च अग्रे नाना रत्न परिष्कृते।
ततः दशरथम् पुत्रः विललाप सुदुर्हिखतः ॥ ५ ॥

किम् ते व्यवसितम् राजन् प्रोषिते मय् अनागते।
विवास्य रामम् धर्मज्ञम् लक्ष्मणम् च महा बलम् ॥ ६ ॥

क यास्यसि महा राज हित्वा इमम् दुर्हिखतम् जनम्।
हीनम् पुरुष सिम्हेन रामेण अक्षिष्ठ कर्मणा ॥ ७ ॥

योग क्षेमम् तु ते राजन् को अस्मिन् कल्पयिता पुरे।
त्वयि प्रयाते स्वः तात रामे च वनम् आश्रिते ॥ ८ ॥

विघवा पृथिवी राजम्स् त्वया हीना न राजते।
हीन चन्द्रा इव रजनी नगरी प्रतिभाति माम् ॥ ९ ॥

एवम् विलपमानम् तम् भरतम् दीन मानसम्।
अब्रवीद् वचनम् भूयो वसिष्ठः तु महान् ऋषिः ॥ १० ॥

प्रेत कार्याणि यानि अस्य कर्तव्यानि विशाम्पतेः।
तानि अव्यग्रम् महा बाहो क्रियताम् अविचारितम् ॥ ११ ॥

तथा इति भरतः वाक्यम् वसिष्ठस्य अभिपूज्य तत्।
ऋत्विक् पुरोहित आचार्याम्स् त्वरयाम् आस सर्वशः ॥ १२ ॥

ये तु अग्रतः नर इन्द्रस्याम्नि अगारात् बहिष्कृताः।
ऋत्विग्निभर् याजकैः चैव ते हियन्ते यथा विधि ॥ १३ ॥

शिविलायाम् अथ आरोप्य राजानम् गत चेतनम्।
बाष्प कण्ठा विमनसः तम् ऊहुः परिचारकाः ॥ १४ ॥

हिरण्यम् च सुवर्णम् च वासाम्सि विविधानि च।
प्रकिरन्तः जना मार्गम् नृपतेर् अग्रतः ययुः ॥ १५ ॥

चन्द्रन् अगुरु निर्यासान् सरलम् पद्मकम् तथा।
देव दारूणि च आहृत्य चिताम् चक्रस् तथा अपरे ॥ १६ ॥

गन्धान् उच्च अवचामः च अन्याम्स् तत्र दत्त्वा अथ भूमिपम्।
ततः सम्वेशयाम् आसुः चिता मध्ये तम् ऋत्विजः ॥ १७ ॥

तथा हुत अशनम् हुत्वा जेपुस् तस्य तदा ऋत्विजः।
जगुः च ते यथा शास्त्रम् तत्र सामानि सामग्राः ॥ १८ ॥

शिविकाभिः च यानैः च यथा अर्हम् तस्य योषितः।
नगरान् निर्युस् तत्र वृद्धैः परिवृताः तदा ॥ १९ ॥

प्रसव्यम् च अपि तम् चक्रुर् ऋत्विजो अग्नि चितम् नृपम्।
स्त्रियः च शोक सम्तप्ताः कौसल्या प्रमुखाः तदा ॥ २० ॥

कौन्चीनाम् इव नारीणाम् निनादः तत्र शुश्रुवे।
आर्तानाम् करुणम् काले क्रोशान्तीनाम् सहस्रशः ॥ २१ ॥

ततः रुदन्त्यो विवशा विलप्य च पुनः पुनः।
यानेभ्यः सरयू तीरम् अवतेरुर् वर अनानाः ॥ २२ ॥

कृत उदकम् ते भरतेन सार्धम्
नृप अनाना मन्त्रि पुरोहिताः च।
पुरम् प्रविश्य अश्रुं परीत नेत्रा
भूमौ दश अहम् व्यनयन्त दुहृखम् ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
दशरथौर्ध्वदैहिकम् नाम षट्सतितमः सर्गः ॥ २-७६ ॥

॥ सप्तसप्ततितमः सर्गः — भरतशत्रुघ्नविलापः ॥

ततः दश अहे अतिगते कृत शौचो नृप आत्मजः।
द्वादशे अहनि सम्प्राप्ते श्राद्ध कर्माणि अकारयत् ॥ १ ॥

ब्राह्मणेभ्यो ददौ रत्नम् धनम् अन्नम् च पुष्कलम्।
वासाम्निं च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च ॥ २ ॥

बास्तिकम् बहु शुक्लम् च गाः च अपि शतशः तथा।
दासी दासम् च यानम् च वेशमानि सुमहान्ति च ॥ ३ ॥

ब्राह्मणेभ्यो ददौ पुत्रः राज्ञः तस्य और्ध्वदैहिकम्।
ततः प्रभात समये दिवसे अथ त्रयोदशे ॥ ४ ॥

विललाप महा बाहुर् भरतः शोक मूर्चितः।
शब्द अपिहित कण्ठः च शोधन अर्थम् उपागतः ॥ ५ ॥

चिता मूले पितुर् वाक्यम् इदम् आह सुदुर्हिखतः।
तात यस्मिन् निषृष्टः अहम् त्वया भ्रातरि राघवे ॥ ६ ॥

तस्मिन् वनम् प्रवजिते शून्ये त्यक्तः अस्म्य् अहम् त्वया।
यथा गतिर् अनाथायाः पुत्रः प्रव्राजितः वनम् ॥ ७ ॥

ताम् अम्बाम् तात कौसल्याम् त्यक्तवा त्वम् क गतः नृप।
दृष्ट्वा भस्म अरुणम् तच् च दग्ध अस्थि स्थान मण्डलम् ॥ ८ ॥

पितुः शरीर निर्वाणम् निष्ठन् विषसाद ह।
स तु दृष्ट्वा रुदन् दीनः पपात धरणी तले ॥ ९ ॥

उत्थाप्यमानः शक्तस्य यन्त्र ध्वजैव च्युतः।
अभिपेतुस् ततः सर्वे तस्य अमात्याः शुचि व्रतम् ॥ १० ॥

अन्त काले निपतितम् ययातिम् ऋषयो यथा।

शत्रुघ्नः च अपि भरतम् दृष्ट्वा शोक परिष्टुतम्॥ ११ ॥

विसम्झो न्यपतत् भूमौ भूमि पालम् अनुस्मरन्।

उन्मत्तैव निश्चेता विललाप सुदुह्रिखतः॥ १२ ॥

स्मृत्वा पितुर् गुण अन्नानि तनि तानि तदा तदा।

मन्थरा प्रभवः तीव्रः कैकेयी ग्राह सम्कुलः॥ १३ ॥

वर दानमयो अक्षोभ्यो अमज्जयत् शोक सागरः।

सुकुमारम् च बालम् च सततम् लालितम् त्वया॥ १४ ॥

क तात भरतम् हित्वा विलपन्तम् गतः भवान्।

ननु भोज्येषु पानेषु वस्त्रेष्व आभरणेषु च॥ १५ ॥

प्रवारयसि नः सर्वाम्स् तन् नः को अद्य करिष्यति।

अवदारण काले तु पृथिवी न अवदीर्यते॥ १६ ॥

विहीना या त्वया राज्ञा धर्मज्ञेन महात्मना।

पितरि स्वर्गम् आपन्ने रामे च अरण्यम् आश्रिते॥ १७ ॥

किम् मे जीवित सामर्थ्यम् प्रवेक्ष्यामि हुत अशानम्।

हीनो भ्रात्रा च पित्रा च शून्याम् इक्ष्वाकु पालिताम्॥ १८ ॥

अयोध्याम् न प्रवेक्ष्यामि प्रवेक्ष्यामि तपो वनम्।

तयोः विलपितम् श्रुत्वा व्यसनम् च अन्ववेक्ष्य तत्॥ १९ ॥

भृशम् आर्ततरा भूयः सर्वएव अनुगामिनः।

ततः विषण्णौ श्रान्तौ च शत्रुघ्न भरताव् उभौ॥ २० ॥

धरण्याम् सम्ब्यचेष्टेताम् भग्न शृन्नाव् इव ऋषभौ।

ततः प्रकृतिमान् वैद्यः पितुर् एषाम् पुरोहितः॥ २१ ॥

वसिष्ठो भरतम् वाक्यम् उत्थाप्य तम् उवाच ह।
त्रयोदशोऽयम् दिवसः पितुर्वृत्तस्य ते विभो ॥ २२ ॥

सावशेषास्थिनिच्ये किमिह त्वम् विलम्बसे।
त्रीणि द्वन्द्वानि भूतेषु प्रवृत्तानि अविशेषतः ॥ २३ ॥

तेषु च अपरिहार्येषु न एवम् भवितुम् अर्हति।
सुमन्त्रः च अपि शत्रुघ्नम् उत्थाप्य अभिप्रसाद्य च ॥ २४ ॥

श्रावयाम् आस तत्त्वज्ञः सर्वं भूतं भव अभवौ।
उत्थितौ तौ नर व्याघ्रौ प्रकाशोते यशस्विनौ ॥ २५ ॥

वर्ष आतप परिक्षिन्नौ पृथग् इन्द्र ध्वजाव् इव।
अश्रूणि परिमृद्धन्तौ रक्तं अक्षो दीनं भाषिणौ ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
भरतशत्रुघ्नविलापः नाम सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥ २-७७ ॥

॥ अष्टसप्ततितमः सर्गः — कुञ्जाविक्षेपः ॥

अत्र यात्राम् समीहन्तम् शत्रुघ्नः लक्ष्मण अनुजः।
भरतम् शोक सम्तस्म इदम् वचनम् अब्रवीत् ॥ १ ॥

गतिर् यः सर्वं भूतानाम् दुहूखे किम् पुनर् आत्मनः।
स रामः सत्त्वं सम्पन्नः स्त्रिया प्रव्राजितः वनम् ॥ २ ॥

बलवान् वीर्यं सम्पन्नो लक्ष्मणो नाम यो अपि असौ।
किम् न मोचयते रामम् कृत्वा अपि पितृ निग्रहम् ॥ ३ ॥

पूर्वम् एव तु निग्राह्यः समवेक्ष्य नय अनयौ।
उत्पथम् यः समारूढो नार्या राजा वशम् गतः ॥ ४ ॥

इति सम्भाषमाणे तु शत्रुघ्ने लक्ष्मण अनुजे।
प्राग् द्वारे अभूत तदा कुञ्जा सर्व आभरण भूषिता ॥ ५ ॥

लिप्ता चन्दन सारेण राज वस्त्राणि विभ्रती।
विविधम् विविधैस्तैस्तैर्भूषणैश्च विभूषिता ॥ ६ ॥

मेखला दामभिः चित्रै रजु बद्धा इव वानरी।
बभासे बहुभिर्बद्धा रजुबदेव वानरी ॥ ७ ॥

ताम् समीक्ष्य तदा द्वाहूरथो भृशम् पापस्य कारिणीम्।
गृहीत्वा अकरुणम् कुञ्जाम् शत्रुघ्नाय न्यवेदयत् ॥ ८ ॥

यस्याः कृते वने रामः न्यस्त देहः च वः पिता।
सा इयम् पापा नृशम्सा च तस्याः कुरु यथा मति ॥ ९ ॥

शत्रुघ्नः च तत् आज्ञाय वचनम् भृशा दुहृखतः।
अन्तः पुर चरान् सर्वान् इति उवाच धृत व्रतः ॥ १० ॥

तीव्रम् उत्पादितम् दुहृखम् भ्रातृकृष्णाम् मे तथा पितुः।
यया सा इयम् नृशम्सस्य कर्मणः फलम् अश्रुताम् ॥ ११ ॥

एवम् उक्ता च तेन आशु सखी जन समावृता।
गृहीता बलवत् कुञ्जा सा तत् गृहम् अनादयत् ॥ १२ ॥

ततः सुभृशा सम्तसः तस्याः सर्वः सखी जनः।
कुद्धम् आज्ञाय शत्रुघ्नम् व्यपलायत सर्वशः ॥ १३ ॥

अमन्त्रयत कृत्स्नः च तस्याः सर्व सखी जनः।
यथा अयम् समुपक्रान्तः निहृशोषम् नः करिष्यति ॥ १४ ॥

सानुक्रोशाम् वदान्याम् च धर्मज्ञाम् च यशस्विनीम्।
कौसल्याम् शरणम् यामः सा हि नो अस्तु ध्रुवा गतिः ॥ १५ ॥

स च रोषेण ताम्र अक्षः शत्रुघ्नः शत्रु तापनः।
विचकर्ष तदा कुञ्जाम् क्रोशन्तीम् पृथिवी तले॥ १६॥

तस्या हि आकृष्यमाणाया मन्थरायाः ततः ततः।
चित्रम् बहु विघ्नम् भाण्डम् पृथिव्याम् तत् व्यशीर्यत॥ १७॥

तेन भाण्डेन सम्कीर्णम् श्रीमद् राज निवेशनम्।
अशोभत तदा भूयः शारदम् गगनम् यथा॥ १८॥

स बली बलवत् क्रोधात् गृहीत्वा पुरुष ऋषभः।
कैकेयीम् अभिनिर्भत्स्य बभाषे परुषम् वचः॥ १९॥

तैः वाक्यैः परुषैः दुहूखैः कैकेयी भृशा दुहिहता।
शत्रुघ्न भय सम्त्रस्ता पुत्रम् शरणम् आगता॥ २०॥

ताम् प्रेक्ष्य भरतः कुद्धम् शत्रुघ्नम् इदम् अब्रवीत्।
अवध्याः सर्व भूतानाम् प्रमदाः क्षम्यताम् इति॥ २१॥

हन्याम् अहम् इमाम् पापाम् कैकेयीम् दुष्ट चारिणीम्।
यदि माम् धार्मिको रामः न असूयेन् मातृ धातकम्॥ २२॥

इमाम् अपि हताम् कुञ्जाम् यदि जानाति राघवः।
त्वाम् च माम् चैव धर्म आत्मा न अभिभाषिष्यते ध्रुवम्॥ २३॥

भरतस्य वचः श्रुत्वा शत्रुघ्नः लक्ष्मण अनुजः।
न्यवर्तत ततः रोषात् ताम् मुमोच च मन्थराम्॥ २४॥

सा पाद मूले कैकेय्या मन्थरा निपपात ह।
निहृश्वसन्ती सुदुहूख आर्ता कृपणम् विललाप च॥ २५॥

शत्रुघ्न विक्षेप विमूढ सम्ज्ञाम्
 समीक्ष्य कुञ्जाम् भरतस्य माता।
 शनैः समाश्वासयद् आर्तं रूपाम्
 क्रौन्चीम् विलग्नाम् इव वीक्षमाणाम्॥ २६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 कुञ्जाविक्षेपः नाम अष्टसप्ततितमः सर्गः ॥ २-७८॥

॥ एकोनाशीतितमः सर्गः — सच्चिवप्रार्थनाप्रतिषेधः ॥

ततः प्रभात समये दिवसे अथ चतुर्दशे।
 समेत्य राज कर्तारः भरतम् वाक्यम् अब्रुवन्॥ १॥

गतः दशरथः स्वर्गम् यो नो गुरुतरः गुरुः।
 रामम् प्रव्राज्य वै ज्येष्ठम् लक्ष्मणम् च महा बलम्॥ २॥

त्वम् अद्य भव नो राजा राज पुत्र महा यशः।
 सम्गत्या न अपराध्नोति राज्यम् एतत् अनायकम्॥ ३॥

आभिषेचनिकम् सर्वम् इदम् आदाय राघव।
 प्रतीक्षते त्वाम् स्व जनः श्रेणयः च नृप आत्मज॥ ४॥

राज्यम् गृहाण भरत पितृ पैतामहम् महत्।
 अभिषेचय च आत्मानम् पाहि च अस्मान् नर ऋषभ॥ ५॥

आभिषेचनिकम् भाण्डम् कृत्वा सर्वम् प्रदक्षिणम्।
 भरतः तम् जनम् सर्वम् प्रत्युवाच धृत व्रतः॥ ६॥

ज्येष्ठस्य राजता नित्यम् उचिता हि कुलस्य नः।
 न एवम् भवन्तः माम् वक्तुम् अर्हन्ति कुशला जनाः॥ ७॥

रामः पूर्वो हि नो भ्राता भविष्यति मही पतिः।
अहम् तु अरण्ये वत्स्यामि वर्षाणि नव पञ्च च॥८॥

युज्यताम् महती सेना चतुर् अन्ना महा बला।
आनयिष्याम्य् अहम् ज्येष्ठम् भ्रातरम् राघवम् वनात्॥९॥

आभिषेचनिकम् चैव सर्वम् एतत् उपस्कृतम्।
पुरः कृत्य गमिष्यामि राम हेतोर् वनम् प्रति॥१०॥

तत्र एव तम् नर व्याघ्रम् अभिषिञ्च्य पुरः कृतम्।
आनेष्यामि तु वै रामम् हव्य वाहम् इव अध्वरात्॥११॥

न सकामा करिष्यामि स्वम् इमाम् मातृ गन्धीनीम्।
वने वत्स्याम्य् अहम् दुर्गं रामः राजा भविष्यति॥१२॥

क्रियताम् शिल्पिभिः पन्थाः समानि विषमाणि च।
रक्षिणः च अनुसम्यान्तु पथि दुर्ग विचारकाः॥१३॥

एवम् सम्भाषमाणम् तम् राम हेतोर् नृप आत्मजम्।
प्रत्युवाच जनः सर्वः श्रीमद् वाक्यम् अनुत्तमम्॥१४॥

एवम् ते भाषमाणस्य पद्मा श्रीर् उपतिष्ठताम्।
यः त्वम् ज्येष्ठे नृप सुते पृथिवीम् दातुम् इच्छसि॥१५॥

अनुत्तमम् तत् वचनम् नृप आत्मज
प्रभाषितम् सम्श्रवणे निशम्य च।
प्रहर्षजाः तम् प्रति वाष्प बिन्दवो
निपेतुर् आर्य आनन नेत्र सम्भवाः॥१६॥

ऊचुस् ते वचनम् इदम् निशम्य हृष्टाः
 सामात्याः सपरिषदो वियात शोकाः।
 पन्थानम् नर वर भक्तिमान् जनः च
 व्यादिष्टः तव वचनाच् च शिल्पि वर्गः ॥ १७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 सचिवप्रार्थनाप्रतिषेधः नाम एकोनाशीतितमः सर्गः ॥ २-७९ ॥

॥ अशीतितमः सर्गः — मार्गसंस्कारः ॥

अथ भूमि प्रदेशज्ञाः सूत्र कर्म विशारदाः।
 स्व कर्म अभिरताः शूराः खनका यन्त्रकाः तथा ॥ १ ॥

कर्म अन्तिकाः स्थपतयः पुरुषा यन्त्र कोविदाः।
 तथा वर्धक्यः चैव मार्गिणो वृक्ष तक्षकाः ॥ २ ॥

कूप काराः सुधा कारा वम्श कर्म कृतः तथा।
 समर्था ये च द्रष्टारः पुरतः ते प्रतस्थिरे ॥ ३ ॥

स तु हर्षात् तम् उद्देशम् जन ओघो विपुलः प्रयान्।
 अशोभत महा वेगः सागरस्य इव पर्वणि ॥ ४ ॥

ते स्व वारम् समास्थाय वर्त्म कर्माणि कोविदाः।
 करणैः विविध उपेतैः पुरस्तात् सम्प्रतस्थिरे ॥ ५ ॥

लता वल्लीः च गुल्मामः च स्थाणून् अश्मनेव च।
 जनाः ते चक्रिरे मार्गम् चिन्दन्तः विविधान् द्रुमान् ॥ ६ ॥

अवृक्षेषु च देशेषु केचित् वृक्षान् अरोपयन्।
 केचित् कुठारैऽः टन्कैः च दात्रैः चिन्दन् क्वचित् क्वचित् ॥ ७ ॥

अपरे वीरण स्तम्बान् बलिनो बलवत्तराः।
विधमन्ति स्म दुर्गाणि स्थलानि च ततः ततः ॥८॥

अपरे अपूरयन् कूपान् पाम्सुभिः श्वभ्रम् आयतम्।
निम्न भागाम्स् तथा केचित् समामः चक्रः समन्ततः ॥९॥

बबन्धुर् बन्धनीयामः च क्षोद्यान् सम्चुक्षुद्धुस् तदा।
विभिदुर् भेदनीयामः च ताम्स् तान् देशान् नराः तदा ॥१०॥

अचिरेण एव कालेन परिवाहान् बहु उदकान्।
चक्रुर् बहु विध आकारान् सागर प्रतिमान् बहून् ॥११॥

निर्जलेषु च देशेषु खानयामासुरुत्तमान्।
उदपानान् बहुविधान् वेदिका परिमणिडतान् ॥१२॥

ससुधा कुट्टिम तलः प्रपुष्यित मही रुहः।
मत्त उद्धुष्ट द्विज गणः पताकाभिर् अलम्कृतः ॥१३॥

चन्दन उदक सम्सक्तः नाना कुसुम भूषितः।
बहू अशोभत सेनायाः पन्थाः स्वर्ग पथ उपमः ॥१४॥

आज्ञाप्य अथ यथा आज्ञासि युक्ताः ते अधिकृता नराः।
रमणीयेषु देशेषु बहु स्वादु फलेषु च ॥१५॥

यो निवेशः तु अभिप्रेतः भरतस्य महात्मनः।
भूयः तम् शोभयाम् आसुर् भूषाभिर् भूषण उपमम् ॥१६॥

नक्षत्रेषु प्रशस्तेषु मुहूर्तेषु च तद्विदः।
निवेशम् स्थापयाम् आसुर् भरतस्य महात्मनः ॥१७॥

बहु पाम्सु चयाः च अपि परिखा परिवारिताः।
तन्त्र इन्द्र कील प्रतिमाः प्रतोली वर शोभिताः ॥१८॥

प्रासाद माला सम्युक्ताः सौध प्राकार सम्वृताः।
पताका शोभिताः सर्वे सुनिर्मित महा पथाः॥१९॥

विसर्पत्भिर् इव आकाशे विट्न्क अग्र विमानकैः।
समुच्चित्रतैः निवेशाः ते बभुः शक्र पुर उपमाः॥२०॥

जाह्नवीम् तु समासाद्य विविध द्रुम काननाम्।
शीतल अमल पानीयाम् महा मीन समाकुलाम्॥२१॥

सचन्द्र तारा गण मणिडतम् यथा
नमः क्षपायाम् अमलम् विराजते।
नर इन्द्र मार्गः स तथा व्यराजत
क्रमेण रम्यः शुभ शिल्पि निर्मितः॥२२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
मार्गसंस्कारः नाम अशीतितमः सर्गः ॥ २-८० ॥

॥ एकाशीतितमः सर्गः — सभास्थानम् ॥

ततः नान्दी मुखीम् रात्रिम् भरतम् सूत मागधाः।
तुष्टुवुर् वाग् विशेषज्ञाः स्त्वैः मनाल सम्हितैः॥१॥

सुवर्ण कोण अभिहतः प्राणदद्य याम दुन्दुभिः।
दध्मुः शन्त्वामः च शतशो वाद्यामः च उच्च अवच स्वरान्॥२॥

स तूर्य घोषः सुमहान् दिवम् आपूरयन् इव।
भरतम् शोक सम्तस्म् भूयः शोकैः अरन्धयत्॥३॥

ततः प्रबुद्धो भरतः तम् घोषम् सम्भिवर्त्य च।
न अहम् राजा इति च अपि उक्तवा शत्रुघ्नम् इदम् अब्रवीत्॥४॥

पश्य शत्रुघ्नं कैकेय्या लोकस्य अपकृतम् महत्।
विसृज्य मयि दुहूख्वानि राजा दशरथो गतः ॥५॥

तस्य एषा धर्म राजस्य धर्म मूला महात्मनः।
परिभ्रमति राज श्रीरूप नौरू इव अकर्णिका जले ॥६॥

यो हि नः सुमहान्नाथः सोऽपि प्रव्राजितो वनम्।
अनया धर्ममुत्सृज्य मात्रा मे राघवः स्वयम् ॥७॥

इति एवम् भरतम् प्रेक्ष्य विलपन्तम् विचेतनम्।
कृपणम् रुरुदुः सर्वाः सस्वरम् योषितः तदा ॥८॥

तथा तस्मिन् विलपति वसिष्ठो राज धर्मवित्।
सभाम् इक्ष्वाकु नाथस्य प्रविवेश महा यशाः ॥९॥

शात कुम्भमयीम् रम्याम् मणि रत्न समाकुलाम्।
सुधर्माम् इव धर्म आत्मा सगणः प्रत्यपद्यत ॥१०॥

स कान्चनमयम् पीठम् पर अर्ध्य आस्तरण आवृतम्।
अध्यास्त सर्व वेदज्ञो दूतान् अनुशशास च ॥११॥

ब्राह्मणान् क्षत्रियान् योधान् अमात्यान् गण बलभान्।
क्षिप्रम् आनयत अव्यग्राः कृत्यम् आत्ययिकम् हि नः ॥१२॥

सराजभृत्यम् शत्रुघ्नम् भरतम् च यशिस्वनम्।
युधाजितम् सुमन्त्रम् च ये च तत्र हिता जनाः ॥१३॥

ततः हलहला शब्दो महान् समुदपद्यत।
रथैः अश्वैः गजैः च अपि जनानाम् उपगच्छताम् ॥१४॥

ततः भरतम् आयान्तम् शत क्रतुम् इव अमराः।
प्रत्यनन्दन् प्रकृतयो यथा दशरथम् तथा ॥१५॥

हृदैव तिमि नाग सम्वृतः
 स्तिमित जलो मणि शन्ख शर्करः।
 दशरथ सुत शोभिता सभा
 सदशरथा इव बभौ यथा पुरा॥१६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 सभास्थानम् नाम एकाशीतितमः सर्गः ॥ २-८१ ॥

॥ व्यशीतितमः सर्गः — सेनाप्रस्थापनम् ॥

ताम् आर्य गण सम्पूर्णाम् भरतः प्रग्रहाम् सभाम्।
 ददर्श बुद्धि सम्पन्नः पूर्ण चन्द्राम् निशाम् इव॥१॥

आसनानि यथा न्यायम् आर्याणाम् विशताम् तदा।
 अदृश्यत घन अपाये पूर्ण चन्द्रा इव शर्वरी॥२॥

सा विद्वज्जनसम्पूर्णा सभा सुरुचिरा तदा।
 अदृश्यत घनापाये पूर्णचन्द्रेव शर्वरी॥३॥

राज्ञः तु प्रकृतीः सर्वाः समग्राः प्रेक्ष्य धर्मवित्।
 इदम् पुरोहितः वाक्यम् भरतम् मृदु च अब्रवीत्॥४॥

तात राजा दशरथः स्वर् गतः धर्मम् आचरन्।
 घन धान्यवतीम् स्फीताम् प्रदाय पृथिवीम् तव॥५॥

रामः तथा सत्य धृतिः सताम् धर्मम् अनुस्मरन्।
 न अजहात् पितुर् आदेशम् शशी ज्योत्स्नाम् इव उदितः॥६॥

पित्रा भ्रात्रा च ते दत्तम् राज्यम् निहत कण्टकम्।
 तत् भुन्ध्व मुदित अमात्यः क्षिप्रम् एव अभिषेच्य॥७॥

उदीच्या: च प्रतीच्या: च दाक्षिणात्या: च केवलाः।
कोट्या अपर अन्ताः सामुद्रा रत्नानि अभिहरन्तु ते॥८॥

तत् श्रुत्वा भरतः वाक्यम् शोकेन अभिपरिष्टुतः।
जगाम मनसा रामम् धर्मज्ञो धर्म कान्क्षया॥९॥
स बाष्प कलया वाचा कल हम्स स्वरः युवा।
विललाप सभा मध्ये जगर्हे च पुरोहितम्॥१०॥

चरित ब्रह्मचर्यस्य विद्या स्नातस्य धीमतः।
धर्मे प्रयतमानस्य को राज्यम् मद्विधो हरेत॥११॥

कथम् दशरथाज् जातः भवेद् राज्य अपहारकः।
राज्यम् च अहम् च रामस्य धर्मम् वक्तुम् इह अर्हसि॥१२॥

ज्येष्ठः श्रेष्ठः च धर्म आत्मा दिलीप नहुष उपमः।
लब्धुम् अर्हति काकुत्स्थो राज्यम् दशरथो यथा॥१३॥

अनार्य जुष्टम् अस्वर्ग्यम् कुर्याम् पापम् अहम् यदि।
इक्ष्वाकूणाम् अहम् लोके भवेयम् कुल पाम्सनः॥१४॥

यद् हि मात्रा कृतम् पापम् न अहम् तत् अभिरोचये।
इहस्थो वन दुर्गस्थम् नमस्यामि कृत अन्जलिः॥१५॥

रामम् एव अनुगच्छामि स राजा द्विपदाम् वरः।
त्रयाणाम् अपि लोकानाम् राघवो राज्यम् अर्हति॥१६॥

तत् वाक्यम् धर्म सम्युक्तम् श्रुत्वा सर्वे सभासदः।
हर्षान् मुमुचुर् अश्रूणि रामे निहित चेतसः॥१७॥

यदि तु आर्यम् न शक्ष्यामि विनिवर्तयितुम् वनात्।
वने तत्र एव वत्स्यामि यथा आर्यो लक्ष्मणः तथा॥१८॥

सर्व उपायम् तु वर्तिष्ये विनिवर्तयितुम् बलात्।
समक्षम् आर्य मिश्राणाम् साधूनाम् गुण वर्तिनाम्॥ १९॥

विष्टिकर्मान्तिकाः सर्वे मार्गशोधनरक्षकाः।
प्रस्थापिता मया पूर्वम् यात्रापि मम रोचते॥ २०॥

एवम् उक्तवा तु धर्म आत्मा भरतः भ्रातृ वत्सलः।
समीपस्थम् उवाच इदम् सुमन्त्रम् मन्त्र कोविदम्॥ २१॥

तूर्णम् उत्थाय गच्छ त्वम् सुमन्त्र मम शासनात्।
यात्राम् आज्ञापय क्षिप्रम् बलम् चैव समानय॥ २२॥

एवम् उक्तः सुमन्त्रः तु भरतेन महात्मना।
हृष्टः सो अदिशत् सर्वम् यथा सम्दिष्टम् इष्टवत्॥ २३॥

ताः प्रहृष्टाः प्रकृतयो बल अध्यक्षा बलस्य च।
श्रुत्वा यात्राम् समाज्ञासाम् राघवस्य निवर्तने॥ २४॥

ततः योध अन्नानाः सर्वा भर्तृऋष्टन् सर्वान् गृहे गृहे।
यात्रा गमनम् आज्ञाय त्वरयन्ति स्म हर्षिताः॥ २५॥

ते हयैः गो रथैः शीघ्रैः स्यन्दनैः च मनो जवैः।
सह योधैः बल अध्यक्षा बलम् सर्वम् अचोदयन्॥ २६॥

सज्जम् तु तत् बलम् दृष्ट्वा भरतः गुरु सम्निधौ।
रथम् मे त्वरयस्व इति सुमन्त्रम् पार्श्वतः अब्रवीत्॥ २७॥

भरतस्य तु तस्य आज्ञाम् प्रतिगृह्य प्रहर्षितः।
रथम् गृहीत्वा प्रययौ युक्तम् परम वाजिभिः॥ २८॥

स राघवः सत्य धृतिः प्रतापवान्
 ब्रुवन् सुयुक्तम् दृढं सत्य विक्रमः।
 गुरुम् महा अरण्य गतम् यशस्विनम्
 प्रसादयिष्यन् भरतः अब्रवीत् तदा ॥ २९ ॥
 तूण समुत्थाय सुमन्त्र गच्छ
 बलस्य योगाय बल प्रधानान्।
 आनेतुम् इच्चामि हि तम् वनस्थम्
 प्रसाद्य रामम् जगतः हिताय ॥ ३० ॥

स सूत पुत्रः भरतेन सम्यग्
 आज्ञापितः सम्परिपूर्ण कामः।
 शशास सर्वान् प्रकृति प्रधानान्
 बलस्य मुख्यामः च सुहृज् जनम् च ॥ ३१ ॥
 ततः समुत्थाय कुले कुले ते
 राजन्य वैश्या वृषलाः च विप्राः।
 अयूयुजन्म उष्टु रथान् खरामः च
 नागान् हयामः चैव कुल प्रसूतान् ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 सेनाप्रस्थापनम् नाम ऋशीतितमः सर्गः ॥ २-८२ ॥

॥ ऋशीतितमः सर्गः — भरतवनप्रस्थानम् ॥

ततः समुत्थितः काल्यम् आस्थाय स्यन्दन उत्तमम्।
 प्रययौ भरतः शीघ्रम् राम दर्शन कान्क्षया ॥ १ ॥
 अग्रतः प्रययुस् तस्य सर्वे मन्त्रि पुरोधसः।
 अधिरुद्ध्य हयैः युक्तान् रथान् सूर्य रथ उपमान् ॥ २ ॥

नव नाग सहस्राणि कल्पितानि यथा विधि।
अन्वयुर् भरतम् यान्तम् इक्ष्वाकु कुल नन्दनम्॥३॥

षष्ठी रथ सहस्राणि धन्विनो विविध आयुधाः।
अन्वयुर् भरतम् यान्तम् राज पुत्रम् यशस्विनम्॥४॥

शतम् सहस्राणि अश्वानाम् समारूढानि राघवम्।
अन्वयुर् भरतम् यान्तम् राज पुत्रम् यशस्विनम्॥५॥

कैकेयी च सुमित्रा च कौसल्या च यशस्विनी।
राम आनयन सम्हृष्टा ययुर् यानेन भास्वता॥६॥

प्रयाताः च आर्य सम्घाता रामम् द्रष्टुम् सलक्षणम्।
तस्य एव च कथाः चित्राः कुर्वाणा हृष्ट मानसाः॥७॥

मेघ श्यामम् महा बाहुम् स्थिर सत्त्वम् दृढ ब्रतम्।
कदा द्रक्ष्यामहे रामम् जगतः शोक नाशनम्॥८॥

दृष्टेव हि नः शोकम् अपनेष्यति राघवः।
तमः सर्वस्य लोकस्य समुद्यन्न इव भास्करः॥९॥

इति एवम् कथयन्तः ते सम्प्रहृष्टाः कथाः शुभाः।
परिष्वजानाः च अन्योन्यम् ययुर् नागरिकाः तदा॥१०॥

ये च तत्र अपरे सर्वे सम्मता ये च नैगमाः।
रामम् प्रति ययुर् हृष्टाः सर्वाः प्रकृतयः तदा॥११॥

मणि काराः च ये केचित् कुम्भ काराः च शोभनाः।
सूत्र कर्म कृतः चैव ये च शस्त्र उपजीविनः॥१२॥

मायूरकाः क्राकचिका रोचका वेघकाः तथा।
दन्त काराः सुधा काराः तथा गन्ध उपजीविनः॥१३॥

सुवर्णं काराः प्रख्याताः तथा कम्बलं धावकाः।
स्नापकं आच्चादका वैद्या धूपकाः शौणिडकाः तथा ॥ १४ ॥

रजकाः तु न वायाः च ग्रामं घोषं महत्तराः।
शैलूषाः च सह स्त्रीभिर् यान्ति कैवर्तकाः तथा ॥ १५ ॥

समाहिता वेदविदो ब्राह्मणा वृत्तं सम्मताः।
गो रथैः भरतम् यान्तम् अनुजग्मुः सहस्रशः ॥ १६ ॥

सुवेषाः शुद्धं वसनाः ताम्रं मृष्टं अनुलेपनाः।
सर्वं ते विविधैः यानैः शनैः भरतम् अन्वयुः ॥ १७ ॥

प्रहृष्टं मुदिता सेना सान्वयात् कैकयीं सुतम्।
भ्रातुरानयने यान्तम् भरतम् भ्रातृवत्सलम् ॥ १८ ॥

ते गत्वा दूरमध्वानम् रथम् यानाश्वकुञ्जरैः।
समासेदुस्ततो गङ्गाम् शृङ्गिबेरपुरम् प्रति ॥ १९ ॥

यत्र रामसखो वीरो गुहो ज्ञातिगणैर्वृतः।
निवसत्यप्रमादेन देशम् तम् परिपालयन् ॥ २० ॥

उपेत्य तीरम् गङ्गायाश्वकमाकैरलङ्घतम्।
व्यवतिष्ठत सा सेना भरतस्य अनुयायिनी ॥ २१ ॥

निरीक्ष्य अनुगताम् सेनाम् ताम् च गन्नाम् शिव उदकाम्।
भरतः सचिवान् सर्वान् अब्रवीद् वाक्यं कोविदः ॥ २२ ॥

निवेशयत मे सैन्यम् अभिप्रायेण सर्वशः।
विश्रान्तः प्रतरिष्यामः श्वैदानीम् महा नदीम् ॥ २३ ॥

दातुम् च तावद् इच्छामि स्वरः गतस्य मही पतेः।
और्ध्वदेहं निमित्तं अर्थम् अवतीर्य उदकम् नदीम् ॥ २४ ॥

तस्य एवम् ब्रुवतः अमात्याः तथा इति उक्तवा समाहिताः ।
न्यवेशयम्स् तामः चन्देन स्वेन स्वेन पृथक् पृथक् ॥२५॥

निवेश्य गन्नाम् अनु ताम् महा नदीम्
चमूम् विधानैः परिर्बं शोभिनीम् ।
उवास रामस्य तदा महात्मनो
विचिन्तयानो भरतः निवर्तनम् ॥२६॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
भरतवनप्रस्थानम् नाम ऋशीतितमः सर्गः ॥ २-८३ ॥

॥ चतुरशीतितमः सर्गः — गुहागमनम् ॥

ततः निविष्टाम् ध्वजिनीम् गन्नाम् अन्वाश्रिताम् नदीम् ।
निषाद राजो दृष्ट्वा एव ज्ञातीन् सम्त्वरितः अब्रवीत् ॥ १ ॥

महती इयम् अतः सेना सागर आभा प्रदृश्यते ।
न अस्य अन्तम् अवगच्छामि मनसा अपि विचिन्तयन् ॥ २ ॥

यथा तु खलु दुर्भद्धिर्भरतः स्वयमागतः ।
स एष हि महा कायः कोविदार ध्वजो रथे ॥ ३ ॥

बन्धयिष्यति वा दाशान् अथ वा अस्मान् विधिष्यति ।
अथ दाशरथिम् रामम् पित्रा राज्यात् विवासितम् ॥ ४ ॥

सम्पन्नाम् श्रियमन्विच्चम्स्तस्य राज्ञः सुदुर्लभाम् ।
भरतः कैकेयी पुत्रः हन्तुम् समधिगच्छति ॥ ५ ॥

भर्ता चैव सखा चैव रामः दाशरथिर् मम ।
तस्य अर्थं कामाः समन्वद्वा गन्ना अनूपे अत्र तिष्ठत ॥ ६ ॥

तिष्ठन्तु सर्व दाशाः च गन्नाम् अन्वाश्रिता नदीम्।
बल युक्ता नदी रक्षा माम्स मूल फल अशनाः ॥७॥

नावाम् शतानाम् पन्चानाम् कैवर्तानाम् शतम् शतम्।
सम्प्रदानाम् तथा यूनाम् तिष्ठन्तु अत्यभ्यचोदयत् ॥८॥

यदा तुष्टः तु भरतः रामस्य इह भविष्यति।
सा इयम् स्वस्तिमयी सेना गन्नाम् अद्य तरिष्यति ॥९॥

इति उत्तरा उपायनम् गृह्य मत्स्य माम्स मधूनि च।
अभिचक्राम भरतम् निषाद अधिपतिर् गुहः ॥१०॥

तम् आयान्तम् तु सम्प्रेक्ष्य सूतं पुत्रः प्रतापवान्।
भरताय आचचक्षे अथ विनयज्ञो विनीतवत् ॥११॥

एष ज्ञाति सहस्रेण स्थपतिः परिवारितः।
कुशलो दण्डक अरण्ये वृद्धो भ्रातुः च ते सखा ॥१२॥

तस्मात् पश्यतु काकुत्स्थ त्वाम् निषाद अधिपो गुहः।
असम्शयम् विजानीते यत्र तौ राम लक्ष्मणौ ॥१३॥

एतत् तु वचनम् श्रुत्वा सुमन्त्रात् भरतः शुभम्।
उवाच वचनम् शीघ्रम् गुहः पश्यतु माम् इति ॥१४॥

लब्ध्वा अभ्यनुज्ञाम् सम्हृष्टः ज्ञातिभिः परिवारितः।
आगम्य भरतम् प्रहो गुहो वचनम् अब्रवीइत् ॥१५॥

निष्कुटः चैव देशो अयम् वन्चिताः च अपि ते वयम्।
निवेदयामः ते सर्वे स्वके दाश कुले वस ॥१६॥

अस्ति मूलम् फलम् चैव निषादैः समुपाहृतम्।
आर्द्रम् च माम्सम् शुष्कम् च वन्यम् च उच्च अवचम् महत् ॥१७॥

आशम्से स्वाशिता सेना वत्स्यति इमाम् विभावरीम्।
 अर्चितः विविधैः कामैः श्वः ससैन्यो गमिष्यसि॥ १८॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 गुहागमनम् नाम चतुरशीतितमः सर्गः ॥ २-८४॥

॥ पञ्चाशीतितमः सर्गः — गुहसमागमः ॥

एवम् उक्तः तु भरतः निषाद् अधिपतिम् गुहम्।
 प्रत्युवाच महा प्राज्ञो वाक्यम् हेतु अर्थं सम्हितम्॥ १॥

ऊर्जितः खलु ते कामः कृतः मम गुरोह् सखे।
 यो मे त्वम् ईदृशीम् सेनाम् एको अभ्यर्चितुम् इच्छसि॥ २॥

इति उक्तवा तु महा तेजा गुहम् वचनम् उत्तमम्।
 अब्रवीद् भरतः श्रीमान् निषाद् अधिपतिम् पुनः॥ ३॥

कतरेण गमिष्यामि भरद्वाज आश्रमम् गुह।
 गहनो अयम् भृशम् देशो गन्ना अनूपो दुरत्ययः॥ ४॥

तस्य तत् वचनम् श्रुत्वा राज पुत्रस्य धीमतः।
 अब्रवीत् प्रान्जलिर् वाक्यम् गुहो गहन गोचरः॥ ५॥

दाशाः तु अनुगमिष्यन्ति धन्विनः सुसमाहिताः।
 अहम् च अनुगमिष्यामि राज पुत्र महा यशः॥ ६॥

कच्चिन् न दुष्टः ब्रजसि रामस्य अक्षिष्ठ कर्मणः।
 इयम् ते महती सेना शन्काम् जनयति इव मे॥ ७॥

तम् एवम् अभिभाषन्तम् आकाशैव निर्मलः।
 भरतः श्लक्षण्या वाचा गुहम् वचनम् अब्रवीत्॥ ८॥

मा भूत् स कालो यत् कष्टम् न माम् शन्कितुम् अर्हसि।
राघवः स हि मे भ्राता ज्येष्ठः पितृ समः मम ॥९॥

तम् निवर्तयितुम् यामि काकुत्स्थम् वन वासिनम्।
बुद्धिर् अन्या न ते कार्या गुह सत्यम् ब्रवीमि ते ॥१०॥

स तु सम्हृष्ट वदनः श्रुत्वा भरत भाषितम्।
पुनर् एव अब्रवीद् वाक्यम् भरतम् प्रति हर्षितः ॥११॥

धन्यः त्वम् न त्वया तुल्यम् पश्यामि जगती तले।
अयत्नात् आगतम् राज्यम् यः त्वम् त्यक्तुम् इह इच्छसि ॥१२॥

शाश्वती खलु ते कीर्तिर् लोकान् अनुचारिष्यति।
यः त्वम् कृच्च्र गतम् रामम् प्रत्यानयितुम् इच्छसि ॥१३॥

एवम् सम्भाषमाणस्य गुहस्य भरतम् तदा।
बभौ नष्ट प्रभः सूर्यो रजनी च अभ्यवर्तत ॥१४॥

सम्मिवेश्य स ताम् सेनाम् गुहेन परितोषितः।
शत्रुघ्नेन सह श्रीमान् शयनम् पुनर् आगमत् ॥१५॥

राम चिन्तामयः शोको भरतस्य महात्मनः।
उपस्थितः हि अनर्हस्य धर्म प्रेक्षस्य तादृशः ॥१६॥

अन्तर् दाहेन दहनः सम्तापयति राघवम्।
वन दाह अभिसम्तस्म गूढो अग्निर् इव पादपम् ॥१७॥

प्रस्तुतः सर्व गात्रेभ्यः स्वेदः शोक अग्नि सम्भवः।
यथा सूर्य अम्शु सम्तसः हिमवान् प्रस्तुतः हिमम् ॥१८॥

ध्यान निर्दर शैलेन विनिहृश्वसित धातुना।
दैन्य पादप सम्घेन शोक आयास अधिशृण्णिणा ॥१९॥

प्रमोह अनन्त सत्त्वेन सम्ताप ओषधि वेणुना।
आकान्तः दुहूख शैलेन महता कैकयी सुतः ॥ २० ॥

विनिश्चसन्वै भृशदुर्मनास्ततः
प्रमूढसम्ज्ञः परमापदम् गतः ।
शमम् न लेभे हृदयज्वरादितो
नर्षभो यूथहतो यथर्षभः ॥ २१ ॥

गुहेन सार्धम् भरतः समागतः
महा अनुभावः सजनः समाहितः ।
सुदुर्मनाः तम् भरतम् तदा पुनर्
गुहः समाश्वासयद् अग्रजम् प्रति ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
गुहसमागमः नाम पञ्चाशीतितमः सर्गः ॥ २-८५ ॥

॥ षडशीतितमः सर्गः — गुहवाक्यम् ॥

भरताय अप्रमेयाय गुहो गहन गोचरः ॥ १ ॥

तम् जाग्रतम् गुणैर् युक्तम् वर चाप इषु धारिणम्।
भ्रातृ गुस्य अर्थम् अत्यन्तम् अहम् लक्षणम् अब्रवम् ॥ २ ॥

इयम् तात सुखा शश्या त्वद् अर्थम् उपकल्पिता।
प्रत्याश्वसिहि शेष अस्याम् सुखम् राघव नन्दन ॥ ३ ॥

उचितो अयम् जनः सर्वे दुहूखानाम् त्वम् सुख उचितः।
धर्म आत्ममः तस्य गुस्य अर्थम् जागरिष्यामहे वयम् ॥ ४ ॥

न हि रामात् प्रियतरो मम अस्ति भुवि कश्चन।
मा उत्सुको भूर् ब्रवीम्य् एतद् अप्य् असत्यम् तव अग्रतः ॥५॥

अस्य प्रसादाद् आशम्से लोके अस्मिन् सुमहद् यशः।
धर्म अवासिम् च विपुलाम् अर्थं अवासिम् च केवलाम् ॥६॥

सो अहम् प्रिय सखम् रामम् शयानम् सह सीतया।
रक्षिष्यामि धनुषं पाणिः सर्वैः स्वैर् ज्ञातिभिः सह ॥७॥

न हि मे अविदितम् किञ्चिद् वने अस्मिमः चरतः सदा।
चतुर् अन्नाम् ह्य अपि बलम् प्रसहेम वयम् युधि ॥८॥

एवम् अस्माभिर् उक्तेन लक्षणेन महात्मना।
अनुनीता वयम् सर्वे धर्मम् एव अनुपश्यता ॥९॥

कथम् दाशरथौ भूमौ शयाने सह सीतया।
शक्या निद्रा मया लब्ध्युम् जीवितम् वा सुखानि वा ॥१०॥

यो न देव असुरैः सर्वैः शक्यः प्रसहितुम् युधि।
तम् पश्य गुह सम्विष्टम् तृणेषु सह सीतया ॥११॥

महता तपसा लब्धो विविधैः च परिश्रमैः।
एको दशरथस्य एष पुत्रः सदृशा लक्षणः ॥१२॥

अस्मिन् प्रवाजिते राजा न चिरम् वर्तयिष्यति।
विघवा मेदिनी नूनम् क्षिप्रम् एव भविष्यति ॥१३॥

विनद्य सुमहा नादम् श्रमेण उपरताः स्त्रियः।
निर्दोष उपरतम् नूनम् अद्य राज निवेशनम् ॥१४॥

कौसल्या चैव राजा च तथा एव जननी मम।
न आशम्से यदि ते सर्वे जीवेयुः शर्वरीम् इमाम् ॥१५॥

जीवेद् अपि हि मे माता शत्रुग्नस्य अन्ववेक्षया।
दुहिखता या तु कौसल्या वीरसूर विनशिष्यति ॥ १६ ॥

अतिक्रान्तम् अतिक्रान्तम् अनवाप्य मनो रथम्।
राज्ये रामम् अनिक्षिप्य पिता मे विनशिष्यति ॥ १७ ॥

सिद्ध अर्थाः पितरम् वृत्तम् तस्मिन् काले ह्य उपस्थिते।
प्रेत कार्येषु सर्वेषु सम्स्करिष्यन्ति भूमिपम् ॥ १८ ॥

रम्य चत्वर सम्स्थानाम् सुविभक्त महा पथाम्।
हर्म्य प्रासाद् सम्पन्नाम् सर्व रत्न विभूषिताम् ॥ १९ ॥

गज अश्व रथ सम्बाधाम् तूर्य नाद विनादिताम्।
सर्व कल्याण सम्पूर्णाम् हृष्ट पुष्ट जन आकुलाम् ॥ २० ॥

आराम उद्यान सम्पूर्णाम् समाज उत्सव शालिनीम्।
सुखिता विचरिष्यन्ति राज धानीम् पितुर् मम ॥ २१ ॥

अपि सत्य प्रतिज्ञेन सार्धम् कुशलिना वयम्।
निवृत्ते समये ह्य अस्मिन् सुखिताः प्रविशेमहि ॥ २२ ॥

परिदेवयमानस्य तस्य एवम् सुमहात्मनः।
तिष्ठतो राज पुत्रस्य शर्वरी सा अत्यवर्तत ॥ २३ ॥

प्रभाते विमले सूर्यं कारयित्वा जटा उभौ।
अस्मिन् भागीरथी तीरे सुखम् सम्तारितौ मया ॥ २४ ॥

जटा धरौ तौ द्रुम चीर वाससौ
महा बलौ कुन्जर यूथप उपमौ।
वर इषु चाप असि धरौ परम् तपौ
व्यवेक्षमाणौ सह सीतया गतौ ॥ २५ ॥

इति वाल्मीकि रामायणे आदि काव्ये अयोध्याकाण्डे षडशीतितमः सर्गः ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
गुहवाक्यम् नाम षडशीतितमः सर्गः ॥ २-८६ ॥

॥ सप्तशीतितमः सर्गः — रामशयनादिप्रश्नः ॥

गुहस्य वचनम् श्रुत्वा भरतो भृशम् अप्रियम्।
ध्यानम् जगाम तत्र एव यत्र तत् श्रुतम् अप्रियम् ॥ १ ॥

सुकुमारो महा सत्त्वः सिम्ह स्कन्धो महा भूजः।
पुण्डरीक विशाल अक्षः तरुणः प्रिय दशनः ॥ २ ॥

प्रत्याश्वस्य मुहूर्तम् तु कालम् परम दुर्मनाः।
पपात सहसा तोत्रैर् हृदि विद्ध इव द्विपः ॥ ३ ॥

भरतम् मुर्च्छितम् दुष्टा विवर्णवदनो गुहः।
बभूव व्यथितस्तत्र भूमिकम्पे यथा द्रुमः ॥ ४ ॥

तद् अवस्थम् तु भरतम् शत्रुघ्नो अनन्तर स्थितः।
परिष्वज्य रुरोद उच्चैर् विसम्जनः शोक कर्शितः ॥ ५ ॥

ततः सर्वाः समापेतुर् मातरो भरतस्य ताः।
उपवास कृशा दीना भर्तृ व्यसन कर्शिताः ॥ ६ ॥

ताः च तम् पतितम् भूमौ रुदन्त्यः पर्यवारयन्।
कौसल्या तु अनुसृत्य एनम् दुर्मनाः परिष्वजे ॥ ७ ॥

वत्सला स्वम् यथा वत्सम् उपगृह्य तपस्विनी।
परिप्रगच्छ भरतम् रुदन्ती शोक लालसा ॥ ८ ॥

पुत्र व्याधिर् न ते कच्चित् शरीरम् परिबाधते।
अद्य राज कुलस्य अस्य त्वद् अधीनम् हि जीवितम्॥९॥

त्वाम् दृष्ट्वा पुत्र जीवामि रामे सभ्रातृके गते।
वृत्ते दशरथे राज्ञ नाथ एकः त्वम् अद्य नः॥१०॥

कच्चिन् न लक्ष्मणे पुत्र श्रुतम् ते किञ्चिद् अप्रियम्।
पुत्र वा ह्य एकपुत्रायाः सह भार्ये वनम् गते॥११॥

स मुहूर्तम् समाश्वस्य रुदन्न एव महा यशाः।
कौसल्याम् परिसान्त्व्य इदम् गुहम् वचनम् अब्रवीत्॥१२॥

भ्राता मे क अवसद् रात्रिम् क सीता क च लक्ष्मणः।
अस्वपत् शयने कस्मिन् किम् भुत्तवा गुह शम्स मे॥१३॥

सो अब्रवीद् भरतम् पृष्ठो निषाद् अधिपतिर् गुहः।
यद् विघ्म् प्रतिपेदे च रामे प्रिय हिते अतिथौ॥१४॥

अन्नम् उच्च अवचम् भक्ष्याः फलानि विविधानि च।
रामाय अभ्यवहार अर्थम् बहु च उपहृतम् मया॥१५॥

तत् सर्वम् प्रत्यनुज्ञासीद् रामः सत्य पराक्रमः।
न हि तत् प्रत्यगृह्णात् स क्षत्र धर्मम् अनुस्मरन्॥१६॥

न ह्य अस्माभिः प्रतिग्राह्यम् सखे देयम् तु सर्वदा।
इति तेन वयम् राजन् अनुनीता महात्मना॥१७॥

लक्ष्मणेन समानीतम् पीत्वा वारि महा यशाः।
आैपवास्यम् तदा अकार्षीद् राघवः सह सीतया॥१८॥

ततः तु जल शेषेण लक्ष्मणो अप्य् अकरोत् तदा।
वाग् यताः ते त्रयः सम्ध्याम् उपासत समाहिताः॥१९॥

सौमित्रिः तु ततः पश्चाद् अकरोत् स्वास्तरम् शुभम्।
स्वयम् आनीय बहीम्पि क्षिप्रम् राघव कारणात्॥ २० ॥

तस्मिन् समाविशद् रामः स्वास्तरे सह सीतया।
प्रक्षाल्य च तयोः पादाउ अपचक्राम लक्ष्मणः॥ २१ ॥

एतत् तद् इन्दुदी मूलम् इदम् एव च तत् तृणम्।
यस्मिन् रामः च सीता च रात्रिम् ताम् शयिताउ उभौ॥ २२ ॥

नियम्य पृष्ठे तु तल अन्गुलित्रवान्
शरैः सुपूर्णाउ इषुधी परम् तपः।
महद् धनुः सज्यम् उपोह्य लक्ष्मणो
निशाम् अतिष्ठत् परितो अस्य केवलम्॥ २३ ॥

ततः तु अहम् च उत्तम बाण चापधृक्
स्थितो अभवम् तत्र स यत्र लक्ष्मणः।
अतन्द्रिभिर् ज्ञातिभिर् आत्त कार्मुकैर्
महा इन्द्र कल्पम् परिपालयमः तदा॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामशश्यनादिप्रश्नः नाम सप्तशीतितमः सर्गः ॥ २-८७ ॥

॥ अष्टशीतितमः सर्गः — शश्यानुवीक्षणम्॥

तत् श्रुत्वा निपुणम् सर्वम् भरतः सह मन्त्रिभिः।
इन्दुदी मूलम् आगम्य राम शश्याम् अवेक्ष्य ताम्॥ १ ॥

अब्रवीद् जननीः सर्वा इह तेन महात्मना।
शर्वरी शयिता भूमाउ इदम् अस्य विमर्दितम्॥ २ ॥

महा भाग कुलीनेन महा भागेन धीमता।
जातो दशरथेन ऊर्वाम् न रामः स्वसुम् अर्हति॥३॥

अजिन उत्तर सम्स्तीर्णे वर आस्तरण सम्चये।
शयित्वा पुरुष व्याघ्रः कथम् शेते मही तले॥४॥

प्रासाद् अग्र विमानेषु वलभीषु च सर्वदा।
हैम राजत भौमेषु वर आस्त्रण शालिषु॥५॥

पुष्प सम्चय चित्रेषु चन्दन अगरु गन्धिषु।
पाण्डुर अभ्र प्रकाशेषु शुक सम्प्र रुतेषु च॥६॥

प्रासादवरवर्येषु शीतवत्सु सुगन्धिषु।
उषित्वा मेरुकल्पेषु कृतकाम्चनभित्तिषु॥७॥

गीत वादित्र निर्घोषैर् वर आभरण निहस्वनैः।
मृदन्ना वर शब्दैः च सततम् प्रतिबोधितः॥८॥

बन्दिभिर् वन्दितः काले बहुभिः सूत मागधैः।
गाथाभिर् अनुरूपाभिः स्तुतिभिः च परम्तपः॥९॥

अश्रद्धेयम् इदम् लोके न सत्यम् प्रतिभाति मा।
मुहूर्ते खलु मे भावः स्वप्नो अयम् इति मे मतिः॥१०॥

न नूनम् दैवतम् किञ्चित् कालेन बलवत्तरम्।
यत्र दाशरथी रामो भूमाउ एवम् शयीत सः॥११॥

विदेह राजस्य सुता सीता च प्रिय दर्शना।
दयिता शयिता भूमौ स्तुषा दशरथस्य च॥१२॥

इयम् शश्या मम भ्रातुर् इदम् हि परिवर्तितम्।
स्थणिडले कठिने सर्वम् गात्रैर् विमृदितम् तृणम्॥१३॥

मन्ये साभरणा सुस्ता सीता अस्मिन् शयने तदा।
 तत्र तत्र हि दृश्यन्ते सक्ताः कनक बिन्दवः ॥ १४ ॥

उत्तरीयम् इह आसक्तम् सुव्यक्तम् सीतया तदा।
 तथा ह्य एते प्रकाशन्ते सक्ताः कौशेय तन्तवः ॥ १५ ॥

मन्ये भर्तुः सुखा शश्या येन बाला तपस्विनी।
 सुकुमारी सती दुहूखम् न विजानाति मैथिली ॥ १६ ॥

हा हन्तास्मि नृशम्सोऽहम् यत्सभार्यः कृतेमम्।
 ईदृशीं राघवः शश्यामधिशेते ह्यानाथवत् ॥ १७ ॥

सार्वभौम कुले जातः सर्व लोक सुख आवहः।
 सर्व लोक प्रियः त्यक्तवा राज्यम् प्रियम् अनुत्तमम् ॥ १८ ॥

कथम् इन्दीवर श्यामो रक्त अक्षः प्रिय दर्शनः।
 सुख भागी च दुहूख अर्हः शयितो भुवि राघवः ॥ १९ ॥

धन्यः खलु महाभागो लक्ष्मणः शुभलक्ष्मणः।
 भ्रातरम् विषमे काले यो राममनुवर्तते ॥ २० ॥

सिद्ध अर्था खलु वैदेही पतिम् या अनुगता वनम्।
 वयम् सम्शयिताः सर्वे हीनाः तेन महात्मना ॥ २१ ॥

अकर्ण धारा पृथिवी शून्या इव प्रतिभाति मा।
 गते दशरथे स्वर्गे रामे च अरण्यम् आश्रिते ॥ २२ ॥

न च प्रार्थ्यते कश्चिन् मनसा अपि वसुम्धराम्।
 वने अपि वसतः तस्य बाहु वीर्य अभिरक्षिताम् ॥ २३ ॥

शून्य सम्वरणा रक्षाम् अयन्त्रित हय द्विपाम्।
 अपावृत पुर द्वाराम् राज धानीम् अरक्षिताम् ॥ २४ ॥

अप्रहृष्ट बलाम् न्यूनाम् विषमस्थाम् अनावृताम्।
शत्रवो न अभिमन्यन्ते भक्ष्यान् विष कृतान् इव ॥ २५ ॥

अद्य प्रभृति भूमौ तु शयिष्ये अहम् तृणेषु वा।
फल मूल अशनो नित्यम् जटा चीराणि धारयन् ॥ २६ ॥

तस्य अर्थम् उत्तरम् कालम् निवत्स्यामि सुखम् वने।
तम् प्रतिश्रवम् आमुच्य न अस्य मिथ्या भविष्यति ॥ २७ ॥

वसन्तम् भ्रातुर् अर्थाय शत्रुग्नो मा अनुवत्स्यति।
लक्ष्मणेन सह तु आर्यो अयोध्याम् पालयिष्यति ॥ २८ ॥

अभिषेक्ष्यन्ति काकुत्थम् अयोध्यायाम् द्विजातयः
अपि मे देवताः कुर्युर् इमम् सत्यम् मनो रथम्।
प्रसाद्यमानः शिरसा मया स्वयम्
बहु प्रकारम् यदि न प्रपत्स्यते ॥ २९ ॥

ततोन्नुवत्सयामि चिराय राघवम्।
वनेचरम् नहुति माम्रुपेक्षित्रुम् ॥ ३० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
शायानुवीक्षणम् नाम अष्टाशीतितमः सर्गः ॥ २-८८ ॥

॥ एकोननवतितमः सर्गः — गङ्गातरणम् ॥

व्युष्य रात्रिं तु तत्रैव गङ्गाकूले स राघवः।
भरतः काल्यमुत्थाय शत्रुग्नमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

शत्रुग्नोत्तिष्ठ किं शेषे निषादाधिपतिं गुहम्।
शीघ्रमानय भद्रं ते तारयिष्यति वाहिनीम् ॥ २ ॥

जागर्मि नाहं स्वपिमि तमेवार्यं विचिन्तयन्।
इत्येवमब्रवीद्धात्रा शत्रुघ्नोपि प्रचोदितः ॥ ३ ॥

इति संवदतोरेवमन्योन्यं नरसिंहयोः।
आगम्य प्राञ्जलिः काले गुहो भरतमब्रवीत् ॥ ४ ॥

कच्चित्सुखं नदीतीरेऽवात्सीः काकुत्स्थ शर्वरीम्।
कच्चित्ते सहसैन्यस्य तावत्सर्वमनामयम् ॥ ५ ॥

गुहस्य तत्तु वचनं श्रुत्वा स्नेहादुदीरितम्।
रामस्यानुवशो वाक्यं भरतोऽपीदमब्रवीत् ॥ ६ ॥

सुखा नः शर्वरी राजन् पूजिताश्चापि ते वयम्।
गङ्गां तु नौभिर्बह्नीभिर्दशाः सन्तारयन्तु नः ॥ ७ ॥

ततो गुहः सन्त्वरितं श्रुत्वा भरतशासनम्।
प्रतिप्रविश्य नगरं तं ज्ञातिजनमब्रवीत् ॥ ८ ॥

उत्तिष्ठत प्रबुद्ध्यध्वं भद्रमस्तु च वः सदा।
नावः समनुकर्षध्वं तारयिष्याम वाहिनीम् ॥ ९ ॥

ते तथोक्ताः समुत्थाय त्वरिता राजशासनात्।
पञ्च नावां शतान्याशु समानिन्युः समन्ततः ॥ १० ॥

अन्याः स्वस्तिकविज्ञेया महाघणटाधरा वराः।
शोभमानाः पताकाभिर्युक्तवाताः सुसंहताः ॥ ११ ॥

ततः स्वस्तिकविज्ञेयां पाण्डुकम्बलसंवृताम्।
सनन्दिधोषां कल्याणीं गुहो नावमुपाहरत्।
तामारुरोह भरतः शत्रुघ्नश्च महाबलः ॥ १२ ॥

कौसल्या च सुमित्रा च याश्वान्या राजयोषितः।
पुरोहितश्च तत्पूर्वं गुरवो ब्राह्मणाश्च ये।
अनन्तरं राजदारास्तथैव शकटापणाः ॥ १३ ॥

आवासमादीपयतां तीर्थं चाप्यवगाहताम्।
भाण्डानि चाददानानां घोषस्त्रिदिवमस्पृशत् ॥ १४ ॥

पताकिन्यस्तु ता नावः स्वयं दाशैरधिष्ठिताः।
वहन्त्यो जनमारुढं तदा सम्पेतुराशुगाः ॥ १५ ॥

नारीणामभिपूर्णास्तु काश्चित् काश्चिच्च वाजिनाम्।
काश्चिदत्र वहन्ति स्म यानयुग्यं महाधनम् ॥ १६ ॥

ताः स्म गत्वा परं तीरमवरोप्य च तं जनम्।
निवृत्ताः काण्डचित्राणि क्रियन्ते दाशबन्धुभिः ॥ १७ ॥

सवैजयन्तास्तु गजा गजारोहप्रचोदिताः।
तरन्तः स्म प्रकाशन्ते सध्वजा इव पर्वताः ॥ १८ ॥

नावश्वारुरुश्वान्ये प्लवैस्तेरुस्तथापरे।
अन्ये कुम्भघटैस्तेरुरन्ये तेरुश्च बाहुभिः ॥ १९ ॥

सा पुण्या ध्वजिनी गङ्गा दाशौः सन्तारिता स्वयम्।
मैत्रे मुहूर्ते प्रययौ प्रयागवनमुत्तमम् ॥ २० ॥

आश्वासयित्वा च चमूं महात्मा निवेशयित्वा च यथोपजोषम्।
द्रुष्टं भरद्वाजमृषिप्रवर्यमृतिग्वृतः सन् भरतः प्रतस्थे ॥ २१ ॥

स ब्राह्मणस्याश्रममभ्युपेत्य महात्मनो देवपुरोहितस्य।
ददर्श रम्योटजवृक्षषण्डं महद्वनं विप्रवरस्य रम्यम् ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
गङ्गातरणम् नाम एकोननवतितमः सर्गः ॥ २-८९ ॥

॥ नवतितमः सर्गः — भरद्वाजाश्रमनिवासः ॥

भरद्वाजाश्रमं दृष्ट्वा क्रोशादेव नरर्षभः।
बलं सर्वमवस्थाप्य जगाम सह मन्त्रिभिः ॥ १ ॥

पञ्चामेव हि धर्मज्ञो न्यस्तशस्त्रपरिच्छदः।
वसानो वाससी क्षौमे पुरोधाय पुरोधसम् ॥ २ ॥

ततः सन्दर्शने तस्य भरद्वाजस्य राघवः।
मन्त्रिणस्तानवस्थाप्य जगामानुपुरोहितम् ॥ ३ ॥

वसिष्ठमथ दृष्टैव भरद्वाजो महातपाः।
सञ्चचालासनात्तूर्णं शिष्यानर्थमिति ब्रुवन् ॥ ४ ॥

वसिष्ठसाहचर्यादिति भावः ॥ ५ ॥

ताभ्यामर्थ्यं च पाद्यं च दत्त्वा पश्चात् फलानि च।
आनुपूर्व्याच्च धर्मज्ञः पप्रच्छ कुशलं कुले ॥ ६ ॥

अयोध्यायां बले कोशो मित्रेष्वपि च मन्त्रिषु।
जानन् दशरथं वृत्तं न राजानमुदाहरत् ॥ ७ ॥

वसिष्ठो भरतश्चैनं पप्रच्छतुरनामयम्।
शरीरेऽग्निषु वृक्षेषु शिष्येषु मृगपक्षिषु ॥ ८ ॥

तथेति तत्प्रतिज्ञाय भरद्वाजो महातपाः।
भरतं प्रत्युवाचेदं राघवस्तेहबन्धनात् ॥ ९ ॥

किमिहागमने कार्यं तव राज्यं प्रशासतः।
एतदाचक्ष्व मे सर्वं नहि मे शुच्यते मनः ॥ १० ॥

सुषुवे यममित्रग्नं कौसल्या नन्दवर्द्धनम्।
आत्रा सह सभार्यो यश्चिरं प्रब्राजितो वनम्॥ ११॥

नियुक्तः स्त्रीनियुक्तेन पित्रा योऽसौ महायशाः।
वनवासी भवेतीह समाः किल चतुर्दश॥ १२॥

कच्चिन्न तस्यापापस्य पापं कर्तुमिहेच्छसि।
अकण्टकं भोक्तुमना राज्यं तस्यानुजस्य च॥ १३॥

एवमुक्तो भरद्वाजं भरतः प्रत्युवाच ह।
पर्यश्रुनयनो दुःखाद्वाचा संसज्जमानया॥ १४॥

हतोऽस्मि यदि मामेवं भगवानपि मन्यते।
मत्तो न दोषमाशङ्के नैवं मामनुशाधि हि॥ १५॥

न चैतदिष्टं माता मे यदवोचन्मदन्तरे।
नाहमेतेन तुष्टश्च न तद्वचनमाददे॥ १६॥

अहं तु तं नरव्याघ्रमुपयातः प्रसादकः।
प्रतिनेतुमयोध्यां च पादौ तस्याभिवन्दितुम्॥ १७॥

त्वं मामेवङ्गतं मत्वा प्रसादं कर्तुमर्हसि।
शंस मे भगवन् रामः क्व सम्प्रति महीपतिः॥ १८॥

वसिष्ठादिभिर्त्रित्विग्भर्याचितो भगवांस्ततः।
उवाच तं भरद्वाजः प्रसादाद्वरतं वचः॥ १९॥

त्वय्येतत्पुरुषव्याघ्र युक्तं राघववंशाजे।
गुरुवृत्तिर्दमश्वैव साधूनां चानुयायिता॥ २०॥

जाने चैतन्मनःस्थं ते दृढीकरणमस्त्वति।
अपृच्छं त्वां तथात्यर्थं कीर्त्ति समभिवर्द्धयन्॥ २१॥

जाने च रामं धर्मज्ञं ससीतं सहलक्ष्मणम्।
असौ वसति ते भ्राता चित्रकूटे महागिरौ॥ २२ ॥

श्वस्तु गन्तासि तं देशं वसाद्य सह मन्त्रिभिः।
एतं मे कुरु सुप्राज्ञ कामं कामार्थकोविद्॥ २३ ॥

ततस्तथेत्येवमुदारदर्शनः प्रतीतरूपो भरतोऽब्रवीद्वचः।
चकार बुद्धिं च तदा तदाश्रमे निशानिवासाय नराधिपात्मजः॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
भरद्वाजाश्रमनिवासः नाम नवतितमः सर्गः ॥ २-९० ॥

॥ एकनवतितमः सर्गः — भरद्वाजातिथ्यम्॥

कृतबुद्धिं निवासाय तत्रैव स मुनिस्तदा।
भरतं कैकयीपुत्रमातिथ्येन न्यमन्त्रयत्॥ १ ॥

अब्रवीद्वरतस्त्वेनं नन्विदं भवता कृतम्।
पाद्यमध्यं तथातिथ्यं वने यदुपपद्यते॥ २ ॥

अथोवाच भरद्वाजो भरतं प्रहसन्निव।
जाने त्वां प्रीतिसंयुक्तं तुष्येस्त्वं येन केनचित्॥ ३ ॥

सेनायास्तु तवैतस्याः कर्तुमिच्छामि भोजनम्।
मम प्रीतिर्यथारूपा त्वमर्हो मनुजाधिप॥ ४ ॥

किमर्थं चापि निक्षिप्य दूरे बलमिहागतः।
कस्मान्नेहोपयातोऽसि सबलः पुरुषर्षभ॥ ५ ॥

भरतः प्रत्युवाचेदं प्राङ्गलिस्तं तपोधनम्।
ससैन्यो नोपयातोऽस्मि भगवन् भगवद्यात्॥ ६ ॥

राजा च भगवन् नित्यं राजपुत्रेण वा सदा।
यत्ततः परिहर्तव्या विषयेषु तपस्विनः ॥७॥

वाजिमुख्या मनुष्याश्च मत्ताश्च वरवारणाः।
प्रच्छाद्य भगवन् भूमि महतीमनुयान्ति माम् ॥८॥

ते वृक्षानुदकं भूमिमाश्रमेषूटजांस्तथा।
न हिंस्युरिति तेनाहमेक एव समागतः ॥९॥

आनीयतामितः सेनेत्याज्ञासः परमर्षिणा।
ततस्तु चक्रे भरतः सेनायाः समुपागमम् ॥१०॥

अग्निशालां प्रविश्याथ पीत्वापः परिमृज्य च।
आतिथ्यस्य क्रियाहेतोर्विश्वकर्माणमाह्यत् ॥११॥

आह्वये विश्वकर्माणमहं त्वष्टारमेव च।
आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि तत्र मे संविधीयताम् ॥१२॥

आह्वये लोकपालांस्त्रीन् देवान् शकमुखांस्तथा।
आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि तत्र मे संविधीयताम् ॥१३॥

प्राक्स्नोतसश्च या नद्यः प्रत्यक्स्नोतस एव च।
पृथिव्यामन्तरिक्षे च समायान्त्वद्य सर्वशः ॥१४॥

अन्याः स्नवन्तु मैरेयं सुरामन्याः सुनिष्ठिताम्।
अपराश्रोदकं शीतमिक्षुकाण्डरसोपमम् ॥१५॥

आह्वये देवगन्धर्वान् विश्वावसुहहाहुहन्।
तथैवाप्सरसो देवीर्गन्धर्वीश्वापि सर्वशः ॥१६॥

घृताचीमथ विश्वाचीं मिश्रकेशीमलम्बुसाम्।
नागदन्तां च हेमां च हिमामद्रिकृतस्थलाम् ॥१७॥

शक्रं याश्रोपतिष्ठन्ति ब्रह्माणं याश्रं योषितः।
सर्वास्तुम्बुरुणा सार्द्धमाहृये सपरिच्छदाः॥१८॥

वनं कुरुषु यदिव्यं वासोभूषणपत्रवत्।
दिव्यनारीफलं शश्वत्तत्कौबेरमिहैतु च॥१९॥

इह मे भगवान् सोमो विघ्नामन्नमुत्तमम्।
भक्ष्यं भोज्यं च चोष्यं च लेह्यं च विविधं बहु॥२०॥

विचित्राणि च माल्यानि पादप्रच्युतानि च।
सुरादीनि च पेयानि मांसानि विविधानि च॥२१॥

एवं समाधिना युक्तस्तेजसाऽप्रतिमेन च।
शीक्षास्वरसमायुक्तं तपसा चाब्रवीन्मुनिः॥२२॥

मनसा ध्यायतस्तस्य प्राङ्मुखस्य कृताञ्जलेः।
आजग्मुस्तानि सर्वाणि दैवतानि पृथक्पृथक्॥२३॥

मलयं दर्दुरं चैव ततः स्वेदनुदृशनिलः।
उपस्पृश्य ववौ युक्त्या सुप्रियात्मा सुखः शिवः॥२४॥

ततोभ्यवर्तन्त घना दिव्याः कुसुमवृष्टयः।
दिव्यदुन्दुभिघोषश्च दिक्षु सर्वासु शुश्रुवे॥२५॥

प्रववुश्चोत्तमा वाताननृतुश्चाप्सरोगणाः।
प्रजगुर्देवगन्धर्वा वीणाः प्रमुमुचुः स्वरान्॥२६॥

स शब्दो द्यां च भूमिं च प्राणिनां श्रवणानि च।
विवेशोच्चारितः श्लक्षणः समो लयगुणान्वितः॥२७॥

तस्मिन्नुपरते शब्दे दिव्ये श्रोतृत्रसुखे नृणाम्।
ददर्श भारतं सैन्यं विधानं विश्वकर्मणः॥२८॥

बभूव हि समा भूमिः समन्तात्पञ्चयोजना।
शाद्वलैर्बहुभिश्छन्ना नीलवैदूर्यसन्निमैः ॥ २९ ॥

तस्मिन् बिल्वाः कपित्थाश्च पनसा बीजपूरकाः।
आमलकयो बभूवश्च चूताश्च फलभूषणाः ॥ ३० ॥

उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च वनं दिव्योपभोगवत्।
आजगाम नदी दिव्या तीजैर्बहुभिर्वृता ॥ ३१ ॥

चतुःशालानि शुभ्राणि शालाश्च गजवाजिनाम्।
हर्म्यप्रासादसम्बाधास्तोरणानि शुभानि च ॥ ३२ ॥

सितमेघनिभं चापि राजवेशमसु तोरणम्।
दिव्यमाल्यकृताकारं दिव्यगन्धसमुक्षितम् ॥ ३३ ॥

चतुरश्रमसम्बाधं शयनासनयानवत्।
दिव्यैः सर्वरसैर्युक्तं दिव्यभोजनवस्त्रवत्।
उपकल्पितसर्वान्नं धौतनिर्मलभाजनम् ॥ ३४ ॥

कुप्तसर्वासनं श्रीमत् स्वास्तीर्णशयनोत्तमम्।
प्रविवेश महाबाहुरनुज्ञातो महर्षिणा।
वेशम तद्रत्नसम्पूर्णं भरतः केकयीसुतः ॥ ३५ ॥

अनुजग्मुश्च तं सर्वे मन्त्रिणः सपुरोहिताः।
बभूवश्च मुदा युक्ता दृष्ट्वा तं वेशमसंविधिम् ॥ ३६ ॥

तत्र राजासनं दिव्यं व्यजनं छत्रमेव च।
भरतो मन्त्रिभिः सार्ष्टमभ्यवर्त्तत राजवत् ॥ ३७ ॥

आसनं पूजयामास रामायाभिप्रणम्य च।
वालव्यजनमादाय न्यषीदत् सच्चिवासने ॥ ३८ ॥

आनुपूर्व्यानिषेदुश्च सर्वे मन्त्रिपुरोहिताः।
ततः सेनापतिः पश्चात् प्रशास्ता च निषेदतुः ॥ ३९ ॥

ततस्तत्र मुहूर्त्तेन नद्यः पायसकर्दमाः।
उपातिष्ठन्त भरतं भरद्वाजस्य शासनात् ॥ ४० ॥

तासामुभयतः कूलं पाण्डुमृत्तिकलेपनाः।
रम्याश्चावसथा दिव्या ब्रह्मणस्तु प्रसादजाः ॥ ४१ ॥

तेनैव च मुहूर्त्तेन दिव्याभरणभूषिताः।
आगुर्विंशतिसाहस्रा ब्रह्मणा प्रहिताः स्त्रियः ॥ ४२ ॥

सुवर्णमणिमुक्तेन प्रवालेन च शोभिताः।
आगुर्विंशतिसाहस्राः कुबेरप्रहिताः स्त्रियः ॥ ४३ ॥

याभिर्गृहीतपुरुषः सोन्माद इव लक्ष्यते।
आगुर्विंशतिसाहस्रा नन्दनादप्सरोगणाः ॥ ४४ ॥

नारदस्तुम्बुरुर्गोपः प्रवराः सूर्यवर्चसः।
एते गन्धर्वराजानो भरतस्याग्रतो जगुः ॥ ४५ ॥

अलम्बुसा मिश्रकेशी पुण्डरीकाथ वामना।
उपानृत्यस्तु भरत भरद्वाजस्य शासनात् ॥ ४६ ॥

यानि माल्यानि देवेषु यानि चैत्ररथे वने।
प्रयागे तान्यदृश्यन्त भरद्वाजस्य तेजसा ॥ ४७ ॥

बिल्वा मार्दिङ्गिका आसन् शम्याग्राहा विभीतकाः।
अश्वत्थानन्तकाश्चासन् भरद्वाजस्य शासनात् ॥ ४८ ॥

ततः सरलतालाश्च तिलका नक्तमालकाः।
प्रहृष्टस्तत्र सम्पेतुः कुञ्जा भूत्वाथ वामनाः ॥ ४९ ॥

शिंशुपामलकीजम्बो याश्चान्याः काननेषु ताः।
मालती मल्लिका जातिर्याश्चान्याः कानने लताः ॥५०॥

प्रमदाविग्रहं कृत्वा भरद्वाजाश्रमेऽवदन्।
सुराः सुरापाः पिबत पायसं च बुभुक्षिताः।
मांसानि च सुमेध्यानि भक्ष्यन्तां यावदिच्छथ ॥५१॥

उच्छग्नाद्य स्नापयन्ति स्म नदीतीरेषु वल्गुषु।
अप्येकमेकं पुरुषं प्रमदाः सप्त चाष च ॥५२॥

संवाहन्त्यः समापेतुर्नार्यो रुचिरलोचनाः।
परिमृज्य तथान्योन्यं पाययन्ति वराङ्गनाः ॥५३॥

हयान् गजान् खरानुष्ट्रांस्तथैव सुरभेः सुतान्।
अभोजयन् वाहनपास्तेषां भोज्यं यथाविधि ॥५४॥

इक्षुंश्च मधुलाजांश्च भोजयन्ति स्म वाहनान्।
इक्ष्वाकुवरयोधानां चोदयन्तो महाबलाः ॥५५॥

नाश्वबन्धोऽश्वमाजानान्न गजं कुञ्जरग्रहः।
मत्तप्रमत्तमुदिता नमूः सा तत्र सम्बभौ ॥५६॥

तर्पिताः सर्वकामैस्ते रक्तचन्दनरूपिताः।
अप्सरोगणसंयुक्ताः सैन्या वाचमुदैरयन् ॥५७॥

नैवायोध्यां गमिष्यामो न गमिष्याम दण्डकान्।
कुशलं भरतस्यास्तु रामस्यास्तु तथा सुखम् ॥५८॥

इति पादातयोधाश्च हस्त्यश्वारोह बन्धकाः।
अनाथास्तं विधिं लब्ध्वा वाचमेतामुदैरयन् ॥५९॥

सम्प्रहृष्टा विनेदुस्ते नरास्तत्र सहस्रशः।
भरतस्यानुयातारः स्वर्गोयमिति चाब्रुवन्॥६०॥

नृत्यन्ति स्म हसन्ति स्म गायन्ति स्म च सैनिकाः।
समन्तात् परिधावन्ति माल्योपेताः सहस्रशः॥६१॥

ततो भुक्तवतां तेषां तदन्नममृतोपमम्।
दिव्यानुद्वीक्ष्य भक्ष्यांस्तानभवद्दक्षणे मतिः॥६२॥

प्रेष्याश्रेष्ठश्च वध्वश्च बलस्थाश्च सहस्रशः।
बभूवुस्ते भृशां दृपाः सर्वे चाहतवाससः॥६३॥

कुञ्जराश्च खरोष्टाश्च गोश्चाश्च मृगपक्षिणः।
बभूवुः सुभृतास्तत्र नान्यो ह्यन्यमकल्पयत्॥६४॥

नाशुक्लवासास्तत्रासीत् क्षुधितो मलिनोऽपि वा।
रजसा ध्वस्तकेशो वा नरः कश्चिददृश्यत॥६५॥

आजैश्चापि च वाराहैर्निष्ठानवरसञ्चयैः।
फलनिर्यूहसंसिद्धैः सूपैर्गन्धरसान्वितैः॥६६॥

पुष्पध्वजवतीः पूर्णाः शुक्लस्यान्नस्य चाभितः।
ददृशुर्विस्मितास्तत्र नरा लौहीः सहस्रशः॥६७॥

बभूवुर्वनपार्थेषु कूपाः पायसकर्दमाः।
ताश्च कामदुघा गावो द्रुमाश्चासनमधुसुतः॥६८॥

वाप्यो मैरेयपूर्णाश्च मृष्टमांसचर्यैर्वृताः।
प्रतपिठरैश्चापि मार्गमायूरकौकृटैः॥६९॥

पात्रीणां च सहस्राणि स्थालीनां नियुतानि च।
न्यर्बुदानि च पात्राणि शातकुम्भमयानि च॥७०॥

स्थाल्यः कुम्भः करम्भश्च दधिपूर्णाः सुसंस्कृताः।
यौवनस्थस्य गौरस्य कपित्थस्य सुगन्धिनः ॥ ७१ ॥

हृदाः पूर्णा रसालस्य दम्भः श्वेतस्य चापरे।
बभूवुः पायसस्यान्ये शर्करायाश्च सञ्चयाः ॥ ७२ ॥

कल्कांश्चूर्णकषायांश्च स्त्रानानि विविधानि च।
दृशुर्भाजनस्थानि तीर्थेषु सरितां नराः ॥ ७३ ॥

शुक्लानंशुमतश्चापि दन्तधावनसञ्चयान्।
शुक्लांश्चन्दनकल्कांश्च समुद्रेष्ववतिष्ठतः ॥ ७४ ॥

दर्पणान् परिमृष्टांश्च वाससां चापि सञ्चयान्।
पादुकोपानहश्चैव युग्मानि च सहस्रशः ॥ ७५ ॥

आञ्जनीः कङ्कतान् कूर्चान् शस्त्राणि च धनूषि च।
मर्मत्राणानि चित्राणि शयनान्यासनानि च ॥ ७६ ॥

प्रतिपानहृदान् पूर्णान् खरोष्टगजवाजिनाम्।
अवगाह्य सुतीर्थाश्च हृदान् सोत्पलपुष्करान् ॥ ७७ ॥

आकाशवर्णप्रतिमान् स्वच्छतोयान् सुखप्लवान्।
नीलवैदूर्यवर्णाश्च मृदून् यवससञ्चयान् ॥ ७८ ॥

निर्वापार्थान् पश्नां ते दृशुस्तत्र सर्वशः ॥ ७९ ॥

व्यस्मयन्त मनुष्यास्ते स्वप्नकल्पं तदद्भूतम्।
दृष्ट्वातिथ्यं कृतं तादृक् भरतस्य महाषणा ॥ ८० ॥

इत्येवं रममाणानां देवानामिव नन्दने।
भरद्वाजाश्रमे रम्ये सा रात्रिव्यत्यवर्त्तत ॥ ८१ ॥

प्रतिजग्मुश्च ता नद्यो गन्धर्वाश्च यथागतम्।
भरद्वाजमनुज्ञाप्य ताश्च सर्वा वराङ्गनाः ॥ ८२ ॥

तथैव मत्ता मदिरोत्कटा नरास्तथैव दिव्यागुरुचन्दनोक्षिताः।
तथैव दिव्या विविधाः स्वगुत्तमाः पृथक् प्रकीर्णा मनुजैः प्रमर्दिताः ॥ ८३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
भरद्वाजातिथ्यम् नाम एकनवतितमः सर्गः ॥ २-९१ ॥

॥ द्विनवतितमः सर्गः — भरद्वाजामन्त्रणम् ॥

ततस्तां रजनीं व्युष्य भरतः सपरिच्छदः।
कृतातिथ्यो भरद्वाजं कामादभिजगाम ह ॥ १ ॥

तमृषिः पुरुषव्याघ्रं प्राङ्गलिं प्रेक्ष्य चागतम्।
हुताग्निहोत्रो भरतं भरद्वाजोऽभ्यभाषत ॥ २ ॥

कच्चिदत्र सुखा रात्रिस्तवास्मद्विषये गता।
समग्रस्ते जनः कच्चिदातिथ्ये शंस मेऽनघ ॥ ३ ॥

तमुवाचाञ्जलिं कृत्वा भरतोऽभिप्रणम्य च।
आश्रमादभिनिष्कान्तमृषिमुत्तमतेजसम् ॥ ४ ॥

सुखोषितोऽस्मि भगवन् समग्रबलवाहनः।
तर्पितः सर्वकामैश्च सामात्यो बलवत्त्वया ॥ ५ ॥

अपेतक्षमसन्तापाः सुभिक्षाः सुप्रतिश्रयाः।
अपि प्रेष्यानुपादाय सर्वे स्म सुसुखोषिताः ॥ ६ ॥

आमन्त्रयेऽहं भगवन् कामं त्वामृषिसत्तम्।
समीपं प्रस्थितं ब्रातुमैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ॥ ७ ॥

आश्रमं तस्य धर्मज्ञं धार्मिकस्य महात्मनः।
आचक्ष्व कतमो मार्गः कियानिति च शंस मे॥८॥

इति पृष्ठस्तु भरतं ब्रातृदर्शनलालसम्।
प्रत्युवाच महातेजा भरद्वाजो महातपाः॥९॥

भरतार्द्धतृतीयेषु योजनेष्वजने वने।
चित्रकूटो गिरिस्तत्र रम्यनिर्दरकाननः॥१०॥

उत्तरं पार्थमासाद्य तस्य मन्दाकिनी नदी।
पुष्पितद्रुमसञ्छन्ना रम्यपुष्पितकानना॥११॥

अनन्तरं तत्सरितश्चित्रकूटश्च पर्वतः।
तयोः पर्णकुटी तात तत्र तौ वसतो ध्रुवम्॥१२॥

दक्षिणैव मार्गेण सव्यदक्षिणमेव वा।
गजवाजिरथाकीर्णा वाहिनीं वाहिनीपते।
वाहयस्व महाभाग ततो द्रक्ष्यसि राघवम्॥१३॥

प्रयाणमिति तच्छ्रुत्वा राजराजस्य योषितः।
हित्वा यानानि यानार्हा ब्राह्मणं पर्यवारयन्॥१४॥

वेपमाना कृशा दीना सह देव्या सुमित्रया।
कौसल्या तत्र जग्राह कराभ्यां चरणौ मुनेः॥१५॥

असमृद्धेन कामेन सर्वलोकस्य गर्हिता।
कैकेयी तस्य जग्राह चरणौ सव्यपत्रपा॥१६॥

तं प्रदक्षिणमागम्य भगवन्तं महामुनिम्।
अदूराद्धरतस्यैव तस्थौ दीनमनास्तदा॥१७॥

ततः पप्रच्छ भरतं भरद्वाजो दृढव्रतः।
विशेषं ज्ञातुमिच्छामि मातृणां तव राघव ॥ १८ ॥

एवमुक्तस्तु भरतो भरद्वाजेन धार्मिकः।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा वाक्यं वचनकोविदः ॥ १९ ॥

यामिमां भगवन् दीनां शोकानशानकर्शिताम्।
पितुर्हि महिषीं देवीं देवतामिव पश्यसि ॥ २० ॥

एषा तं पुरुषव्याघ्रं सिंहविक्रान्तगामिनम्।
कौसल्या सुषुवे रामं धातारमदितिर्यथा ॥ २१ ॥

अस्यावामभुजं श्लिष्टा यैषा तिष्ठति दुर्मनाः।
कर्णिकारस्य शाखेव शीर्णपुष्पा वनान्तरे ॥ २२ ॥

एतस्यास्तु सुतौ देव्याः कुमारौ देववर्णिनौ।
उभौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ वीरौ सत्यपराक्रमौ ॥ २३ ॥

यस्याः कृते नरव्याघ्रौ जीवनाशमितो गतौ।
राजपुत्रविहीनश्च स्वर्गं दशरथो गतः ॥ २४ ॥

क्रोधनामकृतप्रज्ञां दृसां सुभगमानिनीम्।
ऐश्वर्यकामां कैकेयीमनार्यामार्यरूपिणीम् ॥ २५ ॥

ममैतां मातरं विद्धि नृशंसां पापनिश्चयाम्।
यतो मूलं हि पश्यामि व्यसनं महदात्मनः ॥ २६ ॥

इत्युत्तवा नरशार्दूलो बाष्पगद्दया गिरा।
स निशश्वास ताम्राक्षो नागः क्रुद्ध इव श्वसन् ॥ २७ ॥

भरद्वाजो महर्षिस्तं ब्रुवन्तं भरतं तथा।
प्रत्युवाच महाबुद्धिरिदं वचनमर्थवत् ॥ २८ ॥

न दोषेणावगन्तव्या कैकेयी भरत त्वया।
रामप्रव्राजनं ह्येतत् सुखोदर्कं भविष्यति ॥ २९ ॥

देवानां दानवानां च ऋषीणां भावितात्मनाम्।
हितमेव भविष्यद्धि रामप्रव्राजनादिह ॥ ३० ॥

अभिवाद्य तु संसिद्धः कृत्वा चैनं प्रदक्षिणम्।
आमन्त्र्य भरतः सेन्यं युज्यतामित्यचोदयत् ॥ ३१ ॥

ततो वाजिरथान् युक्त्वा दिव्यान् हेमपरिष्कृतान्।
अध्यारोहत् प्रयाणार्थी बहून् बहुविधो जनः ॥ ३२ ॥

गजकन्या गजाश्वैव हेमकक्ष्याः पताकिनः।
जीमूता इव घर्मान्ते सधोषाः सम्प्रतस्थिरे ॥ ३३ ॥

विविधान्यपि यानानि महान्ति च लघूनि च।
प्रयुः सुमहार्हाणि पादैरेव पदातयः ॥ ३४ ॥

अथ यानप्रवेक्स्तु कौसल्याप्रमुखाः स्त्रियः।
रामदर्शनकाङ्क्षिण्यः प्रयुर्मुदितास्तदा ॥ ३५ ॥

चन्द्रार्कतरुणाभासां नियुक्तां शिबिकां शुभाम्।
आस्थाय प्रययौ श्रीमान् भरतः सपरिच्छदः ॥ ३६ ॥

सा प्रयाता महासेना गजवाजिरथाकुला।
दक्षिणां दिशमावृत्य महामेघ इवोत्थितः ॥ ३७ ॥

वनानि तु व्यतिक्रम्य जुष्टानि मृगपक्षिभिः।
गङ्गायाः परवेलायां गिरिष्वपि नदीषु च ॥ ३८ ॥

सा सम्प्रहृष्टद्विजवाजियोधा वित्रासयन्ती मृगपक्षिसङ्घान्।
महद्वनं तत्प्रतिगाहमाना रराज सेना भरतस्य तत्र ॥ ३९ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
भरद्वाजामन्त्रणम् नाम द्विनवतितमः सर्गः ॥ २-९२ ॥

॥ त्रिनवतितमः सर्गः — चित्रकूटवनप्रेक्षणम् ॥

तया महत्या यायिन्या ध्वजिन्या वनवासिनः।
अर्द्धिता यूथपा मत्ताः सयूथाः सम्पदुद्गुवुः ॥ १ ॥

ऋक्षाः पृष्ठसङ्घाश्च रुरवश्च समतन्तः।
दृश्यन्ते वनराजीषु गिरिष्वपि नदीषु च ॥ २ ॥

स सम्प्रतस्थे धर्मात्मा प्रीतो दशरथात्मजः।
वृतो महत्या नादिन्या सेनया चतुरङ्ग्या ॥ ३ ॥

सागरौघनिभा सेना भरतस्य महात्मनः।
महीं सञ्छादयामास प्रावृषि द्यामिवाम्बुदः ॥ ४ ॥

चिरकालमित्यनेन कदाचिलक्ष्यत इति गम्यते ॥ ५ ॥

स यात्वा दूरमध्वानं सुपरिश्रान्तवाहनः।
उवाच भरतः श्रीमान् वसिष्ठं मन्त्रिणां वरम् ॥ ६ ॥

यादृशं लक्ष्यते रूपं यथा चैव श्रुतं मया।
व्यक्तं प्राप्ताः स्म तं देशं भरद्वाजो यमब्रवीत् ॥ ७ ॥

अयं गिरिश्वित्रकूट इयं मन्दाकिनी नदी।
एतत् प्रकाशते दूरान्नीलमेघनिभं वनम् ॥ ८ ॥

गिरेः सानूनि रम्याणि चित्रकूटस्य सम्प्रति।
वारणैरवमृद्यन्ते मामकैः पर्वतोपमैः ॥ ९ ॥

मुच्छन्ति कुसुमान्येते नगाः पर्वतसानुषु।
नीला इवातपापाये तोयं तोयधरा घनाः ॥ १० ॥

किञ्चराचरितं देशं पश्य शत्रुघ्न पर्वतम्।
मृगैः समन्तादाकीर्ण मकरैरिव सागरम् ॥ ११ ॥

एते मृगगणा भान्ति शीघ्रवेगाः प्रचोदिताः।
वायुप्रविद्धा शरदि मेघराजिरिवाम्बरे ॥ १२ ॥

कुर्वन्ति कुसुमापीडान् शिरस्सु सुरभीनमी।
मेघप्रकाशैः फलकैर्दाक्षिणात्या यथा नराः ॥ १३ ॥

निष्कूजमिव भूत्वेदं वनं घोरप्रदर्शनम्।
अयोध्येव जनाकीर्णा सम्प्रति प्रतिभाति मा ॥ १४ ॥

खुरौरुदीरितो रेणुर्दिवं प्रच्छाद्य तिष्ठति।
तं वहत्यनिलः शीघ्रं कुर्वन्निव मम प्रियम् ॥ १५ ॥

स्वन्दनांस्तुरगोपेतान् सूतमुख्यैरधिष्ठितान्।
एतान् सम्पततः शीघ्रं पश्य शत्रुघ्न कानने ॥ १६ ॥

एतान् वित्रासितान् पश्य बर्हिणः प्रियदर्शनान्।
एतमाविशतः शीघ्रमधिवासं पतत्रिणः ॥ १७ ॥

अतिमात्रमयं देशो मनोङ्गः प्रतिभाति मा।
तापसानां निवासोऽयं व्यक्तं स्वर्गपथो यथा ॥ १८ ॥

मृगा मृगीभिः सहिता बहवः पृष्ठता वने।
मनोङ्गरूपा लक्ष्यन्ते कुसुमैरिव चित्रिताः ॥ १९ ॥

साधुसैन्याः प्रतिष्ठन्तां विचिन्वन्तु च कानने।
यथा तौ पुरुषव्याघ्रौ दृश्येते रामलक्ष्मणौ ॥ २० ॥

भरतस्य वचः श्रुत्वा पुरुषाः शास्त्रपाणयः।
विविशुस्तद्वनं शूरा धूमं च ददशुस्ततः॥२१॥

ते समालोक्य धूमाग्रमूच्छरतमागताः।
नामनुष्ये भवत्याग्निव्यक्तमत्रैव राघवौ॥२२॥

अथ नात्र नरव्याघ्रौ राजपुत्रौ परन्तपौ।
मन्ये रामोपमाः सन्ति व्यक्तमत्र तपस्त्विनः॥२३॥

तच्छ्रुत्वा भरतस्तेषां वचनं साधुसम्मतम्।
सैन्यानुवाच सर्वास्तानमित्रबलमर्दनः॥२४॥

यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु नेतो गन्तव्यमग्रतः।
अहमेव गमिष्यामि सुमन्त्रो गुरुरेव च॥२५॥

एवमुक्तास्ततः सर्वे तत्र तस्थुः समन्ततः।
भरतो यत्र धूमाग्रं तत्र दृष्टिं समादधात्॥२६॥

व्यवस्थिता या भरतेन सा चमूर्निरीक्षमाणापि च धूममग्रतः।
बभूव हृष्टा नचिरेण जानती प्रियस्य रामस्य समागमं तदा॥२७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
चित्रकूटवनप्रेक्षणम् नाम त्रिनवितितमः सर्गः ॥ २-९३॥

॥ चतुर्नवितितमः सर्गः — चित्रकूटवर्णनम् ॥

दीर्घकालोषितस्तस्मिन् गिरौ गिरिवनप्रियः।
वैदेह्याः प्रियमाकाङ्क्षन् स्वं च चित्तं विलोभयन्॥ १॥

अथ दाशरथिश्चित्रं चित्रकूटमदर्शयत्।
भार्याममरसङ्काशः शारीमिव पुरन्दरः॥ २॥

न राज्याद्धंशनं भद्रे न सुहृद्विर्विनाभवः।
मनो मे वाधते दृष्टा रमणीयमिमं गिरिम्॥ ३॥

पश्येममन्चलं भद्रे नानाद्विजगणायुतम्।
शिखरैः खमिवोद्धृद्धृष्टातुमद्विर्विभूषितम्॥ ४॥

केचिद्रजतसङ्काशाः केचित् क्षतजसन्निभाः।
पीतमाञ्जिष्ठवर्णाश्च केचिन्मणिवरप्रभाः॥ ५॥

पुष्पार्ककेतकाभाश्च केचिज्योतीरसप्रभाः।
विराजन्तेऽचलेन्द्रस्य देशा धातुविभूषिताः॥ ६॥

नानामृगगणद्वीपितरक्षवृक्षगणौर्वृतः ।
अदुष्टैर्भात्ययं शैलो बहुपक्षिसमायुतः॥ ७॥

आग्रजम्ब्वसनैर्लोधैः प्रियालैः पनसैर्धैः।
अङ्गोलैर्भव्यतिनिशैर्बिल्वतिन्दुकवेणुभिः॥ ८॥

काश्मर्यरिष्टवरुणैर्मधूकैस्तिलकैस्तथा।
बद्यामलकैर्नीपैर्वेत्रधन्वनवीजकैः॥ ९॥

पुष्पवद्धिः फलोपेतैश्छायावद्विर्मनोरमैः।
एवमादिभिराकीर्णः श्रियं पुष्पत्ययं गिरिः॥ १०॥

शैलप्रस्थेषु रम्येषु पश्येमान् रोमर्हषणान्।
किन्नरान् द्वन्दशो भद्रे रममाणान् मनस्विनः॥ ११॥

शाखावसक्तान् खड्गांश्च प्रवराण्यम्बराणि च।
पश्च विद्याधरस्त्रीणां क्रीडोदेशान् मनोरमान्॥ १२॥

जलप्रपातैरुद्धेदैर्निष्पन्दैश्च क्वचित् क्वचित्।
स्ववद्धिर्भात्ययं शैलः स्ववन्मद इव द्विपः॥ १३॥

गुहासमीरणो गन्धान् नानापुष्पभवान् वहन्।
घ्राणतर्पणमभ्येत्य कं नरं न प्रहर्षयेत्॥ १४॥

यदीह शरदोऽनेकास्त्वया सार्घमनिन्दिते।
लक्ष्मणेन च वत्स्यामि न मां शोकः प्रधक्ष्यति॥ १५॥

बहुपुष्पफले रम्ये नानाद्विजगणायुते।
विचित्रशिखरे ह्यस्मिन् रतवानस्मि भामिनि॥ १६॥

अनेन वनवासेन मया प्राप्तं फलद्वयम्।
पितुश्चानृणता धर्मे भरतस्य प्रियं तथा॥ १७॥

वैदेहि रमसे कच्चिच्चित्रकूटे मया सह।
पश्यन्ती विविधान् भावान् मनोवाक्यसंयतान्॥ १८॥

इदमेवामृतं प्राहू राज्ञि राजर्षयः परे।
वनवासं भवार्थाय प्रेत्य मे प्रपितामहाः॥ १९॥

शिलाः शैलस्य शोभन्ते विशालाः शतशोऽभितः।
बहुला बहुलैर्वर्णैर्नीलपीतसितारुणैः॥ २०॥

निशि भान्त्यचलेन्द्रस्य हुताशनशिखा इव।
ओषध्यः स्वप्रभालक्ष्या भ्राजमानाः सहस्रशः॥ २१॥

केचित् क्षयनिभा देशाः केचिदुद्यानसन्निभाः।
केचिदेकशिला भान्ति पर्वतस्यास्य भामिनि॥ २२॥

भित्त्वेव वसुधां भाति चित्रकूटः समुत्थितः।
चित्रकूटस्य कूटोऽसौ दृश्यते सर्वतः शुभः॥ २३॥

कुष्ठपुन्नागस्थगरभूर्जपत्रोत्तरच्छदान् ।
कामिनां स्वास्तरान् पश्य कुशोशायदलायुतान्॥ २४॥

मृदिताश्वापविद्धाश्च दृश्यन्ते कमलस्रजः।
कामिभिर्विनिते पश्य फलानि विविधानि च ॥ २५ ॥

वस्त्वौकसारां नलिनीमत्येतीवोत्तरान् कुरुन्।
पर्वतश्चित्रकूटोऽसौ बहुमूलफलोदकः ॥ २६ ॥

इमं तु कालं वनिते विजहिवांस्त्वया च सीते सह लक्ष्मणेन च।
रतिं प्रपत्स्ये कुलधर्मवर्द्धनीं सतां पथि स्वैर्नियमैः परैः स्थितः ॥ २७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
चित्रकूटवर्णनम् नाम चतुर्नवतितमः सर्गः ॥ २-९४ ॥

॥ पञ्चनवतितमः सर्गः — मन्दाकिनीवर्णनम् ॥

अथ शैलाद्विनिष्कम्य मौथिलीं कोसलेश्वरः।
अदर्शयच्छुभजलां रम्यां मन्दाकिनीं नदीम् ॥ १ ॥

अब्रवीच्च वरारोहां चारुचन्द्रनिभाननाम्।
विदेहराजस्य सुतां रामो राजीवलोचनः ॥ २ ॥

विचित्रपुलिनां रम्यां हंससारससेविताम्।
कमलैरुपसम्पन्नां पश्य मन्दाकिनीं नदीम् ॥ ३ ॥

नानाविधैस्तीररुहैर्वृतां पुष्पफलद्रुमैः।
राजन्तीं राजराजस्य नलिनीमिव सवतः ॥ ४ ॥

मृगयूथनिपीतानि कलुषाम्भांसि साम्प्रतम्।
तीर्थानि रमणीयानि रतिं सञ्जनयन्ति मे ॥ ५ ॥

जटाजिनधराः काले वल्कलोत्तरवाससः।
ऋषयस्त्ववगाहन्ते नदीं मन्दाकिनीं प्रिये ॥ ६ ॥

आदित्यमुपतिष्ठन्ते नियमादूर्ध्वबाहवः।

एते परे विशालाक्षि मुनयः संशितब्रताः ॥ ७ ॥

मारुतोद्भूतशिखरैः प्रनृत्त इव पर्वतः।

पादपैः पत्रपुष्पाणि सृजद्विरभितो नदीम् ॥ ८ ॥

कचिन्मणिनिकाशोदां कचित्पुलिनशालिनीम्।

कचित्सद्बजनाकीर्णा पश्य मन्दाकिनीं नदीम् ॥ ९ ॥

निर्दूतान् वायुना पश्य विततान् पुष्पसञ्चयान्।

पोष्यमानानपरान् पश्य त्वं जलमध्यगान् ॥ १० ॥

तांश्चातिवल्पुवच्सो रथाङ्गाहयना द्विजाः।

अधिरोहन्ति कल्याणि विकूजन्तः शुभा गिरः ॥ ११ ॥

दर्शनं चित्र कूटस्य मन्दाकिन्याश्च शोभने।

अधिकं पुरवासच्च मन्ये च तव दर्शनात् ॥ १२ ॥

विघूतकलुषैः सिद्धैस्तपोदमशमान्वितैः।

नित्यविक्षोभितजलां विगाहस्व मया सह ॥ १३ ॥

सखीवच्च विगाहस्व सीते मन्दाकिनीं नदीम्।

कमलान्यवमज्जन्ती पुष्कराणि च भामिनि ॥ १४ ॥

त्वं पौरजनवद्यालानयोध्यामिव पर्वतम्।

मन्यस्व वनिते नित्यं सरयूवदिमां नदीम् ॥ १५ ॥

लक्ष्मणश्चापि धर्मात्मा मन्त्रिदेशे व्यवस्थितः।

त्वं चानुकूला वैर्देहि प्रीतिं जनयथो मम ॥ १६ ॥

उपस्पृशस्त्रिष्ववणं मधुमूलफलाशनः।

नायोध्यायै न राज्याय स्पृहयेऽद्य त्वया सह ॥ १७ ॥

इमां हि रम्यां मृगयूथशालिनीं निपीततोयां गजसिंहवानरैः ।
सुपुष्पितैः पुष्पधरैरलङ्घतां न सोऽस्ति यः स्यादगतक्षमः सुखी ॥ १८ ॥

इतीव रामो बहुसङ्गतं वचः प्रियासहायः सरितं प्रति ब्रुवन् ।
चचार रम्यं नयनाञ्जनप्रभं स चित्रकूटं रघुवंशवद्धनः ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
मन्दाकिनीवर्णनम् नाम पञ्चनवतितमः सर्गः ॥ २-९५ ॥

॥ षणवतितमः सर्गः — लक्ष्मणक्रोधः ॥

तां तथा दर्शयित्वा तु मौथिलीं गिरिनिम्नगाम् ।
निषसाद गिरिप्रस्थे सीतां मांसेन छन्दयन् ॥ १ ॥

इदं मेध्यमिदं स्वादु निष्टमिदमग्निना ।
एवमास्ते स धर्मात्मा सीतया सह राघवः ॥ २ ॥

तथा तत्रासतस्तस्य भरतस्योपयायिनः ।
सैन्यरेणुश्च शब्दश्च प्रादुरास्तां नभस्स्पृशौ ॥ ३ ॥

एतस्मिन्नन्तरे त्रस्ताः शब्देन महता ततः ।
अर्दिता यूथपा मत्ताः सयूथा दुदुवुर्दिशः ॥ ४ ॥

स तं सैन्यसमुद्धूतं शब्दं शुश्राव राघवः ।
तांश्च विप्रद्रुतान् सर्वान् यूथपानन्वैक्षत ॥ ५ ॥

तांश्च विद्रवतो दृष्ट्वा तं च श्रुत्वा च निस्वनम् ।
उवाच रामः सौमित्रिं लक्ष्मणं दीप्तेजसम् ॥ ६ ॥

हन्त लक्ष्मण पश्येह सुमित्रा सुप्रजास्त्वया ।
भीमस्तनितगम्भीरस्तुमुलः श्रूयते स्वनः ॥ ७ ॥

गजयूथानि वाऽरण्ये महिषा वा महावने।
वित्रासिता मृगाः सिहैः सहसा प्रद्रुता दिशः ॥ ८ ॥

राजा वा राजमात्रो वा मृगयामटते वने।
अन्यद्वा श्वापदं किञ्चित् सौमित्रे ज्ञातुर्मर्हसि ॥ ९ ॥

सुदुश्वरो गिरिश्वायं पक्षिणामपि लक्ष्मण।
सर्वमेतद्यथातत्त्वमचिराज्ञातुर्मर्हसि ॥ १० ॥

स लक्ष्मणः सन्त्वरितः सालमारुद्ध्य पुष्पितम्।
प्रेक्षमाणो दिशः सर्वाः पूर्वा दिशमुदैक्षत ॥ ११ ॥

उदञ्जुखः प्रेक्षमाणो ददर्श महतीं चमूम्।
रथाश्वगजसम्बाधां यत्तैर्युक्तां पदातिभिः ॥ १२ ॥

तामश्वगजसम्पूर्णा रथध्वजविभूषिताम्।
शशांस सेनां रामाय वचनं चेदमब्रीत् ॥ १३ ॥

अग्निं संशमयत्वार्यः सीता च भजतां गुहाम्।
सज्यं कुरुष्व चापं च शरांश्च कवचं तथा ॥ १४ ॥

तं रामः पुरुषव्याघ्रो लक्ष्मणं प्रत्युवाच ह।
अङ्गावेक्षस्व सौमित्रे कस्येमां मन्यसे चमूम् ॥ १५ ॥

एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत्।
दिघक्षन्निव तां सेनां रुषितः पावको यथा ॥ १६ ॥

सम्पन्नं राज्यमिच्छन्त्स्तु व्यक्तं प्राप्याभिषेचनम्।
आवां हन्तुं समभ्येति कैकेय्या भरतः सुतः ॥ १७ ॥

एष वै सुमहान् श्रीमान् विटपी सम्प्रकाशते।
विराजत्युद्रुतस्कन्धः कोविदारध्वजो रथे ॥ १८ ॥

भजन्त्येते यथा काममश्वानारुद्ध्य शीघ्रगान्।
एते भ्राजन्ति संहष्टा गजानारुद्ध्य सादिनः ॥ १९ ॥

गृहीतधनुषौ चावां गिरि वीरश्रयावहै।
अथवेहैव तिष्ठावः सन्नद्धावुद्यतायुधौ ॥ २० ॥

अपि नौ वशमागच्छेत् कोविदारध्वजो दणे ॥ २१ ॥

अपि द्रक्ष्यामि भरतं यत्कृते व्यसनं महत्।
त्वया राघव सम्प्राप्तं सीतया च मया तथा ॥ २२ ॥

यन्निमित्तं भवान् राज्याच्युतो राघव शाश्वतात्।
सम्प्राप्तोऽयमरिर्विर्भुर्भरतो वध्य एव मे ॥ २३ ॥

भरतस्य वधे दोषं नाहं पश्यामि राघव।
पूर्वापकारिणां त्यागे न ह्यधर्मो विधीयते ॥ २४ ॥

पूर्वापकारी भरतस्त्यक्तधर्मश्च राघव।
एतस्मिन्निहते कृत्स्नामनुशाधि वसुन्धराम् ॥ २५ ॥

अद्य पुत्रं हतं सञ्चे कैकेयी राज्यकामुका।
मया पश्येत् सुदुःखार्ता हस्तिभग्नमिव द्रुमम् ॥ २६ ॥

कैकेयीं च वधिष्यामि सानुबन्धां सबान्धवाम्।
कलुषेणाद्य महता मेदिनी परिमुच्यताम् ॥ २७ ॥

अद्येमं संयतं क्रोधमसत्कारं च मानद।
मोक्ष्यामि शत्रुसैन्येषु कक्षेष्विव हुताशनम् ॥ २८ ॥

अद्यैतच्चित्रकूटस्य काननं निशितैः शरैः।
भिन्दन् शत्रुशरीराणि करिष्ये शोणितोक्षितम् ॥ २९ ॥

शरैर्नीर्भिन्नहृदयान् कुञ्जरांस्तुरगांस्तथा।
श्वापदाः परिकर्षन्तु नरांश्च निहतान् मया ॥ ३० ॥

शराणां धनुषश्वाहमनृणोऽस्मि महामृधे।
ससैन्यं भरतं हत्वा भविष्यामि न संशयः ॥ ३१ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
लक्ष्मणक्रोधः नाम षण्णवतितमः सर्गः ॥ २-९६ ॥

॥ सप्तनवतितमः सर्गः — भरतगुणप्रशंसा ॥

सुसंरब्धं तु सौमित्रिं लक्ष्मणं क्रोधमूर्च्छितम्।
रामस्तु परिसान्त्व्याथ वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥

किमत्र धनुषा कार्यमसिना वा सचर्मणा।
महेष्वासे महाप्राङ्गे भरते स्वयमागते ॥ २ ॥

पितुः सत्यं प्रतिश्रुत्य हत्वा भरतमागतम्।
किं करिष्यामि राज्येन सापवादेन लक्ष्मण ॥ ३ ॥

यद्वयं बान्धवानां वा मित्राणां वा क्षये भवेत्।
नाहं तत् प्रतिगृहीयां भक्षान् विषकृतानिव ॥ ४ ॥

धर्मर्थं च कामं च पृथिवीं चापि लक्ष्मण।
इच्छामि भवतामर्थं एतत् प्रतिश्रृणोमि ते ॥ ५ ॥

भ्रातऽणां सङ्खहार्थं च सुखार्थं चापि लक्ष्मण।
राज्यमप्यहमिच्छामि सत्येनायुधमालभे ॥ ६ ॥

नेयं मम मही सौम्य दुर्लभा सागराम्बरा।
नहीच्छेयमधर्मेण शक्रत्वमपि लक्ष्मण ॥ ७ ॥

यद्विना भरतं त्वां च शत्रुग्नं चापि मानद्।
भवेन्मम सुखं किञ्चिद्दस्म तत् कुरुतां शिखी॥८॥

मन्येऽहमागतोऽयोध्यां भरतो भ्रातृवत्सलः।
मम प्राणात् प्रियतरः कुलधर्ममनुस्मरन्॥९॥

श्रुत्वा प्रवाजितं मां हि जटावल्कलधारिणम्।
जानक्या सहितं वीर त्वया च पुरुषर्षभम्॥१०॥

स्नेहेनाकान्तहृदयः शोकेनाकुलितेन्द्रियः।
द्रष्टुमभ्यागतो ह्येष भरतो नान्यथा गतः॥११॥

अम्बां च कैकर्यां रुच्य परुषं चाप्रियं वदन्।
प्रसाद्य पितरं श्रीमान् राज्यं मे दातुमागतः॥१२॥

प्राप्तकालं यदेषोऽस्मान् भरतो द्रष्टुमिच्छति।
अस्मासु मनसाप्येष नाप्रियं किञ्चिदाचरेत्॥१३॥

विप्रियं कृतपूर्वं ते भरतेन कदा नु किम्।
ईदृशां वा भयं तेऽद्य भरतं योऽत्र शङ्कसे॥१४॥

नहि ते निष्ठुरं वाच्यो भरतो नाप्रियं वचः।
अहं ह्यप्रियमुक्तः स्यां भरतस्याप्रिये कृते॥१५॥

कथं नु पुत्राः पितरं हन्युः कस्याञ्चिदापदि।
भ्राता वा भ्रातरं हन्यात् सौमित्रे प्राणमात्मनः॥१६॥

यदि राज्यस्य हेतोस्त्वमिमां वाचं प्रभाषसे।
वक्ष्यामि भरतं दृष्ट्वा राज्यमस्मै प्रदीयताम्॥१७॥

उच्यमानोऽपि भरतो मया लक्ष्मण तत्त्वतः।
राज्यमस्मै प्रयच्छेति बाढमित्येव वक्ष्यति॥१८॥

तथोक्तो धर्मशीलेन आत्रा तस्य हिते रतः।
लक्ष्मणः प्रविवेशेव स्वानि गात्राणि लज्जया ॥ १९ ॥

तद्वाक्यं लक्ष्मणः श्रुत्वा ब्रीडितः प्रत्युवाच ह।
त्वां मन्ये द्रष्टुमायातः पिता दशरथः स्वयम् ॥ २० ॥

ब्रीडितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा राघवः प्रत्युवाच ह।
एष मन्ये महाबाहुरिहास्मान् द्रष्टुमागतः ॥ २१ ॥

अथवा नौ ध्रुवं मन्ये मन्यमानः सुखोच्चितौ।
वनवासमनुध्याय गृहाय प्रतिनेष्यति ॥ २२ ॥

इमां वाप्येष वैदेहीमत्यन्तसुखसेविनीम्।
पिता मे राघवः श्रीमान् वनादादाय यास्यति ॥ २३ ॥

एतौ तौ सम्प्रकाशेते गोत्रवन्तौ मनोरमौ।
वायुवेगसमौ वीर जवनौ तुरगोत्तमौ ॥ २४ ॥

स एष सुमहाकायः कम्पते वाहिनीमुखे।
नागः शत्रुञ्जयो नाम वृद्धस्तातस्य धीमतः ॥ २५ ॥

न तु पश्यामि तच्छत्रं पाण्डरं लोकसत्कृतम्।
पितुर्दिव्यं महाबाहो संशयो भवतीह मे ॥ २६ ॥

प्रथममर्धमुत्तरार्धेन योजनीयम् ॥ २७ ॥

अवतीर्य तु सालाग्रात्तस्मात्स समितिञ्जयः।
लक्ष्मणः प्राञ्जलिर्भूत्वा तस्थौ रामस्य पार्श्वतः ॥ २८ ॥

भरतेनापि सन्दिष्टा समर्दौ न भवेदिति।
समन्तात्स्य शैलस्य सेना वासमकल्पयत् ॥ २९ ॥

अध्यद्विमिक्षाकुचमूर्योजनं पर्वतस्य सा।
पार्श्वे न्यविशदावृत्य गजवाजिरथाकुला ॥ ३० ॥

सा चित्रकूटे भरतेन सेना धर्म पुरस्कृत्य विघूय दर्प्पम्।
प्रसादनाथैर रघुनन्दनस्य विराजते नीतिमता प्रणीता ॥ ३१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
भरतगुणप्रशंसा नाम सप्तनवतितमः सर्गः ॥ २-९७ ॥

॥ अष्टनवतितमः सर्गः — रामान्वेषणम् ॥

निवेश्य सेनां तु विभुः पञ्चां पादवतां वरः।
अभिगन्तुं स काकुत्थमियेष गुरुवर्त्तकम् ॥ १ ॥

निविष्टमात्रे सैन्ये तु यथोदेशं विनीतवत्।
भरतो भ्रातरं वाक्यं शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

क्षिप्रं वनमिदं सौम्य नरसङ्खैः समन्ततः।
लुब्धैश्च सहितैरभिस्त्वमन्वेषितुमर्हसि ॥ ३ ॥

गुहो ज्ञातिसहस्रेण शरचापासिधारिणा।
समन्वेषतु काकुत्थावस्मिन् परिवृतः स्वयम् ॥ ४ ॥

अमात्यैः सह पौरैश्च गुरुभिश्च द्विजातिभिः।
वनं सर्वं चरिष्यामि पञ्चां परिवृतः स्वयम् ॥ ५ ॥

यावन्न रामं द्रक्ष्यामि लक्ष्मणं वा महाबलम्।
वैदेहीं वा महाभागां न मे शान्तिर्भविष्यति ॥ ६ ॥

यावन्न चन्द्रसङ्काशं द्रक्ष्यामि शुभमाननम्।
भ्रातुः पद्मपलाशाक्षं न मे शान्तिर्भविष्यति ॥ ७ ॥

यावन्न चरणौ भ्रातुः पार्थिवव्यञ्जनान्वितौ।
 शिरसा धारयिष्यामि न मे शान्तिर्भविष्यति ॥ ८ ॥
 यावन्न राज्ये राज्यार्हः पितृपैतामहे स्थितः।
 अभिषेकजलक्ष्मिन्नो न मे शान्तिर्भविष्यति ॥ ९ ॥
 सिद्धार्थः खलु सौमित्रियश्वन्द्रविमलोपमम्।
 मुखं पश्यति रामस्य राजीवाक्षं महाद्युति ॥ १० ॥
 कृतकत्या महाभागा वैदेही जनकात्मजा।
 भर्तारं सागरान्तायाः पृथिव्या याऽनुगच्छति ॥ ११ ॥
 सुभगश्चित्रकूटोऽसौ गिरिराजोपमो गिरिः।
 यस्मिन् वसति काकुत्थः कुबेर इव नन्दने ॥ १२ ॥
 कृतकार्यमिदं दुर्गं वनं व्यालनिषेवितम्।
 यदध्यास्ते महातेजा रामः शस्त्रभृतां वरः ॥ १३ ॥
 एवमुक्तवा महातेजा भरतः पुरुषर्षभः।
 पञ्चामेव महाबाहुः प्रविवेश महद्वनम् ॥ १४ ॥
 स तानि द्रुमजालानि जातानि गिरिसानुषु।
 पुष्पिताग्राणि मध्येन जगाम वदतां वरः ॥ १५ ॥
 समीपत्वात्तन्मूलदर्शनमिति न पुनरुक्तिः ॥ १६ ॥
 तं दृष्ट्वा भरतः श्रीमान् मुमोह सहबान्धवः।
 अत्र राम इति ज्ञात्वा गतः पारमिवाभ्यसः ॥ १७ ॥
 स चित्रकूटे तु गिरौ निशम्य रामाश्रमं पुण्यजनोपपन्नम्।
 गुहेन सार्द्धं त्वरितो जगाम पुनर्निवेशयैव चमूं महात्मा ॥ १८ ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 रामान्वेषणम् नाम अष्टनवतितमः सर्गः ॥ २-९८ ॥

॥ एकोनशततमः सर्गः — रामसमागमः ॥

निविष्टायां तु सेनायामुत्सुको भरतस्तदा।
जगाम भ्रातरं द्रष्टुं शत्रुघ्नमनुदर्शयन् ॥ १ ॥

ऋषिं वसिष्ठं सन्दिश्य मातृर्मे शीघ्रमानय।
इति त्वरितमग्रे स जगाम गुरुवत्सलः ॥ २ ॥

सुमन्त्रस्त्वपि शत्रुघ्नमदूरादन्वपद्यत।
रामदर्शनजस्तर्षो भरतस्येव तस्य च ॥ ३ ॥

गच्छन्नेवाथ भरतस्तापसालयसंस्थिताम्।
भ्रातुः पर्णकुटीं श्रीमानुटजं च ददर्श ह ॥ ४ ॥

शालायास्त्वग्रतस्तस्या ददर्श भरतस्तदा।
काष्ठानि चावभग्नानि पुष्पाणयुपचितानि च ॥ ५ ॥

सलक्ष्मणस्य रामस्य ददर्शश्रममीयुषः।
कृतं वृक्षेष्वभिज्ञानं कुशचीरैः क्वचित् क्वचित् ॥ ६ ॥

ददर्श च वने तस्मिन् महतः सञ्चयान् कृतान्।
मृगाणां महिषाणां च करीषैः शीतकारणात् ॥ ७ ॥

गच्छन्नेव महाबाहुर्द्युतिमान् भरतस्तदा।
शत्रुघ्नं चाब्रवीद्वृष्टस्तानमात्यांश्च सर्वशः ॥ ८ ॥

मन्ये प्राप्ताः स्म तं देशं भरद्वाजो यमब्रवीत्।
नातिदूरे हि मन्येऽहं नदीं मन्दाकिनीमितः ॥ ९ ॥

उच्चैर्बद्धानि चीराणि लक्ष्मणेन भवेदयम्।
अभिज्ञानकृतः पन्था विकाले गन्तुमिच्छता ॥ १० ॥

इदं चोदात्तदन्तानां कुञ्जराणां तरस्विनाम्।
शैलपार्श्वे परिक्रान्तमन्योन्यमभिगर्जताम्॥ ११ ॥

यमेवाधातुमिच्छन्ति तापसाः सततं वने।
तस्यासौ दृश्यते धूमः सङ्कुलः कृष्णवर्त्मनः॥ १२ ॥

अत्राहं पुरुषव्याघ्रं गुरुसंस्कारकारिणम्।
आर्यं द्रक्ष्यामि संहृष्टे महर्षिमिव राघवम्॥ १३ ॥

अथ गत्वा मुहूर्तं तु चित्रकूटं स राघवः।
मन्दाकिनीमनुप्राप्तस्तं जनं चेदमब्रवीत्॥ १४ ॥

जगत्यां पुरुषव्याघ्र आस्ते वीरासने रतः।
जनेन्द्रो निर्जनं प्राप्य धिष्ठे जन्म सजीवितम्॥ १५ ॥

मत्कृते व्यसनं प्राप्तो लोकनाथो महाद्युतिः।
सर्वान् कामान् परित्यज्य वने वसति राघवः॥ १६ ॥

इति लोकसमाकृष्टः पादेष्वद्य प्रसादयन्।
रामस्य निपतिष्यामि सीताया लक्ष्मणस्य च॥ १७ ॥

एवं स विलपस्तस्मिन् वने दशरथात्मजः।
ददर्श महतीं पुण्यां पर्णशालां मनोरमाम्॥ १८ ॥

सालतालाश्वकर्णानां पर्णैर्बहुभिरावृताम्।
विशालां मृदुभिस्तीर्णा कुशैर्वेदिमिवाध्वरे॥ १९ ॥

शक्रायुधनिकाशैश्च कार्मुकैर्भारसाधनैः।
रुक्मपृष्ठैर्महासारैः शोभितां शत्रुबाधकैः॥ २० ॥

अर्करशिमप्रतीकाशैर्घौरैस्तूणीगतैः शरैः।
शोभितां दीप्तवदनैः सर्पैर्भार्गवतीमिव॥ २१ ॥

महारजतवासोभ्यामसिभ्यां च विराजिताम्।
रुक्मबिन्दुविचित्राभ्यां चर्मभ्यां चापि शोभिताम्॥ २२॥

गोधाङ्गुलित्रैरासक्तैश्चित्रैः काञ्चनभूषितैः।
अरिसङ्घरनाधृष्यां मृगैः सिंहगुहामिव॥ २३॥

प्रागुद्वयवणां वेदिं विशालां दीप्तपावकाम्।
ददर्श भरतस्तत्र पुण्यां रामनिवेशने॥ २४॥

निरीक्ष्य स मुहूर्तं तु ददर्श भरतो गुरम्।
उटजे राममासीनं जटामण्डलधारिणम्॥ २५॥

तं तु कृष्णाजिनधरं चीरवल्कलवासस्तम्।
ददर्श राममासीनमभितः पावकोपमम्॥ २६॥

सिंहस्कन्धं महाबाहुं पुण्डरीकनिमेक्षणम्।
पृथिव्याः सागरान्ताया भर्तारं धर्मचारिणम्॥ २७॥

उपविष्टं महाबाहुं ब्रह्माणमिव शाश्वतम्।
स्थणिडले दर्भसंस्तीर्णे सीतया लक्ष्मणेन च॥ २८॥

तं दृष्ट्वा भरतः श्रीमान् दुःखशोकपरिष्टुतः।
अभ्यधावत धर्मात्मा भरतः कैकयीसुतः॥ २९॥

दृष्ट्वै विललापार्तीं वाष्पसन्दिग्धया गिरा।
अशकुवन् धारयितुं धैर्याद्वचनमब्रवीत्॥ ३०॥

यः संसदि प्रकृतिभिर्भवेद्युक्त उपासितुम्।
वन्यैर्मृगैरुपासीनः सोऽयमास्ते ममाग्रजः॥ ३१॥

वासोभिर्बहुसाहस्रैर्यो महात्मा पुरोचितः।
मृगाजिने सोऽयमिह प्रवस्ते धर्ममाचरन्॥ ३२॥

अधारयद्यो विविधाश्चित्राः सुमनसस्तदा सोऽयं जटाभारमिमं वहते राघवः कथम्॥३३॥

यस्य यज्ञैर्यथोदिष्टैर्युक्तो धर्मस्य सञ्चयः।
शरीरक्लेशसम्भूतं स धर्म परिमार्गते॥३४॥

चन्दनेन महार्हेण यस्याङ्गमुपसेवितम्।
मलेन तस्याङ्गमिदं कथमार्यस्य सेव्यते॥३५॥

मन्त्रिमित्तमिदं दुःखं प्राप्तो रामः सुखोचितः।
धिंजीवितं नृशंसस्य मम लोकविगर्हितम्॥३६॥

इत्येवं विलपन् दीनः प्रस्त्वन्नमुखपङ्कजः।
पादावप्राप्य रामस्य पपात भरतो रुदन्॥३७॥

दुःखाभितस्तो भरतो राजपुत्रो महाबलः।
उत्तवार्येति सकृदीनं पुनर्नौवाच किञ्चन॥३८॥

बाष्पापिहितकण्ठश्च प्रेक्ष्य रामं यशस्विनम्।
आर्येत्येवाथ सङ्कुश्य व्याहर्तुं नाशकत्तदा॥३९॥

शत्रुग्नश्चापि रामस्य ववन्दे चरणौ रुदन्।
तावुभौ स समालिङ्ग्य रामश्चाश्रूण्यवर्त्यत्॥४०॥

ततः सुमन्त्रेण गुहेन चैव समीयतू राजसुतावरण्ये।
दिवाकरश्चैव निशाकरश्च यथाम्बरे शुक्रबृहस्पतिभ्याम्॥४१॥

तान् पार्थिवान् वारण्यूथपाभान् समागतांस्तत्र महत्यरण्ये।
वनौकसस्तेऽपि समीक्ष्य सर्वेष्यश्रूण्यमुञ्चन् प्रविहाय हर्षम्॥४२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामसमागमः नाम एकोनशततमः सर्गः ॥ २-९९॥

॥ शततमः सर्गः — कच्चित्सर्गः ॥

जटिलं चीरवसनं प्राञ्जलिं पतितं भुवि।
ददर्श रामो दुर्दर्शं युगान्ते भास्करं यथा ॥ १ ॥

कथच्छिदभिविज्ञाय विवर्णवदनं कृशम्।
भ्रातरं भरतं रामः परिजग्राह बाहुना ॥ २ ॥

आघ्राय रामस्तं मूर्ध्नि परिष्वज्य च राघवः।
अङ्के भरतमारोप्य पर्यपृच्छत् समाहितः ॥ ३ ॥

क नु तेऽभूत् पिता तात यदरण्यं त्वमागतः।
न हि त्वं जीवतस्तस्य वनमागन्तुमर्हसि ॥ ४ ॥

चिरस्य बत पश्यामि दूराद्धरतमागतम्।
दुष्ट्रीकमरण्येऽस्मिन् किं तात वनमागतः ॥ ५ ॥

कच्चिद्वारयते तात राजा यत्त्वमिहागतः।
कच्चिन्न दीनः सहसा राजा लोकान्तरं गतः ॥ ६ ॥

कच्चित् सौम्य न ते राज्यं भ्रष्टं बालस्य शाश्वतम् ॥ ७ ॥

कच्चिच्छुश्रूषसे तात पितरं सत्यविक्रमम् ॥ ८ ॥

कच्चिदशरथो राजा कुशली सत्यसङ्गरः।
राजसूयाश्वमेधानामाहर्ता धर्मनिश्चयः ॥ ९ ॥

स कच्चिद् ब्राह्मणो विद्वान् धर्मनित्यो महाद्युतिः।
इक्ष्वाकूणामुपाध्यायो यथावत्तात् पूज्यते ॥ १० ॥

सा तात कच्चित्कौसल्या सुमित्रा च प्रजावती।
सुखिनी कच्चिदार्था च देवी नन्दति कैकयी ॥ ११ ॥

कच्चिद्विनयसम्पन्नः कुलपुत्रो बहुश्रुतः ।

अनसूयुरनुद्रष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः ॥ १२ ॥

कच्चिदग्निषु ते युक्तो विधिज्ञो मतिमानृजुः ।

हुतं च होष्यमाणं च काले वेदयते सदा ॥ १३ ॥

कच्चिदेवान् पितऽन् मातऽर्गुरून् पितृसमानपि ।

वृद्धांश्च तत वैद्यांश्च ब्राह्मणांश्चाभिमन्यसे ॥ १४ ॥

इष्वस्त्रवरसम्पन्नमर्थशास्त्रविशारदम् ।

सुधन्वानमुपाध्यायं कच्चित्त्वं तात मन्यसे ॥ १५ ॥

कच्चिदात्मसमाः शूराः श्रुतवन्तो जितेन्द्रियाः ।

कुलीनाश्वेङ्गितज्ञाश्च कृतास्ते तात मन्त्रिणः ॥ १६ ॥

मन्त्रो विजयमूलं हि राजां भवति राघव ।

सुसंवृतो मन्त्रधरैरमात्यैः शास्त्रकोविदैः ॥ १७ ॥

कच्चिन्निद्रावशं नैषीः कच्चित्काले प्रबुद्ध्यसे ।

कच्चिच्चापररात्रेषु चिन्तयस्यर्थनैपुणम् ॥ १८ ॥

कच्चिन्मन्त्रयसे नैकः कच्चिन्न बहुभिः सह ।

कच्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो राष्ट्रं न परिधावति ॥ १९ ॥

कच्चिदर्थं विनिश्चित्य लघुमूलं महोदयम् ।

क्षिप्रमारभसे कर्तुं न दीर्घ्यसि राघव ॥ २० ॥

कच्चित्ते सुकृतान्येव कृतरूपाणि वा पुनः ।

विदुस्ते सर्वकार्याणि न कर्त्तव्यानि पार्थिवाः ॥ २१ ॥

कच्चिन्न तर्कैर्युत्त्या वा ये चाप्यपरिकीर्तिताः ।

त्वया वा वाऽमात्यैर्बुद्ध्यते तात मन्त्रितम् ॥ २२ ॥

कच्चित् सहस्रान् मूर्खाणामेकमिच्छसि पण्डितम्।
पण्डितो ह्यर्थकृच्छ्रेषु कुर्यान्निःश्रेयसं महत्॥ २३॥

सहस्राण्यपि मूर्खाणां यद्युपास्ते महीपतिः।
अथवाप्ययुतान्येव नास्ति तेषु सहायता॥ २४॥

एकोप्यमात्यो मेधावी शूरो दक्षो विचक्षणः।
राजानं राजमात्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियम्॥ २५॥

कच्चिन्मुख्या महत्स्वेव मध्यमेषु च मध्यमाः।
जघन्यास्तु जघन्येषु भृत्याः कर्मसु योजिताः॥ २६॥

अमात्यानुपधातीतान् पितृपैतामहाज्ञुचीन्।
श्रेष्ठान् श्रेष्ठेषु कच्चित्त्वं नियोजयसि कर्मसु॥ २७॥

कच्चिन्नोग्रेण दण्डेन भृशमुद्भेजितप्रजम्।
राष्ट्रं तवानुजानन्ति मन्त्रिणः कैकयीसुत॥ २८॥

कच्चित्त्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा।
उग्रप्रतिग्रहीतारं कामयानमिव स्त्रियः॥ २९॥

उपायकुशलं वैद्यं भृत्यसन्दूषणे रतम्।
शूरमैश्वर्यकामं च यो न हन्ति स वध्यते॥ ३०॥

कच्चिद्दृष्टश्च शूरश्च मतिमान् धृतिमाज्ञुचिः।
कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापतिः कृतः॥ ३१॥

बलवन्तश्च कच्चित्ते मुख्या युद्धविशारदाः।
दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः॥ ३२॥

कच्चिद्द्वलस्य भक्तं च वेतनं च यथोचितम्।
सम्प्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विलम्बसे॥ ३३॥

कालातिक्रमणाच्चैव भक्तवेतनयोर्भृताः।
 भर्तुः कुप्यन्ति दुष्यन्ति सोऽनर्थः सुमहान् स्मृतः ॥ ३४ ॥

कच्चित् सर्वे नुरक्तास्त्वा कुलपुत्राः प्रधानतः।
 कच्चित्प्राणांस्त्वार्थेषु सन्त्यजन्ति समाहिताः ॥ ३५ ॥

कच्चिज्ञानपदो विद्वान् दक्षिणः प्रतिभानवान्।
 यथोक्तवादी दूतस्ते कृतो भरत पण्डितः ॥ ३६ ॥

कच्चिद्धादशान्येषु स्वपक्षे दश पञ्च च।
 त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वैतिस तीर्थानि चारकैः ॥ ३७ ॥

कच्चिद्यपास्तानहितान् प्रतियातांश्च सर्वदा।
 दुर्बलाननवज्ञाय वर्त्तसे रिपुसूदन ॥ ३८ ॥

कच्चिन्न लोकायतिकान् ब्राह्मणांस्तात् सेवसे।
 अनर्थकुशला ह्येते बालाः पण्डितमानिनः ॥ ३९ ॥

धर्मशास्त्रेषु मुख्येषु विद्यमानेषु दुर्बुधाः।
 बुद्धिमान्वीक्षिकीं प्राप्य निरर्थं प्रवदन्ति ते ॥ ४० ॥

वीरैरध्युषितां पूर्वमस्माकं तात् पूर्वकैः।
 सत्यनामां दृढ्वारां हस्त्यश्वरथसङ्कुलाम् ॥ ४१ ॥

ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः स्वकर्मनिरतैः सदा।
 जितेन्द्रियैर्महोत्साहैर्वृतामार्यैः सहस्रशः ॥ ४२ ॥

प्रासादैर्विधाकारैर्वृतां वैद्यजनाकुलाम्।
 कच्चित्पुमुदितां स्फीतामयोध्यां परिरक्षासि ॥ ४३ ॥

कच्चिच्चित्यशतैर्जुष्टः सुनिविष्टजनाकुलः।
 देवस्थानैः प्रपाभिश्च तटाकैश्चोपशोभितः ॥ ४४ ॥

प्रहृष्टनरनारीकः समाजोत्सवशोभितः।
सुकृष्टसीमा पशुमान् हिंसाभिः परिवर्जितः ॥ ४५ ॥

अदेवमातृको रम्यः श्वापदैः परिवर्जितः।
परित्यक्तो भयैः सर्वैः खनिभिश्चोपशोभितः ॥ ४६ ॥

विवर्जितो नरैः पापैर्मम पूर्वैः सुरक्षितः।
कच्चिज्जनपदः स्फीतः सुखं वसति राघव ॥ ४७ ॥

कच्चित्ते दयिताः सर्वे कृषिगोरक्षजीविनः।
वार्तायां संश्रितस्तात् लोको हि सुखमेधते ॥ ४८ ॥

तेषां गुप्तिपरीहारैः कच्चित्ते भरणं कृतम्।
रक्ष्या हि राज्ञा धर्मेण सर्वे विषयवासिनः ॥ ४९ ॥

कच्चित् स्त्रियः सान्त्वयसि कच्चित्ताश्च सुरक्षिताः।
कच्चिन्न श्रद्धास्यासां कच्चिद् गुह्यं न भाषसे ॥ ५० ॥

कच्चिन्नागवनं गुप्तं कच्चित्ते सन्ति धेनुकाः।
कच्चिन्न गणिकाश्वानां कुञ्जराणां च तृप्यसि ॥ ५१ ॥

कच्चिदर्शयसे नित्यं मनुष्याणां विभूषितम्।
उत्थायोत्थाय पूर्वाङ्गे राजपुत्र महापथे ॥ ५२ ॥

कच्चिन्न सर्वे कर्मान्ताः प्रत्यक्षास्तेऽविशङ्क्या।
सर्वे वा पुनरुत्सृष्टा मध्यमेवात्र कारणम् ॥ ५३ ॥

कच्चित् सर्वाणि दुर्गाणि धनधान्यायुधोदकैः।
यन्त्रैश्च परिपूर्णानि तथा शिल्पधनुद्धरौ ॥ ५४ ॥

आयस्ते विपुलः कच्चित् कच्चिदल्पतरो व्ययः।
अपात्रेषु न ते कच्चित्कोशो गच्छति राघव ॥ ५५ ॥

देवतार्थं च पित्रर्थं ब्राह्मणाभ्यागतेषु च।

योधेषु मित्रवर्गेषु कच्चिद्दृच्छति ते व्ययः ॥ ५६ ॥

कच्चिदार्यो विशुद्धात्माऽऽक्षारितश्चोरकर्मणा।

अपृष्टः शास्त्रकुशलैर्न लोभाद्वाध्यते शुचिः ॥ ५७ ॥

गृहीतश्चैव पृष्ठश्च काले दृष्टः सकारणः।

कच्चिन्न मुच्यते चोरो धनलोभान्नरर्षभ ॥ ५८ ॥

व्यसने कच्चिदाद्वयस्य दुर्गतस्य च राघव।

अर्थं विरागाः पश्यन्ति तवामात्या बहुश्रुताः ॥ ५९ ॥

यानि मिथ्याभिशस्तानां पतन्त्यस्त्राणि राघव।

तानि पुत्रपशून् भ्रन्ति प्रीत्यर्थमनुशासतः ॥ ६० ॥

कच्चिद् वृद्धांश्च बालांश्च वैद्यमुख्यांश्च राघव।

दानेन मनसा वाचा त्रिभिरेतैर्बुभूषसे ॥ ६१ ॥

कच्चिदुरुंश्च वृद्धांश्च तापसान् देवतातिथीन्।

चैत्यांश्च सर्वान् सिद्धार्थान् ब्राह्मणांश्च नमस्यसि ॥ ६२ ॥

कच्चिदर्थेन वा धर्मर्थं धर्मेण वा पुनः।

उभौ वा प्रीतिलोभेन कामेन च न बाधसे ॥ ६३ ॥

कच्चिदर्थं च धर्मं च कामं च जयतां वर।

विमज्य काले कालज्ञ सर्वान् वरद सेवसे ॥ ६४ ॥

कच्चित्ते ब्राह्मणाः शर्म सर्वशास्त्रार्थकोविदाः।

आशंसन्ते महाप्राज्ञ पौरजानपदैः सह ॥ ६५ ॥

नास्तिक्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रताम्।

अदर्शनं ज्ञानवतामालस्यं पञ्चवृत्तिताम् ॥ ६६ ॥

एकचिन्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च मन्त्रणम्।
निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिक्षणम्॥ ६७॥

मङ्गलस्याप्रयोगं च प्रत्युत्थानं च सर्वतः।
कच्चित्त्वं वर्जयस्येतान् राजदोषांश्चतुर्दशा॥ ६८॥

दश पञ्च चतुर्वर्गान् सप्तवर्गं च तत्त्वतः।
अष्टवर्गं त्रिवर्गं च विद्यास्तिस्वश्च राघव॥ ६९॥

इन्द्रियाणां जयं बुद्धा षाङ्गुण्यं दैवमानुषम्।
कृत्यं विंशतिवर्गञ्च तथा प्रकृतिमण्डलम्॥ ७०॥

यात्रादण्डविधानञ्च द्वियोनी सन्धिविग्रहौ।
कच्चिदेतान् महाप्राज्ञ यथावदनुमन्यसे॥ ७१॥

मन्त्रभिस्त्वं यथोदिष्टैश्चतुर्भिस्त्रिभिरेव वा।
कच्चित् समस्तैर्व्यस्तैश्च मन्त्र मन्त्रयसे मिथः॥ ७२॥

कच्चित्ते सफला वेदाः कच्चित्ते सफलाः क्रियाः।
कच्चित्ते सफला दाराः कच्चित्ते सफलं श्रुतम्॥ ७३॥

कच्चिदेषैव ते बुद्धिर्यथोक्ता मम राघव।
आयुष्या च यशस्या च धर्मकामार्थसंहिता॥ ७४॥

यां वृत्तिं वर्त्तते तातो यां च नः प्रपितामहाः।
तां वृत्तिं वर्त्तसे कच्चिद्या च सत्पथगा शुभा॥ ७५॥

कच्चित् स्वादु कृतं भोज्यमेको नाश्चासि राघव।
कच्चिदाशंसमानेभ्यो मित्रेभ्यः सम्प्रयच्छसि॥ ७६॥

राजा तु धर्मेण हि पालयित्वा महामतिर्दण्डधरः प्रजानाम्।
अवाप्य कृत्त्वां वसुधां यथावदितश्च्युतः स्वर्गमुपैति विद्वान्॥ ७७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
कच्चित्सर्गः नाम शततमः सर्गः ॥ २-१०० ॥

॥ एकाधिकशततमः सर्गः — पितृदिष्टान्तश्रवणम् ॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा भरतः प्रत्युवाच ह।
किं मे धर्माद्विहीनस्य राजधर्मः करिष्यति ॥ १ ॥

शाश्वतोऽयं सदा धर्मः स्थितोऽस्मासु नर्षभ।
ज्येष्ठपुत्रे स्थिते राजन्न कनीयान् नृपो भवेत् ॥ २ ॥

स समृद्धां मया सार्द्धमयोध्यां गच्छ राघव।
अभिषेचय चात्मानं कुलस्यास्य भवाय नः ॥ ३ ॥

राजानं मानुषं प्राहुर्देवत्वे स मतो मम।
यस्य धर्मार्थसहितं वृत्तमाहुरमानुषम् ॥ ४ ॥

केकयस्थे च मयि तु त्वयि चारण्यमाश्रिते।
दिवमार्यो गतो राजा यायजूकः सतां मतः ॥ ५ ॥

निष्क्रान्तमात्रे भवति सहसीते सलक्ष्मणे।
दुःखशोकाभिभूतस्तु राजा त्रिदिवमभ्यगात् ॥ ६ ॥

उत्तिष्ठ पुरुषव्याघ क्रियतामुदकं पितुः।
अहं चायं च शत्रुघ्नः पूर्वमेव कृतोदकौ ॥ ७ ॥

प्रियेण खलु दत्तं हि पितृलोकेषु राघव।
अक्षय्यं भवतीत्याहुर्भवांश्वैव पितुः प्रियः ॥ ८ ॥

त्वामेव शोचंस्तव दर्शनेष्मुस्त्वय्येव सक्तामनिवर्त्य बुद्धिम्।
त्वया विहीनस्तव शोकरुणस्त्वां संस्मरन्नस्तमितः पिता ते ॥ ९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पितृदिष्टान्तश्रवणम् नाम एकाधिकशततमः सर्गः ॥ २-१०१ ॥

॥ व्याधिकशततमः सर्गः — निवापदानम् ॥

तां श्रुत्वा करुणां वाचं पितुर्मरणसंहिताम्।
राघवो भरतेनोक्तां बभूव गतचेतनः ॥ १ ॥

तं तु वज्रमिवोत्सृष्टमाहवे दानवारिणा।
वाग्वज्रं भरतेनोक्तममनोङ्गं परन्तपः ॥ २ ॥

प्रगृह्य बाहू रामो वै पुष्पिताग्रो यथा द्रुमः।
वने परशुना कृत्तस्तथा भुवि पपात ह ॥ ३ ॥

तथा निपतितं रामं जगत्यां जगतीपतिम्।
कूलघातपरिश्रान्तं प्रसुसमिव कुञ्जरम् ॥ ४ ॥

आतरस्ते महेष्वासं सर्वतः शोककर्शितम्।
रुदन्तः सह वैदेह्या सिषिच्चुः सलिलेन वै ॥ ५ ॥

स तु संज्ञां पुनर्लब्ध्वा नेत्राभ्यामास्तमुत्सृजन्।
उपाक्रामत काकुत्स्थः कृपणं बहु भाषितुम् ॥ ६ ॥

स रामः स्वर्गतं श्रुत्वा पितरं पृथिवीपतिम्।
उवाच भरतं वाक्यं धर्मात्मा धर्मसंहितम् ॥ ७ ॥

किं करिष्याम्ययोध्यायां ताते दिष्टां गतिं गते।
कस्तां राजवराज्ञीनामयोध्यां पालयिष्यति ॥ ८ ॥

किं नु तस्य मया कार्यं दुर्जातेन महात्मनः।
यो मृतो मम शोकेन मया चापि न संस्कृतः ॥ ९ ॥

अहो भरत सिद्धार्थो येन राजा त्वयाऽनघ।

शत्रुग्नेन च सर्वेषु प्रेतकृत्येषु सत्कृतः ॥ १० ॥

निष्ठाधानामनेकाग्रां नरेन्द्रेण विना कृताम्।

निवृत्तवनवासोपि नायोध्यां गन्तुमुत्सहे ॥ ११ ॥

समाप्तवनवासं मामयोध्यायां परन्तप।

को नु शासिष्यति पुनस्ताते लोकान्तरं गते ॥ १२ ॥

पुरा प्रेक्ष्य सुवृत्तं मां पिता यान्याह सान्त्वयन्।

वाक्यानि तानि श्रोष्यामि कुतः कर्णसुखान्यहम् ॥ १३ ॥

एवमुत्त्वा स भरतं भार्यामभ्येत्य राघवः।

उवाच शोकसन्तप्तः पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ १४ ॥

सीते मृतस्ते श्वशुरः पित्रा हीनोऽसि लक्ष्मण।

भरतो दुःखमाचष्टे स्वर्गतं पृथिवीपतिम् ॥ १५ ॥

ततो बहुगुणं तेषां बाष्यं नेत्रेष्वजायत।

तथा ब्रुवति काकुत्स्थे कुमाराणां यशस्विनाम् ॥ १६ ॥

ततस्ते भ्रातरः सर्वे भृशमाध्वास्य राघवम्।

अब्रुवन् जगतीभर्तुः क्रियतामुदकं पितुः ॥ १७ ॥

सा सीता श्वशुरं श्रुत्वा स्वर्गलोकगतं नृपम्।

नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामशक्नोक्षितुं पतिम् ॥ १८ ॥

सान्त्वयित्वा तु तां रामो रुदन्तीं जनकात्मजाम्।

उवाच लक्ष्मणं तत्र दुःखितो दुःखितं वचः ॥ १९ ॥

आनयेङ्गुदिपिण्याकं चीरमाहर चोत्तरम्।

जलक्रियार्थं तातस्य गमिष्यामि महात्मनः ॥ २० ॥

सीता पुरस्ताद्वजतुत्वमेनामभितो ब्रज।
अहं पश्चाद्भूमिष्यामि गतिर्हैषा सुदारुणा ॥ २१ ॥

ततो नित्यानुगस्तेषां विदितात्मा महामतिः।
मृदुर्दान्तश्च शान्तश्च रामे च दृढभक्तिमान् ॥ २२ ॥

सुमन्त्रस्तैर्नृपसुतैः सार्द्धमाश्वास्य राघवम्।
अवातारयदालम्ब्य नदीं मन्दाकिनीं शिवाम् ॥ २३ ॥

ते सुतीर्था ततः कृच्छ्रादुपागम्य यशस्विनः।
नदीं मन्दाकिनीं रम्यां सदा पुष्पितकाननाम् ॥ २४ ॥

शीघ्रस्नोतसमासाद्य तीर्थं शिवमर्कद्दमम्।
सिषिचुस्तूदकं राज्ञे तत्रैतत्ते भवत्विति ॥ २५ ॥

प्रगृह्य च महीपालो जलपूरितमञ्जलिम्।
दिशं याम्यामभिमुखो रुदन् वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥

एतत्ते राजशार्दूलं विमलं तोयमक्षयम्।
पितृलोकगतस्याद्य मद्दत्तमुपतिष्ठतु ॥ २७ ॥

ततो मन्दाकिनीतीरात् प्रत्युत्तीर्थ्य स राघवः।
पितुश्वकारं तेजस्वी निवापं भ्रातुभिः सह ॥ २८ ॥

ऐङ्गुदं बद्रीमिश्रं पिण्याकं दर्भसंस्तरे।
न्यस्य रामः सुदुःखार्तो रुदन् वचनमब्रवीत् ॥ २९ ॥

इदं भुङ्ग महाराजं प्रीतो यदशना वयम्।
यदन्नः पुरुषो भवति तदन्नास्तस्य देवताः ॥ ३० ॥

ततस्तेनैव मार्गेण प्रत्युत्तीर्थ्य नदीतटात्।
आरुरोह नरव्याघो रम्यसानुं महीधरम् ॥ ३१ ॥

ततः पर्णकुटीद्वारमासाद्य जगतीपतिः।

परिजग्राह बाहुभ्यामुभौ भरतलक्ष्मणौ॥ ३२॥

तेषां तु रुदतां शब्दात् प्रतिश्रुत्कोऽभवद्विरौ।

भ्रातङ्णां सह वैदेह्याः सिंहानामिव नर्दताम्॥ ३३॥

महाबलानां रुदतां कुर्वतामुदकं पितुः।

विज्ञाय तु मुलं शब्दं त्रस्ता भरतसैनिकाः॥ ३४॥

अब्रुवंश्चापि रामेण भरतः सङ्गतो ध्रुवम्।

तेषामेव महाज्ञब्दः शोचतां पितरं मृतम्॥ ३५॥

अथ वासान् परित्यज्य तं सर्वैऽभिमुखाः स्वनम्।

अप्येकमनसो जगमुर्यथास्थानं प्रधाविताः॥ ३६॥

हयैरन्ये गजैरन्ये रथैरन्ये स्वलङ्घतैः।

सुकुमारास्तथैवान्ये पद्धिरेव नरा ययुः॥ ३७॥

अचिरप्रोषितं रामं चिरविप्रोषितं यथा।

द्रष्टुकामो जनः सर्वो जगाम सहसाश्रमम्॥ ३८॥

भ्रातङ्णां त्वरितास्तत्र द्रष्टुकामाः समागमम्।

ययुर्बहुविधैर्यनैः खुरनेमिस्वनाकुलैः॥ ३९॥

सा भूमिर्बहुभिर्यानैः खुरनेमिसमाहता।

मुमोच तु मुलं शब्दं द्यौरिवाभ्रसमागमे॥ ४०॥

तेन वित्रासिता नागाः करेणुपरिवारिताः।

आवासयन्तो गन्धेन जगमुरन्यद्वनं ततः॥ ४१॥

वराहवृक्ससङ्घाश्र महिषाः सर्पवानराः।

व्याघ्रगोकर्णगवयाः वित्रेसुः पृष्ठतैः सह॥ ४२॥

रथाङ्गसाहा नत्यूहा: हंसाः कारण्डवाः पूवाः।
तथा पुंस्कोकिलाः क्रौञ्चा विसंज्ञा भेजिरे दिशः ॥ ४३ ॥

तेन शब्देन वित्रस्तैराकाशं पक्षिभिर्वृतम्।
मनुष्यैरावृता भूमिरुभयं प्रबभौ तदा ॥ ४४ ॥

ततस्तं पुरुषव्याघ्रं यशस्विनमरिन्दमम्।
आसीनं स्थणिडले रामं दर्दर्श सहसा जनः ॥ ४५ ॥

विर्गर्हमाणः कैकेयीं सहितो मन्थरामपि।
अभिगम्य जनो रामं बाष्पपूर्णमुखोऽभवत् ॥ ४६ ॥

तान्नरान् बाष्पपूर्णक्षान् समीक्ष्याथ सुदुःखितान्।
पर्यष्वजत धर्मज्ञः पितृवन्मातृवच्च सः ॥ ४७ ॥

स तत्र काञ्चित् परिषस्वजे नरान्नराश्च केचित्तु तमभ्यवादयन्।
चकार सर्वान् सवयस्य बान्धवान् यथार्हमासाद्य तदा नृपात्मजः ॥ ४८ ॥

स तत्र तेषां रुदतां महात्मनां भुवं च खं चानुनिनादयन् स्वनः।
गुहा गिरीणां च दिशश्च सन्ततं मृदङ्गघोषप्रतिमः प्रशुश्रुते ॥ ४९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
निवापदानम् नाम व्यधिकशततमः सर्गः ॥ २-१०२ ॥

॥ त्र्यधिकशततमः सर्गः — मातृदर्शनम् ॥

वसिष्ठः पुरतः कृत्वा दारान् दशरथस्य च।
अभिचक्राम तं देशं रामदर्शनतर्षितः ॥ १ ॥

राजपत्यश्च गच्छन्त्यो मन्दं मन्दाकिनीं प्रति।
ददशुस्तत्र तत्तीर्थं रामलक्ष्मणसेवितम् ॥ २ ॥

कौसल्या बाष्पपूर्णे मुखेन परिशुष्यता।
सुमित्रामब्रवीदीना याश्चान्या राजयोषितः ॥ ३ ॥

इदं तेषामनाथानां क्षिष्टमक्षिष्टकर्मणाम्।
वने प्राकेवलं तीर्थं ये ते निर्विषयीकृताः ॥ ४ ॥

इतः सुमित्रे पुत्रस्ते सदा जलमतन्द्रितः।
स्वयं हरति सौमित्रिमम् पुत्रस्य कारणात् ॥ ५ ॥

जघन्यमपि ते पुत्रः कृतवान्न तु गर्हितः।
भ्रातुर्यदर्थसहितं सर्वं तद्विहितं गुणैः ॥ ६ ॥

अद्यायमपि ते पुत्रः क्लेशानामतथोचितः।
नीचानर्थसमाचारं सज्जं कर्म प्रमुच्चतु ॥ ७ ॥

दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु सा दर्दर्श महीतले।
पितुरिङ्गुदिपिण्याकं न्यस्तमायतलोचना ॥ ८ ॥

तं भूमौ पितुरार्तेन न्यस्तं रामेण वीक्ष्य सा।
उवाच देवी कौसल्या सर्वा दशरथस्त्रियः ॥ ९ ॥

इदमिक्ष्वाकुनाथस्य राघवस्य महात्मनः।
राघवेण पितुर्दत्तं पश्यतैतद्यथाविधि ॥ १० ॥

तस्य देवसमानस्य पार्थिवस्य महात्मनः।
नैतदौपयिकं मन्ये भुक्तभोगस्य भोजनम् ॥ ११ ॥

चतुरन्तां महीं भुक्त्वा महेन्द्रसदृशो विभुः।
कथमिङ्गुदिपिण्याकं स भुङ्गे वसुधाधिपः ॥ १२ ॥

अतो दुःखतरं लोके न किञ्चित् प्रतिभाति मा।
यत्र रामः पितुर्दद्यादिङ्गुदीक्षोदमृद्धिमान् ॥ १३ ॥

रामेणेऽग्नुदिपिण्याकं पितुर्दत्तं समीक्ष्य मे।
 कथं दुःखेन हृदयं न स्फोटति सहस्रधा ॥ १४ ॥

श्रुतिस्तु खल्वियं सत्या लौकिकी प्रतिभाति मा।
 यदन्नः पुरुषो भवति तदन्नास्तस्य देवताः ॥ १५ ॥

एवमात्तां सपत्न्यस्ता जग्मुराश्वास्य तां तदा।
 ददृशुश्वाश्रमे रामं स्वर्गच्युतमिवामरम् ॥ १६ ॥

सर्वभोगैः परित्यक्तं रामं सम्प्रेक्ष्य मातरः।
 आत्तां मुमुचुरश्रूणि सस्वरं शोककर्शिताः ॥ १७ ॥

तासां रामः समुत्थाय जग्राह चरणान् शुभान्।
 मातडणां मनुजव्याघ्रः सर्वासां सत्यसङ्गरः ॥ १८ ॥

ताः पाणिभिः सुखस्पर्शैर्मृद्घञ्जुलितलैः शुभैः।
 प्रममार्जू रजः पृष्ठाद्रामस्यायतलोचनाः ॥ १९ ॥

सौमित्रिरपि ताः सर्वाः मातडः सम्प्रेक्ष्य दुःखितः।
 अभ्यवादयतासक्तं शनै रामादनन्तरम् ॥ २० ॥

यथा रामे तथा तस्मिन् सर्वा वृत्तिरे स्त्रियः।
 वृत्तिं दशरथाज्ञाते लक्षणे शुभलक्षणे ॥ २१ ॥

सीतापि चरणांस्तासामुपसङ्घृत्य दुःखिता।
 श्वश्रूणामश्रुपूर्णाक्षी सा बभूवाग्रतः स्थिता ॥ २२ ॥

तां परिष्वज्य दुःखात्तां माता दुहितरं यथा।
 वनवासकृशां दीनां कौसल्या वाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥

विदेहराजस्य सुता स्तुषा दशरथस्य च।
 रामपत्नी कथं दुःखं सम्प्राप्ता निर्जने वने ॥ २४ ॥

पद्ममातपसन्तसं परिक्षिष्ठमिवोत्पलम्।
काञ्चनं रजसा ध्वस्तं क्षिष्ठं चन्द्रमिवाम्बुदैः ॥ २५ ॥

मुखं ते प्रेक्ष्य मां शोको दहत्यग्निरिवाश्रयम् भृशं मनसि वैदेहि व्यसनारणिसम्भवः ॥ २६ ॥

ब्रुवन्त्यामेवमार्त्तायां जनन्यां भरताग्रजः ।
पादावासाद्य जग्राह वसिष्ठस्य च राघवः ॥ २७ ॥

पुरोहितस्याग्निसमस्य वै तदा बृहस्पतेरिन्द्र इवामराधिपः ।
प्रगृह्य पादौ सुसमृद्धतेजसः सहैव तेनोपविवेश राघवः ॥ २८ ॥

ततो जघन्यं सहितैः समन्त्रिभिः पुरप्रधानैश्च सहैव सैनिकैः ।
जनेन धर्मज्ञतमेन धर्मवानुपोपविष्टो भरतस्तदाग्रजम् ॥ २९ ॥

उपोपविष्टस्तु तथा स वीर्यवांस्तपस्विवेषेण समीक्ष्य राघवम्।
श्रिया ज्वलन्तं भरतः कृताञ्जलिर्यथा महेन्द्रः प्रयतः प्रजापतिम् ॥ ३० ॥

किमेष वाक्यं भरतोऽद्य राघवं प्रणम्य सत्कृत्य च साधु वक्ष्यति ।
इतीव तस्यार्यजनस्य तत्त्वतो बभूव कौतूहलमुत्तमं तदा ॥ ३१ ॥

स राघवः सत्यधृतिश्च लक्ष्मणो महानुभवो भरतश्च धार्मिकः ।
वृताः सुहृद्दिश्च विरेजुरध्वरे यथा सदस्यैः सहितास्त्रयोऽग्रयः ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
मातृदर्शनम् नाम त्र्याधिकशततमः सर्गः ॥ २-१०३ ॥

॥ चतुरधिकशततमः सर्गः — रामभरतसंवादः ॥

तं तु रामः समाज्ञाय भ्रातरं गुरुवत्सलम्।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ १ ॥

किमेतदिच्छेयमहं श्रोतुं प्रव्याहृतं त्वया।
यस्मात्त्वमागतो देशमिमं चीरजटाजिनी ॥२॥

किं निमित्तमिमं देशं कृष्णाजिनजटाधरः।
हित्वा राज्यं प्रविष्टस्त्वं तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥३॥

इत्युक्तः कैकयीपुत्रः काकुत्थेन महात्मना।
प्रगृह्य बलवद्धूयः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥४॥

आर्यं तातः परित्यज्य कृत्वा कर्म सुदुष्करम्।
गतः स्वर्गं महाबाहुः पुत्रशोकाभिपीडितः ॥५॥

स्त्रिया नियुक्तः कैकेय्या मम मात्रा परन्तप।
चकार सुमहत्यापमिदमात्मयशोहरम् ॥६॥

सा राज्यफलमप्राप्य विघवा शोककर्शिता।
पतिष्ठति महाघोरे निरये जननी मम ॥७॥

तस्य मे दासभूतस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि।
अभिषिञ्चस्व चाद्यैव राज्येनप मघवानिव ॥८॥

इमाः प्रकृतयः सर्वा विघवा मातरश्च याः।
त्वत्सकाशमनुप्राप्ताः प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥९॥

तदानुपूर्व्या युक्तं च युक्तं चात्मनि मानद।
राज्यं प्राप्नुहि धर्मेण सकामान् सुहृदः कुरु ॥१०॥

भवत्वविघवा भूमिः समग्रा पतिना त्वया।
शशिना विमलेनैव शारदी रजनी यथा ॥११॥

एभिश्च सचिवैः सार्द्धं शिरसा याचितो मया।
भ्रातुः शिष्यस्य दासस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥१२॥

तदिदं शाश्वतं पित्र्यं सर्वं प्रकृतिमण्डलम्।
पूजितं पुरुषव्याघ्रं नातिक्रमितुमर्हसि॥ १३॥

एवमुत्तवा महाबाहुः सबाष्यः कैकयीसुतः।
रामस्य शिरसा पादौ जग्राह विधिवत्पुनः॥ १४॥

तं मत्तमिव मातञ्जं निःश्वसन्तं पुनःपुनः।

भ्रातरं भरतं रामः परिष्वज्येदमब्रवीत्॥ १५॥

कुलीनः सत्त्वसम्पन्नस्तेजस्वी चरितव्रतः।

राज्यहेतोः कथं पापमाचरेत्वद्विधो जनः॥ १६॥

न दोषं त्वयि पश्यामि सूक्ष्ममप्यरिसूदन।

न चापि जननीं बाल्यात्त्वं विगर्हितुमर्हसि॥ १७॥

कामकारो महाप्राज्ञं गुरूणां सर्वदाऽनघ।

उपपन्नेषु दारेषु पुत्रेषु च विधीयते॥ १८॥

वयमस्य यथा लोके सङ्घाताः सौम्य साधुभिः।

भार्याः पुत्राश्च शिष्याश्च त्वमनु ज्ञातुमर्हसि॥ १९॥

वने वा चीरवसनं सौम्य कृष्णाजिनाम्बरम्।

राज्ये वापि महाराजो मां वासयितुमीश्वरः॥ २०॥

यावत्पितरि धर्मज्ञे गौरवं लोकसत्कृतम्।

तावद्वर्मभृतां श्रेष्ठं जनन्यामपि गौरवम्॥ २१॥

एताभ्यां धर्मशीलाभ्यां वनं गच्छेति राघव।

मातापितृभ्यामुक्तोऽहं कथमन्यत् समाचरे॥ २२॥

त्वया राज्यमयोध्यायां प्राप्तव्यं लोकसत्कृतम्।

वस्तव्यं दण्डकारण्ये मया वल्कलवाससा॥ २३॥

एवं कृत्वा महाराजो विभागं लोकसन्निधौ।
व्यादिश्य च महातेजा दिवं दशरथो गतः ॥ २४ ॥

स च प्रमाणं धर्मात्मा राजा लोकगुरुस्तव।
पित्रा दत्तं यथाभागमुपभोक्तुं त्वर्महसि ॥ २५ ॥

चतुर्दशसमाः सौम्य दण्डकारण्यमाश्रितः।
उपभोक्त्ये त्वहं दत्तं भागं पित्रा महात्मना ॥ २६ ॥

यदब्रवीन्मां नरलोकसत्कृतः पिता महात्मा विबुधाधिपोपमः।
तदेव मन्ये परमात्मनो हितं न सर्वलोकेश्वरभावमप्यहम् ॥ २७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामभरतसंवादः नाम चतुरधिकशततमः सर्गः ॥ २-१०४ ॥

॥ पञ्चाधिकशततमः सर्गः — रामवाक्यम् ॥

ततः पुरुषसिंहानां वृतानां तैः सुहृद्दण्णैः।
शोचतामेव रजनी दुःखेन व्यत्यवर्त्तत ॥ १ ॥

रजन्यां सुप्रभातायां भ्रातरस्ते सुहृद्वृताः।
मन्दाकिन्यां हुतं जप्यं कृत्वा राममुपागमन् ॥ २ ॥

तूष्णीं ते समुपासीना न कश्चित्कश्चिदब्रवीत्।
भरतस्तु सुहृन्मध्ये रामं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥

सान्त्विता मामिका माता दत्तं राज्यमिदं मम।
तददामि तवैवाहं भुञ्ज्ञ राज्यमकण्टकम् ॥ ४ ॥

महतेवाम्बुवेगेन भिन्नः सेतुर्जलागमे।
दुरावारं त्वदन्येन राज्यखण्डमिदं महत् ॥ ५ ॥

गतिं खर इवाश्वस्य ताक्ष्यस्येव पतत्रिणः ।
 अनुगन्तुं न शक्तिर्मै गतिं तव महीपते ॥ ६ ॥
 सुजीवं नित्यशस्तस्य यः परैरुपजीव्यते ।
 राम तेन तु दुर्जीवं यः परानुपजीवति ॥ ७ ॥
 यथा तु रोपितो वृक्षः पुरुषेण विवर्द्धितः ।
 हस्वकेन दुरारोहो रूढस्कन्धो महाद्रुमः ॥ ८ ॥
 स यथा पुष्पितो भूत्वा फलानि न विदर्शयेत् ।
 स तां नानुभवेत्वीतिं यस्य हेतोः प्ररोपितः ॥ ९ ॥
 एषोपमा महाबाहो तमर्थं वेत्तुमर्हसि ।
 यदि त्वमस्मान् वृषभो भर्ता भृत्यान्न शाधि हि ॥ १० ॥
 श्रेणयस्त्वां महाराज पश्यन्त्वश्चाश्च सर्वशः ।
 प्रतपन्तमिवादित्यं राज्ये स्थितमरिन्दमम् ॥ ११ ॥
 तवाऽनुयाने काकुत्स्थ मत्ता नर्दन्तु कुञ्जराः ।
 अन्तःपुरगता नार्यो नन्दन्तु सुसमाहिताः ॥ १२ ॥
 तस्य साधित्यमन्यन्त नागरा विविधा जनाः ।
 भरतस्य वचः श्रुत्वा रामं प्रत्यनुयाच्तः ॥ १३ ॥
 तमेवं दुःखितं प्रेक्ष्य विलपन्तं यशस्विनम् ।
 रामः कृतात्मा भरतं समाश्वासय दात्मवान् ॥ १४ ॥
 नात्मनः कामकारोऽस्ति पुरुषोऽयमनीश्वरः ।
 इतश्चेतरतश्चैनं कृतान्तः परिकर्षति ॥ १५ ॥
 सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छयाः ।
 संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥ १६ ॥

यथा फलानां पक्कानां नान्यत्र पतनाद्वयम्।
एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्वयम्॥ १७॥

यथागारं दृढस्थूणं जीर्णं भूत्वाऽवसीदति।
तथैव सीदन्ति नरा जरामृत्युवशज्ञताः॥ १८॥

अत्येति रजनी या तु सा न प्रतिनिवर्त्तते।
यात्येव यमुना पूर्णा समुद्रमुदकाकुलम्॥ १९॥

अहोरात्राणि गच्छन्ति सर्वेषां प्राणिनामिह।
आयूषिः क्षपयन्त्याशु ग्रीष्मे जलमिवांशवः॥ २०॥

आत्मानमनुशोच त्वं किमन्यमनुशोचसि।
आयुस्ते हीयते यस्य स्थितस्य च गतस्य च॥ २१॥

सहैव मृत्युर्ब्रजति सह मृत्युर्निषीदति।
गत्वा सुदीर्घमध्वानं सहमृत्युर्निवर्तते॥ २२॥

गात्रेषु वलयः प्राप्ताः श्वेताश्वैव शिरोरुहाः।
जरया पुरुषो जीर्णः किं हि कृत्वा प्रभावयेत्॥ २३॥

नन्दन्त्युदित आदित्ये नन्दन्त्यस्तमिते रवौ।
आत्मनो नावबुध्यन्ते मनुष्या जीवितक्षयम्॥ २४॥

हृष्णन्त्यृतुमखं दृष्ट्वा नवं नवमिहागतम्।
ऋतूनां परिवर्त्तेन प्राणिनां प्राणसङ्ख्यः॥ २५॥

यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महार्णवे।
समेत्य च व्यपेयातां कालमासाद्य कञ्चन॥ २६॥

एवं भार्याश्च पुत्राश्च ज्ञातयश्च घनानि च।
समेत्य व्यवधावन्ति ध्रुवो ह्येषां विनाभवः॥ २७॥

नात्र कश्चिद्यथाभावं प्राणी समभिवर्तते।

तेन तस्मिन्न सामर्थ्यं प्रेतस्यास्त्यनुशोचतः ॥ २८ ॥

यथा हि सार्थं गच्छन्तं ब्रूयात् कश्चित् पथि स्थितः।

अहमप्यागमिष्यामि पृष्ठतो भवतामिति ॥ २९ ॥

एवं पूर्वगतो मार्गः पितृपैतामहो ध्रुवः।

तमापन्नः कथं शोचेद्यस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥ ३० ॥

वयसः पतमानस्य स्रोतसो वाऽनिवर्तिनः।

आत्मा सुखे नियोक्तव्यः सुखभाजः प्रजाः स्मृताः ॥ ३१ ॥

धर्मात्मा स शुभैः कृत्वैः क्रतुभिश्चासदक्षिणैः।

धूतपापो गतः स्वर्गं पिता नः पृथिवीपतिः ॥ ३२ ॥

भृत्यानां भरणात् सम्यक् प्रजानां परिपालनात्।

अर्थादानाच्च धर्मेण पिता नस्त्रिदिवं गतः ॥ ३३ ॥

कर्मभिस्तु शुभैरिष्टैः क्रतुभिश्चासदक्षिणैः।

स्वर्गं दशरथः प्राप्तः पिता नः पृथिवीपतिः ॥ ३४ ॥

इष्टा बहुविधैर्यज्ञैर्भौगांश्चावाप्य पुष्कलान्।

उत्तमं चायुरासाद्य स्वर्गतः पृथिवीपतिः ॥ ३५ ॥

आयुरुत्तममासाद्य भोगानपि च राघवः।

स न शोच्यः पिता तातः स्वर्गतः सत्कृतः सताम् ॥ ३६ ॥

स जीर्णं मानुषं देहं परित्यज्य पिता हि नः।

दैवीमृद्धिमनुप्राप्तो ब्रह्मलोकविहारिणीम् ॥ ३७ ॥

तं तु नैवंविधः कश्चित् प्राङ्गः शोचितुमर्हति।

तद्विधो यद्विधश्चापि श्रुतवान् बुद्धिमत्तरः ॥ ३८ ॥

एते बहुविधाः शोका विलापरुदिते तथा।
वर्जनीया हि धीरेण सर्वावस्थासु धीमता ॥ ३९ ॥

स स्वस्थो भव माशोचीर्यात्वा चावस तां पुरीम्।
तथा पित्रा नियुक्तोऽसि वशिना वदतां वर ॥ ४० ॥

यत्राहमपि तेनैव नियुक्तः पुण्यकर्मणा।
तत्रैवाहं करिष्यामि पितुरार्थस्य शासनम् ॥ ४१ ॥

न मया शासनं तस्य त्यक्तुं न्याय्यमरिन्दम्।
तत् त्वयापि सदा मान्यं स वै बन्धुः स नः पिता ॥ ४२ ॥

तद्वचः पितुरेवाहं सम्मतं धर्मचारिणः।
कर्मणा पालयिष्यामि वनवासेन राघव ॥ ४३ ॥

धीर्मिकेणानृशंसेन नरेण गुरुवर्त्तिना।
भवितव्यं नरव्याघ परलोकं जिगीषता ॥ ४४ ॥

आत्मानमनुतिष्ठ त्वं स्वभावेन नरर्षभ।
निशाम्य तु शुभं वृत्तं पितुर्दशारथस्य नः ॥ ४५ ॥

इत्येवमुक्तवा वचनं महात्मा पितुर्निर्देशप्रतिपालनार्थम्।
यवीयसं भ्रातरमर्थवच्च प्रभुमुहूर्ताद्विरराम रामः ॥ ४६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामवाक्यम् नाम पञ्चाधिकशततमः सर्गः ॥ २-१०५ ॥

॥ षड्धिकशततमः सर्गः — भरतवचनम् ॥

एवमुक्तवा तु विरते रामे वचनमर्थवत्।
ततो मन्दाकिनीतीरे रामं प्रकृतिवत्सलम्।
उवाच भरतश्चित्रं धार्मिको धार्मिकं वचः ॥ १ ॥

को हि स्यादीदृशो लोके यादृशस्त्वमरिन्दम्।
न त्वां प्रव्यथयेदुःखं प्रीतिर्वा न प्रहर्षयेत्॥ २ ॥

सम्मतश्चासि वृद्धानां तांश्च पृच्छसि संशयान्॥ ३ ॥

यथा मृतस्तथा जीवन् यथाऽसति तथा सति।
यस्यैष बुद्धिलाभः स्यात्परितप्येत केन सः॥ ४ ॥

परावरज्ञो यश्च स्यात्तथा त्वं मनुजाधिप।
स एवं व्यसनं प्राप्य न विषीदितुमर्हति॥ ५ ॥

अमरोपम सत्त्वस्त्वं महात्मा सत्यसङ्गरः।
सर्वज्ञः सर्वदर्शी च बुद्धिमांश्चासि राघव॥ ६ ॥

न त्वामेवङ्गुणैर्युक्तं प्रभवाभवकोविदम्।
अविष्वह्यतमं दुःखमासादयितुमर्हति॥ ७ ॥

प्रोषिते मयि यत्पापं मात्रा मत्कारणात्कृतम्।
क्षुद्रया तदनिष्टं मे प्रसीदतु भवान्मम॥ ८ ॥

धर्मबन्धेन बद्धोऽस्मि तेनेमां नेह मातरम्।
हन्मि तीव्रेण दण्डेन दण्डाहीं पापकारिणीम्॥ ९ ॥

कथं दशरथाज्ञातः शुद्धाभिजनकर्मणः।
जानन् धर्ममधर्मिष्ठं कुर्यां कर्म जुगुप्सितम्॥ १० ॥

गुरुः क्रियावान् वृद्धश्च राजा प्रेतः पितेति च।
तातं न परिगर्हेयं दैवतं चेति संसदि॥ ११ ॥

को हि धर्मार्थयोर्हीनमीदृशं कर्म किल्बिषम्।
स्त्रियाः प्रियं चिकीर्षुः सन् कुर्याद्वर्मज्ञ धर्मवित्॥ १२ ॥

अन्तकाले हि भूतानि मुह्यन्तीति पुराश्रुतिः।
राजैवं कुर्वता लोके प्रत्यक्षं सा श्रुतिः कृता ॥ १३ ॥

साध्वर्थमभिसन्धाय क्रोधान्मोहाच्च साहसात्।
तातस्य यदतिक्रान्तं प्रत्याहरतु तद्भवान् ॥ १४ ॥

पितुरपतनहेतुत्वात्तदेवापत्यत्वेन सम्मतम् ॥ १५ ॥

तदपत्यं भवानस्तु मा भवान् दुष्कृतं पितुः।
अभिपत्ता कृतं कर्म लोके धीरविगर्हितम् ॥ १६ ॥

कैकेयीं मां च तातं च सुहृदो बान्धवांश्च नः।
पौरजानपदान् सर्वाञ्चातु र्सर्वमिदं भवान् ॥ १७ ॥

क क्वाण्यं क च क्षात्रं क जटाः क च पालनम्।
ईदृशं व्याहतं कर्म न भवान् कर्तुमर्हति ॥ १८ ॥

एष हि प्रथमो धर्मः क्षत्रियस्याभिषेचनम्।
येन शक्यं महाप्राज्ञं प्रजानां परिपालनम् ॥ १९ ॥

कश्च प्रत्यक्षमुत्सृज्य संशयस्थमलक्षणम्।
आयतिस्थं चरेद्धर्मं क्षत्रबन्धुरानिश्चितम् ॥ २० ॥

अथ क्लेशजमेव त्वं धर्मं चरितुमिच्छसि।
धर्मेण चतुरो वर्णान् पालयन् क्लेशमाप्नुहि ॥ २१ ॥

चतुर्णामाश्रमाणां हि गार्हस्थ्यं श्रेष्ठमाश्रमम्।
प्राहुर्धर्मज्ञं धर्मज्ञास्तं कथं त्वकुर्मर्हसि ॥ २२ ॥

श्रुतेन बालः स्थानेन जन्मना भवतो ह्यहम्।
स कथं पालयिष्यामि भूमिं भवति तिष्ठति ॥ २३ ॥

हीनबुद्धिगुणो बालो हीनः स्थानेन चाप्यहम्।
भवता च विनाभूतो न वर्त्तयितुमुत्सहे॥ २४॥

इदं निखिलमव्यग्रं राज्यं पित्र्यमकण्टकम्।
अनुशाधि स्वधर्मेण धर्मज्ञ सह बान्धवैः॥ २५॥

इहैव त्वाऽभिषिञ्चन्तु सर्वाः प्रकृतयः सह।
ऋत्विजः सवसिष्ठाश्च मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः॥ २६॥

अभिषिक्तस्त्वमस्माभिरयोध्यां पालने ब्रज।
विजित्य तरसा लोकान् मरुद्धिरिव वासवः॥ २७॥

ऋणानि त्रीण्यपाकुर्वन् दुर्घटः साधु निर्दहन्।
सुहृदस्त्तर्पयन् कामैस्त्वमेवात्रानुशाधि माम्॥ २८॥

अद्यार्य मुदिताः सन्तु सुहृदस्तेऽभिषेचने।
अद्य भीताः पलायन्तां दुर्घटस्ते दिशो दश॥ २९॥

आक्रोशं मम मातुश्च प्रमृज्य पुरुषर्घम्।
अद्य तत्रभवन्तं च पितरं रक्ष किल्बिषात्॥ ३०॥

शिरसा त्वाऽभियाचेऽहं कुरुष्व करुणां मयि।
बान्धवेषु च सर्वेषु भूतेष्विव महेश्वरः॥ ३१॥

अथैतत् पृष्ठतः कृत्वा वनमेव भवानितः।
गमिष्यति गमिष्यामि भवता सार्ज्ञमप्यहम्॥ ३२॥

तथाहि रामो भरतेन ताम्यता प्रसाद्यमानः शिरसा महीपतिः।
न चैव चक्रे गमनाय सत्त्ववान् मतिं पितुस्तद्वचने व्यवस्थितः॥ ३३॥

तदद्धुतं स्थैर्यमवेक्ष्य राघवे समं जनो हर्षमवाप दुःखितः।
न यात्ययोध्यामिति दुःखितोऽभवत् स्थिरप्रतिज्ञत्वमवेक्ष्य हर्षितः॥ ३४॥

तमृत्विजो नैगमयूथवल्लभास्तदा विंसज्ञाश्रुकलाश्च मातरः ।
 तथा ब्रुवाणं भरतं प्रतुष्टुवुः प्रणम्य रामं च ययाचिरे सह ॥ ३५ ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 भरतवचनम् नाम षडधिकशततमः सर्गः ॥ २-१०६ ॥

॥ सप्ताधिकशततमः सर्गः — रामप्रतिवचनम् ॥

पुनरेवं ब्रुवाणं तं भरतं लक्ष्मणाग्रजः ।
 प्रत्युवाच ततः श्रीमान् ज्ञातिमध्येऽभिसत्कृतः ॥ १ ॥
 उपपन्नमिदं वाक्यं यत्त्वमेवमभाषथाः ।
 जातः पुत्रो दशरथात् कैकेय्यां राजसत्तमात् ॥ २ ॥

पुरा भ्रातः पिता नः स मातरं ते समुद्घहन् ।
 मातामहे समाश्रौषीद्राज्यशुल्कमनुत्तमम् ॥ ३ ॥

दैवासुरे च सङ्गामे जनन्यै तव पार्थिवः ।
 सम्प्रहृष्टो ददौ राजा वरमाराधितः प्रभुः ॥ ४ ॥

ततः सा सम्प्रतिश्राव्य तव माता यशस्विनी ।
 अयाच्चत नरश्रेष्ठं द्वौ वरौ वरवर्णिनी ॥ ५ ॥
 तव राज्यं नरव्याघ मम प्रब्राजनं तथा ।
 तौ च राजा तदा तस्यै नियुक्तः प्रददौ वरौ ॥ ६ ॥

तेन पित्राऽहमप्यत्र नियुक्तः पुरुषर्षभ ।
 चतुर्दश वने वासं वर्षाणि वरदानिकम् ॥ ७ ॥

सोऽहं वनमिदं प्राप्तो निर्जनं लक्ष्मणान्वितः ।
 सीतया चाप्रतिद्वन्द्वः सत्यवादे स्थितः पितुः ॥ ८ ॥

भवानपि तथेत्येव पितरं सत्यवादिनम्।
कर्तुमर्हति राजेन्द्र क्षिप्रमेवाभिषेचनात्॥९॥

ऋणान्मोचय राजानं मत्कृते भरत प्रभुम्।
पितरं चापि धर्मज्ञं मातरं चाभिनन्दय॥१०॥

श्रूयते हि पुरा तात श्रुतिर्गीता यशस्विना।
गयैन यजमानेन गयेष्वेव पितडन् प्रति॥११॥

पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात् पितरं त्रायते सुतः।
तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः पितडन् यत्पाति वा सुतः॥१२॥

एष्टव्या बहवः पुत्रा गुणवन्तो बहुश्रुताः।
तेषां वै समवेतानामपि कथिद्दयां ब्रजेत्॥१३॥

एवं राजर्षयः सर्वे प्रतीता राजनन्दन।
तस्मात् त्राहि नरश्रेष्ठ पितरं नरकात् प्रभो॥१४॥

अयोध्यां गच्छ भरत प्रकृतीरनुरञ्जय।
शत्रुघ्नसहितो वीर सह सर्वार्द्धजातिभिः॥१५॥

प्रवेश्ये दण्डकारण्यमहमप्यविलम्बयन्।
आभ्यां तु सहितो राजन् वैदेह्या लक्ष्मणेन च॥१६॥

त्वं राजा भरत भव स्वयं नराणां वन्यानामहमपि राजराणमृगाणाम्।
गच्छत्वं पुरवरमद्य सम्प्रहृष्टः संहृष्टस्त्वहमपि दण्डकान् प्रवेश्ये॥१७॥

छायां ते दिनकरभाः प्रबाधमानं वर्षत्रं भरत करोतु मूर्धि शीताम्।
एतेषामहमपि काननद्रुमाणां छायां तामति शयिनीं सुखी श्रयिष्ये॥१८॥

शत्रुघ्नः कुशलमतिस्तु ते सहायः सौमित्रिर्मम विदितः प्रधानमित्रम्।
चत्वारस्तनयवरा वयं नरेन्द्रं सत्यस्थं भरत चराम मा विषादम्॥१९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
रामप्रतिवचनम् नाम सप्ताधिकशततमः सर्गः ॥ २-१०७ ॥

॥ अष्टाधिकशततमः सर्गः — जाबालिवाक्यम् ॥

आश्वासयन्तं भरतं जाबालिब्राह्मणोत्तमः ।
उवाच रामं धर्मज्ञं धर्मापेतमिदं वचः ॥ १ ॥

साधु राघव माभूते बुद्धिरेवं निरर्थिका ।
प्राकृतस्य नरस्येव ह्यार्यबुद्धेऽर्मनस्विनः ॥ २ ॥

कः कस्य पुरुषो बन्धुः किमाप्यं कस्य केनचित् ।
यदेको जायते जन्तुरेक एव विनश्यति ॥ ३ ॥

तस्मान्माता पिता चेति राम सज्जेतयो नरः ।
उन्मत्त इव स ज्ञेयो नास्ति कश्चिद्द्विक्षित् ॥ ४ ॥

यथा ग्रामान्तरं गच्छन् नरः कश्चित् क्वचिद्वसेत् ।
उत्सृज्य च तमावासं प्रतिष्ठेतापरेऽहनि ॥ ५ ॥

एवमेव मनुष्याणां पिता माता गृहं वसु ।
आवासमात्रं काकुत्स्थ सज्जन्ते नात्र सज्जनाः ॥ ६ ॥

पित्र्यं राज्यं परित्यज्य स नार्हसि नरोत्तम ।
आस्थातुं कापथं दुःखं विषमं बहुकण्टकम् ॥ ७ ॥

समृद्धायामयोध्यायामात्मानमभिषेचय ।
एकवेणी धरा हि त्वां नगरी सम्प्रतीक्षते ॥ ८ ॥

राजभोगाननुभवन् महार्हान् पार्थिवात्मज ।
विहर त्वमयोध्यायां यथा शक्रस्थिविष्टपे ॥ ९ ॥

न ते कश्चिद्दशारथस्त्वं च तस्य न कश्चन।
अन्यो राजा त्वमन्यः स तस्मात् कुरु यदुच्यते॥ १०॥

बीजमात्रं पिता जन्तोः शुक्लं रुधिरमेव च।
संयुक्तमृतुमन्मात्रा पुरुषस्येह जन्म तत्॥ ११॥

गतः स नृपतिस्तत्र गन्तव्यं यत्र तेन वै।
प्रवृत्तिरेषा मत्त्यानां त्वं तु मिथ्या विहन्यसे॥ १२॥

अर्थधर्मपरा ये ये तांस्तान् शोच्नामि नेतरान्।
ते हि दुःखमिह प्राप्य विनाशं प्रेत्य भेजिरे॥ १३॥

अष्टका पितृदैवत्यमित्ययं प्रसृतो जनः।
अन्नस्योपद्रवं पश्य मृतो हि किमशिष्यति॥ १४॥

यदि भुक्तमिहान्येन देहमन्यस्य गच्छति।
दद्यात् प्रवसतः श्राद्धं न तत् पथ्यशनं भवेत्॥ १५॥

दानसंवनना ह्येते ग्रन्था मेधाविभिः कृताः।
यजस्व देहि दीक्षस्व तपस्तप्यस्व सन्त्यज॥ १६॥

स नास्ति परमित्येव कुरु बुद्धिं महामते।
प्रत्यक्षं यत्तदातिष्ठ परोक्षं पृष्ठतः कुरु॥ १७॥

स तां बुद्धिं पुरस्कृत्य सर्वलोकनिदर्शिनीम्।
राज्यं त्वं प्रतिगृहीष्व भरतेन प्रसादितः॥ १८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
जाबालिवाक्यम् नाम अष्टाधिकशततमः सर्गः ॥ २-१०८॥

॥ नवाधिकशततमः सर्गः — सत्यप्रशंसा ॥

जाबालेस्तु वचः श्रुत्वा रामः सत्यात्मनां वरः ।
उवाच परया भक्त्या स्वबुद्ध्या चाविपन्नया ॥ १ ॥

भवान् मे प्रियकामार्थं वचनं यदिहोक्तवान् ।
अकार्यं कार्यसङ्काशमपथ्यं पथ्यसम्मितम् ॥ २ ॥

निर्मर्यादस्तु पुरुषः पापाचारसमन्वितः ।
मानं न लभते सत्युभिन्नचारित्रदर्शनः ॥ ३ ॥

कुलीनमकुलीनं वा वीरं पुरुषमानिनम् ।
चारित्रमेव व्याख्याति शुचिं वा यदि वाऽशुचिम् ॥ ४ ॥

अनार्यस्त्वार्यसङ्काशः शौचाद्वीनस्तथा शुचिः ।
लक्षण्यवदलक्षण्यो दुःशीलः शीलवानिव ॥ ५ ॥

अर्धम् धर्मवेषेण यदीमं लोकसङ्करम् ।
अभिपत्स्ये शुभं हित्वा क्रियाविधिविवर्जितम् ॥ ६ ॥

कश्चेतयानः पुरुषः कार्यकार्यविचक्षणः ।
बहुमंस्यति मां लोके दुर्वृत्तं लोकदूषणम् ॥ ७ ॥

कस्य धास्याम्यहं वृत्तं केन वा स्वर्गमाप्नुयाम् ।
अनया वर्तमानो हि वृत्या हीनप्रतिज्ञया ॥ ८ ॥

कामवृत्तस्त्वयं लोकः कृत्स्नः समुपर्तते ।
यद्वृत्ताः सन्ति राजानस्तद्वृत्ताः सन्ति हि प्रजाः ॥ ९ ॥

सत्यमेवानृशंसन्न राजवृत्तं सनातनम् ।
तस्मात्सत्यात्मकं राज्यं सत्ये लोकः प्रतिष्ठितः ॥ १० ॥

ऋषयश्वैव देवाश्च सत्यमेव हि मेनिरे।
सत्यवादी हि लोकेऽस्मिन् परमं गच्छति क्षयम्॥ ११॥

उद्विजन्ते यथा सर्पान्नरादनृतवादिनः।
धर्मः सत्यं परो लोके मूलं स्वर्गस्य चोच्यते॥ १२॥

सत्यमेवेश्वरो लोके सत्यं पद्मा श्रिता सदा।
सत्यमूलानि सर्वाणि सत्यान्नास्ति परं पदम्॥ १३॥

दत्तमिष्टं हुतं चैव तत्सानि च तपांसि च।
वेदाः सत्यप्रतिष्ठानास्तस्मात् सत्यपरो भवेत्॥ १४॥

एकः पालयते लोकमेकः पालयते कुलम्।
मज्जत्येको हि निरय एकः स्वर्गे महीयते॥ १५॥

सोऽहं पितुर्नियोगन्तु किमर्थं नानुपालये।
सत्यप्रतिश्रवः सत्यं सत्येन समयीकृतः॥ १६॥

नैव लोभान्न मोहाद्वा न ह्यज्ञानात्तमोन्वितः।
सेतुं सत्यस्य भेत्स्यामि गुरोः सत्यप्रतिश्रवः॥ १७॥

असत्यसन्धस्य सतश्चलस्यास्थिरचेतसः।
नैव देवा न पितरः प्रतीच्छन्तीति नः श्रुतम्॥ १८॥

प्रत्यगात्ममिमं धर्मं सत्यं पश्याम्यहं स्वयम्।
भारः सत्पुरुषाचीर्णस्तदर्थमभिमन्यते॥ १९॥

क्षात्रं धर्ममहं त्यक्ष्ये ह्यधर्मं धर्मसंहितम्।
क्षुद्रैर्नृशंसैर्लुब्ध्यैश्च सेवितं पापकर्मभिः॥ २०॥

कायेन कुरुते पापं मनसा सम्प्रधार्य च।
अनृतं जिह्व्या चाह त्रिविधं कर्म पातकम्॥ २१॥

भूमिः कीर्तिर्यशो लक्ष्मीः पुरुषं प्रार्थयन्ति हि।
स्वर्गस्थं चानुपश्यन्ति सत्यमेव भजेत तत्॥ २२॥

श्रेष्ठं ह्यनार्यमेव स्याद्द्वानवधार्य माम्।
आह युक्तिकरैर्वाक्यैरिदं भद्रं कुरुष्व ह ॥ २३॥

कथं ह्यहं प्रतिज्ञाय वनवासमिमं गुरौ।
भरतस्य करिष्यामि वचो हित्वा गुरोर्वचः ॥ २४॥

स्थिरा मया प्रतिज्ञाता प्रतिज्ञा गुरुसन्निधौ।
प्रहृष्टमाणा सा देवी कैकेयी चाभवत्तदा ॥ २५॥

वनवासं वसन्नेवं शुचिर्नियतभोजनः।
मूलैः पुष्पैः फलैः पुण्यैः पितडन् देवांश्च तर्पयन् ॥ २६॥

सन्तुष्टपञ्चवर्गोऽहं लोकयात्रां प्रवर्तये।
अकुहः श्रद्धानस्सन् कार्याकार्यविचक्षणः ॥ २७॥

कर्मभूमिमिमां प्राप्य कर्तव्यं कर्म यच्छुभम्।
अग्निवायुश्च सोमश्च कर्मणां फलभागिनः ॥ २८॥

शतं क्रतूनामाहृत्य देवराट् त्रिदिवङ्गतः।
तपांस्युग्राणि चास्थाय दिवं याता महर्षयः ॥ २९॥

अमृष्टमाणः पुनरुग्रतेजा निशम्य तन्नास्तिकवाक्यहेतुम्।
अथाब्रवीत्तं नृपतेस्तनूजो विर्गहमाणो वचनानि तस्य ॥ ३०॥

सत्यं च धर्मं च पराक्रमं च भूतानुकम्पां प्रियवादिताञ्च।
द्विजातिदेवातिथिपूजनं च पन्थानमाहुस्त्रिदिवस्य सन्तः ॥ ३१॥

तेनैवमाज्ञाय यथावदर्थमेकोदयं सम्प्रतिपद्य विप्राः।
धर्मं चरन्तः सकलं यथावत् काङ्क्षन्ति लोकागममप्रमत्ताः ॥ ३२॥

निन्दाम्यहं कर्म पितुः कृतं तद्यस्त्वामगृह्णाद्विषमस्थबुद्धिम्।
बुद्ध्यानयैवंविधया चरन्तं सुनास्तिकं धर्मपथादपेतम्॥ ३३॥

यथा हि चोरः स तथा हि बुद्धस्तथागतं नास्तिकमत्र विद्धि।
तस्माद्वियः शङ्खतमः प्रजानां न नास्तिकेनाभिमुखो बुधः स्यात्॥ ३४॥

त्वत्तो जनाः पूर्वतरे वराश्व शुभानि कर्माणि बहूनि चक्रः।
जित्वा सदेमं च परञ्च लोकं तस्माद्विजाः स्वस्ति हुतं कृतं च॥ ३५॥

धर्मे रताः सत्पुरुषैः समेतास्तेजस्विनो दानगुणप्रधानाः।
अहिंसका वीतमलाश्व लोके भवन्ति पूज्या मुनयः प्रधानाः॥ ३६॥

इति ब्रुवन्तं वचनं सरोषं रामं महात्मानमदीनसत्त्वम्।
उवाच तथ्यं पुनरास्तिकं च सत्यं वचः सानुनयं च विप्रः॥ ३७॥

न नास्तिकानां वचनं ब्रवीम्यहं न नास्तिकोऽहं न च नास्ति किञ्चन।
समीक्ष्य कालं पुनरास्तिकोऽभवं भवेय काले पुनरेव नास्तिकः॥ ३८॥

स चापि कालोऽयमुपागतः शनैर्यथा मया नास्तिकवागुदीरिता।
निवर्त्तनार्थं तव राम कारणात् प्रसादनार्थं तु मयैतदीरितम्॥ ३९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
सत्यप्रशंसा नाम नवाधिकशततमः सर्गः ॥ २-१०९ ॥

॥ दशाधिकशततमः सर्गः — इक्ष्वाकुवंशकीर्तनम्॥

क्रुद्धमाज्ञाय रामं तं वसिष्ठः प्रत्युवाच ह।
जाबालिरपि जानीते लोकस्यास्य गतागतिम्॥ १॥

निवर्त्तयितुकामस्तु त्वामेतद्वाक्यमुक्तवान्।
इमां लोकसमुत्पत्तिं लोकनाथ निबोध मे॥ २॥

सर्वं सलिलमेवासीत् पृथिवी यत्र निर्मिता।
 ततः समभवद्व्यामा स्वयम्भूदैवतैः सह।
 स वराहस्ततो भूत्वा प्रोज्जहार वसुन्धराम्॥३॥

असृजच्च जगत् सर्वं सह पुत्रैः कृतात्मभिः।
 आकाशप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः॥४॥

तस्मान्मरीचिः सञ्ज्ञे मरीचेः काश्यपः सुतः॥५॥

विवस्वान् काश्यपाजङ्गे मनुर्वैवस्वतस्सुतः।
 स तु प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकुस्तु मनोः सुतः॥६॥

यस्येयं प्रथमं दत्ता समृद्धा मनुना मही।
 तमिक्ष्वाकुमयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकम्॥७॥

इक्ष्वाकोस्तु सुतः श्रीमान् कुक्षिरेवेति विश्रुतः।
 कुक्षेरथात्मजो वीरो विकुक्षिरुदपद्यत॥८॥

विकुक्षेस्तु महातेजा बाणः पुत्रः प्रतापवान्।
 बाणस्य तु महाबाहुरनरण्यो महायशाः॥९॥

नानावृष्टिर्भूवास्मिन्न दुर्भिक्षं सतां वरे।
 अनरण्ये महाराजे तस्करो नापि कश्चन॥१०॥

अनरण्यान्महाबाहुः पृथू राजा बभूव ह।
 तस्मात् पृथोर्महाराजस्त्रिशङ्कुरुदपद्यत।
 स सत्यवचनाद्वीरः सशरीरो दिवङ्गतः॥११॥

त्रिशङ्कोरभवत्सून्धुन्धुमारो महायशाः।
 धुन्धुमारो महातेजा युवनाश्वो व्यजायत॥१२॥

युवनाश्वसुतः श्रीमान् मान्याता समपद्यत ।
मान्यातुस्तु महातेजाः सुसन्धिरुदपद्यत ॥ १३ ॥

सुसन्धेरपि पुत्रौ द्वौ ध्रुवसन्धिः प्रसेनजित् ।
यशस्वी ध्रुवसन्धेस्तु भरतो रिपुसूदनः ॥ १४ ॥

भरतात्तु महाबाहोरसितो नाम जायत ।
यस्यैते प्रतिराजान उदपद्यन्त शत्रवः ।
हैहयास्तालजङ्घाश्च शूराश्च शशिबिन्दवः ॥ १५ ॥

तांस्तु सर्वान् प्रतिव्यूह्य युद्धे राजा प्रवासितः ।
स च शैलवरे रम्ये बभूवाभिरतो मुनिः ॥ १६ ॥

द्वे चास्य भार्ये गर्भिण्यौ बभूवतुरिति श्रुतिः ।
एका गर्भविनाशाय सपत्न्यै सगरं ददौ ॥ १७ ॥

भार्गवश्च्यवनो नाम हिमवन्तमुपाश्रितः ।
तमृषिं समुपागम्य कालिन्दी त्वभ्यवादयत् ॥ १८ ॥

स तामभ्यवदद्विप्रो वरेष्पुं पुत्रजन्मनि ।
पुत्रस्ते भविता देवि महात्मा लोकविश्रुतः ।
धार्मिकश्च सुशीलश्च वंशकर्त्ताऽरिसूदनः ॥ १९ ॥

कृत्वा प्रदक्षिणं हृष्टा मुनिं तमनुमान्य च ।
पद्मपत्रसमानाक्षं पद्मगर्भसमप्रभम् ।
ततः सा गृहमागम्य देवी पुत्रं व्यजायत ॥ २० ॥

सपत्न्या तु गरस्तस्यै दत्तो गर्भजिधांसया ।
गरेण सह तेनैव जातः स सगरोऽभवत् ॥ २१ ॥

स राजा सगरो नाम यः समुद्रमखानयत्।
इष्ट्वा पर्वणि वेगेन त्रासयन्तामिमाः प्रजाः ॥ २२ ॥

असमञ्जस्तु पुत्रोभूत् सगरस्येति नः श्रूतम्।
जीवन्नेव स पित्रा तु निरस्तः पापकमकृत् ॥ २३ ॥

अंशुमानपि पुत्रोऽभूदसमञ्जस्य वीर्यवान्।
दिलीपोऽशुमतः पुत्रो दिलीपस्य भगीरथः ॥ २४ ॥

भगीरथात् ककुत्स्थस्तु काकुत्स्था येन विश्रुताः।
ककुत्स्थस्य च पुत्रोऽभूदघुर्येन तु राघवाः ॥ २५ ॥

रघोस्तु पुत्रस्तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः।
कल्माषपादः सौदास इत्येवं प्रथितो भुवि ॥ २६ ॥

कल्माषपादपुत्रोऽभूच्छङ्खणस्त्वति विश्रुतः।
यस्तु तद्वीर्यमासाद्य सहसैन्यो व्यनीनशत् ॥ २७ ॥

शङ्खणस्य च पुत्रोऽभूच्छूरः श्रीमान् सुदर्शनः।
सुदर्शनस्याग्निवर्णं अग्निवर्णस्य शीघ्रगः ॥ २८ ॥

शीघ्रगस्य मरुः पुत्रो मरोः पुत्रः प्रशुश्रुकः।
प्रशुश्रुकस्य पुत्रोऽभूदम्बरीषो महाद्युतिः ॥ २९ ॥

अम्बरीषस्य पुत्रोऽभून्नहुषः सत्यविक्रमः।
नहुषस्य च नाभागः पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ३० ॥

अजश्च सुव्रतश्चैव नाभागस्य सुतावुभौ।
अजस्य चैव धर्मात्मा राजा दशरथः सुतः ॥ ३१ ॥

तस्य ज्येष्ठोऽसि दायादो राम इत्यभिविश्रुतः।
तद्वृहण स्वकं राज्यमवेक्षस्व जनं नृप ॥ ३२ ॥

इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां राजा भवति पूर्वजः ।
पूर्वजे नावरः पुत्रो ज्येष्ठो राज्येऽभिषिञ्च्यते ॥ ३३ ॥

स राघवाणां कुलधर्ममात्मनः सनातनं नाद्य विहन्तु मह्सि ।
प्रभूतरत्नामनुशाधि मेदिनीं प्रभूतराष्ट्रां पितृवन्महायशः ॥ ३४ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
इक्ष्वाकुवंशकीर्तनम् नाम दशाधिकशततमः सर्गः ॥ २-११० ॥

॥ एकादशाधिकशततमः सर्गः — भरतानुशासनम् ॥

वसिष्ठस्तु तदा राममुक्त्वा राजपुरोहितः ।
अब्रवीद्धर्मसंयुक्तं पुनरेवापरं वचः ॥ १ ॥

पुरुषस्येह जातस्य भवन्ति गुरवस्त्रयः ।
आचार्यश्वैव काकुत्स्थ पिता माता च राघव ॥ २ ॥

पिता ह्येनं जनयति पुरुषं पुरुषर्षभं ।
प्रज्ञां ददाति चाचार्यस्तस्मात्स गुरुरुच्यते ॥ ३ ॥

सोऽहं ते पितुराचार्यस्तव चैव परन्तप ।
मम त्वं वचनं कुर्वन् नातिवर्त्तेः सताङ्गतिम् ॥ ४ ॥

इमा हि ते परिषदः श्रेणयश्च द्विजास्तथा ।
एषु तात चरन् धर्मं नातिवर्त्तेः सताङ्गतिम् ॥ ५ ॥

वृद्धाया धर्मशीलाया मातुर्नार्हस्यवर्त्तिर्तुम् ।
अस्यास्तु वचनं कुर्वन् नातिवर्त्तेः सताङ्गतिम् ॥ ६ ॥

भरतस्य वचः कुर्वन् याचमानस्य राघव ।
आत्मानं नातिवर्त्तेस्त्वं सत्यधर्मपराक्रम ॥ ७ ॥

एवं मधुरमुक्तस्तु गुरुणा राघवः स्वयम्।
प्रत्युवाच समासीनं वसिष्ठं पुरुषर्षभः ॥८॥

यन्मातापितरौ वृत्तं तनये कुरुतः सदा।
न सुप्रतिकरं तत्तु मात्रा पित्रा च यत्कृतम् ॥९॥

यथाशक्ति प्रदानेन स्नापनोच्छादनेन च।
नित्यं च प्रियवादेन तथा संवर्ज्ञनेन च ॥ १० ॥

स हि राजा जनयिता पिता दशरथो मम।
आज्ञातं यन्मया तस्य न तन्मिथ्या भविष्यति ॥ ११ ॥

एवमुक्तस्तु रामेण भरतः प्रत्यनन्तरम्।
उवाच परमोदारः सूतं परमदुर्मनाः ॥ १२ ॥

इह मे स्थापिडले शीघ्रं कुशानास्तर सारथे।
आर्यं प्रत्युपवेक्ष्यामि यावन्मे न प्रसीदति ॥ १३ ॥

अनाहारो निरालोको धनहीनो यथा द्विजः।
शेष्ये पुरस्तात् शालाया यावन्न प्रतियास्यति ॥ १४ ॥

स तु राममवेक्षन्तं सुमन्बं प्रेक्ष्य दुर्मनाः।
कुशोत्तरमुपस्थाप्य भूमावेवास्तरत् स्वयम् ॥ १५ ॥

तमुवाच महातेजा रामो राजर्षिसत्तमः।
किं मां भरत कुर्वाणं तात प्रत्युपवेक्ष्यसि ॥ १६ ॥

ब्राह्मणो ह्येकपार्श्वेन नरान् रोद्धुमिहार्हति।
न तु मूर्ढाभिषिक्तानां विधिः प्रत्युपवेशने ॥ १७ ॥

उत्तिष्ठ नरशार्दूल हित्वैतदारुणं ब्रतम्।
पुरवर्यामितः क्षिप्रमयोध्यां याहि राघव ॥ १८ ॥

आसीनस्त्वेव भरतः पौरजानपदं जनम्।

उवाच सर्वतः प्रेक्ष्य किमार्यं नानुशासथ ॥ १९ ॥

ते तमूचुर्महात्मानं पौरजानपदा जनाः।

काकुत्स्थमभिजानीमः सम्यग्वदति राघवः ॥ २० ॥

एषोऽपि हि महाभागः पितुर्वचसि तिष्ठति।

अत एव न शक्ताः स्मो व्यावर्त्तयितुमञ्जसा ॥ २१ ॥

तेषामाज्ञाय वचनं रामो वचनमब्रवीत्।

एवं निबोध वचनं सुहृदां धर्मचक्षुषाम् ॥ २२ ॥

एतच्चैवोभयं श्रुत्वा सम्यक् सम्पश्य राघव।

उत्तिष्ठ त्वं महाबाहो मां च स्पृशा तथोदकम् ॥ २३ ॥

अथोत्थाय जलं स्पृष्ट्वा भरतो वाक्यमब्रवीत्।

श्रृण्वन्तु मे परिषिदो मन्त्रिणः श्रेण्यस्तथा ॥ २४ ॥

न याचे पितरं राज्यं नानुशासामि मातरम्।

आर्यं परमधर्मज्ञं नानुजानामि राघवम् ॥ २५ ॥

यदि त्ववश्यं वस्तव्यं कर्तव्यं च पितुर्वचः।

अहमेव निवत्स्यामि चतुर्दशा समा वने ॥ २६ ॥

धर्मात्मा तस्य तथ्येन भ्रातुर्वाक्येन विस्मितः।

उवाच रामः सम्प्रेक्ष्य पौरजानपदं जनम् ॥ २७ ॥

विक्रीतमाहितं क्रीतं यत् पित्रा जीवता मम।

न तल्लोपयितुं शक्यं मया वा भरतेन वा ॥ २८ ॥

अपधिर्न मया कार्य्यो वनवासे जुगुप्सितः।

युक्तमुक्तं च कैकेय्या पित्रा मे सुकृतं कृतम् ॥ २९ ॥

जानामि भरतं क्षान्तं गुरुसत्कारकारिणम्।
सर्वमेवात्र कल्याणं सत्यसन्धे महात्मनि॥३०॥

अनेन धर्मशीलेन वनात् प्रत्यागतः पुनः।
भ्रात्रा सह भविष्यामि पृथिव्याः पतिरुत्तमः॥३१॥

वृतो राजा हि कैकेय्या मया तद्वचनं कृतम्।
अनृतन्मोचयानेन पितरं तं महीपतिम्॥३२॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
भरतानुशासनम् नाम एकादशाधिकशततमः सर्गः ॥ २-१११ ॥

॥ द्वादशाधिकशततमः सर्गः — पादुकाप्रदानम् ॥

तमप्रतिमतेजोभ्यां भ्रातुभ्यां रोमर्हषणम्।
विस्मिताः सङ्घमं प्रेक्ष्य समवेता मर्हषयः॥१॥

अन्तर्हितास्त्वृषिगणाः सिद्धाश्र वर्मर्षयः।
तौ भ्रातरौ महात्मानौ महात्मानौ काकुत्स्थौ प्रशशांसिरे॥२॥

स धन्यो यस्य पुत्रौ द्वौ धर्मज्ञौ धर्मविक्रमौ।
श्रुत्वा वयं हि सम्भाषामुभयोः स्पृहयामहे॥३॥

ततस्त्वृषिगणाः क्षिप्रं दशग्रीववधैषिणः।
भरतं राजशार्दूलमित्यूचुः सङ्घता वचः॥४॥

कुले जात महाप्राज्ञ महावृत्त महायशः।
ग्राह्यं रामस्य वाक्यं ते पितरं यद्यवेक्षसे॥५॥

सदानृणमिमं रामं वयमिच्छामहे पितुः।
अनृणत्वाच्च कैकेय्याः स्वर्ग दशरथो गतः॥६॥

एतावदुत्तवा वचनं गन्धर्वाः समहर्षयः।
राजर्षयश्चैव तदा सर्वे स्वांस्वां गतिं गताः ॥ ७ ॥

हृदितस्तेन वाक्येन शुभेन शुभदर्शनः।
रामः संहृष्टवदनस्तानृषीनभ्यपूजयत् ॥ ८ ॥

स्त्रस्तगात्रस्तु भरतः स वाचा सज्जमानया।
कृताञ्जलिरिदं वाक्यं राघवं पुनरब्रवीत् ॥ ९ ॥

राजधर्ममनुप्रेक्ष्य कुलधर्मानुसन्ततिम्।
कर्तुमहसि काकुत्स्थ मम मातुश्च याचनाम् ॥ १० ॥

रक्षितुं सुमहद्राज्यमहमेकस्तु नोत्सहे।
पौरजानपदांश्चापि रक्तान् रञ्जयितुं तथा ॥ ११ ॥

ज्ञातयश्च हि योधाश्च मित्राणि सुहृदश्च नः।
त्वामेव प्रतिकाङ्क्षन्ते पर्जन्यमिव कर्षकाः ॥ १२ ॥

इदं राज्यं महाप्राज्ञ स्थापय प्रतिपद्य हि।
शक्तिमानसि काकुत्स्थ लोकस्य परिपालने ॥ १३ ॥

इत्युत्तवा न्यपतद् भ्रातुः पादयोर्भरतस्तदा।
भृशं सम्पार्थयामास राममेव प्रियंवदः ॥ १४ ॥

तमङ्के भ्रातरं कृत्वा रामो वचनमब्रवीत्।
श्यामं नलिनपत्राक्षं मत्तहंसस्वरं स्वयम् ॥ १५ ॥

आगता त्वामियं बुद्धिः स्वजा वैनयिकी च या।
भृशमुत्सहसे तात रक्षितुं पृथिवीमपि ॥ १६ ॥

अमात्यैश्च सुहृद्दिश्च बुद्धिमद्दिश्च मन्त्रिभिः।
सर्वकार्याणि सम्मन्य सुमहान्त्यपि कारय ॥ १७ ॥

लक्ष्मीश्वन्द्रादपेयाद्वा हिमवान् वा हिमं त्यजेत्।
अतीयात् सागरो वेलां न प्रतिज्ञामहं पितुः ॥ १८ ॥

कामाद्वा तात लोभाद्वा मात्रा तुभ्यमिदं कृतम्।
न तन्मनसि कर्तव्यं वर्त्तितव्यं च मातृवत् ॥ १९ ॥

एवं ब्रुवाणं भरतः कौसल्यासुतमब्रवीत्।
तेजसादित्यसङ्काशं प्रतिपच्चन्द्रदर्शनम् ॥ २० ॥

आधिरोहार्यं पादाभ्यां पादुके हेमभूषिते।
एते हि सर्वलोकस्य योगक्षेमं विधास्यतः ॥ २१ ॥

सोऽधिरुद्ध्य नरव्याघः पादुके ह्यवरुद्ध्य च।
प्रायच्छत् सुमहातेजा भरताय महात्मने ॥ २२ ॥

स पादुके सम्प्रणम्य रामं वचनमब्रवीत्।
चतुर्दशा हि वर्षाणि जटाचीरधरो ह्यहम् ॥ २३ ॥

फलमूलाशनो वीर भवेयं रघुनन्दन।
तवागमनमाकाङ्क्षन् वसन् वै नगराद्वहिः ॥ २४ ॥

तव पादुकयोन्यस्तराज्यतन्त्रः परन्तप।
चतुर्दशे हि सम्पूर्णे वर्षोऽहनि रघूत्तम।
न द्रक्ष्यामि यदि त्वां तु प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ २५ ॥

तथेति च प्रतिज्ञाय तं परिष्वज्य सादरम्।
शत्रुघ्नं च परिष्वज्य भरतं चेदमब्रवीत् ॥ २६ ॥

मातरं रक्ष कैकेयीं मा रोषं कुरु तां प्रति।
मया च सीतया चैव शस्तोऽसि रघुसत्तम ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वाऽश्रुपरीताक्षो भ्रातरं विसर्ज इ ॥ २८ ॥

स पादुके ते भरतः प्रतापवान् स्वलङ्घृते सम्परिपूज्य धर्मवित्।
प्रदक्षिणं चैव चकार राघवं चकार चैवोत्तमनागमूर्ज्जनि॥२९॥

अथानुपूर्व्यात् प्रतिनन्द्य तं जनं गुरुंश्च मन्त्रिप्रकृतीस्तथानुजौ।
व्यसज्जयद्राघववंशवर्घ्नः स्थिरः स्वधर्मे हिमवानिवाच्लः॥३०॥

तं मातरो बाष्पगृहीतकण्ठ्यो दुःखेन नामन्त्रयितुं हि शोकुः।
स त्वेव मातृरभिवाद्य सर्वा रुदन् कुटीं स्वां प्रविवेश रामः॥३१॥

॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पादुकाप्रदानम् नाम द्वादशाधिकशततमः सर्गः ॥२-११२॥

॥ त्रयोदशाधिकशततमः सर्गः — पादुकाग्रहणम् ॥

ततः शिरसि कृत्वा तु पादुके भरतस्तदा।
आरुरोह रथं हृष्टः शत्रुघ्नेन समन्वितः॥१॥

वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिश्च दृढव्रतः।
अग्रतः प्रययुः सर्वे मन्त्रिणो मन्त्रपूजिताः॥२॥

मन्दाकिनीं नदीं रम्यां प्राञ्जुखास्ते ययुस्तदा।
प्रदक्षिणं च कुर्वाणाश्चित्रकूटं महागिरिम्॥३॥

पश्यन् धातुसहस्राणि रम्याणि विविधानि च।
प्रययौ तस्य पार्श्वेन ससैन्यो भरतस्तदा॥४॥

अदूराच्चित्रकूटस्य ददर्श भरतस्तदा।
आश्रमं यत्र स मुनिर्भरद्वाजः कृतालयः॥५॥

स तमाश्रममागम्य भरद्वाजस्य बुद्धिमान्।
अवतीर्य रथात् पादौ ववन्दे भरतस्तदा॥६॥

ततो हृष्टे भरद्वाजो भरतं वाक्यमब्रवीत्।
अपि कृत्यं कृतं तात रामेण च समागतम्॥७॥

एवमुक्तः स तु ततो भरद्वाजेन धीमता।
प्रत्युवाच भरद्वाजं भरतो ऋतृवत्सलः॥८॥

स याच्यमानो गुरुणा मया च दृढविक्रमः।
राघवः परमप्रीतो वसिष्ठं वाक्यमब्रवीत्॥९॥

पितुः प्रतिज्ञां तामेव पालयिष्यामि तत्त्वतः।
चतुर्दश हि वर्षाणि या प्रतिज्ञा पितुर्मम॥१०॥

एवमुक्तो महाप्राज्ञो वसिष्ठः प्रत्युवाच ह।
वाक्यज्ञो वाक्यकुशलं राघवं वचनं महत्॥११॥

एते प्रयच्छ संहृष्टः पादुके हेमभूषिते।
अयोध्यायां महाप्राज्ञ योगक्षेमकरे तव॥१२॥

एवमुक्तो वसिष्ठेन राघवः प्राञ्जुखः स्थितः।
पादुके अधिरुद्धैते मम राज्याय वै ददौ॥१३॥

निवृत्तोऽहमनुज्ञातो रामेण सुमहात्मना।
अयोध्यामेव गच्छामि गृहीत्वा पादुके शुभे॥१४॥

एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरतस्य महात्मनः।
भरद्वाजः शुभतरं मुनिर्वाक्यमुवाच तम्॥१५॥

नैतच्चित्रं नरव्याघ्र शीलवृत्तवतां वर।
यदार्यं त्वयि तिष्ठेतु निम्ने सृष्टमिवोदकम्॥१६॥

अमृतः स महाबाहुः पिता दशरथस्तव।
यस्य त्वमीदृशः पुत्रो धर्मज्ञो धर्मवत्सलः॥१७॥

तमृषिं तु महात्मानमुक्तवाक्यं कृताञ्जलिः ।
आमतन्त्रयितुमारेभे चरणावुपगृह्ण च ॥ १८ ॥

ततः प्रदक्षिणं कृत्वा भरद्वाजं पुनः पुनः ।
भरतस्तु यथौ श्रीमानयोध्यां सह मन्त्रिभिः ॥ १९ ॥

यानैश्च शकटैश्चैव हृयैर्नागैश्च सा चमूः ।
पुनर्निवृत्ता विस्तीर्णा भरतस्यानुयायिनी ॥ २० ॥

ततस्ते यमुनां दिव्यां नदीं तीर्त्वोर्मिमालिनीम् ।
ददृशुस्तां पुनः सर्वे गङ्गां शुभजलां नदीम् ॥ २१ ॥

तां रम्यजलसम्पूर्णा सन्तीर्य सहबान्धवः ।
शृङ्गिवेरपुरं रम्यं प्रविवेश ससैनिकः ॥ २२ ॥

शृङ्गिवेरपुराद्भूयस्त्वयोध्यां सन्दर्दर्श ह ॥ २३ ॥

अयोध्यां च ततो दृष्ट्वा पित्रा भ्रात्रा विवर्जिताम् ।
भरतो दुःखसन्त्तसः सारथिं चेदमब्रवीत् ॥ २४ ॥

सारथे पश्य विघ्वस्ता सायोध्या न प्रकाशते ।
निराकारा निरानन्दा दीना प्रतिहतस्वरा ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
पादुकाग्रहणम् नाम त्रयोदशाधिकशततमः सर्गः ॥ २-११३ ॥

॥ चतुर्दशाधिकशततमः सर्गः — अयोध्याप्रवेशः ॥

स्त्रिगंधगम्भीरघोषेण स्यन्दनेनोपयान् प्रभुः ।
अयोध्यां भरतः क्षिप्रं प्रविवेश महायशाः ॥ १ ॥

विडालोलूकचरितामालीननरवारणाम् ।
 तिमिराभ्याहतां कालीमप्रकाशां निशामिव ॥ २ ॥
 राहुशत्रोः प्रियां पत्नीं श्रिया प्रज्वलितप्रभाम्।
 ग्रहेणाभ्युत्थिते नैकां रोहिणीमिव पीडिताम् ॥ ३ ॥
 अल्पोष्णक्षुब्धसलिलां धर्मौत्तसविहङ्गमाम्।
 लीनमीनद्वषग्राहां कृशां गिरिनदीमिव ॥ ४ ॥
 विधूमामिव हेमाभामध्वराग्रेः समुत्थिताम्।
 हविरभ्युक्षितां पश्चात् शिखां विप्रलयं गताम् ॥ ५ ॥
 विध्वस्तकवचां रुणजवाजिरथध्वजाम्।
 हतप्रवीरामापन्नां चमूमिव महाहवे ॥ ६ ॥
 सफेना सस्वना भूत्वा सागरस्य समुत्थिताम्।
 प्रशान्तमारुतोद्घातां जलोर्मिमिव निस्वनाम् ॥ ७ ॥
 त्यक्तां यज्ञायुधैः सर्वैरभिरूपैश्च याजकैः।
 सुत्याकाले विनिर्वृत्ते वेदि गतरवामिव ॥ ८ ॥
 गोष्ठमध्ये स्थितामार्त्तमचरन्तीं तृणं नवम्।
 गोवृषेण परित्यक्तां गवां पत्तिमिवोत्सुकाम् ॥ ९ ॥
 प्रभाकराद्यैः सुक्ष्मिग्धैः प्रज्वलद्विरिवोत्तमैः।
 वियुक्तां मणिभिर्जात्यैर्नवां मुक्तावलीमिव ॥ १० ॥
 सहसा चलितां स्थानान्महीं पुण्यक्षयाद्रताम्।
 संहृतद्युतिविस्तारां तारामिव दिवश्च्युताम् ॥ ११ ॥
 पुष्पनद्वां वसन्तान्ते मत्तभ्रमरनादिताम्।
 द्रुतदावाग्निविपुष्टां क्लान्तां वनलतामिव ॥ १२ ॥

समूढनिगमां स्तव्यां सङ्घिसविपणापणाम्।
प्रच्छन्नशशिनक्षत्रां द्यामिवाम्बुधरैर्वृताम्॥ १३ ॥

क्षीणपानोत्तमैर्भिन्नैः शरावैरभिसंवृताम्।
हतशौण्डामिवाकाशे पानभूमिमसंस्कृताम्॥ १४ ॥

वृक्णभूमितलां निश्चां वृक्णपात्रैः समावृताम्।
उपयुक्तोदकां भग्नां प्रपां निपतितामिव॥ १५ ॥

विपुलां विततां चैव युक्तपाशां तरस्विनाम्।
भूमौ वाणीर्विनिष्कृतां पतितां ज्यामिवायुधात्॥ १६ ॥

सहसा युद्धशौण्डेन हयारोहेण वाहिताम्।
निक्षिप्तभाण्डामुत्सृष्टां किशोरीमिव दुर्बलाम्॥ १७ ॥

शुष्कतोयां महामत्स्यैः कूर्मैश्च बहुभिर्वृताम्।
प्रभिन्नतटविस्तीर्णा वापीमिव हृतोत्पलाम्॥ १८ ॥

पुरुषस्याप्रहृष्टस्य प्रतिषिद्धानुलेपनाम्।
सन्तसामिव शोकेन गात्रयष्टिमभूषणाम्॥ १९ ॥

प्रावृषि प्रविगाढायां प्रविष्टस्याभ्रमण्डलम्।
प्रच्छन्नां नीलजीमूतैर्भास्करस्य प्रभामिव॥ २० ॥

भरतस्तु रथस्थः सन् श्रीमान् दशरथात्मजः।
वाहयन्तं रथश्रेष्ठं सारथिं वाक्यमब्रवीत्॥ २१ ॥

किं नु खल्वद्य गम्भीरो मूर्च्छितो न निशम्यते।
यथापुरमयोध्यायां गीतवादित्रनिस्वनः॥ २२ ॥

वारुणीमदगन्धश्च माल्यगन्धश्च मूर्च्छितः।
धूपितागरुगन्धश्च न प्रवाति समन्ततः॥ २३ ॥

यानप्रवरघोषश्च स्तिंघश्च हयनिस्वनः।
प्रमत्तगजनादश्च महांश्च रथनिस्वनः।
नेदानीं श्रूयते पुर्यामस्यां रामे विवासिते॥ २४॥

चन्द्रनागरुगन्धांश्च महार्हांश्च नवस्त्रजः।
गते हि रामे तरुणाः सन्तसा नोपभुञ्जते॥ २५॥

बहिर्यात्रां न गच्छन्ति चित्रमाल्यधरा नराः।
नोत्सवाः सम्प्रवर्त्तन्ते रामशोकार्दिते पुरे॥ २६॥

सह नूनं मम भ्राता पुरस्यास्यद्युतिर्गता।
नहि राजत्ययोध्येयं सासारेवार्जुनी क्षपा॥ २७॥

कदा नु खलु मे भ्राता महोत्सव इवागतः।
जनयिष्यत्ययोध्यायां हर्षं ग्रीष्म इवाम्बुदः॥ २८॥

तरुणैश्चारुवेषैश्च नरैरुन्नतगामिभिः।
सम्पतद्विरयोध्यायां नाभिभान्ति महापथाः॥ २९॥

एवं बहुविधं जल्पन् विवेश वसतिं पितुः।
तेन हीनां नरेन्द्रेण सिंहहीनां गुहामिव॥ ३०॥

तदा तदन्तःपुरमुज्जितप्रभं सुरैरिवोत्सृष्टमभास्करं दिनम्।
निरीक्ष्य सर्वन्तु विविक्तमात्मवान् मुमोच बाष्पं भरतः सुदुःखितः॥ ३१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
अयोध्याप्रवेशः नाम चतुर्दशाधिकशततमः सर्गः ॥ २-११४॥

॥ पञ्चदशाधिकशततमः सर्गः — नन्दिग्रामनिवासः ॥

ततो निक्षिप्य मातडः स अयोध्यायां दृढब्रतः।
भरतः शोकसन्तप्तो गुरुनिदमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

नन्दिग्रामं गमिष्यामि सर्वानामन्त्रयेऽद्य वः।
तत्र दुःखमिदं सर्वं सहिष्ये राघवं विना ॥ २ ॥

गतश्च हि दिवं राजा वनस्थश्च गुरुर्मम।
रामं प्रतीक्षे राज्याय स हि राजा महायशाः ॥ ३ ॥

एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरतस्य महात्मनः।
अब्रुवन् मन्त्रिणः सर्वे वसिष्ठश्च पुरोहितः ॥ ४ ॥

सुभृशं श्लाघनीयं च यदुक्तं भरत त्वया।
वचनं भ्रातृवात्सल्यादनुरूपं तवैव तत् ॥ ५ ॥

नित्यं ते बन्धुलुभ्यस्य तिष्ठतो भ्रातृसौहृदे।
आर्यमार्गं प्रपन्नस्य नानुमन्येत कः पुमान् ॥ ६ ॥

मन्त्रिणां वचनं श्रुत्वा यथाभिलषितं प्रियम्।
अब्रवीत्सारथिं वाक्यं रथो मे युज्यतामिति ॥ ७ ॥

प्रहृष्टवदनः सर्वा मातडः समभिवाद्य सः।
आरुरोह रथं श्रीमान् शत्रुघ्नेन समन्वितः ॥ ८ ॥

आरुह्य च रथं शीघ्रं शत्रुघ्नभरतावुभौ।
ययतुः परमप्रीतौ वृतौ मन्त्रिपुरोहितैः ॥ ९ ॥

अग्रतो गुरवस्तत्र वसिष्ठप्रमुखा द्विजाः।
प्रययुः प्राञ्जुखाः सर्वे नन्दिग्रामो यतोऽभवत् ॥ १० ॥

बलं च तदनाहृतं गजाश्वरथसङ्कुलम्।
प्रययौ भरते याते सर्वे च पुरवासनः ॥ ११ ॥

रथस्थः स हि धर्मात्मा भरतो भ्रातृवत्सलः।
नन्दिग्रामं ययौ तूर्णं शिरस्याधाय पादुके ॥ १२ ॥

ततस्तु भरतः क्षिप्रं नन्दिग्रामं प्रविश्य सः।
अवतीर्य्य रथात्तूर्णं गुरुनिदमुवाच ह ॥ १३ ॥

एतद्राज्यं मम भ्रात्रा दत्तं सन्ध्यासवत् स्वयम्।
योगक्षेमवहे चेमे पादुके हेमभूषिते ॥ १४ ॥

भरतः शिरसा कृत्वा सन्ध्यासं पादुके ततः।
अब्रवीद्दुःखसन्तसः सर्वं प्रकृतिमण्डलम् ॥ १५ ॥

छत्रं धारयत क्षिप्रमार्यपादाविमौ मतौ।
आभ्यां राज्ये स्थितो धर्मः पादुकाभ्यां गुरोर्मम ॥ १६ ॥

भ्रात्रा हि मयि सन्ध्यासो निक्षिप्तः सौहृदादयम्।
तमिमं पालयिष्यामि राघवागमनं प्रति ॥ १७ ॥

क्षिप्रं संयोजयित्वा तु राघवस्य पुनः स्वयम्।
चरणौ तौ तु रामस्य द्रक्ष्यामि सहपादुकौ ॥ १८ ॥

ततो निक्षिप्तभारोऽहं राघवेण समागतः।
निवेद्य गुरवे राज्यं भजिष्ये गुरुवृत्तिताम् ॥ १९ ॥

राघवाय च सन्ध्यासं दत्त्वे मे वरपादुके।
राज्यं चेदमयोध्यां च धूतपापो भवामि च ॥ २० ॥

अभिषिक्ते तु काकुत्स्थे प्रहृष्टमुदिते जने।
प्रीतिर्मम यशश्वैव भवेद्राज्याच्चतुर्गुणम् ॥ २१ ॥

एवं तु विलपन् दीनो भरतः स महायशाः।
नन्दिग्रामेऽकरोदाज्यं दुःखितो मन्त्रिभिः सह ॥२२॥

स वल्कलजटाधारी मुनिवेषधरः प्रभुः।
नन्दिग्रामेऽवसद्वीरः ससैन्यो भरतस्तदा ॥२३॥

रामागमनमाकाङ्क्षन् भरतो भ्रातृवत्सलः।
भ्रातुर्वचनकारी च प्रतिज्ञापारगस्तथा ॥२४॥

पादुके त्वभिषिच्याथ नन्दिग्रामेऽवसत्तदा।
भरतः शासनं सर्वं पादुकाभ्यां न्यवेदयत् ॥२५॥

ततस्तु भरतः श्रीमानभिषिच्यार्यपादुके।
तदधीनस्तदा राज्यं कारयामास सर्वदा ॥२६॥

तदा हि यत्कार्यमुपैति किञ्चिदुपायनं चोपहृतं महार्हम्।
स पादुकाभ्यां प्रथमं निवेद्य चकार पश्चाद्भूरतो यथावत् ॥२७॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
नन्दिग्रामनिवासः नाम पञ्चदशाधिकशततमः सर्गः ॥ २-११५॥

॥ घोडशाधिकशततमः सर्गः — खरविप्रकरणकथनम् ॥

प्रतिप्रयाते भरते वसन् रामस्तपोवने।
लक्षयामास सोद्देगमथौत्सुक्यं तपस्त्विनाम् ॥ १ ॥

ये तत्र चित्रकूटस्य पुरस्तात्तापसाश्रमे।
राममाश्रित्य निरतास्तानलक्षयदुत्सुकान् ॥ २ ॥

नयनैर्भुक्टीभिश्च रामं निर्दिश्य शङ्किताः।
अन्योन्यमुपजल्पन्तः शनैश्चक्रुर्मिथः कथाः ॥ ३ ॥

तेषामौत्सुक्यमालक्ष्य रामस्त्वात्मनि शङ्कितः ।
 कृताञ्जलिरुवाचेदमृषिं कुलपतिं ततः ॥ ४ ॥

न कच्चिद्गवन् किञ्चित्पूर्ववृत्तमिदं मयि ।
 दृश्यते विकृतं येन विक्रियन्ते तपस्विनः ॥ ५ ॥

प्रमादाच्चरितं कच्चित्किञ्चन्नावरजस्य मे ।
 लक्ष्मणस्यर्षीभिर्दृष्टं नानुरूपमिवात्मनः ॥ ६ ॥

कच्चिच्छुश्रूषमाणा वः शुश्रूषणपरा मयि ।
 प्रममादाभ्युच्चितां वृत्तिं सीता युक्तं न वर्तते ॥ ७ ॥

अर्थर्षजरया वृद्धस्तपसा च जरां गतः ।
 वेपमान इवोवाच रामं भूतदयापरम् ॥ ८ ॥

कुतः कल्याणसत्त्वायाः कल्याणाभिरतेस्तथा ।
 चलनं तात वैदेह्यास्तपस्विषु विशेषतः ॥ ९ ॥

त्वन्निमित्तमिदं तावत्तापसान् प्रति वर्तते ।
 रक्षोभ्यस्तेन संविग्नाः कथयन्ति मिथः कथाः ॥ १० ॥

रावणावरजः कश्चित् खरो नामेह राक्षसः ।
 उत्पाठ्य तापसान् सर्वान् जनस्थाननिकेतनान् ॥ ११ ॥

धृष्टश्च जितकाशीं च नृशंसः पुरुषादकः ।
 अवलितश्च पापश्च त्वां च तात न मृष्यते ॥ १२ ॥

त्वं यदाप्रभृति ह्यस्मिन्नाश्रमे तात वर्तसे ।
 तदाप्रभृति रक्षांसि विप्रकुर्वन्ति तापसान् ॥ १३ ॥

दर्शयन्ति हि बीमत्सैः क्रूरर्भीषणकैरपि ।
 नानारूपैर्विरूपैश्च रूपैर्विकृतदर्शनैः ॥ १४ ॥

अप्रशस्तैरशुचिभिः सम्प्रयोज्य च तापसान्।
प्रतिघन्त्यपरान् क्षिप्रमनार्थाः पुरतः स्थिताः ॥ १५ ॥

तेषु तेष्वाश्रमस्थानेष्वबुद्धमवलीय च।
रमन्ते तापसांस्तत्र नाशयन्तोऽल्पयेतसः ॥ १६ ॥

अपक्षिपन्ति स्मुग्भाण्डानग्नीन् सिञ्चन्ति वारिणा।
कलशांश्च प्रमूदन्ति हवने समुपस्थिते ॥ १७ ॥

तैर्दुरात्मभिरामृष्टानाश्रमान् प्रजिहासवः।
गमनायान्यदेशस्य चोदयन्त्यृष्योऽद्य माम् ॥ १८ ॥

तत्पुरा राम शारीरीमुपहिंसां तपस्विषु।
दर्शयन्ति हि दुष्टास्ते त्यक्ष्याम इममाश्रमम् ॥ १९ ॥

बहुमूलफलं चित्रमविदूरादितो वनम्।
पुराणाश्रममेवाहं श्रियिष्ये सगणः पुनः ॥ २० ॥

खरस्त्वय्यपि चायुक्तं पुरा तात प्रवर्त्तते।
सहास्माभिरितो गच्छ यदि बुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ २१ ॥

सकलत्रस्य सन्देहो नित्यं यत्तस्य राघव।
समर्थस्यापि वसतो वासो दुःखमिहाद्य ते ॥ २२ ॥

इत्युक्तवन्तं रामस्तं राजपुत्रस्तपस्त्विनम्।
न शशाकोत्तरैर्वाक्यैरवरोद्धुं समुत्सुकः ॥ २३ ॥

अभिनन्द्य समापृच्छ्य समाधाय च राघवम्।
स जगामाश्रमं त्यक्त्वा कुलैः कुलपतिः सह ॥ २४ ॥

रामः संसाध्य त्वृषिगणमनुगमनादेशात्तस्मात् कुलपतिमभिवाद्य ऋषिम्।
सम्यक्प्रीतैस्तैरनुमत उपदिष्टार्थः पुण्यं वासाय स्वनिलयमुपसम्पेदे ॥

आश्रमं वृषिविरहितं प्रभुः क्षणमपि न विजहौ स राघवः ।
 राघवं हि सततमनुगतास्तापसाश्चार्षचरितधृतगुणाः ॥ २६ ॥
 ॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
 खरविप्रकरणकथनम् नाम षोडशाधिकशततमः सर्गः ॥ २-११६ ॥

॥ सप्तदशाधिकशततमः सर्गः — सीतापातिव्रत्यप्रशंसा ॥

राघवस्त्वथ यातेषु तपस्विषु विचिन्तयन् ।
 न तत्रारोचयद्वासं कारणैर्बहुभिस्तदा ॥ १ ॥

इह मे भरतो दृष्टे मातरश्च सनागराः ।
 सा च मे स्मृतिरन्वेति तान्नित्यमनुशोचतः ॥ २ ॥

स्कन्धावारनिवेशेन तेन तस्य महात्मनः ।
 हयहस्तिकरीषैश्च उपमर्द्दः कृतो भृशम् ॥ ३ ॥

तस्मादन्यत्र गच्छाम इति सञ्चिन्त्य राघवः ।
 प्रातिष्ठत स वैदेह्या लक्ष्मणेन च सङ्गतः ॥ ४ ॥

सोऽत्रेराश्रममासाद्य तं ववन्दे महायशाः ।
 तं चापि भगवानत्रिः पुत्रवत् प्रत्यपद्यत ॥ ५ ॥

स्वयमातिथ्यमादिश्य सर्वमस्य सुसत्कृतम् ।
 सौमित्रिं च महाभागां सीतां च समसान्त्वयत् ॥ ६ ॥

पत्नीं च समनुप्राप्तां वृद्धामामन्व्य सत्कृताम् ।
 सान्त्वयामास धर्मज्ञः सर्वभूतहिते रतः ॥ ७ ॥

अनसूयां महाभागां तापसीं धर्मचारिणीम्।
प्रतिगृहीष्व वैदेहीमब्रवीदृषिसत्तमः।
रामाय चाचक्षे तां तापसीं धर्मचारिणीम्॥८॥

दशवर्षाण्यनावृष्ट्या दग्धे लोके निरन्तरम्।
यया मूलफले सृष्टे जाह्वी च प्रवर्त्तिता॥९॥

उग्रेण तपसा युक्ता नियमैश्वाप्यलङ्घता।
दशवर्षसहस्राणि यया तसं महत्तपः॥१०॥

अनसूया व्रतैः स्नाता प्रत्यूहाश्च निवर्त्तिताः।
देवकार्यनिमित्तं च यया सन्त्वरमाणया।
दशरात्रं कृता रात्रिः सेयं मातेव तेऽनघ॥११॥

तामिमां सर्वभूतानां नमस्कार्या यशस्विनीम्।
अभिगच्छतु वैदेही वृद्धामक्रोधनां सदा।
अनसूयेति या लोके कर्मभिः ख्यातिमागता॥१२॥

एवं ब्रुवाणं तमृषिं तथेत्युक्त्वा स राघवः।
सीतामुवाच धर्मज्ञामिदं वचनमुत्तमम्॥१३॥

राजपुत्रि श्रुतं त्वेतन्मुनेरस्य समीरितम्।
श्रेयोर्धमात्मनः श्रीघ्रमभिगच्छ तपस्विनीम्॥१४॥

सीता त्वेतद्वचः श्रुत्वा राघवस्य हितैषिणः।
तामनिपत्तीं धर्मज्ञामभिचक्राम मैथिली॥१५॥

शिथिलां वलितां वृद्धां जरापाण्डरमूर्ढ्जाम्।
सततं वेपमानाङ्गी प्रवाते कदली यथा॥१६॥

तां तु सीता महाभागामनसूयां पतिव्रताम्।
अभ्यवादयदव्यग्रा स्वनाम समुदाहरत्॥ १७॥

अभिवाद्य च वैदेही तापसीं तामनिन्दिताम्।
बद्धाञ्जलिपुटा हृष्टा पर्यपृच्छदनामयम्॥ १८॥

ततः सीतां महाभागां दृष्टा तां धर्मचारिणीम्।
सान्त्वयन्त्यब्रवीदृष्टा दिष्टा धर्ममवेक्षसे॥ १९॥

त्यत्त्वा ज्ञातिजनं सीते मानमृद्धिं च भासिनि।
अवरुद्धं वने रामं दिष्टा त्वमनुगच्छसि॥ २०॥

नगरस्थो वनस्थो वा पापो वा यदि वा शुभः।
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः॥ २१॥

दुःशीलः कामवृत्तो वा धनैवा परिवर्जितः।
स्त्रीणामार्यस्वभावानां परमं दैवतं पतिः॥ २२॥

नातो विशिष्टं पश्यामि बान्धवं विमृशन्त्यहम्।
सर्वत्रयोग्यं वैदेहि तपःकृतमिवाव्ययम्॥ २३॥

न त्वेनमवगच्छन्ति गुणदोषमस्तित्रियः।
कामवक्तव्यहृदया भर्तृनाथा श्ररन्ति याः॥ २४॥

प्राप्नुवन्त्ययशश्वैव धर्मभ्रंशं च मैथिलि।
अकार्यवशमापन्नाः स्त्रियो याः खलु तद्विधाः॥ २५॥

त्वद्विधास्तु गुणैर्युक्ता दृष्टलोकपरावराः।
स्त्रियः स्वग चरिष्यन्ति यथा धर्मकृतस्तथा॥ २६॥

तदेवमेनं त्वमनुव्रता सती पतिव्रतानां समयानुवर्तिनी।
भवस्व भर्तुः सहधर्मचारिणी यशश्च धर्मं च ततः समाप्त्यसि॥ २७॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
सीतापातिव्रत्यप्रशंसा नाम सप्तदशाधिकशततमः सर्गः ॥ २-१७ ॥

॥ अष्टादशाधिकशततमः सर्गः — दिव्यालङ्कारग्रहणम् ॥

सा त्वेवमुक्ता वैदेही त्वनसूयाऽनसूयया।
प्रतिपूज्य वचो मन्दं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

नैतदाश्रव्यर्थमार्याया यन्मां त्वमनुभाषसे।
विदितं तु ममाप्येतद्यथा नार्याः परिगुरुः ॥ २ ॥

यद्यप्येष भवेद्दर्ता ममार्ये वृत्तवर्जितः।
अद्वैधमुपचर्तव्यस्तथाप्येष मया भवेत् ॥ ३ ॥

किं पुनर्यो गुणः क्षाद्यः सानुक्रोशो जितेन्द्रियः।
स्थिरानुरागो धर्मात्मा मातृवत्पितृवत्प्रियः ॥ ४ ॥

यां वृत्तिं वर्तते रामः कौसल्यायां महाबलः।
तामेव नृपनारीणामन्यासामपि वर्तते ॥ ५ ॥

सकृदृष्टास्वपि स्त्रीषु नृपेण नृपवत्सलः।
मातृवद्वर्तते वीरो मानमुत्सृज्य धर्मवित् ॥ ६ ॥

आगच्छन्त्याश्च विजनं वनमेवं भयावहम्।
समाहितं मे शश्वा च हृदये तद्वतं महत् ॥ ७ ॥

पाणिप्रदानकाले च यत्पुरा त्वग्निसन्निधौ।
अनुशिष्टा जनन्याऽस्मि वाक्यं तदपि मे धृतम् ॥ ८ ॥

नवीकृतं च तत्सर्वं वाक्यैस्ते धर्मचारिणि।
पतिशुश्रूषणान्नार्यास्तपो नान्यद्विधीयते ॥ ९ ॥

सावित्री पतिशुश्रूषां कृत्वा स्वर्गं महीयते।
तथावृत्तिश्च याता त्वं पतिशुश्रूषया दिवम् ॥ १० ॥

वरिष्ठा सर्वनारीणामेषा च दिवि देवता।
रोहिणी न विना चन्द्रं मुहूर्तमपि दृश्यते ॥ ११ ॥

एवंविधाश्च प्रवराः स्त्रियो भर्तृदृढव्रताः।
देवलोके महीयन्ते पुण्येन स्वेन कर्मणा ॥ १२ ॥

ततोऽनसूया संहृष्टा श्रुत्वोक्तं सीतया वचः।
शिरस्याद्राय चोवाच मैथिलीं हर्षयन्त्युत ॥ १३ ॥

नियमैर्विविधैराप्तं तपो हि महदस्ति मे।
तत्संश्रित्य बलं सीते छन्दये त्वां शुचिस्मिते ॥ १४ ॥

उपपन्नं मनोज्ञं च वचनं तव मैथिलि।
प्रीता चास्म्युचितं किं ते करवाणि ब्रवीहि मे ॥ १५ ॥

तद्वचनं श्रुत्वा विस्मिता मन्दविस्मया कृतमित्यब्रवीत्सीता तपोबलसमन्विताम् ॥ १६ ॥

सा त्वेवमुक्ता धर्मज्ञा तया प्रीततराऽभवत्।
सफलं च प्रहर्षं ते हन्त सीते करोम्यहम् ॥ १७ ॥

इदं दिव्यं वरं माल्यं वस्त्रमाभरणानि च।
अङ्गरागं च वैदेहि महार्हं चानुलेपनम् ॥ १८ ॥

मया दत्तमिदं सीते तव गात्राणि शोभयेत्।
अनुरूपमसङ्घृष्टं नित्यमेव भविष्यति ॥ १९ ॥

अङ्गरागेण दिव्येन लिप्ताङ्गी जनकात्मजे।
शोभयिष्यसि भर्त्तारं यथा श्रीविष्णुमव्ययम्॥ २० ॥

सा वस्त्रमङ्गरागं च भूषणानि स्त्रजस्तथा।
मैथिली प्रतिजग्राह प्रीतिदानमनुत्तमम्॥ २१ ॥

प्रतिगृह्य च तत् सीता प्रीतिदानं यशस्विनी।
श्लिष्टाङ्गलिपुटा तत्र समुपास्त तपोधनाम्॥ २२ ॥

तथा सीतासुपासीनामनसूया दृढब्रता।
वचनं प्रष्टुमारेभे काञ्चित् प्रियकथामनु॥ २३ ॥

स्वयंवरे किल प्राप्ता त्वमनेन यशस्विना।
राघवेणोति मे सीते कथा श्रुतिमुपागता॥ २४ ॥

तां कथां श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण च मैथिलि।
यथानुभूतं कात्तर्यैन तन्मे त्वं वकुर्महसि॥ २५ ॥

एवमुक्ता तु सा सीता तां ततो धर्मचारिणीम्।
श्रूयतामिति चोक्त्वा वै कथयामास तां कथाम्॥ २६ ॥

मिथिलाधिपतिर्वर्णो जनको नाम धर्मवित्।
क्षत्रधर्मे ह्यभिरतो न्यायतः शास्ति मेदिनीम्॥ २७ ॥

तस्य लाङ्गलहस्तस्य कर्षतः क्षेत्रमण्डलम्।
अहं किलोत्थिता भित्त्वा जगतीं नृपतेः सुता॥ २८ ॥

स मां दृष्ट्वा नरपतिर्मुष्टिविक्षेपतत्परः।
पांसुकुण्ठितसर्वाङ्गीं जनको विस्मितोऽभवत्॥ २९ ॥

अनपत्येन च स्त्रेहादङ्गमारोप्य च स्वयम्।
ममेयं तनयेत्युक्त्वा स्त्रेहो मयि निपातितः॥ ३० ॥

अन्तरिक्षे च वागुक्ता प्रति माऽमानुषी किल।
एवमेतन्नरपते धर्मेण तनया तव ॥ ३१ ॥

ततः प्रहृष्टो धर्मात्मा पिता मे मिथिलाधिपः।
अवास्तो विपुलामृद्धिं मामवाप्य नराधिपः ॥ ३२ ॥

दत्ता चास्मीष्वदेव्यै ज्येष्ठायै पुण्यकर्मणा।
तया सम्भाविता चास्मि स्त्रिग्धया मातृसौहृदात् ॥ ३३ ॥

पतिसंयोगसुलभं वयो दृष्ट्वा तु मे पिता।
चिन्तामभ्यगमदीनो वित्तनाशादिवाधनः ॥ ३४ ॥

सदृशाच्चापकृष्टाच्च लोके कन्यापिता जनात्।
प्रधर्षणमवाप्नोति शक्रेणापि समो भुवि ॥ ३५ ॥

तां धर्षणामदूरस्थां दृष्ट्वा चात्मनि पार्थिवः।
चिन्तार्णवगतः पारं नाससादाप्लुवो यथा ॥ ३६ ॥

अयोनिजां हि मां ज्ञात्वा नाध्यगच्छद्विचिन्तयन्।
सदृशं चानुरूपं च महीपालः पतिं मम ॥ ३७ ॥

तस्य बुद्धिरियं जाता चिन्तयानस्य सन्ततम्।
स्वयं वरं तनूजायाः करिष्यामीति धीमतः ॥ ३८ ॥

महायज्ञे तदा तस्य वरुणेन महात्मना।
दत्तं धनुर्वरं प्रीत्या तूणी चाक्षयसायकौ ॥ ३९ ॥

असञ्चाल्यं मनुष्यैश्च यत्नेनापि च गौरवात्।
तन्न शक्ता नमयितुं स्वप्नेष्वपि नराधिपाः ॥ ४० ॥

तद्धनुः प्राप्य मे पित्रा व्याहृतं सत्यवादिना।
समवाये नरेन्द्राणां पूर्वमामन्त्र्य पार्थिवान् ॥ ४१ ॥

इदं च धनुरुद्यम्य सज्यं यः कुरुते नरः।
तस्य मे दुहिता भार्या भविष्यति न संशयः॥४२॥

तच्च दृष्ट्वा धनुः श्रेष्ठं गौरवाद्विरिसन्निभम्।
अभिवाद्य नृपा जग्मुरशक्तास्तस्य तोलने॥४३॥

सुदीर्घस्य तु कालस्य राघवोऽयं महाद्युतिः।
विश्वामित्रेण सहितो यज्ञं द्रष्टुं समागतः।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा रामः सत्यपराक्रमः॥४४॥

विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा मम पित्रा सुपूजितः।
प्रोवाच पितरं तत्र भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥४५॥

सुतौ दशरथस्येमौ धनुर्दर्शनकाङ्गिणौ।
धनुर्दर्शय रामाय राजपुत्राय दैविकम्॥४६॥

इत्युक्तस्तेन विप्रेण तद्धनुः समुपानयत्।
निमेषान्तरमात्रेण तदानम्य स वीर्यवान्॥४७॥

ज्यां समारोप्य इटिति पूर्यामास वीर्यवत्॥४८॥

तेन पूर्यता वेगान्मध्ये भग्नं द्विधा धनुः।
तस्य शब्दोऽभवद्दीमः पतितस्याशनेरिव॥४९॥

ततोऽहं तत्र रामाय पित्रा सत्याभिसन्धिना।
निश्चिता दातुमुद्यम्य जलभाजनमुत्तमम्॥५०॥

दीयमानां न तु तदा प्रतिजग्राह राघवः।
अविज्ञाय पितुश्छन्दमयोध्याधिपतेः प्रभोः॥५१॥

ततः श्वशुरमामन्त्र्य वृद्धं दशरथं नृपम्।
मम पित्रा त्वहं दक्षा रामाय विदितात्मने॥५२॥

मम चैवानुजा साध्वी ऊर्मिला प्रियदर्शना।
भार्यार्थे लक्ष्मणस्यापि दत्ता पित्रा मम स्वयम्॥५३॥

एवं दत्तास्मि रामाय तदा तस्मिन् स्वयम्वरे।
अनुरक्तास्मि धर्मेण पतिं वीर्यवतां वरम्॥५४॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
दिव्यालङ्कारग्रहणम् नाम अष्टादशाधिकशततमः सर्गः ॥ २-११८॥

॥ एकोनविंशत्यधिकशततमः सर्गः — दण्डकारण्यप्रवेशः ॥

अनसूया तु धर्मज्ञा श्रुत्वा तां महतीं कथाम्।
पर्यष्ठजत बाहुभ्यां शिरस्याद्राय मैथिलीम्॥ १॥

व्यक्ताक्षरपदं चित्रं भाषितं मधुरं त्वया।
यथा स्वयम्वरं वृत्तं तत्सर्वं हि श्रुतं मया।
रमेऽहं कथया ते तु दृढं मधुरभाषिणि ॥ २॥

रविरस्तं गतः श्रीमानुपोह्य रजनीं शिवाम्।
दिवसं प्रतिकीर्णानामाहारार्थं पतित्रणाम्।
सन्ध्याकाले निलीनानां निद्रार्थं श्रूयते ध्वनिः ॥ ३॥

एते चाप्यभिषेकाद्र्दा मुनयः कलशोद्यताः।
सहिता उपवर्तन्ते सलिलाप्लुतवल्कलाः ॥ ४॥

ऋषीणामग्निहोत्रेषु हुतेषु विधिपूर्वकम्।
कपोताङ्गारुणो धूमो दृश्यते पवनोद्धतः ॥ ५॥

अल्पपर्णाहि तरवो घनीभूताः समन्ततः।
विप्रकृष्टेष्विदेशोऽस्मिन्न प्रकाशन्ति वै दिशः ॥ ६ ॥

रजनीचरसत्त्वानि प्रचरन्ति समन्ततः।
तपोवनमृगा ह्येते वेदितीर्थेषु शेरते ॥ ७ ॥

सम्प्रवृद्धा निशा सीते नक्षत्रसमलङ्घता।
जोत्स्नाप्रावरणश्वन्द्रो दृश्यते भ्युदितोऽम्बरे ॥ ८ ॥

गम्यतामनुजानामि रामस्यानुचरी भव।
कथयन्त्या हि मधुरं त्वयाहं परितोषिता ॥ ९ ॥

अलङ्कुरु च तावत्त्वं प्रत्यक्षं मम मैथिलि।
प्रीतिं जनय मे वत्से दिव्यालङ्कारशोभिता ॥ १० ॥

सा तथा समलङ्घत्य सीता सुरसुतोपमा।
प्रणम्य शिरसा तस्यै रामं त्वभिमुखी ययौ ॥ ११ ॥

तथा तु भूषितां सीतां ददर्श वदतां वरः।
राघवः प्रीतिदानेन तपस्विन्या जहर्ष च ॥ १२ ॥

न्यवेदयत्ततः सर्वं सीता रामाय मैथिली।
प्रीतिदानं तपस्विन्या वसनाभरणस्त्रजम् ॥ १३ ॥

प्रहृष्टस्त्वभवद्रामो लक्ष्मणश्च महारथः।
मैथिल्याः सत्क्रियां दृष्ट्वा मानुषेषु सुदुर्लभाम् ॥ १४ ॥

ततस्तां शर्वरीं प्रीतः पुण्यां शशिनिभाननः।
अर्चितस्त्वापसैः सिद्धैरुवास रघुनन्दनः ॥ १५ ॥

तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामभिषिच्य हुताग्निकान्।
आपृच्छेतां नरव्याग्रौ तापसान् वनगोचरान् ॥ १६ ॥

तावूचुस्ते वनचरास्तापसा धर्मचारिणः।
वनस्य तस्य सञ्चारं राक्षसैः समभिष्टुतम्॥ १७॥

रक्षांसि पुरुषादानि नानारूपाणि राघव।
वसन्त्यस्मिन् महारण्ये व्यालाश्च रुधिराशनाः॥ १८॥

उच्छिष्टं वा प्रमत्तं वा तापसं धर्मचारिणम्।
अदन्त्यस्मिन् महारण्ये तान्निवारय राघव॥ १९॥

एष पन्था महर्षीणां फलान्याहरतां वने।
अनेन तु वनं दुर्गं गन्तुं राघव ते क्षमम्॥ २०॥

इतीव तैः प्राञ्जलिभिस्तपस्विभिर्द्विजैः कृतः स्वस्त्ययनः परं तपः।
वनं सभार्यः प्रविवेश राघवः सलक्षणः सूर्यमिवाभ्रमण्डलम्॥ २१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अयोध्याकाण्डे
दण्डकारण्यप्रवेशः नाम एकोनविंशत्यधिकशततमः सर्गः
॥ २-११९॥

॥ अरण्य-काण्डः ॥

॥ प्रथमः सर्गः — महर्षिसङ्गः ॥

प्रविश्य तु महारण्यं दण्डकारण्यमात्मवान्।
रामो दर्दरा दुर्धर्षस्तापसाश्रममण्डलम्॥ १॥
कुशाचीरपरिक्षिसं ब्राह्म्या लक्ष्म्या समावृतम्।
यथा प्रदीपं दुर्दर्शं गगने सूर्यमण्डलम्॥ २॥

शरण्यं सर्वभूतानां सुसम्मृष्टाजिरं सदा।
मृगैर्बहुभिराकीर्ण पक्षिसङ्घैः समावृतम्॥ ३॥

पूजितं चोपनृतं च नित्यमप्सरसां गणैः।
विशालैरभिशरणैः सुग्भाण्डैरजिनैः कुशैः॥४॥

समिद्धिस्तोयकलशैः फलमूलैश्च शोभितम्।
आरण्यैश्च महावृक्षैः पुण्यैः स्वादुफलैर्वृतम्॥५॥

बलिहोमार्चितं पुण्यं ब्रह्मघोषनिनादितम्।
पुष्ट्यैश्वान्यैः परिक्षितं पद्मिन्या च सपद्मया॥६॥

फलमूलाशनैर्दान्तैश्वीरकृष्णाजिनाम्बरैः।
सूर्यवैश्वानराभैश्च पुराणैर्मुनिभिर्युतम्॥७॥

पुण्यैश्च नियताहारैः शोभितं परमर्षिभिः।
तद् ब्रह्मभवनप्रख्यं ब्रह्मघोषनिनादितम्॥८॥

ब्रह्मविद्धिर्महाभागैर्ब्राह्मणैरुपशोभितम् ।
तद् दृष्ट्वा राघवः श्रीमांस्तापसाश्रममण्डलम्॥९॥

अभ्यगच्छन्महातेजा विजयं कृत्वा महद् धनुः।
दिव्यज्ञानोपपन्नास्ते रामं दृष्ट्वा महर्षयः॥१०॥

अभिजग्मुस्तदा प्रीता वैदेहीं च यशस्विनीम्।
ते तु सोममिवोद्यन्तं दृष्ट्वा वै धर्मचारिणम्॥११॥

लक्ष्मणं चैव दृष्ट्वा तु वैदेहीं च यशस्विनीम्।
मङ्गलानि प्रयुज्ञानाः प्रत्यगृह्णन् दृढव्रताः॥१२॥

रूपसंहननं लक्ष्मीं सौकुमार्यं सुवेषताम्।
दृशुर्विस्मिताकारा रामस्य वनवासिनः॥१३॥

वैदेहीं लक्ष्मणं रामं नेत्रैरनिमिषैरिव।
 आश्र्यभूतान् ददृशुः सर्वे ते वनवासिनः ॥ १४ ॥
 अत्रैनं हि महाभागाः सर्वभूतहिते रताः।
 अतिथिं पर्णशालायां राघवं सम्ब्यवेशयन् ॥ १५ ॥
 ततो रामस्य सत्कृत्य विधिना पावकोपमाः।
 आजहुस्ते महाभागाः सलिलं धर्मचारिणः ॥ १६ ॥
 मङ्गलानि प्रयुज्ञाना मुदा परमया युताः।
 मूलं पुष्पं फलं सर्वमाश्रमं च महात्मनः ॥ १७ ॥
 निवेदयित्वा धर्मज्ञास्ते तु प्राञ्जलयोऽब्रुवन्।
 धर्मपालो जनस्यास्य शरण्यश्च महायशाः ॥ १८ ॥
 पूजनीयश्च मान्यश्च राजा दण्डधरो गुरुः।
 इन्द्रस्यैव चतुर्भागः प्रजा रक्षति राघव ॥ १९ ॥
 राजा तस्माद् वरान् भोगान् रम्यान् भुङ्गे नमस्कृतः।
 ते वयं भवता रक्ष्या भवद्विषयवासिनः।
 नगरस्थो वनस्थो वा त्वं नो राजा जनेश्वरः ॥ २० ॥
 न्यस्तदण्डा वयं राजञ्जितक्रोधा जितेन्द्रियाः।
 रक्षणीयास्त्वया शश्वद् गर्भभूतास्तपोधनाः ॥ २१ ॥
 एवमुक्त्वा फलैर्मूलैः पुष्पैरन्यैश्च राघवम्।
 वन्यैश्च विविधाहारैः सलक्षणमपूजयन् ॥ २२ ॥
 तथान्ये तापसाः सिद्धा रामं वैश्वानरोपमाः।
 न्यायवृत्ता यथान्यायं तर्पयामासुरीश्वरम् ॥ २३ ॥
 ॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
 महर्षिसङ्खः नाम प्रथमः सर्गः ॥ ३-१ ॥

॥ द्वितीयः सर्गः — विराधसंरोधः ॥

कृतातिथ्योऽथ रामस्तु सूर्यस्योदयनं प्रति।
आमच्यु स मुनीन् सर्वान् वनमेवान्वगाहत ॥ १ ॥

नानामृगगणाकीर्णमृक्षशार्दूलसेवितम् ।
ध्वस्तवृक्षलतागुल्मं दुर्दर्शसलिलाशयम् ॥ २ ॥

निष्कृजमानशकुनिं शिल्पिकागणनादितम्।
लक्ष्मणानुचरो रामो वनमध्यं ददर्श ह ॥ ३ ॥

सीतया सह काकुत्थस्तस्मिन् घोरमृगायुते।
ददर्श गिरिशृङ्गाभं पुरुषादं महास्वनम् ॥ ४ ॥

गभीराक्षं महावक्रं विकटं विकटोदरम्।
बीभत्सं विषमं दीर्घं विकृतं घोरदर्शनम् ॥ ५ ॥

वसानं चर्मं वैयाघ्रं वसार्दं रुधिरोक्षितम्।
त्रासनं सर्वभूतानां व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥ ६ ॥

त्रीन् सिंहांश्चतुरो व्याघ्रान् द्वौ वृक्तौ पृष्ठान् दशा।
सविषाणं वसादिग्धं गजस्य च शिरो महत् ॥ ७ ॥

अवसज्यायसे शूले विनदन्तं महास्वनम्।
स रामं लक्ष्मणं चैव सीतां दृष्ट्वा च मैथिलीम् ॥ ८ ॥

अभ्यधावत् सुसङ्कुद्धः प्रजाः काल इवान्तकः स कृत्वा भैरवं नादं चालयन्निव मेदिनीम्

अङ्गेनादाय वैदेहीमपक्रम्य तदाब्रवीत्।
युवां जटाचीरधरौ सभार्यौ क्षीणजीवितौ ॥ १० ॥

प्रविष्टौ दण्डकारण्यं शरचापासिपाणिनौ।
कथं तापसयोर्वा च वासः प्रमदया सह ॥ ११ ॥

अधर्मचारिणौ पापौ कौ युवां मुनिदूषकौ।
अहं वनमिदं दुर्गं विराघो नाम राक्षसः ॥ १२ ॥

चरामि सायुधो नित्यमृषिमांसानि भक्षयन्।
इयं नारी वरारोहा मम भार्या भविष्यति ॥ १३ ॥

युवयोः पापयोश्चाहं पास्यामि रुधिरं मृदे।
तस्यैवं ब्रुवतो दुष्टं विराघस्य दुरात्मनः ॥ १४ ॥

श्रुत्वा सगर्वितं वाक्यं सम्भ्रान्ता जनकात्मजा।
सीता प्रवेपितोद्वेगात् प्रवाते कदली यथा ॥ १५ ॥

तां दृष्ट्वा राघवः सीतां विराघाङ्गतां शुभाम्।
अब्रवीलक्ष्मणं वाक्यं मुखेन परिशुष्यता ॥ १६ ॥

पश्य सौम्य नरेन्द्रस्य जनकस्यात्मसम्भवाम्।
मम भार्या शुभाचारां विराघाङ्गे प्रवेशिताम् ॥ १७ ॥

अत्यन्तसुखसंवृद्धां राजपुत्रीं यशस्विनीम्।
यदभिप्रेतमस्मासु प्रियं वरवृतं च यत् ॥ १८ ॥

कैकेय्यास्तु सुसंवृत्तं क्षिप्रमद्यैव लक्ष्मणं।
या न तुष्यति राज्येन पुत्रार्थे दीर्घदर्शिनी ॥ १९ ॥

ययाहं सर्वभूतानां प्रियः प्रस्थापितो वनम्।
अद्येदानीं सकामा सा या माता मध्यमा मम ॥ २० ॥

परस्पर्शात् तु वैदेह्या न दुःखतरमस्ति मे।
पितुर्विनाशात् सौमित्रे स्वराज्य हरणात् तथा ॥ २१ ॥

इति ब्रुवति काकुत्स्थे बाष्पशोकपरिप्लुतः।
अब्रवील्लक्ष्मणः क्रुद्धो रुद्धो नाग इव श्वसन्॥ २२ ॥

अनाथ इव भूतानां नाथस्त्वं वासवोपमः।
मया प्रेष्येण काकुत्स्थ किमर्थं परितप्यसे॥ २३ ॥

शरेण निहतस्याद्य मया क्रुद्धेन रक्षसः।
विराधस्य गतासोर्हि मही पास्यति शोणितम्॥ २४ ॥

राज्यकामे मम क्रोधो भरते यो बभूव ह।
तं विराधे विमोक्ष्यामि वज्री वज्रमिवाचले॥ २५ ॥

मम भुजबलवेगवेगितः पततु शरोऽस्य महान् महोरसि।
व्यपनयतु तनोश्च जीवितं पततु ततश्च महीं विघूर्णितः॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
विराधसंरोधः नाम द्वितीयः सर्गः ॥ ३-२ ॥

॥ तृतीयः सर्गः — विराधप्रहारः ॥

अथोवाच पुनर्वाक्यं विराधः पूर्यन् वनम्।
पृच्छतो मम हि ब्रूतं कौ युवां कं गमिष्यथः॥ १ ॥

तमुवाच ततो रामो राक्षसं ज्वलिताननम्।
पृच्छन्तं सुमहातेजा इक्ष्वाकुकुलमात्मनः॥ २ ॥

क्षत्रियौ वृत्तसम्पन्नौ विद्धि नौ वनगोचरौ।
त्वां तु वेदितुमिच्छावः कस्त्वं चरसि दण्डकान्॥ ३ ॥

तमुवाच विराधस्तु रामं सत्यपराक्रमम्।
हन्त वक्ष्यामि ते राजन् निबोध मम राघव॥ ४ ॥

पुत्रः किल जवस्याहं माता मम शतहृदा।
विराध इति मामाहुः पृथिव्यां सर्वराक्षसाः ॥५॥

तपसा चाभिसम्प्राप्ता ब्रह्मणो हि प्रसादजा।
शस्त्रेणावध्यता लोकेऽच्छेद्याभेद्यत्वमेव च ॥६॥

उत्सृज्य प्रमदामेनामनपेक्षौ यथागतम्।
त्वरमाणौ पलायेथां न वां जीवितमाददे ॥७॥

तं रामः प्रत्युवाचेदं कोपसंरक्तलोचनः।
राक्षसं विकृताकारं विराधं पापचेतसम् ॥८॥

क्षुद्र धिक् त्वां तु हीनार्थं मृत्युमन्वेषसे ध्रुवम्।
रणे प्राप्स्यसि सन्तिष्ठ न मे जीवन् विमोक्ष्यसे ॥९॥

ततः सज्यं धनुः कृत्वा रामः सुनिशितान् शरान्।
सुशीघ्रमभिसन्ध्याय राक्षसं निजघान ह ॥१०॥

धनुषा ज्यागुणवता सप्त बाणान् मुमोच्च ह।
रुक्मपुर्वान् महावेगान् सुपर्णानिलतुल्यगान् ॥११॥

ते शरीरं विराधस्य भित्त्वा बर्हिणवाससः।
निपेतुः शोणितादिग्धा धरण्यां पावकोपमाः ॥१२॥

स विद्धो न्यस्य वैदेहीं शूलमुद्यम्य राक्षसः।
अन्धद्रवत् सुसङ्कुद्धस्तदा रामं सलक्षणम् ॥१३॥

स विनद्य महानादं शूलं शक्खजोपमम्।
प्रगृह्याशोभत तदा व्यात्तानन इवान्तकः ॥१४॥

अथ तौ भ्रातरौ दीप्तं शरवर्षं वर्वर्षतुः।
विराधे राक्षसे तस्मिन् कालान्तकयमोपमे ॥१५॥

स प्रहस्य महारौद्रः स्थित्वाजृम्भत राक्षसः।
 जृम्भमाणस्य ते बाणाः कायान्निष्ठेतुराशुगाः ॥ १६ ॥
 स्पर्शात् तु वरदानेन प्राणान् संरोध्य राक्षसः।
 विराधः शूलमुद्यम्य राघवावभ्यधावत ॥ १७ ॥
 तच्छूलं वज्रसङ्काशं गगने ज्वलनोपमम्।
 द्वाभ्यां शराभ्यां चिच्छेद रामः शस्त्रभृतां वरः ॥ १८ ॥
 तद् रामविशिखैश्चिछन्नं शूलं तस्यापतद् भुवि।
 पपाताशनिना छिन्नं मेरोरिव शिलातलम् ॥ १९ ॥
 तौ खड्गौ क्षिप्रमुद्यम्य कृष्णसर्पाविवोद्यतौ।
 तूर्णमापेततुस्तस्य तदा प्रहरतां बलात् ॥ २० ॥
 स वध्यमानः सुभृशं भुजाभ्यां परिगृह्य तौ।
 अप्रकम्प्यौ नरव्याघ्रौ रौद्रः प्रस्थातुमैच्छत ॥ २१ ॥
 तस्याभिप्रायमाज्ञाय रामो लक्ष्मणमब्रवीत्।
 वहत्वयमलं तावत् पथानेन तु राक्षसः ॥ २२ ॥
 यथा चेच्छति सौमित्रे तथा वहतु राक्षसः।
 अयमेव हि नः पन्था येन याति निशाचरः ॥ २३ ॥
 स तु स्वबलवीर्येण समुत्क्षिप्य निशाचरः।
 बालाविव स्कन्धगतौ चकारातिबलोद्धतः ॥ २४ ॥
 तावारोप्य ततः स्कन्धं राघवौ रजनीचरः।
 विराधो विनदन् घोरं जगामाभिमुखो वनम् ॥ २५ ॥
 वनं महामेघनिभं प्रविष्टो द्रुमैर्हद्विर्विधैरुपेतम्।
 नानाविधैः पक्षिकुलैर्विचित्रं शिवायुतं व्यालमृगैर्विकीर्णम् ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
विराधप्रहारः नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३-३ ॥

॥ चतुर्थः सर्गः — विराधनिखननम् ॥

हियमाणौ तु काकुत्स्थौ दृष्ट्वा सीता रघूत्तमौ।
उच्चैः स्वरेण चुक्रोश प्रगृह्य सुमहाभुजौ ॥ १ ॥

एष दाशरथी रामः सत्यवाञ्छीलवान् शुचिः।
रक्षसा रौद्ररूपेण हियते सहलक्ष्मणः ॥ २ ॥

मामृक्षा भक्षयिष्यन्ति शार्दूलद्वीपिनस्तथा।
मां हरोत्सृज काकुत्स्थौ नमस्ते राक्षसोत्तम ॥ ३ ॥

तस्यास्तद् वचनं श्रुत्वा वैदेह्या रामलक्ष्मणौ।
वेगं प्रचक्रतुर्वीरौ वधे तस्य दुरात्मनः ॥ ४ ॥

तस्य रौद्रस्य सौमित्रिः सव्यं बाहुं बभञ्ज ह।
रामस्तु दक्षिणं बाहुं तरसा तस्य रक्षसः ॥ ५ ॥

स भग्नबाहुः संविग्रः पपाताशु विमूर्च्छितः।
धरण्यां मेघसङ्काशो वज्रभिन्न इवाच्चलः ॥ ६ ॥

मुष्ठिभिर्बाहुभिः पद्मिः सूदयन्तौ तु राक्षसम्।
उद्यम्योद्यम्य चाप्येन स्थणिडले निष्पिपेषतुः ॥ ७ ॥

स विद्धौ बहुभिर्बाणौः खड्गाभ्यां च परिक्षतः।
निष्पिष्टो बहुधा भूमौ न ममार स राक्षसः ॥ ८ ॥

तं प्रेक्ष्य रामः सुभृशमवध्यमचलोपमम्।
भयेष्वभयदः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥

तपसा पुरुषव्याघ्र राक्षसोऽयं न शक्यते।

शस्त्रेण युधि निर्जेतुं राक्षसं निखनावहे॥ १० ॥

कुञ्जरस्येव रौद्रस्य राक्षसस्यास्य लक्ष्मण।

वनेऽस्मिन् सुमहच्छ्वभ्रं खन्यतां रौद्रवर्चसः॥ ११ ॥

इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामः प्रदरः खन्यतामिति।

तस्थौ विराधमाक्रम्य कण्ठे पादेन वीर्यवान्॥ १२ ॥

तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं राक्षसः प्रश्रितं वचः।

इदं प्रोवाच काकुत्स्थं विराधः पुरुषर्षभम्॥ १३ ॥

हतोऽहं पुरुषव्याघ्र शक्रतुल्यबलेन वै।

मया तु पूर्वं त्वं मोहान्न ज्ञातः पुरुषर्षभ॥ १४ ॥

कौसल्या सुप्रजास्तात रामस्त्वं विदितो मया।

वैदेही च महाभागा लक्ष्मणश्च महायशाः॥ १५ ॥

अभिशापादहं घोरां प्रविष्टो राक्षसीं तनुम्।

तुम्बुरुर्नाम गन्धर्वः शस्त्रो वैश्रवणेन हि॥ १६ ॥

प्रसाद्यमानश्च मया सोऽब्रवीन्मां महायशाः।

यदा दाशरथी रामस्त्वां वधिष्यति संयुगे॥ १७ ॥

तदा प्रकृतिमापन्नो भवान् स्वर्गं गमिष्यति।

अनुपस्थीयमानो मां स कुद्धो व्याजहार ह॥ १८ ॥

इति वैश्रवणो राजा रम्भासक्तमुवाच ह।

तव प्रसादान्मुक्तोऽहमभिशापात् सुदारुणात्॥ १९ ॥

भुवनं स्वं गमिष्यामि स्वस्ति वोऽस्तु परन्तप।

इतो वसति धर्मात्मा शरभङ्गः प्रतापवान्॥ २० ॥

अध्यर्धयोजने तात महर्षिः सूर्यसन्निभः।
 तं क्षिप्रमभिगच्छ त्वं स ते श्रेयोऽभिघास्यति॥ २१॥
 अवटे चापि मां राम निक्षिप्य कुशली ब्रज।
 रक्षसां गतसत्त्वानामेष धर्मः सनातनः॥ २२॥
 अवटे ये निधीयन्ते तेषां लोकाः सनातनाः।
 एवमुत्त्वा तु काकुत्स्थं विराधः शरपीडितः॥ २३॥
 बभूव स्वर्गसम्प्राप्तो न्यस्तदेहो महाबलः।
 तच्छ्रुत्वा राघवो वाक्यं लक्ष्मणं व्यादिदेश ह॥ २४॥
 कुञ्जरस्येव रौद्रस्य राक्षसस्यास्य लक्ष्मण।
 वनेऽस्मिन्सुमहान् श्वभ्रः खन्यतां रौद्रकर्मणः॥ २५॥
 इत्युत्त्वा लक्ष्मणं रामः प्रदरः खन्यतामिति।
 तस्थौ विराधमाक्रम्य कण्ठे पादेन वीर्यवान्॥ २६॥
 ततः खनित्रमादाय लक्ष्मणः श्वभ्रमुत्तमम्।
 अखनत् पार्श्वतस्तस्य विराधस्य महात्मनः॥ २७॥
 तं मुक्तकण्ठमुत्क्षिप्य शङ्कुकर्णं महास्वनम्।
 विराधं प्राक्षिपच्छ्रुभ्रे नदन्तं भैरवस्वनम्॥ २८॥
 तमाहवे दारुणमाशुविक्रमौ स्थिरावुभौ संयति रामलक्ष्मणौ।
 मुदान्वितौ चिक्षिपतुर्भयावहं नदन्तमुत्क्षिप्य बलेन राक्षसम्॥ २९॥
 अवध्यतां प्रेक्ष्य महासुरस्य तौ शितेन शस्त्रेण तदा नर्षभौ।
 समर्थ्य चात्यर्थविशारदावुभौ बिले विराधस्य वधं प्रचक्रतुः॥ ३०॥
 स्वयं विराधेन हि मृत्युमात्मनः प्रसह्य रामेण यथार्थमीप्सितः।
 निवेदितः काननचारिणा स्वयं न मे वधः शस्त्रकृतो भवेदिति॥ ३१॥

तदेव रामेण निशम्य भाषितं कृता मतिस्तस्य बिलप्रवेशने।
बिलं च तेनातिबलेन रक्षसा प्रवेश्यमानेन वनं विनादितम्॥ ३२॥

प्रहृष्टरूपाविव रामलक्ष्मणौ विराधमुर्वा प्रदरे निपात्य तम्।
ननन्दतुर्वीर्तभयौ महावने शिलाभिरन्तर्दधतुश्च राक्षसम्॥ ३३॥

ततस्तु तौ काञ्चनचित्रकार्मुकौ निहत्य रक्षः परिगृह्य मैथिलीम्।
विजहतुस्तौ मुदितौ महावने दिवि स्थितौ चन्द्रदिवाकराविव॥ ३४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
विराधनिखननम् नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ३-४॥

॥ पञ्चमः सर्गः — शरभङ्गब्रह्मलोकप्रस्थानम् ॥

हत्वा तु तं भीमबलं विराधं राक्षसं वने।
ततः सीतां परिष्वज्य समाश्वास्य च वीर्यवान्॥ १॥

अब्रवीद् भ्रातरं रामो लक्ष्मणं दीप्ततेजसम्।
कष्टं वनमिदं दुर्गं न च स्मो वनगोचराः॥ २॥

अभिगच्छामहे शीघ्रं शरभङ्गं तपोधनम्।
आश्रमं शरभङ्गस्य राघवोऽभिजगाम ह॥ ३॥

तस्य देवप्रभावस्य तपसा भावितात्मनः।
समीपे शरभङ्गस्य ददर्श महदद्वृतम्॥ ४॥

विभ्राजमानं वपुषा सूर्यवैश्वानरप्रभम्।
रथप्रवरमारूढमाकाशे विबुधानुगम्॥ ५॥

असंस्पृशन्तं वसुधां ददर्श विबुधेश्वरम्।
सम्प्रभाभरणं देवं विरजोऽम्बरधारिणम्॥ ६॥

तद्विघैरेव बहुभिः पूज्यमानं महात्मभिः।
हरितैर्वाजिभिर्युक्तमन्तरिक्षगतं रथम्॥७॥

ददर्शादूरतस्तस्य तरुणादित्यसन्निभम्।
पाण्डुराख्यधनप्रख्यं चन्द्रमण्डलसन्निभम्॥८॥

अपश्यद् विमलं छत्रं चित्रमाल्योपशोभितम्।
चामरव्यजने चाञ्चे रुक्मदण्डे महाधने॥९॥

गृहीते वरनारीभ्यां धूयमाने च मूर्धनि।
गन्धर्वामरसिद्धाश्च बहवः परमषयः॥१०॥

अन्तरिक्षगतं देवं गीर्भिरग्न्या भिरैडयन्।
सह सम्भाषमाणे तु शारभङ्गेन वासवे॥११॥

दृष्ट्वा शतक्रतुं तत्र रामो लक्ष्मणमब्रवीत्।
रामोऽथ रथमुद्दिश्य भ्रातुर्दर्शयताद्गुतम्॥१२॥

अर्चिष्मन्तं श्रिया जुष्टमद्गुतं पश्य लक्ष्मण।
प्रतपन्तमिवादित्यमन्तरिक्षगतं रथम्॥१३॥

ये हयाः पुरुहूतस्य पुरा शकस्य नः श्रुताः।
अन्तरिक्षगता दिव्यास्त इमे हरयो ध्रुवम्॥१४॥

इमे च पुरुषव्याघ ये तिष्ठन्त्यभितो दिशम्।
शतं शतं कुण्डलिनो युवानः खङ्गपाणयः॥१५॥

विस्तीर्णविपुलोरस्काः परिघायतबाहवः।
शोणांशुवसनाः सर्वे व्याघ्रा इव दुरासदाः॥१६॥

उरोदेशेषु सर्वेषां हारा ज्वलनसन्निभाः।
रूपं बिश्रिति सौमित्रे पञ्चविंशतिवार्षिकम्॥१७॥

एतद्विं किल देवानां वयो भवति नित्यदा।
यथेमे पुरुषव्याघ्रा दृश्यन्ते प्रियदर्शनाः ॥ १८ ॥

इहैव सह वैदेह्या मुहूर्तं तिष्ठ लक्ष्मण।
यावज्जानाम्यहं व्यक्तं क एष द्युतिमान् रथे ॥ १९ ॥

तमेवमुक्त्वा सौमित्रिमिहैव स्थीयतामिति।
अभिचक्राम काकुत्स्थः शरभङ्गश्रमं प्रति ॥ २० ॥

ततः समभिगच्छन्तं प्रेक्ष्य रामं शाचीपतिः।
शरभङ्गमनुज्ञाप्य विबुधानिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥

इहोपयात्यसौ रामो यावन्मां नाभिभाषते।
निष्ठां नयत तावत् तु ततो माद्रष्टुर्मर्हति ॥ २२ ॥

जितवन्तं कृतार्थं हि तदाहमचिरादिमम्।
कर्म ह्यनेन कर्तव्यं महदन्यैः सुदुष्करम् ॥ २३ ॥

अथ वज्री तमामन्त्र्य मानयित्वा च तापसम्।
रथेन हययुक्तेन ययौ दिवमरिन्दमः ॥ २४ ॥

प्रयाते तु सहस्राक्षे राघवः सपरिच्छदः।
अग्निहोत्रमुपासीनं शरभङ्गमुपागमत् ॥ २५ ॥

तस्य पादौ च सङ्गृह्य रामः सीता च लक्ष्मणः।
निषेदुस्तदनुज्ञाता लब्धवासा निमन्त्रिताः ॥ २६ ॥

ततः शक्रोपयानं तु पर्यपृच्छत राघवः।
शरभङ्गश्च तत् सर्वं राघवाय न्यवेदयत् ॥ २७ ॥

मामेष वरदो राम ब्रह्मलोकं निनीषति।
जितमुग्रेण तपसा दुष्ट्रापमकृतात्मभिः ॥ २८ ॥

अहं ज्ञात्वा नरव्याघ वर्तमानमदूरतः।
ब्रह्मलोकं न गच्छामि त्वामदृष्ट्वा प्रियातिथिम्॥ २९॥

त्वयाहं पुरुषव्याघ धार्मिकेण महात्मना।
समागम्य गमिष्यामि त्रिदिवं चावरं परम्॥ ३०॥

अक्षया नरशार्दूलं जिता लोका मया शुभाः।
ब्राह्म्याश्च नाकपृष्ठाश्च प्रतिगृहीष्व मामकान्॥ ३१॥

एवमुक्तो नरव्याघः सर्वशास्त्रविशारदः।
ऋषिणा शरभङ्गेन राघवो वाक्यमब्रवीत्॥ ३२॥

अहमेवाहरिष्यामि सर्वालँ लोकान् महामुने।
आवासं त्वहमिच्छामि प्रदिष्टमिह कानने॥ ३३॥

राघवेणैवमुक्तस्तु शक्तुल्यबलेन वै।
शरभङ्गो महाप्राज्ञः पुनरेवाब्रवीद् वचः॥ ३४॥

इह राम महातेजाः सुतीक्ष्णो नाम धार्मिकः।
वसत्यरण्ये नियतः स ते श्रेयो विधास्यति॥ ३५॥

सुतीक्ष्णमभिगच्छ त्वं शुचौ देशो तपस्विनम्।
रमणीये वनोदेशो स ते वासं विधास्यति॥ ३६॥

इमां मन्दाकिनीं राम प्रतिस्नोतामनुब्रज।
नदीं पुष्पोडुपवहां ततस्तत्र गमिष्यसि॥ ३७॥

एष पन्था नरव्याघ मुहूर्तं पश्य तात माम्।
यावज्जहामि गात्राणि जीर्णा त्वचमिवोरगः॥ ३८॥

ततोऽग्निं स समाधाय हुत्वा चाज्येन मन्त्रवत्।
शरभङ्गो महातेजाः प्रविवेश हुताशनम्॥ ३९॥

तस्य रोमाणि केशांश्च तदा वहिर्महात्मनः।
जीर्णा त्वचं तदस्थीनि यच्च मांसं च शोणितम्॥४०॥

स च पावकसङ्काशः कुमारः समपद्यत।
उत्थायाग्निचयात् तस्माच्छरभङ्गे व्यरोचत॥४१॥

स लोकानाहिताग्नीनामृषीणां च महात्मनाम्।
देवानां च व्यतिक्रम्य ब्रह्मलोकं व्यरोहत॥४२॥

स पुण्यकर्मा भुवने द्विजर्षभः पितामहं सानुचरं दर्दशं ह।
पितामहश्चापि समीक्ष्य तं द्विजं ननन्दं सुस्वागतमित्युवाच ह॥४३॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
शरभङ्गब्रह्मलोकप्रस्थानम् नाम पञ्चमः सर्गः ॥ ३-५॥

॥ षष्ठः सर्गः — रक्षोवधप्रतिज्ञानम्॥

शरभङ्गे दिवं प्राप्ते मुनिसङ्घाः समागताः।
अभ्यगच्छन्त काकुत्स्थं रामं ज्वलिततेजसम्॥१॥

वैखानसा वालरिखित्याः सम्प्रक्षाला मरीचिपाः।
अश्मकुद्वाश्च बहवः पत्राहाराश्च तापसाः॥२॥

दन्तोलूखलिनश्चैव तथैवोन्मज्जकाः परे।
गात्रशश्या अशश्याश्च तथैवानवकाशिकाः॥३॥

मुनयः सलिलाहारा वायुमक्षास्तथापरे।
आकाशनिलयाश्चैव तथा स्थाणिडलशायिनः॥४॥

तथोर्ध्ववासिनो दान्तास्तथाऽऽर्द्धपटवाससः।
सजपाश्च तपोनिष्ठास्तथा पञ्चतपोऽन्विताः॥५॥

सर्वे ब्राह्म्या श्रिया युक्ता दृढयोगसमाहिताः।
शरभङ्गश्रमे राममभिजग्मुश्च तापसाः ॥ ६ ॥

अभिगम्य च धर्मज्ञा रामं धर्मभूतां वरम्।
ऊचुः परमधर्मज्ञमृषिसङ्घाः समागताः ॥ ७ ॥

त्वमिक्ष्वाकुकुलस्यास्य पृथिव्याश्च महारथः।
प्रधानश्चापि नाथश्च देवानां मघवानिव ॥ ८ ॥

विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु यशसा विक्रमेण च।
पितृव्रतत्वं सत्यं च त्वयि धर्मश्च पुष्कलः ॥ ९ ॥

त्वामासाद्य महात्मानं धर्मज्ञं धर्मवत्सलम्।
अर्थित्वान्नाथ वक्ष्यामस्तच्च नः क्षन्तुमर्हसि ॥ १० ॥

अधर्मः सुमहान् नाथ भवेत् तस्य तु भूपतेः।
यो हरेद् बलिषङ्गागं न च रक्षति पुत्रवत् ॥ ११ ॥

युज्ञानः स्वानिव प्राणान् प्राणैरिष्टान् सुतानिव।
नित्ययुक्तः सदा रक्षन् सर्वान् विषयवासिनः ॥ १२ ॥

प्रामोति शाश्वतीं राम कीर्तिं स बहुवार्षिकीम्।
ब्रह्मणः स्थानमासाद्य तत्र चापि महीयते ॥ १३ ॥

यत् करोति परं धर्मं मुनिर्मूलफलाशनः।
तत्र राजश्चतुर्भागः प्रजा धर्मेण रक्षतः ॥ १४ ॥

सोऽयं ब्राह्मणभूयिष्ठो वानप्रस्थगणो महान्।
त्वन्नाथोऽनाथवद् राम राक्षसैर्हन्यते भृशम् ॥ १५ ॥

एहि पश्य शरीराणि मुनीनां भावितात्मनाम्।
हतानां राक्षसैर्घोर्बहूनां बहुधा वने ॥ १६ ॥

पम्पानदीनिवासानामनुमन्दाकिनीमपि ।

चित्रकूटालयानां च क्रियते कदनं महत् ॥ १७ ॥

एवं वयं न मृष्यामो विप्रकारं तपस्विनाम् ।

क्रियमाणं वने घोरं रक्षोभिर्भीमकर्मभिः ॥ १८ ॥

ततस्त्वां शरणार्थं च शरण्यं समुपस्थिताः ।

परिपालय नो राम वध्यमानान् निशाचरैः ॥ १९ ॥

परा त्वत्तो गतिर्वार पृथिव्यां नोपपद्यते ।

परिपालय नः सर्वान् राक्षसेभ्यो नृपात्मज ॥ २० ॥

एतच्छ्रुत्वा तु काकुत्थस्तापसानां तपस्विनाम् ।

इदं प्रोवाच धर्मात्मा सर्वानेव तपस्विनः ॥ २१ ॥

नैवर्महथ मां वकुमाज्ञाप्योऽहं तपस्विनाम् ।

केवलेन स्वकार्येण प्रवेष्टव्यं वनं मया ॥ २२ ॥

विप्रकारमपाक्रुं राक्षसैर्भवतामिमम् ।

पितुस्तु निर्देशकरः प्रविष्टोऽहमिदं वनम् ॥ २३ ॥

भवतामर्थसिद्धर्थमागतोऽहं यद्यच्छ्या ।

तस्य मेऽयं वने वासो भविष्यति महाफलः ॥ २४ ॥

तपस्विनां रणे शत्रून् हन्तुमिच्छामि राक्षसान् ।

पश्यन्तु वीर्यमृषयः सभ्रातुर्म तपोधनाः ॥ २५ ॥

दत्त्वा वरं चापि तपोधनानां धर्मे धृतात्मा सह लक्ष्मणेन ।

तपोधनैश्चापि सहार्यदत्तः सुतीक्ष्णमेवाभिजगाम वीरः ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे

रक्षोवधप्रतिज्ञानम् नाम षष्ठः सर्गः ॥ ३-६ ॥

॥ सप्तमः सर्गः — सुतीक्ष्णाश्रमः ॥

रामस्तु सहितो भ्रात्रा सीतया च परन्तपः।
सुतीक्ष्णस्याश्रमपदं जगाम सह तैर्द्विजैः ॥ १ ॥

स गत्वा दूरमध्वानं नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः।
ददर्श विमलं शैलं महामेरुमिवोन्नतम् ॥ २ ॥

ततस्तदिक्षवाकुवरौ सततं विविधैर्द्वौमैः।
काननं तौ विविशतुः सीतया सह राघवौ ॥ ३ ॥

प्रविष्टस्तु वनं घोरं बहुपृष्ठफलद्रुमम्।
ददर्शश्रममेकान्ते चीरमालापरिष्कृतम् ॥ ४ ॥

तत्र तापसमासीनं मलपङ्कजधारिणम्।
रामः सुतीक्ष्णं विधिवत् तपोधनमभाषत ॥ ५ ॥

रामोऽहमस्मि भगवन् भवन्तं द्रष्टुमागतः।
तन्माभिवद् धर्मज्ञं महर्षे सत्यविक्रम ॥ ६ ॥

स निरीक्ष्य ततो धीरो रामं धर्मभृतां वरम्।
समाश्लिष्य च बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥

स्वागतं ते रघुश्रेष्ठ राम सत्यभृतां वर।
आश्रमोऽयं त्वयोऽक्रान्तः सनाथ इव साम्रतम् ॥ ८ ॥

प्रतीक्षमाणस्त्वामेव नारोहेऽहं महायशः।
देवलोकमितो वीर देहं त्यक्त्वा महीतले ॥ ९ ॥

चित्रकूटमुपादाय राज्यभ्रष्टोऽसि मे श्रुतः।
इहोपयातः काकुत्स्थ देवराजः शतक्रतुः ॥ १० ॥

उपागम्य च मे देवो महादेवः सुरेश्वरः।
 सर्वालँ लोकाञ्जितानाह मम पुण्येन कर्मणा ॥ ११ ॥

तेषु देवर्षिजुष्टेषु जितेषु तपसा मया।
 मत्प्रसादात् सभार्यस्त्वं विहरस्व सलक्षणः ॥ १२ ॥

तमुग्रतपसं दीप्तं महर्षि सत्यवादिनम्।
 प्रत्युवाचात्मवान् रामो ब्रह्माणमिव वासवः ॥ १३ ॥

अहमेवाहरिष्यामि स्वयं लोकान् महामुने।
 आवासं त्वहमिच्छामि प्रदिष्टमिह कानने ॥ १४ ॥

भवान् सर्वत्र कुशलः सर्वभूताहिते रतः।
 आरव्यातं शरभङ्गेन गौतमेन महात्मना ॥ १५ ॥

एवमुक्तस्तु रामेण महर्षिर्लोकविश्रुतः।
 अब्रवीन्मधुरं वाक्यं हर्षणं महता युतः ॥ १६ ॥

अयमेवाश्रमो राम गुणवान् रम्यतामिति।
 ऋषिसङ्घानुचरितः सदा मूलफलैर्युतः ॥ १७ ॥

इममाश्रममागम्य मृगसङ्घा महीयसः।
 अहत्वा प्रतिगच्छन्ति लोभयित्वाकुतोभयाः ॥ १८ ॥

नान्यो दोषो भवेदत्र मृगेभ्योऽन्यत्र विद्धि वै।
 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य महर्षर्लक्षणाग्रजः ॥ १९ ॥

उवाच वचनं धीरो विगृह्य सशरं धनुः।
 तानहं सुमहाभाग मृगसङ्घान् समागतान् ॥ २० ॥

हन्यां निशितधारेण शरेणानतपर्वणा।
 भवांस्तत्राभिषज्येत किं स्यात् कृच्छ्रतरं ततः ॥ २१ ॥

एतस्मिन्नाश्रमे वासं चिरं तु न समर्थये।
तमेवमुक्त्वोपरमं रामः सन्ध्यामुपागमत्॥ २२॥

अन्वास्य पश्चिमां सन्ध्यां तत्र वासमकल्पयत्।
सुतीक्ष्णस्याश्रमे रम्ये सीतया लक्ष्मणेन च॥ २३॥

ततः शुभं तापसयोग्यमन्नं स्वयं सुतीक्ष्णः पुरुषर्षभाभ्याम्।
ताभ्यां सुसत्कृत्य ददौ महात्मा सन्ध्यानिवृत्तौ रजनीं समीक्ष्य॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
सुतीक्ष्णाश्रमः नाम सप्तमः सर्गः ॥ ३-७॥

॥ अष्टमः सर्गः — सुतीक्ष्णाभ्यनुज्ञा ॥

रामस्तु सहसौमित्रिः सुतीक्ष्णेनाभिपूजितः।
परिणाम्य निशां तत्र प्रभाते प्रत्यबुध्यत॥ १॥

उत्थाय च यथाकालं राघवः सह सीतया।
उपस्पृश्य सुशीतेन तोयेनोत्पलगन्धिना॥ २॥

अथ तेऽन्निं सुरांश्चैव वैदेही रामलक्ष्मणौ।
काल्यं विधिवदभ्यर्च्य तपस्विशरणे वने॥ ३॥

उदयन्तं दिनकरं दृष्ट्वा विगतकल्पषाः।
सुतीक्ष्णमभिगम्येदं श्लक्षणं वचनमब्रुवन्॥ ४॥

सुखोषिताः स्म भगवंस्त्वया पूज्येन पूजिताः।
आपृच्छामः प्रयास्यामो मुनयस्त्वरयन्ति नः॥ ५॥

त्वरामहे वयं द्रष्टुं कृत्स्नमाश्रममण्डलम्।
ऋषीणां पुण्यशीलानां दण्डकारण्यवासिनाम्॥ ६॥

अभ्यनुज्ञातुमिच्छामः सहैभिर्मुनिपुञ्जवैः।
 धर्मनित्यैस्तपोदान्तैर्विशिखैरिव पावकैः ॥ ७ ॥
 अविष्हद्यातपो यावत् सूर्यो नातिविराजते।
 अमार्गेणागतां लक्ष्मीं प्राप्येवान्वयवर्जितः ॥ ८ ॥
 तावदिच्छामहे गन्तुमित्युक्त्वा चरणौ मुनेः।
 ववन्दे सहस्रौमित्रिः सीतया सह राघवः ॥ ९ ॥
 तौ संस्पृशन्तौ चरणावृत्थाप्य मुनिपुञ्जवः।
 गाढमाश्लिष्य सस्नेहमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥
 अरिष्टं गच्छ पन्थानं राम सौमित्रिणा सह।
 सीतया चानया सार्धं छाययेवानुवृत्तया ॥ ११ ॥
 पश्याश्रमपदं रम्यं दण्डकारण्यवासिनाम्।
 एषां तपस्विनां वीर तपसा भावितात्मनाम् ॥ १२ ॥
 सुप्राज्यफलमूलानि पुष्पितानि वनानि च।
 प्रशस्तमृगयूथानि शान्तपक्षिगणानि च ॥ १३ ॥
 कुल्पपङ्कजखण्डानि प्रसन्नसलिलानि च।
 कारण्डवविकीर्णानि तटाकानि सरांसि च ॥ १४ ॥
 द्रक्ष्यसे दृष्टिरम्याणि गिरिप्रस्त्रवणानि च।
 रमणीयान्यरण्यानि मयूराभिरुतानि च ॥ १५ ॥
 गम्यतां वत्स सौमित्रे भवानपि च गच्छतु।
 आगन्तव्यं च ते दृष्ट्वा पुनरेवाश्रमं प्रति ॥ १६ ॥
 एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा काकुत्थः सहलक्ष्मणः।
 प्रदक्षिणं मुनिं कृत्वा प्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ १७ ॥

ततः शुभतरे तूणी धनुषी चायतेक्षणा।
ददौ सीता तयोर्ब्रात्रोः खङ्गौ च विमलौ ततः ॥ १८ ॥

आबध्य च शुभे तूणी चापे चादाय सस्वने।
निष्क्रान्तावाश्रमाद् गन्तुमुभौ तौ रामलक्ष्मणौ ॥ १९ ॥

शीघ्रं तौ रूपसम्पन्नावनुज्ञातौ महर्षिणा।
प्रस्थितौ धृतचापासी सीतया सह राघवौ ॥ २० ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
सुतीक्ष्णाभ्यनुज्ञा नाम अष्टमः सर्गः ॥ ३-८ ॥

॥ नवमः सर्गः — सीताधर्मविदेनम् ॥

सुतीक्ष्णेनाभ्यनुज्ञातं प्रस्थितं रघुनन्दनम्।
हृदया स्निग्धया वाचा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

अधर्मं तु सुसूक्ष्मेण विधिना प्राप्यते महान्।
निवृत्तेन च शक्योऽयं व्यसनात् कामजादिह ॥ २ ॥

त्रीण्येव व्यसनान्यत्र कामजानि भवन्त्युत।
मिथ्यावाक्यं तु परमं तस्माद् गुरुतरावुभौ ॥ ३ ॥

परदाराभिगमनं विना वैरं च रौद्रता।
मिथ्यावाक्यं न ते भूतं न भविष्यति राघव ॥ ४ ॥

कुतोऽभिलषणं स्त्रीणां परेषां धर्मनाशनम्।
तव नास्ति मनुष्येन्द्र न चाभूतं ते कदाचन ॥ ५ ॥

मनस्यपि तथा राम न चैतद् विद्यते क्षचित्।
स्वदारनिरतश्चैव नित्यमेव नृपात्मज ॥ ६ ॥

धर्मिष्ठः सत्यसन्धश्च पितुर्निर्देशकारकः।
 त्वयि धर्मश्च सत्यं च त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥७॥
 तच्च सर्वं महाबाहो शक्यं वोद्धुं जितेन्द्रियैः।
 तव वश्येन्द्रियत्वं च जानामि शुभदर्शनम्॥८॥
 तृतीयं यदिदं रौद्रं परप्राणाभिहिंसनम्।
 निर्वैरं क्रियते मोहात् तच्च ते समुपस्थितम्॥९॥
 प्रतिज्ञातस्त्वया वीर दण्डकारण्यवासिनाम्।
 ऋषीणां रक्षणार्थाय वधः संयति रक्षसाम्॥१०॥
 एतज्ञिमित्तं च वनं दण्डका इति विश्रुतम्।
 प्रस्थितस्त्वं सह भ्रात्रा धृतबाणशरासनः॥११॥
 ततस्त्वां प्रस्थितं दृष्ट्वा मम चिन्ताकुलं मनः।
 त्वद्वृत्तं चिन्तयन्त्या वै भवेन्निःश्रेयसं हितम्॥१२॥
 नहि मे रोचते वीर गमनं दण्डकान् प्रति।
 कारणं तत्र वक्ष्यामि वदन्त्याः श्रूयतां मम॥१३॥
 त्वं हि बाणधनुष्पाणिभ्रात्रा सह वनं गतः।
 दृष्ट्वा वनचरान् सर्वान् कच्चित् कुर्याः शरव्ययम्॥१४॥
 क्षत्रियाणामिह धनुर्हृताशस्येन्धनानि च।
 समीपतः स्थितं तेजोबलमुच्छ्रयते भृशाम्॥१५॥
 पुरा किल महाबाहो तपस्वी सत्यवान् शुचिः।
 कस्मिंश्चिदभवत् पुण्ये वने रतमृगद्विजे॥१६॥
 तस्यैव तपसो विघ्नं कर्तुमिन्द्रः शचीपतिः।
 खड्गपाणिरथागच्छदाश्रमं भटरूपधृक्॥१७॥

तस्मिंस्तदाश्रमपदे निहितः खड्गं उत्तमः।
स न्यासविधिना दत्तः पुण्ये तपसि तिष्ठतः ॥ १८ ॥

स तच्छस्त्रमनुप्राप्य न्यासरक्षणतत्परः।
वने तु विचरत्येव रक्षन् प्रत्ययमात्मनः ॥ १९ ॥

यत्र गच्छत्युपादातुं मूलानि च फलानि च।
न विना याति तं खड्गं न्यासरक्षणतत्परः ॥ २० ॥

नित्यं शस्त्रं परिवहन् क्रमेण स तपोधनः।
चकार रौद्रीं स्वां बुद्धिं त्यक्त्वा तपसि निश्चयम् ॥ २१ ॥

ततः स रौद्राभिरतः प्रमत्तोऽधर्मकर्षितः।
तस्य शस्त्रस्य संवासाजगाम नरकं मुनिः ॥ २२ ॥

एवमेतत् पुरावृत्तं शस्त्रसंयोगकारणम्।
अग्निसंयोगवद्धेतुः शस्त्रसंयोग उच्यते ॥ २३ ॥

स्नेहाच्च बहुमानाच्च स्मारये त्वां तु शिक्षये।
न कथञ्चन सा कार्या गृहीतधनुषा त्वया ॥ २४ ॥

बुद्धिवैरं विना हन्तुं राक्षसान् दण्डकाश्रितान्।
अपराधं विना हन्तुं लोको वीर न मंस्यते ॥ २५ ॥

क्षत्रियाणां तु वीराणां वनेषु नियतात्मनाम्।
धनुषा कार्यमेतावदार्तानामभिरक्षणम् ॥ २६ ॥

क च शस्त्रं क च वनं क च क्षात्रं तपः क च।
व्याविद्धमिदमस्माभिर्देशधर्मस्तु पूज्यताम् ॥ २७ ॥

कदर्यकलुषा बुद्धिर्जायते शस्त्रसेवनात्।
पुनर्गत्वा त्वयोध्यायां क्षत्रधर्मं चरिष्यसि ॥ २८ ॥

अक्षया तु भवेत् प्रीतिः श्वशूश्वशुरयोर्मम्।
यदि राज्यं हि सञ्च्यस्य भवेस्त्वं निरतो मुनिः ॥ २९ ॥

धर्मादर्थः प्रभवति धर्मात् प्रभवते सुखम्।
धर्मेण लभते सर्वं धर्मसारमिदं जगत् ॥ ३० ॥

आत्मानं नियमैस्तैस्तैः कर्षयित्वा प्रयत्नतः।
प्राप्तये निपुणैर्धर्मो न सुखाल्लभते सुखम् ॥ ३१ ॥

नित्यं शुचिमतिः सौम्य चर धर्मं तपोवने।
सर्वं तु विदितं तुभ्यं त्रैलोक्यामपि तत्त्वतः ॥ ३२ ॥

स्त्रीचापलादेतदुपाहृतं मे धर्मं च वक्तुं तव कः समर्थः।
विचार्यं बुद्ध्या तु सहानुजेन यद् रोचते तत् कुरु माचिरेण ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
सीताधर्मावेदनम् नाम नवमः सर्गः ॥ ३-९ ॥

॥ दशमः सर्गः — रक्षोवधसमर्थनम् ॥

वाक्यमेतत् तु वैदेह्या व्याहृतं भर्तृभक्त्या।
श्रुत्वा धर्मं स्थितो रामः प्रत्युवाचाथ जानकीम् ॥ १ ॥

हितमुक्तं त्वया देवि स्निग्धया सदृशं वचः।
कुलं व्यपदिशन्त्या च धर्मज्ञे जनकात्मजे ॥ २ ॥

किं नु वक्ष्याम्यहं देवि त्वयैवोक्तमिदं वचः।
क्षत्रियैर्धार्यते चापो नार्तशब्दो भवेदिति ॥ ३ ॥

ते चार्ता दण्डकारण्ये मुनयः संशितव्रताः।
मां सीते स्वयमागम्य शरण्यं शरणं गताः ॥ ४ ॥

वसन्तः कालकालेषु वने मूलफलाशनाः ।
न लभन्ते सुखं भीरु राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ॥ ५ ॥

भक्ष्यन्ते राक्षसैर्भीर्मैर्नरमांसोपजीविभिः ।
ते भक्ष्यमाणा मुनयो दण्डकारण्यवासिनः ॥ ६ ॥

अस्मानभ्यवपद्येति मामूचुर्द्धिजसत्तमाः ।
मया तु वचनं श्रुत्वा तेषामेवं मुखाच्युतम् ॥ ७ ॥

कृत्वा वचनशुश्रूषां वाक्यमेतदुदाहृतम् ।
प्रसीदन्तु भवन्तो मे हीरेषा तु ममातुला ॥ ८ ॥

यदीदृशैरहं विप्रैरुपस्थेयैरुपस्थितः ।
किं करोमीति च मया व्याहृतं द्विजसन्निधौ ॥ ९ ॥

सर्वैर्व समागम्य वागियं समुदाहृता ।
राक्षसैर्दण्डकारण्ये बहुभिः कामरूपिभिः ॥ १० ॥

अर्दिताः स्म भृशं राम भवान् नस्तत्र रक्षतु ।
होमकाले तु सम्प्राप्ते पर्वकालेषु चानघ ॥ ११ ॥

धर्षयन्ति सुदुर्धर्षा राक्षसाः पिशिताशनाः ।
राक्षसैर्धर्षितानां च तापसानां तपस्विनाम् ॥ १२ ॥

गतिं मृगयमाणानां भवान् नः परमा गतिः ।
कामं तपःप्रभावेण शक्ता हन्तुं निशाचरान् ॥ १३ ॥

चिरार्जितं न चेच्छामस्तपः खण्डयितुं वयम् ।
बहुविघ्नं तपो नित्यं दुश्वरं चैव राघव ॥ १४ ॥

तेन शापं न मुञ्चामो भक्ष्यमाणाश्च राक्षसैः ।
तदर्घमानान् रक्षोभिर्दण्डकारण्यवासिभिः ॥ १५ ॥

रक्ष नस्त्वं सह भ्रात्रा त्वन्नाथा हि वयं वने।
मया चैतद्वचः श्रुत्वा कात्सञ्च्येन परिपालनम्॥ १६॥

ऋषीणां दण्डकारण्ये संश्रुतं जनकात्मजे।
संश्रुत्य च न शक्ष्यामि जीवमानः प्रतिश्रवम्॥ १७॥

मुनीनामन्यथा कर्तुं सत्यमिष्टं हि मे सदा।
अप्यहं जीवितं जह्यां त्वां वा सीते सलक्ष्मणाम्॥ १८॥

न तु प्रतिज्ञा संश्रुत्य ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः।
तदवश्यं मया कार्यमृषीणां परिपालनम्॥ १९॥

अनुक्तेनापि वैदेहि प्रतिज्ञाय कथं पुनः।
मम स्नेहाच्च सौहार्दादिदमुक्तं त्वया वचः॥ २०॥

परितुष्टोऽस्म्यहं सीते न ह्यनिष्टोऽनुशास्यते।
सदृशं चानुरूपं च कुलस्य तव शोभने।
सधर्मचारिणी मे त्वं प्राणेभ्योऽपि गरीयसी॥ २१॥

इत्येवमुक्तवा वचनं महात्मा सीतां प्रियां मैथिलराजपुत्रीम्।
रामो धनुष्मान् सह लक्ष्मणेन जगाम रम्याणि तपोवनानि॥ २२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रक्षोवधसमर्थनम् नाम दशमः सर्गः ॥ ३-१० ॥

॥ एकादशः सर्गः — अगस्त्याश्रमः ॥

अग्रतः प्रययौ रामः सीता मध्ये सुशोभना।
पृष्ठतस्तु धनुष्पाणिर्लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ॥ १ ॥

तौ पश्यमानौ विविधान् शैलप्रस्थान् वनानि च।
नदीश्च विविधा रम्या जग्मतुः सह सीतया ॥ २ ॥

सारसांश्वकवाकांश्च नदीपुलिनचारिणः।
सरांसि च सपद्मानि युतानि जलजैः खगैः ॥ ३ ॥

यूथबद्धांश्च पृष्ठतान् मदोन्मत्तान् विषाणिनः।
महिषांश्च वराहांश्च गजांश्च द्रुमवैरिणः ॥ ४ ॥

ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे।
ददशुः सहिता रम्यं तटाकं योजनायुतम् ॥ ५ ॥

पद्मपुष्करसम्बाधं गजयूथैरलङ्घतम्।
सारसैर्हसकादम्बैः सङ्कुलं जलजार्तिभिः ॥ ६ ॥

प्रसन्नसलिले रम्ये तस्मिन् सरसि शुश्रुवे।
गीतवादित्रनिर्घोषो न तु कश्चन दृश्यते ॥ ७ ॥

ततः कौतूहलाद् रामो लक्ष्मणश्च महारथः।
मुनिं धर्मभृतं नाम प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ ८ ॥

इदमत्यङ्गुतं श्रुत्वा सर्वेषां नो महामुने।
कौतूहलं महजातं किमिदं साधु कथ्यताम् ॥ ९ ॥

तेनैवमुक्तो धर्मात्मा राघवेण मुनिस्तदा।
प्रभावं सरसः क्षिप्रमारव्यातुमुपचक्रमे ॥ १० ॥

इदं पञ्चाप्सरो नाम तटाकं सार्वकालिकम्।
निर्मितं तपसा राम मुनिना माण्डकर्णिना ॥ ११ ॥

स हि तेषे तपस्तीव्रं माण्डकर्णिर्महामुनिः।
दशवर्षसहस्राणि वायुभक्षो जलाशये॥ १२॥

ततः प्रव्यथिताः सर्वे देवाः साम्निपुरोगमाः।
अब्रुवन् वचनं सर्वे परस्परसमागताः॥ १३॥

अस्माकं कस्यचित् स्थानमेष प्रार्थयते मुनिः।
इति संविग्रहमनसः सर्वे तत्र दिवौकसः॥ १४॥

ततः कर्तुं तपोविघ्नं सर्वदेवैर्नियोजिताः।
प्रधानाप्सरसः पञ्च विद्युच्चलितवर्चसः॥ १५॥

अप्सरोभिस्ततस्ताभिर्मुनिर्दृष्टपरावरः।
नीतो मदनवश्यत्वं देवानां कार्यसिद्धये॥ १६॥

ताश्चैवाप्सरसः पञ्च मुनेः पतीत्वमागताः।
तटाके निर्मितं तासां तस्मिन्नन्तर्हितं गृहम्॥ १७॥

तत्रैवाप्सरसः पञ्च निवसन्त्यो यथासुखम्।
रमयन्ति तपोयोगान्मुनिं यौवनमास्थितम्॥ १८॥

तासां सङ्कीर्णमानानामेष वादित्रनिःस्वनः।
श्रूयते भूषणोन्मिश्रो गीतशब्दो मनोहरः॥ १९॥

आश्र्वर्यमिति तस्यैतद् वचनं भावितात्मनः।
राघवः प्रतिजग्राह सह भ्रात्रा महायशाः॥ २०॥

एवं कथयमानः स ददर्शश्रममण्डलम्।
कुशचीरपरिक्षिप्तं ब्राह्या लक्ष्म्या समावृतम्॥ २१॥

प्रविश्य सह वैदेह्या लक्ष्मणेन च राघवः।
तदा तस्मिन् स काकुत्स्थः श्रीमत्याश्रममण्डले॥ २२॥

उषित्वा स सुखं तत्र पूज्यमानो महर्षिभिः।

जगाम चाश्रमांस्तेषां पर्यायेण तपस्विनाम्॥ २३॥

येषामुषितवान् पूर्वं सकाशे स महास्त्रवित्।

क्वचित् परिदशान् मासानेकसंवत्सरं क्वचित्॥ २४॥

क्वचिच्च चतुरो मासान् पञ्च षट् च परान् क्वचित्।

अपरत्राधिकान् मासानध्यर्घमधिकं क्वचित्॥ २५॥

त्रीन् मासानष्टमासांश्च राघवो न्यवसत् सुखम्।

तत्र संवसतस्तस्य मुनीनामाश्रमेषु वै॥ २६॥

रमतश्चानुकूल्येन ययुः संवत्सरा दश।

परिसृत्य च धर्मज्ञो राघवः सह सीतया ॥ २७॥

सुतीक्ष्णस्याश्रमपदं पुनरेवाजगाम ह।

स तमाश्रममागम्य मुनिभिः परिपूजितः॥ २८॥

तत्रापि न्यवसद् रामः किञ्चित् कालमरिन्दमः।

अथाश्रमस्थो विनयात् कदाचित् तं महामुनिम्॥ २९॥

उपासीनः स काकुत्स्थः सुतीक्ष्णमिदमब्रवीत्।

अस्मिन्नरण्ये भगवन्नगस्त्यो मुनिसत्तमः॥ ३०॥

वसतीति मया नित्यं कथाः कथयतां श्रुतम्।

न तु जानामि तं देशं वनस्यास्य महत्तया॥ ३१॥

कुत्राश्रमपदं रम्यं महर्षेस्तस्य धीमतः।

प्रसादार्थं भगवतः सानुजः सह सीतया ॥ ३२॥

अगस्त्यमधिगच्छेयमभिवादयितुं मुनिम्।

मनोरथो महानेष हृदि सम्परिवर्तते॥ ३३॥

यदहं तं मुनिवरं शुश्रूषेयमपि स्वयम्।
इति रामस्य स मुनिः श्रुत्वा धर्मात्मनो वचः ॥ ३४ ॥

सुतीक्ष्णः प्रत्युवाचेदं प्रीतो दशरथात्मजम्।
अहमप्येतदेव त्वां वकुकामः सलक्ष्मणम् ॥ ३५ ॥

अगस्त्यमभिगच्छेति सीतया सह राघव।
दिष्ठा त्विदानीमर्थेऽस्मिन् स्वयमेव ब्रवीषि माम् ॥ ३६ ॥

अयमारब्यामि ते राम यत्रागस्त्यो महामुनिः।
योजनान्याश्रमात् तात याहि चत्वारि वै ततः।
दक्षिणेन महान् श्रीमानगस्त्यभ्रातुराश्रमः ॥ ३७ ॥

स्थलीप्रायवनोद्देशो पिप्पलीवनशोभिते।
बहुपुष्पफले रम्ये नानाविहगनादिते ॥ ३८ ॥

पद्मिन्यो विविधास्तत्र प्रसन्नसलिलाशयाः।
हंसकारण्डवाकीर्णाश्वकवाकोपशोभिताः ॥ ३९ ॥

तत्रैकां रजनीं व्युष्य प्रभाते राम गम्यताम्।
दक्षिणां दिशमास्थाय वनखण्डस्य पार्श्वतः ॥ ४० ॥

तत्रागस्त्याश्रमपदं गत्वा योजनमन्तरम्।
रमणीये वनोद्देशो बहुपादपशोभिते ॥ ४१ ॥

रंस्यते तत्र वैदेही लक्ष्मणश्च त्वया सह।
स हि रम्यो वनोद्देशो बहुपादपसंयुतः ॥ ४२ ॥

यदि बुद्धिः कृता द्रष्टुमगस्त्यं तं महामुनिम्।
अद्यैव गमने बुद्धिं रोचयस्व महामते ॥ ४३ ॥

इति रामो मुनेः श्रुत्वा सह भ्रात्राभिवाद्य च।
प्रतस्थेऽगस्त्यमुद्दिश्य सानुगः सह सीतया ॥ ४४ ॥

पश्यन् वनानि चित्राणि पर्वतांश्चाभ्रसन्निभान्।
सरांसि सरितश्चैव पथि मार्गवशानुगान् ॥ ४५ ॥

सुतीक्ष्णेनोपदिष्टेन गत्वा तेन पथा सुखम्।
इदं परमसंहृष्टो वाक्यं लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ४६ ॥

एतदेवाश्रमपदं नूनं तस्य महात्मनः।
अगस्त्यस्य मुनेभ्रातुर्दृश्यते पुण्यकर्मणः ॥ ४७ ॥

यथा हीमे वनस्यास्य ज्ञाताः पथि सहस्रशः।
सन्नताः फलभारेण पुष्पभारेण च द्रुमाः ॥ ४८ ॥

पिप्पलीनां च पक्कानां वनादस्मादुपागतः।
गन्धोऽयं पवनोत्क्षिप्तः सहसा कटुकोदयः ॥ ४९ ॥

तत्र तत्र च दृश्यन्ते सञ्ज्ञिसाः काष्ठसञ्चयाः।
लूनाश्च परिदृश्यन्ते दर्भा वैदूर्यवर्चसः ॥ ५० ॥

एतच्च वनमध्यस्थं कृष्णाभ्रशिखरोपमम्।
पावकस्याश्रमस्थस्य धूमाग्नं सम्प्रदृश्यते ॥ ५१ ॥

विविक्तेषु च तीर्थेषु कृतस्त्राना द्विजातयः।
पुष्पोपहारं कुर्वन्ति कुसुमैः स्वयमर्जितैः ॥ ५२ ॥

ततः सुतीक्ष्णवचनं यथा सौम्य मया श्रुतम्।
अगस्त्यस्याश्रमो भ्रातुर्नूनमेष भविष्यति ॥ ५३ ॥

निगृह्य तरसा मृत्युं लोकानां हितकाम्यया।
यस्य भ्रात्रा कृतेयं दिक्क्षारण्या पुण्यकर्मणा ॥ ५४ ॥

इहैकदा किल कूरो वातापिरपि चेल्वलः।
भ्रातरौ सहितावास्तां ब्राह्मणन्नौ महासुरौ॥ ५५॥

धारयन् ब्राह्मणं रूपमिल्वलः संस्कृतं वदन्।
आमन्त्रयति विप्रान् स श्राद्धमुद्दिश्य निर्घृणः॥ ५६॥

भ्रातरं संस्कृतं कृत्वा ततस्तं मेषरूपिणम्।
तान् द्विजान् भोजयामास श्राद्धदृष्टेन कर्मणा॥ ५७॥

ततो भुक्तवतां तेषां विप्राणामिल्वलोऽब्रवीत्।
वातापे निष्क्रमस्वेति स्वरेण महता वदन्॥ ५८॥

ततो भ्रातुर्वचः श्रुत्वा वातापिर्मेषवन्नदन्।
भित्त्वा भित्त्वा शरीराणि ब्राह्मणानां विनिष्पतत्॥ ५९॥

ब्राह्मणानां सहस्राणि तैरेवं कामरूपिभिः।
विनाशितानि संहत्य नित्यशः पिशिताशनैः॥ ६०॥

अगस्त्येन तदा देवैः प्रार्थितेन महर्षिणा।
अनुभूय किल श्राद्धे भक्षितः स महासुरः॥ ६१॥

ततः सम्पन्नमित्युक्त्वा दत्त्वा हस्तेऽवनेजनम्।
भ्रातरं निष्क्रमस्वेति चेल्वलः समभाषत॥ ६२॥

स तदा भाषमाणं तु भ्रातरं विप्रघातिनम्।
अब्रवीत् प्रहसन् धीमानगस्त्यो मुनिसत्तमः॥ ६३॥

कुतो निष्क्रमितुं शक्तिर्मया जीर्णस्य रक्षसः।
भ्रातुस्तु मेषरूपस्य गतस्य यमसादनम्॥ ६४॥

अथ तस्य वचः श्रुत्वा भ्रातुर्निधनसंश्रितम्।
प्रधर्षयितुमारेभे मुनिं क्रोधान्निशाचरः॥ ६५॥

सोऽभ्यद्रवद् द्विजेन्द्रं तं मुनिना दीप्ततेजसा।
चक्षुषानलकल्पेन निर्दग्धो निघनं गतः ॥६६॥

तस्यायमाश्रमो भ्रातुस्तटाकवनशोभितः।
विप्रानुकम्पया येन कर्मदं दुष्करं कृतम् ॥६७॥

एवं कथयमानस्य तस्य सौमित्रिणा सह।
रामस्यास्तं गतः सूर्यः सन्ध्याकालोऽभ्यवर्तत ॥६८॥

उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सह भ्रात्रा यथाविधि।
प्रविवेशाश्रमपदं तमृषि चाभ्यवादयत् ॥६९॥

सम्यकप्रतिगृहीतस्तु मुनिना तेन राघवः।
न्यवसत् तां निशामेकां प्राश्य मूलफलानि च ॥७०॥

तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामुदिते रविमण्डले।
भ्रातरं तमगस्त्यस्य आमन्त्रयत राघवः ॥७१॥

अभिवादये त्वां भगवन् सुखमस्म्युषितो निशाम्।
आमन्त्रये त्वां गच्छामि गुरुं ते द्रष्टुमग्रजम् ॥७२॥

गम्यतामिति तेनोक्तो जगाम रघुनन्दनः।
यथोद्दिष्टेन मार्गेण वनं तच्चावलोकयन् ॥७३॥

नीवारान् पनसान् सालान् वञ्जुलांस्तिनिशांस्तथा।
चिरिविल्वान् मधूकांश्च विल्वानथ च तिन्दुकान् ॥७४॥

पुष्पितान् पुष्पिताग्राभिर्लताभिरुपशोभितान्।
दर्दर्श रामः शतशस्तत्र कान्तारपादपान् ॥७५॥

हस्तिहस्तौर्विमृदितान् वानरैरुपशोभितान्।
मत्तैः शकुनिसङ्घैश्च शतशः प्रतिनादितान् ॥७६॥

ततोऽब्रवीत् समीपस्थं रामो राजीवलोचनः ।
पृष्ठोऽनुगतं वीरं लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् ॥ ७७ ॥

स्निग्धपत्रा यथा वृक्षा यथा क्षान्ता मृगद्विजाः ।
आश्रमो नातिदूरस्थो महर्षेभावितात्मनः ॥ ७८ ॥

अगस्त्य इति विख्यातो लोके स्वेनैव कर्मणा ।
आश्रमो दृश्यते तस्य परिश्रान्तश्रमापहः ॥ ७९ ॥

प्राज्यधूमाकुलवनश्चीरमालापरिष्कृतः ।
प्रशान्तमृगयूथश्च नानाशकुनिनादितः ॥ ८० ॥

निगृह्य तरसा मृत्युं लोकानां हितकाम्यया ।
दक्षिणा दिक् कृता येन शरण्या पुण्यकर्मणा ॥ ८१ ॥

तस्येदमाश्रमपदं प्रभावाद् यस्य राक्षसैः ।
दिगियं दक्षिणा त्रासाद् दृश्यते नोपभुज्यते ॥ ८२ ॥

यदाप्रभृति चाक्रान्ता दिगियं पुण्यकर्मणा ।
तदाप्रभृति निर्वैराः प्रशान्ता रजनीचराः ॥ ८३ ॥

नाम्ना चेयं भगवतो दक्षिणा दिक्प्रदक्षिणा ।
प्रथिता त्रिषु लोकेषु दुर्घर्षा क्रूरकर्मभिः ॥ ८४ ॥

मार्गं निरोद्धुं सततं भास्करस्याचलोत्तमः ।
सन्देशं पालयंस्तस्य विन्द्यशैलो न वर्धते ॥ ८५ ॥

अयं दीर्घायुषस्तस्य लोके विश्रुतकर्मणः ।
अगस्त्यस्याश्रमः श्रीमान् विनीतमृगसेवितः ॥ ८६ ॥

एष लोकार्चितः साधुर्हिते नित्यं रतः सताम् ।
अस्मानधिगतानेष श्रेयसा योजयिष्यति ॥ ८७ ॥

आराधयिष्याम्यत्राहमगस्त्यं तं महामुनिम्।
शेषं च वनवासस्य सौम्य वत्स्याम्यहं प्रभो ॥ ८८ ॥

अत्र देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्र परमर्षयः।
अगस्त्यं नियताहाराः सततं पर्युपासते ॥ ८९ ॥

नात्र जीवेन्मृषावादी क्रूरो वा यदि वा शठः।
नृशंसः पापवृत्तो वा मुनिरेष तथाविधः ॥ ९० ॥

अत्र देवाश्र यक्षाश्र नागाश्र पतगैः सह।
वसन्ति नियताहारा धर्ममाराधयिष्णवः ॥ ९१ ॥

अत्र सिद्धा महात्मानो विमानैः सूर्यसन्निभैः।
त्यत्त्वा देहान् नवैर्दैहैः स्वर्याताः परमर्षयः ॥ ९२ ॥

यक्षत्वमरत्वं च राज्यानि विविधानि च।
अत्र देवाः प्रयच्छन्ति भूतैराराधिताः शुभैः ॥ ९३ ॥

आगताः स्माश्रमपदं सौमित्रे प्रविशाग्रतः।
निवेदयेह मां प्राप्तमृषये सह सीतया ॥ ९४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
अगस्त्याश्रमः नाम एकादशः सर्गः ॥ ३-११ ॥

॥ द्वादशः सर्गः — अगस्त्यदर्शनम् ॥

स प्रविश्याश्रमपदं लक्ष्मणो राघवानुजः।
अगस्त्यशिष्यमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १ ॥

राजा दशरथो नाम ज्येष्ठस्तस्य सुतो बली।
रामः प्राप्तो मुनिं द्रष्टुं भार्यया सह सीतया ॥ २ ॥

लक्ष्मणो नाम तस्याहं भ्राता त्ववरजो हितः।
अनुकूलश्च भक्तश्च यदि ते श्रोत्रमागतः ॥ ३ ॥

ते वयं वनमत्युग्रं प्रविष्टाः पितृशासनात्।
द्रष्टुमिच्छामहे सर्वे भगवन्तं निवेद्यताम् ॥ ४ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य तपोधनः।
तथेत्युक्त्वाग्निशरणं प्रविवेश निवेदितुम् ॥ ५ ॥

स प्रविश्य मुनिश्रेष्ठं तपसा दुष्पर्धणम्।
कृताञ्जलिरुवाचेदं रामागमनमञ्जसा ॥ ६ ॥

यथोक्तं लक्ष्मणोनैव शिष्योऽगस्त्यस्य सम्मतः।
पुत्रौ दशरथस्येमौ रामो लक्ष्मण एव च ॥ ७ ॥

प्रविष्टावाश्रमपदं सीतया सह भार्यया।
द्रष्टुं भवन्तमायातौ शुश्रूषार्थमरिन्दमौ ॥ ८ ॥

यदत्रानन्तरं तत् त्वमाज्ञापयितुमर्हसि।
ततः शिष्यादुपश्रुत्य प्रासं रामं सलक्ष्मणम् ॥ ९ ॥

वैदेहीं च महाभागामिदं वचनमब्रवीत्।
दिष्ट्या रामश्चिरस्याद्य द्रष्टुं मां समुपागतः ॥ १० ॥

मनसा काङ्क्षितं ह्यस्य मयाप्यागमनं प्रति।
गम्यतां सत्कृतो रामः सभार्यः सहलक्ष्मणः ॥ ११ ॥

प्रवेश्यतां समीपं मे किमसौ न प्रवेशितः।
एवमुक्तस्तु मुनिना धर्मज्ञेन महात्मना ॥ १२ ॥

अभिवाद्याब्रवीच्छिष्यस्तथेति नियताञ्जलिः।
तदा निष्कम्य सम्प्रान्तः शिष्यो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १३ ॥

कोऽसौ रामो मुनिं द्रष्टुमेतु प्रविशतु स्वयम्।
ततो गत्वा श्रमपदं शिष्येण सह लक्ष्मणः ॥ १४ ॥

दर्शयामास काकुत्स्थं सीतां च जनकात्मजाम्।
तं शिष्यः प्रश्रितं वाक्यमगस्त्यवचनं ब्रुवन् ॥ १५ ॥

प्रावेशयद् यथान्यायं सत्काराहं सुसत्कृतम्।
प्रविवेश ततो रामः सीतया सह लक्ष्मणः ॥ १६ ॥

प्रशान्तहरिणाकीर्णमाश्रमं ह्यवलोकयन्।
स तत्र ब्रह्मणः स्थानमग्नेः स्थानं तथैव च ॥ १७ ॥

विष्णोः स्थानं महेन्द्रस्य स्थानं चैव विवस्वतः।
सोमस्थानं भगस्थानं स्थानं कौबेरमेव च ॥ १८ ॥

धातुर्विधातुः स्थानं च वायोः स्थानं तथैव च।
स्थानं च पाशहस्तस्य वरुणस्य महात्मनः ॥ १९ ॥

स्थानं तथैव गायत्र्या वसूनां स्थानमेव च।
स्थानं च नागराजस्य गरुडस्थानमेव च ॥ २० ॥

कार्तिकेयस्य च स्थानं धर्मस्थानं च पश्यति।
ततः शिष्यैः परिवृतो मुनिरप्यभिनिष्पत् ॥ २१ ॥

तं ददर्शायतो रामो मुनीनां दीपतेजसाम्।
अब्रवीद् वचनं वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् ॥ २२ ॥

बहिर्लक्ष्मण निष्क्रामत्यगस्त्यो भगवानृषिः।
आौदार्येणावगच्छामि निधानं तपसामिमम् ॥ २३ ॥

एवमुत्तवा महाबाहुरगस्त्यं सूर्यवर्चसम्।
जग्राहापतस्तस्य पादौ च रघुनन्दनः ॥ २४ ॥

अभिवाद्य तु धर्मात्मा तस्थौ रामः कृताङ्गलिः ।
सीतया सह वैदेह्या तदा रामः सलक्षणः ॥ २५ ॥

प्रतिगृह्य च काकुत्स्थमर्चयित्वा ॐ सनोदकैः ।
कुशलप्रश्नमुत्तवा च आस्यतामिति सोऽब्रवीत् ॥ २६ ॥

अग्निं हुत्वा प्रदायार्घ्यमतिथीन् प्रतिपूज्य च ।
वानप्रस्थेन धर्मेण स तेषां भोजनं ददौ ॥ २७ ॥

प्रथमं चोपविश्याथ धर्मज्ञो मुनिपुङ्गवः ।
उवाच राममासीनं प्राङ्गलिं धर्मकोविदम् ॥ २८ ॥

अग्निं हुत्वा प्रदायार्घ्यमतिथिं प्रतिपूजयेत् ।
अन्यथा खलु काकुत्स्थ तपस्वी समुदाचरन् ।
दुःसाक्षीव परे लोके स्वानि मांसानि भक्षयेत् ॥ २९ ॥

राजा सर्वस्य लोकस्य धर्मचारी महारथः ।
पूजनीयश्च मान्यश्च भवान् प्राप्तः प्रियातिथिः ॥ ३० ॥

एवमुत्तवा फलैर्मूलैः पुष्टैश्चान्यैश्च राघवम् ।
पूजयित्वा यथाकामं ततोऽगस्त्यस्तमब्रवीत् ॥ ३१ ॥

इदं दिव्यं महच्चापं हेमवञ्चविभूषितम् ।
वैष्णवं पुरुषव्याघ निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ ३२ ॥

अमोघः सूर्यसङ्काशो ब्रह्मदत्तः शरोत्तमः ।
दत्तौ मम महेन्द्रेण तूषी चाक्षय्यसायकौ ॥ ३३ ॥

सम्पूर्णौ निशितैर्बाणैर्ज्वलद्विरिव पावकैः ।
महाराजतकोशोऽयमसिर्हेमविभूषितः ॥ ३४ ॥

अनेन धनुषा राम हत्वा सङ्घे महासुरान्।
आजहार श्रियं दीप्तां पुरा विष्णुर्दिवौकसाम्॥३५॥

तद्धनुस्तौ च तूणी च शरं खड्डं च मानद।
जयाय प्रतिगृहीष्व वज्रं वज्रधरो यथा॥३६॥

एवमुत्त्वा महातेजाः समस्तं तद्वरायुधम्।
दत्त्वा रामाय भगवानगस्त्यः पुनरब्रवीत्॥३७॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
अगस्त्यदर्शनम् नाम द्वादशः सर्गः ॥ ३-१२॥

॥ त्रयोदशः सर्गः — पञ्चवटीगमनम्॥

राम प्रीतोऽस्मि भद्रं ते परितुष्टोऽस्मि लक्ष्मण।
अभिवादयितुं यन्मां प्राप्तौ स्थः सह सीतया॥१॥

अध्वश्रमेण वां खेदो बाधते प्रचुरश्रमः।
व्यक्तमुत्कण्ठते वापि मैथिली जनकात्मजा॥२॥

एषा च सुकुमारी च खेदैश्च न विमानिता।
प्राज्यदोषं वनं प्राप्ता भर्तृस्नेहप्रचोदिता॥३॥

यथैषा रमते राम इह सीता तथा कुरु।
दुष्करं कृतवत्येषा वने त्वामभिगच्छती॥४॥

एषा हि प्रकृतिः स्त्रीणामासृष्टे रघुनन्दन।
समस्थमनुरज्यन्ते विषमस्थं त्यजन्ति च॥५॥

शतहृदानां लोलत्वं शस्त्राणां तीक्ष्णतां तथा।
गरुडानिलयोः शैश्व्रमनुगच्छन्ति योषितः॥६॥

इयं तु भवतो भार्या दोषैरैतैर्विवर्जिता।
श्लाघ्या च व्यपदेश्या च यथा देवीष्वरुन्धती ॥ ७ ॥

अलङ्कृतोऽयं देशश्च यत्र सौमित्रिणा सह।
वैदेह्या चानया राम वत्स्यसि त्वमरिन्दम् ॥ ८ ॥

एवमुक्तस्तु मुनिना राघवः संयताञ्जलिः।
उवाच प्रश्रितं वाक्यमृषिं दीप्तमिवानलम् ॥ ९ ॥

धन्योऽस्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुज्जवः।
गुणैः सभ्रातृभार्यस्य गुरुर्नः परितुष्ट्यति ॥ १० ॥

किं तु व्यादिश मे देशं सोदकं बहुकाननम्।
यत्राश्रमपदं कृत्वा वसेयं निरतः सुखम् ॥ ११ ॥

ततोऽब्रवीन्मुनिश्रेष्ठः श्रुत्वा रामस्य भाषितम्।
ध्यात्वा मुहूर्तं धर्मात्मा ततोवाच वचः शुभम् ॥ १२ ॥

इतो द्वियोजने तात बहुमूलफलोदकः।
देशो बहुमृगः श्रीमान् पञ्चवट्यभिविश्रुतः ॥ १३ ॥

तत्र गत्वा श्रमपदं कृत्वा सौमित्रिणा सह।
रमस्व त्वं पितुर्वाक्यं यथोक्तमनुपालयन् ॥ १४ ॥

विदितो ह्येष वृत्तान्तो मम सर्वस्तवानघ।
तपसश्च प्रभावेण स्लेहाद् दशरथस्य च ॥ १५ ॥

हृदयस्थं च ते च्छन्दो विज्ञातं तपसा मया।
इह वासं प्रतिज्ञाय मया सह तपोवने ॥ १६ ॥

अतश्च त्वामहं ब्रूमि गच्छ पञ्चवटीमिति।
स हि रम्यो वनोदेशो मैथिली तत्र रंस्यते ॥ १७ ॥

स देशः श्लाघनीयश्च नातिदूरे च राघव।
गोदावर्याः समीपे च मैथिली तत्र रस्यते ॥ १८ ॥

प्राज्यमूलफलैश्चैव नानाद्विजगणैर्युतः।
विविक्तश्च महाबाहो पुण्यो रम्यस्तथैव च ॥ १९ ॥

भवानपि सदाचारः शक्तश्च परिरक्षणे।
अपि चात्र वसन् राम तापसान् पालयिष्यसि ॥ २० ॥

एतदालक्ष्यते वीर मधूकानां महावनम्।
उत्तरेणास्य गन्तव्यं न्यग्रोधमपि गच्छता ॥ २१ ॥

ततः स्थलमुपारुह्य पर्वतस्याविदूरतः।
ख्यातः पञ्चवटीत्येव नित्यपुष्पितकाननः ॥ २२ ॥

अगस्त्येनैवमुक्तस्तु रामः सौमित्रिणा सह।
सत्कृत्यामन्त्रयामास तमृषिं सत्यवादिनम् ॥ २३ ॥

तौ तु तेनाभ्यनुज्ञातौ कृतपादाभिवन्दनौ।
तमाश्रमं पञ्चवटीं जग्मतुः सह सीतया ॥ २४ ॥

गृहीतचापौ तु नराधिपात्मजौ विषक्ततूणी समरेष्वकातरौ।
यथोपदिष्टेन पथा महर्षिणा प्रजग्मतुः पञ्चवटीं समाहितौ ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
पञ्चवटीगमनम् नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ ३-१३ ॥

॥ चतुर्दशः सर्गः — जटायुस्सङ्घमः ॥

अथ पञ्चवटीम् गच्छन् अन्तरा रघुनन्दनः।
आससाद महाकायम् गृध्रम् भीम पराक्रमम् ॥ १ ॥

तम् दृष्टा तौ महाभागौ वनस्थम् राम लक्ष्मणौ।
मेनाते राक्षसम् पक्षिम् ब्रुवाणौ को भवान् इति ॥ २ ॥

स तौ मधुरया वाचा सौम्यया प्रीणयन्न इव।
उवाच वत्स माम् विद्धि वयस्यम् पितुर् आत्मनः ॥ ३ ॥

स तम् पितृ सखम् मत्वा पूजयामास राघवः।
स तस्य कुलम् अव्यग्रम् अथ पप्रच्छ नाम च ॥ ४ ॥

रामस्य वचनम् श्रुत्वा कुलम् आत्मानम् एव च।
आचक्षे द्विजः तस्मै सर्वभूत समुद्भवम् ॥ ५ ॥

पूर्वकाले महाबाहो ये प्रजापतयो अभवन्।
तान् मे निगदतः सर्वान् आदितः शृणु राघव ॥ ६ ॥

कर्दमः प्रथमः तेषाम् विकृतः तद् अनन्तरम्।
शेषः च संश्रयः चैव बहु पुत्रः च वीर्यवान् ॥ ७ ॥

स्थाणुर् मरीचिर् अत्रिः च क्रतुः चैव महाबलः।
पुलस्त्यः च अङ्गिराः चैव प्रचेताः पुलहः तथा ॥ ८ ॥

दक्षो विवस्वान् अपरो अरिष्टनेमिः च राघव।
कश्यपः च महातेजाः तेषाम् आसीत् च पश्चिमः ॥ ९ ॥

प्रजापतेः तु दक्षस्य बभूवुर् इति विश्रुतम्।
षष्ठिर् दुहितरो राम यशस्विन्यो महायशः ॥ १० ॥

कश्यपः प्रतिजग्राह तासाम् अष्टौ सुमध्यमाः।
अदितिम् च दितिम् चैव दनूम् अपि च कालकाम् ॥ ११ ॥

ताम्राम् क्रोध वशाम् चैव मनुम् च अप्य् अनलाम् अपि।
ताः तु कन्याः ततः प्रीतः कश्यपः पुनर् अब्रवीत् ॥ १२ ॥

पुत्रामः त्रैलोक्य भर्तृन् वै जनयिष्यथ मत् समान्।

अदितिः तन् मना राम दितिः च दनुर् एव च ॥ १३ ॥

कालका च महाबाहो शेषाः तु अमनसो अभवन्।

अदित्याम् जग्निरे देवाः त्रयः त्रिंशत् अरिन्दम् ॥ १४ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च परन्तप।

दितिः तु अजनयत् पुत्रान् दैत्याम् तात यशस्विनः ॥ १५ ॥

तेषाम् इयम् वसुमती पुरा आसीत् स वन अर्णवा।

दनुः तु अजनयत् पुत्रम् अश्वग्रीवम् अरिन्दम् ॥ १६ ॥

नरकम् कालकम् चैव कालका अपि व्यजायत।

क्रौञ्चीम् भासीम् तथा श्येनीम् धृतराष्ट्रीम् तथा शुकीम् ॥ १७ ॥

ताम्रा तु सुषुवे कन्याः पञ्च एता लोकविश्रुताः।

उलूकान् जनयत् क्रौञ्ची भासी भासान् व्यजायत ॥ १८ ॥

श्येनी श्येनाम् च गृध्राम च व्यजायत सुतेजसः।

धृतराष्ट्री तु हंसाम् च कलहंसाम् च सर्वशः ॥ १९ ॥

चक्रवाकाम् च भद्रम् ते विजग्ने सा अपि भामिनी।

शुकी नताम् विजग्ने तु नताया विनता सुता ॥ २० ॥

दश क्रोधवशा राम विजग्ने अपि आत्मसम्भवाः।

मृगीम् च मृगमन्दाम् च हरीम् भद्रमदाम् अपि ॥ २१ ॥

मातझीम् अथ शार्दूलीम् श्वेताम् च सुरभीम् तथा।

सर्वं लक्षण सम्पन्नाम् सुरसाम् कदुकाम् अपि ॥ २२ ॥

अपत्यम् तु मृगाः सर्वे मृग्या नरवरोत्तम।

ऋक्षाः च मृगमन्दायाः सृमराः चमराः तथा ॥ २३ ॥

ततः तु इरावतीम् नाम जडे भद्रमदा सुताम्।
तस्याः तु ऐरावतः पुत्रो लोकनाथो महागजः ॥ २४ ॥

हर्याः च हरयो अपत्यम् वानराः च तपस्विनः।
गोलाङ्गूलाः च शार्दूली व्याघ्राम् च अजनयत् सुतान् ॥ २५ ॥
मातञ्जाः तु अथ मातन्नाअपत्यम् मनुज ऋषभ।
दिशागजम् तु श्वेत काकुत्स्थ श्वेता व्यजनयत् सुतम् ॥ २६ ॥

ततो दुहितरौ राम सुरभिर् द्वे वि अजायत।
रोहिणीम् नाम भद्रम् ते गन्धर्वीम् च यशस्विनीम् ॥ २७ ॥

रोहिणि अजनयद् गावो गन्धर्वी वाजिनः सुतान्।
सुरसा अजनयन् नागान् राम कदूः च पन्नगान् ॥ २८ ॥

मनुर् मनुष्यान् जनयत् कश्यपस्य महात्मनः।
ब्राह्मणान् क्षत्रियान् वैश्यान् शूद्राम् च मनुर्जर्षभ ॥ २९ ॥

मुखतो ब्राह्मणा जाता उरसः क्षत्रियाः तथा।
ऊरुभ्याम् जडिरे वैश्याः पञ्चाम् शूद्रा इति श्रुतिः ॥ ३० ॥

सर्वान् पुण्य फलान् वृक्षान् अनला अपि व्यजायत।
विनता च शुकी पौत्री कदूः च सुरसा स्वसा ॥ ३१ ॥

कदूर् नाग सहस्रम् तु विजडे धरणीधरन्।
द्वौ पुत्रौ विनतायाः तु गरुडो अरुण एव च ॥ ३२ ॥

तस्मात् जातो अहम् अरुणात् सम्पातिः च मम अग्रजः।
जटायुर् इति माम् विद्धि श्येनी पुत्रम् अरिन्दम ॥ ३३ ॥

सो अहम् वास सहायः ते भविष्यामि या
इदम् दुर्गम् हि कान्तारम् मृग राक्षस सेवितम् सीताम् च तात रक्षिष्ये त्वयि

जटायुषम् तु प्रतिपूज्य राघवो मुदा परिष्वज्य च सन्नतो अभवत्।
 पितुर् हि शुश्राव सर्वित्वम् आत्मवान् जटायुषा सङ्कथितम् पुनः पुनः ॥ ३५ ॥

स तत्र सीताम् परिदाय मैथिलीम् सह एव तेन अतिबलेन पक्षिणा।
 जगाम ताम् पञ्चवटीम् सलक्ष्मणो रिपून् दिघक्षन् शलभान् इव अनलः ॥ ३६ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
 जटायुस्सङ्गमः नाम चतुर्दशः सर्गः ॥ ३-१४ ॥

॥ पञ्चदशः सर्गः — पञ्चवटीपर्णशाला ॥

ततः पञ्चवटीम् गत्वा नाना व्याल मृगायुताम्।
 उवाच भ्रातरम् रामो लक्ष्मणम् दीप्त तेजसम् ॥ १ ॥

आगताः स्म यथा उद्दिष्टम् यम् देशम् मुनिः अब्रवीत्।
 अयम् पञ्चवटी देशः सौम्य पुष्पित काननः ॥ २ ॥

सर्वतः चार्यताम् दृष्टिः कानने निपुणो हि असि।
 आश्रमः कतर अस्मिन् नः देशे भवति सम्मतः ॥ ३ ॥

रमते यत्र वैदेही त्वम् अहम् चैव लक्ष्मण।
 तादृशो दृश्यताम् देशः सन्निकृष्ट जलाशयः ॥ ४ ॥

वन रामण्यकम् यत्र जल रामण्यकम् तथा।
 सन्निकृष्टम् च यस्मिन् तु समित् पुष्प कुश उदकम् ॥ ५ ॥

एवम् उक्तः तु रामेण लक्ष्मणः संयत अङ्गलिः।
 सीता समक्षम् काकुत्स्थम् इदम् वचनम् अब्रवीत् ॥ ६ ॥

परवान् अस्मि काकुत्स्थ त्वयि वर्ष शतम् स्थिते।
 स्वयम् तु रुचिरे देशे क्रियताम् इति माम् वद ॥ ७ ॥

सुप्रीतः तेन वाक्येन लक्ष्मणस्य महाद्युतिः।
विमृशन् रोचयामास देशम् सर्वं गुण अन्वितम्॥८॥

स तम् रुचिरम् आकम्य देशम् आश्रम कर्मणि।
हस्ते गृहीत्वा हस्तेन रामः सौमित्रिम् अब्रवीत्॥९॥

अयम् देशः समः श्रीमान् पुष्पितैर् तरुभिर् वृतः।
इह आश्रम पदम् सौम्य यथावत् कर्तुम् अर्हसि॥१०॥

इयम् आदित्य सङ्काशैः पद्मैः सुरभि गन्धिभिः।
अदूरे दृश्यते रम्या पद्मिनी पद्म शोभिता॥११॥

यथा आरब्यातम् अगस्त्येन मुनिना भावितात्मना।
इयम् गोदावरी रम्या पुष्पितैः तरुभिर् वृता॥१२॥

हंस कारण्डव आकीर्णा चक्रवाक उपशोभिता।
न अतिदूरे न च आसन्ने मृग यूथ निपीडिता॥१३॥

मयूर नादिता रम्याः प्रांशवो बहु कन्दराः।
दृश्यन्ते गिरयः सौम्य फुलैः तरुभिर् आवृताः॥१४॥

सौवर्णे राजतैः ताम्रैः देशे देशे च धातुभिः।
गवाक्षिता इव आभान्ति गजाः परम भक्तिभिः॥१५॥

सालैः तालैः तमालैः च खजूरैः पनसैः द्रुमैः।
नीवारैः तिनिशौः चैव पुन्नागैः च उपशोभिताः॥१६॥

चूतैर् अशोकैः तिलकैः केतकैर् अपि चम्पकैः।
पुष्प गुल्म लता उपेतैः तैः तैः तरुभिर् आवृताः॥१७॥

स्यन्दनैः चन्दनैः नीपैः पर्णासैः लकुचैः अपि।
धव अश्वकर्ण खदिरैः शमी किंशुक पाटलैः॥१८॥

इदम् पुण्यम् इदम् रम्यम् इदम् बहु मृग द्विजम्।
इह वत्स्याम् सौमित्रे सार्धम् एतेन पक्षिणा ॥ १९ ॥

एवम् उक्तः तु रामेण लक्ष्मणः परवीरहा।
अचिरेण आश्रमम् भ्रातुः चकार सुमहाबलः ॥ २० ॥

पर्णशालाम् सुविपुलाम् तत्र सज्जात मृत्तिकाम्।
सुस्तम्भाम् मस्करैर् दीर्घैः कृत वंशाम् सुशोभनाम् ॥ २१ ॥

शमी शाखाभिः आस्तीर्य धृढ पाशावपाशितम्।
कुश काश शैरैः पर्णैः सुपरिच्छादिताम् तथा ॥ २२ ॥

समीकृत तलाम् रम्याम् चकार सुमहाबलः।
निवासम् राघवस्य अर्थे प्रेक्षणीयम् अनुत्तमम् ॥ २३ ॥

स गत्वा लक्ष्मणः श्रीमान् नदीम् गोदावरीम् तदा।
स्नात्वा पद्मानि च आदाय सफलः पुनर् आगतः ॥ २४ ॥

ततः पुष्प बलिम् कृत्वा शान्तिम् च स यथाविधि।
दर्शयामास रामाय तद् आश्रम पदम् कृतम् ॥ २५ ॥

स तम् दृष्ट्वा कृतम् सौम्यम् आश्रमम् सह सीतया।
राघवः पर्णशालायाम् हृष्म् आहारयत् परम् ॥ २६ ॥

सुसंहृष्टः परिष्वज्य बाहुभ्याम् लक्ष्मणम् तदा।
अति स्त्रिगधम् च गाढम् च वचनम् च इदम् अब्रवीत् ॥ २७ ॥

प्रीतो अस्मि ते महत् कर्म त्वया कृतम् इदम् प्रभो।
प्रदेयो यन् निमित्तम् ते परिष्वज्ञो मया कृतः ॥ २८ ॥

भावज्ञेन कृतज्ञेन धर्मज्ञेन च लक्ष्मण।
त्वया पुत्रेण धर्मात्मा न संवृत्तः पिता मम ॥ २९ ॥

एवम् लक्ष्मणम् उत्त्वा तु राघवो लक्ष्मिवर्धनः।
तस्मिन् देशे बहु फले न्यवसत् स सुखम् सुखी ॥ ३० ॥

कालम् स धर्मात्मा सीतया लक्ष्मणेन च अन्वास्यमानो न्यवसत् स्वर्गं लोके यथा अग्ने
॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
पञ्चवटीपर्णशाला नाम पञ्चदशः सर्गः ॥ ३-१५ ॥

॥ घोडशः सर्गः — हेमन्तवर्णनम् ॥

अथ पञ्चवटीं गच्छन्नन्तरा रघुनन्दनः।
आससाद् महाकायं गृह्णं भीमपराक्रमम् ॥ १ ॥

तं दृष्ट्वा तौ महाभागौ वनस्थं रामलक्ष्मणौ।
मेनाते राक्षसं पक्षिं ब्रुवाणौ को भवानिति ॥ २ ॥

ततो मधुरया वाचा सौम्यया प्रीणयन्निव।
उवाच वत्स मां विद्धि वयस्यं पितुरात्मनः ॥ ३ ॥

स तं पितृसखं मत्वा पूजयामास राघवः।
स तस्य कुलमव्यग्रमथ प्रपञ्चं नाम च ॥ ४ ॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा कुलमात्मानमेव च।
आचचक्षे द्विजस्तस्मै सर्वभूतसमुद्भवम् ॥ ५ ॥

पूर्वकाले महाबाहो ये प्रजापतयोऽभवन्।
तान् मे निगदतः सर्वानादितः शृणु राघव ॥ ६ ॥

कर्दमः प्रथमस्तेषां विकृतस्तदनन्तरम्।
शेषश्च संश्रयश्चैव बहुपुत्रश्च वीर्यवान् ॥ ७ ॥

स्थाणुर्मीचरत्रिश्च करुशैव महाबलः।
 पुलस्त्यश्वाङ्गिराशैव प्रचेताः पुलहस्तथा ॥ ८ ॥
 दक्षो विवस्वानपरोऽरिष्टनेमिश्च राघव।
 कश्यपश्च महातेजास्तेषामासीच्च पश्चिमः ॥ ९ ॥
 प्रजापतेस्तु दक्षस्य बभूवुरिति विश्रुताः।
 षष्ठिदुहितरो राम यशस्विन्यो महायशः ॥ १० ॥
 कश्यपः प्रतिजग्राह तासामष्टौ सुमध्यमाः।
 अदितिं च दितिं चैव दनूमपि च कालकाम् ॥ ११ ॥
 ताम्रां क्रोधवशां चैव मनुं चाप्यनलामपि।
 तास्तु कन्यास्ततः प्रीतः कश्यपः पुनरब्रवीत् ॥ १२ ॥
 पुत्रांस्त्रैलोक्यभर्तृन् वै जनयिष्यथ मत्समान्।
 अदितिस्तन्मना राम दितिश्च दनुरेव च ॥ १३ ॥
 कालका च महाबाहो शेषास्त्वमनसोऽभवन्।
 अदित्यां जग्निरे देवास्त्रयस्त्रिंशदरिन्द्रम् ॥ १४ ॥
 आदित्या वस्वो रुद्रा अश्विनौ च परन्तप।
 दितिस्त्वजनयत् पुत्रान् दैत्यांस्तात यशस्विनः ॥ १५ ॥
 तेषामियं वसुमती पुराऽसीत् सवनार्णवा।
 दनुस्त्वजनयत् पुत्रमध्यीवमरिन्द्रम् ॥ १६ ॥
 नरकं कालकं चैव कालकापि व्यजायत।
 क्रौञ्चीं भासीं तथा श्येनीं धृतराष्ट्रीं तथा शुकीम् ॥ १७ ॥
 ताम्रा तु सुषुवे कन्याः पञ्चैता लोकविश्रुताः।
 उलूकाञ्जनयत् क्रौञ्ची भासी भासान् व्यजायत ॥ १८ ॥

श्येनी श्येनांश्च गृग्रांश्च व्यजायत सुतेजसः ।
 धृतराष्ट्री तु हंसांश्च कलहंसाश्च सर्वशः ॥ १९ ॥
 चक्रवाकांश्च भद्रं ते विजज्ञे सापि भामिनी ।
 शुक्री नतां विजज्ञे तु नतायां विनता सुता ॥ २० ॥
 दश क्रोधवशा राम विजज्ञेऽप्यात्मसम्भवाः ।
 मृगीं च मृगमन्दां च हरीं भद्रमदामपि ॥ २१ ॥
 मातङ्गीमथ शार्दूलीं श्वेतां च सुरभीं तथा ।
 सर्वलक्षणसम्पन्नां सुरसां कदुकामपि ॥ २२ ॥
 अपत्यं तु मृगाः सर्वै मृग्या नरवरोत्तम ।
 ऋक्षाश्च मृगमन्दायाः सृमराश्चमरास्तथा ॥ २३ ॥
 ततस्त्विरावतीं नाम जज्ञे भद्रमदा सुताम् ।
 तस्यास्त्वैरावतः पुत्रो लोकनाथो महागजः ॥ २४ ॥
 हर्याश्च हरयोऽपत्यं वानराश्च तपस्विनः ।
 गोलाङ्गुलाश्च शार्दूली व्याघ्रांश्चाजनयत् सुतान् ॥ २५ ॥
 मातङ्गास्त्वथ मातङ्गा अपत्यं मनुजर्षभ ।
 दिशागजं तु काकुत्स्थ श्वेता व्यजनयत् सुतम् ॥ २६ ॥
 ततो दुहितरौ राम सुरभिर्द्वे व्यजायत ।
 रोहिणीं नाम भद्रं ते गन्धर्वीं च यशस्विनीम् ॥ २७ ॥
 रोहिण्यजनयद् गावो गन्धर्वीं वाजिनः सुतान् ।
 सुरसाजनयन्नागान् राम कदूश्च पन्नगान् ॥ २८ ॥
 मनुर्मनुष्याङ्गनयत् कश्यपस्य महात्मनः ।
 ब्राह्मणान् क्षत्रियान् वैश्यान् शूद्रांश्च मनुजर्षभ ॥ २९ ॥

मुखतो ब्राह्मणा जाता उरसः क्षत्रियास्तथा।
ऊरुभ्यां जग्निरे वैश्याः पञ्चां शूद्रा इति श्रुतिः ॥ ३० ॥

सर्वान् पुण्यफलान् वृक्षाननलापि व्यजायत।
विनता च शुकीपौत्री कदूश्व सुरसास्वसा ॥ ३१ ॥

कदूर्नांगसहस्रं तु विजग्ने धरणीधरान्।
द्वौ पुत्रौ विनतायास्तु गरुडोऽरुण एव च ॥ ३२ ॥

तस्माज्ञातोऽहमरुणात् सम्पातिश्च ममाग्रजः।
जटायुरिति मां विद्धि श्येनीपुत्रमरिन्दम् ॥ ३३ ॥

सोऽहं वाससहायस्ते भविष्यामि यदीच्छसि।
इदं दुर्गं हि कान्तारं मृगराक्षससेवितम्।
सीतां च तात रक्षिष्ये त्वयि याते सलक्ष्मणे ॥ ३४ ॥

जटायुषं तु प्रतिपूज्य राघवो मुदा परिष्वज्य च सन्नतोऽभवत्।
पितुर्हि शुश्राव सखित्वमात्मवाङ्गटायुषा सङ्खाथितं पुनः पुनः ॥ ३५ ॥

स तत्र सीतां परिदाय मैथिलीं सहैव तेनातिबलेन पक्षिणा।
जगाम तां पञ्चवटीं सलक्ष्मणो रिपून् दिघक्षन् शलभानिवानलः ॥ ३६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
हेमन्तवर्णनम् नाम षोडशः सर्गः ॥ ३-१६ ॥

॥ सप्तदशः सर्गः — शूर्पनखाभावाविष्करणम् ॥

कृताभिषेको रामस्तु सीता सौमित्रिरेव च।
तस्माद् गोदावरीतीरात् ततो जग्मुः स्वमाश्रमम् ॥ १ ॥

आश्रमं तमुपागम्य राघवः सहलक्ष्मणः ।
 कृत्वा पौर्वाङ्गिकं कर्म पर्णशालामुपागमत् ॥ २ ॥

उवास सुखितस्तत्र पूज्यमानो महर्षिभिः ।
 स रामः पर्णशालायामासीनः सह सीतया ॥ ३ ॥

विरराज महाबाहुश्चित्रया चन्द्रमा इव।
 लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा चकार विविधाः कथाः ॥ ४ ॥

तदासीनस्य रामस्य कथासंसक्तचेतसः ।
 तं देशं राक्षसी काञ्चिदाजगाम यद्यच्छ्या ॥ ५ ॥

सा तु शूर्पनखा नाम दशायीवस्य रक्षसः ।
 भगिनी राममासाद्य ददर्श त्रिदशोपमम् ॥ ६ ॥

दीपास्यं च महाबाहुं पद्मपत्रायतेक्षणम्।
 गजविक्रान्तगमनं जटामण्डलधारिणम् ॥ ७ ॥

सुकुमारं महासत्त्वं पार्थिवव्यञ्जनान्वितम्।
 राममिन्दीवरश्यामं कन्दर्पसद्वशप्रभम् ॥ ८ ॥

बभूवेन्द्रोपमं दृष्ट्वा राक्षसी काममोहिता ।
 सुमुखं दुर्मुखी रामं वृत्तमध्यं महोदरी ॥ ९ ॥

विशालाक्षं विरूपाक्षी सुकेशं ताम्रमूर्धजा ।
 प्रियरूपं विरूपा सा सुस्वरं भैरवस्वना ॥ १० ॥

तरुणं दारुणा वृद्धा दक्षिणं वामभाषिणी ।
 न्यायवृत्तं सुदुर्वृत्ता प्रियमप्रियदर्शना ॥ ११ ॥

शरीरजसमाविष्टा राक्षसी राममब्रवीत्।
 जटी तापसवेषेण सभार्यः शरचापधृक् ॥ १२ ॥

आगतस्त्वमिमं देशं कथं राक्षससेवितम्।
किमागमनकृत्यं ते तत्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥ १३ ॥

एवमुक्तस्तु राक्षस्या शूर्पणरख्या परन्तपः।
ऋजुबुद्धितया सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ १४ ॥

आसीद् दशरथो नाम राजा त्रिदशविक्रमः।
तस्याहमग्रजः पुत्रो रामो नाम जनैः श्रुतः ॥ १५ ॥

भ्रातायं लक्ष्मणो नाम यवीयान् मामनुब्रतः।
इयं भार्या च वैदेही मम सीतेति विश्रुता ॥ १६ ॥

नियोगात् तु नरेन्द्रस्य पितुर्मातुश्च यन्त्रितः।
धर्मार्थं धर्मकाङ्क्षी च वनं वस्तुमिहागतः ॥ १७ ॥

त्वां तु वेदितुमिच्छामि कस्य त्वं कासि कस्य वा।
त्वं हि तावन्मनोङ्गाङ्की राक्षसी प्रतिभासि मे ॥ १८ ॥

इह वा किन्निमित्तं त्वमागता ब्रूहि तत्त्वतः।
साब्रवीद् वचनं श्रुत्वा राक्षसी मदनार्दिता ॥ १९ ॥

श्रूयतां राम तत्त्वार्थं वक्ष्यामि वचनं मम।
अहं शूर्पणरखा नाम राक्षसी कामरूपिणी ॥ २० ॥

अरण्यं विचरामीदमेका सर्वभयङ्करा।
रावणो नाम मे भ्राता यदि ते श्रोत्रमागतः ॥ २१ ॥

वीरो विश्रवसः पुत्रो यदि ते श्रोत्रमागतः।
प्रवृद्धनिद्रश्च सदा कुम्भकर्णो महाबलः ॥ २२ ॥

विभीषणस्तु धर्मात्मा न तु राक्षसचेष्टितः।
प्रख्यातवीर्यो च रणे भ्रातरौ खरदूषणौ ॥ २३ ॥

तानहं समतिक्रान्तां राम त्वापूर्वदर्शनात्।
समुपेतास्मि भावेन भर्तारं पुरुषोत्तमम्॥२४॥

अहं प्रभावसम्पन्ना स्वच्छन्दबलगामिनी।
चिराय भव भर्ता मे सीतया किं करिष्यसि॥२५॥

विकृता च विरूपा च न सेयं सदृशी तव।
अहमेवानुरूपा ते भार्यारूपेण पश्य माम्॥२६॥

इमां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम्।
अनेन सह ते भ्रात्रा भक्षयिष्यामि मानुषीम्॥२७॥

ततः पर्वतश्छङ्गाणि वनानि विविधानि च।
पश्यन् सह मया कामी दण्डकान् विचरिष्यसि॥२८॥

इत्येवमुक्तः काकुत्थः प्रहस्य मदिरेक्षणाम्।
इदं वचनमारेभे वकुं वाक्यविशारदः॥२९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
शूर्पनखाभावाविष्करणम् नाम सप्तदशः सर्गः ॥ ३-१७॥

॥ अष्टादशः सर्गः — शूर्पनखाविरूपणम्॥

तां तु शूर्पणखां रामः कामपाशावपाशिताम्।
स्वेच्छया क्षक्षणया वाचा स्मितपूर्वमथाब्रवीत्॥ १॥

कृतदारोऽस्मि भवति भार्येयं दयिता मम।
त्वद्विधानां तु नारीणां सुदुःखा सप्तनवता॥ २॥

अनुजस्त्वेष मे भ्राता शीलवान् प्रियदर्शनः।
श्रीमानकृतदारश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान्॥ ३॥

अपूर्वी भार्यया चार्थी तरुणः प्रियदर्शनः।
अनुरूपश्च ते भर्ता रूपस्यास्य भविष्यति ॥ ४ ॥

एनं भज विशालाक्षि भर्तारं भ्रातरं मम।
असपत्ना वरारोहे मेरुर्मक्षप्रभा यथा ॥ ५ ॥

इति रामेण सा प्रोक्ता राक्षसी काममोहिता।
विसृज्य रामं सहसा ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ६ ॥

अस्य रूपस्य ते युक्ता भार्याहं वरवर्णिनी।
मया सह सुखं सर्वान् दण्डकान् विचरिष्यसि ॥ ७ ॥

एवमुक्तस्तु सौमित्री राक्षस्या वाक्यकोविदः।
ततः शूर्पनखीं स्मित्वा लक्ष्मणो युक्तमब्रवीत् ॥ ८ ॥

कथं दासस्य मे दासी भार्या भवितुमिच्छसि।
सोऽहमार्येण परवान् भ्रात्रा कमलवर्णिनि ॥ ९ ॥

समृद्धार्थस्य सिद्धार्था मुदितामलवर्णिनी।
आर्यस्य त्वं विशालाक्षि भार्या भव यवीयसी ॥ १० ॥

एतां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम्।
भार्या वृद्धां परित्यज्य त्वामेवैष भजिष्यति ॥ ११ ॥

को हि रूपमिदं श्रेष्ठं सन्त्यज्य वरवर्णिनि।
मानुषीषु वरारोहे कुर्याद् भावं विचक्षणः ॥ १२ ॥

इति सा लक्ष्मणेनोक्ता कराला निर्णतोदरी।
मन्यते तद्वचः सत्यं परिहासाविचक्षणा ॥ १३ ॥

सा रामं पर्णशालायामुपविष्टं परन्तपम्।
सीतया सह दुर्धर्षमब्रवीत् काममोहिता ॥ १४ ॥

इमां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम्।

वृद्धां भार्यामवृद्ध्य न मां त्वं बहु मन्यसे॥ १५॥

अद्येमां भक्षयिष्यामि पश्यतस्त्व भानुषीम्।

त्वया सह चरिष्यामि निःसपत्ना यथासुखम्॥ १६॥

इत्युक्त्वा मृगशावाक्षीमलातसदृशेक्षणा।

अभ्यगच्छत् सुसङ्कुद्धा महोल्का रोहिणीमिव॥ १७॥

तां मृत्युपाशप्रतिमामापतन्तीं महाबलः।

विगृह्य रामः कुपितस्ततो लक्ष्मणमब्रवीत्॥ १८॥

क्रूरैरनार्यैः सौमित्रे परिहासः कथञ्चन।

न कार्यः पश्य वैदेहीं कथञ्चित् सौम्य जीवतीम्॥ १९॥

इमां विरूपामसतीमतिमत्तां महोदरीम्।

राक्षसीं पुरुषव्याघ्र विरूपयितुमर्हसि॥ २०॥

इत्युक्तो लक्ष्मणस्तस्याः क्रुद्धो रामस्य पश्यतः।

उद्धृत्य खड्ढं चिच्छेद कर्णनासे महाबलः॥ २१॥

निकृत्तकर्णनासा तु विस्वरं सा विनद्य च।

यथागतं प्रदुद्राव घोरा शूर्पणखा वनम्॥ २२॥

सा विरूपा महाघोरा राक्षसी शोणितोक्षिता।

ननाद् विविधान् नादान् यथा प्रावृषि तोयदः॥ २३॥

सा विक्षरन्ती रुधिरं बहुधा घोरदर्शना।

प्रगृह्य बाहू गर्जन्ती प्रविवेश महावनम्॥ २४॥

ततस्तु सा राक्षससङ्खसंवृतं खरं जनस्थानगतं विरूपिता।

उपेत्य तं भ्रातरमुग्रतेजसं पपात भूमौ गगनाद् यथाशनिः॥ २५॥

ततः सभार्य भयमोहमूच्छिता सलक्ष्मणं राघवमागतं वनम्।
विरूपणं चात्मनि शोणितोक्षिता शशंस सर्वं भगिनी खरस्य सा ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
शूर्पनखाविरूपणम् नाम अष्टादशः सर्गः ॥ ३-१८ ॥

॥ एकोनविंशः सर्गः — खरक्रोधः ॥

तां तथा पतितां दृष्ट्वा विरूपां शोणितोक्षिताम्।
भगिनीं क्रोधसन्त्तसः खरः प्रपञ्च राक्षसः ॥ १ ॥

उत्तिष्ठ तावदाख्याहि प्रमोहं जहि सम्भ्रमम्।
व्यक्तमारख्याहि केन त्वमेवंरूपा विरूपिता ॥ २ ॥

कः कृष्णसर्पमासीनमाशीविषमनागसम्।
तुदत्यभिसमापन्नमङ्गुल्यग्रेण लीलया ॥ ३ ॥

कालपाशं समासज्य कण्ठे मोहान्न बुध्यते।
यस्त्वामद्य समासाद्य पीतवान् विषमुत्तमम् ॥ ४ ॥

बलविक्रमसम्पन्ना कामगा कामरूपिणी।
इमामवस्थां नीता त्वं केनान्तकसमागता ॥ ५ ॥

देवगन्धर्वभूतानामृषीणां च महात्मनाम्।
कोऽयमेवं महावीर्यस्त्वां विरूपां चकार ह ॥ ६ ॥

नहि पश्याम्यहं लोके यः कुर्यान्मम विप्रियम्।
अमरेषु सहस्राक्षं महेन्द्रं पाकशासनम् ॥ ७ ॥

अद्याहं मार्गणैः प्राणानादास्ये जीवितान्तगैः।
सलिले क्षीरमासक्तं निष्पिबन्निव सारसः ॥ ८ ॥

निहतस्य मया सङ्घे शरसङ्कृतमर्मणः।

सफेनं रुधिरं कस्य मेदिनी पातुमिच्छति॥९॥

कस्य पत्ररथाः कायान्मांसमुत्कृत्य सङ्गताः।

प्रहृष्टा भक्षयिष्यन्ति निहतस्य मया रणे॥१०॥

तं न देवा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः।

मयापकृष्टं कृपणं शक्तास्त्रातुं महाहवे॥११॥

उपलभ्य शनैः संज्ञां तं मे शांसितुमर्हसि।

येन त्वं दुर्विनीतेन वने विक्रम्य निर्जिता॥१२॥

इति भ्रातुर्वचः श्रुत्वा कुद्धस्य च विशेषतः।

ततः शूपणखा वाक्यं सबाध्यमिदमब्रवीत्॥१३॥

तरुणौ रूपसम्पन्नौ सुकुमारौ महाबलौ।

पुण्डरीकविशालाक्षौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ॥१४॥

फलमूलाशनौ दान्तौ तापसौ ब्रह्मचारिणौ।

पुत्रौ दशरथस्यास्तां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥१५॥

गन्धर्वराजप्रतिमौ पार्थिवव्यञ्जनान्वितौ।

देवौ वा दानवावेतौ न तर्कयितुमुत्सहे॥१६॥

तरुणी रूपसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता।

दृष्टा तत्र मया नारी तयोर्मध्ये सुमध्यमा॥१७॥

ताभ्यामुभाभ्यां सम्भूय प्रमदामधिकृत्य ताम्।

इमामवस्थां नीताहं यथानाथासती तथा॥१८॥

तस्याश्वानृजुवृत्तायास्तयोश्च हतयोरहम्।

सफेनं पातुमिच्छामि रुधिरं रणमूर्धनि॥१९॥

एष मे प्रथमः कामः कृतस्तत्र त्वया भवेत्।
तस्यास्त्योश्च रुधिरं पिबेयमहमाहवे॥ २० ॥

इति तस्यां ब्रुवाणायां चतुर्दश महाबलान्।
व्यादिदेश खरः कुञ्छो राक्षसानन्तकोपमान्॥ २१ ॥

मानुषौ शस्त्रसम्पन्नौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ।
प्रविष्टौ दण्डकारण्यं घोरं प्रमदया सह॥ २२ ॥

तौ हत्वा तां च दुर्वृत्तामुपावर्तितुमर्हथ।
इयं च भगिनी तेषां रुधिरं मम पास्यति॥ २३ ॥

मनोरथोऽयमिष्टोऽस्या भगिन्या मम राक्षसाः।
शीघ्रं सम्पाद्यतां गत्वा तौ प्रमथ्य स्वतेजसा॥ २४ ॥

युष्माभिर्निहतौ दृष्ट्वा तावुभौ भ्रातरौ रणे।
इयं प्रहृष्टा मुदिता रुधिरं युधि पास्यति॥ २५ ॥

इति प्रतिसमादिष्टा राक्षसास्ते चतुर्दशा।
तत्र जग्मुस्तया सार्धं घना वातेरिता इव॥ २६ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
खरक्रोधः नाम एकोनविंशः सर्गः ॥ ३-१९ ॥

॥ विंशः सर्गः — चतुर्दशरक्षोवधः ॥

ततः शूर्पणखा घोरा राघवाश्रममागता।
राक्षसानाच्चक्षे तौ भ्रातरौ सह सीतया॥ १ ॥

ते रामं पर्णशालायामुपविष्टं महाबलम्।
ददशुः सीतया सार्धं लक्ष्मणेनापि सेवितम्॥ २ ॥

तां दृष्ट्वा राघवः श्रीमानागतांस्तांश्च राक्षसान्।
अब्रवीद् भ्रातरं रामो लक्ष्मणं दीप्तेजसम्॥३॥

मुहूर्तं भव सौमित्रे सीतायाः प्रत्यनन्तरः।
इमानस्या वधिष्यामि पदवीमागतानिह॥४॥

वाक्यमेतत् ततः श्रुत्वा रामस्य विदितात्मनः।
तथेति लक्ष्मणो वाक्यं राघवस्य प्रपूजयन्॥५॥

राघवोऽपि महच्चापं चामीकरविभूषितम्।
चकार सज्यं धर्मात्मा तानि रक्षांसि चाब्रवीत्॥६॥

पुत्रौ दशरथस्यावां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
प्रविष्टौ सीतया सार्धं दुश्चरं दण्डकावनम्॥७॥

फलमूलाशनौ दान्तौ तापसौ ब्रह्मचारिणौ।
वसन्तौ दण्डकारण्ये किर्थमुपहिंसथ॥८॥

युष्मान् पापात्मकान् हन्तुं विप्रकारान् महाहवे।
ऋषीणां तु नियोगेन सम्प्राप्तः सशरासनः॥९॥

तिष्ठतैवात्र सन्तुष्टा नोपवर्तितुमर्हथ।
यदि प्राणैरिहार्थो वो निवर्तध्वं निशाचराः॥१०॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राक्षसास्ते चतुर्दश।
ऊचुर्वाचं सुसङ्क्षिप्ता ब्रह्मग्राः शूलपाणयः॥११॥

संरक्तनयना घोरा रामं संरक्तलोचनम्।
परुषा मधुराभाषं हृष्टा दृष्टपराक्रमम्॥१२॥

क्रोधमुत्पाद्य नो भर्तुः खरस्य सुमहात्मनः।
त्वमेव हास्यसे प्राणान् सद्योऽस्माभिर्हतो युधि॥१३॥

का हि ते शक्तिरेकस्य बहूनां रणमूर्धनि।
अस्माकमग्रतः स्थातुं किं पुनर्योद्धुमाहवे॥ १४॥

एभिर्बाहुप्रयुक्तैश्च परिघैः शूलपट्टिशैः।
प्राणांस्त्यक्ष्यसि वीर्यं च धनुश्च करपीडितम्॥ १५॥

इत्येवमुक्त्वा संरब्धा राक्षसास्ते चतुर्दश।
उद्यतायुधनिस्त्रिंशा राममेवाभिदुदुवुः॥ १६॥

चिक्षिपुस्तानि शूलानि राघवं प्रति दुर्जयम्।
तानि शूलानि काकुत्स्थः समस्तानि चतुर्दश॥ १७॥

तावद्दिरेव चिच्छेद शरैः काञ्चनभूषितैः।
ततः पश्चान्महातेजा नाराचान् सूर्यसन्निभान्॥ १८॥

जग्राह परमकुद्धश्चतुर्दश शिलाशितान्।
गृहीत्वा धनुरायम्य लक्ष्यानुद्दिश्य राक्षसान्॥ १९॥

मुमोच राघवो बाणान् वज्रानिव शतकतुः।
ते भित्त्वा रक्षसां वेगाद् वक्षांसि रुधिरप्लुताः॥ २०॥

विनिष्पेतुस्तदा भूमौ वल्मीकादिव पन्नगाः।
तैर्भग्नहृदया भूमौ छिन्नमूला इव द्रुमाः॥ २१॥

निषेतुः शोणितस्त्राता विकृता विगतासवः।
तान् भूमौ पतितान् दृष्ट्वा राक्षसी क्रोधमूर्छिता॥ २२॥

उपगम्य खरं सा तु किञ्चित्संशुष्कशोणिता।
पपात पुनरेवार्ता सनिर्यासेव वल्लरी॥ २३॥

भ्रातुः समीपे शोकार्ता ससर्ज निनदं महत्।
सस्वरं मुमुचे बाष्पं विवर्णवदना तदा ॥ २४ ॥

निपातितान् प्रेक्ष्य रणे तु राक्षसान् प्रधाविता शूर्पणखा पुनस्ततः।
वधं च तेषां निरिलेन रक्षसां शशांस सर्वं भगिनी खरस्य सा ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
चतुर्दशरक्षोवधः नाम विंशः सर्गः ॥ ३-२० ॥

॥ एकविंशः सर्गः — खरसन्धुक्षणम् ॥

स पुनः पतितां दृष्ट्वा क्रोधाच्छूर्पणखां पुनः।
उवाच व्यक्तया वाचा तामनर्थर्थमागताम् ॥ १ ॥

मया त्विदानीं शूरास्ते राक्षसाः पिशिताशनाः।
त्वत्प्रियार्थं विनिर्दिष्टः किमर्थं रुद्यते पुनः ॥ २ ॥

भक्ताश्वैवानुरक्ताश्च हिताश्च मम नित्यशः।
हन्यमाना न हन्यन्ते न न कुर्युर्वचो मम ॥ ३ ॥

किमेतच्छोतुमिच्छामि कारणं यत्कृते पुनः।
हा नाथेति विनर्दन्ती सर्पवच्चेष्टसे क्षितौ ॥ ४ ॥
अनाथवद् विलपसि किं नु नाथे मयि स्थिते।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ मा मैवं वैकल्प्यं त्यज्यतामिति ॥ ५ ॥

इत्येवमुक्ता दुर्घर्षा खरेण परिसान्त्वता।
विमृज्य नयने सास्ते खरं भ्रातरमब्रवीत् ॥ ६ ॥

अस्मीदानीमहं प्राप्ता हतश्रवणनासिका।
शोणितौघपरिक्षिन्ना त्वया च परिसान्त्वता ॥ ७ ॥

प्रेषिताश्च त्वया शूरा राक्षसास्ते चतुर्दशा।
निहन्तुं राघवं घोरं मत्प्रियार्थं सलक्षणम्॥८॥

ते तु रामेण सामर्षाः शूलपट्टिशापाणयः।
समरे निहताः सर्वे सायकैर्मर्मभेदिभिः॥९॥

तान् भूमौ पतितान् दृष्ट्वा क्षणेनैव महाजवान्।
रामस्य च महत्कर्म महांस्त्रासोऽभवन्मम॥१०॥

सास्मि भीता समुद्दिग्मा विषण्णा च निशाचर।
शरणं त्वां पुनः प्राप्ता सर्वतो भयदर्शिनी॥११॥

विषादनक्राध्युषिते परित्रासोर्मिमालिनि।
किं मां न त्रायसे मग्नां विपुले शोकसागरे॥१२॥

एते च निहता भूमौ रामेण निशितैः शरैः।
ये च मे पदवीं प्राप्ता राक्षसाः पिशिताशनाः॥१३॥

मयि ते यद्यनुक्रोशो यदि रक्षःसु तेषु च।
रामेण यदि शक्तिस्ते तेजो वास्ति निशाचर॥१४॥

दण्डकारण्यनिलयं जहि राक्षसकण्टकम्।
यदि रामममित्रज्ञं न त्वमद्य वधिष्यसि॥१५॥

तव चैवाग्रतः प्राणांस्त्यक्ष्यामि निरपत्रपा।
बुद्ध्याहमनुपश्यामि न त्वं रामस्य संयुगे॥१६॥

स्थातुं प्रतिमुखे शक्तः सबलोऽपि महारणे।
शूरमानी न शूरस्त्वं मिथ्यारोपितविक्रमः॥१७॥

अपयाहि जनस्थानात् त्वरितः सहबान्धवः।
जहि त्वं समरे मूढान्यथा तु कुलपांसन॥१८॥

मानुषौ तौ न शक्रोषि हन्तुं वै रामलक्ष्मणौ।
निःसत्त्वस्याल्पवीर्यस्य वासस्ते कीदृशस्त्विह ॥ १९ ॥

रामतेजोऽभिभूतो हि त्वं क्षिप्रं विनशिष्यसि।
स हि तेजःसमायुक्तो रामो दशरथात्मजः ॥ २० ॥

भ्राता चास्य महावीर्यो येन चास्मि विरूपिता।
एवं विलप्य बहुशो राक्षसी प्रदरोदरी ॥ २१ ॥

भ्रातुः समीपे शोकार्ता नष्टसंज्ञा बभूव ह।
कराभ्यामुदरं हत्वा रुरोद भृशदुःखिता ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
खरसन्धुक्षणम् नाम एकविंशः सर्गः ॥ ३-२१ ॥

॥ द्वाविंशः सर्गः — खरसन्नाहः ॥

एवमार्घीष्ठिः शूरः शूर्पणरब्या खरस्ततः।
उवाच रक्षसां मध्ये खरः खरतरं वचः ॥ १ ॥

तवापमानप्रभवः क्रोधोऽयमतुलो मम।
न शक्यते धारयितुं लवणाम्भ इवोल्बणम् ॥ २ ॥

न रामं गणये वीर्यान्मानुषं क्षीणजीवितम्।
आत्मदुश्चरितैः प्राणान् हतो योऽय विमोक्ष्यते ॥ ३ ॥

बाष्पः सन्धार्यतामेष सम्भ्रमश्च विमुच्यताम्।
अहं रामं सह भ्रात्रा नयामि यमसादनम् ॥ ४ ॥

परश्वघहतस्याद्य मन्दप्राणस्य भूतले।
रामस्य रुधिरं रक्तमुष्णं पास्यसि राक्षसि ॥ ५ ॥

सम्प्रहृष्टा वचः श्रुत्वा खरस्य वदनाच्युतम्।
प्रशशासं पुनर्मौख्याद् भ्रातरं रक्षसां वरम्॥६॥

तया परुषितः पूर्वं पुनरेव प्रशांसितः।
अब्रवीद् दूषणं नाम खरः सेनापतिं तदा॥७॥

चतुर्दशा सहस्राणि मम चित्तानुवर्तिनाम्।
रक्षसां भीमवेगानां समरेष्वनिवर्तिनाम्॥८॥

नीलजीमूतवर्णानां लोकहिंसाविहारिणाम्।
सर्वोद्योगमुदीर्णानां रक्षसां सौम्य कारय॥९॥

उपस्थापय मे क्षिप्रं रथं सौम्य धनूषि च।
शरांश्च चित्रान् खङ्गांश्च शक्तीश्च विविधाः शिताः॥१०॥

अये निर्यातुमिच्छामि पौलस्त्यानां महात्मनाम्।
वधार्थं दुर्विनीतस्य रामस्य रणकोविद॥११॥

इति तस्य ब्रुवाणस्य सूर्यवर्णं महारथम्।
सदश्वैः शबलैर्युक्तमाच्चक्षेऽथ दूषणः॥१२॥

तं मेरुशिखराकारं तसकाञ्चनभूषणम्।
हेमचक्रमसम्बाधं वैदूर्यमयकूबरम्॥१३॥

मत्स्यैः पुष्पैर्द्रुमैः शौलैश्चन्द्रसूर्यैश्च काञ्चनैः।
माङ्गल्यैः पक्षिसङ्घैश्च ताराभिश्च समावृतम्॥१४॥

ध्वजनिश्चिंशसम्पन्नं किञ्चिणीवरभूषितम्।
सदश्वयुक्तं सोऽमर्षादारुरोह खरस्तदा॥१५॥

खरस्तु तन्महत्सैन्यं रथचर्मायुधध्वजम्।
निर्यातेत्यब्रवीत् प्रेक्ष्य दूषणः सर्वराक्षसान्॥१६॥

ततस्तद् राक्षसं सैन्यं घोरचर्मायुधध्वजम्।
निर्जगाम जनस्थानान्महानादं महाजवम्॥ १७॥

मुद्रैः पट्टिशैः शूलैः सुतीक्ष्णैश्च परश्वधैः।
खड्डैश्चक्रैश्च हस्तस्थैर्ब्राजमानैः सतोमरैः॥ १८॥

शक्तिभिः परिघैर्घोरतिमात्रैश्च कामुकैः।
गदासिमुसलैर्वञ्चर्गैर्हीतैर्भीमदर्शनैः॥ १९॥

राक्षसानां सुघोराणां सहस्राणि चतुर्दशा।
निर्यातानि जनस्थानात् खरचित्तानुवर्त्तिनाम्॥ २०॥

तांस्तु निर्धावतो दृष्ट्वा राक्षसान् भीमदर्शनान्।
खरस्याथ रथः किञ्चिज्जगाम तदनन्तरम्॥ २१॥

ततस्ताञ्छब्लानश्वांस्तपकाञ्चनभूषितान्।
खरस्य मतमाङ्गाय सारथिः पर्यचोदयत्॥ २२॥

सञ्चोदितो रथः शीघ्रं खरस्य रिपुघातिनः।
शब्देनापूरयामास दिशः सप्रदिशस्तथा॥ २३॥

प्रवृद्धमन्युस्तु खरः खरस्वरो रिपोर्वधार्थं त्वरितो यथान्तकः।
अचूचुदत् सारथिमुन्नदन् पुनर्महाबलो मेघ इवाश्मवर्षवान्॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
खरसन्नाहः नाम द्वाविंशः सर्गः ॥ ३-२२॥

॥ त्रयोविंशः सर्गः — उत्पातदर्शनम्॥

तत्प्रयातं बलं घोरमशिवं शोणितोदकम्।
अभ्यवर्षन्महाघोरस्तुमुलो गर्दभारुणः॥ १॥

निपेतुस्तुरगास्तस्य रथयुक्ता महाजवाः।
समे पुष्पचिते देशे राजमार्गे यदृच्छया ॥ २ ॥

इयामं रुधिरपर्यन्तं बभूव परिवेषणम्।
अलातचक्रप्रतिमं प्रतिगृह्य दिवाकरम् ॥ ३ ॥

ततो ध्वजमुपागम्य हेमदण्डं समुच्छितम्।
समाक्रम्य महाकायस्तस्थौ गृध्रः सुदारुणः ॥ ४ ॥

जनस्थानसमीपे च समाक्रम्य खरस्वनाः।
विस्वरान् विविधान् नादान् मांसादा मृगपक्षिणः ॥ ५ ॥

व्याजहुरभिदीपायां दिशि वै भैरवस्वनम्।
आशिवं यातुधानानां शिवा घोरा महास्वनाः ॥ ६ ॥

प्रभिन्नगजसङ्काशास्तोयशोणितधारिणः ।
आकाशं तदनाकाशं चक्रुर्भीमाम्बुवाहकाः ॥ ७ ॥

बभूव तिमिरं घोरमुद्धतं रोमहर्षणम्।
दिशो वा प्रदिशो वापि सुव्यक्तं न चकाशिरे ॥ ८ ॥

क्षतजार्द्दसवर्णभा सन्ध्या कालं विना बभौ।
खरं चाभिमुखं नेदुस्तदा घोरा मृगाः खगाः ॥ ९ ॥

कङ्गोमायुगृध्राश्च चुकुशुर्भयशस्तिनः।
नित्याशिवकरा युद्धे शिवा घोरनिदर्शनाः ॥ १० ॥

नेदुर्बलस्याभिमुखं ज्वालोद्भारिभिराननैः।
कबन्धः परिधाभासो दृश्यते भास्करान्तिके ॥ ११ ॥

जग्राह सूर्यं स्वर्भानुरपर्वणि महाग्रहः।
प्रवाति मारुतः शीघ्रं निष्ठभोऽभूद् दिवाकरः ॥ १२ ॥

उत्पेतुश्च विना रात्रिं ताराः खद्योतसप्रभाः ।
संलीनमीनविहगा नलिन्यः शुष्कपङ्कजाः ॥ १३ ॥

तस्मिन् क्षणे बभूवुश्च विना पुष्पफलैर्द्रुमाः ।
उद्घूतश्च विना वातं रेणुर्जलधरारुणः ॥ १४ ॥

चीचीकूचीति वाश्यन्त्यो बभूवुस्तत्र सारिकाः ।
उल्काश्चापि सनिर्घोषा निपेतुर्घोरदर्शनाः ॥ १५ ॥

प्रचचाल मही चापि सशैलवनकानना ।
खरस्य च रथस्थस्य नर्दमानस्य धीमतः ॥ १६ ॥

प्राकम्पत भुजः सव्यः स्वरश्चास्यावसज्जत ।
सास्वा सम्पद्यते दृष्टिः पश्यमानस्य सर्वतः ॥ १७ ॥

ललाटे च रुजो जाता न च मोहान्व्यवर्तत ।
तान् समीक्ष्य महोत्पातानुत्थितान् रोमहर्षणान् ॥ १८ ॥

अब्रवीद् राक्षसान् सर्वान् प्रहसन् स खरस्तदा ।
महोत्पातानिमान् सर्वानुत्थितान् घोरदर्शनान् ॥ १९ ॥

न चिन्तयाम्यहं वीर्याद् बलवान् दुर्बलानिव ।
तारा अपि शरैस्तीक्ष्णैः पातयेयं नभस्तलात् ॥ २० ॥

मृत्युं मरणधर्मेण सङ्कुद्धो योजयाम्यहम् ।
राघवं तं बलोत्सिक्तं भ्रातरं चापि लक्ष्मणम् ॥ २१ ॥

अहत्वा सायकैस्तीक्ष्णौर्नोपावर्तितुमुत्सहे ।
यन्निमित्तं तु रामस्य लक्ष्मणस्य विपर्ययः ॥ २२ ॥

सकामा भगिनीमेऽस्तु पीत्वा तु रुधिरं तयोः ।
न कचित् प्राप्तपूर्वो मे संयुगेषु पराजयः ॥ २३ ॥

युष्माकमेतत् प्रत्यक्षं नानृतं कथयाम्यहम्।
देवराजमपि क्रुद्धो मत्तैरावतगामिनम्॥ २४॥

वऋहस्तं रणे हन्यां किं पुनस्तौ च मानवौ।
सा तस्य गर्जितं श्रुत्वा राक्षसानां महाचमूः॥ २५॥

प्रहर्षमतुलं लेखे मृत्युपाशावपाशिता।
समेयुश्च महात्मानो युद्धदर्शनकाङ्गिणः॥ २६॥

ऋषयो देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः।
समेत्य चोचुः सहितास्तेऽन्योन्यं पुण्यकर्मणः॥ २७॥

स्वस्ति गोब्राह्यणेभ्यस्तु लोकानां ये च सम्मताः।
जयतां राघवो युद्धे पौलस्त्यान् रजनीचरान्॥ २८॥

चक्रहस्तो यथा विष्णुः सर्वानसुरसत्तमान्।
एतच्चान्यच्च बहुशो ब्रुवाणाः परमर्षयः॥ २९॥

जातकौतूहलास्तत्र विमानस्थाश्च देवताः।
ददशुर्वाहिनीं तेषां राक्षसानां गतायुषाम्॥ ३०॥

रथेन तु खरो वेगात् सैन्यस्याग्राद् विनिःसृतः।
श्येनगामी पृथुग्रीवो यज्ञशत्रुर्विहङ्गमः॥ ३१॥

दुर्जयः करवीराक्षः परुषः कालकार्मुकः।
हेममाली महामाली सर्पास्यो रुधिराशनः॥ ३२॥

द्वादशैते महावीर्याः प्रतस्थुरभितः खरम्।
महाकपालः स्थूलाक्षः प्रमाथस्त्रिशिरास्तथा।
चत्वार एते सेनाये दूषणं पृष्ठतोऽन्वयुः॥ ३३॥

सा भीमवेगा समराभिकाङ्क्षिणी सुदारुणा राक्षसवीरसेना ।
तौ राजपुत्रौ सहसाभ्युपेता माला ग्रहणामिव चन्द्रसूर्यौ ॥ ३४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
उत्पातदर्शनम् नाम त्रयोविंशः सर्गः ॥ ३-२३ ॥

॥ चतुर्विंशः सर्गः — रामखरबलसन्निकर्षः ॥

आश्रमं प्रतियाते तु खरे खरपराक्रमे ।
तानेवौत्पातिकान् रामः सह ब्रात्रा ददर्श ह ॥ १ ॥

तानुत्पातान् महाघोरान् रामो दृष्ट्वात्यर्थणः ।
प्रजानामहितान् दृष्ट्वा वाक्यं लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ २ ॥

इमान् पश्य महाबाहो सर्वभूतापहारिणः ।
समुत्थितान् महोत्पातान् संहर्तुं सर्वराक्षसान् ॥ ३ ॥

अमी रुधिरधारास्तु विसृजन्ते खरस्वनाः ।
व्योम्नि मेघा निवर्तन्ते परुषा गर्दभारुणाः ॥ ४ ॥

सधूमाश्च शराः सर्वे मम युद्धाभिनन्दिताः ।
रुक्मपृष्ठानि चापानि विचेष्टन्ते विचक्षण ॥ ५ ॥

यादृशा इह कूजन्ति पक्षिणो वनचारिणः ।
अग्रतो नोऽभयं प्राप्तं संशयो जीवितस्य च ॥ ६ ॥

सम्प्रहारस्तु सुमहान् भविष्यति न संशयः ।
अयमाख्याति मे बाहुः स्फुरमाणो मुहुर्मुहुः ॥ ७ ॥

सन्निकर्षे तु नः शूर जयं शत्रोः पराजयम् ।
सुप्रभं च प्रसन्नं च तव वक्रं हि लक्ष्यते ॥ ८ ॥

उद्यतानां हि युद्धार्थं येषां भवति लक्ष्मणं।
निष्ठ्रभं वदनं तेषां भवत्यायुः परिक्षयः ॥९॥

रक्षसां नर्दतां घोरः श्रूयतेऽयं महाध्वनिः।
आहतानां च भेरीणां राक्षसैः कूरकर्मभिः ॥१०॥

अनागतविधानं तु कर्तव्यं शुभमिच्छता।
आपदं शङ्खमानेन पुरुषेण विपश्चिता ॥११॥

तस्माद् गृहीत्वा वैदेहीं शारपाणिर्धनुर्धरः।
गुहामाश्रय शैलस्य दुर्गा पादपसङ्कुलाम् ॥१२॥

प्रतिकूलितुमिच्छामि न हि वाक्यमिदं त्वया।
शापितो मम पादाभ्यां गम्यतां वत्स मा चिरम् ॥१३॥

त्वं हि शूरश्च बलवान् हन्या एतान् न संशयः।
स्वयं निहन्तुमिच्छामि सर्वानेव निशाचरान् ॥१४॥

एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः सह सीतया।
शरानादाय चापं च गुहां दुर्गा समाश्रयत् ॥१५॥

तस्मिन् प्रविष्टे तु गुहां लक्ष्मणे सह सीतया।
हन्त निर्युक्तमित्युक्तवा रामः कवचमाविशत् ॥१६॥

स तेनाभिनिकाशेन कवचेन विभूषितः।
बभूव रामस्त्वमिरे महानभिरिवोत्थितः ॥१७॥

स चापमुद्यम्य महच्छरानादाय वीर्यवान्।
सम्बभूवास्थितस्तत्र ज्यास्वनैः पूरयन् दिशः ॥१८॥

ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्रय सह चारणैः।
समेयुश्च महात्मानो युद्धदर्शनकाङ्क्ष्या ॥१९॥

त्रृष्णयश्च महात्मानो लोके ब्रह्मर्षिसत्तमाः।
समेत्य चोचुः सहितास्तेऽन्योन्यं पुण्यकर्मणः ॥ २० ॥

स्वस्ति गोब्राह्मणानां च लोकानां चेति संस्थिताः।
जयतां राघवो युद्धे पौलस्त्यान् रजनीचरान् ॥ २१ ॥

चक्रहस्तो यथा युद्धे सर्वानसुरपुङ्गवान्।
एवमुक्त्वा पुनः प्रोचुरालोक्य च परस्परम् ॥ २२ ॥

चतुर्दशा सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्।
एकश्च रामो धर्मात्मा कथं युद्धं भविष्यति ॥ २३ ॥

इति राजर्षयः सिद्धाः सगणाश्च द्विजर्षभाः।
जातकौतूहलास्तरस्थुर्विमानस्थाश्च देवताः ॥ २४ ॥

आविष्टं तेजसा रामं सञ्ज्ञामशिरसि स्थितम्।
दृष्ट्वा सर्वाणि भूतानि भयाद् विव्यथिरे तदा ॥ २५ ॥

रूपमप्रतिमं तस्य रामस्याक्षिष्ठकर्मणः।
बभूव रूपं क्रुद्धस्य रुद्रस्येव महात्मनः ॥ २६ ॥

इति सम्भाष्यमाणे तु देवगन्धर्वचारणैः।
ततो गम्भीरनिर्हादं घोरचर्मायुधध्वजम् ॥ २७ ॥

अनीकं यातुधानानां समन्तात् प्रत्यपद्यत।
वीरालापान् विसृजतामन्योन्यमभिगच्छताम् ॥ २८ ॥

चापानि विस्फारयतां जृम्भतां चाप्यभीक्षणशः।
विप्रघुष्टस्वनानां च दुन्दुभींश्चापि निघ्रताम् ॥ २९ ॥

तेषां सुतुमुलः शब्दः पूर्यामास तद् वनम्।
तेन शब्देन वित्रस्ताः श्वापदा वनचारिणः ॥ ३० ॥

दुदुकुर्यत्र निःशब्दं पृष्ठतो नावलोकयन्।
तच्चानीकं महावेगं रामं समनुवर्तत ॥ ३१ ॥

धृतनानाप्रहरणं गम्भीरं सागरोपमम्।
रामोऽपि चारयंश्चक्षुः सर्वतो रणपण्डितः ॥ ३२ ॥

दर्दर्श खरसैन्यं तद् युद्धायाभिमुखो गतः।
वितत्य च धनुर्भीमं तूण्याश्चोद्धृत्य सायकान् ॥ ३३ ॥

क्रोधमाहारयत् तीव्रं वधार्थं सर्वरक्षसाम्।
दुष्ट्रेक्ष्यश्चाभवत् क्रुद्धो युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ॥ ३४ ॥

तं दृष्टा तेजसाऽविष्ट प्राव्यथन् वनदेवताः।
तस्य रुष्टस्य रूपं तु रामस्य दृशो तदा।
दक्षस्येव क्रतुं हन्तुमुद्यतस्य पिनाकिनः ॥ ३५ ॥

तत्कामुकैराभरणै रथैश्च तद्वर्मभिश्चाग्निसमानवर्णैः।
बभूव सैन्यं पिशिताशनानां सूर्योदये नीलमिवाभ्रजालम् ॥ ३६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रामखरबलसन्निकर्षः नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥ ३-२४ ॥

॥ पञ्चविंशः सर्गः — खरसैन्यावमर्दः ॥

अवष्टव्यधनुं रामं क्रुद्धं तं रिपुघातिनम्।
ददर्शाश्रममागम्य खरः सह पुरःसरैः ॥ १ ॥

तं दृष्टा सगुणं चापमुद्यम्य खरनिःस्वनम्।
रामस्याभिमुखं सूतं चोद्यतामित्यचोदयत् ॥ २ ॥

स खरस्याज्ञया सूतस्तुरगान् समचोदयत्।
यत्र रामो महाबाहुरेको धुन्वन् धनुः स्थितः ॥ ३ ॥

तं तु निष्पतितं दृष्ट्वा सर्वतो रजनीचराः।
मुञ्चमाना महानादं सचिवाः पर्यवारयन् ॥ ४ ॥

स तेषां यातुधानानां मध्ये रथगतः खरः।
बभूव मध्ये ताराणां लोहिताङ्ग इवोदितः ॥ ५ ॥

ततः शरसहस्रेण राममप्रतिमौजसम्।
अर्दयित्वा महानादं ननाद समरे खरः ॥ ६ ॥

ततस्तं भीमधन्वानं कुञ्जाः सर्वे निशाचराः।
रामं नानाविधैः शस्त्रैरभ्यवर्षन्त दुर्जयम् ॥ ७ ॥

मुद्रैरायसैः शूलैः प्रासैः खड्डैः परश्वधैः।
राक्षसाः समरे शूरं निजघूरोषतत्पराः ॥ ८ ॥

ते बलाहकसङ्काशा महाकाया महाबलाः।
अभ्यधावन्त काकुत्स्थं रथैर्वाजिभिरेव च ॥ ९ ॥

गजैः पर्वतकूटाभै रामं युद्धे जिघांसवः।
ते रामे शरवर्षाणि व्यसृजन् रक्षसां गणाः ॥ १० ॥

शैलेन्द्रमिव धाराभिर्वर्षमाणा महाघनाः।
सर्वैः परिवृतो रामो राक्षसैः कूरदर्शनैः ॥ ११ ॥

तिथिष्विव महादेवो वृतः पारिषदां गणैः।
तानि मुक्तानि शस्त्राणि यातुधानैः स राघवः ॥ १२ ॥

प्रतिजग्राह विशिखैर्नद्योधानिव सागरः।
स तैः प्रहरणैर्घोर्भिन्नगात्रो न विव्यथे ॥ १३ ॥

रामः प्रदीप्तैर्बहुभिर्वज्रैरिव महाचलः।
स विद्धः क्षतजादिग्धः सर्वगत्रेषु राघवः ॥ १४ ॥

बभूव रामः सन्ध्याभ्रौदीवाकर इवावृतः।
विषेदुर्देवगन्धर्वाः सिद्धाश्र्य परमषयः ॥ १५ ॥

एकं सहस्रैर्बहुभिस्तदा दृष्ट्वा समावृतम्।
ततो रामस्तु सङ्कुञ्जो मण्डलीकृतकामुकः ॥ १६ ॥

ससर्ज निशितान् बाणान् शतशोऽथ सहस्रशः।
दुरावारान् दुर्विषहान् कालपाशोपमान् रणे ॥ १७ ॥

मुमोच लीलया कङ्कपत्रान् काञ्चनमूषणान्।
ते शराः शत्रुसैन्येषु मुक्ता रामेण लीलया ॥ १८ ॥

आददूरक्षसां प्राणान् पाशाः कालकृता इव।
भित्त्वा राक्षसदेहांस्तांस्ते शरा रुधिराप्लुताः ॥ १९ ॥

अन्तरिक्षगता रेजुर्दीप्तामिसमतेजसः।
असङ्घेयास्तु रामस्य सायकाश्चापमण्डलात् ॥ २० ॥

विनिष्पेतुरतीवोग्रा रक्षःप्राणापहारिणः।
तैर्धनूषि ध्वजाग्राणि चर्माणि कवचानि च ॥ २१ ॥

बाहून् सहस्ताभरणानूरून् करिकरोपमान्।
चिच्छेद रामः समरे शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २२ ॥

हयान् काञ्चनसन्नाहान् रथयुक्तान् ससारथीन्।
गजांश्च सगजारोहान् सहयान् सादिनस्तदा ॥ २३ ॥

चिच्छिदुर्बिभिदुश्वैव रामबाणा गुणच्युताः।
पदातीन् समरे हत्वा ह्यनयद् यमसादनम् ॥ २४ ॥

ततो नालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः ।
भीममार्तस्वरं चक्रुशिष्ठ्यमाना निशाचराः ॥ २५ ॥

तत्सैन्यं विविधैर्बाणैर्दर्दितं मर्मभेदिभिः ।
न रामेण सुखं लेभे शुष्कं वनमिवाग्निना ॥ २६ ॥

केचिद् भीमबलाः शूराः प्रासान् शूलान् परश्वधान् ।
चिक्षिपुः परमक्रुद्धा रामाय रजनीचराः ॥ २७ ॥

तेषां बाणैर्महाबाहुः शस्त्राण्यावार्य वीर्यवान् ।
जहार समरे प्राणांश्चिन्छेद च शिरोधरान् ॥ २८ ॥

ते छिन्नशिरसः पेतुश्चिन्नर्मशरासनाः ।
सुपर्णवातविक्षिप्ता जगत्यां पादपा यथा ॥ २९ ॥

अवशिष्टाश्च ये तत्र विषण्णास्ते निशाचराः ।
खरमेवाभ्यधावन्त शरणार्थं शराहताः ॥ ३० ॥

तान् सर्वान् धनुरादाय समाश्वास्य च दूषणः ।
अभ्यधावत् सुसङ्कुद्धः क्रुद्धं क्रुद्ध इवान्तकः ॥ ३१ ॥

निवृत्तास्तु पुनः सर्वे दूषणाश्रयनिर्भयाः ।
राममेवाभ्यधावन्त सालतालशिलायुधाः ॥ ३२ ॥

शूलमुद्ररहस्ताश्च पाशहस्ता महाबलाः ।
सृजन्तः शरवर्षाणि शस्त्रवर्षाणि संयुगे ॥ ३३ ॥

द्रुमवर्षाणि मुञ्चन्तः शिलावर्षाणि राक्षसाः ।
तद् बभूवाद्द्रुतं युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ॥ ३४ ॥

रामस्यास्य महाघोरं पुनस्तेषां च रक्षसाम् ।
ते समन्तादभिक्रुद्धा राघवं पुनरार्दयन् ॥ ३५ ॥

ततः सर्वा दिशो दृष्ट्वा प्रदिशश्च समावृताः।
राक्षसैः सर्वतः प्राप्तैः शरवर्षाभिरावृतः ॥ ३६ ॥

स कृत्वा भैरवं नादमस्त्रं परमभास्वरम्।
समयोजयद् गान्धर्वं राक्षसेषु महाबलः ॥ ३७ ॥

ततः शरसहस्राणि निर्ययुश्चापमण्डलात्।
सर्वा दश दिशो बाणैरापूर्यन्त समागतैः ॥ ३८ ॥

नाददानं शरान् घोरान् विमुच्चन्तं शरोत्तमान्।
विकर्षमाणं पश्यन्ति राक्षसास्ते शरार्दिताः ॥ ३९ ॥

शरान्धकारमाकाशमावृणोत् सदिवाकरम्।
बभूवावस्थितो रामः प्रक्षिपन्निव तान् शरान् ॥ ४० ॥

युगपत्पत्तमानैश्च युगपच्च हतैर्भृशम्।
युगपत्पतितैश्चैव विकीर्णा वसुधाभवत् ॥ ४१ ॥

निहताः पतिताः क्षीणाश्चिन्ना भिन्ना विदारिताः।
तत्र तत्र स्म दृश्यन्ते राक्षसास्ते सहस्रशः ॥ ४२ ॥

सोष्णीषैरुत्तमाङ्गैश्च साङ्गदैर्बाहुभिस्तथा।
ऊरुभिर्बाहुभिश्चन्नैर्नानारूपैर्विभूषणैः ॥ ४३ ॥

हयैश्च द्विपमुख्यैश्च रथैर्भिन्नैरनेकशः।
चामरव्यजनैश्छत्रैर्धर्जैर्नानाविधैरपि ॥ ४४ ॥

रामेण बाणाभिहतैर्विच्छिन्नैः शूलपट्टैः।
खड्डैः खण्डीकृतैः प्रासैर्विकीर्णैश्च परश्वधैः ॥ ४५ ॥

चूर्णिताभिः शिलाभिश्च शरैश्चत्रैरनेकशः।
विच्छिन्नैः समरे भूमिर्विस्तीर्णाभूद् भयङ्करा ॥ ४६ ॥

तान् दृष्टा निहतान् सर्वे राक्षसाः परमातुराः।
न तत्र चलितुं शक्ता रामं परपुरञ्जयम्॥४७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
खरसैन्यावर्मदः नाम पञ्चविंशः सर्गः ॥ ३-२५॥

॥ षड्विंशः सर्गः — दूषणादिवधः ॥

दूषणस्तु स्वकं सैन्यं हन्यमानं विलोक्य च।
सन्दिदेश महाबाहुर्भीमवेगान् दुरासदान्॥ १॥

राक्षसान् पञ्चसाहस्रान् समरेष्वनिवर्तिनः।
ते शूलैः पट्टिशैः खड्गैः शिलावर्ष्टुमैरपि॥ २॥

शरवर्षैरविच्छिन्नं वर्वर्षुस्तं समन्ततः।
तद् द्रुमाणां शिलानां च वर्षं प्राणहरं महत्॥ ३॥

प्रतिजग्राह धर्मात्मा राघवस्तीक्ष्णसायकैः।
प्रतिगृह्य च तद् वर्षं निमीलित इवर्षभः॥ ४॥

रामः क्रोधं परं लेभे वधार्थं सर्वरक्षसाम्।
ततः क्रोधसमाविष्टः प्रदीप्त इव तेजसा॥ ५॥

शरैरभ्यकिरत् सैन्यं सर्वतः सहदूषणम्।
ततः सेनापतिः क्रुद्धो दूषणः शत्रुदूषणः॥ ६॥

शरैरशनिकल्पैस्तं राघवं समवारयत्।
ततो रामः सुसङ्कृद्धः क्षुरेणास्य महद् धनुः॥ ७॥

चिच्छेद समरे वीरश्वर्तुमिश्रतुरो हयान्।
हत्वा चाश्वान् शरैस्तीक्ष्णैर्धर्घचन्द्रेण सारथेः॥ ८॥

शिरो जहार तद्रक्षस्त्रिभिर्विव्याध वक्षसि।
स च्छिन्नाधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ॥ ९ ॥

जग्राह गिरिश्छाम्बं परिघं रोमहर्षणम्।
वेष्टितं काश्वनैः पट्टैर्देवसैन्याभिमर्दनम् ॥ १० ॥

आयसैः शङ्कुभिस्तीक्ष्णैः कीर्णं परवसोक्षितम्।
वज्राशनिसमस्पर्शं परगोपुरदारणम् ॥ ११ ॥

तं महोरगसङ्काशं प्रगृह्य परिघं रणे।
दूषणोऽभ्यपतद् रामं क्रूरकर्मा निशाचरः ॥ १२ ॥

तस्याभिपतमानस्य दूषणस्य च राघवः।
द्वाभ्यां शराभ्यां चिच्छेदं सहस्ताभरणौ भुजौ ॥ १३ ॥

ब्रष्टस्तस्य महाकायः पपात रणमूर्धनि।
परिघश्छिन्नहस्तस्य शक्रघ्वज इवाग्रतः ॥ १४ ॥

कराभ्यां च विकीर्णाभ्यां पपात भुवि दूषणः।
विषाणाभ्यां विशीर्णाभ्यां मनस्वीव महागजः ॥ १५ ॥

दृष्ट्वा तं पतितं भूमौ दूषणं निहतं रणे।
साधु साध्विति काकुत्थं सर्वभूतान्यपूजयन् ॥ १६ ॥

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धास्त्रयः सेनाग्रयायिनः।
संहत्याभ्यद्रवन् रामं मृत्युपाशावपाशिताः ॥ १७ ॥

महाकपालः स्थूलाक्षः प्रमाथी च महाबलः।
महाकपालो विपुलं शूलमुद्यम्य राक्षसः ॥ १८ ॥

स्थूलाक्षः पद्मिशं गृह्य प्रमाथी च परश्वधम्।
दृष्ट्वापततस्तांस्तु राघवः सायकैः शितैः ॥ १९ ॥

तीक्षणायैः प्रतिजग्राह सम्प्राप्तानतिथीनिव।
महाकपालस्य शिरश्चिच्छेद रघुनन्दनः ॥ २० ॥

असञ्च्छेयैस्तु बाणौदैः प्रममाथ प्रमाथिनम्।
स्थूलाक्षस्याक्षिणी स्थूले पूरयामास सायकैः ॥ २१ ॥

स पपात हतो भूमौ विटपीव महाद्रुमः।
दूषणस्यानुगान् पञ्चसाहस्रान् कुपितः क्षणात् ॥ २२ ॥

हत्वा तु पञ्चसाहस्रैरनयद् यमसादनम्।
दूषणं निहतं श्रुत्वा तस्य चैव पदानुगान् ॥ २३ ॥

व्यादिदेश खरः क्रुद्धः सेनाध्यक्षान् महाबलान्।
अयं विनिहतः सञ्चे दूषणः सपदानुगः ॥ २४ ॥

महत्या सेनया सार्धं युद्धा रामं कुमानुषम्।
शस्त्रैर्नानाविधाकरैर्हनधं सर्वराक्षसाः ॥ २५ ॥

एवमुक्त्वा खरः क्रुद्धो राममेवाभिद्रुद्रवे।
इयेनगामी पृथुग्रीवो यज्ञशत्रुविर्हङ्गमः ॥ २६ ॥

दुर्जयः करवीराक्षः परुषः कालकार्मुकः।
हेममाली महामाली सर्पास्यो रुधिराशनः ॥ २७ ॥

द्वादशैते महावीर्या बलाध्यक्षाः ससैनिकाः।
राममेवाभ्यधावन्त विसृजन्तः शरोत्तमान् ॥ २८ ॥

ततः पावकसङ्काशैर्हेमवत्रविभूषितैः।
जघान शेषं तेजस्वी तस्य सैन्यस्य सायकैः ॥ २९ ॥

ते रुक्मपुद्धा विशिखाः सधूमा इव पावकाः।
निजघ्नुस्तानि रक्षांसि वज्रा इव महाद्रुमान् ॥ ३० ॥

रक्षसां तु शतं रामः शतेनैकेन किर्णना।
सहस्रं तु सहस्रेण जघान रणमूर्धनि ॥ ३१ ॥

तैर्भिन्नवर्माभरणाश्चिद्भिन्नशरासनाः ।
निपेतुः शोणितादिग्धा धरण्यां रजनीचराः ॥ ३२ ॥

तैर्मुक्तकेशैः समरे पतितैः शोणितोक्षितैः ।
विस्तीर्णा वसुधा कृत्खा महावेदिः कुशैरिव ॥ ३३ ॥

तत्क्षणे तु महाघोरं वनं निहतराक्षसम्।
बभूव निरयप्रख्यं मांसशोणितकर्दमम् ॥ ३४ ॥

चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्।
हतान्येकेन रामेण मानुषेण पदातिना ॥ ३५ ॥

तस्य सैन्यस्य सर्वस्य खरः शेषो महारथः ।
राक्षसस्त्रिशिराश्चैव रामश्च रिपुसूदनः ॥ ३६ ॥

शेषा हता महावीर्या राक्षसा रणमूर्धनि।
घोरा दुर्विषहाः सर्वे लक्ष्मणस्याग्रजेन ते ॥ ३७ ॥

ततस्तु तद्दीमबलं महाहवे समीक्ष्य रामेण हतं बलीयसा।
रथेन रामं महता खरस्त्ततः समाससादेन्द्र इवोद्यताशनिः ॥ ३८ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
दूषणादिवधः नाम षड्विंशः सर्गः ॥ ३-२६ ॥

॥ सप्तविंशः सर्गः — त्रिशिरोवधः ॥

खरं तु रामाभिमुखं प्रयान्तं वाहिनीपतिः ।
राक्षसस्त्रिशिरा नाम सन्निपत्येदमब्रवीत् ॥ १ ॥

मां नियोजय विक्रान्तं त्वं निवर्तस्व साहसात्।
 पश्य रामं महाबाहुं संयुगे विनिपातितम्॥२॥

प्रतिजानामि ते सत्यमायुधं चाहमालभे।
 यथा रामं वधिष्यामि वधार्हं सर्वरक्षसाम्॥३॥

अहं वास्य रणे मृत्युरेष वा समरे मम।
 विनिवर्त्य रणोत्साहं मुहूर्तं प्राश्निको भव॥४॥

प्रहृष्टो वा हते रामे जनस्थानं प्रयास्यसि।
 मयि वा निहते रामं संयुगाय प्रयास्यसि॥५॥

खरस्त्रिशिरसा तेन मृत्युलोभात् प्रसादितः।
 गच्छ युध्येत्यनुज्ञातो राघवाभिमुखो ययौ॥६॥

त्रिशिरस्तु रथेनैव वाजियुक्तेन भास्वता।
 अभ्यद्रवद् रणे रामं त्रिशृङ् इव पर्वतः॥७॥

शरधारासमूहान् स महामेघ इवोत्सृजन्।
 व्यसृजत् सदृशं नादं जलाद्रस्येव दुन्दुभेः॥८॥

आगच्छन्तं त्रिशिरसं राक्षसं प्रेक्ष्य राघवः।
 धनुषा प्रतिजग्राह विधुन्वन् सायकान् शितान्॥९॥

स सम्प्रहारस्तुमुलो रामत्रिशिरसोस्तदा।
 सम्भूवातिबलिनोः सिंहकुञ्जरयोरिव॥१०॥

ततस्त्रिशिरसा बाणैर्ललाटे ताडितस्त्रिभिः।
 अर्मर्षीं कुपितो रामः संरब्ध इदमब्रवीत्॥११॥

अहो विक्रमशूरस्य राक्षसस्येदृशं बलम्।
 पुष्पैरिव शरैर्योऽहं ललाटेऽस्मि परिक्षतः॥१२॥

ममापि प्रतिगृहीष्व शरांश्चापगुणाच्युतान्।
एवमुक्त्वा सुसंरब्धः शरानाशीविषोपमान्॥ १३॥

त्रिशिरोवधासि कुद्धो निजधान चतुर्दश।
चतुर्भिर्स्तुरगानस्य शरैः सन्नतपर्वभिः॥ १४॥

न्यपातयत तेजस्वी चतुरस्तस्य वाजिनः।
अष्टभिः सायकैः सूतं रथोपस्थे न्यपातयत्॥ १५॥

रामश्चिच्छेद बाणेन ध्वजं चास्य समुच्छ्रितम्।
ततो हतरथात् तस्मादुत्पतन्तं निशाचरम्॥ १६॥

चिच्छेद रामस्तं बाणौर्हदये सोऽभवज्जडः।
सायकैश्चाप्रमेयात्मा सामर्षस्तस्य रक्षसः॥ १७॥

शिरांस्यपातयत् त्रीणि वेगवद्धिस्त्रिभिः शरैः।
स धूमशोणितोद्वारी रामबाणाभिपीडितः॥ १८॥

न्यपतत् पतितैः पूर्वं समरस्थो निशाचरः।
हतशोषास्ततो भग्ना राक्षसाः खरसंश्रयाः॥ १९॥

द्रवन्ति स्म न तिष्ठन्ति व्याघ्रत्रस्ता मृगा इव।
तान् खरो द्रवतो दृष्ट्वा निवर्त्य रुषितस्त्वरन्।
राममेवाभिदुद्राव राहुश्वन्दमसं यथा॥ २०॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
त्रिशिरोवधः नाम सप्तविंशः सर्गः ॥ ३-२७॥

॥ अष्टाविंशः सर्गः — खररामसम्प्रहारः ॥

निहतं दूषणं दृष्टा रणे त्रिशिरसा सह।
खरस्याप्यभवत् त्रासो दृष्टा रामस्य विक्रमम् ॥ १ ॥

स दृष्टा राक्षसं सैन्यमविष्हद्यं महाबलम्।
हतमेकेन रामेण दूषणस्त्रिशिरा अपि ॥ २ ॥

तद्वलं हतभूयिष्ठं विमनाः प्रेक्ष्य राक्षसः।
आससाद् खरो रामं नमुचिर्वासवं यथा ॥ ३ ॥

विकृष्य बलवच्चापं नाराचान् रक्तभोजनान्।
खरश्चिक्षेप रामाय कुद्धानाशीविषानिव ॥ ४ ॥

ज्यां विधुन्वन् सुबहुशः शिक्षयास्त्राणि दर्शयन्।
चचार समरे मार्गान् शरै रथगतः खरः ॥ ५ ॥

स सर्वाश्च दिशो बाणैः प्रदिशाश्च महारथः।
पूर्यामास तं दृष्टा रामोऽपि सुमहद् धनुः ॥ ६ ॥

स सायकैर्दुर्विषहैर्विस्फुलिङ्गैरिवाग्निभिः।
नभश्चकाराविवरं पर्जन्य इव वृष्टिभिः ॥ ७ ॥

तद् बभूव शितैर्बाणैः खररामविसर्जितैः।
पयोकाशमनाकाशं सर्वतः शरसङ्कुलम् ॥ ८ ॥

शरजालावृतः सूर्यो न तदा स्म प्रकाशते।
अन्योन्यवधसंरम्भादुभयोः सम्प्रयुच्यतोः ॥ ९ ॥

ततो नालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः।
आजघान रणे रामं तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥ १० ॥

तं रथस्थं धनुष्पाणिं राक्षसं पर्यवस्थितम्।
 ददृशुः सर्वभूतानि पाशहस्तमिवान्तकम्॥ ११ ॥
 हन्तारं सर्वसैन्यस्य पौरुषे पर्यवस्थितम्।
 परिश्रान्तं महासत्त्वं मेने रामं खरस्तदा ॥ १२ ॥
 तं सिंहमिव विक्रान्तं सिंहविक्रान्तगामिनम्।
 दृष्ट्वा नोद्विजते रामः सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ १३ ॥
 ततः सूर्यनिकाशेन रथेन महता खरः।
 आससादाथ तं रामं पतञ्ज इव पावकम्॥ १४ ॥
 ततोऽस्य सशरं चापं मुष्ठिदेशो महात्मनः।
 खरश्चिच्छेद रामस्य दशयन् हस्तलाघवम्॥ १५ ॥
 स पुनस्त्वपरान् सप्त शरानादाय मर्मणि।
 निजघान रणे क्रुद्धः शकाशानिसमप्रभान्॥ १६ ॥
 ततः शरसहस्रेण राममप्रतिमौजसम्।
 अर्दयित्वा महानादं ननाद समरे खरः॥ १७ ॥
 ततस्तत्प्रहतं बाणैः खरमुक्तैः सुपर्वभिः।
 पपात कवचं भूमौ रामस्यादित्यवर्चसम्॥ १८ ॥
 स शरैरपितः क्रुद्धः सर्वगात्रेषु राघवः।
 राज समरे रामो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन्॥ १९ ॥
 ततो गम्भीरनिर्हादं रामः शत्रुनिर्बहृणः।
 चकारान्ताय स रिपोः सज्यमन्यन्महद्धनुः॥ २० ॥
 सुमहद् वैष्णवं यत् तदतिसृष्टं महर्षिणा।
 वरं तद् धनुरुद्घम्य खरं समभिधावत ॥ २१ ॥

ततः कनकपुङ्कैस्तु शरैः सन्नतपर्वभिः।
चिच्छेद रामः सङ्कृद्धः खरस्य समरे ध्वजम्॥ २२॥

स दर्शनीयो बहुधा विच्छिन्नः काञ्चनो ध्वजः।
जगाम धरणीं सूर्यो देवतानामिवाज्ञया॥ २३॥

तं चतुर्भिः खरः कुञ्जो रामं गत्रेषु मार्गणैः।
विव्याध हृदि मर्मज्ञो मातञ्जमिव तोमरैः॥ २४॥

स रामो बहुभिर्बाणैः खरकार्मुकनिःसृतैः।
विञ्चो रुधिरसित्काञ्जो बभूव रुषितो भृशम्॥ २५॥

स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठः सङ्गृह्य परमाहवे।
मुमोच परमेष्वासः षट् शरानभिलक्षितान्॥ २६॥

शिरस्येकेन बाणेन द्वाभ्यां बाहोरथार्पयत्।
त्रिभिश्चन्द्रार्धवक्रैश्च वक्षस्यभिजघान ह॥ २७॥

ततः पश्चान्महातेजा नाराचान् भास्करोपमान्।
जघान राक्षसं कुञ्जस्थयोदशा शिलाशितान्॥ २८॥

रथस्य युगमेकेन चतुर्भिः शबलान् हयान्।
षष्ठेन च शिरः सङ्घे चिच्छेद खरसारथेः॥ २९॥

त्रिभिस्त्रिवेणून् बलवान् द्वाभ्यामक्षं महाबलः।
द्वादशेन तु बाणेन खरस्य सशरं धनुः॥ ३०॥

छित्त्वा वज्रनिकाशेन राघवः प्रहसन्निव।
त्रयोदशेनेन्द्रसमो विभेद समरे खरम्॥ ३१॥

प्रभग्रधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः।
गदापाणिरवपुत्य तस्थौ भूमौ खरस्तदा॥ ३२॥

तत् कर्म रामस्य महारथस्य समेत्य देवाश्च महर्षयश्च।
 अपूजयन् प्राञ्जलयः प्रहृष्टस्तदा विमानाग्रगताः समेताः ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
 खररामसम्ब्रहारः नाम अष्टाविंशः सर्गः ॥ ३-२८ ॥

॥ एकोनत्रिंशः सर्गः — खरगदाभेदनम् ॥

खरं तु विरथं रामो गदापाणिमवस्थितम्।
 मृदुपूर्वं महातेजाः परुषं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

गजाश्वरथसम्बाधे बले महति तिष्ठता।
 कृतं ते दारुणं कर्म सर्वलोकजुगुप्सितम् ॥ २ ॥

उद्वेजनीयो भूतानां नृशंसः पापकर्मकृत्।
 त्रयाणामपि लोकानामीश्वरोऽपि न तिष्ठति ॥ ३ ॥

कर्म लोकविरुद्धं तु कुर्वाणं क्षणदाचर।
 तीक्ष्णं सर्वजनो हन्ति सर्पं दुष्टमिवागतम् ॥ ४ ॥

लोभात् पापानि कुर्वाणः कामाद् वा यो न बुध्यते।
 हृष्टः पश्यति तस्यान्तं ब्राह्मणी करकादिव ॥ ५ ॥

वसतो दण्डकारण्ये तापसान् धर्मचारिणः।
 किं नु हत्वा महाभागान् फलं प्राप्स्यसि राक्षस ॥ ६ ॥

न चिरं पापकर्माणः कूरा लोकजुगुप्सिताः।
 ऐश्वर्यं प्राप्य तिष्ठन्ति शीर्णमूला इव द्रुमाः ॥ ७ ॥

अवश्यं लभते कर्ता फलं पापस्य कर्मणः।
 घोरं पर्यागते काले द्रुमः पुष्पमिवार्तवम् ॥ ८ ॥

नचिरात् प्राप्यते लोके पापानां कर्मणां फलम्।
 सविषाणामिवान्नानां भुक्तानां क्षणदाचर ॥९॥

पापमाचरतां घोरं लोकस्याप्रियमिच्छताम्।
 अहमासादितो राजा प्राणान् हन्तुं निशाचर ॥१०॥

अद्य भित्त्वा मया मुक्ताः शराः काञ्चनभूषणाः।
 विदार्यातिपतिष्ठन्ति वल्मीकिमिव पञ्चगाः ॥११॥

ये त्वया दण्डकारण्ये भक्षिता धर्मचारिणः।
 तानद्य निहतः सङ्घे ससैन्योऽनुगमिष्यसि ॥१२॥

अद्य त्वां निहतं बाणैः पश्यन्तु परमर्षयः।
 निरयस्थं विमानस्था ये त्वया निहताः पुरा ॥१३॥

प्रहरस्व यथाकामं कुरु यत्तं कुलाधम।
 अद्य ते पातयिष्यामि शिरस्तालफलं यथा ॥१४॥

एवमुक्तस्तु रामेण क्रुद्धः संरक्तलोचनः।
 प्रत्युवाच ततो रामं प्रहसन् क्रोधमूर्च्छितः ॥१५॥

प्राकृतान् राक्षसान् हत्वा युद्धे दशरथात्मज।
 आत्मना कथमात्मानमप्रशस्यं प्रशंससि ॥१६॥

विक्रान्ता बलवन्तो वा ये भवन्ति नरर्षभाः।
 कथयन्ति न ते किञ्चित् तेजसा चातिगर्विताः ॥१७॥

प्राकृतास्त्वकृतात्मानो लोके क्षत्रियपांसनाः।
 निरर्थकं विकृत्यन्ते यथा राम विकृत्यसे ॥१८॥

कुलं व्यपदिशान् वीरः समरे कोऽभिधास्यति।
 मृत्युकाले तु सम्प्राप्ते स्वयमप्रस्तवे स्तवम् ॥१९॥

सर्वथा तु लघुत्वं ते कृत्थनेन विदर्शितम्।
सुवर्णप्रतिरूपेण तसेनेव कुशाग्निना ॥ २० ॥

न तु मामिह तिष्ठन्तं पश्यसि त्वं गदाधरम्।
धराधरमिवाकम्यं पर्वतं धातुभिश्चितम् ॥ २१ ॥

पर्याप्तोऽहं गदापाणिर्हन्तुं प्राणान् रणे तव।
त्रयाणामपि लोकानां पाशहस्त इवान्तकः ॥ २२ ॥

कामं बहुपि वक्तव्यं त्वयि वक्ष्यामि न त्वहम्।
अस्तं प्राप्नोति सविता युद्धविघ्नस्ततो भवेत् ॥ २३ ॥

चतुर्दश सहस्राणि राक्षसानां हतानि ते।
त्वद्विनाशात् करोम्यद्य तेषामश्रुप्रमार्जनम् ॥ २४ ॥

इत्युक्त्वा परमकुद्धः स गदां परमाङ्गदाम्।
खरश्चिक्षेप रामाय प्रदीप्तामशनिं यथा ॥ २५ ॥

खरबाहुप्रमुक्ता सा प्रदीप्ता महती गदा।
भस्म वृक्षांश्च गुल्मांश्च कृत्वागात् तत्समीपतः ॥ २६ ॥

तामापतन्तीं महतीं मृत्युपाशोपमां गदाम्।
अन्तरिक्षगतां रामश्चिच्छेद बहुधा शरैः ॥ २७ ॥

सा विशीर्णा शरैर्भिन्ना पपात धरणीतले।
गदा मन्त्रौषधिबलैर्व्यालीव विनिपातिता ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
खरगदाभेदनम् नाम एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ ३-२९ ॥

॥ त्रिंशः सर्गः — खरसंहारः ॥

भित्त्वा तु तां गदां बाणै राघवो धर्मवत्सलः ।
समयमान इदं वाक्यं संरब्धमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

एतत् ते बलसर्वस्वं दर्शितं राक्षसाधम् ।
शक्तिहीनतरो मत्तो वृथा त्वमुपगर्जसि ॥ २ ॥

एषा बाणविनिर्भिन्ना गदा भूमितलं गता ।
अभिधानप्रगल्भस्य तव प्रत्ययघातिनी ॥ ३ ॥

यत् त्वयोक्तं विनष्टानामिदमश्रुप्रमार्जनम् ।
राक्षसानां करोमीति मिथ्या तदपि ते वचः ॥ ४ ॥

नीचस्य क्षुद्रशीलस्य मिथ्यावृत्तस्य रक्षसः ।
प्राणानपहरिष्यामि गरुत्मानमृतं यथा ॥ ५ ॥

अद्य ते भिन्नकण्ठस्य फेनबुद्धुदभूषितम् ।
विदारितस्य मद्वाणैर्मही पास्यति शोणितम् ॥ ६ ॥

पांसुरूषितसर्वाङ्गः स्नस्तन्यस्तभुजद्वयः ।
स्वप्स्यसे गां समाश्लिष्य दुर्लभां प्रमदामिव ॥ ७ ॥

प्रवृद्धनिद्रे शयिते त्वयि राक्षसपांसने ।
भविष्यन्ति शरण्यानां शरण्या दण्डका इमे ॥ ८ ॥

जनस्थाने हतस्थाने तव राक्षस मच्छैः ।
निर्भया विचरिष्यन्ति सर्वतो मुनयो वने ॥ ९ ॥

अद्य विप्रसरिष्यन्ति राक्षस्यो हतबान्धवाः ।
बाष्पार्द्धवदना दीना भयादन्यभयावहाः ॥ १० ॥

अद्य शोकरसज्जास्ता भविष्यन्ति निरथिकाः ।
 अनुरूपकुलाः पत्व्यो यासां त्वं पतिरीदृशाः ॥ ११ ॥
 नृशंसशील क्षुद्रात्मन् नित्यं ब्राह्मणकण्टक ।
 त्वत्कृते शङ्कितैरग्नौ मुनिभिः पात्यते हविः ॥ १२ ॥
 तमेवमभिसंरब्धं ब्रुवाणं राघवं वने ।
 खरो निर्भत्सयामास रोषात् खरतरस्वरः ॥ १३ ॥
 दृढं खल्ववलिसोऽसि भयेष्यपि च निर्भयः ।
 वाच्यावाच्यं ततो हि त्वं मृत्योर्वश्यो न बुध्यसे ॥ १४ ॥
 कालपाशपरिक्षिप्ता भवन्ति पुरुषा हि ये ।
 कार्याकार्यं न जानन्ति ते निरस्तषडिन्द्रियाः ॥ १५ ॥
 एवमुत्त्वा ततो रामं संरुद्ध्य भृकुटिं ततः ।
 स ददर्श महासालमविदूरे निशाचरः ॥ १६ ॥
 रणे प्रहरणस्यार्थे सर्वतो ह्यवलोकयन् ।
 स तमुत्पाटयामास सन्दृष्टदशनच्छदम् ॥ १७ ॥
 तं समुत्क्षिप्य बाहुभ्यां विनर्दित्वा महाबलः ।
 राममुद्दिश्य चिक्षेप हतस्त्वमिति चाब्रवीत् ॥ १८ ॥
 तमापतन्तं बाणौघैश्चित्त्वा रामः प्रतापवान् ।
 रोषमाहारयत् तीव्रं निहन्तुं समरे खरम् ॥ १९ ॥
 जातस्वेदस्ततो रामो रोषरक्तान्तलोचनः ।
 निर्बिभेदं सहस्रेण बाणानां समरे खरम् ॥ २० ॥
 तस्य बाणान्तराद् रक्तं बहु सुस्त्राव फेनिलम् ।
 गिरेः प्रस्त्रवणस्येव धाराणां च परिस्त्रवः ॥ २१ ॥

विकलः स कृतो बाणैः खरो रामेण संयुगे।
मत्तो रुधिरगन्धेन तमेवाभ्यद्रवद् द्रुतम्॥ २२॥

तमापतन्तं सङ्कुच्छं कृतास्थो रुधिराप्तुतम्।
अपासर्पद् द्वित्रिपदं किञ्चित्त्वरितविक्रमः॥ २३॥

ततः पावकसङ्काशं वधाय समरे शरम्।
खरस्य रामो जग्राह ब्रह्मदण्डमिवापरम्॥ २४॥

स तद् दत्तं मधवता सुरराजेन धीमता।
सन्दधे च स धर्मात्मा मुमोच च खरं प्रति॥ २५॥

स विमुक्तो महाबाणो निर्धातसमनिःस्वनः।
रामेण धनुरायम्य खरस्योरसि चापतत्॥ २६॥

स पपात खरो भूमौ दद्यमानः शराग्निना।
रुद्रेणोव विनिर्दग्धः श्वेतारण्ये यथान्धकः॥ २७॥

स वृत्र इव वज्रेण फेनेन नमुचिर्यथा।
बलो वेन्द्राशनिहतो निपपात हतः खरः॥ २८॥

एतस्मिन्नन्तरे देवाश्चारणैः सह सङ्गताः।
दुन्दुभींश्चाभिनिघ्नन्तः पुष्पवर्ष समन्ततः॥ २९॥

रामस्योपरि संहृष्टा वर्वर्षुर्विस्मितास्तदा।
अर्धाधिकमुहूर्तेन रामेण निशितैः शरैः॥ ३०॥

चतुर्दशा सहस्राणि रक्षसां कामरूपिणाम्।
खरदूषणमुख्यानां निहतानि महामृघे॥ ३१॥

अहो बत महत्कर्म रामस्य विदितात्मनः।
अहो वीर्यमहो दाढ्यं विष्णोरिव हि दृश्यते॥ ३२॥

इत्येवमुक्त्वा ते सर्वे ययुर्देवा यथागतम्।
ततो राजर्षयः सर्वे सङ्गताः परमर्षयः ॥ ३३ ॥

सभाज्य मुदिता रामं सागस्त्या इदमब्रुवन्।
एतदर्थं महातेजा महेन्द्रः पाकशासनः ॥ ३४ ॥

शरभङ्गाश्रमं पुण्यमाजगाम पुरन्दरः।
आनीतस्त्वमिमं देशमुपायेन महर्षिभिः ॥ ३५ ॥

एषां वधार्थं शत्रूणां रक्षसां पापकर्मणाम्।
तदिदं नः कृतं कार्यं त्वया दशरथात्मज ॥ ३६ ॥

स्वधर्मं प्रचरिष्यन्ति दण्डकेषु महर्षयः।
एतस्मिन्नन्तरे वीरो लक्ष्मणः सह सीतया ॥ ३७ ॥

गांड विनिष्कम्य संविवेशाश्रमे सुखी ततो रामस्तु विजयी पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ ३८ ॥

प्रविवेशाश्रमं वीरो लक्ष्मणेनाभिपूजितः।
तं दृष्ट्वा शत्रुहन्तारं महर्षीणां सुखावहम् ॥ ३९ ॥

बभूव हृष्टा वैदेही भर्तारं परिष्वजे।
मुदा परमया युक्ता दृष्ट्वा रक्षोगणान् हतान्।
रामं चैवाव्ययं दृष्ट्वा तुतोष जनकात्मजा ॥ ४० ॥

ततस्तु तं राक्षससङ्घर्मदनं सम्पूज्यमानं मुदितैर्महात्मभिः।
पुनः परिष्वज्य मुदान्वितानना बभूव हृष्टा जनकात्मजा तदा ॥ ४१ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
खरसंहारः नाम त्रिंशः सर्गः ॥ ३-३० ॥

॥ एकत्रिंशः सर्गः — रावणखरवृत्तोपलम्भः ॥

त्वरमाणस्ततो गत्वा जनस्थानादकम्पनः।
प्रविश्य लङ्घां वेगेन रावणं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

जनस्थानस्थिता राजन् राक्षसा बहवो हृताः।
खरश्च निहतः सङ्खे कथञ्चिद्दहमागतः ॥ २ ॥

एवमुक्तो दशायीवः कुद्धः संरक्तलोचनः।
अकम्पनमुवाचेदं निर्दद्वन्निव तेजसा ॥ ३ ॥

केन भीमं जनस्थानं हृतं मम परासुना।
को हि सर्वेषु लोकेषु गतिं नाधिगमिष्यति ॥ ४ ॥

न हि मे विप्रियं कृत्वा शक्यं मघवता सुखम्।
प्राप्तुं वैश्रवणेनापि न यमेन च विष्णुना ॥ ५ ॥

कालस्य चाप्यहं कालो दहेयमपि पावकम्।
मृत्युं मरणधर्मेण संयोजयितुमुत्सहे ॥ ६ ॥

वातस्य तरसा वेगं निहन्तुमपि चोत्सहे।
दहेयमपि सङ्कुद्धस्तेजसाऽऽदित्यपावकौ ॥ ७ ॥

तथा कुद्धं दशायीवं कृताञ्जलिरकम्पनः।
भयात् सन्दिग्धया वाचा रावणं याचतेऽभयम् ॥ ८ ॥

दशायीवोऽभयं तस्मै प्रददौ रक्षसां वरः।
स विस्त्रब्योऽब्रवीद् वाक्यमसन्दिग्धमकम्पनः ॥ ९ ॥

पुत्रो दशरथस्यास्ते सिंहसंहननो युवा।
रामो नाम महास्कन्धो वृत्तायतमहाभुजः ॥ १० ॥

श्यामः पृथुयशाḥ श्रीमानतुल्यबलविक्रमः।
हतस्तेन जनस्थाने खरश्च सहदूषणः ॥ ११ ॥

अकम्पनवचः श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः।
नागेन्द्र इव निःश्वस्य इदं वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥

स सुरेन्द्रेण संयुक्तो रामः सर्वामरैः सह।
उपयातो जनस्थानं ब्रूहि कच्चिदकम्पन ॥ १३ ॥

रावणस्य पुनर्वाक्यं निशम्य तदकम्पनः।
आच्चक्षे बलं तस्य विक्रमं च महात्मनः ॥ १४ ॥

रामो नाम महातेजाः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम्।
दिव्यास्त्रगुणसम्पन्नः परं धर्मं गतो युधि ॥ १५ ॥

तस्यानुरूपो बलवान् रक्ताक्षो दुन्दुभिस्वनः।
कनीयाँलक्ष्मणो भ्राता राकाशशिनिभाननः ॥ १६ ॥

स तेन सह संयुक्तः पावकेनानिलो यथा।
श्रीमान् राजवरस्तेन जनस्थानं निपातितम् ॥ १७ ॥

नैव देवा महात्मानो नात्र कार्या विचारणा।
शरा रामेण तूत्सृष्टा रुक्मपुङ्गाः पतञ्चिणः ॥ १८ ॥

सर्पाः पञ्चानना भूत्वा भक्षयन्ति स्म राक्षसान्।
येन येन च गच्छन्ति राक्षसा भयकर्षिताः ॥ १९ ॥

तेन तेन स्म पश्यन्ति राममेवाग्रतः स्थितम्।
इत्थं विनाशितं तेन जनस्थानं तवानघ ॥ २० ॥

अकम्पनवचः श्रुत्वा रावणो वाक्यमब्रवीत्।
गमिष्यामि जनस्थानं रामं हन्तुं सलक्ष्मणम् ॥ २१ ॥

अथैवमुक्ते वचने प्रोवाचेदमकम्पनः।
शृणु राजन् यथावृत्तं रामस्य बलपौरुषम्॥ २२॥

असाध्यः कुपितो रामो विक्रमेण महायशाः।
आपगायास्तु पूर्णाया वेगं परिहरेच्छरैः॥ २३॥

सताराग्रहनक्षत्रं नभश्चाप्यवसादयेत्।
असौ रामस्तु सीदन्तीं श्रीमानभ्युद्धरेन्महीम्॥ २४॥

भित्त्वा वेलां समुद्रस्य लोकानाम्लावयेद् विभुः।
वेगं वापि समुद्रस्य वायुं वा विघ्मेच्छरैः॥ २५॥

संहृत्य वा पुनर्लोकान् विक्रमेण महायशाः।
शक्तः श्रेष्ठः स पुरुषः स्थाष्टुं पुनरपि प्रजाः॥ २६॥

नहि रामो दशश्रीव शक्यो जेतुं रणे त्वया।
रक्षसां वापि लोकेन स्वर्गः पापजनैरिव॥ २७॥

न तं वध्यमहं मन्ये सर्वैर्द्वासुरैरपि।
अयं तस्य वधोपायस्तन्मैकमनाः शृणु॥ २८॥

भार्या तस्योत्तमा लोके सीता नाम सुमध्यमा।
श्यामा समविभक्ताङ्गी स्त्रीरत्नं रत्नभूषिता॥ २९॥

नैव देवी न गन्धर्वी नाप्सरा न च पन्नगी।
तुल्या सीमन्तिनी तस्या मानुषी तु कुतो भवेत्॥ ३०॥

तस्यापहर भार्या त्वं तं प्रमथ्य महावने।
सीतया रहितो रामो न चैव हि भविष्यति॥ ३१॥

अरोचयत तद्वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः।
चिन्तयित्वा महाबाहुरकम्पनमुवाच ह॥ ३२॥

बाढं कल्यं गमिष्यामि ह्येकः सारथिना सह।
आनेष्यामि च वैदेहीमिमां हृष्टो महापुरीम्॥३३॥

तदेवमुक्तवा प्रययौ खरयुक्तेन रावणः।
रथेनादित्यवर्णेन दिशः सर्वाः प्रकाशयन्॥३४॥

स रथो राक्षसेन्द्रस्य नक्षत्रपथगो महान्।
चञ्च्वृद्ध्यमाणः शुशुभे जलदे चन्द्रमा इव॥३५॥

स दूरे चाश्रमं गत्वा ताटकेयमुपागमत्।
मारीचेनार्चितो राजा भक्ष्यभोज्यैरमानुषैः॥३६॥

तं स्वयं पूजयित्वा तु आसनेनोदकेन च।
अर्थोपहितया वाचा मारीचो वाक्यमब्रवीत्॥३७॥

कच्चित् सकुशलं राजँल्लोकानां राक्षसाधिप।
आशङ्के नाधिजाने त्वं यतस्तूर्णमुपागतः॥३८॥

एवमुक्तो महातेजा मारीचेन स रावणः।
ततः पश्चादिदं वाक्यमब्रवीद् वाक्यकोविदः॥३९॥

आरक्षो मे हतस्तात रामेणाक्षिष्ठकारिण।
जनस्थानमवध्यं तत् सर्वं युधि निपातितम्॥४०॥

तस्य मे कुरु साच्चिव्यं तस्य भार्यापहारणे।
राक्षसेन्द्रवचः श्रुत्वा मारीचो वाक्यमब्रवीत्॥४१॥

आरव्याता केन वा सीता मित्ररूपेण शत्रुणा।
त्वया राक्षसशार्दूल को न नन्दति नन्दितः॥४२॥

सीतामिहानयस्वेति को ब्रवीति ब्रवीहि मे।
रक्षोलोकस्य सर्वस्य कः शृङ्गं छेत्तुमिञ्छति॥४३॥

प्रोत्साहयति यश्च त्वां स च शत्रुरसंशयम्।
आशीविषमुखाद् दंष्टमुद्धर्तुं चेच्छति त्वया ॥ ४४ ॥

कर्मणानेन केनासि कापथं प्रतिपादितः।
सुखसुस्त्वय ते राजन् प्रहृतं केन मूर्धनि ॥ ४५ ॥

विशुद्धवंशाभिजनाग्रहस्ततेजोमदः संस्थितदोर्विषाणः।
उदीक्षितुं रावण नेह युक्तः स संयुगे राघवगन्धहस्ती ॥ ४६ ॥

असौ रणान्तःस्थितिसन्धिवालो विदग्धरक्षोमृगहा नृसिंहः।
सुस्त्वया बोधयितुं न शक्यः शराङ्गपूर्णो निशितासिदंष्टः ॥ ४७ ॥

चापापहारे भुजवेगपङ्के शरोर्मिमाले सुमहाहवौघे।
न रामपातालमुखेऽतिघोरे प्रस्कन्दितुं राक्षसराज युक्तम् ॥ ४८ ॥

प्रसीद लङ्घेश्वर राक्षसेन्द्र लङ्कां प्रसन्नो भव साधु गच्छ।
त्वं स्वेषु दारेषु रमस्व नित्यं रामः सभार्यो रमतां वनेषु ॥ ४९ ॥

एवमुक्तो दशग्रीवो मारीचेन स रावणः।
न्यवर्तत पुरीं लङ्कां विवेश च गृहोत्तमम् ॥ ५० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रावणखरवृत्तोपलभ्मः नाम एकत्रिंशः सर्गः ॥ ३-३१ ॥

॥ द्वात्रिंशः सर्गः — शूर्पनखोद्यमः ॥

ततः शूर्पणखा दृष्टा सहस्राणि चतुर्दश।
हतान्येकेन रामेण रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥ १ ॥

दूषणं च खरं चैव हृतं त्रिशिरसं रणे।
दृष्टा पुनर्महानादान् ननाद जलदोपमा ॥ २ ॥

सा दृष्टा कर्म रामस्य कृतमन्यैः सुदुष्करम्।
जगाम परमोद्धिमा लङ्घां रावणपालिताम्॥३॥

सा ददर्श विमानाग्रे रावणं दीप्ततेजसम्।
उपोपविष्टं सचिवैर्मरुद्धिरिव वासवम्॥४॥

आसीनं सूर्यसङ्खाशे काञ्चने परमासने।
रुक्मवेदिगतं प्राज्यं ज्वलन्तमिव पावकम्॥५॥

देवगन्धर्वभूतानामृषीणां च महात्मनाम्।
अजेयं समरे घोरं व्यात्ताननमिवान्तकम्॥६॥

देवासुरविमर्देषु वज्राशनिकृतव्रणम्।
ऐरावतविषाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसम्॥७॥

विंशत्तु दशाग्रीवं दर्शनीयपरिच्छदम्।
विशालवक्षसं वीरं राजलक्षणलक्षितम्॥८॥

नद्धवैदूर्यसङ्खाशं तसकाञ्चनभूषणम्।
सुभुजं शुक्लदशनं महास्यं पर्वतोपमम्॥९॥

विष्णुचक्रनिपातैश्च शतशो देवसंयुगे।
अन्यैः शस्त्रैः प्रहारैश्च महायुद्धेषु ताडितम्॥१०॥

अहताङ्गैः समस्तैस्तं देवप्रहरणैस्तदा।
अक्षोभ्याणां समुद्राणां क्षोभणां क्षिप्रकारिणम्॥११॥

क्षेत्रारं पर्वताग्राणां सुराणां च प्रमर्दनम्।
उच्छेत्तारं च धर्माणां परदाराभिमर्शनम्॥१२॥

सर्वदिव्यास्त्रयोक्तारं यज्ञविघ्नकरं सदा।
पुरीं भोगवतीं गत्वा पराजित्य च वासुकिम्॥१३॥

तक्षकस्य प्रियां भार्या पराजित्य जहार यः।
कैलासं पर्वतं गत्वा विजित्य नरवाहनम्॥ १४॥

विमानं पुष्पकं तस्य कामगं वै जहार यः।
वनं चैत्ररथं दिव्यं नलिनीं नन्दनं वनम्॥ १५॥

विनाशयति यः क्रोधाद् देवोद्यानानि वीर्यवान्।
चन्द्रसूर्यौ महाभागावृत्तिष्ठन्तौ परन्तपौ॥ १६॥

निवारयति बाहुभ्यां यः शैलशिखरोपमः।
दशवर्षसहस्राणि तपस्तस्वा महावने॥ १७॥

पुरा स्वयम्भुवे धीरः शिरांस्युपजहार यः।
देवदानवगन्धर्वपिशाचपतगोरगैः ॥ १८॥

अभयं यस्य सङ्घामे मृत्युतो मानुषाद्वते।
मन्त्रैरभिषुतं पुण्यमध्वरेषु द्विजातिभिः॥ १९॥

हविर्धानेषु यः सोममुपहन्ति महाबलः।
प्राप्तयज्ञहरं दुष्टं ब्रह्मन्नं क्रूरकारिणम्॥ २०॥

कर्कशं निरनुक्रोशं प्रजानामहिते रतम्।
रावणं सर्वभूतानां सर्वलोकभयावहम्॥ २१॥

राक्षसी भ्रातरं क्रूरं सा ददर्श महाबलम्।
तं दिव्यवस्त्राभरणं दिव्यमाल्योपशोभितम्॥ २२॥

आसने सूपविष्टं तं काले कालमिवोद्यतम्।
राक्षसेन्द्रं महाभागं पौलस्त्यकुलनन्दनम्॥ २३॥

उपगम्याब्रवीद् वाक्यं राक्षसी भयविह्ला।
रावणं शत्रुहन्तारं मन्त्रिभिः परिवारितम्॥ २४॥

तमब्रवीद् दीप्तविशाललोचनं प्रदर्शयित्वा भयलोभमोहिता।
सुदारुणं वाक्यमभीतचारिणी महात्मना शूर्पणखा विस्फिता ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
शूर्पनखोद्यमः नाम द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३-३२ ॥

॥ त्रयस्त्रिंशः सर्गः — रावणनिन्दा ॥

ततः शूर्पणखा दीना रावणं लोकरावणम्।
अमात्यमध्ये सङ्कुच्छा परुषं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

प्रमत्तः कामभोगेषु स्वैरवृत्तो निरङ्कुशः।
समुत्पन्नं भयं घोरं बोद्धव्यं नावबुध्यसे ॥ २ ॥

सक्तं ग्राम्येषु भोगेषु कामवृत्तं महीपतिम्।
लुब्धं न बहु मन्यन्ते इमशानाग्निमिव प्रजाः ॥ ३ ॥

स्वयं कार्याणि यः काले नानुतिष्ठति पार्थिवः।
स तु वै सह राज्येन तैश्च कार्यैर्विनश्यति ॥ ४ ॥

अयुक्तचारं दुर्दर्शमस्वाधीनं नराधिपम्।
वर्जयन्ति नरा दूरान्नदीपङ्कमिव द्विपाः ॥ ५ ॥

ये न रक्षन्ति विषयमस्वाधीनं नराधिपाः।
ते न वृद्धा प्रकाशन्ते गिरयः सागरे यथा ॥ ६ ॥

आत्मवद्विर्विगृह्य त्वं देवगन्धर्वदानवैः।
अयुक्तचारश्चपलः कथं राजा भविष्यसि ॥ ७ ॥

त्वं तु बालस्वभावश्च बुद्धिहीनश्च राक्षस।
ज्ञातव्यं तन्न जानीषे कथं राजा भविष्यसि ॥ ८ ॥

येषां चाराश्च कोशाश्च नयश्च जयतां वर।

अस्वाधीना नरेन्द्राणां प्राकृतैस्ते जनैः समाः ॥९॥

यस्मात् पश्यन्ति दूरस्थान् सर्वानर्थान् नराधिपाः।

चारेण तस्मादुच्यन्ते राजानो दीर्घचक्षुषः ॥ १० ॥

अयुक्तचारं मन्ये त्वां प्राकृतैः सचिवैर्युतः।

स्वजनं च जनस्थानं निहतं नावबुध्यसे ॥ ११ ॥

चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्।

हतान्येकेन रामेण खरश्च सहदूषणः ॥ १२ ॥

त्रृष्णीणामभयं दत्तं कृतक्षेमाश्च दण्डकाः।

धर्षितं च जनस्थानं रामेणाक्षिष्ठकारिणा ॥ १३ ॥

त्वं तु लुब्धः प्रमत्तश्च पराधीनश्च राक्षस।

विषये स्वे समुत्पन्नं यद् भयं नावबुध्यसे ॥ १४ ॥

तीक्ष्णमल्पप्रदातारं प्रमत्तं गर्वितं शठम्।

व्यसने सर्वभूतानि नाभिधावन्ति पार्थिवम् ॥ १५ ॥

अतिमानिनमग्राह्यमात्मसम्भावितं नरम्।

क्रोधनं व्यसने हन्ति स्वजनोऽपि नराधिपम् ॥ १६ ॥

नानुतिष्ठति कार्याणि भयेषु न बिभेति च।

क्षिप्रं राज्याच्युतो दीनस्तृणैस्तुल्यो भवेदिह ॥ १७ ॥

शुष्ककाष्टैर्भवेत् कार्यं लोष्टैरपि च पांसुभिः।

न तु स्थानात् परिभ्रष्टैः कार्यं स्याद् वसुधाधिपैः ॥ १८ ॥

उपभुक्तं यथा वासः स्त्रजो वा मृदिता यथा।

एवं राज्यात् परिभ्रष्टः समर्थोऽपि निरर्थकः ॥ १९ ॥

अप्रमत्तश्च यो राजा सर्वज्ञो विजितेन्द्रियः।
कृतज्ञो धर्मशीलश्च स राजा तिष्ठते चिरम्॥ २० ॥

नयनाभ्यां प्रसुप्तो वा जागर्ति नयचक्षुषा।
व्यक्तक्रोधप्रसादश्च स राजा पूज्यते जनैः॥ २१ ॥

त्वं तु रावण दुर्बुद्धिर्गुणैरतैर्विर्जितः।
यस्य तेऽविदितश्चारैरक्षसां सुमहान् वधः॥ २२ ॥

परावमन्ता विषयेषु सङ्घवान् न देशकालप्रविभागतत्त्ववित्।
अयुक्तबुद्धिर्गुणदोषनिश्चये विपन्नराज्यो न चिराद् विपत्स्यसे॥ २३ ॥

इति स्वदोषान् परिकीर्तिं स्तथा समीक्ष्य बुद्ध्या क्षणदाच्चरेश्वरः।
धनेन दर्पेण बलेन चान्वितो विचिन्तयामास चिरं स रावणः॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रावणनिन्दा नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३-३३ ॥

॥ चतुर्थिंशः सर्गः — सीताहरणोपदेशः ॥

ततः शूर्पणखां दृष्ट्वा ब्रुवन्तीं परुषं वचः।
अमात्यमध्ये सङ्कुद्धः परिप्रच्छ रावणः॥ १ ॥

कश्च रामः कथंवीर्यः किंरूपः किम्पराक्रमः।
किमर्थं दण्डकारण्यं प्रविष्टश्च सुदुस्तरम्॥ २ ॥

आयुधं किं च रामस्य येन ते राक्षसा हताः।
खरश्च निहतः सङ्ख्ये दूषणस्त्रिशिरास्तथा॥ ३ ॥

तत्त्वं ब्रूहि मनोज्ञाङ्गि केन त्वं च विरूपिता।
इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसी क्रोधमूर्च्छिता॥ ४ ॥

ततो रामं यथान्यायमारव्यातुमुपचक्रमे।
दीर्घबाहुर्विशालाक्षश्चीरकृष्णाजिनाम्बरः ॥५॥

कन्दर्पसमरूपश्च रामो दशरथात्मजः।
शक्रचापनिभं चापं विकृष्य कनकाङ्गदम् ॥६॥

दीप्तान् क्षिपति नाराचान् सर्पानिव महाविषान्।
नाददानं शरान् घोरान् विमुच्चन्तं महावलम् ॥७॥

न कार्मुकं विकर्षन्तं रामं पश्यामि संयुगे।
हन्यमानं तु तत्सैन्यं पश्यामि शरवृष्टिभिः ॥८॥

इन्द्रेणोवोत्तमं सस्यमाहतं त्वश्मवृष्टिभिः।
रक्षसां भीमवीर्याणां सहस्राणि चतुर्दश ॥९॥

निहतानि शरैस्तीक्ष्णौस्तेनैकेन पदातिना।
अर्धाधिकमुहूर्तेन खरश्च सहदूषणः ॥१०॥

ऋषीणामभयं दत्तं कृतक्षेमाश्च दण्डकाः ॥११॥

एका कथञ्चिन्मुक्ताहं परिभूय महात्मना।
स्त्रीवधं शङ्कमानेन रामेण विदितात्मना ॥१२॥

भ्राता चास्य महातेजा गुणतस्तुल्यविक्रमः।
अनुरक्तश्च भक्तश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ॥१३॥

अमर्षी दुर्जयो जेता विक्रान्तो बुद्धिमान् बली।
रामस्य दक्षिणो बाहुर्नित्यं प्राणो बहिश्वरः ॥१४॥

रामस्य तु विशालाक्षी पूर्णेन्दुसदशानना।
धर्मपत्नी प्रिया नित्यं भर्तुः प्रियहिते रता ॥१५॥

सा सुकेशी सुनासोरूः सुरूपा च यशस्विनी।
देवतेव वनस्यास्य राजते श्रीरिवापरा ॥ १६ ॥

तस्मकाञ्चनवर्णभा रक्ततुङ्गनरकी शुभा।
सीता नाम वरारोहा वैदेही तनुमध्यमा ॥ १७ ॥

नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किन्नरी।
तथारूपा मया नारी दृष्टपूर्वा महीतले ॥ १८ ॥

यस्य सीता भवेद् भार्या यं च हृष्टा परिष्वजेत्।
अभिजीवेत् स सर्वेषु लोकेष्वपि पुरन्दरात् ॥ १९ ॥

सा सुशीला वपुः श्लाघ्या रूपेणाप्रतिमा भुवि।
तवानुरूपा भार्या सा त्वं च तस्याः पतिवरः ॥ २० ॥

तां तु विस्तीर्णजघनां पीनोन्तुङ्गपयोधराम्।
भार्यार्थं तु तवानेतुमुद्यताहं वराननाम् ॥ २१ ॥

विरूपितास्मि कूरेण लक्ष्मणेन महाभुज।
तां तु दृष्ट्वा य वैदेहीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ २२ ॥

मन्मथस्य शराणां च त्वं विधेयो भविष्यसि।
यदि तस्यामभिप्रायो भार्यात्वे तव जायते।
शीघ्रमुद्ध्रियतां पादो जयार्थमिह दक्षिणः ॥ २३ ॥

रोचते यदि ते वाक्यं ममैतद् राक्षसेश्वर।
क्रियतां निर्विशङ्केन वचनं मम रावण ॥ २४ ॥

विज्ञायैषामशक्तिं च क्रियतां च महाबल।
सीता तवानवद्याङ्गी भार्यात्वे राक्षसेश्वर ॥ २५ ॥

निशम्य रामेण शरैरजिह्मगैर्हताञ्जनस्थानगतान् निशाचरान्।
खरं च दृष्ट्वा निहतं च दूषणं त्वमद्य कृत्यं प्रतिपत्तुर्महसि॥२६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
सीताहरणोपदेशः नाम चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३-३४ ॥

॥ पञ्चत्रिंशः सर्गः — मारिचाश्रमपुनर्गमनम् ॥

ततः शूर्पणखावाक्यं तच्छ्रुत्वा रोमहर्षणम्।
सचिवानभ्यनुज्ञाय कार्यं बुद्ध्वा जगाम ह ॥ १ ॥

तत् कार्यमनुगम्यान्तर्यथावदुपलभ्य च।
दोषाणां च गुणानां च सम्प्रधार्य बलाबलम् ॥ २ ॥

इति कर्तव्यमित्येव कृत्वा निश्चयमात्मनः।
स्थिरबुद्धिस्ततो रम्यां यानशालां जगाम ह ॥ ३ ॥

यानशालां ततो गत्वा प्रच्छन्नं राक्षसाधिपः।
सूतं सञ्चोदयामास रथः संयुज्यतामिति ॥ ४ ॥

एवमुक्तः क्षणेनैव सारथिर्लघुविक्रमः।
रथं संयोजयामास तस्याभिमतमुत्तमम् ॥ ५ ॥

कामगं रथमास्थाय काञ्चनं रत्नभूषितम्।
पिशाचवदनैर्युक्तं खरैः कनकभूषणैः ॥ ६ ॥

मेघप्रतिमनादेन स तेन धनदानुजः।
राक्षसाधिपतिः श्रीमान् ययौ नदनदीपतिम् ॥ ७ ॥

स श्वेतवालव्यजनः श्वेतच्छत्रो दशाननः।
स्त्रिग्धवैदूर्यसङ्काशस्तसकाञ्चनभूषणः ॥ ८ ॥

दशथीवो विंशतिभुजो दर्शनीयपरिच्छदः।
 त्रिदशारिमुनीन्द्रध्नो दशशीर्ष इवाद्विराट् ॥९॥
 कामगं रथमास्थाय शुशुभे राक्षसाधिपः।
 विद्युन्मण्डलवान् मेघः सबलाक इवाम्बरे ॥१०॥

सशैलसागरानुपूं वीर्यवानवलोकयन्।
 नानापुष्पफलैर्वृक्षैरनुकीर्ण सहस्रशः ॥११॥

शीतमङ्गलतोयाभिः पद्मिनीभिः समन्ततः।
 विशालैराश्रमपदैर्वेदिमद्विरलङ्घृतम् ॥१२॥

कदल्यटविसंशोभं नारिकेलोपशोभितम्।
 सालैस्तालैस्तमालैश्च तरुभिश्च सुपुष्पितैः ॥१३॥

अत्यन्तनियताहारैः शोभितं परमर्षिभिः।
 नागैः सुपर्णोर्गन्धवैः किञ्चरैश्च सहस्रशः ॥१४॥

जितकामैश्च सिद्धैश्च चारणैश्चोपशोभितम्।
 आजैर्वेखानसैर्माषिर्वालखिल्यैर्मरीचिपैः ॥१५॥

दिव्याभरणमाल्याभिर्दिव्यरूपाभिरावृतम्।
 क्रीडारतविधिज्ञाभिरप्सरोभिः सहस्रशः ॥१६॥

सेवितं देवपत्नीभिः श्रीमतीभिरुपासितम्।
 देवदानवसङ्घैश्च चरितं त्वमृताशिभिः ॥१७॥

हंसक्रौञ्चप्लवाकीर्ण सारसैः सम्प्रसादितम्।
 वैदूर्यप्रस्तरं स्त्रिगंधं सान्द्रं सागरतेजसा ॥१८॥

पाण्डुराणि विशालानि दिव्यमाल्ययुतानि च।
 तूर्यगीताभिजुष्टानि विमानानि समन्ततः ॥१९॥

तपसा जितलोकानां कामगान्यभिसम्पतन्।
गन्धर्वाप्सरसश्वैव ददर्श धनदानुजः ॥ २० ॥

निर्यासरसमूलानां चन्दनानां सहस्रशः।
वनानि पश्यन् सौम्यानि घ्राणतृस्तिकराणि च ॥ २१ ॥

अगुरुषणां च मुख्यानां वनान्युपवनानि च।
तक्षोलानां च जात्यानां फलिनां च सुगन्धिनाम् ॥ २२ ॥

पुष्पाणि च तमालस्य गुल्मानि मरिचस्य च।
मुक्तानां च समूहानि शुष्यमाणानि तीरतः ॥ २३ ॥

शैलानि प्रवरांश्वैव प्रवालनिचयांस्तथा।
काञ्चनानि च शृङ्गाणि राजतानि तथैव च ॥ २४ ॥

प्रस्त्रवाणि मनोज्ञानि प्रसन्नान्यद्भुतानि च।
धनधान्योपपन्नानि स्त्रीरत्नैरावृतानि च ॥ २५ ॥

हस्त्यश्वरथगाढानि नगराणि विलोकयन्।
तं समं सर्वतः स्त्रिगर्धं मूदुसंस्पर्शमारुतम् ॥ २६ ॥

अनूपे सिन्धुराजस्य ददर्श त्रिदिवोपमम्।
तत्रापश्यत् स मेघाभं न्यग्रोधं मुनिभिर्वृतम् ॥ २७ ॥

समन्ताद् यस्य ताः शाखाः शतयोजनमायताः।
यस्य हस्तिनमादाय महाकायं च कच्छपम् ॥ २८ ॥

भक्षार्थं गरुडः शाखामाजगाम महाबलः।
तस्य तां सहसा शाखां भारेण पतगोत्तमः ॥ २९ ॥

सुपर्णः पर्णवहुलां बभञ्जाथ महाबलः।
तत्र वैखानसा माषा वालखिल्या मरीचिपाः ॥ ३० ॥

आजा बभूवुर्धूम्राश्च सङ्गताः परमषयः।
 तेषां दयार्थं गरुडस्तां शाखां शतयोजनाम्॥ ३१॥
 भग्नामादाय वेगेन तौ चोभौ गजकच्छपौ।
 एकपादेन धर्मात्मा भक्षयित्वा तदामिषम्॥ ३२॥
 निषादविषयं हत्वा शाखया पतगोत्तमः।
 प्रहर्षमतुलं लेखे मोक्षयित्वा महामुनीन्॥ ३३॥
 स तु तेन प्रहर्षेण द्विगुणीकृतविक्रमः।
 अमृतानयनार्थं वै चकार मतिमान् मतिम्॥ ३४॥
 अयोजालानि निर्मथ्य भित्त्वा रत्नगृहं वरम्।
 महेन्द्रभवनाद् गुप्तमाजहारामृतं ततः॥ ३५॥
 तं महर्षिगणौर्जुष्टं सुपर्णकृतलक्षणम्।
 नाम्ना सुभद्रं न्यग्रोधं ददर्श धनदानुजः॥ ३६॥
 तं तु गत्वा परं पारं समुद्रस्य नदीपतेः।
 ददर्शाश्रममेकान्ते पुण्ये रम्ये वनान्तरे॥ ३७॥
 तत्र कृष्णाजिनधरं जटामण्डलधारिणम्।
 ददर्श नियताहारं मारीचं नाम राक्षसम्॥ ३८॥
 स रावणः समागम्य विधिवत् तेन रक्षसा।
 मारीचेनार्चितो राजा सर्वकामैरमानुषैः॥ ३९॥
 तं स्वयं पूजयित्वा च भोजनेनोदकेन च।
 अर्थोपहितया वाचा मारीचो वाक्यमब्रवीत्॥ ४०॥
 कच्चित्ते कुशलं राजन् लङ्घायां राक्षसेश्वर।
 केनार्थेन पुनस्त्वं वै तूर्णमेव इहागतः॥ ४१॥

एवमुक्तो महातेजा मारीचेन स रावणः।
ततः पश्चादिदं वाक्यमब्रवीद् वाक्यकोविदः ॥ ४२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्भामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
मारिचाश्रमपुनर्गमनम् नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ३-३५ ॥

॥ षड्डित्रिंशः सर्गः — सहायैषणा ॥

मारीच श्रूयतां तात वचनं मम भाषतः।
आर्तोऽस्मि मम चार्तस्य भवान् हि परमा गतिः ॥ १ ॥

जानीषे त्वं जनस्थानं भ्राता यत्र खरो मम।
दूषणश्च महाबाहुः स्वसा शूर्पणखा च मे ॥ २ ॥

त्रिशिराश्च महाबाहू राक्षसः पिशिताशनः।
अन्ये च बहवः शूरा लब्धलक्षा निशाचराः ॥ ३ ॥

वसन्ति मन्त्रियोगेन अधिवासं च राक्षसाः।
बाधमाना महारण्ये मुनीन् ये धर्मचारिणः ॥ ४ ॥

चतुर्दशा सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्।
शूराणां लब्धलक्षाणां खरचित्तानुवर्तिनाम् ॥ ५ ॥

ते त्विदानीं जनस्थाने वसमाना महाबलाः।
सङ्गताः परमायता रामेण सह संयुगे ॥ ६ ॥

नानाशस्त्रप्रहरणाः खरप्रमुखराक्षसाः।
तेन सङ्गातरोषेण रामेण रणमूर्धनि ॥ ७ ॥

अनुत्तवा परुषं किञ्चिच्छरैर्व्यापारितं धनुः।
चतुर्दशा सहस्राणि रक्षसामुग्रतेजसाम् ॥ ८ ॥

निहतानि शरैर्दीमैर्मानुषेण पदातिना।
खरश्च निहतः सङ्घे दूषणश्च निपातितः ॥ ९ ॥

हत्वा त्रिशिरसं चापि निर्भया दण्डकाः कृताः।
पित्रा निरस्तः क्रुद्धेन सभार्यः क्षीणजीवितः ॥ १० ॥

स हन्ता तस्य सैन्यस्य रामः क्षत्रियपांसनः।
अशीलः कर्कशस्तीक्ष्णो मूर्खो लुब्धोऽजितेन्द्रियः ॥ ११ ॥

त्यक्तधर्मा त्वधर्मात्मा भूतानामहिते रतः।
येन वैरं विनारण्ये सत्त्वमास्थाय केवलम् ॥ १२ ॥

कर्णनासापहारेण भगिनी मे विस्त्रिपिता।
अस्य भार्या जनस्थानात् सीतां सुरसुतोपमाम् ॥ १३ ॥

आनयिष्यामि विक्रम्य सहायस्तत्र मे भव।
त्वया ह्यहं सहायेन पार्श्वस्थेन महाबल ॥ १४ ॥

भ्रातृभिश्च सुरान् सर्वान् नाहमत्राभिचिन्तये।
तत्सहायो भव त्वं मे समर्थो ह्यसि राक्षस ॥ १५ ॥

वीर्ये युद्धे च दर्पे च न ह्यस्ति सदृशस्तव।
उपायतो महान् शूरो महामायाविशारदः ॥ १६ ॥

एतदर्थमहं प्राप्तस्त्वत्समीपं निशाचर।
शृणु तत् कर्म साहाय्ये यत् कार्यं वचनान्मम ॥ १७ ॥

सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतबिन्दुभिः।
आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे चर ॥ १८ ॥

त्वां तु निःसंशयं सीता दृष्ट्वा तु मृगरूपिणम्।
गृह्यतामिति भर्तारं लक्ष्मणं चाभिधास्यति ॥ १९ ॥

ततस्तयोरपाये तु शून्ये सीतां यथासुखम्।
निराबाधो हरिष्यामि राहुश्वन्दप्रभामिव ॥ २० ॥

ततः पश्चात् सुखं रामे भार्याहरणकर्शिते।
विश्रब्धं प्रहरिष्यामि कृतार्थेनान्तरात्मना ॥ २१ ॥

तस्य रामकथां श्रुत्वा मारीचस्य महात्मनः।
शुष्कं समभवद् वक्रं परित्रस्तो बभूव च ॥ २२ ॥

ओष्ठौ परिलिहन् शुष्कौ नेत्रैरनिमिषैरिव।
मृतभूत इवार्तस्तु रावणं समुदैक्षत ॥ २३ ॥

स रावणं त्रस्तविषण्णचेता महावने रामपराक्रमज्ञः।
कृताङ्गलिस्तत्त्वमुवाच वाक्यं हितं च तस्मै हितमात्मनश्च ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
सहायैषणा नाम षड्ग्रन्थः सर्गः ॥ ३-३६ ॥

॥ सप्तत्रिंशः सर्गः — अप्रियपथ्यवचनम् ॥

तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशारदः।
प्रत्युवाच महातेजा मारीचो राक्षसेश्वरम् ॥ १ ॥

सुलभाः पुरुषा राजन् सततं प्रियवादिनः।
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ २ ॥

न नूनं बुध्यसे रामं महावीर्यगुणोन्नतम्।
अयुक्तचारश्वपलो महेन्द्रवरुणोपमम् ॥ ३ ॥

अपि स्वस्ति भवेत् तात सर्वेषामपि रक्षसाम्।
अपि रामो न सङ्कुद्धः कुर्याल्लोकानराक्षसान् ॥ ४ ॥

अपि ते जीवितान्ताय नोत्पन्ना जनकात्मजा ।
 अपि सीतानिमित्तं च न भवेद् व्यसनं महत् ॥५॥
 अपि त्वामीश्वरं प्राप्य कामवृत्तं निरङ्कुशम् ।
 न विनश्येत् पुरी लङ्घा त्वया सह सराक्षसा ॥६॥
 त्वद्विधः कामवृत्तो हि दुःशीलः पापमन्त्रितः ।
 आत्मानं स्वजनं राष्ट्रं स राजा हन्ति दुर्मतिः ॥७॥
 न च पित्रा परित्यक्तो नामर्यादः कथञ्चन ।
 न लुब्धो न च दुःशीलो न च क्षत्रियपांसनः ॥८॥
 न च धर्मगुणैर्हीनः कौसल्यानन्दवर्धनः ।
 न च तीक्ष्णो हि भूतानां सर्वभूतहिते रतः ॥९॥
 वश्चितं पितरं दृष्ट्वा कैकेय्या सत्यवादिनम् ।
 करिष्यामीति धमात्मा ततः प्रब्रजितो वनम् ॥१०॥
 कैकेय्याः प्रियकामार्थं पितुर्दशरथस्य च ।
 हित्वा राज्यं च भोगांश्च प्रविष्टो दण्डकावनम् ॥११॥
 न रामः कर्कशस्तात् नाविद्वान् नाजितेन्द्रियः ।
 अनृतं न श्रुतं चैव नैव त्वं वकुर्मर्हसि ॥१२॥
 रामो विग्रहवान् धर्मः साधुः सत्यपराक्रमः ।
 राजा सर्वस्य लोकस्य देवानामिव वासवः ॥१३॥
 कथं नु तस्य वैदेहीं रक्षितां स्वेन तेजसा ।
 इच्छसे प्रसमं हर्तुं प्रभामिव विवस्वतः ॥१४॥
 शरार्चिषमनाधृष्यं चापरवङ्गेन्धनं रणे ।
 रामाञ्चिं सहसा दीप्तं न प्रवेष्टुं त्वमर्हसि ॥१५॥

धनुर्व्यादितदीपास्यं शरार्चिषमर्षणम्।
 चापबाणधरं तीक्ष्णं शत्रुसेनापहारिणम्॥ १६॥

राज्यं सुखं च सन्त्यज्य जीवितं चेष्टमात्मनः।
 नात्यासादयितुं तात रामान्तकमिहार्हसि॥ १७॥

अप्रमेयं हि तत्तेजो यस्य सा जनकात्मजा।
 न त्वं समर्थस्तां हर्तुं रामचापाश्रयां वने॥ १८॥

तस्य वै नरसिंहस्य सिंहोरस्कस्य भामिनी।
 प्राणेभ्योऽपि प्रियतरा भार्या नित्यमनुव्रता॥ १९॥

न सा धर्षयितुं शक्या मैथिल्योजस्विनः प्रिया।
 दीपस्येव हुताशस्य शिखा सीता सुमध्यमा॥ २०॥

किमद्यमं व्यर्थमिमं कृत्वा ते राक्षसाधिप।
 दृष्टश्वेतं त्वं रणे तेन तदन्तमुपजीवितम्॥ २१॥

जीवितं च सुखं चैव राज्यं चैव सुदुर्लभम्।
 यदीच्छसि चिरं भोक्तुं मा कृथा रामविप्रियम्॥ २२॥

स सर्वैः सचिवैः सार्धं विभीषणपुरस्कृतैः।
 मन्त्रयित्वा स धर्मिष्ठैः कृत्वा निश्चयमात्मनः।

दोषाणां च गुणानां च सम्प्रधार्य बलाबलम्॥ २३॥

आत्मनश्च बलं ज्ञात्वा राघवस्य च तत्त्वतः।
 हितं हि तव निश्चित्य क्षमं त्वं कर्तुमर्हसि॥ २४॥

अहं तु मन्ये तव न क्षमं रणे समागमं कोसलराजसूनुना।
 इदं हि भूयः शृणु वाक्यमुत्तमं क्षमं च युक्तं च निशाच्चराधिप॥ २५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
 अप्रियपथ्यवचनम् नाम सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३-३७॥

॥ अष्टात्रिंशः सर्गः — रामास्त्रमहिमा ॥

कदाचिदप्यहं वीर्यात् पर्यटन् पृथिवीमिमाम्।
बलं नागसहस्रस्य धारयन् पर्वतोपमः ॥ १ ॥

नीलजीमूतसङ्काशस्तपकाञ्चनकुण्डलः ।
भयं लोकस्य जनयन् किरीटी परिघायुधः ॥ २ ॥

व्यचरन् दण्डकारण्यमृषिमांसानि भक्षयन्।
विश्वामित्रोऽथ धर्मात्मा मद्वित्रस्तो महामुनिः ॥ ३ ॥

स्वयं गत्वा दशरथं नरेन्द्रमिदमब्रवीत्।
अयं रक्षतु मां रामः पर्वकाले समाहितः ॥ ४ ॥

मारीचान्मे भयं घोरं समुत्पन्नं नरेश्वर।
इत्येवमुक्तो धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा ॥ ५ ॥

प्रत्युवाच महाभागं विश्वामित्रं महामुनिम्।
ऊनद्वादशवर्षोऽयमकृतास्त्रश्च राघवः ॥ ६ ॥

कामं तु मम तत् सैन्यं मया सह गमिष्यति।
बलेन चतुरझेण स्वयमेत्य निशाचरम् ॥ ७ ॥

वधिष्यामि मुनिश्रेष्ठं शत्रुं तव यथेष्पितम्।
एवमुक्तः स तु मुनी राजानमिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥

रामान्नान्यद् बलं लोके पर्यासं तस्य रक्षसः।
देवतानामपि भवान् समरेष्वभिपालकः ॥ ९ ॥

आसीत् तव कृतं कर्म त्रिलोकविदितं नृप।
काममस्ति महत् सैन्यं तिष्ठत्विह परन्तप ॥ १० ॥

बालोऽप्येष महातेजाः समर्थस्तस्य निग्रहे।
गमिष्ये राममादाय स्वस्ति तेऽस्तु परन्तप ॥ ११ ॥

इत्येवमुक्तवा स मुनिस्तमादाय नृपात्मजम्।
जगाम परमप्रीतो विश्वामित्रः स्वमाश्रमम् ॥ १२ ॥

तं तथा दण्डकारण्ये यज्ञमुद्दिश्य दीक्षितम्।
बभूवोपस्थितो रामश्चित्रं विस्फारयन् धनुः ॥ १३ ॥

अजातव्यञ्जनः श्रीमान् बालः इयामः शुभेक्षणः।
एकवस्त्रधरो धन्वी शिखी कनकमालया ॥ १४ ॥

शोभयन् दण्डकारण्यं दीप्तेन स्वेन तेजसा।
अदृश्यत तदा रामो बालचन्द्र इवोदितः ॥ १५ ॥

ततोऽहं मेघसङ्काशस्तस्तकाञ्चनकुण्डलः।
बली दत्तवरो दर्पादाजगामाश्रमान्तरम् ॥ १६ ॥

तेन दृष्टः प्रविष्टोऽहं सहसैवोद्यतायुधः।
मां तु दृष्ट्वा धनुः सज्यमसम्भ्रान्तश्चकार ह ॥ १७ ॥

अवजानन्नहं मोहाद् बालोऽयमिति राघवम्।
विश्वामित्रस्य तां वेदिमभ्यधावं कृतत्वरः ॥ १८ ॥

तेन मुक्तस्ततो बाणः शितः शत्रुनिर्बहृणः।
तेनाहं ताङ्गितः क्षिप्तः समुद्रे शतयोजने ॥ १९ ॥

नेच्छता तात मां हन्तुं तदा वीरेण रक्षितः।
रामस्य शरवेगेन निरस्तो आन्तर्चेतनः ॥ २० ॥

पातितोऽहं तदा तेन गम्भीरे सागराभसि।
प्राप्य संज्ञां चिरात् तात लङ्घां प्रति गतः पुरीम् ॥ २१ ॥

एवमस्मि तदा मुक्तः सहायास्ते निपातिताः।
अकृतास्त्रेण रामेण बालेनाक्षिष्ठकर्मणा ॥ २२ ॥

तन्मया वार्यमाणस्तु यदि रामेण विग्रहम्।
करिष्यस्यापदां घोरां क्षिप्रं प्राप्य न शिष्यसि ॥ २३ ॥

क्रीडारतिविधिज्ञानां समाजोत्सवदर्शिनाम्।
रक्षसां चैव सन्तापमनर्थं चाहरिष्यसि ॥ २४ ॥

हर्म्यप्रासादसम्बाधां नानारत्नविभूषिताम्।
द्रक्ष्यसि त्वं पुरीं लङ्घां विनष्टां मैथिलीकृते ॥ २५ ॥

अकुर्वन्तोऽपि पापानि शुचयः पापसंश्रयात्।
परपापैर्विनश्यन्ति मत्स्या नागहृदे यथा ॥ २६ ॥

दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गान् दिव्याभरणभूषितान्।
द्रक्ष्यस्यभिहतान् भूमौ तव दोषात् तु राक्षसान् ॥ २७ ॥

हृतदारान् सदारांश्च दश विद्रवतो दिशः।
हृतशेषानशरणान् द्रक्ष्यसि त्वं निशाचरान् ॥ २८ ॥

शरजालपरिक्षिप्तामग्निज्वालासमावृताम्।
प्रदग्धभवनां लङ्घां द्रक्ष्यसि त्वमसंशयम् ॥ २९ ॥

परदाराभिमर्शात् तु नान्यत् पापतरं महत्।
प्रमदानां सहस्राणि तव राजन् परिग्रहे ॥ ३० ॥

भव स्वदारनिरतः स्वकुलं रक्ष राक्षसान्।
मानं वृद्धिं च राज्यं च जीवितं चेष्टमात्मनः ॥ ३१ ॥

कलत्राणि च सौम्यानि मित्रवर्गं तथैव च।
यदीच्छसि चिरं भोक्तुं मा कृथा रामविप्रियम् ॥ ३२ ॥

निवार्यमाणः सुहृदा मया भृशं प्रसह्य सीतां यदि धर्षयिष्यसि।
गमिष्यसि क्षीणबलः सबान्धवो यमक्षयं रामशरास्तजीवितः ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रामास्त्रमहिमा नाम अष्टात्रिंशः सर्गः ॥ ३-३८ ॥

॥ एकोनचत्वारिंशः सर्गः — साहाय्यकानभ्युपगमः ॥

एवमस्मि तदा मुक्तः कथञ्चित् तेन संयुगे।
इदानीमपि यद् वृत्तं तच्छृणुष्व यदुत्तरम् ॥ १ ॥

राक्षसाभ्यामहं द्वाभ्यामनिर्विणस्तथाकृतः।
सहितो मृगरूपाभ्यां प्रविष्टो दण्डकावने ॥ २ ॥

दीपजिह्वो महादंष्ट्रस्तीक्ष्णशृङ्खो महाबलः।
व्यचरन् दण्डकारण्यं मांसभक्षो महामृगः ॥ ३ ॥

अग्निहोत्रेषु तीर्थेषु चैत्यवृक्षेषु रावण।
अत्यन्तधोरो व्यचरंस्तापसांस्तान् प्रधर्षयन् ॥ ४ ॥

निहत्य दण्डकारण्ये तापसान् धर्मचारिणः।
रुधिराणि पिबंस्तेषां तन्मांसानि च भक्षयन् ॥ ५ ॥

ऋषिमांसाशनः क्रूरस्त्रासयन् वनगोचरान्।
तदा रुधिरमत्तोऽहं व्यचरं दण्डकावनम् ॥ ६ ॥

तदाहं दण्डकारण्ये विचरन् धर्मदूषकः।
आसादयं तदा रामं तापसं धर्ममाश्रितम् ॥ ७ ॥

वैदेहीं च महाभागां लक्ष्मणं च महारथम्।
तापसं नियताहारं सर्वभूतहिते रतम् ॥ ८ ॥

सोऽहं वनगतं रामं परिभूय महाबलम्।
तापसोऽयमिति ज्ञात्वा पूर्वैरमनुस्मरन्॥९॥

अभ्यधावं सुसङ्कुद्धस्तीक्ष्णशृङ्खो मृगाकृतिः।
जिधांसुरकृतप्रज्ञस्तं प्रहारमनुस्मरन्॥१०॥

तेन त्यक्तास्त्रयो बाणाः शिताः शत्रुनिर्बर्हणाः।
विकृष्य सुमहच्चापं सुपर्णानिलतुल्यगाः॥११॥

ते बाणा वज्रसङ्काशाः सुघोरा रक्तभोजनाः।
आजग्मुः सहिताः सर्वे त्रयः सन्नतपर्वणः॥१२॥

पराक्रमज्ञो रामस्य शठो दृष्टभयः पुरा।
समुत्क्रान्तस्ततो मुक्तस्तावुभौ राक्षसौ हतौ॥१३॥

शरेण मुक्तो रामस्य कथञ्चित् प्राप्य जीवितम्।
इह प्रव्राजितो युक्तस्तापसोऽहं समाहितः॥१४॥

वृक्षे वृक्षे हि पश्यामि चीरकृष्णाजिनाम्बरम्।
गृहीतधनुषं रामं पाशहस्तमिवान्तकम्॥१५॥

अपि रामसहस्राणि भीतः पश्यामि रावण।
रामभूतमिदं सर्वमरणं प्रतिभाति मे॥१६॥

राममेव हि पश्यामि रहिते राक्षसेश्वर।
दृष्ट्वा स्वप्रगतं राममुद्धमामि विचेतनः॥१७॥

रकारादीनि नामानि रामत्रस्तस्य रावण।
रत्नानि च रथाश्रैव वित्रासं जनयन्ति मे॥१८॥

अहं तस्य प्रभावज्ञो न युद्धं तेन ते क्षमम्।
बलिं वा नमुचिं वापि हन्याद्वि रघुनन्दनः॥१९॥

रणे रामेण युद्धस्व क्षमां वा कुरु रावण।
न ते रामकथा कार्या यदि मां द्रष्टमिच्छसि ॥ २० ॥

बहवः साधवो लोके युक्ता धर्ममनुष्ठिताः।
परेषामपराधेन विनष्टाः सपरिच्छदाः ॥ २१ ॥

सोऽहं परापराधेन विनशेयं निशाचर।
कुरु यत् ते क्षमं तत्त्वमहं त्वां नानुयामि वै ॥ २२ ॥

रामश्च हि महातेजा महासत्त्वो महाबलः।
अपि राक्षसलोकस्य भवेदन्तकरोऽपि हि ॥ २३ ॥

यदि शूर्पणखाहेतोर्जनस्थानगतः खरः।
अतिवृत्तो हतः पूर्वं रामेणाक्षिष्ठकर्मणा।
अत्र ब्रूहि यथातत्त्वं को रामस्य व्यतिक्रमः ॥ २४ ॥

इदं वचो बन्धुहितार्थिना मया यथोच्यमानं यदि नाभिपत्स्यसे।
सबान्धवस्त्यक्ष्यसि जीवितं रणे हतोऽद्य रामेण शरैरजिह्मगैः ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
साहाय्यकानन्धुपगमः नाम एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३-३९ ॥

॥ चत्वारिंशः सर्गः — मायामृगरूपपरिग्रहनिर्बन्धः ॥

मारीचस्य तु तद् वाक्यं क्षमं युक्तं च रावणः।
उक्तो न प्रतिजग्राह मर्तुकाम इवौषधम् ॥ १ ॥

तं पथ्यहितवक्तारं मारीचं राक्षसाधिपः।
अब्रवीत् परुषं वाक्यमयुक्तं कालचोदितः ॥ २ ॥

दुष्कुलैतदयुक्तार्थं मारीच मयि कथ्यते।
 वाक्यं निष्फलमत्यर्थं बीजमुस्तमिवोषरे ॥ ३ ॥

तद्वाक्यैर्न तु मां शक्यं भेत्तुं रामस्य संयुगे।
 मूर्खस्य पापशीलस्य मानुषस्य विशेषतः ॥ ४ ॥

यस्त्यत्त्वा सुहृदो राज्यं मातरं पितरं तथा।
 स्त्रीवाक्यं प्राकृतं श्रुत्वा वनमेकपदे गतः ॥ ५ ॥

अवश्यं तु मया तस्य संयुगे खरघातिनः।
 प्राणैः प्रियतरा सीता हर्तव्या तव सन्निधौ ॥ ६ ॥

एवं मे निश्चिता बुद्धिर्हृदि मारीच विद्यते।
 न व्यावर्तयितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ ७ ॥

दोषं गुणं वा सम्पृष्टस्त्वमेवं वक्तुमर्हसि।
 अपायं वा उपायं वा कार्यस्यास्य विनिश्चये ॥ ८ ॥

सम्पृष्टेन तु वक्तव्यं सचिवेन विपश्चिता।
 उद्यताञ्जलिना राज्ञो य इच्छेद् भूतिमात्मनः ॥ ९ ॥

वाक्यमप्रतिकूलं तु मृदुपूर्वं शुभं हितम्।
 उपचारेण वक्तव्यो युक्तं च वसुधाधिपः ॥ १० ॥

सावमर्दं तु यद्वाक्यमथवा हितमुच्यते।
 नाभिनन्देत तद् राजा मानार्थी मानवर्जितम् ॥ ११ ॥

पञ्च रूपाणि राजानो धारयन्त्यमितौजसः।
 अग्नेरिन्द्रस्य सोमस्य यमस्य वरुणस्य च ॥ १२ ॥

औष्यं तथा विक्रमं च सौम्यं दण्डं प्रसन्नताम्।
 धारयन्ति महात्मानो राजानः क्षणदाचर ॥ १३ ॥

तस्मात् सर्वास्ववस्थासु मान्याः पूज्याश्च नित्यदा।
त्वं तु धर्ममविज्ञाय केवलं मोहमाश्रितः ॥ १४ ॥

अभ्यागतं तु दौरात्म्यात् परुषं वदसीदृशम्।
गुणदोषौ न पृच्छामि क्षेमं चात्मनि राक्षस ॥ १५ ॥

मयोक्तमपि चैतावत् त्वां प्रत्यमितविक्रम।
अस्मिंस्तु स भवान् कृत्ये साहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥ १६ ॥

शृणु तत्कर्म साहाय्ये यत्कार्यं वचनान्मम।
सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतबिन्दुभिः ॥ १७ ॥

आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे चर।
प्रलोभयित्वा वैदेहीं यथेष्टं गन्तुमर्हसि ॥ १८ ॥

त्वां हि मायामयं दृष्ट्वा काश्चनं जातविस्मया।
आनयैनमिति क्षिप्रं रामं वक्ष्यति मैथिली ॥ १९ ॥

अपक्रान्ते च काकुत्थे दूरं गत्वाप्युदाहर।
हा सीते लक्ष्मणेत्येवं रामवाक्यानुरूपकम् ॥ २० ॥

तच्छ्रुत्वा रामपदवीं सीतया च प्रचोदितः।
अनुगच्छति सम्भ्रान्तः सौमित्रिरपि सौहृदात् ॥ २१ ॥

अपक्रान्ते च काकुत्थे लक्ष्मणे च यथासुखम्।
आहरिष्यामि वैदेहीं सहस्राक्षः शाचीमिव ॥ २२ ॥

एवं कृत्वा त्विदं कार्यं यथेष्टं गच्छ राक्षस।
राज्यस्यार्धं प्रदास्यामि मारीचं तव सुव्रत ॥ २३ ॥

गच्छ सौम्य शिवं मार्गं कार्यस्यास्य विवृद्धये।
अहं त्वानुगमिष्यामि सरथो दण्डकावनम् ॥ २४ ॥

प्राप्य सीतामयुद्धेन वञ्चयित्वा तु राघवम्।
लङ्कां प्रति गमिष्यामि कृतकार्यः सह त्वया ॥ २५ ॥

नो चेत् करोषि मारीच हन्मि त्वामहमद्य वै।
एतत् कार्यमवश्यं मे बलादपि करिष्यसि।
राज्ञो विप्रतिकूलस्थो न जातु सुखमेधते ॥ २६ ॥

आसाद्य तं जीवितसंशयस्ते मृत्युर्धुवो ह्यद्य मया विरुद्ध्यतः।
एतद् यथावत् परिगण्य बुद्ध्या यदत्र पथ्यं कुरु तत्तथा त्वम् ॥ २७ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
मायामृगरूपपरिग्रहनिर्बन्धः नाम चत्वारिंशः सर्गः ॥ ३-४० ॥

॥ एकचत्वारिंशः सर्गः — रावणनिन्दा ॥

आज्ञासो रावणेनेत्थं प्रतिकूलं च राजवत्।
अब्रवीत् परुषं वाक्यं निःशङ्को राक्षसाधिपम् ॥ १ ॥

केनायमुपदिष्टस्ते विनाशः पापकर्मणा।
सपुत्रस्य सराज्यस्य सामात्यस्य निशाचर ॥ २ ॥

कस्त्वया सुखिना राजन् नाभिनन्दति पापकृत्।
केनेदमुपदिष्टं ते मृत्युद्वारमुपायतः ॥ ३ ॥

शत्रवस्तव सुव्यक्तं हीनवीर्या निशाचर।
इच्छन्ति त्वां विनश्यन्तमुपरुद्धं बलीयसा ॥ ४ ॥

केनेदमुपदिष्टं ते क्षुद्रेणाहितबुद्धिना।
यस्त्वामिच्छति नश्यन्तं स्वकृतेन निशाचर ॥ ५ ॥

वध्याः खलु न वध्यन्ते सचिवास्तव रावण।
ये त्वामुत्पथमारूढं न निगृह्णन्ति सर्वशः ॥ ६ ॥

अमात्यैः कामवृत्तो हि राजा कापथमाश्रितः।
निग्राह्यैः सर्वथा सद्भिः स निग्राह्यो न गृह्यसे ॥ ७ ॥

धर्मर्मर्थं च कामं च यशश्च जयतां वर।
स्वामिप्रसादात् सचिवाः प्राप्नुवन्ति निशाचर ॥ ८ ॥

विपर्यये तु तत्सर्वं व्यर्थं भवति रावण।
व्यसनं स्वामिवैगुण्यात् प्राप्नुवन्तीतरे जनाः ॥ ९ ॥

राजमूलो हि धर्मश्च यशश्च जयतां वर।
तस्मात् सर्वास्ववस्थासु रक्षितव्या नराधिपाः ॥ १० ॥

राज्यं पालयितुं शक्यं न तीक्ष्णेन निशाचर।
न चातिप्रतिकूलेन नाविनीतेन राक्षस ॥ ११ ॥

ये तीक्ष्णमन्त्राः सचिवा भुज्यन्ते सह तेन वै।
विषमेषु रथाः शीघ्रं मन्दसारथयो यथा ॥ १२ ॥

बहवः साधवो लोके युक्तधर्ममनुष्ठिताः।
परेषामपराधेन विनष्टाः सपरिच्छदाः ॥ १३ ॥

स्वामिना प्रतिकूलेन प्रजास्तीक्ष्णेन रावण।
रक्ष्यमाणा न वर्धन्ते मेषा गोमायुना यथा ॥ १४ ॥

अवश्यं विनशिष्यन्ति सर्वे रावण राक्षसाः।
येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ॥ १५ ॥

तदिदं काकतालीयं घोरमासादितं मया।
अत्र त्वं शोचनीयोऽसि ससैन्यो विनशिष्यसि ॥ १६ ॥

मां निहत्य तु रामोऽसावचिरात् त्वां वधिष्यति।
अनेन कृतकृत्योऽस्मि म्रिये चाप्यरिणा हतः ॥ १७ ॥

दर्शनादेव रामस्य हतं मामवधारय।
आत्मानं च हतं विद्धि हृत्वा सीतां सबान्धवम् ॥ १८ ॥

आनयिष्यसि चेत् सीतामाश्रमात् सहितो मया।
नैव त्वमपि नाहं वै नैव लङ्घा न राक्षसाः ॥ १९ ॥

निवार्यमाणस्तु मया हितैषिणा न मृष्यसे वाक्यमिदं निशाचर।
परेतकल्पा हि गतायुषो नरा हितं न गृह्णन्ति सुहृद्दिरीरितम् ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रावणनिन्दा नाम एकचत्वारिशः सर्गः ॥ ३-४१ ॥

॥ द्विचत्वारिशः सर्गः — स्वर्णमृगप्रेक्षणम् ॥

एवमुक्त्वा तु परुषं मारीचो रावणं ततः।
गच्छावेत्यब्रवीद् दीनो भयाद् रात्रिञ्चरप्रभोः ॥ १ ॥

दृष्टश्चाहं पुनस्तेन शरचापासिधारिणा।
मद्वधोद्यतशस्त्रेण निहतं जीवितं च मे ॥ २ ॥

नहि रामं पराक्रम्य जीवन् प्रतिनिवर्तते।
वर्तते प्रतिरूपोऽसौ यमदण्डहतस्य ते ॥ ३ ॥

किं नु कर्तुं मया शक्यमेवं त्वयि दुरात्मनि।
एष गच्छाम्यहं तात स्वस्ति तेऽस्तु निशाचर ॥ ४ ॥

प्रहृष्टस्त्वभवत् तेन वचनेन स राक्षसः।
परिष्वज्य सुसंक्षिप्तमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥

एतच्छौटीर्ययुक्तं ते मच्छन्दवशवर्तिनः।

इदानीमसि मारीचः पूर्वमन्यो हि राक्षसः ॥ ६ ॥

आरुह्यतामयं शीघ्रं खगो रत्नविभूषितः।

मया सह रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः ॥ ७ ॥

प्रलोभयित्वा वैदेहीं यथेष्टं गन्तुमर्हसि।

तां शून्ये प्रसभं सीतामानयिष्यामि मैथिलीम् ॥ ८ ॥

ततस्तथेत्युवाचैनं रावणं ताटकासुतः।

ततो रावणमारीचौ विमानमिव तं रथम् ॥ ९ ॥

आरुह्याययतुः शीघ्रं तस्मादाश्रममण्डलात्।

तथैव तत्र पश्यन्तौ पत्तनानि वनानि च ॥ १० ॥

गिरिंश्च सरितः सर्वा राष्ट्राणि नगराणि च।

समेत्य दण्डकारण्यं राघवस्याश्रमं ततः ॥ ११ ॥

ददर्श सहमारीचो रावणो राक्षसाधिपः।

अवतीर्य रथात् तस्मात् ततः काञ्चनभूषणात् ॥ १२ ॥

हस्ते गृहीत्वा मारीचं रावणो वाक्यमब्रवीत्।

एतद् रामाश्रमपदं दृश्यते कदलीवृतम् ॥ १३ ॥

क्रियतां तत् सखे शीघ्रं यदर्थं वयमागताः।

स रावणवचः श्रुत्वा मारीचो राक्षसस्तदा ॥ १४ ॥

मृगो भूत्वाऽश्रमद्वारि रामस्य विच्चार ह।

स तु रूपं समास्थाय महदद्वुतदर्शनम् ॥ १५ ॥

मणिप्रवरशङ्खाग्रः सितासितमुखाकृतिः।

रक्तपद्मोत्पलमुख इन्द्रनीलोत्पलश्रवाः ॥ १६ ॥

किञ्चिदभ्युन्नतग्रीव इन्द्रनीलनिभोदरः।
मधूकनिभपार्श्वश्च कञ्जकिञ्जल्कसन्निभः ॥ १७ ॥

वैदूर्यसङ्काशखुरस्तनुजघ्नः सुसंहतः।
इन्द्रायुधसवर्णेन पुच्छेनोर्ध्वं विराजितः ॥ १८ ॥

मनोहरस्त्रिग्धवर्णो रत्नैर्नानाविधैर्वृतः।
क्षणेन राक्षसो जातो मृगः परमशोभनः ॥ १९ ॥

वनं प्रज्वलयन् रम्यं रामाश्रमपदं च तत्।
मनोहरं दर्शनीयं रूपं कृत्वा स राक्षसः ॥ २० ॥

प्रलोभनार्थं वैदेह्या नानाधातुविचित्रितम्।
विचरन् गच्छते सम्यक् शाद्वलानि समन्ततः ॥ २१ ॥

रौष्यैर्बिन्दुशतैश्चित्रं भूत्वा च प्रियदर्शनः।
विटपीनां किसलयान् भक्षयन् विचचार ह ॥ २२ ॥

कदलीगृहकं गत्वा कर्णिकारानितस्ततः।
समाश्रयन् मन्दगतिं सीतासन्दर्शनं ततः ॥ २३ ॥

राजीवचित्रपृष्ठः स विरराज महामृगः।
रामाश्रमपदाभ्याशे विचचार यथासुखम् ॥ २४ ॥

पुनर्गत्वा निवृत्तश्च विचचार मृगोत्तमः।
गत्वा मुहूर्तं त्वरया पुनः प्रतिनिवर्तते ॥ २५ ॥

विक्रीडंश्च कच्चिद् भूमौ पुनरेव निषीदति।
आश्रमद्वारमागम्य मृगयूथानि गच्छति ॥ २६ ॥

मृगयूथैरनुगतः पुनरेव निवर्तते।
सीतादर्शनमाकाङ्क्षन् राक्षसो मृगतां गतः ॥ २७ ॥

परिभ्रमति चित्राणि मण्डलानि विनिष्पतन्।
समुद्रीक्ष्य च सर्वे तं मृगा येऽन्ये वनेचराः ॥ २८ ॥

उपगम्य समाग्राय विद्रवन्ति दिशो दशा।
राक्षसः सोऽपि तान् वन्यान् मृगान् मृगवधे रतः ॥ २९ ॥

प्रच्छादनार्थं भावस्य न भक्षयति संस्पृशन्।
तस्मिन् नेव ततः काले वैदेही शुभलोचना ॥ ३० ॥

कुसुमापचये व्यग्रा पादपानत्यवर्तता।
कर्णिकारानशोकांश्च चूतांश्च मदिरेक्षणा ॥ ३१ ॥

कुसुमान्यपचिन्वन्ती चचार रुचिरानना।
अनहा वनवासस्य सा तं रत्नमयं मृगम् ॥ ३२ ॥

मुक्तामणिविचित्राङ्गं ददर्श परमाङ्गना।
तं वै रुचिरदन्तोषं रूप्यधातुतनूरुहम् ॥ ३३ ॥

विस्मयोत्कुलनयना सस्नेहं समुदैक्षत।
स च तां रामदयितां पश्यन् मायामयो मृगः ॥ ३४ ॥

विचचार ततस्तत्र दीपयन्निव तद् वनम्।
अदृष्टपूर्वं दृष्ट्वा तं नानारत्नमयं मृगम्।
विस्मयं परमं सीता जगाम जनकात्मजा ॥ ३५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
स्वर्णमृगप्रेक्षणम् नाम द्विचत्वारिशः सर्गः ॥ ३-४२ ॥

॥ त्रिचत्वारिशः सर्गः — लक्ष्मणशङ्काप्रतिसमाधानम् ॥

सा तं सम्प्रेक्ष्य सुश्रोणी कुसुमानि विचिन्वती।
हेमराजतवर्णाभ्यां पार्श्वाभ्यामुपशोभितम् ॥ १ ॥

प्रहृष्टा चानवद्याङ्गी मृष्टहाटकवर्णिनी।
भर्तारमपि चक्रन्द लक्ष्मणं चैव सायुधम् ॥ २ ॥

आहूयाहूय च पुनस्तं मृगं साधु वीक्षते।
आगच्छागच्छ शीघ्रं वै आर्यपुत्र सहानुज ॥ ३ ॥

तावाहूतौ नरव्याघ्रौ वैदेह्या रामलक्ष्मणौ।
वीक्षमाणौ तु तं देशं तदा ददृशतुर्मृगम् ॥ ४ ॥

शङ्कमानस्तु तं दृष्ट्वा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत्।
तमेवैनमहं मन्ये मारीचं राक्षसं मृगम् ॥ ५ ॥

चरन्तो मृगयां हृष्टाः पापेनोपाधिना वने।
अनेन निहता राम राजानः कामरूपिणा ॥ ६ ॥

अस्य मायाविदो माया मृगरूपमिदं कृतम्।
भानुमत् पुरुषव्याघ्र गन्धर्वपुरसन्निभम् ॥ ७ ॥

मृगो ह्येवंविधो रत्नविचित्रो नास्ति राघव।
जगत्यां जगतीनाथ मायैषा हि न संशयः ॥ ८ ॥

एवं ब्रुवाणं काकुत्स्थं प्रतिवार्य शुचिस्मिता।
उवाच सीता संहृष्टा छद्मना हृतचेतना ॥ ९ ॥

आर्यपुत्राभिरामोऽसौ मृगो हरति मे मनः।
आनयैनं महाबाहो क्रीडार्थं नो भविष्यति ॥ १० ॥

इहाश्रमपदेऽस्माकं बहवः पुण्यदर्शनाः।

मृगाश्वरन्ति सहिताश्वमराः सृमरास्तथा ॥ ११ ॥

ऋक्षाः पृष्ठतसङ्घाश्व वानराः किञ्चरास्तथा।

विहरन्ति महाबाहो रूपश्रेष्ठा महाबलाः ॥ १२ ॥

न चान्यः सदृशो राजन् दृष्टः पूर्वं मृगो मया।

तेजसा क्षमया दीस्या यथायं मृगसत्तमः ॥ १३ ॥

नानावर्णविचित्राङ्गो रत्नभूतो ममाग्रतः।

द्योतयन् वनमव्यग्रं शोभते शशिसन्निभः ॥ १४ ॥

अहो रूपमहो लक्ष्मीः स्वरसम्पच्च शोभना।

मृगोऽद्धुतो विचित्राङ्गो हृदयं हरतीव मे ॥ १५ ॥

यदि ग्रहणमभ्येति जीवन् नेव मृगस्तव।

आश्वर्यभूतं भवति विस्मयं जनयिष्यति ॥ १६ ॥

समाप्तवनवासानां राज्यस्थानां च नः पुनः।

अन्तःपुरे विभूषार्थो मृग एष भविष्यति ॥ १७ ॥

भरतस्यार्यपुत्रस्य श्वश्रूणां मम च प्रभो।

मृगरूपमिदं दिव्यं विस्मयं जनयिष्यति ॥ १८ ॥

जीवन्न यदि तेऽभ्येति ग्रहणं मृगसत्तमः।

अजिनं नरशार्दूलं रुचिरं तु भविष्यति ॥ १९ ॥

निहतस्यास्य सत्त्वस्य जाम्बूनदमयत्वच्च।

शष्पबृस्यां विनीतायामिच्छाम्यहमुपासितुम् ॥ २० ॥

कामवृत्तमिदं रौद्रं स्त्रीणामसदृशं मतम्।

वपुषा त्वस्य सत्त्वस्य विस्मयो जनितो मम ॥ २१ ॥

तेन काञ्चनरोम्पा तु मणिप्रवरशृङ्खिणा।
तरुणादित्यवर्णेन नक्षत्रपथवर्चसा ॥ २२ ॥

बभूव राघवस्यापि मनो विस्मयमागतम्।
इति सीतावचः श्रुत्वा दृष्ट्वा च मृगमद्भुतम् ॥ २३ ॥

लोभितस्तेन रूपेण सीतया च प्रचोदितः।
उवाच राघवो हृष्टो भ्रातरं लक्ष्मणं वचः ॥ २४ ॥

पश्य लक्ष्मण वैदेह्याः स्पृहामुल्लसितामिमाम्।
रूपश्रेष्ठतया ह्येष मृगोऽद्य न भविष्यति ॥ २५ ॥

न वने नन्दनोद्देशे न चैत्ररथसंश्रये।
कुतः पृथिव्यां सौमित्रे योऽस्य कश्चित् समो मृगः ॥ २६ ॥

प्रतिलोमानुलोमाश्च रुचिरा रोमराजयः।
शोभन्ते मृगमाश्रित्य चित्राः कनकबिन्दुभिः ॥ २७ ॥

पश्यास्य जृम्भमाणस्य दीप्तामग्निशिखोपमाम्।
जिह्वां मुखान्निःसरन्तीं मेघादिव शतहृदाम् ॥ २८ ॥

मसारगल्वर्कमुखः शङ्खमुक्तानिभोदरः।
कस्य नामानिरूप्योऽसौ न मनो लोभयेन्मृगः ॥ २९ ॥

कस्य रूपमिदं दृष्ट्वा जाम्बूनदमयप्रभम्।
नानारत्नमयं दिव्यं न मनो विस्मयं व्रजेत् ॥ ३० ॥

मांसहेतोरपि मृगान् विहारार्थं च धन्विनः।
ग्रन्ति लक्ष्मण राजानो मृगयायां महावने ॥ ३१ ॥

धनानि व्यवसायेन विचीयन्ते महावने।
धातवो विविधाश्चापि मणिरत्नसुवर्णिनः ॥ ३२ ॥

तत् सारमखिलं नृणां धनं निचयवर्धनम्।
मनसा चिन्तितं सर्वं यथा शुक्रस्य लक्ष्मण ॥ ३३ ॥

अर्थी येनार्थकृत्येन संब्रजत्यविचारयन्।
तमर्थमर्थशास्त्रज्ञाः प्राहुरथर्याः सुलक्ष्मण ॥ ३४ ॥

एतस्य मृगरत्नस्य पराधर्ये काञ्चनत्वचि।
उपवेक्ष्यति वैदेही मया सह सुमध्यमा ॥ ३५ ॥

न कादली न प्रियकी न प्रवेणी न चाविकी।
भवेदेतस्य सदृशी स्पर्शोऽनेनेति मे मतिः ॥ ३६ ॥

एष चैव मृगः श्रीमान् यश्च दिव्यो नभश्वरः।
उभावेतौ मृगौ दिव्यौ तारामृगमहीमृगौ ॥ ३७ ॥

यदि वायं तथा यन्मां भवेद् वदसि लक्ष्मण।
मायैषा राक्षसस्येति कर्तव्योऽस्य वधो मया ॥ ३८ ॥

एतेन हि नृशंसेन मारीचेनाकृतात्मना।
वने विचरता पूर्वं हिंसिता मुनिपुङ्गवाः ॥ ३९ ॥

उत्थाय बहवोऽनेन मृगयायां जनाधिपाः।
निहताः परमेष्वासास्तस्माद् वध्यस्त्वयं मृगः ॥ ४० ॥

पुरस्तादिह वातापिः परिभूय तपस्त्विनः।
उदरस्थो द्विजान् हन्ति स्वगर्भोऽश्वतरीमिव ॥ ४१ ॥

स कदाचिच्चिराल्लोभादाससाद् महामुनिम्।
अगस्त्यं तेजसा युक्तं भक्ष्यस्तस्य बभूव ह ॥ ४२ ॥

समुत्थाने च तद्रूपं कर्तुकामं समीक्ष्य तम्।
उत्स्मयित्वा तु भगवान् वातापिमिदमब्रवीत् ॥ ४३ ॥

त्वयाविगण्य वातापे परिभूताश्च तेजसा।
जीवलोके द्विजश्रेष्ठस्तस्मादसि जरां गतः ॥ ४४ ॥

तद् रक्षो न भवेदेव वातापिरिव लक्ष्मण।
मद्विधं योऽतिमन्येत धर्मनित्यं जितेन्द्रियम् ॥ ४५ ॥

भवेद्वतोऽयं वातापिरगस्त्येनेव मा गतः।
इह त्वं भव सन्नद्धो यन्त्रितो रक्ष मैथिलीम् ॥ ४६ ॥

अस्यामायत्तमस्माकं यत् कृत्यं रघुनन्दन।
अहमेन वधिष्यामि ग्रहीष्याम्यथवा मृगम् ॥ ४७ ॥

यावद् गच्छामि सौमित्रे मृगमानयितुं द्रुतम्।
पश्य लक्ष्मण वैदेह्या मृगत्वचि गतां स्पृहाम् ॥ ४८ ॥

त्वचा प्रधानया ह्येष मृगोऽद्य न भविष्यति।
अप्रमत्तेन ते भाव्यमाश्रमस्थेन सीतया ॥ ४९ ॥

यावत् पृष्ठतमेकेन सायकेन निहन्त्यहम्।
हृत्वैतचर्म चादाय शीघ्रमेष्यामि लक्ष्मण ॥ ५० ॥

प्रदक्षिणेनातिबलेन पक्षिणा जटायुषा बुद्धिमता च लक्ष्मण।
भवाप्रमत्तः प्रतिगृह्य मैथिलीं प्रतिक्षणं सर्वत एव शङ्खितः ॥ ५१ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
लक्ष्मणशङ्खप्रतिसमाधानम् नाम त्रिचत्वारिशः सर्गः ॥ ३-४३ ॥

॥ चतुश्चत्वारिशः सर्गः — मारीचवञ्चना ॥

तथा तु तं समादिश्य भ्रातरं रघुनन्दनः।
बबन्धासिं महातेजा जाम्बूनदमयत्सरुम् ॥ १ ॥

ततस्थिविनं चापमादायात्मविभूषणम्।
 आबध्य च कपालौ द्वौ जगामोदयविक्रमः ॥२॥
 तं वन्यराजो राजेन्द्रमापतनं निरीक्ष्य वै।
 बभूवान्तर्हितस्त्रासात् पुनः सन्दर्शनेऽभवत् ॥३॥
 बद्धासिर्धनुरादाय प्रदुद्राव यतो मृगः।
 तं स्म पश्यति रूपेण द्योतयन्तमिवाग्रतः ॥४॥
 अवेक्ष्यावेक्ष्य धावन्तं धनुष्पाणिर्महावने।
 अतिवृत्तमिवोत्पाताल्लोभयानं कदाच्चन ॥५॥
 शङ्कितं तु समुद्ध्रान्तमुत्पतन्तमिवाम्बरम्।
 दृश्यमानमदृश्यं च वनोदेशेषु केषुचित् ॥६॥
 छिन्नाग्नैरिव संवीतं शारदं चन्द्रमण्डलम्।
 मुहूर्तादेव ददृशे मुहुर्दूरात् प्रकाशते ॥७॥
 दर्शनादर्शनेनैव सोऽपाकर्षत राघवम्।
 स दूरमाश्रमस्यास्य मारीचो मृगतां गतः ॥८॥
 आसीत् कुञ्जस्तु काकुत्स्थो विवशस्तेन मोहितः।
 अथावतस्थे सुश्रान्तश्छायामाश्रित्य शाद्वले ॥९॥
 स तमुन्मादयामास मृगरूपो निशाचरः।
 मृगैः परिवृतोऽथान्यैरदूरात् प्रत्यदृश्यत ॥१०॥
 ग्रहीतुकामं दृष्ट्वा तं पुनरेवाभ्यधावत।
 तत्क्षणादेव सन्नासात् पुनरन्तर्हितोऽभवत् ॥११॥
 पुनरेव ततो दूराद् वृक्षखण्डाद् विनिःसृतः।
 दृष्ट्वा रामो महातेजास्तं हन्तुं कृतनिश्चयः ॥१२॥

भूयस्तु शरमुद्धृत्य कुपितस्तत्र राघवः।
सूर्यराशिमप्रतीकाशं ज्वलन्तमरिमर्दनम्॥ १३॥

सन्ध्याय सुदृढे चापे विकृष्ण बलवद्धली।
तमेव मृगमुद्दिश्य श्वसन्त्तमिव पन्नगम्॥ १४॥

मुमोच ज्वलितं दीप्तमस्त्रं ब्रह्मविनिर्मितम्।
शरीरं मृगरूपस्य विनिर्भिद्य शरोत्तमः॥ १५॥

मारीचस्यैव हृदयं बिभेदाशनिसन्निभः।
तालमात्रमथोत्पुत्य न्यपतत् स भृशातुरः॥ १६॥

व्यनदद् भैरवं नादं धरण्यामल्पजीवितः।
म्रियमाणस्तु मारीचो जहौ तां कृत्रिमां तनुम्॥ १७॥

स्मृत्वा तद्वचनं रक्षो दध्यौ केन तु लक्ष्मणम्।
इह प्रस्थापयेत् सीता तां शून्ये रावणो हरेत्॥ १८॥

स प्राप्तकालमाज्ञाय चकार च ततः स्वनम्।
सदृशं राघवस्येव हा सीते लक्ष्मणेति च॥ १९॥

तेन मर्मणि निर्विद्धं शरेणानुपमेन हि।
मृगरूपं तु तत् त्यक्त्वा राक्षसं रूपमास्थितः॥ २०॥

चक्रे स सुमहाकायं मारीचो जीवितं त्यजन्।
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ राक्षसं भीमदर्शनम्॥ २१॥

रामो रुधिरसिक्ताङ्गं चेष्टमानं महीतले।
जगाम मनसा सीतां लक्ष्मणस्य वचः स्मरन्॥ २२॥

मारीचस्य तु मायैषा पूर्वोक्तं लक्ष्मणेन तु।
तत् तथा ह्यभवच्चाद्य मारीचोऽयं मया हतः॥ २३॥

हा सीते लक्ष्मणेत्येवमाकुश्य तु महास्वनम्।
ममार राक्षसः सोऽयं श्रुत्वा सीता कथं भवेत्॥ २४॥

लक्ष्मणश्च महाबाहुः कामवस्थां गमिष्यति।
इति सञ्चिन्त्य धर्मात्मा रामो हृष्टनूरुहः॥ २५॥

तत्र रामं भयं तीव्रमाविवेश विषाद् जम्।
राक्षसं मृगरूपं तं हत्वा श्रुत्वा च तत्स्वनम्॥ २६॥

निहत्य पृष्ठतं चान्यं मांसमादाय राघवः।
त्वरमाणो जनस्थानं ससाराभिमुखं तदा॥ २७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
मारीचवञ्चना नाम चतुश्चत्वारिशः सर्गः ॥ ३-४४॥

॥ पञ्चचत्वारिशः सर्गः — सीतापारुष्यम् ॥

आर्तस्वरं तु तं भर्तुर्विज्ञाय सदृशं वने।
उवाच लक्ष्मणं सीता गच्छ जानीहि राघवम्॥ १॥

नहि मे जीवितं स्थाने हृदयं वावतिष्ठते।
क्रोशतः परमार्तस्य श्रुतः शब्दो मया भृशम्॥ २॥

आकन्दमानं तु वने भ्रातरं त्रातुमर्हसि।
तं क्षिप्रमभिधाव त्वं भ्रातरं शरणौषिणम्॥ ३॥

रक्षसां वशमापन्नं सिंहानामिव गोवृषम्।
न जगाम तथोक्तस्तु भ्रातुराज्ञाय शासनम्॥ ४॥

तमुवाच ततस्तत्र क्षुभिता जनकात्मजा।
सौमित्रे मित्ररूपेण भ्रातुस्त्वमसि शत्रुवत्॥ ५॥

यस्त्वमस्यामवस्थायां भ्रातरं नाभिपद्यसे।
 इच्छसि त्वं विनश्यन्तं रामं लक्ष्मण मत्कृते ॥ ६ ॥
 लोभात्तु मत्कृते नूनं नानुगच्छसि राघवम्।
 व्यसनं ते प्रियं मन्ये स्नेहो भ्रातरि नास्ति ते ॥ ७ ॥
 तेन तिष्ठसि विस्वब्धं तमपश्यन् महाद्युतिम्।
 किं हि संशयमापन्ने तस्मिन्निह मया भवेत् ॥ ८ ॥
 कर्तव्यमिह तिष्ठन्त्या यत्प्रधानस्त्वमागतः।
 एवं ब्रुवाणां वैदेहीं बाष्पशोकसमन्विताम् ॥ ९ ॥
 अब्रवीलक्ष्मणस्तां सीतां मृगवधूमिव।
 पन्नगासुरगन्धर्वदेवदानवराक्षसैः ॥ १० ॥
 अशक्यस्तत्व वैदेहि भर्ता जेतुं न संशयः।
 देवि देवमनुष्येषु गन्धर्वेषु पतत्रिषु ॥ ११ ॥
 राक्षसेषु पिशाचेषु किन्नरेषु मृगेषु च।
 दानवेषु च घोरेषु न स विद्येत शोभने ॥ १२ ॥
 यो रामं प्रतियुध्येत समरे वासवोपमम्।
 अवध्यः समरे रामो नैवं त्वं वकुमर्हसि ॥ १३ ॥
 न त्वामस्मिन् वने हातुमुत्सहे राघवं विना।
 अनिवार्य बलं तस्य बलैर्बलवतामपि ॥ १४ ॥
 त्रिभिलोकैः समुदितैः सेश्वरैः सामरैरपि।
 हृदयं निर्वृतं तेऽस्तु सन्तापस्त्यज्यतां तव ॥ १५ ॥
 आगमिष्यति ते भर्ता शीघ्रं हत्वा मृगोत्तमम्।
 न स तस्य स्वरो व्यक्तं न कश्चिदपि दैवतः ॥ १६ ॥

गन्धर्वनगरप्रख्या माया तस्य च रक्षसः।
 न्यासभूतासि वैदेहि न्यस्ता मयि महात्मना ॥ १७ ॥

रामेण त्वं वरारोहे न त्वां त्यक्तुमिहोत्सहे।
 कृतवैराश्च कल्याणि वयमेतैर्निशाचरैः ॥ १८ ॥

खरस्य निधने देवि जनस्थानवधं प्रति।
 राक्षसा विविधा वाचो व्याहरन्ति महावने ॥ १९ ॥

हिंसाविहारा वैदेहि न चिन्तयितुमर्हसि।
 लक्ष्मणेनैवमुक्ता तु क्रुद्धा संरक्तलोचना ॥ २० ॥

अब्रवीत् परुषं वाक्यं लक्ष्मणं सत्यवादिनम्।
 अनार्याकरुणारम्भं नृशंसं कुलपांसन ॥ २१ ॥

अहं तव प्रियं मन्ये रामस्य व्यसनं महत्।
 रामस्य व्यसनं दृष्ट्वा तेनैतानि प्रभाषसे ॥ २२ ॥

नैव चित्रं सपलेषु पापं लक्ष्मण यद् भवेत्।
 त्वद्विघेषु नृशंसेषु नित्यं प्रच्छन्नचारिषु ॥ २३ ॥

सुदुष्टस्त्वं वने राममेकमेकोऽनुगच्छसि।
 मम हेतोः प्रतिच्छन्नः प्रयुक्तो भरतेन वा ॥ २४ ॥

तन्न सिद्ध्यति सौमित्रे तवापि भरतस्य वा।
 कथमिन्दीवरश्यामं रामं पद्मनिमेक्षणम् ॥ २५ ॥

उपसंश्रित्य भर्तारं कामयेयं पृथगजनम्।
 समक्षं तव सौमित्रे प्राणांस्त्यक्ष्याम्यसंशयम् ॥ २६ ॥

रामं विना क्षणमपि नैव जीवामि भूतले।
 इत्युक्तः परुषं वाक्यं सीतया रोमहर्षणम् ॥ २७ ॥

अब्रवील्लक्ष्मणः सीतां प्राञ्जलिः स जितेन्द्रियः।
उत्तरं नोत्सहे वकुं दैवतं भवती मम॥२८॥

वाक्यमप्रतिरूपं तु न चित्रं स्थीषु मैथिलि।
स्वभावस्त्वेष नारीणामेषु लोकेषु दृश्यते॥२९॥

विमुक्तधर्माश्चपलास्तीक्ष्णा भेदकराः स्त्रियः।
न सहे हीदृशां वाक्यं वैदेहि जनकात्मजे॥३०॥

श्रोत्रयोरुभयोर्मध्ये तस्नाराच्चसन्निभम्।
उपशृण्वन्तु मे सर्वे साक्षिणो हि वनेच्चराः॥३१॥

न्यायवादी यथा वाक्यमुक्तोऽहं परुषं त्वया।
धिक् त्वामद्य विनश्यन्तीं यन्मामेवं विशङ्कुसे॥३२॥

स्त्रीत्वाद् दुष्टस्वभावेन गुरुवाक्ये व्यवस्थितम्।
गच्छामि यत्र काकुत्स्थः स्वस्ति तेऽस्तु वरानने॥३३॥

रक्षन्तु त्वां विशालाक्षि समग्रा वनदेवताः।
निमित्तानि हि घोराणि यानि प्रादुर्भवन्ति मे।
अपि त्वां सह रामेण पश्येयं पुनरागतः॥३४॥

लक्ष्मणेनैवमुक्ता तु रुदती जनकात्मजा।
प्रत्युवाच ततो वाक्यं तीव्रबाष्पपरिष्ठुता॥३५॥

गोदावरीं प्रवेक्ष्यामि हीना रामेण लक्ष्मण।
आबन्धिष्येऽथवा त्यक्ष्ये विषमे देहमात्मनः॥३६॥

पिबामि वा विषं तीक्ष्णं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम्।
न त्वहं राघवादन्यं कदापि पुरुषं स्पृशे॥३७॥

इति लक्ष्मणमाश्रुत्य सीता शोकसमन्विता।
पाणिभ्यां रुदती दुःखादुदरं प्रजघान ह ॥ ३८ ॥

तामार्तरूपां विमना रुदन्तीं सौमित्रिरालोक्य विशालनेत्राम्।
आश्वासयामास न चैव भर्तुस्तं भ्रातरं किञ्चिदुवाच सीता ॥ ३९ ॥

ततस्तु सीतामभिवाद्य लक्ष्मणः कृताञ्जलिः किञ्चिदभिप्रणम्य।
अवेक्षमाणो बहुशः स मैथिलीं जगाम रामस्य समीपमात्मवान् ॥ ४० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
सीतापारुष्मनाम पञ्चत्वारिशः सर्गः ॥ ३-४५ ॥

॥ षड्चत्वारिशः सर्गः — रावणभिक्षुसत्कारः ॥

तया परुषमुक्तस्तु कुपितो राघवानुजः।
स विकाङ्गन् भृशं रामं प्रतस्थे नचिरादिव ॥ १ ॥

तदासाद्य दशग्रीवः क्षिप्रमन्तरमास्थितः।
अभिचक्राम वैदेहीं परिव्राजकरूपधृक् ॥ २ ॥

श्लक्षणकाषायसंवीतः शिखी छत्री उपानही।
वामे चांसेऽवसज्याथ शुभे यष्टिकमण्डलू ॥ ३ ॥

परिव्राजकरूपेण वैदेहीमन्वर्तत ।
तामाससादातिबलो भ्रातृभ्यां रहितां वने ॥ ४ ॥

रहितां सूर्यचन्द्राभ्यां सन्ध्यामिव महत्तमः।
तामपश्यत् ततो बालां राजपुत्रीं यशस्विनीम् ॥ ५ ॥

रोहिणीं शशिना हीनां ग्रहवद् भृशादारुणः।
तमुग्रं पापकर्माणं जनस्थानगता द्रुमाः ॥ ६ ॥

सन्दृश्य न प्रकम्पन्ते न प्रवाति च मारुतः।
शीघ्रस्तोताश्च तं दृष्ट्वा वीक्षन्तं रक्तलोचनम्॥७॥

स्तिमितं गन्तुमारेभे भयाद् गोदावरी नदी।
रामस्य त्वन्तरं प्रेप्सुर्दशग्रीवस्तदन्तरे॥८॥

उपतस्थे च वैदेहीं भिक्षुरूपेण रावणः।
अभव्यो भव्यरूपेण भर्तारमनुशोचतीम्॥९॥

अभ्यवर्तत वैदेहीं चित्रामिव शनैश्चरः।
सहसा भव्यरूपेण तृणैः कूप इवावृतः॥१०॥

अतिष्ठत प्रेक्ष्य वैदेहीं रामपत्नीं यशस्विनीम्।
तिष्ठन् सम्प्रेक्ष्य च तदा पत्नीं रामस्य रावणः॥११॥

शुभां रुचिरदन्तोष्ठीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम्।
आसीनां पर्णशालायां बाष्पशोकाभिपीडिताम्॥१२॥

स तां पद्मपलाशाक्षीं पीतकौशेयवासिनीम्।
अभ्यगच्छत वैदेहीं हृष्टचेता निशाचरः॥१३॥

दृष्ट्वा कामशाराविद्धो ब्रह्मधोषमुदीरयन्।
अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं रहिते राक्षसाधिपः॥१४॥

तामुत्तमां त्रिलोकानां पद्महीनामिव श्रियम्।
विभ्राजमानां वपुषा रावणः प्रशशंस ह॥१५॥

रौप्यकाञ्चनवर्णाभे पीतकौशेयवासिनि।
कमलानां शुभां मालां पद्मिनीव च विभ्रती॥१६॥

ह्रीः श्रीः कीर्तिः शुभा लक्ष्मीरप्सरा वा शुभानने।
भूतिर्वा त्वं वरारोहे रतिर्वा स्वैरचारिणी॥१७॥

समाः शिखरिणः स्त्रिग्धाः पाण्डुरा दशनास्तव।
विशाले विमले नेत्रे रक्तान्ते कृष्णतारके॥ १८॥

विशालं जघनं पीनमूरू करिकरोपमौ।
एतावुपचितौ वृत्तौ संहतौ सम्प्रगल्भितौ॥ १९॥

पीनोन्नतमुखौ कान्तौ स्त्रिघतालफलोपमौ।
मणिप्रवेकाभरणौ रुचिरौ ते पयोधरौ॥ २०॥

चारुसिंहते चारुदति चारुनेत्रे विलासिनि।
मनो हरसि मे रामे नदीकूलमिवाम्भसा॥ २१॥

करान्तमितमध्यासि सुकेशो संहतस्तनि।
नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किन्नरी॥ २२॥

नैवरूपा मया नारी दृष्टपूर्वा महीतले।
रूपमग्रं च लोकेषु सौकुमार्यं वयश्च ते॥ २३॥

इह वासश्च कान्तारे चित्तमुन्माथयन्ति मे।
सा प्रतिक्राम भद्रं ते न त्वं वस्तुमिहार्हसि॥ २४॥

राक्षसानामयं वासो घोराणां कामरूपिणाम्।
प्रासादाग्राणि रम्याणि नगरोपवनानि च॥ २५॥

सम्पन्नानि सुगन्धीनि युक्तान्याचरितुं त्वया।
वरं माल्यं वरं गन्धं वरं वस्त्रं च शोभने॥ २६॥

भर्तारं च वरं मन्ये त्वद्युक्तमसितेक्षणे।
का त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां वा शुचिस्मिते॥ २७॥

वसूनां वा वरारोहे देवता प्रतिभासि मे।
नेह गच्छन्ति गन्धर्वा न देवा न च किन्नराः॥ २८॥

राक्षसानामयं वासः कथं तु त्वमिहागता।
इह शाखामृगाः सिंहा द्वीपिव्याघ्रमृगा वृकाः ॥ २९ ॥

ऋक्षास्तरक्षवः कङ्काः कथं तेभ्यो न बिभ्यसे।
मदान्वितानां घोराणां कुञ्जराणां तरस्विनाम् ॥ ३० ॥

कथमेका महारण्ये न बिभेषि वरानने।
कासि कस्य कुतश्च त्वं किं निमित्तं च दण्डकान् ॥ ३१ ॥

एका चरसि कल्याणि घोरान् राक्षससेवितान्।
इति प्रशस्ता वैदेही रावणेन महात्मना ॥ ३२ ॥

द्विजातिवेषेण हि तं दृष्ट्वा रावणमागतम्।
सर्वैरतिथिसत्कारैः पूजयामास मैथिली ॥ ३३ ॥

उपानीयासनं पूर्वं पाद्येनाभिनिमन्त्र्य च।
अब्रवीत् सिद्धमित्येव तदा तं सौम्यदर्शनम् ॥ ३४ ॥

द्विजातिवेषेण समीक्ष्य मैथिली समागतं पात्रकुसुमधारिणम्।
अशक्यमुद्देष्टमुपायदर्शनान्त्यमन्त्रयद् ब्राह्मणवत् तथागतम् ॥ ३५ ॥

इयं बृसी ब्राह्मण काममास्यतामिदं च पाद्यं प्रतिगृह्यतामिति।
इदं च सिद्धं वनजातमुत्तमं त्वदर्थमव्यग्रमिहोपभुज्यताम् ॥ ३६ ॥

निमन्त्र्यमाणः प्रतिपूर्णभाषिणीं नरेन्द्रपत्नीं प्रसमीक्ष्य मैथिलीम्।
प्रसह्य तस्या हरणे दृढं मनः समर्पयामास वधाय रावणः ॥ ३७ ॥

ततः सुवेषं मृगयागतं पतिं प्रतीक्षमाणा सहलक्ष्मणं तदा।
निरीक्षमाणा हरितं दर्दर्शं तन्महद् वनं नैव तु रामलक्ष्मणौ ॥ ३८ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रावणभिक्षुसत्कारः नाम षड्चत्वारिशः सर्गः ॥ ३-४६ ॥

॥ सप्तचत्वारिशः सर्गः — रावणाधिक्षेपः ॥

रावणेन तु वैदेही तदा पृष्ठा जिहीर्षुणा।
परिव्राजकरूपेण शशंसात्मानमात्मना ॥ १ ॥

ब्राह्मणश्चातिथिश्चैष अनुक्तो हि शपेत माम्।
इति ध्यात्वा मुहूर्तं तु सीता वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥

दुहिता जनकस्याहं मैथिलस्य महात्मनः।
सीता नाम्नास्मि भद्रं ते रामस्य महिषी प्रिया ॥ ३ ॥

उषित्वा द्वादश समा इक्ष्वाकूणां निवेशने।
भुज्ञाना मानुषान् भोगान् सर्वकामसमृद्धिनी ॥ ४ ॥

तत्र त्रयोदशे वर्षे राजाऽमन्त्रयत प्रभुः।
अभिषेचयितुं रामं समेतो राजमन्त्रिभिः ॥ ५ ॥

तस्मिन् सम्भ्रियमाणे तु राघवस्याभिषेचने।
कैकेयी नाम भर्तारं ममार्या याचते वरम् ॥ ६ ॥

परिगृह्य तु कैकेयी श्वशुरं सुकृतेन मे।
मम प्रवाजनं भर्तुर्भरतस्याभिषेचनम् ॥ ७ ॥

द्वावयाचत भर्तारं सत्यसन्धं नृपोत्तमम्।
नाद्य भोक्ष्ये न च स्वप्स्ये न पास्ये न कदाचन ॥ ८ ॥

एष मे जीवितस्यान्तो रामो यदभिषिच्यते।
इति ब्रुवाणां कैकेयीं श्वशुरो मे स पार्थिवः ॥ ९ ॥

अयाच्तार्थैरन्वर्थैर्न च याङ्गां चकार सा।
मम भर्ता महातेजा वयसा पञ्चविंशकः ॥ १० ॥

अष्टादशा हि वर्षाणि मम जन्मनि गण्यते।
रामेति प्रथितो लोके सत्यवान् शीलवान् शुचिः ॥ ११ ॥

विशालाक्षो महाबाहुः सर्वभूतहिते रतः।
कामार्तश्च महाराजः पिता दशरथः स्वयम् ॥ १२ ॥

कैकेय्याः प्रियकामार्थं तं रामं नाभ्यषेचयत्।
अभिषेकाय तु पितुः समीपं राममागतम् ॥ १३ ॥

कैकेयी मम भर्तारमित्युवाच द्रुतं वचः।
तव पित्रा समाङ्गसं ममेदं शृणु राघव ॥ १४ ॥

भरताय प्रदातव्यमिदं राज्यमकण्टकम्।
त्वया तु खलु वस्तव्यं नव वर्षाणि पञ्च च ॥ १५ ॥

वने प्रब्रज काकुत्थं पितरं मोचयानृतात्।
तथेत्युवाच तां रामः कैकेयीमकुतोभयः ॥ १६ ॥

चकार तद्वचः श्रुत्वा भर्ता मम दृढव्रतः।
द्यान्न प्रतिगृहीयात् सत्यं ब्रूयान्न चानृतम् ॥ १७ ॥

एतद् ब्राह्मण रामस्य व्रतं धृतमनुत्तमम्।
तस्य भ्राता तु वैमात्रो लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ॥ १८ ॥

रामस्य पुरुषव्याघ्रः सहायः समरेऽरिह।
स भ्राता लक्ष्मणो नाम ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥ १९ ॥

अन्वगच्छद् धनुष्पाणिः प्रब्रजन्तं मया सह।
जटी तापसरूपेण मया सह सहानुजः ॥ २० ॥

प्रविष्टो दण्डकारण्यं धर्मनित्यो दृढव्रतः।
ते वयं प्रच्युता राज्यात् कैकेय्यास्तु कृते त्रयः ॥ २१ ॥

विचराम द्विजश्रेष्ठ वनं गम्भीरमोजसा।
समाश्वस मुहूर्तं तु शक्यं वस्तुमिह त्वया ॥ २२ ॥

आगमिष्यति मे भर्ता वन्यमादाय पुष्कलम्।
रुरुन् गोधान् वराहांश्च हत्वाऽदायामिषं बहु ॥ २३ ॥

स त्वं नाम च गोत्रं च कुलमाचक्षव तत्त्वतः।
एकश्च दण्डकारण्ये किमर्थं चरसि द्विज ॥ २४ ॥

एवं ब्रुवत्यां सीतायां रामपत्न्यां महाबलः।
प्रत्युवाचोत्तरं तीव्रं रावणो राक्षसाधिपः ॥ २५ ॥

येन वित्रासिता लोकाः सदेवासुरमानुषाः।
अहं स रावणो नाम सीते रक्षोगणेश्वरः ॥ २६ ॥

त्वां तु काञ्चनवर्णाभां दृष्ट्वा कौशेयवासिनीम्।
रतिं स्वकेषु दारेषु नाधिगच्छाम्यनिन्दिते ॥ २७ ॥

बहीनामुत्तमस्त्रीणामाहृतानामितस्ततः।
सर्वासामेव भद्रं ते ममाग्रमहिषी भव ॥ २८ ॥

लङ्घा नाम समुद्रस्य मध्ये मम महापुरी।
सागरेण परिक्षिप्ता निविष्टा गिरिमूर्धनि ॥ २९ ॥

तत्र सीते मया सार्धं वनेषु विचरिष्यसि।
न चास्य वनवासस्य स्पृहयिष्यसि भामिनि ॥ ३० ॥

पञ्च दास्यः सहस्राणि सर्वाभरणभूषिताः।
सीते परिचरिष्यन्ति भार्या भवसि मे यदि ॥ ३१ ॥

रावणेनैवमुक्ता तु कुपिता जनकात्मजा।
प्रत्युवाचानवद्याङ्गी तमनादृत्य राक्षसम् ॥ ३२ ॥

महागिरिमिवाकम्प्यं महेन्द्रसदृशं पतिम्।
महोदधिमिवाक्षोभ्यमहं राममनुव्रता ॥ ३३ ॥

सर्वलक्षणसम्पन्नं न्यग्रोधपरिमण्डलम्।
सत्यसन्धं महाभागमहं राममनुव्रता ॥ ३४ ॥

महाबाहुं महोरस्कं सिंहविक्रान्तगामिनम्।
नृसिंहं सिंहसङ्काशमहं राममनुव्रता ॥ ३५ ॥

पूर्णचन्द्राननं रामं राजवत्सं जितेन्द्रियम्।
पृथुकीर्ति महाबाहुमहं राममनुव्रता ॥ ३६ ॥

त्वं पुनर्जम्बुकः सिंहं मामिहेच्छसि दुर्लभाम्।
नाहं शक्या त्वया स्पष्टमादित्यस्य प्रभा यथा ॥ ३७ ॥

पादपान् काञ्चनान् नूनं बहून् पश्यसि मन्दभाक्।
राघवस्य प्रियां भार्या यस्त्वमिच्छसि राक्षस ॥ ३८ ॥

क्षुधितस्य च सिंहस्य मृगशत्रोस्तरस्विनः।
आशीविषस्य वदनाद् दंष्टामादातुमिच्छसि ॥ ३९ ॥

मन्दरं पर्वतश्रेष्ठं पाणिना हर्तुमिच्छसि।
कालकूटं विषं पीत्वा स्वस्तिमान् गन्तुमिच्छसि ॥ ४० ॥

अक्षि सूच्या प्रमृजसि जिह्व्या लेढि च क्षुरम्।
राघवस्य प्रियां भार्यामधिगन्तुं त्वमिच्छसि ॥ ४१ ॥

अवसज्य शिलां कण्ठे समुद्रं तर्तुमिच्छसि।
सूर्याचन्द्रमसौ चोभौ पाणिभ्यां हतुमिच्छसि ॥ ४२ ॥

यो रामस्य प्रियां भार्या प्रधर्षयितुमिच्छसि।
अग्निं प्रज्वलितं दृष्ट्वा वस्त्रेणाहर्तुमिच्छसि ॥ ४३ ॥

कल्याणवृत्तां यो भार्या रामस्याहर्तुमिच्छसि।
अयोमुखानां शूलानामग्रे चरितुमिच्छसि।
रामस्य सदृशीं भार्या योऽधिगन्तुं त्वमिच्छसि ॥४४॥

यदन्तरं सिंहसृगालयोर्वने यदन्तरं स्यन्दनिकासमुदयोः।
सुराग्न्यसौवीरकयोर्यदन्तरं तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ॥४५॥

यदन्तरं काञ्चनसीसलोहयोर्यदन्तरं चन्दनवारिपङ्क्योः।
यदन्तरं हस्तिबिडालयोर्वने तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ॥४६॥

यदन्तरं वायसवैनतेययोर्यदन्तरं मदुमयूरयोरपि।
यदन्तरं हंसकगृधयोर्वने तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ॥४७॥

तस्मिन् सहस्राक्षसमप्रभावे रामे स्थिते कार्मुकबाणपाणौ।
हृतापि तेऽहं न जरां गमिष्ये आज्यं यथा मक्षिकयावगीर्णम् ॥४८॥

इतीव तद्वाक्यमदुष्टभावा सुदुष्टमुत्त्वा रजनीचरं तम्।
गात्रप्रकम्पाद् व्यथिता बभूव वातोद्धता सा कदलीव तन्वी ॥४९॥

तां वेपमानामुपलक्ष्य सीतां स रावणो मृत्युसमप्रभावः।
कुलं बलं नाम च कर्म चात्मनः समाच्चक्षे भयकारणार्थम् ॥५०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रावणाधिक्षेपः नाम सप्तचत्वारिशः सर्गः ॥ ३-४७॥

॥ अष्टचत्वारिशः सर्गः — रवणविकत्थनम् ॥

एवं ब्रुवत्यां सीतायां संरब्धः परुषं वचः।
ललाटे भ्रुकुटिं कृत्वा रावणः प्रत्युवाच ह ॥ १॥

भ्राता वैश्रवणस्याहं सापत्नो वरवर्णिनि।
रावणो नाम भद्रं ते दशग्रीवः प्रतापवान्॥२॥

यस्य देवाः सगन्धर्वाः पिशाचपतगोरगाः।
विद्रवन्ति सदा भीता मृत्योरिव सदा प्रजाः॥३॥

येन वैश्रवणो भ्राता वैमात्राः कारणान्तरे।
द्वन्द्वमासादितः क्रोधाद् रणे विक्रम्य निर्जितः॥४॥

मद्भयार्तः परित्यज्य स्वमधिष्ठानमृद्धिमत्।
कैलासं पर्वतश्रेष्ठमध्यास्ते नरवाहनः॥५॥

यस्य तत् पुष्पकं नाम विमानं कामगं शुभम्।
वीर्यादावर्जितं भद्रे येन यामि विहायसम्॥६॥

मम सञ्जातरोषस्य मुखं दृष्टैव मैथिलि।
विद्रवन्ति परित्रस्ताः सुराः शक्पुरोगमाः॥७॥

यत्र तिष्ठाम्यहं तत्र मारुतो वाति शङ्खितः।
तीव्रांशुः शिशिरांशुश्च भयात् सम्पद्यते दिवि॥८॥

निष्कम्पपत्रास्तरवो नद्यश्च स्तिमितोदकाः।
भवन्ति यत्र तत्राहं तिष्ठामि च चरामि च॥९॥

मम पारे समुद्रस्य लङ्घा नाम पुरी शुभा।
सम्पूर्णा राक्षसैर्घैर्यर्थेन्द्रस्यामरावती॥१०॥

प्राकारेण परिक्षिप्ता पाण्डुरेण विराजिता।
हैमकक्ष्या पुरी रम्या वैदूर्यमयतोरणा॥११॥

हस्त्यश्वरथसम्बाधा तूर्यनादविनादिता।
सर्वकामफलैर्वृक्षैः सङ्कुलोद्यानभूषिता॥१२॥

तत्र त्वं वस हे सीते राजपुत्रि मया सह।
न स्मरिष्यसि नारीणां मानुषीणां मनस्त्विनि ॥ १३ ॥

भुज्ञाना मानुषान् भोगान् दिव्यांश्च वरवर्णिनि।
न स्मरिष्यसि रामस्य मानुषस्य गतायुषः ॥ १४ ॥

स्थापयित्वा प्रियं पुत्रं राज्ये दशरथो नृपः।
मन्दवीर्यस्ततो ज्येष्ठः सुतः प्रस्थापितो वनम् ॥ १५ ॥

तेन किं ऋषराज्येन रामेण गतचेतसा।
करिष्यसि विशालाक्षिं तापसेन तपस्त्विना ॥ १६ ॥

रक्ष राक्षसभर्तारं कामय स्वयमागतम्।
न मन्मथशराविष्टं प्रत्याख्यातुं त्वमर्हसि ॥ १७ ॥

प्रत्याख्याय हि मां भीरु पश्चात्तापं गमिष्यसि।
चरणेनाभिहत्येव पुरुरवसमुर्वशी ॥ १८ ॥

अङ्गुल्या न समो रामो मम युद्धे स मानुषः।
तव भाग्येन सम्प्राप्तं भजस्व वरवर्णिनि ॥ १९ ॥

एवमुक्ता तु वैदेही क्रुद्धा संरक्तलोचना।
अब्रवीत् परुषं वाक्यं रहिते राक्षसाधिपम् ॥ २० ॥

कथं वैश्रवणं देवं सर्वदेवनमस्कृतम्।
आतरं व्यपदिश्य त्वमशुभं कर्तुमिच्छसि ॥ २१ ॥

अवश्यं विनशिष्यन्ति सर्वे रावण राक्षसाः।
येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ॥ २२ ॥

अपहृत्य शर्चाँ भार्या शक्यमिन्दस्य जीवितुम्।
नहि रामस्य भार्या मामानीय स्वस्तिमान् भवेत् ॥ २३ ॥

जीवेच्चिरं वज्रधरस्य पश्चाच्छच्छच्चीं प्रधृष्ट्याप्रतिरूपरूपाम्।
न मादृशीं राक्षस धर्षयित्वा पीतामृतस्यापि तवास्ति मोक्षः ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रवणविकत्थनम् नाम अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३-४८ ॥

॥ एकोनपञ्चाशः सर्गः — सीतापहरणम् ॥

सीताया वचनं श्रुत्वा दशग्रीवः प्रतापवान्।
हस्ते हस्तं समाहत्य चकार सुमहद् वपुः ॥ १ ॥

स मैथिलीं पुनर्वाक्यं बभाषे वाक्यकोविदः।
नोन्मत्तया श्रुतौ मन्ये मम वीर्यपराक्रमौ ॥ २ ॥

उद्धवेयं भुजाभ्यां तु मेदिनीमम्बरे स्थितः।
आपिकेयं समुद्रं च मृत्युं हन्यां रणे स्थितः ॥ ३ ॥

अर्कं तु द्यां शरैस्तीक्ष्णौर्विभिन्न्यां हि महीतलम्।
कामरूपेण उन्मत्ते पश्य मां कामरूपिणम् ॥ ४ ॥

एवमुक्तवतस्तस्य रावणस्य शिखिप्रभे।
कुद्धस्य हरिपर्यन्ते रक्ते नेत्रे बभूवतुः ॥ ५ ॥

सद्यः सौम्यं परित्यज्य तीक्ष्णरूपं स रावणः।
स्वं रूपं कालरूपाभं भेजे वैश्रवणानुजः ॥ ६ ॥

संरक्तनयनः श्रीमांस्तस्तकाञ्चनभूषणः।
क्रोधेन महताविष्टो नीलजीमूतसन्निभः ॥ ७ ॥

दशास्यो विंशतिभुजो बभूव क्षणदाचरः।
स परित्राजकच्छद्ध्म महाकायो विहाय तत् ॥ ८ ॥

प्रतिपेदे स्वकं रूपं रावणो राक्षसाधिपः।
रक्ताम्बरधरस्तस्थौ स्त्रीरत्नं प्रेक्ष्य मैथिलीम्॥९॥

स तामसितकेशान्तां भास्करस्य प्रभामिव।
वसनाभरणोपेतां मैथिलीं रावणोऽब्रवीत्॥१०॥

त्रिषु लोकेषु विरव्यातं यदि भर्तारमिच्छसि।
मामाश्रय वरारोहे तवाहं सदृशः पतिः॥११॥

मां भजस्व चिराय त्वमहं श्लाघ्यः पतिस्तव।
नैव चाहं क्वचिद् भद्रे करिष्ये तव विप्रियम्॥१२॥

त्यज्यतां मानुषो भावो मयि भावः प्रणीयताम्।
राज्याच्युतमसिद्धार्थं रामं परिमितायुषम्॥१३॥

कैर्गुणैरनुरक्तासि मूढे पण्डितमानिनि।
यः स्त्रियो वचनाद् राज्यं विहाय ससुहृज्जनम्॥१४॥

अस्मिन् व्यालानुचरिते वने वसति दुर्मतिः।
इत्युक्त्वा मैथिलीं वाक्यं प्रियार्हा प्रियवादिनीम्॥१५॥

अभिगम्य सुदुष्टात्मा राक्षसः काममोहितः।
जग्राह रावणः सीतां बुधः खे रोहिणीमिव॥१६॥

वामेन सीतां पद्माक्षीं मूर्धजेषु करेण सः।
ऊर्वास्तु दक्षिणैव परिजग्राह पाणिना॥१७॥

तं दृष्ट्वा गिरिश्छामं तीक्ष्णदंडूं महाभुजम्।
प्राद्रवन् मृत्युसङ्काशं भयातीं वनदेवताः॥१८॥

स च मायामयो दिव्यः खरयुक्तः खरस्वनः।
प्रत्यदृश्यत हेमाङ्गो रावणस्य महारथः॥१९॥

ततस्तां परुषैर्वाक्यैरभितर्ज्य महास्वनः।
अङ्गेनादाय वैदेहीं रथमारोपयत् तदा ॥ २० ॥

सा गृहीतातिचुक्रोश रावणेन यशस्विनी।
रामेति सीता दुःखार्ता रामं दूरं गतं वने ॥ २१ ॥

तामकामां स कामार्तः पन्नगेन्द्रवधूमिव।
विचेष्टमानामादाय उत्पाताथ रावणः ॥ २२ ॥

ततः सा राक्षसेन्द्रेण हियमाणा विहायसा।
भृशं चुक्रोश मत्तेव भ्रान्तचित्ता यथातुरा ॥ २३ ॥

हा लक्ष्मण महाबाहो गुरुचित्तप्रसादक।
हियमाणां न जानीषे रक्षसा कामरूपिणा ॥ २४ ॥

जीवितं सुखमर्थं च धर्महेतोः परित्यजन्।
हियमाणामधर्मेण मां राघव न पश्यसि ॥ २५ ॥

ननु नामाविनीतानां विनेतासि परन्तप।
कथमेवंविधं पापं न त्वं शाधि हि रावणम् ॥ २६ ॥

न तु सद्योऽविनीतस्य दृश्यते कर्मणः फलम्।
कालोऽप्यङ्गीभवत्यत्र सस्यानामिव पक्षये ॥ २७ ॥

त्वं कर्म कृतवानेतत् कालोपहतचेतनः।
जीवितान्तकरं धोरं रामाद् व्यसनमाप्नुहि ॥ २८ ॥

हन्तेदानीं सकामा तु कैकेयी बान्धवैः सह।
हियेयं धर्मकामस्य धर्मपत्नी यशस्विनः ॥ २९ ॥

आमन्त्रये जनस्थाने कर्णिकारांश्च पुष्पितान्।
क्षिप्रं रामाय शंसध्वं सीतां हरति रावणः ॥ ३० ॥

हंससारससञ्जुष्टां वन्दे गोदावरीं नदीम्।
क्षिप्रं रामाय शंस त्वं सीतां हरति रावणः ॥ ३१ ॥

दैवतानि च यान्यस्मिन् वने विविधपादपे।
नमस्करोम्यहं तेभ्यो भर्तुः शंसत मां हृताम् ॥ ३२ ॥

यानि कानिच्चिदप्यत्र सत्त्वानि विविधानि च।
सर्वाणि शरणं यामि मृगपक्षिगणानि वै ॥ ३३ ॥

हियमाणां प्रियां भर्तुः प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम्।
विवशा ते हृता सीता रावणेनेति शंसत ॥ ३४ ॥

विदित्वा तु महाबाहुरमुत्रापि महाबलः।
आनेष्यति पराक्रम्य वैवस्वतहृतामपि ॥ ३५ ॥

सा तदा करुणा वाचो विलपन्ती सुदुःखिता।
वनस्पतिगतं गृध्रं ददर्शायतलोचना ॥ ३६ ॥

सा तमुद्धीक्ष्य सुश्रोणी रावणस्य वशज्ञता।
समाकन्दद् भयपरा दुःखोपहतया गिरा ॥ ३७ ॥

जटायो पश्य मामार्य हियमाणामनाथवत्।
अनेन राक्षसेन्द्रेणाकरुणं पापकर्मणा ॥ ३८ ॥

नैष वारयितुं शक्यस्त्वया कूरो निशाचरः।
सत्ववाङ्गितकाशी च सायुधश्वैव दुर्मतिः ॥ ३९ ॥

रामाय तु यथातत्त्वं जटायो हरणं मम।
लक्ष्मणाय च तत् सर्वमारव्यातव्यमशेषतः ॥ ४० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
सीतापहरणम् नाम एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ३-४९ ॥

॥ पञ्चाशः सर्गः — जटायुरभियोगः ॥

तं शब्दमवसुप्तस्तु जटायुरथं शुश्रुवे।
निरैक्षद् रावणं क्षिप्रं वैदेहीं च ददर्श सः ॥ १ ॥

ततः पर्वतश्छाभस्तीक्ष्णतुण्डः खगोत्तमः।
वनस्पतिगतः श्रीमान् व्याजहारं शुभां गिरम् ॥ २ ॥

दशग्रीवं स्थितो धर्मं पुराणे सत्यसंश्रयः।
भ्रातस्त्वं निन्दितं कर्म कर्तुं नार्हसि साम्रतम् ॥ ३ ॥

जटायुर्नामं नाम्नाहं गृध्रराजो महाबलः।
राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपमः ॥ ४ ॥

लोकानां च हिते युक्तो रामो दशरथात्मजः।
तस्यैषा लोकनाथस्य धर्मपत्नी यशस्विनी ॥ ५ ॥

सीता नाम वरारोहा यां त्वं हर्तुमिहेच्छसि।
कथं राजा स्थितो धर्मं परदारान् परामृशेत् ॥ ६ ॥

रक्षणीया विशेषेण राजदारा महाबल।
निवर्तय गतिं नीचां परदाराभिमर्शनात् ॥ ७ ॥

न तत् समाचरेद् धीरो यत् परोऽस्य विगर्हयेत्।
यथा ऽत्मनस्तथान्येषां दारा रक्ष्या विमर्शनात् ॥ ८ ॥

अर्थं वा यदि वा कामं शिष्टाः शास्त्रेष्वनागतम्।
व्यवस्यन्त्यनुराजानं धर्मं पौलस्त्यनन्दन ॥ ९ ॥

राजा धर्मश्च कामश्च द्रव्याणां चोत्तमो निधिः।
धर्मः शुभं वा पापं वा राजमूलं प्रवर्तते ॥ १० ॥

पापस्वभावश्चपलः कथं त्वं रक्षसां वर।
ऐश्वर्यमभिसम्प्राप्तो विमानमिव दुष्कृती ॥ ११ ॥

कामस्वभावो यःसोऽसौ न शक्यस्तं प्रमार्जितुम्।
नहि दुष्टात्मनामार्यमावसत्यालये चिरम् ॥ १२ ॥

विषये वा पुरे वा ते यदा रामो महाबलः।
नापराध्यति धर्मात्मा कथं तस्यापराध्यसि ॥ १३ ॥

यदि शूर्पणखाहेतोर्जनस्थानगतः खरः।
अतिवृत्तो हतः पूर्वं रामेणाङ्गिष्ठकर्मणा ॥ १४ ॥

अत्र ब्रूहि यथातत्त्वं को रामस्य व्यतिक्रमः।
यस्य त्वं लोकनाथस्य हृत्वा भार्या गमिष्यसि ॥ १५ ॥

क्षिप्रं विसृज वैदेहीं मा त्वा घोरेण चक्षुषा।
दहेद् दहनभूतेन वृत्रमिन्द्राशनिर्यथा ॥ १६ ॥

सर्पमाशीविषं बद्धा वस्त्रान्ते नावबुध्यसे।
ग्रीवायां प्रतिमुक्तं च कालपाशं न पश्यसि ॥ १७ ॥

स भारः सौम्य भर्तव्यो यो नरं नावसाद्येत्।
तदन्नमपि भोक्तव्यं जीर्यते यदनामयम् ॥ १८ ॥

यत् कृत्वा न भवेद् धर्मो न कीर्तिं यशो ध्रुवम्।
शरीरस्य भवेत् खेदः कस्तत् कर्म समाचरेत् ॥ १९ ॥

षष्ठिवर्षसहस्राणि जातस्य मम रावण।
पितृपैतामहं राज्यं यथावदनुतिष्ठतः ॥ २० ॥

वृद्धोऽहं त्वं युवा धन्वी सरथः कवची शरी।
न चाप्यादाय कुशली वैदेहीं मे गमिष्यसि ॥ २१ ॥

न शक्तस्त्वं बलाद्धर्तु वैदेहीं मम पश्यतः।
हेतुभिर्न्यायसंयुक्तैर्ध्रुवां वेदश्रुतीमिव॥ २२॥

युध्यस्व यदि शूरोऽसि मुहूर्तं तिष्ठ रावण।
शयिष्वसे हतो भूमौ यथा पूर्वं खरस्तथा॥ २३॥

असकृत्संयुगे येन निहता दैत्यदानवाः।
न चिराच्चीरवासास्त्वां रामो युधि वधिष्यति॥ २४॥

किं नु शक्यं मया कर्तुं गतौ दूरं नृपात्मजौ।
क्षिप्रं त्वं नश्यसे नीचं तयोर्भीतिं न संशयः॥ २५॥

नहि मे जीवमानस्य नयिष्यसि शुभामिमाम्।
सीतां कमलपत्राक्षीं रामस्य महिषीं प्रियाम्॥ २६॥

अवश्यं तु मया कार्यं प्रियं तस्य महात्मनः।
जीवितेनापि रामस्य तथा दशरथस्य च॥ २७॥

तिष्ठ तिष्ठ दशग्रीव मुहूर्तं पश्य रावण।
वृन्तादिव फलं त्वां तु पातयेयं रथोत्तमात्।
युद्धातिथ्यं प्रदास्यामि यथाप्राणं निशाचर॥ २८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
जटायुरभियोगः नाम पञ्चाशः सर्गः ॥ ३-५० ॥

॥ एकपञ्चाशः सर्गः — जटायुरावणयुद्धम्॥

इत्युक्तः क्रोधताम्राक्षस्तसकाञ्चनकुण्डलः।
राक्षसेन्द्रोऽभिद्राव पतगेन्द्रममर्षणः॥ १॥

स सम्प्रहारस्तुमुलस्तयोस्तस्मिन् महामृद्ये।
बभूव वातोद्धुतयोर्मेघयोर्गगने यथा ॥ २ ॥

तद् बभूवाद्दुतं युद्धं गृध्राक्षसयोस्तदा।
सपक्षयोर्माल्यवतोर्महापर्वतयोरिव ॥ ३ ॥

ततो नालीकनाराचैस्तीक्षणाग्रैश्च विकर्णिभिः।
अभ्यवर्षन्महाघोरगृध्राजं महाबलम् ॥ ४ ॥

स तानि शरजालानि गृध्रः पत्ररथेश्वरः।
जटायुः प्रतिजग्राह रावणास्त्राणि संयुगे ॥ ५ ॥

तस्य तीक्ष्णनखाभ्यां तु चरणाभ्यां महाबलः।
चकार बहुधा गात्रे व्रणान् पतगसत्तमः ॥ ६ ॥

अथ क्रोधाद् दशग्रीवो जग्राह दश मार्गणान्।
मृत्युदण्डनिभान् घोरान् शत्रोर्निधनकाङ्क्ष्या ॥ ७ ॥

स तैर्बाणैर्महावीर्यः पूर्णमुक्तैरजिह्वगैः।
विभेद निशितैस्तीक्ष्णैर्गृध्रं घोरैः शिलीमुखैः ॥ ८ ॥

स राक्षसरथे पश्यञ्जानकीं बाष्पलोचनाम्।
अचिन्तयित्वा बाणांस्तान् राक्षसं समभिद्रवत् ॥ ९ ॥

ततोऽस्य सशरं चापं मुक्तामणिविभूषितम्।
चरणाभ्यां महातेजा बभञ्ज पतगोत्तमः ॥ १० ॥

ततोऽन्यद् धनुरादाय रावणः क्रोधमूर्च्छितः।
वर्वर्ष शरवर्षाणि शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ११ ॥

शरैरावारितस्तस्य संयुगे पतगेश्वरः।
कुलायमभिसम्प्राप्तः पक्षिवच्च बभौ तदा ॥ १२ ॥

स तानि शरजालानि पक्षाभ्यां तु विघूय ह।
चरणाभ्यां महातेजा बभञ्जास्य महद् धनुः ॥ १३ ॥

तच्चाग्निसदृशं दीपं रावणस्य शरावरम्।
पक्षाभ्यां च महातेजा व्यधुनोत् पतगेश्वरः ॥ १४ ॥

काञ्चनोरश्छदान् दिव्यान् पिशाचवदनान् खरान्।
तांश्चास्य जवसम्पन्नाङ्गघान समरे बली ॥ १५ ॥

अथ त्रिवेणुसम्पन्नं कामगं पावकार्चिषम्।
मणिसोपानचित्राङ्गं बभञ्ज च महारथम् ॥ १६ ॥

पूर्णचन्द्रप्रतीकाशं छत्रं च व्यजनैः सह।
पातयामास वेगेन ग्राहिभी राक्षसैः सह ॥ १७ ॥

सारथेश्चास्य वेगेन तुण्डेन च महच्छिरः।
पुनर्व्यपहनच्छ्रीमान् पक्षिराजो महाबलः ॥ १८ ॥

स भग्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः।
अङ्गेनादाय वैदेहीं पपात भुवि रावणः ॥ १९ ॥

दृष्ट्वा निपतितं भूमौ रावणं भग्नवाहनम्।
साधु साध्विति भूतानि गृध्रराजमपूजयन् ॥ २० ॥

परिश्रान्तं तु तं दृष्ट्वा जरया पक्षियूथपम्।
उत्पात पुनर्हृष्टो मैथिलीं गृह्य रावणः ॥ २१ ॥

तं प्रहृष्टं निधायाङ्गे रावणं जनकात्मजाम्।
गच्छन्तं खड्गशेषं च प्रणष्टहतसाधनम् ॥ २२ ॥

गृध्रराजः समुत्पत्य रावणं समभिद्रवत्।
समावार्य महातेजा जटायुरिदमब्रवीत् ॥ २३ ॥

वज्रसंस्पर्शबाणस्य भार्या रामस्य रावण।
अल्पबुद्धे हरस्येनां वधाय खलु रक्षसाम्॥ २४॥

समित्रबन्धुः सामात्यः सबलः सपरिच्छदः।
विषपानं पिबस्येतत् पिपासित इवोदकम्॥ २५॥

अनुबन्धमजानन्तः कर्मणामविचक्षणाः।
शीघ्रमेव विनश्यन्ति यथा त्वं विनशिष्यसि॥ २६॥

बद्धस्त्वं कालपाशेन क्व गतस्तस्य मोक्ष्यसे।
वधाय बडिशं गृह्ण सामिषं जलजो यथा॥ २७॥

नहि जातु दुराधर्षों काकुत्स्थौ तव रावण।
धर्षणं चाश्रमस्यास्य क्षमिष्येते तु राघवौ॥ २८॥

यथा त्वया कृतं कर्म भीरुणा लोकगर्हितम्।
तस्कराचरितो मार्गो नैष वीरनिषेवितः॥ २९॥

युद्धस्व यदि शूरोऽसि मुहूर्तं तिष्ठ रावण।
शयिष्यसे हतो भूमौ यथा भ्राता खरस्तथा॥ ३०॥

परेतकाले पुरुषो यत् कर्म प्रतिपद्यते।
विनाशायात्मनोऽधर्म्यं प्रतिपन्नोऽसि कर्म तत्॥ ३१॥

पापानुबन्धो वै यस्य कर्मणः को नु तत् पुमान्।
कुर्वीत लोकाधिपतिः स्वयम्भूर्भगवानपि॥ ३२॥

एवमुत्त्वा शुभं वाक्यं जटायुस्तस्य रक्षसः।
निपपात भृशं पृष्ठे दशग्रीवस्य वीर्यवान्॥ ३३॥

तं गृहीत्वा नखैस्तीक्ष्णौर्विददार समन्ततः।
अधिरूढो गजारोहो यथा स्याद् दुष्टवारणम्॥ ३४॥

विददार नखैरस्य तुण्डं पृष्ठे समर्पयन्।
केशांशोत्पाटयामास नखपक्षमुखायुधः ॥ ३५ ॥

स तथा गृध्रराजेन क्लिश्यमानो मुहुर्मुहुः।
अमर्षस्फुरितोषः सन् प्राकम्पत च राक्षसः ॥ ३६ ॥

सम्परिष्वज्य वैदेहीं वामेनाङ्केन रावणः।
तलेनाभिजघानातो जटायुं क्रोधमूच्छितः ॥ ३७ ॥

जटायुस्तमतिक्रम्य तुण्डेनास्य खगाधिपः।
वामबाहून् दश तदा व्यपाहरदरिन्द्रमः ॥ ३८ ॥

सञ्छन्नबाहोः सद्यो वै बाहवः सहसाभवन्।
विषज्वालावलीयुक्ता वल्मीकादिव पन्नगाः ॥ ३९ ॥

ततः क्रोधाद् दशग्रीवः सीतामुत्सृज्य वीर्यवान्।
मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च गृध्रराजमपोथयत् ॥ ४० ॥

ततो मुहूर्तं सङ्घामो बभूवातुलवीर्ययोः।
राक्षसानां च मुख्यस्य पक्षिणां प्रवरस्य च ॥ ४१ ॥

तस्य व्यायच्छमानस्य रामस्यार्थं स रावणः।
पक्षौ पादौ च पाश्वौ च खड्मुदृत्य सोऽच्छिनत् ॥ ४२ ॥

स च्छन्नपक्षः सहसा रक्षसा रौद्रकर्मणा।
निपपात महागृधो धरण्यामल्पजीवितः ॥ ४३ ॥

तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम्।
अभ्यधावत वैदेही स्वबन्धुमिव दुःखिता ॥ ४४ ॥

तं नीलजीमूतनिकाशकल्पं सपाण्डुरोरस्कमुदारवीर्यम्।
ददर्श लङ्घाधिपतिः पृथिव्यां जटायुषं शान्तमिवाभिदावम् ॥ ४५ ॥

ततस्तु तं पत्ररथं महीतले निपातितं रावणवेगमर्दितम्।
पुनश्च सङ्घृत्य शशिप्रभानना रुरोद सीता जनकात्मजा तदा ॥ ४६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
जटायुरावणयुद्धम् नाम एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ३-५१ ॥

॥ द्विपञ्चाशः सर्गः — सीताविक्रोशः ॥

सा तु ताराधिपमुखी रावणेन निरीक्ष्य तम्।
गृग्रराजं विनिहतं विललाप सुदुःखिता ॥ १ ॥

निमित्तं लक्षणं स्वप्नं शकुनिस्वरदर्शनम्।
अवश्यं सुखदुःखेषु नराणां परिदृश्यते ॥ २ ॥

न नूनं राम जानासि महद्यसनमात्मनः।
धावन्ति नूनं काकुत्स्थ मदर्थं मृगपक्षिणः ॥ ३ ॥

अयं हि कृपया राम मां त्रातुमिह सङ्गतः।
शेते विनिहतो भूमौ ममाभाग्याद् विहङ्गमः ॥ ४ ॥

त्राहि मामद्य काकुत्स्थ लक्ष्मणेति वराङ्गना।
सुसन्त्रस्ता समाक्रन्दच्छृण्वतां तु यथान्तिके ॥ ५ ॥

तां क्लिष्टमाल्याभरणां विलपन्तीमनाथवत्।
अभ्यधावत वैदेहीं रावणो राक्षसाधिपः ॥ ६ ॥

तां लतामिव वेष्टन्तीमालिङ्गन्तीं महादुमान्।
मुञ्च मुञ्चेति बहुशः प्राप तां राक्षसाधिपः ॥ ७ ॥

क्रोशन्तीं राम रामेति रामेण रहितां वने।
जीवितान्ताय केशेषु जग्राहान्तकसन्निभः ॥ ८ ॥

प्रधर्षितायां वैदेह्यां बभूव सच्चराचरम्।
 जगत् सर्वममर्यादं तमसान्धेन संवृतम्॥९॥

न वाति मारुतस्तत्र निष्ठभोऽभूद् दिवाकरः।
 दृष्ट्वा सीतां परामृष्टां देवो दिव्येन चक्षुषा॥१०॥

कृतं कार्यमिति श्रीमान् व्याजहार पितामहः।
 प्रहृष्टा व्यथिताश्चासन् सर्वे ते परमर्षयः॥११॥

दृष्ट्वा सीतां परामृष्टां दण्डकारण्यवासिनः।
 रावणस्य विनाशं च प्राप्तं बुद्ध्वा यद्यच्छया॥१२॥

स तु तां राम रामेति रुदतीं लक्ष्मणेति च।
 जगामादाय चाकाशं रावणो राक्षसेश्वरः॥१३॥

तप्ताभरणवर्णाङ्गी पीतकौशेयवासिनी।
 रराज राजपुत्री तु विद्युत्सौदामनी यथा॥१४॥

उद्धूतेन च वस्त्रेण तस्याः पीतेन रावणः।
 अधिकं परिबन्धाज गिरिर्दीप्त इवाग्निना॥१५॥

तस्याः परमकल्याण्यास्ताम्राणि सुरभीणि च।
 पद्मपत्राणि वैदेह्या अभ्यकीर्यन्त रावणम्॥१६॥

तस्याः कौशेयमुद्धूतमाकाशे कनकप्रभम्।
 बभौ चादित्यरागण ताम्रमध्रमिवातपे॥१७॥

तस्यास्तद् विमलं वक्रमाकाशे रावणाङ्गगम्।
 न रराज विना रामं विनालमिव पङ्कजम्॥१८॥

बभूव जलदं नीलं भित्त्वा चन्द्र इवोदितः।
 सुललाटं सुकेशान्तं पद्मगर्भाभमव्रणम्॥१९॥

शुक्लैः सुविमलैर्दन्तैः प्रभावद्विरलङ्घृतम्।
तस्याः सुनयनं वक्रमाकाशे रावणाङ्कगम्॥ २० ॥

रुदितं व्यपमृष्टास्त्रं चन्द्रवत् प्रियदर्शनम्।
सुनासं चारुताम्रोष्माकाशे हाटकप्रभम्॥ २१ ॥

राक्षसेन्द्रसमाधूतं तस्यास्तद् वदनं शुभम्।
शुशुभे न विना रामं दिवा चन्द्र इवोदितः॥ २२ ॥

सा हेमवर्णा नीलाङ्गं मैथिली राक्षसाधिपम्।
शुशुभे काञ्चनी काञ्ची नीलं गजमिवाश्रिता॥ २३ ॥

सा पद्मपीता हेमाभा रावणं जनकात्मजा।
विद्युद् घनमिवाविश्य शुशुभे तस्मभूषणा॥ २४ ॥

तस्या भूषणघोषेण वैदेह्या राक्षसेश्वरः।
बभूव विमलो नीलः सघोष इव तोयदः॥ २५ ॥

उत्तमाङ्गच्युता तस्याः पुष्पवृष्टिः समन्ततः।
सीताया ह्रियमाणायाः पपात धरणीतले॥ २६ ॥

सा तु रावणवेगेन पुष्पवृष्टिः समन्ततः।
समाधूता दशग्रीवं पुनरेवाभ्यवर्तत॥ २७ ॥

अभ्यवर्तत पुष्पाणां धारा वैश्रवणानुजम्।
नक्षत्रमाला विमला मेरुं नगमिवोन्नतम्॥ २८ ॥

चरणान्नपूरं भ्रष्टं वैदेह्या रत्नभूषितम्।
विद्युन्मण्डलसङ्काशं पपात धरणीतले॥ २९ ॥

तरुप्रवालरक्ता सा नीलाङ्गं राक्षसेश्वरम्।
प्रशोभयत वैदेही गजं कक्ष्येव काञ्चनी॥ ३० ॥

तां महोल्कामिवाकाशे दीप्यमानां स्वतेजसा।
जहाराकाशमाविश्य सीतां वैश्रवणानुजः ॥ ३१ ॥

तस्यास्तान्यग्निवर्णानि भूषणानि महीतले।
सघोषाण्यवशीर्यन्त क्षीणास्तारा इवाम्बरात् ॥ ३२ ॥

तस्याः स्तनान्तराद् भ्रष्टे हारस्ताराधिपद्युतिः।
वैदेह्या निपतन् भाति गङ्गेव गगनच्युता ॥ ३३ ॥

उत्पातवाताभिरता नानाद्विजगणायुताः।
मा भैरिति विघूताग्रा व्याजहुरिव पादपाः ॥ ३४ ॥

नलिन्यो ध्वस्तकमलास्त्रस्तमीनजलेचराः।
सखीमिव गतोत्साहां शोचन्तीव स्म मैथिलीम् ॥ ३५ ॥

समन्तादभिसम्पत्य सिंहव्याघ्रमृगद्विजाः।
अन्वधावंस्तदा रोषात् सीताच्छायानुगामिनः ॥ ३६ ॥

जलप्रपातास्त्रमुखाः श्रङ्गैरुच्छितबाहुभिः।
सीतायां हियमाणायां विक्रोशन्तीव पर्वताः ॥ ३७ ॥

हियमाणां तु वैदेहीं दृष्ट्वा दीनो दिवाकरः।
प्रविध्वस्तप्रभः श्रीमानासीत् पाण्डुरमण्डलः ॥ ३८ ॥

नास्ति धर्मः कुतः सत्यं नार्जवं नानृशंसता।
यत्र रामस्य वैदेहीं सीतां हरति रावणः ॥ ३९ ॥

इति भूतानि सर्वाणि गणशः पर्यदेवयन्।
वित्रस्तका दीनमुखा रुरुदुर्मृगपोतकाः ॥ ४० ॥

उद्धीक्ष्योद्धीक्ष्य नयनैर्भयादिव विलक्षणैः।
सुप्रवेपितगात्राश्च बभूर्वनदेवताः ॥ ४१ ॥

विक्रोशन्तीं दृढं सीतां दृष्ट्वा दुःखं तथा गताम्।
तां तु लक्ष्मण रामेति क्रोशन्तीं मधुरस्वराम्॥४२॥

अवेक्षमाणां बहुशो वैदेहीं धरणीतलम्।
स तामाकुलकेशान्तां विप्रमृष्टविशेषकाम्।
जहारात्मविनाशाय दशग्रीवो मनस्विनीम्॥४३॥

ततस्तु सा चारुदती शुचिस्मिता विनाकृता बन्धुजनेन मैथिली।
अपश्यती राघवलक्ष्मणावुभौ विवर्णवक्रा भयभारपीडिता॥४४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
सीताविक्रोशः नाम द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ३-५२ ॥

॥ त्रिपञ्चाशः सर्गः — रावणभर्त्सनम् ॥

खमुत्पतन्तं तं दृष्ट्वा मैथिली जनकात्मजा।
दुःखिता परमोद्दिशा भये महति वर्तिनी॥ १ ॥

रोषरोदनताम्राक्षी भीमाक्षं राक्षसाधिपम्।
रुदती करुणं सीता हियमाणा तमब्रवीत्॥ २ ॥

न व्यपत्रपसे नीच कर्मणानेन रावण।
ज्ञात्वा विरहितां यो मां चोरयित्वा पलायसे॥ ३ ॥

त्वयैव नूनं दुष्टात्मन् भीरुणा हर्तुमिच्छता।
ममापवाहितो भर्ता मृगरूपेण मायया॥ ४ ॥

यो हि मामुद्यतस्त्रातुं सोऽप्ययं विनिपातितः।
गृध्रराजः पुराणोऽसौ श्वशुरस्य सखा मम॥ ५ ॥

परमं खलु ते वीर्यं दृश्यते राक्षसाधम।
विश्राव्य नामधेयं हि युद्धे नास्मि जिता त्वया ॥ ६ ॥

ईदृशं गर्हितं कर्म कथं कृत्वा न लज्जसे।
ख्लियाश्चाहरणं नीच रहिते च परस्य च ॥ ७ ॥

कथयिष्यन्ति लोकेषु पुरुषाः कर्म कुत्सितम्।
सुनृशंसमधर्मिष्ठं तव शौटीर्यमानिनः ॥ ८ ॥

धिक् ते शौर्यं च सत्त्वं च यत्त्वया कथितं तदा।
कुलाक्रोशकरं लोके धिक् ते चारित्रमीदृशम् ॥ ९ ॥

किं शक्यं कर्तुमेवं हि यज्जवेनैव धावसि।
मुहूर्तमपि तिष्ठ त्वं न जीवन् प्रतियास्यसि ॥ १० ॥

नहि चक्षुः पथं प्राप्य तयोः पार्थिवपुत्रयोः।
ससैन्योऽपि समर्थस्त्वं मुहूर्तमपि जीवितुम् ॥ ११ ॥

न त्वं तयोः शरस्पर्शं सोढुं शक्तः कथञ्चन।
वने प्रज्वलितस्येव स्पर्शमग्नेविहङ्गमः ॥ १२ ॥

साधु कृत्वाऽत्मनः पथ्यं साधु मां मुच्च रावण।
मत्पर्धर्षणसङ्कुद्धो भ्रात्रा सह पतिर्मम ॥ १३ ॥

विधास्यति विनाशाय त्वं मां यदि न मुच्चसि।
येन त्वं व्यवसायेन बलान्मां हर्तुमिच्छसि ॥ १४ ॥

व्यवसायस्तु ते नीच भविष्यति निरर्थकः।
नह्यहं तमपश्यन्ती भर्तारं विबुधोपमम् ॥ १५ ॥

उत्सहे शत्रुवशागा प्राणान् धारयितुं चिरम्।
न नूनं चात्मनः श्रेयः पथ्यं वा समवेक्षसे ॥ १६ ॥

मृत्युकाले यथा मर्त्यो विपरीतानि सेवते।
मुमूर्षूणां तु सर्वेषां यत् पथ्यं तन्न रोचते॥ १७॥

पश्यामीह हि कण्ठे त्वां कालपाशावपाशितम्।
यथा चास्मिन् भयस्थाने न बिभेषि निशाचर॥ १८॥

व्यक्तं हिरण्मयांस्त्वं हि सम्पश्यसि महीरुहान्।
नदीं वैतरणीं घोरां रुधिरौघविवाहिनीम्॥ १९॥

खड्गपत्रवनं चैव भीमं पश्यसि रावण।
तस्काञ्चनपुष्पां च वैदूर्यप्रवरच्छदाम्॥ २०॥

द्रक्ष्यसे शाल्मलीं तीक्ष्णामायसैः कण्टकैश्चिताम्।
नहि त्वमीटशं कृत्वा तस्यालीकं महात्मनः॥ २१॥

धारितुं शक्ष्यसि चिरं विषं पीत्वेव निर्घृण।
बद्धस्त्वं कालपाशेन दुर्निवारेण रावण॥ २२॥

क गतो लप्स्यसे शर्म मम भर्तुर्महात्मनः।
निमेषान्तरमात्रेण विना भ्रातरमाहवे॥ २३॥

राक्षसा निहता येन सहस्राणि चतुर्दश।
कथं स राघवो वीरः सर्वास्त्रकुशलो बली॥ २४॥

न त्वां हन्याच्छैरस्तीक्ष्णैरिष्टभार्यापहारिणम्।
एतच्चान्यच्च परुषं वैदेही रावणाङ्कगा।
भयशोकसमाविष्टा करुणं विललाप ह॥ २५॥

तदा भृशार्ता बहु चैव भाषिणीं विलापपूर्वं करुणं च भामिनीम्।
जहार पापस्तरुणीं विचेष्टतीं नृपात्मजामागतगात्रवेपथुः॥ २६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रावणभृत्यनम् नाम त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ३-५३॥

॥ चतुःपञ्चाशः सर्गः — लङ्काप्रापणम् ॥

हियमाणा तु वैदेही कञ्चिन्नाथमपश्यती।
ददर्श गिरिश्वङ्गस्थान् पञ्च वानरपुञ्जवान् ॥ १ ॥

तेषां मध्ये विशालाक्षी कौशेयं कनकप्रभम्।
उत्तरीयं वरारोहा शुभान्याभरणानि च ॥ २ ॥
मुमोच यदि रामाय शंसेयुरिति भामिनी।
वस्त्रमुत्सृज्य तन्मध्ये निक्षिप्तं सहभूषणम् ॥ ३ ॥

सम्भ्रमात् तु दशग्रीवस्तत्कर्म च न बुद्धवान्।
पिङ्गाक्षास्तां विशालाक्षीं नेत्रैरनिमिषैरिव ॥ ४ ॥
विक्रोशन्तीं तदा सीतां ददृशुर्वानरोत्तमाः।
स च पम्पामतिक्रम्य लङ्कामभिमुखः पुरीम् ॥ ५ ॥

जगाम मैथिलीं गृह्य रुदतीं राक्षसेश्वरः।
तां जहार सुसंहृष्टो रावणो मृत्युमात्मनः ॥ ६ ॥

उत्सङ्घेनैव भुजगीं तीक्ष्णदंष्ट्रां महाविषाम्।
वनानि सरितः शैलान् सरांसि च विहायसा ॥ ७ ॥

स क्षिप्रं समतीयाय शरश्चापादिव च्युतः।
तिमिनक्रनिकेतं तु वरुणालयमक्षयम् ॥ ८ ॥

सरितां शरणं गत्वा समतीयाय सागरम्।
सम्भ्रमात् परिवृत्तोर्मीं रुद्धमीनमहोरगः ॥ ९ ॥

वैदेह्यां हियमाणायां बभूव वरुणालयः।
अन्तरिक्षगता वाचः ससृजुश्चारणास्तदा ॥ १० ॥

एतदन्तो दशग्रीव इति सिद्धास्तथाब्रुवन्।
स तु सीतां विचेष्टन्तीमङ्केनादाय रावणः ॥ ११ ॥

प्रविवेश पुरीं लङ्घां रूपिणीं मृत्युमात्मनः।
सोऽभिगम्य पुरीं लङ्घां सुविभक्तमहापथाम् ॥ १२ ॥

संरूढकक्ष्यां बहुलां स्वमन्तःपुरमाविशत्।
तत्र तामसितापाङ्गीं शोकमोहसमन्विताम् ॥ १३ ॥

निदधे रावणः सीतां मयो मायामिवासुरीम्।
अब्रवीच्च दशग्रीवः पिशाचीर्घोरदर्शनाः ॥ १४ ॥

यथा नैनां पुमान् स्त्री वा सीतां पश्यत्यसम्मतः।
मुक्तामणिसुवर्णानि वस्त्राण्याभरणानि च ॥ १५ ॥

यद् यदिच्छेत् तदैवास्या देयं मच्छन्दतो यथा।
या च वक्ष्यति वैदेहीं वचनं किञ्चिदप्रियम् ॥ १६ ॥

अज्ञानाद् यदि वा ज्ञानात्र तस्या जीवितं प्रियम्।
तथोक्तवा राक्षसीस्तास्तु राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ १७ ॥

निष्क्रम्यान्तःपुरात् तस्मात् किं कृत्यमिति चिन्तयन्।
ददर्शाष्टौ महावीर्यान् राक्षसान् पिशिताशनान् ॥ १८ ॥

स तान् दृष्ट्वा महावीर्यो वरदानेन मोहितः।
उवाच तानिदं वाक्यं प्रशास्य बलवीर्यतः ॥ १९ ॥

नानाप्रहरणाः क्षिप्रमितो गच्छत सत्वराः।
जनस्थानं हतस्थानं भूतपूर्वं खरालयम् ॥ २० ॥

तत्रास्यतां जनस्थाने शून्ये निहतराक्षसे।
पौरुषं बलमाश्रित्य त्रासमुत्सृज्य दूरतः ॥ २१ ॥

बहुसैन्यं महावीर्यं जनस्थाने निवेशितम्।
सदूषणखरं युद्धे निहतं रामसायकैः ॥ २२ ॥

ततः क्रोधो ममापूर्वो धैर्यस्योपरि वर्धते।
वैरं च सुमहज्जातं रामं प्रति सुदारुणम् ॥ २३ ॥

निर्यातयितुमिच्छामि तच्च वैरं महारिपोः।
नहि लप्स्याम्यहं निद्रामहत्वा संयुगे रिपुम् ॥ २४ ॥

तं त्विदानीमहं हत्वा खरदूषणघातिनम्।
रामं शर्मोपलप्स्यामि धनं लब्ध्वेव निर्धनः ॥ २५ ॥

जनस्थाने वसद्भिस्तु भवद्दी राममाश्रिता।
प्रवृत्तिरूपनेतव्या किं करोतीति तत्त्वतः ॥ २६ ॥

अप्रमादाच्च गन्तव्यं सर्वैरेव निशाचरैः।
कर्तव्यश्च सदा यत्नो राघवस्य वधं प्रति ॥ २७ ॥

युष्माकं तु बलं ज्ञातं बहुशो रणमूर्धनि।
अतश्चास्मिञ्जनस्थाने मया यूयं निवेशिताः ॥ २८ ॥

ततः प्रियं वाक्यमुपेत्य राक्षसा महार्थमष्टावभिवाद्य रावणम्।
विहाय लङ्कां सहिताः प्रतस्थिरे यतो जनस्थानमलक्ष्यदर्शनाः ॥ २९ ॥

ततस्तु सीतामुपलभ्य रावणः सुसम्प्रहृष्टः परिगृह्य मैथिलीम्।
प्रसञ्ज रामेण च वैरमुत्तमं बभूव मोहान्मुदितः स रावणः ॥ ३० ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
लङ्काप्रापणम् नाम चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ३-५४ ॥

॥ पञ्चपञ्चाशः सर्गः — सीताविलोभनोद्यमः ॥

सन्दिश्य राक्षसान् घोरान् रावणोऽष्टौ महाबलान्।
आत्मानं बुद्धिवैक्षव्यात् कृत्कृत्यममन्यत ॥ १ ॥

स चिन्तयानो वैदेहीं कामबाणैः प्रपीडितः।
प्रविवेशा गृहं रम्यं सीतां द्रष्टुमभित्वरन् ॥ २ ॥

स प्रविश्य तु तद्वेशम् रावणो राक्षसाधिपः।
अपश्यद् राक्षसीमध्ये सीतां दुःखपरायणाम् ॥ ३ ॥

अश्रुपूर्णमुखीं दीनां शोकभारावपीडिताम्।
वायुवेगैरिवाक्रान्तां मज्जन्तीं नावमर्णवे ॥ ४ ॥

मृगयूथपरिभ्रष्टां मृगीं श्वभिरिवावृताम्।
अधोगतमुखीं सीतां तामभ्येत्य निशाचरः ॥ ५ ॥

तां तु शोकवशाद् दीनामवशां राक्षसाधिपः।
सबलाद् दर्शयामास गृहं देवगृहोपमम् ॥ ६ ॥

हर्म्यप्रासादसम्बाधं स्त्रीसहस्रनिषेवितम्।
नानापक्षिगणैर्जुष्टं नानारक्षसमन्वितम् ॥ ७ ॥

दान्तकैस्तापनीयैश्च स्फाटिकै राजतैस्तथा।
वज्रवैदूर्यचित्रैश्च स्तम्भैर्दृष्टिमनोरमैः ॥ ८ ॥

दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषं तसकाञ्चनभूषणम्।
सोपानं काञ्चनं चित्रमारुरोह तया सह ॥ ९ ॥

दान्तका राजताश्चैव गवाक्षाः प्रियदर्शनाः।
हेमजालावृताश्चासंस्तत्र प्रासादपङ्क्यः ॥ १० ॥

सुधामणिविचित्राणि भूमिभागानि सर्वशः ।

दशग्रीवः स्वभवने प्रादर्शयत मैथिलीम् ॥ ११ ॥

दीर्घिकाः पुष्करिण्यश्च नानापुष्पसमावृताः ।

रावणो दर्शयामास सीतां शोकपरायणाम् ॥ १२ ॥

दर्शयित्वा तु वैदेहीं कृत्वां तद्द्वनोत्तमम् ।

उवाच वाक्यं पापात्मा सीतां लोभितुमिच्छ्या ॥ १३ ॥

दश राक्षसकोट्यश्च द्वाविंशतिरथापराः ।

वर्जयित्वा जरावृद्धान् बालांश्च रजनीचरान् ॥ १४ ॥

तेषां प्रभुरहं सीते सर्वेषां भीमकर्मणाम् ।

सहस्रमेकमेकस्य मम कार्यपुरःसरम् ॥ १५ ॥

यदिदं राज्यतन्नं मे त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

जीवितं च विशालाक्षित्वं मे प्राणैर्गरीयसी ॥ १६ ॥

बहीनामुत्तमस्त्रीणां मम योऽसौ परिग्रहः ।

तासां त्वमीश्वरी सीते मम भार्या भव प्रिये ॥ १७ ॥

साधु किं तेऽन्यथाबुद्ध्या रोचयस्व वचो मम ।

भजस्व माभितसस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ १८ ॥

परिक्षिप्ता समुद्रेण लङ्घेयं शतयोजना ।

नेयं धर्षयितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ १९ ॥

न देवेषु न यक्षेषु न गन्धर्वेषु नर्षिषु ।

अहं पश्यामि लोकेषु यो मे वीर्यसमो भवेत् ॥ २० ॥

राज्यभ्रष्टेन दीनेन तापसेन पदातिना ।

किं करिष्यसि रामेण मानुषेणाल्पतेजसा ॥ २१ ॥

भजस्व सीते मामेव भर्ताहं सदृशस्तव।
यौवनं त्वद्ब्रुवं भीरु रमस्वेह मया सह॥ २२॥

दर्शने मा कृथा बुद्धिं राघवस्य वरानने।
कास्य शक्तिरिहागन्तुमपि सीते मनोरथैः॥ २३॥

न शक्यो वायुराकाशे पाशैर्बद्धुं महाजवः।
दीप्यमानस्य वाप्यग्नेर्घीतुं विमलाः शिखाः॥ २४॥

त्रयाणामपि लोकानां न तं पश्यामि शोभने।
विक्रमेण नयेद् यस्त्वां मद्वाहुपरिपालिताम्॥ २५॥

लङ्कायाः सुमहद्राज्यमिदं त्वमनुपालय।
त्वत्प्रेष्या मद्विधाश्वैव देवाश्वापि चराचरम्॥ २६॥

अभिषेकजलक्ष्मिन्ना तुष्टा च रमयस्व च।
दुष्कृतं यत्पुरा कर्म वनवासेन तद्वत्तम्॥ २७॥

यच्च ते सुकृतं कर्म तस्येह फलमाप्नुहि।
इह सर्वाणि माल्यानि दिव्यगन्धानि मौथिलि॥ २८॥

भूषणानि च मुख्यानि तानि सेव मया सह।
पुष्पकं नाम सुश्रोणि भ्रातुर्वैश्रवणस्य मे॥ २९॥

विमानं सूर्यसङ्काशं तरसा निर्जितं रणे।
विशालं रमणीयं च तद्विमानं मनोजवम्॥ ३०॥

तत्र सीते मया सार्धं विहरस्व यथासुखम्।
वदनं पद्मसङ्काशं विमलं चारुदर्शनम्॥ ३१॥

शोकार्तं तु वरारोहे न भ्राजति वरानने।
एवं वदति तस्मिन् सा वस्त्रान्तेन वराङ्गना॥ ३२॥

पिधायेन्दुनिभं सीता मन्दमश्रूण्यवर्तयत्।
ध्यायन्तीं तामिवास्वस्थां सीतां चिन्ताहृतप्रभाम्॥ ३३॥

उवाच वचनं वीरो रावणो रजनीचरः।
अलं ब्रीडेन वैदेहि धर्मलोपकृतेन ते॥ ३४॥

आर्षोऽयं देवि निष्पन्दो यस्त्वामभिभविष्यति।
एतौ पादौ मया स्त्रिघौ शिरोभिः परिपीडितौ॥ ३५॥

प्रसादं कुरु मे क्षिप्रं वश्यो दासोऽहमस्मि ते।
इमाः शून्या मया वाचः शुष्यमाणेन भाषिताः॥ ३६॥

न चापि रावणः काञ्चिन्मूर्धा स्त्रीं प्रणमेत ह।
एवमुक्त्वा दशश्रीवो मैथिलीं जनकात्मजाम्।
कृतान्तवशमापन्नो ममेयमिति मन्यते॥ ३७॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
सीताविलोभनोद्यमः नाम पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ३-५५॥

॥ षद्व्याशः सर्गः — वत्सरावधिकरणम्॥

प्रवेशितायां सीतायां लङ्घां प्रति पितामहः।
तदा प्रोवाच देवेन्द्रं परितुष्टं शतक्रतुम्॥ १॥

त्रैलोक्यस्य हितार्थाय रक्षसामहिताय च।
लङ्घां प्रवेशिता सीता रावणेन दुरात्मना॥ २॥

पतिव्रता महाभागा नित्यं चैव सुखैधिता।
अपश्यन्ती च भर्तारं पश्यन्ती राक्षसीजनम्॥ ३॥

राक्षसीभिः परिवृता भर्तृदर्शनलालसा।

निविष्टा हि पुरी लङ्घा तीरे नदनदीपतेः ॥ ४ ॥

कथं ज्ञास्यति तां रामस्तत्रस्थां तामनिन्दिताम्।

दुःखं सञ्चिन्तयन्ती सा बहुशः परिदुर्लभा ॥ ५ ॥

प्राणयात्रामकुर्वाणा प्राणांस्त्यक्ष्यत्यसंशयम्।

स भूयः संशयो जातः सीतायाः प्राणसङ्घाये ॥ ६ ॥

स त्वं शीघ्रमितो गत्वा सीतां पश्य शुभाननाम्।

प्रविश्य नगरीं लङ्घां प्रयच्छ हविरुत्तमम् ॥ ७ ॥

एवमुक्तोऽथ देवेन्द्रः पुरीं रावणपालिताम्।

आगच्छन्निद्रया सार्धं भगवान् पाकशासनः ॥ ८ ॥

निद्रां चोवाच गच्छ त्वं राक्षसान् सम्प्रमोहय ।

सा तथोक्ता मघवता देवी परमहर्षिता ॥ ९ ॥

देवकार्यार्थसिद्धर्थं प्रामोहयत राक्षसान्।

एतस्मिन्नन्तरे देवः सहस्राक्षः शचीपतिः ॥ १० ॥

आससाद् वनस्थां तां वचनं चेदमब्रवीत्।

देवराजोऽस्मि भद्रं ते इह चास्मि शुचिस्मिते ॥ ११ ॥

अहं त्वां कार्यसिद्धर्थं राघवस्य महात्मनः।

साहाय्यं कल्पयिष्यामि मा शुचो जनकात्मजे ॥ १२ ॥

मत्प्रसादात् समुद्रं स तरिष्यति बलैः सह।

मयैवैह च राक्षस्यो मायया मोहिताः शुभे ॥ १३ ॥

तस्मादन्नमिदं सीते हविष्यान्नमहं स्वयम्।

स त्वां सङ्घृत्य वैदेहि आगतः सह निद्रया ॥ १४ ॥

एतदत्स्यसि मद्वस्तान्न त्वां बाधिष्यते शुभे।
क्षुधा तृषा च रम्भोरु वर्षाणामयुतैरपि॥ १५॥

एवमुक्ता तु देवेन्द्रमुवाच परिशङ्किता।
कथं जानामि देवेन्द्रं त्वामिहस्थं शचीपतिम्॥ १६॥

देवलिङ्गानि दृष्टानि रामलक्ष्मणसन्निधौ।
तानि दर्शय देवेन्द्र यदि त्वं देवराट् स्वयम्॥ १७॥

सीताया वचनं श्रुत्वा तथा चक्रे शचीपतिः।
पृथिवीं नास्पृशत् पञ्चामनिमेषेक्षणानि च॥ १८॥

अरजोऽम्बरधारी च न म्लानकुसुमस्तथा।
तं ज्ञात्वा लक्षणैः सीता वासवं परिहर्षिता॥ १९॥

उवाच वाक्यं रुदती भगवन् राघवं प्रति।
सह भ्रात्रा महाबाहुर्दिष्ट्या मे श्रुतिमागतः॥ २०॥

यथा मे शशुरो राजा यथा च मिथिलाधिपः।
तथा त्वामद्य पश्यामि सनाथो मे पतिस्त्वया॥ २१॥

तवाङ्गया च देवेन्द्र पयोभूतमिदं हविः।
अशिष्यामि त्वया दत्तं रघूणां कुलवर्धनम्॥ २२॥

इन्द्रहस्ताद् गृहीत्वा तत् पायसं सा शुचिस्मिता।
न्यवेदयत भर्त्रे सा लक्ष्मणाय च मौथिली॥ २३॥

यदि जीवति मे भर्ता सह भ्रात्रा महाबलः।
इदमस्तु तयोर्भक्त्या तदाश्वात् पायसं स्वयम्॥ २४॥

इतीव तत् प्राश्य हविर्वरानना जहौ क्षुधादुःखसमुद्भवं च तम्।
इन्द्रात् प्रवृत्तिम् उपलभ्य जानकी काकुत्स्थयोः प्रीतमना बभूव॥ २५॥

स चापि शक्रस्त्रिदिवालयं तदा प्रीतो ययौ राघवकार्यसिद्धये।
आमन्त्र्य सीतां स ततो महात्मा जगाम निद्रासहितः स्वमालयम्॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
वत्सरावधिकरणम् नाम षष्ठ्याशः सर्गः ॥ ३-५६ ॥

॥ सप्तपञ्चाशः सर्गः — रामप्रत्यागमनम् ॥

राक्षसं मृगरूपेण चरन्तं कामरूपिणम्।
निहत्य रामो मारीचं तूर्णं पथि न्यवर्तत ॥ १ ॥

तस्य सन्त्वरमाणस्य द्रष्टुकामस्य मैथिलीम्।
कूरस्वनोऽथ गोमायुर्विननादास्य पृष्ठतः ॥ २ ॥

स तस्य स्वरमाज्ञाय दारुणं रोमहर्षणम्।
चिन्तयामास गोमायोः स्वरेण परिशङ्कितः ॥ ३ ॥

अशुभं बत मन्येऽहं गोमायुर्वाश्यते यथा।
स्वस्ति स्यादपि वैदेह्या राक्षसैर्भक्षणं विना ॥ ४ ॥

मारीचेन तु विज्ञाय स्वरमालक्ष्य मामकम्।
विकुष्टं मृगरूपेण लक्ष्मणः शृणुयाद् यदि ॥ ५ ॥

स सौमित्रिः स्वरं श्रुत्वा तां च हित्वाथ मैथिलीम्।
तयैव प्रहितः क्षिप्रं मत्सकाशमिहैष्यति ॥ ६ ॥

राक्षसैः सहितैर्नूनं सीताया ईप्सितो वधः।
काश्चनश्च मृगो भूत्वा व्यपनीयाश्रमात्तु माम् ॥ ७ ॥

दूरं नीत्वाथ मारीचो राक्षसोऽभूच्छराहतः।
हा लक्ष्मण हतोऽस्मीति यद्वाक्यं व्याजहार ह ॥ ८ ॥

अपि स्वस्ति भवेद् द्वाभ्यां रहिताभ्यां मया वने।
जनस्थाननिमित्तं हि कृतवैरोऽस्मि रक्षसैः ॥ ९ ॥

निमित्तानि च घोराणि दृश्यन्तेऽद्य बहूनि च।
इत्येवं चिन्तयन् रामः श्रुत्वा गोमायुनिः स्वनम् ॥ १० ॥

निवर्तमानस्त्वरितो जगमाश्रममात्मवान्।
आत्मनश्चापनयनं मृगरूपेण रक्षसा ॥ ११ ॥

आजगाम जनस्थानं राघवः परिशङ्कितः।
तं दीनमानसं दीनमासेदुर्मृगपक्षिणः ॥ १२ ॥

सव्यं कृत्वा महात्मानं घोरांश्च ससृजुः स्वरान्।
तानि दृष्ट्वा निमित्तानि महाघोराणि राघवः।
न्यवर्तताथ त्वरितो जवेनाश्रममात्मनः ॥ १३ ॥

ततो लक्ष्मणमायान्तं दर्दर्श विगतप्रभम्।
ततोऽविदूरे रामेण समीयाय स लक्ष्मणः ॥ १४ ॥

विषण्णः सन् विषण्णेन दुःखितो दुःखभागिना।
स जगर्हेऽथ तं भ्राता दृष्ट्वा लक्ष्मणमागतम् ॥ १५ ॥

विहाय सीतां विजने वने राक्षससेविते।
गृहीत्वा च करं सव्यं लक्ष्मणं रघुनन्दनः ॥ १६ ॥

उवाच मधुरोदर्कमिदं परुषमार्तवत्।
अहो लक्ष्मण गर्ह्य ते कृतं यत् त्वं विहाय ताम् ॥ १७ ॥

सीतामिहागतः सौम्य कच्चित् स्वस्ति भवेदिति।
न मेऽस्ति संशयो वीर सर्वथा जनकात्मजा ॥ १८ ॥

विनष्टा भक्षिता वापि राक्षसैर्वनचारिभिः।
अशुभान्येव भूयिष्ठं यथा प्रादुर्भवन्ति मे॥ १९॥

अपि लक्ष्मण सीतायाः सामग्र्यं प्राप्नुयामहे।
जीवन्त्याः पुरुषव्याघ्र सुताया जनकस्य वै॥ २०॥

यथा वै मृगसङ्खाश्च गोमायुश्चैव भैरवम्।
वाश्यन्ते शकुनाश्चापि प्रदीप्तामभितो दिशम्।
अपि स्वस्ति भवेत् तस्या राजपुत्र्या महाबल॥ २१॥

इदं हि रक्षो मृगसन्निकाशं प्रलोभ्य मां दूरमनुप्रयातम्।
हतं कथम्भिन्नमहता श्रमेण स राक्षसोऽभून्नियमाण एव॥ २२॥

मनश्च मे दीनमिहाप्रहृष्टं चक्षुश्च सव्यं कुरुते विकारम्।
असंशयं लक्ष्मण नास्ति सीता हृता मृता वा पथि वर्तते वा॥ २३॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रामप्रत्यागमनम् नाम सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ३-५७॥

॥ अष्टपञ्चाशः सर्गः — अनिमित्तदर्शनम्॥

स दृष्ट्वा लक्ष्मणं दीनं शून्यं दशरथात्मजः।
पर्यपृच्छत धर्मात्मा वैदेहीमागतं विना॥ १॥

प्रस्थितं दण्डकारण्यं या मामनुजगाम ह।
क्व सा लक्ष्मण वैदेही यां हित्वा त्वमिहागतः॥ २॥

राज्यभ्रष्टस्य दीनस्य दण्डकान् परिधावतः।
क्व सा दुःखसहाया मे वैदेही तनुमध्यमा॥ ३॥

यां विना नोत्सहे वीर मुहूर्तमपि जीवितुम्।
 क्ष सा प्राणसहाया मे सीता सुरसुतोपमा ॥४॥
 पतित्वममराणां हि पृथिव्याश्चापि लक्ष्मण।
 विना तां तपनीयाभां नेच्छेयं जनकात्मजाम् ॥५॥
 कच्चिज्जीवति वैदेही प्राणैः प्रियतरा मम।
 कच्चित् प्रब्राजनं वीर न मे मिथ्या भविष्यति ॥६॥
 सीतानिमित्तं सौमित्रे मृते मयि गते त्वयि।
 कच्चित् सकामा कैकेयी सुखिता सा भविष्यति ॥७॥
 सपुत्रराज्यां सिद्धार्थं मृतपुत्रा तपस्विनी।
 उपस्थास्यति कौसल्या कच्चित् सौम्येन कैकयीम् ॥८॥
 यदि जीवति वैदेही गमिष्याम्याश्रमं पुनः।
 संवृत्ता यदि वृत्ता सा प्राणांस्त्यक्ष्यामि लक्ष्मण ॥९॥
 यदि मामाश्रमगतं वैदेही नाभिभाषते।
 पुरः प्रहसिता सीता विनशिष्यामि लक्ष्मण ॥१०॥
 ब्रूहि लक्ष्मण वैदेही यदि जीवति वा न वा।
 त्वयि प्रमत्ते रक्षोभिर्भक्षिता वा तपस्विनी ॥११॥
 सुकुमारी च बाला च नित्यं चादुःखभागिनी।
 मद्वियोगेन वैदेही व्यक्तं शोचति दुर्मनाः ॥१२॥
 सर्वथा रक्षसा तेन जिह्वेन सुदुरात्मना।
 वदता लक्ष्मणेत्युच्चैस्त्वापि जनितं भयम् ॥१३॥
 श्रुतश्च मन्ये वैदेह्या स स्वरः सदृशो मम।
 त्रस्तया प्रेषितस्त्वं च द्रष्टुं मां शीघ्रमागतः ॥१४॥

सर्वथा तु कृतं कष्टं सीतामुत्सृजता वने।
प्रतिकर्तुं नृशंसानां रक्षसां दत्तमन्तरम्॥ १५॥

दुःखिताः खरघातेन राक्षसाः पिशिताशनाः।
तैः सीता निहता घोरभविष्यति न संशयः॥ १६॥

अहोऽस्मि व्यसने मग्नः सर्वथा रिपुनाशन।
किं त्विदानीं करिष्यामि शङ्के प्राप्तव्यमीदृशम्॥ १७॥

इति सीतां वरारोहां चिन्तयन्नेव राघवः।
आजगाम जनस्थानं त्वरया सहलक्ष्मणः॥ १८॥

विगर्हमाणोऽनुजमार्तरूपं क्षुधाश्रमेणैव पिपासया च।
विनिःश्वसन् शुष्कमुखो विषण्णः प्रतिश्रयं प्राप्य समीक्ष्य शून्यम्॥ १९॥

स्वमाश्रमं स प्रविगाह्य वीरो विहारदेशाननुसृत्य कांश्चित्।
एतत्तदित्येव निवासभूमौ प्रहृष्टरोमा व्यथितो बभूव॥ २०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
अनिमित्तदर्शनम् नाम अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ३-५८॥

॥ एकोनषष्ठितमः सर्गः — लक्ष्मणागमनविगर्हणम्॥

अथाश्रमादुपावृत्तमन्तरा रघुनन्दनः।
परिप्रच्छ सौमित्रिं रामो दुःखादिदं वचः॥ १॥

तमुवाच किर्मर्थं त्वमागतोऽपास्य मैथिलीम्।
यदा सा तव विश्वासाद् वने विरहिता मया॥ २॥

दृष्ट्वैवाभ्यागतं त्वां मे मैथिलीं त्यज्य लक्ष्मण।
शङ्कमानं महत् पापं यत्सत्यं व्यथितं मनः॥ ३॥

स्फुरते नयनं सव्यं बाहुश्च हृदयं च मे।
दृष्ट्वा लक्ष्मण दूरे त्वां सीताविरहितं पथि ॥४॥

एवमुक्तस्तु सौमित्रिलक्ष्मणः शुभलक्षणः।
भूयो दुःखसमाविष्टो दुःखितं राममब्रवीत् ॥५॥

न स्वयं कामकारेण तां त्यक्तवाहमिहागतः।
प्रचोदितस्त्यैवोग्नैस्त्वत्सकाशमिहागतः ॥६॥

आर्येण एव परिक्रुष्टं लक्ष्मणेति सुविस्वरम्।
परित्राहीति यद्वाक्यं मैथिल्यास्तच्छ्रुतिं गतम् ॥७॥

सा तमार्तस्वरं श्रुत्वा तव स्नेहेन मैथिली।
गच्छ गच्छेति मामाशु रुदती भयविक्षुवा ॥८॥

प्रचोद्यमानेन मया गच्छेति बहुशस्तया।
प्रत्युक्ता मैथिली वाक्यमिदं तत् प्रत्ययान्वितम् ॥९॥

न तत् पश्याम्यहं रक्षो यदस्य भयमावहेत्।
निर्वृता भव नास्त्येतत् केनाप्येतदुदाहृतम् ॥१०॥

विगर्हितं च नीचं च कथमार्योऽभिधास्यति।
त्राहीति वचनं सीते यस्त्रायेत् त्रिदशानपि ॥११॥

किञ्चिमित्तं तु केनापि भ्रातुरालम्ब्य मे स्वरम्।
विस्वरं व्याहृतं वाक्यं लक्ष्मण त्राहि मामिति ॥१२॥

राक्षसेनेरितं वाक्यं त्रासात् त्राहीति शोभने।
न भवत्या व्यथा कार्या कुनारीजनसेविता ॥१३॥

अलं विक्षुवतां गन्तुं स्वस्था भव निरुत्सुका।
न चास्ति त्रिषु लोकेषु पुमान् यो राघवं रणे ॥१४॥

जातो वा जायमानो वा संयुगे यः पराजयेत्।
अजेयो राघवो युद्धे देवैः शक्रपुरोगमैः ॥ १५ ॥

एवमुक्ता तु वैदेही परिमोहितचेतना।
उवाचाश्रूणि मुञ्चन्ती दारुणं मामिदं वचः ॥ १६ ॥

भावो मयि तवात्यर्थं पाप एव निवेशितः।
विनष्टे भ्रातरि प्राप्तुं न च त्वं मामवाप्यसे ॥ १७ ॥

सङ्केताद् भरतेन त्वं रामं समनुगच्छसि।
क्रोशन्तं हि यथात्यर्थं नैनमभ्यवपद्यसे ॥ १८ ॥

रिपुः प्रच्छन्नचारी त्वं मदर्थमनुगच्छसि।
राघवस्यान्तरं प्रेप्सुस्तथैनं नाभिपद्यसे ॥ १९ ॥

एवमुक्तस्तु वैदेह्या संरब्धो रक्तलोचनः।
क्रोधात् प्रस्फुरमाणोष आश्रमादभिनिर्गतः ॥ २० ॥

एवं ब्रुवाणं सौमित्रिं रामः सन्तापमोहितः।
अब्रवीद् दुष्कृतं सौम्य तां विना त्वमिहागतः ॥ २१ ॥

जानन्नपि समर्थं मां रक्षसामपवारणे।
अनेन क्रोधवाक्येन मैथिल्या निर्गतो भवान् ॥ २२ ॥

नहि ते परितुष्यामि त्यक्त्वा यदसि मैथिलीम्।
क्रुद्धायाः परुषं श्रुत्वा स्त्रिया यत् त्वमिहागतः ॥ २३ ॥

सर्वथा त्वपनीतं ते सीतया यत् प्रचोदितः।
क्रोधस्य वशमागम्य नाकरोः शासनं मम ॥ २४ ॥

असौ हि राक्षसः शेते शरेणाभिहतो मया।
मृगरूपेण येनाहमाश्रमादपवाहितः ॥ २५ ॥

विकृष्य चापं परिधाय सायकं सलीलबाणेन च ताङ्गितो मया।
मार्गीं तनुं त्यज्य च विक्ष्वस्वरो बभूव केयूरधरः स राक्षसः ॥ २६ ॥

शराहतेनैव तदार्तया गिरा स्वरं ममालम्ब्य सुदूरसुश्रवम्।
उदाहृतं तद् वचनं सुदारुणं त्वमागतो येन विहाय मैथिलीम् ॥ २७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
लक्ष्मणागमनविगर्हणम् नाम एकोनषष्ठितमः सर्गः ॥ ३-५९ ॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — रामोन्मादः ॥

भृशमाव्रजमानस्य तस्याधो वामलोचनम्।
प्रासफुरच्चास्वलद् रामो वेपथुश्वास्य जायते ॥ १ ॥

उपालक्ष्य निमित्तानि सोऽशुभानि मुहुर्मुहुः।
अपि क्षेमं तु सीताया इति वै व्याजहार ह ॥ २ ॥

त्वरमाणो जगामाथ सीतादर्शनलालसः।
शून्यमावसर्थं दृष्ट्वा बभूवोद्धिमानसः ॥ ३ ॥

उद्ध्रमन्निव वेगेन विक्षिपन् रघुनन्दनः।
तत्र तत्रोटजस्थानमभिवीक्ष्य समन्ततः ॥ ४ ॥

ददर्श पर्णशालां च सीतया रहितां तदा।
श्रिया विरहितां ध्वस्तां हेमन्ते पद्मिनीमिव ॥ ५ ॥

रुदन्तमिव वृक्षैश्च ग्लानपुष्पमृगद्विजम्।
श्रिया विहीनं विध्वस्तं सन्त्यक्तं वनदैवतैः ॥ ६ ॥

विप्रकीर्णाजिनकुशं विप्रविद्धबृसीकटम्।
दृष्ट्वा शून्योटजस्थानं विललाप पुनः पुनः ॥ ७ ॥

हृता मृता वा नष्टा वा भक्षिता वा भविष्यति ।
निलीनाप्यथवा भीरुरथवा वनमाश्रिता ॥ ८ ॥

गता विचेतुं पुष्पाणि फलान्यपि च वा पुनः ।
अथवा पद्मिनीं याता जलार्थं वा नदीं गता ॥ ९ ॥

यत्वान्मृगयमाणस्तु नाससाद वने प्रियाम् ।
शोकरक्तेक्षणः श्रीमानुन्मत्त इव लक्ष्यते ॥ १० ॥

वृक्षाद् वृक्षं प्रधावन् स गिरींश्चापि नदीनदम् ।
ब्राम विलपन् रामः शोकपङ्कार्णवप्सुतः ॥ ११ ॥

अस्ति कच्चित्त्वया दृष्टा सा कदम्बप्रिया प्रिया ।
कदम्ब यदि जानीषे शंस सीतां शुभाननाम् ॥ १२ ॥

खिण्घपल्लवसङ्काशां पीतकौशेयवासिनीम् ।
शंसस्व यदि सा दृष्टा विल्व विल्वोपमस्तनी ॥ १३ ॥

अथवार्जुन शंस त्वं प्रियां तामर्जुनप्रियाम् ।
जनकस्य सुता तन्वी यदि जीवति वा न वा ॥ १४ ॥

ककुभः ककुभोरुं तां व्यक्तं जानाति मैथिलीम् ।
लतापल्लवपुष्पाढ्यो भाति ह्येष वनस्पतिः ॥ १५ ॥

भ्रमरैरुपगीतश्च यथा द्रुमवरो ह्यसि ।
एष व्यक्तं विजानाति तिलकस्तिलकप्रियाम् ॥ १६ ॥

अशोक शोकापनुद शोकोपहतचेतनम् ।
त्वन्नामानं कुरु क्षिप्रं प्रियासन्दर्शनेन माम् ॥ १७ ॥

यदि ताल त्वया दृष्टा पक्षतालोपमस्तनी ।
कथयस्व वरारोहां कारुण्यं यदि ते मयि ॥ १८ ॥

यदि दृष्टा त्वया जम्बो जाम्बूनदसमप्रभा।
प्रियां यदि विजानासि निःशङ्क कथयस्व मे ॥ १९ ॥

अहो त्वं कर्णिकाराद्य पुष्पितः शोभसे भृशम्।
कर्णिकारप्रियां साध्वीं शंस दृष्टा यदि प्रिया ॥ २० ॥

चूतनीपमहासालान् पनसान् कुरवान् धवान्।
दाढिमानपि तान् गत्वा दृष्ट्वा रामो महायशाः ॥ २१ ॥

बकुलानथं पुन्नागांश्चन्दनान् केतकांस्तथा।
पृच्छन् रामो वने भ्रान्त उन्मत्त इव लक्ष्यते ॥ २२ ॥

अथवा मृगशावाक्षीं मृग जानासि मैथिलीम्।
मृगविप्रेक्षणी कान्ता मृगीभिः सहिता भवेत् ॥ २३ ॥

गज सा गजनासोर्यदि दृष्टा त्वया भवेत्।
तां मन्ये विदितां तु भ्यमारव्याहि वरवारण ॥ २४ ॥

शार्दूल यदि सा दृष्टा प्रिया चन्द्रनिभानना।
मैथिली मम विस्त्रब्यः कथयस्व न ते भयम् ॥ २५ ॥

किं धावसि प्रिये नूनं दृष्टासि कमलेक्षणे।
वृक्षैराच्छाद्य चात्मानं किं मां न प्रतिभाषसे ॥ २६ ॥

तिष्ठ तिष्ठ वरारोहे न तेऽस्ति करुणा मयि।
नात्यर्थं हास्यशीलासि किमर्थं मामुपेक्षसे ॥ २७ ॥

पीतकौशेयकेनासि सूचिता वरवर्णिनि।
धावन्त्यपि मया दृष्टा तिष्ठ यद्यस्ति सौहृदम् ॥ २८ ॥

नैव सा नूनमथवा हिंसिता चारुहासिनी।
कृच्छ्रं प्राप्तं न मां नूनं यथोपेक्षितुमर्हति ॥ २९ ॥

व्यक्तं सा भक्षिता बाला राक्षसैः पिशिताशनैः।
विभज्याङ्गानि सर्वाणि मया विरहिता प्रिया ॥ ३० ॥

नूनं तच्छुभदन्तोष्टं सुनासं शुभकुण्डलम्।
पूर्णचन्द्रनिमं ग्रस्तं मुखं निष्ठ्रभतां गतम् ॥ ३१ ॥

सा हि चम्पकवर्णाभा ग्रीवा ग्रैवेयकोचिता।
कोमला विलपन्त्यास्तु कान्ताया भक्षिता शुभा ॥ ३२ ॥

नूनं विक्षिप्यमाणौ तौ बाहू पल्लवकोमलौ।
भक्षितौ वेपमानाग्रौ सहस्ताभरणाङ्गदौ ॥ ३३ ॥

मया विरहिता बाला रक्षसां भक्षणाय वै।
सार्थनैव परित्यक्ता भक्षिता बहुबान्धवा ॥ ३४ ॥

हा लक्ष्मण महाबाहो पश्यसे त्वं प्रियां क्वचित्।
हा प्रिये क गता भद्रे हा सीतेति पुनः पुनः ॥ ३५ ॥

इत्येवं विलपन् रामः परिधावन् वनाद् वनम्।
कच्चिदुद्भ्रमते वेगात् कच्चिद् विभ्रमते बलात् ॥ ३६ ॥

कच्चिन्मत्त इवाभाति कान्तान्वेषणतत्परः।
स वनानि नदीः शैलान् गिरिप्रस्त्रवणानि च।
काननानि च वेगेन भ्रमत्यपरिसंस्थितः ॥ ३७ ॥

तदा स गत्वा विपुलं महद् वनं परीत्य सर्वं त्वथ मैथिलीं प्रति।
अनिष्टिताशः स चकार मार्गणे पुनः प्रियायाः परमं परिश्रमम् ॥ ३८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
रामोन्मादः नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ३-६० ॥

॥ एकषष्ठितमः सर्गः — सीतान्वेषणम् ॥

दृष्ट्वा श्रमपदं शून्यं रामो दशरथात्मजः।
रहितां पर्णशालां च प्रविद्धान्यासनानि च ॥ १ ॥

अदृष्ट्वा तत्र वैदेहीं सन्निरीक्ष्य च सर्वशः।
उवाच रामः प्राकुश्य प्रगृह्य रुचिरौ भुजौ ॥ २ ॥

क नु लक्ष्मण वैदेही कं वा देशमितो गता।
केनाहृता वा सौमित्रे भक्षिता केन वा प्रिया ॥ ३ ॥

वृक्षेणावार्य यदि मां सीते हसितुमिच्छसि।
अलं ते हसितेनाद्य मां भजस्व सुदुःखितम् ॥ ४ ॥

यैः परिक्रीडसे सीते विश्वस्तैर्मृगपोतकैः।
एते हीनास्त्वया सौम्ये ध्यायन्त्यस्त्राविलेक्षणाः ॥ ५ ॥

सीतया रहितोऽहं वै नहि जीवामि लक्ष्मण।
वृतं शोकेन महता सीताहरणजेन माम् ॥ ६ ॥

परलोके महाराजो नूनं द्रक्ष्यति मे पिता।
कथं प्रतिज्ञां संश्रुत्य मया त्वमभियोजितः ॥ ७ ॥

अपूरयित्वा तं कालं मत्सकाशमिहागतः।
कामवृत्तमनार्य वा मृषावादिनमेव च ॥ ८ ॥

धिक् त्वामिति परे लोके व्यक्तं वक्ष्यति मे पिता।
विवशं शोकसन्तसं दीनं भग्नमनोरथम् ॥ ९ ॥

मामिहोत्सृज्य करुणं कीर्तिर्नरमिवानृजुम्।
क गच्छसि वरारोहे मा मोत्सृज सुमध्यमे ॥ १० ॥

त्वया विरहितश्चाहं त्यक्ष्ये जीवितमात्मनः ।
इतीव विलपन् रामः सीतादर्शनलालसः ॥ ११ ॥

न ददर्श सुदुःखार्तो राघवो जनकात्मजाम् ।
अनासादयमानं तं सीतां शोकपरायणम् ॥ १२ ॥

पङ्कमासाद्य विपुलं सीदन्तमिव कुञ्जरम् ।
लक्ष्मणो राममत्यर्थमुवाच हितकाम्यया ॥ १३ ॥

मा विषादं महाबुद्धे कुरु यत्तं मया सह ।
इदं गिरिवरं वीर बहुकन्दरशोभितम् ॥ १४ ॥

प्रियकाननसञ्चारा वनोन्मत्ता च मैथिली ।
सा वनं वा प्रविष्टा स्यान्नलिनीं वा सुपुष्पिताम् ॥ १५ ॥

सरितं वापि सम्प्राप्ता मीनवञ्जुलसेविताम् ।
वित्रासयितुकामा वा लीना स्यात् कानने क्वचित् ॥ १६ ॥

जिज्ञासमाना वैदेही त्वां मां च पुरुषर्षभा ।
तस्या ह्यन्वेषणे श्रीमन् क्षिप्रमेव यतावहे ॥ १७ ॥

वनं सर्वं विचिनुवो यत्र सा जनकात्मजा ।
मन्यसे यदि काकुत्थं मा स्म शोके मनः कृथाः ॥ १८ ॥

एवमुक्तः स सौहार्दाल्प्रक्षमणेन समाहितः ।
सह सौमित्रिणा रामो विचेतुमुपचक्रमे ॥ १९ ॥

तौ वनानि गिरीश्वैव सरितश्च सरांसि च ।
निखिलेन विचिन्वन्तौ सीतां दशरथात्मजौ ॥ २० ॥

तस्य शैलस्य सानूनि शिलाश्च शिखराणि च ।
निखिलेन विचिन्वन्तौ नैव तामभिजग्मतुः ॥ २१ ॥

विचित्य सर्वतः शैलं रामो लक्ष्मणमब्रवीत्।
 नेह पश्यामि सौमित्रे वैदेहीं पर्वते शुभाम्॥ २२॥
 ततो दुःखाभिसन्तसो लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत्।
 विचरन् दण्डकारण्यं भ्रातरं दीप्ततेजसम्॥ २३॥
 प्राप्स्यसे त्वं महाप्राज्ञं मैथिलीं जनकात्मजाम्।
 यथा विष्णुर्महाबाहुर्बलिं बद्धा महीमिमाम्॥ २४॥
 एवमुक्तस्तु वीरेण लक्ष्मणेन स राघवः।
 उवाच दीनया वाचा दुःखाभिहतचेतनः॥ २५॥
 वनं सुविचितं सर्वं पद्मिन्यः फुल्लपञ्जाः।
 गिरिश्चायं महाप्राज्ञं बहुकन्दरनिर्झरः।
 नहि पश्यामि वैदेहीं प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम्॥ २६॥
 एवं स विलपन् रामः सीताहरणकर्षितः।
 दीनः शोकसमाविष्टो मुहूर्तं विह्वलोऽभवत्॥ २७॥
 स विह्वलितसर्वाङ्गो गतबुद्धिर्विचेतनः।
 निषसादातुरो दीनो निःश्वस्याशीतमायतम्॥ २८॥
 बहुशः स तु निःश्वस्य रामो राजीवलोचनः।
 हा प्रियेति विचुक्रोश बहुशो बाष्णगद्दः॥ २९॥
 तं सान्त्वयामास ततो लक्ष्मणः प्रियबान्धवम्।
 बहुप्रकारं शोकार्तः प्रश्रितः प्रश्रिताञ्जलिः॥ ३०॥
 अनादृत्य तु तद् वाक्यं लक्ष्मणोष्ठपुटच्युतम्।
 अपश्यंस्तां प्रियां सीतां प्राक्रोशत् स पुनः पुनः॥ ३१॥
 ॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
 सीतान्वेषणम् नाम एकषष्ठितमः सर्गः ॥ ३-६१॥

॥ द्विषष्ठितमः सर्गः — राघवविलापः ॥

सीतामपश्यन् धर्मात्मा शोकोपहतचेतनः ।
विललाप महाबाहू रामः कमललोचनः ॥ १ ॥

पश्यन्निव च तां सीतामपश्यन्मन्मथार्दितः ।
उवाच राघवो वाक्यं विलापाश्रयदुर्वचम् ॥ २ ॥

त्वमशोकस्य शाखाभिः पुष्पप्रियतरा प्रिये ।
आवृणोषि शरीरं ते मम शोकविवर्धनी ॥ ३ ॥

कदलीकाण्डसदृशौ कदल्या संवृतावुभौ ।
ऊरू पश्यामि ते देवि नासि शक्ता निगूहितुम् ॥ ४ ॥

कर्णिकारवनं भद्रे हसन्ती देवि सेवसे ।
अलं ते परिहासेन मम बाधावहेन वै ॥ ५ ॥

विशेषेणाश्रमस्थाने हासोऽयं न प्रशस्यते ।
अवगच्छामि ते शीलं परिहासप्रियं प्रिये ॥ ६ ॥

आगच्छ त्वं विशालाक्षि शून्योऽयमुटजस्तव ।
सुव्यक्तं राक्षसैः सीता भक्षिता वा हृतापि वा ॥ ७ ॥

न हि सा विलपन्तं मामुपसम्पैति लक्ष्मण ।
एतानि मृगयूथानि साश्रुनेत्राणि लक्ष्मण ॥ ८ ॥

शंसन्तीव हि मे देवीं भक्षितां रजनीचरैः ।
हा ममार्ये क्यातासि हा साध्वि वरवर्णिनि ॥ ९ ॥

हा सकामाद्य कैकेयी देवि मेऽद्य भविष्यति ।
सीतया सह निर्यातो विना सीतामुपागतः ॥ १० ॥

कथं नाम प्रवेक्ष्यामि शून्यमन्तःपुरं मम।
निर्वीर्य इति लोको मां निर्दयश्चेति वक्ष्यति ॥ ११ ॥

कातरत्वं प्रकाशं हि सीतापनयनेन मे।
निवृत्तवनवासश्च जनकं मिथिलाधिपम् ॥ १२ ॥

कुशलं परिपृच्छन्तं कथं शक्ष्ये निरीक्षितुम्।
विदेहराजो नूनं मां दृष्ट्वा विरहितं तया ॥ १३ ॥

सुताविनाशसन्तसो मोहस्य वशमेष्यति।
अथवा न गमिष्यामि पुरीं भरतपालिताम् ॥ १४ ॥

स्वर्गोऽपि हि तया हीनः शून्य एव मतो मम।
तन्मामुत्सृज्य हि वने गच्छायोध्यापुरीं शुभाम् ॥ १५ ॥

न त्वहं तां विना सीतां जीवेयं हि कथञ्चन।
गाढमाश्लिष्य भरतो वाच्यो मद्वचनात् त्वया ॥ १६ ॥

अनुज्ञातोऽसि रामेण पालयेति वसुन्धराम्।
अम्बा च मम कैकेयी सुमित्रा च त्वया विभो ॥ १७ ॥

कौसल्या च यथान्यायमभिवाद्या ममाङ्गया।
रक्षणीया प्रयत्नेन भवता सूक्तचारिणा ॥ १८ ॥

सीतायाश्च विनाशोऽयं मम चामित्रसूदन।
विस्तरेण जनन्या मे विनिवेद्यस्त्वया भवेत् ॥ १९ ॥

इति विलपति राघवे तु दीने वनमुपगम्य तया विना सुकेश्या।
भयविकलमुखस्तु लक्ष्मणोऽपि व्यथितमना भृशमातुरो बभूव ॥ २० ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
राघवविलापः नाम द्विषष्ठितमः सर्गः ॥ ३-६२ ॥

॥ त्रिषष्ठितमः सर्गः — दुःखानुचिन्तनम् ॥

स राजपुत्रः प्रियया विहीनः शोकेन मोहेन च पीड्यमानः ।
विषादयन् भ्रातरमार्तरूपो भूयो विषादं प्रविवेश तीव्रम् ॥ १ ॥

स लक्ष्मणं शोकवशाभिपन्नं शोके निमग्नो विपुले तु रामः ।
उवाच वाक्यं व्यसनानुरूपमुष्णं विनिःश्वस्य रुदन् सशोकम् ॥ २ ॥

न मद्विधो दुष्कृतकर्मकारी मन्ये द्वितीयोऽस्ति वसुन्धरायाम् ।
शोकानुशोको हि परम्पराया मामेति भिन्दन् हृदयं मनश्च ॥ ३ ॥

पूर्वं मया नूनमभीप्सितानि पापानि कर्माण्यसकृत्कृतानि ।
तत्रायमद्यापतितो विपाको दुःखेन दुःखं यदहं विशामि ॥ ४ ॥

राज्यप्रणाशः स्वजनैर्वियोगः पितुर्विनाशो जननीवियोगः ।
सर्वाणि मे लक्ष्मणं शोकवेगमापूर्यन्ति प्रविचिन्तितानि ॥ ५ ॥

सर्वं तु दुःखं मम लक्ष्मणेदं शान्तं शरीरे वनमेत्य क्लेशम् ।
सीतावियोगात् पुनरप्युदीर्णं काष्ठैरिवाग्निः सहसोपदीप्तः ॥ ६ ॥

सा नूनमार्या मम राक्षसेन ह्यभ्याहृता खं समुपेत्य भीरुः ।
अपस्वरं सुस्वरविप्रलापा भयेन विक्रन्दितवत्यभीक्षणम् ॥ ७ ॥

तौ लोहितस्य प्रियदर्शनस्य सदोचितावुत्तमचन्दनस्य ।
वृत्तौ स्तनौ शोणितपङ्कदिग्धौ नूनं प्रियाया मम नाभिपातः ॥ ८ ॥

तच्छूक्षणसुव्यक्तमृदुप्रलापं तस्या मुखं कुञ्चितकेशभारम् ।
रक्षोवशं नूनमुपागताया न भ्राजते राहुमुखे यथेन्दुः ॥ ९ ॥

तां हारपाशस्य सदोचितान्तां ग्रीवां प्रियाया मम सुव्रतायाः ।
रक्षांसि नूनं परिपीतवन्ति शून्ये हि भित्त्वा रुधिराशनानि ॥ १० ॥

मया विहीना विजने वने सा रक्षोभिराहृत्य विकृष्यमाणा ।
नूनं विनादं कुररीव दीना सा मुक्तवत्यायतकान्तनेत्रा ॥ ११ ॥

अस्मिन् मया सार्धमुदारशीला शिलातले पूर्वमुपोपविष्टा ।
कान्तस्मिता लक्ष्मण जातहासा त्वामाह सीता बहुवाक्यजातम् ॥ १२ ॥
गोदावरीयं सरितां वरिष्ठा प्रिया प्रियाया मम नित्यकालम् ।
अप्यत्र गच्छेदिति चिन्तयामि नैकाकिनी याति हि सा कदाचित् ॥ १३ ॥

पद्मानना पद्मपलाशनेत्रा पद्मानि वानेतुमभिप्रयाता ।
तदप्ययुक्तं नहि सा कदाचिन्मया विना गच्छति पङ्कजानि ॥ १४ ॥

कामं त्विदं पुष्पितवृक्षषण्डं नानाविधैः पक्षिगणौरुपेतम् ।
वनं प्रयाता नु तदप्ययुक्तमेकाकिनी सातिविभेति भीरुः ॥ १५ ॥

आदित्य भो लोककृताकृतज्ञ लोकस्य सत्यानृतकर्मसाक्षिन् ।
मम प्रिया सा कं गता हृता वा शंसस्व मे शोकहतस्य सर्वम् ॥ १६ ॥

लोकेषु सर्वेषु न नास्ति किञ्चिद् यत् ते न नित्यं विदितं भवेत् तत् ।
शंसस्व वायो कुलपालिनीं तां मृता हृता वा पथि वर्तते वा ॥ १७ ॥

इतीव तं शोकविधेयदेहं रामं विसंज्ञं विलपन्तमेव ।
उवाच सौमित्रिरदीनसत्त्वो न्याय्ये स्थितः कालयुतं च वाक्यम् ॥ १८ ॥

शोकं विसृज्याद्य धृतिं भजस्व सोत्साहृता चास्तु विमार्गणेऽस्याः ।
उत्साहवन्तो हि नरा न लोके सीदन्ति कर्मस्वतिदुष्करेषु ॥ १९ ॥

इतीव सौमित्रिमुदग्रपौरुषं ब्रुवन्तमार्तो रघुवंशवर्धनः ।
न चिन्तयामास धृतिं विमुक्तवान् पुनश्च दुःखं महदभ्युपागमत् ॥ २० ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
दुःखानुचिन्तनम् नाम त्रिषष्ठितमः सर्गः ॥ ३-६३ ॥

॥ चतुःषष्ठितमः सर्गः — रामक्रोधः ॥

स दीनो दीनया वाचा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत्।
शीघ्रं लक्ष्मणं जानीहि गत्वा गोदावरीं नदीम् ॥ १ ॥

अपि गोदावरीं सीता पद्मान्यानयितुं गता।
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः पुनरेव हि ॥ २ ॥

नदीं गोदावरीं रम्यां जगाम लघुविक्रमः।
तां लक्ष्मणस्तीर्थवतीं विचित्वा राममब्रवीत् ॥ ३ ॥

नैनां पश्यामि तीर्थेषु क्रोशतो न शृणोति मे।
कं नु सा देशमापन्ना वैदेही क्लेशनाशिनी ॥ ४ ॥

नहि तं वेद्मि वै राम यत्र सा तनुमध्यमा।
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा दीनः सन्तापमोहितः ॥ ५ ॥

रामः समभिन्नक्राम स्वयं गोदावरीं नदीम्।
स तामुपस्थितो रामः कं सीतेत्येवमब्रवीत् ॥ ६ ॥

भूतानि राक्षसेन्द्रेण वधार्हेण हृतामपि।
न तां शशंसू रामाय तथा गोदावरी नदी ॥ ७ ॥

ततः प्रचोदिता भूतैः शंस चास्मै प्रियामिति।
न च सा ह्यवदत् सीतां पृष्ठा रामेण शोचता ॥ ८ ॥

रावणस्य च तदूपं कर्मापि च दुरात्मनः।
ध्यात्वा भयात् तु वैदेहीं सा नदी न शशंस ह ॥ ९ ॥

निराशस्तु तया नद्या सीताया दर्शने कृतः।
उवाच रामः सौमित्रिं सीतादर्शनकर्शितः ॥ १० ॥

एषा गोदावरी सौम्य किञ्चिन्न प्रतिभाषते।
 किं नु लक्ष्मण वक्ष्यामि समेत्य जनकं वचः ॥ ११ ॥

मातरं चैव वैदेह्या विना तामहमप्रियम्।
 या मे राज्यविहीनस्य वने वन्येन जीवतः ॥ १२ ॥

सर्वं व्यपानयच्छोकं वैदेही क नु सा गता।
 ज्ञातिवर्गविहीनस्य वैदेहीमप्यपश्यतः ॥ १३ ॥

मन्ये दीर्घा भविष्यन्ति रात्रयो मम जाग्रतः।
 मन्दाकिनीं जनस्थानमिमं प्रस्तवणं गिरिम् ॥ १४ ॥

सर्वाण्यनुचरिष्यामि यदि सीता हि लभ्यते।
 एते महामृगा वीर मार्मीक्षन्ते पुनः पुनः ॥ १५ ॥

वकुकामा इह हि मे इङ्गितान्युपलक्षये।
 तांस्तु दृष्ट्वा नरव्याघो राघवः प्रत्युवाच ह ॥ १६ ॥

क सीतेति निरीक्षन् वै बाष्पसंरुद्धया गिरा।
 एवमुक्ता नरेन्द्रेण ते मृगाः सहसोत्थिताः ॥ १७ ॥

दक्षिणाभिमुखाः सर्वे दर्शयन्तो नमःस्थलम्।
 मैथिली हियमाणा सा दिशं यामभ्यपद्यत ॥ १८ ॥

तेन मार्गेण गच्छन्तो निरीक्षन्ते नराधिपम्।
 येन मार्गं च भूमिं च निरीक्षन्ते स्म ते मृगाः ॥ १९ ॥

पुनर्नदन्तो गच्छन्ति लक्ष्मणेनोपलक्षिताः।
 तैषां वचनसर्वस्वं लक्ष्यामास चेङ्गितम् ॥ २० ॥

उवाच लक्ष्मणो धीमान् ज्येष्ठं भ्रातरमार्तवत्।
 क सीतेति त्वया पृष्ठा यथेमे सहसोत्थिताः ॥ २१ ॥

दर्शयन्ति क्षितिं चैव दक्षिणां च दिशं मृगाः।
 साधु गच्छावहे देव दिशमेतां च नैऋतीम्॥२२॥

यदि तस्यागमः कश्चिदार्या वा साथ लक्ष्यते।
 बाढमित्येव काकुत्स्थः प्रस्थितो दक्षिणां दिशम्॥२३॥

लक्ष्मणानुगतः श्रीमान् वीक्ष्माणो वसुन्धराम्।
 एवं सम्भाषमाणौ तावन्योन्यं भ्रातरावुभौ॥२४॥

वसुन्धरायां पतितपुष्पमार्गमपश्यताम्।
 पुष्पवृष्टिं निपतितां दृष्ट्वा रामो महीतले॥२५॥

उवाच लक्ष्मणं वीरो दुःखितो दुःखितं वचः।
 अभिजानामि पुष्पाणि तानीमानीह लक्ष्मण॥२६॥

अपिनद्वानि वैदेह्या मया दत्तानि कानने।
 मन्ये सूर्यश्च वायुश्च मेदिनी च यशस्विनी॥२७॥

अभिरक्षन्ति पुष्पाणि प्रकुर्वन्तो मम प्रियम्।
 एवमुक्त्वा महाबाहुर्लक्ष्मणं पुरुषर्षभम्॥२८॥

उवाच रामो धर्मात्मा गिरि प्रस्त्रवणाकुलम्।
 कच्चित् क्षितिभृतां नाथ दृष्टा सर्वाङ्गसुन्दरी॥२९॥

रामा रम्ये वनोद्देशे मया विरहिता त्वया।
 क्रुद्धोऽब्रवीद् गिरि तत्र सिंहः क्षुद्रमृगं यथा॥३०॥

तां हेमवर्णा हेमाङ्गीं सीतां दर्शय पर्वत।
 यावत् सानूनि सर्वाणि न ते विघ्वंसयाम्यहम्॥३१॥

एवमुक्तस्तु रामेण पर्वतो मैथिलीं प्रति।
 दर्शयन्निव तां सीतां नादर्शयत राघवे॥३२॥

ततो दाशरथी राम उवाच च शिलोच्यम्।
मम बाणाभिनिर्दग्धो भस्मीभूतो भविष्यसि ॥ ३३ ॥

असेव्यः सर्वतश्चैव निस्तृणद्रुमपल्लवः।
इमां वा सरितं चाद्य शोषयिष्यामि लक्ष्मण ॥ ३४ ॥

यदि नारव्याति मे सीतामद्य चन्द्रनिभाननाम्।
एवं प्रहृष्टितो रामो दिघक्षन्निव चक्षुषा ॥ ३५ ॥

ददर्श भूमौ निष्क्रान्तं राक्षसस्य पदं महत्।
त्रस्ताया रामकाङ्क्षिण्याः प्रधावन्त्या इतस्ततः ॥ ३६ ॥

राक्षसेनानुसृताया वैदेह्याश्च पदानि तु।
स समीक्ष्य परिक्रान्तं सीताया राक्षसस्य च ॥ ३७ ॥

भग्नं धनुश्च तूणी च विकीर्णं बहुधा रथम्।
सम्भ्रान्तहृदयो रामः शशांस भ्रातरं प्रियम् ॥ ३८ ॥

पश्य लक्ष्मण वैदेह्या कीर्णाः कनकविन्दवः।
भूषणानां हि सौमित्रे माल्यानि विविधानि च ॥ ३९ ॥

तस्मिन्दुनिकाशैश्च चित्रैः क्षतजबिन्दुभिः।
आवृतं पश्य सौमित्रे सर्वतो धरणीतलम् ॥ ४० ॥

मन्ये लक्ष्मण वैदेही राक्षसैः कामरूपिभिः।
भित्त्वा भित्त्वा विभक्ता वा भक्षिता वा भविष्यति ॥ ४१ ॥

तस्या निमित्तं सीताया द्वयोर्विवदमानयोः।
बभूव युद्धं सौमित्रे घोरं राक्षसयोरिह ॥ ४२ ॥

मुक्तामणिचितं चेदं रमणीयं विभूषितम्।
धरण्यां पतितं सौम्य कस्य भग्नं महद् धनुः ॥ ४३ ॥

राक्षसानामिदं वत्स सुराणामथवापि वा ।

तरुणादित्यसङ्काशं वैदूर्यगुलिकाचितम् ॥ ४४ ॥

विशीर्ण पतितं भूमौ कवचं कस्य काञ्चनम् ।

छत्रं शतशलाकं च दिव्यमाल्योपशोभितम् ॥ ४५ ॥

भग्नदण्डमिदं सौम्य भूमौ कस्य निपातितम् ।

काञ्चनोरश्छदाश्वेमे पिशाचवदनाः खराः ॥ ४६ ॥

भीमरूपा महाकायाः कस्य वा निहता रणे ।

दीपपावकसङ्काशो द्युतिमान् समरध्वजः ॥ ४७ ॥

अपविद्धश्च भग्नश्च कस्य साङ्गामिको रथः ।

रथाक्षमात्रा विशिखास्तपनीयविभूषणाः ॥ ४८ ॥

कस्येमे निहता बाणाः प्रकीर्णा घोरदर्शनाः ।

शरावरौ शरैः पूर्णौ विध्वस्तौ पश्य लक्ष्मण ॥ ४९ ॥

प्रतोदाभीषुहस्तोऽयं कस्य वा सारथिर्हतः ।

पदवी पुरुषस्यैषा व्यक्तं कस्यापि रक्षसः ॥ ५० ॥

वैरं शतगुणं पश्य मम तैर्जीवितान्तकम् ।

सुघोरहृदयैः सौम्य राक्षसैः कामरूपिभिः ॥ ५१ ॥

हृता मृता वा वैदेही भक्षिता वा तपस्विनी ।

न धर्मस्थायते सीतां ह्रियमाणां महावने ॥ ५२ ॥

भक्षितायां हि वैदेह्यां हृतायामपि लक्ष्मण ।

के हि लोके प्रियं कर्तुं शक्ताः सौम्य ममेश्वराः ॥ ५३ ॥

कर्तारमपि लोकानां शूरं करुणवेदिनम् ।

अज्ञानादवमन्येरन् सर्वभूतानि लक्ष्मण ॥ ५४ ॥

मृदुं लोकहिते युक्तं दान्तं करुणवेदिनम्।
निर्वीर्यं इति मन्यन्ते नूनं मां त्रिदशोश्वराः ॥ ५५ ॥

मां प्राप्य हि गुणो दोषः संवृत्तः पश्य लक्ष्मण।
अद्यैव सर्वभूतानां रक्षसामभवाय च ॥ ५६ ॥

संहृत्यैव शशिज्योत्स्नां महान् सूर्य इवोदितः।
संहृत्यैव गुणान् सर्वान् मम तेजः प्रकाशते ॥ ५७ ॥

नैव यक्षा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः।
किञ्चरा वा मनुष्या वा सुखं प्राप्स्यन्ति लक्ष्मण ॥ ५८ ॥

ममाख्वबाणसम्पूर्णमाकाशं पश्य लक्ष्मण।
असम्पातं करिष्यामि ह्यद्य त्रैलोक्यचारिणाम् ॥ ५९ ॥

सन्निरुद्धग्रहगणमावारितनिशाकरम्।
विप्रणष्टानलमरुद्धास्करद्युतिसंवृतम् ॥ ६० ॥

विनिर्मथितशैलाग्रं शुष्यमाणजलाशयम्।
ध्वस्तद्वमलतागुल्मं विप्रणाशितसागरम् ॥ ६१ ॥

त्रैलोक्यं तु करिष्यामि संयुक्तं कालकर्मणा।
न ते कुशलिनीं सीतां प्रदास्यन्ति ममेश्वराः ॥ ६२ ॥

अस्मिन् मुहूर्ते सौमित्रे मम द्रक्ष्यन्ति विक्रमम्।
नाकाशमुत्पतिष्यन्ति सर्वभूतानि लक्ष्मण ॥ ६३ ॥

मम चापगुणोन्मुक्तैर्बाणजालैर्निरन्तरम्।
मर्दितं मम नाराचैर्घस्तभ्रान्तमृगाद्विजम् ॥ ६४ ॥

समाकुलमर्यादं जगत् पश्याद्य लक्ष्मण।
आकर्णपूर्णैरिषुभिर्जीवलोकदुरावरैः ॥ ६५ ॥

करिष्ये मैथिलीहेतोरपिशाचमराक्षसम्।
मम रोषप्रयुक्तानां विशिखानां बलं सुराः ॥ ६६ ॥

द्रक्ष्यन्त्यद्य विमुक्तानाममर्षाद् दूरगामिनाम्।
नैव देवा न दैतेया न पिशाचा न राक्षसाः ॥ ६७ ॥

भविष्यन्ति मम क्रोधात् त्रैलोक्ये विप्रणाशिते।
देवदानवयक्षाणां लोका ये रक्षसामपि ॥ ६८ ॥

बहुधा निपतिष्यन्ति बाणौघैः शकलीकृताः।
निर्मर्यादानिमाँलोकान् करिष्याम्यद्य सायकैः ॥ ६९ ॥

हृतां मृतां वा सौमित्रे न दास्यन्ति ममेश्वराः।
तथारूपां हि वैदेहीं न दास्यन्ति यदि प्रियाम् ॥ ७० ॥

नाशयामि जगत् सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम्।
यावद् दर्शनमस्या वै तापयामि च सायकैः ॥ ७१ ॥

इत्युक्त्वा क्रोधताम्राक्षः स्फुरमाणोषसम्पुटः।
वल्कलाजिनमावद्य जटाभारमबन्धयत् ॥ ७२ ॥

तस्य कुद्धस्य रामस्य तथाभूतस्य धीमतः।
त्रिपुरं जघ्नुषः पूर्वं रुद्रस्येव बभौ तनुः ॥ ७३ ॥

लक्ष्मणादथ चादाय रामो निष्पीड्य कार्मुकम्।
शारमादाय सन्दीप्तं घोरमाशीविषोपमम् ॥ ७४ ॥

सन्दधे धनुषि श्रीमान् रामः परपुरञ्जयः।
युगान्ताभिरिव कुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ॥ ७५ ॥

यथा जरा यथा मृत्युर्यथा कालो यथा विधिः।
 नित्यं न प्रतिहन्यन्ते सर्वभूतेषु लक्षण।
 तथाहं क्रोधसंयुक्तो न निवार्योऽस्म्यसंशयम्॥७६॥

पुरेव मे चारुदतीमनिन्दितां दिशन्ति सीतां यदि नाद्य मैथिलीम्।
 सदेवगन्धर्वमनुष्यपन्नगं जगत् सशैलं परिवर्तयाम्यहम्॥७७॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
 रामक्रोधः नाम चतुःषष्ठितमः सर्गः ॥ ३-६४ ॥

॥ पञ्चषष्ठितमः सर्गः — क्रोधसंहारप्रार्थना ॥

तप्यमानं तदा रामं सीताहरणकर्शितम्।
 लोकानामभवे युक्तं सांवर्तकमिवानलम्॥१॥

वीक्षमाणं धनुः सज्यं निःश्वसन्तं पुनः पुनः।
 दग्धुकामं जगत् सर्वं युगान्ते च यथा हरम्॥२॥

अटष्टपूर्वं सङ्कुच्छं दृष्ट्वा रामं स लक्षणः।
 अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यं मुखेन परिशुष्यता ॥३॥

पुरा भूत्वा मृदुर्दान्तः सर्वभूतहिते रतः।
 न क्रोधवशमापनः प्रकृतिं हातुमर्हसि॥४॥

चन्द्रे लक्ष्मीः प्रभा सूर्ये गतिर्वायौ भुवि क्षमा।
 एतच्च नियतं नित्यं त्वयि चानुत्तमं यशः॥५॥

एकस्य नापराधेन लोकान् हन्तुं त्वर्मर्हसि।
 ननु जानामि कस्यायं भग्नः साङ्गामिको रथः॥६॥

केन वा कस्य वा हेतोः सयुगः सपरिच्छदः ।
 खुरनेमिक्षतश्चायं सित्तो रुधिरविन्दुभिः ॥ ७ ॥
 देशो निर्वृत्तसङ्गामः सुघोरः पार्थिवात्मज ।
 एकस्य तु विमर्दैऽयं न द्वयोर्वदतां वर ॥ ८ ॥
 नहि वृत्तं हि पश्यामि बलस्य महतः पदम् ।
 नैकस्य तु कृते लोकान् विनाशयितुमर्हसि ॥ ९ ॥
 युक्तदण्डा हि मृदवः प्रशान्ता वसुधाधिपाः ।
 सदा त्वं सर्वभूतानां शरण्यः परमा गतिः ॥ १० ॥
 को नु दारप्रणाशं ते साधु मन्येत राघव ।
 सरितः सागराः शैला देवगन्धर्वदानवाः ॥ ११ ॥
 नालं ते विप्रियं कर्तुं दीक्षितस्येव साधवः ।
 येन राजन् हृता सीता तमन्वेषितुमर्हसि ॥ १२ ॥
 मद्वितीयो धनुष्पाणिः सहायैः परमर्षिभिः ।
 समुद्रं वा विचेष्यामः पर्वतांश्च वनानि च ॥ १३ ॥
 गुहाश्च विविधा घोराः पद्मिन्यो विविधास्तथा ।
 देवगन्धर्वलोकांश्च विचेष्यामः समाहिताः ॥ १४ ॥
 यावन्नाधिगमिष्यामस्तव भार्यापहारिणम् ।
 न चेत् साम्ना प्रदास्यन्ति पत्नीं ते त्रिदशेश्वराः ।
 कोसलेन्द्र ततः पश्चात् प्राप्तकालं करिष्यसि ॥ १५ ॥
 शीलेन साम्ना विनयेन सीतां नयेन न प्राप्त्यसि चेन्नरेन्द्र ।
 ततः समुत्सादय हेमपुङ्क्षमहेन्द्रवज्रप्रतिमैः शरौघैः ॥ १६ ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
 क्रोधसंहारप्रार्थना नाम पञ्चषष्ठितमः सर्गः ॥ ३-६५ ॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — औचित्यप्रबोधनम् ॥

तं तथा शोकसन्तसं विलपन्तमनाथवत्।
मोहेन महता युक्तं परिद्यूनमचेतसम् ॥ १ ॥

ततः सौमित्रिराश्वस्य मुहूर्तादिव लक्ष्मणः।
रामं सम्बोधयामास चरणौ चाभिपीडयन् ॥ २ ॥

महता तपसा चापि महता चापि कर्मणा।
राजा दशरथेनासील्लब्धोऽमृतमिवामरैः ॥ ३ ॥

तव चैव गुणैर्बद्धस्त्वद्वियोगान्महीपतिः।
राजा देवत्वमापन्नो भरतस्य यथा श्रुतम् ॥ ४ ॥

यदि दुःखमिदं प्राप्तं काकुत्थं न सहिष्यसे।
प्राकृतश्चाल्पसत्त्वश्च इतरः कः सहिष्यति ॥ ५ ॥

आश्वसिहि नरश्रेष्ठ प्राणिनः कस्य नापदः।
संस्पृशन्त्यग्निवद् राजन् क्षणेन व्यपयान्ति च ॥ ६ ॥

दुःखितो हि भवाँल्लोकांस्तेजसा यदि धक्ष्यते।
आर्ताः प्रजा नरव्याघ क्वनु यास्यन्ति निर्वृतिम् ॥ ७ ॥

लोकस्वभाव एवैष ययातिर्नहुषात्मजः।
गतः शक्रेण सालोक्यमनयस्तं समस्पृशत् ॥ ८ ॥

महर्षिर्यो वसिष्ठस्तु यः पितुर्नः पुरोहितः।
अहा पुत्रशतं जडे तथैवास्य पुनर्हतम् ॥ ९ ॥

या चेयं जगतो माता सर्वलोकनमस्कृता।
अस्याश्च चलनं भूमेर्दश्यते कोसलेश्वर ॥ १० ॥

यौ धर्मौ जगतो नेत्रौ यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम्।
आदित्यचन्द्रौ ग्रहणमभ्युपेतौ महाबलौ ॥ ११ ॥

सुमहान्त्यपि भूतानि देवाश्च पुरुषर्षभ।
न दैवस्य प्रमुच्चन्ति सर्वभूतानि देहिनः ॥ १२ ॥

शक्रादिष्वपि देवेषु वर्तमानौ नयानयौ।
श्रूयेते नरशार्दूल न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ १३ ॥

मृतायामपि वैदेह्यां नष्टायामपि राघव।
शोचितुं नार्हसे वीर यथान्यः प्राकृतस्तथा ॥ १४ ॥

त्वद्विधा नहि शोचन्ति सततं सर्वदर्शनाः।
सुमहत्स्वपि कृच्छ्रेषु रामानिर्विणदर्शनाः ॥ १५ ॥

तत्त्वतो हि नरश्रेष्ठ बुद्धा समनुचिन्तय।
बुद्धा युक्ता महाप्राज्ञा विजानन्ति शुभाशुभे ॥ १६ ॥

अदृष्टगुणदोषाणामध्रुवाणां तु कर्मणाम्।
नान्तरेण क्रियां तेषां फलमिष्टं च वर्तते ॥ १७ ॥

मामेवं हि पुरा वीर त्वमेव बहुशोक्तवान्।
अनुशिष्याद्वि को नु त्वामपि साक्षाद् बृहस्पतिः ॥ १८ ॥

बुद्धिश्च ते महाप्राज्ञ देवैरपि दुरन्वया।
शोकेनाभिप्रसुप्तं ते ज्ञानं सम्बोधयाम्यहम् ॥ १९ ॥

दिव्यं च मानुषं चैवमात्मनश्च पराक्रमम्।
इक्ष्वाकुवृषभावेक्ष्य यतस्व द्विषतां वधे ॥ २० ॥

किं ते सर्वविनाशेन कृतेन पुरुषर्षभ।
तमेव तु रिपुं पापं विज्ञायोद्धर्तुमर्हसि ॥ २१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
औचित्यप्रबोधनम् नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ३-६६ ॥

॥ सप्तषष्ठितमः सर्गः — गृध्राजदर्शनम् ॥

पूर्वजोऽप्युक्तमात्रस्तु लक्ष्मणेन सुभाषितम्।
सारग्राही महासारं प्रतिजग्राह राघवः ॥ १ ॥
स निगृह्य महाबाहुः प्रवृद्धं रोषमात्मनः।
अवष्टम्य धनुश्चित्रं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ २ ॥

किं करिष्यावहे वत्स कं वा गच्छाव लक्ष्मण।
केनोपायेन पश्यावः सीतामिह विचिन्तय ॥ ३ ॥

तं तथा परितापार्तं लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत्।
इदमेव जनस्थानं त्वमन्वेषितुमर्हसि ॥ ४ ॥

राक्षसर्वहुभिः कीर्णं नानाद्रुमलतायुतम्।
सन्तीह गिरिदुर्गाणि निर्दराः कन्दराणि च ॥ ५ ॥

गुहाश्च विविधा घोरा नानामृगगणाकुलाः।
आवासाः किञ्चराणां च गन्धर्वभवनानि च ॥ ६ ॥

तानि युक्तो मया सार्धं समन्वेषितुमर्हसि।
त्वद्विधा बुद्धिसम्पन्ना महात्मानो नर्षभाः ॥ ७ ॥

आपत्सु न प्रकम्पन्ते वायुवेगैरिवाच्लाः।
इत्युक्तस्तद् वनं सर्वं विचच्चार सलक्ष्मणः ॥ ८ ॥

क्रुद्धो रामः शरं घोरं सन्धाय धनुषि क्षुरम्।
ततः पर्वतकूटाभं महाभागं द्विजोत्तमम् ॥ ९ ॥

ददर्श पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम्।
तं दृष्टा गिरिश्छामं रामो लक्ष्मणमब्रवीत्॥ १०॥

अनेन सीता वैदेही भक्षिता नात्र संशयः।
गृग्रूपमिदं व्यक्तं रक्षो भ्रमति काननम्॥ ११॥

भक्षयित्वा विशालाक्षीमास्ते सीतां यथासुखम्।
एनं वधिष्ये दीप्ताग्रैः शरैघौरजिह्मगैः॥ १२॥

इत्युत्तवाभ्यपतद् द्रष्टुं सन्त्याय धनुषि क्षुरम्।
कुद्धो रामः समुद्रान्तां चालयन्निव मेदिनीम्॥ १३॥

तं दीनदीनया वाचा सफेनं रूधिरं वमन्।
अभ्यभाषत पक्षी स रामं दशरथात्मजम्॥ १४॥

यामोषधीमिवायुष्मन्नवेषसि महावने।
सा देवी मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम्॥ १५॥

त्वया विरहिता देवी लक्ष्मणेन च राघव।
हियमाणा मया दृष्टा रावणेन बलीयसा॥ १६॥

सीतामभ्यवपन्नोऽहं रावणश्च रणे प्रभो।
विघ्वंसितरथच्छत्रः पतितो धरणीतले॥ १७॥

एतदस्य धनुर्भग्नमेते चास्य शारास्तथा।
अयमस्य रणे राम भग्नः साङ्गामिको रथः॥ १८॥

अयं तु सारथिस्तस्य मत्पक्षनिहतो भुवि।
परिश्रान्तस्य मे पक्षौ छित्त्वा खड्डेन रावणः॥ १९॥

सीतामादाय वैदेहीमुत्पपात विहायसम्।
रक्षसा निहतं पूर्वं मां न हन्तुं त्वमर्हसि॥ २०॥

रामस्तस्य तु विज्ञाय सीतासक्तां प्रियां कथाम्।
गृध्राजं परिष्वज्य परित्यज्य महद् धनुः ॥ २१ ॥

निपपातावशो भूमौ रुरोद् सहलक्ष्मणः।
द्विगुणीकृततापातौ रामो धीरतरोऽपि सन् ॥ २२ ॥

एकमेकायने कृच्छ्रे निःश्वसन्त मुहुर्मुहुः।
समीक्ष्य दुःखितो रामः सौमित्रिमिदमब्रवीत् ॥ २३ ॥

राज्यं भ्रष्टं वने वासः सीता नष्टा मृतो द्विजः।
ईदृशीयं ममालक्ष्मीर्द्धेदपि हि पावकम् ॥ २४ ॥

सम्पूर्णमपि चेदद्य प्रतरेयं महोदधिम्।
सोऽपि नूनं ममालक्ष्म्या विशुष्येत् सरितां पतिः ॥ २५ ॥

नास्त्यभाग्यतरो लोके मत्तोऽस्मिन् स चराचरे।
येनेयं महती प्राप्ता मया व्यसनवागुरा ॥ २६ ॥

अयं पितुर्वयस्यो मे गृध्राजो महाबलः।
शेते विनिहतो भूमौ मम भाग्यविपर्ययात् ॥ २७ ॥

इत्येवमुत्त्वा बहुशो राघवः सहलक्ष्मणः।
जटायुषं च पर्स्पर्श पितृस्नेहं निर्दर्शयन् ॥ २८ ॥

निकृत्तपक्षं रुधिरावसिक्तं तं गृध्राजं परिगृह्य राघवः।
क्वैथिली प्राणसमा गतेति विमुच्य वाचं निपपात भूमौ ॥ २९ ॥
॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
गृध्राजदर्शनम् नाम सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ३-६७ ॥

॥ अष्टष्ठितमः सर्गः — जटयुस्संस्कारः ॥

रामः प्रेक्ष्य तु तं गृध्रं भुवि रौद्रेण पातितम्।
सौमित्रिं मित्रसम्पन्नमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

ममायं नूनमर्थेषु यतमानो विहङ्गमः।
राक्षसेन हतः सञ्चे प्राणांस्त्यजति मत्कृते ॥ २ ॥

अतिखिन्नः शरीरेऽस्मिन् प्राणो लक्ष्मण विद्यते।
तथा स्वरविहीनोऽयं विक्षुवं समुदीक्षते ॥ ३ ॥

जटायो यदि शक्नोषि वाक्यं व्याहरितुं पुनः।
सीतामारव्याहि भद्रं ते वधमारव्याहि चात्मनः ॥ ४ ॥

किञ्चिमित्तो जहारार्या रावणस्तस्य किं मया।
अपराधं तु यं दृष्ट्वा रावणेन हृता प्रिया ॥ ५ ॥

कथं तच्चन्द्रसङ्काशं मुखमासीन्मनोहरम्।
सीतया कानि चोक्तानि तस्मिन् काले द्विजोत्तम ॥ ६ ॥

कथंवीर्यः कथंरूपः किङ्कर्मा स च राक्षसः।
क चास्य भवनं तात ब्रूहि मे परिपृच्छतः ॥ ७ ॥

तमुद्धीक्ष्य स धर्मात्मा विलपन्तमनाथवत्।
वाचा विक्षवया राममिदं वचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥

सा हृता राक्षसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना।
मायामारथाय विपुलां वातदुर्दिनसङ्कलाम् ॥ ९ ॥

परिक्षान्तस्य मे तात पक्षौ छित्वा निशाचरः।
सीतामादाय वैदेहीं प्रयातो दक्षिणामुखः ॥ १० ॥

उपरुद्धन्ति मे प्राणा दृष्टिर्भ्रमति राघव।
पश्यामि वृक्षान् सौवर्णानुशीरकृतमूर्धजान्॥ ११॥

येन याति मुहूर्तेन सीतामादाय रावणः।
विप्रणष्टं धनं क्षिप्रं तत्स्वामी प्रतिपद्यते॥ १२॥

विन्दो नाम मुहूर्तोऽसौ न च काकुत्स्थ सोऽबुधत्।
त्वत्प्रियां जानकीं हृत्वा रावणो राक्षसेश्वरः।
झषवद् बडिशं गृह्ण क्षिप्रमेव विनश्यति॥ १३॥

न च त्वया व्यथा कार्या जनकस्य सुतां प्रति।
वैदेह्या रंस्यसे क्षिप्रं हृत्वा तं रणमूर्धनि॥ १४॥

असम्मूढस्य गृग्रस्य रामं प्रत्यनुभाषतः।
आस्यात् सुस्राव रुधिरं म्रियमाणस्य सामिषम्॥ १५॥

पुत्रो विश्रवसः साक्षाद् भ्राता वैश्रवणस्य च।
इत्युक्त्वा दुर्लभान् प्राणान् मुमोच पतगेश्वरः॥ १६॥

ब्रूहि ब्रूहीति रामस्य ब्रुवाणस्य कृताञ्जलेः।
त्यक्त्वा शरीरं गृग्रस्य प्राणा जगमुर्विहायसम्॥ १७॥

स निक्षिप्य शिरो भूमौ प्रसार्य चरणौ तथा।
विक्षिप्य च शरीरं स्वं पपात धरणीतले॥ १८॥

तं गृध्रं प्रेक्ष्य ताम्राक्षं गतासुमचलोपमम्।
रामः सुबहुमिर्दुःखैर्दीनः सौमित्रिमब्रवीत्॥ १९॥

बहूनि रक्षसां वासे वर्षाणि वसता सुखम्।
अनेन दण्डकारण्ये विशीर्णमिह पक्षिणा॥ २०॥

अनेकवार्षिको यस्तु चिरकालसमुत्थितः।
 सोऽयमद्य हतः शेते कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २१ ॥
 पश्य लक्ष्मण गृध्रोऽयमुपकारी हतश्च मे।
 सीतामभ्यवपन्नो हि रावणेन बलीयसा ॥ २२ ॥
 गृघ्रराज्यं परित्यज्य पितृपैतामहं महत्।
 मम हेतोरयं प्राणान् मुमोच पतगेश्वरः ॥ २३ ॥
 सर्वत्र खलु दृश्यन्ते साधवो धर्मचारिणः।
 शूराः शरण्याः सौमित्रे तिर्यग्योनिगतेष्वपि ॥ २४ ॥
 सीताहरणं दुःखं न मे सौम्य तथागतम्।
 यथा विनाशो गृघ्रस्य मत्कृते च परन्तप ॥ २५ ॥
 राजा दशरथः श्रीमान् यथा मम महायशाः।
 पूजनीयश्च मान्यश्च तथायं पतगेश्वरः ॥ २६ ॥
 सौमित्रे हर काषाणि निर्मथिष्यामि पावकम्।
 गृघ्रराजं दिघक्ष्यामि मत्कृते निधनं गतम् ॥ २७ ॥
 नाथं पतगलोकस्य चितिमारोपयाम्यहम्।
 इमं धक्ष्यामि सौमित्रे हतं रौद्रेण रक्षसा ॥ २८ ॥
 या गतिर्यज्ञशीलानामाहिताग्नेश्च या गतिः।
 अपरावर्तिनां या च या च भूमिप्रदायिनाम् ॥ २९ ॥
 मया त्वं समनुज्ञातो गच्छ लोकाननुत्तमान्।
 गृघ्रराज महासत्त्व संस्कृतश्च मया ब्रज ॥ ३० ॥
 एवमुत्त्वा चितां दीप्तामारोप्य पतगेश्वरम्।
 ददाह रामो धर्मात्मा स्वबन्धुमिव दुःखितः ॥ ३१ ॥

रामोऽथ सहसौमित्रिवं गत्वा स वीर्यवान्।
स्थूलान् हत्वा महारोहीननुतस्तार तं द्विजम्॥ ३२॥

रोहिमांसानि चोद्भूत्य पेशीकृत्वा महायशाः।
शकुनाय ददौ रामो रम्ये हरितशाद्वले॥ ३३॥

यत् तत् प्रेतस्य मर्त्यस्य कथयन्ति द्विजातयः।
तत् स्वर्गगमनं पित्र्यं तस्य रामो जजाप ह॥ ३४॥

ततो गोदावरीं गत्वा नदीं नरवरात्मजौ।
उदकं चक्रतुस्तस्मै गृध्रराजाय तावुभौ॥ ३५॥

शास्त्रदृष्टेन विधिना जलं गृध्राय राघवौ।
स्नात्वा तौ गृध्रराजाय उदकं चक्रतुस्तदा॥ ३६॥

स गृध्रराजः कृतवान् यशस्करं सुदुष्करं कर्म रणे निपातितः।
महर्षिकल्पेन च संस्कृतस्तदा जगाम पुण्यां गतिमात्मनः शुभाम्॥ ३७॥

कृतोदकौ तावपि पक्षिसत्तमे स्थिरां च बुद्धिं प्रणिधाय जग्मतुः।
प्रवेश्य सीताधिगमे ततो मनो वनं सुरेन्द्राविव विष्णुवासवौ॥ ३८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
जटयुससंस्कारः नाम अष्टष्ठितमः सर्गः ॥ ३-६८॥

॥ एकोनसप्ततितमः सर्गः — कबन्धग्राहः ॥

कृत्वैवमुदकं तस्मै प्रस्थितौ राघवौ तदा।
अवेक्षन्त्वौ वने सीतां जग्मतुः पश्चिमां दिशम्॥ १॥

तां दिशं दक्षिणां गत्वा शरचापासिधारिणौ।
अविप्रहतमैक्षवाकौ पन्थानं प्रतिपेदतुः॥ २॥

गुल्मैर्वृक्षैश्च बहुभिर्लताभिश्च प्रवेष्टितम्।

आवृतं सर्वतो दुर्गं गहनं घोरदर्शनम्॥ ३॥

व्यतिक्रम्य तु वेगेन गृहीत्वा दक्षिणां दिशम्।

सुभीमं तन्महारण्यं व्यतियातौ महाबलौ॥ ४॥

ततः परं जनस्थानात् त्रिकोशं गम्य राघवौ।

क्रौञ्चारण्यं विविशतुर्गहनं तौ महौजसौ॥ ५॥

नानामेघघनप्रख्यं प्रहृष्टमिव सर्वतः।

नानावर्णैः शुभैः पुष्पैर्मृगपक्षिगणैर्युतम्॥ ६॥

दिद्धिमाणौ वैदेहीं तद् वनं तौ विचिक्यतुः।

तत्र तत्रावतिष्ठन्तौ सीताहरणदुःखितौ॥ ७॥

ततः पूर्वेण तौ गत्वा त्रिक्रोशं भ्रातरौ तदा।

क्रौञ्चारण्यमतिक्रम्य मतञ्जश्रममन्तरे॥ ८॥

दृष्ट्वा तु तद् वनं घोरं बहुभीममृगद्विजम्।

नानावृक्षसमाकीर्णं सर्वं गहनपादपम्॥ ९॥

ददृशाते गिरौ तत्र दरीं दशरथात्मजौ।

पातालसमगम्भीरां तमसा नित्यसंवृताम्॥ १०॥

आसाद्य च नरव्याघौ दर्यास्त्तस्याविदूरतः।

ददर्शतुर्महारूपां राक्षसीं विकृताननाम्॥ ११॥

भयदामल्पसत्त्वानां बीभत्सां रौद्रदर्शनाम्।

लम्बोदरीं तीक्ष्णदंष्ट्रां करालीं परुषत्वचम्॥ १२॥

भक्षयन्तीं मृगान् भीमान् विकटां मुक्तमूर्धजाम्।

अवैक्षतां तु तौ तत्र भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥ १३॥

सा समासाद्य तौ वीरौ ब्रजन्तं भ्रातुरग्रतः।
एहि रंस्यावहेत्युक्त्वा समालभ्यत लक्ष्मणम्॥ १४॥

उवाच चैनं वचनं सौमित्रिमुपगुह्यं च।
अहं त्वयोमुखी नाम लाभस्ते त्वमसि प्रियः॥ १५॥

नाथ पर्वतदुर्गेषु नदीनां पुलिनेषु च।
आयुश्चिरमिदं वीरं त्वं मया सह रंस्यसे॥ १६॥

एवमुक्तस्तु कुपितः खञ्जमुद्धृत्य लक्ष्मणः।
कर्णनासस्तनं तस्या निचकर्तारिसूदनः॥ १७॥

कर्णनासे निकृत्ते तु विस्वरं विननाद सा।
यथागतं प्रदुद्राव राक्षसी घोरदर्शना॥ १८॥

तस्यां गतायां गहनं ब्रजन्तौ वनमोजसा।
आसेदतुरमित्रघ्नौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥ १९॥

लक्ष्मणस्तु महातेजाः सत्त्ववाञ्छीलवाञ्छुचिः।
अब्रवीत् प्राञ्छलिर्वाक्यं भ्रातरं दीप्ततेजसम्॥ २०॥

स्पन्दते मे दृढं बाहुरुद्धिभ्रमिव मे मनः।
प्रायशश्चाप्यनिष्टानि निमित्तान्युपलक्षये॥ २१॥

तस्मात् सज्जीभवार्य त्वं कुरुष्व वचनं मम।
ममैव हि निमित्तानि सद्यः शंसन्ति सम्भ्रमम्॥ २२॥

एष वञ्जुलको नाम पक्षी परमदारुणः।
आवयोर्विजयं युद्धे शंसन्निव विनर्दति॥ २३॥

तयोरन्वेषतोरेवं सर्वं तद् वनमोजसा।
सञ्ज्ञे विपुलः शब्दः प्रभञ्जन्निव तद् वनम्॥ २४॥

संवेष्टिमिवात्यर्थं गहनं मातरिश्वना।
वनस्य तस्य शब्दोऽभूद् वनमापूरयन्निव ॥ २५ ॥

तं शब्दं काङ्क्षमाणस्तु रामः खङ्गी सहानुजः।
ददर्श सुमहाकायं राक्षसं विपुलोरसम् ॥ २६ ॥

आसेदतुश्च तद्रक्षस्तावुभौ प्रमुखे स्थितम्।
विवृद्धमशिरोग्रीवं कबन्धमुदरेमुखम् ॥ २७ ॥

रोमभिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्महागिरिमिवोच्छ्रितम्।
नीलमेघनिभं रौद्रं मेघस्तनितनिःस्वनम् ॥ २८ ॥

अग्निज्वालानिकाशेन ललाटस्थेन दीप्यता।
महापक्षेण पिङ्गेन विपुलेनायतेन च ॥ २९ ॥

एकेनोरसि घोरेण नयनेन सुदर्शिना।
महादंष्ट्रोपपन्नं तं लेलिहानं महामुखम् ॥ ३० ॥

भक्षयन्तं महाघोरानृक्षसिंहमृगद्विजान्।
घोरौ भुजौ विकुर्वाणमुभौ योजनमायतौ ॥ ३१ ॥

कराभ्यां विविधान् गृह्य ऋक्षान् पक्षिगणान् मृगान्।
आकर्षन्तं विकर्षन्तमनेकान् मृगयूथपान् ॥ ३२ ॥

स्थितमावृत्य पन्थानं तयोर्ब्रात्रोः प्रपन्नयोः।
अथ तं समतिक्रम्य क्रोशमात्रं ददर्शतुः ॥ ३३ ॥

महान्तं दारुणं भीमं कबन्धं भुजसंवृतम्।
कबन्धमिव संस्थानादतिघोरप्रदर्शनम् ॥ ३४ ॥

स महाबाहुरत्यर्थं प्रसार्य विपुलौ भुजौ।
जग्राह सहितावेव राघवौ पीडयन् बलात् ॥ ३५ ॥

खड्जिनौ दृढधन्वानौ तिग्मतेजौ महाभुजौ।
भ्रातरौ विवशं प्राप्तौ कृष्णमाणौ महाबलौ ॥ ३६ ॥

तत्र धैर्याच्च शूरस्तु राघवो नैव विव्यथे।
बाल्यादनाश्रयाच्चैव लक्ष्मणस्त्वभिविव्यथे ॥ ३७ ॥

उवाच च विषण्णः सन् राघवं राघवानुजः।
पश्य मां विवशं वीर राक्षसस्य वशङ्गतम् ॥ ३८ ॥

मयैकेन तु निर्युक्तः परिमुच्यस्व राघव।
मां हि भूतबलिं दत्त्वा पलायस्व यथासुखम् ॥ ३९ ॥

अधिगन्तासि वैदेहीमचिरेणोति मे मतिः।
प्रतिलभ्य च काकुत्स्थ पितृपैतामहीं महीम् ॥ ४० ॥

तत्र मां राम राज्यस्थः स्मर्तुर्महसि सर्वदा।
लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तु रामः सौमित्रिमब्रवीत् ॥ ४१ ॥

मा स्म त्रासं वृथा वीर नहि त्वाद्ग्र विषीदति।
एतस्मिन्नन्तरे कूरो भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ ४२ ॥

तावुवाच महाबाहुः कबन्धो दानवोत्तमः।
कौ युवां वृषभस्कन्धौ महाखङ्गधनुर्धरौ ॥ ४३ ॥

घोरं देशमिमं प्राप्तौ दैवेन मम चाक्षुषौ।
वदतं कार्यमिह वां किमर्थं चागतौ युवाम् ॥ ४४ ॥

इमं देशमनुप्राप्तौ क्षुधार्तस्येह तिष्ठतः।
सबाणचापखङ्गौ च तीक्ष्णशृङ्गाविवर्षभौ ॥ ४५ ॥

मां तूर्णमनुसम्प्राप्तौ दुर्लभं जीवितं हि वाम्।
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा कबन्धस्य दुरात्मनः ॥ ४६ ॥

उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्प्रता।
कृच्छ्रात् कृच्छ्रतरं प्राप्य दारुणं सत्यविक्रम ॥ ४७ ॥

व्यसनं जीवितान्ताय प्राप्तमप्राप्य तां प्रियाम्।
कालस्य सुमहद् वीर्यं सर्वभूतेषु लक्ष्मण ॥ ४८ ॥

त्वां च मां च नरव्याघ्र व्यसनैः पश्य मोहितौ।
नहि भारोऽस्ति दैवस्य सर्वभूतेषु लक्ष्मण ॥ ४९ ॥

शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च रणाजिरे।
कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा वालुकसेतवः ॥ ५० ॥

इति ब्रुवाणो दृढसत्यविक्रमो महायशा दाशरथिः प्रतापवान्।
अवेक्ष्य सौमित्रिमुदग्रविक्रमः स्थिरां तदा स्वां मतिमात्मनाकरोत् ॥ ५१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
कबन्धग्राहः नाम एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ३-६९ ॥

॥ सप्ततितमः सर्गः — कबन्धबाहुच्छेदः ॥

तौ तु तत्र स्थितौ दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
बाहुपाशपरिक्षितौ कबन्धो वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

तिष्ठतः किं नु मां दृष्ट्वा क्षुधार्तं क्षत्रियर्षभौ।
आहारार्थं तु सन्दिधौ दैवेन हतचेतनौ ॥ २ ॥

तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणो वाक्यं प्राप्तकालं हितं तदा।
उवाचार्तिसमापन्नो विक्रमे कृतनिश्चयः ॥ ३ ॥

त्वां च मां च पुरा तूर्णमादत्ते राक्षसाधमः।
तस्मादसिभ्यामस्याशु बाहू छिन्दावहे गुरुः ॥ ४ ॥

भीषणोऽयं महाकायो राक्षसा भुजविक्रमः।
 लोकं ह्यतिजितं कृत्वा ह्यावां हन्तुमिहेच्छति ॥५॥
 निश्चेष्टानां वधो राजन् कुत्सितो जगतीपतेः।
 क्रतुमध्योपनीतानां पशूनामिव राघव ॥६॥
 एतत् सञ्जलिप्तं श्रुत्वा तयोः क्रुद्धस्तु राक्षसः।
 विदार्यास्यं ततो रौद्रं तौ भक्षयितुमारभत् ॥७॥
 ततस्तौ देशकालज्ञौ खज्ञाभ्यामेव राघवौ।
 अच्छिन्दन्तां सुसंहृष्टौ बाहू तस्यांसदेशतः ॥८॥
 दक्षिणो दक्षिणं बाहुमसक्तमसिना ततः।
 चिच्छेद रामो वेगेन सव्यं वीरस्तु लक्ष्मणः ॥९॥
 स पपात महाबाहुशिष्ठन्नबाहुर्महास्वनः।
 खं च गां च दिशश्चैव नादयञ्जलदो यथा ॥१०॥
 स निकृत्तौ भुजौ दृष्ट्वा शोणितौघपरिष्टुतः।
 दीनः पप्रच्छ तौ वीरौ कौ युवामिति दानवः ॥११॥
 इति तस्य ब्रुवाणस्य लक्ष्मणः शुभलक्षणः।
 शशांस तस्य काकुस्त्थं कबन्धस्य महाबलः ॥१२॥
 अयमिक्ष्वाकुदायादो रामो नाम जनैः श्रुतः।
 तस्यैवावरजं विद्धि भ्रातरं मां च लक्ष्मणम् ॥१३॥
 मात्रा प्रतिहते राज्ये रामः प्रब्राजितो वनम्।
 मया सह चरत्येष भार्यया च महद् वनम् ॥१४॥
 अस्य देवप्रभावस्य वसतो विजने वने।
 रक्षसापहृता भार्या यामिच्छन्ताविहागतौ ॥१५॥

त्वं तु को वा किमर्थं वा कबन्धसदृशो वने।
आस्येनोरसि दीप्तेन भग्नजङ्घो विचेष्टसे॥ १६॥

एवमुक्तः कबन्धस्तु लक्ष्मणेनोत्तरं वचः।
उवाच वचनं प्रीतस्तदिन्द्रवचनं स्मरन्॥ १७॥

स्वागतं वां नरव्याघ्रौ दिष्ठा पश्यामि वामहम्।
दिष्ठा चेमौ निकृत्तौ मे युवाभ्यां बाहुबन्धनौ॥ १८॥

विरूपं यच्च मे रूपं प्राप्तं ह्यविनयाद् यथा।
तन्मे शृणु नरव्याघ्र तत्त्वतः शंसतस्तव॥ १९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
कबन्धबाहुच्छेदः नाम सप्ततितमः सर्गः ॥ ३-७० ॥

॥ एकसप्ततितमः सर्गः — कबन्धशापारव्यानम् ॥

पुरा राम महाबाहो महाबलपराक्रमम्।
रूपमासीन्ममाचिन्त्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्॥ १॥

यथा सूर्यस्य सोमस्य शक्रस्य च यथा वपुः।
सोऽहं रूपमिदं कृत्वा लोकवित्रासनं महत्॥ २॥

ऋषीन् वनगतान् राम त्रासयामि ततस्ततः।
ततः स्थूलशिरा नाम महर्षिः कोपितो मया॥ ३॥

स चिन्वन् विविधं वन्यं रूपेणानेन धर्षितः।
तेनाहमुक्तः प्रेक्ष्यैवं घोरशापाभिधायिना॥ ४॥

एतदेवं नृशंसं ते रूपमस्तु विगर्हितम्।
स मया याचितः क्रुद्धः शापस्यान्तो भवेदिति॥ ५॥

अभिशापकृतस्येति तेनेदं भाषितं वचः।
यदा छित्त्वा भुजौ रामस्त्वां दहेद् विजने वने॥६॥

तदा त्वं प्राप्त्यसे रूपं स्वमेव विपुलं शुभम्।
श्रिया विराजितं पुत्रं दनोस्त्वं विद्धि लक्ष्मणं॥७॥

इन्द्रकोपादिदं रूपं प्राप्तमेवं रणाजिरे।
अहं हि तपसोग्रेण पितामहमतोषयम्॥८॥

दीर्घमायुः स मे प्रादात् ततो मां विभ्रमोऽस्पृशत्।
दीर्घमायुर्मया प्राप्तं किं मां शक्रः करिष्यति॥९॥

इत्येवं बुद्धिमास्थाय रणे शक्रमर्घयम्।
तस्य बाहुप्रमुक्तेन वज्रेण शतपर्वणा॥१०॥

सविथनी च शिरश्चैव शरीरे सम्प्रवेशितम्।
स मया याच्यमानः सन् नानयद् यमसादनम्॥११॥

पितामहवचः सत्यं तदस्त्विति ममाब्रवीत्।
अनाहारः कथं शक्तो भग्नसविथशिरोमुखः॥१२॥

वज्रेणाभिहतः कालं सुदीर्घमपि जीवितुम्।
स एवमुक्तः शक्रो मे बाहू योजनमायतौ॥१३॥

तदा चास्यं च मे कुक्षौ तीक्ष्णदंष्ट्रमकल्पयत्।
सोऽहं भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां सङ्घिष्यास्मिन् वनेचरान्॥१४॥

सिंहद्वीपिमृगव्याघ्रान् भक्षयामि समन्ततः।
स तु मामब्रवीदिन्द्रो यदा रामः सलक्ष्मणः॥१५॥

छेत्स्यते समरे बाहू तदा स्वर्गं गमिष्यसि।
अनेन वपुषा तात वनेऽस्मिन् राजसत्तम्॥१६॥

यद् यत् पश्यामि सर्वस्य ग्रहणं साधु रोचये।
अवश्यं ग्रहणं रामो मन्येऽहं समुपैष्यति॥ १७॥

इमां बुद्धिं पुरस्कृत्य देहन्यासकृतश्रमः।
स त्वं रामोऽसि भद्रं ते नाहमन्येन राघव॥ १८॥

शक्यो हन्तुं यथा तत्त्वमेवमुक्तं महर्षिण।
अहं हि मतिसाचिव्यं करिष्यामि नरर्षभ॥ १९॥

मित्रं चैवोपदेश्यामि युवाभ्यां संस्कृतोऽग्निना।
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा दनुना तेन राघवः॥ २०॥

इदं जगाद् वचनं लक्ष्मणस्य च पश्यतः।
रावणेन हृता भार्या सीता मम यशस्विनी॥ २१॥

निष्क्रान्तस्य जनस्थानात् सह भ्रात्रा यथासुखम्।
नाममात्रं तु जानामि न रूपं तस्य रक्षसः॥ २२॥

निवासं वा प्रभावं वा वयं तस्य न विद्धहे।
शोकार्तानामनाथानामेवं विपरिधावताम्॥ २३॥

कारुण्यं सदृशं कर्तुमुपकारेण वर्तताम्।
काष्ठान्यानीय भग्नानि काले शुष्काणि कुञ्जरैः॥ २४॥

धक्ष्यामस्त्वां वयं वीर श्वभ्रे महति कल्पिते।
स त्वं सीतां समाचक्ष्व येन वा यत्र वा हृता॥ २५॥

कुरु कल्याणमत्यर्थं यदि जानासि तत्त्वतः।
एवमुक्तस्तु रामेण वाक्यं दनुरनुत्तमम्॥ २६॥

प्रोवाच कुशलो वक्ता वक्तारमपि राघवम्।
दिव्यमस्ति न मे ज्ञानं नाभिजानामि मैथिलीम्॥ २७॥

यस्तां वक्ष्यति तं वक्ष्ये दग्धः स्वं रूपमास्थितः।
योऽभिजानाति तदक्षस्तद् वक्ष्ये राम तत्परम्॥२८॥

अदग्धस्य हि विज्ञातुं शक्तिरस्ति न मे प्रभो।
राक्षसं तु महावीर्य सीता येन हृता तव॥२९॥

विज्ञानं हि महद् भ्रष्टं शापदोषेण राघव।
स्वकृतेन मया प्राप्तं रूपं लोकविगर्हितम्॥३०॥

किं तु यावन्न यात्यस्तं सविता श्रान्तवाहनः।
तावन्मामवटे क्षिप्त्वा दह राम यथाविधि॥३१॥

दग्धस्त्वयाहमवटे न्यायेन रघुनन्दन।
वक्ष्यामि तं महावीर यस्तं वेत्स्यति राक्षसम्॥३२॥

तेन सख्यं च कर्तव्यं न्याय्यवृत्तेन राघव।
कल्पयिष्यति ते वीर साहाय्यं लघुविक्रम॥३३॥

नहि तस्यास्त्वयिज्ञातं त्रिषु लोकेषु राघव।
सर्वान् परिवृतो लोकान् पुरा वै कारणान्तरे॥३४॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
कबन्धशापारब्यानम् नाम एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ३-७१ ॥

॥ द्विसप्ततितमः सर्गः — सीताधिगमोपायः ॥

एवमुक्तौ तु तौ वीरौ कबन्धेन नरेश्वरौ।
गिरिप्रिदरमासाद्य पावकं विससर्जतुः॥ १ ॥

लक्ष्मणस्तु महोल्काभिर्ज्वलिताभिः समन्ततः।
चितामादीपयामास सा प्रजज्वाल सर्वतः॥ २ ॥

तच्छरीं कबन्धस्य घृतपिण्डोपमं महत्।
 मेदसा पच्यमानस्य मन्दं दहत पावकः ॥ ३ ॥
 सविधूय चितामाशु विधूमोऽग्निरिवोत्थितः।
 अरजे वाससी बिभ्रन्माल्यं दिव्यं महाबलः ॥ ४ ॥
 ततश्चिताया वेगेन भास्वरो विरजाम्बरः।
 उत्पपाताशु संहृष्टः सर्वप्रत्यञ्जभूषणः ॥ ५ ॥
 विमाने भास्वरे तिष्ठन् हंसयुक्ते यशस्करे।
 प्रभया च महातेजा दिशो दशा विराजयन् ॥ ६ ॥
 सोऽन्तरिक्षगतो वाक्यं कबन्धो राममब्रवीत्।
 शृणु राघव तत्त्वेन यथा सीतामवाप्स्यसि ॥ ७ ॥
 राम षड् युक्तयो लोके याभिः सर्वं विमृश्यते।
 परिमृष्टो दशान्तेन दशाभागेन सेव्यते ॥ ८ ॥
 दशाभागगतो हीनस्त्वं हि राम सलक्षणः।
 यत्कृते व्यसनं प्राप्तं त्वया दारप्रधर्षणम् ॥ ९ ॥
 तदवश्यं त्वया कार्यः स सुहृत् सुहृदां वर।
 अकृत्वा नहि ते सिद्धिमहं पश्यामि चिन्तयन् ॥ १० ॥
 श्रूयतां राम वक्ष्यामि सुग्रीवो नाम वानरः।
 भ्रात्रा निरस्तः कुद्धेन वालिना शक्रसूनुना ॥ ११ ॥
 ऋष्यमूके गिरिवरे पम्पापर्यन्तशोभिते।
 निवसत्यात्मवान् वीरश्वतुर्भिः सह वानरैः ॥ १२ ॥
 वानरेन्द्रो महावीर्यस्तेजोवानमितप्रभः।
 सत्यसन्धो विनीतश्च घृतिमान् मतिमान् महान् ॥ १३ ॥

दक्षः प्रगल्भो द्युतिमान् महाबलपराक्रमः।
आत्रा विवासितो वीर राज्यहेतोर्महात्मना ॥ १४ ॥

स ते सहायो मित्रं च सीतायाः परिमार्गणे।
भविष्यति हि ते राम मा च शोके मनः कृथाः ॥ १५ ॥

भवितव्यं हि तच्चापि न तच्छुक्यमिहान्यथा।
कर्तुमिक्ष्वाकुशार्दूल कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १६ ॥

गच्छ शीघ्रमितो वीर सुग्रीवं तं महाबलम्।
वयस्यं तं कुरु क्षिप्रमितो गत्वाद्य राघव ॥ १७ ॥

अद्रोहाय समागम्य दीप्यमाने विभावसौ।
न च ते सोऽवमन्तव्यः सुग्रीवो वानराधिपः ॥ १८ ॥

कृतज्ञः कामरूपी च सहायार्थी च वीर्यवान्।
शक्तौ ह्यद्य युवां कर्तुं कार्यं तस्य चिकीर्षितम् ॥ १९ ॥

कृतार्थो वाकृतार्थो वा तव कृत्यं करिष्यति।
स ऋक्षरजसः पुत्रः पम्पामटति शङ्कितः ॥ २० ॥

भास्करस्यौरसः पुत्रो वालिना कृतकिल्बिषः।
सन्निधायायुधं क्षिप्रमृष्यमूकालयं कपिम् ॥ २१ ॥

कुरु राघव सत्येन वयस्यं वनचारिणम्।
स हि स्थानानि कात्सञ्चयेन सर्वाणि कपिकुञ्जरः ॥ २२ ॥

नरमांसाशिनां लोके नैपुण्यादधिगच्छति।
न तस्याविदितं लोके किञ्चिदस्ति हि राघव ॥ २३ ॥

यावत् सूर्यः प्रतपति सहस्रांशुः परन्तप।
स नदीर्विपुलान् शैलान् गिरिदुर्गाणि कन्द्रान् ॥ २४ ॥

अन्विष्य वानरैः सार्धं पत्नीं तेऽधिगमिष्यति।
वानरांश्च महाकायान् प्रेषयिष्यति राघव ॥ २५ ॥
दिशो विचेतुं तां सीतां त्वद्वियोगेन शोचतीम्।
अन्वेष्यति वरारोहां मैथिलीं रावणालये ॥ २६ ॥

स मेरुश्छाग्रगतामनिन्दितां प्रविश्य पातालतलेऽपि वाश्रिताम्।
प्लवङ्गमानामृषभस्तव प्रियां निहत्य रक्षांसि पुनः प्रदास्यति ॥ २७ ॥
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
सीताधिगमोपायः नाम द्विसप्ततितमः सर्गः ॥ ३-७२ ॥

॥ त्रिसप्ततितमः सर्गः — ऋष्यमूकमार्गकथनम् ॥

दर्शयित्वा तु रामाय सीतायाः परिमार्गणे।
वाक्यमन्वर्थमर्थज्ञः कबन्धः पुनरब्रवीत् ॥ १ ॥
एष राम शिवः पन्था यत्रैते पुष्पिता द्रुमाः।
प्रतीचीं दिशमाश्रित्य प्रकाशन्ते मनोरमाः ॥ २ ॥
जम्बूप्रियालपनसा न्यग्रोधपूक्षतिन्दुकाः।
अश्वत्थाः कर्णिकाराश्च चूताश्वान्ये च पादपाः ॥ ३ ॥
धन्वना नागवृक्षाश्च तिलका नक्तमालकाः।
नीलाशोकाः कदम्बाश्च करवीराश्च पुष्पिताः ॥ ४ ॥
अग्निमुख्या अशोकाश्च सुरक्ताः पारिभद्रकाः।
तानारुद्धाथवा भूमौ पातयित्वा च तान् बलात् ॥ ५ ॥
फलान्यमृतकल्पानि भक्षयित्वा गमिष्यथः।
तदतिक्रम्य काकुत्स्थ वनं पुष्पितपादपम् ॥ ६ ॥

नन्दनप्रतिमं चान्यत् कुरवस्तूत्तरा इव।
सर्वकालफला यत्र पादपा मधुरस्त्रवाः ॥ ७ ॥

सर्वे च ऋतवस्तत्र वने चैत्ररथे यथा।
फलभारनतास्तत्र महाविटपधारिणः ॥ ८ ॥

शोभन्ते सर्वतस्तत्र मेघपर्वतसन्निभाः।
तानारुह्याथवा भूमौ पातयित्वाथवा सुखम् ॥ ९ ॥

फलान्यमृतकल्पानि लक्ष्मणस्ते प्रदास्यति।
चङ्कमन्तौ वरान् शैलान् शैलाच्छैलं वनाद् वनम् ॥ १० ॥

ततः पुष्करिणीं वीरौ पम्पां नाम गमिष्यथः।
अर्शकरामविभ्रंशां समतीर्थामशैवलाम् ॥ ११ ॥

राम सज्जातवालूकां कमलोत्पलशोभिताम्।
तत्र हंसाः प्लवाः क्रौञ्चाः कुरराश्वैव राघव ॥ १२ ॥

वल्लुस्वरा निकूजन्ति पम्पासलिलगोचराः।
नोद्विजन्ते नरान् दृष्ट्वा वधस्याकोविदाः शुभाः ॥ १३ ॥

घृतपिण्डोपमान् स्थूलांस्तान् द्विजान् भक्षयिष्यथः।
रोहितान् वक्रतुण्डांश्च नलमीनांश्च राघव ॥ १४ ॥

पम्पायामिषुभिर्मर्त्स्यांस्तत्र राम वरान् हतान्।
निस्त्वक्षानयस्तसानकृशानैककण्टकान् ॥ १५ ॥

तत्र भक्त्या समायुक्तो लक्ष्मणः सम्रदास्यति।
भृशं तान् खादतो मत्स्यान् पम्पायाः पुष्पसञ्चये ॥ १६ ॥

पद्मगन्धि शिवं वारि सुखशीतमनामयम्।
उद्धृत्य स तदाक्षिण्ठं रूप्यस्फटिकसन्निभम् ॥ १७ ॥

अथ पुष्करपर्णे लक्ष्मणः पाययिष्यति।
स्थूलान् गिरिगुहाशय्यान् वानरान् वनचारिणः ॥ १८ ॥

सायाहे विचरन् राम दर्शयिष्यति लक्ष्मणः।
अपां लोभादुपावृत्तान् वृषभानिव नर्दतः ॥ १९ ॥

स्थूलान् पीतांश्च पम्पायां द्रक्ष्यसि त्वं नरोत्तम।
सायाहे विचरन् राम विटपी माल्यधारिणः ॥ २० ॥

शिवोदकं च पम्पायां दृष्ट्वा शोकं विहास्यसि।
सुमनोभिश्चितास्तत्र तिलका नक्तमालकाः ॥ २१ ॥

उत्पलानि च फुल्लानि पङ्कजानि च राघव।
न तानि कश्चिन्माल्यानि तत्रारोपयिता नरः ॥ २२ ॥

न च वै मूनतां यान्ति न च शीर्यन्ति राघव।
मतञ्जशिष्यास्तत्रासन्नृषयः सुसमाहिताः ॥ २३ ॥

तेषां भाराभितसानां वन्यमाहरतां गुरोः।
ये प्रपेतुर्महीं तूर्णं शरीरात् स्वेदबिन्दवः ॥ २४ ॥

तानि माल्यानि जातानि मुनीनां तपसा तदा।
स्वेदबिन्दुसमुथानि न विनश्यन्ति राघव ॥ २५ ॥

तेषां गतानामद्यापि दृश्यते परिचारिणी।
श्रमणी शबरी नाम काकुत्स्थ चिरजीविनी ॥ २६ ॥

त्वां तु धर्मे स्थिता नित्यं सर्वभूतनमस्कृतम्।
दृष्ट्वा देवोपमं राम स्वर्गलोकं गमिष्यति ॥ २७ ॥

ततस्तद्राम पम्पायास्तीरमाश्रित्य पश्चिमम्।
आश्रमस्थानमतुलं गुह्यं काकुत्स्थ पश्यसि ॥ २८ ॥

न तत्राक्रमितुं नागाः शकुवन्ति तदाश्रमे।
ऋषेस्तस्य मतञ्जस्य विधानात् तच्च काननम्॥ २९॥

मतञ्जवनमित्येव विश्रुतं रघुनन्दन।
तस्मिन् नन्दनसङ्काशो देवारण्योपमे वने॥ ३०॥

नानाविहगसङ्कीर्णे रंस्यसे राम निर्वृतः।
ऋष्यमूकस्तु पम्पायाः पुरस्तात् पुष्पितद्रुमः॥ ३१॥

सुदुःखारोहणश्वैव शिशुनागाभिरक्षितः।
उदारो ब्रह्मणा चैव पूर्वकालेऽभिनिर्मितः॥ ३२॥

शयानः पुरुषो राम तस्य शैलस्य मूर्धनि।
यत् स्वप्नं लभते वित्तं तत् प्रबुद्धोऽधिगच्छति॥ ३३॥

यस्त्वेनं विषमाचारः पापकर्माधिरोहति।
तत्रैव प्रहरन्त्येनं सुप्तमादाय राक्षसाः॥ ३४॥

तत्रापि शिशुनागानामाक्रन्दः श्रूयते महान्।
क्रीडतां राम पम्पायां मतञ्जाश्रमवासिनाम्॥ ३५॥

सक्ता रुधिरधाराभिः संहत्य परमद्विपाः।
प्रचरन्ति पृथक्कीर्णा मेघवर्णास्तरस्त्रिवनः॥ ३६॥

ते तत्र पीत्वा पानीयं विमलं चारु शोभनम्।
अत्यन्तसुखसंस्पर्शं सर्वगन्यसमन्वितम्॥ ३७॥

निर्वृत्ताः संविगाहन्ते वनानि वनगोचराः।
ऋक्षांश्च द्वीपिनश्वैव नीलकोमलकप्रभान्॥ ३८॥

रुरुनपेतानजयान् दृष्ट्वा शोकं प्रहास्यसि।
राम तस्य तु शैलस्य महती शोभते गुहा॥ ३९॥

शिलापिधाना काकुत्स्थ दुःखं चास्याः
 तस्या गुहायाः प्राग्द्वारे महान् शीतोदको हृदः बहुमूलफलो रम्यो नानानगा
 तस्यां वसति धर्मात्मा सुग्रीवः सह
 कदाचिच्छिखरे तस्य पर्वतस्यापि तिष्ठति।
 कबन्धस्त्वनुशास्यैवं तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥ ४१ ॥

स्नग्वी भास्करवर्णाभः खे व्यरोचत वीर्यवान्।
 तं तु खस्थं महाभागं तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥ ४२ ॥

प्रस्थितौ त्वं ब्रजस्वेति वाक्यमूच्चतुरन्तिके।
 गम्यतां कार्यसिद्धर्थमिति तावब्रवीत् स च ॥ ४३ ॥

सुप्रीतौ तावनुज्ञाप्य कबन्धः प्रस्थितस्तदा ॥ ४४ ॥

स तत् कबन्धः प्रतिपद्य रूपं वृतः श्रिया भास्वरसर्वदेहः।
 निर्दर्शयन् राममवेक्ष्य खस्थः सर्व्यं कुरुष्वेति तदाभ्युवाच ॥ ४५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्भामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
 ऋष्यमूकमार्गकथनम् नाम त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ३-७३ ॥

॥ चतुःसप्ततितमः सर्गः — शबरीस्वर्गप्राप्तिः ॥

तौ कबन्धेन तं मार्गं पम्पाया दर्शितं वने।
 आतस्थतुर्दिशां गृह्य प्रतीचीं नृवरात्मजौ ॥ १ ॥

तौ शैलेष्वाचितानेकान् क्षौद्रपुष्पफलद्रुमान्।
 वीक्षन्त्वौ जग्मतुर्दृष्टुं सुग्रीवं रामलक्ष्मणौ ॥ २ ॥

कृत्वा तु शैलपृष्ठे तु तौ वासं रघुनन्दनौ।
 पम्पायाः पश्चिमं तीरं राघवावुपतस्थतुः ॥ ३ ॥

तौ पुष्करिण्याः पम्पायास्तीरमासाद्य पश्चिमम्।
अपश्यतां ततस्तत्र शबर्या रम्यमाश्रमम्॥४॥

तौ तमाश्रममासाद्य द्रुमैर्बहुभिरावृतम्।
सुरम्यमभिवीक्षन्तौ शबरीमभ्युपेयतुः॥५॥

तौ दृद्धा तु तदा सिद्धा समुत्थाय कृताञ्जलिः।
पादौ जग्राह रामस्य लक्ष्मणस्य च धीमतः॥६॥

पाद्यमाचमनीयं च सर्वं प्रादाद् यथाविधि।
तामुवाच ततो रामः श्रमणीं धर्मसंस्थिताम्॥७॥

कच्चित्ते निर्जिता विद्म्भाः कच्चित्ते वर्धते तपः।
कच्चित्ते नियतः कोप आहारश्च तपोधने॥८॥

कच्चित्ते नियमाः प्राप्ताः कच्चित्ते मनसः सुखम्।
कच्चित्ते गुरुशुश्रूषा सफला चारुभाषिणि॥९॥

रामेण तापसी पृष्ठा सा सिद्धा सिद्धसम्मता।
शशांस शबरी वृद्धा रामाय प्रत्यवस्थिता॥१०॥

अद्य प्राप्ता तपःसिद्धिस्तत्व सन्दर्शनान्मया।
अद्य मे सफलं जन्म गुरवश्च सुपूजिताः॥११॥

अद्य मे सफलं तपं स्वर्गश्चैव भविष्यति।
त्वयि देववरे राम पूजिते पुरुषर्षभ॥१२॥

तवाहं चक्षुषा सौम्य पूता सौम्येन मानद।
गमिष्याम्यक्षयांल्लोकांस्त्वत्प्रसादादरिन्दम्॥१३॥

चित्रकूटं त्वयि प्राप्ते विमानैरतुलप्रभैः।
इतस्ते दिवमारुढा यानहं पर्यचारिषम्॥१४॥

तैश्चाहमुक्ता धर्मज्ञैर्महाभागैर्महर्षिभिः।
आगमिष्यति ते रामः सुपुण्यमिममाश्रमम्॥ १५॥

स ते प्रतिग्रहीतव्यः सौमित्रिसहितोऽतिथिः।
तं च दृष्ट्वा वरांलोकानक्षयांस्त्वं गमिष्यसि॥ १६॥

एवमुक्ता महाभागैस्तदाहं पुरुषर्षभा।
मया तु सञ्चितं वन्यं विविधं पुरुषर्षभ॥ १७॥

तवार्थे पुरुषव्याघ्रं पम्पायास्तीरसम्भवम्।
एवमुक्तः स धर्मात्मा शबर्या शबरीमिदम्॥ १८॥

राघवः प्राह विज्ञाने तां नित्यमबहिष्कृताम्।
दनोः सकाशात् तत्त्वेन प्रभावं ते महात्मनाम्॥ १९॥

श्रुतं प्रत्यक्षमिच्छामि सन्द्रष्टुं यदि मन्यसे।
एतत्तु वचनं श्रुत्वा रामवक्रविनिःसृतम्॥ २०॥

शबरी दर्शयामास तावुभौ तद्वनं महत्।
पश्य मेघघनप्रख्यं मृगपक्षिसमाकुलम्॥ २१॥

मतङ्गवनमित्येव विश्रुतं रघुनन्दन।
इह ते भावितात्मानो गुरवो मे महाद्युते।
जुहवाच्चक्रिरे नीडं मन्त्रवन्मन्त्रपूजितम्॥ २२॥

इयं प्रत्यक्स्थली वेदी यत्र ते मे सुसत्कृताः।
पुष्पोपहारं कुर्वन्ति श्रमादुद्वेपिभिः करैः॥ २३॥

तेषां तपःप्रभावेण पश्याद्यापि रघूत्तम।
द्योतयन्ती दिशः सर्वाः श्रिया वेद्यतुलप्रभा॥ २४॥

अशकुवद्दिस्तैर्गन्तु मुपवासश्रमालसैः ।

चिन्तितेनागतान् पश्य समेतान् सप्त सागरान् ॥ २५ ॥

कृताभिषेकैस्तैर्न्यस्ता वल्कलाः पादपेष्ठिह ।

अद्यापि न विशुष्यन्ति प्रदेशे रघुनन्दन ॥ २६ ॥

देवकार्याणि कुर्वद्दिर्यानीमानि कृतानि वै ।

पुष्टैः कुवलयैः सार्धं मूनत्वं न तु यान्ति वै ॥ २७ ॥

कृत्वं वनमिदं दृष्टं श्रोतव्यं च श्रुतं त्वया ।

तद् इच्छाम्य अभ्यनुज्ञाता त्यक्ष्याम्य एतत् कलेवरम् ॥ २८ ॥

तेषामिच्छाम्यहं गन्तुं समीपं भावितात्मनाम् ।

मुनीनामाश्रमो येषामहं च परिचारिणी ॥ २९ ॥

धर्मिष्ठं तु वचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः ।

प्रहर्षमतुलं लेभे आश्र्वर्यमिति चाब्रवीत् ॥ ३० ॥

तामुवाच ततो रामः शबरीं संशितव्रताम् ।

अर्चितोऽहं त्वया भद्रे गच्छ कामं यथासुखम् ॥ ३१ ॥

इत्येवमुक्ता जटिला चीरकृष्णाजिनाम्बरा ।

अनुज्ञाता तु रामेण हुत्वाऽत्मानं हुताशने ॥ ३२ ॥

ज्वलत्पावकसङ्काशा स्वर्गमेव जगाम ह ।

दिव्याभरणसंयुक्ता दिव्यमाल्यानुलेपना ॥ ३३ ॥

दिव्याम्बरधरा तत्र बभूव प्रियदर्शना ।

विराजयन्ती तं देशं विद्युत्सौदामनी यथा ॥ ३४ ॥

यत्र ते सुकृतात्मानो विहरन्ति महर्षयः ।

तत् पुण्यं शबरी स्थानं जगामात्मसमाधिना ॥ ३५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
शबरीस्वर्गप्राप्तिः नाम चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ३-७४ ॥

॥ पञ्चसप्ततितमः सर्गः — पम्पादर्शनम् ॥

दिवं तु तस्यां यातायां शबर्या स्वेन तेजसा।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा चिन्तयामास राघवः ॥ १ ॥

चिन्तयित्वा तु धर्मात्मा प्रभावं तं महात्मनाम्।
हितकारिणमेकाग्रं लक्ष्मणं राघवोऽब्रवीत् ॥ २ ॥

दृष्टो मयाऽश्रमः सौम्य बह्वाश्र्यः कृतात्मनाम्।
विश्वस्तमृगशार्दूलो नानाविहगसेवितः ॥ ३ ॥

सप्तानां च समुद्राणां तेषां तीर्थेषु लक्ष्मण।
उपस्पृष्टं च विधिवत् पितरश्चापि तर्पिताः ॥ ४ ॥

प्रणष्टमशुभं यन्नः कल्याणं समुपस्थितम्।
तेन त्वेतत् प्रहृष्टं मे मनो लक्ष्मण सम्प्रति ॥ ५ ॥

हृदये मे नरव्याघ शुभमाविर्भविष्यति।
तदागच्छ गमिष्यावः पम्पां तां प्रियदर्शनाम् ॥ ६ ॥

ऋष्यमूको गिरिर्यत्र नातिदूरे प्रकाशते।
यस्मिन् वसति धर्मात्मा सुग्रीवोऽशुमतः सुतः ॥ ७ ॥

नित्यं वालिभयात् त्रस्तश्वतुर्भिः सह वानरैः।
अहं त्वरे च तं द्रष्टुं सुग्रीवं वानरर्षभम् ॥ ८ ॥

तदधीनं हि मे कार्यं सीतायाः परिमार्गणम्।
इति ब्रुवाणं तं वीरं सौमित्रिरिदमब्रवीत् ॥ ९ ॥

गच्छावस्त्वरितं तत्र ममापि त्वरते मनः।
आश्रमात्तु ततस्त्वस्मान्निष्क्रम्य स विशाम्पतिः ॥ १० ॥

आजगाम ततः पम्पां लक्ष्मणेन सह प्रभुः।
समीक्षमाणः पुष्पाढ्यं सर्वतो विपुलद्रुमम् ॥ ११ ॥

कोयष्टिभिश्चार्जुनकैः शतपत्रैश्च कीरकैः।
एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्नादितं तद् वनं महत् ॥ १२ ॥

स रामो विविधान् वृक्षान् सरांसि विविधानि च।
पश्यन् कामाभिसन्तसो जगाम परमं हृदम् ॥ १३ ॥

स तामासाद्य वै रामो दूरात् पानीयवाहिनीम्।
मतङ्गसरसं नाम हृदं समवगाहत ॥ १४ ॥

तत्र जग्मतुरव्यग्रौ राघवौ हि समाहितौ।
स तु शोकसमाविष्टो रामो दशरथात्मजः ॥ १५ ॥

विवेश नलिनीं रम्यां पङ्कजैश्च समावृताम्।
तिलकाशोकपुन्नागबकुलोदालकाशिनीम् ॥ १६ ॥

रम्योपवनसम्बाधां पद्मसम्पीडितोदकाम्।
स्फटिकोपमतोयां तां श्लक्षणवालुकसन्तताम् ॥ १७ ॥

मत्स्यकच्छपसम्बाधां तीरस्थद्रुमशोभिताम्।
सखीभिरिव संयुक्तां लताभिरनुवेषिताम् ॥ १८ ॥

किञ्चरोरगगन्ध्यर्वयक्षराक्षससेविताम् ।
नानाद्रुमलताकीर्णा शीतवारिनिधिं शुभाम् ॥ १९ ॥

पद्मसौगन्धिकैस्ताम्रां शुक्खां कुमुदमण्डलैः।
नीलां कुवलयोद्धाटैर्बहुवणां कुथामिव ॥ २० ॥

अरविन्दोत्पलवर्तीं पद्मसौगन्धिकायुताम्।
पुष्पिताम्रवणोपेतां वर्हणोद्भूष्टनादिताम्॥ २१॥

स तां दृष्ट्वा ततः पम्पां रामः सौमित्रिणा सह।
विललाप च तेजस्वी रामो दशरथात्मजः॥ २२॥

तिलकैर्बीजपूरैश्च वटैः शुक्लदुमैस्तथा।
पुष्पितैः करवीरैश्च पुन्नागैश्च सुपुष्पितैः॥ २३॥

मालतीकुन्दगुल्मैश्च भण्डीरैर्निचुलैस्तथा।
अशोकैः सप्तपर्णैश्च कतकैरतिमुक्तकैः॥ २४॥

अन्यैश्च विविधैर्वृक्षैः प्रमदामिव शोभिताम्।
अस्यास्तीरे तु पूर्वोक्तः पर्वतो धातुमण्डितः॥ २५॥

ऋष्यमूक इति रव्यातश्चित्रपुष्पितपादपः।
हरित्रैक्षरजोनाम्नः पुत्रस्तस्य महात्मनः॥ २६॥

अध्यास्ते तु महावीर्यः सुग्रीव इति विश्रुतः।
सुग्रीवमभिगच्छ त्वं वानरेन्द्रं नरर्षभ॥ २७॥

इत्युवाच पुनर्वाक्यं लक्ष्मणं सत्यविक्रमः।
कथं मया विना सीतां शक्यं लक्ष्मणं जीवितुम्॥ २८॥

इत्येवमुक्तवा मदनाभिपीडितः स लक्ष्मणं वाक्यमनन्यचेतनः।
विवेशा पम्पां नलिनीमनोरमां तमुक्तमं शोकमुदीरयाणः॥ २९॥

क्रमेण गत्वा प्रविलोकयन् वनं ददर्श पम्पां शुभदर्शकाननाम्।
अनेकनानाविधपक्षिसङ्कुलां विवेशा रामः सह लक्ष्मणेन॥ ३०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये अरण्यकाण्डे
पम्पादर्शनम् नाम पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ ३-७५॥

॥ किष्किन्धा-काण्डः ॥

॥ प्रथमः सर्गः — रामविप्रलभ्मावेशः ॥

स तां पुष्करिणीं गत्वा पद्मोत्पलझषाकुलाम्।
रामः सौमित्रिसहितो विललापाकुलेन्द्रियः ॥ १ ॥

तत्र दृष्टैव तां हर्षादिन्द्रियाणि चकम्पिरे।
स कामवशमापन्नः सौमित्रिमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

सौमित्रे शोभते पम्पा वैदूर्यविमलोदका।
फुलपद्मोत्पलवती शोभिता विविधैर्द्रुमैः ॥ ३ ॥

सौमित्रे पश्य पम्पायाः काननं शुभदर्शनम्।
यत्र राजन्ति शैला वा द्रुमाः सशिखरा इव ॥ ४ ॥

मां तु शोकाभिसन्तस्माधयः पीडयन्ति वै।
भरतस्य च दुःखेन वैदेह्या हरणेन च ॥ ५ ॥

शोकार्तस्यापि मे पम्पा शोभते चित्रकानना।
व्यवकीर्णा बहुविधैः पुष्पैः शीतोदका शिवा ॥ ६ ॥

नलिनैरपि सञ्छन्ना ह्यत्यर्थशुभदर्शना।
सर्पव्यालानुचरिता मृगद्विजसमाकुला ॥ ७ ॥

अधिकं प्रविभात्येतन्नीलपीतं तु शाद्वलम्।
द्रुमाणां विविधैः पुष्पैः परिस्तोमैरिवार्पितम् ॥ ८ ॥

पुष्पभारसमृद्धानि शिखराणि समन्ततः।
लताभिः पुष्पिताग्राभिरुपगृद्धानि सर्वतः ॥ ९ ॥

सुखानिलोऽयं सौमित्रे कालः प्रचुरमन्मथः।
गन्धवान् सुरभिर्मासो जातपुष्पफलद्रुमः॥ १०॥

पश्य रूपाणि सौमित्रे वनानां पुष्पशालिनाम्।
सृजतां पुष्पवर्षाणि वर्षं तोयमुचामिव॥ ११॥

प्रस्तरेषु च रम्येषु विविधाः काननद्रुमाः।
वायुवेगप्रचलिताः पुष्पैरवकिरन्ति गाम्॥ १२॥

पतितैः पतमानैश्च पादपस्थैश्च मारुतः।
कुसुमैः पश्य सौमित्रे क्रीडतीव समन्ततः॥ १३॥

विक्षिपन् विविधाः शाखां नगानां कुसुमोत्कटाः।
मारुतश्चलितस्थानैः षट्दैरनुगीयते॥ १४॥

मत्तकोकिलसन्नादैर्नर्तयन्निव पादपान्।
शैलकन्द्र निष्क्रान्तः प्रगीत इव चानिलः॥ १५॥

तेन विक्षिपतात्यर्थं पवनेन समन्ततः।
अमी संसक्तशाखाग्रा ग्रथिता इव पादपाः॥ १६॥

स एव सुखसंस्पर्शो वाति चन्दनशीतलः।
गन्धमध्यवहन् पुण्यं श्रमापनयनोऽनिलः॥ १७॥

अमी पवनविक्षिप्ता विनदन्तीव पादपाः।
षट्दैरनुकूजद्विर्वनेषु मधुगन्धिषु॥ १८॥

गिरिप्रस्थेषु रम्येषु पुष्पवद्धिर्मनोरमैः।
संसक्तशिखराः शैला विराजन्ति महाद्रुमैः॥ १९॥

पुष्पसञ्छन्नशिखरा मारुतोत्क्षेपचञ्चलाः।
अमी मधुकरोत्तंसाः प्रगीता इव पादपाः॥ २०॥

सुपुष्पितांस्तु पश्यैतान् कर्णिकारान् समन्ततः।
हाटकप्रतिसञ्चनान् नरान् पीताम्बरानिव ॥ २१ ॥

अयं वसन्तः सौमित्रे नानाविहगनादितः।
सीतया विप्रहीणस्य शोकसन्दीपनो मम ॥ २२ ॥

मां हि शोकसमाक्रान्तं सन्तापयति मन्मथः।
हृष्टं प्रवदमानश्च समाहयति कोकिलः ॥ २३ ॥

एष दात्यूहको हृष्टो रम्ये मां वननिश्चरै।
प्रणदन्मन्मथाविष्टं शोचयिष्यति लक्ष्मण ॥ २४ ॥

श्रुत्वैतस्य पुरा शब्दमाश्रमस्था मम प्रिया।
मामाहृय प्रमुदिताः परमं प्रत्यनन्दत ॥ २५ ॥

एवं विचित्राः पतगा नानारावविराविणः।
वृक्षगुल्मलताः पश्य सम्पतन्ति समन्ततः ॥ २६ ॥

विमिश्रा विहगाः पुम्भिरात्मव्यूहाभिनन्दिताः।
भृजराजप्रमुदिताः सौमित्रे मधुरस्वराः ॥ २७ ॥

अस्याः कूले प्रमुदिताः सङ्खशः शकुनास्त्वह।
दात्यूहरतिविक्रन्दैः पुंस्कोकिलरुतैरपि ॥ २८ ॥

स्वनन्ति पादपाश्वेमे ममानङ्गप्रदीपकाः।
अशोकस्तबकाङ्गारः षट्दस्वननिःस्वनः ॥ २९ ॥

मां हि पल्लवताम्रार्चिर्वसन्ताम्भिः प्रधक्ष्यति।
नहि तां सूक्ष्मपक्षमाक्षीं सुकेशीं मृदुभाषिणीम् ॥ ३० ॥

अपश्यतो मे सौमित्रे जीवितेऽस्ति प्रयोजनम्।
अयं हि रुचिरस्तस्याः कालो रुचिरकाननः ॥ ३१ ॥

कोकिलाकुलसीमान्तो दयिताया ममानघ।
मन्मथायाससमूतो वसन्तगुणवर्धितः ॥ ३२ ॥

अयं मां धक्ष्यति क्षिप्रं शोकाभ्निर्नचिरादिव।
अपश्यतस्तां वनितां पश्यतो रुचिरान् द्रुमान् ॥ ३३ ॥

ममायमात्मप्रभवो भूयस्त्वमुपयास्यति।
अदृश्यमाना वैदेही शोकं वर्धयतीह मे ॥ ३४ ॥

दृश्यमानो वसन्तश्च स्वेदसंसर्गदूषकः।
मां हि सा मृगशावाक्षी चिन्ताशोकबलात्कृतम् ॥ ३५ ॥

सन्तापयति सौमित्रे क्रूरश्चैत्रवनानिलः।
अमी मयूराः शोभन्ते प्रनृत्यन्तस्ततस्ततः ॥ ३६ ॥

स्वैः पक्षैः पवनोद्भूतैर्गाक्षैः स्फाटिकैरिव।
शिखिनीभिः परिवृतास्त एते मदमूर्च्छिताः ॥ ३७ ॥

मन्मथाभिपरीतस्य मम मन्मथवर्धनाः।
पश्य लक्ष्मण नृत्यन्तं मयूरमुपनृत्यति ॥ ३८ ॥

शिखिनी मन्मथार्त्तेषा भर्तारं गिरिसानुनि।
तामेव मनसा रामां मयूरोऽप्यनुधावति ॥ ३९ ॥

वितत्य रुचिरौ पक्षौ रुतैरुपहसन्निव।
मयूरस्य वने नूनं रक्षसा न हृता प्रिया ॥ ४० ॥

तस्मान्नृत्यति रम्येषु वनेषु सह कान्तया।
मम त्वयं विना वासः पुष्पमासे सुदुःसहः ॥ ४१ ॥

पश्य लक्ष्मण संरागस्तिर्यग्योनिगतेष्वपि।
यदेषा शिखिनी कामाद् भर्तारमभिवर्तते ॥ ४२ ॥

ममाप्येवं विशालाक्षी जानकी जातसम्भ्रमा।
 मदनेनाभिवर्तेत् यदि नापहृता भवेत्॥४३॥
 पश्य लक्ष्मण पुष्पाणि निष्फलानि भवन्ति मे।
 पुष्पभारसमृद्धानां वनानां शिशिरात्यये॥४४॥
 रुचिराण्यपि पुष्पाणि पादपानामतिश्रिया।
 निष्फलानि महीं यान्ति समं मधुकरोत्करैः॥४५॥
 नदन्ति कामं शकुना मुदिताः सङ्खशः कलम्।
 आह्वयन्त इवान्योन्यं कामोन्मादकरा मम॥४६॥
 वसन्तो यदि तत्रापि यत्र मे वसति प्रिया।
 नूनं परवशा सीता सापि शोचत्यहं यथा॥४७॥
 नूनं न तु वसन्तस्तं देशं स्पृशति यत्र सा।
 कथं ह्यसितपद्माक्षी वर्तयेत् सा मया विना॥४८॥
 अथवा वर्तते तत्र वसन्तो यत्र मे प्रिया।
 किं करिष्यति सुश्रोणी सा तु निर्भर्तिर्सिता परैः॥४९॥
 श्यामा पद्मपलाशाक्षी मृदुभाषा च मे प्रिया।
 नूनं वसन्तमासाद्य परित्यक्ष्यति जीवितम्॥५०॥
 हृष्टं हि हृदये बुद्धिर्मम सम्परिवर्तते।
 नालं वर्तयितुं सीता साध्वी मद्विरहं गता॥५१॥
 मयि भावो हि वैदेह्यास्तत्त्वतो विनिवेशितः।
 ममापि भावः सीतायां सर्वथा विनिवेशितः॥५२॥
 एष पुष्पवहो वायुः सुखस्पर्शो हिमावहः।
 तां विचिन्तयतः कान्तां पावकप्रतिमो मम॥५३॥

सदा सुखमहं मन्ये यं पुरा सह सीतया।
 मारुतः स विना सीतां शोकसञ्जननो मम ॥५४॥

तां विनाथ विहङ्गोऽसौ पक्षी प्रणादितस्तदा।
 वायसः पादपगतः प्रहृष्टमभिकूजति ॥५५॥

एष वै तत्र वैदेह्या विहगः प्रतिहारकः।
 पक्षी मां तु विशालाक्ष्याः समीपमुपनेष्यति ॥५६॥

पश्य लक्ष्मण सन्नादं वने मदविवर्धनम्।
 पुष्पिताग्रेषु वृक्षेषु द्विजानामवकूजताम् ॥५७॥

विक्षिप्तां पवनेनैतामसौ तिलकमञ्जरीम्।
 षद्ददः सहसाभ्येति मदोद्घूतामिव प्रियाम् ॥५८॥

कामिनामयमत्यन्तमशोकः शोकवर्धनः।
 स्तबकैः पवनोत्क्षिप्तैस्तर्जयन्निव मां स्थितः ॥५९॥

अमी लक्ष्मण दृश्यन्ते चूताः कुसुमशालिनः।
 विभ्रमोत्सिक्तमनसः साङ्गरागा नरा इव ॥६०॥

सौमित्रे पश्य पम्पायाश्चित्रासु वनराजिषु।
 किञ्चरा नरशार्दूल विचरन्ति यतस्ततः ॥६१॥

इमानि शुभगन्धीनि पश्य लक्ष्मण सर्वशः।
 नलिनानि प्रकाशन्ते जले तरुणसूर्यवत् ॥६२॥

एषा प्रसन्नसलिला पद्मनीलोत्पलायुता।
 हंसकारण्डवाकीर्णा पम्पा सौंगन्धिकायुता ॥६३॥

जले तरुणसूर्यमैः षददाहतकेसरैः।
 पङ्कजैः शोभते पम्पा समन्तादभिसंवृता ॥६४॥

चक्रवाकयुता नित्यं चित्रप्रस्थवनान्तरा।
मातङ्गमृगयूथैश्च शोभते सलिलार्थिभिः ॥ ६५ ॥

पवनाहृतवेगाभिसूर्मिर्भिर्विमलेऽभसि ।
पङ्कजानि विराजन्ते ताङ्गमानानि लक्ष्मण ॥ ६६ ॥

पद्मपत्रविशालाक्षीं सततं प्रियपङ्कजाम्।
अपश्यतो मे वैदेहीं जीवितं नाभिरोचते ॥ ६७ ॥

अहो कामस्य वामत्वं यो गतामपि दुर्लभाम्।
स्मारयिष्यति कल्याणीं कल्याणतरवादिनीम् ॥ ६८ ॥

शक्यो धारयितुं कामो भवेदभ्यागतो मया।
यदि भूयो वसन्तो मां न हन्यात् पुष्पितद्रुमः ॥ ६९ ॥

यानि स्म रमणीयानि तया सह भवन्ति मे।
तान्येवारमणीयानि जायन्ते मे तया विना ॥ ७० ॥

पद्मकोशपलाशानि द्रष्टुं दृष्टिर्हि मन्यते।
सीताया नेत्रकोशाभ्यां सदृशानीति लक्ष्मण ॥ ७१ ॥

पद्मकेसरसंसृष्टो वृक्षान्तरविनिःसृतः।
निःश्वास इव सीताया वाति वायुर्मनोहरः ॥ ७२ ॥

सौमित्रे पश्य पम्पाया दक्षिणे गिरिसानुषु।
पुष्पितां कर्णिकारस्य यद्युं परमशोभिताम् ॥ ७३ ॥

अधिकं शैलराजोऽयं धातुभिस्तु विभूषितः।
विचित्रं सृजते रेणुं वायुवेगविघट्टितम् ॥ ७४ ॥

गिरिप्रस्थास्तु सौमित्रे सर्वतः सम्पुष्पितैः।
निष्पत्रैः सर्वतो रम्यैः प्रदीप्ता इव किंशुकैः ॥ ७५ ॥

पम्पातीररुहाश्चेमे संसिक्ता मधुगन्धिनः ।

मालतीमल्लिकापद्मकरवीराश्च पुष्पिताः ॥ ७६ ॥

केतक्यः सिन्दुवाराश्च वासन्त्यश्च सुपुष्पिताः ।

माधव्यो गन्धपूर्णाश्च कुन्दगुल्माश्च सर्वशः ॥ ७७ ॥

चिरिविल्वा मधूकाश्च वञ्जला बकुलास्तथा ।

चम्पकास्तिलकाश्चैव नागवृक्षाश्च पुष्पिताः ॥ ७८ ॥

पद्मकाश्चैव शोभन्ते नीलाशोकाश्च पुष्पिताः ।

लोध्राश्च गिरिपृष्ठेषु सिंहकेसरपिञ्चराः ॥ ७९ ॥

अङ्गोलाश्च कुरण्टाश्च चूर्णकाः पारिभद्रकाः ।

चूताः पाटलयश्चापि कोविदाराश्च पुष्पिताः ॥ ८० ॥

मुचुकुन्दार्जुनाश्चैव दृश्यन्ते गिरिसानुषु ।

केतकोदालकाश्चैव शिरीषाः शिंशापा धवाः ॥ ८१ ॥

शाल्मल्यः किंशुकाश्चैव रक्ताः कुरबकास्तथा ।

तिनिशा नक्तमालाश्च चन्दनाः स्यन्दनास्तथा ॥ ८२ ॥

हिन्तालास्तिलकाश्चैव नागवृक्षाश्च पुष्पिताः ।

पुष्पितान् पुष्पिताग्राभिर्लताभिः परिवेष्टितान् ॥ ८३ ॥

द्रुमान् पश्येह सौमित्रे पम्पाया रुचिरान् बहून् ।

वातविक्षिप्तविटपान् यथासन्नान् द्रुमानिमान् ॥ ८४ ॥

लताः समनुवर्तन्ते मत्ता इव वरस्त्रियः ।

पादपात् पादपं गच्छन् शैलाच्छैलं वनाद् वनम् ॥ ८५ ॥

वाति नैकरसास्वादसम्मोदित इवानिलः ।

केचित् पर्यास्तकुसुमाः पादपा मधुगन्धिनः ॥ ८६ ॥

केचिन्मुकुलसंवीताः श्यामवर्णा इवाबभुः।
इदं मृष्टमिदं स्वादु प्रफुल्लमिदमित्यपि॥८७॥

रागरक्तो मधुकरः कुसुमेष्वेव लीयते।
निलीय पुनरुत्पत्य सहसान्यत्र गच्छति।
मधुलुब्धो मधुकरः पम्पातीरदुमेष्वसौ॥८८॥

इयं कुसुमसङ्घातैरुपस्तीर्णा सुखाकृता।
स्वयं निपतितैर्भूमिः शयनप्रस्तरैरिव॥८९॥

विविधा विविधैः पुष्पैस्तैरेव नगसानुषु।
विस्तीर्णाः पीतरक्ताभाः सौमित्रे प्रस्तराः कृताः॥९०॥

हिमान्ते पश्य सौमित्रे वृक्षाणां पुष्पसम्भवम्।
पुष्पमासे हि तरवः सङ्घर्षादिव पुष्पिताः॥९१॥

आह्यन्त इवान्योन्यं नगाः षद्दनादिताः।
कुसुमोत्तंसविटपाः शोभन्ते बहु लक्ष्मण॥९२॥

एष कारण्डवः पक्षी विगाह्य सलिलं शुभम्।
रमते कान्तया सार्धं काममुद्दीपयन्निव॥९३॥

मन्दाकिन्यास्तु यदिदं रूपमेतन्मनोरमम्।
स्थाने जगति विरव्याता गुणास्तस्या मनोरमाः॥९४॥

यदि दृश्येत सा साध्वी यदि चेह वसेमहि।
स्पृहयेयं न शकाय नायोध्यायै रघूत्तम॥९५॥

न ह्येवं रमणीयेषु शाद्वलेषु तया सह।
रमतो मे भवेच्चिन्ता न स्पृहान्येषु वा भवेत्॥९६॥

अमी हि विविधैः पुष्पैस्तरवो विविधच्छदाः।
काननेऽस्मिन् विना कान्तां चिन्तामुत्पादयन्ति मे॥९७॥

पश्य शीतजलां चेमां सौमित्रे पुष्करायुताम्।
चक्रवाकानुचरितां कारण्डवनिषेविताम्॥९८॥

प्लवैः क्रौञ्चैश्च सम्पूर्णा महामृगनिषेविताम्।
अधिकं शोभते पम्पा विकूजद्विर्विहङ्गमैः॥९९॥

दीपयन्तीव मे कामं विविधा मुदिता द्विजाः।
इयामां चन्द्रमुखीं स्मृत्वा प्रियां पद्मनिभेक्षणाम्॥१००॥

पश्य सानुषु चित्रेषु मृगीभिः सहितान् मृगान्।
मां पुनर्मृगशावाक्ष्या वैदेह्या विरहीकृतम्।
व्यथयन्तीव मे चित्तं सञ्चरन्तस्ततस्ततः॥१०१॥

अस्मिन् सानुनि रम्ये हि मत्ताद्विजगणाकुले।
पश्येयं यदि तां कान्तां ततः स्वस्ति भवेन्मम॥१०२॥

जीवेयं खलु सौमित्रे मया सह सुमध्यमा।
सेवेत यदि वैदेही पम्पायाः पवनं शुभम्॥१०३॥

पद्मसौगन्धिकवहं शिवं शोकविनाशनम्।
धन्या लक्ष्मण सेवन्ते पम्पाया वनमारुतम्॥१०४॥

इयामा पद्मपलाशाक्षी प्रिया विरहिता मया।
कथं धारयति प्राणान् विवशा जनकात्मजा॥१०५॥

किं नु वक्ष्यामि धर्मज्ञं राजानं सत्यवादिनम्।
जनकं पृष्ठसीतं तं कुशलं जनसंसदि॥१०६॥

या मामनुगता मन्दं पित्रा प्रस्थापितं वनम्।
सीता धर्म समास्थाय क नु सा वर्तते प्रिया ॥ १०७ ॥

तया विहीनः कृपणः कथं लक्ष्मण धारये।
या मामनुगता राज्याद् भ्रष्टं विहतचेतसम् ॥ १०८ ॥

तच्चार्वाञ्छितपद्माक्षं सुगन्धि शुभमब्रणम्।
अपश्यतो मुखं तस्याः सीदतीव मतिर्मम ॥ १०९ ॥

स्मितहास्यान्तरयुतं गुणवन्मधुरं हितम्।
वैदेह्या वाक्यमतुलं कदा श्रोष्यामि लक्ष्मण ॥ ११० ॥

प्राप्य दुःखं वने श्यामा मां मन्मथविकर्शितम्।
नष्टदुःखेव हृष्टेव साध्वी साध्वभ्यभाषत ॥ १११ ॥

किं नु वक्ष्याम्ययोध्यायां कौसल्यां हि नृपात्मज।
क सा स्तुषेति पृच्छन्तीं कथं चापि मनस्विनीम् ॥ ११२ ॥

गच्छ लक्ष्मण पश्य त्वं भरतं भ्रातृवत्सलम्।
नह्यहं जीवितुं शक्तस्तामृते जनकात्मजाम् ॥ ११३ ॥

इति रामं महात्मानं विलपन्तमनाथवत्।
उवाच लक्ष्मणो भ्राता वचनं युक्तमव्ययम् ॥ ११४ ॥

संस्तम्भ राम भद्रं ते मा शुचः पुरुषोत्तम।
नेदशानां मतिर्मन्दा भवत्यकलुषात्मनाम् ॥ ११५ ॥

स्मृत्वा वियोगजं दुःखं त्यज स्नेहं प्रिये जने।
आतिस्नेहपरिष्वज्ञाद् वर्तिराद्रापि दद्यते ॥ ११६ ॥

यदि गच्छति पातालं ततोऽभ्यधिकमेव वा।
सर्वथा रावणस्तात न भविष्यति राघव ॥ ११७ ॥

प्रवृत्तिर्लभ्यतां तावत् तस्य पापस्य रक्षसः।
ततो हास्यति वा सीतां निधनं वा गमिष्यति ॥ ११८ ॥

यदि याति दितेर्गर्भं रावणं सह सीतया।
तत्राप्येनं हनिष्यामि न चेद् दास्यति मैथिलीम् ॥ ११९ ॥

स्वास्थ्यं भद्रं भजस्वार्य त्यज्यतां कृपणा मतिः।
अर्थो हि नष्टकार्यार्थैरयत्नेनाधिगम्यते ॥ १२० ॥

उत्साहो बलवानार्य नास्त्युत्साहात् परं बलम्।
सोत्साहस्य हि लोकेषु न किञ्चिदपि दुर्लभम् ॥ १२१ ॥

उत्साहवन्तः पुरुषा नावसीदन्ति कर्मसु।
उत्साहमात्रमाश्रित्य प्रतिलप्याम जानकीम् ॥ १२२ ॥

त्यजतां कामवृत्तत्वं शोकं सञ्च्यस्य पृष्ठतः।
महात्मानं कृतात्मानमात्मानं नावबुध्यसे ॥ १२३ ॥

एवं सम्बोधितस्तेन शोकोपहतचेतनः।
त्यज्य शोकं च मोहं च रामो धैर्यमुपागमत् ॥ १२४ ॥

सोऽभ्यतिकामदव्यग्रस्तामचिन्त्यपराक्रमः।
रामः पम्पां सुरुचिरां रम्यां पारिष्ठवद्गमाम् ॥ १२५ ॥

निरीक्षमाणः सहसा महात्मा सर्वं वनं निर्झरकन्दरं च।
उद्विग्नचेताः सह लक्ष्मणेन विचार्य दुःखोपहतः प्रतस्थे ॥ १२६ ॥

तं मत्तमातङ्गविलासगामी गच्छन्तमव्यग्रमना महात्मा।
स लक्ष्मणो राघवमिष्ठेष्ठो रक्ष धर्मेण बलेन चैव ॥ १२७ ॥

तावृष्यमूकस्य समीपचारी चरन् ददर्शाद्गुतदर्शनीयौ।
शाखामृगाणामधिपस्तरस्वी वितत्रसे नैव विचेष्ट चेष्टाम् ॥ १२८ ॥

स तौ महात्मा गजमन्दगामी शाखामृगस्तत्र चरंश्वरन्तौ।
दृष्ट्वा विषादं परमं जगाम चिन्तापरीतो भयभारभग्नः ॥ १२९ ॥

तमाश्रमं पुण्यसुखं शरण्यं सदैव शाखामृगसेवितान्तम्।
त्रस्ताश्च दृष्ट्वा हरयोऽभिजग्मुर्महौजसौ राघवलक्ष्मणौ तौ ॥ १३० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
रामविप्रलभ्मावेशः नाम प्रथमः सर्गः ॥ ४-१ ॥

॥ द्वितीयः सर्गः — सुग्रीवमन्त्रः ॥

तौ तु दृष्ट्वा महात्मानौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
वरायुधधरौ वीरौ सुग्रीवः शङ्कितोऽभवत् ॥ १ ॥

उद्विग्नहृदयः सर्वा दिशः समवलोकयन्।
न व्यतिष्ठत कस्मिंश्चिद् देशे वानरपुङ्गवः ॥ २ ॥

नैव चक्रे मनः स्थातुं वीक्षमाणौ महाबलौ।
कपे: परमभीतस्य चित्तं व्यवससाद् ह ॥ ३ ॥

चिन्तयित्वा स धर्मात्मा विमृश्य गुरुलाघवम्।
सुग्रीवः परमोद्विग्नः सर्वस्तैर्वानरैः सह ॥ ४ ॥

ततः स सचिवेभ्यस्तु सुग्रीवः प्लवगाधिपः।
शशांस परमोद्विग्नः पश्यस्तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ५ ॥

एतौ वनमिदं दुर्गं वालिप्रणिहितौ ध्रुवम्।
छद्मना चीरवसनौ प्रचरन्ताविहागतौ ॥ ६ ॥

ततः सुग्रीवसचिवा दृष्ट्वा परमधन्विनौ।
जग्मुर्गिरितटात् तस्मादन्यच्छखरमुत्तमम् ॥ ७ ॥

ते क्षिप्रमभिगम्याथ यूथपा यूथपर्षभम्।
हरयो वानरश्रेष्ठं परिवार्योपतस्थिरे॥८॥

एवमेकायनगताः पूवमाना गिरेर्गिरिम्।
प्रकम्पयन्तो वेगेन गिरीणां शिखराणि च॥९॥

ततः शाखामृगाः सर्वे पूवमाना महाबलाः।
बभञ्जुश्च नगांस्तत्र पुष्पितान् दुर्गमाश्रितान्॥१०॥

आप्लुवन्तो हरिवराः सर्वतस्तं महागिरिम्।
मृगमार्जारशार्दूलांस्त्रासयन्तो ययुस्तदा॥११॥

ततः सुग्रीवसचिवाः पर्वतेन्द्रे समाहिताः।
सङ्घम्य कपिमुख्येन सर्वे प्राञ्जलयः स्थिताः॥१२॥

ततस्तु भयसन्त्रस्तं वालिकिल्बिषशङ्कितम्।
उवाच हनुमान् वाक्यं सुग्रीवं वाक्यकोविदः॥१३॥

सम्भ्रमस्त्यज्यतामेष सर्वैर्वालिकृते महान्।
मलयोऽयं गिरिवरो भयं नेहास्ति वालिनः॥१४॥

यस्मादुद्धिग्रन्थेतास्त्वं विद्रुतो हरिपुङ्गव।
तं क्रूरदर्शनं क्रूरं नेह पश्यामि वालिनम्॥१५॥

यस्मात् तव भयं सौम्य पूर्वजात् पापकर्मणः।
स नेह वाली दुष्टात्मा न ते पश्याम्यहं भयम्॥१६॥

अहो शाखामृगत्वं ते व्यक्तमेव पूवङ्गम्।
लघुचित्ततयाऽत्मानं न स्थापयसि यो मतौ॥१७॥

बुद्धिविज्ञानसम्पन्न इङ्गितैः सर्वमाचर।
नह्यबुद्धिं गतो राजा सर्वभूतानि शास्ति हि॥१८॥

सुग्रीवस्तु शुभं वाक्यं श्रुत्वा सर्वं हनूमतः।
 ततः शुभतरं वाक्यं हनूमन्तमुवाच ह ॥ १९ ॥
 दीर्घबाहू विशालाक्षौ शरचापासिधारिणौ।
 कस्य न स्याद् भयं दृष्ट्वा ह्येतौ सुरसुतोपमौ ॥ २० ॥
 वालिप्रणिहितावेव शङ्केऽहं पुरुषोत्तमौ।
 राजानो बहुमित्राश्च विश्वासो नात्र हि क्षमः ॥ २१ ॥
 अरयश्च मनुष्येण विज्ञेयाश्चद्वचारिणः।
 विश्वस्तानामविश्वस्ताश्चिद्रेषु प्रहरन्त्यपि ॥ २२ ॥
 कृत्येषु वाली मेधावी राजानो बहुदर्शिनः।
 भवन्त परहन्तारस्ते ज्ञेयाः प्राकृतैर्नैः ॥ २३ ॥
 तौ त्वया प्राकृतैर्नेव गत्वा ज्ञेयौ पूर्वज्ञम्।
 इज्जितानां प्रकारैश्च रूपव्याभाषणेन च ॥ २४ ॥
 लक्षयस्व तयोर्भावं प्रहृष्टमनसौ यदि।
 विश्वासयन् प्रशंसाभिरिज्जितैश्च पुनः पुनः ॥ २५ ॥
 ममैवाभिमुखं स्थित्वा पृच्छ त्वं हरिपुञ्जव।
 प्रयोजनं प्रवेशस्य वनस्यास्य धनुर्धरौ ॥ २६ ॥
 शुद्धात्मानौ यदि त्वेतौ जानीहि त्वं पूर्वज्ञम्।
 व्याभाषितैर्वा रूपैर्वा विज्ञेया दुष्टानयोः ॥ २७ ॥
 इत्येवं कपिराजेन सन्दिष्टो मारुतात्मजः।
 चकार गमने बुद्धिं यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ॥ २८ ॥
 तथेति सम्पूज्य वचस्तु तस्य कपे: सुभीतस्य दुरासदस्य।
 महानुभावो हनुमान् ययौ तदा स यत्र रामोऽतिबली सलक्ष्मणः ॥ २९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
सुग्रीवमन्त्रः नाम द्वितीयः सर्गः ॥ ४-२ ॥

॥ तृतीयः सर्गः — हनुमत्रेषणम् ॥

वचो विज्ञाय हनुमान् सुग्रीवस्य महात्मनः।
पर्वतादृष्ट्यमूकात् तु पुष्पुवे यत्र राघवौ ॥ १ ॥

कपिरूपं परित्यज्य हनुमान् मारुतात्मजः।
भिक्षुरूपं ततो भेजे शठबुद्धितया कपिः ॥ २ ॥

ततश्च हनुमान् वाचा क्षक्षण्या सुमनोज्ञया।
विनीतवदुपागम्य राघवौ प्रणिपत्य च ॥ ३ ॥

आबभाषे च तौ वीरौ यथावत् प्रशशंस च।
सम्पूज्य विधिवद् वीरौ हनुमान् वानरोत्तमः ॥ ४ ॥

उवाच कामतो वाक्यं मृदु सत्यपराक्रमौ।
राजर्षिदेवप्रतिमौ तापसौ संशितत्रतौ ॥ ५ ॥

देशं कथमिमं प्राप्तौ भवन्तौ वरवर्णिनौ।
त्रासयन्तौ मृगगणानन्यांश्च वनचारिणः ॥ ६ ॥

पम्पातीररुहान् वृक्षान् वीक्षमाणौ समन्ततः।
इमां नदीं शुभजलां शोभयन्तौ तरस्विनौ ॥ ७ ॥

धैर्यवन्तौ सुवर्णाभौ कौ युवां चीरवाससौ।
निःश्वसन्तौ वरभुजौ पीडयन्ताविमाः प्रजाः ॥ ८ ॥

सिंहविप्रेक्षितौ वीरौ महाबलपराक्रमौ।
शक्चापनिभे चापे गृहीत्वा शत्रुनाशनौ ॥ ९ ॥

श्रीमन्तौ रूपसम्पन्नौ वृषभश्रेष्ठविक्रमौ।
 हस्तिहस्तोपमभुजौ द्युतिमन्तौ नरर्षभौ ॥ १० ॥

प्रभया पर्वतेन्द्रोऽसौ युवयोरवभासितः।
 राज्यार्हावमरप्रख्यौ कथं देशमिहागतौ ॥ ११ ॥

पद्मपत्रेक्षणौ वीरौ जटामण्डलधारिणौ।
 अन्योन्यसदृशौ वीरौ देवलोकादिहागतौ ॥ १२ ॥

यद्यच्छयेव सम्प्राप्तौ चन्द्रसूर्यौ वसुन्धराम्।
 विशालवक्षसौ वीरौ मानुषौ देवरूपिणौ ॥ १३ ॥

सिंहस्कन्धौ महोत्साहौ समदाविव गोवृषौ।
 आयताश्च सुवृत्ताश्च बाहवः परिघोपमाः ॥ १४ ॥

सर्वभूषणभूषार्हाः किर्मर्थ न विभूषिताः।
 उभौ योग्यावहं मन्ये रक्षितुं पृथिवीमिमाम् ॥ १५ ॥

ससागरवनां कृत्स्नां विन्यमेरुविभूषिताम्।
 इमे च धनुषी चित्रे श्लक्षणे चित्रानुलेपने ॥ १६ ॥

प्रकाशेते यथेन्द्रस्य वज्रे हेमविभूषिते।
 सम्पूर्णाश्च शितैर्बाणैस्तूणाश्च शुभदर्शनाः ॥ १७ ॥

जीवितान्तकरैर्घोर्ज्वलद्विरिव पञ्चगैः।
 महाप्रमाणौ विपुलौ तत्प्राटकभूषणौ ॥ १८ ॥

खड्गावेतौ विराजेते निर्मुक्तभुजगाविव।
 एवं मां परिभाषन्तं कस्माद् वै नाभिभाषतः ॥ १९ ॥

सुश्रीवो नाम धर्मात्मा कश्चिद् वानरपुङ्गवः।
 वीरो विनिकृतो भ्रात्रा जगद्धमति दुःखितः ॥ २० ॥

प्राप्तोऽहं प्रेषितस्तेन सुग्रीवेण महात्मना ।
 राजा वानरमुख्यानां हनुमान् नाम वानरः ॥ २१ ॥

 युवाभ्यां स हि धर्मात्मा सुग्रीवः सर्व्यमिच्छति ।
 तस्य मां सचिवं वित्तं वानरं पवनात्मजम् ॥ २२ ॥

 भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नं सुग्रीवप्रियकारणात् ।
 ऋष्यमूकादिहं प्राप्तं कामगं कामचारिणम् ॥ २३ ॥

 एवमुक्त्वा तु हनुमांस्तौ वीरौ रामलक्ष्मणौ ।
 वाक्यज्ञो वाक्यकुशलः पुनर्नोवाच किञ्चन ॥ २४ ॥

 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
 प्रहृष्टवदनः श्रीमान् भ्रातरं पार्थितः स्थितम् ॥ २५ ॥

 सचिवोऽयं कपीन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
 तमेव काङ्क्षमाणस्य ममान्तिकमिहागतः ॥ २६ ॥

 तमभ्यभाष सौमित्रे सुग्रीवसचिवं कपिम् ।
 वाक्यज्ञं मधुरैर्वाक्यैः स्नेहयुक्तमरिन्दमम् ॥ २७ ॥

 नानृग्वेदविनीतस्य नायजुर्वेदधारिणः ।
 नासामवेदविदुषः शक्यमेवं विभाषितुम् ॥ २८ ॥

 नूनं व्याकरणं कृत्वमनेन बहुधा श्रुतम् ।
 बहु व्याहरतानेन न किञ्चिदपशाब्दितम् ॥ २९ ॥

 न मुखे नेत्रयोश्चापि ललाटे च भ्रुवोस्तथा ।
 अन्योष्वपि च सर्वेषु दोषः संविदितः क्वचित् ॥ ३० ॥

 अविस्तरमसन्दिग्धमविलम्बितमव्यथम् ।
 उरःस्थं कण्ठं वाक्यं वर्तते मध्यमस्वरम् ॥ ३१ ॥

संस्कारक्रमसम्पन्नामद्भुतामविलम्बिताम्।
उच्चारयति कल्याणीं वाचं हृदयहर्षिणीम्॥ ३२॥

अनया चित्रया वाचा त्रिस्थानव्यञ्जनस्थया।
कस्य नाराध्यते चित्तमुद्घतासेरेरपि॥ ३३॥

एवंविधो यस्य दूतो न भवेत् पार्थिवस्य तु।
सिद्ध्यन्ति हि कथं तस्य कार्याणां गतयोऽनघ॥ ३४॥

एवङ्गुणगणैर्युक्ता यस्य स्युः कार्यसाधकाः।
तस्य सिद्ध्यन्ति सर्वैर्थां दूतवाक्यप्रचोदिताः॥ ३५॥

एवमुक्तस्तु सौमित्रिः सुग्रीवसचिवं कपिम्।
अभ्यभाषत वाक्यज्ञो वाक्यज्ञं पवनात्मजम्॥ ३६॥

विदिता नौ गुणा विद्वन् सुग्रीवस्य महात्मनः।
तमेव चावां मार्गावः सुग्रीवं प्लवगेश्वरम्॥ ३७॥

यथा ब्रवीषि हनुमन् सुग्रीववचनादिह।
तत् तथा हि करिष्यावो वचनात् तव सत्तम्॥ ३८॥

तत् तस्य वाक्यं निपुणं निशम्य प्रहृष्टरूपः पवनात्मजः कपिः।
मनः समाधाय जयोपपत्तौ सख्यं तदा कर्तुमियेष ताभ्याम्॥ ३९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
हनुमत्वेषणम् नाम तृतीयः सर्गः ॥ ४-३॥

॥ चतुर्थः सर्गः — सुग्रीवसमीपगमनम्॥

ततः प्रहृष्टो हनुमान् कृत्यवानिति तद्वचः।
श्रुत्वा मधुरभावं च सुग्रीवं मनसा गतः॥ १॥

भाव्यो राज्यागमस्तस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ।
 यदयं कृत्यवान् प्राप्तः कृत्यं चैतदुपागतम् ॥ २ ॥
 ततः परमसंहष्टो हनूमान् प्रुवगोत्तमः ।
 प्रत्युवाच ततो वाक्यं रामं वाक्यविशारदः ॥ ३ ॥
 किमर्थं त्वं वनं घोरं पम्पाकाननमण्डितम् ।
 आगतः सानुजो दुर्गं नानाव्यालमृगायुतम् ॥ ४ ॥
 तस्य तद् वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणो रामचोदितः ।
 आच्चक्षे महात्मानं रामं दशरथात्मजम् ॥ ५ ॥
 राजा दशरथो नाम द्युतिमान् धर्मवत्सलः ।
 चातुर्वर्ण्यं स्वधर्मेण नित्यमेवाभिपालयन् ॥ ६ ॥
 न द्वेष्टा विद्यते तस्य स तु द्वेष्टि न कञ्चन ।
 स तु सर्वेषु भूतेषु पितामह इवापरः ॥ ७ ॥
 अग्निष्ठोमादिभिर्यजौरिष्ठवानासदक्षिणैः ।
 तस्यायं पूर्वजः पुत्रो रामो नाम जनैः श्रुतः ॥ ८ ॥
 शरण्यः सर्वभूतानां पितुर्निर्देशपारगः ।
 ज्येष्ठो दशरथस्यायं पुत्राणां गुणवत्तरः ॥ ९ ॥
 राजलक्षणसंयुक्तः संयुक्तो राज्यसम्पदा ।
 राज्याद् भ्रष्टो मया वस्तुं वने सार्धमिहागतः ॥ १० ॥
 भार्या च महाभाग सीतयानुगतो वशी ।
 दिनक्षये महातेजाः प्रभयेव दिवाकरः ॥ ११ ॥
 अहमस्यावरो भ्राता गुणौर्दास्यमुपागतः ।
 कृतज्ञस्य बहुज्ञस्य लक्ष्मणो नाम नामतः ॥ १२ ॥

सुखार्हस्य महार्हस्य सर्वभूतहितात्मनः ।
ऐश्वर्येण विहीनस्य वनवासे रतस्य च ॥ १३ ॥

रक्षसापहृता भार्या रहिते कामरूपिणा ।
तच्च न ज्ञायते रक्षः पत्नी येनास्य वा हृता ॥ १४ ॥

दनुर्नाम दितेः पुत्रः शापाद् राक्षसतां गतः ।
आरव्यातस्तेन सुग्रीवः समर्थो वानराधिपः ॥ १५ ॥

स ज्ञास्यति महावीर्यस्तव भार्यापहारिणम् ।
एवमुक्त्वा दनुः स्वर्गं भ्राजमानो दिवं गतः ॥ १६ ॥

एतत् ते सर्वमारव्यातं याथातथ्येन पृच्छतः ।
अहं चैव च रामश्च सुग्रीवं शरणं गतौ ॥ १७ ॥

एष दत्त्वा च वित्तानि प्राप्य चानुक्तमं यशः ।
लोकनाथः पुरा भूत्वा सुग्रीवं नाथमिन्छति ॥ १८ ॥

सीता यस्य स्नुषा चासीच्छरण्यो धर्मवत्सलः ।
तस्य पुत्रः शरण्यश्च सुग्रीवं शरणं गतः ॥ १९ ॥

सर्वलोकस्य धर्मात्मा शरण्यः शरणं पुरा ।
गुरुर्मै राघवः सोऽयं सुग्रीवं शरणं गतः ॥ २० ॥

यस्य प्रसादे सततं प्रसीदेयुरिमाः प्रजाः ।
स रामो वानरेन्द्रस्य प्रसादमभिकाङ्क्षते ॥ २१ ॥

येन सर्वगुणोपेताः पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
मानिताः सततं राज्ञा सदा दशरथेन वै ॥ २२ ॥

तस्यायं पूर्वजः पुत्रस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
सुग्रीवं वानरेन्द्रं तु रामः शरणमागतः ॥ २३ ॥

शोकाभिभूते रामे तु शोकार्ते शरणं गते।

कर्तुर्मर्हति सुग्रीवः प्रसादं सह यूथपैः ॥ २४ ॥

एवं ब्रुवाणं सौमित्रिं करुणं साश्रुपातनम्।

हनूमान् प्रत्युवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ २५ ॥

ईदृशा बुद्धिसम्पन्ना जितक्रोधा जितेन्द्रियाः।

द्रष्टव्या वानरेन्द्रेण दिष्ठा दर्शनमागताः ॥ २६ ॥

स हि राज्याश्च विभ्रष्टः कृतवैरश्च वालिना।

हृतदारो वने त्रस्तो भ्रात्रा विनिकृतो भृशम् ॥ २७ ॥

करिष्यति स साहाय्यं युवयोर्भास्करात्मजः।

सुग्रीवः सह चास्माभिः सीतायाः परिमार्गणे ॥ २८ ॥

इत्येवमुक्त्वा हनुमान् श्लक्षणं मधुरया गिरा।

बभाषे साधु गच्छामः सुग्रीवमिति राघवम् ॥ २९ ॥

एवं ब्रुवन्तं धर्मात्मा हनूमन्तं स लक्ष्मणः।

प्रतिपूज्य यथान्यायमिदं प्रोवाच राघवम् ॥ ३० ॥

कपिः कथयते हृष्टे यथायं मारुतात्मजः।

कृत्यवान् सोऽपि सम्प्राप्तः कृतकृत्योऽसि राघव ॥ ३१ ॥

प्रसन्नमुखवर्णश्च व्यक्तं हृष्टश्च भाषते।

नानृतं वक्ष्यते वीरो हनूमान् मारुतात्मजः ॥ ३२ ॥

ततः स सुमहाप्राज्ञो हनूमान् मारुतात्मजः।

जगामादाय तौ वीरौ हरिराजाय राघवौ ॥ ३३ ॥

भिक्षुरूपं परित्यज्य वानरं रूपमास्थितः।

पृष्ठमारोप्य तौ वीरौ जगाम कपिकुञ्जरः ॥ ३४ ॥

स तु विपुलयशाः कपिप्रवीरः पवनसुतः कृतकृत्यवत् प्रहृष्टः।
गिरिवरमुरुविक्रमः प्रयातः स शुभमतिः सह रामलक्ष्मणाभ्याम्॥३५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सुग्रीवसमीपगमनम् नाम चतुर्थः सर्गः ॥४-४॥

॥ पञ्चमः सर्गः — सुग्रीवसर्वम् ॥

ऋष्यमूकात् तु हनुमान् गत्वा तं मलयं गिरिम्।
आचचक्षे तदा वीरौ कपिराजाय राघवौ॥१॥

अयं रामो महाप्राज्ञ सम्प्राप्तो दृढविक्रमः।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा रामोऽयं सत्यविक्रमः॥२॥

इक्ष्वाकूणां कुले जातो रामो दशरथात्मजः।
धर्मे निगदितश्चैव पितुर्निर्देशकारकः॥३॥

राजसूयाश्वमेघैश्च वहिर्येनाभिर्तर्पितः।
दक्षिणाश्च तथोत्सृष्टा गावः शतसहस्रशः॥४॥

तपसा सत्यवाक्येन वसुधा येन पालिता।
स्त्रीहेतोस्तस्य पुत्रोऽयं रामोऽरण्यं समागतः॥५॥

तस्यास्य वसतोऽरण्ये नियतस्य महात्मनः।
रावणेन हृता भार्या स त्वां शरणमागतः॥६॥

भवता सर्व्यकामौ तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
प्रगृह्य चार्चयस्वैतौ पूजनीयतमाकुभौ॥७॥

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं सुग्रीवो वानराधिपः।
दर्शनीयतमो भूत्वा प्रीत्योवाच च राघवम्॥८॥

भवान् धर्मविनीतश्च सुतपाः सर्ववत्सलः।
आरव्याता वायुपुत्रेण तत्त्वतो मे भवद्गुणाः ॥ ९ ॥

तन्ममैवैष सत्कारो लाभश्चैवोत्तमः प्रभो।
यत्त्वमिच्छसि सौहार्दं वानरेण मया सह ॥ १० ॥

रोचते यदि मे सरव्यं बाहुरेष प्रसारितः।
गृह्यतां पाणिना पाणिर्मर्यादा बध्यतां ध्रुवा ॥ ११ ॥

एतत् तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य सुभाषितम्।
सम्प्रहृष्टमना हस्तं पीडयामास पाणिना ॥ १२ ॥

हृष्टः सौहृदमालम्ब्य पर्यष्वजत पीडितम्।
ततो हनूमान् सन्त्यज्य भिक्षुरूपमरिन्दमः ॥ १३ ॥

काष्ठयोः स्वेन रूपेण जनयामास पावकम्।
दीप्यमानं ततो वहिं पुष्पैरभ्यर्च्य सत्कृतम् ॥ १४ ॥

तयोर्मध्ये तु सुप्रीतो निदधौ सुसमाहितः।
ततोऽप्निं दीप्यमानं तौ चक्रतुश्च प्रदक्षिणम् ॥ १५ ॥

सुग्रीवो राघवश्चैव वयस्यत्वमुपागतौ।
ततः सुप्रीतमनसौ तावुभौ हरिराघवौ ॥ १६ ॥

अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ न तृप्तिमभिजग्मतुः।
त्वं वयस्योऽसि हृद्यो मे ह्येकं दुःखं सुखं च नौ ॥ १७ ॥

सुग्रीवो राघवं वाक्यमित्युवाच प्रहृष्टवत्।
ततः सुपर्णबहुलां भङ्गा शाखां सुपुष्पिताम् ॥ १८ ॥

सालस्यास्तीर्य सुग्रीवो निषसाद् सराघवः।
लक्ष्मणायाथ संहृष्टो हनुमान् मारुतात्मजः ॥ १९ ॥

शाखां चन्दनवृक्षस्य ददौ परमपुष्पिताम्।
ततः प्रहृष्टः सुग्रीवः श्लक्षणं मधुरया गिरा ॥ २० ॥

प्रत्युवाच तदा रामं हर्षव्याकुललोचनः।
अहं विनिकृतो राम चरामीह भयार्दितः ॥ २१ ॥

हृतभार्यो वने त्रस्तो दुर्गमेतदुपाश्रितः।
सोऽहं त्रस्तो वने भीतो वसाम्युद्धान्तचेतनः ॥ २२ ॥

वालिना निकृतो भ्रात्रा कृतवैरश्च राघव।
वालिनो मे महाभाग भयार्तस्याभयं कुरु ॥ २३ ॥

कर्तुमर्हसि काकुत्स्थ भयं मे न भवेद् यथा।
एवमुक्तस्तु तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मवत्सलः ॥ २४ ॥

प्रत्यभाषत काकुत्स्थः सुग्रीवं प्रहसन्निव।
उपकारफलं मित्रं विदितं मे महाकपे ॥ २५ ॥

वालिनं तं वधिष्यामि तव भार्यापहारिणम्।
अमोघाः सूर्यसङ्काशा ममेमे निशिताः शराः ॥ २६ ॥

तस्मिन् वालिनि दुर्वृत्ते निपतिष्यन्ति वेगिताः।
कङ्कपत्रप्रतिच्छन्ना महेन्द्राशनिसन्निभाः ॥ २७ ॥

तीक्ष्णाग्रा ऋजुपर्वाणः सरोषा भुजगा इव।
तमद्य वालिनं पश्य तीक्ष्णैराशीविषोपमैः ॥ २८ ॥

शरैर्विनिहतं भूमौ प्रकीर्णमिव पर्वतम्।
स तु तद् वचनं श्रुत्वा राघवस्यात्मनो हितम्।
सुग्रीवः परमप्रीतः परमं वाक्यमब्रवीत् ॥ २९ ॥

तव प्रसादेन नृसिंह वीर प्रियां च राज्यं च समाप्तुयामहम्।
तथा कुरु त्वं नरदेव वैरिणं यथा न हिंस्यात् स पुनर्ममाग्रजम्॥३०॥

सीताकपीन्द्रक्षणदाचराणां राजीवहेमज्वलनोपमानि।
सुग्रीवरामप्रणयप्रसङ्गे वामानि नेत्राणि समं स्फुरन्ति॥३१॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
सुग्रीवसख्यम् नाम पञ्चमः सर्गः ॥४-५॥

॥ षष्ठः सर्गः — भूषणप्रत्यभिज्ञानम्॥

पुनरेवाब्रवीत् प्रीतो राघवं रघुनन्दनम्।
अयमाख्याति ते राम सचिवो मन्त्रिसत्तमः॥१॥

हनुमान् यन्निमित्तं त्वं निर्जनं वनमागतः।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वस्तश्च वने तव॥२॥

रक्षसापहृता भार्या मैथिली जनकात्मजा।
त्वया वियुक्ता रुदती लक्ष्मणेन च धीमता॥३॥

अन्तरं प्रेप्सुना तेन हत्वा गृह्णं जटायुषम्।
भार्यावियोगजं दुःखं प्रापितस्तेन रक्षसा॥४॥

भार्यावियोगजं दुःखं नचिरात् त्वं विमोक्ष्यसे।
अहं तामानयिष्यामि नष्टां वेदश्रुतीमिव॥५॥

रसातले वा वर्तन्तीं वर्तन्तीं वा नभस्तले।
अहमानीय दास्यामि तव भार्यामरिन्दम्॥६॥

इदं तथ्यं मम वचस्त्वमवेहि च राघव।
न शक्या सा जरयितुमपि सेन्द्रैः सुरासुरैः॥७॥

तव भार्या महाबाहो भक्ष्यं विषकृतं यथा।
 त्यज शोकं महाबाहो तां कान्तामानयामि ते ॥८॥

अनुमानात् तु जानामि मैथिली सा न संशयः।
 हियमाणा मया दृष्टा रक्षसा रौद्रकर्मणा ॥९॥

क्रोशन्ती रामरामेति लक्ष्मणेति च विस्वरम्।
 स्फुरन्ती रावणस्याङ्के पन्नगेन्द्रवधूर्यथा ॥१०॥

आत्मना पञ्चमं मां हि दृष्ट्वा शैलतले स्थितम्।
 उत्तरीयं तया त्यक्तं शुभान्याभरणानि च ॥११॥

तान्यस्माभिर्गृहीतानि निहितानि च राघव।
 आनयिष्याम्यहं तानि प्रत्यभिज्ञातुमर्हसि ॥१२॥

तमब्रवीत् ततो रामः सुग्रीवं प्रियवादिनम्।
 आनयस्व सखे शीघ्रं किमर्थं प्रविलम्बसे ॥१३॥

एवमुक्तस्तु सुग्रीवः शैलस्य गहनां गुहाम्।
 प्रविवेश ततः शीघ्रं राघवप्रियकाम्यया ॥१४॥

उत्तरीयं गृहीत्वा तु स तान्याभरणानि च।
 इदं पश्येति रामाय दर्शयामास वानरः ॥१५॥

ततो गृहीत्वा वासस्तु शुभान्याभरणानि च।
 अभवद् बाष्पसंरुद्धो नीहारेणोव चन्द्रमाः ॥१६॥

सीतास्तेहप्रवृत्तेन स तु बाष्पेण दूषितः।
 हा प्रियेति रुदन् धैर्यमुत्सृज्य न्यपतत् क्षितौ ॥१७॥

हृदि कृत्वा स बहुशस्तमलङ्कारमुत्तमम्।
 निशाश्वास भृशं सर्पो बिलस्थ इव रोषितः ॥१८॥

अविच्छिन्नाश्रुवेगस्तु सौमित्रिं प्रेक्ष्य पार्श्वतः।
परिदेवयितुं दीनं रामः समुपचक्रमे॥ १९॥

पश्य लक्ष्मण वैदेह्या सन्त्यकं हियमाणया।
उत्तरीयमिदं भूमौ शरीराद् भूषणानि च॥ २०॥

शाद्वलिन्यां ध्रुवं भूम्यां सीतया हियमाणया।
उत्सृष्टं भूषणमिदं तथा रूपं हि दृश्यते॥ २१॥

एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत्।
नाहं जानामि केयूरे नाहं जानामि कुण्डले॥ २२॥

नूपुरे त्वभिजानामि नित्यं पादाभिवन्दनात्।
ततस्तु राघवो वाक्यं सुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ २३॥

ब्रूहि सुग्रीव कं देशं हियन्ती लक्षिता त्वया।
रक्षसा रौद्ररूपेण मम प्राणप्रिया हृता॥ २४॥

क वा वसति तद् रक्षो महद् व्यसनदं मम।
यन्निमित्तमहं सर्वान् नाशयिष्यामि राक्षसान्॥ २५॥

हरता मैथिलीं येन मां च रोषयता ध्रुवम्।
आत्मनो जीवितान्ताय मृत्युद्वारमपावृतम्॥ २६॥

मम दयिततमा हृता वनाद् रजनिचरेण विमथ्य येन सा।
कथय मम रिपुं तमद्य वै प्लवगपते यमसन्निधिं नयामि॥ २७॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
भूषणप्रत्यभिज्ञानम् नाम षष्ठः सर्गः ॥ ४-६ ॥

॥ सप्तमः सर्गः — रामसमाधासनम् ॥

एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामेणात्मेन वानरः।
अब्रवीत् प्राञ्चलिर्वाक्यं सबाष्यं बाष्पगद्दः ॥ १ ॥

न जाने निलयं तस्य सर्वथा पापरक्षसः।
सामर्थ्यं विक्रमं वापि दौष्कुलेयस्य वा कुलम् ॥ २ ॥

सत्यं तु प्रतिजानामि त्यज शोकमरिन्द्रम्।
करिष्यामि तथा यत्त्वं यथा प्राप्स्यसि मैथिलीम् ॥ ३ ॥

रावणं सगणं हृत्वा परितोष्यात्मपौरुषम्।
तथास्मि कर्ता नचिराद् यथा प्रीतो भविष्यसि ॥ ४ ॥

अलं वैक्षव्यमालम्ब्य धैर्यमात्मगतं स्मर।
त्वद्विधानां न सदशमीदृशं बुद्धिलाघवम् ॥ ५ ॥

मयापि व्यसनं प्रासं भार्याविरहजं महत्।
नाहमेवं हि शोचामि धैर्यं न च परित्यजे ॥ ६ ॥

नाहं तामनुशोचामि प्राकृतो वानरोऽपि सन्।
महात्मा च विनीतश्च किं पुनर्घृतिमान् महान् ॥ ७ ॥

बाष्पमापतितं धैर्यान्निग्रहीतुं त्वमर्हसि।
मर्यादां सत्त्वयुक्तानां धृतिं नोत्स्वष्टुमर्हसि ॥ ८ ॥

व्यसने वार्थकृच्छ्रे वा भये वा जीवितान्तगे।
विमृशंश्च स्वयाबुद्ध्या धृतिमान् नावसीदति ॥ ९ ॥

बालिशस्तु नरो नित्यं वैक्षव्यं योऽनुवर्तते।
स मज्जत्यवशः शोके भाराक्रान्तेव नौर्जले ॥ १० ॥

एषोऽञ्जलिर्मया बद्धः प्रणयात् त्वां प्रसादये।
पौरुषं श्रय शोकस्य नान्तरं दातुर्महसि॥ ११ ॥

ये शोकमनुवर्तन्ते न तेषां विद्यते सुखम्।
तेजश्च क्षीयते तेषां न त्वं शोचितुर्महसि॥ १२ ॥

शोकेनाभिप्रपन्नस्य जीविते चापि संशयः।
स शोकं त्यज राजेन्द्र धैर्यमाश्रय केवलम्॥ १३ ॥

हितं वयस्यभावेन ब्रूहि नोपदिशामि ते।
वयस्यतां पूजयन्मे न त्वं शोचितुर्महसि॥ १४ ॥

मधुरं सान्त्वितस्तेन सुग्रीवेण स राघवः।
मुखमश्रुपरिक्लिन्नं वस्त्रान्तेन प्रमार्जयत्॥ १५ ॥

प्रकृतिस्थस्तु काकुत्थः सुग्रीवचनात् प्रभुः।
सम्परिष्वज्य सुग्रीवमिदं वचनमब्रवीत्॥ १६ ॥

कर्तव्यं यद् वयस्येन स्त्रिग्धेन च हितेन च।
अनुरूपं च युक्तं च कृतं सुग्रीव तत् त्वया॥ १७ ॥

एष च प्रकृतिस्थोऽहमनुनीतस्त्वया सखे।
दुर्लभो हीटशो बन्धुरस्मिन् काले विशेषतः॥ १८ ॥

किं तु यत्स्त्वया कार्यो मैथिल्याः परिमार्गणे।
राक्षसस्य च रौद्रस्य रावणस्य दुरात्मनः॥ १९ ॥

मया च यदनुष्टेयं विस्त्रब्देन तदुच्यताम्।
वर्षास्त्विव च सुक्षेत्रे सर्वं सम्पद्यते तव॥ २० ॥

मया च यदिदं वाक्यमभिमानात् समीरितम्।
तत्त्वया हरिशार्दूल तत्त्वमित्युपधार्यताम्॥ २१ ॥

अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन।
एतत्ते प्रतिजानामि सत्येनैव शापाम्यहम्॥ २२॥

ततः प्रहृष्टः सुग्रीवो वानरैः सचिवैः सह।
राघवस्य वचः श्रुत्वा प्रतिज्ञातं विशेषतः॥ २३॥

एवमेकान्तसम्पृक्तौ ततस्तौ नरवानरौ।
उभावन्योन्यसदृशां सुखं दुःखमभाषताम्॥ २४॥

महानुभावस्य वचो निशम्य हरिर्नृपाणामधिपस्य तस्य।
कृतं स मेने हरिवीरमुख्यस्तदा च कार्यं हृदयेन विद्वान्॥ २५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
रामसमाध्यासनम् नाम सप्तमः सर्गः ॥ ४-७॥

॥ अष्टमः सर्गः — वालिवधप्रतिज्ञा ॥

परितुष्टस्तु सुग्रीवस्तेन वाक्येन हर्षितः।
लक्ष्मणस्याग्रजं शूरमिदं वचनमब्रवीत्॥ १॥

सर्वथाहमनुग्राह्यो देवतानां न संशयः।
उपपन्नो गुणोपेतः सखा यस्य भवान् मम॥ २॥

शक्यं खलु भवेद् राम सहायेन त्वयानघ।
सुरराज्यमपि प्राप्तुं स्वराज्यं किमुत प्रभो॥ ३॥

सोऽहं सभाज्यो बन्धूनां सुहृदां चैव राघव।
यस्याग्निसाक्षिकं मित्रं लब्धं राघववंशजम्॥ ४॥

अहमप्यनुरूपस्ते वयस्यो ज्ञास्यसे शनैः।
न तु वकुं समर्थोऽहं त्वयि आत्मगतान् गुणान्॥ ५॥

महात्मनां तु भूयिष्ठं त्वद्विधानां कृतात्मनाम्।
निश्चला भवति प्रीतिर्धैर्यमात्मवतां वर॥६॥

रजतं वा सुवर्णं वा शुभान्याभरणानि च।
अविभक्तानि साधूनामवगच्छन्ति साधवः॥७॥

आद्योवापि दारिद्रो वा दुःखितः सुखितोऽपि वा।
निर्दोषश्च सदोषश्च वयस्यः परमा गतिः॥८॥

धनत्यागः सुखत्यागो देशत्यागोऽपि वानघ।
वयस्यार्थं प्रवर्तन्ते स्नेहं दृष्ट्वा तथाविधम्॥९॥

तत् तथेत्यब्रवीद् रामः सुग्रीवं प्रियवादिनम्।
लक्ष्मणस्याग्रतो लक्ष्म्या वासवस्येव धीमतः॥१०॥

ततो रामं स्थितं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महाबलम्।
सुग्रीवः सर्वतश्चक्षुर्वने लोलमपातयत्॥११॥

स ददर्श ततः सालमविदूरे हरीश्वरः।
सुपुष्पमीषत्पत्राद्यं भ्रमरैरुपशोभितम्॥१२॥

तस्यैकां पर्णबहुलां शाखां भङ्गा सुशोभिताम्।
रामस्यास्तीर्य सुग्रीवो निषसाद् सराघवः॥१३॥

तावासीनौ ततो दृष्ट्वा हनूमानपि लक्ष्मणम्।
शालशाखां समुत्पाट्य विनीतमुपवेशयत्॥१४॥

सुखोपविष्ठं रामं तु प्रसन्नमुद्धिं यथा।
सालपुष्पावसङ्कीर्णे तस्मिन् गिरिवरोत्तमे॥१५॥

ततः प्रहृष्टः सुग्रीवः क्षक्षणया शुभया गिरा।
उवाच प्रणयाद् रामं हर्षव्याकुलिताक्षरम्॥१६॥

अहं विनिकृतो भ्रात्रा चराम्येष भयार्दितः।
 त्रृष्ण्यमूकं गिरिवरं हृतभार्यः सुदुःखितः॥ १७॥

सोऽहं त्रस्तो भये मग्नो वने सम्भ्रान्तचेतनः।
 वालिना निकृतो भ्रात्रा कृतवैरश्च राघव॥ १८॥

वालिनो मे भयार्तस्य सर्वलोकाभयङ्कर।
 ममापि त्वमनाथस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि॥ १९॥

एवमुक्तस्तु तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मवत्सलः।
 प्रत्युवाच स काकुत्स्थः सुग्रीवं प्रहसन्निव॥ २०॥

उपकारफलं मित्रमपकारोऽरिलक्षणम्।
 अद्यैव तं वधिष्यामि तव भार्यापहारिणम्॥ २१॥

इमे हि मे महाभाग पत्रिणस्तिग्मतेजसः।
 कार्तिकेयवनोद्भूताः शरा हेमविभूषिताः॥ २२॥

कङ्कपत्रपरिच्छन्ना महेन्द्राशनिसन्निभाः।
 सुपर्वाणः सुतीक्ष्णाग्राः सरोषा भुजगा इव॥ २३॥

वालिसंज्ञमित्रं ते भ्रातरं कृतकिल्बिषम्।
 शरैर्विनिहतं पश्य विकीर्णमिव पर्वतम्॥ २४॥

राघवस्य वचः श्रुत्वा सुग्रीवो वाहिनीपतिः।
 प्रहर्षमतुलं लेभे साधु साधिति चाब्रवीत्॥ २५॥

राम शोकाभिभूतोऽहं शोकार्तानां भवान् गतिः।
 वयस्य इति कृत्वा हि त्वय्यहं परिदेवये॥ २६॥

त्वं हि पाणिप्रदानेन वयस्यो मेऽग्निसाक्षिकम्।
 कृतः प्राणैर्बहुमतः सत्येन च शपाम्यहम्॥ २७॥

वयस्य इति कृत्वा च विस्तव्यः प्रवदाम्यहम्।
दुःखमन्तर्गतं तन्मे मनो हरति नित्यशः ॥ २८ ॥

एतावदुक्त्वा वचनं बाष्पदूषितलोचनः।
बाष्पदूषितया वाचा नोच्छैः शक्रोति भाषितुम् ॥ २९ ॥

बाष्पवेगं तु सहसा नदीवेगमिवागतम्।
धारयामास धैर्येण सुग्रीवो रामसन्निधौ ॥ ३० ॥

स निगृह्य तु तं बाष्पं प्रमृज्य नयने शुभे।
विनिःश्वस्य च तेजस्वी राघवं पुनरूचिवान् ॥ ३१ ॥

पुराहं वालिना राम राज्यात् स्वादवरोपितः।
परुषाणि च संश्राव्य निर्धूतोऽस्मि बलीयसा ॥ ३२ ॥

हृता भार्या च मे तेन प्राणेभ्योऽपि गरीयसी।
सुहृदश्च मदीया ये संयता बन्धनेषु ते ॥ ३३ ॥

यत्वांश्च स दुष्टात्मा मद्विनाशाय राघव।
बहुशस्तप्रयुक्ताश्च वानरा निहृता मया ॥ ३४ ॥

शङ्क्या त्वेतयाहं च दृष्ट्वा त्वामपि राघव।
नोपसर्पाम्यहं भीतो भये सर्वे हि बिभ्यति ॥ ३५ ॥

केवलं हि सहाया मे हनुमत्प्रमुखास्त्वमे।
अतोऽहं धारयाम्यद्य प्राणान् कृच्छ्रगतोऽपि सन् ॥ ३६ ॥

एते हि कपयः स्त्रिग्धा मां रक्षन्ति समन्ततः।
सह गच्छन्ति गन्तव्ये नित्यं तिष्ठन्ति चास्थिते ॥ ३७ ॥

सङ्क्षेपस्त्वेष मे राम किमुत्त्वा विस्तरं हि ते।
स मे ज्येष्ठो रिपुञ्चाता वाली विश्रुतपौरुषः ॥ ३८ ॥

तद्विनाशोऽपि मे दुःखं प्रमृष्टं स्यादनन्तरम्।
सुखं मे जीवितं चैव तद्विनाशनिबन्धनम्॥ ३९॥

एष मे राम शोकान्तः शोकार्त्तेन निवेदितः।
दुःखितः सुखितो वापि सख्युर्नित्यं सखा गतिः॥ ४०॥

श्रुत्वैतच्च वचो रामः सुग्रीवमिदमब्रवीत्।
किं निमित्तमभूद् वैरं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥ ४१॥

सुखं हि कारणं श्रुत्वा वैरस्य तव वानर।
आनन्तर्याद् विधास्यामि सम्प्रधार्य बलाबलम्॥ ४२॥

बलवान् हि ममार्षः श्रुत्वा त्वामवमानितम्।
वर्धते हृदयोत्कम्पी प्रावृद्धेग इवाभ्यसः॥ ४३॥

हृष्टः कथय विस्त्रियो यावदारोप्यते धनुः।
सृष्टश्च हि मया बाणो निरस्तश्च रिपुस्तव॥ ४४॥

एवमुक्तस्तु सुग्रीवः काकुत्थेन महात्मना।
प्रहर्षमतुलं लेखे चतुर्भिः सह वानरैः॥ ४५॥

ततः प्रहृष्टवदनः सुग्रीवो लक्ष्मणाग्रजे।
वैरस्य कारणं तत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे॥ ४६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
वालिवधप्रतिज्ञा नाम अष्टमः सर्गः ॥ ४-८॥

॥ नवमः सर्गः — वैरवृत्तान्तानुक्रमः ॥

वाली नाम मम भ्राता ज्येष्ठः शत्रुनिषूदनः।
पितुर्बहुमतो नित्यं मम चापि तथा पुरा॥ १॥

पितर्युपरते तस्मिन् ज्येष्ठोऽयमिति मन्त्रिभिः।
 कपीनामीश्वरो राज्ये कृतः परमसम्मतः ॥२॥
 राज्यं प्रशासतस्तस्य पितृपैतामहं महत्।
 अहं सर्वेषु कालेषु प्रणतः प्रेष्यवत् स्थितः ॥३॥
 मायावी नाम तेजस्वी पूर्वजो दुन्दुभेः सुतः।
 तेन तस्य महद्वैरं वालिनः स्त्रीकृतं पुरा ॥४॥
 स तु सुसे जने रात्रौ किञ्चिन्याद्वारमागतः।
 नर्दति स्म सुसंरब्धो वालिनं चाहयद् रणे ॥५॥
 प्रसुतस्तु मम भ्राता नर्दतो भैरवस्वनम्।
 श्रुत्वा न ममृषे वाली निष्पात जवात् तदा ॥६॥
 स तु वै निःसृतः क्रोधात् तं हन्तुमसुरोत्तमम्।
 वार्यमाणस्ततः स्त्रीभिर्मया च प्रणतात्मना ॥७॥
 स तु निर्धूय सर्वान् नो निर्जगाम महाबलः।
 ततोऽहमपि सौहार्दान्निःसृतो वालिना सह ॥८॥
 स तु मे भ्रातरं दृष्ट्वा मां च दूरादवस्थितम्।
 असुरो जातसन्नासः प्रदुद्राव तदा भृशम् ॥९॥
 तस्मिन् द्रवति सन्त्रस्ते ह्यावां द्रुततरं गतौ।
 प्रकाशोऽपि कृतो मार्गश्वन्देणोद्दच्छता तदा ॥१०॥
 स तृणैरावृतं दुर्गं धरण्या विवरं महत्।
 प्रविवेशासुरो वेगादावामासाद्य विष्ठितौ ॥११॥
 तं प्रविष्टं रिपुं दृष्ट्वा बिलं रोषवशं गतः।
 मामुवाच ततो वाली वचनं क्षुभितेन्द्रियः ॥१२॥

इह तिष्ठाय सुग्रीव बिलद्वारि समाहितः।
यावदत्र प्रविश्याहं निहन्मि समरे रिपुम्॥ १३॥

मया त्वेतद् वचः श्रुत्वा याच्चितः स परन्तपः।
शापयित्वा च मां पञ्चां प्रविवेश बिलं ततः॥ १४॥

तस्य प्रविष्टस्य बिलं साग्रः संवत्सरो गतः।
स्थितस्य च बिलद्वारि स कालो व्यत्यवर्तत॥ १५॥

अहं तु नष्टं तं ज्ञात्वा स्नेहादागतसम्भ्रमः।
भ्रातरं न प्रपश्यामि पापशङ्क्षिं च मे मनः॥ १६॥

अथ दीर्घस्य कालस्य बिलात् तस्माद् विनिःसृतम्।
सफेनं रुधिरं दृष्ट्वा ततोऽहं भृशदुःखितः॥ १७॥

नर्दतामसुराणां च ध्वनिर्मै श्रोत्रमागतः।
न रतस्य च सङ्खामे क्रोशतोऽपि स्वनो गुरोः॥ १८॥

अहं त्ववगतो बुद्ध्या चिह्नैस्तैर्भ्रातरं हतम्।
पिधाय च बिलद्वारं शिलया गिरिमात्रया॥ १९॥

शोकार्तश्वोदकं कृत्वा किञ्चिन्प्यामागतः सखे।
गूहमानस्य मे तत् त्वं यत्नतो मन्त्रिभिः श्रुतम्॥ २०॥

ततोऽहं तैः समागम्य समेतैरभिषेचितः।
राज्यं प्रशासतस्तस्य न्यायतो मम राघव॥ २१॥

आजगाम रिपुं हत्वा दानवं स तु वानरः।
अभिषिक्तं तु मां दृष्ट्वा क्रोधात् संरक्तलोचनः॥ २२॥

मटीयान् मन्त्रिणो बद्धा परुषं वाक्यमब्रवीत्।
निघ्रहे च समर्थस्य तं पापं प्रति राघव॥ २३॥

न प्रावर्तत मे बुद्धिर्भ्रातृगौरवयन्निता।
हत्वा शत्रुं स मे भ्राता प्रविवेश पुरं तदा ॥ २४ ॥

मानयस्तं महात्मानं यथावच्चाभिवादयम्।
उक्ताश्च नाशिषस्तेन प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ २५ ॥

नत्वा पादावहं तस्य मुकुटेनास्पृशं प्रभो।
अपि वाली मम क्रोधान्नं प्रसादं चकार सः ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
वैरवृत्तान्तानुक्रमः नाम नवमः सर्गः ॥ ४-९ ॥

॥ दशमः सर्गः — राज्यनिर्वासकथनम् ॥

ततः क्रोधसमाविष्टं संरब्धं तमुपागतम्।
अहं प्रसादयाच्चक्रे भ्रातरं हितकाम्यया ॥ १ ॥

दिष्ठ्यासि कुशली प्राप्तो निहतश्च त्वया रिपुः।
अनाथस्य हि मे नाथस्त्वमेकोऽनाथनन्दन ॥ २ ॥

इदं बहुशलाकं ते पूर्णचन्द्रमिवोदितम्।
छत्रं सवालव्यजनं प्रतीच्छस्व मया धृतम् ॥ ३ ॥

आर्तस्तत्र बिलद्वारि स्थितः संवत्सरं नृप।
दृष्ट्वा च शोणितं द्वारि बिलाच्चापि समुत्थितम् ॥ ४ ॥

शोकसंविभृदयो भृशं व्याकुलितेन्द्रियः।
अपिधाय बिलद्वारं शैलशृङ्खेण तत् तदा ॥ ५ ॥

तस्माद् देशादपाकम्य किञ्चिन्न्यां प्राविशं पुनः।
विषादात्त्विह मां दृष्ट्वा पौर्मन्त्रिभिरेव च ॥ ६ ॥

अभिषिक्तो न कामेन तन्मे क्षन्तुं त्वर्महसि।
 त्वमेव राजा मानार्हः सदा चाहं यथा पुरा ॥७॥

राजभावे नियोगोऽयं मम त्वद्विरहात् कृतः।
 सामात्यपैरनगरं स्थितं निहतकण्टकम् ॥८॥

न्यासभूतमिदं राज्यं तव निर्यातयाम्यहम्।
 मा च रोषं कृथाः सौम्य मम शत्रुनिषूदन ॥९॥

याचे त्वां शिरसा राजन् मया बद्धोऽयमञ्जलिः।
 बलादस्मिन् समागम्य मन्त्रिभिः पुरवासिभिः ॥१०॥

राजभावे नियुक्तोऽहं शून्यदेशजिगीषया।
 स्तिंगधमेवं ब्रुवाणं मां स विनिर्भत्स्य वानरः ॥११॥

धित्तवामिति च मामुक्त्वा बहु तत्तदुवाच ह।
 प्रकृतीश्व समानीय मन्त्रिणश्वैव सम्मतान् ॥१२॥

मामाह सुहृदां मध्ये वाक्यं परमगर्हितम्।
 विदितं वो मया रात्रौ मायावी स महासुरः ॥१३॥

मां समाहयत कुद्धो युद्धाकाङ्क्षी तदा पुरा।
 तस्य तद् भाषितं श्रुत्वा निःसृतोऽहं नृपालयात् ॥१४॥

अनुयातश्व मां तूर्णमयं भ्राता सुदारुणः।
 स तु द्वैष्व मां रात्रौ सद्वितीयं महाबलः ॥१५॥

प्राद्रवद् भयसन्त्रस्तो वीक्ष्यावां समुपागतौ।
 अभिद्रुतस्तु वेगेन विवेश स महाबिलम् ॥१६॥

तं प्रविष्टं विदित्वा तु सुघोरं सुमहद्विलम्।
 अयमुक्तोऽथ मे भ्राता मया तु कूरदर्शनः ॥१७॥

अहत्वा नास्ति मे शक्तिः प्रतिगन्तुमितः पुरीम्।
बिलद्वारि प्रतीक्ष त्वं यावदेनं निहन्म्यहम्॥१८॥

स्थितोऽयमिति मत्वाहं प्रविष्टस्तु दुरासदम्।
तं मे मार्गयतस्तत्र गतः संवत्सरस्तदा॥१९॥

स तु दृष्टो मया शत्रुरनिर्वदाद् भयावहः।
निहतश्च मया सद्यः स सर्वैः सह बन्धुभिः॥२०॥

तस्यास्यात्तु प्रवृत्तेन रुधिरौघेण तद्विलम्।
पूर्णमासीद् दुराक्रामं स्तनतस्तस्य भूतले॥२१॥

सूदयित्वा तु तं शत्रुं विक्रान्तं तमहं सुखम्।
निष्क्रामं नैव पश्यामि बिलस्य पिहितं मुखम्॥२२॥

विक्रोशमानस्य तु मे सुग्रीवेति पुनः पुनः।
यतः प्रतिवचो नास्ति ततोऽहं भृशदुःखितः॥२३॥

पादप्रहारैस्तु मया बहुभिः परिपातितम्।
ततोऽहं तेन निष्क्रम्य पथा पुरमुपागतः॥२४॥

तत्रानेनास्मि संरुद्धो राज्यं मृगयताऽत्मनः।
सुग्रीवेण नृशंसेन विस्मृत्य भ्रातृसौहृदम्॥२५॥

एवमुक्त्वा तु मां तत्र वस्त्रेणैकेन वानरः।
तदा निर्वासयामास वाली विगतसाध्वसः॥२६॥

तेनाहमपविद्धश्च हृतदारश्च राघव।
तद्द्युम्याच्च महीं सर्वां क्रान्तवान् सवनार्णवाम्॥२७॥

ऋष्यमूकं गिरिवरं भार्याहरणदुःखितः।
प्रविष्टोऽस्मि दुराधर्ष वालिनः कारणान्तरे॥२८॥

एतत्ते सर्वमारव्यातं वैरानुकथनं महत्।
अनागसा मया प्राप्तं व्यसनं पश्य राघव ॥ २९ ॥

वालिनश्च भयात् तस्य सर्वलोकभयापह ।
कर्तुर्मर्हसि मे वीर प्रसादं तस्य निग्रहात् ॥ ३० ॥

एवमुक्तः स तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मसंहितम्।
वचनं वक्तुमारेभे सुग्रीवं प्रहसन्निव ॥ ३१ ॥

अमोघाः सूर्यसङ्काशा निशिता मे शरा इमे।
तस्मिन् वालिनि दुर्वृत्ते पतिष्ठन्ति रुषान्विताः ॥ ३२ ॥

यावत् तं नहि पश्येयं तव भार्यापहारिणम्।
तावत् स जीवेत् पापात्मा वाली चारित्रदूषकः ॥ ३३ ॥

आत्मानुमानात् पश्यामि मग्नस्त्वं शोकसागरे।
त्वामहं तारयिष्यामि बाढं प्राप्स्यसि पुष्कलम् ॥ ३४ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा हर्षपौरुषवर्धनम्।
सुग्रीवः परमप्रीतः सुमहद्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
राज्यनिर्वासकथनम् नाम दशमः सर्गः ॥ ४-१० ॥

॥ एकादशः सर्गः — वालिबलाविष्करणम् ॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा हर्षपौरुषवर्धनम्।
सुग्रीवः पूजयाञ्चके राघवं प्रशाशांस च ॥ १ ॥

असंशयं प्रज्वलितैस्तीक्ष्णैर्मर्मातिगैः शरैः।
त्वं दहेः कुपितो लोकान् युगान्त इव भास्करः ॥ २ ॥

वालिनः पौरुषं यत्तद् यच्च वीर्यं धृतिश्च या।
 तन्ममैकमनाः श्रुत्वा विघत्स्व यदनन्तरम्॥ ३॥

 समुद्रात् पश्चिमात् पूर्वं दक्षिणादपि चोत्तरम्।
 क्रामत्यनुदिते सूर्ये वाली व्यपगतङ्कमः॥ ४॥

 अग्राण्यारुह्य शैलानां शिखराणि महान्त्यपि।
 ऊर्ध्वमुत्पात्य तरसा प्रतिगृह्णाति वीर्यवान्॥ ५॥

 बहवः सारवन्तश्च वनेषु विविधा द्रुमाः।
 वालिना तरसा भग्ना बलं प्रथयताऽत्मनः॥ ६॥

 महिषो दुन्दुभिर्नाम कैलासशिखरप्रभः।
 बलं नागसहस्रस्य धारयामास वीर्यवान्॥ ७॥

 स वीर्योत्सेकदुष्टात्मा वरदानेन मोहितः।
 जगाम स महाकायः समुद्रं सरितां पतिम्॥ ८॥

 ऊर्मिमन्तमतिक्रम्य सागरं रत्नसञ्चयम्।
 मम युद्धं प्रयच्छेति तमुवाच महार्णवम्॥ ९॥

 ततः समुद्रो धर्मात्मा समुत्थाय महाबलः।
 अब्रवीद् वचनं राजन्नसुरं कालचोदितम्॥ १०॥

 समर्थो नास्मि ते दातुं युद्धं युद्धविशारद।
 श्रूयतां त्वभिधास्यामि यस्ते युद्धं प्रदास्यति॥ ११॥

 शैलराजो महारण्ये तपस्विशरणं परम्।
 शङ्करश्वशुरो नाम्ना हिमवानिति विश्रुतः॥ १२॥

 महाप्रस्त्रवणोपेतो बहुकन्द्रनिर्झरः।
 स समर्थस्त्वं प्रीतिमतुलां कर्तुमर्हति॥ १३॥

तं भीतमिति विज्ञाय समुद्रमसुरोत्तमः।
हिमवद्वनमागम्य शरश्चापादिव च्युतः॥१४॥

ततस्तस्य गिरेः श्वेता गजेन्द्रप्रतिमाः शिलाः।
चिक्षेप बहुधा भूमौ दुन्दुभिर्विननाद च॥१५॥

ततः श्वेताम्बुदाकारः सौम्यः प्रीतिकराकृतिः।
हिमवानब्रवीद् वाक्यं स्व एव शिखरे स्थितः॥१६॥

क्षेष्ट्रमर्हसि मां न त्वं दुन्दुभे धर्मवत्सल।
रणकर्मस्वकुशलस्तपस्त्विशरणो ह्यहम्॥१७॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा गिरिराजस्य धीमतः।
उवाच दुन्दुभिर्वाक्यं क्रोधात् संरक्तलोचनः॥१८॥

यदि युद्धेऽसमर्थस्त्वं मद्दयाद् वा निरुद्यमः।
तमाचक्ष्व प्रदद्यान्मे यो हि युद्धं युयुत्सतः॥१९॥

हिमवानब्रवीद् वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः।
अनुक्तपूर्वं धर्मात्मा क्रोधात् तमसुरोत्तमम्॥२०॥

वाली नाम महाप्राज्ञ शक्रपुत्रः प्रतापवान्।
अध्यास्ते वानरः श्रीमान् किष्किन्द्यामतुलप्रभाम्॥२१॥

स समर्थो महाप्राज्ञस्तव युद्धविशारदः।
द्वन्द्वयुद्धं स दातुं ते नमुचोरिव वासवः॥२२॥

तं शीघ्रमभिगच्छ त्वं यदि युद्धमिहेच्छसि।
स हि दुर्मर्षणो नित्यं शूरः समरकर्मणि॥२३॥

श्रुत्वा हिमवतो वाक्यं कोपाविष्टः स दुन्दुभिः।
जगाम तां पुरीं तस्य किष्किन्द्यां वालिनस्तदा॥२४॥

धारयन् माहिषं रूपं तीक्ष्णश्चज्जो भयावहः।
प्रावृषीव महामेघस्तोयपूर्णो नभस्तले॥२५॥

ततस्तु द्वारमागम्य किञ्चिन्न्याया महाबलः।
ननर्द कम्पयन् भूमि दुन्दुभिर्दुन्दुभिर्यथा॥२६॥

समीपजान् द्रुमान् भञ्जन् वसुधां दारयन् खुरैः।
विषाणेनोल्लिखन् दर्पात् तद्वारं द्विरदो यथा॥२७॥

अन्तः पुरगतो वाली श्रुत्वा शब्दमर्घणः।
निष्पपात सह स्त्रीभिस्त्ताराभिरिव चन्द्रमा॥२८॥

मितं व्यक्ताक्षरपदं तमुवाच स दुन्दुभिम्।
हरीणामीश्वरो वाली सर्वेषां वनचारिणाम्॥२९॥

किमर्थं नगरद्वारमिदं रुद्धा विनद्से।
दुन्दुभे विदितो मेऽसि रक्ष प्राणान् महाबल॥३०॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा वानरेन्द्रस्य धीमतः।
उवाच दुन्दुभिर्वाक्यं क्रोधात् संरक्तलोचनः॥३१॥

न त्वं स्त्रीसन्निधौ वीर वचनं वकुर्मर्हसि।
मम युद्धं प्रयच्छाद्य ततो ज्ञास्यामि ते बलम्॥३२॥

अथवा धारयिष्यामि क्रोधमद्य निशामिमाम्।
गृह्यतामुदयः स्वैरं कामभोगेषु वानर॥३३॥

दीयतां सम्प्रदानं च परिष्वज्य च वानरान्।
सर्वशाखामृगोन्द्रस्त्वं संसादय सुहृज्जनम्॥३४॥

सुदृष्टां कुरु किञ्चिन्न्यां कुरुष्वात्मसमं पुरे।
क्रीडस्व च समं स्त्रीभिरहं ते दर्पशासनः॥३५॥

यो हि मत्तं प्रमत्तं वा भग्नं वा रहितं कृशम्।
हन्यात् स भ्रूणहा लोके त्वद्विधं मदमोहितम्॥ ३६॥

स प्रहस्याब्रवीन्मन्दं क्रोधात् तमसुरेश्वरम्।
विसृज्य ताः स्त्रियः सर्वास्ताराप्रभृतिकास्तदा॥ ३७॥

मत्तोऽयमिति मा मंस्था यद्यभीतोऽसि संयुगे।
मदोऽयं सम्प्रहारेऽस्मिन् वीरपानं समर्थ्यताम्॥ ३८॥

तमेवमुक्त्वा सङ्कुच्छो मालामुक्षिष्य काञ्चनीम्।
पित्रा दत्तां महेन्द्रेण युद्धाय व्यवतिष्ठत॥ ३९॥

विषाणयोर्गृहीत्वा तं दुन्दुभिं गिरिसन्निभम्।
आविघ्यत तथा वाली विनदन् कपिकुञ्जरः॥ ४०॥

बलाद् व्यापाद्याञ्चके ननर्दं च महास्वनम्।
श्रोत्राभ्यामथ रक्तं तु तस्य सुस्नाव पात्यतः॥ ४१॥

तयोस्तु क्रोधसंरभात् परस्परजयैषिणोः।
युद्धं समभवद् घोरं दुन्दुभेर्वालिनस्तथा॥ ४२॥

अयुध्यत तदा वाली शक्रतुल्यपराक्रमः।
मुष्टिभिर्जानुभिः पद्मिः शिलाभिः पादपैस्तथा॥ ४३॥

परस्परं द्वितोस्तत्र वानरासुरयोस्तदा।
आसीद्धीनोऽसुरो युद्धे शक्रसूनुर्व्यवर्धत॥ ४४॥

तं तु दुन्दुभिमुद्यम्य धरण्यामभ्यपातयत्।
युद्धे प्राणहरे तस्मिन्निष्पिष्टो दुन्दुभिस्तदा॥ ४५॥

स्वोतोभ्यो बहु रक्तं तु तस्य सुस्नाव पात्यतः।
पपात च महाबाहुः क्षितौ पञ्चत्वमागतः॥ ४६॥

तं तोलयित्वा बाहुभ्यां गतसत्त्वमचेतनम्।
चिक्षेप वेगवान् वाली वेगेनैकेन योजनम्॥४७॥

तस्य वेगप्रविष्टस्य वक्रात् क्षतजबिन्दवः।
प्रपेतुर्मारुतोत्क्षस्ता मतद्वस्याश्रमं प्रति॥४८॥

तान् दृष्ट्वा पतितांस्तत्र मुनिः शोणितविप्रुषः।
कुद्धस्तस्य महाभाग चिन्तयामास को न्वयम्॥४९॥

येनाहं सहसा स्पृष्टः शोणितेन दुरात्मना।
कोऽयं दुरात्मा दुर्बुद्धिरकृतात्मा च बालिशः॥५०॥

इत्युत्त्वा स विनिष्कम्य ददृशे मुनिसत्तमः।
महिंषं पर्वताकारं गतासुं पतितं भुवि॥५१॥

स तु विज्ञाय तपसा वानरेण कृतं हि तत्।
उत्ससर्ज महाशापं क्षेप्तारं वानरं प्रति॥५२॥

इह तेनाप्रवेष्टव्यं प्रविष्टस्य वधो भवेत्।
वनं मत्संश्रयं येन दूषितं रुधिरस्त्रैः॥५३॥

क्षिपता पादपाश्वेमे सम्भग्नाश्चासुरीं तनुम्।
समन्तादाश्रमं पूर्णं योजनं मामकं यदि॥५४॥

आगमिष्यति दुर्बुद्धिर्व्यक्तं स न भविष्यति।
ये चास्य सचिवाः केचित् संश्रिता मामकं वनम्॥५५॥

न च तैरिह वस्तव्यं श्रुत्वा यान्तु यथासुखम्।
तेऽपि वा यदि तिष्ठन्ति शपिष्ये तानपि ध्रुवम्॥५६॥

वनेऽस्मिन् मामके नित्यं पुत्रवत् परिरक्षिते।
पत्राङ्गुरविनाशाय फलमूलाभवाय च॥५७॥

दिवसश्चाद्य मर्यादा यं द्रष्टा श्वोऽस्मि वानरम्।
बहुवर्षसहस्राणि स वै शैलो भविष्यति॥५८॥

ततस्ते वानराः श्रुत्वा गिरं मुनिसमीरिताम्।
निश्चक्मुर्वनात् तस्मात् तान् दृष्ट्वा वालिरब्रवीत्॥५९॥

किं भवन्तः समस्ताश्च मतञ्जवनवासिनः।
मत्समीपमनुप्राप्ता अपि स्वस्ति वनौकसाम्॥६०॥

ततस्ते कारणं सर्वं तथा शापं च वालिनः।
शशांसुर्वानराः सर्वे वालिने हेममालिने॥६१॥

एतच्छ्रुत्वा तदा वाली वचनं वानरेरितम्।
स महार्षे समासाद्य याचते स्म कृताञ्जलिः॥६२॥

महर्षिस्तमनादृत्य प्रविवेशाश्रमं प्रति।
शापधारणभीतस्तु वाली विह्वलतां गतः॥६३॥

ततः शापभयाद् भीतो ऋष्यमूकं महागिरिम्।
प्रवेष्टुं नेच्छति हरिर्द्रिष्टुं वापि नरेश्वर॥६४॥

तस्याप्रवेशं ज्ञात्वाहमिदं राम महावनम्।
विचरामि सहामात्यो विषादेन विवर्जितः॥६५॥

एषोऽस्थिनिचयस्तस्य दुन्दुभेः सम्प्रकाशते।
वीर्योत्सेकान्निरस्तस्य गिरिकूटनिभो महान्॥६६॥

इमे च विपुलाः सालाः सप्त शाखावलम्बिनः।
यत्रैकं घटते वाली निष्पत्रयितुमोजसा॥६७॥

एतदस्यासमं वीर्यं मया राम प्रकाशितम्।
कथं तं वालिनं हन्तुं समरे शक्ष्यसे नृप॥६८॥

तथा ब्रुवाणं सुग्रीवं प्रहसँल्लक्ष्मणोऽब्रवीत्।
कस्मिन् कर्मणि निर्वृत्ते श्रद्ध्या वालिनो वधम्॥६९॥

तमुवाचाथ सुग्रीवः सप्त सालानिमान् पुरा।
एवमेकैकशो वाली विव्याधाथ स चासकृत्॥७०॥

रामो निर्दारयेदेषां बाणेनैकेन च द्रुमम्।
वालिनं निहतं मन्ये दृष्ट्वा रामस्य विक्रमम्॥७१॥

हतस्य महिषस्यारिथ पादेनैकेन लक्ष्मण।
उद्यम्य प्रक्षिपेच्चापि तरसा द्वे धनुःशते॥७२॥

एवमुत्तवा तु सुग्रीवो रामं रक्तान्तलोचनम्।
ध्यात्वा मुहूर्तं काकुत्स्थं पुनरेव वचोऽब्रवीत्॥७३॥

शूरश्च शूरमानी च प्रख्यातबलपौरुषः।
बलवान् वानरो वाली संयुगेष्वपराजितः॥७४॥

दृश्यन्ते चास्य कर्मणि दुष्कराणि सुरैरपि।
यानि सञ्चिन्त्य भीतोऽहमृष्यमूकमुपाश्रितः॥७५॥

तमजय्यमधृष्यं च वानरेन्द्रममर्षणम्।
विचिन्तयन्न मुञ्चापि ऋष्यमूकममुं त्वहम्॥७६॥

उद्विग्नः शङ्कितश्चाहं विचरामि महावने।
अनुरक्तैः सहामातैर्हनुमत्रमुखैर्वैरैः॥७७॥

उपलब्धं च मे श्लाघ्यं सन्मित्रं मित्रवत्सल।
त्वामहं पुरुषव्याघ्रं हिमवन्तमिवाश्रितः॥७८॥

किं तु तस्य बलज्ञोऽहं दुर्भ्रातुर्बलशालिनः।
अप्रत्यक्षं तु मे वीर्यं समरे तव राघव॥७९॥

न खल्वहं त्वां तुलये नावमन्ये न भीषये।
कर्मभिस्तस्य भीमैश्च कातर्यं जनितं मम ॥८०॥

कामं राघव ते वाणी प्रमाणं धैर्यमाकृतिः।
सूचयन्ति परं तेजो भस्मच्छब्दमिवानलम् ॥८१॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य महात्मनः।
स्मितपूर्वमथो रामः प्रत्युवाच हरि प्रति ॥८२॥

यदि न प्रत्ययोऽस्मासु विक्रमे तव वानर।
प्रत्ययं समरे श्लाघ्यमहमुत्पादयामि ते ॥८३॥

एवमुक्त्वा तु सुग्रीवं सान्त्वयँलक्ष्मणाग्रजः।
राघवो दुन्दुभेः कायं पादाङ्गुष्ठेन लीलया ॥८४॥

तोलयित्वा महाबाहुश्चिक्षेप दशायोजनम्।
असुरस्य तनुं शुष्कां पादाङ्गुष्ठेन वीर्यवान् ॥८५॥

क्षिप्तं दृष्ट्वा ततः कायं सुग्रीवः पुनरब्रवीत्।
लक्ष्मणस्यग्रतो रामं तपन्तमिव भास्करम्।
हरीणामग्रतो वीरमिदं वचनमर्थवत् ॥८६॥

आर्द्रः समांसः प्रत्यग्रः क्षिप्तः कायः पुरा सखे।
परिश्रान्तेन मत्तेन भ्रात्रा मे वालिना तदा ॥८७॥

लघुः सम्प्रति निर्मासस्तृणभूतश्च राघव।
क्षिप्त एवं प्रहर्षणं भवता रघुनन्दन ॥८८॥

नात्र शक्यं बलं ज्ञातुं तव वा तस्य वाधिकम्।
आर्द्रं शुष्कमिति ह्येतत् सुमहद् राघवान्तरम् ॥८९॥

स एव संशायस्तात तव तस्य च यद्वलम्।
सालमेकं विनिर्भिद्य भवेद् व्यक्तिर्बलाबले ॥१०॥

कृत्वैतत् कार्मुकं सज्जं हस्तिहस्तमिवाततम्।
आकर्णपूर्णमायम्य विसृजस्व महाशरम् ॥११॥

इमं हि सालं प्रहितस्त्वया शरो न संशयोऽत्रास्ति विदारयिष्यति।
अलं विमर्शेन मम प्रियं ध्रुवं कुरुष्व राजन् प्रतिशापितो मया ॥१२॥

यथा हि तेजःसु वरः सदारविर्यथा हि शौलो हिमवान् महाद्रिषु।
यथा चतुष्पात्सु च केसरी वरस्तथा नराणामसि विक्रमे वरः ॥१३॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
वालिबलाविष्करणम् नाम एकादशः सर्गः ॥४-११॥

॥ द्वादशः सर्गः — सुग्रीवप्रत्ययदानम् ॥

एतच्च वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य सुभाषितम्।
प्रत्ययार्थं महातेजा रामो जग्राह कार्मुकम् ॥१॥

स गृहीत्वा धनुघोरं शरमेकं च मानदः।
सालमुद्दिश्य चिक्षेप पूर्यन् स रवैर्दिशः ॥२॥

स विसृष्टो बलवता बाणः स्वर्णपरिष्कृतः।
भित्त्वा सालान् गिरिप्रस्थं सप्तं भूमिं विवेश ह ॥३॥

सायकस्तु मुहूर्तेन सालान् भित्त्वा महाजवः।
निष्पत्य च पुनस्तूपं तमेव प्रविवेश ह ॥४॥

तान् दृष्ट्वा सप्तं निर्भिन्नान् सालान् वानरपुञ्जवः।
रामस्य शरवेगेन विस्मयं परमं गतः ॥५॥

स मूर्धा न्यपतद् भूमौ प्रलम्बीकृतभूषणः।
सुग्रीवः परमप्रीतो राघवाय कृताञ्जलिः ॥ ६ ॥

इदं चोवाच धर्मज्ञं कर्मणा तेन हर्षितः।
रामं सर्वास्त्रविदुषां श्रेष्ठं शूरमवस्थितम् ॥ ७ ॥

सेन्द्रानपि सुरान् सर्वास्त्वं बाणैः पुरुषर्षभ।
समर्थः समरे हन्तुं किं पुनर्वालिनं प्रभो ॥ ८ ॥

येन सप्त महासाला गिरिर्भूमिश्च दारिताः।
बाणेनैकेन काकुत्स्थ स्थाता ते को रणाग्रतः ॥ ९ ॥

अद्य मे विगतः शोकः प्रीतिरद्य परा मम।
सुहृदं त्वां समासाद्य महेन्द्रवरुणोपमम् ॥ १० ॥

तमद्यैव प्रियार्थं मे वैरिणं भ्रातृरूपिणम्।
वालिनं जहि काकुत्स्थ मया बद्धोऽयमञ्जलिः ॥ ११ ॥

ततो रामः परिष्वज्य सुग्रीवं प्रियदर्शनम्।
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो लक्ष्मणानुगतं वचः ॥ १२ ॥

अस्माद्वच्छाम किञ्चिन्द्यां क्षिप्रं गच्छ त्वमग्रतः।
गत्वा चाहय सुग्रीव वालिनं भ्रातुरग्न्यिनम् ॥ १३ ॥

सर्वे ते त्वरितं गत्वा किञ्चिन्द्यां वालिनः पुरीम्।
वृक्षैरात्मानमावृत्य ह्यतिष्ठन् गहने वने ॥ १४ ॥

सुग्रीवोऽप्यनदद् घोरं वालिनो हानकारणात्।
गाढं परिहितो वेगान्नादैर्भिन्दन्निवाम्बरम् ॥ १५ ॥

तं श्रुत्वा निनदं भ्रातुः कुद्धो वाली महाबलः।
निष्पपात सुसंरब्धो भास्करोऽस्ततटादिव ॥ १६ ॥

ततः सुतुमुलं युद्धं वालिसुग्रीवयोरभूत्।

गगने ग्रहयोर्घोरं बुधाङ्गारकयोरिव ॥ १७ ॥

तलैरशनिकल्पैश्च वज्रकल्पैश्च मुष्ठिभिः।

जघ्नतुः समरेऽन्योन्यं भ्रातरौ क्रोधमूर्च्छितौ ॥ १८ ॥

ततो रामो धनुष्पाणिस्तावुभौ समुदैक्षत ।

अन्योन्यसदृशौ वीरावुभौ देवाविवाश्विनौ ॥ १९ ॥

यन्नावगच्छत् सुग्रीवं वालिनं वापि राघवः ।

ततो न कृतवान् बुद्धिं मोक्षमन्तकरं शरम् ॥ २० ॥

एतस्मिन्नन्तरे भग्नः सुग्रीवस्तेन वालिना ।

अपश्यन् राघवं नाथमृष्यमूर्कं प्रदुद्धुवे ॥ २१ ॥

क्षान्तो रुधिरसिक्ताङ्गः प्रहारैर्जर्जरीकृतः ।

वालिनाभिद्रुतः क्रोधात् प्रविवेश महावनम् ॥ २२ ॥

तं प्रविष्टं वनं दृष्ट्वा वाली शापभयात् ततः ।

मुक्तो ह्यसि त्वमित्युक्त्वा स निवृत्तो महाबलः ॥ २३ ॥

राघवोऽपि सह भ्रात्रा सह चैव हनूमता ।

तदेव वनमागच्छत् सुग्रीवो यत्र वानरः ॥ २४ ॥

तं समीक्ष्यागतं रामं सुग्रीवः सहलक्ष्मणम् ।

हीमान् दीनमुवाचेदं वसुधामवलोकयन् ॥ २५ ॥

आह्वयस्वेति मामुक्त्वा दर्शयित्वा च विक्रमम् ।

वैरिणा घातयित्वा च किमिदानीं त्वया कृतम् ॥ २६ ॥

तामेव वेलां वक्तव्यं त्वया राघव तत्त्वतः ।

वालिनं न निहन्मीति ततो नाहमितो ब्रजे ॥ २७ ॥

तस्य चैवं ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः।
करुणं दीनया वाचा राघवः पुनरब्रवीत्॥२८॥

सुग्रीव श्रूयतां तात क्रोधश्च व्यपनीयताम्।
कारणं येन बाणोऽयं स मया न विसर्जितः॥२९॥

अलङ्कारेण वेषेण प्रमाणेन गतेन च।
त्वं च सुग्रीव वाली च सदृशौ स्थः परस्परम्॥३०॥

स्वरेण वर्चसा चैव प्रेक्षितेन च वानर।
विक्रमेण च वाक्यैश्च व्यक्तिं वां नोपलक्षये॥३१॥

ततोऽहं रूपसादृश्यान्मोहितो वानरोत्तम।
नोत्सृजामि महावेगं शरं शत्रुनिर्बहृणम्॥३२॥

जीवितान्तकरं घोरं सादृश्यात् तु विशङ्कितः।
मूलघातो न नौ स्याद्धि द्वयोरिति कृतो मया॥३३॥

त्वयि वीर विपन्ने हि अज्ञानाल्पाघवान्मया।
मौढ्यं च मम बाल्यं च ख्यापितं स्यात् कपीश्वर॥३४॥

दत्ताभयवधो नाम पातकं महदद्धूतम्।
अहं च लक्ष्मणश्वैव सीता च वरवर्णिनी॥३५॥

त्वदधीना वयं सर्वे वनेऽस्मिन् शरणं भवान्।
तस्माद् युध्यस्व भूयस्त्वं मा माशङ्कीश्च वानर॥३६॥

एतन्मुहूर्ते तु मया पश्य वालिनमाहवे।
निरस्तमिषुणैकेन चेष्टमानं महीतले॥३७॥

अभिज्ञानं कुरुष्व त्वमात्मनो वानरेश्वर।
येन त्वामभिजानीयां द्वन्द्युद्धमुपागतम्॥३८॥

गजपुष्टीमिमां फुल्लामुत्पाठ्य शुभलक्षणाम्।
कुरु लक्ष्मण कण्ठेऽस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥ ३९ ॥

ततो गिरितटे जातामुत्पाठ्य कुसुमायुताम्।
लक्ष्मणो गजपुष्टीं तां तस्य कण्ठे व्यसर्जयत् ॥ ४० ॥

स तया शुशुभे श्रीमाँल्लुतया कण्ठसक्तया।
मालयेव बलाकानां सप्तन्ध्य इव तोयदः ॥ ४१ ॥

विभ्राजमानो वपुषा रामवाक्यसमाहितः।
जगाम सह रामेण किञ्चिन्न्यां पुनराप सः ॥ ४२ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सुग्रीवप्रत्ययदानम् नाम द्वादशः सर्गः ॥ ४-१२ ॥

॥ त्रयोदशः सर्गः — सप्तजनाश्रमप्रणामः ॥

ऋष्यमूकात् स धर्मात्मा किञ्चिन्न्यां लक्ष्मणाग्रजः।
जगाम सह सुग्रीवो वालिविकमपालिताम् ॥ १ ॥

समुद्घम्य महच्चापं रामः काञ्चनभूषितम्।
शरांश्चादित्यसङ्काशान् गृहीत्वा रणसाधकान् ॥ २ ॥

अग्रतस्तु ययौ तस्य राघवस्य महात्मनः।
सुग्रीवः संहतग्रीवो लक्ष्मणश्च महाबलः ॥ ३ ॥

पृष्ठतो हनुमान् वीरो नलो नीलश्च वीर्यवान्।
तारश्चैव महातेजा हरियूथपयूथपः ॥ ४ ॥

ते वीक्ष्माणा वृक्षांश्च पुष्पभारावलम्बिनः।
प्रसन्नाम्बुवहाश्चैव सरितः सागरङ्गमाः ॥ ५ ॥

कन्दराणि च शैलांश्च निर्दराणि गुहास्तथा।
शिखराणि च मुख्यानि दीश्च प्रियदर्शनाः ॥ ६ ॥

वैदूर्यविमलैस्तोयैः पद्मैश्चाकोशकुञ्जलैः।
शोभितान् सजलान् मार्गे तटाकांश्चावलोकयन् ॥ ७ ॥

कारण्डैः सारसैर्हसैर्ज्ञलैर्जलकुञ्टैः।
चक्रवाकैस्तथा चान्यैः शकुनैः प्रतिनादितान् ॥ ८ ॥

मृदुशष्टाङ्कराहारान्निर्भयान् वनगोचरान्।
चरतः सवतः पश्यन् स्थलीषु हरिणान् स्थितान् ॥ ९ ॥

तटाकवैरिणश्चापि शुक्लदन्तविभूषितान्।
घोरानेकचरान् वन्यान् द्विरदान् कूलघातिनः ॥ १० ॥

मत्तान् गिरितटोत्कृष्टान् पर्वतानिव जङ्घमान्।
वानरान् द्विरदप्रख्यान् महीरेणुसमुक्षितान् ॥ ११ ॥

वने वनचरांश्चान्यान् खेचरांश्च विहङ्गमान्।
पश्यन्तस्त्वरिता जग्मुः सुग्रीववशवर्तिनः ॥ १२ ॥

तेषां तु गच्छतां तत्र त्वरितं रघुनन्दनः।
द्रुमषण्डवनं दृष्ट्वा रामः सुग्रीवमब्रवीत् ॥ १३ ॥

एष मेघ इवाकाशे वृक्षषण्डः प्रकाशते।
मेघसङ्घातविपुलः पर्यन्तकदलीवृतः ॥ १४ ॥

किमेतज्ञातुमिच्छामि सखे कौतूहलं मम।
कौतूहलापनयनं कर्तुमिच्छाम्यहं त्वया ॥ १५ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः।
गच्छन् नेवाचचक्षेऽथ सुग्रीवस्तन्महद् वनम् ॥ १६ ॥

एतद् राघव विस्तीर्णमाश्रमं श्रमनाशनम्।
उद्यानवनसम्पन्नं स्वादुमूलफलोदकम्॥ १७॥

अत्र सप्तजना नाम मुनयः संशितव्रताः।
सप्तैवासन्नधःशीर्षा नियतं जलशायिनः॥ १८॥

सप्तरात्रे कृताहारा वायुनाचलवासिनः।
दिवं वर्षशतैर्याताः सप्तभिः सकलेवराः॥ १९॥

तेषामेतत्प्रभावेण द्रुमप्राकारसंवृतम्।
आश्रमं सुदुराधर्षमपि सेन्द्रैः सुरासुरैः॥ २०॥

पक्षिणो वर्जयन्त्येतत् तथान्ये वनचारिणः।
विशन्ति मोहाद् येऽप्यत्र न निवर्तन्ति ते पुनः॥ २१॥

विभूषणरवाश्चात्र श्रूयन्ते सकलाक्षराः।
तूर्यगीतस्वनश्चापि गन्धो दिव्यश्च राघव॥ २२॥

त्रेताम्योऽपि दीप्यन्ते धूमो ह्येष प्रदृश्यते।
वेष्टयन्निव वृक्षाग्रान् कपोताङ्गारुणो घनः॥ २३॥

एते वृक्षाः प्रकाशन्ते धूमसंसक्तमस्तकाः।
मेघजालप्रतिच्छन्ना वैदूर्यगिरयो यथा॥ २४॥

कुरु प्रणामं धर्मात्मस्तेषामुद्दिश्य राघव।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा प्रयतः संहताङ्गलिः॥ २५॥

प्रणमन्ति हि ये तेषामृषीणां भावितात्मनाम्।
न तेषामशुभं किञ्चिच्छरीरे राम विद्यते॥ २६॥

ततो रामः सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन कृताङ्गलिः।
समुद्दिश्य महात्मानस्तानृषीनभ्यवादयत्॥ २७॥

अभिवाद्य च धर्मात्मा रामो भ्राता च लक्ष्मणः।
सुग्रीवो वानराश्वैव जम्मुः संहष्टमानसाः॥२८॥

ते गत्वा दूरमध्वानं तस्मात् सप्तजनाश्रमात्।
ददशुस्तां दुराधर्षां किञ्चिन्न्यां वालिपालिताम्॥२९॥

ततस्तु रामानुजरामवानराः प्रगृह्य शस्त्राण्युदितोग्रतेजसः।
पुरीं सुरेशात्मजवीर्यपालितां वधाय शत्रोः पुनरागतास्त्वह॥३०॥

॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सप्तजनाश्रमप्रणामः नाम त्रयोदशः सर्गः ॥४-१३॥

॥ चतुर्दशः सर्गः — सुग्रीवगर्जनम्॥

सर्वे ते त्वरितं गत्वा किञ्चिन्न्यां वालिनः पुरीम्।
वृक्षैरात्मानमावृत्य व्यतिष्ठन् गहने वने॥१॥

विसार्य सर्वतो दृष्टि कानने काननप्रियः।
सुग्रीवो विपुलग्रीवः क्रोधमाहारयद् भृशम्॥२॥

ततस्तु निनदं घोरं कृत्वा युद्धाय चाहयत्।
परिवारैः परिवृतो नादैर्भिन्दन्निवाम्बरम्॥३॥

गर्जन्निव महामेघो वायुवेगपुरःसरः।
अथ बालार्कसदृशो दृसंहिंगतिस्ततः॥४॥

दृष्ट्वा रामं क्रियादक्षं सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत्।
हरिवागुरया व्यासां तस्तकाञ्चनतोरणाम्॥५॥

प्राप्ताः स्म ध्वजयन्नाढ्यां किञ्चिन्न्यां वालिनः पुरीम्।
प्रतिज्ञा या कृता वीर त्वया वालिवधे पुरा॥६॥

सफलां कुरु तां क्षिप्रं लतां काल इवागतः।
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा सुग्रीवेण स राघवः ॥७॥

तमेवोवाच वचनं सुग्रीवं शत्रुसूदनः।
कृताभिज्ञानचिह्नस्त्वमनया गजसाह्या ॥८॥

लक्ष्मणेन समुत्पाद्य एषा कण्ठे कृता तव।
शोभसेऽप्यधिकं वीर लतया कण्ठसक्तया ॥९॥

विपरीत इवाकाशे सूर्यो नक्षत्रमालया।
अद्य वालिसमुत्थं ते भयं वैरं च वानर ॥१०॥

एकेनाहं प्रमोक्ष्यामि बाणमोक्षेण संयुगो।
मम दर्शय सुग्रीव वैरिणं भ्रातुरूपिणम् ॥११॥

वाली विनिहतो यावद्वने पांसुषु चेष्टते।
यदि दृष्टिपथं प्राप्तो जीवन् स विनिवर्तते ॥१२॥

ततो दोषेण मागच्छेत् सद्यो गर्हेच्च मां भवान्।
प्रत्यक्षं सप्त ते साला मया बाणेन दारिताः ॥१३॥

तेनावेहि बलेनाद्य वालिनं निहतं रणे।
अनृतं नोक्तपूर्वं मे चिरं कृच्छ्रेऽपि तिष्ठता ॥१४॥

धर्मलोभपरीतेन न च वक्ष्ये कथञ्चन।
सफलां च करिष्यामि प्रतिज्ञां जहि सम्ब्रमम् ॥१५॥

प्रसूतं कलमक्षेत्रं वर्षणेव शतक्रतुः।
तदाह्वाननिमित्तं च वालिनो हेममालिनः ॥१६॥

सुग्रीव कुरु तं शब्दं निष्पतेद् येन वानरः।
जितकाशी जयश्लाघी त्वया चाधर्षितः पुरात् ॥१७॥

निष्पत्तिष्यत्यसङ्गेन वाली स प्रियसंयुगः।
रिपूणां धर्षितं श्रुत्वा मर्षयन्ति न संयुगे॥ १८॥

जानन्तस्तु स्वं कं वीर्यं स्त्रीसमक्षं विशेषतः।
स तु रामवचः श्रुत्वा सुग्रीवो हेमपिङ्गलः॥ १९॥

नन्दं क्रूरनादेन विनिर्भिन्दन्निवाम्बरम्।
तत्र शब्देन वित्रस्ता गावो यान्ति हतप्रभाः॥ २०॥

राजदोषपरामृष्टाः कुलस्त्रिय इवाकुलाः।
द्रवन्ति च मृगाः शीघ्रं भग्ना इव रणे हयाः।
पतन्ति च खगा भूमौ क्षीणपुण्या इव ग्रहाः॥ २१॥

ततः स जीमूतकृतप्रणादो नादं ह्यमुच्चत् त्वरया प्रतीतः।
सूर्यात्मजः शौर्यविवृद्धतेजाः सरित्पतिर्वाऽनिलचञ्चलोर्मिः॥ २२॥
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सुग्रीवगर्जनम् नाम चतुर्दशः सर्गः॥ ४-१४॥

॥ पञ्चदशः सर्गः — ताराहितोक्तिः ॥

अथ तस्य निनादं तं सुग्रीवस्य महात्मनः।
शुश्रावान्तःपुरगतो वाली भ्रातुर्मर्षणः॥ १॥

श्रुत्वा तु तस्य निनदं सर्वभूतप्रकम्पनम्।
मदश्वैकपदे नष्टः क्रोधश्चापादितो महान्॥ २॥

ततो रोषपरीताङ्गो वाली स कनकप्रभः।
उपरक्त इवादित्यः सद्यो निष्प्रभतां गतः॥ ३॥

वाली दंष्ट्राकरालस्तु क्रोधाद् दीप्ताभ्निलोचनः ।
भात्युत्पतितपद्माभः समृणाल इव हृदः ॥ ४ ॥

शब्दं दुर्मर्षणं श्रुत्वा निष्पपात ततो हरिः ।
वेगेन च पदन्यासैर्दारयन्निव मेदिनीम् ॥ ५ ॥

तं तु तारा परिष्वज्य स्नेहाद् दर्शितसौहृदा ।
उवाच त्रस्तसम्भ्रान्ता हितोदर्कमिदं वचः ॥ ६ ॥

साधु क्रोधमिमं वीर नदीवेगमिवागतम् ।
शयनादुत्थितः काल्यं त्यज भुक्तामिव स्त्रजम् ॥ ७ ॥

काल्यमेतेन सङ्ग्रामं करिष्यसि च वानर ।
वीर ते शत्रुवाहुल्यं फल्नुता वा न विद्यते ॥ ८ ॥

सहसा तव निष्क्रामो मम तावन्न रोचते ।
श्रूयतामभिधास्यामि यन्निमित्तं निवार्यते ॥ ९ ॥

पूर्वमापतितः क्रोधात् स त्वामाहृयते युधि ।
निष्पत्य च निरस्तस्ते हन्यमानो दिशो गतः ॥ १० ॥

त्वया तस्य निरस्तस्य पीडितस्य विशेषतः ।
इहैत्य पुनराह्वानं शङ्कां जनयतीव मे ॥ ११ ॥

दर्पश्च व्यवसायश्च यादृशस्तस्य नर्दतः ।
निनादस्य च संरम्भो नैतदल्पं हि कारणम् ॥ १२ ॥

नासहायमहं मन्ये सुग्रीवं तमिहागतम् ।
अवष्टब्यसहायश्च यमाश्रित्यैष गर्जति ॥ १३ ॥

प्रकृत्या निपुणश्चैव बुद्धिमांश्चैव वानरः ।
नापरीक्षितवीर्येण सुग्रीवः सर्व्यमेष्यति ॥ १४ ॥

पूर्वमेव मया वीर श्रुतं कथयतो वचः।
अङ्गदस्य कुमारस्य वक्ष्याम्यद्य हितं वचः ॥ १५ ॥

अङ्गदस्तु कुमारोऽयं वनान्तमुपनिर्गतः।
प्रवृत्तिस्तेन कथिता चारैरासीन्निवेदिता ॥ १६ ॥

अयोध्याधिपते: पुत्रौ शूरौ समरदुर्जयौ।
इक्ष्वाकूणां कुले जातौ प्रथितौ रामलक्ष्मणौ ॥ १७ ॥

सुथीवप्रियकामार्थं प्राप्तौ तत्र दुरासदौ।
स ते भ्रातुर्हि विख्यातः सहायो रणकर्मणि ॥ १८ ॥

रामः परबलामर्दी युगान्तान्निरिवोत्थितः।
निवासवृक्षः साधूनामापन्नानां परा गतिः ॥ १९ ॥

आर्तानां संश्रयश्वैव यशसश्वैकभाजनम्।
ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो निदेशो निरतः पितुः ॥ २० ॥

धातूनामिव शैलेन्द्रो गुणानामाकरो महान्।
तत् क्षमो न विरोधस्ते सह तेन महात्मना ॥ २१ ॥

दुर्जयेनाप्रमेयेण रामेण रणकर्मसु।
शूर वक्ष्यामि ते किञ्चिन्न चेच्छाम्यभ्यसूयितुम् ॥ २२ ॥

श्रूयतां क्रियतां चैव तव वक्ष्यामि यद्वितम्।
यौवराज्येन सुग्रीवं तूर्णं साध्वभिषेचय ॥ २३ ॥

विग्रहं मा कृथा वीर भ्रात्रा राजन् यवीयसा।
अहं हि ते क्षमं मन्ये तेन रामेण सौहृदम् ॥ २४ ॥

सुग्रीवेण च सम्प्रीतिं वैरमुत्सृज्य दूरतः।
लालनीयो हि ते भ्राता यवीयानेष वानरः ॥ २५ ॥

तत्र वा सन्निहस्थो वा सर्वथा बन्धुरेव ते।
नहि तेन समं बन्धुं भुवि पश्यामि कञ्चन ॥ २६ ॥

दानमानादिसत्कारैः कुरुष्व प्रत्यनन्तरम्।
वैरमेतत् समुत्सृज्य तव पार्श्वे स तिष्ठतु ॥ २७ ॥

सुग्रीवो विपुलग्रीवो महाबन्धुर्मतस्तव।
भ्रातृसौहृदमालम्ब्य नान्या गतिरिहास्ति ते ॥ २८ ॥

यदि ते मत्रियं कार्यं यदि चावैषि मां हिताम्।
याच्यमानः प्रियत्वेन साधु वाक्यं कुरुष्व मे ॥ २९ ॥

प्रसीद पथ्यं शृणु जल्पितं हि मे न रोषमेवानुविधातुर्मर्हसि।
क्षमो हि ते कोशलराजसूनुना न विग्रहः शक्समानतेजसा ॥ ३० ॥

तदा हि तारा हितमेव वाक्यं तं वालिनं पथ्यमिदं बभाषे।
न रोचते तद् वचनं हि तस्य कालाभिपन्नस्य विनाशकाले ॥ ३१ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
ताराहितोक्तिः नाम पञ्चदशः सर्गः ॥ ४-१५ ॥

॥ षोडशः सर्गः — वालिसंहारः ॥

तामेवं ब्रुवतीं तारां ताराधिपनिभाननाम्।
वाली निर्मर्त्सयामास वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥

गर्जतोऽस्य सुसंरब्यं भ्रातुः शत्रोर्विशेषतः।
मर्षयिष्यामि केनापि कारणेन वरानने ॥ २ ॥

अधर्षितानां शूराणां समरेष्वनिवर्त्तिनाम्।
धर्षणामर्षणं भीरु मरणादतिरिच्यते ॥ ३ ॥

सोहुं न च समर्थोऽहं युद्धकामस्य संयुगे।
सुग्रीवस्य च संरम्भं हीनग्रीवस्य गर्जितम्॥४॥

न च कार्यो विषादस्ते राघवं प्रति मत्कृते।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च कथं पापं करिष्यति॥५॥

निवर्तस्व सह स्त्रीभिः कथं भूयोऽनुगच्छसि।
सौहृदं दर्शितं तावन्मयि भक्तिस्त्वया कृता॥६॥

प्रतियोत्स्याम्यहं गत्वा सुग्रीवं जहि सम्भ्रमम्।
दर्पं चास्य विनेष्यामि न च प्राणैर्विर्योक्ष्यते॥७॥

अहं ह्याजिस्थितस्यास्य करिष्यामि यदीप्सितम्।
वृक्षमूष्ठिप्रहरैश्च पीडितः प्रतियास्यति॥८॥

न मे गर्वितमायस्तं सहिष्यति दुरात्मवान्।
कृतं तारे सहायत्वं दर्शितं सौहृदं मयि॥९॥

शापितासि मम प्राणैर्निवर्तस्व जनेन च।
अलं जित्वा निवर्तिष्ये तमहं भ्रातरं रणे॥१०॥

तं तु तारा परिष्वज्य वालिनं प्रियवादिनी।
चकार रुदती मन्दं दक्षिणा सा प्रदक्षिणम्॥११॥

ततः स्वस्त्ययनं कृत्वा मन्त्रविद् विजयैषिणी।
अन्तःपुरं सह स्त्रीभिः प्रविष्टा शोकमोहिता॥१२॥

प्रविष्टायां तु तारायां सह स्त्रीभिः स्वमालयम्।
नगर्या निर्ययौ कुञ्जो महासर्प इव श्वसन्॥१३॥

स निःश्वस्य महारोषो वाली परमवेगवान्।
सर्वतश्चारयन् दृष्टिं शत्रुदर्शनकाङ्गया॥१४॥

स ददर्श ततः श्रीमान् सुग्रीवं हेमपिङ्गलम्।
सुसंवीतमवष्टव्यं दीप्यमानमिवानलम्॥ १५॥

तं स दृष्ट्वा महाबाहुः सुग्रीवं पर्यवस्थितम्।
गाढं परिदधे वासो वाली परमकोपनः॥ १६॥

स वाली गाढसंवीतो मुष्टिमुद्यम्य वीर्यवान्।
सुग्रीवमेवाभिमुखो ययौ योद्धुं कृतक्षणः॥ १७॥

श्लिष्टं मुष्टिं समुद्यम्य संरब्धतरमागतः।
सुग्रीवोऽपि समुद्दिश्य वालिनं हेममालिनम्॥ १८॥

तं वाली क्रोधताम्राक्षः सुग्रीवं रणकोविदम्।
आपतन्तं महावेगमिदं वचनमब्रवीत्॥ १९॥

एष मुष्टिर्महान् बद्धो गाढः सुनियताङ्गुलिः।
मया वेगविमुक्तस्ते प्राणानादाय यास्यति॥ २०॥

एवमुक्तस्तु सुग्रीवः क्रुद्धो वालिनमब्रवीत्।
तव चैष हरन् प्राणान् मुष्टिः पततु मूर्धनि॥ २१॥

ताडितस्तेन तं क्रुद्धः समभिक्रम्य वेगतः।
अभवच्छोणितोद्धारी सापीड इव पर्वतः॥ २२॥

सुग्रीवेण तु निःशङ्कं सालमुत्पाट्य तेजसा।
गत्रेष्वभिहतो वाली वज्रेणव महागिरिः॥ २३॥

स तु वृक्षेण निर्भग्नः सालताडनविह्वलः।
गुरुभारभराक्रान्ता नौः ससार्थेव सागरे॥ २४॥

तौ भीमबलविक्रान्तौ सुपर्णसमवेगितौ।
प्रवृद्धौ घोरवपुषौ चन्द्रसूर्याविवाम्बरे॥ २५॥

परस्परममित्रद्वौ छिद्रान्वेषणतत्परौ।
ततोऽवर्धत वाली तु बलवीर्यसमन्वितः ॥ २६ ॥

सूर्यपुत्रो महावीर्यः सुग्रीवः परिहीयत।
वालिना भग्नदर्पस्तु सुग्रीवो मन्दविक्रमः ॥ २७ ॥

वालिनं प्रति सामर्षे दर्शयामास राघवम्।
वृक्षैः सशाखैः शिखरैर्वज्रकोटिनिभैर्नखैः ॥ २८ ॥

मुष्ठिभिर्जानुभिः पद्भिर्बाहुभिश्च पुनः पुनः।
तयोर्युद्धमभूद्धोरं वृत्रवासवयोरिव ॥ २९ ॥

तौ शोणिताक्तौ युध्येतां वानरौ वनचारिणौ।
मेघाविव महाशब्दैस्तर्जमानौ परस्परम् ॥ ३० ॥

हीयमानमथापश्यत् सुग्रीवं वानरेश्वरम्।
प्रेक्षमाणं दिशश्चैव राघवः स मुहुर्मुहुः ॥ ३१ ॥

ततो रामो महातेजा आर्तं दृष्ट्वा हरीश्वरम्।
स शरं वीक्षते वीरो वालिनो वधकाङ्गया ॥ ३२ ॥

ततो धनुषि सन्ध्याय शरमाशीविषोपमम्।
पूरयामास तच्चापं कालचक्रमिवान्तकः ॥ ३३ ॥

तस्य ज्यातलघोषेण त्रस्ताः पत्ररथेश्वराः।
प्रदुदुवुर्मृगाश्चैव युगान्त इव मोहिताः ॥ ३४ ॥

मुक्तस्तु वज्रनिर्घोषः प्रदीप्ताशनिसन्निभः।
राघवेण महाबाणो वालिवक्षसि पातितः ॥ ३५ ॥

ततस्तेन महातेजा वीर्ययुक्तः कपीश्वरः।
वेगेनाभिहतो वाली निपपात महीतले ॥ ३६ ॥

इन्द्रध्वज इवोद्भूतः पौर्णमास्यां महीतले।
आश्रयुक्समये मासि गतश्रीको विचेतनः।
बाष्पसंरुद्धकण्ठस्तु वाली चार्तस्वरः शनैः ॥ ३७ ॥

नरोत्तमः कालयुगान्तकोपमं शरोत्तमं काञ्चनरूप्यभूषितम्।
ससर्ज दीप्तं तममित्रमर्दनं सधूममग्निं मुखतो यथा हरः ॥ ३८ ॥

अथोक्षितः शोणिततोयविस्त्रवैः सुपुष्पिताशोक इवानिलोद्भूतः।
विचेतनो वासवसूनुराहवे प्रब्रंशितेन्द्रध्वजवत् क्षितिं गतः ॥ ३९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
वालिसंहारः नाम षोडशः सर्गः ॥ ४-१६ ॥

॥ सप्तदशः सर्गः — रामाधिक्षेपः ॥

ततः शरेणाभिहृतो रामेण रणकर्कशः।
पपात सहसा वाली निकृत्त इव पादपः ॥ १ ॥

स भूमौ न्यस्तसर्वाङ्गस्तपकाञ्चनभूषणः।
अपतद् देवराजस्य मुक्तरश्मिरिव ध्वजः ॥ २ ॥

अस्मिन् निपतिते भूमौ हर्यृक्षाणां गणेश्वरे।
नष्टचन्द्रमिव व्योम न व्यराजत मेदिनी ॥ ३ ॥

भूमौ निपतितस्यापि तस्य देहं महात्मनः।
न श्रीर्जहाति न प्राणा न तेजो न पराक्रमः ॥ ४ ॥

शकदत्ता वरा माला काञ्चनी रत्नभूषिता।
दधार हरिमुख्यस्य प्राणांस्तेजः श्रियं च सा ॥ ५ ॥

स तया मालया वीरो हैमया हरियूथपः।
सन्ध्यानुगतपर्यन्तः पयोधर इवाभवत्॥६॥

तस्य माला च देहश्च मर्मघाती च यः शरः।
त्रिधेव रचिता लक्ष्मीः पतितस्यापि शोभते॥७॥

तदस्त्रं तस्य वीरस्य स्वर्गमार्गप्रभावनम्।
रामबाणासनक्षिप्तमावहत् परमां गतिम्॥८॥

तं तथा पतितं सञ्ज्ञे गतार्चिषमिवानलम्।
ययातिमिव पुण्यान्ते देवलोकादिह च्युतम्॥९॥

आदित्यमिव कालेन युगान्ते भुवि पातितम्।
महेन्द्रमिव दुर्घष्मुपेन्द्रमिव दुःसहम्॥१०॥

महेन्द्रपुत्रं पतितं वालिनं हेममालिनम्।
वृद्धोरस्कं महाबाहुं दीप्तास्यं हरिलोचनम्॥११॥

लक्ष्मणानुचरो रामो ददर्शोपसर्सर्प च।
तं तथा पतितं वीरं गतार्चिषमिवानलम्॥१२॥

बहुमान्य च तं वीरं वीक्षमाणं शनैरिव।
उपयातौ महावीर्यौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥१३॥

तं दृष्ट्वा राघवं वाली लक्ष्मणं च महाबलम्।
अब्रवीत् परुषं वाक्यं प्रश्रितं धर्मसंहितम्॥१४॥

स भूमावल्पतेजोऽसुर्निहतो नष्टचेतनः।
अर्थसंहितया वाचा गर्वितं रणगर्वितम्॥१५॥

तं नराधिपते: पुत्रः प्रथितः प्रियदर्शनः।
पराञ्जुखवधं कृत्वा कोऽत्र प्राप्तस्त्वया गुणः।
यदहं युद्धसंरब्धस्त्वत्कृते निधनं गतः॥१६॥

कुलीनः सत्त्वसम्पन्नस्तेजस्वी चरितव्रतः।
रामः करुणवेदी च प्रजानां च हिते रतः॥१७॥

सानुकोशो महोत्साहः समयज्ञो दृढव्रतः।
इत्येतत् सर्वभूतानि कथयन्ति यशो भुवि॥१८॥

दमः शमः क्षमा धर्मो धृतिः सत्यं पराक्रमः।
पार्थिवानां गुणा राजन् दण्डश्चाप्यपकारिषु॥१९॥

तान् गुणान् सम्प्रधार्याहमग्र्यं चाभिजनं तव।
तारया प्रतिषिद्धः सन् सुग्रीवेण समागतः॥२०॥

न मामन्येन संरब्धं प्रमत्तं वेद्धुर्महसि।
इति मे बुद्धिरुत्पन्ना बभूवादशने तव॥२१॥

स त्वां विनिहतात्मानं धर्मघ्वजमधार्मिकम्।
जाने पापसमाचारं तृणैः कूपमिवावृतम्॥२२॥

सतां वेषधरं पापं प्रच्छन्नमिव पावकम्।
नाहं त्वामभिजानामि धर्मच्छद्वाभिसंवृतम्॥२३॥

विषये वा पुरे वा ते यदा पापं करोम्यहम्।
न च त्वामवजानेऽहं कस्मात् तं हंस्यकिल्बिषम्॥२४॥

फलमूलाशनं नित्यं वानरं वनगोचरम्।
मामिहाप्रतियुध्यन्तमन्येन च समागतम्॥२५॥

त्वं नराधिपते: पुत्रः प्रतीतः प्रियदर्शनः।
लिङ्गमप्यस्ति ते राजन् दृश्यते धर्मसंहितम्॥ २६॥

कः क्षत्रियकुले जातः श्रुतवान् नष्टसंशयः।
धर्मलिङ्गप्रतिच्छन्नः क्रूरं कर्म समाचरेत्॥ २७॥

त्वं राघवकुले जातो धर्मवानिति विश्रुतः।
अभव्यो भव्यरूपेण किमर्थं परिधावसे॥ २८॥

साम दानं क्षमा धर्मः सत्यं धृतिपराक्रमौ।
पार्थिवानां गुणा राजन् दण्डश्चाप्यपकारिषु॥ २९॥

वयं वनचरा राम मृगा मूलफलाशिनः।
एषा प्रकृतिरस्माकं पुरुषस्त्वं नरेश्वर॥ ३०॥

भूमिर्हिरण्यं रूपं च विग्रहे कारणानि च।
तत्र कस्ते वने लोभो मदीयेषु फलेषु वा॥ ३१॥

नयश्च विनयश्चोभौ निग्रहानुग्रहावपि।
राजवृत्तिरसङ्कीर्णा न नृपाः कामवृत्तयः॥ ३२॥

त्वं तु कामप्रधानश्च कोपनश्चानवस्थितः।
राजवृत्तेषु सङ्कीर्णः शरासनपरायणः॥ ३३॥

न तेऽस्त्यपचितिर्धर्मे नार्थे बुद्धिरवस्थिता।
इन्द्रियैः कामवृत्तः सन् कृष्यसे मनुजेश्वर॥ ३४॥

हत्वा बाणेन काकुत्स्थ मामिहानपराधिनम्।
किं वक्ष्यसि सतां मध्ये कर्म कृत्वा जुगुप्सितम्॥ ३५॥

राजहा ब्रह्महा गोम्नश्चोरः प्राणिवधे रतः।
नास्तिकः परिवेत्ता च सर्वे निरयगामिनः॥ ३६॥

सूचकश्च कर्दयश्च मित्रघो गुरुतल्पगः।
 लोकं पापात्मनामेते गच्छन्ते नात्र संशयः ॥ ३७ ॥
 अधार्य चर्म मे सद्गी रोमाण्यस्थि च वर्जितम्।
 अभक्ष्याणि च मांसानि त्वद्विघैर्घर्मचारिभिः ॥ ३८ ॥
 पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रेण राघव।
 शत्यकः श्वाविधो गोधा शशाः कूर्मश्च पञ्चमः ॥ ३९ ॥
 चर्म चास्थि च मे राम न स्पृशन्ति मनीषिणः।
 अभक्ष्याणि च मांसानि सोऽहं पञ्चनखो हतः ॥ ४० ॥
 तारया वाक्यमुक्तोऽहं सत्यं सर्वज्ञया हितम्।
 तदतिक्रम्य मोहेन कालस्य वशमागतः ॥ ४१ ॥
 त्वया नाथेन काकुत्स्थ न सनाथा वसुन्धरा।
 प्रमदा शीलसम्पूर्णा पत्येव च विघर्मणा ॥ ४२ ॥
 शठो नैकृतिकः क्षुद्रो मिथ्याप्रश्रितमानसः।
 कथं दशरथेन त्वं जातः पापो महात्मना ॥ ४३ ॥
 छिन्नचारित्र्यकक्ष्येण सतां धर्मातिवर्तिना।
 त्यक्तधर्माङ्कुशेनाहं निहतो रामहस्तिना ॥ ४४ ॥
 अशुभं चाप्ययुक्तं च सतां चैव विगर्हितम्।
 वक्ष्यसे चेदशां कृत्वा सद्गः सह समागतः ॥ ४५ ॥
 उदासीनेषु योऽस्मासु विक्रमोऽयं प्रकाशितः।
 अपकारिषु ते राम नैवं पश्यामि विक्रमम् ॥ ४६ ॥
 दृश्यमानस्तु युध्येथा मया युधि नृपात्मज।
 अद्य वैवस्वतं देवं पश्येस्त्वं निहतो मया ॥ ४७ ॥

त्वयादृश्येन तु रणे निहतोऽहं दुरासदः।
प्रसुप्तः पन्नगेनैव नरः पापवशं गतः ॥ ४८ ॥

सुग्रीवप्रियकामेन यदहं निहतस्त्वया।
मामेव यदि पूर्वं त्वमेतदर्थमचोदयः।
मैथिलीमहमेकाहा तव चानीतवान् भवेः ॥ ४९ ॥

राक्षसं च दुरात्मानं तव भार्यापहारिणम्।
कण्ठे बद्धा प्रदद्यां तेऽनिहतं रावणं रणे ॥ ५० ॥

न्यस्तां सागरतोये वा पाताले वापि मैथिलीम्।
आनयेयं तवादेशाच्छ्वेतामश्वतरीमिव ॥ ५१ ॥

युक्तं यत्प्राप्नुयाद् राज्यं सुग्रीवः स्वर्गते मयि।
अयुक्तं यदधर्मेण त्वयाहं निहतो रणे ॥ ५२ ॥

काममेवंविधो लोकः कालेन विनियुज्यते।
क्षमं चेद्द्वता प्राप्तमुत्तरं साधु चिन्त्यताम् ॥ ५३ ॥

इत्येवमुत्तवा परिशुष्कवक्त्रः शराभिघाताद् व्यथितो महात्मा।
समीक्ष्य रामं रविसन्निकाशं तूष्णीं बभौ वानरराजसूनुः ॥ ५४ ॥
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
रामाधिक्षेपः नाम सप्तदशः सर्गः ॥ ४-१७ ॥

॥ अष्टादशः सर्गः — वालिवधसमर्थनम् ॥

इत्युक्तः प्रश्रितं वाक्यं धर्मार्थसहितं हितम्।
परुषं वालिना रामो निहतेन विचेतसा ॥ १ ॥

तं निष्ठ्रभमिवादित्यं मुक्ततोयमिवाम्बुदम्।

उक्तवाक्यं हरिश्चेष्मुपशान्तमिवानलम्॥२॥

धर्मार्थगुणसम्पन्नं हरीश्वरमनुत्तमम्।

अधिक्षिस्तदा रामः पश्चाद् वालिनमब्रवीत्॥३॥

धर्ममर्थं च कामं च समयं चापि लौकिकम्।

अविज्ञाय कथं बाल्यान्मामिहाद्य विगर्हसे॥४॥

अपृष्ठा बुद्धिसम्पन्नान् वृद्धानाचार्यसम्मतान्।

सौम्य वानरचापल्यात् त्वं मां वकुमिहेच्छसि॥५॥

इक्ष्वाकूणामियं भूमिः सशैलवनकानना।

मृगपक्षिमनुष्याणां निग्रहानुग्रहेष्वपि॥६॥

तां पालयति धर्मात्मा भरतः सत्यवानृजुः।

धर्मकामार्थतत्त्वज्ञो निग्रहानुग्रहे रतः॥७॥

नयश्च विनयश्चोभौ यस्मिन् सत्यं च सुस्थितम्।

विक्रमश्च यथा दृष्टः स राजा देशकालवित्॥८॥

तस्य धर्मकृतादेशा वयमन्ये च पार्थिवाः।

चरामो वसुधां कृत्स्नां धर्मसन्तानमिच्छवः॥९॥

तस्मिन् नृपतिशार्दूले भरते धर्मवत्सले।

पालयत्यखिलां पृथ्वीं कश्चरेद् धर्मविप्रियम्॥१०॥

ते वयं मार्गविभ्रष्टं स्वधर्मं परमे स्थिताः।

भरताज्ञां पुरस्कृत्य निगृहीमो यथाविधि॥११॥

त्वं तु सङ्क्षिप्तधर्मश्च कर्मणा च विगर्हितः।

कामतन्त्रप्रधानश्च न स्थितो राजवर्त्मनि॥१२॥

ज्येष्ठो भ्राता पिता वापि यश्च विद्यां प्रयच्छति।
 त्रयस्ते पितरो ज्ञेया धर्मं च पथि वर्तिनः ॥ १३ ॥
 यवीयानात्मनः पुत्रः शिष्यश्चापि गुणोदितः।
 पुत्रवत्ते त्रयाश्चिन्त्या धर्मश्चैवात्र कारणम् ॥ १४ ॥
 सूक्ष्मः परमदुर्ज्ञयः सतां धर्मः प्लवङ्गम्।
 हृदिस्थः सर्वभूतानामात्मा वेद शुभाशुभम् ॥ १५ ॥
 चपलश्चपलैः सार्धं वानरैरकृतात्मभिः।
 जात्यन्य इव जात्यन्यैर्मन्त्रयन् प्रेक्षसे नु किम् ॥ १६ ॥
 अहं तु व्यक्ततामस्य वचनस्य ब्रवीमि ते।
 नहि मां केवलं रोषात् त्वं विगर्हितुमर्हसि ॥ १७ ॥
 तदेतत् कारणं पश्य यदर्थं त्वं मया हतः।
 भ्रातुर्वर्तसि भार्यायां त्यक्त्वा धर्मं सनातनम् ॥ १८ ॥
 अस्य त्वं धरमाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः।
 रुमायां वर्तसे कामात् सुषायां पापकर्मकृत् ॥ १९ ॥
 तद् व्यतीतस्य ते धर्मात् कामवृत्तस्य वानर।
 भ्रातुभार्याभिमर्शेऽस्मिन् दण्डोऽयं प्रतिपादितः ॥ २० ॥
 नहि लोकविरुद्धस्य लोकवृत्तादपेयुषः।
 दण्डादन्यत्र पश्यामि निघं हरियूथप ॥ २१ ॥
 न च ते मर्षये पापं क्षत्रियोऽहं कुलोद्धतः।
 औरसीं भगिनीं वापि भार्या वाप्यनुजस्य यः ॥ २२ ॥
 प्रचरेत नरः कामात् तस्य दण्डो वधः स्मृतः।
 भरतस्तु महीपालो वयं त्वादेशवर्तिनः ॥ २३ ॥

त्वं च धर्मादितक्रान्तः कथं शक्यमुपेक्षितुम्।
गुरुर्धर्मव्यतिक्रान्तं प्राज्ञो धर्मेण पालयन्॥ २४॥

भरतः कामयुक्तानां निग्रहे पर्यवस्थितः।
वयं तु भरतादेशावधिं कृत्वा हरीश्वर।
त्वद्विधान् भिन्नमर्यादान् निग्रहीतुं व्यवस्थिताः॥ २५॥

सुग्रीवेण च मे सख्यं लक्ष्मणेन यथा तथा।
दारराज्यनिमित्तं च निःश्रेयस्करः स मे॥ २६॥

प्रतिज्ञा च मया दत्ता तदा वानरसन्निधौ।
प्रतिज्ञा च कथं शक्या मद्विधेनानवेक्षितुम्॥ २७॥

तदेभिः कारणैः सर्वैर्महद्विर्धर्मसंश्रितैः।
शासनं तव यद् युक्तं तद् भवाननुमन्यताम्॥ २८॥

सर्वथा धर्म इत्येव द्रष्टव्यस्तव निग्रहः।
वयस्यस्योपकर्तव्यं धर्ममेवानुपश्यता॥ २९॥

शक्यं त्वयापि तत्कार्यं धर्ममेवानुवर्तता।
श्रूयते मनुना गीतौ श्लोकौ चारित्रवत्सलौ।
गृहीतौ धर्मकुशलैस्तथा तच्चरितं मया॥ ३०॥

राजभिर्घृतदण्डाश्च कृत्वा पापानि मानवाः।
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा॥ ३१॥

शासनाद् वापि मोक्षाद् वा स्तेनः पापात् प्रमुच्यते।
राजा त्वशासन् पापस्य तदवाप्नोति किल्बिषम्॥ ३२॥

आर्येण मम मान्यात्रा व्यसनं घोरमीप्सितम्।
श्रमणेन कृते पापे यथा पापं कृतं त्वया॥ ३३॥

अन्यैरपि कृतं पापं प्रमत्तैर्वसुधाधिपैः।
प्रायश्चित्तं च कुर्वन्ति तेन तच्छाम्यते रजः ॥ ३४ ॥

तदलं परितापेन धर्मतः परिकल्पितः।
वधो वानरशार्दूल न वयं स्ववशे स्थिताः ॥ ३५ ॥

शृणु चाप्यपरं भूयः कारणं हरिपुञ्जव।
तच्छ्रुत्वा हि महद् वीर न मन्युं कर्तुमर्हसि ॥ ३६ ॥

न मे तत्र मनस्तापो न मन्युर्हरिपुञ्जव।
वागुराभिश्च पाशैश्च कूटैश्च विविधैनराः ॥ ३७ ॥

प्रतिच्छन्नाश्च दृश्याश्च गृह्णन्ति सुबून् मृगान्।
प्रधावितान् वा वित्रस्तान् विस्त्रिष्ठानतिविष्ठितान् ॥ ३८ ॥

प्रमत्तानप्रमत्तान् वा नरा मांसाशिनो भृशम्।
विध्यन्ति विमुखांश्चापि न च दोषोऽत्र विद्यते ॥ ३९ ॥

यान्ति राजर्षयश्चात्र मृगयां धर्मकोविदाः।
तस्मात् त्वं निहतो युद्धे मया बाणेन वानर।
अयुध्यन् प्रतियुध्यन् वा यस्माच्छाखामृगो ह्यसि ॥ ४० ॥

दुर्लभस्य च धर्मस्य जीवितस्य शुभस्य च।
राजानो वानरश्रेष्ठ प्रदातारो न संशयः ॥ ४१ ॥

तान् न हिंस्यान्न चाक्रोशेन्नाक्षिपेन्नाप्रियं वदेत्।
देवा मानुषरूपेण चरन्त्येते महीतले ॥ ४२ ॥

त्वं तु धर्ममविज्ञाय केवलं रोषमास्थितः।
विदूषयसि मां धर्मं पितृपैतामहे स्थितम् ॥ ४३ ॥

एवमुक्तस्तु रामेण वाली प्रव्यथितो भृशम्।
न दोषं राघवे दध्यौ धर्मेऽधिगतनिश्चयः ॥४४॥

प्रत्युवाच ततो रामं प्राञ्जलिर्वानरेश्वरः।
यत् त्वमात्थ नरश्रेष्ठ तत् तथैव न संशयः ॥४५॥

प्रतिवकुं प्रकृष्टे हि नापकृष्टस्तु शकुयात्।
यदयुक्तं मया पूर्वं प्रमादाद् वाक्यमप्रियम् ॥४६॥

तत्रापि खलु मे दोषं कर्तुं नार्हसि राघव।
त्वं हि दृष्टार्थतत्त्वज्ञः प्रजानां च हिते रतः।
कार्यकारणसिद्धौ च प्रसन्ना बुद्धिरव्यया ॥४७॥

मामप्यवगतं धर्माद् व्यतिक्रान्तपुरस्कृतम्।
धर्मसंहितया वाचा धर्मज्ञं परिपालय ॥४८॥

बाष्पसंरुद्धकण्ठस्तु वाली सार्तरवः शनैः।
उवाच रामं सम्प्रेक्ष्य पङ्कलग्नं इव द्विपः ॥४९॥

न चात्मानमहं शोचे न तारां नापि बान्धवान्।
यथा पुत्रं गुणज्येष्ठमङ्गदं कनकाङ्गदम् ॥५०॥

स ममादर्शनाद् दीनो बाल्यात् प्रभृति लालितः।
तटाक इव पीताम्बुरुपशोषं गमिष्यति ॥५१॥

बालश्चाकृतबुद्धिश्च एकपुत्रश्च मे प्रियः।
तारेयो राम भवता रक्षणीयो महाबलः ॥५२॥

सुग्रीवे चाङ्गदे चैव विधत्त्वं मतिमुक्तमाम्।
त्वं हि गोप्ता च शास्ता च कार्यकार्यविधौ स्थितः ॥५३॥

या ते नरपते वृत्तिर्भरते लक्ष्मणे च या।
सुग्रीवे चाङ्गदे राजंस्तां चिन्तयितुर्महसि॥५४॥

मदोषकृतदोषां तां यथा तारां तपस्विनीम्।
सुग्रीवो नावमन्येत तथावस्थातुर्महसि॥५५॥

त्वया ह्यनुगृहीतेन शक्यं राज्यमुपासितुम्।
त्वद्वशे वर्तमानेन तव चित्तानुवर्तिना॥५६॥

शक्यं दिवं चार्जयितुं वसुधां चापि शासितुम्।
त्वत्तोऽहं वधमाकाङ्गन् वार्यमाणोऽपि तारया॥५७॥

सुग्रीवेण सह भ्रात्रा द्वन्द्युद्धमुपागतः।
इत्युक्त्वा वानरो रामं विरराम हरीश्वरः॥५८॥

स तमाश्वासयद् रामो वालिनं व्यक्तदर्शनम्।
साधुसम्मतया वाचा धर्मतत्त्वार्थयुक्तया॥५९॥

न सन्तापस्त्वया कार्य एतदर्थं प्लवङ्गम।
न वयं भवता चिन्त्या नाप्यात्मा हरिसत्तम।
वयं भवद्विशेषेण धर्मतः कृतनिश्चयाः॥६०॥

दण्ड्ये यः पातयेद् दण्डं दण्ड्यो यश्चापि दण्ड्यते।
कार्यकारणसिद्धार्थावुभौ तौ नावसीदतः॥६१॥

तद् भवान् दण्डसंयोगादस्माद् विगतकल्पः।
गतः स्वां प्रकृतिं धर्म्या दण्डदिष्टेन वर्त्मना॥६२॥

त्यज शोकं च मोहं च भयं च हृदये स्थितम्।
त्वया विधानं हर्यश्च न शक्यमतिवर्तितुम्॥६३॥

यथा त्वय्यज्ञदो नित्यं वर्तते वानरेश्वर।
तथा वर्तते सुग्रीवे मयि चापि न संशयः ॥ ६४ ॥

स तस्य वाक्यं मधुरं महात्मनः समाहितं धर्मपथानुवर्तितम्।
निशम्य रामस्य रणावमर्दिनो वचः सुयुक्तं निजगाद् वानरः ॥ ६५ ॥
शराभितसेन विचेतसा मया प्रभाषितस्त्वं यद्जानता विभो।
इदं महेन्द्रोपमभीमविक्रम प्रसादितस्त्वं क्षम मे नरेश्वर ॥ ६६ ॥
॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
वालिवधसमर्थनम् नाम अष्टादशः सर्गः ॥ ४-१८ ॥

॥ एकोनविंशः सर्गः — तारागमनम् ॥

स वानरमहाराजः शयानः शरपीडितः।
प्रत्युक्तो हेतुमद्वाक्यैर्नैत्तरं प्रत्यपद्यत ॥ १ ॥
अश्मभिः परिभिन्नाङ्गः पादपैराहतो भृशम्।
रामवाणेन चाकान्तो जीवितान्ते मुमोह सः ॥ २ ॥

तं भार्या बाणमोक्षेण रामदत्तेन संयुगे।
हतं प्लुवगशार्दूलं तारा शुश्राव वालिनम् ॥ ३ ॥

सा सपुत्राप्रियं श्रुत्वा वधं भर्तुः सुदारुणम्।
निष्पपात भृशं तस्मादुद्विग्ना गिरिकन्दरात् ॥ ४ ॥
ये त्वञ्जदपरीवारा वानरा हि महाबलाः।
ते सकार्मुकमालोक्य रामं त्रस्ताः प्रदुद्रुवुः ॥ ५ ॥

सा ददर्श ततस्त्रस्तान् हरीनापततो द्रुतम्।
यूथादेव परिभ्रष्टान् मृगान् निहतयूथपान् ॥ ६ ॥

तानुवाच समासाद्य दुःखितान् दुःखिता सती।
रामवित्रासितान् सर्वाननुबद्धानिवेषुभिः ॥ ७ ॥

वानरा राजसिंहस्य यस्य यूयं पुरःसराः।
तं विहाय सुवित्रस्ताः कस्माद् द्रवत दुर्गताः ॥ ८ ॥

राज्यहेतोः स चेद् भ्राता भ्रात्रा क्रूरेण पातितः।
रामेण प्रहितैर्दूरान्मार्गण्डूरपातिभिः ॥ ९ ॥

कपिपत्व्या वचः श्रुत्वा कपयः कामरूपिणः।
प्राप्तकालमविश्लिष्टमूर्च्छनमङ्गनाम् ॥ १० ॥

जीवपुत्रे निर्वत्स्व पुत्रं रक्षस्व चाङ्गदम्।
अन्तको रामरूपेण हत्वा नयति वालिनम् ॥ ११ ॥

क्षिप्तान् वृक्षान् समाविष्य विपुलाश्च तथा शिलाः।
वाली वज्रसमैर्बाणैर्वज्रेणोव निपातितः ॥ १२ ॥

अभिभूतमिदं सर्वं विद्वुतं वानरं बलम्।
अस्मिन् प्लवगशार्दूले हते शक्रसमप्रभे ॥ १३ ॥

रक्ष्यतां नगरी शूरैरङ्गदश्चाभिषिच्यताम्।
पदस्थं वालिनः पुत्रं भजिष्यन्ति प्लवङ्गमाः ॥ १४ ॥

अथवारुचितं स्थानमिह ते रुचिरानने।
आविशन्ति च दुर्गाणि क्षिप्रमद्यैव वानराः ॥ १५ ॥

अभार्याः सहभार्याश्च सन्त्यत्र वनचारिणः।
लुब्धेभ्यो विप्रलब्धेभ्यस्तेभ्यो नः सुमहद्यम् ॥ १६ ॥

अल्पान्तरगतानां तु श्रुत्वा वचनमङ्गना।
आत्मनः प्रतिरूपं सा बभाषे चारुहासिनी ॥ १७ ॥

पुत्रेण मम किं कार्यं राज्येनापि किमात्मना।
कपिसिंहे महाभागे तस्मिन् भर्तरि नश्यति ॥ १८ ॥

पादमूलं गमिष्यामि तस्यैवाहं महात्मनः।
योऽसौ रामप्रयुक्तेन शरेण विनिपातितः ॥ १९ ॥

एवमुत्त्वा प्रदुद्राव रुदती शोकमूर्च्छिता।
शिरश्चोरश्च बाहुभ्यां दुःखेन समभिघ्नती ॥ २० ॥

सा ब्रजन्ती ददर्शीथ पतिं निपतितं भुवि।
हन्तारं दानवेन्द्राणां समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ २१ ॥

क्षेसारं पर्वतेन्द्राणां वज्राणामिव वासवम्।
महावातसमाविष्टं महामेघौघनिःस्वनम् ॥ २२ ॥

शक्रतुल्यपराक्रान्तं वृष्टेवोपरतं घनम्।
नर्दन्तं नर्दतां भीमं शूरं शूरेण पातितम्।
शार्दूलेनामिषस्यार्थैः मृगराजमिवाहतम् ॥ २३ ॥

अर्चितं सर्वलोकस्य सपताकं सवेदिकम्।
नागहेतोः सुपर्णेन चैत्यमुन्मथितं यथा ॥ २४ ॥

अवष्टभ्यावतिष्ठन्तं ददर्श धनुरूर्जितम्।
रामं रामानुजं चैव भर्तुश्चैव तथानुजम् ॥ २५ ॥

तानतीत्य समासाद्य भर्तारं निहतं रणे।
समीक्ष्य व्यथिता भूमौ सम्भ्रान्ता निपपात ह ॥ २६ ॥

सुसेव पुनरुत्थाय आर्यपुत्रेति वादिनी।
रुरोद सा पतिं दृष्ट्वा संवीतं मृत्युदामभिः ॥ २७ ॥

तामवेक्ष्य तु सुग्रीवः क्रोशन्तीं कुररीमिव।
विषादमगमत् कष्टं दृष्ट्वा चाङ्गदमागतम्॥२८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
तारागमनम् नाम एकोनविंशः सर्गः ॥४-१९॥

॥ विंशः सर्गः — ताराविलापः ॥

रामचापविसृष्टेन शरेणान्तकरेण तम्।
दृष्ट्वा विनिहृतं भूमौ तारा ताराधिपानना ॥ १ ॥

सा समासाद्य भर्तरं पर्यष्वजत भामिनी।
इषुणाभिहृतं दृष्ट्वा वालिनं कुञ्जरोपमम्॥२॥

वानरं पर्वतेन्द्राभं शोकसन्तप्तमानसा।
तारा तरुमिवोन्मूलं पर्यदेवयतातुरा ॥ ३ ॥

रणे दारुणविक्रान्त प्रवीर प्लवतां वर।
किमिदानीं पुरोभागामद्य त्वं नाभिभाषसे ॥ ४ ॥

उत्तिष्ठ हरिशार्दूल भजस्व शयनोत्तमम्।
नैवंविधाः शेरते हि भूमौ नृपतिसत्तमाः ॥ ५ ॥

अतीव खलु ते कान्ता वसुधा वसुधाधिप।
गतासुरपि तां गात्रैर्मा विहाय निषेवसे ॥ ६ ॥

व्यक्तमद्य त्वया वीर धर्मतः सम्प्रवर्तता।
किञ्चिन्धेव पुरी रम्या स्वर्गमार्गे विनिर्मिता ॥ ७ ॥

यान्यस्माभिस्त्वया सार्धं वनेषु मधुगन्धिषु।
विहृतानि त्वया काले तेषामुपरमः कृतः ॥ ८ ॥

निरानन्दा निराशाहं निमग्ना शोकसागरे।

त्वयि पञ्चत्वमापन्ने महायूथपयूथपे॥९॥

हृदयं सुस्थितं मह्यं दृष्ट्वा निपतितं भुवि।

यन्न शोकाभिसन्तसं स्फुटतेऽद्य सहस्रधा॥१०॥

सुग्रीवस्य त्वया भार्या हृता स च विवासितः।

यत् तत् तस्य त्वया व्युष्टिः प्राप्तेयं प्लवगाधिप॥११॥

निःश्रेयसपरा मोहात् त्वया चाहं विगर्हिता।

यैषाब्रुवं हितं वाक्यं वानरेन्द्र हितौषिणी॥१२॥

रूपयौवनदृसानां दक्षिणानां च मानद।

नूनमप्सरसामार्य चित्तानि प्रमथिष्यसि॥१३॥

काले निःसंशयो नूनं जीवितान्तकरस्त्व।

बलाद् येनावपन्नोऽसि सुग्रीवस्यावशो वशम्॥१४॥

अस्थाने वालिनं हत्वा युध्यमानं परेण च।

न सन्तप्यति काकुत्थः कृत्वा कर्मसुगर्हितम्॥१५॥

वैधव्यं शोकसन्तापं कृपणाकृपणा सती।

अदुःखोपचिता पूर्वं वर्तयिष्याम्यनाथवत्॥१६॥

लालितश्चाङ्गदो वीरः सुकुमारः सुखोचितः।

वत्स्यते कामवस्थां मे पितृव्ये क्रोधमूर्च्छिते॥१७॥

कुरुष्व पितरं पुत्रं सुदृष्टं धर्मवत्सलम्।

दुर्लभं दर्शनं तस्य तव वत्स भविष्यति॥१८॥

समाश्वासय पुत्रं त्वं सन्देशं सन्दिशस्व मे।

मूर्धिन्नं चैनं समाग्राय प्रवासं प्रस्थितो ह्यसि॥१९॥

रामेण हि महत् कर्म कृतं त्वामभिनिघ्नता।
आनृण्यं तु गतं तस्य सुग्रीवस्य प्रतिश्रवे ॥ २० ॥

सकामो भव सुग्रीव रुमां त्वं प्रतिपत्स्यसे।
भुञ्ज्ञ राज्यमनुद्विग्नः शस्तो भ्राता रिपुस्तव ॥ २१ ॥

किं मामेवं प्रलपतीं प्रियां त्वं नाभिभाषसे।
इमाः पश्य वरा बाह्यो भार्यास्ते वानरेश्वर ॥ २२ ॥

तस्या विलपितं श्रुत्वा वानर्यः सर्वतश्च ताः।
परिगृह्याङ्गदं दीना दुःखार्ताः प्रतिचुक्रुशुः ॥ २३ ॥

किमङ्गदं साङ्गदीरबाहो विहाय यातोऽसि चिरं प्रवासम्।
न युक्तमेवं गुणसन्निकृष्टं विहाय पुत्रं प्रियचारुवेषम् ॥ २४ ॥

यद्यप्रियं किञ्चिदसम्प्रधार्य कृतं मया स्यात् तव दीर्घबाहो।
क्षमस्व मे तद्वरिवंशनाथ ब्रजामि मूर्धा तव वीर पादौ ॥ २५ ॥

तथा तु तारा करुणं रुदन्ती भर्तुः समीपे सह वानरीभिः।
व्यवस्थत प्रायमनिन्द्यवर्णा उपोपवेष्टुं भुवि यत्र वाली ॥ २६ ॥
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
ताराविलापः नाम विंशः सर्गः ॥ ४-२० ॥

॥ एकविंशः सर्गः — हनुमदाश्वासनम् ॥

ततो निपतितां तारां च्युतां तारामिवाम्बरात्।
शनैराश्वासयामास हनुमान् हरियूथपः ॥ १ ॥

गुणदोषकृतं जन्तुः स्वकर्म फलहेतुकम्।
अव्यग्रस्तदवाप्नोति सर्वं प्रेत्य शुभाशुभम् ॥ २ ॥

शोच्या शोचसि कं शोच्यं दीनं दीनानुकम्प्से।
कथं कस्यानुशोच्योऽस्ति देहेऽस्मिन् बुद्धुदोपमे॥३॥

अङ्गदस्तु कुमारोऽयं द्रष्टव्यो जीवपुत्रया।
आयत्यां च विधेयानि समर्थान्यस्य चिन्तय॥४॥
जानास्यनियतामेवं भूतानामागतिं गतिम्।
तस्माच्छुभं हि कर्तव्यं पण्डिते नेह लौकिकम्॥५॥

यस्मिन् हरिसहस्राणि शतानि नियुतानि च।
वर्तयन्ति कृताशानि सोऽयं दिष्टान्तमागतः॥६॥

यदयं न्यायदृष्टार्थः सामदानक्षमापरः।
गतो धर्मजितां भूमिं नैनं शोचितुमर्हसि॥७॥

सर्वे च हरिशार्दूलाः पुत्रश्चायं तवाङ्गदः।
हर्यृक्षपतिराज्यं च त्वत्सनाथमनिन्दिते॥८॥

ताविमौ शोकसन्तसौ शनैः प्रेरय भासिनि।
त्वया परिगृहीतोऽयमङ्गदः शास्तु मेदिनीम्॥९॥

सन्ततिश्च यथा दृष्टा कृत्यं यच्चापि साम्प्रतम्।
राङ्गस्तत् क्रियतां सर्वमेष कालस्य निश्चयः॥१०॥

संस्कार्यो हरिराजस्तु अङ्गदश्चाभिषिच्यताम्।
सिंहासनगतं पुत्रं पश्यन्ती शान्तिमेष्यसि॥११॥

सा तस्य वचनं श्रुत्वा भर्तृव्यसनपीडिता।
अब्रवीदुत्तरं तारा हनूमन्तमवस्थितम्॥१२॥

अङ्गदप्रतिरूपाणां पुत्राणामेकतः शतम्।
हतस्याप्यस्य वीरस्य गात्रसंश्लेषणं वरम्॥१३॥

न चाहं हरिराज्यस्य प्रभवाम्यज्जदस्य वा।
पितृव्यस्तस्य सुग्रीवः सर्वकार्यष्वनन्तरः ॥ १४ ॥

नह्येषा बुद्धिरास्थेया हनूमन्नज्जदं प्रति।
पिता हि बन्धुः पुत्रस्य न माता हरिसत्तम ॥ १५ ॥

नहि मम हरिराजसंश्रयात् क्षमतरमस्ति परत्र चेह वा।
अभिमुखहतवीरसेवितं शयनमिदं मम सेवितुं क्षमम् ॥ १६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
हनुमदाश्वासनम् नाम एकविंशः सर्गः ॥ ४-२१ ॥

॥ द्वाविंशः सर्गः — वाल्यनुशासनम् ॥

वीक्षमाणस्तु मन्दासुः सर्वतो मन्दमुच्छ्वसन्।
आदावेव तु सुग्रीवं ददर्शानुजमग्रतः ॥ १ ॥

तं प्राप्तविजयं वाली सुग्रीवं प्लवगेश्वरम्।
आभाष्य व्यक्तया वाचा सखेहमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

सुग्रीव दोषेण न मां गन्तुमर्हसि किल्बिषात्।
कृष्णमाणं भविष्येण बुद्धिमोहेन मां बलात् ॥ ३ ॥

सुग्रपदृ विहितं तात न मन्ये सुखमावयोः।
सौहादृ भ्रातृयुक्तं हि तदिदं जातमन्यथा ॥ ४ ॥

प्रतिपद्य त्वमद्यैव राज्यमेषां वनौकसाम्।
मामप्यद्यैव गच्छन्तं विद्धि वैवस्वतक्षयम् ॥ ५ ॥

जीवितं च हि राज्यं च श्रियं च विपुलां तथा।
प्रजहाम्येष वै तूर्णमहं चागर्हितं यशः ॥ ६ ॥

अस्यां त्वहमवस्थायां वीर वक्ष्यामि यद् वचः।
यद्यप्यसुकरं राजन् कर्तुमेव त्वर्मर्हसि॥७॥

सुखार्हं सुखसंवृद्धं बालमेनमबालिशम्।
बाध्यपूर्णमुखं पश्य भूमौ पतितमङ्गदम्॥८॥

मम प्राणैः प्रियतरं पुत्रं पुत्रमिवौरसम्।
मया हीनमहीनार्थं सर्वतः परिपालय॥९॥

त्वमप्यस्य पिता दाता परित्राता च सर्वशः।
भयेष्वभयदश्वैव यथाहं पूवगेश्वर॥१०॥

एष तारात्मजः श्रीमांस्त्वया तुल्यपराक्रमः।
रक्षसां च वधे तेषामग्रतस्ते भविष्यति॥११॥

अनुरूपाणि कर्माणि विक्रम्य बलवान् रणे।
करिष्यत्येष तारेयस्तेजस्वी तरुणोऽङ्गदः॥१२॥

सुषेणदुहिता चेयमर्थसूक्ष्मविनिश्चये।
औत्पातिके च विविधे सर्वतः परिनिष्ठिता॥१३॥

यदेषा साध्विति ब्रूयात् कार्यं तन्मुक्तसंशयम्।
नहि तारामतं किञ्चिदन्यथा परिवर्तते॥१४॥

राघवस्य च ते कार्यं कर्तव्यमविशङ्कया।
स्यादधर्मो ह्यकरणे त्वां च हिंस्यादमानितः॥१५॥

इमां च मालामाधत्स्व दिव्यां सुग्रीव काञ्चनीम्।
उदारा श्रीः स्थिता ह्यस्यां सम्प्रजह्यान्मृते मयि॥१६॥

इत्येवमुक्तः सुग्रीवो वालिना भ्रातृसौहृदात्।
हर्षं त्यक्तवा पुनर्दीनो ग्रहग्रस्त इवोङ्गराट्॥१७॥

तद्वालिवचनाच्छान्तः कुर्वन् युक्तमतन्द्रितः।
जग्राह सोऽभ्यनुज्ञातो मालां तां चैव काश्चनीम्॥ १८॥

तां मालां काश्चनीं दत्त्वा दृष्ट्वा चैवात्मजं स्थितम्।
संसिद्धः प्रेत्यभावाय स्नेहादङ्गदमब्रवीत्॥ १९॥

देशकालौ भजस्वाद्य क्षममाणः प्रियाप्रिये।
सुखदुःखसहः काले सुग्रीववशगो भव॥ २०॥

यथा हि त्वं महाबाहो लालितः सततं मया।
न तथा वर्तमानं त्वां सुग्रीवो बहु मन्यते॥ २१॥

नास्यामित्रैर्गतं गच्छेर्मा शत्रुभिररिन्दम्।
भर्तुरर्थपरो दान्तः सुग्रीववशगो भव॥ २२॥

न चातिप्रणयः कार्यः कर्तव्योऽप्रणयश्च ते।
उभयं हि महादोषं तस्मादन्तरदृग् भव॥ २३॥

इत्युक्तवाथ विवृत्ताक्षः शरसम्पीडितो भृशम्।
विवृतैर्दशनैर्भीमैर्बैर्भूत्कान्तजीवितः ॥ २४॥

ततो विचुक्रुशुस्तत्र वानरा हतयूथपाः।
परिदेवयमानास्ते सर्वे प्लवगसत्तमाः॥ २५॥

किञ्चिन्न्या ह्यद्य शून्या च स्वर्गते वानरेश्वरे।
उद्यानानि च शून्यानि पर्वताः काननानि च॥ २६॥

हते प्लवगशार्दूले निष्ठभा वानराः कृताः।
यस्य वेगेन महता काननानि वनानि च॥ २७॥

पुष्पौघेणानुबद्धन्ते करिष्यति तदद्य कः।
यैन दत्तं महद् युद्धं गन्धर्वस्य महात्मनः॥ २८॥

गोलभस्य महाबाहोर्दश वर्षाणि पञ्च च।
नैव रात्रौ न दिवसे तद् युद्धमुपशाम्यति॥२९॥

ततः षोडशमे वर्षे गोलभो विनिपातितः।
तं हत्वा दुर्विनीतं तु वाली दंष्टाकरालवान्।
सर्वाभयङ्करोऽस्माकं कथमेष निपातितः॥३०॥

हते तु वीरे प्लवगाधिपे तदा प्लवङ्गमास्तत्र न शर्म लेभिरे।
वनेचराः सिंहयुते महावने यथा हि गावो निहते गवां पतौ॥३१॥

ततस्तु तारा व्यसनार्णवप्लुता मृतस्य भर्तुर्वदनं समीक्ष्य सा।
जगाम भूमिं परिरम्भ्य वालिनं महाद्रुमं छिन्नमिवाश्रिता लता॥३२॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
वाल्यनुशासनम् नाम द्वाविंशः सर्गः ॥४-२२॥

॥ त्रयोविंशः सर्गः — अङ्गदाभिवादनम्॥

ततः समुपजिन्नती कपिराजस्य तन्मुखम्।
पतिं लोकश्रुता तारा मृतं वचनमब्रवीत्॥१॥

शेषे त्वं विषमे दुःखमकृत्वा वचनं मम।
उपलोपचिते वीर सुदुःखे वसुधातले॥२॥

मत्तः प्रियतरा नूनं वानरेन्द्र मही तव।
शेषे हि तां परिष्वज्य मां च न प्रतिभाषसे॥३॥

सुग्रीवस्य वशं प्राप्तो विधिरेष भवत्यहो।
सुग्रीव एव विक्रान्तो वीर साहसिकप्रिय॥४॥

ऋक्षवानरमुख्यास्त्वां बलिनं पर्युपासते।
तेषां विलपितं कृच्छ्रमङ्गदस्य च शोचतः ॥५॥

मम चेमा गिरः श्रुत्वा किं त्वं न प्रतिबुध्यसे।
इदं तद् वीरशयनं तत्र शेषे हतो युधि ॥६॥

शायिता निहता यत्र त्वयैव रिपवः पुरा।
विशुद्धसत्त्वाभिजन प्रिययुद्ध मम प्रिय ॥७॥

मामनाथां विहायैकां गतस्त्वमसि मानद।
शूराय न प्रदातव्या कन्या खलु विपश्चिता ॥८॥

शूरभार्या हतां पश्य सद्यो मां विघ्वां कृताम्।
अवभग्नश्च मे मानो भग्ना मे शाश्वती गतिः ॥९॥
अगाधे च निमग्नास्मि विपुले शोकसागरे।
अश्मसारमयं नूनमिदं मे हृदयं दृढम् ॥१०॥

भर्तारं निहतं दृष्ट्वा यन्नाद्य शतधा कृतम्।
सुहृच्चैव च भर्ता च प्रकृत्या च मम प्रियः ॥११॥

प्रहारे च पराक्रान्तः शूरः पञ्चत्वमागतः।
पतिहीना तु या नारी कामं भवतु पुत्रिणी ॥१२॥

धनधान्यसमृद्धापि विघ्वेत्युच्यते जनैः।
स्वगात्रप्रभवे वीर शेषे रुधिरमण्डले ॥१३॥
कृमिरागपरिस्तोमे स्वकीये शयने यथा।
रेणुशोणितसंवीतं गात्रं तव समन्ततः ॥१४॥

परिरब्धुं न शक्नोमि भुजाभ्यां प्लवगर्घभ।
कृतकृत्योऽद्य सुग्रीवो वैरैऽस्मिन्नतिदारुणे ॥१५॥

यस्य रामविमुक्तेन हृतमेकेषुणा भयम्।
शरेण हृदि लग्नेन गात्रसंस्पर्शने तव ॥ १६ ॥

वार्यामि त्वां निरीक्षन्ती त्वयि पञ्चत्वमागते।
उद्धवर्ह शरं नीलस्तस्य गात्रगतं तदा ॥ १७ ॥

गिरिगङ्गाहरसंलीनं दीप्तमाशीविषं यथा।
तस्य निष्कृष्टमाणस्य बाणस्यापि बभौ द्युतिः ॥ १८ ॥

अस्तमस्तकसंरुद्धरश्मेर्दिनकरादिव ।
पेतुः क्षतजधारास्तु व्रणेभ्यस्तस्य सर्वशः ॥ १९ ॥

ताम्रगैरिकसम्पृक्ता धारा इव धराधरात्।
अवकीर्ण विमार्जन्ती भर्तारं रणरेणुना ॥ २० ॥

अस्तैर्नयनजैः शूरं सिषेचास्त्रसमाहतम्।
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गं दृष्ट्वा विनिहतं पतिम् ॥ २१ ॥

उवाच तारा पिङ्गाक्षं पुत्रमङ्गदमङ्गना।
अवस्थां पश्चिमां पश्य पितुः पुत्र सुदारुणाम् ॥ २२ ॥

सम्प्रसक्तस्य वैरस्य गतोऽन्तः पापकर्मणा।
बालसूर्योङ्गलतनुं प्रयातं यमसादनम् ॥ २३ ॥

अभिवादय राजानं पितरं पुत्र मानदम्।
एवमुक्तः समुत्थाय जग्राह चरणौ पितुः ॥ २४ ॥

भुजाभ्यां पीनवृत्ताभ्यामङ्गदोऽहमिति ब्रुवन्।
अभिवादयमानं त्वामङ्गदं त्वं यथा पुरा ॥ २५ ॥

दीर्घायुर्भव पुत्रेति किमर्थं नाभिभाषसे।
अहं पुत्रसहाया त्वामुपासे गतचेतनम्।
सिंहेन पातितं सद्यो गौः सवत्सेव गोवृष्म्॥ २६॥

इष्टा सङ्गामयज्ञेन रामप्रहरणाम्भसा।
तस्मन्नवभृथे स्नातः कथं पल्या मया विना॥ २७॥

या दक्षा देवराजेन तव तुष्टेन संयुगे।
शातकौम्भीं प्रियां मालां तां ते पश्यामि नेह किम्॥ २८॥

राज्यश्रीर्न जहाति त्वां गतासुमपि मानद।
सूर्यस्यावर्तमानस्य शैलराजमिव प्रभा॥ २९॥

न मे वचः पथ्यमिदं त्वया कृतं न चास्मि शक्ता हि निवारणे तव।
हता सपुत्रास्मि हतेन संयुगे सह त्वया श्रीर्विजहाति मामपि॥ ३०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
अङ्गदाभिवादनम् नाम त्रयोविंशः सर्गः ॥ ४-२३॥

॥ चतुर्विंशः सर्गः — सुग्रीवताराश्वासनम्॥

तामाशु वेगेन दुरासदेन त्वभिषुतां शोकमहार्णवेन।
पश्यस्तदा वाल्यनुजस्तरस्वी भ्रातुर्वधेनाप्रतिमेन तेषे॥ १॥

स बाध्यपूर्णेन मुखेन पश्यन् क्षणेन निर्विण्णमना मनस्वी।
जगाम रामस्य शनैः समीपं भृत्यैर्वृतः सम्परिदूयमानः॥ २॥

स तं समासाद्य गृहीतचापमुदात्तमाशीविषतुल्यबाणम्।
यशस्विनं लक्षणलक्षिताङ्गमवस्थितं राघवमित्युवाच॥ ३॥

यथा प्रतिज्ञातमिदं नरेन्द्र कृतं त्वया दृष्टफलं च कर्म।
ममाद्य भोगेषु नरेन्द्रसूनो मनो निवृत्तं हतजीवितेन ॥ ४ ॥

अस्यां महिष्यां तु भृशं रुदत्यां पुरेऽतिविक्रोशति दुःखतसे।
हते नृपे संशयितेऽङ्गदे च न राम राज्ये रमते मनो मे ॥ ५ ॥

क्रोधादमर्षादतिविप्रधर्षाद् भ्रातुर्वधो मेऽनुमतः पुरस्तात्।
हते त्विदानीं हरियूथपेऽस्मिन् सुतीक्ष्णमिक्ष्वाकुवर प्रतप्स्ये ॥ ६ ॥

श्रेयोऽद्य मन्ये मम शैलमुख्ये तस्मिन् हि वासश्चिरमृष्यमूके।
यथा तथा वर्तयतः स्ववृत्त्या नेमं निहत्य त्रिदिवस्य लाभः ॥ ७ ॥

न त्वा जिधांसामि चरेति यन्मामयं महात्मा मतिमानुवाच।
तस्यैव तद् राम वचोऽनुरूपमिदं वचः कर्म च मेऽनुरूपम् ॥ ८ ॥

भ्राता कथं नाम महागुणस्य भ्रातुर्वधं राम विरोचयेत।
राज्यस्य दुःखस्य च वीर सारं विचिन्तयन् कामपुरस्कृतोऽपि ॥ ९ ॥

वधो हि मे मतो नासीत् स्वमाहात्म्यव्यतिक्रमात्।
ममासीद् बुद्धिदौरात्म्यात् प्राणहारी व्यतिक्रमः ॥ १० ॥

द्रुमशाखावभग्नोऽहं मुहूर्तं परिनिष्ठनन्।
सान्त्वयित्वा त्वनेनोक्तो न पुनः कर्तुर्मर्हसि ॥ ११ ॥

भ्रातृत्वमार्यभावश्च धर्मश्चानेन रक्षितः।
मया क्रोधश्च कामश्च कपित्वं च प्रदर्शितम् ॥ १२ ॥

अचिन्तनीयं परिवर्जनीयमनीप्सनीयं स्वनवेक्षणीयम्।
प्राप्तोऽस्मि पाप्मानमिदं वयस्य भ्रातुर्वधात् त्वाशृवधादिवेन्द्रः ॥ १३ ॥

पाप्मानमिन्द्रस्य मही जलं च वृक्षाश्च कामं जगृहुः स्त्रियश्च।
को नाम पाप्मानमिमं सहेत शाखामृगस्य प्रतिपत्तुमिच्छेत् ॥ १४ ॥

नार्हामि सम्मानमिमं प्रजानां न यौवराज्यं कुत एव राज्यम्।
 अधर्मयुक्तं कुलनाशयुक्तमेवंविधं राघव कर्म कृत्वा ॥ १५ ॥
 पापस्य कर्तास्मि विगर्हितस्य क्षुद्रस्य लोकापकृतस्य लोके।
 शोको महान् मामभिवर्ततेऽयं वृष्टेयथा निम्नमिवाम्बुवेगः ॥ १६ ॥
 सोदर्यधातापरगात्रवालः सन्तापहस्ताक्षिशिरोविषाणः।
 एनोमयो मामभिहन्ति हस्ती दृप्तो नदीकूलमिव प्रवृद्धः ॥ १७ ॥
 अंहो बतेदं नृवराविषद्यं निवर्तते मे हृदि साधुवृत्तम्।
 अग्नौ विवर्णं परितप्यमानं किञ्चं यथा राघव जातरूपम् ॥ १८ ॥
 महाबलानां हरियूथपानामिदं कुलं राघव मन्निमित्तम्।
 अस्याङ्गदस्यापि च शोकतापादर्धस्थितप्राणमितीव मन्ये ॥ १९ ॥
 सुतः सुलभ्यः सुजनः सुवश्यः कुतस्तु पुत्रः सदृशोऽङ्गदेन।
 न चापि विद्येत स वीर देशो यस्मिन् भवेत् सोदरसन्निकर्षः ॥ २० ॥
 अद्याङ्गदो वीरवरो न जीवेज्जीवेत माता परिपालनार्थम्।
 विना तु पुत्रं परितापदीना सा नैव जीवेदिति निश्चितं मे ॥ २१ ॥
 सोऽहं प्रवेक्ष्याम्यतिदीप्तमभिन्नं भ्रात्रा च पुत्रेण च सरव्यमिच्छन्।
 इमे विचेष्यन्ति हरिप्रवीराः सीतां निदेशो परिवर्तमानाः ॥ २२ ॥
 कृत्स्नं तु ते सेत्स्यति कार्यमेतन्मय्यप्यतीते मनुजेन्द्रपुत्र।
 कुलस्य हन्तारमजीवनार्हं रामानुजानीहि कृतागसं माम् ॥ २३ ॥
 इत्येवमार्तस्य रघुप्रवीरः श्रुत्वा वचो वालिजघन्यजस्य।
 सञ्जातबाष्पः परवीरहन्ता रामो मुहूर्तं विमना बभूव ॥ २४ ॥
 तस्मिन् क्षणेऽभीक्षणमवेक्षमाणः क्षितिक्षमावान् भुवनस्य गोप्ता।
 रामो रुदन्तीं व्यसने निमग्नां समुत्सुकः सोऽथ ददर्श ताराम् ॥ २५ ॥

तां चारुनेत्रां कपिसिंहनाथां पतिं समाश्लिष्य तदा शयानाम्।
उत्थापयामासुरदीनसत्त्वां मन्त्रिप्रधानाः कपिराजपतीम्॥२६॥

सा विस्फुरन्ती परिरभ्यमाणा भर्तुः समीपादपनीयमाना।
दर्दश रामं शरचापपाणिं स्वतेजसा सूर्यमिव ज्वलन्तम्॥२७॥

सुसंवृतं पार्थिवलक्षणैश्च तं चारुनेत्रं मृगशावनेत्रा।
अदृष्टपूर्वं पुरुषप्रधानमयं स काकुत्स्थ इति प्रजज्ञे॥२८॥

तस्येन्द्रकल्पस्य दुरासदस्य महानुभावस्य समीपमार्या।
आर्तातितूर्णं व्यसनं प्रपन्ना जगाम तारा परिविह्वलन्ती॥२९॥

तं सा समासाद्य विशुद्धसत्त्वं शोकेन सम्भ्रान्तशरीरभावा।
मनस्विनी वाक्यमुवाच तारा रामं रणोत्कर्षणलब्धलक्ष्यम्॥३०॥

त्वमप्रमेयश्च दुरासदश्च जितेन्द्रियश्चोत्तमधर्मकश्च।
अक्षीणकीर्तिश्च विचक्षणश्च क्षितिक्षमावान् क्षतजोपमाक्षः॥३१॥

त्वमात्तबाणासनबाणपाणिर्महाबलः संहननोपपन्नः।
मनुष्यदेहाभ्युदयं विहाय दिव्येन देहाभ्युदयेन युक्तः॥३२॥

येनैव बाणेन हतः प्रियो मे तेनैव बाणेन हि मां जहीहि।
हता गमिष्यामि समीपमस्य न मां विना वीर रमेत वाली॥३३॥

स्वर्गेऽपि पद्मामलपत्रनेत्र समेत्य सम्प्रेक्ष्य च मामपश्यन्।
न ह्येष उच्चावच्चताम्रचूडा विचित्रवेषाप्सरसोऽभजिष्यत्॥३४॥

स्वर्गेऽपि शोकं च विवर्णतां च मया विना प्राप्स्यति वीर वाली।
रम्ये नगेन्द्रस्य तटावकाशे विदेहकन्यारहितो यथा त्वम्॥३५॥

त्वं वेत्थ तावद् वनिताविहीनः प्राप्नोति दुःखं पुरुषः कुमारः।
तत् त्वं प्रजानङ्गहि मां न वाली दुःखं ममादर्शनं भजेत॥३६॥

यच्चापि मन्येत भवान् महात्मा स्त्रीघातदोषस्तु भवेत् मह्यम्।
आत्मेयमस्येति हि मां जाहि त्वं न स्त्रीवधः स्यान्मनुजेन्द्रपुत्र॥३७॥

शास्त्रप्रयोगाद् विविधाश्च वेदादनन्यरूपाः पुरुषस्य दाराः।
दारप्रदानाद्वि न दानमन्यत् प्रदृश्यते ज्ञानवतां हि लोके॥३८॥

त्वं चापि मां तस्य मम प्रियस्य प्रदास्यसे धर्ममवेक्ष्य वीर।
अनेन दानेन न लप्स्यसे त्वमधर्मयोगं मम वीर घातात्॥३९॥

आर्तामनाथामपनीयमानामेवङ्गतां नार्हसि मामहन्तुम्।
अहं हि मातङ्गविलासगामिना प्लवङ्गमानामृषभेण धीमता।
विना वराहैत्तमहेममालिना चिरं न शक्यामि नरेन्द्र जीवितुम्॥४०॥

इत्येवमुक्तस्तु विभुर्महात्मा तारां समाश्वास्य हितं बभाषे।
मा वीरभार्ये विमतिं कुरुष्व लोको हि सर्वो विहितो विधात्रा॥४१॥

तं चैव सर्वं सुखदुःखयोगं लोकोऽब्रवीत् तेन कृतं विधात्रा।
त्रयोऽपि लोका विहितं विधानं नातिक्रमन्ते वशगा हि तस्य॥४२॥

प्रीतिं परां प्राप्स्यसि तां तथैव पुत्रश्च ते प्राप्स्यति यौवराज्यम्।
धात्रा विधानं विहितं तथैव न शूरपत्यः परिदेवयन्ति॥४३॥

आश्वासिता तेन महात्मना तु प्रभावयुक्तेन परन्तपेन।
सा वीरपत्नी ध्वनता मुखेन सुवेषरूपा विरराम तारा॥४४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सुग्रीवताराश्वासनम् नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥ ४-२४ ॥

॥ पञ्चविंशः सर्गः — वालिसंस्कारः ॥

स सुग्रीवं च तारां च साङ्गदां सहलक्ष्मणः।
समानशोकः काकुत्स्थः सान्त्वयन्निदमब्रवीत् ॥ १ ॥

न शोकपरितापेन श्रेयसा युज्यते मृतः।
यदत्रानन्तरं कार्यं तत् समाधातुमर्हथ ॥ २ ॥

लोकवृत्तमनुष्ठेयं कृतं वो बाष्पमोक्षणम्।
न कालादुत्तरं किञ्चित् कर्मशक्यमुपासितुम् ॥ ३ ॥

नियतिः कारणं लोके नियतिः कर्मसाधनम्।
नियतिः सर्वभूतानां नियोगेष्विह कारणम् ॥ ४ ॥

न कर्ता कस्यचित् कश्चिन्नियोगे नापि चेश्वरः।
स्वभावे वर्तते लोकस्तस्य कालः परायणम् ॥ ५ ॥

न कालः कालमत्येति न कालः परिहीयते।
स्वभावं च समासाद्य न कश्चिदतिवर्तते ॥ ६ ॥

न कालस्यास्ति बन्धुत्वं न हेतुर्न पराक्रमः।
न मित्रज्ञातिसम्बन्धः कारणं नात्मनो वशः ॥ ७ ॥

किं तु कालपरीणामो द्रष्टव्यः साधु पश्यता।
धर्मश्चार्थश्च कामश्च कालक्रमसमाहिताः ॥ ८ ॥

इतः स्वां प्रकृतिं वाली गतः प्राप्तः क्रियाफलम्।
सामदानार्थसंयोगैः पवित्रं प्लवगेश्वरः ॥ ९ ॥

स्वधर्मस्य च संयोगाज्जितस्तेन महात्मना।
स्वर्गः परिगृहीतश्च प्राणानपरिरक्षता ॥ १० ॥

एषा वै नियतिः श्रेष्ठा यां गतो हरियूथपः ।
 तदलं परितापेन प्राप्तकालमुपास्यताम् ॥ ११ ॥
 वचनान्ते तु रामस्य लक्ष्मणः परवीरहा ।
 अवदत् प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवं गतचेतसम् ॥ १२ ॥
 कुरु त्वमस्य सुग्रीवं प्रेतकार्यमनन्तरम् ।
 ताराङ्गदाभ्यां सहितो वालिनो दहनं प्रति ॥ १३ ॥
 समाज्ञापय काष्ठानि शुष्काणि च बहूनि च ।
 चन्दनानि च दिव्यानि वालिसंस्कारकारणात् ॥ १४ ॥
 समाश्वासय दीनं त्वमङ्गदं दीनचेतसम् ।
 मा भूर्बालिशबुद्धिस्त्वं त्वदधीनमिदं पुरम् ॥ १५ ॥
 अङ्गदस्त्वानयेन्माल्यं वस्त्राणि विविधानि च ।
 घृतं तैलमथो गन्धान् यच्चात्र समनन्तरम् ॥ १६ ॥
 त्वं तार शिविकां शीघ्रमादायागच्छ सम्भ्रमात् ।
 त्वरा गुणवती युक्ता ह्यस्मिन् काले विशेषतः ॥ १७ ॥
 सज्जीभवन्तु पूर्वगाः शिविकावाहनोचिताः ।
 समर्था बलिनश्चैव निर्हरिष्यन्ति वालिनम् ॥ १८ ॥
 एवमुक्त्वा तु सुग्रीवं सुमित्रानन्दवर्धनः ।
 तस्थौ भ्रातृसमीपस्थो लक्ष्मणः परवीरहा ॥ १९ ॥
 लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा तारः सम्भ्रान्तमानसः ।
 प्रविवेश गुहां शीघ्रं शिविकासक्तमानसः ॥ २० ॥
 आदाय शिविकां तारः स तु पर्याप्ततः पुनः ।
 वानरैरुह्यमानां तां शूरैरुद्धहनोचितैः ॥ २१ ॥

दिव्यां भद्रासनयुतां शिविकां स्यन्दनोपमाम्।
पक्षिकर्मभिराचित्रां द्रुमकर्मविभूषिताम्॥२२॥

आचितां चित्रपत्तीभिः सुनिविष्टां समन्ततः।
विमानमिव सिद्धानां जालवातायनायुताम्॥२३॥

सुनियुक्तां विशालां च सुकृतां शिल्पिभिः कृताम्।
दारुपर्वतकोपेतां चारुकर्मपरिष्कृताम्॥२४॥

वराभरणहरैश्च चित्रमाल्योपशोभिताम्।
गुहागहनसञ्जन्नां रक्तचन्दनभूषिताम्॥२५॥

पुष्पौघैः समभिञ्चन्नां पद्ममालाभिरेव च।
तरुणादित्यवर्णाभिर्ज्ञानाभिरावृताम्॥२६॥

ईदृशीं शिविकां दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमब्रवीत्।
क्षिप्रं विनीयतां वाली प्रेतकार्यं विधीयताम्॥२७॥

ततो वालिनमुद्यम्य सुग्रीवः शिविकां तदा।
आरोपयत विक्रोशन्नज्जदेन सहैव तु॥२८॥

आरोप्य शिविकां चैव वालिनं गतजीवितम्।
अलङ्कारैश्च विविधैर्माल्यैर्वस्त्रैश्च भूषितम्॥२९॥

आज्ञापयत् तदा राजा सुग्रीवः प्लवगेश्वरः।
और्ध्वदेहिकमार्यस्य क्रियतामनुकूलतः॥३०॥

विश्राणयन्तो रत्नानि विविधानि बहूनि च।
अग्रतः प्लवगा यान्तु शिविका तदनन्तरम्॥३१॥

राज्ञामृद्धिविशेषा हि दृश्यन्ते भुवि यादृशाः।
तादृशैरिह कुर्वन्तु वानरा भर्तृसत्क्रियाम्॥३२॥

तादृशं वालिनः क्षिप्रं प्राकुर्वन्नौर्ध्वदेहिकम्।
अङ्गदं परिरभ्याशु तारप्रभृतयस्तदा ॥ ३३ ॥

क्रोशन्तः प्रययुः सर्वे वानरा हतबान्धवाः।
ततः प्रणिहिताः सर्वा वानर्योऽस्य वशानुगाः ॥ ३४ ॥

चुकुशुर्वीरवीरेति भूयः क्रोशन्ति ताः प्रियम्।
ताराप्रभृतयः सर्वा वानर्यो हतबान्धवाः ॥ ३५ ॥

अनुजग्मुश्च भर्तारं क्रोशन्त्यः करुणस्वनाः।
तासां रुदितशब्देन वानरीणां वनान्तरे ॥ ३६ ॥

वनानि गिरयश्चैव विक्रोशन्तीव सर्वतः।
पुलिने गिरिनियास्तु विविक्ते जलसंवृते ॥ ३७ ॥

चितां चक्रः सुबहवो वानरा वनचारिणः।
अवरोप्य ततः स्कन्धाच्छिविकां वानरोत्तमाः ॥ ३८ ॥

तस्थुरेकान्तमाश्रित्य सर्वे शोकपरायणाः।
ततस्त्वारा पतिं दृष्ट्वा शिविकातलशायिनम् ॥ ३९ ॥

आरोप्याङ्के शिरस्तस्य विललाप सुदुःखिता।
हा वानरमहाराज हा नाथ मम वत्सल ॥ ४० ॥

हा महार्ह महाबाहो हा मम प्रिय पश्य माम्।
जनं न पश्यसीमं त्वं कस्माच्छोकाभिपीडितम् ॥ ४१ ॥

प्रहृष्टमिह ते वक्रं गतासोरपि मानद।
अस्त्वार्कसमवर्णं च दृश्यते जीवतो यथा ॥ ४२ ॥

एष त्वां रामरूपेण कालः कर्षति वानर।
येन स्म विघवाः सर्वाः कृता एकेषुणा रणे ॥ ४३ ॥

इमास्तास्तव राजेन्द्र वानर्योऽप्लवगास्तव।
पादैर्विकृष्टमध्वानमागताः किं न बुध्यसे॥४४॥

तवेषा ननु चैवेमा भार्याश्वन्दनिभाननाः।
इदानीं नेक्षसे कस्मात् सुग्रीवं प्लवगेश्वर॥४५॥

एते हि सचिवा राजस्तारप्रभृतयस्तव।
पुरवासिजनश्चायं परिवार्य विषीदति॥४६॥

विसर्जयैनान् सचिवान् यथापुरमरिन्दम्।
ततः क्रीडामहे सर्वा वनेषु मदनोत्कटाः॥४७॥

एवं विलपतीं तारां पतिशोकपरीवृताम्।
उत्थापयन्ति स्म तदा वानर्यः शोककर्शिताः॥४८॥

सुग्रीवेण ततः सार्धं सोऽङ्गदः पितरं रुदन्।
चितामारोपयामास शोकेनाभिप्लुतेन्द्रियः॥४९॥

ततोऽग्निं विधिवद् दत्त्वा सोऽपसव्यं चकार ह।
पितरं दीर्घमध्वानं प्रस्थितं व्याकुलेन्द्रियः॥५०॥

संस्कृत्य वालिनं तं तु विधिवत् प्लवगर्षभाः।
आजगमरुदकं कर्तुं नदीं शुभजलां शिवाम्॥५१॥

ततस्ते सहितास्तत्र ह्यङ्गदं स्थाप्य चाग्रतः।
सुग्रीवतारासहिताः सिषिचुर्वालिने जलम्॥५२॥

सुग्रीवेणैव दीनेन दीनो भूत्वा महाबलः।
समानशोकः काकुत्स्थः प्रेतकार्याण्यकारयत्॥५३॥

ततोऽथ तं वालिनमग्न्यपौरुषं प्रकाशमिक्ष्वाकुवरेषुणा हृतम्।
प्रदीप्य दीप्ताग्निसमौजसं तदा सलक्षणं राममुपेयिवान् हरिः॥५४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
वालिसंस्कारः नाम पञ्चविंशः सर्गः ॥ ४-२५ ॥

॥ षड्विंशः सर्गः — सुग्रीवाभिषेकः ॥

ततः शोकाभिसन्ततं सुग्रीवं क्षिण्वाससम्।
शाखामृगमहामात्राः परिवार्योपतस्थिरे ॥ १ ॥

अभिगम्य महाबाहुं राममक्षिष्ठकारिणम्।
स्थिताः प्राञ्जलयः सर्वे पितामहमिवर्षयः ॥ २ ॥

ततः काञ्चनशैलाभस्तरुणार्कनिभाननः।
अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यं हनूमान् मारुतात्मजः ॥ ३ ॥

भवत्प्रसादात् काकुत्स्थं पितृपैतामहं महत्।
वानराणां सुदंष्टाणां सम्पन्नबलशालिनाम् ॥ ४ ॥

महात्मनां सुदुष्ट्रापं प्राप्तं राज्यमिदं प्रभो।
भवता समनुज्ञातः प्रविश्य नगरं शुभम् ॥ ५ ॥

संविधास्यति कार्याणि सर्वाणि ससुहृदणः।
स्नातोऽयं विविधैर्गन्धैरौषधैश्च यथाविधि ॥ ६ ॥

अर्चयिष्यति माल्यैश्च रत्नैश्च त्वां विशेषतः।
इमां गिरिगुहां रम्यामभिगन्तुं त्वमर्हसि ॥ ७ ॥

कुरुष्व स्वामिसम्बन्धं वानरान् सम्प्रहर्षय।
एवमुक्तो हनुमता राघवः परवीरहा ॥ ८ ॥

प्रत्युवाच हनूमन्तं बुद्धिमान् वाक्यकोविदः।
चतुर्दशा समाः सौम्य ग्रामं वा यदि वा पुरम् ॥ ९ ॥

न प्रवेक्ष्यामि हनुमन् पितुर्निर्देशपालकः।
सुसमृद्धां गुहां दिव्यां सुग्रीवो वानरर्षभः ॥ १० ॥

प्रविष्टो विधिवद् वीरः क्षिप्रं राज्येऽभिषिच्यताम्।
एवमुत्त्वा हनूमन्तं रामः सुग्रीवमब्रवीत् ॥ ११ ॥

वृत्तज्ञो वृत्तसम्पन्नमुदारबलविक्रमम्।
इममप्यज्ञदं वीरं यौवराज्येऽभिषेचय ॥ १२ ॥

ज्येष्ठस्य हि सुतो ज्येष्ठः सदृशो विक्रमेण च।
अङ्गदोऽयमदीनात्मा यौवराज्यस्य भाजनम् ॥ १३ ॥

पूर्वोऽयं वार्षिको मासः श्रावणः सलिलागमः।
प्रवृत्ताः सौम्य चत्वारो मासा वार्षिक संज्ञिताः ॥ १४ ॥

नायमुद्योगसमयः प्रविश त्वं पुरीं शुभाम्।
अस्मिन् वत्स्याम्यहं सौम्य पर्वते सहलक्ष्मणः ॥ १५ ॥

इयं गिरिगुहा रम्या विशाला युक्तमारुता।
प्रभूतसलिला सौम्य प्रभूतकमलोत्पला ॥ १६ ॥

कार्तिके समनुप्रासे त्वं रावणवधे यत।
एष नः समयः सौम्य प्रविश त्वं स्वमालयम् ॥ १७ ॥

अभिषिच्चस्व राज्ये च सुहृदः सम्प्रहर्षय।
इति रामाभ्यनुज्ञातः सुग्रीवो वानरर्षभः ॥ १८ ॥

प्रविशेश पुरीं रम्यां किष्किन्ध्यां वालिपालिताम्।
तं वानरसहस्राणि प्रविष्टं वानरेश्वरम् ॥ १९ ॥

अभिवार्य प्रविष्टानि सर्वतः पूवगेश्वरम्।
ततः प्रकृतयः सर्वा दृष्ट्वा हरिगणेश्वरम् ॥ २० ॥

प्रणम्य मूर्धा पतिता वसुधायं समाहिताः।
सुग्रीवः प्रकृतीः सर्वाः सम्भाष्योत्थाप्य वीर्यवान्॥ २१॥

भ्रातुरन्तःपुरं सौम्यं प्रविवेश महाबलः।
प्रविष्टं भीमविक्रान्तं सुग्रीवं वानरर्षभम्॥ २२॥

अभ्यषिञ्चन्त सुहृदः सहस्राक्षमिवामराः।
तस्य पाण्डुरमाजहुश्छत्रं हेमपरिष्कृतम्॥ २३॥

शुक्ले च वालव्यजने हेमदण्डे यशस्करे।
तथा रत्नानि सर्वाणि सर्वबीजौषधानि च॥ २४॥

सक्षीराणां च वृक्षाणां प्ररोहान् कुसुमानि च।
शुक्लानि चैव वस्त्राणि श्वेतं चैवानुलेपनम्॥ २५॥

सुगन्धीनि च माल्यानि स्थलजान्यम्बुजानि च।
चन्दनानि च दिव्यानि गन्धांश्च विविधान् बहून्॥ २६॥

अक्षतं जातरूपं च प्रियङ्गं मधुसर्पिषी।
दधि चर्मं च वैयाद्रं पराध्यौ चाप्युपानहौ॥ २७॥

समालम्भनमादाय गोरोचनमनःशिलाम्।
आजगमुस्तत्र मुदिता वराः कन्याश्च षोडशा॥ २८॥

ततस्ते वानरश्रेष्ठमभिषेकुं यथाविधि।
रत्नवस्त्रैश्च भक्ष्यैश्च तोषयित्वा द्विजर्षभान्॥ २९॥

ततः कुशपरिस्तीर्णं समिद्धं जातवेदसम्।
मन्त्रपूतेन हविषा हुत्वा मन्त्रविदो जनाः॥ ३०॥

ततो हेमप्रतिष्ठाने वरास्तरणसंवृते।
प्रासादशिखरे रम्ये चित्रमाल्योपशोभिते॥ ३१॥

प्राञ्जुखं विधिवन्मन्त्रैः स्थापयित्वा वरासने।
नदीनदेभ्यः संहत्य तीर्थेभ्यश्च समन्ततः ॥ ३२ ॥

आहृत्य च समुद्रेभ्यः सर्वेभ्यो वानरर्षभाः।
अपः कनककुम्भेषु निघाय विमलं जलम् ॥ ३३ ॥

शुभैत्रैषभश्छैश्च कलशैश्चैव काञ्चनैः।
शास्त्रदृष्टेन विधिना महर्षिविहितेन च ॥ ३४ ॥

गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः।
मैन्दश्च द्विविदश्चैव हनूमाञ्जाम्बवांस्तथा ॥ ३५ ॥

अभ्यषिद्वत् सुग्रीवं प्रसन्नेन सुगन्धिना।
सलिलेन सहस्राक्षं वसवो वासवं यथा ॥ ३६ ॥

अभिषिक्ते तु सुग्रीवे सर्वे वानरपुञ्जवाः।
प्रचुक्रुशुर्महात्मानो हृष्टाः शतसहस्रशः ॥ ३७ ॥

रामस्य तु वचः कुर्वन् सुग्रीवो वानरेश्वरः।
अञ्जदं सम्परिष्वज्य यौवराज्येऽभ्येचयत् ॥ ३८ ॥

अञ्जदे चाभिषिक्ते तु सानुक्रोशाः पूवञ्जमाः।
साधु साध्विति सुग्रीवं महात्मानो ह्यपूजयन् ॥ ३९ ॥

रामं चैव महात्मानं लक्ष्मणं च पुनः पुनः।
प्रीताश्च तुष्टुवुः सर्वे तादृशे तत्र वर्तीनि ॥ ४० ॥

हृष्टपुष्टजनाकीर्णा पताकाध्वजशोभिता।
बभूव नगरी रम्या किञ्चिन्द्या गिरिगह्वरे ॥ ४१ ॥

निवेद्य रामाय तदा महात्मने महाभिषेकं कपिवाहिनीपतिः।
रुमां च भार्यामुपलभ्य वीर्यवानवाप राज्यं त्रिदशाधिपो यथा ॥ ४२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
सुग्रीवाभिषेकः नाम षड्विंशः सर्गः ॥ ४-२६ ॥

॥ सप्तविंशः सर्गः — माल्यवन्निवासः ॥

अभिषिक्ते तु सुग्रीवे प्रविष्टे वानरे गुहाम्।
आजगाम सह भ्रात्रा रामः प्रस्तवणं गिरिम् ॥ १ ॥

शार्दूलमृगसङ्खुष्टं सिंहैर्भीमरवैर्वृतम्।
नानागुल्मलतागूढं बहुपादपसङ्कलम् ॥ २ ॥

ऋष्वानरगोपुच्छैर्मार्जौश्च निषेवितम्।
मेघराशिनिभं शैलं नित्यं शुचिकरं शिवम् ॥ ३ ॥

तस्य शैलस्य शिखरे महतीमायतां गुहाम्।
प्रत्यगृहीत वासार्थं रामः सौमित्रिणा सह ॥ ४ ॥

कृत्वा च समयं रामः सुग्रीवेण सहानघः।
कालयुक्तं महद्वाक्यमुवाच रघुनन्दनः ॥ ५ ॥

विनीतं भ्रातरं भ्राता लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम्।
इयं गिरिगुहा रम्या विशाला युक्तमारुता ॥ ६ ॥

अस्यां वत्स्याम सौमित्रे वर्षरात्रमरिन्दम्।
गिरिश्छमिदं रम्यमुत्तमं पार्थिवात्मज ॥ ७ ॥

श्वेताभिः कृष्णताम्राभिः शिलाभिरुपशोभितम्।
नानाधातुसमाकीर्ण नदीदर्दुरसंयुतम् ॥ ८ ॥

विविधैर्वृक्षषण्डैश्च चारुचित्रलतायुतम्।
नानाविहगसङ्खुष्टं मयूरवरनादितम् ॥ ९ ॥

मालतीकुन्दगुल्मैश्च सिन्दुवारैः शिरीषकैः ।
 कदम्बार्जुनसर्जैश्च पुष्पितैरुपशोभितम् ॥ १० ॥

इयं च नलिनी रम्या फुल्लपङ्कजमण्डिता ।
 नातिदूरे गुहाया नौ भविष्यति नृपात्मज ॥ ११ ॥

प्रागुदक्खवणे देशे गुहा साधु भविष्यति ।
 पश्चाच्चैवोन्नता सौम्य निवातेयं भविष्यति ॥ १२ ॥

गुहाद्वारे च सौमित्रे शिला समतला शिवा ।
 कृष्णा चैवायता चैव भिन्नाञ्जनचयोपमा ॥ १३ ॥

गिरिश्वङ्गमिदं तात पश्य चोत्तरतः शुभम् ।
 भिन्नाञ्जनचयाकारमभोधरमिवोदितम् ॥ १४ ॥

दक्षिणस्यामपि दिशि स्थितं श्वेतमिवाम्बरम् ।
 कैलासशिखरप्रख्यं नानाधातुविराजितम् ॥ १५ ॥

प्राचीनवाहिनीं चैव नदीं भृशमकर्दमाम् ।
 गुहायाः परतः पश्य त्रिकूटे जाह्वीमिव ॥ १६ ॥

चन्दनैस्तिलकैः सालैस्तमालैरतिमुक्तकैः ।
 पद्मकैः सरलैश्वैव अशोकैश्वैव शोभिताम् ॥ १७ ॥

वानीरैस्तिमिदैश्वैव बकुलैः केतकैरपि ।
 हिन्तालैस्तिनिशैनीपैर्वतसैः कृतमालकैः ॥ १८ ॥

तीरजैः शोभिता भाति नानारूपैस्ततस्ततः ।
 वसनाभरणोपेता प्रमदेवाभ्यलङ्घृता ॥ १९ ॥

शतशः पक्षिसङ्घैश्च नानानादविनादिता ।
 एकैकमनुरक्तैश्च चक्रवाकैरलङ्घृता ॥ २० ॥

पुलिनैरतिरम्यैश्च हंससारससेविता।
प्रहसन्त्येव भात्येषा नानारक्तसमन्विता ॥ २१ ॥

कचिन्नीलोत्पलैश्छन्ना भातिरक्तोत्पलैः कचित्।
कचिदाभाति शुक्लैश्च दिव्यैः कुमुदकुञ्जलैः ॥ २२ ॥

पारिष्ठूवशतैर्जुष्टा बर्हिक्रौञ्चविनादिता।
रमणीया नदी सौम्य मुनिसञ्चनिषेविता ॥ २३ ॥

पश्य चन्दनवृक्षाणां पङ्क्षिः सुरुचिरा इव।
ककुभानां च दृश्यन्ते मनसैवोदिताः समम् ॥ २४ ॥

अहो सुरमणीयोऽयं देशः शत्रुनिषूदन।
दृढं रंस्याव सौमित्रे साध्वत्र निवसावहे ॥ २५ ॥

इतश्च नातिदूरे सा किञ्चिन्न्या चित्रकानना।
सुग्रीवस्य पुरी रम्या भविष्यति नृपात्मज ॥ २६ ॥

गीतवादित्रनिर्घोषः श्रूयते जयतां वर।
नदतां वानराणां च मृदञ्जाङ्गबरैः सह ॥ २७ ॥

लब्ध्वा भार्या कपिवरः प्राप्य राज्यं सुहृद्वतः।
ध्रुवं नन्दति सुग्रीवः सम्प्राप्य महतीं श्रियम् ॥ २८ ॥

इत्युक्तवा न्यवसत् तत्र राघवः सहलक्ष्मणः।
बहुदृश्यदरीकुञ्जे तस्मिन् प्रस्त्रवणे गिरौ ॥ २९ ॥

सुसुखे हि बहुद्रव्ये तस्मिन् हि धरणीधरे।
वसतस्तस्य रामस्य रतिरल्पापि नाभवत् ॥ ३० ॥

हृतां हि भार्या स्मरतः प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम्।
उदयाभ्युदितं दृष्ट्वा शशाङ्कं च विशेषतः ॥ ३१ ॥

आविवेश न तं निद्रा निशासु शयनं गतम्।
तत्समुत्थेन शोकेन बाष्पोपहतचेतनम्॥३२॥

तं शोचमानं काकुत्स्थं नित्यं शोकपरायणम्।
तुल्यदुःखोऽब्रवीद्धाता लक्ष्मणोऽनुनयं वचः॥३३॥

अलं वीर व्यथां गत्वा न त्वं शोचितुमर्हसि।
शोचतो ह्यवसीदन्ति सर्वार्था विदितं हि ते॥३४॥

भवान् क्रियापरो लोके भवान् देवपरायणः।
आस्तिको धर्मशीलश्च व्यवसायी च राघव॥३५॥

न ह्यव्यवसितः शत्रुं राक्षसं तं विशेषतः।
समर्थस्त्वं रणे हन्तुं विक्रमे जिह्वकारिणम्॥३६॥

समुन्मूलय शोकं त्वं व्यवसायं स्थिरीकुरु।
ततः सपरिवारं तं राक्षसं हन्तुमर्हसि॥३७॥

पृथिवीमपि काकुत्स्थ ससागरवनाचलाम्।
परिवर्तयितुं शक्तः किं पुनस्तं हि रावणम्॥३८॥

शरत्कालं प्रतीक्षस्व प्रावृद्धालोऽयमागतः।
ततः सराष्ट्रं सगणं रावणं तं वधिष्यसि॥३९॥

अहं तु खलु ते वीर्यं प्रसुप्तं प्रतिबोधये।
दीप्तैराहुतिभिः काले भस्मच्छशमिवानलम्॥४०॥

लक्ष्मणस्य हि तद् वाक्यं प्रतिपूज्य हितं शुभम्।
राघवः सुहृदं स्त्रिघमिदं वचनमब्रवीत्॥४१॥

वाच्यं यदनुरक्तेन स्त्रिघेन च हितेन च।
सत्यविक्रमयुक्तेन तदुक्तं लक्ष्मण त्वया॥४२॥

एष शोकः परित्यक्तः सर्वकार्यावसादकः।
विक्रमेष्वप्रतिहतं तेजः प्रोत्साहयाम्यहम्॥४३॥

शरत्कालं प्रतीक्षिष्ये स्थितोऽस्मि वचने तव।
सुग्रीवस्य नदीनां च प्रसादमनुपालयन्॥४४॥

उपकारेण वीरस्तु प्रतिकारेण युज्यते।
अकृतज्ञोऽप्रतिकृतो हन्ति सत्त्ववतां मनः॥४५॥

तदेव युक्तं प्रणिधाय लक्ष्मणः कृताञ्जलिस्तत् प्रतिपूज्य भाषितम्।
उवाच रामं स्वभिरामदर्शनं प्रदर्शयन् दर्शनमात्मनः शुभम्॥४६॥

यथोक्तमेतत् तव सर्वमीप्सितं नरेन्द्र कर्ता नचिरात् तु वानरः।
शरत्प्रतीक्षः क्षमतामिमं भवान् जलप्रपातं रिपुनिघ्रहे धृतः॥४७॥

नियम्य कोपं परिपाल्यतां शरत् क्षमस्व मासांश्चतुरो मया सह।
वसाच्चलेऽस्मिन् मृगराजसेविते संवर्तयन् शत्रुवधे समर्थः॥४८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
माल्यवन्निवासः नाम सप्तविंशः सर्गः ॥ ४-२७॥

॥ अष्टाविंशः सर्गः — प्रावृद्धुज्जृम्भणम्॥

स तदा वालिनं हृत्वा सुग्रीवमभिषिच्य च।
वसन् माल्यवतः पृष्ठे रामो लक्ष्मणमब्रवीत्॥ १॥

अयं स कालः सम्प्राप्तः समयोऽद्य जलागमः।
सम्पश्य त्वं नभो मेघैः संवृतं गिरिसन्निभैः॥ २॥

नवमासधृतं गर्भं भास्करस्य गभस्तिभिः।
पीत्वा रसं समुद्राणां द्यौः प्रसूते रसायनम्॥ ३॥

शक्यम्बरमारुह्यं मेघसोपानपङ्किभिः ।
कुटजार्जुनमालाभिरलङ्कर्तुं दिवाकरः ॥ ४ ॥

सन्ध्यारागोत्थितैस्त्ताम्रैरन्तेष्वपि च पाण्डुभिः ।
स्त्रिग्धैरभ्रपटच्छेदैर्बद्धव्रणमिवाम्बरम् ॥ ५ ॥

मन्दमारुतिनिःश्वासं सन्ध्याचन्दनरञ्जितम् ।
आपाण्डुजलदं भाति कामातुरमिवाम्बरम् ॥ ६ ॥

एषा धर्मपरिक्षिष्ठा नववारिपरिष्टुता ।
सीतेव शोकसन्तप्ता मही बाष्पं विमुच्चति ॥ ७ ॥

मेघोदरविनिर्मुक्ताः कर्पूरदलशीतलाः ।
शक्यमङ्गलिभिः पातुं वाताः केतकगन्धिनः ॥ ८ ॥

एष फुल्लार्जुनः शैलः केतकैरभिवासितः ।
सुग्रीव इव शान्तारिधाराभिरभिषिञ्च्यते ॥ ९ ॥

मेघकृष्णाजिनधरा धारायज्ञोपवीतिनः ।
मारुतापूरितगुहाः प्राधीता इव पर्वताः ॥ १० ॥

कशाभिरिव हैमीभिर्विद्युद्धिरभिताडितम् ।
अन्तःस्तनितनिर्घोषं सवेदनमिवाम्बरम् ॥ ११ ॥

नीलमेघाश्रिता विद्युत् स्फुरन्ती प्रतिभाति मे ।
स्फुरन्ती रावणस्याङ्के वैदेहीव तपस्त्वनी ॥ १२ ॥

इमास्ता मन्मथवतां हिताः प्रतिहता दिशः ।
अनुलिप्ता इव घनैर्नष्टग्रहनिशाकराः ॥ १३ ॥

क्वचिद् बाष्पाभिसंरुद्धान् वर्षांगमसमुत्सुकान्।
 कुटजान् पश्य सौमित्रे पुष्पितान् गिरिसानुषु।
 मम शोकाभिभूतस्य कामसन्दीपनान् स्थितान्॥ १४ ॥

रजः प्रशान्तं सहिमोऽद्य वायुर्निर्दाघदोषप्रसराः प्रशान्ताः।
 स्थिता हि यात्रा वसुधाधिपानां प्रवासिनो यान्ति नराः स्वदेशान्॥ १५ ॥

सम्प्रस्थिता मानसवासलुभ्याः प्रियान्विताः सम्प्रति चक्रवाकाः।
 अभीक्षणवर्षोदकविक्षतेषु यानानि मार्गेषु न सम्पतन्ति॥ १६ ॥

क्वचित् प्रकाशं क्वचिदप्रकाशं नभः प्रकीर्णम्बुधरं विभाति।
 क्वचित् क्वचित् पर्वतसन्निरुद्धं रूपं यथा शान्तमहार्णवस्य॥ १७ ॥

व्यामिश्रितं सर्जकदम्बपुष्टैर्नवं जलं पर्वतधातुताम्रम्।
 मयूरकेकाभिरनुप्रयातं शैलापगाः शीघ्रतरं वहन्ति॥ १८ ॥

रसाकुलं षष्ठदसन्निकाशं प्रभुज्यते जम्बुफलं प्रकामम्।
 अनेकवर्णं पवनावधूतं भूमौ पतत्याम्रफलं विपक्षम्॥ १९ ॥

विद्युत्पताकाः सबलाकमालाः शैलेन्द्रकूटाकृतिसन्निकाशाः।
 गर्जन्ति मेघाः समुदीर्णनादा मत्ता गजेन्द्रा इव संयुगस्थाः॥ २० ॥

वर्षोदकाप्यायितशाद्वलानि प्रवृत्तनृत्तोत्सवबर्हिणानि।
 वनानि निर्वृष्टबलाहकानि पश्यापराह्लेष्वधिकं विभान्ति॥ २१ ॥

समुद्धहन्तः सलिलातिभारं बलाकिनो वारिधरा नदन्तः।
 महत्सु श्लेषु महीधराणां विश्रम्य विश्रम्य पुनः प्रयान्ति॥ २२ ॥

मेघाभिकामा परिसम्पतन्ती सम्मोदिता भाति बलाकपङ्कः।
 वातावधूता वरपौण्डरीकी लम्बेव माला रुचिराम्बरस्य॥ २३ ॥

बालेन्द्रगोपान्तरचित्रितेन विभाति भूमिर्नवशाद्वलेन।
गात्रानुपृक्तेन शुकप्रभेण नारीव लाक्षोक्षितकम्बलेन ॥ २४ ॥

निद्रा शनैः केशवमभ्युपैति द्रुतं नदी सागरमभ्युपैति।
हृष्टा बलाका घनमभ्युपैति कान्ता सकामा प्रियमभ्युपैति ॥ २५ ॥

जाता वनान्ताः शिखिसुप्रनृत्ता जाताः कदम्बाः सकदम्बशाखाः।
जाता वृषा गोषु समानकामा जाता मही सस्यवनाभिरामा ॥ २६ ॥

वहन्ति वर्षन्ति नदन्ति भान्ति ध्यायन्ति नृत्यन्ति समाधसन्ति।
नद्यो घना मत्तगजा वनान्ताः प्रियाविहीनाः शिखिनः प्लुवङ्गमाः ॥ २७ ॥

प्रहर्षिताः केतकिपुष्पगन्ध्यमाद्राय मत्ता वननिझरेषु।
प्रपातशब्दाकुलिता गजेन्द्राः सार्धं मयूरैः समदा नदन्ति ॥ २८ ॥

धारानिपातैरभिहन्यमानाः कदम्बशाखासु विलम्बमानाः।
क्षणार्जितं पुष्परसावगाढं शनैर्मदं षड्वरणास्त्यजन्ति ॥ २९ ॥

अङ्गारचूर्णात्करसन्निकाशैः फलैः सुपर्यात्परसैः समृद्धैः।
जम्बुद्माणां प्रविभान्ति शाखा निपीयमाना इव षट्दौघैः ॥ ३० ॥

तडित्पताकाभिरलङ्कृतानामुदीर्णगम्भीरमहारवाणाम् ।
विभान्ति रूपाणि बलाहकानां रणोत्सुकानामिव वारणानाम् ॥ ३१ ॥

मार्गानुगः शैलवनानुसारी सम्प्रस्थितो मेघरवं निशम्य।
युद्धाभिकामः प्रतिनादशङ्की मत्तो गजेन्द्रः प्रतिसन्निवृत्तः ॥ ३२ ॥

क्वचित् प्रगीता इव षट्दौघैः क्वचित् प्रनृत्ता इव नीलकण्ठैः।
क्वचित् प्रमत्ता इव वारणेन्द्रैर्विभान्त्यनेकाश्रयिणो वनान्ताः ॥ ३३ ॥

कदम्बसर्जार्जुनकन्दलाद्या वनान्तभूमिर्मधुवारिपूर्णा।
मयूरमत्ताभिरुतप्रनृत्तैरापानभूमिप्रतिमा विभाति ॥ ३४ ॥

मुक्तासमाभं सलिलं पतद् वै सुनिर्मलं पत्रपुटेषु लग्नम्।
हृष्टा विवर्णच्छदना विहङ्गाः सुरेन्द्रदत्तं तृषिताः पिबन्ति ॥ ३५ ॥

षष्ठादतन्त्रीमधुराभिधानं पूवङ्गमोदीरितकण्ठतालम्।
आविष्कृतं मेघमृद्जनादैर्वनेषु सङ्गीतमिव प्रवृत्तम् ॥ ३६ ॥

कचित् प्रनृत्तैः कचिदुन्नदद्धिः कचिच्च वृक्षाग्रनिषण्णकायैः।
व्यालम्बबर्हभरणैर्मयौरैर्वनेषु सङ्गीतमिव प्रवृत्तम् ॥ ३७ ॥

स्वनैर्घनानां पूवगाः प्रबुद्धा विहाय निद्रां चिरसन्निरुद्धाम्।
अनेकरूपाकृतिवर्णनादा नवाम्बुधाराभिहता नदन्ति ॥ ३८ ॥

नद्यः समुद्धाहितचक्रवाकास्तटानि शीर्णान्यपवाहयित्वा।
दृसा नवप्रावृतपूर्णभोगादृतं स्वभर्तारमुपोपयान्ति ॥ ३९ ॥

नीलेषु नीला नववारिपूर्णा मेघेषु मेघाः प्रतिभान्ति सक्ताः।
दवान्निदग्धेषु दवान्निदग्धाः शैलेषु शैला इव बद्धमूलाः ॥ ४० ॥

प्रमत्तसन्नादितवर्हिणानि सशक्रगोपाकुलशाद्वलानि।
चरन्ति नीपार्जुनवासितानि गजाः सुरम्याणि वनान्तराणि ॥ ४१ ॥

नवाम्बुधाराहतकेसराणि द्रुतं परित्यज्य सरोरुहाणि।
कदम्बपुष्पाणि सकेसराणि नवानि हृष्टा भ्रमराः पिबन्ति ॥ ४२ ॥

मत्ता गजेन्द्रा मुदिता गवेन्द्रा वनेषु विक्रान्ततरा मृगेन्द्राः।
रम्या नगेन्द्राः निभूता नरेन्द्राः प्रकीडितो वारिधरैः सुरेन्द्रः ॥ ४३ ॥

मेघाः समुद्भूतसमुद्रनादा महाजलौघैर्गगनावलम्बाः।
नदीस्तटाकानि सरांसि वापीर्महीं च कृत्स्नामपवाहयन्ति ॥ ४४ ॥

वर्षप्रवेगा विपुलाः पतन्ति प्रवान्ति वाताः समुदीर्णवेगाः।
प्रणष्टकूलाः प्रवहन्ति शीघ्रं नद्यो जलं विप्रतिपन्नमार्गाः ॥ ४५ ॥

नरैरनैरन्द्रा इव पर्वतेन्द्राः सुरेन्द्रदत्तैः पवनोपनीतैः।
 घनाम्बुकुम्भैरभिषिच्यमाना रूपं श्रियं स्वामिव दर्शयन्ति ॥ ४६ ॥
 घनोपगूढं गगनं न तारा न भास्करो दर्शनमभ्युपैति।
 नवैर्जलैर्घैर्धरणी वितृसा तमोविलिसा न दिशः प्रकाशाः ॥ ४७ ॥
 महान्ति कूटानि महीधराणां धाराविधौतान्यधिकं विभान्ति।
 महाप्रमाणैर्विपुलैः प्रपातैर्मुक्ताकलापैरिव लम्बमानैः ॥ ४८ ॥
 शैलोपलप्रस्वलमानवेगाः शैलोत्तमानां विपुलाः प्रपाताः।
 गुहासु सन्नादितबर्हिणासु हारा विकीर्यन्त इवावभान्ति ॥ ४९ ॥
 शीघ्रप्रवेगा विपुलाः प्रपाता निर्धौतशृङ्खोपतला गिरीणाम्।
 मुक्ताकलाप्रतिमाः पतन्तो महागुहोत्सङ्गतलैर्धियन्ते ॥ ५० ॥
 सुरतामर्दविच्छिन्नाः स्वर्गस्त्रीहारमौक्तिकाः।
 पतन्ति चातुला दिक्षु तोयधाराः समन्ततः ॥ ५१ ॥
 विलीयमानैर्विहगैर्निमीलद्विश्च पङ्कजैः।
 विकसन्त्या च मालत्या गतोऽस्तं ज्ञायते रविः ॥ ५२ ॥
 वृत्ता यात्रा नरेन्द्राणां सेना पथ्येव वर्तते।
 वैराणि चैव मार्गाश्च सलिलेन समीकृताः ॥ ५३ ॥
 मासि प्रौष्ठपदे ब्रह्म ब्राह्मणानां विवक्षताम्।
 अयमध्यायसमयः सामगानामुपस्थितः ॥ ५४ ॥
 निवृत्तकर्मायतनो नूनं सञ्चितसञ्चयः।
 आषाढीमभ्युपगतो भरतः कोसलाधिपः ॥ ५५ ॥
 नूनमापूर्यमाणायाः सरच्चा वर्धते रयः।
 मां समीक्ष्य समायान्तमयोध्याया इव स्वनः ॥ ५६ ॥

इमाः स्फीतगुणा वर्षाः सुग्रीवः सुखमश्चुते।
विजितारिः सदारश्च राज्ये महति च स्थितः ॥ ५७ ॥

अहं तु हृतदारश्च राज्याच्च महतश्च्युतः।
नदीकूलमिव क्लिन्नमवसीदामि लक्षण ॥ ५८ ॥

शोकश्च मम विस्तीर्णो वर्षाश्च भृशदुर्गमाः।
रावणश्च महाज्ञनुरपारः प्रतिभाति मे ॥ ५९ ॥

अयात्रां चैव द्वेष्ट्वेमां मार्गाश्च भृशदुर्गमान्।
प्रणते चैव सुग्रीवे न मया किञ्चिदीरितम् ॥ ६० ॥

अपि चापि परिक्लिष्टं चिराद् दारैः समागतम्।
आत्मकार्यगरीयस्त्वाद् वकुं नेच्छामि वानरम् ॥ ६१ ॥

स्वयमेव हि विश्रम्य ज्ञात्वा कालमुपागतम्।
उपकारं च सुग्रीवो वेत्स्यते नात्र संशयः ॥ ६२ ॥

तस्मात् कालप्रतीक्षोऽहं स्थितोऽस्मि शुभलक्षण।
सुग्रीवस्य नदीनां च प्रसादमभिकाङ्क्षयन् ॥ ६३ ॥

उपकारेण वीरो हि प्रतीकारेण युज्यते।
अकृतज्ञोऽप्रतिकृतो हन्ति सत्त्ववतां मनः ॥ ६४ ॥

अथैवमुक्तः प्रणिधाय लक्षणः कृताञ्जलिस्तत् प्रतिपूज्य भाषितम्।
उवाच रामं स्वभिरामदर्शनं प्रदर्शयन् दर्शनमात्मनः शुभम् ॥ ६५ ॥

यदुक्तमेतत् तव सर्वमीप्सितं नरेन्द्र कर्ता नचिराद्धरीश्वरः।
शरत्प्रतीक्षः क्षमतामिमं भवान् जलप्रपातं रिपुनिघ्रहे धृतः ॥ ६६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
प्रावृद्धजृम्णम् नाम अष्टाविंशः सर्गः ॥ ४-२८ ॥

॥ एकोनत्रिंशः सर्गः — हनुमत्रतिबोधनम् ॥

समीक्ष्य विमलं व्योम गतविद्युद्धलाहकम्।
सारसाकुलसङ्घट्टं रम्यज्योत्सानुलेपनम् ॥ १ ॥

समृद्धार्थं च सुग्रीवं मन्दधर्मार्थसङ्ख्रहम्।
अत्यर्थं चासतां मार्गमेकान्तगतमानसम् ॥ २ ॥

निवृत्तकार्यं सिद्धार्थं प्रमदाभिरतं सदा।
प्राप्तवन्तमभिप्रेतान् सर्वानेव मनोरथान् ॥ ३ ॥

स्वां च पलीमभिप्रेतां तारां चापि समीपिताम्।
विहरन्तमहोरात्रं कृतार्थं विगतज्वरम् ॥ ४ ॥

क्रीडन्तमिव देवेशं गन्धर्वाप्सरसां गणैः।
मन्त्रिषु न्यस्तकार्यं च मन्त्रिणामनवेक्षकम् ॥ ५ ॥

उच्छिन्नराज्यसन्देहं कामवृत्तमिव स्थितम्।
निश्चितार्थोऽर्थतत्त्वज्ञः कालधर्मविशेषवित् ॥ ६ ॥

प्रसाद्य वाक्यैर्विविधैर्हतुमद्विर्मनोरमैः।
वाक्यविद् वाक्यतत्त्वज्ञं हरीशं मारुतात्मजः ॥ ७ ॥

हितं तथ्यं च पथ्यं च सामधर्मार्थनीतिमत्।
प्रणयप्रीतिसंयुक्तं विश्वासकृतनिश्चयम् ॥ ८ ॥

हरीश्वरमुपागम्य हनूमान् वाक्यमब्रवीत्।
राज्यं प्राप्तं यशश्वैव कौली श्रीरभिवर्धिता ॥ ९ ॥

मित्राणां सङ्ख्रहः शेषस्तद् भवान् कर्तुमर्हति।
यो हि मित्रेषु कालज्ञः सततं साधु वर्तते ॥ १० ॥

तस्य राज्यं च कीर्तिश्च प्रतापश्चापि वर्धते।
यस्य कोशश्च दण्डश्च मित्राण्यात्मा च भूमिप।
समान्येतानि सर्वाणि स राज्यं महदश्चते॥ ११ ॥

तद् भवान् वृत्तसम्पन्नः स्थितः पथि निरत्यये।
मित्रार्थमभिनीतार्थं यथावत् कर्तुमर्हति॥ १२ ॥

सन्त्यज्य सर्वकर्माणि मित्रार्थं यो न वर्तते।
सम्प्रमाद् विकृतोत्साहः सोऽनर्थैर्नावरुद्ध्यते॥ १३ ॥

यो हि कालव्यतीतेषु मित्रकार्येषु वर्तते।
स कृत्वा महतोऽप्यर्थान्न मित्रार्थैन युज्यते॥ १४ ॥

तदिदं मित्रकार्यं नः कालातीतमस्तित्वम्।
क्रियतां राघवस्यैतद् वैदेह्याः परिमार्गणम्॥ १५ ॥

न च कालमतीतं ते निवेदयति कालवित्।
त्वरमाणोऽपि स प्राज्ञस्त्व राजन् वशानुगः॥ १६ ॥

कुलस्य हेतुः स्फीतस्य दीर्घबन्धुश्च राघवः।
अप्रमेयप्रभावश्च स्वयं चाप्रतिमो गुणैः॥ १७ ॥

तस्य त्वं कुरु वै कार्यं पूर्वं तेन कृतं तव।
हरीश्वर कपिश्रेष्ठानाज्ञापयितुमर्हसि॥ १८ ॥

नहि तावद् भवेत् कालो व्यतीतश्चोदनाद्वते।
चोदितस्य हि कार्यस्य भवेत् कालव्यतिक्रमः॥ १९ ॥

अकर्तुरपि कार्यस्य भवान् कर्ता हरीश्वर।
किं पुनः प्रतिकर्तुस्ते राज्येन च वधेन च॥ २० ॥

शक्तिमानतिविक्रान्तो वानरक्षणेश्वर।
कर्तुं दाशरथेः प्रीतिमाज्ञायां किं नु सज्जसे॥ २१॥

कामं खलु शरैः शक्तः सुरासुरमहोरगान्।
वशे दाशरथिः कर्तुं त्वत्रितिज्ञामवेक्षते॥ २२॥

प्राणत्यागाविशङ्केन कृतं तेन महत् प्रियम्।
तस्य मार्गाम वैदेहीं पृथिव्यामपि चाम्बरे॥ २३॥

देवदानवगन्धर्वा असुराः समरुद्धणाः।
न च यक्षा भयं तस्य कुर्याः किमिव राक्षसाः॥ २४॥

तदेवं शक्तियुक्तस्य पूर्वं प्रतिकृतस्तथा।
रामस्यार्हसि पिङ्गेश कर्तुं सर्वात्मना प्रियम्॥ २५॥

नाधस्तादवनौ नाप्सु गतिर्नोपरि चाम्बरे।
कस्यचित् सज्जतेऽस्माकं कपीश्वर तवाज्ञया॥ २६॥

तदाज्ञापय कः किं ते कुतो वापि व्यवस्थतु।
हरयो ह्यप्रधृष्यास्ते सन्ति कोट्यग्रतोऽनघ॥ २७॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा काले साधु निरूपितम्।
सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नश्वकार मतिमुत्तमाम्॥ २८॥

सन्दिदेशातिमतिमान् नीलं नित्यकृतोद्यमम्।
दिक्षु सर्वासु सर्वेषां सैन्यानामुपसङ्घेते॥ २९॥

यथा सेना समग्रा मे यूथपालाश्च सर्वशः।
समागच्छन्त्यसङ्गेन सेनाण्ये ण तथा कुरु॥ ३०॥

ये त्वन्तपालाः पूवगाः शीघ्रगा व्यवसायिनः ।
समानयन्तु ते शीघ्रं त्वरिताः शासनान्मम ।
स्वयं चानन्तरं कार्यं भवानेवानुपश्यतु ॥ ३१ ॥

त्रिपञ्चरात्रादूर्ध्वं यः प्रामुह्यादिह वानरः ।
तस्य प्राणान्तिको दण्डो नात्र कार्या विचारणा ॥ ३२ ॥

हरींश्च वृद्धानुपयातु साङ्गदो भवान् ममाज्ञामधिकृत्य निश्चितम् ।
इति व्यवस्थां हरिपुङ्गवेश्वरो विधाय वेशम् प्रविवेश वीर्यवान् ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
हनुमत्प्रतिबोधनम् नाम एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ ४-२९ ॥

॥ त्रिंशः सर्गः — शरद्वर्णनम् ॥

गृहं प्रविष्टे सुग्रीवे विमुक्ते गगने घनैः ।
वर्षरात्रे स्थितो रामः कामशोकाभिपीडितः ॥ १ ॥

पाण्डुरं गगनं दृष्ट्वा विमलं चन्द्रमण्डलम् ।
शारदीं रजनीं चैव दृष्ट्वा ज्योत्स्नानुलेपनाम् ॥ २ ॥

कामवृत्तं च सुग्रीवं नष्टं च जनकात्मजाम् ।
दृष्ट्वा कालमतीतं च मुमोह परमातुरः ॥ ३ ॥

स तु संज्ञामुपागम्य मुहूर्तान्मतिमान् नृपः ।
मनःस्थामपि वैदेहीं चिन्तयामास राघवः ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा च विमलं व्योम गतविद्युद्धलाहकम् ।
सारसारावसङ्घट्टं विललापार्तया गिरा ॥ ५ ॥

आसीनः पर्वतस्याग्रे हेमधातुविभूषिते।
शारदं गगनं दृष्ट्वा जगाम मनसा प्रियाम्॥ ६ ॥

सारसारावसन्नादैः सारसारावनादिनी।
याऽश्रमे रमते बाला साद्य मे रमते कथम्॥ ७ ॥

पुष्पितांश्चासनान् दृष्ट्वा काञ्चनानिव निर्मलान्।
कथं सा रमते बाला पश्यन्ती मामपश्यती॥ ८ ॥

या पुरा कलहंसानां कलेन कलभाषणी।
बुध्यते चारुसर्वाङ्गी साद्य मे रमते कथम्॥ ९ ॥

निःस्वनं चक्रवाकानां निशम्य सहचारिणाम्।
पुण्डरीकविशालाक्षी कथमेषा भविष्यति॥ १० ॥

सरांसि सरितो वापीः काननानि वनानि च।
तां विना मृगशावाक्षीं चरन्नाद्य सुखं लभे॥ ११ ॥

अपि तां मद्वियोगाच्च सौकुमार्याच्च भामिनीम्।
सुदूरं पीडयेत् कामः शरदुणनिरन्तरः॥ १२ ॥

एवमादि नरश्रेष्ठो विललाप नृपात्मजः।
विहङ्ग इव सारङ्गः सलिलं त्रिदशेश्वरात्॥ १३ ॥

ततश्चञ्चूर्य रम्येषु फलार्थी गिरिसानुषु।
ददर्श पर्युपावृत्तो लक्ष्मीवाँलक्ष्मणोऽग्रजम्॥ १४ ॥

स चिन्तया दुस्सहया परीतं विसंज्ञमेकं विजने मनस्वी।
भ्रातुर्विषादात् त्वरितोऽतिदीनः समीक्ष्य सौमित्रिरुवाच दीनम्॥ १५ ॥

किमार्य कामस्य वशङ्गतेन किमात्मपौरुष्यपराभवेन।
अयं ह्विया संहियते समाधिः किमत्र योगेन निवर्तते न॥ १६ ॥

क्रियाभियोगं मनसः प्रसादं समाधियोगानुगतं च कालम्।
सहायसामर्थ्यमदीनसत्त्वः स्वकर्महेतुं च कुरुष्व तात ॥ १७ ॥

न जानकी मानववंशनाथ त्वया सनाथा सुलभा परेण।
न चाग्निचूडां ज्वलितामुपेत्य न दद्यते वीर वराहं कश्चित् ॥ १८ ॥

सलक्षणं लक्ष्मणमप्रधृष्यं स्वभावजं वाक्यमुवाच रामः।
हितं च पथ्यं च नयप्रसक्तं ससामधर्मार्थसमाहितं च ॥ १९ ॥

निस्संशयं कार्यमवेक्षितव्यं क्रियाविशेषोऽप्यनुवर्तितव्यः।
न तु प्रवृद्धस्य दुरासदस्य कुमार वीर्यस्य फलं च चिन्त्यम् ॥ २० ॥

अथ पद्मपलाशाक्षीं मैथिलीमनुचिन्तयन्।
उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्यता ॥ २१ ॥

तर्पयित्वा सहस्राक्षः सलिलेन वसुन्धराम्।
निर्वर्तयित्वा सस्यानि कृतकर्मा व्यवस्थितः ॥ २२ ॥

दीर्घगम्भीरनिर्घोषाः शैलदुमपुरोगमाः।
विसृज्य सलिलं मेघाः परिशान्ता नृपात्मज ॥ २३ ॥

नीलोत्पलदलश्यामाः श्यामीकृत्वा दिशो दश।
विमदा इव मातङ्गाः शान्तवेगाः पयोधराः ॥ २४ ॥

जलगर्भा महावेगाः कुटजार्जुनगन्धिनः।
चरित्वा विरताः सौम्य वृष्टिवाताः समुद्यताः ॥ २५ ॥

घनानां वारणानां च मयूराणां च लक्ष्मण।
नादः प्रस्ववणानां च प्रशान्तः सहसानघ ॥ २६ ॥

अभिवृष्टा महामेघैर्निर्मलाश्चित्रसानवः।
अनुलिप्ता इवाभान्ति गिरयश्चन्द्ररश्मिभिः ॥ २७ ॥

शाखासु सप्तच्छदपादपानां प्रभासु ताराकनिशाकराणाम्।
लीलासु चैवोत्तमवारणां श्रियं विभज्याद्य शरत्प्रवृत्ता ॥ २८ ॥

सम्प्रत्यनेकाश्रयचित्रशोभा लक्ष्मीः शरत्कालगुणोपपन्ना।
सूर्याग्रहस्तप्रतिबोधितेषु पद्माकरेष्वभ्यधिकं विभाति ॥ २९ ॥

सप्तच्छदानां कुसुमोपगन्धी षष्ठादवृन्दैरनुगीयमानः।
मत्तद्विपानां पवनानुसारी दर्प विनेष्वन्नधिकं विभाति ॥ ३० ॥

अभ्यागतैश्चारुविशालपक्षैः स्मरप्रियैः पद्मरजोऽवकीर्णैः।
महानदीनां पुलिनोपयातैः क्रीडन्ति हंसाः सह चक्रवाकैः ॥ ३१ ॥

मदप्रगल्भेषु च वारणेषु गवां समूहेषु च दर्पितेषु।
प्रसन्नतोयासु च निम्नगासु विभाति लक्ष्मीर्बहुधा विभक्ता ॥ ३२ ॥

नभः समीक्ष्याम्बुधरौर्विमुक्तं विमुक्तवर्हाभरणा वनेषु।
प्रियास्वरक्ता विनिवृत्तशोभा गतोत्सवा ध्यानपरा मयूरा: ॥ ३३ ॥

मनोङ्गगन्धैः प्रियकैरनल्पैः पुष्पातिभारावनताग्रशाखैः।
सुवर्णगौरैर्नयनाभिरामैरुद्योतितानीव वनान्तराणि ॥ ३४ ॥

प्रियान्वितानां नलिनीप्रियाणां वने प्रियाणां कुसुमोद्भतानाम्।
मदोत्कटानां मदलालसानां गजोत्तमानां गतयोऽद्य मन्दाः ॥ ३५ ॥

व्यक्तं नभः शस्त्रविधौतवर्णं कृशप्रवाहानि नदीजलानि।
कह्लारशीताः पवनाः प्रवान्ति तमो विमुक्ताश्च दिशः प्रकाशाः ॥ ३६ ॥

सूर्यातपक्रामणनष्टपङ्का भूमिश्विरोद्धाटितसान्द्ररेणुः।
अन्योन्यवैरेण समायुतानामुद्योगकालोऽद्य नराधिपानाम् ॥ ३७ ॥

शरद्वृणाप्यायितरूपशोभाः प्रहर्षिताः पांसुसमुत्थिताङ्गाः।
मदोत्कटाः सम्प्रति युद्धलुब्धा वृषा गवां मध्यगता नदन्ति ॥ ३८ ॥

समन्मथा तीव्रतरानुरागा कुलान्विता मन्दगतिः करेणुः।
 मदान्वितं सम्परिवार्य यान्तं वनेषु भर्तारमनुप्रयाति॥३९॥

त्यक्त्वा वराण्यात्मविभूषितानि बहाणि तीरोपगता नदीनाम्।
 निर्भत्त्यर्यमाना इव सारसौघैः प्रयान्ति दीना विमना मयूराः॥४०॥

वित्रास्य कारण्डवचक्रवाकान् महारवैर्भिन्नकटा गजेन्द्राः।
 सरस्सुबद्धाम्बुजभूषणेषु विक्षोभ्य विक्षोभ्य जलं पिबन्ति॥४१॥

व्यपेतपञ्चासु सवालुकासु प्रसन्नतोयासु सगोकुलासु।
 ससारसारावविनादितासु नदीषु हंसा निपतन्ति हृष्टाः॥४२॥

नदीघनप्रस्त्रवणोदकानामतिप्रवृद्धानिलबर्हिणानाम् ।
 धूवज्ञमानां च गतोत्सवानां ध्रुवं रवाः सम्प्रति सम्प्रणाष्टाः॥४३॥

अनेकवर्णाः सुविनष्टकाया नवोदितेष्वम्बुधरेषु नष्टाः।
 क्षुधार्दिता घोरविषा बिलेभ्यश्चिरोषिता विप्रसरन्ति सर्पाः॥४४॥

चञ्चचन्द्रकरस्पर्शहर्षोन्मीलिततारका ।
 अहो रागवती सन्ध्या जहाति स्वयम्बरम्॥४५॥

रात्रिः शशाङ्कोदितसौम्यवक्रा तारागणोन्मीलितचारुनेत्रा।
 ज्योत्स्नांशुकप्रावरणा विभाति नारीव शुक्ळांशुकसंवृताङ्गी॥४६॥

विपक्षशालिप्रसवानि भुक्त्वा प्रहर्षिता सारसचारुपञ्चः।
 नभः समाक्रामति शीघ्रवेगा वातावधूता ग्रथितेव माला॥४७॥

सुसैकहंसं कुमुदैरुपेतं महाहृदस्थं सलिलं विभाति।
 घनैर्विमुक्तं निशि पूर्णचन्द्रं तारागणाकीर्णमिवान्तरिक्षम्॥४८॥

प्रकीर्णहंसाकुलमेरलानां प्रबुद्धपद्मोत्पलमालिनीनाम्।
 वाप्युत्तमानामधिकाद्य लक्ष्मीर्वराङ्गनानामिव भूषितानाम्॥४९॥

वेणुस्वरव्यञ्जिततूर्यमिश्रः प्रत्यूषकालेऽनिलसम्प्रवृत्तः ।
सम्मूर्छितो गर्गरगोवृषाणामन्योन्यमापूरयतीव शब्दः ॥ ५० ॥

नवैर्नदीनां कुसुमप्रहासैर्व्याधूयमानैर्मृदुमारुतेन।
धौतामलक्षौमपटप्रकाशैः कूलानि काशैरुपशोभितानि ॥ ५१ ॥

वनप्रचण्डा मधुपानशौण्डाः प्रियान्विताः षड्वरणाः प्रहृष्टाः ।
वनेषु मत्ताः पवनानुयात्रां कुर्वन्ति पद्मासनरेणुगौराः ॥ ५२ ॥

जलं प्रसन्नं कुसुमप्रहासं क्रौञ्चस्वनं शालिवनं विपक्म् ।
मृदुश्च वायुर्विमलश्च चन्द्रः शंसन्ति वर्षव्यपनीतकालम् ॥ ५३ ॥

मीनोपसन्दर्शितमेखलानां नदीवधूनां गतयोऽद्य मन्दाः ।
कान्तोपभुक्तालसगामिनीनां प्रभातकालेष्विव कामिनीनाम् ॥ ५४ ॥

सचक्रवाकानि सशैवलानि काशैर्दुकूलैरिव संवृतानि ।
सपत्रेरखाणि सरोचनानि वधूमुखानीव नदीमुखानि ॥ ५५ ॥

प्रफुल्लबाणासनचित्रितेषु प्रहृष्टषदादनिकूजितेषु ।
गृहीतचापोद्यतदण्डचण्डः प्रचण्डचापोऽद्य वनेषु कामः ॥ ५६ ॥

लोकं सुवृष्ट्या परितोषयित्वा नदीस्तटाकानि च पूरयित्वा ।
निष्पन्नसस्यां वसुधां च कृत्वा त्यक्त्वा नभस्तोयधराः प्रणष्टाः ॥ ५७ ॥

दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुलिनानि शनैः शनैः ।
नवसङ्गमसत्रीडा जघनानीव योषितः ॥ ५८ ॥

प्रसन्नसलिलाः सौम्य कुरराभिविनादिताः ।
चक्रवाकगणाकीर्णा विभान्ति सलिलाशयाः ॥ ५९ ॥

अन्योन्यबद्धवैराणां जिगीषूणां नृपात्मज।
उद्योगसमयः सौम्य पार्थिवानामुपस्थितः ॥ ६० ॥

इयं सा प्रथमा यात्रा पार्थिवानां नृपात्मज।
 न च पश्यामि सुग्रीवमुद्योगं च तथाविधम्॥ ६१॥
 असनाः सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्पिताः।
 दृश्यन्ते बन्धुजीवाश्च इयामाश्च गिरिसानुषु॥ ६२॥
 हंससारसचक्राहैः कुररैश्च समन्ततः।
 पुलिनान्यवकीर्णानि नदीनां पश्य लक्ष्मण॥ ६३॥
 चत्वारो वार्षिका मासा गता वर्षशतोपमाः।
 मम शोकाभितप्तस्य तथा सीतामपश्यतः॥ ६४॥
 चक्रवाकीव भर्तारं पृष्ठतोऽनुगता वनम्।
 विषमं दण्डकारण्यमुद्यानमिव चाङ्गना॥ ६५॥
 प्रियाविहीने दुःखार्ते हृतराज्ये विवासिते।
 कृपां न कुरुते राजा सुग्रीवो मयि लक्ष्मण॥ ६६॥
 अनाथो हृतराज्योऽहं रावणेन च धर्षितः।
 दीनो दूरगृहः कामी मां चैव शरणं गतः॥ ६७॥
 इत्येतैः कारणैः सौम्य सुग्रीवस्य दुरात्मनः।
 अहं वानरराजस्य परिभूतः परन्तपः॥ ६८॥
 स कालं परिसञ्चाय सीतायाः परिमार्गणे।
 कृतार्थः समयं कृत्वा दुर्मतिर्नाववुद्ध्यते॥ ६९॥
 स किञ्चिन्द्यां प्रविश्य त्वं ब्रूहि वानरपुङ्गवम्।
 मूर्खं ग्राम्यसुखे सक्तं सुग्रीवं वचनान्मम॥ ७०॥
 अर्थिनामुपपन्नानां पूर्वं चाप्युपकारिणाम्।
 आशां संश्रुत्य यो हन्ति स लोके पुरुषाधमः॥ ७१॥

शुभं वा यदि वा पापं यो हि वाक्यमुदीरितम्।
सत्येन परिगृह्णाति स वीरः पुरुषोत्तमः ॥७२॥

कृतार्था ह्यकृतार्थानां मित्राणां न भवन्ति ये।
तान् मृतानपि क्रव्यादाः कृतम्बान् नोपभुजते ॥७३॥

नूनं काञ्चनपृष्ठस्य विकृष्टस्य मया रणे।
द्रष्टुमिच्छसि चापस्य रूपं विद्युद्धणोपमम् ॥७४॥

घोरं ज्यातलनिर्घोषं कुद्धस्य मम संयुगे।
निर्घोषमिव वज्रस्य पुनः संश्रोतुमिच्छसि ॥७५॥

काममेवज्ञतेऽप्यस्य परिज्ञाते पराक्रमे।
त्वत्सहायस्य मे वीर न चिन्ता स्यान्नपात्मज ॥७६॥

यदर्थमयमारम्भः कृतः परपुरञ्जय।
समयं नाभिजानाति कृतार्थः प्लवगेश्वरः ॥७७॥

वर्षाः समयकालं तु प्रतिज्ञाय हरीश्वरः।
व्यतीतांश्चतुरो मासान् विहरन् नावबुध्यते ॥७८॥

सामात्यपरिष्टकीडन् पानमेवोपसेवते।
शोकदीनेषु नास्मासु सुग्रीवः कुरुते दयाम् ॥७९॥

उच्यतां गच्छ सुग्रीवस्त्वया वीर महाबल।
मम रोषस्य यदूपं ब्रूयाश्वैनमिदं वचः ॥८०॥

न स सङ्कुचितः पन्था येन वाली हतो गतः।
समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः ॥८१॥

एक एव रणे वाली शरेण निहतो मया।
त्वां तु सत्यादतिक्रान्तं हनिष्यामि सबान्धवम् ॥८२॥

यदेवं विहिते कार्यं यद्धितं पुरुषर्षभं।
तत् तद् ब्रूहि नरश्रेष्ठ त्वर कालव्यतिक्रमः ॥८३॥

कुरुष्व सत्यं मम वानरेश्वर प्रतिश्रुतं धर्ममवेक्ष्य शाश्वतम्।
मा वालिनं प्रेतगतो यमक्षये त्वमद्य पश्येमम चोदितः शरैः ॥८४॥

स पूर्वजं तीव्रविवृद्धकोपं लालप्यमानं प्रसमीक्ष्य दीनम्।
चकार तीव्रां मतिमुग्रतेजा हरीश्वरे मानववंशवर्धनः ॥८५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
शरद्वर्णनम् नाम त्रिंशः सर्गः ॥४-३०॥

॥ एकत्रिंशः सर्गः — लक्ष्मणक्रोधः ॥

स कामिनं दीनमदीनसत्त्वं शोकाभिपन्नं समुदीर्णकोपम्।
नरेन्द्रसूनुर्नरदेवपुत्रं रामानुजः पूर्वजमित्युवाच ॥१॥

न वानरः स्थास्यति साधुवृत्ते न मन्यते कर्मफलानुषङ्गान्।
न भोक्ष्यते वानरराज्यलक्ष्मीं तथा हि नातिक्रमतेऽस्य बुद्धिः ॥२॥

मतिक्षयाद् ग्राम्यसुखेषु सत्कस्त्व प्रसादात् प्रतिकारबुद्धिः।
हतोऽग्रजं पश्यतु वीरवालिनं न राज्यमेवं विगुणस्य देयम् ॥३॥

न धारये कोपमुदीर्णवेगं निहन्ति सुग्रीवमसत्यमद्य।
हरिप्रवीरैः सह वालिपुत्रो नरेन्द्रपुत्र्या विचयं करोतु ॥४॥

तमात्तबाणासनमुत्पत्तन्तं निवेदितार्थं रणचण्डकोपम्।
उवाच रामः परवीरहन्ता स्ववीक्षितं सानुनयं च वाक्यम् ॥५॥

नहि वै त्वद्विघो लोके पापमेवं समाचरेत्।
कोपमार्येण यो हन्ति स वीरः पुरुषोत्तमः ॥६॥

नेदमत्र त्वया ग्राह्यं साधुवृत्तेन लक्ष्मण।
तां प्रीतिमनुवर्तस्व पूर्ववृत्तं च सञ्ज्ञतम्॥७॥

सामोपहितया वाचा रूक्षाणि परिवर्जयन्।
वक्तुर्मर्हसि सुग्रीवं व्यतीतं कालपर्यये॥८॥

सोऽग्रजेनानुशिष्टार्थो यथावत् पुरुषर्षभः।
प्रविवेश पुरीं वीरो लक्ष्मणः परवीरहा॥९॥

ततः शुभमतिः प्राज्ञो भ्रातुः प्रियहिते रतः।
लक्ष्मणः प्रतिसंरब्धो जगाम भवनं कपेः॥१०॥

शक्रबाणासनप्रव्यं धनुः कालान्तकोपमम्।
प्रगृह्य गिरिश्छामं मन्दरः सानुमानिव॥११॥

यथोक्तकारी वचनमुत्तरं चैव सोक्तरम्।
बृहस्पतिसमो बुद्धा मत्वा रामानुजस्तदा॥१२॥

कामक्रोधसमुथ्येन भ्रातुः क्रोधाग्निना वृतः।
प्रभञ्जन इवाप्रीतिः प्रययौ लक्ष्मणस्ततः॥१३॥

सालतालाश्वकर्णाश्च तरसा पातयन् बलात्।
पर्यस्यन् गिरिकूटानि द्रुमानन्यांश्च वेगितः॥१४॥

शिलाश्च शकलीकुर्वन् पञ्चां गज इवाशुगः।
दूरमेकपदं त्यक्तवा ययौ कार्यवशाद् द्रुतम्॥१५॥

तामपश्यद् बलाकीर्णा हरिराजमहापुरीम्।
दुर्गामिक्ष्वाकुशार्दूलः किञ्चिकन्धां गिरिसङ्कटे॥१६॥

रोषात् प्रस्फुरमाणोष्ठः सुग्रीवं प्रति लक्ष्मणः।
ददर्श वानरान् भीमान् किञ्चिकन्धायां बहिश्वरान्॥१७॥

तं दृष्ट्वा वानराः सर्वे लक्ष्मणं पुरुषर्षभम्।
शैलशृङ्गाणि शतशः प्रवृद्धांश्च महीरुहान्।
जगृहुः कुञ्जरप्रख्या वानराः पर्वतान्तरे॥ १८॥

तान् गृहीतप्रहरणान् सर्वान् दृष्ट्वा तु लक्ष्मणः।
बभूव द्विगुणं क्रुद्धो बहिन्यन् इवानलः॥ १९॥

तं ते भयपरीताङ्गा क्षुब्ध्यं दृष्ट्वा पूवङ्गमाः।
कालमृत्युयुगान्ताभं शतशो विद्रुता दिशः॥ २०॥

ततः सुग्रीवभवनं प्रविश्य हरिपुङ्गवाः।
क्रोधमागमनं चैव लक्ष्मणस्य न्यवेदयन्॥ २१॥

तारया सहितः कामी सक्तः कपिवृषस्तदा।
न तेषां कपिसिंहानां शुश्राव वचनं तदा॥ २२॥

ततः सचिवसन्दिष्टा हरयो रोमहर्षणाः।
गिरिकुञ्जरमेघाभा नगरान्निर्ययुस्तदा॥ २३॥

नखदंष्ट्रायुधाः सर्वे वीरा विकृतदर्शनाः।
सर्वे शार्दूलदंष्ट्राश्च सर्वे विवृतदर्शनाः॥ २४॥

दशनागबलाः केचित् केचिद् दशगुणोत्तराः।
केचिन्नागसहस्रस्य बभूवस्तुल्यवर्चसः॥ २५॥

ततस्तैः कपिभिर्व्यासां द्रुमहस्तैर्महाबलैः।
अपश्यलक्ष्मणः क्रुद्धः किञ्चिन्यां तां दुरासदाम्॥ २६॥

ततस्ते हरयः सर्वे प्राकारपरिखान्तरात्।
निष्कम्योद्यग्रसत्त्वास्तु तस्थुराविष्कृतं तदा॥ २७॥

सुग्रीवस्य प्रमादं च पूर्वजस्यार्थमात्मवान्।
दृष्ट्वा क्रोधवशं वीरः पुनरेव जगाम सः ॥ २८ ॥

स दीर्घोष्णमहोच्छ्वासः कोपसंरक्तलोचनः ।
बभूव नरशार्दूलः सधूम इव पावकः ॥ २९ ॥

बाणशल्यस्फुरज्जिह्वः सायकासनभोगवान्।
स्वतेजोविषसमूतः पञ्चास्य इव पञ्चगः ॥ ३० ॥

तं दीप्तमिव कालाप्तिं नागेन्द्रमिव कोपितम्।
समासाद्याङ्गदस्त्वासाद् विषादमगमत् परम् ॥ ३१ ॥

सोऽङ्गदं रोषताम्राक्षः सन्दिदेश महायशाः ।
सुग्रीवः कथ्यतां वत्स ममागमनमित्युत ॥ ३२ ॥

एष रामानुजः प्राप्तस्त्वत्सकाशमरिन्दम्।
भ्रातुर्व्यसनसन्तप्तो द्वारि तिष्ठति लक्ष्मणः ॥ ३३ ॥

तस्य वाक्यं यदि रुचिः क्रियतां साधु वानर।
इत्युत्त्वा शीघ्रमागच्छ वत्स वाक्यमरिन्दम् ॥ ३४ ॥

लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा शोकाविष्टोऽङ्गदोऽब्रवीत्।
पितुः समीपमागम्य सौमित्रिरयमागतः ॥ ३५ ॥

अथाङ्गदस्तस्य सुतीव्रवाचा सम्भ्रान्तभावः परिदीनवक्रः ।
निर्गत्य पूर्वं नृपतेस्तरस्वी ततो रुमायाश्वरणौ ववन्दे ॥ ३६ ॥

सङ्ख्य पादौ पितुरुग्रतेजा जग्राह मातुः पुनरेव पादौ।
पादौ रुमायाश्व निपीडयित्वा निवेदयामास ततस्तदर्थम् ॥ ३७ ॥

स निद्राळ्कान्तसंवीतो वानरो न विबुद्धवान्।
बभूव मदमत्तश्च मदनेन च मोहितः ॥ ३८ ॥

ततः किलकिलां चक्रुर्लक्ष्मणं प्रेक्ष्य वानराः।
 प्रसादयन्तस्तं क्रुद्धं भयमोहितचेतसः ॥ ३९ ॥

ते महौघनिभं दृष्ट्वा वज्राशनिसमस्वनम्।
 सिंहनादं समं चक्रुर्लक्ष्मणस्य समीपतः ॥ ४० ॥

तेन शब्देन महता प्रत्यबुध्यत वानरः।
 मदविह्वलताम्राक्षो व्याकुलः स्फग्विभूषणः ॥ ४१ ॥

अथाङ्गदवचः श्रुत्वा तेनैव च समागतौ।
 मन्त्रिणौ वानरेन्द्रस्य सम्मतोदारदर्शनौ ॥ ४२ ॥

पूक्षश्चैव प्रभावश्च मन्त्रिणावर्थर्धर्मयोः।
 वकुमुच्चावचं प्राप्तं लक्ष्मणं तौ शशांसतुः ॥ ४३ ॥

प्रसादयित्वा सुग्रीवं वचनैः सार्थनिश्चितैः।
 आसीनं पर्युपासीनौ यथा शक्रं मरुत्पतिम् ॥ ४४ ॥

सत्यसन्धौ महाभागौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
 मनुष्यभावं सम्प्राप्तौ राज्याहौ राज्यदायिनौ ॥ ४५ ॥

तयोरेको धनुष्पाणिर्द्वारि तिष्ठति लक्ष्मणः।
 यस्य भीताः प्रवेपन्तो नादान् मुञ्चन्ति वानराः ॥ ४६ ॥

स एष राघवभ्राता लक्ष्मणो वाक्यसारथिः।
 व्यवसायरथः प्राप्तस्तस्य रामस्य शासनात् ॥ ४७ ॥

अयं च तनयो राजंस्ताराया दयितोऽङ्गदः।
 लक्ष्मणेन सकाशं ते प्रेषितस्त्वरयानघ ॥ ४८ ॥

सोऽयं रोषपरीताक्षो द्वारि तिष्ठति वीर्यवान्।
 वानरान् वानरपते चक्षुषा निर्दहन्निव ॥ ४९ ॥

तस्य मूर्धा प्रणामं त्वं सपुत्रः सहबान्धवः।
गच्छ शीघ्रं महाराज रोषो ह्यद्योपशाम्यताम्॥५०॥

यथा हि रामो धर्मात्मा तत्कुरुष्व समाहितः।
राजस्तिष्ठ स्वसमये भव सत्यप्रतिश्रवः॥५१॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
लक्ष्मणक्रोधः नाम एकत्रिंशः सर्गः ॥ ४-३१ ॥

॥ द्वात्रिंशः सर्गः — हनुमन्मन्त्रः ॥

अज्ञदस्य वचः श्रुत्वा सुग्रीवः सचिवैः सह।
लक्ष्मणं कुपितं श्रुत्वा मुमोचासनमात्मवान्॥ १ ॥

स च तानब्रवीद् वाक्यं निश्चित्य गुरुलाघवम्।
मन्त्रज्ञान् मन्त्रकुशलो मन्त्रेषु परिनिष्ठितः॥ २ ॥

न मे दुर्व्याहृतं किञ्चिन्नापि मे दुरनुष्ठितम्।
लक्ष्मणो राघवभ्राता क्रुद्धः किमिति चिन्तये॥ ३ ॥

असुहृद्दिर्ममामित्रैर्नित्यमन्तरदर्शिभिः ।
मम दोषानसमूतान् श्रावितो राघवानुजः॥ ४ ॥

अत्र तावद् यथाबुद्धिः सर्वैरव यथाविधि।
भावस्य निश्चयस्तावद् विज्ञेयो निपुणं शनैः॥ ५ ॥

न खल्वस्ति मम त्रासो लक्ष्मणान्नापि राघवात्।
मित्रं स्वस्थानकुपितं जनयत्येव सम्भ्रमम्॥ ६ ॥

सर्वथा सुकरं मित्रं दुष्करं प्रतिपालनम्।
अनित्यत्वात् तु चित्तानां प्रीतिरल्पेऽपि भिद्यते॥ ७ ॥

अतो निमित्तं त्रस्तोऽहं रामेण तु महात्मना।
यन्ममोपकृतं शक्यं प्रतिकर्तुं न तन्मया॥८॥

सुग्रीवेणैवमुक्ते तु हनूमान् हरिपुञ्जवः।
उवाच स्वेन तर्केण मध्ये वानरमन्त्रिणाम्॥९॥

सर्वथा नैतदाश्र्वर्य यत् त्वं हरिगणेश्वर।
न विस्मरसि सुस्तिं धमुपकारं कृतं शुभम्॥१०॥

राघवेण तु वीरेण भयमुत्सृज्य दूरतः।
त्वत्प्रियार्थं हतो वाली शक्रतुल्यपराक्रमः॥११॥

सर्वथा प्रणयात् क्रुद्धो राघवो नात्र संशयः।
आतरं सम्प्रहितवाँलक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम्॥१२॥

त्वं प्रमत्तो न जानीषे कालं कालविदां वर।
फुल्लसप्तच्छदश्यामा प्रवृत्ता तु शरच्छुभा॥१३॥

निर्मलग्रहनक्षत्रा द्यौः प्रणष्टबलाहका।
प्रसन्नाश्र दिशः सर्वाः सरितश्च सरांसि च॥१४॥

प्राप्तमुद्योगकालं तु नावैषि हरिपुञ्जव।
त्वं प्रमत्त इति व्यक्तं लक्ष्मणोऽयमिहागतः॥१५॥

आर्तस्य हृतदारस्य परुषं पुरुषान्तरात्।
वचनं मर्षणीयं ते राघवस्य महात्मनः॥१६॥

कृतापराधस्य हि ते नान्यत् पश्याम्यहं क्षमम्।
अन्तरेणाञ्जलिं बद्धा लक्ष्मणस्य प्रसादनात्॥१७॥

नियुक्तैर्मन्त्रिभिर्वाच्यो ह्यवश्यं पार्थिवो हितम्।
इत एव भयं त्यक्त्वा ब्रवीम्यवधृतं वचः॥१८॥

अभिकुद्धः समर्थो हि चापमुद्यम्य राघवः।
सदेवासुरगन्धर्वं वशे स्थापयितुं जगत्॥१९॥

न स क्षमः कोपयितुं यः प्रसाद्यः पुनर्भवेत्।
पूर्वोपकारं स्मरता कृतज्ञेन विशेषतः॥२०॥

तस्य मूर्धा प्रणम्य त्वं सपुत्रः ससुहृज्जनः।
राजस्तिष्ठ स्वसमये भर्तुर्भार्येव तद्वशे॥२१॥

न रामरामानुजशासनं त्वया कपीन्द्र युक्तं मनसाप्यपोहितुम्।
मनो हि ते ज्ञास्यति मानुषं बलं सराघवस्यास्य सुरेन्द्रवर्चसः॥२२॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
हनुमन्मन्त्रः नाम द्वात्रिंशः सर्गः ॥४-३२॥

॥ त्रयस्त्रिंशः सर्गः — तारासान्त्ववचनम् ॥

अथ प्रतिसमादिष्टो लक्ष्मणः परवीरहा।
प्रविवेश गुहां रम्यां किञ्चिन्न्यां रामशासनात्॥१॥

द्वारस्था हरयस्तत्र महाकाया महाबलाः।
बभूरुर्लक्ष्मणं दृष्ट्वा सर्वे प्राञ्छलयः स्थिताः॥२॥

निःश्वसन्त तु तं दृष्ट्वा क्रुद्धं दशरथात्मजम्।
बभूरुर्हरयस्त्रस्ता न चैनं पर्यवारयन्॥३॥

स तां रत्नमयीं दिव्यां श्रीमान् पुष्पितकाननाम्।
रम्यां रत्नसमाकीर्णा ददर्श महतीं गुहाम्॥४॥

हर्म्यप्रासादसम्बाधां नानारत्नोपशोभिताम्।
सर्वकामफलैर्वृक्षैः पुष्पितैरुपशोभिताम्॥५॥

देवगन्धर्वपुत्रैश्च वानरैः कामरूपिभिः।
 दिव्यमाल्याम्बरधरैः शोभितां प्रियदर्शनैः॥६॥
 चन्दनागुरुपद्मानां गन्धैः सुरभिगन्धिताम्।
 मैरयाणां मधूनां च सम्मोदितमहापथाम्॥७॥
 विन्ध्यमेरुगिरिप्रख्यैः प्रासादैर्नैकभूमिभिः।
 ददर्श गिरिनद्यश्च विमलास्तत्र राघवः॥८॥
 अङ्गदस्य गृहं रम्यं मैन्दस्य द्विविदस्य च।
 गवयस्य गवाक्षस्य गजस्य शरभस्य च॥९॥
 विद्युन्मालेश्च सम्पातेः सूर्याक्षस्य हनूमतः।
 वीरबाहोः सुबाहोश्च नलस्य च महात्मनः॥१०॥
 कुमुदस्य सुषेणस्य तारजाम्बवतोस्तथा।
 दधिवक्रस्य नीलस्य सुपाटलसुनेत्रयोः॥११॥
 एतेषां कपिमुख्यानां राजमार्गं महात्मनाम्।
 ददर्श गृहमुख्यानि महासाराणि लक्ष्मणः॥१२॥
 पाण्डुराभ्रप्रकाशानि गन्धमाल्ययुतानि च।
 प्रभूतधनधान्यानि स्त्रीरत्नैः शोभितानि च॥१३॥
 पाण्डुरेण तु शैलेन परिक्षितं दुरासदम्।
 वानरेन्द्रगृहं रम्यं महेन्द्रसदनोपमम्॥१४॥
 शुक्लैः प्रासादशिखरैः कैलासशिखरोपमैः।
 सर्वकामफलैर्वृक्षैः पुष्पितैरुपशोभितम्॥१५॥
 महेन्द्रदत्तैः श्रीमद्भिर्नीलजीमूतसन्निभैः।
 दिव्यपुष्पफलैर्वृक्षैः शीतच्छायैर्मनोरमैः॥१६॥

हरिभिः संवृतद्वारं बलिभिः शस्त्रपाणिभिः ।
दिव्यमाल्यावृतं शुभ्रं तसकाञ्चनतोरणम् ॥ १७ ॥

सुग्रीवस्य गृहं रम्यं प्रविवेश महाबलः ।
अवार्यमाणः सौमित्रिमहाभ्रमिव भास्करः ॥ १८ ॥

स सप्त कक्ष्या धर्मात्मा यानासनसमावृताः ।
ददर्श सुमहद्दुस्तं ददर्शान्तःपुरं महत् ॥ १९ ॥

हैमराजतपर्यङ्कबहुभिश्च वरासनैः ।
महार्हस्तरणोपेतैस्तत्र तत्र समावृतम् ॥ २० ॥

प्रविशन्नेव सततं शुश्राव मधुरस्वनम् ।
तन्त्रीगीतसमाकीर्णं समतालपदाक्षरम् ॥ २१ ॥

बहीश्च विविधाकारा रूपयौवनगर्विताः ।
स्त्रियः सुग्रीवभवने ददर्श स महाबलः ॥ २२ ॥

दृष्ट्वाभिजनसम्पन्नास्तत्र माल्यकृतस्वजः ।
वरमाल्यकृतव्यग्रा भूषणोत्तमभूषिताः ॥ २३ ॥

नातुसान् नाति चाव्यग्रान् नानुदात्तपरिच्छदान् ।
सुग्रीवानुचरांश्चापि लक्ष्यामास लक्षणः ॥ २४ ॥

कूजितं नूपुराणां च काञ्चीनां निःस्वनं तथा ।
स निशम्य ततः श्रीमान् सौमित्रिलज्जितोऽभवत् ॥ २५ ॥

रोषवेगप्रकुपितः श्रुत्वा चाभरणस्वनम् ।
चकार ज्यास्वनं वीरो दिशः शब्देन पूरयन् ॥ २६ ॥

चारित्रेण महाबाहुरपकृष्टः स लक्षणः ।
तस्थावेकान्तमाश्रित्य रामकोपसमन्वितः ॥ २७ ॥

तेन चापस्वनेनाथ सुग्रीवः पूवगाधिपः।
विज्ञायागमनं त्रस्तः स चचाल वरासनात्॥२८॥

अङ्गदेन यथा मह्यं पुरस्तात् प्रतिवेदितम्।
सुव्यक्तमेष सम्प्राप्तः सौमित्रिभ्रातृवत्सलः॥२९॥

अङ्गदेन समाख्यातो ज्यास्वनेन च वानरः।
बुबुधे लक्ष्मणं प्राप्तं मुखं चास्य व्यशुष्यत॥३०॥

ततस्तारां हरिश्रेष्ठः सुग्रीवः प्रियदर्शनाम्।
उवाच हितमव्यग्रस्थाससम्भ्रान्तमानसः॥३१॥

किं नु रुद्धारणं सुभ्रु प्रकृत्या मृदुमानसः।
सरोष इव सम्प्राप्तो येनायं राघवानुजः॥३२॥

किं पश्यसि कुमारस्य रोषस्थानमनिन्दिते।
न खल्वकारणे कोपमाहरेन्नरपुङ्गवः॥३३॥

यद्यस्य कृतमस्माभिर्बृद्ध्यसे किञ्चिदप्रियम्।
तद्बुद्ध्या सम्प्रधार्याशु क्षिप्रमेवाभिधीयताम्॥३४॥

अथवा स्वयमेवैनं द्रष्टुमर्हसि भामिनि।
वचनैः सान्त्वयुक्तैश्च प्रसादयितुमर्हसि॥३५॥

त्वदर्शने विशुद्धात्मा न स्म कोपं करिष्यति।
नहि स्त्रीषु महात्मानः क्वचित् कुर्वन्ति दारुणम्॥३६॥

त्वया सान्त्वैरुपक्रान्तं प्रसन्नेन्द्रियमानसम्।
ततः कमलपत्राक्षं द्रक्ष्याम्यहमरिन्द्रमम्॥३७॥

सा प्रस्त्रवलन्ती मदविह्वलाक्षी प्रलम्बकाश्चीगुणहेमसूत्रा।
सलक्षणा लक्ष्मणसन्निधानं जगाम तारा नमिताङ्गयिः॥३८॥

स तां समीक्ष्यैव हरीशपतीं तस्थावुदासीनतया महात्मा।
अवाञ्छुर्खोऽभून्मनुजेन्द्रपुत्रः स्त्रीसन्निकर्षाद् विनिवृत्तकोपः ॥ ३९ ॥

सा पानयोगाच्च निवृत्तलज्जा दृष्टिप्रसादाच्च नरेन्द्रसूनोः।
उवाच तारा प्रणयप्रगल्भं वाक्यं महार्थं परिसान्त्वरूपम् ॥ ४० ॥
किं कोपमूलं मनुजेन्द्रपुत्र कस्ते न सन्तिष्ठति वाङ्गिदेशो।
कः शुष्कवृक्षं वनमापतन्तं दावाग्निमासीदति निर्विशङ्कः ॥ ४१ ॥

स तस्या वचनं श्रुत्वा सान्त्वपूर्वमशङ्कितः।
भूयः प्रणयदृष्टार्थं लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४२ ॥

किमयं कामवृत्तस्ते लुप्तधर्मार्थसञ्च्रहः।
भर्ता भर्तृहिते युक्ते न चैनमवबुध्यसे ॥ ४३ ॥

न चिन्तयति राज्यार्थं सोऽस्मान् शोकपरायणान्।
सामात्यपरिषत् तारे काममेवोपसेवते ॥ ४४ ॥

स मासांश्वतुरः कृत्वा प्रमाणं प्लवगेश्वरः।
व्यतीतांस्तान् मदोदयो विहरन् नावबुध्यते ॥ ४५ ॥

नहि धर्मार्थसिद्धर्थं पानमेवं प्रशस्यते।
पानादर्थश्च कामश्च धर्मश्च परिहीयते ॥ ४६ ॥

धर्मलोपो महांस्तावत् कृते ह्यप्रतिकुर्वतः।
अर्थलोपश्च मित्रस्य नाशे गुणवतो महान् ॥ ४७ ॥

मित्रं ह्यर्थगुणश्रेष्ठं सत्यधर्मपरायणम्।
तद्वयं तु परित्यक्तं न तु धर्मे व्यवस्थितम् ॥ ४८ ॥

तदेवं प्रस्तुते कार्ये कार्यमस्माभिरुत्तरम्।
तत् कार्यं कार्यतत्त्वज्ञे त्वमुदाहर्तुर्मर्हसि ॥ ४९ ॥

सा तस्य धर्मार्थसमाधियुक्तं निशम्य वाक्यं मधुरस्वभावम्।
 तारा गतार्थे मनुजेन्द्रकार्ये विश्वासयुक्तं तमुवाच भूयः ॥ ५० ॥
 न कोपकालः क्षितिपालपुत्र न चापि कोपः स्वजने विधेयः।
 त्वदर्थकामस्य जनस्य तस्य प्रमादमप्यर्हसि वीर सोद्गुम् ॥ ५१ ॥

कोपं कथं नाम गुणप्रकृष्टः कुमार कुर्यादपकृष्टसत्त्वे।
 कस्त्वद्विधः कोपवशं हि गच्छेत् सत्त्वावरुद्धस्तपसः प्रसूतिः ॥ ५२ ॥

जानामि कोपं हरिवीरबन्धोर्जानामि कार्यस्य च कालसङ्गम्।
 जानामि कार्यं त्वयि यत्कृतं नस्तच्चापि जानामि यदत्र कार्यम् ॥ ५३ ॥

तच्चापि जानामि तथाविषह्यं बलं नरश्रेष्ठ शरीरजस्य।
 जानामि यस्मिंश्च जनेऽवबद्धं कामेन सुग्रीवमसक्तमद्य ॥ ५४ ॥

न कामतन्त्रे तव बुद्धिरस्ति त्वं वै यथा मन्युवशं प्रपन्नः।
 न देशकालौ हि यथार्थधर्माववेक्षते कामरतिर्मनुष्यः ॥ ५५ ॥

तं कामवृत्तं मम सन्निकृष्टं कामाभियोगाच्च विमुक्तलज्जम्।
 क्षमस्व तावत् परवीरहन्तस्त्वद्धातरं वानरवंशनाथम् ॥ ५६ ॥
 महर्षयो धर्मतपोऽभिरामाः कामानुकामाः प्रतिबद्धमोहाः।
 अयं प्रकृत्या चपलः कपिस्तु कथं न सज्जेत सुखेषु राजा ॥ ५७ ॥

इत्येवमुक्तवा वचनं महार्थं सा वानरी लक्ष्मणमप्रमेयम्।
 पुनः सखेदं मदविह्वलाक्षी भर्तुर्हितं वाक्यमिदं बभाषे ॥ ५८ ॥

उद्योगस्तु चिराज्ञसः सुग्रीवेण नरोत्तम।
 कामस्यापि विधेयेन तवार्थप्रतिसाधने ॥ ५९ ॥

आगता हि महावीर्या हरयः कामरूपिणः।
 कोटीः शतसहस्राणि नानानगनिवासिनः ॥ ६० ॥

तदागच्छ महाबाहो चारित्रं रक्षितं त्वया।
अच्छलं मित्रभावेन सतां दारावलोकनम्॥६१॥

तारया चाभ्यनुज्ञातस्त्वरया वापि चोदितः।
प्रविवेश महाबाहुरभ्यन्तरमरिन्दमः॥६२॥

ततः सुग्रीवमासीनं काञ्चने परमासने।
महार्हस्तरणोपेते ददर्शादित्यसन्निभम्॥६३॥

दिव्याभरणचित्राङ्गं दिव्यरूपं यशस्विनम्।
दिव्यमाल्याम्बरधरं महेन्द्रमिव दुर्जयम्॥६४॥

दिव्याभरणमाल्याभिः प्रमदाभिः समावृतम्।
संरक्षतररक्ताक्षो बभूवान्तकसन्निभः॥६५॥

रुमां तु वीरः परिभ्य गाढं वरासनस्थो वरहेमर्वणः।
ददर्श सौमित्रिमदीनसत्त्वं विशालनेत्रः स विशालनेत्रम्॥६६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किष्किन्याकाण्डे
तारासान्त्ववचनम् नाम त्रयखिंशः सर्गः ॥४-३३॥

॥ चतुर्खिंशः सर्गः — सुग्रीवतर्जनम्॥

तमप्रतिहतं क्रुद्धं प्रविष्टं पुरुषर्घभम्।
सुग्रीवो लक्षणं दृष्ट्वा बभूव व्यथितेन्द्रियः॥१॥

क्रुद्धं निःश्वसमानं तं प्रदीप्तमिव तेजसा।
भ्रातुर्व्यसनसन्तसं दृष्ट्वा दशरथात्मजम्॥२॥

उत्पपात हरिश्रेष्ठो हित्वा सौवर्णमासनम्।
महान् महेन्द्रस्य यथा स्वलङ्घृत इव ध्वजः॥३॥

उत्पत्तमनूत्पेत् रुमाप्रभृतयः स्त्रियः।
 सुग्रीवं गगने पूर्णं चन्द्रं तारागणा इव ॥ ४ ॥

संरक्षनयनः श्रीमान् सञ्चचार कृताञ्जलिः।
 वभूवावस्थितस्तत्र कल्पवृक्षो महानिव ॥ ५ ॥

रुमाद्वितीयं सुग्रीवं नारीमध्यगतं स्थितम्।
 अब्रवीलक्ष्मणः क्रुद्धः सतारं शशिनं यथा ॥ ६ ॥

सत्त्वाभिजनसम्पन्नः सानुक्रोशो जितेन्द्रियः।
 कृतज्ञः सत्यवादी च राजा लोके महीयते ॥ ७ ॥

यस्तु राजा स्थितोऽधर्मे मित्राणामुपकारिणाम्।
 मिथ्या प्रतिज्ञां कुरुते को नृशंसतरस्ततः ॥ ८ ॥

शतमधानृते हन्ति सहस्रं तु गवानृते।
 आत्मानं स्वजनं हन्ति पुरुषः पुरुषानृते ॥ ९ ॥

पूर्वं कृतार्थो मित्राणां न तत्प्रतिकरोति यः।
 कृतम्भः सर्वभूतानां स वध्यः प्लवगेश्वर ॥ १० ॥

गीतोऽयं ब्रह्मणा श्लोकः सर्वलोकनमस्कृतः।
 दृष्ट्वा कृतम्भं क्रुद्धेन तन्निबोध प्लवङ्गम ॥ ११ ॥

गोम्बे चैव सुरापे च चौरै भग्नवते तथा।
 निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतम्भे नास्ति निष्कृतिः ॥ १२ ॥

अनार्यस्त्वं कृतम्भश्च मिथ्यावादी च वानर।
 पूर्वं कृतार्थो रामस्य न तत्प्रतिकरोषि यत् ॥ १३ ॥

ननु नाम कृतार्थेन त्वया रामस्य वानर।
 सीताया मार्गणे यत्नः कर्तव्यः कृतमिच्छता ॥ १४ ॥

स त्वं ग्राम्येषु भोगेषु सक्तो मिथ्याप्रतिश्रवः ।
न त्वां रामो विजानीते सर्पं मण्डूकराविणम् ॥ १५ ॥

महाभागेन रामेण पापः करुणवेदिना ।
हरीणां प्रापितो राज्यं त्वं दुरात्मा महात्मना ॥ १६ ॥

कृतं चेन्नातिजानीषे राघवस्य महात्मनः ।
सद्यस्त्वं निशितैर्बाणैर्हतो द्रक्ष्यसि वालिनम् ॥ १७ ॥

न स सङ्कुचितः पन्था येन वाली हतो गतः ।
समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालिपथमन्वगाः ॥ १८ ॥

न नूनमिक्ष्वाकुवरस्य कार्मुकाच्छरांश्च तान् पश्यसि वज्रसन्निभान् ।
ततः सुखं नाम विषेवसे सुखी न रामकार्यं मनसाप्यवेक्षसे ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सुग्रीवतर्जनम् नाम चतुर्थिंशः सर्गः ॥ ४-३४ ॥

॥ पञ्चत्रिंशः सर्गः — तारासमाधानम् ॥

तथा ब्रूवाणं सौमित्रिं प्रदीप्तमिव तेजसा ।
अब्रवीलक्ष्मणं तारा ताराधिपनिभानना ॥ १ ॥

नैवं लक्ष्मण वक्तव्यो नायं परुषमर्हति ।
हरीणामीश्वरः श्रोतुं तव वक्राद् विशेषतः ॥ २ ॥

नैवाकृतज्ञः सुग्रीवो न शठो नापि दारुणः ।
नैवानृतकथो वीर न जिह्वश्च कपीश्वरः ॥ ३ ॥

उपकारं कृतं वीरो नाप्ययं विस्मृतः कपिः ।
रामेण वीर सुग्रीवो यदन्यैर्दुष्करं रणे ॥ ४ ॥

रामप्रसादात् कीर्तिं च कपिराज्यं च शाश्वतम्।
प्राप्तवानिह सुग्रीवो रुमां मां च परन्तप॥५॥

सुदुःखशयितः पूर्वं प्राप्येदं सुखमुत्तमम्।
प्राप्तकालं न जानीते विश्वामित्रो यथा मुनिः॥६॥

घृताच्यां किल संसक्तो दश वर्षाणि लक्ष्मण।
अहोऽमन्यत धर्मात्मा विश्वामित्रो महामुनिः॥७॥

स हि प्राप्तं न जानीते कालं कालविदां वरः।
विश्वामित्रो महातेजाः किं पुनर्यः पृथग्जनः॥८॥

देहधर्मगतस्यास्य परिश्रान्तस्य लक्ष्मण।
अवितृप्तस्य कामेषु रामः क्षन्तुमिहार्हति॥९॥

न च रोषवशं तात गन्तुमर्हसि लक्ष्मण।
निश्चयार्थमविज्ञाय सहसा प्राकृतो यथा॥१०॥

सत्त्वयुक्ता हि पुरुषास्त्वद्विधाः पुरुषर्षभ।
अविमृश्य न रोषस्य सहसा यान्ति वश्यताम्॥११॥

प्रसादये त्वां धर्मज्ञं सुग्रीवार्थं समाहिता।
महान् रोषसमुत्पन्नः संरभस्त्यज्यतामयम्॥१२॥

रुमां मां चाङ्गदं राज्यं धनधान्यपशूनि च।
रामप्रियार्थं सुग्रीवस्त्यजेदिति मर्तिर्मम॥१३॥

समानेष्यति सुग्रीवः सीतया सह राघवम्।
शशाङ्कमिव रोहिण्या हत्वा तं राक्षसाधमम्॥१४॥

शतकोटिसहस्राणि लङ्घायां किल रक्षसाम्।
अयुतानि च षड्विशत्सहस्राणि शतानि च॥१५॥

अहत्वा तांश्च दुर्घषान् राक्षसान् कामरूपिणः।
न शक्यो रावणो हन्तुं येन सा मैथिली हृता ॥ १६ ॥

ते न शक्या रणे हन्तुमसहायेन लक्ष्मण।
रावणः क्रूरकर्मा च सुग्रीवेण विशेषतः ॥ १७ ॥

एवमाख्यातवान् वाली स ह्यभिज्ञो हरीश्वरः।
आगमस्तु न मे व्यक्तः श्रवात् तस्य ब्रवीम्यहम् ॥ १८ ॥

त्वत्सहायनिमित्तं हि प्रेषिता हरिपुज्जवाः।
आनेतुं वानरान् युद्धे सुबहून् हरिपुज्जवान् ॥ १९ ॥

तांश्च प्रतीक्षमाणोऽयं विक्रान्तान् सुमहाबलान्।
राघवस्यार्थसिद्ध्यर्थं न निर्याति हरीश्वरः ॥ २० ॥

कृता सुसंस्था सौमित्रे सुग्रीवेण पुरा यथा।
अद्य तैर्वानरैः सर्वैरागन्तव्यं महाबलैः ॥ २१ ॥

ऋक्षकोटिसहस्राणि गोलाङ्गूलशतानि च।
अद्य त्वामुपयास्यन्ति जहि कोपमरिन्दम्।
कोट्योऽनेकास्तु काकुत्थं कपीनां दीप्तेजसाम् ॥ २२ ॥

तत्र हि मुखमिदं निरीक्ष्य कोपात् क्षतजसमे नयने निरीक्षमाणाः।
हरिवरवनिता न यान्ति शान्तिं प्रथमभयस्य हि शङ्किताः स्म सर्वाः ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
तारासमाधानम् नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ४-३५ ॥

॥ षड्डित्रिंशः सर्गः — सुग्रीवलक्ष्मणानुरोधः ॥

इत्युक्तस्तारया वाक्यं प्रश्रितं धर्मसंहितम्।
मृदुस्वभावः सौमित्रिः प्रतिजग्राह तद्वचः ॥ १ ॥

तस्मिन् प्रतिगृहीते तु वाक्ये हरिगणेश्वरः।
लक्ष्मणात् सुमहत् त्रासं वस्त्रं क्षिण्मिवात्यजत् ॥ २ ॥

ततः कण्ठगतं माल्यं चित्रं बहुगुणं महत्।
चिच्छेद विमदश्चासीत् सुग्रीवो वानरेश्वरः ॥ ३ ॥

स लक्ष्मणं भीमबलं सर्ववानरसत्तमः।
अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवः सम्प्रहर्षयन् ॥ ४ ॥

प्रणष्टा श्रीश्च कीर्तिश्च कपिराज्यं च शाश्वतम्।
रामप्रसादात् सौमित्रे पुनश्चासमिदं मया ॥ ५ ॥

कः शक्तस्तस्य देवस्य ख्यातस्य स्वेन कर्मणा।
तादृशं प्रतिकुर्वीत अंशेनापि नृपात्मज ॥ ६ ॥

सीतां प्राप्स्यति धर्मात्मा वधिष्यति च रावणम्।
सहायमात्रेण मया राघवः स्वेन तेजसा ॥ ७ ॥

सहायकृत्यं किं तस्य येन सप्त महाद्रुमाः।
गिरिश्च वसुधा चैव बाणेनैकेन दारिताः ॥ ८ ॥

धनुर्विस्फारमाणस्य यस्य शब्देन लक्ष्मण।
सशैला कम्पिता भूमिः सहायैः किं नु तस्य वै ॥ ९ ॥

अनुयात्रां नरेन्द्रस्य करिष्येऽहं नरर्षभ।
गच्छतो रावणं हन्तुं वैरिणं सपुरस्सरम् ॥ १० ॥

यदि किञ्चिदतिक्रान्तं विश्वासात् प्रणयेन वा।
प्रेष्यस्य क्षमितव्यं मे न कश्चिन्नापराध्यति ॥ ११ ॥

इति तस्य ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः।
अभवलक्ष्मणः प्रीतः प्रेम्णा चेदमुवाच ह ॥ १२ ॥

सर्वथा हि मम भ्राता सनाथो वानरेश्वर।
त्वया नाथेन सुग्रीव प्रश्रितेन विशेषतः ॥ १३ ॥

यस्ते प्रभावः सुग्रीव यच्च ते शौचमीदृशम्।
अर्हस्त्वं कपिराज्यस्य श्रियं भोक्तुमनुत्तमाम् ॥ १४ ॥

सहायेन च सुग्रीव त्वया रामः प्रतापवान्।
वधिष्यति रणे शत्रूनचरान्नात्र संशयः ॥ १५ ॥

धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य सङ्घामेष्वनिर्विनिः।
उपपन्नं च युक्तं च सुग्रीव तव भाषितम् ॥ १६ ॥

दोषज्ञः सति सामर्थ्ये कोऽन्यो भाषितुमर्हति।
वर्जयित्वा मम ज्येष्ठं त्वां च वानरसत्तम ॥ १७ ॥

सदृशश्वासि रामेण विक्रमेण बलेन च।
सहायो दैवतर्दत्तश्चिराय हरिपुङ्गव ॥ १८ ॥

किं तु शीघ्रमितो वीर निष्क्रम त्वं मया सह।
सान्त्वयस्व वयस्यं च भार्याहरणदुःखितम् ॥ १९ ॥

यच्च शोकाभिभूतस्य श्रुत्वा रामस्य भाषितम्।
मया त्वं परुषाण्युक्तस्तत् क्षमस्व सखे मम ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सुग्रीवलक्ष्मणानुरोधः नाम षड्क्रिंशः सर्गः ॥ ४-३६ ॥

॥ सप्तत्रिंशः सर्गः — कपिसेनासमानयनम् ॥

एवमुक्तस्तु सुग्रीवो लक्ष्मणेन महात्मना।
हनूमन्तं स्थितं पार्श्वे वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥

महेन्द्रहिमवद्विन्द्यकैलासशिखरेषु च।
मन्दरे पाण्डुशिखरे पञ्चशैलेषु ये स्थिताः ॥ २ ॥

तरुणादित्यवर्णेषु भ्राजमानेषु नित्यशः।
पर्वतेषु समुद्रान्ते पश्चिमस्यां तु ये दिशि ॥ ३ ॥

आदित्यभवने चैव गिरौ सन्ध्याभ्रसन्निभे।
पद्माचलवनं भीमाः संश्रिता हरिपुङ्गवाः ॥ ४ ॥

अञ्जनाम्बुद्सङ्काशाः कुञ्जरेन्द्रमहौजसः।
अञ्जने पर्वते चैव ये वसन्ति प्लवङ्गमाः ॥ ५ ॥

महाशैलगुहावासा वानराः कनकप्रभाः।
मेरुपार्श्वगताश्चैव ये च धूम्रगिरि श्रिताः ॥ ६ ॥

तरुणादित्यवर्णश्च पर्वते ये महारुणे।
पिबन्तो मधु मैरेयं भीमवेगाः प्लवङ्गमाः ॥ ७ ॥

वनेषु च सुरम्येषु सुगन्धिषु महत्सु च।
तापसाश्रमरम्येषु वनान्तेषु समन्ततः ॥ ८ ॥

तांस्तांस्त्वमानय क्षिप्रं पृथिव्यां सर्ववानरान्।
सामदानादिभिः कल्पैर्वानरैर्वेगवत्तरैः ॥ ९ ॥

प्रेषिताः प्रथमं ये च मयाऽऽज्ञाता महाजवाः।
त्वरणार्थं तु भूयस्त्वं सम्प्रेषय हरीश्वरान् ॥ १० ॥

ये प्रसक्ताश्च कामेषु दीर्घसूत्राश्च वानराः।
 इहानयस्व तान् शीघ्रं सर्वानेव कपीश्वरान्॥ ११॥
 अहोभिर्दशभिर्ये च नागच्छन्ति ममाज्ञया।
 हन्तव्यास्ते दुरात्मानो राजशासनदूषकाः॥ १२॥
 शतान्यथ सहस्राणि कोट्यश्च मम शासनात्।
 प्रयान्तु कपिसिंहानां निदेशे मम ये स्थिताः॥ १३॥
 मेघपर्वतसङ्काशारछादयन्त इवाम्बरम्।
 घोररूपाः कपिश्रेष्ठा यान्तु मच्छासनादितः॥ १४॥
 ते गतिज्ञा गतिं गत्वा पृथिव्यां सर्ववानराः।
 आनयन्तु हरीन् सर्वास्त्वरिताः शासनान्मम॥ १५॥
 तस्य वानरराजस्य श्रुत्वा वायुसुतो वचः।
 दिक्षु सर्वासु विक्रान्तान् प्रेषयामास वानरान्॥ १६॥
 ते पदं विष्णुविक्रान्तं पतञ्जिज्योतिरध्वगाः।
 प्रयाताः प्रहिता राज्ञा हरयस्तु क्षणेन वै॥ १७॥
 ते समुद्रेषु गिरिषु वनेषु च सरस्सु च।
 वानरा वानरान् सर्वान् रामहेतोरचोदयन्॥ १८॥
 मृत्युकालोपमस्याज्ञां राजराजस्य वानराः।
 सुग्रीवस्याययुः श्रुत्वा सुग्रीवभयशङ्किताः॥ १९॥
 ततस्तेऽञ्जनसङ्काशा गिरेस्तस्मान्महाबलाः।
 तिस्रः कोट्यः पूर्वज्ञानां निर्ययुर्यत्र राघवः॥ २०॥
 अस्तं गच्छति यत्रार्कस्तस्मिन् गिरिवरे रताः।
 सन्तप्तहेमवर्णभास्तस्मात् कोट्यो दश च्युताः॥ २१॥

कैलासशिखरेभ्यश्च सिंहकेसरवर्चसाम्।
 ततः कोटिसहस्राणि वानराणां समागमन्॥ २२॥
 फलमूलेन जीवन्तो हिमवन्तमुपाश्रिताः।
 तेषां कोटिसहस्राणां सहस्रं समवर्तते॥ २३॥
 अङ्गारकसमानानां भीमानां भीमकर्मणाम्।
 विन्ध्याद् वानरकोटीनां सहस्राण्यपतन् द्रुतम्॥ २४॥
 श्रीरोदवेलानिलयास्तमालवनवासिनः ।
 नारिकेलाशनाश्रैव तेषां सङ्घा न विद्यते॥ २५॥
 वनेभ्यो गह्येभ्यश्च सरिष्यश्च महाबलाः।
 आगच्छद् वानरी सेना पिबन्तीव दिवाकरम्॥ २६॥
 ये तु त्वरयितुं याता वानराः सर्ववानरान्।
 ते वीरा हिमवच्छैले ददृशुस्तं महाद्रुतम्॥ २७॥
 तस्मिन् गिरिकरे पुण्ये यज्ञो माहेश्वरः पुरा।
 सर्वदेवमनस्तोषो बभूव सुमनोरमः॥ २८॥
 अन्ननिस्यन्दजातानि मूलानि च फलानि च।
 अमृतस्वादुकल्पानि ददृशुस्तत्र वानराः॥ २९॥
 तदन्नसम्भवं दिव्यं फलमूलं मनोहरम्।
 यः कथित् सकृदश्वाति मासं भवति तर्पितः॥ ३०॥
 तानि मूलानि दिव्यानि फलानि च फलाशनाः।
 औषधानि च दिव्यानि जगृहरिपुङ्गवाः॥ ३१॥
 तस्माच्च यज्ञायतनात् पुष्पाणि सुरभीणि च।
 आनिन्युर्वानरा गत्वा सुग्रीवप्रियकारणात्॥ ३२॥

ते तु सर्वे हरिवराः पृथिव्यां सर्ववानरान्।
सञ्चोदयित्वा त्वरितं यूथानां जग्मुरग्रतः ॥ ३३ ॥

ते तु तेन मुहूर्तेन कपयः शीघ्रचारिणः।
किञ्चिन्धां त्वरया प्राप्ताः सुग्रीवो यत्र वानरः ॥ ३४ ॥

ते गृहीत्वौषधीः सर्वाः फलमूलं च वानराः।
तं प्रतिग्राहयामासुर्वचनं चेदमब्रुवन् ॥ ३५ ॥

सर्वे परिसृताः शैलाः सरितश्च वनानि च।
पृथिव्यां वानराः सर्वे शासनादुपयान्ति ते ॥ ३६ ॥

एवं श्रुत्वा ततो हृष्टः सुग्रीवः पूर्वगाधिपः।
प्रतिजग्राह च प्रीतस्तेषां सर्वमुपायनम् ॥ ३७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
कपिसेनासमानयनम् नाम सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ४-३७ ॥

॥ अष्टात्रिंशः सर्गः — रामसमीपगमनम् ॥

प्रतिगृह्य च तत् सर्वमुपायनमुपाहृतम्।
वानरान् सान्त्वयित्वा च सर्वानेव व्यसर्जयत् ॥ १ ॥

विसर्जयित्वा स हरीन् सहस्रान् कृतकर्मणः।
मेने कृतार्थमात्मानं राघवं च महाबलम् ॥ २ ॥

स लक्ष्मणो भीमबलं सर्ववानरसत्तमम्।
अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं सुग्रीवं सम्प्रहर्षयन् ॥ ३ ॥

किञ्चिन्धाया विनिष्क्राम यदि ते सौम्य रोचते।
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य सुभाषितम् ॥ ४ ॥

सुग्रीवः परमप्रीतो वाक्यमेतदुवाच ह।
एवं भवतु गच्छाम स्थेयं त्वच्छासने मया ॥५॥

तमेवमुक्त्वा सुग्रीवो लक्ष्मणं शुभलक्षणम्।
विसर्जयामास तदा ताराद्याश्वैव योषितः ॥६॥

एहीत्युच्चैर्हरिवरान् सुग्रीवः समुदाहरत्।
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा हरयः शीघ्रमाययुः ॥७॥

बद्धाङ्गलिपुटाः सर्वे ये स्युः स्त्रीदर्शनक्षमाः।
तानुवाच ततः प्राप्तान् राजार्कसदृशप्रभः ॥८॥

उपस्थापयत क्षिप्रं शिविकां मम वानराः।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य हरयः शीघ्रविक्रमाः ॥९॥

समुपस्थापयामासुः शिविकां प्रियदर्शनाम्।
तामुपस्थापितां दृष्ट्वा शिविकां वानराधिपः ॥१०॥

लक्ष्मणारुद्यतां शीघ्रमिति सौमित्रिमब्रवीत्।
इत्युक्त्वा काञ्चनं यानं सुग्रीवः सूर्यसन्निभम् ॥११॥

बहुभिर्हरिभिर्युक्तमारुरोह सलक्ष्मणः।
पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ॥१२॥

शुक्लैश्च वालव्यजनैर्धूयमानैः समन्ततः।
शङ्खभेरीनिनादैश्च बन्दिभिश्चाभिनन्दितः ॥१३॥

निर्ययौ प्राप्य सुग्रीवो राज्यश्रियमनुक्तमाम्।
स वानरशतैस्तीक्ष्णैर्बहुभिः शस्त्रपाणिभिः ॥१४॥

परिकीर्णो ययौ तत्र यत्र रामो व्यवस्थितः।
स तं देशमनुप्राप्य श्रेष्ठं रामनिषेवितम् ॥१५॥

अवातरन्महातेजाः शिविकायाः सलक्षणः ।
 आसाद्य च ततो रामं कृताञ्जलिपुटोऽभवत् ॥ १६ ॥
 कृताञ्जलौ स्थिते तस्मिन् वानराश्चाभवंस्तथा ।
 तटाकमिव तं दृष्ट्वा रामः कुञ्जलपङ्कजम् ॥ १७ ॥
 वानराणां महत् सैन्यं सुग्रीवे प्रीतिमानभूत् ।
 पादयोः पतितं मूर्धा तमुत्थाप्य हरीश्वरम् ॥ १८ ॥
 प्रेष्णा च बहुमानाच्च राघवः परिषस्वजे ।
 परिष्वज्य च धर्मात्मा निषीदेति ततोऽब्रवीत् ॥ १९ ॥
 निषण्णं तं ततो दृष्ट्वा क्षितौ रामोऽब्रवीत् ततः ।
 धर्ममर्थं च कामं च काले यस्तु निषेवते ॥ २० ॥
 विभज्य सततं वीर स राजा हरिसत्तम ।
 हित्वा धर्मं तथार्थं च कामं यस्तु निषेवते ॥ २१ ॥
 स वृक्षाग्रे यथा सुप्तः पतितः प्रतिबुध्यते ।
 अमित्राणां वधे युक्तो मित्राणां सञ्चहे रतः ॥ २२ ॥
 त्रिवर्गफलभोक्ता च राजा धर्मणं युज्यते ।
 उद्योगसमयस्त्वेष प्राप्तः शत्रुनिषूदन ॥ २३ ॥
 सञ्चिन्त्यतां हि पिङ्गेशा हरिभिः सह मञ्चिभिः ।
 एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामं वचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥
 प्रणष्टा श्रीश्च कीर्तिश्च कपिराज्यं च शाश्वतम् ।
 त्वत्प्रसादान्महाबाहो पुनः प्राप्तमिदं मया ॥ २५ ॥
 तव देव प्रसादाच्च भ्रातुश्च जयतां वर ।
 कृतं न प्रतिकुर्याद् यः पुरुषाणां हि दूषकः ॥ २६ ॥

एते वानरमुख्याश्च शतशः शत्रुसूदन।
प्राप्तश्चादाय बलिनः पृथिव्यां सर्ववानरान्॥ २७॥

ऋक्षाश्च वानराः शूरा गोलाङ्गुलाश्च राघव।
कान्तारवनदुर्गाणामभिज्ञा घोरदर्शनाः॥ २८॥

देवगन्धर्वपुत्राश्च वानराः कामरूपिणः।
स्वैः स्वैः परिवृताः सैन्यवर्तन्ते पथि राघव॥ २९॥

शतैः शतसहस्रैश्च वर्तन्ते कोटिभिस्तथा।
अयुतैश्चावृता वीर शङ्कुभिश्च परन्तप॥ ३०॥

अर्बुदौर्बुदशतैर्मध्यैश्चान्त्यैश्च वानराः।
समुद्राश्च परार्धाश्च हरयो हरियूथपाः॥ ३१॥

आगमिष्यन्ति ते राजन् महेन्द्रसमविक्रमाः।
मेघपर्वतसङ्काशा मेरुविन्ध्यकृतालयाः॥ ३२॥

ते त्वामभिगमिष्यन्ति राक्षसं योद्धुमाहवे।
निहत्य रावणं युद्धे ह्यानयिष्यन्ति मैथिलीम्॥ ३३॥

ततः समुद्योगमवेक्ष्य वीर्यवान् हरिप्रवीरस्य निदेशवर्तिनः।
बभूव हषाद् वसुधाधिपात्मजः प्रबुद्धनीलोत्पलतुल्यदर्शनः॥ ३४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
रामसमीपगमनम् नाम अष्टात्रिंशः सर्गः ॥ ४-३८॥

॥ एकोनचत्वारिशः सर्गः — सेनानिवेशः ॥

इति ब्रुवाणं सुग्रीवं रामो धर्मभृतां वरः।
बाहुभ्यां सम्परिष्वज्य प्रत्युवाच कृताञ्जलिम्॥ १॥

यदिन्द्रो वर्षते वर्षं न तच्चित्रं भविष्यति।
 आदित्योऽसौ सहस्रांशुः कुर्याद् वितिमिरं नभः ॥२॥
 चन्द्रमा रजनीं कुर्यात् प्रभया सौम्यं निर्मलाम्।
 त्वद्विघो वापि मित्राणां प्रीतिं कुर्यात् परन्तप ॥३॥
 एवं त्वयि न तच्चित्रं भवेद् यत् सौम्यं शोभनम्।
 जानाम्यहं त्वां सुग्रीव सततं प्रियवादिनम् ॥४॥
 त्वत्सनाथः सखे सङ्खे जेतास्मि सकलानरीन्।
 त्वमेव मे सुहन्मित्रं साहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥५॥
 जहारात्मविनाशाय मैथिलीं राक्षसाधमः।
 वश्चयित्वा तु पौलोमीमनुह्नादो यथा शचीम् ॥६॥
 नचिरात् तं वधिष्यामि रावणं निश्चितौः शरैः।
 पौलोम्याः पितरं दृप्तं शतक्रतुरिवारिहा ॥७॥
 एतस्मिन्नन्तरे चैव रजः समभिवर्तत।
 उष्णातीत्रां सहस्रांशोश्छादयद् गगने प्रभाम् ॥८॥
 दिशः पर्याकुलाश्चासंस्तमसा तेन दूषिताः।
 चचाल च मही सर्वा सशैलवनकानना ॥९॥
 ततो नगेन्द्रसङ्काशैस्तीक्ष्णदंैर्महाबलैः।
 कृत्वा सञ्छादिता भूमिरसङ्खेयैः पूवङ्गमैः ॥१०॥
 निमेषान्तरमात्रेण ततस्त्तैर्हरियूथपैः।
 कोटीशतपरीवरैर्वानरैर्हरियूथपैः ॥११॥
 नादेयैः पार्वतेयैश्च सामुद्रैश्च महाबलैः।
 हरिभिर्मेघनिहृदैरन्यैश्च वनवासिभिः ॥१२॥

तरुणादित्यवर्णैश्च शशिगौरैश्च वानरैः।
पद्मकेसरवर्णैश्च श्वेतैर्हमकृतालयैः ॥ १३ ॥

कोटीसहस्रैर्दशभिः श्रीमान् परिवृतस्तदा।
वीरः शतबलिनाम् वानरः प्रत्यदृश्यत ॥ १४ ॥

ततः काञ्छनशैलाभस्ताराया वीर्यवान् पिता।
अनेकैर्बहुसाहस्रैः कोटिभिः प्रत्यदृश्यत ॥ १५ ॥

तथापरेण कोटीनां सहस्रेण समन्वितः।
पिता रुमायाः सम्प्राप्तः सुग्रीवश्वशुरो विभुः ॥ १६ ॥

पद्मकेसरसङ्काशस्तरुणार्कनिभाननः ।
बुद्धिमान् वानरश्रेष्ठः सर्ववानरसत्तमः ॥ १७ ॥

अनेकैर्बहुसाहस्रैर्वानिराणां समन्वितः।
पिता हनुमतः श्रीमान् केसरी प्रत्यदृश्यत ॥ १८ ॥

गोलाङ्गुलमहाराजो गवाक्षो भीमविक्रमः।
वृतः कोटिसहस्रेण वानराणामदृश्यत ॥ १९ ॥

ऋक्षाणां भीमवेगानां धूम्रः शत्रुनिर्बहृणः।
वृतः कोटिसहस्राभ्यां द्वाभ्यां समभिवर्तत ॥ २० ॥

महाचलनिभैर्घौरैः पनसो नाम यूथपः।
आजगाम महावीर्यस्तिसृभिः कोटिभिर्वृतः ॥ २१ ॥

नीलाञ्जनचयाकारो नीलो नामैष यूथपः।
अदृश्यत महाकायः कोटिभिर्दशभिर्वृतः ॥ २२ ॥

ततः काञ्छनशैलाभो गवयो नाम यूथपः।
आजगाम महावीर्यः कोटिभिः पञ्चभिर्वृतः ॥ २३ ॥

दरीमुखश्च बलवान् यूथपोऽभ्याययौ तदा ।
 वृतः कोटिसहस्रेण सुग्रीवं समवस्थितः ॥ २४ ॥
 मैन्दश्च द्विविदश्चोभावश्चिपुत्रौ महाबलौ ।
 कोटिकोटिसहस्रेण वानराणामदृश्यताम् ॥ २५ ॥
 गजश्च बलवान् वीरस्तिसृभिः कोटिभिर्वृतः ।
 आजगाम महातेजाः सुग्रीवस्य समीपतः ॥ २६ ॥
 ऋक्षराजो महातेजा जाम्बवान्नाम नामतः ।
 कोटिभिर्दशभिर्व्यासः सुग्रीवस्य वशे स्थितः ॥ २७ ॥
 रुमणो नाम तेजस्वी विक्रान्तैर्वानरैर्वृतः ।
 आगतो बलवांस्तूर्णं कोटीशतसमावृतः ॥ २८ ॥
 ततः कोटिसहस्राणां सहस्रेण शतेन च ।
 पृष्ठतोऽनुगतः प्राप्तो हरिभिर्गन्धमादनः ॥ २९ ॥
 ततः पद्मसहस्रेण वृतः शङ्खशतेन च ।
 युवराजोऽङ्गदः प्राप्तः पितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ ३० ॥
 ततस्ताराद्युतिस्तारो हरिभिर्भीमविक्रमैः ।
 पञ्चभिर्हरिकोटीभिर्दूरतः पर्यदृश्यत ॥ ३१ ॥
 इन्द्रजानुः कविर्वर्णरो यूथपः प्रत्यदृश्यत ।
 एकादशानां कोटीनामीश्वरस्तैश्च संवृतः ॥ ३२ ॥
 ततो रम्भस्त्वनुप्राप्तस्तरुणादित्यसन्निभः ।
 अयुतेन वृतश्चैव सहस्रेण शतेन च ॥ ३३ ॥
 ततो यूथपतिर्वर्णरो दुर्मुखो नाम वानरः ।
 प्रत्यदृश्यत कोटीभ्यां द्वाभ्यां परिवृतो बली ॥ ३४ ॥

कैलासशिखराकरैर्वानरैर्भीमविक्रमैः ।
 वृतः कोटिसहस्रेण हनुमान् प्रत्यदृश्यत ॥ ३५ ॥
 नलश्चापि महावीर्यः संवृतो द्रुमवासिभिः ।
 कोटीशतेन सम्प्राप्तः सहस्रेण शतेन च ॥ ३६ ॥
 ततो दधिमुखः श्रीमान् कोटिभिर्दशभिर्वृतः ।
 सम्प्राप्तोऽभिनदंस्तस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥
 शरभः कुमुदो वहिर्वानरो रंह एव च ।
 एते चान्ये च बहवो वानराः कामरूपिणः ॥ ३८ ॥
 आवृत्य पृथिवीं सर्वा पर्वतांश्च वनानि च ।
 यूथपाः समनुप्राप्ता येषां सङ्घा न विद्यते ॥ ३९ ॥
 आगताश्च निविष्टाश्च पृथिव्यां सर्ववानराः ।
 आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवङ्गमाः ।
 अभ्यवर्तन्त सुग्रीवं सूर्यमन्तरगणा इव ॥ ४० ॥
 कुर्वाणा बहुशब्दांश्च प्रकृष्टा बाहुशालिनः ।
 शिरोभिर्वानरेन्द्राय सुग्रीवाय न्यवेदयन् ॥ ४१ ॥
 अपरे वानरश्रेष्ठाः सङ्घम्य च यथोचितम् ।
 सुग्रीवेण समागम्य स्थिताः प्राञ्जलयस्तदा ॥ ४२ ॥
 सुग्रीवस्त्वरितो रामे सर्वास्तान् वानरर्षभान् ।
 निवेदयित्वा धर्मज्ञः स्थितः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ ४३ ॥
 यथासुखं पर्वतनिझरेषु वनेषु सर्वेषु च वानरेन्द्राः ।
 निवेशयित्वा विधिवद् बलानि बलं बलज्ञः प्रतिपत्तुमीष्टे ॥ ४४ ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
 सेनानिवेशः नाम एकोनचत्वारिशः सर्गः ॥ ४-३९ ॥

॥ चत्वारिंशः सर्गः — प्राचीप्रेषणम् ॥

अथ राजा समृद्धार्थः सुग्रीवः प्लवगेश्वरः ।
उवाच नरशार्दूलं रामं परबलार्दनम् ॥ १ ॥

आगता विनिविष्टाश्च बलिनः कामरूपिणः ।
वानरेन्द्रा महेन्द्राभा ये मद्विषयवासिनः ॥ २ ॥

त इमे बहुविक्रान्तैर्बलिभिर्भीमविक्रमैः ।
आगता वानरा घोरा दैत्यदानवसन्निभाः ॥ ३ ॥

ख्यातकर्मापदानाश्च बलवन्तो जितक्षमाः ।
पराक्रमेषु विख्याता व्यवसायेषु चोत्तमाः ॥ ४ ॥

पृथिव्यम्बुचरा राम नानानगनिवासिनः ।
कोट्योधाश्च इमे प्राप्ता वानरास्तव किङ्कराः ॥ ५ ॥

निदेशवर्तीनः सर्वे सर्वे गुरुहिते स्थिताः ।
अभिप्रेतमनुष्ठातुं तव शक्यन्त्यरिन्दम् ॥ ६ ॥

त इमे बहुसाहस्रैरनीकैर्भीमविक्रमैः ।
आगता वानरा घोरा दैत्यदानवसन्निभाः ॥ ७ ॥

यन्मन्यसे नरव्याघ्र प्राप्तकालं तदुच्यताम् ।
त्वत्सैन्यं त्वद्वशे युक्तमाज्ञापयितुमर्हसि ॥ ८ ॥

काममेषामिदं कार्यं विदितं मम तत्त्वतः ।
तथापि तु यथायुक्तमाज्ञापयितुमर्हसि ॥ ९ ॥

तथा ब्रुवाणं सुग्रीवं रामो दशरथात्मजः ।
बाहुभ्यां सम्परिष्वज्य इदं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥

ज्ञायतां सौम्य वैदेही यदि जीवति वा न वा।
स च देशो महाप्राज्ञ यस्मिन् वसति रावणः ॥ ११ ॥

अधिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च।
प्राप्तकालं विधास्यामि तस्मिन् काले सह त्वया ॥ १२ ॥

नाहमस्मिन् प्रभुः कार्ये वानरेन्द्र न लक्ष्मणः।
त्वमस्य हेतुः कार्यस्य प्रभुश्च पूवगेश्वर ॥ १३ ॥

त्वमेवाज्ञापय विभो मम कार्यविनिश्चयम्।
त्वं हि जानासि मे कार्यं मम वीर न संशयः ॥ १४ ॥

सुहृद्वितीयो विक्रान्तः प्राज्ञः कालविशेषवित्।
भवानस्मद्भिते युक्तः सुहृदासोऽर्थवित्तमः ॥ १५ ॥

एवमुक्तस्तु सुग्रीवो विनतं नाम यूथपम्।
अब्रवीद् रामसान्निध्ये लक्ष्मणस्य च धीमतः ॥ १६ ॥

शैलाभं मेघनिर्घोषमूर्जितं पूवगेश्वरम्।
सोमसूर्यनिभैः सार्धं वानरैर्वानरोत्तम ॥ १७ ॥

देशकालनयैर्युक्तो विज्ञः कार्यविनिश्चये।
वृतः शतसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम् ॥ १८ ॥

अधिगच्छ दिशं पूर्वा सशैलवनकाननाम्।
तत्र सीतां च वैदेहीं निलयं रावणस्य च ॥ १९ ॥

मार्गध्वं गिरिदुर्गेषु वनेषु च नदीषु च।
नदीं भागीरथीं रम्यां सरयूं कौशिकीं तथा ॥ २० ॥

कालिन्दीं यमुनां रम्यां यामुनं च महागिरिम्।
सरस्वतीं च सिन्धुं च शोणं मणिनिभोदकम् ॥ २१ ॥

महीं कालमहीं चापि शैलकाननशोभिताम्।
ब्रह्ममालान् विदेहांश्च मालवान् काशिकोसलान्॥ २२॥

मार्गधांश्च महाग्रामान् पुण्ड्रांस्त्वज्जांस्तथैव च।
भूमिं च कोशकाराणां भूमिं च रजताकराम्॥ २३॥

सर्वं च तद् विचेतव्यं मार्गयद्धिस्ततस्ततः।
रामस्य दयितां भार्या सीतां दशरथस्तुषाम्॥ २४॥

समुद्रमवगाढांश्च पर्वतान् पत्तनानि च।
मन्दरस्य च ये कोटि संश्रिताः केचिदालयाः॥ २५॥

कर्णप्रावरणाश्वैव तथा चाप्योष्टकर्णकाः।
घोरलोहमुखाश्वैव जवनाश्वैकपादकाः॥ २६॥

अक्षया बलवन्तश्च तथैव पुरुषादकाः।
किरातास्तीक्ष्णचूडाश्च हेमाभाः प्रियदर्शनाः॥ २७॥

आममीनाशनाश्वापि किराता द्वीपवासिनः।
अन्तर्जलचरा घोरा नरव्याघ्रा इति स्मृताः॥ २८॥

एतेषामाश्रयाः सर्वे विचेयाः काननौकसः।
गिरिभिर्ये च गम्यन्ते प्लुवनेन प्लुवेन च॥ २९॥

यत्कवन्तो यवद्वीपं सप्तराजोपशोभितम्।
सुवर्णरूप्यकद्वीपं सुवर्णाकरमण्डितम्॥ ३०॥

यवद्वीपमतिक्रम्य शिशिरो नाम पर्वतः।
दिवं स्पृशति शृङ्गेण देवदानवसेवितः॥ ३१॥

एतेषां गिरिदुर्गेषु प्रपातेषु वनेषु च।
मार्गध्वं सहिताः सर्वे रामपत्नीं यशस्विनीम्॥ ३२॥

ततो रक्तजलं प्राप्य शोणारव्यं शीघ्रवाहिनम्।
गत्वा पारं समुद्रस्य सिद्धचारणसेवितम्॥ ३३॥

तस्य तीर्थेषु रम्येषु विचित्रेषु वनेषु च।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः॥ ३४॥

पर्वतप्रभवा नद्यः सुभीमबहुनिष्कुटाः।
मार्गितव्या दरीमन्तः पर्वताश्च वनानि च॥ ३५॥

ततः समुद्रद्वीपांश्च सुभीमान् द्रष्टुमर्हथ।
ऊर्मिमन्तं महारौद्रं क्रोशन्तमनिलोद्धतम्॥ ३६॥

तत्रासुरा महाकायाश्छायां गृह्णन्ति नित्यशः।
ब्रह्मणा समनुज्ञाता दीर्घकालं बुभुक्षिताः॥ ३७॥

तं कालमेघप्रतिमं महोरगनिषेवितम्।
अभिगम्य महानादं तीर्थेनैव महोदधिम्॥ ३८॥

ततो रक्तजलं भीमं लोहितं नाम सागरम्।
गत्वा प्रेक्ष्यथ तां चैव बृहतीं कूटशाल्मलीम्॥ ३९॥

गृहं च वैनतेयस्य नानारत्नविभूषितम्।
तत्र कैलाससङ्काशं विहितं विश्वकर्मणा॥ ४०॥

तत्र शैलनिभा भीमा मन्देहा नाम राक्षसाः।
शैलशृङ्खेषु लम्बन्ते नानारूपा भयावहाः॥ ४१॥

ते पतन्ति जले नित्यं सूर्यस्योदयनं प्रति।
अभितसाः स्म सूर्येण लम्बन्ते स्म पुनः पुनः॥ ४२॥

निहता ब्रह्मतेजोभिरहन्यहनि राक्षसाः।
ततः पाण्डुरमेघाभं क्षीरोदं नाम सागरम्॥ ४३॥

गत्वा द्रक्ष्यथ दुर्धर्षा मुक्ताहारमिवोर्मिभिः।
तस्य मध्ये महान् श्वेतो ऋषभो नाम पर्वतः ॥४४॥

दिव्यगन्धैः कुसुमितैराचितैश्च नगैर्वृतः।
सरश्च राजतैः पद्मैर्ज्वलितैर्हमकेसरैः ॥४५॥

नामा सुदर्शनं नाम राजहंसैः समाकुलम्।
विबुधाश्चारणा यक्षाः किन्नराश्चाप्सरोगणाः ॥४६॥

हृष्टाः समधिगच्छन्ति नलिनीं तां रिरंसवः।
क्षीरोदं समतिक्रम्य तदा द्रक्ष्यथ वानराः ॥४७॥

जलोदं सागरं शीघ्रं सर्वभूतभयावहम्।
तत्र तत्कोपजं तेजः कृतं हयमुखं महत् ॥४८॥

अस्याहुस्तन्महावेगमोदनं सचराचरम्।
तत्र विक्रोशतां नादो भूतानां सागरौकसाम्।
श्रूयते चासमर्थानां दृष्ट्वाभूद् वडवामुखम् ॥४९॥

स्वादूदस्योत्तरे तीरे योजनानि त्रयोदशा।
जातरूपशिलो नाम सुमहान् कनकप्रभः ॥५०॥

तत्र चन्द्रप्रतीकाशं पन्नगं धरणीधरम्।
पद्मपत्रविशालाक्षं ततो द्रक्ष्यथ वानराः ॥५१॥

आसीनं पर्वतस्याग्रे सर्वदेवनमस्कृतम्।
सहस्रशिरसं देवमनन्तं नीलवाससम् ॥५२॥

त्रिशिराः काञ्चनः केतुस्तालस्तस्य महात्मनः।
स्थापितः पर्वतस्याग्रे विराजति सवेदिकः ॥५३॥

पूर्वस्यां दिशि निर्माणं कृतं तत् त्रिदशोश्वरैः।
ततः परं हेममयः श्रीमानुदयपर्वतः ॥ ५४ ॥

तस्य कोटिर्दिवं स्पृष्ट्वा शतयोजनमायता।
जातरूपमयी दिव्या विराजति सवेदिका ॥ ५५ ॥

सालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः।
जातरूपमयैर्दिव्यैः शोभते सूर्यसन्निभैः ॥ ५६ ॥

तत्र योजनविस्तारमुच्छ्रितं दशायोजनम्।
शृङ्गं सौमनसं नाम जातरूपमयं ध्रुवम् ॥ ५७ ॥

तत्र पूर्वं पदं कृत्वा पुरा विष्णुस्थिविक्रमे।
द्वितीयं शिखरे मेरोश्वकारं पुरुषोत्तमः ॥ ५८ ॥

उत्तरेण परिक्रम्य जम्बूद्वीपं दिवाकरः।
दृश्यो भवति भूयिष्ठं शिखरं तन्महोच्छ्रयम् ॥ ५९ ॥

तत्र वैखानसा नाम वालरिकिल्या महर्षयः।
प्रकाशमाना दृश्यन्ते सूर्यवर्णस्तपस्त्विनः ॥ ६० ॥

अयं सुदर्शनो द्वीपः पुरो यस्य प्रकाशते।
तस्मिंस्तेजश्च चक्षुश्च सर्वप्राणभृतामपि ॥ ६१ ॥

शैलस्य तस्य पृष्ठेषु कन्दरेषु वनेषु च।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ६२ ॥

काञ्चनस्य च शैलस्य सूर्यस्य च महात्मनः।
आविष्टा तेजसा सन्ध्या पूर्वा रक्ता प्रकाशते ॥ ६३ ॥

पूर्वमेतत् कृतं द्वारं पृथिव्या भुवनस्य च।
सूर्यस्योदयनं चैव पूर्वा ह्येषा दिगुच्यते ॥ ६४ ॥

तस्य शैलस्य पृष्ठेषु निझीरेषु गुहासु च।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ६५ ॥

ततः परमगम्या स्याद् दिक्पूर्वा त्रिदशावृता।
रहिता चन्द्रसूर्याभ्यामदृश्या तमसावृता ॥ ६६ ॥

शैलेषु तेषु सर्वेषु कन्द्रेषु नदीषु च।
ये च नोक्ता मयोद्देशा विचेया तेषु जानकी ॥ ६७ ॥

एतावद् वानरैः शक्यं गन्तुं वानरपुञ्जवाः।
अभास्करममर्यादं न जानीमस्ततः परम् ॥ ६८ ॥

अभिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च।
मासे पूर्णे निवर्तध्वमुदयं प्राप्य पर्वतम् ॥ ६९ ॥

ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वसन् वध्यो भवेन्मम।
सिद्धार्थाः सन्निवर्तध्वमधिगम्य च मैथिलीम् ॥ ७० ॥

महेन्द्रकान्तां वनषणडमण्डितां दिशं चरित्वा निपुणेन वानराः।
अवाप्य सीतां रघुवंशजप्रियां ततो निवृत्ताः सुखिनो भविष्यथ ॥ ७१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
प्राचीप्रेषणम् नाम चत्वारिशः सर्गः ॥ ४-४० ॥

॥ एकचत्वारिशः सर्गः — दक्षिणप्रेषणम् ॥

ततः प्रस्थाप्य सुग्रीवस्तन्महद्वानरं बलम्।
दक्षिणां प्रेषयामास वानरानभिलक्षितान् ॥ १ ॥

नीलमग्निसुतं चैव हनूमन्तं च वानरम्।
पितामहसुतं चैव जाम्बवन्तं महौजसम् ॥ २ ॥

सुहोत्रं च शरारि च शरगुल्मं तथैव च।
गजं गवाक्षं गवयं सुषेणं वृषभं तथा ॥ ३ ॥

मैन्दं च द्विविदं चैव सुषेणं गन्धमादनम्।
उल्कामुखमनङ्गं च हुताशनसुतावुभौ ॥ ४ ॥

अङ्गदप्रमुखान् वीरान् वीरः कपिगणेश्वरः।
वेगविक्रमसम्पन्नान् सन्दिदेश विशेषवित् ॥ ५ ॥

तेषामग्रेसरं चैव बृहद्वलमथाङ्गदम्।
विधाय हरिवीराणामादिशद् दक्षिणां दिशम् ॥ ६ ॥

ये केचन समुद्देशास्तस्यां दिशि सुदुर्गमाः।
कपीशः कपिमुख्यानां स तेषां समुदाहरत् ॥ ७ ॥

सहस्रशिरसं विन्ध्यं नानाद्रुमलतायुतम्।
नर्मदां च नदीं रम्यां महोरगनिषेविताम् ॥ ८ ॥

ततो गोदावरीं रम्यां कृष्णवेणीं महानदीम्।
वरदां च महाभागां महोरगनिषेविताम्।
मेरेखलानुत्कलांश्चैव दशार्णनगराण्यपि ॥ ९ ॥

आब्रवन्तीमवन्तीं च सर्वमेवानुपश्यत।
विदर्भानृष्टिकांश्चैव रम्यान् माहिषकानपि ॥ १० ॥

तथा वङ्गान् कलिङ्गांश्च कौशिकांश्च समन्ततः।
अन्वीक्ष्य दण्डकारण्यं सर्पर्वतनदीगुहम् ॥ ११ ॥

नदीं गोदावरीं चैव सर्वमेवानुपश्यत।
तथैवान्ध्रांश्च पुण्ड्रांश्च चोलान् पाण्ड्यांश्च केरलान् ॥ १२ ॥

अयोमुखश्च गन्तव्यः पर्वतो धातुमण्डितः ।
 विचित्रशिखरः श्रीमांश्चित्रपुष्पितकाननः ॥ १३ ॥

सुचन्दनवनोद्देशो मार्गितव्यो महागिरिः ।
 ततस्तामापगां दिव्यां प्रसन्नसलिलाशयाम् ॥ १४ ॥

तत्र द्रक्ष्यथ कावेरीं विहृतामप्सरोगणैः ।
 तस्यासीनं नगस्याग्रे मलयस्य महौजसम् ॥ १५ ॥

द्रक्ष्यथादित्यसङ्काशमगस्त्यमृषिसत्तमम् ।
 ततस्तेनाभ्यनुज्ञाताः प्रसन्नेन महात्मना ॥ १६ ॥

ताम्रपर्णीं ग्राहजुष्टां तरिष्यथ महानदीम् ।
 सा चन्दनवनैश्चित्रैः प्रच्छन्नद्वीपवारिणी ॥ १७ ॥

कान्तेव युवती कान्तं समुद्रमवगाहते ।
 ततो हेममयं दिव्यं मुक्तामणिविभूषितम् ॥ १८ ॥

युक्तं कवाटं पाण्ड्यानां गता द्रक्ष्यथ वानराः ।
 ततः समुद्रमासाद्य सम्प्रधार्यार्थनिश्चयम् ॥ १९ ॥

अगस्त्येनान्तरे तत्र सागरे विनिवेशितः ।
 चित्रसानुनगः श्रीमान् महेन्द्रः पर्वतोत्तमः ॥ २० ॥

जातरूपमयः श्रीमानवगाढो महार्णवम् ।
 नानाविधैर्नगौः फुलैर्लताभिश्चोपशोभितम् ॥ २१ ॥

देवर्षियक्षप्रवरैरप्सरोभिश्च शोभितम् ।
 सिद्धचारणसङ्घैश्च प्रकीर्णं सुमनोरमम् ॥ २२ ॥

तमुपैति सहस्राक्षः सदा पर्वसु पर्वसु ।
 द्वीपस्तस्यापरे पारे शतयोजनविस्तृतः ॥ २३ ॥

अगम्यो मानुषैर्दीप्तस्तं मार्गध्वं समन्ततः।
तत्र सर्वात्मना सीता मार्गितव्या विशेषतः ॥ २४ ॥

स हि देशस्तु वध्यस्य रावणस्य दुरात्मनः।
राक्षसाधिपतेर्वासः सहस्राक्षसमद्युतेः ॥ २५ ॥

दक्षिणस्य समुद्रस्य मध्ये तस्य तु राक्षसी।
अङ्गारकेति विरव्याता छायामाक्षिप्य भोजिनी ॥ २६ ॥

एवं निः संशयान् कृत्वा संशयान्नष्टसंशयाः।
मृगयध्वं नरेन्द्रस्य पत्नीमिततेजसः ॥ २७ ॥

तमतिक्रम्य लक्ष्मीवान् समुद्रे शतयोजने।
गिरिः पुष्पितको नाम सिद्धचारणसेवितः ॥ २८ ॥

चन्द्रसूर्यांशुसङ्काशाः सागराम्बुसमाश्रयः।
ब्राजते विपुलैः श्वैरम्बरं विलिखन्निव ॥ २९ ॥

तस्यैकं काञ्चनं शृङ्गं सेवते यं दिवाकरः।
श्वेतं राजतमेकं च सेवते यन्निशाकरः।
न तं कृतम्बाः पश्यन्ति न नृशंसा न नास्तिकाः ॥ ३० ॥

प्रणम्य शिरसा शैलं तं विमार्गथं वानराः।
तमतिक्रम्य दुर्धर्षं सूर्यवान्नामं पर्वतः ॥ ३१ ॥

अध्वना दुर्विग्गाहेन योजनानि चतुर्दशा।
ततस्तमप्यतिक्रम्य वैद्युतो नामं पर्वतः ॥ ३२ ॥

सर्वकामफलैर्वृक्षैः सर्वकालमनोहरैः।
तत्र भुत्तवा वराहाणि मूलानि च फलानि च ॥ ३३ ॥

मधूनि पीत्वा जुष्टानि परं गच्छत वानराः ।
 तत्र नेत्रमनःकान्तः कुञ्जरो नाम पर्वतः ॥ ३४ ॥
 अगस्त्यभवनं यत्र निर्मितं विश्वकर्मणा ।
 तत्र योजनविस्तारमुच्छ्रितं दशयोजनम् ॥ ३५ ॥
 शरणं काञ्चनं दिव्यं नानारत्नविभूषितम् ।
 तत्र भोगवती नाम सर्पाणामालयः पुरी ॥ ३६ ॥
 विशालरथ्या दुर्धर्षा सर्वतः परिरक्षिता ।
 रक्षिता पन्नगैघोरैस्तीक्षणदण्डैर्महाविषेः ॥ ३७ ॥
 सर्पराजो महाघोरो यस्यां वसति वासुकिः ।
 निर्याय मार्गितव्या च सा च भोगवती पुरी ॥ ३८ ॥
 तत्र चानन्तरोदेशा ये केचन समावृताः ।
 तं च देशमतिक्रम्य महानृषभसंस्थितिः ॥ ३९ ॥
 सर्वरत्नमयः श्रीमानृषभो नाम पर्वतः ।
 गोशीर्षकं पद्मकं च हरिश्यामं च चन्दनम् ॥ ४० ॥
 दिव्यमुत्पद्यते यत्र तच्चैवाग्निसमप्रभम् ।
 न तु तच्चन्दनं दृष्ट्वा स्पृष्टव्यं तु कदाचन ॥ ४१ ॥
 रोहिता नाम गन्धर्वा घोरं रक्षन्ति तद्वनम् ।
 तत्र गन्धर्वपतयः पञ्च सूर्यसमप्रभाः ॥ ४२ ॥
 शैलूषो ग्रामणीः शिक्षः शुको बभ्रुस्तथैव च ।
 रविसोमाग्निवपुषां निवासः पुण्यकर्मणाम् ॥ ४३ ॥
 अन्ते पृथिव्या दुर्धर्षास्ततः स्वर्गजितः स्थिताः ।
 ततः परं न वः सेव्यः पितॄलोकः सुदारुणः ॥ ४४ ॥

राजधानी यमस्यैषा कष्टेन तमसाऽवृत्ता।
एतावदेव युष्माभिर्विरा वानरपुञ्जवाः।
शक्यं विचेतुं गन्तुं वा नातो गतिमतां गतिः ॥ ४५ ॥

सर्वमेतत् समालोक्य यच्चान्यदपि दृश्यते।
गतिं विदित्वा वैदेह्याः सन्निवर्तितुमर्हथ ॥ ४६ ॥

यश्च मासान्निवृत्तोऽग्रे दृष्टा सीतेति वक्ष्यति।
मत्तुल्यविभवो भोगौः सुखं स विहरिष्यति ॥ ४७ ॥

ततः प्रियतरो नास्ति मम प्राणाद् विशेषतः।
कृतापराधो बहुशो मम बन्धुर्भविष्यति ॥ ४८ ॥

अमितबलपराक्रमा भवन्तो विपुलगुणेषु कुलेषु च प्रसूताः।
मनुजपतिसुतां यथा लभध्वं तदधिगुणं पुरुषार्थमारभध्वम् ॥ ४९ ॥
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
दक्षिणाप्रेषणम् नाम एकचत्वारिशः सर्गः ॥ ४-४१ ॥

॥ द्विचत्वारिशः सर्गः — प्रतीचीप्रेषणम् ॥

अथ प्रस्थाप्य स हरीन् सुग्रीवो दक्षिणां दिशम्।
अब्रवीन्मेघसङ्काशं सुषेणं नाम वानरम् ॥ १ ॥

तारायाः पितरं राजा श्वशुरं भीमविक्रमम्।
अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यमभिगम्य प्रणम्य च ॥ २ ॥

महर्षिपुत्रं मारीचमर्चिष्मन्तं महाकपिम्।
वृतं कपिवरैः शूरैर्महेन्द्रसद्वशद्युतिम् ॥ ३ ॥

बुद्धिविक्रमसम्पन्नं वैनतेयसमद्युतिम्।
 मरीचिपुत्रान् मारीचानर्चिर्माल्यान् महाबलान्॥ ४॥
 त्रष्णिपुत्रांश्च तान् सर्वान् प्रतीचीमादिशद् दिशम्।
 द्वाभ्यां शतसहस्राभ्यां कपीनां कपिसत्तमाः॥ ५॥
 सुषेणप्रमुखा यूयं वैदेहीं परिमार्गथ।
 सौराष्ट्रान् सहबाहीकांश्चन्द्रचित्रांस्तथैव च॥ ६॥
 स्फीतज्जनपदान् रम्यान् विपुलानि पुराणि च।
 पुन्नागगहनं कुक्षिं बकुलोदालकाकुलम्॥ ७॥
 तथा केतकषण्डांश्च मार्गध्वं हरिपुङ्गवाः।
 प्रत्यक्षोतोवहाश्चैव नद्यः शीतजलाः शिवाः॥ ८॥
 तापसानामरण्यानि कान्तारगिरयश्च ये।
 तत्र स्थलीर्मरुप्राया अत्युच्चशिरिशिराः शिलाः॥ ९॥
 गिरिजालावृतां दुर्गा मार्गित्वा पश्चिमां दिशम्।
 ततः पश्चिममागम्य समुद्रं द्रष्टुर्मर्हथ॥ १०॥
 तिमिनकाकुलजलं गत्वा द्रक्ष्यथ वानराः।
 ततः केतकषण्डेषु तमालगहनेषु च॥ ११॥
 कपयो विहरिष्यन्ति नारिकेलवनेषु च।
 तत्र सीतां च मार्गध्वं निलयं रावणस्य च॥ १२॥
 वेलातलनिविष्टेषु पर्वतेषु वनेषु च।
 मुरवीपत्तनं चैव रम्यं चैव जटापुरम्॥ १३॥
 अवन्तीमङ्गलेपां च तथा चालक्षितं वनम्।
 राष्ट्राणि च विशालानि पत्तनानि ततस्ततः॥ १४॥

सिन्धुसागरयोश्वैव सङ्गमे तत्र पर्वतः।
महान् सोमगिरिनाम शतशङ्को महाद्रुमः ॥ १५ ॥

तत्र प्रस्थेषु रम्येषु सिंहाः पक्षगमाः स्थिताः।
तिमिमत्यगजांश्वैव नीडान्यारोपयन्ति ते ॥ १६ ॥

तानि नीडानि सिंहानां गिरिश्वङ्गताश्च ये।
दृष्टास्तुसाश्च मातङ्गस्तोयदस्त्वननिःस्वनाः ॥ १७ ॥

विचरन्ति विशालेऽस्मिंस्तोयपूर्णे समन्ततः।
तस्य शङ्कं दिवस्पर्शं काञ्चनं चित्रपादपम् ॥ १८ ॥

सर्वमाशु विचेतव्यं कपिभिः कामरूपिभिः।
कोटिं तत्र समुद्रस्य काञ्चनीं शतयोजनाम् ॥ १९ ॥

दुर्दर्शा पारियात्रस्य गत्वा द्रक्ष्यथ वानराः।
कोट्यस्तत्र चतुर्विंशत् गन्धर्वाणां तरस्विनाम् ॥ २० ॥

वसन्त्यग्निनिकाशानां घोराणां कामरूपिणाम्।
पावकार्चिःप्रतीकाशाः समवेताः समन्ततः ॥ २१ ॥

नात्यासादयितव्यास्ते वानरैर्भीमविक्रमैः।
नादेयं च फलं तस्माद् देशात् किञ्चित् पूर्वज्ञमैः ॥ २२ ॥

दुरासदा हि ते वीराः सत्त्ववन्तो महाबलाः।
फलमूलानि ते तत्र रक्षन्ते भीमविक्रमाः ॥ २३ ॥

तत्र यत्तश्च कर्तव्यो मार्गितव्या च जानकी।
नहि तेभ्यो भयं किञ्चित् कपित्वमनुवर्तताम् ॥ २४ ॥

तत्र वैदूर्यवर्णाभो वज्रसंस्थानसंस्थितः।
नानाद्रुमलताकीर्णो वज्रो नाम महागिरिः ॥ २५ ॥

श्रीमान् समुदितस्तत्र योजनानां शतं समम्।
गुहास्तत्र विचेतव्याः प्रयत्नेन पूवज्ञमाः ॥ २६ ॥

चतुर्भागे समुद्रस्य चक्रवान् नाम पर्वतः।
तत्र चक्रं सहस्रारं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ २७ ॥

तत्र पञ्चजनं हत्वा हयग्रीवं च दानवम्।
आजहार ततश्चक्रं शङ्खं च पुरुषोत्तमः ॥ २८ ॥

तस्य सानुषु रम्येषु विशालासु गुहासु च।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ २९ ॥

योजनानि चतुःषष्ठिर्वराहो नाम पर्वतः।
सुवर्णशृङ्खः सुमहानगाधे वरुणालये ॥ ३० ॥

तत्र प्राग्ज्योतिषं नाम जातरूपमयं पुरम्।
यस्मिन् वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः ॥ ३१ ॥

तत्र सानुषु रम्येषु विशालासु गुहासु च।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ३२ ॥

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं काञ्चनान्तरदर्शनम्।
पर्वतः सर्वसौवर्णो धाराप्रस्त्रवणायुतः ॥ ३३ ॥

तं गजाश्च वराहाश्च सिंहा व्याघ्राश्च सर्वतः।
अभिगर्जन्ति सततं तेन शब्देन दर्पिताः ॥ ३४ ॥

यस्मिन् हरिहयः श्रीमान् महेन्द्रः पाकशासनः।
अभिषिक्तः सुरै राजा मेघो नाम स पर्वतः ॥ ३५ ॥

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं महेन्द्रपरिपालितम्।
षष्ठिं गिरिसहस्राणि काञ्चनानि गमिष्यथ ॥ ३६ ॥

तरुणादित्यवर्णानि भ्राजमानानि सर्वतः ।
जातरूपमयैर्वृक्षैः शोभितानि सुपुष्पितैः ॥ ३७ ॥

तेषां मध्ये स्थितो राजा मेरुरुत्तमपर्वतः ।
आदित्येन प्रसन्नेन शैलो दत्तवरः पुरा ॥ ३८ ॥

तेनैवमुक्तः शैलेन्द्रः सर्व एव त्वदाश्रयाः ।
मत्प्रसादाद् भविष्यन्ति दिवा रात्रौ च काञ्चनाः ॥ ३९ ॥

त्वयि ये चापि वत्स्यन्ति देवगन्धर्वदानवाः ।
ते भविष्यन्ति भक्ताश्च प्रभया काञ्चनप्रभाः ॥ ४० ॥

विश्वेदेवाश्च वसवो मरुतश्च दिवौकसः ।
आगत्य पश्चिमां सन्ध्यां मेरुमुत्तमपर्वतम् ॥ ४१ ॥

आदित्यमुपतिष्ठन्ति तैश्च सूर्योऽभिपूजितः ।
अदृश्यः सर्वभूतानामस्तं गच्छति पर्वतम् ॥ ४२ ॥

योजनानां सहस्राणि दश तानि दिवाकरः ।
मुहूर्तार्धेन तं शीघ्रमभियाति शिलोच्चयम् ॥ ४३ ॥

शङ्खे तस्य महाद्विष्टं भवनं सूर्यसन्निभम् ।
प्रासादगणसम्बाधं विहितं विश्वकर्मणा ॥ ४४ ॥

शोभितं तरुभिश्चित्रैर्नानापक्षिसमाकुलैः ।
निकेतं पाशहस्तस्य वरुणस्य महात्मनः ॥ ४५ ॥

अन्तरा मेरुमस्तं च तालो दशशिरा महान् ।
जातरूपमयः श्रीमान् भ्राजते चित्रवेदिकः ॥ ४६ ॥

तेषु सर्वेषु दुर्गेषु सरस्सु च सरित्सु च ।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ ४७ ॥

यत्र तिष्ठति धर्मज्ञस्तपसा स्वेन भावितः।
 मेरुसावर्णिरित्येष ख्यातो वै ब्रह्मणा समः ॥४८॥

प्रष्टव्यो मेरुसावर्णिर्महर्षिः सूर्यसन्निभः।
 प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रवृत्तिं मौथिलीं प्रति ॥४९॥

एतावज्जीवलोकस्य भास्करो रजनीक्षये।
 कृत्वा वितिमिरं सर्वमस्तं गच्छति पर्वतम् ॥५०॥

एतावद् वानरैः शक्यं गन्तुं वानरपुञ्जवाः।
 अभास्करममर्यादं न जानीमस्ततः परम् ॥५१॥

अवगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च।
 अस्तं पर्वतमासाद्य पूर्णे मासे निवर्तत ॥५२॥

ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वसन् वध्यो भवेन्मम।
 सहैव शूरो युष्माभिः श्वशुरो मे गमिष्यति ॥५३॥

श्रोतव्यं सर्वमेतस्य भवद्विद्विष्टकारिभिः।
 गुरुरेष महाबाहुः श्वशुरो मे महाबलः ॥५४॥

भवन्तश्चापि विक्रान्ताः प्रमाणं सर्वं एव हि।
 प्रमाणमेनं संस्थाप्य पश्यच्चं पश्चिमां दिशम् ॥५५॥

दृष्टयां तु नरेन्द्रस्य पत्व्याममिततेजसः।
 कृतकृत्या भविष्यामः कृतस्य प्रतिकर्मणा ॥५६॥

अतोऽन्यदपि यत्कार्यं कार्यस्यास्य प्रियं भवेत्।
 सम्प्रधार्य भवद्विश्वं देशकालार्थसंहितम् ॥५७॥

ततः सुषेणप्रमुखाः पूवङ्गाः सुग्रीववाक्यं निपुणं निशम्य।
 आमन्त्र्य सर्वे पूवगाधिपं ते जगमुर्दिशां तां वरुणाभिगुप्ताम् ॥५८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
प्रतीचीप्रेषणम् नाम द्विचत्वारिशः सर्गः ॥ ४-४२ ॥

॥ त्रिचत्वारिशः सर्गः — उदीचीप्रेषणम् ॥

ततः सन्दिश्य सुग्रीवः श्वशुरं पश्चिमां दिशम्।
वीरं शतबलिं नाम वानरं वानरेश्वरः ॥ १ ॥

उवाच राजा सर्वज्ञः सर्ववानरसत्तमः।
वाक्यमात्महितं चैव रामस्य च हितं तदा ॥ २ ॥

वृतः शतसहस्रेण त्वद्विधानां वनौकसाम्।
वैवस्वतसुतैः सार्धं प्रविष्टः सर्वमन्त्रिभिः ॥ ३ ॥

दिशं ह्युदीचीं विक्रान्तां हिमशैलावतांसिकाम्।
सर्वतः परिमार्गध्वं रामपतीं यशस्विनीम् ॥ ४ ॥

अस्मिन् कार्ये विनिर्वृत्ते कृते दाशरथेः प्रिये।
ऋणान्मुक्ता भविष्यामः कृतार्थर्थविदां वराः ॥ ५ ॥

कृतं हि प्रियमस्माकं राघवेण महात्मना।
तस्य चेत्प्रतिकारोऽस्ति सफलं जीवितं भवेत् ॥ ६ ॥

अर्थिनः कार्यनिर्वृत्तिमकर्तुरपि यश्चरेत्।
तस्य स्यात् सफलं जन्म किं पुनः पूर्वकारिणः ॥ ७ ॥

एतां बुद्धिं समास्थाय दृश्यते जानकी यथा।
तथा भवद्भिः कर्तव्यमस्मात्प्रियहितैषिभिः ॥ ८ ॥

अयं हि सर्वभूतानां मान्यस्तु नरसत्तमः।
अस्मासु च गतः प्रीतिं रामः परपुरञ्जयः ॥ ९ ॥

इमानि बहुदुर्गाणि नद्यः शैलान्तराणि च।
भवन्तः परिमार्गन्तु बुद्धिविक्रमसम्पदा ॥ १० ॥

तत्र म्लेच्छान् पुलिन्दांश्च शूरसेनांस्तथैव च।
प्रस्थलान् भरतांश्चैव कुरुंश्च सह मद्रकैः ॥ ११ ॥

काम्बोजयवनांश्चैव शकानां पत्तनानि च।
अन्वीक्ष्य दरदांश्चैव हिमवन्तं विचिन्वथ ॥ १२ ॥

लोध्रपद्मकषण्डेषु देवदारुवनेषु च।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ १३ ॥

ततः सोमाश्रमं गत्वा देवगन्धर्वसेवितम्।
कालं नाम महासानुं पर्वतं तं गमिष्यथ ॥ १४ ॥

महत्सु तस्य शैलेषु पर्वतेषु गुहासु च।
विचिन्वत महाभागां रामपतीमनिन्दिताम् ॥ १५ ॥

तमतिक्रम्य शैलेन्द्रं हेमगर्भं महागिरिम्।
ततः सुदर्शनं नाम पर्वतं गन्तुमर्हथ ॥ १६ ॥

ततो देवसखो नाम पर्वतः पतगालयः।
नानापक्षिसमाकीर्णो विविधद्रुमभूषितः ॥ १७ ॥

तस्य काननषण्डेषु निझरेषु गुहासु च।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ १८ ॥

तमतिक्रम्य चाकाशं सर्वतः शतयोजनम्।
अपर्वतनदीवृक्षं सर्वसत्त्वविवर्जितम् ॥ १९ ॥

ततु शीघ्रमतिक्रम्य कान्तारं रोमहर्षणम्।
कैलासं पाण्डुरं प्राप्य हृष्टा यूयं भविष्यथ ॥ २० ॥

तत्र पाण्डुरमेघाभं जाम्बूनदपरिष्कृतम्।
कुबेरभवनं रम्यं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ २१ ॥

विशाला नलिनी यत्र प्रभूतकमलोत्पला।
हंसकारण्डवाकीर्णा अप्सरोगणसेविता ॥ २२ ॥

तत्र वैश्रवणो राजा सर्वलोकनमस्कृतः।
धनदो रमते श्रीमान् गुह्यकैः सह यक्षराट् ॥ २३ ॥

तस्य चन्द्रनिकाशेषु पर्वतेषु गुहासु च।
रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ २४ ॥

क्रौञ्चं तु गिरिमासाद्य बिलं तस्य सुदुर्गमम्।
अप्रमत्तैः प्रवेष्टव्यं दुष्प्रवेशं हि तत् स्मृतम् ॥ २५ ॥

वसन्ति हि महात्मानस्तत्र सूर्यसमप्रभाः।
देवैरभ्यर्थिताः सम्यग् देवरूपा महर्षयः ॥ २६ ॥

क्रौञ्चस्य तु गुहाश्वान्याः सानूनि शिखराणि च।
निर्दराश्च नितम्बाश्च विचेतव्यास्ततस्ततः ॥ २७ ॥

अवृक्षं कामशैलं च मानसं विहगालयम्।
न गतिस्तत्र भूतानां देवानां न च रक्षसाम् ॥ २८ ॥

स च सर्वैर्विचेतव्यः ससानुप्रस्थभूधरः।
क्रौञ्चं गिरिमतिक्रम्य मैनाको नाम पर्वतः ॥ २९ ॥

मयस्य भवनं तत्र दानवस्य स्वयङ्कृतम्।
मैनाकस्तु विचेतव्यः ससानुप्रस्थकन्द्रः ॥ ३० ॥

स्त्रीणामश्वमुखीनां तु निकेतस्तत्र तत्र तु।
तं देशं समतिक्रम्य आश्रमं सिद्धसेवितम् ॥ ३१ ॥

सिद्धा वैखानसा यत्र वालखिल्याश्च तापसाः ।
वन्दितव्यास्ततः सिद्धास्तपसा वीतकल्मषाः ॥ ३२ ॥

प्रष्टव्या चापि सीतायाः प्रवृत्तिर्विनयान्वितैः ।
हेमपुष्करसञ्जन्मं तत्र वैखानसं सरः ॥ ३३ ॥

तरुणादित्यसङ्काशैर्हसौर्विचरितं शुभैः ।
औपवाह्यः कुबेरस्य सार्वभौम इति स्मृतः ॥ ३४ ॥

गजः पर्येति तं देशं सदा सह करेणुभिः ।
तत् सरः समतिक्रम्य नष्ठचन्द्रदिवाकरम् ।
अनक्षत्रगणं व्योम निष्पयोदमनादितम् ॥ ३५ ॥

गभस्त्तिभिरिवार्कस्य स तु देशः प्रकाश्यते ।
विश्राम्यद्विस्तपः सिद्धैर्देवकल्पैः स्वयम्प्रभैः ॥ ३६ ॥

तं तु देशमतिक्रम्य शैलोदा नाम निम्नगा ।
उभयोस्तीरयोस्तस्याः कीचका नाम वेणवः ॥ ३७ ॥

ते नयन्ति परं तीरं सिद्धान् प्रत्यानयन्ति च ।
उत्तराः कुरवस्तत्र कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ३८ ॥

ततः काञ्चनपद्माभिः पद्मिनीभिः कृतोदकाः ।
नीलवैदूर्यपत्राद्या नद्यस्तत्र सहस्रशः ॥ ३९ ॥

रक्तोत्पलवनैश्चात्र मणिडताश्च हिरण्मयैः ।
तरुणादित्यसङ्काशा भान्ति तत्र जलाशयाः ॥ ४० ॥

महार्हमणिपत्रैश्च काञ्चनप्रभकेसरैः ।
नीलोत्पलवनैश्चित्रैः स देशः सर्वतो वृतः ॥ ४१ ॥

निस्तुलाभिश्च मुक्ताभिर्मणिभिश्च महाधनैः।
उद्घूतपुलिनास्तत्र जातरूपैश्च निम्नगाः ॥ ४२ ॥

सर्वरत्नमयैश्चित्रैवगाढा नगोत्तमैः।
जातरूपमयैश्चापि हुताशनसमप्रभैः ॥ ४३ ॥

नित्यपुष्पफलास्तत्र नगाः पत्ररथाकुलाः।
दिव्यगन्धरसस्पर्शाः सर्वकामान् स्ववन्ति च ॥ ४४ ॥

नानाकाराणि वासांसि फलन्त्यन्ये नगोत्तमाः।
मुक्तावैदूर्यचित्राणि भूषणानि तथैव च।
स्त्रीणां यान्यनुरूपाणि पुरुषाणां तथैव च ॥ ४५ ॥

सर्वतुंसुखसेव्यानि फलन्त्यन्ये नगोत्तमाः।
महाहृमणिचित्राणि फलन्त्यन्ये नगोत्तमाः ॥ ४६ ॥

शयनानि प्रसूयन्ते चित्रास्तरणवन्ति च।
मनःकान्तानि माल्यानि फलन्त्यत्रापरे द्रुमाः ॥ ४७ ॥

पानानि च महार्हाणि भक्ष्याणि विविधानि च।
स्त्रियश्च गुणसम्पन्ना रूपयौवनलक्षिताः ॥ ४८ ॥

गन्धर्वाः किञ्चराः सिद्धा नागा विद्याधरास्तथा।
रमन्ते सततं तत्र नारीभिर्भास्वरप्रभाः ॥ ४९ ॥

सर्वे सुकृतकर्माणः सर्वे रतिपरायणाः।
सर्वे कामार्थसहिता वसन्ति सह योषितः ॥ ५० ॥

गीतवादित्रनिर्धोषः सोत्कृष्टहसितस्वनः।
श्रूयते सततं तत्र सर्वभूतमनोरमः ॥ ५१ ॥

तत्र नामुदितः कश्चिन्नात्र कश्चिदस्त्रियः।
अहन्यहनि वर्धन्ते गुणास्त्र मनोरमाः ॥ ५२ ॥

समतिक्रम्य तं देशमुत्तरः पयसां निधिः।
तत्र सोमगिरिनाम मध्ये हेममयो महान् ॥ ५३ ॥

इन्द्रलोकगता ये च ब्रह्मलोकगताश्च ये।
देवास्तं समवेक्षन्ते गिरिराजं दिवं गताः ॥ ५४ ॥

स तु देशो विसूर्योऽपि तस्य भासा प्रकाशते।
सूर्यलक्ष्म्याभिविज्ञेयस्तपतेव विवस्वता ॥ ५५ ॥

भगवांस्त्र विश्वात्मा शम्भुरेकादशात्मकः।
ब्रह्मा वसति देवेशो ब्रह्मर्षिपरिवारितः ॥ ५६ ॥

न कथञ्चन गन्तव्यं कुरुणामुत्तरेण वः।
अन्येषामपि भूतानां नानुक्रामति वै गतिः ॥ ५७ ॥

स हि सोमगिरिनाम देवानामपि दुर्गमः।
तमालोक्य ततः क्षिप्रमुपावर्तितुमर्हथ ॥ ५८ ॥

एतावद् वानरैः शक्यं गन्तुं वानरपुङ्गवाः।
अभास्करममर्यादं न जानीमस्ततः परम् ॥ ५९ ॥

सर्वमेतद् विचेतव्यं यन्मया परिकीर्तितम्।
यदन्यदपि नोक्तं च तत्रापि क्रियतां मतिः ॥ ६० ॥

ततः कृतं दाशरथेर्महत्रियं महत्रियं चापि ततो मम प्रियम्।
कृतं भविष्यत्यनिलानलोपमा विदेहजादर्शनजेन कर्मणा ॥ ६१ ॥

ततः कृतार्थाः सहिताः सबान्धवा मयार्चिताः सर्वगुणैर्मनोरमैः।
चरिष्यथोर्वीं प्रति शान्तशत्रवः सहप्रिया भूतधराः पूवङ्गमाः ॥ ६२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
उदीचीप्रेषणम् नाम त्रिचत्वारिशः सर्गः ॥ ४-४३ ॥

॥ चतुश्चत्वारिशः सर्गः — हनुमत्सन्देशः ॥

विशेषेण तु सुग्रीवो हनूमत्यर्थमूक्तवान्।
स हि तस्मिन् हरिश्रेष्ठे निश्चितार्थोऽथसाधने ॥ १ ॥

अब्रवीच्च हनूमन्तं विक्रान्तमनिलात्मजम्।
सुग्रीवः परमप्रीतः प्रभुः सर्ववनौकसाम् ॥ २ ॥

न भूमौ नान्तरिक्षे वा नाम्बरे नामरालये।
नाप्सु वा गतिसङ्गं ते पश्यामि हरिपुङ्गव ॥ ३ ॥

सासुराः सहगन्धर्वाः सनागनरदेवताः।
विदिताः सर्वलोकास्ते ससागरधराधराः ॥ ४ ॥

गतिर्वेगश्च तेजश्च लाघवं च महाकपे।
पितुस्ते सदृशं वीर मारुतस्य महौजसः ॥ ५ ॥

तेजसा वापि ते भूतं न समं भुवि विद्यते।
तद् यथा लभ्यते सीता तत्त्वमेवानुचिन्त्य ॥ ६ ॥

त्वय्येव हनुमन्तस्ति बलं बुद्धिः पराक्रमः।
देशकालानुवृत्तिश्च नयश्च नयपण्डित ॥ ७ ॥

ततः कार्यसमासङ्गमवगम्य हनूमति।
विदित्वा हनुमन्तं च चिन्तयामास राघवः ॥ ८ ॥

सर्वथा निश्चितार्थोऽयं हनूमति हरीश्वरः।
निश्चितार्थतरश्चापि हनूमान् कार्यसाधने ॥ ९ ॥

तदेवं प्रस्थितस्यास्य परिज्ञातस्य कर्मभिः।
भर्त्रा परिगृहीतस्य ध्रुवः कार्यफलोदयः॥ १०॥

तं समीक्ष्य महातेजा व्यवसायोत्तरं हरिम्।
कृतार्थ इव संहृष्टः प्रहृष्टेन्द्रियमानसः॥ ११॥

ददौ तस्य ततः प्रीतः स्वनामाङ्कोपशोभितम्।
अञ्जुलीयमभिज्ञानं राजपुत्राः परन्तपः॥ १२॥

अनेन त्वां हरिश्रेष्ठ चिह्नेन जनकात्मजा।
मत्सकाशादनुप्राप्तमनुद्विग्नानुपश्यति॥ १३॥

व्यवसायश्च ते वीर सत्त्वयुक्तश्च विक्रमः।
सुग्रीवस्य च सन्देशः सिद्धिं कथयतीव मे॥ १४॥

स तद् गृह्ण हरिश्रेष्ठः कृत्वा मूर्धि कृताञ्जलिः।
वन्दित्वा चरणौ चैव प्रस्थितः प्लवगर्षभः॥ १५॥

स तत् प्रकर्षन् हरिणां महद् बलं बभूव वीरः पवनात्मजः कपिः।
गताम्बुदे व्योम्नि विशुद्धमण्डलः शशीव नक्षत्रगणोपशोभितः॥ १६॥

अतिबल बलमाश्रितस्तवाहं हरिवर विक्रम विक्रमैरनल्प्यैः।
पवनसुत यथाधिगम्यते सा जनकसुता हनुमंस्तथा कुरुष्व॥ १७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
हनुमत्सन्देशः नाम चतुश्चत्वारिशः सर्गः ॥ ४-४४॥

॥ पञ्चत्वारिशः सर्गः — वानरबलप्रतिष्ठा ॥

सर्वांश्चाहूय सुग्रीवः प्लवगान् प्लवगर्षभः।
समस्तांश्चाब्रवीद् राजा रामकार्यार्थसिद्धये॥ १॥

एवमेतद् विचेतव्यं भवद्विर्वानरोत्तमैः।
 तदुग्रशासनं भर्तुर्विज्ञाय हरिपुज्जवाः॥२॥
 शलभा इव सञ्छाद्य मेदिनीं सम्प्रतस्थिरे।
 रामः प्रस्त्रवणे तस्मिन् न्यवसत् सहलक्ष्मणः॥३॥
 प्रतीक्षमाणस्तं मासं सीताधिगमने कृतः।
 उत्तरां तु दिशं रम्यां गिरिराजसमावृताम्॥४॥
 प्रतस्थे सहसा वीरो हरिः शतबलिस्तदा।
 पूर्वा दिशं प्रतिययौ विनतो हरियूथपः॥५॥
 ताराङ्गदादिसहितः प्लवगः पवनात्मजः।
 अगस्त्याचरितामाशां दक्षिणां हरियूथपः॥६॥
 पश्चिमां च दिशं घोरां सुषेणः प्लवगेश्वरः।
 प्रतस्थे हरिशार्दूलो दिशं वरुणपालिताम्॥७॥
 ततः सर्वा दिशो राजा चोदयित्वा यथातथम्।
 कपिसेनापतिर्वीरो मुमोद सुखितः सुखम्॥८॥
 एवं सञ्चोदिताः सर्वे राजा वानरयूथपाः।
 स्वां स्वां दिशमभिप्रेत्य त्वरिताः सम्प्रतस्थिरे॥९॥
 नदन्तश्चोन्नदन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवङ्गमाः।
 क्षेडन्तो धावमानाश्च विनदन्तो महाबलाः॥१०॥
 एवं सञ्चोदिताः सर्वे राजा वानरयूथपाः।
 आनयिष्यामहे सीतां हनिष्यामश्च रावणम्॥११॥
 अहमेको वधिष्यामि प्रासं रावणमाहवे।
 ततश्चोन्मथ्य सहसा हरिष्ये जनकात्मजाम्॥१२॥

वेपमानां श्रमेणाद्य भवद्धिः स्थीयतामिति।
एक एवाहरिष्यामि पातालादपि जानकीम्॥ १३॥

विघमिष्याम्यहं वृक्षान् दारयिष्याम्यहं गिरीन्।
धरणीं दारयिष्यामि क्षोभयिष्यामि सागरान्॥ १४॥

अहं योजनसङ्ख्यायाः प्लुवेयं नात्र संशयः।
शतयोजनसङ्ख्यायाः शतं समधिकं ह्यहम्॥ १५॥

भूतले सागरे वापि शैलेषु च वनेषु च।
पातालस्यापि वा मध्ये न ममाच्छिद्यते गतिः॥ १६॥

इत्येकैकस्तदा तत्र वानरा बलदर्पिताः।
ऊचुश्च वचनं तस्य हरिराजस्य सन्निधौ॥ १७॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
वानरबलप्रतिष्ठा नाम पञ्चत्वारिशः सर्गः ॥ ४-४५ ॥

॥ षड्चत्वारिशः सर्गः — भूमण्डलभ्रमणकथनम्॥

गतेषु वानरेन्द्रेषु रामः सुग्रीवमब्रवीत्।
कथं भवान् विजानीते सर्वं वै मण्डलं भुवः॥ १॥

सुग्रीवश्च ततो राममुवाच प्रणतात्मवान्।
श्रूयतां सर्वमारव्यास्ये विस्तरेण वचो मम॥ २॥

यदा तु दुन्दुभिं नाम दानवं महिषाकृतिम्।
प्रतिकालयते वाली मलयं प्रति पर्वतम्॥ ३॥

तदा विवेश महिषो मलयस्य गुहां प्रति।
विवेश वाली तत्रापि मलयं तज्जिघांसया॥ ४॥

ततोऽहं तत्र निक्षिसो गुहाद्वारि विनीतवत्।
न च निष्क्रामते वाली तदा संवत्सरे गते॥५॥

ततः क्षतजवेगेन आपुपूरे तदा बिलम्।
तदहं विस्मितो दृष्ट्वा भ्रातुः शोकविषार्दितः॥६॥

अथाहं गतबुद्धिस्तु सुव्यक्तं निहतो गुरुः।
शिला पर्वतसङ्काशा बिलद्वारि मया कृता॥७॥

अशकुवन्निष्क्रमितुं महिषो विनशिष्यति।
ततोऽहमागां किञ्चिन्न्यां निराशस्तस्य जीविते॥८॥

राज्यं च सुमहत् प्राप्य तारां च रुमया सह।
मित्रैश्च सहितस्तत्र वसामि विगतज्वरः॥९॥

आजगाम ततो वाली हत्वा तं वानरर्षभः।
ततोऽहमददां राज्यं गौरवाद् भययन्त्रितः॥१०॥

स मां जिघांसुर्दृष्टात्मा वाली प्रव्यथितेन्द्रियः।
परिकालयते वाली धावन्तं सचिवैः सह॥११॥

ततोऽहं वालिना तेन सोऽनुबद्धः प्रधावितः।
नदीश्च विविधाः पश्यन् वनानि नगराणि च॥१२॥

आदर्शतलसङ्काशा ततो वै पृथिवी मया।
अलातचकप्रतिमा दृष्टा गोष्ठदवत् कृता॥१३॥

पूर्वा दिशं ततो गत्वा पश्यामि विविधान् द्रुमान्।
पर्वतान् सदीन् रम्यान् सरांसि विविधानि च॥१४॥

उदयं तत्र पश्यामि पर्वतं धातुमण्डतम्।
क्षीरोदं सागरं चैव नित्यमप्सरसालयम्॥१५॥

परिकाल्यमानस्तु तदा वालिनाभिद्रुतो ह्यहम्।
पुनरावृत्य सहसा प्रस्थितोऽहं तदा विभो ॥ १६ ॥

दिशस्तस्यास्ततो भूयः प्रस्थितो दक्षिणां दिशम्।
विन्युपादपसङ्कीर्णा चन्दनद्रुमशोभिताम् ॥ १७ ॥

द्रुमशैलान्तरे पश्यन् भूयो दक्षिणतोऽपराम्।
अपरां च दिशं प्राप्तो वालिना समभिद्रुतः ॥ १८ ॥

स पश्यन् विविधान् देशानस्तं च गिरिसत्तमम्।
प्राप्य चास्तं गिरिश्रेष्ठमुत्तरं सम्प्रधावितः ॥ १९ ॥

हिमवन्तं च मेरुं च समुद्रं च तथोत्तरम्।
यदा न विन्दे शरणं वालिना समभिद्रुतः ॥ २० ॥

ततो मां बुद्धिसम्पन्नो हनुमान् वाक्यमब्रवीत्।
इदानीं मे स्मृतं राजन् यथा वाली हरीश्वरः ॥ २१ ॥

मतझेन तदा शस्तो ह्यस्मिन्नाश्रममण्डले।
प्रविशेद् यदि वै वाली मूर्धास्य शतधा भवेत् ॥ २२ ॥

तत्र वासः सुखोऽस्माकं निरुद्धिमो भविष्यति।
ततः पर्वतमासाद्य ऋष्यमूकं नृपात्मज ॥ २३ ॥

न विवेश तदा वाली मतझस्य भयात् तदा।
एवं मया तदा राजन् प्रत्यक्षमुपलक्षितम्।
पृथिवीमण्डलं सर्वं गुहामस्यागतस्ततः ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
भूमण्डलभ्रमणकथनम् नाम षड्चत्वारिशः सर्गः ॥ ४-४६ ॥

॥ सप्तचत्वारिंशः सर्गः — कपिसेनाप्रत्यागमनम् ॥

दर्शनार्थं तु वैदेह्याः सर्वतः कपिकुञ्जराः।
व्यादिष्टाः कपिराजेन यथोक्तं जग्मुरञ्जसा ॥ १ ॥

ते सरांसि सरित्कक्षानाकाशं नगराणि च।
नदीदुर्गास्तथा देशान् विचिन्वन्ति समन्ततः ॥ २ ॥

सुग्रीवेण समाख्याताः सर्वे वानरयूथपाः।
तत्र देशान् विचिन्वन्ति सशैलवनकाननान् ॥ ३ ॥

विचित्य दिवसं सर्वे सीताधिगमने धृताः।
समायान्ति स्म मेदिन्यां निशाकालेषु वानराः ॥ ४ ॥

सर्वतुकांश्च देशेषु वानराः सफलद्वमान्।
आसाद्य रजनीं शाय्यां चक्रः सर्वेष्वहः सु ते ॥ ५ ॥

तदहः प्रथमं कृत्वा मासे प्रस्त्रवणं गताः।
कपिराजेन सङ्घम्य निराशाः कपिकुञ्जराः ॥ ६ ॥

विचित्य तु दिशं पूर्वा यथोक्तां सचिवैः सह।
अदृष्टा विनतः सीतामाजगाम महाबलः ॥ ७ ॥

दिशमप्युत्तरां सर्वा विविच्य स महाकपिः।
आगतः सह सैन्येन भीतः शतबलिस्तदा ॥ ८ ॥

सुषेणः पश्चिमामाशां विविच्य सह वानरैः।
समेत्य मासे पूर्णं तु सुग्रीवमुपचक्रमे ॥ ९ ॥

तं प्रस्त्रवणपृष्ठस्थं समासाद्याभिवाद्य च।
आसीनं सह रामेण सुग्रीवमिदमब्रुवन् ॥ १० ॥

विचिताः पर्वताः सर्वे वनानि गहनानि च।
निम्नगाः सागरान्ताश्च सर्वे जनपदाश्च ये॥ ११ ॥

गुहाश्च विचिताः सर्वा याश्च ते परिकीर्तिताः।
विचिताश्च महागुल्मा लताविततसन्तताः॥ १२ ॥

गहनेषु च देशेषु दुर्गेषु विषमेषु च।
सत्त्वान्यतिप्रमाणानि विचितानि हतानि च।
ये चैव गहना देशा विचितास्ते पुनः पुनः॥ १३ ॥

उदारसत्त्वाभिजनो हनूमान् स मैथिलीं ज्ञास्यति वानरेन्द्र।
दिशं तु यामेव गता तु सीता तामास्थितो वायुसुतो हनूमान्॥ १४ ॥
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
कपिसेनाप्रत्यागमनम् नाम सप्तचत्वारिशः सर्गः ॥ ४-४७ ॥

॥ अष्टचत्वारिशः सर्गः — कण्डूवनादिविच्यः ॥

सह ताराङ्गदाभ्यां तु सहसा हनुमान् कपिः।
सुग्रीवेण यथोद्दिष्टं गन्तुं देशं प्रचक्रमे॥ १ ॥

स तु दूरमुपागम्य सर्वस्तैः कपिसत्तमैः।
ततो विचित्य विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च॥ २ ॥

पर्वताग्रनदीदुर्गान् सरांसि विपुलदुमान्।
वृक्षषणडांश्च विविधान् पर्वतान् वनपादपान्॥ ३ ॥

अन्वेषमाणास्ते सर्वे वानराः सर्वतो दिशम्।
न सीतां ददृशुर्वीरा मैथिलीं जनकात्मजाम्॥ ४ ॥

ते भक्षयन्तो मूलानि फलानि विविधान्यपि।
अन्वेषमाणा दुर्धर्षा न्यवसंस्तत्र तत्र ह ॥५॥

स तु देशो दुरन्वेषो गुहागहनवान् महान्।
निजलं निर्जनं शून्यं गहनं घोरदर्शनम् ॥६॥

तादृशान्यप्यरण्यानि विचित्य भृशापीडिताः।
स देशश्च दुरन्वेष्यो गुहागहनवान् महान् ॥७॥

त्यक्त्वा तु तं ततो देशं सर्वे वै हरियूथपाः।
देशमन्यं दुराधर्षं विविशुश्राकुतोभयाः ॥८॥

यत्र वन्न्यफला वृक्षा विपुष्याः पर्णवर्जिताः।
निस्तोयाः सरितो यत्र मूलं यत्र सुदुर्लभम् ॥९॥

न सन्ति महिषा यत्र न मृगा न च हस्तिनः।
शार्दूलाः पक्षिणो वापि ये चान्ये वनगोचराः ॥१०॥

न चात्र वृक्षा नौषध्यो न वल्ल्यो नापि वीरुधः।
स्त्रिघपत्राः स्थले यत्र पद्मिन्यः फुल्लपङ्कजाः ॥११॥

प्रेक्षणीयाः सुगन्धाश्च भ्रमरैश्च विवर्जिताः।
कण्डुर्नाम महाभागः सत्यवादी तपोधनः ॥१२॥

महर्षिः परमामर्षी नियमैदुष्यधर्षणः।
तस्य तस्मिन् वने पुत्रो बालको दशवार्षिकः ॥१३॥

प्रणष्ठो जीवितान्ताय क्रुद्धस्तेन महामुनिः।
तेन धर्मात्मना शसं कृत्स्नं तत्र महद्वनम् ॥१४॥

अशरण्यं दुराधर्षं मृगपक्षिविवर्जितम्।
तस्य ते काननान्तांस्तु गिरीणां कन्दराणि च ॥१५॥

प्रभवाणि नदीनां च विचिन्वन्ति समाहिताः।
तत्र चापि महात्मानो नापश्यञ्जनकात्मजाम्॥ १६॥

हर्तारं रावणं वापि सुग्रीवप्रियकारिणः।
ते प्रविश्य तु तं भीमं लतागुल्मसमावृतम्॥ १७॥

ददृशुर्भीमकर्माणमसुरं सुरनिर्भयम्।
तं दृष्ट्वा वानरा घोरं स्थितं शैलमिवासुरम्॥ १८॥

गाढं परिहिताः सर्वे दृष्ट्वा तं पर्वतोपमम्।
सोऽपि तान् वानरान् सर्वान् नष्टाः स्थेत्यब्रवीद् बली॥ १९॥

अभ्यधावत सङ्कुच्छो मुष्टिमुद्यम्य सङ्गतम्।
तमापतन्तं सहसा वालिपुत्रोऽङ्गदस्तदा॥ २०॥

रावणोऽयमिति ज्ञात्वा तलेनाभिजघान ह।
स वालिपुत्राभिहतो वक्राञ्छोणितमुद्धमन्॥ २१॥

असुरो न्यपतद् भूमौ पर्यस्त इव पर्वतः।
ते तु तस्मिन् निरुच्छ्वासे वानरा जितकाशिनः॥ २२॥

व्यचिन्वन् प्रायशस्तत्र सर्वं ते गिरिगङ्गरम्।
विचितं तु ततः सर्वं सर्वं ते काननौकसः॥ २३॥

अन्यदेवापरं घोरं विविशुर्गिरिगङ्गरम्।
ते विचित्य पुनः खिन्ना विनिष्पत्य समागताः।
एकान्ते वृक्षमूले तु निषेदुर्दीनमानसाः॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
कण्डूवनादिविच्यः नाम अष्टचत्वारिशः सर्गः ॥ ४-४८॥

॥ एकोनपञ्चाशः सर्गः — रजतपर्वतविच्यः ॥

अथाङ्गदस्तदा सर्वान् वानरानिदमब्रवीत्।
परिश्रान्तो महाप्राङ्मुखः समाधास्य शनैर्वचः ॥ १ ॥

वनानि गिरयो नद्यो दुर्गाणि गहनानि च।
दरी गिरिगुहाश्वैव विचिताः सर्वमन्ततः ॥ २ ॥

तत्र तत्र सहास्माभिर्जनकी न च दृश्यते।
तथा रक्षोऽपहर्ता च सीतायाश्वैव दुष्कृती ॥ ३ ॥

कालश्च नो महान् यातः सुग्रीवश्चोग्रशासनः।
तस्माद् भवन्तः सहिता विचिन्वन्तु समन्ततः ॥ ४ ॥

विहाय तन्द्रीं शोकं च निद्रां चैव समुत्थिताम्।
विचिनुध्वं तथा सीतां पश्यामो जनकात्मजाम् ॥ ५ ॥

अनिर्वेदं च दाक्ष्यं च मनसश्चापराजयम्।
कार्यसिद्धिकराण्याहुस्तस्मादेतद् ब्रवीम्यहम् ॥ ६ ॥

अद्यापीदं वनं दुर्ग विचिन्वन्तु वनौकसः।
खेदं त्यक्त्वा पुनः सर्वं वनमेव विचिन्वताम् ॥ ७ ॥

अवश्यं कुर्वतां तस्य दृश्यते कर्मणः फलम्।
परं निर्वेदमागम्य नहि नोन्मीलनं क्षमम् ॥ ८ ॥

सुग्रीवः क्रोधनो राजा तीक्ष्णदण्डश्च वानराः।
भेतव्यं तस्य सततं रामस्य च महात्मनः ॥ ९ ॥

हितार्थमेतदुक्तं वः क्रियतां यदि रोचते।
उच्यतां हि क्षमं यत् तत् सर्वेषामेव वानराः ॥ १० ॥

अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा वचनं गन्धमादनः।
उवाच व्यक्तया वाचा पिपासाश्रमखिन्नया ॥ ११ ॥

सदृशं खलु वो वाक्यमङ्गदो यदुवाच ह।
हितं चैवानुकूलं च क्रियतामस्य भाषितम् ॥ १२ ॥

पुनर्मार्गामहे शैलान् कन्द्रांश्च शिलांस्तथा।
काननानि च शून्यानि गिरिप्रस्ववणानि च ॥ १३ ॥

यथोदिष्टानि सर्वाणि सुग्रीवेण महात्मना।
विचिन्वन्तु वनं सर्वे गिरिदुर्गाणि सङ्गताः ॥ १४ ॥

ततः समुत्थाय पुनर्वानरास्ते महाबलाः।
विन्ध्यकाननसङ्कीर्णां विचेरुद्दक्षिणां दिशम् ॥ १५ ॥

ते शारदाभ्रप्रतिमं श्रीमद्रजतपर्वतम्।
शृङ्खवन्तं दरीवन्तमधिरूप्य च वानराः ॥ १६ ॥

तत्र लोध्रवनं रम्यं सप्तपर्णवनानि च।
विचिन्वन्तो हरिवराः सीतादर्शनकाङ्क्षिणः ॥ १७ ॥

तस्याग्रमधिरूढास्ते श्रान्ता विपुलविक्रमाः।
न पश्यन्ति स्म वैदेहीं रामस्य महिषीं प्रियाम् ॥ १८ ॥

ते तु दृष्टिगतं दृष्ट्वा तं शैलं बहुकन्द्ररम्।
अध्यारोहन्त हरयो वीक्षमाणाः समन्ततः ॥ १९ ॥

अवरुद्ध ततो भूमिं श्रान्ता विगतचेतसः।
स्थिता मुहूर्तं तत्राथ वृक्षमूलमुपाश्रिताः ॥ २० ॥

ते मुहूर्तं समाश्वस्ताः किञ्चिद्द्वग्नपरिश्रमाः।
पुनरेवोद्यताः कृत्स्नां मार्गितुं दक्षिणां दिशम् ॥ २१ ॥

हनुमत्प्रमुखास्तावत् प्रस्थिताः पूवगर्षभाः।
विन्ध्यमेवादितः कृत्वा विचेरुश्च समन्ततः॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
रजतपर्वतविचयः नाम एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ४-४९ ॥

॥ पञ्चाशः सर्गः — ऋक्षबिलप्रवेशः ॥

सह ताराङ्गदाभ्यां तु सङ्गम्य हनुमान् कपि:।
विचिनोति च विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च ॥ १ ॥

सिंहशार्दूलजुष्टाश्च गुहाश्च परितस्तदा।
विषमेषु नगेन्द्रस्य महाप्रस्ववणेषु च ॥ २ ॥

आसेदुस्तस्य शैलस्य कोटि दक्षिणपश्चिमाम्।
तेषां तत्रैव वसतां स कालो व्यत्यवर्तत ॥ ३ ॥

स हि देशो दुरन्वेष्यो गुहागहनवान् महान्।
तत्र वायुसुतः सर्वं विचिनोति स्म पर्वतम्॥ ४ ॥

परस्परेण रहिता अन्योन्यस्याविदूरतः।
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः॥ ५ ॥

मैन्दश्च द्विविदश्चैव हनूमान् जाम्बवानपि।
अङ्गदो युवराजश्च तारश्च वनगोचरः॥ ६ ॥

गिरिजालावृतान् देशान् मार्गित्वा दक्षिणां दिशम्।
विचिन्वन्तस्ततस्ततत्र ददृशुर्विवृतं बिलम्॥ ७ ॥

दुर्गमृक्षबिलं नाम दानवेनाभिरक्षितम्।
क्षुत्पिपासापरीतास्तु श्रान्तास्तु सलिलार्थिनः॥ ८ ॥

अवकीर्णं लतावृक्षैर्ददशुस्ते महाबिलम्।
तत्र क्रौञ्चाश्च हंसाश्च सारसाश्चापि निष्क्रमन्॥९॥

जलाद्र्धश्चकवाकाश्च रक्ताङ्गाः पद्मरेणुभिः।
ततस्तद् बिलमासाद्य सुगन्धिं दुरतिकमम्॥१०॥

विस्मयव्यग्रमनसो बभूर्वानरर्षभाः।
सञ्जातपरिशङ्कास्ते तद् बिलं प्लवगोत्तमाः॥११॥

अभ्यपद्यन्तं संहृष्टास्तेजोवन्तो महाबलाः।
नानासत्त्वसमाकीर्णं दैत्येन्द्रनिलयोपमम्॥१२॥

दुर्दर्शमिव घोरं च दुर्विगाह्यं च सर्वशः।
ततः पर्वतकूटाभो हनूमान् मारुतात्मजः॥१३॥

अब्रवीद् वानरान् घोरान् कान्तारवनकोविदः।
गिरिजालावृतान् देशान् मार्गित्वा दक्षिणां दिशम्॥१४॥

वयं सर्वे परिश्रान्ता न च पश्याम मैथिलीम्।
अस्माच्चापि बिलाञ्छंसाः क्रौञ्चाश्च सह सारसैः॥१५॥

जलाद्र्धश्चकवाकाश्च निष्पतन्ति स्म सर्वशः।
नूनं सलिलवानन्त्र कूपो वा यदि वा हृदः॥१६॥

तथा चेमे बिलद्वारे स्त्रिग्धास्तिष्ठन्ति पादपाः।
इत्युक्तास्तद् बिलं सर्वे विविशुस्तिमिरावृतम्॥१७॥

अचन्द्रसूर्यं हरयो ददशू रोमहर्षणम्।
निशाम्य तस्मात् सिंहांश्च तांस्तांश्च मृगपक्षिणः॥१८॥

प्रविष्टा हरिशार्दूला बिलं तिमिरसंवृतम्।
न तेषां सज्जते दृष्टिर्न तेजो न पराक्रमः॥१९॥

वायोरिव गतिस्तेषां दृष्टिस्तमसि वर्तते।
ते प्रविष्टास्तु वेगेन तद् बिलं कपिकुञ्जराः ॥ २० ॥

प्रकाशं चाभिरामं च दृश्युर्देशमुत्तमम्।
ततस्तस्मिन् बिले भीमे नानापादपसङ्कुले ॥ २१ ॥

अन्योन्यं सम्परिष्वज्य जगमुर्योजनमन्तरम्।
ते नष्टसंज्ञास्तृष्टिताः सम्प्रान्ताः सलिलार्थिनः ॥ २२ ॥

परिपेतुर्बिले तस्मिन् कञ्चित् कालमतन्द्रिताः।
ते कृशा दीनवदनाः परिश्रान्ताः प्लवङ्गमाः ॥ २३ ॥

आलोकं दृश्युर्वीरा निराशा जीविते यदा।
ततस्तं देशमागम्य सौम्या वितिमिरं वनम् ॥ २४ ॥

दृशुः काञ्चनान् वृक्षान् दीप्तवैश्वानरप्रभान्।
सालांस्तालांस्तमालांश्च पुन्नागान् वञ्जुलान् धवान् ॥ २५ ॥

चम्पकान् नागवृक्षांश्च कर्णिकारांश्च पुष्पितान्।
स्तबकैः काञ्चनैश्चित्रै रक्तैः किसलयैस्तथा ॥ २६ ॥

आपीडैश्च लताभिश्च हेमाभरणभूषितान्।
तरुणादित्यसङ्काशान् वैदूर्यमयवेदिकान् ॥ २७ ॥

बिभ्राजमानान् वपुषा पादपांश्च हिरण्मयान्।
नीलवैदूर्यवर्णांश्च पद्मिनीः पतर्गैर्वृताः ॥ २८ ॥

महद्धिः काञ्चनैवृक्षैर्वृता बालार्कसन्निभैः।
जातरूपमयैर्मत्स्यैर्महद्धिश्चाथ पङ्कजैः ॥ २९ ॥

नलिनीस्तत्र दृशुः प्रसन्नसलिलायुताः।
काञ्चनानि विमानानि राजतानि तथैव च ॥ ३० ॥

तपनीयगवाक्षाणि मुक्ताजालावृतानि च।

हैमराजतभौमानि वैदूर्यमणिमन्ति च॥३१॥

दृश्युस्तत्र हरयो गृहमुख्यानि सर्वशः।

पुष्पितान् फलिनो वृक्षान् प्रवालमणिसन्निभान्॥३२॥

काञ्चनभ्रमरांश्वैव मधूनि च समन्ततः।

मणिकाञ्चनचित्राणि शयनान्यासनानि च॥३३॥

विविधानि विशालानि दृश्युस्ते समन्ततः।

हैमराजतकांस्यानां भाजनानां च राशयः॥३४॥

अगुरुणां च दिव्यानां चन्दनानां च सञ्चयान्।

शुचीन्यभ्यवहाराणि मूलानि च फलानि च॥३५॥

महार्हाणि च यानानि मधूनि रसवन्ति च।

दिव्यानाम्बराणां च महार्हाणां च सञ्चयान्॥३६॥

कम्बलानां च चित्राणामजिनानां च सञ्चयान्।

तत्र तत्र च विन्यस्तान् दीप्तान् वैश्वानरप्रभान्॥३७॥

दृश्युर्वानराः शुभ्राञ्जातरूपस्य सञ्चयान्।

तत्र तत्र विचिन्वन्तो बिले तत्र महाप्रभाः॥३८॥

दृश्युर्वानराः शूराः स्त्रियं काञ्चिददूरतः।

तां च ते दृश्युस्तत्र चीरकृष्णाजिनाम्बराम्॥३९॥

तापसीं नियताहारां ज्वलन्तीमिव तेजसा।

विस्मिता हरयस्तत्र व्यवतिष्ठन्त सर्वशः।

प्रपञ्चं हनुमांस्तत्र कासि त्वं कस्य वा बिलम्॥४०॥

ततो हनूमान् गिरिसन्निकाशः कृताञ्जलिस्तामभिवाद्य वृद्धाम्।
प्रच्छ का त्वं भवनं बिलं च रत्नानि चेमानि वदस्व कस्य ॥४१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
ऋक्षबिलप्रवेशः नाम पञ्चाशः सर्गः ॥४-५०॥

॥ एकपञ्चाशः सर्गः — स्वयम्प्रभातिथ्यम् ॥

इत्युक्त्वा हनुमांस्तत्र चीरकृष्णाजिनाम्बराम्।
अब्रवीत् तां महाभागां तापसीं धर्मचारिणीम् ॥ १ ॥

इदं प्रविष्टाः सहसा बिलं तिमिरसंवृतम्।
क्षुत्पिपासापरिश्रान्ताः परिखिन्नाश्च सर्वशः ॥ २ ॥

महद् धरण्या विवरं प्रविष्टाः स्म पिपासिताः।
इमांस्त्वेवंविधान् भावान् विविधानद्वुतोपमान् ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा वयं प्रव्यथिताः सम्भ्रान्ता नष्टचेतसः।
कस्यैते काञ्चना वृक्षास्तरुणादित्यसन्निभाः ॥ ४ ॥

शुचीन्यभ्यवहाराणि मूलानि च फलानि च।
काञ्चनानि विमानानि राजतानि गृहाणि च ॥ ५ ॥

तपनीयगवाक्षाणि मणिजालावृतानि च।
पुष्पिताः फलवन्तश्च पुण्याः सुरभिगन्धयः ॥ ६ ॥

इमे जाम्बूनदमयाः पादपाः कस्य तेजसा।
काञ्चनानि च पद्मानि जातानि विमले जले ॥ ७ ॥

कथं मत्स्याश्च सौवर्णा दृश्यन्ते सह कच्छपैः।
आत्मनस्त्वनुभावाद् वा कस्य चैतत्तपोबलम् ॥ ८ ॥

अजानतां नः सर्वेषां सर्वमाख्यातुर्मर्हसि।
एवमुक्ता हनुमता तापसी धर्मचारिणी ॥९॥

प्रत्युवाच हनूमन्तं सर्वभूतहिते रता।
मयो नाम महातेजा मायावी वानरर्षभ ॥१०॥

तेनेदं निर्मितं सर्व मायया काञ्चनं वनम्।
पुरा दानवमुख्यानां विश्वकर्मा बभूव ह ॥११॥

येनेदं काञ्चनं दिव्यं निर्मितं भवनोत्तमम्।
स तु वर्षसहस्राणि तपस्तस्वा महद्वने ॥१२॥

पितामहाद् वरं लेभे सर्वमौशनसं धनम्।
विधाय सर्व बलवान् सर्वकामेश्वरस्तदा ॥१३॥

उवास सुखितः कालं कञ्चिदस्मिन् महावने।
तमप्सरासि हेमायां सक्तं दानवपुञ्जवम् ॥१४॥

विक्रम्यैवाशनिं गृह्य जघानेशः पुरन्दरः।
इदं च ब्रह्मणा दत्तं हेमायै वनमुक्तमम् ॥१५॥

शाश्वतः कामभोगश्च गृहं चेदं हिरण्मयम्।
दुहिता मेरुसावर्णरहं तस्याः स्वयम्प्रभा ॥१६॥

इदं रक्षामि भवनं हेमाया वानरोत्तम।
मम प्रियसखी हेमा नृत्तगीतविशारदा ॥१७॥

तयादत्तवरा चास्मि रक्षामि भवनं महत्।
किं कार्यं कस्य वा हेतोः कान्ताराणि प्रपद्यथ ॥१८॥

कथं चेदं वनं दुर्गं युष्माभिरुपलक्षितम्।
शुचीन्यभ्यवहाराणि मूलानि च फलानि च।
भुत्तवा पीत्वा च पानीयं सर्वं मे वक्तुमर्हसि॥ १९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
स्वयम्प्रभातिथ्यम् नाम एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ४-५१ ॥

॥ द्विपञ्चाशः सर्गः — बिलप्रवेशकारणकथनम् ॥

अथ तानब्रवीत् सर्वान् विश्रान्तान् हरियूथपान्।
इदं वचनमेकाग्रा तापसी धर्मचारिणी॥ १॥

वानरा यदि वः खेदः प्रणष्टः फलभक्षणात्।
यदि चैतन्मया श्राव्यं श्रोतुमिच्छामि तां कथाम्॥ २॥

तस्यास्तद् वचनं श्रुत्वा हनूमान् मारुतात्मजः।
आर्जवेन यथातत्त्वमारव्यातुमुपचक्रमे॥ ३॥

राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपमः।
रामो दाशरथिः श्रीमान् प्रविष्टो दण्डकावनम्॥ ४॥

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या सह भार्यया।
तस्य भार्या जनस्थानाद् रावणेन हृता बलात्॥ ५॥

वीरस्तस्य सखा राज्ञः सुग्रीवो नाम वानरः।
राजा वानरमुरव्यानां येन प्रस्थापिता वयम्॥ ६॥

अगस्त्यचरितामाशां दक्षिणां यमरक्षिताम्।
सहैभिर्वानरैर्मुरव्यैरङ्गदप्रमुखैर्वयम्॥ ७॥

रावणं सहिताः सर्वे राक्षसं कामरूपिणम्।
सीतया सह वैदेह्या मार्गध्वमिति चोदिताः ॥ ८ ॥

विचित्य तु वनं सर्वं समुद्रं दक्षिणां दिशम्।
वयं बुभुक्षिताः सर्वे वृक्षमूलमुपाश्रिताः ॥ ९ ॥

विवर्णवदनाः सर्वे सर्वे ध्यानपरायणाः।
नाधिगच्छामहे पारं मग्नाश्चिन्तामहार्णवे ॥ १० ॥

चारयन्तस्ततश्चक्षुर्दृष्टवन्तो महद् बिलम्।
लतापादपसञ्जन्नं तिमिरेण समावृतम् ॥ ११ ॥

अस्माद्वंसा जलक्षिन्नाः पक्षैः सलिलरेणुभिः।
कुरराः सारसाश्चैव निष्पतन्ति पतत्त्विणः ॥ १२ ॥

साध्वत्र प्रविशामेति मया तूक्ताः प्लवङ्गमाः।
तेषामपि हि सर्वेषामनुमानमुपागतम् ॥ १३ ॥

अस्मिन् निपतिताः सर्वेऽप्यथ कार्यत्वरान्विताः।
ततो गाढं निपतिता गृह्य हस्तैः परस्परम् ॥ १४ ॥

इदं प्रविष्टाः सहसा बिलं तिमिरसंवृतम्।
एतन्नः कार्यमेतेन कृत्येन वयमागताः ॥ १५ ॥

त्वां चैवोपगताः सर्वे परिद्यूना बुभुक्षिताः।
आतिथ्यधर्मदत्तानि मूलानि च फलानि च ॥ १६ ॥

अस्माभिरुपयुक्तानि बुभुक्षापरिपीडितैः।
यत् त्वया रक्षिताः सर्वे म्रियमाणा बुभुक्षया ॥ १७ ॥

ब्रौहि प्रत्युपकारार्थं किं ते कुर्वन्तु वानराः।
एवमुक्ता तु सर्वज्ञा वानरैस्तैः स्वयम्प्रभा ॥ १८ ॥

प्रत्युवाच ततः सर्वानिदं वानरयूथपान्।
सर्वेषां परितुष्टास्मि वानराणां तरस्विनाम्॥ १९॥

चरन्त्या मम धर्मेण न कार्यमिह केनचित्।
एवमुक्तः शुभं वाक्यं तापस्या धर्मसंहितम्॥ २०॥

उवाच हनुमान् वाक्यं तामनिन्दितलोचनाम्।
शरणं त्वां प्रपन्नाः स्मः सर्वे वै धर्मचारिणीम्॥ २१॥

यः कृतः समयोऽस्मासु सुग्रीवेण महात्मना।
स तु कालो व्यतिक्रान्तो बिले च परिवर्तताम्॥ २२॥

सा त्वमस्माद् बिलादस्मानुत्तारयितुमर्हसि।
तस्मात् सुग्रीववचनादतिक्रान्तान् गतायुषः॥ २३॥

त्रातुमर्हसि नः सर्वान् सुग्रीवभयशङ्कितान्।
महच्च कार्यमस्माभिः कर्तव्यं धर्मचारिणि॥ २४॥

तच्चापि न कृतं कार्यमस्माभिरिह वासिभिः।
एवमुक्ता हनुमता तापसी वाक्यमब्रवीत्॥ २५॥

जीवता दुष्करं मन्ये प्रविष्टेन निवर्तितुम्।
तपसः सुप्रभावेण नियमोपार्जितेन च॥ २६॥

सर्वानेव बिलादस्मात् तारयिष्यामि वानरान्।
निमीलयत चक्षूषि सर्वे वानरपुञ्जवाः॥ २७॥

नहि निष्क्रमितुं शक्यमनिमीलितलोचनैः।
ततो निमीलिताः सर्वे सुकुमाराङ्गुलैः करैः॥ २८॥

सहसा पिदधुर्दृष्टिं हृष्टा गमनकाङ्क्ष्या।
वानरास्तु महात्मानो हस्तरुद्धमुखास्तदा॥ २९॥

निमेषान्तरमात्रेण बिलादुत्तारितास्तया।
उवाच सर्वास्तांस्तत्र तापसी धर्मचारिणी ॥ ३० ॥

निःसृतान् विषमात् तस्मात् समाश्वास्येदमब्रवीत्।
एष विन्ध्यो गिरिः श्रीमान् नानाद्रुमलतायुतः ॥ ३१ ॥

एष प्रस्त्रवणः शैलः सागरोऽयं महोदधिः।
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि भवनं वानरर्षभाः।
इत्युत्तवा तद् बिलं श्रीमत् प्रविवेश स्वयम्भा ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
बिलप्रवेशकारणकथनम् नाम द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ४-५२ ॥

॥ त्रिपञ्चाशः सर्गः — अङ्गदादिनिर्वेदः ॥

ततस्ते ददृशुर्घोरं सागरं वरुणालयम्।
अपारमभिगर्जन्तं घोरैरूर्मिभिराकुलम् ॥ १ ॥

मयस्य मायाविहितं गिरिदुर्गं विचिन्वताम्।
तेषां मासो व्यतिक्रान्तो यो राजा समयः कृतः ॥ २ ॥

विन्ध्यस्य तु गिरेः पादे सम्पुष्टिपादपे।
उपविश्य महात्मानश्चिन्तामापेदिरे तदा ॥ ३ ॥

ततः पुष्पातिभाराग्राँल्लताशतसमावृतान्।
द्रुमान् वासन्तिकान् दृष्ट्वा बभूर्भयशङ्किताः ॥ ४ ॥

ते वसन्तमनुप्राप्तं प्रतिवेद्य परस्परम्।
नष्टसन्देशकालार्था निपेतुर्धरणीतले ॥ ५ ॥

ततस्तान् कपिवृद्धांश्च शिष्टांश्चैव वनौकसः।
 वाचा मधुरयाऽभाष्य यथावदनुमान्य च ॥ ६ ॥
 स तु सिंहवृषस्कन्धः पीनायतभुजः कपि:।
 युवराजो महाप्राज्ञ अङ्गदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥
 शासनात् कपिराजस्य वर्यं सर्वे विनिर्गताः।
 मासः पूर्णो बिलस्थानां हरयः किं न बुध्यत ॥ ८ ॥
 वयमाश्वयुजे मासि कालसङ्घाव्यवस्थिताः।
 प्रस्थिताः सोऽपि चातीतः किमतः कार्यमुत्तरम् ॥ ९ ॥
 भवन्तः प्रत्ययं प्राप्ता नीतिमार्गविशारदाः।
 हितेष्वभिरता भर्तुर्निःसृष्टाः सर्वकर्मसु ॥ १० ॥
 कर्मस्वप्रतिमाः सर्वे दिक्षु विश्रुतपौरुषाः।
 मां पुरस्कृत्य निर्याताः पिङ्गाक्षप्रतिचोदिताः ॥ ११ ॥
 इदानीमकृतार्थानां मर्तव्यं नात्र संशयः।
 हरिराजस्य सन्देशमकृत्वा कः सुखी भवेत् ॥ १२ ॥
 अस्मिन्नतीते काले तु सुग्रीवेण कृते स्वयम्।
 प्रायोपवेशनं युक्तं सर्वेषां च वनौकसाम् ॥ १३ ॥
 तीक्ष्णः प्रकृत्या सुग्रीवः स्वामिभावे व्यवस्थितः।
 न क्षमिष्यति नः सर्वानपराधकृतो गतान् ॥ १४ ॥
 अप्रवृत्तौ च सीतायाः पापमेव करिष्यति।
 तस्मात् क्षममिहाद्यैव गन्तुं प्रायोपवेशनम् ॥ १५ ॥
 त्यक्त्वा पुत्रांश्च दारांश्च धनानि च गृहणि च।
 ध्रुवं नो हिंसते राजा सर्वान् प्रतिगतानितः ॥ १६ ॥

वधेनाप्रतिरूपेण श्रेयान् मृत्युरिहैव नः।
न चाहं यौवराज्येन सुग्रीवेणाभिषेचितः ॥ १७ ॥

नरेन्द्रेणाभिषिक्तोऽस्मि रामेणाक्षिष्ठकर्मणा।
स पूर्वं बद्धवैरो मां राजा दृष्ट्वा व्यतिक्रमम् ॥ १८ ॥

घातयिष्यति दण्डेन तीक्ष्णेन कृतनिश्चयः।
किं मे सुहृद्दिव्यसनं पश्यद्दिर्जीवितान्तरे।
इहैव प्रायमासिष्ये पुण्ये सागररोधसि ॥ १९ ॥

एतच्छ्रुत्वा कुमारेण युवराजेन भाषितम्।
सर्वे ते वानरश्रेष्ठाः करुणां वाक्यमब्रुवन् ॥ २० ॥

तीक्ष्णः प्रकृत्या सुग्रीवः प्रियारक्तश्च राघवः।
समीक्ष्याकृतकार्यास्तु तस्मिंश्च समये गते ॥ २१ ॥

अदृष्टायां च वैदेह्यां दृष्ट्वा चैव समागतान्।
राघवप्रियकामाय घातयिष्यत्यसंशयम् ॥ २२ ॥

न क्षमं चापराद्धानां गमनं स्वामिपार्थतः।
प्रधानभूताश्च वयं सुग्रीवस्य समागताः ॥ २३ ॥

इहैव सीतामन्वीक्ष्य प्रवृत्तिमुपलभ्य वा।
नो चेद् गच्छाम तं वीरं गमिष्यामो यमक्षयम् ॥ २४ ॥

प्लवङ्गमानां तु भयार्दितानां श्रुत्वा वचस्तार इदं बभाषे।
अलं विषादेन बिलं प्रविश्य वसाम सर्वे यदि रोचते वः ॥ २५ ॥

इदं हि मायाविहितं सुदुर्गमं प्रभूतपुष्पोदकभोज्यपेयम्।
इहास्ति नो नैव भयं पुरन्दरान्न राघवाद् वानरराजतोऽपि वा ॥ २६ ॥

श्रुत्वाङ्गदस्यापि वचोऽनुकूलमूचुश्च सर्वे हरयः प्रतीताः।
यथा न हन्येम तथा विधानमसक्तमद्यैव विधीयतां नः ॥ २७ ॥
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
अङ्गदादिनिर्वेदः नाम त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ४-५३ ॥

॥ चतुःपञ्चाशः सर्गः — हनूमद्देदनम् ॥

तथा ब्रुवति तारे तु ताराधिपतिवर्चसि।
अथ मेने हृतं राज्यं हनूमानङ्गदेन तत् ॥ १ ॥

बुद्ध्या ह्यष्टाङ्ग्या युक्तं चतुर्बलसमन्वितम्।
चतुर्दशगुणं मेने हनूमान् वालिनः सुतम् ॥ २ ॥

आपूर्यमाणं शश्वच्च तेजोबलपराक्रमैः।
शशिनं शुक्लपक्षादौ वर्धमानमिव श्रिया ॥ ३ ॥

बृहस्पतिसमं बुद्ध्या विकमे सदृशं पितुः।
शुश्रूषमाणं तारस्य शुक्रस्येव पुरन्दरम् ॥ ४ ॥

भर्तुरर्थे परिश्रान्तं सर्वशास्त्रविशारदः।
अभिसन्ध्यातुमारेभे हनूमानङ्गदं ततः ॥ ५ ॥

स चतुर्णामुपायानां तृतीयमुपर्णयन्।
भेदयामास तान् सर्वान् वानरान् वाक्यसम्पदा ॥ ६ ॥

तेषु सर्वेषु भिन्नेषु ततोऽभीषयदङ्गदम्।
भीषणौर्विवधौर्वाक्यैः कोपोपायसमन्वितैः ॥ ७ ॥

त्वं समर्थतरः पित्रा युद्धे तारेय वै ध्रुवम्।
दृढं धारयितुं शक्तः कपिराज्यं यथा पिता ॥ ८ ॥

नित्यमस्थिरचित्ता हि कपयो हरिपुञ्जव।
नाज्ञाप्यं विषहिष्यन्ति पुत्रदारं विना त्वया ॥९॥

त्वां नैते ह्यनुरञ्जेयुः प्रत्यक्षं प्रवदामि ते।
यथायं जाम्बवान् नीलः सुहोत्रश्च महाकपिः ॥१०॥

नह्यहं ते इमे सर्वे सामदानादिभिर्गुणैः।
दण्डेन न त्वया शक्याः सुग्रीवादपकर्षितुम् ॥११॥

विगृह्यासनमप्याहुर्दुर्बलेन बलीयसा।
आत्मरक्षाकरस्तस्मान्न विगृहीत दुर्बलः ॥१२॥

यां चेमां मन्यसे धात्रीमेतद् बिलमिति श्रुतम्।
एतलक्ष्मणबाणानामीषत् कार्यं विदारणम् ॥१३॥

स्वल्पं हि कृतमिन्द्रेण क्षिपता ह्यशनिं पुरा।
लक्ष्मणो निशितैर्बाणैर्भिन्न्यात् पत्रपुटं यथा ॥१४॥

लक्ष्मणस्य च नाराचा बहवः सन्ति तद्विधाः।
वज्राशनिसमस्पर्शा गिरीणामपि दारकाः ॥१५॥

अवस्थानं यदैव त्वमासिष्यसि परन्तप।
तदैव हरयः सर्वे त्यक्ष्यन्ति कृतनिश्चयाः ॥१६॥

स्मरन्तः पुत्रदाराणां नित्योद्विभा बुभुक्षिताः।
खेदिता दुःखशास्याभिस्त्वां करिष्यन्ति पृष्ठतः ॥१७॥

स त्वं हीनः सुहन्दिश्च हितकामैश्च बन्धुभिः।
तृणादपि भृशोद्विघ्नः स्पन्दमानाद् भविष्यसि ॥१८॥

न च जातु न हिंस्युस्त्वां घोरा लक्ष्मणसायकाः।
अपवृत्तं जिघांसन्तो महावेगा दुरासदाः ॥१९॥

अस्माभिस्तु गतं सार्धं विनीतवदुपस्थितम्।
आनुपूर्वात्तु सुग्रीवो राज्ये त्वां स्थापयिष्यति॥ २० ॥

धर्मराजः पितृव्यस्ते प्रीतिकामो दृढव्रतः।
शुचिः सत्यप्रतिज्ञश्च स त्वां जातु न नाशयेत्॥ २१ ॥

प्रियकामश्च ते मातुस्तदर्थं चास्य जीवितम्।
तस्यापत्यं च नास्त्यन्यत् तस्मादङ्गद् गम्यताम्॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
हनूमङ्गेदनम् नाम चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ४-५४ ॥

॥ पञ्चपञ्चाशः सर्गः — प्रायोपवेशः ॥

श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं प्रश्नितं धर्मसंहितम्।
स्वामिसत्कारसंयुक्तमङ्गदो वाक्यमब्रवीत्॥ १ ॥

स्थैर्यमात्ममनःशौचमानृशंस्यमथार्जवम्।
विक्रमश्चैव धैर्यं च सुग्रीवे नोपपद्यते॥ २ ॥

भ्रातुर्जर्येष्टस्य यो भार्या जीवतो महिषीं प्रियाम्।
धर्मेण मातरं यस्तु स्वीकरोति जुगुप्सितः॥ ३ ॥

कथं स धर्मं जानीते येन भ्रात्रा दुरात्मना।
युद्धायाभिनियुक्तेन बिलस्य पिहितं मुखम्॥ ४ ॥

सत्यात् पाणिगृहीतश्च कृतकर्मा महायशाः।
विस्मृतो राघवो येन स कस्य सुकृतं स्मरेत्॥ ५ ॥

लक्ष्मणस्य भयेनेह नाधर्मभयभीरुणा।
आदिष्ठा मार्गितुं सीता धर्मस्तस्मिन् कथं भवेत्॥ ६ ॥

तस्मिन् पापे कृतम्भे तु स्मृतिभिन्ने चलात्मनि।
 आर्यः को विश्वसेज्जातु तत्कुलीनो विशेषतः ॥७॥
 राज्ये पुत्रः प्रतिष्ठाप्यः सगुणो निर्गुणोऽपि वा।
 कथं शत्रुकुलीनं मां सुग्रीवो जीवयिष्यति ॥८॥
 भिन्नमन्त्रोऽपराद्धश्च भिन्नशक्तिः कथं ह्यहम्।
 किञ्चिकन्यां प्राप्य जीवेयमनाथ इव दुर्बलः ॥९॥
 उपांशुदण्डेन हि मां बन्धनेनोपपादयेत्।
 शठः क्रूरो नृशंसश्च सुग्रीवो राज्यकारणात् ॥१०॥
 बन्धनाच्चावसादान्मे श्रेयः प्रायोपवेशनम्।
 अनुजानन्तु मां सर्वे गृहं गच्छन्तु वानराः ॥११॥
 अहं वः प्रतिजानामि न गमिष्याम्यहं पुरीम्।
 इहैव प्रायमासिष्ये श्रेयो मरणमेव मे ॥१२॥
 अभिवादनपूर्वं तु राजा कुशलमेव च।
 अभिवादनपूर्वं तु राघवौ बलशालिनौ ॥१३॥
 वाच्यस्तातो यवीयान् मे सुग्रीवो वानरेश्वरः।
 आरोग्यपूर्वं कुशलं वाच्या माता रुमा च मे ॥१४॥
 मातरं चैव मे तारामाश्वासयितुमर्हथ।
 प्रकृत्या प्रियपुत्रा सा सानुक्रोशा तपस्विनी ॥१५॥
 विनष्टमिह मां श्रुत्वा व्यक्तं हास्यति जीवितम्।
 एतावदुत्त्वा वचनं वृद्धांस्तानभिवाद्य च ॥१६॥
 विवेश चाङ्गदो भूमौ रुदन् दर्भेषु दुर्मनाः।
 तस्य संविशतस्तत्र रुदन्तो वानरर्षभाः ॥१७॥

नयनेभ्यः प्रमुमुचुरुष्णां वै वारि दुःखिताः।
सुग्रीवं चैव निन्दन्तः प्रशंसन्तश्च वालिनम्॥ १८॥

परिवार्याङ्गदं सर्वे व्यवसन् प्रायमासितुम्।
तद् वाक्यं वालिपुत्रस्य विज्ञाय प्लवर्गर्षभाः॥ १९॥

उपस्पृश्योदकं सर्वे प्राङ्गुखाः समुपाविशन्।
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु उदक्तीरं समाश्रिताः॥ २०॥

मुमूर्षवो हरिश्रेष्ठा एतत् क्षममिति स्म ह।
रामस्य वनवासं च क्षयं दशरथस्य च॥ २१॥

जनस्थानवधं चैव वधं चैव जटायुषः।
हरणं चैव वैदेह्या वालिनश्च वधं तथा।
रामकोपं च वदतां हरीणां भयमागतम्॥ २२॥

स संविशद्दिर्बहुभिर्महीधरो महाद्रिकूटप्रतिमैः प्लवङ्गमैः।
बभूव सन्नादितनिर्दरान्तरो भृशं नदद्विर्जलदैरिवाम्बरम्॥ २३॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
प्रायोपवेशः नाम पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ४-५५॥

॥ षट्ष्वाशः सर्गः — सम्पातिप्रश्नः ॥

उपविष्टास्तु ते सर्वे यस्मिन् प्रायं गिरिस्थले।
हरयो गृग्रराजश्च तं देशमुपचक्रमे॥ १॥

सम्पातिर्नाम नाम्ना तु चिरजीवी विहङ्गमः।
भ्राता जटायुषः श्रीमान् विरव्यातबलपौरुषः॥ २॥

कन्दरादभिनिष्कम्य स विन्ध्यस्य महागिरेः।
उपविष्टान् हरीन् दृष्ट्वा हृष्टात्मा गिरमब्रवीत्॥३॥

विधिः किल नरं लोके विधानेनानुवर्तते।
यथायं विहितो भक्ष्यश्चिरान्मह्यमुपागतः॥४॥

परम्पराणां भक्षिष्ये वानराणां मृतं मृतम्।
उवाचैतद् वचः पक्षी तान् निरीक्ष्य प्लवङ्गमान्॥५॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा भक्ष्यलुभ्यस्य पक्षिणः।
अङ्गदः परमायस्तो हनूमन्तमथाब्रवीत्॥६॥

पश्य सीतापदेशेन साक्षाद् वैवस्वतो यमः।
इमं देशमनुप्राप्तो वानराणां विपत्तये॥७॥

रामस्य न कृतं कार्यं न कृतं राजशासनम्।
हरीणामियमज्ञाता विपत्तिः सहस्राऽगता॥८॥

वैदेह्याः प्रियकामेन कृतं कर्म जटायुषा।
गृध्रराजेन यत् तत्र श्रुतं वस्तदशेषतः॥९॥

तथा सर्वाणि भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि।
प्रियं कुर्वन्ति रामस्य त्यक्त्वा प्राणान् यथा वयम्॥१०॥

अन्योन्यमुपकुर्वन्ति स्नेहकारुण्ययन्त्रिताः।
ततस्तस्योपकारार्थं त्यजतात्मानमात्मना॥११॥

प्रियं कृतं हि रामस्य धर्मज्ञेन जटायुषा।
राघवार्थं परिश्रान्ता वयं सन्त्यक्तजीविताः॥१२॥

कान्ताराणि प्रपन्नाः स्म न च पश्याम मैथिलीम्।
स सुखी गृग्रराजस्तु रावणे हतो रणे।
मुक्तश्च सुग्रीवभयाद् गतश्च परमां गतिम्॥ १३॥

जटायुषो विनाशेन राज्ञो दशरथस्य च।
हरणेन च वैदेह्याः संशयं हरयो गताः॥ १४॥

रामलक्ष्मणयोर्वासमरण्ये सह सीतया।
राघवस्य च बाणेन वालिनश्च तथा वधः॥ १५॥

रामकोपादशेषाणां रक्षसां च तथा वधम्।
कैकेय्या वरदानेन इदं च विकृतं कृतम्॥ १६॥

तदसुखमनुकीर्तिं वचो भुवि पतितांश्च निरीक्ष्य वानरान्।
भृशाचकितमतिर्महामतिः कृपणमुदाहृतवान् स गृग्रराजः॥ १७॥

तत् तु श्रुत्वा तथा वाक्यमञ्जदस्य मुखोद्भूतम्।
अब्रवीद् वचनं गृध्रस्तीक्ष्णतुण्डो महास्वनः॥ १८॥

कोऽयं गिरा घोषयति प्राणैः प्रियतरस्य मे।
जटायुषो वधं भ्रातुः कम्पयन्निव मे मनः॥ १९॥

कथमासीज्जनस्थाने युद्धं राक्षसगृघ्रयोः।
नामधेयमिदं भ्रातुश्चिरस्याद्य मया श्रुतम्॥ २०॥

इच्छेयं गिरिदुर्गाच्च भवद्विरवतारितुम्।
यवीयसो गुणज्ञस्य श्लाघनीयस्य विक्रमैः॥ २१॥

अतिदीर्घस्य कालस्य परितुष्टोऽस्मि कीर्तनात्।
तदिच्छेयमहं श्रोतुं विनाशं वानरर्षभाः॥ २२॥

भ्रातुर्जटायुषस्तस्य जनस्थाननिवासिनः।
तस्यैव च मम भ्रातुः सखा दशरथः कथम्॥२३॥

यस्य रामः प्रियः पुत्रो ज्येष्ठो गुरुजनप्रियः।
सूर्याशुदग्धपक्षत्वान्न शक्रोमि विसर्पितुम्।
इच्छेयं पर्वतादस्मादवतर्तुमरिन्दमाः॥२४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सम्पातिप्रश्नः नाम षष्ठ्याशः सर्गः ॥ ४-५६ ॥

॥ सप्तपञ्चाशः सर्गः — जटायुर्दिष्टकथनम् ॥

शोकाद् भ्रष्टस्वरमपि श्रुत्वा वानरयूथपाः।
श्रद्धुनैव तद्वाक्यं कर्मणा तस्य शङ्खिताः॥१॥

ते प्रायमुपविष्टास्तु दृष्ट्वा गृह्णं पूवङ्गमाः।
चक्रुर्बुद्धिं तदा रौद्रां सर्वान् नो भक्षयिष्यति॥२॥

सर्वथा प्रायमासीनान् यदि नो भक्षयिष्यति।
कृतकृत्या भविष्यामः क्षिप्रं सिद्धिमितो गताः॥३॥

एतां बुद्धिं ततश्चकुः सर्वे ते हरियूथपाः।
अवतार्य गिरेः शङ्खाद् गृह्णमाहाङ्गदस्तदा॥४॥

बभूवर्क्षरजो नाम वानरेन्द्रः प्रतापवान्।
ममार्यः पार्थिवः पक्षिन् धार्मिकौ तस्य चात्मजौ॥५॥

सुग्रीवश्चैव वाली च पुत्रौ घनबलावुभौ।
लोके विश्रुतकर्माभूद् राजा वाली पिता मम॥६॥

राजा कृत्स्नस्य जगत इक्ष्वाकूणां महारथः।
रामो दाशरथिः श्रीमान् प्रविष्टो दण्डकावनम्॥७॥

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या सह भार्यया।
पितुर्निंदेशनिरतो धर्मं पन्थानमाश्रितः॥८॥

तस्य भार्या जनस्थानाद् रावणेन हृता बलात्।
रामस्य तु पितुर्मित्रं जटायुर्नाम गृध्रराट्॥९॥

ददर्श सीतां वैदेहीं हियमाणां विहायसा।
रावणं विरथं कृत्वा स्थापयित्वा च मैथिलीम्।
परिश्रान्तश्च वृद्धश्च रावणेन हतो रणे॥१०॥

एवं गृग्रो हतस्तेन रावणेन बलीयसा।
संस्कृतश्चापि रामेण जगाम गतिमुत्तमाम्॥११॥

ततो मम पितृव्येण सुग्रीवेण महात्मना।
चकार राघवः सरव्यं सौऽवधीत् पितरं मम॥१२॥

मम पित्रा निरुद्धो हि सुग्रीवः सचिवैः सह।
निहत्य वालिनं रामस्ततस्तमभिषेच्यत्॥१३॥

स राज्ये स्थापितस्तेन सुग्रीवो वानरेश्वरः।
राजा वानरमुख्यानां तेन प्रस्थापिता वयम्॥१४॥

एवं रामप्रयुक्तास्तु मार्गमाणास्ततस्ततः।
वैदेहीं नाधिगच्छामो रात्रौ सूर्यप्रभामिव॥१५॥

ते वयं दण्डकारण्यं विचित्य सुसमाहिताः।
अज्ञानात् तु प्रविष्टाः स्म धरण्या विवृतं बिलम्॥१६॥

मयस्य मायाविहितं तद् बिलं च विचिन्वताम्।
व्यतीतस्तत्र नो मासो यो राजा समयः कृतः ॥ १७ ॥

ते वयं कपिराजस्य सर्वे वचनकारिणः।
कृतां संस्थामतिकान्ता भयात् प्रायमुपासिताः ॥ १८ ॥

कुद्धे तस्मिंस्तु काकुत्स्थे सुग्रीवे च सलक्षणे।
गतानामपि सर्वेषां तत्र नो नास्ति जीवितम् ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्द्याकाण्डे
जटायुर्दिष्टकथनम् नाम सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ४-५७ ॥

॥ अष्टपञ्चाशः सर्गः — सीताप्रवृच्युपलम्भः ॥

इत्युक्तः करुणं वाक्यं वानरैस्त्यक्तजीवितैः।
सबाध्यो वानरान् गृध्रः प्रत्युवाच महास्वनः ॥ १ ॥

यवीयान् स मम भ्राता जटायुर्नाम वानराः।
यमाख्यात हतं युद्धे रावणेन बलीयसा ॥ २ ॥

वृद्धभावादपक्षत्वाच्छृणवस्तदपि मर्षये।
नहि मे शक्तिरस्त्यद्य भ्रातुर्वैरविमोक्षणे ॥ ३ ॥

पुरा वृत्रवधे वृत्ते स चाहं च जयैषिणौ।
आदित्यमुपयातौ स्वो ज्वलन्तं रश्ममालिनम् ॥ ४ ॥

आवृत्याकाशमार्गेण जवेन स्वर्गतौ भृशम्।
मध्यं प्राप्ते तु सूर्ये तु जटायुरवसीदति ॥ ५ ॥

तमहं भ्रातरं दृष्ट्वा सूर्यरश्मभिर्दितम्।
पक्षाभ्यां छादयामास स्नेहात् परमविहूलम् ॥ ६ ॥

निर्दग्धपत्रः पतितो विन्ध्येऽहं वानरर्षभाः।
 अहमस्मिन् वसन् भ्रातुः प्रवृत्तिं नोपलक्षये॥ ७ ॥
 जटायुषस्त्वेवमुक्तो भ्रात्रा सम्पातिना तदा।
 युवराजो महाप्रज्ञः प्रत्युवाचाङ्गदस्तदा॥ ८ ॥
 जटायुषो यदि भ्राता श्रुतं ते गदितं मया।
 आरब्धाहि यदि जानासि निलयं तस्य रक्षसः॥ ९ ॥
 अदीर्घदर्शिनं तं वै रावणं राक्षसाधमम्।
 अन्तिके यदि वा दूरे यदि जानासि शंस नः॥ १० ॥
 ततोऽब्रवीन्महातेजा भ्राता ज्येष्ठो जटायुषः।
 आत्मानुरूपं वचनं वानरान् सम्प्रहर्षयन्॥ ११ ॥
 निर्दग्धपक्षो गृध्रोऽहं गतवीर्यः प्लवङ्गमाः।
 वाङ्मात्रेण तु रामस्य करिष्ये साह्यमुत्तमम्॥ १२ ॥
 जानामि वारुणाँलोकान् विष्णोऽस्त्रैविक्रमानपि।
 देवासुरविमर्दश्च ह्यमृतस्य विमन्थनम्॥ १३ ॥
 रामस्य यदिदं कार्यं कर्तव्यं प्रथमं मया।
 जरया च हृतं तेजः प्राणाश्च शिथिला मम॥ १४ ॥
 तरुणी रूपसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता।
 हियमाणा मया दृष्टा रावणेन दुरात्मना॥ १५ ॥
 क्रोशन्ती रामरामेति लक्ष्मणेति च भामिनी।
 भूषणान्यपविध्यन्ती गात्राणि च विधुन्वती॥ १६ ॥
 सूर्यप्रभेव शैलाग्रे तस्याः कौशेयमुत्तमम्।
 असिते राक्षसे भाति यथा वा तडिदम्बुदे॥ १७ ॥

तां तु सीतामहं मन्ये रामस्य परिकीर्तनात्।
श्रूयतां मे कथयतो निलयं तस्य रक्षसः ॥ १८ ॥

पुत्रो विश्रवसः साक्षाद् भ्राता वैश्रवणस्य च।
अध्यास्ते नगरीं लङ्घां रावणो नाम राक्षसः ॥ १९ ॥

इतो द्वीपे समुद्रस्य सम्पूर्णे शतयोजने।
तस्मिँलङ्घा पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ २० ॥

जाम्बूनदमयैद्वौरैश्चित्रैः काञ्चनवेदिकैः।
प्रासादैर्हमवर्णैश्च महाद्विः सुसमाकृता ॥ २१ ॥

प्राकारेणार्कवर्णेन महता च समन्विता।
तस्यां वसति वैदेही दीना कौशेयवासिनी ॥ २२ ॥

रावणान्तःपुरे रुद्धा राक्षसीभिः सुरक्षिता।
जनकस्यात्मजां राज्ञस्तस्यां द्रक्ष्यथ मैथिलीम् ॥ २३ ॥

लङ्घायामथ गुप्तायां सागरेण समन्ततः।
सम्प्राप्य सागरस्यान्तं सम्पूर्णे शतयोजनम् ॥ २४ ॥

आसाद्य दक्षिणं तीरं ततो द्रक्ष्यथ रावणम्।
तत्रैव त्वरिताः क्षिप्रं विक्रमध्वं प्लवङ्गमाः ॥ २५ ॥

ज्ञानेन खलु पश्यामि दृष्ट्वा प्रत्यागमिष्यथ।
आद्यः पन्थाः कुलिङ्गानां ये चान्ये धान्यजीविनः ॥ २६ ॥

द्वितीयो बलिभोजानां ये च वृक्षफलाशनाः।
भासास्तृतीयं गच्छन्ति क्रौञ्चाश्च कुररैः सह ॥ २७ ॥

इयेनाश्वतुर्थं गच्छन्ति गृध्रा गच्छन्ति पञ्चमम्।
बलवीर्योपपन्नानां रूपयौवनशालिनाम् ॥ २८ ॥

षष्ठस्तु पन्था हंसानां वैनतेयगतिः परा।
वैनतेयाच्च नो जन्म सर्वेषां वानरर्षभाः ॥ २९ ॥

गर्हितं तु कृतं कर्म येन स्म पिशिताशिनः।
प्रतिकार्यं च मे तस्य वैरं भ्रातृकृतं भवेत् ॥ ३० ॥

इहस्थोऽहं प्रपश्यामि रावणं जानकीं तथा।
अस्माकमपि सौपर्णि दिव्यं चक्षुर्बलं तथा ॥ ३१ ॥

तस्मादाहारवीर्येण निसर्गेण च वानराः।
आयोजनशतात् साग्राद् वयं पश्यामि नित्यशः ॥ ३२ ॥

अस्माकं विहिता वृत्तिर्निसर्गेण च दूरतः।
विहिता वृक्षमूले तु वृत्तिश्वरणयोधिनाम् ॥ ३३ ॥

उपायो दृश्यतां कश्चिल्लङ्घने लवणाम्भसः।
अभिगम्य तु वैदेहीं समृद्धार्था गमिष्यथ ॥ ३४ ॥

समुद्रं नेतुमिच्छामि भवद्विरुद्धरुणालयम्।
प्रदास्याम्युदकं भ्रातुः स्वर्गतस्य महात्मनः ॥ ३५ ॥

ततो नीत्वा तु तं देशं तीरे नदनदीपतेः।
निर्दग्धपक्षं सम्पातिं वानराः सुमहोजसः ॥ ३६ ॥

तं पुनः प्रापयित्वा च तं देशं पतगेश्वरम्।
बभूवुर्वानरा हृष्टाः प्रवृत्तिमुपलभ्य ते ॥ ३७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सीताप्रवृच्युपलम्भः नाम अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ४-५८ ॥

॥ एकोनषष्ठितमः सर्गः — सुपार्श्वचनानुवादः ॥

ततस्तदमृतास्वादं गृग्राजेन भाषितम्।
निशम्य वदता हृष्टास्ते वचः प्लवगर्षभाः ॥ १ ॥

जाम्बवान् वानरश्रेष्ठः सह सर्वैः प्लवङ्गमैः।
भूतलात् सहसोत्थाय गृग्राजानमब्रवीत् ॥ २ ॥

क सीता केन वा दृष्टा को वा हरति मैथिलीम्।
तदाख्यातु भवान् सर्वं गतिर्भव वनौकसाम् ॥ ३ ॥

को दाशरथिबाणानां वज्रवेगनिपातिनाम्।
स्वयं लक्ष्मणमुक्तानां न चिन्तयति विक्रमम् ॥ ४ ॥

स हरीन् प्रतिसम्मुक्तान् सीताश्रुतिसमाहितान्।
पुनराश्वासयन् प्रीत इदं वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥

श्रूयतामिह वैदेह्या यथा मे हरणं श्रुतम्।
येन चापि ममाख्यातं यत्र चायतलोचना ॥ ६ ॥

अहमस्मिन् गिरौ दुर्गे बहुयोजनमायते।
चिरान्निपतितो वृद्धः क्षीणप्राणपराक्रमः ॥ ७ ॥

तं मामेवङ्गतं पुत्रः सुपार्श्वं नाम नामतः।
आहारेण यथाकालं बिभर्ति पततां वरः ॥ ८ ॥

तीक्ष्णकामास्तु गन्धर्वास्तीक्ष्णकोपा भुजङ्गमाः।
मृगाणां तु भयं तीक्ष्णं ततस्तीक्ष्णक्षुधा वयम् ॥ ९ ॥

स कदाचित् क्षुधार्तस्य ममाहाराभिकाङ्गिणः।
गतसूर्यऽहनि प्राप्तो मम पुत्रो ह्यनामिषः ॥ १० ॥

स मयाऽहारसंरोधात् पीडितः प्रीतिवर्धनः।
 अनुमान्य यथातत्त्वमिदं वचनमब्रवीत्॥ ११॥
 अहं तात यथाकालमामिषार्थी खमाप्नुतः।
 महेन्द्रस्य गिरेद्वारमावृत्य सुसमाश्रितः॥ १२॥
 तत्र सत्त्वसहस्राणां सागरान्तरचारिणाम्।
 पन्थानमेकोऽध्यवसं सन्निरोद्धुमवाञ्छुखः॥ १३॥
 तत्र कश्चिन्मया दृष्टः सूर्योदयसमप्रभाम्।
 स्त्रियमादाय गच्छन् वै भिन्नाङ्गनचयोपमः॥ १४॥
 सोऽहमन्यवहारार्थं तौ दृष्ट्वा कृतनिश्चयः।
 तेन साम्ना विनीतेन पन्थानमनुयाच्चितः॥ १५॥
 नहि सामोपपन्नानां प्रहर्ता विद्यते भुवि।
 नीचेष्वपि जनः कश्चित् किमङ्ग बत मद्विधः॥ १६॥
 स यातस्तेजसा व्योम सङ्घिपन्निव वेगितः।
 अथाहं खेचरैर्भूतैरभिगम्य सभाजितः॥ १७॥
 दिष्ट्या जीवति सीतेति ह्यब्रुवन् मां महर्षयः।
 कथञ्चित् सकलत्रोऽसौ गतस्ते स्वस्त्यसंशयम्॥ १८॥
 एवमुक्तस्ततोऽहं तैः सिद्धैः परमशोभनैः।
 स च मे रावणो राजा रक्षसां प्रतिवेदितः॥ १९॥
 पश्यन् दाशरथेर्भार्या रामस्य जनकात्मजाम्।
 ऋषाभरणकौशेयां शोकवेगपराजिताम्॥ २०॥
 रामलक्ष्मणयोर्नाम क्रोशन्तीं मुक्तमूर्धजाम्।
 एष कालात्ययस्तात इति वाक्यविदां वरः॥ २१॥

एतदर्थं समग्रं मे सुपार्श्वः प्रत्यवेदयत्।
तच्छ्रुत्वापि हि मे बुद्धिर्नासीत् काचित् पराक्रमे ॥ २२ ॥

अपक्षो हि कथं पक्षी कर्म किञ्चित् समारभेत्।
यत् तु शक्यं मया कर्तुं वाग्बुद्धिगुणवर्तिना ॥ २३ ॥

श्रूयतां तत्र वक्ष्यामि भवतां पौरुषाश्रयम्।
वाञ्छितिभ्यां हि सर्वेषां करिष्यामि प्रियं हि वः ॥ २४ ॥

यद्धि दाशारथेः कार्यं मम तन्नात्र संशयः।
तद् भवन्तो मतिश्रेष्ठा बलवन्तो मनस्विनः ॥ २५ ॥

प्रहिताः कपिराजेन देवैरपि दुरासदाः।
रामलक्ष्मणबाणाश्च विहिताः कङ्कपत्रिणः ॥ २६ ॥

त्रयाणामपि लोकानां पर्यासास्त्राणनियहे।
कामं खलु दशग्रीवस्तेजोबलसमन्वितः।
भवतां तु समर्थानां न किञ्चिदपि दुष्करम् ॥ २७ ॥

तदलं कालसङ्गेन क्रियतां बुद्धिनिश्चयः।
नहि कर्मसु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सुपार्श्ववचनानुवादः नाम एकोनष्ठितमः सर्गः ॥ ४-५९ ॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — सम्पातिपुरावृत्तवर्णनम् ॥

ततः कृतोदकं स्तातं तं गृध्रं हरियूथपाः।
उपविष्टा गिरौ रम्ये परिवार्य समन्ततः ॥ १ ॥

तमङ्गदमुपासीनं तैः सर्वैर्हरिभिर्वृतम्।
जनितप्रत्ययो हर्षात् सम्पातिः पुनरब्रवीत्॥ २ ॥

कृत्वा निःशब्दमेकाग्राः शृणवन्तु हरयो मम।
तथ्यं सङ्कीर्तयिष्यामि यथा जानामि मैथिलीम्॥ ३ ॥

अस्य विन्ध्यस्य शिखरे पतितोऽस्मि पुरानघ।
सूर्यतापपरीताङ्गो निर्दग्धः सूर्यरश्मिभिः॥ ४ ॥

लब्ध्यसंज्ञस्तु षड्ग्रात्राद् विवशो विह्वलन्निव।
वीक्ष्माणो दिशः सर्वा नाभिजानामि किञ्चन॥ ५ ॥

ततस्तु सागरान् शैलान् नदीः सर्वाः सरांसि च।
वनानि च प्रदेशांश्च निरीक्ष्य मतिरागता॥ ६ ॥

हृष्टपक्षिगणाकीर्णः कन्द्रोदरकूटवान्।
दक्षिणस्योदधेस्तीरे विन्ध्योऽयमिति निश्चितः॥ ७ ॥

आसीच्चात्राश्रमं पुण्यं सुरैरपि सुपूजितम्।
ऋषिर्निशाकरो नाम यस्मिन्नुग्रतपाऽभवत्॥ ८ ॥

अष्टौ वर्षसहस्राणि तेनास्मिन्नृषिणा गिरौ।
वसतो मम धर्मज्ञे स्वर्गते तु निशाकरे॥ ९ ॥

अवतीर्य च विन्ध्याग्रात् कृच्छ्रेण विषमाच्छन्नैः।
तीक्ष्णदर्भा वसुमतीं दुःखेन पुनरागतः॥ १० ॥

तमृषिं द्रष्टुकामोऽस्मि दुःखेनाभ्यागतो भृशम्।
जटायुषा मया चैव बहुशोऽधिगतो हि सः॥ ११ ॥

तस्याश्रमपदाभ्याशो ववुर्वाताः सुगन्धिनः।
वृक्षो नापुष्टिः कश्चिदफलो वा न दृश्यते॥ १२ ॥

उपेत्य चाश्रमं पुण्यं वृक्षमूलमुपाश्रितः।
द्रष्टुकामः प्रतीक्षे च भगवन्तं निशाकरम्॥ १३॥

अथ पश्यामि दूरस्थमृषिं ज्वलिततेजसम्।
कृताभिषेकं दुर्घष्मुपावृत्तमुदञ्चमुखम्॥ १४॥

तमृक्षाः सृमरा व्याघ्राः सिंहा नानासरीसृपाः।
परिवार्योपगच्छन्ति दातारं प्राणिनो यथा॥ १५॥

ततः प्राप्तमृषिं ज्ञात्वा तानि सत्त्वानि वै ययुः।
प्रविष्टे राजनि यथा सर्वं सामात्यकं बलम्॥ १६॥

ऋषिस्तु दृष्ट्वा मां तुष्टः प्रविष्टश्चाश्रमं पुनः।
मुहूर्तमात्रान्निर्गम्य ततः कार्यमपृच्छत॥ १७॥

सौम्य वैकल्यतां दृष्ट्वा रोम्णां ते नावगम्यते।
अग्निदग्धाविमौ पक्षौ प्राणाश्चापि शरीरके॥ १८॥

गृध्रौ द्वौ दृष्टपूर्वौ मे मातरिश्वसमौ जवे।
गृध्राणां चैव राजानौ भ्रातरौ कामरूपिणौ॥ १९॥

ज्येष्ठोऽवितस्त्वं सम्पाते जटायुरनुजस्त्वं।
मानुषं रूपमास्थाय गृहीतां चरणौ मम॥ २०॥

किं ते व्याधिसमुत्थानं पक्षयोः पतनं कथम्।
दण्डो वायं धृतः केन सर्वमारव्याहि पृच्छतः॥ २१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सम्पातिपुरावृत्तवर्णनम् नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ४-६० ॥

॥ एकषष्ठितमः सर्गः — सूर्यानुगमनारब्धानम् ॥

ततस्तद् दारुणं कर्म दुष्करं सहसा कृतम्।
आच्चक्षे मुनेः सर्वं सूर्यानुगमनं तथा ॥ १ ॥

भगवन् ब्रणयुक्तत्वाल्लज्या चाकुलेन्द्रियः।
परिश्रान्तो न शक्नोमि वचनं परिभाषितुम् ॥ २ ॥

अहं चैव जटायुश्च सङ्घर्षाद् गर्वमोहितौ।
आकाशं पतितौ दूरजिज्ञासन्तौ पराक्रमम् ॥ ३ ॥

कैलासशिखरे बद्धा मुनीनामग्रतः पणम्।
रविः स्यादनुयातव्यो यावदस्तं महागिरिम् ॥ ४ ॥

अप्यावां युगपत् प्राप्तावपश्याव महीतले।
रथचक्रप्रमाणानि नगराणि पृथक् पृथक् ॥ ५ ॥

कचिद् वादित्रघोषश्च कचिद् भूषणनिःस्वनः।
गायन्तीः स्माङ्गना बह्वीः पश्यावो रक्तवाससः ॥ ६ ॥

तूर्णमुत्पत्य चाकाशमादित्यपदमारिथतौ।
आवामालोकयावस्तद् वनं शाद्वलसंरिथतम् ॥ ७ ॥

उपलैरिव सञ्छन्ना दृश्यते भूः शिलोच्चयैः।
आपगाभिश्च संवीता सूत्रैरिव वसुन्धरा ॥ ८ ॥

हिमवांशैव विन्ध्यश्च मेरुश्च सुमहागिरिः।
भूतले सम्प्रकाशन्ते नागा इव जलाशये ॥ ९ ॥

तीव्रः स्वेदश्च खेदश्च भयं चासीत् तदावयोः।
समाविशत मोहश्च ततो मूर्च्छा च दारुणा ॥ १० ॥

न च दिग् ज्ञायते याम्या न चाग्नेयी न वारुणी।
युगान्ते नियतो लोको हतो दग्ध इवान्निना ॥ ११ ॥

मनश्च मे हतं भूयश्चक्षुः प्राप्य तु संश्रयम्।
यत्नेन महता ह्यस्मिन् मनः सन्धाय चक्षुषी ॥ १२ ॥

यत्नेन महता भूयो भास्करः प्रतिलोकितः।
तुल्यपृथ्वीप्रमाणेन भास्करः प्रतिभाति नौ ॥ १३ ॥

जटायुर्मामनापृच्छ्य निपपात महीं ततः।
तं दृष्ट्वा तूर्णमाकाशादात्मानं मुक्तवानहम् ॥ १४ ॥

पक्षाभ्यां च मया गुप्तो जटायुर्न प्रदद्यत।
प्रमादात् तत्र निर्दग्धः पतन् वायुपथादहम् ॥ १५ ॥

आशङ्के तं निपतितं जनस्थाने जटायुषम्।
अहं तु पतितो विन्ध्ये दग्धपक्षो जडीकृतः ॥ १६ ॥

राज्याच्च हीनो भ्रात्रा च पक्षाभ्यां विक्रमेण च।
सर्वथा मर्तुमेवेच्छन् पतिष्ये शिखरादु गिरेः ॥ १७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सूर्यानुगमनारब्यानम् नाम एकषष्ठितमः सर्गः ॥ ४-६१ ॥

॥ द्विषष्ठितमः सर्गः — निशाकरभविष्यारब्यानम् ॥

एवमुक्तवा मुनिश्रेष्ठमरुदं भृशदुःखितः।
अथ ध्यात्वा मुहूर्तं च भगवानिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

पक्षौ च ते प्रपक्षौ च पुनरन्यौ भविष्यतः।
चक्षुषी चैव प्राणाश्च विक्रमश्च बलं च ते ॥ २ ॥

पुराणे सुमहत्कार्यं भविष्यं हि मया श्रुतम्।
दृष्टं मे तपसा चैव श्रुत्वा च विदितं मम ॥३॥

राजा दशरथो नाम कश्चिदिक्षवाकुवर्धनः।
तस्य पुत्रो महातेजा रामो नाम भविष्यति ॥४॥

अरण्यं च सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन गमिष्यति।
तस्मिन्नर्थे नियुक्तः सन् पित्रा सत्यपराक्रमः ॥५॥

नैर्वृत्तो रावणो नाम तस्य भार्या हरिष्यति।
राक्षसेन्द्रो जनस्थाने अवध्यः सुरदानवैः ॥६॥

सा च कामैः प्रलोभ्यन्ती भक्ष्यैर्भौज्यैश्च मैथिली।
न भोक्ष्यति महाभागा दुःखमग्ना यशस्विनी ॥७॥

परमान्नं च वैदेह्या ज्ञात्वा दास्यति वासवः।
यदन्नममृतप्रख्यं सुराणामपि दुर्लभम् ॥८॥

तदन्नं मैथिली प्राप्य विज्ञायेन्द्रादिदं त्विति।
अग्रमुद्घृत्य रामाय भूतले निर्वपिष्यति ॥९॥

यदि जीवति मे भर्ता लक्ष्मणो वापि देवरः।
देवत्वं गच्छतोर्वापि तयोरन्नमिदं त्विति ॥१०॥

एष्यन्ति प्रेषितास्तत्र रामदूताः पूवङ्गमाः।
आरव्येया राममहिषी त्वया तेभ्यो विहङ्गम ॥११॥

सर्वथा तु न गन्तव्यमीदृशः कं गमिष्यसि।
देशकालौ प्रतीक्षस्व पक्षौ त्वं प्रतिपत्स्यसे ॥१२॥

उत्सहेयमहं कर्तुमद्यैव त्वां सपक्षकम्।
इहस्थस्त्वं हि लोकानां हितं कार्यं करिष्यसि ॥१३॥

त्वयापि खलु तत् कार्यं तयोश्च नृपपुत्रयोः।
ब्राह्मणानां गुरुणां च मुनीनां वासवस्य च ॥ १४ ॥

इच्छाम्यहमपि द्रष्टुं भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
नेच्छे चिरं धारयितुं प्राणांस्त्यक्ष्ये कलेवरम्।
महर्षिस्त्वब्रवीदेवं दृष्टतत्त्वार्थदर्शनः ॥ १५ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
निशाकरभविष्याख्यानम् नाम द्विषष्ठितमः सर्गः ॥ ४-६२ ॥

॥ त्रिषष्ठितमः सर्गः — सम्पातिपक्षप्ररोहः ॥

एतैरन्यैश्च बहुभिर्वाक्यैर्वाक्यविशारदः।
मां प्रशस्याभ्यनुज्ञाप्य प्रविष्टः स स्वमालयम् ॥ १ ॥

कन्दरात् तु विसर्पित्वा पर्वतस्य शनैः शनैः।
अहं विन्द्यं समारुद्ध्य भवतः प्रतिपालये ॥ २ ॥

अद्य त्वेतस्य कालस्य वर्षं साग्रशतं गतम्।
देशकालप्रतीक्षोऽस्मि हृदि कृत्वा मुनेर्वचः ॥ ३ ॥

महाप्रस्थानमासाद्य स्वर्गते तु निशाकरे।
मां निर्दहति सन्तापो वितर्केबहुभिर्वृतम् ॥ ४ ॥

उदितां मरणे बुद्धिं मुनिवाक्यैर्निर्वर्तये।
बुद्धिर्या तेन मे दत्ता प्राणानां रक्षणे मम ॥ ५ ॥

सा मेऽपनयते दुःखं दीसेवाग्निशिखा तमः।
बुध्यता च मया वीर्यं रावणस्य दुरात्मनः ॥ ६ ॥

पुत्रः सन्तर्जितो वाग्भर्नं त्राता मैथिली कथम्।
तस्या विलपितं श्रुत्वा तौ च सीतावियोजितौ ॥ ७ ॥

न मे दशरथस्नेहात् पुत्रेणोत्पादितं प्रियम्।
तस्य त्वेवं ब्रुवाणस्य संहतैर्वानरैः सह ॥ ८ ॥

उत्पेततुस्तदा पक्षौ समक्षं वनचारिणाम्।
स दृष्ट्वा स्वां तनुं पक्षैरुद्धतैररुणच्छदैः ॥ ९ ॥

प्रहर्षमतुलं लेखे वानरांश्वेदमब्रवीत्।
निशाकरस्य राजर्षेः प्रसादादभितौजसः ॥ १० ॥

आदित्यरश्मिनिर्दग्धौ पक्षौ पुनरुपस्थितौ।
यौवने वर्तमानस्य ममासीद् यः पराक्रमः ॥ ११ ॥

तमेवाद्यावगच्छामि बलं पौरुषमेव च।
सर्वथा क्रियतां यत्वः सीतामधिगमिष्यथ ॥ १२ ॥

पक्षलाभो ममायं वः सिद्धिप्रत्ययकारकः।
इत्युत्त्वा तान् हरीन् सर्वान् सम्पातिः पतगोत्तमः ॥ १३ ॥

उत्पपात गिरेः शङ्खाज्जिज्ञासुः खगमो गतिम्।
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा प्रतिसंहृष्टमानसाः।
बभूवृहरिशार्दूला विक्रमाभ्युदयोन्मुखाः ॥ १४ ॥

अथ पवनसमानविक्रमाः पूवगवराः प्रतिलब्धपौरुषाः।
अभिजिदभिमुखां दिशं ययुर्जनकसुतापरिमार्गणोन्मुखाः ॥ १५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
सम्पातिपक्षप्ररोहः नाम त्रिषष्ठितमः सर्गः ॥ ४-६३ ॥

॥ चतुःषष्ठितमः सर्गः — समुद्रलङ्घनमन्त्रणम् ॥

आरव्याता गृध्रराजेन समुत्सुत्य प्लवङ्गमाः।
सङ्गताः प्रीतिसंयुक्ता विनेदुः सिंहविक्रमाः ॥ १ ॥

सम्पातेर्वचनं श्रुत्वा हरयो रावणक्षयम्।
हृष्टाः सागरमाजग्मुः सीतादर्शनकाङ्क्षिणः ॥ २ ॥

अभिगम्य तु तं देशं ददृशुर्भीमविक्रमाः।
कृत्स्नं लोकस्य महतः प्रतिबिम्बमवस्थितम् ॥ ३ ॥

दक्षिणस्य समुद्रस्य समासाद्योत्तरां दिशम्।
सञ्जिवेशं ततश्चकुर्हरिवीरा महाबलाः ॥ ४ ॥

प्रसुप्तमिव चान्यत्र क्रीडन्तमिव चान्यतः।
कचित् पर्वतमात्रैश्च जलराशिभिरावृतम् ॥ ५ ॥

सङ्कुलं दानवेन्द्रैश्च पातालतलवासिभिः।
रोमहर्षकरं दृष्ट्वा विषेदुः कपिकुञ्जराः ॥ ६ ॥

आकाशमिव दुष्पारं सागरं प्रेक्ष्य वानराः।
विषेदुः सहिताः सर्वे कथं कार्यमिति ब्रुवन् ॥ ७ ॥

विषण्णां वाहिनीं दृष्ट्वा सागरस्य निरीक्षणात्।
आश्वासयामास हरीन् भयार्तान् हरिसत्तमः ॥ ८ ॥

न विषादे मनः कार्यं विषादो दोषवत्तरः।
विषादो हन्ति पुरुषं बालं क्रुद्धं इवोरगः ॥ ९ ॥

यो विषादं प्रसहते विक्रमे समुपस्थिते।
तेजसा तस्य हीनस्य पुरुषार्थो न सिद्धति ॥ १० ॥

तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामङ्गदो वानरैः सह।
हरिवृद्धैः समागम्य पुनर्मन्त्रमन्त्रयत्॥ ११॥

सा वानराणां ध्वजिनी परिवार्याङ्गदं बभौ।
वासवं परिवार्येव मरुतां वाहिनी स्थिता॥ १२॥

कोऽन्यस्तां वानरीं सेनां शक्तः स्तम्भयितुं भवेत्।
अन्यत्र वालितनयादन्यत्र च हनूमतः॥ १३॥

ततस्तान् हरिवृद्धांश्च तच्च सैन्यमरिन्दमः।
अनुमान्याङ्गदः श्रीमान् वाक्यमर्थवद्ब्रवीत्॥ १४॥

क इदानीं महातेजा लङ्घयिष्यति सागरम्।
कः करिष्याति सुग्रीवं सत्यसन्यमरिन्दमम्॥ १५॥

को वीरो योजनशतं लङ्घयेत् प्लवङ्गमः।
इमांश्च यूथपान् सर्वान् मोचयेत् को महाभयात्॥ १६॥

कस्य प्रसादाद् दारांश्च पुत्रांश्चैव गृहाणि च।
इतो निवृत्ताः पश्येम सिद्धार्थाः सुखिनो वयम्॥ १७॥

कस्य प्रसादाद् रामं च लक्ष्मणं च महाबलम्।
अभिगच्छेम संहृष्टाः सुग्रीवं च वनौकसम्॥ १८॥

यदि कश्चित् समर्थो वः सागरप्लवने हरिः।
स ददात्विह नः शीघ्रं पुण्यामभयदक्षिणाम्॥ १९॥

अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा न कश्चित् किञ्चिद्ब्रवीत्।
स्तिमितेवाभवत् सर्वा सा तत्र हरिवाहिनी॥ २०॥

पुनरेवाङ्गदः प्राह तान् हरीन् हरिसत्तमः।
सर्वे बलवतां श्रेष्ठा भवन्तो दृढविक्रमाः।
व्यपदेशकुले जाताः पूजिताश्चाप्यभीक्षणशः ॥ २१ ॥

नहि वो गमने भङ्गः कदाचित् कस्यचिद् भवेत्।
ब्रुवध्वं यस्य या शक्तिः पूवने पूवर्घषभाः ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्धाकाण्डे
समुद्रलङ्घनमन्त्रणम् नाम चतुःषष्ठितमः सर्गः ॥ ४-६४ ॥

॥ पञ्चषष्ठितमः सर्गः — बलेयत्ताविष्करणम् ॥

अथाङ्गदवच्चः श्रुत्वा ते सर्वे वानरर्घभाः।
स्वं स्वं गतौ समुत्साहमूच्छुस्तत्र यथाक्रमम् ॥ १ ॥

गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः।
मैन्दश्च द्विविदश्चैव सुषेणो जाम्बवांस्तथा ॥ २ ॥

आबभाषे गजस्तत्र पूवेयं दशयोजनम्।
गवाक्षो योजनान्याह गमिष्यामीति विंशतिम् ॥ ३ ॥

शरभो वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह।
त्रिंशतं तु गमिष्यामि योजनानां पूवङ्गमाः ॥ ४ ॥

ऋषभो वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह।
चत्वारिंशद् गमिष्यामि योजनानां न संशयः ॥ ५ ॥

वानरांस्तु महातेजा अब्रवीद् गन्धमादनः।
योजनानां गमिष्यामि पञ्चाशतु न संशयः ॥ ६ ॥

मैन्दस्तु वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह।
योजनानां परं षष्ठिमहं प्लवितुमुत्सहे ॥ ७ ॥

ततस्तत्र महातेजा द्विविदः प्रत्यभाषत।
गमिष्यामि न सन्देहः सप्ततिं योजनान्यहम् ॥ ८ ॥

सुषेणस्तु महातेजाः सत्त्ववान् कपिसत्तमः।
अशीतिं प्रतिजानेऽहं योजनानां पराक्रमे ॥ ९ ॥

तेषां कथयतां तत्र सर्वास्ताननुमान्य च।
ततो वृद्धतमस्तेषां जाम्बवान् प्रत्यभाषत ॥ १० ॥

पूर्वमस्माकमप्यासीत् कथिद् गतिपराक्रमः।
ते वयं वयसः पारमनुप्राप्ताः स्म साम्रतम् ॥ ११ ॥

किं तु नैवं गते शक्यमिदं कार्यमुपेक्षितुम्।
यदर्थं कपिराजश्च रामश्च कृतनिश्चयौ ॥ १२ ॥

साम्रतं कालमस्माकं या गतिस्तां निबोधत।
नवतिं योजनानां तु गमिष्यामि न संशयः ॥ १३ ॥

तांश्च सर्वान् हरिश्रेष्ठाङ्गाम्बवानिदमब्रवीत्।
न खल्वेतावदेवासीद् गमने मे पराक्रमः ॥ १४ ॥

मया वैरोचने यज्ञे प्रभविष्णुः सनातनः।
प्रदक्षिणीकृतः पूर्वं क्रममाणस्त्रिविक्रमम् ॥ १५ ॥

स इदानीमहं वृद्धः प्लवने मन्दविक्रमः।
यौवने च तदासीन्मे बलमप्रतिमं परम् ॥ १६ ॥

सम्प्रत्येतावदेवाद्य शक्यं मे गमने स्वतः।
नैतावता च संसिद्धिः कार्यस्यास्य भविष्यति ॥ १७ ॥

अथोत्तरमुदारार्थमब्रवीद्भदस्तदा ।

अनुमान्य तदा प्राज्ञो जाम्बवन्तं महाकपिः ॥ १८ ॥

अहमेतद् गमिष्यामि योजनानां शतं महत् ।

निर्वर्तने तु मे शक्तिः स्यान्न वेति न निश्चितम् ॥ १९ ॥

तमुवाच हरिश्चेष्टं जाम्बवान् वाक्यकोविदः ।

ज्ञायते गमने शक्तिस्तव हर्यृक्षसत्तम् ॥ २० ॥

कामं शतसहस्रं वा नह्येष विधिरुच्यते ।

योजनानां भवान् शक्तो गन्तुं प्रतिनिवर्तितुम् ॥ २१ ॥

नहि प्रेषयिता तात स्वामी प्रेष्यः कथञ्चन ।

भवतायं जनः सर्वः प्रेष्यः पुवगसत्तम् ॥ २२ ॥

भवान् कलत्रमस्माकं स्वामिभावे व्यवस्थितः ।

स्वामी कलत्रं सैन्यस्य गतिरेषा परन्तप ॥ २३ ॥

अपि वै तस्य कार्यस्य भवान् मूलमरिन्दम् ।

तस्मात् कलत्रवत् तात प्रतिपाल्यः सदा भवान् ॥ २४ ॥

मूलमर्थस्य संरक्ष्यमेष कार्यविदां नयः ।

मूले हि सति सिध्यन्ति गुणाः सर्वे फलोदयाः ॥ २५ ॥

तद् भवानस्य कार्यस्य साधनं सत्यविक्रम ।

वुद्धिविक्रमसम्पन्नो हेतुरत्र परन्तप ॥ २६ ॥

गुरुश्च गुरुपुत्रश्च त्वं हि नः कपिसत्तम ।

भवन्तमाश्रित्य वयं समर्था ह्यर्थसाधने ॥ २७ ॥

उक्तवाक्यं महाप्राज्ञं जाम्बवन्तं महाकपिः ।

प्रत्युवाचोत्तरं वाक्यं वालिसूनुरथाङ्गदः ॥ २८ ॥

यदि नाहं गमिष्यामि नान्यो वानरपुञ्जवः।
पुनः खल्विदमस्माभिः कार्यं प्रायोपवेशनम्॥२९॥

नद्यकृत्वा हरिपतेः सन्देशं तस्य धीमतः।
तत्रापि गत्वा प्राणानां न पश्ये परिरक्षणम्॥३०॥

स हि प्रसादे चात्यर्थकोपे च हरिरीश्वरः।
अतीत्य तस्य सन्देशं विनाशो गमने भवेत्॥३१॥

तत्था ह्यस्य कार्यस्य न भवत्यन्यथा गतिः।
तद् भवानेव दृष्टार्थः सञ्चिन्तयितुमहंति॥३२॥

सोऽङ्गदेन तदा वीरः प्रत्युक्तः पूवर्गषभः।
जाम्बवानुत्तमं वाक्यं प्रोवाचेदं ततोऽङ्गदम्॥३३॥

तस्य ते वीर कार्यस्य न किञ्चित् परिहास्यते।
एष सञ्चोदयाम्येनं यः कार्यं साधयिष्यति॥३४॥

ततः प्रतीतं पूवतां वरिष्ठमेकान्तमाश्रित्य सुखोपविष्टम्।
सञ्चोदयामास हरिप्रवीरो हरिप्रवीरं हनुमन्तमेव॥३५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
बलेयत्ताविष्करणम् नाम पञ्चषष्ठितमः सर्गः ॥ ४-६५ ॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — हनुमद्वलसन्धुक्षणम्॥

अनेकशतसाहस्रीं विषण्णां हरिवाहिनीम्।
जाम्बवान् समुदीक्ष्यैवं हनूमन्तमथाब्रवीत्॥ १ ॥

वीर वानरलोकस्य सर्वशास्त्रविदां वर।
तूष्णीमेकान्तमाश्रित्य हनूमन् किं न जल्पसि॥ २ ॥

हनूमन् हरिराजस्य सुग्रीवस्य समो ह्यसि।
 रामलक्ष्मणयोश्चापि तेजसा च बलेन च ॥ ३ ॥
 अरिष्टनेमिनः पुत्रो वैनतेयो महाबलः।
 गरुत्मानिव विरच्यात उत्तमः सर्वपक्षिणाम् ॥ ४ ॥
 बहुशो हि मया दृष्टः सागरे स महाबलः।
 भुजङ्गानुद्धरन् पक्षी महाबाहुर्महाबलः ॥ ५ ॥
 पक्षयोर्यद् बलं तस्य भुजवीर्यबलं तव।
 विक्रमश्चापि वेगश्च न ते तेनापहीयते ॥ ६ ॥
 बलं बुद्धिश्च तेजश्च सत्त्वं च हरिपुञ्जव।
 विशिष्टं सर्वभूतेषु किमात्मानं न सज्जसे ॥ ७ ॥
 अप्सराऽप्सरसां श्रेष्ठा विरच्याता पुञ्जिकस्थला।
 अञ्जनेति परिरच्याता पत्नी केसरिणो हरेः ॥ ८ ॥
 विरच्याता त्रिषु लोकेषु रूपेणाप्रतिमा भुवि।
 अभिशापादभूत् तात कपित्वे कामरूपिणी ॥ ९ ॥
 दुहिता वानरेन्द्रस्य कुञ्जरस्य महात्मनः।
 मानुषं विग्रहं कृत्वा रूपयौवनशालिनी ॥ १० ॥
 विचित्रमाल्याभरणा कदाचित् क्षौमधारिणी।
 अचरत् पर्वतस्याग्रे प्रावृडम्बुदसन्निभे ॥ ११ ॥
 तस्या वस्त्रं विशालाक्ष्याः पीतं रक्तदशं शुभम्।
 स्थितायाः पर्वतस्याग्रे मारुतोऽपाहरच्छन्नैः ॥ १२ ॥
 स ददर्श ततस्तस्या वृत्तावूरु सुसंहतौ।
 स्तनौ च पीनौ सहितौ सुजातं चारु चाननम् ॥ १३ ॥

तां बलादायतश्रोणीं तनुमध्यां यशस्विनीम्।
दृष्टैव शुभसर्वाङ्गीं पवनः काममोहितः ॥ १४ ॥

स तां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां पर्यष्वजत मारुतः।
मन्मथाविष्टसर्वाङ्गो गतात्मा तामनिन्दिताम् ॥ १५ ॥

सा तु तत्रैव सम्भ्रान्ता सुव्रता वाक्यमब्रवीत्।
एकपत्नीब्रतमिदं को नाशयितुमिच्छति ॥ १६ ॥

अञ्जनाया वचः श्रुत्वा मारुतः प्रत्यभाषत।
न त्वां हिंसामि सुश्रोणि मा भूत् ते मनसो भयम् ॥ १७ ॥

मनसास्मि गतो यत् त्वां परिष्वज्य यशस्विनि।
वीर्यवान् बुद्धिसम्पन्नस्तव पुत्रो भविष्यति ॥ १८ ॥

महासत्त्वो महातेजा महाबलपराक्रमः।
लङ्घने प्लवने चैव भविष्यति मया समः ॥ १९ ॥

एवमुक्ता ततस्तुष्टा जननी ते महाकपे।
गुहायां त्वां महाबाहो प्रजज्ञे प्लवर्गर्षभ ॥ २० ॥

अभ्युत्थितं ततः सूर्य बालो दृष्टा महावने।
फलं चेति जिघृक्षुस्त्वमुत्स्याभ्युत्पतो दिवम् ॥ २१ ॥

शतानि त्रीणि गत्वाथ योजनानां महाकपे।
तेजसा तस्य निर्धूतो न विषादं गतस्ततः ॥ २२ ॥

त्वामप्युपगतं तूर्णमन्तरिक्षं महाकपे।
क्षिप्तमिन्द्रेण ते वज्रं कोपाविष्टेन तेजसा ॥ २३ ॥

तदा शैलाग्रशिखरे वामो हनुरभज्यत।
ततो हि नामधेयं ते हनुमानिति कीर्तितम् ॥ २४ ॥

ततस्त्वां निहतं दृष्ट्वा वायुर्गन्धवहः स्वयम्।
त्रैलोक्यं भृशसङ्कुच्छो न वर्वौ वै प्रभञ्जनः ॥ २५ ॥

सम्भ्रान्ताश्च सुराः सर्वे त्रैलोक्ये क्षुभिते सति।
प्रसाद्यन्ति सङ्कुच्छं मारुतं भुवनेश्वराः ॥ २६ ॥

प्रसादिते च पवने ब्रह्मा तुभ्यं वरं ददौ।
अशस्त्रवध्यतां तात समरे सत्यविक्रम ॥ २७ ॥

वज्रस्य च निपातेन विरुजं त्वां समीक्ष्य च।
सहस्रनेत्रः प्रीतात्मा ददौ ते वरमुत्तमम् ॥ २८ ॥

स्वच्छन्दतश्च मरणं तव स्यादिति वै प्रभो।
स त्वं केसरिणः पुत्रः क्षेत्रजो भीमविक्रमः ॥ २९ ॥

मारुतस्यौरसः पुत्रस्त्वेजसा चापि तत्समः।
त्वं हि वायुसुतो वत्स प्लवने चापि तत्समः ॥ ३० ॥

वयमद्य गतप्राणा भवानस्मासु साम्प्रतम्।
दाक्ष्यविक्रमसम्पन्नः कपिराज इवापरः ॥ ३१ ॥

त्रिविक्रमे मया तात सशैलवनकानना।
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी परिक्रान्ता प्रदक्षिणम् ॥ ३२ ॥

तथा चौषधयोऽस्माभिः सञ्चिता देवशासनात्।
निर्मथ्यममृतं याभिस्तदानीं नो महद्वलम् ॥ ३३ ॥

स इदानीमहं वृद्धः परिहीनपराक्रमः।
साम्प्रतं कालमस्माकं भवान् सर्वगुणान्वितः ॥ ३४ ॥

तद् विजृम्भस्व विक्रान्तं प्लवतामुत्तमो ह्यसि।
त्वद्वीर्यं द्रष्टुकामा हि सर्वा वानरवाहिनी ॥ ३५ ॥

उत्तिष्ठ हरिशार्दूलं लङ्घयस्व महार्णवम्।
परा हि सर्वभूतानां हनुमन् या गतिस्तव ॥ ३६ ॥

विषण्णा हरयः सर्वे हनुमन् किमुपेक्षसे।
विक्रमस्व महावेग विष्णुस्त्रीन् विक्रमानिव ॥ ३७ ॥

ततः कपीनामृषभेण चोदितः प्रतीतवेगः पवनात्मजः कपिः।
प्रहर्षयस्तां हरिवीरवाहिनीं चकार रूपं महदात्मनस्तदा ॥ ३८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
हनुमद्वलसन्धुक्षणम् नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ४-६६ ॥

॥ सप्तषष्ठितमः सर्गः — लङ्घनावष्टम्भः ॥

तं दृष्ट्वा जृम्भमाणं ते क्रमितुं शतयोजनम्।
वेगेनापूर्यमाणं च सहसा वानरोत्तमम् ॥ १ ॥

सहसा शोकमुत्सृज्य प्रहर्षेण समन्विताः।
विनेदुस्तुष्टुवुश्चापि हनूमन्तं महाबलम् ॥ २ ॥

प्रहृष्टा विस्मिताश्चापि ते वीक्षन्ते समन्ततः।
त्रिविक्रमं कृतोत्साहं नारायणमिव प्रजाः ॥ ३ ॥

संस्तूयमानो हनुमान् व्यवर्घत महाबलः।
समाविच्छ च लाङ्गूलं हर्षाद् बलमुपेयवान् ॥ ४ ॥

तस्य संस्तूयमानस्य वृद्धैर्वानरपुङ्गवैः।
तेजसाऽपूर्यमाणस्य रूपमासीदनुत्तमम् ॥ ५ ॥

यथा विजृम्भते सिंहो विवृते गिरिगह्वरे।
मारुतस्यौरसः पुत्रस्तथा सम्प्रति जृम्भते ॥ ६ ॥

अशोभत मुखं तस्य जृम्भमाणस्य धीमतः ।

अम्बरीषोपमं दीप्तं विधूम् इव पावकः ॥ ७ ॥

हरीणामुत्थितो मध्यात् सम्प्रहृष्टतनूरुहः ।

अभिवाद्य हरीन् वृद्धान् हनूमानिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥

आरुजन् पर्वताग्राणि हुताशनसखोऽनिलः ।

बलवानप्रमेयश्च वायुराकाशगोचरः ॥ ९ ॥

तस्याहं शीघ्रवेगस्य शीघ्रगस्य महात्मनः ।

मारुतस्यौरसः पुत्रः पूवनेनास्मि तत्समः ॥ १० ॥

उत्सहेयं हि विस्तीर्णमालिखन्तमिवाम्बरम् ।

मेरुं गिरिमसङ्गेन परिगन्तुं सहस्रशः ॥ ११ ॥

बाहुवेगप्रणुन्नेन सागरेणाहमुत्सहे ।

समाप्तावयितुं लोकं सपर्वतनदीहृदम् ॥ १२ ॥

ममोरुजञ्चावेगेन भविष्यति समुत्थितः ।

समुत्थितमहाग्राहः समुद्रो वरुणालयः ॥ १३ ॥

पन्नगाशनमाकाशे पतन्तं पक्षिसेवितम् ।

वैनतेयमहं शक्तः परिगन्तुं सहस्रशः ॥ १४ ॥

उदयात् प्रस्थितं वापि ज्वलन्तं रशिममालिनम् ।

अनस्तामितमादित्यमहं गन्तुं समुत्सहे ॥ १५ ॥

ततो भूमिमसंस्पृष्टा पुनरागन्तुमुत्सहे ।

प्रवेगेनैव महता भीमेन पूवगर्षभाः ॥ १६ ॥

उत्सहेयमतिक्रान्तुं सर्वानाकाशगोचरान् ।

सागरान् शोषयिष्यामि दारयिष्यामि मेदिनीम् ॥ १७ ॥

पर्वतांश्चूर्णयिष्यामि पूवमानः पूवज्ञमः।
हरिष्याम्युरुवेगेन पूवमानो महार्णवम्॥ १८॥

लतानां विविधं पुष्पं पादपानां च सर्वशः।
अनुयास्यति मामद्य पूवमानं विहायसा॥ १९॥

भविष्यति हि मे पन्थाः स्वातेः पन्था इवाम्बरे।
चरन्तं घोरमाकाशमुत्पतिष्यन्तमेव च॥ २०॥

द्रक्ष्यन्ति निपतन्तं च सर्वभूतानि वानराः।
महामेरुप्रतीकाशं मां द्रक्ष्यध्वं पूवज्ञमाः॥ २१॥

दिवमावृत्य गच्छन्तं ग्रसमानमिवाम्बरम्।
विधमिष्यामि जीमूतान् कम्पयिष्यामि पर्वतान्।
सागरं शोषयिष्यामि पूवमानः समाहितः॥ २२॥

वैनतेयस्य वा शक्तिर्मम वा मारुतस्य वा।
ऋते सुपर्णराजानं मारुतं वा महाबलम्।
न तद् भूतं प्रपश्यामि यन्मां पुतमनुवजेत्॥ २३॥

निमेषान्तरमात्रेण निरालम्बनमम्बरम्।
सहसा निपतिष्यामि घनाद् विद्युदिवोत्थिता॥ २४॥

भविष्यति हि मे रूपं पूवमानस्य सागरम्।
विष्णोः प्रक्रममाणस्य तदा त्रीन् विक्रमानिव॥ २५॥

बुद्ध्या चाहं प्रपश्यामि मनश्चेष्टा च मे तथा।
अहं द्रक्ष्यामि वैदेहीं प्रमोदध्वं पूवज्ञमाः॥ २६॥

मारुतस्य समो वेगे गरुडस्य समो जवे।
अयुतं योजनानां तु गमिष्यामीति मे मतिः॥ २७॥

वासवस्य सवज्रस्य ब्रह्मणो वा स्वयम्भुवः ।
 विक्रम्य सहसा हस्तादमृतं तदिहानये ॥ २८ ॥
 लङ्घां वापि समुत्क्षिप्य गच्छेयमिति मे मतिः ।
 तमेवं वानरश्रेष्ठं गर्जन्तममितप्रभम् ॥ २९ ॥
 प्रहृष्टा हरयस्तत्र समुदैक्षन्त विस्मिताः ।
 तच्चास्य वचनं श्रुत्वा ज्ञातीनां शोकनाशनम् ॥ ३० ॥
 उवाच परिसंहृष्टो जाम्बवान् प्लवगेश्वरः ।
 वीर केसरिणः पुत्र वेगवन् मारुतात्मज ॥ ३१ ॥
 ज्ञातीनां विपुलः शोकस्त्वया तात प्रणाशितः ।
 तव कल्याणरुचयः कपिमुख्याः समागताः ॥ ३२ ॥
 मङ्गलान्यर्थसिद्धर्थं करिष्यन्ति समाहिताः ।
 ऋषीणां च प्रसादेन कपिवृद्धमतेन च ॥ ३३ ॥
 गुरुणां च प्रसादेन सम्लव त्वं महार्णवम् ।
 स्थास्यामश्वैकपादेन यावदागमनं तव ॥ ३४ ॥
 त्वद्रूतानि च सर्वेषां जीवनानि वनौकसाम् ।
 ततश्च हरिशार्दूलस्तानुवाच वनौकसः ॥ ३५ ॥
 कोऽपि लोके न मे वेगं प्लवने धारयिष्यति ।
 एतानीह नगस्यास्य शिलासङ्कटशालिनः ॥ ३६ ॥
 शिखराणि महेन्द्रस्य स्थिराणि च महान्ति च ।
 येषु वेगं गमिष्यामि महेन्द्रशिखरेष्वहम् ॥ ३७ ॥
 नानाद्रुमविकीर्णेषु धातुनिष्पन्दशोभिषु ।
 एतानि मम वेगं हि शिखराणि महान्ति च ॥ ३८ ॥

प्लवतो धारयिष्यन्ति योजनानामितः शतम्।
ततस्तु मारुतप्रख्यः स हरिमारुतात्मजः।
आरुरोह नगश्रेष्ठं महेन्द्रमरिमर्दनः ॥ ३९ ॥

वृतं नानाविधैः पुष्पैर्मृगसेवितशाद्वलम्।
लताकुसुमसम्बाधं नित्यपुष्पफलद्वुमम् ॥ ४० ॥

सिंहशार्दूलसहितं मत्तमातङ्गसेवितम्।
मत्तद्विजगणोद्धुष्टं सलिलोत्पीडसङ्कुलम् ॥ ४१ ॥

महद्विरुच्छितं शृङ्गैर्महेन्द्रं स महाबलः।
विचचार हरिश्रेष्ठो महेन्द्रसमविकमः ॥ ४२ ॥

पादाभ्यां पीडितस्तेन महाशैले महात्मना।
रास सिंहाभिहतो महान् मत्त इव द्विपः ॥ ४३ ॥

मुमोच सलिलोत्पीडान् विप्रकीर्णशिलोच्यः।
वित्रस्तमृगमातङ्गः प्रकम्पितमहादुमः ॥ ४४ ॥

नानागन्धर्वमिथुनैः पानसंसर्गकर्कशैः।
उत्पतद्विर्विहङ्गैश्च विद्याधरगणैरपि ॥ ४५ ॥

त्यज्यमानमहासानुः सञ्चिलीनमहोरगः।
शैलशृङ्गशिलोत्पातस्तदाभूत् स महागिरिः ॥ ४६ ॥

निःश्वसद्विस्तदा तैस्तु भुजगैर्धनिःसृतैः।
सपताक इवाभाति स तदा धरणीधरः ॥ ४७ ॥

ऋषिभिस्त्राससम्भ्रान्तैस्त्यज्यमानः शिलोच्यः।
सीदन् महति कान्तारे सार्थहीन इवाध्वगः ॥ ४८ ॥

स वेगवान् वेगसमाहितात्मा हरिप्रीवीरः परवीरहन्ता।
 मनः समाधाय महानुभावो जगाम लङ्घां मनसा मनस्वी ॥४९॥
 ॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये किञ्चिन्न्याकाण्डे
 लङ्घनावष्टम्भः नाम सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥४-६७॥

॥ सुन्दर-काण्डः ॥

॥ प्रथमः सर्गः — सागरलङ्घनम् ॥

ततो रावणनीतायाः सीतायाः शत्रुकर्षणः।
 इयेष पदमन्वेष्टुं चारणाचरिते पथि ॥ १ ॥

दुष्करं निष्ठतिद्वन्द्वं चिकीर्षन् कर्म वानरः।
 समुद्रशिरोग्रीवो गवां पतिरिवाबभौ ॥ २ ॥

अथ वैदूर्यवर्णेषु शाद्वलेषु महाबलः।
 धीरः सलिलकल्पेषु विचचार यथासुखम् ॥ ३ ॥

द्विजान् वित्रासयन् धीमानुरसा पादपान् हरन्।
 मृगांश्च सुबहून् निघ्नन् प्रवृद्ध इव केसरी ॥ ४ ॥

नीललोहितमाञ्जिष्ठपद्मवर्णैः सितासितैः।
 स्वभावसिद्धैर्विमलैर्धातुभिः समलङ्घतम् ॥ ५ ॥

कामरूपिभिराविष्टमभीक्षणं सपरिच्छदैः।
 यक्षकिन्नरगन्ध्यर्वदेवकल्पैः सपन्नगौः ॥ ६ ॥

स तस्य गिरिर्वर्यस्य तले नागवरायुते।
 तिष्ठन् कपिवरस्तत्र हृदे नाग इवाबभौ ॥ ७ ॥

स सूर्याय महेन्द्राय पवनाय स्वयम्भुवे।
भूतेभ्यश्चाञ्जलिं कृत्वा चकार गमने मतिम्॥८॥

अञ्जलिं प्राञ्जुखं कुर्वन् पवनायात्मयोनये।
ततो हि वृधे गन्तुं दक्षिणो दक्षिणां दिशम्॥९॥

पूवगप्रवरैर्दृष्टः पूवने कृतनिश्चयः।
वृधे रामवृद्धर्थं समुद्र इव पर्वसु॥१०॥

निष्ठमाणशारीरः सँल्लिङ्गयिषुरण्वम्।
बाहुभ्यां पीडयामास चरणाभ्यां च पर्वतम्॥११॥

स चचालाचलश्चाशु मुहूर्तं कपिपीडितः।
तरूणां पुष्पिताग्राणां सर्वं पुष्पमशातयत्॥१२॥

तेन पादपमुक्तेन पुष्पौघेण सुगन्धिना।
सर्वतः संवृतः शैलो बभौ पुष्पमयो यथा॥१३॥

तेन चोत्तमवीर्येण पीड्यमानः स पर्वतः।
सलिलं सम्प्रसुस्वाव मदमत्त इव द्विपः॥१४॥

पीड्यमानस्तु बलिना महेन्द्रस्तेन पर्वतः।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः॥१५॥

मुमोच च शिलाः शैलो विशालाः समनःशिलाः।
मध्यमेनार्चिषा जुषो धूमराजीरिवानलः॥१६॥

हरिणा पीड्यमानेन पीड्यमानानि सर्वतः।
गुहाविष्टानि सत्त्वानि विनेदुर्विकृतैः स्वरैः॥१७॥

स महान् सत्त्वसन्नादः शैलपीडानिमित्तजः।
पृथिवीं पूर्यामास दिशश्चोपवनानि च॥१८॥

शिरोभिः पृथुभिर्नांगा व्यक्तस्वस्तिकलक्षणैः ।
 वमन्तः पावकं घोरं ददंशुर्दशनैः शिलाः ॥ १९ ॥

 तास्तदा सविषैर्दृष्टाः कुपितैस्तैर्महाशिलाः ।
 जज्वलुः पावकोद्दीप्ता बिभिदुश्च सहस्रधा ॥ २० ॥

 यानि त्वौषधजालानि तस्मिञ्चातानि पर्वते ।
 विषम्बान्यपि नागानां न शेकुः शमितुं विषम् ॥ २१ ॥

 भिद्यतेऽयं गिरिर्भूतैरिति मत्वा तपस्विनः ।
 त्रस्ता विद्याधरास्तस्मादुत्पेतुः स्त्रीगणैः सह ॥ २२ ॥

 पानभूमिगतं हित्वा हैममासवभाजनम् ।
 पात्राणि च महार्हाणि करकांश्च हिरण्मयान् ॥ २३ ॥

 लेह्यानुच्चावचान् भक्ष्यान् मांसानि विविधानि च ।
 आर्षभाणि च चर्माणि खड्गांश्च कनकत्सरून् ॥ २४ ॥

 कृतकण्ठगुणाः क्षीबा रक्तमाल्यानुलेपनाः ।
 रक्ताक्षाः पुष्कराक्षाश्च गगनं प्रतिपेदिरे ॥ २५ ॥

 हारनूपुरकेयूरपारिहार्यधराः स्त्रियः ।
 विस्मिताः सस्मितास्तस्थुराकाशे रमणौः सह ॥ २६ ॥

 दर्शयन्तो महाविद्यां विद्याधरमर्हषयः ।
 सहितास्तस्थुराकाशे वीक्षाच्छकुश्च पर्वतम् ॥ २७ ॥

 शुश्रुवुश्च तदा शब्दमृषीणां भावितात्मनाम् ।
 चारणानां च सिद्धानां स्थितानां विमलेऽम्बरे ॥ २८ ॥

 एष पर्वतसङ्काशो हनुमान् मारुतात्मजः ।
 तितीर्षति महावेगः समुद्रं वरुणालयम् ॥ २९ ॥

रामार्थं वानरार्थं च चिकीर्षन् कर्म दुष्करम्।
समुद्रस्य परं पारं दुष्ट्रापं प्राप्तुमिच्छति ॥ ३० ॥

इति विद्याधरा वाचः श्रुत्वा तेषां तपस्विनाम्।
तमप्रमेयं ददृशुः पर्वते वानरर्षभम् ॥ ३१ ॥

दुधुवे च स रोमाणि चकम्पे चानलोपमः।
ननाद च महानादं सुमहानिव तोयदः ॥ ३२ ॥

आनुपूर्व्या च वृत्तं तल्लाङ्गुलं रोमभिश्चितम्।
उत्पतिष्ठन् विचिक्षेप पक्षिराज इवोरगम् ॥ ३३ ॥

तस्य लाङ्गूलमाविष्टमतिवेगस्य पृष्ठतः।
ददृशो गरुडेनेव ह्रियमाणो महोरगः ॥ ३४ ॥

बाहू संस्तम्भयामास महापरिघसन्निभौ।
आससाद् कपिः कल्यां चरणौ सञ्चुकोच्च च ॥ ३५ ॥

संहृत्य च भुजौ श्रीमांस्तथैव च शिरोधराम्।
तेजः सत्त्वं तथा वीर्यमाविवेश स वीर्यवान् ॥ ३६ ॥

मार्गमालोकयन् दूरादूर्ध्वप्रणिहितेक्षणः।
रुरोध हृदये प्राणानाकाशमवलोकयन् ॥ ३७ ॥

पञ्चां दृढमवस्थानं कृत्वा स कपिकुञ्जरः।
निकुच्य कण्ठौ हनुमानुत्पतिष्ठन् महाबलः ॥ ३८ ॥

वानरान् वानरश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत्।
यथा राघवनिर्मुक्तः शरः श्वसनविक्रमः ॥ ३९ ॥

गच्छेत् तद्वद् गमिष्यामि लङ्घां रावणपालिताम्।
नहि द्रक्ष्यामि यदि तां लङ्घायां जनकात्मजाम् ॥ ४० ॥

अनेनैव हि वेगेन गमिष्यामि सुरालयम्।
यदि वा त्रिदिवे सीतां न द्रक्ष्यामि कृतश्रमः ॥ ४१ ॥

बद्धा राक्षसराजान्मानयिष्यामि रावणम्।
सर्वथा कृतकार्योऽहमेष्यामि सह सीतया ॥ ४२ ॥

आनयिष्यामि वा लङ्घां समुत्पाट्य सरावणाम्।
एवमुत्तवा तु हनुमान् वानरो वानरोत्तमः ॥ ४३ ॥

उत्पपाताथ वेगेन वेगवानविचारयन्।
सुपर्णमिव चात्मानं मेने स कपिकुञ्जरः ॥ ४४ ॥

समुत्पत्ति वेगात् तु वेगात् ते नगरोहिणः।
संहृत्य विटपान् सर्वान् समुत्पेतुः समन्ततः ॥ ४५ ॥

स मत्तकोयष्टिभकान् पादपान् पुष्पशालिनः।
उद्धवन्नुरुवेगेन जगाम विमलेऽम्बरे ॥ ४६ ॥

ऊरुवेगोत्थिता वृक्षा मुहूर्तं कपिमन्वयुः।
प्रस्थितं दीर्घमध्वानं स्वबन्धुमिव बान्धवाः ॥ ४७ ॥

तमूरुवेगोन्मथिताः सालाश्वान्ये नगोत्तमाः।
अनुजग्मुर्हनूमन्तं सैन्या इव महीपतिम् ॥ ४८ ॥

सुपुष्पिताग्रैर्बहुभिः पादपैरन्वितः कपिः।
हनूमान् पर्वताकारो बभूवाद्गुतदर्शनः ॥ ४९ ॥

सारवन्तोऽथ ये वृक्षा न्यमज्जँल्वणाम्भसि।
भयादिव महेन्द्रस्य पर्वता वरुणालये ॥ ५० ॥

स नानाकुसुमैः कीर्णः कपिः साङ्कुरकोरकैः।
शुशुभे मेघसङ्काशः खद्योतैरिव पर्वतः ॥ ५१ ॥

विमुक्तास्तस्य वेगेन मुक्तवा पुष्पाणि ते द्रुमाः।
व्यवशीर्यन्त सलिले निवृत्ताः सुहृदो यथा॥५२॥

लघुत्वेनोपपन्नं तद् विचित्रं सागरेऽपतत्।
द्रुमाणां विविधं पुष्पं कपिवायुसमीरितम्।
ताराचितमिवाकाशं प्रबभौ स महार्णवः॥५३॥

पुष्पौधेण सुगन्धेन नानावर्णेन वानरः।
बभौ मेघ इवोद्यन् वै विद्युद्गणविभूषितः॥५४॥

तस्य वेगसमुद्भूतैः पुष्पैस्तोयमदृश्यत।
ताराभिरिव रामाभिरुदिताभिरिवाम्बरम्॥५५॥

तस्याम्बरगतौ बाहू ददृशाते प्रसारितौ।
पर्वताग्राद् विनिष्कान्तौ पञ्चास्याविव पन्नगौ॥५६॥

पिबन्निव बभौ चापि सोर्मिजालं महार्णवम्।
पिपासुरिव चाकाशं ददृशे स महाकपिः॥५७॥

तस्य विद्युत्प्रभाकारे वायुमार्गानुसारिणः।
नयने विप्रकाशेते पर्वतस्थाविवानलौ॥५८॥

पिङ्गे पिङ्गाक्षमुख्यस्य बृहती परिमण्डले।
चक्षुषी सम्प्रकाशेते चन्द्रसूर्याविव स्थितौ॥५९॥

मुखं नासिकया तस्य ताम्रया ताम्रमाबभौ।
सन्ध्यया समभिस्पृष्टं यथा स्यात् सूर्यमण्डलम्॥६०॥

लाङ्गूलं च समाविष्टं प्लवमानस्य शोभते।
अम्बरं वायुपुत्रस्य शक्रध्वज इवोच्छितम्॥६१॥

लाङ्गूलचक्रो हनुमान् शुक्लदंष्ट्रोऽनिलात्मजः ।
 व्यरोचत महाप्राज्ञः परिवेषीव भास्करः ॥६२॥
 स्फिंगदेशोनातिताम्रेण रराज स महाकपिः ।
 महता दारितेनेव गिरिगौरिकधातुना ॥६३॥
 तस्य वानरसिंहस्य प्लुवमानस्य सागरम् ।
 कक्षान्तरगतो वायुर्जीमूत इव गर्जति ॥६४॥
 खे यथा निपतत्युल्का उत्तरान्ताद् विनिःसृता ।
 दृश्यते सानुबन्धा च तथा स कपिकुञ्जरः ॥६५॥
 पतत्पतञ्जसङ्काशो व्यायतः शुशुभे कपिः ।
 प्रवृद्ध इव मातङ्गः कक्ष्यया बध्यमानया ॥६६॥
 उपरिष्ठाच्छरीरेण च्छायया चावगाढया ।
 सागरे मारुताविष्टा नौरिवासीत् तदा कपिः ॥६७॥
 यं यं देशं समुद्रस्य जगाम स महाकपिः ।
 स तु तस्याङ्गवेगेन सोन्माद इव लक्ष्यते ॥६८॥
 सागरस्योर्मिजालानामुरसा शैलवर्षणाम् ।
 अभिन्नस्तु महावेगः पुष्पुवे स महाकपिः ॥६९॥
 कपिवातश्च बलवान् मेघवातश्च निर्गतः ।
 सागरं भीमनिर्हादं कम्पयामासतुर्भृशम् ॥७०॥
 विकर्षन्नूर्मिजालानि बृहन्ति लवणाभसि ।
 पुष्पुवे कपिशार्दूलो विकिरन्निव रोदसी ॥७१॥
 मेरुमन्दरसङ्काशानुदत्तान् सुमहार्णवे ।
 अत्यक्रामन्महावेगस्तरङ्गान् गणयन्निव ॥७२॥

तस्य वेगसमुद्धृष्टं जलं सजलदं तदा।
अम्बरस्थं विब्राजे शरदभ्रमिवाततम् ॥ ७३ ॥

तिमिनकश्चिष्ठाः कूर्मा दृश्यन्ते विवृतास्तदा।
वस्त्रापकर्षणेनेव शरीराणि शरीरिणाम् ॥ ७४ ॥

क्रममाणं समीक्ष्याथ भुजगाः सागरङ्गमाः।
व्योम्नि तं कपिशार्दूलं सुपर्णमिव मेनिरे ॥ ७५ ॥

दशयोजनविस्तीर्णा त्रिशाद्योजनमायता।
छाया वानरसिंहस्य जवे चारुतराभवत् ॥ ७६ ॥

श्वेताभ्रधनराजीव वायुपुत्रानुगामिनी।
तस्य सा शुशुभे छाया पतिता लवणाम्भसि ॥ ७७ ॥

शुशुभे स महातेजा महाकायो महाकपिः।
वायुमार्गे निरालम्बे पक्षवानिव पर्वतः ॥ ७८ ॥

येनासौ याति बलवान् वेगेन कपिकुञ्जरः।
तेन मार्गेण सहसा द्रोणीकृत इवार्णवः ॥ ७९ ॥

आपाते पक्षिसङ्घानां पक्षिराज इव व्रजन्।
हनुमान् मेघजालानि प्रकर्षन् मारुतो यथा ॥ ८० ॥

पाण्डुरारुणवर्णानि नीलमञ्जिष्ठकानि च।
कपिनाऽऽकृष्यमाणानि महाभ्राणि चकाशिरे ॥ ८१ ॥

प्रविशन्नभ्रजालानि निष्पतंश्च पुनः पुनः।
प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च चन्द्रमा इव दृश्यते ॥ ८२ ॥

प्लवमानं तु तं दृष्ट्वा प्लवगं त्वरितं तदा।
ववृषुस्तत्र पुष्पाणि देवगन्धर्वचारणाः ॥ ८३ ॥

तताप नहि तं सूर्यः पूवन्तं वानरेश्वरम्।
सिषेवे च तदा वायू रामकार्यार्थसिद्धये॥८४॥

ऋषयस्तुष्टुवुश्वैनं पूवमानं विहायसा।
जगुश्व देवगन्धर्वाः प्रशंसन्तो वनौकसम्॥८५॥

नागाश्व तुष्टुवुर्यक्षा रक्षांसि विविधानि च।
प्रेक्ष्य सर्वे कपिवरं सहसा विगतक्षमम्॥८६॥

तस्मिन् पूवगशार्दूले पूवमाने हनूमति।
इक्ष्वाकुकुलमानार्थी चिन्तयामास सागरः॥८७॥

साहाय्यं वानरेन्द्रस्य यदि नाहं हनूमतः।
करिष्यामि भविष्यामि सर्ववाच्यो विवक्षताम्॥८८॥

अहमिक्ष्वाकुनाथेन सगरेण विवर्धितः।
इक्ष्वाकुसच्चिवश्चायं तन्नार्हत्यवसादितुम्॥८९॥

तथा मया विधातव्यं विश्रमेत यथा कपिः।
शेषं च मयि विश्रान्तः सुखी सोऽतितरिष्यति॥९०॥

इति कृत्वा मर्तिं साध्वीं समुदश्छन्नमम्भसि।
हिरण्यनाभं मैनाकमुवाच गिरिसत्तमम्॥९१॥

त्वमिहासुरसङ्घानां देवराजा महात्मना।
पातालनिलयानां हि परिघः सञ्चिवेशितः॥९२॥

त्वमेषां ज्ञातवीर्याणां पुनरेवोत्पतिष्यताम्।
पातालस्याप्रमेयस्य द्वारमावृत्य तिष्ठसि॥९३॥

तिर्यग्रूर्ध्वमधश्वैव शक्तिस्ते शैल वर्धितुम्।
तस्मात् सञ्चोदयामि त्वामुत्तिष्ठ गिरिसत्तम्॥९४॥

स एष कपिशार्दूलस्त्वामुपर्येति वीर्यवान्।
हनूमान् रामकार्यार्थी भीमकर्मा खमाप्नुतः ॥ ९५ ॥

अस्य साहृं मया कार्यमिक्ष्वाकुकुलवर्तिनः ।
मम इक्ष्वाकवः पूज्याः परं पूज्यतमास्त्व ॥ ९६ ॥

कुरु साच्चिव्यमस्माकं न नः कार्यमतिक्रमेत् ।
कर्तव्यमकृतं कार्यं सतां मन्युमुदीरयेत् ॥ ९७ ॥

सलिलादूर्ध्वमुक्तिष्ठ तिष्ठत्वेष कपिस्त्वयि ।
अस्माकमतिथिश्वैव पूज्यश्च पूवतां वरः ॥ ९८ ॥

चामीकरमहानाभ देवगन्धर्वसेवित ।
हनूमांस्त्वयि विश्रान्तस्ततः शेषं गमिष्यति ॥ ९९ ॥

काकुत्थस्यानृशंस्यं च मैथिल्याश्च विवासनम् ।
श्रमं च पूवगेन्द्रस्य समीक्ष्योत्थातुमर्हसि ॥ १०० ॥

हिरण्यगर्भो मैनाको निशम्य लवणाम्भसः ।
उत्पात जलात् तूर्णं महाद्रुमलतावृतः ॥ १०१ ॥

स सागरजलं भित्त्वा बभूवात्युच्छ्रुतस्तदा ।
यथा जलधरं भित्त्वा दीप्तरश्मिर्दिवाकरः ॥ १०२ ॥

स महात्मा मुहूर्तेन पर्वतः सलिलावृतः ।
दर्शयामास शृङ्गाणि सागरेण नियोजितः ॥ १०३ ॥

शातकुम्भमयैः शृङ्गैः सकिन्नरमहोरगैः ।
आदित्योदयसङ्काशौरुलिखद्विरिवाम्बरम् ॥ १०४ ॥

तस्य जाम्बूनदैः शृङ्खैः पर्वतस्य समुत्थितैः।
आकाशं शस्त्रसङ्काशमभवत् काञ्चनप्रभम्॥ १०५॥

जातरूपमयैः शृङ्खैर्भ्राजमानैर्महाप्रभैः।
आदित्यशतसङ्काशः सोऽभवद् गिरिसत्तमः॥ १०६॥

समुत्थितमसङ्गेन हनूमानग्रतः स्थितम्।
मध्ये लवणतोयस्य विघ्नोऽयमिति निश्चितः॥ १०७॥

स तमुच्छितमत्यर्थं महावेगो महाकपिः।
उरसा पातयामास जीमूतमिव मारुतः॥ १०८॥

स तदासादितस्तेन कपिना पर्वतोत्तमः।
बुद्धा तस्य हरेवं जहर्ष च ननाद च॥ १०९॥

तमाकाशगतं वीरमाकाशे समुपस्थितः।
प्रीतो हृष्टमना वाक्यमब्रवीत् पर्वतः कपिम्॥ ११०॥

मानुषं धारयन् रूपमात्मनः शिखरे स्थितः।
दुष्करं कृतवान् कर्म त्वमिदं वानरोत्तम॥ १११॥

निपत्य मम शृङ्खेषु सुखं विश्राम्य गम्यताम्।
राघवस्य कुले जातैरुदधिः परिवर्धितः॥ ११२॥

स त्वां रामहिते युक्तं प्रत्यर्चयति सागरः।
कृते च प्रतिकर्तव्यमेष धर्मः सनातनः॥ ११३॥

सोऽयं तत्प्रतिकारार्थी त्वत्तः सम्मानमर्हति।
त्वन्निर्मित्तमनेनाहं बहुमानात् प्रचोदितः॥ ११४॥

योजनानां शतं चापि कपिरेष खमाप्नुतः।
तव सानुषु विश्रान्तः शेषं प्रक्रमतामिति॥ ११५॥

तिष्ठ त्वं हरिशार्दूल मयि विश्रम्य गम्यताम्।
तदिदं गन्धवत् स्वादु कन्दमूलफलं बहु॥ ११६॥

तदास्वाद्य हरिश्रेष्ठ विश्रान्तोऽथ गमिष्यसि।
अस्माकमपि सम्बन्धः कपिमुख्य त्वयास्ति वै।
प्रख्यातस्थिषु लोकेषु महागुणपरिग्रहः॥ ११७॥

वेगवन्तः प्लवन्तो ये प्लवगा मारुतात्मज।
तेषां मुख्यतमं मन्ये त्वामहं कपिकुञ्जर॥ ११८॥

अतिथिः किल पूजार्हः प्राकृतोऽपि विजानता।
धर्मं जिज्ञासमानेन किं पुनर्यादृशो भवान्॥ ११९॥

त्वं हि देववरिष्टस्य मारुतस्य महात्मनः।
पुत्रस्तस्यैव वेगेन सदृशः कपिकुञ्जर॥ १२०॥

पूजिते त्वयि धर्मज्ञे पूजां प्राप्नोति मारुतः।
तस्मात् त्वं पूजनीयो मे शृणु चाप्यत्र कारणम्॥ १२१॥

पूर्वं कृतयुगे तात पर्वताः पक्षिणोऽभवन्।
तेऽपि जग्मुर्दिशः सर्वा गरुडा इव वेगिनः॥ १२२॥

ततस्तेषु प्रयातेषु देवसङ्घाः सहर्षिभिः।
भूतानि च भयं जग्मुस्तेषां पतनशङ्क्या॥ १२३॥

ततः कुद्धः सहस्राक्षः पर्वतानां शतक्रतुः।
पक्षांश्चिच्छेदं वज्रेण ततः शतसहस्रशः॥ १२४॥

स मामुपगतः कुद्धो वज्रमुद्यम्य देवराट्।
ततोऽहं सहसा क्षिप्तः श्वसनेन महात्मना॥ १२५॥

अस्मिँलुवणतोये च प्रक्षिप्तः पूवगोत्तम।

गुप्तपक्षः समग्रश्च तव पित्राभिरक्षितः ॥ १२६ ॥

ततोऽहं मानयामि त्वां मान्योऽसि मम मारुते।

त्वया ममैष सम्बन्धः कपिमुख्य महागुणः ॥ १२७ ॥

अस्मिन् नेवज्ञते कार्यं सागरस्य ममैव च।

प्रीतिं प्रीतमनाः कर्तुं त्वर्महसि महामते ॥ १२८ ॥

श्रमं मोक्षय पूजां च गृहाण हरिसत्तम।

प्रीतिं च मम मान्यस्य प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् ॥ १२९ ॥

एवमुक्तः कपिश्रेष्ठस्तं नगोत्तममब्रवीत्।

प्रीतोऽस्मि कृतमातिथ्यं मन्युरेषोऽपनीयताम् ॥ १३० ॥

त्वरते कार्यकालो मे अहश्चाप्यतिवर्तते।

प्रतिज्ञा च मया दत्ता न स्थातव्यमिहान्तरा ॥ १३१ ॥

इत्युक्त्वा पाणिना शैलमालभ्य हरिपुञ्जवः।

जगामाकाशमाविश्य वीर्यवान् प्रहसन्निव ॥ १३२ ॥

स पर्वतसमुद्राभ्यां बहुमानादवेक्षितः।

पूजितश्चोपपन्नाभिराशीर्भिरभिनन्दितः ॥ १३३ ॥

अथोर्ध्वं दूरमागत्य हित्वा शैलमहार्णवौ।

पितुः पन्थानमासाद्य जगाम विमलेऽम्बरे ॥ १३४ ॥

भूयश्चोर्ध्वं गतिं प्राप्य गिरि तमवलोकयन्।

वायुसूनुर्निरालम्बो जगाम कपिकुञ्जरः ॥ १३५ ॥

तद् द्वितीयं हनुमतो दृष्ट्वा कर्म सुदुष्करम्।

प्रशशांसुः सुराः सर्वे सिद्धाश्र्वं परमर्षयः ॥ १३६ ॥

देवताश्चाभवन् हृष्टस्तत्रस्थास्तस्य कर्मणा।
काञ्चनस्य सुनाभस्य सहस्राक्षश्च वासवः ॥ १३७ ॥

उवाच वचनं धीमान् परितोषात् सगद्ददम्।
सुनाभं पर्वतश्रेष्ठं स्वयमेव शचीपतिः ॥ १३८ ॥

हिरण्यनाभ शैलेन्द्र परितुष्टोऽस्मि ते भृशम्।
अभयं ते प्रयच्छामि गच्छ सौम्य यथासुखम् ॥ १३९ ॥

साह्यं कृतं ते सुमहद् विश्रान्तस्य हनूमतः।
क्रमतो योजनशतं निर्भयस्य भये सति ॥ १४० ॥

रामस्यैष हितायैव याति दाशरथेः कपिः।
सत्क्रियां कुर्वता शक्त्या तोषितोऽस्मि दृढं त्वया ॥ १४१ ॥

स तत् प्रहर्षमलभद् विपुलं पर्वतोत्तमः।
देवतानां पतिं दृष्ट्वा परितुष्टं शतक्रतुम् ॥ १४२ ॥

स वै दत्तवरः शैलो बभूवावस्थितस्तदा।
हनूमांश्च मुहूर्तेन व्यतिचक्राम सागरम् ॥ १४३ ॥

ततो देवाः सगन्ध्यर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः।
अब्रुवन् सूर्यसङ्काशां सुरसां नागमातरम् ॥ १४४ ॥

अयं वातात्मजः श्रीमान् प्लवते सागरोपरि।
हनूमान् नाम तस्य त्वं मुहूर्तं विघ्नमाचर ॥ १४५ ॥

राक्षसं रूपमास्थाय सुघोरं पर्वतोपमम्।
दंष्ट्राकरालं पिङ्गाक्षं वक्रं कृत्वा नभःस्पृशम् ॥ १४६ ॥

बलमिच्छामहे ज्ञातुं भूयश्चास्य पराक्रमम्।
त्वां विजेष्यत्युपायेन विषादं वा गमिष्यति ॥ १४७ ॥

एवमुक्ता तु सा देवी दैवतैरभिसत्कृता।
समुद्रमध्ये सुरसा विभ्रती राक्षसं वपुः ॥ १४८ ॥

विकृतं च विरूपं च सर्वस्य च भयावहम्।
पूवमानं हनूमन्तमावृत्येदमुवाच ह ॥ १४९ ॥

मम भक्ष्यः प्रदिष्टस्त्वमीश्वरैर्वानरर्षभ।
अहं त्वां भक्षयिष्यामि प्रविशेदं ममाननम् ॥ १५० ॥

वर एष पुरा दत्तो मम धात्रेति सत्वरा।
व्यादाय वक्रं विपुलं स्थिता सा मारुतेः पुरः ॥ १५१ ॥

एवमुक्तः सुरस्या प्रहृष्टवदनोऽब्रवीत्।
रामो दाशरथिनाम् प्रविष्टो दण्डकावनम्।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया ॥ १५२ ॥

अन्यकार्यविषक्तस्य बद्धवैरस्य राक्षसैः।
तस्य सीता हृता भार्या रावणेन यशस्विनी ॥ १५३ ॥

तस्याः सकाशं दूतोऽहं गमिष्ये रामशासनात्।
कर्तुर्मर्हसि रामस्य साह्यं विषयवासिनि ॥ १५४ ॥

अथवा मैथिलीं दृष्ट्वा रामं चाक्षिष्टकारिणम्।
आगमिष्यामि ते वक्रं सत्यं प्रतिशृणोमि ते ॥ १५५ ॥

एवमुक्ता हनुमता सुरसा कामरूपिणी।
अब्रवीन्नातिवर्तेन्मां कश्चिदेष वरो मम ॥ १५६ ॥

तं प्रयान्तं समुद्धीक्ष्य सुरसा वाक्यमब्रवीत्।
बलं जिज्ञासमाना सा नागमाता हनूमतः ॥ १५७ ॥

निविश्य वदनं मेऽय गन्तव्यं वानरोत्तम।
वर एष पुरा दक्षो मम धात्रेति सत्वरा ॥ १५८ ॥

व्यादाय विपुलं वक्रं स्थिता सा मारुतेः पुरः।
एवमुक्तः सुरसया कुद्धो वानरपुञ्जवः ॥ १५९ ॥

अब्रवीत् कुरु वै वक्रं येन मां विषहिष्यसि।
इत्युक्तवा सुरसां कुद्धो दशायोजनमायताम् ॥ १६० ॥

दशायोजनविस्तारो हनूमानभवत् तदा।
तं दृष्ट्वा मेघसङ्काशं दशायोजनमायतम्।
चकार सुरसाप्यास्यं विंशद् योजनमायतम् ॥ १६१ ॥

हनूमांस्तु ततः कुद्धस्त्रिंशद् योजनमायतः।
चकार सुरसा वक्रं चत्वारिंशत् तथोच्छ्रितम् ॥ १६२ ॥

बभूव हनुमान् वीरः पञ्चाशद् योजनोच्छ्रितः।
चकार सुरसा वक्रं षष्ठिं योजनमुच्छ्रितम् ॥ १६३ ॥

तदैव हनुमान् वीरः सप्ततिं योजनोच्छ्रितः।
चकार सुरसा वक्रमशीतिं योजनोच्छ्रितम् ॥ १६४ ॥

हनूमाननलप्रख्यो नवतिं योजनोच्छ्रितः।
चकार सुरसा वक्रं शतयोजनमायतम् ॥ १६५ ॥

तद् दृष्ट्वा व्यादितं त्वास्यं वायुपुत्रः स बुद्धिमान्।
दीर्घजिह्वं सुरसया सुभीमं नरकोपमम् ॥ १६६ ॥

स सङ्खिप्यात्मनः कायं जीमूत इव मारुतिः।
तस्मिन् मुहूर्ते हनुमान् बभूवाङ्गुष्ठमात्रकः ॥ १६७ ॥

सोऽभिपद्याथ तद्वक्त्रं निष्पत्य च महाबलः ।
अन्तरिक्षे स्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६८ ॥

प्रविष्टोऽस्मि हि ते वक्त्रं दाक्षायणि नमोऽस्तुते ।
गमिष्ये यत्र वैदेही सत्यश्वासीद् वरस्त्व ॥ १६९ ॥

तं दृष्ट्वा वदनान्मुक्तं चन्द्रं राहुमुखादिव ।
अब्रवीत् सुरसा देवी स्वेन रूपेण वानरम् ॥ १७० ॥

अर्थसिद्धै हरिश्रेष्ठ गच्छ सौम्य यथासुखम् ।
समानय च वैदेहीं राघवेण महात्मना ॥ १७१ ॥

तत् तृतीयं हनुमतो दृष्ट्वा कर्म सुदुष्करम् ।
साधुसाध्विति भूतानि प्रशाशंसुस्तदा हरिम् ॥ १७२ ॥

स सागरमनाधृष्यमभ्येत्य वरुणालयम् ।
जगामाकाशमाविश्य वेगेन गरुडोपमः ॥ १७३ ॥

सेविते वारिधाराभिः पतगैश्च निषेविते ।
चरिते कैशिकाचायैररावतनिषेविते ॥ १७४ ॥

सिंहकुञ्जरशार्दूलपतगोरगवाहनैः ।
विमानैः सम्पतद्विश्व विमलैः समलङ्घते ॥ १७५ ॥

वज्राशनिसमस्पर्शैः पावकैरिव शोभिते ।
कृतपुण्यर्महाभागैः स्वर्गजिद्विरधिष्ठिते ॥ १७६ ॥

वहता हव्यमत्यन्तं सेविते चित्रभानुना ।
ग्रहनक्षत्रचन्द्रार्कतारागणविभूषिते ॥ १७७ ॥

महर्षिगणगन्धर्वनागयक्षसमाकुले ।
विविक्ते विमले विश्वे विश्वावसुनिषेविते ॥ १७८ ॥

देवराजगजाक्रान्ते चन्द्रसूर्यपथे शिवे।
विताने जीवलोकस्य वितते ब्रह्मनिर्मिते ॥ १७९ ॥

बहुशः सेविते वीरैर्विद्याधरगणैर्वृते।
जगाम वायुमार्गं च गरुत्मानिव मारुतिः ॥ १८० ॥

हनुमान् मेघजालानि प्राकर्षन् मारुतो यथा।
कालागुरुसवर्णानि रक्तपीतसितानि च ॥ १८१ ॥

कपिना कृष्णमाणानि महाभ्राणि चकाशिरे।
प्रविशन्नभ्रजालानि निष्पतंश्च पुनः पुनः ॥ १८२ ॥

प्रावृष्टीन्दुरिवाभाति निष्पतन् प्रविशंस्तदा।
प्रदृश्यमानः सर्वत्र हनूमान् मारुतात्मजः ॥ १८३ ॥

भेजेऽम्बरं निरालम्बं पक्षयुक्त इवाद्रिराट्।
प्लवमानं तु तं दृष्ट्वा सिंहिका नाम राक्षसी ॥ १८४ ॥

मनसा चिन्तयामास प्रवृद्धा कामरूपिणी।
अद्य दीर्घस्य कालस्य भविष्याम्यहमाशिता ॥ १८५ ॥

इदं मम महासत्त्वं चिरस्य वशमागतम्।
इति सञ्चिन्त्य मनसा च्छायामस्य समाक्षिपत् ॥ १८६ ॥

छायायां गृह्यमाणायां चिन्तयामास वानरः।
समाक्षिप्तोऽस्मि सहसा पङ्कृतपराक्रमः ॥ १८७ ॥

प्रतिलोमेन वातेन महानौरिव सागरे।
तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव वीक्षमाणस्तदा कपिः ॥ १८८ ॥

दर्दर्शं स महासत्त्वमुत्थितं लवणाभ्यसि।
तद् दृष्ट्वा चिन्तयामास मारुतिर्विकृताननाम् ॥ १८९ ॥

कपिराजा यथारव्यातं सत्त्वमद्भुतदर्शनम्।
छायाग्राहि महावीर्यं तदिदं नात्र संशयः ॥ १९० ॥

स तां बुद्ध्वार्थतत्त्वेन सिंहिकां मतिमान् कपिः।
व्यवर्धते महाकायः प्रावृषीव बलाहकः ॥ १९१ ॥

तस्य सा कायमुद्दीक्ष्य वर्धमानं महाकपे:।
वक्रं प्रसारयामास पातालाम्बरसन्निभम् ॥ १९२ ॥

घनराजीव गर्जन्ती वानरं समभिद्रवत्।
स ददर्श ततस्तस्या विकृतं सुमहन्मुखम् ॥ १९३ ॥

कायमात्रं च मेधावी मर्माणि च महाकपिः।
स तस्या विकृते वक्रे वज्रसंहननः कपिः ॥ १९४ ॥

सङ्ख्य प्रमुहुरात्मानं निपपात महाकपिः।
आस्ये तस्या निमज्जन्तं ददृशुः सिद्धचारणाः ॥ १९५ ॥

ग्रस्यमानं यथा चन्द्रं पूर्णं पर्वणि राहुणा।
ततस्तस्या नखैस्तीक्ष्णैर्मर्माण्युत्कृत्य वानरः ॥ १९६ ॥

उत्पपाताथ वेगेन मनःसम्पातविक्रमः।
तां तु दिष्ठा च धृत्या च दाक्षिण्येन निपात्य सः ॥ १९७ ॥

कपिप्रवीरो वेगेन वृद्धे पुनरात्मवान्।
हृतहृत्सा हनुमता पपात विधुराम्भसि।
स्वयम्भुवैव हनुमान् सृष्टस्तस्या निपातने ॥ १९८ ॥

तां हतां वानरेणाशु पतितां वीक्ष्य सिंहिकाम्।
भूतान्याकाशचारीणि तमूचुः प्लवगोत्तमम् ॥ १९९ ॥

भीममद्य कृतं कर्म महत्सत्त्वं त्वया हतम्।
साधयार्थमभिप्रेतमरिष्टं पुवतां वर॥ २००॥

यस्य त्वेतानि चत्वारि वानरेन्द्र यथा तव।
धृतीर्दृष्टिर्मतिर्दक्ष्यं स कर्मसु न सीदति॥ २०१॥

स तैः सम्पूजितः पूज्यः प्रतिपन्नप्रयोजनैः।
जगामाकाशमाविश्य पन्नगाशनवत् कपिः॥ २०२॥

प्राप्तभूयिष्ठपारस्तु सर्वतः परिलोकयन्।
योजनानां शतस्यान्ते वनराजीं ददर्श सः॥ २०३॥

ददर्श च पतन्नेव विविधद्रुमभूषितम्।
द्वीपं शाखामृगश्रेष्ठो मलयोपवनानि च॥ २०४॥

सागरं सागरानूपान् सागरानूपजान् द्रुमान्।
सागरस्य च पत्नीनां मुखान्यपि विलोकयत्॥ २०५॥

स महामेघसङ्काशं समीक्ष्यात्मानमात्मवान्।
निरुन्धन्तमिवाकाशं चकार मतिमान् मतिम्॥ २०६॥

कायवृद्धिं प्रवेगं च मम दृष्टैव राक्षसाः।
मयि कौतूहलं कुर्युरिति मेने महामतिः॥ २०७॥

ततः शरीरं सङ्घिष्य तन्महीधरसन्निभम्।
पुनः प्रकृतिमापेदै वीतमोह इवात्मवान्॥ २०८॥

तदूपमतिसङ्घिष्य हनूमान् प्रकृतौ स्थितः।
त्रीन् क्रमानिव विक्रम्य बलिवीर्यहरो हरिः॥ २०९॥

स चारुनानाविधरूपधारी परं समासाद्य समुद्रतीरम्।
परैरशक्यं प्रतिपन्नरूपः समीक्षितात्मा समवेक्षितार्थः॥ २१०॥

ततः स लम्बस्य गिरेः समृद्धे विचित्रकूटे निपपात कूटे।
सकेतकोदालकनारिकेले महाभ्रकूटप्रतिमो महात्मा ॥ २११ ॥

ततस्तु सम्प्राप्य समुद्रतीरं समीक्ष्य लङ्घां गिरिर्वर्यमूर्धि।
कपिस्तु तस्मिन् निपपात पर्वते विघूय रूपं व्यथयन्मृगद्विजान् ॥ २१२ ॥

स सागरं दानवपञ्चगायुतं बलेन विक्रम्य महोर्मिमालिनम्।
निपत्य तीरे च महोदधेस्तदा ददर्श लङ्घाममरावतीमिव ॥ २१३ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
सागरलङ्घनम् नाम प्रथमः सर्गः ॥ ५-१ ॥

॥ द्वितीयः सर्गः — निशागमप्रतीक्षा ॥

स सागरमनाधृष्यमतिक्रम्य महाबलः।
त्रिकूटस्य तटे लङ्घां स्थितः स्वस्थो ददर्श ह ॥ १ ॥

ततः पादपमुक्तेन पुष्पवर्षेण वीर्यवान्।
अभिवृष्टस्ततस्तत्र वभौ पुष्पमयो हरिः ॥ २ ॥

योजनानां शतं श्रीमांस्तीर्त्वाप्युत्तमविक्रमः।
अनिःश्वसन् कपिस्तत्र न ग्लानिमधिगच्छति ॥ ३ ॥

शतान्यहं योजनानां क्रमेयं सुबहून्यपि।
किं पुनः सागरस्यान्तं सञ्चातं शतयोजनम् ॥ ४ ॥

स तु वीर्यवतां श्रेष्ठः प्लवतामपि चोत्तमः।
जगाम वेगवाँलङ्घां लङ्घयित्वा महोदधिम् ॥ ५ ॥

शाद्वलानि च नीलानि गन्धवन्ति वनानि च।
मधुमन्ति च मध्येन जगाम नगवन्ति च ॥ ६ ॥

शैलांश्च तरुसञ्जनान् वनराजीश्च पुष्पिताः ।
अभिचक्राम तेजस्वी हनूमान् प्लवगर्षभः ॥ ७ ॥

स तस्मिन्नचले तिष्ठन् वनान्युपवनानि च ।
स नगाग्रे स्थितां लङ्कां ददर्श पवनात्मजः ॥ ८ ॥

सरलान् कर्णिकारांश्च खर्जूरांश्च सुपुष्पितान् ।
प्रियालान् मुचुलिन्दांश्च कुटजान् केतकानपि ॥ ९ ॥

प्रियङ्गन् गन्ध्यपूर्णांश्च नीपान् सप्तच्छदांस्तथा ।
असनान् कोविदारांश्च करवीरांश्च पुष्पितान् ॥ १० ॥

पुष्पभारनिबद्धांश्च तथा मुकुलितानपि ।
पादपान् विहगाकीर्णान् पवनाधूतमस्तकान् ॥ ११ ॥

हंसकारण्डवाकीर्णा वापीः पद्मोत्पलावृताः ।
आक्रीडान् विविधान् रम्यान् विविधांश्च जलाशयान् ॥ १२ ॥

सन्ततान् विविधैर्वृक्षैः सर्वतृफलपुष्पितैः ।
उद्यानानि च रम्याणि ददर्श कपिकुञ्जरः ॥ १३ ॥

समासाद्य च लक्ष्मीवाँलङ्कां रावणपालिताम् ।
परिखाभिः सपद्माभिः सोत्पलाभिरलङ्घृताम् ॥ १४ ॥

सीतापहरणात् तेन रावणेन सुरक्षिताम् ।
समन्ताद् विचरद्धिश्च राक्षसैरुग्रधन्वभिः ॥ १५ ॥

काञ्चनेनावृतां रम्यां प्राकारेण महापुरीम् ।
गृहैश्च गिरिसङ्काशैः शारदाम्बुदसन्निभैः ॥ १६ ॥

पाण्डुराभिः प्रतोलीभिरुच्चाभिरभिसंवृताम् ।
अद्वालकशताकीर्णा पताकाध्वजशोभिताम् ॥ १७ ॥

तोरणैः काञ्चनैर्दिव्यैर्लतापङ्किविराजितैः ।

ददर्श हनुमांलङ्घां देवो देवपुरीमिव ॥ १८ ॥

गिरिमूर्धि स्थितां लङ्घां पाण्डुरैर्भवनैः शुभैः ।

ददर्श स कपिः श्रीमान् पुरीमाकाशगामिव ॥ १९ ॥

पालितां राक्षसेन्द्रेण निर्मितां विश्वकर्मणा ।

पूवमानामिवाकाशे ददर्श हनुमान् कपिः ॥ २० ॥

वप्रप्राकारजघनां विपुलाम्बुवनाम्बराम् ।

शतम्नीशूलकेशान्तामद्वालकावतंसकाम् ॥ २१ ॥

मनसेव कृतां लङ्घां निर्मितां विश्वकर्मणा ।

द्वारमुत्तरमासाद्य चिन्तयामास वानरः ॥ २२ ॥

कैलासनिलयप्रख्यमालिखन्तमिवाम्बरम् ।

ध्रियमाणमिवाकाशमुच्छितैर्भवनोत्तमैः ॥ २३ ॥

सम्पूर्णा राक्षसैर्घौरैर्नार्गैर्भौर्गवतीमिव ।

अचिन्त्यां सुकृतां स्पष्टां कुबेराध्युषितां पुरा ॥ २४ ॥

दंष्टाभिर्बहुभिः शूरैः शूलपट्टिशपाणिभिः ।

रक्षितां राक्षसैर्घौरैर्गुहामाशीविषैरिव ॥ २५ ॥

तस्याश्च महतीं गुस्तिं सागरं च निरीक्ष्य सः ।

रावणं च रिपुं घोरं चिन्तयामास वानरः ॥ २६ ॥

आगत्यापीह हरयो भविष्यन्ति निरथकाः ।

नहि युद्धेन वै लङ्घा शक्या जेतुं सुरैरपि ॥ २७ ॥

इमां त्वविषमां लङ्घां दुर्गा रावणपालिताम् ।

प्राप्यापि सुमहाबाहुः किं करिष्यति राघवः ॥ २८ ॥

अवकाशो न साम्नस्तु राक्षसेष्वभिगम्यते।
न दानस्य न भेदस्य नैव युद्धस्य दृश्यते॥ २९॥

चतुर्णामेव हि गतिर्वानराणां तरस्विनाम्।
वालिपुत्रस्य नीलस्य मम राजश्च धीमतः॥ ३०॥

यावज्जानामि वैदेहीं यदि जीवति वा न वा।
तत्रैव चिन्तयिष्यामि दृष्ट्वा तां जनकात्मजाम्॥ ३१॥

ततः स चिन्तयामास मुहूर्तं कपिकुञ्जरः।
गिरेः शृङ्गे स्थितस्तस्मिन् रामस्याभ्युदयं ततः॥ ३२॥

अनेन रूपेण मया न शक्या रक्षसां पुरी।
प्रवेष्टुं राक्षसैर्गुप्ता क्रौर्बैलसमन्वितैः॥ ३३॥

महौजसो महावीर्या बलवन्तश्च राक्षसाः।
वञ्चनीया मया सर्वे जानकीं परिमार्गता॥ ३४॥

लक्ष्यालक्ष्येण रूपेण रात्रौ लङ्घापुरी मया।
प्राप्तकालं प्रवेष्टुं मे कृत्यं साधयितुं महत्॥ ३५॥

तां पुरीं तादृशीं दृष्ट्वा दुराधर्षा सुरासुरैः।
हनूमांश्चिन्तयामास विनिःश्वस्य मुहुर्मुहुः॥ ३६॥

केनोपायेन पश्येयं मैथिलीं जनकात्मजाम्।
अदृष्टो राक्षसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना॥ ३७॥

न विनश्येत् कथं कार्यं रामस्य विदितात्मनः।
एकामेकस्तु पश्येयं रहिते जनकात्मजाम्॥ ३८॥

भूताश्चार्था विनश्यन्ति देशकालविरोधिताः।
विक्लवं दूतमासाद्य तमः सूर्योदये यथा॥ ३९॥

अर्थानर्थान्तरे बुद्धिर्निश्चितापि न शोभते।
 घातयन्तीह कार्याणि दूताः पण्डितमानिनः ॥ ४० ॥

न विनश्येत् कथं कार्यं वैक्लव्यं न कथं भवेत्।
 लङ्घनं च समुद्रस्य कथं नु न भवेद् वृथा ॥ ४१ ॥

मयि दृष्टे तु रक्षोभी रामस्य विदितात्मनः।
 भवेद् वर्थमिदं कार्यं रावणानर्थमिच्छतः ॥ ४२ ॥

नहि शक्यं कन्चित् स्थातुमविज्ञातेन राक्षसैः।
 अपि राक्षसरूपेण किमुतान्येन केनचित् ॥ ४३ ॥

वायुरप्यत्र नाज्ञातश्वरेदिति मतिर्मम।
 नह्यत्राविदितं किञ्चिद् रक्षसां भीमकर्मणाम् ॥ ४४ ॥

इहाहं यदि तिष्ठामि स्वेन रूपेण संवृतः।
 विनाशमुपयास्यामि भर्तुरर्थश्च हास्यति ॥ ४५ ॥

तदहं स्वेन रूपेण रजन्यां हस्वतां गतः।
 लङ्घामभिपतिष्यामि राघवस्यार्थसिद्धये ॥ ४६ ॥

रावणस्य पुरीं रात्रौ प्रविश्य सुदुरासदाम्।
 प्रविश्य भवनं सर्वं द्रक्ष्यामि जनकात्मजाम् ॥ ४७ ॥

इति निश्चित्य हनुमान् सूर्यस्यास्तमयं कपिः।
 आचकाङ्गे तदा वीरो वैदेह्या दर्शनोत्सुकः ॥ ४८ ॥

सूर्ये चास्तं गते रात्रौ देहं सङ्खिप्य मारुतिः।
 वृषदंशकमात्रोऽथ बभूवाद्भुतदर्शनः ॥ ४९ ॥

प्रदोषकाले हनुमांस्तूर्णमुत्पत्य वीर्यवान्।
 प्रविवेश पुरीं रम्यां प्रविभक्तमहापथाम् ॥ ५० ॥

प्रासादमालाविततां स्तम्भैः काञ्चनसन्निभैः।
शातकुम्भनिर्भैर्जालैर्गन्धर्वनगरोपमाम् ॥५१॥

सप्तभौमाष्टभौमैश्च स ददर्श महापुरीम्।
तलैः स्फटिकसङ्कीर्णैः कार्तस्वरविभूषितैः ॥५२॥

वैदूर्यमणिचित्रैश्च मुक्ताजालविभूषितैः।
तैस्तैः शुशुभिरे तानि भवनान्यत्र रक्षसाम् ॥५३॥

काञ्चनानि विचित्राणि तोरणानि च रक्षसाम्।
लङ्कामुद्योतयामासुः सर्वतः समलङ्घताम् ॥५४॥

अचिन्त्यामङ्गुताकारां दृष्ट्वा लङ्कां महाकपिः।
आसीद् विषण्णो हृष्टश्च वैदेह्या दर्शनोत्सुकः ॥५५॥

स पाण्डुराविद्धविमानमालिनीं महार्हजाम्बूनदजालतोरणाम्।
यशस्विनीं रावणबाहुपालितां क्षपाचरैर्भीमिबलैः सुपालिताम् ॥५६॥

चन्द्रोऽपि साचिव्यमिवास्य कुर्वस्तारागणैर्मध्यगतो विराजन्।
ज्योत्स्नावितानेन वितत्य लोकानुत्तिष्ठतेऽनेकसहस्ररश्मिः ॥५७॥

शङ्खप्रभं क्षीरमृणालवर्णमुद्भूमानं व्यवभासमानम्।
ददर्श चन्द्रं स कपिप्रवीरः पोष्यमानं सरसीव हंसम् ॥५८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
निशागमप्रतीक्षा नाम द्वितीयः सर्गः ॥५-२॥

॥ तृतीयः सर्गः — लङ्काधिदेवताविजयः ॥

स लम्बशिखरे लम्बे लम्बतोयदसन्निभे।
सत्त्वमास्थाय मेधावी हनुमान् मारुतात्मजः ॥ १ ॥

निशि लङ्घां महासत्त्वो विवेश कपिकुञ्जरः ।
 रम्यकाननतोयाद्यां पुरीं रावणपालिताम् ॥ २ ॥
 शारदाम्बुधरप्रख्यैर्भवनैरुपशोभिताम् ।
 सागरोपमनिर्घोषां सागरानिलसेविताम् ॥ ३ ॥
 सुपुष्टबलसम्पृष्टां यथैव विटपावतीम् ।
 चारुतोरणनिर्यूहां पाण्डुरद्वारतोरणाम् ॥ ४ ॥
 भुजगाच्चरितां गुप्तां शुभां भोगवतीमिव ।
 तां सविद्युद्धनाकीर्णा ज्योतिर्गणनिषेविताम् ॥ ५ ॥
 चण्डमारुतनिर्हादां यथा चाप्यमरावतीम् ।
 शातकुम्भेन महता प्राकारेणाभिसंवृताम् ॥ ६ ॥
 किञ्छिणीजालघोषाभिः पताकाभिरलङ्घताम् ।
 आसाद्य सहसा हृष्टः प्राकारमभिपेदिवान् ॥ ७ ॥
 विस्मयाविष्टहृदयः पुरीमालोक्य सर्वतः ।
 जाम्बूनदमयैद्वारैर्वैदूर्यकृतवेदिकैः ॥ ८ ॥
 वऋस्फटिकमुक्ताभिर्मणिकुट्ठिमभूषितैः ।
 तस्माटकनिर्यूहै राजतामलपाण्डुरैः ॥ ९ ॥
 वैदूर्यकृतसोपानैः स्फटिकान्तरपांसुभिः ।
 चारुसञ्जवनोपेतैः खमिवोत्पतितैः शुभैः ॥ १० ॥
 क्रौञ्चबर्हिणसङ्खुष्टै राजहंसनिषेवितैः ।
 तूर्यभरणनिर्घोषैः सर्वतः परिनादिताम् ॥ ११ ॥
 वस्वोक्तसारप्रतिमां समीक्ष्य नगरीं ततः ।
 खमिवोत्पतितां लङ्घां जहर्षं हनुमान् कपिः ॥ १२ ॥

तां समीक्ष्य पुरीं लङ्घां राक्षसाधिपतेः शुभाम्।
अनुत्तमामृद्धिमतीं चिन्तयामास वीर्यवान्॥ १३॥

नेयमन्येन नगरी शक्या धर्षयितुं बलात्।
रक्षिता रावणबलैरुद्यतायुधपाणिभिः॥ १४॥

कुमुदाङ्गदयोर्वापि सुषेणस्य महाकपे:।
प्रसिद्धेयं भवेद् भूमिर्मन्दद्विविदयोरपि॥ १५॥

विवस्वतस्तनूजस्य हरेश्च कुशार्पर्वणः।
ऋक्षस्य कपिमुख्यस्य मम चैव गतिर्भवेत्॥ १६॥

समीक्ष्य च महाबाहो राघवस्य पराक्रमम्।
लक्ष्मणस्य च विक्रान्तमभवत् प्रीतिमान् कपिः॥ १७॥

तां रत्नवसनोपेतां गोष्ठागारावतंसिकाम्।
यन्त्रागारस्तनीमृद्धां प्रमदामिव भूषिताम्॥ १८॥

तां नष्टिमिरां दीपैर्भास्वरैश्च महाग्रहैः।
नगरीं राक्षसेन्द्रस्य स ददर्श महाकपिः॥ १९॥

अथ सा हरिशार्दूलं प्रविशन्तं महाकपिम्।
नगरी स्वेन रूपेण ददर्श पवनात्मजम्॥ २०॥

सा तं हरिवरं दृष्ट्वा लङ्घा रावणपालिता।
स्वयमेवोत्थिता तत्र विकृताननदर्शना॥ २१॥

पुरस्तात् तस्य वीरस्य वायुसूनोरतिष्ठत।
मुञ्चमाना महानादमब्रवीत् पवनात्मजम्॥ २२॥

कस्त्वं केन च कार्येण इह प्राप्तो वनालय।
कथयस्वेह यत् तत्त्वं यावत् प्राणा धरन्ति ते॥ २३॥

न शक्यं खल्वियं लङ्घा प्रवेष्टुं वानर त्वया।
रक्षिता रावणबलैरभिगुसा समन्ततः ॥ २४ ॥

अथ तामब्रवीद् वीरो हनुमानयतः स्थिताम्।
कथयिष्यामि तत् तत्त्वं यन्मां त्वं परिपृच्छसे ॥ २५ ॥

का त्वं विस्तृपनयना पुरद्वारेऽवतिष्ठसे।
किमर्थं चापि मां क्रोधान्निर्भर्त्सयसि दारुणे ॥ २६ ॥

हनुमद्वचनं श्रुत्वा लङ्घा सा कामरूपिणी।
उवाच वचनं कुद्धा परुषं पवनात्मजम् ॥ २७ ॥

अहं राक्षसराजस्य रावणस्य महात्मनः।
आज्ञाप्रतीक्षा दुर्धर्षा रक्षामि नगरीमिमाम् ॥ २८ ॥

न शक्यं मामवज्ञाय प्रवेष्टुं नगरीमिमाम्।
अद्य प्राणैः परित्यक्तः स्वप्स्यसे निहतो मया ॥ २९ ॥

अहं हि नगरी लङ्घा स्वयमेव प्लवङ्गम्।
सर्वतः परिरक्षामि अतस्ते कथितं मया ॥ ३० ॥

लङ्घाया वचनं श्रुत्वा हनुमान् मारुतात्मजः।
यत्वान् स हरिश्रेष्ठः स्थितः शैल इवापरः ॥ ३१ ॥

स तां स्त्रीरूपविकृतां दृष्ट्वा वानरपुङ्गवः।
आबभाषेऽथ मेधावी सत्त्ववान् प्लवगर्षमः ॥ ३२ ॥

द्रक्ष्यामि नगरीं लङ्घां सादृप्राकारतोरणाम्।
इत्यर्थमिह सम्प्राप्तः परं कौतूहलं हि मे ॥ ३३ ॥

वनान्युपवनानीह लङ्घायाः काननानि च।
सर्वतो गृहमुख्यानि द्रष्टुमागमनं हि मे ॥ ३४ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा लङ्घा सा कामरूपिणी।
भूय एव पुनर्वाक्यं बभाषे परुषाक्षरम्॥३५॥

मामनिर्जित्य दुर्बुद्धे राक्षसेश्वरपालिताम्।
न शक्यं ह्याद ते द्रष्टुं पुरीयं वानराधम्॥३६॥

ततः स हरिशार्दूलस्तामुवाच निशाचरीम्।
दृष्ट्वा पुरीमिमां भद्रे पुनर्यास्ये यथागतम्॥३७॥

ततः कृत्वा महानादं सा वै लङ्घा भयङ्करम्।
तलेन वानरश्रेष्ठं ताडयामास वेगिता॥३८॥

ततः स हरिशार्दूलो लङ्घया ताडितो भृशम्।
ननाद सुमहानादं वीर्यवान् मारुतात्मजः॥३९॥

ततः संवर्तयामास वामहस्तस्य सोऽङ्गुलीः।
मुष्टिनाभिजघानैनां हनुमान् क्रोधमूर्च्छितः॥४०॥

स्त्री चेति मन्यमानेन नातिक्रोधः स्वयं कृतः।
सा तु तेन प्रहारेण विह्वलाङ्गी निशाचरी।
पपात सहसा भूमौ विकृताननदर्शना॥४१॥

ततस्तु हनुमान् वीरस्तां दृष्ट्वा विनिपातिताम्।
कृपां चकार तेजस्वी मन्यमानः स्त्रियं च ताम्॥४२॥

ततो वै भृशमुद्विग्ना लङ्घा सा गद्ददाक्षरम्।
उवाचागर्वितं वाक्यं हनुमन्तं प्लवङ्गमम्॥४३॥

प्रसीद सुमहाबाहो त्रायस्व हरिसत्तम।
समये सौम्य तिष्ठन्ति सत्त्ववन्तो महाबलाः॥४४॥

अहं तु नगरी लङ्का स्वयमेव प्लवङ्गम्।
निर्जिताहं त्वया वीर विक्रमेण महाबलम्॥४५॥

इदं च तथ्यं शृणु मे ब्रुवन्त्या वै हरीश्वर।
स्वयं स्वयम्भुवा दत्तं वरदानं यथा मम॥४६॥

यदा त्वां वानरः कश्चिद् विक्रमाद् वशमानयेत्।
तदा त्वया हि विज्ञेयं रक्षसां भयमागतम्॥४७॥

स हि मे समयः सौम्य प्राप्तोऽद्य तव दर्शनात्।
स्वयम्भूविहितः सत्यो न तस्यास्ति व्यतिक्रमः॥४८॥

सीतानिमित्तं राज्ञस्तु रावणस्य दुरात्मनः।
रक्षसां चैव सर्वेषां विनाशः समुपागतः॥४९॥

तत् प्रविश्य हरिश्चेष्ट पुरीं रावणपालिताम्।
विघत्स्व सर्वकार्याणि यानि यानीह वाञ्छसि॥५०॥

प्रविश्य शापोपहतां हरीश्वर पुरीं शुभां राक्षसमुख्यपालिताम्।
यदृच्छ्या त्वं जनकात्मजां सर्तीं विमार्ग सर्वत्र गतो यथासुखम्॥५१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
लङ्काधिदेवताविजयः नाम तृतीयः सर्गः ॥५-३॥

॥ चतुर्थः सर्गः — लङ्कापुरीप्रवेशः ॥

स निर्जित्य पुरीं लङ्कां श्रेष्ठां तां कामरूपिणीम्।
विक्रमेण महातेजा हनूमान् कपिसत्तमः॥१॥

अद्वारेण महावीर्यः प्राकारमवपुषुवे।
निशि लङ्कां महासत्त्वो विवेश कपिकुञ्जरः॥२॥

प्रविश्य नगरीं लङ्घां कपिराजहितङ्करः।
चक्रेऽथ पादं सव्यं च शत्रूणां स तु मूर्धनि॥३॥

प्रविष्टः सत्वसम्पन्नो निशायां मारुतात्मजः।
स महापथमास्थाय मुक्तपुष्पविराजितम्॥४॥

ततस्तु तां पुरीं लङ्घां रम्यामभिययौ कपिः।
हसितोल्कृष्टनिनदैस्तर्यघोषपुरस्कृतैः ॥५॥

वज्राङ्कशनिकाशैश्च वज्रजालविभूषितैः।
गृहमेघैः पुरी रम्या बभासे द्यौरिवाम्बुदैः ॥६॥

प्रजज्वाल तदा लङ्घा रक्षोगणगृहैः शुभैः।
सिताभ्रसदृशैश्चित्रैः पद्मस्वस्तिकसंस्थितैः ॥७॥

वर्धमानगृहैश्चापि सर्वतः सुविभूषितैः।
तां चित्रमाल्याभरणां कपिराजहितङ्करः ॥८॥

राघवार्थे चरन् श्रीमान् ददर्श च ननन्द च।
भवनाद् भवनं गच्छन् ददर्श कपिकुञ्जरः ॥९॥

विविधाकृतिरूपाणि भवनानि ततस्ततः।
शुश्राव रुचिरं गीतं त्रिस्थानस्वरभूषितम्॥१०॥

स्त्रीणां मदनविद्धानां दिवि चाप्सरसामिव।
शुश्राव काञ्चीनिनदं नूपुराणां च निःस्वनम्॥११॥

सोपाननिनदांश्चापि भवनेषु महात्मनाम्।
आस्फोटितनिनादांश्च क्षेडितांश्च ततस्ततः ॥१२॥

शुश्राव जपतां तत्र मन्त्रान् रक्षोगृहेषु वै।
स्वाध्यायनिरतांश्चैव यातुधानान् ददर्श सः ॥१३॥

रावणस्त्वसंयुक्तान् गर्जतो राक्षसानपि।
राजमार्गं समावृत्य स्थितं रक्षोगणं महत्॥ १४॥

ददर्श मध्यमे गुल्मे राक्षसस्य चरान् बहून्।
दीक्षिताञ्जटिलान् मुण्डान् गोजिनाम्बरवाससः॥ १५॥

दर्भमुष्टिप्रहरणानग्निकुण्डायुधांस्तथा।
कूटमुद्ररपाणीश्च दण्डायुधघरानपि॥ १६॥

एकाक्षानेकवर्णाश्च लम्बोदरपयोधरान्।
करालान् भुग्नवक्रांश्च विकटान् वामनांस्तथा॥ १७॥

धन्विनः खड्जिनश्चैव शतभीमुसलायुधान्।
परिघोत्तमहस्तांश्च विचित्रकवचोज्ज्वलान्॥ १८॥

नातिस्थूलान् नातिकृशान् नातिदीर्घातिहस्त्वकान्।
नातिगौरान् नातिकृष्णान्नातिकुञ्जान्न वामनान्॥ १९॥

विरूपान् बहुरूपांश्च सुरूपांश्च सुवर्चसः।
ध्वजिनः पताकिनश्चैव ददर्श विविधायुधान्॥ २०॥

शक्तिवृक्षायुधांश्चैव पट्टिशाशनिधारिणः।
क्षेपणीपाशहस्तांश्च ददर्श स महाकपिः॥ २१॥

स्त्रग्विणस्त्वनुलिप्तांश्च वराभरणभूषितान्।
नानावेषसमायुक्तान् यथास्वैरचरान् बहून्॥ २२॥

तीक्ष्णशूलधरांश्चैव वज्रिणश्च महाबलान्।
शतसाहस्रमव्यग्रमारक्षं मध्यमं कपिः॥ २३॥

रक्षोऽधिपतिनिर्दिष्टं ददर्शान्तःपुराग्रतः।
स तदा तद् गृहं दृष्ट्वा महाहाटकतोरणम्॥ २४॥

राक्षसेन्द्रस्य विरव्यातमद्रिमूर्धि प्रतिष्ठितम्।
पुण्डरीकावतंसाभिः परिखाभिः समावृतम्॥ २५॥

प्राकारावृतमत्यन्तं ददर्श स महाकपिः।
त्रिविष्टपनिभं दिव्यं दिव्यनादविनादितम्॥ २६॥

वाजिहेषितसङ्घुष्टं नादितं भूषणैस्तथा।
रथैर्यानैर्विमानैश्च तथा हयगजैः शुभैः॥ २७॥

वारणैश्च चतुर्दन्तैः श्वेताभ्रनिचयोपमैः।
भूषितै रुचिरद्वारं मत्तैश्च मृगपक्षिभिः॥ २८॥

रक्षितं सुमहावीर्यार्थातुधानैः सहस्रशः।
राक्षसाधिपतेर्गुप्तमाविवेश गृहं कपिः॥ २९॥

स हेमजाम्बूनदचक्रवालं महार्हमुक्तामणि भूषितान्तम्।
परार्थ्यकालागुरुचन्दनार्हं स रावणान्तःपुरमाविवेश॥ ३०॥
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
लङ्कापुरीप्रवेशः नाम चतुर्थः सर्गः॥ ५-४॥

॥ पञ्चमः सर्गः — भवनविचयः ॥

ततः स मध्यङ्गतमंशुमन्तं ज्योत्स्नावितानं मुहुरुद्धमन्तम्।
ददर्श धीमान् भुवि भानुमन्तं गोष्ठे वृषं मत्तमिव भ्रमन्तम्॥ १॥
लोकस्य पापानि विनाशयन्तं महोदयिं चापि समेधयन्तम्।
भूतानि सर्वाणि विराजयन्तं ददर्श शीतांशुमथाभियान्तम्॥ २॥
या भाति लक्ष्मीर्भुवि मन्दरस्था यथा प्रदोषेषु च सागरस्था।
तथैव तोयेषु च पुष्करस्था रराज सा चारुनिशाकरस्था॥ ३॥

हंसो यथा राजतपञ्चरस्थः सिंहो यथा मन्दरकन्दरस्थः।
वीरो यथा गर्वितकुञ्चरस्थश्वन्दोऽपि ब्राज तथाम्बरस्थः ॥४॥

स्थितः ककुञ्चानिव तीक्ष्णशृङ्खो महाचलः श्वेत इवोर्ध्वशृङ्खः।
हस्तीव जाम्बूनदबद्धशृङ्खो विभाति चन्द्रः परिपूर्णशृङ्खः ॥५॥

विनष्टशीताम्बुतुषारपङ्को	महाग्रहग्राहविनष्टपङ्कः।
प्रकाशलक्ष्म्याश्रयनिर्मलाङ्को रराज चन्द्रो भगवान् शशाङ्कः ॥६॥	
शिलातलं प्राप्य यथा मृगेन्द्रो महारणं प्राप्य यथा गजेन्द्रः।	
राज्यं समासाद्य यथा नरेन्द्रस्तथा प्रकाशो विरराज चन्द्रः ॥७॥	

प्रकाशचन्द्रोदयनष्टदोषः	प्रवृद्धरक्षःपिशिताशदोषः।
रामाभिरामेरितचित्तदोषः स्वर्गप्रकाशो भगवान् प्रदोषः ॥८॥	

तत्रीस्वराः कर्णसुखाः प्रवृत्ताः स्वपन्ति नार्यः पतिभिः सुवृत्ताः।
नक्तञ्चराश्वापि तथा प्रवृत्ता विहर्तुमत्यद्धुतरौद्रवृत्ताः ॥९॥

मत्तप्रमत्तानि समाकुलानि रथाश्वभद्रासनसङ्कुलानि।
वीरश्रिया चापि समाकुलानि ददर्श धीमान् स कपिः कुलानि ॥१०॥

परस्परं चाधिकमाक्षिपन्ति भुजांश्च पीनानधिविक्षिपन्ति।
मत्तप्रलापानधिविक्षिपन्ति मत्तानि चान्योन्यमधिविक्षिपन्ति ॥११॥

रक्षांसि वक्षांसि च विक्षिपन्ति गात्राणि कान्तासु च विक्षिपन्ति।
रूपाणि चित्राणि च विक्षिपन्ति दृढानि चापानि च विक्षिपन्ति ॥१२॥

ददर्श कान्ताश्व समालभन्त्यस्तथापरास्तत्र पुनः स्वपन्त्यः।
सुरूपवक्राश्व तथा हसन्त्यः क्रुद्धाः पराश्वापि विनिःश्वसन्त्यः ॥१३॥

महागजैश्वापि तथा नदद्धिः सुपूजितैश्वापि तथा सुसद्धिः।
रराज वीरैश्व विनिःश्वसद्धिर्हदा भुजङ्गैरिव निःश्वसद्धिः ॥१४॥

बुद्धिप्रधानान् रुचिराभिधानान् संश्रद्धानाङ्गतः प्रधानान्।
नानाविधानान् रुचिराभिधानान् दर्दर्श तस्यां पुरि यातुधानान्॥ १५॥
ननन्द दृष्ट्वा स च तान् सुरूपान् नानागुणानात्मगुणानुरूपान्।
विद्योतमानान् स च तान् सुरूपान् दर्दर्श कांश्चिच्च पुनर्विरूपान्॥ १६॥

ततो वराहाः सुविशुद्धभावास्तेषां स्त्रियस्तत्र महानुभावाः।
प्रियेषु पानेषु च सक्तभावा दर्दर्श तारा इव सुस्वभावाः॥ १७॥
स्त्रियो ज्वलन्तीस्त्रियोपगूढा निशीथकाले रमणोपगूढाः।
दर्दर्श काश्चित् प्रमदोपगूढा यथा विहङ्गा विहगोपगूढाः॥ १८॥

अन्याः पुनर्हर्म्यतलोपविष्टास्तत्र प्रियाङ्केषु सुखोपविष्टाः।
भर्तुः परा धर्मपरा निविष्टा दर्दर्श धीमान् मदनोपविष्टाः॥ १९॥

अप्रावृताः काञ्चनराजिवर्णाः काश्चित्परार्थ्यास्तपनीयवर्णाः।
पुनश्च काश्चिच्छशलक्ष्मवर्णाः कान्तप्रहीणा रुचिराङ्गवर्णाः॥ २०॥

ततः प्रियान् प्राप्य मनोऽभिरामान् सुप्रीतियुक्ताः सुमनोऽभिरामाः।
गृहेषु हृष्टाः परमाभिरामा हरिप्रवीरः स दर्दर्श रामाः॥ २१॥

चन्द्रप्रकाशाश्र हि वक्रमाला वक्राः सुपक्ष्माश्र सुनेत्रमालाः।
विभूषणानां च दर्दर्श मालाः शतहृदानामिव चारुमालाः॥ २२॥
न त्वेव सीतां परमाभिजातां पथि स्थिते राजकुले प्रजाताम्।
लतां प्रफुल्लामिव साधुजातां दर्दर्श तन्वीं मनसाभिजाताम्॥ २३॥

सनातने वर्त्मनि सन्निविष्टां रामेक्षणीं तां मदनाभिविष्टाम्।
भर्तुर्मनः श्रीमदनुप्रविष्टां स्त्रीभ्यः पराभ्यश्च सदा विशिष्टाम्॥ २४॥
उष्णार्दितां सानुसृतास्त्रकण्ठीं पुरा वराहैत्तमनिष्ककण्ठीम्।
सुजातपक्ष्मामभिरक्तकण्ठीं वने प्रनृत्तामिव नीलकण्ठीम्॥ २५॥

अव्यक्तरेखामिव चन्द्रलेखां पांसुप्रदिग्धामिव हेमरेखाम्।
क्षतप्रसूढामिव वर्णरेखां वायुप्रभुग्नामिव मेघरेखाम्॥ २६॥

सीतामपश्यन्मनुजेश्वरस्य रामस्य पतीं वदतां वरस्य।
बभूव दुःखोपहतश्विरस्य प्लवङ्गमो मन्द इवाचिरस्य॥ २७॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
भवनविचयः नाम पञ्चमः सर्गः ॥ ५-५॥

॥ षष्ठः सर्गः — रावणगृहावेक्षणम्॥

स निकामं विमानेषु विचरन् कामरूपधृक्।
विचचार कपिर्लङ्कां लाघवेन समन्वितः॥ १॥

आससाद् च लक्ष्मीवान् राक्षसेन्द्रनिवेशनम्।
प्राकरेणार्कवर्णेन भास्वरेणाभिसंवृतम्॥ २॥

रक्षितं राक्षसैर्भीमैः सिंहैरिव महद् वनम्।
समीक्षमाणो भवनं चकाशे कपिकुञ्जरः॥ ३॥

रूप्यकोपहितैश्वित्रैस्तोरणैर्हेमभूषणैः ।
विचित्राभिश्च कक्ष्याभिद्वौरैश्च रुचिरैर्वृतम्॥ ४॥

गजास्थितैर्महामात्रैः शूरैश्च विगतश्रमैः।
उपस्थितमसंहार्यैर्हयैः स्यन्दनयायिभिः॥ ५॥

सिंहव्याघ्रतनुत्राणौर्दान्तकाञ्चनराजतीः।
घोषवद्धिर्विचित्रैश्च सदा विचरितं रथैः॥ ६॥

बहुरत्समाकीर्णं पराध्यासनभूषितम्।
महारथसमावापं महारथमहासनम्॥ ७॥

दृश्यैश्च परमोदारैस्तैस्तैश्च मृगपक्षिभिः ।
विविधैर्बहुसाहस्रैः परिपूर्णं समन्ततः ॥ ८ ॥

विनीतैरन्तपालैश्च रक्षोभिश्च सुरक्षितम् ।
मुख्याभिश्च वरस्त्रीभिः परिपूर्णं समन्ततः ॥ ९ ॥
मुदितप्रमदारत्नं राक्षसेन्द्रनिवेशनम् ।
वराभरणसंहादैः समुद्रस्वननिःस्वनम् ॥ १० ॥

तद् राजगुणसम्पन्नं मुख्यैश्च वरचन्दनैः ।
महाजनसमाकीर्णं सिंहैरिव महद् वनम् ॥ ११ ॥

मेरीमृदङ्गाभिरुतं शश्वधोषविनादितम् ।
नित्यार्चितं पर्वसुतं पूजितं राक्षसैः सदा ॥ १२ ॥

समुद्रमिव गम्भीरं समुद्रसमनिःस्वनम् ।
महात्मनो महद् वेशम् महारत्नपरिच्छदम् ॥ १३ ॥

महारत्नसमाकीर्णं ददर्श स महाकपिः ।
विराजमानं वपुषा गजाश्वरथसङ्कलम् ॥ १४ ॥

लङ्काभरणमित्येव सोऽमन्यत महाकपिः ।
चचार हनुमांस्तत्र रावणस्य समीपतः ॥ १५ ॥

गृहाद् गृहं राक्षसानामुद्यानानि च सर्वशः ।
वीक्षमाणोऽप्यसन्त्रस्तः प्रासादांश्च चचार सः ॥ १६ ॥

अवपुत्य महावेगः प्रहस्तस्य निवेशनम् ।
ततोऽन्यत् पुष्पुवे वेशम् महापार्शस्य वीर्यवान् ॥ १७ ॥

अथ मेघप्रतीकाशं कुम्भकर्णनिवेशनम् ।
विभीषणस्य च तथा पुष्पुवे स महाकपिः ॥ १८ ॥

महोदरस्य च तथा विस्तुपाक्षस्य चैव हि।
विद्युजिहस्य भवनं विद्युन्मालेस्तथैव च ॥ १९ ॥

वज्रदंष्ट्रस्य च तथा पुष्पुवे स महाकपिः।
शुकस्य च महावेगः सारणस्य च धीमतः ॥ २० ॥

तथा चेन्द्रजितो वेशम जगाम हरियूथपः।
जम्बुमालेः सुमालेश्च जगाम हरिसत्तमः ॥ २१ ॥

रश्मिकेतोश्च भवनं सूर्यशत्रोस्तथैव च।
वज्रकायस्य च तथा पुष्पुवे स महाकपिः ॥ २२ ॥

धूम्राक्षस्याथ सम्पातेर्भवनं मारुतात्मजः।
विद्युदूपस्य भीमस्य घनस्य विघनस्य च ॥ २३ ॥

शुकनाभस्य चक्रस्य शठस्य कपटस्य च।
हस्वकर्णस्य दंष्ट्रस्य लोमशस्य च रक्षसः ॥ २४ ॥

युद्धोन्मत्तस्य मत्तस्य ध्वजग्रीवस्य सादिनः।
विद्युजिहवद्विजिहानां तथा हस्तिमुखस्य च ॥ २५ ॥

करालस्य पिशाचस्य शोणिताक्षस्य चैव हि।
प्लवमानः क्रमेणैव हनुमान् मारुतात्मजः ॥ २६ ॥

तेषु तेषु महार्हेषु भवनेषु महायशाः।
तेषामृद्धिमतामृद्धिं ददर्श स महाकपिः ॥ २७ ॥

सर्वेषां समतिक्रम्य भवनानि समन्ततः।
आससादाथ लक्ष्मीवान् राक्षसेन्द्रनिवेशनम् ॥ २८ ॥

रावणस्योपशायिन्यो ददर्श हरिसत्तमः।
विचरन् हरिशार्दूलो राक्षसीर्विकृतेक्षणाः ॥ २९ ॥

शूलमुद्भरहस्तांश्च शक्तिमरधारिणः।
ददर्श विविधान्गुल्मांस्तस्य रक्षः पतेर्गृहे॥ ३०॥

राक्षसांश्च महाकायान् नानाप्रहरणोद्यतान्।
रक्तान् श्वेतान् सितांश्चापि हरींश्चापि महाजवान्॥ ३१॥

कुलीनान् रूपसम्पन्नान् गजान् परगजारुजान्।
शिक्षितान् गजशिक्षायामैरावतसमान् युधि॥ ३२॥

निहन्तून् परसैन्यानां गृहे तस्मिन् ददर्श सः।
क्षरतश्च यथा मेघान् स्ववतश्च यथा गिरीन्॥ ३३॥

मेघस्तनितनिर्धोषान् दुर्धर्षान् समरे पैरः।
सहस्रं वाहिनीस्तत्र जाम्बूनदपरिष्कृताः॥ ३४॥

हेमजालैरविच्छिन्नास्तरुणादित्यसन्निभाः।
ददर्श राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य निवेशने॥ ३५॥

शिविका विविधाकाराः स कपिर्मारुतात्मजः।
लतागृहाणि चित्राणि चित्रशालागृहाणि च॥ ३६॥

क्रीडागृहाणि चान्यानि दारुपर्वतकानि च।
कामस्य गृहकं रम्यं दिवागृहकमेव च॥ ३७॥

ददर्श राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य निवेशने।
स मन्दरसमप्रख्यं मयूरस्थानसङ्कलम्॥ ३८॥

ध्वजयष्टिभिराकीर्ण ददर्श भवनोत्तमम्।
अनन्तरत्ननिचयं निधिजालं समन्ततः।
धीरनिष्ठितकर्मज्ञं गृहं भूतपतेरिव॥ ३९॥

अर्चिर्भिश्चापि रत्नानां तेजसा रावणस्य च।
विरराज च तद् वेशम रश्मिवानिव रश्मिभिः ॥ ४० ॥

जाम्बूनदमयान्येव शयनान्यासनानि च।
भाजनानि च शुभ्राणि ददर्श हरियूथपः ॥ ४१ ॥

मध्वासवकृतक्षेदं मणिभाजनसङ्कुलम्।
मनोरममसम्बाधं कुबेरभवनं यथा ॥ ४२ ॥

नूपुराणां च घोषेण काञ्चीनां निःस्वनेन च।
मृदृज्ञतलनिर्घोषैर्घोषवद्विर्विनादितम् ॥ ४३ ॥

प्रासादसङ्खातयुतं स्त्रीरत्नशतसङ्कुलम्।
सुव्यूढकक्ष्यं हनुमान् प्रविवेश महागृहम् ॥ ४४ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
रावणगृहावेक्षणम् नाम षष्ठः सर्गः ॥ ५-६ ॥

॥ सप्तमः सर्गः — पुष्पकदर्शनम् ॥

स वेशमजालं बलवान् ददर्श व्यासक्तवैदूर्यसुवर्णजालम्।
यथा महत्प्रावृषि मेघजालं विद्युतिपनद्वं सविहङ्गजालम् ॥ १ ॥

निवेशनानां विविधाश्च शालाः प्रधानशङ्खायुधचापशालाः।
मनोहराश्चापि पुनर्विशाला ददर्श वेशमाद्रिषु चन्द्रशालाः ॥ २ ॥

गृहाणि नानावसुराजितानि देवासुरैश्चापि सुपूजितानि।
सर्वैश्च दोषैः परिवर्जितानि कपिर्ददर्श स्वबलार्जितानि ॥ ३ ॥

तानि प्रयत्नाभिसमाहितानि मयेन साक्षादिव निर्मितानि।
महीतले सर्वगुणोत्तराणि ददर्श लङ्घाधिपतेर्गृहाणि ॥ ४ ॥

ततो ददर्शोच्छ्रुतमेघरूपं मनोहरं काञ्चनचारुरूपम्।
रक्षोऽधिपस्यात्मबलानुरूपं गृहोत्तमं ह्यप्रतिरूपरूपम्॥५॥

महीतले स्वर्गमिव प्रकीर्ण श्रिया ज्वलन्तं बहुरत्नकीर्णम्।
नानातरूणां कुसुमावकीर्ण गिरेरिवाग्रं रजसावकीर्णम्॥६॥

नारीप्रवेकैरिव दीप्यमानं तडिद्धिरभोधरमन्वयमानम्।
हंसप्रवेकैरिव वाह्यमानं श्रिया युतं खे सुकृतं विमानम्॥७॥

यथा नगाग्रं बहुधातुचित्रं यथा नभश्च ग्रहचन्द्रचित्रम्।
ददर्श युक्तीकृतचारुमेघचित्रं विमानं बहुरत्नचित्रम्॥८॥

मही कृता पर्वतराजिपूर्णा शैलाः कृता वृक्षवितानपूर्णाः।
वृक्षाः कृताः पुष्पवितानपूर्णाः पुष्पं कृतं केसरपत्रपूर्णम्॥९॥

कृतानि वेशमानि च पाण्डुराणि तथा सुपुष्पाण्यपि पुष्कराणि।
पुनश्च पद्मानि सकेसराणि वनानि चित्राणि सरोवराणि॥१०॥

पुष्पाहृयं नाम विराजमानं रत्नप्रभाभिश्च विघूर्णमानम्।
वेशमोत्तमानामपि चोच्चमानं महाकपिस्तत्र महाविमानम्॥११॥

कृताश्च वैदूर्यमया विहङ्गा रूप्यप्रवालैश्च तथा विहङ्गाः।
चित्राश्च नानावसुभिर्भुजङ्गा जात्यानुरूपास्तुरगाः शुभाङ्गाः॥१२॥

प्रवालजाम्बूनदपुष्पपक्षाः सलीलमावर्जितजिह्वपक्षाः।
कामस्य साक्षादिव भान्ति पक्षाः कृता विहङ्गाः सुमुखाः सुपक्षाः॥१३॥

नियुज्यमानाश्च गजाः सुहस्ताः सकेसराश्चोत्पत्रहस्ताः।
बभूव देवी च कृतासुहस्ता लक्ष्मीस्तथा पद्मिनि पद्महस्ता॥१४॥

इतीव तद्रूपमभिगम्य शोभनं सविस्मयो नगमिव चारुकन्दरम्।
पुनश्च तत्परमसुगन्धिं सुन्दरं हिमात्यये नगमिव चारुकन्दरम्॥१५॥

ततः स तां कपिरभिपत्य पूजितां चरन् पुरीं दशमुखबाहुपालिताम्।
अदृश्य तां जनकसुतां सुपूजितां सुदुःखितां पतिगुणवेगनिर्जिताम्॥ १६॥

ततस्तदा बहुविधभावितात्मनः कृतात्मनो जनकसुतां सुवर्त्मनः।
अपश्यतोऽभवदतिदुःखितं मनः सचक्षुषः प्रविचरतो महात्मनः॥ १७॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
पुष्पकदर्शनम् नाम सप्तमः सर्गः ॥ ५-७ ॥

॥ अष्टमः सर्गः — पुष्पकानुवर्णनम् ॥

स तस्य मध्ये भवनस्य संस्थितो महाद्विमानं मणिरत्नचित्रितम्।
प्रतसजाम्बूनदजालकृत्रिमं ददर्श धीमान् पवनात्मजः कपि:॥ १॥

तदप्रमेयप्रतिकारकृत्रिमं कृतं स्वयं साध्विति विश्वकर्मणा।
दिवं गते वायुपथे प्रतिष्ठितं व्यराजतादित्यपथस्य लक्ष्म तत्॥ २॥

न तत्र किञ्चिन्न कृतं प्रयत्नतो न तत्र किञ्चिन्न महार्घरत्नवत्।
न ते विशेषा नियताः सुरेष्वपि न तत्र किञ्चिन्न महाविशेषवत्॥ ३॥

तपः समाधानपराक्मार्जितं मनःसमाधानविचारचारिणम्।
अनेकसंस्थानविशेषनिर्मितं ततस्ततस्तुल्यविशेषनिर्मितम्॥ ४॥

मनः समाधाय तु शीघ्रगामिनं दुरासदं मारुततुल्यगामिनम्।
महात्मनां पुण्यकृतां महर्द्धिनां यशस्विनामगच्यमुदामिवालयम्॥ ५॥

विशेषमालम्ब्य विशेषसंस्थितं विचित्रकूटं बहुकूटमणिडतम्।
मनोऽभिरामं शरदिन्दुनिर्मलं विचित्रकूटं शिखरं गिरेर्यथा॥ ६॥

वहन्ति यत्कुण्डलशोभितानना महाशना व्योमचरानिशाचराः।
विवृत्तविधस्तविशाललोचना महाजवा भूतगणाः सहस्रशः॥ ७॥

वसन्तपुष्पोत्करचारुदर्शनं वसन्तमासादपि चारुदर्शनम्।
 स पुष्पकं तत्र विमानमुत्तमं दर्श तद् वानरवीरसत्तमः ॥८॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
 पुष्पकानुवर्णनम् नाम अष्टमः सर्गः ॥५-८॥

॥ नवमः सर्गः — सङ्कुलान्तःपुरम् ॥

तस्यालयवरिष्ठस्य मध्ये विमलमायतम्।
 दर्श भवनश्रेष्ठं हनुमान् मारुतात्मजः ॥ १ ॥
 अर्धयोजनविस्तीर्णमायतं योजनं महत्।
 भवनं राक्षसेन्द्रस्य बहुप्रासादसङ्कुलम् ॥ २ ॥

मार्गमाणस्तु वैदेहीं सीतामायतलोचनाम्।
 सर्वतः परिचक्राम हनूमानरिसूदनः ॥ ३ ॥

उत्तमं राक्षसावासं हनुमानवलोकयन्।
 आससादाथ लक्ष्मीवान् राक्षसेन्द्रनिवेशनम् ॥ ४ ॥

चतुर्विषाणौद्विरदैस्त्रिविषाणैस्तथैव च।
 परिक्षिप्तमसम्बाधं रक्ष्यमाणमुदायुद्यैः ॥ ५ ॥

राक्षसीभिश्च पत्नीभी रावणस्य निवेशनम्।
 आहृताभिश्च विक्रम्य राजकन्याभिरावृतम् ॥ ६ ॥

तन्नकमकराकीर्ण तिमिङ्गिलझाषाकुलम्।
 वायुवेगसमाधूतं पन्नगैरिव सागरम् ॥ ७ ॥

या हि वैश्रवणे लक्ष्मीर्या चन्द्रे हरिवाहने।
 सा रावणगृहे रम्या नित्यमेवानपायिनी ॥ ८ ॥

या च राज्ञः कुबेरस्य यमस्य वरुणस्य च।
तादृशी तद्विशिष्टा वा ऋष्णी रक्षोगृहेष्विह ॥९॥

तस्य हर्म्यस्य मध्यस्थवेशम् चान्यत् सुनिर्मितम्।
बहुनिर्यूहसंयुक्तं ददर्श पवनात्मजः ॥१०॥

ब्रह्मणोऽर्थे कृतं दिव्यं दिवि यद् विश्वकर्मणा।
विमानं पुष्पकं नाम सर्वरत्नविभूषितम् ॥११॥

परेण तपसा लेभे यत् कुबेरः पितामहात्।
कुबेरमोजसा जित्वा लेभे तद् राक्षसेश्वरः ॥१२॥

ईहामृगसमायुक्तैः कार्तस्वरहिरण्मयैः।
सुकृतैराचितं स्तम्भैः प्रदीपमिव च श्रिया ॥१३॥

मेरुमन्दरसङ्काशौरुल्लिखद्विरिवाम्बरम् ।
कूटागारैः शुभागारैः सर्वतः समलङ्घतम् ॥१४॥

ज्वलनार्कप्रतीकाशैः सुकृतं विश्वकर्मणा।
हेमसोपानयुक्तं च चारुप्रवरवेदिकम् ॥१५॥

जालवातायनैर्युक्तं काञ्चनैः स्फाटिकैरपि।
इन्द्रनीलमहानीलमणिप्रवरवेदिकम् ॥१६॥

विद्रुमेण विचित्रेण मणिभिश्च महाधनैः।
निस्तुलाभिश्च मुक्ताभिस्तलेनाभिविराजितम् ॥१७॥

चन्दनेन च रक्तेन तपनीयनिभेन च।
सुपुण्यगन्धिना युक्तमादित्यतरुणोपमम् ॥१८॥

कूटागरैर्वराकारैर्विविधैः समलङ्घतम्।
विमानं पुष्टकं दिव्यमारुरोह महाकपिः।
तत्रस्थः सर्वतो गन्धं पानभक्ष्यान्नसम्भवम्॥ १९॥

दिव्यं सम्मूच्छितं जिघ्रन् रूपवन्तमिवानिलम्।
स गन्धस्तं महासत्त्वं बन्धुर्बन्धुमिवोत्तमम्॥ २०॥

इत एहीत्युवाचेव तत्र यत्र स रावणः।
ततस्तां प्रस्थितः शालां दर्दश महतीं शिवाम्॥ २१॥

रावणस्य महाकान्तां कान्तामिव वरस्त्रियम्।
मणिसोपानविकृतां हेमजालविराजिताम्॥ २२॥

स्फाटिकैरावृततलां दन्तान्तरितरूपिकाम्।
मुक्तावज्रप्रवालैश्च रूप्यचामीकरैरपि॥ २३॥

विभूषितां मणिस्तम्भैः सुबहुस्तम्भभूषिताम्।
समैत्रैजुभिरत्युच्चैः समन्तात् सुविभूषितैः॥ २४॥

स्तम्भैः पक्षैरिवात्युच्चैर्दिवं सम्प्रस्थितामिव।
महत्या कुथयाऽस्तीर्णं पृथिवीलक्षणाङ्क्या॥ २५॥

पृथिवीमिव विस्तीर्णं सराष्ट्रगृहशालिनीम्।
नादितां मत्तविहगैर्दिव्यगन्धाधिवासिताम्॥ २६॥

परध्यास्तरणोपेतां रक्षोऽधिपनिषेविताम्।
धूम्रामगुरुधूपेन विमलां हंसपाण्डुराम्॥ २७॥

पत्रपुष्पोपहारेण कल्माषीमिव सुप्रभाम्।
मनसो मोदजननीं वर्णस्यापि प्रसाधिनीम्॥ २८॥

तां शोकनाशिनीं दिव्यां श्रियः सञ्जननीमिव।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थैस्तु पञ्च पञ्चभिरुत्तमैः ॥ २९ ॥

तर्पयामास मातेव तदा रावणपालिता।
स्वर्गोऽयं देवलोकोऽयमिन्द्रस्यापि पुरी भवेत्।
सिद्धिर्वेयं परा हि स्यादित्यमन्यत मारुतिः ॥ ३० ॥

प्रध्यायत इवापश्यत् प्रदीपांस्तत्र काञ्चनान्।
धूर्तानिव महाधूर्तैर्देवनेन पराजितान् ॥ ३१ ॥

दीपानां च प्रकाशेन तेजसा रावणस्य च।
अर्चिर्भिर्भूषणानां च प्रदीपेत्यभ्यमन्यत ॥ ३२ ॥

ततोऽपश्यत् कुथासीनं नानावर्णाम्बरस्तजम्।
सहस्रं वरनारीणां नानावेषबिभूषितम् ॥ ३३ ॥

परिवृत्तेऽर्धरात्रे तु पाननिद्रावशञ्जतम्।
क्रीडित्वोपरतं रात्रौ प्रसुप्तं बलवत् तदा ॥ ३४ ॥

तत् प्रसुप्तं विरुरुचे निःशब्दान्तरभूषितम्।
निःशब्दहंसब्रमरं यथा पद्मवनं महत् ॥ ३५ ॥

तासां संवृतदान्तानि मीलिताक्षीणि मारुतिः।
अपश्यत् पद्मगन्धीनि वदनानि सुयोषिताम् ॥ ३६ ॥

प्रबुद्धानीव पद्मानि तासां भूत्वा क्षपाक्षये।
पुनः संवृतपत्राणि रात्राविव बभुस्तदा ॥ ३७ ॥

इमानि मुखपद्मानि नियतं मत्तषद्वदाः।
अम्बुजानीव फुलानि प्रार्थयन्ति पुनः पुनः ॥ ३८ ॥

इति वामन्यत श्रीमानुपपत्त्या महाकपिः।
मेने हि गुणतस्तानि समानि सलिलोद्भवैः ॥ ३९ ॥

सा तस्य शुशुभे शाला ताभिः स्त्रीभिर्विराजिता।
शरदीव प्रसन्ना द्यौस्ताराभिरभिशोभिता ॥ ४० ॥

स च ताभिः परिवृतः शुशुभे राक्षसाधिपः।
यथा ह्युडुपतिः श्रीमांस्ताराभिरिव संवृतः ॥ ४१ ॥

याश्यवन्तेऽम्बरात् ताराः पुण्यशेषसमावृताः।
इमास्ताः सञ्ज्ञताः कृत्वा इति मेने हरिस्तदा ॥ ४२ ॥

ताराणामिव सुव्यक्तं महतीनां शुभार्चिषाम्।
प्रभावर्णप्रसादाश्च विरेजुस्तत्र योषिताम् ॥ ४३ ॥

व्यावृत्तकच्चपीनस्वकप्रकीर्णवरभूषणाः।
पानव्यायामकालेषु निद्रोपहतचेतसः ॥ ४४ ॥

व्यावृत्ततिलकाः काश्चित् काश्चिदुद्भ्रान्तनूपुराः।
पार्श्वे गलितहाराश्च काश्चित् परमयोषितः ॥ ४५ ॥

मुक्ताहारवृताश्चान्याः काश्चित् प्रस्त्रस्तवाससः।
व्याविद्धरशनादामाः किशोर्य इव वाहिताः ॥ ४६ ॥

अकुण्डलधराश्चान्या विच्छिन्नमृदितस्त्रजः।
गजेन्द्रमृदिताः फुल्ला लता इव महावने ॥ ४७ ॥

चन्द्रांशुकिरणाभाश्च हाराः कासाश्चिदुद्भूताः।
हंसा इव बभुः सुसाः स्तनमध्येषु योषिताम् ॥ ४८ ॥

अपरासां च वैदूर्याः कादम्बा इव पक्षिणः।
हेमसूत्राणि चान्यासां चक्रवाका इवाभवन् ॥ ४९ ॥

हंसकारण्डवोपेताश्वकवाकोपशोभिताः।
 आपगा इव ता रेजुर्जघनैः पुलिनैरिव ॥५०॥
 किञ्चिणीजालसङ्काशास्त्ता हेमविपुलाम्बुजाः।
 भावग्राहा यशस्तीराः सुस्ता नद्य इवाबभुः ॥५१॥
 मृदुष्वज्जेषु कासाञ्चित् कुचाग्रेषु च संस्थिताः।
 बभूवूर्भूषणानीव शुभा भूषणराजयः ॥५२॥
 अंशुकान्ताश्व कासाञ्चिन्मुखमारुतकम्पिताः।
 उपर्युपरि वक्राणां व्याघूयन्ते पुनः पुनः ॥५३॥
 ताः पताका इवोद्भूताः पत्नीनां रुचिरप्रभाः।
 नानावर्णसुवर्णानां वक्रमूलेषु रेजिरे ॥५४॥
 ववल्गुश्चात्र कासाञ्चित् कुण्डलानि शुभार्चिषाम्।
 मुखमारुतसङ्कमैर्मन्दं मन्दं च योषिताम् ॥५५॥
 शर्करासवगन्धः स प्रकृत्या सुरभिः सुखः।
 तासां वदननिःश्वासः सिषेवे रावणं तदा ॥५६॥
 रावणाननशङ्काश्व काञ्चिद् रावणयोषितः।
 मुखानि च सपत्नीनामुपाजिन्नपुनः पुनः ॥५७॥
 अत्यर्थं सक्तमनसो रावणे ता वरस्त्रियः।
 अस्वतन्त्राः सपत्नीनां प्रियमेवाचरंस्तदा ॥५८॥
 बाहूनुपनिधायान्याः पारिहार्यविभूषितान्।
 अंशुकानि च रम्याणि प्रमदास्तत्र शिशियरे ॥५९॥
 अन्या वक्षसि चान्यस्यास्तस्याः काञ्चित् पुनर्भुजम्।
 अपरा त्वङ्कमन्यस्यास्तस्याश्वाप्यपरा कुचौ ॥६०॥

ऊरुपार्श्वकटीपृष्ठमन्योन्यस्य समाश्रिताः।
परस्परनिविष्टाङ्घो मदस्तेहवशानुगाः ॥ ६१ ॥

अन्योन्यस्याङ्गसंस्पर्शात् प्रीयमाणाः सुमध्यमाः।
एकीकृतभुजाः सर्वाः सुषुपुस्त्र योषितः ॥ ६२ ॥

अन्योन्यभुजसूत्रेण स्त्रीमाला ग्रथिता हि सा।
मालेव ग्रथिता सूत्रे शुशुभे मत्तषद्दा ॥ ६३ ॥

लतानां माधवे मासि फुल्लानां वायुसेवनात्।
अन्योन्यमालाग्रथितं संसक्तकुसुमोच्चयम् ॥ ६४ ॥

प्रतिवेष्टिसुस्कन्धमन्योन्यभ्रमराकुलम् ।
आसीद् वनमिवोद्धूतं स्त्रीवनं रावणस्य तत् ॥ ६५ ॥

उचितेष्वपि सुव्यक्तं न तासां योषितां तदा।
विवेकः शक्य आधातुं भूषणाङ्गाम्बरस्त्रजाम् ॥ ६६ ॥

रावणे सुखसंविष्टे ताः स्त्रियो विविधप्रभाः।
ज्वलन्तः काञ्चना दीपाः प्रेक्षन्तो निमिषा इव ॥ ६७ ॥

राजर्षिविप्रदैत्यानां गन्धर्वाणां च योषितः।
रक्षसां चाभवन् कन्यास्तस्य कामवशाङ्गताः ॥ ६८ ॥

युद्धकामेन ताः सर्वा रावणेन हृताः स्त्रियः।
समदा मदनेनैव मोहिताः काञ्छिदागताः ॥ ६९ ॥

न तत्र काञ्छित् प्रमदाः प्रसह्य वीर्योपन्नेन गुणेन लब्धाः।
न चान्यकामापि न चान्यपूर्वा विना वराहीं जनकात्मजां तु ॥ ७० ॥

न चाकुलीना न च हीनरूपा नादक्षिणा नानुपचारयुक्ता।
भार्याभवत् तस्य न हीनसत्त्वा न चापि कान्तस्य न कामनीया ॥ ७१ ॥

बभूव बुद्धिस्तु हरीश्वरस्य यदीदृशी राघवधर्मपत्नी।
इमा महाराक्षसराजभार्याः सुजातमस्येति हि साधुबुद्धेः ॥ ७२ ॥

पुनश्च सोऽचिन्तयदात्तरूपो ध्रुवं विशिष्टा गुणतो हि सीता।
अथायमस्यां कृतवान् महात्मा लङ्घेश्वरः कष्टमनार्यकर्म ॥ ७३ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
सङ्कलान्तःपुरम् नाम नवमः सर्गः ॥ ५-९ ॥

॥ दशमः सर्गः — मन्दोदीर्दर्शनम् ॥

तत्र दिव्योपमं मुख्यं स्फाटिकं रत्नभूषितम्।
अवेक्षमाणो हनुमान् दर्दर्श शयनासनम् ॥ १ ॥

दान्तकाञ्चनचित्राङ्गैर्दूर्यैश्च वरासनैः।
महार्हस्तरणोपेतैरूपपन्नं महाधनैः ॥ २ ॥

तस्य चैकतमे देशे दिव्यमालोपशोभितम्।
दर्दर्श पाण्डुरं छत्रं ताराधिपतिसन्निभम् ॥ ३ ॥

जातरूपपरिक्षिसं चित्रभानोः समप्रभम्।
अशोकमालाविततं दर्दर्श परमासनम् ॥ ४ ॥

वालव्यजनहस्ताभिर्विज्यमानं समन्ततः।
गन्धैश्च विविधैर्जुषं वरधूपेन धूपितम् ॥ ५ ॥

परमास्तरणास्तीर्णमाविकाजिनसंवृतम्।
दामभिर्वरमाल्यानां समन्तादुपशोभितम् ॥ ६ ॥

तस्मिञ्चीमूतसङ्काशं प्रदीपोज्ज्वलकुण्डलम्।
लोहिताक्षं महाबाहुं महारजतवाससम् ॥ ७ ॥

लोहितेनानुलिप्ताङ्गं चन्दनेन सुगन्धिना।
सन्ध्यारक्तमिवाकाशे तोयदं सतडिदुणम्॥८॥

वृतमाभरणौर्दिव्यैः सुरूपं कामरूपिणम्।
सवृक्षवनगुल्माल्यं प्रसुप्तमिव मन्दरम्॥९॥

क्रीडित्वोपरतं रात्रौ वराभरणभूषितम्।
प्रियं राक्षसकन्यानां राक्षसानां सुखावहम्॥१०॥

पीत्वाप्युपरतं चापि दर्दर्श स महाकपिः।
भास्वरे शयने वीरं प्रसुप्तं राक्षसाधिपम्॥११॥

निःश्वसन्तं यथा नागं रावणं वानरोत्तमः।
आसाद्य परमोद्धिमः सोपासर्पत् सुभीतवत्॥१२॥

अथारोहणमासाद्य वेदिकान्तरमाश्रितः।
क्षीबं राक्षसशार्दूलं प्रेक्षते स्म महाकपिः॥१३॥

शुशुभे राक्षसेन्द्रस्य स्वपतः शयनं शुभम्।
गन्धहस्तिनि संविष्टे यथा प्रस्त्रवणं महत्॥१४॥

काञ्चनाङ्गदसन्नद्वौ दर्दर्श स महात्मनः।
विक्षिप्तौ राक्षसेन्द्रस्य भुजाविन्द्रध्वजोपमौ॥१५॥

ऐरावतविषाणग्रैरापीडनकृतत्रणौ ।
वज्रोल्लिखितपीनांसौ विष्णुचक्रपरिक्षतौ॥१६॥

पीनौ समसुजातांसौ सञ्जतौ बलसंयुतौ।
सुलक्षणनखाङ्गष्ठौ स्वञ्जुलीयकलक्षितौ॥१७॥

संहतौ परिघाकारौ वृत्तौ करिकरोपमौ।
विक्षिप्तौ शयने शुभ्रे पञ्चशीर्षाविवोरगौ॥१८॥

शशक्षतजकल्पेन सुशीतेन सुगन्धिना।
चन्दनेन परार्घ्येन स्वनुलिप्तौ स्वलङ्घूतौ ॥ १९ ॥

उत्तमस्त्रीविमृदितौ गन्धोत्तमनिषेवितौ।
यक्षपन्नगगन्धर्वदेवदानवराविणौ ॥ २० ॥

ददर्श स कपिस्तस्य बाहू शयनसंस्थितौ।
मन्दरस्यान्तरे सुस्तौ महाही रुषिताविव ॥ २१ ॥

ताभ्यां स परिपूर्णाभ्यामुभाभ्यां राक्षसेश्वरः।
शुशुभेऽचलसङ्काशः शृङ्गाभ्यामिव मन्दरः ॥ २२ ॥

चूतपुन्नागसुरभिर्बुकुलोत्तमसंयुतः ।
मृष्टान्नरससंयुक्तः पानगन्धपुरःसरः ॥ २३ ॥

तस्य राक्षसराजस्य निश्चक्राम महामुखात्।
शयानस्य विनिःश्वासः पूर्यन्निव तद् गृहम् ॥ २४ ॥

मुक्तामणिविचित्रेण काञ्चनेन विराजिता।
मुकुटेनापवृत्तेन कुण्डलोज्ज्वलिताननम् ॥ २५ ॥

रक्तचन्दनदिग्धेन तथा हारेण शोभिना।
पीनायतविशालेन वक्षसाभिविराजिता ॥ २६ ॥

पाण्डुरेणापविद्धेन क्षौमेण क्षतजेक्षणम्।
महाहैण सुसंवीतं पीतेनोत्तरवाससा ॥ २७ ॥

माषराशिप्रतीकाशं निःश्वसन्तं भुजङ्गवत्।
गाङ्गे महति तोयान्ते प्रसुप्तमिव कुञ्जरम् ॥ २८ ॥

चतुर्भिः काञ्चनैर्दीपैर्दीप्यमानं चतुर्दिशम्।
प्रकाशीकृतसर्वाङ्गं मेघं विद्युद्रौरिव ॥ २९ ॥

पादमूलगताश्चापि दर्दर्शं सुमहात्मनः।
पत्नीः स प्रियभार्यस्य तस्य रक्षः पतेर्गृहे॥ ३०॥

शशिप्रकाशवदना वरकुण्डलभूषणाः।
अमूर्खानमाल्याभरणा दर्दर्शं हरियूथपः॥ ३१॥

नृत्यवादित्रकुशला राक्षसेन्द्रभुजाङ्गाः।
वराभरणधारिण्यो निषण्णा ददृशे कपिः॥ ३२॥

वज्रवैदूर्यगर्भाणि श्रवणान्तेषु योषिताम्।
दर्दर्शं तापनीयानि कुण्डलान्यञ्जदानि च॥ ३३॥

तासां चन्द्रोपमैर्वैः शुभैर्लितकुण्डलैः।
विरराज विमानं तन्नभस्तारागणैरिव॥ ३४॥

मदव्यायामखिन्नास्ता राक्षसेन्द्रस्य योषितः।
तेषु तेष्ववकाशेषु प्रसुप्तास्तनुमध्यमाः॥ ३५॥

अञ्जहारैस्तथैवान्या कोमलैर्नृत्यशालिनी।
विन्यस्तशुभसर्वाङ्गी प्रसुप्ता वरवर्णिनी॥ ३६॥

काचिद् वीणां परिष्वज्य प्रसुप्ता सम्प्रकाशते।
महानदीप्रकीर्णेव नलिनी पोतमाश्रिता॥ ३७॥

अन्या कक्षगतेनैव मङ्गुकेनासितेक्षणा।
प्रसुप्ता भामिनी भाति बालपुत्रेव वत्सला॥ ३८॥

पटहं चारुसर्वाङ्गी न्यस्य शेते शुभस्तनी।
चिरस्य रमणं लब्ध्वा परिष्वज्येव कामिनी॥ ३९॥

काचिद् वीणां परिष्वज्य सुप्ता कमललोचना।
वरं प्रियतमं गृह्ण सकामेव हि कामिनी॥ ४०॥

विपञ्चीं परिगृह्यान्या नियता नृत्यशालिनी।
निद्रावशमनुप्राप्ता सहकान्तेव भासिनी ॥ ४१ ॥

अन्या कनकसङ्काशैर्मृदुपीनैर्मनोरमैः।
मृदज्जं परिविच्छाङ्गैः प्रसुप्ता मत्तलोचना ॥ ४२ ॥

भुजपाशान्तरस्थेन कक्षगेन कृशोदरी।
पणवेन सहानिन्द्या सुप्ता मदकृतश्रमा ॥ ४३ ॥

डिण्डमं परिगृह्यान्या तथैवासक्तडिण्डमा।
प्रसुप्ता तरुणं वत्समुपगृह्येव भासिनी ॥ ४४ ॥

काचिदाडम्बरं नारी भुजसम्भोगपीडितम्।
कृत्वा कमलपत्राक्षी प्रसुप्ता मदमोहिता ॥ ४५ ॥

कलशीमपविच्छान्या प्रसुप्ता भाति भासिनी।
वसन्ते पुष्पशबला मालेव परिमार्जिता ॥ ४६ ॥

पाणिभ्यां च कुचौ काचित् सुवर्णकलशोपमौ।
उपगृह्याबला सुप्ता निद्राबलपराजिता ॥ ४७ ॥

अन्या कमलपत्राक्षी पूर्णन्दुसदृशानना।
अन्यामालिङ्ग सुश्रोणीं प्रसुप्ता मदविहृला ॥ ४८ ॥

आतोद्यानि विचित्राणि परिष्वज्य वरस्त्रियः।
निपीड्य च कुचैः सुप्ताः कामिन्यः कामुकानिव ॥ ४९ ॥

तासामेकान्तविन्यस्ते शयानां शयने शुभे।
दर्दरा रूपसम्पन्नामथ तां स कपिः स्त्रियम् ॥ ५० ॥

मुक्तामणिसमायुक्तैर्भूषणैः सुविभूषिताम्।
विभूषयन्तीमिव च स्वश्रिया भवनोत्तमम् ॥ ५१ ॥

गौरीं कनकवर्णाभामिष्टामन्तःपुरेश्वरीम्।
कपिर्मन्दोदरीं तत्र शयानां चारुरूपिणीम्॥५२॥

स तां दृष्ट्वा महाबाहुर्भूषितां मारुतात्मजः।
तर्कयामास सीतेति रूपयौवनसम्पदा।
हर्षण महता युक्तो ननन्द हरियूथपः॥५३॥

आस्फोटयामास चुचुम्ब पुच्छं ननन्द चिक्रीड जगौ जगाम।
स्तम्भानरोहन्निपात भूमौ निदर्शयन् स्वां प्रकृतिं कपीनाम्॥५४॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
मन्दोदरीदर्शनम् नाम दशमः सर्गः ॥५-१०॥

॥ एकादशः सर्गः — पानभूमिविचयः ॥

अवधूय च तां बुद्धिं बभूवावस्थितस्तदा।
जगाम चापरां चिन्तां सीतां प्रति महाकपिः॥१॥

न रामेण वियुक्ता सा स्वपुर्महति भामिनी।
न भोक्तुं नाप्यलङ्घतुं न पानमुपसेवितुम्॥२॥

नान्यं नरमुपस्थातुं सुराणामपि चेश्वरम्।
न हि रामसमः कश्चिद् विद्यते त्रिदशोष्वपि॥३॥

अन्येयमिति निश्चित्य भूयस्तत्र चचार सः।
पानभूमौ हरिश्रेष्ठः सीतासन्दर्शनोत्सुकः॥४॥

क्रीडितेनापराः क्लान्ता गीतेन च तथापराः।
नृत्येन चापराः क्लान्ताः पानविप्रहतास्तथा॥५॥

मुरजेषु मृदज्जेषु चेलिकासु च संस्थिताः।
तथा १५ स्तरणमुख्येषु संविष्टाश्चापराः स्त्रियः ॥ ६ ॥

अङ्गनानां सहस्रेण भूषितेन विभूषणैः।
रूपसंलापशीलेन युक्तगीतार्थभाषिणा ॥ ७ ॥

देशकालाभियुक्तेन युक्तवाक्याभिधायिना।
रताधिकेन संयुक्तां ददर्श हरियूथपः ॥ ८ ॥

अन्यत्रापि वरस्त्रीणां रूपसंलापशायिनाम्।
सहस्रं युवतीनां तु प्रसुप्तं स ददर्श ह ॥ ९ ॥

देशकालाभियुक्तं तु युक्तवाक्याभिधायि तत्।
रताविरतसंसुप्तं ददर्श हरियूथपः ॥ १० ॥

तासां मध्ये महाबाहुः शुशुभे राक्षसेश्वरः।
गोष्ठे महति मुख्यानां गवां मध्ये यथा वृषः ॥ ११ ॥

स राक्षसेन्द्रः शुशुभे ताभिः परिवृतः स्वयम्।
करेणुभिर्यथारण्ये परिकीर्णे महाद्विपः ॥ १२ ॥

सर्वकामैरुपेतां च पानभूमिं महात्मनः।
ददर्श कपिशार्दूलस्तस्य रक्षः पतेर्गृहे ॥ १३ ॥

मृगाणां महिषाणां च वराहाणां च भागशः।
तत्र न्यस्तानि मांसानि पानभूमौ ददर्श सः ॥ १४ ॥

रौक्मेषु च विशालेषु भाजनेष्वप्यभक्षितान्।
ददर्श कपिशार्दूलो मयूरान् कुकुटांस्तथा ॥ १५ ॥

वराहवाध्रीणसकान् दधिसौवर्चलायुतान्।
शल्यान् मृगमयूरांश्च हनुमानन्वैक्षत ॥ १६ ॥

कृकलान् विविधांश्छागान् शशकानर्धभक्षितान्।
 महिषानेकशल्यांश्च मेषांश्च कृतनिष्ठितान्॥ १७॥
 लेह्यानुच्चावचान् पेयान् भोज्यान्युच्चावचानि च।
 तथा मूलवणोत्तंसैर्विविधै रागखाण्डवैः॥ १८॥

महानूपुरकेयूरैरपविद्धैर्महाधनैः ।
 पानभाजनविक्षिप्तैः फलैश्च विविधैरपि॥ १९॥

कृतपुष्पोपहारा भूरधिकां पुष्पति श्रियम्।
 तत्र तत्र च विन्यस्तैः सुश्लिष्टशयनासनैः॥ २०॥

पानभूमिर्विना वहिं प्रदीप्तेवोपलक्ष्यते।
 बहुप्रकारैर्विविधैर्वरसंस्कारसंस्कृतैः॥ २१॥

मांसैः कुशलसंयुक्तैः पानभूमिगतैः पृथक्।
 दिव्याः प्रसन्ना विविधाः सुराः कृतसुरा अपि॥ २२॥

शर्करासवमाध्वीकाः पुष्पासवफलासवाः।
 वासचूर्णैश्च विविधैर्मृद्घास्तैस्तैः पृथक् पृथक्॥ २३॥

सन्तता शुशुभे भूमिर्माल्यैश्च बहुसंस्थितैः।
 हिरण्मयैश्च कलशैर्भाजनैः स्फाटिकैरपि॥ २४॥

जाम्बूनदमयैश्चान्यैः करकैरभिसंवृता।
 राजतेषु च कुम्भेषु जाम्बूनदमयेषु च॥ २५॥

पानश्रेष्ठां तथा भूमिं कपिस्तत्र दर्दर्श सः।
 सोऽपश्यच्छातकुम्भानि सीधोर्मणिमयानि च॥ २६॥

तानि तानि च पूर्णानि भाजनानि महाकपिः।
 कच्चिदर्धावशेषाणि कच्चित् पीतान्यशेषतः॥ २७॥

कचिन्नैव प्रपीतानि पानानि स ददर्श ह।
कचिद् भक्ष्यांश्च विविधान् कचित् पानानि भागशः ॥ २८ ॥

कचिदर्धावशेषाणि पश्यन् वै विच्चार ह।
शयनान्यत्र नारीणां शून्यानि बहुधा पुनः।
परस्परं समालिष्य काश्चित् सुसा वराङ्गनाः ॥ २९ ॥

काचिच्च वस्त्रमन्यस्या अपहृत्योपगुह्यं च।
उपगम्याबला सुसा निद्राबलपराजिता ॥ ३० ॥

तासामुच्छ्वासवातेन वस्त्रं माल्यं च गात्रजम्।
नात्यर्थं स्पन्दते चित्रं प्राप्य मन्दमिवानिलम् ॥ ३१ ॥

चन्दनस्य च शीतस्य सीधोर्मधुरसस्य च।
विविधस्य च माल्यस्य पुष्पस्य विविधस्य च ॥ ३२ ॥

बहुधा मारुतस्तस्य गन्धं विविधमुद्धहन्।
स्नानानां चन्दनानां च धूपानां चैव मूर्च्छितः ॥ ३३ ॥

प्रववौ सुरभिर्गन्धो विमाने पुष्पके तदा।
श्यामावदातास्तत्रान्याः काश्चित् कृष्णा वराङ्गनाः ॥ ३४ ॥

काश्चित् काञ्चनवर्णाङ्ग्यः प्रमदा राक्षसालये।
तासां निद्रावशत्वाच्च मदनेन विमूर्च्छितम् ॥ ३५ ॥

पद्मिनीनां प्रसुसानां रूपमासीद् यथैव हि।
एवं सर्वमशेषेण रावणान्तःपुरं कपिः।
ददर्श स महातेजा न ददर्श च जानकीम् ॥ ३६ ॥

निरीक्षमाणश्च ततस्ताः स्त्रियः स महाकपिः।
जगाम महतीं शङ्खां धर्मसाध्वसशङ्कितः ॥ ३७ ॥

परदारावरोधस्य प्रसुप्तस्य निरीक्षणम्।
इदं खलु ममात्यर्थं धर्मलोपं करिष्यति ॥ ३८ ॥

न हि मे परदाराणां दृष्टिर्विषयवर्तिनी।
अयं चात्र मया दृष्टः परदारपरिग्रहः ॥ ३९ ॥

तस्य प्रादुरभूच्चिन्ता पुनरन्या मनस्विनः।
निश्चितैकान्तचित्तस्य कार्यनिश्चयदर्शिनी ॥ ४० ॥

कामं दृष्टा मया सर्वा विश्वस्ता रावणस्त्रियः।
न तु मे मनसा किञ्चिद् वैकृत्यमुपपद्यते ॥ ४१ ॥

मनो हि हेतुः सर्वेषामिन्द्रियाणां प्रवर्तने।
शुभाशुभास्ववस्थासु तच्च मे सुव्यवस्थितम् ॥ ४२ ॥

नान्यत्र हि मया शक्या वैदेही परिमार्गितुम्।
स्त्रियो हि स्त्रीषु दृश्यन्ते सदा सम्परिमार्गणे ॥ ४३ ॥

यस्य सत्त्वस्य या योनिस्त्तस्यां तत् परिमार्गते।
न शक्यं प्रमदा नष्टा मृगीषु परिमार्गितुम् ॥ ४४ ॥

तदिदं मार्गितं तावच्छुद्धेन मनसा मया।
रावणान्तःपुरं सर्वं दृश्यते न च जानकी ॥ ४५ ॥

देवगन्धर्वकन्याश्च नागकन्याश्च वीर्यवान्।
अवेक्षमाणो हनुमान् नैवापश्यत जानकीम् ॥ ४६ ॥

तामपश्यन् कपिस्तत्र पश्यंश्चान्या वरस्त्रियः।
अपक्रम्य तदा वीरः प्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ ४७ ॥

स भूयः सर्वतः श्रीमान् मारुतिर्यत्नमाश्रितः।
आपानभूमिमुत्सृज्य तां विचेतुं प्रचक्रमे ॥ ४८ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
पानभूमिविच्यः नाम एकादशः सर्गः ॥५-११॥

॥ द्वादशः सर्गः — हनूमद्विषादः ॥

स तस्य मध्ये भवनस्य संस्थितो लतागृहांश्चित्रगृहान् निशागृहान्।
जगाम सीतां प्रतिदर्शनोत्सुको न चैव तां पश्यति चारुदर्शनाम् ॥ १ ॥
स चिन्तयामास ततो महाकपिः प्रियामपश्यन् रघुनन्दनस्य ताम्।
ध्रुवं न सीता ध्रियते यथा न मे विचिन्वतो दर्शनमेति मैथिली ॥ २ ॥

सा राक्षसानां प्रवरेण जानकी स्वशीलसंरक्षणतत्परा सती।
अनेन नूनं प्रति दुष्टकर्मणा हता भवेदार्यपथे परे स्थिता ॥ ३ ॥

विरूपरूपा विकृता विवर्चसो महानना दीर्घविरूपदर्शनाः।
समीक्ष्य ता राक्षसराजयोषितो भयाद् विनष्टा जनकेश्वरात्मजा ॥ ४ ॥

सीतामदृष्ट्वा ह्यनवाप्य पौरुषं विहृत्य कालं सह वानरैश्चिरम्।
न मेऽस्ति सुग्रीवसमीपगा गतिः सुतीक्ष्णदण्डो बलवांश्च वानरः ॥ ५ ॥

दृष्टमन्तःपुरं सर्वं दृष्टा रावणयोषितः।
न सीता दृश्यते साध्वी वृथा जातो मम श्रमः ॥ ६ ॥

किं नु मां वानराः सर्वे गतं वक्ष्यन्ति सङ्गताः।
गत्वा तत्र त्वया वीर किं कृतं तद् वदस्व नः ॥ ७ ॥

अदृष्ट्वा किं प्रवक्ष्यामि तामहं जनकात्मजाम्।
ध्रुवं प्रायमुपासिष्ये कालस्य व्यतिवर्तने ॥ ८ ॥

किं वा वक्ष्यति वृद्धश्च जाम्बवानङ्गदश्च सः।
गतं पारं समुद्रस्य वानराश्च समागताः ॥ ९ ॥

अनिर्वेदः श्रियो मूलमनिर्वेदः परं सुखम्।
भूयस्त्रव विचेष्यामि न यत्र विचयः कृतः ॥ १० ॥

अनिर्वेदो हि सततं सर्वार्थेषु प्रवर्तकः।
करोति सफलं जन्तोः कर्म यच्च करोति सः ॥ ११ ॥

तस्मादनिर्वेदकरं यत्रं चेष्टहमुत्तमम्।
अदृष्टांश्च विचेष्यामि देशान् रावणपालितान् ॥ १२ ॥

आपानशाला विचितास्तथा पुष्पगृहाणि च।
चित्रशालाश्च विचिता भूयः क्रीडागृहाणि च ॥ १३ ॥

निष्कुटान्तररथ्याश्च विमानानि च सर्वशः।
इति सञ्चिन्त्य भूयोऽपि विचेतुमुपचक्रमे ॥ १४ ॥

भूमीगृहांश्चैत्यगृहान् गृहातिगृहकानपि।
उत्पतन् निपतंश्चापि तिष्ठन् गच्छन् पुनः क्वचित् ॥ १५ ॥

अपवृण्वश्च द्वाराणि कपाटान्यवधृयन्।
प्रविशन् निष्पतंश्चापि प्रपतन्तुत्पतन्निव ॥ १६ ॥

सर्वमप्यवकाशं स विच्चार महाकपिः।
चतुरङ्गुलमात्रोऽपि नावकाशः स विघ्नते।
रावणान्तः पुरे तस्मिन् यं कपिर्न जगाम सः ॥ १७ ॥

प्राकारान्तरवीथ्यश्च वेदिकाश्चैत्यसंश्रयाः।
श्वभाश्च पुष्करिण्यश्च सर्वं तेनावलोकितम् ॥ १८ ॥

राक्षस्यो विविधाकारा विरूपा विकृतास्तथा।
दृष्टा हनुमता तत्र न तु सा जनकात्मजा ॥ १९ ॥

रूपेणाप्रतिमा लोके परा विद्याधरस्त्रियः ।
दृष्टा हनुमता तत्र न तु राघवनन्दिनी ॥ २० ॥

नागकन्या वरारोहाः पूर्णचन्द्रनिभाननाः ।
दृष्टा हनुमता तत्र न तु सा जनकात्मजा ॥ २१ ॥

प्रमथ्य राक्षसेन्द्रेण नागकन्या बलाद्धृताः ।
दृष्टा हनुमता तत्र न सा जनकनन्दिनी ॥ २२ ॥

सोऽपश्यस्तां महाबाहुः पश्यंशान्या वरस्त्रियः ।
विषसाद् महाबाहुर्हनूमान् मारुतात्मजः ॥ २३ ॥

उद्योगं वानरेन्द्राणां पूवनं सागरस्य च ।
व्यर्थं वीक्ष्यानिलसुतश्चिन्तां पुनरुपागतः ॥ २४ ॥

अवतीर्य विमानाच्च हनूमान् मारुतात्मजः ।
चिन्तामुपजगामाथ शोकोपहतचेतनः ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनूमद्विषादः नाम द्वादशः सर्गः ॥ ५-१२ ॥

॥ त्रयोदशः सर्गः — हनूमन्निर्वेदः ॥

विमानात् तु स सङ्कम्य प्राकारं हरियूथपः ।
हनूमान् वेगवानासीद् यथा विद्युद् घनान्तरे ॥ १ ॥

सम्परिकम्य हनुमान् रावणस्य निवेशनान् ।
अदृष्टा जानकीं सीतामब्रवीद् वचनं कपिः ॥ २ ॥

भूयिष्ठं लोलिता लङ्घा रामस्य चरता प्रियम् ।
न हि पश्यामि वैदेहीं सीतां सर्वाङ्गशोभनाम् ॥ ३ ॥

पल्वलानि तटाकानि सरांसि सरितस्तथा।
नद्योऽनूपवनान्ताश्च दुर्गाश्च धरणीधराः ॥४॥

लोलिता वसुधा सर्वा न च पश्यामि जानकीम्।
इह सम्पातिना सीता रावणस्य निवेशने।
आरब्याता गृध्रराजेन न च सा दृश्यते न किम् ॥५॥

किं नु सीताथ वैदेही मैथिली जनकात्मजा।
उपतिष्ठेत विवशा रावणेन हृता बलात् ॥६॥

क्षिप्रमुत्पततो मन्ये सीतामादाय रक्षसः।
बिभ्यतो रामबाणानामन्तरा पतिता भवेत् ॥७॥

अथवा हियमाणायाः पथि सिद्धनिषेविते।
मन्ये पतितमार्याया हृदयं प्रेक्ष्य सागरम् ॥८॥

रावणस्योरुवेगेन भुजाभ्यां पीडितेन च।
तया मन्ये विशालाक्ष्या त्यक्तं जीवितमार्याया ॥९॥

उपर्युपरि सा नूनं सागरं क्रमतस्तदा।
विचेष्टमाना पतिता समुद्रे जनकात्मजा ॥१०॥

आहो क्षुद्रेण चानेन रक्षन्ती शीलमात्मनः।
अबन्धुर्भक्षिता सीता रावणेन तपस्विनी ॥११॥

अथवा राक्षसेन्द्रस्य पतीभिरसितेक्षणा।
अदुष्टा दुष्टभावाभिर्भक्षिता सा भविष्यति ॥१२॥

सम्पूर्णचन्द्रप्रतिमं पद्मपत्रनिभेक्षणम्।
रामस्य ध्यायती वक्रं पञ्चत्वं कृपणा गता ॥१३॥

हा राम लक्ष्मणेत्येवं हायोध्ये चेति मैथिली।
 विलप्य बहु वैदेही न्यस्तदेहा भविष्यति॥ १४॥

अथवा निहिता मन्ये रावणस्य निवेशने।
 भृशां लालप्यते बाला पञ्चरस्थेव सारिका॥ १५॥

जनकस्य कुले जाता रामपत्नी सुमध्यमा।
 कथमुत्पलपत्राक्षी रावणस्य वशं ब्रजेत्॥ १६॥

विनष्टा वा प्रणष्टा वा मृता वा जनकात्मजा।
 रामस्य प्रियभार्यस्य न निवेदयितुं क्षमम्॥ १७॥

निवेद्यमाने दोषः स्याद् दोषः स्यादनिवेदने।
 कथं नु खलु कर्तव्यं विषमं प्रतिभाति मे॥ १८॥

अस्मिन् नेवज्ञते कार्यं प्राप्तकालं क्षमं च किम्।
 भवेदिति मतिं भूयो हनुमान् प्रविचारयन्॥ १९॥

यदि सीतामद्वाहं वानरेन्द्रपुरीमितः।
 गमिष्यामि ततः को मे पुरुषार्थो भविष्यति॥ २०॥

ममेदं लङ्घनं व्यर्थं सागरस्य भविष्यति।
 प्रवेशश्वैव लङ्घायां राक्षसानां च दर्शनम्॥ २१॥

किं वा वक्ष्यति सुग्रीवो हरयो वापि सज्जताः।
 किञ्चिन्न्यामनुसम्माप्तं तौ वा दशरथात्मजौ॥ २२॥

गत्वा तु यदि काकुत्स्थं वक्ष्यामि परुषं वचः।
 न दृष्टेति मया सीता ततस्त्यक्ष्यति जीवितम्॥ २३॥

परुषं दारुणं तीक्ष्णं क्रूरमिन्द्रियतापनम्।
 सीतानिमित्तं दुर्वाक्यं श्रुत्वा स न भविष्यति॥ २४॥

तं तु कृच्छ्रगतं दृष्टा पञ्चत्वगतमानसम्।
भृशानुरक्तमेधावी न भविष्यति लक्ष्मणः ॥ २५ ॥

विनष्टौ भ्रातरौ श्रुत्वा भरतोऽपि मरिष्यति।
भरतं च मृतं दृष्टा शत्रुघ्नो न भविष्यति ॥ २६ ॥

पुत्रान् मृतान् समीक्ष्याथ न भविष्यन्ति मातरः।
कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च न संशयः ॥ २७ ॥

कृतज्ञः सत्यसन्धश्च सुग्रीवः प्लवगाधिपः।
रामं तथागतं दृष्टा ततस्त्यक्ष्यति जीवितम् ॥ २८ ॥

दुर्मना व्यथिता दीना निरानन्दा तपस्त्विनी।
पीडिता भर्तुशोकेन रुमा त्यक्ष्यति जीवितम् ॥ २९ ॥

वालिजेन तु दुःखेन पीडिता शोककर्षिता।
पञ्चत्वमागता राज्ञी तारापि न भविष्यति ॥ ३० ॥

मातापित्रोर्विनाशेन सुग्रीवव्यसनेन च।
कुमारोऽप्यङ्गदस्तस्माद् विजहिष्यति जीवितम् ॥ ३१ ॥

भर्तृजेन तु दुःखेन अभिभूता वनौकसः।
शिरांस्यभिहनिष्यन्ति तलैर्मुष्टिभिरेव च ॥ ३२ ॥

सान्त्वेनानुप्रदानेन मानेन च यशस्त्विना।
लालिताः कपिनाथेन प्राणांस्त्यक्ष्यन्ति वानराः ॥ ३३ ॥

न वनेषु न शैलेषु न निरोधेषु वा पुनः।
क्रीडामनुभविष्यन्ति समेत्य कपिकुञ्जराः ॥ ३४ ॥

सपुत्रदाराः सामात्या भर्तृव्यसनपीडिताः।
शैलाग्रेभ्यः पतिष्यन्ति समेषु विषमेषु च ॥ ३५ ॥

विषमुद्धन्धनं वापि प्रवेशं ज्वलनस्य वा।

उपवासमथो शस्त्रं प्रचारिष्यन्ति वानराः ॥ ३६ ॥

घोरमारोदनं मन्ये गते मयि भविष्यति।

इक्ष्वाकुकुलनाशश्च नाशश्वैव वनौकसाम् ॥ ३७ ॥

सोऽहं नैव गमिष्यामि किञ्चिन्न्यां नगरीमितः।

नहि शक्ष्याम्यहं द्रष्टुं सुग्रीवं मैथिलीं विना ॥ ३८ ॥

मन्यगच्छति चेहस्थे धर्मात्मानौ महारथौ।

आशया तौ धरिष्येते वानराश्च तरस्विनः ॥ ३९ ॥

हस्तादानो मुखादानो नियतो वृक्षमूलिकः।

वानप्रस्थो भविष्यामि ह्यदृष्ट्वा जनकात्मजाम् ॥ ४० ॥

सागरानूपजे देशे बहुमूलफलोदके।

चितिं कृत्वा प्रवेक्ष्यामि समिद्धमरणीसुतम् ॥ ४१ ॥

उपविष्टस्य वा सम्यग् लिङ्गिनं साधयिष्यतः।

शरीरं भक्षयिष्यन्ति वायसाः श्वापदानि च ॥ ४२ ॥

इदमप्यृषिभिर्दृष्टं निर्याणमिति मे मतिः।

सम्यगापः प्रवेक्ष्यामि न चेत् पश्यामि जानकीम् ॥ ४३ ॥

सुजातमूला सुभगा कीर्तिमाला यशस्विनी।

प्रभग्ना चिररात्राय मम सीतामपश्यतः ॥ ४४ ॥

तापसो वा भविष्यामि नियतो वृक्षमूलिकः।

नेतः प्रतिगमिष्यामि तामदृष्ट्वासितेक्षणाम् ॥ ४५ ॥

यदि तु प्रतिगच्छामि सीतामनधिगम्य ताम्।

अङ्गदः सहितः सर्वैर्वानरैर्न भविष्यति ॥ ४६ ॥

विनाशे बहवो दोषा जीवन् प्राप्नोति भद्रकम्।
तस्मात् प्राणान् धरिष्यामि ध्रुवो जीवति सङ्घमः ॥ ४७ ॥

एवं बहुविधं दुःखं मनसा धारयन् बहु।
नाध्यगच्छत् तदा पारं शोकस्य कपिकुञ्जरः ॥ ४८ ॥

ततो विक्रममासाद्य धैर्यवान् कपिकुञ्जरः।
रावणं वा वधिष्यामि दशग्रीवं महाबलम्।
काममस्तु हृता सीता प्रत्याचीर्ण भविष्यति ॥ ४९ ॥

अथवैनं समुक्तिष्य उपर्युपरि सागरम्।
रामायोपहरिष्यामि पशुं पशुपतेरिव ॥ ५० ॥

इति चिन्तासमाप्नः सीतामनधिगम्य ताम्।
ध्यानशोकपरीतात्मा चिन्तयामास वानरः ॥ ५१ ॥

यावत् सीतां न पश्यामि रामपत्नीं यशस्विनीम्।
तावदेतां पुरीं लङ्घां विच्चिनोमि पुनः पुनः ॥ ५२ ॥

सम्पातिवचनाच्चापि रामं यद्यानयाम्यहम्।
अपश्यन् राघवो भार्या निर्दहेत् सर्ववानरान् ॥ ५३ ॥

इहैव नियताहारो वत्स्यामि नियतेन्द्रियः।
न मत्कृते विनश्येयुः सर्वे ते नरवानराः ॥ ५४ ॥

अशोकवनिका चापि महतीयं महाद्रुमा।
इमामधिगमिष्यामि नहीयं विचिता मया ॥ ५५ ॥

वसून् रुद्रांस्तथाऽदित्यानश्विनौ मरुतोऽपि च।
नमस्कृत्वा गमिष्यामि रक्षसां शोकवर्धनः ॥ ५६ ॥

जित्वा तु राक्षसान् देवीमिक्षवाकुकुलनन्दिनीम्।
सम्प्रदास्यामि रामाय सिद्धीमिव तपस्विने॥५७॥

स मुहूर्तमिव ध्यात्वा चिन्ताविग्रथितेन्द्रियः।
उदतिष्ठन् महाबाहुर्हनूमान् मारुतात्मजः॥५८॥

नमोऽस्तु रामाय सलक्षणाय देव्यै च तस्यै जनकात्मजायै।
नमोऽस्तु रुद्रेन्द्रयमानिलेभ्यो नमोऽस्तु चन्द्राग्निमरुदणेभ्यः॥५९॥

स तेभ्यस्तु नमस्कृत्वा सुग्रीवाय च मारुतिः।
दिशः सर्वाः समालोक्य सोऽशोकवनिकां प्रति॥६०॥

स गत्वा मनसा पूर्वमशोकवनिकां शुभाम्।
उत्तरं चिन्तयामास वानरो मारुतात्मजः॥६१॥

ध्रुवं तु रक्षोबहुला भविष्यति वनाकुला।
अशोकवनिका पुण्या सर्वसंस्कारसंस्कृता॥६२॥

रक्षिणश्चात्र विहिता नूनं रक्षन्ति पादपान्।
भगवानपि विश्वात्मा नातिक्षोभं प्रवायति॥६३॥

सद्विष्टोऽयं मयाऽत्मा च रामार्थं रावणस्य च।
सिद्धिं दिशन्तु मे सर्वे देवाः सर्षिगणास्त्वह॥६४॥

ब्रह्मा स्वयम्भूर्भगवान् देवाश्चैव तपस्विनः।
सिद्धिमन्त्रश्च वायुश्च पुरुहूतश्च वज्रभृत्॥६५॥

वरुणः पाशहस्तश्च सोमादित्यौ तथैव च।
आश्विनौ च महात्मानौ मरुतः सर्व एव च॥६६॥

सिद्धिं सर्वाणि भूतानि भूतानां चैव यः प्रभुः।
दास्यन्ति मम ये चान्येऽप्यदृष्टाः पथि गोचराः॥६७॥

तदुन्नसं पाण्डुरदन्तमब्रणं शुचिस्मितं पद्मपलाशलोचनम्।
द्रक्ष्ये तदायावदनं कदा न्वहं प्रसन्नताराधिपतुल्यवर्चसम्॥६८॥

क्षुद्रेण हीनेन नृशंसमूर्तिना सुदारुणालङ्कृतवेषधारिणा।
बलाभिभूता ह्यबला तपस्विनी कथं नु मे दृष्टिपर्येऽद्य सा भवेत्॥६९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनूमन्निर्वेदः नाम त्रयोदशः सर्गः ॥५-१३॥

॥ चतुर्दशः सर्गः — अशोकवनिकाविचयः ॥

स मुहूर्तमिव ध्यात्वा मनसा चाधिगम्य ताम्।
अवप्सुतो महातेजाः प्राकारं तस्य वेशमनः॥१॥

स तु संहृष्टसर्वाङ्गः प्राकारस्थो महाकपिः।
पुष्पिताग्रान् वसन्तादौ ददर्श विविधान् द्रुमान्॥२॥

सालानशोकान् भव्यांश्च चम्पकांश्च सुपुष्पितान्।
उद्दालकान् नागवृक्षांश्चूतान् कपिमुखानपि॥३॥

तथाऽऽग्रवणसम्पन्नाँलुताशतसमन्वितान्।
ज्यामुक्त इव नाराचः पुष्पुवे वृक्षवाटिकाम्॥४॥

स प्रविश्य विचित्रां तां विहगैरभिनादिताम्।
राजतैः काञ्चनैश्चैव पादपैः सर्वतो वृताम्॥५॥

विहगैर्मृगसङ्घैश्च विचित्रां चित्रकाननाम्।
उदितादित्यसङ्काशां ददर्श हनुमान् बली॥६॥

वृतां नानाविधैर्वृक्षैः पुष्पोपगफलोपगैः।
कोकिलैर्भृङ्गराजैश्च मत्तैर्नित्यनिषेविताम्॥७॥

प्रहृष्टमनुजां काले मृगपक्षिमदाकुलाम्।
मत्तबाहीणसङ्घटां नानाद्विजगणायुताम्॥८॥

मार्गमाणो वरारोहां राजपुत्रीमनिन्दिताम्।
सुखप्रसुप्तान् विहगान् बोधयामास वानरः॥९॥

उत्पत्तिद्विजगणैः पक्षैर्वर्तैः समाहताः।
अनेकवर्णा विविधा मुमुचुः पुष्पवृष्टयः॥१०॥

पुष्पावकीर्णः शुशुभे हनूमान् मारुतात्मजः।
अशोकवनिकामध्ये यथा पुष्पमयो गिरिः॥११॥

दिशः सर्वाभिधावन्तं वृक्षरवणडगतं कपिम्।
दृष्ट्वा सर्वाणि भूतानि वसन्त इति मेनिरे॥१२॥

वृक्षेभ्यः पतितैः पुष्पैरवकीर्णाः पृथग्निवधैः।
राज वसुधा तत्र प्रमदेव विभूषिता॥१३॥

तरस्विना ते तरवस्तरसा बहु कम्पिताः।
कुसुमानि विचित्राणि ससृजुः कपिना तदा॥१४॥

निर्धूतपत्रशिखराः शीर्णपुष्पफलदुमाः।
निक्षिपतवस्त्राभरणा धूर्ता इव पराजिताः॥१५॥

हनूमता वेगवता कम्पितास्ते नगोत्तमाः।
पुष्पपत्रफलान्याशु मुमुचुः फलशालिनः॥१६॥

विहङ्गसङ्घैर्हीनास्ते स्कन्धमात्राश्रया द्रुमाः।
बभूवुरगमाः सर्वे मारुतेन विनिधुताः॥१७॥

विधूतकेशी युवतिर्यथा मृदितवर्णका।
निपीतशुभदन्तोष्टी नखैदन्तैश्च विक्षता ॥ १८ ॥

तथा लाङ्गूलहस्तैस्तु चरणाभ्यां च मर्दिता।
तथैवाशोकवनिका प्रभग्नवनपादपा ॥ १९ ॥

महालतानां दामानि व्यधमत् तरसा कपिः।
यथा प्रावृषि वेगेन मेघजालानि मारुतः ॥ २० ॥

स तत्र मणिभूमीश्च राजतीश्च मनोरमाः।
तथा काञ्चनभूमीश्च विचरन् ददृशे कपिः ॥ २१ ॥

वापीश्च विविधाकाराः पूर्णाः परमवारिणा।
महार्हमणिसोपानैरुपपन्नास्ततस्ततः ॥ २२ ॥

मुक्ताप्रवालसिकताः स्फाटिकान्तरकुट्टिमाः।
काञ्चनैस्तरुभिश्चित्रैस्तीरजैरुपशोभिताः ॥ २३ ॥

बुद्धपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः।
नत्यूहरुतसङ्खुष्टा हंससारसनादिताः ॥ २४ ॥

दीर्घाभिर्द्विमयुक्ताभिः सरिद्धिश्च समन्ततः।
अमृतोपमतोयाभिः शिवाभिरुपसंस्कृताः ॥ २५ ॥

लताशतैरवतताः सन्तानकुसुमावृताः।
नानागुल्मावृतवनाः करवीरकृतान्तराः ॥ २६ ॥

ततोऽम्बुधरसङ्काशां प्रवृद्धशिखरं गिरिम्।
विचित्रकूटं कूटैश्च सर्वतः परिवारितम् ॥ २७ ॥

शिलागृहैरवततं नानावृक्षसमावृतम्।
ददर्श कपिशार्दूलो रम्यं जगति पर्वतम् ॥ २८ ॥

ददर्श च नगात् तस्मान्नदीं निपतितां कपिः।
 अङ्गादिव समुत्पत्य प्रियस्य पतितां प्रियाम्॥२९॥

जले निपतिताग्रैश्च पादपैरुपशोभिताम्।
 वार्यमाणामिव क्रुद्धां प्रमदां प्रियबन्धुभिः॥३०॥

पुनरावृत्ततोयां च ददर्श स महाकपिः।
 प्रसन्नामिव कान्तस्य कान्तां पुनरुपस्थिताम्॥३१॥

तस्यादूरात् स पद्मिन्यो नानाद्विजगणायुताः।
 ददर्श कपिशार्दूलो हनूमान् मारुतात्मजः॥३२॥

कृत्रिमां दीर्घिकां चापि पूर्णा शीतेन वारिणा।
 मणिप्रवरसोपानां मुक्तासिकतशोभिताम्॥३३॥

विविधैर्मृगसङ्घैश्च विचित्रां चित्रकाननाम्।
 प्रासादैः सुमहद्विश्च निर्मितैर्विश्वकर्मणा॥३४॥

काननैः कृत्रिमैश्चापि सर्वतः समलङ्घताम्।
 ये केचित् पादपास्तत्र पुष्पोपगफलोपगाः॥३५॥

सच्छत्राः सवितर्दीकाः सर्वे सौवर्णवेदिकाः।
 लताप्रतानैर्बहुभिः पर्णैश्च बहुभिर्वृताम्॥३६॥

काञ्चनीं शिंशापामेकां ददर्श स महाकपिः।
 वृतां हेममयीभिस्तु वेदिकाभिः समन्ततः॥३७॥

सोऽपश्यद् भूमिभागांश्च नगप्रस्ववणानि च।
 सुवर्णवृक्षानपरान् ददर्श शिखिसन्निभान्॥३८॥

तेषां द्रुमाणां प्रभया मेरोरिव महाकपिः।
 अमन्यत तदा वीरः काञ्चनोऽस्मीति सर्वतः॥३९॥

तान् काञ्चनान् वृक्षगणान् मारुतेन प्रकम्पितान्।
किञ्चिणीशतनिर्घोषान् दृष्टा विस्मयमागमत्॥४०॥

सुपुष्पिताग्रान् रुचिरांस्तरुणाङ्कुरपल्लवान्।
तामारुह्य महावेगः शिंशापां पर्णसंवृताम्॥४१॥

इतो द्रक्ष्यामि वैदेहीं रामदर्शनलालसाम्।
इतश्वेतश्च दुःखार्ता सम्पतन्तीं यदृच्छ्या॥४२॥

अशोकवनिका चेयं दृढं रम्या दुरात्मनः।
चन्दनैश्वम्पकैश्चापि बकुलैश्च विभूषिता॥४३॥

इयं च नलिनी रम्या द्विजसङ्खनिषेविता।
इमां सा राजमहिषी नूनमेष्यति जानकी॥४४॥

सा रामा राजमहिषी राघवस्य प्रिया सती।
वनसञ्चारकुशला ध्रुवमेष्यति जानकी॥४५॥

अथवा मृगशावाक्षी वनस्यास्य विचक्षणा।
वनमेष्यति साद्येह रामचिन्तासुकर्शिता॥४६॥

रामशोकाभिसन्तसा सा देवी वामलोचना।
वनवासरता नित्यमेष्यते वनचारिणी॥४७॥

वनेचराणां सततं नूनं स्पृहयते पुरा।
रामस्य दयिता चार्या जनकस्य सुता सती॥४८॥

सन्ध्याकालमनाः श्यामा ध्रुवमेष्यति जानकी।
नदीं चेमां शुभजलां सन्ध्यार्थं वरवर्णिनी॥४९॥

तस्याश्चाप्यनुरूपेयमशोकवनिका शुभा।
शुभायाः पार्थिवेन्द्रस्य पत्नी रामस्य सम्मता॥५०॥

यदि जीवति सा देवी ताराधिपनिभानना।
आगमिष्यति सावश्यमिमां शीतजलां नदीम्॥५१॥

एवं तु मत्वा हनुमान् महात्मा प्रतीक्षमाणो मनुजेन्द्रपत्नीम्।
अवेक्षमाणश्च ददर्श सर्वं सुपुष्पिते पर्णघने निलीनः॥५२॥

॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
अशोकवनिकाविच्चयः नाम चतुर्दशः सर्गः ॥५-१४॥

॥ पञ्चदशः सर्गः — सीतोपलम्भः ॥

स वीक्षमाणस्तत्रस्थो मार्गमाणश्च मैथिलीम्।
अवेक्षमाणश्च महीं सर्वां तामन्वैक्षत ॥१॥

सन्तानकलतामिश्रं पादपैरुपशोभिताम्।
दिव्यगन्धरसोपेतां सर्वतः समलङ्घताम्॥२॥

तां स नन्दनसङ्काशां मृगपक्षिभिरावृताम्।
हर्म्यप्रासादसम्बाधां कोकिलाकुलनिःस्वनाम्॥३॥

काञ्चनोत्पलपद्माभिर्वापीभिरुपशोभिताम्।
बह्वासनकुथोपेतां बहुभूमिगृहायुताम्॥४॥

सर्वर्तुकुसुमै रम्यैः फलवद्धिश्च पादपैः।
पुष्पितानामशोकानां श्रिया सूर्योदयप्रभाम्॥५॥

प्रदीपामिव तत्रस्थो मारुतिः समुदैक्षत।
निष्पत्रशाखां विहगैः क्रियमाणामिवासकृत्॥६॥

विनिष्पतद्धिः शतशश्चित्रैः पुष्पावतंसकैः।
समूलपुष्परचितैरशोकैः शोकनाशनैः॥७॥

पुष्पभारातिभारैश्च स्पृशाद्धिरिव मेदिनीम्।
कर्णिकारैः कुसुमितैः किंशुकैश्च सुपुष्पितैः ॥ ८ ॥

स देशः प्रभया तेषां प्रदीप इव सर्वतः।
पुन्नागाः सप्तपर्णश्च चम्पकोदालकास्तथा ॥ ९ ॥

विवृद्धमूला बहवः शोभन्ते स्म सुपुष्पिताः।
शातकुम्भनिभाः केचित् केचिदग्निशिखप्रभाः ॥ १० ॥

नीलाञ्जननिभाः केचित् तत्राशोकाः सहस्रशः।
नन्दनं विबुधोद्यानं चित्रं चैत्ररथं यथा ॥ ११ ॥

आतिवृत्तमिवाचिन्त्यं दिव्यं रम्यश्रियायुतम्।
द्वितीयमिव चाकाशं पुष्पज्योतिर्गणायुतम् ॥ १२ ॥

पुष्परत्नशतौश्चित्रं पञ्चमं सागरं यथा।
सर्वतुर्पुष्पैर्निचितं पादपैर्मधुगन्धिभिः ॥ १३ ॥

नानानिनादैरुद्यानं रम्यं मृगगणद्विजैः।
अनेकगन्धप्रवहं पुण्यगन्यं मनोहरम् ॥ १४ ॥

शैलेन्द्रमिव गन्धाढ्यं द्वितीयं गन्धमादनम्।
अशोकवनिकायां तु तस्यां वानरपुञ्जवः ॥ १५ ॥

स ददर्शाविदूरस्थं चैत्यप्रासादमूर्जितम्।
मध्ये स्तम्भसहस्रेण स्थितं कैलासपाण्डुरम् ॥ १६ ॥

प्रवालकृतसोपानं तस्काञ्चनवेदिकम्।
मुष्णन्तमिव चक्षुंषि घोतमानमिव श्रिया ॥ १७ ॥

निर्मलं प्रांशुभावत्वादुल्लिखन्तमिवाम्बरम्।
ततो मलिनसंवीतां राक्षसीभिः समावृताम् ॥ १८ ॥

उपवासकृशां दीनां निःश्वसन्तीं पुनः पुनः ।
ददर्श शुक्लपक्षादौ चन्द्ररेखामिवामलाम् ॥ १९ ॥

मन्दप्रख्यायमानेन रूपेण रुचिरप्रभाम् ।
पिनद्वां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ॥ २० ॥

पीतेनैकेन संवीतां क्षिष्टेनोत्तमवाससा ।
सपङ्कामनलङ्कारां विपद्मामिव पद्मिनीम् ॥ २१ ॥

पीडितां दुःखसन्त्तसां परिक्षीणां तपस्त्विनीम् ।
ग्रहेणाङ्गारकेणेव पीडितामिव रोहिणीम् ॥ २२ ॥

अश्रुपूर्णमुखीं दीनां कृशामनशनेन च ।
शोकध्यानपरां दीनां नित्यं दुःखपरायणाम् ॥ २३ ॥

प्रियं जनमपश्यन्तीं पश्यन्तीं राक्षसीगणम् ।
स्वगणेन मृगीं हीनां श्वगणेनावृतामिव ॥ २४ ॥

नीलनागाभया वेण्या जघनं गतयैकया ।
नीलया नीरदापाये वनराज्या महीमिव ॥ २५ ॥

सुखाहीं दुःखसन्त्तसां व्यसनानामकोविदाम् ।
तां विलोक्य विशालाक्षीमधिकं मलिनां कृशाम् ॥ २६ ॥

तर्कयामास सीतेति कारणौरुपपादिभिः ।
हियमाणा तदा तेन रक्षसा कामरूपिणा ॥ २७ ॥

यथारूपा हि दृष्टा सा तथारूपेयमङ्गना ।
पूर्णचन्द्राननां सुभ्रूं चारुवृत्तपयोधराम् ॥ २८ ॥

कुर्वतीं प्रभया देवीं सर्वा वितिमिरा दिशः ।
तां नीलकण्ठीं बिम्बोष्ठीं सुमध्यां सुप्रतिष्ठिताम् ॥ २९ ॥

सीतां पद्मपलाशाक्षीं मन्मथस्य रतिं यथा।
 इष्टां सर्वस्य जगतः पूर्णचन्द्रप्रभामिव ॥ ३० ॥

भूमौ सुतनुमासीनां नियतामिव तापसीम्।
 निःश्वासबहुलां भीरुं भुजगेन्द्रवधूमिव ॥ ३१ ॥

शोकजालेन महता विततेन न राजतीम्।
 संसक्तां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ॥ ३२ ॥

तां स्मृतीमिव सन्दिग्धामृद्धिं निपतितामिव।
 विहतामिव च श्रद्धामाशां प्रतिहतामिव ॥ ३३ ॥

सोपसर्गां यथा सिद्धिं बुद्धिं सकलुषामिव।
 अभूतेनापवादेन कीर्तिं निपतितामिव ॥ ३४ ॥

रामोपरोधव्यथितां रक्षोगणनिपीडिताम्।
 अबलां मृगशावाक्षीं वीक्षमाणां ततस्ततः ॥ ३५ ॥

बाष्पाम्बुपरिपूर्णे वृष्णवक्राक्षिपक्षमणा।
 वदनेनाप्रसन्नेन निःश्वसन्तीं पुनः पुनः ॥ ३६ ॥

मलपङ्कधरां दीनां मण्डनार्हाममणिडिताम्।
 प्रभां नक्षत्रराजस्य कालमेघैरिवावृताम् ॥ ३७ ॥

तस्य सन्दिदिहे बुद्धिस्तथा सीतां निरीक्ष्य च।
 आम्नायानामयोगेन विद्यां प्रशिथिलामिव ॥ ३८ ॥

दुःखेन बुबुधे सीतां हनुमाननलङ्कृताम्।
 संस्कारेण यथा हीनां वाचमर्थान्तरं गताम् ॥ ३९ ॥

तां समीक्ष्य विशालाक्षीं राजपुत्रीमनिन्दिताम्।
 तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादयन् ॥ ४० ॥

वैदेह्या यानि चाङ्गेषु तदा रामोऽन्वकीर्तयत्।
तान्याभरणजालानि गात्रशोभीन्यलक्षयत्॥ ४१ ॥

सुकृतौ कर्णवेष्टौ च श्वदंष्ट्रौ च सुसंस्थितौ।
मणिविद्रुमचित्राणि हस्तेष्वाभरणानि च ॥ ४२ ॥

श्यामानि चिरयुक्तत्वात् तथा संस्थानवन्ति च।
तान्यैवैतानि मन्येऽहं यानि रामोऽन्वकीर्तयत्॥ ४३ ॥

तत्र यान्यवहीनानि तान्यहं नोपलक्षये।
यान्यस्या नावहीनानि तानीमानि न संशयः ॥ ४४ ॥

पीतं कनकपट्टाभं स्वस्तं तद्वसनं शुभम्।
उत्तरीयं नगासक्तं तदा दृष्टं प्लवङ्गमैः ॥ ४५ ॥

भूषणानि च मुख्यानि दृष्टानि धरणीतले।
अनयैवापविद्वानि स्वनवन्ति महान्ति च ॥ ४६ ॥

इदं चिरगृहीतत्वाद् वसनं क्षिष्ठवत्तरम्।
तथाप्यनूनं तद्वर्णं तथा श्रीमद्यथेतरत्॥ ४७ ॥

इयं कनकवर्णाङ्गी रामस्य महिषी प्रिया।
प्रणष्टापि सती यस्य मनसो न प्रणश्यति ॥ ४८ ॥

इयं सा यत्कृते रामश्वतुर्भिरिह तप्यते।
कारुण्येनानृशंस्येन शोकेन मदनेन च ॥ ४९ ॥

स्त्री प्रणष्टेति कारुण्यादाश्रितेत्यानृशंस्यतः।
पत्नी नष्टेति शोकेन प्रियेति मदनेन च ॥ ५० ॥

अस्या देव्या यथारूपमङ्गप्रत्यङ्गसौष्ठवम्।
रामस्य च यथारूपं तस्येयमसितेक्षणा ॥ ५१ ॥

अस्या देव्या मनस्तस्मिंस्तस्य चास्यां प्रतिष्ठितम्।
तेनेयं स च धर्मात्मा मुहूर्तमपि जीवति॥५२॥

दुष्करं कृतवान् रामो हीनो यदनया प्रभुः।
धारयत्यात्मनो देहं न शोकेनावसीदति॥५३॥

एवं सीतां तथा दृष्ट्वा हृष्टः पवनसम्भवः।
जगाम मनसा रामं प्रशाशंस च तं प्रभुम्॥५४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
सीतोपलम्भः नाम पञ्चदशः सर्गः ॥५-१५॥

॥ षोडशः सर्गः — हनूमत्परीतापः ॥

प्रशस्य तु प्रशस्तव्यां सीतां तां हरिपुङ्गवः।
गुणाभिरामं रामं च पुनश्चिन्तापरोऽभवत्॥ १ ॥

स मुहूर्तमिव ध्यात्वा बाष्पपर्याकुलेक्षणः।
सीतामाश्रित्य तेजस्वी हनूमान् विललाप ह ॥ २ ॥

मान्या गुरुविनीतस्य लक्ष्मणस्य गुरुप्रिया।
यदि सीता हि दुःखार्ता कालो हि दुरतिक्रमः॥ ३ ॥

रामस्य व्यवसायज्ञा लक्ष्मणस्य च धीमतः।
नात्यर्थं क्षुभ्यते देवी गङ्गेव जलदागमे॥ ४ ॥

तुल्यशीलवयोवृत्तां तुल्याभिजनलक्षणाम्।
राघवोऽर्हति वैदेहीं तं चेयमसितेक्षणा॥ ५ ॥

तां दृष्ट्वा नवहेमाभां लोककान्तामिव श्रियम्।
जगाम मनसा रामं वचनं चेदमब्रवीत्॥ ६ ॥

अस्या हेतोर्विशालाक्ष्या हतो वाली महाबलः।
रावणप्रतिमो वीर्ये कबन्धश्च निपातितः ॥ ७ ॥

विराघश्च हतः सङ्घे राक्षसो भीमविक्रमः।
वने रामेण विक्रम्य महेन्द्रेणेव शम्बरः ॥ ८ ॥

चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्।
निहतानि जनस्थाने शरैरग्निशिखोपमैः ॥ ९ ॥

खरश्च निहतः सङ्घे त्रिशिराश्च निपातितः।
दूषणश्च महातेजा रामेण विदितात्मना ॥ १० ॥

ऐश्वर्यं वानराणां च दुर्लभं वालिपालितम्।
अस्या निमित्ते सुग्रीवः प्राप्तवाँह्लोकविश्रुतः ॥ ११ ॥

सागरश्च मयाऽक्रान्तः श्रीमान् नदनदीपतिः।
अस्या हेतोर्विशालाक्ष्याः पुरी चेयं निरीक्षिता ॥ १२ ॥

यदि रामः समुद्रान्तां मेदिनीं परिवर्तयेत्।
अस्याः कृते जगच्चापि युक्तमित्येव मे मतिः ॥ १३ ॥

राज्यं वा त्रिषु लोकेषु सीता वा जनकात्मजा।
त्रैलोक्यराज्यं सकलं सीताया नाम्नायात् कलाम् ॥ १४ ॥

इयं सा धर्मशीलस्य जनकस्य महात्मनः।
सुता मैथिलराजस्य सीता भर्तृदृढव्रता ॥ १५ ॥

उत्थिता मेदिनीं भित्त्वा क्षेत्रे हलमुखक्षते।
पद्मरेणुनिभैः कीर्णा शुभैः केदारपांसुभिः ॥ १६ ॥

विक्रान्तस्यार्यशीलस्य संयुगेष्वनिवर्तिनः।
स्तुषा दशरथस्यैषा ज्येष्ठा राज्ञो यशस्विनी ॥ १७ ॥

धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य रामस्य विदितात्मनः।
इयं सा दयिता भार्या राक्षसीवशमागता ॥ १८ ॥

सर्वान् भोगान् परित्यज्य भर्तृस्तेहबलात् कृता।
अचिन्तयित्वा कष्टानि प्रविष्टा निर्जनं वनम् ॥ १९ ॥

सन्तुष्टा फलमूलेन भर्तृशुश्रूषणापरा।
या परां भजते प्रीतिं वनेऽपि भवने यथा ॥ २० ॥

सेयं कनकवर्णाङ्गी नित्यं सुस्मितभाषिणी।
सहते यातनामेतामनर्थानामभागिनी ॥ २१ ॥

इमां तु शीलसम्पन्नां द्रष्टुमिच्छति राघवः।
रावणेन प्रमथितां प्रपामिव पिपासितः ॥ २२ ॥

अस्या नूनं पुनर्लाभाद् राघवः प्रीतिमेष्यति।
राजा राज्यपरिभ्रष्टः पुनः प्राप्येव मेदिनीम् ॥ २३ ॥

कामभोगैः परित्यक्ता हीना बन्धुजनेन च।
धारयत्यात्मनो देहं तत्समागमकाङ्क्षिणी ॥ २४ ॥

नैषा पश्यति राक्षस्यो नेमान् पुष्पफलद्वुमान्।
एकस्थहृदया नूनं राममेवानुपश्यति ॥ २५ ॥

भर्ता नाम परं नार्याः शोभनं भूषणादपि।
एषा हि रहिता तेन शोभनार्हा न शोभते ॥ २६ ॥

दुष्करं कुरुते रामो हीनो यदनया प्रभुः।
धारयत्यात्मनो देहं न दुःखेनावसीदति ॥ २७ ॥

इमामसितकेशान्तां शतपत्रनिभेक्षणाम्।
सुखार्हा दुःखितां ज्ञात्वा ममापि व्यथितं मनः ॥ २८ ॥

क्षितिक्षमा पुष्करसन्निभेक्षणा या रक्षिता राघवलक्ष्मणाभ्याम्।
 सा राक्षसीभिर्विकृतेक्षणाभिः संरक्ष्यते सम्प्रति वृक्षमूले॥ २९॥

हिमहतनलिनीव नष्टशोभा व्यसनपरम्परया निपीड्यमाना।
 सहचररहितेव चक्रवाकी जनकसुता कृपणां दशां प्रपन्ना॥ ३०॥

अस्या हि पुष्पावनताग्रशाखाः शोकं दृढं वै जनयन्त्यशोकाः।
 हिमव्यपायेन च शीतरश्मिरभ्युत्थितो नैकसहस्ररश्मिः॥ ३१॥

इत्येवमर्थं कपिरन्ववेक्ष्य सीतेयमित्येव तु जातबुद्धिः।
 संश्रित्य तस्मिन् निषसाद् वृक्षे बली हरीणामृषभस्तरस्वी॥ ३२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
 हनूमत्परीतापः नाम षोडशः सर्गः ॥ ५-१६ ॥

॥ सप्तदशः सर्गः — राक्षसीपरिवारः ॥

ततः कुमुदखण्डाभो निर्मलं निर्मलोदयः।
 प्रजगाम नभश्वन्द्रो हंसो नीलमिवोदकम्॥ १॥

साच्चिव्यमिव कुर्वन् स प्रभया निर्मलप्रभः।
 चन्द्रमा रश्मिभिः शीतैः सिषेवे पवनात्मजम्॥ २॥

स ददर्श ततः सीतां पूर्णचन्द्रनिभाननाम्।
 शोकभारैरिव न्यस्तां भारैर्नावमिवाभसि॥ ३॥

दिदृक्षमाणो वैदेहीं हनूमान् मारुतात्मजः।
 स ददर्शविदूरस्था राक्षसीघोरदर्शनाः॥ ४॥

एकाक्षीमेककर्णा च कर्णप्रावरणां तथा।
 अकर्णा शङ्ककर्णा च मस्तकोच्छासनासिकाम्॥ ५॥

अतिकायोत्तमाङ्गीं च तनुदीर्घशिरोधराम्।

घ्वस्तकेशीं तथाकेशीं केशकम्बलधारिणीम्॥६॥

लम्बकर्णललाटां च लम्बोदरपयोधराम्।

लम्बोष्ठीं चिकुकोष्ठीं च लम्बास्यां लम्बजानुकाम्॥७॥

हस्वां दीर्घां च कुञ्जां च विकटां वामनां तथा।

करालां भुग्नवक्रां च पिङ्गाक्षीं विकृताननाम्॥८॥

विकृताः पिङ्गलाः कालीः क्रोधनाः कलहप्रियाः।

कालायसमहाशूलकूटमुद्रधारिणीः ॥९॥

वराहमृगशार्दूलमहिषाजशिवामुखाः ।

गजोष्ठृहयपादाश्च निखातशिरसोऽपराः॥१०॥

एकहस्तैकपादाश्च खरकण्यश्वकर्णिकाः।

गोकर्णीर्हस्तिकर्णीश्च हरिकर्णीस्तथापराः॥११॥

अतिनासाश्च काश्चिच्च तिर्यङ्गासा अनासिकाः।

गजसन्निभनासाश्च ललाटोच्छासनासिकाः॥१२॥

हस्तिपादा महापादा गोपादाः पादचूलिकाः।

अतिमात्रशिरोग्रीवा अतिमात्रकुचोदरीः॥१३॥

अतिमात्रास्यनेत्राश्च दीर्घजिह्वाननास्तथा।

अजामुखीर्हस्तिमुखीर्गोमुखीः सूकरीमुखीः॥१४॥

हयोष्ठृखरवक्राश्च राक्षसीर्घोरदर्शनाः।

शूलमुद्रहस्ताश्च क्रोधनाः कलहप्रियाः॥१५॥

कराला धूम्रकेशिन्यो राक्षसीर्विकृताननाः।

पिबन्ति सततं पानं सुरामांससदाप्रियाः॥१६॥

मांसशोणितदिग्धाङ्गीर्मांसशोणितभोजनाः।
ता ददर्श कपिश्रेष्ठो रोमहर्षणदर्शनाः॥ १७॥

स्कन्धवन्तमुपासीनाः परिवार्य वनस्पतिम्।
तस्याधस्ताच्च तां देवीं राजपुत्रीमनिन्दिताम्॥ १८॥

लक्ष्यामास लक्ष्मीवान् हनुमाञ्जनकात्मजाम्।
निष्घभां शोकसन्तसां मलसङ्कुलमूर्धजाम्॥ १९॥

क्षीणपुण्यां च्युतां भूमौ तारां निपतितामिव।
चारित्रव्यपदेशाद्यां भर्तृदर्शनदुर्गताम्॥ २०॥

भूषणैरुत्तमैर्हीनां भर्तृवात्सल्यभूषिताम्।
राक्षसाधिपसंरुद्धां बन्धुभिश्च विनाकृताम्॥ २१॥

वियूथां सिंहसंरुद्धां बद्धां गजवधूमिव।
चन्द्ररेखां पयोदान्ते शारदामैरिवावृताम्॥ २२॥

क्षिणरूपामसंस्पर्शादयुक्तामिव वल्लकीम्।
स तां भर्तृहिते युक्तामयुक्तां रक्षसां वशे॥ २३॥

अशोकवनिकामध्ये शोकसागरमाप्नुताम्।
ताभिः परिवृतां तत्र सग्रहामिव रोहिणीम्॥ २४॥

ददर्श हनुमांस्तत्र लतामकुसुमामिव।
सा मलेन च दिग्धाङ्गी वपुषा चाप्यलङ्घता।
मृणाली पङ्कदिग्धेव विभाति च न भाति च॥ २५॥

मलिनेन तु वस्त्रेण परिक्षिणेन भामिनीम्।
संवृतां मृगशावाक्षीं ददर्श हनुमान् कपिः॥ २६॥

तां देवीं दीनवदनामदीनां भर्तृतेजसा।
रक्षितां स्वेन शीलेन सीतामसितलोचनाम्॥ २७॥

तां दृष्ट्वा हनुमान् सीतां मृगशावनिभेक्षणाम्।
मृगकन्यामिव त्रस्तां वीक्षमाणां समन्ततः॥ २८॥

दहन्तीमिव निःश्वासैर्वृक्षान् पल्लवधारिणः।
सञ्चातमिव शोकानां दुःखस्योर्मिमिवोत्थिताम्॥ २९॥

तां क्षमां सुविभक्ताङ्गीं विनाभरणशोभिनीम्।
प्रहर्षमतुलं लेखे मारुतिः प्रेक्ष्य मैथिलीम्॥ ३०॥

हर्षजानि च सोऽश्रूणि तां दृष्ट्वा मादिरेक्षणाम्।
मुमोच हनुमांस्तत्र नमश्चके च राघवम्॥ ३१॥

नमस्कृत्वाथ रामाय लक्ष्मणाय च वीर्यवान्।
सीतादर्शनसंहृष्टो हनुमान् संवृतोऽभवत्॥ ३२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
राक्षसीपरिवारः नाम सप्तदशः सर्गः ॥ ५-१७ ॥

॥ अष्टादशः सर्गः — रावणागमनम् ॥

तथा विप्रेक्षमाणस्य वनं पुष्पितपादपम्।
विचिन्वतश्च वैदेहीं किञ्चिच्छेषा निशाभवत्॥ १॥

षडङ्गवेदविदुषां क्रतुप्रवरयाजिनाम्।
शुश्राव ब्रह्मघोषान् स विरात्रे ब्रह्मरक्षसाम्॥ २॥

अथ मङ्गलवादित्रैः शब्दैः श्रोत्रमनोहरैः।
प्राबोध्यत महाबाहुर्दशाग्रीवो महाबलः॥ ३॥

विबुध्य तु महाभागो राक्षसेन्द्रः प्रतापवान्।
स्वस्तमाल्याम्बरधरो वैदेहीमन्वचिन्तयत्॥४॥

भृशं नियुक्तस्तस्यां च मदनेन मदोत्कटः।
न तु तं राक्षसः कामं शशाकात्मनि गूहितुम्॥५॥

स सर्वाभरणैर्युक्तो विभ्रच्छ्यमनुत्तमाम्।
तां नगैर्विविधैर्जुष्टां सर्वपुष्पफलोपगैः॥६॥

वृतां पुष्करिणीमिश्रं नानापुष्पोपशोभिताम्।
सदा मत्तैश्च विहगैर्विचित्रां परमाद्भूतैः॥७॥

ईहामृगैश्च विविधैर्वृतां दृष्टिमनोहरैः।
वीथीः सम्प्रेक्षमाणश्च मणिकाञ्चनतोरणाम्॥८॥

नानामृगगणाकीर्णं फलैः प्रपतितैर्वृताम्।
अशोकवनिकामेव प्राविशत् सन्ततद्वमाम्॥९॥

अङ्गनाः शतमात्रं तु तं ब्रजन्तमनुब्रजन्।
महेन्द्रमिव पौलस्त्यं देवगन्यर्वयोषितः॥१०॥

दीपिकाः काञ्चनीः काञ्चिज्जगृहुस्तत्र योषितः।
वालव्यजनहस्ताश्च तालवृत्तानि चापराः॥११॥

काञ्चनैश्चैव भृङ्गरैर्जहुः सलिलमग्रतः।
मण्डलाघ्रा वृसीश्चैव गृह्यान्याः पृष्ठतो ययुः॥१२॥

काञ्चिद् रत्नमयीं पात्रीं पूर्णा पानस्य भ्राजतीम्।
दक्षिणा दक्षिणेनैव तदा जग्राह पाणिना॥१३॥

राजहंसप्रतीकाशां छत्रं पूर्णशशिप्रभम्।
सौवर्णदण्डमपरा गृहीत्वा पृष्ठतो ययौ॥१४॥

निद्रामदपरीताक्ष्यो रावणस्योत्तमस्त्रियः।

अनुजग्मुः पतिं वीरं घनं विद्युल्लता इव ॥ १५ ॥

व्याविद्धहारकेयूराः समामृदितवर्णकाः।

समागलितकेशान्ताः सस्वेदवदनास्तथा ॥ १६ ॥

घूर्णन्त्यो मदशेषेण निद्रया च शुभाननाः।

स्वेदक्षिण्डकुसुमाः समाल्याकुलमूर्धजाः ॥ १७ ॥

प्रयान्तं नैऋतपतिं नार्यो मदिरलोचनाः।

बहुमानाच्च कामाच्च प्रियभार्यास्तमन्वयुः ॥ १८ ॥

स च कामपराधीनः पतिस्तासां महाबलः।

सीतासक्तमना मन्दो मन्दाश्चितगतिर्बभौ ॥ १९ ॥

ततः काञ्चीनिनादं च नूपुराणां च निःस्वनम्।

शुश्राव परमस्त्रीणां कपिर्मारुतनन्दनः ॥ २० ॥

तं चाप्रतिमकर्माणमचिन्त्यबलपौरुषम्।

द्वारदेशमनुप्राप्तं ददर्श हनुमान् कपिः ॥ २१ ॥

दीपिकाभिरनेकाभिः समन्तादवभासितम्।

गन्धतैलावसिक्ताभिर्ध्यमाणाभिरग्रतः ॥ २२ ॥

कामदर्पमदैर्युक्तं जिह्वताम्रायतेक्षणम्।

समक्षमिव कन्दर्पमपविद्धशरासनम् ॥ २३ ॥

मथितामृतफेनाभमरजोवस्त्रमुत्तमम्।

सपुष्पमवकर्षन्तं विमुक्तं सक्तमङ्गदे ॥ २४ ॥

तं पत्रविटपे लीनः पत्रपुष्पशतावृतः।

समीपमुपसङ्कान्तं विज्ञातुमुपचक्रमे ॥ २५ ॥

अवेक्षमाणस्तु तदा ददर्श कपिकुञ्जरः ।
रूपयौवनसम्पन्ना रावणस्य वरस्त्रियः ॥ २६ ॥

ताभिः परिवृतो राजा सुरूपाभिर्महायशाः ।
तन्मृगद्विजसङ्घृष्टं प्रविष्टः प्रमदावनम् ॥ २७ ॥

क्षीबो विचित्राभरणः शङ्कुकर्णो महाबलः ।
तेन विश्रवसः पुत्रः स दृष्टे राक्षसाधिपः ॥ २८ ॥

वृतः परमनारीभिस्ताराभिरिव चन्द्रमाः ।
तं ददर्श महातेजास्तेजोवन्तं महाकपिः ॥ २९ ॥

रावणोऽयं महाबाहुरिति सञ्चिन्त्य वानरः ।
सोऽयमेव पुरा शेते पुरमध्ये गृहोत्तमे ।
अवप्लुतो महातेजा हनूमान् मारुतात्मजः ॥ ३० ॥

स तथाप्युग्रतेजाः स निर्धूतस्तस्य तेजसा ।
पत्रे गुह्यान्तरे सक्तो मतिमान् संवृतोऽभवत् ॥ ३१ ॥

स तामसितकेशान्तां सुश्रोणीं संहतस्तनीम् ।
दिद्धुरसितापाङ्गीमुपावर्तत रावणः ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
रावणागमनम् नाम अष्टादशः सर्गः ॥ ५-१८ ॥

॥ एकोनविंशः सर्गः — कृच्छ्रगतसीतोपमा: ॥

तस्मिन्नेव ततः काले राजपुत्री त्वनिन्दिता ।
रूपयौवनसम्पन्नं भूषणोत्तमभूषितम् ॥ १ ॥

ततो दृष्ट्वैव वैदेही रावणं राक्षसाधिपम्।
 प्रावेपत वरारोहा प्रवाते कदली यथा ॥ २ ॥
 ऊरुभ्यामुदरं छाय बाहुभ्यां च पयोधरौ।
 उपविष्टा विशालाक्षी रुदती वरवर्णिनी ॥ ३ ॥
 दशग्रीवस्तु वैदेहीं रक्षितां राक्षसीगणैः।
 ददर्श दीनां दुःखातां नावं सन्नामिवार्णवे ॥ ४ ॥
 असंवृतायामासीनां धरण्यां संशितव्रताम्।
 छिन्नां प्रपतितां भूमौ शाखामिव वनस्पतेः ॥ ५ ॥
 मलमण्डनदिग्धाङ्गीं मण्डनार्हाममण्डनाम्।
 मृणाली पङ्कदिग्धेव विभाति न विभाति च ॥ ६ ॥
 समीपं राजसिंहस्य रामस्य विदितात्मनः।
 सङ्कल्पहयसंयुक्तैर्यान्तीमिव मनोरथैः ॥ ७ ॥
 शुष्यन्तीं रुदतीमेकां ध्यानशोकपरायणाम्।
 दुःखस्यान्तमपश्यन्तीं रामां राममनुव्रताम् ॥ ८ ॥
 चेष्टमानामथाविष्टां पन्नगेन्द्रवधूमिव।
 धूष्यमानां ग्रहेणोव रोहिणीं धूमकेतुना ॥ ९ ॥
 वृत्तशीले कुले जातामाचारवति धार्मिके।
 पुनः संस्कारमापन्नां जातामिव च दुष्कुले ॥ १० ॥
 सन्नामिव महाकीर्ति श्रद्धामिव विमानिताम्।
 प्रज्ञामिव परिक्षीणामाशां प्रतिहतामिव ॥ ११ ॥
 आयतीमिव विध्वस्त्तामाङ्गां प्रतिहतामिव।
 दीप्तामिव दिशं काले पूजामपहतामिव ॥ १२ ॥

पौर्णमासीमिव निशां तमोघस्तेन्दुमण्डलाम्।
पद्मिनीमिव विध्वस्तां हतशूरां चमूमिव ॥ १३ ॥

प्रभामिव तमोध्वस्तामुपक्षीणामिवापगाम्।
वेदीमिव परामृष्टां शान्तामग्निशिखामिव ॥ १४ ॥

उत्कृष्टपर्णकमलां वित्रासितविहङ्गमाम्।
हस्तिहस्तपरामृष्टामाकुलामिव पद्मिनीम् ॥ १५ ॥

पतिशोकातुरां शुष्कां नदीं विस्त्रावितामिव।
परया मृजया हीनां कृष्णपक्षे निशामिव ॥ १६ ॥

सुकुमारीं सुजाताङ्गीं रत्नगर्भगृहोचिताम्।
तप्यमानामिवोष्णेन मृणालीमचिरोद्घृताम् ॥ १७ ॥

गृहीतामालितां स्तम्भे यूथपेन विनाकृताम्।
निःश्वसन्तीं सुदुःखार्ता गजराजवधूमिव ॥ १८ ॥

एकया दीर्घ्या वेण्या शोभमानामयततः।
नीलया नीरदापाये वनराज्या महीमिव ॥ १९ ॥

उपवासेन शोकेन ध्यानेन च भयेन च।
परिक्षीणां कृशां दीनामल्पाहारां तपोधनाम् ॥ २० ॥

आयाचमानां दुःखार्ता प्राञ्जलिं देवतामिव।
भावेन रघुमुख्यस्य दशग्रीवपराभवम् ॥ २१ ॥

समीक्षमाणां रुदतीमनिन्दितां सुपक्ष्मताम्रायतशुक्लोचनाम्।
अनुब्रतां राममतीव मैथिलीं प्रलोभयामास वधाय रावणः ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
कृच्छ्रगतसीतोपमा: नाम एकोनविंशः सर्गः ॥ ५-१९ ॥

॥ विंशः सर्गः — प्रणयप्रार्थना ॥

स तां परिवृतां दीनां निरानन्दां तपस्त्विनीम्।
साकारैर्मधुरैर्वाक्यैर्न्यदर्शयत रावणः ॥ १ ॥

मां दृष्ट्वा नागनासोरु गूहमाना स्तनोदरम्।
अदर्शनमिवात्मानं भयान्तेरुं त्वमिच्छसि ॥ २ ॥

कामये त्वां विशालाक्षि बहु मन्यस्व मां प्रिये।
सर्वाङ्गगुणसम्पन्ने सर्वलोकमनोहरे ॥ ३ ॥

नेह किञ्चिन्मनुष्या वा राक्षसाः कामरूपिणः।
व्यपसर्पतु ते सीते भयं मत्तः समुत्थितम् ॥ ४ ॥

स्वधर्मो रक्षसां भीरु सर्वदैव न संशयः।
गमनं वा परस्त्रीणां हरणं सम्प्रमथ्य वा ॥ ५ ॥

एवं चैवमकामां त्वां न च स्यक्ष्यामि मैथिलि।
कामं कामः शरीरे मे यथाकामं प्रवर्तताम् ॥ ६ ॥

देवि नेह भयं कार्यं मयि विश्वसिहि प्रिये।
प्रणयस्व च तत्त्वेन मैवं भूः शोकलालसा ॥ ७ ॥

एकवेणी अधःशाय्या ध्यानं मलिनम्बरम्।
अस्थानेऽप्युपवासश्च नैतान्यौपयिकानि ते ॥ ८ ॥

विचित्राणि च माल्यानि चन्दनान्यगुरुणि च।
विविधानि च वासांसि दिव्यान्याभरणानि च ॥ ९ ॥

महार्हाणि च पानानि शयनान्यासनानि च।
गीतं नृत्यं च वाद्यं च लभ मां प्राप्य मैथिलि ॥ १० ॥

स्त्रीरक्तमसि मैवं भूः कुरु गात्रेषु भूषणम्।
मां प्राप्य हि कथं वा स्यास्त्वमनहा सुविग्रहे॥ ११ ॥

इदं ते चारु सज्जातं यौवनं ह्यतिवर्तते।
यदतीतं पुनर्नैति स्नोतः स्नोतस्विनामिव॥ १२ ॥

त्वां कृत्वोपरतो मन्ये रूपकर्ता स विश्वकृत्।
नहि रूपोपमा ह्यन्या तवास्ति शुभदर्शने॥ १३ ॥

त्वां समासाद्य वैदेहि रूपयौवनशालिनीम्।
कः पुनर्नातिवर्तते साक्षादपि पितामहः॥ १४ ॥

यद् यत् पश्यामि ते गात्रं शीतांशुसद्वशानने।
तस्मिंस्तस्मिन् पृथुश्रोणि चक्षुर्मम निबध्यते॥ १५ ॥

भव मैथिलि भार्या मे मोहमेतं विसर्जय।
बह्विनामुत्तमस्त्रीणां ममाग्रमहिषी भव॥ १६ ॥

लोकेभ्यो यानि रक्तानि सम्प्रमथ्याहृतानि मे।
तानि ते भीरु सर्वाणि राज्यं चैव ददामि ते॥ १७ ॥

विजित्य पृथिवीं सर्वां नानानगरमालिनीम्।
जनकाय प्रदास्यामि तव हेतोर्विलासिनि॥ १८ ॥

नेह पश्यामि लोकेऽन्यं यो मे प्रतिबलो भवेत्।
पश्य मे सुमहद्वीर्यमप्रतिद्वन्द्वमाहवे॥ १९ ॥

असकृत् संयुगे भग्ना मया विमृदितध्वजाः।
अशक्ताः प्रत्यनीकेषु स्थातुं मम सुरासुराः॥ २० ॥

इच्छ मां क्रियतामद्य प्रतिकर्म तवोत्तमम्।
सुप्रभाण्यवसज्जन्तां तवाङ्गे भूषणानि हि॥ २१ ॥

साधु पश्यामि ते रूपं सुयुक्तं प्रतिकर्मणा।
प्रतिकर्माभिसंयुक्ता दाक्षिण्येन वरानने॥ २२॥

भुञ्ज्य भोगान् यथाकामं पिब भीरु रमस्व च।
यथेष्टं च प्रयच्छ त्वं पृथिवीं वा धनानि च॥ २३॥

ललस्व मयि विस्त्रब्या धृष्टमाज्ञापयस्व च।
मत्प्रासादाल्ललन्त्याश्च ललतां बान्धवस्त्व च॥ २४॥

ऋद्धिं ममानुपश्य त्वं श्रियं भद्रे यशस्विनि।
किं करिष्यसि रामेण सुभगे चीरवासिना॥ २५॥

निक्षिप्तविजयो रामो गतश्रीर्वनगोचरः।
ब्रती स्थणिडलशायी च शङ्के जीवति वा न वा॥ २६॥

नहि वैदेहि रामस्त्वां द्रष्टुं वाप्युपलभ्यते।
पुरोबलाकैरसितैर्मधैर्यौत्स्नामिवावृताम्॥ २७॥

न चापि मम हस्तात् त्वां प्राप्तुमर्हति राघवः।
हिरण्यकशिपुः कीर्तिमिन्द्रहस्तगतामिव॥ २८॥

चारुस्मिते चारुदति चारुनेत्रे विलासिनि।
मनो हरसि मे भीरु सुपर्णः पन्नगं यथा॥ २९॥

क्षिष्ठकौशेयवसनां तन्वीमप्यनलङ्कृताम्।
त्वां दृष्ट्वा स्वेषु दारेषु रतिं नोपलभाम्यहम्॥ ३०॥

अन्तःपुरनिवासिन्यः स्त्रियः सर्वगुणान्विताः।
यावत्यो मम सर्वासामैश्वर्यं कुरु जानकि॥ ३१॥

मम ह्यसितकेशान्ते त्रैलोक्यप्रवरस्त्रियः।
तास्त्वां परिचरिष्यन्ति श्रियमप्सरसो यथा॥ ३२॥

यानि वैश्रवणे सुभ्रु रत्नानि च धनानि च।
तानि लोकांश्च सुश्रोणि मया भुज्ञ यथासुखम्॥३३॥

न रामस्तपसा देवि न बलेन च विक्रमैः।
न धनेन मया तुल्यस्तेजसा यशसापि वा॥३४॥

पिब विहर रमस्व भुज्ञ भोगान् धननिचयं प्रदिशामि मेदिनीं च।
मयि लल ललने यथासुखं त्वं त्वयि च समेत्य ललन्तु बान्धवास्ते॥३५॥

कुसुमिततरुजालसन्ततानि भ्रमरयुतानि समुद्रतीरजानि।
कनकविमलहारभूषिताङ्गी विहर मया सह भीरु काननानि॥३६॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
प्रणयप्रार्थना नाम विंशः सर्गः ॥५-२०॥

॥ एकविंशः सर्गः — रावणतृणीकरणम्॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा सीता रौद्रस्य रक्षसः।
आर्ता दीनस्वरा दीनं प्रत्युवाच ततः शनैः॥१॥

दुःखार्ता रुदती सीता वेपमाना तपस्त्विनी।
चिन्तयन्ती वरारोहा पतिमेव पतिव्रता॥२॥

तृणमन्तरतः कृत्वा प्रत्युवाच शुचिस्मिता।
निवर्तय मनो मत्तः स्वजने प्रीयतां मनः॥३॥

न मां प्रार्थयितुं युक्तस्त्वं सिद्धिमिव पापकृत्।
अकार्यं न मया कार्यमेकपत्व्या विगर्हितम्॥४॥

कुलं सम्प्राप्तया पुण्यं कुले महति जातया।
एवमुक्त्वा तु वैदेही रावणं तं यशस्विनी॥५॥

रावणं पृष्ठतः कृत्वा भूयो वचनमब्रवीत्।
नाहमौपयिकी भार्या परभार्या सती तव ॥ ६ ॥

साधु धर्ममवेक्षस्व साधु साधुव्रतं चर।
यथा तव तथान्येषां रक्ष्या दारा निशाचर ॥ ७ ॥

आत्मानमुपमां कृत्वा स्वेषु दारेषु रम्यताम्।
अतुष्टुं स्वेषु दारेषु चपलं चपलेन्द्रियम्।
नयन्ति निकृतिप्रज्ञं परदाराः पराभवम् ॥ ८ ॥

इह सन्तो न वा सन्ति सतो वा नानुवर्त्से।
यथा हि विपरीता ते बुद्धिराचारवर्जिता ॥ ९ ॥

वचो मिथ्याप्रणीतात्मा पथ्यमुक्तं विचक्षणैः।
राक्षसानामभावाय त्वं वा न प्रतिपद्यसे ॥ १० ॥

अकृतात्मानमासाद्य राजानमनये रतम्।
समृद्धानि विनश्यन्ति राष्ट्राणि नगराणि च ॥ ११ ॥

तथैव त्वां समासाद्य लङ्घा रत्नौघसङ्कुला।
अपराधात् तवैकस्य नचिराद् विनशिष्यति ॥ १२ ॥

स्वकृतैर्हन्यमानस्य रावणादीर्घदर्शिनः।
अभिनन्दन्ति भूतानि विनाशो पापकर्मणः ॥ १३ ॥

एवं त्वां पापकर्माणं वक्ष्यन्ति निकृता जनाः।
दिष्टैतद् व्यसनं प्राप्तो रौद्र इत्येव हर्षिताः ॥ १४ ॥

शक्या लोभयितुं नाहमैश्वर्येण धनेन वा।
अनन्या राघवेणाहं भास्करेण यथा प्रभा ॥ १५ ॥

उपधाय भुजं तस्य लोकनाथस्य सत्कृतम्।
कथं नामोपधास्यामि भुजमन्यस्य कस्याचित्॥ १६॥

अहमौपयिकी भार्या तस्यैव च धरापतेः।
ब्रतस्नातस्य विद्येव विप्रस्य विदितात्मनः॥ १७॥

साधु रावण रामेण मां समानय दुःखिताम्।
वने वासितया सार्धं करेणवेव गजाधिपम्॥ १८॥

मित्रमौपयिकं कर्तुं रामः स्थानं परीप्सता।
बन्धं चानिच्छता घोरं त्वयासौ पुरुषर्षभः॥ १९॥

विदितः सर्वधर्मज्ञः शरणागतवत्सलः।
तेन मैत्री भवतु ते यदि जीवितुमिच्छसि॥ २०॥

प्रसादयस्व त्वं चैनं शरणागतवत्सलम्।
मां चास्मै प्रयतो भूत्वा निर्यातयितुमर्हसि॥ २१॥

एवं हि ते भवेत् स्वस्ति सम्प्रदाय रघूत्तमे।
अन्यथा त्वं हि कुर्वाणः परां प्राप्स्यसि चापदम्॥ २२॥

वर्जयेद् वज्रमुत्सृष्टं वर्जयेदन्तकश्चिरम्।
त्वद्विधं न तु सङ्कुञ्जो लोकनाथः स राघवः॥ २३॥

रामस्य धनुषः शब्दं श्रोष्यसि त्वं महास्वनम्।
शतक्रतुविसृष्टस्य निर्घोषमशानेरिव॥ २४॥

इह शीघ्रं सुपर्वाणो ज्वलितास्या इवोरगाः।
इषवो निपतिष्यन्ति रामलक्ष्मणलक्षिताः॥ २५॥

रक्षांसि निहनिष्यन्तः पुर्यामस्यां न संशयः।
असम्पातं करिष्यन्ति पतन्तः कङ्कवाससः॥ २६॥

राक्षसेन्द्रमहासर्पान् स रामगरुडो महान्।
उद्धरिष्यति वेगेन वैनतेय इवोरगान्॥ २७॥

अपनेष्यति मां भर्ता त्वत्तः शीघ्रमरिन्दमः।
असुरेभ्यः श्रियं दीप्तां विष्णुस्त्रिभिरिव क्रमैः॥ २८॥

जनस्थाने हतस्थाने निहते रक्षसां बले।
अशक्तेन त्वया रक्षः कृतमेतदसाधु वै॥ २९॥

आश्रमं तत्तयोः शून्यं प्रविश्य नरसिंहयोः।
गोचरं गतयोभ्रात्रोरपनीता त्वयाधम॥ ३०॥

नहि गन्धमुपाग्राय रामलक्ष्मणयोस्त्वया।
शक्यं सन्दर्शने स्थातुं शुना शार्दूलयोरिव॥ ३१॥

तस्य ते विघ्रहे ताभ्यां युग्यहणमस्थिरम्।
वृत्रस्येवेन्द्रबाहुभ्यां बाहोरेकस्य विघ्रहे॥ ३२॥

क्षिप्रं तव स नाथो मे रामः सौमित्रिणा सह।
तोयमल्पमिवादित्यः प्राणानादास्यते शरैः॥ ३३॥

गिरि कुबेरस्य गतोऽथवाऽलयं सभां गतो वा वरुणस्य राज्ञः।
असंशयं दाशरथेविमोक्ष्यसे महाद्रुमः कालहतोऽशनेरिव॥ ३४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
रावणतृणीकरणम् नाम एकविंशः सर्गः ॥ ५-२१॥

॥ द्वाविंशः सर्गः — मासद्वयावधिकरणम् ॥

सीताया वचनं श्रुत्वा परुषं राक्षसेश्वरः।
प्रत्युवाच ततः सीतां विप्रियं प्रियदर्शनाम्॥ १॥

यथा यथा सान्त्वयिता वश्यः स्त्रीणां तथा तथा।
 यथा यथा प्रियं वक्ता परिभूतस्तथा तथा॥२॥

सन्नियच्छति मे क्रोधं त्वयि कामः समुत्थितः।
 द्रवतो मार्गमासाद्य हयानिव सुसारथिः॥३॥

वामः कामो मनुष्याणां यस्मिन् किल निबध्यते।
 जने तस्मिंस्त्वनुक्रोशः स्नेहश्च किल जायते॥४॥

एतस्मात् कारणान्न त्वां धातयामि वरानने।
 वधार्हामवमानार्हं मिथ्या प्रब्रजने रताम्॥५॥

परुषाणि हि वाक्यानि यानि यानि ब्रवीषि माम्।
 तेषु तेषु वधो युक्तस्तव मैथिलि दारुणः॥६॥

एवमुक्तवा तु वैदेहीं रावणो राक्षसाधिपः।
 क्रोधसंभसंयुक्तः सीतामुक्तरमब्रवीत्॥७॥

द्वौ मासौ रक्षितव्यौ मे योऽवधिस्ते मया कृतः।
 ततः शयनमारोह मम त्वं वरवर्णिनि॥८॥

द्वाभ्यामूर्ध्वं तु मासाभ्यां भर्तारं मामनिच्छतीम्।
 मम त्वां प्रातराशार्थे सूदाश्छेत्स्यन्ति खण्डशः॥९॥

तां भत्स्यमानां सम्प्रेक्ष्य राक्षसेन्द्रेण जानकीम्।
 देवगन्धर्वकन्यास्ता विषेदुर्विकृतेक्षणाः॥१०॥

ओष्ठप्रकारैरपरा नेत्रैर्वक्षैस्तथापराः।
 सीतामाश्वासयामासुस्तर्जितां तेन रक्षसा॥११॥

ताभिराश्वासिता सीता रावणं राक्षसाधिपम्।
 उवाचात्महितं वाक्यं वृत्तशौटीर्यगर्वितम्॥१२॥

नूनं न ते जनः कश्चिदस्मिन्निःश्रेयसि स्थितः।
निवारयति यो न त्वां कर्मणोऽस्माद् विगर्हितात्॥ १३॥

मां हि धर्मात्मनः पत्नीं शाचीमिव शाचीपते:।
त्वदन्यस्त्रियु लोकेषु प्रार्थयेन्मनसापि कः॥ १४॥

राक्षसाधम रामस्य भार्याममिततेजसः।
उक्तवानसि यत् पापं क गतस्तस्य मोक्ष्यसे॥ १५॥

यथा हृतश्च मातङ्गः शशाश्च सहितौ वने।
तथा द्विरदवद् रामस्त्वं नीच शशवत् स्मृतः॥ १६॥

स त्वमिक्ष्वाकुनाथं वै क्षिपन्निह न लज्जसे।
चक्षुषो विषये तस्य न यावदुपगच्छसि॥ १७॥

इमे ते नयने क्रूरे विकृते कृष्णपिङ्गले।
क्षितौ न पतिते कस्मान्मामनार्य निरीक्षतः॥ १८॥

तस्य धर्मात्मनः पत्नी रुषा दशरथस्य च।
कथं व्याहरतो मां ते न जिह्वा पाप शीर्यति॥ १९॥

असन्देशात् रामस्य तपसश्चानुपालनात्।
न त्वां कुर्मि दशग्रीव भस्म भस्माहर्तेजसा॥ २०॥

नापहर्तुमहं शक्या तस्य रामस्य धीमतः।
विघिस्त्व वधार्थाय विहितो नात्र संशयः॥ २१॥

शूरेण धनदभ्रात्रा बलैः समुदितेन च।
अपोह्य रामं कस्माच्चिद् दारचौर्यं त्वया कृतम्॥ २२॥

सीताया वचनं श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः।
विवृत्य नयने क्रूरे जानकीमन्ववैक्षत॥ २३॥

नीलजीमूतसङ्काशो महाभुजशिरोधरः।
सिंहसत्त्वगतिः श्रीमान् दीप्तजिह्वोग्रलोचनः ॥ २४ ॥

चलाग्रमुकुटप्रांशुश्चित्रमाल्यानुलेपनः।
रक्तमाल्याम्बरधरस्तसाङ्गदविभूषणः ॥ २५ ॥

श्रोणीसूत्रेण महता मेचकेन सुसंवृतः।
अमृतोत्पादने नद्धो भुजङ्गेनेव मन्दरः ॥ २६ ॥

ताभ्यां स परिपूर्णाभ्यां भुजाभ्यां राक्षसेश्वरः।
शुशुभेऽचलसङ्काशः शृङ्गाभ्यामिव मन्दरः ॥ २७ ॥

तरुणादित्यवर्णाभ्यां कुण्डलाभ्यां विभूषितः।
रक्तपल्लवपुष्पाभ्यामशोकाभ्यामिवाचलः ॥ २८ ॥

स कल्पवृक्षप्रतिमो वसन्त इव मूर्तिमान्।
श्मशानचैत्यप्रतिमो भूषितोऽपि भयङ्करः ॥ २९ ॥

अवेक्षमाणो वैदेहीं कोपसंरक्तलोचनः।
उवाच रावणः सीतां भुजङ्ग इव निःश्वसन् ॥ ३० ॥

अनयेनाभिसम्पन्नमर्थहीनमनुव्रते ।
नाशयाम्यहमद्य त्वां सूर्यः सन्ध्यामिवौजसा ॥ ३१ ॥

इत्युक्त्वा मैथिलीं राजा रावणः शत्रुरावणः।
सन्ददर्श ततः सर्वा राक्षसीर्घोरदर्शनाः ॥ ३२ ॥

एकाक्षीमेककर्णं च कर्णप्रावरणां तथा।
गोकर्णं हस्तिकर्णं च लम्बकर्णमिकर्णिकाम् ॥ ३३ ॥

हस्तिपद्यश्वपद्यौ च गोपदीं पादचूलिकाम्।
एकाक्षीमेकपादीं च पृथुपादीमपादिकाम् ॥ ३४ ॥

अतिमात्रशिरोग्रीवामतिमात्रकुचोदरीम् ।
अतिमात्रास्यनेत्रां च दीर्घजिह्वानखामपि ॥ ३५ ॥

अनासिकां सिंहमुखीं गोमुखीं सूकरीमुखीम् ।
यथा मद्वशगा सीता क्षिप्रं भवति जानकी ॥ ३६ ॥

तथा कुरुत राक्षस्यः सर्वाः क्षिप्रं समेत्य वा ।
प्रतिलोमानुलोमैश्च सामदानादिभेदनैः ॥ ३७ ॥

आवर्जयत वैदेहीं दण्डस्योद्यमनेन च ।
इति प्रतिसमादिश्य राक्षसेन्द्रः पुनः पुनः ॥ ३८ ॥

काममन्युपरीतात्मा जानकीं प्रति गर्जत ।
उपगम्य ततः क्षिप्रं राक्षसी धान्यमालिनी ॥ ३९ ॥

परिष्वज्य दशग्रीवमिदं वचनमब्रवीत् ।
मया क्रीड महाराज सीतया किं तवानया ॥ ४० ॥

विवर्णया कृपणया मानुष्या राक्षसेश्वर ।
नूनमस्यां महाराज न देवा भोगसत्तमान् ॥ ४१ ॥

विद्धत्यमरश्रेष्ठास्तव बाहुबलार्जितान् ।
अकामां कामयानस्य शरीरमुपतप्यते ॥ ४२ ॥

इच्छतीं कामयानस्य प्रीतिर्भवति शोभना ।
एवमुक्तस्तु राक्षस्या समुक्तिस्ततो बली ।
प्रहसन् मेघसङ्काशो राक्षसः स न्यवर्तत ॥ ४३ ॥

प्रस्थितः स दशग्रीवः कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
ज्वलद्वास्करसङ्काशां प्रविवेश निवेशनम् ॥ ४४ ॥

देवगन्धर्वकन्याश्च नागकन्याश्च तास्ततः।
परिवार्य दशग्रीवं प्रविशुस्ता गृहोत्तमम्॥४५॥

स मैथिलीं धर्मपरामवस्थितां प्रवेपमानां परिभत्स्य रावणः।
विहाय सीतां मदनेन मोहितः स्वमेव वेशम् प्रविवेश रावणः॥४६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
मासद्वयावधिकरणम् नाम द्वाविंशः सर्गः ॥५-२२॥

॥ त्रयोविंशः सर्गः — राक्षसीप्ररोचनम्॥

इत्युत्तमा मैथिलीं राजा रावणः शत्रुरावणः।
सन्दिश्य च ततः सर्वा राक्षसीर्निर्जगाम ह॥ १॥
निष्कान्ते राक्षसेन्द्रे तु पुनरन्तःपुरं गते।
राक्षस्यो भीमरूपास्ताः सीतां समभिदुद्वुः॥ २॥

ततः सीतामुपागम्य राक्षस्यः क्रोधमूर्च्छिताः।
परं परुषया वाचा वैदेहीमिदमब्रुवन्॥ ३॥

पौलस्त्यस्य वरिष्ठस्य रावणस्य महात्मनः।
दशग्रीवस्य भार्यात्वं सीते न बहु मन्यसे॥ ४॥

ततस्त्वेकजटा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्।
आमन्त्र्य क्रोधताप्राक्षी सीतां करतलोदरीम्॥ ५॥

प्रजापतीनां षण्णां तु चतुर्थोऽयं प्रजापतिः।
मानसो ब्रह्मणः पुत्रः पुलस्त्य इति विश्रुतः॥ ६॥

पुलस्त्यस्य तु तेजस्वी महर्षिर्मानसः सुतः।
नाम्ना स विश्रवा नाम प्रजापतिसमप्रभः॥ ७॥

तस्य पुत्रो विशालाक्षि रावणः शत्रुरावणः।
तस्य त्वं राक्षसेन्द्रस्य भार्या भवितुमर्हसि॥८॥

मयोक्तं चारुसर्वाङ्गि वाक्यं किं नानुमन्यसे।
ततो हरिजटा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्॥९॥

विवृत्य नयने कोपान्मार्जारसदृशोक्षणा।
येन देवास्त्रयस्त्रिंशाद् देवराजश्च निर्जितः॥१०॥

तस्य त्वं राक्षसेन्द्रस्य भार्या भवितुमर्हसि।
वीर्योत्सिक्तस्य शूरस्य सञ्चामेष्वनिवर्तिनः।
बलिनो वीर्ययुक्तस्य भार्यात्वं किं न लिप्ससे॥११॥

प्रियां बहुमतां भार्या त्यक्त्वा राजा महाबलः।
सर्वासां च महाभागां त्वामुपैष्यति रावणः॥१२॥

समृद्धं स्त्रीसहस्रेण नानारत्नोपशोभितम्।
अन्तःपुरं तदुत्सृज्य त्वामुपैष्यति रावणः॥१३॥

अन्या तु विकटा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्।
असकृद् भीमवीर्येण नागा गन्धर्वदानवाः।
निर्जिताः समरे येन स ते पार्श्वमुपागतः॥१४॥

तस्य सर्वसमृद्धस्य रावणस्य महात्मनः।
किमर्थं राक्षसेन्द्रस्य भार्यात्वं नेच्छसेऽधमे॥१५॥

ततस्तां दुर्मुखी नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्।
यस्य सूर्यो न तपति भीतो यस्य स मारुतः।
न वाति स्मायतापाङ्गि किं त्वं तस्य न तिष्ठसे॥१६॥

पुष्पवृष्टिं च तरवो मुमुक्षुर्यस्य वै भयात्।
शैलाः सुखुवुः पानीयं जलदाश्च यदेच्छति ॥ १७ ॥

तस्य नैऋतराजस्य राजराजस्य भामिनि।
किं त्वं न कुरुषे बुद्धिं भार्यार्थं रावणस्य हि ॥ १८ ॥

साधु ते तत्त्वतो देवि कथितं साधु भामिनि।
गृहाण सुस्मिते वाक्यमन्यथा न भविष्यसि ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
राक्षसीप्ररोचनम् नाम त्रयोविंशः सर्गः ॥ ५-२३ ॥

॥ चतुर्विंशः सर्गः — राक्षसीनिर्भर्त्सनम् ॥

ततः सीतां समस्तास्ता राक्षस्यो विकृताननाः।
परुषं परुषानर्हामूचुस्तद्वाक्यमप्रियम् ॥ १ ॥

किं त्वमन्तः पुरे सीते सर्वभूतमनोरमे।
महार्हशायनोपेते न वासमनुमन्यसे ॥ २ ॥

मानुषी मानुषस्यैव भार्यात्वं बहु मन्यसे।
प्रत्याहर मनो रामान्नैवं जातु भविष्यति ॥ ३ ॥

त्रैलोक्यवसुभोक्तारं रावणं राक्षसेश्वरम्।
भर्तारमुपसङ्गम्य विहरस्व यथासुखम् ॥ ४ ॥

मानुषी मानुषं तं तु राममिच्छसि शोभने।
राज्याद् भ्रष्टमसिद्धार्थं विक्लवन्तमनिन्दिते ॥ ५ ॥

राक्षसीनां वचः श्रुत्वा सीता पद्मानिमेक्षणा।
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥

यदिदं लोकविद्विष्टमुदाहरत सञ्जताः।
नैतन्मनसि वाक्यं मे किल्बिषं प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥

न मानुषी राक्षसस्य भार्या भवितुमर्हति।
कामं खादत मां सर्वा न करिष्यामि वो वचः ॥ ८ ॥

दीनो वा राज्यहीनो वा यो मे भर्ता स मे गुरुः।
तं नित्यमनुरक्तास्मि यथा सूर्यं सुवचला ॥ ९ ॥

यथा शची महाभागा शक्रं समुपतिष्ठति।
अरुन्धती वसिष्ठं च रोहिणी शशिनं यथा ॥ १० ॥

लोपामुद्रा यथागस्त्यं सुकन्या च्यवनं यथा।
सावित्री सत्यवन्तं च कपिलं श्रीमती यथा ॥ ११ ॥

सौदासं मदयन्तीव केशिनी सगरं यथा।
नैषधं दमयन्तीव भैमी पतिमनुव्रता ॥ १२ ॥

तथाहमिक्षाकुवरं रामं पतिमनुव्रता।
सीताया वचनं श्रुत्वा राक्षस्यः क्रोधमूर्च्छिताः।
भर्त्यस्यन्ति स्म परुषैर्वक्यै रावणचोदिताः ॥ १३ ॥

अवलीनः स निर्वाक्यो हनुमान् शिंशापाद्रुमे।
सीतां सन्तर्जयन्तीस्ता राक्षसीरशृणोत् कापैः ॥ १४ ॥

तामभिक्रम्य संरब्धा वेपमानां समन्ततः।
भृशं संलिलिहुर्दीप्तान् प्रलम्बान् दशनच्छदान् ॥ १५ ॥

ऊचुश्च परमक्रुद्धाः प्रगृह्याशु परश्वधान्।
नेयर्महति भर्तारं रावणं राक्षसाधिपम् ॥ १६ ॥

सा भर्त्यर्माना भीमाभी राक्षसीभिर्वराङ्गना।
सा बाष्पमपमार्जन्ती शिंशापां तामुपागमत् ॥ १७ ॥

ततस्तां शिंशपां सीता राक्षसीभिः समावृता।
 अभिगम्य विशालाक्षी तस्थौ शोकपरिष्टुता ॥ १८ ॥

तां कृशां दीनवदनां मलिनाम्बरवासिनीम्।
 भर्त्सयाञ्चक्रिरे भीमा राक्षस्यस्ताः समन्ततः ॥ १९ ॥

ततस्तु विनता नाम राक्षसी भीमदर्शना।
 अब्रवीत् कुपिताकारा कराला निर्णतोदरी ॥ २० ॥

सीते पर्याप्तमेतावद् भर्तुः स्नेहः प्रदर्शितः।
 सर्वत्रातिकृतं भद्रे व्यसनायोपकल्पते ॥ २१ ॥

परितुष्टास्मि भद्रं ते मानुषस्ते कृतो विधिः।
 ममापि तु वचः पथ्यं ब्रुवन्त्याः कुरु मैथिलि ॥ २२ ॥

रावणं भज भर्तारं भर्तारं सर्वरक्षसाम्।
 विक्रान्तमापतन्तं च सुरेशमिव वासवम् ॥ २३ ॥

दक्षिणं त्यागशीलं च सर्वस्य प्रियवादिनम्।
 मानुषं कृपणं रामं त्यक्त्वा रावणमाश्रय ॥ २४ ॥

दिव्याङ्गरागा वैदेहि दिव्याभरणभूषिता।
 अद्यप्रभृति लोकानां सर्वेषामीश्वरी भव ॥ २५ ॥

अग्नेः स्वाहा यथा देवी शची वेन्द्रस्य शोभने।
 किं ते रामेण वैदेहि कृपणेन गतायुषा ॥ २६ ॥

एतदुक्तं च मे वाक्यं यदि त्वं न करिष्यसि।
 अस्मिन् मुहूर्ते सर्वास्त्वां भक्षयिष्यामहे वयम् ॥ २७ ॥

अन्या तु विकटा नाम लम्बमानपयोधरा।
 अब्रवीत् कुपिता सीतां मुष्ठिमुद्यम्य तर्जती ॥ २८ ॥

बहून्यप्रतिरूपाणि वचनानि सुदुर्मते।
अनुक्रोशान्मृदुत्वाच्च सोढानि तव मैथिलि ॥ २९ ॥

न च नः कुरुषे वाक्यं हितं कालपुरस्कृतम्।
आनीतासि समुद्रस्य पारमन्यैर्दुरासदम् ॥ ३० ॥

रावणान्तःपुरे घोरे प्रविष्टा चासि मैथिलि।
रावणस्य गृहे रुद्धा अस्माभिस्त्वभिरक्षिता ॥ ३१ ॥

न त्वां शक्तः परित्रातुमपि साक्षात् पुरन्दरः।
कुरुष्व हितवादिन्या वचनं मम मैथिलि ॥ ३२ ॥

अलमश्रुनिपातेन त्यज शोकमनर्थकम्।
भज प्रीतिं प्रहर्षं च त्यजन्ती नित्यदैन्यताम् ॥ ३३ ॥

सीते राक्षसराजेन परिक्रीड यथासुखम्।
जानीमहे यथा भीरु स्त्रीणां यौवनमध्रुवम् ॥ ३४ ॥

यावन्न ते व्यतिक्रामेत् तावत् सुखमवाप्नुहि।
उद्यानानि च रम्याणि पर्वतोपवनानि च ॥ ३५ ॥

सह राक्षसराजेन चर त्वं मदिरेक्षणे।
स्त्रीसहस्राणि ते देवि वशे स्थास्यन्ति सुन्दरि ॥ ३६ ॥

रावणं भज भर्तारं भर्तारं सर्वरक्षसाम्।
उत्पाठ्य वा ते हृदयं भक्षयिष्यामि मैथिलि ॥ ३७ ॥

यदि मे व्याहृतं वाक्यं न यथावत् करिष्यसि।
ततश्चण्डोदरी नाम राक्षसी क्रूरदर्शना ॥ ३८ ॥

भ्रामयन्ती महच्छूलमिदं वचनमब्रवीत्।
इमां हरिणशावाक्षीं त्रासोत्कम्पपयोधराम् ॥ ३९ ॥

रावणेन हृतां दृष्ट्वा दौहृदो मे महानयम्।
यकृत्मृहं महत् क्रोडं हृदयं च सबन्धनम्॥ ४० ॥

गात्राण्यपि तथा शीर्षं खादेयमिति मे मतिः।
ततस्तु प्रघसा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्॥ ४१ ॥

कण्ठमस्या नृशंसायाः पीडयामः किमास्यते।
निवेद्यतां ततो राज्ञे मानुषी सा मृतेति ह॥ ४२ ॥

नात्र कश्चन सन्देहः खादतेति स वक्ष्यति।
ततस्त्वजामुखी नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्॥ ४३ ॥

विशस्येमां ततः सर्वान् समान् कुरुत पिण्डकान्।
विभजाम ततः सर्वा विवादो मे न रोचते॥ ४४ ॥

पेयमानीयतां क्षिप्रं माल्यं च विविधं बहु।
ततः शूर्पणखा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्॥ ४५ ॥

अजामुख्या यदुक्तं वै तदेव मम रोचते।
सुरा चानीयतां क्षिप्रं सर्वशोकविनाशिनी॥ ४६ ॥

मानुषं मांसमास्वाद्य नृत्यामोऽथ निकुम्भिलाम्।
एवं निर्भर्त्स्यमाना सा सीता सुरसुतोपमा।
राक्षसीभिर्विरूपाभिर्घैर्यमुत्सृज्य रोदिति॥ ४७ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
राक्षसीनिर्भर्त्सनम् नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥ ५-२४ ॥

॥ पञ्चविंशः सर्गः — सीतानिर्वदः ॥

अथ तासां वदन्तीनां परुषं दारुणं बहु।
राक्षसीनामसौम्यानां रुरोद जनकात्मजा ॥ १ ॥

एवमुक्ता तु वैदेही राक्षसीभिर्मनस्विनी।
उवाच परमत्रस्ता बाष्पगद्दया गिरा ॥ २ ॥

न मानुषी राक्षसस्य भार्या भवितुमर्हति।
कामं खादत मां सर्वा न करिष्यामि वो वचः ॥ ३ ॥

सा राक्षसीमध्यगता सीता सुरसुतोपमा।
न शर्म लेभे शोकार्ता रावणेनेव भर्त्सिता ॥ ४ ॥

वेपते स्माधिकं सीता विशन्तीवाङ्मात्मनः।
वने यूथपरिभ्रष्टा मृगी कोकैरिवार्दिता ॥ ५ ॥

सा त्वशोकस्य विपुलां शाखामालम्ब्य पुष्पिताम्।
चिन्तयामास शोकेन भर्तारं भग्नमानसा ॥ ६ ॥

सा स्नापयन्ती विपुलौ स्तनौ नेत्रजलस्त्रवैः।
चिन्तयन्ती न शोकस्य तदान्तमधिगच्छति ॥ ७ ॥

सा वेपमाना पतिता प्रवाते कदली यथा।
राक्षसीनां भयत्रस्ता विवर्णवद्नाभवत् ॥ ८ ॥

तस्याः सा दीर्घबहुला वेपन्त्याः सीतया तदा।
दृशे कम्पिता वेणी व्यालीव परिसर्पती ॥ ९ ॥

सा निःश्वसन्ती शोकार्ता कोपोपहतचेतना।
आर्ता व्यसृजदश्रूणि मैथिली विललाप च ॥ १० ॥

हा रामेति च दुःखार्ता हा पुनर्लक्ष्मणेति च।
 हा श्वश्रूम् कौसल्ये हा सुमित्रेति भामिनी ॥ ११ ॥
 लोकप्रवादः सत्योऽयं पण्डितैः समुदाहृतः।
 अकाले दुर्लभो मृत्युः स्थिया वा पुरुषस्य वा ॥ १२ ॥
 यत्राहमाभिः कूरा भी राक्षसीभिरिहार्दिता।
 जीवामि हीना रामेण मुहूर्तमपि दुःखिता ॥ १३ ॥
 एषात्पुण्या कृपणा विनशिष्याम्यनाथवत्।
 समुद्रमध्ये नौः पूर्णा वायुवेगैरिवाहता ॥ १४ ॥
 भर्तारं तमपश्यन्ती राक्षसीवशमागता।
 सीदामि खलु शोकेन कूलं तोयहतं यथा ॥ १५ ॥
 तं पद्मदलपत्राक्षं सिंहविक्रान्तगामिनम्।
 धन्याः पश्यन्ति मे नाथं कृतज्ञं प्रियवादिनम् ॥ १६ ॥
 सर्वथा तेन हीनाया रामेण विदितात्मना।
 तीक्ष्णं विषमिवास्वाद्य दुर्लभं मम जीवनम् ॥ १७ ॥
 कीदृशं तु महापापं मया देहान्तरे कृतम्।
 तेनेदं प्राप्यते घोरं महादुःखं सुदारुणम् ॥ १८ ॥
 जीवितं त्यक्तुमिच्छामि शोकेन महता वृता।
 राक्षसीभिश्च रक्षन्त्या रामो नासाद्यते मया ॥ १९ ॥
 धिगस्तु खलु मानुष्यं धिगस्तु परवश्यताम्।
 न शक्यं यत् परित्यक्तुमात्मच्छन्देन जीवितम् ॥ २० ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
 सीतानिर्वेदः नाम पञ्चविंशः सर्गः ॥ ५-२५ ॥

॥ षट्किंशः सर्गः — प्राणत्यागसम्प्रधारणम् ॥

प्रसक्ताश्रुमुखी त्वेवं ब्रुवती जनकात्मजा ।
अधोगतमुखी बाला विलसुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

उन्मत्तेव प्रमत्तेव भ्रान्तचित्तेव शोचती ।
उपावृत्ता किशोरीव विचेष्टन्ती महीतले ॥ २ ॥

राघवस्य प्रमत्तस्य रक्षसा कामरूपिणा ।
रावणेन प्रमथ्याहमानीता क्रोशती बलात् ॥ ३ ॥

राक्षसीवशमापन्ना भत्स्यमाना च दारुणम् ।
चिन्तयन्ती सुदुःखार्ता नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ४ ॥

नहि मे जीवितेनार्थो नैवार्थैर्न च भूषणैः ।
वसन्त्या राक्षसीमध्ये विना रामं महारथम् ॥ ५ ॥

अश्मसारमिदं नूनमथवाप्यजरामरम् ।
हृदयं मम येनेदं न दुःखेन विशीर्यते ॥ ६ ॥

धिङ्गामनार्यामसतीं याहं तेन विना कृता ।
मुहूर्तमपि जीवामि जीवितं पापजीविका ॥ ७ ॥

चरणेनापि सव्येन न स्पृशेयं निशाचरम् ।
रावणं किं पुनरहं कामयेयं विगर्हितम् ॥ ८ ॥

प्रत्याख्यानं न जानाति नात्मानं नात्मनः कुलम् ।
यो नृशंसस्वभावेन मां प्रार्थयितुमिच्छति ॥ ९ ॥

छिन्ना भिन्ना प्रभिन्ना वा दीप्ता वाम्बौ प्रदीपिता ।
रावणं नोपतिष्ठेयं किं प्रलापेन वश्विरम् ॥ १० ॥

रव्यातः प्राज्ञः कृतज्ञश्च सानुक्रोशश्च राघवः।
सद्वृत्तो निरनुक्रोशः शङ्के मद्भाग्यसञ्जयात्॥ ११ ॥

राक्षसानां जनस्थाने सहस्राणि चतुर्दशा।
एकेनैव निरस्तानि स मां किं नाभिपद्यते॥ १२ ॥

निरुद्धा रावणेनाहमल्पवीर्येण रक्षसा।
समर्थः खलु मे भर्ता रावणं हन्तुमाहवे॥ १३ ॥

विराधो दण्डकारण्ये येन राक्षसपुञ्जवः।
रणे रामेण निहतः स मां किं नाभिपद्यते॥ १४ ॥

कामं मध्ये समुद्रस्य लङ्केयं दुष्प्रधर्षणा।
न तु राघवबाणानां गतिरोधो भविष्यति॥ १५ ॥

किं नु तत् कारणं येन रामो दृढपराक्रमः।
रक्षसापहृतां भार्यामिष्टां यो नाभिपद्यते॥ १६ ॥

इहस्थां मां न जानीते शङ्के लक्ष्मणपूर्वजः।
जानन्नपि स तेजस्वी धर्षणां मर्षयिष्यति॥ १७ ॥

हृतेति मां योऽधिगत्य राघवाय निवेदयेत्।
गृध्रराजोऽपि स रणे रावणेन निपातितः॥ १८ ॥

कृतं कर्म महत् तेन मां तथाभ्यवपद्यता।
तिष्ठता रावणवधे वृद्धेनापि जटायुषा॥ १९ ॥

यदि मामिह जानीयाद् वर्तमानां हि राघवः।
अद्य बाणैरभिक्रुद्धः कुर्याल्लोकमराक्षसम्॥ २० ॥

निर्दहेच्च पुरीं लङ्कां निर्दहेच्च महोदधिम्।
रावणस्य च नीचस्य कीर्ति नाम च नाशयेत्॥ २१ ॥

ततो निहतनाथानां राक्षसीनां गृहे गृहे।
यथाहमेवं रुदती तथा भूयो न संशयः ॥ २२ ॥

अन्विष्य रक्षसां लङ्कां कुर्याद् रामः सलक्ष्मणः।
नहि ताभ्यां रिपुर्दृष्टे मुहूर्तमपि जीवति ॥ २३ ॥

चिताधूमाकुलपथा गृध्रमण्डलमण्डिता।
अचिरेणैव कालेन इमशानसदृशी भवेत् ॥ २४ ॥

अचिरेणैव कालेन प्राप्त्याम्येनं मनोरथम्।
दुष्टस्थानोऽयमाभाति सर्वेषां वो विपर्ययः ॥ २५ ॥

यादृशानि तु दृश्यन्ते लङ्कायामशुभानि तु।
अचिरेणैव कालेन भविष्यति हतप्रभा ॥ २६ ॥

नूनं लङ्का हते पापे रावणे राक्षसाधिपे।
शोषमेष्यति दुर्धर्षा प्रमदा विघ्वा यथा ॥ २७ ॥

पुण्योत्सवसमृद्धा च नष्टभर्त्री सराक्षसा।
भविष्यति पुरी लङ्का नष्टभर्त्री यथाङ्गना ॥ २८ ॥

नूनं राक्षसकन्यानां रुदतीनां गृहे गृहे।
श्रोष्यामि नचिरादेव दुःखार्तानामिह ध्वनिम् ॥ २९ ॥

सान्ध्यकारा हतद्योता हतराक्षसपुङ्गवा।
भविष्यति पुरी लङ्का निर्दग्धा रामसायकैः ॥ ३० ॥

यदि नाम स शूरो मां रामो रक्तान्तलोचनः।
जानीयाद् वर्तमानां यां राक्षसस्य निवेशने ॥ ३१ ॥

अनेन तु नृशंसेन रावणेनाधमेन मे।
समयो यस्तु निर्दिष्टस्तस्य कालोऽयमागतः ॥ ३२ ॥

स च मे विहितो मृत्युरस्मिन् दुष्टेन वर्तते।
अकार्यं ये न जानन्ति नैरैक्षताः पापकारिणः ॥ ३३ ॥

अधर्मात् तु महोत्पातो भविष्यति हि साम्प्रतम्।
नैते धर्मं विजानन्ति राक्षसाः पिशिताशनाः ॥ ३४ ॥

ध्रुवं मां प्रातराशार्थं राक्षसः कल्पयिष्यति।
साहं कथं करिष्यामि तं विना प्रियदर्शनम् ॥ ३५ ॥

रामं रक्तान्तनयनमपश्यन्ती सुदुःखिता।
क्षिप्रं वैवस्वतं देवं पश्येयं पतिना विना ॥ ३६ ॥

नाजानाजीवतीं रामः स मां भरतपूर्वजः।
जानन्तौ तु न कुर्यातां नोर्व्या हि परिमार्गणम् ॥ ३७ ॥

नूनं ममैव शोकेन स वीरो लक्ष्मणाग्रजः।
देवलोकमितो यातस्त्यक्त्वा देहं महीतले ॥ ३८ ॥

धन्या देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्र्य परमर्षयः।
मम पश्यन्ति ये वीरं रामं राजीवलोचनम् ॥ ३९ ॥

अथवा नहि तस्यार्थो धर्मकामस्य धीमतः।
मया रामस्य राजर्षभर्यया परमात्मनः ॥ ४० ॥

दृश्यमाने भवेत् प्रीतिः सौहृदं नास्त्यदृश्यतः।
नाशयन्ति कृतम्भास्तु न रामो नाशयिष्यति ॥ ४१ ॥

किं वा मग्यगुणाः केचित् किं वा भाग्यक्षयो हि मे।
या हि सीता वराहेण हीना रामेण भामिनी ॥ ४२ ॥

श्रेयो मे जीवितान्मर्तुं विहीनाया महात्मना।
रामादक्षिष्ठचारित्राच्छूराच्छृनुनिर्वर्हणात् ॥ ४३ ॥

अथवा न्यस्तशास्त्रौ तौ वने मूलफलाशनौ।
आतरौ हि नरश्रेष्ठौ चरन्तौ वनगोचरौ॥ ४४॥

अथवा राक्षसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना।
छद्मना घातितौ शूरौ आतरौ रामलक्ष्मणौ॥ ४५॥

साहमेवंविधे काले मर्तुमिच्छामि सर्वतः।
न च मे विहितो मृत्युरस्मिन् दुःखेऽतिवर्तति॥ ४६॥

धन्याः खलु महात्मानो मुनयः सत्यसम्मताः।
जितात्मानो महाभागा येषां न स्तः प्रियाप्रिये॥ ४७॥

प्रियान्न सम्भवेद् दुःखमप्रियादधिकं भवेत्।
ताभ्यां हि ते वियुज्यन्ते नमस्तेषां महात्मनाम्॥ ४८॥

साहं त्यक्ता प्रियेणैव रामेण विदितात्मना।
प्राणांस्त्यक्ष्यामि पापस्य रावणस्य गता वशम्॥ ४९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
प्राणत्यागसम्प्रधारणम् नाम षड्विंशः सर्गः ॥ ५-२६॥

॥ सप्तविंशः सर्गः — त्रिजटास्वमः ॥

इत्युक्ताः सीतया घोरं राक्षस्यः क्रोधमूर्च्छिताः।
काश्चिज्जग्मुस्तदारव्यातुं रावणस्य दुरात्मनः॥ १॥

ततः सीतामुपागम्य राक्षस्यो भीमदर्शनाः।
पुनः परुषमेकार्थमनर्थार्थमथाब्रुवन्॥ २॥

अद्येदानीं तवानार्ये सीते पापविनिश्चये।
राक्षस्यो भक्षयिष्यन्ति मांसमेतद् यथासुखम्॥ ३॥

सीतां ताभिरनार्याभिर्द्वा सन्तर्जितां तदा।
 राक्षसी त्रिजटा वृद्धा प्रबुद्धा वाक्यमब्रवीत्॥४॥
 आत्मानं खादतानार्या न सीतां भक्षयिष्यथ।
 जनकस्य सुतामिष्टां स्तुषां दशरथस्य च॥५॥
 स्वप्नो ह्यद्य मया दृष्टे दारुणो रोमहर्षणः।
 राक्षसानामभावाय भर्तुरस्या भवाय च॥६॥
 एवमुक्तास्त्रिजट्या राक्षस्यः क्रोधमूर्च्छिताः।
 सर्वा एवाब्रुवन् भीतास्त्रिजटां तामिदं वचः॥७॥
 कथयस्व त्वया दृष्टः स्वप्नोऽयं कीदृशो निशि।
 तासां श्रुत्वा तु वचनं राक्षसीनां मुखोद्दतम्॥८॥
 उवाच वचनं काले त्रिजटा स्वप्नसंश्रितम्।
 गजदन्तमयीं दिव्यां शिविकामन्तरिक्षगाम्॥९॥
 युक्तां वाजिसहस्रेण स्वयमास्थाय राघवः।
 शुक्लमाल्याम्बरधरो लक्ष्मणेन समागतः॥१०॥
 स्वप्ने चाद्य मया दृष्टा सीता शुक्लाम्बरावृता।
 सागरेण परिक्षितं श्वेतपर्वतमास्थिता॥११॥
 रामेण सङ्गता सीता भास्करेण प्रभा यथा।
 राघवश्च पुनर्दृष्टश्वर्तुर्दन्तं महागजम्॥१२॥
 आरूढः शैलसङ्काशं चकास सहलक्ष्मणः।
 ततस्तु सूर्यसङ्काशौ दीप्यमानौ स्वतेजसा॥१३॥
 शुक्लमाल्याम्बरधरौ जानकीं पर्युपस्थितौ।
 ततस्तस्य नगस्याग्रे ह्याकाशस्थस्य दन्तिनः॥१४॥

भर्ता परिगृहीतस्य जानकी स्कन्धमाश्रिता।
भर्तुरङ्कात् समुत्पत्य ततः कमललोचना ॥ १५ ॥

चन्द्रसूर्यौ मया दृष्टा पाणिभ्यां परिमार्जती।
ततस्ताभ्यां कुमाराभ्यामास्थितः स गजोत्तमः।
सीतया च विशालाक्ष्या लङ्काया उपरि स्थितः ॥ १६ ॥

पाण्डुरर्षभयुक्तेन रथेनाष्टयुजा स्वयम्।
इहोपयातः काकुत्स्थः सीतया सह भार्यया ॥ १७ ॥

शुक्लमाल्याम्बरधरो लक्ष्मणेन सहागतः।
ततोऽन्यत्र मया दृष्टे रामः सत्यपराक्रमः ॥ १८ ॥

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया सह वीर्यवान्।
आरुह्य पुष्पकं दिव्यं विमानं सूर्यसन्निभम् ॥ १९ ॥

उत्तरां दिशमालोच्य प्रस्थितः पुरुषोत्तमः।
एवं स्वप्ने मया दृष्टे रामो विष्णुपराक्रमः ॥ २० ॥

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया सह भार्यया।
न हि रामो महातेजाः शक्यो जेतुं सुरासुरैः ॥ २१ ॥

राक्षसैर्वापि चान्यैर्वा स्वर्गः पापजनैरिव।
रावणश्च मया दृष्टे मुण्डस्तैलसमुक्षितः ॥ २२ ॥

रक्तवासाः पिबन्मत्तः करवीरकृतस्वजः।
विमानात् पुष्पकादद्य रावणः पतितः क्षितौ ॥ २३ ॥

कृष्णमाणः स्त्रिया मुण्डो दृष्टः कृष्णाम्बरः पुनः।
रथेन खरयुक्तेन रक्तमाल्यानुलेपनः ॥ २४ ॥

पिबंस्तैलं हसन्नृत्यन् भ्रान्तचित्ताकुलेन्द्रियः।
गर्दभेन ययौ शीघ्रं दक्षिणां दिशमास्थितः ॥ २५ ॥

पुनरेव मया दृष्टे रावणो राक्षसेश्वरः।
पतितोऽवाकिशारा भूमौ गर्दभाद् भयमोहितः ॥ २६ ॥

सहसोत्थाय सम्प्रान्तो भयार्तो मदविह्लः।
उन्मत्तरूपो दिग्वासा दुर्वाक्यं प्रलपन् बहु ॥ २७ ॥

दुर्गन्धं दुःसहं घोरं तिमिरं नरकोपमम्।
मलपङ्कं प्रविश्याशु मग्नस्तत्र स रावणः ॥ २८ ॥

प्रस्थितो दक्षिणामाशां प्रविष्टोऽकर्दमं हृदम्।
कणठे बद्धा दशग्रीवं प्रमदा रक्तवासिनी ॥ २९ ॥

काली कर्दमलिपाङ्गी दिशं याम्यां प्रकर्षति।
एवं तत्र मया दृष्टः कुम्भकर्णो महाबलः ॥ ३० ॥

रावणस्य सुताः सर्वे मुण्डास्तैलसमुक्षिताः।
वराहेण दशग्रीवः शिशुमारेण चेन्द्रजितः ॥ ३१ ॥

उष्ट्रेण कुम्भकर्णश्च प्रयातो दक्षिणां दिशम्।
एकस्तत्र मया दृष्टः श्वेतच्छत्रो विभीषणः ॥ ३२ ॥

शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्नृत्तगीतैरलङ्घतः ॥ ३३ ॥

आरुह्य शैलसङ्काशं मेघस्तनितनिःस्वनम्।
चतुर्दन्तं गजं दिव्यमास्ते तत्र विभीषणः ॥ ३४ ॥

चतुर्भिः सचिवैः सार्थं वैहायसमुपस्थितः ॥ ३५ ॥

समाजश्च महान् वृत्तो गीतवादित्रनिःस्वनः।
पिबतां रक्तमाल्यानां रक्षसां रक्तवाससाम्॥३६॥

लङ्का चेयं पुरी रम्या सवाजिरथकुञ्जरा।
सागरे पतिता दृष्टा भग्नगोपुरतोरणा॥३७॥

लङ्का दृष्टा मया स्वप्ने रावणेनाभिरक्षिता।
दग्धा रामस्य दूतेन वानरेण तरस्विना॥३८॥

पीत्वा तैलं प्रमत्ताश्च प्रहसन्त्यो महास्वनाः।
लङ्कायां भस्मरक्षायां सर्वा राक्षसयोषितः॥३९॥

कुम्भकर्णादयश्चेमे सर्वे राक्षसपुञ्जवाः।
रक्तं निवसनं गृह्ण प्रविष्टा गोमयहृदम्॥४०॥

अपगच्छत पश्यध्वं सीतामाप्नोति राघवः।
घातयेत् परमार्थी युष्मान् सार्धं हि राक्षसैः॥४१॥

प्रियां बहुमतां भार्या वनवासमनुव्रताम्।
भर्त्सितां तर्जितां वापि नानुमंस्यति राघवः॥४२॥

तदलं कूरवाक्यैश्च सान्त्वमेवाभिधीयताम्।
अभियाचाम वैदेहीमेतद्धि मम रोचते॥४३॥

यस्या ह्येवंविधः स्वप्नो दुःखितायाः प्रदृश्यते।
सा दुःखैर्बहुभिर्मुक्ता प्रियं प्राप्नोत्यनुत्तमम्॥४४॥

भर्त्सितामपि याच्छ्वं राक्षस्यः किं विवक्षया।
राघवाद्धि भयं घोरं राक्षसानामुपस्थितम्॥४५॥

प्रणिपातप्रसन्ना हि मैथिली जनकात्मजा।
अलमेषा परित्रातुं राक्षस्यो महतो भयात्॥४६॥

अपि चास्या विशालाक्ष्या न किञ्चिदुपलक्षये।
विरूपमपि चाङ्गेषु सुसूक्ष्ममपि लक्षणम्॥४७॥

छायावैगुण्यमात्रं तु शङ्के दुःखमुपस्थितम्।
अदुःखार्हामिमां देवीं वैहायसमुपस्थिताम्॥४८॥

अर्थसिद्धिं तु वैदेह्याः पश्याम्यहमुपस्थिताम्।
राक्षसेन्द्रविनाशं च विजयं राघवस्य च॥४९॥

निमित्तभूतमेतत् तु श्रोतुमस्या महत् प्रियम्।
दृश्यते च स्फुरच्छक्षुः पद्मपत्रमिवायतम्॥५०॥

ईषद्धि हृषितो वास्या दक्षिणाया ह्यदक्षिणः।
अकस्मादेव वैदेह्या बाहुरेकः प्रकम्पते॥५१॥

करेणुहस्तप्रतिमः सव्यश्वोरुरनुत्तमः।
वेपन् कथयतीवास्या राघवं पुरतः स्थितम्॥५२॥

पक्षी च शाखानिलयं प्रविष्टः पुनः पुनश्चोत्तमसान्त्ववादी।
सुस्वागतां वाचमुदीरयाणः पुनः पुनश्चोदयतीव हृष्टः॥५३॥

ततः सा हीमती बाला भर्तुर्विजयहर्षिता।
अवोचद् यदि तत् तथ्यं भवेयं शरणं हि वः॥५४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
त्रिजटास्वप्नः नाम सप्तविंशः सर्गः ॥ ५-२७ ॥

॥ अष्टाविंशः सर्गः — उद्धन्यनव्यवसायः ॥

सा राक्षसेन्द्रस्य वचो निशम्य तद् रावणस्याप्रियमप्रियार्ता।
सीता वितत्रास यथा वनान्ते सिंहाभिपन्ना गजराजकन्या ॥ १ ॥

सा राक्षसीमध्यगता च भीरुर्वाग्भिर्भृशं रावणतर्जिता च।
कान्तारमध्ये विजने विसृष्टा बालेव कन्या विललाप सीता ॥ २ ॥
सत्यं बतेदं प्रवदन्ति लोके नाकालमृत्युर्भवतीति सन्तः।
यत्राहमेवं परिभृत्यमाना जीवामि यस्मात् क्षणमप्यपुण्या ॥ ३ ॥

सुखाद् विहीनं बहुदुःखपूर्णमिदं तु नूनं हृदयं स्थिरं मे।
विदीर्यते यन्न सहस्रधाद्य वज्राहतं शङ्खमिवाचलस्य ॥ ४ ॥

नैवास्ति नूनं मम दोषमत्र वव्याहमस्याप्रियदर्शनस्य।
भावं न चास्याहमनुप्रदातुमलं द्विजो मन्त्रमिवाद्विजाय ॥ ५ ॥

तस्मिन्ननागच्छति लोकनाथे गर्भस्थजन्तोरिव शत्यकृन्तः।
नूनं ममाङ्गान्यचिरादनार्यः शस्त्रैः शितैश्छेत्स्यति राक्षसेन्द्रः ॥ ६ ॥

दुःखं बतेदं ननु दुःखिताया मासौ चिरायाभिगमिष्यतो द्वौ।
बद्धस्य वध्यस्य यथा निशान्ते राजोपरोधादिव तस्करस्य ॥ ७ ॥

हा राम हा लक्ष्मण हा सुमित्रे हा राममातः सह मे जनन्यः।
एषा विपद्याम्यहमल्पभाग्या महार्णवे नौरिव मूढवाता ॥ ८ ॥

तरस्विनौ धारयता मृगस्य सत्त्वेन रूपं मनुजेन्द्रपुत्रौ।
नूनं विशस्तौ मम कारणात् तौ सिंहर्षमौ द्वाविव वैद्युतेन ॥ ९ ॥

नूनं स कालो मृगरूपधारी मामल्पभाग्यां लुलुभे तदानीम्।
यत्रार्यपुत्रौ विसर्ज मूढा रामानुजं लक्ष्मणपूर्वजं च ॥ १० ॥

हा राम सत्यब्रत दीर्घबाहो हा पूर्णचन्द्रप्रतिमानवक्र।
हा जीवलोकस्य हितः प्रियश्च वध्यां न मां वैत्सि हि राक्षसानाम् ॥ ११ ॥
अनन्यदेवत्वमियं क्षमा च भूमौ च शश्या नियमश्च धर्मै।
पतिव्रतात्वं विफलं ममेदं कृतं कृतम्भेष्विव मानुषाणाम् ॥ १२ ॥

मोघो हि धर्मश्चरितो ममायं तथैकपत्तीत्वमिदं निरर्थकम्।
या त्वां न पश्यामि कृशा विवर्णा हीना त्वया सङ्गमने निराशा ॥ १३ ॥

पितुर्निंदेशं नियमेन कृत्वा वनान्निवृत्तश्चरितव्रतश्च।
स्त्रीभिस्तु मन्ये विपुलेक्षणाभिः सरंस्यसे वीतभयः कृतार्थः ॥ १४ ॥

अहं तु राम त्वयि जातकामा चिरं विनाशाय निबद्धभावा।
मोघं चरित्वाथ तपो ब्रतं च त्यक्ष्यामि धिग्जीवितमल्पभाग्याम् ॥ १५ ॥
सज्जीवितं क्षिप्रमहं त्यजेयं विषेण शस्त्रेण शितेन वापि।
विषस्य दाता न तु मेऽस्ति कश्चिच्छस्त्रस्य वा वेशमनि राक्षसस्य ॥ १६ ॥

शोकाभितसा बहुधा विचिन्त्य सीताथ वेणीग्रथनं गृहीत्वा।
उद्धच्छ वेण्युद्ग्रथनेन शीघ्रमहं गमिष्यामि यमस्य मूलम् ॥ १७ ॥

उपस्थिता सा मृदुसर्वगात्री शाखां गृहीत्वा च नगस्य तस्य।
तस्यास्तु रामं परिचिन्तयन्त्या रामानुजं स्वं च कुलं शुभाङ्गाः ॥ १८ ॥

तस्या विशोकानि तदा बहूनि धैर्यार्जितानि प्रवराणि लोके।
प्रादुर्निमित्तानि तदा बभूवः पुरापि सिद्धान्त्युपलक्षितानि ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
उद्धन्धनव्यवसायः नाम अष्टाविंशः सर्गः ॥ ५-२८ ॥

॥ एकोनत्रिंशः सर्गः — शुभनिमित्तानि ॥

तथागतां तां व्यथितामनिन्दितां व्यतीतहर्षीं परिदीनमानसाम्।
शुभां निमित्तानि शुभानि भेजिरे नरं श्रिया जुष्टमिवोपसेविनः ॥ १ ॥

तस्याः शुभं वाममरालपक्षमराज्यावृतं कृष्णविशालशुक्ळम्।
प्रास्पन्दतैकं नयनं सुकेश्या मीनाहतं पद्ममिवाभिताम्रम् ॥ २ ॥

भुजश्च चार्वच्छितवृत्तपीनः परार्थकालागुरुचन्दनार्हः।
अनुत्तमेनाध्युषितः प्रियेण चिरेण वामः समवेपताशु ॥ ३ ॥

गजेन्द्रहस्तप्रतिमश्च पीनस्तयोर्द्वयोः संहतयोस्तु जातः।
प्रस्पन्दमानः पुनरूरुरस्या रामं पुरस्तात् स्थितमाचक्षे ॥ ४ ॥

शुभं पुनर्हेमसमानवर्णमीषद्जोध्वस्तमिवातुलाक्ष्याः।
वासः स्थितायाः शिखराग्रदन्त्याः किञ्चित् परिस्त्रासत चारुगात्र्याः ॥ ५ ॥

एतैर्निमित्तैरपरैश्च सुभ्रूः सञ्चोदिता प्रागपि साधुसिद्धैः।
वातातपङ्कान्तमिव प्रणाटं वर्षेण बीजं प्रतिसञ्जहर्ष ॥ ६ ॥

तस्याः पुनर्बिम्बफलोपमोषं स्वक्षिभ्रुकेशान्तमरालपक्षम्।
वक्रं बभासे सितशुक्ळदंष्ट्रं राहोर्मुखाच्चन्द्र इव प्रमुक्तः ॥ ७ ॥

सा वीतशोका व्यपनीततन्द्रा शान्तज्वरा हर्षविबुद्धसत्त्वा।
अशोभतार्या वदनेन शुक्ले शीतांशुना रात्रिरिवोदितेन ॥ ८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
शुभनिमित्तानि नाम एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ ५-२९ ॥

॥ त्रिंशः सर्गः — हनुमत्कृत्याकृत्यविचिन्तनम् ॥

हनुमानपि विक्रान्तः सर्वं शुश्राव तत्त्वतः।
सीतायास्त्रिजटायाश्च राक्षसीनां च तर्जितम् ॥ १ ॥

अवेक्षमाणस्तां देवीं देवतामिव नन्दने।
ततो बहुविधां चिन्तां चिन्तयामास वानरः ॥ २ ॥

यां कपीनां सहस्राणि सुबहून्ययुतानि च।
दिक्षु सर्वासु मार्गन्ते सेयमासादिता मया ॥ ३ ॥

चारेण तु सुयुक्तेन शत्रोः शक्तिमवेक्षता।
गूढेन चरता तावदवेक्षितमिदं मया ॥४॥

राक्षसानां विशेषश्च पुरी चेयं निरीक्षिता।
राक्षसाधिपतेरस्य प्रभावो रावणस्य च ॥५॥

यथा तस्याप्रमेयस्य सर्वसत्त्वदयावतः।
समाश्वासयितुं भार्या पतिदर्शनकाङ्क्षिणीम् ॥६॥

अहमाश्वासयाम्येनां पूर्णचन्द्रनिभाननाम्।
अदृष्टदुःखां दुःखस्य न ह्यन्तमधिगच्छतीम् ॥७॥

यदि ह्यहं सतीमेनां शोकोपहतचेतनाम्।
अनाश्वास्य गमिष्यामि दोषवद् गमनं भवेत् ॥८॥

गते हि मयि तत्रेयं राजपुत्री यशस्विनी।
परित्राणमपश्यन्ती जानकी जीवितं त्यजेत् ॥९॥

यथा च स महाबाहुः पूर्णचन्द्रनिभाननः।
समाश्वासयितुं न्याय्यः सीतादर्शनलालसः ॥१०॥

निशाचरीणां प्रत्यक्षमक्षमं चाभिभाषितम्।
कथं नु खलु कर्तव्यमिदं कृच्छ्रगतो ह्यहम् ॥११॥

अनेन रात्रिशेषेण यदि नाश्वास्यते मया।
सर्वथा नास्ति सन्देहः परित्यक्ष्यति जीवितम् ॥१२॥

रामस्तु यदि पृच्छेन्मां किं मां सीताब्रवीद्वचः।
किमहं तं प्रतिब्रूयामसम्भाष्य सुमध्यमाम् ॥१३॥

सीतासन्देशरहितं मामितस्त्वरया गतम्।
निर्देहेदपि काकुत्स्थः क्रोधतीव्रेण चक्षुषा ॥१४॥

यदि वोद्योजयिष्यामि भर्तारं रामकारणात्।
व्यर्थमागमनं तस्य ससैन्यस्य भविष्यति ॥ १५ ॥

अन्तरं त्वहमासाद्य राक्षसीनामवस्थितः।
शनैराश्वासयाम्यद्य सन्तापबहुलामिमाम् ॥ १६ ॥

अहं ह्यतितनुश्चैव वानरश्च विशेषतः।
वाचं चोदाहरिष्यामि मानुषीमिह संस्कृताम् ॥ १७ ॥

यदि वाचं प्रदास्यामि द्विजातिरिव संस्कृताम्।
रावणं मन्यमाना मां सीता भीता भविष्यति ॥ १८ ॥

अवश्यमेव वक्तव्यं मानुषं वाक्यमर्थवत्।
मया सान्त्वयितुं शक्या नान्यथेयमनिन्दिता ॥ १९ ॥

सेयमालोक्य मे रूपं जानकी भाषितं तथा।
रक्षोभिस्त्रासिता पूर्वं भूयस्त्रासमुपैष्यति ॥ २० ॥

ततो जातपरित्रासा शब्दं कुर्यान्मनस्विनी।
जानाना मां विशालाक्षी रावणं कामरूपिणम् ॥ २१ ॥

सीतया च कृते शब्दे सहसा राक्षसीगणः।
नानाप्रहरणो घोरः समेयादन्तकोपमः ॥ २२ ॥

ततो मां सम्परिक्षिष्य सर्वतो विकृताननाः।
वधे च ग्रहणे चैव कुर्युर्यतं महाबलाः ॥ २३ ॥

तं मां शाखाः प्रशाखाश्च स्कन्धांश्चोत्तमशाखिनाम्।
दृष्ट्वा च परिधावन्तं भवेयुः परिशङ्किताः ॥ २४ ॥

मम रूपं च सम्प्रेक्ष्य वने विचरतो महत्।
राक्षस्यो भयवित्रस्ता भवेयुर्विकृतस्वराः ॥ २५ ॥

ततः कुर्युः समाहानं राक्षस्यो रक्षसामपि।
राक्षसेन्द्रनियुक्तानां राक्षसेन्द्रनिवेशने॥ २६॥

ते शूलशरनिख्तिंशविविधायुधपाणयः।
आपतेयुर्विमर्देऽस्मिन् वेगेनोद्वेगकारणात्॥ २७॥

संरुद्धस्तैस्तु परितो विधमे राक्षसं बलम्।
शकुयां न तु सम्प्राप्तुं परं पारं महोदधेः॥ २८॥

मां वा गृह्णीयुरावृत्य बहवः शीघ्रकारिणः।
स्यादियं चागृहीतार्था मम च ग्रहणं भवेत्॥ २९॥

हिंसाभिरुचयो हिंस्युरिमां वा जनकात्मजाम्।
विपन्नं स्यात् ततः कार्यं रामसुग्रीवयोरिदम्॥ ३०॥

उद्देशे नष्टमार्गेऽस्मिन् राक्षसैः परिवारिते।
सागरेण परिक्षिते गुप्ते वसति जानकी॥ ३१॥

विशस्ते वा गृहीते वा रक्षोभिर्मयि संयुगे।
नान्यं पश्यामि रामस्य सहायं कार्यसाधने॥ ३२॥

विमृशंश्च न पश्यामि यो हते मयि वानरः।
शतयोजनविस्तीर्णं लङ्घयेत महोदधिम्॥ ३३॥

कामं हन्तुं समर्थोऽस्मि सहस्राण्यपि रक्षसाम्।
न तु शक्ष्याम्यहं प्राप्तुं परं पारं महोदधेः॥ ३४॥

कामं हन्तुं समर्थोऽस्मि सहस्राण्यपि रक्षसाम्।
न तु शक्ष्याम्यहं प्राप्तुं परं पारं महोदधेः॥ ३५॥

एष दोषो महान् हि स्यान्मम सीताभिभाषणे।
प्राणत्यागश्च वैदेह्या भवेदनभिभाषणे॥ ३६॥

भूताश्वार्था विरुद्ध्यन्त देशकालविरोधिताः।
विक्षुवं दूतमासाद्य तमः सूर्योदये यथा ॥ ३७ ॥

अर्थानर्थान्तरे बुद्धिर्निश्चितापि न शोभते।
घातयन्ति हि कार्याणि दूताः पण्डितमानिनः ॥ ३८ ॥

न विनश्येत् कथं कार्यं वैक्षुवं न कथं मम।
लङ्घनं च समुद्रस्य कथं नु न वृथा भवेत् ॥ ३९ ॥

कथं नु खलु वाक्यं मे शृणुयान्नोद्दिजेत च।
इति सञ्चिन्त्य हनुमांश्वकार मतिमान् मतिम् ॥ ४० ॥

राममङ्गिष्ठकर्माणं सुबन्धुमनुकीर्तयन्।
नैनामुद्देजयिष्यामि तद्वन्धुगतचेतनाम् ॥ ४१ ॥

इक्ष्वाकूणां वरिष्ठस्य रामस्य विदितात्मनः।
शुभानि धर्मयुक्तानि वचनानि समर्पयन् ॥ ४२ ॥

श्रावयिष्यामि सर्वाणि मधुरां प्रब्रुवन् गिरम्।
श्रद्धास्यति यथा सीता तथा सर्वं समादधे ॥ ४३ ॥

इति स बहुविधं महाप्रभावो जगतिपते: प्रमदामवेक्षमाणः।
मधुरमवितथं जगाद् वाक्यं द्रुमविटपान्तरमास्थितो हनूमान् ॥ ४४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनुमत्कृत्याकृत्यविचिन्तनम् नाम त्रिंशः सर्गः ॥ ५-३० ॥

॥ एकत्रिंशः सर्गः — रामवृत्तसंश्रवः ॥

एवं बहुविधां चिन्तां चिन्तयित्वा महामतिः।
संश्रवे मधुरं वाक्यं वैदेह्या व्याजहार ह ॥ १ ॥

राजा दशरथो नाम रथकुञ्जरवाजिमान्।
पुण्यशीलो महाकीर्तिरक्ष्वाकूणां महायशाः ॥ २ ॥

राजर्षीणां गुणश्रेष्ठस्तपसा चर्षिभिः समः।
चक्रवर्तिकुले जातः पुरन्दरसमो बले ॥ ३ ॥

अहिंसारतिरक्षुद्रो घृणी सत्यपराक्रमः।
मुख्यस्येक्ष्वाकुवंशस्य लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मिवर्धनः ॥ ४ ॥

पार्थिवव्यञ्जनैर्युक्तः पृथुश्रीः पार्थिवर्षभः।
पृथिव्यां चतुरन्तायां विश्रुतः सुखदः सुखी ॥ ५ ॥

तस्य पुत्रः प्रियो ज्येष्ठस्ताराधिपनिमाननः।
रामो नाम विशेषज्ञः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ ६ ॥

रक्षिता स्वस्य वृत्तस्य स्वजनस्यापि रक्षिता।
रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य च परन्तपः ॥ ७ ॥

तस्य सत्याभिसन्धस्य वृद्धस्य वचनात् पितुः।
सभार्यः सह च भ्रात्रा वीरः प्रवजितो वनम् ॥ ८ ॥

तेन तत्र महारण्ये मृगयां परिधावता।
राक्षसा निहताः शूरा बहवः कामरूपिणः ॥ ९ ॥

जनस्थानवधं श्रुत्वा निहतौ खरदूषणौ।
ततस्त्वमर्षापहृता जानकी रावणो तु ॥ १० ॥

वश्यित्वा वने रामं मृगरूपेण मायया।
स मार्गमाणस्तां देवीं रामः सीतामनिन्दिताम् ॥ ११ ॥

आससाद् वने मित्रं सुग्रीवं नाम वानरम्।
ततः स वालिनं हत्वा रामः परपुरञ्जयः ॥ १२ ॥

आयच्छत् कपिराज्यं तु सुग्रीवाय महात्मने।
सुग्रीवेणाभिसन्दिष्टा हरयः कामरूपिणः ॥ १३ ॥

दिक्षु सर्वासु तां देवीं विचिन्वन्तः सहस्रशः।
अहं सम्पातिवचनाच्छतयोजनमायतम् ॥ १४ ॥

तस्या हेतोर्विशालाक्ष्याः समुद्रं वेगवान् प्लुतः।
यथारूपां यथावर्णां यथालक्ष्मवतीं च ताम् ॥ १५ ॥

अश्रौषं राघवस्याहं सेयमासादिता मया।
विररामैवमुक्त्वा स वाचं वानरपुङ्गवः ॥ १६ ॥

जानकी चापि तच्छ्रुत्वा विस्मयं परमं गता।
ततः सा वक्रकेशान्ता सुकेशी केशसंवृतम्।
उन्नम्य वदनं भीरुः शिंशापामन्वैक्षत ॥ १७ ॥

निशम्य सीता वचनं कपेश्व दिशश्च सर्वाः प्रदिशश्च वीक्ष्य।
स्वयं प्रहर्षं परमं जगाम सर्वात्मना राममनुस्मरन्ती ॥ १८ ॥

सा तिर्यगूर्ध्वं च तथा ह्यधस्तान्निरीक्षमाणा तमचिन्त्यबुद्धिम्।
ददर्श पिङ्गाधिपतेरमात्यं वातात्मजं सूर्यमिवोदयस्थम् ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
रामवृत्तसंश्रवः नाम एकत्रिंशः सर्गः ॥ ५-३१ ॥

॥ द्वात्रिंशः सर्गः — सीतवितर्कः ॥

ततः शाखान्तरे लीनं दृष्ट्वा चलितमानसा।
वेष्ठितार्जुनवस्त्रं तं विद्युत्सङ्घातपिङ्गलम् ॥ १ ॥

सा ददर्श कपिं तत्र प्रश्रितं प्रियवादिनम्।
कुष्ठाशोकोत्कराभासं तप्तचामीकरेक्षणम्॥२॥

साथ दृष्ट्वा हरिश्चेष्टं विनीतवद्वस्थितम्।
मैथिली चिन्तयामास विस्मयं परमं गता॥३॥

अहो भीममिदं सत्त्वं वानरस्य दुरासदम्।
दुर्निरीक्ष्यमिदं मत्वा पुनरेव मुमोह सा॥४॥

विललाप भृशं सीता करुणं भयमोहिता।
राम रामेति दुःखार्ता लक्ष्मणेति च भामिनी॥५॥

रुरोद सहसा सीता मन्दमन्दस्वरा सती।
साथ दृष्ट्वा हरिवरं विनीतवदुपागतम्।
मैथिली चिन्तयामास स्वप्नोऽयमिति भामिनी॥६॥

सा वीक्ष्माणा पृथुभुग्नवक्रं शाखामृगेन्द्रस्य यथोक्तकारम्।
ददर्श पिङ्गप्रवरं महार्हं वातात्मजं बुद्धिमतां वरिष्ठम्॥७॥

सा तं समीक्ष्यैव भृशं विपन्ना गतासुकल्पेव बभूव सीता।
चिरेण संज्ञां प्रतिलभ्य चैवं विचिन्तयामास विशालनेत्रा॥८॥

स्वप्नो मयायं विकृतोऽय दृष्टः शाखामृगः शास्त्रगणौर्निषिद्धः।
स्वस्त्यस्तु रामाय सलक्ष्मणाय तथा पितुर्मे जनकस्य राज्ञः॥९॥

स्वप्नो हि नायं नहि मेऽस्ति निदा शोकेन दुःखेन च पीडितायाः।
सुखं हि मे नास्ति यतो विहीना तेनेन्दुपूर्णप्रतिमाननेन॥१०॥

रामेति रामेति सदैव बुद्ध्या विचिन्त्य वाचा ब्रुवती तमेव।
तस्यानुरूपं च कथां तदर्थमेवं प्रपश्यामि तथा शृणोमि॥११॥

अहं हि तस्याद्य मनोभवेन सम्पीडिता तद्रुतसर्वभावा।
 विचिन्तयन्ती सततं तमेव तथैव पश्यामि तथा शृणोमि ॥ १२ ॥

मनोरथः स्यादिति चिन्तयामि तथापि बुद्ध्यापि वितर्कयामि।
 किं कारणं तस्य हि नास्ति रूपं सुव्यक्तरूपश्च वदत्ययं माम् ॥ १३ ॥

नमोऽस्तु वाचस्पतये सवज्ञिणे स्वयम्भुवे चैव हुताशनाय।
 अनेन चोक्तं यदिदं ममाग्रतो वनौकसा तच्च तथास्तु नान्यथा ॥ १४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
 सीतवितर्कः नाम द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ५-३२ ॥

॥ त्रयस्त्रिंशः सर्गः — हनूमञ्जानकीसंवादोपक्रमः ॥

सोऽवतीर्य द्रुमात् तस्माद् विद्रुमप्रतिमाननः।
 विनीतवेषः कृपणः प्रणिपत्योपसृत्य च ॥ १ ॥

तामब्रवीन्महातेजा हनूमान् मारुतात्मजः।
 शिरस्यञ्जलिमाधाय सीतां मधुरया गिरा ॥ २ ॥

का नु पद्मपलाशाक्षि क्षिष्ठकौशेयवासिनि।
 द्रुमस्य शाखामालम्ब्य तिष्ठसि त्वमनिन्दिते ॥ ३ ॥

किमर्थं तव नेत्राभ्यां वारि स्ववति शोकजम्।
 पुण्डरीकपलाशाभ्यां विप्रकीर्णमिवोदकम् ॥ ४ ॥

सुराणामसुराणां च नागगन्धर्वरक्षसाम्।
 यक्षाणां किन्नराणां च का त्वं भवसि शोभने ॥ ५ ॥

का त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां वा वरानने।
 वसूनां वा वरारोहे देवता प्रतिभासि मे ॥ ६ ॥

किं नु चन्द्रमसा हीना पतिता विबुधालयात्।
रोहिणी ज्योतिषां श्रेष्ठा श्रेष्ठा सर्वगुणाधिका ॥७॥

कोपाद् वा यदि वा मोहाद् भर्तारमसितेक्षणे।
वसिष्ठं कोपयित्वा त्वं वासि कल्याण्यरुन्धती ॥८॥

को नु पुत्रः पिता भ्राता भर्ता वा ते सुमध्यमे।
अस्माल्लोकादमुं लोकं गतं त्वमनुशोचसि ॥९॥

रोदनादतिनिःश्वासाद् भूमिसंस्पर्शनादपि।
न त्वां देवीमहं मन्ये राङ्गः संज्ञावधारणात् ॥१०॥

व्यञ्जनानि हि ते यानि लक्षणानि च लक्षये।
महिषी भूमिपालस्य राजकन्या च मे मता ॥११॥

रावणेन जनस्थानाद् बलात् प्रमथिता यदि।
सीता त्वमसि भद्रं तै तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥१२॥

यथा हि तव वै दैन्यं रूपं चाप्यतिमानुषम्।
तपसा चान्वितो वेषस्त्वं राममहिषी ध्रुवम् ॥१३॥

सा तस्य वचनं श्रुत्वा रामकीर्तनहर्षिता।
उवाच वाक्यं वैदेही हनूमन्तं द्रुमाश्रितम् ॥१४॥

पृथिव्यां राजसिंहानां मुख्यस्य विदितात्मनः।
स्तुषा दशरथस्याहं शत्रुसैन्यप्रणाशिनः ॥१५॥

दुहिता जनकस्याहं वैदेहस्य महात्मनः।
सीतेति नाम्ना चोक्ताहं भार्या रामस्य धीमतः ॥१६॥

समा द्वादशा तत्राहं राघवस्य निवेशने।
भुञ्जाना मानुषान् भोगान् सर्वकामसमृद्धिनी ॥१७॥

ततस्त्रयोदशे वर्षे राज्ये चेक्ष्वाकुनन्दनम्।
अभिषेचयितुं राजा सोपाध्यायः प्रचक्रमे ॥ १८ ॥

तस्मिन् सम्भ्रियमाणे तु राघवस्याभिषेचने।
कैकेयी नाम भर्तारमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥

न पिबेयं न खादेयं प्रत्यहं मम भोजनम्।
एष मे जीवितस्यान्तो रामो यद्यभिषिञ्च्यते ॥ २० ॥

यत् तदुक्तं त्वया वाक्यं प्रीत्या नृपतिसत्तम्।
तच्चेन्न वितथं कार्यं वनं गच्छतु राघवः ॥ २१ ॥

स राजा सत्यवाग् देव्या वरदानमनुस्मरन्।
मुमोह वचनं श्रुत्वा कैकेय्याः क्रूरमप्रियम् ॥ २२ ॥

ततस्तं स्थविरो राजा सत्यधर्मे व्यवस्थितः।
ज्येष्ठं यशस्विनं पुत्रं रुदन् राज्यमयाचत ॥ २३ ॥

स पितुर्वचनं श्रीमानभिषेकात् परं प्रियम्।
मनसा पूर्वमासाद्य वाचा प्रतिगृहीतवान् ॥ २४ ॥

दद्यान्न प्रतिगृहीयात् सत्यं ब्रूयान्न चानृतम्।
अपि जीवितहेतोर्हि रामः सत्यपराक्रमः ॥ २५ ॥

स विहायोत्तरीयाणि महार्हाणि महायशाः।
विसृज्य मनसा राज्यं जनन्यै मां समादिशत् ॥ २६ ॥

साहं तस्याग्रतस्तूर्णं प्रस्थिता वनचारिणी।
नहि मे तेन हीनाया वासः स्वर्गेऽपि रोचते ॥ २७ ॥

प्रागेव तु महाभागः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः।
पूर्वजस्यानुयात्रार्थे कुशचीरैरलङ्घतः ॥ २८ ॥

ते वयं भर्तुरादेशं बहुमान्य दृढव्रताः।
प्रविष्टाः स्म पुरादृष्टं वनं गम्भीरदर्शनम्॥ २९॥

वसतो दण्डकारण्ये तस्याहममितौजसः।
रक्षसापहृता भार्या रावणेन दुरात्मना॥ ३०॥

द्वौ मासौ तेन मे कालो जीवितानुग्रहः कृतः।
ऊर्ध्वं द्वाभ्यां तु मासाभ्यां ततस्त्यक्ष्यामि जीवितम्॥ ३१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनूमञ्जानकीसंवादोपक्रमः नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ५-३३॥

॥ चतुर्थिंशः सर्गः — रावणशङ्कानिवारणम्॥

तस्यास्तद् वचनं श्रुत्वा हनूमान् हरिपुङ्खवः।
दुःखाद् दुःखाभिभूतायाः सान्त्वमुत्तरमब्रवीत्॥ १॥

अहं रामस्य सन्देशाद् देवि दूतस्तवागतः।
वैदेहि कुशली रामः स त्वां कौशलमब्रवीत्॥ २॥

यो ब्राह्मस्त्रं वेदांश्च वेद वेदविदां वरः।
स त्वां दाशरथी रामो देवि कौशलमब्रवीत्॥ ३॥

लक्ष्मणश्च महातेजा भर्तुस्तेऽनुचरः प्रियः।
कृतवाञ्छोकसन्तसः शिरसा तेऽभिवादनम्॥ ४॥

सा तयोः कुशलं देवी निशम्य नरसिंहयोः।
प्रतिसंहृष्टसर्वाङ्गी हनूमन्तमथाब्रवीत्॥ ५॥

कल्याणी बत गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मा।
एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि॥ ६॥

तयोः समागमे तस्मिन् प्रीतिरूप्यादिताद्भुता।
परस्परेण चालापं विश्वस्तौ तौ प्रचक्रतुः ॥ ७ ॥

तस्यास्तद् वचनं श्रुत्वा हनूमान् मारुतात्मजः।
सीतायाः शोकतस्तायाः समीपमुपचक्रमे ॥ ८ ॥

यथा यथा समीपं स हनूमानुपसर्पति।
तथा तथा रावणं सा तं सीता परिशङ्कते ॥ ९ ॥

अहो धिग् धिकृतमिदं कथितं हि यदस्य मे।
रूपान्तरमुपागम्य स एवायं हि रावणः ॥ १० ॥

तामशोकस्य शाखां तु विमुक्त्वा शोककर्शिता।
तस्यामेवानवद्याङ्गी धरण्यां समुपाविशत् ॥ ११ ॥

अवन्दत महाबाहुस्ततस्तां जनकात्मजाम्।
सा चैनं भयसन्त्रस्ता भूयो नैनमुदैक्षत ॥ १२ ॥

तं दृष्ट्वा वन्दमानं च सीता शशिनिभानना।
अब्रवीद् दीर्घमुच्छ्वस्य वानरं मधुरस्वरा ॥ १३ ॥

मायां प्रविष्टो मायावी यदि त्वं रावणः स्वयम्।
उत्पादयसि मे भूयः सन्तापं तन्म शोभनम् ॥ १४ ॥

स्वं परित्यज्य रूपं यः परिव्राजकरूपवान्।
जनस्थाने मया दृष्टस्त्वं स एव हि रावणः ॥ १५ ॥

उपवासकृशां दीनां कामरूपं निशाचर।
सन्तापयसि मां भूयः सन्तापं तन्म शोभनम् ॥ १६ ॥

अथवा नैतदेवं हि यन्मया परिशङ्कितम्।
मनसो हि मम प्रीतिरूपन्ना तव दर्शनात् ॥ १७ ॥

यदि रामस्य दूतस्त्वमागतो भद्रमस्तु ते।
पृच्छामि त्वां हरिश्रेष्ठ प्रिया रामकथा हि मे॥ १८॥

गुणान् रामस्य कथय प्रियस्य मम वानर।
चित्तं हरसि मे सौम्य नदीकूलं यथा रयः॥ १९॥

अहो स्वप्नस्य सुखता याहमेव चिराहृता।
प्रेषितं नाम पश्यामि राघवेण वनौकसम्॥ २०॥

स्वप्नेऽपि यद्यहं वीरं राघवं सहलक्ष्मणम्।
पश्येयं नावसीदेयं स्वप्नोऽपि मम मत्सरी॥ २१॥

नाहं स्वप्नमिमं मन्ये स्वप्ने दृष्ट्वा हि वानरम्।
न शक्योऽभ्युदयः प्रासुं प्राप्तश्चाभ्युदयो मम॥ २२॥

किं नु स्याच्चित्तमोहोऽयं भवेद् वातगतिस्त्वयम्।
उन्मादजो विकारो वा स्यादयं मृगतृष्णिका॥ २३॥

अथवा नायमुन्मादो मोहोऽप्युन्मादलक्षणः।
सम्बुध्ये चाहमात्मानमिमं चापि वनौकसम्॥ २४॥

इत्येवं बहुधा सीता सम्प्रधार्य बलाबलम्।
रक्षसां कामरूपत्वान्मेने तं राक्षसाधिपम्॥ २५॥

एतां बुद्धिं तदा कृत्वा सीता सा तनुमध्यमा।
न प्रतिव्याजहाराथ वानरं जनकात्मजा॥ २६॥

सीताया निश्चितं बुद्धा हनूमान् मारुतात्मजः।
श्रोत्रानुकूलैर्वचनैस्तदा तां सम्प्रहर्षयन्॥ २७॥

आदित्य इव तेजस्वी लोककान्तः शशी यथा।
राजा सर्वस्य लोकस्य देवो वैश्रवणो यथा॥ २८॥

विक्रमेणोपपन्नश्च यथा विष्णुर्महायशाः।
सत्यवादी मधुरवाग् देवो वाचस्पतिर्यथा ॥ २९ ॥

रूपवान् सुभगः श्रीमान् कन्दर्प इव मूर्तिमान्।
स्थानक्रोधे प्रहर्ता च श्रेष्ठो लोके महारथः ॥ ३० ॥
बाहुच्छायामवष्टव्यो यस्य लोको महात्मनः।
अपक्रम्याश्रमपदान्मृगरूपेण राघवम् ॥ ३१ ॥
शून्ये येनापनीतासि तस्य द्रक्ष्यसि तत्फलम्।
अचिराद् रावणं सङ्घे यो वधिष्यति वीर्यवान् ॥ ३२ ॥

क्रोधप्रमुकैरिषुभिर्जलद्विरिव पावकैः।
तेनाहं प्रेषितो दूतस्त्वत्सकाशमिहागतः ॥ ३३ ॥
त्वद्वियोगेन दुःखार्तः स त्वां कौशलमब्रवीत्।
लक्ष्मणश्च महातेजाः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ ३४ ॥

अभिवाद्य महाबाहुः स त्वां कौशलमब्रवीत्।
रामस्य च सखा देवि सुग्रीवो नाम वानरः ॥ ३५ ॥

राजा वानरमुख्यानां स त्वां कौशलमब्रवीत्।
नित्यं स्मरति ते रामः ससुग्रीवः सलक्ष्मणः ॥ ३६ ॥

दिष्ठा जीवसि वैदेहि राक्षसीवशमागता।
नचिराद् द्रक्ष्यसे रामं लक्ष्मणं च महारथम् ॥ ३७ ॥

मध्ये वानरकोटीनां सुग्रीवं चामितौजसम्।
अहं सुग्रीवसचिवो हनूमान् नाम वानरः ॥ ३८ ॥
प्रविष्ठो नगरीं लङ्घां लङ्घयित्वा महोदधिम्।
कृत्वा मूर्धिं पदन्यासं रावणस्य दुरात्मनः ॥ ३९ ॥

त्वां द्रष्टुमुपयातोऽहं समाश्रित्य पराक्रमम्।
नाहमास्म तथा देवि यथा मामवगच्छसि।
विशङ्का त्यज्यतामेषा श्रद्धत्स्व वदतो मम ॥४०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
रावणशङ्कानिवारणम् नाम चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥५-३४॥

॥ पञ्चत्रिंशः सर्गः — विश्वासोत्पादनम् ॥

तां तु रामकथां श्रुत्वा वैदेही वानरर्षभात्।
उवाच वचनं सान्त्वमिदं मधुरया गिरा ॥१॥

क ते रामेण संसर्गः कथं जानासि लक्ष्मणम्।
वानराणां नराणां च कथमासीत् समागमः ॥२॥

यानि रामस्य चिह्नानि लक्ष्मणस्य च वानर।
तानि भूयः समाचक्ष्व न मां शोकः समाविशेत् ॥३॥

कीटशं तस्य संस्थानं रूपं तस्य च कीटशम्।
कथमूरू कथं बाहू लक्ष्मणस्य च शंस मे ॥४॥

एवमुक्तस्तु वैदेह्या हनूमान् मारुतात्मजः।
ततो रामं यथातत्त्वमारव्यातुमुपचक्रमे ॥५॥

जानन्ती बत दिष्ठा मां वैदेहि परिपृच्छसि।
भर्तुः कमलपत्राक्षि संस्थानं लक्ष्मणस्य च ॥६॥

यानि रामस्य चिह्नानि लक्ष्मणस्य च यानि वै।
लक्षितानि विशालाक्षि वदतः शृणु तानि मे ॥७॥

रामः कमलपत्राक्षः पूर्णचन्द्रनिभाननः।
रूपदाक्षिण्यसम्पन्नः प्रसूतो जनकात्मजे ॥ ८ ॥

तेजसाऽऽदित्यसङ्काशः क्षमया पृथिवीसमः।
बृहस्पतिसमो बुद्ध्या यशसा वासवोपमः ॥ ९ ॥

रक्षिता जीवलोकस्य स्वजनस्य च रक्षिता।
रक्षिता स्वस्य वृत्तस्य धर्मस्य च परन्तपः ॥ १० ॥

रामो भामिनि लोकस्य चातुर्वर्णस्य रक्षिता।
मर्यादानां च लोकस्य कर्ता कारयिता च सः ॥ ११ ॥

अर्चिष्मानर्चितोऽत्यर्थं ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः।
साधूनामुपकारज्ञः प्रचारज्ञश्च कर्मणाम् ॥ १२ ॥

राजनीत्यां विनीतश्च ब्राह्मणानामुपासकः।
ज्ञानवान् शीलसम्पन्नो विनीतश्च परन्तपः ॥ १३ ॥

यजुर्वेदविनीतश्च वेदविद्धिः सुपूजितः।
धनुर्वेदं च वेदे च वेदाङ्गेषु च निष्ठितः ॥ १४ ॥

विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवः शुभाननः।
गृद्गजत्रुः सुताम्राक्षो रामो नाम जनैः श्रुतः ॥ १५ ॥

दुन्दुभिस्वननिर्घोषः स्त्रिघर्वणः प्रतापवान्।
समश्च सुविभक्ताङ्गो वर्ण इयामं समाश्रितः ॥ १६ ॥

त्रिस्थिरस्त्रिप्रलम्बश्च त्रिसमस्त्रिषु चोन्नतः।
त्रिताम्रस्त्रिषु च स्त्रिघो गम्भीरस्त्रिषु नित्यशः ॥ १७ ॥

त्रिवलीमांस्यवनतश्चतुर्वर्जस्त्रिशीर्षवान्।
चतुष्कलश्चतुर्लेखश्चतुष्किष्कुश्चतुःसमः ॥ १८ ॥

चतुर्दशसमद्वन्द्वश्चतुर्दृश्चतुर्गतिः ।
महोषहनुनासश्च पञ्चस्त्रिगधोऽष्टवंशवान्॥ १९॥

दशपद्मो दशबृहत् त्रिभिर्व्याप्तो द्विशुक्लवान्।
षडुन्नतो नवतनुस्त्रिभिर्व्याप्तोति राघवः॥ २०॥

सत्यधर्मरतः श्रीमान् सञ्चहानुग्रहे रतः।
देशकालविभागज्ञः सर्वलोकप्रियंवदः॥ २१॥

भ्राता चास्य च वैमात्रः सौमित्रिरमितप्रभः।
अनुरागेण रूपेण गुणेश्चापि तथाविधः॥ २२॥

स सुवर्णच्छविः श्रीमान् रामः इयामो महायशाः।
ताकुमौ नरशार्दूलौ त्वदर्शनकृतोत्सवौ॥ २३॥

विचिन्वन्त्तौ महीं कृत्स्नामस्माभिः सह सङ्गतौ।
त्वामेव मार्गमाणौ तौ विचरन्त्तौ वसुन्धराम्॥ २४॥

ददर्शतुर्मृगपतिं पूर्वजेनावरोपितम्।
ऋष्यमूकस्य मूले तु बहुपादपसङ्कले॥ २५॥

भ्रातुर्भयार्तमासीनं सुग्रीवं प्रियदर्शनम्।
वयं च हरिराजं तं सुग्रीवं सत्यसङ्गरम्॥ २६॥

परिचर्यामहे राज्यात् पूर्वजेनावरोपितम्।
ततस्तौ चीरवसनौ धनुःप्रवरपाणिनौ॥ २७॥

ऋष्यमूकस्य शैलस्य रम्यं देशमुपागतौ।
स तौ दृष्ट्वा नरव्याघ्रौ धन्विनौ वानरर्षभः॥ २८॥

अभिषुतो गिरेस्तस्य शिखरं भयमोहितः।
ततः स शिखरे तस्मिन् वानरेन्द्रो व्यवस्थितः ॥ २९ ॥

तयोः समीपं मामेव प्रेषयामास सत्वरम्।
तावहं पुरुषव्याघ्रौ सुग्रीववचनात् प्रभू ॥ ३० ॥

रूपलक्षणसम्बन्धौ कृताङ्गलिरुपस्थितः।
तौ परिज्ञाततत्त्वार्थौ मया प्रीतिसमन्वितौ ॥ ३१ ॥

पृष्ठमारोप्य तं देशं प्रापितौ पुरुषर्घमौ।
निवेदितौ च तत्त्वेन सुग्रीवाय महात्मने ॥ ३२ ॥

तयोरन्योन्यसम्भाषाद् भृशं प्रीतिरजायत।
तत्र तौ कीर्तिसम्बन्धौ हरीश्वरनरेश्वरौ ॥ ३३ ॥

परस्परकृताश्वासौ कथया पूर्ववृत्तया।
तं ततः सान्त्वयामास सुग्रीवं लक्षणाग्रजः ॥ ३४ ॥

स्त्रीहेतोर्वालिना भ्रात्रा निरस्तं पुरुतेजसा।
ततस्त्वन्नाशजं शोकं रामस्याक्षिष्टकर्मणः ॥ ३५ ॥

लक्षणो वानरेन्द्राय सुग्रीवाय न्यवेदयत्।
स श्रुत्वा वानरेन्द्रस्तु लक्षणेनेरितं वचः ॥ ३६ ॥

तदासीन्निष्प्रभोऽत्यर्थं ग्रहग्रस्त इवांशुमान्।
ततस्त्वद्वात्रशोभीनि रक्षसा हियमाणया ॥ ३७ ॥

यान्याभरणजालानि पातितानि महीतले।
तानि सर्वाणि रामाय आनीय हरियूथपाः ॥ ३८ ॥

संहृष्टा दर्शयामासुर्गतिं तु न विदुस्त्वत्।
तानि रामाय दत्तानि मयैवोपहृतानि च ॥ ३९ ॥

स्वनवन्त्यवकीर्णानि तस्मिन् विहतचेतसि।
तान्यङ्के दर्शनीयानि कृत्वा बहुविधं तदा ॥ ४० ॥

तेन देवप्रकाशेन देवेन परिदेवितम्।
पश्यतस्तानि रुदतस्ताम्यतश्च पुनः पुनः ॥ ४१ ॥

प्रादीपयद् दाशारथेस्तदा शोकहुताशनम् ॥ ४२ ॥

शायितं च चिरं तेन दुःखार्त्तेन महात्मना।
मयापि विविधैर्वाक्यैः कृच्छ्रादुत्थापितः पुनः ॥ ४३ ॥

तानि दृष्ट्वा महार्हाणि दर्शयित्वा मुहुर्मुहुः।
राघवः सहस्रौमित्रिः सुग्रीवे सन्ध्यवेशायत् ॥ ४४ ॥

स तवादर्शनादार्ये राघवः परितप्यते।
महता ज्वलता नित्यमग्निनेवाग्निपर्वतः ॥ ४५ ॥

त्वत्कृते तमनिद्रा च शोकश्चिन्ता च राघवम्।
तापयन्ति महात्मानमस्यगारमिवाग्नयः ॥ ४६ ॥

तवादर्शनशोकेन राघवः परिचाल्यते।
महता भूमिकम्पेन महानिव शिलोच्चयः ॥ ४७ ॥

काननानि सुरम्याणि नदीप्रस्त्रवणानि च।
चरन् न रतिमाप्नोति त्वामपश्यन् नृपात्मजे ॥ ४८ ॥

स त्वां मनुजशार्दूलः क्षिप्रं प्राप्स्यति राघवः।
समित्रबान्धवं हृत्वा रावणं जनकात्मजे ॥ ४९ ॥

सहितौ रामसुग्रीवावुभावकुरुतां तदा।
समयं वालिनं हन्तुं तव चान्वेषणं प्रति ॥ ५० ॥

ततस्ताभ्यां कुमाराभ्यां वीराभ्यां स हरीश्वरः।
किञ्चिन्द्यां समुपागम्य वाली युद्धे निपातितः ॥५१॥

ततो निहत्य तरसा रामो वालिनमाहवे।
सर्वक्षहरिसङ्घानां सुग्रीवमकरोत् परितम् ॥५२॥

रामसुग्रीवयोरैक्यं देव्येवं समजायत।
हनूमन्तं च मां विद्धि तयोर्दूतमुपागतम् ॥५३॥

स्वं राज्यं प्राप्य सुग्रीवः स्वानानीय महाकपीन्।
त्वदर्थं प्रेषयामास दिशो दश महाबलान् ॥५४॥

आदिष्ठा वानरेन्द्रेण सुग्रीवेण महौजसः।
अद्विराजप्रतीकाशाः सर्वतः प्रस्थिता महीम् ॥५५॥

ततस्ते मार्गमाणा वै सुग्रीववचनातुराः।
चरन्ति वसुधां कृत्क्षां वयमन्ये च वानराः ॥५६॥

अङ्गदो नाम लक्ष्मीवान् वालिसूनुर्महाबलः।
प्रस्थितः कपिशार्दूलस्त्रिभागबलसंवृतः ॥५७॥

तेषां नो विप्रणष्टानां विन्ध्ये पर्वतसत्तमे।
भृशं शोकपरीतानामहोरात्रगणा गताः ॥५८॥

ते वयं कार्यनैराश्यात् कालस्यातिक्रमेण च।
भयाच्च कपिराजस्य प्राणांस्त्वकुमुपस्थिताः ॥५९॥

विचित्य गिरिदुर्गाणि नदीप्रस्तवणानि च।
अनासाद्य पदं देव्याः प्राणांस्त्वकुं व्यवस्थिताः ॥६०॥

ततस्तस्य गिरेमूर्धि वयं प्रायमुपास्महे।
दृष्ट्वा प्रायोपविष्टांश्च सर्वान् वानरपुङ्गवान् ॥६१॥

भृशं शोकार्णवे मग्नः पर्यदेवयदङ्गदः।

तव नाशं च वैदेहि वालिनश्च तथा वधम्॥६२॥

प्रायोपवेशमस्माकं मरणं च जटायुषः।

तेषां नः स्वामिसन्देशान्निराशानां मुमूर्षताम्॥६३॥

कार्यहेतोरिहायातः शकुनिर्वीर्यवान् महान्।

गृघ्रराजस्य सोदर्यः सम्पातिर्नाम गृघ्रराट्॥६४॥

श्रुत्वा भ्रातृवधं कोपादिदं वचनमब्रवीत्।

यवीयान् केन मे भ्राता हतः क्वचिन निपातितः॥६५॥

एतदाख्यातुमिच्छामि भवद्द्विर्वानरोत्तमाः।

अङ्गदोऽकथयत् तस्य जनस्थाने महद्वधम्॥६६॥

रक्षसा भीमरूपेण त्वामुद्दिश्य यथार्थतः।

जटायोस्तु वधं श्रुत्वा दुःखितः सोऽरुणात्मजः॥६७॥

त्वामाह स वरारोहे वसन्तीं रावणालये।

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा सम्पातेः प्रीतिवर्धनम्॥६८॥

अङ्गदप्रमुखाः सर्वे ततः प्रस्थापिता वयम्।

विन्द्यादुत्थाय सम्प्राप्ताः सागरस्यान्तमुत्तमम्॥६९॥

त्वदर्शने कृतोत्साहा हृष्टाः पुष्टाः प्लवङ्गमाः।

अङ्गदप्रमुखाः सर्वे वेलोपान्तमुपागताः॥७०॥

चिन्तां जग्मुः पुनर्भीमां त्वदर्शनसमुत्सुकाः।

अथाहं हरिसैन्यस्य सागरं दृश्य सीदतः॥७१॥

व्यवधूय भयं तीव्रं योजनानां शतं प्लुतः।

लङ्घा चापि मया रात्रौ प्रविष्टा राक्षसाकुला॥७२॥

रावणश्च मया दृष्टस्त्वं च शोकनिपीडिता।
एतत् ते सर्वमाख्यातं यथावृत्तमनिन्दिते ॥ ७३ ॥

अभिभाषस्व मां देवि दूतो दाशरथेरहम्।
तन्मां रामकृतोद्योगं त्वन्निमित्तमिहागतम् ॥ ७४ ॥

सुग्रीवसचिवं देवि बुद्धस्व पवनात्मजम्।
कुशली तव काकुत्स्थः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ७५ ॥

गुरोराराधने युक्तो लक्ष्मणः शुभलक्षणः।
तस्य वीर्यवतो देवि भर्तुस्तव हिते रतः ॥ ७६ ॥

अहमेकस्तु सम्प्राप्तः सुग्रीववचनादिह।
मयेयमसहायेन चरता कामरूपिणा ॥ ७७ ॥

दक्षिणा दिग्नुक्रान्ता त्वन्मार्गविच्यैषिणा।
दिष्ठाहं हरिसैन्यानां त्वन्नाशमनुशोचताम् ॥ ७८ ॥

अपनेष्यामि सन्तापं तवाधिगमशासनात्।
दिष्ठा हि न मम व्यर्थं सागरस्येह लङ्घनम् ॥ ७९ ॥

प्राप्त्याम्यहमिदं देवि त्वदर्शनकृतं यशः।
राघवश्च महावीर्यः क्षिप्रं त्वामभिपत्स्यते ॥ ८० ॥

सपुत्रबान्धवं हत्वा रावणं राक्षसाधिपम्।
माल्यवान् नाम वैदेहि गिरीणामुत्तमो गिरिः ॥ ८१ ॥

ततो गच्छति गोकर्णं पर्वतं केसरी हरिः।
स च देवर्षिभिर्दिष्टः पिता मम महाकपिः।
तीर्थे नदीपतेः पुण्ये शम्बसादनमुद्धरन् ॥ ८२ ॥

यस्याहं हरिणः क्षेत्रे जातो वातेन मैथिलि।
हनूमानिति विख्यातो लोके स्वेनैव कर्मणा ॥ ८३ ॥

विश्वासार्थं तु वैदेहि भर्तुरुक्ता मया गुणाः।
अचिरात् त्वामितो देवि राघवो नयिता ध्रुवम् ॥ ८४ ॥

एवं विश्वासिता सीता हेतुभिः शोककर्शिता।
उपपन्नैरभिज्ञानैर्दूतं तमधिगच्छति ॥ ८५ ॥

अतुलं च गता हर्षं प्रहर्षेण तु जानकी।
नेत्राभ्यां वक्रपक्षमाभ्यां मुमोचानन्दजं जलम् ॥ ८६ ॥

चारु तद् वदनं तस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणम्।
अशोभत विशालाक्ष्या राहुमुक्त इवोङ्गुराट् ॥ ८७ ॥

हनूमन्तं कपिं व्यक्तं मन्यते नान्यथेति सा।
अथोवाच हनूमांस्तामुत्तरं प्रियदर्शनाम् ॥ ८८ ॥

एतत् ते सर्वमारव्यातं समाश्वसिहि मैथिलि।
किं करोमि कथं वा ते रोचते प्रतियाम्यहम् ॥ ८९ ॥

हतेऽसुरे संयति शम्बसादने कपिप्रवीरेण महर्षिचोदनात्।
ततोऽस्मि वायुप्रभवो हि मैथिलि प्रभावतस्तत्प्रतिमश्च वानरः ॥ ९० ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
विश्वासोत्पादनम् नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ५-३५ ॥

॥ षड्भित्रिंशः सर्गः — अङ्गुलीयकप्रदानम् ॥

भूय एव महातेजा हनूमान् पवनात्मजः।
अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं सीताप्रत्ययकारणात् ॥ १ ॥

वानरोऽहं महाभागे दूतो रामस्य धीमतः।
रामनामाङ्कितं चेदं पश्य देव्यङ्गुलीयकम्॥२॥

प्रत्ययार्थं तवानीतं तेन दत्तं महात्मना।
समाश्वसिहि भद्रं ते क्षीणदुःखफला ह्यसि॥३॥

गृहीत्वा प्रेक्षमाणा सा भर्तुः करविभूषितम्।
भर्तारमिव सम्प्राप्तं जानकी मुदिताभवत्॥४॥

चारु तद् वदनं तस्यास्तान्नशुक्लायतेक्षणम्।
बभूव हर्षोदग्रं च राहुमुक्त इवोदुराट्॥५॥

ततः सा हीमती बाला भर्तुः सन्देशाहर्षिता।
परितुष्टा प्रियं कृत्वा प्रशशांस महाकपिम्॥६॥

विक्रान्तस्त्वं समर्थस्त्वं प्राज्ञस्त्वं वानरोत्तम।
येनेदं राक्षसपदं त्वयैकेन प्रधर्षितम्॥७॥

शतयोजनविस्तीर्णः सागरो मकरालयः।
विक्रमश्लाघनीयेन क्रमता गोष्ठदीकृतः॥८॥

नहि त्वां प्राकृतं मन्ये वानरं वानरर्षभ।
यस्य ते नास्ति सन्ब्रासो रावणादपि सम्ब्रमः॥९॥

अर्हसे च कपिश्रेष्ठ मया समभिभाषितुम्।
यद्यसि प्रेषितस्तेन रामेण विदितात्मना॥१०॥

प्रेषयिष्यति दुर्घर्षो रामो नह्यपरीक्षितम्।
पराक्रममविज्ञाय मत्सकाशं विशेषतः॥११॥

दिष्ठा च कुशली रामो धर्मात्मा सत्यसङ्गरः।
लक्ष्मणश्च महातेजाः सुमित्रानन्दवर्धनः॥१२॥

कुशली यदि काकुत्स्थः किं न सागरमेखलाम्।
महीं दहति कोपेन युगान्ताभिरिवोत्थितः ॥ १३ ॥

अथवा शक्तिमन्तौ तौ सुराणामपि नियहे।
ममैव तु न दुःखानामस्ति मन्ये विपर्ययः ॥ १४ ॥

कच्चिन्न व्यथते रामः कच्चिन्न परितप्यते।
उत्तराणि च कार्याणि कुरुते पुरुषोत्तमः ॥ १५ ॥

कच्चिन्न दीनः सम्ब्रान्तः कार्येषु च न मुह्यति।
कच्चित् पुरुषकार्याणि कुरुते नृपतेः सुतः ॥ १६ ॥

द्विविधं त्रिविधोपायमुपायमपि सेवते।
विजिगीषुः सुहृत् कच्चिन्मित्रेषु च परन्तपः ॥ १७ ॥

कच्चिन्मित्राणि लभतेऽमित्रैश्चाप्यभिगम्यते।
कच्चित् कल्याणमित्रश्च मित्रैश्चापि पुरस्कृतः ॥ १८ ॥

कच्चिदाशास्ति देवानां प्रसादं पार्थिवात्मजः।
कच्चित् पुरुषकारं च दैवं च प्रतिपद्यते ॥ १९ ॥

कच्चिन्न विगतस्तेहो विवासान्मयि राघवः।
कच्चिन्मां व्यसनादस्मान्मोक्षयिष्यति राघवः ॥ २० ॥

सुखानामुचितो नित्यमसुखानामनूचितः।
दुःखमुत्तरमासाद्य कच्चिद् रामो न सीदति ॥ २१ ॥

कौसल्यायास्तथा कच्चित् सुमित्रायास्तथैव च।
अभीक्षणं श्रूयते कच्चित् कुशलं भरतस्य च ॥ २२ ॥

मन्त्रिमित्तेन मानार्हः कच्चिच्छोकेन राघवः।
कच्चिन्नान्यमना रामः कच्चिन्मां तारयिष्यति ॥ २३ ॥

कच्चिदक्षौहिणीं भीमां भरतो भ्रातृवत्सलः।
ध्वजिनीं मन्त्रिभिर्गुप्तां प्रेषयिष्यति मत्कृते॥ २४॥

वानराधिपतिः श्रीमान् सुग्रीवः कच्चिदेष्यति।
मत्कृते हरिभिर्वीर्वृतो दन्तनखायुधैः॥ २५॥

कच्चिच्च लक्ष्मणः शूरः सुमित्रानन्दवर्धनः।
अस्त्रविच्छ्वरजालेन राक्षसान् विघ्मिष्यति॥ २६॥

रौद्रेण कच्चिदस्त्रेण रामेण निहतं रणे।
द्रक्ष्याम्यल्पेन कालेन रावणं ससुहृज्जनम्॥ २७॥

कच्चिन्न तद्वेमसमानवर्णं तस्याननं पद्मसमानगन्धिः।
मया विना शुष्प्यति शोकदीनं जलक्षये पद्ममिवातपेन॥ २८॥

धर्मापदेशात् त्यजतः स्वराज्यं मां चाप्यरण्यं नयतः पदातेः।
नासीद् यथा यस्य न भीर्न शोकः कच्चित् स धैर्यं हृदये करोति॥ २९॥

न चास्य माता न पिता न चान्यः स्नेहाद् विशिष्टोऽस्ति मया समो वा।
तावद्यहं दूतं जिजीविषेयं यावत् प्रवृत्तिं शृणुयां प्रियस्य॥ ३०॥

इतीव देवी वचनं महार्थं तं वानरेन्द्रं मधुरार्थमुक्तवा।
श्रोतुं पुनस्तस्य वचोऽभिरामं रामार्थयुक्तं विरराम रामा॥ ३१॥

सीताया वचनं श्रुत्वा मारुतिर्भीमविक्रमः।
शिरस्यञ्जलिमाधाय वाक्यमुत्तरमब्रवीत्॥ ३२॥

न त्वामिहस्थां जानीते रामः कमललोचनः।
तेन त्वां नानयत्याशु शचीमिव पुरन्दरः॥ ३३॥

श्रुत्वैव च वचो महां क्षिप्रमेष्यति राघवः।
चमूं प्रकर्षन् महतीं हर्यृक्षगणसंयुताम्॥ ३४॥

विष्टम्भयित्वा बाणौघैरक्षोभ्यं वरुणालयम्।
करिष्यति पुरीं लङ्घां काकुत्स्थः शान्तराक्षसाम्॥ ३५॥

तत्र यद्यन्तरा मृत्युर्यदि देवा महासुराः।
स्थास्यन्ति पथि रामस्य स तानपि वधिष्यति॥ ३६॥

तवादर्शनजेनार्ये शोकेन परिपूरितः।
न शर्म लभते रामः सिंहार्दित इव द्विपः॥ ३७॥

मन्दरेण च ते देवि शपे मूलफलेन च।
मलयेन च विन्ध्येन मेरुणा दद्विरेण च॥ ३८॥

यथा सुनयनं वल्जु बिम्बोष्ठं चारुकुण्डलम्।
मुखं द्रक्ष्यसि रामस्य पूर्णचन्द्रमिवोदितम्॥ ३९॥

क्षिप्रं द्रक्ष्यसि वैदेहि रामं प्रस्त्रवणे गिरौ।
शतक्रतुमिवासीनं नागपृष्ठस्य मूर्धनि॥ ४०॥

न मांसं राघवो भुङ्गे न चैव मधु सेवते।
वन्यं सुविहितं नित्यं भक्तमश्नाति पञ्चमम्॥ ४१॥

नैव दंशान् न मशकान् न कीटान् न सरीसृपान्।
राघवोऽपनयेद् गात्रात् त्वद्गतेनान्तरात्मना॥ ४२॥

नित्यं ध्यानपरो रामो नित्यं शोकपरायणः।
नान्यच्चिन्तयते किञ्चित् स तु कामवशं गतः॥ ४३॥

अनिद्रः सततं रामः सुसोऽपि च नरोत्तमः।
सीतेति मधुरां वाणीं व्याहरन् प्रतिबुध्यते॥ ४४॥

दृष्ट्वा फलं वा पुष्पं वा यच्चान्यत् स्त्रीमनोहरम्।
बहुशो हा प्रियेत्येवं श्वसंस्त्वामभिभाषते॥ ४५॥

स देवि नित्यं परितप्यमानस्त्वामेव सीतेत्यभिभाषमाणः।
 धृतव्रतो राजसुतो महात्मा तवैव लाभाय कृतप्रयत्नः ॥ ४६ ॥

सा रामसङ्कीर्तनवीतशोका रामस्य शोकेन समानशोका।
 शरन्मुखेनाम्बुदशेषचन्द्रा निशेव वैदेहसुता बभूव ॥ ४७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
 अङ्गुलीयकप्रदानम् नाम षड्त्रिंशः सर्गः ॥ ५-३६ ॥

॥ सप्तत्रिंशः सर्गः — सीताप्रत्यानयनानौचित्यम् ॥

सा सीता वचनं श्रुत्वा पूर्णचन्द्रनिभानना।
 हनूमन्तमुवाचेदं धर्मार्थसहितं वचः ॥ १ ॥

अमृतं विषसम्पृक्तं त्वया वानर भाषितम्।
 यच्च नान्यमना रामो यच्च शोकपरायणः ॥ २ ॥

ऐश्वर्ये वा सुविस्तीर्णे व्यसने वा सुदारुणे।
 रज्ज्वेव पुरुषं बद्धा कृतान्तः परिकर्षति ॥ ३ ॥

विधिर्नूनमसंहार्यः प्राणिनां प्लवगोत्तम।
 सौमित्रं मां च रामं च व्यसनैः पश्य मोहितान् ॥ ४ ॥

शोकस्यास्य कथं पारं राघवोऽधिगमिष्यति।
 प्लवमानः परिक्रान्तो हतनौः सागरे यथा ॥ ५ ॥

राक्षसानां वधं कृत्वा सूदयित्वा च रावणम्।
 लङ्घामुन्माथितां कृत्वा कदा द्रक्ष्यति मां पतिः ॥ ६ ॥

स वाच्यः सन्त्वरस्वेति यावदेव न पूर्यते।
 अयं संवत्सरः कालस्तावद्धि मम जीवितम् ॥ ७ ॥

वर्तते दशमो मासो द्वौ तु शेषौ पूवङ्गम्।

रावणेन नृशंसेन समयो यः कृतो मम ॥८॥

विभीषणेन च भ्रात्रा मम निर्यातनं प्रति।

अनुनीतः प्रयत्नेन न च तत् कुरुते मतिम् ॥९॥

मम प्रतिप्रदानं हि रावणस्य न रोचते।

रावणं मार्गते सञ्चो मृत्युः कालवशङ्गतम् ॥१०॥

ज्येष्ठ कन्या कला नाम विभीषणसुता कपे।

तया ममैतदाख्यातं मात्रा प्रहितया स्वयम् ॥११॥

अविन्ध्यो नाम मेघावी विद्वान् राक्षसपुञ्जवः।

धृतिमाञ्छीलवान् वृद्धो रावणस्य सुसम्मतः ॥१२॥

रामात् क्षयमनुप्राप्तं रक्षसां प्रत्यचोदयत्।

न च तस्य स दुष्टात्मा शृणोति वचनं हितम् ॥१३॥

आशंसेयं हरिश्रेष्ठ क्षिप्रं मां प्राप्स्यते पतिः।

अन्तरात्मा हि मे शुद्धस्तस्मिंश्च बहवो गुणाः ॥१४॥

उत्साहः पौरुषं सत्त्वमानृशंस्यं कृतज्ञता।

विक्रमश्च प्रभावश्च सन्ति वानर राघवे ॥१५॥

चतुर्दशा सहस्राणि राक्षसानां जघान यः।

जनस्थाने विना भ्रात्रा शत्रुः कस्तस्य नोद्विजेत् ॥१६॥

न स शक्यस्तुलयितुं व्यसनैः पुरुषर्षभः।

अहं तस्यानुभावज्ञा शक्रस्येव पुलोमजा ॥१७॥

शरजालांशुमान् शूरः कपे रामदिवाकरः।

शत्रुरक्षोमयं तोयमुपशोषं नयिष्यति ॥१८॥

इति सञ्जल्पमानां तां रामार्थं शोककर्शिताम्।
अश्रुसम्पूर्णवदनामुवाच हनुमान् कपिः ॥ १९ ॥

श्रुत्वैव च वचो महां क्षिप्रमेष्यति राघवः।
चमूं प्रकर्षन् महतीं हर्यृक्षगणसङ्कुलाम् ॥ २० ॥

अथवा मोचयिष्यामि त्वामद्यैव सराक्षसात्।
अस्माद् दुःखादुपारोह मम पृष्ठमनिन्दिते ॥ २१ ॥

त्वां तु पृष्ठगतां कृत्वा सन्तरिष्यामि सागरम्।
शक्तिरस्ति हि मे वोदुं लङ्घामपि सरावणाम् ॥ २२ ॥

अहं प्रस्त्रवणस्थाय राघवायाद्य मैथिलि।
प्रापयिष्यामि शक्राय हव्यं हुतमिवानलः ॥ २३ ॥

द्रक्ष्यस्यद्यैव वैदेहि राघवं सहलक्ष्मणम्।
व्यवसायसमायुक्तं विष्णुं दैत्यवधे यथा ॥ २४ ॥

त्वदर्शनकृतोत्साहमाश्रमस्थं महाबलम्।
पुरन्दरमिवासीनं नगराजस्य मूर्धनि ॥ २५ ॥

पृष्ठमारोह मे देवि मा विकाङ्गस्व शोभने।
योगमन्विच्छ रामेण शशाङ्केनेव रोहिणी ॥ २६ ॥

कथयन्तीव शशिना सङ्गमिष्यसि रोहिणी।
मत्पृष्ठमधिरोह त्वं तराकाशं महार्णवम् ॥ २७ ॥

नहि मे सम्प्रयातस्य त्वामितो नयतोऽङ्गने।
अनुगन्तुं गतिं शक्ताः सर्वे लङ्घानिवासिनः ॥ २८ ॥

यथैवाहमिह प्रापस्तथैवाहमसंशयम्।
यास्यामि पश्य वैदेहि त्वामुद्यम्य विहायसम् ॥ २९ ॥

मैथिली तु हरिश्रेष्ठाच्छ्रुत्वा वचनमद्धुतम्।
हर्षविस्मितसर्वाङ्गी हनूमन्तमथाब्रवीत्॥ ३० ॥

हनूमन् दूरमध्वानं कथं मां नेतुमिच्छसि।
तदेव खलु ते मन्ये कपित्वं हरियूथप॥ ३१ ॥

कथं चाल्पशरीरस्त्वं मामितो नेतुमिच्छसि।
सकाशं मानवेन्द्रस्य भर्तुर्मे प्लवगर्षभ॥ ३२ ॥

सीतायास्तु वचः श्रुत्वा हनूमान् मारुतात्मजः।
चिन्तयामास लक्ष्मीवान् नवं परिभवं कृतम्॥ ३३ ॥

न मे जानाति सत्त्वं वा प्रभावं वासितेक्षणा।
तस्मात् पश्यतु वैदेही यद् रूपं मम कामतः॥ ३४ ॥

इति सञ्चिन्त्य हनुमांस्तदा प्लवगसत्तमः।
दर्शयामास सीतायाः स्वरूपमरिमर्दनः॥ ३५ ॥

स तस्मात् पादपाद् धीमानाप्लुत्य प्लवगर्षभः।
ततो वर्धितुमारेभै सीताप्रत्ययकारणात्॥ ३६ ॥

मेरुमन्दरसङ्काशो बभौ दीप्तानलप्रभः।
अग्रतो व्यवतस्थे च सीताया वानरर्षभः॥ ३७ ॥

हरिः पर्वतसङ्काशस्ताम्रवक्त्रो महाबलः।
वज्रदंष्ट्रनखो भीमो वैदेहीमिदमब्रवीत्॥ ३८ ॥

सपर्वतवनोद्देशां सादृप्राकारतोरणाम्।
लङ्कामिमां सनाथां वा नयितुं शक्तिरस्ति मे॥ ३९ ॥

तदवस्थाप्यतां बुद्धिरलं देवि विकाङ्ग्या।
विशोकं कुरु वैदेहि राघवं सहलक्ष्मणम्॥ ४० ॥

तं दृष्ट्वाच्चलसङ्काशमुवाच जनकात्मजा ।
पद्मपत्रविशालाक्षी मारुतस्यौरसं सुतम् ॥ ४१ ॥

तव सत्त्वं बलं चैव विजानामि महाकपे ।
वायोरिव गतिश्चापि तेजश्चाग्नेरिवाद्गुतम् ॥ ४२ ॥

प्राकृतोऽन्यः कथं चेमां भूमिमागन्तुमर्हति ।
उदधेरप्रमेयस्य पारं वानरयूथप ॥ ४३ ॥

जानामि गमने शक्तिं नयने चापि ते मम ।
अवश्यं सम्प्रधार्याशु कार्यसिद्धिरिवात्मनः ॥ ४४ ॥

अयुक्तं तु कपिश्रेष्ठ मया गन्तुं त्वया सह ।
वायुवेगसवेगस्य वेगो मां मोहयेत् तव ॥ ४५ ॥

अहमाकाशमासक्ता उपर्युपरि सागरम् ।
प्रपतेयं हि ते पृष्ठाद् भूयो वेगेन गच्छतः ॥ ४६ ॥

पतिता सागरे चाहं तिमिनकद्विषाकुले ।
भवेयमाशु विवशा यादसामन्नमुत्तमम् ॥ ४७ ॥

न च शक्ष्ये त्वया सार्धं गन्तुं शत्रुविनाशन ।
कलत्रवति सन्देहस्त्वयि स्यादप्यसंशयम् ॥ ४८ ॥

हियमाणां तु मां दृष्ट्वा राक्षसा भीमविक्रमाः ।
अनुगच्छेयुरादिष्ठ रावणेन दुरात्मना ॥ ४९ ॥

तैस्त्वं परिवृतः शूरैः शूलमुद्गरपाणिभिः ।
भवेस्त्वं संशयं प्राप्तो मया वीर कलत्रवान् ॥ ५० ॥

सायुधा बहवो व्योम्नि राक्षसास्त्वं निरायुधः ।
कथं शक्ष्यसि संयातुं मां चैव परिरक्षितुम् ॥ ५१ ॥

युध्यमानस्य रक्षोभिस्ततस्तैः कूरकर्मभिः ।
प्रपतेयं हि ते पृष्ठाद् भयार्ता कपिसत्तम् ॥ ५२ ॥

अथ रक्षांसि भीमानि महान्ति बलवन्ति च ।
कथञ्चित् साम्पराये त्वां जयेयुः कपिसत्तम् ॥ ५३ ॥

अथवा युध्यमानस्य पतेयं विमुखस्य ते ।
पतितां च गृहीत्वा मां नयेयुः पापराक्षसाः ॥ ५४ ॥

मां वा हरेयुस्त्वद्वस्ताद् विशसेयुरथापि वा ।
अनवस्थौ हि दृश्येते युद्धे जयपराजयौ ॥ ५५ ॥

अहं वापि विपद्येयं रक्षोभिरभितर्जिता ।
त्वत्प्रयत्नो हरिश्रेष्ठ भवेन्निष्फल एव तु ॥ ५६ ॥

कामं त्वमपि पर्याप्तो निहन्तुं सर्वराक्षसान् ।
राघवस्य यशो हीयेत् त्वया शस्तैस्तु राक्षसैः ॥ ५७ ॥

अथवाऽदाय रक्षांसि न्यसेयुः संवृते हि माम् ।
यत्र ते नाभिजानीयुर्हरयो नापि राघवः ॥ ५८ ॥

आरम्भस्तु मदर्थोऽयं ततस्तव निरर्थकः ।
त्वया हि सह रामस्य महानागमने गुणः ॥ ५९ ॥

मयि जीवितमायत्तं राघवस्यामितौजसः ।
भ्रातृणां च महाबाहो तव राजकुलस्य च ॥ ६० ॥

तौ निराशौ मदर्थं च शोकसन्तापकर्शितौ ।
सह सर्वक्षर्हरिभिस्त्यक्ष्यतः प्राणसङ्ख्रहम् ॥ ६१ ॥

भर्तुर्भक्तिं पुरस्कृत्य रामादन्यस्य वानर ।
नाहं स्प्रष्टुं स्वतो गात्रमिच्छेयं वानरोत्तम ॥ ६२ ॥

यदहं गात्रसंस्पर्शं रावणस्य गता बलात्।
अनीशा किं करिष्यामि विनाथा विवशा सती॥ ६३॥

यदि रामो दशग्रीवमिह हत्वा सराक्षसम्।
मामितो गृह्ण गच्छेत तत् तस्य सदृशं भवेत्॥ ६४॥

श्रुताश्च दृष्टा हि मया पराक्रमा महात्मनस्तस्य रणावर्मदिनः।
न देवगन्धर्वभुजङ्गराक्षसा भवन्ति रामेण समा हि संयुगे॥ ६५॥

समीक्ष्य तं संयति चित्रकार्मुकं महाबलं वासवतुल्यविक्रमम्।
सलक्ष्मणं को विषहेत राघवं हुताशनं दीप्तमिवानिलेरितम्॥ ६६॥

सलक्ष्मणं राघवमाजिमर्दनं दिशागजं मत्तमिव व्यवस्थितम्।
सहेत को वानरमुख्यं संयुगे युगान्तसूर्यप्रतिमं शरार्चिषम्॥ ६७॥

स मे कपिश्रेष्ठ सलक्ष्मणं प्रियं सयूथपं क्षिप्रमिहोपपादय।
चिराय रामं प्रति शोककर्शितां कुरुष्व मां वानरवीर हर्षिताम्॥ ६८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
सीताप्रत्यानयनानौचित्यम् नाम सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ५-३७॥

॥ अष्टात्रिंशः सर्गः — वायस्वृत्तान्तकथनम्॥

ततः स कपिशार्दूलस्तेन वाक्येन तोषितः।
सीतामुवाच तच्छ्रुत्वा वाक्यं वाक्यविशारदः॥ १॥

युक्तरूपं त्वया देवि भाषितं शुभदर्शने।
सदृशं स्त्रीस्वभावस्य साध्वीनां विनयस्य च॥ २॥

स्त्रीत्वान्न त्वं समर्थासि सागरं व्यतिवर्तितुम्।
मामधिष्ठाय विस्तीर्णं शतयोजनमायतम्॥ ३॥

द्वितीयं कारणं यच्च ब्रवीषि विनयान्विते।
रामादन्यस्य नार्हामि संसर्गमिति जानकि ॥ ४ ॥

एतत् ते देवि सदृशं पत्व्यास्तस्य महात्मनः।
का ह्यन्या त्वामृते देवि ब्रूयाद् वचनमीदृशम् ॥ ५ ॥

श्रोष्यते चैव काकुत्स्थः सर्वं निरवशेषतः।
चेष्टितं यत् त्वया देवि भाषितं च ममाग्रतः ॥ ६ ॥

कारणैर्बहुभिर्देवि रामप्रियचिकीर्षया।
स्लेहप्रस्कन्नमनसा मयैतत् समुदीरितम् ॥ ७ ॥

लङ्घाया दुष्प्रवेशत्वाद् दुस्तरत्वान्महोदधेः।
सामर्थ्यादात्मनश्चैव मयैतत् समुदीरितम् ॥ ८ ॥

इच्छामि त्वां समानेतुमद्यैव रघुनन्दिना।
गुरुस्लेहेन भक्त्या च नान्यथा तदुदाहृतम् ॥ ९ ॥

यदि नोत्सहसे यातुं मया सार्धमनिन्दिते।
अभिज्ञानं प्रयच्छ त्वं जानीयाद् राघवो हि यत् ॥ १० ॥

एवमुक्ता हनुमता सीता सुरसुतोपमा।
उवाच वचनं मन्दं बाष्पप्रयथिताक्षरम् ॥ ११ ॥

इदं श्रेष्ठमभिज्ञानं ब्रूयास्त्वं तु मम प्रियम्।
शैलस्य चित्रकूटस्य पादे पूर्वोत्तरे पदे ॥ १२ ॥

तापसाश्रमवासिन्याः प्राज्यमूलफलोदके।
तस्मिन् सिद्धाश्रिते देशे मन्दाकिन्यविदूरतः ॥ १३ ॥

तस्योपवनखण्डेषु नानापुष्पसुगन्धिषु।
विहृत्य सलिले क्षिण्मो ममाङ्गे समुपाविशः ॥ १४ ॥

ततो मांससमायुक्तो वायसः पर्यतुण्डयत्।
तमहं लोष्टमुद्यम्य वारयामि स्म वायसम्॥ १५॥

दारयन् स च मां काकस्तत्रैव परिलीयते।
न चाप्युपारमन्मांसाद् भक्षार्थी बलिभोजनः॥ १६॥

उत्कर्षन्त्यां च रशनां क्रुद्धायां मयि पक्षिणे।
स्वंसमाने च वसने ततो दृष्टा त्वया ह्यहम्॥ १७॥

त्वया विहसिता चाहं क्रुद्धा संलजिता तदा।
भक्ष्यगृद्धेन काकेन दारिता त्वामुपागता॥ १८॥

ततः श्रान्ताहमुत्सङ्घमासीनस्य तवाविशम्।
क्रुद्ध्यन्तीव प्रहृष्टेन त्वयाहं परिसान्त्वता॥ १९॥

बाष्पपूर्णमुखी मन्दं चक्षुषी परिमार्जती।
लक्षिताहं त्वया नाथ वायसेन प्रकोपिता॥ २०॥

परिश्रमाच्च सुसा हे राघवाङ्केऽस्म्यहं चिरम्।
पर्यायेण प्रसुतश्च ममाङ्के भरताग्रजः॥ २१॥

स तत्र पुनरेवाथ वायसः समुपागमत्।
ततः सुसप्रबुद्धां मां राघवाङ्कात् समुत्थिताम्।
वायसः सहसागम्य विददार स्तनान्तरे॥ २२॥

पुनः पुनरथोत्पत्य विददार स मां भृशम्।
ततः समुत्थितो रामो मुक्तैः शोणितविन्दुभिः॥ २३॥

स मां दृष्ट्वा महाबाहुर्वितुन्नां स्तनयोस्तदा।
आशीविष इव क्रुद्धः श्वसन् वाक्यमभाषत॥ २४॥

केन ते नागनासोरु विक्षतं वै स्तनान्तरम्।
कः क्रीडति सरोषेण पञ्चवक्रेण भोगिना ॥ २५ ॥

वीक्षमाणस्ततस्तं वै वायसं समवैक्षत।
नखैः सरुधिरैस्तीक्षणैर्मार्मेवाभिमुखं स्थितम् ॥ २६ ॥

पुत्रः किल स शक्रस्य वायसः पततां वरः।
धरान्तरं गतः शीघ्रं पवनस्य गतौ समः ॥ २७ ॥

ततस्तस्मिन् महाबाहुः कोपसंवर्तितेक्षणः।
वायसे कृतवान् क्रूरां मतिं मतिमतां वरः ॥ २८ ॥

स दर्भसंस्तराद् गृह्ण ब्रह्मणोऽस्त्रेण योजयत्।
स दीप्त इव कालाभिर्ज्ञवालाभिमुखो द्विजम् ॥ २९ ॥

स तं प्रदीप्तं चिक्षेप दर्भं तं वायसं प्रति।
ततस्तु वायसं दर्भः सोऽम्बरेऽनुजगाम ह ॥ ३० ॥

अनुसृष्टस्तदा काको जगाम विविधां गतिम्।
त्राणकाम इमं लोकं सर्वं वै विचचार ह ॥ ३१ ॥

स पित्रा च परित्यक्तः सर्वैश्च परमर्षिभिः।
त्रीँल्लोकान् सम्परिक्रम्य तमेव शरणं गतः ॥ ३२ ॥

स तं निपतितं भूमौ शरण्यः शरणागतम्।
वधार्हमपि काकुत्स्थः कृपया पर्यपालयत् ॥ ३३ ॥

परिद्यूनं विवर्णं च पतमानं तमब्रवीत्।
मोघमस्त्रं न शक्यं तु ब्राह्मं कर्तुं तदुच्यताम् ॥ ३४ ॥

ततस्तस्याक्षिं काकस्य हिनस्ति स्म स दक्षिणम्।
दत्त्वा तु दक्षिणं नेत्रं प्राणेभ्यः परिरक्षितः ॥ ३५ ॥

स रामाय नमस्कृत्वा राज्ञे दशरथाय च।
विसृष्टस्तेन वीरेण प्रतिपेदे स्वमालयम्॥ ३६॥

मत्कृते काकमात्रेऽपि ब्रह्मास्त्रं समुदीरितम्।
कस्माद् यो माहरत् त्वत्तः क्षमसे तं महीपते॥ ३७॥

स कुरुष्व महोत्साहां कृपां मयि नर्षभ।
त्वया नाथवती नाथ ह्यनाथा इव दृश्यते॥ ३८॥

आनृशंस्यं परो धर्मस्त्वत्त एव मया श्रुतम्।
जानामि त्वां महावीर्यं महोत्साहं महाबलम्॥ ३९॥

अपारवारमक्षोभ्यं गाम्भीर्यात् सागरोपमम्।
भर्तारं ससमुद्राया धरण्या वासवोपमम्॥ ४०॥

एवमस्त्रविदां श्रेष्ठो बलवान् सत्त्ववानपि।
किमर्थमस्त्रं रक्षःसु न योजयसि राघव॥ ४१॥

न नागा नापि गन्धर्वा न सुरा न मरुदणाः।
रामस्य समरे वेगं शक्ताः प्रतिसमीहितुम्॥ ४२॥

तस्य वीर्यवतः कच्चिद् यद्यस्ति मयि सम्ब्रमः।
किमर्थं न शरैस्तीक्ष्णौः क्षयं नयति राक्षसान्॥ ४३॥

भ्रातुरादेशमादाय लक्ष्मणो वा परन्तपः।
कस्य हेतोर्न मां वीरः परित्राति महाबलः॥ ४४॥

यदि तौ पुरुषव्याघ्रौ वाय्विन्द्रसमतेजसौ।
सुराणामपि दुर्धर्षौ किमर्थं मामुपेक्षतः॥ ४५॥

ममैव दुष्कृतं किञ्चिन्महदस्ति न संशयः।
समर्थावपि तौ यन्मां नावेक्षेते परन्तपौ॥ ४६॥

वैदेह्या वचनं श्रुत्वा करुणं साश्रु भाषितम्।
अथाब्रवीन्महातेजा हनूमान् हरियूथपः ॥ ४७ ॥

त्वच्छोकविमुखो रामो देवि सत्येन ते शपे।
रामे दुःखाभिपन्ने तु लक्ष्मणः परितप्यते ॥ ४८ ॥

कथञ्चिद् भवती दृष्टा न कालः परिशोचितुम्।
इमं मुहूर्तं दुःखानामन्तं द्रक्ष्यसि शोभने ॥ ४९ ॥

तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ राजपुत्रौ महाबलौ।
त्वदर्शनकृतोत्साहौ लोकान् भस्मीकरिष्यतः ॥ ५० ॥

हत्वा च समरक्रूरं रावणं सहबान्धवम्।
राघवस्त्वां विशालाक्षि स्वां पुरीं प्रति नेष्यति ॥ ५१ ॥

ब्रूहि यद् राघवो वाच्यो लक्ष्मणश्च महाबलः।
सुग्रीवो वापि तेजस्वी हरयो वा समागताः ॥ ५२ ॥

इत्युक्तवति तस्मिंश्च सीता पुनरथाब्रवीत्।
कौसल्या लोकभर्तारं सुषुवे यं मनस्विनी ॥ ५३ ॥

तं ममार्थे सुखं पृच्छ शिरसा चाभिवादय।
स्त्रजश्च सर्वरत्नानि प्रियायाश्च वराङ्गनाः ॥ ५४ ॥

ऐश्वर्यं च विशालायां पृथिव्यामपि दुर्लभम्।
पितरं मातरं चैव सम्मान्याभिप्रसाद्य च ॥ ५५ ॥

अनुप्रवजितो रामं सुमित्रा येन सुप्रजाः।
आनुकूल्येन धर्मात्मा त्यक्तवा सुखमनुत्तमम् ॥ ५६ ॥

अनुगच्छति काकुत्थं भ्रातरं पालयन् वने।
सिंहस्कन्धो महाबाहुर्मनस्वी प्रियदर्शनः ॥ ५७ ॥

पितृवद् वर्तते रामे मातृवन्मां समाचरत्।
हियमाणां तदा वीरो न तु मां वेद लक्ष्मणः ॥ ५८ ॥

वृद्धोपसेवी लक्ष्मीवान् शक्तो न बहुभाषिता।
राजपुत्रप्रियश्रेष्ठः सदृशः श्वशुरस्य मे ॥ ५९ ॥

मत्तः प्रियतरो नित्यं भ्राता रामस्य लक्ष्मणः।
नियुक्तो धुरि यस्यां तु तामुद्ध्रहति वीर्यवान् ॥ ६० ॥

यं दृष्ट्वा राघवो नैव वृत्तमार्यमनुस्मरत्।
स ममार्थाय कुशलं वक्तव्यो वचनान्मम ॥ ६१ ॥

मृदुर्नित्यं शुचिर्दक्षः प्रियो रामस्य लक्ष्मणः।
यथा हि वानरश्रेष्ठ दुःखक्षयकरो भवेत् ॥ ६२ ॥

त्वमस्मिन् कार्यनिर्वाहे प्रमाणं हरियूथप।
राघवस्त्वत्समारम्भान्मयि यत्परो भवेत् ॥ ६३ ॥

इदं ब्रूयाश्च मे नाथं शूरं रामं पुनः पुनः।
जीवितं धारयिष्यामि मासं दशरथात्मज ॥ ६४ ॥

ऊर्ध्वं मासान्न जीवेयं सत्येनाहं ब्रवीमि ते।
रावणेनोपरुद्धां मां निकृत्या पापकर्मणा।
त्रातुर्महसि वीर त्वं पातालादिव कौशिकीम् ॥ ६५ ॥

ततो वस्त्रगतं मुक्तवा दिव्यं चूडामणिं शुभम्।
प्रदेयो राघवायेति सीता हनुमते ददौ ॥ ६६ ॥

प्रतिगृह्य ततो वीरो मणिरत्नमनुत्तमम्।
अङ्गुल्या योजयामास नह्यस्य प्राभवद् भुजः ॥ ६७ ॥

मणिरत्नं कपिवरः प्रतिगृह्याभिवाद्य च।
सीतां प्रदक्षिणं कृत्वा प्रणतः पार्श्वतः स्थितः ॥ ६८ ॥

हर्षेण महता युक्तः सीतादर्शनजेन सः।
हृदयेन गतो रामं लक्ष्मणं च सलक्षणम् ॥ ६९ ॥

मणिवरमुपगृह्य तं महार्हं जनकनृपात्मजया धृतं प्रभावात्।
गिरिवरपवनावधूतमुक्तः सुखितमनाः प्रतिसङ्क्रमं प्रपेदे ॥ ७० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
वायसवृत्तान्तकथनम् नाम अष्टात्रिंशः सर्गः ॥ ५-३८ ॥

॥ एकोनचत्वारिशः सर्गः — हनूमत्सन्देशः ॥

मणिं दत्त्वा ततः सीता हनूमन्तमथाब्रवीत्।
अभिज्ञानमभिज्ञातमेतद् रामस्य तत्त्वतः ॥ १ ॥

मणिं दृष्ट्वा तु रामो वै त्रयाणां संस्मरिष्यति।
वीरो जनन्या मम च राज्ञो दशरथस्य च ॥ २ ॥

स भूयस्त्वं समुत्साहचोदितो हरिसत्तम।
अस्मिन् कार्यसमुत्साहे प्रचिन्तय यदुत्तरम् ॥ ३ ॥

त्वमस्मिन् कार्यनिर्योगे प्रमाणं हरिसत्तम।
तस्य चिन्तय यो यत्नो दुःखक्षयकरो भवेत् ॥ ४ ॥

हनूमन् यत्नमास्थाय दुःखक्षयकरो भव।
स तथेति प्रतिज्ञाय मारुतिर्भीमविक्रमः ॥ ५ ॥

शिरसाऽवन्द्य वैदेहीं गमनायोपचक्रमे।
ज्ञात्वा सम्प्रस्थितं देवी वानरं पवनात्मजम् ॥ ६ ॥

बाष्पगद्दया वाचा मैथिली वाक्यमब्रवीत्।
हनूमन् कुशलं ब्रूयाः सहितौ रामलक्ष्मणौ ॥ ७ ॥

सुग्रीवं च सहामात्यं सर्वान् वृद्धांश्च वानरान्।
ब्रूयास्त्वं वानरश्रेष्ठ कुशलं धर्मसंहितम् ॥ ८ ॥

यथा च स महाबाहुर्मा तारयति राघवः।
अस्माद् दुःखाम्बुसंरोधात् त्वं समाधातुमर्हसि ॥ ९ ॥

जीवन्तीं मां यथा रामः सम्भावयति कीर्तिमान्।
तत् त्वया हनुमन् वाच्यं वाचा धर्ममवाप्नुहि ॥ १० ॥

नित्यमुत्साहयुक्तस्य वाचः श्रुत्वा मयेरिताः।
वर्धिष्यते दाशरथेः पौरुषं मदवास्ये ॥ ११ ॥

मत्सन्देशयुता वाचस्त्वतः श्रुत्वैव राघवः।
पराक्रमे मतिं वीरो विधिवत् संविधास्यति ॥ १२ ॥

सीतायास्तद् वचः श्रुत्वा हनूमान् मारुतात्मजः।
शिरस्यञ्जलिमाधाय वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १३ ॥

क्षिप्रमेष्यति काकुत्थो हर्यृक्षप्रवरैर्वृतः।
यस्ते युधि विजित्यारीन् शोकं व्यपनयिष्यति ॥ १४ ॥

नहि पश्यामि मर्त्येषु नासुरेषु सुरेषु वा।
यस्तस्य वमतो बाणान् स्थातुमुत्सहतेऽग्रतः ॥ १५ ॥

अप्यर्कमपि पर्जन्यमपि वैवस्वतं यमम्।
स हि सोदुं रणे शक्तस्तव हेतोर्विशेषतः ॥ १६ ॥

स हि सागरपर्यन्तां महीं साधितुमर्हति।
त्वन्निमित्तो हि रामस्य जयो जनकनन्दिनि ॥ १७ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा सम्यक् सत्यं सुभाषितम्।
जानकी बहु मैने तं वचनं चेदमब्रवीत्॥ १८॥

ततस्तं प्रस्थितं सीता वीक्षमाणा पुनः पुनः।
भर्तृस्नेहान्वितं वाक्यं सौहार्ददनुमानयत्॥ १९॥

यदि वा मन्यसे वीर वसैकाहमरिन्दम्।
कस्मिंश्चित् संवृते देशो विश्रान्तः श्वो गमिष्यसि॥ २०॥

मम चैवाल्पभाग्यायाः सान्निध्यात् तव वानर।
अस्य शोकस्य महतो मुहूर्तं मोक्षणं भवेत्॥ २१॥

ततो हि हरिशार्दूल पुनरागमनाय तु।
प्राणानामपि सन्देहो मम स्यान्नात्र संशयः॥ २२॥

तवादर्शनजः शोको भूयो मां परितापयेत्।
दुःखादुःखपरामृष्टां दीपयन्निव वानर॥ २३॥

अयं च वीर सन्देहस्तिष्ठतीव ममाग्रतः।
सुमहांस्त्वत्सहायेषु हर्यृक्षेषु हरीश्वर॥ २४॥

कथं नु खलु दुष्पारं तरिष्यन्ति महोदधिम्।
तानि हर्यृक्षसैन्यानि तौ वा नरवरात्मजौ॥ २५॥

त्रयाणामेव भूतानां सागरस्येह लङ्घने।
शक्तिः स्याद् वैनतेयस्य तव वा मारुतस्य वा॥ २६॥

तदस्मिन् कार्यनिर्योगे वीरैवं दुरतिक्रमे।
किं पश्यसे समाधानं त्वं हि कार्यविदां वरः॥ २७॥

काममस्य त्वमेवैकः कार्यस्य परिसाधने।
पर्याप्तः परवीरम् यशस्यस्ते फलोदयः॥ २८॥

बलैः समग्रैर्युधि मां रावणं जित्य संयुगे।
विजयी स्वपुरं यायात् तत्तस्य सदृशं भवेत्॥ २९॥

बलैस्तु सङ्कुलां कृत्वा लङ्कां परबलार्दनः।
मां नयेद् यदि काकुत्स्थस्तत् तस्य सदृशं भवेत्॥ ३०॥

तद्यथा तस्य विक्रान्तमनुरूपं महात्मनः।
भवेदाहवशूरस्य तथा त्वमुपपादय॥ ३१॥

तदर्थोपहितं वाक्यं प्रश्रितं हेतुसंहितम्।
निशम्य हनुमान् शेषं वाक्यमुत्तरमब्रवीत्॥ ३२॥

देवि हर्यृक्षसैन्यानामीश्वरः पूवतां वरः।
सुग्रीवः सत्यसम्पन्नस्तवार्थे कृतनिश्चयः॥ ३३॥

स वानरसहस्राणां कोटीभिरभिसंवृतः।
क्षिप्रमेष्यति वैदेहि राक्षसानां निर्बर्हणः॥ ३४॥

तस्य विक्रमसम्पन्नाः सत्त्ववन्तो महाबलाः।
मनःसङ्कल्पसम्पाता निदेशो हरयः स्थिताः॥ ३५॥

येषां नोपरि नाधस्तान्न तिर्यक् सज्जते गतिः।
न च कर्मसु सीदन्ति महत्स्वमिततेजसः॥ ३६॥

असकृत् तैर्महोत्साहैः ससागरधराधरा।
प्रदक्षिणीकृता भूमिर्वायुमार्गानुसारिभिः॥ ३७॥

मद्विशिष्टाश्च तुल्याश्च सन्ति तत्र वनौकसः।
मत्तः प्रत्यवरः कश्चिन्नास्ति सुग्रीवसन्निधौ॥ ३८॥

अहं तावदिह प्राप्तः किं पुनस्ते महाबलाः।
नहि प्रकृष्टाः प्रेष्यन्ते प्रेष्यन्ते हीतरे जनाः॥ ३९॥

तदलं परितापेन देवि शोको व्यपैतु ते।
एकोत्पातेन ते लङ्घामेष्यन्ति हरियूथपाः ॥ ४० ॥

मम पृष्ठगतौ तौ च चन्द्रसूर्याविवोदितौ।
त्वत्सकाशं महासङ्घौ नृसिंहावागमिष्यतः ॥ ४१ ॥

तौ हि वीरौ नरवरौ सहितौ रामलक्ष्मणौ।
आगम्य नगरीं लङ्घां सायकैर्विधमिष्यतः ॥ ४२ ॥

सगणं रावणं हत्वा राघवो रघुनन्दनः।
त्वामादाय वरारोहे स्वपुरीं प्रति यास्यति ॥ ४३ ॥

तदाश्वसिहि भद्रं ते भव त्वं कालकाङ्क्षिणी।
नचिराद् द्रक्ष्यसे रामं प्रज्वलन्तमिवानलम् ॥ ४४ ॥

निहते राक्षसेन्द्रे च सपुत्रामात्यबान्धवे।
त्वं समेष्यसि रामेण शशाङ्केनेव रोहिणी ॥ ४५ ॥

क्षिप्रं त्वं देवि शोकस्य पारं द्रक्ष्यसि मैथिलि।
रावणं चैव रामेण द्रक्ष्यसे निहतं बलात् ॥ ४६ ॥

एवमाश्वास्य वैदेहीं हनूमान् मारुतात्मजः।
गमनाय मतिं कृत्वा वैदेहीं पुनरब्रवीत् ॥ ४७ ॥

तमरिम्नं कृतात्मानं क्षिप्रं द्रक्ष्यसि राघवम्।
लक्ष्मणं च धनुष्णाणिं लङ्घाद्वारमुपागतम् ॥ ४८ ॥

नखदंष्ट्रायुधान् वीरान् सिंहशार्दूलविक्रमान्।
वानरान् वारणेन्द्राभान् क्षिप्रं द्रक्ष्यसि सङ्गतान् ॥ ४९ ॥

शैलाम्बुदनिकाशानां लङ्घामलयसानुषु।
नर्दतां कपिमुख्यानामार्ये यूथान्यनेकशः ॥ ५० ॥

स तु मर्मणि घोरेण ताडितो मन्मथेषुणा।
न शर्म लभते रामः सिंहार्दित इव द्विपः ॥५१॥

रुद मा देवि शोकेन मा भूत ते मनसो भयम्।
शचीव भर्त्रा शक्रेण सङ्गमेष्यसि शोभने ॥५२॥

रामाद् विशिष्टः कोऽन्योऽस्ति कथित् सौमित्रिणा समः।
अग्निमारुतकल्पौ तौ भ्रातरौ तव संश्रयौ ॥५३॥

नास्मिंश्चिरं वत्स्यसि देवि देशे रक्षोगणैरध्युषितेऽतिरौद्रे।
न ते चिरादागमनं प्रियस्य क्षमस्व मत्सङ्गमकालमात्रम् ॥५४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनूमत्सन्देशः नाम एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥५-३९॥

॥ चत्वारिंशः सर्गः — हनूमत्रेषणम् ॥

श्रुत्वा तु वचनं तस्य वायुसूनोर्महात्मनः।
उवाचात्महितं वाक्यं सीता सुरसुतोपमा ॥ १ ॥

त्वां दृष्ट्वा प्रियवक्तारं सम्प्रहृष्यामि वानर।
अर्धसङ्गातसस्येव वृष्टिं प्राप्य वसुन्धरा ॥ २ ॥

यथा तं पुरुषव्याघ्रं गात्रैः शोकाभिकर्शितैः।
संस्पृशेयं सकामाहं तथा कुरु दयां मयि ॥ ३ ॥

अभिज्ञानं च रामस्य दद्या हरिगणोत्तम।
क्षिप्ताभिषीकां काकस्य कोपादेकाक्षिशातनीम् ॥ ४ ॥

मनःशिलायास्तिलको गण्डपार्श्वं निवेशितः।
त्वया प्रणष्टे तिलके तं किल स्मर्तुर्मर्हसि ॥ ५ ॥

स वीर्यवान् कथं सीतां हृतां समनुमन्यसे।
 वसन्तीं रक्षसां मध्ये महेन्द्रवरुणोपम ॥ ६ ॥
 एष चूडामणिर्दिव्यो मया सुपरिरक्षितः।
 एतं दृष्ट्वा प्रहृष्यामि व्यसने त्वामिवानघ ॥ ७ ॥
 एष निर्यातितः श्रीमान् मया ते वारिसम्भवः।
 अतः परं न शक्ष्यामि जीवितुं शोकलालसा ॥ ८ ॥
 असद्यानि च दुःखानि वाचश्च हृदयच्छिदः।
 राक्षसैः सह संवासं त्वत्कृते मर्षयाम्यहम् ॥ ९ ॥
 धारयिष्यामि मासं तु जीवितं शत्रुसूदन।
 मासादूर्ध्वं न जीविष्ये त्वया हीना नृपात्मज ॥ १० ॥
 घोरो राक्षसराजोऽयं दृष्टिश्च न सुखा मयि।
 त्वां च श्रुत्वा विषज्जन्तं न जीवेयमपि क्षणम् ॥ ११ ॥
 वैदेह्या वचनं श्रुत्वा करुणं साश्रुभाषितम्।
 अथाब्रवीन्महातेजा हनूमान् मारुतात्मजः ॥ १२ ॥
 त्वच्छोकविमुखो रामो देवि सत्येन ते शपे।
 रामे शोकाभिभूते तु लक्ष्मणः परितप्यते ॥ १३ ॥
 दृष्टा कथञ्चिद् भवती न कालः परिदेवितुम्।
 इमं मुहूर्तं दुःखानामन्तं द्रक्ष्यसि भामिनि ॥ १४ ॥
 तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ राजपुत्रावनिन्दितौ।
 त्वद्वर्णनकृतोत्साहौ लङ्घां भस्मीकरिष्यतः ॥ १५ ॥
 हत्वा तु समरे रक्षो रावणं सहबान्धवैः।
 राघवौ त्वां विशालाक्षि स्वां पुरीं प्रति नेष्यतः ॥ १६ ॥

यत्तु रामो विजानीयादभिज्ञानमनिन्दिते।
प्रीतिसञ्जननं भूयस्तस्य त्वं दातुमर्हसि॥ १७॥

साब्रवीद् दत्तमेवाहो मयाभिज्ञानमुत्तमम्।
एतदेव हि रामस्य दृष्ट्वा यत्नेन भूषणम्॥ १८॥

श्रद्धेयं हनुमन् वाक्यं तव वीर भविष्यति।
स तं मणिवरं गृह्ण श्रीमान् प्लवगसत्तमः॥ १९॥

प्रणम्य शिरसा देवीं गमनायोपचक्रमे।
तमुत्पातकृतोत्साहमवेक्ष्य हरियूथपम्॥ २०॥

वर्धमानं महावेगमुवाच जनकात्मजा।
अश्रुपूर्णमुखी दीना बाष्पगद्दया गिरा॥ २१॥

हनूमन् सिंहसङ्काशौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
सुग्रीवं च सहामात्यं सर्वान् ब्रूया अनामयम्॥ २२॥

यथा च स महाबाहुर्माँ तारयति राघवः।
अस्माद् दुःखाम्बुसंरोधात् त्वं समाधातुमर्हसि॥ २३॥

इदं च तीव्रं मम शोकवेगं रक्षोभिरेभिः परिभर्त्सनं च।
ब्रूयास्तु रामस्य गतः समीपं शिवश्च तेऽध्वास्तु हरिप्रीवीर॥ २४॥

स राजपुत्र्या प्रतिवेदितार्थः कपिः कृतार्थः परिहृष्टचेताः।
तदल्पशोषं प्रसमीक्ष्य कार्यं दिशं ह्युदीचीं मनसा जगाम॥ २५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनूमत्रेषणम् नाम चत्वारिंशः सर्गः ॥ ५-४०॥

॥ एकचत्वारिंशः सर्गः — प्रमदावनभञ्जनम् ॥

स च वाग्मिः प्रशस्ताभिर्गमिष्यन् पूजितस्तया।
तस्माद् देशादपाक्रम्य चिन्तयामास वानरः ॥ १ ॥

अल्पशेषमिदं कार्यं दृष्टेयमसितेक्षणा।
त्रीनुपायानतिक्रम्य चतुर्थं इह दृश्यते ॥ २ ॥

न साम रक्षः सु गुणाय कल्पते न दानमर्थोपचितेषु युज्यते।
न भेदसाध्या बलदर्पिता जनाः पराक्रमस्त्वेष ममेह रोचते ॥ ३ ॥

न चास्य कार्यस्य पराक्रमाद्वते विनिश्चयः कश्चिदिहोपपद्यते।
हतप्रवीराश्च रणे तु राक्षसाः कथम्बिदीयुर्यदिहाद्य मार्दवम् ॥ ४ ॥

कार्यं कर्मणि निर्वृत्ते यो बहून्यपि साधयेत्।
पूर्वकार्याविरोधेन स कार्यं कर्तुमर्हति ॥ ५ ॥

न ह्येकः साधको हेतुः स्वल्पस्यापीह कर्मणः।
यो ह्यर्थं बहुधा वेद स समर्थोऽर्थसाधने ॥ ६ ॥

इहैव तावत्कृतनिश्चयो ह्यहं ब्रजेयमद्य प्लवगेश्वरालयम्।
परात्मसम्मर्दविशेषतत्त्ववित् ततः कृतं स्यान्मम भर्तृशासनम् ॥ ७ ॥

कथं नु खल्वद्य भवेत् सुखागतं प्रसह्य युद्धं मम राक्षसैः सह।
तथैव खल्वात्मबलं च सारवत् समानयेन्मां च रणे दशाननः ॥ ८ ॥

ततः समासाद्य रणे दशाननं समन्वितं सबलं सयायिनम्।
हृदि स्थितं तस्य मतं बलं च सुखेन मत्वाहमितः पुनर्ब्रजे ॥ ९ ॥

इदमस्य नृशंसस्य नन्दनोपममुत्तमम्।
वनं नेत्रमनःकान्तं नानादुमलतायुतम् ॥ १० ॥

इदं विघ्वंसयिष्यामि शुष्कं वनमिवानलः।
अस्मिन् भग्ने ततः कोपं करिष्यति स रावणः ॥ ११ ॥

ततो महत्साध्महारथद्विपं बलं समानेष्यति राक्षसाधिपः।
त्रिशूलकालायसपाद्विशायुधं ततो महद्युद्धमिदं भविष्यति ॥ १२ ॥

अहं च तैः संयति चण्डविक्रमैः समेत्य रक्षोभिरभञ्जविक्रमः।
निहत्य तद् रावणचोदितं बलं सुखं गमिष्यामि हरीश्वरालयम् ॥ १३ ॥

ततो मारुतवत् क्रुद्धो मारुतिर्भीमविक्रमः।
ऊरुवेगेन महता द्रुमान् क्षेषुमथारभत् ॥ १४ ॥

ततस्तद्वनुमान् वीरो बभञ्ज प्रमदावनम्।
मत्तद्विजसमाधुष्टं नानाद्रुमलतायुतम् ॥ १५ ॥

तद्वनं मथितैर्वृक्षैर्भिन्नैश्च सलिलाशयैः।
चूर्णितैः पर्वताग्रैश्च बभूवाप्रियदर्शनम् ॥ १६ ॥

नानाशकुन्तविरुतैः प्रभिन्नसलिलाशयैः।
ताग्रैः किसलयैः क्लान्तैः क्लान्तद्रुमलतायुतैः ॥ १७ ॥

न बभौ तद् वनं तत्र दावानलहतं यथा।
व्याकुलावरणा रेञ्जुर्विह्वला इव ता लताः ॥ १८ ॥

लतागृहैश्चित्रगृहैश्च सादितैर्व्यालैर्मृगैरार्तरवैश्च पक्षिभिः।
शिलागृहैरुन्मथितैस्तथा गृहैः प्रणष्टरूपं तद्भून्महद् वनम् ॥ १९ ॥

सा विह्वलाशोकलताप्रताना वनस्थली शोकलताप्रताना।
जाता दशास्यप्रमदावनस्य कर्पेर्बलाद्धि प्रमदावनस्य ॥ २० ॥

ततः स कृत्वा जगतीपतेर्महान् महद् व्यलीकं मनसो महात्मनः।
युयुत्सुरेको बहुभिर्महाबलैः श्रिया ज्वलंस्तोरणमाश्रितः कपिः ॥ २१ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
प्रमदावनभञ्जनम् नाम एकचत्वारिशः सर्गः ॥ ५-४१ ॥

॥ द्विचत्वारिशः सर्गः — किङ्करनिषूदनम् ॥

ततः पक्षिनिनादेन वृक्षभञ्जस्वनेन च।
बभूवुस्त्राससम्भ्रान्ताः सर्वे लङ्घानिवासिनः ॥ १ ॥

विद्रुताश्च भयत्रस्ता विनेदुर्मृगपक्षिणः ।
रक्षसां च निमित्तानि क्रूराणि प्रतिपेदिरे ॥ २ ॥

ततो गतायां निद्रायां राक्षस्यो विकृताननाः ।
तद् वनं दृशुर्भग्नं तं च वीरं महाकपिम् ॥ ३ ॥

स ता दृष्ट्वा महाबाहुर्महासत्त्वो महाबलः ।
चकार सुमहूर्दूपं राक्षसीनां भयावहम् ॥ ४ ॥

ततस्तु गिरिसङ्काशमतिकायं महाबलम् ।
राक्षस्यो वानरं दृष्ट्वा पप्रच्छुर्जनकात्मजाम् ॥ ५ ॥

कोऽयं कस्य कुतो वायं किञ्चिमित्तमिहागतः ।
कथं त्वया सहानेन संवादः कृत इत्युत ॥ ६ ॥

आचक्ष्व नो विशालाक्षि मा भूत्ते सुभगे भयम् ।
संवादमसितापाङ्गि त्वया किं कृतवानयम् ॥ ७ ॥

अथाब्रवीत् तदा साध्वी सीता सर्वाङ्गशोभना ।
रक्षसां कामरूपाणां विज्ञाने का गतिर्मम ॥ ८ ॥
यूयमेवास्य जानीत योऽयं यद् वा करिष्यति ।
अहिरेव ह्यहेः पादान् विजानाति न संशयः ॥ ९ ॥

अहमप्यतिभीतास्मि नैव जानामि को ह्ययम्।
वेद्धि राक्षसमेवैनं कामरूपिणमागतम्॥ १०॥

वैदेह्या वचनं श्रुत्वा राक्षस्यो विद्रुता द्रुतम्।
स्थिताः काश्चिद्दत्ताः काश्चिद् रावणाय निवेदितुम्॥ ११॥

रावणस्य समीपे तु राक्षस्यो विकृताननाः।
विरूपं वानरं भीमं रावणाय न्यवेदिषुः॥ १२॥

अशोकवनिकामध्ये राजन् भीमवपुः कपिः।
सीतया कृतसंवादस्त्वितविक्रमः॥ १३॥

न च तं जानकी सीता हरि हरिणलोचना।
अस्माभिर्बहुधा पृष्ठा निवेदयितुमिच्छति॥ १४॥

वासवस्य भवेद् दूतो दूतो वैश्रवणस्य वा।
प्रेषितो वापि रामेण सीतान्वेषणकाङ्क्ष्या॥ १५॥

तेनैवाद्द्रुतरूपेण यत्तत्त्व मनोहरम्।
नानामृगगणाकीर्ण प्रमृष्टं प्रमदावनम्॥ १६॥

न तत्र कश्चिदुद्देशो यस्तेन न विनाशितः।
यत्र सा जानकी देवी स तेन न विनाशितः॥ १७॥

जानकीरक्षणार्थं वा श्रमाद् वा नोपलक्ष्यते।
अथवा कः श्रमस्तस्य सैव तेनाभिरक्षिता॥ १८॥

चारुपल्लवपत्राद्यं यं सीता स्वयमार्थिता।
प्रवृद्धः शिंशापावृक्षः स च तेनाभिरक्षितः॥ १९॥

तस्योग्ररूपस्योग्रं त्वं दण्डमाङ्गातुमर्हसि।
सीता सम्भाषिता येन वनं तेन विनाशितम्॥ २०॥

मनःपरिगृहीतां तां तव रक्षोगणेश्वर।
कः सीतामभिभाषेत यो न स्यात् त्यक्तजीवितः ॥ २१ ॥

राक्षसीनां वचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः।
चिताभिरिव जज्वालं कोपसंवर्तितेक्षणः ॥ २२ ॥

तस्य कुद्धस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुबिन्दवः।
दीपाभ्यामिव दीपाभ्यां सार्चिषः स्नेहबिन्दवः ॥ २३ ॥

आत्मनः सदृशान् वीरान् किङ्करान्नाम राक्षसान्।
व्यादिदेश महातेजा निय्रहार्थं हनूमतः ॥ २४ ॥

तेषामशीतिसाहस्रं किङ्कराणां तरस्त्विनाम्।
निर्ययुर्भवनात् तस्मात् कूटमुद्ररपाणयः ॥ २५ ॥

महोदरा महादंष्ट्रा घोररूपा महाबलाः।
युद्धाभिमनसः सर्वे हनूमद्रहणोन्मुखाः ॥ २६ ॥

ते कपि तं समासाद्य तोरणस्थमवस्थितम्।
अभिपेतुर्महावेगाः पतङ्गा इव पावकम् ॥ २७ ॥

ते गदाभिर्विचित्राभिः परिघैः काञ्चनाङ्गदैः।
आजगमुर्वानरश्रेष्ठं शरैरादित्यसन्निभैः ॥ २८ ॥

मुद्रैः पट्टिशैः शूलैः प्रासतोमरपाणयः।
परिवार्यं हनूमन्तं सहसा तस्थुरग्रतः ॥ २९ ॥

हनूमानपि तेजस्वी श्रीमान् पर्वतसन्निभः।
क्षितावाविष्य लाङ्गूलं ननाद च महाध्वनिम् ॥ ३० ॥

स भूत्वा तु महाकायो हनूमान् मारुतात्मजः।
पुच्छमास्फोटयामास लङ्घां शब्देन पूर्यन् ॥ ३१ ॥

तस्यास्फोटितशब्देन महता चानुनादिना।
पेतुर्विहङ्गा गगनादुच्चैश्वेदमघोषयत् ॥ ३२ ॥

जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः।
राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ॥ ३३ ॥

दासोऽहं कोसलेन्द्रस्य रामस्याक्षिष्टकर्मणः।
हनूमान् शत्रुसैन्यानां निहन्ता मारुतात्मजः ॥ ३४ ॥

न रावणसहस्रं मे युद्धे प्रतिबलं भवेत्।
शिलाभिश्च प्रहरतः पादपैश्च सहस्रशः ॥ ३५ ॥

अर्दयित्वा पुरीं लङ्कामभिवाद्य च मैथिलीम्।
समृद्धार्थो गमिष्यामि मिषतां सर्वरक्षसाम् ॥ ३६ ॥

तस्य सन्नादशब्देन तेऽभवन् भयशङ्किताः।
दृश्युश्च हनूमन्तं सन्ध्यामेघमिवोन्नतम् ॥ ३७ ॥

स्वामिसन्देशनिःशङ्कास्ततस्ते राक्षसाः कपिम्।
चित्रैः प्रहरणौर्मैरभिपेतुस्ततस्ततः ॥ ३८ ॥

स तैः परिवृतः शूरैः सर्वतः स महाबलः।
आससादायसं भीमं परिघं तोरणाश्रितम् ॥ ३९ ॥

स तं परिघमादाय जघान रजनीचरान्।
सपन्नगमिवादाय स्फुरन्तं विनतासुतः ॥ ४० ॥

विच्चाराम्बरे वीरः परिगृह्य च मारुतिः।
सूदयामास वज्रेण दैत्यानिव सहस्रदृक् ॥ ४१ ॥

स हत्वा राक्षसान् वीरः किङ्करान् मारुतात्मजः।
युद्धाकाङ्क्षी महावीरस्तोरणं समवस्थितः ॥ ४२ ॥

ततस्तस्माद् भयान्मुक्ताः कतिचित्तत्र राक्षसाः ।
निहतान् किङ्करान् सर्वान् रावणाय न्यवेदयन् ॥४३॥

स राक्षसानां निहतं महाबलं निशम्य राजा परिवृत्तलोचनः ।
समादिदेशाप्रतिमं पराक्रमे प्रहस्तपुत्रं समरे सुदुर्जयम् ॥४४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
किङ्करनिषूदनम् नाम द्विचत्वारिशः सर्गः ॥५-४२॥

॥ त्रिचत्वारिशः सर्गः — चैत्यप्रासाददाहः ॥

ततः स किङ्करान् हत्वा हनुमान् ध्यानमास्थितः ।
वनं भग्नं मया चैत्यप्रासादो न विनाशितः ॥ १ ॥

तस्मात् प्रासादमद्यैवमिमं विध्वंसयाम्यहम् ।
इति सञ्चिन्त्य हनुमान् मनसादर्शयन् बलम् ॥ २ ॥

चैत्यप्रासादमुत्पुत्य मेरुशङ्खमिवोन्नतम् ।
आरुरोह हरिश्रेष्ठो हनुमान् मारुतात्मजः ॥ ३ ॥

आरुह्य गिरिसङ्काशं प्रासादं हरियूथपः ।
बभौ स सुमहातेजाः प्रतिसूर्य इवोदितः ॥ ४ ॥

सम्प्रधृष्य तु दुर्धर्षश्चैत्यप्रासादमुन्नतम् ।
हनुमान् प्रज्वलँलक्ष्म्या पारियात्रोपमोऽभवत् ॥ ५ ॥

स भूत्वा सुमहाकायः प्रभावान् मारुतात्मजः ।
धृष्टमास्फोटयामास लङ्घां शब्देन पूर्यन् ॥ ६ ॥

तस्यास्फोटितशब्देन महता श्रोत्रघातिना ।
पेतुर्विंहङ्गमास्तत्र चैत्यपालाश्च मोहिताः ॥ ७ ॥

अस्त्रविजयतां रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ।
राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ॥ ८ ॥

दासोऽहं कोसलेन्द्रस्य रामस्याक्षिष्टकर्मणः ।
हनूमान् शत्रुसैन्यानां निहन्ता मारुतात्मजः ॥ ९ ॥

न रावणसहस्रं मे युद्धे प्रतिबलं भवेत् ।
शिलाभिश्च प्रहरतः पादपैश्च सहस्रशः ॥ १० ॥

धर्षयित्वा पुरीं लङ्घामभिवाद्य च मौथिलीम् ।
समृद्धार्थो गमिष्यामि मिषतां सर्वरक्षसाम् ॥ ११ ॥

एवमुत्तवा महाकायश्चैत्यस्थो हरियूथपः ।
ननाद् भीमनिर्हादो रक्षसां जनयन् भयम् ॥ १२ ॥

तेन नादेन महता चैत्यपालाः शतं ययुः ।
गृहीत्वा विविधानस्त्रान् प्रासान् खङ्गान् परश्वधान् ॥ १३ ॥

विसृजन्तो महाकाया मारुतिं पर्यवारयन् ।
ते गदाभिर्विचित्राभिः परिघैः काञ्चनाङ्गदैः ॥ १४ ॥

आजग्मुर्वानरश्रेष्ठं बाणैश्चादित्यसन्निभैः ।
आवर्त इव गङ्गायास्तोयस्य विपुलो महान् ॥ १५ ॥

परिक्षिप्य हरिश्रेष्ठं स बभौ रक्षसां गणः ।
ततो वातात्मजः क्रुद्धो भीमरूपं समारिथतः ॥ १६ ॥

प्रासादस्य महांस्तस्य स्तम्भं हेमपरिष्कृतम् ।
उत्पाटयित्वा वेगेन हनूमान् मारुतात्मजः ॥ १७ ॥

ततस्तं भ्रामयामास शतधारं महाबलः ।
तत्र चाग्निः समभवत् प्रासादश्चाप्यदद्यत ॥ १८ ॥

दह्यमानं ततो दृष्टा प्रासादं हरियूथपः।
स राक्षसशतं हत्वा वज्रेण्डं इवासुरान्॥ १९ ॥

अन्तरिक्षस्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत्।
मादृशानां सहस्राणि विसृष्टानि महात्मनाम्॥ २० ॥

बलिनां वानरेन्द्राणां सुग्रीववशवर्तिनाम्।
अटन्ति वसुधां कृत्स्नां वयमन्ये च वानराः॥ २१ ॥

दशनागबलाः केचित् केचिद् दशगुणोत्तराः।
केचिन्नागसहस्रस्य बभूवस्तुल्यविक्रमाः॥ २२ ॥

सन्ति चौघबलाः केचित् सन्ति वायुबलोपमाः।
अप्रमेयबलाः केचित् तत्रासन् हरियूथपाः॥ २३ ॥

ईदग्निवैस्तु हरिभिर्वृतो दन्तनखायुधैः।
शतैः शतसहस्रैश्च कोटिभिश्चायुतैरपि॥ २४ ॥

आगमिष्यति सुग्रीवः सर्वेषां वो निषूदनः।
नेयमस्ति पुरी लङ्घा न यूयं न च रावणः।
यस्य त्विक्ष्वाकुवीरेण बद्धं वैरं महात्मना॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
चैत्यप्रासाददाहः नाम त्रिचत्वारिशः सर्गः ॥ ५-४३ ॥

॥ चतुश्चत्वारिशः सर्गः — जम्बुमालिवधः ॥

सन्दिष्टो राक्षसेन्द्रेण प्रहस्तस्य सुतो बली।
जम्बुमाली महादंष्ट्रो निर्जगाम धनुर्धरः॥ १ ॥

रक्तमाल्याम्बरधरः स्नग्धी रुचिरकुण्डलः।
 महान् विवृत्तनयनश्चण्डः समरदुर्जयः॥२॥
 धनुः शक्रधनुःप्रख्यं महदुचिरसायकम्।
 विस्फारयानो वेगेन वज्राशनिसमस्वनम्॥३॥
 तस्य विस्फारधोषेण धनुषो महता दिशः।
 प्रदिशश्च नभश्चेव सहसा समपूर्यत॥४॥
 रथेन खरयुक्तेन तमागतमुदीक्ष्य सः।
 हनुमान् वेगसम्पन्नो जहर्ष च ननाद च॥५॥
 तं तोरणविटङ्कस्थं हनुमन्तं महाकपिम्।
 जम्बुमाली महाबाहुर्विव्याध निशितैः शरैः॥६॥
 अर्धचन्द्रेण वदने शिरस्येकेन कर्णिना।
 बाहोर्विव्याध नाराचैर्दशभिस्तं कपीश्वरम्॥७॥
 तस्य तच्छुशुभे ताम्रं शरेणाभिहतं मुखम्।
 शरदीवाम्बुजम्फुलं विद्धं भास्कररश्मिना॥८॥
 तत्स्य रक्तं रक्तेन रञ्जितं शुशुभे मुखम्।
 यथाकाशे महापद्मं सिक्तं चन्दनबिन्दुभिः॥९॥
 चुकोप बाणाभिहतो राक्षसस्य महाकपिः।
 ततः पार्थीतिविपुलां दर्दश महतीं शिलाम्॥१०॥
 तरसा तां समुत्पाठ्य चिक्षेप बलवद्धली।
 तां शरैर्दशभिः क्रुद्धस्ताडयामास राक्षसः॥११॥
 विपन्नं कर्म तद्वद्वा हनुमांश्चण्डविक्रमः।
 सालं विपुलमुत्पाठ्य भ्रामयामास वीर्यवान्॥१२॥

भ्रामयन्तं कपि॑ दृष्टा सालवृक्षं महाबलम्।
चिक्षेप सुबहून् बाणान् जम्बुमाली॒ महाबलः ॥ १३ ॥

सालं चतुर्भिर्शिच्छेद वानरं पञ्चभिर्भुजे।
शिरस्येकेन बाणेन दशभिस्तु स्तनान्तरे ॥ १४ ॥

स शरैः पूरिततनुः क्रोधेन महता वृतः।
तमेव परिघं गृह्य भ्रामयामास वेगतः ॥ १५ ॥

अतिवेगोतिवेगेन भ्रामयित्वा बलोत्कटः।
परिघं पातयामास जम्बुमालेर्महोरसि ॥ १६ ॥

तस्य चैव शिरो नास्ति न बाहू न च जानुनी।
न धनुर्नरथो नाश्वास्तत्रादृश्यन्त नेषवः ॥ १७ ॥

स हतस्तरसा तेन जम्बुमाली॒ महाबलः।
पपात निहतो भूवौ चूर्णिताङ्गविभूषणः ॥ १८ ॥

जम्बुमालिं च निहतं किङ्करांश्च महाबलान्।
चुक्रोध रावणः श्रुत्वा कोपसंरक्त लोचनः ॥ १९ ॥

स रोषसंवर्तितताम्रलोचनः प्रहस्त पुत्रे निहते महाबले।
अमात्यपुत्रानतिवीर्यविक्रमान् समादिदेशाशु निशाचरेश्वरः ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
जम्बुमालिवधः नाम चतुश्त्वारिशः सर्गः ॥ ५-४४ ॥

॥ पञ्चन्त्वारिशः सर्गः — अमात्यपुत्रवधः ॥

ततस्ते राक्षसेन्द्रेण चोदिता मन्त्रिणः सुताः।
निर्युर्भवनात् तस्मात् सप्त सप्तार्चिवर्चसः ॥ १ ॥

महद्वलपरीवारा धनुष्मन्तो महाबलाः।
 कृतास्त्रास्त्रविदां श्रेष्ठाः परस्परजयैषिणः ॥ २ ॥

हेमजालपरिक्षिपैर्धर्वजवद्धिः पताकिभिः।
 तोयदस्वननिर्घोषैर्वाजियुक्तैर्महारथैः ॥ ३ ॥

तसकाञ्चनचित्राणि चापान्यमितविक्रमाः।
 विस्फारयन्तः संहृष्टास्तडिद्वन्त इवाम्बुदाः ॥ ४ ॥

जनन्यस्तास्ततस्तेषां विदित्वा किङ्करान् हतान्।
 बभूवुः शोकसम्भ्रान्ताः सबान्धवसुहृज्जनाः ॥ ५ ॥

ते परस्परसङ्खर्षात् तसकाञ्चनभूषणाः।
 अभिपेतुर्हनूमन्तं तोरणस्थमवस्थितम् ॥ ६ ॥

सृजन्तो वाणवृष्टिं ते रथगर्जितनिःस्वनाः।
 प्रावृद्धाल इवाम्भोदा विचेरुर्नैऋताम्बुदाः ॥ ७ ॥

अवकीर्णस्ततस्ताभिर्हनूमान् शरवृष्टिभिः।
 अभवत् संवृताकारः शैलराडिव वृष्टिभिः ॥ ८ ॥

स शरान् वञ्चयामास तेषामाशुचरः कपिः।
 रथवेगांश्च वीराणां विचरन् विमलेऽम्बरे ॥ ९ ॥

स तैः क्रीडन् धनुष्मद्धिव्योम्नि वीरः प्रकाशते।
 धनुष्मद्धिर्यथा मेघैर्मारुतः प्रभुरम्बरे ॥ १० ॥

स कृत्वा निनदं घोरं त्रासयस्तां महाचमूम्।
 चकार हनुमान् वेगं तेषु रक्षःसु वीर्यवान् ॥ ११ ॥

तलेनाभिहनत् कांश्चित् पादैः कांश्चित् परन्तपः।
 मुष्टिभिश्चाहनत् कांश्चिन्नखैः कांश्चिद् व्यदारयत् ॥ १२ ॥

प्रममाथोरसा कांश्चिदूरुभ्यामपरानपि।
केचित् तस्यैव नादेन तत्रैव पतिता भुवि ॥ १३ ॥

ततस्तेष्ववसन् नेषु भूमौ निपतितेषु च।
तत्सैन्यमगमत् सर्वे दिशो दश भयादितम् ॥ १४ ॥

विनेदुर्विस्वरं नागा निपेतुर्भुवि वाजिनः।
भग्नीडध्वजच्छत्रैर्भूश्च कीर्णाभवद् रथैः ॥ १५ ॥

स्वता रुधिरेणाथ स्ववन्त्यो दर्शिताः पथि।
विविधैश्च स्वनैर्लङ्घा ननाद विकृतं तदा ॥ १६ ॥

स तान् प्रवृद्धान् विनिहत्य राक्षसान् महाबलश्चण्डपराक्रमः कपिः।
युयुत्सुरन्यैः पुनरेव राक्षसैस्तदेव वीरोऽभिजगाम तोरणम् ॥ १७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
अमात्यपुत्रवधः नाम पञ्चत्वारिशः सर्गः ॥ ५-४५ ॥

॥ षड्चत्वारिशः सर्गः — सेनापतिपञ्चकवधः ॥

हतान् मन्त्रिसुतान् बुद्धा वानरेण महात्मना।
रावणः संवृताकारश्चकार मतिमुत्तमाम् ॥ १ ॥

स विरूपाक्षयूपाक्षौ दुर्धरं चैव राक्षसम्।
प्रघसं भासकर्णं च पञ्च सेनाग्रनायकान् ॥ २ ॥

सन्दिदेश दशश्रीवो वीरान् नयविशारदान्।
हनूमद्विष्टव्यग्रान् वायुवेगसमान् युधि ॥ ३ ॥

यात सेनाग्रगाः सर्वे महाबलपरिग्रहाः।
सवाजिरथमातङ्गाः स कपिः शास्यतामिति ॥ ४ ॥

यत्तैश्च खलु भाव्यं स्यात् तमासाद्य वनालयम्।
कर्म चापि समाधेयं देशकालाविरोधितम्॥५॥

न ह्यहं तं कपिं मन्ये कर्मणा प्रति तर्कयन्।
सर्वथा तन्महद् भूतं महाबलपरिग्रहम्॥६॥

वानरोऽयमिति ज्ञात्वा नहि शुद्ध्यति मे मनः।
नैवाहं तं कपिं मन्ये यथेयं प्रस्तुता कथा॥७॥

भवेदिन्द्रेण वा सृष्टमस्मदर्थं तपोबलात्।
सनागयक्षगन्धर्वदेवासुरमहर्षयः ॥८॥

युष्माभिः प्रहितैः सर्वैर्मया सह विनिर्जिताः।
तैरवश्यं विधातव्यं व्यलीकं किञ्चिदेव नः॥९॥

तदेव नात्र सन्देहः प्रसद्य परिगृह्यताम्।
यात सेनाग्रगाः सर्वे महाबलपरिग्रहाः॥१०॥

सवाजिरथमातज्ञाः स कपिः शास्यतामिति।
नावमन्यो भवद्दिश्च कपिर्धर्मपराक्रमः॥११॥

दृष्टा हि हरयः पूर्वे मया विपुलविक्रमाः।
वाली च सह सुग्रीवो जाम्बवांश्च महाबलः॥१२॥

नीलः सेनापतिश्चैव ये चान्ये द्विविदादयः।
नैव तेषां गतिर्भीमा न तेजो न पराक्रमः॥१३॥

न मतिर्न बलोत्साहो न रूपपरिकल्पनम्।
महत्सत्त्वमिदं ज्ञेयं कपिरूपं व्यवस्थितम्॥१४॥

प्रयत्नं महदास्थाय क्रियतामस्य निग्रहः।
कामं लोकास्त्रयः सेन्द्राः ससुरासुरमानवाः॥१५॥

भवतामग्रतः स्थातुं न पर्याप्ता रणाजिरे।
तथापि तु नयज्ञेन जयमाकाङ्क्षता रणे ॥ १६ ॥

आत्मा रक्ष्यः प्रयत्नेन युद्धसिद्धिर्हि चञ्चला।
ते स्वामिवचनं सर्वे प्रतिगृह्य महौजसः ॥ १७ ॥

समुत्पेतुर्महावेगा हुताशसमतेजसः।
रथैश्च मत्तैर्नागैश्च वाजिभिश्च महाजवैः ॥ १८ ॥

शस्त्रैश्च विविधैस्तीक्ष्णैः सर्वैश्चोपहिता बलैः।
ततस्तु ददृशुर्वीरा दीप्यमानं महाकपिम् ॥ १९ ॥

रश्मिमन्तमिवोद्यन्तं स्वतेजोरश्मिमालिनम्।
तोरणस्थं महावेगं महासत्त्वं महाबलम् ॥ २० ॥

महामतिं महोत्साहं महाकायं महाभुजम्।
तं समीक्ष्यैव ते सर्वे दिक्षु सर्वास्ववस्थिताः ॥ २१ ॥

तैस्तैः प्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः।
तस्य पञ्चायसास्तीक्ष्णाः सिताः पीतमुखाः शराः।
शिरस्युत्पलपत्राभा दुर्घरेण निपातिताः ॥ २२ ॥

स तैः पञ्चभिराविद्धः शरैः शिरसि वानरः।
उत्पात नदन् व्योम्नि दिशो दश विनादयन् ॥ २३ ॥

ततस्तु दुर्घरो वीरः सरथः सज्जकार्मुकः।
किरन् शरशतैनैकरभिपेदे महाबलः ॥ २४ ॥

स कपिर्वारयामास तं व्योम्नि शरवर्षिणम्।
वृष्टिमन्तं पयोदान्ते पयोदमिव मारुतः ॥ २५ ॥

अर्द्धमानस्ततस्तेन दुर्घरेणानिलात्मजः।
चकार निनदं भूयो व्यवर्धत च वीर्यवान्॥ २६॥

स दूरं सहस्रोत्पत्य दुर्घरस्य रथे हरिः।
निपपात महावेगो विद्युदाशिर्गिराविव॥ २७॥

ततः स मथिताष्टश्वं रथं भग्नाक्षकूबरम्।
विहाय न्यपतद् भूमौ दुर्घरस्त्यक्तजीवितः॥ २८॥

तं विरूपाक्षयूपाक्षौ दृष्ट्वा निपतितं भुवि।
तौ जातरोषौ दुर्घर्षावुत्पेततुररिन्द्रमौ॥ २९॥

स ताभ्यां सहस्रोत्पुत्य विष्ठितो विमलेऽम्बरे।
मुद्राभ्यां महाबाहुर्वक्षस्यभिहतः कपिः॥ ३०॥

तयोर्वेगवतोर्वेगं निहत्य स महाबलः।
निपपात पुनर्भूमौ सुपर्ण इव वेगितः॥ ३१॥

स सालवृक्षमासाद्य समुत्पाद्य च वानरः।
तावुभौ राक्षसौ वीरौ जघान पवनात्मजः॥ ३२॥

ततस्तांस्त्रीन् हतान् ज्ञात्वा वानरेण तरस्विना।
अभिपेदे महावेगः प्रहस्य प्रघसो बली॥ ३३॥

भासकर्णश्च सङ्कुञ्छः शूलमादाय वीर्यवान्।
एकतः कपिशार्दूलं यशस्विनमवस्थितौ॥ ३४॥

पट्टिशेन शिताग्रेण प्रघसः प्रत्यपोथयत्।
भासकर्णश्च शूलेन राक्षसः कपिकुञ्जरम्॥ ३५॥

स ताभ्यां विक्षतैर्गात्रैरसृग्दग्धतनूरुहः।
अभवद् वानरः क्रुञ्छो बालसूर्यसमप्रभः॥ ३६॥

समुत्पाद्य गिरेः शृङ्गं समृगव्यालपादपम्।
जघान हनुमान् वीरो राक्षसौ कपिकुञ्जरः।
गिरिशृङ्गसुनिष्पिष्टौ तिलशस्तौ बभूवतुः ॥ ३७ ॥

ततस्तेष्वसन्नेषु सेनापतिषु पञ्चसु।
बलं तदवशेषं तु नाशयामास वानरः ॥ ३८ ॥

अश्वैरश्वान् गजैर्नांगान् योधैर्योधान् रथै रथान्।
स कपिर्नाशयामास सहस्राक्ष इवासुरान् ॥ ३९ ॥

हयैर्नांगैस्तुरङ्गैश्च भग्नाक्षैश्च महारथैः।
हतैश्च राक्षसैर्भूमी रुद्धमार्गा समन्ततः ॥ ४० ॥

ततः कपिस्तान् ध्वजिनीपतीन् रणे निहत्य वीरान् सबलान् सवाहनान्।
तथैव वीरः परिगृह्ण तोरणं कृतक्षणः काल इव प्रजाक्षये ॥ ४१ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
सेनापतिपञ्चकवधः नाम षड्चत्वारिशः सर्गः ॥ ५-४६ ॥

॥ सप्तचत्वारिशः सर्गः — अक्षकुमारवधः ॥

सेनापतीन् पञ्च स तु प्रमापितान् हनूमता सानुचरान् सवाहनान्।
निशम्य राजा समरोद्धतोन्मुखं कुमारमक्षं प्रसमैक्षताक्षम् ॥ १ ॥

स तस्य दृष्ट्यर्पणसम्प्रचोदितः प्रतापवान् काञ्चनचित्रकार्मुकः।
समुत्पाताथ सदस्युदीरितो द्विजातिमुख्यैर्हविषेव पावकः ॥ २ ॥

ततो महान् बालदिवाकरप्रभं प्रतसजाम्बूनदजालसन्ततम्।
रथं समास्थाय ययौ स वीर्यवान् महाहरि तं प्रति नैऋतर्षभः ॥ ३ ॥

ततस्तपः सङ्घसञ्चयार्जितं प्रतपजाम्बूनदजालचित्रितम्।
पताकिनं रत्नविभूषितध्वजं मनोजवाष्टाध्वरैः सुयोजितम्॥ ४॥

सुरासुराधृष्यमसङ्गचारिणं तडित्रभं व्योमचरं समाहितम्।
सतूणमष्टासिनिबद्धबन्धुरं यथाक्रमावेशितशक्तितोमरम्॥ ५॥

विराजमानं प्रतिपूर्णवस्तुना सहेमदाम्ना शशिसूर्यवर्चसा।
दिवाकराभं रथमास्थितस्ततः स निर्जगामामरतुल्यविक्रमः॥ ६॥

स पूरयन् खं च महीं च साचलं तुरङ्गमातङ्गमहारथस्वनैः।
बलैः समेतैः सहतोरणस्थितं समर्थमासीनमुपागमत् कपिम्॥ ७॥

स तं समासाद्य हरि हरीक्षणो युगान्तकालाग्निमिव प्रजाक्षये।
अवस्थितं विस्मितजातसम्भ्रमं समैक्षताक्षो बहुमानचक्षुषा॥ ८॥

स तस्य वेगं च कर्पेर्महात्मनः पराक्रमं चारिषु रावणात्मजः।
विचारयन् स्वं च बलं महाबलो युगक्षये सूर्य इवाभिवर्घत॥ ९॥

स जातमन्युः प्रसमीक्ष्य विक्रमं स्थितः स्थिरः संयति दुर्निवारणम्।
समाहितात्मा हनुमन्तमाहवे प्रचोदयामास शितैः शरैख्यिभिः॥ १०॥

ततः कपिं तं प्रसमीक्ष्य गर्वितं जितश्रमं शत्रुपराजयोचितम्।
अवैक्षताक्षः समुदीर्णमानसं सबाणपाणिः प्रगृहीतकार्मुकः॥ ११॥

स हेमनिष्काङ्गदचारुकुण्डलः समाससादाशुपराक्रमः कपिम्।
तयोर्बभूवाप्रतिमः समागमः सुरासुराणामपि सम्भ्रमप्रदः॥ १२॥

ररास भूमिनं तताप भानुमान् ववौ न वायुः प्रचचाल चाचलः।
कपैः कुमारस्य च वीर्यसंयुगं ननाद च द्यौरुदयिंश्च चुक्षुमे�॥ १३॥

स तस्य वीरः सुमुखान् पतत्रिणः सुवर्णपुङ्गान् सविषानिवोरगान्।
समाधिसंयोगविमोक्षतत्त्वविच्छरानथ त्रीन् कपिमूर्ध्यताडयत्॥ १४॥

स तैः शरैर्मूर्धि समं निपातितैः क्षरन्नसृग्दिग्धविवृत्तनेत्रः।
नवोदितादित्यनिभः शरांशुमान् व्यराजतादित्य इवांशुमालिकः ॥ १५ ॥

ततः प्लवज्ञाधिपमन्त्रिसत्तमः समीक्ष्य तं राजवरात्मजं रणे।
उद्यन्तित्रायुधन्त्रित्रकार्मुकं जहर्ष चापूर्यत चाहवोन्मुखः ॥ १६ ॥

स मन्दराघस्थ इवांशुमाली विवृद्धकोपो बलवीर्यसंवृतः।
कुमारमक्षं सबलं सवाहनं ददाह नेत्रान्तिमरीचिभिस्तदा ॥ १७ ॥

ततः स बाणासनशक्रकार्मुकः शरप्रवर्षो युधि राक्षसाम्बुदः।
शरान् मुमोचाशु हरीश्वराचले बलाहको वृष्टिमिवाचलोत्तमे ॥ १८ ॥

कपिस्ततस्तं रणचण्डविक्रमं प्रवृद्धतेजोबलवीर्यसायकम्।
कुमारमक्षं प्रसमीक्ष्य संयुगे ननाद हर्षाद् घनतुल्यनिःस्वनः ॥ १९ ॥

स बालभावाद् युधि वीर्यदर्पितः प्रवृद्धमन्युः क्षतजोपमेक्षणः।
समाससादाप्रतिमं रणे कपिं गजो महाकूपमिवावृतं तृणैः ॥ २० ॥

स तेन बाणैः प्रसभं निपातितैश्वकार नादं घननादनिःस्वनः।
समुत्सहेनाशु नभः समारुजन् भुजोरुविक्षेपणघोरदर्शनः ॥ २१ ॥

तमुत्पतन्तं समभिद्रवद् बली स राक्षसानां प्रवरः प्रतापवान्।
रथी रथश्रेष्ठतरः किरन् शरैः पयोधरः शैलमिवाश्मवृष्टिभिः ॥ २२ ॥

स ताङ्छरांस्तस्य हरिर्विमोक्षयंश्चार वीरः पथि वायुसेविते।
शरान्तरे मारुतवद् विनिष्पतन् मनोजवः संयति भीमविक्रमः ॥ २३ ॥

तमात्तबाणासनमाहवोन्मुखं खमास्तृणन्तं विविधैः शरोत्तमैः।
अवैक्षताक्षं बहुमानचक्षुषा जगाम चिन्तां स च मारुतात्मजः ॥ २४ ॥

ततः शरैर्भिन्नभुजान्तरः कपिः कुमारवर्येण महात्मना नदन्।
महाभुजः कर्मविशेषतत्त्वविद् विचिन्तयामास रणे पराक्रमम् ॥ २५ ॥

अबालवद् बालदिवाकरप्रभः करोत्ययं कर्म महन्महाबलः ।
 न चास्य सर्वाहवकर्मशालिनः प्रमापणे मे मतिरत्र जायते ॥ २६ ॥

अयं महात्मा च महांश्च वीर्यतः समाहितश्चातिसहश्र संयुगे ।
 असंशयं कर्मगुणोदयादयं सनागयक्षैर्मुनिभिश्च पूजितः ॥ २७ ॥

पराक्रमोत्साहविवृद्धमानसः समीक्षते मां प्रमुखोऽग्रतः स्थितः ।
 पराक्रमो ह्यस्य मनांसि कम्पयेत् सुरासुराणामपि शीघ्रकारिणः ॥ २८ ॥

न खल्वयं नाभिभवेदुपेक्षितः पराक्रमो ह्यस्य रणे विवर्धते ।
 प्रमापणं ह्यस्य ममाद्य रोचते न वर्धमानोऽग्निरूपेक्षितुं क्षमः ॥ २९ ॥

इति प्रवेगं तु परस्य तर्कयन् स्वकर्मयोगं च विधाय वीर्यवान् ।
 चकार वेगं तु महाबलस्तदा मतिं च चक्रेऽस्य वधे तदानीम् ॥ ३० ॥

स तस्य तानष्ट वरान् महाहयान् समाहितान् भारसहान् विवर्तने ।
 जघान वीरः पथि वायुसेविते तलप्रहारैः पवनात्मजः कपिः ॥ ३१ ॥

ततस्तलेनाभिहतो महारथः स तस्य पिङ्गाधिपमन्त्रिनिर्जितः ।
 स भग्नीडः परिवृत्तकूबरः पपात भूमौ हतवाजिरम्बरात् ॥ ३२ ॥

स तं परित्यज्य महारथो रथं सकार्मुकः खङ्गधरः खमुत्पतन् ।
 ततोऽभियोगादषिरुग्रवीर्यवान् विहाय देहं मरुतामिवालयम् ॥ ३३ ॥

कपिस्ततस्तं विचरन्तमम्बरे पतञ्चिराजानिलसिद्धसेविते ।
 समेत्य तं मारुतवेगविक्रमः क्रमेण जग्राह च पादयोर्दृढम् ॥ ३४ ॥

स तं समाविध्य सहस्रशः कपिर्महोरगं गृह्य इवाण्डजेश्वरः ।
 मुमोच वेगात् पितृतुल्यविक्रमो महीतले संयति वानरोत्तमः ॥ ३५ ॥

स भग्नबाहूरुकटीपयोधरः क्षरन्नसृङ्गिर्मथितास्थिलोचनः ।
 सम्भिन्नसन्धिः प्रविकीर्णबन्धनो हतः क्षितौ वायुसुतेन राक्षसः ॥ ३६ ॥

महाकपिर्भूमितले निपीड्य तं चकार रक्षोऽधिपतेर्महद्यम्।
महर्षिभिश्चक्रचरैः समागतैः समेत्य भूतैश्च सयक्षपन्नगैः।
सुरैश्च सेन्द्रैर्भूशजातविस्मर्यैर्हते कुमारे स कपिर्निरीक्षितः ॥ ३७ ॥

निहत्य तं वज्रिसुतोपमं रणे कुमारमक्षं क्षतजोपमेक्षणम्।
तदेव वीरोऽभिजगाम तोरणं कृतक्षणः काल इव प्रजाक्षये ॥ ३८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
अक्षकुमारवधः नाम सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ५-४७ ॥

॥ अष्टचत्वारिंशः सर्गः — इन्द्रजिदभियोगः ॥

ततस्तु रक्षोऽधिपतिर्महात्मा हनूमताक्षे निहते कुमारे।
मनः समाधाय स देवकल्पं समादिदेशोन्द्रजितं सरोषः ॥ १ ॥

त्वमस्त्रविच्छस्त्रभृतां वरिष्ठः सुरासुराणामपि शोकदाता।
सुरेषु सेन्द्रेषु च दृष्टकर्मा पितामहाराधनसञ्चितास्त्रः ॥ २ ॥

त्वदस्त्रबलमासाद्य ससुराः समरुद्धणाः।
न शेकुः समरे स्थातुं सुरेश्वरसमाश्रिताः ॥ ३ ॥

न कश्चित् त्रिषु लोकेषु संयुगे न गतश्रमः।
भुजवीर्याभिगुमश्च तपसा चाभिरक्षितः।
देशकालप्रधानश्च त्वमेव मतिसत्तमः ॥ ४ ॥

न तेऽस्त्यशक्यं समरेषु कर्मणां न तेऽस्त्यकार्यं मतिपूर्वमन्त्रणे।
न सोऽस्ति कश्चित् त्रिषु सञ्जहेषु न वेद यस्तेऽस्त्रबलं बलं च ॥ ५ ॥

ममानुरूपं तपसो बलं च ते पराक्रमश्चास्त्रबलं च संयुगे।
न त्वां समासाद्य रणावमर्दे मनः श्रमं गच्छति निश्चितार्थम् ॥ ६ ॥

निहताः किङ्कराः सर्वे जम्बुमाली च राक्षसः।
अमात्यपुत्रा वीराश्च पञ्च सेनाग्रगामिनः ॥७॥

बलानि सुसमृद्धानि साश्वनागरथानि च।
सहोदरस्ते दयितः कुमारोऽक्षश्च सूदितः।
न तु तेष्वेव मे सारो यस्त्वय्यरिनिषूदन ॥८॥

इदं च दृष्ट्वा निहतं महद् बलं कपेः प्रभावं च पराक्रमं च।
त्वमात्मनश्चापि निरीक्ष्य सारं कुरुष्व वेगं स्वबलानुरूपम् ॥९॥

बलावर्मदस्त्वयि सन्निकृष्टे यथा गते शाम्यति शान्तशत्रौ।
तथा समीक्ष्यात्मबलं परं च समारभस्वास्त्रभृतां वरिष्ठ ॥१०॥

न वीर सेना गणशो च्यवन्ति न वज्रमादाय विशालसारम्।
न मारुतस्यास्ति गतिप्रमाणं न चान्तिकल्पः करणेन हन्तुम् ॥११॥

तमेवमर्थं प्रसमीक्ष्य सम्यक् स्वकर्मसाम्याद्वि समाहितात्मा।
स्मरंश्च दिव्यं धनुषोऽस्य वीर्यं ब्रजाक्षतं कर्म समारभस्व ॥१२॥

न खल्वियं मतिश्रेष्ठ यत्त्वां सम्प्रेषयाम्यहम्।
इयं च राजधर्माणां क्षत्रस्य च मतिर्मता ॥१३॥

नानाशस्त्रेषु सङ्गामे वैशारद्यमरिन्दम्।
अवश्यमेव बोद्धव्यं काम्यश्च विजयो रणे ॥१४॥

ततः पितुस्तद्वचनं निशम्य प्रदक्षिणं दक्षसुतप्रभावः।
चकार भर्तारमतित्वरेण रणाय वीरः प्रतिपन्नबुद्धिः ॥१५॥

ततस्तैः स्वगणौरिष्टैरिन्द्रजित् प्रतिपूजितः।
युद्धोद्धत्कृतोत्साहः सङ्गामं सम्प्रपद्यत ॥१६॥

श्रीमान् पद्मविशालाक्षो राक्षसाधिपतेः सूतः ।

निर्जगाम महातेजाः समुद्र इव पर्वणि ॥ १७ ॥

स पक्षिराजोपमतुल्यवेगव्याघ्रैश्चतुर्भिः स तु तीक्ष्णदंडैः ।

रथं समायुक्तमसहवेगः समारुरोहेन्द्रजिदिन्द्रकल्पः ॥ १८ ॥

स रथी धन्विनां श्रेष्ठः शस्त्रज्ञोऽस्त्रविदां वरः ।

रथेनाभिययौ क्षिप्रं हनूमान् यत्र सोऽभवत् ॥ १९ ॥

स तस्य रथनिर्घोषं ज्यास्वनं कार्मुकस्य च ।

निशम्य हरिवीरोऽसौ सम्प्रहृष्टरोऽभवत् ॥ २० ॥

इन्द्रजिच्चापमादाय शितशल्यांश्च सायकान् ।

हनूमन्तमभिप्रेत्य जगाम रणपण्डितः ॥ २१ ॥

तस्मिंस्ततः संयति जातहर्षे रणाय निर्गच्छति बाणपाणो ।

दिशश्च सर्वाः कलुषा बभूवुर्मृगाश्च रौद्रा बहुधा विनेदुः ॥ २२ ॥

समागतास्तत्र तु नागयक्षा महर्षयश्चकचराश्च सिद्धाः ।

नभः समावृत्य च पक्षिसङ्घा विनेदुरुच्चैः परमप्रहृष्टाः ॥ २३ ॥

आयान्तं स रथं दृष्ट्वा तूर्णमिन्द्रध्वजं कपिः ।

ननाद च महानादं व्यवर्धत च वेगवान् ॥ २४ ॥

इन्द्रजित् स रथं दिव्यमाश्रितश्चित्रकार्मुकः ।

धनुर्विस्फारयामास तडिदूर्जितनिःस्वनम् ॥ २५ ॥

ततः समेतावतितीक्ष्णवेगौ महाबलौ तौ रणनिर्विशङ्कौ ।

कपिश्च रक्षोऽधिपतेस्तनूजः सुरासुरेन्द्राविव बद्धवैरौ ॥ २६ ॥

स तस्य वीरस्य महारथस्य धनुष्मतः संयति सम्मतस्य ।

शरप्रवेगं व्यहनत् प्रवृद्धश्चार मार्गे पितुरप्रमेयः ॥ २७ ॥

ततः शरानायततीक्ष्णशल्यान् सुपत्रिणः काञ्चनचित्रपुङ्गान्।
मुमोच वीरः परवीरहन्ता सुसन्ततान् वज्रसमानवेगान्॥२८॥

ततः स तत्स्यन्दननिःस्वनं च मृदङ्गभेरीपटहस्वनं च।
विकृष्टमाणस्य च कार्मुकस्य निशम्य घोषं पुनरुत्पपात्॥२९॥

शराणामन्तरेष्वाशु व्यावर्तत महाकपिः।
हरिस्तस्याभिलक्ष्यस्य मोक्षयँलक्ष्यसञ्जहम्॥३०॥

शराणामग्रतस्तस्य पुनः समभिवर्तत।
प्रसार्य हस्तौ हनुमानुत्पपातानिलात्मजः॥३१॥

तावुभौ वेगसम्पन्नौ रणकर्मविशारदौ।
सर्वभूतमनोग्राहि चक्रतुर्युद्धमुत्तमम्॥३२॥

हनूमतो वेद न राक्षसोऽन्तरं न मारुतिस्तस्य महात्मनोऽन्तरम्।
परस्परं निर्विषहौ बभूवतुः समेत्य तौ देवसमानविक्रमौ॥३३॥

ततस्तु लक्ष्ये स विहन्यमाने शरेष्वमोघेषु च सम्पतत्सु।
जगाम चिन्तां महतीं महात्मा समाधिसंयोगसमाहितात्मा॥३४॥

ततो मतिं राक्षसराजसूनुश्वकार तस्मिन् हरिवीरमुख्ये।
अवध्यतां तस्य कपे: समीक्ष्य कथं निगच्छेदिति निग्रहार्थम्॥३५॥

ततः पैतामहं वीरः सोऽस्त्रमस्त्रविदां वरः।
सन्दधे सुमहातेजास्तं हरिप्रवरं प्रति॥३६॥

अवध्योऽयमिति ज्ञात्वा तमस्त्रेणास्त्रतत्त्ववित्।
निजग्राह महाबाहुं मारुतात्मजमिन्द्रजित्॥३७॥

तेन बद्धस्ततोऽस्त्रेण राक्षसेन स वानरः।
अभवन्निर्विचेष्टश्च पपात च महीतले॥३८॥

ततोऽथ बुद्धा स तदस्त्रबन्धं प्रभोः प्रभावाद् विगताल्पवेगः।
पितामहानुग्रहमात्मनश्च विचिन्तयामास हरिप्रवीरः ॥ ३९ ॥

ततः स्वायम्भुवैर्मन्त्रैर्ब्रह्मास्त्रं चाभिमन्त्रितम्।
हनूमांश्चिन्तयामास वरदानं पितामहात् ॥ ४० ॥

न मेऽस्य बन्धस्य च शक्तिरस्ति विमोक्षणे लोकगुरोः प्रभावात्।
इत्येवमेवं विहितोऽस्त्रबन्धो मयाऽत्मयोनेरनुवर्तितव्यः ॥ ४१ ॥

स वीर्यमस्त्रस्य कपिर्विचार्य पितामहानुग्रहमात्मनश्च।
विमोक्षशक्तिं परिचिन्तयित्वा पितामहाज्ञामनुवर्तते स्म ॥ ४२ ॥

अस्त्रेणापि हि बद्धस्य भयं मम न जायते।
पितामहमहेन्द्राभ्यां रक्षितस्यानिलेन च ॥ ४३ ॥

ग्रहणे चापि रक्षोभिर्महन्मे गुणदर्शनम्।
राक्षसेन्द्रेण संवादस्तस्माद् गृह्णन्तु मां परे ॥ ४४ ॥

स निश्चितार्थः परवीरहन्ता समीक्ष्यकारी विनिवृत्तचेष्टः।
पैरः प्रसह्याभिगतैर्निर्गृह्य ननाद तैस्तैः परिभत्त्यमानः ॥ ४५ ॥

ततस्ते राक्षसा दृष्ट्वा विनिश्चेष्टमरिन्दमम्।
बबन्धुः शणवल्कैश्च द्रुमचीरैश्च संहतैः ॥ ४६ ॥

स रोचयामास पैश्च बन्धं प्रसह्य वीरैरभिर्गर्हणं च।
कौतूहलान्मां यदि राक्षसेन्द्रो द्रष्टुं व्यवस्थेदिति निश्चितार्थः ॥ ४७ ॥

स बद्धस्तेन वल्केन विमुक्तोऽस्त्रेण वीर्यवान्।
अस्त्रबन्धः स चान्यं हि न बन्धमनुवर्तते ॥ ४८ ॥

अथेन्द्रजित् तं द्रुमचीरबद्धं विचार्य वीरः कपिसत्तमं तम्।
विमुक्तमस्त्रेण जगाम चिन्तामन्येन बद्धोऽप्यनुवर्ततेऽस्त्रम् ॥ ४९ ॥

अहो महत् कर्म कृतं निरर्थं न राक्षसैर्मन्त्रगतिर्विमृष्टा।
पुनश्च नास्त्रे विहतेऽस्त्रमन्यत् प्रवर्तते संशयिताः स्म सर्वे॥५०॥

अस्त्रेण हनुमान् मुक्तो नात्मानमवबुध्यते।
कृष्णमाणस्तु रक्षोभिस्तैश्च बन्धैर्नीपीडितः॥५१॥

हन्यमानस्ततः क्रौरै राक्षसैः कालमुष्टिभिः।
समीपं राक्षसेन्द्रस्य प्राकृष्णत स वानरः॥५२॥

अथेन्द्रजित् तं प्रसमीक्ष्य मुक्तमस्त्रेण बद्धं द्रुमचीरसूत्रैः।
व्यदर्शयत् तत्र महाबलं तं हरिप्रवीरं सगणाय राज्ञे॥५३॥

तं मत्तमिव मातञ्जं बद्धं कपिवरोत्तमम्।
राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्यवेदयन्॥५४॥

कोऽयं कस्य कुतो वापि किं कार्यं कोऽभ्युपाश्रयः।
इति राक्षसवीराणां दृष्ट्वा सञ्जिते कथाः॥५५॥

हन्यतां दद्यतां वापि भक्ष्यतामिति चापरे।
राक्षसास्तत्र सङ्कुच्छाः परस्परमथाब्रुवन्॥५६॥

अतीत्य मार्गं सहसा महात्मा स तत्र रक्षोऽधिपपादमूले।
ददर्श राज्ञः परिचारवृद्धान् गृहं महारत्नविभूषितं च॥५७॥

स ददर्श महातेजा रावणः कपिसत्तमम्।
रक्षोभिर्विकृताकारैः कृष्णमाणमितस्ततः॥५८॥

राक्षसाधिपतिं चापि ददर्श कपिसत्तमः।
तेजोबलसमायुक्तं तपन्तमिव भास्करम्॥५९॥

स रोषसंवर्तितताम्रदृष्टिर्दशाननस्तं कपिमन्ववेक्ष्य।
अथोपविष्टान् कुलशीलवृद्धान् समादिशत् तं प्रति मुख्यमन्तीन्॥६०॥

यथाक्रमं तैः स कपिश्च पृष्ठः कार्यार्थमर्थस्य च मूलमादौ।
निवेदयामास हरीश्वरस्य दूतः सकाशादहमागतोऽस्मि ॥ ६१ ॥
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
इन्द्रजिदभियोगः नाम अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ५-४८ ॥

॥ एकोनपञ्चाशः सर्गः — रावणप्रभावदर्शनम् ॥

ततः स कर्मणा तस्य विस्मितो भीमविक्रमः।
हनूमान् क्रोधताम्राक्षो रक्षोऽधिपमवैक्षत ॥ १ ॥

भ्राजमानं महार्हण काञ्चनेन विराजता।
मुक्ताजालवृत्तेनाथ मुकुटेन महाद्युतिम् ॥ २ ॥

वज्रसंयोगसंयुक्तैर्महार्हमणिविग्रहैः।
हैमैराभरणौश्चित्रैर्मनसेव प्रकल्पितैः ॥ ३ ॥

महार्हक्षौमसंवीतं रक्तचन्दनरूपितम्।
स्वनुलिप्तं विचित्राभिर्विविधाभिश्च भक्तिभिः ॥ ४ ॥

विचित्रं दर्शनीयैश्च रक्ताक्षैर्भीमदर्शनैः।
दीपतीक्षणमहादंष्ट्रं प्रलम्बं दर्शनच्छदैः ॥ ५ ॥

शिरोभिर्दशभिर्विरो भ्राजमानं महौजसम्।
नानाव्यालसमाकीर्णः शिखरैरिव मन्दरम् ॥ ६ ॥

नीलाञ्जनचयप्रख्यं हारेणोरसि राजता।
पूर्णचन्द्राभवक्रेण सबालार्कमिवाम्बुदम् ॥ ७ ॥

बाहुभिर्बद्धकेयूरैश्चन्दनोत्तमरूपितैः ।
भ्राजमानाङ्गदैर्भीमैः पञ्चशीषैरिवोरगैः ॥ ८ ॥

महति स्फाटिके चित्रे रत्नसंयोगचित्रिते।
उत्तमास्तरणास्तीर्णे सूपविष्टं वरासने॥९॥

अलङ्कृताभिरत्यर्थं प्रमदाभिः समन्ततः।
वालव्यजनहस्ताभिरारात्समुपसेवितम्॥१०॥

दुर्घरेण प्रहस्तेन महापार्श्वेन रक्षसा।
मन्त्रिभिर्मन्त्रतत्त्वज्ञैर्निर्कुम्भेन च मन्त्रिणा॥११॥

उपोपविष्टं रक्षोभिश्चतुर्भिर्बलदर्पितम्।
कृत्स्नं परिवृतं लोकं चतुर्भिरिव सागरैः॥१२॥

मन्त्रिभिर्मन्त्रतत्त्वज्ञैरन्यैश्च शुभदर्शिभिः।
आश्वास्यमानं सचिवैः सुरैरिव सुरेश्वरम्॥१३॥

अपश्यद् राक्षसपतिं हनूमानतितेजसम्।
वेष्टितं मेरुशिखरे सतोयमिव तोयदम्॥१४॥

स तैः सम्पीड्यमानोऽपि रक्षोभिर्भीमविक्रमैः।
विस्मयं परमं गत्वा रक्षोऽधिपमवैक्षत॥१५॥

भ्राजमानं ततो दृष्ट्वा हनुमान् राक्षसेश्वरम्।
मनसा चिन्त्यामास तेजसा तस्य मोहितः॥१६॥

अहो रूपमहो धैर्यमहो सत्त्वमहो द्युतिः।
अहो राक्षसराजस्य सर्वलक्षणयुक्तता॥१७॥

यद्यधर्मो न बलवान् स्यादयं राक्षसेश्वरः।
स्यादयं सुरलोकस्य सशक्रस्यापि रक्षिता॥१८॥

अस्य कूरैर्नृशंसैश्च कर्मभिर्लोककुत्सितैः।
सर्वे विभ्यति खल्वस्माल्लोकाः सामरदानवाः॥१९॥

अयं ह्युत्सहते क्रुद्धः कर्तुमेकार्णवं जगत्।
इति चिन्तां बहुविधामकरोन्मतिमान् कपिः।
दृष्टा राक्षसराजस्य प्रभावममितौजसः ॥ २० ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
रावणप्रभावदर्शनम् नाम एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ५-४९ ॥

॥ पञ्चाशः सर्गः — प्रहस्तप्रश्नः ॥

तमुद्धीक्ष्य महाबाहुः पिङ्गाक्षं पुरतः स्थितम्।
रोषेण महताऽस्तविष्टो रावणो लोकरावणः ॥ १ ॥

शङ्काहतात्मा दध्यौ स कपीन्द्रं तेजसा वृतम्।
किमेष भगवान् नन्दी भवेत् साक्षादिहागतः ॥ २ ॥

येन शस्तोऽस्मि कैलासे मया प्रहसिते पुरा।
सोऽयं वानरमूर्तिः स्यात्किंस्विद् बाणोऽपि वासुरः ॥ ३ ॥

स राजा रोषताम्राक्षः प्रहस्तं मन्त्रिसत्तमम्।
कालयुक्तमुवाचेदं वचो विपुलमर्थवत् ॥ ४ ॥

दुरात्मा पृच्छ्यतामेष कुतः किं वास्य कारणम्।
वनमङ्गे च कोऽस्यार्थो राक्षसानां च तर्जने ॥ ५ ॥

मत्पुरीमप्रधृष्यां वै गमने किं प्रयोजनम्।
आयोधने वा कं कार्यं पृच्छ्यतामेष दुर्मतिः ॥ ६ ॥

रावणस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्तो वाक्यमब्रवीत्।
समाश्वसिहि भद्रं ते न भीः कार्या त्वया कपे ॥ ७ ॥

यदि तावत् त्वमिन्द्रेण प्रेषितो रावणालयम्।
तत्त्वमाख्याहि मा ते भूद् भयं वानर मोक्ष्यसे ॥ ८ ॥

यदि वैश्रवणस्य त्वं यमस्य वरुणस्य च।
चारुरूपमिदं कृत्वा प्रविष्टो नः पुरीमिमाम्॥९॥

विष्णुना प्रेषितो वापि दूतो विजयकाङ्क्षिणा।
नहि ते वानरं तेजो रूपमात्रं तु वानरम्॥१०॥

तत्त्वतः कथयस्वाद्य ततो वानर मोक्ष्यसे।
अनृतं वदतश्चापि दुर्लभं तव जीवितम्॥११॥

अथवा यन्निमित्तस्ते प्रवेशो रावणालये।
एवमुक्तो हरिवरस्तदा रक्षोगणेश्वरम्॥१२॥

अब्रवीन्नास्मि शक्रस्य यमस्य वरुणस्य च।
धनदेन न मे सख्यं विष्णुना नास्मि चोदितः॥१३॥

जातिरेव मम त्वेषा वानरोऽहमिहागतः।
दर्शने राक्षसेन्द्रस्य तदिदं दुर्लभं मया॥१४॥

वनं राक्षसराजस्य दर्शनार्थं विनाशितम्।
ततस्ते राक्षसाः प्राप्ता बलिनो युद्धकाङ्क्षिणः॥१५॥

रक्षणार्थं च देहस्य प्रतियुद्धा मया रणे।
अस्त्रपाशौर्न शक्योऽहं बद्धं देवासुरैरपि॥१६॥

पितामहादेष वरो ममापि हि समागतः।
राजानं द्रष्टुकामेन मयास्त्रमनुवर्तितम्॥१७॥

विमुक्तोऽप्यहमस्त्रेण राक्षसैस्त्वभिवेदितः।
केनचिद् रामकार्यैण आगतोऽस्मि तवान्तिकम्॥१८॥

दूतोऽहमिति विज्ञाय राघवस्यामितोजसः।
श्रूयतामेव वचनं मम पथ्यमिदं प्रभो॥१९॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
प्रहस्तप्रश्नः नाम पञ्चाशः सर्गः ॥ ५-५० ॥

॥ एकपञ्चाशः सर्गः — हनुमदुपदेशः ॥

तं समीक्ष्य महासत्त्वं सत्त्ववान् हरिसत्तमः ।
वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तमुवाच दशाननम् ॥ १ ॥

अहं सुग्रीवसन्देशादिह प्राप्तस्तवान्तिके ।
राक्षसेश हरीशस्त्वां भ्राता कुशलमब्रवीत् ॥ २ ॥

भ्रातुः शृणु समादेशं सुग्रीवस्य महात्मनः ।
धर्मार्थसहितं वाक्यमिह चामुत्र च क्षमम् ॥ ३ ॥

राजा दशरथो नाम रथकुञ्जरवाजिमान् ।
पितेव बन्धुलोकस्य सुरेश्वरसमद्युतिः ॥ ४ ॥

ज्येष्ठस्तस्य महाबाहुः पुत्रः प्रियतरः प्रभुः ।
पितुर्निंदेशान्निष्क्रान्तः प्रविष्टो दण्डकावनम् ॥ ५ ॥

लक्षणेन सह भ्राता सीतया सह भार्यया ।
रामो नाम महातेजा धर्म्यं पन्थानमाश्रितः ॥ ६ ॥

तस्य भार्या जनस्थाने भ्रष्टा सीतेति विश्रुता ।
वैदेहस्य सुता राज्ञो जनकस्य महात्मनः ॥ ७ ॥

मार्गमाणस्तु तां देवीं राजपुत्रः सहानुजः ।
ऋष्यमूकमनुप्राप्तः सुग्रीवेण च सङ्गतः ॥ ८ ॥

तस्य तेन प्रतिज्ञातं सीतायाः परिमार्गणम् ।
सुग्रीवस्यापि रामेण हरिराज्यं निवेदितुम् ॥ ९ ॥

ततस्तेन मृधे हत्वा राजपुत्रेण वालिनम्।
 सुग्रीवः स्थापितो राज्ये हर्यृक्षाणां गणेश्वरः ॥ १० ॥

त्वया विज्ञातपूर्वश्च वाली वानरपुञ्जवः।
 स तेन निहतः सङ्घे शरेणैकेन वानरः ॥ ११ ॥

स सीतामार्गणे व्यग्रः सुग्रीवः सत्यसङ्गरः।
 हरीन् सम्प्रेषयामास दिशः सर्वा हरीश्वरः ॥ १२ ॥

तां हरीणां सहस्राणि शतानि नियुतानि च।
 दिक्षु सर्वासु मार्गन्ते ह्याधश्चोपरि चाम्बरे ॥ १३ ॥

वैनतेयसमाः केचित् केचित् तत्रानिलोपमाः।
 असङ्गगतयः शीघ्रा हरिवीरा महाबलाः ॥ १४ ॥

अहं तु हनुमान्नाम मारुतस्यौरसः सुतः।
 सीतायास्तु कृते तूर्णं शतयोजनमायतम् ॥ १५ ॥

समुद्रं लङ्घयित्वैव त्वां दिव्यक्षुरिहागतः।
 भ्रमता च मया दृष्टा गृहे ते जनकात्मजा ॥ १६ ॥

तद् भवान् दृष्टधर्मार्थस्तपः कृतपरिग्रहः।
 परदारान् महाप्राज्ञ नोपरोद्धुं त्वमर्हसि ॥ १७ ॥

नहि धर्मविरुद्धेषु बहूपायेषु कर्मसु।
 मूलधातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ॥ १८ ॥

कश्च लक्ष्मणमुक्तानां रामकोपानुवर्तिनाम्।
 शराणामग्रतः स्थातुं शक्तो देवासुरेष्वपि ॥ १९ ॥

न चापि त्रिषु लोकेषु राजन् विद्येत कश्चन।
 राघवस्य व्यलीकं यः कृत्वा सुखमवाप्नुयात् ॥ २० ॥

तत् त्रिकालहितं वाक्यं धर्म्यमर्थानुयायि च।
मन्यस्व नरदेवाय जानकी प्रतिदीयताम्॥ २१ ॥

दृष्टा हीयं मया देवी लब्धं यदिह दुर्लभम्।
उत्तरं कर्म यच्छेषं निमित्तं तत्र राघवः॥ २२ ॥

लक्षितेयं मया सीता तथा शोकपरायणा।
गृहे यां नाभिजानासि पञ्चास्यामिव पन्नगीम्॥ २३ ॥

नेयं जरयितुं शक्या सासुरैरमरैरपि।
विषसंस्पृष्टमत्यर्थं भुक्तमन्नमिवौजसा॥ २४ ॥

तपःसन्तापलब्धस्ते सोऽयं धर्मपरिग्रहः।
न स नाशयितुं न्याय्य आत्मप्राणपरिग्रहः॥ २५ ॥

अवध्यतां तपोभिर्या भवान् समनुपश्यति।
आत्मनः सासुरैर्देवैर्हतुस्तत्राप्ययं महान्॥ २६ ॥

सुग्रीवो न च देवोऽयं न यक्षो न च राक्षसः।
मानुषो राघवो राजन् सुग्रीवश्च हरीश्वरः।
तस्मात् प्राणपरित्राणं कथं राजन् करिष्यसि॥ २७ ॥

न तु धर्मोपसंहारमधर्मफलसंहितम्।
तदेव फलमन्वेति धर्मश्चाधर्मनाशनः॥ २८ ॥

प्राप्तं धर्मफलं तावद् भवता नात्र संशयः।
फलमस्याप्यधर्मस्य क्षिप्रमेव प्रपत्यसे॥ २९ ॥

जनस्थानवर्धं बुद्धा वालिनश्च वर्धं तथा।
रामसुग्रीवसर्व्यं च बुद्धस्व हितमात्मनः॥ ३० ॥

कामं खल्वहमप्येकः सवाजिरथकुञ्जराम्।
लङ्घां नाशयितुं शक्तस्तस्यैष तु न निश्चयः ॥ ३१ ॥

रामेण हि प्रतिज्ञातं हर्यृक्षगणसन्निधौ।
उत्सादनमित्राणां सीता यैस्तु प्रधर्षिता ॥ ३२ ॥

अपकुर्वन् हि रामस्य साक्षादपि पुरन्दरः।
न सुखं प्राप्नुयादन्यः किं पुनस्त्वद्विधो जनः ॥ ३३ ॥

यां सीतेत्यभिजानासि येयं तिष्ठति ते गृहे।
कालरात्रीति तां विद्धि सर्वलङ्घाविनाशिनीम् ॥ ३४ ॥

तदलं कालपाशोन सीताविग्रहरूपिणा।
स्वयं स्कन्धावसक्तेन क्षेममात्मनि चिन्त्यताम् ॥ ३५ ॥

सीतायास्तेजसा दग्धां रामकोपप्रदीपिताम्।
दद्यमानामिमां पश्य पुरीं सादृप्रतोलिकाम् ॥ ३६ ॥

स्वानि मित्राणि मन्त्रीश्च ज्ञातीन् भ्रातृन् सुतान्हितान्।
भोगान् दारांश्च लङ्घां च मा विनाशमुपानय ॥ ३७ ॥

सत्यं राक्षसराजेन्द्र शृणुष्व वचनं मम।
रामदासस्य दूतस्य वानरस्य विशेषतः ॥ ३८ ॥

सर्वालं लोकान् सुसंहृत्य समूतान् सचराचरान्।
पुनरेव तथा स्त्रष्टुं शक्तो रामो महायशाः ॥ ३९ ॥

देवासुरनरेन्द्रेषु यक्षरक्षोरगेषु च।
विद्याधरेषु नागेषु गन्धर्वेषु मृगेषु च ॥ ४० ॥

सिद्धेषु किञ्चरेन्द्रेषु पतञ्जिषु च सर्वतः।
सर्वत्र सर्वभूतेषु सर्वकालेषु नास्ति सः ॥ ४१ ॥

यो रामं प्रति युध्येत विष्णुतुल्यपराक्रमम्।
सर्वलोकेश्वरस्येह कृत्वा विप्रियमीदृशम्।
रामस्य राजसिंहस्य दुर्लभं तव जीवितम्॥४२॥

देवाश्च दैत्याश्च निशाचरेन्द्र गन्धर्वविद्याधरनागयक्षाः।
रामस्य लोकत्रयनायकस्य स्थातुं न शक्ताः समरेषु सर्वे॥४३॥

ब्रह्मा स्वयम्भूश्वतुराननो वा रुद्रस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरान्तको वा।
इन्द्रो महेन्द्रः सुरनायको वा स्थातुं न शक्ता युधि राघवस्य॥४४॥

स सौष्ठवोपेतमदीनवादिनः कपेर्निशम्याप्रतिमोऽप्रियं वचः।
दशाननः कोपविवृत्तलोचनः समादिशत् तस्य वधं महाकपेः॥४५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनुमदुपदेशः नाम एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ५-५१ ॥

॥ द्विपञ्चाशः सर्गः — दूतवधनिवारणम्॥

स तस्य वचनं श्रुत्वा वानरस्य महात्मनः।
आज्ञापयद् वधं तस्य रावणः क्रोधमूर्च्छितः॥ १ ॥

वधे तस्य समाज्ञसे रावणेन दुरात्मना।
निवेदितवतो दौत्यं नानुमेने विभीषणः॥ २ ॥

तं रक्षोऽधिपतिं क्रुद्धं तच्च कार्यमुपस्थितम्।
विदित्वा चिन्तयामास कार्यं कार्यविधौ स्थितः॥ ३ ॥

निश्चितार्थस्ततः साम्ना पूज्यं शत्रुजिदग्रजम्।
उवाच हितमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः॥ ४ ॥

क्षमस्व रोषं त्यज राक्षसेन्द्र प्रसीद मे वाक्यमिदं शृणुष्व।
वधं न कुर्वन्ति परावरज्ञा दूतस्य सन्तो वसुधाधिपेन्द्राः ॥ ५ ॥

राजन् धर्मविरुद्धं च लोकवृत्तेश्च गर्हितम्।
तव चासदृशं वीर कपेरस्य प्रमापणम् ॥ ६ ॥

धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च राजधर्मविशारदः।
परावरज्ञो भूतानां त्वमेव परमार्थवित् ॥ ७ ॥

गृह्यन्ते यदि रोषेण त्वादृशोऽपि विचक्षणाः।
ततः शास्त्रविपश्चित्त्वं श्रम एव हि केवलम् ॥ ८ ॥

तस्मात् प्रसीद शत्रुघ्न राक्षसेन्द्र दुरासद।
युक्तायुक्तं विनिश्चित्य दूतदण्डो विधीयताम् ॥ ९ ॥

विभीषणवचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः।
कोपेन महताऽऽविष्टो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १० ॥

न पापानां वधे पापं विद्यते शत्रुसूदन।
तस्मादिमं वधिष्यामि वानरं पापकारिणम् ॥ ११ ॥

अधर्ममूलं बहुदोषयुक्तमनार्यजुष्टं वचनं निशम्य।
उवाच वाक्यं परमार्थतत्त्वं विभीषणो बुद्धिमतां वरिष्ठः ॥ १२ ॥

प्रसीद लङ्घेश्वर राक्षसेन्द्र धर्मार्थतत्त्वं वचनं शृणुष्व।
दूता न वध्याः समयेषु राजन् सर्वेषु सर्वत्र वदन्ति सन्तः ॥ १३ ॥

असंशयं शत्रुरयं प्रवृद्धः कृतं ह्यनेनाप्रियमप्रमेयम्।
न दूतवध्यां प्रवदन्ति सन्तो दूतस्य दृष्टा बहवो हि दण्डाः ॥ १४ ॥

वैरूप्यमङ्गेषु कशाभिघातो मौणज्यं तथा लक्षणसन्निपातः।
एतान् हि दूते प्रवदन्ति दण्डान् वधस्तु दूतस्य न नः श्रुतोऽस्ति ॥ १५ ॥

कथं च धर्मार्थविनीतबुद्धिः परावरप्रत्ययनिश्चितार्थः।
 भवद्विधः कोपवशे हि तिषेत् कोपं न गच्छन्ति हि सत्त्ववन्तः॥ १६॥

न धर्मवादे न च लोकवृत्ते न शास्त्रबुद्धिग्रहणेषु वापि।
 विद्येत कश्चित्तव वीर तुल्यस्त्वं ह्युत्तमः सर्वसुरासुराणाम्॥ १७॥

पराक्रमोत्साहमनस्विनां च सुरासुराणामपि दुर्जयेन।
 त्वयाप्रमेयेण सुरेन्द्रसङ्घा जिताश्च युद्धेष्वसकृन्नरेन्द्राः॥ १८॥

इत्थर्विधस्यामरदैत्यशत्रोः शूरस्य वीरस्य तवाजितस्य।
 कुर्वन्ति वीरा मनसाप्यलीकं प्राणैर्विमुक्ता न तु भोः पुरा ते॥ १९॥

न चाप्यस्य कपेर्घाते कश्चित् पश्याम्यहं गुणम्।
 तेष्वयं पात्यतां दण्डो यैरयं प्रेषितः कपिः॥ २०॥

साधुर्वा यदि वासाधुः परैरैष समर्पितः।
 ब्रुवन् परार्थं परवान् न दूतो वधमर्हति॥ २१॥

अपि चास्मिन् हृते नान्यं राजन् पश्यामि खेचरम्।
 इह यः पुनरागच्छेत् परं पारं महोदधेः॥ २२॥

तस्मान्नास्य वधे यत्नः कार्यः परपुरञ्जय।
 भवान् सेन्द्रेषु देवेषु यत्नमास्थातुमर्हति॥ २३॥

अस्मिन् विनष्टे नहि भूतमन्यं पश्यामि यस्तौ नरराजपुत्रौ।
 युद्धाय युद्धप्रिय दुर्विनीतावुद्योजयेद् वै भवता विरुद्धौ॥ २४॥

पराक्रमोत्साहमनस्विनां च सुरासुराणामपि दुर्जयेन।
 त्वया मनोनन्दन नैर्वृक्षतानां युद्धाय निर्नाशयितुं न युक्तम्॥ २५॥

हिताश्च शूराश्च समाहिताश्च कुलेषु जाताश्च महागुणेषु।
 मनस्विनः शास्त्रभृतां वरिष्ठाः कोपप्रशस्ताः सुभृताश्च योधाः॥ २६॥

तदेकदेशेन बलस्य तावत् केचित् तवादेशकृतोऽय यान्तु।
 तौ राजपुत्रावुपगृह्य मूढौ परेषु ते भावयितुं प्रभावम्॥२७॥

निशाचराणामधिपोऽनुजस्य विभीषणस्योत्तमवाक्यमिष्टम्।
 जग्राह बुद्धा सुरलोकशत्रुमहाबलो राक्षसराजमुख्यः॥२८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
 दूतवधनिवारणम् नाम द्विपञ्चाशः सर्गः ॥५-५२॥

॥ त्रिपञ्चाशः सर्गः — पावकशैत्यम् ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा दशग्रीवो महात्मनः।
 देशकालहितं वाक्यं भ्रातुरुत्तरमब्रवीत्॥ १ ॥

सम्यगुक्तं हि भवता दूतवध्या विगर्हिता।
 अवश्यं तु वधायान्यः क्रियतामस्य निघ्रहः॥ २ ॥

कपीनां किल लाङ्गूलमिष्टं भवति भूषणम्।
 तदस्य दीप्यतां शीघ्रं तेन दग्धेन गच्छतु॥ ३ ॥

ततः पश्यन्त्वमुं दीनमङ्गवैरूप्यकर्शितम्।
 सुमित्रज्ञातयः सर्वे बान्धवाः ससुहृज्जनाः॥ ४ ॥

आज्ञापयद् राक्षसेन्द्रः पुरं सर्वं सचत्वरम्।
 लाङ्गूलेन प्रदीप्तेन रक्षोभिः परिणीयताम्॥ ५ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राक्षसाः कोपकर्कशाः।
 वेष्टन्ते तस्य लाङ्गूलं जीर्णैः कार्पासिकैः पटैः॥ ६ ॥

संवेष्टमाने लाङ्गूले व्यवर्धत महाकपिः।
 शुष्कमिन्धनमासाद्य वनेष्विव हुताशनम्॥ ७ ॥

तैलेन परिषिञ्च्याथ तेऽग्निं तत्रोपपादयन्।
लाङ्गूलेन प्रदीप्तेन राक्षसांस्तानताडयत्॥८॥

रोषामर्षपरीतात्मा बालसूर्यसमाननः।
स भूयः सङ्गतैः क्रौरै राक्षसैर्हरिपुङ्गवः॥९॥

सहस्रीबालवृद्धाश्च जग्मुः प्रीतिं निशाचराः।
निबद्धः कृतवान् वीरस्तत्कालसदृशीं मतिम्॥१०॥

कामं खलु न मे शक्ता निबद्धस्यापि राक्षसाः।
छित्त्वा पाशान् समुत्पत्य हन्यामहमिमान् पुनः॥११॥

यदि भर्तृहितार्थाय चरन्तं भर्तृशासनात्।
निबध्नन्ते दुरात्मानो न तु मे निष्कृतिः कृता॥१२॥

सर्वेषामेव पर्यासो राक्षसानामहं युधि।
किं तु रामस्य प्रीत्यर्थं विषहिष्येऽहमीदृशम्॥१३॥

लङ्घा चारयितव्या मे पुनरेव भवेदिति।
रात्रौ नहि सुटृष्टा मे दुर्गकर्मविधानतः॥१४॥

अवश्यमेव द्रष्टव्या मया लङ्घा निशाक्षये।
कामं बधन्तु मे भूयः पुच्छस्योद्दीपनेन च॥१५॥

पीडां कुर्वन्ति रक्षांसि न मेऽस्ति मनसः श्रमः।
ततस्ते संवृताकारं सत्त्ववन्तं महाकपिम्॥१६॥

परिगृह्य ययुर्हृष्टा राक्षसाः कपिकुञ्जरम्।
शङ्खभेरीनिनादैश्च घोषयन्तः स्वकर्मभिः॥१७॥

राक्षसाः क्रूरकर्माणश्चारयन्ति स्म तां पुरीम्।
अन्वीयमानो रक्षोभिर्ययौ सुखमिरन्दमः॥१८॥

हनूमांश्चारयामास राक्षसानां महापुरीम्।
अथापश्यद् विमानानि विचित्राणि महाकपिः ॥ १९ ॥

संवृतान् भूमिभागांश्च सुविभक्तांश्च चत्वरान्।
रथ्याश्च गृहसम्बाधाः कपिः शृङ्खाटकानि च ॥ २० ॥

तथा रथ्योपरथ्याश्च तथैव च गृहान्तरान्।
चत्वरेषु चतुष्केषु राजमार्गे तथैव च ॥ २१ ॥

घोषयन्ति कपिं सर्वे चार इत्येव राक्षसाः।
स्त्रीबालवृद्धा निर्जग्मुस्तत्र तत्र कुतूहलात् ॥ २२ ॥

तं प्रदीपितलाङ्गूलं हनूमन्तं दिव्यक्षवः।
दीप्यमाने ततस्तस्य लाङ्गूलाये हनूमतः ॥ २३ ॥

राक्षस्यस्ता विरूपाक्षः शंसुर्देव्यास्तदप्रियम्।
यस्त्वया कृतसंवादः सीते ताम्रमुखः कपिः ॥ २४ ॥

लाङ्गूलेन प्रदीप्तेन स एष परिणीयते।
श्रुत्वा तद् वचनं क्रूरमात्मापहरणोपमम् ॥ २५ ॥

वैदेही शोकसन्तसा हुताशनमुपागमत्।
मङ्गलाभिमुखी तस्य सा तदासीन्महाकपेः ॥ २६ ॥

उपतस्थे विशालाक्षी प्रयता हव्यवाहनम्।
यद्यस्ति पतिशुश्रूषा यद्यस्ति चरितं तपः।
यदि वा त्वेकपत्नीत्वं शीतो भव हनूमतः ॥ २७ ॥

यदि किञ्चिदनुक्रोशस्तस्य मद्यस्ति धीमतः।
यदि वा भाग्यशेषो मे शीतो भव हनूमतः ॥ २८ ॥

यदि मां वृत्तसम्पन्नां तत्समागमलालसाम्।
स विजानाति धर्मात्मा शीतो भव हनूमतः ॥ २९ ॥

यदि मां तारयेदार्यः सुग्रीवः सत्यसङ्गरः।
अस्माद् दुःखाम्बुसंरोधाच्छीतो भव हनूमतः ॥ ३० ॥

ततस्तीक्ष्णार्चिरव्यग्रः प्रदक्षिणशिरखोऽनलः।
जज्वाल मृगशावाक्ष्याः शांसन्निव शुभं कपे: ॥ ३१ ॥

हनूमजनकश्चैव पुच्छानलयुतोऽनिलः।
ववौ स्वास्थ्यकरो देव्याः प्रालेयानिलशीतलः ॥ ३२ ॥

दद्यमाने च लाङ्गूले चिन्तयामास वानरः।
प्रदीपोऽग्निरथं कस्मान्न मां दहति सर्वतः ॥ ३३ ॥

दृश्यते च महाज्वालः करोति च न मे रुजम्।
शिशिरस्येव सम्पातो लाङ्गूलाग्रे प्रतिष्ठितः ॥ ३४ ॥

अथ वा तदिदं व्यक्तं यद् दृष्टं प्रुवता मया।
रामप्रभावादाश्र्वर्यं पर्वतः सरितां पतौ ॥ ३५ ॥

यदि तावत् समुद्रस्य मैनाकस्य च धीमतः।
रामार्थं सम्भ्रमस्तादृक् किमग्निं करिष्यति ॥ ३६ ॥

सीतायाश्चानुशंस्येन तेजसा राघवस्य च।
पितुश्च मम सरव्येन न मां दहति पावकः ॥ ३७ ॥

भूयः स चिन्तयामास मुहूर्तं कपिकुञ्जरः।
कथमस्मद्विघस्येह बन्धनं राक्षसाधमैः ॥ ३८ ॥

प्रतिक्रियास्य युक्ता स्यात् सति मह्यं पराक्रमे।
ततश्छित्त्वा च तान् पाशान् वेगवान् वै महाकपिः ॥ ३९ ॥

उत्पपाताथ वेगेन ननाद च महाकपिः।
पुरद्वारं ततः श्रीमान् शैलशङ्खमिवोन्नतम्॥४०॥

विभक्तरक्षः सम्बाधमाससादानिलात्मजः ।
स भूत्वा शैलसङ्काशः क्षणेन पुनरात्मवान्॥४१॥

हस्वतां परमां प्राप्तो बन्धनान्यवशातयत्।
विमुक्तश्चाभवच्छ्रीमान् पुनः पर्वतसन्निभः॥४२॥

वीक्षमाणश्च ददृशे परिघं तोरणाश्रितम्।
स तं गृह्य महाबाहुः कालायसपरिष्कृतम्।
रक्षिणस्तान् पुनः सवान् सूदयामास मारुतिः॥४३॥

स तान् निहत्वा रणचण्डविक्रमः समीक्षमाणः पुनरेव लङ्काम्।
प्रदीप्तलाङ्गूलकृतार्चिमाली प्रकाशितादित्य इवार्चिमाली॥४४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
पावकशैत्यम् नाम त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥५-५३॥

॥ चतुःपञ्चाशः सर्गः — लङ्कादाहः ॥

वीक्षमाणस्ततो लङ्कां कपिः कृतमनोरथः।
वर्धमानसमुत्साहः कार्यशेषमचिन्तयत्॥१॥

किं नु खल्ववशिष्टं मे कर्तव्यमिह साम्प्रतम्।
यदेषां रक्षसां भूयः सन्तापजननं भवेत्॥२॥

वनं तावत्प्रमथितं प्रकृष्टा राक्षसा हताः।
बलैकदेशः क्षपितः शेषं दुर्गविनाशनम्॥३॥

दुर्गे विनाशिते कर्म भवेत् सुखपरिश्रमम्।
अल्पयत्नेन कार्येऽस्मिन् मम स्यात् सफलः श्रमः ॥४॥

यो ह्यं मम लङ्गूले दीप्यते हव्यवाहनः।
अस्य सन्तर्पणं न्यायं कर्तुमेभिर्गृहोत्तमैः ॥५॥

ततः प्रदीपलङ्गूलः सविद्युदिव तोयदः।
भवनाग्रेषु लङ्काया विच्चार महाकपिः ॥६॥

गृहाद् गृहं राक्षसानामुद्यानानि च वानरः।
वीक्षमाणो ह्यसन्त्रस्तः प्रासादांश्च चचार सः ॥७॥

अवपुत्य महावेगः प्रहस्तस्य निवेशनम्।
अग्निं तत्र विनिक्षिप्य श्वसनेन समो बली ॥८॥

ततोऽन्यत् पुष्पुवे वेशम् महापार्श्वस्य वीर्यवान्।
मुमोच्च हनुमानग्निं कालानलशिखोपमम् ॥९॥

वज्रदंष्ट्रस्य च तथा पुष्पुवे स महाकपिः।
शुकस्य च महातेजाः सारणस्य च धीमतः ॥१०॥

तथा चेन्द्रजितो वेशम् ददाह हरियूथपः।
जम्बुमालेः सुमालेश्च ददाह भवनं ततः ॥११॥

रशिमकेतोश्च भवनं सूर्यशत्रोस्तथैव च।
हस्त्वकर्णस्य दंष्ट्रस्य रोमशस्य च रक्षसः ॥१२॥

युद्धोन्मत्तस्य मत्तस्य ध्वजग्रीवस्य रक्षसः।
विद्युजिह्वस्य घोरस्य तथा हस्तिमुखस्य च ॥१३॥

करालस्य विशालस्य शोणिताक्षस्य चैव हि।
कुम्भकर्णस्य भवनं मकराक्षस्य चैव हि ॥१४॥

नरान्तकस्य कुम्भस्य निकुम्भस्य दुरात्मनः।
यज्ञशत्रोश्च भवनं ब्रह्मशत्रोस्तथैव च॥१५॥

वर्जयित्वा महातेजा विभीषणगृहं प्रति।
क्रममाणः क्रमेणैव ददाह हरिपुञ्ज्वः॥१६॥

तेषु तेषु महार्हेषु भवनेषु महायशाः।
गृहेष्वद्विष्टिमतामृद्धिं ददाह कपिकुञ्जरः॥१७॥

सर्वेषां समतिकम्य राक्षसेन्द्रस्य वीर्यवान्।
आससादाथ लक्ष्मीवान् रावणस्य निवेशनम्॥१८॥

ततस्तस्मिन् गृहे मुख्ये नानारत्नविभूषिते।
मेरुमन्दरसङ्काशे नानामञ्जलशोभिते॥१९॥

प्रदीपमग्निमुत्सृज्य लाङ्गूलाये प्रतिष्ठितम्।
ननाद हनुमान् वीरो युगान्तजलदो यथा॥२०॥

श्वसनेन च संयोगादतिवेगो महाबलः।
कालाग्निरिव जज्वाल प्रावर्धत हुताशनः॥२१॥

प्रदीपमग्निं पवनस्तेषु वेशमसु चारयन्।
तानि काञ्चनजालानि मुक्तामणिमयानि च॥२२॥

भवनानि व्यशीर्यन्त रत्नवन्ति महान्ति च।
तानि भग्नविमानानि निपेतुर्वसुधातले॥२३॥

भवनानीव सिद्धानामम्बरात् पुण्यसङ्ख्ये।
सञ्ज्ञे तुमुलः शब्दो राक्षसानां प्रधावताम्॥२४॥

स्वे स्वे गृहपरित्राणे भग्नोत्साहोज्ज्ञतश्रियाम्।
नूनमेषोऽग्निरायातः कपिरूपेण हा इति॥२५॥

क्रन्दन्त्यः सहसा पेतुः स्तनन्धयधराः स्त्रियः।
काश्चिदग्निपरीताङ्गो हर्म्येभ्यो मुक्तमूर्धजाः ॥ २६ ॥

पतन्त्योरेजिरेऽभ्रेभ्यः सौदामन्य इवाम्बरात्।
वज्रविद्रुमवैदूर्यमुक्तारजतसंहतान् ॥ २७ ॥

विचित्रान् भवनाङ्गातून् स्यन्दमानान् ददर्श सः।
नाग्निस्तृप्यति काषानां तृणानां च यथा तथा ॥ २८ ॥

हनूमान् राक्षसेन्द्राणां वधे किञ्चिन्न तृप्यति।
न हनूमद्विशस्तानां राक्षसानां वसुन्धरा ॥ २९ ॥

हनूमता वेगवता वानरेण महात्मना।
लङ्कापुरं प्रदग्धं तद् रुद्रेण त्रिपुरं यथा ॥ ३० ॥

ततः स लङ्कापुरपर्वताग्रे समुत्थितो भीमपराक्रमोऽग्निः।
प्रसार्य चूडावलयं प्रदीप्तो हनूमता वेगवतोपसृष्टः ॥ ३१ ॥

युगान्तकालानलतुल्यरूपः समारुतोऽग्निर्ववृधे दिवस्पृक्।
विधूमरश्मिर्भवनेषु सक्तो रक्षःशरीराज्यसमर्पितार्चिः ॥ ३२ ॥

आदित्यकोटीसदृशः सुतेजा लङ्कां समस्तां परिवार्य तिष्ठन्।
शब्देरनेकैरशनिप्ररूढैर्भिन्दग्निवाणं प्रबभौ महाग्निः ॥ ३३ ॥

तत्राम्बरादग्निरतिप्रवृद्धो रूक्षप्रभः किंशुकपुष्पचूडः।
निर्वाणधूमाकुलराजयश्च नीलोत्पलाभाः प्रचकाशिरेऽभ्राः ॥ ३४ ॥

वज्री महेन्द्रस्त्रिदशेश्वरो वा साक्षाद् यमो वा वरुणोऽनिलो वा।
रौद्रोऽग्निरक्षो धनदश्च सोमो न वानरोऽयं स्वयमेव कालः ॥ ३५ ॥

किं ब्रह्मणः सर्वपितामहस्य लोकस्य धातुश्चतुराननस्य।
इहागतो वानररूपधारी रक्षोपसंहारकरः प्रकोपः ॥ ३६ ॥

किं वैष्णवं वा कपिरूपमेत्य रक्षोविनाशाय परं सुतेजः।

अचिन्त्यमव्यक्तमनन्तमेकं स्वमायया साम्रतमागतं वा ॥ ३७ ॥

इत्येवमूर्च्छुर्बहवो विशिष्टा रक्षोगणास्तत्र समेत्य सर्वे।

सप्राणिसङ्घां सगृहां सवृक्षां दग्धां पुरीं तां सहसा समीक्ष्य ॥ ३८ ॥

ततस्तु लङ्घा सहसा प्रदग्धा सराक्षसा साश्वरथा सनागा।

सपक्षिसङ्घा समृगा सवृक्षा रुरोद दीना तुमुलं सशब्दम् ॥ ३९ ॥

हा तात हा पुत्रक कान्त मित्र हा जीवितेशाङ्ग हतं सुपुण्यम्।

रक्षोभिरेवं बहुधा ब्रुवद्धिः शब्दः कृतो घोरतरः सुभीमः ॥ ४० ॥

हुताशनज्वालसमावृता सा हतप्रवीरा परिवृत्तयोधा।

हनूमतः क्रोधबलाभिभूता बभूव शापोपहतेव लङ्घा ॥ ४१ ॥

ससम्भ्रमं त्रस्तविषण्णराक्षसां समुज्ज्वलज्ज्वालहुताशनाङ्किताम्।

ददर्श लङ्घां हनुमान् महामनाः स्वयम्भुरोषोपहतामिवावनिम् ॥ ४२ ॥

भङ्गा वनं पादपरत्सङ्कुलं हत्वा तु रक्षांसि महान्ति संयुगे।

दग्ध्वा पुरीं तां गृहरत्नमालिनीं तस्थौ हनूमान् पवनात्मजः कपिः ॥ ४३ ॥

स राक्षसांस्तान् सुबहूंश्च हत्वा वनं च भङ्गा बहुपादं तत्।

विसृज्य रक्षोभवनेषु चास्मि जगाम रामं मनसा महात्मा ॥ ४४ ॥

ततस्तु तं वानरवीरमुख्यं महाबलं मारुततुल्यवेगम्।

महामतिं वायुसुतं वरिष्ठं प्रतुषुर्देवगणाश्च सर्वे ॥ ४५ ॥

देवाश्च सर्वे मुनिपुङ्गवाश्च गन्धर्वविद्याधरपन्नगाश्च।

भूतानि सर्वाणि महान्ति तत्र जग्मुः परां प्रीतिमतुल्यरूपाम् ॥ ४६ ॥

भङ्गा वनं महातेजा हत्वा रक्षांसि संयुगे।

दग्ध्वा लङ्घापुरीं भीमां रराज स महाकपिः ॥ ४७ ॥

गृहाश्यश्छाग्रतले विचित्रे प्रतिष्ठितो वानरराजसिंहः ।
प्रदीप्तलाङ्गूलकृतार्चिमाली व्यराजतादित्य इवार्चिमाली ॥४८॥

लङ्कां समस्तां सम्पीड्य लाङ्गूलाग्निं महाकपिः ।
निर्वापयामास तदा समुद्रे हरिपुञ्जवः ॥४९॥

ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्र्वं परमर्षयः ।
दृष्ट्वा लङ्कां प्रदग्धां तां विस्मयं परमं गताः ॥५०॥

तं दृष्ट्वा वानरश्रेष्ठं हनूमन्तं महाकपिम् ।
कालाग्निरिति सञ्चिन्त्य सर्वभूतानि तत्रसुः ॥५१॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
लङ्कादाहः नाम चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ५-५४ ॥

॥ पञ्चपञ्चाशः सर्गः — हनूमद्विभ्रमः ॥

सन्दीप्यमानां वित्रस्तां त्रस्तरक्षोगणां पुरीम् ।
अवेक्ष्य हनुमाँलङ्कां चिन्तयामास वानरः ॥ १ ॥

तस्याभूत सुमहांस्त्रासः कुत्सा चात्मन्यजायत ।
लङ्कां प्रदहता कर्म किस्वित् कृतमिदं मया ॥ २ ॥

धन्याः खलु महात्मानो ये बुद्धा कोपमुत्थितम् ।
निरुन्धन्ति महात्मानो दीप्तमग्निमिवाभसा ॥ ३ ॥

कुद्धः पापं न कुर्यात् कः कुद्धो हन्याद् गुरूनपि ।
कुद्धः परुषया वाचा नरः साधूनधिक्षिपेत् ॥ ४ ॥

वाच्यावाच्यं प्रकुपितो न विजानाति कर्हिचित् ।
नाकार्यमस्ति कुद्धस्य नावाच्यं विद्यते क्वचित् ॥ ५ ॥

यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरस्यति।
यथोरगस्त्वचं जीर्णा स वै पुरुष उच्यते ॥ ६ ॥

घिगस्तु मां सुदुर्बुद्धिं निर्लज्जं पापकृत्तमम्।
अचिन्तयित्वा तां सीतामग्निदं स्वामिघातकम् ॥ ७ ॥

यदि दग्धा त्वियं सर्वा नूनमार्यापि जानकी।
दग्धा तेन मया भर्तुहृतं कार्यमजानता ॥ ८ ॥

यदर्थमयमारभस्तल्कार्यमवसादितम् ।
मया हि दहता लङ्घां न सीता परिरक्षिता ॥ ९ ॥

ईषत्कार्यमिदं कार्यं कृतमासीन्न संशयः।
तस्य क्रोधाभिभूतेन मया मूलक्षयः कृतः ॥ १० ॥

विनष्टा जानकी व्यक्तं न ह्यदग्धः प्रदृश्यते।
लङ्घायाः कश्चिदुदेशः सर्वा भस्मीकृता पुरी ॥ ११ ॥

यदि तद्विहृतं कार्य मया प्रज्ञाविपर्यात्।
इहैव प्राणसञ्चासो ममापि ह्यय रोचते ॥ १२ ॥

किमग्नौ निपताम्यद्य आहोस्विद् वडवामुखे।
शरीरमिह सत्त्वानां दग्धि सागरवासिनाम् ॥ १३ ॥

कथं नु जीवता शक्यो मया द्रष्टुं हरीश्वरः।
तौ वा पुरुषशार्दूलौ कार्यसर्वस्वघातिना ॥ १४ ॥

मया खलु तदेवेदं रोषदोषात् प्रदर्शितम्।
प्रथितं त्रिषु लोकेषु कपित्वमनवस्थितम् ॥ १५ ॥

घिगस्तु राजसं भावमनीशमनवस्थितम्।
ईश्वरेणापि यद् रागान्मया सीता न रक्षिता ॥ १६ ॥

विनष्टायां तु सीतायां तावुभौ विनशिष्यतः।
तयोर्विनाशे सुग्रीवः सबन्धुर्विनशिष्यति ॥ १७ ॥

एतदेव वचः श्रुत्वा भरतो भ्रातृवत्सलः।
धर्मात्मा सहशत्रुघ्नः कथं शक्ष्यति जीवितुम् ॥ १८ ॥

इक्ष्वाकुवंशे धर्मिष्ठे गते नाशमसंशयम्।
भविष्यन्ति प्रजाः सर्वाः शोकसन्तापपीडिताः ॥ १९ ॥

तदहं भाग्यरहितो लुप्तधर्मार्थसङ्ख्यः।
रोषदोषपरीतात्मा व्यक्तं लोकविनाशनः ॥ २० ॥

इति चिन्तयतस्तस्य निमित्तान्युपपेदिरे।
पूर्वमप्युपलब्धानि साक्षात् पुनरचिन्तयत् ॥ २१ ॥

अथ वा चारुसर्वाङ्गी रक्षिता स्वेन तेजसा।
न नशिष्यति कल्याणी नाग्निरग्नौ प्रवर्तते ॥ २२ ॥

नहि धर्मात्मनस्तस्य भार्याममिततेजसः।
स्वचरित्राभिगुसां तां स्प्रष्टुर्मर्हति पावकः ॥ २३ ॥

नूनं रामप्रभावेण वैदेह्याः सुकृतेन च।
यन्मां दहनकर्मायं नादहृद्धव्यवाहनः ॥ २४ ॥

त्रयाणां भरतादीनां भ्रातृणां देवता च या।
रामस्य च मनःकान्ता सा कथं विनशिष्यति ॥ २५ ॥

यद् वा दहनकर्मायं सर्वत्र प्रभुरव्ययः।
न मे दहति लाङ्गूलं कथमार्या प्रधक्ष्यति ॥ २६ ॥

पुनश्चाचिन्तयत् तत्र हनूमान् विस्मितस्तदा।
हिरण्यनाभस्य गिरेऽलमध्ये प्रदर्शनम् ॥ २७ ॥

तपसा सत्यवाक्येन अनन्यत्वाच्च भर्तरि।
असौ विनिर्देहदग्निं न तामग्निः प्रधक्ष्यति ॥ २८ ॥

स तथा चिन्तयंस्तत्र देव्या धर्मपरिग्रहम्।
शुश्राव हनुमांस्तत्र चारणानां महात्मनाम् ॥ २९ ॥

अहो खलु कृतं कर्म दुर्विगाहं हनूमता।
अग्निं विसृजता तीक्ष्णं भीमं राक्षससद्वनि ॥ ३० ॥

प्रपलायितरक्षः स्त्रीबालवृद्धसमाकुला ।
जनकोलाहलाध्माता क्रन्दन्तीवाद्रिकन्दरैः ॥ ३१ ॥

दग्धेयं नगरी लङ्घा साटप्राकारतोरणा।
जानकी न च दग्धेति विस्मयोऽद्भुत एव नः ॥ ३२ ॥

इति शुश्राव हनुमान् वाचं ताममृतोपमाम्।
बभूव चास्य मनसो हर्षस्तत्कालसम्भवः ॥ ३३ ॥

स निमित्तैश्च दृष्टार्थैः कारणैश्च महागुणैः।
ऋषिवाक्यैश्च हनुमानभवत् प्रीतमानसः ॥ ३४ ॥

ततः कपिः प्राप्तमनोरथार्थस्तामक्षतां राजसुतां विदित्वा।
प्रत्यक्षतस्तां पुनरेव दृष्ट्वा प्रतिप्रयाणाय मतिं चकार ॥ ३५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनूमद्विग्रहमः नाम पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ५-५५ ॥

॥ षष्ठ्याशः सर्गः — प्रतिप्रयाणोत्पतनम् ॥

ततस्तु शिंशपामूले जानकीं पर्यवस्थिताम्।
अभिवाद्याब्रवीद् दिष्ठा पश्यामि त्वामिहाक्षताम् ॥ १ ॥

ततस्तं प्रस्थितं सीता वीक्षमाणा पुनः पुनः ।

भर्तुः स्नेहान्विता वाक्यं हनूमन्तमभाषत ॥ २ ॥

यदि त्वं मन्यसे तात वसैकाहमिहानघ ।

क्वचित् सुसंवृते देशे विश्रान्तः श्वो गमिष्यसि ॥ ३ ॥

मम चैवाल्पभाग्यायाः सान्निध्यात् तव वानर ।

शोकस्यास्याप्रमेयस्य मुहूर्तं स्यादपि क्षयः ॥ ४ ॥

गते हि हरिशार्दूल पुनः सम्प्राप्तये त्वयि ।

प्राणेष्वपि न विश्वासो मम वानरपुञ्जव ॥ ५ ॥

अदर्शनं च ते वीर भूयो मां दारयिष्यति ।

दुःखाद् दुःखतरं प्राप्तां दुर्मनः शोककर्शिताम् ॥ ६ ॥

अयं च वीर सन्देहस्तिष्ठतीव ममाग्रतः ।

सुमहत्सु सहायेषु हर्यृक्षेषु महाबलः ॥ ७ ॥

कथं नु खलु दुष्पारं सन्तरिष्यति सागरम् ।

तानि हर्यृक्षसैन्यानि तौ वा नरवरात्मजौ ॥ ८ ॥

त्रयाणामेव भूतानां सागरस्यापि लङ्घने ।

शक्तिः स्याद् वैनतेयस्य तव वा मारुतस्य वा ॥ ९ ॥

तदत्र कार्यनिर्बन्धे समुत्पन्ने दुरासदे ।

किं पश्यसि समाधानं त्वं हि कार्यविशारदः ॥ १० ॥

काममस्य त्वमेवैकः कार्यस्य परिसाधने ।

पर्याप्तः परवीरम् यशस्यस्ते फलोदयः ॥ ११ ॥

बलैस्तु सङ्कलां कृत्वा लङ्कां परबलार्दनः ।

मां नयेद् यदि काकुत्थस्तत् तस्य सदृशं भवेत् ॥ १२ ॥

तद् यथा तस्य विक्रान्तमनुरूपं महात्मनः ।
 भवत्याहवशूरस्य तथा त्वमुपपादय ॥ १३ ॥

तदर्थेष्वहितं वाक्यं प्रश्रितं हेतुसंहितम् ।
 निशम्य हनुमान् वीरो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १४ ॥

देवि हर्यृक्षसैन्यानामीश्वरः पूवतां वरः ।
 सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नस्तवार्थे कृतनिश्चयः ॥ १५ ॥

स वानरसहस्राणां कोटीभिरभिसंवृतः ।
 क्षिप्रमेष्यति वैदेहि सुग्रीवः पूवगाधिपः ॥ १६ ॥

तौ च वीरौ नरवरौ सहितौ रामलक्ष्मणौ ।
 आगम्य नगरीं लङ्घां सायकैर्विधमिष्यतः ॥ १७ ॥

सगणं राक्षसं हत्वा नचिराद् रघुनन्दनः ।
 त्वामादाय वरारोहे स्वां पुरीं प्रति यास्यति ॥ १८ ॥

समाश्वसिहि भद्रं ते भव त्वं कालकाङ्क्षिणी ।
 क्षिप्रं द्रक्ष्यसि रामेण निहतं रावणं रणे ॥ १९ ॥

निहते राक्षसेन्द्रे च सपुत्रामात्यबान्धवे ।
 त्वं समेष्यसि रामेण शशाङ्केनेव रोहिणी ॥ २० ॥

क्षिप्रमेष्यति काकुत्थो हर्यृक्षप्रवर्युतः ।
 यस्ते युधि विजित्यारीज्ञोकं व्यपनयिष्यति ॥ २१ ॥

एवमाश्वास्य वैदेहीं हनूमान् मारुतात्मजः ।
 गमनाय मतिं कृत्वा वैदेहीमभ्यवादयत् ॥ २२ ॥

राक्षसान् प्रवरान् हत्वा नाम विश्राव्य चात्मनः ।
 समाश्वास्य च वैदेहीं दर्शयित्वा परं बलम् ॥ २३ ॥

नगरीमाकुलां कृत्वा वञ्चयित्वा च रावणम्।
दर्शयित्वा बलं घोरं वैदेहीमभिवाद्य च ॥ २४ ॥

प्रतिगन्तुं मनश्चक्रे पुनर्मध्येन सागरम्।
ततः स कपिशार्दूलः स्वामिसन्दर्शनोत्सुकः ॥ २५ ॥

आरुरोह गिरिश्रेष्ठमरिष्टमरिम्दनः।
तुङ्गपद्मकजुष्टाभिर्नीलाभिर्वनराजिभिः ॥ २६ ॥

सोत्तरीयमिवाम्भोदैः शृङ्गान्तरविलम्बिभिः।
बोध्यमानमिव प्रीत्या दिवाकरकरैः शुभैः ॥ २७ ॥

उन्मिषन्तमिवोद्धूतैर्लोचनैरिव धातृभिः।
तोयौघनिःस्वनैर्मन्द्रैः प्राधीतमिव पवतम् ॥ २८ ॥

प्रगीतमिव विस्पष्टं नानाप्रस्त्रवणस्वनैः।
देवदारुभिरुद्धूतैरूर्ध्वबाहुमिव स्थितम् ॥ २९ ॥

प्रपातजलनिर्घोषैः प्राकुष्टमिव सर्वतः।
वेपमानमिव श्यामैः कम्पमानैः शरद्धनैः ॥ ३० ॥

वेणुभिर्मारुतोद्धूतैः कूजन्तमिव कीचकैः।
निःश्वसन्तमिवामर्षादूघोरराशीविषोत्तमैः ॥ ३१ ॥

नीहारकृतगम्भीरैर्ध्यायन्तमिव गह्वरैः।
मेघपादनिमैः पादैः प्रक्रान्तमिव सर्वतः ॥ ३२ ॥

जृममाणमिवाकाशो शिखरैरभ्रमालिभिः।
कूटैश्च बहुधा कीर्णं शोभितं बहुकन्दरैः ॥ ३३ ॥

सालतालैश्च कर्णैश्च वंशैश्च बहुभिर्वृतम्।
लतावितानैर्विततैः पुष्पवद्धिरलङ्घुतम् ॥ ३४ ॥

नानामृगगणैः कीर्ण धातुनिष्ठन्दभूषितम्।
बहुप्रस्ववणोपेतं शिलासञ्चयसङ्कटम्॥ ३५॥

महर्षियक्षगन्धर्वकिन्नरोरगसेवितम् ।
लतापादपसम्बाधं सिंहाधिष्ठितकन्दरम्॥ ३६॥

व्याघ्रादिभिः समाकीर्ण स्वादुमूलफलदुमम्।
आरुरोहानिलसुतः पर्वतं प्लवगोत्तमः॥ ३७॥

रामदर्शनशीघ्रेण प्रहर्षेणाभिचोदितः।
तेन पादतलक्रान्ता रम्येषु गिरिसानुषु॥ ३८॥

सधोषाः समशीर्यन्त शिलाश्वर्णीकृतास्ततः।
स तमारुह्य शैलेन्द्रं व्यवर्धत महाकपिः॥ ३९॥

दक्षिणादुत्तरं पारं प्रार्थयँल्हवणाम्भसः।
अधिरुह्य ततो वीरः पर्वतं पवनात्मजः॥ ४०॥

ददर्श सागरं भीमं भीमोरगनिषेवितम्।
स मारुत इवाकाशं मारुतस्यात्मसम्भवः॥ ४१॥

प्रपेदे हरिशार्दूलो दक्षिणादुत्तरां दिशम्।
स तदा पीडितस्तेन कपिना पर्वतोत्तमः॥ ४२॥

ररास विविधैर्भूतैः प्राविशाद् वसुधातलम्।
कम्पमानैश्च शिखरैः पतद्विरपि च द्रुमैः॥ ४३॥

तस्योरुवेगोन्मथिताः पादपाः पुष्पशालिनः।
निपेतुर्भूतले भग्नाः शक्रायुधहता इव॥ ४४॥

कन्दरोदरसंस्थानां पीडितानां महौजसाम्।
सिंहानां निनदो भीमो नभो भिन्दन् हि शुश्रुवे॥ ४५॥

त्रस्तव्याविद्धवसना व्याकुलीकृतभूषणाः।
विद्याधर्यः समुत्पेतुः सहसा धरणीधरात्॥४६॥

अतिप्रमाणा बलिनो दीपजिह्वा महाविषाः।
निपीडितशिरोग्रीवा व्यवेष्टन्त महाहयः॥४७॥

किञ्चरोरगगन्धर्वयक्षविद्याधरास्तथा ।
पीडितं तं नगवरं त्यक्त्वा गगनमास्थिताः॥४८॥

स च भूमिधरः श्रीमान् बलिना तेन पीडितः।
सवृक्षशिखरोदयः प्रविवेश रसातलम्॥४९॥

दशयोजनविस्तारस्त्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः।
धरण्यां समतां यातः स बभूव धराधरः॥५०॥

स लिलद्वयिषुर्भीमं सलीलं लवणार्णवम्।
कल्लोलास्फालवेलान्तमुत्पपात नभो हरिः॥५१॥

॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
प्रतिप्रयाणोत्पतनम् नाम षष्ठ्याशः सर्गः ॥५-५६॥

॥सप्तपञ्चाशः सर्गः — हनूमत्रत्यागमनम्॥

आप्तुत्य च महावेगः पक्षवानिव पर्वतः।
भुजङ्घयक्षगन्धर्वप्रबुद्धकमलोत्पलम् ॥१॥

स चन्द्रकुमुदं रम्यं सार्ककारण्डवं शुभम्।
तिष्यश्रवणकादम्बमभ्रशैवलशाद्वलम् ॥२॥

पुनर्वसुमहामीनं लोहिताङ्गमहाग्रहम्।
ऐरावतमहाद्वीपं स्वातीहंसविलासितम् ॥३॥

वातसञ्चातजालोर्मिचन्द्रांशुशिशिराम्बुमत्।
हनूमानपरिश्रान्तः पुष्पवे गगनार्णवम्॥४॥

यस्मान इवाकाशं ताराधिपमिवोद्धिरखन्।
हरन्निव सनक्षत्रं गगनं सार्कमण्डलम्॥५॥

अपारमपरिश्रान्तश्चाम्बुधिं समग्रहत।
हनूमान् मेघजालानि विकर्षन्निव गच्छति॥६॥

पाण्डुरारुणवर्णानि नीलमाङ्गिष्ठकानि च।
हरितारुणवर्णानि महाभ्राणि चकाशिरे॥७॥

प्रविशन्नभ्रजालानि निष्क्रमंश्च पुनः पुनः।
प्रकाशश्चाप्रकाशश्च चन्द्रमा इव दृश्यते॥८॥

विविधाभ्रघनापन्नगोचरो धवलाम्बरः।
दृश्यादृश्यतनुर्वीरस्तथा चन्द्रायतेऽम्बरे॥९॥

तार्क्ष्यायमाणो गगने स बभौ वायुनन्दनः।
दारयन् मेघवृन्दानि निष्पतंश्च पुनः पुनः॥१०॥

नदन् नादेन महता मेघस्वनमहास्वनः।
प्रवरान् राक्षसान् हत्वा नाम विश्राव्य चात्मनः॥११॥

आकुलां नगरीं कृत्वा व्यथयित्वा च रावणम्।
अर्दयित्वा महावीरान् वैदेहीमभिवाद्य च॥१२॥

आजगाम महातेजाः पुनर्मध्येन सागरम्।
पर्वतेन्द्रं सुनाभं च समुपस्पृश्य वीर्यवान्॥१३॥

ज्यामुक्त इव नाराचो महावेगोऽभ्युपागमत्।
स किञ्चिदारात् सम्प्राप्तः समालोक्य महागिरिम्॥१४॥

महेन्द्रं मेघसङ्काशं ननाद् स महाकपिः।
स पूरयामास कपिर्दिशो दश समन्ततः ॥ १५ ॥

नदन् नादेन महता मेघस्वनमहास्वनः।
स तं देशमनुप्राप्तः सुहृदर्शनलालसः ॥ १६ ॥

ननाद् सुमहानादं लाङ्गूलं चाप्यकम्पयत्।
तस्य नानव्यमानस्य सुपर्णाचरिते पथि ॥ १७ ॥

फलतीवास्य घोषेण गगनं सार्कमण्डलम्।
ये तु तत्रोत्तरे कूले समुद्रस्य महाबलाः ॥ १८ ॥

पूर्वं संविष्टिताः शूरा वायुपुत्रदिदक्षवः।
महतो वायुनुन्नस्य तौयदस्येव निःस्वनम्।
शुश्रुवुस्ते तदा घोषमूरुवेगं हनूमतः ॥ १९ ॥

ते दीनमनसः सर्वे शुश्रुवुः काननौकसः।
वानरेन्द्रस्य निर्घोषं पर्जन्यनिनदोपमम् ॥ २० ॥

निशम्य नदतो नादं वानरास्ते समन्ततः।
बभूवुरुत्सुकाः सर्वे सुहृदर्शनकाङ्क्षिणः ॥ २१ ॥

जाम्बवान् स हरिश्रेष्ठः प्रीतिसंहृष्टमानसः।
उपामन्त्र्य हरीन् सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥

सर्वथा कृतकार्योऽसौ हनूमान् नात्र संशयः।
न ह्यस्याकृतकार्यस्य नाद एवंविधो भवेत् ॥ २३ ॥

तस्य बाहूरुवेगं च निनादं च महात्मनः।
निशम्य हरयो हृष्टाः समुत्पेतुर्यतस्ततः ॥ २४ ॥

ते नगाग्रान्नगाग्राणि शिखराच्छिखराणि च।
प्रहृष्टाः समपद्यन्त हनूमन्तं दिदक्षवः ॥ २५ ॥

ते प्रीताः पादपात्रेषु गृह्य शाखामवस्थिताः।
वासांसि च प्रकाशानि समाविध्यन्त वानराः ॥ २६ ॥

गिरिगह्वरसंलीनो यथा गर्जति मारुतः।
एवं जगर्ज बलवान् हनूमान् मारुतात्मजः ॥ २७ ॥

तमभ्रधनसङ्काशमापतन्तं महाकपिम्।
दृष्ट्वा ते वानराः सर्वे तस्थुः प्राञ्जलयस्तदा ॥ २८ ॥

ततस्तु वेगवान् वीरो गिरेर्गिरिनिभः कपिः।
निपपात गिरेस्तस्य शिखरे पादपाकुले ॥ २९ ॥

हर्षेणापूर्यमाणोऽसौ रम्ये पर्वतनिर्जरै।
छिन्नपक्ष इवाकाशात् पपात धरणीधरः ॥ ३० ॥

ततस्ते प्रीतमनसः सर्वे वानरपुञ्जवाः।
हनूमन्तं महात्मानं परिवार्योपतस्थिरे ॥ ३१ ॥

परिवार्य च ते सर्वे परां प्रीतिमुपागताः।
प्रहृष्टवदनाः सर्वे तमागतमुपागमन् ॥ ३२ ॥

उपायनानि चादाय मूलानि च फलानि च।
प्रत्यर्चयन् हरिश्चेष्ठं हरयो मारुतात्मजम् ॥ ३३ ॥

विनेदुर्मुदिताः केचित् केचित् किलकिलां तथा।
हृष्टाः पादपशाखाश्च आनिन्युर्वानरर्षभाः ॥ ३४ ॥

हनूमांस्तु गुरून् वृद्धाञ्चाम्बवत्प्रमुखांस्तदा।
कुमारमङ्गदं चैव सोऽवन्दत महाकपिः ॥ ३५ ॥

स ताभ्यां पूजितः पूज्यः कपिभिश्च प्रसादितः।
 दृष्टा देवीति विकान्तः सङ्घेपेण न्यवेदयत्॥३६॥
 निषसाद च हस्तेन गृहीत्वा वालिनः सुतम्।
 रमणीये वनोदेशो महेन्द्रस्य गिरेस्तदा॥३७॥
 हनूमानब्रवीत् पृष्ठस्तदा तान् वानरर्षभान्।
 अशोकवनिकासंस्था दृष्टा सा जनकात्मजा॥३८॥
 रक्ष्यमाणा सुधोराभी राक्षसीभिरनिन्दिता।
 एकवेणीधरा बाला रामदर्शनलालसा॥३९॥
 उपवासपरिश्रान्ता मलिना जटिला कृशा।
 ततो दृष्टेति वचनं महार्थममृतोपमम्॥४०॥
 निशम्य मारुतेः सर्वे मुदिता वानराभवन्।
 क्षेडन्त्यन्ये नदन्त्यन्ये गर्जन्त्यन्ये महाबलाः॥४१॥
 चक्रुः किलकिलामन्ये प्रतिगर्जन्ति चापरे।
 केचिदुच्छितलाङ्गूलाः प्रहृष्टाः कपिकुञ्जराः॥४२॥
 आयताञ्चितदीर्घाणि लाङ्गूलानि प्रविव्यधुः।
 अपरे तु हनूमन्तं श्रीमन्तं वानरोत्तमम्॥४३॥
 आप्तुत्य गिरिश्छेषु संस्पृशन्ति स्म हर्षिताः।
 उक्तवाक्यं हनूमन्तमङ्गदस्तु तदाब्रवीत्॥४४॥
 सर्वेषां हरिवीराणां मध्ये वाचमनुत्तमाम्।
 सत्त्वे वीर्ये न ते कश्चित् समो वानर विद्यते॥४५॥
 यद्वप्तुत्य विस्तीर्णं सागरं पुनरागतः।
 जीवितस्य प्रदाता नस्त्वमेको वानरोत्तम॥४६॥

त्वत्प्रसादात् समेष्यामः सिद्धार्था राघवेण ह।
अहो स्वामिनि ते भक्तिरहो वीर्यमहो धृतिः ॥ ४७ ॥

दिष्ट्या दृष्टा त्वया देवी रामपत्नी यशस्विनी।
दिष्ट्या त्यक्ष्यति काकुत्स्थः शोकं सीतावियोगजम् ॥ ४८ ॥

ततोऽङ्गदं हनूमन्तं जाम्बवन्तं च वानराः।
परिवार्य प्रमुदिता भेजिरे विपुलाः शिलाः ॥ ४९ ॥

उपविष्टा गिरेस्तस्य शिलासु विपुलासु ते।
श्रोतुकामाः समुद्रस्य लङ्घनं वानरोत्तमाः ॥ ५० ॥

दर्शनं चापि लङ्घायाः सीताया रावणस्य च।
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे हनूमद्वदनोन्मुखाः ॥ ५१ ॥

तस्थौ तत्राङ्गदः श्रीमान् वानरैर्बहुभिर्वृतः।
उपास्यमानो विवुद्धैर्दिवि देवपतिर्यथा ॥ ५२ ॥

हनूमता कीर्तिमता यशस्विना तथाङ्गदेनाङ्गदनङ्गबाहुना।
मुदा तदाध्यासितमुन्नतं महन्महीधरायं ज्वलितं श्रियाभवत् ॥ ५३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनूमत्प्रत्यागमनम् नाम सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ५-५७ ॥

॥ अष्टपञ्चाशः सर्गः — हनूमद्वृत्तानुकथनम् ॥

ततस्तस्य गिरे: शङ्खे महेन्द्रस्य महाबलाः।
हनुमत्प्रमुखाः प्रीतिं हरयो जग्मुरुत्तमाम् ॥ १ ॥

प्रीतिमत्सूपविष्टेषु वानरेषु महात्मसु।
तं ततः प्रतिसंहृष्टः प्रीतियुक्तं महाकपिम् ॥ २ ॥

जाम्बवान् कार्यवृत्तान्तमपृच्छदनिलात्मजम्।
 कथं दृष्टा त्वया देवी कथं वा तत्र वर्तते॥३॥
 तस्यां चापि कथं वृत्तः क्रूरकर्मा दशाननः।
 तत्त्वतः सर्वमेतन्नः प्रब्रूहि त्वं महाकपे॥४॥
 सम्मार्गिता कथं देवी किं च सा प्रत्यभाषत।
 श्रुतार्थाश्चिन्तयिष्यामो भूयः कार्यविनिश्चयम्॥५॥
 यश्चार्थस्तत्र वक्तव्यो गतैरस्माभिरात्मवान्।
 रक्षितव्यं च यत्तत्र तद् भवान् व्याकरोतु नः॥६॥
 स नियुक्तस्ततस्तेन सम्प्रहृष्टतनूरुहः।
 नमस्यन् शिरसा देव्यै सीतायै प्रत्यभाषत॥७॥
 प्रत्यक्षमेव भवतां महेन्द्राग्रात् खमाप्नुतः।
 उदधेर्दक्षिणं पारं काङ्गमाणः समाहितः॥८॥
 गच्छतश्च हि मे घोरं विघ्नरूपमिवाभवत्।
 काञ्चनं शिखरं दिव्यं पश्यामि सुमनोहरम्॥९॥
 स्थितं पन्थानमावृत्य मेने विघ्नं च तं नगम्।
 उपसङ्गम्य तं दिव्यं काञ्चनं नगमुत्तमम्॥१०॥
 कृता मे मनसा बुद्धिर्भैर्तव्योऽयं मयेति च।
 प्रहतस्य मया तस्य लाङ्गूलेन महागिरेः॥११॥
 शिखरं सूर्यसङ्काशं व्यशीर्यत सहस्रधा।
 व्यवसायं च तं बुद्धा स होवाच महागिरिः॥१२॥
 पुत्रेति मधुरां वाणीं मनः प्रह्लादयन्निव।
 पितृव्यं चापि मां विद्धि सखायं मातरिश्वनः॥१३॥

मैनाकमिति विख्यातं निवसन्तं महोदधौ।

पक्षवन्तः पुरा पुत्र बभूवः पर्वतोत्तमाः ॥ १४ ॥

छन्दतः पृथिवीं चेरुर्बाधमानाः समन्ततः।

श्रुत्वा नगानां चरितं महेन्द्रः पाकशासनः ॥ १५ ॥

वज्रेण भगवान् पक्षौ चिच्छेदैषां सहस्रशः।

अहं तु मोचितस्तस्मात् तव पित्रा महात्मना ॥ १६ ॥

मारुतेन तदा वत्स प्रक्षिप्तो वरुणालये।

राघवस्य मया साह्ये वर्तितव्यमरिन्दम् ॥ १७ ॥

रामो धर्मभृतां श्रेष्ठो महेन्द्रसमविक्रमः।

एतच्छ्रुत्वा मया तस्य मैनाकस्य महात्मनः ॥ १८ ॥

कार्यमावेद्य च गिरेरुद्धतं वै मनो मम।

तेन चाहमनुज्ञातो मैनाकेन महात्मना ॥ १९ ॥

स चाप्यन्तर्हितः शैलो मानुषेण वपुष्मता।

शरीरेण महाशैलः शैलेन च महोदधौ ॥ २० ॥

उत्तमं जवमास्थाय शेषमध्वानमास्थितः।

ततोऽहं सुन्चिरं कालं जवेनाभ्यगमं पथि ॥ २१ ॥

ततः पश्याम्यहं देवीं सुरसां नागमातरम्।

समुद्रमध्ये सा देवी वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥

मम भक्ष्यः प्रदिष्टस्त्वमरैर्हरिसत्तम।

ततस्त्वां भक्षयिष्यामि विहितस्त्वं हि मे सुरैः ॥ २३ ॥

एवमुक्तः सुरसया प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः।

विवर्णवदनो भूत्वा वाक्यं चेदमुदीरयम् ॥ २४ ॥

रामो दाशरथिः श्रीमान् प्रविष्टो दण्डकावनम्।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया च परन्तपः ॥ २५ ॥

तस्य सीता हृता भार्या रावणेन दुरात्मना।
तस्याः सकाशं दूतोऽहं गमिष्ये रामशासनात् ॥ २६ ॥

कर्तुमर्हसि रामस्य साहाय्यं विषये सती।
अथवा मैथिलीं दृष्ट्वा रामं चाक्षिष्ठकारिणम् ॥ २७ ॥

आगमिष्यामि ते वक्रं सत्यं प्रतिशृणोमि ते।
एवमुक्ता मया सा तु सुरसा कामरूपिणी ॥ २८ ॥

अब्रवीन्नातिवर्तेत कश्चिदेष वरो मम।
एवमुक्तः सुरसया दशयोजनमायतः ॥ २९ ॥

ततोऽर्धगुणविस्तारो बभूवाहं क्षणेन तु।
मत्प्रमाणाधिकं चैव व्यादितं तु मुखं तया ॥ ३० ॥

तद् दृष्ट्वा व्यादितं त्वास्यं हस्तं ह्यकरवं पुनः।
तस्मिन् मुहूर्ते च पुनर्बभूवाङ्गुष्ठसम्मितः ॥ ३१ ॥

अभिपत्याशु तद्वक्रं निर्गतोऽहं ततः क्षणात्।
अब्रवीत् सुरसा देवी स्वेन रूपेण मां पुनः ॥ ३२ ॥

अर्थसिद्धौ हरिश्रेष्ठ गच्छ सौम्य यथासुखम्।
समानय च वैदेहीं राघवेण महात्मना ॥ ३३ ॥

सुखी भव महाबाहो प्रीतास्मि तव वानर।
ततोऽहं साधुसाधीति सर्वभूतैः प्रशंसितः ॥ ३४ ॥

ततोऽन्तरिक्षं विपुलं प्रुतोऽहं गरुडो यथा।
छाया मे निगृहीता च न च पश्यामि किञ्चन ॥ ३५ ॥

सोऽहं विगतवेगस्तु दिशो दशा विलोकयन्।
न किञ्चित् तत्र पश्यामि येन मे विहता गतिः ॥ ३६ ॥

अथ मे बुद्धिरुत्पन्ना किन्नाम गमने मम।
ईदृशो विघ्न उत्पन्नो रूपमत्र न दृश्यते ॥ ३७ ॥

अधोभागे तु मे दृष्टिः शोचतः पतिता तदा।
तत्राद्राक्षमहं भीमां राक्षसीं सलिलेशयाम् ॥ ३८ ॥

प्रहस्य च महानादमुक्तोऽहं भीमया तया।
अवस्थितमसम्भ्रान्तमिदं वाक्यमशोभनम् ॥ ३९ ॥

कासि गन्ता महाकाय क्षुधिताया ममेष्टिः।
भक्षः प्रीणय मे देहं चिरमाहारवर्जितम् ॥ ४० ॥

बाढमित्येव तां वाणीं प्रत्यगृह्णामहं ततः।
आस्यप्रमाणादधिकं तस्याः कायमपूर्यम् ॥ ४१ ॥

तस्याश्चास्यं महद् भीमं वर्धते मम भक्षणे।
न तु मां सा नु बुबुधे मम वा विकृतं कृतम् ॥ ४२ ॥

ततोऽहं विपुलं रूपं सङ्घिष्य निमिषान्तरात्।
तस्या हृदयमादाय प्रपतामि नभःस्थलम् ॥ ४३ ॥

सा विसृष्टभुजा भीमा पपात लवणाभसि।
मया पर्वतसङ्काशा निकृतहृदया सती ॥ ४४ ॥

शृणोमि खगतानां च वाचः सौम्या महात्मनाम्।
राक्षसी सिंहिका भीमा क्षिप्रं हनुमता हता ॥ ४५ ॥

तां हत्वा पुनरेवाहं कृत्यमात्ययिकं स्मरन्।
गत्वा च महदध्वानं पश्यामि नगमणिडतम् ॥ ४६ ॥

दक्षिणं तीरमुदधेलङ्का यत्र गता पुरी।
अस्तं दिनकरे याते रक्षसां निलयं पुरीम्॥४७॥

प्रविष्टोऽहमविज्ञातो रक्षोभिर्भीमविक्रमैः।
तत्र प्रविशतश्चापि कल्पान्तघनसप्रभा॥४८॥

अदृहासं विमुच्चन्ती नारी काष्युत्थिता पुरः।
जिघांसन्तीं ततस्तां तु ज्वलदग्निशिरोरुहाम्॥४९॥

सव्यमुष्टिप्रहारेण पराजित्य सुभैरवाम्।
प्रदोषकाले प्रविशं भीतयाहं तयोदितः॥५०॥

अहं लङ्कापुरी वीर निर्जिता विक्रमेण ते।
यस्मात् तस्माद् विजेतासि सर्वरक्षांस्यशेषतः॥५१॥

तत्राहं सर्वरात्रं तु विचरञ्जनकात्मजाम्।
रावणान्तःपुरगतो न चापश्यं सुमध्यमाम्॥५२॥

ततः सीतामपश्यंस्तु रावणस्य निवेशने।
शोकसागरमासाद्य न पारमुपलक्षये॥५३॥

शोचता च मया दृष्टं प्राकारेणाभिसंवृतम्।
काञ्चनेन विकृष्टेन गृहोपवनमुत्तमम्॥५४॥

सप्राकारमवपुत्य पश्यामि बहुपादपम्।
अशोकवनिकामध्ये शिंशापापादपो महान्॥५५॥

तमारुद्ध्य च पश्यामि काञ्चनं कदलीवनम्।
अदूराच्छिंशापावृक्षात् पश्यामि वरवर्णीम्॥५६॥

श्यामां कमलपत्राक्षीमुपवासकृशाननाम्।
तदेकवासःसंवीतां रजोध्वस्तशिरोरुहाम्॥५७॥

शोकसन्तापदीनाङ्गिं सीतां भर्तुहिते स्थिताम्।
राक्षसीभिर्विरूपाभिः क्रूराभिरभिसंवृताम्॥ ५८॥

मांसशोणितभक्ष्याभिर्व्याघ्रीभिर्हरिणीं यथा।
सा मया राक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः॥ ५९॥

एकवेणीधरा दीना भर्तुचिन्तापरायणा।
भूमिशश्या विवर्णाङ्गी पद्मिनीव हिमागमे॥ ६०॥

रावणाद् विनिवृत्तार्था मर्तव्ये कृतनिश्चया।
कथञ्चिन्मृगशावाक्षी तूर्णमासादिता मया॥ ६१॥

तां दृष्ट्वा तादृशीं नारीं रामपत्नीं यशस्विनीम्।
तत्रैव शिंशापावृक्षे पश्यन्नहमवस्थितः॥ ६२॥

ततो हलहलाशब्दं काञ्चीनूपुरमिश्रितम्।
शृणोम्यधिकगम्भीरं रावणस्य निवेशने॥ ६३॥

ततोऽहं परमोद्विग्नः स्वरूपं प्रत्यसंहरम्।
अहं च शिंशापावृक्षे पक्षीव गहने स्थितः॥ ६४॥

ततो रावणदाराश्च रावणश्च महाबलः।
तं देशमनुसम्प्राप्तो यत्र सीताभवत् स्थिता॥ ६५॥

तं दृष्ट्वाथ वरारोहा सीता रक्षोगणेश्वरम्।
सङ्कुच्योरु स्तनौ पीनौ बाहुभ्यां परिरभ्य च॥ ६६॥

वित्रस्तां परमोद्विग्नां वीक्ष्यमाणामितस्ततः।
त्राणं कञ्चिदपश्यन्तीं वेपमानां तपस्विनीम्॥ ६७॥

तामुवाच दशग्रीवः सीतां परमदुःखिताम्।
अवाक्षिराः प्रपतितो बहुमन्यस्व मामिति॥ ६८॥

यदि चेत्त्वं तु मां दर्पान्नाभिनन्दसि गर्विते।
 द्विमासानन्तरं सीते पास्यामि रुधिरं तव ॥ ६९ ॥
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
 उवाच परमक्रुद्धा सीता वचनमुत्तमम् ॥ ७० ॥

राक्षसाधम रामस्य भार्यामिततेजसः ।
 इक्ष्वाकुवंशनाथस्य रुषां दशरथस्य च ॥ ७१ ॥
 अवाच्यं वदतो जिह्वा कथं न पतिता तव।
 किंस्वद्वीर्यं तवानार्यं यो मां भर्तुरसन्निधौ ॥ ७२ ॥

अपहृत्यागतः पाप तेनाहष्टो महात्मना।
 न त्वं रामस्य सदृशो दास्येऽप्यस्य न युज्यसे ॥ ७३ ॥

अजेयः सत्यवाक् शूरो रणश्लाघी च राघवः ।
 जानक्या परुषं वाक्यमेवमुक्तो दशाननः ॥ ७४ ॥

जज्वाल सहसा कोपाच्चितास्थ इव पावकः ।
 विवृत्य नयने कूरे मुष्टिमुद्यम्य दक्षिणम् ॥ ७५ ॥

मैथिलीं हन्तुमारब्धः स्त्रीभिर्हाहाकृतं तदा।
 स्त्रीणां मध्यात् समुत्पत्य तस्य भार्या दुरात्मनः ॥ ७६ ॥

वरा मन्दोदरी नाम तया स प्रतिषेधितः ।
 उक्तश्च मधुरां वाणीं तया स मदनार्दितः ॥ ७७ ॥

सीतया तव किं कार्यं महेन्द्रसमविक्रम।
 मया सह रमस्वाद्य मद्विशिष्टा न जानकी ॥ ७८ ॥
 देवगन्धर्वकन्याभिर्यक्षकन्याभिरेव च।
 सार्थं प्रभो रमस्वेति सीतया किं करिष्यसि ॥ ७९ ॥

ततस्ताभिः समेताभिर्नारीभिः स महाबलः।
उत्थाप्य सहसा नीतो भवनं स्वं निशाचरः ॥ ८० ॥

याते तस्मिन् दशग्रीवे राक्षस्यो विकृताननाः।
सीतां निर्भत्सयामासुर्वाक्यैः क्रूरैः सुदारुणैः ॥ ८१ ॥

तृणवद् भाषितं तासां गणयामास जानकी।
गर्जितं च तथा तासां सीतां प्राप्य निर्थकम् ॥ ८२ ॥

वृथा गर्जितनिश्वेषा राक्षस्यः पिशिताशनाः।
रावणाय शशंसुस्ताः सीताव्यवसितं महत् ॥ ८३ ॥

ततस्ताः सहिताः सर्वा विहताशा निरुद्यमाः।
परिक्लिश्य समस्तास्ता निद्रावशमुपागताः ॥ ८४ ॥

तासु चैव प्रसुप्तासु सीता भर्तुहिते रता।
विलप्य करुणं दीना प्रशुशोच सुदुःखिता ॥ ८५ ॥

तासां मध्यात् समुत्थाय त्रिजटा वाक्यमब्रवीत्।
आत्मानं खादत क्षिप्रं न सीतामसितेक्षणाम् ॥ ८६ ॥

जनकस्यात्मजां साध्वीं स्तुषां दशरथस्य च।
स्वप्नो ह्यद्य मया दृष्टे दारुणो रोमहर्षणः ॥ ८७ ॥

रक्षसां च विनाशाय भर्तुरस्या जयाय च।
अलमस्मान् परित्रातुं राघवाद् राक्षसीगणम् ॥ ८८ ॥

अभियाचाम वैदेहीमेतद्धि मम रोचते।
यदि ह्येवंविधः स्वप्नो दुःखितायाः प्रदृश्यते ॥ ८९ ॥

सा दुःखैर्विविधैर्मुक्ता सुखमाप्नोत्यनुत्तमम्।
प्रणिपातप्रसन्ना हि मैथिली जनकात्मजा ॥ ९० ॥

अलमेषा परित्रातुं राक्षस्यो महतो भयात्।

ततः सा हीमती बाला भर्तुर्विजयहर्षिता ॥ ९१ ॥

अवोचद् यदि तत् तथ्यं भवेयं शरणं हि वः।

तां चाहं तादशीं दृष्ट्वा सीताया दारुणां दशाम् ॥ ९२ ॥

चिन्तयामास विश्रान्तो न च मे निर्वृतं मनः।

सम्भाषणार्थे च मया जानक्याश्चिन्तितो विधिः ॥ ९३ ॥

इक्ष्वाकुकुलवंशस्तु स्तुतो मम पुरस्कृतः।

श्रुत्वा तु गदितां वाचं राजर्षिगणभूषिताम् ॥ ९४ ॥

प्रत्यभाषत मां देवी बाष्पैः पिहितलोचना।

कस्त्वं केन कथं चेह प्राप्तो वानरपुङ्गव ॥ ९५ ॥

का च रामेण ते प्रीतिस्तन्मे शंसितुमर्हसि।

तस्यास्तद् वचनं श्रुत्वा अहमप्यब्रुवं वचः ॥ ९६ ॥

देवि रामस्य भर्तुस्ते सहायो भीमविक्रमः।

सुग्रीवो नाम विक्रान्तो वानरेन्द्रो महाबलः ॥ ९७ ॥

तस्य मां विद्धि भृत्यं त्वं हनूमन्तमिहागतम्।

भर्त्रा सम्प्रहितस्तुभ्यं रामेणाक्षिष्ठकर्मणा ॥ ९८ ॥

इदं तु पुरुषव्याघ्रः श्रीमान् दाशरथिः स्वयम्।

अङ्गुलीयमभिज्ञानमदात् तुभ्यं यशस्विनि ॥ ९९ ॥

तदिच्छामि त्वयाज्ञाप्तं देवि किं करवाण्यहम्।

रामलक्ष्मणयोः पार्श्वं नयामि त्वां किमुत्तरम् ॥ १०० ॥

एतच्छ्रुत्वा विदित्वा च सीता जनकनन्दिनी।

आह रावणमुत्पाट्य राघवो मां नयत्विति ॥ १०१ ॥

प्रणम्य शिरसा देवीमहमार्यमनिन्दिताम्।
राघवस्य मनोहादमभिज्ञानमयाच्चिषम्॥ १०२॥

अथ मामब्रवीत् सीता गृह्यतामयमुत्तमः।
मणिर्येन महाबाहू रामस्त्वां बहु मन्यते॥ १०३॥

इत्युत्त्वा तु वरारोहा मणिप्रवरमुत्तमम्।
प्रायच्छत् परमोद्धिभा वाचा मां सन्दिदेश ह॥ १०४॥

ततस्तस्यै प्रणम्याहं राजपुत्र्यै समाहितः।
प्रदक्षिणं परिक्राममिहाभ्युद्रतमानसः॥ १०५॥

उत्तरं पुनरेवाह निश्चित्य मनसा तदा।
हनूमन् मम वृत्तान्तं वकुर्मर्हसि राघवे॥ १०६॥

यथा श्रुत्वैव नचिरात् तावुभौ रामलक्ष्मणौ।
सुग्रीवसहितौ वीरावुपेयातां तथा कुरु॥ १०७॥

यदन्यथा भवेदेतद् द्वौ मासौ जीवितं मम।
न मां द्रक्ष्यति काकुत्स्थो म्रिये साहमनाथवत्॥ १०८॥

तच्छ्रुत्वा करुणं वाक्यं क्रोधो मामभ्यवर्तत।
उत्तरं च मया दृष्टं कार्यशेषमनन्तरम्॥ १०९॥

ततोऽवर्धत मे कायस्तदा पर्वतसन्निभः।
युद्धाकाङ्क्षी वनं तस्य विनाशयितुमारभे॥ ११०॥

तद् भग्नं वनखण्डं तु भ्रान्तत्रस्तमृगाद्विजम्।
प्रतिबुद्ध्य निरीक्षन्ते राक्षस्यो विकृताननाः॥ १११॥

मां च दृष्ट्वा वने तस्मिन् समागम्य ततस्ततः।
ताः समभ्यागताः क्षिप्रं रावणायाच्चक्षिरे॥ ११२॥

राजन् वनमिदं दुर्गं तव भग्नं दुरात्मना।

वानरेण ह्यविज्ञाय तव वीर्यं महाबल ॥ ११३ ॥

तस्य दुर्बुद्धिता राजंस्तव विप्रियकारिणः।

वधमाज्ञापय क्षिप्रं यथासौ न पुनर्वर्जेत् ॥ ११४ ॥

तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रेण विसृष्टा बहुदुर्जयाः।

राक्षसाः किङ्करा नाम रावणस्य मनोऽनुगाः ॥ ११५ ॥

तेषामशीतिसाहस्रं शूलमुद्रपाणिनाम्।

मया तस्मिन् वनोद्देशे परिघेण निषूदितम् ॥ ११६ ॥

तेषां तु हतशिष्टा ये ते गता लघुविक्रमाः।

निहतं च मया सैन्यं रावणायाच्चक्षिरे ॥ ११७ ॥

ततो मे बुद्धिरुत्पन्ना चैत्यप्रासादमुत्तमम्।

तत्रस्थान् राक्षसान् हत्वा शतं स्तम्भेन वै पुनः ॥ ११८ ॥

ललामभूतो लङ्घाया मया विघ्वंसितो रुषा।

ततः प्रहस्तस्य सुतं जम्बुमालिनमादिशत् ॥ ११९ ॥

राक्षसैर्बहुभिः सार्धं घोररूपैर्भयानकैः।

तमहं बलसम्पन्नं राक्षसं रणकोविदम् ॥ १२० ॥

परिघेणातिघोरेण सूदयामि सहानुगम्।

तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्तु मन्त्रिपुत्रान् महाबलान् ॥ १२१ ॥

पदातिबलसम्पन्नान् प्रेषयामास रावणः।

परिघेणैव तान् सर्वान् नयामि यमसादनम् ॥ १२२ ॥

मन्त्रिपुत्रान् हतान् श्रुत्वा समरे लघुविक्रमान्।

पञ्च सैनाग्रगान् शूरान् प्रेषयामास रावणः ॥ १२३ ॥

तानहं सहसैन्यान् वै सर्वानेवाभ्यसूदयम्।
 ततः पुनर्दशग्रीवः पुत्रमक्षं महाबलम्॥ १२४॥
 बहुभी राक्षसैः सार्धं प्रेषयामास संयुगे।
 तं तु मन्दोदरीपुत्रं कुमारं रणपणिडतम्॥ १२५॥
 सहसा खं समुद्घन्तं पादयोश्च गृहीतवान्।
 तमासीनं शतगुणं भ्रामयित्वा व्यपेषयम्॥ १२६॥
 तमक्षमागतं भग्नं निशम्य स दशाननः।
 ततश्चेन्द्रजितं नाम द्वितीयं रावणः सुतम्॥ १२७॥
 व्यादिदेश सुसङ्कुच्छो बलिनं युद्धदुर्मदम्।
 तच्चाप्यहं बलं सर्वं तं च राक्षसपुञ्जवम्॥ १२८॥
 नष्टौजसं रणे कृत्वा परं हर्षमुपागतः।
 महतापि महाबाहुः प्रत्ययेन महाबलः॥ १२९॥
 प्रहितो रावणेनैष सह वीरैर्मदोद्धतैः।
 सोऽविष्वद्यं हि मां बुद्धा स्वसैन्यं चावमर्दितम्॥ १३०॥
 ब्रह्मणोऽस्त्रेण स तु मां प्रबद्धा चातिवेगिनः।
 रज्जुभिश्चापि बधन्ति ततो मां तत्र राक्षसाः॥ १३१॥
 रावणस्य समीपं च गृहीत्वा मामुपागमन्।
 दृष्ट्वा सम्माषितश्चाहं रावणेन दुरात्मना॥ १३२॥
 पृष्ठश्च लङ्घागमनं राक्षसानां च तं वधम्।
 तत्सर्वं च रणे तत्र सीतार्थमुपजलिपतम्॥ १३३॥
 तस्यास्तु दर्शनाकाङ्क्षी प्राप्तस्त्वद्भवनं विभो।
 मारुतस्यौरसः पुत्रौ वानरो हनुमानहम्॥ १३४॥

रामदूतं च मां विद्धि सुग्रीवसचिवं कपिम्।
सोऽहं दौत्येन रामस्य त्वत्सकाशमिहागतः ॥ १३५ ॥

शृणु चापि समादेशं यदहं प्रब्रवीमि ते।
राक्षसेश हरीशस्त्वां वाक्यमाह समाहितम् ॥ १३६ ॥

सुग्रीवश्च महाभागः स त्वां कौशलमब्रवीत्।
धर्मार्थकामसहितं हितं पथ्यमुवाच ह ॥ १३७ ॥

वसतो ऋष्यमूके मे पर्वते विपुलद्वुमे।
राघवो रणविक्रान्तो मित्रत्वं समुपागतः ॥ १३८ ॥

तेन मे कथितं राजन् भार्या मे रक्षसा हृता।
तत्र साहाय्यहेतोर्मे समयं कर्तुमर्हसि ॥ १३९ ॥

वालिना हृतराज्येन सुग्रीवेण सह प्रभुः।
चक्रेऽग्निसाक्षिकं सरब्यं राघवः सहलक्ष्मणः ॥ १४० ॥

तेन वालिनमाहत्य शरेणैकेन संयुगे।
वानराणां महाराजः कृतः सम्मूवतां प्रभुः ॥ १४१ ॥

तस्य साहाय्यमस्माभिः कार्यं सर्वात्मना त्विह।
तेन प्रस्थापितस्तुभ्यं समीपमिह धर्मतः ॥ १४२ ॥

क्षिप्रमानीयतां सीता दीयतां राघवस्य च।
यावन्न हरयो वीरा विघमन्ति बलं तव ॥ १४३ ॥

वानराणां प्रभावोऽयं न केन विदितः पुरा।
देवतानां सकाशं च ये गच्छन्ति निमन्त्रिताः ॥ १४४ ॥

इति वानरराजस्त्वामाहेत्यभिहितो मया।
मामैक्षत ततो रुषश्वक्षुषा प्रदहन्त्रिव ॥ १४५ ॥

तेन वधोऽहमाज्ञासो रक्षसा रौद्रकर्मणा ।

मत्रभावमविज्ञाय रावणेन दुरात्मना ॥ १४६ ॥

ततो विभीषणो नाम तस्य भ्राता महामतिः ।

तेन राक्षसराजश्च याचितो मम कारणात् ॥ १४७ ॥

नैवं राक्षसशार्दूलं त्यज्यतामेष निश्चयः ।

राजशास्त्रव्यपेतो हि मार्गः संलक्ष्यते त्वया ॥ १४८ ॥

दूतवध्या न दृष्टा हि राजशास्त्रेषु राक्षसा ।

दूतेन वेदितव्यं च यथाभिहितवादिना ॥ १४९ ॥

सुमहत्यपराधेऽपि दूतस्यातुलविक्रम ।

विरूपकरणं दृष्टं न वधोऽस्ति हि शास्त्रतः ॥ १५० ॥

विभीषणेनैवमुक्तो रावणः सन्दिदेश तान् ।

राक्षसानेतदेवाद्य लाङूलं दद्यतामिति ॥ १५१ ॥

ततस्तस्य वचः श्रुत्वा मम पुच्छं समन्ततः ।

वेष्टितं शणवल्कैश्च पट्टैः कार्पासकैस्तथा ॥ १५२ ॥

राक्षसाः सिद्धसन्नाहास्ततस्ते चण्डविक्रमाः ।

तदादीप्यन्त मे पुच्छं हनन्तः काष्ठमुष्टिभिः ॥ १५३ ॥

बद्धस्य बहुभिः पाशैर्यन्त्रितस्य च राक्षसैः ।

न मे पीडाभवत् काचिद् दिव्यक्षोर्नगरीं दिवा ॥ १५४ ॥

ततस्ते राक्षसाः शूरा बद्धं मामग्निसंवृतम् ।

अघोषयन् राजमार्गं नगरद्वारमागताः ॥ १५५ ॥

ततोऽहं सुमहदूपं सङ्क्षिप्य पुनरात्मनः ।

विमोचयित्वा तं बन्धं प्रकृतिस्थः स्थितः पुनः ॥ १५६ ॥

आयसं परिघं गृह्य तानि रक्षांस्यसूदयम्।
ततस्तन्नगरद्वारं वेगेन प्रुतवानहम्॥ १५७॥

पुच्छेन च प्रदीप्तेन तां पुरीं साइगोपुराम्।
दहाम्यहमसम्भ्रान्तो युगान्तामिरिव प्रजाः॥ १५८॥

विनष्टा जानकी व्यक्तं न ह्यदग्धः प्रदृश्यते।
लङ्कायाः कश्चिदुद्देशः सर्वा भस्मीकृता पुरी॥ १५९॥

दहता च मया लङ्कां दग्धा सीता न संशयः।
रामस्य च महत्कार्यं मयेदं विफलीकृतम्॥ १६०॥

इति शोकसमाविष्टथिन्तामहमुपागतः।
ततोऽहं वाचमश्रौषं चारणानां शुभाक्षराम्॥ १६१॥

जानकी न च दग्धेति विस्मयोदन्तभाषिणाम्।
ततो मे बुद्धिरुत्पन्ना श्रुत्वा तामद्वृतां गिरम्॥ १६२॥

अदग्धा जानकीत्येव निमित्तैश्चोपलक्षितम्।
दीप्यमाने तु लाङ्गूले न मां दहति पावकः॥ १६३॥

हृदयं च प्रहृष्टं मे वाताः सुरभिगन्धिनः।
तैर्निमित्तैश्च दृष्टार्थैः कारणैश्च महागुणैः॥ १६४॥

ऋषिवाक्यैश्च दृष्टार्थैरभवं हृष्टमानसः।
पुनर्दृष्टा च वैदेही विसृष्टश्च तया पुनः॥ १६५॥

ततः पर्वतमासाद्य तत्रारिष्टमहं पुनः।
प्रतिपूवनमारभे युष्मदर्शनकाङ्गया॥ १६६॥

ततः श्वसनचन्द्रार्कसिद्धगन्धर्वसेवितम्।
पन्थानमहमाकम्य भवतो दृष्टवानिह॥ १६७॥

राघवस्य प्रसादेन भवतां चैव तेजसा।
सुग्रीवस्य च कार्यार्थं मया सर्वमनुष्ठितम्॥ १६८॥

एतत् सर्वं मया तत्र यथावदुपपादितम्।
तत्र यन्न कृतं शेषं तत् सर्वं क्रियतामिति॥ १६९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनूमद्वृत्तानुकथनम् नाम अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ५-५८॥

॥ एकोनषष्ठितमः सर्गः — अनन्तरकार्यप्ररोचनम्॥

एतदाख्याय तत् सर्वं हनूमान् मारुतात्मजः।
भूयः समुपचक्राम वचनं वक्तुमुत्तरम्॥ १॥

सफलो राघवोद्योगः सुग्रीवस्य च सम्प्रमः।
शीलमासाद्य सीताया मम च प्रीणितं मनः॥ २॥

आर्यायाः सदृशं शीलं सीतायाः पूवर्गषभाः।
तपसा धारयेल्लोकान् क्रुद्धा वा निर्दहेदपि॥ ३॥

सर्वथातिप्रकृष्टोऽसौ रावणो राक्षसेश्वरः।
यस्य तां स्पृशतो गात्रं तपसा न विनाशितम्॥ ४॥

न तदभिशिखा कुर्यात् संस्पृष्टा पाणिना सती।
जनकस्य सुता कुर्याद् यत् क्रोधकलुषीकृता॥ ५॥

जाम्बवत्प्रमुखान् सर्वाननुज्ञाप्य महाकपीन्।
अस्मिन् नेवझते कार्यं भवतां च निवेदिते।
न्याय्यं स्म सह वैदेह्या द्रष्टुं तौ पार्थिवात्मजौ॥ ६॥

अहमेकोऽपि पर्याप्तः सराक्षसगणां पुरीम्।
तां लङ्घां तरसा हन्तुं रावणं च महाबलम्॥७॥

किं पुनः सहितो वीरैर्बलवद्धिः कृतात्मभिः।
कृतास्त्वैः पूवगैः शक्तैर्भवद्धिर्विजयैषिभिः॥८॥

अहं तु रावणं युद्धे ससैन्यं सपुरःसरम्।
सहपुत्रं वधिष्यामि सहोदरयुतं युधि॥९॥

ब्राह्ममस्त्रं च रौद्रं च वायव्यं वारुणं तथा।
यदि शक्तितोऽस्त्राणि दुर्निरीक्ष्याणि संयुगे।
तान्यहं निहनिष्यामि विघमिष्यामि राक्षसान्॥१०॥

भवतामभ्यनुज्ञातो विक्रमो मे रुणद्धि तम्।
मयातुला विसृष्टा हि शैलवृष्टिर्निरन्तरा॥११॥

देवानपि रणे हन्यात् किं पुनस्तान् निशाचरान्।
भवतामननुज्ञातो विक्रमो मे रुणद्धि माम्॥१२॥

सागरोऽप्यतियाद् वेलां मन्दरः प्रचलेदपि।
न जाम्बवन्तं समरे कम्पयेदरिवाहिनी॥१३॥

सर्वराक्षससङ्घानां राक्षसा ये च पूर्वजाः।
अलमेकोऽपि नाशाय वीरो वालिसुतः कपिः॥१४॥

पूवगस्योरुवेगेन नीलस्य च महात्मनः।
मन्दरोऽप्यवशीर्येत किं पुनर्युधि राक्षसाः॥१५॥

सदेवासुरयक्षेषु गन्धर्वोरगपक्षिषु।
मैन्दस्य प्रतियोद्धारं शंसत द्विविदस्य वा॥१६॥

अश्विपुत्रौ महावेगावेतौ पूवगसत्तमौ।
एतयोः प्रतियोद्धारं न पश्यामि रणाजिरे ॥ १७ ॥

मयैव निहता लङ्घा दग्धा भस्मीकृता पुरी।
राजमार्गेषु सर्वेषु नाम विश्रावितं मया ॥ १८ ॥

जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः।
राजा जयति सुधीवो राघवेणाभिपालितः ॥ १९ ॥

अहं कोसलराजस्य दासः पवनसम्भवः।
हनूमानिति सर्वत्र नाम विश्रावितं मया ॥ २० ॥

अशोकवनिकामध्ये रावणस्य दुरात्मनः।
अधस्ताच्छिंशपामूले साध्वी करुणमास्थिता ॥ २१ ॥

राक्षसीभिः परिवृता शोकसन्तापकर्शिता।
मेघरेखापरिवृता चन्द्ररेखेव निष्फला ॥ २२ ॥

अचिन्तयन्ती वैदेही रावणं बलदर्पितम्।
पतिव्रता च सुश्रोणी अवष्टब्धा च जानकी ॥ २३ ॥

अनुरक्ता हि वैदेही रामे सर्वात्मना शुभा।
अनन्यचित्ता रामेण पौलोमीव पुरन्दरे ॥ २४ ॥

तदेकवासःसंवीता रजोध्वस्ता तथैव च।
सा मया राक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः ॥ २५ ॥

राक्षसीभिर्विरूपाभिर्दृष्टा हि प्रमदावने।
एकवेणीधरा दीना भर्तृचिन्तापरायणा ॥ २६ ॥

अधःशश्या विवर्णाङ्गी पद्मिनीव हिमोदये।
रावणाद् विनिवृत्तार्था मर्तव्यकृतनिश्चया ॥ २७ ॥

कथञ्चिन्मृगशावाक्षी विश्वासमुपपादिता।
ततः सम्भाषिता चैव सर्वमर्थं प्रकाशिता ॥ २८ ॥

रामसुग्रीवसरव्यं च श्रुत्वा प्रीतिमुपागता।
नियतः समुदाचारो भक्तिर्भर्तरि चोत्तमा ॥ २९ ॥

यन्न हन्ति दशाग्रीवं स महात्मा दशाननः।
निमित्तमात्रं रामस्तु वधे तस्य भविष्यति ॥ ३० ॥

सा प्रकृत्यैव तन्वज्ञी तद्वियोगाच्च कर्शिता।
प्रतिपत्पाठशीलस्य विद्येव तनुतां गता ॥ ३१ ॥

एवमास्ते महाभागा सीता शोकपरायणा।
यदत्र प्रतिकर्तव्यं तत् सर्वमुपकल्प्यताम् ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
अनन्तरकार्यप्ररोचनम् नाम एकोनष्ठितमः सर्गः ॥ ५-५९ ॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — अङ्गदजाम्बवत्संवादः ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा वालिसूनुरभाषत।
अश्विपुत्रौ महावेगौ बलवन्तौ प्लवङ्गमौ ॥ १ ॥

पितामहवरोत्सेकात् परमं दर्पमास्थितौ।
अश्विनोर्माननार्थं हि सर्वलोकपितामहः ॥ २ ॥

सर्वावध्यत्वमतुलमनयोर्दत्तवान् पुरा।
वरोत्सेकेन मत्तौ च प्रमथ्य महतीं चमूम् ॥ ३ ॥

सुराणाममृतं वीरौ पीतवन्तौ महाबलौ।
एतावेव हि सङ्कुद्धौ सवाजिरथकुञ्जराम् ॥ ४ ॥

लङ्घां नाशयितुं शक्तौ सर्वे तिष्ठन्तु वानराः।
अहमेकोऽपि पर्याप्तः सराक्षसगणां पुरीम्॥५॥

तां लङ्घां तरसा हन्तुं रावणं च महाबलम्।
किं पुनः सहितो वीरेबलवद्धिः कृतात्मभिः॥६॥

कृतास्त्रैः प्रवगैः शक्तैर्भवद्धिर्विजयैषिभिः।
वायुसूनोर्बलेनैव दग्धा लङ्घेति नः श्रुतम्॥७॥

दृष्टा देवी न चानीता इति तत्र निवेदितुम्।
न युक्तमिव पश्यामि भवद्धिः ख्यातपौरुषैः॥८॥

नहि वः प्रवने कश्चिन्नापि कश्चित् पराक्रमे।
तुल्यः सामरदैत्येषु लोकेषु हरिसत्तमाः॥९॥

जित्वा लङ्घां सरक्षाद्यां हत्वा तं रावणं रणे।
सीतामादाय गच्छामः सिद्धार्था हृष्टमानसाः॥१०॥

तेष्वेवं हृतवीरेषु राक्षसेषु हनूमता।
किमन्यदत्र कर्तव्यं गृहीत्वा याम जानकीम्॥११॥

रामलक्ष्मणयोर्मध्ये न्यस्याम जनकात्मजाम्।
किं व्यलीकैस्तु तान् सर्वान् वानरान् वानरर्षभान्॥१२॥

वयमेव हि गत्वा तान् हत्वा राक्षसपुङ्गवान्।
राघवं द्रष्टुमर्हामः सुग्रीवं सहलक्ष्मणम्॥१३॥

तमेवं कृतसङ्कल्पं जाम्बवान् हरिसत्तमः।
उवाच परमप्रीतो वाक्यमर्थवदर्थवित्॥१४॥

नैषा बुद्धिर्महाबुद्धे यद् ब्रवीषि महाकपे।
विचेतुं वयमाङ्गसा दक्षिणां दिशमुत्तमाम्॥१५॥

नानेतुं कपिराजेन नैव रामेण धीमता।
कथश्चिन्निर्जितां सीतामस्माभिर्नाभिरोचयेत्॥ १६॥

राघवो नृपशार्दूलः कुलं व्यपदिशन् स्वकम्।
प्रतिज्ञाय स्वयं राजा सीताविजयमग्रतः॥ १७॥

सर्वेषां कपिमुख्यानां कथं मिथ्या करिष्यति।
विफलं कर्म च कृतं भवेत् तुष्टिर्न तस्य च॥ १८॥

वृथा च दर्शितं वीर्यं भवेद् वानरपुङ्गवाः।
तस्माद् गच्छाम वै सर्वे यत्र रामः सलक्ष्मणः।
सुग्रीवश्च महातेजाः कार्यस्यास्य निवेदने॥ १९॥

न तावदेषा मतिरक्षमा नो यथा भवान् पश्यति राजपुत्र।
यथा तु रामस्य मतिर्निविष्टा तथा भवान् पश्यतु कार्यसिद्धिम्॥ २०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
अङ्गदजाम्बवत्संवादः नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ५-६० ॥

॥ एकषष्ठितमः सर्गः — मधुवनप्रवेशः ॥

ततो जाम्बवतो वाक्यमगृह्णन्त वनौकसः।
अङ्गदप्रमुखा वीरा हनूमांश्च महाकपिः॥ १॥

प्रीतिमन्तस्ततः सर्वे वायुपुत्रपुरःसराः।
महेन्द्रायात् समुत्पत्य पुष्पुवुः प्लवगर्घभाः॥ २॥

मेरुमन्दरसङ्काशा मत्ता इव महागजाः।
छादयन्त इवाकाशं महाकाया महाबलाः॥ ३॥

सभाज्यमानं भूतैस्तमात्मवन्तं महाबलम्।
हनूमन्तं महावेगं वहन्त इव दृष्टिभिः ॥४॥

राघवे चार्थनिर्वृत्तिं कर्तुं च परमं यशः।
समाधाय समृद्धार्थाः कर्मसिद्धिभिरुन्नताः ॥५॥

प्रियाख्यानोन्मुखाः सर्वे सर्वे युद्धाभिनन्दिनः।
सर्वे रामप्रतीकारे निश्चितार्था मनस्विनः ॥६॥

पुवमानाः खमालूत्य ततस्ते काननौकसः।
नन्दनोपममासेदुवनं द्रुमशतायुतम् ॥७॥

यत् तन्मधुवनं नाम सुग्रीवस्याभिरक्षितम्।
अधृष्यं सर्वभूतानां सर्वभूतमनोहरम् ॥८॥

यद् रक्षति महावीरः सदा दधिमुखः कपिः।
मातुलः कपिमुख्यस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥९॥

ते तद् वनमुपागम्य बभूवुः परमोत्कटाः।
वानरा वानरेन्द्रस्य मनः कान्तं महावनम् ॥१०॥

ततस्ते वानरा हृष्टा दृष्टा मधुवनं महत्।
कुमारमभ्ययाचन्त मधूनि मधुपिङ्गलाः ॥११॥

ततः कुमारस्तान् वृद्धाञ्जाम्बवत्प्रमुखान् कपीन्।
अनुमान्य ददौ तेषां निसर्गं मधुभक्षणे ॥१२॥

ते निसृष्टाः कुमारेण धीमता वालिसूनुना।
हरयः समपद्यन्त द्रुमान् मधुकराकुलान् ॥१३॥

भक्षयन्तः सुगन्धीनि मूलानि च फलानि च।
जग्मुः प्रहर्षे ते सर्वे बभूवुश्च मदोत्कटाः ॥१४॥

ततश्चानुमताः सर्वे सुसंहृष्टा वनौकसः।
मुदिताश्च ततस्ते च प्रनृत्यन्ति ततस्ततः ॥ १५ ॥

गायन्ति केचित् प्रहसन्ति केचिन्नृत्यन्ति केचित् प्रणमन्ति केचित्।
पतन्ति केचित् प्रचरन्ति केचित् प्लवन्ति केचित् प्रलपन्ति केचित् ॥ १६ ॥
परस्परं केचिदुपाश्रयन्ति परस्परं केचिदतिब्रुवन्ति।
द्रुमाद् द्रुमं केचिदभिद्रवन्ति क्षितौ नगाग्रान्निपतन्ति केचित् ॥ १७ ॥

महीतलात् केचिदुदीर्णवेगा महाद्रुमाग्राण्यभिसम्पतन्ति।
गायन्तमन्यः प्रहसन्नुपैति हसन्तमन्यः प्ररुदन्नुपैति ॥ १८ ॥

तुदन्तमन्यः प्रणदन्नुपैति समाकुलं तत् कपिसैन्यमासीत्।
न चात्र कश्चिन्न बभूव मत्तो न चात्र कश्चिन्न बभूव दृसः ॥ १९ ॥
ततो वनं तत् परिभक्ष्यमाणं द्रुमांश्च विघ्वंसितपत्रपुष्पान्।
समीक्ष्य कोपाद् दधिवक्नामा निवारयामास कपिः कर्पीस्तान् ॥ २० ॥

स तैः प्रवृद्धैः परिभत्र्यमानो वनस्य गोप्ता हरिवृद्धवीरः।
चकार भूयो मतिमुग्रतेजा वनस्य रक्षां प्रति वानरेभ्यः ॥ २१ ॥

उवाच कांश्चित् परुषाण्यभीतमसक्तमन्यांश्च तलैर्जघान।
समेत्य कैश्चित् कलहं चकार तथैव साम्रोपजगाम कांश्चित् ॥ २२ ॥

स तैर्मदादप्रतिवार्यवेगैर्बलाच्च तेन प्रतिवार्यमाणैः।
प्रवर्षणे त्यक्तभयैः समेत्य प्रकृष्टते चाप्यनवेक्ष्य दोषम् ॥ २३ ॥

नखैस्तुदन्तो दशनैर्दशन्तस्तलैश्च पादैश्च समापयन्तः।
मदात् कपिं ते कपयः समन्तान्महावनं निर्विषयं च चक्रुः ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
मधुवनप्रवेशः नाम एकषष्ठितमः सर्गः ॥ ५-६१ ॥

॥ द्विषष्ठितमः सर्गः — दधिमुखखिलीकारः ॥

तानुवाच हरिश्रेष्ठो हनूमान् वानरर्षभः।
अव्यग्रमनसो यूयं मधु सेवत वानराः ॥ १ ॥

अहमावर्जयिष्यामि युष्माकं परिपन्थिनः।
श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं हरीणां प्रवरोऽङ्गदः ॥ २ ॥

प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा पिबन्तु हरयो मधु।
अवश्यं कृतकार्यस्य वाक्यं हनूमतो मया ॥ ३ ॥

अकार्यमपि कर्तव्यं किमङ्गं पुनरीदृशम्।
अङ्गदस्य मुखाच्छ्रुत्वा वचनं वानरर्षभाः ॥ ४ ॥

साधु साध्विति संहृष्टा वानराः प्रत्यपूजयन्।
पूजयित्वाङ्गदं सर्वे वानरा वानरर्षभम् ॥ ५ ॥

जग्मुर्मधुवनं यत्र नदीवेग इव द्रुमम्।
ते प्रविष्टा मधुवनं पालानाकम्य शक्तिः ॥ ६ ॥

अतिसर्गाच्च पटवो दृष्ट्वा श्रुत्वा च मैथिलीम्।
पपुः सर्वे मधु तदा रसवत् फलमाददुः ॥ ७ ॥

उत्पत्य च ततः सर्वे वनपालान् समागतान्।
ते ताडयन्तः शतशः सक्ता मधुवने तदा ॥ ८ ॥

मधूनि द्रोणमात्राणि बाहुभिः परिगृह्य ते।
पिबन्ति कपयः केचित् सङ्खशस्त्रत्र हृष्टवत् ॥ ९ ॥

घन्ति स्म सहिताः सर्वे भक्षयन्ति तथापरे।
केचित् पीत्वापविघ्यन्ति मधूनि मधुपिङ्गलाः ॥ १० ॥

मधूच्छिष्टेन केचिच्च जम्बुरन्योन्यमुत्कटाः ।
अपरे वृक्षमूलेषु शाखा गृह्ण व्यवस्थिताः ॥ ११ ॥

अत्यर्थं च मदग्लानाः पर्णान्वास्तीर्य शेरते ।
उन्मत्तवेगाः प्लवगा मधुमत्ताश्च हृष्टवत् ॥ १२ ॥

क्षिपन्त्यपि तथान्योन्यं स्वलन्ति च तथापरे ।
केचित् क्षेडान् प्रकुर्वन्ति केचित् कूजन्ति हृष्टवत् ॥ १३ ॥

हरयो मधुना मत्ताः केचित् सुसा महीतले ।
धृष्टाः केचिद्भसन्त्यन्ये केचित् कुर्वन्ति चेतरत् ॥ १४ ॥

कृत्वा केचिद् वदन्त्यन्ये केचिद् बुध्यन्ति चेतरत् ।
येऽप्यत्र मधुपालाः स्युः प्रेष्या दधिमुखस्य तु ॥ १५ ॥

तेऽपि तैर्वानरैर्भीमैः प्रतिषिद्धा दिशो गताः ।
जानुभिश्च प्रधृष्टाश्च देवमार्गं च दर्शिताः ॥ १६ ॥

अब्रुवन् परमोद्विमा गत्वा दधिमुखं वचः ।
हनूमता दत्तवरैर्हतं मधुवनं बलात् ।
वयं च जानुभिर्धृष्टा देवमार्गं च दर्शिताः ॥ १७ ॥

तदा दधिमुखः क्रुद्धो वनपस्तत्र वानरः ।
हतं मधुवनं श्रुत्वा सान्त्वयामास तान् हरीन् ॥ १८ ॥

एतागच्छत गच्छामो वानरानतिदर्पितान् ।
बलेनावारयिष्यामि प्रभुज्ञानान् मधूत्तमम् ॥ १९ ॥

श्रुत्वा दधिमुखस्येदं वचनं वानरर्षभाः ।
पुनर्वीरा मधुवनं तेनैव सहिता ययुः ॥ २० ॥

मध्ये चैषां दधिमुखः सुप्रगृह्य महातरुम्।
समभ्यधावन् वेगेन सर्वे ते च पूवज्ञमाः ॥ २१ ॥

ते शिलाः पादपांश्चैव पाषाणानपि वानराः।
गृहीत्वाभ्यागमन् क्रुद्धा यत्र ते कपिकुञ्जराः ॥ २२ ॥

बलान्निवारयन्तश्च आसेदुर्हरयो हरीन्।
सन्दैषपुटाः क्रुद्धा भर्त्सयन्तो मुहुर्मुहुः ॥ २३ ॥

अथ दृष्ट्वा दधिमुखं क्रुद्धं वानरपुञ्जवाः।
अभ्यधावन्त वेगेन हनुमत्प्रमुखास्तदा ॥ २४ ॥

सवृक्षं तं महाबाहुमापतन्तं महाबलम्।
वेगवन्तं विजग्राह बाहुभ्यां कुपितोऽञ्जदः ॥ २५ ॥

मदान्धो न कृपां चक्रे आर्यकोऽयं ममेति सः।
अथैनं निष्पिपेषाशु वेगेन वसुधातले ॥ २६ ॥

स भग्नबाहूरुमुखो विह्वलः शोणितोऽक्षितः।
प्रमुमोह महावीरो मुहूर्तं कपिकुञ्जरः ॥ २७ ॥

स कथञ्चिद् विमुक्तस्तैर्वानरैर्वानर्षभः।
उवाचैकान्तमागत्य स्वान् भृत्यान् समुपागतान् ॥ २८ ॥

एतागच्छत गच्छामो भर्ता नो यत्र वानरः।
सुग्रीवो विपुलग्रीवः सह रामेण तिष्ठति ॥ २९ ॥

सर्वं चैवाङ्गदे दोषं श्रावयिष्याम पार्थिवे।
अमर्षीं वचनं श्रुत्वा घातयिष्याति वानरान् ॥ ३० ॥

इष्टं मधुवनं ह्येतत् सुग्रीवस्य महात्मनः।
पितृपैतामहं दिव्यं देवैरपि दुरासदम् ॥ ३१ ॥

स वानरानिमान् सर्वान् मधुलुब्धान् गतायुषः।
घातयिष्यति दण्डेन सुग्रीवः ससुहृजनान्॥३२॥

वध्या ह्येते दुरात्मानो नृपाज्ञापरिपन्थिनः।
अर्मष्प्रभवो रोषः सफलो मे भविष्यति॥३३॥

एवमुक्त्वा दधिमुखो वनपालान् महाबलः।
जगाम सहस्रोत्पत्य वनपालैः समन्वितः॥३४॥

निमेषान्तरमात्रेण स हि प्राप्तो वनालयः।
सहस्रांशुसुतो धीमान् सुग्रीवो यत्र वानरः॥३५॥

रामं च लक्ष्मणं चैव दृष्ट्वा सुग्रीवमेव च।
समप्रतिष्ठां जगतीमाकाशान्निपपात ह॥३६॥

स निपत्य महावीरः सर्वैस्तैः परिवारितः।
हरिदधिमुखः पालैः पालानां परमेश्वरः॥३७॥

स दीनवदनो भूत्वा कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम्।
सुग्रीवस्याशु तौ मूर्धा चरणौ प्रत्यपीडयत्॥३८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
दधिमुखसिलीकारः नाम द्विषष्ठितमः सर्गः ॥५-६२॥

॥ त्रिषष्ठितमः सर्गः — सुग्रीवहर्षः ॥

ततो मूर्धा निपतितं वानरं वानरर्षभः।
दृष्ट्वैवोद्विग्रहदयो वाक्यमेतदुवाच ह॥१॥

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ कस्मात् तं पादयोः पतितो मम।
अभयं ते प्रदास्यामि सत्यमेवाभिधीयताम्॥२॥

कि सम्ब्रमाद्वितं कृत्स्नं ब्रूहि यद् वक्तुमर्हसि।
कच्चिन्मधुवने स्वस्ति श्रोतुमिच्छामि वानर॥३॥

स समाश्वासितस्तेन सुग्रीवेण महात्मना।
उत्थाय स महाप्राज्ञो वाक्यं दधिमुखोऽब्रवीत्॥४॥

नैवर्क्षरजसा राजन् न त्वया न च वालिना।
वनं निसृष्टपूर्वं ते नाशितं तत्तु वानरैः॥५॥

न्यवारयमहं सर्वान् सहैभिर्वनचारिभिः।
अचिन्तयित्वा मां हृष्टा भक्षयन्ति पिबन्ति च॥६॥

एभिः प्रधर्षणायां च वारितं वनपालकैः।
मामप्यचिन्तयन् देव भक्षयन्ति वनौकसः॥७॥

शिष्टमत्रापविध्यन्ति भक्षयन्ति तथापरे।
निवार्यमाणास्ते सर्वे भ्रुकुटिं दर्शयन्ति हि॥८॥

इमे हि संरब्धतरास्तदा तैः सम्प्रधर्षिताः।
निवार्यन्ते वनात् तस्मात् क्रुद्धैर्वानरपुङ्गवैः॥९॥

ततस्तैर्बहुभिरीर्वानरैर्वानरर्षभाः ।
संरक्तनयनैः क्रोधाद्वरयः सम्प्रधर्षिताः॥१०॥

पाणिभिर्निहताः केचित् केचिज्जानुभिराहताः।
प्रकृष्टश्च तदा कामं देवमार्गं च दर्शिताः॥११॥

एवमेते हताः शूरास्त्वयि तिष्ठति भर्तरि।
कृत्स्नं मधुवनं चैव प्रकामं तैश्च भक्ष्यते॥१२॥

एवं विज्ञाप्यमानं तं सुग्रीवं वानरर्षभम्।
अपृच्छत् तं महाप्राज्ञो लक्ष्मणः परवीरहा॥१३॥

किमयं वानरो राजन् वनपः प्रत्युपस्थितः।
किं चार्थमभिनिर्दिश्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत्॥ १४॥

एवमुक्तस्तु सुग्रीवो लक्ष्मणेन महात्मना।
लक्ष्मणं प्रत्युवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदः॥ १५॥

आर्य लक्ष्मण सम्प्राह वीरो दधिमुखः कपिः।
अङ्गदप्रमुखैर्वैर्भक्षितं मधु वानरैः॥ १६॥

नैषामकृतकार्याणामीटशः स्याद् व्यतिक्रमः।
वनं यदभिपन्नास्ते साधितं कर्म तद् ध्रुवम्॥ १७॥

वारयन्तो भृशां प्राप्ताः पाला जानुभिराहताः।
तथा न गणितश्चायं कपिर्दधिमुखो बली॥ १८॥

पतिर्मम वनस्यायमस्माभिः स्थापितः स्वयम्।
दृष्टा देवी न सन्देहो न चान्येन हनूमता॥ १९॥

न ह्यन्यः साधने हेतुः कर्मणोऽस्य हनूमतः।
कार्यसिद्धिर्हनुमति मतिश्च हरिपुङ्खवै॥ २०॥

व्यवसायश्च वीर्यं च श्रुतं चापि प्रतिष्ठितम्।
जाम्बवान् यत्र नेता स्यादङ्गदश्च महाबलः॥ २१॥

हनूमांश्चाप्यधिष्ठाता न तत्र गतिरन्यथा।
अङ्गदप्रमुखैर्वैर्हतं मधुवनं किल॥ २२॥

विचित्य दक्षिणामाशामागतैर्हरिपुङ्खवैः।
आगतैश्चाप्रधृष्यं तद्वतं मधुवनं हि तैः॥ २३॥

धर्षितं च वनं कृत्स्नमुपयुक्तं तु वानरैः।
पातिता वनपालास्ते तदा जानुभिराहताः॥ २४॥

एतदर्थमयं प्राप्तो वकुं मधुरवागिह।
नान्ना दधिमुखो नाम हरिः प्रख्यातविक्रमः ॥ २५ ॥

दृष्टा सीता महाबाहो सौमित्रे पश्य तत्त्वतः।
अभिगम्य यथा सर्वे पिबन्ति मधु वानराः ॥ २६ ॥

न चाप्यदृष्ट्वा वैदेहीं विश्रुताः पुरुषर्षभ।
वनं दत्तवरं दिव्यं धर्षयेयुर्वनौकसः ॥ २७ ॥

ततः प्रहृष्टो धर्मात्मा लक्ष्मणः सहराघवः।
श्रुत्वा कर्णसुखां वाणीं सुग्रीववदनाच्युताम् ॥ २८ ॥

प्राहृष्टत भृशं रामो लक्ष्मणश्च महायशाः।
श्रुत्वा दधिमुखस्यैवं सुग्रीवस्तु प्रहृष्ट्य च ॥ २९ ॥

वनपालं पुनर्वाक्यं सुग्रीवः प्रत्यभाषत।
प्रीतोऽस्मि सोऽहं यद्युक्तं वनं तैः कृतकर्मभिः ॥ ३० ॥

धर्षितं मर्षणीयं च चेष्टितं कृतकर्मणाम्।
गच्छ शीघ्रं मधुवनं संरक्षस्व त्वमेव हि।
शीघ्रं प्रेषय सर्वास्तान् हनूमत्रमुखान् कपीन् ॥ ३१ ॥

इच्छामि शीघ्रं हनुमत्रधानान्शाखामृगांस्तान् मृगराजदर्पान्।
प्रष्टुं कृतार्थान् सह राघवाभ्यां श्रोतुं च सीताधिगमे प्रयत्नम् ॥ ३२ ॥

प्रीतिस्फीताक्षौ सम्प्रहृष्टौ कुमारौ दृष्ट्वा सिद्धार्थौ वानराणां च राजा।
अङ्गैः प्रहृष्टैः कार्यसिद्धिं विदित्वा बाह्योरासन्नामतिमात्रं ननन्द ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
सुग्रीवहर्षः नाम त्रिषष्ठितमः सर्गः ॥ ५-६३ ॥

॥ चतुःषष्ठितमः सर्गः — हनूमदाद्यागमनम् ॥

सुग्रीवेणैव मुक्तस्तु हृष्टो दधिमुखः कपिः ।
राघवं लक्ष्मणं चैव सुग्रीवं चाभ्यवादयत् ॥ १ ॥

स प्रणम्य च सुग्रीवं राघवौ च महाबलौ ।
वानरैः सहितः शूरैर्दिवमेवोत्पात ह ॥ २ ॥

स यथैवागतः पूर्वं तथैव त्वरितं गतः ।
निपत्य गगनाद् भूमौ तद् वनं प्रविवेशा ह ॥ ३ ॥

स प्रविष्टो मधुवनं ददर्श हरियूथपान् ।
विमदानुद्धतान् सर्वान् मेहमानान् मधूदकम् ॥ ४ ॥

स तानुपागमद् वीरो बद्धा करपुटाङ्गलिम् ।
उवाच वन्चनं श्लक्षणमिदं हृष्टवदञ्जदम् ॥ ५ ॥

सौम्य रोषो न कर्तव्यो यदेभिः परिवारणम् ।
अज्ञानाद् रक्षिभिः क्रोधाद् भवन्तः प्रतिषेधिताः ॥ ६ ॥

श्रान्तो दूरादनुप्राप्तो भक्षयस्व स्वकं मधु ।
युवराजस्त्वमीशश्च वनस्यास्य महाबल ॥ ७ ॥

मौर्ख्यात् पूर्वं कृतो रोषस्तद् भवान् क्षन्तुर्मर्हति ।
यथैव हि पिता तेऽभूत् पूर्वं हरिगणेश्वरः ॥ ८ ॥

तथा त्वमपि सुग्रीवो नान्यस्तु हरिसत्तम ।
आख्यातं हि मया गत्वा पितृव्यस्य तवानघ ॥ ९ ॥

इहोपयानं सर्वेषामेतेषां वनचारिणाम् ।
भवदागमनं श्रुत्वा सहैभिर्वनचारिभिः ॥ १० ॥

प्रहृष्टो न तु रुष्टोऽसौ वनं श्रुत्वा प्रधर्षितम्।
प्रहृष्टो मां पितृव्यस्ते सुग्रीवो वानरेश्वरः ॥ ११ ॥

शीघ्रं प्रेषय सर्वास्तानिति होवाच पार्थिवः।
श्रुत्वा दधिमुखस्यैतद् वचनं श्लक्षणमङ्गदः ॥ १२ ॥

अब्रवीत् तान् हरिश्वेषो वाक्यं वाक्यविशारदः।
शङ्के श्रुतोऽयं वृत्तान्तो रामेण हरियूथपाः ॥ १३ ॥

अयं च हर्षादारव्याति तेन जानामि हेतुना।
तत् क्षमं नेह नः स्थातुं कृते कार्ये परन्तपाः ॥ १४ ॥

पीत्वा मधु यथाकामं विक्रान्ता वनचारिणः।
किं शेषं गमनं तत्र सुग्रीवो यत्र वानरः ॥ १५ ॥

सर्वे यथा मां वक्ष्यन्ति समेत्य हरिपुङ्गवाः।
तथास्मि कर्ता कर्तव्ये भवद्द्विः परवानहम् ॥ १६ ॥

नाज्ञापयितुमीशोऽहं युवराजोऽस्मि यद्यपि।
अयुक्तं कृतकर्माणो यूयं धर्षयितुं बलात् ॥ १७ ॥

ब्रुवतश्चाङ्गदस्यैवं श्रुत्वा वचनमुत्तमम्।
प्रहृष्टमनसो वाक्यमिदमूर्च्छुर्वनौकसः ॥ १८ ॥

एवं वक्ष्यति को राजन् प्रभुः सन् वानरर्षभ।
ऐश्वर्यमदमत्तो हि सर्वोऽहमिति मन्यते ॥ १९ ॥

तव चेदं सुसदृशं वाक्यं नान्यस्य कस्यचित्।
सन्नतिर्हि तवारव्याति भविष्यच्छुभयोग्यताम् ॥ २० ॥

सर्वे वयमपि प्राप्तास्तत्र गन्तुं कृतक्षणाः।
स यत्र हरिवीराणां सुग्रीवः पतिरव्ययः ॥ २१ ॥

त्वया ह्यनुकैर्हरिभिर्नैव शक्यं पदात् पदम्।
कच्चिद् गन्तुं हरिश्रेष्ठ ब्रूमः सत्यमिदं तु ते॥ २२॥

एवं तु वदतां तेषामङ्गदः प्रत्यभाषत।
साधु गच्छाम इत्युक्त्वा खमुत्पेतुर्महाबलाः॥ २३॥

उत्पत्तमनूप्येतुः सर्वे ते हरियूथपाः।
कृत्वाऽऽकाशं निराकाशं यन्त्रोत्क्षसा इवोपलाः॥ २४॥

अङ्गदं पुरतः कृत्वा हनूमन्तं च वानरम्।
तेऽम्बरं सहस्रोत्पत्य वेगवन्तः प्लवङ्गमाः॥ २५॥

विनदन्तो महानादं घना वातेरिता यथा।
अङ्गदे समनुप्राप्ते सुश्रीवो वानरेश्वरः॥ २६॥

उवाच शोकसन्तसं रामं कमल्लोचनम्।
समाश्वसिहि भद्रं ते दृष्टा देवी न संशयः॥ २७॥

नागन्तुमिह शक्यं तैरतीतसमयैरिह।
अङ्गदस्य प्रहर्षाच्च जानामि शुभदर्शन॥ २८॥

न मत्सकाशमागच्छेत् कृत्ये हि विनिपातिते।
युवराजो महाबाहुः प्लवतामङ्गदो वरः॥ २९॥

यद्यप्यकृतकृत्यानामीदृशाः स्यादुपक्रमः।
भवेत् तु दीनवदनो भ्रान्तविप्लुतमानसः॥ ३०॥

पितृपैतामहं चैतत् पूर्वकैरभिरक्षितम्।
न मे मधुवनं हन्याददृष्ट्वा जनकात्मजाम्॥ ३१॥

कौसल्या सुप्रजा राम समाश्वसिहि सुव्रत।
दृष्टा देवी न सन्देहो न चान्येन हनूमता॥ ३२॥

नह्यन्यः कर्मणो हेतुः साधनेऽस्य हनूमतः।
 हनूमतीह सिद्धिश्च मतिश्च मतिसत्तम्॥३३॥
 व्यवसायश्च शौर्यं च श्रुतं चापि प्रतिष्ठितम्।
 जाम्बवान् यत्र नेता स्यादङ्गदश्च हरीश्वरः॥३४॥
 हनूमांश्चाप्यधिष्ठाता न तत्र गतिरन्यथा।
 मा भूश्चिन्तासमायुक्तः सम्प्रत्यमितविक्रम॥३५॥
 यदा हि दर्पितोदग्राः सङ्गताः काननौकसः।
 नैषामकृतकार्याणामीदृशाः स्यादुपक्रमः॥३६॥
 वनभङ्गेन जानामि मधूनां भक्षणेन च।
 ततः किलकिलाशब्दं शुश्रावासन्नमम्बरे॥३७॥
 हनूमत्कर्मदसानां नदतां काननौकसाम्।
 किञ्चिन्न्यामुपयातानां सिद्धिं कथयतामिव॥३८॥
 ततः श्रुत्वा निनादं तं कपीनां कपिसत्तमः।
 आयताञ्चितलाङ्गूलः सोऽभवद्दृष्टमानसः॥३९॥
 आजगमुस्तेऽपि हरयो रामदर्शनकाङ्क्षिणः।
 अङ्गदं पुरतः कृत्वा हनूमन्तं च वानरम्॥४०॥
 तेऽङ्गदप्रमुखा वीराः प्रहृष्टाश्च मुदान्विताः।
 निपेतुर्हरिराजस्य समीपे राघवस्य च॥४१॥
 हनूमांश्च महाबाहुः प्रणम्य शिरसा ततः।
 नियतामक्षतां देवीं राघवाय न्यवेदयत्॥४२॥
 दृष्टा देवीति हनुमद्वदनादमृतोपमम्।
 आकण्ड्य वचनं रामो हर्षमाप सलक्षणः॥४३॥

निश्चितार्थं ततस्तस्मिन् सुग्रीवं पवनात्मजे।
लक्ष्मणः प्रीतिमान् प्रीतं बहुमानादवैक्षत ॥ ४४ ॥

प्रीत्या च परयोपेतो राघवः परवीरहा।
बहुमानेन महता हनूमन्तमवैक्षत ॥ ४५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनूमदाद्यागमनम् नाम चतुःषष्ठितमः सर्गः ॥ ५-६४ ॥

॥ पञ्चषष्ठितमः सर्गः — चूडामणिप्रदानम् ॥

ततः प्रस्तवणं शौलं ते गत्वा चित्रकाननम्।
प्रणम्य शिरसा रामं लक्ष्मणं च महाबलम् ॥ १ ॥

युवराजं पुरस्कृत्य सुग्रीवमभिवाद्य च।
प्रवृत्तिमथ सीतायाः प्रवक्तुमुपचक्रमुः ॥ २ ॥

रावणान्तः पुरे रोधं राक्षसीभिश्च तर्जनम्।
रामे समनुरागं च यथा च नियमः कृतः ॥ ३ ॥

एतदारब्याय ते सर्वं हरयो रामसन्निधौ।
वैदेहीमक्षतां श्रुत्वा रामस्तूत्तरमब्रवीत् ॥ ४ ॥

क सीता वर्तते देवी कथं च मयि वर्तते।
एतन्मे सर्वमारब्यात वैदेहीं प्रति वानराः ॥ ५ ॥

रामस्य गदितं श्रुत्वा हरयो रामसन्निधौ।
चोदयन्ति हनूमन्तं सीतावृत्तान्तकोविदम् ॥ ६ ॥

श्रुत्वा तु वचनं तेषां हनूमान् मारुतात्मजः।
प्रणम्य शिरसा देव्यै सीतायै तां दिशं प्रति ॥ ७ ॥

उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः सीताया दर्शनं यथा।
तं मणिं काञ्चनं दिव्यं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ ८ ॥

दत्त्वा रामाय हनुमांस्ततः प्राञ्जलिरब्रवीत्।
समुद्रं लङ्घयित्वाहं शतयोजनमायतम् ॥ ९ ॥

अगच्छं जानकीं सीतां मार्गमाणो दिव्यक्षया।
तत्र लङ्घेति नगरी रावणस्य दुरात्मनः ॥ १० ॥

दक्षिणस्य समुद्रस्य तीरे वसति दक्षिणे।
तत्र सीता मया दृष्टा रावणान्तः पुरे सती ॥ ११ ॥

त्वयि सन्ध्यस्य जीवन्ती रामा राम मनोरथम्।
दृष्टा मे राक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः ॥ १२ ॥

राक्षसीभिर्विरूपाभी रक्षिता प्रमदावने।
दुःखमापद्यते देवी त्वया वीर सुखोचिता ॥ १३ ॥

रावणान्तः पुरे रुद्धा राक्षसीभिः सुरक्षिता।
एकवेणीधरा दीना त्वयि चिन्तापरायणा ॥ १४ ॥

अधःशश्या विवर्णाङ्गी पद्मिनीव हिमागमे।
रावणाद् विनिवृत्तार्था मर्तव्यकृतनिश्चया ॥ १५ ॥

देवी कथञ्चित् काकुत्स्थ त्वन्मना मार्गिता मया।
इक्ष्वाकुवंशविरव्यातिं शनैः कीर्तयतानघ ॥ १६ ॥

सा मया नरशार्दूल शनैर्विश्वासिता तदा।
ततः सम्भाषिता देवी सर्वमर्थं च दर्शिता ॥ १७ ॥

रामसुग्रीवसख्यं च श्रुत्वा हर्षमुपागता।
नियतः समुदाचारो भक्तिश्वास्याः सदा त्वयि ॥ १८ ॥

एवं मया महाभाग दृष्टा जनकनन्दिनी।
उग्रेण तपसा युक्ता त्वद्दत्त्या पुरुषर्षभ ॥ १९ ॥

अभिज्ञानं च मे दत्तं यथावृत्तं तवान्तिके।
चित्रकूटे महाप्राज्ञ वायसं प्रति राघव ॥ २० ॥

विज्ञाप्यः पुनरप्येष रामो वायुसुत त्वया।
अखिलेन यथा दृष्टमिति मामाह जानकी ॥ २१ ॥

अयं चास्मै प्रदातव्यो यत्नात् सुपरिरक्षितः।
ब्रुवता वचनान्येवं सुग्रीवस्योपशृणवतः ॥ २२ ॥

एष चूडामणिः श्रीमान् मया ते यत्नरक्षितः।
मनःशिलायास्तिलकं तत् स्मरस्वेति चाब्रवीत् ॥ २३ ॥

एष निर्यातितः श्रीमान् मया ते वारिसम्भवः।
एनं दृष्ट्वा प्रमोदिष्ये व्यसने त्वामिवानघ ॥ २४ ॥

जीवितं धारयिष्यामि मासं दशरथात्मज।
ऊर्ध्वं मासान्न जीवेयं रक्षसां वशमागता ॥ २५ ॥

इति मामब्रवीत् सीता कृशाङ्गी धर्मचारिणी।
रावणान्तःपुरे रुद्धा मृगीवोत्कुल्लोचना ॥ २६ ॥

एतदेव मयाऽरव्यातं सर्वं राघव यद् यथा।
सर्वथा सागरजले सन्तारः प्रविधीयताम् ॥ २७ ॥

तौ जाताश्धासौ राजपुत्रौ विदित्वा तच्चाभिज्ञानं राघवाय प्रदाय।
देव्या चारव्यातं सर्वमेवानुपूर्व्याद् वाचा सम्पूर्णं वायुपुत्रः शशांस ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
चूडामणिप्रदानम् नाम पञ्चषष्ठितमः सर्गः ॥ ५-६५ ॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — सीताभाषितप्रश्नः ॥

एवमुक्तो हनुमता रामो दशरथात्मजः ।
तं मणिं हृदये कृत्वा रुरोद सहलक्षणः ॥ १ ॥

तं तु दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं राघवः शोककर्शितः ।
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णभ्यां सुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

यथैव धेनुः स्ववति स्नेहाद् वत्सस्य वत्सला ।
तथा ममापि हृदयं मणिश्रेष्ठस्य दर्शनात् ॥ ३ ॥

मणिरत्नमिदं दत्तं वैदेह्याः श्वशुरेण मे ।
वधूकाले यथा बद्धमधिकं मूर्ध्मि शोभते ॥ ४ ॥

अयं हि जलसमूतो मणिः प्रवरपूजितः ।
यज्ञे परमतुष्टेन दत्तः शक्रेण धीमता ॥ ५ ॥

इमं दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं तथा तातस्य दर्शनम् ।
अद्यास्म्यवगतः सौम्य वैदेहस्य तथा विभोः ॥ ६ ॥

अयं हि शोभते तस्याः प्रियाया मूर्ध्मि मे मणिः ।
अद्यास्य दर्शनेनाहं प्राप्तां तामिव चिन्तये ॥ ७ ॥

किमाह सीता वैदेही ब्रूहि सौम्य पुनः पुनः ।
परासुमिव तोयेन सिञ्चन्ती वाक्यवारिणा ॥ ८ ॥

इतस्तु किं दुःखतरं यदिमं वारिसम्भवम् ।
मणिं पश्यामि सौमित्रे वैदेहीमागतां विना ॥ ९ ॥

चिरं जीवति वैदेही यदि मासं धरिष्यति ।
क्षणं वीर न जीवेयं विना तामसितेक्षणाम् ॥ १० ॥

नय मामपि तं देशं यत्र दृष्टा मम प्रिया।
न तिष्ठेयं क्षणमपि प्रवृत्तिमुपलभ्य च ॥ ११ ॥

कथं सा मम सुश्रोणी भीरुभीरुः सती तदा।
भयावहानां घोराणां मध्ये तिष्ठति रक्षसाम् ॥ १२ ॥

शारदस्त्तिमिरोन्मुक्तो नूनं चन्द्र इवाम्बुदैः।
आवृतो वदनं तस्या न विराजति साम्रतम् ॥ १३ ॥

किमाह सीता हनुमस्तत्त्वतः कथयस्व मे।
एतेन खलु जीविष्ये भेषजेनातुरो यथा ॥ १४ ॥

मधुरा मधुरालापा किमाह मम भासिनी।
मद्विहीना वरारोहा हनुमन् कथयस्व मे।
दुःखाद् दुःखतरं प्राप्य कथं जीवति जानकी ॥ १५ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
सीताभाषितप्रश्नः नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ५-६६ ॥

॥ सप्तषष्ठितमः सर्गः — सीताभाषितानुवचनम् ॥

एवमुक्तस्तु हनुमान् राघवेण महात्मना।
सीताया भाषितं सर्वं न्यवेदयत राघवे ॥ १ ॥

इदमुक्तवती देवी जानकी पुरुषर्षभ।
पूर्ववृत्तमभिज्ञानं चित्रकूटे यथातथम् ॥ २ ॥

सुखसुसात्त्वया सार्धं जानकी पूर्वमुत्थिता।
वायसः सहसोत्पत्य विददार स्तनान्तरम् ॥ ३ ॥

पर्यायेण च सुप्रस्त्वं देव्यङ्के भरताग्रज।
 पुनश्च किल पक्षी स देव्या जनयति व्यथा ॥४॥
 ततः पुनरुपागम्य विददार भृशं किल।
 ततस्त्वं बोधितस्तस्याः शोणितेन समुक्षितः ॥५॥
 वायसेन च तेनैवं सततं बाध्यमानया।
 बोधितः किल देव्या त्वं सुखसुसः परन्तप ॥६॥
 तां च दृष्ट्वा महाबाहो दारितां च स्तनान्तरे।
 आशीविष इव क्रुद्धस्ततो वाक्यं त्वमूच्चिवान् ॥७॥
 नखाग्रैः केन ते भीरु दारितं वै स्तनान्तरम्।
 कः क्रीडति सरोषेण पञ्चवक्त्रेण भोगिना ॥८॥
 निरीक्षमाणः सहसा वायसं समुदैक्षथाः।
 नखैः सरुधिरैस्तीक्ष्णैस्त्तामेवाभिमुखं स्थितम् ॥९॥
 सुतः किल स शक्रस्य वायसः पततां वरः।
 धरान्तरगतः शीघ्रं पवनस्य गतौ समः ॥१०॥
 ततस्तस्मिन् महाबाहो कोपसंवर्तितेक्षणः।
 वायसे त्वं व्यधाः क्रूरां मतिं मतिमतां वर ॥११॥
 स दर्भसंस्तराद् गृह्ण ब्रह्माख्वेण न्ययोजयः।
 स दीप्त इव कालाभिर्जज्वालाभिमुखं खगम् ॥१२॥
 स त्वं प्रदीप्तं चिक्षेप दर्भं तं वायसं प्रति।
 ततस्तु वायसं दीप्तः स दर्भोऽनुजगाम ह ॥१३॥
 भीतैश्च सम्परित्यक्तः सुरैः सर्वैश्च वायसः।
 त्रीँल्लोकान् सम्परिकम्य त्रातारं नाधिगच्छति ॥१४॥

पुनरप्यागतस्तत्र त्वत्सकाशमरिन्दम् ।
त्वं तं निपतितं भूमौ शरण्यः शरणागतम् ॥ १५ ॥

वधार्हमपि काकुत्स्थ कृपया परिपालयः ।
मोघमस्त्रं न शक्यं तु कर्तुमित्येव राघव ॥ १६ ॥

भवांस्तस्याक्षि काकस्य हिनस्ति स्म स दक्षिणम् ।
राम त्वां स नमस्कृत्य राज्ञो दशरथस्य च ॥ १७ ॥

विसृष्टस्तु तदा काकः प्रतिपेदे स्वमालयम् ।
एवमस्त्रविदां श्रेष्ठः सत्त्ववाञ्छीलवानपि ॥ १८ ॥

किमर्थमस्त्रं रक्षःसु न योजयसि राघव ।
न दानवा न गन्धवा नासुरा न मरुदणाः ॥ १९ ॥

तव राम रणे शक्तास्तथा प्रतिसमासितुम् ।
तव वीर्यवतः कश्चिन्मयि यद्यस्ति सम्ब्रमः ॥ २० ॥

क्षिप्रं सुनिश्चितैर्बाणैर्हन्यतां युधि रावणः ।
भ्रातुरादेशमाज्ञाय लक्ष्मणो वा परन्तपः ॥ २१ ॥

स किमर्थं नरवरो न मां रक्षति राघवः ।
शक्तौ तौ पुरुषव्याघ्रौ वाय्वग्निसमतेजसौ ॥ २२ ॥

सुराणामपि दुर्धर्षौ किमर्थं मामुपेक्षतः ।
ममैव दुष्कृतं किञ्चिन्महदस्ति न संशयः ॥ २३ ॥

समर्थौ सहितौ यन्मां न रक्षेते परन्तपौ ।
वैदेह्या वचनं श्रुत्वा करुणं साधुभाषितम् ॥ २४ ॥

पुनरप्यहमार्या तामिदं वचनमब्रुवम् ।
त्वच्छोकविमुखो रामो देवि सत्येन ते शपे ॥ २५ ॥

रामे दुःखाभिभूते च लक्ष्मणः परितप्यते।
कथश्चिद् भवती दृष्टा न कालः परिशोचितुम्॥ २६॥

अस्मिन् मुहूर्ते दुःखानामन्तं द्रक्ष्यसि भासिनि।
तावुभौ नरशार्दूलौ राजपुत्रौ परन्तपौ॥ २७॥

त्वदर्शनकृतोत्साहौ लङ्घां भस्मीकरिष्यतः।
हत्वा च समरे रौद्रं रावणं सहबान्धवम्॥ २८॥

राघवस्त्वां वरारोहे स्वपुरीं नयिता ध्रुवम्।
यत् तु रामो विजानीयादभिज्ञानमनिन्दिते॥ २९॥

प्रीतिसञ्जननं तस्य प्रदातुं तत् त्वर्महसि।
साभिवीक्ष्य दिशः सर्वा वेण्युद्धथनमुत्तमम्॥ ३०॥

मुत्तवा वस्त्राद् ददौ मह्यं मणिमेतं महाबलं।
प्रतिगृह्य मणिं दोभ्यां तव हेतो रघुप्रिय॥ ३१॥

शिरसा सम्प्रणम्यैनामहमागमने त्वरे।
गमने च कृतोत्साहमवेक्ष्य वरवर्णिनी॥ ३२॥

विवर्धमानं च हि मामुवाच जनकात्मजा।
अश्रुपूर्णमुखी दीना बाष्पगद्दभाषिणी॥ ३३॥

ममोत्पतनसम्ब्रान्ता शोकवेगसमाहता।
मामुवाच ततः सीता सभाग्योऽसि महाकपे॥ ३४॥

यद् द्रक्ष्यसि महाबाहुं रामं कमललोचनम्।
लक्ष्मणं च महाबाहुं देवरं मे यशस्विनम्॥ ३५॥

सीतयाप्येवमुक्तोऽहमब्रुवं मैथिलीं तथा।
पृष्ठमारोह मे देवि क्षिप्रं जनकनन्दनि॥ ३६॥

यावत्ते दर्शयाम्यद्य ससुग्रीवं सलक्ष्मणम्।
राघवं च महाभागे भर्तारमसितेक्षणे ॥ ३७ ॥

साब्रवीन्मां ततो देवी नैष धर्मो महाकपे।
यत्ते पृष्ठं सिषेवेऽहं स्ववशा हरिपुञ्जव ॥ ३८ ॥

पुरा च यदहं वीर स्पृष्टा गाव्रेषु रक्षसा।
तत्राहं किं करिष्यामि कालेनोपनिपीडिता ॥ ३९ ॥

गच्छ त्वं कपिशार्दूल यत्र तौ नृपतेः सुतौ।
इत्येवं सा समाभाष्य भूयः सन्देष्टमास्थिता ॥ ४० ॥

हनूमन् सिंहसङ्काशौ तावुभौ रामलक्ष्मणौ।
सुग्रीवं च सहामात्यं सर्वान् ब्रूया अनामयम् ॥ ४१ ॥

यथा च स महाबाहुर्मां तारयति राघवः।
अस्माहुःखाम्बुसंरोधात् तत् त्वमारव्यातुर्मर्हसि ॥ ४२ ॥

इदं च तीव्रं मम शोकवेगं रक्षोभिरेभिः परिभर्त्सनं च।
ब्रूयास्तु रामस्य गतः समीपं शिवश्च तेऽध्वास्तु हरिप्रीर ॥ ४३ ॥

एतत् तवार्या नृप संयता सा सीता वचः प्राह विषादपूर्वम्।
एतच्च बुद्धा गदितं यथा त्वं श्रद्धत्स्व सीतां कुशलां समग्राम ॥ ४४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
सीताभाषितानुवचनम् नाम सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ५-६७ ॥

॥ अष्टषष्ठितमः सर्गः — हनूमत्समाधासवचनानुवादः ॥

अथाहमुत्तरं देव्या पुनरुक्तः ससम्ब्रमम्।
तव स्नेहान्नरव्याघ्रं सौहार्दादनुमान्य च ॥ १ ॥

एवं बहुविधं वाच्यो रामो दाशरथिस्त्वया।
यथा मां प्राप्नुयाच्छीघ्रं हत्वा रावणमाहवे॥२॥

यदि वा मन्यसे वीर वसैकाहमरिन्दम्।
कस्मिंश्चित् संवृते देशे विश्रान्तः श्वो गमिष्यसि॥३॥

मम चाप्यल्पभाग्यायाः सान्निध्यात् तव वानर।
अस्य शोकविपाकस्य मुहूर्तं स्याद् विमोक्षणम्॥४॥

गते हि त्वयि विक्रान्ते पुनरागमनाय वै।
प्राणानामपि सन्देहो मम स्यान्नात्र संशयः॥५॥

तवादर्शनजः शोको भूयो मां परितापयेत्।
दुखाद् दुःखपराभूतां दुर्गतां दुःखभागिनीम्॥६॥

अयं च वीर सन्देहस्तिष्ठतीव ममायतः।
सुमहांस्त्वत्सहायेषु हर्यृक्षेषु हरीश्वर॥७॥

कथं नु खलु दुष्पारं तरिष्यन्ति महोदधिम्।
तानि हर्यृक्षसैन्यानि तौ वा नरवरात्मजौ॥८॥

त्रयाणामेव भूतानां सागरस्यास्य लङ्घने।
शक्तिः स्याद् वैनतेयस्य वायोर्वा तव चानघ॥९॥

तदस्मिन् कार्यनिर्योगे वीरैवं दुरतिक्रमे।
किं पश्यसि समाधानं ब्रूहि कार्यविदां वर॥१०॥

काममस्य त्वमेवैकः कार्यस्य परिसाधने।
पर्याप्तः परवीरम् यशस्यस्ते बलोदयः॥११॥

बलैः समग्रैर्यदि मां हत्वा रावणमाहवे।
विजयी स्वपुरीं रामो नयेत् तत् स्याद् यशस्करम्॥१२॥

यथाहं तस्य वीरस्य वनादुपधिना हृता।

रक्षसा तद्भयादेव तथा नार्हति राघवः ॥ १३ ॥

बलैस्तु सङ्कुलां कृत्वा लङ्कां परबलार्दनः।
मां नयेद् यदि काकुत्थस्तत् तस्य सदृशं भवेत् ॥ १४ ॥

तद् यथा तस्य विक्रान्तमनुरूपं महात्मनः।

भवत्याहवशूरस्य तथा त्वमुपपादय ॥ १५ ॥

तदर्थोपहितं वाक्यं प्रश्रितं हेतुसंहितम्।

निशम्याहं ततः शेषं वाक्यमुत्तरमब्रवम् ॥ १६ ॥

देवि हर्यृक्षसैन्यानामीश्वरः प्लवतां वरः।

सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नस्त्वदर्थे कृतनिश्चयः ॥ १७ ॥

तस्य विक्रमसम्पन्नाः सत्त्ववन्तो महाबलाः।

मनःसङ्कल्पसदृशा निदेशो हरयः स्थिताः ॥ १८ ॥

येषां नोपरि नाधस्तान्न तिर्यक् सज्जते गतिः।

न च कर्मसु सीदन्ति महत्स्वमिततेजसः ॥ १९ ॥

असकृत् तैर्महाभागैर्वानरैर्बलसंयुतैः।

प्रदक्षिणीकृता भूमिर्वायुमार्गानुसारिभिः ॥ २० ॥

मद्विशिष्टाश्च तुल्याश्च सन्ति तत्र वनौकसः।

मत्तः प्रत्यवरः कश्चिन्नास्ति सुग्रीवसन्निधौ ॥ २१ ॥

अहं तावदिह प्राप्तः किं पुनस्ते महाबलाः।

नहि प्रकृष्टाः प्रेष्यन्ते प्रेष्यन्ते हीतरे जनाः ॥ २२ ॥

तदलं परितापेन देवि मन्युरपैतु ते।

एकोत्पातेन ते लङ्कामेष्यन्ति हरियूथपाः ॥ २३ ॥

मम पृष्ठगतौ तौ च चन्द्रसूर्याविवोदितौ।
त्वत्सकाशं महाभागे नृसिंहावागमिष्यतः ॥ २४ ॥

अरिघ्नं सिंहसङ्काशं क्षिप्रं द्रक्ष्यसि राघवम्।
लक्ष्मणं च धनुष्मन्तं लङ्काद्वारमुपागतम् ॥ २५ ॥

नखदंष्ट्रायुधान् वीरान् सिंहशार्दूलविक्रमान्।
वानरान् वारणेन्द्राभान् क्षिप्रं द्रक्ष्यसि सङ्गतान् ॥ २६ ॥

शैलाम्बुदनिकाशानां लङ्कामलयसानुषु।
नर्दतां कपिमुख्यानां नचिराच्छ्रोष्यसे स्वनम् ॥ २७ ॥

निवृत्तवनवासं च त्वया सार्धमरिन्द्रम्।
अभिषिक्तमयोध्यायां क्षिप्रं द्रक्ष्यसि राघवम् ॥ २८ ॥

ततो मया वाग्भरदीनभाषिणी शिवाभिरिषाभिरभिप्रसादिता।
उवाह शान्तिं मम मैथिलात्मजा तवातिशोकेन तथातिपीडिता ॥ २९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुन्दरकाण्डे
हनूमत्समाश्वासवचनानुवादः नाम अष्टषष्ठितमः सर्गः ॥ ५-६८ ॥

॥ युद्ध-काण्डः ॥

॥ प्रथमः सर्गः — हनूमत्रशंसनम् ॥

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं यथावदभिभाषितम्।
रामः प्रीतिसमायुक्तो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ॥ १ ॥

कृतं हनूमता कार्यं सुमहद् भुवि दुर्लभम्।
मनसापि यदन्येन न शक्यं धरणीतले ॥ २ ॥

नहि तं परिपश्यामि यस्तरेत महोदधिम्।
अन्यत्र गरुडाद् वायोरन्यत्र च हनूमतः ॥ ३ ॥

देवदानवयक्षाणां गन्धर्वारगरक्षसाम्।
अप्रधृष्टां पुरीं लङ्घां रावणेन सुरक्षिताम् ॥ ४ ॥

प्रविष्टः सत्त्वमाश्रित्य जीवन् को नाम निष्क्रमेत्।
को विशेत् सुदुराधर्षा राक्षसैश्च सुरक्षिताम् ॥ ५ ॥

यो वीर्यबलसम्पन्नो न समः स्याद्धनूमतः।
भृत्यकार्यं हनुमता सुग्रीवस्य कृतं महत्।
एवं विधाय स्वबलं सदृशां विक्रमस्य च ॥ ६ ॥

यो हि भृत्यो नियुक्तः सन् भर्त्रा कर्मणि दुष्करे।
कुर्यात् तदनुरागेण तमाहुः पुरुषोत्तमम् ॥ ७ ॥

यो नियुक्तः परं कार्यं न कुर्याद्दयः समाहितः।
भृत्यो युक्तः समर्थश्च तमाहुः पुरुषाधमम् ॥ ८ ॥

नियुक्तो नृपतेः कार्यं न कुर्याद् यः समाहितः।
भृत्यो युक्तः समर्थश्च तमाहुः पुरुषाधमम् ॥ ९ ॥

तन्नियोगे नियुक्तेन कृतं कृत्यं हनूमता।
न चात्मा लघुतां नीतः सुग्रीवश्चापि तोषितः ॥ १० ॥

अहं च रघुवंशश्च लक्ष्मणश्च महाबलः।
वैदेह्या दशनेनाद्य धर्मतः परिरक्षिताः ॥ ११ ॥

इदं तु मम दीनस्य मनो भूयः प्रकर्षति।
यदिहास्य प्रियाख्यातुर्न कुर्मि सदृशं प्रियम् ॥ १२ ॥

एष सर्वस्वभूतस्तु परिष्वज्ञो हनूमतः।
मया कालमिमं प्राप्य दत्तस्तस्य महात्मनः ॥ १३ ॥

इत्युत्त्वा प्रीतिहृषाङ्गो रामस्तं परिषस्वजे।
हनूमन्तं कृतात्मानं कृतकार्यमुपागतम् ॥ १४ ॥

ध्यात्वा पुनरुवाचेदं वचनं रघुसत्तमः।
हरीणामीश्वरस्यापि सुग्रीवस्योपशृण्वतः ॥ १५ ॥

सर्वथा सुकृतं तावत् सीतायाः परिमार्गणम्।
सागरं तु समासाद्य पुनर्नष्टं मनो मम ॥ १६ ॥

कथं नाम समुद्रस्य दुष्पारस्य महाभसः।
हरयो दक्षिणं पारं गमिष्यन्ति समागताः ॥ १७ ॥

यद्यप्येष तु वृत्तान्तो वैदेह्या गदितो मम।
समुद्रपारगमने हरीणां किमिवोत्तरम् ॥ १८ ॥

इत्युत्त्वा शोकसम्भ्रान्तो रामः शत्रुनिर्बर्हणः।
हनूमन्तं महाबाहुस्ततो ध्यानमुपागमत् ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
हनूमत्प्रशंसनम् नाम प्रथमः सर्गः ॥ ६-१ ॥

॥ द्वितीयः सर्गः — रामप्रोत्साहनम् ॥

तं तु शोकपरिद्यूनं रामं दशरथात्मजम्।
उवाच वचनं श्रीमान् सुग्रीवः शोकनाशनम् ॥ १ ॥

किं त्वया तप्यते वीर यथान्यः प्राकृतस्तथा।
मैवं भूस्त्यज सन्तापं कृतम् इव सौहृदम् ॥ २ ॥

सन्तापस्य च ते स्थानं नहि पश्यामि राघव।
प्रवृत्तावुपलब्धायां ज्ञाते च निलये रिपोः ॥ ३ ॥

मतिमान् शास्त्रवित् प्राज्ञः पण्डितश्चासि राघव।
त्यजेमां प्राकृतां बुद्धिं कृतात्मेवार्थदूषिणीम् ॥ ४ ॥

समुद्रं लङ्घयित्वा तु महानक्रसमाकुलम्।
लङ्घामारोहयिष्यामो हनिष्यामश्च ते रिपुम् ॥ ५ ॥

निरुत्साहस्य दीनस्य शोकपर्याकुलात्मनः।
सर्वार्था व्यवसीदन्ति व्यसनं चाधिगच्छति ॥ ६ ॥

इमे शूराः समर्थश्च सर्वतो हरियूथपाः।
त्वत्प्रियार्थं कृतोत्साहाः प्रवेष्टुमपि पावकम्।
एषां हर्षेण जानामि तर्कश्चापि दृढो मम ॥ ७ ॥

विक्रमेण समानेष्ये सीतां हत्वा यथा रिपुम्।
रावणं पापकर्माणं तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ८ ॥

सेतुरत्र यथा बद्धेद् यथा पश्येम तां पुरीम्।
तस्य राक्षसराजस्य तथा त्वं कुरु राघव ॥ ९ ॥

दृष्ट्वा तां हि पुरीं लङ्घां त्रिकूटशिखरे स्थिताम्।
हतं च रावणं युद्धे दर्शनादवधारय ॥ १० ॥

अबद्धा सागरे सेतुं घोरे च वरुणालये।
लङ्घां न मर्दितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ ११ ॥

सेतुबन्धः समुद्रे च यावलङ्घासमीपतः।
सर्वं तीर्णं च मे सैन्यं जितमित्युपधारय।
इमे हि समरे वीरा हरयः कामरूपिणः ॥ १२ ॥

तदलं विक्षवां बुद्धिं राजन् सर्वार्थनाशिनीम्।
पुरुषस्य हि लोकेऽस्मिन् शोकः शौर्यापकर्षणः ॥ १३ ॥

यत् तु कार्यं मनुष्येण शौटीर्यमवलम्ब्यताम्।
तदलङ्करणायैव कर्तुर्भवति सत्वरम् ॥ १४ ॥

अस्मिन् काले महाप्राज्ञ सत्त्वमातिष्ठ तेजसा।
शूराणां हि मनुष्याणां त्वद्विधानां महात्मनाम्।
विनष्टे वा प्रणष्टे वा शोकः सर्वार्थनाशनः ॥ १५ ॥

तत्त्वं बुद्धिमतां श्रेष्ठः सर्वशास्त्रार्थकोविदः।
मद्विधैः सचिवैः सार्धमरि जेतुं सर्महसि ॥ १६ ॥

नहि पश्याम्यहं कञ्चित् त्रिषु लोकेषु राघव।
गृहीतधनुषो यस्ते तिषेदभिमुखो रणे ॥ १७ ॥

वानरेषु समासकं न ते कार्यं विपत्त्यते।
अचिराद् द्रक्ष्यसे सीतां तीर्त्वा सागरमक्षयम् ॥ १८ ॥

तदलं शोकमालम्ब्य क्रोधमालम्ब भूपते।
निश्चेष्टाः क्षत्रिया मन्दाः सर्वे चण्डस्य विभ्यति ॥ १९ ॥

लङ्घनार्थं च घोरस्य समुद्रस्य नदीपतेः।
सहास्माभिरिहोपेतः सूक्ष्मबुद्धिर्विचारय ॥ २० ॥

लङ्घिते तत्र तैः सैन्यैर्जितमित्येव निश्चिनु।
सर्वं तीर्णं च मे सैन्यं जितमित्यवधार्यताम् ॥ २१ ॥

इमे हि हरयः शूराः समरे कामरूपिणः।
तानरीन् विधमिष्यन्ति शिलापादपवृष्टिभिः ॥ २२ ॥

कथश्चित् परिपश्यामि लङ्घितं वरुणालयम्।
हतमित्येव तं मन्ये युद्धे शत्रुनिर्बहृण ॥ २३ ॥

किमुक्त्वा बहुधा चापि सर्वथा विजयी भवान्।
निमित्तानि च पश्यामि मनो मे सम्प्रहृष्टति ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रामप्रोत्साहनम् नाम द्वितीयः सर्गः ॥ ६-२ ॥

॥ तृतीयः सर्गः — लङ्कादुर्गादिकथनम् ॥

सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा हेतुमत् परमार्थवत्।
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो हनूमन्तमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

तपसा सेतुबन्धेन सागरोच्छोषणेन च।
सर्वथापि समर्थोऽस्मि सागरस्यास्य लङ्घने ॥ २ ॥

कति दुर्गाणि दुर्गाया लङ्कायास्तद् ब्रवीष्व मे।
ज्ञातुमिच्छामि तत् सर्व दर्शनादिव वानर ॥ ३ ॥

बलस्य परिमाणं च द्वारदुर्गक्रियामपि।
गुप्तिकर्म च लङ्काया रक्षसां सदनानि च ॥ ४ ॥

यथासुखं यथावच्च लङ्कायामसि दृष्टवान्।
सर्वमाचक्षव तत्त्वेन सर्वथा कुशलो ह्यसि ॥ ५ ॥

श्रुत्वा रामस्य वचनं हनूमान् मारुतात्मजः।
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो रामं पुनरथाब्रवीत् ॥ ६ ॥

श्रूयतां सर्वमारव्यास्ये दुर्गकर्म विधानतः।
गुप्ता पुरी यथा लङ्का रक्षिता च यथा बलैः ॥ ७ ॥

राक्षसाश्च यथा स्त्रिया रावणस्य च तेजसा।
परां समृद्धिं लङ्कायाः सागरस्य च भीमताम्॥८॥

विभागं च बलौघस्य निर्देशं वाहनस्य च।
एवमुक्त्वा कपिश्रेष्ठः कथयामास तत्त्वतः॥९॥

हृष्टप्रमुदिता लङ्का मत्तद्विपसमाकुला।
महती रथसम्पूर्णा रक्षोगणनिषेविता॥१०॥

दृढबद्धकपाटानि महापरिघवन्ति च।
चत्वारि विपुलान्यस्या द्वाराणि सुमहान्ति च॥११॥

तत्रेषूपलयन्नाणि बलवन्ति महान्ति च।
आगतं प्रतिसैन्यं तैस्तत्र प्रतिनिवार्यते॥१२॥

द्वारेषु संस्कृता भीमाः कालायसमयाः शिताः।
शतशो रचिता वीरैः शतध्यो रक्षसां गणैः॥१३॥

सौवर्णस्तु महास्तस्याः प्राकारो दुष्प्रधर्षणः।
मणिविद्रुमवैदूर्यमुक्ताविरचितान्तरः॥१४॥

सर्वतश्च महाभीमाः शीततोया महाशुभाः।
अगाधा ग्राहवत्यश्च परिखा मीनसेविताः॥१५॥

द्वारेषु तासां चत्वारः सङ्कमाः परमायताः।
यन्नैरुपेता बहुभिर्महाद्विर्गृहपङ्किभिः॥१६॥

त्रायन्ते सङ्कमास्तत्र परसैन्यागते सति।
यन्नैस्तैरवकीर्यन्ते परिखासु समन्ततः॥१७॥

एकस्त्वकम्प्यो बलवान् सङ्कमः सुमहादृढः।
काञ्चनैर्बहुभिः स्तम्भैर्वेदिकाभिश्च शोभितः॥१८॥

स्वयं प्रकृतिमापन्नो युयुत्सू राम रावणः ।
उत्थितश्चाप्रमत्तश्च बलानामनुदर्शने ॥ १९ ॥

लङ्घा पुनर्निरालम्बा देवदुर्गा भयावहा ।
नादेयं पार्वतं वान्यं कृत्रिमं च चतुर्विधम् ॥ २० ॥

स्थिता पारे समुद्रस्य दूरपारस्य राघव ।
नौपथश्चापि नास्त्यत्र निरुद्देशश्च सर्वतः ॥ २१ ॥

शैलाग्रे रचिता दुर्गा सा पूर्देवपुरोपमा ।
वाजिवारणसम्पूर्णा लङ्घा परमदुर्जया ॥ २२ ॥

परिखाश्च शतस्यश्च यन्त्राणि विविधानि च ।
शोभयन्ति पुरीं लङ्घां रावणस्य दुरात्मनः ॥ २३ ॥

अयुतं रक्षसामत्र पूर्वद्वारं समाश्रितम् ।
शूलहस्ता दुराधर्षाः सर्वे खञ्जाग्रयोधिनः ॥ २४ ॥

नियुतं रक्षसामत्र दक्षिणद्वारमाश्रितम् ।
चतुरझेण सैन्येन योधास्तत्राप्यनुत्तमाः ॥ २५ ॥

प्रयुतं रक्षसामत्र पश्चिमद्वारमाश्रितम् ।
चर्मखञ्जधराः सर्वे तथा सर्वास्त्रकोविदाः ॥ २६ ॥

न्यर्बुदं रक्षसामत्र उत्तरद्वारमाश्रितम् ।
रथिनश्चाश्ववाहाश्च कुलपुत्राः सुपूजिताः ॥ २७ ॥

शतशोऽथ सहस्राणि मध्यमं स्कन्धमाश्रिताः ।
यातुधाना दुराधर्षाः सायकोटिश्च रक्षसाम् ॥ २८ ॥

ते मया सङ्क्लमा भग्नाः परिखाश्चावपूरिताः।
दग्धा च नगरी लङ्घा प्राकाराश्चावसादिताः।
बलैकदेशः क्षपितो राक्षसानां महात्मनाम्॥ २९॥

येन केन तु मार्गेण तराम वरुणालयम्।
हतेति नगरी लङ्घा वानरैरुपधार्यताम्॥ ३०॥

अङ्गदो द्विविदो मैन्दो जाम्बवान् पनसो नलः।
नीलः सेनापतिश्चैव बलशेषेण किं तव॥ ३१॥

पूवमाना हि गत्वा त्वां रावणस्य महापुरीम्।
सर्पवतवनां भित्त्वा सखातां च सतोरणाम्।
सप्राकारां सभवनामानयिष्यन्ति राघव॥ ३२॥

एवमाज्ञापय क्षिप्रं बलानां सर्वसङ्ख्यम्।
मुहूर्तेन तु युक्तेन प्रस्थानमभिरोचय॥ ३३॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
लङ्घादुर्गादिकथनम् नाम तृतीयः सर्गः ॥ ६-३ ॥

॥ चतुर्थः सर्गः — रामाभिषेणनम्॥

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं यथावदनुपूर्वशः।
ततोऽब्रवीन्महातेजा रामः सत्यपराक्रमः॥ १॥

यन्निवेदयसे लङ्घां पुरीं भीमस्य रक्षसः।
क्षिप्रमेनां वधिष्यामि सत्यमेतद् ब्रवीमि ते॥ २॥

अस्मिन् मुहूर्ते सुग्रीव प्रयाणमभिरोचय।
युक्तो मुहूर्ते विजये प्राप्तो मध्यं दिवाकरः॥ ३॥

सीतां हृत्वा तु तद् यातु कासौ यास्यति जीवितः।
सीता श्रुत्वाभियानं मे आशामेष्यति जीविते।
जीवितान्तेऽमृतं स्पृष्टा पीत्वामृतमिवातुरः ॥४॥

उत्तराफाल्नुनी ह्यद्य श्वस्तु हस्तेन योक्ष्यते।
अभिप्रयाम सुग्रीव सर्वानीकसमावृताः ॥५॥

निमित्तानि च पश्यामि यानि प्रादुर्भवन्ति वै।
निहत्य रावणं सीतामानयिष्यामि जानकीम् ॥६॥

उपरिषद्धि नयनं स्फुरमाणमिमं मम।
विजयं समनुप्राप्तं शंसतीव मनोरथम् ॥७॥

ततो वानरराजेन लक्ष्मणेन सुपूजितः।
उवाच रामो धर्मात्मा पुनरप्यर्थकोविदः ॥८॥

अये यातु बलस्यास्य नीलो मार्गमवेक्षितुम्।
वृतः शतसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम् ॥९॥

फलमूलवता नील शीतकाननवारिणा।
पथा मधुमता चाशु सेनां सेनापते नय ॥१०॥

दूषयेयुर्दुरात्मानः पथि मूलफलोदकम्।
राक्षसाः पथि रक्षेथास्तेभ्यस्त्वं नित्यमुद्यतः ॥११॥

निम्नेषु वनदुर्गेषु वनेषु च वनौकसः।
अभिष्टुत्याभिपश्येयुः परेषां निहितं बलम् ॥१२॥

यत्तु फल्गु बलं किञ्चित् तदत्रैवोपपद्यताम्।
एतद्धि कृत्यं घोरं नो विक्रमेण प्रयुज्यताम् ॥१३॥

सागरौघनिभं भीममग्रानीकं महाबलाः।
कपिसिंहाः प्रकर्षन्तु शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १४ ॥

गजश्च गिरिसङ्काशो गवयश्च महाबलः।
गवाक्षश्चाग्रतो यातु गवां दृष्टे इवर्षभः ॥ १५ ॥

यातु वानरवाहिन्या वानरः प्लवतां पतिः।
पालयन् दक्षिणं पार्श्वमृषभो वानरर्षभः ॥ १६ ॥

गन्धहस्तीव दुर्घर्षस्तरस्वी गन्धमादनः।
यातु वानरवाहिन्याः सव्यं पार्श्वमधिष्ठितः ॥ १७ ॥

यास्यामि बलमध्येऽहं बलौघमभिर्हृषयन्।
अधिरुद्ध्य हनूमन्तमैरावतमिवेश्वरः ॥ १८ ॥

अङ्गदेनैष संयातु लक्ष्मणश्चान्तकोपमः।
सार्वभौमेन भूतेशो द्रविणाधिपतिर्यथा ॥ १९ ॥

जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः।
ऋक्षराजो महाबाहुः कुक्षिं रक्षन्तु ते त्रयः ॥ २० ॥

राघवस्य वचः श्रुत्वा सुग्रीवो वाहिनीपतिः।
व्यादिदेश महावीर्यो वानरान् वानरर्षभः ॥ २१ ॥

ते वानरगणाः सर्वे समुत्पत्य महौजसः।
गुहाभ्यः शिखरेभ्यश्च आशु पुष्पुविरे तदा ॥ २२ ॥

ततो वानरराजेन लक्ष्मणेन च पूजितः।
जगाम रामो धर्मात्मा ससैन्यो दक्षिणां दिशम् ॥ २३ ॥

शतैः शतसहस्रैश्च कोटिभिश्चायुतैरपि।
वारणाभैश्च हरिभिर्ययौ परिवृतस्तदा ॥ २४ ॥

तं यान्तमनुयान्ती सा महती हरिवाहिनी।
हृष्टः प्रमुदिताः सर्वे सुग्रीवेणापि पालिताः ॥ २५ ॥

आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवङ्गमाः।
क्षेलन्तो निनदन्तश्च जग्मुवै दक्षिणां दिशम् ॥ २६ ॥

भक्षयन्तः सुगन्धीनि मधूनि च फलानि च।
उद्धवन्तो महावृक्षान् मञ्जरीपुञ्जधारिणः ॥ २७ ॥

अन्योन्यं सहसा दृसा निर्वहन्ति क्षिपन्ति च।
पतन्तश्चोत्पतन्त्यन्ये पातयन्त्यपरे परान् ॥ २८ ॥

रावणो नो निहन्तव्यः सर्वे च रजनीचराः।
इति गर्जन्ति हरयो राघवस्य समीपतः ॥ २९ ॥

पुरस्तादृषभो नीलो वीरः कुमुद एव च।
पन्थानं शोधयन्ति स्म वानरैर्बहुभिः सह ॥ ३० ॥

मध्ये तु राजा सुग्रीवो रामो लक्ष्मण एव च।
बलिभिर्बहुभिर्भैर्वृतः शत्रुनिवर्हणः ॥ ३१ ॥

हरिः शतबलिर्वीरः कोटिभिर्दशभिर्वृतः।
सर्वामेको ह्यवष्टभ्य ररक्ष हरिवाहिनीम् ॥ ३२ ॥

कोटीशतपरीवारः केसरी पनसो गजः।
अर्कश्च बहुभिः पार्श्वमेकं तस्याभिरक्षति ॥ ३३ ॥

सुषेणो जाम्बवांश्चैव ऋक्षैर्बहुभिरावृतौ।
सुग्रीवं पुरतः कृत्वा जघनं संरक्षतुः ॥ ३४ ॥

तेषां सेनापतिर्वीरो नीलो वानरपुञ्जवः।
सम्पतन् प्लवतां श्रेष्ठस्तद् बलं पर्यवारयत् ॥ ३५ ॥

दीरीमुखः प्रजञ्जश्च जम्मोऽथ रभसः कपिः।
सर्वतश्च ययुवीरास्त्वरयन्तः प्लवङ्गमान्॥३६॥

एवं ते हरिशार्दूला गच्छन्ति बलदर्पिताः।
अपश्यन्ति गिरिश्रेष्ठं सहां गिरिशतायुतम्॥३७॥

सरांसि च सुफुल्लानि तटाकानि वराणि च।
रामस्य शासनं ज्ञात्वा भीमकोपस्य भीतवत्॥३८॥

वर्जयन् नागराभ्याशांस्तथा जनपदानपि।
सागरौघनिभं भीमं तद् वानरबलं महत्॥३९॥

निःसर्सर्पं महाघोरं भीमघोषमिवार्णवम्।
तस्य दाशरथेः पार्श्वे शूरास्ते कपिकुञ्जराः॥४०॥

तूर्णमापुपुवुः सर्वे सदश्वा इव चोदिताः।
कपिभ्यामुह्यमानौ तौ शुशुभाते नरष्मौ॥४१॥

महश्यामिव संस्पृष्टौ ग्रहाभ्यां चन्द्रभास्करौ।
ततो वानरराजेन लक्ष्मणेन सुपूजितः॥४२॥

जगाम रामो धर्मात्मा ससैन्यो दक्षिणां दिशम्।
तमङ्गदगतो रामं लक्ष्मणः शुभया गिरा॥४३॥

उवाच परिपूर्णार्थं पूर्णार्थप्रतिभानवान्।
हृतामवाष्य वैदेहीं क्षिप्रं हृत्वा च रावणम्॥४४॥

समृद्धार्थः समृद्धार्थामयोध्यां प्रतियास्यसि।
महान्ति च निमित्तानि दिवि भूमौ च राघव॥४५॥

शुभानि तव पश्यामि सर्वाण्येवार्थसिद्धये।
अनुवाति शिवो वायुः सेनां मृदुहितः सुखः॥४६॥

पूर्णवल्गुस्वराश्वेमे प्रवदन्ति मृगद्विजाः।
प्रसन्नाश्व दिशः सर्वा विमलश्व दिवाकरः ॥ ४७ ॥

उशना च प्रसन्नार्चिरनु त्वां भार्गवो गतः।
ब्रह्मराशिर्विशुद्धश्व शुद्धाश्व परमर्षयः।
अर्चिष्मन्तः प्रकाशन्ते ध्रुवं सर्वे प्रदक्षिणम् ॥ ४८ ॥

त्रिशङ्कुर्विमलो भाति राजर्षिः सपुरोहितः।
पितामहः पुरोऽस्माकमिक्षवाकूणां महात्मनाम् ॥ ४९ ॥

विमले च प्रकाशेते विशाखे निरुपद्रवे।
नक्षत्रं परमस्माकमिक्षवाकूणां महात्मनाम् ॥ ५० ॥

नैर्ब्रह्मं नैर्ब्रह्मतानां च नक्षत्रमतिपीड्यते।
मूलो मूलवता स्पृष्टो धूप्यते धूमकेतुना ॥ ५१ ॥

सर्वं चैतद् विनाशाय राक्षसानामुपस्थितम्।
काले कालगृहीतानां नक्षत्रं ग्रहपीडितम् ॥ ५२ ॥

प्रसन्नाः सुरसाश्वापो वनानि फलवन्ति च।
प्रवान्ति नाधिका गन्धा यथर्तुकुसुमा द्रुमाः ॥ ५३ ॥

व्यूढानि कपिसैन्यानि प्रकाशन्तेऽधिकं प्रभो।
देवानामिव सैन्यानि सङ्घामे तारकामये।
एवमार्यं समीक्ष्यैतत् प्रीतो भवितुमर्हसि ॥ ५४ ॥

इति भ्रातरमाश्वास्य हृष्टः सौमित्रिब्रवीत्।
अथावृत्य महीं कृत्कां जगाम हरिवाहिनी ॥ ५५ ॥

ऋक्षवानरशार्दूलैर्नरवद्रंष्टायुधैरपि ।
कराग्रैश्चरणाग्रैश्च वानरैरुद्धतं रजः ॥ ५६ ॥

भीममन्तर्दधे लोकं निवार्य सवितुः प्रभाम्।
सपर्वतवनाकाशं दक्षिणां हरिवाहिनी ॥ ५७ ॥

छादयन्ती ययौ भीमा द्यामिवाम्बुदसन्ततिः।
उत्तरन्त्याश्च सेनायाः सततं बहुयोजनम् ॥ ५८ ॥

नदीस्त्रोतांसि सर्वाणि सस्यन्दुर्विपरीतवत्।
सरांसि विमलाम्भांसि द्रुमाकीर्णांश्च पर्वतान् ॥ ५९ ॥

समान् भूमिप्रदेशांश्च वनानि फलवन्ति च।
मध्येन च समन्ताच्च तिर्यक् चाधश्च साविशत् ॥ ६० ॥

समावृत्य महीं कृत्खां जगाम महती चमूः।
ते हृष्टवदनाः सर्वे जगमुर्मारुतरंहसः ॥ ६१ ॥

हरयो राघवस्यार्थे समारोपितविक्रमाः।
हर्ष वीर्यं बलोद्रेकान् दर्शयन्तः परस्परम् ॥ ६२ ॥

यौवनोत्सेकजाद् दर्पाद् विविधांश्चकुरध्वनि।
तत्र केचिद् द्रुतं जगमुरुत्पेतुश्च तथापरे ॥ ६३ ॥

केचित् किलकिलां चक्रुर्वानरा वनगोचराः।
प्रास्फोटयंश्च पुच्छानि सन्निजघ्नुः पदान्यपि ॥ ६४ ॥

भुजान् विक्षिप्य शैलांश्च द्रुमानन्ये बभञ्जिरे।
आरोहन्तश्च शृङ्गाणि गिरीणां गिरिगोचराः ॥ ६५ ॥

महानादान् प्रमुच्चन्ति क्षेडामन्ये प्रचक्रिरे।
ऊरुवेगैश्च ममूर्दुर्लताजालान्यनेकशः ॥ ६६ ॥

जृम्भमाणाश्च विक्रान्ता विचिक्रीडुः शिलाद्रुमैः।
ततः शतसहस्रैश्च कोटिभिश्च सहस्रशः ॥ ६७ ॥

वानराणां सुघोराणां श्रीमत्परिवृता मही।
सा स्म याति दिवारात्रं महती हरिवाहिनी ॥ ६८ ॥

प्रहृष्टमुदिताः सर्वे सुग्रीवेणाभिपालिताः।
वानरास्त्वरिता यान्ति सर्वे युद्धाभिनन्दिनः।
प्रमोक्षयिषवः सीतां मुहूर्तं क्वापि नावसन् ॥ ६९ ॥

ततः पादपसम्बाधं नानावनसमायुतम्।
सह्यपर्वतमासाद्य वानरास्ते समारुहन् ॥ ७० ॥

काननानि विचित्राणि नदीप्रस्त्रवणानि च।
पश्यन्नपि ययौ रामः सहस्र्य मलयस्य च ॥ ७१ ॥

चम्पकांस्तिलकांश्चूतानशोकान् सिन्दुवारकान्।
तिनिशान् करवीरांश्च भञ्जन्ति स्म पूवज्ञमाः ॥ ७२ ॥

अङ्गोलांश्च करञ्जांश्च पूक्षन्यग्रोधपादपान्।
जम्बूकामलकान् नीपान् भञ्जन्ति स्म पूवज्ञमाः ॥ ७३ ॥

प्रस्तरेषु च रम्येषु विविधाः काननद्रुमाः।
वायुवेगप्रचलिताः पुष्पैरवकिरन्ति तान् ॥ ७४ ॥

मारुतः सुखसंस्पर्शो वाति चन्दनशीतलः।
षष्ठदैरनुकूजद्विर्वनेषु मधुगन्धिषु ॥ ७५ ॥

अधिकं शैलराजस्तु धातुभिस्तु विभूषितः।
धातुभ्यः प्रसृतो रेणुर्वायुवेगोन घट्टितः ॥ ७६ ॥

सुमहद्वानरानीकं छादयामास सर्वतः।
गिरिप्रस्थेषु रम्येषु सर्वतः सम्प्रपुष्टिताः ॥ ७७ ॥

केतक्यः सिन्दुवाराश्च वासन्त्यश्च मनोरमाः ।
माधव्यो गन्धपूर्णाश्च कुन्दगुल्माश्च पुष्पिताः ॥ ७८ ॥

चिरिविल्वा मधूकाश्च वञ्जुला बकुलास्तथा ।
रञ्जकास्तिलकाश्चैव नागवृक्षाश्च पुष्पिताः ॥ ७९ ॥

चूताः पाटलिकाश्चैव कोविदाराश्च पुष्पिताः ।
मुचुलिन्दार्जुनाश्चैव शिंशापाः कुटजास्तथा ॥ ८० ॥

हिन्तालास्तिनिशाश्चैव चूर्णका नीपकास्तथा ।
नीलाशोकाश्च सरला अङ्गोलाः पद्मकास्तथा ॥ ८१ ॥

प्रीयमाणैः पूवज्ञैस्तु सर्वे पर्याकुलीकृताः ।
वाप्यस्तस्मिन् गिरौ रम्याः पल्वलानि तथैव च ॥ ८२ ॥

चक्रवाकानुचरिताः कारण्डवनिषेविताः ।
पूवैः क्रौञ्चैश्च सङ्कीर्णा वराहमृगसेविताः ॥ ८३ ॥

ऋक्षैस्तरक्षुभिः सिहैः शार्दूलैश्च भयावहैः ।
व्यालैश्च बहुभिर्भीमैः सेव्यमानाः समन्ततः ॥ ८४ ॥

पद्मैः सौगन्धिकैः फुलैः कुमुदैश्चोत्पलैस्तथा ।
वारिजैर्विविधैः पुष्पै रम्यास्तत्र जलाशयाः ॥ ८५ ॥

तस्य सानुषु कूजन्ति नानाद्विजगणास्तथा ।
स्नात्वा पीत्वोदकान्यत्र जले क्रीडन्ति वानराः ॥ ८६ ॥

अन्योन्यं प्लावयन्ति स्म शैलमारुह्य वानराः ।
फलान्यमृतगन्धीनि मूलानि कुसुमानि च ॥ ८७ ॥

बभञ्जुर्वानरास्तत्र पादपानां मदोत्कटाः ।
द्रोणमात्रप्रमाणानि लम्बमानानि वानराः ॥ ८८ ॥

ययुः पिबन्तः स्वस्थास्ते मधूनि मधुपिङ्गलाः।
पादपानवभञ्जन्तो विकर्षन्तस्तथा लताः ॥ ८९ ॥

विधमन्तो गिरिवरान् प्रययुः प्लवगर्षभाः।
वृक्षेभ्योऽन्ये तु कपयो नदन्तो मधु दर्पिताः ॥ ९० ॥

अन्ये वृक्षान् प्रपद्यन्ते प्रपिबन्त्यपि चापरे।
बभूव वसुधा तैस्तु सम्पूर्णा हरिपुङ्गवैः।
यथा कमलकेदारैः पक्षैरिव वसुन्धरा ॥ ९१ ॥

महेन्द्रमथ सम्प्राप्य रामो राजीवलोचनः।
आरुरोह महाबाहुः शिखरं द्रुमभूषितम् ॥ ९२ ॥

ततः शिखरमारुह्य रामो दशरथात्मजः।
कूर्ममीनसमाकीर्णमपश्यत् सलिलाशयम् ॥ ९३ ॥

ते सह्यं समतिक्रम्य मलयं च महागिरिम्।
आसेदुरानुपूर्व्येण समुद्रं भीमनिःस्वनम् ॥ ९४ ॥

अवरुह्य जगामाशु वेलावनमनुत्तमम्।
रामो रमयतां श्रेष्ठः ससुग्रीवः सलक्षणः ॥ ९५ ॥

अथ धौतोपलतलां तोयौधैः सहसोत्थितैः।
वेलामासाद्य विपुलां रामो वचनमब्रवीत् ॥ ९६ ॥

एते वयमनुप्राप्ताः सुग्रीव वरुणालयम्।
इहेदानीं विचिन्ता सा या नः पूर्वमुपस्थिता ॥ ९७ ॥

अतः परमतीरोऽयं सागरः सरितां पतिः।
न चायमनुपायेन शक्यस्तरितुमर्णवः ॥ ९८ ॥

तदिहैव निवेशोऽस्तु मन्त्रः प्रस्तूयतामिह।
यथेदं वानरबलं परं पारमवाम्बुद्यात्॥१९॥

इतीव स महाबाहुः सीताहरणकर्शितः।
रामः सागरमासाद्य वासमाज्ञापयत् तदा ॥ १०० ॥

सर्वाः सेना निवेश्यन्तां वेलायां हरिपुञ्जव।
सम्प्राप्तो मन्त्रकालो नः सागरस्येह लङ्घने ॥ १०१ ॥

स्वां स्वां सेनां समुत्सृज्य मा च कश्चित् कुतो व्रजेत्।
गच्छन्तु वानराः शूरा झेयं छन्नं भयं च नः ॥ १०२ ॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवः सहलक्ष्मणः।
सेनां निवेशयत् तीरे सागरस्य द्रुमायुते ॥ १०३ ॥

विरराज समीपस्थं सागरस्य च तद् बलम्।
मधुपाण्डुजलः श्रीमान् द्वितीय इव सागरः ॥ १०४ ॥

वेलावनमुपागम्य ततस्ते हरिपुञ्जवाः।
निविष्टाश्च परं पारं काङ्क्षमाणा महोदधेः ॥ १०५ ॥

तेषां निविशमानानां सैन्यसन्नाहनिःस्वनः।
अन्तर्धाय महानादमर्णवस्य प्रशुश्रुते ॥ १०६ ॥

सा वानराणां ध्वजिनी सुग्रीवेणाभिपालिता।
त्रिधा निविष्टा महती रामस्यार्थपराभवत् ॥ १०७ ॥

सा महार्णवमासाद्य हृष्टा वानरवाहिनी।
वायुवेगसमाधूतं पश्यमाना महार्णवम् ॥ १०८ ॥

दूरपारमसम्बाधं रक्षोगणनिषेवितम्।
पश्यन्तो वरुणावासं निषेदुर्हरियूथपाः ॥ १०९ ॥

चण्डनक्रग्राहघोरं क्षपादौ दिवसक्षये।
हसन्तमिव फेनौधैर्नृत्यन्तमिव चोर्मिभिः ॥ ११० ॥

चन्द्रोदये समुद्दूतं प्रतिचन्द्रसमाकुलम्।
चण्डानिलमहाग्राहैः कीर्ण तिमितिमिङ्गिलैः ॥ १११ ॥

दीपभोगैरिवाकीर्ण भुजञ्जैर्वरुणालयम्।
अवगाढं महासत्त्वैर्नानाशैलसमाकुलम् ॥ ११२ ॥

सुदुर्गुं दुर्गमार्गं तमगाधमसुरालयम्।
मकरैर्नांगभोगैश्च विगाढा वातलोलिताः।
उत्पेतुश्च निपेतुश्च प्रहृष्टा जलराशयः ॥ ११३ ॥

अग्निचूर्णमिवाविद्धं भास्वराम्बुमहोरगम्।
सुरारिनिलयं घोरं पातालविषयं सदा ॥ ११४ ॥

सागरं चाम्बरप्रख्यमम्बरं सागरोपमम्।
सागरं चाम्बरं चेति निर्विशेषमदृश्यत ॥ ११५ ॥

सम्पृक्तं नभसाप्यम्भः सम्पृक्तं च नभोऽम्भसा।
तादृग्रूपे स्म दृश्येते तारारत्नसमाकुले ॥ ११६ ॥

समुत्पतितमेघस्य वीचिमालाकुलस्य च।
विशेषो न द्वयोरासीत् सागरस्याम्बरस्य च ॥ ११७ ॥

अन्योन्यैरहताः सक्ताः सस्वनुर्भीमनिःस्वनाः।
ऊर्मयः सिन्धुराजस्य महामेर्य इवाम्बरे ॥ ११८ ॥

रत्नौघजलसन्नादं विषक्तमिव वायुना।
उत्पतन्तमिव क्रुद्धं यादोगणसमाकुलम् ॥ ११९ ॥

दृशुस्ते महात्मानो वाताहतजलाशयम्।
अनिलोद्धूतमाकाशे प्रवलान्तमिवोर्मिभिः ॥ १२० ॥

ततो विस्मयमापन्ना हरयो दृशुः स्थिताः।
भ्रान्तोर्मिजालसन्नादं प्रलोलमिव सागरम् ॥ १२१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रामाभिषेणनम् नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ६-४ ॥

॥ पञ्चमः सर्गः — रामविप्रलम्भः ॥

सा तु नीलेन विधिवत्स्वारक्षा सुसमाहिता।
सागरस्योत्तरे तीरे साधु सा विनिवेशिता ॥ १ ॥

मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ तत्र वानरपुड्बवौ।
विचेरतुश्च तां सेनां रक्षार्थं सर्वतोदिशम् ॥ २ ॥

निविष्टायां तु सेनायां तीरे नदनदीपतेः।
पार्श्वस्थं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रामो वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥

शोकश्च किल कालेन गच्छता ह्यपगच्छति।
मम चापश्यतः कान्तामहन्यहनि वर्धते ॥ ४ ॥

न मे दुःखं प्रिया दूरे न मे दुःखं हृतेति च।
एतदेवानुशोचामि वयोऽस्या ह्यतिवर्तते ॥ ५ ॥

वाहि वात यतः कान्ता तां स्पृष्ट्वा मामपि स्पृश।
त्वयि मे गात्रसंस्पर्शश्वन्दे दृष्टिसमागमः ॥ ६ ॥

तन्मे दहति गात्राणि विषं पीतमिवाशये।
हा नाथेति प्रिया सा मां ह्रियमाणा यदब्रवीत् ॥ ७ ॥

तद्वियोगेन्धनवता तच्चिन्ताविमलार्चिषा।

रात्रिनिदिवं शरीरं मे दह्यते मदनाम्निना ॥८॥

अवगाह्यार्णवं स्वप्स्ये सौमित्रे भवता विना।

एवं च प्रज्वलन् कामो न मा सुप्तं जले दहेत् ॥९॥

बहेतत् कामयानस्य शक्यमेतेन जीवितुम्।

यदहं सा च वामोरुरेकां धरणिमाश्रितौ ॥१०॥

केदारस्येवाकेदारः सोदकस्य निरूदकः।

उपस्नेहेन जीवामि जीवन्तीं यच्छृणोमि ताम् ॥११॥

कदा नु खलु सुश्रोणीं शतपत्रायतेक्षणाम्।

विजित्य शत्रून् द्रक्ष्यामि सीतां स्फीतामिव श्रियम् ॥१२॥

कदा सुचारुदन्तोषं तस्याः पद्ममिवाननम्।

ईषदुन्नाम्य पास्यामि रसायनमिवातुरः ॥१३॥

तौ तस्याः सहितौ पीनौ स्तनौ तालफलोपमौ।

कदा न खलु सोत्कम्पौ श्लिष्यन्त्या मां भजिष्यतः ॥१४॥

सा नूनमसितापाङ्गी रक्षोमध्यगता सती।

मन्नाथा नाथहीनेव त्रातारं नाधिगच्छति ॥१५॥

कथं जनकराजस्य दुहिता मम च प्रिया।

राक्षसीमध्यगा शोते स्तुषा दशरथस्य च ॥१६॥

अविक्षोभ्याणि रक्षांसि सा विघूयोत्पतिष्यति।

विघूय जलदान् नीलान् शशिलेखा शरतिस्वव ॥१७॥

स्वभावतनुका नूनं शोकेनानशनेन च।

भूयस्तनुतरा सीता देशकालविपर्ययात् ॥१८॥

कदा नु राक्षसेन्द्रस्य निधायोरसि सायकान्।
शोकं प्रत्याहरिष्यामि शोकमुत्सृज्य मानसम्॥ १९॥

कदा नु खलु मे साध्वी सीतामरसुतोपमा।
सोत्कण्ठा कण्ठमालम्ब्य मोक्ष्यत्यानन्दजं जलम्॥ २०॥

कदा शोकमिमं घोरं मैथिलीविप्रयोगजम्।
सहसा विप्रमोक्ष्यामि वासः शुक्लेतरं यथा॥ २१॥

एवं विलपतस्तस्य तत्र रामस्य धीमतः।
दिनक्षयान्मन्दवपुर्भास्करोऽस्तमुपागमत्॥ २२॥

आश्वासितो लक्ष्मणेन रामः सन्ध्यामुपासत।
स्मरन् कमलपत्राक्षीं सीतां शोकाकुलीकृतः॥ २३॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रामविप्रलम्भः नाम पञ्चमः सर्गः ॥ ६-५॥

॥ षष्ठः सर्गः — रावणमन्त्रणम्॥

लङ्घायां तु कृतं कर्म घोरं दृष्ट्वा भयावहम्।
राक्षसेन्द्रो हनुमता शक्रेणेव महात्मना।
अब्रवीद् राक्षसान् सर्वान् हिया किञ्चिद्वाञ्छुखः॥ १॥

धर्षिता च प्रविष्टा च लङ्घा दुष्प्रसहा पुरी।
तेन वानरमात्रेण दृष्टा सीता च जानकी॥ २॥

प्रासादो धर्षितश्चैत्यः प्रवरा राक्षसा हताः।
आविला च पुरी लङ्घा सर्वा हनुमता कृता॥ ३॥

किं करिष्यामि भद्रं वः किं वो युक्तमनन्तरम्।
 उच्यतां नः समर्थं यत् कृतं च सुकृतं भवेत्॥४॥
 मन्त्रमूलं च विजयं प्रवदन्ति मनस्विनः।
 तस्माद् वै रोचये मन्त्रं रामं प्रति महाबलाः॥५॥
 त्रिविधाः पुरुषा लोके उत्तमाधममध्यमाः।
 तेषां तु समवेतानां गुणदोषौ वदाम्यहम्॥६॥
 मन्त्राण्णिभिर्हि संयुक्तः समर्थमन्त्रनिर्णये।
 मित्रैर्वापि समानार्थैर्बन्धवैरपि वाधिकैः॥७॥
 सहितो मन्त्रयित्वा यः कर्मारम्भान् प्रवर्तयेत्।
 दैवे च कुरुते यत्तं तमाहुः पुरुषोत्तमम्॥८॥
 एकोऽर्थं विमृशेदेको धर्मे प्रकुरुते मनः।
 एकः कार्याणि कुरुते तमाहुर्मध्यमं नरम्॥९॥
 गुणदोषौ न निश्चित्य त्यज्ञवा दैवव्यपाश्रयम्।
 करिष्यामीति यः कार्यमुपेक्षेत् स नराधमः॥१०॥
 यथेमे पुरुषा नित्यमुत्तमाधममध्यमाः।
 एवं मन्त्रोऽपि विज्ञेय उत्तमाधममध्यमः॥११॥
 ऐकमत्यमुपागम्य शास्त्रदृष्टेन चक्षुषा।
 मन्त्रिणो यत्र निरतास्तमाहुर्मन्त्रमुत्तमम्॥१२॥
 बह्वीरपि मतीर्गत्वा मन्त्रिणामर्थनिर्णयः।
 पुनर्यत्रैकतां प्राप्तः स मन्त्रो मध्यमः स्मृतः॥१३॥
 अन्योन्यमतिमास्थाय यत्र सम्प्रतिभाष्यते।
 न चैकमत्ये श्रेयोऽस्ति मन्त्रः सोऽधम उच्यते॥१४॥

तस्मात् सुमन्त्रितं साधु भवन्तो मतिसत्तमाः।
कार्यं सम्प्रातिपद्यन्तमेतत् कृत्यं मतं मम॥१५॥

वानराणां हि धीराणां सहस्रैः परिवारितः।
रामोऽभ्येति पुरीं लङ्घामस्माकमुपरोधकः॥१६॥

तरिष्यति च सुव्यक्तं राघवः सागरं सुखम्।
तरसा युक्तरूपेण सानुजः सबलानुगः॥१७॥

समुद्रमुच्छोषयति वीर्येणान्यत्करोति वा।
तस्मिन्नेवंविधे कार्यं विरुद्धे वानरैः सह।
हितं पुरे च सैन्ये च सर्वं सम्बन्धतां मम॥१८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणमन्त्रणम् नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६-६ ॥

॥ सप्तमः सर्गः — सचिवोक्तिः ॥

इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसास्ते महाबलाः।
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वं रावणं राक्षसेश्वरम्॥१॥

द्विषत्पक्षमविज्ञाय नीतिबाह्यास्त्वबुद्धयः।
राजन् परिघशक्त्यृष्टिशूलपट्टिशकुन्तलम्॥२॥

सुमहन्त्रो बलं कस्माद् विषादं भजते भवान्।
त्वया भोगवतीं गत्वा निर्जिताः पन्नगा युधिः॥३॥

कैलासशिखरावासी यक्षैर्बहुभिरावृतः।
सुमहत्कदनं कृत्वा वश्यस्ते धनदः कृतः॥४॥

स महेश्वरसर्व्येन श्लाघमानस्त्वया विभो।

निर्जितः समरे रोषाह्लोकपालो महाबलः ॥५॥

विनिपात्य च यक्षौद्धान् विक्षोभ्य विनिगृह्य च।

त्वया कैलासशिखराद् विमानमिदमाहृतम् ॥६॥

मयेन दानवेन्द्रेण त्वद्दयात् सर्व्यमिच्छता।

दुहिता तव भार्यार्थे दत्ता राक्षसपुञ्जव ॥७॥

दानवेन्द्रो महाबाहो वीर्योत्सक्तो दुरासदः।

विगृह्य वशमानीतः कुम्भीनस्याः सुखावहः ॥८॥

निर्जितास्ते महाबाहो नागा गत्वा रसातलम्।

वासुकिस्तक्षकः शङ्खो जटी च वशमाहृताः ॥९॥

अक्षया बलवन्तश्च शूरा लब्ध्यवराः पुनः।

त्वया संवत्सरं युद्धा समरे दानवा विभो ॥१०॥

स्वबलं समुपाश्रित्य नीता वशमरिन्दम्।

मायाश्चाधिगतास्तत्र बह्यो वै राक्षसाधिप ॥११॥

शूराश्च बलवन्तश्च वरुणस्य सुता रणे।

निर्जितास्ते महाभाग चतुर्विंधबलानुगाः ॥१२॥

मृत्युदण्डमहाग्राहं शाल्मलीद्रुममण्डितम्।

कालपाशमहावीचिं यमकिङ्करपन्नगम् ॥१३॥

महाज्वरेण दुर्धर्षं यमलोकमहार्णवम्।

अवगाह्य त्वया राजन् यमस्य बलसागरम् ॥१४॥

जयश्च विपुलः प्राप्तो मृत्युश्च प्रतिषेधितः।

सुयुद्धेन च ते सर्वे लोकस्तत्र सुतोषिताः ॥१५॥

क्षत्रियैर्बहुभिर्वीरैः शक्तुल्यपराक्रमैः।
आसीद् वसुमती पूर्णा महद्धिरिव पादपैः ॥ १६ ॥

तेषां वीर्यगुणोत्साहैर्न समो राघवो रणे।
प्रसद्य ते त्वया राजन् हताः समरदुर्जयाः ॥ १७ ॥

तिष्ठ वा किं महाराज श्रमेण तव वानरान्।
अयमेको महाबाहुरिन्द्रजित् क्षपयिष्यति ॥ १८ ॥

अनेन च महाराज माहेश्वरमनुत्तमम्।
इष्ट्वा यज्ञं वरो लब्धो लोके परमदुर्लभः ॥ १९ ॥

शक्तितोमरमीनं च विनिकीर्णान्तशैवलम्।
गजकच्छपसम्बाधमश्वमण्डूकसङ्कुलम् ॥ २० ॥

रुद्रादित्यमहाग्राहं मरुद्धसुमहोरगम्।
रथाश्वगजतोयौघं पदातिपुलिनं महत् ॥ २१ ॥

अनेन हि समासाद्य देवानां बलसागरम्।
गृहीतो दैवतपतिर्लङ्कां चापि प्रवेशितः ॥ २२ ॥

पितामहनियोगाच्च मुक्तः शम्बरवृत्रहा।
गतस्त्रिविष्टपं राजन् सर्वदेवनमस्कृतः ॥ २३ ॥

तमेव त्वं महाराज विसृजेन्द्रजितं सुतम्।
यावद् वानरसेनां तां सरामां नयति क्षयम् ॥ २४ ॥

राजन्नापदयुक्तेयमागता प्राकृताज्जनात्।
हृदि नैव त्वया कार्या त्वं वधिष्यसि राघवम् ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सचिवोक्तिः नाम सप्तमः सर्गः ॥ ६-७ ॥

॥ अष्टमः सर्गः — प्रहस्तादिवचनम् ॥

ततो नीलाम्बुदप्रब्यः प्रहस्तो नाम राक्षसः ।
अब्रवीत् प्राञ्चलिर्वाक्यं शूरः सेनापतिस्तदा ॥ १ ॥

देवदानवगन्धर्वाः पिशाचपतगोरगाः ।
सर्वे धर्षयितुं शक्याः किं पुनर्मानवौ रणे ॥ २ ॥

सर्वे प्रमत्ता विश्वस्ता वश्विताः स्म हनूमता ।
नहि मे जीवतो गच्छेज्जीवन् स वनगोचरः ॥ ३ ॥

सर्वा सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
करोम्यवानरां भूमिमाज्ञापयतु मां भवान् ॥ ४ ॥

रक्षां चैव विधास्यामि वानराद् रजनीचर ।
नागमिष्यति ते दुःखं किञ्चिदात्मापराधजम् ॥ ५ ॥

अब्रवीत् तु सुसङ्कुद्धो दुर्मुखो नाम राक्षसः ।
इदं न क्षमणीयं हि सर्वेषां नः प्रधर्षणम् ॥ ६ ॥

अयं परिभवो भूयः पुरस्यान्तः पुरस्य च ।
श्रीमतो राक्षसेन्द्रस्य वानरेण प्रधर्षणम् ॥ ७ ॥

अस्मिन् मुहूर्ते गत्वैको निवर्तिष्यामि वानरान् ।
प्रविष्टान् सागरं भीममम्बरं वा रसातलम् ॥ ८ ॥

ततोऽब्रवीत् सुसङ्कुद्धो वज्रदंष्ट्रो महाबलः ।
प्रगृह्य परिघं घोरं मांसशोणितरूषितम् ॥ ९ ॥

किं नो हनूमता कार्यं कृपणेन तपस्विना ।
रामे तिष्ठति दुर्धर्षे सुग्रीवेऽपि सलक्ष्मणे ॥ १० ॥

अद्य रामं ससुग्रीवं परिघेण सलक्ष्मणम्।
आगमिष्यामि हत्वैको विक्षोभ्य हरिवाहिनीम्॥ ११॥

इदं ममापरं वाक्यं शृणु राजन् यदिच्छसि।
उपायकुशलो ह्येव जयेच्छत्रूनतन्द्रितः॥ १२॥

कामरूपधराः शूराः सुभीमा भीमदर्शनाः।
राक्षसा वा सहस्राणि राक्षसाधिप निश्चिताः॥ १३॥

काकुत्स्थमुपसङ्गम्य विभ्रतो मानुषं वपुः।
सर्वे ह्यसम्भ्रमा भूत्वा ब्रुवन्तु रघुसत्तमम्॥ १४॥

प्रेषिता भरतेनैव भ्रात्रा तव यवीयसा।
स हि सेनां समुत्थाप्य क्षिप्रमेवोपयास्यति॥ १५॥

ततो वयमितस्त्वूर्णं शूलशक्तिगदाधराः।
चापबाणासिहस्ताश्च त्वरितास्तत्र यामहे॥ १६॥

आकाशे गणशः स्थित्वा हत्वा तां हरिवाहिनीम्।
अश्मशस्त्रमहावृष्ट्या प्रापयाम यमक्षयम्॥ १७॥

एवं चेदुपसर्पेतामनयं रामलक्ष्मणौ।
अवश्यमपनीतेन जहतामेव जीवितम्॥ १८॥

कौम्भकर्णिस्ततो वीरो निकुम्भो नाम वीर्यवान्।
अब्रवीत् परमकुद्धो रावणं लोकरावणम्॥ १९॥

सर्वे भवन्तस्तिष्ठन्तु महाराजेन सङ्गताः।
अहमेको हनिष्यामि राघवं सहलक्ष्मणम्॥ २०॥

सुग्रीवं सहनूमन्तं सर्वाश्वैवात्र वानरान्।
ततो वज्रहनुर्नाम राक्षसः पर्वतोपमः॥ २१॥

कुद्धः परिलिहन् सृकां जिह्या वाक्यमब्रवीत्।
स्वैरं कुर्वन्तु कार्याणि भवन्तो विगतज्वराः ॥ २२ ॥

एकोऽहं भक्षयिष्यामि तां सर्वा हरिवाहिनीम्।
स्वस्थाः क्रीडन्तु निश्चिन्ताः पिबन्तु मधु वारुणीम् ॥ २३ ॥

अहमेको वधिष्यामि सुग्रीवं सहलक्ष्मणम्।
साङ्गदं च हनूमन्तं सर्वाश्रैवात्र वानरान् ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
प्रहस्तादिवचनम् नाम अष्टमः सर्गः ॥ ६-८ ॥

॥ नवमः सर्गः — विभीषणसमालोचनम् ॥

ततो निकुम्भो रभसः सूर्यशत्रुमहाबलः।
सुमन्मो यज्ञकोपश्च महापार्घमहोदरौ ॥ १ ॥

अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः।
इन्द्रजित्त्वा महातेजा बलवान् रावणात्मजः ॥ २ ॥

प्रहस्तोऽथ विरूपाक्षो वज्रदंष्ट्रो महाबलः।
धूमप्राक्षश्चातिकायश्च दुर्मुखश्चैव राक्षसः ॥ ३ ॥

परिघान् पट्टिशान् शूलान् प्रासान् शक्तिपरश्वधान्।
चापानि च सुबाणानि खज्जांश्च विपुलाम्बुभान् ॥ ४ ॥

प्रगृह्य परमकुद्धाः समुत्पत्य च राक्षसाः।
अब्रुवन् रावणं सर्वे प्रदीप्ता इव तेजसा ॥ ५ ॥

अद्य रामं वधिष्यामः सुग्रीवं च सलक्ष्मणम्।
कृपणं च हनूमन्तं लङ्घा येन प्रधर्षिता ॥ ६ ॥

तान् गृहीतायुधान् सर्वान् वारयित्वा विभीषणः।
अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यं पुनः प्रत्युपवेश्य तान्॥७॥

अप्युपायैस्त्रिभिस्तात् योऽर्थः प्रासुं न शक्यते।
तस्य विक्रमकालांस्तान् युक्तानाहुर्मनीषिणः॥८॥

प्रमत्तेष्वभियुक्तेषु दैवेन प्रहतेषु च।
विक्रमास्तात् सिद्धन्ति परीक्ष्य विधिना कृताः॥९॥

अप्रमत्तं कथं तं तु विजिगीषुं बले स्थितम्।
जितरोषं दुराधर्षं तं धर्षयितुमिच्छथ॥१०॥

समुद्रं लङ्घयित्वा तु घोरं नदनदीपतिम्।
गतिं हनूमतो लोके को विद्यात् तर्कयेत वा॥११॥

बलान्यपरिमेयानि वीर्याणि च निशाचराः।
परेषां सहसावज्ञा न कर्तव्या कथञ्चन॥१२॥

किं च राक्षसराजस्य रामेणापकृतं पुरा।
आजहार जनस्थानाद् यस्य भार्या यशस्विनः॥१३॥

खरो यद्यतिवृत्तस्तु स रामेण हतो रणे।
अवश्यं प्राणिनां प्राणा रक्षितव्या यथाबलम्॥१४॥

एतन्निमित्तं वैदेही भयं नः सुमहद् भवेत्।
आहृता सा परित्याज्या कलहार्थं कृते नु किम्॥१५॥

न तु क्षमं वीर्यवता तेन धर्मानुवर्तिना।
वैरं निरर्थकं कर्तुं दीयतामस्य मैथिली॥१६॥

यावन्न सगजां साश्वां बहुरत्नसमाकुलाम्।
पुरीं दारयते बाणैर्दीयतामस्य मैथिली॥१७॥

यावत् सुघोरा महती दुर्घटा हरिवाहिनी।
नावस्कन्दति नो लङ्घां तावत् सीता प्रदीयताम्॥ १८॥

विनश्येद्धि पुरी लङ्घा शूराः सर्वे च राक्षसाः।
रामस्य दयिता पली न स्वयं यदि दीयते॥ १९॥

प्रसादये त्वां बन्धुत्वात् कुरुष्व वचनं मम।
हितं तथ्यं त्वं हं ब्रूमि दीयतामस्य मैथिली॥ २०॥

पुरा शरत्सूर्यमरीचिसन्निभान् नवाग्रपुष्टान् सुदृढान् नृपात्मजः।
सृजत्यमोघान् विशिखान् वधाय ते प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली॥ २१॥

त्यजाशु कोपं सुखर्धमनाशनं भजस्व धर्म रतिकीर्तिवर्धनम्।
प्रसीद जीवेम सपुत्रबान्धवाः प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली॥ २२॥

विभीषणवचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः।
विसर्जयित्वा तान् सर्वान् प्रविवेश स्वकं गृहम्॥ २३॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
विभीषणसमालोचनम् नाम नवमः सर्गः ॥ ६-९॥

॥ दशमः सर्गः — विभीषणपथ्योपदेशः ॥

ततः प्रत्युषसि प्राप्ते प्राप्तधर्मार्थनिश्चयः।
राक्षसाधिपतेर्वेशम् भीमकर्मा विभीषणः॥ १॥

शैलाग्रचयसङ्काशं शैलश्वभिवोन्नतम्।
सुविभक्तमहाकक्षं महाजनपरिग्रहम्॥ २॥

मतिमद्भिर्महामात्रैरनुरक्तैरधिष्ठितम्।
राक्षसैराप्तपर्याप्तैः सर्वतः परिरक्षितम्॥ ३॥

मत्तमातङ्गनिःश्वासैर्व्यकुलीकृतमारुतम्।
 शङ्खघोषमहाघोषं तूर्यसम्बाधनादितम्॥४॥
 प्रमदाजनसम्बाधं प्रजल्पितमहापथम्।
 तसकाञ्चननिर्यूहं भूषणोत्तमभूषितम्॥५॥
 गन्धर्वाणामिवावासमालयं मरुतामिव।
 रत्नसञ्चयसम्बाधं भवनं भोगिनामिव॥६॥
 तं महाभ्रमिवादित्यस्तेजोविस्तृतरश्मिवान्।
 अग्रजस्यालयं वीरः प्रविवेश महाद्युतिः॥७॥
 पुण्यान् पुण्याहघोषांश्च वेदविद्धिरुदाहृतान्।
 शुश्राव सुमहातेजा भ्रातुर्विजयसंश्रितान्॥८॥
 पूजितान् दधिपात्रैश्च सर्पिभिः सुमनोक्षतैः।
 मन्त्रवेदविदो विप्रान् दर्दश स महाबलः॥९॥
 स पूज्यमानो रक्षोभिर्दीप्यमानं स्वतेजसा।
 आसनस्थं महाबाहुर्ववन्दे धनदानुजम्॥१०॥
 स राजदृष्टिसम्पन्नमासनं हेमभूषितम्।
 जगाम समुदाचारं प्रयुज्याचारकोविदः॥११॥
 स रावणं महात्मानं विजने मन्त्रिसन्निधौ।
 उवाच हितमत्यर्थं वचनं हेतुनिश्चितम्॥१२॥
 प्रसाद्य भ्रातरं ज्येष्ठं सान्त्वेनोपस्थितक्रमः।
 देशकालार्थसंवादि दृष्टलोकपरावरः॥१३॥
 यदाप्रभृति वैदेही सम्प्राप्तेह परन्तप।
 तदाप्रभृति दृश्यन्ते निमित्तान्यशुभानि नः॥१४॥

सस्फुलिङ्गः सधूमार्चिः सधूमकलुषोदयः।
 मन्त्रसन्धुक्षितोऽप्यग्निर्न् सम्यगभिवर्धते ॥ १५ ॥
 अग्निष्टेष्वग्निशालासु तथा ब्रह्मस्थलीषु च।
 सरीसृपाणि दृश्यन्ते हव्येषु च पिपीलिकाः ॥ १६ ॥
 गवां पयांसि स्कन्नानि विमदा वरकुञ्जराः।
 दीनमश्वाः प्रहेषन्ते नवग्रासाभिनन्दिनः ॥ १७ ॥
 खरोष्टश्वतरा राजन् भिन्नरोमाः स्ववन्ति च।
 न स्वभावेऽवतिष्ठन्ते विधानैरपि चिन्तिताः ॥ १८ ॥
 वायसाः सङ्घशाः कूरा व्याहरन्ति समन्ततः।
 समवेताश्च दृश्यन्ते विमानाग्रेषु सङ्घशाः ॥ १९ ॥
 गृध्राश्च परिलीयन्ते पुरीमुपरि पिण्डिताः।
 उपपन्नाश्च सन्त्ये द्वे व्याहरन्त्यशिवं शिवाः ॥ २० ॥
 कव्यादानां मृगाणां च पुरीद्वारेषु सङ्घशाः।
 श्रूयन्ते विपुला घोषाः सविस्फूर्जितनिःस्वनाः ॥ २१ ॥
 तदेवं प्रस्तुते कार्ये प्रायश्चित्तमिदं क्षमम्।
 रोचये वीर वैदेही राघवाय प्रदीयताम् ॥ २२ ॥
 इदं च यदि वा मोहाल्लोभाद् वा व्याहृतं मया।
 तत्रापि च महाराज न दोषं कर्तुमर्हसि ॥ २३ ॥
 अयं हि दोषः सर्वस्य जनस्यास्योपलक्ष्यते।
 रक्षसां राक्षसीनां च पुरस्यान्तःपुरस्य च ॥ २४ ॥
 प्रापणे चास्य मन्त्रस्य निवृत्ताः सर्वमन्त्रिणः।
 अवश्यं च मया वाच्यं यद् दृष्टमथवा श्रुतम्।
 सम्प्रधार्य यथान्यायं तद् भवान् कर्तुमर्हति ॥ २५ ॥

इति स्वमन्त्रिणां मध्ये भ्राता भ्रातरमूच्चिवान्।
रावणं रक्षसां श्रेष्ठं पथ्यमेतद् विभीषणः ॥ २६ ॥

हितं महार्थं मृदु हेतुसंहितं व्यतीतकालायतिसम्प्रतिक्षमम्।
निशम्य तद्वाक्यमुपरिथितज्वरः प्रसङ्गवानुत्तरमेतद्ब्रवीत् ॥ २७ ॥

भयं न पश्यामि कुतश्चिदप्यहं न राघवः प्राप्स्यति जातु मैथिलीम्।
सुरैः सहेन्द्रैरपि सङ्गरे कथं ममाग्रतः स्थास्यति लक्ष्मणाग्रजः ॥ २८ ॥

इत्येवमुक्त्वा सुरसैन्यनाशनो महाबलः संयति चण्डविक्रमः।
दशाननो भ्रातरमास्तवादिनं विसर्जयामास तदा विभीषणम् ॥ २९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
विभीषणपथ्योपदेशः नाम दशमः सर्गः ॥ ६-१० ॥

॥ एकादशः सर्गः — द्वितीयमन्त्राधिवेषः ॥

स बभूव कृशो राजा मैथिलीकाममोहितः।
असन्मानाच्च सुहृदां पापः पापेन कर्मणा ॥ १ ॥

अतीव कामसम्पन्नो वैदेहीमनुचिन्तयन्।
अतीतसमये काले तस्मिन् वै युधि रावणः।
अमात्यैश्च सुहृद्दिश्च प्राप्तकालममन्यत ॥ २ ॥

स हेमजालविततं मणिविद्रुमभूषितम्।
उपगम्य विनीताश्वमारुरोह महारथम् ॥ ३ ॥

तमास्थाय रथश्रेष्ठं महामेघसमस्वनम्।
प्रययौ रक्षसां श्रेष्ठो दशग्रीवः सभां प्रति ॥ ४ ॥

असिच्चर्मधरा योधाः सर्वायुधधरास्ततः।
राक्षसा राक्षसेन्द्रस्य पुरस्तात् सम्प्रतस्थिरे॥५॥

नानाविकृतवेषाश्च नानाभूषणभूषिताः।
पार्श्वतः पृष्ठतश्चैनं परिवार्य ययुस्तदा॥६॥

रथैश्चातिरथाः शीघ्रं मत्तैश्च वरवारणैः।
अनूत्पेतुर्दशग्रीवमाक्रीडद्विश्च वाजिभिः॥७॥

गदापरिघहस्ताश्च शक्तितोमरपाणयः।
परश्वधधराश्चान्ये तथान्ये शूलपाणयः।
ततस्तूर्यसहस्राणं सञ्ज्ञे निःस्वनो महान्॥८॥

तुमुलः शङ्खशब्दश्च सभां गच्छति रावणे।
स नेमिघोषेण महान् सहसाभिनिनादयन्॥९॥

राजमार्गं श्रिया जुष्टं प्रतिपेदे महारथः।
विमलं चातपत्रं च प्रगृहीतमशोभत॥१०॥

पाण्डुरं राक्षसेन्द्रस्य पूर्णस्ताराधिपो यथा।
हेममञ्जरिगर्भे च शुद्धस्फटिकविग्रहे॥११॥

चामरव्यजने तस्य रेजतुः सव्यदक्षिणे।
ते कृताञ्जलयः सर्वे रथस्थं पृथिवीस्थिताः॥१२॥

राक्षसा राक्षसश्रेष्ठं शिरोभिस्तं ववन्दिरे।
राक्षसैः स्तूयमानः सञ्जयाशीर्भरिरन्दमः॥१३॥

आससाद् महातेजाः सभां विरचितां तदा।
सुवर्णरजतास्तीर्णा विशुद्धस्फटिकान्तराम्॥१४॥

विराजमानो वपुषा रुकमपद्मोत्तरच्छदाम्।
तां पिशाचशतैः षड्भिरभिगुतां सदाप्रभाम्॥ १५॥

प्रविवेश महातेजाः सुकृतां विश्वकर्मणा।
तस्यां तु वैदूर्यमयं प्रियकाजिनसंवृतम्॥ १६॥

महत्सोपाश्रयं भेजे रावणः परमासनम्।
ततः शशासेश्वरवदूताँलघुपराक्रमान्॥ १७॥

समानयत मे क्षिप्रभिहृतान् राक्षसानिति।
कृत्यमस्ति महज्जाने कर्तव्यमिति शत्रुभिः॥ १८॥

राक्षसास्तद्वचः श्रुत्वा लङ्घायां परिचक्मुः।
अनुगेहमवस्थाय विहारशयनेषु च।
उद्यानेषु च रक्षांसि चोदयन्तो ह्यभीतवत्॥ १९॥

ते रथान्तचरा एके दृसानेके दृढान् हयान्।
नागानेकेऽधिरुरुहुर्जग्मुश्वैके पदातयः॥ २०॥

सा पुरी परमाकीर्णा रथकुञ्जरवाजिभिः।
सम्पत्तद्विर्विरुरुचे गरुत्मद्विरिवाम्बरम्॥ २१॥

ते वाहनान्यवस्थाय यानानि विविधानि च।
सभां पद्मिः प्रविविशुः सिंहा गिरिगुहामिव॥ २२॥

राज्ञः पादौ गृहीत्वा तु राज्ञा ते प्रतिपूजिताः।
पीठेष्वन्ये बृसीष्वन्ये भूमौ केचिदुपाविशन्॥ २३॥

ते समेत्य सभायां वै राक्षसा राजशासनात्।
यथार्हमुपतस्थुस्ते रावणं राक्षसाधिपम्॥ २४॥

मन्त्रिणश्च यथामुख्या निश्चितार्थैषु पण्डिताः ।
अमात्याश्च गुणोपेताः सर्वज्ञा बुद्धिदर्शनाः ॥ २५ ॥

समीयुस्तत्र शतशः शूराश्च बहवस्तथा ।
सभायां हेमवर्णायां सर्वार्थस्य सुखाय वै ॥ २६ ॥

ततो महात्मा विपुलं सुयुग्यं रथं वरं हेमविचित्रिताङ्गम् ।
शुभं समास्थाय ययौ यशस्वी विभीषणः संसद्मग्रजस्य ॥ २७ ॥

स पूर्वजायावरजः शशांस नामाथ पश्चाच्चरणौ ववन्दे ।
शुकः प्रहस्तश्च तथैव तेभ्यो ददौ यथार्हं पृथगासनानि ॥ २८ ॥

सुवर्णनानामणिभूषणानां सुवाससां संसदि राक्षसानाम् ।
तेषां पराध्यांगुरुचन्दनानां ऋजां च गन्धाः प्रववुः समन्तात् ॥ २९ ॥

न चुक्रशुर्नानृतमाह कश्चित् सभासदो नापि जजल्पुरुच्चैः ।
संसिद्धार्थाः सर्व एवोग्रवीर्या भर्तुः सर्वे ददृशुश्वाननं ते ॥ ३० ॥

स रावणः शस्त्रभृतां मनस्विनां महाबलानां समितौ मनस्वी ।
तस्यां सभायां प्रभया चकाशे मध्ये वसूनामिव वज्रहस्तः ॥ ३१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
द्वितीयमन्त्राधिवेषः नाम एकादशः सर्गः ॥ ६-११ ॥

॥ द्वादशः सर्गः — कुम्भकर्णमतिः ॥

स तां परिषदं कृत्स्नां समीक्ष्य समितिञ्जयः ।
प्रचोदयामास तदा प्रहस्तं वाहिनीपतिम् ॥ १ ॥

सेनापते यथा ते स्युः कृतविद्याश्चतुर्विधाः ।
योधा नगररक्षायां तथा व्यादेष्टुर्मर्हसि ॥ २ ॥

स प्रहस्तः प्रणीतात्मा चिकीर्षन् राजशासनम्।
विनिक्षिपद् बलं सर्वं बहिरन्तश्च मन्दिरे॥३॥

ततो विनिक्षिप्य बलं सर्वं नगरगुप्तये।
प्रहस्तः प्रमुखे राज्ञो निषसाद् जगाद् च॥४॥

विहितं बहिरन्तश्च बलं बलवतस्तव।
कुरुष्वाविमनाः क्षिप्रं यदभिप्रेतमस्ति ते॥५॥

प्रहस्तस्य वचः श्रुत्वा राजा राज्यहितैषिणः।
सुखेष्मुः सुहृदां मध्ये व्याजहार स रावणः॥६॥

प्रियाप्रिये सुखे दुःखे लाभालाभे हिताहिते।
धर्मकामार्थकृच्छ्रेष्ठु यूयमर्हथ वेदितुम्॥७॥

सर्वकृत्यानि युष्माभिः समारब्धानि सर्वदा।
मन्त्रकर्मनियुक्तानि न जातु विफलानि मे॥८॥

ससोमग्रहनक्षत्रैर्मरुद्धिरिव वासवः।
भवद्धिरहमत्यर्थं वृतः श्रियमवाप्नुयाम्॥९॥

अहं तु खलु सर्वान् वः समर्थयितुमुद्यतः।
कुम्भकर्णस्य तु स्वप्रान् नेममर्थमचोदयम्॥१०॥

अयं हि सुप्तः षण्मासान् कुम्भकर्णो महाबलः।
सर्वशस्त्रभृतां मुख्यः स इदानीं समुत्थितः॥११॥

इयं च दण्डकारण्याद् रामस्य महिषी प्रिया।
रक्षोभिश्चरितोद्देशादानीता जनकात्मजा॥१२॥

सा मे न शश्यामारोढुमिच्छत्यलसगामिनी।
त्रिषु लोकेषु चान्या मै न सीतासदृशी तथा॥१३॥

तनुमध्या पूथुश्रोणी शरदिन्दुनिभानना।
हेमविम्बनिभा सौम्या मायेव मयनिर्मिता ॥ १४ ॥

सुलोहिततलौ श्लक्ष्णौ चरणौ सुप्रतिष्ठितौ।
दृष्ट्वा ताम्रनखौ तस्या दीप्यते मे शरीरजः ॥ १५ ॥

हुताग्नेरर्चिसङ्काशमेनां सौरीमिव प्रभाम्।
उन्नसं विमलं वल्लु वदनं चारुलोचनम् ॥ १६ ॥

पश्यन्त्स्तदवशस्तस्याः कामस्य वशमेयिवान्।
क्रोधर्घसमानेन दुर्वर्णकरणेन च ॥ १७ ॥

शोकसन्तापनित्येन कामेन कलुषीकृतः।
सा तु संवत्सरं कालं मामयाच्त भामिनी ॥ १८ ॥

प्रतीक्षमाणा भर्तारं राममायतलोचना।
तन्मया चारुनेत्रायाः प्रतिज्ञातं वचः शुभम् ॥ १९ ॥

श्रान्तोऽहं सततं कामाद् यातो हय इवाध्वनि।
कथं सागरमक्षोभ्यं तरिष्यन्ति वनौकसः ॥ २० ॥

बहुसत्त्वद्विषाकीर्णं तौ वा दशरथात्मजौ।
अथवा कपिनैकेन कृतं नः कदनं महत् ॥ २१ ॥

दुर्ज्ञेयाः कार्यगतयो ब्रूत यस्य यथामति।
मानुषान्नो भयं नास्ति तथापि तु विमृश्यताम् ॥ २२ ॥

तदा देवासुरे युद्धे युष्माभिः सहितोऽजयम्।
ते मे भवन्तश्च तथा सुग्रीवप्रमुखान् हरीन् ॥ २३ ॥

परे पारे समुद्रस्य पुरस्कृत्य नृपात्मजौ।
सीतायाः पदवीं प्राप्य सम्प्राप्तौ वरुणालयम् ॥ २४ ॥

अदेया च यथा सीता वध्यौ दशरथात्मजौ।
भवद्विर्मन्त्र्यतां मन्त्रः सुनीतं चाभिधीयताम्॥ २५॥

नहि शक्तिं प्रपश्यामि जगत्यन्यस्य कस्यचित्।
सागरं वानरैस्तीर्त्वा निश्चयेन जयो मम॥ २६॥

तस्य कामपरीतस्य निशम्य परिदेवितम्।
कुम्भकर्णः प्रचुक्रोध वचनं चेदमब्रवीत्॥ २७॥

यदा तु रामस्य सलक्षणस्य प्रसह्य सीता खलु सा इहाहृता।
सकृत् समीक्ष्यैव सुनिश्चितं तदा भजेत चित्तं यमुनेव यामुनम्॥ २८॥

सर्वमेतन्महाराज कृतमप्रतिमं तव।
विधीयेत सहास्माभिरादावेवास्य कर्मणः॥ २९॥

न्यायेन राजकार्याणि यः करोति दशानन।
न स सन्तप्यते पश्चान्निश्चितार्थमतिर्नृपः॥ ३०॥

अनुपायेन कर्माणि विपरीतानि यानि च।
क्रियमाणानि दुष्प्राप्तिं हर्वांष्यप्रयतेष्विव॥ ३१॥

यः पश्चात् पूर्वकार्याणि कर्माण्यभिन्निकीर्षति।
पूर्वं चापरकार्याणि स न वेद नयानयौ॥ ३२॥

चपलस्य तु कृत्येषु प्रसमीक्ष्याधिकं बलम्।
छिद्रमन्ये प्रपद्यन्ते क्रौञ्चस्य खमिव द्विजाः॥ ३३॥

त्वयेदं महदारब्धं कार्यमप्रतिचिन्तितम्।
दिष्ट्या त्वां नावधीद् रामो विषमिश्रमिवामिषम्॥ ३४॥

तस्मात् त्वया समारब्धं कर्म ह्यप्रतिमं परैः।
अहं समीकरिष्यामि हत्वा शत्रूंस्तवानघ॥ ३५॥

अहमुत्सादयिष्यामि शत्रूस्त्वं निशाचर।
यदि शक्रविवस्वन्तौ यदि पावकमारुतौ।
तावहं योधयिष्यामि कुबेरवरुणावपि॥ ३६॥

गिरिमात्रशरीरस्य महापरिघयोधिनः।
नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य बिभीयाद् वै पुरन्दरः॥ ३७॥

पुनर्मा स द्वितीयेन शरेण निहनिष्यति।
ततोऽहं तस्य पास्यामि रुधिरं काममाश्वस॥ ३८॥

वधेन वै दाशरथेः सुखावहं जयं तवाहर्तुमहं यतिष्ये।
हत्वा च रामं सह लक्ष्मणं खादामि सर्वान् हरियूथमुख्यान्॥ ३९॥

रमस्व कामं पिब चाश्यवारुणीं कुरुष्व कार्याणि हितानि विज्वरः।
मया तु रामे गमिते यमक्षयं चिराय सीता वशगा भविष्यति॥ ४०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
कुम्भकर्णमतिः नाम द्वादशः सर्गः ॥ ६-१२॥

॥ त्रयोदशः सर्गः — महापार्श्वचोऽभिनन्दनम् ॥

रावणं कुद्धमाज्ञाय महापार्श्वं महाबलः।
मुहूर्तमनुसन्धिन्त्य प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत्॥ १॥

यः खल्वपि वनं प्राप्य मृगव्यालनिषेवितम्।
न पिबेन्मधु सम्प्राप्य स नरो बालिशो भवेत्॥ २॥

ईश्वरस्येश्वरः कोऽस्ति तव शत्रुनिर्बहृण।
रमस्व सह वैदेह्या शत्रूनाक्रम्य मूर्धसु॥ ३॥

बलात् कुकुटवृत्तेन प्रवर्तस्व महाबल।
 आक्रम्याक्रम्य सीतां वै तां भुञ्ज च रमस्व च॥४॥
 लब्धकामस्य ते पश्चादागमिष्यति किं भयम्।
 प्राप्तमप्राप्तकालं वा सर्वं प्रतिविधास्यसे॥५॥
 कुम्भकर्णः सहास्माभिरिन्द्रजिच्च महाबलः।
 प्रतिषेधयितुं शक्तौ सवज्ञमपि वज्रिणम्॥६॥
 उपप्रदानं सान्त्वं वा भेदं वा कुशलैः कृतम्।
 समतिक्रम्य दण्डेन सिद्धिमर्थेषु रोचये॥७॥
 इह प्राप्तान् वयं सर्वाञ्छत्रूस्तव महाबल।
 वशे शस्त्रप्रतापेन करिष्यामो न संशयः॥८॥
 एवमुक्तस्तदा राजा महापार्श्वेन रावणः।
 तस्य सम्पूजयन् वाक्यमिदं वचनमब्रवीत्॥९॥
 महापार्श्व निबोध त्वं रहस्यं किञ्चिदात्मनः।
 चिरवृत्तं तदाख्यास्ये यदवासं पुरा मया॥१०॥
 पितामहस्य भवनं गच्छन्तीं पुञ्जिकस्थलाम्।
 चञ्चूर्यमाणामद्राक्षमाकाशोऽग्निशिखामिव ॥११॥
 सा प्रसह्य मया भुक्ता कृता विवसना ततः।
 स्वयम्भूभवनं प्राप्ता लोलिता नलिनी यथा॥१२॥
 तच्च तस्य तथा मन्ये ज्ञातमासीन्महात्मनः।
 अथ सङ्कुपितो वेधा मामिदं वाक्यमब्रवीत्॥१३॥
 अद्यप्रभृति यामन्यां बलान्नारीं गमिष्यसि।
 तदा ते शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः॥१४॥

इत्यहं तस्य शापस्य भीतः प्रसभमेव ताम्।
नारोहये बलात् सीतां वैदेहीं शयने शुभे॥ १५॥

सागरस्येव मे वेगो मारुतस्येव मे गतिः।
नैतद् दाशरथिर्वेद् ह्यासादयति तेन माम्॥ १६॥

को हि सिंहमिवासीनं सुसं गिरिगुहाशये।
कुञ्जं मृत्युमिवासीनं प्रबोधयितुमिच्छति॥ १७॥

न मत्तो निर्गतान् बाणान् द्विजिह्वान् पन्नगानिव।
रामः पश्यति सङ्घामे तेन मामभिगच्छति॥ १८॥

क्षिप्रं वज्रसमैर्बाणैः शतधा कार्मुकच्युतैः।
राममादीपयिष्यामि उल्काभिरिव कुञ्जरम्॥ १९॥

तच्चास्य बलमादास्ये बलेन महता वृतः।
उदितः सविता काले नक्षत्राणां प्रभामिव॥ २०॥

न वासवेनापि सहस्रचक्षुषा युधास्मि शक्यो वरुणेन वा पुनः।
मया त्वियं बाहुबलेन निर्जिता पुरा पुरी वैश्रवणेन पालिता॥ २१॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
महापार्थवचोऽभिनन्दनम् नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ ६-१३॥

॥ चतुर्दशः सर्गः — प्रहस्तविभीषणविवादः ॥

निशाचरेन्द्रस्य निशम्य वाक्यं स कुम्भकर्णस्य च गर्जितानि।
विभीषणो राक्षसराजमुख्यमुवाच वाक्यं हितमर्थयुक्तम्॥ १॥

वृतो हि बाहृन्तरभोगराशिश्चिन्ताविषः सुस्मिततीक्षणदंष्ट्रः।
पञ्चाङ्गुलीपञ्चशिरोऽतिकायः सीतामहाहिस्तव केन राजन्॥ २॥

यावन्न लङ्घां समभिद्रवन्ति बलीमुखाः पर्वतकूटमात्राः।
 दंष्ट्रायुधाश्चैव नखायुधाश्च प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ॥ ३ ॥
 यावन्न गृह्णन्ति शिरांसि बाणा रामेरिता राक्षसपुञ्जवानाम्।
 वज्रोपमा वायुसमानवेगाः प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ॥ ४ ॥
 न कुम्भकर्णन्द्रजितौ च राजस्तथा महापार्थमहोदरौ वा।
 निकुम्भकुम्भौ च तथातिकायः स्थातुं समर्था युधि राघवस्य ॥ ५ ॥
 जीवस्तु रामस्य न मोक्षसे त्वं गुप्तः सवित्राप्यथवा मरुद्धिः।
 न वासवस्याङ्गगतो न मृत्योर्नभो न पातालमनुप्रविष्टः ॥ ६ ॥
 निशम्य वाक्यं तु विभीषणस्य ततः प्रहस्तो वचनं बभाषे।
 न नो भयं विद्ध न दैवतेभ्यो न दानवेभ्योऽप्यथवा कदाचित् ॥ ७ ॥
 न यक्षगन्धर्वमहोरगेभ्यो भयं न सङ्ख्ये पतगोरगेभ्यः।
 कथं नु रामाद् भविता भयं नो नरेन्द्रपुत्रात् समरे कदाचित् ॥ ८ ॥
 प्रहस्तवाक्यं त्वहितं निशम्य विभीषणो राजहितानुकाङ्क्षी।
 ततो महार्थं वचनं बभाषे धर्मार्थकामेषु निविष्टबुद्धिः ॥ ९ ॥
 प्रहस्त राजा च महोदरश्च त्वं कुम्भकर्णश्च यथार्थजातम्।
 ब्रवीत रामं प्रति तन्न शक्यं यथा गतिः स्वर्गमधर्मबुद्धेः ॥ १० ॥
 वधस्तु रामस्य मया त्वया च प्रहस्त सर्वैरपि राक्षसैर्वा।
 कथं भवेदर्थविशारदस्य महार्णवं तर्तुमिवाष्टवस्य ॥ ११ ॥
 धर्मप्रधानस्य महारथस्य इक्ष्वाकुवंशप्रभवस्य राज्ञः।
 पुरोऽस्य देवाश्च तथाविधस्य कृत्येषु शक्तस्य भवन्ति मूढाः ॥ १२ ॥
 तीक्ष्णा न तावत् तव कङ्कपत्रा दुरासदा राघवविप्रमुक्ताः।
 भित्त्वा शरीरं प्रविशन्ति बाणाः प्रहस्त तेनैव विकृत्थसे त्वम् ॥ १३ ॥

भित्त्वा न तावत् प्रविशन्ति कायं प्राणान्तिकास्तेऽशनितुल्यवेगाः।
शिताः शरा राघवविप्रमुक्ताः प्रहस्त तेनैव विकृत्थसे त्वम्॥१४॥

न रावणो नातिबलस्त्रिशीर्षो न कुम्भकर्णस्य सुतो निकुम्भः।
न चेन्द्रजिद् दाशरथिं प्रवोदुं त्वं वा रणे शक्रसमं समर्थः॥१५॥

देवान्तको वापि नरान्तको वा तथातिकायोऽतिरथो महात्मा।
अकम्पनश्चाद्रिसमानसारः स्थातुं न शक्ता युधि राघवस्य॥१६॥

अयं च राजा व्यसनाभिभूतो मित्रैरमित्रप्रतिमैर्भवद्धिः।
अन्वास्यते राक्षसनाशनार्थं तीक्ष्णः प्रकृत्या ह्यसमीक्षकारी॥१७॥

अनन्तभोगेन सहस्रमूर्धा नागेन भीमेन महाबलेन।
बलात् परिक्षितमिमं भवन्तो राजानमुक्तिष्प्य विमोचयन्तु॥१८॥

यावद्धि केशग्रहणात् सुहृद्धिः समेत्य सर्वैः परिपूर्णकामैः।
निगृह्य राजा परिरक्षितव्यो भूतैर्यथा भीमबलैर्गृहीतः॥१९॥

सुवारिणा राघवसागरेण प्रच्छाद्यमानस्तरसा भवद्धिः।
युक्तस्त्वयं तारयितुं समेत्य काकुत्थपातालमुखे पतन् सः॥२०॥

इदं पुरस्यास्य सराक्षसस्य राजश्च पथ्यं ससुहृजनस्य।
सम्यग्धि वाक्यं स्वमतं ब्रवीमि नरेन्द्रपुत्राय ददातु मैथिलीम्॥२१॥

परस्य वीर्यं स्वबलं च बुद्धा स्थानं क्षयं चैव तथैव वृद्धिम्।
तथा स्वपक्षेऽप्यनुमृश्य बुद्धा वदेत् क्षमं स्वामिहितं स मन्त्री॥२२॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
प्रहस्तविभीषणविवादः नाम चतुर्दशः सर्गः ॥ ६-१४॥

॥ पञ्चदशः सर्गः — इन्द्रजिद्विभीषणविवादः ॥

बृहस्पतेस्तुल्यमतेर्वचस्तन्निशम्य यत्नेन विभीषणस्य।
ततो महात्मा वचनं बभाषे तत्रेन्द्रजिन्नैऋतयूथमुख्यः ॥ १ ॥

किं नाम ते तात कनिष्ठ वाक्यमनर्थकं वै बहुभीतवच्च।
अस्मिन् कुले योऽपि भवेन्न जातः सोऽपीदशं नैव वदेन्न कुर्यात् ॥ २ ॥

सत्त्वेन वीर्येण पराक्रमेण धैर्येण शौर्येण च तेजसा च।
एकः कुलेऽस्मिन् पुरुषो विमुक्तो विभीषणस्तात् कनिष्ठ एषः ॥ ३ ॥

किं नाम तौ मानुषराजपुत्रावस्माकमेकेन हि राक्षसेन।
सुप्राकृतेनापि निहन्तुमेतौ शक्यौ कुतो भीषयसे स्म भीरो ॥ ४ ॥

त्रिलोकनाथो ननु देवराजः शक्रो मया भूमितले निविष्टः।
भयार्पिताश्चापि दिशः प्रपन्नाः सर्वे तदा देवगणाः समग्राः ॥ ५ ॥

ऐरावतो निःस्वनमुन्नदन् स निपातितो भूमितले मया तु।
विकृष्य दन्तौ तु मया प्रसह्य वित्रासिता देवगणाः समग्राः ॥ ६ ॥

सोऽहं सुराणामपि दर्पहन्ता दैत्योत्तमानामपि शोककर्ता।
कथं नरेन्द्रात्मजयोर्न शक्तो मनुष्ययोः प्राकृतयोः सुवीर्यः ॥ ७ ॥

अथेन्द्रकल्पस्य दुरासदस्य महौजसस्तद् वचनं निशम्य।
ततो महार्थं वचनं बभाषे विभीषणः शस्त्रभृतां वरिष्ठः ॥ ८ ॥

न तात मन्त्रे तव निश्चयोऽस्ति बालस्त्वमद्याप्यविपक्बुद्धिः।
तस्मात् त्वयाप्यात्मविनाशनाय वचोऽर्थहीनं बहु विप्रलस्म् ॥ ९ ॥

पुत्रप्रवादेन तु रावणस्य त्वमिन्द्रजिन्मित्रमुखोऽसि शत्रुः।
यस्येदशं राघवतो विनाशं निशम्य मोहादनुमन्यसे त्वम् ॥ १० ॥

त्वमेव वध्यश्च सुदुर्मतिश्च स चापि वध्यो य इहानयत् त्वाम्।
बालं दृढं साहसिकं च योऽय प्रावेशायन्मन्त्रकृतां समीपम्॥ ११ ॥

मूढोऽप्रगल्भोऽविनयोपपन्नस्तीक्ष्णस्वभावोऽल्पमतिर्दुरात्मा।
मूर्खस्त्वमत्यन्तसुदुर्मतिश्च त्वमिन्द्रजिद् बालतया ब्रवीषि॥ १२ ॥

को ब्रह्मदण्डप्रतिमप्रकाशानर्चिष्मतः कालनिकाशरूपान्।
सहेत बाणान् यमदण्डकल्पान् समक्षमुक्तान् युधि राघवेण ॥ १३ ॥

धनानि रत्नानि सुभूषणानि वासांसि दिव्यानि मणीश्च चित्रान्।
सीतां च रामाय निवेद्य देवीं वसेम राजन्निह वीतशोकाः ॥ १४ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
इन्द्रजिद्विभीषणविवादः नाम पञ्चदशः सर्गः ॥ ६-१५ ॥

॥ घोडशः सर्गः — विभीषणाक्रोशः ॥

सुनिविष्टं हितं वाक्यमुक्तवन्तं विभीषणम्।
अब्रवीत् परुषं वाक्यं रावणः कालचोदितः॥ १ ॥

वसेत् सह सपलेन कुद्धेनाशीविषेण च।
न तु मित्रप्रवादेन संवसेच्छत्रुसेविना॥ २ ॥

जानामि शीलं ज्ञातीनां सर्वलोकेषु राक्षस।
हृष्यन्ति व्यसनेष्वेते ज्ञातीनां ज्ञातयः सदा॥ ३ ॥

प्रधानं साधकं वैद्यं धर्मशीलं च राक्षस।
ज्ञातयोऽप्यवमन्यन्ते शूरं परिभवन्ति च॥ ४ ॥

नित्यमन्योन्यसंहृष्टा व्यसनेष्वाततायिनः।
प्रच्छन्नहृदया घोरा ज्ञातयस्तु भयावहाः॥ ५ ॥

श्रूयन्ते हस्तिभिर्गीताः श्लोकाः पद्मवने पुरा।
 पाशहस्तान् नरान् दृष्ट्वा शृणुष्व गदतो मम ॥ ६ ॥

नाग्निर्नान्यानि शस्त्राणि न नः पाशा भयावहाः।
 घोराः स्वार्थप्रयुक्तास्तु ज्ञातयो नो भयावहाः ॥ ७ ॥

उपायमेते वक्ष्यन्ति ग्रहणे नात्र संशयः।
 कृत्स्नाद् भयाज्ञातिभयं कुकटं विहितं च नः ॥ ८ ॥

विद्यते गोषु सम्पन्नं विद्यते ज्ञातितो भयम्।
 विद्यते स्त्रीषु चापल्यं विद्यते ब्राह्मणे तपः ॥ ९ ॥

ततो नेष्ठमिदं सौम्य यदहं लोकसत्कृतः।
 ऐश्वर्यमभिजातश्च रिपूणां मूर्ध्नि च स्थितः ॥ १० ॥

यथा पुष्करपत्रेषु पतितास्तोयबिन्दवः।
 न श्लेषमभिगच्छन्ति तथानार्येषु सौहृदम् ॥ ११ ॥

यथा शरदि मेघानां सिंहतामपि गर्जताम्।
 न भवत्यम्बुसङ्क्षेदस्तथानार्येषु सौहृदम् ॥ १२ ॥

यथा मधुकरस्तर्षाद् रसं विन्दन्न तिष्ठति।
 तथा त्वमपि तत्रैव तथानार्येषु सौहृदम् ॥ १३ ॥

यथा मधुकरस्तर्षात् काशपुष्पं पिबन्नपि।
 रसमत्र न विन्देत तथानार्येषु सौहृदम् ॥ १४ ॥

यथा पूर्वं गजः स्नात्वा गृह्ण्य हस्तेन वै रजः।
 दूषयत्यात्मनो देहं तथानार्येषु सौहृदम् ॥ १५ ॥

योऽन्यस्त्वेवंविधं ब्रूयाद् वाक्यमेतन्निशाचर।
 अस्मिन् मुहूर्ते न भवेत् त्वां तु धिक् कुलपांसन ॥ १६ ॥

इत्युक्तः परुषं वाक्यं न्यायवादी विभीषणः।
उत्पात गदापाणिश्वर्तुर्भिः सह राक्षसैः ॥ १७ ॥

अब्रवीच्च तदा वाक्यं जातक्रोधो विभीषणः।
अन्तरिक्षगतः श्रीमान् भ्राता वै राक्षसाधिपम् ॥ १८ ॥

स त्वं भ्रान्तोऽसि मे राजन् ब्रूहि मां यद् यदिच्छसि।
ज्येष्ठो मान्यः पितृसमो न च धर्मपथे स्थितः।
इदं हि परुषं वाक्यं न क्षमाम्यग्रजस्य ते ॥ १९ ॥

सुनीतं हितकामेन वाक्यमुक्तं दशानन।
न गृह्णन्त्यकृतात्मानः कालस्य वशमागताः ॥ २० ॥

सुलभाः पुरुषा राजन् सततं प्रियवादिनः।
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ २१ ॥

बद्धं कालस्य पाशेन सर्वभूतापहारिणः।
न नश्यन्तमुपेक्षे त्वां प्रदीप्तं शरणं यथा ॥ २२ ॥

दीप्तपावकसङ्काशैः शितैः काञ्चनभूषणैः।
न त्वामिच्छाम्यहं द्रष्टुं रामेण निहतं शरैः ॥ २३ ॥

शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च नरा रणे।
कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा वालुकसेतवः ॥ २४ ॥

तन्मर्षयतु यच्चोक्तं गुरुत्वाद्वितमिच्छता।
आत्मानं सर्वथा रक्ष पुरां चेमां सराक्षसाम्।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि सुखी भव मया विना ॥ २५ ॥

निवार्यमाणस्य मया हितैषिणा न रोचते ते वचनं निशाचर।
परान्तकाले हि गतायुषो नरा हितं न गृह्णन्ति सुहृद्दीरितम् ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
विभीषणाक्रोशः नाम षोडशः सर्गः ॥ ६-१६ ॥

॥ सप्तदशः सर्गः — विभीषणशरणागतिनिवेदनम् ॥

इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणं रावणानुजः ।
आजगाम मुहूर्तेन यत्र रामः सलक्षणः ॥ १ ॥

तं मेरुशिखराकारं दीप्तामिव शतहृदाम् ।
गगनस्थं महीस्थास्ते ददृशुर्वानराधिपाः ॥ २ ॥

ते चाप्यनुचरास्तस्य चत्वारो भीमविक्रमाः ।
तेऽपि वर्मायुधोपेता भूषणोत्तमभूषिताः ॥ ३ ॥

स च मेघाचलप्रख्यो वज्रायुधसमप्रभः ।
वरायुधधरो वीरो दिव्याभरणभूषितः ॥ ४ ॥

तमात्मपञ्चमं दृश्वा सुग्रीवो वानराधिपः ।
वानरैः सह दुर्घष्टश्चिन्तयामास बुद्धिमान् ॥ ५ ॥

चिन्तयित्वा मुहूर्तं तु वानरांस्तानुवाच ह ।
हनुमत्रमुखान् सर्वानिदं वचनमुत्तमम् ॥ ६ ॥

एष सर्वायुधोपेतश्चतुर्भिः सह राक्षसैः ।
राक्षसोभ्येति पश्यच्चमस्मान् हन्तुं न संशयः ॥ ७ ॥

सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा सर्वे ते वानरोत्तमाः ।
सालानुद्यम्य शैलांश्च इदं वचनमब्रुवन् ॥ ८ ॥

शीघ्रं व्यादिश नो राजन् वधायैषां दुरात्मनाम् ।
निपतन्ति हता यावद् धरण्यामल्पचेतनाः ॥ ९ ॥

तेषां सम्भाषमाणानामन्योन्यं स विभीषणः ।
 उत्तरं तीरमासाद्य खस्थ एव व्यतिष्ठत ॥ १० ॥
 स उवाच महाप्राज्ञः स्वरेण महता महान् ।
 सुग्रीवं तांश्च सम्प्रेक्ष्य खस्थ एव विभीषणः ॥ ११ ॥
 रावणो नाम दुर्वृत्तो राक्षसो राक्षसेश्वरः ।
 तस्याहमनुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः ॥ १२ ॥
 तेन सीता जनस्थानाद् हृता हृत्वा जटायुषम् ।
 रुद्धा च विवशा दीना राक्षसीभिः सुरक्षिता ॥ १३ ॥
 तमहं हेतुभिर्वाक्यैर्विधैश्च न्यदर्शयम् ।
 साधु निर्यात्यतां सीता रामायेति पुनः पुनः ॥ १४ ॥
 स च न प्रतिजग्राह रावणः कालचोदितः ।
 उच्यमानं हितं वाक्यं विपरीत इवौषधम् ॥ १५ ॥
 सोऽहं परुषितस्तेन दासवच्चावमानितः ।
 त्यक्त्वा पुत्रांश्च दारांश्च राघवं शरणं गतः ॥ १६ ॥
 निवेदयत मां क्षिप्रं राघवाय महात्मने ।
 सर्वलोकशरण्याय विभीषणमुपस्थितम् ॥ १७ ॥
 एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो लघुविक्रमः ।
 लक्ष्मणस्याग्रतो रामं संरब्धमिदमब्रवीत् ॥ १८ ॥
 प्रविष्टः शत्रुसैन्यं हि प्राप्तः शत्रुरतर्कितः ।
 निहन्यादन्तरं लब्ध्वा उत्थूको वायसानिव ॥ १९ ॥
 मन्त्रे व्यूहे नये चारे युक्तो भवितुर्मर्हसि ।
 वानराणां च भद्रं ते परेषां च परन्तप ॥ २० ॥

अन्तर्धानगता ह्येते राक्षसाः कामरूपिणः।
शूराश्च निकृतिज्ञाश्च तेषां जातु न विश्वसेत्॥ २१॥

प्रणिधी राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य भवेदयम्।
अनुप्रविश्य सोऽस्मासु भेदं कुर्यान्न संशयः॥ २२॥

अथ वा स्वयमेवैष छिद्रमासाद्य बुद्धिमान्।
अनुप्रविश्य विश्वस्ते कदाचित् प्रहरेदपि॥ २३॥

मित्राटविवलं चैव मौलभूत्यबलं तथा।
सर्वमेतद् बलं ग्राह्यं वर्जयित्वा द्विषद्वलम्॥ २४॥

प्रकृत्या राक्षसो ह्येष भ्रातामित्रस्य वै प्रभो।
आगतश्च रिपुः साक्षात् कथमस्मिंश्च विश्वसेत्॥ २५॥

रावणस्यानुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः।
चतुर्भिः सह रक्षोभिर्भवन्तं शरणं गतः॥ २६॥

रावणेन प्रणीतं हि तमवेहि विभीषणम्।
तस्याहं निय्रहं मन्ये क्षमं क्षमवतां वर॥ २७॥

राक्षसो जिह्यया बुद्ध्या सन्दिष्टोऽयमिहागतः।
प्रहर्तुं मायया छन्नो विश्वस्ते त्वयि चानघ॥ २८॥

वध्यतामेष तीव्रेण दण्डेन सच्चिवैः सह।
रावणस्य नृशंसस्य भ्राता ह्येष विभीषणः॥ २९॥

एवमुक्त्वा तु तं रामं संरब्धो वाहिनीपतिः।
वाक्यज्ञो वाक्यकुशलं ततो मौनमुपागमत्॥ ३०॥

सुग्रीवस्य तु तद् वाक्यं श्रुत्वा रामो महाबलः।
समीपस्थानुवाचेदं हनुमत्प्रमुखान् कपीन्॥ ३१॥

यदुकं कपिराजेन रावणावरजं प्रति।
वाक्यं हेतुमदत्यर्थं भवद्धिरपि च श्रुतम्॥३२॥

सुहृदामर्थकृच्छेषु युक्तं बुद्धिमता सदा।
समर्थेनोपसन्देष्टुं शाश्वतीं भूतिमिच्छता॥३३॥

इत्येवं परिपृष्ठस्ते स्वं स्वं मतमतन्द्रिताः।
सोपचारं तदा राममूर्चुः प्रियचिकीर्षवः॥३४॥

अज्ञातं नास्ति ते किञ्चित् त्रिषु लोकेषु राघव।
आत्मानं पूजयन् राम पृच्छस्यस्मान् सुहृत्या॥३५॥

त्वं हि सत्यव्रतः शूरो धार्मिको दृढविक्रमः।
परीक्ष्यकारी स्मृतिमान् निसृष्टात्मा सुहृत्सु च॥३६॥

तस्मादेकैकशस्तावद् ब्रुवन्तु सचिवास्तव।
हेतुतो मतिसम्पन्नाः समर्थाश्च पुनः पुनः॥३७॥

इत्युक्ते राघवायाथ मतिमानङ्गदोऽग्रतः।
विभीषणपरीक्षार्थमुवाच वचनं हरिः॥३८॥

शत्रोः सकाशात् सम्प्राप्तः सर्वथा तर्क्य एव हि।
विश्वासनीयः सहसा न कर्तव्यो विभीषणः॥३९॥

छादयित्वाऽऽत्मभावं हि चरन्ति शठबुद्धयः।
प्रहरन्ति च रन्मेषु सोऽनर्थः सुमहान् भवेत्॥४०॥

अर्थानर्थौ विनिश्चित्य व्यवसायं भजेत ह।
गुणतः सञ्च्रहं कुर्याद् दोषतस्तु विसर्जयेत्॥४१॥

यदि दोषो महांस्तस्मिंस्त्यज्यतामविशङ्कितम्।
गुणान् वापि बहून् ज्ञात्वा सञ्च्रहः क्रियतां नृप॥४२॥

शरभस्त्वथ निश्चित्य सार्थं वचनमब्रवीत्।
 क्षिप्रमस्मिन् नरव्याघ्र चारः प्रतिविधीयताम्॥४३॥

प्रणिधाय हि चारेण यथावत् सूक्ष्मबुद्धिना।
 परीक्ष्य च ततः कार्यो यथान्यायं परिग्रहः॥४४॥

जाम्बवांस्त्वथ सम्प्रेक्ष्य शास्त्रबुद्ध्या विचक्षणः।
 वाक्यं विज्ञापयामास गुणवद् दोषवर्जितम्॥४५॥

बद्धवैराच्च पापाच्च राक्षसेन्द्राद् विभीषणः।
 अदेशकाले सम्प्राप्तः सर्वथा शङ्खतामयम्॥४६॥

ततो मैन्दस्तु सम्प्रेक्ष्य नयापनयकोविदः।
 वाक्यं वचनसम्पन्नो बभाषे हेतुमत्तरम्॥४७॥

अनुजो नाम तस्यैष रावणस्य विभीषणः।
 पृच्छ्यतां मधुरेणायं शनैर्नरपतीश्वर॥४८॥

भावमस्य तु विज्ञाय तत्त्वतस्तं करिष्यसि।
 यदि दुष्टो न दुष्टो वा बुद्धिपूर्वं नर्षभ॥४९॥

अथ संस्कारसम्पन्नो हनूमान् सचिवोत्तमः।
 उवाच वचनं श्लक्षणमर्थवन्मधुरं लघु॥५०॥

न भवन्तं मतिश्रेष्ठं समर्थं वदतां वरम्।
 अतिशाययितुं शक्तो बृहस्पतिरपि ब्रुवन्॥५१॥

न वादान्नापि सङ्खर्षान्नाधिक्यान्न च कामतः।
 वक्ष्यामि वचनं राजन् यथार्थं राम गौरवात्॥५२॥

अर्थानर्थनिमित्तं हि यदुक्तं सचिवैस्तव।
 तत्र दोषं प्रपश्यामि क्रिया नह्युपपद्यते॥५३॥

ऋते नियोगात् सामर्थ्यमवबोद्धुं न शक्यते।
सहसा विनियोगोऽपि दोषवान् प्रतिभाति मे ॥ ५४ ॥

चारप्रणिहितं युक्तं यदुक्तं सचिवैस्तव।
अर्थस्यासम्भवात् तत्र कारणं नोपपद्यते ॥ ५५ ॥

अदेशकाले सम्प्राप्त इत्ययं यद् विभीषणः।
विवक्षा तत्र मेऽस्तीयं तां निबोध यथामति ॥ ५६ ॥

एष देशश्च कालश्च भवतीह यथा तथा।
पुरुषात् पुरुषं प्राप्य तथा दोषगुणावपि ॥ ५७ ॥

दौरात्म्यं रावणे दृष्ट्वा विक्रमं च तथा त्वयि।
युक्तमागमनं ह्यत्र सदृशं तस्य बुद्धितः ॥ ५८ ॥

अज्ञातरूपैः पुरुषैः स राजन् पृच्छ्यतामिति।
यदुक्तमत्र मे प्रेक्षा कान्चिदस्ति समीक्षिता ॥ ५९ ॥

पृच्छ्यमानो विशङ्केत सहसा बुद्धिमान् वचः।
तत्र मित्रं प्रदुष्येत मिथ्या पृष्ठं सुखागतम् ॥ ६० ॥

अशक्यं सहसा राजन् भावो बोद्धुं परस्य वै।
अन्तरेण स्वरैर्भिन्नैर्नेपुण्यं पश्यतां भृशम् ॥ ६१ ॥

न त्वस्य ब्रुवतो जातु लक्ष्यते दुष्टभावता।
प्रसन्नं वदनं चापि तस्मान्मे नास्ति संशयः ॥ ६२ ॥

अशङ्कितमतिः स्वस्थो न शठः परिसर्पति।
न चास्य दुष्टवागस्ति तस्मान्मे नास्ति संशयः ॥ ६३ ॥

आकारश्छाद्यमानोऽपि न शक्यो विनिगूहितुम्।
बलाद्वि विवृणोत्येव भावमन्तर्गतं नृणाम् ॥ ६४ ॥

देशकालोपपन्नं च कार्यं कार्यविदां वर।
सफलं कुरुते क्षिप्रं प्रयोगेणाभिसंहितम्॥ ६५॥

उद्योगं तव सम्प्रेक्ष्य मिथ्यावृत्तं च रावणम्।
वालिनं च हतं श्रुत्वा सुग्रीवं चाभिषेचितम्॥ ६६॥

राज्यं प्रार्थयमानस्तु बुद्धिपूर्वमिहागतः।
एतावत् तु पुरस्कृत्य युज्यते तस्य सङ्खः॥ ६७॥

यथाशक्ति मयोक्तं तु राक्षसस्यार्जवं प्रति।
प्रमाणं त्वं हि शेषस्य श्रुत्वा बुद्धिमतां वर॥ ६८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्भामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
विभीषणशारणागतिनिवेदनम् नाम सप्तदशः सर्गः ॥ ६-१७॥

॥ अष्टादशः सर्गः — विभीषणसङ्खनिर्णयः ॥

अथ रामः प्रसन्नात्मा श्रुत्वा वायुसुतस्य ह।
प्रत्यभाषत दुर्धर्षः श्रुतवानात्मनि स्थितम्॥ १॥

ममापि च विवक्षास्ति काचित् प्रति विभीषणम्।
श्रोतुमिच्छामि तत् सर्वं भवद्द्विः श्रेयसि स्थितैः॥ २॥

मित्रभावेन सम्प्राप्तं न त्यजेयं कथञ्चन।
दोषो यद्यपि तस्य स्यात् सतामेतदगर्हितम्॥ ३॥

सुग्रीवस्त्वथ तद्वाक्यमाभाष्य च विमृश्य च।
ततः शुभतरं वाक्यमुवाच हरिपुङ्गवः॥ ४॥

स दुष्टो वाप्यदुष्टो वा किमेष रजनीचरः।
ईदृशं व्यसनं प्राप्तं भ्रातरं यः परित्यजेत्॥ ५॥

को नाम स भवेत् तस्य यमेष न परित्यजेत्।
वानराधिपतेर्वाक्यं श्रुत्वा सर्वानुदीक्ष्य तु ॥६॥

ईषदुत्स्मयमानस्तु लक्ष्मणं पुण्यलक्षणम्।
इति होवाच काकुत्स्थो वाक्यं सत्यपराक्रमः ॥७॥

अनधीत्य च शास्त्राणि वृद्धाननुपसेव्य च।
न शक्यमीदृशं वकुं यदुवाच हरीश्वरः ॥८॥

अस्ति सूक्ष्मतरं किञ्चिद् यथात्र प्रतिभाति मा।
प्रत्यक्षं लौकिकं चापि वर्तते सर्वराजसु ॥९॥

अमित्रास्तत्कुलीनाश्च प्रातिदेश्याश्च कीर्तिताः।
व्यसनेषु प्रहर्तारस्तस्माद्यमिहागतः ॥१०॥

अपापास्तत्कुलीनाश्च मानयन्ति स्वकान् हितान्।
एष प्रायो नरेन्द्राणां शङ्कनीयस्तु शोभनः ॥११॥

यस्तु दोषस्त्वया प्रोक्तो ह्यादानेऽरिवलस्य च।
तत्र ते कीर्तयिष्यामि यथाशास्त्रमिदं शृणु ॥१२॥

न वयं तत्कुलीनाश्च राज्यकाङ्क्षी च राक्षसः।
पणिडता हि भविष्यन्ति तस्माद् ग्राह्यो विभीषणः ॥१३॥

अव्यग्राश्च प्रहृष्टाश्च ते भविष्यन्ति सङ्गताः।
प्रणादश्च महानेषोऽन्योन्यस्य भयमागतम्।
इति भेदं गमिष्यन्ति तस्माद् ग्राह्यो विभीषणः ॥१४॥

न सर्वे भ्रातरस्तात भवन्ति भरतोपमाः।
मद्विधा वा पितुः पुत्राः सुहृदो वा भवद्विधाः ॥१५॥

एवमुक्तस्तु रामेण सुग्रीवः सहलक्ष्मणः।
उत्थायेदं महाप्राज्ञः प्रणतो वाक्यमब्रवीत्॥ १६॥

रावणेन प्रणिहितं तमवेहि निशाचरम्।
तस्याहं निग्रहं मन्ये क्षमं क्षमवतां वर॥ १७॥

राक्षसो जिह्वाया बुद्ध्या सन्दिष्टोऽयमिहागतः।
प्रहर्तुं त्वयि विश्वस्ते विश्वस्ते मयि वानघ॥ १८॥

लक्ष्मणे वा महाबाहो स वध्यः सचिवैः सह।
रावणस्य नृशंसस्य भ्राता ह्येष विभीषणः॥ १९॥

एवमुक्तवा रघुश्रेष्ठं सुग्रीवो वाहिनीपतिः।
वाक्यज्ञो वाक्यकुशलं ततो मौनमुपागमत्॥ २०॥

स सुग्रीवस्य तद् वाक्यं रामः श्रुत्वा विमृश्य च।
ततः शुभतरं वाक्यमुवाच हरिपुञ्जवम्॥ २१॥

स दुष्टो वाप्यदुष्टो वा किमेष रजनीचरः।
सूक्ष्ममप्यहितं कर्तुं मम शक्तः कथञ्चन॥ २२॥

पिशाचान् दानवान् यक्षान् पृथिव्यां चैव राक्षसान्।
अङ्गुल्यग्रेण तान् हन्यामिच्छन् हरिगणेश्वर॥ २३॥

श्रूयते हि कपोतेन शत्रुः शरणमागतः।
आर्चितश्च यथान्यायं स्वैश्च मांसैर्निमन्त्रितः॥ २४॥

स हि तं प्रतिजग्राह भार्याहर्तारमागतम्।
कपोतो वानरश्रेष्ठ किं पुनर्मद्विधो जनः॥ २५॥

ऋषेः कण्वस्य पुत्रोण कण्डुना परमर्षिणा।
शृणु गाथा पुरा गीता धर्मिष्ठा सत्यवादिना॥ २६॥

बद्धाञ्जलिपुटं दीनं याचन्तं शरणागतम्।

न हन्यादानृशंस्यार्थमपि शत्रुं परन्तप॥२७॥

आर्तो वा यदि वा दृसः परेषां शरणं गतः।

अरिः प्राणान् परित्यज्य रक्षितव्यः कृतात्मना॥२८॥

स चेद् भयाद् वा मोहाद् वा कामाद् वापि न रक्षति।

स्वया शक्त्या यथान्यायं तत् पापं लोकगर्हितम्॥२९॥

विनष्टः पश्यतस्तस्य रक्षिणः शरणं गतः।

आनाय सुकृतं तस्य सर्वं गच्छेदरक्षितः॥३०॥

एवं दोषो महानत्र प्रपन्नानामरक्षणे।

अस्वर्ग्यं चायशस्यं च बलवीर्यविनाशनम्॥३१॥

करिष्यामि यथार्थं तु कण्डोर्वचनमुत्तमम्।

धर्मिष्ठं च यशस्यं च स्वर्ग्यं स्यात् तु फलोदये॥३२॥

सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते।

अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद् ब्रतं मम॥३३॥

आनयैनं हरिश्रेष्ठ दत्तमस्याभयं मया।

विभीषणो वा सुग्रीव यदि वा रावणः स्वयम्॥३४॥

रामस्य तु वचः श्रुत्वा सुग्रीवः पूवगेश्वरः।

प्रत्यभाषत काकुत्स्थं सौहार्देनाभिपूरितः॥३५॥

किमत्र चित्रं धर्मज्ञं लोकनाथशिखामणे।

यत् त्वमार्यं प्रभाषेथाः सत्त्ववान् सत्पथे स्थितः॥३६॥

मम चाप्यन्तरात्मायं शुद्धं वेत्ति विभीषणम्।

अनुमानाच्च भावाच्च सर्वतः सुपरीक्षितः॥३७॥

तस्मात् क्षिप्रं सहास्माभिस्तुल्यो भवतु राघव।
विभीषणो महाप्राज्ञः सखित्वं चाभ्युपतु नः ॥ ३८ ॥

ततस्तु सुग्रीववचो निशम्य तद्धरीश्वरेणाभिहितं नरेश्वरः।
विभीषणेनाशु जगाम सङ्घमं पतञ्चिराजेन यथा पुरन्दरः ॥ ३९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
विभीषणसङ्ख्यनिर्णयः नाम अष्टादशः सर्गः ॥ ६-१८ ॥

॥ एकोनविंशः सर्गः — शरतल्पसंवेशः ॥

राघवेणाभये दत्ते सन्नतो रावणानुजः।
विभीषणो महाप्राज्ञो भूमिं समवलोकयत् ॥ १ ॥

खात् पपातावनि हृष्टो भक्तैरनुचरैः सह।
स तु रामस्य धर्मात्मा निपपात विभीषणः ॥ २ ॥

पादयोर्निर्पपाताथ चतुर्भिः सह राक्षसैः।
अब्रवीच्च तदा वाक्यं रामं प्रति विभीषणः ॥ ३ ॥

धर्मयुक्तं च युक्तं च साम्प्रतं सम्प्रहर्षणम्।
अनुजो रावणस्याहं तेन चास्यवमानितः ॥ ४ ॥

भवन्तं सर्वभूतानां शरणं शरणं गतः।
परित्यक्ता मया लङ्घा मित्राणि च धनानि च ॥ ५ ॥

भवद्दतं हि मे राज्यं जीवितं च सुखानि च।
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा रामो वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥

वचसा सान्त्वयित्वैनं लोचनाभ्यां पिबन्निव।
आरब्धाहि मम तत्त्वेन राक्षसानां बलाबलम् ॥ ७ ॥

एवमुक्तं तदा रक्षो रामेणाक्षिष्टकर्मणा।
रावणस्य बलं सर्वमारव्यातुमुपचक्रमे ॥८॥

अवध्यः सर्वभूतानां गन्धर्वोरगपक्षिणाम्।
राजपुत्र दशग्रीवो वरदानात् स्वयम्भुवः ॥९॥

रावणानन्तरो भ्राता मम ज्येष्ठश्च वीर्यवान्।
कुम्भकर्णो महातेजाः शक्तप्रतिबलो युधि ॥१०॥

राम सेनापतिस्तस्य प्रहस्तो यदि ते श्रुतः।
कैलासे येन समरे मणिभद्रः पराजितः ॥११॥

बद्धगोधाङ्गुलित्राणस्त्ववध्यकवचो युधि।
धनुरादाय यस्तिष्ठन्नदृश्यो भवतीन्द्रजित् ॥१२॥

सङ्गामे सुमहद्यूहे तर्पयित्वा हुताशनम्।
अन्तर्धानगतः श्रीमानिन्द्रजिष्ठन्ति राघव ॥१३॥

महोदरमहापाश्वौ राक्षसश्चाप्यकम्पनः।
अनीकपास्तु तस्यैते लोकपालसमा युधि ॥१४॥

दशकोटिसहस्राणि रक्षसां कामरूपिणाम्।
मांसशोणितभक्ष्याणां लङ्घापुरनिवासिनाम् ॥१५॥

स तैस्तु सहितो राजा लोकपालानयोधयत्।
सह देवैस्तु ते भग्ना रावणेन दुरात्मना ॥१६॥

विभीषणस्य तु वचस्तच्छ्रुत्वा रघुसत्तमः।
अन्वीक्ष्य मनसा सर्वमिदं वचनमब्रवीत् ॥१७॥

यानि कर्मापदानानि रावणस्य विभीषण।
आख्यातानि च तत्त्वेन ह्यवगच्छामि तान्यहम् ॥१८॥

अहं हत्वा दशग्रीवं सप्रहस्तं सहात्मजम्।
राजानं त्वां करिष्यामि सत्यमेतच्छृणोतु मे ॥ १९ ॥

रसातलं वा प्रविशेत् पातालं वापि रावणः।
पितामहसकाशं वा न मे जीवन् विमोक्ष्यते ॥ २० ॥

अहत्वा रावणं सङ्घे सपुत्रजनबान्धवम्।
अयोध्यां न प्रवेक्ष्यामि त्रिभिस्तैर्भ्रातृभिः शापे ॥ २१ ॥

श्रुत्वा तु वचनं तस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः।
शिरसाऽऽवन्य धर्मात्मा वकुमेवं प्रचक्रमे ॥ २२ ॥

राक्षसानां वधे साह्यं लङ्घायाश्च प्रधर्षणे।
करिष्यामि यथाप्राणं प्रवेक्ष्यामि च वाहिनीम् ॥ २३ ॥

इति ब्रुवाणं रामस्तु परिष्वज्य विभीषणम्।
अब्रवीलक्ष्मणं प्रीतः समुद्राज्जलमानय ॥ २४ ॥

तेन चेमं महाप्राज्ञमभिषिञ्च विभीषणम्।
राजानं रक्षसां क्षिप्रं प्रसन्ने मयि मानद ॥ २५ ॥

एवमुक्तस्तु सौमित्रिरभ्यषिञ्चद् विभीषणम्।
मध्ये वानरमुख्यानां राजानं राजशासनात् ॥ २६ ॥

तं प्रसादं तु रामस्य दृष्ट्वा सद्यः पूवङ्गमाः।
प्रचुकुशुर्महात्मानं साधुसाध्विति चाब्रुवन् ॥ २७ ॥

अब्रवीच्च हनूमांश्च सुग्रीवश्च विभीषणम्।
कथं सागरमक्षोभ्यं तराम वरुणालयम्।
सैन्यैः परिवृताः सर्वे वानराणां महौजसाम् ॥ २८ ॥

उपायैरभिगच्छाम यथा नदनदीपतिम्।

तराम तरसा सर्वे ससैन्या वरुणालयम्॥ २९॥

एवमुक्तस्तु धर्मात्मा प्रत्युवाच विभीषणः।

समुद्रं राघवो राजा शरणं गन्तुमर्हति॥ ३०॥

खानितः सगरेणायमप्रमेयो महोदधिः।

कर्तुमर्हति रामस्य ज्ञातेः कार्यं महोदधिः॥ ३१॥

एवं विभीषणेनोक्तो राक्षसेन विपश्चिता।

आजगामाथ सुग्रीवो यत्र रामः सलक्ष्मणः॥ ३२॥

ततश्चारव्यातुमारेभे विभीषणवचः शुभम्।

सुग्रीवो विपुलग्रीवः सागरस्योपवेशनम्॥ ३३॥

प्रकृत्या धर्मशीलस्य रामस्यास्याप्यरोचत।

सलक्ष्मणं महातेजाः सुग्रीवं च हरीश्वरम्॥ ३४॥

सत्क्रियार्थं क्रियादक्षं स्मितपूर्वमभाषत।

विभीषणस्य मन्त्रोऽयं मम लक्ष्मण रोचते॥ ३५॥

सुग्रीवः पण्डितो नित्यं भवान् मन्त्रविचक्षणः।

उभाभ्यां सम्प्रधार्यार्थं रोचते यत् तदुच्यताम्॥ ३६॥

एवमुक्तौ ततो वीरावुभौ सुग्रीवलक्ष्मणौ।

समुदाचारसंयुक्तमिदं वचनमूचतुः॥ ३७॥

किमर्थं नौ नरव्याघ्र न रोचिष्यति राघव।

विभीषणेन यत् तूक्तमस्मिन् काले सुखावहम्॥ ३८॥

अबद्धा सागरे सेतुं घोरेऽस्मिन् वरुणालये।

लङ्घा नासादितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः॥ ३९॥

विभीषणस्य शूरस्य यथार्थं क्रियतां वचः।
अलं कालात्ययं कृत्वा सागरोऽयं नियुज्यताम्।
यथा सैन्येन गच्छाम पुरीं रावणपालिताम्॥४०॥

एवमुक्तः कुशास्तीर्णं तीरे नदनदीपतेः।
संविवेश तदा रामो वेद्यामिव हुताशनः॥४१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
शरतल्पसंवेशः नाम एकोनविंशः सर्गः ॥ ६-१९ ॥

॥ विंशः सर्गः — सुग्रीवभेदनोपायः ॥

ततो निविष्टां ध्वजिनीं सुग्रीवेणाभिपालिताम्।
ददर्श राक्षसोऽभ्येत्य शार्दूलो नाम वीर्यवान्॥१॥

चारो राक्षसराजस्य रावणस्य दुरात्मनः।
तां दृष्ट्वा सर्वतोऽव्यग्रां प्रतिगम्य स राक्षसः॥२॥

आविश्य लङ्घां वेगेन राजानमिदमब्रवीत्।
एष वै वानरक्षीघो लङ्घां समभिवर्तते॥३॥

अगाधश्चाप्रमेयश्च द्वितीय इव सागरः।
पुत्रौ दशरथस्येमौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥४॥

उत्तमौ रूपसम्पन्नौ सीतायाः पदमागतौ।
एतौ सागरमासाद्य सन्निविष्टौ महाद्युते॥५॥

बलं चाकाशमावृत्य सर्वतो दशयोजनम्।
तत्त्वभूतं महाराज क्षिप्रं वेदितुमर्हसि॥६॥

तव दूता महाराज क्षिप्रमर्हन्ति वेदितुम्।
उपप्रदानं सान्त्वं वा भेदो वात्र प्रयुज्यताम्॥ ७॥

शार्दूलस्य वचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः।
उवाच सहसा व्यग्रः सम्प्रधार्यर्थमात्मनः।
शुकं साधु तदा रक्षो वाक्यमर्थविदां वरम्॥ ८॥

सुग्रीवं ब्रूहि गत्वा ५७ शु राजानं वचनान्मम।
यथासन्देशमक्षीबं श्लक्षण्या परया गिरा॥ ९॥

त्वं वै महाराजकुलप्रसूतो महाबलशक्तरजः सुतश्च।
न कश्चनार्थस्त्व नास्त्यनथस्तथापि मे भ्रातुसमो हरीश॥ १०॥

अहं यद्यहरं भार्या राजपुत्रस्य धीमतः।
किं तत्र तव सुग्रीव किञ्चिन्न्यां प्रति गम्यताम्॥ ११॥

नहीयं हरिभिर्लङ्घा प्राप्तुं शक्या कथञ्चन।
देवैरपि सगन्ध्यैः किं पुनर्नरवानरैः॥ १२॥

स तदा राक्षसेन्द्रेण सन्दिष्टो रजनीचरः।
शुको विहङ्गमो भूत्वा तूर्णमाप्तुत्य चाम्बरम्॥ १३॥

स गत्वा दूरमध्वानमुपर्युपरि सागरम्।
संस्थितो ह्यम्बरे वाक्यं सुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ १४॥

सर्वमुक्तं यथा ५७ दिष्टं रावणेन दुरात्मना।
तत् प्रापयन्तं वचनं तूर्णमाप्तुत्य वानराः॥ १५॥

प्रापद्यन्त तदा क्षिप्रं लोप्तुं हन्तुं च मुष्ठिभिः।
सर्वैः पूर्वङ्गैः प्रसभं निगृहीतो निशाचरः॥ १६॥

गगनाद् भूतले चाशु प्रतिगृह्यावतारितः।
वानरैः पीड्यमानस्तु शुको वचनमब्रवीत्॥ १७॥

न दूतान् घन्ति काकुत्स्थ वार्यन्तां साधु वानराः।
यस्तु हित्वा मतं भर्तुः स्वमतं सम्प्रधारयेत्।
अनुक्तवादी दूतः सन् स दूतो वधमर्हति॥ १८॥

शुकस्य वचनं रामः श्रुत्वा तु परिदेवितम्।
उवाच मावधिष्ठेति घ्रतः शाखामृगर्षभान्॥ १९॥

स च पत्रलघुभूत्वा हरिभिर्दर्शितेऽभये।
अन्तरिक्षे स्थितो भूत्वा पुनर्वचनमब्रवीत्॥ २०॥

सुग्रीव सत्त्वसम्पन्न महाबलपराक्रम।
किं मया खलु वक्तव्यो रावणो लोकरावणः॥ २१॥

स एवमुक्तः प्लवगाधिपस्तदा प्लवङ्गमानामृषभो महाबलः।
उवाच वाक्यं रजनीचरस्य चारं शुकं शुद्धमदीनसत्त्वः॥ २२॥

न मेऽसि मित्रं न तथानुकम्प्यो न चोपकर्तासि न मे प्रियोऽसि।
अरिश्च रामस्य सहानुबन्धस्ततोऽसि वालीव वधार्ह वध्यः॥ २३॥

निहन्त्यहं त्वां ससुतं सबन्धुं सज्जातिवर्गं रजनीचरेशा।
लङ्घां च सर्वां महता बलेन सर्वैः करिष्यामि समेत्य भस्म॥ २४॥

न मोक्ष्यसे रावण राघवस्य सुरैः सहेन्द्रैरपि मूढ गुसः।
अन्तर्हितः सूर्यपथं गतोऽपि तथैव पातालमनुप्रविष्टः।
गिरीशपादाम्बुजसङ्गतो वा हतोऽसि रामेण सहानुजस्त्वम्॥ २५॥

तस्य ते त्रिषु लोकेषु न पिशाचं न राक्षसम्।
त्रातारं नानुपश्यामि न गन्धर्वं न चासुरम्॥ २६॥

अवधीस्त्वं जरावृद्धं गृग्रराजं जटायुषम्।
किं नु ते रामसान्निध्ये सकाशे लक्ष्मणस्य च।
हृता सीता विशालाक्षी यां त्वं गृह्य न बुध्यसे॥ २७॥

महाबलं महात्मानं दुराधर्षं सुरैरपि।
न बुध्यसे रघुश्रेष्ठं यस्ते प्राणान् हरिष्यति॥ २८॥

ततोऽब्रवीद् वालिसुतोऽप्यङ्गदो हरिसत्तमः।
नायं दूतो महाराज चारकः प्रतिभाति मे॥ २९॥

तुलितं हि बलं सर्वमनेन तव तिष्ठता।
गृह्यतां मागमलङ्घामेतद्धि मम रोचते॥ ३०॥

ततो राज्ञा समादिष्टः समुत्पत्य वलीमुखाः।
जगृहुश्च बबन्धुश्च विलपन्तमनाथवत्॥ ३१॥

शुकस्तु वानरैश्चण्डैस्तत्र तैः सम्परीडितः।
व्याचुक्रोश महात्मानं रामं दशरथात्मजम्।
लुप्येते मे बलात् पक्षौ भिद्येते मे तथाक्षिणी॥ ३२॥

यां च रात्रिं मरिष्यामि जाये रात्रिं च यामहम्।
एतस्मिन्नन्तरे काले यन्मया ह्यशुभं कृतम्।
सर्वं तदुपपद्येथा जह्यां चेद् यदि जीवितम्॥ ३३॥

नाघातयत् तदा रामः श्रुत्वा तत्परिदेवितम्।
वानरानब्रवीद् रामो मुच्यतां दूत आगतः॥ ३४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सुग्रीवभेदनोपायः नाम विंशः सर्गः ॥ ६-२०॥

॥ एकविंशः सर्गः — समुद्रसङ्घोभः ॥

ततः सागरवेलायां दर्भानास्तीर्य राघवः।
अञ्जलिं प्राञ्जुखः कृत्वा प्रतिशिश्ये महोदधेः ॥ १ ॥

बाहुं भुजङ्गभोगाभमुपधायारिसूदनः।
जातरूपमयैश्वैव भूषणैर्भूषितं पुरा ॥ २ ॥

मणिकाञ्चनकेयूरमुक्ताप्रवरभूषणैः ।
भुजैः परमनारीणामभिमृष्टमनेकधा ॥ ३ ॥

चन्दनागुरुभिश्वैव पुरस्तादभिसेवितम्।
बालसूर्यप्रकाशैश्च चन्दनैरूपशोभितम् ॥ ४ ॥

शयने चोत्तमाङ्गेन सीतायाः शोभितं पुरा।
तक्षकस्येव सम्भोगं गङ्गाजलनिषेवितम् ॥ ५ ॥

संयुगे युगसङ्काशं शत्रूणां शोकवर्धनम्।
सुहृदां नन्दनं दीर्घं सागरान्तव्यपाश्रयम् ॥ ६ ॥

अस्यता च पुनः सव्यं ज्याघातविहतत्वचम्।
दक्षिणो दक्षिणं बाहुं महापरिघसन्निभम् ॥ ७ ॥

गोसहस्रप्रदातारं ह्युपधाय भुजं महत्।
अद्य मे तरणं वाथ मरणं सागरस्य वा ॥ ८ ॥

इति रामो धृतिं कृत्वा महाबाहुर्महोदधिम्।
अधिशिष्ये च विधिवत् प्रयतो नियतो मुनिः ॥ ९ ॥

तस्य रामस्य सुप्तस्य कुशास्तीर्णे महीतले।
नियमादप्रमत्तस्य निशास्तिस्रोऽभिजग्मतुः ॥ १० ॥

स त्रिरात्रोषितस्तत्र नयज्ञो धर्मवत्सलः।
उपासत तदा रामः सागरं सरितां पतिम्॥ ११॥

न च दर्शयते रूपं मन्दो रामस्य सागरः।
प्रयतेनापि रामेण यथार्हमभिपूजितः॥ १२॥

समुद्रस्य ततः कुद्धो रामो रक्तान्तलोचनः।
समीपस्थमुवाचेदं लक्ष्मणं शुभलक्षणम्॥ १३॥

अवलेपः समुद्रस्य न दर्शयति यः स्वयम्।
प्रशमश्च क्षमा चैव आर्जवं प्रियवादिता॥ १४॥

असामर्थ्यफला ह्येते निर्गुणेषु सतां गुणाः।
आत्मप्रशंसिनं दुष्टं धृष्टं विपरिधावकम्॥ १५॥

सर्वत्रोत्सृष्टदण्डं च लोकः सत्कुरुते नरम्।
न साम्ना शक्यते कीर्तिर्न साम्ना शक्यते यशः॥ १६॥

प्राप्तुं लक्ष्मण लोकेऽस्मिञ्ज्यो वा रणमूर्धनि।
अद्य मद्वाणनिर्भयैर्मर्मकरैर्मकरालयम्॥ १७॥

निरुद्धतोयं सौमित्रे प्लवद्धिः पश्य सर्वतः।
भोगिनां पश्य भोगानि मया भिन्नानि लक्ष्मण॥ १८॥

महाभोगानि मत्स्यानां करिणां च करानिह।
सशङ्खशुक्तिकाजालं समीनमकरं तथा॥ १९॥

अद्य युद्धेन महता समुद्रं परिशोषये।
क्षमया हि समायुक्तं मामयं मकरालयः॥ २०॥

असमर्थं विजानाति धिक् क्षमामीदृशो जने।
न दर्शयति साम्ना मे सागरो रूपमात्मनः॥ २१॥

चापमानय सौमित्रे शरांश्चाशीविषोपमान्।
समुद्रं शोषयिष्यामि पञ्चां यान्तु पूवङ्गमाः ॥ २२ ॥

अद्याक्षोभ्यमपि क्रुद्धः क्षोभयिष्यामि सागरम्।
वेलासु कृतमर्यादं सहस्रोर्मिसमाकुलम् ॥ २३ ॥

निर्मर्यादं करिष्यामि सायकैर्वरुणालयम्।
महार्णवं क्षोभयिष्ये महादानवसङ्कुलम् ॥ २४ ॥

एवमुत्त्वा धनुष्पाणिः क्रोधविस्फारितेक्षणः।
बभूव रामो दुर्धर्षो युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ॥ २५ ॥

सम्पीड्य च धनुर्धर्षं कम्पयित्वा शरैर्जगत्।
मुमोच विशिखानुग्रान् वज्रानिव शतक्रतुः ॥ २६ ॥

ते ज्वलन्तो महावेगास्तेजसा सायकोत्तमाः।
प्रविशन्ति समुद्रस्य जलं वित्रस्तपन्नगम् ॥ २७ ॥

तोयवेगः समुद्रस्य समीनमकरो महान्।
स बभूव महाधोरः समारुतरवस्तथा ॥ २८ ॥

महोर्मिमालाविततः शङ्खशुक्तिसमावृतः।
सधूमः परिवृत्तोर्मिः सहस्रासीन्महोदधिः ॥ २९ ॥

व्यथिताः पन्नगाश्चासन् दीप्तास्या दीप्तलोचनाः।
दानवाश्च महावीर्याः पातालतलवासिनः ॥ ३० ॥

ऊर्मयः सिन्धुराजस्य सनकमकरास्तथा।
विन्ध्यमन्दरसङ्काशाः समुत्पेतुः सहस्रशः ॥ ३१ ॥

आधूर्णिततरङ्गौघः सम्भ्रान्तोरगराक्षसः।
उद्धर्तितमहाग्राहः सघोषो वरुणालयः ॥ ३२ ॥

ततस्तु तं राघवमुग्रवेगं प्रकर्षमाणं धनुरप्रमेयम्।
सौमित्रिरुत्पत्य विनिःश्वसन्त मामेति चोक्त्वा धनुराललम्बे॥ ३३ ॥

एतद्विनापि ह्युदधेस्तवाद्य सम्पत्स्यते वीरतमस्य कार्यम्।
भवद्विधाः क्रोधवशं न यान्ति दीर्घं भवान् पश्यतु साधुवृत्तम्॥ ३४ ॥

अन्तर्हितैश्चापि तथान्तरिक्षे ब्रह्मर्षिभिश्चैव सुरर्षिभिश्च।
शब्दः कृतः कष्टमिति ब्रुवद्विर्मामेति चोक्त्वा महता स्वरेण ॥ ३५ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
समुद्रसङ्घोभः नाम एकविंशः सर्गः ॥ ६-२१ ॥

॥ द्वाविंशः सर्गः — सेतुबन्धः ॥

अथोवाच रघुश्रेष्ठः सागरं दारुणं वचः।
अद्य त्वां शोषयिष्यामि सपातालं महार्णव ॥ १ ॥

शरनिर्दग्धतोयस्य परिशुष्कस्य सागर।
मया निहतसत्त्वस्य पांसुरुत्पद्यते महान् ॥ २ ॥

मत्कार्मुकविसृष्टेन शरवर्षणं सागर।
परं तीरं गमिष्यन्ति पद्मिरेव प्लवङ्गमाः ॥ ३ ॥

विचिन्वन्नाभिजानासि पौरुषं नापि विक्रमम्।
दानवालय सन्तापं मत्तो नाम गमिष्यसि ॥ ४ ॥

ब्राह्मणास्त्रेण संयोज्य ब्रह्मदण्डनिभं शरम्।
संयोज्य धनुषि श्रेष्ठे विचकर्षं महाबलः ॥ ५ ॥

तस्मिन् विकृष्टे सहसा राघवेण शरासने।
रोदसी सम्पफालेव पर्वताश्च चकम्पिरे ॥ ६ ॥

तमश्च लोकमावव्रे दिशश्च न चकाशिरे।
प्रतिचुक्षुभिरे चाशु सरांसि सरितस्तथा ॥ ७ ॥

तिर्यक् च सह नक्षत्रैः सङ्गतौ चन्द्रभास्करौ।
भास्करांशुभिरादीप्तं तमसा च समावृतम् ॥ ८ ॥

प्रचकाशे तदाऽकाशमुल्काशतविदीपितम्।
अन्तरिक्षाच्च निर्घाता निर्जग्मुरतुलस्वनाः ॥ ९ ॥

वपुः प्रकर्षेण ववुर्दिव्यमारुतपङ्कयः।
बभज्ञ च तदा वृक्षाङ्गलदानुद्धृहन्तुहुः ॥ १० ॥

आरुजंश्वैव शैलाग्रान् शिखराणि बभज्ञ च।
दिवि च स्म महामेघाः संहताः समहास्वनाः ॥ ११ ॥

मुमुचुर्वद्युतानग्नीस्ते महाशनयस्तदा।
यानि भूतानि दृश्यानि चुक्रशुश्राशनेः समम् ॥ १२ ॥

अदृश्यानि च भूतानि मुमुचुर्वस्वनम्।
शिश्यरे चाभिभूतानि सब्रस्तान्युद्विजन्ति च ॥ १३ ॥

सम्प्रविव्यथिरे चापि न च परस्पन्दिरे भयात्।
सह भूतैः सतोयोर्मिः सनागः सहराक्षसः ॥ १४ ॥

सहसाभूत् ततो वेगाद् भीमवेगो महोदधिः।
योजनं व्यतिचक्राम वैलामन्यत्र सम्मुच्छवात् ॥ १५ ॥

तं तथा समतिक्रान्तं नातिचक्राम राघवः।
समुद्धतमित्रम्भो रामो नदनदीपातिम् ॥ १६ ॥

ततो मध्यात् समुद्रस्य सागरः स्वयमुत्थितः।
उदयाद्रिमहाशैलान्मेरोरिव दिवाकरः ॥ १७ ॥

पन्नगैः सह दीपास्यैः समुद्रः प्रत्यदृश्यत ।
स्निग्धवैदूर्यसङ्काशो जाम्बूनदविभूषणः ॥ १८ ॥

रक्तमाल्याम्बरधरः पद्मपत्रनिभेक्षणः ।
सर्वपुष्पमयीं दिव्यां शिरसा धारयन् स्त्रजम् ॥ १९ ॥

जातरूपमयैश्चैव तपनीयविभूषणैः ।
आत्मजानां च रत्नानां भूषितो भूषणोत्तमैः ॥ २० ॥

धातुभिर्मणिडतः शैलो विविधैर्हिमवानिव ।
एकावलीमध्यगतं तरलं पाण्डरप्रभम् ॥ २१ ॥

विपुलेनोरसा विभ्रत्कौस्तुभस्य सहोदरम् ।
आधूर्णिततरङ्गैधः कालिकानिलसङ्कुलः ॥ २२ ॥

गङ्गासिन्धुप्रधानाभिरापगाभिः समावृतः ।
उद्वर्तितमहाग्राहः सम्भ्रान्तोरगराक्षसः ॥ २३ ॥

देवतानां सुरूपाभिर्नानारूपाभिरीश्वरः ।
सागरः समुक्रम्य पूर्वमामन्त्र्य वीर्यवान् ॥ २४ ॥

अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यं राघवं शरपाणिनम् ॥ २५ ॥

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च राघव ।
स्वभावे सौम्य तिष्ठन्ति शाश्वतं मार्गमाश्रिताः ॥ २६ ॥

तत्स्वभावो ममाप्येष यदगाधोऽहमप्लवः ।
विकारस्तु भवेद् गाध एतत् ते प्रवदाम्यहम् ॥ २७ ॥

न कामान्न च लोभाद् वा न भयात् पार्थिवात्मज ।
ग्राहनक्राकुलजलं स्तम्भयेयं कथञ्चन ॥ २८ ॥

विधास्ये येन गन्तासि विषहिष्येऽप्यहं तथा।
न ग्राहा विधमिष्यन्ति यावत्सेना तरिष्यति।
हरीणां तरणे राम करिष्यामि यथा स्थलम्॥२९॥

तमब्रवीत् तदा रामः शृणु मे वरुणालय।
अमोघोऽयं महाबाणः कस्मिन् देशे निपात्यताम्॥३०॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा तं च दृष्ट्वा महाशरम्।
महोदधिर्महातेजा राघवं वाक्यमब्रवीत्॥३१॥

उत्तरेणावकाशोऽस्ति कश्चित् पुण्यतरो मम।
द्रुमकुल्य इति ख्यातो लोके ख्यातो यथा भवान्॥३२॥

उग्रदर्शनकर्माणो बहवस्तत्र दस्यवः।
आभीरप्रमुखाः पापाः पिबन्ति सलिलं मम॥३३॥

तैर्न तत्स्पर्शनं पापं सहेयं पापकर्मभिः।
अमोघः क्रियतां राम अयं तत्र शरोत्तमः॥३४॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा सागरस्य महात्मनः।
मुमोच तं शरं दीप्तं परं सागरदर्शनात्॥३५॥

तेन तन्मरुकान्तारं पृथिव्यां किल विश्रुतम्।
निपातितः शरो यत्र वज्राशनिसमप्रभः॥३६॥

ननाद च तदा तत्र वसुधा शल्यपीडिता।
तस्माद् व्रणमुखात् तोयमुत्पात रसातलात्॥३७॥

स बभूव तदा कूपो व्रण इत्येव विश्रुतः।
सततं चोत्थितं तोयं समुद्रस्येव दृश्यते॥३८॥

अवदारणशब्दश्च दारुणः समपद्यत।
तस्मात् तद् बाणपातेन अपः कुक्षिष्वशोषयत्॥३९॥

विख्यातं त्रिषु लोकेषु मरुकान्तारमेव च।
शोषयित्वा तु तं कुक्षिं रामो दशरथात्मजः ॥ ४० ॥

वरं तस्मै ददौ विद्वान् मरवेऽमरविक्रमः ॥ ४१ ॥

पशव्यश्वाल्परोगश्च फलमूलरसायुतः।
बहुस्त्रेहो बहुक्षीरः सुगन्धिर्विविधौषधिः ॥ ४२ ॥

एवमेतैश्च संयुक्तो बहुभिः संयुतो मरुः।
रामस्य वरदानाच्च शिवः पन्था बभूव ह ॥ ४३ ॥

तस्मिन् दण्डे तदा कुक्षौ समुद्रः सरितां पतिः।
राघवं सर्वशास्त्रज्ञमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४४ ॥

अयं सौम्य नलो नाम तनयो विश्वकर्मणः।
पित्रा दत्तवरः श्रीमान् प्रीतिमान् विश्वकर्मणः ॥ ४५ ॥

एष सेतुं महोत्साहः करोतु मयि वानरः।
तमहं धारयिष्यामि यथा ह्येष पिता तथा ॥ ४६ ॥

एवमुक्त्वोदधिर्नष्टः समुत्थाय नलस्ततः।
अब्रवीद् वानरश्रेष्ठो वाक्यं रामं महाबलम् ॥ ४७ ॥

अहं सेतुं करिष्यामि विस्तीर्णं मकरालये।
पितुः सामर्थ्यमासाद्य तत्त्वमाह महोदधिः ॥ ४८ ॥

दण्ड एव वरो लोके पुरुषस्येति मे मतिः।
धिक् क्षमामकृतज्ञेषु सान्त्वं दानमथापि वा ॥ ४९ ॥

अयं हि सागरो भीमः सेतुकर्मदिवक्षया।
ददौ दण्डभयाद् गाधं राघवाय महोदधिः ॥ ५० ॥

मम मातुर्वरो दत्तो मन्दरे विश्वकर्मणा।
मया तु सदृशः पुत्रस्तव देवि भविष्यति ॥ ५१ ॥

औरसस्तस्य पुत्रोऽहं सदृशो विश्वकर्मणा।
स्मारितोऽस्म्यहमेतेन तत्त्वमाह महोदधिः।
न चाप्यहमनुक्तो वः प्रब्रूयामात्मनो गुणान् ॥ ५२ ॥

समर्थश्वाप्यहं सेतुं कर्तुं वै वरुणालये।
तस्मादद्यैव बधन्तु सेतुं वानरपुञ्जवाः ॥ ५३ ॥

ततो विसृष्टा रामेण सर्वतो हरिपुञ्जवाः।
उत्पेततुमहारण्यं हृष्टाः शतसहस्रशः ॥ ५४ ॥

ते नगान् नगसङ्काशाः शारखामृगगणर्षभाः।
बभञ्जुः पादपांस्तत्र प्रचकर्षुश्च सागरम् ॥ ५५ ॥

ते सालैश्वाश्वकर्णश्च धर्वैश्वैश्च वानराः।
कुटजैरर्जुनैस्तालैस्तिलैस्तिनिशैरपि ॥ ५६ ॥

बिल्वकैः सप्तपर्णश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः।
चूतैश्वाशोकवृक्षैश्च सागरं समपूरयन् ॥ ५७ ॥

समूलांश्च विमूलांश्च पादपान् हरिसत्तमाः।
इन्द्रकेतूनिवोद्यम्य प्रजहुर्वानरास्तरून् ॥ ५८ ॥

तालान् दाढिमगुल्मांश्च नारिकेलविभीतकान्।
करीरान् बकुलान् निम्बान् समाजहुरितस्ततः ॥ ५९ ॥

हस्तिमात्रान् महाकायाः पाषाणांश्च महाबलाः।
पर्वतांश्च समुत्पाद्य यन्वैः परिवहन्ति च ॥ ६० ॥

प्रक्षिप्यमाणैरचलैः सहसा जलमुद्घृतम्।
समुत्सर्प चाकाशमवासर्पत् ततः पुनः ॥ ६१ ॥

समुद्रं क्षोभयामासुर्निपतन्तः समन्ततः।
सूत्राण्यन्ये प्रगृहन्ति ह्यायतं शतयोजनम् ॥ ६२ ॥

नलश्चके महासेतुं मध्ये नदनदीपतेः।
स तदा क्रियते सेतुर्वानरैर्घोरकर्मभिः ॥ ६३ ॥

दण्डानन्ये प्रगृहन्ति विचिन्वन्ति तथापरे।
वानरैः शतशस्तत्र रामस्याङ्गापुरः सरैः ॥ ६४ ॥

मेघाभैः पर्वताभैश्च तृणैः काष्ठैर्बन्धिरे।
पुष्पिताग्रैश्च तरुभिः सेतुं बन्धन्ति वानराः ॥ ६५ ॥

पाषाणांश्च गिरिप्रख्यान् गिरीणां शिखराणि च।
दृश्यन्ते परिधावन्तो गृह्य दानवसन्निभाः ॥ ६६ ॥

शिलानां क्षिप्यमाणानां शैलानां तत्र पात्यताम्।
बभूव तुमुलः शब्दस्तदा तस्मिन् महोदधौ ॥ ६७ ॥

कृतानि प्रथमेनाहा योजनानि चतुर्दशा।
प्रहृष्टैर्गजसङ्काशैस्त्वरमाणैः प्लवङ्गमैः ॥ ६८ ॥

द्वितीयेन तथैवाहा योजनानि तु विंशतिः।
कृतानि प्लवगैस्त्वर्णं भीमकार्यैर्महाबलैः ॥ ६९ ॥

अहा तृतीयेन तथा योजनानि तु सागरे।
त्वरमाणैर्महाकारैर्कविंशतिरेव च ॥ ७० ॥

चतुर्थेन तथा चाहा द्वाविंशतिरथापि वा।
योजनानि महावेगैः कृतानि त्वरितैस्ततः ॥ ७१ ॥

पञ्चमेन तथा चाहा पूवगैः क्षिप्रकारिभिः।
योजनानि त्रयोविंशत् सुवेलमधिकृत्य वै॥७२॥

स वानरवरः श्रीमान् विश्वकर्मात्मजो बली।
बबन्ध सागरे सेतुं यथा चास्य पिता तथा॥७३॥

स नलेन कृतः सेतुः सागरे मकरालये।
शुशुभे सुभगः श्रीमान् स्वातीपथ इवाम्बरे॥७४॥

ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्र एरमर्षयः।
आगम्य गगने तस्थुर्द्रष्टुकामास्तदद्भुतम्॥७५॥

दशयोजनविस्तीर्ण शतयोजनमायतम्।
ददृशुर्देवगन्धर्वा नलसेतुं सुदुष्करम्॥७६॥

आपूवन्तः पूवन्तश्च गर्जन्तश्च पूवज्ञमाः।
तमचिन्त्यमसहं च ह्यद्भुतं लोमहर्षणम्॥७७॥

ददृशुः सर्वभूतानि सागरे सेतुबन्धनम्।
तानि कोटिसहस्राणि वानराणां महोजसाम्॥७८॥

बधन्तः सागरे सेतुं जग्मुः पारं महोदधेः।
विशालः सुकृतः श्रीमान् सुभूमिः सुसमाहितः॥७९॥

अशोभत महान् सेतुः सीमन्त इव सागरे।
ततः पारे समुद्रस्य गदापाणिर्विभीषणः॥८०॥

परेषामभिघातार्थमतिष्ठत् सचिवैः सह।
सुग्रीवस्तु ततः प्राह रामं सत्यपराक्रमम्॥८१॥

हनूमन्तं त्वमारोह अङ्गदं त्वथ लक्ष्मणः।
अयं हि विपुलो वीर सागरो मकरालयः॥८२॥

वैहायसौ युवामेतौ वानरौ धारयिष्यतः।
अग्रतस्तस्य सैन्यस्य श्रीमान् रामः सलक्षणः ॥ ८३ ॥

जगाम धन्वी धर्मात्मा सुग्रीवेण समन्वितः।
अन्ये मध्येन गच्छन्ति पार्श्वतोऽन्ये पूर्वज्ञमाः ॥ ८४ ॥

सलिलं प्रपतन्त्यन्ये मार्गमन्ये प्रपेदिरे।
केचिद् वैहायसगताः सुपर्णा इव पुष्पुवुः ॥ ८५ ॥

घोषेण महता घोषं सागरस्य समुच्छ्रितम्।
भीममन्तर्दधे भीमा तरन्ती हरिवाहिनी ॥ ८६ ॥

वानराणां हि सा तीर्णा वाहिनी नलसेतुना।
तीरे निविविशे राज्ञो बहुमूलफलोदके ॥ ८७ ॥

तदद्भुतं राघवकर्म दुष्करं समीक्ष्य देवाः सह सिद्धचारणैः।
उपेत्य रामं सहसा महर्षिभिस्तमभ्यषिञ्चन् सुशुभैर्जलैः पृथक् ॥ ८८ ॥

जयस्व शत्रून् नरदेव मेदिनीं ससागरां पालय शाश्वतीः समाः।
इतीव रामं नरदेवसत्कृतं शुभैर्वचोभिर्विधैरपूजयन् ॥ ८९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे सेतुबन्धः
नाम द्वाविंशः सर्गः ॥ ६-२२ ॥

॥ त्रयोविंशः सर्गः — लङ्काभिषेणनम् ॥

निमित्तानि निमित्तज्ञो दृष्ट्वा लक्षणपूर्वजः।
सौमित्रिं सम्परिष्वज्य इदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

परिगृह्योदकं शीतं वनानि फलवन्ति च।
बलौघं संविभज्येम व्यूह्य तिष्ठेम लक्षण ॥ २ ॥

लोकक्षयकरं भीमं भयं पश्याम्युपस्थितम्।
प्रबर्हणं प्रवीराणामृक्षवानरक्षसाम्॥३॥

वाताश्च कलुषा वान्ति कम्पते च वसुन्धरा।
पर्वताग्राणि वेपन्ते पतन्ति च महीरुहाः॥४॥

मेघाः क्रव्यादसङ्काशाः परुषाः परुषस्वनाः।
क्रूराः क्रूरं प्रवर्षान्ति मिश्रं शोणितविन्दुभिः॥५॥

रक्तचन्दनसङ्काशा सन्ध्या परमदारुणा।
ज्वलतः प्रपतत्येतदादित्यादग्निमण्डलम्॥६॥

दीना दीनस्वराः क्रूराः सर्वतो मृगपक्षिणः।
प्रत्यादित्यं विनर्दन्ति जनयन्तो महद्दयम्॥७॥

रजन्यामप्रकाशस्तु सन्तापयति चन्द्रमाः।
कृष्णरक्तांशुपर्यन्तो लोकक्षय इवोदितः॥८॥

हस्वो रूक्षोऽप्रशस्तश्च परिवेषस्तु लोहितः।
आदित्ये विमले नीलं लक्ष्म लक्ष्मण दृश्यते॥९॥

रजसा महता चापि नक्षत्राणि हतानि च।
युगान्तमिव लोकानां पश्य शंसन्ति लक्ष्मण॥१०॥

काकाः श्येनास्तथा नीचा गृध्राः परिपतन्ति च।
शिवाश्चाप्यशुभान् नादान् नदन्ति सुमहाभयान्॥११॥

शैलैः शूलैश्च खड्डैश्च विमुक्तैः कपिराक्षसैः।
भविष्यत्यावृता भूमिमासशोणितकर्दमा॥१२॥

क्षिप्रमद्यैव दुर्घर्षी पुरीं रावणपालिताम्।
अभियाम जवेनैव सर्वैरिभिरावृताः॥१३॥

इत्येवमुक्त्वा धन्वी स रामः सङ्क्रामधर्षणः।
प्रतस्थे पुरतो रामो लङ्कामभिमुखो विभुः ॥ १४ ॥

सविभीषणसुग्रीवाः सर्वे ते वानरर्षभाः।
प्रतस्थिरे विनर्दन्तो धृतानां द्विषतां वधे ॥ १५ ॥

राघवस्य प्रियार्थं तु सुतरां वीर्यशालिनाम्।
हरीणां कर्मचेष्टाभिस्तुतोष रघुनन्दनः ॥ १६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
लङ्काभिषेणनम् नाम त्रयोविंशः सर्गः ॥ ६-२३ ॥

॥ चतुर्विंशः सर्गः — रावणप्रतिज्ञा ॥

सा वीरसमिती राजा विरराज व्यवस्थिता।
शशिना शुभनक्षत्रा पौर्णमासीव शारदी ॥ १ ॥

प्रचचाल च वेगेन त्रस्ता चैव वसुन्धरा।
पीड्यमाना बलौधेन तेन सागरवर्चसा ॥ २ ॥

ततः शुश्रुवुराक्रुष्टं लङ्कायां काननौकसः।
भेरीमृदङ्गसङ्कुष्टं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ ३ ॥

बभूवुस्तेन घोषेण संहृष्टा हरियूथपाः।
अमृष्यमाणास्तद् घोषं विनेदुर्घोषवत्तरम् ॥ ४ ॥

राक्षसास्तत् प्लवङ्गानां शुश्रुवुस्तेऽपि गर्जितम्।
नर्दतामिव दृप्तानां मेघानामम्बरे स्वनम् ॥ ५ ॥

दृष्ट्वा दाशरथिरङ्कां चित्रध्वजपताकिनीम्।
जगाम मनसा सीतां दूयमानेन चेतसा ॥ ६ ॥

अत्र सा मृगशावाक्षी रावणेनोपरुद्यते।
अभिभूता ग्रहेणव लोहिताङ्गेन रोहिणी ॥ ७ ॥

दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य समुद्धीक्ष्य च लक्ष्मणम्।
उवाच वचनं वीरस्तत्कालहितमात्मनः ॥ ८ ॥

आलिखन्तीमिवाकाशमुत्थितां पश्य लक्ष्मण।
मनसेव कृतां लङ्घां नगाग्रे विश्वकर्मणा ॥ ९ ॥

विमानैर्बहुभिर्लङ्घा सङ्कीर्णा रचिता पुरा।
विष्णोः पदमिवाकाशं छादितं पाण्डुभिर्घनैः ॥ १० ॥

पुष्पितैः शोभिता लङ्घा वनौश्चित्रथोपमैः।
नानापतगसङ्ख्यफलपुष्पोपगैः शुभैः ॥ ११ ॥

पश्य मत्तविहङ्गानि प्रलीनभ्रमराणि च।
कोकिलाकुलखण्डानि दोधवीति शिवोऽनिलः ॥ १२ ॥

इति दाशरथी रामो लक्ष्मणं समभाषत।
बलं च तत्र विभजच्छास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ १३ ॥

शशास कपिसेनां तां बलादादाय वीर्यवान्।
अङ्गदः सह नीलेन तिष्ठेदुरसि दुर्जयः ॥ १४ ॥
तिष्ठेद् वानरवाहिन्या वानरौघसमावृतः।
आश्रितो दक्षिणं पार्श्वमृषभो नाम वानरः ॥ १५ ॥

गन्धहस्तीव दुर्धर्षस्तरस्वी गन्धमादनः।
तिष्ठेद् वानरवाहिन्याः सव्यं पार्श्वमधिष्ठितः ॥ १६ ॥

मूर्धि स्थास्याम्यहं यत्तो लक्ष्मणेन समन्वितः।
जाम्बवांश सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः ॥ १७ ॥

ऋक्षमुख्या महात्मानः कुक्षिं रक्षन्तु ते त्रयः ।
जघनं कपिसेनायाः कपिराजोऽभिरक्षतु ।
पश्चार्धमिव लोकस्य प्रचेतास्तेजसा वृतः ॥ १८ ॥

सुविभक्तमहाव्यूहा महावानररक्षिता ।
अनीकिनी सा विबभौ यथा द्यौः साभ्रसम्मुवा ॥ १९ ॥

प्रगृह्ण गिरिशृङ्खाणि महतश्च महीरुहान् ।
आसेदुर्वानरा लङ्कां मिर्मद्यिष्वो रणे ॥ २० ॥

शिखरैर्विकिरामैनां लङ्कां मुष्टिभिरेव वा ।
इति स्म दधिरे सर्वे मनांसि हरिपुञ्जवाः ॥ २१ ॥

ततो रामो महातेजाः सुग्रीवमिदमब्रवीत् ।
सुविभक्तानि सैन्यानि शुक एष विमुच्यताम् ॥ २२ ॥

रामस्य तु वचः श्रुत्वा वानरेन्द्रो महाबलः ।
मोचयामास तं दूतं शुकं रामस्य शासनात् ॥ २३ ॥

मोचितो रामवाक्येन वानरैश्च निपीडितः ।
शुकः परमसन्त्रस्तो रक्षोधिपमुपागमत् ॥ २४ ॥

रावणः प्रहसन्नेव शुकं वाक्यमुवाच ह ।
किमिमौ ते सितौ पक्षौ लूनपक्षश्च दृश्यसे ॥ २५ ॥

कच्चिन्नानेकचित्तानां तेषां त्वं वशमागतः ।
ततः स भयसंविघ्नस्तेन राज्ञाभिचोदितः ।
वचनं प्रत्युवाचेदं राक्षसाधिपमुत्तमम् ॥ २६ ॥

सागरस्योत्तरे तीरेऽब्रुवं ते वचनं तथा ।
यथा सन्देशमङ्गिष्ठं सान्त्वयन् श्लक्षण्या गिरा ॥ २७ ॥

कुद्धैस्तैरहमुत्सुत्य दृष्टमात्रः पुवङ्गमैः।
 गृहीतोऽस्यपि चारब्दो हन्तुं लोम्तुं च मुष्टिभिः ॥ २८ ॥
 न ते सम्भाषितुं शक्याः सम्प्रश्नोऽत्र न विद्यते।
 प्रकृत्या कोपनास्तीक्ष्णा वानरा राक्षसाधिप ॥ २९ ॥
 स च हन्ता विराघस्य कबन्धस्य खरस्य च।
 सुग्रीवसहितो रामः सीतायाः पदमागतः ॥ ३० ॥
 स कृत्वा सामग्रे सेतुं तीर्त्वा च लवणोदधिम्।
 एष रक्षांसि निर्धूय धन्वी तिष्ठति राघवः ॥ ३१ ॥
 ऋक्षवानरसङ्घानामनीकानि सहस्रशः।
 गिरिमेघनिकाशानां छादयन्ति वसुन्धराम् ॥ ३२ ॥
 राक्षसानां बलौघस्य वानरेन्द्रबलस्य च।
 नैतयोर्विद्यते सन्धिर्देवदानवयोरिव ॥ ३३ ॥
 पुरा प्राकारमायान्ति क्षिप्रमेकतरं कुरु।
 सीतां चास्मै प्रयच्छाशु युद्धं वापि प्रदीयताम् ॥ ३४ ॥
 शुकस्य वचनं श्रुत्वा रावणो वाक्यमब्रवीत्।
 रोषसंरक्तनयनो निर्दहन्त्रिव चक्षुषा ॥ ३५ ॥
 यदि मां प्रति युद्धेन् देवगन्धर्वदानवाः।
 नैव सीतां प्रदास्यामि सर्वलोकभयादपि ॥ ३६ ॥
 कदा समभिधावन्त मामका राघवं शराः।
 वसन्ते पुष्पितं मत्ता भ्रमरा इव पादपम् ॥ ३७ ॥
 कदा शोणितदिग्धाङ्गं दीप्तैः कार्मुकविच्युतैः।
 शरैरादीपयिष्यामि उल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥ ३८ ॥

तच्चास्य बलमादास्ये बलेन महता वृतः।
ज्योतिषामिव सर्वेषां प्रभामुद्यन् दिवाकरः ॥ ३९ ॥

सागरस्येव मे वेगो मारुतस्येव मे बलम्।
न च दाशरथीर्वेदं तेन मां योद्धुमिच्छति ॥ ४० ॥

न मे तूणीशायान् बाणान् सविषानिव पन्नगान्।
रामः पश्यति सङ्घामे तेन मां योद्धुमिच्छति ॥ ४१ ॥

न जानाति पुरा वीर्यं मम युद्धे स राधवः।
मम चापमर्यीं वीणां शरकोणैः प्रवादिताम् ॥ ४२ ॥

ज्याशब्दतुमुलां घोरामार्तगीतमहास्वनाम्।
नाराचतलसन्नादां नदीमहितवाहिनीम्।
अवगाह्य महारङ्गं वादयिष्याम्यहं रणे ॥ ४३ ॥

न वासवेनापि सहस्रचक्षुषा युद्धेऽस्मि शक्यो वरुणेन वा स्वयम्।
यमेन वा धर्षयितुं शराग्निना महाहवे वैश्रवणेन वा पुनः ॥ ४४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणप्रतिज्ञा नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥ ६-२४ ॥

॥ पञ्चविंशः सर्गः — शुकसारणप्रषेणादिकम् ॥

सबले सागरं तीर्णं रामे दशरथात्मजे।
अमात्यौ रावणः श्रीमानब्रवीच्छुकसारणौ ॥ १ ॥

समग्रं सागरं तीर्णं दुस्तरं वानरं बलम्।
अभूतपूर्वं रामेण सागरे सेतुबन्धनम् ॥ २ ॥

सागरे सेतुबन्धं तं न श्रद्ध्यां कथञ्चन।
अवश्यं चापि सञ्ज्ञेयं तन्मया वानरं बलम्॥३॥

भवन्तौ वानरं सैन्यं प्रविश्यानुपलक्षितौ।
परिमाणं च वीर्यं च ये च मुख्याः पूवङ्गमाः॥४॥

मन्त्रिणो ये च रामस्य सुग्रीवस्य च सम्मताः।
ये पूर्वमभिवर्तन्ते ये च शूराः पूवङ्गमाः॥५॥

स च सेतुर्यथा बद्धः सागरे सलिलार्णवे।
निवेशं च यथा तेषां वानराणां महात्मनाम्॥६॥

रामस्य व्यवसायं च वीर्यं प्रहरणानि च।
लक्ष्मणस्य च वीरस्य तत्त्वतो ज्ञातुमर्हथः॥७॥

कश्च सेनापतिस्तेषां वानराणां महात्मनाम्।
तच्च ज्ञात्वा यथातत्त्वं शीघ्रमागन्तुमर्हथः॥८॥

इति प्रतिसमादिष्टौ राक्षसौ शुकसारणौ।
हरिरूपधरौ वीरौ प्रविष्टौ वानरं बलम्॥९॥

ततस्तद् वानरं सैन्यमचिन्त्यं लोमहर्षणम्।
सञ्चातुं नाध्यगच्छेतां तदा तौ शुकसारणौ॥१०॥

तत् स्थितं पर्वताग्रेषु निझौरेषु गुहासु च।
समुद्रस्य च तीरेषु वनेषूपवनेषु च।
तरमाणं च तीर्णं च तरुकामं च सर्वशः॥११॥

निविष्टं निविशच्चैव भीमनादं महाबलम्।
तद्वलार्णवमक्षोभ्यं ददृशाते निशाचरौ॥१२॥

तौ ददर्श महातेजाः प्रतिच्छन्नौ विभीषणः ।
 आचचक्षे स रामाय गृहीत्वा शुकसारणौ ॥ १३ ॥
 तस्यैतौ राक्षसेन्द्रस्य मन्त्रिणौ शुकसारणौ ।
 लङ्घायाः समनुप्राप्तौ चारौ परपुरञ्जय ॥ १४ ॥
 तौ दृष्ट्वा व्यथितौ रामं निराशौ जीविते तथा ।
 कृताञ्जलिपुटौ भीतौ वचनं चेदमूच्तुः ॥ १५ ॥
 आवामिहागतौ सौम्य रावणप्रहितावुभौ ।
 परिज्ञातुं बलं सर्वं तदिदं रघुनन्दन ॥ १६ ॥
 तयोस्तद् वचनं श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः ।
 अब्रवीत् प्रहसन् वाक्यं सर्वभूतहिते रतः ॥ १७ ॥
 यदि दृष्टं बलं सर्वं वयं वा सुसमाहिताः ।
 यथोक्तं वा कृतं कार्यं छन्दतः प्रतिगम्यताम् ॥ १८ ॥
 अथ किञ्चिददृष्टं वा भूयस्तद् द्रष्टुमर्हथः ।
 विभीषणो वा कात्रुन्येन पुनः सन्दर्शयेष्यति ॥ १९ ॥
 न चेदं ग्रहणं प्राप्य भेतव्यं जीवितं प्रति ।
 न्यस्तशस्त्रौ गृहीतौ च न दूतौ वधमर्हथः ॥ २० ॥
 प्रच्छन्नौ च विमुच्चेमौ चारौ रात्रिञ्चरावुभौ ।
 शत्रुपक्षस्य सततं विभीषण विकर्षिणौ ॥ २१ ॥
 प्रविश्य महतीं लङ्घां भवद्यां धनदानुजः ।
 वक्तव्यो रक्षसां राजा यथोक्तं वचनं मम ॥ २२ ॥
 यद् बलं त्वं समाश्रित्य सीतां मे हृतवानासि ।
 तद् दर्शय यथाकामं ससैन्यश्च सबान्धवः ॥ २३ ॥

श्वः काल्ये नगरीं लङ्घां सप्राकारां सतोरणाम्।
रक्षसां च बलं पश्य शरैर्विघ्वंसितं मया ॥ २४ ॥

क्रोधं भीममहं मोक्ष्ये ससैन्ये त्वयि रावण।
श्वः काल्ये वज्रवान् वज्रं दानवेष्विव वासवः ॥ २५ ॥

इति प्रतिसमादिष्टौ राक्षसौ शुकसारणौ।
जयेति प्रतिनन्द्यैनं राघवं धमवत्सलम् ॥ २६ ॥

आगम्य नगरीं लङ्घामब्रूतां राक्षसाधिपम्।
विभीषणगृहीतौ तु वधार्थं राक्षसेश्वर ॥ २७ ॥

दृष्ट्वा धर्मात्मना मुक्तौ रामेणामिततेजसा।
एकस्थानगता यत्र चत्वारः पुरुषर्षभाः ॥ २८ ॥

लोकपालसमाः शूराः कृतास्त्रा दृढविक्रमाः।
रामो दाशरथिः श्रीमाल्लक्ष्मणश्च विभीषणः ॥ २९ ॥

सुग्रीवश्च महातेजा महेन्द्रसमविक्रमः।
एते शक्ताः पुरीं लङ्घां सप्राकारां सतोरणाम् ॥ ३० ॥

उत्पाट्य सङ्कामयितुं सर्वे तिष्ठन्तु वानराः।
यादृशं तद्विंशतिरामस्य रूपं प्रहरणानि च ॥ ३१ ॥

वधिष्यति पुरीं लङ्घामेकस्तिष्ठन्तु ते त्रयः।
रामलक्ष्मणगुप्ता सा सुग्रीवेण च वाहिनी।
बभूव दुर्धष्टतरा सर्वरपि सुरासुरैः ॥ ३२ ॥

प्रहृष्टयोधा ध्वजिनी महात्मनां वनौकसां सम्प्रति योद्धुमिच्छताम्।
अलं विरोधेन शमो विधीयतां प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
शुकसारणप्रषेणादिकम् नाम पञ्चविंशः सर्गः ॥ ६-२५ ॥

॥ षड्विंशः सर्गः — कपिबलावेक्षणम् ॥

तद्वचः सत्यमङ्गीबं सारणेनाभिभाषितम्।
निशम्य रावणो राजा प्रत्यभाषत सारणम् ॥ १ ॥

यदि मामभियुज्ञीरन् देवगन्धर्वदानवाः।
नैव सीतामहं दद्यां सर्वलोकभयादपि ॥ २ ॥

त्वं तु सौम्य परित्रस्तो हरिभिः पीडितो भृशम्।
प्रतिप्रदानमद्यैव सीतायाः साधु मन्यसे ॥ ३ ॥

को हि नाम सपलो मां समरे जेतुमर्हति।
इत्युत्त्वा परुषं वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः ॥ ४ ॥

आरुरोह ततः श्रीमान् प्रासादं हिमपाण्डुरम्।
बहुतालसमुत्सेधं रावणोऽथ दिद्धक्षया ॥ ५ ॥

ताभ्यां चराभ्यां साहितो रावणः क्रोधमूर्च्छितः।
पश्यमानः समुद्रं तं पर्वतांश्च वनानि च ॥ ६ ॥

ददर्श पृथिवीदेशं सुसम्पूर्णं प्लवङ्गमैः।
तदपारमसह्यं च वानराणां महाबलम् ॥ ७ ॥

आलोक्य रावणो राजा परिप्रच्छ सारणम्।
एषां के वानरा मुख्याः के शूराः के महाबलाः ॥ ८ ॥

के पूर्वमभिवर्तन्ते महोत्साहाः समन्ततः।
केषां शृणोति सुग्रीवः के वा यूथपयूथपाः ॥ ९ ॥

सारणाचक्षव मे सर्वं किम्प्रभावाः प्लवङ्गमाः।
सारणो राक्षसेन्द्रस्य वचनं परिपृच्छतः ॥ १० ॥

आबभाषेऽथ मुख्यज्ञो मुख्यांस्तत्र वनौकसः।
एष योऽभिमुखो लङ्घां नर्दस्तिष्ठति वानरः ॥ ११ ॥

यूथपानां सहस्राणां शतेन परिवारितः।
यस्य घोषेण महता सप्राकारा सतोरणा ॥ १२ ॥

लङ्घा प्रतिहता सर्वा सशैलवनकानना।
सर्वशाखामृगेन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ॥ १३ ॥

बलाग्रे तिष्ठते वीरो नीलो नामैष यूथपः।
बाहू प्रगृह्य यः पद्मां महीं गच्छति वीर्यवान् ॥ १४ ॥

लङ्घामभिमुखः कोपादभीक्षणं च विजृम्भते।
गिरिशृङ्गप्रतीकाशः पद्मकिञ्चल्कसन्निभः ॥ १५ ॥

स्फोटयत्यातिसंरब्धो लाङ्गूलं च पुनः पुनः।
यस्य लाङ्गूलशब्देन स्वनान्ति प्रदिशो दश ॥ १६ ॥

एष वानरराजेन सुग्रीवेणाभिषेचितः।
युवराजोऽङ्गदो नाम त्वामाह्यति संयुगे ॥ १७ ॥

वालिनः सदृशः पुत्रः सुग्रीवस्य सदा प्रियः।
राघवार्थे पराक्रान्तः शक्रार्थे वरुणो यथा ॥ १८ ॥

एतस्य सा मतिः सर्वा यद् दृष्टा जनकात्मजा।
हनूमता वेगवता राघवस्य हितैषिणा ॥ १९ ॥

बहूनि वानरेन्द्राणामेष यूथानि वीर्यवान्।
परिगृह्याभियाति त्वां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ॥ २० ॥

अनुवालिसुतस्यापि बलेन महता वृतः।
वीरस्तिष्ठति सञ्चामे सेतुहेतुरयं नलः ॥ २१ ॥

ये तु विष्टभ्य गात्राणि क्षेडयन्ति नदन्ति च।
उत्थाय च विजृम्भन्ते क्रोधेन हरिपुञ्जवाः ॥ २२ ॥

एते दुष्ट्रसहा घोराश्वण्डाश्वण्डपराक्रमाः।
अष्टौ शतसहस्राणि दशकोटिशतानि च।
य एनमनुगच्छन्ति वीराश्वन्दनवासिनः ॥ २३ ॥

एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम्।
श्वेतो रजतसङ्काशश्वपलो भीमविक्रमः ॥ २४ ॥

बुद्धिमान् वानरः शूरस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः।
तूर्णं सुग्रीवमागम्य पुनर्गच्छति वानरः ॥ २५ ॥

विभजन् वानरीं सेनामनीकानि प्रहर्षयन्।
यः पुरा गोमतीतीरे रम्यं पर्येति पर्वतम् ॥ २६ ॥

नाम्ना संरोचनो नाम नानानगयुतो गिरिः।
तत्र राज्यं प्रशास्त्येष कुमुदो नाम यूथपः ॥ २७ ॥

योऽसौ शतसहस्राणि सहर्षं परिकर्षति।
यस्य वाला बहुव्यामा दीर्घलाङ्गुलमाश्रिताः ॥ २८ ॥

ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः प्रकीर्णा घोरदर्शनाः।
अदीनो वानरश्वण्डः सङ्ग्राममभिकाङ्क्षति।
एषोऽप्याशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ॥ २९ ॥

यस्त्वेष सिंहसङ्काशाः कपिलो दीर्घकेसरः।
निभृतः प्रेक्षते लङ्कां दिघक्षन्निव चक्षुषा ॥ ३० ॥

विन्ध्यं कृष्णगिरि सह्यं पर्वतं च सुदर्शनम्।
राजन् सततमध्यास्ते स रम्भो नाम यूथपः।
शतं शतसहस्राणां त्रिंशच्च हरिपुञ्जवाः ॥ ३१ ॥

यं यान्तं वानरा घोराश्वण्डाश्वण्डपराक्रमाः।
परिवार्यानुगच्छन्ति लङ्घां मर्दितुमोजसा ॥ ३२ ॥

यस्तु कर्णौ विवृणुते जृम्भते च पुनः पुनः।
न तु संविजते मृत्योर्न च सेनां प्रधावति ॥ ३३ ॥

प्रकम्पते च रोषेण तिर्यक् च पुनरीक्षते।
पश्य लाङ्गूलविक्षेपं क्षेडत्येष महाबलः ॥ ३४ ॥

महाजवो वीतभयो रम्यं साल्वेयपर्वतम्।
राजन् सततमध्यास्ते शरभो नाम यूथपः ॥ ३५ ॥

एतस्य बलिनः सर्वे विहारा नाम यूथपाः।
राजन् शतसहस्राणि चत्वारिंशत्थैव च ॥ ३६ ॥

यस्तु मेघ इवाकाशं महानावृत्य तिष्ठति।
मध्ये वानरवीराणां सुराणामिव वासवः ॥ ३७ ॥

भेरीणामिव सन्नादो यस्यैष श्रूयते महान्।
घोषः शाखामृगेन्द्राणां सङ्ग्राममभिकाङ्क्षताम् ॥ ३८ ॥

एष पर्वतमध्यास्ते पारियात्रमनुत्तमम्।
युद्धे दुष्टसहो नित्यं पनसो नाम यूथपः ॥ ३९ ॥

एनं शतसहस्राणां शतार्धं पर्युपासते।
यूथपा यूथपश्रेष्ठं येषां यूथानि भागशः ॥ ४० ॥

यस्तु भीमां प्रवल्पान्तीं चमूं तिष्ठति शोभयन्।
स्थितां तीरे समुद्रस्य द्वितीय इव सागरः ॥ ४१ ॥

एष दर्दुरसङ्काशो विनतो नाम यूथपः।
पिबंश्वरति यो वेणां नदीनामुत्तमां नदीम् ॥ ४२ ॥

षष्ठिः शतसहस्राणि बलमस्य प्लवङ्गमाः।
त्वामाह्यति युद्धाय क्रोधनो नाम वानरः ॥ ४३ ॥

विक्रान्ता बलवन्तश्च यथा यूथानि भागशः।
यस्तु गैरिकवर्णाभं वपुः पुष्यति वानरः ॥ ४४ ॥

अवमत्य सदा सर्वान् वानरान् बलदर्पितः।
गवयो नाम तेजस्वी त्वां क्रोधादभिवर्तते ॥ ४५ ॥

एनं शतसहस्राणि सप्ततिः पर्युपासते।
एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ॥ ४६ ॥

एते दुष्प्रसहा वीरा येषां सङ्खा न विद्यते।
यूथपा यूथपश्चेष्टास्तेषां यूथानि भागशः ॥ ४७ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
कपिबलावेक्षणम् नाम षड्विंशः सर्गः ॥ ६-२६ ॥

॥ सप्तविंशः सर्गः — हरादिवानरपराक्रमारव्यानम् ॥

तांस्तु ते सम्प्रवक्ष्यामि प्रेक्षमाणस्य यूथपान्।
राघवार्थे पराक्रान्ता ये न रक्षन्ति जीवितम् ॥ १ ॥

स्त्रिग्धा यस्य बहुव्यामा दीर्घलाङ्गूलमाश्रिताः।
ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः प्रकीर्णा घोरकर्मणः ॥ २ ॥

प्रगृहीताः प्रकाशन्ते सूर्यस्येव मरीचयः।
 पृथिव्यां चानुकृष्णन्ते हरो नामैष वानरः ॥ ३ ॥
 यं पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति शतशोऽथ सहस्रशः।
 वृक्षानुद्यम्य सहसा लङ्घारोहणतत्पराः ॥ ४ ॥
 यूथपा हरिराजस्य किङ्कराः समुपस्थिताः।
 नीलानिव महामेधांस्तिष्ठतो यांस्तु पश्यसि ॥ ५ ॥
 असिताञ्जनसङ्काशान् युद्धे सत्यपराक्रमान्।
 असञ्च्छेयाननिर्देशान् परं पारमिवोदधेः ॥ ६ ॥
 पर्वतेषु च ये केचिद् विषयेषु नदीषु च।
 एते त्वामभिवर्तन्ते राजन्नक्षाः सुदारुणाः ॥ ७ ॥
 एषां मध्ये स्थितो राजन् भीमाक्षो भीमदर्शनः।
 पर्जन्य इव जीमूतैः समन्तात् परिवारितः ॥ ८ ॥
 ऋक्षवन्तं गिरिश्रेष्ठमध्यास्ते नर्मदां पिबन्।
 सर्वक्षणामधिपतिर्धूम्रो नामैष यूथपः ॥ ९ ॥
 यवीयानस्य तु भ्राता पश्यैनं पर्वतोपमम्।
 भ्रात्रा समानो रूपेण विशिष्टस्तु पराक्रमे ॥ १० ॥
 स एष जाम्बवान् नाम महायूथपयूथपः।
 प्रशान्तो गुरुवर्ती च सम्प्रहारेष्वर्मणः ॥ ११ ॥
 एतेन साह्यं तु महत् कृतं शक्रस्य धीमता।
 दैवासुरे जाम्बवता लब्धाश्च बहवो वराः ॥ १२ ॥
 आरुह्य पर्वताग्रेभ्यो महाभ्रविपुलाः शिलाः।
 मुञ्चन्ति विपुलाकारा न मृत्योरुद्विजन्ति च ॥ १३ ॥

राक्षसानां च सदृशाः पिशाचानां च रोमशाः ।
 एतस्य सैन्या बहवो विचरन्त्यमितौजसः ॥ १४ ॥
 य एनमभिसंरब्धं प्लवमानमवस्थितम् ।
 प्रेक्षन्ते वानराः सर्वे स्थिता यूथपयूथपम् ॥ १५ ॥
 एष राजन् सहस्राक्षं पर्युपास्ते हरीश्वरः ।
 बलेन बलसंयुक्तो दम्भो नामैष यूथपः ॥ १६ ॥
 यः स्थितं योजने शौलं गच्छन् पार्श्वेन सेवते ।
 ऊर्ध्वं तथैव कायेन गतः प्राप्नोति योजनम् ॥ १७ ॥
 यस्मात् तु परमं रूपं चतुष्पात्सु न विद्यते ।
 श्रुतः सन्नादनो नाम वानराणां पितामहः ॥ १८ ॥
 येन युद्धं तदा दत्तं रणे शक्रस्य धीमता ।
 पराजयश्च न प्राप्तः सोऽयं यूथपयूथपः ॥ १९ ॥
 यस्य विक्रममाणस्य शक्रस्येव पराक्रमः ।
 एष गन्धर्वकन्यायामुत्पन्नः कृष्णवर्त्मना ॥ २० ॥
 तदा देवासुरे युद्धे साह्यार्थं त्रिदिवौकसाम् ।
 यत्र वैश्रवणो राजा जम्बूमुपनिषेवते ॥ २१ ॥
 यो राजा पर्वतेन्द्राणां बहुकिन्नरसेविनाम् ।
 विहारसुखदो नित्यं भ्रातुस्ते राक्षसाधिप ॥ २२ ॥
 तत्रैष रमते श्रीमान् बलवान् वानरोत्तमः ।
 युद्धेष्वकत्थनो नित्यं क्रथनो नाम यूथपः ॥ २३ ॥
 वृतः कोटिसहस्रेण हरीणां समवस्थितः ।
 एषैवाशंसते लङ्घां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ॥ २४ ॥

यो गङ्गामनुपर्येति त्रासयन् गजयूथपान्।
हस्तिनां वानराणां च पूर्ववैरमनुस्मरन्॥ २५॥

एष यूथपतिर्नेता गर्जन् गिरिगुहाशयः।
गजान् रोधयते वन्यानारुजंश्च महीरुहान्॥ २६॥

हरीणां वाहिनीमुख्यो नदीं हैमवतीमनु।
उशीरबीजमाश्रित्य मन्दरं पर्वतोत्तमम्॥ २७॥

रमते वानरश्रेष्ठो दिवि शक्र इव स्वयम्।
एनं शतसहस्राणां सहस्रमभिवर्तते॥ २८॥

वीर्यविक्रमदृष्टानां नर्दतां बाहुशालिनाम्।
स एष नेता चैतेषां वानराणां महात्मनाम्॥ २९॥

स एष दुर्धरो राजन् प्रमाथी नाम यूथपः।
वातेनेवोद्धतं मेघं यमेनमनुपश्यसि॥ ३०॥

अनीकमपि संरब्धं वानराणां तरस्विनाम्।
उद्धूतमरुणाभासं पवनेन समन्ततः॥ ३१॥

विवर्तमानं बहुशो यत्रैतद्व्युलं रजः।
एतेऽसितमुखा घोरा गोलाङ्गूला महाबलाः॥ ३२॥

शतं शतसहस्राणि दृष्ट्वा वै सेतुबन्धनम्।
गोलाङ्गूलं महाराज गवाक्षं नाम यूथपम्॥ ३३॥

परिवार्याभिनर्दन्ते लङ्घां मर्दितुमोजसा।
भ्रमराचरिता यत्र सर्वकालफलद्रुमाः॥ ३४॥

यं सूर्यस्तुल्यवर्णभमनुपर्येति पर्वतम्।
यस्य भासा सदा भान्ति तद्वर्णं मृगपक्षिणः ॥ ३५ ॥

यस्य प्रस्थं महात्मानो न त्यजन्ति महर्षयः।
सर्वकामफला वृक्षाः सदा फलसमन्विताः ॥ ३६ ॥

मधूनि च महार्हाणि यस्मिन् पर्वतसत्तमे।
तत्रैष रमते राजन् रम्ये काञ्चनपर्वते ॥ ३७ ॥

मुख्यो वानरमुख्यानां केसरी नाम यूथपः।
षष्ठिर्गिरिसहस्राणि रम्याः काञ्चनपर्वताः ॥ ३८ ॥

तेषां मध्ये गिरिवरस्त्वमिवानघ रक्षसाम्।
तत्रैके कपिलाः श्वेतास्ताम्रास्या मधुपिङ्गलाः ॥ ३९ ॥

निवसन्त्यन्तिमागिरौ तीक्ष्णदण्डा नखायुधाः।
सिंहा इव चतुर्दण्डा व्याघ्रा इव दुरासदाः ॥ ४० ॥

सर्वे वैश्वानरसमा ज्वलदाशीविषोपमाः।
सुदीर्घाञ्चितलाङ्गुला मत्तमातङ्गसन्निभाः ॥ ४१ ॥

महापर्वतसङ्काशा महाजीमूतनिःस्वनाः।
वृत्तपिङ्गलनेत्रा हि महाभीमगतिस्वनाः ॥ ४२ ॥

मर्दयन्तीव ते सर्वे तस्थुर्लङ्घां समीक्ष्य ते।
एष चैषामधिपतिर्मध्ये तिष्ठति वीर्यवान् ॥ ४३ ॥

जयार्थी नित्यमादित्यमुपतिष्ठति वीर्यवान्।
नाम्ना पृथिव्यां विरव्यातो राजन् शतबलीति यः ॥ ४४ ॥

एषैवाशंसते लङ्घां स्वेनानीकेन मर्दितुम्।
विक्रान्तो बलवान् शूरः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः ॥ ४५ ॥

रामप्रियार्थं प्राणानां दयां न कुरुते हरिः।
गजो गवाक्षो गवयो नलो नीलश्च वानरः ॥ ४६ ॥

एकैकमेव योधानां कोटिभिर्दशभिर्वृतः।
तथान्ये वानरश्रेष्ठा विन्ध्यपर्वतवासिनः।
न शक्यन्ते बहुत्वात् तु सद्धातुं लघुविक्रमाः ॥ ४७ ॥

सर्वे महाराज महाप्रभावाः सर्वे महाशैलनिकाशकायाः।
सर्वे समर्थाः पृथिवीं क्षणेन कर्तुं प्रविघ्वस्तविकीर्णशैलाम् ॥ ४८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
हरादिवानरपराक्रमारब्धानम् नाम सप्तविंशः सर्गः ॥ ६-२७ ॥

॥ अष्टाविंशः सर्गः — मैन्दादिपराक्रमारब्धानम् ॥

सारणस्य वचः श्रुत्वा रावणं राक्षसाधिपम्।
बलमादिश्य तत् सर्वं शुको वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

स्थितान् पश्यसि यानेतान् मत्तानिव महाद्विपान्।
न्यग्रोधानिव गाङ्गेयान् सालान् हैमवतानिव ॥ २ ॥

एते दुष्ट्रसहा राजन् बलिनः कामरूपिणः।
दैत्यदानवसङ्काशा युद्धे देवपराक्रमाः ॥ ३ ॥

एषां कोटिसहस्राणि नव पञ्च च सप्त च।
तथा शङ्कसहस्राणि तथा वृन्दशतानि च ॥ ४ ॥

एते सुग्रीवसच्चिवाः किञ्चिन्धानिलयाः सदा।
हरयो देवगन्ध्यर्वैरुत्पन्नाः कामरूपिणः ॥ ५ ॥

यौ तौ पश्यसि तिष्ठन्तौ कुमारौ देवरूपिणौ।
मैन्दश्च द्विविदश्चैव ताभ्यां नास्ति समो युधि॥६॥

ब्रह्मणा समनुज्ञातावमृतप्राशिनावुभौ।
आशंसेते यथा लङ्घामेतौ मर्दितुमोजसा॥७॥

यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम्।
यो बलात् क्षोभयेत् क्रुद्धः समुद्रमपि वानरः॥८॥

एषोऽभिगन्ता लङ्घायां वैदेह्यास्तव च प्रभो।
एनं पश्य पुरा दृष्टं वानरं पुनरागतम्॥९॥

ज्येष्ठः केसरिणः पुत्रो वातात्मज इति श्रुतः।
हनूमानिति विख्यातो लङ्घितो येन सागरः॥१०॥

कामरूपो हरिश्रेष्ठो बलरूपसमन्वितः।
अनिवार्यगतिश्चैव यथा सततगः प्रभुः॥११॥

उद्यन्तं भास्करं दृष्ट्वा बालः किल बुभुक्षितः।
त्रियोजनसहस्रं तु अध्वानमवतीर्य हि॥१२॥

आदित्यमाहरिष्यामि न मे क्षुत् प्रतियास्यति।
इति निश्चित्य मनसा पुष्पुवे बलदर्पितः॥१३॥

अनाधृष्यतमं देवमपि देवर्षिराक्षसैः।
अनासाद्यैव पतितो भास्करोदयने गिरौ॥१४॥

पतितस्य कपेरस्य हनुरेका शिलातले।
किञ्चिद् भिन्ना दृढहनुहनूमानेष तेन वै॥१५॥

सत्यमागमयोगेन ममैष विदितो हरिः।
नास्य शक्यं बलं रूपं प्रभावो वानुभाषितुम्॥१६॥

एष आशंसते लङ्घामेको मथितुमोजसा।
येन जाज्वल्यतेऽसौ वै धूमकेतुस्तवाद्य वै।
लङ्घायां निहितश्चापि कथं विस्मरसे कपिम्॥ १७॥

यश्वैषोऽनन्तरः शूरः इयामः पद्मनिभेक्षणः।
इक्ष्वाकूणामतिरथो लोके विश्रुतपौरुषः॥ १८॥

यस्मिन् न चलते धर्मो यो धर्म नातिवर्तते।
यो ब्राह्ममस्त्रं वेदांश्च वेद वेदविदां वरः॥ १९॥

यो भिन्द्याद् गगनं बाणैर्मेदिनीं वापि दारयेत्।
यस्य मृत्योरिव क्रोधः शक्रस्येव पराक्रमः॥ २०॥

यस्य भार्या जनस्थानात् सीता चापि हृता त्वया।
स एष रामस्त्वां राजन् योद्धुं समभिवर्तते॥ २१॥

यस्यैष दक्षिणे पार्श्वे शुद्धजाम्बूनदप्रभः।
विशालवक्षास्ताम्राक्षो नीलकुञ्चितमूर्धजः॥ २२॥

एषो हि लक्ष्मणो नाम भ्रातुः प्रियहिते रतः।
नये युद्धे च कुशलः सवंशस्त्रभृतां वरः॥ २३॥

अमर्षी दुर्जयो जेता विक्रान्तश्च जयी बली।
रामस्य दक्षिणो बाहुर्नित्यं प्राणो बहिश्वरः॥ २४॥

नह्येष राघवस्यार्थं जीवितं परिरक्षति।
एषैवाशंसते युद्धे निहन्तुं सर्वराक्षसान्॥ २५॥

यस्तु सव्यमसौ पक्षं रामस्याश्रित्य तिष्ठति।
रक्षोगणपरिक्षिसो राजा ह्येष विभीषणः॥ २६॥

श्रीमता राजराजेन लङ्घायामभिषेचितः।
त्वामसौ प्रतिसंरब्धो युद्धायैषोऽभिवर्तते॥ २७॥

यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं मध्ये गिरिमिवाचलम्।
सर्वशाखामृगेन्द्राणां भर्तारममितौजसम्॥ २८॥

तेजसा यशसा बुद्धा बलेनाभिजनेन च।
यः कपीनतिब्राज हिमवानिव पर्वतः॥ २९॥

किञ्चिकन्धां यः समध्यास्ते गुहां सगहनद्रुमाम्।
दुर्गा पर्वतदुर्गम्यां प्रधानैः सह यूथपैः॥ ३०॥

यस्यैषा काञ्चनी माला शोभते शतपुष्करा।
कान्ता देवमनुध्याणां यस्यां लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता॥ ३१॥

एतां मालां च तारां च कपिराज्यं च शाश्वतम्।
सुग्रीवो वालिनं हत्वा रामेण प्रतिपादितः॥ ३२॥

शतं शतसहस्राणां कोटिमाहुर्मनीषिणः।
शतं कोटिसहस्राणां शङ्कुरित्यभिधीयते॥ ३३॥

शतं शङ्कुसहस्राणां महाशङ्कुरिति स्मृतः।
महाशङ्कुसहस्राणां शतं वृन्दमिहोच्यते॥ ३४॥

शतं वृन्दसहस्राणां महावृन्दमिति स्मृतम्।
महावृन्दसहस्राणां शतं पद्ममिहोच्यते॥ ३५॥

शतं पद्मसहस्राणां महापद्ममिति स्मृतम्।
महापद्मसहस्राणां शतं खर्वमिहोच्यते॥ ३६॥

शतं खर्वसहस्राणां महाखर्वमिति स्मृतम्।
 महाखर्वसहस्राणां समुद्रमभिधीयते।
 शतं समुद्रसाहस्रमोघ इत्यभिधीयते॥ ३७॥

शतमोघसहस्राणां महौघा इति विश्रुतः।
 एवं कोटिसहस्रेण शङ्कूनां च शतेन च।
 महाशङ्कुसहस्रेण तथा वृन्दशतेन च॥ ३८॥

महावृन्दसहस्रेण तथा पद्मशतेन च।
 महापद्मसहस्रेण तथा खर्वशतेन च॥ ३९॥

समुद्रेण च तेनैव महौघेन तथैव च एष कोटिमहौघेन समुद्रसदृशेन च॥ ४०॥

विभीषणेन वीरेण सचिवैः परिवारितः।
 सुग्रीवो वानरेन्द्रस्त्वां युद्धार्थमनुवर्तते।
 महाबलवृतो नित्यं महाबलपराक्रमः॥ ४१॥

इमां महाराज समीक्ष्य वाहिनीमुपस्थितां प्रज्वलितग्रहोपमाम्।
 ततः प्रयत्नः परमो विधीयतां यथा जयः स्यान्न परैः पराभवः॥ ४२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
 मैन्दादिपराक्रमाख्यानम् नाम अष्टाविंशः सर्गः ॥ ६-२८॥

॥ एकोनत्रिंशः सर्गः — शार्दूलादिचारप्रेषणम् ॥

शुकेन तु समादिष्टान् दृष्ट्वा स हरियूथपान्।
 लक्ष्मणं च महावीर्यं भुजं रामस्य दक्षिणम्॥ १॥

समीपस्थं च रामस्य भ्रातरं च विभीषणम्।
 सर्ववानरराजं च सुग्रीवं भीमविक्रमम्॥ २॥

अञ्जदं चापि बलिनं वज्रहस्तात्मजात्मजम्।
हनूमन्तं च विक्रान्तं जाम्बवन्तं च दुर्जयम्॥३॥

सुषेणं कुमुदं नीलं नलं च पूवर्गर्भभम्।
गजं गवाक्षं शरभं मैन्दं च द्विविदं तथा॥४॥

किञ्चिदाविभृदयो जातकोघश्च रावणः।
भर्त्सयामास तौ वीरौ कथान्ते शुकसारणौ॥५॥

अधोमुखौ तौ प्रणतावब्रवीच्छुकसारणौ।
रोषगद्ददया वाचा संरब्धं परुषं तथा॥६॥

न तावत् सदृशं नाम सचिवैरुपजीविभिः।
विप्रियं नृपतेर्वकुं निघ्रहे प्रग्रहे प्रभोः॥७॥

रिपूणां प्रतिकूलानां युद्धार्थमभिवर्तताम्।
उभाभ्यां सदृशं नाम वक्तुमप्रस्तवे स्तवम्॥८॥

आचार्या गुरवो वृद्धा वृथा वां पर्युपासिताः।
सारं यद् राजशास्त्राणामनुजीव्यं न गृह्णते॥९॥

गृहीतो वा न विज्ञातो भारोऽज्ञानस्य वाह्यते।
ईदृशैः सचिवैर्युक्तो मूर्खैर्दृष्ट्या धराम्यहम्॥१०॥

कि नु मृत्योर्भयं नास्ति मां वकुं परुषं वचः।
यस्य मे शासतो जिह्वा प्रयच्छति शुभाशुभम्॥११॥

अप्येव दहनं स्पृष्टा वने तिष्ठन्ति पादपाः।
राजदण्डपरामृष्टास्तिष्ठन्ते नापराधिनः॥१२॥

हन्यामहं त्विमौ पापौ शत्रुपक्षप्रशंसिनौ।
यदि पूर्वोपकारैर्मे क्रोधो न मृदुतां व्रजेत्॥१३॥

अपध्वंसत नश्यध्वं सन्निकर्षादितो मम।
नहि वां हन्तुमिच्छामि स्मराम्युपकृतानि वाम्।
हतावेव कृतग्नौ द्वौ मयि स्नेहपराङ्गुखौ॥ १४॥

एवमुक्तौ तु सब्रीडौ तौ दृष्ट्वा शुकसारणौ।
रावणं जयशब्देन प्रतिनन्द्याभिनिःसृतौ॥ १५॥

अब्रवीच्च दशग्रीवः समीपस्थं महोदरम्।
उपस्थापय मे शीघ्रं चारानिति निशाचरः।
महोदरस्तथोक्तस्तु शीघ्रमाज्ञापयच्चरान्॥ १६॥

ततश्चाराः सन्त्वरिताः प्रासाः पार्थिवशासनात्।
उपस्थिताः प्राञ्जलयो वर्धयित्वा जयाशिषः॥ १७॥

तानब्रवीत् ततो वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः।
चारान् प्रत्यायिकान् शूरान् धीरान् विगतसाध्वसान्॥ १८॥

इतो गच्छत रामस्य व्यवसायं परीक्षितुम्।
मन्त्रेष्वभ्यन्तरा येऽस्य प्रीत्या तेन समागताः॥ १९॥

कथं स्वपिति जागर्ति किमद्य च करिष्यति।
विज्ञाय निपुणं सर्वमागन्तव्यमशेषतः॥ २०॥

चारेण विदितः शत्रुः पण्डितैर्वसुधाधिपैः।
युद्धे स्वल्पेन यत्नेन समासाद्य निरस्यते॥ २१॥

चारास्तु ते तथेत्युक्तवा प्रहृष्टा राक्षसेश्वरम्।
शार्दूलमग्रतः कृत्वा ततश्चकुः प्रदाक्षिणम्॥ २२॥

ततस्तं तु महात्मानं चारा राक्षससत्तमम्।
कृत्वा प्रदाक्षिणं जग्मुर्यत्र रामः सलक्षणः॥ २३॥

ते सुवेलस्य शैलस्य समीपे रामलक्ष्मणौ।
प्रच्छन्ना ददशुर्गत्वा ससुग्रीवविभीषणौ॥ २४॥

प्रेक्षमाणाश्रमूं तां च बभूवुर्भयविह्वलाः।
ते तु धर्मात्मना दृष्टा राक्षसेन्द्रेण राक्षसाः॥ २५॥

विभीषणेन तत्रस्था निगृहीता यद्यच्छया।
शार्दूलो ग्राहितस्त्वेकः पापोऽयमिति राक्षसः॥ २६॥

मोचितः सोऽपि रामेण वध्यमानः पूवङ्गमैः।
आनृशंस्येन रामेण मोचिता राक्षसाः परे॥ २७॥

वानरैरर्दितास्ते तु विक्रान्तैर्लघुविक्रमैः।
पुनर्लङ्घामनुप्राप्ताः श्वसन्तो नष्टचेतसः॥ २८॥

ततो दशग्रीवमुपस्थितास्ते चारा बहिर्नित्यचरा निशाचराः।
गिरेः सुवेलस्य समीपवासिनं न्यवेदयन् रामबलं महाबलाः॥ २९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
शार्दूलादिचारप्रेषणम् नाम एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ ६-२९॥

॥ त्रिंशः सर्गः — वानरबलसञ्चानम् ॥

ततस्तमक्षोभ्यबलं लङ्घाधिपतये चराः।
सुवेले राघवं शैले निविष्टं प्रत्यवेदयन्॥ १॥

चाराणां रावणः श्रुत्वा प्राप्तं रामं महाबलम्।
जातोद्वेगोऽभवत् किञ्चिच्छार्दूलं वाक्यमब्रवीत्॥ २॥

अयथावच्च ते वर्णो दीनश्चासि निशाचर।
नासि कच्चिदमित्राणां क्रुद्धानां वशमागतः॥ ३॥

इति तेनानुशिष्टस्तु वाचं मन्दमुदीरयन्।
तदा राक्षसशार्दूलं शार्दूलो भयविकृवः ॥ ४ ॥

न ते चारयितुं शक्या राजन् वानरपुञ्जवाः।
विक्रान्ता बलवन्तश्च राघवेण च रक्षिताः ॥ ५ ॥

नापि सम्भाषितुं शक्याः सम्प्रश्नोऽत्र न लभ्यते।
सर्वतो रक्ष्यते पन्था वानरैः पर्वतोपमैः ॥ ६ ॥

प्रविष्टमात्रे ज्ञातोऽहं बले तस्मिन् विचारिते।
बलाद् गृहीतो रक्षोभिर्बहुधास्मि विचारितः ॥ ७ ॥

जानुभिर्मुष्टिभिर्दन्तैस्तलैश्चाभिहतो भृशम्।
परिणीतोऽस्मि हरिभिर्बलमध्ये अमर्षणैः ॥ ८ ॥

परिणीय च सर्वत्र नीतोऽहं रामसंसदि।
रुधिरस्त्राविदीनाङ्गो विह्वलश्चलितेन्द्रियः ॥ ९ ॥

हरिभिर्व्यमानश्च याचमानः कृताञ्जलिः।
राघवेण परित्रातो मा मेति च यद्यच्छया ॥ १० ॥

एष शैलशिलाभिस्तु पूरयित्वा महार्णवम्।
द्वारमाश्रित्य लङ्घाया रामस्तिष्ठति सायुधः ॥ ११ ॥

गरुडव्यूहमास्थाय सर्वतो हरिभिर्वृतः।
मां विसृज्य महातेजा लङ्घमेवातिवर्तते ॥ १२ ॥

पुरा प्राकारमायाति क्षिप्रमेकतरं कुरु।
सीतां वापि प्रयच्छाशु युद्धं वापि प्रदीयताम् ॥ १३ ॥

मनसा तत् तदा प्रेक्ष्य तच्छ्रुत्वा राक्षसाधिपः।
शार्दूलं सुमहद्वाक्यमथोवाच स रावणः ॥ १४ ॥

यदि मां प्रतियुध्यन्ते देवगन्धर्वदानवाः।

नैव सीतां प्रदास्यामि सर्वलोकभयादपि॥ १५॥

एवमुक्तवा महातेजा रावणः पुनरब्रवीत्।

चरिता भवता सेना केऽत्र शूराः प्लवङ्गमाः॥ १६॥

किम्प्रभाः कीटशाः सौम्य वानरा ये दुरासदाः।

कस्य पुत्राश्च पौत्राश्च तत्त्वमारब्धाहि राक्षस॥ १७॥

तथात्र प्रतिपत्स्यामि ज्ञात्वा तेषां बलाबलम्।

अवश्यं खलु सङ्ख्यानं कर्तव्यं युद्धमिच्छता॥ १८॥

अथैवमुक्तः शार्दूलो रावणेनोत्तमश्चरः।

इदं वचनमारेभे वकुं रावणसन्निधौ॥ १९॥

अथर्करजसः पुत्रो युधि राजन् सुदुर्जयः।

गद्दस्याथ पुत्रोऽत्र जाम्बवानिति विश्रुतः॥ २०॥

गद्दस्याथ पुत्रोऽन्यो गुरुपुत्रः शतक्रतोः।

कदनं यस्य पुत्रेण कृतमेकेन रक्षसाम्॥ २१॥

सुषेणश्चात्र धर्मात्मा पुत्रो धर्मस्य वीर्यवान्।

सौम्यः सोमात्मजश्चात्र राजन् दधिमुखः कपिः॥ २२॥

सुमुखो दुर्मुखश्चात्र वेगदर्शी च वानरः।

मृत्युर्वानररूपेण नूनं सृष्टः स्वयम्भुवा॥ २३॥

पुत्रो हुतवहस्यात्र नीलः सेनापतिः स्वयम्।

अनिलस्य तु पुत्रोऽत्र हनूमानिति विश्रुतः॥ २४॥

नप्ता शक्तस्य दुर्धर्षो बलवानङ्गदो युवा।

मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ बलिनावश्चिसम्भवौ॥ २५॥

पुत्रा वैवस्वतस्याथ पञ्च कालान्तकोपमाः।
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ॥ २६ ॥

दश वानरकोट्यश्च शूराणां युद्धकाङ्गिणाम्।
श्रीमतां देवपुत्राणां शैषं नारव्यातुमुत्सहे ॥ २७ ॥

पुत्रो दशरथस्यैष सिंहसंहननो युवा।
दूषणो निहतो येन खरश्च त्रिशिरास्तथा ॥ २८ ॥

नास्ति रामस्य सदृशो विक्रमे भुवि कक्षन्।
विराधो निहतो येन कबन्धश्चान्तकोपमः ॥ २९ ॥

वकुं न शक्तो रामस्य गुणान् कश्चिन्नरः क्षितौ।
जनस्थानगता येन तावन्तो राक्षसा हताः ॥ ३० ॥

लक्ष्मणश्चात्र धर्मात्मा मातङ्गानामिर्वर्षभः।
यस्य बाणपथं प्राप्य न जीवेदपि वासवः ॥ ३१ ॥

श्वेतो ज्योतिर्मुखश्चात्र भास्करस्यात्मसम्भवौ।
वरुणस्याथ पुत्रोऽथ हेमकूटः पूवङ्गमः ॥ ३२ ॥

विश्वकर्मसुतो वीरो नलः पूवगसत्तमः।
विक्रान्तो वेगवानत्र वसुपुत्रः स दुर्घरः ॥ ३३ ॥

राक्षसानां वरिष्ठश्च तव भ्राता विभीषणः।
प्रतिगृह्य पुरीं लङ्घां राघवस्य हिते रतः ॥ ३४ ॥

इति सर्वं समारव्यातं तथा वै वानरं बलम्।
सुवेलेऽधिष्ठितं शैले शेषकार्यं भवान् गतिः ॥ ३५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
वानरबलसञ्चानम् नाम त्रिंशः सर्गः ॥ ६-३० ॥

॥ एकत्रिंशः सर्गः — विद्युद्दिजह्नमायाप्रयोगः ॥

ततस्तमक्षोभ्यबलं लङ्घायां नृपतेश्वराः ।
सुवेले राघवं शैले निविष्टं प्रत्यवेदयन् ॥ १ ॥

चाराणां रावणः श्रुत्वा प्राप्तं रामं महाबलम् ।
जातोद्वेगोऽभवत् किञ्चित् सच्चिवानिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

मन्त्रिणः शीघ्रमायान्तु सर्वे वै सुसमाहिताः ।
अयं नो मन्त्रकालो हि सम्प्राप्त इति राक्षसाः ॥ ३ ॥

तस्य तच्छासनं श्रुत्वा मन्त्रिणोऽभ्यागमन् द्रुतम् ।
ततः स मन्त्रयामास राक्षसैः सच्चिवैः सह ॥ ४ ॥

मन्त्रयित्वा तु दुर्घटः क्षमं यत् तदनन्तरम् ।
विसर्जयित्वा सच्चिवान् प्रविवेश स्वमालयम् ॥ ५ ॥

ततो राक्षसमादाय विद्युजिह्वं महाबलम् ।
मायाविनं महामायं प्राविशद् यत्र मैथिली ॥ ६ ॥

विद्युजिह्वं च मायाज्ञमब्रवीद् राक्षसाधिपः ।
मोहयिष्यावहे सीतां मायया जनकात्मजाम् ॥ ७ ॥

शिरो मायामयं गृह्ण राघवस्य निशाचर ।
मां त्वं समुपतिष्ठस्व महच्च सशरं धनुः ॥ ८ ॥

एवमुक्तस्तथेत्याह विद्युजिहो निशाचरः ।
दर्शयामास तां मायां सुप्रयुक्तां स रावणे ॥ ९ ॥

तस्य तुष्टोऽभवद् राजा प्रददौ च विभूषणम् ।
अशोकवनिकायां च सीतादर्शनलालसः ॥ १० ॥

नैऋतानामधिपतिः संविवेश महाबलः।
ततो दीनामदैन्याहर्ण ददर्श धनदानुजः ॥ ११ ॥

अधोमुखीं शोकपरामुपविष्टां महीतले।
भर्तारं समनुध्यान्तीमशोकवनिकां गताम् ॥ १२ ॥

उपास्यमानां घोराभी राक्षसीभिरदूरतः।
उपसृत्य ततः सीतां प्रहर्षं नाम कीर्तयन् ॥ १३ ॥

इदं च वचनं धृष्टमुवाच जनकात्मजाम्।
सान्त्व्यमाना मया भद्रे यमाश्रित्य विमन्यसे ॥ १४ ॥

खरहन्ता स ते भर्ता राघवः समरे हतः।
छिन्नं ते सर्वथा मूलं दर्पश्च निहतो मया ॥ १५ ॥

व्यसनेनात्मनः सीते मम भार्या भविष्यसि।
विसृजैतां मतिं मूढे किं मृतेन करिष्यसि ॥ १६ ॥

भवस्व भद्रे भार्याणां सर्वासामीश्वरी मम।
अत्यपुण्ये निवृत्तार्थे मूढे पण्डितमानिनि।
शृणु भर्तृवधं सीते घोरं वृत्रवधं यथा ॥ १७ ॥

समायातः समुद्रान्तं हन्तुं मां किल राघवः।
वानरेन्द्रप्रणीतेन बलेन महता वृतः ॥ १८ ॥

सन्निविष्टः समुद्रस्य पीड्य तीरमथोत्तरम्।
बलेन महता रामो ब्रजत्यस्तं दिवाकरे ॥ १९ ॥

अथाध्वनि परिश्रान्तमर्धरात्रे स्थितं बलम्।
सुखसुसं समासाद्य चरितं प्रथमं चरैः ॥ २० ॥

तत्प्रहस्तप्रणीतेन बलेन महता मम।

बलमस्य हतं रात्रौ यत्र रामः सलक्ष्मणः ॥ २१ ॥

पट्टिशान् परिघांश्वक्रानृष्टीन् दण्डान् महायुधान्।
वाणजालानि शूलानि भास्वरान् कूटमुद्रान् ॥ २२ ॥

यष्टीश्व तोमरान् प्रासांश्वक्राणि मुसलानि च।

उद्यम्योद्यम्य रक्षोभिर्वानरेषु निपातिताः ॥ २३ ॥

अथ सुप्रस्य रामस्य प्रहस्तेन प्रमाथिना।

असक्तं कृतहस्तेन शिरश्चिन्नं महासिना ॥ २४ ॥

विभीषणः समुत्पत्य निगृहीतो यद्वच्छया।

दिशः प्रब्राजितः सैन्यैर्लक्ष्मणः पूवगैः सह ॥ २५ ॥

सुग्रीवो ग्रीवया सीते भग्नया पूवगाधिपः।

निरस्तहनुकः सीते हनूमान् राक्षसैर्हतः ॥ २६ ॥

जाम्बवानथ जानुभ्यामुत्पतन् निहतो युधि।

पट्टिशैर्बहुभिश्चिन्नो निकृत्तः पादपो यथा ॥ २७ ॥

मैन्दश्व द्विविदश्चोभौ तौ वानरवर्षभौ।

निःश्वसन्तौ रुदन्तौ च रुधिरेण परिषुतौ ॥ २८ ॥

असिना व्यायतौ छिन्नौ मध्ये ह्यरिनिषूदनौ।

अनुश्वसिति मेदिन्यां पनसः पनसो यथा ॥ २९ ॥

नाराचैर्बहुभिश्चिन्नः शेते दर्या दरीमुखः।

कुमुदस्तु महातेजा निष्कूजन् सायकैर्हतः ॥ ३० ॥

अङ्गदो बहुभिश्चिन्नः शरैरासाद्य राक्षसैः।

परितो रुधिरोद्धारी क्षितौ निपतितोऽङ्गदः ॥ ३१ ॥

हरयो मथिता नागै रथजालैस्तथापरे।
शयाना मृदितास्तत्र वायुवेगैरिवाम्बुदाः ॥ ३२ ॥

प्रसृताश्च परे त्रस्ता हन्यमाना जघन्यतः।
अनुद्रुतास्तु रक्षोभिः सिंहैरिव महाद्विपाः ॥ ३३ ॥

सागरे पतिताः केचित् केचिद् गगनमाश्रिताः।
ऋक्षा वृक्षानुपारूढा वानरीं वृत्तिमाश्रिताः ॥ ३४ ॥

सागरस्य च तीरेषु शैलेषु च वनेषु च।
पिङ्गलास्ते विरूपाक्षै राक्षसैर्बहवो हताः ॥ ३५ ॥

एवं तव हतो भर्ता ससैन्यो मम सेनया।
क्षतजार्द्दं रजोध्वस्तमिदं चास्याहृतं शिरः ॥ ३६ ॥

ततः परमदुर्धर्षो रावणो राक्षसेश्वरः।
सीतायामुपशृण्वन्त्यां राक्षसीमिदमब्रवीत् ॥ ३७ ॥

राक्षसं क्रूरकर्माणं विद्युजिहं समानय।
येन तद्राघवशिरः सङ्खामात् स्वयमाहृतम् ॥ ३८ ॥

विद्युजिहस्तदा गृह्ण शिरस्तत्सशासनम्।
प्रणामं शिरसा कृत्वा रावणस्याग्रतः स्थितः ॥ ३९ ॥

तमब्रवीत् ततो राजा रावणो राक्षसं स्थितम्।
विद्युजिहं महाजिहं समीपपरिवर्तिनम् ॥ ४० ॥

अग्रतः कुरु सीतायाः शीघ्रं दाशरथेः शिरः।
अवस्थां पश्चिमां भर्तुः कृपणा साधु पश्यतु ॥ ४१ ॥

एवमुक्तं तु तद् रक्षः शिरस्तत् प्रियदर्शनम्।
उपनिक्षिप्य सीतायाः क्षिप्रमन्तरधीयत ॥ ४२ ॥

रावणश्चापि चिक्षेप भास्वरं कार्मुकं महत्।
त्रिषु लोकेषु विख्यातं रामस्यैतदिति ब्रुवन्॥४३॥

इदं तत् तव रामस्य कार्मुकं ज्यासमावृतम्।
इह प्रहस्तेनानीतं तं हत्वा निशि मानुषम्॥४४॥

स विद्युज्जिह्वेन सहैव तच्छिरो धनुश्च भूमौ विनिकीर्यमाणः।
विदेहराजस्य सुतां यशस्विनीं ततोऽब्रवीत् तां भव मे वशानुगा॥४५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
विद्युदिजह्वमायाप्रयोगः नाम एकत्रिंशः सर्गः ॥ ६-३१ ॥

॥ द्वात्रिंशः सर्गः — सीताविलापः ॥

सा सीता तच्छिरो दृष्ट्वा तच्च कार्मुकमुत्तमम्।
सुग्रीवप्रतिसंसर्गमाख्यातं च हनूमता॥१॥

नयने मुखवर्णं च भर्तुस्तत्सदृशं मुखम्।
केशान् केशान्तदेशं च तं च चूडामणिं शुभम्॥२॥

एतैः सर्वैरभिज्ञानैरभिज्ञाय सुदुःखिता।
विजगर्हेऽत्र कैकेयीं क्रोशन्ती कुररी यथा॥३॥

सकामा भव कैकेयि हतोऽयं कुलनन्दनः।
कुलमुत्सादितं सर्वं त्वया कलहशीलया॥४॥

आर्येण किं नु कैकेय्याः कृतं रामेण विप्रियम्।
यन्मया चीरवसनं दत्त्वा प्रव्राजितो वनम्॥५॥

एवमुत्त्वा तु वैदेही वेपमाना तपस्विनी।
जगाम जगतीं बाला छिन्ना तु कदली यथा॥६॥

सा मुहूर्तात् समाश्वस्य परिलभ्याथ चेतनाम्।
तच्छिरः समुपास्थाय विललापायतेक्षणा ॥ ७ ॥

हा हतास्मि महाबाहो वीरब्रतमनुब्रत।
इमां ते पश्चिमावस्थां गतास्मि विधवा कृता ॥ ८ ॥

प्रथमं मरणं नार्या भर्तुर्वैगुण्यमुच्यते।
सुवृत्तः साधुवृत्तायाः संवृत्तस्त्वं ममाग्रतः ॥ ९ ॥

महद् दुःखं प्रपन्नाया मग्नायाः शोकसागरे।
यो हि मामुद्यतस्त्रातुं सोऽपि त्वं विनिपातितः ॥ १० ॥

सा श्वश्रूर्मम कौसल्या त्वया पुत्रेण राघव।
वत्सेनेव यथा धेनुर्विवत्सा वत्सला कृता ॥ ११ ॥

उद्दिष्टं दीर्घमायुस्ते दैवज्ञैरपि राघव।
अनृतं वचनं तेषामल्पायुरसि राघव ॥ १२ ॥

अथवा नश्यति प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतस्त्व।
पचत्येनं तथा कालो भूतानां प्रभवो ह्ययम् ॥ १३ ॥

अट्टष्टं मृत्युमापन्नः कस्मात् त्वं नयशास्त्रवित्।
व्यसनानामुपायज्ञः कुशलो ह्यसि वर्जने ॥ १४ ॥

तथा त्वं सम्परिष्वज्य रौद्रयातिनृशंसया।
कालरात्र्या ममाच्छिद्य हृतः कमललोचन ॥ १५ ॥

इह शोषे महाबाहो मां विहाय तपस्विनीम्।
प्रियामिव यथा नारीं पृथिवीं पुरुषर्षभ ॥ १६ ॥

अर्चितं सततं यत्ताद् गन्धमाल्यैर्मर्या तव।
इदं ते मत्प्रियं वीर धनुः काञ्चनभूषितम् ॥ १७ ॥

पित्रा दशरथेन त्वं श्वशुरेण ममानघ।
सर्वैश्च पितृभिः सार्धं नूनं स्वर्गे समागतः ॥ १८ ॥

दिवि नक्षत्रभूतं च महत्कर्मकृतं तथा।
पुण्यं राजर्थिवंशं त्वमात्मनः समुपेक्षसे ॥ १९ ॥

किं मां न प्रेक्षसे राजन् किं वा न प्रतिभाषसे।
बालां बालेन सम्प्राप्तां भार्या मां सहचारिणीम् ॥ २० ॥

संश्रुतं गृह्णता पाणिं चरिष्यामीति यत् त्वया।
स्मर तन्नाम काकुत्स्थ नय मामपि दुःखिताम् ॥ २१ ॥

कस्मान्मामपहाय त्वं गतो गतिमतां वर।
अस्माल्लोकादमुं लोकं त्यक्तवा मामपि दुःखिताम् ॥ २२ ॥

कल्प्याणै रुचिरं गात्रं परिष्वक्तं मयैव तु।
क्रव्यादैस्तच्छरीरं ते नूनं विपरिकृष्यते ॥ २३ ॥

अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानास्तदक्षिणैः ।
अग्निहोत्रेण संस्कारं केन त्वं न तु लप्स्यसे ॥ २४ ॥

प्रब्रज्यामुपपन्नानां त्रयाणामेकमागतम्।
परिप्रेक्ष्यति कौसल्या लक्ष्मणं शोकलालसा ॥ २५ ॥

स तस्याः परिपृच्छन्त्या वधं मित्रबलस्य ते।
तव चारव्यास्यते नूनं निशायां राक्षसैर्वधम् ॥ २६ ॥

सा त्वां सुसं हृतं ज्ञात्वा मां च रक्षोगृहं गताम्।
हृदयेनावदीर्णेन न भविष्यति राघव ॥ २७ ॥

मम हेतोरनार्याया अनघः पार्थिवात्मजः।
रामः सागरमुत्तीर्य वीर्यवान् गोष्ठदे हृतः ॥ २८ ॥

अहं दाशरथेनोढा मोहात् स्वकुलपांसनी।
आर्यपुत्रस्य रामस्य भार्या मृत्युरजायत ॥ २९ ॥

नूनमन्यां मया जातिं वारितं दानमुत्तमम्।
याहमद्यैव शोचामि भार्या सर्वातिथेरिह ॥ ३० ॥

साधु घातय मां क्षिप्रं रामस्योपरि रावण।
समानय पतिं पत्व्या कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥ ३१ ॥

शिरसा मे शिरश्चास्य कायं कायेन योजय।
रावणानुगमिष्यामि गतिं भर्तुर्महात्मनः ॥ ३२ ॥

इतीव दुःखसन्तक्षा विललापायतेक्षणा।
भर्तुः शिरो धनुश्चैव ददर्श जनकात्मजा ॥ ३३ ॥

एवं लालप्यमानायां सीतायां तत्र राक्षसः।
अभिचक्राम भर्तारमनीकस्थः कृताञ्जलिः ॥ ३४ ॥

विजयस्वार्यपुत्रेति सोऽभिवाद्य प्रसाद्य च।
न्यवेदयदनुप्राप्तं प्रहस्तं वाहिनीपतिम् ॥ ३५ ॥

अमात्यैः सहितः सर्वैः प्रहस्तस्त्वामुपस्थितः।
तेन दर्शनकामेन अहं प्रस्थापितः प्रभो ॥ ३६ ॥

नूनमस्ति महाराज राजभावात् क्षमान्वित।
किञ्चिदात्ययिकं कार्यं तेषां त्वं दर्शनं कुरु ॥ ३७ ॥

एतच्छ्रुत्वा दशग्रीवो राक्षसप्रतिवेदितम्।
अशोकवनिकां त्यक्त्वा मञ्चिणां दर्शनं ययौ ॥ ३८ ॥

स तु सर्वं समर्थ्यैव मञ्चिभिः कृत्यमात्मनः।
सभां प्रविश्य विदधे विदित्वा रामविक्रमम् ॥ ३९ ॥

अन्तर्धानं तु तच्छीर्षं तच्च कार्मुकमुत्तमम्।

जगाम रावणस्यैव निर्याणसमनन्तरम्॥४०॥

राक्षसेन्द्रस्तु तैः सार्धं मन्त्रिभिर्भीमविक्रमैः।

समर्थयामास तदा रामकार्यविनिश्चयम्॥४१॥

अविदूरस्थितान् सर्वान् बलाध्यक्षान् हितैषिणः।

अब्रवीत् कालसदृशं रावणो राक्षसाधिपः॥४२॥

शीघ्रं भेरीनिनादेन स्फुटं कोणाहतेन मे।

समानयध्वं सैन्यानि वक्तव्यं च न कारणम्॥४३॥

ततस्तथेति प्रतिगृह्य तद्वचस्तदैव दूताः सहसा महद् बलम्।

समानयंश्वैव समागतं च न्यवेदयन् भर्तरि युद्धकाङ्गिणि॥४४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सीताविलापः नाम द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ६-३२ ॥

॥ त्रयस्त्रिंशः सर्गः — सरमासमाश्वासनम्॥

सीतां तु मोहितां दृष्ट्वा सरमा नाम राक्षसी।

आससादाथ वैदेहीं प्रियां प्रणयिनी सखीम्॥ १ ॥

मोहितां राक्षसेन्द्रेण सीतां परमदुःखिताम्।

आश्वासयामास तदा सरमा मृदुभाषिणी॥ २ ॥

सा हि तत्र कृता मित्रं सीतया रक्ष्यमाणया।

रक्षन्ती रावणादिष्टा सानुक्रोशा दृढव्रता॥ ३ ॥

सा दर्दर्श सखी सीतां सरमा नष्टचेतनाम्।

उपावृत्योत्थितां ध्वस्तां वडवामिव पांसुषु॥ ४ ॥

तां समाधासयामास सखीस्नेहेन सुव्रताम्।
समाधसिहि वैदेहि मा भूते मनसो व्यथा।
उक्ता यद् रावणेन त्वं प्रयुक्तश्च स्वयं त्वया ॥५॥

सखीस्नेहेन तद् भीरु मया सर्वं प्रतिश्रुतम्।
लीनया गहने शून्ये भयमुत्सृज्य रावणात्।
तव हेतोर्विशालाक्षिः नहि मे रावणाद् भयम् ॥६॥

स सम्भ्रान्तश्च निष्क्रान्तो यत्कृते राक्षसेश्वरः।
तत्र मे विदितं सर्वमभिनिष्कम्य मैथिलि ॥७॥

न शक्यं सौमित्रिकं कर्तुं रामस्य विदितात्मनः।
वधश्च पुरुषव्याघ्रे तस्मिन् नैवोपपद्यते ॥८॥

न त्वेवं वानरा हन्तुं शक्याः पादपयोधिनः।
सुरा देवर्षभेणेव रामेण हि सुरक्षिताः ॥९॥

दीर्घवृत्तभुजः श्रीमान् महोरस्कः प्रतापवान्।
धन्वी सन्नहनोपेतो धर्मात्मा भुवि विश्रुतः ॥१०॥

विक्रान्तो रक्षिता नित्यमात्मनश्च परस्य च।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा कुलीनो नयशास्त्रवित् ॥११॥

हन्ता परबलौघानामचिन्त्यबलपौरुषः।
न हतो राघवः श्रीमान् सीते शत्रुनिर्बह्णः ॥१२॥

अयुक्तबुद्धिकृत्येन सर्वभूतविरोधिना।
एवं प्रयुक्ता रौद्रेण माया मायाविना त्वयि ॥१३॥

शोकस्ते विगतः सर्वकल्याणं त्वामुपस्थितम्।
ध्रुवं त्वां भजते लक्ष्मीः प्रियं ते भवति शृणु ॥१४॥

उत्तीर्यं सागरं रामः सह वानरसेनया।
सन्निविष्टः समुद्रस्य तीरमासाद्य दक्षिणम्॥ १५॥

दृष्टे मे परिपूर्णार्थः काकुत्स्थः सहलक्षणः।
सहितैः सागरान्तस्थैर्बलैस्तिष्ठति रक्षितः॥ १६॥

अनेन प्रेषिता ये च राक्षसा लघुविक्रमाः।
राघवस्तीर्णं इत्येवं प्रवृत्तिस्तैरिहाहृता॥ १७॥

स तां श्रुत्वा विशालाक्षि प्रवृत्तिं राक्षसाधिपः।
एष मन्त्रयते सर्वैः सचिवैः सह रावणः॥ १८॥

इति ब्रुवाणा सरमा राक्षसी सीतया सह।
सर्वोद्योगेन सैन्यानां शब्दं शुश्राव भैरवम्॥ १९॥

दण्डनिर्धातवादिन्याः श्रुत्वा भेर्या महास्वनम्।
उवाच सरमा सीतामिदं मधुरभाषिणी॥ २०॥

सन्नाहजननी ह्येषा भैरवा भीरु भेरिका।
भेरीनादं च गम्भीरं शृणु तोयदनिःस्वनम्॥ २१॥

कल्प्यन्ते मत्तमातङ्गा युज्यन्ते रथवाजिनः।
दृश्यन्ते तुरगारूढाः प्रासहस्ताः सहस्रशः॥ २२॥

तत्र तत्र च सन्नद्धाः सम्पतन्ति सहस्रशः।
आपूर्यन्ते राजमार्गाः सैन्यरङ्गुतदर्दनैः॥ २३॥

वेगवद्धिर्नदद्धिश्च तोयोदैरिव सागरः।
शस्त्राणां च प्रसन्नानां चर्मणां वर्मणां तथा॥ २४॥

रथवाजिगजानां च राक्षसेन्द्रानुयायिनाम्।
सम्भ्रमो रक्षसामेष हृषितानां तरस्विनाम्॥ २५॥

प्रभां विसृजतां पश्य नानावर्णसमुत्थिताम्।
वनं निर्दहतो घर्मे यथा रूपं विभावसोः ॥ २६ ॥

घणटानां शृणु निर्घोषं रथानां शृणु निःस्वनम्।
हयानां हेषमाणानां शृणु तूर्यध्वनिं तथा ॥ २७ ॥

उद्यतायुधहस्तानां राक्षसेन्द्रानुयायिनाम्।
सम्ब्रमो रक्षसामेष तुमुलो लोमहर्षणम् ॥ २८ ॥

श्रीस्त्वां भजति शोकद्वी रक्षसां भयमागतम्।
रामः कमलपत्राक्षो दैत्यानामिव वासवः ॥ २९ ॥

अवजित्य जितकोधस्तमचिन्त्यपराक्रमः।
रावणं समरे हत्वा भर्ता त्वाधिगमिष्यति ॥ ३० ॥

विक्रमिष्यति रक्षःसु भर्ता ते सहलक्षणः।
यथा शत्रुषु शत्रुद्वाविष्णुना सह वासवः ॥ ३१ ॥

आगतस्य हि रामस्य क्षिप्रमङ्कागतां सतीम्।
अहं द्रक्ष्यामि सिद्धार्थां त्वां शत्रौ विनिपातिते ॥ ३२ ॥

अस्त्राण्यानन्दजानि त्वं वर्तयिष्यसि जानकि।
समागम्य परिष्वक्ता तस्योरसि महोरसः ॥ ३३ ॥

अचिरान्मोक्ष्यते सीते देवि ते जघनं गताम्।
धृतामेकां बहून् मासान् वेणीं रामो महाबलः ॥ ३४ ॥

तस्य दृष्टा मुखं देवि पूर्णचन्द्रमिवोदितम्।
मोक्ष्यसे शोकजं वारि निर्मौकमिव पन्नगी ॥ ३५ ॥

रावणं समरे हत्वा नचिरादेव मैथिलि।
त्वया समग्रः प्रियया सुखाहौ लप्स्यते सुखम् ॥ ३६ ॥

सभाजिता त्वं रामेण मोदिष्यसि महात्मना।
सुवर्षेण समायुक्ता यथा सस्येन मेदिनी॥३७॥

गिरिवरमभितो विवर्तमानो हय इव मण्डलमाशु यः करोति।
तमिह शरणमभ्युपैहि देवि दिवसकरं प्रभवो ह्ययं प्रजानाम्॥३८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सरमासमाश्वासनम् नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ६-३३ ॥

॥ चतुर्थिंशः सर्गः — रावणनिश्चयकथनम् ॥

अथ तां जातसन्तापां तेन वाक्येन मोहिताम्।
सरमा ह्नादयामास महीं दग्धामिवाभसा॥१॥

ततस्तस्या हितं सख्याश्चिकीर्षन्ती सखी वचः।
उवाच काले कालज्ञा स्मितपूर्वाभिभाषिणी॥२॥

उत्सहेयमहं गत्वा त्वद्वाक्यमसितेक्षणे।
निवेद्य कुशलं रामे प्रतिच्छन्ना निवर्तितुम्॥३॥

नहि मे क्रममाणाया निरालम्बे विहायसि।
समर्थो गतिमन्वेतुं पवनो गरुडोऽपि वा॥४॥

एवं ब्रुवाणां तां सीता सरमामिदमब्रवीत्।
मधुरं श्लक्षण्या वाचा पूर्वशोकाभिपन्न्या॥५॥

समर्थो गगनं गन्तुमपि च त्वं रसातलम्।
अवगच्छाद्य कर्तव्यं कर्तव्यं ते मदन्तरे॥६॥

मत्प्रियं यदि कर्तव्यं यदि बुद्धिः स्थिरा तव।
ज्ञातुमिच्छामि तं गत्वा किं करोतीति रावणः॥७॥

स हि मायाबलः क्रूरो रावणः शत्रुरावणः।
मां मोहयति दुष्टात्मा पीतमात्रेव वारुणी॥८॥

तर्जापयति मां नित्यं भत्सापयति चासकृत्।
रक्षसीभिः सुघोराभिर्यो मां रक्षति नित्यशः॥९॥

उद्धिमा शङ्किता चास्मि न स्वस्थं च मनो मम।
तद्भयाच्चाहमुद्धिमा अशोकवनिकां गता॥१०॥

यदि नाम कथा तस्य निश्चितं वापि यद्भवेत्।
निवेदयेथाः सर्वं तद् वरो मे स्यादनुग्रहः॥११॥

साप्येवं ब्रुवतीं सीतां सरमा मृदुभाषिणी।
उवाच वदनं तस्याः स्पृशन्ती बाष्पविक्लवम्॥१२॥

एष ते यद्यभिप्रायस्तस्माद् गच्छामि जानकि।
गृह्य शत्रोरभिप्रायमुपावर्तामि मैथिलि॥१३॥

एवमुत्त्वा ततो गत्वा समीपं तस्य रक्षसः।
शुश्राव कथितं तस्य रावणस्य समन्वितः॥१४॥

सा श्रुत्वा निश्चयं तस्य निश्चयज्ञा दुरात्मनः।
पुनरेवागमत् क्षिप्रमशोकवनिकां शुभाम्॥१५॥

सा प्रविष्टा ततस्तत्र ददर्श जनकात्मजाम्।
प्रतीक्षमाणां स्वामेव ऋषपद्मामिव श्रियम्॥१६॥

तां तु सीता पुनः प्राप्तां सरमां प्रियभाषिणीम्।
परिष्वज्य च सुखिग्धं ददौ च स्वयमासनम्॥१७॥

इहासीना सुखं सर्वमारव्याहि मम तत्त्वतः।
क्रूरस्य निश्चयं तस्य रावणस्य दुरात्मनः॥१८॥

एवमुक्ता तु सरमा सीतया वेपमानया।

कथितं सर्वमाचष्ट रावणस्य समन्विणः ॥ १९ ॥

जनन्या राक्षसेन्द्रो वै त्वन्मोक्षार्थं बृहद्वचः ।

अतिस्त्रिंगधेन वैदेहि मन्त्रिवृद्धेन चोदितः ॥ २० ॥

दीयतामभिसत्कृत्य मनुजेन्द्राय मैथिली।

निर्दर्शनं ते पर्याप्तं जनस्थाने यदद्भुतम् ॥ २१ ॥

लङ्घनं च समुद्रस्य दर्शनं च हनूमतः ।

वर्धं च रक्षसां युद्धे कः कुर्यान्मानुषो युधिः ॥ २२ ॥

एवं स मन्त्रवृद्धैश्च मात्रा च बहुबोधितः ।

न त्वामुत्सहते मोक्षमर्थमर्थपरो यथा ॥ २३ ॥

नोत्सहत्यमृतो मोक्षं युद्धे त्वामिति मैथिलि।

सामात्यस्य नृशंसस्य निश्चयो ह्येष वर्तते ॥ २४ ॥

तदेषा सुस्थिरा बुद्धिमृत्युलोभादुपस्थिता।

भयान्न शक्तस्त्वां मोक्षमनिरस्तः स संयुगे ॥ २५ ॥

राक्षसानां च सर्वेषामात्मनश्च वधेन हि।

निहत्य रावणं सङ्घे सर्वथा निशितौः शरैः ।

प्रतिनेष्यति रामस्त्वामयोध्यामसितेक्षणे ॥ २६ ॥

एतस्मिन्नन्तरे शब्दो भेरीशाङ्खसमाकुलः ।

श्रुतो वै सर्वसैन्यानां कम्पयन् धरणीतलम् ॥ २७ ॥

श्रुत्वा तु तं वानरसैन्यनादं लङ्घागता राक्षसराजभृत्याः ।

हतौजसो दैन्यपरीतचेष्टाः श्रेयो न पश्यन्ति नृपस्य दोषात् ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे

रावणनिश्चयकथनम् नाम चतुर्थिंशः सर्गः ॥ ६-३४ ॥

॥ पञ्चत्रिंशः सर्गः — माल्यवदुपदेशः ॥

तेन शङ्खविमिश्रेण भेरीशब्देन नादिना।

उपयाति महाबाहू रामः परपुरञ्जयः ॥ १ ॥

तं निनादं निशम्याथ रावणो राक्षसेश्वरः।

मुहूर्तं ध्यानमास्थाय सचिवानभ्युदैक्षत ॥ २ ॥

अथ तान् सचिवांस्तत्र सर्वानाभाष्य रावणः।

सभां सन्नादयन् सर्वामित्युवाच महाबलः ॥ ३ ॥

जगत्सन्तापनः क्रूरोऽर्गहयन् राक्षसेश्वरः।

तरणं सागरस्यास्य विक्रमं बलपौरुषम् ॥ ४ ॥

यदुक्तवन्तो रामस्य भवन्तस्तन्मया श्रुतम्।

भवतश्चाप्यहं वेद्मि युद्धे सत्यपराक्रमान्।

तूष्णीकानीक्षतोऽन्योन्यं विदित्वा रामविक्रमम् ॥ ५ ॥

ततस्तु सुमहाप्राज्ञो माल्यवान् नाम राक्षसः।

रावणस्य वचः श्रुत्वा इति मातामहोऽब्रवीत् ॥ ६ ॥

विद्यास्वभिविनीतो यो राजा राजन् नयानुगः।

स शास्ति चिरमैश्वर्यमरींश्च कुरुते वशे ॥ ७ ॥

सन्दधानो हि कालेन विगृह्णश्चारिभिः सह।

स्वपक्षे वर्धनं कुर्वन्महदैश्वर्यमश्रुते ॥ ८ ॥

हीयमानेन कर्तव्यो राज्ञा सन्धिः समेन च।

न शत्रुमवमन्येत ज्यायान् कुर्वीत विघ्रहम् ॥ ९ ॥

तन्मह्यं रोचते सन्धिः सह रामेण रावण।

यदर्थमभियुक्तोऽसि सीता तस्मै प्रदीयताम् ॥ १० ॥

तस्य देवर्षयः सर्वे गन्धर्वाश्च जयैषिणः।
विरोधं मा गमस्तेन सन्धिस्ते तेन रोचताम्॥ ११॥

असृजद् भगवान् पक्षौ द्वावेव हि पितामहः।
सुराणामसुराणां च धर्माधर्मौ तदाश्रयौ॥ १२॥

धर्मौ हि श्रूयते पक्ष अमराणां महात्मनाम्।
अधर्मौ रक्षसां पक्षो ह्यसुराणां च राक्षस॥ १३॥

धर्मौ वै ग्रसतेऽधर्म यदा कृतमभूद् युगम्।
अधर्मौ ग्रसते धर्म यदा तिष्यः प्रवर्तते॥ १४॥

तत् त्वया चरता लोकान् धर्मोऽपि निहतो महान्।
अधर्मः प्रगृहीतश्च तेनास्मद् बलिनः परे॥ १५॥

स प्रमादात् प्रवृद्धस्तेऽधर्मोऽहिर्ग्रसते हि नः।
विवर्धयति पक्षं च सुराणां सुरभावनः॥ १६॥

विषयेषु प्रसक्तेन यत्किञ्चित्कारिणा त्वया।
ऋषीणामग्निकल्पानामुद्घेगो जनितो महान्॥ १७॥

तेषां प्रभावो दुर्धर्षः प्रदीप इव पावकः।
तपसा भावितात्मानो धर्मस्यानुग्रहे रताः॥ १८॥

मुख्यैर्यज्ञैर्यजन्त्येते तैस्तैर्यते द्विजातयः।
जुहूत्यग्नीश्च विधिवद् वेदांश्चैरधीयते॥ १९॥

अभिभूय च रक्षांसि ब्रह्मघोषानुदीरयन्।
दिशो विप्रद्रुताः सर्वाः स्तनयित्वुरिवोष्णगे॥ २०॥

ऋषीणामग्निकल्पानामग्निहोत्रसमुत्थितः ।
आदत्ते रक्षसां तेजो धूमो व्याप्य दिशो दश॥ २१॥

तेषु तेषु च देशेषु पुण्येष्वेव दृढब्रतैः।
चर्यमाणं तपस्तीव्रं सन्तापयाति राक्षसान्॥ २२ ॥

देवदानवयक्षेभ्यो गृहीतश्च वरस्त्वया।
मनुष्या वानरा ऋक्षा गोलाङ्गूला महाबलाः।
बलवन्त इहागम्य गर्जन्ति दृढविक्रमाः॥ २३ ॥

उत्पातान् विविधान् दृष्ट्वा घोरान् बहुविधान् बहून्।
विनाशमनुपश्यामि सर्वेषां रक्षसामहम्॥ २४ ॥

खराभिस्तनिता घोरा मेघाः प्रतिभयङ्गराः।
शोणितेनाभिवर्षन्ति लङ्घामुष्णेन सर्वतः॥ २५ ॥

रुदतां वाहनानां च प्रपतन्त्यश्रुविन्दवः।
रजोध्वस्ता विवर्णाश्च न प्रभान्ति यथापुरम्॥ २६ ॥

व्याला गोमायवो गृध्रा वाश्यन्ति च सुभैरवम्।
प्रविश्य लङ्घामारामे समवायांश्च कुर्वते॥ २७ ॥

कालिकाः पाण्डुरैर्दन्तैः प्रहसन्त्यग्रतः स्थिताः।
स्थियः स्वप्नेषु मुष्णान्त्यो गृहाणि प्रतिभाष्य च॥ २८ ॥

गृहाणां बलिकर्माणि श्वानः पर्युपभुञ्जते।
खरा गोषु प्रजायन्ते मूषका नकुलेषु च॥ २९ ॥

मार्जारा द्वीपिभिः सार्धं सूकराः शुनकैः सह।
किन्नरा राक्षसैश्चापि समेयुर्मानुषैः सह॥ ३० ॥

पाण्डुरा रक्तपादाश्च विहगाः कालचोदिताः।
राक्षसानां विनाशाय कपोता विचरन्ति च॥ ३१ ॥

चीचीकूचीति वाशन्त्यः शारिका वेशमसु स्थिताः।
पतन्ति ग्रथिताश्चापि निर्जिताः कलहैषिभिः ॥ ३२ ॥

पक्षिणश्च मृगाः सर्वे प्रत्यादित्यं रुदन्ति ते।
करालो विकटो मुण्डः पुरुषः कृष्णापिङ्गलः ॥ ३३ ॥

कालो गृहाणि सर्वेषां काले कालेऽन्ववेक्षते।
एतान्यन्यानि दुष्टानि निमित्तान्युत्पतन्ति च ॥ ३४ ॥

विष्णुं मन्यामहे रामं मानुषं रूपमास्थितम्।
नहि मानुषमात्रोऽसौ राघवो दृढविक्रमः ॥ ३५ ॥

येन बद्धः समुद्रे च सेतुः स परमाद्भुतः।
कुरुष्व नरराजेन सन्धिं रामेण रावण।
ज्ञात्वावधार्य कर्माणि क्रियतामायतिक्षमम् ॥ ३६ ॥

इदं वचस्तस्य निगद्य माल्यवान् परीक्ष्य रक्षोधिपतेर्मनः पुनः।
अनुत्तमेषूत्तमपौरुषो बली बभूव तूष्णीं समवेक्ष्य रावणम् ॥ ३७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
माल्यवदुपदेशः नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ६-३५ ॥

॥ षड्भित्रिंशः सर्गः — पुरद्वाररक्षा ॥

तत् तु माल्यवतो वाक्यं हितमुक्तं दशाननः।
न मर्षयति दुष्टात्मा कालस्य वशमागतः ॥ १ ॥

स बद्धा भ्रुकुटिं वक्रे क्रोधस्य वशमागतः।
अमर्षात् परिवृत्ताक्षो माल्यवन्तमथाब्रवीत् ॥ २ ॥

हितबुद्ध्या यदहितं वचः परुषमुच्यते।
परपक्षं प्रविश्यैव नैतच्छोत्रगतं मम ॥ ३ ॥

मानुषं कृपणं राममेकं शाखामृगाश्रयम्।
समर्थं मन्यसे केन त्यक्तं पित्रा वनाश्रयम् ॥ ४ ॥

रक्षसामीश्वरं मां च देवानां च भयङ्करम्।
हीनं मां मन्यसे केन अहीनं सर्वविक्रमैः ॥ ५ ॥
वीरद्वेषेण वा शङ्के पक्षपातेन वा रिपोः।
त्वयाहं परुषाण्युक्तो परप्रोत्साहनेन वा ॥ ६ ॥

प्रभवन्तं पदस्थं हि परुषं कोऽभिभाषते।
पण्डितः शास्त्रतत्त्वज्ञो विना प्रोत्साहनेन वा ॥ ७ ॥

आनीय च वनात् सीतां पद्महीनामिव श्रियम्।
किमर्थं प्रतिदास्यामि राघवस्य भयादहम् ॥ ८ ॥

वृतं वानरकोटीभिः ससुग्रीवं सलक्षणम्।
पश्य कैश्चिदहोभिश्च राघवं निहतं मया ॥ ९ ॥

द्वन्द्वे यस्य न तिष्ठन्ति दैवतान्यपि संयुगे।
स कस्माद् रावणो युद्धे भयमाहारयिष्यति ॥ १० ॥

द्विधा भज्येयमप्येवं न नमेयं तु कस्यचित्।
एष मे सहजो दोषः स्वभावो दुरतिक्रमः ॥ ११ ॥

यदि तावत् समुद्रे तु सेतुर्बद्धो यद्दच्छया।
रामेण विस्मयः कोऽत्र येन ते भयमागतम् ॥ १२ ॥

स तु तीर्त्वार्णवं रामः सह वानरसेनया।
प्रतिजानामि ते सत्यं न जीवन् प्रतियास्यति ॥ १३ ॥

एवं ब्रुवाणं संरब्धं रुष्टं विज्ञाय रावणम्।
त्रीडितो माल्यवान् वाक्यं नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥ १४ ॥

जयाशिषा तु राजानं वर्धयित्वा यथोचितम्।
माल्यवानभ्यनुज्ञातो जगाम स्वं निवेशनम् ॥ १५ ॥

रावणस्तु सहामात्यो मन्त्रयित्वा विमृश्य च।
लङ्घायास्तु तदा गुसिं कारयामास राक्षसः ॥ १६ ॥

व्यादिदेश च पूर्वस्यां प्रहस्तं द्वारि राक्षसम्।
दक्षिणस्यां महावीर्यौ महापार्थमहोदरौ ॥ १७ ॥

पश्चिमायामथ द्वारि पुत्रमिन्द्रजितं तदा।
व्यादिदेश महामायं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ॥ १८ ॥

उत्तरस्यां पुरद्वारि व्यादिश्य शुकसारणौ।
स्वयं चात्र गमिष्यामि मन्त्रिणस्तानुवाच ह ॥ १९ ॥

राक्षसं तु विरूपाक्षं महावीर्यपराक्रमम्।
मध्यमेऽस्थापयद् गुल्मे बहुभिः सह राक्षसैः ॥ २० ॥

एवं विधानं लङ्घायां कृत्वा राक्षसपुञ्जवः।
कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यते कालचोदितः ॥ २१ ॥

विसर्जयामास ततः स मन्त्रिणो विधानमाज्ञाप्य पुरस्य पुष्कलम्।
जयाशिषा मन्त्रिगणेन पूजितो विवेश सोऽन्तःपुरमृद्धिमन्महत् ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
पुरद्वाररक्षा नाम षड्क्रिंशः सर्गः ॥ ६-३६ ॥

॥ सप्तत्रिंशः सर्गः — रामगुल्मविभागः ॥

नरवानरराजानौ स तु वायुसुतः कपिः ।

जाम्बवानृक्षराजश्च राक्षसश्च विभीषणः ॥ १ ॥

अञ्जदो वालिपुत्रश्च सौमित्रिः शरभः कपिः ।

सुषेणः सहदायादो मैन्दो द्विविद् एव च ॥ २ ॥

गजो गवाक्षः कुमुदो नलोऽथ पनसस्तथा ।

अमित्रविषयं प्राप्ताः समवेताः समर्थयन् ॥ ३ ॥

इयं सा लक्ष्यते लङ्घा पुरी रावणपालिता ।

सासुरोरगगन्ध्यर्वैरमरैरपि दुर्जया ॥ ४ ॥

कार्यसिद्धिं पुरस्कृत्य मन्त्रयध्वं विनिर्णये ।

नित्यं सन्निहितो यत्र रावणो राक्षसाधिपः ॥ ५ ॥

अथ तेषु ब्रुवाणेषु रावणावरजोऽब्रवीत् ।

वाक्यमग्राम्यपदवत् पुष्कलार्थं विभीषणः ॥ ६ ॥

अनलः पनसश्चैव सम्पातिः प्रमतिस्तथा ।

गत्वा लङ्घां ममामात्याः पुरीं पुनरिहागताः ॥ ७ ॥

भूत्वा शकुनयः सर्वे प्रविष्टाश्च रिपोर्बलम् ।

विधानं विहितं यच्च तद् दृष्ट्वा समुपस्थिताः ॥ ८ ॥

संविधानं यथाहुस्ते रावणस्य दुरात्मनः ।

राम तद् ब्रुवतः सर्वं याथातथ्येन मे शृणु ॥ ९ ॥

पूर्वं प्रहस्तः सबलो द्वारमासाद्य तिष्ठति ।

दक्षिणं च महावीर्यौ महापार्श्वमहोदरौ ॥ १० ॥

इन्द्रजित् पश्चिमं द्वारं राक्षसैर्बहुभिर्वृतः।

पट्टिशासिधनुष्मद्धिः शूलमुद्ररपाणिभिः ॥ ११ ॥

नानाप्रहरणैः शूरैरावृतो रावणात्मजः।

राक्षसानां सहस्रैस्तु बहुभिः शास्त्रपाणिभिः ॥ १२ ॥

युक्तः परमसंविग्नो राक्षसैः सह मन्त्रवित्।

उत्तरं नगरद्वारं रावणः स्वयमास्थितः ॥ १३ ॥

विरूपाक्षस्तु महता शूलखड्जधनुष्मता।

बलेन राक्षसैः सार्धं मध्यमं गुल्ममाश्रितः ॥ १४ ॥

एतानेवं विधान् गुल्माँलङ्कायां समुदीक्ष्य ते।

मामका मन्त्रिणः सर्वे शीघ्रं पुनरिहागताः ॥ १५ ॥

गजानां दशसाहस्रं रथानामयुतं तथा।

हयानामयुते द्वे च साय्रकोटिश्च रक्षसाम् ॥ १६ ॥

विक्रान्ता बलवन्तश्च संयुगेष्वाततायिनः।

इष्टा राक्षसराजस्य नित्यमेते निशाचराः ॥ १७ ॥

एकैकस्यात्र युद्धार्थं राक्षसस्य विशाम्पते।

परीवारः सहस्राणां सहस्रमुपतिष्ठते ॥ १८ ॥

एतां प्रवृत्तिं लङ्कायां मन्त्रिप्रोक्तां विभीषणः।

एवमुक्त्वा महाबाहू राक्षसांस्तानदर्शयत् ॥ १९ ॥

लङ्कायां सचिवैः सर्वं रामाय प्रत्यवेदयत्।

रामं कमलपत्राक्षमिदमुत्तरमब्रवीत् ॥ २० ॥

रावणावरजः श्रीमान् रामप्रियचिकीर्षया।

कुबेरं तु यदा राम रावणः प्रतियुच्यति ॥ २१ ॥

षष्ठिः शतसहस्राणि तदा निर्यान्ति राक्षसाः।
पराक्रमेण वीर्येण तेजसा सत्त्वगौरवात्।
सदृशा ह्यत्र दर्पेण रावणस्य दुरात्मनः ॥ २२ ॥

अत्र मन्युर्न कर्तव्यः कोपये त्वां न भीषये।
समर्थो ह्यसि वीर्येण सुराणामपि निग्रहे ॥ २३ ॥

तद्द्वांश्चतुरज्ञेण बलेन महता वृतम्।
व्यूहेदं वानरानीकं निर्मथिष्यसि रावणम् ॥ २४ ॥

रावणावरजे वाक्यमेवं ब्रुवति राघवः।
शत्रूणां प्रतिधातार्थमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २५ ॥

पूर्वद्वारं तु लङ्घाया नीलो वानरपुङ्गवः।
प्रहस्तं प्रतियोद्धा स्याद् वानरैर्बहुभिर्वृतः ॥ २६ ॥

अङ्गदो वालिपुत्रस्तु बलेन महता वृतः।
दक्षिणे बाधतां द्वारे महापार्श्वमहोदरौ ॥ २७ ॥

हनूमान् पश्चिमद्वारं निष्पीड्य पवनात्मजः।
प्रविशत्वप्रमेयात्मा बहुभिः कपिभिर्वृतः ॥ २८ ॥

दैत्यदानवसङ्घानामृषीणां च महात्मनाम्।
विप्रकारप्रियः क्षुद्रो वरदानबलान्वितः ॥ २९ ॥

परिक्रमति यः सर्वान् लोकान् सन्तापयन् प्रजाः।
तस्याहं राक्षसेन्द्रस्य स्वयमेव वधे धृतः ॥ ३० ॥

उत्तरं नगरद्वारमहं सौमित्रिणा सह।
निपीड्याभिप्रवेक्ष्यामि सबलो यत्र रावणः ॥ ३१ ॥

वानरेन्द्रश्च बलवानृक्षराजश्च वीर्यवान्।
राक्षसेन्द्रानुजश्वैव गुल्मे भवतु मध्यमे ॥ ३२ ॥

न चैव मानुषं रूपं कार्यं हरिभिराहवे।
एषा भवतु नः संज्ञा युद्धेऽस्मिन् वानरे बले ॥ ३३ ॥

वानरा एव नश्चिह्नं स्वजनेऽस्मिन् भविष्यति।
वयं तु मानुषेणैव सप्त योत्स्यामहे परान् ॥ ३४ ॥

अहमेव सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन महौजसा।
आत्मना पञ्चमश्चायं सखा मम विभीषणः ॥ ३५ ॥

स रामः कृत्यसिद्धर्थमेवमुक्त्वा विभीषणम्।
सुवेलारोहणे बुद्धिं चकार मतिमान् प्रभुः।
रमणीयतरं दृष्ट्वा सुवेलस्य गिरेस्तटम् ॥ ३६ ॥

ततस्तु रामो महता बलेन प्रच्छाद्य सर्वा पृथिवीं महात्मा।
प्रहृष्टरूपोऽभिजगाम लङ्घां कृत्वा मतिं सोऽरिवधे महात्मा ॥ ३७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रामगुल्मविभागः नाम सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ६-३७ ॥

॥ अष्टात्रिंशः सर्गः — सुवेलारोहणम् ॥

स तु कृत्वा सुवेलस्य मतिमारोहणं प्रति।
लक्ष्मणानुगतो रामः सुश्रीवमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

विभीषणं च धर्मज्ञमनुरक्तं निशाचरम्।
मन्त्रज्ञं च विधिज्ञं च श्लक्षणया परया गिरा ॥ २ ॥

सुवेलं साधु शैलेन्द्रमिमं धातुशतैश्चितम्।
अध्यारोहामहे सर्वे वत्स्यामोऽत्र निशामिमाम्॥३॥

लङ्घां चालोकयिष्यामो निलयं तस्य रक्षसः।
येन मे मरणान्ताय हृता भार्या दुरात्मना॥४॥

येन धर्मो न विज्ञातो न वृत्तं न कुलं तथा।
राक्षस्या नीचया बुद्ध्या येन तद् गर्हितं कृतम्॥५॥

तस्मिन् मे वर्तते रोषः कीर्तिते राक्षसाधमे।
यस्यापराधान्नीचस्य वधं द्रक्ष्यामि रक्षसाम्॥६॥

एको हि कुरुते पापं कालपाशवशं गतः।
नीचेनात्मापचारेण कुलं तेन विनश्यति॥७॥

एवं सम्ब्रयन् नेव सक्रोधो रावणं प्रति।
रामः सुवेलं वासाय चित्रसानुमुपारुहत्॥८॥

पृष्ठतो लक्ष्मणश्चैनमन्वगच्छत् समाहितः।
सशरं चापमुद्यम्य सुमहाद्विक्रमे रतः॥९॥

तमन्वारोहत् सुग्रीवः सामात्यः सविभीषणः।
हनुमानङ्गदो नीलो मैन्दो द्विविद एव च॥१०॥

गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः।
पनसः कुमुदश्चैव हरो रमश्च यूथपः॥११॥

जाम्बवांश्च सुषेणश्च ऋषभश्च महामतिः।
दुर्मुखश्च महातेजास्तथा शतवलिः कपिः॥१२॥

एते चान्ये च बहवो वानराः शीघ्रगामिनः।
ते वायुवेगप्रवणास्तं गिरि गिरिचारिणः॥१३॥

अध्यारोहन्त शतशः सुवेलं यत्र राघवः ।
ते त्वदीर्घेण कालेन गिरिमारुद्ध्य सर्वतः ॥ १४ ॥

ददशुः शिखरे तस्य विषक्तामिव खे पुरीम् ।
तां शुभां प्रवरद्वारां प्राकारवरशोभिताम् ॥ १५ ॥

लङ्कां राक्षससम्पूर्णा ददशुर्हरियूथपाः ।
प्राकारवरसंस्थैश्च तथा नीलैश्च राक्षसैः ॥ १६ ॥

ददशुस्ते हरिश्रेष्ठाः प्राकारमपरं कृतम् ॥ १७ ॥

ते दृष्ट्वा वानराः सर्वे राक्षसान् युद्धकाङ्गिणः ।
मुमुक्षुर्विविधान् नादांस्तस्य रामस्य पश्यतः ॥ १८ ॥

ततोऽस्तमगमत् सूर्यः सन्ध्यया प्रतिरञ्जितः ।
पूर्णचन्द्रप्रदीप्ता च क्षपा समतिवर्तत ॥ १९ ॥

ततः स रामो हरिवाहिनीपतिर्विभीषणेन प्रतिनन्द्य सत्कृतः ।
सलक्ष्मणो यूथपयूथसंयुतः सुवेलपृष्ठे न्यवसद् यथासुखम् ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सुवेलारोहणम् नाम अष्टात्रिंशः सर्गः ॥ ६-३८ ॥

॥ एकोनचत्वारिंशः सर्गः — लङ्कादर्शनम् ॥

तां रात्रिमुषितास्तत्र सुवेले हरियूथपाः ।
लङ्कायां ददशुर्विरा वनान्युपवनानि च ॥ १ ॥

समसौम्यानि रम्याणि विशालान्यायतानि च ।
दृष्टिरम्याणि ते दृष्ट्वा बभूवर्जातविस्मयाः ॥ २ ॥

चम्पकाशोकबकुलशालतालसमाकुला ।
तमालवनसञ्जना नागमालासमावृता ॥ ३ ॥

हिन्तालैर्जुनैर्नीपैः सप्तपणैः सुपुष्पितैः ।
तिलकैः कर्णिकारैश्च पाटलैश्च समन्ततः ॥ ४ ॥

शुशुभे पुष्पिताग्रैश्च लतापरिगत्तद्रूमैः ।
लङ्घा बहुविधैर्दिव्यैर्यथेन्द्रस्यामरावती ॥ ५ ॥

विचित्रकुसुमोपेतै रक्तकोमलपल्लवैः ।
शाद्वलैश्च तथा नीलैश्चित्राभिर्वनराजिभिः ॥ ६ ॥

गन्धाद्यान्यतिरम्याणि पुष्पाणि च फलानि च ।
धारयन्त्यगमास्तत्र भूषणानीव मानवाः ॥ ७ ॥

तच्चैत्ररथसङ्काशं मनोज्ञं नन्दनोपमम् ।
वनं सर्वतुंकं रम्यं शुशुभे षददायुतम् ॥ ८ ॥

दात्यूहकोयष्टिकैर्नृत्यमानैश्च बर्हिणैः ।
रुतं परभृतानां च शुश्रुवे वननिझरे ॥ ९ ॥

नित्यमत्तविहङ्गानि भ्रमराचरितानि च ।
कोकिलाकुलखण्डानि विहङ्गाभिरुतानि च ॥ १० ॥

भृङ्गराजाधिगीतानि कुररस्वनितानि च ।
कोणालकविघुष्टानि सारसाभिरुतानि च ।
विविशुस्ते ततस्तानि वनान्युपवनानि च ॥ ११ ॥

हृष्टाः प्रमुदिता वीरा हरयः कामरूपिणः ।
तेषां प्रविशतां तत्र वानराणां महौजसाम् ॥ १२ ॥

पुष्पसंसर्गसुरभिर्वौ ग्राणसुखोऽनिलः ।
अन्ये तु हरिवीराणां यूथान्निष्कम्य यूथपाः ।
सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञाता लङ्कां जग्मुः पताकिनीम् ॥ १३ ॥

वित्रासयन्तो विहगान् ग्लापयन्तो मृगद्विपान् ।
कम्पयन्तश्च तां लङ्कां नादैः स्वैर्नदतां वराः ॥ १४ ॥

कुर्वन्तस्ते महावेगा महीं चरणपीडिताम् ।
रजश्च सहसैवोर्ध्वं जगाम चरणोत्थितम् ॥ १५ ॥

ऋक्षाः सिंहाश्च महिषा वारणाश्च मृगाः खगाः ।
तेन शब्देन वित्रस्ता जग्मुर्भीता दिशो दश ॥ १६ ॥

शिखरं तु त्रिकूटस्य प्रांशु चैकं दिविस्पृशम् ।
समन्तात् पुष्पसञ्छन्नं महारजतसन्निभम् ॥ १७ ॥

शतयोजनविस्तीर्णं विमलं चारुदर्शनम् ।
श्लक्षणं श्रीमन्महच्चैव दुष्घ्रापं शकुनैरपि ॥ १८ ॥

मनसापि दुरारोहं किं पुनः कर्मणा जनैः ।
निविष्टा तस्य शिखरे लङ्का रावणपालिता ॥ १९ ॥

दशयोजनविस्तीर्णा विंशत्योजनमायता ।
सा पुरी गोपुरैरुचैः पाण्डुराम्बुदसन्निभैः ।
काञ्चनेन च शालेन राजतेन च शोभते ॥ २० ॥

प्रासादैश्च विमानैश्च लङ्का परमभूषिता ।
घनैरिवातपापाये मध्यमं वैष्णवं पदम् ॥ २१ ॥

यस्यां स्तम्भसहस्रेण प्रासादः समलङ्कृतः ।
कैलासशिखराकारो दृश्यते खमिवोल्लिखन् ॥ २२ ॥

चैत्यः स राक्षसेन्द्रस्य बभूव पुरभूषणम्।
शतेन रक्षसां नित्यं यः समग्रेण रक्ष्यते॥ २३॥

मनोज्ञां काञ्चनवतीं पर्वतैरुपशोभिताम्।
नानाधातुविचित्रैश्च उद्यानैरुपशोभिताम्॥ २४॥

नानाविहगसङ्खुष्टां नानामृगनिषेविताम्।
नानाकुसुमसम्पन्नां नानाराक्षससेविताम्॥ २५॥

तां समृद्धां समृद्धार्था लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणाग्रजः।
रावणस्य पुरीं रामो ददर्श सह वानरैः॥ २६॥

तां महागृहसम्बाधां दृष्ट्वा लक्ष्मणपूर्वजः।
नगरीं त्रिदिवप्रख्यां विस्मयं प्राप वीर्यवान्॥ २७॥

तां रत्नपूर्णा बहुसंविधानां प्रासादमालाभिरलङ्घतां च।
पुरीं महायन्त्रकवाटमुख्यां ददर्श रामो महता बलेन॥ २८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
लङ्घादर्शनम् नाम एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ६-३९॥

॥ चत्वारिंशः सर्गः — रावणसुग्रीवनियुद्धम्॥

ततो रामः सुवेलाग्रं योजनद्वयमण्डलम्।
उपारोहत् ससुग्रीवो हरियूथैः समन्वितः॥ १॥

स्थित्वा मुहूर्तं तत्रैव दिशो दशा विलोकयन्।
त्रिकूटशिखरे रम्ये निर्मितां विश्वकर्मणा॥ २॥

ददर्श लङ्घां सुन्यस्तां रम्यकाननशोभिताम्।
तस्य गोपुरशङ्खस्थं राक्षसेन्द्रं दुरासदम्॥ ३॥

श्रेतचामरपर्यन्तं विजयच्छत्रशोभितम्।

रक्तचन्दनसंलिपं रत्नाभरणभूषितम्॥४॥

नीलजीमूतसङ्काशं हेमसञ्चादिताम्बरम्।

ऐरावतविषाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसम् ॥५॥

शशलोहितरागेण संवीतं रक्तवाससा।

सन्ध्यातपेन सञ्छन्नं मेघराशिमिवाम्बरे॥६॥

पश्यतां वानरेन्द्राणां राघवस्यापि पश्यतः।

दर्शनाद् राक्षसेन्द्रस्य सुग्रीवः सहसोत्थितः॥७॥

क्रोधवेगेन संयुक्तः सत्त्वेन च बलेन च।

अचलाग्रादथोत्थाय पुष्पुवे गोपुरस्थले॥८॥

स्थित्वा मुहूर्तं सम्प्रेक्ष्य निर्भयेनान्तरात्मना।

तृणीकृत्य च तद् रक्षः सोऽब्रवीत् परुषं वचः॥९॥

लोकनाथस्य रामस्य सखा दासोऽस्मि राक्षस।

न मया मोक्ष्यसेऽद्य त्वं पार्थिवेन्द्रस्य तेजसा॥१०॥

इत्युत्तवा सहसोत्पत्य पुष्पुवे तस्य चोपरि।

आकृष्य मुकुटं चित्रं पातयामास तद् भुवि॥११॥

समीक्ष्य तूर्णमायान्तं बभाषे तं निशाचरः।

सुग्रीवस्त्वं परोक्षं मे हीनग्रीवो भविष्यसि॥१२॥

इत्युत्तवोत्थाय तं क्षिप्रं बाहुभ्यामाक्षिपत् तले।

कन्दुवत् स समुत्थाय बाहुभ्यामाक्षिपद्धरिः॥१३॥

परस्परं स्वेदविदिग्धगात्रौ परस्परं शोणितरक्तदेहौ।

परस्परं श्लिष्टनिरुद्धचेष्टौ परस्परं शाल्मलिकिंशुकाविव॥१४॥

मुष्टिप्रहारैश्च तलप्रहारैरतिघातैश्च कराग्रघातैः।
तौ चक्रतुर्युद्धमसह्यरूपं महाबलौ राक्षसवानरेन्द्रौ ॥ १५ ॥

कृत्वा नियुद्धं भृशमुग्रवेगौ कालं चिरं गोपुरवेदिमध्ये।
उत्क्षिप्य चोत्क्षिप्य विनम्य देहौ पादक्रमाद् गोपुरवेदिलभौ ॥ १६ ॥

अन्योन्यमापीज्य विलग्नदेहौ तौ पेततुः सालनिखातमध्ये।
उत्पेततुर्भूमितलं स्पृशन्तौ स्थित्वा मुहूर्तं त्वभिनिःश्वसन्तौ ॥ १७ ॥

आलिङ्ग्न्य चालिङ्ग्न्य च बाहुयोक्त्रैः संयोजयामासतुराहवे तौ।
संरम्भशिक्षाबलसम्प्रयुक्तौ सुचेरतुः सम्प्रति युद्धमार्गैः ॥ १८ ॥

शार्दूलसिंहाविव जातदण्ठौ गजेन्द्रपोताविव सम्प्रयुक्तौ।
संहत्य संवेद्य च तौ कराभ्यां तौ पेततुर्वै युगपद् धरायाम् ॥ १९ ॥

उद्यम्य चान्योन्यमधिक्षिपन्तौ सञ्चक्रमाते बहु युद्धमार्गै।
व्यायामशिक्षाबलसम्प्रयुक्तौ क्लुमं न तौ जग्मतुराशु वीरौ ॥ २० ॥

बाहूत्तमैर्वारणवारणाभैर्निवारयन्तौ परवारणाभौ।
चिरेण कालेन भृशं प्रयुद्धौ सञ्चेरतुर्मण्डलमार्गमाशु ॥ २१ ॥

तौ परस्परमासाद्य यत्तावन्योन्यसूदने।
मार्जाराविव भक्षार्थेऽवतस्थाते मुहुर्मुहुः ॥ २२ ॥

मण्डलानि विचित्राणि स्थानानि विविधानि च।
गोमूत्रकाणि चित्राणि गतप्रत्यागतानि च ॥ २३ ॥

तिरश्चीनगतान्येव तथा वक्रगतानि च।
परिमोक्षं प्रहाराणां वर्जनं परिधावनम् ॥ २४ ॥

अभिद्रवणमाप्णावमवस्थानं सविग्रहम्।
परावृत्तमपावृत्तमपद्रुतमवपुतम् ॥ २५ ॥

उपन्यस्तमपन्यस्तं युद्धमार्गविशारदौ।
तौ विचेरतुरन्योन्यं वानरेन्द्रश्च रावणः ॥ २६ ॥

एतस्मिन्नन्तरे रक्षो मायाबलमथात्मनः।
आरब्धुमुपसम्पेदे ज्ञात्वा तं वानराधिपः ॥ २७ ॥

उत्पात तदाऽऽकाशं जितकाशी जितक्षुमः।
रावणः स्थित एवात्र हरिराजेन वश्वितः ॥ २८ ॥

अथ हरिवरनाथः प्राससङ्गामकीर्तिर्निश्चरपतिमाजौ योजयित्वा श्रमेण।
गगनमतिविशालं लङ्घयित्वार्कसूनुर्हरिगणबलमध्ये रामपार्श्वं जगाम ॥ २९ ॥

इति स सवितृसूनुस्तत्र तत् कर्म कृत्वा पवनगतिरनीकं प्राविशत् सम्प्रहृष्टः।
रघुवरनृपसूनोर्धयन् युद्धर्हर्षं तरुमृगगणमुख्यैः पूज्यमानो हरीन्द्रः ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणसुग्रीवनियुद्धम् नाम चत्वारिंशः सर्गः ॥ ६-४० ॥

॥ एकचत्वारिंशः सर्गः — अङ्गददूत्यम् ॥

अथ तस्मिन् निमित्तानि दृष्ट्वा लक्ष्मणपूर्वजः।
सुग्रीवं सम्परिष्वज्य रामो वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

असम्मच्य मया सार्धं तदिदं साहसं कृतम्।
एवं साहसयुक्तानि न कुर्वन्ति जनेश्वराः ॥ २ ॥

संशये स्थाप्य मां चेदं बलं चेमं विभीषणम्।
कष्टं कृतामिदं वीरं साहसं साहसप्रिय ॥ ३ ॥

इदानीं मा कृथा वीर एवंविघ्मरिन्दम्।
त्वयि किञ्चित्समापन्ने किं कार्यं सीतया मम ॥ ४ ॥

भरतेन महाबाहो लक्ष्मणेन यवीयसा।
शत्रुघ्नेन च शत्रुघ्न स्वशरीरेण वा पुनः ॥ ५ ॥

त्वयि चानागते पूर्वमिति मे निश्चिता मतिः।
जानतश्चापि ते वीर्यं महेन्द्रवरुणोपम ॥ ६ ॥
हृत्वाहं रावणं युद्धे सपुत्रबलवाहनम्।
अभिषिञ्च्य च लङ्घायां विभीषणमथापि च ॥ ७ ॥

भरते राज्यमारोप्य त्यक्ष्ये देहं महाबल।
तमेवं वादिनं रामं सुग्रीवः प्रत्यभाषत ॥ ८ ॥

तव भार्यापहर्तारं दृष्ट्वा राघव रावणम्।
मर्षयामि कथं वीर जानन् विक्रममात्मनः ॥ ९ ॥
इत्येवं वादिनं वीरमभिनन्द्य च राघवः।
लक्ष्मणं लक्ष्मिसम्पन्नमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥

परिगृह्योदकं शीतं वनानि फलवन्ति च।
बलौघं संविभज्येम व्यूहा तिष्ठाम लक्ष्मण ॥ ११ ॥

लोकक्षयकरं भीमं भयं पश्याम्युपस्थितम्।
निर्बहृणं प्रवीराणामृक्षवानररक्षसाम् ॥ १२ ॥

वाता हि परुषं वान्ति कम्पते च वसुन्धरा।
पर्वताग्राणि वेपन्ते नदन्ति धरणीधराः ॥ १३ ॥

मेघाः क्रव्यादसङ्काशाः परुषाः परुषस्वराः।
क्रूराः क्रूरं प्रवर्षन्ते मिश्रं शोणितविन्दुभिः ॥ १४ ॥
रक्तचन्दनसङ्काशा सन्ध्या परमदारुणा।
ज्वलच्च निपतत्येतदादित्यादग्निमण्डलम् ॥ १५ ॥

आदित्यमभिवाश्यन्ति जनयन्तो महद्दयम्।
दीना दीनस्वरा घोरा अप्रशस्ता मृगद्विजाः ॥ १६ ॥

रजन्यामप्रकाशश्च सन्तापयति चन्द्रमाः।
कृष्णरक्तांशुपर्यन्तो यथा लोकस्य सङ्ख्ये ॥ १७ ॥

हस्वो रूक्षोऽप्रशस्तश्च परिवेषः सुलोहितः।
आदित्यमण्डले नीलं लक्ष्म लक्ष्मण दृश्यते ॥ १८ ॥

दृश्यन्ते न यथावच्च नक्षत्राण्यभिवर्तते।
युगान्तमिव लोकस्य पश्य लक्ष्मण शंसति ॥ १९ ॥

काकाः श्येनास्तथा गृग्रा नीचैः परिपतन्ति च।
शिवाश्चाप्यशुभा वाचः प्रवदन्ति महास्वनाः ॥ २० ॥

शैलैः शूलैश्च खड्जैश्च विमुक्तैः कपिराक्षसैः।
भविष्यत्यावृता भूमिर्मासशोणितकर्दमा ॥ २१ ॥

क्षिप्रमद्य दुराधर्षा पुरीं रावणपालिताम्।
अभियाम जवेनैव सर्वतो हरिभिर्वृताः ॥ २२ ॥

इत्येवं तु वदन् वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजः।
तस्मादवातरच्छीघ्रं पर्वताग्रान्महाबलः ॥ २३ ॥

अवतीर्य तु धर्मात्मा तस्माच्छैलात् स राघवः।
परैः परमदुर्धर्षं दर्दशं बलमात्मनः ॥ २४ ॥

सन्नद्य तु ससुग्रीवः कपिराजबलं महत्।
कालज्ञो राघवः काले संयुगायाभ्यचोदयत् ॥ २५ ॥

ततः काले महाबाहुबलेन महता वृतः।
प्रस्थितः पुरतो धन्वी लङ्घामभिमुखः पुरीम् ॥ २६ ॥

तं विभीषणसुग्रीवौ हनूमाञ्चाम्बवान् नलः।
 ऋक्षराजस्तथा नीलो लक्ष्मणश्चान्वयुस्तदा ॥ २७ ॥

ततः पश्चात् सुमहती पृतनक्षवनौकसाम्।
 प्रच्छाद्य महतीं भूमिमनुयाति स्म राघवम् ॥ २८ ॥

शैलशृङ्खणि शतशः प्रवृद्धांश्च महीरुहान्।
 जगृहुः कुञ्जरप्रख्या वानराः परवारणाः ॥ २९ ॥

तौ त्वदीर्घेण कालेन भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
 रावणस्य पुरीं लङ्कामासेदतुररिन्द्रमौ ॥ ३० ॥

पताकामालिनीं रम्यामुद्यानवनशोभिताम्।
 चित्रवप्रां सुदुष्ट्रापामुच्चैः प्राकारतोरणाम् ॥ ३१ ॥

तां सुरैरपि दुर्धर्षा रामवाक्यप्रचोदिताः।
 यथानिदेशं सम्पीड्य न्यविशान्त वनौकसः ॥ ३२ ॥

लङ्कायास्तूत्तरद्वारं शैलशृङ्खमिवोन्नतम्।
 रामः सहानुजो धन्वी जुगोप च रुरोध च ॥ ३३ ॥

लङ्कामुपनिविष्टस्तु रामो दशरथात्मजः।
 लक्ष्मणानुचरो वीरः पुरीं रावणपालिताम् ॥ ३४ ॥

उत्तरद्वारमासाद्य यत्र तिष्ठति रावणः।
 नान्यो रामाद्वि तद् द्वारं समर्थः परिरक्षितुम् ॥ ३५ ॥

रावणाधिष्ठितं भीमं वरुणेनेव सागरम्।
 सायुधै राक्षसैर्भीमैरभिगुप्तं समन्ततः ॥ ३६ ॥

लघूनां त्रासजननं पातालमिव दानवैः।
 विन्यस्तानि च योधानां बहूनि विविधानि च ॥ ३७ ॥

ददर्श्युधजालानि तथैव कवचानि च।
पूर्वं तु द्वारमासाद्य नीलो हरिचमूपतिः ॥ ३८ ॥

अतिष्ठत् सह मैन्देन द्विविदेन च वीर्यवान्।
अङ्गदो दक्षिणद्वारं जग्राह सुमहाबलः ॥ ३९ ॥

ऋषभेण गवाक्षेण गजेन गवयेन च।
हनूमान् पश्चिमद्वारं रक्ष बलवान् कपिः ॥ ४० ॥

प्रमाथिप्रधसाभ्यां च वीरैरन्यैश्च सङ्गतः।
मध्यमे च स्वयं गुल्मे सुग्रीवः समतिष्ठत ॥ ४१ ॥

सह सर्वैर्हरिश्चेष्टैः सुपर्णपवनोपमैः।
वानराणां तु षड्ग्रिशत्कोट्यः प्रख्यातयूथपाः ॥ ४२ ॥

निपीड्योपनिविष्टाश्च सुग्रीवो यत्र वानरः।
शासनेन तु रामस्य लक्ष्मणः सविभीषणः ॥ ४३ ॥

द्वारे द्वारे हरीणां तु कोटि कोटीन्यवेशयत्।
पश्चिमेन तु रामस्य सुषेणः सहजाम्बवान् ॥ ४४ ॥

अदूरान्मध्यमे गुल्मे तस्थौ बहुबलानुगाः।
ते तु वानरशार्दूलाः शार्दूला इव दंष्ट्रिणः।
गृहीत्वा द्रुमशैलाग्रान् हृष्टा युद्धाय तस्थिरे ॥ ४५ ॥

सर्वे विकृतलाङ्गूलाः सर्वे दंष्ट्रानखायुधाः।
सर्वे विकृतचित्राङ्गाः सर्वे च विकृताननाः ॥ ४६ ॥

दशनागबलाः केचित् केचिद् दशगुणोत्तराः।
केचिन्नागसहस्रस्य बभूवुस्तुल्यविक्रमाः ॥ ४७ ॥

सन्ति चौघबलाः केचित् केचिच्छतगुणोत्तराः।
अप्रमेयबलाश्चान्ये तत्रासन् हरियूथपाः॥४८॥

अङ्गुतश्च विचित्रश्च तेषामासीत् समागमः।
तत्र वानरसैन्यानां शलभानामिवोद्भमः॥४९॥

परिपूर्णमिवाकाशं सम्पूर्णव च मेदिनी।
लङ्घामुपनिविष्टैश्च सम्पत्तिद्विश्च वानरैः॥५०॥

शतं शतसहस्राणां पृतनर्क्षवनौकसाम्।
लङ्घाद्वाराण्युपाजग्मुरन्ये योङ्गुं समन्ततः॥५१॥

आवृतः स गिरिः सर्वैस्त्वैः समन्तात् प्लवङ्गमैः।
अयुतानां सहस्रं च पुरीं तामभ्यवर्तत॥५२॥

वानरैर्बलवद्विश्च बभूव द्रुमपाणिभिः।
सर्वतः संवृता लङ्घा दुष्ट्रवेशापि वायुना॥५३॥

राक्षसा विस्मयं जग्मुः सहसाभिनिपीडिताः।
वानरैर्मेघसङ्काशैः शक्तुल्यपराक्रमैः॥५४॥

महाज्ञब्दोऽभवत् तत्र बलौघस्याभिवर्ततः।
सागरस्येव भिन्नस्य यथा स्यात् सलिलस्वनः॥५५॥

तेन शब्देन महता सप्राकारा सतोरणा।
लङ्घा प्रचलिता सर्वा सशैलवनकानना॥५६॥

रामलक्ष्मणगुप्ता सा सुग्रीवेण च वाहिनी।
बभूव दुर्धर्षतरा सर्वैरपि सुरासुरैः॥५७॥

राघवः सन्निवेश्यैवं स्वसैन्यं रक्षसां वधे।
सम्मन्त्र्य मन्त्रिभिः सार्थं निश्चित्य च पुनः पुनः॥५८॥

आनन्तर्यमभिप्रेप्सुः क्रमयोगार्थतत्त्ववित्।
विभीषणस्यानुमते राजधर्ममनुस्मरन्॥ ५९॥

अङ्गदं वालितनयं समाहृयेदमब्रवीत्।
गत्वा सौम्य दशग्रीवं ब्रूहि मद्वचनात् कपे॥ ६०॥

लङ्घयित्वा पुरीं लङ्घां भयं त्यक्त्वा गतव्यथः।
भ्रष्टश्रीकं गतैश्वर्यं मुमूर्षानष्टचेतनम्॥ ६१॥

ऋषीणां देवतानां च गन्धर्वाप्सरसां तथा।
नागानामथ यक्षाणां राज्ञां च रजनीचर॥ ६२॥

यच्च पापं कृतं मोहादवलिप्तेन राक्षस।
नूनं ते विगतो दर्पः स्वयम्भूवरदानजः।
तस्य पापस्य सम्प्राप्ता व्युष्टिरद्य दुरासदा॥ ६३॥

यस्य दण्डधरस्तेऽहं दाराहरणकर्शितः।
दण्डं धारयमाणस्तु लङ्घाद्वारे व्यवस्थितः॥ ६४॥

पदवीं देवतानां च महर्षीणां च राक्षस।
राजर्षीणां च सर्वेषां गमिष्यसि युधि स्थिरः॥ ६५॥

बलेन येन वै सीतां मायया राक्षसाधम।
मामतिक्रमयित्वा त्वं हृतवांस्तन्निदर्शय॥ ६६॥

अराक्षसमिमं लोकं कर्तास्मि निशितैः शरैः।
न चेच्छरणमभ्येषि तामादाय तु मैथिलीम्॥ ६७॥

धर्मात्मा राक्षसश्रेष्ठः सम्प्राप्तोऽयं विभीषणः।
लङ्घैश्वर्यमिदं श्रीमान् ध्रुवं प्राप्नोत्यकण्टकम्॥ ६८॥

नहि राज्यमधर्मेण भोक्तुं क्षणमपि त्वया।
शक्यं मूर्खसहायेन पापेनाविदितात्मना ॥ ६९ ॥

युध्यस्व मा धृतिं कृत्वा शौर्यमालम्ब्य राक्षस।
मच्छरैस्त्वं रणे शान्तस्ततः पूतो भविष्यसि ॥ ७० ॥

यद्याविशसि लोकांस्त्रीन् पक्षीभूतो निशाचर।
मम चक्षुःपथं प्राप्य न जीवन् प्रतियास्यसि ॥ ७१ ॥

ब्रवीमि त्वां हितं वाक्यं क्रियतामौर्ध्वदेहिकम्।
सुदृष्टा क्रियतां लङ्घा जीवितं ते मयि स्थितम् ॥ ७२ ॥

इत्युक्तः स तु तारेयो रामेणाक्षिष्ठकर्मणा।
जगामाकाशमाविश्य मूर्तिमानिव हव्यवाट् ॥ ७३ ॥

सोऽतिपत्य मुहूर्तेन श्रीमान् रावणमन्दिरम्।
ददर्शासीनमव्यग्रं रावणं सचिवैः सह ॥ ७४ ॥

ततस्तस्याविदूरेण निपत्य हरिपुङ्गवः।
दीप्ताम्बिसदृशस्तस्थावङ्गदः कनकाङ्गदः ॥ ७५ ॥

तद् रामवचनं सर्वमन्यूनाधिकमुत्तमम्।
सामात्यं श्रावयामास निवेद्यात्मानमात्मना ॥ ७६ ॥

दूतोऽहं कोसलेन्द्रस्य रामस्याक्षिष्ठकर्मणः।
वालिपुत्रोऽङ्गदो नाम यदि ते श्रोत्रमागतः ॥ ७७ ॥

आह त्वां राघवो रामः कौसल्यानन्दवर्धनः।
निष्पत्य प्रतियुध्यस्व नृशंसं पुरुषो भव ॥ ७८ ॥

हन्तास्मि त्वां सहामात्यं सपुत्रज्ञातिबान्धवम्।
निरुद्धिभास्त्रयो लोका भविष्यन्ति हते त्वयि ॥ ७९ ॥

देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम्।
 शत्रुमध्योद्धरिष्यामि त्वामृषीणां च कण्टकम्॥८०॥
 विभीषणस्य चैश्वर्यं भविष्यति हते त्वयि।
 न चेत् सत्कृत्य वैदेहीं प्रणिपत्य प्रदास्यसि॥८१॥

 इत्येवं परुषं वाक्यं ब्रुवाणे हरिपुङ्गवे।
 अर्मष्वशमापन्नो निशाचरगणेश्वरः॥८२॥

 ततः स रोषमापन्नः शशास सचिवांस्तदा।
 गृह्यतामिति दुर्मेधा वध्यतामिति चासकृत्॥८३॥

 रावणस्य वचः श्रुत्वा दीप्ताभिमिव तेजसा।
 जगृहुस्तं ततो घोराश्वत्वारो रजनीचराः॥८४॥

 ग्राहयामास तरेयः स्वयमात्मानमात्मवान्।
 बलं दर्शयितुं वीरो यातुधानगणे तदा॥८५॥

 स तान् बाहुद्वयासक्तानादाय पतगानिव।
 प्रासादं शैलसङ्काशमुत्पपाताङ्गदस्तदा॥८६॥

 तस्योत्पत्तनवेगेन निर्धूतास्तत्र राक्षसाः।
 भूमौ निपतिताः सर्वे राक्षसेन्द्रस्य पश्यतः॥८७॥

 ततः प्रासादशिखरं शैलशङ्कमिवोन्नतम्।
 चक्राम राक्षसेन्द्रस्य वालिपुत्रः प्रतापवान्॥८८॥

 पफाल च तदाक्रान्तं दशग्रीवस्य पश्यतः।
 पुरा हिमवतः शृङ्गं वज्रेणोव विदारितम्॥८९॥

 भङ्गा प्रासादशिखरं नाम विश्राव्य चात्मनः।
 विनद्य सुमहानादमुत्पपात विहायसा॥९०॥

व्यथयन् राक्षसान् सर्वान् हर्षयंश्चापि वानरान्।
स वानराणां मध्ये तु रामपार्श्ममुपागतः ॥ ११ ॥

रावणस्तु परं चक्रे क्रोधं प्रासादधर्षणात्।
विनाशं चात्मनः पश्यन् निःश्वासपरमोऽभवत् ॥ १२ ॥

रामस्तु बहुभिर्हृषीर्विनदद्विः प्लवङ्गमैः।
वृतो रिपुवधाकाङ्गी युद्धायैवाभ्यवर्तत ॥ १३ ॥

सुषेणस्तु महावीर्यो गिरिकूटोपमो हरिः।
बहुभिः संवृतस्तत्र वानरैः कामरूपिभिः ॥ १४ ॥

स तु द्वाराणि संयम्य सुग्रीववचनात् कपिः।
र्यक्रामत दुर्घर्षो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥ १५ ॥

तेषामक्षौहिणिशतं समवेक्ष्य वनौकसाम्।
लङ्कामुपर्निविष्टानां सागरं चाभिवर्तताम् ॥ १६ ॥

राक्षसा विस्मयं जगमुद्धासं जगमुस्तथापरे।
अपरे समरे हर्षाद्वर्षमेवोपपेदिरे ॥ १७ ॥

कृत्स्नं हि कपिभिर्व्यासं प्राकारपरिखान्तरम्।
ददृश् राक्षसा दीनाः प्राकारं वानरीकृतम्।
हाहाकारमकुर्वन्त राक्षसा भयमागताः ॥ १८ ॥

तस्मिन् महाभीषणके प्रवृत्ते कोलाहले राक्षसराजयोधाः।
प्रगृह्य रक्षांसि महायुधानि युगान्तवाता इव संविचेरुः ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
अङ्गददूत्यम् नाम एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ६-४१ ॥

॥ द्विचत्वारिशः सर्गः — युद्धारम्भः ॥

ततस्ते राक्षसास्तत्र गत्वा रावणमन्दिरम्।
न्यवेदयन् पुरीं रुद्धां रामेण सह वानरैः ॥ १ ॥

रुद्धां तु नगरीं श्रुत्वा जातकोधो निशाचरः।
विधानं द्विगुणं कृत्वा प्रासादं चाप्यरोहत ॥ २ ॥

स ददर्श वृतां लङ्घां सशैलवनकाननाम्।
असङ्घेयैर्हरिगणैः सर्वतो युद्धकाङ्गभिः ॥ ३ ॥

स दृष्ट्वा वानरैः सर्वैर्सुधां कपिलीकृताम्।
कथं क्षपयितव्याः स्युरिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ४ ॥

स चिन्तयित्वा सुचिरं धैर्यमालम्ब्य रावणः।
राघवं हरियूथांश्च ददर्शायतलोचनः ॥ ५ ॥

राघवः सह सैन्येन मुदितो नाम पुप्लुवे।
लङ्घां ददर्श गुप्तां वै सर्वतो राक्षसैर्वृताम् ॥ ६ ॥

दृष्ट्वा दाशरथिर्लङ्घां चित्रघ्वजपताकिनीम्।
जगाम सहसा सीतां दूयमानेन चेतसा ॥ ७ ॥

अत्र सा मृगशावाक्षी मत्कृते जनकात्मजा।
पीड्यते शोकसन्तसा कृशा स्थणिडलशायिनी ॥ ८ ॥

निपीड्यमानां धर्मात्मा वैदेहीमनुचिन्तयन्।
क्षिप्रमाङ्गापयद् रामो वानरान् द्विषतां वधे ॥ ९ ॥

एवमुक्ते तु वचसि रामेणाङ्गुष्ठकर्मणा।
सङ्घष्माणाः पूवगाः सिंहनादैरनादयन् ॥ १० ॥

शिखरैर्विकिरामैतां लङ्घां मुष्ठिभिरेव वा।
 इति स्म दधिरे सर्वे मनांसि हरियूथपाः ॥ ११ ॥

उद्यम्य गिरिशृङ्गाणि महान्ति शिखराणि च।
 तरुंश्चोत्पाट्य विविधांस्तिष्ठन्ति हरियूथपाः ॥ १२ ॥

प्रेक्षतो राक्षसेन्द्रस्य तान्यनीकानि भागशः।
 राघवप्रियकामार्थं लङ्घामारुरुहुस्तदा ॥ १३ ॥

ते ताम्रवक्रा हेमाभा रामार्थं त्यक्तजीविताः।
 लङ्घामेवाभ्यवर्तन्त सालभूधरयोधिनः ॥ १४ ॥

ते द्रुमैः पर्वताग्रैश्च मुष्ठिभिश्च प्लवङ्गमाः।
 प्राकाराग्राण्यसङ्घानि ममन्थुस्तोरणानि च ॥ १५ ॥

परिखान् पूर्यन्तश्च प्रसन्नसलिलाशयान्।
 पांसुभिः पर्वताग्रैश्च तृणैः काष्ठैश्च वानराः ॥ १६ ॥

ततः सहस्रयूथाश्च कोटियूथाश्च यूथपाः।
 कोटियूथशताश्चान्ये लङ्घामारुरुहुस्तदा ॥ १७ ॥

काञ्चनानि प्रमर्दन्तस्तोरणानि प्लवङ्गमाः।
 कैलासशिखराग्राणि गोपुराणि प्रमथ्य च ॥ १८ ॥

आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवङ्गमाः।
 लङ्घां तामभिधावन्ति महावारणसन्निभाः ॥ १९ ॥

जयत्युरुबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः।
 राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ॥ २० ॥

इत्येवं घोषयन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवङ्गमाः।
 अभ्यधावन्त लङ्घायाः प्राकारं कामरूपिणः ॥ २१ ॥

वीरबाहुः सुबाहुश्च नलश्च पनसस्तथा।
निपीड्योपनिविष्टास्ते प्राकारं हरियूथपाः।
एतस्मिन्नन्तरे चक्रः स्कन्द्यावारनिवेशनम्॥ २२ ॥

पूर्वद्वारं तु कुमुदः कोटिभिर्दशभिर्वृतः।
आवृत्य बलवांस्तस्थौ हरिभिर्जितकाशिभिः॥ २३ ॥

सहायार्थे तु तस्यैव निविष्टः प्रघसो हरिः।
पनसश्च महाबाहुर्वानरैरभिसंवृतः॥ २४ ॥

दक्षिणद्वारमासाद्य वीरः शतबलिः कपिः।
आवृत्य बलवांस्तस्थौ विंशत्या कोटिभिर्वृतः॥ २५ ॥

सुषेणः पश्चिमद्वारं गत्वा तारापिता बली।
आवृत्य बलवांस्तस्थौ कोटिकोटिभिरावृतः॥ २६ ॥

उत्तरद्वारमागम्य रामः सौमित्रिणा सह।
आवृत्य बलवांस्तस्थौ सुग्रीवश्च हरीश्वरः॥ २७ ॥

गोलाङ्गुलो महाकायो गवाक्षो भीमदर्शना।
वृतः कोट्या महावीर्यस्तस्थौ रामस्य पार्श्वतः॥ २८ ॥

ऋक्षाणां भीमकोपानां धूम्रः शत्रुनिर्बहृणः।
वृतः कोट्या महावीर्यस्तस्थौ रामस्य पार्श्वतः॥ २९ ॥

सन्नद्धस्तु महावीर्ये गदापाणिर्विभीषणः।
वृतो यत्तैस्तु सचिवैस्तस्थौ यत्र महाबलः॥ ३० ॥

गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः।
समन्तात् परिधावन्तो रक्षुर्हरिवाहिनीम्॥ ३१ ॥

ततः कोपपरीतात्मा रावणो राक्षसेश्वरः ।
निर्याणं सर्वसैन्यानां द्रुतमाज्ञापयत् तदा ॥ ३२ ॥

एतच्छ्रुत्वा तदा वाक्यं रावणस्य मुखेरितम् ।
सहसा भीमनिर्घोषमुद्धृष्टं रजनीचरैः ॥ ३३ ॥

ततः प्रबोधिता भेर्यश्चन्द्रपाण्डुरपुष्कराः ।
हेमकोणैरभिहता राक्षसानां समन्ततः ॥ ३४ ॥

विनेदुश्च महाघोषाः शङ्खाः शतसहस्रशाः ।
राक्षसानां सुघोराणां मुखमारुतपूरिताः ॥ ३५ ॥

ते बभुः शुभनीलाङ्गाः सशङ्खा रजनीचराः ।
विद्युन्मण्डलसन्नद्धाः सबलाका इवाम्बुदाः ॥ ३६ ॥

निष्पतन्ति ततः सैन्या हृष्टा रावणचोदिताः ।
समये पूर्यमाणस्य वेगा इव महोदधेः ॥ ३७ ॥

ततो वानरसैन्येन मुक्तो नादः समन्ततः ।
मलयः पूरितो येन ससानुप्रस्थकन्दरः ॥ ३८ ॥

शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः सिंहनादस्तरस्विनाम् ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च सागरं चाभ्यनादयत् ॥ ३९ ॥

गजानां वृहितैः सार्धं हयानां हेषितैरपि ।
रथानां नोमिनिर्घोषै रक्षसां वदनस्वनैः ॥ ४० ॥

एतस्मिन्नन्तरे घोरः सङ्खामः समपद्यत ।
रक्षसां वानराणां च यथा देवासुरे पुरा ॥ ४१ ॥

ते गदाभिः प्रदीप्ताभिः शक्तिशूलपरश्वधैः ।
निजघ्न्वानरान् सर्वान् कथयन्तः स्वविक्रमान् ॥ ४२ ॥

तथा वृक्षैर्महाकायाः पर्वताग्रैश्च वानराः ।
निजघ्नस्तानि रक्षांसि नखैर्दन्तैश्च वेगिनः ॥ ४३ ॥

राजा जयति सुग्रीव इति शब्दो महानभूत ।
राजञ्जयजयेत्युक्त्वा स्वस्वनामकथां ततः ॥ ४४ ॥

राक्षसास्त्वपरे भीमाः प्राकारस्था महीं गतान् ।
वानरान् भिन्दिपालैश्च शूलैश्चैव व्यदारयन् ॥ ४५ ॥

वानराश्चापि सङ्कुद्धाः प्राकारस्थान् महीं गताः ।
राक्षसान् पातयामासुः खमाप्नुत्य स्वबाहुभिः ॥ ४६ ॥

स सम्प्रहारस्तुमुलो मांसशोणितकर्दमः ।
रक्षसां वानराणां च सम्बभूवाद्धुतोपमः ॥ ४७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
युद्धारम्भः नाम द्विचत्वारिशः सर्गः ॥ ६-४२ ॥

॥ त्रिचत्वारिशः सर्गः — द्वन्द्युद्धम् ॥

युध्यतां तु ततस्तेषां वानराणां महात्मनाम् ।
रक्षसां सम्बभूवाथ बलरोषः सुदारुणः ॥ १ ॥

ते हयैः काञ्चनापीडैर्गजैश्चाम्भिशिखोपमैः ।
रथैश्चादित्यसङ्काशौः कवचैश्च मनोरमैः ॥ २ ॥

निर्यू राक्षसा वीरा नादयन्तो दिशो दश ।
राक्षसा भीमकर्माणो रावणस्य जयैषिणः ॥ ३ ॥

वानराणामपि चमूर्बृहती जयमिच्छताम् ।
अभ्यधावत तां सेनां रक्षसां घोरकर्मणाम् ॥ ४ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिधावताम्।
रक्षसां वानराणां च द्वन्द्युद्धमवर्तत ॥५॥

अङ्गदेनेन्द्रजित्सार्थं वालिपुत्रेण राक्षसः।
अयुध्यत महातेजास्यम्बकेण यथान्यकः ॥६॥

प्रजद्वेन च सम्पातिर्नित्यं दुर्धर्षणो रणे।
जम्बुमालिनमारब्धो हनूमानपि वानरः ॥७॥

सञ्जतस्तु महाक्रोधो राक्षसो रावणानुजः।
समरे तीक्ष्णवेगेन शत्रुघ्नेन विभीषणः ॥८॥

तपनेन गजः सार्थं राक्षसेन महाबलः।
निकुम्भेन महातेजा नीलोऽपि समयुध्यत ॥९॥

वानरेन्द्रस्तु सुग्रीवः प्रघसेन सुसञ्जतः।
सङ्गतः समरे श्रीमान् विरूपाक्षेण लक्ष्मणः ॥१०॥

अग्निकेतुः सुदुर्घर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः।
सुसन्धो यज्ञकोपश्च रामेण सह सङ्गताः ॥११॥

वज्रमुष्टिश्च मैन्देन द्विविदेनाशनिप्रभः।
राक्षसाभ्यां सुघोराभ्यां कपिमुख्यौ समागतौ ॥१२॥

वीरः प्रतपनो घोरो राक्षसो रणदुर्धरः।
समरे तीक्ष्णवेगेन नलेन समयुध्यत ॥१३॥

धर्मस्य पुत्रो बलवान् सुषेण इति विश्रुतः।
स विद्युन्मालिना सार्थमयुध्यत महाकपिः ॥१४॥

वानराश्चापरे घोरा राक्षसैरपरैः सह।
द्वन्द्वं समीयुः सहसा युद्धा च बहुभिः सह ॥१५॥

तत्रासीत् सुमहद् युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम्।
 रक्षसां वानराणां च वीराणां जयमिच्छताम्॥ १६॥
 हरिराक्षसदेहेभ्यः प्रभूताः केशशाद्वलाः।
 शरीरसङ्घाटवहाः प्रसुस्तुः शोणतापगाः॥ १७॥
 आजघानेन्द्रजित् क्रुद्धो वज्रेणेव शतक्रतुः।
 अङ्गदं गदया वीरं शत्रुसैन्यविदारणम्॥ १८॥
 तस्य काञ्चनचित्राङ्गं रथं साश्वं ससारथिम्।
 जघान गदया श्रीमानङ्गदो वेगवान् हरिः॥ १९॥
 सम्पातिस्तु प्रजद्वेन त्रिभिर्बाणैः समाहतः।
 निजघानाश्वकर्णेन प्रजद्वं रणमूर्धनि॥ २०॥
 जम्बुमाली रथस्थस्तु रथशक्त्या महाबलः।
 विभेद समरे क्रुद्धो हनूमन्तं स्तनान्तरे॥ २१॥
 तस्य तं रथमास्थाय हनूमान् मारुतात्मजः।
 प्रममाथ तलेनाशु सह तेनैव रक्षसा॥ २२॥
 नदन् प्रतपनो घोरो नलं सोऽभ्यनुधावत।
 नलः प्रतपनस्याशु पातयामास चक्षुषी॥ २३॥
 भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णैः क्षिप्रहस्तेन रक्षसा।
 ग्रसन्तमिव सैन्यानि प्रघसं वानराधिपः॥ २४॥
 सुग्रीवः सप्तपर्णेन निजघान जवेन च।
 प्रपीड्य शरवर्षेण राक्षसं भीमदर्शनम्॥ २५॥
 निजघान विरूपाक्षं शरेणैकेन लक्ष्मणः।
 अग्निकेतुश्च दुर्घर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः।
 सुप्रस्त्रो यज्ञकोपश्च रामं निर्बिभिदुः शरैः॥ २६॥

तेषां चतुर्णा रामस्तु शिरांसि समरे शरैः।
कुद्धश्चतुर्भिश्चिच्छेद घोरैरग्निशिखोपमैः ॥ २७ ॥

वज्रमुष्टिस्तु मैन्देन मुष्टिना निहतो रणे।
पपात सरथः साश्वः पुराण इव भूतले ॥ २८ ॥

निकुम्भस्तु रणे नीलं नीलाञ्जनचयप्रभम्।
निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैः करैर्मध्यमिवांशुमान् ॥ २९ ॥

पुनः शरशतेनाथ क्षिप्रहस्तो निशाचरः।
बिभेद समरे नीलं निकुम्भः प्रजहास च ॥ ३० ॥

तस्यैव रथचक्रेण नीलो विष्णुरिवाहवे।
शिरश्चिच्छेद समरे निकुम्भस्य च सारथेः ॥ ३१ ॥

वज्राशनिसमस्पर्शो द्विविदोऽप्यशनिप्रभम्।
जघान गिरिश्वङ्गेण मिषतां सर्वरक्षसाम् ॥ ३२ ॥

द्विविदं वानरेन्द्रं तु द्रुमयोधिनमाहवे।
शरैरशनिसङ्काशैः स विव्याधाशनिप्रभः ॥ ३३ ॥

स शरैरभिविद्धाङ्गो द्विविदः कोर्धमूच्छितः।
सालेन सरथं साश्वं निजघानाशनिप्रभम् ॥ ३४ ॥

विद्युन्माली रथस्थस्तु शरैः काञ्चनभूषणैः।
सुषेणं ताडयामास ननाद च मुहुर्मुहुः ॥ ३५ ॥

तं रथस्थमथो दृष्ट्वा सुषेणो वानरोत्तमः।
गिरिश्वङ्गेण महता रथमाशु न्यपातयत् ॥ ३६ ॥

लाघवेन तु संयुक्तो विद्युन्माली निशाचरः।
अपक्रम्य रथात् तूर्णं गदापाणिः क्षितौ स्थितः ॥ ३७ ॥

ततः क्रोधसमाविष्टः सुषेणो हरिपुञ्जवः ।
शिलां सुमहतीं गृह्य निशाचरमभिद्रवत् ॥ ३८ ॥

तमापतन्तं गदया विद्युन्माली निशाचरः ।
वक्षस्यभिजघानाशु सुषेणं हरिपुञ्जवम् ॥ ३९ ॥

गदाप्रहारं तं घोरमचिन्त्य पूवगोत्तमः ।
तां तूष्णीं पातयामास तस्योरसि महामृथे ॥ ४० ॥

शिलाप्रहाराभिहतो विद्युन्माली निशाचरः ।
निष्पिष्टहृदयो भूमौ गतासुर्निपपात ह ॥ ४१ ॥

एवं तैर्वानरैः शूरैः शूरास्ते रजनीचराः ।
द्वन्द्वे विमथितास्तत्र दैत्या इव दिवौकसैः ॥ ४२ ॥

भलैश्वान्यैर्गदाभिश्च शक्तिमरसायकैः ।
अपविष्टैश्वापि रथैस्तथा साङ्गामिकैर्हयैः ॥ ४३ ॥

निहतैः कुञ्जरैर्मत्तैस्तथा वानररक्षसैः ।
चक्राक्षयुगदण्डैश्च भग्नैर्धरणिसंश्रितैः ॥ ४४ ॥

बभूवायोधनं घोरं गोमायुगणसेवितम् ।
कवन्धानि समुत्पेतुर्दिक्षु वानररक्षसाम् ।
विमर्दं तुमुले तस्मिन् देवासुररणोपमे ॥ ४५ ॥

निहन्यमाना हरिपुञ्जवैस्तदा निशाचराः शोणितगन्धमूर्च्छिताः ।
पुनः सुयुद्धं तरसा समाश्रिता दिवाकरस्यास्तमयाभिकाङ्गिणः ॥ ४६ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
द्वन्द्युद्धम् नाम त्रिचत्वारिशः सर्गः ॥ ६-४३ ॥

॥ चतुश्चत्वारिशः सर्गः — निशायुद्धम् ॥

युध्यतामेव तेषां तु तदा वानररक्षसाम्।
रविरस्तं गतो रात्रिः प्रवृत्ता प्राणहारिणी ॥ १ ॥

अन्योन्यं बद्धवैराणां घोराणं जयमिच्छताम्।
सम्प्रवृत्तं निशायुद्धं तदा वानररक्षसाम् ॥ २ ॥

राक्षसोऽसीति हरयो वानरोऽसीति राक्षसाः।
अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥ ३ ॥

हत दारय चैहीति कथं विद्रवसीति च।
एवं सुतुमुलः शब्दस्तस्मिन् सैन्ये तु शुश्रुवे ॥ ४ ॥

कालाः काञ्चनसन्नाहास्तस्मिंस्तमसि राक्षसाः।
सम्प्रदृश्यन्त शैलेन्द्रा दीप्तौषधिवना इव ॥ ५ ॥

तस्मिंस्तमसि दुष्पारे राक्षसाः क्रोधमूर्च्छताः।
परिपेतुर्महावेगा भक्षयन्तः प्लवङ्गमान् ॥ ६ ॥

ते हयान् काञ्चनापीडान् ध्वजांशाशीविषोपमान्।
आपुत्य दशनैस्तीक्षणैर्भीमकोपा व्यदारयन् ॥ ७ ॥

वानरा बलिनो युद्धेऽक्षोभयन् राक्षसीं चमूम्।
कुञ्जरान् कुञ्जरारोहान् पताकाध्वजिनो रथान् ॥ ८ ॥

चकर्षुश्च ददंशुश्च दशनैः क्रोधमूर्च्छताः।
लक्ष्मणश्चापि रामश्च शरैराशीविषोपमैः ॥ ९ ॥

दृश्यादृश्यानि रक्षांसि प्रवराणि निजघ्नतुः।
तुरङ्गखुरविध्वस्तं रथनेमिसमुत्थितम् ॥ १० ॥

रुरोध कर्णनेत्राणि युध्यतां धरणीरजः।
वर्तमाने तथा घोरे सङ्गामे लोमहृषणे।
रुधिरौघा महाघोरा नद्यस्तत्र विसुस्त्वुवुः ॥ ११ ॥

ततो भेरीमृदङ्गानां पणवानां च निःस्वनः।
शङ्खनेमिस्वनोन्मिश्रः सम्बभूवाद्गुतोपमः ॥ १२ ॥

हृतानां स्तनमानानां राक्षसानां च निःस्वनः।
शस्तानां वानराणां च सम्बभूवात्र दारुणः ॥ १३ ॥

हतैर्वानरमुख्यैश्च शक्तिशूलपरश्वधैः।
निहतैः पवताकारै राक्षसैः कामरूपिभिः ॥ १४ ॥

शस्त्रपुष्पोपहारा च तत्रासीद् युद्धमेदिनी।
दुर्ज्ञेया दुर्निवेशा च शोणितास्त्रावकर्दमा ॥ १५ ॥

सा बभूव निशा घोरा हरिराक्षसहारिणी।
कालरात्रीव भूतानां सर्वेषां दुरतिक्रमा ॥ १६ ॥

ततस्ते राक्षसास्तत्र तस्मिंस्तमसि दारुणे।
राममेवाभ्यवर्तन्त संहृष्टाः शरवृष्टिभिः ॥ १७ ॥

तेषामापततां शब्दः क्रुद्धानामपि गर्जताम्।
उद्वर्त इव सप्तानां समुद्राणामभूत् स्वनः ॥ १८ ॥

तेषां रामः शरैः षड्ब्दिः षड् जघान निशाच्चरान्।
निमेषान्तरमात्रेण शरैरग्निशिखोपमैः ॥ १९ ॥

यज्ञशत्रुश्च दुर्धर्षो महापार्श्वमहोदरौ।
वज्रदंष्ट्रो महाकायस्तौ चोभौ शुकसारणौ ॥ २० ॥

ते तु रामेण बाणौधैः सर्वमर्मसु ताडिताः ।
युद्धादपसृतास्तत्र सावशेषायुषोऽभवन् ॥ २१ ॥

निमेषान्तरमात्रेण घोरैरग्निशिखोपमैः ।
दिशश्वकार विमलाः प्रदिशश्च महारथः ॥ २२ ॥

ये त्वन्ये राक्षसा वीरा रामस्याभिमुखे स्थिताः ।
तेऽपि नष्टाः समासाद्य पतञ्जा इव पावकम् ॥ २३ ॥

सुवर्णपुङ्गीर्विशिखैः सम्पत्तिः समन्ततः ।
बभूव रजनी चित्रा खद्योतैरिव शारदी ॥ २४ ॥

राक्षसानां च निनदैर्भीणां चैव निःस्वनैः ।
सा बभूव निशा घोरा भूयो घोरतराभवत् ॥ २५ ॥

तेन शब्देन महता प्रवृद्धेन समन्ततः ।
त्रिकूटः कन्द्राकीर्णः प्रव्याहरदिवाचलः ॥ २६ ॥

गोलाङ्गूला महाकायास्तमसा तुल्यवर्चसः ।
सम्परिष्वज्य बाहुभ्यां भक्षयन् रजनीचरान् ॥ २७ ॥

अङ्गदस्तु रणे शत्रून् निहन्तुं समुपस्थितः ।
रावणिं निजघानाशु सारथिं च हयानपि ॥ २८ ॥

इन्द्रजित् तु रथं त्यक्त्वा हृताश्वो हृतसारथिः ।
अङ्गदेन महाकायस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ २९ ॥

तत् कर्म वालिपुत्रस्य सर्वे देवाः सहर्षिभिः ।
तुष्टुवुः पूजनार्हस्य तौ चोभौ रामलक्ष्मणौ ॥ ३० ॥

प्रभावं सर्वभूतानि विदुरिन्द्रजितो युधि ।
ततस्ते तं महात्मानं दृष्टा तुष्टाः प्रधर्षितम् ॥ ३१ ॥

ततः प्रहृष्टः कपयः ससुग्रीवविभीषणाः।
साधुसाध्विति नेदुश्च दृष्ट्वा शत्रुं पराजितम्॥३२॥

इन्द्रजित् तु तदानेन निर्जितो भीमकर्मणा।
संयुगे वालिपुत्रेण क्रोधं चक्रे सुदारुणम्॥३३॥

सोऽन्तर्धानंगतः पापो रावणी रणकर्शितः।
ब्रह्मदत्तवरो वीरो रावणिः क्रोधमूर्च्छितः॥३४॥

अदृश्यो निशितान् बाणान् मुमोचाशनिवर्चसः।
रामं च लक्ष्मणं चैव घोरैर्नागमयैः शरैः॥३५॥

बिभेद् समरे कुद्धः सर्वगात्रेषु राक्षसः।
मायया संवृतस्तत्र मोहयन् राघवौ युधि॥३६॥

अदृश्यः सर्वभूतानां कूटयोधी निशाचरः।
बबन्ध शरबन्धैन आतरौ रामलक्ष्मणौ॥३७॥

तौ तेन पुरुषव्याघ्रौ कुद्धेनाशीविषैः शरैः।
सहसाभिहतौ वीरौ तदा प्रेक्षन्त वानराः॥३८॥

प्रकाशरूपस्तु यदा न शक्तस्तौ वाधितुं राक्षसराजपुत्रः।
मायां प्रयोक्तुं समुपाजगाम बबन्ध तौ राजसुतौ दुरात्मा॥३९॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
निशायुद्धम् नाम चतुश्चत्वारिशः सर्गः ॥ ६-४४ ॥

॥ पञ्चचत्वारिशः सर्गः — नागपाशबन्धः ॥

स तस्य गतिमन्विच्छन् राजपुत्रः प्रतापवान्।
दिदेशातिबलो रामो दश वानरयूथपान्॥ १ ॥

द्वौ सुषेणस्य दायादौ नीलं च पुवगाधिपम्।
 अङ्गदं वालिपुत्रं च शरभं च तरस्विनम्॥२॥
 द्विविदं च हनूमन्तं सानुप्रस्थं महाबलम्।
 ऋषभं चर्षभस्कन्धमादिदेशं परन्तपः॥३॥
 ते सम्प्रहृष्टा हरयो भीमानुद्यम्य पादपान्।
 आकाशं विविशुः सर्वे मार्गमाणा दिशो दश॥४॥
 तेषां वेगवतां वेगमिषुभिर्वेगवत्तरैः।
 अस्त्रवित् परमास्त्रस्तु वारयामास रावणिः॥५॥
 तं भीमवेगा हरयो नाराचैः क्षतविक्षताः।
 अन्धकारे न ददृशुर्मधैः सूर्यमिवावृतम्॥६॥
 रामलक्ष्मणयोरेव सर्वदेहभिदः शरान्।
 भृशमावेशयामास रावणिः समितिञ्जयः॥७॥
 निरन्तरशरीरौ तु तावुभौ रामलक्ष्मणौ।
 क्रुद्धेनेन्द्रजिता वीरौ पन्नगैः शरतां गतैः॥८॥
 तयोः क्षतजमार्गेण सुस्नाव रुधिरं बहु।
 तावुभौ च प्रकाशोते पुष्पिताविव किंशुकौ॥९॥
 ततः पर्यन्तरक्ताक्षो भिन्नाञ्जनचयोपमः।
 रावणिर्भ्रातरौ वाक्यमन्तर्धानगतोऽब्रवीत्॥१०॥
 युध्यमानमनालक्ष्यं शक्रोऽपि त्रिदशेश्वरः।
 द्रष्टुमासादितुं वापि न शक्तः किं पुनर्युवाम्॥११॥
 प्रापिताविषुजालेन राघवौ कङ्कपत्रिणा।
 एष रोषपरीतात्मा नयामि यमसादनम्॥१२॥

एवमुक्त्वा तु धर्मज्ञौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
निर्विभेदं शितैर्बाणैः प्रजहर्षं ननाद च ॥ १३ ॥

भिन्नाङ्गनचयश्यामो विस्फार्य विपुलं धनुः।
भूय एव शरान् घोरान् विससर्ज महामृधे ॥ १४ ॥

ततो मर्मसु मर्मज्ञो मज्जयन् निशितान् शरान्।
रामलक्ष्मणयोर्वीरो ननाद च मुहुर्मुहुः ॥ १५ ॥

बद्धौ तु शरबन्धेन तावुभौ रणमूर्धनि।
निमेषान्तरमात्रेण न शेकतुरवेक्षितुम् ॥ १६ ॥

ततो विभिन्नसर्वाङ्गौ शरशत्याचितौ कृतौ।
ध्वजाविव महेन्द्रस्य रज्जुमुक्तौ प्रकम्पितौ ॥ १७ ॥

तौ सम्प्रचलितौ वीरौ मर्मभेदेन कर्शितौ।
निपेततुर्महेष्वासौ जगत्यां जगतीपती ॥ १८ ॥

तौ वीरशयने वीरौ शयानौ रुधिरोक्षितौ।
शरवेष्ठितसर्वाङ्गावातौ परमपीडितौ ॥ १९ ॥

नह्यविद्धं तयोर्गात्रे बभूवाङ्गुलमन्तरम्।
नानिर्विण्णं न चाध्वस्त्तमाकराग्रादजिह्वगैः ॥ २० ॥

तौ तु क्रूरेण निहतौ रक्षसा कामरूपिणा।
असृक् सुघुवतुस्तीव्रं जलं प्रस्त्रवणाविव ॥ २१ ॥

पपात प्रथमं रामो विद्धो मर्मसु मार्गणैः।
क्रोधादिन्द्रजिता येन पुरा शक्रो विनिर्जितः ॥ २२ ॥

रुक्मपुद्धैः प्रसन्नायै रजोगतिभिराशुगैः।
नाराचैर्धनाराचैर्भल्लैरञ्जलिकैरपि ।
विव्याध वत्सदन्तैश्च सिंहदंष्टैः क्षुरैस्तथा ॥ २३ ॥

स वीरशयने शिश्येऽविज्यमाविघ्य कार्मुकम्।
भिन्नमुष्टिपरीणाहं त्रिनतं रुक्मभूषितम् ॥ २४ ॥

बाणपातान्तरे रामं पतितं पुरुषर्षभम्।
स तत्र लक्ष्मणो दृष्ट्वा निराशो जीवितेऽभवत् ॥ २५ ॥

रामं कमलपत्राक्षं शरण्यं रणतोषिणम्।
शुशोच्च भ्रातरं दृष्ट्वा पतितं धरणीतले ॥ २६ ॥

हरयश्चापि तं दृष्ट्वा सन्तापं परमं गताः।
शोकार्तांश्चुकुशुर्घारमश्रुपूरितलोचनाः ॥ २७ ॥

बद्धौ तु तौ वीरशये शयानौ ते वानराः सम्परिवार्य तस्थुः।
समागता वायुसुतप्रमुख्या विषादमार्ताः परमं च जग्मुः ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
नागपाशबन्धः नाम पञ्चत्वारिशः सर्गः ॥ ६-४५ ॥

॥ षड्चत्वारिशः सर्गः — सुग्रीवाद्यनुशोकः ॥

ततो द्यां पृथिवीं चैव वीक्षमाणा वनौकसः।
ददृशुः सन्ततौ बाणैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ १ ॥

वृद्धेवोपरते देवे कृतकर्मणि राक्षसे।
आजगामाथ तं देशं ससुग्रीवो विभीषणः ॥ २ ॥

नीलश्च द्विविदो मैन्दः सुषेणः कुमुदोऽङ्गदः।
तूर्णं हनुमता सार्धमन्वशोचन्त राघवौ॥३॥

अचेष्टौ मन्दनिःश्वासौ शोणितेन परिषुतौ।
शरजालाचितौ स्तब्धौ शयानौ शरतल्पगौ॥४॥

निःश्वसन्तौ यथा सर्पौ निश्चेष्टौ मन्दविक्रमौ।
रुधिरस्नावदिग्धाङ्गौ तपनीयाविव ध्वजौ॥५॥

तौ वीरशयने वीरौ शयानौ मन्दचेष्टितौ।
यूथपैः स्वैः परिवृतौ बाष्पव्याकुललोचनैः॥६॥

राघवौ पतितौ दृष्ट्वा शरजालसमन्वितौ।
बभूवृद्ध्यथिताः सर्वे वानराः सविभीषणाः॥७॥

अन्तरिक्षं निरीक्षन्तो दिशः सर्वाश्च वानराः।
न चैनं मायया छन्नं ददृशू रावणिं रणे॥८॥

तं तु मायाप्रतिच्छन्नं माययैव विभीषणः।
वीक्षमाणो ददर्शये भ्रातुः पुत्रमवस्थितम्।
तमप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वन्द्वमाहवे ॥९॥

ददर्शान्तर्हितं वीरं वरदानाद् विभीषणः।
तेजसा यशसा चैव विक्रमेण च संयुतः॥१०॥

इन्द्रजित् त्वात्मनः कर्म तौ शयानौ समीक्ष्य च।
उवाच परमप्रीतो हर्षयन् सर्वराक्षसान्॥११॥

दूषणस्य च हन्तारौ खरस्य च महाबलौ।
सादितौ मामकैर्बाणैर्ब्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥१२॥

नेमौ मोक्षयितुं शक्यावेतस्मादिषुबन्धनात्।
सर्वेरपि समागम्य सर्षिसङ्घैः सुरासुरैः ॥ १३ ॥

यत्कृते चिन्तयानस्य शोकार्तस्य पितुर्मम्।
अस्पृष्टा शयनं गत्रैस्त्रियामा याति शर्वरी ॥ १४ ॥

कृत्स्तेयं यत्कृते लङ्घा नदी वर्षास्त्रिवाकुला।
सोऽयं मूलहरोऽनर्थः सर्वेषां शमितो मया ॥ १५ ॥

रामस्य लक्ष्मणस्यैव सर्वेषां च वनौकसाम्।
विक्रमा निष्फलाः सर्वे यथा शरदि तोयदाः ॥ १६ ॥

एवमुत्त्वा तु तान् सर्वान् राक्षसान् परिपश्यतः।
यूथपानपि तान् सर्वास्ताडयत् स च रावणिः ॥ १७ ॥

नीलं नवभिराहत्य मैन्दं सद्विदं तथा।
त्रिभिस्त्रिभिरमित्रम्भस्तताप परमेषुभिः ॥ १८ ॥

जाम्बवन्तं महेष्वासो विद्धा बाणेन वक्षसि।
हनूमतो वेगवतो विसर्ज शरान् दश ॥ १९ ॥

गवाक्षं शरभं चैव तावप्यमितविक्रमौ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां महावेगो विव्याध युधि रावणिः ॥ २० ॥

गोलाङ्गूलेश्वरं चैव वालिपुत्रमथाङ्गदम्।
विव्याध बहुभिर्बाणैस्त्वरमाणोऽथ रावणिः ॥ २१ ॥

तान् वानरवरान् भित्त्वा शरैरभिशिखोपमैः।
ननाद बलवांस्तत्र महासत्त्वः स रावणिः ॥ २२ ॥

तानर्दयित्वा बाणौघैस्त्रसयित्वा च वानरान्।
प्रजहास महाबाहुर्वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २३ ॥

शरबन्धेन घोरेण मया बद्धौ चमूमुखे।
सहितौ भ्रातरावेतौ निशामयत राक्षसाः ॥ २४ ॥

एवमुक्तास्तु ते सर्वे राक्षसाः कूटयोधिनः।
परं विस्मयमापन्नाः कर्मणा तेन हर्षिताः ॥ २५ ॥

विनेदुश्च महानादान् सर्वे ते जलदोपमाः।
हतो राम इति ज्ञात्वा रावणिं समपूजयन् ॥ २६ ॥

निष्पन्दौ तु तदा दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
वसुधायां निरुच्छ्वासौ हतावित्यन्वमन्यत ॥ २७ ॥

हर्षण तु समाविष्ट इन्द्रजित् समितिञ्चयः।
प्रविवेश पुरीं लङ्कां हर्षयन् सर्वनैर्ऋतान् ॥ २८ ॥

रामलक्ष्मणयोर्दृष्ट्वा शरीरे सायकैश्चिते।
सर्वाणि चाङ्गोपाङ्गानि सुग्रीवं भयमाविशत् ॥ २९ ॥

तमुवाच परित्रस्तं वानरेन्द्रं विभीषणः।
सबाष्पवदनं दीनं शोकव्याकुललोचनम् ॥ ३० ॥

अलं त्रासेन सुग्रीवं बाष्पवेगो निगृह्यताम्।
एवम्प्रायाणि युद्धानि विजयो नास्ति नौषिकः ॥ ३१ ॥

सभाग्यशेषतास्माकं यदि वीर भविष्यति।
मोहमेतौ प्रहास्येते महात्मानौ महाबलौ ॥ ३२ ॥

पर्यवस्थापयात्मानमनाथं मां च वानर।
सत्यधर्माभिरक्तानां नास्ति मृत्युकृतं भयम् ॥ ३३ ॥

एवमुक्त्वा ततस्तस्य जलक्षिन्नेन पाणिना।
सुग्रीवस्य शुभे नेत्रे प्रममार्ज विभीषणः ॥ ३४ ॥

ततः सलिलमादाय विद्यया परिजप्य च।
सुग्रीवनेत्रे धर्मात्मा प्रममार्ज विभीषणः ॥ ३५ ॥

विमृज्य वदनं तस्य कपिराजस्य धीमतः।
अब्रवीत् कालसम्प्राप्तमसम्ब्रान्तमिदं वचः ॥ ३६ ॥

न कालः कपिराजेन्द्र वैकल्प्यमवलम्बितुम्।
अतिस्नेहोऽपि कालेऽस्मिन् मरणायोपकल्पते ॥ ३७ ॥

तस्मादुत्सृज्य वैकल्प्यं सर्वकार्यविनाशनम्।
हितं रामपुरोगाणां सैन्यानामनुचिन्तय ॥ ३८ ॥

अथ वा रक्ष्यतां रामो यावत्संज्ञाविपर्ययः।
लब्धसंज्ञौ हि काकुत्स्थौ भयं नौ व्यपनेष्यतः ॥ ३९ ॥

नैतत् किञ्चन रामस्य न च रामो मुमूर्षति।
नह्येनं हास्यते लक्ष्मीर्दुर्लभा या गतायुषाम् ॥ ४० ॥

तस्मादाश्वासयात्मानं बलं चाश्वासय स्वकम्।
यावत् सैन्यानि सर्वाणि पुनः संस्थापयाम्यहम् ॥ ४१ ॥

एते हि फुल्लनयनास्त्रासादागतसाध्वसाः।
कर्णे कर्णे प्रकथिता हरयो हरिसत्तम ॥ ४२ ॥

मां तु दृष्ट्वा प्रधावन्तमनीकं सम्प्रहर्षितम्।
त्यजन्तु हरयस्त्रासं भुक्तपूर्वामिव स्तजम् ॥ ४३ ॥

समाश्वास्य तु सुग्रीवं राक्षसेन्द्रो विभीषणः।
विद्वुतं वानरानीकं तत् समाश्वासयत् पुनः ॥ ४४ ॥

इन्द्रजित् तु महामायः सर्वसैन्यसमावृतः।
विवेश नगरीं लङ्घां पितरं चाभ्युपागमत् ॥ ४५ ॥

तत्र रावणमासाद्य अभिवाद्य कृताञ्जलिः।
आच्चक्षे प्रियं पित्रे निहतौ रामलक्ष्मणौ॥ ४६॥

उत्पात ततो हृष्टः पुत्रं च परिषस्वजे।
रावणो रक्षसां मध्ये श्रुत्वा शत्रू निपातितौ॥ ४७॥

उपाद्राय च तं मूर्धि पप्रच्छ प्रीतमानसः।
पृच्छते च यथावृत्तं पित्रे तस्मै न्यवेदयत्॥ ४८॥

यथा तौ शरबन्धेन निश्चेष्टौ निष्प्रभौ कृतौ॥ ४९॥

स हर्षवेगानुगतान्तरात्मा श्रुत्वा गिरं तस्य महारथस्य।
जहौ ज्वरं दाशरथेः समुत्थं प्रहृष्टवाचाभिनन्द पुत्रम्॥ ५०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सुग्रीवाद्यनुशोकः नाम षड्चत्वारिशः सर्गः ॥ ६-४६॥

॥ सप्तचत्वारिशः सर्गः — नागबद्धरामलक्ष्मणप्रदर्शनम् ॥

तस्मिन् प्रविष्टे लङ्घायां कृतार्थे रावणात्मजे।
राघवं परिवार्याथ रक्षुर्वानरर्षभाः॥ १॥

हनुमानङ्गदो नीलः सुषेणः कुमुदो नलः।
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः॥ २॥

जाम्बवानृषभः स्कन्द्यो रम्भः शतबलिः पृथुः।
व्यूढानीकाश्च यत्ताश्च द्रुमानादाय सवतः॥ ३॥

वीक्षमाणा दिशः सर्वास्तिर्यगूर्ध्वं च वानराः।
तृणेष्वपि च चेष्टत्सु राक्षसा इति मेनिरे॥ ४॥

रावणश्चापि संहष्टो विसृज्येन्द्रजितं सुतम्।
आजुहाव ततः सीतारक्षणी राक्षसीस्तदा ॥ ५ ॥

राक्षस्यस्त्रिजटा चापि शासनात् तमुपस्थिताः।
ता उवाच ततो हष्टो राक्षसी राक्षसाधिपः ॥ ६ ॥

हताविन्द्रजितारव्यात वैदेह्या रामलक्ष्मणौ।
पुष्पकं तत्समारोप्य दर्शयध्वं रणे हतौ ॥ ७ ॥

यदाश्रयादवष्टव्या नेयं मामुपतिष्ठते।
सोऽस्या भर्ता सह भ्रात्रा निहतो रणमूर्धनि ॥ ८ ॥

निर्विशङ्का निरुद्धिभा निरपेक्षा च मैथिली।
मामुपस्थास्यते सीता सर्वाभरणभूषिता ॥ ९ ॥

अद्य कालवशं प्राप्तं रणे रामं सलक्ष्मणम्।
अवेक्ष्य विनिवृत्ता सा चान्यां गतिमपश्यती ॥ १० ॥

अनपेक्षा विशालाक्षी मामुपस्थास्यते स्वयम्।
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा रावणस्य दुरात्मनः ॥ ११ ॥

राक्षस्यस्तास्तथेत्युक्तवा जग्मुर्वै यत्र पुष्पकम्।
ततः पुष्पकमादाय राक्षस्यो रावणाङ्गया ॥ १२ ॥

अशोकवनिकास्थां तां मैथिलीं समुपानयन्।
तामादाय तु राक्षस्यो भर्तृशोकपराजिताम् ॥ १३ ॥

सीतामारोपयामासुर्विमानं पुष्पकं तदा।
ततः पुष्पकमारोप्य सीतां त्रिजटया सह ॥ १४ ॥

जग्मुर्दर्शयितुं तस्यै राक्षस्यो रामलक्ष्मणौ।
रावणश्चारयामास पताकाध्वजमालिनीम् ॥ १५ ॥

प्राघोषयत हृष्टश्च लङ्कायां राक्षसेश्वरः।
राघवो लक्ष्मणश्चैव हताविन्द्रजिता रणे॥ १६॥

विमानेनापि गत्वा तु सीता त्रिजट्या सह।
ददर्श वानराणां तु सर्वं सैन्यं निपातितम्॥ १७॥

प्रहृष्टमनसश्चापि ददर्श पिशिताशनान्।
वानरांश्चातिदुःखार्तान् रामलक्ष्मणपार्थितः॥ १८॥

ततः सीता ददर्शेभौ शयानौ शरतल्पगौ।
लक्ष्मणं चैव रामं च विसंज्ञौ शरपीडितौ॥ १९॥

विघ्वस्तकवचौ वीरौ विप्रविद्धशरासनौ।
सायकैश्छन्नसर्वाङ्गौ शरस्तम्बमयौ क्षितौ॥ २०॥

तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ तत्र प्रवीरौ पुरुषर्षभौ।
शयानौ पुण्डरीकाक्षौ कुमाराविव पावकी॥ २१॥

शरतल्पगतौ वीरौ तथाभूतौ नर्षभौ।
दुःखार्ता करुणं सीता सुभृशं विललाप ह॥ २२॥

भर्तारमनवद्याङ्गी लक्ष्मणं चासितेक्षणा।
प्रेक्ष्य पांसुषु चेष्टन्तौ रुरोद जनकात्मजा॥ २३॥

सबाष्ठशोकाभिहता समीक्ष्य तौ भ्रातरौ देवसुतप्रभावौ।
वितर्कयन्ती निधनं तयोः सा दुःखान्विता वाक्यमिदं जगाद्॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
नागबद्धरामलक्ष्मणप्रदर्शनम् नाम सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ६-४७॥

॥ अष्टचत्वारिंशः सर्गः — सीताश्वासनम् ॥

भर्तारं निहतं दृष्टा लक्ष्मणं च महाबलम्।
विललाप भृशं सीता करुणं शोककर्शिता ॥ १ ॥

ऊचुर्लक्षणिका ये मां पुत्रिण्यविघवेति च।
तेऽद्य सर्वे हते रामे ज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ २ ॥

यज्वनो महिषीं ये मामूचुः पतीं च सत्रिणः।
तेऽद्य सर्वे हते रामे ज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ ३ ॥

वीरपार्थिवपत्नीनां ये विदुर्भर्तृपूजिताम्।
तेऽद्य सर्वे हते रामे ज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ ४ ॥

ऊचुः संश्रवणे ये मां द्विजाः कार्तान्तिकाः शुभाम्।
तेऽद्य सर्वे हते रामे ज्ञानिनोऽनृतवादिनः ॥ ५ ॥

इमानि खलु पद्मानि पादयोर्वै कुलस्त्रियः।
आधिराज्येऽभिषिच्यन्ते नरेन्द्रैः पतिभिः सह ॥ ६ ॥

वैधव्यं यान्ति यैर्नार्योऽलक्षणैर्भाग्यदुर्लभाः।
नात्मनस्तानि पश्यामि पश्यन्ती हतलक्षणा ॥ ७ ॥

सत्यनामानि पद्मानि स्त्रीणामुक्तानि लक्षणैः।
तान्यद्य निहते रामे वितथानि भवन्ति मे ॥ ८ ॥

केशाः सूक्ष्माः समा नीला भ्रुवौ चासंहते मम।
वृत्ते चारोमके जड्बे दन्ताश्वाविरला मम ॥ ९ ॥

शङ्खे नेत्रे करौ पादौ गुल्फावूरू समौ चितौ।
अनुवृत्तनखाः स्त्रिग्धाः समाश्वाङ्गुलयो मम ॥ १० ॥

स्तनौ चाविरलौ पीनौ मामकौ मग्नचूचुकौ।
मग्ना चोत्सेधनी नाभिः पार्श्वोरस्कं च मे चितम्॥ ११॥

मम वर्णो मणिनिभो मृदून्यज्ञरुहाणि च।
प्रतिष्ठितां द्वादशभिर्मामूचुः शुभलक्षणाम्॥ १२॥

समग्रयवमच्छद्रं पाणिपादं च वर्णवत्।
मन्दस्मितेत्येव च मां कन्यालाक्षणिका विदुः॥ १३॥

आधिराज्येऽभिषेको मे ब्राह्मणैः पतिना सह।
कृतान्तकुशलैरुक्तं तत् सर्वं वितथीकृतम्॥ १४॥

शोधयित्वा जनस्थानं प्रवृत्तिमुपलभ्य च।
तीर्त्वा सागरमक्षोभ्यं भ्रातरौ गोष्ठदे हतौ॥ १५॥

ननु वारुणमाग्नेयमैन्द्रं वायव्यमेव च।
अस्मि ब्रह्मशिरश्चैव राघवौ प्रत्यपद्यत॥ १६॥

अदृश्यमानेन रणे मायया वासवोपमौ।
मम नाथावनाथाया निहतौ रामलक्ष्मणौ॥ १७॥

नहि दृष्टिपथं प्राप्य राघवस्य रणे रिपुः।
जीवन् प्रतिनिवर्त्तेत यद्यपि स्यान्मनोजवः॥ १८॥

न कालस्यातिभारोऽस्ति कृतान्तश्च सुदुर्जयः।
यत्र रामः सह भ्रात्रा शोते युधि निपातितः॥ १९॥

न शोचामि तथा रामं लक्ष्मणं च महारथम्।
नात्मानं जननीं चापि यथा श्वश्रूं तपस्विनीम्॥ २०॥

सा तु चिन्तयते नित्यं समाप्तव्रतमागतम्।
कदा द्रक्ष्यामि सीतां च लक्ष्मणं च सराघवम्॥ २१॥

परिदेवयमानां तां राक्षसी त्रिजटाब्रवीत्।
मा विषादं कृथा देवि भर्तायं तव जीवति ॥ २२ ॥

कारणनि च वक्ष्यामि महान्ति सद्वशानि च।
यथेमौ जीवतो देवि भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ २३ ॥

नहि कोपपरीतानि हर्षपर्युत्सुकानि च।
भवन्ति युधि योधानां मुखानि निहते पतौ ॥ २४ ॥

इदं विमानं वैदेहि पुष्पकं नाम नामतः।
दिव्यं त्वां धारयेन् नेदं यदेतौ गतजीवितौ ॥ २५ ॥

हतवीरप्रधाना हि गतोत्साहा निरुद्यमा।
सेना भ्रमति सञ्चेषु हतकर्णेव नौर्जले ॥ २६ ॥

इयं पुनरसम्ब्रान्ता निरुद्विमा तपस्विनि।
सेना रक्षति काकुत्स्थौ मया प्रीत्या निवेदितौ ॥ २७ ॥

सा त्वं भव सुविस्त्रिया अनुमानैः सुखोदयैः।
अहतौ पश्य काकुत्स्थौ स्नेहादेतद् ब्रवीमि ते ॥ २८ ॥

अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्यामि मैथिलि।
चारित्रसुखशीलत्वात् प्रविष्टासि मनो मम ॥ २९ ॥

नेमौ शक्यौ रणे जेतुं सेन्द्रैरपि सुरासुरैः।
तादृशं दर्शनं दृष्ट्वा मया चोदीरितं तव ॥ ३० ॥

इदं तु सुमहच्चित्रं शरैः पश्यस्व मैथिलि।
विसंज्ञौ पतितावेतौ नैव लक्ष्मीर्विमुञ्चति ॥ ३१ ॥

प्रायेण गतसत्त्वानां पुरुषाणां गतायुषाम्।
दृश्यमानेषु वक्रेषु परं भवति वैकृतम् ॥ ३२ ॥

त्यज शोकं च दुःखं च मोहं च जनकात्मजे।
रामलक्ष्मणयोरर्थे नाद्य शक्यमजीवितुम्॥३३॥

श्रुत्वा तु वचनं तस्याः सीता सुरसुतोपमा।
कृताञ्जलिरुवाचेमामेवमस्त्वति मैथिली॥३४॥

विमानं पुष्पकं तत्तु सन्निवर्त्य मनोजवम्।
दीना त्रिजटया सीता लङ्घामेव प्रवेशिता॥३५॥

ततस्त्रिजटया सार्धं पुष्पकादवरुह्य सा।
अशोकवनिकामेव राक्षसीभिः प्रवेशिता॥३६॥

प्रविश्य सीता बहुवृक्षखण्डां तां राक्षसेन्द्रस्य विहारभूमिम्।
सम्प्रेक्ष्य सञ्चिन्त्य च राजपुत्रौ परं विषादं समुपाजगाम॥३७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सीताश्वासनम् नाम अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ६-४८॥

॥ एकोनपञ्चाशः सर्गः — रामनिर्वेदः ॥

घोरेण शरबन्धेन बद्धौ दशरथात्मजौ।
निःश्वसन्तौ यथा नागौ शयानौ रुधिरोक्षितौ॥ १॥

सर्वे ते वानरश्रेष्ठाः ससुग्रीवमहाबलाः।
परिवार्य महात्मानौ तस्थुः शोकपरिपुताः॥ २॥

एतस्मिन्नन्तरे रामः प्रत्यबुध्यत वीर्यवान्।
स्थिरत्वात् सत्त्वयोगाच्च शरैः सन्दानितोऽपि सन्॥ ३॥

ततो दृष्ट्वा सरुधिरं निषण्णं गाढमर्पितम्।
भ्रातरं दीनवदनं पर्यदेवयदातुरः॥ ४॥

किं नु मे सीतया कार्यं लब्ध्या जीवितेन वा।
 शयानं योऽद्य पश्यामि भ्रातरं युधि निर्जितम्॥५॥

शक्या सीतासमा नारी मर्त्यलोके विचिन्वता।
 न लक्ष्मणसमो भ्राता सचिवः साम्परायिकः॥६॥

परित्यक्ष्याम्यहं प्राणान् वानराणां तु पश्यताम्।
 यदि पञ्चत्वमापन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः॥७॥

किं नु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किं नु कैकयीम्।
 कथमम्बां सुमित्रां च पुत्रदर्शनलालसाम्॥८॥

विवत्सां वेपमानां च वेपन्तीं कुररीमिव।
 कथमाश्वासयिष्यामि यदि यास्यामि तं विना॥९॥

कथं वक्ष्यामि शत्रुघ्नं भरतं च यशस्विनम्।
 मया सह वनं यातो विना तेनाहमागतः॥१०॥

उपालम्भं न शक्यामि सोढुमम्बासुमित्रया।
 इहैव देहं त्यक्ष्यामि नहि जीवितुमुत्सहे॥११॥

धिञ्चां दुष्कृतकर्माणमनार्यं यत्कृते ह्यसौ।
 लक्ष्मणः पतितः शेते शरतल्पे गतासुवत्॥१२॥

त्वं नित्यं सुविषण्णं मामाश्वासयसि लक्ष्मण।
 गतासुर्नाद्य शक्तोऽसि मामार्तमभिभाषितुम्॥१३॥

येनाद्य बहवो युद्धे निहता राक्षसाः क्षितौ।
 तस्यामेवाद्य शूरस्त्वं शेषे विनिहतः शनैः॥१४॥

शयानः शरतल्पेऽस्मिन् सशोणितपरिस्तुतः।
 शरभूतस्ततो भासि भास्करोऽस्तमिव व्रजन्॥१५॥

बाणाभिहतमर्मत्वान्न शक्रोषीह भाषितुम्।
रुजा चाब्रुवतो यस्य दृष्टिरागेण सूच्यते ॥ १६ ॥

यथैव मां वनं यान्तमनुयातो महाद्युतिः।
अहमप्यनुयास्यामि तथैवैनं यमक्षयम् ॥ १७ ॥

इष्टबन्धुजनो नित्यं मां च नित्यमनुव्रतः।
इमामद्य गतोऽवस्थां ममानार्यस्य दुर्नयैः ॥ १८ ॥

सुरुषेनापि वीरेण लक्ष्मणेन न संस्मरे।
परुषं विप्रियं चापि श्रावितं तु कदाचन ॥ १९ ॥

विससर्जैकवेगेन पञ्चबाणशतानि यः।
इष्वस्त्रेष्वधिकस्तस्मात् कार्तवीर्याच्च लक्ष्मणः ॥ २० ॥

अस्त्रैरस्त्राणि यो हन्याच्छक्रस्यापि महात्मनः।
सोऽयमुर्वा हतः शेते महार्हशयनोचितः ॥ २१ ॥

तत्तु मिथ्या प्रलसं मां प्रधक्ष्यति न संशयः।
यन्मया न कृतो राजा राक्षसानां विभीषणः ॥ २२ ॥

अस्मिन् मुहूर्ते सुग्रीव प्रतियातुमितोऽर्हसि।
मत्वा हीनं मया राजन् रावणोऽभिभविष्यति ॥ २३ ॥

अङ्गदं तु पुरस्कृत्य ससैन्यं सपरिच्छदम्।
सागरं तर सुग्रीव नीलेन च नलेन च ॥ २४ ॥

कृतं हि सुमहत्कर्म यदन्यदुष्करं रणे।
ऋक्षराजेन तुष्यामि गोलाङ्गुलाधिपेन च ॥ २५ ॥

अङ्गदेन कृतं कर्म मैन्देन द्विविदेन च।
युद्धं केसरिणा सञ्चो घोरं सम्पातिना कृतम् ॥ २६ ॥

गवयेन गवाक्षेण शरभेण गजेन च।
अन्यैश्च हरिभिर्युद्धं मदर्थे त्यक्तजीवितैः ॥ २७ ॥

न चातिक्रमितुं शक्यं दैवं सुग्रीव मानुषैः।
यत्तु शक्यं वयस्येन सुहृदा वा परं मम ॥ २८ ॥

कृतं सुग्रीव तत् सर्वं भवता धर्मभीरुणा।
मित्रकार्यं कृतमिदं भवद्विर्वानरर्षभाः ॥ २९ ॥

अनुज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं गन्तुमर्हथ।
शुश्रवुस्तस्य ये सर्वे वानराः परिदेवितम् ॥ ३० ॥

वर्तयाच्चक्रिरेऽश्रूणि नेत्रैः कृष्णोतरेक्षणाः ॥ ३१ ॥

ततः सर्वाण्यनीकानि स्थापयित्वा विभीषणः।
आजगाम गदापाणिस्त्वरितं यत्र राघवः ॥ ३२ ॥

तं दृष्ट्वा त्वरितं यान्तं नीलाङ्गनचयोपमम्।
वानरा दुदुवुः सर्वे मन्यमानास्तु रावणिम् ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रामनिर्वेदः नाम एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ६-४९ ॥

॥ पञ्चाशः सर्गः — नागपाशविमोक्षणम् ॥

अथोवाच महातेजा हरिराजो महाबलः।
किमियं व्यथिता सेना मूढवातेव नौर्जले ॥ १ ॥

सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा वालिपुत्रोऽङ्गदोऽब्रवीत्।
न त्वं पश्यसि रामं च लक्ष्मणं च महारथम् ॥ २ ॥

शरजालाचितौ वीरावुभौ दशरथात्मजौ।
 शरतल्पे महात्मानौ शयानौ रुधिरोक्षितौ॥३॥
 अथाब्रवीद् वानरेन्द्रः सुग्रीवः पुत्रमङ्गदम्।
 नानिमित्तमिदं मन्ये भवितव्यं भयेन तु॥४॥
 विषष्णवदना ह्येते त्यक्तप्रहरणा दिशः।
 पलायन्तेऽत्र हरयस्यासादुत्कुल्लोचनाः॥५॥
 अन्योन्यस्य न लज्जन्ते न निरीक्षन्ति पृष्ठतः।
 विप्रकर्षन्ति चान्योन्यं पतितं लङ्घयन्ति च॥६॥
 एतस्मिन्नन्तरे वीरो गदापाणिर्विभीषणः।
 सुग्रीवं वर्धयामास राघवं च जयाशिषा॥७॥
 विभीषणं च सुग्रीवो दृष्ट्वा वानरभीषणम्।
 ऋक्षराजं महात्मानं समीपस्थमुवाच ह॥८॥
 विभीषणोऽयं सम्प्राप्तो यं दृष्ट्वा वानरर्षभाः।
 द्रवन्त्यायतसन्नासा रावणात्मजशङ्क्या॥९॥
 शीघ्रमेतान् सुसन्त्रस्तान् बहुधा विप्रधावितान्।
 पर्यवस्थापयाख्याहि विभीषणमुपस्थितम्॥१०॥
 सुग्रीवेणैवमुक्तस्तु जाम्बवानृक्षपार्थिवः।
 वानरान् सान्त्वयामास सन्निवर्त्य प्रधावतः॥११॥
 ते निवृत्ताः पुनः सर्वे वानरास्त्यक्तसाध्वसाः।
 ऋक्षराजवचः श्रुत्वा तं च दृष्ट्वा विभीषणम्॥१२॥
 विभीषणस्तु रामस्य दृष्ट्वा गात्रं शरैश्चितम्।
 लक्ष्मणस्य तु धर्मात्मा बभूव व्यथितस्तदा॥१३॥

जलक्षिन्नेन हस्तेन तयोर्नेत्रे विमृज्य च।
शोकसम्पीडितमना रुरोद विललाप च ॥ १४ ॥

इमौ तौ सत्त्वसम्पन्नौ विक्रान्तौ प्रियसंयुगौ।
इमामवस्थां गमितौ राक्षसैः कूटयोधिभिः ॥ १५ ॥

भ्रातृपुत्रेण चैतेन दुष्पुत्रेण दुरात्मना।
राक्षस्या जिह्मया बुद्धा वश्चितावृजुविक्रमौ ॥ १६ ॥

शरैरिमावलं विद्धौ रुधिरेण समुक्षितौ।
वसुधायामिमौ सुसौ दृश्येते शल्यकाविव ॥ १७ ॥

ययोर्वीर्यमुपाश्रित्य प्रतिष्ठा काङ्क्षिता मया।
ताविमौ देहनाशाय प्रसुसौ पुरुषर्षभौ ॥ १८ ॥

जीवन्नद्य विपन्नोऽस्मि नष्टराज्यमनोरथः।
प्राप्तप्रतिज्ञश्च रिपुः सकामो रावणः कृतः ॥ १९ ॥

एवं विलपमानं तं परिष्वज्य विभीषणम्।
सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नो हरिराजोऽब्रवीदिदम् ॥ २० ॥

राज्यं प्राप्स्यसि धर्मज्ञ लङ्घायां नेह संशयः।
रावणः सह पुत्रेण स्वकामं नेह लप्स्यते ॥ २१ ॥

गरुडाधिष्ठितावेतावुभौ राघवलक्ष्मणौ।
त्यक्त्वा मोहं वधिष्येते सगाणं रावणं रणे ॥ २२ ॥

तमेवं सान्त्वयित्वा तु समाश्वास्य तु राक्षसम्।
सुषेणं श्वशुरं पार्श्वे सुग्रीवस्तमुवाच ह ॥ २३ ॥

सह शूरैरिगणैर्लब्धसंज्ञावरिन्द्रमौ।
गच्छ त्वं भ्रातरौ गृह्य किञ्चिन्द्यां रामलक्ष्मणौ ॥ २४ ॥

अहं तु रावणं हत्वा सपुत्रं सहबान्धवम्।
मैथिलीमानयिष्यामि शक्रो नष्टमिव श्रियम्॥ २५॥

श्रुत्वैतद् वानरेन्द्रस्य सुषेणो वाक्यमब्रवीत्।
देवासुरं महायुद्धमनुभूतं पुरातनम्॥ २६॥

तदा स्म दानवा देवान् शरसंस्पर्शकोविदान्।
निजघ्नः शस्त्रविदुषश्छादयन्तो मुहुर्मुहुः॥ २७॥

तानार्तान् नष्टसंज्ञांश्च गतासूश्च बृहस्पतिः।
विद्याभिर्मन्त्रयुक्ताभिरोषधीभिश्चिकित्सति॥ २८॥

तान्यौषधान्यानयितुं क्षीरोदं यान्तु सागरम्।
जवेन वानराः शीघ्रं सम्पातिपनसादयः॥ २९॥

हरयस्तु विजानन्ति पार्वती ते महौषधी।
सज्जीवकरणीं दिव्यां विशल्यां देवनिर्मिताम्॥ ३०॥

चन्द्रश्च नाम द्रोणश्च क्षीरोदे सागरोत्तमे।
अमृतं यत्र मथितं तत्र ते परमौषधी॥ ३१॥

तौ तत्र विहितौ देवैः पर्वतौ तौ महोदधौ।
अयं वायुसुतो राजन् हनूमांस्तत्र गच्छतु॥ ३२॥

एतस्मिन्नन्तरे वायुर्मैधाश्चापि सविद्युतः।
पर्यस्य सागरे तोयं कम्पयन्निव पर्वतान्॥ ३३॥

महता पक्षवातेन सर्वद्वीपमहाद्रुमाः।
निपेतुर्भग्नविटपाः सलिले लवणाम्भासि॥ ३४॥

अभवन् पन्नगास्त्रस्ता भोगिनस्तत्रवासिनः।
शीघ्रं सर्वाणि यादांसि जग्मुश्च लवणार्णवम्॥ ३५॥

ततो मुहूर्ताद् गरुडं वैनतेयं महाबलम्।
वानरा ददृशुः सर्वे ज्वलन्तमिव पावकम्॥ ३६॥

तमागतमभिप्रेक्ष्य नागास्ते विप्रदुद्रुवुः।
यैस्तु तौ पुरुषौ बद्धौ शरभूतैर्महाबलैः॥ ३७॥

ततः सुपर्णः काकुत्स्थौ स्पृश्वा प्रत्यभिनन्द्य च।
विमर्श च पाणिभ्यां मुखे चन्द्रसमप्रभे॥ ३८॥

वैनतेयेन संस्पृष्टास्तयोः संरुहुर्वर्णाः।
सुवर्णं च तनू स्त्रिग्धे तयोराशु बभूवतुः॥ ३९॥

तेजो वीर्यं बलं चौज उत्साहश्च महागुणाः।
प्रदर्शनं च बुद्धिश्च स्मृतिश्च द्विगुणा तयोः॥ ४०॥

तावुत्थाप्य महातेजा गरुडो वासवोपमौ।
उभौ च सस्वजे हृष्टो रामश्चैनमुवाच ह॥ ४१॥

भवत्प्रसादाद् व्यसनं रावणिप्रभवं महत्।
उपायेन व्यतिक्रान्तौ शीघ्रं च बलिनौ कृतौ॥ ४२॥

यथा तातं दशरथं यथाजं च पितामहम्।
तथा भवन्तमासाद्य हृदयं मे प्रसीदति॥ ४३॥

को भवान् रूपसम्पन्नो दिव्यस्त्रगनुलेपनः।
वसानो विरजे वस्त्रे दिव्याभरणभूषितः॥ ४४॥

तमुवाच महातेजा वैनतेयो महाबलः।
पतत्तिराजः प्रीतात्मा हर्षपर्याकुलेक्षणम्॥ ४५॥

अहं सखा ते काकुत्स्थं प्रियः प्राणो बहिश्वरः।
गरुत्मानिहं सम्प्राप्तो युवयोः साह्यकारणात्॥ ४६॥

असुरा वा महावीर्या दानवा वा महाबलाः ।
सुराश्चापि सगन्धर्वाः पुरस्कृत्य शतक्रतुम् ॥ ४७ ॥

नेमं मोक्षयितुं शक्ताः शरबन्धं सुदारुणम् ।
मायाबलादिन्द्रजिता निर्मितं क्रूरकर्मणा ॥ ४८ ॥

एते नागाः काद्रवेयास्तीक्ष्णदंष्ट्रा विषोल्ब्वणाः ।
रक्षोमायाप्रभावेण शरभूतास्त्वदाश्रयाः ॥ ४९ ॥

सभाग्यश्चासि धर्मज्ञ राम सत्यपराक्रम ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा समरे रिपुघातिना ॥ ५० ॥

इमं श्रुत्वा तु वृत्तान्तं त्वरमाणोऽहमागतः ।
सहसैवावयोः स्वेहात् सखित्वमनुपालयन् ॥ ५१ ॥

मोक्षितौ च महाघोरादस्मात् सायकबन्धनात् ।
अप्रमादश्च कर्तव्यो युवाभ्यां नित्यमेव हि ॥ ५२ ॥

प्रकृत्या राक्षसाः सर्वे सङ्घामे कूटयोधिनः ।
शूराणां शुद्धभावानां भवतामार्जवं बलम् ॥ ५३ ॥

तन्न विश्वसनीयं वो राक्षसानां रणाजिरे ।
एतेनैवोपमानेन नित्यं जिह्वा हि राक्षसाः ॥ ५४ ॥

एवमुत्त्वा तदा रामं सुपर्णः स महाबलः ।
परिष्वज्य च सुखिग्धमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ ५५ ॥

सखे राघव धर्मज्ञ रिपूणामपि वत्सल ।
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि गमिष्यामि यथासुखम् ॥ ५६ ॥

न च कौतूहलं कार्यं सखित्वं प्रति राघव ।
कृतकर्मा रणे वीर सखित्वं प्रतिवेत्स्यसि ॥ ५७ ॥

बालवृद्धावशेषां तु लङ्घां कृत्वा शरोर्मिभिः।
रावणं तु रिपुं हत्वा सीतां त्वमुपलप्स्यसे॥५८॥

इत्येवमुक्त्वा वचनं सुपर्णः शीघ्रविक्रमः।
रामं च नीरुजं कृत्वा मध्ये तेषां वनौकसाम्॥५९॥

प्रदक्षिणं ततः कृत्वा परिष्वज्य च वीर्यवान्।
जगामाकाशमाविश्य सुपर्णः पवनो यथा॥६०॥

नीरुजौ राघवौ दृष्ट्वा ततो वानरयूथपाः।
सिंहनादं तदा नेदुर्लभ्नूलं दुधुवुश्च ते॥६१॥

ततो भेरीः समाजद्वृमृदङ्गांश्चाप्यवादयन्।
दध्मुः शङ्खान् सम्प्रहृष्टाः क्षेलन्त्यपि यथापुरम्॥६२॥

अपरे स्फोट्य विक्रान्ता वानरा नगयोधिनः।
दुमानुत्पाट्य विविधांस्तस्थुः शतसहस्रशः॥६३॥

विसृजन्तो महानादांश्चासयन्तो निशाचरान्।
लङ्घाद्वाराण्युपाजग्मुर्योद्गुकामाः प्लवङ्गमाः॥६४॥

तेषां सुभीमस्तुमुलो निनादो बभूव शाखामृगयूथपानाम्।
क्षये निदाघस्य यथा घनानां नादः सुभीमो नदतां निशीथे॥६५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुद्धकाण्डे
नागपाशविमोक्षणम् नाम पञ्चाशः सर्गः ॥ ६-५० ॥

॥ एकपञ्चाशः सर्गः — धूम्राक्षाभिषेणनम्॥

तेषां तु तुमुलं शब्दं वानराणां महौजसाम्।
नदतां राक्षसैः सार्धं तदा शुश्राव रावणः॥ १ ॥

स्त्रिगंधगम्भीरनिर्घोषं श्रुत्वा तं निनदं भृशम्।
 सचिवानां ततस्तेषां मध्ये वचनमब्रवीत्॥२॥
 यथासौ सम्प्रहृष्टानां वानराणामुपस्थितः।
 बहूनां सुमहान् नादो मेघानामिव गर्जताम्॥३॥
 सुव्यक्तं महती प्रीतिरेतेषां नात्र संशयः।
 तथाहि विपुलैर्नादैश्वृक्षभे लवणार्णवः॥४॥
 तौ तु बद्धौ शरैस्तीक्ष्णैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
 अयं च सुमहान् नादः शङ्कां जनयतीव मे॥५॥
 एवं च वचनं चोक्त्वा मन्त्रिणो राक्षसेश्वरः।
 उवाच नैऋतांस्तत्र समीपपरिवर्तिनः॥६॥
 ज्ञायतां तूर्णमेतेषां सर्वेषां च वनौकसाम्।
 शोककाले समुत्पन्ने हर्षकारणमुत्थितम्॥७॥
 तथोक्तास्ते सुसम्भ्रान्ताः प्राकारमधिरुद्ध्य च।
 ददृशुः पालितां सेनां सुग्रीवेण महात्मना॥८॥
 तौ च मुक्तौ सुधोरेण शरबन्धेन राघवौ।
 समुत्थितौ महाभागौ विषेदुः सर्वराक्षसाः॥९॥
 सञ्चस्त्वहृदयाः सर्वे प्राकारादवरुद्ध्य ते।
 विवर्णा राक्षसा धोरा राक्षसेन्द्रमुपस्थिताः॥१०॥
 तदप्रियं दीनमुखा रावणस्य च राक्षसाः।
 कृत्वं निवेदयामासुर्यथावद् वाक्यकोविदाः॥११॥
 यौ ताविन्द्रजिता युद्धे भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
 निबद्धौ शरबन्धेन निष्ठकम्पभुजौ कृतौ॥१२॥

विमुक्तौ शरबन्धेन दृश्येते तौ रणाजिरे।
पाशानिव गजौ छित्त्वा गजेन्द्रसमविक्रमौ॥ १३॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां राक्षसेन्द्रो महाबलः।
चिन्ताशोकसमाक्रान्तो विवर्णवदनोऽभवत्॥ १४॥

घोरैर्दत्तवरैर्बद्धौ शरैराशीविषोपमैः।
अमोघैः सूर्यसङ्काशैः प्रमथ्येन्द्रजिता युधि॥ १५॥

तदस्त्रबन्धमासाद्य यदि मुक्तौ रिपू मम।
संशयस्थमिदं सर्वमनुपश्याम्यहं बलम्॥ १६॥

निष्कलाः खलु संवृत्ताः शराः पावकतेजसः।
आदत्तं यैस्तु सङ्क्रामे रिपूणां जीवितं मम॥ १७॥

एवमुक्त्वा तु सङ्कुच्छो निःश्वसन्नुरगो यथा।
अब्रवीद् रक्षसां मध्ये धूम्राक्षं नाम राक्षसम्॥ १८॥

बलेन महता युक्तो रक्षसां भीमविक्रम।
त्वं वधायाशु निर्याहि रामस्य सह वानरैः॥ १९॥

एवमुक्तस्तु धूम्राक्षो राक्षसेन्द्रेण धीमता।
परिक्रम्य ततः शीघ्रं निर्जगाम नृपालयात्॥ २०॥

अभिनिष्कम्य तदुद्वारं बलाध्यक्षमुवाच ह।
त्वरयस्व बलं शीघ्रं किं चिरेण युयुत्सतः॥ २१॥

धूम्राक्षवचनं श्रुत्वा बलाध्यक्षो बलानुगः।
बलमुद्योजयामास रावणस्याङ्गया भृशम्॥ २२॥

ते बद्धघण्टा बलिनो घोररूपा निशाचराः।
विनद्यमानाः संहृष्टा धूम्राक्षं पर्यवारयन्॥ २३॥

विविधायुधहस्ताश्च शूलमुद्दरपाणयः।
गदाभिः पट्टिशौर्दण्डैरायसौर्मुस्लैरपि ॥ २४ ॥

परिघैर्भिन्दिपालैश्च भूङ्गैः पाशैः परश्वधैः।
निर्ययू राक्षसा घोरा नर्दन्तो जलदा यथा ॥ २५ ॥

रथैः कवचिनस्त्वन्ये ध्वजैश्च समलङ्घतैः।
सुवर्णजालविहितैः खरैश्च विविधाननैः ॥ २६ ॥

हृष्टैः परमशीघ्रैश्च गजैश्चैव मदोत्कृतैः।
निर्ययुन्नैर्दृष्टव्याघ्रा व्याघ्रा इव दुरासदाः ॥ २७ ॥

वृक्षिंहमुखैर्युक्तं खरैः कनकभूषितैः।
आरुरोह रथं दिव्यं धूम्राक्षः खरनिःस्वनः ॥ २८ ॥

स निर्यातो महावीर्यो धूम्राक्षो राक्षसैर्वृतः।
हसन् वै पश्चिमद्वाराद्धनूमान् यत्र तिष्ठति ॥ २९ ॥

रथप्रवरमास्थाय खरयुक्तं खरस्वनम्।
प्रयान्तं तु महाघोरं राक्षसं भीमदर्शनम् ॥ ३० ॥

अन्तरिक्षगताः क्रूराः शकुनाः प्रत्यषेधयन्।
रथशीर्षे महाभीमो गृग्रश्च निपपात ह ॥ ३१ ॥

ध्वजाग्रे ग्रथिताश्चैव निपेतुः कुणपाशनाः।
रुधिराद्र्दो महान् श्वेतः कबन्धः पतितो भुवि ॥ ३२ ॥

विस्वरं चोत्सृजन्नादान् धूम्राक्षस्य निपातितः।
वर्षे रुधिरं देवः सञ्चचाल च मेदिनी ॥ ३३ ॥

प्रतिलोमं ववौ वायुर्निर्धातसमनिःस्वनः।
तिमिरौघावृतास्तत्र दिशश्च न चकाशिरे ॥ ३४ ॥

स तूत्यातांस्ततो दृष्ट्वा राक्षसानां भयावहान्।
प्रादुर्भूतान् सुघोरांश्च धूम्राक्षो व्यथितोऽभवत्।
मुमुहू राक्षसाः सर्वे धूम्राक्षस्य पुरःसराः ॥ ३५ ॥

ततः सुभीमो बहुभिर्निशाचरैर्वृतोऽभिनिष्कम्य रणोत्सुको बली।
ददर्श तां राघवबाहुपालितां महौघकल्पां बहु वानरीं चमूम् ॥ ३६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
धूम्राक्षाभिषेणनम् नाम एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ६-५१ ॥

॥ द्विपञ्चाशः सर्गः — धूम्राक्षवधः ॥

धूम्राक्षं प्रेक्ष्य निर्यान्तं राक्षसं भीमविक्रमम्।
विनेदुर्वानराः सर्वे प्रहृष्टा युद्धकाङ्क्षिणः ॥ १ ॥

तेषां सुतुमुलं युद्धं सज्जने कपिरक्षसाम्।
अन्योन्यं पादपैधर्यैर्निम्नतां शूलमुद्दरैः ॥ २ ॥

राक्षसैर्वानरा घोरा विनिकृत्ताः समन्ततः।
वानरै राक्षसाश्चापि द्रुमैर्भूमिसमीकृताः ॥ ३ ॥

राक्षसास्त्वभिसङ्कुच्छा वानरान् निशितैः शरैः।
विव्यधुर्घोरसङ्काशः कङ्कपत्रैरजिह्वगैः ॥ ४ ॥

ते गदाभिश्च भीमाभिः पट्टिशैः कूटमुद्दरैः।
घोरैश्च परिघैश्चत्रैस्त्रिशूलैश्चापि सांश्रितैः ॥ ५ ॥

विदार्यमाणा रक्षोभिर्वानरास्ते महाबलाः।
अमर्षजनितोद्धर्षाश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ॥ ६ ॥

शरनिर्भिन्नगात्रास्ते शूलनिर्भिन्नदेहिनः।
जगृहुस्ते द्रुमांस्तत्र शिलाश्च हरियूथपाः ॥ ७ ॥

ते भीमवेगा हरयो नर्दमानास्ततस्ततः।
ममन्थू राक्षसान् वीरान् नामानि च बभाषिरे ॥ ८ ॥

तद् बभूवाद्गुतं घोरं युद्धं वानररक्षसाम्।
शिलाभिर्विविधाभिश्च बहुशाखैश्च पादपैः ॥ ९ ॥

राक्षसा मथिताः केचिद् वानरैर्जितकाशिभिः।
प्रवेम् रुधिरं केचिन्मुखै रुधिरभोजनाः ॥ १० ॥

पाश्वेषु दारिताः केचित् केचिद् राशीकृता द्रुमैः।
शिलाभिश्चूर्णिताः केचित् केचिद् दन्तौर्विदारिताः ॥ ११ ॥

ध्वजैर्विमथितैर्भग्नैः खड्डैश्च विनिपातितैः।
रथैर्विधंसितैः केचिद् व्यथिता रजनीचराः ॥ १२ ॥

गजेन्द्रैः पर्वताकारैः पर्वताग्रैवनौकसाम्।
मथितैर्वाजिभिः कीर्ण सारोहैर्वसुधातलम् ॥ १३ ॥

वानरैर्भीमविक्रान्तैराप्तुत्योत्पुत्य वेगितैः।
राक्षसाः करजैस्तीक्षणैर्मुखेषु विनिदारिताः ॥ १४ ॥

विषण्णवदना भूयो विप्रकीर्णशिरोरुहाः।
मूढाः शोणितगन्धेन निपेतुर्धरणीतले ॥ १५ ॥

अन्ये तु परमकुञ्छा राक्षसा भीमविक्रमाः।
तलैरेवाभिधावन्ति वज्रस्पर्शसमैर्हरीन् ॥ १६ ॥

वानरैः पातयन्तस्ते वेगिता वेगवत्तरैः।
मुष्टिभिश्चरणैर्दन्तैः पादपैश्चावपोथिताः ॥ १७ ॥

सैन्यं तु विदुतं दृष्ट्वा धूम्राक्षो राक्षसर्षभः।
रोषेण कदनं चक्रे वानराणां युयुत्सताम्॥ १८॥

प्रासैः प्रमथिताः केचिद् वानराः शोणितस्त्रवाः।
मुद्रैराहताः केचित् पतिता धरणीतले॥ १९॥

परिघैर्मथिताः केचिद् भिन्दिपालैश्च दारिताः।
पट्टिशैर्मथिताः केचिद् विह्वलन्तो गतासवः॥ २०॥

केचिद् विनिहता भूमौ रुधिराद्र्दा वनौकसः।
केचिद् विद्राविता नष्टाः सङ्कुच्छै राक्षसैर्युधि॥ २१॥

विभिन्नहृदयाः केचिदेकपार्श्वेन शायिताः।
विदारितास्त्रिशूलैश्च केचिदात्रैर्विनिःसृताः॥ २२॥

तत् सुभीमं महद्युद्धं हरिराक्षससङ्कुलम्।
प्रबभौ शस्त्रबहुलं शिलापादपसङ्कुलम्॥ २३॥

धनुर्ज्यातन्त्रिमधुरं हिक्कातालसमन्वितम्।
मन्दस्तनितगीतं तद् युद्धगान्ध्यर्वमाबभौ॥ २४॥

धूम्राक्षस्तु धनुष्पाणिर्वानरान् रणमूर्धनि।
हसन् विद्रावयामास दिशस्ताञ्छरवृष्टिभिः॥ २५॥

धूम्राक्षेणार्दितं सैन्यं व्यथितं प्रेक्ष्य मारुतिः।
अन्ध्यवर्तत सङ्कुच्छः प्रगृह्य विपुलां शिलाम्॥ २६॥

क्रोधाद् द्विगुणताम्राक्षः पितुस्तुल्यपराक्रमः।
शिलां तां पातयामास धूम्राक्षस्य रथं प्रति॥ २७॥

आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदामुद्यम्य सम्ब्रमात्।
रथादाप्त्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत ॥ २८ ॥

सा प्रमथ्य रथं तस्य निपपात शिला भुवि।
सचक्रकूबरं साश्वं सध्वजं सशारासनम् ॥ २९ ॥

स भङ्गा तु रथं तस्य हनूमान् मारुतात्मजः।
रक्षसां कदनं चक्रे सस्कन्धविटपैदुमैः ॥ ३० ॥

विभिन्नशिरसो भूत्वा राक्षसा रूधिरोक्षिताः।
दुमैः प्रमथिताश्वान्ये निपेतुर्धरणीतले ॥ ३१ ॥

विद्राव्य राक्षसं सैन्यं हनूमान् मारुतात्मजः।
गिरेः शिखरमादाय धूम्राक्षमभिदुदुवे ॥ ३२ ॥

तमापतन्तं धूम्राक्षो गदामुद्यम्य वीर्यवान्।
विनर्दमानः सहसा हनूमन्तमभिद्रवत् ॥ ३३ ॥

तस्य क्रुद्धस्य रोषेण गदां तां बहुकण्टकाम्।
पातयामास धूम्राक्षो मस्तकेऽथ हनूमतः ॥ ३४ ॥

ताडितः स तया तत्र गदया भीमवेगया।
स कपिर्मारुतबलस्तं प्रहारमचिन्तयन् ॥ ३५ ॥

धूम्राक्षस्य शिरोमध्ये गिरिश्छङ्गमपातयत्।
स विस्फारितसर्वाङ्गो गिरिश्छङ्गेण ताडितः ॥ ३६ ॥

पपात सहसा भूमौ विकीर्ण इव पर्वतः।
धूम्राक्षं निहतं दृष्ट्वा हतशोषा निशाचराः।
त्रस्ताः प्रविविशुर्लङ्घां वध्यमानाः प्लवङ्गमैः ॥ ३७ ॥

स तु पवनसुतो निहत्य शत्रून् क्षतजवहाः सरितश्च संविकीर्य।
रिपुवधजनितश्रमो महात्मा मुदमगमत् कपिभिः सुपूज्यमानः ॥ ३८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
धूम्राक्षवधः नाम द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ६-५२ ॥

॥ त्रिपञ्चाशः सर्गः — वज्रदंष्ट्रयुद्धम् ॥

धूम्राक्षं निहतं श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः।
क्रोधेन महताऽऽविष्टो निःश्वसन्नुरगो यथा ॥ १ ॥

दीर्घमुष्णां विनिःश्वस्य क्रोधेन कलुषीकृतः।
अब्रवीद् राक्षसं क्रूरं वज्रदंष्ट्रं महाबलम् ॥ २ ॥

गच्छ त्वं वीर निर्याहि राक्षसैः परिवारितः।
जहि दाशरथिं रामं सुग्रीवं वानरैः सह ॥ ३ ॥

तथेत्युक्त्वा द्रुततरं मायावी राक्षसेश्वरः।
निर्जगाम बलैः सार्धं बहुभिः परिवारितः ॥ ४ ॥

नागैरश्वैः खरैरुष्टैः संयुक्तः सुसमाहितः।
पताकाध्वजचित्रैश्च बहुभिः समलङ्घतः ॥ ५ ॥

ततो विचित्रकेयूरमुकुटेन विभूषितः।
तनुत्रं स समावृत्य सधनुर्निर्ययौ द्रुतम् ॥ ६ ॥

पताकालङ्घतं दीप्तं तपकाञ्चनभूषितम्।
रथं प्रदक्षिणं कृत्वा समारोहच्चमूपतिः ॥ ७ ॥

ऋषिभिस्तोमरैश्वित्रैः श्लक्षणैश्च मुसलैरपि।
भिन्दिपालैश्च चापैश्च शक्तिभिः पट्टिशैरपि ॥ ८ ॥

खड्दैश्वक्रैर्गदाभिश्च निशितैश्च परश्वधैः।
पदातयश्च निर्यान्ति विविधाः शस्त्रपाणायः ॥ ९ ॥

विचित्रवाससः सर्वे दीप्ता राक्षसपुञ्जवाः।
गजा महोत्कटाः शूराश्वलन्त इव पर्वताः ॥ १० ॥

ते युद्धकुशला रूढास्तोमराङ्कुशपाणिभिः।
अन्ये लक्षणसंयुक्ताः शूरारूढा महाबलाः ॥ ११ ॥

तद् राक्षसबलं सर्वे विप्रस्थितमशोभत।
प्रावृक्काले यथा मेघा नर्दमानाः सविद्युतः ॥ १२ ॥

निःसृता दक्षिणद्वारादञ्जदो यत्र यूथपः।
तेषां निष्क्रममाणानामशुभं समजायत ॥ १३ ॥

आकाशाद् विघ्नात् तीव्रा उल्काश्चाभ्यपतंस्तदा।
वमन्तः पावकज्वालाः शिवा घोरा ववाशिरे ॥ १४ ॥

व्याहरन्त मृगा घोरा रक्षसां निधनं तदा।
समापतन्तो योधास्तु प्रास्वलंस्तत्र दारुणम् ॥ १५ ॥

एतानौत्पातिकान् दृष्ट्वा वज्रदंष्ट्रो महाबलः।
धैर्यमालम्ब्य तेजस्वी निर्जगाम रणोत्सुकः ॥ १६ ॥

तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा वानरा जितकाशिनः।
प्रणेदुः सुमहानादान् दिशः शब्देन पूरयन् ॥ १७ ॥

ततः प्रवृत्तं तुमुलं हरीणां राक्षसैः सह।
घोराणां भीमरूपाणामन्योन्यवधकाङ्गिणाम् ॥ १८ ॥

निष्पतन्तो महोत्साहा भिन्नदेहशिरोधराः।
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गा न्यपतन् धरणीतले ॥ १९ ॥

केचिदन्योन्यमासाद्य शूराः परिघबाहवः।
चिकित्पुर्विविधान् शस्त्रान् समरेष्वनिर्वात्तिनः ॥ २० ॥

द्रुमाणां च शिलानां च शस्त्राणां चापि निःस्वनः।
श्रूयते सुमहांस्तत्र घोरो हृदयभेदनः ॥ २१ ॥

रथनेमिस्वनस्तत्र धनुषश्चापि घोरवत्।
शाह्वभेरीमृदङ्गानां बभूव तुमुलः स्वनः ॥ २२ ॥

केचिदस्त्राणि सन्त्यज्य बाहुयुद्धमकुर्वत ॥ २३ ॥

तलैश्च चरणैश्चापि मुष्टिभिश्च द्रुमैरपि।
जानुभिश्च हताः केचिद् भग्नदेहाश्च राक्षसाः।
शिलाभिश्चूर्णिताः केचिद् वानरैर्युद्धदुर्मदैः ॥ २४ ॥

वज्रदंष्ट्रो भृशं बाणै रणे वित्रासयन् हरीन्।
चचार लोकसंहारे पाशहस्त इवान्तकः ॥ २५ ॥

बलवन्तोऽस्त्रविदुषो नानाप्रहरणा रणे।
जघ्न्वानरसैन्यानि राक्षसाः क्रोधमूच्छिताः ॥ २६ ॥

जग्ने तान् राक्षसान् सर्वान् धृष्टो वालिसुतो रणे।
क्रोधेन द्विगुणाविष्टः संवर्तक इवानलः ॥ २७ ॥

तान् राक्षसगणान् सर्वान् वृक्षमुद्यम्य वीर्यवान्।
अङ्गदः क्रोधताम्राक्षः सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ २८ ॥

चकार कदनं घोरं शक्तुल्यपराक्रमः।
अङ्गदाभिहतास्तत्र राक्षसा भीमविक्रमाः ॥ २९ ॥

विभिन्नशिरसः पेतुर्निकृत्ता इव पादपाः।
रथैश्चित्रैर्ध्वजैरश्वैः शरीरैर्हरिक्षसाम् ॥ ३० ॥

रुधिरौघेण सञ्छन्ना भूमिर्भयकरी तदा।
हारकेयूरवस्त्रैश्च शस्त्रैश्च समलङ्घृता ॥ ३१ ॥

भूमिर्भाति रणे तत्र शारदीव यथा निशा।
अङ्गदस्य च वेगेन तद् राक्षसबलं महत्।
प्राकम्पत तदा तत्र पवनेनाम्बुदो यथा ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
वज्रदंष्ट्रयुद्धम् नाम त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ६-५३ ॥

॥ चतुःपञ्चाशः सर्गः — वज्रदंष्ट्रवधः ॥

स्वबलस्य च घातेन अङ्गदस्य बलेन च।
राक्षसः क्रोधमाविष्टो वज्रदंष्ट्रो महाबलः ॥ १ ॥

विस्फार्य च धनुर्दीर्घं शक्राशनिसमप्रभम्।
वानराणामनीकानि प्राकिरच्छरवृष्टिभिः ॥ २ ॥

राक्षसाश्रापि मुख्यास्ते रथेषु समवस्थिताः।
नानाप्रहरणाः शूराः प्रायुध्यन्त तदा रणे ॥ ३ ॥

वानराणां च शूरास्तु ते सर्वे प्रवर्गर्षभाः।
अयुध्यन्त शिलाहस्ताः समवेताः समन्तताः ॥ ४ ॥

तत्रायुधसहस्राणि तस्मिन्नायोधने भृशम्।
राक्षसाः कपिमुख्येषु पातयाश्चक्रिरे तदा ॥ ५ ॥

वानराश्चैव रक्षःसु गिरिवृक्षान् महाशिलाः।
प्रवीराः पातयामासुर्मत्तवारणसन्निभाः ॥ ६ ॥

शूराणां युध्यमानानां समरेष्वनिवर्तिनाम्।
तद् राक्षसगणानां च सुयुद्धं समवर्तत ॥ ७ ॥

प्रभिन्नशिरसः केचिच्छिन्नैः पादैश्च बाहुभिः।
शस्त्रैर्दितदेहास्तु रुधिरेण समुक्षिताः ॥ ८ ॥

हरयो राक्षसाश्चैव शोरते गां समाश्रिताः।
कङ्कगृध्रबलाढ्याश्च गोमायुकुलसङ्कुलाः ॥ ९ ॥

कबन्धानि समुत्पेतुर्भीरूणां भीषणानि वै।
भुजपाणिशिरश्छिन्नाश्छिन्नकायाश्च भूतले ॥ १० ॥

वानरा राक्षसाश्चापि निपेतुस्तत्र भूतले।
ततो वानरसैन्येन हन्यमानं निशाचरम् ॥ ११ ॥

प्राभज्यत बलं सर्वं वज्रदंष्ट्रस्य पश्यतः।
राक्षसान् भयवित्रस्तान् हन्यमानान् पूवङ्गमैः ॥ १२ ॥

दृष्ट्वा स रोषताम्राक्षो वज्रदंष्ट्रः प्रतापवान्।
प्रविवेश धनुष्याणिस्त्रासयन् हरिवाहिनीम् ॥ १३ ॥

शरैर्विदारयामास कङ्कपत्रैरजित्पूर्णैः।
बिभेद वानरांस्तत्र सप्ताष्टौ नव पञ्च च ॥ १४ ॥

विव्याध परमकुद्धो वज्रदंष्ट्रः प्रतापवान्।
त्रस्ताः सर्वे हरिगणाः शरैः सङ्कृत्तदेहिनः।
अङ्गदं सम्प्रधावन्ति प्रजापतिर्मिव प्रजाः ॥ १५ ॥

ततो हरिगणान् भग्नान् दृष्ट्वा वालिसुतस्तदा।
क्रोधेन वज्रदंष्ट्रं तमुदीक्षन्तमुदैक्षत ॥ १६ ॥

वज्रदंष्ट्रोऽङ्गदश्चोभौ योयुध्येते परस्परम्।
चेरतुः परमकुद्धौ हरिमत्तगजाविव ॥ १७ ॥

ततः शतसहस्रेण हरिपुत्रं महाबलम्।
जघान मर्मदेशेषु शरैरभिशिखोपमैः ॥ १८ ॥

रुधिरोक्षितसर्वाङ्गो वालिसून्महाबलः।
चिक्षेप वज्रदंष्ट्राय वृक्षं भीमपराक्रमः ॥ १९ ॥

दृष्ट्वा पतन्तं तं वृक्षमसम्भ्रान्तश्च राक्षसः।
चिच्छेद बहुधा सोऽपि मथितः प्रापतद् भुवि ॥ २० ॥

तं दृष्ट्वा वज्रदंष्ट्रस्य विक्रमं पुवगर्षभः।
प्रगृह्य विपुलं शैलं चिक्षेप च ननाद च ॥ २१ ॥

तमापतन्तं दृष्ट्वा स रथादाप्तुत्य वीर्यवान्।
गदापाणिरसम्भ्रान्तः पृथिव्यां समतिष्ठत ॥ २२ ॥

अङ्गदेन शिला क्षिप्ता गत्वा तु रणमूर्धनि।
सचक्रकूबरं साश्वं प्रममाथ रथं तदा ॥ २३ ॥

ततोऽन्यच्छिखरं गृह्य विपुलं द्रुमभूषितम्।
वज्रदंष्ट्रस्य शिरसि पातयामास वानरः ॥ २४ ॥

अभवच्छोणितोद्वारी वज्रदंष्ट्रः सुमूर्च्छितः।
मुहूर्तमभवन्मूढो गदामालिङ्गं निःश्वसन् ॥ २५ ॥

स लब्धसंज्ञो गदया वालिपुत्रमवस्थितम्।
जघान परमकुद्धौ वक्षोदेशो निशाचरः ॥ २६ ॥

गदां त्यक्त्वा ततस्तत्र मुष्टियुद्धमकुर्वत।
अन्योन्यं जघ्नतुस्तत्र तावुभौ हरिराक्षसौ ॥ २७ ॥

रुधिरोद्भारिणौ तौ तु प्रहारैर्जनितश्रमौ।

बभूवतुः सुविक्रान्तावज्ञारकबुधाविव ॥ २८ ॥

ततः परमतेजस्वी अङ्गदः प्लवगर्षभः।

उत्पाट्य वृक्षं स्थितवानासीत् पुष्पफलैर्युतः ॥ २९ ॥

जग्राह चार्षभं चर्म खड्गं च विपुलं शुभम्।

किङ्किणीजालसञ्छन्नं चर्मणा च परिष्कृतम् ॥ ३० ॥

चित्रांश्च रुचिरान् मार्गाश्वेरतुः कपिराक्षसौ।

जघ्नतुश्च तदान्योन्यं नर्दन्तौ जयकाङ्गिणौ ॥ ३१ ॥

ब्रणैः सास्त्रैरशोभेतां पुष्पिताविव किंशुकौ।

युध्यमानौ परिश्रान्तौ जानुभ्यामवनीं गतौ ॥ ३२ ॥

निमेषान्तरमात्रेण अङ्गदः कपिकुञ्जरः।

उदतिष्ठत दीप्ताक्षो दण्डाहत इवोरगः ॥ ३३ ॥

निर्मलेन सुधौतेन खड्गेनास्य महच्छिरः।

जघान वज्रदंष्ट्रस्य वालिसूनुर्महाबलः ॥ ३४ ॥

रुधिरोक्षितगात्रस्य बभूव पतितं द्विधा।

तच्च तस्य परीताक्षं शुभं खड्गहतं शिरः ॥ ३५ ॥

वज्रदंष्ट्रं हतं दृष्ट्वा राक्षसा भयमोहिताः।

त्रस्ता ह्यभ्यद्रवँलङ्घां वध्यमानाः प्लवज्ञमैः।

विषण्णवदना दीना हिया किञ्चिद्वाञ्जुखाः ॥ ३६ ॥

निहत्य तं वज्रधरः प्रतापवान् स वालिसूनुः कपिसैन्यमध्ये।

जगाम हर्षं महितो महाबलः सहस्रनेत्रस्त्रिदशैरिवावृतः ॥ ३७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे

वज्रदंष्ट्रवधः नाम चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ६-५४ ॥

॥ पञ्चपञ्चाशः सर्गः — अकम्पनयुद्धम् ॥

वज्रदंष्ट्रं हृतं श्रुत्वा वालिपुत्रेण रावणः ।

बलाध्यक्षमुवाचेदं कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥ १ ॥

शीघ्रं निर्यान्तुदुर्धर्षा राक्षसा भीमविक्रमाः ।

अकम्पनं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रास्त्रकोविदम् ॥ २ ॥

एष शास्ता च गोप्ता च नेता च युधि सत्तमः ।

भूतिकामश्च मे नित्यं नित्यं च समरप्रियः ॥ ३ ॥

एष जेष्यति काकुत्स्थौ सुग्रीवं च महाबलम् ।

वानरांश्चापरान् घोरान् हनिष्यति न संशयः ॥ ४ ॥

परिगृह्य स तामाङ्गां रावणस्य महाबलः ।

बलं सम्प्रेरयामास तदा लघुपराक्रमः ॥ ५ ॥

ततो नानाप्रहरणा भीमाक्षा भीमदर्शनाः ।

निष्येतू राक्षसा मुख्या बलाध्यक्षप्रचोदिताः ॥ ६ ॥

रथमास्थाय विपुलं तसकाञ्चनभूषणम् ।

मेघाभो मेघवर्णश्च मेघस्वनमहास्वनः ॥ ७ ॥

राक्षसैः संवृतो घोरस्तदा निर्यात्यकम्पनः ।

नहि कम्पयितुं शक्यः सुरैरपि महामृद्ये ॥ ८ ॥

अकम्पनस्ततस्तेषामादित्य इव तेजसा ।

तस्य निर्धावमानस्य संख्यस्य युयुत्सया ॥ ९ ॥

अकस्माद् दैन्यमागच्छद्यानां रथवाहिनाम् ।

व्यस्फुरन्नयनं चास्य सव्यं युद्धाभिनन्दिनः ॥ १० ॥

विवर्णो मुखवर्णश्च गददश्चाभवत् स्वनः।
अभवत् सुदिने काले दुर्दिनं रूक्षमारुतम्॥ ११॥

ऊचुः खगमृगाः सर्वे वाचः कूरा भयावहाः।
स सिंहोपचितस्कन्धः शार्दूलसमविक्रमः॥ १२॥

तानुत्पातानचिन्त्यैव निर्जगाम रणाजिरम्।
तथा निर्गच्छतस्तस्य रक्षसः सह राक्षसैः॥ १३॥

बभूव सुमहान् नादः क्षोभयन्निव सागरम्।
तेन शब्देन वित्रस्ता वानराणां महाचमूः॥ १४॥

द्रुमशैलप्रहाराणां योद्धुं समुपतिष्ठताम्।
तेषां युद्धं महारौद्रं सञ्ज्ञेऽकपिरक्षसाम्॥ १५॥

रामरावणयोरर्थे समभित्यक्तदेहिनः।
सर्वे ह्यतिबलाः शूराः सर्वे पर्वतसन्निभाः॥ १६॥

हरयो राक्षसाश्चैव परस्परजिधांसया।
तेषां विनर्दतां शब्दः संयुगोऽतितरस्विनाम्॥ १७॥

शुश्रुवे सुमहान् कोपादन्योन्यमभिगर्जताम्।
रजश्चारुणवर्णाभिं सुभीममभवद् भृशम्॥ १८॥

उद्धृतं हरिरक्षोभिः संरुरोध दिशो दशा।
अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयोद्धतपाण्डुना॥ १९॥

संवृतानि च भूतानि ददृशुर्न रणाजिरे।
न ध्वजो न पताका वा चर्म वा तुरगोऽपि वा॥ २०॥

आयुधं स्यन्दनो वापि ददृशे तेन रेणुना।
शब्दश्च सुमहांस्तेषां नर्दतामभिधावताम्॥ २१॥

श्रूयते तु मुलो युद्धे न रूपाणि चकाशिरे।
हरीनेव सुसंरुष्टा हरयो जघुराहवे॥२२॥

राक्षसा राक्षसांश्चापि निजघृस्तिमिरे तदा।
ते परांश्च विनिभन्तः स्वांश्च वानरराक्षसाः॥२३॥

रुधिराद्र्दी तदा चकुर्महीं पङ्कानुलेपनाम्।
ततस्तु रुधिरौघेण सिक्तं ह्यपगतं रजः॥२४॥

शरीरशवसङ्कीर्णा बभूव च वसुन्धरा।
द्रुमशक्तिगदाप्रासैः शिलापरिघतोमरैः॥२५॥

राक्षसा हरयस्तूर्ण जघुरन्योन्यमोजसा।
बाहुभिः परिघाकारैर्युच्यन्तः पर्वतोपमान्॥२६॥

हरयो भीमकर्माणो राक्षसाञ्जघुराहवे।
राक्षसास्त्वभिसङ्कुद्धाः प्रासतोमरपाणयः॥२७॥

कपीन् निजघ्निरे तत्र शस्त्रैः परमदारुणैः।
अकम्पनः सुसङ्कुद्धो राक्षसानां चमूपतिः॥२८॥

संहर्षयति तान् सर्वान् राक्षसान् भीमविक्रमान्।
हरयस्त्वपि रक्षांसि महाद्रुममहाशमभिः॥२९॥

विदारयन्त्यभिकम्य शस्त्राण्याच्छिद्य वीर्यतः।
एतस्मिन्नन्तरे वीरा हरयः कुमुदो नलः॥३०॥

मैन्दश्च द्विविदः कुद्धाश्चकुर्वेगमनुत्तमम्।
ते तु वृक्षैर्महावीरा राक्षसानां चमूरुखे॥३१॥

कदनं सुमहच्चकुर्लीलया हरिपुङ्गवाः।
ममन्थू राक्षसान् सर्वे नानाप्रहरणैर्भृशम्॥ ३२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
अकम्पनयुद्धम् नाम पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ६-५५॥

॥ षद्व्याशः सर्गः — अकम्पनवधः ॥

तद् दृष्ट्वा सुमहत् कर्म कृतं वानरसत्तमैः।
क्रोधमाहारयामास युधि तीव्रमकम्पनः ॥ १॥

क्रोधमूर्च्छत तरूपस्तु धुन्वन् परमकार्मुकम्।
दृष्ट्वा तु कर्म शत्रूणां सारथिं वाक्यमब्रवीत् ॥ २॥

तत्रैव तावत् त्वरितो रथं प्रापय सारथे।
एते च बलिनो घन्ति सुबहून् राक्षसान् रणे ॥ ३॥

एते च बलवन्तो वा भीमकोपाश्च वानराः।
दुमशैलप्रहरणास्तिष्ठन्ति प्रमुखे मम ॥ ४॥

एतान् निहन्तुमिच्छामि समरक्षाधिनो ह्यहम्।
एतैः प्रमथितं सर्वं रक्षसां दृश्यते बलम् ॥ ५॥

ततः प्रचलिताश्वेन रथेन रथिनां वरः।
हरीनभ्यपतद् दूराच्छरजालैरकम्पनः ॥ ६॥

न स्थातुं वानराः शेकुः किं पुनर्योद्धुमाहवे।
अकम्पनशरैर्भूमाः सर्वं एवाभिदुद्धुवुः ॥ ७॥

तान् मृत्युवशमापन्नानकम्पनशरानुगान्।
समीक्ष्य हनुमान् ज्ञातीनुपतस्थे महाबलः ॥ ८॥

तं महापूर्वगं दृष्ट्वा सर्वे ते पूर्वगर्षभाः।
समेत्य समरे वीराः संहृष्टाः पर्यवारयन्॥९॥

व्यवस्थितं हनूमन्तं ते दृष्ट्वा पूर्वगर्षभाः।
बभूवुर्बलवन्तो हि बलवन्तमुपाश्रिताः॥१०॥

अकम्पनस्तु शैलाभं हनूमन्तमवस्थितम्।
महेन्द्र इव धाराभिः शरैरभिवर्ष ह॥११॥

अचिन्तयित्वा बाणौघान् शरीरे पातितान् कपिः।
अकम्पनवधार्थाय मनो दध्रे महाबलः॥१२॥

स प्रहस्य महातेजा हनूमान् मारुतात्मजः।
अभिदुद्राव तद्रक्षः कम्पयन्निव मेदिनीम्॥१३॥

तस्याथ नर्दमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा।
बभूव रूपं दुर्घर्षं दीप्तस्येव विभावसोः॥१४॥

आत्मानं त्वप्रहरणं ज्ञात्वा क्रोधसमन्वितः।
शैलमुत्पाटयामास वेगेन हरिपुङ्गवः॥१५॥

गृहीत्वा सुमहाशैलं पाणिनैकेन मारुतिः।
स विनद्य महानादं भ्रामयामास वीर्यवान्॥१६॥

ततस्तमभिदुद्राव राक्षसेन्द्रमकम्पनम्।
पुरा हि नमुचिं सञ्चो वज्रेणेव पुरन्दरः॥१७॥

अकम्पनस्तु तद् दृष्ट्वा गिरिश्चङ्गं समुद्यतम्।
दूरादेव महाबाणैर्धर्घचन्द्रैर्व्यदारयत्॥१८॥

तं पर्वताग्रमाकाशे रक्षोबाणविदारितम्।
विकीर्ण पतितं दृष्ट्वा हनूमान् क्रोधमूर्च्छ्तः॥१९॥

सोऽश्वकर्णं समासाद्य रोषदर्पान्वितो हरिः।
तूर्णमुत्पाटयामास महागिरिमिवोच्छ्रितम्॥ २०॥

तं गृहीत्वा महास्कन्धं सोऽश्वकर्णं महाद्युतिः।
प्रगृह्य परया प्रीत्या भ्रामयामास संयुगे॥ २१॥

प्रधावन्नुरुवेगेन बभञ्ज तरसा द्रुमान्।
हनूमान् परमकुद्धश्वरणौर्दारयन् महीम्॥ २२॥

गजांश्च सगजारोहान् सरथान् रथिनस्तथा।
जघान हनुमान् धीमान् राक्षसांश्च पदातिगान्॥ २३॥

तमन्तकमिव कुद्धं सद्रुमं प्राणहारिणम्।
हनूमन्तमभिप्रेक्ष्य राक्षसा विप्रद्रुद्वुः॥ २४॥

तमापतन्तं सङ्कुद्धं राक्षसानां भयावहम्।
ददर्शाकम्पनो वीरश्वुक्षोभ च ननाद च॥ २५॥

स चतुर्दशभिर्बाणौर्निशितैर्दहदारणैः।
निर्बिभेद महावीर्यं हनूमन्तमकम्पनः॥ २६॥

स तथा विप्रकीर्णस्तु नाराचैः शितशक्तिभिः।
हनूमान् दृष्टे वीरः प्रसूढ इव सानुमान्॥ २७॥

विरराज महावीर्यो महाकायो महाबलः।
पुष्पिताशोकसङ्काशो विघूम इव पावकः॥ २८॥

ततोऽन्यं वृक्षमुत्पाट्य कृत्वा वेगमनुत्तमम्।
शिरस्याभिजघानाशु राक्षसेन्द्रमकम्पनम्॥ २९॥

स वृक्षेण हतस्तेन सक्रोधेन महात्मना।
राक्षसो वानरेन्द्रेण पपात च ममार च॥ ३०॥

तं दृष्टा निहतं भूमौ राक्षसेन्द्रमकम्पनम्।
व्यथिता राक्षसाः सर्वे क्षितिकम्प इव द्रुमाः ॥ ३१ ॥

त्यक्तप्रहरणाः सर्वे राक्षसास्ते पराजिताः ।
लङ्घामभिययुस्त्रासाद् वानरैस्तैरभिद्रुताः ॥ ३२ ॥

ते मुक्तकेशाः सम्भ्रान्ता भग्नमानाः पराजिताः ।
भयाच्छ्रमजलैरङ्गैः प्रस्ववद्धिर्विद्धुवुः ॥ ३३ ॥

अन्योन्यं ये प्रमधन्तो विविशुर्नगरं भयात्।
पृष्ठतस्ते तु सम्मढाः प्रेक्षमाणा मुहुर्मुहुः ॥ ३४ ॥

तेषु लङ्घां प्रविष्टेषु राक्षसेषु महाबलाः ।
समेत्य हरयः सर्वे हनूमन्तमपूजयन् ॥ ३५ ॥

सोऽपि प्रवृद्धस्तान् सर्वान् हरीन् सम्पत्यपूजयत्।
हनूमान् सत्त्वसम्पन्नो यथार्हमनुकूलतः ॥ ३६ ॥

विनेदुश्च यथाप्राणं हरयो जितकाशिनः ।
चकृषुश्च पुनस्तत्र सप्राणानेव राक्षसान् ॥ ३७ ॥

स वीरशोभामभजन्महाकपिः समेत्य रक्षांसि निहत्य मारुतिः ।
महासुरं भीममित्रनाशनं विष्णुर्यथैवोरुबलं चमूमुखे ॥ ३८ ॥

अपूजयन् देवगणास्तदाकपिं स्वयं च रामोऽतिबलश्च लक्ष्मणः ।
तथैव सुग्रीवमुखाः प्लवङ्गमा विभीषणश्चैव महाबलस्तदा ॥ ३९ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
अकम्पनवधः नाम षष्ठ्याशः सर्गः ॥ ६-५६ ॥

॥ सप्तपञ्चाशः सर्गः — प्रहस्तयुद्धम् ॥

अकम्पनवधं श्रुत्वा कुद्धो वै राक्षसेश्वरः।
किञ्चिद् दीनमुखश्चापि सचिवांस्तानुदैक्षत ॥ १ ॥

स तु ध्यात्वा मुहूर्तं तु मन्त्रिभिः संविचार्य च।
ततस्तु रावणः पूर्वदिवसे राक्षसाधिपः।
पुरीं परिययौ लङ्घां सर्वान् गुल्मानवेक्षितुम् ॥ २ ॥

तां राक्षसगणैर्गुप्तां गुल्मैर्बहुभिरावृताम्।
ददर्श नगरीं राजा पताकाध्वजमालिनीम् ॥ ३ ॥

रुद्धां तु नगरीं दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः।
उवाचात्महितं काले प्रहस्तं युद्धकोविदम् ॥ ४ ॥

पुरस्योपनिविष्टस्य सहसा पीडितस्य ह।
नान्ययुद्धात् प्रपश्यामि मोक्षं युद्धविशारद ॥ ५ ॥

अहं वा कुम्भकर्णो वा त्वं वा सेनापतिर्मम।
इन्द्रजिद् वा निकुम्भो वा वहेयुर्भारमीदृशम् ॥ ६ ॥

स त्वं बलमतः शीघ्रमादाय परिगृह्य च।
विजयायाभिनिर्याहि यत्र सर्वे वनौकसः ॥ ७ ॥

निर्याणादेव तूर्णं च चलिता हरिवाहिनी।
नर्दतां राक्षसेन्द्राणां श्रुत्वा नादं द्रविष्यति ॥ ८ ॥

चपला ह्यविनीताश्च चलचित्ताश्च वानराः।
न सहिष्यन्ति ते नादं सिंहनादमिव द्विपाः ॥ ९ ॥

विद्रुते च बले तस्मिन् रामः सौमित्रिणा सह।
अवशस्ते निरालम्बः प्रहस्त वशमेष्यति ॥ १० ॥

आपत्संशयिता श्रेयो नात्र निःसंशयीकृता।
प्रतिलोमानुलोमं वा यत् तु नो मन्यसे हितम्॥ ११॥

रावणेनैवमुक्तस्तु प्रहस्तो वाहिनीपतिः।
राक्षसेन्द्रमुवाचेदमसुरेन्द्रमिवोशना ॥ १२॥

राजन् मन्त्रितपूर्वं नः कुशलैः सह मन्त्रिभिः।
विवादश्चापि नो वृत्तः समवेक्ष्य परस्परम्॥ १३॥

प्रदानेन तु सीतायाः श्रेयो व्यवसितं मया।
अप्रदाने पुनर्युद्धं दृष्टमेव तथैव नः॥ १४॥

सोऽहं दानैश्च मानैश्च सततं पूजितस्त्वया।
सान्त्वैश्च विविधैः काले किं न कुर्याहितं तव॥ १५॥

नहि मे जीवितं रक्ष्यं पुत्रदारधनानि च।
त्वं पश्य मां जुहूषन्तं त्वदर्थे जीवितं युधि॥ १६॥

एवमुक्तवा तु भर्तारं रावणं वाहिनीपतिः।
उवाचेदं बलाध्यक्षान् प्रहस्तः पुरतः स्थितान्॥ १७॥

समानयत मे शीघ्रं राक्षसानां महाबलम्।
मद्वाणानां तु वेगेन हतानां च रणाजिरे॥ १८॥

अद्य तृप्यन्तु मांसादाः पक्षिणः काननौकसाम्।
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा बलाध्यक्षा महाबलाः॥ १९॥

बलमुद्योजयामासुस्तस्मिन् राक्षसमन्दिरे।
सा बभूव मुहूर्तेन भीमैर्नानाविधायुधैः॥ २०॥

लङ्घा राक्षसवीरैस्त्वैर्गजैरिव समाकुला।
हुताशनं तर्पयतां ब्राह्मणांश्च नमस्यताम्॥ २१॥

आज्यगन्धप्रतिवहः सुरभिर्मारुतो ववौ।
 स्वजश्च विविधाकारा जगृहुस्त्वभिमन्त्रिताः ॥ २२ ॥
 सञ्चामसज्जाः संहृष्टा धारयन् राक्षसास्तदा।
 सधनुष्काः कवचिनो वेगादाप्तुत्य राक्षसाः ॥ २३ ॥
 रावणं प्रेक्ष्य राजानं प्रहस्तं पर्यवारयन्।
 अथामन्त्र्य तु राजानं भेरीमाहत्य भैरवाम् ॥ २४ ॥
 आरुरोह रथं युक्तः प्रहस्तः सज्जकल्पितम्।
 हयैर्महाजवैर्युक्तं सम्यक्सूतं सुसंयतम् ॥ २५ ॥
 महाजलदनिर्घोषं साक्षाच्चन्द्रार्कभास्वरम्।
 उरगध्वजदुर्घर्षं सुवर्ष्णं स्वपस्करम् ॥ २६ ॥
 सुवर्णजालसंयुक्तं प्रहसन्तमिव श्रिया।
 ततस्तं रथमास्थाय रावणार्पितशासनः ॥ २७ ॥
 लङ्काया निर्ययौ तूर्णं बलेन महता वृतः।
 ततो दुन्दुभिनिर्घोषः पर्जन्यनिनदोपमः।
 वादित्राणां च निनदः पूर्यन्निव मेदिनीम् ॥ २८ ॥
 शुश्रुवे शङ्खशब्दश्च प्रयाते वाहिनीपतौ।
 निनदन्तः स्वरान् घोरान् राक्षसा जग्मुरग्रतः ॥ २९ ॥
 भीमरूपा महाकायाः प्रहस्तस्य पुरःसराः।
 नरान्तकः कुम्भनुर्महानादः समुन्नतः।
 प्रहस्तसचिवा ह्येते निर्ययुः परिवार्य तम् ॥ ३० ॥
 व्यूठेनैव सुघोरेण पूर्वद्वारात् स निर्ययौ।
 गजयूथनिकाशेन बलेन महता वृतः ॥ ३१ ॥

सागरप्रतिमौघेन वृतस्तेन बलेन सः।
प्रहस्तो निर्ययौ क्रुद्धः कालान्तकयमोपमः ॥ ३२ ॥

तस्य निर्याणघोषेण राक्षसानां च नर्दताम्।
लङ्कायां सर्वभूतानि विनेदुर्विकृतैः स्वरैः ॥ ३३ ॥

व्यन्नमाकाशमाविश्य मांसशोणितभोजनाः।
मण्डलान्यपसव्यानि खगाश्चक्रू रथं प्रति ॥ ३४ ॥

वमन्त्यः पावकज्वालाः शिवा घोरा ववाशिरे।
अन्तरिक्षात् पपातोल्का वायुश्च परुषं वर्वौ ॥ ३५ ॥

अन्योन्यमभिसंरब्धा ग्रहाश्च न चकाशिरे।
मेघाश्च खरनिर्घोषा रथस्योपरि रक्षसः ॥ ३६ ॥

ववर्षू रुधिरं चास्य सिषिच्चुश्च पुरःसरान्।
केतुमूर्धनि गृग्रस्तु विलीनो दक्षिणामुखः ॥ ३७ ॥

नदन्तुभयतः पार्श्वं समग्रां श्रियमाहरत्।
सारथेबहुशश्चास्य सङ्ग्राममवगाहतः ॥ ३८ ॥

प्रतोदो न्यपतद्वस्तात् सूतस्य हयसादिनः।
निर्याणश्रीश्च या च स्याद् भास्वरा च सुदुर्लभा ॥ ३९ ॥

सा ननाश मुहूर्तेन समे च स्वलिता हयाः।
प्रहस्तं तं हि निर्यान्तं प्रख्यातगुणपौरुषम्।
युधि नानाप्रहरणा कपिसेनाभ्यवर्तत ॥ ४० ॥

अथ घोषः सुतुमुलो हरीणां समजायत।
वृक्षानारुजतां चैव गुर्वीर्वै गृह्णतां शिलाः ॥ ४१ ॥

नदतां राक्षसानां च वानराणां च गर्जताम्।
उभे प्रमुदिते सैन्ये रक्षोगणवनौकसाम्॥४२॥

वेगितानां समर्थनामन्योन्यवधकाङ्गिणाम्।
परस्परं चाहयतां निनादः श्रूयते महान्॥४३॥

ततः प्रहस्तः कपिराजवाहिनीमभिप्रतस्थे विजयाय दुर्मातिः।
विवृद्धवेगां च विवेश तां चमूं यथा मुमूर्षुः शलभो विभावसुम्॥४४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
प्रहस्तयुद्धम् नाम सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ६-५७॥

॥ अष्टपञ्चाशः सर्गः — प्रहस्तवधः ॥

ततः प्रहस्तं निर्यान्तं दृष्ट्वा रणकृतोद्यमम्।
उवाच सस्मितं रामो विभीषणमरिन्दमः ॥ १ ॥

क एष सुमहाकायो बलेन महता वृतः।
आगच्छति महावेगः किञ्चूपबलपौरुषः ॥ २ ॥

आचक्ष्व मे महाबाहो वीर्यवन्तं निशाचरम्।
राघवस्य वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच विभीषणः ॥ ३ ॥

एष सेनापतिस्तस्य प्रहस्तो नाम राक्षसः।
लङ्घायां राक्षसेन्द्रस्य त्रिभागबलसंवृतः।
वीर्यवानस्त्रविच्छूरः सुप्रख्यातपराक्रमः ॥ ४ ॥

ततः प्रहस्तं निर्यान्तं भीमं भीमपराक्रमम्।
गर्जन्तं सुमहाकायं राक्षसैरभिसंवृतम्॥५॥

ददर्श महती सेना वानराणां बलीयसाम्।
 अभिसञ्जातघोषाणां प्रहस्तमभिगर्जताम्॥६॥
 खञ्जशक्त्यृष्टिशूलाश्च वाणानि मुसलानि च।
 गदाश्च परिधाः प्रासा विविधाश्च परश्वधाः॥७॥
 धनूषि च विचित्राणि राक्षसानां जयैषिणाम्।
 प्रगृहीतान्यराजन्त वानरानभिधावताम्॥८॥
 जगृहुः पादपांश्चापि पुष्पितांस्तु गिरीस्तथा।
 शिलाश्च विपुला दीर्घा योद्धुकामाः पूवञ्जमाः॥९॥
 तेषामन्योन्यमासाद्य सङ्ग्रामः सुमहानभूत।
 बहूनामश्मवृष्टिं च शरवर्षं च वर्षताम्॥१०॥
 बहवो राक्षसा युद्धे बहून् वानरपुञ्जवान्।
 वानरा राक्षसांश्चापि निजघृबुर्बहवो बहून्॥११॥
 शूलैः प्रमथिताः केचित् केचित् तु परमायुधैः।
 परिघैराहताः केचित् केचिच्छिन्नाः परश्वधैः॥१२॥
 निरुच्छासाः पुनः केचित् पतिता जगतीतले।
 विभिन्नहृदयाः केचिदिषुसन्धानसाधिताः॥१३॥
 केचिद् द्विधा कृताः खञ्जैः स्फुरन्तः पतिता भुवि।
 वानरा राक्षसैः शूरैः पार्श्वतश्च विदारिताः॥१४॥
 वानरैश्चापि सङ्कुच्छै राक्षसौधाः समन्ततः।
 पादपौर्णिरश्वञ्जश्च सम्पिष्टा वसुधातले॥१५॥
 वज्रस्पर्शतलैर्हस्तैर्मुष्टिभिश्च हता भृशाम्।
 वमन् शोणितमास्येभ्यो विशीर्णदशनेक्षणाः॥१६॥

आर्तस्वनं च स्वनतां सिंहनादं च नर्दताम्।
 बभूव तुमुलः शब्दो हरीणां रक्षसामपि॥ १७॥
 वानरा राक्षसाः क्रुद्धा वीरमार्गमनुव्रताः।
 विवृत्तवदनाः कूराश्वकः कर्माण्यभीतवत्॥ १८॥
 नरान्तकः कुम्भनुर्महानादः समुन्नतः।
 एते प्रहस्तसचिवाः सर्वे जघ्न्वनौकसः॥ १९॥
 तेषां निपततां शीघ्रं निघ्नतां चापि वानरान्।
 द्विविदो गिरिश्वङ्गेण जघानैकं नरान्तकम्॥ २०॥
 दुर्मुखः पुनरुत्थाय कपिः सविपुलद्रुमम्।
 राक्षसं क्षिप्रहस्तं तु समुन्नतमपोथयत्॥ २१॥
 जाम्बवांस्तु सुसङ्कुद्धः प्रगृह्य महतीं शिलाम्।
 पातयामास तेजस्वी महानादस्य वक्षसि॥ २२॥
 अथ कुम्भनुस्तत्र तारेणासाद्य वीर्यवान्।
 वृक्षेण महता सद्यः प्राणान् सन्त्याजयद् रणे॥ २३॥
 अमृष्यमाणस्तत्कर्म प्रहस्तो रथमास्थितः।
 चकार कदनं घोरं धनुष्पाणिर्वनौकसाम्॥ २४॥
 आवर्त इव सञ्ज्ञे सेनयोरुभयोस्तदा।
 क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्येव निःस्वनः॥ २५॥
 महता हि शरौघेण राक्षसो रणदुर्मदः।
 अर्दयामास सङ्कुद्धो वानरान् परमाहवे॥ २६॥
 वानराणां शरीरैस्तु राक्षसानां च मेदिनी।
 बभूवातिचिता घोरैः पर्वतैरिव संवृता॥ २७॥

सा मही रुधिरौघेण प्रच्छन्ना सम्प्रकाशते।
सञ्चन्ना माधवे मासि पलाशैरिव पुष्टितैः ॥ २८ ॥

हतवीरौघवप्रां तु भग्नायुधमहादुमाम्।
शोणितौघमहातोयां यमसागरगामिनीम् ॥ २९ ॥

यकृत् स्त्रीहमहापङ्कां विनिकीर्णन्त्रशैवलाम्।
भिन्नकायशिरोमीनामङ्गावयवशाद्वलाम् ॥ ३० ॥

गृद्रहंसवराकीर्ण कङ्कसारससेविताम्।
मेदःफेनसमाकीर्णमार्तस्तनितनिःस्वनाम् ॥ ३१ ॥

तां कापुरुषदुस्तारां युद्धभूमिमयीं नदीम्।
नदीमिव घनापाये हंससारससेविताम् ॥ ३२ ॥

राक्षसाः कपिमुख्यास्ते तेरुस्तां दुस्तरां नदीम्।
यथा पद्मरजोघस्तां नलिनीं गजयूथपाः ॥ ३३ ॥

ततः सृजन्तं बाणौघान् प्रहस्तं स्यन्दने स्थितम्।
ददर्श तरसा नीलो विघमन्तं प्लवङ्गमान् ॥ ३४ ॥

उद्धूत इव वायुः खे महदभ्रबलं बलात्।
समीक्ष्याभिद्रुतं युद्धे प्रहस्तो वाहिनीपतिः ॥ ३५ ॥

रथेनादित्यवर्णन नीलमेवाभिद्रुद्वे।
स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठो विकृष्य परमाहवे ॥ ३६ ॥

नीलाय व्यसृजद् बाणान् प्रहस्तो वाहिनीपतिः।
ते प्राप्य विशिखा नीलं विनिर्भिद्य समाहिताः ॥ ३७ ॥

महीं जग्मुर्महावेगा रोषिता इव पन्नगाः।
नीलः शैररभिहतो निशितैर्ज्वलनोपमैः ॥ ३८ ॥

स तं परमदुर्धर्षमापतन्तं महाकपिः।
प्रहस्तं ताड्यामास वृक्षमुत्पाद्य वीर्यवान्॥ ३९॥

स तेनाभिहतः क्रुद्धो नर्दन् राक्षसपुङ्गवः।
वर्वर्ष शरवर्षाणि प्लवङ्गानां चमूपतौ॥ ४०॥

तस्य बाणगणानेव राक्षसस्य दुरात्मनः।
अपारयन् वारयितुं प्रत्यगृह्णान्निमीलितः।
यथैव गोवृषो वर्ष शारदं शीघ्रमागतम्॥ ४१॥

एवमेव प्रहस्तस्य शरवर्षान् दुरासदान्।
निमीलिताक्षः सहसा नीलः सेहे दुरासदान्॥ ४२॥

रोषितः शरवर्षेण सालेन महता महान्।
प्रजघान हयान् नीलः प्रहस्तस्य महाबलः॥ ४३॥

ततो रोषपरीतात्मा धनुस्तस्य दुरात्मनः।
बभञ्ज तरसा नीलो ननाद च पुनः पुनः॥ ४४॥

विघ्नुः स कृतस्तेन प्रहस्तो वाहिनीपतिः।
प्रगृह्य मुसलं घोरं स्यन्दनादवपुषुवे॥ ४५॥

तावुभौ वाहिनीमुख्यौ जातवैरौ तरस्विनौ।
स्थितौ क्षतजसिक्ताङ्गौ प्रभिन्नाविव कुञ्जरौ॥ ४६॥

उल्लिखन्त्तौ सुतीक्षणाभिर्दृष्टाभिरितरेतरम्।
सिंहशार्दूलसदशौ सिंहशार्दूलचेष्टितौ॥ ४७॥

विक्रान्तविजयौ वीरौ समरेष्वनिवर्तिनौ।
काङ्क्षमाणौ यशः प्राप्तुं वृत्रवासवयोरिव॥ ४८॥

आजघान तदा नीलं ललाटे मुसलेन सः।
 प्रहस्तः परमायत्तस्ततः सुस्नाव शोणितम्॥४९॥
 ततः शोणितदिग्धाङ्गः प्रगृह्य च महातरुम्।
 प्रहस्तस्योरसि क्रुद्धो विससर्ज महाकपिः॥५०॥
 तमचिन्त्यप्रहारं स प्रगृह्य मुसलं महत्।
 अभिदुद्राव बलिनं बलान्नीलं प्लवङ्गमम्॥५१॥
 तमुग्रवेगं संरब्धमापतन्तं महाकपिः।
 ततः सम्प्रेक्ष्य जग्राह महावेगो महाशिलाम्॥५२॥
 तस्य युद्धाभिकामस्य मृधे मुसलयोधिनः।
 प्रहस्तस्य शिलां नीलो मूर्ध्नि तूर्णमपातयत्॥५३॥
 नीलेन कपिमुख्येन विमुक्ता महती शिला।
 विभेद बहुधा घोरा प्रहस्तस्य शिरस्तदा॥५४॥
 स गतासुर्गतश्रीको गतसत्त्वो गतेन्द्रियः।
 पपात सहसा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः॥५५॥
 विभिन्नशिरसस्तस्य बहु सुस्नाव शोणितम्।
 शरीरादपि सुस्नाव गिरेः प्रस्त्रवणं यथा॥५६॥
 हते प्रहस्ते नीलेन तदकम्प्यं महाबलम्।
 राक्षसानामहृष्टानां लङ्कामभिजगाम ह॥५७॥
 न शेकुः समवस्थातुं निहते वाहिनीपतौ।
 सेतुबन्धं समासाद्य विशीर्णं सलिलं यथा॥५८॥
 हते तस्मिंश्चमूरुख्ये राक्षसास्ते निरुद्यमाः।
 रक्षःपतिगृहं गत्वा ध्यानमूकत्वमागताः॥५९॥

प्राप्ताः शोकार्णवं तीव्रं विसंज्ञा इव तेऽभवन्॥ ६० ॥

ततस्तु नीलो विजयी महाबलः प्रशस्यमानः सुकृतेन कर्मणा।
समेत्य रामेण सलक्ष्मणेन प्रहृष्टरूपस्तु बभूव यूथपः ॥ ६१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
प्रहस्तवधः नाम अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ६-५८ ॥

॥ एकोनषष्ठितमः सर्गः — रावणाभिषेणनम् ॥

तस्मिन् हते राक्षससैन्यपाले पूवङ्गमानामृषभेण युद्धे।
भीमायुधं सागरवेगतुल्यं विदुद्ववे राक्षसराजसैन्यम् ॥ १ ॥

गत्वा तु रक्षोधिपते: शशांसुः सेनापतिं पावकसूनुशस्तम्।
तच्चापि तेषां वचनं निशम्य रक्षोधिपः क्रोधवशं जगाम ॥ २ ॥

सङ्घे प्रहस्तं निहतं निशम्य क्रोधार्दितः शोकपरीतचेताः।
उवाच तान् राक्षसयूथमुख्यानिन्द्रो यथा निर्जरयूथमुख्यान् ॥ ३ ॥

नावज्ञा रिपवे कार्या यैरिन्द्रबलसादनः।
सूदितः सैन्यपालो मे सानुयात्रः सकुञ्जरः ॥ ४ ॥

सोऽहं रिपुविनाशाय विजयायाविचारयन्।
स्वयमेव गमिष्यामि रणशीर्षं तदद्भुतम् ॥ ५ ॥

अद्य तद् वानरानीकं रामं च सहलक्ष्मणम्।
निर्दहिष्यामि बाणौघैर्वर्नं दीप्तैरिवाग्निभिः।
अद्य सन्तर्पयिष्यामि पृथिवीं कपिशोणितैः ॥ ६ ॥

स एवमुक्तवा ज्वलनप्रकाशं रथं तुरङ्गोत्तमराजियुक्तम्।
प्रकाशमानं वपुषा ज्वलन्तं समारुरोहामरराजशत्रुः ॥ ७ ॥

स शङ्खभेरीपणवप्रणादैरास्फोटितक्षेडितसिंहनादैः।
पुण्यैः स्तवैश्चापि सुपूज्यमानस्तदा ययौ राक्षसराजमुख्यः ॥ ८ ॥

स शैलजीमूतनिकाशरूपैर्मासाशनैः पावकदीपनेत्रैः।
बभौ वृतो राक्षसराजमुख्यो भूतैर्वृतो रुद्र इवामरेशः ॥ ९ ॥

ततो नगर्याः सहसा महोजा निष्कम्य तद् वानरसैन्यमुग्रम्।
महार्णवाभ्रस्तनितं दर्दशं समुद्धतं पादपशैलहस्तम् ॥ १० ॥

तद् राक्षसानीकमतिप्रचण्डमालोक्य रामो भुजगेन्द्रबाहुः।
विभीषणं शस्त्रभृतां वरिष्ठमुवाच सेनानुगतः पृथुश्रीः ॥ ११ ॥

नानापताकाध्वजछत्रजुष्टं प्रासासिशूलायुधशस्त्रजुष्टम्।
कस्येदमक्षोभ्यमभीरुजुष्टं सैन्यं महेन्द्रोपमनागजुष्टम् ॥ १२ ॥

ततस्तु रामस्य निशम्य वाक्यं विभीषणः शक्रसमानवीर्यः।
शशांस रामस्य बलप्रवेकं महात्मनां राक्षसपुञ्जवानाम् ॥ १३ ॥

योऽसौ गजस्कन्धगतो महात्मा नवोदितार्कोपमताम्रवक्त्रः।
सङ्कम्प्यन्नागशिरोऽभ्युपैति ह्यकम्पनं त्वेनमवेहि राजन् ॥ १४ ॥

योऽसौ रथस्थो मृगराजकेतुर्धुन्वन् धनुः शकधनुः प्रकाशम्।
करीव भात्पुगविवृत्तदंष्टः स इन्द्रजिन्नाम वरप्रधानः ॥ १५ ॥

यश्चैष विन्द्यास्तमहेन्द्रकल्पो धन्वी रथस्थोऽतिरथोऽतिवीरः।
विस्फारयश्चापमतुल्यमानं नाम्नातिकायोऽतिविवृद्धकायः ॥ १६ ॥

योऽसौ नवार्कोदिताम्रचक्षुरारुह्य घण्टानिनदप्रणादम्।
गजं खरं गर्जति वै महात्मा महोदरो नाम स एष वीरः ॥ १७ ॥

योऽसौ हयं काञ्चनचित्रभाण्डमारुह्य सन्ध्याभ्रगिरिप्रकाशम्।
प्रासं समुद्धम्य मरीचिनद्वं पिशाच एषोऽशनितुल्यवेगः ॥ १८ ॥

यश्चैष शूलं निशितं प्रगृह्य विद्युत्प्रभं किङ्करवज्रवेगम्।
वृषेन्द्रमास्थाय शशिप्रकाशमायाति योऽसौ त्रिशिरा यशस्वी॥ १९॥

असौ च जीमूतनिकाशरूपः कुम्भः पृथुव्यूढसुजातवक्षाः।
समाहितः पञ्चगराजकेतुर्विस्फारयन् याति धनुर्विघुन्वन्॥ २०॥

यश्चैष जाम्बूनदवज्रजुष्टं दीप्तं सधूमं परिघं प्रगृह्य।
आयाति रक्षोबलकेतुभूतो योऽसौ निकुम्भोऽद्भुतघोरकर्मा॥ २१॥

यश्चैष चापासिशराघजुष्टं पताकिनं पावकदीपरूपम्।
रथं समास्थाय विभात्युदग्रो नरान्तकोऽसौ नगश्चञ्ज्योधी॥ २२॥

यश्चैष नानाविधघोररूपैर्व्याघ्रोष्टनागेन्द्रमृगाश्वक्रैः।
भूतैर्वृतो भाति विवृत्तनेत्रैर्योऽसौ सुराणामपि दर्पहन्ता॥ २३॥

यत्रैतदिन्दुप्रतिमं विभाति छत्रं सितं सूक्ष्मशलाकमग्र्यम्।
अत्रैष रक्षोधिपतिर्महात्मा भूतैर्वृतो रुद्र इवावभाति॥ २४॥

असौ किरीटी चलकुण्डलास्यो नगेन्द्रविन्ध्योपमभीमकायः।
महेन्द्रवैवस्वतदर्पहन्ता रक्षोधिपः सूर्य इवावभाति॥ २५॥

प्रत्युवाच ततो रामो विभीषणमरिन्दमः।
अहो दीप्तमहातेजा रावणो राक्षसेश्वरः॥ २६॥

आदित्य इव दुष्प्रेक्ष्यो रश्मिभिर्भाति रावणः।
न व्यक्तं लक्षये ह्यस्य रूपं तेजःसमावृतम्॥ २७॥

देवदानववीराणां वपुर्नैवंविधं भवेत्।
यादृशं राक्षसेन्द्रस्य वपुरेतद् विराजते॥ २८॥

सर्वे पर्वतसङ्काशाः सर्वे पर्वतयोधिनः।
सर्वे दीप्तायुधधरा योधास्तस्य महात्मनः॥ २९॥

विभाति रक्षोराजोऽसौ प्रदीप्तैर्भीमदर्शनैः।
भूतैः परिवृतस्तीक्ष्णैर्देहवद्धिरिवान्तकः ॥ ३० ॥

दिष्ट्यायमद्य पापात्मा मम दृष्टिपथं गतः।
अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि सीताहरणसम्भवम् ॥ ३१ ॥

एवमुक्त्वा ततो रामो धनुरादाय वीर्यवान्।
लक्ष्मणानुचरस्तस्थौ समुद्धृत्य शरोत्तमम् ॥ ३२ ॥

ततः स रक्षोधिपतिर्महात्मा रक्षांसि तान्याह महाबलानि।
द्वारेषु चर्यागृहगोपुरेषु सुनिर्वृतास्तिष्ठत निर्विशङ्काः ॥ ३३ ॥

इहागतं मां साहितं भवद्धिर्वनौकसशिष्ठ्रमिदं विदित्वा।
शून्यां पुरीं दुष्प्रसहां प्रमथ्य प्रधर्षयेयुः सहसा समेताः ॥ ३४ ॥

विसर्जयित्वा सचिवांस्ततस्तान् गतेषु रक्षः सु यथानियोगम्।
व्यदारयद् वानरसागरौघं महाज्ञषः पूर्णमिवार्णवौघम् ॥ ३५ ॥

तमापतन्तं सहसा समीक्ष्य दीप्तेषुचापं युधि राक्षसेन्द्रम्।
महत् समुत्पाद्य महीधराग्रं दुद्राव रक्षोधिपतिं हरीशाः ॥ ३६ ॥

तच्छैलश्यञ्जं बहुवृक्षसानुं प्रगृह्य चिक्षेप निशाचराय।
तमापतन्तं सहसा समीक्ष्य चिच्छेद बाणैस्तपनीयपुङ्खैः ॥ ३७ ॥

तस्मिन् प्रवृद्धोत्तमसानुवृक्षे शङ्खे विदीर्णे पतिते पृथिव्याम्।
महाहिकल्पं शरमन्तकाभं समादधे राक्षसलोकनाथः ॥ ३८ ॥

स तं गृहीत्वानिलतुल्यवेगं सविस्फुलिङ्गज्वलनप्रकाशम्।
बाणं महेन्द्राशनितुल्यवेगं चिक्षेप सुग्रीववधाय रुष्टः ॥ ३९ ॥

स सायको रावणबाहुमुक्तः शक्राशनिप्रख्यवपुः प्रकाशम्।
सुग्रीवमासाद्य विभेद वेगाद् गुहेरिता क्रौञ्चमिवोग्रशक्तिः ॥ ४० ॥

स सायकार्ता॒ं विपरीतचेता॑ः कूजन् पृथिव्या॑ं निपपात वीरः।
तं वीक्ष्य भूमौ पतितं विसङ्गं नेदुः प्रहृष्टा युधि यातुधानाः॥४१॥

ततो गवाक्षो गवयः सुषेणस्त्वर्थर्षभो ज्योतिमुखो नलश्च।
शैलान् समुत्पाद्य विवृद्धकायाः प्रदुद्धवुस्तं प्रति राक्षसेन्द्रम्॥४२॥

तेषां प्रहारान् स चकार मोघान् रक्षोधिपो बाणशतैः शिताग्रैः।
तान् वानरेन्द्रानपि बाणजालैर्बिभेद जाम्बूनदचित्रपुङ्खैः॥४३॥

ते वानरेन्द्रास्त्रिदशारिबाणैर्भिन्ना निपेतुर्भुवि भीमकायाः।
ततस्तु तद् वानरसैन्यमुग्रं प्रच्छादयामास स बाणजालैः॥४४॥

ते वध्यमानाः पतिताश्च वीरा नानद्यमाना भयशल्यविद्धाः।
शाखामृगा रावणसायकार्ता॑ जग्मुः शरण्यं शरणं स्म रामम्॥४५॥

ततो महात्मा स धनुर्धनुष्मानादाय रामः सहसा जगाम।
तं लक्ष्मणः प्राञ्जलिरभ्युपेत्य उवाच रामं परमार्थयुक्तम्॥४६॥

काममार्यं सुपर्यास्तो वधायास्य दुरात्मनः।
विघमिष्याम्यहं चैतमनुजानीहि मां विभो॥४७॥

तमब्रवीन्महातेजा रामः सत्यपराक्रमः।
गच्छ यत्परश्चापि भव लक्ष्मण संयुगे॥४८॥

रावणो हि महावीर्यो रणेऽद्भुतपराक्रमः।
त्रैलोक्येनापि सङ्कुच्छो दुष्प्रसद्यो न संशयः॥४९॥

तस्यच्छिद्राणि मार्गस्व स्वच्छिद्राणि च लक्ष्य।
चक्षुषा धनुषाऽत्मानं गोपायस्व समाहितः॥५०॥

राघवस्य वचः श्रुत्वा सम्परिष्वज्य पूज्य च।
अभिवाद्य च रामाय ययौ सौमित्रिराहवे॥५१॥

स रावणं वारणहस्तबाहुं ददर्श भीमोद्यतदीप्तचापम्।
प्रच्छादयन्तं शरवृष्टिजालैस्तान् वानरान् भिन्नविकीर्णदेहान्॥५२॥

तमालोक्य महातेजा हनूमान् मारुतात्मजः।
निवार्य शरजालानि विदुद्राव स रावणम्॥५३॥

रथं तस्य समासाद्य बाहुमुद्यम्य दक्षिणम्।
त्रासयन् रावणं धीमान् हनूमान् वाक्यमब्रवीत्॥५४॥

देवदानवगन्यवैर्यक्षेश्वरं सह राक्षसैः।
अवध्यत्वं त्वया प्राप्तं वानरेभ्यस्तु ते भयम्॥५५॥

एष मे दक्षिणो बाहुः पञ्चशाखः समुद्यतः।
विघमिष्यति ते देहे भूतात्मानं चिरोषितम्॥५६॥

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं रावणो भीमविक्रमः।
संरक्तनयनः क्रोधादिदं वचनमब्रवीत्॥५७॥

क्षिप्रं प्रहर निःशङ्कं स्थिरां कीर्तिमवाप्नुहि।
ततस्त्वां ज्ञातविक्रान्तं नाशयिष्यामि वानर॥५८॥

रावणस्य वचः श्रुत्वा वायुसूरुवचोऽब्रवीत्।
प्रहतं हि मया पूर्वमक्षं तव सुतं स्मर॥५९॥

एवमुक्तो महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः।
आजघानानिलसुतं तलेनोरसि वीर्यवान्॥६०॥

स तलाभिहृतस्तेन चचाल च मुहुर्मुहुः।
स्थितो मुहूर्तं तेजस्वी स्थैर्यं कृत्वा महामतिः॥६१॥

आजघान च सङ्कुद्धस्तलेनैवामरद्विषम्।
ततः स तेनाभिहतो वानरेण महात्मना ॥ ६२ ॥

दशग्रीवः समाधूतो यथा भूमितलेऽचलः।
सङ्ग्रामे तं तथा दृष्ट्वा रावणं तलताडितम् ॥ ६३ ॥

ऋषयो वानराः सिद्धा नेदुर्देवाः सहासुरैः।
अथाश्वस्य महातेजा रावणो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६४ ॥

साधु वानर वीर्येण श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः।
रावणेनैवमुक्तस्तु मारुतिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ६५ ॥

धिगस्तु मम वीर्यस्य यत् त्वं जीवसि रावण।
सकृत् तु प्रहरेदानीं दुर्बुद्धे किं विकत्थसे ॥ ६६ ॥

ततस्त्वां मामको मुष्टिर्नियष्ट्वा यमक्षयम्।
ततो मारुतिवाक्येन कोपस्तस्य प्रजञ्चले ॥ ६७ ॥

संरक्तनयनो यत्तान्मुष्टिमावृत्य दक्षिणम्।
पातयामास वेगेन वानरोरसि वीर्यवान् ॥ ६८ ॥

हनूमान् वक्षसि व्यूढे सञ्चचाल पुनः पुनः।
विह्वलं तु तदा दृष्ट्वा हनूमन्तं महाबलम् ॥ ६९ ॥

रथेनातिरथः शीघ्रं नीलं प्रति समभ्यगात्।
राक्षसानामधिपतिर्दशग्रीवः प्रतापवान् ॥ ७० ॥

पन्नगप्रतिमैर्भीमैः परमर्माभिभेदनैः।
शरैरादीपयामास नीलं हरिच्छूलपतिम् ॥ ७१ ॥

स शरौघसमायस्तो नीलो हरिच्छूलपतिः।
करेणैकेन शैलाग्रं रक्षोधिपतयेऽसृजत् ॥ ७२ ॥

हनूमानपि तेजस्वी समाश्वस्तो महामनाः ।
विप्रेक्षमाणो युद्धेप्सुः सरोषमिदमब्रवीत् ॥ ७३ ॥

नीलेन सह संयुक्तं रावणं राक्षसेश्वरम् ।
अन्येन युध्यमानस्य न युक्तमभिधावनम् ॥ ७४ ॥

रावणोऽथ महातेजास्तं शृङ्गं सप्तभिः शरैः ।
आजघान सुतीक्षणाग्रैस्तद् विकीर्णं पपात ह ॥ ७५ ॥

तद् विकीर्णं गिरेः शृङ्गं दृष्ट्वा हरिचमूपतिः ।
कालाग्निरिव जज्वालं कोपेन परवीरहा ॥ ७६ ॥

सोऽश्वकर्णद्रुमान् शालांश्वूतांश्वापि सुपुष्पितान् ।
अन्यांश्व विविधान् वृक्षान् नीलश्चिक्षेप संयुगे ॥ ७७ ॥

स तान् वृक्षान् समासाद्य प्रतिच्छेदं रावणः ।
अभ्यर्वर्षच्च घोरेण शरवर्षेण पावकिम् ॥ ७८ ॥

अभिवृष्टः शरौघेण मेघेनेव महाचलः ।
हस्तं कृत्वा ततो रूपं ध्वजाग्रे निपपात ह ॥ ७९ ॥

पावकात्मजमालोक्य ध्वजाग्रे समवस्थितम् ।
जज्वालं रावणः क्रोधात् ततो नीलो ननाद् च ॥ ८० ॥

ध्वजाग्रे धनुषश्वाग्रे किरीटाग्रे च तं हरिम् ।
लक्ष्मणोऽथ हनूमांश्व रामश्वापि सुविस्मिताः ॥ ८१ ॥

रावणोऽपि महातेजाः कपिलाघवविस्मितः ।
अस्त्रमाहारयामास दीप्तमाग्नेयमद्भुतम् ॥ ८२ ॥

ततस्ते चुक्रुशुर्हृष्टा लब्धलक्षाः प्लवङ्गमाः ।
नीललाघवसम्भ्रान्तं दृष्ट्वा रावणमाहवे ॥ ८३ ॥

वानराणां च नादेन संरब्धो रावणस्तदा।
सम्प्रमाविष्टहृदयो न किञ्चित् प्रत्यपद्यत ॥ ८४ ॥

आग्नेयेनापि संयुक्तं गृहीत्वा रावणः शरम्।
ध्वजशीर्षस्थितं नीलमुदैक्षत निशाचरः ॥ ८५ ॥

ततोऽब्रवीन्महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः।
कपे लाघवयुक्तोऽसि मायया परया सह ॥ ८६ ॥

जीवितं खलु रक्षस्व यदि शक्तोऽसि वानर।
तानि तान्यात्मरूपाणि सृजसि त्वमनेकशः ॥ ८७ ॥

तथापि त्वां मया मुक्तः सायकोऽस्त्रप्रयोजितः।
जीवितं परिरक्षन्तं जीविताद् भ्रंशयिष्यति ॥ ८८ ॥

एवमुक्तवा महाबाहू रावणो राक्षसेश्वरः।
सन्धाय बाणमस्त्रेण चमूपतिमताङ्गयत ॥ ८९ ॥

सोऽस्त्रमुक्तेन बाणेन नीलो वक्षसि ताङ्गितः।
निर्दद्यमानः सहसा स पपात महीतले ॥ ९० ॥

पितृमाहात्म्यसंयोगादात्मनश्चापि तेजसा।
जानुभ्यामपतद् भूमौ न तु प्राणैर्वियुज्यत ॥ ९१ ॥

विसंज्ञं वानरं दृष्ट्वा दशश्रीवो रणोत्सुकः।
रथेनाम्बुदनादेन सौमित्रिमभिदुद्गवे ॥ ९२ ॥

आसाद्य रणमध्ये तं वारयित्वा स्थितो ज्वलन्।
धनुर्विस्फारयामास राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ ९३ ॥

तमाह सौमित्रिरदीनसत्त्वो विस्फारयन्तं धनुरप्रमेयम्।
अवेहि मामद्य निशाचरेन्द्र न वानरांस्त्वं प्रतियोद्धुर्महसि ॥ ९४ ॥

स तस्य वाक्यं प्रतिपूर्णघोषं ज्याशब्दमुग्रं च निशम्य राजा।

आसाद्य सौमित्रिमुपस्थितं तं रोषान्वितं वाचमुवाच रक्षः ॥ १५ ॥

दिष्ट्यासि मे राघव दृष्टिमार्गं प्राप्नोऽन्तगामी विपरीतबुद्धिः।

अस्मिन् क्षणे यास्यसि मृत्युलोकं संसाद्यमानो मम बाणजालैः ॥ १६ ॥

तमाह सौमित्रिरविस्मयानो गर्जन्तमुदृतशिताग्रदंष्ट्रम्।

राजन् न गर्जन्ति महाप्रभावा विकत्थसे पापकृतां वरिष्ठ ॥ १७ ॥

जानामि वीर्यं तव राक्षसेन्द्र बलं प्रतापं च पराक्रमं च।

अवस्थितोऽहं शरचापपाणिरागच्छ किं मोघविकत्थनेन ॥ १८ ॥

स एवमुक्तः कुपितः ससर्ज रक्षोधिपः सप्त शरान् सुपुद्धान्।

ताँल्लक्ष्मणः काञ्चनचित्रपुद्धैश्चिच्छेद बाणैर्निशिताग्रधारैः ॥ १९ ॥

तान् प्रेक्षमाणः सहसा निकृत्तान् निकृत्तभोगानिव पन्नगेन्द्रान्।

लङ्केश्वरः क्रोधवशं जगाम ससर्ज चान्यान् निशितान् पृष्टकान् ॥ १०० ॥

स बाणवर्षं तु वर्वर्षं तीव्रं रामानुजः कार्मुकसम्प्रयुक्तम्।

क्षुरार्धचन्द्रोत्तमकर्णिभल्लैः शरांश्च चिच्छेदं न चुक्षुभे च ॥ १०१ ॥

स बाणजालान्यपि तानि तानि मोघानि पश्यंस्त्रिदशारिराजः।

विसिस्मिये लक्ष्मणलाघवेन पुनश्च बाणान् निशितान् मुमोच ॥ १०२ ॥

स लक्ष्मणश्चापि शिताज् शिताग्रान् महेन्द्रतुल्योऽशनिभीमवेगान्।

सन्ध्याय चापे ज्वलनप्रकाशान् ससर्ज रक्षोधिपतेर्वधाय ॥ १०३ ॥

स तान् प्रचिच्छेद हि राक्षसेन्द्रः शिताज् शरालङ् लक्ष्मणमाजघान।

शरेण कालाग्निसमप्रभेण स्वयम्भुदत्तेन ललाटदेशो ॥ १०४ ॥

स लक्ष्मणो रावणसायकार्तश्चाल चापं शिथिलं प्रगृह्य।

पुनश्च संज्ञां प्रतिलभ्य कृच्छ्राच्चिच्छेद चापं त्रिदशोन्दशशत्रोः ॥ १०५ ॥

निकृत्तचापं त्रिभिराजघान बाणैस्तदा दाशरथिः शिताग्रैः।
स सायकार्तो विचचाल राजा कृच्छ्राच्च संज्ञां पुनराससाद्॥ १०६॥

स कृत्तचापः शरताडितश्च मेदार्दगात्रो रुधिरावसिक्तः।
जग्राह शक्तिं स्वयमुग्रशक्तिः स्वयम्भुदत्तां युधि देवशत्रुः॥ १०७॥

स तां सधूमानलसन्निकाशां वित्रासनां संयति वानराणाम्।
चिक्षेप शक्तिं तरसा ज्वलन्तीं सौमित्रये राक्षसराष्ट्रनाथः॥ १०८॥

तामापतन्तीं भरतानुजोऽस्त्रैर्जघान बाणैश्च हुताग्निकल्प्यैः।
तथापि सा तस्य विवेश शक्तिर्भुजान्तरं दाशरथेर्विशालम्॥ १०९॥

स शक्तिमाज् शक्तिसमाहतः सन् जज्वाल भूमौ स रघुप्रवीरः।
तं विह्वलन्तं सहसाभ्युपेत्य जग्राह राजा तरसा भुजाभ्याम्॥ ११०॥

हिमवान् मन्दरो मेरुस्त्रैलोक्यं वा सहामरैः।
शक्यं भुजाभ्यामुद्धर्तु न शक्यो भरतानुजः॥ १११॥

शक्त्या ब्राह्म्या तु सौमित्रिस्ताडितोऽपि स्तनान्तरे।
विष्णोरमीमांस्यभागमात्मानं प्रत्यनुस्मरत्॥ ११२॥

ततो दानवदर्पद्मं सौमित्रिं देवकण्टकः।
तं पीडियित्वा बाहुभ्यां न प्रभुर्लङ्घनेऽभवत्॥ ११३॥

ततः कुद्धो वायुसुतो रावणं समभिद्रवत्।
आजघानोरसि कुद्धो वज्रकल्पेन मुष्टिना॥ ११४॥

तेन मुष्टिप्रहारेण रावणो राक्षसेश्वरः।
जानुभ्यामगमद् भूमौ चचाल च पपात च॥ ११५॥

आस्यैश्च नेत्रैः श्रवणैः पपात रुधिरं बहु।
विघूर्णमानो निश्चेष्टो रथोपस्थ उपाविशत्॥ ११६॥

विसंज्ञो मूर्च्छितश्चासीन्न च स्थानं समालभत्।
विसंज्ञं रावणं दृष्ट्वा समरे भीमविक्रमम्॥ ११७॥

ऋषयो वानराशैव नेतुर्देवाश्च सासुराः।
हनूमानथं तेजस्वी लक्ष्मणं रावणार्दितम्॥ ११८॥

आनयद् राघवाभ्याशं बाहुभ्यां परिगृह्य तम्।
वायुसूनोः सुहृत्वेन भक्त्या परमया च सः।
शत्रूणामप्यकम्प्योऽपि लघुत्वमगमत् कपेः॥ ११९॥

तं समुत्सृज्य सा शक्तिः सौमित्रिं युधि निर्जितम्।
रावणस्य रथे तस्मिन् स्थानं पुनरुपागमत्॥ १२०॥

रावणोऽपि महातेजाः प्राप्य संज्ञां महार्हवे।
आददे निशितान् बाणाङ्गग्राह च महद्धनुः॥ १२१॥

आश्वस्तश्च विशल्यश्च लक्ष्मणः शत्रुसूदनः।
विष्णोर्भागममीमांस्यमात्मानं प्रत्यनुस्मरन्॥ १२२॥

निपातितमहावीरां वानराणां महाचमूर्म्।
राघवस्तु रणे दृष्ट्वा रावणं समभिद्रवत्॥ १२३॥

अथैनमनुसङ्कम्य हनूमान् वाक्यमब्रवीत्।
मम पृष्ठं समारुद्ध्य राक्षसं शास्तुमर्हसि॥ १२४॥

विष्णुर्यथा गरुत्मन्तमारुद्ध्यामरवैरिणम्।
तच्छ्रुत्वा राघवो वाक्यं वायुपुत्रेण भाषितम्॥ १२५॥

अथारुरोह सहसा हनूमन्तं महाकपिम्।
रथस्थं रावणं सङ्ख्ये दर्दर्शं मनुजाधिपः॥ १२६॥

तमालोक्य महातेजाः प्रदुद्राव स रावणम्।
वैरोचनमिव क्रुद्धो विष्णुरभ्युद्यतायुधः ॥ १२७ ॥

ज्याशब्दमकरोत् तीव्रं वज्रनिष्पेषनिष्टुरम्।
गिरा गम्भीरया रामो राक्षसेन्द्रमुवाच ह ॥ १२८ ॥

तिष्ठ तिष्ठ मम त्वं हि कृत्वा विप्रियमीटशम्।
क नु राक्षसशार्दूल गत्वा मोक्षमवाप्स्यसि ॥ १२९ ॥

यदीन्द्रवैवस्वतभास्करान् वा स्वयम्भुवैश्वानरशङ्करान् वा।
गमिष्यसि त्वं दशधा दिशो वा तथापि मे नाय गतो विमोक्ष्यसे ॥ १३० ॥

यश्वैष शक्तया निहतस्त्वयाद्य गच्छन् विषादं सहसाभ्युपेत्य।
स एष रक्षोगणराज मृत्युः सपुत्रपौत्रस्य तवाद्य युद्धे ॥ १३१ ॥

एतेन चात्यद्गुतदर्शनानि शरैर्जनस्थानकृतालयानि।
चतुर्दशान्यात्तवरायुधानि रक्षःसहस्राणि निषूदितानि ॥ १३२ ॥

राघवस्य वचः श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो महावलः।
वायुपुत्रं महावेगं वहन्तं राघवं रणे ॥ १३३ ॥

रोषेण महताऽविष्टः पूर्वैरमनुस्मरन्।
आजघान शरैर्दीप्तैः कालानलशिखोपमैः ॥ १३४ ॥

राक्षसेनाहवे तस्य ताडितस्यापि सायकैः।
स्वभावतेजोयुक्तस्य भूयस्तेजोऽभ्यवर्धत ॥ १३५ ॥

ततो रामो महातेजा रावणेन कृतव्रणम्।
दृष्ट्वा प्लवगशार्दूलं क्रोधस्य वशमेयिवान् ॥ १३६ ॥

तस्याभिसङ्कम्य रथं सचकं साश्वच्छजच्छत्रमहापताकम्।
ससारथिं साशनिशूलखड्ढं रामः प्रचिच्छेद शितैः शराग्रैः ॥ १३७ ॥

अथेन्द्रशत्रुं तरसा जघान बाणेन वज्राशनिसन्निभेन।
भुजान्तरे व्यूढसुजातरूपे वज्रेण मेरुं भगवानिवेन्द्रः ॥ १३८ ॥

यो वज्रपाताशनिसन्निपातान्न चुक्षुभे नापि चचाल राजा।
स रामबाणाभिहतो भृशार्तश्वचाल चापं च मुमोच वीरः ॥ १३९ ॥

तं विह्वलन्तं प्रसमीक्ष्य रामः समाददे दीसमथार्घचन्द्रम्।
तेनार्कवर्णं सहसा किरीटं चिच्छेद रक्षोधिपतेर्महात्मा ॥ १४० ॥

तं निर्विषाशीविषसन्निकाशं शान्तार्चिषं सूर्यमिवाप्रकाशम्।
गतश्रियं कृत्तकिरीटकूटमुवाच रामो युधि राक्षसेन्द्रम् ॥ १४१ ॥

कृतं त्वया कर्म महत् सुभीमं हतप्रवीरश्च कृतस्त्वयाहम्।
तस्मात् परिश्रान्त इति व्यवस्य न त्वां शरैर्मृत्युवशं नयामि ॥ १४२ ॥

प्रयाहि जानामि रणार्दितस्त्वं प्रविश्य रात्रिञ्चरराज लङ्काम्।
आश्वस्य निर्याहि रथी च धन्वी तदा बलं प्रेक्ष्यसि मे रथस्थः ॥ १४३ ॥

स एवमुक्तो हतदर्पहर्षो निकृत्तचापः स हताश्वसूतः।
शरार्दितो भग्नमहाकिरीटो विवेश लङ्कां सहसा स्म राजा ॥ १४४ ॥

तस्मिन् प्रविष्टे रजनीचरेन्द्रे महाबले दानवदेवशत्रौ।
हरीन् विशल्यान् सह लक्ष्मणेन चकार रामः परमाहवाग्रे ॥ १४५ ॥

तस्मिन् प्रभग्ने त्रिदशेन्द्रशत्रौ सुरासुरा भूतगणा दिशश्च।
ससागराः सर्षिमहोरगाश्च तथैव भूम्यम्बुचराः प्रहृष्टाः ॥ १४६ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणाभिषेणनम् नाम एकोनषष्ठितमः सर्गः ॥ ६-५९ ॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — कुम्भकर्णप्रबोधः ॥

स प्रविश्य पुरीं लङ्घां रामवाणभयादितः।
भग्नदर्पस्तदा राजा बभूव व्यथितेन्द्रियः ॥ १ ॥

मातङ्ग इव सिंहेन गरुडेनेव पन्नगः।
अभिभूतोऽभवद् राजा राघवेण महात्मना ॥ २ ॥

ब्रह्मदण्डप्रतीकानां विद्युच्चलितवर्चसाम्।
स्मरन् राघववाणानां विव्यथे राक्षसेश्वरः ॥ ३ ॥

स काञ्चनमयं दिव्यमाश्रित्य परमासनम्।
विप्रेक्षमाणो रक्षांसि रावणो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥

सर्वं तत् खलु मे मोघं यत् तसं परमं तपः।
यत् समानो महेन्द्रेण मानुषेण विनिर्जितः ॥ ५ ॥

इदं तद् ब्रह्मणो घोरं वाक्यं मामभ्युपस्थितम्।
मानुषेभ्यो विजानीहि भयं त्वमिति तत्तथा ॥ ६ ॥

देवदानवगन्धर्वैर्यक्षराक्षसपन्नगैः ।
अवध्यत्वं मया प्रोक्तं मानुषेभ्यो न याच्चितम् ॥ ७ ॥

तमिमं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम्।
इक्ष्वाकुकुलजातेन अनरण्येन यत् पुरा ॥ ८ ॥

उत्पत्त्यति हि मद्वंशापुरुषो राक्षसाधम।
यस्त्वां सपुत्रं सामात्यं सबलं साश्वसारथिम् ॥ ९ ॥

निहनिष्यति सङ्गामे त्वां कुलाधम दुर्मते।
शस्तोऽहं वेदवत्या च यथा सा धर्षिता पुरा ॥ १० ॥

सेयं सीता महाभागा जाता जनकनन्दिनी।
उमा नन्दीश्वरश्चापि रम्भा वरुणकन्यका ॥ ११ ॥

यथोक्तास्तन्मया प्राप्तं न मिथ्या ऋषिभाषितम्।
एतदेव समागम्य यत्रं कर्तुमिहार्थ ॥ १२ ॥

राक्षसाश्चापि तिष्ठन्तु चर्यागोपुरमूर्धसु।
स चाप्रतिमगाम्भीर्यो देवदानवर्दप्तहा ॥ १३ ॥

ब्रह्मशापाभिभूतस्तु कुम्भकर्णो विबोध्यताम्।
समरे जितमात्मानं प्रहस्तं च निषूदितम् ॥ १४ ॥

ज्ञात्वा रक्षोबलं भीममादिदेश महाबलः।
द्वारेषु यत्रः क्रियतां प्राकारश्चाधिरुद्यताम् ॥ १५ ॥

निद्रावशासमाविष्टः कुम्भकर्णो विबोध्यताम्।
सुखं स्वपिति निश्चिन्तः कामोपहतचेतनः ॥ १६ ॥

नव सप्त दशाष्टौ च मासान् स्वपिति राक्षसः।
मन्त्रं कृत्वा प्रसुसोऽयमितस्तु नवमेऽहनि ॥ १७ ॥

तं तु बोधयत क्षिप्रं कुम्भकर्णं महाबलम्।
स हि सञ्चे महाबाहुः ककुदं सर्वरक्षसाम्।
वानरान् राजपुत्रौ च क्षिप्रमेव हनिष्यति ॥ १८ ॥

एष केतुः परं सञ्चे मुख्यो वै सर्वरक्षसाम्।
कुम्भकर्णः सदा शेते मूढो ग्राम्यसुखे रतः ॥ १९ ॥

रामेणाभिनिरस्तस्य सञ्चामेऽस्मिन् सुदारुणे।
भविष्यति न मे शोकः कुम्भकर्णे विबोधिते ॥ २० ॥

किं करिष्याम्यहं तेन शक्रतुल्यबलेन हि।
ईदृशे व्यसने घोरे यो न साह्याय कल्पते॥ २१॥

ते तु तद् वचनं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः।
जग्मुः परमसम्मान्ताः कुम्भकर्णनिवेशनम्॥ २२॥

ते रावणसमादिष्टा मांसशोणितभोजनाः।
गन्धं माल्यं महद्धक्ष्यमादाय सहसा ययुः॥ २३॥

तां प्रविश्य महाद्वारां सर्वतो योजनायताम्।
कुम्भकर्णगुहां रम्यां पुष्पगन्धप्रवाहिनीम्॥ २४॥

कुम्भकर्णस्य निःश्वासादवधूता महाबलाः।
प्रतिष्ठमानाः कृच्छ्रेण यत्नात् प्रविविशुर्गुहाम्॥ २५॥

तां प्रविश्य गुहां रम्यां रत्नकाञ्चनकुट्टिमाम्।
ददृशुनैर्त्रैतव्याघ्राः शयानं भीमविक्रमम्॥ २६॥

ते तु तं विकृतं सुसं विकीर्णमिव पर्वतम्।
कुम्भकर्ण महानिद्रं समेताः प्रत्यबोधयन्॥ २७॥

ऊर्ध्वलोमाञ्चिततनुं श्वसन्तमिव पन्नगम्।
भ्रामयन्तं विनिःश्वासैः शयानं भीमविक्रमम्॥ २८॥

भीमनासापुटं तं तु पातालविपुलाननम्।
शयने न्यस्तसर्वाङ्गं मेदोरुधिरगन्धिनम्॥ २९॥

काञ्चनाङ्गदनद्वाङ्गं किरीटेनार्कवर्चसम्।
ददृशुनैर्त्रैतव्याघ्रं कुम्भकर्णमरिन्दमम्॥ ३०॥

ततश्चकुर्महात्मानः कुम्भकर्णस्य चाग्रतः।
भूतानां मेरुसङ्काशं राशिं परमतर्पणम्॥ ३१॥

मृगाणां महिषाणां च वराहाणां च सञ्चयान्।
चक्रुर्नैऋतशार्दूला राशिमन्त्रस्य चाद्युतम्॥३२॥

ततः शोणितकुम्भांश्च मांसानि विविधानि च।
पुरस्तात् कुम्भकर्णस्य चक्रुस्त्रिदशशत्रवः॥३३॥

लिलिपुश्च पराध्येन चन्द्रनेन परन्तपम्।
दिव्यैराश्वासयामासुर्माल्यैर्गन्धैश्च गन्धिभिः॥३४॥

धूपगन्धांश्च ससृजुस्तुष्टुवुश्च परन्तपम्।
जलदा इव चानेदुर्यातुधानास्ततस्ततः॥३५॥

शश्वांश्च पूरयामासुः शशाङ्कसदशप्रभान्।
तुमुलं युगपच्चापि विनेदुश्चाप्यमर्षिताः॥३६॥

नेदुरास्फोटयामासुश्चिक्षिपुस्ते निशाचराः।
कुम्भकर्णविबोधार्थं चक्रुस्ते विपुलं स्वरम्॥३७॥

सशश्वभेरीपणवप्रणादं सास्फोटितक्ष्वेलितसिंहनादम्।
दिशो द्रवन्तस्त्रिदिवं किरन्तः श्रुत्वा विहङ्गाः सहसा निपेतुः॥३८॥

यदा भृशं तैर्निनदैर्महात्मा न कुम्भकर्णो बुबुधे प्रसुप्तः।
ततो भुशुण्डीर्मुसलानि सर्वे रक्षोगणास्ते जगृहुर्गदाश्च॥३९॥

तं शैलशृङ्गमुसलैर्गदाभिर्वक्षःस्थले मुद्रमुष्टिभिश्च।
सुखप्रसुतं भुवि कुम्भकर्णं रक्षांस्युदयाणि तदा निजघ्नुः॥४०॥

तस्य निःश्वासवातेन कुम्भकर्णस्य रक्षसः।
राक्षसाः कुम्भकर्णस्य स्थातुं शेकुर्न चायतः॥४१॥

ततः परिहिता गाढं राक्षसा भीमविक्रमाः।
मृदङ्गपणवान् भेरीः शश्वकुम्भगणांस्तथा॥४२॥

दश राक्षससाहस्रं युगपत्पर्यवारयत्।
नीलाञ्जनचयाकारं ते तु तं प्रत्यबोधयन्॥ ४३॥

अभिघन्तो नदन्तश्च न च सम्बुद्धुधे तदा।
यदा चैनं न शेकुरस्ते प्रतिबोधयितुं तदा॥ ४४॥

ततो गुरुतरं यत्वं दारुणं समुपाक्रमन्।
अश्वानुष्टान् खरान् नागाञ्जघृदण्डकशाङ्कशैः॥ ४५॥

भेरीशङ्खमृदज्जांश्च सर्वप्राणैरवादयन्।
निजघृश्चास्य गात्राणि महाकाष्ठकटङ्करैः॥ ४६॥

मुद्रैर्मुसलैश्चापि सर्वप्राणसमुद्यतैः।
तेन नादेन महता लङ्घा सर्वा प्रपूरिता।
सपर्वतवना सर्वा सोऽपि नैव प्रबुद्ध्यते॥ ४७॥

ततो भेरीसहस्रं तु युगपत् समहन्यत।
मृष्टकाञ्चनकोणानामसक्तानां समन्ततः॥ ४८॥

एवमप्यतिनिद्रस्तु यदा नैव प्रबुद्ध्यते।
शापस्य वशमापन्नस्ततः क्रुद्धा निशाचराः॥ ४९॥

ततः कोपसमाविष्टः सर्वे भीमपराक्रमाः।
तद् रक्षो बोधयिष्यन्तश्चकुरन्ये पराक्रमम्॥ ५०॥

अन्ये भेरीः समाजघृरन्ये चक्रुर्महास्वनम्।
केशानन्ये प्रलुलुपुः कर्णानन्ये दशन्ति च॥ ५१॥

उदकुम्भशतानन्ये समसिञ्चन्त कर्णयोः।
न कुम्भकर्णः पस्पन्दे महानिद्रावशं गतः॥ ५२॥

अन्ये च बलिनस्तस्य कूटमुद्रपाणयः ।

मूर्धि वक्षसि गत्रेषु पातयन् कूटमुद्रान् ॥ ५३ ॥

रज्जुबन्धनबद्धभिः शतन्मीभिश्च सर्वतः ।

वध्यमानो महाकायो न प्राबुध्यत राक्षसः ॥ ५४ ॥

वारणानां सहस्रं च शरीरेऽस्य प्रधावितम् ।

कुम्भकर्णस्तदा बुद्धा स्पर्शं परमबुध्यत ॥ ५५ ॥

स पात्यमानैर्गिरिशृङ्खृक्षैरचिन्तयंस्तान् विपुलान् प्रहारान् ।

निद्राक्षयात् क्षुद्रयपीडितश्च विजृम्भमाणः सहस्रोत्पात ॥ ५६ ॥

स नागभोगाचलशृङ्खकल्पौ विक्षिप्य बाहू जितवज्रसारौ ।

विवृत्य वक्रं वडवामुखाभं निशाचरोऽसौ विकृतं जजृम्भे ॥ ५७ ॥

तस्य जाजृम्भमाणस्य वक्रं पातालसन्निभम् ।

दृशो मेरुशृङ्खाग्रे दिवाकर इवोदितः ॥ ५८ ॥

स जृम्भमाणोऽतिबलः प्रबुद्धस्तु निशाचरः ।

निःश्वासश्वास्य सञ्ज्ञे पर्वतादिव मारुतः ॥ ५९ ॥

रूपमुक्तिष्ठतस्तस्य कुम्भकर्णस्य तद् बभौ ।

युगान्ते सर्वभूतानि कालस्येव दिघक्षतः ॥ ६० ॥

तस्य दीप्ताम्बिसदृशो विद्युत्सदृशवर्चसी ।

दृशाते महानेत्रे दीप्ताविव महाग्रहौ ॥ ६१ ॥

ततस्त्वदर्शयन् सर्वान् भक्ष्यांश्च विविधान् बहून् ।

वराहान् महिषांश्चैव बभक्ष स महाबलः ॥ ६२ ॥

आदद् बुभुक्षितो मांसं शोणितं तृषितोऽपिबत् ।

मेदःकुम्भांश्च मद्यांश्च पपौ शक्ररिपुस्तदा ॥ ६३ ॥

ततस्तृप्त इति ज्ञात्वा समुत्पेतुर्निशाचराः ।
शिरोभिश्च प्रणम्यैनं सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ६४ ॥

निद्राविशदनेत्रस्तु कलुषीकृतलोचनः ।
चारयन् सर्वतो दृष्टिं तान् दर्दश निशाचरान् ॥ ६५ ॥

स सर्वान् सान्त्वयामास नैऋत्यान् नैऋत्यर्षभः ।
बोधनाद् विस्मितश्चापि राक्षसानिदमब्रवीत् ॥ ६६ ॥

किमर्थमहमादत्य भवद्धिः प्रतिबोधितः ।
कच्चित् सुकुशलं राज्ञो भयं वा नेह किञ्चन ॥ ६७ ॥

अथवा ध्रुवमन्येभ्यो भयं परमुपस्थितम् ।
यदर्थमेव त्वरितैर्भवद्धिः प्रतिबोधितः ॥ ६८ ॥

अद्य राक्षसराजस्य भयमुत्पाटयाम्यहम् ।
दारयिष्ये महेन्द्रं वा शीतयिष्ये तथानलम् ॥ ६९ ॥

न ह्यल्पकारणे सुप्तं बोधयिष्यति मादशम् ।
तदाख्यातार्थतत्त्वेन मत्प्रबोधनकारणम् ॥ ७० ॥

एवं ब्रुवाणं संरब्धं कुम्भकर्णमरिन्दमम् ।
यूपाक्षः सञ्चिवो राज्ञः कृताञ्जलिरभाषत ॥ ७१ ॥

न नो देवकृतं किञ्चिद् भयमस्ति कदाचन ।
मानुषान्नो भयं राजंस्तुमुलं सम्प्रबाधते ॥ ७२ ॥

न दैत्यदानवेभ्यो वा भयमस्ति न नः कच्चित् ।
यादृशं मानुषं राजन् भयमस्मानुपस्थितम् ॥ ७३ ॥

वानरैः पर्वताकारैर्लङ्केयं परिवारिता ।
सीताहरणसन्तप्ताद् रामान्नस्तुमुलं भयम् ॥ ७४ ॥

एकेन वानरेणेयं पूर्वं दग्धा महापुरी।
कुमारो निहतश्चाक्षः सानुयात्रः सकुञ्जरः ॥ ७५ ॥

स्वयं रक्षोधिपश्चापि पौलस्त्यो देवकण्टकः।
ब्रजेति संयुगे मुक्तो रामेणादित्यवर्चसा ॥ ७६ ॥

यन्न देवैः कृतो राजा नापि दैत्यैर्न दानवैः।
कृतः स इह रामेण विमुक्तः प्राणसंशयात् ॥ ७७ ॥

स यूपाक्षवचः श्रुत्वा भ्रातुर्युधि पराभवम्।
कुम्भकर्णो विवृत्ताक्षो यूपाक्षमिदमब्रवीत् ॥ ७८ ॥

सर्वमद्यैव यूपाक्ष हरिसैन्यं सलक्ष्मणम्।
राघवं च रणे जित्वा ततो द्रक्ष्यामि रावणम् ॥ ७९ ॥

राक्षसांस्तर्पयिष्यामि हरीणां मांसशोणितैः।
रामलक्ष्मणयोश्चापि स्वयं पास्यामि शोणितम् ॥ ८० ॥

तत् तस्य वाक्यं ब्रुवतो निशम्य सर्गविंतं रोषविवृद्धदोषम्।
महोदरो नैर्त्रैतयोधमुख्यः कृताञ्जलिर्वाक्यमिदं बभाषे ॥ ८१ ॥

रावणस्य वचः श्रुत्वा गुणदोषौ विमृश्य च।
पश्चादपि महाबाहो शत्रून् युधि विजेष्यसि ॥ ८२ ॥

महोदरवचः श्रुत्वा राक्षसैः परिवारितः।
कुम्भकर्णो महातेजाः सम्प्रतस्थे महाबलः ॥ ८३ ॥

सुसमुत्थाप्य भीमाक्षं भीमरूपपराक्रमम्।
राक्षसास्त्वरिता जग्मुर्दशग्रीवनिवेशनम् ॥ ८४ ॥

तेऽभिगम्य दशग्रीवमासीनं परमासने।
ऊचुर्बद्धाञ्जलिपुटाः सर्वं एव निशाचराः ॥ ८५ ॥

कुम्भकर्णः प्रबुद्धोऽसौ भ्राता ते राक्षसेश्वर।
कथं तत्रैव निर्यातु द्रक्ष्यसे तमिहागतम्॥८६॥

रावणस्त्वब्रवीद्घृष्टो राक्षसांस्तानुपस्थितान्।
द्रष्टुमेनमिहेच्छामि यथान्यायं च पूज्यताम्॥८७॥

तथेत्युत्त्वा तु ते सर्वे पुनरागम्य राक्षसाः।
कुम्भकर्णमिदं वाक्यमूचू रावणचोदिताः॥८८॥

द्रुष्टं त्वां काङ्क्षते राजा सर्वराक्षसपुञ्जवः।
गमने क्रियतां बुद्धिर्भ्रातरं सम्प्रहर्षय॥८९॥

कुम्भकर्णस्तु दुर्धर्षो भ्रातुराज्ञाय शासनम्।
तथेत्युत्त्वा महावीर्यः शयनादुत्पपात ह॥९०॥

प्रक्षाल्य वदनं हृष्टः स्नातः परमहर्षितः।
पिपासुस्त्वरखामास पानं बलसमीरणम्॥९१॥

ततस्ते त्वरितास्तत्र राक्षसा रावणाज्ञया।
मद्यं भक्ष्यांश्च विविधान् क्षिप्रमेवोपहारयन्॥९२॥

पीत्वा घटसहस्रे द्वे गमनायोपचक्रमे।
ईषत्समुत्कटो मत्तस्तेजोबलसमन्वितः॥९३॥

कुम्भकर्णो बभौ रुष्टः कालान्तकयमोपमः।
भ्रातुः स भवनं गच्छन् रक्षोबलसमन्वितः।
कुम्भकर्णः पदन्यासैरकम्पयत मेदिनीम्॥९४॥

स राजमार्गं वपुषा प्रकाशयन् सहस्ररश्मिर्धरणीमिवांशुभिः।
जगाम तत्राञ्जलिमालया वृतः शतक्रतुर्गेहमिव स्वयम्भुवः॥९५॥

तं राजमार्गस्थममित्रघातिनं वनौकसस्ते सहसा बहिःस्थिताः ।
दृष्ट्वाप्रमेयं गिरिश्छङ्कल्पं वितत्रसुस्ते सह यूथपालैः ॥ ९६ ॥

केचिच्छरण्यं शरणं स्म रामं ब्रजन्ति केचिद् व्यथिताः पतन्ति ।
केचिद् दशश्च व्यथिताः पतन्ति केचिद् भयार्ता भुवि शेरते स्म ॥ ९७ ॥

तमद्रिश्छङ्गप्रतिमं किरीटिनं स्पृशन्तमादित्यमिवात्मतेजसा ।
वनौकसः प्रेक्ष्य विवृद्धमद्भुतं भयार्दिता दुदूविरे यतस्ततः ॥ ९८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
कुम्भकर्णप्रबोधः नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ६-६० ॥

॥ एकषष्ठितमः सर्गः — कुम्भकर्णवृत्तकथनम् ॥

ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान् ।
किरीटिनं महाकायं कुम्भकर्णं ददर्श ह ॥ १ ॥

तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं पर्वताकारदर्शनम् ।
क्रममाणमिवाकाशं पुरा नारायणं यथा ॥ २ ॥

सतोयाम्बुदसङ्काशं काञ्चनाङ्गदभूषणम् ।
दृष्ट्वा पुनः प्रदुद्राव वानराणां महाचमूः ॥ ३ ॥

विद्वुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वर्धमानं च राक्षसम् ।
सर्विस्मितमिदं रामो विभीषणमुवाच ह ॥ ४ ॥

कोऽसौ पर्वतसङ्काशः किरीटी हरिलोचनः ।
लङ्कायां दृश्यते वीरः सविद्युदिव तोयदः ॥ ५ ॥

पृथिव्यां केतुभूतोऽसौ महानेकोऽत्र दृश्यते ।
यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे विद्रवन्ति ततस्ततः ॥ ६ ॥

आचक्ष्व सुमहान् कोऽसौ रक्षो वा यदि वासुरः ।
न मयैवंविधं भूतं दृष्टपूर्वं कदाचन ॥ ७ ॥

सम्पृष्टो राजपुत्रेण रामेणाक्षिष्ठकर्मणा ।
विभीषणो महाप्राज्ञः काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥

येन वैवस्वतो युद्धे वासवश्च पराजितः ।
सैष विश्रवसः पुत्रः कुम्भकर्णः प्रतापवान् ।
अस्य प्रमाणसदृशो राक्षसोऽन्यो न विद्यते ॥ ९ ॥

एतेन देवा युधि दानवाश्च यक्षा भुजङ्गाः पिशिताशनाश्च ।
गन्धर्वविद्याधरकिन्नराश्च सहस्रशो राघव सम्प्रभम्नाः ॥ १० ॥

शूलपाणिं विरूपाक्षं कुम्भकर्णं महाबलम् ।
हन्तुं न शेकुस्त्रिदशाः कालोऽयमिति मोहिताः ॥ ११ ॥

प्रकृत्या ह्येष तेजस्वी कुम्भकर्णो महाबलः ।
अन्येषां राक्षसेन्द्राणां वरदानकृतं बलम् ॥ १२ ॥

बालेन जातमात्रेण क्षुधार्तेन महात्मना ।
भक्षितानि सहस्राणि प्रजानां सुबहून्यपि ॥ १३ ॥

तेषु सम्भक्ष्यमाणेषु प्रजा भयनिपीडिताः ।
यान्त स्म शरणं शक्रं तमप्यर्थं न्यवेदयन् ॥ १४ ॥

स कुम्भकर्णं कुपितो महेन्द्रो जघान वज्रेण शितेन वज्री ।
स शक्रवज्रामिहतो महात्मा चचाल कोपाच्च भृशं ननाद ॥ १५ ॥

तस्य नानद्यमानस्य कुम्भकर्णस्य रक्षसः ।
श्रुत्वा निनादं वित्रस्ताः प्रजा भूयो वितत्रसुः ॥ १६ ॥

ततः क्रुद्धो महेन्द्रस्य कुम्भकर्णो महाबलः।
निष्कृष्टैरावताद् दन्तं जघानोरसि वासवम्॥ १७॥

कुम्भकर्णप्रहारार्तो विजज्वाल स वासवः।
ततो विषेदुः सहसा देवा ब्रह्मर्षिदानवाः॥ १८॥

प्रजाभिः सह शक्तश्च ययौ स्थानं स्वयम्भुवः।
कुम्भकर्णस्य दौरात्म्यं शशंसुस्ते प्रजापतेः॥ १९॥

प्रजानां भक्षणं चापि देवानां चापि धर्षणम्।
आश्रमध्वंसनं चापि परस्त्रीहरणं भृशम्॥ २०॥

एवं प्रजा यदि त्वेष भक्षयिष्यति नित्यशः।
अचिरेणैव कालेन शून्यो लोको भविष्यति॥ २१॥

वासवस्य वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः।
रक्षांस्यावाहयामास कुम्भकर्ण ददर्श ह॥ २२॥

कुम्भकर्णं समीक्ष्यैव वितत्रास प्रजापतिः।
कुम्भकर्णमथाश्वास्तः स्वयम्भूरिदमब्रवीत्॥ २३॥

ध्रुवं लोकविनाशाय पौलस्त्येनासि निर्मितः।
तस्मात् त्वमद्यप्रभृति मृतकल्पः शयिष्यसे॥ २४॥

ब्रह्मशापाभिभूतोऽथ निपपाताग्रतः प्रभोः।
ततः परमसम्भ्रान्तो रावणो वाक्यमब्रवीत्॥ २५॥

प्रवृद्धः काञ्चनो वृक्षः फलकाले निकृत्यते।
न नप्तारं स्वकं न्यायं शसुमेवं प्रजापते॥ २६॥

न मिथ्यावचनश्च त्वं स्वप्स्यत्येव न संशयः।
कालस्तु क्रियतामस्य शयने जागरे तथा॥ २७॥

रावणस्य वचः श्रुत्वा स्वयम्भूरिदमब्रवीत्।
शयिता ह्येष षण्मासमेकाहं जागरिष्यति ॥ २८ ॥

एकेनाहा त्वसौ वीरश्चरन् भूमिं बुभुक्षितः।
व्यात्तास्यो भक्षयेल्लोकान् संवृद्ध इव पावकः ॥ २९ ॥

सोऽसौ व्यसनमापन्नः कुम्भकर्णमबोधयत्।
त्वत्पराक्रमभीतश्च राजा सम्प्रति रावणः ॥ ३० ॥

स एष निर्गतो वीरः शिविराद् भीमविक्रमः।
वानरान् भृशसङ्कुञ्जो भक्षयन् परिधावति ॥ ३१ ॥

कुम्भकर्ण समीक्ष्यैव हरयोऽय प्रदुद्धवुः।
कथमेनं रणे क्रुद्धं वारयिष्यन्ति वानराः ॥ ३२ ॥

उच्यन्तां वानराः सर्वे यन्त्रमेतत् समुच्छ्रितम्।
इति विज्ञाय हरयो भविष्यन्तीह निर्भयाः ॥ ३३ ॥

विभीषणवचः श्रुत्वा हेतुमत् सुमुखोद्भृतम्।
उवाच राघवो वाक्यं नीलं सेनापतिं तदा ॥ ३४ ॥

गच्छ सैन्यानि सर्वाणि व्यूह्य तिष्ठस्व पावके।
द्वाराण्यादाय लङ्घायाश्चर्याश्चास्याथ सङ्क्रमान् ॥ ३५ ॥

शैलशृङ्गाणि वृक्षांश्च शिलाश्चाप्युपसंहरन्।
भवन्तः सायुधाः सर्वे वानराः शैलपाणयः ॥ ३६ ॥

राघवेण समादिष्टो नीलो हरिचमूपतिः।
शशास वानरानीकं यथावत् कपिकुञ्जरः ॥ ३७ ॥

ततो गवाक्षः शरभो हनूमानङ्गदस्तथा।
शैलशृङ्गाणि शैलाभा गृहीत्वा द्वारमभ्ययुः ॥ ३८ ॥

रामवाक्यमुपश्रुत्य हरयो जितकाशिनः।

पादपैर्दयन् वीरा वानराः परवाहिनीम्॥३९॥

ततो हरीणां तदनीकमुग्रं रराज शैलोद्यतवृक्षहस्तम्।
गिरेः समीपानुगतं यथैव महन्महाभोधरजालमुग्रम्॥४०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
कुम्भकर्णवृत्तकथनम् नाम एकषष्ठितमः सर्गः ॥ ६-६१ ॥

॥ द्विषष्ठितमः सर्गः — रावणाभ्यर्थना ॥

स तु राक्षसशार्दूलो निद्रामदसमाकुलः।

राजमार्गं श्रिया जुष्टं ययौ विपुलविक्रमः॥१॥

राक्षसानां सहस्रैश्च वृतः परमदुर्जयः।

गृहेभ्यः पुष्पवर्षेण कीर्यमाणस्तदा ययौ॥२॥

स हेमजालविततं भानुभास्वरदर्शनम्।

ददर्श विपुलं रम्यं राक्षसेन्द्रनिवेशनम्॥३॥

स तत्तदा सूर्य इवाभ्रजालं प्रविश्य रक्षोधिपतेर्निवेशनम्।

ददर्श दूरेऽग्रजमासनस्थं स्वयम्भुवं शक्र इवासनस्थम्॥४॥

भ्रातुः स भवनं गच्छन् रक्षोगणसमन्वितः।

कुम्भकर्णः पदन्यासैरकम्पयत मेदिनीम्॥५॥

सोऽभिगम्य गृहं भ्रातुः कक्ष्यामभिविगाह्य च।

ददर्शोद्दिग्मासीनं विमाने पुष्पके गुरुम्॥६॥

अथ दृष्ट्वा दशग्रीवः कुम्भकर्णमुपस्थितम्।

तूर्णमुत्थाय संहृष्टः सन्त्रिकर्षमुपानयत्॥७॥

अथासीनस्य पर्यङ्के कुम्भकर्णो महाबलः।
भ्रातुर्वर्वन्दे चरणौ किं कृत्यमिति चाब्रवीत्॥८॥

उत्पत्य चैनं मुदितो रावणः परिषस्वजे।
स भ्रात्रा सम्परिष्वक्तो यथावच्चाभिनन्दितः॥९॥

कुम्भकर्णः शुभं दिव्यं प्रतिपेदे वरासनम्।
स तदासनमाश्रित्य कुम्भकर्णो महाबलः॥१०॥

संरक्तनयनः क्रोधाद् रावणं वाक्यमब्रवीत्।
किमर्थमहमादृत्य त्वया राजन् प्रबोधितः॥११॥

शंस कस्माद् भयं तेऽत्र को वा प्रेतो भविष्यति।
भ्रातरं रावणः क्रुद्धं कुम्भकर्णमवस्थितम्॥१२॥

रोषेण परिवृत्ताभ्यां नेत्राभ्यां वाक्यमब्रवीत्।
अद्य ते सुमहान् कालः शयानस्य महाबल॥१३॥

सुषुप्तस्त्वं न जानीषे मम रामकृतं भयम्।
एष दाशरथिः श्रीमान् सुग्रीवसहितो बली॥१४॥

समुद्रं लङ्घयित्वा तु मूलं नः परिकृन्तति।
हन्त पश्यस्व लङ्घायां वनान्युपवनानि च॥१५॥

सेतुना सुखमागत्य वानरैकार्णवं कृतम्।
ये राक्षसा मुख्यतमा हतास्ते वानरैर्युधि॥१६॥

वानराणां क्षयं युद्धे न पश्यामि कथञ्चन।
न चापि वानरा युद्धे जितपूर्वाः कदाचन॥१७॥

तदेतद् भयमुत्पन्नं त्रायस्वेह महाबल।
नाशय त्वमिमानद्य तदर्थं बोधितो भवान्॥१८॥

सर्वक्षपितकोशं च स त्वमभ्युपपद्य माम्।
त्रायस्वेमां पुरीं लङ्घां बालवृद्धावशेषिताम्॥ १९॥

भ्रातुरर्थे महाबाहो कुरु कर्म सुदुष्करम्।
मयैवं नोक्तपूर्वो हि भ्राता कथित् परन्तप॥ २०॥

त्वय्यस्ति मम च स्नेहः परा सम्भावना च मे।
देवासुरेषु युद्धेषु बहुशो राक्षसर्षभ॥ २१॥

त्वया देवाः प्रतिव्यूह्य निर्जिताश्चासुरा युधि॥ २२॥

तदेतत् सर्वमातिष्ठ वीर्यं भीमपराक्रम।
नहि ते सर्वभूतेषु दृश्यते सदृशो बली॥ २३॥

कुरुष्व मे प्रियहितमेतदुत्तमं यथाप्रियं प्रियरण बान्धवप्रिय।
स्वतेजसा व्यथय सपलवाहिनीं शरद्धनं पवन इवोद्यतो महान्॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणाभ्यर्थना नाम द्विषष्ठितमः सर्गः ॥ ६-६२॥

॥ त्रिषष्ठितमः सर्गः — कुम्भकर्णानुशोकः ॥

तस्य राक्षसराजस्य निशम्य परिदेवितम्।
कुम्भकर्णो बभाषेदं वचनं प्रजहास च॥ १॥

दृष्टो दोषो हि योऽस्माभिः पुरा मन्त्रविनिर्णये।
हितेष्वनभियुक्तेन सोऽयमासादितस्त्वया॥ २॥

शीघ्रं खल्वभ्युपेतं त्वां फलं पापस्य कर्मणः।
निरयेष्वेव पतनं यथा दुष्कृतकर्मणः॥ ३॥

प्रथमं वै महाराज कृत्यमेतदचिन्तितम्।
 केवलं वीर्यदर्पेण नानुबन्धो विचारितः ॥ ४ ॥

यः पश्चात्पूर्वकार्याणि कुर्यादैश्वर्यमास्थितः।
 पूर्वं चोत्तरकार्याणि न स वेद नयानयौ ॥ ५ ॥

देशकालविहीनानि कर्माणि विपरीतवत्।
 क्रियमाणानि दुष्यन्ति हर्विष्वप्रयतेष्विव ॥ ६ ॥

त्रयाणां पञ्चधा योगं कर्मणां यः प्रपद्यते।
 सचिवैः समयं कृत्वा स सम्यग् वर्तते पथि ॥ ७ ॥

यथागमं च यो राजा समयं च चिकीर्षति।
 बुद्ध्यते सचिवैर्बुद्ध्या सुहृदश्चानुपश्यति ॥ ८ ॥

धर्ममर्थं हि कामं वा सर्वान् वा रक्षसां पते।
 भजेत पुरुषः काले त्रीणि द्वन्द्वानि वा पुनः ॥ ९ ॥

त्रिषु चैतेषु यच्छेष्टं श्रुत्वा तत्रावबुद्ध्यते।
 राजा वा राजमात्रो वा व्यर्थं तस्य बहुश्रुतम् ॥ १० ॥

उपप्रदानं सान्त्वं च भेदं काले च विक्रमम्।
 योगं च रक्षसां श्रेष्ट तावुभौ च नयानयौ ॥ ११ ॥

काले धर्मार्थकामान् यः सम्मन्त्र्य सचिवैः सह।
 निषेवेतात्मवाँल्लोके न स व्यसनमाप्नुयात् ॥ १२ ॥

हितानुबन्धमालोक्य कुर्यात् कार्यमिहात्मनः।
 राजा सहार्थतत्त्वज्ञैः सचिवैर्बुद्धिजीविभिः ॥ १३ ॥

अनभिज्ञाय शास्त्रार्थान् पुरुषाः पशुबुद्धयः।
 प्रागल्म्याद् वकुमिच्छन्ति मन्त्रिष्वभ्यन्तरीकृताः ॥ १४ ॥

अशास्त्रविदुषां तेषां कार्यं नाभिहितं वचः।
अर्थशास्त्रानभिज्ञानां विपुलां श्रियमिच्छताम्॥ १५॥

अहितं च हिताकारं धार्ष्याजल्पन्ति ये नराः।
अवश्यं मन्त्रबाह्यास्ते कर्तव्याः कृत्यदूषकाः॥ १६॥

विनाशयन्तो भर्तारं सहिताः शत्रुभिर्बुधैः।
विपरीतानि कृत्यानि कारयन्तीह मन्त्रिणः॥ १७॥

तान् भर्ता मित्रसङ्काशानमित्रान् मन्त्रनिर्णये।
व्यवहारेण जानीयात् सचिवानुपसंहितान्॥ १८॥

चपलस्येह कृत्यानि सहसानुप्रधावतः।
छिद्रमन्ये प्रपद्यन्ते क्रौञ्चस्य खमिव द्विजाः॥ १९॥

यो हि शत्रुमवज्ञाय आत्मानं नाभिरक्षति।
अवाप्नोति हि सोऽनर्थान् स्थानाच्च व्यवरोप्यते॥ २०॥

यदुक्तमिह ते पूर्वं प्रियया मेऽनुजेन च।
तदेव नो हितं वाक्यं यथेच्छसि तथा कुरु॥ २१॥

तत् तु श्रुत्वा दशग्रीवः कुम्भकर्णस्य भाषितम्।
भ्रुकुटिं चैव सञ्चके क्रुद्धश्वैनमभाषत॥ २२॥

मान्यो गुरुरिवाचार्यः किं मां त्वमनुशाससे।
किमेवं वाकश्रमं कृत्वा यद् युक्तं तद् विधीयताम्॥ २३॥

विभ्रमाच्चित्तमोहाद् वा बलवीर्याश्रयेण वा।
नाभिपन्नमिदानीं यद् व्यर्था तस्य पुनः कथा॥ २४॥

अस्मिन् काले तु यद् युक्तं तदिदानीं विचिन्त्यताम्।
गतं तु नानुशोचन्ति गतं तु गतमेव हि॥ २५॥

ममापनयजं दोषं विक्रमेण समीकुरु।
यदि खल्वस्ति मे स्नेहो विक्रमं वाधिगच्छसि॥२६॥

यदि कार्यं ममैतत्ते हृदि कार्यतमं मतम्।
स सुहृद् यो विपन्नार्थं दीनमभ्युपपद्यते॥२७॥

स बन्धुर्योऽपनीतेषु साहाय्यायोपकल्पते।
तमथैवं ब्रुवाणं स वचनं धीरदारुणम्॥२८॥

रुषोऽयमिति विज्ञाय शनैः श्लक्षणमुवाच ह।
अतीव हि समालक्ष्य भ्रातरं क्षुभितेन्द्रियम्॥२९॥

कुम्भकर्णः शनैर्वाक्यं बभाषे परिसान्त्वयन्।
शृणु राजन्नवहितो मम वाक्यमरिन्दम्॥३०॥

अलं राक्षसराजेन्द्र सन्तापमुपपद्य ते।
रोषं च सम्परित्यज्य स्वस्थो भवितुमर्हसि॥३१॥

नैतन्मनसि कर्तव्यं मयि जीवति पार्थिव।
तमहं नाशयिष्यामि यत् कृते परितप्यते॥३२॥

अवश्यं तु हितं वाच्यं सर्वावस्थं मया तव।
बन्धुभावादभिहितं भ्रातुस्नेहाच्च पार्थिव॥३३॥

सदृशं यच्च कालेऽस्मिन् कर्तुं स्नेहेन बन्धुना।
शत्रूणां कदनं पश्य क्रियमाणं मया रणे॥३४॥

अद्य पश्य महाबाहो मया समरमूर्धनि।
हते रामे सह भ्रात्रा द्रवन्तीं हरिवाहिनीम्॥३५॥

अद्य रामस्य तद् दृष्ट्वा मयाऽनीतं रणाच्छ्रः।
सुखी भव महाबाहो सीता भवतु दुःखिता॥३६॥

अद्य रामस्य पश्यन्तु निधनं सुमहत् प्रियम्।
लङ्कायां राक्षसाः सर्वे ये ते निहतबान्धवाः ॥ ३७ ॥

अद्य शोकपरीतानां स्वबन्धुवधशोचिनाम्।
शत्रोर्युधि विनाशेन करोम्यश्रुप्रमार्जनम् ॥ ३८ ॥

अद्य पर्वतसङ्काशं ससूर्यमिव तोयदम्।
विकीर्ण पश्य समरे सुग्रीवं पूवगेश्वरम् ॥ ३९ ॥

कथं च राक्षसैरभिर्मया च परिसान्त्वितः।
जिघांसुभिर्दाशरथिं व्यथसे त्वं सदानघ ॥ ४० ॥

मां निहत्य किल त्वां हि निहनिष्यति राघवः।
नाहमात्मनि सन्तापं गच्छेयं राक्षसाधिप ॥ ४१ ॥

कामं त्विदानीमपि मां व्यादिश त्वं परन्तप।
न परः प्रेक्षणीयस्ते युद्धायातुलविक्रम ॥ ४२ ॥

अहमुत्सादयिष्यामि शत्रूस्त्वं महाबलान्।
यदि शक्रो यदि यमो यदि पावकमारुतौ ॥ ४३ ॥

तानहं योधयिष्यामि कुबेरवरुणावपि।
गिरिमात्रशरीरस्य शितशूलधरस्य मे ॥ ४४ ॥

नर्दतस्तीक्षणदंष्ट्रस्य बिभीयाद् वै पुरन्दरः।
अथ वा त्यक्तशस्त्रस्य मृद्धतस्तरसा रिपून् ॥ ४५ ॥

न मे प्रतिमुखः कश्चित् स्थातुं शक्तो जिजीविषुः।
नैव शक्त्या न गदया नासिना निशितैः शरैः ॥ ४६ ॥

हस्ताभ्यामेव संरभ्य हनिष्यामि सवज्ज्रिणम्।
यदि मे मुष्ठिवेगं स राघवोऽद्य सहिष्यति ॥ ४७ ॥

ततः पास्यन्ति बाणौधा रुधिरं राघवस्य मे।
चिन्तया तप्यसे राजन् किमर्थं मयि तिष्ठति ॥ ४८ ॥

सोऽहं शत्रुविनाशाय तव निर्यातुमुद्यतः।
मुञ्च रामाद् भयं घोरं निहनिष्यामि संयुगे ॥ ४९ ॥

राघवं लक्ष्मणं चैव सुग्रीवं च महाबलम्।
हनूमन्तं च रक्षोद्धं येन लङ्का प्रदीपिता ॥ ५० ॥

हरींश्च भक्षयिष्यामि संयुगे समुपस्थिते।
असाधारणमिच्छामि तव दातुं महद् यशः ॥ ५१ ॥

यदि चेन्द्राद् भयं राजन् यदि चापि स्वयम्भुवः।
ततोऽहं नाशयिष्यामि नैशं तम इवांशुमान् ॥ ५२ ॥

अपि देवाः शयिष्यन्ते मयि कुञ्जे महीतले।
यमं च शमयिष्यामि भक्षयिष्यामि पावकम् ॥ ५३ ॥

आदित्यं पातयिष्यामि सनक्षत्रं महीतले।
शतक्रतुं वधिष्यामि पास्यामि वरुणालयम् ॥ ५४ ॥

पर्वतांशूर्णयिष्यामि दारयिष्यामि मेदिनीम्।
दीर्घकालं प्रसुप्तस्य कुम्भकर्णस्य विक्रमम् ॥ ५५ ॥

अद्य पश्यन्तु भूतानि भक्ष्यमाणानि सर्वशः।
न त्विदं त्रिदिवं सर्वमाहारो मम पूर्यते ॥ ५६ ॥

वधेन ते दाशरथेः सुखावहं सुखं समाहर्तुमहं ब्रजामि।
निहत्य रामं सह लक्ष्मणेन खादामि सर्वान् हरियूथमुख्यान् ॥ ५७ ॥

रमस्व राजन् पिब चाद्य वारुणीं कुरुष्व कृत्यानि विनीय दुःखम्।
मयाद्य रामे गमिते यमक्षयं चिराय सीता वशगा भविष्यति ॥ ५८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
कुम्भकर्णानुशोकः नाम त्रिषष्ठितमः सर्गः ॥ ६-६३ ॥

॥ चतुःषष्ठितमः सर्गः — सीताप्रलोभनोपायः ॥

तदुक्तमतिकायस्य बलिनो बाहुशालिनः ।
कुम्भकर्णस्य वचनं श्रुत्वोवाच महोदरः ॥ १ ॥

कुम्भकर्ण कुले जातो धृष्टः प्राकृतदर्शनः ।
अवलिस्तो न शकोषि कृत्यं सर्वत्र वेदितुम् ॥ २ ॥

नहि राजा न जानीते कुम्भकर्ण नयानयौ ।
त्वं तु कैशोरकाद् धृष्टः केवलं वकुमिच्छसि ॥ ३ ॥

स्थानं वृद्धिं च हानिं च देशकालविधानवित् ।
आत्मनश्च परेषां च बुध्यते राक्षसर्षभः ॥ ४ ॥

यत् त्वशक्यं बलवता वकुं प्राकृतबुद्धिना ।
अनुपासितवृद्धेन कः कुर्यात् तादृशं बुधः ॥ ५ ॥

यांस्तु धर्मार्थकामांस्त्वं ब्रवीषि पृथगाश्रयान् ।
अवबोद्धुं स्वभावेन नहि लक्षणमस्ति तान् ॥ ६ ॥

कर्म चैव हि सर्वेषां कारणानां प्रयोजनम् ।
श्रेयः पापीयसां चात्र फलं भवति कर्मणाम् ॥ ७ ॥

निःश्रेयसफलावेव धर्मार्थावितरावपि ।
अधर्मानर्थयोः प्राप्तं फलं च प्रत्यवायिकम् ॥ ८ ॥

ऐहलौकिकपारक्यं कर्म पुम्भिर्निषेव्यते ।
कर्माण्यपि तु कल्याणि लभते काममास्थितः ॥ ९ ॥

तत्र कृपमिदं राजा हृदि कार्यं मतं च नः।
 शत्रौ हि साहसं यत् तत् किमिवात्रापनीयते॥ १०॥

एकस्यैवाभियाने तु हेतुर्यः प्राहृतस्त्वया।
 तत्राप्यनुपपन्नं ते वक्ष्यामि यदसाधु च॥ ११॥

येन पूर्वं जनस्थाने बहवोऽतिबला हताः।
 राक्षसा राघवं तं त्वं कथमेको जयिष्यसि॥ १२॥

ये पूर्वं निर्जितास्तेन जनस्थाने महौजसः।
 राक्षसांस्तान् पुरे सर्वान् भीतानद्य न पश्यसि॥ १३॥

तं सिंहमिव सङ्कुर्षं रामं दशरथात्मजम्।
 सर्पं सुप्तमहो बुद्धा प्रबोधयितुमिच्छसि॥ १४॥

ज्वलन्तं तेजसा नित्यं क्रोधेन च दुरासदम्।
 कस्तं मृत्युमिवासद्यमासादयितुमर्हति॥ १५॥

संशयस्थमिदं सर्वं शत्रोः प्रतिसमासने।
 एकस्य गमनं तात नहि मे रोचते भृशम्॥ १६॥

हीनार्थस्तु समृद्धार्थं को रिपुं प्राकृतं यथा।
 निश्चितं जीवितत्यागे वशमानेतुमिच्छति॥ १७॥

यस्य नास्ति मनुष्येषु सदृशो राक्षसोत्तम।
 कथमाशांससे योद्धुं तुल्येनेन्द्रविवस्वतोः॥ १८॥

एवमुक्तवा तु संरब्धं कुम्भकर्णं महोदरः।
 उवाच रक्षसां मध्ये रावणं लोकरावणम्॥ १९॥

लब्ध्वा पुरस्ताद् वैदेहीं किमर्थं त्वं विलम्बसे।
 यदीच्छसि तदा सीता वशगा ते भविष्यति॥ २०॥

दृष्टः कश्चिदुपायो मे सीतोपस्थानकारकः।
रुचितश्चेत् स्वया बुद्ध्या राक्षसेन्द्र ततः शृणु ॥ २१ ॥

अहं द्विजिह्वः संहादी कुम्भकर्णो वितर्दनः।
पञ्च रामवधायैते निर्यान्तीत्यवधोषय ॥ २२ ॥

ततो गत्वा वयं युद्धं दास्यामस्तस्य यत्ततः।
जेष्यामो यदि ते शत्रून् नोपायैः कार्यमस्ति नः ॥ २३ ॥

अथ जीवति नः शत्रुर्वयं च कृतसंयुगाः।
ततः समभिपत्स्यामो मनसा यत् समीक्षितम् ॥ २४ ॥

वयं युद्धादिहैष्यामो रुधिरेण समुक्षिताः।
विदार्य स्वतनुं बाणै रामनामाङ्कितैः शरैः ॥ २५ ॥

भक्षितो राघवोऽस्माभिर्लक्ष्मणश्चेति वादिनः।
ततः पादौ ग्रहीष्यामस्त्वं नः कामं प्रपूरय ॥ २६ ॥

ततोऽवधोषय पुरे गजस्कन्धेन पार्थिव।
हतो रामः सह भ्रात्रा ससैन्य इति सर्वतः ॥ २७ ॥

प्रीतो नाम ततो भूत्वा भृत्यानां त्वमरिन्दम्।
भोगांश्च परिवारांश्च कामान् वसु च दापय ॥ २८ ॥

ततो माल्यानि वासांसि वीराणामनुलेपनम्।
पेयं च बहु योधेभ्यः स्वयं च मुदितः पिब ॥ २९ ॥

ततोऽस्मिन् बहुलीभूते कौलीने सर्वतो गते।
भाक्षितः ससुहृद् रामो राक्षसैरिति विश्रुते ॥ ३० ॥

प्रविश्याश्वास्य चापि त्वं सीतां रहसि सान्त्वयन्।
घनधान्यैश्च कामैश्च रत्नैश्चैनां प्रलोभय ॥ ३१ ॥

अनयोपधया राजन् भूयः शोकानुबन्धया।
अकामा त्वद्वशं सीता नष्टनाथा गमिष्यति ॥ ३२ ॥

रमणीयं हि भर्तारं विनष्टमधिगम्य सा।
नैराश्यात् स्त्रीलघुत्वाच्च त्वद्वशं प्रतिपत्स्यते ॥ ३३ ॥

सा पुरा सुखसंवृद्धा सुखार्हा दुःखकर्शिता।
त्वय्यधीनं सुखं ज्ञात्वा सर्वथैव गमिष्यति ॥ ३४ ॥

एतत् सुनीतं मम दर्शनेन रामं हि दृष्टैव भवेदनर्थः।
इहैव ते सेत्स्यति मोत्सुको भूर्महानयुद्धेन सुखस्य लाभः ॥ ३५ ॥

अनष्टसैन्यो ह्यनवाससंशयो रिपुं त्वयुद्धेन जयञ्जनाधिपः।
यशश्च पुण्यं च महान्महीपते श्रियं च कीर्तिं च चिरं समश्वते ॥ ३६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सीताप्रलोभनोपायः नाम चतुःषष्ठितमः सर्गः ॥ ६-६४ ॥

॥ पञ्चषष्ठितमः सर्गः — कुम्भकर्णाभिषेणनम् ॥

स तथोक्तस्तु निर्भत्स्य कुम्भकर्णो महोदरम्।
अब्रवीद् राक्षसश्रेष्ठं भ्रातरं रावणं ततः ॥ १ ॥

सोऽहं तव भयं घोरं वधात् तस्य दुरात्मनः।
रामस्याद्य प्रमार्जामि निर्वैरो हि सुखी भव ॥ २ ॥

गर्जन्ति न वृथा शूरा निर्जला इव तोयदाः।
पश्य सम्पद्यमानं तु गर्जितं युधि कर्मणा ॥ ३ ॥

न मर्षयन्ति चात्मानं सम्भावयितुमात्मना।
अदर्शयित्वा शूरास्तु कर्म कुर्वन्ति दुष्करम् ॥ ४ ॥

विक्ष्वानां ह्यबुद्धीनां राज्ञां पण्डितमानिनाम्।
 रोचते त्वद्वचो नित्यं कथ्यमानं महोदर॥५॥
 युद्धे कापुरुषैर्नित्यं भवद्धिः प्रियवादिभिः।
 राजानमनुगच्छद्धिः सर्वं कृत्यं विनाशितम्॥६॥
 राजशेषा कृता लङ्घा क्षीणः कोशो बलं हतम्।
 राजानमिममासाद्य सुहृच्छिहममित्रकम्॥७॥
 एष निर्याम्यहं युद्धमुद्यतः शत्रुनिर्जये।
 दुर्नयं भवतामद्य समीकर्तुं महाहवे॥८॥
 एवमुक्तवतो वाक्यं कुम्भकर्णस्य धीमतः।
 प्रत्युवाच ततो वाक्यं प्रहसन् राक्षसाधिपः॥९॥
 महोदरोऽयं रामात् तु परित्रस्तो न संशयः।
 न हि रोचयते तात युद्धं युद्धविशारद॥१०॥
 कश्चिन्मे त्वत्समो नास्ति सौहृदैन बलेन च।
 गच्छ शत्रुवधाय त्वं कुम्भकर्णं जयाय च॥११॥
 शयानः शत्रुनाशार्थं भवान् सम्बोधितो मया।
 अयं हि कालः सुमहान् राक्षसानामरिन्द्रम्॥१२॥
 सङ्गच्छ शूलमादाय पाशहस्त इवान्तकः।
 वानरान् राजपुत्रौ च भक्षयादित्यतेजसौ॥१३॥
 समालोक्य तु ते रूपं विद्रविष्यन्ति वानराः।
 रामलक्ष्मणयोश्चापि हृदये प्रस्फुटिष्यतः॥१४॥
 एवमुक्तवा महातेजाः कुम्भकर्णं महाबलम्।
 पुनर्जातमिवात्मानं मेने राक्षसपुज्ञवः॥१५॥

कुम्भकर्णबलाभिज्ञो जानंस्तस्य पराक्रमम्।
बभूव मुदितो राजा शशाङ्क इव निर्मलः ॥ १६ ॥

इत्येवमुक्तः संहृष्टो निर्जगाम महाबलः।
राजास्तु वचनं श्रुत्वा योद्धुमुद्युक्तवांस्तदा ॥ १७ ॥

आददे निशितं शूलं वेगाच्छत्रुनिर्बहृणः।
सर्वं कालायसं दीप्तं तप्तकाञ्चनभूषणम् ॥ १८ ॥

इन्द्राशनिसमप्रख्यं वज्रप्रतिमगौरवम्।
देवदानवगन्धर्वयक्षपन्नगसूदनम् ॥ १९ ॥

रक्तमाल्यमहादामं स्वतश्चोद्दतपावकम्।
आदाय विपुलं शूलं शत्रुशोणितरञ्जितम् ॥ २० ॥

कुम्भकर्णो महातेजा रावणं वाक्यमब्रवीत्।
गमिष्याम्यहमेकाकी तिष्ठत्विह बलं मम ॥ २१ ॥

अद्य तान् क्षुधितः क्रुद्धो भक्षयिष्यामि वानरान्।
कुम्भकर्णवचः श्रुत्वा रावणो वाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥

सैन्यैः परिवृतो गच्छ शूलमुद्रपाणिभिः।
वानरा हि महात्मानः शूराः सुव्यवसायिनः ॥ २३ ॥

एकाकिनं प्रमत्तं वा नयेयुद्दशनैः क्षयम्।
तस्मात् परमदुर्धर्षः सैन्यैः परिवृतो ब्रज।
रक्षसामहितं सर्वं शत्रुपक्षं निषूदय ॥ २४ ॥

अथासनात् समुत्पत्य स्त्रजं मणिकृतान्तराम्।
आबबन्ध महातेजाः कुम्भकर्णस्य रावणः ॥ २५ ॥

अङ्गदान्यङ्गुलीवेष्टान् वराण्याभरणानि च।
हारं च शाशसङ्काशमाबबन्ध महात्मनः ॥ २६ ॥

दिव्यानि च सुगन्धीनि माल्यदामानि रावणः।
गात्रेषु सज्जयामास श्रोत्रयोश्चास्य कुण्डले ॥ २७ ॥

काञ्चनाङ्गदकेयूरनिष्काभरणभूषितः ।
कुम्भकर्णो वृहत्कर्णः सुहुतोऽग्निरिवाबभौ ॥ २८ ॥

श्रोणीसूत्रेण महता मेचकेन व्यराजत।
अमृतोत्पादने नद्धो भुजङ्गेनेव मन्दरः ॥ २९ ॥

स काञ्चनं भारसहं निवातं विद्युत्प्रभं दीप्तमिवात्मभासा।
आबध्यमानः कवचं राज सन्ध्याभ्रसंवीत इवाद्विराजः ॥ ३० ॥

सर्वाभरणसर्वाङ्गः शूलपाणिः स राक्षसः।
त्रिविक्रमकृतोत्साहो नारायण इवाबभौ ॥ ३१ ॥

भ्रातरं सम्परिष्वज्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्।
प्रणम्य शिरसा तस्मै प्रतस्थे स महाबलः ॥ ३२ ॥

तमाशीर्भिः प्रशस्ताभिः प्रेषयामास रावणः।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः सैन्यैश्चापि वरायुधैः ॥ ३३ ॥

तं गजैश्च तुरङ्गैश्च स्यन्दनैश्चाम्बुदस्वनैः।
अनुजग्मुर्महात्मानो रथिनो रथिनां वरम् ॥ ३४ ॥

सर्पैरुष्टैः खरैश्चैव सिंहद्विपमृगद्विजैः।
अनुजग्मुश्च तं घोरं कुम्भकर्ण महाबलम् ॥ ३५ ॥

स पुष्पवर्षैरवकीर्यमाणो धृतातपत्रः शितशूलपाणिः।
मदोत्कटः शोणितगन्धमत्तो विनिर्ययौ दानवदेवशत्रुः ॥ ३६ ॥

पदातयश्च बहवो महानादा महाबलाः।
अन्वयू राक्षसा भीमा भीमाक्षाः शस्त्रपाण्यः ॥ ३७ ॥

रक्ताक्षाः सुबहुव्यामा नीलाञ्जनचयोपमाः।
शूलानुद्यम्य खड्गांश्च निशितांश्च परश्वधान् ॥ ३८ ॥

भिन्दिपालांश्च परिधान् गदाश्च मुसलानि च।
तालस्कन्धांश्च विपुलान् क्षेपणीयान् दुरासदान् ॥ ३९ ॥

अथान्यद्वपुरादाय दारुणं घोरदर्शनम्।
निष्पपात महातेजाः कुम्भकर्णो महाबलः ॥ ४० ॥

धनुःशतपरीणाहः स षट्टतस्मुच्छितः।
रौद्रः शकटचक्राक्षो महापर्वतसन्निभः ॥ ४१ ॥

सन्निपत्य च रक्षांसि दग्धशैलोपमो महान्।
कुम्भकर्णो महावक्रः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ४२ ॥

अद्य वानरमुख्यानां तानि यूथानि भागशः।
निर्दहिष्यामि सङ्कुद्धः पतञ्जनिव पावकः ॥ ४३ ॥

नापराध्यन्ति मे कामं वानरा वनचारिणः।
जातिरस्मद्विधानां सा पुरोद्यानविभूषणम् ॥ ४४ ॥

पुरोद्यस्य मूलं तु राघवः सहलक्षणः।
हते तस्मिन् हतं सर्वं तं वधिष्यामि संयुगे ॥ ४५ ॥

एवं तस्य ब्रुवाणस्य कुम्भकर्णस्य राक्षसाः।
नादं चक्रुम्हाघोरं कम्पयन्त इवार्णवम् ॥ ४६ ॥

तस्य निष्पततस्तूर्णं कुम्भकर्णस्य धीमतः।
बभूवुर्घोररूपाणि निमित्तानि समन्ततः ॥ ४७ ॥

उल्काशनियुता मेघा बभूवर्गद्भारुणाः ।

ससागरवना चैव वसुधा समकम्पत ॥ ४८ ॥

घोररूपाः शिवा नेदुः सज्जालकवलैर्मुखैः ।

मण्डलान्यपसव्यानि बबन्धुश्च विहङ्गमाः ॥ ४९ ॥

निष्पपात च गृग्रोऽस्य शूले वै पथि गच्छतः ।

प्रास्फुरन्नयनं चास्य सव्यो बाहुरकम्पत ॥ ५० ॥

निष्पपात तदा चोल्का ज्वलन्ती भीमनिःस्वना ।

आदित्यो निष्प्रभश्चासीन्न वाति च सुखोऽनिलः ॥ ५१ ॥

अचिन्तयन् महोत्पातानुदितान् रोमहर्षणान् ।

निर्ययौ कुम्भकर्णस्तु कृतान्तबलचोदितः ॥ ५२ ॥

स लङ्घयित्वा प्राकारं पञ्चां पर्वतसन्निभः ।

ददर्शाग्रधनप्ररव्यं वानरानीकमद्धुतम् ॥ ५३ ॥

ते दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं वानराः पर्वतोपमम् ।

वायुनुन्ना इव घना ययुः सर्वा दिशस्तदा ॥ ५४ ॥

तद् वानरानीकमतिप्रचण्डं दिशो द्रवद्विन्नमिवाग्रजालम् ।

स कुम्भकर्णः समवेक्ष्य हर्षान्ननाद भूयो घनवद्धनाभः ॥ ५५ ॥

ते तस्य घोरं निनदं निशम्य यथा निनादं दिवि वारिदस्य ।

पेतुर्धरण्यां बहवः पृवङ्गा निकृत्तमूला इव शालवृक्षाः ॥ ५६ ॥

विपुलपरिघवान् स कुम्भकर्णो रिपुनिधनाय विनिःसृतो महात्मा ।

कपिगणभयमाददत् सुभीमं प्रभुरिव किङ्करदण्डवान् युगान्ते ॥ ५७ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे

कुम्भकर्णाभिषेणनम् नाम पञ्चषष्ठितमः सर्गः ॥ ६-६५ ॥

॥ षट्षितमः सर्गः — वानरपर्यवस्थापनम् ॥

स लङ्घयित्वा प्राकारं गिरिकूटोपमो महान्।
निर्ययौ नगरात् तूर्णं कुम्भकर्णो महाबलः ॥ १ ॥

ननाद् च महानादं समुद्रमभिनादयन्।
विजयन्निव निर्धातान् विघमन्निव पर्वतान् ॥ २ ॥

तमवध्यं मघवता यमेन वरुणेन वा।
प्रेक्ष्य भीमाक्षमायान्तं वानरा विप्रदुद्धुवुः ॥ ३ ॥

तांस्तु विप्रदुतान् दृष्ट्वा राजपुत्रोऽज्ञदोऽब्रवीत्।
नलं नीलं गवाक्षं च कुमुदं च महाबलम् ॥ ४ ॥

आत्मनस्तानि विस्मृत्य वीर्याण्यभिजनानि च।
क गच्छत भयत्रस्ताः प्राकृता हरयो यथा ॥ ५ ॥

साधु सौम्या निवर्त्तध्वं किं प्राणान् परिरक्षथ।
नालं युद्धाय वै रक्षो महतीयं विभीषिका ॥ ६ ॥

महतीमुत्थितामेनां राक्षसानां विभीषिकाम्।
विक्रमाद् विघमिष्यामो निवर्त्तध्वं प्लवङ्गमाः ॥ ७ ॥

कृच्छ्रेण तु समाश्वस्य सङ्गम्य च ततस्ततः।
वृक्षान् गृहीत्वा हरयः सम्रतस्थूरणाजिरे ॥ ८ ॥

ते निवर्त्य तु संरब्धाः कुम्भकर्णं वनौकसः।
निजम्बुः परमक्रुद्धाः समदा इव कुञ्जराः ॥ ९ ॥

प्रांशुभिर्गिरिश्वङ्गैश्च शिलाभिश्च महाबलाः।
पादपैः पुष्पिताग्रैश्च हन्यमानो न कम्पते ॥ १० ॥

तस्य गात्रेषु पतिता भिद्यन्ते बहवः शिलाः।
पादपाः पुष्पिताग्राश्च भग्नाः पेतुर्महीतले॥ ११ ॥

सोऽपि सैन्यानि सङ्कुच्छौ वानराणां महौजसाम्।
ममन्थ परमायत्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः॥ १२ ॥

लोहिताद्वारास्तु बहवः शेरते वानरर्घभाः।
निरस्ताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव द्रुमाः॥ १३ ॥

लङ्घयन्तः प्रधावन्तो वानरा नावलोकयन्।
केचित् समुद्रे पतिताः केचिद् गग्नमास्थिताः॥ १४ ॥

वध्यमानास्तु ते वीरा राक्षसेन च लीलया।
सागरं येन ते तीर्णाः पथा तेनैव दुद्वुः॥ १५ ॥

ते स्थलानि तदा निम्नं विवर्णवदना भयात्।
ऋक्षा वृक्षान् समारूढाः केचित् पर्वतमाश्रिताः॥ १६ ॥

ममज्जुर्णवे केचिद् गुहाः केचित् समाश्रिताः।
निपेतुः केचिदपरे केचिन्नैवावतस्थिरे।
केचिद् भूमौ निपतिताः केचित् सुस्ता मृता इव॥ १७ ॥

तान् समीक्ष्याङ्गदो भग्नान् वानरानिदमब्रवीत्।
अवतिष्ठत युध्यामो निवर्त्तध्वं प्लवङ्गमाः॥ १८ ॥

भग्नानां वो न पश्यामि परिकम्य महीमिमाम्।
स्थानं सर्वे निवर्त्तध्वं किं प्राणान् परिरक्षथ॥ १९ ॥

निरायुधानां क्रमतामसङ्गगतिपौरुषाः।
दारा ह्यपहसिष्यन्ति स वै घातः सुजीवताम्॥ २० ॥

कुलेषु जाताः सर्वेऽस्मिन् विस्तीर्णेषु महत्सु च।
 क गच्छत भयत्रस्ताः प्राकृता हरयो यथा।
 अनार्याः खलु यद्दीतास्त्यत्त्वा वीर्यं प्रधावत ॥ २१ ॥

विकत्थनानि वो यानि भवद्विर्जनसंसदि।
 तानि वः क नु यातानि सोदग्राणि हितानि च ॥ २२ ॥

भीरोः प्रवादाः श्रूयन्ते यस्तु जीवति धिकृतः।
 मार्गः सत्युरुषैर्जृष्टः सेव्यतां त्यज्यतां भयम् ॥ २३ ॥

शयामहे वा निहताः पृथिव्यामल्पजीविताः।
 प्राप्नुयामो ब्रह्मलोके दुष्टापं च कुयोधिभिः ॥ २४ ॥

अवाप्नुयामः कीर्ति वा निहत्वा शत्रुमाहवे।
 निहता वीरलोकस्य भोक्ष्यामो वसु वानराः ॥ २५ ॥

न कुम्भकर्णः काकुत्स्थं दृष्ट्वा जीवन् गमिष्यति।
 दीप्यमानमिवासाद्य पतञ्जो ज्वलनं यथा ॥ २६ ॥

पलायनेन चोदिष्टाः प्राणान् रक्षामहे वयम्।
 एकेन बहवो भग्ना यशो नाशं गमिष्यति ॥ २७ ॥

एवं ब्रुवाणं तं शूरमङ्गदं कनकाङ्गदम्।
 द्रवमाणास्ततो वाक्यमूच्चुः शूरविगर्हितम् ॥ २८ ॥

कृतं नः कदनं घोरं कुम्भकर्णेन रक्षसा।
 न स्थानकालो गच्छामो दयितं जीवितं हि नः ॥ २९ ॥

एतावदुत्त्वा वचनं सर्वे ते भेजिरे दिशः।
 भीमं भीमाक्षमायान्तं दृष्ट्वा वानरयूथपाः ॥ ३० ॥

द्रवमाणास्तु ते वीरा अङ्गदेन बलीमुखाः।
सान्त्वनैश्चानुमानैश्च ततः सर्वे निर्वर्तिताः ॥ ३१ ॥

प्रहर्षमुपनीताश्च वालिपुत्रेण धीमता।
आज्ञाप्रतीक्षास्तस्थुश्च सर्वे वानरयूथपाः ॥ ३२ ॥

ऋषभशरभमैन्दधूष्रनीलाः कुमुदसुषेणगवाक्षरम्भताराः।
द्विविदपनसवायुपुत्रमुख्यास्त्वरितराभिमुखं रणं प्रयाताः ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
वानरपर्यवस्थापनम् नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ६-६६ ॥

॥ सप्तषष्ठितमः सर्गः — कुम्भकर्णवधः ॥

ते निवृत्ता महाकायाः श्रुत्वाङ्गदवचस्तदा।
नैषिकीं बुद्धिमास्थाय सर्वे सञ्ज्ञामकाङ्गिणः ॥ १ ॥

समुदीरितवीर्यास्ते समारोपितविक्रमाः।
पर्यवस्थापिता वाक्यैरङ्गदेन बलीयसा ॥ २ ॥

प्रयाताश्च गता हर्षं मरणे कृतनिश्चयाः।
चक्रः सुतुमुलं युद्धं वानरास्त्यक्तजीविताः ॥ ३ ॥

अथ वृक्षान् महाकायाः सानूनि सुमहान्ति च।
वानरास्तूर्णमुद्यम्य कुम्भकर्णमभिद्रवन् ॥ ४ ॥

कुम्भकर्णः सुसङ्कुच्छो गदामुद्यम्य वीर्यवान्।
घर्षयन् स महाकायः समन्ताद् व्यक्षिपद् रिपून् ॥ ५ ॥

शतानि सप्त चाष्टौ च सहस्राणि च वानराः।
प्रकीर्णाः शेरते भूमौ कुम्भकर्णेन ताङ्गिताः ॥ ६ ॥

घोडशास्थौ च दश च विंशत्तिंशत्तथैव च।
परिक्षिप्य च बाहुभ्यां खादन् स परिधावति।
भक्षयन् भृशसङ्कुञ्जो गरुडः पन्नगानिव ॥ ७ ॥

कृच्छ्रेण च समाधस्ताः सङ्गम्य च ततस्ततः।
वृक्षाद्रिहस्ता हरयस्तस्थुः सङ्गाममूर्धनि ॥ ८ ॥

ततः पर्वतमुत्पाट्य द्विविदः प्लवगर्षभः।
दुद्राव गिरिशङ्कामं विलम्ब इव तोयदः ॥ ९ ॥

तं समुत्पाट्य चिक्षेप कुम्भकर्णाय वानरः।
तमप्राप्य महाकायं तस्य सैन्येऽपतत् ततः ॥ १० ॥

ममर्दाश्वान् गजांश्वापि रथांश्वापि गजोत्तमान्।
तानि चान्यानि रक्षांसि एवं चान्यद्विरेः शिरः ॥ ११ ॥

तच्छैलवेगाभिहतं हताश्वं हतसारथिम्।
रक्षसां रुधिरक्षिन्नं बभूवायोधनं महत् ॥ १२ ॥

रथिनो वानरेन्द्राणां शरैः कालान्तकोपमैः।
शिरांसि नर्दतां जहुः सहसा भीमनिःस्वनाः ॥ १३ ॥

वानराश्व महात्मानः समुत्पाट्य महाद्रुमान्।
रथानश्वान् गजानुष्टान् राक्षसानभ्यसूदयन् ॥ १४ ॥

हनूमान् शैलशङ्काणि शिलाश्व विविधान् द्रुमान्।
ववर्ष कुम्भकर्णस्य शिरस्यम्बरमास्थितः ॥ १५ ॥

तानि पर्वतशङ्काणि शूलेन स बिभेद ह।
बभञ्ज वृक्षवर्षं च कुम्भकर्णो महाबलः ॥ १६ ॥

ततो हरीणां तदनीकमुग्रं दुद्राव शूलं निशितं प्रगृह्य।
तस्थौ स तस्यापततः परस्तान्महीधराग्रं हनुमान् प्रगृह्य ॥ १७ ॥

स कुम्भकर्णं कुपितो जघान वेगेन शैलोत्तमभीमकायम्।
सञ्चुक्षुभे तेन तदाभिभूतो मेदार्दगात्रो रुधिरावसिक्तः ॥ १८ ॥

स शूलमाविध्य तडित्रकाशं गिरि यथा प्रज्वलितामिश्रज्ञम्।
बाह्वन्तरे मारुतिमाजघान गुहोऽचलं क्रौञ्चमिवोग्रशक्त्या ॥ १९ ॥

स शूलनिर्भिन्नमहामुजान्तरः प्रविहलः शोणितमुद्धमन् मुखात्।
ननाद भीमं हनुमान् महाहवे युगान्तमेघस्तनितस्वनोपमम् ॥ २० ॥

ततो विनेदुः सहसा प्रहृष्टा रक्षोगणास्तं व्यथितं समीक्ष्य।
प्लवज्ञमास्तु व्यथिता भयार्ताः प्रदुदुवुः संयति कुम्भकर्णात् ॥ २१ ॥

ततस्तु नीलो बलवान् पर्यवस्थापयन् बलम्।
प्रविचिक्षेप शैलाग्रं कुम्भकर्णाय धीमते ॥ २२ ॥

तदापतन्तं सम्प्रेक्ष्य मुष्टिनाभिजघान ह।
मुष्टिप्रहाराभिहतं तच्छैलाग्रं व्यशीर्यत।
सविस्फुलिङ्गं सज्वालं निपपात महीतले ॥ २३ ॥

ऋषभः शरभो नीलो गवाक्षो गन्धमादनः।
पञ्च वानरशार्दूलाः कुम्भकर्णमुपाद्रवन् ॥ २४ ॥

शैलैर्वृक्षैस्तलैः पादैर्मुष्टिभिश्च महाबलाः।
कुम्भकर्णं महाकायं निजघ्नुः सर्वतो युधि ॥ २५ ॥

स्पर्शानिव प्रहारांस्तान् वेदयानो न विव्यथे।
ऋषभं तु महावेगं बाहुभ्यां परिषस्वजे ॥ २६ ॥

कुम्भकर्णभुजाभ्यां तु पीडितो वानरर्षभः।
निपपातर्षभो भीमः प्रमुखवागतशोणितः ॥ २७ ॥

मुष्टिना शरमं हत्वा जानुना नीलमाहवे।
आजघान गवाक्षं तु तलेन्द्रिपुस्तदा।
पादेनाभ्यहनत् क्रुद्धस्तरसा गन्धमादनम् ॥ २८ ॥

दत्तप्रहारव्यथिता मुमुक्षुः शोणितोक्षिताः।
निपेतुस्ते तु मेदिन्यां निकृत्ता इव किंशुकाः ॥ २९ ॥

तेषु वानरमुख्येषु पातितेषु महात्मसु।
वानराणां सहस्राणि कुम्भकर्णं प्रदुद्रुवुः ॥ ३० ॥

तं शैलमिव शैलाभाः सर्वे तु पूवर्गर्षभाः।
समारुद्ध्य समुत्पत्य ददंशुश्च महाबलाः ॥ ३१ ॥

तं नर्वैर्दशनैश्चापि मुष्टिभिर्बाहुभिस्तथा।
कुम्भकर्णं महाबाहुं निजघ्नुः पूवर्गर्षभाः ॥ ३२ ॥

स वानरसहस्रैस्तु विचितः पर्वतोपमः।
रराज राक्षसव्याघ्रो गिरिरात्मरुहैरिव ॥ ३३ ॥

बाहुभ्यां वानरान् सर्वान् प्रगृह्य स महाबलः।
भक्षयामास सङ्कुञ्जो गरुडः पन्नगानिव ॥ ३४ ॥

प्रक्षिप्ताः कुम्भकर्णेन वक्रे पातालसन्निभे।
नासापुटाभ्यां सञ्जग्मुः कर्णाभ्यां चैव वानराः ॥ ३५ ॥

भक्षयन् भृशसङ्कुञ्जो हरीन् पर्वतसन्निभः।
बभञ्ज वानरान् सर्वान् सङ्कुञ्जो राक्षसोत्तमः ॥ ३६ ॥

मांसशोणितसङ्केदां कुर्वन् भूमिं स राक्षसः।
चचार हरिसैन्येषु कालाग्निरिव मूर्च्छितः ॥ ३७ ॥

वज्रहस्तो यथा शक्रः पाशहस्त इवान्तकः।
शूलहस्तो बभौ युद्धे कुम्भकर्णो महाबलः ॥ ३८ ॥

यथा शुष्काण्यरण्यानि ग्रीष्मे दहति पावकः।
तथा वानरसैन्यानि कुम्भकर्णो ददाह सः ॥ ३९ ॥

ततस्ते वध्यमानास्तु हतयूथाः प्लवङ्गमाः।
वानरा भयसंविघ्ना विनेदुर्विकृतैः स्वरैः ॥ ४० ॥

अनेकशो वध्यमानाः कुम्भकर्णेन वानराः।
राघवं शरणं जग्मुव्यथिता भिन्नचेतसः ॥ ४१ ॥

प्रभग्रान् वानरान् दृष्ट्वा वज्रहस्तात्मजात्मजः।
अभ्यधावत वेगेन कुम्भकर्णं महाहवे ॥ ४२ ॥

शैलशृङ्गं महद् गृह्य विनदन् स मुहुर्मुहुः।
त्रासयन् राक्षसान् सर्वान् कुम्भकर्णपदानुगान् ॥ ४३ ॥

चिक्षेप शैलशिखरं कुम्भकर्णस्य मूर्धनि।
स तेनाभिहतो मूर्ध्नि शैलेनेन्द्रिपुस्तदा ॥ ४४ ॥

कुम्भकर्णः प्रजज्वालं क्रोधेन महता तदा।
सोऽभ्यधावत वेगेन वालिपुत्रमर्षणः ॥ ४५ ॥

कुम्भकर्णो महानादस्थासयन् सर्ववानरान्।
शूलं ससर्ज वै रोषादङ्गदे तु महाबलः ॥ ४६ ॥

तदापतन्तं बलवान् युद्धमार्गविशारदः।
लाघवान्मोक्षयामास बलवान् वानरर्षभः ॥ ४७ ॥

उत्पत्य चैनं तरसा तलेनोरस्यताडयत्।
 स तेनाभिहतः कोपात् प्रमुमोहाचलोपमः ॥४८॥

स लब्धसंज्ञोऽतिबलो मुष्टि सञ्जृह्य राक्षसः।
 अपहस्तेन चिक्षेप विसंज्ञः स पपात ह ॥४९॥

तस्मिन् प्लुवगशार्दूले विसंज्ञे पतिते भुवि।
 तच्छूलं समुपादाय सुग्रीवमभिदुद्ववे ॥५०॥

तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य कुम्भकर्ण महाबलम्।
 उत्पपात तदा वीरः सुग्रीवो वानराधिपः ॥५१॥

स पर्वताग्रमुत्क्षिप्य समाविध्य महाकपिः।
 अभिदुद्वाव वेगेन कुम्भकर्ण महाबलम् ॥५२॥

तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य कुम्भकर्णः प्लुवङ्गमम्।
 तस्थौ विवृत्तसर्वाङ्गो वानरेन्द्रस्य सम्मुखः ॥५३॥

कपिशोणितदिग्धाङ्गं भक्षयन्तं महाकपीन्।
 कुम्भकर्ण स्थितं दृष्ट्वा सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ॥५४॥

पातिताश्च त्वया वीराः कृतं कर्म सुदुष्करम्।
 भक्षितानि च सैन्यानि प्राप्तं ते परमं यशः ॥५५॥

त्यज तद् वानरानीकं प्राकृतैः किं करिष्यसि।
 सहस्रैकं निपातं मे पर्वतस्यास्य राक्षस ॥५६॥

तद् वाक्यं हरिराजस्य सत्त्वधैर्यसमन्वितम्।
 श्रुत्वा राक्षसशार्दूलः कुम्भकर्णोऽब्रवीद् वचः ॥५७॥

प्रजापतेस्तु पौत्रस्त्वं तथैवक्षरजःसुतः।
 धृतिपौरुषसम्पन्नस्तस्माद् गर्जसि वानर ॥५८॥

स कुम्भकर्णस्य वचो निशम्य व्याविध्य शैलं सहसा मुमोच ।
तेनाजघानोरसि कुम्भकर्णं शैलेन वज्राशनिसन्निभेन ॥ ५९ ॥

तच्छैलश्छङ्गं सहसा विभिन्नं भुजान्तरे तस्य तदा विशाले ।
ततो विषेदुः सहसा प्लवङ्गा रक्षोगणाश्चापि मुदा विनेदुः ॥ ६० ॥

स शैलश्छङ्गाभिहतश्रुकोप ननाद रोषाच्च विवृत्य वक्रम् ।
व्याविध्य शूलं स तडित्यकाशं चिक्षेप हर्यृक्षपतर्वधाय ॥ ६१ ॥

तत् कुम्भकर्णस्य भुजप्रणुन्नं शूलं शितं काञ्चनधामयष्टिम् ।
क्षिप्रं समुत्पत्य निगृह्य दोभ्यां बभञ्ज वेगेन सुतोऽनिलस्य ॥ ६२ ॥

कृतं भारसहस्रस्य शूलं कालायसं महत् ।
बभञ्ज जानुमारोप्य तदा हृष्टः प्लवङ्गमः ॥ ६३ ॥

शूलं भग्नं हनुमता दृष्ट्वा वानरवाहिनी ।
हृष्टा ननाद बहुशः सर्वतश्चापि दुदुवे ॥ ६४ ॥

बभूवाथ परित्रस्तो राक्षसो विमुखोऽभवत् ।
सिंहनादं च ते चक्रुः प्रहृष्टा वनगोचराः ।
मारुतिं पूजयाञ्चकुर्दृष्ट्वा शूलं तथागतम् ॥ ६५ ॥

स तत् तथा भग्नमवेक्ष्य शूलं चुकोप रक्षोधिपतिर्महात्मा ।
उत्पाट्य लङ्घामलयात् स श्छङ्गं जघान सुग्रीवमुपेत्य तेन ॥ ६६ ॥

स शैलश्छङ्गाभिहतो विसंज्ञः पपात भूमौ युधि वानरेन्द्रः ।
तं वीक्ष्य भूमौ पतितं विसंज्ञं नेदुः प्रहृष्टा युधि यातुधानाः ॥ ६७ ॥

समभ्युपेत्याद्द्रुतघोरवीर्यं स कुम्भकर्णो युधि वानरेन्द्रम् ।
जहार सुग्रीवमभिप्रगृह्य यथानिलो मेघमिव प्रचण्डः ॥ ६८ ॥

स तं महामेघनिकाशरूपमुत्पाट्य गच्छन् युधि कुम्भकर्णः।
 राज मेरुप्रतिमानरूपो मेरुर्यथा व्युच्छितघोरशृङ्खः ॥ ६९ ॥

ततस्तमादाय जगाम वीरः संस्तूयमानो युधि राक्षसेन्द्रः।
 शृण्वन् निनादं त्रिदिवालयानां प्लवङ्गराजग्रहविस्मितानाम् ॥ ७० ॥

ततस्तमादाय तदा स मेने हरीन्द्रमिन्द्रोपममिन्द्रवीर्यः।
 आस्मिन् हते सर्वमिदं हतं स्यात् सराधवं सैन्यमितीन्द्रशत्रुः ॥ ७१ ॥

विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वानराणामितस्ततः।
 कुम्भकर्णेन सुग्रीवं गृहीतं चापि वानरम् ॥ ७२ ॥

हनूमांश्चिन्तयामास मतिमान् मारुतात्मजः।
 एवं गृहीते सुग्रीवे किं कर्तव्यं मया भवेत् ॥ ७३ ॥

यद्धि न्याय्यं मया कर्तुं तत् करिष्याम्यसंशयम्।
 भूत्वा पर्वतसङ्काशो नाशयिष्यामि राक्षसम् ॥ ७४ ॥

मया हते संयति कुम्भकर्णे महाबले मुष्टिविशीर्णदेहे।
 विमोचिते वानरपार्थिवे च भवन्तु हृष्टाः प्लवगाः समग्राः ॥ ७५ ॥

अथवा स्वयमप्येष मोक्षं प्राप्स्यति वानरः।
 गृहीतोऽयं यदि भवेत् त्रिदशैः सासुरोरगैः ॥ ७६ ॥

मन्ये न तावदात्मानं बुध्यते वानराधिपः।
 शौलप्रहारामिहतः कुम्भकर्णेन संयुगे ॥ ७७ ॥

अयं मुहूर्तात् सुग्रीवो लब्धसंज्ञो महाहवे।
 आत्मनो वानराणां च यत् पथ्यं तत् करिष्यति ॥ ७८ ॥

मया तु मोक्षितस्यास्य सुग्रीवस्य महात्मनः।
 अप्रीतिश्च भवेत् कष्टा कीर्तिनाशश्च शाश्वतः ॥ ७९ ॥

तस्मान्मुहूर्तं काङ्क्षिष्ये विक्रमं मोक्षितस्य तु।
भिन्नं च वानरानीकं तावदाश्वासयाम्यहम्॥८०॥

इत्येवं चिन्तयित्वाथ हनूमान् मारुतात्मजः।
भूयः संस्तम्भयामास वानराणां महाचमूम्॥८१॥

स कुम्भकर्णोऽथ विवेश लङ्घां स्फुरन्तमादाय महाहरि तम्।
विमानचर्यांगृहगोपुरस्थैः पुष्पाग्र्यवर्षैरभिपूज्यमानः॥८२॥

लाजगन्धोदवर्षैस्तु सेच्यमानः शनैः शनैः।
राजवीथ्यास्तु शीतत्वात् संज्ञां प्राप महाबलः॥८३॥

ततः स संज्ञामुपलभ्य कृच्छ्राद् बलीयसस्तस्य भुजान्तरस्थः।
अवेक्षमाणः पुरराजमार्गं विचिन्तयामास मुहुर्महात्मा॥८४॥

एवं गृहीतेन कथं नु नाम शक्यं मया सम्प्रतिकर्तुमद्य।
तथा करिष्यामि यथा हरीणां भविष्यतीष्टं च हितं च कार्यम्॥८५॥

ततः करायैः सहसा समेत्य राजा हरीणाममरेन्द्रशत्रोः।
खरैश्च कण्ठौ दशनैश्च नासां ददंश पादैर्विददार पाश्वौ॥८६॥

स कुम्भकर्णो हृतकर्णनासो विदारितस्तेन रदैर्नखैश्च।
रोषाभिभूतः क्षतजार्द्गात्रः सुग्रीवमाविष्य पिपेष भूमौ॥८७॥

स भूतले भीमबलाभिपिष्टः सुरारिभिस्तैरभिहन्यमानः।
जगाम खं कन्दुकवज्जवेन पुनश्च रामेण समाजगाम॥८८॥

कर्णनासाविहीनस्तु कुम्भकर्णो महाबलः।
रराज शोणितोत्सिक्तो गिरिः प्रस्त्रवर्णैरिव॥८९॥

शोणितार्दो महाकायो राक्षसो भीमदर्शनः।
युद्धायाभिमुखो भूयो मनश्चक्रे निशाचरः॥९०॥

अमर्षाच्छोणितोद्वारी शुशुभे रावणानुजः।
नीलाञ्जनचयप्रख्यः ससन्ध्य इव तोयदः ॥९१॥

गते च तस्मिन् सुरराजशत्रुः क्रोधात् प्रदुद्राव रणाय भूयः।
अनायुधोऽस्मीति विचिन्त्य रौद्रो घोरं तदा मुद्ररमाससाद् ॥९२॥

ततः स पुर्याः सहसा महौजा निष्कम्य तद् वानरसैन्यमुग्रम्।
बभक्ष रक्षो युधि कुम्भकर्णः प्रजा युगान्तामिरिव प्रवृद्धः ॥९३॥

बुभुक्षितः शोणितमांसगृध्मः प्रविश्य तद् वानरसैन्यमुग्रम्।
चर्खाद् रक्षांसि हरीन् पिशाचान्नक्षांश्च मोहाद् युधि कुम्भकर्णः।
यथैव मृत्युर्हरते युगान्ते स भक्षयामास हरींश्च मुख्यान् ॥९४॥

एकं द्वौ त्रीन् बहून् कुद्धो वानरान् सह राक्षसैः।
समादायैकहस्तेन प्रचिक्षेप त्वरन् मुखे ॥९५॥

सम्प्रस्त्रवंस्तदा मेदः शोणितं च महाबलः।
वध्यमानो नगेन्द्रायैर्भक्षयामास वानरान् ॥९६॥

ते भक्ष्यमाणा हरयो रामं जग्मुस्तदा गतिम्।
कुम्भकर्णो भृशं कुद्धः कपीन् खादन् प्रधावति ॥९७॥

शतानि सप्त चाष्टौ च विंशत् त्रिंशत् तथैव च।
सम्परिष्वज्य बाहुभ्यां खादन् विपरिधावति ॥९८॥

मेदोवसाशोणितदिग्धगात्रः कर्णावसक्तग्रथितान्नमालः।
ववर्ष शूलानि सुतीक्ष्णदंष्ट्रः कालो युगान्तस्थ इव प्रवृद्धः ॥९९॥

तस्मिन् काले सुमित्रायाः पुत्रः परबलार्दनः।
चकार लक्ष्मणः कुद्धो युद्धं परपुरञ्जयः ॥१००॥

स कुम्भकर्णस्य शरान् शरीरे सप्त वीर्यवान्।
 निचखानाददे चान्यान् विससर्ज च लक्ष्मणः ॥ १०१ ॥
 पीड्यमानस्तदस्त्रं तु विशेषं तत् स राक्षसः।
 ततश्चुकोप बलवान् सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ १०२ ॥
 अथास्य कवचं शुभ्रं जाम्बूनदमयं शुभम्।
 प्रच्छादयामास शरैः सन्ध्याभ्रमिव मारुतः ॥ १०३ ॥
 नीलाञ्जनचयप्रव्यः शरैः काञ्चनभूषणैः।
 आपीड्यमानः शुशुभे मेघैः सूर्य इवांशुमान् ॥ १०४ ॥
 ततः स राक्षसो भीमः सुमित्रानन्दवर्धनम्।
 सावज्ञमेव प्रोवाच वाक्यं मेघौघनिःस्वनः ॥ १०५ ॥
 अन्तकस्याप्यकष्टेन युधि जेतारमाहवे।
 युध्यता मामभीतेन ख्यापिता वीरता त्वया ॥ १०६ ॥
 प्रगृहीतायुधस्येह मृत्योरिव महामृधे।
 तिष्ठन्नप्यग्रतः पूज्यः किमु युद्धप्रदायकः ॥ १०७ ॥
 ऐरावतं समारूढो वृतः सर्वामरैः प्रभुः।
 नैव शक्रोऽपि समरे स्थितपूर्वः कदाचन ॥ १०८ ॥
 अद्य त्वयाहं सौमित्रे बालेनापि पराक्रमैः।
 तोषितो गन्तुमिच्छामि त्वामनुज्ञाप्य राघवम् ॥ १०९ ॥
 यत् तु वीर्यबलोत्साहैस्तोषितोऽहं रणे त्वया।
 राममेवैकमिच्छामि हन्तुं यस्मिन् हते हतम् ॥ ११० ॥
 रामे मयात्र निहते येऽन्ये स्थास्यन्ति संयुगे।
 तानहं योधयिष्यामि स्वबलेन प्रमाथिना ॥ १११ ॥

इत्युक्तवाक्यं तद् रक्षः प्रोवाच स्तुतिसंहितम्।
मृधे घोरतरं वाक्यं सौमित्रिः प्रहसन्निव ॥ ११२ ॥

यस्त्वं शक्रादिभिर्देवैरसद्यः प्राप्य पौरुषम्।
तत् सत्यं नान्यथा वीर दृष्टस्तेऽद्य पराक्रमः ॥ ११३ ॥

एष दाशरथी रामस्तिष्ठत्यद्विरिवाचलः।
इति श्रुत्वा ह्यनादत्य लक्ष्मणं स निशाचरः ॥ ११४ ॥

अतिक्रम्य च सौमित्रिं कुम्भकर्णं महाबलः।
राममेवाभिद्रुदाव कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ ११५ ॥

अथ दाशरथी रामो रौद्रमस्त्रं प्रयोजयन्।
कुम्भकर्णस्य हृदये ससर्ज निशितान् शरान् ॥ ११६ ॥

तस्य रामेण विद्धस्य सहस्राभिप्रधावतः।
अङ्गारमिश्राः कुद्धस्य मुखान्निश्चेरुरचिषः ॥ ११७ ॥

रामास्त्रविद्धो घोरं वै नर्दन् राक्षसपुञ्जवः।
अभ्यधावत सङ्कुञ्जो हरीन् विद्रावयन् रणे ॥ ११८ ॥

तस्योरसि निमग्नास्ते शरा वर्हिणवाससः।
हस्ताच्चास्य परिभ्रष्टा गदा चोर्व्यं पपात ह ॥ ११९ ॥

आयुधानि च सर्वाणि विप्रकीर्यन्त भूतले।
स निरायुधमात्मानं यदा मेने महाबलः ॥ १२० ॥

मुष्टिभ्यां च कराभ्यां च चकार कदनं महत्।
स बाणैरतिविद्धाङ्गः क्षतजेन समुक्षितः।
रुधिरं परिसुस्त्राव गिरिः प्रस्त्रवणं यथा ॥ १२१ ॥

स तीव्रेण च कोपेन रुधिरेण च मूर्च्छितः।
वानरान् राक्षसानृक्षान् खादन् स परिधावति ॥ १२२ ॥

अथ शृङ्गं समाविद्य भीमं भीमपराक्रमः।
चिक्षेप राममुद्दिश्य बलवानन्तकोपमः ॥ १२३ ॥

अप्राप्तमन्तरा रामः सप्तभिस्तमजिह्मगैः।
चिच्छेद गिरिशृङ्गं तं पुनः सन्धाय कार्मुकम् ॥ १२४ ॥

ततस्तु रामो धर्मात्मा तस्य शृङ्गं महत् तदा।
शैरः काञ्चनचित्राञ्जैश्चिच्छेद भरताग्रजः ॥ १२५ ॥

तन्मेरुशिखराकारं द्योतमानमिव श्रिया।
द्वे शते वानराणां च पतमानमपातयत् ॥ १२६ ॥

तस्मिन् काले स धर्मात्मा लक्ष्मणो राममब्रवीत्।
कुम्भकर्णवधे युक्तो योगान् परिमृशन् बहून् ॥ १२७ ॥

नैवायं वानरान् राजन् न विजानाति राक्षसान्।
मत्तः शोणितगन्धेन स्वान् परांश्वैव खादति ॥ १२८ ॥

साध्वेनमधिरोहन्तु सर्वतो वानरर्षभाः।
यूथपाश्च यथा मुख्यास्तिष्ठन्त्वस्मिन् समन्ततः ॥ १२९ ॥

अद्यायं दुर्मतिः काले गुरुभारप्रपीडितः।
प्रचरन् राक्षसो भूमौ नान्यान् हन्यात् प्लवङ्गमान् ॥ १३० ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः।
ते समारुरुहृष्टाः कुम्भकर्णं महाबलाः ॥ १३१ ॥

कुम्भकर्णस्तु सङ्कुद्धः समारूढः प्लवङ्गमैः।
व्यधूनयत् तान् वैगेन दुष्टहस्तीव हस्तिपान् ॥ १३२ ॥

तान् दृष्ट्वा निर्धुतान् रामो रुष्टोऽयमिति राक्षसम्।
समुत्पपात वेगेन धनुरुत्तममाददे॥ १३३॥

क्रोधरक्तेक्षणो धीरो निर्दहन्निव चक्षुषा।
राघवो राक्षसं वेगादभिद्राव वेगितः।
यूथपान् हर्षयन् सर्वान् कुम्भकर्णबलादितान्॥ १३४॥

स चापमादाय भुजङ्गकल्पं दृढज्यमुग्रं तपनीयचित्रम्।
हरीन् समाधास्य समुत्पपात रामो निबद्धोत्तमतूणबाणः॥ १३५॥

स वानरगणैस्त्तैस्तु वृतः परमदुर्जयैः।
लक्ष्मणानुचरो वीरः सम्प्रतस्थे महाबलः॥ १३६॥

स ददर्श महात्मानं किरीटिनमरिन्द्रमम्।
शोणिताप्तुतरक्ताक्षं कुम्भकर्ण महाबलः॥ १३७॥

सर्वान् समभिधावन्तं यथा रुषं दिशागजम्।
मार्गमाणं हरीन् क्रुद्धं राक्षसैः परिवारितम्॥ १३८॥

विन्ध्यमन्दरसङ्काशं काञ्चनाङ्गदभूषणम्।
स्ववन्तं रुधिरं वक्राद् वर्षमेघमिवोत्थितम्॥ १३९॥

जिह्वा परिलिह्यन्तं सृक्षिणी शोणितोक्षिते।
मृद्घन्तं वानरानीकं कालान्तकयमोपमम्॥ १४०॥

तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं प्रदीप्तानलवर्चसम्।
विस्फारयामास तदा कार्मुकं पुरुषर्षभः॥ १४१॥

स तस्य चापनिर्धोषात् कुपितो राक्षसर्षभः।
अमृष्यमाणस्तं घोषमभिद्राव राघवम्॥ १४२॥

ततस्तु वातोद्धतमेघकल्पं भुजङ्गराजोत्तमभोगबाहुः।
तमापतन्तं धरणीधराभमुवाच रामो युधि कुम्भकर्णम्॥ १४३॥

आगच्छ रक्षोऽधिप मा विषादमवस्थितोऽहं प्रगृहीतचापः।
अवेहि मां राक्षसवंशनाशनं यस्त्वं मुहूर्ताद् भविता विचेताः॥ १४४॥

रामोऽयमिति विज्ञाय जहास विकृतस्वनम्।
अभ्यधावत सङ्कुच्छो हरीन् विद्रावयन् रणे॥ १४५॥

दारयन्निव सर्वेषां हृदयानि वनौकसाम्।
प्रहस्य विकृतं भीमं स मेघस्तनितोपमम्॥ १४६॥

कुम्भकर्णो महातेजा राघवं वाक्यमब्रवीत्।
नाहं विराधो विज्ञेयो न कबन्धः खरो न च।
न वाली न च मारीचः कुम्भकर्णः समागतः॥ १४७॥

पश्य मे मुद्रं भीमं सर्वं कालायसं महत्।
अनेन निर्जिता देवा दानवाश्च पुरा मया॥ १४८॥

विकर्णनास इति मां नावज्ञातुं त्वर्महसि।
स्वल्पापि हि न मे पीडा कर्णनासाविनाशनात्॥ १४९॥

दर्शयेक्ष्वाकुशार्दूलं वीर्यं गात्रेषु मेऽनघ।
ततस्त्वां भक्षयिष्यामि दृष्टपौरुषविक्रमम्॥ १५०॥

स कुम्भकर्णस्य वचो निशम्य रामः सुपुङ्गान् विसर्ज वाणान्।
तैराहतो वऋसमप्रवेगैर्न चुक्षुभे न व्यथते सुरारिः॥ १५१॥

यैः सायकैः सालवरा निकृत्ता वाली हतो वानरपुङ्गवश्च।
ते कुम्भकर्णस्य तदा शरीरं वऋोपमा न व्यथयाम्रचकुः॥ १५२॥

स वारिधारा इव सायकांस्तान् पिबन् शरीरेण महेन्द्रशत्रुः।
जघान रामस्य शरप्रवेगं व्याविध्य तं मुद्रमुग्रवेगम्॥ १५३॥

ततस्तु रक्षः क्षतजानुलिप्तं वित्रासनं देवमहाचमूनाम्।
व्याविध्य तं मुद्रमुग्रवेगं विद्रावयामास चमूं हरीणाम्॥ १५४॥

वायव्यमादाय ततोऽपरास्त्रं रामः प्रचिक्षेप निशाचराय।
समुद्रं तेन जहार बाहुं स कृत्तबाहुस्तुमुलं ननाद॥ १५५॥

स तस्य बाहुर्गिरिश्वकल्पः समुद्रो राघवबाणकृत्तः।
पपात तस्मिन् हरिराजसैन्ये जघान तां वानरवाहिनीं च॥ १५६॥

ते वानरा भग्नहतावशेषाः पर्यन्तमाश्रित्य तदा विषण्णाः।
प्रपीडिताङ्गा ददृशुः सुघोरं नरेन्द्ररक्षोऽधिपसन्निपातम्॥ १५७॥

स कुम्भकर्णोऽस्त्रानिकृत्तबाहुर्महासिकृत्ताग्र इवाचलेन्द्रः।
उत्पाटयामास करेण वृक्षं ततोऽभिदुद्राव रणे नरेन्द्रम्॥ १५८॥

तं तस्य बाहुं सहतालवृक्षं समुद्यतं पन्नगभोगकल्पम्।
ऐन्द्रास्त्रयुक्तेन जघान रामो बाणेन जाम्बूनदचित्रितेन॥ १५९॥

स कुम्भकर्णस्य भुजो निकृत्तः पपात भूमौ गिरिसन्निकाशः।
विचेष्टमानो निजघान वृक्षान् शैलान् शिलावानरराक्षसांश्च॥ १६०॥

तं छिन्नबाहुं समवेक्ष्य रामः समापतन्तं सहसा नदन्तम्।
द्वावर्धचन्द्रौ निशितौ प्रगृह्य चिच्छेद पादौ युधि राक्षसस्य॥ १६१॥

तौ तस्य पादौ प्रदिशो दिशश्च गिरेर्गुहाश्वैव महार्णवं च।
लङ्कां च सेनां कपिराक्षसानां विनादयन्तौ विनिपेततुश्च॥ १६२॥

निकृत्तबाहुर्विनिकृत्तपादो विदार्य वक्रं वडवामुखाभम्।
दुद्राव रामं सहसाभिगर्जन् राहुर्यथा चन्द्रमिवान्तरिक्षे॥ १६३॥

अपूर्यत् तस्य मुखं शिताग्रै रामः शरैहेमपिनद्वपुङ्गैः।
सम्पूर्णवक्त्रो न शशाक वक्तुं चुकूज कृच्छ्रेण मुमूर्च्छ चापि॥ १६४॥

अथाददे सूर्यमरीचिकल्पं स ब्रह्मदण्डान्तककालकल्पम्।
अरिष्टमैन्द्रं निशितं सुपुञ्चं रामः शरं मारुततुल्यवेगम्॥ १६५॥

तं वज्रजाम्बूनदचारुपुञ्चं प्रदीपसूर्यज्वलनप्रकाशम्।

महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगं रामः प्रचिक्षेप निशाचराय॥ १६६॥

स सायको राघवबाहुचोदितो दिशः स्वभासा दश सम्प्रकाशयन्।
विघूमवैश्वानरभीमदर्शनो जगाम शक्राशनिभीमविक्रमः॥ १६७॥

स तन्महापर्वतकूटसन्निभं सुवृत्तदंष्टं चलचारुकुण्डलम्।

चकर्त रक्षोऽधिपते: शिरस्तदा यथैव वृत्रस्य पुरा पुरन्दरः॥ १६८॥

कुम्भकर्णशिरो भाति कुण्डलालङ्कृतं महत्।

आदित्येऽभ्युदिते रात्रौ मध्यस्थ इव चन्द्रमाः॥ १६९॥

तद् रामबाणाभिहतं पपात रक्षःशिरः पर्वतसन्निकाशम्।

बभञ्ज चर्यागृहगोपुराणि प्राकारमुच्चं तमपातयच्च॥ १७०॥

तच्चातिकायं हिमवत् प्रकाशं रक्षस्तदा तोयनिधौ पपात।

ग्राहान् परान् मीनवरान् भुजङ्गमान् ममर्द भूमिं च तथा विवेश॥ १७१॥

तस्मिन् हते ब्राह्मणदेवशत्रौ महाबले संयति कुम्भकर्णे।

चचाल भूर्भूमिधराश्च सर्वे हर्षाच्च देवास्तुमुलं प्रणोदुः॥ १७२॥

ततस्तु देवर्षिमहर्षिपन्नगाः सुराश्च भूतानि सुपर्णगुह्यकाः।

सयक्षगन्धर्वगणा नभोगताः प्रहर्षिता रामपराक्रमेण॥ १७३॥

ततस्तु ते तस्य वधेन भूरिणा मनस्विनो नैऋतराजबान्धवाः।

विनेदुरुच्चैर्व्यथिता रघूत्तमं हरि समीक्ष्यैव यथा मतङ्गजाः॥ १७४॥

स देवलोकस्य तमो निहत्य सूर्यो यथा राहुमुखाद् विमुक्तः।
तथा व्यभासीद्धरिसैन्यमध्ये निहत्य रामो युधि कुम्भकर्णम्॥ १७५॥

प्रहर्षमीयुर्बहवश्च वानराः प्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिवाननैः।
अपूजयन् राघवमिष्टभागिनं हते रिपौ भीमबले नृपात्मजम्॥ १७६॥

स कुम्भकर्णं सुरसैन्यमर्दनं महत्सु युद्धेषु कदाचनाजितम्।
ननन्द हत्वा भरताग्रजो रणे महासुरं वृत्रमिवामराधिपः॥ १७७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वात्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
कुम्भकर्णवधः नाम सप्तष्ठितमः सर्गः ॥ ६-६७॥

॥ अष्टष्ठितमः सर्गः — रावणानुशोकः ॥

कुम्भकर्णं हतं दृष्ट्वा राघवेण महात्मना।
राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्यवेदयन्॥ १॥

राजन् स कालसङ्काशः संयुक्तः कालकर्मणा।
विद्राव्य वानरीं सेनां भक्षयित्वा च वानरान्॥ २॥

प्रतपित्वा मुहूर्तं तु प्रशान्तो रामतेजसा।
कायेनार्धप्रविष्टेन समुद्रं भीमदर्शनम्॥ ३॥

निकृत्तनासाकर्णेन विक्षरद्गुधिरेण च।
रुद्धा द्वारं शरीरेण लङ्कायाः पर्वतोपमः॥ ४॥

कुम्भकर्णस्त्व भ्राता काकुत्थशरीडितः।
अगण्डभूतो विवृतो दावदग्ध इव द्रुमः॥ ५॥

श्रुत्वा विनिहतं सङ्घे कुम्भकर्णं महाबलम्।
रावणः शोकसन्तसो मुमोह च पपात च॥ ६॥

पितृव्यं निहतं श्रुत्वा देवान्तकनरान्तकौ।
त्रिशिराश्चातिकायश्च रुरुदुः शोकपीडिताः ॥ ७ ॥

भ्रातरं निहतं श्रुत्वा रामेणाक्षिष्ठकर्मणा।
महोदरमहापाश्वौ शोकाक्रान्तौ बभूवतुः ॥ ८ ॥

ततः कृच्छ्रात् समासाद्य संज्ञां राक्षसपुञ्जवः।
कुम्भकर्णवधाद् दीनो विललापाकुलेन्द्रियः ॥ ९ ॥

हा वीर रिपुदर्पम् कुम्भकर्ण महाबल।
त्वं मां विहाय वै दैवाद् यातोऽसि यमसादनम् ॥ १० ॥

मम शत्यमनुद्घृत्य बान्धवानां महाबल।
शत्रुसैन्यं प्रताप्यैकः क्र मां सन्त्यज्य गच्छसि ॥ ११ ॥

इदानीं खल्वहं नास्मि यस्य मे पतितो भुजः।
दक्षिणोऽयं समाश्रित्य न बिभेमि सुरासुरात् ॥ १२ ॥

कथमेवंविधो वीरो देवदानवदर्पहा।
कालाग्निप्रतिमो ह्यद्य राघवेण रणे हतः ॥ १३ ॥

यस्य ते वज्रनिष्पेषो न कुर्याद् व्यसनं सदा।
स कथं रामबाणार्तः प्रसुप्तोऽसि महीतले ॥ १४ ॥

एते देवगणाः सार्धमृषिभिर्गग्ने स्थिताः।
निहतं त्वां रणे दृष्ट्वा निनदन्ति प्रहर्षिताः ॥ १५ ॥

ध्रुवमद्यैव संहृष्टा लब्धलक्षाः प्लवङ्गमाः।
आरोक्ष्यन्तीह दुर्गाणि लङ्घाद्वाराणि सर्वशः ॥ १६ ॥

राज्येन नास्ति मे कार्यं किं करिष्यामि सीतया।
कुम्भकर्णविहीनस्य जीविते नास्ति मे मतिः ॥ १७ ॥

यद्यहं भ्रातृहन्तारं न हन्मि युधि राघवम्।
ननु मे मरणं श्रेयो न चेदं व्यर्थजीवितम्॥ १८॥

अद्यैव तं गमिष्यामि देशं यत्रानुजो मम।
नहि भ्रातृन् समुत्सृज्य क्षणं जीवितुमुत्सहे॥ १९॥

देवा हि मां हसिष्यन्ति दृष्ट्वा पूर्वापकारिणम्।
कथमिन्द्रं जयिष्यामि कुम्भकर्णं हते त्वयि॥ २०॥

तदिदं मामनुप्राप्तं विभीषणवचः शुभम्।
यदज्ञानान्मया तस्य न गृहीतं महात्मनः॥ २१॥

विभीषणवचस्तावत् कुम्भकर्णप्रहस्तयोः।
विनाशोऽयं समुत्पन्नो मां व्रीडयति दारुणः॥ २२॥

तस्यायं कर्मणः प्राप्तो विपाको मम शोकदः।
यन्मया धार्मिकः श्रीमान् स निरस्तो विभीषणः॥ २३॥

इति बहुविधमाकुलान्तरात्मा कृपणमतीव विलप्य कुम्भकर्णम्।
न्यपतदपि दशाननो भृशार्तस्तमनुजमिन्द्रियिं हतं विदित्वा॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणानुशोकः नाम अष्टष्ठितमः सर्गः ॥ ६-६८॥

॥ एकोनसप्ततितमः सर्गः — नरान्तकवधः ॥

एवं विलपमानस्य रावणस्य दुरात्मनः।
श्रुत्वा शोकाभिभूतस्य त्रिशिरा वाक्यमब्रवीत्॥ १॥

एवमेव महावीर्यो हतो नस्तात्मध्यमः।
न तु सत्पुरुषा राजन् विलपन्ति यथा भवान्॥ २॥

नूनं त्रिभुवनस्यापि पर्याप्तस्त्वमसि प्रभो।
स कस्मात् प्राकृत इव शोचस्यात्मानमीदृशम्॥३॥

ब्रह्मदत्तास्ति ते शक्तिः कवचं सायको धनुः।
सहस्रखरसंयुक्तो रथो मेघसमस्वनः॥४॥

त्वयासकृद्धि शस्त्रेण विशस्ता देवदानवाः।
स सर्वायुधसम्पन्नो राघवं शास्तुमर्हसि॥५॥

कामं तिष्ठ महाराज निर्गमिष्याम्यहं रणे।
उद्धरिष्यामि ते शत्रून् गरुडः पन्नगानिव॥६॥

शम्वरो देवराजेन नरको विष्णुना यथा।
तथाद्य शायिता रामो मया युधि निपातितः॥७॥

श्रुत्वा त्रिशिरसो वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः।
पुनर्जातमिवात्मानं मन्यते कालचोदितः॥८॥

श्रुत्वा त्रिशिरसो वाक्यं देवान्तकनरान्तकौ।
अतिकायश्च तेजस्वी बभूर्युद्धर्षिताः॥९॥

ततोऽहमहमित्येवं गर्जन्तो नैऋतर्षभाः।
रावणस्य सुता वीराः शक्रतुल्यपराक्रमाः॥१०॥

अन्तरिक्षगताः सर्वे सर्वे मायाविशारदाः।
सर्वे त्रिदशदर्पनाः सर्वे समरदुर्मदाः॥११॥

सर्वे सुबलसम्पन्नाः सर्वे विस्तीर्णकीर्तयः।
सर्वे समरमासाद्य न श्रूयन्ते स्म निर्जिताः॥१२॥

देवैरपि सगन्ध्यर्वैः सकिन्नरमहोरगैः।
सर्वेऽस्त्रविदुषो वीरा: सर्वे युद्धविशारदाः।
सर्वे प्रवरविज्ञानाः सर्वे लब्धवरास्तथा ॥ १३ ॥

स तैस्तथा भास्करतुल्यवर्चसैः सुतैर्वृतः शत्रुबलश्रियार्दनैः।
रराज राजा मधवान् यथामरैर्वृतो महादानवदर्पनाशनैः ॥ १४ ॥

स पुत्रान् सम्परिष्वज्य भूषयित्वा च भूषणैः।
आशीर्भिश्च प्रशस्ताभिः प्रेषयामास वै रणे ॥ १५ ॥

युद्धोन्मत्तं च मत्तं च भ्रातरौ चापि रावणः।
रक्षणार्थं कुमाराणां प्रेषयामास संयुगे ॥ १६ ॥

तेऽभिवाद्य महात्मानं रावणं लोकरावणम्।
कृत्वा प्रदक्षिणं चैव महाकायाः प्रतस्थिरे ॥ १७ ॥

सर्वैषधीर्भिर्गन्धैश्च समालभ्य महाबलाः।
निर्जग्मुर्नैर्ऋतश्रेष्ठाः षडेते युद्धकाङ्गिणः ॥ १८ ॥

त्रिशिराश्वातिकायश्च देवान्तकनरान्तकौ।
महोदरमहापाश्यौ निर्जग्मुः कालचोदिताः ॥ १९ ॥

ततः सुदर्शनं नागं नीलजीमूतसन्निभम्।
ऐरावतकुले जातमारुरोह महोदरः ॥ २० ॥

सर्वायुधसमायुक्तस्तूणीभिश्चाप्यलङ्कृतः।
रराज गजमास्थाय सवितेवास्तमूर्धनि ॥ २१ ॥

हयोत्तमसमायुक्तं सर्वायुधसमाकुलम्।
आरुरोह रथश्रेष्ठं त्रिशिरा रावणात्मजः ॥ २२ ॥

त्रिशिरा रथमास्थाय विरराज धनुर्धरः।
सविद्युदुल्कः सज्वालः सेन्द्रचाप इवाम्बुदः॥ २३॥

त्रिभिः किरीटैस्त्रिशिराः शुशुभे स रथोत्तमे।
हिमवानिव शैलेन्द्रस्त्रिभिः काञ्चनपर्वतैः॥ २४॥

अतिकायोऽतितेजस्वी राक्षसेन्द्रसुतस्तदा।
आरुरोह रथश्रेष्ठं श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम्॥ २५॥

सुचक्राक्षं सुसंयुक्तं स्वनुकर्षं सुकूबरम्।
तूणीबाणासनैर्दीप्तं प्रासासिपरिधाकुलम्॥ २६॥

स काञ्चनविचित्रेण किरीटेन विराजता।
भूषणैश्च बभौ मेरुः प्रभाभिरिव भासयन्॥ २७॥

स रराज रथे तस्मिन् राजसूनुर्महाबलः।
वृतो नैऋतशार्दूलैर्वज्रपाणिरिवामरैः॥ २८॥

हयमुच्चैः श्रवः प्रख्यं श्वेतं कनकभूषणम्।
मनोजवं महाकायमारुरोह नरान्तकः॥ २९॥

गृहीत्वा प्रासमुल्कामं विरराज नरान्तकः।
शक्तिमादाय तेजस्वी गुहः शिखिगतो यथा॥ ३०॥

देवान्तकः समादाय परिघं हेमभूषणम्।
परिगृह्य गिरि दोभ्या वपुर्विष्णोर्विडम्बयन्॥ ३१॥

महापाश्वो महातेजा गदामादाय वीर्यवान्।
विरराज गदापाणिः कुबेर इव संयुगे॥ ३२॥

ते प्रतस्थुर्महात्मानोऽमरावत्याः सुरा इव।
तान् गजैश्च तुरङ्गैश्च रथैश्चाम्बुदनिः स्वनैः॥ ३३॥

अनूत्पेतुर्महात्मानो राक्षसाः प्रवरायुधाः।
ते विरेजुर्महात्मानः कुमाराः सूर्यवर्चसः ॥ ३४ ॥

किरीटिनः श्रिया जुष्टा ग्रहा दीप्ता इवाम्बरे।
प्रगृहीता बभौ तेषां शस्त्राणामवलिः सिता ॥ ३५ ॥

शरदभ्रप्रतीकाशा हंसावलिरिवाम्बरे।
मरणं वापि निश्चित्य शत्रूणां वा पराजयम् ॥ ३६ ॥

इति कृत्वा मतिं वीराः सज्जग्मुः संयुगार्थिनः।
जगर्जुश्च प्रणेदुश्च चिक्षिपुश्चापि सायकान् ॥ ३७ ॥

जगृहुश्च महात्मानो निर्यान्तो युद्धदुर्मदाः।
क्षेडितास्फोटितानां वै सञ्चचालेव मौदिनी ॥ ३८ ॥

रक्षसां सिंहनादैश्च संस्फोटितमिवाम्बरम्।
तेऽभिनिष्क्रम्य मुदिता राक्षसेन्द्रा महाबलाः ॥ ३९ ॥

ददृशुर्वानरानीकं समुद्यतशिलानगम्।
हरयोऽपि महात्मानो ददृश् राक्षसं बलम् ॥ ४० ॥

हस्त्यश्वरथसम्बाधं किञ्चिणीशतनादितम्।
नीलजीमूतसङ्काशं समुद्यतमहायुधम् ॥ ४१ ॥

दीप्तानलरविप्रख्यैर्नैऋतैः सर्वतो वृतम्।
तद् दृष्ट्वा बलमायातं लब्धलक्षाः प्लवङ्गमाः ॥ ४२ ॥

समुद्यतमहाशैलाः सम्प्रणेदुर्मुहुर्मुहुः।
अमृष्यमाणा रक्षांसि प्रतिनर्दन्त वानराः ॥ ४३ ॥

ततः समुत्कृष्टरवं निशम्य रक्षोगणा वानरयूथपानाम्।
अमृष्यमाणाः परहर्षमुग्रं महाबला भीमतरं प्रणेदुः ॥ ४४ ॥

ते राक्षसबलं घोरं प्रविश्य हरियूथपाः।
विचेरुरुद्यतैः शैलैर्नगाः शिखरिणो यथा ॥ ४५ ॥

केचिदाकाशमाविश्य केचिदुव्यां प्लवङ्गमाः।
रक्षः सैन्येषु सङ्कुञ्जाः केचिद् द्रुमशिलायुधाः ॥ ४६ ॥

द्रुमांश्च विपुलस्कन्धान् गृह्ण वानरपुञ्जवाः।
तद् युद्धमभवद् घोरं रक्षोवानरसङ्कुलम् ॥ ४७ ॥

ते पादपशिलाशैलैश्चक्रुर्वृष्टिमनूपमाम्।
बाणौघैर्वर्यमाणाश्च हरयो भीमविक्रमाः ॥ ४८ ॥

सिंहनादान् विनेदुश्च रणे राक्षसवानराः।
शिलाभिश्वूर्णयामासुर्यातुधानान् प्लवङ्गमाः ॥ ४९ ॥

निर्जन्मुः संयुगे क्रुञ्जाः कवचाभरणावृतान्।
केचिद् रथगतान् वीरान् गजवाजिगतानपि ॥ ५० ॥

निर्जन्मुः सहसाऽप्लुत्य यातुधानान् प्लवङ्गमाः।
शैलशृङ्गान्विताङ्गास्ते मुष्टिभिर्वान्तलोचनाः ॥ ५१ ॥

चेलुः पेतुश्च नेदुश्च तत्र राक्षसपुञ्जवाः।
राक्षसाश्च शरैस्तीक्ष्णौर्बिभिदुः कपिकुञ्जरान् ॥ ५२ ॥

शूलमुद्ररखङ्गैश्च जन्मुः प्रासैश्च शक्तिभिः।
अन्योन्यं पातयामासुः परस्परजयैषिणः ॥ ५३ ॥

रिपुशोणितदिग्धाङ्गास्तत्र वानरराक्षसाः।
ततः शैलैश्च खङ्गैश्च विसृष्टैर्हरिराक्षसैः ॥ ५४ ॥

मुहूर्तेनावृता भूमिरभवच्छोणितोक्षिता।
विकीर्णः पर्वताकारै रक्षोभिरभिमार्दितैः।
आसीद् वसुमती पूर्णा तदा युद्धमदान्वितैः ॥ ५५ ॥

आक्षिसाः क्षिप्यमाणाश्च भग्नशैलाश्च वानराः।
पुनरङ्गैस्तदा चक्रुरासन्ना युद्धमद्भुतम् ॥ ५६ ॥

वानरान् वानरैरेव जघ्नुस्ते नैर्त्रैतर्षभाः।
राक्षसान् राक्षसैरेव जघ्नुस्ते वानरा अपि ॥ ५७ ॥

आक्षिप्य च शिलाः शैलञ्जघ्नुस्ते राक्षसास्तदा।
तेषां चाच्छिद्य शस्त्राणि जघ्नू रक्षांसि वानराः ॥ ५८ ॥

निर्जघ्नुः शैलश्यञ्जैश्च विभिदुश्च परस्परम्।
सिंहनादान् विनेदुश्च रणे राक्षसवानराः ॥ ५९ ॥

छिन्नवर्मतनुत्राणा राक्षसा वानरैर्हताः।
रुधिरं प्रसृतास्तत्र रससारमिव द्रुमाः ॥ ६० ॥

रथेन च रथं चापि वारणेनापि वारणम्।
हयेन च हयं केचिन्निर्जघ्नुर्वानरा रणे ॥ ६१ ॥

क्षुरप्रैरध्यन्दैश्च भलैश्च निशितैः शरैः।
राक्षसा वानरेन्द्राणां विभिदुः पादपान् शिलाः ॥ ६२ ॥

विकीर्णः पर्वतास्तैश्च द्रुमच्छिन्नैश्च संयुगे।
हतैश्च कपिरक्षोभिर्दुर्गमा वसुधाभवत् ॥ ६३ ॥

ते वानरा गर्वितहृष्टचेष्टाः सङ्घाममासाद्य भयं विमुच्य।
युद्धं स्म सर्वे सह राक्षसैस्ते नानायुधाश्चक्रुरदीनसत्त्वाः ॥ ६४ ॥

तस्मिन् प्रवृत्ते तु मुले विमर्दे प्रहृष्य माणेषु वली मुखेषु।
निपात्य मानेषु च राक्षसेषु महर्षयो देवगणाश्च नेदुः ॥ ६५ ॥

ततो हयं मारुत तुल्यवेग मारुह्य शक्ति निशितां प्रगृह्य।
नरान्तको वानरसैन्यमुग्रं महार्णवं मीन इवाविवेश ॥ ६६ ॥

स वानरान् सप्त शतानि वीरः प्रासेन दीप्तेन विनिर्बिभेद।
एकः क्षणेनेन्द्रिपुर्महात्मा जघान सैन्यं हरिपुञ्जवानाम् ॥ ६७ ॥

ददृशुश्च महात्मानं हयपृष्ठप्रतिष्ठितम्।
चरन्तं हरिसैन्येषु विद्याधरमहर्षयः ॥ ६८ ॥

स तस्य ददृशे मार्गो मांसशोणितकर्दमः।
पतितैः पर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृतः ॥ ६९ ॥

यावद् विक्रमितुं बुद्धिं चक्रुः प्लवगपुञ्जवाः।
तावदेतानतिक्रम्य निर्बिभेद नरान्तकः ॥ ७० ॥

ज्वलन्तं प्रासमुद्यम्य सङ्घामाग्रे नरान्तकः।
ददाह हरिसैन्यानि वनानीव विभावसुः ॥ ७१ ॥

यावदुत्पाटयामासु वृक्षान् शैलान् वनौ कैकसः।
तावत् प्रासहताः पेतुर्वज्रकृता इवाचलाः ॥ ७२ ॥

दिक्षु सर्वासु बलवान् विचचार नरान्तकः।
प्रमद्दन् सर्वतो युद्धे प्रावृक्षाले यथानिलः ॥ ७३ ॥

न शेकुर्धावितुं वीरा न स्थातुं स्पन्दितुं भयात्।
उत्पतन्तं स्थितं यान्तं सर्वान् विव्याध वीर्यवान् ॥ ७४ ॥

एकेनान्तककल्पेन प्रासेनादित्यतेजसा।
भग्नानि हरिसैन्यानि निपेतुर्धरणीतले ॥ ७५ ॥

वज्रनिष्पेषसदृशं प्रासस्याभिनिपातनम्।
न शेकुर्वानराः सोहुं ते विनेदुर्महास्वनम्॥ ७६॥

पततां हरिवीराणां रूपाणि प्रचकाशिरे।
वज्रभिन्नाग्रकूटानां शैलानां पततामिव॥ ७७॥

ये तु पूर्वं महात्मानः कुम्भकर्णेन पातिताः।
ते स्वस्था वानरश्रेष्ठाः सुग्रीवमुपतस्थिरे॥ ७८॥

प्रेक्षमाणः स सुग्रीवो दृष्टो हरिवाहिनीम्।
नरान्तकभयत्रस्तां विद्रवन्तीं यतस्ततः॥ ७९॥

विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा स दर्दशं नरान्तकम्।
गृहीतप्रासमायान्तं हयपृष्ठप्रतिष्ठितम्॥ ८०॥

दृष्ट्वोवाच महातेजाः सुग्रीवो वानराधिपः।
कुमारमङ्गदं वीरं शक्रतुल्यपराक्रमम्॥ ८१॥

गच्छैनं राक्षसं वीरं योऽसौ तुरगमास्थितः।
क्षोभयन्तं हरिबिलं क्षिप्रं प्राणैर्वियोजय॥ ८२॥

स भर्तुवचनं श्रुत्वा निष्पपाताङ्गदस्तदा।
अनीकान्मेघसङ्काशादंशुमानिव वीर्यवान्॥ ८३॥

शैलसङ्खातसङ्खाशो हरीणामुत्तमोऽङ्गदः।
रराजाङ्गदसन्नद्धः सधातुरिव पर्वतः॥ ८४॥

निरायुधो महातेजाः केवलं नखदंष्ट्रवान्।
नरान्तकमभिक्रम्य वालिपुत्रोऽब्रवीद् वचः॥ ८५॥

तिष्ठ किं प्राकृतैरभिर्हरिभिस्त्वं करिष्यसि।
अस्मिन् वज्रसमस्पर्शं प्रासं क्षिप्रं ममोरसि॥ ८६॥

अञ्जदस्य वचः श्रुत्वा प्रचुक्रोध नरान्तकः ।
सन्दश्य दशनैरोष्ठं निःश्वस्य च भुजञ्जवत् ।
अभिगम्याङ्गदं कुद्धो वालिपुत्रं नरान्तकः ॥ ८७ ॥

स प्रासमाविध्य तदाङ्गदाय समुञ्ज्वलन्तं सहसोत्सर्ज ।
स वालिपुत्रोरसि वज्रकल्पे बभूव भग्नो न्यपतच्च भूमौ ॥ ८८ ॥

तं प्रासमालोक्य तदा विभग्नं सुपर्णकृत्तोरगभोगकल्पम् ।
तलं समुद्यम्य स वालिपुत्रस्तुरञ्जमस्याभिजघान मूर्ध्मि ॥ ८९ ॥

निमग्नपादः स्फुटिताक्षितारो निष्कान्तजिह्वोऽचलसन्निकाशः ।
स तस्य वाजी निपपात भूमौ तलप्रहारेण विकीर्णमूर्धा ॥ ९० ॥

नरान्तकः क्रोधवशं जगाम हतं तुरञ्जं पतितं समीक्ष्य ।
स मुष्टिमुद्यम्य महाप्रभावो जघान शीर्षे युधि वालिपुत्रम् ॥ ९१ ॥

अथाङ्गदो मुष्टिविशीर्णमूर्धा सुस्नाव तीव्रं रुधिरं भृशोष्णाम् ।
मुहुर्विजज्वाल मुमोह चापि संज्ञां समासाद्य विसिस्मिये च ॥ ९२ ॥

अथाङ्गदो मृत्युसमानवेगं संवर्त्य मुष्टिं गिरिश्वज्जकल्पम् ।
निपातयामास तदा महात्मा नरान्तकस्योरसि वालिपुत्रः ॥ ९३ ॥

स मुष्टिनिर्भिन्ननिमग्नवक्षा ज्वाला वमन् शोणितदिग्धगात्रः ।
नरान्तको भूमितले पपात यथाचलो वज्रनिपातभग्नः ॥ ९४ ॥

तदान्तरिक्षे त्रिदशोत्तमानां वनौकसां चैव महाप्रणादः ।
बभूव तस्मिन् निहतेऽग्न्यवीर्ये नरान्तके वालिसुतेन सञ्च्छेऽ ॥ ९५ ॥

अथाङ्गदो राममनःप्रहर्षणं सुदुष्करं तं कृतवान् हि विक्रमम् ।
विसिस्मिये सोऽप्यथ भीमकर्मा पुनश्च युद्धे स बभूव हर्षितः ॥ ९६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
नरान्तकवधः नाम एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ६-६९ ॥

॥ सप्ततितमः सर्गः — देवान्तकादिवधः ॥

नरान्तकं हृतं दृष्ट्वा चुकुशुर्नैऋतर्षभाः।
देवान्तकस्त्रिमूर्धा च पौलस्त्यश्च महोदरः ॥ १ ॥

आरूढो मेघसङ्काशं वारणेन्द्रं महोदरः।
वालिपुत्रं महावीर्यमभिदुद्राव वेगवान् ॥ २ ॥

आतृव्यसनसन्तप्तस्तदा देवान्तको बली।
आदाय परिघं घोरमङ्गदं समभिद्रवत् ॥ ३ ॥

रथमादित्यसङ्काशं युक्तं परमवाजिभिः।
आस्थाय त्रिशिरा वीरो वालिपुत्रमथाभ्यगात् ॥ ४ ॥

स त्रिभिर्देवदर्पन्नै राक्षसेन्द्रैरभिद्रुतः।
वृक्षमुत्पाटयामास महाविटपमङ्गदः ॥ ५ ॥

देवान्तकाय तं वीरश्चिक्षेप सहसाङ्गदः।
महावृक्षं महाशाखं शक्रो दीप्तामिवाशनिम् ॥ ६ ॥

त्रिशिरास्तं प्रचिच्छेद शरैराशीविषोपमैः।
स वृक्षं कृत्तमालोक्य उत्पात तदाङ्गदः ॥ ७ ॥

स वर्वर्ष ततो वृक्षान् शिलाश्च कपिकुञ्जरः।
तान् प्रचिच्छेद सङ्कुद्धस्त्रिशिरा निशितैः शरैः ॥ ८ ॥

परिघाग्रेण तान् वृक्षान् बभञ्ज स महोदरः।
त्रिशिराश्चाङ्गदं वीरमभिदुद्राव सायकैः ॥ ९ ॥

गजेन समभिद्रुत्य वालिपुत्रं महोदरः।
जघानोरसि सङ्कुच्छस्तोर्मर्वज्रसन्निभैः॥ १० ॥

देवान्तकश्च सङ्कुच्छः परिघेण तदाङ्गदम्।
उपगम्याभिहत्याशु व्यपचक्राम वेगवान्॥ ११ ॥

स त्रिभिर्नैऋतश्चेष्टयुगपत् समभिद्रुतः।
न विव्यथे महातेजा वालिपुत्रः प्रतापवान्॥ १२ ॥

स वेगवान् महावेगं कृत्वा परमदुर्जयः।
तलेन समभिद्रुत्य जघानास्य महागजम्॥ १३ ॥

तस्य तेन प्रहारेण नागराजस्य संयुगे।
पेततुर्नयने तस्य विनाश स कुञ्जरः॥ १४ ॥

विषाणं चास्य निष्कृष्य वालिपुत्रो महाबलः।
देवान्तकमभिद्रुत्य ताड्यामास संयुगे॥ १५ ॥

स विह्लस्तु तेजस्वी वातोद्धूत इव द्रुमः।
लाक्षारससवर्णं च सुस्नाव रुधिरं महत्॥ १६ ॥

अथाश्वास्य महातेजाः कृच्छ्राद् देवान्तको बली।
आविघ्य परिघं वेगादाजघान तदाङ्गदम्॥ १७ ॥

परिघाभिहतश्चापि वानरेन्द्रात्मजस्तदा।
जानुभ्यां पतितो भूमौ पुनरेवोत्यपात ह॥ १८ ॥

तमुत्पतन्तं त्रिशिरास्त्रिभिर्बाणौरजिह्वगैः।
घोरैर्हरिपतेः पुत्रं ललाटेऽभिजघान ह॥ १९ ॥

ततोऽङ्गदं परिक्षिसं त्रिभिर्नैऋतपुङ्गवैः।
हनूमानथं विज्ञाय नीलश्चापि प्रतस्थितुः॥ २० ॥

ततश्चिक्षेप शैलायं नीलस्थिशिरसे तदा।
तद् रावणसुतो धीमान् विभेद निशितैः शरैः ॥ २१ ॥

तद्वाणशतनिर्भिन्नं विदारितशिलातलम्।
सविस्फुलिङ्गं सज्जालं निपपात गिरेः शिरः ॥ २२ ॥

स विजृम्भितमालोक्य हर्षाद् देवान्तको बली।
परिघेणाभिद्रुद्राव मारुतात्मजमाहवे ॥ २३ ॥

तमापतन्तमुत्पत्य हनूमान् कपिकुञ्जरः।
आजघान तदा मूर्धि वज्रकल्पेन मुष्टिना ॥ २४ ॥

शिरसि प्राहरद् वीरस्तदा वायुसुतो बली।
नादेनाकम्पयच्चैव राक्षसान् स महाकपिः ॥ २५ ॥

स मुष्टिनिषिद्धिविभिन्नमूर्धा निर्वान्तदन्ताक्षिविलम्बिजिह्वः।
देवान्तको राक्षसराजसूनुर्गतासुरुव्यां सहसा पपात ॥ २६ ॥

तस्मिन् हते राक्षसयोधमुख्ये महाबले संयति देवशत्रौ।
कुद्धस्थिशीर्षा निशितास्त्रमुग्रं वर्वर्ष नीलोरसि बाणवर्षम् ॥ २७ ॥

महोदरस्तु सङ्कुद्धः कुञ्जरं पर्वतोपमम्।
भूयः समधिरुद्धाशु मन्दरं रश्मिवानिव ॥ २८ ॥

ततो बाणमयं वर्ष नीलस्योपर्यपातयत्।
गिरौ वर्ष तडिच्चकच्चापवानिव तोयदः ॥ २९ ॥

ततः शरौघैरभिवृष्यमाणो विभिन्नगात्रः कपिसैन्यपालः।
नीलो बभूवाथ विसृष्टगात्रो विष्टमितस्तेन महाबलेन ॥ ३० ॥

ततस्तु नीलः प्रतिलब्धसंज्ञः शैलं समुत्पाठ्य सवृक्षखण्डम्।
ततः समुत्पत्य महोग्रवेगो महोदरं तेन जघान मूर्धि ॥ ३१ ॥

ततः स शैलाभिनिपातभग्नो महोदरस्तेन महाद्विपेन।
व्यामोहितो भूमितले गतासुः पपात वज्राभिहतो यथाद्रिः ॥ ३२ ॥

पितृव्यं निहतं दृष्ट्वा त्रिशिराश्चापमाददे।
हनूमन्तं च सङ्कुद्धो विव्याध निशितैः शरैः ॥ ३३ ॥

स वायुसूनुः कुपितश्चिक्षेप शिखरं गिरे:।
त्रिशिरास्तच्छरैस्तीक्ष्णौर्बिभेद बहुधा बली ॥ ३४ ॥

तद् व्यर्थं शिखरं दृष्ट्वा द्रुमवर्षं तदा कपिः।
विसर्ज रणे तस्मिन् रावणस्य सुतं प्रति ॥ ३५ ॥

तमापतन्तमाकाशे द्रुमवर्षं प्रतापवान्।
त्रिशिरा निशितैर्बाणौश्चिच्छेद च ननाद च ॥ ३६ ॥

हनूमांस्तु समुत्पत्य हयं त्रिशिरसस्तदा।
विददार नखैः क्रुद्धो नागेन्द्रं मृगराडिव ॥ ३७ ॥

अथ शक्तिं समासाद्य कालरात्रिमिवान्तकः।
चिक्षेपानिलपुत्राय त्रिशिरा रावणात्मजः ॥ ३८ ॥

दिवः क्षिप्तामिवोल्कां तां शक्तिं क्षिप्तामसङ्गताम्।
गृहीत्वा हरिशार्दूलो बभञ्ज च ननाद च ॥ ३९ ॥

तां दृष्ट्वा घोरसङ्काशां शक्तिं भग्नां हनूमता।
प्रहृष्टा वानरगणा विनेदुर्जलदा यथा ॥ ४० ॥

ततः खड्गं समुद्यम्य त्रिशिरा राक्षसोत्तमः।
निचखान तदा खड्गं वानरेन्द्रस्य वक्षसि ॥ ४१ ॥

खड्गप्रहाराभिहतो हनूमान् मारुतात्मजः।
आजघान त्रिमूर्धानं तलेनोरसि वीर्यवान् ॥ ४२ ॥

स तलाभिहतस्तेन स्वस्तहस्तायुधो भुवि।
निपपात महातेजास्त्रिशिरास्त्यक्तचेतनः ॥ ४३ ॥

स तस्य पततः खड्धं तमाच्छिद्य महाकपिः।
ननाद गिरिसङ्काशस्थासयन् सर्वराक्षसान् ॥ ४४ ॥

अमृष्यमाणस्तं घोषमुत्पपात निशाचरः।
उत्पत्य च हनूमन्तं ताडयामास मुष्टिना ॥ ४५ ॥
तेन मुष्टिप्रहारेण सञ्चुकोप महाकपिः।
कुपितश्च निजग्राह किरीटे राक्षसर्षभम् ॥ ४६ ॥

स तस्य शीर्षाण्यसिना शितेन किरीटजुष्टानि सकुण्डलानि।
कुद्धः प्रचिच्छेद सुतोऽनिलस्य त्वष्टुः सुतस्येव शिरांसि शक्रः ॥ ४७ ॥

तान्यायताक्षाण्यगसन्निभानि प्रदीपवैश्वानरलोचनानि।
पेतुः शिरांसीन्द्रियोः पृथिव्यां ज्योतीषि मुक्तानि यथार्कमार्गात् ॥ ४८ ॥

तस्मिन् हते देवरिपौ त्रिशीर्षे हनूमता शक्रपराक्रमेण।
नेदुः प्लवङ्गाः प्रचचाल भूमी रक्षांस्यथो दुदुविरे समन्तात् ॥ ४९ ॥

हतं त्रिशिरसं दृष्ट्वा तथैव च महोदरम्।
हतौ प्रेक्ष्य दुराधर्षौ देवान्तकनरान्तकौ ॥ ५० ॥

चुकोप परमार्थी मत्तो राक्षसपुज्ज्ववः।
जग्राहार्चिष्मतीं चापि गदां सर्वायसीं तदा ॥ ५१ ॥

हेमपट्टपरिक्षिसां मांसशोणितफेनिलाम्।
विराजमानां विपुलां शत्रुशोणिततर्पिताम् ॥ ५२ ॥

तेजसा सम्प्रदीप्ताग्रां रक्तमाल्यविभूषिताम्।
ऐरावतमहापद्मसार्वभौमभयावहाम् ॥ ५३ ॥

गदामादाय सङ्कुच्छो मत्तो राक्षसपुञ्जवः।
हरीन् समभिदुद्राव युगान्ताभिरिव ज्वलन्॥५४॥

अथर्षभः समुत्पत्य वानरो रावणानुजम्।
मत्तानीकमुपागम्य तस्थौ तस्याग्रतो बली॥५५॥

तं पुरस्तात् स्थितं दृष्ट्वा वानरं पर्वतोपमम्।
आजघानोरसि कुच्छो गदया वज्रकल्पया॥५६॥

स तयाभिहतस्तेन गदया वानरर्षभः।
भिन्नवक्षाः समाधूतः सुस्वाव रुधिरं बहु॥५७॥

स सम्प्राप्य चिरात् संज्ञामृषभो वानरेश्वरः।
कुच्छो विस्फुरमाणौष्ठो महापार्वमुदैक्षत॥५८॥

स वेगवान् वेगवदभ्युपेत्य तं राक्षसं वानरवीरमुख्यः।
संवर्त्य मुष्टिं सहसा जघान बाह्न्तरे शैलनिकाशरूपः॥५९॥

स कृत्तमूलः सहसेव वृक्षः क्षितौ पपात क्षतजोक्षिताङ्गः।
तां चास्य घोरां यमदण्डकल्पां गदां प्रगृह्याशु तदा ननाद्॥६०॥

मुहूर्तमासीत् स गतासुकल्पः प्रत्यागतात्मा सहसा सुरारिः।
उत्पत्य सन्ध्याभ्रसमानवर्णस्तं वारिराजात्मजमाजघान॥६१॥

स मूर्च्छितो भूमितले पपात मुहूर्तमुत्पत्य पुनः ससंज्ञः।
तामेव तस्याद्रिवराद्रिकल्पां गदां समाविध्य जघान सङ्ख्ये॥६२॥

सा तस्य रौद्रा समुपेत्य देहं रौद्रस्य देवाध्वरविप्रशत्रोः।
बिभेद वक्षः क्षतजं च भूरि सुस्वाव धात्वम्भ इवाद्विराजः॥६३॥

अभिदुद्राव वेगेन गदां तस्य महात्मनः।
तां गृहीत्वा गदां भीमामाविध्य च पुनः पुनः॥६४॥

मत्तानीकं महात्मा स जघान रणमूर्धनि।
स स्वया गदया भग्नो विशीर्णदशनेक्षणः ॥ ६५ ॥

निपपात तदा मत्तो वज्राहत इवाचलः।
विशीर्णनयने भूमौ गतसत्त्वे गतायुषि।
पतिते राक्षसे तस्मिन् विद्रुतं राक्षसं बलम् ॥ ६६ ॥

तस्मिन् हते भ्रातरि रावणस्य तन्नैर्ब्रह्मतानां बलमर्णवाभम्।
त्यक्तायुधं केवलजीवितार्थं दुद्राव भिन्नार्णवसन्निकाशम् ॥ ६७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
देवान्तकादिवधः नाम सप्ततितमः सर्गः ॥ ६-७० ॥

॥ एकसप्ततितमः सर्गः — अतिकायवधः ॥

स्वबलं व्यथितं दृष्ट्वा तुमुलं लोमहर्षणम्।
भ्रातृंश्च निहतान् दृष्ट्वा शक्रतुल्यपराक्रमान् ॥ १ ॥

पितृव्यौ चापि सन्दृश्य समरे सन्निपातितौ।
युद्धोन्मत्तं च मत्तं च भ्रातरौ राक्षसोत्तमौ ॥ २ ॥

चुकोप च महातेजा ब्रह्मदत्तवरो युधि।
अतिकायोऽद्रिसङ्काशो देवदानवदप्हा ॥ ३ ॥

स भास्करसहस्रस्य सङ्घातमिव भास्वरम्।
रथमारुह्य शक्रारिरभिद्राव वानरान् ॥ ४ ॥

स विस्फार्य तदा चापं किरीटी मृष्टकुण्डलः।
नाम संश्रावयामास ननाद च महास्वनम् ॥ ५ ॥

तेन सिंहप्रणादेन नामविश्रावणेन च।
 ज्याशब्देन च भीमेन त्रासयामास वानरान्॥६॥
 ते दृष्टा देहमाहात्म्यं कुम्भकर्णोऽयमुत्थितः।
 भयार्ता वानराः सर्वे संश्रयन्ते परस्परम्॥७॥
 ते तस्य रूपमालोक्य यथा विष्णोऽस्त्रिविक्रमे।
 भयाद् वानरयोधास्ते विद्रवन्ति ततस्ततः॥८॥
 तेऽतिकायं समासाद्य वानरा मूढचेतसः।
 शरण्यं शरणं जग्मुर्लक्ष्मणाग्रजमाहवे॥९॥
 ततोऽतिकायं काकुत्स्थो रथस्थं पर्वतोपमम्।
 ददर्श धन्विनं दूराद् गर्जन्तं कालमेघवत्॥१०॥
 स तं दृष्टा महाकायं राघवस्तु सुविस्मितः।
 वानरान् सान्त्वयित्वा च विभीषणमुवाच ह॥११॥
 कोऽसौ पर्वतसङ्काशो धनुष्मान् हरिलोचनः।
 युक्ते हयसहस्रेण विशाले स्यन्दने स्थितः॥१२॥
 य एष निशितैः शूलैः सुतीक्ष्णैः प्रासतोमरैः।
 अर्चिष्मद्द्विरूतो भाति भूतैरिव महेश्वरः॥१३॥
 कालजिह्वाप्रकाशभिर्य एषोऽभिविराजते।
 आवृतो रथशक्तीभिर्विद्युद्धिरिव तोयदः॥१४॥
 धनूषि चास्य सज्जानि हेमपृष्ठानि सर्वशः।
 शोभयन्ति रथश्रेष्ठं शक्रचार्पमिवाम्बरम्॥१५॥
 य एष रक्षःशार्दूलो रणभूमिं विराजयन्।
 अभ्येति रथिनां श्रेष्ठो रथेनादित्यवर्चसा॥१६॥

ध्वजश्छङ्गप्रतिष्ठेन राहुणाभिविराजते।
सूर्यरश्मिप्रभैर्बाणौर्दिशो दश विराजयन्॥ १७॥

त्रिनं मेघनिर्हादं हेमपृष्ठमलङ्घतम्।
शतक्रतुधनुःप्रख्यं धनुश्चास्य विराजते॥ १८॥

सध्वजः सपताकश्च सानुकर्षो महारथः।
चतुःसादिसमायुक्तो मेघस्तनितनिःस्वनः॥ १९॥

विंशतिर्दशा चाष्टौ च तूणास्य रथमास्थिताः।
कार्मुकाणि च भीमानि ज्याश्च काञ्चनपिङ्गलाः॥ २०॥

द्वौ च खड्गौ च पार्श्वस्थौ प्रदीप्तौ पार्श्वशोभितौ।
चतुर्हस्तत्सरुयुतौ व्यक्तहस्तदशायतौ॥ २१॥

रक्तकण्ठगुणो धीरो महापर्वतसन्निभः।
कालः कालमहावक्रो मेघस्थ इव भास्करः॥ २२॥

काञ्चनाङ्गदनद्वाभ्यां भुजाभ्यामेष शोभते।
शृङ्गाभ्यामिव तुङ्गाभ्यां हिमवान् पर्वतोत्तमः॥ २३॥

कुण्डलाभ्यामुभाभ्यां च भाति वक्रं सुभीषणम्।
पुनर्वस्वन्तरगतं परिपूर्णो निशाकरः॥ २४॥

आचक्ष मे महाबाहो त्वमेनं राक्षसोत्तमम्।
यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयार्ता विद्रुता दिशः॥ २५॥

स पृष्ठे राजपुत्रेण रामेणामिततेजसा।
आचक्षे महारेजा राघवाय विभीषणः॥ २६॥

दशग्रीवो महातेजा राजा वैश्रवणानुजः।
भीमकर्मा महात्मा हि रावणो राक्षसेश्वरः॥ २७॥

तस्यासीद् वीर्यवान् पुत्रो रावणप्रतिमो बले।
 वृद्धसेवी श्रुतिधरः सर्वाख्यविदुषां वरः ॥ २८ ॥
 अश्वपृष्ठे नागपृष्ठे खड्डे धनुषि कर्षणे।
 भेदे सान्त्वे च दाने च नये मन्त्रे च सम्मतः ॥ २९ ॥
 यस्य बाहुं समाश्रित्य लङ्घा भवति निर्भया।
 तनयं धान्यमालिन्या अतिकायमिमं विदुः ॥ ३० ॥
 एतेनाराधितो ब्रह्मा तपसा भावितात्मना।
 अस्त्राणि चाप्यवास्तानि रिपवश्च पराजिताः ॥ ३१ ॥
 सुरासुरैरवध्यत्वं दत्तमस्मै स्वयम्भुवा।
 एतच्च कवचं दिव्यं रथश्च रविभास्वरः ॥ ३२ ॥
 एतेन शतशो देवा दानवाश्च पराजिताः।
 रक्षितानि च रक्षांसि यक्षाश्चापि निषूदिताः ॥ ३३ ॥
 वज्रं विष्टमितं येन बाणैरिन्द्रस्य धीमता।
 पाशः सलिलराजस्य युद्धे प्रतिहतस्तथा ॥ ३४ ॥
 एषोऽतिकायो बलवान् राक्षसानामर्थर्षभः।
 स रावणसुतो धीमान् देवदानवर्दर्पहा ॥ ३५ ॥
 तदस्मिन् क्रियतां यत्नः क्षिप्रं पुरुषपुङ्गव।
 पुरा वानरसैन्यानि क्षयं नयति सायकैः ॥ ३६ ॥
 ततोऽतिकायो बलवान् प्रविश्य हरिवाहिनीम्।
 विस्फारयामास धनुर्नादं च पुनः पुनः ॥ ३७ ॥
 तं भीमवपुषं दृष्ट्वा रथस्थं रथिनां वरम्।
 अभिपेतुर्महात्मानः प्रधाना ये वनौकसः ॥ ३८ ॥

कुमुदो द्विविदो मैन्दो नीलः शरभ एव च।
पादपैर्गिरश्छैश्च युगपत् समभिद्रवन्॥ ३९॥

तेषां वृक्षांश्च शैलांश्च शरैः कनकभूषणैः।
अतिकायो महातेजाश्च्छेदास्त्रविदां वरः॥ ४०॥

तांश्चैव सर्वान् स हरीन् शरैः सर्वायसैर्बली।
विव्याधाभिमुखान् सङ्घे भीमकायो निशाचरः॥ ४१॥

तेऽर्दिता बाणवर्षेण भिन्नगत्राः पराजिताः।
न शेकुरतिकायस्य प्रतिकर्तुं महाहवे॥ ४२॥

तत् सैन्यं हरिवीराणां त्रासयामास राक्षसः।
मृगयूथमिव क्रुद्धो हरियौवनदर्पितः॥ ४३॥

स राक्षसेन्द्रो हरियूथमध्ये नायुध्यमानं निजघान कञ्चित्।
उत्पत्य रामं स धनुःकलापी सगर्वितं वाक्यमिदं बभाषे॥ ४४॥

रथे स्थितोऽहं शरचापपाणिर्न प्राकृतं कञ्चन योधयामि।
यस्यास्ति शक्तिर्व्यवसाययुक्तो ददातु मे शीघ्रमिहाद्य युद्धम्॥ ४५॥

तत् तस्य वाक्यं ब्रुवतो निशम्य चुकोप सौमित्रिरमित्रहन्ता।
अमृष्यमाणश्च समुत्पपात जग्राह चापं च ततः स्मयित्वा॥ ४६॥

क्रुद्धः सौमित्रिरुत्पत्य तूणादाक्षिप्य सायकम्।
पुरस्तादतिकायस्य विचकर्ष महद्धनुः॥ ४७॥

पूरयन् स महीं सर्वमाकाशं सागरं दिशः।
ज्याशब्दो लक्ष्मणस्योदयस्त्रासयन् रजनीचरान्॥ ४८॥

सौमित्रेश्वापनिर्घोषं श्रुत्वा प्रतिभयं तदा।
विसिस्मिये महातेजा राक्षसेन्द्रात्मजो बली॥ ४९॥

तदातिकायः कुपितो द्वष्टा लक्ष्मणमुत्थितम्।
आदाय निशितं बाणमिदं वचनमब्रवीत्॥५०॥

बालस्त्वमसि सौमित्रे विक्रमेष्वविचक्षणः।
गच्छ किं कालसङ्काशं मां योधयितुमिच्छसि॥५१॥

नहि मद्भाषुसृष्टानां बाणानां हिमवानपि।
सोद्गुमुत्सहते वेगमन्तरिक्षमथो मही॥५२॥

सुखप्रसुप्तं कालान्त्रिं विबोधयितुमिच्छसि।
न्यस्य चापं निवर्त्स्व प्राणान्न जहि मद्भृतः॥५३॥

अथवा त्वं प्रतिस्तब्धो न निवर्त्तितुमिच्छसि।
तिष्ठ प्राणान् परित्यज्य गमिष्यसि यमक्षयम्॥५४॥

पश्य मे निशितान् बाणान् रिपुदर्पनिषूदनान्।
ईश्वरायुधसङ्काशांस्तसकाञ्चनभूषणान्॥५५॥

एष ते सर्पसङ्काशो बाणः पास्यति शोणितम्।
मृगराज इव क्रुद्धो नागराजस्य शोणितम्।
इत्येवमुक्त्वा सङ्कुद्धः शरं धनुषि सन्दधे॥५६॥

श्रुत्वातिकायस्य वचः सरोषं सगर्वितं संयति राजपुत्रः।
स सञ्चुकोपातिबलो मनस्वी उवाच वाक्यं च ततो महार्थम्॥५७॥

न वाक्यमात्रेण भवान् प्रधानो न कत्थनात् सत्पुरुषा भवन्ति।
मयि स्थिते धन्विनि बाणपाणौ निर्दर्शयस्वात्मवलं दुरात्मन्॥५८॥

कर्मणा सूचयात्मानं न विकर्त्थितुमर्हसि।
पौरुषेण तु यो युक्तः स तु शूर इति स्मृतः॥५९॥

सर्वायुधसमायुक्तो धन्वी त्वं रथमास्थितः।
शरैर्वा यदि वाप्यस्वैर्दर्शयस्व पराक्रमम्॥ ६० ॥

ततः शिरस्ते निशितैः पातयिष्याम्यहं शरैः।
मारुतः कालसम्पक्ं वृन्तात् तालफलं यथा ॥ ६१ ॥

अद्य ते मामका बाणास्तस्तकाश्चनभूषणाः।
पास्यन्ति रुधिरं गात्राद् बाणशत्यान्तरोत्थितम्॥ ६२ ॥

बालोऽयमिति विज्ञाय न चावज्ञातुमर्हसि।
बालो वा यदि वा वृद्धो मृत्युं जानीहि संयुगे॥ ६३ ॥

बालेन विष्णुना लोकास्त्रयः क्रान्तास्त्रिविक्रमैः।
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा हेतुमत् परमार्थवत्।
अतिकायः प्रचुक्रोध बाणं चोत्तममाददे॥ ६४ ॥

ततो विद्याधरा भूता देवा दैत्या मर्हयः।
गुह्यकाश्च महात्मानस्तद् युद्धं द्रष्टुमागमन्॥ ६५ ॥

ततोऽतिकायः कुपितश्चापमारोप्य सायकम्।
लक्ष्मणाय प्रचिक्षेप सङ्खिपन्निव चाम्बरम्॥ ६६ ॥

तमापतन्तं निशितं शरमाशीविषोपमम्।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद लक्ष्मणः परवीरहा ॥ ६७ ॥

तं निकृत्तं शरं दृश्वा कृत्तभोगमिवोरगम्।
अतिकायो भृशं क्रुद्धः पञ्च बाणान् समादधे॥ ६८ ॥

तान् शरान् सम्प्रचिक्षेप लक्ष्मणाय निशाचरः।
तानप्राप्तान् शितैर्बाणौश्चिच्छेद भरतानुजः॥ ६९ ॥

स तान् छित्त्वा शितैर्बाणैर्लक्ष्मणः परवीरहा।
आददे निशितं बाणं ज्वलन्तमिव तेजसा ॥ ७० ॥

तमादाय धनुःश्रेष्ठे योजयामास लक्ष्मणः।
विचकर्षं च वेगेन विससर्जं च सायकम् ॥ ७१ ॥

पूर्णायतविसृष्टेन शरेण नतपर्वणा।
ललाटे राक्षसश्रेष्ठमाजघानं स वीर्यवान् ॥ ७२ ॥

स ललाटे शरो मग्नस्तस्य भीमस्य रक्षसः।
ददृशे शोणितेनाक्तः पञ्चगेन्द्र इवाच्चले ॥ ७३ ॥

राक्षसः प्रचकम्पेऽथ लक्ष्मणेषु प्रपीडितः।
रुद्रबाणहतं घोरं यथा त्रिपुरगोपुरम् ॥ ७४ ॥

चिन्तयामास चाश्वास्य विमृश्य च महाबलः।
साधु बाणनिपातेन श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ॥ ७५ ॥

विधायैवं विदार्यास्यं नियम्य च महाभुजौ।
स रथोपस्थमास्थाय रथेन प्रचचार ह ॥ ७६ ॥

एवं त्रीन् पञ्च सप्तते सायकान् राक्षसर्षभः।
आददे सन्दधे चापि विचकर्षोत्सर्जं च ॥ ७७ ॥

ते बाणाः कालसङ्काशा राक्षसेन्द्रधनुश्युताः।
हेमपुद्धा रविप्रख्याश्चकुर्दीप्तमिवाम्बरम् ॥ ७८ ॥

ततस्तान् राक्षसोत्सृष्टान् शरौघान् राघवानुजः।
असम्भ्रान्तः प्रचिच्छेद निशितैर्बहुभिः शरैः ॥ ७९ ॥

तान् शरान् युधि सम्प्रेक्ष्य निकृत्तान् रावणात्मजः।
चुकोप त्रिदशोन्दारिर्जग्राह निशितं शरम् ॥ ८० ॥

स सन्धाय महातेजास्तं बाणं सहसोत्सृजत्।
तेन सौमित्रिमायान्तमाजघान स्तनान्तरे॥८१॥

अतिकायेन सौमित्रिस्ताडितो युधि वक्षसि।
सुखाव रुधिरं तीव्रं मदं मत्त इव द्विपः॥८२॥

स चकार तदात्मानं विशल्यं सहसा विभुः।
जग्राह च शरं तीक्ष्णमस्त्रेणापि समाददे॥८३॥

आग्नेयेन तदास्त्रेण योजयामास सायकम्।
स जज्वाल तदा बाणो धनुष्यस्य महात्मनः॥८४॥

अतिकायोऽतितेजस्वी रौद्रमस्त्रं समाददे।
तेन बाणं भुजङ्गभं हेमपुङ्गमयोजयत्॥८५॥

तदस्त्रं ज्वलितं घोरं लक्ष्मणः शरमाहितम्।
अतिकायाय चिक्षेप कालदण्डमिवान्तकः॥८६॥

आग्नेयास्त्राभिसंयुक्तं दृष्ट्वा बाणं निशाचरः।
उत्ससर्ज तदा बाणं रौद्रं सूर्यास्त्रयोजितम्॥८७॥

तावुभावम्बरे बाणावन्योन्यमभिजघ्नतुः।
तेजसा सम्प्रदीप्ताग्रौ क्रुद्धाविव भुजङ्गमौ॥८८॥

तावन्योन्यं विनिर्दद्य पेततुः पृथिवीतले॥८९॥

निरर्चिषौ भस्मकृतौ न भ्राजेते शरोत्तमौ।
तावुभौ दीप्यमानौ स्म न भ्राजेते महीतले॥९०॥

ततोऽतिकायः सङ्कुद्धस्त्वाष्टमैषीकमुत्सृजत्।
ततश्चिच्छेद सौमित्रिरस्त्रमैन्द्रेण वीर्यवान्॥९१॥

ऐषीकं निहतं दृष्ट्वा कुमारो रावणात्मजः।
याम्येनास्त्रेण सङ्कुच्छो योजयामास सायकम्॥१२॥

ततस्तदस्त्रं चिक्षेप लक्ष्मणाय निशाचरः।
वायव्येन तदस्त्रेण निजघान स लक्ष्मणः॥१३॥

अथैनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदः।
अभ्यवर्षत सङ्कुच्छो लक्ष्मणो रावणात्मजम्॥१४॥

तेऽतिकायं समासाद्य कवचे वज्रभूषिते।
भग्नाग्रशल्याः सहसा पेतुर्बाणा महीतले॥१५॥

तान्मोघानभिसम्प्रेक्ष्य लक्ष्मणः परवीरहा।
अभ्यवर्षत बाणानां सहस्रेण महायशाः॥१६॥

स वृष्ट्यमाणो बाणौघैरतिकायो महाबलः।
अवध्यकवचः सङ्ख्ये राक्षसो नैव विव्यथे॥१७॥

शरं चाशीविषाकारं लक्ष्मणाय व्यपासृजत्।
स तेन विद्धः सौमित्रिमर्मदेशो शरेण ह॥१८॥

मुहूर्तमात्रं निःसंज्ञो ह्यभवच्छत्रुतापनः।
ततः संज्ञामुपालभ्य चतुर्भिः सायकोत्तमैः॥१९॥

निजघान हयान् सङ्ख्ये सारथिं च महाबलः।
ध्वजस्योन्मथनं कृत्वा शरवर्षरिन्दमः॥१००॥

असम्भ्रान्तः स सौमित्रिस्तान् शरानभिलक्षितान्।
मुमोच्च लक्ष्मणो बाणान् वधार्थं तस्य रक्षसः॥१०१॥

न शशाक रुजं कर्तुं युधि तस्य नरोत्तमः।
अथैनमभ्युपागम्य वायुर्वाक्यमुवाच ह॥१०२॥

ब्रह्मदत्तवरो ह्येष अवध्यकवचावृतः।
ब्राह्मणोऽस्त्रेण भिन्ध्येनमेष वध्यो हि नान्यथा।
अवध्य एष ह्यन्येषामस्त्राणां कवची बली॥ १०३॥

ततस्तु वायोर्वचनं निशम्य सौमित्रिरिन्द्रप्रतिमानवीर्यः।
समादधे बाणमथोग्रवेगं तद्वाह्मस्त्रं सहसा नियुज्य॥ १०४॥

तस्मिन् वरास्त्रे तु नियुज्यमाने सौमित्रिणा बाणवरे शिताये।
दिशश्च चन्द्रार्कमहाग्रहाश्च नभश्च तत्रास ररास चोर्वी॥ १०५॥

तं ब्रह्मणोऽस्त्रेण नियुज्य चापे शरं सपुत्रं यमदूतकल्पम्।
सौमित्रिरिन्द्रारिसुतस्य तस्य ससर्ज बाणं युधि वज्रकल्पम्॥ १०६॥

तं लक्ष्मणोत्सृष्टविवृद्धवेगं समापतन्तं श्वसनोग्रवेगम्।
सुपर्णवज्रोत्तमचित्रपुत्रं तदातिकायः समरे ददर्श॥ १०७॥

तं प्रेक्षमाणः सहसातिकायो जघान बाणैर्निशितैरनेकैः।
स सायकस्तस्य सुपर्णवेगस्तथातिवेगेन जगाम पार्श्वम्॥ १०८॥

तमागतं प्रेक्ष्य तदातिकायो बाणं प्रदीप्तान्तककालकल्पम्।
जघान शक्त्यृष्टिगदाकुठारैः शूलैः शरैश्चाप्यविपन्नचेष्टः॥ १०९॥

तान्यायुधान्यद्वुतविग्रहाणि मोघानि कृत्वा स शरोऽग्निदीपः।
प्रगृह्य तस्यैव किरीटजुष्टं तदातिकायस्य शिरो जहार॥ ११०॥

तच्छिरः सशिरस्त्राणं लक्ष्मणेषुप्रमर्दितम्।
पपात सहसा भूमौ शृङ्गं हिमवतो यथा॥ १११॥

तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा विक्षिप्ताम्बरभूषणम्।
बभूवृद्धिताः सर्वे हतशेषा निशाचराः॥ ११२॥

ते विषण्णमुखा दीनाः प्रहारजनितश्रमाः।
विनेदुरुच्चैर्बहवः सहसा विस्वरैः स्वरैः ॥ ११३ ॥

ततस्तत्परितं याता निरपेक्षा निशाचराः।
पुरीमभिमुखा भीता द्रवन्तो नायके हते ॥ ११४ ॥

प्रहर्षयुक्ता बहवस्तु वानराः प्रफुल्लपद्मप्रतिमाननास्तदा।
अपूजयँलक्ष्मणमिष्टभागिनं हते रिपौ भीमबले दुरासदे ॥ ११५ ॥

अतिबलमतिकायमभ्रकल्पं युधि विनिपात्य स लक्ष्मणः प्रहृष्टः।
त्वरितमथ तदा स रामपार्श्वं कपिनिवहैश्च सुपूजितो जगाम ॥ ११६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
अतिकायवधः नाम एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ६-७१ ॥

॥ द्विसप्ततितमः सर्गः — रावणमन्युशल्याविष्कारः ॥

अतिकायं हतं श्रुत्वा लक्ष्मणेन महात्मना।
उद्वेगमगमद् राजा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥

धूम्राक्षः परमामर्षी सर्वशस्त्रभृतां वरः।
अकम्पनः प्रहस्तश्च कुम्भकर्णस्तथैव च ॥ २ ॥

एते महाबला वीरा राक्षसा युद्धकाङ्क्षिणः।
जेतारः परसैन्यानां परैर्नित्यापराजिताः ॥ ३ ॥

ससैन्यास्ते हता वीरा रामेणाङ्किष्टकर्मणा।
राक्षसाः सुमहाकाया नानाशस्त्रविशारदाः ॥ ४ ॥

अन्ये च बहवः शूरा महात्मानो निपातिताः।
प्रख्यातबलवीर्येण पुत्रेणोन्द्रजिता मम ॥ ५ ॥

तौ भ्रातरौ तदा बद्धौ घोरैर्दत्तवरैः शरैः।
यन्न शक्यं सुरैः सर्वैरसुरैर्वा महाबलैः ॥ ६ ॥

मोकुं तद्वन्धनं घोरं यक्षगन्धर्वपन्नगैः।
तन्न जाने प्रभावैर्वा मायया मोहनेन वा ॥ ७ ॥

शरबन्धाद् विमुक्तौ तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
ये योधा निर्गताः शूरा राक्षसा मम शासनात् ॥ ८ ॥

ते सर्वे निहता युद्धे वानरैः सुमहाबलैः।
तं न पश्याम्यहं युद्धे योऽद्य रामं सलक्ष्मणम् ॥ ९ ॥

नाशयेत् सबलं वीरं ससुग्रीवं विभीषणम्।
अहो सुबलवान् रामो महदस्त्रबलं च वै ॥ १० ॥

यस्य विक्रममासाद्य राक्षसा निधनं गताः।
तं मन्ये राघवं वीरं नारायणमनामयम् ॥ ११ ॥

तद्याद्वि पुरी लङ्घा पिहितद्वारतोरणा।
अप्रमत्तैश्च सर्वत्र गुल्मे रक्ष्या पुरी त्वियम् ॥ १२ ॥

अशोकवनिका चैव यत्र सीताभिरक्ष्यते।
निष्क्रमो वा प्रवेशो वा ज्ञातव्यः सर्वदैव नः ॥ १३ ॥

यत्र यत्र भवेद् गुल्मस्तत्र तत्र पुनः पुनः।
सर्वतश्चापि तिष्ठच्चं स्वैः स्वैः परिवृता बलैः ॥ १४ ॥

द्रष्टव्यं च पदं तेषां वानराणां निशाचराः।
प्रदोषे वार्धरात्रे वा प्रत्यूषे वापि सर्वशः ॥ १५ ॥

नावज्ञा तत्र कर्तव्या वानरेषु कदाचन।
द्विषतां बलमुद्युक्तमापतत् किं स्थितं यथा ॥ १६ ॥

ततस्ते राक्षसाः सर्वे श्रुत्वा लङ्घाधिपस्य तत्।
वचनं सर्वमातिष्ठन् यथावत् तु महाबलाः ॥ १७ ॥

तान् सर्वान् हि समादिश्य रावणो राक्षसाधिपः।
मन्युशाल्यं वहन् दीनः प्रविवेश स्वमालयम् ॥ १८ ॥

ततः स सन्दीपितकोपवह्निंशाचराणामधिपो महाबलः।
तदेव पुत्रव्यसनं विचिन्तयन् मुहुर्मुहुश्वैव तदा विनिःश्वसन् ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणमन्युशाल्याविष्कारः नाम द्विसप्ततितमः सर्गः ॥ ६-७२ ॥

॥ त्रिसप्ततितमः सर्गः — इन्द्रजिन्मायायुद्धम् ॥

ततो हतान् राक्षसपुञ्जवांस्तान् देवान्तकादित्रिशिरोऽतिकायान्।
रक्षोगणास्तत्र हतावशिष्टास्ते रावणाय त्वरिताः शशांसुः ॥ १ ॥

ततो हतांस्तान् सहसा निशम्य राजा महाबाष्पपरिपुताक्षः।
पुत्रक्षयं भ्रातृवधं च घोरं विचिन्त्य राजा विपुलं प्रदध्यौ ॥ २ ॥

ततस्तु राजानमुदीक्ष्य दीनं शोकार्णवे सम्परिपुष्पवानम्।
रथर्षभो राक्षसराजसूनुस्तमिन्द्रजिद् वाक्यमिदं बभाषे ॥ ३ ॥

न तात मोहं परिगन्तुर्महसे यत्रेन्द्रजिजीवति नैर्त्रृतेश।
नेन्द्रारिबाणाभिहतो हि कथित् प्राणान् समर्थः समरेऽभिपातुम् ॥ ४ ॥

पश्याद्य रामं सह लक्ष्मणेन मद्वाणनिर्भिन्नविकीर्णदेहम्।
गतायुषं भूमितले शयानं शितैः शरैराचितसर्वगात्रम् ॥ ५ ॥

इमां प्रतिज्ञां शृणु शक्रशत्रोः सुनिश्चितां पौरुषदैवयुक्ताम्।
अद्यैव रामं सह लक्ष्मणेन सन्तर्पयिष्यामि शरैरमोघैः ॥ ६ ॥

अद्येन्द्रवैवस्वतविष्णुरुद्रसाध्याश्च वैश्वानरचन्द्रसूर्योः।
द्रक्ष्यन्ति मे विक्रमप्रमेयं विष्णोरिवोग्रं बलियज्ञवाटे॥ ७॥
स एवमुक्त्वा त्रिदशेन्द्रशत्रुरापृच्छ्य राजानमदीनसत्त्वः।
समारुरोहानिलतुल्यवेगं रथं खरश्रेष्ठसमाधियुक्तम्॥ ८॥

समास्थाय महातेजा रथं हरिरथोपमम्।
जगाम सहसा तत्र यत्र युद्धमरिन्दमः॥ ९॥
तं प्रस्थितं महात्मानमनुजग्मुर्महाबलाः।
संहर्षमाणा बहवो धनुःप्रवरपाणयः॥ १०॥

गजस्कन्धगताः केचित् केचित् परमवाजिभिः।
व्याघ्रवृश्चिकमार्जारखरोष्टैश्च भुजज्ञमैः॥ ११॥

वराहैः श्वापदैः सिर्हैर्जम्बुकैः पर्वतोपमैः।
काकहंसमयूरैश्च राक्षसा भीमविक्रमाः॥ १२॥

प्रासपट्टिशनिस्त्रिंशपरश्वधगदाधराः ।
भुशुण्डमुद्रायष्टशतम्बीपरिधायुधाः॥ १३॥

स शङ्खनिनदैः पूर्णमरीणां चापि निःस्वनैः।
जगाम त्रिदशेन्द्रारिराजिं वेगेन वीर्यवान्॥ १४॥

स शङ्खशशिर्वर्णेन छत्रेण रिपुसूदनः।
रराज प्रतिपूर्णेन नभश्वन्द्रमसा यथा॥ १५॥

वीज्यमानस्ततो वीरो हैमैर्हमविभूषणः।
चारुचामरमुख्यैश्च मुख्यः सर्वधनुष्मताम्॥ १६॥

स तु दृष्ट्वा विनिर्यान्तं बलेन महता वृतम्।
राक्षसाधिपतिः श्रीमान् रावणः पुत्रमब्रवीत्॥ १७॥

त्वमप्रतिरथः पुत्र त्वया वै वासवो जितः।
 किं पुनर्मानुषं धृष्यं निहनिष्यसि राघवम्॥ १८॥
 तथोक्तो राक्षसेन्द्रेण प्रत्यगृह्णान्महाशिषः।
 ततस्त्विन्द्रजिता लङ्घा सूर्यप्रतिमतेजसा॥ १९॥
 राजाप्रतिवीर्येण द्यौरिवार्केण भास्वता।
 स सम्प्राप्य महातेजा युद्धभूमिमरिन्दमः॥ २०॥
 स्थापयामास रक्षांसि रथं प्रति समन्ततः।
 ततस्तु हुतभोक्तारं हुतभुक्सद्वशप्रभः॥ २१॥
 जुहुवे राक्षसश्रेष्ठो विधिवन्मन्त्रसत्तमैः।
 स हविर्लाजसत्कारैर्माल्यगन्धपुरस्कृतैः॥ २२॥
 जुहुवे पावकं तत्र राक्षसेन्द्रः प्रतापवान्।
 शस्त्राणि शरपत्राणि समिधोऽथ बिभीतकाः॥ २३॥
 लोहितानि च वासांसि स्तुवं कार्णायसं तथा।
 स तत्रान्मिं समास्तीर्य शरपत्रैः सतोमरैः॥ २४॥
 छागस्य कृष्णावर्णस्य गलं जग्राह जीवतः।
 सकृदेव समिद्धस्य विधूमस्य महार्चिषः॥ २५॥
 बभूवुस्तानि लिङ्गानि विजयं यान्यदर्शयन्।
 प्रदक्षिणावर्तशिखस्तपकाञ्चनसन्निभः॥ २६॥
 हविस्तत् प्रतिजग्राह पावकः स्वयमुत्थितः।
 सोऽस्त्रमाहारयामास ब्राह्ममस्त्रविशारदः॥ २७॥
 धनुश्चात्मरथं चैव सर्वं तत्राभ्यमन्त्रयत्।
 तस्मिन्नाहूयमानेऽस्त्रे हूयमाने च पावके।
 सार्कग्रहेन्दुनक्षत्रं वितत्रास नभस्थलम्॥ २८॥

स पावकं पावकदीप्ततेजा हुत्वा महेन्द्रप्रतिमप्रभावः।
सचापबाणासिरथाश्वसूतः खेऽन्तर्दधेऽत्मानमचिन्त्यवीर्यः ॥ २९ ॥

ततो हयरथाकीर्ण पताकाध्वजशोभितम्।
निर्ययौ राक्षसबलं नर्दमानं युयुत्सया ॥ ३० ॥

ते शरैर्बहुभिश्चित्रैस्तीक्ष्णवेगैरलङ्घतैः।
तोमरैरङ्गशैश्चापि वानराञ्जम्बुराहवे ॥ ३१ ॥

रावणिस्तु सुसङ्कुञ्छस्तान् निरीक्ष्य निशाचरान्।
हृष्ट भवन्तो युध्यन्तु वानराणां जिघांसया ॥ ३२ ॥

ततस्ते राक्षसाः सर्वे गर्जन्तो जयकाङ्गिणः।
अभ्यवर्षस्ततो घोरं वानरान् शरवृष्टिभिः ॥ ३३ ॥

स तु नालीकनाराचैर्गदाभिर्मुसलैरपि।
रक्षोभिः संवृतः सङ्घे वानरान् विचकर्ष ह ॥ ३४ ॥

ते वध्यमानाः समरे वानराः पादपायुधाः।
अभ्यवर्षन्त सहसा रावणं शैलपादपैः ॥ ३५ ॥

इन्द्रजित् तु तदा क्रुद्धो महातेजा महाबलः।
वानराणां शरीराणि व्यधमद् रावणात्मजः ॥ ३६ ॥

शरेणैकेन च हरीन् नव पञ्च च सप्त च।
बिभेद समरे क्रुद्धो राक्षसान् सम्प्रहर्षयन् ॥ ३७ ॥

स शरैः सूर्यसङ्काशैः शातकुम्भविभूषणैः।
वानरान् समरे वीरः प्रममाथ सुदुर्जयः ॥ ३८ ॥

ते भिन्नगात्राः समरे वानराः शरपीडिताः।
पेतुर्मथितसङ्कल्पाः सुरैरिव महासुराः ॥ ३९ ॥

ते तपन्तमिवादित्यं घोरैर्बाणगभस्तिभिः।
अभ्यधावन्त सङ्कुद्धाः संयुगे वानरर्षभाः ॥ ४० ॥

ततस्तु वानराः सर्वे भिन्नदेहा विचेतसः।
व्यथिता विद्रवन्ति स्म रुधिरेण समुक्षिताः ॥ ४१ ॥

रामस्यार्थं पराक्रम्य वानरास्त्यक्तजीविताः।
नर्दन्तस्तेऽनिवृत्तास्तु समरे सशिलायुधाः ॥ ४२ ॥

ते द्रुमैः पर्वताग्रैश्च शिलाभिश्च प्लवङ्गमाः।
अभ्यर्वर्षन्त समरे रावणिं समवस्थिताः ॥ ४३ ॥

तं द्रुमाणां शिलानां च वर्षं प्राणहरं महत्।
व्यपोहत महातेजा रावणिः समितिञ्चयः ॥ ४४ ॥

ततः पावकसङ्काशैः शरैराशीविषोपमैः।
वानराणामनीकानि विभेद समरे प्रभुः ॥ ४५ ॥

अष्टादशशरैस्तीक्ष्णैः स विद्धा गन्धमादनम्।
विव्याध नवभिश्चैव नलं दूरादवस्थितम् ॥ ४६ ॥

सप्तभिस्तु महावीर्यो मैन्दं मर्मविदारणैः।
पञ्चभिर्विशिखैश्चैव गजं विव्याध संयुगे ॥ ४७ ॥

जाम्बवन्तं तु दशभिर्नीलं त्रिंशङ्किरेव च।
सुग्रीवमृषभं चैव सोऽङ्गदं द्विविदं तथा ॥ ४८ ॥

घोरैर्दत्तवरैस्तीक्ष्णैर्निष्ठाणानकरोत् तदा।
अन्यानपि तथा मुख्यान् वानरान् बहुभिः शरैः ॥ ४९ ॥

अर्दयामास सङ्कुद्धः कालाग्निरिव मूर्च्छितः।
स शरैः सूर्यसङ्काशैः सुमुक्तैः शीघ्रगामिभिः ॥ ५० ॥

वानराणामनीकानि निर्ममन्थ महारणे।
आकुलां वानरीं सेनां शरजालेन पीडिताम्॥५१॥

हृष्टः स परया प्रीत्या ददर्श क्षतजोक्षिताम्।
पुनरेव महातेजा राक्षसेन्द्रात्मजो बली॥५२॥

संसृज्य बाणवर्षं च शस्त्रवर्षं च दारुणम्।
ममर्दं वानरानीकं परितस्त्वन्द्रजिद् बली॥५३॥

स्वसैन्यमुत्सृज्य समेत्य तूर्णं महाहवे वानरवाहिनीषु।
अदृश्यमानः शरजालमुग्रं वर्वर्षं नीलाम्बुधरो यथाम्बु॥५४॥

ते शक्रजिद्वाणविशीर्णदेहा मायाहता विस्वरमुन्नदन्तः।
रणे निपेतुर्हरयोऽद्रिकल्पा यथेन्द्रवज्राभिहता नगेन्द्राः॥५५॥

ते केवलं सन्दृश्युः शिताग्रान् बाणान् रणे वानरवाहिनीषु।
मायाविगृहं च सुरेन्दशत्रुं न चात्र तं राक्षसमप्यपश्यन्॥५६॥

ततः स रक्षोधिपतिर्महात्मा सर्वा दिशो बाणगणैः शिताग्रैः।
प्रच्छादयामास रविप्रकाशैर्विदारयामास च वानरेन्द्रान्॥५७॥

स शूलनिखिंशपरश्वधानि व्याविद्धीसानलसप्रभाणि।
सविस्फुलिङ्गोज्ज्वलपावकानि वर्वर्षं तीव्रं प्लुवगेन्द्रसैन्ये॥५८॥

ततो ज्वलनसङ्काशैर्बाणैर्वानरयूथपाः।
ताडिताः शक्रजिद्वाणैः प्रफुल्ला इव किंशुकाः॥५९॥

तेऽन्योन्यमभिसर्पन्तो निनदन्तश्च विस्वरम्।
राक्षसेन्द्रास्त्रनिर्भिन्ना निपेतुर्वानरर्षभाः॥६०॥

उदीक्षमाणा गगनं केचिन्नेत्रेषु ताडिताः।
शरैर्विविशुरन्योन्यं पेतुश्च जगतीतले॥६१॥

हनूमन्तं च सुग्रीवमङ्गदं गन्धमादनम्।
जाम्बवन्तं सुषेणं च वेगदर्शिनमेव च ॥ ६२ ॥

मैन्दं च द्विविदं नीलं गवाक्षं गवयं तथा।
केसरि हरिलोमानं विद्युदंष्ट्रं च वानरम् ॥ ६३ ॥

सूर्याननं ज्योतिर्मुखं तथा दधिमुखं हरिम्।
पावकाक्षं नलं चैव कुमुदं चैव वानरम् ॥ ६४ ॥

प्रासैः शूलैः शितैर्बाणैरिन्द्रजिन्मन्त्रसंहितैः।
विव्याध हरिशार्दूलान् सर्वास्तान् राक्षसोत्तमः ॥ ६५ ॥

स वै गदाभिर्हरियूथमुख्यान् निर्भिद्य बाणैस्तपनीयवर्णैः।
वर्वर्ष रामं शरवृष्टिजालैः सलक्ष्मणं भास्कररश्मिकल्पैः ॥ ६६ ॥

स बाणवर्षरभिवृष्यमाणो धारानिपातानिव तानचिन्त्य।
समीक्षमाणः परमाद्भुतश्रीरामस्तदा लक्ष्मणमित्युवाच ॥ ६७ ॥

असौ पुनर्लक्ष्मण राक्षसेन्द्रो ब्रह्मास्त्रमाश्रित्य सुरेन्द्रशत्रुः।
निपातयित्वा हरिसैन्यमस्मान्शितैः शरैरर्दयति प्रसक्तम् ॥ ६८ ॥

स्वयम्भुवा दत्तवरो महात्मा समाहितोऽन्तर्हितभीमकायः।
कथं नु शक्यो युधि नष्टदेहो निहन्तुमद्येन्द्रजिदुघ्यतास्त्रः ॥ ६९ ॥

मन्ये स्वयम्भूर्भगवानचिन्त्यस्तस्यैतदस्त्रं प्रभवश्च योऽस्य।
बाणावपातं त्वमिहाद्य धीमन् मया सहाव्यग्रमनाः सहस्व ॥ ७० ॥

प्रच्छादयत्येष हि राक्षसेन्द्रः सर्वा दिशः सायकवृष्टिजालैः।
एतच्च सर्वं पतिताश्यशूरं न भ्राजते वानरराजसैन्यम् ॥ ७१ ॥

आवां तु दृष्ट्वा पतितौ विसंज्ञौ निवृत्तयुद्धौ हतहर्षरोषौ।
ध्रुवं प्रवेक्ष्यत्यमरारिवासमसौ समासाद्य रणाश्यलक्ष्मीम् ॥ ७२ ॥

ततस्तु ताविन्द्रजितोऽस्त्रजालैर्बभूवतुस्तत्र तदा विशस्तौ।
स चापि तौ तत्र विषादयित्वा ननाद हर्षाद् युधि राक्षसेन्द्रः ॥ ७३ ॥

ततस्तदा वानरसैन्यमेवं रामं च सङ्घे सह लक्ष्मणेन।
विषादयित्वा सहसा विवेश पुरीं दशग्रीवभुजाभिगुप्ताम्।
संस्तूयमानः स तु यातुधानैः पित्रे च सर्वं हृषितोऽभ्युवाच ॥ ७४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
इन्द्रजिन्मायायुद्धम् नाम त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ६-७३ ॥

॥ चतुःसप्ततितमः सर्गः — ओषधिपर्वतानयनम् ॥

तयोस्तदासादितयो रणाग्रे मुमोह सैन्यं हरियूथपानाम्।
सुग्रीवनीलाङ्गदजाम्बवन्तो न चापि किञ्चित् प्रतिपेदिरे ते ॥ १ ॥

ततो विषण्णं समवेक्ष्य सर्वं विभीषणो बुद्धिमतां वरिष्ठः।
उवाच शाखामृगराजवीरानाश्वासयन्नप्रतिमैर्वचोभिः ॥ २ ॥

मा भैष नास्त्यत्र विषादकालो यदार्यपुत्रौ ह्यवशौ विषण्णौ।
स्वयम्भुवो वाक्यमथोद्धहन्तौ यत्सादिताविन्द्रजितास्त्रजालैः ॥ ३ ॥

तस्मै तु दत्तं परमास्त्रमेतत् स्वयम्भुवा ब्राह्ममोघवीर्यम्।
तन्मानयन्तौ युधि राजपुत्रौ निपातितौ कोऽत्र विषादकालः ॥ ४ ॥

ब्राह्ममस्त्रं ततो धीमान् मानयित्वा तु मारुतिः।
विभीषणवचः श्रुत्वा हनूमानिदमब्रवीत् ॥ ५ ॥

अस्मिन्नस्त्रहते सैन्ये वानराणां तरस्विनाम्।
यो यो धारयते प्राणांस्तं तमाश्वासयावहे ॥ ६ ॥

तावुभौ युगपद् वीरौ हनूमद्राक्षसोत्तमौ।
उल्काहस्तौ तदा रात्रौ रणशीर्षे विचेरतुः ॥ ७ ॥

भिन्नलाङ्गूलहस्तोरुपादाङ्गुलिशिरोधरैः ।
स्ववद्धिः क्षतजं गात्रैः प्रस्ववद्धिः समन्ततः ॥ ८ ॥

पतितैः पर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृताम्।
शस्यैश्च पतितैर्दीप्तैर्दृशाते वसुन्धराम् ॥ ९ ॥

सुग्रीवमङ्गदं नीलं शरभं गन्धमादनम्।
जाम्बवन्तं सुषेणं च वेगदर्शिनमेव च ॥ १० ॥

मैन्दं नलं ज्योतिर्मुखं द्विविदं चापि वानरम्।
विभीषणो हनूमांश्च ददृशाते हतान् रणे ॥ ११ ॥

सप्तषष्ठिर्हताः कोट्यो वानराणां तरस्विनाम्।
अहः पञ्चमशेषेण वल्लभेन स्वयम्भुवः ॥ १२ ॥

सागरौघनिभं भीमं दृष्ट्वा बाणार्दितं बलम्।
मार्गते जाम्बवन्तं च हनूमान् सविभीषणः ॥ १३ ॥

स्वभावजरया युक्तं वृद्धं शरशतैश्चितम्।
प्रजापतिसुतं वीरं शाम्यन्तमिव पावकम् ॥ १४ ॥

दृष्ट्वा समभिसङ्घम्य पौलस्त्यो वाक्यमब्रवीत्।
कच्चिदार्थं शरैस्तीक्ष्णैर्न प्राणा ध्वंसितास्तव ॥ १५ ॥

विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवानृक्षपुङ्गवः।
कृच्छ्रादभ्युद्विरन् वाक्यमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥

नैऋतेन्द्र महावीर्य स्वरेण त्वाभिलक्ष्ये।
विद्धगात्रः शितैर्बाणैर्न त्वां पश्यामि चक्षुषा ॥ १७ ॥

अञ्जना सुप्रजा येन मातरिशा च सुब्रत।
हनूमान् वानरश्रेष्ठः प्राणान् धारयते क्वचित् ॥ १८ ॥

श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यमुवाचेदं विभीषणः।
आर्यपुत्रावतिकम्य कस्मात् पृच्छसि मारुतिम् ॥ १९ ॥

नैव राजनि सुग्रीवे नाञ्जदे नापि राघवे।
आर्य सन्दर्शितः स्नेहो यथा वायुसुते परः ॥ २० ॥

विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवान् वाक्यमब्रवीत्।
शृणु नैर्ऋतशार्दूल यस्मात् पृच्छामि मारुतिम् ॥ २१ ॥

अस्मिञ्जीवति वीरे तु हतमप्यहतं बलम्।
हनूमत्युज्जितप्राणे जीवन्तोऽपि मृता वयम् ॥ २२ ॥

धरते मारुतिस्तात् मारुतप्रतिमो यदि।
वैश्वानरसमो वीर्ये जीविताशा ततो भवेत् ॥ २३ ॥

ततो वृद्धमुपागम्य विनयेनाभ्यवादयत्।
गृह्य जाम्बवतः पादौ हनूमान् मारुतात्मजः ॥ २४ ॥

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं तदा विव्यथितेन्द्रियः।
पुनर्जातमिवात्मानं मन्यते स्मर्क्षपुङ्गवः ॥ २५ ॥

ततोऽब्रवीन्महातेजा हनूमन्तं स जाम्बवान्।
आगच्छ हरिशार्दूल वानरांस्त्रातुमर्हसि ॥ २६ ॥

नान्यो विक्रमपर्यातस्त्वमेषां परमः सखा।
त्वत्पराक्रमकालोऽयं नान्यं पश्यामि कञ्चन ॥ २७ ॥

ऋक्षवानरवीराणामनीकानि प्रहर्षय।
विशल्यौ कुरु चाप्येतौ सादितौ रामलक्ष्मणौ ॥ २८ ॥

गत्वा परममध्वानमुपर्युपरि सागरम्।
हिमवन्तं नगश्रेष्ठं हनूमन् गन्तुमर्हसि॥ २९॥

ततः काञ्चनमत्युच्चमृषभं पर्वतोत्तमम्।
कैलासशिखरं चात्र द्रक्ष्यस्यरिनिषूदन॥ ३०॥

तयोः शिखरयोर्मध्ये प्रदीप्तमतुलप्रभम्।
सर्वौषधियुतं वीर द्रक्ष्यस्योषधिपर्वतम्॥ ३१॥

तस्य वानरशार्दूलं चतस्रो मूर्धि सम्भवाः।
द्रक्ष्यस्योषधयो दीप्ता दीपयन्तीर्दिशो दश॥ ३२॥

मृतसञ्जीवनीं चैव विशल्यकरणीमपि।
सुवर्णकरणीं चैव सन्धानीं च महौषधीम्॥ ३३॥

ताः सर्वा हनुमन् गृह्य क्षिप्रमागन्तुमर्हसि।
आश्वासय हरीन् प्राणैर्योज्य गन्ध्यवहात्मज॥ ३४॥

श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यं हनूमान् मारुतात्मजः।
आपूर्यत बलोद्धर्ष्वर्वायुवेगैरिवार्णवः॥ ३५॥

स पर्वततटाग्रस्थः पीडयन् पर्वतोत्तमम्।
हनूमान् दृश्यते वीरो द्वितीय इव पर्वतः॥ ३६॥

हरिपादविनिर्भग्नो निषसाद् स पर्वतः।
न शशाक तदात्मानं वोढुं भृशनिपीडितः॥ ३७॥

तस्य पेतुर्नगा भूमौ हरिवेगाच्च जज्वलुः।
शृङ्गाणि च व्यक्तीर्यन्तं पीडितस्य हनूमता॥ ३८॥

तस्मिन् सम्पीड्यमाने तु भग्नद्वमशिलातले।
न शेकुर्वानराः स्थातुं घूर्णमाने नगोत्तमे॥ ३९॥

सा घूर्णितमहाद्वारा प्रभगृहगोपुरा।
लङ्का त्रासाकुला रात्रौ प्रनृत्तेवाभवत् तदा ॥ ४० ॥

पृथिवीधरसङ्काशो निपीड्य पृथिवीधरम्।
पृथिवीं क्षोभयामास सार्णवां मारुतात्मजः ॥ ४१ ॥

आरुरोह तदा तस्माद्वरिमलयर्पवतम्।
मेरुमन्दरसङ्काशं नानाप्रस्त्रवणाकुलम् ॥ ४२ ॥

नानाद्रुमलताकीर्ण विकासिकमलोत्पलम्।
सेवितं देवगन्धर्वैः षष्ठ्योजनमुच्छ्रितम् ॥ ४३ ॥

विद्याधरैर्मुनिगणैरप्सरोभिर्निषेवितम् ।
नानामृगगणाकीर्ण बहुकन्दरशोभितम् ॥ ४४ ॥

सर्वानाकुलयस्तत्र यक्षगन्धर्वकिन्नरान्।
हनूमान् मेघसङ्काशो ववृधे मारुतात्मजः ॥ ४५ ॥

पश्यां तु शैलमापीड्य वडवामुखवन्मुखम्।
विवृत्योग्रं ननादोच्चैस्त्रासयन् रजनीचरान् ॥ ४६ ॥

तस्य नानद्यमानस्य श्रुत्वा निनदमुत्तमम्।
लङ्कास्था राक्षसव्याघ्रा न शेकुः स्पन्दितुं कच्चित् ॥ ४७ ॥

नमस्कृत्वा समुद्राय मारुतिर्भीमविक्रमः।
राघवार्थं परं कर्म समीहृत परन्तपः ॥ ४८ ॥

स पुच्छमुद्यम्य भुजङ्गकल्पं विनम्य पृष्ठं श्रवणे निकुच्य।
विवृत्य वक्रं वडवामुखाभमापुषुवे व्योम्नि स चण्डवेगः ॥ ४९ ॥

स वृक्षरखण्डांस्तरसा जहार शैलान् शिलाः प्राकृतवानरांश्च।
बाहूरुवेगोद्भृतसम्प्रणुन्नास्ते क्षीणवेगाः सलिले निपेतुः ॥ ५० ॥

स तौ प्रसार्योरगभोगकल्पौ भुजौ भुजङ्गारिनिकाशवीर्यः।
जगाम शैलं नगराजमश्च दिशः प्रकर्षन्निव वायुसूनुः ॥ ५१ ॥

स सागरं घूर्णितवीचिमालं तदम्भसा भ्रामितसर्वसत्त्वम्।
समीक्षमाणः सहसा जगाम चक्रं यथा विष्णुकरायमुक्तम् ॥ ५२ ॥

स पर्वतान् पक्षिगणान् सरांसि नदीस्तटाकानि पुरोत्तमानि।
स्फीताञ्जनांस्तानपि सम्प्रवीक्ष्य जगाम वेगात् पितृतुल्यवेगः ॥ ५३ ॥

आदित्यपथमाश्रित्य जगाम स गतश्रमः।
हनूमांस्त्वरितो वीरः पितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ ५४ ॥

जवेन महता युक्तो मारुतिर्वातरंहसा।
जगाम हरिशार्दूलो दिशः शब्देन नादयन् ॥ ५५ ॥

स्मरञ्जाम्बवतो वाक्यं मारुतिर्भीमविक्रमः।
ददर्श सहसा चापि हिमवन्तं महाकपिः ॥ ५६ ॥

नानाप्रस्त्रवणोपेतं बहुकन्दरनिर्झरम्।
श्वेताभ्रचयसङ्काशौः शिखरैश्वारुदर्शनैः।
शोभितं विविधैर्वृक्षैरगमत् पर्वतोत्तमम् ॥ ५७ ॥

स तं समासाद्य महानगेन्द्रमतिप्रवृद्धोत्तमहेमश्वङ्गम्।
ददर्श पुण्यानि महाश्रमाणि सुरर्षिसङ्घोत्तमसेवितानि ॥ ५८ ॥

स ब्रह्मकोशं रजतालयं च शक्रालयं रुद्रशरप्रमोक्षम्।
हयाननं ब्रह्मशिरश्च दीप्तं ददर्श वैवस्वतकिङ्करांश्च ॥ ५९ ॥

वह्यालयं वैश्रवणालयं च सूर्यप्रभं सूर्यनिबन्धनं च।
ब्रह्मालयं शङ्करकार्मुकं च ददर्श नाभिं च वसुन्धरायाः ॥ ६० ॥

कैलासमग्रं हिमवच्छिलां च तं वै वृषं काञ्चनशैलमग्रम्।
प्रदीप्तसर्वोषधिसम्पदीप्तं ददर्श सर्वोषधिपर्वतेन्द्रम्॥ ६१॥

स तं समीक्ष्यानलराशिदीप्तं विसिस्मिये वासवदूतसूनुः।
आप्तुत्य तं चौषधिपर्वतेन्द्रं तत्रौषधीनां विचयं चकार॥ ६२॥

स योजनसहस्राणि समतीत्य महाकपिः।
दिव्योषधिघरं शैलं व्यचरन्मारुतात्मजः॥ ६३॥

महौषध्यस्ततः सर्वास्तस्मिन् पर्वतसत्तमे।
विज्ञायार्थिनमायान्तं ततो जग्मुरदर्शनम्॥ ६४॥

स ता महात्मा हनुमानपश्यंश्वकोप रोषाच्च भृशं ननाद।
अमृष्यमाणोऽग्निसमानचक्षुर्महीघरेन्द्रं तमुवाच वाक्यम्॥ ६५॥

किमेतदेवं सुविनिश्चितं ते यद् राघवे नासि कृतानुकम्पः।
पश्याद्य मद्वाहुबलाभिभूतो विकीर्णमात्मानमथो नगेन्द्र॥ ६६॥

स तस्य शृङ्गं सनगं सनागं सकाञ्चनं धातुसहस्रजुष्टम्।
विकीर्णकूटं ज्वलिताग्रसानुं प्रगृह्य वेगात् सहस्रोन्ममाथ॥ ६७॥

स तं समुत्पाट्य खमुत्पपात वित्रास्य लोकान् ससुरासुरेन्द्रान्।
संस्तूयमानः खचरैरनेकैर्जगाम वेगाद् गरुडोग्रवेगः॥ ६८॥

स भास्कराध्वानमनुप्रपन्नस्तं भास्करामं शिखरं प्रगृह्य।
बभौ तदा भास्करसन्निकाशो रवेः समीपे प्रतिभास्करामः॥ ६९॥

स तेन शैलेन भृशं राज शैलोपमो गन्धवहात्मजस्तु।
सहस्रधारेण सपावकेन चक्रेण खे विष्णुरिवार्पितेन॥ ७०॥

तं वानराः प्रेक्ष्य तदा विनेदुः स तानपि प्रेक्ष्य मुदा ननाद।
तेषां समुत्कृष्टरवं निशम्य लङ्घालया भीमतरं विनेदुः॥ ७१॥

ततो महात्मा निपपात तस्मिन् शैलोत्तमे वानरसैन्यमध्ये।
हर्युत्तमेभ्यः शिरसाभिवाद्य विभीषणं तत्र च सस्वजे सः ॥ ७२ ॥

तावप्युभौ मानुषराजपुत्रौ तं गन्धमाघ्राय महौषधीनाम्।
बभूवतुस्तत्र तदा विशल्यावुत्तस्थुरन्ये च हरिप्रीवीराः ॥ ७३ ॥

सर्वे विशल्या विरुजाः क्षणेन हरिप्रीवीरश्च हताश्च ये स्युः।
गन्धेन तासां प्रवरौषधीनां सुसा निशान्तेष्विव सम्प्रबुद्धाः ॥ ७४ ॥

यदाप्रभृति लङ्कायां युध्यन्ते हरिराक्षसाः।
तदाप्रभृति मानार्थमाङ्गया रावणस्य च ॥ ७५ ॥

ये हन्यन्ते रणे तत्र राक्षसाः कपिकुञ्जरैः।
हता हतास्तु क्षिप्यन्ते सर्व एव तु सागरे ॥ ७६ ॥

ततो हरिर्गन्धवहात्मजस्तु तमोषधीशैलमुद्ग्रवेगः।
निनाय वेगाद्विमवन्तमेव पुनश्च रामेण समाजगाम ॥ ७७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
ओषधिपर्वतानयनम् नाम चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ६-७४ ॥

॥ पञ्चसप्ततितमः सर्गः — लङ्कादाहः ॥

ततोऽब्रवीन्महातेजाः सुग्रीवो वानरेश्वरः।
अर्थ्य विज्ञापयंश्यापि हनूमन्तमिदं वचः ॥ १ ॥

यतो हतः कुम्भकर्णः कुमाराश्च निषूदिताः।
नेदानीमुपनिर्हारं रावणो दातुर्महति ॥ २ ॥

ये ये महाबलाः सन्ति लघवश्च प्लवङ्गमाः।
लङ्कामभिपतन्त्वाशु गृह्योल्काः पूर्वगर्षभाः ॥ ३ ॥

ततोऽस्तं गत आदित्ये रौद्रे तस्मिन् निशामुखे।
लङ्कामभिमुखाः सोल्का जग्मुस्ते पूवर्गर्षभाः ॥४॥

उल्काहस्तैर्हरिगणैः सर्वतः समभिद्रुताः।
आरक्षस्था विरूपाक्षाः सहसा विप्रदुद्रुवुः ॥५॥

गोपुरादृप्रतोलीषु चर्यासु विविधासु च।
प्रासादेषु च संहृष्टाः ससृजुस्ते हुताशनम् ॥६॥

तेषां गृहसहस्राणि ददाह हुतभुक् तदा।
प्रासादाः पर्वताकाराः पतन्ति धरणीतले ॥७॥

अगुरुर्दद्यते तत्र परं चैव सुचन्दनम्।
मौक्तिका मणयः स्त्रिग्धा वज्रं चापि प्रवालकम् ॥८॥

क्षौमं च दद्यते तत्र कौशेयं चापि शोभनम्।
आविकं विविधं चौर्णं काञ्चनं भाण्डमायुधम् ॥९॥

नानाविकृतसंस्थानं वाजिभाण्डपरिच्छदम्।
गजग्रैवेयकक्ष्याश्च रथभाण्डांश्च संस्कृतान् ॥१०॥

तनुत्राणि च योधानां हस्त्यश्वानां च वर्म च।
खड्गा धनूषि ज्याबाणास्तोमराङ्कुशशक्तयः ॥११॥

रोमजं वालजं चर्म व्याघ्रजं चाण्डजं बहु।
मुक्तामणिविचित्रांश्च प्रासादांश्च समन्ततः ॥१२॥

विविधानस्त्रसङ्खातानग्निर्दहति तत्र वै।
नानाविधान् गृहांश्चित्रान् ददाह हुतभुक् तदा ॥१३॥

आवासान् राक्षसानां च सर्वेषां गृहगृध्नाम्।
हेमचित्रतनुत्राणां स्त्रभाण्डाम्बरधारिणाम् ॥१४॥

सीधुपानचलाक्षाणं मदविह्वलगामिनाम्।
कान्तालम्बितवस्त्राणं शत्रुसञ्चातमन्युनाम्॥ १५॥

गदाशूलासिहस्तानं खादतां पिबतामपि।
शयनेषु महार्हेषु प्रसुप्तानां प्रियैः सह॥ १६॥

त्रस्तानां गच्छतां तूर्णं पुत्रानादाय सर्वतः।
तेषां शतसहस्राणि तदा लङ्कानिवासिनाम्॥ १७॥
अदहृत् पावकस्तत्र जज्वालं च पुनः पुनः।
सारवन्ति महार्हाणि गम्भीरगुणवन्ति च॥ १८॥

हेमचन्द्रार्धचन्द्राणि चन्द्रशालोन्नतानि च।
तत्र चित्रगवाक्षाणि साधिष्ठानानि सर्वशः॥ १९॥
मणिविद्रमचित्राणि स्पृशन्तीव दिवाकरम्।
क्रौञ्चबाहैणवीणानां भूषणानां च निःस्वनैः॥ २०॥

नादितान्यचलाभानि वेशमान्यमिर्ददाह सः।
ज्वलनेन परीतानि तोरणानि चकाशिरे॥ २१॥

विद्युद्धिरिव नद्धानि मेघजालानि घर्मगो।
ज्वलनेन परीतानि गृहाणि प्रचकाशिरे॥ २२॥

दावाम्बिदीसानि यथा शिखराणि महागिरेः।
विमानेषु प्रसुप्ताश्च दद्यमाना वराङ्गनाः॥ २३॥

त्यक्ताभरणसंयोगा हाहेत्युच्चैर्विचुकुशुः।
तत्र चाम्बिपरीतानि निपेतुर्भवनान्यपि॥ २४॥

वज्रिवज्रहतानीव शिखराणि महागिरेः।
तानि निर्दद्यमानानि दूरतः प्रचकाशिरे॥ २५॥

हिमवच्छखराणीव दद्यमानानि सर्वशः।
हर्म्याग्रैदद्यमानैश्च ज्वालाप्रज्वलितैरपि॥ २६॥

रात्रौ सा दृश्यते लङ्घा पुष्पितैरिव किंशुकैः।
हस्त्यध्यक्षर्गजैर्मुक्तैर्मुक्तैश्च तुरगैरपि।
बभूव लङ्घा लोकान्ते भ्रान्तग्राह इवार्णवः॥ २७॥

अश्वं मुक्तं गजो दृष्ट्वा कचिद् भीतोऽपसर्पति।
भीतो भीतं गजं दृष्ट्वा कचिदथो निवर्तते॥ २८॥

लङ्घायां दद्यमानायां शुशुभे च महोदधिः।
छायासंसक्तसलिलो लोहितोद इवार्णवः॥ २९॥

सा बभूव मुहूर्तेन हरिभिर्दीपिता पुरी।
लोकस्यास्य क्षये घोरे प्रदीपेव वसुन्धरा॥ ३०॥

नारीजनस्य धूमेन व्याप्तस्योच्चौर्विनेदुषः।
स्वनो ज्वलनतप्तस्य शुश्रुवे शतयोजनम्॥ ३१॥

प्रदग्धकायानपरान् राक्षसान् निर्गतान् बहिः।
सहसा ह्युतपतन्ति स्म हरयोऽथ युयुत्सवः॥ ३२॥

उद्धुष्ट वानराणां च राक्षसानां च निःस्वनम्।
दिशो दश समुद्रं च पृथिवीं च व्यनादयत्॥ ३३॥

विशल्ल्यौ च महात्मानौ तावुभौ रामलक्ष्मणौ।
असम्प्रान्तौ जगृहतुस्ते उभे धनुषी वरे॥ ३४॥

ततो विस्फारयामास रामश्च धनुरुत्तमम्।
बभूव तुमुलः शब्दो राक्षसानां भयावहः॥ ३५॥

अशोभत तदा रामो धनुर्विस्फारयन् महत्।
भगवानिव सङ्कुञ्छो भवो वेदमयं धनुः ॥ ३६ ॥

उद्धुष्टं वानराणां च राक्षसानां च निःस्वनम्।
ज्याशब्दस्तावुभौ शब्दावति रामस्य शुश्रुवे ॥ ३७ ॥

वानरोद्धुष्टघोषश्च राक्षसानां च निःस्वनः।
ज्याशब्दश्चापि रामस्य त्रयं व्याप दिशो दश ॥ ३८ ॥

तस्य कार्मुकनिर्मुक्तैः शरैस्तत्पुरगोपुरम्।
कैलासशृङ्गप्रतिमं विकीर्णमभवद् भुवि ॥ ३९ ॥

ततो रामशरान् दृष्ट्वा विमानेषु गृहेषु च।
सन्नाहो राक्षसेन्द्राणां तुमुलः समपद्यत ॥ ४० ॥

तेषां सन्नह्यमानानां सिंहनादं च कुर्वताम्।
शर्वरी राक्षसेन्द्राणां रौद्रीव समपद्यत ॥ ४१ ॥

आदिष्ठा वानरेन्द्रास्ते सुग्रीवेण महात्मना।
आसन्नं द्वारमासाद्य युध्याद्यं च पूवङ्गमाः ॥ ४२ ॥

यश्च वो वितथं कुर्यात् तत्र तत्राप्युपस्थितः।
स हन्तव्योऽभिसम्मुत्य राजशासनदूषकः ॥ ४३ ॥

तेषु वानरमुख्येषु दीप्तोल्कोञ्चलपाणिषु।
स्थितेषु द्वारमाश्रित्य रावणं क्रोध आविशत् ॥ ४४ ॥

तस्य जृमितविक्षेपाद् व्यामिश्रा वै दिशो दश।
रूपवानिव रुद्रस्य मन्युर्गात्रेष्वदृश्यत ॥ ४५ ॥

स कुम्भं च निकुम्भं च कुम्भकर्णात्मजावुभौ।
प्रेषयामास सङ्कुञ्छो राक्षसैर्बहुभिः सह ॥ ४६ ॥

यूपाक्षः शोणिताक्षश्च प्रजङ्घः कम्पनस्तथा।
निर्युः कौम्भकर्णभ्यां सह रावणशासनात्॥४७॥

शशास चैव तान् सर्वान् राक्षसान् स महाबलान्।
राक्षसा गच्छताद्यैव सिंहनादं च नादयन्॥४८॥

ततस्तु चोदितास्तेन राक्षसा ज्वलितायुधाः।
लङ्घाया निर्युर्वीराः प्रणदन्तः पुनः पुनः॥४९॥

रक्षसां भूषणस्थाभिर्भाभिः स्वाभिश्च सर्वशः।
चक्रस्ते सप्रभं व्योम हरयश्चाग्निभिः सह॥५०॥

तत्र ताराधिपस्याभा ताराणां भा तथैव च।
तयोराभरणाभा च ज्वलिता द्यामभासयत्॥५१॥

चन्द्राभा भूषणाभा च ग्रहाणां ज्वलतां च भा।
हरिराक्षससैन्यानि भ्राजयामास सर्वतः॥५२॥

तत्र चार्धप्रदीपानां गृहाणां सागरः पुनः।
भाभिः संसक्तसलिलश्वलोर्मिः शुशुभेऽधिकम्॥५३॥

पताकाध्वजसंयुक्तमुत्तमासिपरश्वधम्।
भीमाश्वरथमातङ्गं नानापत्तिसमाकुलम्॥५४॥

दीपशूलगदाखङ्गप्रासतोमरकार्मुकम्।
तद् राक्षसबलं भीमं घोरविक्रमपौरुषम्॥५५॥

ददृशो ज्वलितप्रासं किञ्चिणीशतनादितम्।
हेमजालाचितभुजं व्यावेष्टिपरश्वधम्॥५६॥

व्याघूर्णितमहाशस्त्रं बाणसंसक्तकार्मुकम्।
गन्धमाल्यमधूत्सेकसम्मोदितमहानिलम्॥५७॥

घोरं शूरजनाकीर्णं महाम्बुधरनिःस्वनम्।
तद् दृष्ट्वा बलमायातं राक्षसानां दुरासदम्॥ ५८॥

सञ्चाल प्रवज्ञानां बलमुच्चैर्नाद् च।
जवेनाप्तुत्य च पुनस्तद् बलं रक्षसां महत्॥ ५९॥

अभ्ययात् प्रत्यरिबिलं पतञ्जा इव पावकम्।
तेषां भुजपरामर्शव्यामृष्टपरिधाशनि॥ ६०॥

राक्षसानां बलं श्रेष्ठं भूयः परमशोभत।
तत्रोन्मत्ता इवोत्पेरुर्हरयोऽथ युयुत्सवः॥ ६१॥

तरुशैलैरभिघन्तो मुष्ठिभिश्च निशाचरान्।
तथैवापततां तेषां हरीणां निशितैः शरैः॥ ६२॥

शिरांसि सहसा जहू राक्षसा भीमविकमाः।
दशनैर्हतकर्णाश्च मुष्ठिभिर्भिन्नमस्तकाः।
शिलाप्रहारभग्नाङ्गा विचेरुस्तत्र राक्षसाः॥ ६३॥

तथैवाप्यपरे तेषां कपीनामसिभिः शितैः।
प्रवरानभितो जघ्न्यांगौररूपा निशाचराः॥ ६४॥

घन्तमन्यं जघानान्यः पातयन्तमपातयत्।
गर्हमाणं जगर्हान्यो दशन्तमपरोऽदशत्॥ ६५॥

देहीत्यन्यो ददात्यन्यो ददामीत्यपरः पुनः।
किं क्लेशयसि तिष्ठेति तत्रान्योन्यं बभाषिरे॥ ६६॥

विप्रलभ्मितशस्त्रं च विमुक्तकवचायुधम्।
समुद्यतमहाप्रासं मुष्ठिशूलासिकुन्तलम्॥ ६७॥

प्रावर्तत महारौद्रं युद्धं वानररक्षसाम्।
वानरान् दश सप्तेति राक्षसा जघ्नुराहवे ॥ ६८ ॥

राक्षसान् दश सप्तेति वानराश्चाभ्यपातयन्।
विप्रलभ्मितवस्त्रं च विमुक्तकवचध्वजम्।
बलं राक्षसमालम्ब्य वानराः पर्यवारयन् ॥ ६९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
लङ्घादाहः नाम पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ ६-७५ ॥

॥ षष्ठसतितमः सर्गः — कम्पनादिवधः ॥

प्रवृत्ते सङ्कुले तस्मिन् घोरे वीरजनक्षये।
अङ्गदः कम्पनं वीरमाससाद् रणोत्सुकः ॥ १ ॥

आहूय सोऽङ्गदं कोपात् ताड्यामास वेगितः।
गदया कम्पनः पूर्वं स चचाल भृशाहतः ॥ २ ॥

स संज्ञां प्राप्य तेजस्वी चिक्षेप शिखरं गिरेः।
अर्दितश्च प्रहारेण कम्पनः पतितो भुवि ॥ ३ ॥

ततस्तु कम्पनं दृष्ट्वा शोणिताक्षो हतं रणे।
रथेनाभ्यपतत् क्षिप्रं तत्राङ्गदमभीतवत् ॥ ४ ॥

सोऽङ्गदं निशितैर्बाणैस्तदा विव्याध वेगितः।
शरीरदारणैस्तीक्ष्णैः कालाभिसमविग्रहैः ॥ ५ ॥

क्षुरक्षुरप्रनाराचैर्वत्सदन्तैः शिलीमुखैः।
कर्णिंशल्यविपाठैश्च बहुभिर्निशितैः शरैः ॥ ६ ॥

अङ्गदः प्रतिविद्धाङ्गो वालिपुत्रः प्रतापवान्।
 धनुरुग्रं रथं बाणान् ममदं तरसा बली॥७॥
 शोणिताक्षस्ततः क्षिप्रमसिचर्म समाददे।
 उत्पपात तदा क्रुद्धो वेगवानविचारयन्॥८॥
 तं क्षिप्रतरमाप्तुत्य परामृश्याङ्गदो बली।
 करेण तस्य तं खड्गं समाच्छिद्य ननाद च॥९॥
 तस्यांसफलके खड्गं निजधान ततोऽङ्गदः।
 यज्ञोपवीतवच्चैनं चिच्छेद कपिकुञ्जरः॥१०॥
 तं प्रगृह्य महाखड्गं विनद्य च पुनः पुनः।
 वालिपुत्रोऽभिदुद्राव रणशीर्षे परानरीन्॥११॥
 प्रजङ्गसहितो वीरो यूपाक्षस्तु ततो बली।
 रथेनाभिययौ क्रुद्धो वालिपुत्रं महाबलम्॥१२॥
 आयसीं तु गदां गृह्य स वीरः कनकाङ्गदः।
 शोणिताक्षः समाश्वस्य तमेवानुपपात ह॥१३॥
 प्रजङ्गस्तु महावीरो यूपाक्षसहितो बली।
 गदयाभिययौ क्रुद्धो वालिपुत्रं महाबलम्॥१४॥
 तयोर्मध्ये कपिश्रेष्ठः शोणिताक्षप्रजङ्गयोः।
 विशाखयोर्मध्यगतः पूर्णचन्द्र इवाबभौ॥१५॥
 अङ्गदं परिरक्षन्तौ मैन्दो द्विविद एव च।
 तस्य तस्थतुरभ्याशे परस्परदिदक्षया॥१६॥
 अभिपेतुर्महाकायाः प्रतियत्ता महाबलाः।
 राक्षसा वानरान् रोषादसिबाणगदाधराः॥१७॥

त्रयाणां वानरेन्द्राणां त्रिभी राक्षसपुज्जवैः।
संसक्तानां महद् युद्धमभवद् रोमहषणम्॥ १८॥

ते तु वृक्षान् समादाय सम्प्रचिक्षिपुराहवे।
खञ्जन प्रतिचिक्षेप तान् प्रजङ्गो महाबलः॥ १९॥

रथानश्वान् द्रुमाञ्छैलान् प्रतिचिक्षिपुराहवे।
शरौघैः प्रतिचिच्छेद तान् यूपाक्षो महाबलः॥ २०॥

सृष्टान् द्विविदमैन्दाभ्यां द्रुमानुत्पाठ्य वीर्यवान्।
बभञ्ज गदया मध्ये शोणिताक्षः प्रतापवान्॥ २१॥

उद्यम्य विपुलं खञ्जं परमर्मविदारणम्।
प्रजङ्गो वालिपुत्राय अभिदुद्राव वेगितः॥ २२॥

तमभ्याशगतं दृष्ट्वा वानरेन्द्रो महाबलः।
आजघानाश्वकर्णेन द्रुमेणातिबलस्तदा॥ २३॥

बाहुं चास्य सनिश्चिंशमाजघान स मुष्टिना।
वालिपुत्रस्य घातेन स पपात क्षितावसिः॥ २४॥

तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ खञ्जं मुसलसन्निभम्।
मुष्टिं संवर्तयामास वज्रकल्पं महाबलः॥ २५॥

स ललाटे महावीर्यमङ्गदं वानरर्षभम्।
आजघान महातेजाः स मुहूर्तं चचाल ह॥ २६॥

स संज्ञां प्राप्य तेजस्वी वालिपुत्रः प्रतापवान्।
प्रजङ्गस्य शिरः कायात् पातयामास मुष्टिना॥ २७॥

स यूपाक्षोऽश्रुपूर्णाक्षः पितृव्ये निहते रणे।
अवरुद्ध रथात् क्षिप्रं क्षीणेषुः खञ्जमाददे॥ २८॥

तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य यूपाक्षं द्विविदस्त्वरन्।
आजघानोरसि कुद्धो जग्राह च बलाद् बली॥ २९॥

गृहीतं भ्रातरं दृष्ट्वा शोणिताक्षो महाबलः।
आजघान महातजा वक्षसि द्विविदं ततः॥ ३०॥

स ततोऽभिहतस्तेन चचाल च महाबलः।
उद्यतां च पुनस्तस्य जहार द्विविदो गदाम्॥ ३१॥

एतस्मिन्नन्तरे मैन्दो द्विविदाभ्याशमागमत्।
यूपाक्षं ताड्यामास तलेनोरसि वीर्यवान्॥ ३२॥

तौ शोणिताक्षयूपाक्षौ प्लवङ्गाभ्यां तरस्विनौ।
चक्रतुः समरे तीव्रमाकर्षोत्पाटनं भृशम्॥ ३३॥

द्विविदः शोणिताक्षं तु विददार नखैर्मुखे।
निष्पिपेष स वीर्येण क्षितावाविध्य वीर्यवान्॥ ३४॥

यूपाक्षमभिसङ्कुद्धो मैन्दो वानरपुङ्गवः।
पीड्यामास बाहुभ्यां पपात स हतः क्षितौ॥ ३५॥

हतप्रवीरा व्यथिता राक्षसेन्द्रचमूस्तथा।
जगामाभिमुखी सा तु कुम्भकर्णात्मजो यतः॥ ३६॥

आपतन्तीं च वेगेन कुम्भस्तां सान्त्वयच्चमूम्।
अथोत्कृष्टं महावीर्यैर्लब्धलक्ष्यैः प्लवङ्गमैः॥ ३७॥

निपातितमहावीरां दृष्ट्वा रक्षश्वमूं तदा।
कुम्भः प्रचके तेजस्वी रणे कर्म सुदुष्करम्॥ ३८॥

स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठः प्रगृह्य सुसमाहितः।
मुमोन्चाशीविषप्रख्याञ्छरान् देहविदारणान्॥ ३९॥

तस्य तच्छुशुभे भूयः सशरं धनुरुत्तमम्।
विद्युदैरावतार्चिष्माद्वितीयेन्द्रधनुर्यथा ॥ ४० ॥

आकर्णकुष्टमुक्तेन जघान द्विविदं तदा।
तेन हाटकपुष्टेन पत्रिणा पत्रवाससा ॥ ४१ ॥

सहसाभिहतस्तेन विप्रमुक्तपदः स्फुरन्।
निपपात त्रिकूटाभो विहलन् प्लवगोत्तमः ॥ ४२ ॥

मैन्दस्तु भ्रातरं तत्र भग्नं दृष्ट्वा महाहवे।
अभिदुद्राव वेगेन प्रगृह्य विपुलं शिलाम् ॥ ४३ ॥

तां शिलां तु प्रचिक्षेप राक्षसाय महाबलः।
विभेदं तां शिलां कुम्भः प्रसन्नैः पञ्चभिः शरैः ॥ ४४ ॥

सन्ध्याय चान्यं सुमुखं शरमाशीविषोपमम्।
आजघान महातेजा वक्षसि द्विविदाग्रजम् ॥ ४५ ॥

स तु तेन प्रहारेण मैन्दो वानरयूथपः।
मर्मण्यभिहतस्तेन पपात भुवि मूर्च्छितः ॥ ४६ ॥

अङ्गदो मातुलौ दृष्ट्वा मथितौ तु महाबलौ।
अभिदुद्राव वेगेन कुम्भमुद्यतकार्मुकम् ॥ ४७ ॥

तमापतन्तं विव्याध कुम्भः पञ्चभिरायसैः।
त्रिभिश्चान्यैः शितैर्बाणैर्मातङ्गमिव तोमरैः।
सोऽङ्गदं बहुभिर्बाणैः कुम्भो विव्याध वीर्यवान् ॥ ४८ ॥

अकुण्ठधारैर्निशितैस्तीक्ष्णैः कनकभूषणैः।
अङ्गदः प्रतिविद्धाङ्गो वालिपुत्रो न कम्पते ॥ ४९ ॥

शिलापादपवर्षाणि तस्य मूर्धि वर्वर्ष ह।
स प्रचिच्छेद तान् सर्वान् बिभेद च पुनः शिलाः ॥ ५० ॥

कुम्भकर्णात्मजः श्रीमान् वालिपुत्रसमीरितान्।
आपतन्तं च सम्प्रेक्ष्य कुम्भो वानरयूथपम् ॥ ५१ ॥

भ्रुवौ विव्याध बाणाभ्यामुल्काभ्यामिव कुञ्जरम्।
तस्य सुस्राव रुधिरं पिहिते चास्य लोचने ॥ ५२ ॥

अङ्गदः पाणिना नेत्रे पिधाय रुधिरोक्षिते।

सालमासन्नमेकेन परिजग्राह पाणिना ॥ ५३ ॥

सम्पीड्योरासि सस्कन्द्यं करेणाभिनिवेश्य च।
किञ्चिदभ्यवनम्यैनमुन्ममाथ महारणे ॥ ५४ ॥

तामिन्द्रकेतुप्रतिमं वृक्षं मन्दरसन्निभम्।

समुत्सृजत वेगेन मिषतां सर्वरक्षसाम् ॥ ५५ ॥

स चिच्छेद शितैर्बाणैः सप्तभिः कायभेदनैः।

अङ्गदो विव्यथेऽभीक्षणं स पपात मुमोह च ॥ ५६ ॥

अङ्गदं पतितं दृष्ट्वा सीदन्तमिव सागरे।

दुरासदं हरिश्रेष्ठा राघवाय न्यवेदयन् ॥ ५७ ॥

रामस्तु व्यथितं श्रुत्वा वालिपुत्रं महाहवे।

व्यादिदेशा हरिश्रेष्ठाङ्गाम्बवत्प्रमुखांस्ततः ॥ ५८ ॥

ते तु वानरशार्दूलाः श्रुत्वा रामस्य शासनम्।

अभिपेतुः सुसङ्ख्याः कुम्भमुद्यतकार्मुकम् ॥ ५९ ॥

ततो द्रुमशिलाहस्ताः कोपसंरक्तलोचनाः।

रिरक्षिषन्तोऽभ्यपतन्नङ्गदं वानरर्षभाः ॥ ६० ॥

जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः।
कुम्भकर्णात्मजं वीरं क्रुद्धाः समभिदुद्ध्रुवुः ॥ ६१ ॥

समीक्ष्यापतस्तांस्तु वानरेन्द्रान् महाबलान्।
आवार शरौघेण नगेनेव जलाशयम् ॥ ६२ ॥

तस्य बाणपथं प्राप्य न शेकुरपि वीक्षितुम्।
वानरेन्द्रा महात्मानो वेलामिव महोदधिः ॥ ६३ ॥

तांस्तु दृष्ट्वा हरिगणान् शरवृष्टिभिर्दितान्।
अङ्गदं पृष्ठतः कृत्वा भ्रातृजं पूवगेश्वरः ॥ ६४ ॥

अभिदुद्राव सुग्रीवः कुम्भकर्णात्मजं रणे।
शैलसानुचरं नागं वेगवानिव केसरी ॥ ६५ ॥

उत्पाट्य च महावृक्षानश्वकर्णादिकान् बहून्।
अन्यांश्च विविधान् वृक्षांश्चिक्षेप स महाकपिः ॥ ६६ ॥

तां छाद्यन्तीमाकाशं वृक्षवृष्टिं दुरासदाम्।
कुम्भकर्णात्मजः श्रीमांश्चिच्छेद स्वशरैः शितैः ॥ ६७ ॥

अभिलक्ष्येण तीव्रेण कुम्भेन निशितैः शरैः।
आचितास्ते द्रुमा रेजुर्यथा घोराः शतम्भयः।
द्रुमवर्षं तु तद् भिन्नं दृष्ट्वा कुम्भेन वीर्यवान् ॥ ६८ ॥

वानराधिपतिः श्रीमान् महासत्त्वो न विव्यथे।
स विध्यमानः सहसा सहमानस्तु ताञ्छरान् ॥ ६९ ॥

कुम्भस्य धनुराक्षिप्य बमञ्जेन्द्रधनुःप्रभम्।
अवप्लुत्य ततः शीघ्रं कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ७० ॥

अब्रवीत् कुपितः कुम्भं भग्नश्चमिव द्विपम्।
निकुम्भाग्रज वीर्यं ते बाणवेगं तदद्धुतम्॥७१॥

सन्नतिश्च प्रभावश्च तव वा रावणस्य वा।
प्रह्लादबलिवृत्रभकुबेरवरुणोपमं ॥७२॥

एकस्त्वमनुजातोऽसि पितरं बलवत्तरम्।
त्वामेवैकं महाबाहुं शूलहस्तमरिन्द्रमम्॥७३॥

त्रिदशा नातिवर्तन्ते जितेन्द्रियमिवाधयः।
विक्रमस्व महाबुद्धे कर्माणि मम पश्य च॥७४॥

वरदानात् पितृव्यस्ते सहते देवदानवान्।
कुम्भकर्णस्तु वीर्येण सहते च सुरासुरान्॥७५॥

धनुषीन्द्रजितस्तुल्यः प्रतापे रावणस्य च।
त्वमद्य रक्षसां लोके श्रेष्ठोऽसि बलवीर्यतः॥७६॥

महाविमर्दं समरे मया सह तवाद्धुतम्।
अद्य भूतानि पश्यन्तु शक्रशम्बरयोरिव॥७७॥

कृतमप्रतिमं कर्म दर्शितं चास्त्रकौशलम्।
पतिता हरिवीराश्च त्वयैते भीमविक्रमाः॥७८॥

उपालभ्यभयाच्चैव नासि वीर मया हतः।
कृतकर्मपरिश्रान्तो विश्रान्तः पश्य मे बलम्॥७९॥

तेन सुग्रीववाक्येन सावमानेन मानितः।
अग्नेराज्यहुतस्येव तेजस्तस्याभ्यवर्धत॥८०॥

ततः कुम्भस्तु सुग्रीवं बाहुभ्यां जगृहे तदा।
गजाविवातीतमदौ निःश्वसन्तौ मुहुर्मुहुः॥८१॥

अन्योन्यगात्रथितौ घर्षन्तावितरेतरम्।
 सधूमां मुखतो ज्वालां विसृजन्तौ परिश्रमात्॥८२॥
 तयोः पादाभिधाताच्च निमग्ना चाभवन्मही।
 व्याघूर्णिततरङ्गश्च चुक्षुभे वरुणालयः॥८३॥
 ततः कुम्भं समुत्क्षिप्य सुग्रीवो लवणाभसि।
 पातयामास वेगेन दर्शयन्नुदधेस्तलम्॥८४॥
 ततः कुम्भनिपातेन जलराशिः समुत्थितः।
 विन्यमन्दरसङ्काशो विसर्सप समन्ततः॥८५॥
 ततः कुम्भः समुत्पत्य सुग्रीवमभिपात्य च।
 आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रकल्पेन मुष्टिना॥८६॥
 तस्य वर्म च पुस्फोट सञ्ज्ञे चापि शोणितम्।
 तस्य मुष्टिर्महावेगः प्रतिजग्नेऽस्थिमण्डले॥८७॥
 तस्य वेगेन तत्रासीत् तेजः प्रज्वलितं महत्।
 वज्रनिष्पेषसञ्जाता ज्वाला मेरोर्यथा गिरेः॥८८॥
 स तत्राभिहृतस्तेन सुग्रीवो वानरर्षभः।
 मुष्टिं संवर्तयामास वज्रकल्पं महाबलः॥८९॥
 अर्चिः सहस्रविकचरविमण्डलवर्चसम् ।
 स मुष्टिं पातयामास कुम्भस्योरसि वीर्यवान्॥९०॥
 स तु तेन प्रहारेण विह्वलो भृशपीडितः।
 निपपात तदा कुम्भो गतार्चिरिव पावकः॥९१॥
 मुष्टिनाभिहृतस्तेन निपपाताशु राक्षसः।
 लोहिताङ्ग इवाकाशाद् दीप्तरशिमर्यद्वच्छया॥९२॥

कुम्भस्य पततो रूपं भग्नस्योरसि मुष्टिना।
बभौ रुद्राभिपन्नस्य यथा रूपं गवां पतेः ॥ १३ ॥

तस्मिन् हते भीमपराक्रमेण प्लवङ्गमानामृषभेण युद्धे।
मही सशैला सवना चचाल भयं च रक्षांस्याधिकं विवेश ॥ १४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
कम्पनादिवधः नाम षष्ठतितमः सर्गः ॥ ६-७६ ॥

॥ सप्तसप्ततितमः सर्गः — निकुम्भवधः ॥

निकुम्भो भ्रातरं दृष्ट्वा सुग्रीवेण निपातितम्।
प्रदहन्त्रिव कोपेन वानरेन्द्रमुदैक्षत ॥ १ ॥

ततः स्त्रगदामसन्नद्धं दत्तपञ्चाङ्गुलं शुभम्।
आददे परिघं धीरो महेन्द्रशिखरोपमम् ॥ २ ॥

हेमपट्टपरिक्षिप्तं वज्रविद्रुमभूषितम्।
यमदण्डोपमं भीमं रक्षसां भयनाशनम् ॥ ३ ॥

तमाविध्य महातेजाः शक्खजसमौजसम्।
निननाद विवृत्तास्यो निकुम्भो भीमविक्रमः ॥ ४ ॥

उरोगतेन निष्केण भुजस्थैरङ्गदैरपि।
कुण्डलाभ्यां च चित्राभ्यां मालया च सचित्रया ॥ ५ ॥

निकुम्भो भूषणैर्भाति तेन स्म परिघेण च।
यथेन्द्रधनुषा मेघः सविद्युत्स्तनयित्वान् ॥ ६ ॥

परिघाग्रेण पुस्फोट वातग्रन्थिर्महात्मनः।
प्रजज्वाल सघोषश्च विधूम इव पावकः ॥ ७ ॥

नगर्या विटपावत्या गन्धर्वभवनोत्तमैः।
सतारागणनक्षत्रं सचन्द्रसमहाग्रहम्।
निकुम्भपरिघाधूर्णं भ्रमतीव नभस्थलम्॥८॥

दुरासदश्च सञ्ज्ञे परिघाभरणप्रभः।
क्रोधेन्द्र्यनो निकुम्भाग्निर्युगान्ताग्निरिवोत्थितः॥९॥

राक्षसा वानराश्चापि न शेकुः स्पन्दितुं भयात्।
हनुमांस्तु विवृत्योरस्तस्थौ प्रमुखतो बली॥१०॥

परिघोपमबाहुस्तु परिघं भास्करप्रभम्।
बली बलवतस्तस्य पातयामास वक्षसि॥११॥

स्थिरे तस्योरसि व्यूढे परिघः शतधा कृतः।
विकीर्यमाणः सहसा उल्काशतमिवाम्बरे॥१२॥

स तु तेन प्रहारेण न चचाल महाकपिः।
परिघेण समाधूतो यथा भूमिचलेऽचलः॥१३॥

स तथाभिहतस्तेन हनूमान् प्लवगोत्तमः।
मुष्टि संवर्तयामास बलेनातिमहाबलः॥१४॥

तमुद्यम्य महातेजा निकुम्भोरसि वीर्यवान्।
अभिचिक्षेप वेगेन वेगवान् वायुविक्रमः॥१५॥

तत्र पुस्फोट वर्मास्य प्रसुस्त्राव च शोणितम्।
मुष्टिना तेन सञ्ज्ञे मेघे विद्युदिवोत्थिता॥१६॥

स तु तेन प्रहारेण निकुम्भो विचचाल च।
स्वस्थश्चापि निजग्राह हनूमन्तं महाबलम्॥१७॥

चुक्रशुश्र तदा सञ्चे भीमं लङ्घानिवासिनः।
निकुम्भेनोद्यतं दृष्टा हनूमन्तं महाबलम्॥ १८॥

स तथा ह्रियमाणोऽपि हनूमांस्तेन रक्षसा।
आजघानानिलसुतो वज्रकल्पेन मुष्टिना॥ १९॥

आत्मानं मोक्षयित्वाथ क्षितावभ्यवपद्यत।
हनूमानुन्ममाथाशु निकुम्भं मारुतात्मजः॥ २०॥

निक्षिष्य परमायतो निकुम्भं निष्पिपेष च।
उत्पत्य चास्य वेगेन पपातोरसि वेगवान्॥ २१॥

परिगृह्य च बाहुभ्यां परिवृत्य शिरोधराम्।
उत्पाटयामास शिरो भैरवं नदतो महत्॥ २२॥

अथ निनदति सादिते निकुम्भे पवनसुतेन रणे बभूव युद्धम्।
दशरथसुतराक्षसेन्द्रसून्वोर्भृशतरमागतरोषयोः सुभीमम्॥ २३॥

व्यपेते तु जीवे निकुम्भस्य हृष्टा विनेदुः प्लवङ्गा दिशः सस्वनुश्च।
चचालेव चोर्वी पपातेव सा द्यौर्बलं राक्षसानां भयं चाविवेश॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
निकुम्भवधः नाम सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥ ६-७७॥

॥ अष्टसप्रतितमः सर्गः — मकराक्षाभिषेणनम्॥

निकुम्भं निहतं श्रुत्वा कुम्भं च विनिपातितम्।
रावणः परमामर्षी प्रजज्वालानलो यथा॥ १॥

नैऋतः क्रोधशोकाभ्यां द्वाभ्यां तु परिमूर्च्छितः।
खरपुत्रं विशालाक्षं मकराक्षमचोदयत्॥ २॥

गच्छ पुत्र मयाऽज्ञसो बलेनाभिसमन्वितः ।
 राघवं लक्ष्मणं चैव जहि तौ सवनौकसौ ॥ ३ ॥
 रावणस्य वचः श्रुत्वा शूरमानी खरात्मजः ।
 बाढमित्यब्रवीद्धृष्टो मकराक्षो निशाचरम् ॥ ४ ॥
 सोऽभिवाद्य दशग्रीवं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
 निर्जगाम गृहाच्छुभ्राद् रावणस्याज्ञया बली ॥ ५ ॥
 समीपस्थं बलाध्यक्षं खरपुत्रोऽब्रवीद् वचः ।
 रथमानीयतां तूर्णं सैन्यं त्वानीयतां त्वरात् ॥ ६ ॥
 तस्य तद् वचनं श्रुत्वा बलाध्यक्षो निशाचरः ।
 स्यन्दनं च बलं चैव समीपं प्रत्यपादयत् ॥ ७ ॥
 प्रदक्षिणं रथं कृत्वा समारुह्य निशाचरः ।
 सूतं सञ्चोदयामास शीघ्रं वै रथमावह ॥ ८ ॥
 अथ तान् राक्षसान् सर्वान् मकराक्षोऽब्रवीदिदम् ।
 यूयं सर्वे प्रयुध्यत्वं पुरस्तान्मम राक्षसाः ॥ ९ ॥
 अहं राक्षसराजेन रावणेन महात्मना ।
 आज्ञसः समरे हन्तुं तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥ १० ॥
 अद्य रामं वधिष्यामि लक्ष्मणं च निशाचराः ।
 शाखामृगं च सुग्रीवं वानरांश्च शरोत्तमैः ॥ ११ ॥
 अद्य शूलनिपातैश्च वानराणां महाचमूर्म् ।
 प्रदाहिष्यामि सम्प्राप्तां शुष्केन्धनमिवानलः ॥ १२ ॥
 मकराक्षस्य तच्छ्रुत्वा वचनं ते निशाचराः ।
 सर्वे नानायुधोपेता बलवन्तः समाहिताः ॥ १३ ॥

ते कामरूपिणः कूरा दंष्ट्रिणः पिङ्गलेक्षणाः ।

मातङ्गा इव नर्दन्तो ध्वस्तकेशा भयावहाः ॥ १४ ॥

परिवार्य महाकाया महाकायं खरात्मजम् ।

अभिजग्मुस्ततो हृष्टाश्चालयन्तो वसुन्धराम् ॥ १५ ॥

शङ्खभेरीसहस्राणामाहतानां समन्ततः ।

क्षेलितास्फोटितानां च तत्र शब्दो महानभूत् ॥ १६ ॥

प्रब्रह्मोऽथ करात् तस्य प्रतोदः सारथेस्तदा ।

पपात सहसा दैवाद् ध्वजस्तस्य तु रक्षसः ॥ १७ ॥

तस्य ते रथसंयुक्ता हया विक्रमवर्जिताः ।

चरणौराकुलैर्गत्वा दीनाः सास्त्रमुखा ययुः ॥ १८ ॥

प्रवाति पवनस्तस्मिन् सपांसुः खरदारुणः ।

निर्याणे तस्य रौद्रस्य मकराक्षस्य दुर्मतेः ॥ १९ ॥

तानि दृष्ट्वा निमित्तानि राक्षसा वीर्यवत्तमाः ।

अचिन्त्य निर्गताः सर्वे यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ॥ २० ॥

घनगजमहिषाङ्गतुल्यवर्णाः समरमुखेष्वसकृद्गदासिभिन्नाः ।

अहमहमिति युद्धकौशलास्ते रजनिचराः परिब्रह्ममुर्मुहुस्ते ॥ २१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे

मकराक्षाभिषेणनम् नाम अष्टसप्ततितमः सर्गः ॥ ६-७८ ॥

॥ एकोनाशीतितमः सर्गः — मकराक्षवधः ॥

निर्गतं मकराक्षं ते दृष्ट्वा वानरपुङ्गवाः ।

आप्तुत्य सहसा सर्वे योद्धुकामा व्यवस्थिताः ॥ १ ॥

ततः प्रवृत्तं सुमहत् तद् युद्धं लोमहर्षणम्।
निशाचरैः पूवज्ञानां देवानां दानवैरिव ॥ २ ॥

वृक्षशूलनिपातैश्च गदापरिघपातनैः।
अन्योन्यं मर्दयन्ति स्म तदा कपिनिशाचराः ॥ ३ ॥

शक्तिखञ्जगदाकुन्तैस्तोमरैश्च निशाचराः।
पट्टिशैर्भिन्दिपालैश्च बाणपातैः समन्ततः ॥ ४ ॥

पाशमुद्गरदण्डैश्च निर्धातैश्चापरैस्तथा।
कदनं कपिसिंहानां चक्रस्ते रजनीचराः ॥ ५ ॥

बाणौघैरर्दिताश्चापि खरपुत्रेण वानराः।
सम्भ्रान्तमनसः सर्वे दुदुवुर्भयपीडिताः ॥ ६ ॥

तान् दृष्ट्वा राक्षसाः सर्वे द्रवमाणान् वनौकसः।
नेदुस्ते सिंहवद् दृष्टा राक्षसा जितकाशिनः ॥ ७ ॥

विद्रवत्सु तदा तेषु वानरेषु समन्ततः।
रामस्तान् वारयामास शरवर्षण राक्षसान् ॥ ८ ॥

वारितान् राक्षसान् दृष्ट्वा मकराक्षो निशाचरः।
कोपानलसमाविष्टो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ९ ॥

तिष्ठ राम मया सार्धं द्वन्द्ययुद्धं भविष्यति।
त्याजयिष्यामि ते प्राणान् धनुर्मुक्तैः शितैः शरैः ॥ १० ॥

यत् तदा दण्डकारण्ये पितरं हतवान् मम।
तदग्रतः स्वकर्मस्थं स्मृत्वा रोषोऽभिवर्घते ॥ ११ ॥

दद्यन्ते भृशमज्ञानि दुरात्मन् मम राघव।
यन्मयासि न दृष्टस्त्वं तस्मिन् काले महावने ॥ १२ ॥

दिष्यासि दर्शनं राम मम त्वं प्राप्तवानिह।
 काङ्क्षितोऽसि क्षुधार्तस्य सिंहस्येवेतरो मृगः ॥ १३ ॥
 अद्य मद्वाणवेगेन प्रेतराङ्किषयं गतः।
 ये त्वया निहताः शूराः सह तैश्च वसिष्यसि ॥ १४ ॥
 बहुनात्र किमुक्तेन शृणु राम वचो मम।
 पश्यन्तु सकला लोकास्त्वां मां चैव रणाजिरे ॥ १५ ॥
 अस्त्रैर्वा गदया वापि बाहुभ्यां वा रणाजिरे।
 अभ्यस्तं येन वा राम वर्ततां तेन वा मृधम् ॥ १६ ॥
 मकराक्षवचः श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः।
 अब्रवीत् प्रहसन् वाक्यमुत्तरोत्तरवादिनम् ॥ १७ ॥
 कत्थसे किं वृथा रक्षो बहून्यसद्वशानि ते।
 न रणे शक्यते जेतुं विना युद्धेन वाग्बलात् ॥ १८ ॥
 चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां त्वितिता च यः।
 त्रिशिरा दूषणश्चापि दण्डके निहतो मया ॥ १९ ॥
 स्वाशिताश्चापि मांसेन गृध्रगोमायुवायसाः।
 भविष्यन्त्यद्य वै पाप तीक्ष्णतुण्डनखाङ्कशाः ॥ २० ॥
 राघवेणैव मुक्तस्तु मकराक्षो महाबलः।
 बाणौघानमुच्त तस्मै राघवाय रणाजिरे ॥ २१ ॥
 ताञ्छराञ्छरवर्षेण रामश्चिच्छेद नैकधा।
 निपेतुर्भुवि विच्छिन्ना रुक्मपुङ्गाः सहस्रशः ॥ २२ ॥
 तद् युद्धमभवत् तत्र समेत्यान्योन्यमोजसा।
 खरराक्षसपुत्रस्य सूनोर्दशरथस्य च ॥ २३ ॥

जीमूतयोरिवाकाशे शब्दो ज्यातलयोरिव।
धनुर्मुक्तः स्वनोऽन्योन्यं श्रूयते च रणाजिरे ॥ २४ ॥

देवदानवगन्धर्वाः किञ्चराश्च महोरगाः।
अन्तरिक्षगताः सर्वे द्रष्टुकामास्तदद्भुतम् ॥ २५ ॥

विद्धमन्योन्यगात्रेषु द्विगुणं वर्धते बलम्।
कृतप्रतिकृतान्योन्यं कुरुतां तौ रणाजिरे ॥ २६ ॥

राममुक्तांस्तु बाणौघान् राक्षसस्त्वच्छिनद् रणे।
रक्षोमुक्तांस्तु रामो वै नैकधा प्राच्छिनच्छरैः ॥ २७ ॥

बाणौघवितताः सर्वा दिशश्च प्रदिशस्तथा।
सञ्छन्ना वसुधा चैव समन्तान्न प्रकाशते ॥ २८ ॥

ततः कुद्धो महाबाहुर्धनुश्चिच्छेद संयुगे।
अष्टाभिरथ नाराचैः सूतं विव्याध राघवः ॥ २९ ॥

भित्त्वा रथं शरै रामो हत्वा अश्वानपातयत्।
विरथो वसुधास्थः स मकराक्षो निशाचरः ॥ ३० ॥

तत्तिष्ठद् वसुधां रक्षः शूलं जग्राह पाणिना।
त्रासनं सर्वभूतानां युगान्ताग्निसमप्रभम् ॥ ३१ ॥

दुरवापं महच्छूलं रुद्रदत्तं भयङ्करम्।
जाज्वल्यमानमाकाशे संहारास्त्रमिवापरम् ॥ ३२ ॥

यं दृष्ट्वा देवताः सर्वा भयार्ता विद्रुता दिशः।
विश्राम्य च महच्छूलं प्रज्वलन्तं निशाचरः ॥ ३३ ॥

स क्रोधात् प्राहिणोत् तस्मै राघवाय महाहवे।
तमापतन्तं ज्वलितं खरपुत्रकराच्युतम् ॥ ३४ ॥

बाणैश्चतुर्भिराकाशे शूलं चिच्छेद राघवः।
स भिन्नो नैकधा शूलो दिव्यहाटकमण्डितः।
व्यशीर्यत महोल्केव रामबाणार्दितो भुवि ॥ ३५ ॥

तच्छूलं निहतं दृष्ट्वा रामेणाक्षिष्ठकर्मणा।
साधु साध्विति भूतानि व्याहरन्ति नभोगताः ॥ ३६ ॥

तं दृष्ट्वा निहतं शूलं मकराक्षो निशाचरः।
मुष्टिमुद्यम्य काकुत्थं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३७ ॥

स तं दृष्ट्वा पतन्तं तु प्रहस्य रघुनन्दनः।
पावकास्त्रं ततो रामः सन्दधे तु शरासने ॥ ३८ ॥

तेनास्त्रेण हतं रक्षः काकुत्थेन तदा रणे।
सञ्जिन्नहृदयं तत्र पपात च ममार च ॥ ३९ ॥

दृष्ट्वा ते राक्षसाः सर्वे मकराक्षस्य पातनम्।
लङ्कामेव प्रधावन्त रामबाणभयार्दिताः ॥ ४० ॥

दशरथनृपसूनुबाणवेगौ रजनिचरं निहतं खरात्मजं तम्।
प्रददशुरथ देवताः प्रहृष्टा गिरिमिव वज्रहतं यथा विकीर्णम् ॥ ४१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
मकराक्षवधः नाम एकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ६-७९ ॥

॥ अशीतितमः सर्गः — तिरोहितरावणियुद्धम् ॥

मकराक्षं हतं श्रुत्वा रावणः समितिञ्चयः।
रोषेण महताविष्टो दन्तान् कटकटाय्य च ॥ १ ॥

कुपितश्च तदा तत्र किं कार्यमिति चिन्तयन्।
आदिदेशाथ सङ्कुद्धो रणायेन्द्रजितं सुतम्॥२॥

जहि वीर महावीर्यौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
अदृश्यो दृश्यमानो वा सर्वथा त्वं बलाधिकः॥३॥

त्वमप्रतिमकर्माणमिन्द्रं जयसि संयुगे।
किं पुनर्मानुषौ दृष्ट्वा न वधिष्यसि संयुगे॥४॥

तथोक्तो राक्षसेन्द्रेण प्रतिगृह्य पितुर्वचः।
यज्ञभूमौ स विधिवत् पावकं जुहुवेन्द्रजित्॥५॥

जुहूतश्चापि तत्राग्निं रक्तोष्णीषधराः स्त्रियः।
आजग्मुस्तत्र सम्भ्रान्ता राक्षस्यो यत्र रावणिः॥६॥

शस्त्राणि शरपत्राणि समिधोऽथ बिभीतकाः।
लोहितानि च वासांसि स्तुवं कार्ष्णायसं तथा॥७॥

सर्वतोऽग्निं समास्तीर्य शरपत्रैः सतोमरैः।
छागस्य सर्वकृष्णस्य गलं जग्राह जीवतः॥८॥

सकृद्धोमसमिद्धस्य विघूमस्य महार्चिषः।
बभूवुस्तानि लिङ्गानि विजयं दर्शयन्ति च॥९॥

प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तहाटकसन्निभः ।
हविस्तत् प्रतिजग्राह पावकः स्वयमुत्थितः॥१०॥

हुत्वाग्निं तर्पयित्वाथ देवदानवराक्षसान्।
आरुरोह रथश्रेष्ठमन्तर्धानगतं शुभम्॥११॥

स वाजिभिश्चतुर्भिस्तु बाणैस्तु निशितैर्युतः।
आरोपितमहाचापः शुशुभे स्यन्दनोत्तमः॥१२॥

जाज्वल्यमानो वपुषा तपनीयपरिच्छदः।
मृगैश्वन्द्रार्धचन्द्रैश्व स रथः समलङ्घृतः ॥ १३ ॥

जाम्बूनदमहाकम्बुर्दीसपावकसन्निभः।
बभूवेन्द्रजितः केतुर्वैदूर्यसमलङ्घृतः ॥ १४ ॥

तेन चादित्यकल्पेन ब्रह्मास्त्रेण च पालितः।
स बभूव दुराधर्षो रावणिः सुमहाबलः ॥ १५ ॥

सोऽभिनिर्याय नगरादिन्द्रजित् समितिञ्जयः।
हुत्वाग्निं राक्षसैर्मञ्चैरन्तर्धानगतोऽब्रवीत् ॥ १६ ॥

अद्य हत्वा रणे यौ तौ मिथ्या प्रब्रजितौ वने।
जयं पित्रे प्रदास्यामि रावणाय रणेऽधिकम् ॥ १७ ॥

अद्य निर्वानरामुर्वी हत्वा रामं च लक्ष्मणम्।
करिष्ये परमां प्रीतिमित्युत्त्वान्तरधीयत ॥ १८ ॥

आपपाताथ सङ्कुद्धो दशग्रीवेण चोदितः।
तीक्ष्णकार्मुकनाराचैस्तीक्ष्णस्त्वन्दरिपूरणे ॥ १९ ॥

स ददर्श महावीर्यौ नागौ त्रिशिरसाविव।
सृजन्ताविषुजालानि वीरौ वानरमध्यगौ ॥ २० ॥

इमौ ताविति सञ्चिन्त्य सज्जं कृत्वा च कार्मुकम्।
सन्ततानेषुधाराभिः पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ २१ ॥

स तु वैहायसरथो युधि तौ रामलक्ष्मणौ।
अचक्षुर्विषये तिष्ठन् विव्याध निशितैः शरैः ॥ २२ ॥

तौ तस्य शरवेगेन परीतौ रामलक्ष्मणौ।
धनुषी सशरे कृत्वा दिव्यमस्त्रं प्रचक्रतुः ॥ २३ ॥

प्रच्छादयन्तौ गगनं शरजालैर्महाबलौ।
तमस्यैः सूर्यसङ्काशैर्नैव पस्पर्शतुः शरैः ॥ २४ ॥

स हि धूमान्धकारं च चक्रे प्रच्छादयन्नभः।
दिशश्चान्तर्दधे श्रीमान् नीहारतमसा वृताः ॥ २५ ॥

नैव ज्यातलनिर्घोषो न च नेमिखुरस्वनः।
शुश्रुवे चरतस्तस्य न च रूपं प्रकाशते ॥ २६ ॥

घनान्धकारे तिमिरे शिलावर्षमिवाद्भुतम्।
स वर्वर्ष महाबाहुनाराचशरवृष्टिभिः ॥ २७ ॥

स रामं सूर्यसङ्काशैः शरैर्दत्तवरैर्भृशम्।
विव्याध समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु रावणिः ॥ २८ ॥

तौ हन्यमानौ नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतौ।
हेमपुङ्गान् नरव्याघ्रौ तिग्मान् मुमुचतुः शरान् ॥ २९ ॥

अन्तरिक्षे समासाद्य रावणिं कङ्कपत्रिणः।
निकृत्य पतगा भूमौ पेतुस्ते शोणिताप्लुताः ॥ ३० ॥

अतिमात्रं शरौघेण दीप्यमानौ नरोत्तमौ।
तानिषून् पततो भलैरनेकैर्विचकर्ततुः ॥ ३१ ॥

यतो हि ददृशाते तौ शरान् निपतिताञ्छितान्।
ततस्तु तौ दाशरथी ससृजातेऽस्त्रमुत्तमम् ॥ ३२ ॥

रावणिस्तु दिशः सर्वा रथेनातिरथोऽपतत्।
विव्याध तौ दाशरथी लघ्वस्त्रो निशितैः शरैः ॥ ३३ ॥

तेनातिविद्धौ तौ वीरौ रुक्मपुङ्गैः सुसंहतैः।
बभूवतुर्दाशरथी पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ३४ ॥

नास्य वेगगतिं कश्चिन्न च रूपं धनुः शरान्।
न चास्य विदितं किञ्चित् सूर्यस्येवाभ्रसम्मुखे ॥ ३५ ॥

तेन विद्धाश्च हरयो निहताश्च गतासवः।
बभूवुः शतशस्तत्र पतिता धरणीतले ॥ ३६ ॥

लक्ष्मणस्तु ततः कुञ्जे भ्रातरं वाक्यमब्रवीत्।
ब्राह्ममस्त्रं प्रयोक्ष्यामि वधार्थं सर्वरक्षसाम् ॥ ३७ ॥

तमुवाच ततो रामो लक्ष्मणं शुभलक्षणम्।
नैकस्य हेतो रक्षांसि पृथिव्यां हन्तुमर्हसि ॥ ३८ ॥

अयुध्यमानं प्रच्छन्नं प्राञ्जलिं शरणागतम्।
पलायमानं मत्तं वा न हन्तुं त्वमिहार्हसि ॥ ३९ ॥

तस्यैव तु वधे यत्रं करिष्यामि महाभुज।
आदेक्ष्यावो महावेगानस्त्रानाशीविषोपमान् ॥ ४० ॥

तमेनं मायिनं क्षुद्रमन्तर्हितरथं बलात्।
राक्षसं निहनिष्यन्ति दृष्ट्वा वानरयूथपाः ॥ ४१ ॥

यद्येष भूमिं विशते दिवं वा रसातलं वापि नभस्तलं वा।
एवं विगृहोऽपि ममास्त्रदग्धः पतिष्ठते भूमितले गतासुः ॥ ४२ ॥

इत्येवमुत्त्वा वचनं महार्थं रघुप्रवीरः पुवर्गष्मैर्वृतः।
वधाय रौद्रस्य नृशंसकर्मणस्तदा महात्मा त्वरितं निरीक्षते ॥ ४३ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
तिरोहितरावणियुद्धम् नाम अशीतितमः सर्गः ॥ ६-८० ॥

॥ एकाशीतितमः सर्गः — मायासीतावधः ॥

विज्ञाय तु मनस्तस्य राघवस्य महात्मनः।
स निवृत्याहवात् तस्मात् प्रविवेश पुरं ततः ॥ १ ॥

सोऽनुस्मृत्य वर्धं तेषां राक्षसानां तरस्विनाम्।
क्रोधताम्रेक्षणः शूरो निर्जगामाथ रावणः ॥ २ ॥

स पश्चिमेन द्वारेण निर्ययौ राक्षसैर्वृतः।
इन्द्रजित् सुमहावीर्यः पौलस्त्यो देवकण्टकः ॥ ३ ॥

इन्द्रजित्तु ततो दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।
रणायाभ्युद्यतौ वीरौ मायां प्रादुष्करोत् तदा ॥ ४ ॥

इन्द्रजित्तु रथे स्थाप्य सीतां मायामयीं तदा।
बलेन महतावृत्य तस्या वधमरोचयत् ॥ ५ ॥

मोहनार्थं तु सर्वेषां बुद्धिं कृत्वा सुदुर्मतिः।
हन्तुं सीतां व्यवसितो वानराभिमुखो ययौ ॥ ६ ॥

तं दृष्ट्वा त्वभिनिर्यान्तं सर्वे ते काननौकसः।
उत्पेतुरभिसङ्कुद्धाः शिलाहस्ता युयुत्सवः ॥ ७ ॥

हनूमान् पुरतस्तेषां जगाम कपिकुञ्जरः।
प्रगृह्य सुमहच्छृङ्खं पर्वतस्य दुरासदम् ॥ ८ ॥

स ददर्श हतानन्दां सीतामिन्द्रजितो रथे।
एकवेणीधरां दीनामुपवासकृशाननाम् ॥ ९ ॥

परिक्लिष्टैकवसनाममृजां राघवप्रियाम्।
रजोमलाभ्यामालिसैः सर्वगात्रैरस्त्रियम् ॥ १० ॥

तां निरीक्ष्य मुहूर्तं तु मैथिलीमध्यवस्थ्य च।
बभूवाचिरदृष्टा हि तेन सा जनकात्मजा ॥ ११ ॥

अब्रवीत् तां तु शोकार्ता निरानन्दां तपस्विनीम्।
दृष्टा रथस्थितां दीनां राक्षसेन्द्रसुतश्रिताम् ॥ १२ ॥

किं समर्थितमस्येति चिन्तयन् स महाकपिः।
सह तैर्वानरश्रेष्ठैरभ्यधावत् रावणिम् ॥ १३ ॥

तद् वानरबलं दृष्टा रावणिः क्रोधमूर्च्छितः।
कृत्वा विकोशं निखिंशं मूर्धि सीतामकर्षयत् ॥ १४ ॥

तां स्त्रियं पश्यतां तेषां ताडयामास राक्षसः।
क्रोशन्तीं राम रामेति मायया योजितां रथे ॥ १५ ॥

गृहीतमूर्धजां दृष्टा हनूमान् दैन्यमागतः।
दुःखजं वारि नेत्राभ्यामुत्सृजन् मारुतात्मजः ॥ १६ ॥

तां दृष्टा चारुसर्वाङ्गीं रामस्य महिषीं प्रियाम्।
अब्रवीत् परुषं वाक्यं क्रोधाद् रक्षोधिपात्मजम् ॥ १७ ॥

दुरात्मनात्मनाशाय केशपक्षे परामृशः।
ब्रह्मर्षीणां कुले जातो राक्षसीं योनिमाश्रितः ॥ १८ ॥

धिक् त्वां पापसमाचारं यस्य ते मतिरीदृशी।
नृशंसानार्यं दुर्वृत्तं क्षुद्रं पापपराक्रम।
अनार्यस्येदृशं कर्म घृणा ते नास्ति निर्घृण ॥ १९ ॥

च्युता गृहाच्च राज्याच्च रामहस्ताच्च मैथिली।
किं तवैषापराद्धा हि यदेनां हंसि निर्दय ॥ २० ॥

सीतां हत्वा तु न चिरं जीविष्यसि कथञ्चन।

वधार्ह कर्मणा तेन मम हस्तगतो ह्यसि॥ २१॥

ये च स्त्रीघातिनां लोका लोकवध्यैश्च कुत्सिताः।

इह जीवितमुत्सृज्य प्रेत्य तान् प्रति लप्स्यसे॥ २२॥

इति ब्रुवाणो हनुमान् सायुधैर्हरिभिर्वृतः।

अभ्यधावत् सुसङ्कुद्धो राक्षसेन्द्रसुतं प्रति॥ २३॥

आपतन्तं महावीर्यं तदनीकं वनौकसाम्।

रक्षसां भीमकोपानामनीकेन न्यवारयत्॥ २४॥

स तां बाणसहस्रेण विक्षोभ्य हरिवाहिनीम्।

हनूमन्तं हरिश्रेष्ठमिन्द्रजित् प्रत्युवाच ह॥ २५॥

सुग्रीवस्त्वं च रामश्च यन्निमित्तमिहागताः।

तां वधिष्यामि वैदेहीमद्यैव तव पश्यतः॥ २६॥

इमां हत्वा ततो रामं लक्ष्मणं त्वां च वानर।

सुग्रीवं च वधिष्यामि तं चानार्यं विभीषणम्॥ २७॥

न हन्तव्याः स्त्रियश्चेति यद् ब्रवीषि पुवङ्गम।

पीडाकरममित्राणां यच्च कर्तव्यमेव तत्॥ २८॥

तमेवमुक्तवा रुदतीं सीतां मायामर्यां च ताम्।

शितधारेण खड्डेन निजघानेन्द्रजित् स्वयम्॥ २९॥

यज्ञोपवीतमार्गेण छिन्ना तेन तपस्विनी।

सा पृथिव्यां पृथुश्रोणी पपात प्रियदर्शना॥ ३०॥

तामिन्द्रजित् स्त्रियं हत्वा हनूमन्तमुवाच ह।

मया रामस्य पश्येमां प्रियां शस्त्रनिषूदिताम्।

एषा विशस्ता वैदेही निष्कलो वः परिश्रमः॥ ३१॥

ततः खञ्जन महता हत्वा तामिन्द्रजित्स्वयम्।
हृष्टः स रथमास्थाय ननाद च महास्वनम्॥३२॥

वानराः शुश्रुवुः शब्दमदूरे प्रत्यवस्थिताः।
व्यादितास्यस्य नदतस्तद्वुर्गं सांश्रितस्य तु॥३३॥

तथा तु सीतां विनिहत्य दुर्मतिः प्रहृष्टचेताः स बभूव रावणिः।
तं हृष्टरूपं समुदीक्ष्य वानरा विषण्णरूपाः समभिप्रदुद्वुः॥३४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
मायासीतावधः नाम एकाशीतितमः सर्गः ॥ ६-८१ ॥

॥ घ्यशीतितमः सर्गः — हनूमदादिनिर्वेदः ॥

श्रुत्वा तु भीमनिर्हादं शक्राशनिसमस्वनम्।
वीक्ष्यमाणा दिशः सर्वा दुदुवुर्वानरा भृशम्॥१॥

तानुवाच ततः सर्वान् हनूमान् मारुतात्मजः।
विषण्णवदनान् दीनांस्त्रस्तान् विद्रवतः पृथक्॥२॥

कस्माद् विषण्णवदना विद्रवध्वं प्लवञ्जमाः।
त्यक्तयुद्धसमुत्साहाः शूरत्वं क नु वो गतम्॥३॥

पृष्ठतोऽनुव्रजध्वं मामग्रतो यान्तमाहवे।
शूरभिजनोपेतैरयुक्तं हि निवर्तितुम्॥४॥

एवमुक्ताः सुसङ्कुञ्चा वायुपुत्रेण धीमता।
शैलशृङ्गान् द्रुमांश्चैव जगूहृष्टमानसाः॥५॥

अभिपेतुश्च गर्जन्तो राक्षसान् वानरर्षभाः।
परिवार्य हनूमन्तमन्वयुश्च महाहवे॥६॥

स तैर्वानरमुरव्यैस्तु हनूमान् सर्वतो वृतः।
हुताशन इवार्चिष्मानदहच्छत्रुवाहिनीम्॥७॥

स राक्षसानां कदनं चकार सुमहाकपिः।
वृतो वानरसैन्येन कालान्तकयमोपमः॥८॥

स तु शोकेन चाविष्टः कोपेन महता कपिः।
हनूमान् रावणिरथे महतीं पातयच्छिलाम्॥९॥

तामापतन्तीं दृष्ट्वैव रथः सारथिना तदा।
विधेयाश्वसमायुक्तः विदूरमपवाहितः॥१०॥

तमिन्द्रजितमप्राप्य रथस्थं सहसारथिम्।
विवेश धरणीं भित्त्वा सा शिला व्यर्थमुद्यता॥११॥

पतितायां शिलायां तु व्यथिता रक्षसां चमूः।
निपतन्त्या च शिलया राक्षसा मथिता भृशम्॥१२॥

तमभ्यधावन् शतशो नदन्तः काननौकसः।
ते द्रुमांश्च महाकाया गिरिश्छङ्गाणि चोद्यताः॥१३॥

क्षिपन्तीन्द्रजितं सङ्घे वानरा भीमविक्रमाः।
वृक्षशैलमहावर्ष विसृजन्तः पूवज्ञमाः॥१४॥

शत्रूणां कदनं चक्रुर्नेदुश्च विविधैः स्वनैः।
वानरस्तैर्महाभीमैर्घोररूपा निशाचराः॥१५॥

वीर्यादभिहता वृक्षैर्व्यचेष्टन्त रणक्षितौ।
स सैन्यमभिवीक्ष्याथ वानरादितमिन्द्रजित्॥१६॥

प्रगृहीतायुधः क्रुञ्चः परानभिमुखो ययौ।
स शरौघानवसृजन् स्वसैन्येनाभिसंवृतः॥१७॥

जघान कपिशार्दूलान् सुबहून् दृढविक्रमः।
शूलैरशनिभिः खड़ैः पट्टिशौः शूलमुद्दरैः ॥ १८ ॥

ते चाप्यनुचरांस्तस्य वानरा जघ्नुराहवे।
सुस्कन्धविटपैः शैलैः शिलाभिश्च महाबलः ॥ १९ ॥

हनूमान् कदनं चक्रे रक्षसां भीमकर्मणाम्।
सन्निवार्य परानीकमब्रवीत् तान् वनौकसः ॥ २० ॥

हनूमान् सन्निवर्तध्वं न नः साध्यमिदं बलम्।
त्यत्त्वा प्राणान् विचेष्टन्तो रामप्रियचिकीर्षवः ॥ २१ ॥

यन्निमित्तं हि युध्यामो हता सा जनकात्मजा।
इममर्थं हि विज्ञाप्य रामं सुग्रीवमेव च ॥ २२ ॥

तौ यत् प्रतिविधास्येते तत् करिष्यामहे वयम्।
इत्युत्त्वा वानरश्रेष्ठो वारयन् सर्ववानरान् ॥ २३ ॥

शनैः शनैरसन्त्रस्तः सबलः सञ्घवर्ततः।
ततः प्रेक्ष्य हनूमन्तं ब्रजन्तं यत्र राघवः ॥ २४ ॥

स होतुकामो दुष्टात्मा गतश्वैत्यं निकुम्भिलाम्।
निकुम्भिलामधिष्ठाय पावकं जुहवेन्द्रजित् ॥ २५ ॥

यज्ञभूम्यां ततो गत्वा पावकस्तेन रक्षसा।
हृयमानः प्रजज्वाल होमशोणितभुक् तदा ॥ २६ ॥

सार्चिःपिनद्वो ददृशे होमशोणितर्पितः।
सन्त्यागत इवादित्यः सुतीत्रोऽस्मिः समुत्थितः ॥ २७ ॥

अथेन्द्रजिद् राक्षसभूतये तु जुहाव हव्यं विधिना विधानवित्।
दृष्ट्वा व्यतिष्ठन्ते च राक्षसास्ते महासमूहेषु नयानयज्ञाः ॥ २८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
हनूमदादिनिर्वेदः नाम ऋशीतितमः सर्गः ॥ ६-८२ ॥

॥ ऋशीतितमः सर्गः — रामाश्वासनम् ॥

राघवश्चापि विपुलं तं राक्षसवनौकसाम्।
श्रुत्वा सङ्गामनिर्घोषं जाम्बवन्तमुवाच ह ॥ १ ॥

सौम्य नूनं हनुमता कृतं कर्म सुदुष्करम्।
श्रूयते च यथा भीमः सुमहानायुधस्वनः ॥ २ ॥

तद् गच्छ कुरु साहाय्यं स्वबलेनाभिसंवृतः।
क्षिप्रमृक्षपते तस्य कपिश्रेष्ठस्य युध्यतः ॥ ३ ॥

ऋक्षराजस्तथेत्युक्तवा स्वेनानीकेन संवृतः।
आगच्छत् पश्चिमं द्वारं हनूमान् यत्र वानरः ॥ ४ ॥

अथायान्तं हनूमन्तं ददर्शक्षपतिस्तदा।
वानरैः कृतसङ्गामैः श्वसद्विरभिसंवृतम् ॥ ५ ॥

दृष्ट्वा पथि हनूमांश्च तदृक्षबलमुद्यतम्।
नीलमेघनिमं भीमं सन्निवार्य न्यवर्तत ॥ ६ ॥

स तेन सह सैन्येन सन्निकर्षं महायशाः।
शीघ्रमागम्य रामाय दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥

समरे युध्यमानानामस्माकं प्रेक्षतां च सः।
जघान रुदतीं सीतामिन्द्रजिद् रावणात्मजः ॥ ८ ॥

उद्ध्रान्तचित्तस्तां दृष्ट्वा विषण्णोऽहमरिन्द्रम्।
तदहं भवतो वृत्तं विज्ञापयितुमागतः ॥ ९ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राघवः शोकमूर्च्छितः।
निपपात तदा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः॥ १०॥

तं भूमौ देवसङ्काशं पतितं दृश्य राघवम्।
अभिपेतुः समुत्पत्य सर्वतः कपिसत्तमाः॥ ११॥

आसिष्वन् सलिलैश्वैनं पद्मोत्पलसुगन्धिभिः।
प्रदहन्तमसंहार्य सहसाग्निमिवोत्थितम्॥ १२॥

तं लक्ष्मणोऽथ बाहुभ्यां परिष्वज्य सुदुःखितः।
उवाच राममस्वस्थं वाक्यं हेत्वर्थसंयुतम्॥ १३॥

शुभे वर्त्मनि तिष्ठन्तं त्वामार्य विजितेन्द्रियम्।
अनर्थेभ्यो न शक्नोति त्रातुं धर्मो निरर्थकः॥ १४॥

भूतानां स्थावराणां च जड्मानां च दर्शनम्।
यथास्ति न तथा धर्मस्तेन नास्तीति मे मतिः॥ १५॥

यथैव स्थावरं व्यक्तं जड्मं च तथाविधम्।
नायमर्थस्तथा युक्तस्त्वद्विधो न विपद्यते॥ १६॥

यद्यधर्मो भवेद् भूतो रावणो नरकं ब्रजेत्।
भवांश्च धर्मसंयुक्तो नैव व्यसनमाप्नुयात्॥ १७॥

तस्य च व्यसनाभावाद् व्यसनं चागते त्वयि।
धर्मो भवत्यधर्मश्च परस्परविरोधिनौ॥ १८॥

धर्मेणोपलभेद् धर्ममधर्मं चाप्यधर्मतः।
यद्यधर्मेण युज्येयुर्यष्वधर्मः प्रतिष्ठितः॥ १९॥

न धर्मेण वियुज्येरन्नाधर्मरुचयो जनाः।
धर्मेणाचरतां तेषां तथा धर्मफलं भवेत्॥ २०॥

यस्मादर्था विवर्धन्ते येष्वधर्मः प्रतिष्ठितः।
क्षिश्यन्ते धर्मशीलाश्च तस्मादेतौ निरर्थकौ॥ २१॥

वध्यन्ते पापकर्माणो यद्यधर्मेण राघव।
वधकर्महतोऽधर्मः स हतः कं वधिष्यति॥ २२॥

अथवा विहितेनायं हन्यते हन्ति चापरम्।
विधिः स लिप्यते तेन न स पापेन कर्मणा॥ २३॥

अदृष्टप्रतिकारेण अव्यक्तेनासता सता।
कथं शक्यं परं प्राप्तुं धर्मेणारिविकर्षण॥ २४॥

यदि सत् स्यात् सतां मुख्यं नासत् स्यात् तव किञ्चन।
त्वया यदीदृशं प्राप्तं तस्मात् तन्मोपपद्यते॥ २५॥

अथवा दुर्बलः क्षीबो बलं धर्मोऽनुवर्तते।
दुर्बलो हृतमर्यादो न सेव्य इति मे मतिः॥ २६॥

बलस्य यदि चेद् धर्मो गुणभूतः पराक्रमैः।
धर्ममुत्सृज्य वतस्व यथा धर्मे तथा बले॥ २७॥

अथ चेत् सत्यवचनं धर्मः किल परन्तप।
अनृतं त्वय्यकरणे किं न बद्धस्त्वया विना॥ २८॥

यदि धर्मो भवेद् भूत अधर्मो वा परन्तप।
न स्म हत्वा मुनिं वज्री कुर्यादिज्यां शतक्रतुः॥ २९॥

अधर्मसंश्रितो धर्मो विनाशयति राघव।
सर्वमेतद् यथाकामं काकुत्स्थं कुरुते नरः॥ ३०॥

मम चेदं मतं तात धर्मोऽयमिति राघव।
धर्ममूलं त्वया छिन्नं राज्यमुत्सृजता तदा॥ ३१॥

अर्थेभ्योऽथ प्रवृद्धेभ्यः संवृत्तेभ्यस्ततस्ततः।
क्रियाः सर्वाः प्रवर्तन्ते पर्वतेभ्य इवापगाः ॥ ३२ ॥

अर्थेन हि विमुक्तस्य पुरुषस्याल्पचेतसः।
विच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ ३३ ॥

सोऽयमर्थं परित्यज्य सुखकामः सुखैधितः।
पापमाचरते कर्तुं तदा दोषः प्रवर्तते ॥ ३४ ॥

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः।
यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ३५ ॥

यस्यार्थाः स च विक्रान्तो यस्यार्थाः स च बुद्धिमान्।
यस्यार्थाः स महाभागो यस्यार्थाः स गुणाधिकः ॥ ३६ ॥

अर्थस्यैते परित्यागे दोषाः प्रव्याहृता मया।
राज्यमुत्सृजता धीर येन बुद्धिस्त्वया कृता ॥ ३७ ॥

यस्यार्था धर्मकामार्थास्तस्य सर्वं प्रदक्षिणम्।
अधनेनार्थकामेन नार्थः शक्यो विचिन्वता ॥ ३८ ॥

हर्षः कामश्च दर्पश्च धर्मः क्रोधः शमो दमः।
अर्थादेतानि सर्वाणि प्रवर्तन्ते नराधिप ॥ ३९ ॥

येषां नश्यत्ययं लोकश्वरतां धर्मचारिणाम्।
तेऽर्थास्त्वयि न दृश्यन्ते दुर्दिनेषु यथा ग्रहाः ॥ ४० ॥

त्वयि प्रब्रजिते वीर गुरोश्च वचने स्थिते।
रक्षसापहृता भार्या प्राणौः प्रियतरा तव ॥ ४१ ॥

तदद्य विपुलं वीर दुःखमिन्द्रजिता कृतम्।
कर्मणा व्यपनेष्यामि तस्मादुत्तिष्ठ राघव ॥ ४२ ॥

उत्तिष्ठ नरशार्दूल दीर्घबाहो धृतव्रत।
किमात्मानं महात्मानमात्मानं नावबुध्यसे ॥ ४३ ॥

अयमनघ तवोदितः प्रियार्थं जनकसुतानिधनं निरीक्ष्य रुष्टः।
सरथगजहयां सराक्षसेन्द्रां भृशमिषुभिर्विनिपातयामि लङ्घाम् ॥ ४४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रामाश्वासनम् नाम ऋशीतितमः सर्गः ॥ ६-८३ ॥

॥ चतुरशीतितमः सर्गः — इन्द्रजिन्मायाविवरणम् ॥

राममाश्वासमाने तु लक्ष्मणे भ्रातृवत्सले।
निक्षिप्य गुल्मान् स्वस्थाने तत्रागच्छद् विभीषणः ॥ १ ॥

नानाप्रहरणैर्वैश्चतुर्भिरभिसंवृतः ।
नीलाञ्जननचयाकारैर्मातञ्जैरिव यूथपैः ॥ २ ॥

सोऽभिगम्य महात्मानं राघवं शोकलालसम्।
वानरांश्चापि ददृशो बाष्पपर्याकुलेक्षणान् ॥ ३ ॥

राघवं च महात्मानमिक्षाकुकुलनन्दनम्।
ददर्श मोहमापन्नं लक्ष्मणस्याङ्गमाश्रितम् ॥ ४ ॥

ब्रीडितं शोकसन्तप्तं दृष्ट्वा रामं विभीषणः।
अन्तर्दुःखेन दीनात्मा किमेतदिति सोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥

विभीषणमुखं दृष्ट्वा सुग्रीवं तांश्च वानरान्।
लक्ष्मणोवाच मन्दार्थमिदं बाष्पपरिष्टुतः ॥ ६ ॥

हता इन्द्रजिता सीता इति श्रुत्वैव राघवः।
हनूमद्वचनात् सौम्य ततो मोहमुपाश्रितः ॥ ७ ॥

कथयन्तं तु सौमित्रिं सन्निवार्यं विभीषणः।
पुष्कलार्थमिदं वाक्यं विसंज्ञं राममब्रवीत्॥८॥

मनुजेन्द्रार्तरूपेण यदुक्तस्त्वं हनूमता।
तदयुक्तमहं मन्ये सागरस्येव शोषणम्॥९॥

अभिप्रायं तु जानामि रावणस्य दुरात्मनः।
सीतां प्रति महाबाहो न च घातं करिष्यति॥१०॥

याच्यमानः सुबहुशो मया हितचिकीर्षुणा।
वैदेहीमुत्सृजस्वेति न च तत् कृतवान् वचः॥११॥

नैव साम्ना न दानेन न भेदेन कुतो युधा।
सा द्रष्टुमपि शक्येत नैव चान्येन केनचित्॥१२॥

वानरान् मोहयित्वा तु प्रतियातः स राक्षसः।
मायामयीं महाबाहो तां विद्धि जनकात्मजाम्॥१३॥

चैत्यं निकुम्भिलामद्य प्राप्य होमं करिष्यति।
हुतवानुपयातो हि देवैरपि सवासवैः॥१४॥

दुराधर्षो भवत्येष सङ्गामे रावणात्मजः।
तेन मोहयता नूनमेषा माया प्रयोजिता॥१५॥

विघ्मन्विच्छता तत्र वानराणां पराक्रमे।
ससैन्यास्तत्र गच्छामो यावत्तन्न समाप्यते॥१६॥

त्यजैनं नरशार्दूलं मिथ्या सन्तापमागतम्।
सीदते हि बलं सर्वं दृष्ट्वा त्वां शोककर्शितम्॥१७॥

इह त्वं स्वस्थहृदयस्तिष्ठ सत्त्वसमुच्छ्रितः।
लक्ष्मणं प्रेषयास्माभिः सह सैन्यानुकर्षिभिः॥१८॥

एष तं नरशार्दूलो रावणिं निशितैः शरैः।
त्याजयिष्यति तत्कर्म ततो वध्यो भविष्यति ॥ १९ ॥

तस्यैते निशितास्तीक्ष्णाः पत्रिपत्राङ्गवाजिनः।
पतन्त्रिण इवासौम्याः शराः पास्यन्ति शोणितम् ॥ २० ॥

तत् सन्दिश महाबाहो लक्ष्मणं शुभलक्षणम्।
राक्षसस्य विनाशाय वज्रं वज्रधरो यथा ॥ २१ ॥

मनुजवर न कालविप्रकर्षो रिपुनिधनं प्रति यत्क्षमोऽद्य कर्तुम्।
त्वमतिसृज रिपोर्वधाय वज्रं दिविजरिपोर्मथने यथा महेन्द्रः ॥ २२ ॥

समाप्तकर्मा हि स राक्षसर्षभो भवत्यदश्यः समरे सुरासुरैः।
युयुत्सता तेन समाप्तकर्मणा भवेत् सुराणामपि संशयो महान् ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
इन्द्रजिन्मायाविवरणम् नाम चतुरशीतितमः सर्गः ॥ ६-८४ ॥

॥ पञ्चाशीतितमः सर्गः — निकुम्भिलाभियानम् ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राघवः शोककर्शितः।
नोपधारयते व्यक्तं यदुक्तं तेन रक्षसा ॥ १ ॥

ततो धैर्यमवृष्ट्य रामः परपुरञ्जयः।
विभीषणमुपासीनमुवाच कपिसन्निधौ ॥ २ ॥

नैऋताधिपते वाक्यं यदुक्तं ते विभीषण।
भूयस्तच्छ्रोतुमिच्छामि ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ॥ ३ ॥

राघवस्य वचः श्रुत्वा वाक्यं वाक्यविशारदः।
यत् तत् पुनरिदं वाक्यं बभाषेऽथ विभीषणः ॥ ४ ॥

यथाऽऽज्ञतं महाबाहो त्वया गुल्मनिवेशनम्।
तत् तथानुष्ठितं वीर त्वद्वाक्यसमन्तरम्॥५॥

तान्यनीकानि सर्वाणि विभक्तानि समन्ततः।
विन्यस्ता यूथपाश्चैव यथान्यायं विभागशः॥६॥

भूयस्तु मम विज्ञाप्यं तच्छृणुष्व महाप्रभो।
त्वय्यकारणसन्तते सन्तस्तहृदया वयम्॥७॥

त्यज राजन्निमं शोकं मिथ्या सन्तापमागतम्।
यदियं त्यज्यतां चिन्ता शत्रुहर्षविवर्धिनी॥८॥

उद्यमः क्रियतां वीर हर्षः समुपसेव्यताम्।
प्राप्तव्या यदि ते सीता हन्तव्याश्च निशाचराः॥९॥

रघुनन्दन वक्ष्यामि श्रूयतां मे हितं वचः।
साध्वयं यातु सौमित्रिर्बलेन महता वृतः॥१०॥

निकुम्भिलायां सम्प्राप्तं हन्तुं रावणिमाहवे।
धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैराशीविषविषोपमैः॥११॥

शरैर्हन्तुं महेष्वासो रावणिं समितिञ्चयः।
तेन वीरेण तपसा वरदानात् स्वयम्भुवः।
अस्त्रं ब्रह्मशिरः प्राप्तं कामगाश्च तुरङ्गमाः॥१२॥

स एष किल सैन्येन प्राप्तः किल निकुम्भिलाम्।
यद्युत्तिष्ठेत् कृतं कर्म हतान् सर्वाश्च विद्धि नः॥१३॥

निकुम्भिलामसम्प्राप्तमकृताग्निं च यो रिपुः।
त्वामाततायिनं हन्यादिन्द्रशत्रो स ते वधः॥१४॥

वरो दत्तो महाबाहो सर्वलोकेश्वरेण वै।
 इत्येवं विहितो राजन् वधस्तस्यैष धीमतः ॥ १५ ॥
 वधायेन्द्रजितो राम सन्दिशस्व महाबलम्।
 हते तस्मिन् हतं विद्धि रावणं ससुहृदणम् ॥ १६ ॥
 विभीषणवचः श्रुत्वा रामो वाक्यमथाब्रवीत्।
 जानामि तस्य रौद्रस्य मायां सत्यपराक्रम ॥ १७ ॥
 स हि ब्रह्मास्त्रवित् प्राज्ञो महामायो महाबलः।
 करोत्यसंज्ञान् सङ्घामे देवान् सवरुणानपि ॥ १८ ॥
 तस्यान्तरिक्षे चरतः सरथस्य महायशः।
 न गतिर्ज्ञायते वीर सूर्यस्येवाभ्रसम्मुखे ॥ १९ ॥
 राघवस्तु रिपोर्ज्ञात्वा मायावीर्यं दुरात्मनः।
 लक्ष्मणं कीर्तिसम्पन्नमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २० ॥
 यद् वानरेन्द्रस्य बलं तेन सर्वेण संवृतः।
 हनूमत्प्रमुखश्चैव यूथपैः सह लक्ष्मण ॥ २१ ॥
 जाम्बवेनक्षेपतिना सह सैन्येन संवृतः।
 जहि तं राक्षससुतं मायाबलसमन्वितम् ॥ २२ ॥
 अयं त्वां सचिवैः सार्धं महात्मा रजनीचरः।
 अभिज्ञास्तस्य मायानां पृष्ठोऽनुगमिष्यति ॥ २३ ॥
 राघवस्य वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः सविभीषणः।
 जग्राह कार्मुकश्रेष्ठमन्यद् भीमपराक्रमः ॥ २४ ॥
 सम्भद्रः कवची खड्डी सशारी वामचापभृत्।
 रामपादावुपस्थृश्य हृष्टः सौमित्रिरब्रवीत् ॥ २५ ॥

अद्य मत्कार्मुकोन्मुक्ताः शरा निर्भिद्य रावणिम्।
लङ्घामभिपतिष्ठन्ति हंसाः पुष्करिणीमिव ॥ २६ ॥

अद्यैव तस्य रौद्रस्य शरीरं मामकाः शराः।
विधमिष्ठन्ति भित्त्वा तं महाचापगुणच्युताः ॥ २७ ॥

एवमुत्त्वा तु वचनं द्युतिमान् भ्रातुरग्रतः।
स रावणिवधाकाङ्गी लक्ष्मणस्त्वरितं ययौ ॥ २८ ॥

सोऽभिवाद्य गुरोः पादौ कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्।
निकुम्भिलामभिययौ चैत्यं रावणिपालितम् ॥ २९ ॥

विभीषणेन सहितो राजपुत्रः प्रतापवान्।
कृतस्वस्त्ययनो भ्रात्रा लक्ष्मणस्त्वरितो ययौ ॥ ३० ॥

वानराणां सहस्रैस्तु हनूमान् बहुभिर्वृतः।
विभीषणश्च सामात्यो लक्ष्मणं त्वरितं ययौ ॥ ३१ ॥

महता हरिसैन्येन सवेगमभिसंवृतः।
ऋक्षराजबलं चैव ददर्श पथि विष्ठितम् ॥ ३२ ॥

स गत्वा दूरमध्वानं सौमित्रिर्मित्रनन्दनः।
राक्षसेन्द्रबलं दूरादपश्यद् व्यूहमाश्रितम् ॥ ३३ ॥

स सम्प्राप्य धनुष्याणिर्मायायोगमरिन्दमः।
तस्थौ ब्रह्मविधानेन विजेतुं रघुनन्दनः ॥ ३४ ॥

विभीषणेन सहितो राजपुत्रः प्रतापवान्।
अङ्गदेन च वीरेण तथानिलसुतेन च ॥ ३५ ॥

विविधममलशस्त्रभास्वरं तद् ध्वजगहनं गहनं महारथैश्च।
प्रतिभयतममप्रमेयवेगं तिमिरमिव द्विषतां बलं विवेश ॥ ३६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
निकुम्भिलाभियानम् नाम पञ्चाशीतितमः सर्गः ॥ ६-८५ ॥

॥ षडशीतितमः सर्गः — रावणिबलकदनम् ॥

अथ तस्यामवस्थायां लक्ष्मणं रावणानुजः ।
परेषामहितं वाक्यमर्थसाधकमब्रवीत् ॥ १ ॥

यदेतद् राक्षसानीकं मेघश्यामं विलोक्यते ।
एतदायोध्यतां शीघ्रं कपिभिश्च शिलायुधैः ॥ २ ॥

तस्यानीकस्य महतो भेदने यत लक्ष्मण ।
राक्षसेन्द्रसुतोऽप्यत्र भिन्ने दृश्यो भविष्यति ॥ ३ ॥

स त्वमिन्द्राशनिप्रख्यैः शरैरवकिरन् परान् ।
अभिद्रवाशु यावद् वै नैतत् कर्म समाप्यते ॥ ४ ॥

जहि वीर दुरात्मानं मायापरमधार्मिकम् ।
रावणिं कूरकर्माणं सर्वलोकभयावहम् ॥ ५ ॥

विभीषणवचः श्रुत्वा लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
वर्वर्ष शरवर्षेण राक्षसेन्द्रसुतं प्रति ॥ ६ ॥

ऋक्षाः शाखामृगाश्चैव द्रुमप्रवरयोधिनः ।
अभ्यधावन्त साहितास्तदनीकमवस्थितम् ॥ ७ ॥

राक्षसाश्च शितैर्बाणैरसिभिः शक्तितोमरैः ।
अभ्यवर्तन्त समरे कपिसैन्यजिधांसवः ॥ ८ ॥

स सम्प्रहारस्तुमुलः सञ्ज्ञे कपिरक्षसाम् ।
शब्देन महता लङ्घां नादयन् वै समन्ततः ॥ ९ ॥

शस्त्रैश्च विविधाकारैः शितैर्बाणैश्च पादपैः ।
 उद्यतैर्गिरिश्छैश्च घोरैराकाशमावृतम् ॥ १० ॥
 राक्षसा वानरेन्द्रेषु विकृताननबाहवः ।
 निवेशयन्तः शस्त्राणि चक्रुस्ते सुमहद्दयम् ॥ ११ ॥
 तथैव सकलैर्वृक्षैर्गिरिश्छैश्च वानराः ।
 अभिजघ्नुर्निंजघ्नुश्च समरे सर्वराक्षसान् ॥ १२ ॥
 ऋक्षवानरमुख्यैश्च महाकायैर्महाबलैः ।
 रक्षसां युध्यमानानां महद्दयमजायत ॥ १३ ॥
 स्वमनीकं विषण्णं तु श्रुत्वा शत्रुभिर्दितम् ।
 उदतिष्ठत दुर्घष्टः स कर्मण्यननुष्ठिते ॥ १४ ॥
 वृक्षान्धकारान्निर्गत्य जातकोथः स रावणः ।
 आरुरोह रथं सज्जं पूर्वयुक्तं सुसंयतम् ॥ १५ ॥
 स भीमकार्मुकशः कृष्णाञ्जनचयोपमः ।
 रक्तास्यनयनो भीमो बभौ मृत्युरिवान्तकः ॥ १६ ॥
 दृष्टैव तु रथस्थं तं पर्यवर्तत तद् बलम् ।
 रक्षसां भीमवेगानां लक्ष्मणेन युयुत्सताम् ॥ १७ ॥
 तस्मिंस्तु काले हनुमानरुजत् स दुरासदम् ।
 धरणीधरसङ्काशो महावृक्षमरिन्दमः ॥ १८ ॥
 स राक्षसानां तत् सैन्यं कालाग्निरिव निर्दहन् ।
 चकार बहुभिर्वृक्षैर्निःसंज्ञां युधि वानरः ॥ १९ ॥
 विध्वंसयन्तं तरसा दृष्टैव पवनात्मजम् ।
 राक्षसानां सहस्राणि हनूमन्तमवाकिरन् ॥ २० ॥

शितशूलधराः शूलैरसिभिश्चासिपाणयः।
शक्तिहस्ताश्च शक्तीभिः पट्टिशौः पट्टिशायुधाः॥ २१॥

परिघैश्च गदाभिश्च कुन्तैश्च शुभदर्शनैः।
शतशश्च शतभीभिरायसैरपि मुद्रैः॥ २२॥

घोरैः परशुभिश्चैव भिन्दिपालैश्च राक्षसाः।
मुष्ठिभिर्वज्रकल्पैश्च तलैरशनिसन्निभैः॥ २३॥

अभिजघ्नुः समासाद्य समन्तात् पर्वतोपमम्।
तेषामपि च सङ्कुद्धश्चकार कदनं महत्॥ २४॥

स दर्दरा कपिश्चेष्टमचलोपममिन्द्रजित्।
सूदमानमसन्त्रस्तममित्रान् पवनात्मजम्॥ २५॥

स सारथिमुवाचेदं याहि यत्रैष वानरः।
क्षयमेव हि नः कुर्याद् राक्षसानामुपेक्षितः॥ २६॥

इत्युक्तः सारथिस्तेन ययौ यत्र स मारुतिः।
वहन् परमदुर्धर्षं स्थितमिन्द्रजितं रथे॥ २७॥

सोऽभ्युपेत्य शरान् खङ्गान् पट्टिशांश्च परश्वधान्।
अभ्यवर्षत दुर्धर्षः कपिमूर्धनि राक्षसः॥ २८॥

तानि शस्त्राणि घोराणि प्रतिगृह्य स मारुतिः।
रोषेण महताविष्टो वाक्यं चेदमुवाच ह॥ २९॥

युध्यस्व यदि शूरोऽसि रावणात्मज दुर्मते।
वायुपुत्रं समासाद्य न जीवन् प्रतियास्यसि॥ ३०॥

बाहुभ्यां सम्प्रयुध्यस्व यदि मे द्वन्द्वमाहवे।
वेगं सहस्वं दुर्बुद्धे ततस्त्वं रक्षसां वरः॥ ३१॥

हनूमन्तं जिघांसन्तं समुद्यतशारासनम्।
रावणात्मजमाचष्टे लक्ष्मणाय विभीषणः ॥ ३२ ॥

यः स वासवनिर्जेता रावणस्यात्मसम्भवः।
स एष रथमास्थाय हनूमन्तं जिघांसति ॥ ३३ ॥

तमप्रतिमसंस्थानैः शरैः शत्रुनिवारणैः।
जीवितान्तकरैघोरैः सौमित्रे रावणिं जहि ॥ ३४ ॥

इत्येवमुक्तस्तु तदा महात्मा विभीषणेनारिविभीषणेन।
ददर्श तं पर्वतसन्निकाशं रथस्थितं भीमबलं दुरासदम् ॥ ३५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणिवलकदनम् नाम षडशीतितमः सर्गः ॥ ६-८६ ॥

॥ सप्ताशीतितमः सर्गः — विभीषणरावणिपरस्परनिन्दा ॥

एवमुक्त्वा तु सौमित्रिं जातहर्षो विभीषणः।
धनुष्पाणिं तमादाय त्वरमाणो जगाम सः ॥ १ ॥

अविदूरं ततो गत्वा प्रविश्य तु महद् वनम्।
अदर्शयत तत्कर्म लक्ष्मणाय विभीषणः ॥ २ ॥

नीलजीमूतसङ्काशं न्यग्रोधं भीमदर्शनम्।
तेजस्वी रावणभ्राता लक्ष्मणाय न्यवेदयत् ॥ ३ ॥

इहोपहारं भूतानां बलवान् रावणात्मजः।
उपहृत्य ततः पश्चात् सङ्क्राममभिवर्तते ॥ ४ ॥

अदृश्यः सर्वभूतानां ततो भवति राक्षसः।
 निहन्ति समरे शत्रून् बधाति च शरोत्तमैः ॥ ५ ॥
 तमप्रविष्टं न्यग्रोधं बलिनं रावणात्मजम्।
 विघ्वंसय शरैर्दीप्तैः सरथं साश्वसारथिम् ॥ ६ ॥
 तथेत्युक्त्वा महातेजाः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः।
 बभूवावस्थितस्तत्र चित्रं विस्फारयन् धनुः ॥ ७ ॥
 स रथेनाग्निवर्णेन बलवान् रावणात्मजः।
 इन्द्रजित् कवची खड्गी सध्वजः प्रत्यदृश्यत ॥ ८ ॥
 तमुवाच महातेजाः पौलस्त्यमपराजितम्।
 समाहृये त्वां समरे सम्यग् युद्धं प्रयच्छ मे ॥ ९ ॥
 एवमुक्तो महातेजा मनस्वी रावणात्मजः।
 अब्रवीत् परुषं वाक्यं तत्र दृष्ट्वा विभीषणम् ॥ १० ॥
 इह त्वं जातसंवृद्धः साक्षात् भ्राता पितुर्मम।
 कथं द्रुह्यसि पुत्रस्य पितृव्यो मम राक्षस ॥ ११ ॥
 न ज्ञातित्वं न सौहार्दं न जातिस्तव दुर्मते।
 प्रमाणं न च सौदर्यं न धर्मो धर्मदूषण ॥ १२ ॥
 शोच्यस्त्वमसि दुर्बुद्धे निन्दनीयश्च साधुभिः।
 यस्त्वं स्वजनमुत्सृज्य परभृत्यत्वमागतः ॥ १३ ॥
 नैतच्छिथिलया बुद्ध्या त्वं वेत्सि महदन्तरम्।
 क्व च स्वजनसंवासः क्व च नीचं पराश्रयः ॥ १४ ॥
 गुणवान् वा परजनः स्वजनो निर्गुणोऽपि वा।
 निर्गुणः स्वजनः श्रेयान् यः परः पर एव सः ॥ १५ ॥

यः स्वपक्षं परित्यज्य परपक्षं निषेवते।
स स्वपक्षे क्षयं याते पश्चात् तैरेव हन्यते ॥ १६ ॥

निरनुक्रोशता चेयं यादृशी ते निशाचर।
स्वजनेन त्वया शक्यं पौरुषं रावणानुज ॥ १७ ॥

इत्युक्तो भ्रातृपुत्रेण प्रत्युवाच विभीषणः।
अजानन्निव मच्छीलं किं राक्षस विकृत्थसे ॥ १८ ॥

राक्षसेन्द्रसुतासाधो पारुष्यं त्यज गौरवात्।
कुले यद्यप्यहं जातो रक्षसां क्रूरकर्मणाम्।
गुणो यः प्रथमो नृणां तन्मे शीलमराक्षसम् ॥ १९ ॥

न रमे दारुणेनाहं न चाधर्मेण वै रमे।
भ्रात्रा विषमशीलोऽपि कथं भ्राता निरस्यते ॥ २० ॥

धर्मात् प्रच्युतशीलं हि पुरुषं पापनिश्चयम्।
त्यक्त्वा सुखमवाप्नोति हस्तादाशीविषं यथा ॥ २१ ॥

परस्वहरणे युक्तं परदाराभिर्मर्शकम्।
त्याज्यमाहुर्दुरात्मानं वेशम् प्रज्वलितं यथा ॥ २२ ॥

परस्वानां च हरणं परदाराभिर्मर्शनम्।
सुहृदामतिशङ्का च त्रयो दोषाः क्षयावहाः ॥ २३ ॥

महर्षीणां वधो घोरः सर्वदेवैश्च विग्रहः।
अभिमानश्च रोषश्च वैरित्वं प्रतिकूलता ॥ २४ ॥

एते दोषा मम भ्रातुर्जीवितैश्वर्यनाशनाः।
गुणान् प्रच्छादयामासुः पर्वतानिव तोयदाः ॥ २५ ॥

दोषैरैतैः परित्यक्तो मया भ्राता पिता तव।
नेयमस्ति पुरी लङ्घा न च त्वं न च ते पिता ॥ २६ ॥

अतिमानश्च बालश्च दुर्विनीतश्च राक्षस।
बद्धस्त्वं कालपाशेन ब्रूहि मां यद् यदिच्छसि ॥ २७ ॥

अद्येह व्यसनं प्राप्तं यन्मां परुषमुक्तवान्।
प्रवेष्टुं न त्वया शक्यं न्यग्रोधं राक्षसाधम ॥ २८ ॥

धर्षयित्वा च काकुत्स्थं न शक्यं जीवितुं त्वया।
युध्यस्व नरदेवेन लक्ष्मणेन रणे सह।
हतस्त्वं देवताकार्यं करिष्यसि यमक्षयम् ॥ २९ ॥

निदर्शयस्वात्मबलं समुद्यतं कुरुष्व सर्वायुधसायकव्ययम्।
न लक्ष्मणस्यैत्य हि बाणगोचरं त्वमद्य जीवन् सबलो गमिष्यसि ॥ ३० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
विभीषणरावणिपरस्परनिन्दा नाम सप्तशीतितमः सर्गः ॥ ६-८७ ॥

॥ अष्टाशीतितमः सर्गः — सौमित्रिरावणियुद्धम् ॥

विभीषणवचः श्रुत्वा रावणिः क्रोधमूर्च्छितः।
अब्रवीत् परुषं वाक्यं क्रोधेनाभ्युत्पात च ॥ १ ॥

उद्यतायुधनिष्ठिंशो रथे सुसमलङ्घते।
कालाश्वयुक्ते महति स्थितः कालान्तकोपमः ॥ २ ॥

महाप्रमाणमुद्यम्य विपुलं वेगवद् दृढम्।
धनुर्भीमबलो भीमं शरांश्चामित्रनाशनान् ॥ ३ ॥

तं ददर्श महेष्वासो रथस्थः समलङ्घृतः।
अलङ्घृतमस्मित्रम्भो रावणस्यात्मजो बली ॥ ४ ॥

हनूमत्पृष्ठमारूढमुदयस्थरविप्रभम् ।
उवाचैनं सुसंरब्धः सौमित्रिं सविभीषणम् ॥ ५ ॥

तांश्च वानरशार्दूलान् पश्यच्च मे पराक्रमम्।
अद्य मत्कार्मुकोत्सृष्टं शरवर्षं दुरासदम् ॥ ६ ॥

मुक्तवर्षमिवाकाशे धारयिष्यथ संयुगे।
अद्य वो मामका बाणा महाकार्मुकनिःसृताः।
विधमिष्यन्ति गात्राणि तूलराशिमिवानलः ॥ ७ ॥

तीक्ष्णसायकनिर्भिन्नान् शूलशक्त्यृष्टिमरैः।
अद्य वो गमयिष्यामि सर्वानेव यमक्षयम् ॥ ८ ॥

सृजतः शरवर्षाणि क्षिप्रहस्तस्य संयुगे।
जीमूतस्येव नदतः कः स्थास्यति ममाग्रतः ॥ ९ ॥

रात्रियुद्धे तदा पूर्वं वज्राशनिसमैः शरैः।
शायितौ तौ मया भूयो विसंज्ञौ सपुरःसरौ ॥ १० ॥

स्मृतिर्न तेऽस्ति वा मन्ये व्यक्तं यातो यमक्षयम्।
आशीविषसमं कुद्धं यन्मां योद्धुमुपस्थितः ॥ ११ ॥

तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य गर्जितं राघवस्तदा।
अभीतवदनः कुद्धो रावणिं वाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥

उक्तश्च दुर्गमः पारः कार्याणां राक्षस त्वया।
कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धिमान् ॥ १३ ॥

स त्वमर्थस्य हीनार्थो दुरवापस्य केनचित्।
वाचा व्याहृत्य जानीषे कृतार्थोऽस्मीति दुर्मते ॥ १४ ॥

अन्तर्धानगतेनाजौ यत्त्वया चरितस्तदा।
तस्कराचरितो मार्गो नैष वीरनिषेवितः ॥ १५ ॥

यथा बाणपथं प्राप्य स्थितोऽस्मि तव राक्षस।
दर्शयस्वाद्य तत्तेजो वाचा त्वं किं विकल्पसे ॥ १६ ॥

एवमुक्तो धनुर्भीमं परामृश्य महाबलः।
ससर्ज निशितान् बाणानिन्द्रजित् समितिञ्जयः ॥ १७ ॥

तेन सृष्टा महावेगः शराः सर्पविषोपमाः।
सम्प्राप्य लक्ष्मणं पेतुः श्वसन्त इव पन्नगाः ॥ १८ ॥

शरैरतिमहावेगैर्वेगवान् रावणात्मजः।
सौमित्रिमिन्द्रजिद् युद्धे विव्याध शुभलक्षणम् ॥ १९ ॥

स शरैरतिविद्धाङ्गे रुधिरेण समुक्षितः।
शुशुभे लक्ष्मणः श्रीमान् विघूम इव पावकः ॥ २० ॥

इन्द्रजित् त्वात्मनः कर्म प्रसमीक्ष्याभिगम्य च।
विनद्य सुमहानादमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥

पत्रिणः द्वितधारास्ते शरा मत्कार्मुकच्युताः।
आदास्यन्तेऽद्य सौमित्रे जीवितं जीवितान्तकाः ॥ २२ ॥

अद्य गोमायुसङ्खाश्च श्येनसङ्खाश्च लक्ष्मण।
गृद्धाश्च निपतन्तु त्वां गतासु निहतं मया ॥ २३ ॥

क्षत्रबन्धुं सदानार्यं रामः परमदुर्मतिः।
भक्तं भ्रातरमद्यैव त्वां द्रक्ष्यति हतं मया ॥ २४ ॥

विस्वस्तकवचं भूमौ व्यपविद्धशरासनम्।

हृतोत्तमाङ्गं सौमित्रे त्वामद्य निहतं मया ॥ २५ ॥

इति ब्रुवाणं सङ्कुद्धः परुषं रावणात्मजम्।

हेतुमद् वाक्यमथज्ञो लक्ष्मणः प्रत्युवाच ह ॥ २६ ॥

वाग्बलं त्यज दुर्बुद्धे क्रूरकर्मन् हि राक्षस।

अथ कस्माद् वदस्येतत् सम्पादय सुकर्मणा ॥ २७ ॥

अकृत्वा कत्थसे कर्म किमर्थमिह राक्षस।

कुरु तत् कर्म येनाहं श्रद्धेयं तव कत्थनम् ॥ २८ ॥

अनुत्तवा परुषं वाक्यं किञ्चिदप्यनवक्षिपन्।

अविकत्थन् वधिष्यामि त्वां पश्य पुरुषादन ॥ २९ ॥

इत्युत्तवा पञ्च नाराचानाकर्णपूरितान् शरान्।

विजघान महावेगालक्ष्मणो राक्षसोरसि ॥ ३० ॥

सुपत्रवाजिता बाणा ज्वलिता इव पञ्चगाः।

नैऋतोरस्यभासन्त सवित् रश्मयो यथा ॥ ३१ ॥

स शरैराहतस्तेन सरोषो रावणात्मजः।

सुप्रयुक्तैस्त्रिभिर्बाणैः प्रतिविव्याध लक्ष्मणम् ॥ ३२ ॥

स बभूव महाभीमो नरराक्षससिंहयोः।

विमर्दस्तुमुलो युद्धे परस्परजयैषिणोः ॥ ३३ ॥

विक्रान्तौ बलसम्पन्नावुभौ विक्रमशालिनौ।

उभौ परमदुर्जयावतुल्यबलतेजसौ ॥ ३४ ॥

युयुधाते तदा वीरौ ग्रहाविव नभोगतौ।

बलवृत्राविव हि तौ युधि वै दुष्प्रधर्षणौ ॥ ३५ ॥

युयुधाते महात्मानौ तदा केसरिणाविव।
बहूनवसृजन्तौ हि मार्गणौघानवस्थितौ।
नरराक्षसमुख्यौ तौ प्रहृष्टावभ्ययुध्यताम्॥ ३६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सौमित्रिरावणियुद्धम् नाम अष्टाशीतितमः सर्गः ॥ ६-८८॥

॥ एकोननवतितमः सर्गः — सौमित्रिसन्धुक्षणम् ॥

ततः शरान् दाशरथिः सन्ध्यायामित्रकर्षणः।
ससर्ज राक्षसेन्द्राय क्रुद्धः सर्प इव श्वसन्॥ १॥

तस्य ज्यातलनिर्घोषं स श्रुत्वा राक्षसाधिपः।
विवर्णवदनो भूत्वा लक्ष्मणं समुदैक्षत॥ २॥

विवर्णवदनं दृष्ट्वा राक्षसं रावणात्मजम्।
सौमित्रिं युद्धसंयुक्तं प्रत्युवाच विभीषणः॥ ३॥

निमित्तान्युपपश्यामि यान्यस्मिन् रावणात्मजे।
त्वरं तेन महाबाहो भग्नं एष न संशयः॥ ४॥

ततः सन्ध्याय सौमित्रिः शरानाशीविषोपमान्।
मुमोच विशिखांस्तस्मिन् सर्पानिव विषोल्बणान्॥ ५॥

शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणोनाहतः शरैः।
मुहूर्तमभवन्मूढः सर्वसङ्ख्याभितेन्द्रियः॥ ६॥

उपलभ्य मुहूर्तेन संज्ञां प्रत्यागतेन्द्रियः।
ददर्शावस्थितं वीरमाजौ दशरथात्मजम्।
सोऽभिचक्राम सौमित्रिं रोषात् संरक्तलोचनः॥ ७॥

अब्रवीचैनमासाद्य पुनः स परुषं वचः।
किं न स्मरसि तद् युद्धे प्रथमे मत्पराक्रमम्।
निबद्धस्त्वं सह भ्रात्रा यदा युधि विचेष्टसे॥८॥

युवां खलु महायुद्धे वज्राशनिसमैः शरैः।
शायितौ प्रथमं भूमौ विसंज्ञौ सपुरःसरौ॥९॥

स्मृतिर्वा नास्ति ते मन्ये व्यक्तं वा यमसादनम्।
गन्तुमिच्छसि यन्मां त्वमाधर्षयितुमिच्छसि॥१०॥

यदि ते प्रथमे युद्धे न दृष्टे मत्पराक्रमः।
अद्य त्वां दर्शयिष्यामि तिष्ठेदानीं व्यवस्थितः॥११॥

इत्युत्त्वा सप्तभिर्बाणैरभिविव्याध लक्ष्मणम्।
दशभिस्तु हनूमन्तं तीक्षणधारैः शरोत्तमैः॥१२॥

ततः शरशतेनैव सुप्रयुक्तेन वीर्यवान्।
क्रोधाद् द्विगुणसंरब्धो निर्बिभेद विभीषणम्॥१३॥

तद् दृष्टेन्द्रजिता कर्म कृतं रामानुजस्तदा।
अचिन्तयित्वा प्रहसन्नैतत् किञ्चिदिति ब्रुवन्॥१४॥

मुमोच च शरान् धोरान् सङ्घृत्य नरपुङ्गवः।
अभीतवदनः क्रुद्धो रावणिं लक्ष्मणो युधि॥१५॥

नैवं रणगताः शूराः प्रहरन्ति निशाचर।
लघवश्चाल्पवीर्याश्च शरा हीमे सुखास्तव॥१६॥

नैवं शूरास्तु युध्यन्ते समरे युद्धकाङ्क्षिणः।
इत्येवं तं ब्रुवन् धन्वी शरैरभिववर्ष ह॥१७॥

तस्य बाणैः सुविघ्वस्तं कवचं काञ्चनं महत्।
व्यशीर्यत रथोपस्थे ताराजालमिवाम्बरात्॥ १८॥

विघूतवर्मा नाराचैर्बभूव स कृतव्रणः।
इन्द्रजित् समरे वीरः प्रत्यूषे भानुमानिव॥ १९॥

ततः शरसहस्रेण सङ्कुञ्जो रावणात्मजः।
बिभेद समरे वीरो लक्ष्मणं भीमविक्रमः॥ २०॥

व्यशीर्यत महाद्विव्यं कवचं लक्ष्मणस्य तु।
कृतप्रतिकृतान्योन्यं बभूवतुररिन्द्रमौ॥ २१॥

अभीक्षणं निःश्वसन्तौ तौ युध्येतां तुमुलं युधि।
शरसङ्कुञ्जसर्वाङ्गौ सर्वतो रुधिरोक्षितौ॥ २२॥

सुदीर्घकालं तौ वीरावन्योन्यं निशितैः शरैः।
ततक्षतुर्महात्मानौ रणकर्मविशारदौ।
बभूवतुश्चात्मजये यत्तौ भीमपराक्रमौ॥ २३॥

तौ शरौघैस्तथाकीर्णौ निकृत्कवचध्वजौ।
सृजन्तौ रुधिरं चोष्णं जलं प्रस्त्रवणाविव॥ २४॥

शरवर्षं ततो घोरं मुञ्चतोर्भीमनिःस्वनम्।
सासारयोरिवाकाशे नीलयोः कालमेघयोः॥ २५॥

तयोरथ महान् कालो व्यतीयाद् युध्यमानयोः।
न च तौ युद्धवैमुख्यं क्लमं चाप्युपजग्मतुः॥ २६॥

अस्त्राण्यस्त्रविदां श्रेष्ठौ दर्शयन्तौ पुनः पुनः।
शरानुच्चावचाकारानन्तरिक्षे बबन्धतुः॥ २७॥

व्यपेतदोषमस्यन्तौ लघु चित्रं च सुषु च।

उभौ तु तुमुलं घोरं चक्रतुर्नरराक्षसौ ॥ २८ ॥

तयोः पृथक् पृथग् भीमः शुश्रुवे तलनिस्वनः।

स कम्पं जनयामास निर्धात इव दारुणः ॥ २९ ॥

तयोः स भ्राजते शब्दस्तथा समरमत्तयोः।

सुघोरयोर्निर्दृष्टनतोर्गगने मेघयोरिव ॥ ३० ॥

सुवर्णपुख्नैर्नाराचैर्बलवन्तौ कृतव्रणौ।

प्रसुस्तुवाते रुधिरं कीर्तिमन्तौ जये धृतौ ॥ ३१ ॥

ते गात्रयोर्निर्पतिता रुक्मपुख्नाः शरा युधि।

असृगिदग्धा विनिष्पेतुर्विविशुर्धरणीतलम् ॥ ३२ ॥

अन्ये सुनिश्चितैः शस्त्रैराकाशे सञ्जघट्टिरे।

बभज्ञुश्चिच्छिदुश्वैव तयोर्बाणाः सहस्रशः ॥ ३३ ॥

स बभूव रणे घोरस्तयोर्बाणमयश्चयः।

अग्निभ्यामिव दीप्ताभ्यां सत्रे कुशमयश्चयः ॥ ३४ ॥

तयोः कृतव्रणौ देहौ शुशुभाते महात्मनोः।

सुपुष्पाविव निष्पत्रौ वने किंशुकशाल्मली ॥ ३५ ॥

चक्रतुस्तुमुलं घोरं सन्निपातं मुहुर्मुहुः।

इन्द्रजिल्लक्ष्मणश्वैव परस्परजयैषिणौ ॥ ३६ ॥

लक्ष्मणो रावणिं युद्धे रावणिश्चापि लक्ष्मणम्।

अन्योन्यं तावभिन्नन्तौ न श्रमं प्रतिपद्यताम् ॥ ३७ ॥

बाणजालैः शरीरस्थैरवगाढैस्तरस्विनौ।

शुशुभाते महावीर्यौ प्रसूढाविव पर्वतौ ॥ ३८ ॥

तयो रुधिरसिक्तानि संवृतानि शरैर्भृशम्।
बन्धाजुः सर्वगात्राणि ज्वलन्त इव पावकाः ॥ ३९ ॥

तयोरथ महान् कालो व्यतीयाद् युध्यमानयोः।
न च तौ युद्धवैमुख्यं श्रमं चाप्यभिजग्मतुः ॥ ४० ॥

अथ समरपरिश्रमं निहन्तुं समरमुखेष्वजितस्य लक्ष्मणस्य।
प्रियहितमुपपादयन् महात्मा समरमुपेत्य विभीषणोऽवतस्थे ॥ ४१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सौमित्रिसन्धुक्षणम् नाम एकोननवतितमः सर्गः ॥ ६-८९ ॥

॥ नवतितमः सर्गः — सौमित्रिरावणियुद्धम् ॥

युध्यमानौ ततो दृष्ट्वा प्रसक्तौ नरराक्षसौ।
प्रभिन्नाविव मातङ्गौ परस्परजयैषिणौ ॥ १ ॥

तयोर्युद्धं द्रष्टुकामो वरचापधरो बली।
शूरः स रावणभ्राता तस्थौ सङ्गाममूर्धनि ॥ २ ॥

ततो विस्फारयामास महद् धनुरवस्थितः।
उत्ससर्ज च तीक्ष्णाग्रान् राक्षसेषु महाशरान् ॥ ३ ॥

ते शराः शिखिसंस्पर्शा निपतन्तः समाहिताः।
राक्षसान् द्रावयामासुर्वज्राणीव महागिरीन् ॥ ४ ॥

विभीषणस्यानुचरास्तेऽपि शूलासिपट्टिशौः।
चिच्छिदुः समरे वीरान् राक्षसान् राक्षसोत्तमाः ॥ ५ ॥

राक्षसैस्तैः परिवृतः स तदा तु विभीषणः।
बभौ मध्ये प्रधृष्टानां कलभानामिव द्विपः ॥ ६ ॥

ततः सञ्चोदमानो वै हरीन् रक्षोवधप्रियान्।
उवाच वचनं काले कालज्ञो रक्षसां वरः ॥ ७ ॥

एकोऽयं राक्षसेन्द्रस्य परायणमवस्थितः।
एतच्छेषं बलं तस्य किं तिष्ठत हरीश्वराः ॥ ८ ॥

अस्मिंश्च निहते पापे राक्षसे रणमूर्धनि।
रावणं वर्जयित्वा तु शेषमस्य बलं हतम् ॥ ९ ॥

प्रहस्तो निहतो वीरो निकुम्भश्च महाबलः।
कुम्भकर्णश्च कुम्भश्च धूम्राक्षश्च निशाचरः ॥ १० ॥

जम्बुमाली महामाली तीक्ष्णवेगोऽशनिप्रभः।
सुसम्मो यज्ञकोपश्च वज्रदंष्ट्रश्च राक्षसः ॥ ११ ॥

संहादी विकटोऽरिघ्नस्तपनो मन्द एव च।
प्रघासः प्रघसश्चैव प्रजद्वाहो जद्व एव च ॥ १२ ॥

अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च वीर्यवान्।
विद्युजिह्वो द्विजिह्वश्च सूर्यशत्रुश्च राक्षसः ॥ १३ ॥

अकम्पनः सुपार्श्वश्च चक्रमाली च राक्षसः।
कम्पनः सत्त्ववन्तौ तौ देवान्तकनरान्तकौ ॥ १४ ॥

एतान् निहत्यातिबलान् बहून् राक्षससत्तमान्।
बाहुभ्यां सागरं तीर्त्वा लङ्घितां गोष्ठदं लघु ॥ १५ ॥

एतावदेव शेषं वो जेतव्यमिति वानराः।
हताः सर्वे समागम्य राक्षसा बलदर्पिताः ॥ १६ ॥

अयुक्तं निधनं कर्तुं पुत्रस्य जनितुर्मम।
घृणामपास्य रामार्थं निहन्यां भ्रातुरात्मजम् ॥ १७ ॥

हन्तुकामस्य मे बाष्णं चक्षुश्चैव निरुद्ध्यति।
तमेवैष महाबाहुर्लक्ष्मणः शमयिष्यति ॥ १८ ॥

वानरा द्वत सम्भूय भृत्यानस्य समीपगान्।
इति तेनातियशसा राक्षसेनाभिचोदिताः ॥ १९ ॥

वानरेन्द्रा जहृषिरे लाङ्गूलानि च विव्यधुः।
ततस्तु कपिशार्दूलाः क्षेडन्तश्च पुनः पुनः।
मुमुचुर्विविधान् नादान् मेघान् दृष्ट्वैव बर्हिणः ॥ २० ॥

जाम्बवानपि तैः सर्वैः स्वयूथ्यैरभिसंवृतः।
तेऽश्मभिस्ताडयामासुर्नर्खैर्दन्तैश्च राक्षसान् ॥ २१ ॥

निघन्तमृक्षाधिपतिं राक्षसास्ते महाबलाः।
परिवद्वर्मयं त्यत्त्वा तमनेकविधायुधाः ॥ २२ ॥

शरैः परश्चुभिस्तीक्ष्णैः पट्टिशौर्याइतोमरैः।
जाम्बवन्तं मृधे जघ्नुर्निघन्तं राक्षसीं चमूम् ॥ २३ ॥

स सम्प्रहारस्तुमुलः सञ्ज्ञे कपिरक्षसाम्।
देवासुराणां क्रुद्धानां यथा भीमो महास्वनः ॥ २४ ॥

हनूमानपि सङ्कुद्धः सालमुत्पाट्य पर्वतात्।
स लक्ष्मणं स्वयं पृष्ठादवरोप्य महामनाः ॥ २५ ॥

रक्षसां कदनं चक्रे दुरासादः सहस्रशः।
स दत्त्वा तुमुलं युद्धं पितृव्यस्येन्द्रजिद् बली ॥ २६ ॥

लक्ष्मणं परवीरम्बः पुनरेवाभ्यधावत्।
तौ प्रयुद्धौ तदा वीरौ मृधे लक्ष्मणराक्षसौ ॥ २७ ॥

शरौघानभिवर्षन्तौ जग्नतुस्तौ परस्परम्।

अभीक्षणमन्तर्दधतुः शरजालैर्महाबलौ ॥ २८ ॥

चन्द्रादित्याविवोष्णान्ते यथा मेघैस्तरस्विनौ।

नह्यादानं न सन्धानं धनुषो वा परिग्रहः ॥ २९ ॥

न विप्रमोक्षो बाणानां न विकर्षो न विग्रहः।

न मुष्टिप्रतिसन्धानं न लक्ष्यप्रतिपादनम् ॥ ३० ॥

अदृश्यत तयोस्तत्र युध्यतोः पाणिलाघवात्।

चापवेगप्रयुक्तैश्च बाणजालैः समन्ततः ॥ ३१ ॥

अन्तरिक्षेऽभिसम्पन्ने न रूपाणि चकाशिरे।

लक्ष्मणो रावणिं प्राप्य रावणिश्चापि लक्ष्मणम् ॥ ३२ ॥

अव्यवस्था भवत्युग्रा ताभ्यामन्योन्यविग्रहे।

ताभ्यामुभाभ्यां तरसा प्रसृष्टैर्विशिखैः शितैः ॥ ३३ ॥

निरन्तरमिवाकाशं बभूव तमसा वृतम्।

तैः पतद्विश्च बहुभिस्तयोः शरशतैः शितैः ॥ ३४ ॥

दिशश्च प्रदिशश्चैव बभूवः शरसङ्कुलाः।

तमसा पिहितं सर्वमासीत् प्रतिभयं महत् ॥ ३५ ॥

अस्तं गते सहस्रांशौ संवृते तमसा च वै।

रुधिरौघा महानद्यः प्रावर्तन्त सहस्रशः ॥ ३६ ॥

क्रव्यादा दारुणा वाग्भिश्चिक्षिपुर्भीमनिःस्वनान्।

न तदानीं ववौ वायुर्न च जज्वालं पावकः ॥ ३७ ॥

स्वस्त्यस्तु लोकेभ्य इति जजल्पुस्ते महर्षयः।

सम्पेतुश्चात्र सन्तसा गन्धर्वाः सह चारणैः ॥ ३८ ॥

अथ राक्षससिंहस्य कृष्णान् कनकभूषणान्।
शरैश्चतुर्भिः सौमित्रिविव्याघ चतुरो हयान्॥३९॥

ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च।
सम्पूर्णायितमुक्तेन सुपत्रेण सुवर्चसा॥४०॥

महेन्द्राशनिकल्पेन सूतस्य विचरिष्यतः।
स तेन बाणाशनिना तलशब्दानुनादिना॥४१॥

लाघवाद् राघवः श्रीमान् शिरः कायादपाहरत्।
स यन्तरि महातेजा हते मन्दोदरीसुतः॥४२॥

स्वयं सारथ्यमकरोत् पुनश्च धनुरस्पृशत्।
तदद्भुतमभूत् तत्र सारथ्यं पश्यतां युधि॥४३॥

हयेषु व्यग्रहस्तं तं विव्याघ निशितैः शरैः।
धनुष्यथ पुनर्व्ययं हयेषु मुमुचे शरान्॥४४॥

छिद्रेषु तेषु बाणौघैर्विचरन्तमभीतवत्।
अर्द्यामास समरे सौमित्रिः शीघ्रकृत्तमः॥४५॥

निहतं सारथिं दृष्ट्वा समरे रावणात्मजः।
प्रजहौ समरोद्धर्ष विषण्णः स बभूव ह॥४६॥

विषण्णवदनं दृष्ट्वा राक्षसं हरियूथपाः।
ततः परमसंहृष्टा लक्ष्मणं चाभ्यपूजयन्॥४७॥

ततः प्रमाथी रभसः शरभो गन्धमादनः।
अमृष्यमाणाश्चत्वारश्चकुर्वेगं हरीश्वराः॥४८॥

ते चास्य हयमुख्येषु तूर्णमुत्पत्य वानराः।
चतुर्षु सुमहावीर्या निपेतुर्भीमविक्रमाः॥४९॥

तेषामधिष्ठितानां तैर्वानरैः पर्वतोपमैः।
मुखेभ्यो रुधिरं व्यक्तं हयानां समवर्तत ॥ ५० ॥

ते हया मथिता भग्ना व्यसवो धरणीं गताः।
ते निहत्य हयांस्तस्य प्रमथ्य च महारथम्।
पुनरुत्पत्य वेगेन तस्थुर्लक्षणपार्धतः ॥ ५१ ॥

स हताश्वादवप्सुत्य रथान्मथितसारथिः।
शरवर्षेण सौमित्रिमभ्यधावत रावणः ॥ ५२ ॥

ततो महेन्द्रप्रतिमः स लक्ष्मणः पदातिनं तं निहतैर्हयोत्तमैः।
सृजन्तमाजौ निशितान् शरोत्तमान् भृशं तदा बाणगणैर्व्यदारयत् ॥ ५३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सौमित्रिरावणियुद्धम् नाम नवतितमः सर्गः ॥ ६-९० ॥

॥ एकनवतितमः सर्गः — रावणिवधः ॥

स हताश्वो महातेजा भूमौ तिष्ठन् निशाचरः।
इन्द्रजित् परमकुद्धः सम्प्रजज्वाल तेजसा ॥ १ ॥

तौ धन्विनौ जिधांसन्तावन्योन्यमिषुभिर्भृशाम्।
विजयेनाभिनिष्क्रान्तौ वने गजवृषाविव ॥ २ ॥

निर्बह्यन्तश्वान्योन्यं ते राक्षसवनौकसः।
भर्तारं न जहुर्युद्धे सम्प्रतन्तस्ततस्ततः ॥ ३ ॥

ततस्तान् राक्षसान् सर्वान् हर्षयन् रावणात्मजः।
स्तुन्वानो हर्षमाणश्च इदं वचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥

तमसा बहुलेनेमाः संसक्ताः सर्वतो दिशः।
 नेह विज्ञायते स्वो वा परो वा राक्षसोत्तमाः॥५॥
 धृष्टं भवन्तो युध्यन्तु हरीणां मोहनाय वै।
 अहं तु रथमास्थाय आगमिष्यामि संयुगे॥६॥
 तथा भवन्तः कुर्वन्तु यथेमे हि वनौकसः।
 न युध्येयुर्महात्मानः प्रविष्टे नगरं मयि॥७॥
 इत्युत्तवा रावणसुतो वञ्चयित्वा वनौकसः।
 प्रविवेश पुरीं लङ्घां रथहेतोरमित्रहा॥८॥
 स रथं भूषयित्वाथ रुचिरं हेमभूषितम्।
 प्रासासिशरसंयुक्तं युक्तं परमवाजिभिः॥९॥
 अधिष्ठितं हयज्ञेन सूतेनास्तोपदेशिना।
 आरुरोह महातेजा रावणिः समितिञ्जयः॥१०॥
 स राक्षसगणौमुख्यैर्वृतो मन्दोदरीसुतः।
 निर्ययौ नगराद् वीरः कृतान्तबलचोदितः॥११॥
 सोऽभिनिष्कम्य नगरादिन्द्रजित् परमौजसा।
 अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्लक्ष्मणं सविभीषणम्॥१२॥
 ततो रथस्थमालोक्य सौमित्री रावणात्मजम्।
 वानराश्च महावीर्या राक्षसश्च विभीषणः॥१३॥
 विस्मयं परमं जग्मुर्लघवात् तस्य धीमतः।
 रावणिश्चापि सङ्कुच्छो रणे वानरयूथपान्॥१४॥
 पातयामास बाणौद्यैः शतशोऽथ सहस्रशः।
 स मण्डलीकृतधनू रावणिः समितिञ्जयः॥१५॥

हरीनभ्यहनत् क्रुद्धः परं लाघवमास्थितः।
ते वध्यमाना हरयो नाराचैर्भीमविक्रमाः ॥ १६ ॥

सौमित्रिं शरणं प्राप्ताः प्रजापतिमिव प्रजाः।
ततः समरकोपेन ज्वलितो रघुनन्दनः।
चिच्छेद कार्मुकं तस्य दर्शयन् पाणिलाघवम् ॥ १७ ॥

सोऽन्यत्कार्मुकमादाय सज्यं चक्रे त्वरन्निव।
तदप्यस्य त्रिभिर्बाणैर्लक्ष्मणो निरकृन्तत ॥ १८ ॥

अथैनं छिन्नधन्वानमाशीविषविषोपमैः।
विव्याधोरसि सौमित्री रावणिं पञ्चभिः शरैः ॥ १९ ॥

ते तस्य कायं निर्भिद्य महाकार्मुकनिःसृताः।
निपेतुर्धरणीं बाणा रक्ता इव महोरगाः ॥ २० ॥

स च्छिन्नधन्वा रुधिरं वमन् वक्रेण रावणिः।
जग्राह कार्मुकश्रेष्ठं दृढज्यं बलवत्तरम् ॥ २१ ॥

स लक्ष्मणं समुद्दिश्य परं लाघवमास्थितः।
वर्ष शरवर्षाणि वर्षाणीव पुरन्दरः ॥ २२ ॥

मुक्तमिन्द्रजिता ततु शरवर्षमरिन्दमः।
आवारयदसम्भ्रान्तो लक्ष्मणः सुदुरासदम् ॥ २३ ॥

सन्दर्शयामास तदा रावणिं रघुनन्दनः।
असम्भ्रान्तो महातेजास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २४ ॥

ततस्तान् राक्षसान् सर्वास्त्रिभिरेकैकमाहवे।
अविध्यत् परमक्रुद्धः शीघ्रास्त्रं सम्प्रदर्शयन्।
राक्षसेन्द्रसुतं चापि बाणौघैः समताडयत् ॥ २५ ॥

सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुघातिना।
असक्तं प्रेषयामास लक्ष्मणाय बहून् शरान्॥ २६॥

तानप्राप्तान् शितैर्बाणौश्चिच्छेद परवीरहा।
सारथेरस्य च रणे रथिनो रथसत्तमः॥ २७॥

शिरो जहार धर्मात्मा भल्लेनानतपर्वणा।
असूतास्ते हयास्तत्र रथमूरविक्लवाः॥ २८॥

मण्डलान्यभिधावन्ति तदद्भुतमिवाभवत्।
अमर्षवशमापन्नः सौमित्रैर्दृढविक्रमः॥ २९॥

प्रत्यविधद्यांस्तस्य शरैर्वित्रासयन् रणे।
अमर्षमाणस्तत्कर्म रावणस्य सुतो रणे॥ ३०॥

विव्याध दशभिर्बाणैः सौमित्रिं तममर्षणम्।
ते तस्य वज्रप्रतिमाः शराः सर्पविषोपमाः।
विलयं जग्मुरागत्य कवचं काञ्चनप्रभम्॥ ३१॥

अभेद्यकवचं मत्वा लक्ष्मणं रावणात्मजः।
ललाटे लक्ष्मणं बाणैः सुपुङ्खस्त्रिभिरिन्द्रजित्॥ ३२॥

अविघ्यत् परमक्रुद्धः शीघ्रमस्त्रं प्रदर्शयन्।
तैः पृष्ठत्कैर्ललाटस्थैः शुशुभे रघुनन्दनः॥ ३३॥

रणाग्रे समरक्षाधी त्रिशृङ्ग इव पर्वतः।
स तथाप्यर्दितो बाणै राक्षसेन तदा मृद्ये॥ ३४॥

तमाशु प्रतिविव्याध लक्ष्मणः पञ्चभिः शरैः।
विकृष्टेन्द्रजितो युद्धे वदने शुभकुण्डले॥ ३५॥

लक्ष्मणेन्द्रजितौ वीरौ महाबलशरासनौ।
अन्योन्यं जग्नतुर्वीरौ विशिखैर्भीमविक्रमौ ॥ ३६ ॥

ततः शोणितदिग्धाङ्गौ लक्ष्मणेन्द्रजितावुभौ।
रणे तौ रेजतुर्वीरौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ३७ ॥

तौ परस्परमभ्येत्य सर्वगात्रेषु धन्विनौ।
घोरैर्विव्यधतुर्बाणैः कृतभावावुभौ जये ॥ ३८ ॥

ततः समरकोपेन संयुतो रावणात्मजः।
विभीषणं त्रिभिर्बाणैर्विव्याध वदने शुभे ॥ ३९ ॥

अयोमुखैस्त्रिभिर्विद्धा राक्षसेन्द्रं विभीषणम्।
एकैकेनाभिविव्याध तान् सर्वान् हरियूथपान् ॥ ४० ॥

तस्मै दृढतरं क्रुद्धो जघान गदया हयान्।
विभीषणो महातेजा रावणः स दुरात्मनः ॥ ४१ ॥

स हताश्वादवपुत्य रथान्निहतसारथेः।
अथ शक्तिं महातेजाः पितृव्याय मुमोच्च ह ॥ ४२ ॥

तामापतन्तीं सम्प्रेक्ष्य सुमित्रानन्दवर्घनः।
चिच्छेद निशितैर्बाणैर्दशाधापातयद् भुवि ॥ ४३ ॥

तस्मै दृढधनुः क्रुद्धो हताश्वाय विभीषणः।
वज्रस्पर्शसमान् पञ्च ससर्जोरसि मार्गणान् ॥ ४४ ॥

ते तस्य कायं भित्त्वा तु रुक्मपुङ्गा निमित्तगाः।
बभूवुलौहितादिग्धा रक्ता इव महोरगाः ॥ ४५ ॥

स पितृव्यस्य सङ्कुद्ध इन्द्रजिञ्च्छरमाददे।
उत्तमं रक्षसां मध्ये यमदत्तं महाबलः ॥ ४६ ॥

तं समीक्ष्य महातेजा महेषुं तेन संहितम्।
लक्ष्मणोऽप्याददे बाणमन्यद् भीमपराक्रमः ॥४७॥

कुबेरेण स्वयं स्वप्ने यद् दत्तममितात्मना।
दुर्जयं दुर्विषयं च सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥४८॥

तयोस्तु धनुषी श्रेष्ठे बाहुभिः परिघोपमैः।
विकृष्यमाणे बलवत् क्रौञ्चाविव चुकूजतुः ॥४९॥

ताभ्यां तु धनुषि श्रेष्ठे संहितौ सायकोत्तमौ।
विकृष्यमाणौ वीराभ्यां भृशं जज्वलतुः श्रिया ॥५०॥

तौ भासयन्तावाकाशं धनुभ्यां विशिखौ च्युतौ।
मुखेन मुखमाहत्य सन्निपेततुरोजसा ॥५१॥

सन्निपातस्तयोश्चासीच्छरयोर्घोररूपयोः ।
सधूमविस्फुलिङ्गश्च तज्जोऽग्निर्दारुणोऽभवत् ॥५२॥

तौ महाग्रहसङ्काशावन्योन्यं सन्निपत्य च।
सङ्ग्रामे शतधा यातौ मेदिन्यां चैव पेततुः ॥५३॥

शरौ प्रतिहतौ दृष्ट्वा तावुभौ रणमूर्धनि।
व्रीडितौ जातरोषौ च लक्ष्मणेन्द्रजितौ तदा ॥५४॥

सुसंरब्धस्तु सौमित्रिरस्त्रं वारुणमाददे।
रौद्रं महेन्द्रजिद् युद्धेऽप्यसृजद् युधि निष्ठितः ॥५५॥

तेन तद्विहितं शस्त्रं वारुणं परमाद्दुतम्।
ततः क्रुञ्चो महातेजा इन्द्रजित् समितिञ्चयः।
आग्नेयं सन्दधे दीप्तं स लोकं सङ्घिपन्निव ॥५६॥

सौरैणास्त्रेण तद् वीरो लक्ष्मणः पर्यवारयत्।
अस्त्रं निवारितं दृष्ट्वा रावणिः क्रोधमूच्छितः ॥ ५७ ॥

आददे निशितं बाणमासुरं शत्रुदारणम्।
तस्माच्चापाद् विनिष्ठेतुर्भास्वराः कूटमुद्भराः ॥ ५८ ॥

शूलानि च भुशुण्ड्यश्च गदाः खड्गाः परश्वधाः।
तद् दृष्ट्वा लक्ष्मणः सञ्चे घोरमस्त्रमथासुरम् ॥ ५९ ॥

अवार्यं सर्वभूतानां सर्वशास्त्रविदारणम्।
माहेश्वरेण द्युतिमांस्तदस्त्रं प्रत्यवारयत् ॥ ६० ॥

तयोः समभवद् युद्धमद्भुतं रोमहर्षणम्।
गगनस्थानि भूतानि लक्ष्मणं पर्यवारयन् ॥ ६१ ॥

भैरवाभिरुते भीमे युद्धे वानररक्षसाम्।
भूतैबृहभिराकाशं विस्मितैरावृतं बभौ ॥ ६२ ॥

ऋषयः पितरो देवा गन्धर्वगरुडोरगाः।
शतक्रतुं पुरस्कृत्य रक्षुर्लक्ष्मणं रणे ॥ ६३ ॥

अथान्यं मार्गणश्रेष्ठं सन्दधे राघवानुजः।
हुताशनसमस्पर्शं रावणात्मजदारणम् ॥ ६४ ॥

सुपत्रमनुवृत्ताङ्गं सुपर्वाणं सुसंस्थितम्।
सुवर्णविकृतं वीरः शरीरान्तकरं शरम् ॥ ६५ ॥

दुरावारं दुर्विषहं राक्षसानां भयावहम्।
आशीविषविषप्ररब्यं देवसञ्चैः समर्चितम् ॥ ६६ ॥

येन शक्रो महातेजा दानवानजयत् प्रभुः।
पुरा देवासुरे युद्धे वीर्यवान् हरिवाहनः ॥ ६७ ॥

अथैन्द्रमस्त्रं सौमित्रिः संयुगेष्वपराजितम्।
शरश्रेष्ठं धनुश्रेष्ठे विकर्षन्निदमब्रवीत्॥ ६८॥

लक्ष्मीवाँलक्ष्मणो वाक्यमर्थसाधकमात्मनः।
धर्मात्मा सत्यसन्धश्च रामो दाशरथिर्यदि।
पौरुषे चाप्रतिद्वन्द्वस्तदैनं जहि रावणिम्॥ ६९॥

इत्युत्त्वा बाणमाकर्णं विकृष्टं तमजिह्वगम्।
लक्ष्मणः समरे वीरः ससर्जन्दजितं प्रति।
ऐन्द्रास्त्रेण समायुज्य लक्ष्मणः परवीरहा॥ ७०॥

तच्छिरः सशिरस्त्राणं श्रीमज्ज्वलितकुण्डलम्।
प्रमथ्येन्द्रजितः कायात् पातयामास भूतले॥ ७१॥

तद् राक्षसतनूजस्य भिन्नस्कन्धं शिरो महत्।
तपनीयनिभं भूमौ ददृशे रुधिरोक्षितम्॥ ७२॥

हतः स निपपाताथ धरण्यां रावणात्मजः।
कवची सशिरस्त्राणो विप्रविद्धशरासनः॥ ७३॥

चुकुशुस्ते ततः सर्वे वानराः सविभीषणाः।
हृष्यन्ते निहते तस्मिन् देवा वृत्रवधे यथा॥ ७४॥

अथान्तरिक्षे देवानामृषीणां च महात्मनाम्।
जज्ञेऽथ जयसन्नादो गन्धर्वाप्सरसामपि॥ ७५॥

पतितं समभिज्ञाय राक्षसी सा महाचमूः।
वध्यमाना दिशो भेजे हरिभिर्जितकाशिभिः॥ ७६॥

वानरैर्वध्यमानास्ते शस्त्राण्युत्सृज्य राक्षसाः।
लङ्घामभिमुखाः समुर्ब्रेष्टसंज्ञाः प्रधाविताः॥ ७७॥

दुदुवुर्बहुधा भीता राक्षसाः शतशो दिशः।
त्यक्त्वा प्रहरणान् सर्वे पद्मिशासिपरश्वधान्॥७८॥

केचिछ्लङ्कां परित्रस्ताः प्रविष्टा वानरार्दिताः।
समुद्रे पतिताः केचित् केचित् पर्वतमाश्रिताः॥७९॥

हतमिन्द्रजितं दृष्टा शयानं च रणक्षितौ।
राक्षसानां सहस्रेषु न कश्चित् प्रत्यदृश्यत ॥८०॥

यथास्तं गत आदित्ये नावतिष्ठन्ति रश्मयः।
तथा तस्मिन् निपतिते राक्षसास्ते गता दिशः॥८१॥

शान्तरश्मिरिवादित्यो निर्वाण इव पावकः।
बभूव स महाबाहुर्व्यपास्तगतजीवितः॥८२॥

प्रशान्तपीडाबहुलो विनष्टारिः प्रहर्षवान्।
बभूव लोकः पतिते राक्षसेन्द्रसुते तदा॥८३॥

हर्षं च शक्रो भगवान् सह सर्वमहर्षिभिः।
जगाम निहते तस्मिन् राक्षसे पापकर्मणि॥८४॥

आकाशे चापि देवानां शुश्रुवे दुन्दुभिस्वनः।
नृत्यद्विरप्सरोभिश्च गन्धर्वैश्च महात्मभिः॥८५॥

वर्वर्षुः पुष्पवर्षाणि तदद्भुतमिवाभवत्।
प्रशाशाम हते तस्मिन् राक्षसे कूरकर्मणि॥८६॥

शुद्धा आपो नभश्वैव जहृषुर्देवदानवाः।
आजग्मुः पतिते तस्मिन् सर्वलोकभयावहे॥८७॥

ऊचुश्च सहितास्तुष्टा देवगन्धर्वदानवाः।
विज्वराः शान्तकलुषा ब्राह्मणा विचरन्त्वति॥८८॥

ततोऽभ्यनन्दन् संहष्टाः समरे हरियूथपाः।
तमप्रतिबलं दृष्ट्वा हतं नैऋतपुञ्जवम्॥८९॥

विभीषणो हनूमांश्च जाम्बवांशक्षयूथपाः।
विजयेनाभिनन्दन्तस्तुषुवुश्चापि लक्ष्मणम्॥९०॥

ध्वेडन्तश्च पूवन्तश्च गर्जन्तश्च पूवज्ञमाः।
लब्धलक्षा रघुसुतं परिवार्योपतस्थिरे॥९१॥

लाङ्गूलानि प्रविध्यन्तः स्फोटयन्तश्च वानराः।
लक्ष्मणो जयतीत्येव वाक्यं विश्रावयस्तदा॥९२॥

अन्योन्यं च समाश्लिष्य हरयो हृष्टमानसाः।
चक्रुरुच्चावचगुणा राघवाश्रयसत्कथाः॥९३॥

तदसुकरमथाभिवीक्ष्य हृष्टाः प्रियसुहृदो युधि लक्ष्मणस्य कर्म।
परममुपलभन्मनःप्रहर्ष विनिहतमिन्द्ररिपुं निशम्य देवाः॥९४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुद्धकाण्डे
रावणिवधः नाम एकनवतितमः सर्गः ॥ ६-९१ ॥

॥ द्विनवतितमः सर्गः — रावणिशस्त्रहतचिकित्सा ॥

रुधिरक्षिन्नगात्रस्तु लक्ष्मणः शुभलक्षणः।
बभूव हृष्टस्तं हत्वा शत्रुजेतारमाहवे॥ १ ॥

ततः स जाम्बवन्तं च हनूमन्तं च वीर्यवान्।
सन्निपत्य महातेजास्तांश्च सर्वान् वनौकसः॥ २ ॥

आजगाम ततः शीघ्रं यत्र सुग्रीवराघवौ।
विभीषणमवष्टम्य हनूमन्तं च लक्ष्मणः॥ ३ ॥

ततो राममभिकम्य सौमित्रिभिवाद्य च।
 तस्थौ भ्रातुसमीपस्थः शक्रस्येन्द्रानुजो यथा ॥ ४ ॥
 निष्टनन्निव चागत्य राघवाय महात्मने।
 आच्चक्षे तदा वीरो घोरमिन्द्रजितो वधम् ॥ ५ ॥
 रावणेस्तु शिरश्छिन्नं लक्ष्मणेन महात्मना।
 न्यवेदयत रामाय तदा हृष्टो विभीषणः ॥ ६ ॥
 श्रुत्वैव तु महावीर्यो लक्ष्मणेनेन्द्रजिद्वधम्।
 प्रहर्षमतुलं लेभे वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ७ ॥
 साधु लक्ष्मण तुष्टोऽस्मि कर्म चासुकरं कृतम्।
 रावणोर्हि विनाशेन जितमित्युपधारय ॥ ८ ॥
 स तं शिरस्युपाद्राय लक्ष्मणं कीर्तिवर्धनम्।
 लज्जमानं बलात् स्नेहादङ्कमारोप्य वीर्यवान् ॥ ९ ॥
 उपवेश्य तमुत्सङ्गे परिष्वज्यावपीडितम्।
 भ्रातरं लक्ष्मणं स्तिंगधं पुनः पुनरुदैक्षत ॥ १० ॥
 शल्यसम्पीडितं शस्तं निःश्वसन्तं तु लक्ष्मणम्।
 रामस्तु दुःखसन्तसं तं तु निःश्वासपीडितम् ॥ ११ ॥
 मूर्धि चैनमुपाद्राय भूयः संस्पृश्य च त्वरन्।
 उवाच लक्ष्मणं वाक्यमाश्वास्य पुरुषर्षभः ॥ १२ ॥
 कृतं परमकल्याणं कर्म दुष्करकर्मणा।
 अद्य मन्ये हते पुत्रे रावणं निहतं युधि ॥ १३ ॥
 अद्याहं विजयी शत्रौ हते तस्मिन् दुरात्मनि।
 रावणस्य नृशंसस्य दिष्ठा वीर त्वया रणे ॥ १४ ॥

छिन्नो हि दक्षिणो बाहुः स हि तस्य व्यपाश्रयः।
विभीषणहनूमज्ञां कृतं कर्म महद् रणे॥ १५॥

अहोरात्रैख्यभिर्वीरः कथञ्चिद् विनिपातितः।
निरमित्रः कृतोऽस्म्यद्य निर्यास्यति हि रावणः॥ १६॥

बलव्यूहेन महता निर्यास्यति हि रावणः।
बलव्यूहेन महता श्रुत्वा पुत्रं निपातितम्॥ १७॥

तं पुत्रवधसन्ततं निर्यान्तं राक्षसाधिपम्।
बलेनावृत्य महता निहनिष्यामि दुर्जयम्॥ १८॥

त्वया लक्ष्मण नाथेन सीता च पृथिवी च मे।
न दुष्ट्रापा हते तस्मिन् शक्वजेतरि चाहवे॥ १९॥

स तं भ्रातरमाश्वास्य परिष्वज्य च राघवः।
रामः सुषेणं मुदितः समाभाष्येदमब्रवीत्॥ २०॥

विशल्योऽयं महाप्राज्ञ सौमित्रिर्मित्रवत्सलः।
यथा भवति सुस्वस्थस्तथा त्वं समुपाचर॥ २१॥

विशल्यः क्रियतां क्षिप्रं सौमित्रिः सविभीषणः।
ऋक्षवानरसैन्यानां शूराणां द्रुमयोधिनाम्॥ २२॥

ये चाप्यन्येऽत्र युध्यन्ति सशल्या व्रणिनस्तथा।
तेऽपि सर्वे प्रयत्नेन क्रियन्ते सुखिनस्त्वया॥ २३॥

एवमुक्तः स रामेण महात्मा हरियूथपः।
लक्ष्मणाय ददौ नस्तः सुषेणः परमौषधम्॥ २४॥

स तस्य गन्धमाघाय विशल्यः समपद्यत।
तदा निर्वेदनश्चैव संरूढव्रण एव च॥ २५॥

विभीषणमुखानां च सुहृदां राघवाज्ञया।
सर्ववानरमुख्यानां चिकित्सामकरोत् तदा ॥ २६ ॥

ततः प्रकृतिमापन्नो हृतशल्यो गतक्षमः।
सौमित्रिमुदे तत्र क्षणेन विगतज्वरः ॥ २७ ॥

तदैव रामः पूवगाधिपस्तथा विभीषणश्वर्क्षपतिश्च वीर्यवान्।
अवेक्ष्य सौमित्रिमरोगमुत्थितं मुदा ससैन्याः सुचिरं जहर्षिरे ॥ २८ ॥

अपूजयत् कर्म स लक्ष्मणस्य सुदुष्करं दाशरथिर्महात्मा।
बभूव हृष्टो युधि वानरेन्द्रो निशम्य तं शक्रजितं निपातितम् ॥ २९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणिशास्त्रहतचिकित्सा नाम द्विनवतितमः सर्गः ॥ ६-९२ ॥

॥ त्रिनवतितमः सर्गः — सीताहननोद्यमनिवृत्तिः ॥

ततः पौलस्त्यसचिवाः श्रुत्वा चेन्द्रजितो वधम्।
आचचक्षुरभिज्ञाय दशग्रीवाय सत्वराः ॥ १ ॥

युद्धे हतो महाराज लक्ष्मणेन तवात्मजः।
विभीषणसहायेन मिषतां नो महाद्युतिः ॥ २ ॥

शूरः शूरेण सङ्गम्य संयुगेष्वपराजितः।
लक्ष्मणेन हतः शूरः पुत्रस्ते विबुधेन्द्रजित् ॥ ३ ॥

गतः स परमाँलोकान् शरैः सन्तर्प्य लक्ष्मणम्।
स तं प्रतिभयं श्रुत्वा वर्धं पुत्रस्य दारुणम् ॥ ४ ॥

घोरमिन्द्रजितः सङ्ख्ये कश्मलं प्राविशन्महत्।
उपलभ्य चिरात् संज्ञां राजा राक्षसपुङ्गवः ॥ ५ ॥

पुत्रशोकाकुलो दीनो विललापाकुलेन्द्रियः।
हा राक्षसचमूमुख्य मम वत्स महाबल॥६॥

जित्वेन्द्रं कथमद्य त्वं लक्ष्मणस्य वशं गतः।
ननु त्वमिषुभिः क्रुद्धो भिन्न्याः कालान्तकावपि॥७॥

मन्दरस्यापि शृङ्खाणि किं पुनर्लक्ष्मणं युधि।
अद्य वैवस्वतो राजा भूयो बहुमतो मम॥८॥

येनाद्य त्वं महाबाहो संयुक्तः कालधर्मणा।
एष पन्थाः सुयोधानां सर्वामरणेष्वपि।
यः कृते हन्त्यते भर्तुः स पुमान् स्वर्गमृच्छति॥९॥

अद्य देवगणाः सर्वे लोकपाला महर्षयः।
हतमिन्द्रजितं श्रुत्वा सुखं स्वप्स्यन्ति निर्भयाः॥१०॥

अद्य लोकास्त्रयः कृत्वा पृथिवी च सकानना।
एकेनेन्द्रजिता हीना शून्येव प्रतिभाति मे॥११॥

अद्य नैऋतकन्यानां श्रोष्याम्यन्तःपुरे रवम्।
करेणुसङ्खस्य यथा निनादं गिरिगह्वरे॥१२॥

यौवराज्यं च लङ्घां च रक्षांसि च परन्तप।
मातरं मां च भार्याश्च क गतोऽसि विहाय नः॥१३॥

मम नाम त्वया वीर गतस्य यमसादनम्।
प्रेतकार्याणि कार्याणि विपरीते हि वर्तसे॥१४॥

स त्वं जीवति सुग्रीवे लक्ष्मणे च सराघवे।
मम शत्यमनुद्धृत्य क गतोऽसि विहाय नः॥१५॥

एवमादिविलापार्तं रावणं राक्षसाधिपम्।

आविवेश महान् कोपः पुत्रव्यसनसम्भवः ॥ १६ ॥

प्रकृत्या कोपनं ह्येनं पुत्रस्य पुनराधयः।

दीपं सन्दीपयामासुर्घर्मेऽर्कमिव रश्मयः ॥ १७ ॥

ललाटे भ्रुकुटीभिश्च सङ्गताभिव्यरोचत।

युगान्ते सह नक्षेत्रं महोर्मिभिरिवोदधिः ॥ १८ ॥

कोपाद् विजृभमाणस्य वक्राद् व्यक्तमिव ज्वलन्।

उत्पात उत्थापनं सधूमाग्निर्वत्रस्य वदनादिव ॥ १९ ॥

स पुत्रवधसन्तसः शूरः क्रोधवशं गतः।

समीक्ष्य रावणो बुद्ध्या वैदेह्या रोचयद् वधम् ॥ २० ॥

तस्य प्रकृत्या रक्ते च रक्ते क्रोधाग्निनापि च।

रावणस्य महाघोरे दीपे नेत्रे बभूवतुः ॥ २१ ॥

घोरं प्रकृत्या रूपं तत् तस्य क्रोधाग्निमूर्च्छितम्।

बभूव रूपं कुद्धस्य रुद्रस्येव दुरासदम् ॥ २२ ॥

तस्य कुद्धस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुविन्दवः।

दीपाभ्यामिव दीपाभ्यां सार्चिषः स्नेहविन्दवः ॥ २३ ॥

दन्तान् विदशतस्तस्य श्रूयते दशनस्वनः।

यन्त्रस्याकृष्यमाणस्य मध्यतो दानवैरिव ॥ २४ ॥

कालाग्निरिव सङ्कुद्धो यां यां दिशमवैक्षत।

तस्यां तस्यां भयत्रस्ता राक्षसाः संविलिल्यिरे ॥ २५ ॥

तमन्तकमिव कुर्वन्ते चराचरचिखादिषुम्।

वीक्षमाणं दिशः सर्वा राक्षसा नोपचक्रमुः ॥ २६ ॥

ततः परमसङ्कुच्छे रावणो राक्षसाधिपः।
अब्रवीद् रक्षसां मध्ये संस्तम्भयिषुराहवे॥ २७॥

मया वर्षसहस्राणि चरित्वा परमं तपः।
तेषु तेष्ववकाशेषु स्वयम्भूः परितोषितः॥ २८॥

तस्यैव तपसो व्युष्ट्या प्रसादाच्च स्वयम्भुवः।
नासुरेभ्यो न देवेभ्यो भयं मम कदाचन॥ २९॥

कवचं ब्रह्मदत्तं मे यदादित्यसमप्रभम्।
देवासुरविमर्देषु न च्छिन्नं वज्रमुष्टिभिः॥ ३०॥

तेन मामद्य संयुक्तं रथस्थमिह संयुगे।
प्रतीयात् कोऽद्य मामाजौ साक्षादपि पुरन्दरः॥ ३१॥

यत् तदाभिप्रसन्नेन सशरं कार्मुकं महत्।
देवासुरविमर्देषु मम दत्तं स्वयम्भुवा॥ ३२॥

अद्य तूर्यशतैर्भीमं धनुरुत्थाप्यतां मम।
रामलक्ष्मणयोरेव वधाय परमाहवे॥ ३३॥

स पुत्रवधसन्ततः क्रूरः क्रोधवशं गतः।
समीक्ष्य रावणो बुद्ध्या सीतां हन्तुं व्यवस्यत॥ ३४॥

प्रत्यवेक्ष्य तु ताम्राक्षः सुघोरो घोरदर्शनः।
दीनो दीनस्वरान् सर्वास्तानुवाच निशाचरान्॥ ३५॥

मायया मम वत्सेन वञ्चनार्थं वनौकसाम्।
किञ्चिदेव हतं तत्र सीतेयमिति दर्शितम्॥ ३६॥

तदिदं तथ्यमेवाहं करिष्ये प्रियमात्मनः।
वैदेहीं नाशयिष्यामि क्षत्रबन्धुमनुव्रताम्॥ ३७॥

इत्येवमुक्त्वा सचिवान् खड्गमाशु परामृशत्।
उद्धृत्य गुणसम्पन्नं विमलाम्बरवचसम्॥३८॥

निष्पपात स वेगेन सभार्यः सचिवैर्वृतः।
रावणः पुत्रशोकेन भृशमाकुलचेतनः॥३९॥

सङ्कुद्धः खड्गमादाय सहसा यत्र मैथिली।
ब्रजन्तं राक्षसं प्रेक्ष्य सिंहनादं विचुक्रुशुः॥४०॥

ऊचुश्वान्योन्यमालिङ्ग सङ्कुद्धं प्रेक्ष्य राक्षसम्।
अद्यैनं तावुभौ दृष्ट्वा भ्रातरौ प्रव्यथिष्यतः॥४१॥

लोकपाला हि चत्वारः क्रुद्धेनानेन निर्जिताः।
बहवः शत्रवश्वान्ये संयुगेष्वभिपातिताः॥४२॥

त्रिषु लोकेषु रत्नानि भुङ्गे आहृत्य रावणः।
विक्रमे च बले चैव नास्त्यस्य सदृशो भुवि॥४३॥

तेषां सङ्गल्पमानानामशोकवनिकां गताम्।
अभिदुद्राव वैदेहीं रावणः क्रोधमूर्च्छितः॥४४॥

वार्यमाणः सुसङ्कुद्धः सुहृद्दिर्हितबुद्धिभिः।
अभ्यधावत सङ्कुद्धः रथे ग्रहो रोहिणीमिव॥४५॥

मैथिली रक्ष्यमाणा तु राक्षसीभिरनिन्दिता।
ददर्श राक्षसं क्रुद्धं निस्त्रिंशवरघारिणम्॥४६॥

तं निशम्य सनिस्त्रिंशं व्यथिता जनकात्मजा।
निवार्यमाणं बहुशः सुहृद्दिरनिर्वर्तिनम्॥४७॥

सीता दुःखसमाविष्टा विलपन्तीदमब्रवीत्।
यथायं मामभिकुद्धः समभिद्रवति स्वयम्॥४८॥

वधिष्यति सनाथां मामनाथामिव दुर्मतिः।
बहुशश्चोदयामास भर्तारं मामनुव्रताम्॥४९॥

भार्या मम भवस्वेति प्रत्यारव्यातो ध्रुवं मया।
सोऽयं मामनुपस्थाने व्यक्तं नैराश्यमागतः॥५०॥

क्रोधमोहसमाविष्टो व्यक्तं मां हन्तुमुद्यतः।
अथवा तौ नरव्याघौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥५१॥

मन्निमित्तमनार्येण समरेऽद्य निपातितौ।
भैरवो हि महान् नादो राक्षसानां श्रुतो मया॥५२॥

बहूनामिह हृष्टानां तथा विक्रोशतां प्रियम्।
अहो धिङ्गन्निमित्तोऽयं विनाशो राजपुत्रयोः॥५३॥

अथवा पुत्रशोकेन अहत्वा रामलक्ष्मणौ।
विधमिष्यति मां रौद्रो राक्षसः पापनिश्चयः॥५४॥

हनूमतस्तु तद् वाक्यं न कृतं क्षुद्रया मया।
यद्यहं तस्य पृष्ठेन तदायासमनिर्जिता॥५५॥

नाद्यैवमनुशोचेयं भर्तुरङ्गगता सती।
मन्ये तु हृदयं तस्याः कौसल्यायाः फलिष्यति॥५६॥

एकपुत्रा यदा पुत्रं विनष्टं श्रोष्यते युधि।
सा हि जन्म च बाल्यं च यौवनं च महात्मनः॥५७॥

धर्मकार्याणि रूपं च रुदती संस्मरिष्यति।
निराशा निहते पुत्रे दत्त्वा श्राद्धमचेतना॥५८॥

अग्निमावेक्ष्यते नूनमपो वापि प्रवेक्ष्यति।
धिगस्तु कुञ्जामसर्तीं मन्थरां पापनिश्चयाम्॥५९॥

यन्निमित्तमिमं शोकं कौसल्या प्रतिपत्स्यते।
इत्येवं मैथिलीं दृष्ट्वा विलपन्तीं तपस्विनीम्॥ ६० ॥

रोहिणीमिव चन्द्रेण बिना ग्रहवशं गताम्।
एतस्मिन्नन्तरे तस्य अमात्यः शीलवान् शुचिः॥ ६१ ॥

सुपार्थो नाम मेधावी रावणं रक्षसां वरम्।
निवार्यमाणः सचिवैरिदं वचनमब्रवीत्॥ ६२ ॥

कथं नाम दशग्रीव साक्षाद्वैश्रवणानुज।
हन्तुमिच्छसि वैदेहीं क्रोधाद् धर्ममपास्य च॥ ६३ ॥

वेदविद्याव्रतस्नातः स्वकर्मनिरतस्तथा।
स्त्रियः कस्माद् वधं वीर मन्यसे राक्षसेश्वर॥ ६४ ॥

मैथिलीं रूपसम्पन्नां प्रत्यवेक्षस्व पार्थिव।
तस्मिन्नेव सहास्माभिराहवे क्रोधमुत्सृज॥ ६५ ॥

अभ्युत्थानं त्वमद्यैव कृष्णपक्षचतुर्दशी।
कृत्वा निर्याह्यमावास्यां विजयाय बलैर्वृतः॥ ६६ ॥

शूरो धीमान् रथी खड्डी रथप्रवरमास्थितः।
हत्वा दाशरथिं रामं भवान् प्राप्स्यति मैथिलीम्॥ ६७ ॥

स तदु दुरात्मा सुहृदा निवेदितं वचः सुधर्म्यं प्रतिगृह्य रावणः।
गृहं जगामाथ ततश्च वीर्यवान् पुनः सभां च प्रययौ सुहृदृतः॥ ६८ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सीताहननोद्यमनिवृत्तिः नाम त्रिनवतितमः सर्गः ॥ ६-९३ ॥

॥ चतुर्नवतितमः सर्गः — गन्धर्वास्त्रमोहनम् ॥

स प्रविश्य सभां राजा दीनः परमदुःखितः।

निषसादासने मुख्ये सिंहः क्रुद्ध इव श्वसन् ॥ १ ॥

अब्रवीच्च स तान् सर्वान् बलमुख्यान् महाबलः।
रावणः प्राञ्जलिर्वाक्यं पुत्रव्यसनकर्शितः ॥ २ ॥

सर्वे भवन्तः सर्वेण हस्त्यश्वेन समावृताः।
निर्यान्तु रथसङ्घैश्च पादातैश्चोपशोभिताः ॥ ३ ॥

एकं रामं परिक्षिप्य समरे हन्तुमर्हथ।
वर्षन्तः शरवर्षाणि प्रावृक्खाल इवाम्बुदाः ॥ ४ ॥

अथवाह शरैस्तीक्ष्णौर्भिन्नगात्रं महाहवे।
भवद्धिः श्वो निहन्तास्मि रामं लोकस्य पश्यतः ॥ ५ ॥

इत्येतद् वाक्यमादाय राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः।
निर्ययुस्ते रथैः शीघ्रैर्नानानीकैश्च संयुताः ॥ ६ ॥

परिघान् पट्टिशांश्चैव शरखडपरश्वधान्।
शरीरान्तकरान् सर्वे चिक्षिपुर्वानरान् प्रति ॥ ७ ॥

वानराश्च द्रुमान् शैलान् राक्षसान् प्रति चिक्षिपुः।
स सङ्घामो महाभीमः सूर्यस्योदयं प्रति ॥ ८ ॥

रक्षसां वानराणां च तुमुलः समपद्यत।
ते गदाभिश्च चित्राभिः प्रासैः खड्डैः परश्वधैः ॥ ९ ॥

अन्योन्यं समरे जघुस्तदा वानरराक्षसाः।
एवं प्रवृत्ते सङ्घामे ह्यद्धुतं सुमहद्रजः ॥ १० ॥

रक्षसां वानराणां च शान्तं शोणितविस्तैः ।
 मातङ्गरथकूलाश्च शरमत्स्या ध्वजद्रुमाः ॥ ११ ॥
 शरीरसङ्खाटवहाः प्रसस्तुः शोणितापगाः ।
 ततस्ते वानराः सर्वे शोणितौघपरिष्टुताः ॥ १२ ॥
 ध्वजवर्मरथानश्वान् नानाप्रहरणानि च ।
 आपुत्यापुत्य समरे वानरेन्द्रा बभञ्जिरे ॥ १३ ॥
 केशान् कर्णललाटं च नासिकाश्च प्लवङ्गमाः ।
 रक्षसां दशनैस्तीक्ष्णैर्नरवैश्वापि व्यक्तयन् ॥ १४ ॥
 एकैकं राक्षसं सङ्ख्ये शतं वानरपुङ्गवाः ।
 अभ्यधावन्त फलिनं वृक्षं शकुनयो यथा ॥ १५ ॥
 तदा गदाभिर्गुर्वीभिः प्रासैः खड्डैः परश्वधैः ।
 निर्जघ्नुर्वानरान् घोरान् राक्षसाः पर्वतोपमाः ॥ १६ ॥
 राक्षसैर्वध्यमानानां वानराणां महाचमूः ।
 शरण्यं शरणं याता रामं दशरथात्मजम् ॥ १७ ॥
 ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान् ।
 प्रविश्य राक्षसं सैन्यं शरवर्ष वर्वर्ष च ॥ १८ ॥
 प्रविष्टं तु तदा रामं मेघाः सूर्यमिवाम्बरे ।
 नाधिजग्मुर्महाघोरा निर्दहन्तं शराभिना ॥ १९ ॥
 कृतान्येव सुघोराणि रामेण रजनीचराः ।
 रणे रामस्य ददृशुः कर्माण्यसुकराणि ते ॥ २० ॥
 चालयन्तं महासैन्यं विधमन्तं महारथान् ।
 ददृशुस्ते न वै रामं वातं वनगतं यथा ॥ २१ ॥

छिन्नं भिन्नं शरैर्दग्धं प्रभग्नं शस्त्रपीडितम्।
बलं रामेण दृश्युर्न रामं शीघ्रकारिणम्॥ २२॥

प्रहरन्तं शरीरेषु न ते पश्यन्ति राघवम्।
इन्द्रियार्थेषु तिष्ठन्तं भूतात्मानमिव प्रजाः॥ २३॥

एष हन्ति गजानीकमेष हन्ति महारथान्।
एष हन्ति शरैस्तीक्ष्णौः पदातीन् वाजिभिः सह॥ २४॥

इति ते राक्षसाः सर्वे रामस्य सदृशान् रणे।
अन्योन्यं कुपिता जघ्नुः सादृश्याद् राघवस्य तु॥ २५॥

न ते ददृशिरे रामं दहन्तमपि वाहिनीम्।
मोहिताः परमास्त्रेण गान्धर्वेण महात्मना॥ २६॥

ते तु रामसहस्राणि रणे पश्यन्ति राक्षसाः।
पुनः पश्यन्ति काकुत्स्थमेकमेव महाहवे॥ २७॥

भ्रमन्तीं काञ्चनीं कोटिं कार्मुकस्य महात्मनः।
अलातचक्रप्रतिमां दृश्युस्ते न राघवम्॥ २८॥

शरीरनाभि सत्त्वार्चिः शरारं नेमिकार्मुकम्।
ज्याघोषतलनिर्घोषं तेजोबुद्धिगुणप्रभम्॥ २९॥

दिव्यास्त्रगुणपर्यन्तं निघन्तं युधि राक्षसान्।
दृश् रामचक्रं तत् कालचक्रमिव प्रजाः॥ ३०॥

अनीकं दशसाहस्रं रथानां वातरंहसाम्।
अष्टादश सहस्राणि कुञ्जराणां तरस्विनाम्॥ ३१॥

चतुर्दशा सहस्राणि सारोहाणां च वाजिनाम्।
पूर्णे शतसहस्रे द्वे राक्षसानां पदातिनाम्॥ ३२॥

दिवसस्याष्टभागेन शरैरग्निशिखोपमैः।
हतान्येकेन रामेण रक्षसां कामरूपिणाम्॥३३॥

ते हताशा हतरथाः शान्ता विमथितध्वजाः।
अभिपेतुः पुरीं लङ्कां हतशेषा निशाचराः॥३४॥

हृतैर्गजपदात्यश्वैस्तद् बभूव रणाजिरम्।
आक्रीडभूमिः क्रुद्धस्य रुद्रस्येव महात्मनः॥३५॥

ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः।
साधु साध्विति रामस्य तत् कर्म समपूजयन्॥३६॥

अब्रवीच्च तदा रामः सुग्रीवं प्रत्यनन्तरम्।
विभीषणं च धर्मात्मा हनूमन्तं च वानरम्॥३७॥

जाम्बवन्तं हरिश्चेष्टं मैन्दं द्विविदमेव च।
एतदस्त्रबलं दिव्यं मम वा त्र्यम्बकस्य वा॥३८॥

निहत्य तां राक्षसराजवाहिनीं रामस्तदा शक्रसमो महात्मा।
अस्त्रेषु शस्त्रेषु जितक्षमश्च संस्तूयते देवगणैः प्रहृष्टैः॥३९॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
गन्धर्वास्त्रमोहनम् नाम चतुर्नवतितमः सर्गः ॥ ६-९४॥

॥ पञ्चनवतितमः सर्गः — राक्षसीविलापः ॥

तानि नागसहस्राणि सारोहाणि च वाजिनाम्।
रथानां त्वग्निवर्णानां सध्वजानां सहस्रशः॥१॥

राक्षसानां सहस्राणि गदापरिघयोधिनाम्।
काञ्चनध्वजचित्राणां शूराणां कामरूपिणाम्॥२॥

निहतानि शरैर्दीप्तैस्तसकाञ्चनभूषणैः।
रावणेन प्रयुक्तानि रामेणाङ्गिष्ठकर्मणा ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा श्रुत्वा च सम्भ्रान्ता हतशेषा निशाचराः।
राक्षस्यश्च समागम्य दीनाश्चिन्तापरिप्लुताः ॥ ४ ॥

विघवा हतपुत्राश्च क्रोशन्त्यो हतबान्धवाः।
राक्षस्यः सह सङ्गम्य दुःखार्ताः पर्यदेवयन् ॥ ५ ॥

कथं शूर्पणखा वृद्धा कराला निर्णतोदरी।
आससाद् वने रामं कन्दर्पसमरूपिणम् ॥ ६ ॥

सुकुमारं महासत्त्वं सर्वभूतहिते रतम्।
तं दृष्ट्वा लोकवध्या सा हीनरूपा प्रकामिता ॥ ७ ॥

कथं सर्वगुणैर्हीना गुणवन्तं महौजसम्।
सुमुखं दुर्मुखी रामं कामयामास राक्षसी ॥ ८ ॥

जनस्यास्यात्प्रभाग्यत्वाद् वलिनी श्वेतमूर्धजा।
अकार्यमपहास्यं च सर्वलोकविगर्हैतम् ॥ ९ ॥

राक्षसानां विनाशाय दूषणस्य खरस्य च।
चकाराप्रतिरूपा सा राघवस्य प्रधर्षणम् ॥ १० ॥

तन्निमित्तमिदं वैरं रावणेन कृतं महत्।
वधाय सीता साऽनीता दशग्रीवेण रक्षसा ॥ ११ ॥

न च सीतां दशग्रीवः प्राप्नोति जनकात्मजाम्।
बद्धं बलवता वैरमक्षयं राघवेण च ॥ १२ ॥

वैदेहीं प्रार्थयानं तं विराघं प्रेक्ष्य राक्षसम्।
हतमेकेन रामेण पर्याप्तं तन्निर्दर्शनम् ॥ १३ ॥

चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्।
निहतानि जनस्थाने शरैरग्निशिखोपमैः ॥ १४ ॥

खरश्च निहतः सङ्घे दूषणस्त्रिशिरास्तथा।
शरैरादित्यसङ्काशैः पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १५ ॥

हतो योजनबाहुश्च कबन्धो रुधिराशनः।
क्रोधान्नादं नदन् सोऽथ पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १६ ॥

जघान बलिनं रामः सहस्रनयनात्मजम्।
वालिनं मेरुसङ्काशं पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १७ ॥

ऋष्यमूके वसंश्वैव दीनो भग्नमनोरथः।
सुग्रीवः प्रापितो राज्यं पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १८ ॥

धर्मार्थसहितं वाक्यं सर्वेषां रक्षसां हितम्।
युक्तं विभीषणेनोक्तं मोहात् तस्य न रोचते ॥ १९ ॥

विभीषणवचः कुर्याद् यदि स्म धनदानुजः।
श्मशानभूता दुःखाता नेयं लङ्घा भविष्यति ॥ २० ॥

कुम्भकर्णं हतं श्रुत्वा राघवेण महाबलम्।
अतिकायं च दुर्मर्षं लक्ष्मणेन हतं तदा।
प्रियं चेन्द्रजितं पुत्रं रावणो नावबुध्यते ॥ २१ ॥

मम पुत्रो मम भ्राता मम भर्ता रणे हतः।
इत्येष श्रूयते शब्दो राक्षसीनां कुले कुले ॥ २२ ॥

रथाश्वनागाश्च हतास्तत्र तत्र सहस्रशः।
रणे रामेण शूरेण हताश्चापि पदातयः ॥ २३ ॥

रुद्रो वा यदि वा विष्णुर्महेन्द्रो वा शतक्रतुः।
 हन्ति नो रामरूपेण यदि वा स्वयमन्तकः॥ २४॥
 हतप्रवीरा रामेण निराशा जीविते वयम्।
 अपश्यन्त्यो भयस्यान्तमनाथा विलपामहे॥ २५॥
 रामहस्ताद् दशग्रीवः शूरो दत्तमहावरः।
 इदं भयं महाघोरं समुत्पन्नं न बुद्ध्यते॥ २६॥
 तं न देवा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः।
 उपसृष्टं परित्रातुं शक्ता रामेण संयुगे॥ २७॥
 उत्पाताश्चापि दृश्यन्ते रावणस्य रणे रणे।
 कथयन्ति हि रामेण रावणस्य निर्बहृणम्॥ २८॥
 पितामहेन प्रीतेन देवदानवराक्षसैः।
 रावणस्याभयं दत्तं मनुष्येभ्यो न याच्चितम्॥ २९॥
 तदिदं मानुषं मन्ये प्राप्तं निःसंशायं भयम्।
 जीवितान्तकरं घोरं रक्षसां रावणस्य च॥ ३०॥
 पीड्यमानास्तु बलिना वरदानेन रक्षसा।
 दीप्तैस्तपोभिर्विबुधाः पितामहमपूजयन्॥ ३१॥
 देवतानां हितार्थाय महात्मा वै पितामहः।
 उवाच देवतास्तुष्ट इदं सर्वा महद्वचः॥ ३२॥
 अद्यप्रभृति लोकांखीन् सर्वे दानवराक्षसाः।
 भयेन प्रभृता नित्यं विचरिष्यन्ति शाश्वतम्॥ ३३॥
 दैवतैस्तु समागम्य सर्वैश्चेन्द्रपुरोगमैः।
 वृषध्वजस्त्रिपुरहा महादेवः प्रतोषितः॥ ३४॥

प्रसन्नस्तु महादेवो देवानेतद् वचोऽब्रवीत्।
उत्पत्स्यति हितार्थं वो नारी रक्षःक्षयावहा ॥ ३५ ॥

एषा देवैः प्रयुक्ता तु क्षुद्र यथा दानवान् पुरा।
भक्षयिष्यति नः सर्वान् राक्षसधीं सरावणान् ॥ ३६ ॥

रावणस्यापनीतेन दुर्विनीतस्य दुर्मतेः।
अयं निष्ठानको घोरः शोकेन समभिष्टुतः ॥ ३७ ॥

तं न पश्यामहे लोके यो नः शरणदो भवेत्।
राघवेणोपसृष्टानां कालेनेव युगक्षये ॥ ३८ ॥

नास्ति नः शरणं किञ्चिद् भये महति तिष्ठताम्।
दावाभिवेष्टितानां हि करेणूनां यथा वने ॥ ३९ ॥

प्राप्तकालं कृतं तेन पौलस्त्येन महात्मना।
यत एव भयं दृष्टं तमेव शरणं गतः ॥ ४० ॥

इतीव सर्वा रजनीचरस्त्रियः परस्परं सम्परिरभ्य बाहुभिः।
विषेदुरार्तातिभयाभिपीडिता विनेदुरुच्चैश्च तदा सुदारुणम् ॥ ४१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
राक्षसीविलापः नाम पञ्चनवतितमः सर्गः ॥ ६-९५ ॥

॥ षण्णवतितमः सर्गः — रावणाभिषेणनम् ॥

आर्तानां राक्षसीनां तु लङ्घायां वै कुले कुले।
रावणः करुणं शब्दं शुश्राव परिदेवितम् ॥ १ ॥

स तु दीर्घं विनिःश्वस्य मुहूर्तं ध्यानमास्थितः।
बभूव परमक्रुद्धो रावणो भीमदर्शनः ॥ २ ॥

सन्दश्य दशनैरोषं क्रोधसंकलोचनः।
राक्षसैरपि दुर्दर्शः कालान्धिरिव मूर्तिमान्॥३॥

उवाच च समीपस्थान् राक्षसान् राक्षसेश्वरः।
क्रोधाव्यक्तकथस्तत्र निर्दहन्निव चक्षुषा॥४॥

महोदरं महापार्श्वं विरूपाक्षं च राक्षसम्।
शीघ्रं वदत सैन्यानि निर्यातेति ममाज्ञया॥५॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राक्षसास्ते भयार्दिताः।
चोदयामासुरव्यग्रान् राक्षसांस्तान् नृपाज्ञया॥६॥

ते तु सर्वे तथेत्युक्तवा राक्षसा भीमदर्शनाः।
कृतस्वस्त्ययनाः सर्वे ते रणाभिमुखा ययुः॥७॥

प्रतिपूज्य यथान्यायं रावणं ते महारथाः।
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे भर्तुर्विजयकाङ्गिणः॥८॥

ततोवाच प्रहस्यैतान् रावणः क्रोधमूर्च्छितः।
महोदरमहापाश्वौ विरूपाक्षं च राक्षसम्॥९॥

अद्य बाणैर्धनुर्मुक्तैर्युगान्तादित्यसन्निभैः।
राघवं लक्ष्मणं चैव नेष्यामि यमसादनम्॥१०॥

खरस्य कुम्भकर्णस्य प्रहस्तेन्द्रजितोस्तथा।
करिष्यामि प्रतीकारमद्य शत्रुवधादहम्॥११॥

नैवान्तरिक्षं न दिशो न च द्यौर्नापि सागराः।
प्रकाशत्वं गमिष्यन्ति मद्वाणजलदावृताः॥१२॥

अद्य वानरमुख्यानां तानि यूथानि भागशाः।
धनुषा शरजालेन वधिष्यामि पतत्तिणा॥१३॥

अद्य वानरसैन्यानि रथेन पवनौजसा ।

धनुः समुद्रादुद्धूतैर्मथिष्यामि शरोर्मिभिः ॥ १४ ॥

व्याकोशपद्मवक्राणि पद्मकेसरवर्चसाम् ।

अद्य यूथतटाकानि गजवत् प्रमथाम्यहम् ॥ १५ ॥

सशरैरद्य वदनैः सद्धे वानरयूथपाः ।

मण्डयिष्यन्ति वसुधां सनालैरिव पङ्कजैः ॥ १६ ॥

अद्य यूथप्रचण्डानां हरीणां द्रुमयोधिनाम् ।

मुक्तेनैकेषुणा युद्धे भेत्स्यामि च शतं शतम् ॥ १७ ॥

हतो भ्राता च येषां वै येषां च तनयो हतः ।

वधेनाद्य रिपोस्तेषां करोम्यश्रुप्रमार्जनम् ॥ १८ ॥

अद्य मद्वाणनिर्भिन्नैः प्रस्तीर्णेऽर्गतचेतनैः ।

करोमि वानरैर्युद्धे यत्नावेक्ष्यतलां महीम् ॥ १९ ॥

अद्य काकाश्च गृध्राश्च ये च मांसाशिनोऽपरे ।

सर्वास्तांस्तर्पयिष्यामि शत्रुमांसैः शराहतैः ॥ २० ॥

कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं क्षिप्रमानीयतां धनुः ।

अनुप्रयान्तु मां युद्धे येऽत्र शिष्टा निशाचराः ॥ २१ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा महापार्श्वोऽब्रवीद् वचः ।

बलाध्यक्षान् स्थितांस्तत्र बलं सन्त्वर्यतामिति ॥ २२ ॥

बलाध्यक्षास्तु संयुक्ता राक्षसांस्तान् गृहे गृहे ।

चोदयन्तः परियुर्लङ्घां लघुपराक्रमाः ॥ २३ ॥

ततो मुहूर्तान्निष्पेत् राक्षसा भीमदर्शनाः ।

नदन्तो भीमवदना नानाप्रहरणैर्मुजैः ॥ २४ ॥

असिभिः पट्टिशौः शूलैर्गदाभिर्मुसलैर्हलैः।
शक्तिभिस्तीक्ष्णधाराभिर्महद्द्विः कूटमुद्ररैः ॥ २५ ॥

यष्टिभिर्विधैश्चक्रैर्निशितैश्च परश्वधैः।
भिन्दिपालैः शतभीभिरन्यैश्चापि वरायुधैः ॥ २६ ॥

अथानयन् बलाध्यक्षाश्चत्वारो रावणाङ्गया।
रथानां नियुतं साग्रं नागानां नियुतत्रयम् ॥ २७ ॥

अश्वानां षष्ठिकोट्यस्तु खरोष्टाणां तथैव च।
पदातयस्त्वसद्ध्वाता जग्मुस्ते राजशासनात् ॥ २८ ॥

बलाध्यक्षाश्च संस्थाप्य राज्ञः सेनां पुरःस्थिताम्।
एतस्मिन्नन्तरे सूतः स्थापयामास तं रथम् ॥ २९ ॥

दिव्यास्त्रवरसम्पन्नं नानालङ्कारभूषितम्।
नानायुधसमाकीर्ण किञ्चिणीजालसंयुतम् ॥ ३० ॥

नानारत्नपरिक्षितं रत्नस्तम्भैर्विराजितम्।
जाम्बूनदमयैश्वैव सहस्रकलशैर्वृतम् ॥ ३१ ॥

तं दृष्ट्वा राक्षसाः सर्वे विस्मयं परमं गताः।
तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय रावणो राक्षसेश्वरः ॥ ३२ ॥

कोटिसूर्यप्रतीकाशं ज्वलन्तमिव पावकम्।
द्रुतं सूतसमायुक्तं युक्ताष्टुरगं रथम्।
आरुरोह तदा भीमं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ ३३ ॥

ततः प्रयातः सहसा राक्षसैर्बहुभिर्वृतः।
रावणः सत्त्वगाम्भीर्याद् दारयन्निव मेदिनीम् ॥ ३४ ॥

ततश्चासीन्महानादस्तूर्याणां च ततस्ततः।
मृदज्जैः पटहैः शाङ्कैः कलहैः सह रक्षसाम्॥ ३५॥

आगतो रक्षसां राजा छत्रचामरसंयुतः।
सीतापहारी दुर्वृत्तो ब्रह्मग्नो देवकण्टकः।
योद्धुं रघुवरेणोति शुश्रुवे कलहध्वनिः॥ ३६॥

तेन नादेन महता पृथिवी समकम्पत।
तं शब्दं सहसा श्रुत्वा वानरा दुदुर्वर्भयात्॥ ३७॥

रावणस्तु महाबाहुः सचिवैः परिवारितः।
आजगाम महातेजा जयाय विजयं प्रति॥ ३८॥

रावणेनाभ्यनुज्ञातौ महापार्श्वमहोदरौ।
विरूपाक्षश्च दुर्घर्षो रथानारुरुहुस्तदा॥ ३९॥

ते तु हृष्टाभिनर्दन्तो भिन्दन्त इव मेदिनीम्।
नादं घोरं विमुच्चन्तो निर्ययुर्जयकाङ्क्षिणः॥ ४०॥

ततो युद्धाय तेजस्वी रक्षोगणबलैर्वृतः।
निर्ययावुद्यतधनुः कालान्तकयमोपमः॥ ४१॥

ततः प्रजविताश्वेन रथेन स महारथः।
द्वारेण निर्ययौ तेन यत्र तौ रामलक्ष्मणौ॥ ४२॥

ततो नष्टप्रभः सूर्यो दिशश्च तिमिरावृताः।
द्विजाश्च नेदुर्धोराश्च सञ्चचाल च मेदिनी॥ ४३॥

वर्वर्ष रुधिरं देवश्वस्वलुश्च तुरङ्गमाः।
ध्वजाये न्यपतद् गृध्रो विनेदुश्चाशिवं शिवाः॥ ४४॥

नयनं चास्फुरद् वामं वामो बाहुरकम्पत ।
विवर्णवदनश्चासीत् किञ्चिदभ्रश्यत स्वनः ॥ ४५ ॥

ततो निष्पततो युद्धे दशग्रीवस्य रक्षसः ।
रणे निघनशंसीनि रूपाण्येतानि जाङ्गिरे ॥ ४६ ॥

अन्तरिक्षात् पपातोल्का निर्धातसमनिःस्वना ।
विनेदुरशिवा गृध्रा वायसैरभिमिश्रिताः ॥ ४७ ॥

एतानचिन्तयन् घोरानुत्पातान् समवस्थितान् ।
निर्ययौ रावणो मोहाद् वधार्थं कालचोदितः ॥ ४८ ॥

तेषां तु रथघोषेण राक्षसानां महात्मनाम् ।
वानराणामपि चमूर्युद्धायैवाभ्यवर्तत ॥ ४९ ॥

तेषां तु तुमुलं युद्धं बभूव कपिरक्षसाम् ।
अन्योन्यमाह्यानानां क्रुद्धानां जयमिच्छताम् ॥ ५० ॥

ततः क्रुद्धो दशग्रीवः शरैः काञ्चनभूषणैः ।
वानराणामनीकेषु चकार कदनं महत् ॥ ५१ ॥

निकृत्तशिरसः केचिद् रावणेन वलीमुखाः ।
केचिद् विच्छिन्नहृदयाः केचिच्छोत्रविवर्जिताः ॥ ५२ ॥

निरुच्छासा हताः केचित् केचित् पार्श्वेषु दारिताः ।
केचिद् विभिन्नशिरसः केचिच्छुर्विनाकृताः ॥ ५३ ॥

दशाननः क्रोधविवृत्तनेत्रो यतो यतोऽभ्येति रथेन सङ्घे ।
ततस्ततस्तस्य शरप्रवेगं सोढुं न शोकुर्हरियूथपास्ते ॥ ५४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणाभिषेणनम् नाम षणवतितमः सर्गः ॥ ६-९६ ॥

॥ सप्तनवतितमः सर्गः — विरूपाक्षवधः ॥

तथा तैः कृत्तगात्रैस्तु दशग्रीवेण मार्गणैः।
बभूव वसुधा तत्र प्रकीर्णा हरिभिस्तदा ॥ १ ॥

रावणस्याप्रसह्यं तं शरसम्पातमेकतः।
न शोकुः सहितुं दीप्तं पतञ्जा ज्वलनं यथा ॥ २ ॥

तेऽर्दिता निशितैर्बाणैः क्रोशन्तो विप्रदुदुवुः।
पावकार्चिः समाविष्टा दह्यमाना यथा गजाः ॥ ३ ॥

प्लवङ्गानामनीकानि महाब्राणीव मारुतः।
संययौ समरे तस्मिन् विघमन् रावणः शरैः ॥ ४ ॥

कदनं तरसा कृत्वा राक्षसेन्द्रो वनौकसाम्।
आससाद् ततो युद्धे त्वरितं राघवं रणे ॥ ५ ॥

सुग्रीवस्तान् कपीन् दृष्ट्वा भग्नान् विद्रावितान् रणे।
गुल्मे सुषेण निक्षिप्य चक्रे युद्धे द्रुतं मनः ॥ ६ ॥

आत्मनः सदृशं वीरं स तं निक्षिप्य वानरम्।
सुग्रीवोऽभिमुखं शत्रुं प्रतस्थे पादपायुधः ॥ ७ ॥

पार्श्वतः पृष्ठतश्चास्य सर्वे वानरयूथपाः।
अनुजग्मुर्महाशैलान् विविधांश्च वनस्पतीन् ॥ ८ ॥

ननर्द युधि सुग्रीवः स्वरेण महता महान्।
पोथयन् विविधांश्चान्यान् ममन्थोत्तमराक्षसान् ॥ ९ ॥

ममर्दं च महाकायो राक्षसान् वानरेश्वरः।
युगान्तसमये वायुः प्रवृद्धानगमानिव ॥ १० ॥

राक्षसानामनीकेषु शैलवर्षं वर्वर्षं ह।
अश्मवर्षं यथा मेघः पक्षिसङ्घेषु कानने॥ ११॥

कपिराजविमुक्तैस्तैः शैलवर्षेस्तु राक्षसाः।
विकीर्णशिरसः पेतुर्विकीर्णा इव पर्वताः॥ १२॥

अथ सङ्खीयमाणेषु राक्षसेषु समन्ततः।
सुग्रीवेण प्रभग्रेषु नदत्सु च पतत्सु च॥ १३॥

विरूपाक्षः स्वकं नाम धन्वी विश्राव्य राक्षसः।
रथादाप्लुत्य दुर्धर्षो गजस्कन्धमुपारुहत्॥ १४॥

स तं द्विपमथारुह्य विरूपाक्षो महाबलः।
ननर्द भीमनिर्हादं वानरानभ्यधावत॥ १५॥

सुग्रीवे स शरान् घोरान् विसर्ज चमूमुखे।
स्थापयामास चोद्विभ्रान् राक्षसान् सम्प्रहृष्यन्॥ १६॥

सोऽतिविद्धः शितैर्बाणौः कपीन्द्रस्तेन रक्षसा।
चुक्रोश च महाक्रोधो वधे चास्य मनो दधे॥ १७॥

ततः पादपमुद्धृत्य शूरः सम्प्रधनो हरिः।
अभिपत्य जघानास्य प्रमुखे तं महागजम्॥ १८॥

स तु प्रहाराभिहतः सुग्रीवेण महागजः।
अपासर्पद् धनुर्मात्रं निषसाद् ननाद च॥ १९॥

गजात् तु मथितात् तूर्णमपक्रम्य स वीर्यवान्।
राक्षसोऽभिमुखः शत्रुं प्रत्युद्दम्य ततः कपिम्॥ २०॥

आर्षभं चर्म खड्ढं च प्रगृह्य लघुविक्रमः।
भर्त्सयन्निव सुग्रीवमाससाद् व्यवस्थितम्॥ २१॥

स हि तस्याभिसङ्कुद्धः प्रगृह्य विपुलां शिलाम्।
विरूपाक्षस्य चिक्षेप सुग्रीवो जलदोपमाम्॥ २२॥

स तां शिलामापतन्तीं दृष्ट्वा राक्षसपुञ्जवः।
अपकम्य सुविक्रान्तः खड्डेन प्राहरत् तदा॥ २३॥

तेन खड्डप्रहारेण रक्षसा बलिना हतः।
मुहूर्तमभवद् भूमौ विसंज्ञा इव वानरः॥ २४॥

सहसा स तदोत्पत्य राक्षसस्य महाहवे।
मुष्टिं संवर्त्य वेगेन पातयामास वक्षसि॥ २५॥

मुष्टिप्रहारभिहतो विरूपाक्षो निशाचरः।
तेन खड्डेन सङ्कुद्धः सुग्रीवस्य चमूमुखे॥ २६॥

कवचं पातयामास पद्मामभिहतोऽपतत्।
स समुत्थाय पतितः कपिस्तस्य व्यसर्जयत्॥ २७॥

तलप्रहारमशनेः समानं भीमनिःस्वनम्।
तलप्रहारं तद् रक्षः सुग्रीवेण समुद्यतम्॥ २८॥

नैपुण्यान्मोचयित्वैनं मुष्टिनोरसि ताढयत्।
ततस्तु सङ्कुद्धतरः सुग्रीवो वानरेश्वरः॥ २९॥

मोक्षितं चात्मनो दृष्ट्वा प्रहारं तेन रक्षसा।
स ददर्शान्तरं तस्य विरूपाक्षस्य वानरः॥ ३०॥

ततोऽन्यं पातयत् क्रोधाच्छङ्खदेशे महातलम्।
महेन्द्राशनिकल्पेन तलेनाभिहतः क्षितौ॥ ३१॥

पपात रुधिरक्षिनः शोणितं हि समुद्दिरन्।
स्वोतोभ्यस्तु विरूपाक्षो जलं प्रस्त्रवणादिव॥ ३२॥

विवृत्तनयनं क्रोधात् सफेनं रुधिराप्तुतम्।
ददशुस्ते विरूपाक्षं विरूपाक्षतरं कृतम्॥ ३३॥

स्फुरन्तं परिवर्तन्तं पार्श्वेन रुधिरोक्षितम्।
करुणं च विनर्दन्तं ददशुः कपयो रिपुम्॥ ३४॥

तथा तु तौ संयति सम्प्रयुक्तौ तरस्विनौ वानरराक्षसानाम्।
बलार्णवौ सख्वनतुश्च भीमौ महार्णवौ द्वाविव भिन्नसेत्॥ ३५॥

विनाशितं प्रेक्ष्य विरूपनेत्रं महाबलं तं हरिपार्थिवेन।
बलं समेतं कपिराक्षसानामुद्धृत्तगङ्गाप्रतिमं बभूव॥ ३६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
विरूपाक्षवधः नाम सप्तनवतितमः सर्गः ॥ ६-९७॥

॥ अष्टनवतितमः सर्गः — महोदरवधः ॥

हन्यमाने बले तूर्णमन्योन्यं ते महामृद्धे।
सरसीव महाघर्मे सूपक्षीणे बभूतुः॥ १॥

स्वबलस्य तु धातेन विरूपाक्षवधेन च।
बभूव द्विगुणं कुञ्जो रावणो राक्षसाधिपः॥ २॥

प्रक्षीणं स्वबलं दृष्ट्वा वध्यमानं वलीमुखैः।
बभूवास्य व्यथा युद्धे दृष्ट्वा दैवविपर्ययम्॥ ३॥

उवाच च समीपस्थं महोदरमनन्तरम्।
अस्मिन् काले महाबाहो जयाशा त्वयि मे स्थिता॥ ४॥

जहि शत्रुचमूँ वीर दर्शयाद्य पराक्रमम्।
भर्तृपिण्डस्य कालोऽयं निर्वेष्टुं साधु युध्यताम्॥ ५॥

एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा राक्षसेन्द्रो महोदरः।
प्रविवेशारिसेनां स पतञ्ज इव पावकम्॥६॥

ततः स कदनं चक्रे वानराणां महाबलः।
भर्तृवाक्येन तेजस्वी स्वेन वीर्येण चोदितः॥७॥

वानराश्च महासत्त्वाः प्रगृह्य विपुलाः शिलाः।
प्रविश्यारिबलं भीमं जघ्नुस्ते सर्वराक्षसान्॥८॥

महोदरः सुसङ्कुद्धः शरैः काञ्चनभूषणौः।
चिच्छेद पाणिपादोरु वानराणां महाहवे॥९॥

ततस्ते वानराः सर्वे राक्षसैर्दिता भृशम्।
दिशो दश द्रुताः केचित् केचित् सुग्रीवमाश्रिताः॥१०॥

प्रभग्नं समरे दृष्ट्वा वानराणां महाबलम्।
अभिदुद्राव सुग्रीवो महोदरमनन्तरम्॥११॥

प्रगृह्य विपुलां घोरां महीधरसमां शिलाम्।
चिक्षेप च महातेजास्तद्वधाय हरीश्वरः॥१२॥

तामापतन्तीं सहसा शिलां दृष्ट्वा महोदरः।
असम्भ्रान्तस्ततो बाणीर्निर्बिभेद दुरासदाम्॥१३॥

रक्षसा तेन बाणौघैर्निर्कृता सा सहस्रधा।
निपपात तदा भूमौ गृध्रचक्रमिवाकुलम्॥१४॥

तां तु भिन्नां शिलां दृष्ट्वा सुग्रीवः क्रोधमूर्च्छितः।
सालमुत्पाद्य चिक्षेप तं स चिच्छेद नैकधा॥१५॥

शरैश्च विददारैनं शूरः परबलार्दनः।
स ददर्श ततः क्रुद्धः परिघं पतितं भुवि॥१६॥

आविद्य तु स तं दीप्तं परिधं तस्य दर्शयन्।
परिधेणोग्रवेगेन जघानास्य हयोत्तमान्॥ १७॥

तस्माद्वत्तहयाद् वीरः सोऽवप्सुत्य महारथात्।
गदां जग्राह सङ्कुञ्जो राक्षसोऽथ महोदरः॥ १८॥

गदापरिधहस्तौ तौ युधि वीरौ समीयतुः।
नर्दन्तौ गोवृषप्रख्यौ घनाविव सविद्युतौ॥ १९॥

ततः क्रुद्धो गदां तस्मै चिक्षेप रजनीचरः।
ज्वलन्तीं भास्कराभासां सुग्रीवाय महोदरः॥ २०॥

गदां तां सुमहाघोरामापतन्तीं महाबलः।
सुग्रीवो रोषताम्राक्षः समुद्यम्य महाहवे॥ २१॥

आजघान गदां तस्य परिधेण हरीश्वरः।
पपात तरसा भिन्नः परिधस्तस्य भूतले॥ २२॥

ततो जग्राह तेजस्वी सुग्रीवो वसुधातलात्।
आयसं मुसलं घोरं सर्वतो हेमभूषितम्॥ २३॥

स तमुद्यम्य चिक्षेप सोऽप्यस्य प्राक्षिपद् गदाम्।
भिन्नावन्योन्यमासाद्य पेततुस्तौ महीतले॥ २४॥

ततो भिन्नप्रहरणौ मुष्ठिभ्यां तौ समीयतुः।
तेजोबलसमाविष्ठौ दीप्ताविव हुताशनौ॥ २५॥

जघ्नतुस्तौ तदान्योन्यं नदन्तौ च पुनः पुनः।
तलैश्वान्योन्यमासाद्य पेततुश्च महीतले॥ २६॥

उत्पेततुस्तदा तूर्णं जघ्नतुश्च परस्परम्।
भुजैश्चिक्षिपतुर्वीरावन्योन्यमपराजितौ॥ २७॥

जग्मतुस्तौ श्रमं वीरौ बाहुयुद्धे परन्तपौ।
आजहार तदा खञ्जमदूरपरिवर्तिनम्॥ २८॥

राक्षसश्चर्मणा सार्धं महावेगो महोदरः।
तथैव च महाखञ्जं चर्मणा पतितं सह।
जग्राह वानरश्रेष्ठः सुग्रीवो वेगवत्तरः॥ २९॥

ततो रोषपरीताङ्गौ नदन्तावभ्यधावताम्।
उद्यतासी रणे हृष्टौ युधि शस्त्रविशारदौ॥ ३०॥

दक्षिणं मण्डलं चोभौ सुतूर्णं सम्परीयतुः।
अन्योन्यमभिसङ्कुञ्जौ जये प्रणिहितावुभौ॥ ३१॥

स तु शूरो महावेगो वीर्यश्लाघी महोदरः।
महावर्मणि तं खञ्जं पातयामास दुर्मतिः॥ ३२॥

लभ्मुत्कर्षतः खञ्जं खञ्जेन कपिकुञ्जरः।
जहार सशिरस्त्राणं कुण्डलोपगतं शिरः॥ ३३॥

निकृत्तशिरसस्तस्य पतितस्य महीतले।
तद् बलं राक्षसेन्द्रस्य दृष्ट्वा तत्र न दृश्यते॥ ३४॥

हत्वा तं वानरैः सार्धं ननाद मुदितो हरिः।
चुक्रोघं च दशग्रीवो बभौ हृष्टश्च राघवः॥ ३५॥

विषण्णवदनाः सर्वे राक्षसा दीनचेतसः।
विद्रवन्ति ततः सर्वे भयवित्रस्तचेतसः॥ ३६॥

महोदरं तं विनिपात्य भूमौ महागिरेः कीर्णमिवैकदेशम्।
सूर्यात्मजस्तत्र राज लक्ष्म्या सूर्यः स्वतेजोभिरिवाप्रधृष्यः॥ ३७॥

अथ विजयमवाप्य वानरेन्द्रः समरमुखे सुरसिद्धयक्षसङ्घैः।
अवनितलगतैश्च भूतसङ्घैर्हरूषसमाकुलितैर्नीक्ष्यमाणः ॥ ३८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
महोदरवधः नाम अष्टनवतितमः सर्गः ॥ ६-९८ ॥

॥ एकोनशततमः सर्गः — महापार्श्ववधः ॥

महोदरे तु निहते महापार्श्वो महाबलः।
सुग्रीवेण समीक्ष्याथ क्रोधात् संरक्तलोचनः ॥ १ ॥

अङ्गदस्य चमूं भीमां क्षोभयामास मार्गणैः।
स वानराणां मुख्यानामुक्तमाङ्गानि राक्षसः ॥ २ ॥

पातयामास कायेभ्यः फलं वृत्तादिवानिलः।
केषाञ्चिदिषुभिर्बाहूंश्चिच्छेदाथ स राक्षसः ॥ ३ ॥

वानराणां सुसंरब्धः पार्श्वं केषाञ्चिदाक्षिपत्।
तेऽर्दिता बाणवर्षेण महापार्श्वेन वानराः ॥ ४ ॥

विषादविमुखाः सर्वे बभूर्गतचेतसः।
निशम्य बलमुद्विग्मज्जदो राक्षसार्दितम् ॥ ५ ॥

वेगं चक्रे महावेगः समुद्रं इव पर्वसु।
आयसं परिघं गृह्ण सूर्यरश्मिसमप्रभम् ॥ ६ ॥

समरे वानरश्चेष्ठो महापार्श्वं न्यपातयत्।
स तु तेन प्रहारेण महापार्श्वौ विचेतनः ॥ ७ ॥

ससूतः स्यन्दनात् तस्माद् विसंजश्चापतद् भुवि।
तस्यक्षराजस्तेजस्वी नीलाञ्जनचयोपमः ॥ ८ ॥

निष्ठत्य सुमहावीर्यः स्वयूथान्मेघसन्निभात्।
प्रगृह्य गिरिश्चाभां क्रुद्धः स विपुलं शिलाम्॥९॥

अश्वाञ्जघान तरसा बभज्ज स्यन्दनं च तम्।
मुहूर्ताल्लभ्यसंज्ञस्तु महापार्श्वो महाबलः॥१०॥

अङ्गदं बहुभिर्बाणैर्भूयस्तं प्रत्यविघ्यत।
जाम्बवन्तं त्रिभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे॥११॥

ऋक्षराजं गवाक्षं च जघान बहुभिः शरैः।
गवाक्षं जाम्बवन्तं च स दृष्ट्वा शरपीडितौ॥१२॥

जग्राह परिघं घोरमङ्गदः क्रोधमूर्च्छितः।
तस्याङ्गदः सरोषाक्षो राक्षसस्य तमायसम्॥१३॥

दूरस्थितस्य परिघं रविरश्मिसमप्रभम्।
द्वाभ्यां भुजाभ्यां सङ्गृह्य भ्रामयित्वा च वेगवत्॥१४॥

महापार्श्वस्य चिक्षेप वधार्थं वालिनः सुतः।
स तु क्षिप्तो बलवता परिघस्तस्य रक्षसः॥१५॥

धनुश्च सशरं हस्ताच्छिरस्त्राणं च पातयत्।
तं समासाद्य वेगेन वालिपुत्रः प्रतापवान्॥१६॥

तलेनाभ्यहनत् क्रुद्धः कर्णमूले सकुण्डले।
स तु क्रुद्धो महावेगो महापार्श्वो महाद्युतिः॥१७॥

करेणैकेन जग्राह सुमहान्तं परश्वधम्।
तं तैलधौतं विमलं शैलसारमयं दृढम्॥१८॥

राक्षसः परमक्रुद्धो वालिपुत्रे न्यपातयत्।
तेन वामांसफलके भृशं प्रत्यवपातितम्॥१९॥

अङ्गदो मोक्षयामास सरोषः स परश्वधम्।
स वीरो वज्रसङ्काशमङ्गदो मुष्टिमात्मनः ॥ २० ॥

संवर्तयत् सुसङ्कुद्धः पितुस्तुल्यपराक्रमः।
राक्षसस्य स्तनाभ्याशे मर्मज्ञो हृदयं प्रति ॥ २१ ॥

इन्द्राशनिसमस्पर्शं स मुष्टिं विन्यपातयत्।
तेन तस्य निपातेन राक्षसस्य महामृघे ॥ २२ ॥

पफाल हृदयं चास्य स पपात हतो भुवि।
तस्मिन् विनिहते भूमौ तत् सैन्यं सम्प्रचुक्षुभे ॥ २३ ॥

अभवच्च महान् क्रोधः समरे रावणस्य तु।
वानराणां प्रहृष्टानां सिंहनादः सुपुष्कलः ॥ २४ ॥

स्फोटयन्निव शब्देन लङ्घां साद्वालगोपुराम्।
सहेन्द्रेणेव देवानां नादः समभवन्महान् ॥ २५ ॥

अथेन्द्रशत्रुस्त्रिदशालयानां वनौकसां चैव महाप्रणादम्।
श्रुत्वा सरोषं युधि राक्षसेन्द्रः पुनश्च युद्धाभिमुखोऽवतस्थे ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
महापार्श्ववधः नाम एकोनशततमः सर्गः ॥ ६-९९ ॥

॥ शततमः सर्गः — रामरावणास्त्रपरम्परा ॥

महोदरमहापार्श्वौ हतौ दृष्ट्वा स रावणः।
तस्मिंश्च निहते वीरे विरूपाक्षे महाबले ॥ १ ॥

आविवेश महान् क्रोधो रावणं तु महामृघे।
सूतं सञ्चोदयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ २ ॥

निहतानाममात्यानां रुद्धस्य नगरस्य च।

दुःखमेवापनेष्यामि हत्वा तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ३ ॥

रामवृक्षं रणे हन्मि सीतापुष्पफलप्रदम्।

प्रशारखा यस्य सुग्रीवो जाम्बवान् कुमुदो नलः ॥ ४ ॥

द्विविदश्वैव मैन्दश्च अङ्गदो गन्धमादनः।

हनूमांश्च सुषेणश्च सर्वे च हरियूथपाः ॥ ५ ॥

स दिशो दश घोषेण रथस्यातिरथो महान्।

नादयन् प्रययौ तूर्णं राघवं चाभ्यधावत ॥ ६ ॥

पूरिता तेन शब्देन सनदीर्गिरिकानना।

सञ्चचाल मही सर्वा त्रस्तसिंहमृगद्विजा ॥ ७ ॥

तामसं सुमहाघोरं चकारास्त्रं सुदारुणम्।

निर्ददाह कपीन् सर्वास्ते प्रपेतुः समन्ततः ॥ ८ ॥

उत्पात रजो भूमौ तैर्भग्नैः सम्प्रधावितैः।

नहि तत् सहितुं शेकुर्ब्रह्मणा निर्मितं स्वयम् ॥ ९ ॥

तान्यनीकान्यनेकानि रावणस्य शरोत्तमैः।

दृष्ट्वा भग्नानि शतशो राघवः पर्यवस्थितः ॥ १० ॥

ततो राक्षसशार्दूलो विद्राव्य हरिवाहिनीम्।

स ददर्श ततो रामं तिष्ठन्तमपराजितम् ॥ ११ ॥

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विष्णुना वासवं यथा।

आलिखन्तमिवाकाशमवष्टभ्य महद् धनुः ॥ १२ ॥

पद्मपत्रविशालाक्षं दीर्घबाहुमरिन्दमम्।

ततो रामो महातेजाः सौमित्रिसहितो बली ॥ १३ ॥

वानरांश्च रणे भग्नानापतन्तं च रावणम्।
समीक्ष्य राघवो हृष्टो मध्ये जग्राह कार्मुकम्॥ १४॥

विस्फारयितुमारेभे ततः स धनुरुत्तमम्।
महावेगं महानादं निर्भिन्दन्निव मेदिनीम्॥ १५॥

रावणस्य च बाणौघै रामविस्फारितेन च।
शब्देन राक्षसास्तेन पेतुश्च शतशास्तदा॥ १६॥

तयोः शरपथं प्राप्य रावणो राजपुत्रयोः।
स बभौ च यथा राहुः समीपे शशिसूर्ययोः॥ १७॥

तमिच्छन् प्रथमं योद्धुं लक्ष्मणो निशितैः शरैः।
मुमोच्च धनुरायम्य शरानग्निशिखोपमान्॥ १८॥

तान् मुक्तमात्रानाकाशे लक्ष्मणेन धनुष्मता।
बाणान् बाणैर्महातेजा रावणः प्रत्यवारयत्॥ १९॥

एकमेकेन बाणेन त्रिभिस्त्रीन् दशभिर्दश।
लक्ष्मणस्य प्रचिच्छेद दर्शयन् पाणिलाघवम्॥ २०॥

अभ्यतिक्रम्य सौमित्रिं रावणः समितिञ्जयः।
आससाद् रणे रामं स्थितं शैलमिवापरम्॥ २१॥

स राघवं समासाद्य क्रोधसंरक्तलोचनः।
व्यसृजच्छरवर्षाणि रावणो राक्षसेश्वरः॥ २२॥

शरधारास्ततो रामो रावणस्य धनुश्युताः।
दृष्टैवापतिताः शीघ्रं भल्लाङ्गग्राह सत्वरम्॥ २३॥

ताज्जरौघांस्ततो भल्लैस्तीक्ष्णौश्चिच्छेद राघवः।
दीप्यमानान् महाघोराज्जरानाशीविषोपमान्॥ २४॥

राघवो रावणं तूर्णं रावणो राघवं तथा।
अन्योन्यं विविधैस्तीक्ष्णैः शरवर्षैर्वर्षतुः ॥ २५ ॥

चेरतुश्च चिरं चित्रं मण्डलं सव्यदक्षिणम्।
बाणवेगात् समुत्क्षसावन्योन्यमपराजितौ ॥ २६ ॥

तयोर्भूतानि वित्रेसुर्युगपत् सम्प्रयुध्यतोः।
रौद्रयोः सायकमुचोर्यमान्तकनिकाशयोः ॥ २७ ॥

सततं विविधैर्बाणैर्बभूव गगनं तदा।
घनैरिवातपापाये विद्युन्मालासमाकुलैः ॥ २८ ॥

गवाक्षितमिवाकाशं बभूव शरवृष्टिभिः।
महावेगैः सुतीक्ष्णाग्रैर्ग्रपत्रैः सुवाजितैः ॥ २९ ॥

शरान्धकारमाकाशं चक्रतुः परमं तदा।
गतेऽस्तं तपने चापि महामेघाविवोत्थितौ ॥ ३० ॥

तयोरभून्महायुद्धमन्योन्यवधकाङ्गिणोः।
अनासाद्यमचिन्त्यं च वृत्रवासवयोरिव ॥ ३१ ॥

उभौ हि परमेष्वासावुभौ युद्धविशारदौ।
उभावस्त्रविदां मुख्यावुभौ युद्धे विचेरतुः ॥ ३२ ॥

उभौ हि येन व्रजतस्तेन तेन शरोर्मयः।
ऊर्मयो वायुना विद्धा जग्मुः सागरयोरिव ॥ ३३ ॥

ततः संसक्तहस्तस्तु रावणो लोकरावणः।
नाराचमालां रामस्य ललाटे प्रत्यमुच्चत ॥ ३४ ॥

रौद्रचापप्रयुक्तां तां नीलोत्पलदलप्रभाम्।
शिरसाधारयद् रामो न व्यथामभ्यपद्यत ॥ ३५ ॥

अथ मन्त्रानपि जपन् रौद्रमस्त्रमुदीरयन्।
शरान् भूयः समादाय रामः क्रोधसमन्वितः ॥ ३६ ॥

मुमोच च महातेजाश्चापमायम्य वीर्यवान्।
तान् शरान् राक्षसेन्द्राय चिक्षेपाच्छिन्नसायकः ॥ ३७ ॥

ते महामेघसङ्काशे कवचे पतिताः शराः।
अवध्ये राक्षसेन्द्रस्य न व्यथां जनयंस्तदा ॥ ३८ ॥

पुनरेवाथ तं रामो रथस्थं राक्षसाधिपम्।
ललाटे परमास्त्रेण सर्वास्त्रकुशलोऽभिनत् ॥ ३९ ॥

ते भित्त्वा वाणरूपाणि पञ्चशीर्षा इवोरगाः।
श्वसन्तो विविशुर्भूमिं रावणप्रतिकूलिताः ॥ ४० ॥

निहत्य राघवस्यास्त्रं रावणः क्रोधमूर्च्छितः।
आसुरं सुमहाघोरमस्त्रं प्रादुश्चकार सः ॥ ४१ ॥

सिंहव्याघ्रमुखांश्चापि कङ्ककोकमुखानपि।
गृध्रश्येनमुखांश्चापि शृगालवदनांस्तथा ॥ ४२ ॥

ईहामृगमुखांश्चापि व्यादितास्यान् भयावहान्।
पञ्चास्याँलेलिहानांश्च ससर्ज निशितान् शरान् ॥ ४३ ॥

शरान् खरमुखांश्चान्यान् वराहमुखसंश्रितान्।
श्वानकुकुटवक्रांश्च मकराशीविषाननान् ॥ ४४ ॥

एतांश्वान्यांश्च मायाभिः ससर्ज निशिताञ्छरान्।
रामं प्रति महातेजाः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ॥ ४५ ॥

आसुरेण समाविष्टः सोऽस्त्रेण रघुपुङ्गवः।
ससर्जास्त्रं महोत्साहं पावकं पावकोपमः ॥ ४६ ॥

अग्निदीप्तमुखान् बाणांस्तत्र सूर्यमुखानपि।
चन्द्रार्धचन्द्रवक्रांश्च धूमकेतुमुखानपि।
ग्रहनक्षत्रवर्णांश्च महोल्कामुखसंस्थितान्॥ ४७॥

विद्युजिहोपमांश्चापि ससर्ज विविधाज्ञरान्।
ते रावणशरा घोरा राघवास्त्रसमाहताः॥ ४८॥

विलयं जगमुराकाशे जघ्नुश्चैव सहस्रशः।
तदस्त्रं निहतं दृष्ट्वा रामेणाङ्गिष्ठकर्मणा॥ ४९॥

हृष्टा नेदुस्ततः सर्वे कपयः कामरूपिणः।
सुग्रीवाभिमुखा वीराः सम्परिक्षिप्य राघवम्॥ ५०॥

ततस्तदस्त्रं विनिहत्य राघवः प्रसद्य तद् रावणबाहुनिःसृतम्।
मुदान्वितो दाशरथीर्महात्मा विनेदुरुच्चर्मुदिताः कपीश्वराः॥ ५१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रामरावणास्त्रपरम्परा नाम शततमः सर्गः ॥ ६-१००॥

॥ एकाधिकशततमः सर्गः — लक्ष्मणशक्तिक्षेपः ॥

तस्मिन् प्रतिहतेऽस्त्रे तु रावणो राक्षसाधिपः।
क्रोधं च द्विगुणं चक्रे क्रोधाच्चास्त्रमनन्तरम्॥ १॥

मयेन विहितं रौद्रमन्यदस्त्रं महाद्युतिः।
उत्त्वष्टुं रावणो भीमं राघवाय प्रचक्रमे॥ २॥

ततः शूलानि निश्चेरुर्गदाश्च मुसलानि च।
कार्मुकाद् दीप्यमानानि वज्रसाराणि सर्वशः॥ ३॥

मुद्राः कूटपाशाश्च दीप्ताश्चाशनयस्तथा।
निष्पेतुर्विविधास्तीक्ष्णा वाता इव युगक्षये ॥ ४ ॥

तदस्त्रं राघवः श्रीमानुत्तमास्त्रविदां वरः।
जघान परमास्त्रेण गान्धर्वेण महाद्युतिः ॥ ५ ॥

तस्मिन् प्रतिहतेऽस्त्रे तु राघवेण महात्मना।
रावणः क्रोधताम्राक्षः सौरमस्त्रमुदीरयत् ॥ ६ ॥

ततश्चक्राणि निष्पेतुर्भास्वराणि महान्ति च।
कार्मुकाद् भीमवेगस्य दशग्रीवस्य धीमतः ॥ ७ ॥

तैरासीद् गगनं दीप्तं सम्पतद्धिः समन्ततः।
पतद्धिश्च दिशो दीप्ताश्चन्द्रसूर्यग्रहैरिव ॥ ८ ॥

तानि चिच्छेद बाणौघैश्चक्राणि तु स राघवः।
आयुधानि च चित्राणि रावणस्य चमूमुखे ॥ ९ ॥

तदस्त्रं तु हतं दृष्ट्वा रावणो राक्षसाधिपः।
विव्याध दशभिर्बाणौ रामं सर्वेषु मर्मसु ॥ १० ॥

स विद्धो दशभिर्बाणैर्महाकार्मुकनिःसृतैः।
रावणेन महातेजा न प्राकम्पत राघवः ॥ ११ ॥

ततो विव्याध गात्रेषु सर्वेषु समितिञ्जयः।
राघवस्तु सुपङ्कुद्धो रावणं बहुभिः शरैः ॥ १२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धो राघवस्यानुजो बली।
लक्ष्मणः सायकान् सप्त जग्राह परवीरहा ॥ १३ ॥

तैः सायकैर्महावेगौ रावणस्य महाद्युतिः।
ध्वजं मनुष्यशीर्षं तु तस्य चिच्छेद नैकधा ॥ १४ ॥

सारथे श्वापि बाणेन शिरो ज्वलितकुण्डलम्।
जहार लक्ष्मणः श्रीमान् नैऋतस्य महाबलः ॥ १५ ॥

तस्य बाणैश्च चिच्छेद धनुर्गजकरोपमम्।
लक्ष्मणो राक्षसेन्द्रस्य पञ्चभिर्निश्चितैस्तदा ॥ १६ ॥

नीलमेघनिभांश्वास्य सदध्यान् पर्वतोपमान्।
जघानाप्सुत्य गदया रावणस्य विभीषणः ॥ १७ ॥

हताध्यात् तु तदा वेगादवप्सुत्य महारथात्।
कोपमाहारयत् तीव्रं भ्रातरं प्रति रावणः ॥ १८ ॥

ततः शक्तिं महाशक्तिः प्रदीप्तामशनीमिव।
विभीषणाय चिक्षेप राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ १९ ॥

अप्राप्तामेव तां बाणैस्त्रिभिश्चिच्छेद लक्ष्मणः।
अथोदतिष्ठत् सन्नादो वानराणां महारणे ॥ २० ॥

सम्पपात त्रिधा छिन्ना शक्तिः काञ्चनमालिनी।
सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव दिवश्च्युता ॥ २१ ॥

ततः सम्भाविततरां कालेनापि दुरासदाम्।
जग्राह विपुलां शक्तिं दीप्यमानां स्वतेजसा ॥ २२ ॥

सा वेगिता बलवता रावणेन दुरात्मना।
जज्वाल सुमहातेजा दीप्ताशनिसमप्रभा ॥ २३ ॥

एतस्मिन्नन्तरे वीरो लक्ष्मणस्तं विभीषणम्।
प्राणसंशयमापन्नं तूर्णमभ्यवपद्यत ॥ २४ ॥

तं विमोक्षयितुं वीरश्वापमायम्य लक्ष्मणः।
रावणं शक्तिहस्तं वै शरवर्षैर्वाकिरत् ॥ २५ ॥

कीर्यमाणः शरौघेण विसृष्टेन महात्मना।
न प्रहर्तु मनश्चके विमुखीकृतविक्रमः ॥ २६ ॥

मोक्षितं भ्रातरं दृष्ट्वा लक्ष्मणेन स रावणः।
लक्ष्मणाभिमुखस्तिष्ठन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ २७ ॥

मोक्षितस्ते बलश्छाधिन् यस्मादेवं विभीषणः।
विमुच्य राक्षसं शक्तिस्त्वयीयं विनिपात्यते ॥ २८ ॥

एषा ते हृदयं भित्त्वा शक्तिर्लोहितलक्षणा।
मद्वाहुपरिघोत्सृष्टा प्राणानादाय यास्यति ॥ २९ ॥

इत्येवमुक्त्वा तां शक्तिमष्टघण्टां महास्वनाम्।
मयेन मायाविहिताममोघां शत्रुघातिनीम् ॥ ३० ॥

लक्ष्मणाय समुद्दिश्य ज्वलन्तीमिव तेजसा।
रावणः परमक्रुद्धश्चिक्षेप च ननाद च ॥ ३१ ॥

सा क्षिप्ता भीमवेगेन वज्राशनिसमस्वना।
शक्तिरभ्यपतद् वेगालक्ष्मणं रणमूर्धनि ॥ ३२ ॥

तामनुव्याहरच्छक्तिमापतन्तीं स राघवः।
स्वस्त्यस्तु लक्ष्मणायेति मोघा भव हतोद्यमा ॥ ३३ ॥

रावणेन रणे शक्तिः क्रुद्धेनाशीविषोपमा।
मुक्ताऽशूरस्य भीतस्य लक्ष्मणस्य ममज्ज सा ॥ ३४ ॥

न्यपतत् सा महावेगा लक्ष्मणस्य महोरसि।
जिह्वेवोरगराजस्य दीप्यमाना महाद्युतिः ॥ ३५ ॥

ततो रावणवेगेन सुदूरमवगाढया।
शक्त्या विभिन्नहृदयः पपात भुवि लक्ष्मणः ॥ ३६ ॥

तदवस्थं समीपस्थो लक्ष्मणं प्रेक्ष्य राघवः।
भ्रातृस्तेहान्महातेजा विषण्णहृदयोऽभवत्॥३७॥

स मुहूर्तमिव ध्यात्वा बाष्पपर्याकुलेक्षणः।
बभूव संरब्धतरो युगान्त इव पावकः॥३८॥

न विषादस्य कालोऽयमिति सञ्चिन्त्य राघवः।
चक्रे सुतुमलं युद्धं रावणस्य वधे धृतः।
सर्वयत्नेन महता लक्ष्मणं परिवीक्ष्य च॥३९॥

स ददर्श ततो रामः शक्त्या भिन्नं महाहवे।
लक्ष्मणं रुधिरादिग्धं सपन्नगमिवाचलम्॥४०॥

तामपि प्रहितां शक्तिं रावणेन बलीयसा।
यत्वतस्ते हरिश्रेष्ठा न शेकुरवमर्दितुम्॥४१॥

अर्दिताश्वैव बाणौघैस्ते प्रवेकेण रक्षसाम्।
सौमित्रेः सा विनिर्भिद्य प्रविष्टा धरणीतलम्॥४२॥

तां कराभ्यां परामृश्य रामः शक्तिं भयावहाम्।
बभूव समरे क्रुद्धो बलवान् विचकर्ष च॥४३॥

तस्य निष्कर्षतः शक्तिं रावणेन बलीयसा।
शराः सर्वेषु गात्रेषु पातिता मर्मभेदिनः॥४४॥

अचिन्तयित्वा तान् बाणान् समाश्लिष्य च लक्ष्मणम्।
अब्रवीच्च हनूमन्तं सुग्रीवं च महाकपिम्॥४५॥

लक्ष्मणं परिवार्यैवं तिष्ठध्वं वानरोत्तमाः।
पराक्रमस्य कालोऽयं सम्प्राप्तो मे चिरेप्सितः॥४६॥

पापात्मायं दशग्रीवो वध्यतां पापनिश्चयः।
काञ्छितं चातकस्येव घर्मान्ते मेघदर्शनम्॥४७॥

अस्मिन् मुहूर्ते नचिरात् सत्यं प्रतिशृणोमि वः।
अरावणमरामं वा जगद् द्रक्ष्यथ वानराः॥४८॥

राज्यनाशं वने वासं दण्डके परिधावनम्।
वैदेह्याश्च परामर्शो रक्षोभिश्च समागमम्॥४९॥

प्राप्तं दुःखं महाघोरं क्लेशश्च निरयोपमः।
अद्य सर्वमहं त्यक्ष्ये निहत्वा रावणं रणे॥५०॥

यदर्थं वानरं सैन्यं समानीतमिदं मया।
सुग्रीवश्च कृतो राज्ये निहत्वा वालिनं रणे।
यदर्थं सागरः क्रान्तः सेतुर्बद्धश्च सागरे॥५१॥

सोऽयमद्य रणे पापश्चक्षुर्विषयमागतः।
चक्षुर्विषयमागत्य नायं जीवितुमर्हति॥५२॥

दृष्टिं दृष्टिविषयस्येव सर्पस्य मम रावणः।
यथा वा वैनतेयस्य दृष्टिं प्राप्तो भुजञ्जमः॥५३॥

सुखं पश्यत दुर्धर्षा युद्धं वानरपुञ्जवाः।
आसीनाः पर्वताग्रेषु ममेदं रावणस्य च॥५४॥

अद्य पश्यन्तु रामस्य रामत्वं मम संयुगे।
त्रयो लोकाः सगन्धर्वाः सदेवाः सर्षिचारणाः॥५५॥

अद्य कर्म करिष्यामि यल्लोकाः सचराचराः।
सदेवाः कथयिष्यन्ति यावद् भूमिर्धरिष्यति।
समागम्य सदा लोके यथा युद्धं प्रवर्तितम्॥५६॥

एवमुत्त्वा शितैर्बाणैस्तपकाञ्चनभूषणैः।

आजघान रणे रामो दशग्रीवं समाहितः ॥ ५७ ॥

तथा प्रदीप्तैर्नाराचैर्मुसलैश्चापि रावणः।

अभ्यवर्षत् तदा रामं धाराभिरिव तोयदः ॥ ५८ ॥

रामरावणमुक्तानामन्योन्यमभिनिघ्नताम् ।

वराणां च शराणां च बभूव तुमुलः स्वनः ॥ ५९ ॥

विच्छिन्नाश्च विकीर्णाश्च रामरावणयोः शराः।

अन्तरिक्षात् प्रदीप्ताग्रा निपेतुर्धरणीतले ॥ ६० ॥

तयोर्ज्यातलनिर्घोषो रामरावणयोर्महान्।

त्रासनः सर्वभूतानां सम्बभूवाद्भुतोपमः ॥ ६१ ॥

स कीर्यमाणः शरजालवृष्टिभिर्महात्मना दीप्तधनुष्मतार्दितः।

भयात् प्रदुद्राव समेत्य रावणो यथानिलेनाभिहतो बलाहकः ॥ ६२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
लक्ष्मणशक्तिक्षेपः नाम एकाधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१०१ ॥

॥ द्वाधिकशततमः सर्गः — लक्ष्मणसञ्जीवनम् ॥

शक्त्या निपातितं दृष्ट्वा रावणेन बलीयसा।

लक्ष्मणं समरे शूरं शोणितौघपरिष्टुतम् ॥ १ ॥

स दत्त्वा तुमुलं युद्धं रावणस्य दुरात्मनः।

विसृजन्नेव बाणौघान् सुषेणमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥

एष रावणवीर्येण लक्ष्मणः पतितो भुवि।

सर्पवच्चेष्टते वीरो मम शोकमुदीरयन् ॥ ३ ॥

शोणितार्द्धमिमं वीरं प्राणैः प्रियतरं मम।
पश्यतो मम का शक्तिर्योद्धुं पर्याकुलात्मनः ॥ ४ ॥

अयं स समरश्लाघी भ्राता मे शुभलक्षणः।
यदि पञ्चत्वमापन्नः प्राणैर्मै किं सुखेन वा ॥ ५ ॥

लज्जतीव हि मे वीर्यं भ्रश्यतीव कराद् धनुः।
सायका व्यवसीदन्ति दृष्टिर्बाध्यवशं गता ॥ ६ ॥

अवसीदन्ति गात्राणि स्वप्नयाने नृणामिव।
चिन्ता मे वर्धते तीव्रा मुमूर्षापि च जायते ॥ ७ ॥

भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा रावणेन दुरात्मना।
विष्टनन्तं तु दुःखातं मर्मण्यभिहतं भृशम् ॥ ८ ॥

राघवो भ्रातरं दृष्ट्वा प्रियं प्राणं बहिश्वरम्।
दुःखेन महताविष्टो ध्यानशोकपरायणः ॥ ९ ॥

परं विषादमापन्नो विललापाकुलेन्द्रियः।
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं रणपांसुषु ॥ १० ॥

विजयोऽपि हि मे शूरं न प्रियायोपकल्पते।
अचक्षुर्विषयश्वन्दः कां प्रीतिं जनयिष्यति ॥ ११ ॥

किं मे युद्धेन किं प्राणैर्युद्धकार्यं न विद्यते।
यत्रायं निहतः शोते रणमूर्धनि लक्ष्मणः ॥ १२ ॥

यथैव मां वनं यान्तमनुयाति महाद्युतिः।
अहमप्यनुयास्यामि तथैवैनं यमक्षयम् ॥ १३ ॥

इष्टबन्धुजनो नित्यं मां स नित्यमनुव्रतः।
इमामवस्थां गमितो राक्षसैः कूटयोधिभिः ॥ १४ ॥

देशे देशे कलत्राणि देशे देशे च बान्धवाः।
तं तु देशं न पश्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ॥ १५ ॥

किं नु राज्येन दुर्घर्षलक्ष्मणेन विना मम।
कथं वक्ष्याम्यहं त्वम्बां सुमित्रां पुत्रवत्सलाम् ॥ १६ ॥

उपालम्भं न शक्ष्यामि सोढुं दक्तं सुमित्रया।
किं नु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किं नु कैकयीम् ॥ १७ ॥

भरतं किं नु वक्ष्यामि शत्रुघ्नं च महाबलम्।
सह तेन वनं यातो विना तेनागतः कथम् ॥ १८ ॥

इहैव मरणं श्रेयो न तु बन्धुविर्गर्हणम्।
किं मया दुष्कृतं कर्म कृतमन्यत्र जन्मनि ॥ १९ ॥

येन मे धार्मिको भ्राता निहतश्चाग्रतः स्थितः।
हा भ्रातर्मनुजश्रेष्ठ शूराणां प्रवर प्रभो ॥ २० ॥

एकाकी किं नु मां त्यक्त्वा परलोकाय गच्छसि।
विलपन्तं च मां भ्रातः किमर्थं नावभाषसे ॥ २१ ॥

उत्तिष्ठ पश्य किं शेषे दीनं मां पश्य चक्षुषा।
शोकार्तस्य प्रमत्तस्य पर्वतेषु वनेषु च ॥ २२ ॥

विषण्णस्य महाबाहो समाश्वासयिता मम।
राममेवं ब्रुवाणं तु शोकव्याकुलितेन्द्रियम् ॥ २३ ॥

आश्वासयन्नुवाचेदं सुषेणः परमं वचः।
त्यजेमां नरशार्दूलं बुद्धिं वैकृव्यकारिणीम् ॥ २४ ॥

शोकसञ्जननीं चिन्तां तुल्यां बाणैश्चमूमुखे।
नैव पञ्चत्वमापन्नो लक्ष्मणो लक्ष्मिवधेनः ॥ २५ ॥

नह्यस्य विकृतं वक्रं न च श्यामत्वमागतम्।
सुप्रभं च प्रसन्नं च मुखमस्य निरीक्ष्यताम्॥ २६॥

पद्मपत्रतलौ हस्तौ सुप्रसन्ने च लोचने।
नेदृशं दृश्यते रूपं गतासूनां विशां पते॥ २७॥

विषादं मा कृथा वीर सप्राणोऽयमरिन्दम्।
आरब्याति तु प्रसुप्तस्य स्वस्तगात्रस्य भूतले॥ २८॥

सोच्छ्वासं हृदयं वीर कम्पमानं मुहुर्मुहुः।
एवमुक्त्वा महाप्राज्ञः सुषेणो राघवं वचः॥ २९॥

समीपस्थमुवाचेदं हनूमन्तं महाकपिम्।
सौम्य शीघ्रमितो गत्वा पर्वतं हि महोदयम्॥ ३०॥

पूर्वं तु कथितो योऽसौ वीर जाम्बवता तव।
दक्षिणे शिखरे जातां महौषधिमिहानय॥ ३१॥

विशल्यकरणीं नाम्ना सावर्ण्यकरणीं तथा।
सञ्जीवकरणीं वीर सन्धानीं च महौषधीम्॥ ३२॥

सञ्जीवनार्थं वीरस्य लक्ष्मणस्य त्वमानय।
इत्येवमुक्तो हनुमान् गत्वा चौषधिपर्वतम्।
चिन्तामभ्यगमच्छ्रीमानजानस्ता महौषधीः॥ ३३॥

तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना मारुतेरमितौजसः।
इदमेव गमिष्यामि गृहीत्वा शिखरं गिरेः॥ ३४॥

अस्मिंस्तु शिखरे जातामोषधीं तां सुखावहाम्।
प्रतर्केणावगच्छामि सुषेणो ह्येवमब्रवीत्॥ ३५॥

अगृह्य यदि गच्छामि विशल्यकरणीमहम्।
कालात्ययेन दोषः स्याद् वैकृव्यं च महद्वेत्॥ ३६॥

इति सञ्चिन्त्य हनुमान् गत्वा क्षिप्रं महाबलः।
आसाद्य पर्वतश्रेष्ठं त्रिः प्रकम्प्य गिरेः शिरः॥ ३७॥

फुल्लनानातरुगणं समुत्पाद्य महाबलः।
गृहीत्वा हरिशार्दूलो हस्ताभ्यां समतोल्यत्॥ ३८॥

स नीलमिव जीमूतं तोयपूर्णं नभस्तलात्।
उत्पात गृहीत्वा तु हनूमान् शिखरं गिरेः॥ ३९॥

समागम्य महावेगः सन्ध्यस्य शिखरं गिरेः।
विश्रम्य किञ्चिद्वनुमान् सुषेणमिदमब्रवीत्॥ ४०॥

औषधीर्नावगच्छामि ता अहं हरिपुङ्गव।
तदिदं शिखरं कृत्वं गिरेस्तस्याहृतं मया॥ ४१॥

एवं कथयमानं तु प्रशस्य पवनात्मजम्।
सुषेणो वानरश्रेष्ठो जग्राहोत्पाद्य चौषधीः॥ ४२॥

विस्मितास्तु बभूवुस्ते सर्वे वानरपुङ्गवाः।
दृष्ट्वा तु हनुमत्कर्म सुरैरपि सुदुष्करम्॥ ४३॥

ततः सङ्घोदयित्वा तामोषधीं वानरोत्तमः।
लक्ष्मणस्य ददौ नस्तः सुषेणः सुमहाद्युतिः॥ ४४॥

सशल्यः स समाद्राय लक्ष्मणः परवीरहा।
विशल्यो विरुजः शीघ्रमुदतिष्ठन्महीतलात्॥ ४५॥

तमुत्थितं तु हरयो भूतलात् प्रेक्ष्य लक्ष्मणम्।
साधुसाध्विति सुप्रीता लक्ष्मणं प्रत्यपूजयन्॥ ४६॥

एह्येहीत्यब्रवीद् रामो लक्ष्मणं परवीरहा।
सस्वजे गाढमालिङ्ग्य बाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ ४७ ॥

अब्रवीच्च परिष्वज्य सौमित्रिं राघवस्तदा।
दिष्ठा त्वां वीर पश्यामि मरणात् पुनरागतम् ॥ ४८ ॥

नहि मे जीवितेनार्थः सीतया च जयेन वा।
को हि मे जीवितेनार्थस्त्वयि पञ्चत्वमागते ॥ ४९ ॥

इत्येवं ब्रुवतस्तस्य राघवस्य महात्मनः।
खिन्नः शिथिलया वाचा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५० ॥

तां प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय पुरा सत्यपराक्रम।
लघुः कश्चिदिवासत्त्वो नैवं त्वं वकुर्मर्हसि ॥ ५१ ॥

नहि प्रतिज्ञां कुर्वन्ति वितथां सत्यवादिनः।
लक्षणं हि महत्त्वस्य प्रतिज्ञापरिपालनम् ॥ ५२ ॥

नैराश्यमुपगन्तुं च नालं ते मत्कृतेऽनघ।
वधेन रावणस्याद्य प्रतिज्ञामनुपालय ॥ ५३ ॥

न जीवन् यास्यते शत्रुस्तव बाणपथं गतः।
नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य सिंहस्येव महागजः ॥ ५४ ॥

अहं तु वधमच्छामि शीघ्रमस्य दुरात्मनः।
यावदस्तं न यात्येष कृतकर्मा दिवाकरः ॥ ५५ ॥

यदि वधमिच्छसि रावणस्य सङ्घे यदि च कृतां हि तवेच्छसि प्रतिज्ञाम्।
यदि तव राजसुताभिलाष आर्य कुरु च वचो मम शीघ्रमद्य वीर ॥ ५६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
लक्ष्मणसञ्जीवनम् नाम द्युधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१०२ ॥

॥ त्र्यधिकशततमः सर्गः — ऐन्द्ररथकेतुपातनम् ॥

लक्ष्मणेन तु तद् वाक्यमुक्तं श्रुत्वा स राघवः।
सन्दधे परवीरग्नो धनुरादाय वीर्यवान् ॥ १ ॥

रावणाय शरान् घोरान् विससर्ज चमूमुखे।
अथान्यं रथमास्थाय रावणो राक्षसाधिपः ॥ २ ॥

अभ्यधावत काकुत्स्थं स्वर्भानुरिव भास्करम्।
दशग्रीवो रथस्थस्तु रामं वज्रोपमैः शरैः।
आजघान महाशैलं धाराभिरिव तोयदः ॥ ३ ॥

दीप्तपावकसङ्काशैः शरैः काञ्चनभूषणैः।
अभ्यवर्षद् रणे रामो दशग्रीवं समाहितः ॥ ४ ॥

भूमौ स्थितस्य रामस्य रथस्थस्य स रक्षसः।
न समं युद्धमित्याहुर्देवगन्धर्वकिन्नराः ॥ ५ ॥

ततो देववरः श्रीमान् श्रुत्वा तेषां वचोऽमृतम्।
आहूय मातलिं शक्रो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ६ ॥

रथेन मम भूमिष्ठं शीघ्रं याहि रघूत्तमम्।
आहूय भूतलं यात कुरु देवहितं महत् ॥ ७ ॥

इत्युक्तो देवराजेन मातलिर्देवसारथिः।
प्रणम्य शिरसा देवं ततो वचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥

शीघ्रं यास्यामि देवेन्द्र सारथ्यं च करोम्यहम्।
ततो हयैश्च संयोज्य हरितैः स्यन्दनोत्तमम् ॥ ९ ॥

ततः काञ्चनचित्राङ्गः किञ्छिणीशतभूषितः।
 तरुणादित्यसङ्काशो वैदूर्यमयकूबरः।
 सदश्वैः काञ्चनापीडैर्युक्तः श्वेतप्रकीणकैः ॥ १० ॥

हरिभिः सूर्यसङ्काशैर्हमजालविभूषितैः।
 रुक्मवेणुध्वजः श्रीमान् देवराजरथो वरः ॥ ११ ॥

देवराजेन सन्दिष्टो रथमारुह्य मातलिः।
 अभ्यवर्तत काकुत्स्थमवतीर्य त्रिविष्टपात् ॥ १२ ॥

अब्रवीच्च तदा रामं सप्रतोदो रथे स्थितः।
 प्राञ्जलिर्मातिलिर्वाक्यं सहस्राक्षस्य सारथिः ॥ १३ ॥

सहस्राक्षेण काकुत्स्थ रथोऽयं विजयाय ते।
 दत्तस्त्व भगवान् श्रीमन् शत्रुनिबर्हण ॥ १४ ॥

इदमैन्द्रं महच्चापं कवचं चाम्रिसन्निभम्।
 शराश्चादित्यसङ्काशाः शक्तिश्च विमला शिवा ॥ १५ ॥

आरुह्येमं रथं वीर राक्षसं जहि रावणम्।
 मया सारथिना देव महेन्द्र इव दानवान् ॥ १६ ॥

इत्युक्तः सम्परिकम्य रथं तमभिवाद्य च।
 आरुरोह तदा रामो लोकाँल्लक्ष्म्या विराजयन् ॥ १७ ॥

तद् बभौ चाद्गुतं युद्धं द्वैरथं रोमर्हषणम्।
 रामस्य च महाबाहो रावणस्य च रक्षसः ॥ १८ ॥

स गान्धर्वेण गान्धर्वं दैवं दैवेन राघवः।
 अस्मि राक्षसराजस्य जघान परमास्त्रवित् ॥ १९ ॥

अस्मि तु परमं घोरं राक्षसं राक्षसाधिपः।
ससर्ज परमक्रुद्धः पुनरेव निशाचरः ॥ २० ॥

ते रावणधनुर्मुक्ताः शराः काञ्चनभूषणाः।
अभ्यवर्तन्त काकुत्स्थं सर्पा भूत्वा महाविषाः ॥ २१ ॥

ते दीपदना दीपं वमन्तो ज्वलनं मुखैः।
राममेवाभ्यवर्तन्त व्यादितास्या भयानकाः ॥ २२ ॥

तैर्वासुकिसमस्पर्शर्दीप्तभोगैर्महाविषैः ।
दिशश्च सन्तताः सर्वा विदिशश्च समावृताः ॥ २३ ॥

तान् दृष्ट्वा पन्नगान् रामः समापतत आहवे।
अस्मि गारुत्मतं घोरं प्रादुश्क्रे भयावहम् ॥ २४ ॥

ते राघवधनुर्मुक्ता रुक्मपुञ्चाः शिखिप्रभाः।
सुपर्णाः काञ्चना भूत्वा विचरेः सर्पशत्रवः ॥ २५ ॥

ते तान् सर्वान् शराङ्गज्ञाः सर्परूपान् महाजवान्।
सुपर्णरूपा रामस्य विशिखाः कामरूपिणः ॥ २६ ॥

अस्मे प्रतिहते क्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः।
अभ्यवर्षत् तदा रामं घोराभिः शरवृष्टिभिः ॥ २७ ॥

ततः शरसहस्रेण राममङ्गिष्ठकारिणम्।
अर्दयित्वा शरौदेण मातलिं प्रत्यविघ्यत ॥ २८ ॥

चिच्छेद केतुमुद्दिश्य शरेणैकेन रावणः।
पातयित्वा रथोपस्थे रथात् केतुं च काञ्चनम् ॥ २९ ॥

ऐन्द्रानपि जघानाश्वान् शरजालेन रावणः।
विषेदुर्देवगन्धर्वचारणा दानवैः सह ॥ ३० ॥

राममार्तं तदा दृष्ट्वा सिद्धाश्च परमर्षयः।
 व्यथिता वानरेन्द्राश्च बभूवः सविभीषणाः ॥ ३१ ॥
 रामचन्द्रमसं दृष्ट्वा ग्रस्तं रावणराहुणा।
 प्राजापत्यं च नक्षत्रं रोहिणीं शशिनः प्रियाम् ॥ ३२ ॥
 समाक्रम्य बुधस्तस्थौ प्रजानामहितावहः।
 सधूमपरिवृत्तामिः प्रज्वलन्निव सागरः ॥ ३३ ॥
 उत्पपात तदा क्रुद्धः स्पृशन्निव दिवाकरम्।
 शस्त्रवर्णः सुपरुषो मन्दरशिर्मर्दिवाकरः ॥ ३४ ॥
 अटश्यत कबन्धाङ्कः संसक्तो धूमकेतुना।
 कोसलानां च नक्षत्रं व्यक्तमिन्द्राभिदैवतम् ॥ ३५ ॥
 आहत्याङ्गारकस्तस्थौ विशाखमपि चाम्बरे।
 दशास्यो विंशतिभुजः प्रगृहीतशरासनः ॥ ३६ ॥
 अटश्यत दशग्रीवो मैनाक इव पर्वतः।
 निरस्यमानो रामस्तु दशग्रीवेण रक्षसा ॥ ३७ ॥
 नाशकोदभिसन्धातुं सायकान् रणमूर्धनि।
 स कृत्वा भ्रुकुटिं क्रुद्धः किञ्चित् संरक्तलोचनः ॥ ३८ ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
 ऐन्द्ररथकेतुपातनम् नाम त्र्यधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१०३ ॥

॥ चतुरधिकशततमः सर्गः — रावणशूलभज्जः ॥

जगाम सुमहाक्रोधं निर्दहन्निव राक्षसान्।
 तस्य क्रुद्धस्य वदनं दृष्ट्वा रामस्य धीमतः।
 सर्वभूतानि वित्रेसुः प्राकम्पत च मेदिनी ॥ १ ॥

सिंहशार्दूलवाञ्छैलः सञ्चचाल चलद् द्रुमः।
 बभूव चापि क्षुभितः समुद्रः सरितां पतिः ॥ २ ॥
 खराश्च खरनिर्घोषा गगने परुषा घनाः।
 औत्यातिकाश्च नर्दन्तः समन्तात् परिचक्रमुः ॥ ३ ॥
 रामं दृष्ट्वा सुसङ्कुद्धमुत्पातांश्वैव दारुणान्।
 वित्रेसुः सर्वभूतानि रावणस्याभवद् भयम् ॥ ४ ॥
 विमानस्थास्तदा देवा गन्धर्वाश्च महोरगाः।
 ऋषिदानवदैत्याश्च गरुत्मन्तश्च खेचराः ॥ ५ ॥
 ददृशुस्ते तदा युद्धं लोकसंवर्तसंस्थितम्।
 नानाप्रहरणैर्भीमैः शूरयोः सम्प्रयुध्यतोः ॥ ६ ॥
 ऊचुः सुरासुराः सर्वे तदा विग्रहमागताः।
 प्रेक्षमाणा महायुद्धं वाक्यं भक्त्या प्रहृष्टवत् ॥ ७ ॥
 दशग्रीवं जयेत्याहुरसुराः समवस्थिताः।
 देवा राममथोचुस्ते त्वं जयेति पुनः पुनः ॥ ८ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे क्रोधाद् राघवस्य च रावणः।
 प्रहर्तुकामो दुष्टात्मा स्पृशन् प्रहरणं महत् ॥ ९ ॥
 वज्रसारं महानादं सर्वशत्रुनिर्बहृणम्।
 शौलशूलनिर्भैः कूटैश्चित्तदृष्टिभयावहम् ॥ १० ॥
 सधूममिव तीक्ष्णाग्रं युगान्ताश्चिचयोपमम्।
 अतिरौद्रमनासाद्यं कालेनापि दुरासदम् ॥ ११ ॥
 त्रासनं सर्वभूतानां दारणं भेदनं तथा।
 प्रदीप इव रोषेण शूलं जग्राह रावणः ॥ १२ ॥

तच्छूलं परमकुद्धो जग्राह युधि वीर्यवान्।
अनीकैः समरे शूरै राक्षसैः परिवारितः ॥ १३ ॥

समुद्यम्य महाकायो ननाद युधि भैरवम्।
संरक्तनयनो रोषात् स्वसैन्यमभिर्षयन् ॥ १४ ॥

पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिशश्च प्रदिशस्तथा।
प्राकम्पयत् तदा शब्दो राक्षसेन्द्रस्य दारुणः ॥ १५ ॥

अतिकायस्य नादेन तेन तस्य दुरात्मनः ।
सर्वभूतानि वित्रेसुः सागरश्च प्रचुक्षुभे ॥ १६ ॥

स गृहीत्वा महावीर्यः शूलं तद् रावणो महत्।
विनद्य सुमहानादं रामं परुषमब्रवीत् ॥ १७ ॥

शूलोऽयं वज्रसारस्ते राम रोषान्मयोद्यतः ।
तव भ्रातृसहायस्य सद्यः प्राणान् हरिष्यति ॥ १८ ॥

रक्षसामद्य शूराणां निहतानां चमूमुखे।
त्वां निहत्य रणश्लाघिन् करोमि तरसा समम् ॥ १९ ॥

तिष्ठेदानीं निहन्मि त्वामेष शूलेन राघव।
एवमुत्त्वा स चिक्षेप तच्छूलं राक्षसाधिपः ॥ २० ॥

तद् रावणकरान्मुक्तं विद्युन्मालासमावृतम्।
अष्टघण्टं महानादं वियद्रतमशोभत ॥ २१ ॥

तच्छूलं राघवो दृष्ट्वा ज्वलन्तं घोरदर्शनम्।
ससर्जे विशिखान् रामश्चापमायम्य वीर्यवान् ॥ २२ ॥

आपतन्तं शरौघेण वारयामास राघवः।
उत्पतन्तं युगान्ताग्निं जलौघैरिव वासवः ॥ २३ ॥

निर्ददाह स तान् बाणान् रामकार्मुकनिःसृतान्।
रावणस्य महान् शूलः पतञ्जानिव पावकः ॥ २४ ॥

तान् दृष्ट्वा भस्मसाद्भूतान् शूलसंपर्शचूर्णितान्।
सायकानन्तरिक्षस्थान् राघवः क्रोधमाहरत् ॥ २५ ॥

स तां मातलिना नीतां शक्तिं वासवसम्मताम्।
जग्राह परमकुद्धो राघवो रघुनन्दनः ॥ २६ ॥

सा तोलिता बलवता शक्तिर्धण्टाकृतस्वना।
नभः प्रज्वालयामास युगान्तोल्केव सप्रभा ॥ २७ ॥

सा क्षिप्ता राक्षसेन्द्रस्य तस्मिज्जूले पपात ह।
भिन्नः शक्त्या महान् शूलो निपपात गतद्युतिः ॥ २८ ॥

निर्बिभेद ततो बाणैर्हयानस्य महाजवान्।
रामस्तीक्ष्णैर्महावेगैर्वैरकल्पैरजिह्वगैः ॥ २९ ॥

निर्बिभेदोरसि तदा रावणं निशितैः शरैः।
राघवः परमायत्तो ललाटे पच्चिभिस्त्रिभिः ॥ ३० ॥

स शरैर्भिन्नसर्वाङ्गो गात्रप्रस्तुतशोणितः।
राक्षसेन्द्रः समूहस्थः फुलाशोक इवाबभौ ॥ ३१ ॥

स रामबाणैरतिविद्धगात्रो निशाचरेन्द्रः क्षतजाद्गात्रः।
जगाम खेदं च समाजमध्ये क्रोधं च चक्रे सुभृशं तदानीम् ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणशूलभङ्गः नाम चतुरधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१०४ ॥

॥ पञ्चाधिकशततमः सर्गः — दशग्रीवविघूर्णनम् ॥

स तु तेन तदा क्रोधात् काकुत्स्थेनार्दितो भृशम्।
रावणः समरश्लाघी महाक्रोधमुपागमत् ॥ १ ॥

स दीप्तनयनोऽमर्षच्चापमुद्यम्य वीर्यवान्।
अभ्यर्दयत् सुसङ्कुच्छो राघवं परमाहवे ॥ २ ॥

बाणधारासहस्रैस्तैः स तोयद इवाम्बरात्।
राघवं रावणो बाणैस्तटाकमिव पूरयन् ॥ ३ ॥

पूरितः शरजालेन धनुर्मुक्तेन संयुगे।
महागिरिरिवाकम्प्यः काकुत्स्थो न प्रकम्पते ॥ ४ ॥

स शरैः शरजालानि वारयन् समरे स्थितः।
गभस्तीनिव सूर्यस्य प्रतिजग्राह वीर्यवान् ॥ ५ ॥

ततः शरसहस्राणि क्षिप्रहस्तो निशाचरः।
निजघानोरसि क्रुद्धो राघवस्य महात्मनः ॥ ६ ॥

स शोणितसमादिग्धः समरे लक्ष्मणाग्रजः।
दृष्टः फुल्ल इवारण्ये सुमहान् किंशुकदुमः ॥ ७ ॥

शराभिघातसंरब्धः सोऽभिजग्राह सायकान्।
काकुत्स्थः सुमहातेजा युगान्तादित्यवर्चसः ॥ ८ ॥

ततोऽन्योन्यं सुसंरब्धौ ताकुभौ रामरावणौ।
शरान्धकारे समरे नोपलक्ष्यतां तदा ॥ ९ ॥

ततः क्रोधसमाविष्टो रामो दशरथात्मजः।
उवाच रावणं वीरः प्रहस्य परुषं वचः ॥ १० ॥

मम भार्या जनस्थानादज्ञानाद् राक्षसाधम।
हृता ते विवशा यस्मात् त्वं नासि वीर्यवान्॥ ११ ॥

मया विरहितां दीनां वर्तमानां महावने।
वैदेहीं प्रसभं हृत्वा शूरोऽहमिति मन्यसे॥ १२ ॥

खीषु शूर विनाथासु परदाराभिर्मर्शनम्।
कृत्वा कापुरुषं कर्म शूरोऽहमिति मन्यसे॥ १३ ॥

भिन्नमर्याद निर्लज्ज चारित्रेष्वनवस्थित।
दर्पान्मृत्युमुपादाय शूरोऽहमिति मन्यसे॥ १४ ॥

शूरेण धनदध्रात्रा बलैः समुदितेन च।
श्लाघनीयं महत्कर्म यशस्यं च कृतं त्वया॥ १५ ॥

उत्सेकेनाभिपन्नस्य गर्हितस्याहितस्य च।
कर्मणः प्राप्नुहीदानीं तस्याद्य सुमहत् फलम्॥ १६ ॥

शूरोऽहमिति चात्मानमवगच्छसि दुर्मते।
नैव लज्जास्ति ते सीतां चौरवद् व्यपकर्षतः॥ १७ ॥

यदि मत्सन्निधौ सीता धर्षिता स्यात् त्वया बलात्।
भ्रातरं तु खरं पश्येस्तदा मत्सायकैर्हतः॥ १८ ॥

दिष्ट्यासि मम मन्दात्मंश्वक्षुर्विषयमागतः।
अद्य त्वां सायकैस्तीक्ष्णौर्नयामि यमसादनम्॥ १९ ॥

अद्य ते मच्छैरिष्ठन्नं शिरो ज्वलितकुण्डलम्।
क्रव्यादा व्यपकर्षन्तु विकीर्ण रणपांसुषु॥ २० ॥

निपत्योरसि गृध्रास्ते क्षितौ क्षिपस्य रावण।
पिबन्तु रुधिरं तर्षाद् बाणशत्यान्तरोत्थितम्॥ २१ ॥

अद्य मद्वाणभिन्नस्य गतासोः पतितस्य ते।
कर्षन् त्वच्चाणि पतगा गरुत्मन्त इवोरगान्॥ २२॥

इत्येवं स वदन् वीरो रामः शत्रुनिबह्णः।
राक्षसेन्द्रं समीपस्थं शरवर्षेरवाकिरत्॥ २३॥

बभूव द्विगुणं वीर्यं बलं हर्षश्च संयुगो।
रामस्याख्यबलं चैव शत्रोर्निर्धनकाङ्गिणः॥ २४॥

प्रादुर्बभूवरस्त्राणि सर्वाणि विदितात्मनः।
प्रहर्षाच्च महातेजाः शीघ्रहस्ततरोऽभवत्॥ २५॥

शुभान्येतानि चिह्नानि विज्ञायात्मगतानि सः।
भूय एवार्दयद् रामो रावणं राक्षसान्तकृत्॥ २६॥

हरीणां चाश्मनिकरैः शरवर्षैश्च राघवात्।
हन्यमानो दशग्रीवो विघूर्णहृदयोऽभवत्॥ २७॥

यदा च शस्त्रं नारेभे न चकर्ष शरासनम्।
नास्य प्रत्यकरोद् वीर्यं विक्लवेनान्तरात्मना॥ २८॥

क्षिप्ताश्चाशु शरास्तेन शस्त्राणि विविधानि च।
मरणार्थाय वर्तन्ते मृत्युकालोऽभ्यवर्तते॥ २९॥

सूतस्तु रथनेतास्य तदवस्थं निरीक्ष्य तम्।
शनैर्युद्धादसम्भ्रान्तो रथं तस्यापवाहयत्॥ ३०॥

रथं च तस्याथ जवेन सारथिर्निर्वार्यं भीमं जलदस्वनं तदा।
जगाम भीत्या समरान्महीपतिं निरस्तवीर्यं पतितं समीक्ष्य॥ ३१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
दशग्रीवविघूर्णनम् नाम पञ्चाधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१०५॥

॥ षडधिकशततमः सर्गः — सारथिविज्ञेयम् ॥

स तु मोहात् सुसङ्कुद्धः कृतान्तबलचोदितः।
क्रोधसंरक्तनयनो रावणः सूतमब्रवीत् ॥ १ ॥

हीनवीर्यमिवाशक्तं पौरुषेण विवर्जितम्।
भीरुं लघुमिवासत्त्वं विहीनमिव तेजसा ॥ २ ॥

विमुक्तमिव मायाभिरस्त्रैरिव बहिष्कृतम्।
मामवज्ञाय दुर्बुद्धे स्वया बुद्ध्या विचेष्टसे ॥ ३ ॥

किमर्थं मामवज्ञाय मच्छन्दमनवेक्ष्य च।
त्वया शत्रुसमक्षं मे रथोऽयमपवाहितः ॥ ४ ॥

त्वयाद्य हि ममानार्यं चिरकालमुपार्जितम्।
यशो वीर्यं च तेजश्च प्रत्ययश्च विनाशितः ॥ ५ ॥

शत्रोः प्रख्यातवीर्यस्य रञ्जनीयस्य विक्रमैः।
पश्यतो युद्धलुब्ध्योऽहं कृतः कापुरुषस्त्वया ॥ ६ ॥

यत् त्वं कथमिदं मोहान्नं चेद् वहसि दुर्मते।
सत्योऽयं प्रतितर्को मे परेण त्वमुपस्कृतः ॥ ७ ॥

नहि तद् विद्यते कर्म सुहृदो हितकाङ्गिणः।
रिपूणां सदृशं त्वेतद् यत् त्वयैतदनुष्ठितम् ॥ ८ ॥

निवर्तय रथं शीघ्रं यावन्नापैति मे रिपुः।
यदि वाघ्युषितोऽसि त्वं स्मर्यते यदि मे गुणः ॥ ९ ॥

एवं परुषमुक्तस्तु हितबुद्धिरबुद्धिना।
अब्रवीद् रावणं सूतो हितं सानुनयं वचः ॥ १० ॥

न भीतोऽस्मि न मूढोऽस्मि नोपजस्तोऽस्मि शत्रुभिः।
न प्रमत्तो न निःस्तेहो विस्मृता न च सत्क्रिया ॥ ११ ॥

मया तु हितकामेन यशश्च परिरक्षता।
स्तेहप्रस्कन्नमनसा हितमित्यप्रियं कृतम् ॥ १२ ॥

नास्मिन्नर्थं महाराज त्वं मां प्रियहिते रतम्।
कश्चिल्लघुरिवानार्यो दोषतो गन्तुमर्हसि ॥ १३ ॥

श्रूयतां प्रति दास्यामि यन्निमित्तं मया रथः।
नदीवेग इवाम्भोभिः संयुगे विनिवर्तितः ॥ १४ ॥

श्रमं तवावगच्छामि महता रणकर्मणा।
नहि ते वीर्यसौमुख्यं प्रकर्षं नोपधारये ॥ १५ ॥

रथोद्धृहनखिन्नाश्च भग्ना मे रथवाजिनः।
दीना धर्मपरिश्रान्ता गावो वर्षहता इव ॥ १६ ॥

निमित्तानि च भूयिष्ठं यानि प्रादुर्भवन्ति नः।
तेषु तेष्वभिपन्नेषु लक्षयाम्यप्रदक्षिणम् ॥ १७ ॥

देशकालौ च विज्ञेयौ लक्षणानीज्ञितानि च।
दैन्यं हर्षश्च खेदश्च रथिनश्च बलाबलम् ॥ १८ ॥

स्थलनिम्नानि भूमेश्च समानि विषमाणि च।
युद्धकालश्च विज्ञेयः परस्यान्तरदर्शनम् ॥ १९ ॥

उपयानापयाने च स्थानं प्रत्यपसर्पणम्।
सर्वमेतद् रथस्थेन ज्ञेयं रथकुटुम्बिना ॥ २० ॥

तव विश्रामहेतोस्तु तथैषां रथवाजिनाम्।
रौद्रं वर्जयता खेदं क्षमं कृतमिदं मया ॥ २१ ॥

स्वेच्छ्या न मया वीर रथोऽयमपवाहितः।
भर्तुः स्नेहपरीतेन मयेदं यत् कृतं प्रभो॥ २२॥

आज्ञापय यथातत्त्वं वक्ष्यस्यरिनिषूदन।
तत् करिष्याम्यहं वीर गतानृण्येन चेतसा॥ २३॥

सन्तुष्टस्तेन वाक्येन रावणस्तस्य सारथेः।
प्रशस्यैनं बहुविधं युद्धलुब्धोऽब्रवीदिदम्॥ २४॥

रथं शीघ्रमिमं सूतं राघवाभिमुखं नय।
नाहत्वा समरे शत्रून् निवर्तिष्यति रावणः॥ २५॥

एवमुक्त्वा रथस्थस्य रावणो राक्षसेश्वरः।
ददौ तस्य शुभं होकं हस्ताभरणमुक्तमम्।
श्रुत्वा रावणवाक्यानि सारथिः सञ्च्यवर्तत॥ २६॥

ततो द्रुतं रावणवाक्यचोदितः प्रचोदयामास हयान् स सारथिः।
स राक्षसेन्द्रस्य ततो महारथः क्षणेन रामस्य रणाग्रतोऽभवत्॥ २७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सारथिविज्ञेयम् नाम षडधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१०६॥

॥ सप्ताधिकशततमः सर्गः — आदित्यहृदयम् ॥

ततो युद्धपरिश्रान्तं समरे चिन्तया स्थितम्।
रावणं चाग्रतो दृष्ट्वा युद्धाय समुपस्थितम्॥ १॥

दैवतैश्च समागम्य द्रष्टुमभ्यागतो रणम्।
उपगम्याब्रवीद् राममगस्त्यो भगवांस्तदा॥ २॥

राम राम महाबाहो शृणु गुह्यं सनातनम्।
येन सर्वाननीन् वत्स समरे विजयिष्यसे॥३॥

आदित्यहृदयं पुण्यं सर्वशत्रुविनाशनम्।
जयावहं जपं नित्यमक्षयं परमं शिवम्॥४॥

सर्वमङ्गलमाङ्गल्यं सर्वपापप्रणाशनम्।
चिन्ताशोकप्रशमनमायुर्वर्धनमुत्तमम्॥५॥

रश्मिमन्तं समुद्यन्तं देवासुरनमस्कृतम्।
पूजयस्व विवस्वन्तं भास्करं भुवनेश्वरम्॥६॥

सर्वदेवात्मको ह्येष तेजस्वी रश्मभावनः।
एष देवासुरगणाँल्लोकान् पाति गमस्तिभिः॥७॥

एष ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवः स्कन्दः प्रजापतिः।
महेन्द्रो धनदः कालो यमः सोमो ह्यपां पतिः॥८॥

पितरो वसवः साध्या अश्विनौ मरुतो मनुः।
वायुर्वह्निः प्रजाः प्राण ऋतुकर्ता प्रभाकरः॥९॥

आदित्यः सविता सूर्यः खगः पूषा गमस्तिमान्।
सुवर्णसदृशो भानुर्हिरण्यरेता दिवाकरः॥१०॥

हरिदश्वः सहस्रार्चिः सप्तसप्तिर्मरीचिमान्।
तिमिरोन्मथनः शम्भुस्त्वष्टा मार्तण्डकोऽशुमान्॥११॥

हिरण्यगर्भः शिशिरस्तपनोऽहस्करो रविः।
अग्निर्गर्भोऽदितेः पुत्रः शङ्खः शिशिरनाशनः॥१२॥

व्योमनाथस्तमोभेदी ऋग्यजुःसामपारगः।
घनवृष्टिरपां मित्रो विन्यवीथीपूवङ्गमः॥१३॥

आतपी मण्डली मृत्युः पिङ्गलः सर्वतापनः।
 कविर्विश्वो महातेजा रक्तः सर्वभवोद्भवः ॥ १४ ॥
 नक्षत्रग्रहताराणामधिपो विश्वभावनः।
 तेजसामपि तेजस्वी द्वादशात्मन् नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥

नमः पूर्वाय गिरये पश्चिमायाद्रये नमः।
 ज्योतिर्गणानां पतये दिनाधिपतये नमः ॥ १६ ॥

जयाय जयभद्राय हर्यश्चाय नमो नमः।
 नमो नमः सहस्रांशो आदित्याय नमो नमः ॥ १७ ॥

नम उग्राय वीराय सारङ्गाय नमो नमः।
 नमः पद्मप्रबोधाय प्रचण्डाय नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥

ब्रह्मेशानाच्युतेशाय सूरायादित्यवर्चसे।
 भास्वते सर्वभक्षाय रौद्राय वपुषे नमः ॥ १९ ॥

तमोन्नाय हिमन्नाय शत्रुन्नायामितात्मने।
 कृतन्नन्नाय देवाय ज्योतिषां पतये नमः ॥ २० ॥

तसचामीकराभाय हरये विश्वकर्मणे।
 नमस्तमोऽभिनिन्नाय रुचये लोकसाक्षिणे ॥ २१ ॥

नाशयत्येष वै भूतं तमेव सृजति प्रभुः।
 पायत्येष तपत्येष वर्षत्येष गभस्तिभिः ॥ २२ ॥

एष सुसेषु जागर्ति भूतेषु परिनिष्ठितः।
 एष चैवाग्निहोत्रं च फलं चैवाग्निहोत्रिणाम् ॥ २३ ॥

देवाश्वं क्रतवश्वैव क्रतूनां फलमेव च।
 यानि कृत्यानि लोकेषु सर्वेषु परमप्रभुः ॥ २४ ॥

एनमापत्सु कृच्छ्रेषु कान्तारेषु भयेषु च।
कीर्तयन् पुरुषः कश्चिन्नावसीदति राघव ॥ २५ ॥

पूजयस्वैनमेकाग्रो देवदेवं जगत्पतिम्।
एतत् त्रिगुणितं जस्वा युद्धेषु विजयिष्यति ॥ २६ ॥

अस्मिन् क्षणे महाबाहो रावणं त्वं जहिष्यसि।
एवमुक्त्वा ततोऽगस्त्यो जगाम स यथागतम् ॥ २७ ॥

एतच्छ्रुत्वा महातेजा नष्टशोकोऽभवत् तदा।
धारयामास सुप्रीतो राघवः प्रयतात्मवान् ॥ २८ ॥

आदित्यं प्रेक्ष्य जस्वेदं परं हर्षमवाप्तवान्।
त्रिराचम्य शुचिर्भूत्वा धनुरादाय वीर्यवान् ॥ २९ ॥

रावणं प्रेक्ष्य हृष्टात्मा जयार्थं समुपागमत्।
सर्वयत्नेन महता वृतस्तस्य वधेऽभवत् ॥ ३० ॥

अथ रविरवदन्निरीक्ष्य रामं मुदितमनाः परमं प्रहृष्यमाणः।
निशिचरपतिसङ्घयं विदित्वा सुरगणमध्यगतो वचस्त्वरेति ॥ ३१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
आदित्यहृदयम् नाम सप्ताधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१०७ ॥

॥ अष्टाधिकशततमः सर्गः —
शुभाशुभनिमित्तदर्शनम् ॥

सारथिः स रथं हृष्टः परसैन्यप्रधर्षणम्।
गन्धर्वनगराकारं समुच्छ्रुतपताकिनम् ॥ १ ॥

युक्तं परमसम्पन्नैर्वाजिभिर्हेममालिभिः।
युद्धोपकरणैः पूर्णं पताकाध्वजमालिनम्॥ २ ॥

ग्रसन्तमिव चाकाशं नादयन्तं वसुन्धराम्।
प्रणाशं परसैन्यानां स्वसैन्यस्य प्रहर्षणम्॥ ३ ॥

रावणस्य रथं क्षिप्रं चोदयामास सारथिः।
तमापतन्तं सहसा स्वनवन्तं महाध्वजम्॥ ४ ॥

रथं राक्षसराजस्य नरराजो दर्दर्श ह।
कृष्णवाजिसमायुक्तं युक्तं रौद्रेण वर्चसा॥ ५ ॥

दीप्यमानमिवाकाशे विमानं सूर्यवर्चसम्।
तडित्पताकागहनं दर्शितेन्द्रायुधप्रभम्॥ ६ ॥

शरधारा विमुच्चन्तं धाराधरमिवाम्बुदम्।
स दृष्ट्वा मेघसङ्काशमापतन्तं रथं रिपोः॥ ७ ॥

गिरेर्वज्राभिमृष्टस्य दीर्यतः सदृशस्वनम्।
विस्फारयन् वै वेगेन बालचन्द्रानतं धनुः॥ ८ ॥

उवाच मातलिं रामः सहस्राक्षस्य सारथिम्।
मातले पश्य संरब्धमापतन्तं रथं रिपोः॥ ९ ॥

यथापसव्यं पतता वेगेन महता पुनः।
समरे हन्तुमात्मानं तथानेन कृता मतिः॥ १० ॥

तदप्रमादमातिष्ठ प्रत्युदच्छ रथं रिपोः।
विघ्वंसयितुमिच्छामि वायुर्मघमिवोत्थितम्॥ ११ ॥

अविक्लवमसम्भ्रान्तमव्यग्रहृदयेक्षणम्।
रश्मिसञ्चारनियतं प्रचोदय रथं द्रुतम्॥ १२ ॥

कामं न त्वं समाधेयः पुरन्दरथोचितः।
युयुत्सुरहमेकाग्रः स्मारये त्वां न शिक्षये॥ १३॥

परितुष्टः स रामस्य तेन वाक्येन मातलिः।
प्रचोदयामास रथं सुरसारथिरुत्तमः॥ १४॥

अपसव्यं ततः कुर्वन् रावणस्य महारथम्।
चकसम्भूतरजसा रावणं व्यवधूनयत्॥ १५॥

ततः कुञ्छो दशग्रीवस्तान्न्रविस्फारितेक्षणः।
रथप्रतिमुखं रामं सायकैरवधूनयत्॥ १६॥

धर्षणामर्षितो रामो धैर्यं रोषेण लम्भयन्।
जग्राह सुमहावेगमैन्द्रं युधि शरासनम्॥ १७॥

शरांश्च सुमहावेगान् सूर्यरश्मिसमप्रभान्।
तदुपोढं महद् युद्धमन्योन्यवधकाङ्गिणोः।
परस्पराभिमुखयोर्दृष्टयोरिव सिंहयोः॥ १८॥

ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः।
समीयुद्धरथं द्रष्टुं रावणकाङ्गिणः॥ १९॥

समुत्पेतुरथोत्पाता दारुणा रोमहर्षणाः।
रावणस्य विनाशाय राघवस्योदयाय च॥ २०॥

वर्ष रुधिरं देवो रावणस्य रथोपरि।
वाता मण्डलिनस्तीव्रा व्यपसव्यं प्रचक्रमुः॥ २१॥

महद्दृघ्रकुलं चास्य भ्रममाणं नभस्थले।
येन येन रथो याति तेन तेन प्रधावति॥ २२॥

सन्ध्यया चावृता लङ्घा जपापुष्पनिकाशया ।
दृश्यते सम्प्रदीप्तेव दिवसेऽपि वसुन्धरा ॥ २३ ॥

सनिर्धाता महोल्काश्च सम्प्रपेतुर्महास्वनाः ।
विषादयंस्ते रक्षांसि रावणस्य तदाहिताः ॥ २४ ॥

रावणश्च यतस्तत्र प्रचचाल वसुन्धरा ।
रक्षसां च प्रहरतां गृहीता इव बाहवः ॥ २५ ॥

ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः पतिताः सूर्यरश्मयः ।
दृश्यन्ते रावणस्याग्रे पर्वतस्येव धातवः ॥ २६ ॥

गृघ्रैरनुगताश्चास्य वमन्त्यो ज्वलनं मुखैः ।
प्रणेदुमुखमीक्षन्त्यः संरब्धमशिवं शिवाः ॥ २७ ॥

प्रतिकूलं ववौ वायू रणे पांसून् समुत्करन् ।
तस्य राक्षसराजस्य कुर्वन् दृष्टिविलोपनम् ॥ २८ ॥

निपेतुरिन्द्राशनयः सैन्ये चास्य समन्ततः ।
दुर्विषष्वस्वरा घोरा विना जलधरोदयम् ॥ २९ ॥

दिशश्च प्रदिशः सर्वा बभूवुस्तिमिरावृताः ।
पांसुवर्षेण महता दुर्दर्शं च नभोऽभवत् ॥ ३० ॥

कुर्वन्त्यः कलहं घोरं सारिकास्तद्रथं प्रति ।
निपेतुः शतशस्तत्र दारुणा दारुणारुताः ॥ ३१ ॥

जघनेभ्यः स्फुलिङ्गाश्च नेत्रेभ्योऽश्रूणि सन्ततम् ।
मुमुचुस्तस्य तुरगास्तुल्यमग्निं च वारि च ॥ ३२ ॥

एवम्प्रकारा बहवः समुत्पाता भयावहाः ।
रावणस्य विनाशाय दारुणाः सम्प्रजग्निरे ॥ ३३ ॥

रामस्यापि निमित्तानि सौम्यानि च शिवानि च।
बभूर्जयशंसीनि प्रादुर्भूतानि सर्वशः ॥ ३४ ॥

निमित्तानीह सौम्यानि राघवः स्वजयाय वै।
दृष्ट्वा परमसंहृष्टो हतं मेने च रावणम् ॥ ३५ ॥

ततो निरीक्ष्यात्मगतानि राघवो रणे निमित्तानि निमित्तकोविदः ।
जगाम हर्षं च परां च निर्वृतिं चकार युद्धे ह्याधिकं च विक्रमम् ॥ ३६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
शुभाशुभनिमित्तदर्शनम् नाम अष्टाधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१०८ ॥

॥ नवाधिकशततमः सर्गः — रावणध्वजोन्मथनम् ॥

ततः प्रवृत्तं सुकूरं रामरावणयोस्तदा।
सुमहद् द्वैरथं युद्धं सर्वलोकभयावहम् ॥ १ ॥

ततो राक्षससैन्यं च हरीणां च महद्वलम्।
प्रगृहीतप्रहरणं निश्चेष्टं समवर्तत ॥ २ ॥

सम्प्रयुद्धौ तु तौ दृष्ट्वा बलवन्नरराक्षसौ।
व्याक्षिसहृदयाः सर्वे परं विस्मयमागताः ॥ ३ ॥

नानाप्रहरणैर्व्यग्रैर्भुजैर्विस्मितबुद्धयः ।
तस्थुः प्रेक्ष्य च सङ्घामं नाभिजग्मुः परस्परम् ॥ ४ ॥

रक्षसां रावणं चापि वानराणां च राघवम्।
पश्यतां विस्मिताक्षाणां सैन्यं चित्रमिवावभौ ॥ ५ ॥

तौ तु तत्र निमित्तानि दृष्ट्वा राघवरावणौ।
कृतबुद्धी स्थिरामर्षौ युयुधाते ह्यभीतवत् ॥ ६ ॥

जेतव्यमिति काकुत्स्थो मर्तव्यमिति रावणः ।
धृतौ स्ववीर्यसर्वस्वं युद्धेऽदर्शयतां तदा ॥ ७ ॥

ततः क्रोधाद् दशग्रीवः शरान् सन्धाय वीर्यवान् ।
मुमोच ध्वजमुद्दिश्य राघवस्य रथे स्थितम् ॥ ८ ॥

ते शरास्त्तमनासाद्य पुरन्दररथध्वजम् ।
रथशक्तिं परामृश्य निपेतुर्धरणीतले ॥ ९ ॥

ततो रामोऽपि सङ्कुद्धश्चापमाकृष्य वीर्यवान् ।
कृतप्रतिकृतं कर्तुं मनसा सम्प्रचक्रमे ॥ १० ॥

रावणध्वजमुद्दिश्य मुमोच निशितं शरम् ।
महासर्पमिवासह्यं ज्वलन्तं स्वेन तेजसा ॥ ११ ॥

रामश्चिक्षेप तेजस्वी केतुमुद्दिश्य सायकम् ।
जगाम स महीं छित्त्वा दशग्रीवध्वजं शरः ॥ १२ ॥

स निकृत्तोऽपतद् भूमौ रावणस्यन्दनध्वजः ।
ध्वजस्योन्मथनं दृष्ट्वा रावणः स महाबलः ॥ १३ ॥

सम्प्रदीप्तोऽभवत् क्रोधादमर्षात् प्रदहन्निव ।
स रोषवशमापन्नः शरवर्षं वर्षं ह ॥ १४ ॥

रामस्य तुरगान् दीप्तैः शरैर्विव्याध रावणः ।
ते दिव्या हरयस्तत्र नास्त्वलन्नापि बन्धमुः ॥ १५ ॥

बभूवः स्वस्थहृदयाः पद्मनालैरिवाहताः ।
तेषामसम्ब्रमं दृष्ट्वा वाजिनां रावणस्तदा ॥ १६ ॥

भूय एव सुसङ्कुद्धः शरवर्षं मुमोच ह ।
गदाश्च परिघांश्चैव चक्राणि मुसलानि च ॥ १७ ॥

गिरिशृङ्खाणि वृक्षांश्च तथा शूलपरश्वधान्।
मायाविहितमेतत् तु शस्त्रवर्षमपातयत्।
सहस्रशस्तदा बाणानश्रान्त्हहृदयोद्यमः ॥ १८ ॥

तु मुलं त्रासजननं भीमं भीमप्रतिस्वनम्।
तद् वर्षमभवद् युद्धे नैकशस्त्रमयं महत् ॥ १९ ॥

विमुच्य राघवरथं समन्ताद् वानरे बले।
सायकैरन्तरिक्षं च चकार सुनिरन्तरम् ॥ २० ॥

मुमोच च दशाग्रीवो निःसङ्गेनान्तरात्मना।
व्यायच्छमानं तं दृष्ट्वा तत्परं रावणं रणे ॥ २१ ॥

प्रहसन्निव काकुतस्थः सन्दधे निशितान् शरान्।
स मुमोच ततो बाणान् शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २२ ॥

तान् दृष्ट्वा रावणश्चके स्वशरैः खं निरन्तरम्।
ताभ्यां नियुक्तेन तदा शरवर्षेण भास्वता ॥ २३ ॥

शरबद्धमिवाभाति द्वितीयं भास्वदम्बरम्।
नानिमित्तोऽभवद् बाणो नानिर्भेत्ता न निष्फलः ॥ २४ ॥

अन्योन्यमभिसंहत्य निपेतुर्धरणीतले।
तथा विसृजतोर्बाणान् रामरावणयोर्मृधे ॥ २५ ॥

प्रायुध्येतामविच्छिन्नमस्यन्तौ सव्यदक्षिणम्।
चक्रतुश्च शरैर्घोर्निरुच्छासमिवाम्बरम् ॥ २६ ॥

रावणस्य हयान् रामो हयान् रामस्य रावणः।
जग्नतुस्तौ तदान्योन्यं कृतानुकृतकारिणौ ॥ २७ ॥

एवं तु तौ सुसङ्कुद्धौ चक्रतुर्युद्धमुत्तमम्।
मुहूर्तमभवद् युद्धं तु मुलं रोमहर्षणम्॥२८॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणध्वजोन्मथनम् नाम नवाधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१०९ ॥

॥ दशाधिकशततमः सर्गः — रावणैकशतशिरश्छेदनम् ॥

तौ तथा युध्यमानौ तु समरे रामरावणौ।
ददशुः सर्वभूतानि विस्मितेनान्तरात्मना ॥ १ ॥

अर्द्यन्तौ तु समरे तयोस्तौ स्यन्दनोत्तमौ।
परस्परमभिकुद्धौ परस्परमभिद्रुतौ ॥ २ ॥

परस्परवधे युक्तौ घोररूपौ बभूवतुः।
मण्डलानि च वीथीश्च गतप्रत्यागतानि च ॥ ३ ॥

दर्शयन्तौ बहुविधां सूतौ सारथ्यजां गतिम्।
अर्द्यन् रावणं रामो राघवं चापि रावणः ॥ ४ ॥

गतिवेगं समापन्नौ प्रवर्तननिवर्तने।
क्षिपतोः शरजालानि तयोस्तौ स्यन्दनोत्तमौ ॥ ५ ॥

चेरतुः संयुगमहीं सासारौ जलदाविव।
दर्शयित्वा तदा तौ तु गतिं बहुविधां रणे ॥ ६ ॥

परस्परस्याभिमुखौ पुनरेव च तस्थतुः।
धुरं धुरेण रथयोर्वक्रं वक्रेण वाजिनाम् ॥ ७ ॥

पताकाश्च पताकाभिः समीयुः स्थितयोस्तदा।
रावणस्य ततो रामो धनुर्मुक्तः शितैः शरैः ॥८॥

चतुर्भिर्श्वतुरो दीप्तान् हयान् प्रत्यपसर्पयत्।
स क्रोधवशमापन्नो हयानामपसर्पणे ॥९॥

मुमोच निश्चितान् बाणान् राघवाय दशाननः।
सोऽतिविद्धो बलवता दशग्रीवेण राघवः ॥१०॥

जगाम न विकारं च न चापि व्यथितोऽभवत्।
चिक्षेप च पुनर्बाणान् वज्रसारसमस्वनान् ॥११॥

सारथिं वज्रहस्तस्य समुद्दिश्य दशाननः।
मातलेस्तु महावेगाः शरीरे पतिताः शराः ॥१२॥

न सूक्ष्ममपि सम्मोहं व्यथां वा प्रदद्युग्धि।
तया धर्षणया क्रुद्धो मातलेर्न तथाऽत्मनः ॥१३॥

चकार शरजालेन राघवो विमुखं रिपुम्।
विंशतिं त्रिंशतिं षष्ठिं शतशोऽथ सहस्रशः ॥१४॥

मुमोच राघवो वीरः सायकान् स्यन्दने रिपोः।
रावणोऽपि ततः क्रुद्धो रथस्थो राक्षसेश्वरः ॥१५॥

गदामुसलवर्षेण रामं प्रत्यर्दयद् रणे।
तत् प्रवृत्तं पुनर्युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ॥१६॥

गदानां मुसलानां च परिघाणां च निःस्वनैः।
शराणां पुद्धवातैश्च क्षुभिताः सप्त सागराः ॥१७॥

क्षुब्ध्यानां सागराणां च पातालतलवासिनः।
व्यथिता दानवाः सर्वे पन्नगाश्च सहस्रशः ॥१८॥

चकम्पे मेदिनी कृत्त्वा सशैलवनकानना।
भास्करो निष्ठभश्चासीन्न ववौ चापि मारुतः ॥ १९ ॥

ततो देवाः सगन्ध्यर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः।
चिन्तामापेदिरे सर्वे सकिन्नरमहोरगाः ॥ २० ॥

स्वस्ति गोब्राह्वणेभ्यस्तु लोकास्तिष्ठन्तु शाश्वताः।
जयतां राघवः सञ्ज्ञे रावणं राक्षसेश्वरम् ॥ २१ ॥

एवं जपन्तोऽपश्यस्ते देवाः सर्षिगणास्तदा।
रामरावणयोर्युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् ॥ २२ ॥

गन्धर्वाप्सरसां सञ्ज्ञा दृष्ट्वा युद्धमनूपमम्।
गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः ॥ २३ ॥

रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव।
एवं ब्रुवन्तो ददृशुस्तद् युद्धं रामरावणम् ॥ २४ ॥

ततः क्रोधान्महाबाहू रघूणां कीर्तिवर्धनः।
सन्धाय धनुषा रामः शरमाशीविषोपमम् ॥ २५ ॥

रावणस्य शिरोऽच्छिन्दच्छ्रीमज्ज्वलितकुण्डलम्।
तच्छिरः पतितं भूमौ दृष्टं लोकैस्त्रिभिस्तदा ॥ २६ ॥

तस्यैव सदृशं चान्यद् रावणस्योत्थितं शिरः।
तत् क्षिप्तं क्षिप्रहस्तेन रामेण क्षिप्रकारिणा ॥ २७ ॥

द्वितीयं रावणशिरशिछन्नं संयति सायकैः।
छिन्नमात्रं च तच्छीर्षं पुनरेव प्रदृश्यते ॥ २८ ॥

तदप्यशनिसङ्काशैशिछन्नं रामस्य सायकैः।
एवमेव शतं छिन्नं शिरसां तुल्यवर्चसाम् ॥ २९ ॥

न चैव रावणस्यान्तो दृश्यते जीवितक्षये।
ततः सर्वास्त्रविद् वीरः कौसल्यानन्दवर्धनः ॥ ३० ॥

मार्गणैर्बहुभिर्युक्तश्चिन्तयामास राघवः।
मारीचो निहतो यैस्तु खरो यैस्तु सदूषणः ॥ ३१ ॥

क्रौञ्चावटे विराघस्तु कबन्धो दण्डकावने।
यैः साला गिरयो भग्ना वाली च क्षुभितोऽम्बुधिः ॥ ३२ ॥

त इमे सायकाः सर्वे युद्धे प्रात्ययिका मम।
किं नु तत् कारणं येन रावणे मन्दतेजसः ॥ ३३ ॥

इति चिन्तापरश्चासीदप्रमत्तश्च संयुगे।
वर्वर्ष शरवर्षाणि राघवो रावणोरसि ॥ ३४ ॥

रावणोऽपि ततः क्रुद्धो रथस्थो राक्षसेश्वरः।
गदामुसलवर्षणं रामं प्रत्यर्दयद् रणे ॥ ३५ ॥

तत् प्रवृत्तं महद् युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम्।
अन्तरिक्षे च भूमौ च पुनश्च गिरिमूर्धनि ॥ ३६ ॥

देवदानवयक्षाणां पिशाचोरगरक्षसाम्।
पश्यतां तन्महद् युद्धं सर्वरात्रमवर्तत ॥ ३७ ॥

नैव रात्रिं न दिवसं न मुहूर्तं न च क्षणम्।
रामरावणयोर्युद्धं विराममुपगच्छति ॥ ३८ ॥

दशरथसुतराक्षसेन्द्रयोस्तयोर्जयमनवेक्ष्य रणे स राघवस्य।
सुरवररथसारथिर्महात्मा रणरतराममुवाच वाक्यमाशु ॥ ३९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावणैकशतशिरश्छेदनम् नाम दशाधिकशततमः सर्गः ॥ ६-११० ॥

॥ एकादशाधिकशततमः सर्गः — पौलस्त्यवधः ॥

अथ संस्मारयामास मातली राघवं तदा।

अजानन्निव किं वीर त्वमेनमनुवर्तते॥ १ ॥

विसृजास्मै वधाय त्वमस्त्रं पैतामहं प्रभो।

विनाशकालः कथितो यः सुरैः सोऽद्य वर्तते॥ २ ॥

ततः संस्मारितो रामस्तेन वाक्येन मातलेः।

जग्राह स शरं दीप्तं निःश्वसन्तमिवोरगम्॥ ३ ॥

यं तस्मै प्रथमं प्रादादगस्त्यो भगवानृषिः।

ब्रह्मदत्तं महद् बाणममोघं युधि वीर्यवान्॥ ४ ॥

ब्रह्मणा निर्मितं पूर्वमिन्द्रार्थममितौजसा।

दत्तं सुरपतेः पूर्वं त्रिलोकजयकाङ्क्षिणः॥ ५ ॥

यस्य वाजेषु पवनः फले पावकभास्करौ।

शरीरमाकाशमयं गौरवे मेरुमन्दरौ॥ ६ ॥

जाज्वल्यमानं वपुषा सुपुर्व्वं हेमभूषितम्।

तेजसा सर्वभूतानां कृतं भास्करवर्चसम्॥ ७ ॥

सधूममिव कालान्निं दीप्तमाशीविषोपमम्।

नरनागाश्ववृन्दानां भेदनं क्षिप्रकारिणम्॥ ८ ॥

द्वाराणां परिघाणां च गिरीणां चापि भेदनम्।

नानारुधिरदिग्घाङ्गं मेदोदिग्घं सुदारुणम्॥ ९ ॥

वज्रसारं महानादं नानासमितिदारुणम्।

सर्ववित्रासनं भीमं श्वसन्तमिव पन्नगम्॥ १० ॥

कङ्कगृध्रवकानां च गोमायुगणरक्षसाम्।
 नित्यभक्षप्रदं युद्धे यमरूपं भयावहम्॥ ११ ॥

नन्दनं वानरेन्द्राणां रक्षसामवसादनम्।
 वाजितं विविघैर्वाजैश्वारुचित्रैर्गरुत्मतः॥ १२ ॥

तमुत्तमेषु लोकानामिक्ष्वाकुभयनाशनम्।
 द्विषतां कीर्तिहरणं प्रहर्षकरमात्मनः॥ १३ ॥

अभिमन्त्र्य ततो रामस्तं महेषु महाबलः।
 वेदप्रोक्तेन विधिना सन्दधे कार्मुके बली॥ १४ ॥

तस्मिन् सन्धीयमाने तु राघवेण शरोत्तमे।
 सर्वभूतानि सन्त्रेसुश्वचाल च वसुन्धरा॥ १५ ॥

स रावणाय सङ्कङ्खो भृशमायम्य कार्मुकम्।
 चिक्षेप परमायत्तः शरं मर्मविदारणम्॥ १६ ॥

स वज्र इव दुर्धर्षो वज्रिवाहुविसर्जितः।
 कृतान्त इव चावार्यो न्यपतद् रावणोरासि॥ १७ ॥

स विसृष्टो महावेगः शरीरान्तकरः परः।
 बिभेद हृदयं तस्य रावणस्य दुरात्मनः॥ १८ ॥

रुधिराक्तः स वेगेन शरीरान्तकरः शरः।
 रावणस्य हरन् प्राणान् विवेश धरणीतलम्॥ १९ ॥

स शरो रावणं हत्वा रुधिराद्र्दकृतच्छविः।
 कृतकर्मा निभृतवत् स तूणीं पुनराविशत्॥ २० ॥

तस्य हस्ताद्वतस्याशु कार्मुकं तत् ससायकम्।
 निपपात सह प्राणैर्ब्रह्मयमानस्य जीवितात्॥ २१ ॥

गतासुर्भीमवेगस्तु नैऋतेन्द्रो महाद्युतिः।
पपात स्यन्दनाद् भूमौ वृत्रो वज्रहतो यथा ॥ २२ ॥

तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ हतशेषा निशाचराः।
हतनाथा भयत्रस्ताः सर्वतः सम्पदुद्गवुः ॥ २३ ॥

नर्दन्तश्चाभिपेतुस्तान् वानरा द्रुमयोधिनः।
दशश्रीववधं दृष्ट्वा वानरा जितकाशिनः ॥ २४ ॥

अर्दिता वानरैर्ष्टैर्लङ्घामभ्यपतन् भयात्।
हताश्रयत्वात् करुणैर्बाष्पप्रस्त्रवणैर्मुखैः ॥ २५ ॥

ततो विनेदुः संहृष्टा वानरा जितकाशिनः।
वदन्तो राघवजयं रावणस्य च तद्वधम् ॥ २६ ॥

अथान्तरिक्षे व्यनदत् सौम्यस्तिदशदुन्दुभिः।
दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ ॥ २७ ॥

निपपातान्तरिक्षाच्च पुष्पवृष्टिस्तदा भुवि।
किरन्ती राघवरथं दुरावापा मनोहरा ॥ २८ ॥

राघवस्तवसंयुक्ता गगने च विशुश्रुते।
साधुसाध्विति वागग्या देवतानां महात्मनाम् ॥ २९ ॥

आविवेश महान् हर्षो देवानां चारणैः सह।
रावणे निहते रौद्रे सर्वलोकभयङ्करे ॥ ३० ॥

ततः सकामं सुश्रीवमङ्गदं च विभीषणम्।
चकार राघवः प्रीतो हत्वा राक्षसपुञ्जवम् ॥ ३१ ॥

ततः प्रजग्मुः प्रशमं मरुदणा दिशः प्रसेदुर्विमलं नभोऽभवत्।
मही चकम्पे न च मारुतो ववौ स्थिरप्रभश्चाप्यभवद् दिवाकरः ॥ ३२ ॥

ततस्तु सुग्रीवविभीषणज्ञदा॒ः सुहृद्विशिष्टा॒ः सहलक्ष्मणस्तदा॒।
समेत्य हृष्टा॒ विजयेन राघवं रणेऽभिरामं विधिनाभ्यपूजयन्॥३३॥

स तु निहतरिपुः स्थिरप्रतिज्ञः स्वजनबलाभिवृतो रणे बभूव।
रघुकुलनृपनन्दनो महौजास्त्रिदशगणैरभिसंवृतो महेन्द्रः॥३४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
पौलस्त्यवधः नाम एकादशाधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१११ ॥

॥ द्वादशाधिकशततमः सर्गः — विभीषणविलापः ॥

भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा शयानं निर्जितं रणे।
शोकवेगपरीतात्मा विललाप विभीषणः ॥ १ ॥

वीरविक्रान्त विरव्यात प्रवीण नयकोविद।
महार्हशयनोपेत किं शेषे निहतो भुवि ॥ २ ॥

निक्षिप्य दीर्घौ निश्चेष्टौ भुजावज्जदभूषितौ।
मुकुटेनापवृत्तेन भास्कराकारवर्चसा ॥ ३ ॥

तदिदं वीर सम्प्राप्तं यन्मया पूर्वमीरितम्।
काममोहपरीतस्य यत् तन्न रुचितं तव ॥ ४ ॥

यन्न दर्पात् प्रहस्तो वा नेन्द्रजिन्नापरे जनाः।
न कुम्भकर्णोऽतिरथो नातिकायो नरान्तकः।
न स्वयं वहु मन्येथास्तस्योदर्कोऽयमागतः ॥ ५ ॥

गतः सेतुः सुनीतानां गतो धर्मस्य विग्रहः।
गतः सत्त्वस्य सङ्घेपः सुहस्तानां गतिर्गता ॥ ६ ॥

आदित्यः पतितो भूमौ मग्नस्तमसि चन्द्रमाः ।
चित्रभानुः प्रशान्तार्चिर्व्यवसायो निरुद्यमः ।
अस्मिन् निपतिते वीरे भूमौ शस्त्रभृतां वरे ॥ ७ ॥

किं शेषमिहलोकस्य गतसत्त्वस्य सम्प्राति ।
रणे राक्षसशार्दूले प्रसुप्त इव पांसुषु ॥ ८ ॥

धृतिप्रवालः प्रसभाञ्चपुष्पस्तपोबलः शौर्यनिबद्धमूलः ।
रणे महान् राक्षसराजवृक्षः सम्मर्दितो राघवमारुतेन ॥ ९ ॥

तेजोविषाणः कुलवंशवंशः कोपप्रसादापरगात्रहस्तः ।
इक्ष्वाकुसिंहावगृहीतदेहः सुमः क्षितौ रावणगन्धहस्ती ॥ १० ॥

पराक्रमोत्साहविजृभितार्चिर्निःश्वासधूमः स्वबलप्रतापः ।
प्रतापवान् संयति राक्षसाग्निर्निर्वापितो रामपयोधरेण ॥ ११ ॥

सिंहक्षलाङ्गूलककुट्टिषाणः पराभिजिदन्धनगन्धवाहः ।
रक्षोवृषश्चापलकर्णचक्षुः क्षितीश्वरव्याघ्रहतोऽवसन्नः ॥ १२ ॥

वदन्तं हेतुमद्वाक्यं परिदृष्टार्थनिश्चयम् ।
रामः शोकसमाविष्टमित्युवाच विभीषणम् ॥ १३ ॥

नायं विनष्टो निश्चेष्टः समरे चण्डविक्रमः ।
अत्युन्नतमहोत्साहः पतितोऽयमशङ्कितः ॥ १४ ॥

नैवं विनष्टः शोचन्ते क्षत्रधर्मव्यवस्थिताः ।
वृद्धिमाशंसमाना ये निपतन्ति रणाजिरे ॥ १५ ॥

येन सेन्द्रास्त्रयो लोकास्त्रासिता युधि धीमता ।
तस्मिन् कालसमायुक्ते न कालः परिशोचितुम् ॥ १६ ॥

नैकान्तविजयो युद्धे भूतपूर्वः कदाचन।
परैर्वा हन्यते वीरः परान् वा हन्ति संयुगे ॥ १७ ॥

इयं हि पूर्वैः सन्दिष्टा गतिः क्षत्रियसम्मता।
क्षत्रियो निहतः सञ्चो न शोच्य इति निश्चयः ॥ १८ ॥

तदेवं निश्चयं दृष्ट्वा तत्त्वमास्थाय विज्वरः।
यदिहानन्तरं कार्यं कल्प्यं तदनुचिन्तय ॥ १९ ॥

तमुक्तवाक्यं विक्रान्तं राजपुत्रं विभीषणः।
उवाच शोकसन्तसो भ्रातुर्हितमनन्तरम् ॥ २० ॥

योऽयं विमर्देष्विभग्नपूर्वः सुरैः समस्तैरपि वासवेन।
भवन्तमासाद्य रणे विभग्नो वेलामिवासाद्य यथा समुद्रः ॥ २१ ॥

अनेन दत्तानि वनीपकेषु भुक्ताश्च भोगा निभुताश्च भृत्याः।
धनानि मित्रेषु समर्पितानि वैराण्यमित्रेषु च यापितानि ॥ २२ ॥

एषोऽहिताग्निश्च महातपाश्च वेदान्तगः कर्मसु चाग्न्यशूरः।
एतस्य यत् प्रेतगतस्य कृत्यं तत् कर्तुमिच्छामि तव प्रसादात् ॥ २३ ॥

स तस्य वाक्यैः करुणैर्महात्मा सम्बोधितः साधु विभीषणेन।
आज्ञापयामास नरेन्द्रसूनुः स्वर्गीयमाधानमदीनसत्त्वः ॥ २४ ॥

मरणान्तानि वैराणि निर्वृत्तं नः प्रयोजनम्।
क्रियतामस्य संस्कारो ममाप्येष यथा तव ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
विभीषणविलापः नाम द्वादशाधिकशततमः सर्गः ॥ ६-११२ ॥

॥ त्रयोदशाधिकशततमः सर्गः — रावणान्तःपुरपरिदेवनम् ॥

रावणं निहतं श्रुत्वा राघवेण महात्मना।
अन्तःपुराद् विनिष्पेतू राक्षस्यः शोककर्शिताः ॥ १ ॥

वार्यमाणाः सुबहुशो वेष्टन्त्यः क्षितिपांसुषु।
विमुक्तकेश्यः शोकार्ता गावो वत्सहता इव ॥ २ ॥

उत्तरेण विनिष्क्रम्य द्वारेण सह राक्षसैः।
प्रविश्यायोधनं घोरं विचिन्वन्त्यो हतं पतिम् ॥ ३ ॥

आर्यपुत्रेति वादिन्यो हा नाथेति च सर्वशः।
परिपेतुः कबन्धाङ्कां महीं शोणितकर्दमाम् ॥ ४ ॥

ता बाध्यपरिपूर्णक्ष्यो भर्तृशोकपराजिताः।
करिण्य इव नर्दन्त्यः करेण्वो हतयूथपाः ॥ ५ ॥

ददृशुस्ता महाकायं महावीर्यं महाद्युतिम्।
रावणं निहतं भूमौ नीलाङ्गनचयोपमम् ॥ ६ ॥

ताः पतिं सहसा दृष्ट्वा शयानं रणपांसुषु।
निपेतुस्तस्य गात्रेषु च्छिन्ना वनलता इव ॥ ७ ॥

बहुमानात् परिष्वज्य काचिदेनं रुरोद ह।
चरणौ काचिदालम्ब्य काचित् कण्ठेऽवलम्ब्य च ॥ ८ ॥

उत्क्षिप्य च भुजौ काचिद् भूमौ सुपरिवर्तते।
हतस्य वदनं दृष्ट्वा काचिन्मोहमुपागमत् ॥ ९ ॥

काचिदद्ङ्के शिरः कृत्वा रुरोद मुखमीक्षती।
स्नापयन्ती मुखं बाष्पैस्तुषारैरिव पङ्कजम्॥ १० ॥

एवमार्ताः पतिं दृष्ट्वा रावणं निहतं भुवि।
चुकुशुर्बहुधा शोकाद् भूयस्ताः पर्यदेवयन्॥ ११ ॥

येन वित्रासितः शक्रो येन वित्रासितो यमः।
येन वैश्रवणो राजा पुष्पकेण वियोजितः॥ १२ ॥

गन्धर्वाणामृषीणां च सुराणां च महात्मनाम्।
भयं येन रणे दत्तं सोऽयं शोते रणे हतः॥ १३ ॥

असुरेभ्यः सुरेभ्यो वा पन्नगेभ्योऽपि वा तथा।
भयं यो न विजानाति तस्येदं मानुषाद् भयम्॥ १४ ॥

अवध्यो देवतानां यस्तथा दानवरक्षसाम्।
हतः सोऽयं रणे शोते मानुषेण पदातिना॥ १५ ॥

यो न शक्यः सुरैर्हन्तुं न यक्षैर्नासुरैस्तथा।
सोऽयं कश्चिदिवासत्त्वो मृत्युं मर्त्येन लभितः॥ १६ ॥

एवं वदन्त्यो रुरदुस्तस्य ता दुःखिताः स्त्रियः।
भूय एव च दुःखार्ता विलेपुश्च पुनः पुनः॥ १७ ॥

अशृण्वता तु सुहृदां सततं हितवादिनाम्।
मरणायाहृता सीता राक्षसाश्च निपातिताः।
एताः समभिदानीं ते वयमात्मा च पातितः॥ १८ ॥

ब्रुवाणोऽपि हितं वाक्यमिष्टो भ्राता विभीषणः।
दृष्टं परुषितो मोहात् त्वयाऽत्मवधकाङ्गिणा॥ १९ ॥

यदि निर्यातिता ते स्यात् सीता रामाय मैथिली।
न नः स्याद् व्यसनं घोरमिदं मूलहरं महत्॥२०॥

वृत्तकामो भवेद् भ्राता रामो मित्रकुलं भवेत्।
वयं चाविधवाः सर्वाः सकामा न च शत्रवः॥२१॥

त्वया पुनर्नृशंसेन सीतां संरुन्धता बलात्।
राक्षसा वयमात्मा च त्रयं तुल्यं निपातितम्॥२२॥

न कामकारः कामं वा तव राक्षसपुञ्जव।
दैवं चेष्टयते सर्वं हतं दैवेन हन्यते॥२३॥

वानराणां विनाशोऽयं राक्षसानां च ते रणे।
तव चैव महाबाहो दैवयोगादुपागतः॥२४॥

नैवार्थ्येन च कामेन विक्रमेण न चाङ्गया।
शक्या दैवगतिलोके निर्वर्तयितुमुद्यता॥२५॥

विलेपुरेवं दीनास्ता राक्षसाधिपयोषितः।
कुर्य इव दुःखार्ता बाष्पपर्याकुलेक्षणाः॥२६॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
रावाणान्तः पुरपरिदेवनम् नाम त्रयोदशाधिकशततमः सर्गः
॥ ६-११३ ॥

॥ चतुर्दशाधिकशततमः सर्गः — मन्दोदरीविलापः ॥

तासां विलपमानानां तदा राक्षसयोषिताम्।
ज्येष्ठपत्नी प्रिया दीना भर्तारं समुदैक्षत ॥ १ ॥

दशग्रीवं हतं दृष्ट्वा रामेणाचिन्त्यकर्मणा।
 पतिं मन्दोदरी तत्र कृपणा पर्यदेवयत्॥२॥
 ननु नाम महाबाहो तव वैश्रवणानुज।
 कुद्धस्य प्रमुखे स्थातुं त्रस्यत्यपि पुरन्दरः॥३॥
 त्रृष्णयश्च महान्तोऽपि गन्धर्वाश्च यशस्विनः।
 ननु नाम तवोद्वेगाच्चारणाश्च दिशो गताः॥४॥
 स त्वं मानुषमात्रेण रामेण युधि निर्जितः।
 न व्यपत्रपसे राजन् किमिदं राक्षसेश्वर॥५॥
 कथं त्रैलोक्यमाकम्य श्रिया वीर्येण चान्वितम्।
 अविष्हदं जघान त्वां मानुषो वनगोचरः॥६॥
 मानुषाणामविषये चरतः कामरूपिणः।
 विनाशस्तव रामेण संयुगे नोपपद्यते॥७॥
 न चैतत् कर्म रामस्य श्रद्धामि चमूमुखे।
 सर्वतः समुपेतस्य तव तेनाभिमर्षणम्॥८॥
 अथवा रामरूपेण कृतान्तः स्वयमागतः।
 मायां तव विनाशाय विधायाप्रतितर्किताम्॥९॥
 अथवा वासवेन त्वं धर्षितोऽसि महाबल।
 वासवस्य तु का शक्तिस्त्वां द्रष्टुमपि संयुगे॥१०॥
 महाबलं महावीर्य देवशत्रुं महौजसम्।
 व्यक्तमेष महायोगी परमात्मा सनातनः॥११॥
 अनादिमध्यनिधनो महतः परमो महान्।
 तमसः परमो धाता शङ्खचक्रगदाधरः॥१२॥

श्रीवत्सवक्षा नित्यश्रीरजय्यः शाश्वतो ध्रुवः।
मानुषं रूपमास्थाय विष्णुः सत्यपराक्रमः ॥ १३ ॥

सर्वैः परिवृतो देवैर्वानरत्वमुपागतैः।
सर्वलोकेश्वरः श्रीमाँल्लोकानां हितकाम्यया ॥ १४ ॥

स राक्षसपरीवारं देवशत्रुं भयावहम्।
इन्द्रियाणि पुरा जित्वा जितं त्रिभुवनं त्वया ॥ १५ ॥

स्मरद्दिरिव तद् वैरमिन्द्रियैरेव निर्जितः।
यदैव हि जनस्थाने राक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ १६ ॥

खरस्तु निहतो भ्राता तदा रामो न मानुषः।
यदैव नगरीं लङ्घां दुष्घवेशां सुरैरपि ॥ १७ ॥

प्रविष्टो हनुमान् वीर्यात् तदैव व्यथिता वयम्।
क्रियतामविरोधश्च राघवेणेति यन्मया ॥ १८ ॥

उच्यमानो न गृह्णासि तस्येयं व्युष्टिरागता।
अकस्माच्चाभिकामोऽसि सीतां राक्षसपुङ्खव ॥ १९ ॥

ऐश्वर्यस्य विनाशाय देहस्य स्वजनस्य च।
अरुन्धत्या विशिष्टां तां रोहिण्याश्चापि दुर्मते ॥ २० ॥

सीतां धर्षयता मान्यां त्वया ह्यसदृशं कृतम्।
वसुधाया हि वसुधां श्रियाः श्रीं भर्तृवत्सलाम् ॥ २१ ॥

सीतां सर्वानवद्याङ्गीमरण्ये विजने शुभाम्।
आनयित्वा तु तां दीनां छद्मनाऽऽत्मस्वदूषणम् ॥ २२ ॥

अप्राप्य तं चैव कामं मैथिलीसङ्गमे कृतम्।
पतिव्रतायास्तपसा नूनं दग्धोऽसि मे प्रभो ॥ २३ ॥

तदैव यन्न दग्धस्त्वं धर्षयस्तनुमध्यमाम्।
देवा विभ्यति ते सर्वे सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः ॥ २४ ॥

अवश्यमेव लभते फलं पापस्य कर्मणः।
भर्तः पर्यागते काले कर्ता नास्त्यत्र संशयः ॥ २५ ॥

शुभकृच्छुभमाप्नोति पापकृत् पापमश्चुते।
विभीषणः सुखं प्राप्तस्त्वं प्राप्तः पापमीटशम् ॥ २६ ॥

सन्त्यन्याः प्रमदास्तुभ्यं रूपेणाभ्यधिकास्ततः।
अनङ्गवशमापन्नस्त्वं तु मोहान्न बुद्ध्यसे ॥ २७ ॥

न कुलेन न रूपेण न दाक्षिण्येन मैथिली।
मयाधिका वा तुल्या वा तत् तु मोहान्न बुद्ध्यसे ॥ २८ ॥

सर्वदा सर्वभूतानां नास्ति मृत्युरलक्षणः।
तव तद्वदयं मृत्युमौथिलीकृतलक्षणः ॥ २९ ॥

सीतानिमित्तजो मृत्युस्त्वया दूरादुपाहृतः।
मैथिली सह रामेण विशोका विहरिष्यति ॥ ३० ॥

अल्पपुण्या त्वहं घोरे पतिता शोकसागरे।
कैलासे मन्दरे मेरौ तथा चैत्ररथे वने ॥ ३१ ॥

देवोद्यानेषु सर्वेषु विहृत्य सहिता त्वया।
विमानेनानुरूपेण या याम्यतुलया श्रिया ॥ ३२ ॥

पश्यन्ती विविधान् देशांस्तांस्तांश्चित्रस्त्रगम्बरा।
भ्रांशिता कामभोगेभ्यः सास्मि वीर वधात् तव ॥ ३३ ॥

सैवान्येवास्मि संवृत्ता धिग्राज्ञां चञ्चलां श्रियम्।
हा राजन् सुकुमारं ते सुभ्रु सुत्वक्त्समुन्नसम् ॥ ३४ ॥

कान्तिश्रीद्युतिभिस्तुल्यमिन्दुपद्मदिवाकरैः ।
किरीटकूटोज्ज्वलितं ताम्रास्यं दीप्तकुण्डलम्॥ ३५ ॥

मदव्याकुललोलाक्षं भूत्वा यत्पानभूमिषु।
विविधस्वग्धरं चारु वल्गुस्मितकथं शुभम्॥ ३६ ॥

तदेवाद्य तवैवं हि वक्रं न भ्राजते प्रभो।
रामसायकनिर्भिन्नं रक्तं रुधिरविस्त्रवैः॥ ३७ ॥

विशीर्णमेदोमस्तिष्कं रूक्षं स्यन्दनरेणुभिः।
हा पश्चिमा मे सम्प्राप्ता दशा वैधव्यदायिनी॥ ३८ ॥

या मयाऽसीन्न सम्बुद्धा कदाचिदपि मन्द्या।
पिता दानवराजो मे भर्ता मे राक्षसेश्वरः॥ ३९ ॥

पुत्रो मे शक्रनिर्जेता इत्यहं गर्विता भृशम्।
दृष्टारिमथनाः कूराḥ प्रख्यातबलपौरुषाः॥ ४० ॥

अकुतश्चिद्दया नाथा ममेत्यासीन्मतिर्घुवा।
तेषामेवम्प्रभावाणां युष्माकं राक्षसर्षभाः॥ ४१ ॥

कथं भयमसम्बुद्धं मानुषादिदमागतम्।
स्त्रिग्धेन्द्रनीलनीलं तु प्रांशुशैलोपमं महत्॥ ४२ ॥

केयूराङ्गदवैदूर्यमुक्ताहारस्त्रगुज्ज्वलम् ।
कान्तं विहारेष्वधिकं दीप्तं सङ्ग्रामभूमिषु॥ ४३ ॥

भात्याभरणभाभिर्यद् विद्युद्दिरिव तोयदः।
तदेवाद्य शरीरं ते तीक्ष्णैर्नैकशरैश्चितम्॥ ४४ ॥

पुनर्दुर्लभसंस्पर्शं परिष्वकुं न शक्यते।
श्वाविधः शललैर्यद्वद् बाणैर्लग्नैर्निरन्तरम्॥ ४५ ॥

स्वर्पितैर्मर्मसु भृशं सञ्चिन्नस्त्रायुबन्धनम्।
क्षितौ निपतितं राजन् श्यामं वै रुधिरच्छवि ॥ ४६ ॥

वज्रप्रहाराभिहतो विकीर्ण इव पर्वतः।
हा स्वप्नः सत्यमेवेदं त्वं रामेण कथं हतः ॥ ४७ ॥

त्वं मृत्योरपि मृत्युः स्याः कथं मृत्युवशं गतः।
त्रैलोक्यवसुभोक्तारं त्रैलोक्योद्भेगदं महत् ॥ ४८ ॥

जेतारं लोकपालानां क्षेप्तारं शङ्करस्य च।
दृप्तानां निय्रहीतारमाविष्कृतपराक्रमम् ॥ ४९ ॥

लोकक्षोभयितारं च साधुभूतविदारणम्।
ओजसा दृप्तवाक्यानां वक्तारं रिपुसन्निघौ ॥ ५० ॥

स्वयूथभृत्यगोप्तारं हन्तारं भीमकर्मणाम्।
हन्तारं दानवेन्द्राणां यक्षाणां च सहस्रशः ॥ ५१ ॥

निवातकवचानां तु निय्रहीतारमाहवे।
नैकयज्ञविलोप्तारं त्रातारं स्वजनस्य च ॥ ५२ ॥

धर्मव्यवस्थाभेत्तारं मायास्त्रष्टारमाहवे।
देवासुरनृकन्यानामाहर्तारं ततस्ततः ॥ ५३ ॥

शत्रुस्त्रीशोकदातारं नेतारं स्वजनस्य च।
लङ्घाद्वीपस्य गोप्तारं कर्तारं भीमकर्मणाम् ॥ ५४ ॥

अस्माकं कामभोगानां दातारं रथिनां वरम्।
एवम्प्रभावं भर्तारं दृष्ट्वा रामेण पातितम् ॥ ५५ ॥

स्थिरास्मि या देहमिमं धारयामि हतप्रिया।
शयनेषु महार्हेषु शयित्वा राक्षसेश्वर ॥ ५६ ॥

इह कस्मात् प्रसुसोऽसि धरण्यां रेणुगुणिठतः ।
यदा मे तनयः शस्तो लक्ष्मणेनेन्द्रजिद् युधि ॥ ५७ ॥

तदा त्वभिहता तीव्रमद्य त्वस्मिन् निपातिता ।
साहं बन्धुजनैर्हीना हीना नाथेन च त्वया ॥ ५८ ॥

विहीना कामभोगैश्च शोचिष्ये शाश्वतीः समाः ।
प्रपन्नो दीर्घमध्वानं राजन्नद्य सुदुर्गमम् ॥ ५९ ॥

नय मामपि दुःखार्ता न वर्तिष्ये त्वया विना ।
कस्मात् त्वं मां विहायेह कृपणां गन्तुमिच्छसि ॥ ६० ॥

दीनां विलपतीं मन्दां किं च मां नाभिभाषसे ।
दृष्ट्वा न खल्वभिकुद्धो मामिहानवगुणिठताम् ॥ ६१ ॥

निर्गतां नगरद्वारात् पद्मामेवागतां प्रभो ।
पश्येष्टदार दारांस्ते भ्रष्टलज्जावगुणिठनान् ॥ ६२ ॥

बहिर्निष्पतितान् सर्वान् कथं दृष्ट्वा न कुप्यसि ।
अयं क्रीडासहायस्तेऽनाथो लालप्यते जनः ॥ ६३ ॥

न चैनमाश्वासयसि किं वा न बहुमन्यसे ।
यास्त्वया विधवा राजन् कृता नैकाः कुलस्त्रियः ॥ ६४ ॥

पतिव्रता धर्मरता गुरुशुश्रूषणे रताः ।
ताभिः शोकाभितसाभिः शस्तः परवशं गतः ॥ ६५ ॥

त्वया विप्रकृताभिश्च तदा शस्तस्तदागतम् ।
प्रवादः सत्यमेवायं त्वां प्रति प्रायशो नृप ॥ ६६ ॥

पतिव्रतानां नाकस्मात् पतन्त्यश्रूणि भूतले ।
कथं च नाम ते राजङ्ग्लोकानाक्रम्य तेजसा ॥ ६७ ॥

नारीचौर्यमिदं क्षुद्रं कृतं शौण्डीर्यमानिना।
अपनीयाश्रमाद् रामं यन्मृगच्छब्दना त्वया ॥ ६८ ॥

आनीता रामपत्नी सा अपनीय च लक्ष्मणम्।
कातर्यं च न ते युद्धे कदाचित् संस्मराम्यहम् ॥ ६९ ॥

तत् तु भाग्यविपर्यासान्नूनं ते पक्षलक्षणम्।
अतीतानागतार्थज्ञो वर्तमानविचक्षणः ॥ ७० ॥

मैथिलीमाहृतां दृष्ट्वा ध्यात्वा निःश्वस्य चायतम्।
सत्यवाक् स महाबाहो देवरो मे यदब्रवीत् ॥ ७१ ॥

अयं राक्षसमुख्यानां विनाशः प्रत्युपस्थितः।
कामक्रोधसमुत्थेन व्यसनेन प्रसङ्गिना ॥ ७२ ॥

निवृत्तस्त्वत्कृतेनार्थः सोऽयं मूलहरो महान्।
त्वया कृतमिदं सर्वमनाथं राक्षसं कुलम् ॥ ७३ ॥

नहि त्वं शोचितव्यो मे प्रख्यातबलपौरुषः।
स्त्रीस्वभावात् तु मे बुद्धिः कारुण्ये परिवर्तते ॥ ७४ ॥

सुकृतं दुष्कृतं च त्वं गृहीत्वा स्वां गतिं गतः।
आत्मानमनुशोचामि त्वद्विनाशेन दुःखिताम् ॥ ७५ ॥

सुहृदां हितकामानां न श्रुतं वचनं त्वया।
भ्रातृणां चैव कातर्ण्येन हितमुक्तं दशानन ॥ ७६ ॥

हेत्वर्थयुक्तं विधिवच्छेयस्करमदारुणम्।
विभीषणेनाभिहितं न कृतं हेतुमत् त्वया ॥ ७७ ॥

मारीचकुम्भकर्णाभ्यां वाक्यं मम पितुस्तथा।
न कृतं वीर्यमत्तेन तस्येदं फलमीदशम् ॥ ७८ ॥

नीलजीमूतसङ्काश पीताम्बर शुभाङ्गद।
स्वगात्राणि विनिक्षिप्य किं शेषे रुधिरावृतः ॥ ७९ ॥

प्रसुप्त इव शोकार्ता किं मां न प्रतिभाषसे।
महावीर्यस्य दक्षस्य संयुगेष्वपलायिनः ॥ ८० ॥

यातुधानस्य दौहित्रीं किं मां न प्रतिभाषसे।
उत्तिष्ठोन्तिष्ठ किं शेषे नवे परिभवे कृते ॥ ८१ ॥

अद्य वै निर्भया लङ्घां प्रविष्टाः सूर्यरश्मयः।
येन सूदयसे शत्रून् समरे सूर्यवर्चसा ॥ ८२ ॥

वज्रं वज्रधरस्येव सोऽयं ते सततार्चितः।
रणे बहुप्रहरणो हेमजालपरिष्कृतः ॥ ८३ ॥

परिघो व्यवकीर्णस्ते बाणैश्छन्नः सहस्रधा।
प्रियामिवोपसङ्गृह्य किं शेषे रणमेदिनीम् ॥ ८४ ॥

अप्रियामिव कस्माच्च मां नेच्छस्यभिभाषितुम्।
धिगस्तु हृदयं यस्या ममेदं न सहस्रधा ॥ ८५ ॥

त्वयि पञ्चत्वमापन्ने फलते शोकपीडितम्।
इत्येवं विलपन्ती सा बाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥ ८६ ॥

स्नेहोपस्कन्नहृदया तदा मोहमुपागमत्।
कश्मलाभिहता सन्ना बभौ सा रावणोरसि ॥ ८७ ॥

सन्ध्यानुरक्ते जलदे दीप्ता विद्युदिवोज्ज्वला।
तथागतां समुथाप्य सपत्न्यस्तां भृशातुराः ॥ ८८ ॥

पर्यवस्थापयामासू रुदत्यो रुदतीं भृशम्।
किं ते न विदिता देवि लोकानां स्थितिरध्व्रुवा ॥ ८९ ॥

दशाविभागपर्याये राज्ञां वै चञ्चलाः श्रियः।
इत्येवमुच्यमाना सा सशब्दं प्ररुरोद ह ॥ ९० ॥

स्तपयन्ती तदास्त्रेण स्तनौ वक्रं सुनिर्मलम्।
एतस्मिन्नन्तरे रामो विभीषणमुवाच ह ॥ ९१ ॥

संस्कारः क्रियतां भ्रातुः स्त्रीगणः परिसान्त्व्यताम्।
तमुवाच ततो धीमान् विभीषण इदं वचः ॥ ९२ ॥

विमृश्य बुद्ध्या प्रश्नितं धर्मार्थसहितं हितम्।
त्यक्तधर्मव्रतं क्रूरं नृशंसमनृतं तथा ॥ ९३ ॥

नाहमर्हामि संस्कर्तुं परदाराभिर्मर्शनम्।
भ्रातृरूपो हि मे शत्रुरेष सर्वाहिते रतः ॥ ९४ ॥

रावणो नाहते पूजां पूज्योऽपि गुरुगौरवात्।
नृशंस इति मां राम वक्ष्यन्ति मनुजा भुवि ॥ ९५ ॥

श्रुत्वा तस्यागुणान् सर्वे वक्ष्यन्ति सुकृतं पुनः।
तच्छ्रुत्वा परमप्रीतो रामो धर्मभृतां वरः ॥ ९६ ॥

विभीषणमुवाचेदं वाक्यज्ञां वाक्यकोविदः।
तवापि मे प्रियं कार्यं त्वत्प्रभावान्मया जितम् ॥ ९७ ॥

अवश्यं तु क्षमं वाच्यो मया त्वं राक्षसेश्वर।
अधर्मानृतसंयुक्तः कामं त्वेष निशाचरः ॥ ९८ ॥

तेजस्वी बलवाञ्छूरः सङ्गामेषु च नित्यशः।
शतक्रतुमुखैर्दैवैः श्रूयते न पराजितः ॥ ९९ ॥

महात्मा बलसम्पन्नो रावणो लोकरावणः।
मरणान्तानि वैराणि निर्वृत्तं नः प्रयोजनम् ॥ १०० ॥

क्रियतामस्य संस्कारो ममाप्येष यथा तव।
त्वत्सकाशान्महाबाहो संस्कारं विधिपूर्वकम्॥ १०१॥

क्षिप्रमर्हति धर्मेण त्वं यशोभाग् भविष्यसि।
राघवस्य वचः श्रुत्वा त्वरमाणो विभीषणः॥ १०२॥

संस्कारयितुमारेभे भ्रातरं रावणं हतम्।
स प्रविश्य पुरीं लङ्कां राक्षसेन्द्रो विभीषणः॥ १०३॥

रावणस्याभिहोत्रं तु निर्यापयति सत्वरम्।
शकटान् दारुरूपाणि अग्नीन् वै याजकांस्तथा॥ १०४॥

तथा चन्दनकाषाणि काषाणि विविधानि च।
अगरूणि सुगन्धीनि गन्धांश्च सुरभींस्तथा॥ १०५॥

मणिमुक्ताप्रवालानि निर्यापयति राक्षसः।
आजगाम मुहूर्तेन राक्षसैः परिवारितः॥ १०६॥

ततो माल्यवता सार्धं क्रियामेव चकार सः।
सौवर्णी शिविकां दिव्यामारोप्य क्षौमवाससम्॥ १०७॥

रावणं राक्षसाधीशमश्रुवर्णमुखा द्विजाः।
तूर्यधोषैश्च विविधैः स्तुवद्दिश्वाभिनन्दितम्॥ १०८॥

पताकाभिश्च चित्राभिः सुमनोभिश्च चित्रिताम्।
उत्क्षिप्य शिविकां तां तु विभीषणपुरोगमाः॥ १०९॥

दक्षिणाभिमुखाः सर्वे गृह्य काषाणि भेजिरे।
अग्नयो दीप्यमानास्ते तदाध्वर्युसमीरिताः॥ ११०॥

शरणाभिगताः सर्वे पुरस्तात् तस्य ते ययुः।
अन्तःपुराणि सर्वाणि रुदमानानि सत्वरम्॥ १११॥

पृष्ठतोऽनुयुस्तानि पूवमानानि सर्वतः।
रावणं प्रयते देशे स्थाप्य ते भृशदुःखिताः ॥ ११२ ॥

चितां चन्दनकाष्ठैश्च पद्मकोशीरचन्दनैः।
ब्राह्म्या संवर्तयामासू राङ्गवास्तरणावृताम् ॥ ११३ ॥

प्रचक्रू राक्षसेन्द्रस्य पितृमेधमनुत्तमम्।
वेदिं च दक्षिणाप्राचीं यथास्थानं च पावकम् ॥ ११४ ॥

पृष्ठदाज्येन सम्पूर्णं स्नुवं स्कन्ये प्रचिक्षिपुः।
पादयोः शकटं प्रापुरुर्वर्वशोलूखलं तदा ॥ ११५ ॥

दारुपात्राणि सर्वाणि अरणिं चोत्तरारणिम्।
दत्त्वा तु मुसलं चान्यं यथास्थानं विचक्रमुः ॥ ११६ ॥

शास्त्रदृष्टेन विधिना महर्षिविहितेन च।
तत्र मेध्यं पशुं हत्वा राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः ॥ ११७ ॥

परिस्तरणिकां राज्ञो धृताकां समवेशयन्।
गन्धैर्माल्यैरलङ्घत्य रावणं दीनमानसाः ॥ ११८ ॥

विभीषणसहायास्ते वस्त्रैश्च विविधैरपि।
लाजैरवकिरन्ति स्म बाष्पपूर्णमुखास्तथा ॥ ११९ ॥

स ददौ पावकं तस्य विधियुक्तं विभीषणः।
स्नात्वा चैवार्द्ववस्त्रेण तिलान् दर्भविमिश्रितान् ॥ १२० ॥

उदकेन च सम्मिश्रान् प्रदाय विधिपूर्वकम्।
ताः स्त्रियोऽनुनयामास सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ॥ १२१ ॥

गम्यतामिति ताः सर्वा विविशुर्नगरं ततः।
प्रविष्टासु पुरीं स्त्रीषु राक्षसेन्द्रो विभीषणः।
रामपाश्वमुपागम्य समतिष्ठद् विनीतवत्॥१२२॥

रामोऽपि सह सैन्येन समुग्रीवः सलक्ष्मणः।
हर्षं लेभे रिपुं हत्वा वृत्रं वज्रधरो यथा॥१२३॥

ततो विमुक्त्वा सशरं शरासनं महेन्द्रदत्तं कवचं स तन्महत्।
विमुच्य रोषं रिपुनिघ्रहात् ततो रामः स सौम्यत्वमुपागतोऽरिहा॥१२४॥

॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
मन्दोदरीविलापः नाम चतुर्दशाधिकशततमः सर्गः ॥६-११४॥

॥पञ्चदशाधिकशततमः सर्गः — विभीषणाभिषेकः ॥

ते रावणवधं दृष्ट्वा देवगन्धर्वदानवाः।
जग्मुः स्वैः स्वैर्विमानैस्ते कथयन्तः शुभाः कथाः॥१॥

रावणस्य वधं घोरं राघवस्य पराक्रमम्।
सुयुद्धं वानराणां च सुग्रीवस्य च मन्त्रितम्॥२॥

अनुरागं च वीर्यं च मारुतेलक्ष्मणस्य च।
पतित्रतात्वं सीताया हनूमति पराक्रमम्॥३॥

कथयन्तो महाभागा जग्मुहृष्टा यथागतम्।
राघवस्तु रथं दिव्यमिन्द्रदत्तं शिखिप्रभम्॥४॥

अनुज्ञाप्य महाबाहुर्मातलिं प्रत्यपूजयत्।
राघवेणाभ्यनुज्ञातो मातलिः शक्रसारथिः॥५॥

दिव्यं तं रथमास्थाय दिवमेवोत्पात ह।
तस्मिंस्तु दिवमारूढे सरथे रथिनां वरः ॥ ६ ॥

राघवः परमप्रीतः सुग्रीवं परिषस्वजे।
परिष्वज्य च सुग्रीवं लक्ष्मणेनाभिवादितः ॥ ७ ॥

पूज्यमानो हरिगणैराजगाम बलालयम्।
अथोवाच स काकुत्स्थः समीपपरिवर्त्तनम् ॥ ८ ॥

सौमित्रिं सत्त्वसम्पन्नं लक्ष्मणं दीप्ततेजसम्।
विभीषणमिमं सौम्य लङ्घायामभिषेचय ॥ ९ ॥

अनुरक्तं च भक्तं च तथा पूर्वोपकारिणम्।
एष मे परमः कामो यदिमं रावणानुजम् ॥ १० ॥

लङ्घायां सौम्य पश्येयमभिषिक्तं विभीषणम्।
एवमुक्तस्तु सौमित्री राघवेण महात्मना ॥ ११ ॥

तथेत्युक्त्वा सुसंहृष्टः सौवर्ण घटमाददे।
तं घटं वानरेन्द्राणां हस्ते दत्त्वा मनोजवान् ॥ १२ ॥

व्यादिदेश महासत्त्वान् समुद्रसलिलं तदा।
अतिशीघ्रं ततो गत्वा वानरास्ते मनोजवाः ॥ १३ ॥

आगतास्तु जलं गृह्ण समुद्राद् वानरोत्तमाः।
ततस्त्वेकं घटं गृह्ण संस्थाप्य परमासने ॥ १४ ॥

घटेन तेन सौमित्रिभ्यषिञ्चद् विभीषणम्।
लङ्घायां रक्षसां मध्ये राजानं रामशासनात् ॥ १५ ॥

विधिना मन्त्रदृष्टेन सुहृद्दणसमावृतम्।
अभ्यषिञ्चस्तदा सर्वे राक्षसा वानरास्तथा ॥ १६ ॥

प्रहर्षमतुलं गत्वा तुष्टवू राममेव हि।
तस्यामात्या जहृषिरे भक्ता ये चास्य राक्षसाः ॥ १७ ॥

दृष्टाभिषिक्तं लङ्घायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम्।
राघवः परमां प्रीतिं जगाम सहलक्ष्मणः ॥ १८ ॥

स तद् राज्यं महत् प्राप्य रामदत्तं विभीषणः।
सान्त्वयित्वा प्रकृतयस्ततो राममुपागमत् ॥ १९ ॥

दध्यक्षतान् मोदकांश्च लाजाः सुमनसस्तथा।
आजहुरथ संहृष्टाः पौरास्तस्मै निशाचराः ॥ २० ॥

स तान् गृहीत्वा दुर्धर्षो राघवाय न्यवेदयत्।
मङ्गल्यं मङ्गलं सर्वं लक्ष्मणाय च वीर्यवान् ॥ २१ ॥

कृतकार्यं समृद्धार्थं दृष्ट्वा रामो विभीषणम्।
प्रतिजग्राह तत् सर्वं तस्यैव प्रतिकाम्यया ॥ २२ ॥

ततः शैलोपमं वीरं प्राञ्जलिं प्रणतं स्थितम्।
उवाचेदं वचो रामो हनूमन्तं प्लवङ्गमम् ॥ २३ ॥

अनुज्ञाप्य महाराजमिमं सौम्य विभीषणम्।
प्रविश्य नगरीं लङ्घां कौशलं ब्रूहि मैथिलीम् ॥ २४ ॥

वैदेह्यै मां च कुशलं सुग्रीवं च सलक्ष्मणम्।
आचक्ष्व वदतां श्रेष्ठ रावणं च हतं रणे ॥ २५ ॥

प्रियमेतदिहारव्याहि वैदेह्यास्त्वं हरीश्वर।
प्रतिगृह्य तु सन्देशमुपावर्तितुर्मर्हसि ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
विभीषणाभिषेकः नाम पञ्चदशाधिकशततमः सर्गः ॥ ६-११५ ॥

॥ घोडशाधिकशततमः सर्गः — मैथिलीप्रियनिवेदनम् ॥

इति प्रतिसमादिष्टे हनूमान् मारुतात्मजः।
प्रविवेश पुरीं लङ्कां पूज्यमानो निशाचरैः ॥ १ ॥

प्रविश्य च पुरीं लङ्कामनुज्ञाप्य विभीषणम्।
ततस्तेनाभ्यनुज्ञातो हनूमान् वृक्षवाटिकाम् ॥ २ ॥

सम्प्रविश्य यथान्यायं सीताया विदितो हरिः।
दर्दशं मृजया हीनां सातङ्कां रोहिणीमिव ॥ ३ ॥

वृक्षमूले निरानन्दां राक्षसीभिः परीवृताम्।
निभृतः प्रणतः प्रह्बः सोऽभिगम्याभिवाद्य च ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा तमागतं देवी हनूमन्तं महाबलम्।
तूष्णीमास्त तदा दृष्ट्वा स्मृत्वा हृष्टाभवत् तदा ॥ ५ ॥

सौम्यं तस्या मुखं दृष्ट्वा हनूमान् प्लवगोत्तमः।
रामस्य वचनं सर्वमारव्यातुमुपचक्रमे ॥ ६ ॥

वैदेहि कुशली रामः सहसुग्रीवलक्ष्मणः।
कुशलं चाह सिद्धार्थो हतशत्रुरमित्रजित् ॥ ७ ॥

विभीषणसहायेन रामेण हरिभिः सह।
निहतो रावणो देवि लक्ष्मणेन च वीर्यवान् ॥ ८ ॥

प्रियमारव्यामि ते देवि भूयश्च त्वां सभाजये।
तव प्रभावाद् धर्मज्ञे महान् रामेण संयुगे ॥ ९ ॥

लब्धोऽयं विजयः सीते स्वस्था भव गतज्वरा।
रावणश्च हतः शत्रुर्लङ्का चैव वशीकृता ॥ १० ॥

मया ह्यलब्धनिद्रेण धृतेन तव निर्जये।
प्रतिज्ञैषा विनिस्तीर्णा बद्धा सेतुं महोदधौ ॥ ११ ॥

सम्भ्रमश्च न कर्तव्यो वर्तन्त्या रावणालये।
विभीषणविधेयं हि लङ्घैश्वर्यमिदं कृतम् ॥ १२ ॥

तदाश्वसिहि विस्त्रब्धं स्वगृहे परिवर्तसे।
अयं चाभ्येति संहृष्टस्त्वद्वर्णनसमुत्सुकः ॥ १३ ॥

एवमुक्ता तु सा देवी सीता शशिनिभानना।
प्रहर्षेणावरुद्धा सा व्याहर्तुं न शशाक ह ॥ १४ ॥

ततोऽब्रवीद्धरिवरः सीतामप्रतिजल्पतीम्।
किं त्वं चिन्तयसे देवि किं च मां नाभिभाषसे ॥ १५ ॥

एवमुक्ता हनुमता सीता धर्मपथे स्थिता।
अब्रवीत् परमप्रीता बाष्पगद्ददया गिरा ॥ १६ ॥

प्रियमेतदुपश्रुत्य भर्तुर्विजयसंश्रितम्।
प्रहर्षवशमापन्ना निर्वाक्यास्मि क्षणान्तरम् ॥ १७ ॥

नहि पश्यामि सदृशं चिन्तयन्ती प्लवङ्गम्।
आख्यानकस्य भवतो दातुं प्रत्यभिनन्दनम् ॥ १८ ॥

न हि पश्यामि तत् सौम्य पृथिव्यामपि वानर।
सदृशं यत्रियाख्याने तव दत्त्वा भवेत् सुखम् ॥ १९ ॥

हिरण्यं वा सुवर्णं वा रत्नानि विविधानि च।
राज्यं वा त्रिषु लोकेषु एतन्नाहंति भाषितम् ॥ २० ॥

एवमुक्तस्तु वैदेह्या प्रत्युवाच प्लवङ्गमः।
प्रगृहीताञ्जलिर्हर्षात् सीतायाः प्रमुखे स्थितः ॥ २१ ॥

भर्तुः प्रियहिते युक्ते भर्तुर्विजयकाङ्क्षिणि।
स्निग्धमेवंविधं वाक्यं त्वमेवार्हस्यनिन्दिते॥ २२ ॥

तवैतद् वचनं सौम्ये सारवत् स्निग्धमेव च।
रत्नोद्घाद् विविधाच्चापि देवराज्याद् विशिष्यते॥ २३ ॥

अर्थतश्च मया प्राप्ता देवराज्यादयो गुणाः।
हतशत्रुं विजयिनं रामं पश्यामि सुस्थितम्॥ २४ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा मैथिली जनकात्मजा।
ततः शुभतरं वाक्यमुवाच पवनात्मजम्॥ २५ ॥

अतिलक्षणसम्पन्नं माधुर्यगुणभूषणम्।
बुद्ध्या ह्यष्टाङ्गया युक्तं त्वमेवार्हसि भाषितुम्॥ २६ ॥

श्लाघनीयोऽनिलस्य त्वं सुतः परमधार्मिकः।
बलं शौर्यं श्रुतं सत्त्वं विक्रमो दाक्ष्यमुत्तमम्॥ २७ ॥

तेजः क्षमा धृतिः स्थैर्यं विनीतत्वं न संशयः।
एते चान्ये च बहवो गुणास्त्वय्येव शोभनाः॥ २८ ॥

अथोवाच पुनः सीतामसम्भ्रान्तो विनीतवत्।
प्रगृहीताञ्जलिर्हर्षात् सीतायाः प्रमुखे स्थितः॥ २९ ॥

इमास्तु खलु राक्षस्यो यदि त्वमनुमन्यसे।
हन्तुमिच्छामि ताः सर्वा याभिस्त्वं तर्जिता पुरा॥ ३० ॥

क्लिश्यन्तीं पतिदेवां त्वामशोकवनिकां गताम्।
घोररूपसमाचाराः क्रूराः क्रूरतरेक्षणाः॥ ३१ ॥

इह श्रुता मया देवि राक्षस्यो विकृताननाः।
असकृत्परुषैर्वाक्यैर्वदन्त्यो रावणाङ्गया॥ ३२ ॥

विकृता विकृताकाराः क्रूराः क्रूरकचेक्षणाः ।
 इच्छामि विविधैर्घातैर्हन्तुमेताः सुदारुणाः ॥ ३३ ॥
 राक्षस्यो दारुणकथा वरमेतत् प्रयच्छ मे।
 मुष्ठिभिः पार्षिंघातैश्च विशालैश्चैव बाहुभिः ॥ ३४ ॥
 जङ्घाजानुप्रहारैश्च दन्तानां चैव पीडनैः।
 कर्तनैः कर्णनासानां केशानां लुच्चनैस्तथा ॥ ३५ ॥
 निपात्य हन्तुमिच्छामि तत्र विप्रियकारिणीः।
 एवं प्रहारैबहुभिः सम्प्रहार्य यशस्विनि ॥ ३६ ॥
 धातये तीव्ररूपाभिर्याभिस्त्वं तर्जिता पुरा।
 इत्युक्ता सा हनुमता कृपणा दीनवत्सला ॥ ३७ ॥
 हनूमन्तमुवाचेदं चिन्तयित्वा विमृश्य च।
 राजसंश्रयवश्यानां कुर्वतीनां पराज्ञया ॥ ३८ ॥
 विधेयानां च दासीनां कः कुप्येद् वानरोत्तम।
 भाग्यवैषम्यदोषेण पुरस्तादुष्कृतेन च ॥ ३९ ॥
 मयैतत् प्राप्यते सर्वं स्वकृतं ह्युपभुज्यते।
 मैवं वद महाबाहो दैवी ह्येषा परा गतिः ॥ ४० ॥
 प्राप्तव्यं तु दशायोगान्मयैतदिति निश्चितम्।
 दासीनां रावणस्याहं मर्षयामीह दुर्बला ॥ ४१ ॥
 आज्ञसा राक्षसेनेह राक्षस्यस्तर्जयन्ति माम्।
 हते तस्मिन् न कुर्वन्ति तर्जनं मारुतात्मज ॥ ४२ ॥
 अयं व्याघ्रसमीपे तु पुराणो धर्मसंहितः।
 ऋक्षेण गीतः श्लोकोऽस्ति तं निबोध पूवङ्गम ॥ ४३ ॥

न परः पापमादत्ते परेषां पापकर्मणाम्।
समयो रक्षितव्यस्तु सन्तश्चारित्रभूषणाः ॥ ४४ ॥

पापानां वा शुभानां वा वधार्हणामथापि वा।
कार्यं कारुण्यमार्येण न कश्चिन्नापराध्यति ॥ ४५ ॥
लोकहिंसाविहाराणां क्रूराणां पापकर्मणाम्।
कुर्वतामपि पापानि नैव कार्यमशोभनम् ॥ ४६ ॥

एवमुक्तस्तु हनुमान् सीतया वाक्यकोविदः।
प्रत्युवाच ततः सीतां रामपत्नीमनिन्दिताम् ॥ ४७ ॥

युक्ता रामस्य भवती धर्मपत्नी गुणान्विता।
प्रतिसन्दिश मां देवि गमिष्ये यत्र राघवः ॥ ४८ ॥

एवमुक्ता हनुमता वैदेही जनकात्मजा।
साब्रवीद् द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं भक्तवत्सलम् ॥ ४९ ॥

तस्यास्तद् वचनं श्रुत्वा हनूमान् मारुतात्मजः।
हर्षयन् मैथिलीं वाक्यमुवाचेदं महामतिः ॥ ५० ॥

पूर्णचन्द्रमुखं रामं द्रक्ष्यस्यद्य सलक्ष्मणम्।
स्थितमित्रं हतामित्रं शचीवेन्द्रं सुरेश्वरम् ॥ ५१ ॥

तामेवमुक्त्वा भ्राजन्तीं सीतां साक्षादिव श्रियम्।
आजगाम महातेजा हनूमान् यत्र राघवः ॥ ५२ ॥

सपदि हरिवरस्ततो हनूमान् प्रतिवचनं जनकेश्वरात्मजायाः।
कथितमकथयद् यथाक्रमेण त्रिदशवरप्रतिमाय राघवाय ॥ ५३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
मैथिलीप्रियनिवेदनम् नाम घोडशाधिकशततमः सर्गः ॥ ६-११६ ॥

॥ सप्तदशाधिकशततमः सर्गः — सीताभर्तमुखोदीक्षणम् ॥

तमुवाच महाप्राङ्मः सोऽभिवाद्य प्लवङ्गमः ।
रामं कमलपत्राक्षं वरं सर्वधनुष्मताम् ॥ १ ॥

यन्निमित्तोऽयमारम्भः कर्मणां यः फलोदयः ।
तां देवीं शोकसन्तसां द्रष्टुर्महसि मैथिलीम् ॥ २ ॥

सा हि शोकसमाविष्टा बाष्पपर्याकुलेक्षणा ।
मैथिली विजयं श्रुत्वा द्रष्टुं त्वामभिकाङ्गति ॥ ३ ॥

पूर्वकात् प्रत्ययाच्चाहमुक्तो विश्वस्तया तया ।
द्रष्टुमिच्छामि भर्तारमिति पर्याकुलेक्षणा ॥ ४ ॥

एवमुक्तो हनुमता रामो धर्मभृतां वरः ।
आगच्छत् सहसा ध्यानमीषद्वाष्पपरिप्लुतः ॥ ५ ॥

स दीर्घमभिनिःश्वस्य जगतीमवलोकयन् ।
उवाच मेघसङ्काशं विभीषणमुपस्थितम् ॥ ६ ॥

दिव्याङ्गरागां वैदेहीं दिव्याभरणमूषिताम् ।
इह सीतां शिरःस्नातामुपस्थापय मा च्चिरम् ॥ ७ ॥

एवमुक्तस्तु रामेण त्वरमाणो विभीषणः ।
प्रविश्यान्तः पुरं सीतां स्त्रीभिः स्वाभिरचोदयत् ॥ ८ ॥

ततः सीतां महाभागां दृष्ट्वोवाच विभीषणः ।
मूर्धिं बद्धाङ्गलिः श्रीमान् विनीतो राक्षसेश्वरः ॥ ९ ॥

दिव्याङ्गरागा वैदेहि दिव्याभरणभूषिता।
यानमारोह भद्रं ते भर्ता त्वां द्रष्टुमिच्छति ॥ १० ॥

एवमुक्ता तु वैदेही प्रत्युवाच विभीषणम्।
अस्त्रात्वा द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं राक्षसेश्वर ॥ ११ ॥

तस्यास्तद् वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच विभीषणः।
यथाऽऽह रामो भर्ता ते तत् तथा कर्तुमर्हसि ॥ १२ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा मैथिली पतिदेवता।
भर्तृभक्त्यावृता साध्वी तथेति प्रत्यभाषत ॥ १३ ॥

ततः सीतां शिरःस्नातां संयुक्तां प्रतिकर्मणा।
महार्हभरणोपेतां महार्हम्बरधारिणीम् ॥ १४ ॥

आरोप्य शिविकां दीप्तां परार्घ्याम्बरसंवृताम्।
रक्षोभिर्बहुभिर्गुप्तामाजहार विभीषणः ॥ १५ ॥

सोऽभिगम्य महात्मानं ज्ञात्वापि ध्यानमास्थितम्।
प्रणतश्च प्रहृष्टश्च प्राप्तां सीतां न्यवेदयत् ॥ १६ ॥

तामागतामुपश्रुत्य रक्षोगृहचिरोषिताम्।
रोषं हर्षं च दैन्यं च राघवः प्राप शत्रुहा ॥ १७ ॥

ततो यानगतां सीतां सविमर्शं विचारयन्।
विभीषणमिदं वाक्यमहृष्टो राघवोऽब्रवीत् ॥ १८ ॥

राक्षसाधिपते सौम्य नित्यं मद्विजये रत।
वैदेही सन्निकर्षं मे क्षिप्रं समभिगच्छतु ॥ १९ ॥

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राघवस्य विभीषणः।
तूर्णमुत्सारणं तत्र कारयामास धर्मवित् ॥ २० ॥

कञ्चुकोष्णीषिणस्तत्र वेत्रझर्जरपाणयः ।
 उत्सारयन्तस्तान् योधान् समन्तात् परिचक्रमुः ॥ २१ ॥

 ऋक्षाणां वानराणां च राक्षसानां च सर्वशः ।
 वृन्दान्युत्सार्यमाणानि दूरमुत्तस्थुरन्ततः ॥ २२ ॥

 तेषामुत्सार्यमाणानां निःस्वनः सुमहानभूत् ।
 वायुनोद्घूयमानस्य सागरस्येव निःस्वनः ॥ २३ ॥

 उत्सार्यमाणांस्तान् दृष्ट्वा समन्ताज्ञातसम्ब्रमान् ।
 दाक्षिण्यात्तदमर्षाच्च वारयामास राघवः ॥ २४ ॥

 संरम्भाच्चाब्रवीद् रामश्चक्षुषा प्रदहन्निव ।
 विभीषणं महाप्राङ्मं सोपालम्भमिदं वचः ॥ २५ ॥

 किमर्थं मामनादृत्य क्षिश्यतेऽयं त्वया जनः ।
 निवर्तयैनमुद्देगं जनोऽयं स्वजनो मम ॥ २६ ॥

 न गृहाणि न वस्त्राणि न प्राकारस्तिरस्त्रिया ।
 नेदृशा राजसत्कारा वृत्तमावरणं स्त्रियाः ॥ २७ ॥

 व्यसनेषु न कृच्छ्रेषु न युद्धेषु स्वयंवरे ।
 न क्रतौ नो विवाहे वा दर्शनं दूष्यते स्त्रियाः ॥ २८ ॥

 सैषा विपद्गता चैव कृच्छ्रेण च समन्विता ।
 दर्शने नास्ति दोषोऽस्या मत्समीपे विशेषतः ॥ २९ ॥

 विसृज्य शिविकां तस्मात् पञ्चामेवापसर्पतु ।
 समीपे मम वैदेहीं पश्यन्त्वेते वनौकसः ॥ ३० ॥

 एवमुक्तस्तु रामेण सविमर्शो विभीषणः ।
 रामस्योपानयत् सीतां सन्निकर्ष विनीतवत् ॥ ३१ ॥

ततो लक्ष्मणसुग्रीवौ हनूमांश्च प्लवङ्गमः।
निशम्य वाक्यं रामस्य बभूवृद्यथिता भृशम्॥३२॥

कलत्रनिरपेक्षैश्च इङ्गितैरस्य दारुणैः।
अप्रीतमिव सीतायां तर्कयन्ति स्म राघवम्॥३३॥

लज्जया त्ववलीयन्ती स्वेषु गात्रेषु मैथिली।
विभीषणेनानुगता भर्तारं साभ्यवर्तते॥३४॥

विस्मयाच्च प्रहर्षाच्च स्नेहाच्च पतिदेवता।
उदैक्षत मुखं भर्तुः सौम्यं सौम्यतरानना॥३५॥

अथ समपनुदन्मनःक्लमं सा सुचिरमदृष्टमुदीक्ष्य वै प्रियस्य।
वदनमुदितपूर्णचन्द्रकान्तं विमलशशाङ्कनिभानना तदाऽऽसीत्॥३६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सीताभर्तुमुखोदीक्षणम् नाम सप्तदशाधिकशततमः सर्गः
॥ ६-११७ ॥

॥ अष्टादशाधिकशततमः सर्गः — सीताप्रत्यादेशः ॥

तां तु पार्श्वे स्थितां प्रह्लां रामः सम्प्रेक्ष्य मैथिलीम्।
हृदयान्तर्गतं भावं व्याहृतुमुपचक्रमे॥१॥

एषासि निर्जिता भद्रे शत्रुं जित्वा रणाजिरे।
पौरुषाद् यदनुष्ठेयं मयैतदुपपादितम्॥२॥

गतोऽस्म्यन्तमर्षस्य धर्षणा सम्प्रमार्जिता।
अवमानश्च शत्रुश्च युगपन्निहतौ मया॥३॥

अद्य मे पौरुषं दृष्टमद्य मे सफलः श्रमः।
 अद्य तीर्णप्रतिज्ञोऽहं प्रभवाम्यद्य चात्मनः॥४॥
 या त्वं विरहिता नीता चलचित्तेन रक्षसा।
 दैवसम्पादितो दोषो मानुषेण मया जितः॥५॥
 सम्प्राप्तमवमानं यस्तेजसा न प्रमार्जति।
 कस्तस्य पौरुषेणार्थो महताप्यल्पचेतसः॥६॥
 लङ्घनं च समुद्रस्य लङ्घायाश्चापि मर्दनम्।
 सफलं तस्य च श्लाघ्यमद्य कर्म हनूमतः॥७॥
 युद्धे विक्रमतश्चैव हितं मन्त्रयतस्तथा।
 सुग्रीवस्य ससैन्यस्य सफलोऽद्य परिश्रमः॥८॥
 विभीषणस्य च तथा सफलोऽद्य परिश्रमः।
 विगुणं भ्रातरं त्यक्त्वा यो मां स्वयमुपस्थितः॥९॥
 इत्येवं वदतः श्रुत्वा सीता रामस्य तद् वचः।
 मृगीवोत्कुल्लनयना बभूवाश्रुपरिष्टुता॥१०॥
 पश्यतस्तां तु रामस्य समीपे हृदयप्रियाम्।
 जनवादभयाद् राज्ञो बभूव हृदयं द्विघा॥११॥
 सीतामुत्पलपत्राक्षीं नीलकुञ्जितमूर्धजाम्।
 अवदद् वै वरारोहां मध्ये वानररक्षसाम्॥१२॥
 यत् कर्तव्यं मनुष्येण धर्षणां प्रतिमार्जता।
 तत् कृतं रावणं हत्वा मयेदं मानकाङ्गिणा॥१३॥
 निर्जिता जीवलोकस्य तपसा भावितात्मना।
 अगस्त्येन दुराधर्षा मुनिना दक्षिणेव दिक्॥१४॥

विदितश्चास्तु भद्रं ते योऽयं रणपरिश्रमः।
सुतीर्णः सुहृदां वीर्यान्न त्वदर्थं मया कृतः ॥ १५ ॥

रक्षता तु मया वृत्तमपवादं च सर्वतः।
प्रख्यातस्यात्मवंशस्य न्यज्ञं च परिमार्जता ॥ १६ ॥

प्राप्तचारित्रसन्देहा मम प्रतिमुखे स्थिता।
दीपो नेत्रातुरस्येव प्रतिकूलासि मे दृढा ॥ १७ ॥

तद् गच्छ त्वानुजानेऽद्य यथेष्टं जनकात्मजे।
एता दश दिशो भद्रे कार्यमस्ति न मे त्वया ॥ १८ ॥

कः पुमांस्तु कुले जातः स्त्रियं परगृहोषिताम्।
तेजस्वी पुनरादद्यात् सुहृष्टोभेन चेतसा ॥ १९ ॥

रावणाङ्कपरिक्षिणां दृष्टां दुष्टेन चक्षुषा।
कथं त्वां पुनरादद्यां कुलं व्यपदिशन्महत् ॥ २० ॥

यदर्थं निर्जिता मे त्वं सोऽयमासादितो मया।
नास्ति मे त्वय्यभिष्वज्ञो यथेष्टं गम्यतामिति ॥ २१ ॥

तदद्य व्याहृतं भद्रे मयैतत् कृतबुद्धिना।
लक्ष्मणे वाथ भरते कुरु बुद्धिं यथासुखम् ॥ २२ ॥

शत्रुघ्ने वाथ सुग्रीवे राक्षसे वा विभीषणे।
निवेशाय मनः सीते यथा वा सुखमात्मना ॥ २३ ॥

नहि त्वां रावणो दृष्ट्वा दिव्यरूपां मनोरमाम्।
र्मष्येत चिरं सीते स्वगृहे पर्यवस्थिताम् ॥ २४ ॥

ततः प्रियार्हश्रवणा तदप्रियं प्रियादुपश्रुत्य च्चिरस्य मानिनी।
मुमोच बाष्णं रुदती तदा भृशं गजेन्द्रहस्ताभिहतेव वल्लरी ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सीताप्रत्यादेशः नाम अष्टादशाधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१८ ॥

॥ एकोनविंशत्यधिकशततमः सर्गः — हुताशनप्रवेशः ॥

एवमुक्ता तु वैदेही परुषं रोमहर्षणम्।
राघवेण सरोषेण श्रुत्वा प्रव्यथिताभवत् ॥ १ ॥

सा तदश्रुतपूर्वं हि जने महति मैथिली।
श्रुत्वा भर्तुर्वचो घोरं लज्जयावनताभवत् ॥ २ ॥

प्रविशन्तीव गात्राणि स्वानि सा जनकात्मजा।
वाक्शररैस्तैः सशल्येव भृशमश्रूण्यवर्तयत् ॥ ३ ॥

ततो बाष्पपरिक्लिन्नं प्रमार्जन्ती स्वमाननम्।
शनैर्गद्दद्या वाचा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥

किं मामसदृशं वाक्यमीदृशं श्रोत्रदारुणम्।
रुक्षं श्रावयसे वीर प्राकृतः प्राकृतामिव ॥ ५ ॥

न तथास्मि महाबाहो यथा मामवगच्छसि।
प्रत्ययं गच्छ मे स्वेन चारित्रेणैव ते शपे ॥ ६ ॥

पृथक्स्त्रीणां प्रचारेण जातिं त्वं परिशङ्कसे।
परित्यजैनां शङ्कां तु यदि तेऽहं परीक्षिता ॥ ७ ॥

यदहं गात्रसंस्पर्शं गतास्मि विवशा प्रभो।
कामकारो न मे तत्र दैवं तत्रापराध्यति ॥ ८ ॥

मदधीनं तु यत् तन्मे हृदयं त्वयि वर्तते।
पराधीनेषु गात्रेषु किं करिष्याम्यनीश्वरी ॥ ९ ॥

सह संवृद्धभावेन संसर्गेण च मानद।
यदि तेऽहं न विज्ञाता हृता तेनास्मि शाश्वतम्॥ १० ॥

प्रेषितस्ते महावीरो हनुमानवलोककः।
लङ्घास्थाहं त्वया राजन् किं तदा न विसर्जिता॥ ११ ॥

प्रत्यक्षं वानरस्यास्य तद्वाक्यसमनन्तरम्।
त्वया सन्त्यक्तया वीर त्यक्तं स्याजीवितं मया॥ १२ ॥

न वृथा ते श्रमोऽयं स्यात् संशये न्यस्य जीवितम्।
सुहृज्जनपरिक्लेशो न चायं विफलस्त्वा॥ १३ ॥

त्वया तु नृपशार्दूल रोषमेवानुवर्तता।
लघुनेव मनुष्येण स्त्रीत्वमेव पुरस्कृतम्॥ १४ ॥

अपदेशेन जनकान्नोत्पत्तिर्वसुधातलात्।
मम वृत्तं च वृत्तज्ज्ञ बहु ते न पुरस्कृतम्॥ १५ ॥

न प्रमाणीकृतः पाणिर्बाल्ये मम निपीडितः।
मम भक्तिश्च शीलं च सर्वं ते पृष्ठतः कृतम्॥ १६ ॥

इति ब्रुवन्ती रुदती बाष्पगद्दभाषिणी।
उवाच लक्ष्मणं सीता दीनं ध्यानपरायणम्॥ १७ ॥

चितां मे कुरु सौमित्रे व्यसनस्यास्य भेषजम्।
मिथ्यापवादोपहृता नाहं जीवितुमुत्सहे॥ १८ ॥

अप्रीतेन गुणैर्भर्त्रा त्यक्ताया जनसंसदि।
या क्षमा मे गतिर्गन्तुं प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम्॥ १९ ॥

एवमुक्तस्तु वैदेह्या लक्ष्मणः परवीरहा।
अर्मषवशमापन्नो राघवं समुदैक्षत॥ २० ॥

स विज्ञाय मनश्छन्दं रामस्याकारसूचितम्।
चितां चकार सौमित्रिमते रामस्य वीर्यवान्॥ २१ ॥

नहि रामं तदा कथित् कालान्तकयमोपमम्।
अनुनेतुमथो वकुं द्रष्टुं वाप्यशक्त् सुहृत्॥ २२ ॥

अधोमुखं स्थितं रामं ततः कृत्वा प्रदक्षिणम्।
उपावर्तत वैदेही दीप्यमानं हुताशनम्॥ २३ ॥

प्रणम्य दैवतेभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यश्च मैथिली।
बद्धञ्जलिपुटा चेदमुवाचाग्निसमीपतः॥ २४ ॥

यथा मे हृदयं नित्यं नापसर्पति राघवात्।
तथा लोकस्य साक्षी मां सर्वतः पातु पावकः॥ २५ ॥

यथा मां शुद्धचारित्रां दुष्टां जानाति राघवः।
तथा लोकस्य साक्षी मां सर्वतः पातु पावकः॥ २६ ॥

कर्मणा मनसा वाचा यथा नातिचराम्यहम्।
राघवं सर्वधर्मज्ञं तथा मां पातु पावकः॥ २७ ॥

आदित्यो भगवान् वायुर्दिशश्वन्दस्तथैव च।
अहश्चापि तथा सन्ध्ये रात्रिश्च पृथिवी तथा।
यथान्येऽपि विजानन्ति तथा चारित्रसंयुताम्॥ २८ ॥

एवमुक्त्वा तु वैदेही परिक्रम्य हुताशनम्।
विवेश ज्वलनं दीप्तं निःशङ्केनान्तरात्मना॥ २९ ॥

जनश्च सुमहांस्तत्र बालवृद्धसमाकुलः।
ददर्श मैथिलीं दीप्तां प्रविशन्तीं हुताशनम्॥ ३० ॥

सा तस्नवहेमाभा तस्काञ्चनभूषणा।
पपात ज्वलनं दीप्तं सर्वलोकस्य सन्निधौ॥ ३१॥

ददृशुस्तां विशालाक्षीं पतन्तीं हव्यवाहनम्।
सीतां सर्वाणि रूपाणि रुक्मवेदिनिभां तदा॥ ३२॥

ददृशुस्तां महाभागां प्रविशन्तीं हुताशनम्।
ऋषयो देवगन्धर्वां यज्ञे पूर्णाहुतीमिव॥ ३३॥

प्रचुक्षुशुः स्त्रियः सर्वास्तां ददृश्वा हव्यवाहने।
पतन्तीं संस्कृतां मन्त्रैर्वसोर्धारामिवाध्वरे॥ ३४॥

ददृशुस्तां त्रयो लोका देवगन्धर्वदानवाः।
शसां पतन्तीं निरये त्रिदिवाद् देवतामिव॥ ३५॥

तस्यामग्निं विशन्त्यां तु हाहेति विपुलः स्वनः।
रक्षसां वानराणां च सम्बूवाद्गुतोपमः॥ ३६॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
हुताशनप्रवेशः नाम एकोनविंशत्यधिकशततमः सर्गः ॥ ६-११९॥

॥ विंशत्यधिकशततमः सर्गः — ब्रह्मकृतरामस्तवः ॥

ततो हि दुर्मना रामः श्रुत्वैवं वदतां गिरः।
दध्यौ मुहूर्तं धर्मात्मा बाष्पव्याकुललोचनः॥ १॥

ततो वैश्रवणो राजा यमश्च पितृभिः सह।
सहस्राक्षश्च देवेशो वरुणश्च जलेश्वरः॥ २॥

षडर्धनयनः श्रीमान् महादेवो वृषध्वजः।
कर्ता सर्वस्य लोकस्य ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः॥ ३॥

एते सर्वे समागम्य विमानैः सूर्यसन्निभैः।
आगम्य नगरीं लङ्घामभिजग्मुश्च राघवम्॥४॥

ततः सहस्ताभरणान् प्रगृह्य विपुलान् भुजान्।
अब्रुवंस्त्रिदशश्रेष्ठा राघवं प्राञ्जलिं स्थितम्॥५॥

कर्ता सर्वस्य लोकस्य श्रेष्ठो ज्ञानविदां विभुः।
उपेक्षसे कथं सीतां पतन्तीं हव्यवाहने।
कथं देवगणश्रेष्ठमात्मानं नावबुद्ध्यःयसे॥६॥

ऋतधामा वसुः पूर्वं वसूनां च प्रजापतिः।
त्रयाणामपि लोकानामादिकर्ता स्वयम्प्रभुः॥७॥

रुद्राणामष्टमो रुद्रः साध्यानामपि पञ्चमः।
अश्विनौ चापि कर्णौ ते सूर्याचन्द्रमसौ दृशौ॥८॥

अन्ते चादौ च मध्ये च दृश्यसे च परन्तप।
उपेक्षसे च वैदेहीं मानुषः प्राकृतो यथा॥९॥

इत्युक्तो लोकपालैस्तैः स्वामी लोकस्य राघवः।
अब्रवीत् त्रिदशश्रेष्ठान् रामो धर्मभृतां वरः॥१०॥

आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम्।
सोऽहं यश्च यतश्चाहं भगवांस्तद् ब्रवीतु मे॥११॥

इति ब्रुवाणं काकुत्स्थं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः।
अब्रवीच्छृणु मे वाक्यं सत्यं सत्यपराक्रम॥१२॥

भवान् नारायणो देवः श्रीमांश्चकायुधः प्रभुः।
एकशङ्खो वराहस्त्वं भूतभव्यसपत्नजित्॥१३॥

अक्षरं ब्रह्म सत्यं च मध्ये चान्ते च राघव।
लोकानां त्वं परो धर्मो विष्वक्सेनश्चतुर्भुजः ॥ १४ ॥

शार्ङ्गधन्वा हृषीकेशः पुरुषः पुरुषोत्तमः।
अजितः खञ्जधृग् विष्णुः कृष्णश्चैव बृहद्वलः ॥ १५ ॥

सेनानीग्रामणीश्च त्वं बुद्धिः सत्त्वं क्षमा दमः।
प्रभवश्चाप्ययश्च त्वमुपेन्द्रो मधुसूदनः ॥ १६ ॥

इन्द्रकर्मा महेन्द्रस्त्वं पद्मनाभो रणान्तकृत्।
शरण्यं शरणं च त्वामाहुर्दिव्या महर्षयः ॥ १७ ॥

सहस्रशङ्को वेदात्मा शतशीर्षो महर्षभः।
त्वं त्रयाणां हि लोकानामादिकर्ता स्वयम्प्रभुः ॥ १८ ॥

सिद्धानामपि साध्यानामाश्रयश्चासि पूर्वजः।
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोङ्कारः परात्परः ॥ १९ ॥

प्रभवं निधनं चापि नो विदुः को भवानिति।
दृश्यसे सर्वभूतेषु गोषु च ब्राह्मणेषु च ॥ २० ॥

दिक्षु सर्वासु गगने पर्वतेषु नदीषु च।
सहस्रचरणः श्रीमान् शतशीर्षः सहस्रदृक् ॥ २१ ॥

त्वं धारयसि भूतानि पृथिवीं सर्वपर्वतान्।
अन्ते पृथिव्याः सलिले दृश्यसे त्वं महोरगः ॥ २२ ॥

त्रीँलोकान् धारयन् राम देवगन्धर्वदानवान्।
अहं ते हृदयं राम जिह्वा देवी सरस्वती ॥ २३ ॥

देवा रोमाणि गात्रेषु ब्रह्मणा निर्मिताः प्रभो।
निमेषस्ते स्मृता रात्रिरुन्मेषो दिवसस्तथा ॥ २४ ॥

संस्कारास्त्वभवन् वेदा नैतदस्ति त्वया विना।
जगत् सर्वं शरीरं ते स्थैर्यं ते वसुधातलम्॥२५॥

अग्निः कोपः प्रसादस्ते सोमः श्रीवत्सलक्षणः।
त्वया लोकास्त्रयः क्रान्ताः पुरा स्वैर्विक्रमैस्त्रिभिः॥२६॥

महेन्द्रश्च कृतो राजा बलिं बद्धा सुदारुणम्।
सीता लक्ष्मीर्भवान् विष्णुर्देवः कृष्णः प्रजापतिः॥२७॥

वधार्थं रावणस्येह प्रविष्टो मानुषीं तनुम्।
तदिदं नस्त्वया कार्यं कृतं धर्मभृतां वर॥२८॥

निहतो रावणो राम प्रहृष्टो दिवमाक्रम।
अमोघं देव वीर्यं ते न ते मोघाः पराक्रमाः॥२९॥

अमोघं दर्शनं राम अमोघस्तव संस्तवः।
अमोघास्ते भविष्यन्ति भक्तिमन्तो नरा भुवि॥३०॥

ये त्वां देवं ध्रुवं भक्ताः पुराणं पुरुषोत्तमम्।
प्राप्नुवन्ति तथा कामानिह लोके परत्र च॥३१॥

इममार्षं स्तवं दिव्यमितिहासं पुरातनम्।
ये नराः कीर्तयिष्यन्ति नास्ति तेषां पराभवः॥३२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
ब्रह्मकृतरामस्तवः नाम विंशत्यधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१२० ॥

॥ एकविंशत्यधिकशततमः सर्गः — सीताप्रतिग्रहः ॥

एतच्छ्रूत्वा शुभं वाक्यं पितामहसमीरितम्।
अङ्गेनादाय वैदेहीमुत्पपात विभावसुः॥१॥

विधूयाथ चितां तां तु वैदेहीं हव्यवाहनः।
उत्तस्थौ मूर्तिमानाशु गृहीत्वा जनकात्मजाम्॥२॥

तरुणादित्यसङ्काशां तसकाञ्चनभूषणाम्।
रक्ताम्बरधरां बालां नीलकुञ्चितमूर्धजाम्॥३॥

अङ्गिष्ठमाल्याभरणां तथारूपामनिन्दिताम्।
ददौ रामाय वैदेहीमङ्के कृत्वा विभावसुः॥४॥

अब्रवीत् तु तदा रामं साक्षी लोकस्य पावकः।
एषा ते राम वैदेही पापमस्यां न विद्यते॥५॥

नैव वाचा न मनसा नैव बुद्ध्या न चक्षुषा।
सुवृत्ता वृत्तशौटीर्यं न त्वामत्यचरच्छुभा॥६॥

रावणेनापनीतैषा वीर्योत्सक्तेन रक्षसा।
त्वया विरहिता दीना विवशा निर्जने सती॥७॥

रुद्धा चान्तःपुरे गुप्ता त्वच्चित्ता त्वत्परायणा।
रक्षिता राक्षसीभिश्च घोराभिर्घोरबुद्धिभिः॥८॥

प्रलोभ्यमाना विविधं तर्ज्यमाना च मैथिली।
नाचिन्तयत तदक्षस्त्वद्गतेनान्तरात्मना॥९॥

विशुद्धभावां निष्पापां प्रतिगृहीष्व मैथिलीम्।
न किञ्चिदभिधातव्या अहमाज्ञापयामि ते॥१०॥

ततः प्रीतमना रामः श्रुत्वैवं वदतां वरः।
दध्यौ मुहूर्तं धर्मात्मा हर्षव्याकुललोचनः॥११॥

एवमुक्तो महातेजा धृतिमानुरुविक्रमः।
उवाच त्रिदशश्रेष्ठं रामो धर्मभृतां वरः॥१२॥

अवश्यं चापि लोकेषु सीता पावनर्महति।
दीर्घकालोषिता हीयं रावणान्तःपुरे शुभा ॥ १३ ॥

बालिशो बत कामात्मा रामो दशरथात्मजः।
इति वक्ष्यति मां लोको जानकीमविशोध्य हि ॥ १४ ॥

अनन्यहृदयां सीतां मञ्चित्परिरक्षिणीम्।
अहमप्यवगच्छामि मैथिलीं जनकात्मजाम् ॥ १५ ॥

इमामपि विशालाक्षीं रक्षितां स्वेन तेजसा।
रावणो नातिवर्तेत वेलामिव महोदधिः ॥ १६ ॥

प्रत्ययार्थं तु लोकानां त्रयाणां सत्यसंश्रयः।
उपेक्षे चापि वैदेहीं प्रविशन्तीं हुताशनम् ॥ १७ ॥

न हि शक्तः सुदुष्टात्मा मनसापि हि मैथिलीम्।
प्रधर्षयितुमप्राप्यां दीपामग्निशिखामिव ॥ १८ ॥

नेयर्महति वैक्लव्यं रावणान्तःपुरे सती।
अनन्या हि मया सीता भास्करस्य प्रभा यथा ॥ १९ ॥

विशुद्धा त्रिषु लोकेषु मैथिली जनकात्मजा।
न विहातुं मया शक्या कीर्तिरात्मवता यथा ॥ २० ॥

अवश्यं च मया कार्यं सर्वेषां वो वचो हितम्।
स्त्रिघानां लोकनाथानामेवं च वदतां हितम् ॥ २१ ॥

इत्येवमुक्त्वा विजयी महाबलः प्रशस्यमानः स्वकृतेन कर्मणा।
समेत्य रामः प्रियया महायशाः सुखं सुखार्होऽनुबभूव राघवः ॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
सीताप्रतिग्रहः नाम एकविंशत्यधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१२१ ॥

॥ द्वाविंशत्यधिकशततमः सर्गः —
दशरथप्रतिसमादेशः ॥

एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं राघवेणानुभाषितम्।
ततः शुभतरं वाक्यं व्याजहार महेश्वरः ॥ १ ॥

पुष्कराक्ष महाबाहो महावक्षः परन्तप।
दिष्ट्या कृतमिदं कर्म त्वया धर्मभृतां वर ॥ २ ॥

दिष्ट्या सर्वस्य लोकस्य प्रवृद्धं दारुणं तमः।
अपवृत्तं त्वया सङ्घे राम रावणजं भयम् ॥ ३ ॥

आश्वास्य भरतं दीनं कौसल्यां च यशस्विनीम्।
कैकेयीं च सुमित्रां च दृष्ट्वा लक्ष्मणमातरम् ॥ ४ ॥

प्राप्य राज्यमयोध्यायां नन्दयित्वा सुहृजनम्।
इक्ष्वाकूणां कुले वंशं स्थापयित्वा महाबल ॥ ५ ॥

इष्वा तुरगमेधेन प्राप्य चानुक्तमं यशः।
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा त्रिदिवं गन्तुमर्हसि ॥ ६ ॥

एष राजा दशरथो विमानस्थः पिता तव।
काकुत्थ्य मानुषे लोके गुरुस्त्व महायशाः ॥ ७ ॥

इन्द्रलोकं गतः श्रीमांस्त्वया पुत्रेण तारितः।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा त्वमेनमभिवादय ॥ ८ ॥

महादेववचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः।
विमानशिखरस्थस्य प्रणाममकरोत् पितुः ॥ ९ ॥

दीप्यमानं स्वया लक्ष्म्या विरजोऽम्बरधारिणम्।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा ददर्श पितरं प्रभुः ॥ १० ॥

हर्षेण महताऽविष्टे विमानस्थो महीपतिः।
प्राणैः प्रियतरं दृष्ट्वा पुत्रं दशरथस्तदा॥ ११ ॥

आरोप्याङ्के महाबाहुर्वरासनगतः प्रभुः।
बाहुभ्यां सम्परिष्वज्य ततो वाक्यं समाददे॥ १२ ॥

न मे स्वर्गो बहु मतः सम्मानश्च सुरर्षभैः।
त्वया राम विहीनस्य सत्यं प्रतिशृणोमि ते॥ १३ ॥

अद्य त्वां निहतामित्रं दृष्ट्वा सम्पूर्णमानसम्।
निस्तीर्णवनवासं च प्रीतिरासीत् परा मम॥ १४ ॥

कैकेय्या यानि चोक्तानि वाक्यानि वदतां वर।
तव प्रव्राजनार्थानि स्थितानि हृदये मम॥ १५ ॥

त्वां तु दृष्ट्वा कुशलिनं परिष्वज्य सलक्षणम्।
अद्य दुःखाद् विमुक्तोऽस्मि नीहारादिव भास्करः॥ १६ ॥

तारितोऽहं त्वया पुत्र सुपुत्रेण महात्मना।
अष्टावक्रेण धर्मात्मा कहोलो ब्राह्मणो यथा॥ १७ ॥

इदानीं च विजानामि यथा सौम्य सुरेश्वरैः।
वधार्थं रावणस्येह विहितं पुरुषोत्तमम्॥ १८ ॥

सिद्धार्था खलु कौसल्या या त्वां राम गृहं गतम्।
वनान्निवृत्तं संहष्टा द्रक्ष्यते शत्रुसूदनम्॥ १९ ॥

सिद्धार्थाः खलु ते राम नरा ये त्वां पुरीं गतम्।
राज्ये चैवाभिषिक्तं च द्रक्ष्यन्ते वसुधाधिपम्॥ २० ॥

अनुरक्तेन बलिना शुचिना धर्मचारिणा।
इच्छेयं त्वामहं द्रष्टुं भरतेन समागतम्॥ २१ ॥

चतुर्दश समाः सौम्य वने निर्यातितास्त्वया।
 वसता सीतया सार्थ मत्प्रीत्या लक्ष्मणेन च ॥ २२ ॥
 निवृत्तवनवासोऽसि प्रतिज्ञा पूरिता त्वया।
 रावणं च रणे हत्वा देवताः परितोषिताः ॥ २३ ॥
 कृतं कर्म यशः श्लाघ्यं प्राप्तं ते शत्रुसूदन।
 भ्रातृभिः सह राज्यस्थो दीर्घमायुरवास्तुहि ॥ २४ ॥
 इति ब्रुवाणं राजानं रामः प्राञ्जलिरब्रवीत्।
 कुरु प्रसादं धर्मज्ञं कैकय्या भरतस्य च ॥ २५ ॥
 सपुत्रां त्वां त्यजामीति यदुक्ता कैकयी त्वया।
 स शापः कैकयीं घोरः सपुत्रां न स्पृशेत् प्रभो ॥ २६ ॥
 तथेति स महाराजो राममुक्त्वा कृताञ्जलिम्।
 लक्ष्मणं च परिष्वज्य पुनर्वाक्यमुवाच ह ॥ २७ ॥
 रामं शुश्रूषता भक्त्या वैदेह्या सह सीतया।
 कृता मम महाप्रीतिः प्राप्तं धर्मफलं च ते ॥ २८ ॥
 धर्मं प्राप्स्यसि धर्मज्ञं यशश्च विपुलं भुवि।
 रामे प्रसन्ने स्वर्गं च महिमानं तथोत्तमम् ॥ २९ ॥
 रामं शुश्रूष भद्रं ते सुमित्रानन्दवर्घन।
 रामः सर्वस्य लोकस्य हितेष्वभिरतः सदा ॥ ३० ॥
 एते सेन्द्रास्त्रयो लोकाः सिद्धाश्च परमर्षयः।
 अभिवाद्य महात्मानमर्चन्ति पुरुषोत्तमम् ॥ ३१ ॥
 एतत् तदुक्तमव्यक्तमक्षरं ब्रह्मसम्मितम्।
 देवानां हृदयं सौम्य गुह्यं रामः परन्तपः ॥ ३२ ॥

अवासधर्माचरणं यशश्च विपुलं त्वया।
एवं शुश्रूषताव्यग्रं वैदेह्या सह सीतया ॥ ३३ ॥

इत्युत्तवा लक्ष्मणं राजा स्नुषां बद्धाङ्गलिं स्थिताम्।
पुत्रीत्याभाष्य मधुरं शनैरेनामुवाच ह ॥ ३४ ॥

कर्तव्यो न तु वैदेहि मन्युस्त्यागमिमं प्रति।
रामेणोदं विशुद्धर्थं कृतं वै त्वद्वितैषिणा ॥ ३५ ॥

सुदुष्करमिदं पुत्रि तव चारित्रलक्षणम्।
कृतं यत् तेऽन्यनारीणां यशो ह्यभिभविष्यति ॥ ३६ ॥

न त्वं कामं समाधेया भर्तृशुश्रूषणं प्रति।
अवश्यं तु मया वाच्यमेष ते दैवतं परम् ॥ ३७ ॥

इति प्रतिसमादिश्य पुत्रौ सीतां च राघवः।
इन्द्रलोकं विमानेन ययौ दशरथो नृपः ॥ ३८ ॥

विमानमास्थाय महानुभावः श्रिया च संहृष्टतनुर्नृपोत्तमः।
आमच्यु पुत्रौ सह सीतया च जगाम देवप्रवरस्य लोकम् ॥ ३९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
दशरथप्रतिसमादेशः नाम द्वाविंशत्याधिकशततमः सर्गः
॥ ६-१२२ ॥

॥ त्रयोविंशत्याधिकशततमः सर्गः — इन्द्रवरदानम् ॥

प्रतिप्रयाते काकुत्थे महेन्द्रः पाकशासनः।
अब्रवीत् परमप्रीतो राघवं प्राञ्जलिं स्थितम् ॥ १ ॥

अमोघं दर्शनं राम तवास्माकं नर्षभा।
 प्रीतियुक्ताः स्म तेन त्वं ब्रूहि यन्मनसेप्सितम्॥२॥
 एवमुक्तो महेन्द्रेण प्रसन्नेन महात्मना।
 सुप्रसन्नमना हृष्टो वचनं प्राह राघवः॥३॥
 यदि प्रीतिः समुत्पन्ना मयि ते विबुधेश्वर।
 वक्ष्यामि कुरु मे सत्यं वचनं वदतां वर॥४॥
 मम हेतोः पराक्रान्ता ये गता यमसादनम्।
 ते सर्वे जीवितं प्राप्य समुत्तिष्ठन्तु वानराः॥५॥
 मत्कृते विप्रयुक्ता ये पुत्रैरौश्च वानराः।
 तान् प्रीतमनसः सर्वान् द्रष्टुमिच्छामि मानद्॥६॥
 विक्रान्ताश्चापि शूराश्च न मृत्युं गणयन्ति च।
 कृतयत्ना विपन्नाश्च जीवयैतान् पुरन्दर॥७॥
 मत्प्रियेष्वभिरक्ताश्च न मृत्युं गणयन्ति ये।
 त्वत्प्रसादात् समेयुस्ते वरमेतमहं वृणे॥८॥
 नीरुजो निर्वणांश्चैव सम्पन्नबलपौरुषान्।
 गोलाङ्गुलांस्तथर्क्षांश्च द्रष्टुमिच्छामि मानद्॥९॥
 अकाले चापि पुष्पाणि मूलानि च फलानि च।
 नद्यश्च विमलास्तत्र तिष्ठेयुर्यत्र वानराः॥१०॥
 श्रुत्वा तु वचनं तस्य राघवस्य महात्मनः।
 महेन्द्रः प्रत्युवाचेदं वचनं प्रीतिसंयुतम्॥११॥
 महानयं वरस्तात यस्त्वयोक्तो रघूतम।
 द्विर्मया नोक्तपूर्वं च तस्मादेतद् भविष्यति॥१२॥

समुत्तिष्ठन्तु ते सर्वे हता ये युधि राक्षसैः ।

ऋक्षाश्च सह गोपुच्छैर्निकृत्ताननबाहवः ॥ १३ ॥

नीरुजो निर्वणाश्वैव सम्पन्नबलपौरुषाः ।

समुत्थास्यन्ति हरयः सुप्ता निद्राक्षये यथा ॥ १४ ॥

सुहृद्दिर्बान्धवैश्वैव ज्ञातिभिः स्वजनेन च ।

सर्वे एव समेष्यन्ति संयुक्ताः परया मुदा ॥ १५ ॥

अकाले पुष्पशबलाः फलवन्तश्च पादपाः ।

भविष्यन्ति महेष्वास नद्यश्च सलिलायुताः ॥ १६ ॥

सब्रणैः प्रथमं गात्रैरिदानीं निर्वणैः समैः ।

ततः समुत्थिताः सर्वे सुस्वेव हरिसत्तमाः ॥ १७ ॥

बभूवुर्वानराः सर्वे किं त्वेतदिति विस्मिताः ।

काकुत्स्थं परिपूर्णार्थं दृष्ट्वा सर्वे सुरोत्तमाः ॥ १८ ॥

अब्रुवन् परमप्रीताः स्तुत्वा रामं सलक्ष्मणम् ।

गच्छायोध्यामितो राजन् विसर्जय च वानरान् ॥ १९ ॥

मैथिलीं सान्त्वयस्वैनामनुरक्तां यशस्विनीम् ।

भ्रातरं भरतं पश्य त्वच्छोकाद् ब्रतचारिणम् ॥ २० ॥

शत्रुघ्नं च महात्मानं मातृः सर्वाः परन्तप ।

आभिषेचय चात्मानं पौरान् गत्वा प्रहर्षय ॥ २१ ॥

एवमुक्त्वा सहस्राक्षो रामं सौमित्रिणा सह ।

विमानैः सूर्यसङ्काशैर्ययौ हृष्टः सुरैः सह ॥ २२ ॥

अभिवाद्य च काकुत्स्थः सर्वास्तांश्चिदशोत्तमान् ।

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वासमाज्ञापयत् तदा ॥ २३ ॥

ततस्तु सा लक्ष्मणरामपालिता महाचमूर्हष्टजना यशस्विनी।
श्रिया ज्वलन्ती विरराज सर्वतो निशा प्रणीतेव हि शीतरश्मिना ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये सुद्धकाण्डे
इन्द्रवरदानम् नाम त्रयोविंशत्यधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१२३ ॥

॥ चतुर्विंशत्यधिकशततमः सर्गः — पुष्पकोपस्थापनम् ॥

तां रात्रिमुषितं रामं सुखोदितमरिन्दमम्।
अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यं जयं पृष्ठा विभीषणः ॥ १ ॥

स्नानानि चाङ्गरागाणि वस्त्राण्याभरणानि च।
चन्दनानि च माल्यानि दिव्यानि विविधानि च ॥ २ ॥

अलङ्कारविदश्रैता नार्यः पद्मनिभेक्षणाः।
उपस्थितास्त्वां विधिवत् स्नापयिष्यन्ति राघव ॥ ३ ॥

एवमुक्तस्तु काकुत्स्थः प्रत्युवाच विभीषणम्।
हरीन् सुग्रीवमुख्यांस्त्वं स्नानेनोपनिमन्त्रय ॥ ४ ॥

स तु ताम्यति धर्मात्मा मम हेतोः सुखोचितः।
सुकुमारो महाबाहुर्भरतः सत्यसंश्रयः ॥ ५ ॥

तं विना कैकयीपुत्रं भरतं धर्मचारिणम्।
न मे स्नानं बहु मतं वस्त्राण्याभरणानि च ॥ ६ ॥

एतत् पश्य यथा क्षिप्रं प्रतिगच्छाम तां पुरीम्।
अयोध्यां गच्छतो ह्येष पन्थाः परमदुर्गमः ॥ ७ ॥

एवमुक्तस्तु काकुत्स्थं प्रत्युवाच विभीषणः।
अहा त्वां प्रापयिष्यामि तां पुरीं पार्थिवात्मज ॥८॥

पुष्पकं नाम भद्रं ते विमानं सूर्यसन्निभम्।
मम भ्रातुः कुबेरस्य रावणेन बलीयसा ॥९॥

हृतं निर्जित्य सङ्घामे कामगं दिव्यमुक्तमम्।
त्वदर्थं पालितं चेदं तिष्ठत्यतुलविक्रम ॥१०॥

तदिदं मेघसङ्घाशं विमानमिह तिष्ठति।
येन यास्यसि यानेन त्वमयोध्यां गतज्वरः ॥११॥
अहं ते यद्यनुग्राह्यो यदि स्मरसि मे गुणान्।
वस तावदिह प्राज्ञ यद्यस्ति मयि सौहृदम् ॥१२॥

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या भार्यया सह।
अर्चितः सर्वकामैस्त्वं ततो राम गमिष्यसि ॥१३॥

प्रीतियुक्तस्य विहितां ससैन्यः ससुहृदणः।
सत्क्रियां राम मे तावद् गृहाण त्वं मयोद्यताम् ॥१४॥

प्रणयाद् बहुमानाच्च सौहार्देन च राघव।
प्रसादयामि प्रेष्योऽहं न खल्वाज्ञापयामि ते ॥१५॥

एवमुक्तस्तो रामः प्रत्युवाच विभीषणम्।
रक्षसां वानराणां च सर्वेषामेव शृणवताम् ॥१६॥

पूजितोऽस्मि त्वया वीर साचिव्येन परेण च।
सर्वात्मना च चेष्टाभिः सौहार्देन परेण च ॥१७॥

न खल्वेतन्न कुर्यां ते वचनं राक्षसेश्वर।
तं तु मे भ्रातरं द्रुष्टं भरतं त्वरते मनः ॥१८॥

मां निवर्तयितुं योऽसौ चित्रकूटमुपागतः।

शिरसा याचतो यस्य वचनं न कृतं मया॥ १९॥

कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च यशस्विनीम्।

गुहं च सुहृदं चैव पौराज्ञानपदैः सह॥ २०॥

अनुजानीहि मां सौम्य पूजितोऽस्मि विभीषण।

मन्युर्न खलु कर्तव्यः सखे त्वां चानुमानये॥ २१॥

उपस्थापय मे शीघ्रं विमानं राक्षसेश्वर।

कृतकार्यस्य मे वासः कथं स्यादिह सम्मतः॥ २२॥

एवमुक्तस्तु रामेण राक्षसेन्द्रो विभीषणः।

विमानं सूर्यसङ्काशमाजुहाव त्वरान्वितः॥ २३॥

ततः काञ्चनचित्राङ्गं वैदूर्यमणिवेदिकम्।

कूटागारैः परिक्षितं सर्वतो रजतप्रभम्॥ २४॥

पाण्डुराभिः पताकाभिर्ध्वजैश्च समलङ्घतम्।

शोभितं काञ्चनैर्हम्यैर्हमपद्मविभूषितैः॥ २५॥

प्रकीर्ण किञ्चिणीजालैर्मुक्तामणिगवाक्षकम्।

घण्टाजालैः परिक्षितं सर्वतो मधुरस्वनम्॥ २६॥

तं मेरुशिखराकारं निर्मितं विश्वकर्मणा।

बृहद्विर्भूषितं हर्म्युर्मुक्तारजतशोभितैः॥ २७॥

तलैः स्फटिकचित्राङ्गैर्दूर्यैश्च वरासनैः।

महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नं महाधनैः॥ २८॥

उपस्थितमनाधृष्यं तद् विमानं मनोजवम्।

निवेदयित्वा रामाय तस्थौ तत्र विभीषणः॥ २९॥

तत् पुष्पकं कामगमं विमानमुपस्थितं भूधरसन्निकाशम्।

दृष्टा तदा विस्मयमाजगाम रामः ससौमित्रिरुदारसत्त्वः ॥ ३० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
पुष्पकोपस्थापनम् नाम चतुर्विंशत्याधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१२४ ॥

॥ पञ्चविंशत्याधिकशततमः सर्गः — पुष्पकोत्पतनम् ॥

उपस्थितं तु तं कृत्वा पुष्पकं पुष्पभूषितम्।

अविदूरे स्थितो राममित्युवाच विभीषणः ॥ १ ॥

स तु बद्धाञ्जलिपुटो विनीतो राक्षसेश्वरः।

अब्रवीत् त्वरयोपेतः किं करोमीति राघवम् ॥ २ ॥

तमब्रवीन्महातेजा लक्ष्मणस्योपशृणवतः।

विमृश्य राघवो वाक्यमिदं स्नेहपुरस्कृतम् ॥ ३ ॥

कृतप्रयत्नकर्माणः सर्व एव वनौकसः।

रत्नैरर्थैश्च विविधैः सम्पूज्यन्तां विभीषण ॥ ४ ॥

सहामीभिस्त्वया लङ्घा निर्जिता राक्षसेश्वर।

हृष्टैः प्राणभयं त्वक्त्वा सङ्घामेष्वनिवर्तिभिः ॥ ५ ॥

त इमे कृतकर्माणः सर्व एव वनौकसः।

धनरत्नप्रदानैश्च कर्मणां सफलं कुरु ॥ ६ ॥

एवं सम्मानिताश्वैते नन्द्यमाना यथा त्वया।

भविष्यन्ति कृतज्ञेन निर्वृता हरियूथपाः ॥ ७ ॥

त्यागिनं सङ्घहीतारं सानुक्रोशं जितेन्द्रियम्।

सर्वे त्वामभिगच्छन्ति ततः सम्बोधयामि ते ॥ ८ ॥

हीनं रतिगुणैः सर्वैरभिहन्तारमाहवे।
सेना त्यजति संविम्बा नृपतिं तं नरेश्वर ॥९॥

एवमुक्तस्तु रामेण वानरांस्तान् विभीषणः।
रत्नार्थसंविभागेन सर्वनेवाभ्यपूजयत् ॥१०॥

ततस्तान् पूजितान् दृष्ट्वा रत्नार्थैर्हरियूथपान्।
आरुरोह तदा रामस्तद् विमानमनुत्तमम् ॥११॥

अङ्गेनादाय वैदेहीं लज्जमानां मनस्विनीम्।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विक्रान्तेन धनुष्मता ॥१२॥

अब्रवीत् स विमानस्थः पूजयन् सर्ववानरान्।
सुग्रीवं च महावीर्यं काकुत्स्थः सविभीषणम् ॥१३॥

मित्रकार्यं कृतमिदं भवद्विर्वानर्षभाः।
अनुज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं प्रतिगच्छत ॥१४॥

यत् तु कार्यं वयस्येन स्त्रिगच्छेन च हितेन च।
कृतं सुग्रीव तत् सर्वं भवताधर्मभीरुणा ॥१५॥

किञ्चिकन्ध्यां प्रति याह्वाशु स्वसैन्येनाभिसंवृतः।
स्वराज्ये वस लङ्घायां मया दत्ते विभीषण।
न त्वां धर्षयितुं शक्ताः सेन्द्रा अपि दिवौकसः ॥१६॥

अयोध्यां प्रति यास्यामि राजधानीं पितुर्मम।
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि सर्वानामन्त्रयामि वः ॥१७॥

एवमुक्तास्तु रामेण हरीन्द्रा हरयस्तथा।
उच्चुः प्राञ्जलयः सर्वे राक्षसश्च विभीषणः ॥१८॥

अयोध्यां गन्तुमिच्छामः सर्वान् नयतु नो भवान्।
मुद्युक्ता विचरिष्यामो वनान्युपवनानि च ॥ १९ ॥

द्वृष्टा त्वामभिषेकार्द्धं कौसल्यामभिवाद्य च।
अचिरादागमिष्यामः स्वगृहान् नृपसत्तम ॥ २० ॥

एवमुक्तस्तु धर्मात्मा वानरैः सविभीषणैः।
अब्रवीद् वानरान् रामः ससुग्रीवविभीषणान् ॥ २१ ॥

प्रियात् प्रियतरं लब्धं यदहं ससुहृज्जनः।
सर्वैर्भवद्द्विः सहितः प्रीतिं लप्स्ये पुरीं गतः ॥ २२ ॥

क्षिप्रमारोह सुग्रीव विमानं सह वानरैः।
त्वमप्यारोह सामात्यो राक्षसेन्द्र विभीषण ॥ २३ ॥

ततः स पुष्पकं दिव्यं सुग्रीवः सह वानरैः।
आरुरोह मुदा युक्तः सामात्यश्च विभीषणः ॥ २४ ॥

तेष्वारूढेषु सर्वेषु कौबेरं परमासनम्।
राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पात विहायसम् ॥ २५ ॥

खगतेन विमानेन हंसयुक्तेन भास्वता।
प्रहृष्टश्च प्रतीतश्च बभौ रामः कुबेरवत् ॥ २६ ॥

ते सर्वे वानरक्षाश्च राक्षसाश्च महाबलाः।
यथासुखमसम्बाधं दिव्ये तस्मिन्नुपाविशन् ॥ २७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
पुष्पकोत्पतनम् नाम पञ्चविंशत्यधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१२५ ॥

॥ षट्क्षशत्यधिकशततमः सर्गः —
प्रत्यवृत्तिपथवर्णनम् ॥

अनुज्ञातं तु रामेण तद् विमानमनुत्तमम्।
हंसयुक्तं महानादमुत्पपात विहायसम् ॥ १ ॥

पातयित्वा ततश्चक्षुः सर्वतो रघुनन्दनः।
अब्रवीन्मैथिलीं सीतां रामः शशिनिभाननाम् ॥ २ ॥

कैलासशिखराकारे त्रिकूटशिखरे स्थिताम्।
लङ्घामीक्षस्व वैदेहि निर्मितां विश्वकर्मणा ॥ ३ ॥

एतदायोधनं पश्य मांसशोणितकर्दमम्।
हरीणां राक्षसानां च सीते विशसनं महत् ॥ ४ ॥

एष दत्तवरः शेते प्रमाथी राक्षसेश्वरः।
तव हेतोर्विशालाक्षि निहतो रावणो मया ॥ ५ ॥

कुम्भकर्णोऽत्र निहतः प्रहस्तश्च निशाचरः।
धूम्राक्षश्वात्र निहतो वानरेण हनूमता ॥ ६ ॥

विद्युन्माली हतश्वात्र सुषेणेन महात्मना।
लक्ष्मणेनेन्द्रजिच्चात्र रावणिर्निहतो रणे ॥ ७ ॥

अङ्गदेनात्र निहतो विकटो नाम राक्षसः।
विरूपाक्षश्च दुष्टेक्षो महापार्श्वमहोदरौ ॥ ८ ॥

अकम्पनश्च निहतो बलिनोऽन्ये च राक्षसाः।
त्रिशिराश्वातिकायश्च देवान्तकनरान्तकौ ॥ ९ ॥

युद्धोन्मत्तश्च मत्तश्च राक्षसप्रवरावुभौ।
निकुम्भश्वैव कुम्भश्च कुम्भकर्णात्मजौ बली ॥ १० ॥

वज्रदंष्ट्रश्च दंष्ट्रश्च बहवो राक्षसा हताः।
मकराक्षश्च दुर्धर्षो मया युधि निपातितः ॥ ११ ॥

अकम्पनश्च निहतः शोणिताक्षश्च वीर्यवान्।
यूपाक्षश्च प्रज्ञश्च निहतौ तु महाहवे ॥ १२ ॥

विद्युजिह्वोऽत्र निहतो राक्षसो भीमदर्शनः।
यज्ञशत्रुश्च निहतः सुसम्प्रश्च महाबलः ॥ १३ ॥

सूर्यशत्रुश्च निहतो ब्रह्मशत्रुस्तथापरः।
अत्र मन्दोदरी नाम भार्या तं पर्यदेवयत् ॥ १४ ॥

सपलीनां सहस्रेण साग्रेण परिवारिता।
एतत् तु दृश्यते तीर्थं समुद्रस्य वरानने ॥ १५ ॥

यत्र सागरमुत्तीर्य तां रात्रिमुषिता वयम्।
एष सेतुर्मया बद्धः सागरे लवणार्णवे ॥ १६ ॥

तव हेतोर्विशालाक्षि नलसेतुः सुदुष्करः।
पश्य सागरमक्षोभ्यं वैदेहि वरुणालयम् ॥ १७ ॥

अपारामिव गर्जन्तं शङ्खशुक्तिसमाकुलम्।
हिरण्यनाभं शैलेन्द्रं काञ्चनं पश्य मौथिलि ॥ १८ ॥

विश्रमार्थं हनुमतो भित्त्वा सागरमुत्थितम्।
एतत् कुक्षौ समुद्रस्य स्कन्धावारनिवेशनम् ॥ १९ ॥

अत्र पूर्वं महादेवः प्रसादमकरोद् विभुः।
एतत् तु दृश्यते तीर्थं सागरस्य महात्मनः ॥ २० ॥

सेतुबन्धं इति र्व्यातं त्रैलोक्येन च पूजितम्।
एतत् पवित्रं परमं महापातकनाशनम् ॥ २१ ॥

अत्र राक्षसराजोऽयमाजगाम विभीषणः।

एषा सा दृश्यते सीते किञ्चिन्द्या चित्रकानना ॥ २२ ॥

सुग्रीवस्य पुरी रम्या यत्र वाली मया हृतः।

अथ दृष्ट्वा पुरीं सीता किञ्चिन्द्यां वालिपालिताम् ॥ २३ ॥

अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं रामं प्रणयसाध्वसा।

सुग्रीवप्रियभार्याभिस्ताराप्रमुखतो नृप ॥ २४ ॥

अन्येषां वानरेन्द्राणां स्त्रीभिः परिवृता ह्यहम्।

गन्तुमिच्छे सहायोध्यां राजधानीं त्वया सह ॥ २५ ॥

एवमुक्तोऽथ वैदेह्या राघवः प्रत्युवाच ताम्।

एवमस्त्विति किञ्चिन्द्यां प्राप्य संस्थाप्य राघवः ॥ २६ ॥

विमानं प्रेक्ष्य सुग्रीवं वाक्यमेतदुवाच ह।

ब्रूहि वानरशार्दूलं सर्वान् वानरपुञ्जवान् ॥ २७ ॥

स्त्रीभिः परिवृताः सर्वे ह्ययोध्यां यान्तु सीतया।

तथा त्वमपि सर्वाभिः स्त्रीभिः सह महाबल ॥ २८ ॥

अभित्वरय सुग्रीव गच्छामः पूवगाधिप।

एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामेणाभितेजसा ॥ २९ ॥

वानराधिपतिः श्रीमांस्तैश्च सर्वैः समावृतः।

प्रविश्यान्तः पुरं शीघ्रं तारामुद्दीक्ष्य सोऽब्रवीत् ॥ ३० ॥

प्रिये त्वं सह नारीभिर्वानराणां महात्मनाम्।

राघवेणाभ्यनुज्ञाता मौथिलीप्रियकाम्यया ॥ ३१ ॥

त्वर त्वमभिगच्छामो गृह्य वानरयोषितः।

अयोध्यां दर्शयिष्यामः सर्वा दशरथस्त्रियः ॥ ३२ ॥

सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा तारा सर्वाङ्गशोभना।
आहूय चाब्रवीत् सर्वा वानराणां तु योषितः ॥ ३३ ॥

सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञाता गन्तुं सर्वैश्च वानरैः।
मम चापि प्रियं कार्यमयोध्यादर्शनेन च ॥ ३४ ॥

प्रवेशं चैव रामस्य पौरजानपदैः सह।
विभूतिं चैव सर्वासां स्त्रीणां दशरथस्य च ॥ ३५ ॥

तारया चाभ्यनुज्ञाताः सर्वा वानरयोषितः।
नेपथ्यविधिपूर्वं तु कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ ३६ ॥

अध्यारोहन् विमानं तत् सीतादर्शनकाङ्क्ष्या।
ताभिः सहोत्थितं शीघ्रं विमानं प्रेक्ष्य राघवः ॥ ३७ ॥

ऋष्यमूकसमीपे तु वैदेहीं पुनरब्रवीत्।
दृश्यतेऽसौ महान् सीते सविद्युदिव तोयदः ॥ ३८ ॥

ऋष्यमूको गिरिवरः काञ्चनैर्धातुभिर्वृतः।
अत्राहं वानरेन्द्रेण सुग्रीवेण समागतः ॥ ३९ ॥

समयश्च कृतः सीते वधार्थं वालिनो मया।
एषा सा दृश्यते पम्पा नलिनी चित्रकानना ॥ ४० ॥

त्वया विहीनो यत्राहं विललाप सुदुःखितः।
अस्यास्तीरे मया दृष्टा शबरी धर्मचारिणी ॥ ४१ ॥

अत्र योजनबाहुश्च कबन्धो निहतो मया।
दृश्यतेऽसौ जनस्थाने श्रीमान् सीते वनस्पतिः ॥ ४२ ॥

जटायुश्च महातेजास्तव हेतोर्विलासिनि।
रावणेन हतो यत्र पक्षिणां प्रवरो बली ॥ ४३ ॥

खरश्च निहतो यत्र दूषणश्च निपातितः।
त्रिशिराश्च महावीर्यो मया बाणरजिह्वगैः ॥ ४४ ॥

एतत् तदाश्रमपदमस्माकं वरवर्णिनि।
पर्णशाला तथा चित्रा दृश्यते शुभदर्शने ॥ ४५ ॥

यत्र त्वं राक्षसेन्द्रेण रावणेन हृता बलात्।
एषा गोदावरी रम्या प्रसन्नसलिला शुभा ॥ ४६ ॥

अगस्त्यस्याश्रमश्वैव दृश्यते कदलीवृतः।
दीपश्वैवाश्रमे ह्येष सुतीक्ष्णस्य महात्मनः ॥ ४७ ॥

दृश्यते चैव वैदेहि शरभञ्जश्रमो महान्।
उपयातः सहस्राक्षो यत्र शक्रः पुरन्दरः ॥ ४८ ॥

अस्मिन् देशे महाकायो विराघो निहतो मया।
एते ते तापसा देवि दृश्यन्ते तनुमध्यमे ॥ ४९ ॥

अत्रिः कुलपतिर्यत्र सूर्यवैश्वानरोपमः।
अत्र सीते त्वया दृष्टा तापसी धर्मचारिणी ॥ ५० ॥

असौ सुतनु शैलेन्द्रश्चित्रकूटः प्रकाशते।
अत्र मां कैकयीपुत्रः प्रसादयितुमागतः ॥ ५१ ॥

एषा सा यमुना रम्या दृश्यते चित्रकानना।
भरद्वाजाश्रमः श्रीमान् दृश्यते चैष मौथिलि ॥ ५२ ॥

इयं च दृश्यते गङ्गा पुण्या त्रिपथगा नदी।
नानाद्विजगणाकीर्णा सम्पुष्पितकानना ॥ ५३ ॥

शङ्खवेरपुरं चैतद् गुहो यत्र सखा मम।
एषा सा दृश्यते सीते सरयूर्यूपमालिनी ॥ ५४ ॥

एषा सा दृश्यते सीते राजधानी पितुर्मम्।
अयोध्यां कुरु वैदेहि प्रणामं पुनरागता ॥ ५५ ॥

ततस्ते वानराः सर्वे राक्षसाः सविभीषणाः।
उत्पत्योत्पत्य संहृष्टास्तां पुरीं ददृशुस्तदा ॥ ५६ ॥

ततस्तु तां पाण्डुरहर्म्यमालिनीं विशालकक्ष्यां गजवाजिभिर्वृताम्।
पुरीमपश्यन् शुवगाः सराक्षसाः पुरीं महेन्द्रस्य यथामरावतीम् ॥ ५७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
प्रत्यवृत्तिपथवर्णनम् नाम षड्विंशत्यधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१२६ ॥

॥ सप्तविंशत्यधिकशततमः सर्गः — भरद्वाजामन्त्रणम् ॥

पूर्णे चतुर्दशे वर्षे पञ्चम्यां लक्ष्मणाग्रजः।
भरद्वाजाश्रमं प्राप्य ववन्दे नियतो मुनिम् ॥ १ ॥

सोऽपृच्छदभिवाद्यैनं भरद्वाजं तपोघनम्।
शृणोषि कच्चिद् भगवन् सुभिक्षानामयं पुरे।
कच्चित् स युक्तो भरतो जीवन्त्यपि च मातरः ॥ २ ॥

एवमुक्तस्तु रामेण भरद्वाजो महामुनिः।
प्रत्युवाच रघुश्रेष्ठं स्मितपूर्वं प्रहृष्टवत् ॥ ३ ॥

आज्ञावशत्वे भरतो जटिलस्त्वां प्रतीक्षते।
पादुके ते पुरस्कृत्य सर्वं च कुशलं गृहे ॥ ४ ॥

त्वां पुरा चीरवसनं प्रविशन्तं महावनम्।
स्त्रीतृतीयं च्युतं राज्याद् धर्मकामं च केवलम् ॥ ५ ॥

पदाति॑ं त्यक्तसर्वस्वं पितृनिर्देशकारिणम्।
सर्वभोगैः परित्यक्तं स्वर्गच्युतमिवामरम्॥६॥

दृष्ट्वा तु करुणापूर्वं ममासीत् समितिञ्चय।
कैकेयीवचने युक्तं वन्यमूलफलाशिनम्॥७॥

साम्प्रतं तु समृद्धार्थं समित्रगणबान्धवम्।
समीक्ष्य विजितारि च ममाभूत् प्रीतिरुत्तमा॥८॥

सर्वं च सुखदुःखं ते विदितं मम राघव।
यत् त्वया विपुलं प्राप्तं जनस्थाननिवासिना॥९॥

ब्राह्मणार्थं नियुक्तस्य रक्षतः सर्वतापसान्।
रावणेन हृता भार्या बभूवेयमनिन्दिता॥१०॥

मारीचदर्शनं चैव सीतोन्मथनमेव च।
कबन्धदर्शनं चैव पम्पाभिगमनं तथा॥११॥

सुग्रीवेण च ते सख्यं यत्र वाली हतस्त्वया।
मार्गणं चैव वैदेह्याः कर्म वातात्मजस्य च॥१२॥

विदितायां च वैदेह्यां नलसेतुर्यथा कृतः।
यथा चादीपिता लङ्घा प्रहृष्टरियूथपैः॥१३॥

सपुत्रबान्धवामात्यः सबलः सहवाहनः।
यथा च निहतः सञ्चे रावणो बलदर्पितः॥१४॥

यथा च निहते तस्मिन् रावणे देवकण्टके।
समागमश्च त्रिदर्शौर्यथा दत्तश्च ते वरः॥१५॥

सर्वं ममैतद् विदितं तपसा धर्मवत्सल।
सम्पतन्ति च मे शिष्याः प्रवृत्त्याख्याः पुरीमितः॥१६॥

अहमप्यत्र ते दद्धि वरं शस्त्रभृतां वर।
अर्ध्यं प्रतिगृहणेदमयोध्यां श्वो गमिष्यसि ॥ १७ ॥

तस्य तच्छिरसा वाक्यं प्रतिगृह्य नृपात्मजः।
बाढमित्येव संहृष्टः श्रीमान् वरमयाच्त ॥ १८ ॥

अकालफलिनो वृक्षाः सर्वे चापि मधुस्त्रवाः।
फलान्यमृतगन्धीनि बहूनि विविधानि च ॥ १९ ॥

भवन्तु मार्गे भगवन्नयोध्यां प्रति गच्छतः।
तथेति च प्रतिज्ञाते वचनात् समनन्तरम् ॥ २० ॥

अभवन् पादपास्तत्र स्वर्गपादपसन्निभाः।
निष्फलाः फलिनश्चासन् विपुष्णाः पुष्णशालिनः ॥ २१ ॥

शुष्काः समग्रपत्रास्ते नगाश्चैव मधुस्त्रवाः।
सर्वतो योजनास्तिस्रो गच्छतामभवंस्तदा ॥ २२ ॥

ततः प्रहृष्टाः पूर्वगर्षभास्ते बहूनि दिव्यानि फलानि चैव।
कामादुपाश्रन्ति सहस्रशस्ते मुदान्विताः स्वर्गजितो यथैव ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
भरद्वाजामन्त्रणम् नाम सप्तविंशत्यधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१२७ ॥

॥ अष्टाविंशत्यधिकशततमः सर्गः —
भरतप्रियारव्यानम् ॥

अयोध्यां तु समालोक्य चिन्तयामास राघवः।
प्रियकामः प्रियं रामस्ततस्त्वरितविक्रमः ॥ १ ॥

चिन्तयित्वा ततो दृष्टे वानरेषु न्यपातयत्।
उवाच धीमांस्तेजस्वी हनूमन्तं प्लवङ्गमम्॥२॥

अयोध्यां त्वरितो गत्वा शीघ्रं प्लवगसत्तम।
जानीहि कच्चित् कुशली जनो नृपतिमन्दिरे॥३॥

शृङ्खवेरपुरं प्राप्य गुहं गहनगोचरम्।
निषादाधिपतिं ब्रूहि कुशलं वचनान्मम॥४॥

श्रुत्वा तु मां कुशलिनमरोगं विगतज्वरम्।
भविष्यति गुहः प्रीतः स ममात्मसमः सखा॥५॥

अयोध्यायाश्च ते मार्गं प्रवृत्तिं भरतस्य च।
निवेदयिष्यति प्रीतो निषादाधिपतिर्गुहः॥६॥

भरतस्तु त्वया वाच्यः कुशलं वचनान्मम।
सिद्धार्थं शंस मां तस्मै समार्यं सहलक्ष्मणम्॥७॥

हरणं चापि वैदेह्या रावणेन बलीयसा।
सुग्रीवेण च संवादं वालिनश्च वधं रणे॥८॥

मैथिल्यन्वेषणं चैव यथा चाधिगता त्वया।
लङ्घयित्वा महातोयमापगापतिमव्ययम्॥९॥

उपयानं समुद्रस्य सागरस्य च दर्शनम्।
यथा च कारितः सेतू रावणश्च यथा हतः॥१०॥

वरदानं महेन्द्रेण ब्रह्मणा वरुणेन च।
महादेवप्रसादाच्च पित्रा मम समागमम्॥११॥

उपयातं च मां सौम्य भरताय निवेदय।
सह राक्षसराजेन हरीणामीश्वरेण च॥१२॥

जित्वा शत्रुगणान् रामः प्राप्य चानुत्तमं यशः ।
 उपायाति समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलैः ॥ १३ ॥
 एतच्छ्रुत्वा यमाकारं भजते भरतस्ततः ।
 स च ते वेदितव्यः स्यात् सर्वं यच्चापि मां प्रति ॥ १४ ॥
 ज्ञेयाः सर्वे च वृत्तान्ता भरतस्येङ्गितानि च ।
 तत्त्वेन मुखवर्णेन दृष्टा व्याभाषितेन च ॥ १५ ॥
 सर्वकामसमृद्धं हि हस्त्यधरथसङ्कुलम् ।
 पितृपैतामहं राज्यं कस्य नावर्तयेन्मनः ॥ १६ ॥
 सङ्गत्या भरतः श्रीमान् राज्येनार्थी स्वयं भवेत् ।
 प्रशास्तु वसुधां सर्वामखिलां रघुनन्दनः ॥ १७ ॥
 तस्य बुद्धिं च विज्ञाय व्यवसायं च वानर ।
 यावन्न दूरं याताः स्मः क्षिप्रमागन्तुमर्हसि ॥ १८ ॥
 इति प्रतिसमादिष्ठो हनूमान् मारुतात्मजः ।
 मानुषं धारयन् रूपमयोध्यां त्वरितो ययौ ॥ १९ ॥
 अथोत्पपात वेगेन हनूमान् मारुतात्मजः ।
 गरुत्मानिव वेगेन जिघृक्षन्नुरगोत्तमम् ॥ २० ॥
 लङ्घयित्वा पितृपथं विहगेन्द्रालयं शुभम् ।
 गङ्गायमुनयोर्भीमं समतीत्य समागमम् ॥ २१ ॥
 शृङ्खवेरपुरं प्राप्य गुह्मासाद्य वीर्यवान् ।
 स वाचा शुभया हृष्टो हनूमानिदमब्रवीत् ॥ २२ ॥
 सखा तु तव काकुत्स्थो रामः सत्यपराक्रमः ।
 ससीतः सह सौमित्रिः स त्वां कुशलमब्रवीत् ॥ २३ ॥

पञ्चमीमद्य रजनीमुषित्वा वचनान्मुनेः।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञातं द्रक्ष्यस्यत्रैव राघवम्॥ २४॥

एवमुत्त्वा महातेजाः सम्प्रहृष्टतनूरुहः।
उत्पपात महावेगाद् वेगवानविचारयन्॥ २५॥

सोऽपश्यद् रामतीर्थं च नदीं वालुकिनीं तथा।
वरूथीं गोमतीं चैव भीमं शालवनं तथा॥ २६॥

प्रजाश्च बहुसाहस्रीः स्फीताङ्गनपदानपि।
स गत्वा दूरमध्वानं त्वरितः कपिकुञ्जरः॥ २७॥

आससाद् द्रुमान् फुल्लान् नन्दियामसमीपगान्।
सुराधिपस्योपवने यथा चैत्ररथे द्रुमान्॥ २८॥

स्त्रीभिः सपुत्रैः पौत्रैश्च रममाणैः स्वलङ्घृतैः।
क्रोशमात्रे त्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनाम्बरम्॥ २९॥

दर्दर्श भरतं दीनं कृशमाश्रमवासिनम्।
जटिलं मलदिग्धाङ्गं भ्रातृव्यसनकर्शितम्॥ ३०॥

फलमूलाशिनं दान्तं तापसं धर्मचारिणम्।
समुन्नतजटाभारं वल्कलाजिनवाससम्॥ ३१॥

नियतं भावितात्मानं ब्रह्मर्षिसमतेजसम्।
पादुके ते पुरस्कृत्य प्रशासनं वसुन्धराम्॥ ३२॥

चातुर्वर्णस्य लोकस्य त्रातारं सर्वतो भयात्।
उपस्थितममात्यैश्च शुचिभिश्च पुरोहितैः॥ ३३॥

बलमुख्यैश्च युक्तैश्च काषायाम्बरधारिभिः।
नहि ते राजपुत्रं तं चीरकृष्णाजिनाम्बरम्॥ ३४॥

परिभोकुं व्यवस्थन्ति पौरा वै धर्मवत्सलाः।
तं धर्ममिव धर्मज्ञं देहबन्धमिवापरम्॥३५॥

उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं हनूमान् मारुतात्मजः।
वसन्तं दण्डकारण्ये यं त्वं चीरजटाधरम्॥३६॥

अनुशोचसि काकुत्स्थं स त्वां कौशलमब्रवीत्।
प्रियमाख्यामि ते देव शोकं त्यज सुदारुणम्॥३७॥

अस्मिन् मुहूर्ते भ्रात्रा त्वं रामेण सह सङ्गतः।
निहत्य रावणं रामः प्रतिलभ्य च मैथिलीम्॥३८॥

उपयाति समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलैः।
लक्षणश्च महातेजा वैदेही च यशस्विनी।
सीता समग्रा रामेण महेन्द्रेण शची यथा॥३९॥

एवमुक्तो हनुमता भरतः कैकयीसुतः।
पपात सहसा हृष्टो हर्षान्मोहमुपागमत्॥४०॥

ततो मुहूर्तादुत्थाय प्रत्याश्वस्य च राघवः।
हनूमन्तमुवाचेदं भरतः प्रियवादिनम्॥४१॥

अशोकजैः प्रीतिमयैः कपिमालिङ्गं सम्ब्रमात्।
सिषेच भरतः श्रीमान् विपुलैरश्रुबिन्दुभिः॥४२॥

देवो वा मानुषो वा त्वमनुक्रोशादिहागतः।
प्रियाख्यानस्य ते सौम्य ददामि ब्रुवतः प्रियम्॥४३॥

गवां शतसहस्रं च ग्रामाणां च शतं परम्।
सकुण्डलाः शुभाचारा भार्याः कन्यास्तु षोडशा॥४४॥

हेमवर्णाः सुनासोरूः शशिसौम्याननाः स्त्रियः।
सर्वाभरणसम्पन्नाः सम्पन्नाः कुलजातिभिः ॥४५॥

निशम्य रामागमनं नृपात्मजः कपिप्रवीरस्य तदाद्धुतोपमम्।
प्रहर्षितो रामदिदक्षयाभवत् पुनश्च हर्षादिदमब्रवीद् वचः ॥४६॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये युद्धकाण्डे
भरतप्रियाख्यानम् नाम अष्टाविंशत्यधिकशततमः सर्गः ॥ ६-१२८॥

॥ उत्तर-काण्डः ॥

॥ प्रथमः सर्गः — रामप्रश्नः ॥

प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसानां वधे कृते।
आजग्मुर्त्रैषयः सर्वे राघवं प्रतिनन्दितुम् ॥ १ ॥

कौशिकोऽथ यवक्रीतो गार्यो गालव एव च।
कण्वो मेधातिथेः पुत्रः पूर्वस्यां दिशि ये श्रिताः ॥ २ ॥

स्वस्त्यात्रेयोऽथ भगवान्नमुचिः प्रमुचिस्तथा।
आजग्मुस्ते सहागस्त्या ये श्रिता दक्षिणां दिशम् ॥ ३ ॥

नृषदुः कवषो धौम्यो रौद्रेयश्च महानृषिः।
तेऽप्याजग्मुः सशिष्या वै ये श्रिताः पश्चिमां दिशम् ॥ ४ ॥

वसिष्ठः कश्यपोऽथात्रिर्विश्वामित्रः सगौतमः।
जमदग्निर्भरद्वाजस्तेऽपि सप्तर्षयस्तथा ॥ ५ ॥

उदीच्यां दिशि सप्तैते नित्यमेव निवासिनः ॥ ६ ॥

सम्प्राप्य ते महात्मानो राघवस्य निवेशनम्।
विष्टिताः प्रतिहारार्थं हुताशनसमप्रभाः।
वेदवेदाङ्गविदुषो नानाशास्त्रविशारदाः॥७॥

द्वाःस्थं प्रोवाच धर्मात्मा अगस्त्यो मुनिसत्तमः।
निवेद्यतां दाशरथेर्त्रैषीनस्मान्स्मागतान्॥८॥

प्रतीहारस्ततस्तूर्णमगस्त्यवच्नाद्युतम्।
समीपं राघवस्याशु प्रविवेश महात्मनः॥९॥

नयेऽन्तिज्ञः सद्वृत्तो दक्षो धैर्यसमन्वितः।
स रामं दृश्य सहसा पूर्णचन्द्रसमप्रभम्॥१०॥

अगस्त्यं कथयामास सम्प्राप्तमृषिभिः सह॥११॥

श्रुत्वा प्राप्तान्मुनींस्तांस्तु बालसूर्यसमप्रभान्।
प्रत्युवाच ततो द्वास्त्थं प्रवेशय यथासुखम्॥१२॥

तान् सम्प्राप्तान् मुनीन् दृष्ट्वा प्रत्युत्थाय कृताङ्गलिः।
पाद्यार्घ्यादिभिरानर्च गां निवेद्य च सादरम्॥१३॥

रामोऽभिवाद्य प्रयत आसनान्यादिदेश ह।
तेषु काञ्चनचित्रेषु महत्सु च वरेषु च॥१४॥

कुशान्तर्धानदत्तेषु मृगचर्मयुतेषु च।
यथार्हमुपविष्टास्ते आसनेष्वृषिपुङ्गवाः॥१५॥

रामेण कुशलं पृष्ठाः सशिष्याः सपुरोगमाः।
मर्हषयो वेदविदो रामं वचनमब्रुवन्॥१६॥

कुशलं नो महाबाहो सर्वत्र रघुनन्दन।
त्वां तु दिष्या कुशलिनं पश्यामो हतशात्रवम्॥१७॥

दिष्ठा त्वया हतो राजन्नावणो लोकरावणः।
न हि भारः स ते राम रावणः पुत्रपौत्रवान्॥१८॥

सधनुस्त्वं हि लोकांस्त्रीन्विजयेथा न संशयः।
दिष्ठा त्वया हतो राम रावणो राक्षसेश्वरः॥१९॥

दिष्ठा विजयिनं त्वाद्य पश्यामः सह सीतया।
लक्ष्मणेन च धर्मात्मन्नात्रा त्वद्वितकारिणा॥२०॥

मातृभिर्भ्रातृसाहितं पश्यामोऽद्य वर्य नृप।
दिष्ठा प्रहस्तो विकटो विरूपाक्षो महोदरः।
अकम्पनश्च दुर्घर्षी निहतास्ते निशाचराः॥२१॥

यस्य प्रमाणाद्विपुलं प्रमाणं नेह विद्यते।
दिष्ठा ते समरे राम कुम्भकर्णो निपातितः॥२२॥

त्रिशिराश्चातिकायश्च देवान्तकनरान्तकौ।
दिष्ठा ते निहता राम महावीर्या निशाचराः॥२३॥

कुम्भश्चैव निकुम्भश्च राक्षसौ भीमदर्शनौ।
दिष्ठा तौ निहतौ राम कुम्भकर्णसुतौ मृधे॥२४॥

युद्धोन्मत्तश्च मत्तश्च कालान्तकयमोपमौ।
यज्ञकोपश्च बलवान्धूम्राक्षो नाम राक्षसः॥२५॥

कुर्वन्तः कदनं घोरमेते शस्त्रास्त्रपारगाः।
अन्तकप्रतिमैर्वाणीर्दिष्ठा विनिहतास्त्वया॥२६॥

दिष्ठा त्वं राक्षसेन्द्रेण द्वन्द्ययुद्धमुपागतः।
देवतानामवध्येन विजयं प्राप्तवानसि॥२७॥

सञ्चे तस्य न किञ्चित् रावणस्य पराभवः।
द्वन्द्युद्धमनुप्राप्तो दिष्टा ते रावणिर्हतः ॥२८॥

दिष्टा तस्य महाबाहो कालस्येवाभिधावतः।
मुक्तः सुररिपोर्वीरं प्राप्तश्च विजयस्त्वया ॥२९॥

अभिनन्दाम ते सर्वे संश्रुत्येन्द्रजितो वधम्।
सोऽवध्यः सर्वभूतानां महामायाधरो युधि ॥३०॥

विस्मयस्त्वेष चास्माकं तच्छ्रुत्वेन्द्रजितं हतम् ॥३१॥

एते चान्ये च बहवो राक्षसाः कामरूपिणः।
दिष्टा त्वया हता वीरा रघूणां कुलवर्ज्जन ॥३२॥

दत्त्वा पुण्यामिमां वीर सौम्यामभयदक्षिणाम् दिष्टा वर्धसि काकुत्स्थ जयेनामित्रकर्शन ॥

श्रुत्वा तु तेषां वचनमृषीणां भावितात्मनाम्।
विस्मयं परमं गत्वा रामः प्राङ्गलिरब्रवीत् ॥३४॥

भगवन्तः कुम्भकर्णं रावणं च निशाचरम्।
अतिक्रम्य महावीर्यौ किं प्रशंसथ रावणिम् ॥३५॥

महोदरं प्रहस्तं च विरूपाक्षं च
मत्तोन्मत्तौ च दुर्घट्यौ देवान्तकनरान्तकौ अतिक्रम्य महावीर्यान् किं प्रशंसथ

अतिकायं त्रिशिरसं धूम्राक्षं च निशाचरम्।
अतिक्रम्य महावीर्यान्किं प्रशंसथ रावणिम् ॥३७॥

कीदृशो वै प्रभावोऽस्य किं बलं कः पराक्रमः।
केन वा कारणेनैष रावणादतिरिच्यते ॥३८॥

शक्यं यदि मया श्रोतुं न खल्वाङ्गापयामि वः।
यदि गुह्यं न चेद्वकुं श्रोतुमिच्छामि कथ्यताम् ॥३९॥

शक्रोऽपि विजितस्तेन कथं लब्धवरश्च सः।
कथं च बलवानन्पुत्रो न पिता तस्य रावणः ॥ ४० ॥

कथं पितुश्चाभ्यधिको महाहवे शक्रस्य जेता हि कथं स राक्षसः।
वराश्च लब्धाः कथयस्व मेऽद्य तत्पृच्छतश्चास्य मुनीन्द्र सर्वम् ॥ ४१ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रामप्रश्नः नाम प्रथमः सर्गः ॥ ७-१ ॥

॥ द्वितीयः सर्गः — पौलस्योत्पत्तिः ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः।
कुम्भयोनिर्मिहातेजा राममेतदुवाच ह ॥ १ ॥

शृणु राम कथावृत्तं तस्य तेजोबलं महत्।
जघान शत्रून्येनासौ न च वध्यः स शत्रुभिः ॥ २ ॥

तावत्ते रावणस्येदं कुलं जन्म च राघव।
वरप्रदानं च तथा तस्मै दत्तं ब्रवीमि ते ॥ ३ ॥

पुरा कृतयुगे राम प्रजापतिसुतः प्रभुः।
पुलस्त्यो नाम ब्रह्मर्षिः साक्षादिव पितामहः ॥ ४ ॥

नानुकीर्त्या गुणास्तस्य धर्मतः शीलतस्तथा।
प्रजापतेः पुत्र इति वकुं शक्यं हि नामतः ॥ ५ ॥

प्रजापतिसुतत्वेन देवानां वल्लभो हि सः।
हृष्टः सर्वस्य लोकस्य गुणैः शुभ्रैर्महामतिः ॥ ६ ॥

स तु धर्मप्रसङ्गेन मेरोः पार्श्वे महागिरेः।
तृणविन्द्वाश्रमं गत्वा न्यवसन्मुनिपुञ्जवः ॥ ७ ॥

तपस्तेषे स धर्मात्मा स्वाध्यायनियतेन्द्रियः।
गत्वाश्रमपदं तस्य विघ्नं कुर्वन्ति कन्यकाः ॥ ८ ॥

देवपन्नगकन्याश्च राजर्षितनयाश्च याः।
क्रीडन्त्योऽप्सरसश्वैव तं देशमुपपेदिरे ॥ ९ ॥

सर्वर्तुषृपभोग्यत्वाद्रम्यत्वात्काननस्य च।
नित्यशस्तास्तु तं देशं गत्वा क्रीडन्ति कन्यकाः ॥ १० ॥

देशस्य रमणीयत्वात्पुलस्त्यो यत्र स द्विजः।
गायन्त्यो वादयन्त्यश्च लासयन्त्यस्तथैव च।
मुनेस्तपस्विनस्तस्य विघ्नं चक्ररनिन्दिताः ॥ ११ ॥

अथ क्रुद्धो महातेजा व्याजहार महामुनिः।
या मे दर्शनमागच्छेत्सा गर्भं धारयिष्यति ॥ १२ ॥

तास्तु सर्वाः प्रतिश्रुत्य तस्य वाक्यं महात्मनः।
ब्रह्मशापभयाद्भीतास्तं देशं नोपचक्रमुः ॥ १३ ॥

तृणबिन्दोस्तु राजर्षेस्तनया न शृणोति तत् ॥ १४ ॥

गत्वाश्रमपदं तत्र विच्चार सुनिर्भया।
न सापश्यत्स्थिता तत्र काञ्चिदभ्यागतां सखीम् ॥ १५ ॥

तस्मिन्काले महातेजाः प्राजापत्यो महानृषिः।
स्वाध्यायमकरोत्तत्र तपसा भावितः स्वयम् ॥ १६ ॥

सा तु वेदश्रुतिं श्रुत्वा दृष्ट्वा वै तपसो निधिम्।
अभवत्पाण्डुदेहा सा सुव्यञ्जितशरीरजा ॥ १७ ॥

वभूव च समुद्धिमा दृष्ट्वा तदोषमात्मनः।
इदं मे किन्त्वति ज्ञात्वा पितुर्गत्वाऽश्रमे स्थिता ॥ १८ ॥

तां तु दृष्ट्वा तथाभूतां तृणविन्दुरथाब्रवीत्।
किं त्वमेतत्त्वसदृशं धारयस्यात्मनो वपुः ॥ १९ ॥

सा तु कृत्वाञ्जलिं दीना कन्योवाच तपोधनम्।
न जाने कारणं तात येन मे रूपमीदृशम् ॥ २० ॥

किं तु पूर्वं गतास्म्येका महर्षेर्भावितात्मनः।
पुलस्त्यस्याश्रमं दिव्यमन्वेष्टुं स्वसखीजनम् ॥ २१ ॥

न च पश्याम्यहं तत्र काञ्चिदभ्यागतां सखीम्।
रूपस्य तु विपर्यासं दृष्ट्वा त्रासादिहागता ॥ २२ ॥

तृणविन्दुस्तु राजर्षिस्तपसा द्योतितप्रभः।
ध्यानं विवेश तच्चापि ह्यपश्यदृषिकर्मजम् ॥ २३ ॥

स तु विज्ञाय तं शापं महर्षेर्भावितात्मनः।
गृहीत्वा तनयां गत्वा पुलस्त्यमिदमब्रवीत् ॥ २४ ॥

भगवंस्तनयां मे त्वं गुणैः स्वैरेव भूषिताम्।
भिक्षां प्रतिगृहाणेमां महर्षे स्वयमुद्यताम् ॥ २५ ॥

तपश्चरणयुक्तस्य श्रम्यमाणेन्द्रियस्य ते।
शुश्रूषणपरा नित्यं भविष्यति न संशयः ॥ २६ ॥

तं ब्रुवाणं तु तद्वाक्यं राजर्षि धार्मिकं तदा।
जिघृक्षुरब्रवीत्कन्यां बाढिमित्येव स द्विजः ॥ २७ ॥

दत्त्वा स तु यथान्यायं स्वमाश्रमपदं गतः।
सापि तत्रावसत्कन्या तोषयन्ती पर्ति गुणैः ॥ २८ ॥

तस्यास्तु शीलवृत्ताभ्यां तुतोष मुनिपुङ्गवः।
प्रीतः स तु महातेजा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ २९ ॥

परितुष्टोऽस्मि सुश्रोणि गुणानां सम्पदा भृशम्।
तस्मादेवि ददाम्यद्य पुत्रमात्मसमं तव ॥ ३० ॥

उभयोर्वशकर्तारं पौलस्त्य इति विश्रुतम्।
यस्मात्तु विश्रुतो वेदस्त्वयैषोऽध्ययतो मम ॥ ३१ ॥

तस्मात्स विश्रवा नाम भविष्यति न संशयः।
एवमुक्ता तु सा देवी प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ३२ ॥

अचिरेणैव कालेनासूत विश्रवसं सुतम्।
त्रिषु लोकेषु विख्यातं यशोधर्मसमन्वितम् ॥ ३३ ॥

श्रुतिमान्समदर्शी च व्रताचाररतस्तथा।
पितेव तपसा युक्तो ह्यभवद्विश्रवा मुनिः ॥ ३४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
पौलस्योत्पत्तिः नाम द्वितीयः सर्गः ॥ ७-२ ॥

॥ तृतीयः सर्गः — वैश्रवणलोकपालपदलङ्घादिप्राप्तिः ॥

अथ पुत्रः पुलस्त्यस्य विश्रवा मुनिपुञ्जवः।
अचिरेणैव कालेन पितेव तपसि स्थितः ॥ १ ॥

सत्यवाञ्छीलवाञ्छान्तः स्वाध्यायनिरतः शुचिः।
सर्वभोगेष्वसंसक्तो नित्यं धर्मपरायणः ॥ २ ॥

ज्ञात्वा तस्य तु तद्वृत्तं भरद्वाजो महामुनिः।
ददौ विश्रवसे भायो स्वसुतां देववर्णनीम् ॥ ३ ॥

प्रतिगृह्य तु धर्मेण भरद्वाजसुतां तदा।
प्रजान्वेक्षिकया बुद्ध्या श्रेयो ह्यस्य विचिन्तयन् ॥ ४ ॥

मुदा परमया युक्तो विश्रवा मुनिपुञ्जवः।
स तस्यां वीर्यसम्पन्नमपत्यं परमाद्गुतम्॥५॥

जनयामास धर्मज्ञः सर्वैर्ब्रह्मगुणैर्युतम्।
तस्मिञ्जाते तु संहृष्टः सम्बभूव पितामहः॥६॥

दृष्ट्वा श्रेयस्करीं बुद्धिं धनाध्यक्षो भविष्यति।
नाम तस्याकरोत्प्रीतः सार्धं देवर्षिभिस्तदा॥७॥

यस्माद्विश्रवसोऽपत्यं सादृश्याद्विश्रवा इव।
तस्माद्वैश्रवणो नाम भविष्यत्वेष विश्रुतः॥८॥

स तु वैश्रवणस्तत्र तपोवनगतस्तदा।
अवर्धताहुतिहुतो महातेजा यथानलः॥९॥

तस्याश्रमपदस्थस्य बुद्धिर्ज्ञे महात्मनः।
चरिष्ये परमं धर्मं धर्मो हि परमा गतिः॥१०॥

स तु वर्षसहस्राणि तपस्तस्वा महावने।
यन्त्रितो नियमैरुग्रैश्चकार सुमहत्तपः॥११॥

पूर्णे वर्षसहस्रान्ते तं तं विधिमकल्पयत्।
जलाशी मारुताहारो निराहारस्तथैव च॥१२॥

एवं वर्षसहस्राणि जग्मुस्तान्येकवर्षवत्।
अथ प्रीतो महातेजाः सेन्द्रैः सुरगणैः सह॥१३॥

गत्वा तस्याश्रमपदं ब्रह्मेदं वाक्यमब्रवीत्।
परितुष्टोऽस्मि ते वत्स कर्मणानेन सुव्रत।
वरं वृणीष्व भद्रं ते वरार्हस्त्वं महामते॥१४॥

अथाब्रवीद्वैश्रवणः पितामहमुपस्थितम्।
भगवँल्लोकपालत्वमिच्छेयं वित्तरक्षणम्॥ १५॥

अथाब्रवीद्वैश्रवणं परितुष्टेन चेतसा।
ब्रह्मा सुरगणैः सार्थं बाढमित्येव हृष्टवत्॥ १६॥

अहं वै लोकपालानां चतुर्थं स्रष्टुमुद्यतः॥ १७॥

यमेन्द्रवरुणानां च पदं यत्तव चेप्सितम्।
तद्द्वच्छ त्वं हि धर्मज्ञं निधीशत्वमवाप्नुहि।
शक्राम्बुपयमानां च चतुर्थस्त्वं भविष्यसि॥ १८॥

एतच्च पुष्पकं नाम विमानं सूर्यसन्निभम्।
प्रतिगृहीष्व यानार्थं त्रिदशैः समतां व्रज॥ १९॥

स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामः सर्व एव यथागतम्।
कृतकृत्या वयं तात दत्त्वा तव वरद्वयम्॥ २०॥

इत्युत्त्वा स गतो ब्रह्मा स्वस्थानं त्रिदशैः सह॥ २१॥

गतेषु ब्रह्मपूर्वेषु देवेष्वथ नभस्थलम्।
वने स पितरं प्राह प्राञ्जलिः प्रयतात्मवान्।
निवासनं न मे देवो विदधे स प्रजापतिः॥ २२॥

भगवँल्लव्यवानस्मि वरमिष्टं पितामहात्।
तं पश्य भगवन्कञ्चिन्निवासं साधु मे प्रभो॥ २३॥

न च पीडा भवेद्यत्र प्राणिनो यस्य कस्यचित्।
एवमुक्तस्तु पुत्रेण विश्रवा मुनिपुञ्जवः॥ २४॥

वचनं प्राह धर्मज्ञः श्रूयतामिति सत्तमः।
दक्षिणस्योदधेस्तीरे त्रिकूटो नाम पर्वतः॥ २५॥

तस्याग्रे तु विशाला सा महेन्द्रस्य पुरी यथा।
लङ्का नाम पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ २६ ॥

राक्षसानां निवासार्थं यथेन्द्रस्यामरावती।
तत्र त्वं वस भद्रं ते लङ्कायां नात्र संशयः ॥ २७ ॥

हेमप्राकारपरिधा यन्त्रशस्त्रसमावृता।
रमणीया पुरी सा हि रुक्मवैदूर्यतोरणा ॥ २८ ॥

राक्षसैः सा परित्यक्ता पुरा विष्णुभयार्दितैः।
शून्या रक्षोगणैः सर्वैः रसातलतलं गतैः ॥ २९ ॥

शून्या सम्प्रति लङ्का सा प्रभुस्तस्या न विद्यते।
स त्वं तत्र निवासाय गच्छ पुत्र यथासुखम् ॥ ३० ॥

निर्दोषस्तत्र ते वासो न बाधास्तत्र कस्यचित्।
एतच्छुत्वा स धर्मात्मा धर्मिष्ठं वचनं पितुः ॥ ३१ ॥

निवासयामास तदा लङ्कां पर्वतमूर्धनि।
नैऋतानां सहस्रैस्तु हृष्टैः प्रमुदुतैः सह ॥ ३२ ॥

अचिरेणैव कालेन सम्पूर्णा तस्य शासनात् ॥ ३३ ॥

स तु तत्रावस्त्वीतो धर्मात्मा नैऋतर्षभः।
समुदपरिधायां तु लङ्कायां विश्रवात्मजः ॥ ३४ ॥

काले काले तु धर्मात्मा पुष्पकेण धनेश्वरः।
अभ्यागच्छद्विनीतात्मा पितरं मातरं च हि ॥ ३५ ॥

स देवगन्धर्वगणैरभिष्ठुतस्तथाप्सरोनृत्यविभूषितालयः।
गभस्तिभिः सूर्य इवावभासयन्पितुः समीपं प्रययौ स वित्तपः ॥ ३६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वैश्रवणलोकपालपदलङ्घादिप्राप्तिः नाम तृतीयः सर्गः ॥ ७-३ ॥

॥ चतुर्थः सर्गः — रावणादिपूर्वतनराक्षसोत्पत्तिकथनम् ॥

श्रुत्वागस्त्येरितं वाक्यं रामो विस्मयमागतः ।
कथमासीन्तु लङ्घायां सम्भवो रक्षसां पुरा ॥ १ ॥

ततः शिरः कम्पयित्वा त्रेताम्बिसमविग्रहम् ।
तमगस्त्यं मुहुर्दृष्ट्वा स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ २ ॥

भगवन्पूर्वमप्येषा लङ्घासीत्पिशिताशिनाम् ।
श्रुत्वेदं भगवद्वाक्यं जातो मे विस्मयः परः ॥ ३ ॥

पुलस्त्यवंशादुद्धूता राक्षसा इति नः श्रुतम् ।
इदानीमन्यतश्चापि सम्भवः कीर्तितस्त्वया ॥ ४ ॥

रावणात्कुम्भकर्णाच्च प्रहस्ताद्विकटादपि ।
रावणस्य च पुत्रेभ्यः किं नु ते बलवत्तराः ॥ ५ ॥

क एषां पूर्वको ब्रह्मन्कन्नामा च बलोत्कटः ।
अपराधं च कं प्राप्य विष्णुना द्राविताः कथम् ॥ ६ ॥

एतद्विस्तरतः सर्वं कथयस्व ममानघ ।
कुतूहलमिदं मह्यं नुद भानुर्यथा तमः ॥ ७ ॥

राघवस्य वचः श्रुत्वा संस्कारालङ्घतं शुभम् ।
ईषद्विस्मयमानस्तमगस्त्यः प्राह राघवम् ॥ ८ ॥

प्रजापतिः पुरा सृष्टा ह्यपः सलिलसम्भवः।
तासां गोपायने सत्त्वानसृजत्पद्मसम्भवः ॥९॥

ते सत्त्वाः सत्त्वकर्तारं विनीतवदुपस्थिताः।
कि कुर्म इति भाषन्तः क्षुत्पिपासाभयार्दिताः ॥१०॥

प्रजापतिस्तु तान्याह सत्वानि प्रहसन्निव।
आभाष्य वाचा यत्नेन रक्षध्वमिति मानदः ॥११॥

रक्षामेति च तत्रान्ये जक्षाम इति चापरे।
भुक्षिताभुक्षितैरुक्तस्ततस्तानाह भूतकृत् ॥१२॥

रक्षामेति च यैरुक्तं राक्षसास्ते भवन्तु वः।
जक्षाम इति यैरुक्तं यक्षा एव भवन्तु वः ॥१३॥

तत्र हेतिः प्रहेतिश्च भ्रातरौ राक्षसाधिपौ।
मधुकैटभसङ्काशौ बभूवतुररिन्द्रमौ ॥१४॥

प्रहेतिर्धार्मिकस्तत्र तपोवनगतस्तदा।
हेतिर्दारकियार्थे तु परं यत्नमथाकरोत् ॥१५॥

स कालभगिनीं कन्यां भयां नाम भयावहाम्।
उदावहदमेयात्मा स्वयमेव महामतिः ॥१६॥

स तस्यां जनयामास हेती राक्षसपुङ्गवः।
पुत्रं पुत्रवतां श्रेष्ठो विद्युत्केश इति श्रुतम् ॥१७॥

विद्युत्केशो हेतिपुत्रः स दीपार्कसमप्रभः।
व्यवर्धत महातेजास्तोयमध्य इवाम्बुदः ॥१८॥

स यदा यौवनं भद्रमनुप्राप्तो निशाचरः।
ततो दारक्रियां तस्य कर्तुं व्यवसितः पिता ॥१९॥

सन्ध्यायास्तनयां सोऽथ सन्ध्यातुल्यां प्रभावतः ।
वरयामास पुत्रार्थं हेती राक्षसपुज्ज्वः ॥ २० ॥

अवश्यमेव दातव्या परस्मै सेति सन्ध्यया ।
चिन्तयित्वा सुता दत्ता विद्युत्केशाय राघव ॥ २१ ॥

सन्ध्यायास्तनयां लब्ध्वा विद्युत्केशो निशाचरः ।
रमते स्म तया सार्धं पौलोम्या मघवानिव ॥ २२ ॥

केनचित्त्वथ कालेन राम सालकटङ्कटा ।
विद्युत्केशाद्भर्माप घनराजिरिवार्णवात् ॥ २३ ॥

ततः सा राक्षसी गर्भं घनगर्भसमप्रभम् ।
प्रसूता मन्दरं गत्वा गङ्गा गर्भमिवाग्निजम् ॥ २४ ॥

समुत्सृज्य तु सा गर्भं विद्युत्केशरतार्थिनी ।
रेमे तु सार्धं पतिना विस्मृत्य सुतमात्मजम् ॥ २५ ॥

उत्सृष्टस्तु तदा गर्भो घनशब्दसमस्वनः ।
तयोत्सृष्टः स तु शिशुः शरदर्कसमद्युतिः ।
निधायास्ये स्वयं मुष्टिं रुरोद शनकैस्तदा ॥ २६ ॥

ततो वृषभमास्थाय पार्वत्या सहितः शिवः ।
वायुमार्गेण गच्छन्वै शुश्राव रुदितस्वनम् ॥ २७ ॥

अपश्यदुमया सार्धं रुदन्तं राक्षसात्मजम् ।
कारुण्यभावात्पार्वत्या भवस्त्रिपुरसूदनः ॥ २८ ॥

तं राक्षसात्मजं चक्रे मातुरेव वयःसमम् ।
अमरं चैव तं कृत्वा महादेवोऽक्षरोऽव्ययः ॥ २९ ॥

पुरमाकाशगं प्रादात्पार्वत्या: प्रियकाम्यया।
उमयापि वरो दत्तो राक्षसानां नृपात्मज ॥ ३० ॥

सद्योपलब्धिर्गर्भस्य प्रसूतिः सद्य एव च।
सद्य एव वयःप्राप्तिर्मातुरेव वयस्समम् ॥ ३१ ॥

ततः सुकेशो वरदानगर्वितः श्रियं प्रभोः प्राप्य हरस्य पार्श्वतः।
चचार सर्वत्र महान्महामतिः खगं पुरं प्राप्य पुरन्दरो यथा ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रावणादिपूर्वतनराक्षसोत्पत्तिकथनम् नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ७-४ ॥

॥ पञ्चमः सर्गः — माल्यवदाद्यपत्योत्पत्तिः ॥

सुकेशं धार्मिकं दृष्ट्वा वरलब्धं च राक्षसम्।
ग्रामणीर्नाम गन्धर्वो विश्वावसुसमप्रभः ॥ १ ॥

तस्य देववती नाम द्वितीया श्रीरिवात्मजा।
त्रिषु लोकेषु विख्याता रूपयौवनशालिनी।
तां सुकेशाय धर्मेण ददौ रक्षःश्रियं यथा ॥ २ ॥

वरदानकृतैर्धर्य सा तं प्राप्य पतिं प्रियम्।
आसीद्देववती तुष्टा धनं प्राप्येव निर्धनः ॥ ३ ॥

स तया सह संयुक्तो राज रजनीचरः।
अञ्जनादभिनिष्क्रान्तः करेणवेव महागजः ॥ ४ ॥

देववत्यां सुकेशस्तु जनयामास राघव ॥ ५ ॥

त्रीन् पुत्रान् जनयामास त्रेताग्निसमविग्रहान्।
माल्यवन्तं सुमालिं च मालिं च बलिनां वरम्।
त्रीस्त्रिनेत्रसमान्पुत्रात्राक्षसात्राक्षसाधिपः ॥ ६ ॥

त्रयो लोका इवाव्यग्राः स्थितास्त्रय इवाम्भयः।
त्रयो मन्त्रा इवात्युग्रास्त्रयो घोरा इवामयाः ॥ ७ ॥

त्रयः सुकेशस्य सुतास्त्रेताग्निसमतेजसः।
विवृद्धिमग्मस्तत्र व्याधयोपेक्षिता इव ॥ ८ ॥

वरप्राप्तिं पितुस्ते तु ज्ञात्वेश्वरतपोबलात्।
तपस्तस्तुं गता मेरुं भ्रातरः कृतनिश्चयाः ॥ ९ ॥

प्रगृह्ण नियमान्योरात्राक्षसा नृपसत्तम्।
विचेरुस्ते तपो घोरं सर्वभूतभयावहम् ॥ १० ॥

सत्यार्जवशमोपेतैस्तपोभिरतिदुष्करैः ।
सन्तापयन्तस्त्रीलौँकान्सदेवासुरमानुषान् ॥ ११ ॥

ततो विभुश्चतुर्वक्त्रो विमानवरमास्थितः।
सुकेशपुत्रानामन्त्र्य वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥ १२ ॥

ब्रह्माणं वरदं ज्ञात्वा सेन्द्रैर्देवगणैर्वृतम्।
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे वेपमाना इव द्रुमाः ॥ १३ ॥

तपसाराधितो देव यदि नो दिशसे वरम्।
अजेयाः शत्रुहन्तारस्तथैव चिरजीविनः ॥ १४ ॥

प्रभविष्यते भवामेति परस्परमनुव्रताः ॥ १५ ॥

एवं भविष्यतीत्युत्तवा सुकेशतनयान्विभुः।
स ययौ ब्रह्मलोकाय ब्रह्मा ब्राह्मणवत्सलः ॥ १६ ॥

वरं लब्ध्वा तु ते सर्वे राम रात्रिञ्चरास्तदा।
सुरासुरान्नबाधन्ते वरदानसुनिर्भयाः ॥ १७ ॥

तैर्वध्यमानास्त्रिदशाः सर्षिसङ्घाः सचारणाः।
त्रातारं नाधिगच्छन्ति निरयस्था यथा नराः ॥ १८ ॥

अथ ते विश्वकर्माणं शिल्पिनां वरमव्ययम्।
ऊचुः समेत्य संहृष्टा राक्षसा रघुसत्तम् ॥ १९ ॥

ओजस्तेजोबलवतां महतामात्मतेजसा।
गृहकर्ता भवानेव देवानां हृदयेप्सितम् ॥ २० ॥

अस्माकमपि तावत्त्वं गृहं कुरु महामते।
हिमवन्तमपाश्रित्य मेरुमन्दरमेव वा।
महेश्वरगृहप्ररब्यं गृहं नः क्रियतां महत् ॥ २१ ॥

विश्वकर्मा ततस्तेषां राक्षसानां महाभुजः।
निवासं कथयामास शक्रस्येवामरावतीम् ॥ २२ ॥

दक्षिणस्योदधेस्तीरे त्रिकूटो नाम पर्वतः।
सुवेल इति चाप्यन्यो द्वितीयस्तत्र सत्तमाः ॥ २३ ॥

शिखरे तस्य शैलस्य मध्यमेऽम्बुदसन्निभे।
शकुनैरपि दुष्प्रापे टङ्गच्छन्नचतुर्दिशि ॥ २४ ॥

त्रिंशाद्योजनकस्तीर्णा शतयोजनमायता।
स्वर्णप्राकारसंवीता हेमतोरणसंवृता ॥ २५ ॥

मया लङ्घेति नगरी शक्राङ्गसेन निर्मिता।
तस्यां वसत दुर्धर्षा यूयं राक्षसपुङ्गवाः ॥ २६ ॥

अमरावतीं समासाद्य सेन्द्रा इव दिवौकसः।
लङ्कादुर्गं समासाद्य राक्षसैर्बहुभिर्वृताः ॥ २७ ॥

भविष्यथ दुराधर्षाः शत्रूणां शत्रुसूदनाः ॥ २८ ॥

विश्वकर्मवचः श्रुत्वा ततस्ते राक्षसोत्तमाः।
सहस्रानुचरा भूत्वा गत्वा तामवसन्पुरीम् ॥ २९ ॥

दृढप्राकारपरिखां हैमैर्गृहशतैर्वृताम्।
लङ्कामवाप्य ते हृष्टा न्यवसन्नजनीचराः ॥ ३० ॥

एतस्मिन्नेव काले तु यथाकामं च राघव।
नर्मदा नाम गन्धर्वी बभूव रघुनन्दन ॥ ३१ ॥

तस्याः कान्यात्रयं ह्यासीत् धीश्रीकिर्तिसमद्युति।
ज्येष्ठक्रमेण सा तेषां राक्षसानामराक्षसी ॥ ३२ ॥

कन्यास्ताः प्रददौ हृष्टा पूर्णचन्द्रनिभाननाः।
त्रयाणां राक्षसेन्द्राणां तिस्रो गन्धर्वकन्यकाः ॥ ३३ ॥

दत्ता मात्रा महाभागा नक्षत्रे भगदैवते।
कुतदारास्तु ते राम सुकेशतनयास्तदा ॥ ३४ ॥

चिक्रीडुः सह भार्याभिरप्सरोभिरिवामराः।
ततो माल्यवतो भार्या सुन्दरी नाम सुन्दरी ॥ ३५ ॥

स तस्यां जनयामास यदपत्यं निबोध तत्।
वज्रमुष्टिर्विरूपाक्षोदुर्मुखश्वैव राक्षसः ॥ ३६ ॥

सुसम्भो यज्ञकोपश्च मत्तोन्मत्तौ तथैव च।
अनला चाभवत्कन्या सुन्दर्या राम सुन्दरी ॥ ३७ ॥

सुमालिनोऽपि भार्यासीत्पूर्णचद्रनिभानना।
नाम्ना केतुमती राम प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ ३८ ॥

सुमाली जनयामास यदपत्यं निशाचरः ।
केतुमत्यां महाराज तन्निवोधानुपूर्वशः ॥ ३९ ॥

प्रहस्तोऽकम्पनश्चैव विकटः कालकार्मुखः ।
धूम्राक्षश्चैव दण्डश्च सुपार्श्वश्च महाबलः ॥ ४० ॥

संहादिः प्रधसश्चैव भासकर्णश्च
राका पुष्पोत्कटा चैव कैकसी च शुचिस्मिता कुम्भीनसी च इत्येते सुमालेः प्रसवा

मालेस्तु वसुधा नाम गन्धर्वी रूपशालिनी।
भार्यासीत्पद्मपत्राक्षी स्वक्षी यक्षीवरोपमा ॥ ४२ ॥

सुमालेरनुजस्तस्यां जनयामास यत् प्रभो ।
अपत्यं कथ्यमानं तु मया त्वं शृणु राघव ॥ ४३ ॥

अनिलश्चानलश्चैव हरः सम्पातिरेव च ।
एते विभीषणामात्या मालेयास्तु निशाचरः ॥ ४४ ॥

ततस्तु ते राक्षसपुञ्जवास्त्रयो निशाचरैः पुत्रशतैश्च संवृताः ।
सुरान्सहेन्द्रानृषिनागयक्षान्बबाधिरे तान्बहुवीर्यदर्पिताः ॥ ४५ ॥

जगद्ग्रमन्तोऽनिलवदुरासदा रणेषु मृत्युप्रतिमानतेजसः ।
वरप्रदानादतिगर्विता भृशं क्रतुक्रियाणां प्रशमङ्कराः सदा ॥ ४६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
माल्यवदाद्यपत्योत्पत्तिः नाम पञ्चमः सर्गः ॥ ७-५ ॥

॥ षष्ठः सर्गः — विष्णुमाल्यवदादियुद्धम् ॥

तैर्वध्यमाना देवाश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।

भयार्ताः शरणं जगमुद्देवदेवं महेश्वरम् ॥ १ ॥

जगत्सृष्ट्यन्तकर्तारमजमव्यक्तरूपिणम् ।

आधारं सर्वलोकानामाराध्यं परमं गुरुम् ॥ २ ॥

ते समेत्य तु कामारि त्रिपुरारि त्रिलोचनम् ।

ऊचुः प्राञ्जलयो देवा भयगद्दभाषिणः ॥ ३ ॥

सुकेशपुत्रैर्भर्गवन्पितामहवरोद्धतैः ।

प्रजाध्यक्ष प्रजाः सर्वा बाध्यन्ते रिपुबाधनैः ॥ ४ ॥

शरण्यान्यशरण्यानि ह्याश्रमाणि कृतानि नः ।

स्वर्गाच्च देवान्प्रच्याव्य स्वर्गे क्रीडन्ति देववत् ॥ ५ ॥

अहं विष्णुरहं रुद्रो ब्रह्माहं देवराङ्गहम् ।

अहं यमश्च वरुणश्चन्द्रोऽहं रविरप्यहम् ॥ ६ ॥

इति माली सुमाली च माल्यवांश्चैव राक्षसाः ।

बाधन्ते समरोद्धर्षा ये च तेषां पुरःसराः ।

तन्मो देव भयार्तानामभयं दातुमर्हसि ॥ ७ ॥

अशिवं वपुरास्थाय जाहि वै देवकण्टकान् ॥ ८ ॥

धन्ते समरोद्धर्षा ये च तेषां पुरःसराः ।

इत्युक्तस्तु सुरैः सर्वैः कपर्दी नीललोहितः ।

सुकेशं प्रति सापेक्षः प्राह देवगणान्प्रभुः ॥ ९ ॥

अहं तान्न हनिष्यामि मयावध्या हि ते सुराः ।

किं तु मन्त्रं प्रदास्यामि यो वै तान्निहनिष्यति ॥ १० ॥

एतमेव समुद्योगं पुरस्कृत्य महर्षयः।
 गच्छध्वं शरणं विष्णुं हनिष्याति स तान्प्रभुः ॥ ११ ॥
 ततस्तु जयशब्देन प्रतिनन्द्य महेश्वरम्।
 विष्णोः समीपमाजग्मुर्निशाचरभयार्दिताः ॥ १२ ॥
 शङ्खचक्रधरं देवं प्रणम्य बहुमान्य च।
 ऊचुः सम्भ्रान्तवद्वाक्यं सुकेशतनयान्प्रति ॥ १३ ॥
 सुकेशतनयैर्देव त्रिभिस्त्रेताग्निसन्निभैः।
 आक्रम्य वरदानेन स्थानान्यपहृतानि नः ॥ १४ ॥
 लङ्घा नाम पुरी दुर्गा त्रिकूटशिखरे स्थिता।
 तत्र स्थिताः प्रबाधन्ते सर्वान्नः क्षणदाचराः ॥ १५ ॥
 स त्वमस्मद्वितार्थाय जाहि तान्मधुसूदन।
 शरणं त्वां वयं प्राप्ता गतिर्भव सुरेश्वर ॥ १६ ॥
 चक्रकृत्तास्यकमलान्निवेदय यमाय वै।
 भयेष्वभयदोऽस्माकं नान्योऽस्ति भवता विना ॥ १७ ॥
 राक्षसान्समरे दुष्टान्सानुबन्धान्मदोद्धतान्।
 नुदं त्वं नो भयं देव नीहारमिव भास्करः ॥ १८ ॥
 इत्येवं दैवतैरुक्तो देवदेवो जनार्दनः।
 अभयं भयदोऽरीणां दत्त्वा देवानुवाच ह ॥ १९ ॥
 सुकेशं राक्षसं जाने ईशानवरदर्पितम्।
 तांश्वास्य तनयाञ्चाने येषां ज्येष्ठः स माल्यवान् ॥ २० ॥
 तानहं समतिक्रान्तमर्यादात्राक्षसाधमान्।
 निहनिष्यामि सङ्कुद्धः सुरा भवत विज्वराः ॥ २१ ॥

इत्युक्तास्ते सुराः सर्वे विष्णुना प्रभविष्णुना।
यथावासं यरुहृष्टाः प्रशंसन्तो जनार्दनम्॥ २२॥

विबुधानां समुद्योगं माल्यवांस्तु निशाचरः।
श्रुत्वा तौ भ्रातरौ वीराविदं वचनमब्रवीत्॥ २३॥

अमरा ऋषयश्चैव सङ्गम्य किल शकरम्।
अस्मद्वधं परीप्सन्त इदं वचनमब्रुवन्॥ २४॥

सुकेशतनया देव वरदानबलोद्धताः।
बाधन्तेऽस्मान्समुद्धाता घोररूपाः पदे पदे॥ २५॥

राक्षसैरभिभूताः स्म न शक्ताः स्म प्रजापते।
स्वेषु सद्ग्रासु संस्थातुं भयात्तेषां दुरात्मनाम्॥ २६॥

तदस्माकं हितार्थाय जहि तांश्च त्रिलोचन।
राक्षसान्हुङ्कृतेनैव दह प्रदहतां वर॥ २७॥

इत्येवं त्रिदशौरुक्तो निशम्यान्धकसूदनः।
शिरः करं च धुन्वान इदं वचनमब्रवीत्॥ २८॥

अवध्या मम ते देवाः सुकेशतनया रणे।
मन्त्रं तु वः प्रदास्यामि यस्तान्वै निहनिष्यति॥ २९॥

योऽसौ चक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्दनः।
हरिनारायणः श्रीमान् शरणं तं प्रपद्यथ॥ ३०॥

हरादवाप्य ते मन्त्रं कामारिमभिवाद्य च।
नारायणालयं प्राप्य तस्मै सर्वं न्यवेदेयन्॥ ३१॥

ततो नारायणेनोक्ता देवा इन्द्रपुरोगमाः।
सुरारीस्तान्हनिष्यामि सुरा भवत विज्वराः॥ ३२॥

देवानां भयभीतानां हरिणा राक्षसर्षभौ।
प्रतिज्ञातो वधोऽस्माकं चिन्त्यतां यदिह क्षमम्॥ ३३॥

हिरण्यकशिपोर्मृत्युरन्येषां च सुरद्विषाम्।
नमुचिः कालनेमिश्र संहादो वीरसत्तमः॥ ३४॥

राघेयो बहुमायी च लोकपालोऽथ धार्मिकः।
यमलार्जुनौ च हार्दिक्यः शुभश्वैव निशुभ्मकः॥ ३५॥

असुरा दानवाश्वैव सत्त्ववन्तो महाबलाः।
सर्वे समरमासाद्य न श्रूयन्तेऽपराजिताः॥ ३६॥

सर्वैः क्रतुशतैरिष्टं सर्वे मायाविदस्तथा।
सर्वे सर्वाख्यकुशलाः सर्वे शत्रुभयङ्कराः॥ ३७॥

नारायणेन निहताः शतशोऽथ सहस्रशाः।
एतज्ज्ञात्वा तु सर्वेषां क्षमं कर्तुमिहार्हथ॥ ३८॥

ततः सुमाली माली च श्रुत्वा माल्यवतो वचः।
ऊचतुष्ट्रातरं ज्येष्ठं भगांशाविव वासवम्॥ ३९॥

स्वधीतं दत्तमिष्टं चाप्यैश्वर्यं परिपालितम्।
आयुर्निरामयं प्राप्तं सुधर्मः प्रापितः पथि॥ ४०॥

देवसागरमक्षोभ्यं शस्त्रैः समवगाह्य च।
जिता द्विषो ह्यप्रतिमास्तन्नो मृत्युकृतं भयम्॥ ४१॥

नारायणश्च रुद्रश्च शकश्चापि यमस्तथा।
अस्माकं प्रमुखे स्थातुं सर्वे बिभ्यति सर्वदा॥ ४२॥

विष्णोर्देवस्य नास्त्येव कारणं राक्षसेश्वर।
देवानामेव दोषेण विष्णोः प्रचलितं मनः॥ ४३॥

तस्माद्य समुद्युक्ताः सर्वसैन्यसमावृताः।
देवानेव जिघांसाम एभ्यो दोषः समुत्थितः ॥ ४४ ॥

एवं सम्बन्ध बलिनः सर्वे सैन्यसमावृत
उद्योगं घोषयित्वा तु सर्वे नैऋतपुज्ञवाः युद्धाय निर्ययुः क्रुद्धा जम्भवृत्रबला ॥

इति ते राम सम्बन्ध सर्वोद्योगेन राक्षसाः।
युद्धाय निर्ययुः सर्वे महाकाया महाबलाः ॥ ४६ ॥

स्यन्दनैर्वारणैश्चैव हयैश्च गिरिसन्निभैः।
खरैर्गोभी रथोष्टैश्च शिंशुमारैर्भुजङ्गमैः ॥ ४७ ॥

मकरैः कच्छपैर्मीनैर्विहङ्गरुडोपमैः।
सिंहव्याघ्रैर्वराहैश्च सृमरैश्चमरैरपि ॥ ४८ ॥

त्यक्त्वा लङ्घां गताः सर्वे राक्षसा बलगर्विताः।
प्रयाता देवलोकाय योद्धुं दैवतशत्रवः ॥ ४९ ॥

लङ्घाविपर्ययं दृष्टा यानि लङ्घालयान्यथ।
भूतानि भयदर्शीनि विमनस्कानि सर्वशः ॥ ५० ॥

रथोत्तमैरुद्यमानाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५१ ॥
प्रयाता राक्षसास्त्वूर्ण देवलोकं प्रयत्नतः।
रक्षसामेव मार्गेण दैवतान्यपचक्रमुः ॥ ५२ ॥

भौमाश्वैवान्तरिक्षाश्च कालाङ्गसा भयावहाः।
उत्पाता राक्षसेन्द्राणामभावाय समुत्थिताः ॥ ५३ ॥
अस्थीनि मेघा ववृषुरुषाणं शोणितमेव च।
वेलां समुद्राश्वोत्कान्ताश्वेलुश्चाप्यथ भूधराः ॥ ५४ ॥

अदृहासान्विमुच्चन्तो घननादसमस्वनाः ।
वाश्यन्त्यश्च शिवास्तत्र दारुणं घोरदर्शनाः ॥ ५५ ॥

सम्पतन्त्यथ भूतानि दृश्यन्ते च यथाक्रमम् ।
गृग्रचक्रं महच्चात्र ज्वलनोद्भारिभिर्मुखैः ॥ ५६ ॥

राक्षसानामुपरि खे भ्रमतेऽलातचब्र
कपोता रक्तपादाश्च शारिका विद्रुता ययुः काका वाश्यन्ति तत्रैव बिडाला वै द्विपा

उत्पातांस्ताननादृत्य राक्षसा बलगर्विताः ।
यान्त्येव न निवर्त्तन्ते मृत्युपाशावपाशिताः ॥ ५८ ॥

माल्यवांश्च सुमाली च माली च सुमहाबलाः ।
आसन्पुरःसरास्तेषां क्रतूनामिव पावकाः ॥ ५९ ॥

माल्यवन्तं च ते सर्वे माल्यवन्तमिवाचलम् ।
निशाचरा ह्याश्रयन्ति धातारामिव देवताः ॥ ६० ॥

तद्वलं राक्षसेन्द्राणां महाभ्रघननादितम् ।
जयेष्यथा देवलोकं ययौ मालिवशे स्थितम् ॥ ६१ ॥

राक्षसानां समुद्योगं तं तु नारायणः प्रभुः ।
देवदूतादुपश्रुत्य चक्रे युद्धे तदा मनः ॥ ६२ ॥

स सज्जायुधतूणीरो वैनतेयोपरि स्थितः ।
आसज्ज्य कवचं दिव्यं सहस्रार्कसमद्युति ॥ ६३ ॥

आबध्य शरसम्पूर्णे इषुधी विमले तदा ।
श्रोणिसूत्रं च खञ्जं च विमलं कमलेक्षणः शाङ्खचक्रगदाशाङ्खखञ्जारव्यप्रवरायुधान् ॥

सुपर्णं गिरिसङ्काशं वैनतेयमथारित्थितः ।
राक्षसानामभावाय ययौ तूर्णतरं प्रभुः ॥ ६५ ॥

सुपर्णपृष्ठे स बभौ श्यामः पीताम्बरो हरिः ।
काञ्चनस्य गिरेः शृङ्गे सतडित्तोयदो यथा ॥ ६६ ॥

स सिद्धदेवर्षिमहोरगैश्च गन्धर्वयक्षैरुपगीयमानः ।
समाससादासुरसैन्यशत्रूंश्वकासिशार्ङ्गयुधशङ्खपाणिः ॥ ६७ ॥

सुपर्णपक्षानिलनुभवपक्षं भ्रमत्पताकं प्रविकीर्णशस्त्रम् ।
चचाल तद्राक्षसराजसैन्यं चलोपलं नील इवाचलेन्द्रः ॥ ६८ ॥

ततः शरैः शोणितमांसरूपितैर्युगान्तवैश्वानरतुल्यविग्रहैः ।
निशाचराः सम्परिवार्य माधवं वरायुधौर्नीर्बिभिदुः सहस्रशः ॥ ६९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
विष्णुमाल्यवदादियुद्धम् नाम षष्ठः सर्गः ॥ ७-६ ॥

॥ सप्तमः सर्गः — मालिवधः ॥

नारायणगिरि ते तु गर्जन्तो राक्षसाम्बुदाः ।
वर्वर्षुः शरवर्षेण वर्षेणवाद्रिमम्बुदाः ॥ १ ॥

श्यामावदातस्तौर्विष्णुर्नीलैर्नक्ष्वरोत्तमैः ।
वृतोऽञ्जनगिरीवासीत् वर्षमाणैः पयोधरैः ॥ २ ॥

शलभा इव केदारं मशका इव पर्वतम् ।
यथामृतघटं दंशा मकरा इव चार्णवम् ॥ ३ ॥

तथा रक्षोधनुर्मुक्ता वज्रानिलमनोजवाः ।
हरि विशन्ति स्म शरा लोका इव विपर्यये ॥ ४ ॥

स्यन्दनैः स्यन्दनगता गजैश्च गजपृष्ठगाः ।
अश्वारोहास्तथाश्वैश्च पादाताश्वाम्बरे स्थिताः ॥ ५ ॥

राक्षसेन्द्रा गिरिनिभाः शरैः शक्त्यृष्टितोमरैः।
निरुद्धवासं हरि चक्रः प्राणायामा इव द्विजम्॥६॥

निशाचरैस्ताङ्गमानो मीनैरिव महोदधिः।
शार्ङ्गमायम्य दुर्धर्षो राक्षसेभ्योऽसृजच्छरान्॥७॥

शरैः पूर्णायतोत्पृष्ठैर्वज्रवक्रैर्मनोजवैः।
चिच्छेद विष्णुर्निशितैः शतशोऽथ सहस्रशः॥८॥

विद्राव्य शरवर्षण वर्षा वायुरिवोत्थितम्।
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं प्रदध्मौ पुरुषोत्तमः॥९॥

सोऽम्बुजो हरिणा ध्मातः सर्वप्राणेन शङ्खराट्।
रास भीमनिर्हादस्त्वैलोक्यं व्यथयन्निव॥१०॥

शङ्खराजरवः सोऽथ त्रासयामास राक्षसान्।
मृगराज इवारण्ये समदानिव कुञ्जरान्॥११॥

न शेकुरश्चाः संस्थातुं विमदाः कुञ्जराभवन्।
स्यन्दनेभ्यश्चयुता वीराः शङ्खरावितदुर्बलाः॥१२॥

शार्ङ्गचापविनिर्मुक्ता वज्रतुल्याननाः शराः।
विदार्य तानि रक्षांसि सुपुण्डा विविशुः क्षितिम्॥१३॥

भिद्यमानाः शरैः सङ्घे नारायणकरच्युतैः।
निपेतू राक्षसा भूमौ शैला वज्रहता इव॥१४॥

ब्रणानि परगात्रेभ्यो विष्णुचक्रकृतानि वै।
असृक्षरन्ति धाराभिः स्वर्णधारा इवाचलाः॥१५॥

शङ्खराजरवश्चापि शार्ङ्गचापरस्वस्तथा।
राक्षसानां रवांश्चापि ग्रसते वैष्णवो रवः॥१६॥

तेषां शिरोधरान्धूताञ्छरध्वजधनूषि च।
रथान्यताकास्तूणीरांश्चिच्छेद स हरिः शरैः ॥ १७ ॥

सूर्यादिव करा घोरा ऊर्मयः सागरादिव।
पर्वतादिव नागेन्द्रा धारौघा इव चाम्बुदात् ॥ १८ ॥

तथा शार्ङ्गविनिर्मुक्ताः शरा नारायणेरिताः।
निर्धावन्तीषवस्तूर्ण शतशोथ सहस्रशः ॥ १९ ॥

शरभेण यथा सिंहाः सिंहेन द्विरदा यथा।
द्विरदेन यथा व्याघ्रा व्याघ्रेण द्वीपिनो यथा ॥ २० ॥

द्वीपिनेव यथा ध्वानः शुना मार्जारका यथा।
मार्जारेण यथा सर्पाः सर्पेण च यथाॽखवः ॥ २१ ॥

तथा ते राक्षसाः सर्वे विष्णुना प्रभविष्णुना।
द्रवन्ति द्राविताश्चन्ये शायिताश्च महीतले ॥ २२ ॥

राक्षसानां सहस्राणि निहत्य मधुसूदनः।
वारिजं पूर्यामास तोयदं सुरराडिव ॥ २३ ॥

नारायणशरत्रस्तं शङ्खनादसुविहूलम्।
ययौ लङ्घामभिमुखं प्रभग्नं राक्षसं बलम् ॥ २४ ॥

प्रभग्ने राक्षसबले नारायणशराहते।
सुमाली शरवर्षेण निवार रणे हरिम् ॥ २५ ॥

स तु तं छादयामास नीहार इव भास्करम्।
राक्षसाः सत्त्वसम्पन्नाः पुनर्धैर्यं समादध्युः ॥ २६ ॥

अथ सोऽभ्यपतद्रोषाद्राक्षसो बलदर्पितः।
महानादं प्रकुर्वाणो राक्षसाङ्गीवयन्निव ॥ २७ ॥

उत्क्षिप्य लम्बाभरणं धुन्वन्करमिव द्विपः ।
रास राक्षसो हर्षात्सतडित्तोयदो यथा ॥ २८ ॥

सुमालेन्दर्दत्स्तस्य शिरो ज्वलितकुण्डलम् ।
चिच्छेद यन्तुरश्वाश्च भ्रान्तास्तस्य तु रक्षसः ॥ २९ ॥

तैरश्वैर्णाम्यते भ्रान्तैः सुमाली राक्षसेश्वरः ।
इन्द्रियाश्वैः परिभ्रान्तैर्घृतिहीनो यथा नरः ॥ ३० ॥

ततो विष्णुं महाबाहुं प्रपतन्तं रणाजिरे ।
हृते सुमालेश्वैश्च रथे विष्णुरथं प्रति ॥ ३१ ॥

माली चाभ्यद्रवद्युक्तः प्रगृह्य सशरं धनुः ।
मालेर्धनुश्युता बाणाः कार्तस्वरविभूषिताः ।
विविशुर्हरिमासाद्य क्रौञ्चं पत्ररथा इव ॥ ३२ ॥

अर्द्यमानः शरैः सोऽथ मालिमुक्तैः सहस्रशाः ।
चुक्षुभे न रणे विष्णुर्जितेन्द्रिय इवाधिभिः ॥ ३३ ॥

अथ मौर्वीस्वनं कृत्वा भगवान्भूतभावनः ।
मालिनं प्रति बाणौघान्ससर्जारिनिषूदनः ॥ ३४ ॥

ते मालिदेहमासाद्य वज्रविद्युत्प्रभाः शराः ।
पिबन्ति रुधिरं तस्य नागा इव सुधारसम् ॥ ३५ ॥

मालिनं विमुखं कृत्वा शङ्खचक्रगदाधरः ।
मालिमौलिं ध्वजं चापं वाजिनश्वाप्यपातयत् ॥ ३६ ॥

विरथस्तु गदां गृह्य माली नक्तश्वरोत्तमः ।
आपुपुवे गदापाणिर्गिर्यग्रादिव केसरी ॥ ३७ ॥

गदया गरुडेशानमीशानमिव चान्तकः।
ललाटदेशोऽभ्यहनद्वज्रेणोन्द्रो यथाऽचलम्॥ ३८॥

गदयाभिहतस्तेन मालिना गरुडो भृशम्।
रणात्पराञ्चुखं देवं कृतवान्वेदनातुरः॥ ३९॥

पराञ्चुरे कृते देवे मालिना गरुडेन वै।
उदतिष्ठन्महाञ्छब्दो रक्षसामभिनर्दत्ताम्॥ ४०॥

रक्षसां रवतां रावं श्रुत्वा हरिहयानुजः॥ ४१॥

तिर्यगास्थाय सङ्कुञ्छः पक्षीशो भगवान्हरिः।
पराञ्चुरोऽप्युत्सर्ज मालेश्वकं जिघांसया॥ ४२॥

तत्सूर्यमण्डलाभासं स्वभासा भासयन्नभः।
कालचक्रनिभं चक्रं मालेः शीर्षमपातयत्॥ ४३॥

तच्छिरो राक्षसेन्द्रस्य चक्रोत्कृतं बिभीषणम्।
पपात रुधिरोद्धारि पुरा राहुशिरो यथा॥ ४४॥

ततः सुरैः संसहृष्टैः सर्वप्राणसमीरितः।
सिंहनादरवोन्मुक्तः साधु देवेतिवादिभिः॥ ४५॥

मालिनं निहतं दृष्ट्वा सुमाली माल्यवानपि।
सबलौ शोकसन्तासौ लङ्घामेव प्रधावितौ॥ ४६॥

गरुडस्तु समाधस्तः सन्निवृत्य यथा पुरा।
राक्षसान्द्रावयामास पक्षवातेन कोपितः॥ ४७॥

चक्रकृत्तास्यकमला गदासञ्चूर्णितोरसः।
लाङ्गलग्लपितग्रीवा मुसलैर्भिन्नमस्तकाः॥ ४८॥

केचिच्चैवासिना छिन्नास्तथान्ये शरपीडिताः।
निपेतुरम्बरात्तूर्णं राक्षसाः सागराभ्यसि ॥ ४९ ॥

नारायणो बाणवराशनीभिर्विदारयामास धनुर्विमुक्तैः।
नक्तञ्चरान्मुक्तविधूतकेशान्यथाऽशनीभिः सतडिन्महाब्राः ॥ ५० ॥

भिन्नातपत्रं पतमानमस्त्रं शरैरपध्वस्तविनीतवेषम्।
विनिस्सृतात्रं भयलोलनेत्रं बलं तदुन्मत्ततरं बभूव ॥ ५१ ॥

सिंहार्दितानामिव कुञ्जराणां निशाचराणां सह कुञ्जराणाम्।
रवाश्च वेगाश्च समं बभूवः पुराणसिंहेन विमर्दितानाम् ॥ ५२ ॥

ते वार्यमाणा हरिविष्णुजालैः सबाणजालानि समुत्सृजन्तः।
धावन्ति नक्तञ्चरकालमेघा वायुप्रभिन्ना इव कालमेघाः ॥ ५३ ॥

चक्रपहरौर्विनिकृतशीर्षाः सञ्चूर्णिताङ्गाश्च गदाप्रहारैः।
अभिप्रहारौर्द्ध्विधा विभिन्नाः पतन्ति शैला इव राक्षसेन्द्राः ॥ ५४ ॥

विलम्बमानैर्मणिहारकुण्डलैर्निशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः।
निपात्यमानैर्दद्वशो निरन्तरं निपात्यमानैरिव नीलपर्वतैः ॥ ५५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
मालिवधः नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७-७ ॥

॥ अष्टमः सर्गः — सुमाल्यादिनिग्रहः ॥

हन्यमाने बले तस्मिन्पद्मनाभेन पृष्ठतः।
माल्यान्सन्निवृत्तोऽथ वेलामेत्य इवार्णवः ॥ १ ॥

संरक्तनयनः कोपाच्चलन्मौलिर्निशाचरः।
पद्मनाभमिदं प्राह वचनं पुरुषोत्तमम् ॥ २ ॥

नारायण न जानीषे क्षात्रधर्मं पुरातनम्।

अयुद्धमनसो भीतानस्मान्हंसि यथेतरः ॥ ३ ॥

पराञ्चुखवधं पापं यः करोत्यसुरेरतः।

स हन्ता न गतः स्वर्गं लभते पुण्यकमणाम् ॥ ४ ॥

युद्धश्रद्धाऽथवा तेऽस्ति शङ्खचक्रगदाधर।

अहं स्थितोऽस्मि पश्यामि बलं दर्शय यत्त्व ॥ ५ ॥

माल्यवन्तं स्थितं दृष्ट्वा माल्यवन्तमिवाचलम्।

उवाच राक्षसेन्द्रं तं देवराजानुजो बली ॥ ६ ॥

युष्मत्तो भयभीतानां देवानां वै मयाऽभयम्।

राक्षसोत्सादनं दत्तं तदेतदनुपाल्यते ॥ ७ ॥

प्राणैरपि प्रियं कार्यं देवानां हि सदा मया।

सोऽहं वो निहनिष्यामि रसातलगतानपि ॥ ८ ॥

देवदेवं ब्रुवाणं तं रक्ताम्बुरुहलोचनम्।

शक्त्या विभेदं सङ्कुद्धो राक्षसेन्द्रो भुजान्तरे ॥ ९ ॥

माल्यवद्गुजनिर्मुक्ता शक्तिर्घटाकृतस्वना।

हरेरुरसि ब्राज मेघस्थेव शतहृदा ॥ १० ॥

ततस्तामेव चोत्कृष्य शक्तिं शक्तिरप्रियः।

माल्यवन्तं समुद्दिश्य चिक्षेपाम्बुरुहेक्षणः ॥ ११ ॥

स्कन्दोत्सृष्टेव सा शक्तिर्गोविन्दकरनिस्सृता।

काङ्गन्ती राक्षसं प्रायान्माहेन्द्रीवाङ्गनाचलम् ॥ १२ ॥

सा तस्योरसि विस्तीर्णं हारभाराऽवभासिते।

अपतद्राक्षसेन्द्रस्य गिरिकूटं इवाशनिः ॥ १३ ॥

तया भिन्नतनुत्राणः प्राविशद्विपुलं तमः।
माल्यवान्पुनराश्वस्तस्तरस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ १४ ॥

ततः काषाण्यायसं शूलं कण्टकैर्बहुभिर्वतम्।
प्रगृह्याभ्यहनदेवं स्तनयोरन्तरे दृढम् ॥ १५ ॥

तथैव रणरक्तस्तु मुष्टिना वासवानुजम्।
ताडयित्वा धनुर्मात्रमपक्रान्तो निशाचरः ॥ १६ ॥

ततोऽम्बरे महाज्ञब्दः साधुसाध्विति चोदितः।
आहत्य राक्षसो विष्णुं गरुडं चाप्यताडयत् ॥ १७ ॥

वैनतेयस्ततः क्रुद्धः पक्षवातेन राक्षसम्।
व्यपोहद्वलवान्वायुः शुष्कपर्णचयं यथा ॥ १८ ॥

द्विजेन्द्रपक्षवातेन द्रावितं दृश्य पूर्वजम्।
सुमाली स्वबलैः सार्धं लङ्घामभिमुखो ययौ ॥ १९ ॥

पक्षवातबलोद्धूतो माल्यवानपि राक्षसः।
स्वबलेन समागम्य ययौ लङ्घां हिया वृतः ॥ २० ॥

एवं ते राक्षसा तेन हरिणा कमलेक्षण।
बहुशः संयुगे भग्ना हतप्रवरनायकाः ॥ २१ ॥

अशकुवन्तस्ते विष्णुं प्रतियोद्धुं भयार्दिताः।
त्यत्तवा लङ्घां गता वस्तुं पातालं सहपत्नयः ॥ २२ ॥

सुमालिनं समासाद्य राक्षसं रघुसत्तम।
स्थिताः प्रव्यातवीर्यास्ते वंशे सालकटङ्कटे ॥ २३ ॥

ये त्या निहतास्ते तु पौलस्त्या नाम राक्षसु
सुमाली माल्यवान्माली ये च तेषां पुरःसराः सर्वे तेभ्यो महाभागा रावणाद्वलवत्त

न चान्यो राक्षसान्हन्ता सुरारीन्देवकण्टकान्।
ऋते नारायणं देवं शश्वचक्रगदाधरम्॥२५॥

भवान्नारायणो देवश्चतुर्बाहुः सनातनः।
राक्षसान्हन्तुमुत्पन्नो ह्यजेयः प्रभुरव्ययः॥२६॥

नष्ठधर्मव्यवस्थाता काले काले प्रजाकरः।
उत्पद्यते दस्युवधे शरणागतवत्सलः॥२७॥

एषा मया तव नराधिप राक्षसानामुत्पत्तिरद्य कथिता सकला यथावत्।
भूयो निबोध रघुसत्तम रावणस्य जन्मप्रभावमतुलं ससुतस्य सर्वम्॥२८॥

चिरात्सुमाली व्यचरद्रसातलं स राक्षसो विष्णुभयार्दितस्तदा।
पुत्रैश्च पौत्रैश्च समन्वितो बली ततस्तु लङ्घामवसद्धनेश्वरः॥२९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
सुमाल्यादिनिग्रहः नाम अष्टमः सर्गः ॥७-८॥

॥ नवमः सर्गः — रावणाद्युत्पत्तिः ॥

कस्यचित्त्वथ कालस्य सुमाली नाम राक्षसः।
रसातलान्मर्त्यलोकं सर्वं वै विचचार ह॥१॥

नीलजीमूतसङ्काशस्तपकाञ्चनकुण्डलः ।
कन्यां दुहितरं गृह्य विना पद्ममिव श्रियम्॥२॥

राक्षसेन्द्रः स तु तदा विचरन्वै महीतलम्।
तदापश्यत्स गच्छन्तं पुष्पकेण धनेश्वरम्॥३॥

गच्छन्तं पितरं द्रष्टुं पुलस्त्यतनयं विभुम्।
तं दृष्ट्वा मरसङ्काशं स्वच्छन्दं तपनोपमम्॥४॥

रसातलं प्रविष्टः सन्मर्त्यलोकात्सविस्मयः।
इत्येवं चिन्तयामास राक्षसानां महामतिः ॥ ५ ॥

किं कृतं श्रेय इत्येवं वर्धमहि कथं वयम्।
अथाब्रवीत्सुतां रक्षः कैकसीं नाम नामतः ॥ ६ ॥

पुत्रि प्रदानकालोऽयं यौवनं व्यतिवर्तते।
प्रत्यारव्यानाच्च भीतैस्त्वं न वरैः प्रतिगृह्यसे ॥ ७ ॥

त्वत्कृते च वयं सर्वे यन्त्रिता धर्मबुद्धयः।
त्वं हि सर्वगुणोपेता श्रीः साक्षादिव पुत्रिके।
कन्यापितृत्वं दुःखं हि सर्वेषां मानकाङ्गिणाम् ॥ ८ ॥

न ज्ञायते च कः कन्यां वरयेदिति कन्यके ॥ ९ ॥

त्वं हि सर्वगुणोपेता श्रीः साक्षादिव पुत्रिके।
मातुः कुलं पितृकुलं यत्र चैव प्रदीयते।
कुलत्रयं सदा कन्या संशये स्थाप्य तिष्ठति ॥ १० ॥

सा त्वं मुनिवरं श्रेष्ठं प्रजापतिकुलोद्भवम्।
भज विश्रवसं पुत्रि पौलस्त्यं वरय स्वयम् ॥ ११ ॥

ईदृशास्ते भविष्यन्ति पुत्राः पुत्रि न संशयः।
तेजसा भास्करसमो यादृशोऽयं धनेश्वरः ॥ १२ ॥

सा तु तद्वचनं श्रुत्वा कन्यका पितृगौरवात्।
तत्रोपागम्य सा तस्थौ विश्रवा यत्र तप्यते ॥ १३ ॥

एतस्मिन्नन्तरे राम पुलस्त्यतनयो द्विजः।
अग्निहोत्रमुपातिष्ठच्चतुर्थं इव पावकः ॥ १४ ॥

अविचिन्त्य तु तां वेलां दारुणां पितृगौरवात्।
उपसृत्याग्रतस्तस्य चरणाधोमुखी स्थिता।
विलिखन्ती मुहूर्भूमिमङ्गुष्ठाग्रेण भासिनी॥ १५॥

स तु तां वीक्ष्य सुश्रोणीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम्।
अब्रवीत्परमोदारो दीप्यमानां स्वतेजसा॥ १६॥

भद्रे कस्यासि दुहिता कुतो वा त्वमिहागता।
किं कार्यं कस्य वा हेतोस्तत्त्वतो ब्रूहि शोभने॥ १७॥

एवमुक्ता तु सा कन्या कृताञ्जलिरथाब्रवीत्।
आत्मप्रभावेण मुने ज्ञातुमर्हसि मे मतम्॥ १८॥

किं तु मां विद्धि ब्रह्मर्षे शासनात्पितुरागताम्।
कैकसी नाम नाम्नाहं शेषं त्वं ज्ञातुमर्हसि॥ १९॥

स तु गत्वा मुनिर्धानं वाक्यमेतदुवाच ह।
विज्ञातं ते मया भद्रे कारणं यन्मनोगतम्॥ २०॥

सुताभिलाषो मत्तस्ते मत्तमातङ्गामिनि।
दारुणायां तु वेलायां यस्मात्त्वं मामुपस्थिता॥ २१॥

शृणु तस्मात्सुतान्भद्रे यादृशाञ्जनयिष्यसि।
दारुणान्दारुणाकारान्दारुणाभिजनप्रियान्॥ २२॥

प्रसविष्यसि सुश्रोणि राक्षसान्कूरकर्मणः।
सा तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रणिपत्याब्रवीद्वचः॥ २३॥

भगवन्नीदृशान्पुत्रांस्त्वत्तोऽहं ब्रह्मवादिनः।
नेच्छामि सुदुराचारान्प्रसादं कर्तुमर्हसि॥ २४॥

कन्यया त्वेवमुक्तस्तु विश्रवा मुनिपुञ्जवः।
उवाच कैकसीं भूयः पूर्णन्दुरिव रोहिणीम्॥ २५॥

पश्चिमो यस्तव सुतो भविष्यति शुभानने।
मम वंशानुरूपः स धर्मात्मा च भविष्यति॥ २६॥

एवमुक्ता तु सा कन्या राम कालेन केनचित्।
जनयामास बीभत्सं रक्षोरूपं सुदारुणम्॥ २७॥

दशग्रीवं महादंष्ट्रं नीलाङ्गनचयोपमम्।
ताम्रोष्ठं विंशतिभुजं महास्यं दीप्तमूर्धजम्॥ २८॥

तस्मिञ्ञाते तु तत्काले सज्जालकवलाः शिवाः।
क्रव्यादश्वापसव्यानि मण्डलानि प्रचक्रमुः॥ २९॥

वर्वर्ष रुधिरं देवो मेघाश्च खरनिःस्वनाः।
प्रबभौ न च सूर्यो वै महोल्काश्वापतन्मुवि॥ ३०॥

चकम्पे जगती चैव ववुर्वाताः सुदारुणाः।
अक्षोभ्यः क्षुभितश्चैव समुद्रः सरितां पतिः॥ ३१॥

अथ नामाकरोत्तस्य पितामहसमः पिता।
दशग्रीवः प्रसूतोऽयं दशग्रीवो भविष्यति॥ ३२॥

तस्य त्वनन्तरं जातः कुम्भकर्णो महाबलः।
प्रमाणाद्यस्य विपुलं प्रमाणं नेह विद्यते॥ ३३॥

ततः शूर्पणखा नाम सञ्ज्ञे विकृतानना।
विभीषणश्च धर्मात्मा कैकस्याः पश्चिमः सुतः॥ ३४॥

तस्मिञ्ञाते महासत्त्वे पुष्पवर्षं पपात ह॥ ३५॥

नभःस्थाने दुन्दुभयो देवानां प्राणदंस्तदा।
वाक्यं चैवान्तरिक्षे च साधु साध्विति तत्तदा ॥ ३६ ॥

तौ तु तत्र महारण्ये वृथाते महौजसौ।
कुम्भकर्णदशग्रीवौ लोकोद्वेगकरौ तदा ॥ ३७ ॥

कुम्भकर्णः प्रमत्तस्तु महर्षीन्धर्मवत्सलान।
त्रैलोक्यं भक्षयन्नित्यासन्तुष्टो विचचार ह ॥ ३८ ॥

विभीषणस्तु धर्मात्मा नित्यं धर्मे व्यवस्थितः।
स्वाध्यायनियताहार उवास विजितेन्द्रियः ॥ ३९ ॥

अथ वैश्रवणो देवस्तत्र कालेन केनचित्।
आगतः पितरं द्रष्टुं पुष्पकेण धनेश्वरः ॥ ४० ॥

तं दृष्ट्वा कैकसी तत्र ज्वलन्तमिव तेजसा।
आगम्य राक्षसी तत्र दशग्रीवमुवाच ह ॥ ४१ ॥

पुत्र वैश्रवणं पश्य भ्रातरं तेजसा वृतम्।
भ्रातृभावे समे चापि पश्यात्मानं त्वमीदृशम् ॥ ४२ ॥

दशग्रीव तथा यत्रं कुरुष्वामितविक्रम।
यथा त्वमसि मे पुत्र भव वैश्रवणोपमः ॥ ४३ ॥

मातुस्तद्वचनं श्रुत्वा दशग्रीवः प्रतापवान्।
अर्मषमतुलं लेभे प्रतिज्ञां चाकरोत्तदा ॥ ४४ ॥

सत्यं ते प्रतिजानामि भ्रातृतुल्योऽधिकोऽपि वा।
भविष्याम्योजसा चैव सन्तापं त्यज हृदतम् ॥ ४५ ॥

ततस्तेनैव कोपेन दशग्रीवः सहानुजः।
चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म तपसे धृतमानसः ॥ ४६ ॥

प्राप्स्यामि तपसा काममिति कृत्वाऽध्यवस्य च।
आगच्छदात्मसिद्धर्थं गोकर्णस्याश्रमं शुभम्॥४७॥

स राक्षसस्तत्र सहानुजस्तदा तपश्चकारातुलमुग्रविक्रमः।
अतोषयच्चापि पितामहं विभुं ददौ स तुष्टश्च वराञ्जयावहान्॥४८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रावणाद्युत्पत्तिः नाम नवमः सर्गः ॥ ७-९ ॥

॥ दशमः सर्गः — रावणादिवरदानम्॥

अथाब्रवीन्मुनिं रामः कथं ते भ्रातरो वने।
कीदृशं तु तदा ब्रह्मस्तपस्तेपुर्महाबलाः ॥ १ ॥

अगस्त्यस्त्वब्रवीत्तत्र रामं सुप्रीतमानसम्।
तांस्तान्धर्मविधींस्तत्र भ्रातरस्ते समाविशन्॥ २ ॥

कुम्भकर्णस्ततो यत्तो नित्यं धर्मपथे स्थितः।
तताप ग्रीष्मकाले तु पञ्चामीन्यरितः स्थितः ॥ ३ ॥

मेघाम्बुसिक्तो वर्षासु वीरासनमसेवत।
नित्यं च शिशिरे काले जलमध्यप्रतिश्रयः ॥ ४ ॥

एवं वर्षसहस्राणि दश तस्यातिचक्रमुः।
धर्मै प्रयतमानस्य सत्पथे निष्ठितस्य च ॥ ५ ॥

विभीषणस्तु धर्मात्मा नित्यं धर्मपरः शुचिः।
पञ्चवर्षसहस्राणि पादेनैकेन तरिथवान्॥ ६ ॥

समाप्ते नियमे तस्य ननृतुश्चाप्सरोगणाः।
पपात पुष्पवर्षं च क्षुभिताश्चापि देवताः ॥ ७ ॥

पञ्चवर्षसहस्राणि सूर्यं चैवान्वर्तत।
तस्थौ चोर्ध्वशिरोबाहुः स्वाध्यायधृतमानसः ॥ ८ ॥

एवं विभीषणस्यापि स्वर्गस्थस्येव नन्दने।
दशवर्षसहस्राणि गतानि नियतात्मनः ॥ ९ ॥

दशवर्षसहस्रं तु निराहारो दशाननः।
पूर्णे वर्षसहस्रे तु शिरश्चाम्बौ जुहाव सः ॥ १० ॥

एवं वर्षसहस्राणि नव तस्यातिचक्रमुः।
शिरांसि नव चाप्यस्य प्रविष्टानि हुताशनम् ॥ ११ ॥

अथ वर्षसहस्रे तु दशमे दशमं शिरः।
छेत्कुकामे दशग्रीवे प्राप्तस्तत्र पितामहः ॥ १२ ॥

पितामहस्तु सुप्रीतः सार्धं देवैरुपस्थितः।
तव तावदशग्रीव प्रीतोऽस्मीत्यभ्यभाषत ॥ १३ ॥

शीघ्रं वरय धर्मज्ञं वरो यस्तेऽभिकाङ्क्षितः।
कं ते कामं करोम्यच्य न वृथा ते परिश्रमः ॥ १४ ॥

अथाब्रवीदशग्रीवः प्रहृष्टेनान्तरात्मना।
प्रणम्य शिरसा देवं हर्षगद्गदया गिरा ॥ १५ ॥

भगवन्प्राणिनां नित्यं नान्यत्र मरणाद्ययम्।
नास्ति मृत्युसमः शत्रुरमरत्वमहं वृणे ॥ १६ ॥

एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा दशग्रीवमुवाच ह।
नास्ति सर्वामरत्वं ते वरमन्यं वृणीष्व मे ॥ १७ ॥

एवमुक्ते तदा राम ब्रह्मणा लोककर्तृणा।
दशग्रीव उवाचेदं कृताञ्जलिरथाग्रतः ॥ १८ ॥

सुपर्णनागयक्षाणां दैत्यदानवरक्षसाम्।
अवध्योऽहं प्रजाध्यक्ष देवतानां च शाश्वत ॥ १९ ॥

नहि चिन्ता ममान्येषु प्राणिष्वमरपूजित।
तृणभूता हि ते मन्ये प्राणिनो मानुषादयः ॥ २० ॥

एवमुक्तस्तु धर्मात्मा दशग्रीवेण रक्षसा।
उवाच वचनं देवः सह देवैः पितामहः ॥ २१ ॥

भविष्यत्येवमेतत्ते वचो राक्षसपुञ्जव।
एवमुक्तवा तु तं राम दशग्रीवं पितामहः ॥ २२ ॥

शृणु चापि वरो भूयः प्रीतस्येह शुभो मम।
हुतानि यानि शीर्षाणि पूर्वमग्नौ त्वयानघ ॥ २३ ॥

पुनस्त्वानि भविष्यन्ति तथैव तव राक्षस।
वितरामीह ते सौम्य वरं चान्यं दुरासदम् ॥ २४ ॥

छन्दतस्तव रूपं च मनसा यद्यथेप्सितम्।
भविष्यति न सन्देहो मद्वरात्तवराक्षस ॥ २५ ॥

एवं पितामहोक्तस्य दशग्रीवस्य रक्षसः।
अग्नौ हुतानि शीर्षाणि पुनस्त्वान्युत्थितानि वै ॥ २६ ॥

एवमुक्तवा तु तं राम दशग्रीवं पितामहः।
विभीषणमथोवाच वाक्यं लोकपितामहः ॥ २७ ॥

विभीषण त्वया वत्स धर्मसंहितबुद्धिना।
परितुष्टोऽस्मि धर्मात्मन्वरं वरय सुब्रत ॥ २८ ॥

विभीषणस्तु धर्मात्मा वचनं प्राह साङ्गलिः।
वृतः सर्वगुणैर्नित्यं चन्द्रमा रश्मभिर्यथा ॥ २९ ॥

भगवन्कृतकृत्योऽहं यन्मे लोकगुरुः स्वयम्।
प्रीतेन यदि दातव्यो वरो मे शृणु सुव्रत ॥ ३० ॥

परमापद्मतस्यापि धर्मे मम मतिर्भवेत्।
अशिक्षितं च ब्रह्मास्त्रं भगवन्प्रतिभातु मे ॥ ३१ ॥

या या मे जायते बुद्धिर्येषु येषां श्रमेषु च।
सा सा भवतु धर्मिष्ठा तं तु धर्मं च पालये ॥ ३२ ॥

एष मे परमोदार वरः परमको मतः।
नहि धर्माभिरक्तानां लोके किञ्चन दुर्लभम् ॥ ३३ ॥

पुनः प्रजापतिः प्रीतो विभीषणमुवाच ह।
धर्मिष्ठस्त्वं यथा वत्स तथा चैतद्विष्यति ॥ ३४ ॥

यस्माद्राक्षसयोनौ ते जातस्यामित्रनाशन।
नाधर्मे जायते बुद्धिरमरत्वं ददामि ते ॥ ३५ ॥

इत्युत्त्वा कुम्भकर्णाय वरं दातुमुपस्थितम्।
प्रजापतिं सुराः सर्वे वाक्यं प्राञ्जलयोऽब्रुवन् ॥ ३६ ॥

न तावत्कुम्भकर्णाय प्रदातव्यो वरस्त्वया।
जानीषे हि यथा लोकांस्त्रासयत्येष दुर्मतिः ॥ ३७ ॥

नन्दनेऽप्सरसः सप्त महेन्द्रानुचरा दशा।
अनेन भक्षिता ब्रह्मन्नृषयो मानुषास्तथा ॥ ३८ ॥

अलब्धवरपूर्वेण यत्कृतं राक्षसेन तु।
तदेष वरलब्धः स्याद्भक्षयेद्द्वन्त्रयम् ॥ ३९ ॥

वरव्याजेन मोहोऽस्मै दीयताममितप्रभा।
लोकानां स्वस्ति चैवं स्याद्भवेदस्य च सन्नतिः ॥ ४० ॥

एवमुक्तः सुरैर्ब्रह्माऽचिन्तयत् पद्मसम्भवः।
चिन्तिता चोपतस्थेऽस्य पार्श्वं देवी सरस्वती ॥ ४१ ॥

प्राञ्जलिः सा तु पार्श्वस्था प्राह वाक्यं सरस्वती।
इयमस्म्यागता देव किं कार्यं करवाण्यहम् ॥ ४२ ॥

प्रजापतिस्तुं तां प्राप्तां प्राह वाक्यं सरस्वतीम्।
वाणि त्वं राक्षसेन्द्रस्य भव या देवतेष्ठिता ॥ ४३ ॥

तथेत्युक्त्वा प्रविष्टा सा प्रजापतिरथाब्रवीत्।
कुम्भकर्णं महाबाहो वरं वरय यो मतः ॥ ४४ ॥

कुम्भकर्णस्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वचनमब्रवीत्।
स्वसुं वर्षाण्यनेकानि देवदेव ममेष्ठितम् ॥ ४५ ॥

एवमस्त्विति तं चोक्त्वा प्रायाद्ब्रह्मा सुरौः समम्।
देवी सरस्वती चैव राक्षसं तं जहौ पुनः ॥ ४६ ॥

ब्रह्मणा सह देवेषु गतेषु च नभःस्थलम्।
विमुक्तोऽसौ सरस्वत्या स्वां संज्ञां च ततो गतः ॥ ४७ ॥

कुम्भकर्णस्तु दुष्टात्मा चिन्तयामास दुःखितः।
ईदृशं किमिदं वाक्यं ममाद्य वदनाच्युतम् ॥ ४८ ॥

अहं व्यामोहितो देवैरिति मन्ये तदाऽगतैः।
एवं लब्धवराः सर्वे भ्रातरो दीप्ततेजसः।
श्लेष्मातकवनं गत्वा तत्र ते न्यवसन्सुखम् ॥ ४९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रावणादिवरदानम् नाम दशमः सर्गः ॥ ७-१० ॥

॥ एकादशः सर्गः — रावणलङ्घप्राप्तिः ॥

सुमाली वरलब्धांस्तु ज्ञात्वा चैतान्निशाचरान्।
उदतिष्ठद्ययं त्यक्त्वा सानुगः स रसातलात्॥ १ ॥

मारीचश्च प्रहस्तश्च विरूपाक्षो महोदरः।
उदतिष्ठन्सुसंरब्धाः सचिवास्तस्य रक्षसः॥ २ ॥

सुमाली सचिवैः सार्धं वृतो राक्षसपुङ्गवैः।
अभिगम्य दशश्रीवं परिष्वज्येदमब्रवीत्॥ ३ ॥

दिष्ठा ते वत्स सम्प्राप्तश्चिन्तितोऽयं मनोरथः।
यस्त्वं त्रिभुवनश्रेष्ठालूब्धवान्वरमुत्तमम्॥ ४ ॥

यत्कृते च वयं लङ्घां त्यक्त्वा याता रसातलम्।
तद्वतं नो महाबाहो महद्विष्णुकृतं भयम्॥ ५ ॥

असकृत्तद्भयाद्भीताः परित्यज्य स्वमालयम्।
विद्रुताः सहिताः सर्वे प्रविष्टाः स्म रसातलम्॥ ६ ॥

अस्मदीया च लङ्घेयं नगरी राक्षसोचिता।
निवेशिता तव भ्रात्रा धनाध्यक्षेण धीमता॥ ७ ॥

यदि नामात्र शक्यं स्यात्साम्ना दानेन वानघ।
तरसा वा महाबाहो प्रत्यानेतुं कृतं भवेत्॥ ८ ॥

त्वं तु लङ्घेश्वरस्तात भविष्यसि न संशयः।
त्वया राक्षसवंशोऽयं निमग्नोऽपि समुद्धृतः।
सर्वेषां नः प्रभुश्चैव भविष्यसि महाबल॥ ९ ॥

अथाब्रवीदशश्रीवो मातामहमुपस्थितम्।
वित्तेशो गुरुरस्माकं नार्हसे वक्तुमीदशाम्॥ १० ॥

साम्नापि राक्षसेन्द्रेण प्रत्याख्यातो गरीयसा।
 किञ्चिन्नाह तदा रक्षो ज्ञात्वा तस्य चकीर्षितम्॥ ११ ॥

कस्यचित्त्वथ कालस्य वसन्तं रावणं ततः।
 उक्तवन्तं तथा वाक्यं दशग्रीवं निशाचरः॥ १२ ॥

प्रहस्तः प्रश्रितं वाक्यमिदमाह स कारणम्॥ १३ ॥

दशग्रीव महाबाहो नार्हस्त्वं वकुमीदशम्।
 सौभ्रात्रं नास्ति शूराणां शृणु चेदं वचो मम॥ १४ ॥

अदितिश्च दितिश्चैव भगिन्यौ सहिते हि ते।
 भार्यै परमरूपिण्यौ कश्यपस्य प्रजापतेः॥ १५ ॥

अदितिर्जनयामास देवांस्त्रिभुवनेश्वरान्।
 दितिस्त्वजनयत्पुत्रान्कश्यपस्यात्मसम्भवान्॥ १६ ॥

दैत्यानां किल धर्मज्ञ पुरीयं सवनार्णवा।
 सपर्वता मही वीर तेऽभवन्नभविष्णवः॥ १७ ॥

निहत्य तांस्तु समरे विष्णुना प्रभविष्णुना।
 देवानां वशमानीतं त्रैलोक्यमिदमव्ययम्॥ १८ ॥

नैतदेको भवानेव करिष्यति विपर्ययम्।
 सुरासुरैराचरितं तत्कुरुष्व वचो मम॥ १९ ॥

एवमुक्तो दशग्रीवः प्रहृष्टेनान्तरात्मना।
 चिन्तयित्वा मुहूर्तं वै बाढमित्येव सोऽब्रवीत्॥ २० ॥

स तु तेनैव हर्षेण तस्मिन्नहनि वीर्यवान्।
 वनं गतो दशग्रीवः सह तैः क्षणदाचरैः॥ २१ ॥

त्रिकूटस्थः स तु तदा दशग्रीवो निशाचरः ।
 प्रेषयामास दौत्येन प्रहस्तं वाक्यकोविदम् ॥ २२ ॥
 प्रहस्त शीघ्रं गच्छ त्वं ब्रूहि नैऋतपुञ्जवम् ।
 वचसा मम वित्तेशं सामपूर्वमिदं वचः ॥ २३ ॥
 इयं लङ्घा पुरी राजनाथसानां महात्मनाम् ।
 त्वया निवेशिता सौम्य नैतद्युक्तं तवानघ ॥ २४ ॥
 तद्वान्यदि नो ह्यद्य द्यादतुलविक्रम ।
 कृता भवेन्मम प्रीतिर्धुर्मश्वैवानुपालितः ॥ २५ ॥
 स तु गत्वा पुरीं लङ्घां धनदेन सुरक्षिताम् ।
 अब्रवीत्परमोदारं वित्तपालमिदं वचः ॥ २६ ॥
 प्रेषितोऽहं तव भ्रात्रा दशग्रीवेण सुव्रत ।
 त्वत्समीपं महाबाहो सर्वशस्त्रभृतां वर ॥ २७ ॥
 तच्छूयतां महाप्राज्ञ सर्वशस्त्रविशारद ।
 वचनं मम वित्तेश यद्वीति दशाननः ॥ २८ ॥
 इयं किल पुरी रम्या सुमालिप्रमुखैः पुरा ।
 भुक्तपूर्वा विशालाक्ष राक्षसैर्भीमविक्रमैः ॥ २९ ॥
 तेन विज्ञाप्यते सोऽयं साम्प्रतं विश्रवात्मज ।
 तदेषा दीयतां तात याचतस्तस्य सामतः ॥ ३० ॥
 प्रहस्तादभिसंश्रुत्य देवो वैश्रवणो वचः ।
 प्रत्युवाच प्रहस्तं तं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ३१ ॥
 दत्ता ममेयं पित्रा तु लङ्घा शून्या निशाचरैः ।
 निवासिते च मे यक्षैर्दानमानादिभिर्गुणैः ॥ ३२ ॥

ब्रूहि गच्छ दशग्रीवं पुरं राज्यं च यन्मम।
तवाप्येतन्महाबाहो भुञ्ज्य राज्यमकण्टकम्॥ ३३॥

एवमुत्त्वा धनाध्यक्षो जगाम पितुरन्तिकम्॥ ३४॥

अभिवाद्य गुरुं प्राह रावणस्य यदीप्सितम्।
एष तात दशग्रीवो दूतं प्रेषितवान्मम॥ ३५॥

दीयतां नगरी लङ्घा पूर्वं रक्षोगणोषिता।
मयात्र यदनुष्ठेयं तन्ममाचक्ष्व सुब्रत॥ ३६॥

ब्रह्मर्षिस्त्वेवमुक्तोऽसौ विश्रवा मुनिपुञ्जवः।
प्राञ्जलिं धनदं प्राह शृणु पुत्र वचो मम॥ ३७॥

दशग्रीवो महाबाहुरुक्तवान्मम सन्निधौ।
मया निर्भर्तिर्तश्चासीद्वृशोक्तः सुदुर्मतिः॥ ३८॥

स क्रोधेन मया चोक्तो ध्वंसते च पुनः पुनः।
श्रेयोऽभियुक्तं धर्म्यं च शृणु पुत्र वचो मम॥ ३९॥

वरप्रदानसम्मृढो मान्याऽमान्यान् स दुर्मतिः।
न वेत्ति मम शापाच्च प्रकृतिं दारुणां गतः॥ ४०॥

तस्माद्गच्छ महाबाहो कैलासं धरणीधरम्।
निवेशय निवासार्थं त्यक्त्वा लङ्घां सहानुगः॥ ४१॥

तत्र मन्दाकिनी रम्या नदीनामुत्तमा नदी।
काञ्चनैः सूर्यसङ्काशैः पङ्कजैः संवृतोदका॥ ४२॥

कुमुदैरुत्पलैश्वैव तथाऽन्यैश्च सुगन्धिभिः॥ ४३॥

तत्र देवाः सगन्धर्वाः साप्सरोरगकिन्नराः।
विहारशीलाः सततं रमन्ते सर्वदाऽश्रिताः॥४४॥

न हि क्षमं तवानेन वैरं धनद् रक्षसा।
जानीषे हि यथाऽनेन लब्धः परमको वरः॥४५॥

एवमुक्तो गृहीत्वाऽशु तद्वचः पितृगौरवात्।
सदारपुत्रः सामान्यः सवाहनधनो गतः॥४६॥

प्रहस्तोऽथ दशग्रीवं गत्वा वचनमब्रवीत्।
प्रहृष्टात्मा महात्मानं सहामात्यं सहानुजम्॥४७॥

शून्या सा नगरी लङ्घा त्यक्तत्वैनां धनदो गतः।
प्रविश्य तां सहास्माभिः स्वधर्मं प्रतिपालय॥४८॥

एवमुक्तो दशग्रीवः प्रहस्तेन महाबलः।
विवेश नगरीं लङ्घां आतृभिः सबलानुगौः॥४९॥

धनदेन परित्यक्तां सुविभक्तमहापथाम्।
आरुरोह स देवारिः स्वर्गं देवाधिपो यथा॥५०॥

स चाभिषिक्तः क्षणदाचरैस्तदा निवेशयामास पुरीं दशाननः।
निकामपूर्णा च बभूव सा पुरी निशाचरैर्नीलबलाहकोपमैः॥५१॥

धनेश्वरस्त्वथ पितृवाक्यगौरवाद्यवेशायच्छशिविमले गिरौ पुरीम्।
स्वलङ्घृतैर्भवनवरैर्विभूषितां पुरन्दरस्वेव तदाऽमरावतीम्॥५२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रावणलङ्घाप्राप्तिः नाम एकादशः सर्गः ॥ ७-११ ॥

॥ द्वादशः सर्गः — रावणादिविवाहः ॥

राक्षसेन्द्रोऽभिषिक्तस्तु भ्रातृभ्यां सहितस्तदा।
ततः प्रदानं राक्षस्या भगिन्याः समचिन्तयत् ॥ १ ॥

स्वसारं कालकेयाय दानवेन्द्राय राक्षसीम्।
ददौ शूर्पणखां नाम विद्युजिह्वाय नामतः ॥ २ ॥

अथ दत्त्वा स्वयं रक्षो मृगयामटते स्म तत्।
तत्रापश्यत्ततो राम मयं नाम दितेः सुतम् ॥ ३ ॥

कन्यासहायं तं दृष्ट्वा दशग्रीवो निशाचरः।
अपृच्छत्को भवानेको निर्मनुष्यमृगे वने।
अनया मृगशावाक्ष्या किमर्थं सह तिष्ठसि ॥ ४ ॥

मयस्तथाब्रवीद्राम पृच्छन्तं तं निशाचरम्।
श्रूयतां सर्वमारव्यास्ये यथावृत्तमिदं मम ॥ ५ ॥

हेमा नामाप्सरास्तात श्रुतपूर्वा यदि त्वया।
दैवतैर्मम सा दत्ता पौलोमीव शतकतोः ॥ ६ ॥

तस्यां सर्कमनास्तात पञ्चवर्षशतान्यहम्।
सा च दैवतकार्येण त्रयोदश समा गताः ॥ ७ ॥

वर्षं चतुर्दशं चैव ततो हेममयं पुरम्।
वज्रवैडूर्यचित्रं च मायया निर्मितं मया ॥ ८ ॥

तत्राहमवसं दीनस्तया हीनः सुदुःखितः ॥ ९ ॥

तस्मात्पुराद्विहितं गृहीत्वा वनमागतः।
इयं ममात्मजा राजंस्तस्याः कुक्षौ विवर्धिता ॥ १० ॥

भर्तारमनया सार्धमस्याः प्राप्तोऽस्मि मार्गितुम्।
कन्यापितृत्वं दुःखं हि सर्वेषां मानकाङ्क्षिणाम्॥ ११॥

कन्या हि द्वे कुले नित्यं संशये स्थाप्य तिष्ठति।
पुत्रद्वयं ममाप्यस्यां भार्यायां सम्बभूव ह॥ १२॥

मायावी प्रथमस्तात दुन्दुभिस्तदनन्तरः।
एवं ते सर्वमारव्यातं याथातथ्येन पृच्छतः॥ १३॥

त्वामिदानीं कथं तात जानीयां को भवानिति।
एवमुक्तस्तु तदक्षो विनीतमिदमब्रवीत्॥ १४॥

अहं पौलस्त्यतनयो दशग्रीवश्च नामतः।
मुर्नेर्विश्रवसो यस्तु तृतीयो ब्रह्मणोऽभवत्॥ १५॥

एवमुक्तस्तदा राम राक्षसेन्द्रेण दानवः।
महर्षस्तनयं ज्ञात्वा मयो हर्षमुपागतः।
दातुं दुहितरं तस्मै रोचयामास यत्र वै॥ १६॥

करेण तु करं तस्या ग्राहयित्वा मयस्तदा।
प्रहसन्नाह दैत्येन्द्रो राक्षसेन्द्रमिदं वचः॥ १७॥

इयं ममात्मजा राजन्हेमयोऽप्सरसा धृता।
कन्या मन्दोदरी नाम पत्न्यर्थं प्रतिगृह्यताम्॥ १८॥

बाढमित्येव तं राम दशग्रीवोऽभ्यभाषत।
प्रज्ञाल्य तत्र चैवाग्निमकरोत्याणिसङ्घ्रहम्॥ १९॥

स हि तस्य मयो राम शापाभिज्ञस्तपोधनात्।
विदित्वा तेन सा दत्ता तस्य पैतामहं कुलम्॥ २०॥

अमोघां तस्य शक्तिं च प्रददौ परमाद्भुताम्।
परेण तपसा लब्ध्यां जग्निवाँल्क्ष्मणं यया॥२१॥

एवं सीकृतदारो वै लङ्घाया ईश्वरः प्रभुः।
गत्वा तु नगरीं भार्ये भ्रातृभ्यां समुपाहरत्॥२२॥

वैरोचनस्य दौहित्रीं वज्रज्वालेति नामतः।
तां भार्या कुम्भकर्णस्य रावणः समकल्पयत्॥२३॥

गन्धर्वराजस्य सुतां शैलूषस्य महात्मनः।
सरमां नाम धर्मज्ञां लेभे भार्या विभीषणः॥२४॥

तीरे तु सरसो वै तु सञ्ज्ञे मानसस्य हि।
सरस्तदा मानसं तु ववृधे जलदागमे॥२५॥

मात्रा तु तस्याः कन्यायाः स्नेहेनाक्रन्दितं वचः।
सरो मा वर्धयस्वेति ततः सा सरमाऽभवत्॥२६॥

एवं ते कृतदारा वै रेमिरे तत्र राक्षसाः।
स्वां स्वां भार्यामुपागम्य गन्धर्वा इव नन्दने॥२७॥

ततो मन्दोदरी पुत्रं मेघनादमजीजनत्।
स एष इन्द्रजिन्नाम युष्माभिरभिधीयते॥२८॥

जातमात्रेण हि पुरा तेन रावणसूनुना।
रुदता सुमहान्मुक्तो नादो जलधरोपमः॥२९॥

जडीकृता च सा लङ्घा तस्य नादेन राघव।
पिता तस्याकरोन्नाम मेघनाद इति स्वयम्॥३०॥

सोऽवर्धत तदा राम रावणान्तःपुरे शुभे।
रक्ष्यमाणो वरस्त्रीभिश्छन्नः काष्ठैरिवानलः॥३१॥

मातापित्रोर्महार्षं जनयन्नावणात्मजः ॥ ३२ ॥
 ॥ इत्यार्षं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
 रावणादिविवाहः नाम द्वादशः सर्गः ॥ ७-१२ ॥

॥ त्रयोदशः सर्गः — धनदूतहननम् ॥

अथ लोकेश्वरोत्सृष्टा तत्र कालेन केनचित्।
 निद्रा समभवतीब्रा कुम्भकर्णस्य रूपिणी ॥ १ ॥

ततो भ्रातरमासीनं कुम्भकर्णोऽब्रवीद्वचः।
 निद्रा मां बाधते राजन्कारयस्व ममालयम् ॥ २ ॥

विनियुक्तास्ततो राज्ञा शिल्पिनो विश्वकर्मवत्।
 विस्तीर्णं योजनं शुभ्रं ततो द्विगुणमायतम् ॥ ३ ॥

दर्शनीयं निराबाधं कुम्भकर्णस्य चक्रिरे।
 स्फाटिकैः काञ्चनैश्चित्रैः स्तम्भैः सर्वत्र शोभितम् ॥ ४ ॥

वैद्युर्यकृतसोपानं किञ्चिणीजालकं तथा।
 दान्ततोरणविन्यस्तं वज्रस्फटिकवेदिकम् ॥ ५ ॥

मनोहरं सर्वसुखं कारयामास राक्षसः।
 सर्वत्र सुखदं नित्यं मेरोः पुण्यां गुहामिव ॥ ६ ॥

तत्र निद्रां समाविष्टः कुम्भकर्णो महाबलः।
 बहून्यब्दसहस्राणि शयानो न प्रबुच्यते ॥ ७ ॥

निद्राभिभूते तु तदा कुम्भकर्णो दशाननः।
 देवर्षियक्षगन्धर्वान्सञ्ज्ञे हि निरङ्कुशः ॥ ८ ॥

उद्यानानि च चित्राणि नन्दनादीनि यानि च।
तानि गत्वा सुसङ्कुद्धो भिनत्ति स्म दशाननः ॥ ९ ॥

नदीं गज इव क्रीडन्वक्षान्वायुरिव क्षिपन्।
नगान्वञ्च इवोत्सृष्टे विघ्वंसयति राक्षसः ॥ १० ॥

तथावृत्तं तु विज्ञाय दशग्रीवं धनेश्वरः।
कुलानुरूपं धर्मज्ञो वृत्तं संस्मृत्य चात्मनः ॥ ११ ॥

सौभ्रात्रदर्शनार्थं तु दूतं वैश्रवणस्तदा।
लङ्कां सम्प्रेषयामास दशग्रीवस्य वै हितम् ॥ १२ ॥

स गत्वा नगरीं लङ्कामाससाद् विभीषणम्।
मानितस्तेन धर्मेण पृष्ठश्वागमनं प्रति ॥ १३ ॥

पृष्ठा च कुशलं राज्ञो ज्ञातीनां च बिभीषणः।
सभायां दर्शयामास तमासीनं दशाननम् ॥ १४ ॥

स दृष्ट्वा तत्र राजानं दीप्यमानं स्वतेजसा।
जयेति वाचा सम्पूज्य तूष्णीं समभिवर्तत ॥ १५ ॥

तं तत्रोत्तमपर्यङ्के वरास्तरणशोभिते।
उपविष्टं दशग्रीवं दूतो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १६ ॥

राजन्वदामि ते सर्वं भ्राता तव यद्ब्रवीत्।
उभयोः सदृशां वीर वृत्तस्य च कुलस्य च ॥ १७ ॥

साधु पर्याप्तमेतावत्कृतश्चारित्रसङ्ख्रहः।
साधु धर्मे व्यवस्थानं क्रियतां यदि शक्यते ॥ १८ ॥

दृष्टं मे नन्दनं भग्नमृषयो निहताः श्रुताः।
देवतानां समुद्योगस्त्वत्तो राजन्मम श्रुतः ॥ १९ ॥

निराकृतश्च बहुशस्त्वयाऽहं राक्षसाधिप।
अपराद्धा हि बाल्याच्च रमणीयाः स्वबान्धवाः ॥ २० ॥

अहं तु हिमवत्पृष्ठं गतो धर्ममुपासितुम्।
रौद्रं व्रतं समास्थाय नियतो नियतेन्द्रियः ॥ २१ ॥

तत्र देवो मया दृष्टः सह देव्या मया प्रभुः।
सव्यं चक्षुर्मया दैवात्तत्र देव्यां निपातितम् ॥ २२ ॥

का न्वियं स्यादिति शुभा न खल्वन्येन हेतुना।
रूपं ह्यनुपमं कृत्वा रुद्राणी तत्र तिष्ठति ॥ २३ ॥

देव्या दिव्यप्रभावेण दग्धं सव्यं ममेक्षणम्।
रेणुध्वस्तमिव ज्योतिः पिङ्गुलत्वमुपागतम् ॥ २४ ॥

ततोऽहमन्यद्विस्तीर्णं गत्वा तस्य गिरेस्तटम्।
तूष्णीं वर्षशतान्यष्टौ समाधारं महाव्रतम् ॥ २५ ॥

समाप्ते नियमे तस्मिंस्तत्र देवो महेश्वरः।
प्रीतः प्रीतेन मनसा प्राह वाक्यमिदं प्रभुः ॥ २६ ॥

पैङ्गल्यं यदवासं हि देव्या रूपनिरीक्षणात्।
प्रीतोऽस्मि तव धर्मज्ञं तपसा नेन सुव्रत ॥ २७ ॥

मया चैतद्वतं चीर्णं त्वया चैव धनाधिप।
तृतीयः पुरुषो नास्ति यश्चेरतमीदृशम् ॥ २८ ॥

व्रतं सुनिश्चयं ह्येतन्मया ह्युत्पादितं पुरा।
तत्सखित्वं मया सौम्यं रोचयस्व धनेश्वर ॥ २९ ॥

तपसा निर्जितश्चैव सखा भव ममानघ।
देव्या दग्धं प्रभावेण यच्च सव्यं तवेक्षणम् ॥ ३० ॥

एकाक्षिपिङ्गलेत्येव नाम स्थास्यति शाश्वतम्।
 एवं तेन सखित्वं च प्राप्यानुज्ञां च शङ्करात्॥ ३१॥

आगत्य च श्रुतोऽयं मे तव पापविनिश्चयः॥ ३२॥

तदधर्मिष्टसंयोगान्विवर्तं कुलदूषणात्।
 चिन्त्यते हि वधोपायः सर्षिसङ्घैः सुरैस्तव॥ ३३॥

एवमुक्तो दशग्रीवः क्रुद्धसंरक्तलोचनः।
 हस्तौ दन्तांश्च सम्पीड्य वाक्यमेतदुवाच ह॥ ३४॥

विज्ञातं ते मया दूत वाक्यं यस्य प्रभाषसे।
 नैतत्त्वमसि नैवासौ भ्रात्रा येनासि चोदितः॥ ३५॥

हितं नैष ममैतद्वि ब्रवीति धनरक्षकः।
 महेश्वरसखित्वं तु मूढं श्रावयते किल॥ ३६॥

न चेदं क्षमणीयं मे यदेतद्वाषितं त्वया।
 यदेतावन्मया कालं दूत तस्य तु मर्षितम्॥ ३७॥

न हन्तव्यो गुरुर्ज्येष्ठो मयोऽयमिति मन्यते।
 तस्य त्विदानीं श्रुत्वा मे वाक्यमेषा कृता मतिः॥ ३८॥

त्रीँल्लोकानपि जेष्यामि बाहुवीर्यमुपाश्रितः॥ ३९॥

एतन्मुहूर्तमेवाहं तस्यैकस्य तु वै कृते।
 चतुरो लोकपालांस्तान्नयिष्यामि यमक्षयम्॥ ४०॥

एवमुक्तवा तु लङ्घेशो दूतं खञ्जेन जाग्निवान्।
 ददौ भक्षयितुं ह्येनं राक्षसानां दुरात्मनाम्॥ ४१॥

एवं कृतस्वस्त्ययनो रथमारुह्य रावणः।
 त्रैलोक्यविजयाकाङ्क्षी ययौ यत्र धनेश्वरः॥ ४२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
धनदूतहननम् नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ ७-१३ ॥

॥ चतुर्दशः सर्गः — यक्षरक्षोयुद्धम् ॥

ततस्तु सच्चिवैः सार्धं षड्जिर्नित्यं बलोद्धतैः।
महोदरप्रहस्ताभ्यां मारीचशुकसारणैः ॥ १ ॥

धूम्राक्षेण च वीरेण नित्यं समरगृभुना।
वृतः सम्प्रययौ श्रीमान्कोधाल्लोकान्दहन्निव ॥ २ ॥

पुराणि स नदीः शैलान्वनान्युपवनानि च।
अतिक्रम्य मुहूर्तेन कैलासं गिरिमागमत् ॥ ३ ॥

सन्निविष्टं गिरौ तस्मिन्नाक्षसेन्द्रं निशम्य तु।
युद्धेऽत्यर्थकृतोत्साहं दुरात्मानं समन्विणम् ॥ ४ ॥

यक्षा न शेकुः संस्थातुं प्रमुखे तस्य रक्षसः।
राज्ञो भ्रातेति विज्ञाय गता यत्र धनेश्वरः ॥ ५ ॥

ते गत्वा सर्वमाचरव्युर्ब्रातुस्तस्य चिकीर्षितम्।
अनुज्ञाता ययुर्हष्टा युद्धाय धनदेन ते ॥ ६ ॥

ततो बलानां सङ्घोभो व्यवर्धत महोदधेः।
तस्य नैऋतराजस्य शैलं सञ्चालयन्निव ॥ ७ ॥

ततो युद्धं समभवद्यक्षराक्षससङ्कुलम्।
व्यथिताश्चाभवस्तत्र सच्चिवा राक्षसस्य ते ॥ ८ ॥

स दृष्ट्वा तादृशं सैन्यं दशग्रीवो निशाचरः।
हर्षनादान्वहून्कृत्वा स क्रोधादभ्यधावत ॥ ९ ॥

ये तु ते राक्षसेन्द्रस्य सचिवा घोरविक्रमाः।
 तेषां सहस्रमैकं यक्षाणां समयोधयन्॥ १० ॥
 ततो गदाभिर्मुसलैरसिभिः शक्तिमैरैः।
 हन्यमानो दशग्रीवस्तत्सैन्यं समगाहत॥ ११ ॥
 स निरुच्छ्वासवत्तत्र वध्यमानो दशाननः।
 वर्षद्विरिव जीमूतैर्धाराभिरवरुध्यत॥ १२ ॥
 न चकार व्यथां चैव यक्षशस्त्रैः समाहतः।
 महीधर इवाभ्मोदैर्धाराशतसमुक्षितः॥ १३ ॥
 स दुरात्मा समुद्यम्य कालदण्डोपमां गदाम्।
 प्रविवेश ततः सैन्यं नयन्यक्षान्यमक्षयम्॥ १४ ॥
 स कक्षमिव विस्तीर्णं शुष्केन्द्रनमिवाकुलम्।
 वातेनाग्निरिवायत्तो यक्षसैन्यं ददाह तत्॥ १५ ॥
 तैस्तु तत्र महामात्यैर्महोदरशुकादिभिः।
 अल्पावशेषास्ते यक्षाः कृता वातैरिवाम्बुदाः॥ १६ ॥
 केचित्समाहता भग्नाः पतिताः समरक्षितौ।
 ओष्ठांश्च दशनैस्तीक्ष्णैरदशान्कुपिता रणे॥ १७ ॥
 श्रान्ताश्चान्योन्यमालिङ्गं भ्रष्टशस्त्रा रणाजिरे।
 सीदन्ति च तदा यक्षाः कूला इव जलेन ह॥ १८ ॥
 हतानां गच्छतां स्वर्गं युध्यतां पृथिवीतले।
 प्रेक्षतामृषिसङ्घानां न बभूवान्तरं दिवि॥ १९ ॥
 भग्नांस्तु तान्समालक्ष्य यक्षेन्द्रांस्तु महाबलान्।
 धनाध्यक्षो महाबाहुः प्रेषयामास यक्षकान्॥ २० ॥

एतस्मिन्नन्तरे राम विस्तीर्णबलवाहनः।
 प्रेषितो न्यपतद्यक्षो नामा संयोधकण्टकः ॥ २१ ॥
 तेन चक्रेण मारीचो विष्णुनेव रणे हतः।
 पतितो भूतले शैलात्कीणपुण्य इव ग्रहः ॥ २२ ॥
 ससंज्ञस्तु मुहूर्तेन स विश्रम्य निशाचरः।
 तं यक्षं योधयामास स च भग्नः प्रदुद्रुवे ॥ २३ ॥
 ततः काञ्चनचित्राङ्गं वैडूर्यरजसोक्षितम्।
 मर्यादां प्रतिहाराणां तोरणान्तरमाविशत् ॥ २४ ॥
 तं तु राजन्दशयीवं प्रविशन्तं निशाचरम्।
 सूर्यभानुरिति ख्यातो द्वारपालो न्यवारयत् ॥ २५ ॥
 स वार्यमाणो यक्षेण प्रविवेश निशाचरः।
 यदा तु वारितो राम न व्यतिष्ठत्स राक्षसः ॥ २६ ॥
 ततस्तोरणमुत्पाद्य तेन यक्षेण ताडितः।
 रुधिरं प्रस्त्रवन्माति शैलो धातुस्त्रवैरिव ॥ २७ ॥
 स शैलशिखराभेण तोरणेन समाहतः।
 जगाम न क्षतिं वीरो वरदानात्स्वयम्भुवः ॥ २८ ॥
 तेनैव तोरणेनाथ यक्षस्तेनाभिताडितः।
 नादृश्यत तदा यक्षो भस्मीकृततनुस्तदा ॥ २९ ॥
 ततः प्रदुद्रुवुः सर्वे दृष्टा रक्षःपराक्रमम्।
 ततो नदीर्गुहाश्वैव विविशुर्भयपीडिताः।
 त्यक्तप्रहरणाः श्रान्ता विवर्णवदनास्तदा ॥ ३० ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
 यक्षरक्षोयुद्धम् नाम चतुर्दशः सर्गः ॥ ७-१४ ॥

॥ पञ्चदशः सर्गः — पुष्पकहरणम् ॥

ततस्ताँल्लक्ष्य वित्रस्तान्यक्षेन्द्रांश्च सहस्रशः ।
धनाध्यक्षो महायक्षं माणिचारमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

रावणं जहि यक्षेन्द्र दुर्वृत्तं पापचेतसम् ।
शरणं भव वीराणां यक्षाणां युद्धशालिनाम् ॥ २ ॥

एवमुक्तो महाबाहुर्माणिभद्रः सुदुर्जयः ।
वृतो यक्षसहस्रैस्तु चतुर्भिः समयोधयत् ॥ ३ ॥

ते गदामुसलप्रासैः शक्तिमरमुद्रैः ।
अभिघन्तस्तदा यक्षा राक्षसान्समुपाद्रवन् ॥ ४ ॥

कुर्वन्तस्तुमुलं युद्धं चरन्तः इयेनवल्लघु ।
बाढं प्रयच्छन्नेच्छामि दीयतामिति भाषिणः ॥ ५ ॥

ततो देवाः सगन्धर्वा ऋषयो ब्रह्मवादिनः ।
दृष्ट्वा तत्तुमुलं युद्धं परं विस्मयमागमन् ॥ ६ ॥

यक्षाणां तु प्रहस्तेन सहस्रं निहतं रणे ।
महोदरेण चानिन्द्यं सहस्रमपरं हतम् ॥ ७ ॥

क्रुद्धेन च तदा राजन्मारीचेन युयुत्सुना ।
निमेषान्तरमात्रेण द्वे सहस्रे निपातिते ॥ ८ ॥

क्ष क्ष यक्षार्जवं युद्धं क्ष क्ष मायाबलाश्रयम् ।
रक्षसां पुरुषव्याघ्र तेन तेऽभ्यधिका युधि ॥ ९ ॥

धूम्राक्षेण समागम्य माणिभद्रो महारणे ।
मुसलेनोरसि क्रोधात्तडितो न च कमितः ॥ १० ॥

ततो गदां समाविध्य माणिभद्रेण राक्षसः।
धूम्राक्षस्ताडितो मूर्द्धि विह्वलः स पपात ह॥ ११ ॥

धूम्राक्षं ताडितं दृष्ट्वा पतितं शोणितोक्षितम्।
अभ्यधावत सङ्घामे माणिभद्रं दशाननः॥ १२ ॥

तं कुद्धमभिधावन्तं माणिभद्रो दशाननम्।
शक्तिभिस्ताडयामास तिसृभिर्यक्षपुङ्खवः॥ १३ ॥

ताडितो माणिभद्रस्य मुकुटे प्राहरदणे।
तस्य तेन प्रहारेम मुकुटं पार्श्वमागतम्॥ १४ ॥

ततः संयुध्यमानेन विष्टब्यो न व्यकम्पत।
तदाप्रभृति यक्षोऽसौ पार्श्वमौलिरिति स्मृतः।
सन्नादः सुमहात्राजंस्तस्मिन्शैलेऽभ्यवर्तत॥ १५ ॥

ततो दूरात्यदृशो धनाध्यक्षो गदाधरः।
शुक्रपौष्टपदाभ्यां च पद्मशङ्खसमावृतः॥ १६ ॥

स दृष्ट्वा भ्रातरं सङ्घे शापाद्विभ्रष्टगौरवम्।
उवाच वचनं धीमान्युक्तं पैतामहे कुले॥ १७ ॥

यन्मया वार्यमाणस्त्वं नावगच्छसि दुर्मते।
पश्चादस्य फलं प्राप्य ज्ञास्यसे निरयं गतः॥ १८ ॥

यो हि मोहाद्विषं पीत्वा नावगच्छति दुर्मतिः।
स तस्य परिणामान्ते जानीते कर्मणः फलम्॥ १९ ॥

देवता नाभिनन्दन्ति धर्मयुक्तेन केनचित्।
येन त्वमीदृशं भावं नीतस्सन्नावबुद्ध्यसे॥ २० ॥

मातरं पितरं यो हि आचार्यं चावमन्यते।

स पश्यति फलं तस्य प्रेतराजवशं गतः ॥ २१ ॥

अध्रुवे हि शरीरे यो न करोति तपोर्जनम्।

स पश्चात्तप्यते मूढो मृतो दृष्ट्वा^{५५} त्मनो गतिम् ॥ २२ ॥

धर्माद्राज्यं धनं सौख्यमधर्मदृःखमेव च।

तस्माद्वर्मं सुखार्थाय कुर्यात्पापं विसर्जयेत् ॥ २३ ॥

पापस्य हि फलं दुःखं तद्भोक्तव्यमिहात्मना।

तस्मादात्मापघातार्थं मूढः पापं करिष्यति ॥ २४ ॥

कस्य चिन्न हि दुर्बुद्धेश्छन्दतो जायते मतिः।

देवं चेष्टयते सर्वं हतो दैवेन हन्यते।

यादृशं कुरुते कर्म तादृशं फलमश्वुते ॥ २५ ॥

बुद्धिरूपं फलं पुत्राज्ञौर्यं धीरत्वमेव च।

प्राप्नुवन्ति नरा लोके निर्जितं पुण्यकर्मभिः ॥ २६ ॥

एवं निरयगामी त्वं यस्य ते मतिरीटशी।

न त्वां समभिभाषिष्येऽसद्वृत्तेष्वेव निर्णयः ॥ २७ ॥

एवमुक्तास्ततस्तेन तस्यामात्याः समाहताः।

मारीचप्रमुखाः सर्वे विमुखा विप्रदुद्रुवः ॥ २८ ॥

ततस्तेन दशग्रीवो यक्षेन्द्रेण महात्मना।

गदयाभिहतो मूर्ध्नि न च स्थानात्प्रकम्पितः ॥ २९ ॥

ततस्तौ राम निघन्तौ तदान्योन्यं महामृधे।

न विह्वलौ न च श्रान्तौ बभूवतुर्मर्षणौ ॥ ३० ॥

आग्नेयमस्त्रं तस्मै स मुमोच्च धनदस्तदा।

राक्षसेन्द्रो वारुणेन तदस्त्रं प्रत्यवारयत्॥ ३१ ॥

ततो मायां प्रविष्टोऽसौ राक्षसीं राक्षसेश्वरः।

रूपाणां शतसाहस्रं विनाशाय चकार च॥ ३२ ॥

व्याघ्रो वराहो जीमूतः पर्वतः सागरो द्रुमः।

यक्षो दैत्यस्वरूपी च सोऽदृश्यत दशाननः॥ ३३ ॥

बहूनि च करोति स्म दृश्यन्ते न त्वसौ ततः।

प्रतिगृह्य ततो राम महदस्त्रं दशाननः॥ ३४ ॥

जघान मूर्धि धनदं व्याविच्छ महतीं गदाम्।

एवं स तेनाभिहतो विह्वलः शोणितोक्षितः॥ ३५ ॥

कृत्तमूल इवाशोको निपपात धनाधिपः॥ ३६ ॥

ततः पद्मादिभिस्तत्र निधिभिः स तदा वृतः।

धनदोच्छासितस्तैस्तु वनमानीय नन्दनम्॥ ३७ ॥

निर्जित्य राक्षसेन्द्रस्तं धनदं हृष्टमानसः।

पुष्पकं तस्य जग्राह विमानं जयलक्षणम्॥ ३८ ॥

काश्चनस्तम्भसंवीतं वैडुर्यमणितोरणम्।

मुक्ताजालप्रतिच्छन्नं सर्वकामफलद्रुमम्॥ ३९ ॥

मनोजवं कामगमं कामरूपं विहङ्गमम्।

मणिकाश्चनसोपानं तस्काश्चनवेदिकम्॥ ४० ॥

देवोपवाह्यमक्षय्यं सदादृष्टिमनःसुखम्।

ब्रह्माश्चर्यं भक्तिचित्रं ब्रह्मणा परिनिर्मितम्॥ ४१ ॥

निर्मितं सर्वकामैस्तु मनोहरमनुत्तमम्।
न तु शीतं न चोष्णं च सर्वतुसुखदं शुभम्॥४२॥

स तं राजा समारुद्ध्य कामगं वीर्यनिर्जितम्।
जितं त्रिभुवनं मेने दर्पोत्सेकात्सुदुर्मतिः॥४३॥

जित्वा वैश्रवणं देवं कैलासात्समवातरत्॥४४॥

स्वतेजसा विपुलमवाप्य तं जयं प्रतापवान्विमलकिरीटहारवान्।
रराज वै परमविमानमास्थितो निशाचरः सदसि गतो यथानलः॥४५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
पुष्पकहरणम् नाम पञ्चदशः सर्गः ॥७-१५॥

॥ षोडशः सर्गः — रावणनामप्राप्तिः ॥

स जित्वा धनदं राम भ्रातरं राक्षसाधिपः।
महासेनप्रसूतिं तद्यौ शरवणं महत्॥१॥

अथापश्यदृश्याग्रीवो रौकमं शरवणं महत्।
गमस्त्तिजालसंवीतं द्वितीयमिव भास्करम्॥२॥

स पर्वतं समारुद्ध्य कञ्चिद्रम्यवनान्तरम्।
अपश्यत् पुष्पकं तत्र रामविष्टमितं तदा॥३॥

विष्टब्यं पुष्पकं दृष्ट्वा ह्यगमं कामागं कृतम्।
अचिन्तयद्राक्षसेन्द्रः सच्चिवैस्तौः समावृतः॥४॥

किञ्चिन्मित्तं चेच्छ्या मे नेदं गच्छति पुष्पकम्।
पर्वतस्योपरिष्टस्य कर्मदं कस्यचिद्द्वेत्॥५॥

ततोऽब्रवीत्तदा राम मारीचो बुद्धिकोविदः।
नेदं निष्कारणं राजन्पुष्पकं यन्न गच्छति॥६॥

अथवा पुष्पकमिदं धनदान्नान्यवाहनम्।
अतो निष्पन्दमभवद्धनाध्यक्षविनाकृतम्॥७॥

इति वाक्यान्तरे तस्य करालः कृष्णपिङ्गलः।
वामनो विकटो मुण्डी नन्दी प्रह्लभुजो बली॥८॥

ततः पार्श्वमुपागम्य भवस्यानुचरोऽब्रवीत्।
नन्दीश्वरो वचश्चेदं राक्षसेन्द्रमशङ्कितः॥९॥

निवर्तस्व दशग्रीव शैले क्रीडति शङ्करः।
सुपर्णनागयक्षाणां देवगन्धर्वरक्षसाम्॥१०॥

सर्वेषामेव भूतानामगम्यः पर्वतः कृतः।
इति नन्दिवचः श्रुत्वा क्रोधात्कम्पितकुण्डलः॥११॥

रोषात्तु ताम्रनयनः पुष्पकादवरुद्ध्य सः।
कोऽयं शङ्कर इत्युक्त्वा शैलमूलमुपागतः॥१२॥

सोऽपश्यन्नन्दिनं तत्र देवस्यादूरतः स्थितम्।
दीपं शूलमवष्टम्य द्वितीयमिव शङ्करम्॥१३॥

तं दृष्ट्वा वानरमुखमवज्ञाय स राक्षसः।
प्रहासं मुमुचे तत्र सतोय इव तोयदः॥१४॥

तं क्रुद्धो भगवान्नन्दी शङ्करस्यापरा तनुः।
अब्रवीत्तत्र तदक्षो दशाननमुपस्थितम्॥१५॥

यस्माद्वानररूपं मामवज्ञाय दशानन।
अशनीपातसङ्काशमपहासं प्रमुक्तवान्॥१६॥

तस्मान्मद्भूपसम्पन्ना मद्वीर्यसमतेजसः।
उत्पत्स्यन्ति वधार्थं हि कुलस्य तव वानराः ॥ १७ ॥

नखदंष्ट्रायुधाः क्रूरा मनःसम्पातरंहसः।
युद्धोन्मत्ता बलोद्रिक्ताः शैला इव विसर्पिणः ॥ १८ ॥

ते तव प्रबलं दर्पमुत्सेधं च पृथग्विघम्।
व्यपनेष्यन्ति सम्भूय सहामात्यसुतस्य च ॥ १९ ॥

किं त्विदानीं मया शक्यं हन्तुं त्वां हे निशाचर।
न हन्तव्यो हतस्त्वं हि पूर्वमेव स्वकर्मभिः ॥ २० ॥

इत्युदीरितवाक्ये तु देवे तस्मिन्महात्मनि।
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिश्च खाच्युता ॥ २१ ॥

अचिन्तयित्वा स तदा नन्दिवाक्यं महाबलः।
र्पतं तु समासाद्य वाक्यमाह दशाननः ॥ २२ ॥

पुष्पकस्य गतिशिष्ठन्ना यत्कृते मम गच्छतः।
तमिमं शैलमुन्मूलं करोमि तव गोपते ॥ २३ ॥

केन प्रभावेण भवो नित्यं क्रीडति राजवत्।
विज्ञातव्यं न जानीते भयस्थानमुपरिथतम् ॥ २४ ॥

एवमुक्त्वा ततो राम भुजान्विक्षिप्य पर्वते।
तोल्यामास तं शीघ्रं स शैलं समकम्पत ॥ २५ ॥

चालनात्पर्वतस्यैव गणा देवस्य कम्पिताः।
चचाल पार्वती चापि तदाऽऽश्लिष्टा महेश्वरम् ॥ २६ ॥

ततो राम महाद्वो देवानां प्रवरो हरः।
पादाङ्गुष्ठेन तं शैलं पीडयामास लीलया ॥ २७ ॥

पीडितास्तु ततस्तस्य शैलस्याधोगता भुजाः।
 विस्मिताश्चभवंस्तत्र सचिवास्तस्य रक्षसः॥२८॥
 रक्षसा तेन रोषाच्च भुजानां पीडनात्तदा।
 मुक्तो विरावः सहसा त्रैलोक्यं येन कम्पितम्॥२९॥
 मेनिरे वज्रनिष्पेषं तस्यामात्या युगक्षये।
 तदा वर्त्मस्थन्चलिता देवा इन्द्रपुरोगमाः॥३०॥
 समुद्राश्चापि सङ्कुब्याश्चलिताश्चापि पर्वताः।
 यक्षा विद्याधराः सिद्धाः किमेतदिति चाब्रुवन्॥३१॥
 अथ ते मन्त्रिणस्तस्य विक्रोशन्तमथाब्रुवन्।
 तोषयस्व महादेवं नीलकण्ठमुमापतिम्॥३२॥
 तमृते शरणं नान्यं पश्यामोऽत्र दशानन।
 स्तुतिभिः प्रणतो भूत्वा तमेव शरणं ब्रज॥३३॥
 कृपालुः शङ्करस्तुष्टः प्रसादं ते विधास्यति।
 एवमुक्तस्तदामात्यैस्तुष्टाव वृषभध्वजम्॥३४॥
 सामर्भिर्विविधैः स्तोत्रैः प्रणम्य स दशाननः।
 संवत्सरसहस्रं तु रुदतो रक्षसो गतम्॥३५॥
 ततः प्रीतो महादेवः शैलाये विष्ठितः प्रभुः।
 मुक्तवा चास्य भुजान्नाम प्राह वाक्यं दशाननम्॥३६॥
 प्रीतोऽस्मि तव वीर्यस्य शौण्डार्याच्च दशानन।
 शैलाक्रान्तेन यो मुक्तस्त्वया रावः सुदारुणः॥३७॥
 यस्माल्लोकत्रयं चैतद्रावितं भयमागतम्।
 तस्मात्त्वं रावणो नाम नाम्ना राजन्भविष्यसि॥३८॥

देवता मानुषा यक्षा ये चान्ये जगतीतले।
एवं त्वामभिघास्यन्ति रावणं लोकरावणम्॥३९॥

गच्छ पौलस्त्य विस्त्रब्धं पथा येन त्वमिच्छसि।
मया चैवाभ्यनुज्ञातो राक्षसाधिप गम्यताम्॥४०॥

एवमुक्तस्तु लङ्केशः शम्भुना स्वयमब्रवीत्।
प्रीतो यदि महादेव वरं मे देहि याचतः॥४१॥

अवध्यत्वं मया प्राप्तं देवगन्धर्वदानवैः।
राक्षसैर्गुह्यकैर्नागैर्ये चान्ये बलवत्तराः॥४२॥

मानुषान्न गणे देव स्वल्पास्ते मम सम्मताः।
दीर्घमायुश्च मे प्राप्तं ब्रह्मणस्त्रिपुरान्तक॥४३॥

वाञ्छितं चायुषः शेषं शस्त्रं त्वं च प्रयच्छ मे।
एवमुक्तस्ततस्तेन रावणेन स शङ्करः॥४४॥

ददौ खड्डं महादीपं चन्द्रहासमिति श्रुतम्।
आयुषश्चावशेषं च स्थित्वा भूतपतिस्तदा॥४५॥

दत्त्वोवाच ततः शम्भुर्नावज्ञेयमिदं त्वया।
अवज्ञातं यदि हि ते मामेवैष्ट्यत्यसंशयः॥४६॥

एवं महेश्वरेणैव कृतनामा स रावणः।
अभिवाद्य महादेवमारुरोहाथ पुष्पकम्॥४७॥

ततो महीतले राम पर्यक्रामत रावणः।
क्षत्रियान्सुमहावीर्यान्बाधमान इतस्ततः॥४८॥

केचित्तेजस्त्विनः शूराः क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः।
तच्छासनमकुर्वन्तो विनेशुः सपरिच्छदाः॥४९॥

अपरे दुर्जयं रक्षो जानन्तः प्राज्ञसम्मताः।
जिताः स्म इत्यभाषन्त राक्षसं बलदर्पितम्॥५०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रावणनामप्राप्तिः नाम षोडशः सर्गः ॥७-१६॥

॥ सप्तदशः सर्गः — वेदवतीशापः ॥

अथ राजन्महाबाहुर्विचरन्त्स महीतले।
हिमवद्वन्मासाद्य परिचक्राम रावणः ॥१॥

तत्रापश्यत्स वै कन्यां कृष्णाजिनजटाधराम्।
आर्षेण विधिना युक्तां दीप्यन्तीं देवतामिव ॥२॥

स दृष्ट्वा रूपसम्पन्नां कन्यां तां सुमहाव्रताम्।
काममोहपरीतात्मा पप्रच्छ प्रहसन्निव ॥३॥

किमिदं वर्तसे भद्रे विरुद्धं यौवनस्य ते।
नहि युक्ता तवैतस्य रूपस्यैव प्रति क्रिया ॥४॥

रूपं तेऽनुपमं भीरु कामोन्मादकरं नृणाम्।
न युक्तं तपसि स्थातुं निर्गतो ह्येष निर्णयः ॥५॥

कस्यासि किमिदं भद्रे कश्च भर्ता वरानने।
येन सम्भुज्यसे भीरु स नरः पुण्यभाग्भुवि ॥६॥

पृच्छतः शंस मे सर्वं कस्य हेतोः परिश्रमः।
एवमुक्ता तु सा कन्या रावणेन यशस्विनी ॥७॥

अब्रवीद्विधिवत्कृत्वा तस्यातिथ्यं तपोधना।
कुशध्वजो मम पिता ब्रह्मर्षिरमितप्रभः।
बृहस्पतिसुतः श्रीमान्बुद्धा तुल्यो बृहस्पतेः ॥८॥

तस्याहं कुर्वतो नित्यं वेदाभ्यासं महात्मनः।
सभूय वाञ्छयी कन्या नाम्ना वेदवती स्मृता ॥९॥

ततो देवाः सगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः।
तेऽपि गत्वा हि पितरं वरणं रोचयन्ति मे ॥ १० ॥

न च मां स पिता तेभ्यो दत्तवाब्राक्षसर्षभं।
कारणं तद्विष्णामि निशाचर निशामय ॥ ११ ॥

पितुस्तु मम जामाता विष्णुः किल सुरेश्वरः।
अभिप्रेतस्त्रिलोकेशस्तस्मान्नान्यस्य मे पिता ॥ १२ ॥

दातुमिच्छति तस्मै तु तच्छ्रुत्वा बलदर्पितः।
दम्भुर्नाम ततो राजा दैत्यानां कुपितोऽभवत् ॥ १३ ॥

तेन रात्रौ शयानो मे पिता पापेन हिंसितः ॥ १४ ॥

ततो मे जननी दीना तच्छ्रीरं पितुर्मम।
परिष्वज्य महाभागा प्रविष्टा हव्यवाहनम् ॥ १५ ॥

ततो मनोरथं सत्यं पितुर्नारायणं प्रति।
करोमीति तमेवाहं हृदयेन समुद्ध्रहे ॥ १६ ॥

इति प्रतिज्ञामारुद्ध्य चरामि विपुलं तपः।
एतत्ते सर्वमारव्यातं मया राक्षसपुङ्गव ॥ १७ ॥

नारायणो मम पतिर्न त्वन्यः पुरुषोत्तमात्।
आश्रये नियमं घोरं नारायणपरीप्सया।
विज्ञातस्त्वं हि मे राजन्नाच्छ पौलस्त्यनन्दन ॥ १८ ॥

जानामि तपसा सर्वं त्रैलोक्ये यद्धि वर्तते ॥ १९ ॥

सोऽब्रवीद्रावणो भूयस्तां कन्यां सुमहाव्रताम्।
अवरुद्ध विमानाग्रात्कन्दर्पशरपीडितः ॥ २० ॥

अवलिप्ताऽसि सुश्रोणि यस्यास्ते मतिरीदृशी।
वृद्धानां मृगशावाक्षि भ्राजते पुण्यसञ्चयः ॥ २१ ॥

त्वं सर्वङ्गुणसम्पन्ना नार्हसे वकुमीदृशम्।
त्रैलोक्यसुन्दरी भीरु यौवनं ते निर्वर्तते ॥ २२ ॥

अहं लङ्घापतिर्भद्रे दशग्रीव इति श्रुतः।
तस्य मे भव भार्या त्वं भुञ्ज्ब भोगान्यथासुखम् ॥ २३ ॥

कश्च तावदसौ यं त्वं विष्णुरित्यभिभा
वीर्येण तपसा चैव भोगेन च बलेन च न मया स समो भद्रे यं त्वं कामयसेऽ

इत्युक्तवति तस्मिंस्तु वेदवत्यथ साऽब्रवीत् ॥ २५ ॥

ैव भोगेन च बलेन च मा मैवमिति सा कन्या तमुवाच निशाचरम्।
त्रैलोक्याधिपति विष्णुं सर्वलोकनमस्कृतम्।
त्वद्दते राक्षसेन्द्रान्यः कोऽवमन्येत बुद्धिमान् ॥ २६ ॥

एवमुक्तस्तया तत्र वेदवत्या निशाचरः।
मूर्धजेषु तदा कन्यां कराग्रेण परामृशत् ॥ २७ ॥

ततो वेदवती कुद्धा केशान्हस्तेन साऽच्छिनत्।
असिर्भूत्वा करस्तस्याः केशांश्चिन्नास्तदाऽकरोत् ॥ २८ ॥

सा ज्वलन्तीव रोषेण दहन्तीव निशाचरम्।
उवाचाग्निं समाधाय मरणाय कृतत्वरा ॥ २९ ॥

धर्षितायास्त्वयानार्य न मे जीवितमिष्यते।
रक्षस्तस्मात्प्रवेक्ष्यामि पश्यतस्ते हुताशनम् ॥ ३० ॥

यस्मात्तु धर्षिता चाहं त्वया पापात्मना वने।
तस्मात्त्व वधार्थं हि समुत्पत्स्ये ह्यहं पुनः ॥ ३१ ॥

न हि शक्यं स्त्रिया हन्तुं पुरुषः पापनिश्चः।
शापे त्वयि मयोत्सृष्टे तपसश्च व्ययो भवेत् ॥ ३२ ॥

यदि त्वस्ति मया किञ्चित्कृतं दत्तं हुतं तथा।
तस्मात्त्वयोनिजा साध्वी भवेयं धर्मिणः सुता ॥ ३३ ॥

एवमुक्त्वा प्रविष्टा सा ज्वलितं जातवेदसम्।
पपात च दिवो दिव्या पुष्पवृष्टिः समन्ततः ॥ ३४ ॥

पुनरेव समुद्धूता पद्मे पद्मसमप्रभा।
तस्मादपि पुनः प्राप्ता पूर्ववत्तेन रक्षसा ॥ ३५ ॥

कन्यां कमलगर्भामां प्रगृह्य स्वगृहं ययौ।
प्रगृह्य रावणस्त्वेतां दर्शयामास मन्त्रिणे ॥ ३६ ॥

लक्षणज्ञो निरीक्ष्यैव रावणं चैवमब्रवीत्।
गृहस्थैषां हि सुश्रोणी त्वद्वधायैव दृश्यते ॥ ३७ ॥

एतच्छुत्वाऽर्णवे राम तां प्रचिक्षेप रावणः।
सा चैव क्षितिमासाद्य यज्ञायतनमध्यगा ॥ ३८ ॥

राज्ञो हलमुखोत्कृष्टा पुनरप्युत्थिता सती।
सैषा जनकराजस्य प्रसूता तनया प्रभो।
तव भार्या महाबाहो विष्णुस्त्वं हि सनातनः ॥ ३९ ॥

पूर्वं क्रोधाहितः शत्रुर्ययाऽसौ निहतस्तथा।
उपाश्रयित्वा शैलभस्तव वीर्यममानुषम् ॥ ४० ॥

एवमेषा महाभागा मत्यैषूत्पत्स्यते पुनः।
क्षेत्रे हलमुखोत्कृष्टे वेद्यामग्निशिखोपमा ॥ ४१ ॥

एषा वेदवती नाम पूर्वमासीत्कृते युगे।
त्रेतायुगमनुप्राप्य वधार्थं तस्य रक्षसः ॥ ४२ ॥

उत्पन्ना मैथिलकुले जनकस्य महात्मनः।
सीतोत्पन्ना तु सीतेति मानुषैः पुनरुच्यते ॥ ४३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वेदवतीशापः नाम सप्तदशः सर्गः ॥ ७-१७ ॥

॥ अष्टादशः सर्गः — मरुत्तविजयः ॥

प्रविष्टायां हुताशं तु वेदवत्यां स रावणः।
पुष्पकं तु समारुद्ध्य परिचक्राम मेदिनीम् ॥ १ ॥

ततो मरुत्तं नृपतिं यजन्तं सह दैवतैः।
उशीरबीजमासाद्य ददर्श स तु रावणः ॥ २ ॥

संवर्तो नाम ब्रह्मर्षिः साक्षाद्ग्राता बृहस्पतेः।
याजयामास धर्मज्ञः सर्वैर्देवगणौर्वतः ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा देवास्तु तद्रक्षो वरदानेन दुर्जयम्।
तिर्यग्योनिं समाविष्टास्तस्य दर्शनभीरवः ॥ ४ ॥

इन्द्रो मयूरः संवृत्तो धर्मराजस्तु वायसः।
कृकलासो धनाध्यक्षो हंसश्च वरुणोऽभवत् ॥ ५ ॥

अन्येष्वपि गतेष्वेवं देवेष्वरिनिषूदन।
रावणः प्राविशाद्यज्ञं सारमेय इवाशुचिः ॥ ६ ॥

तं च राजानमासाद्य रावणो राक्षसाधिपः ।
प्राह युद्धं प्रयच्छेति निर्जितोऽस्मीति वा वद् ॥७॥

ततो मरुत्तो नृपतिः को भवानित्युवाच तम् ।
अपहासं ततो मुक्त्वा रावणो वाक्यमब्रवीत् ॥८॥

अकुतूहलभावेन प्रीतोऽस्मि तव पार्थिव ।
धनदस्यानुजं यो मां नावगच्छसि रावणम् ॥९॥

त्रिषु लोकेषु कोऽन्योऽस्ति यो न जानाति मे बलम् ।
भ्रातरं येन निर्जित्य विमानमिदमाहृतम् ।
ततो मरुत्तः स नृपस्तं रावणमथाब्रवीत् ॥१०॥

धन्यः खलु भवान्येन ज्येष्ठो भ्राता रणे जितः ।
न त्वया सदृशः श्लाघ्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥११॥

नाधर्मसहितं श्लाघ्यं तल्लोकं प्रतिसंहितम् ।
कर्म दौरात्म्यकं कृत्वा श्लाघ्यसे भ्रातृनिर्जयात् ॥१२॥

क त्वं प्राकेवलं धर्मं चरित्वा लब्धवान्वरम् ।
श्रूतपूर्वं हि न मया भाषसे यादृशं स्वयम् ॥१३॥

तिषेदानीं न मे जीवन्प्रतियास्यसि दुर्मते ।
अद्य त्वां निशितैर्बाणैः प्रेषयामि यमक्षयम् ॥१४॥

ततः शरासनं गृह्ण सायकांश्च नराधिपः ।
रणाय निर्ययौ क्रुद्धः संवर्तो मार्गमावृणोत् ॥१५॥

सोऽब्रवीत्त्वेहसंयुक्तं मरुत्तं तं महानृषिः ।
श्रोतव्यं यदि मद्वाक्यं सम्प्रहारो न ते क्षमः ॥१६॥

माहेश्वरमिदं सत्रमसमाप्तं कुलं दहेत् ॥१७॥

दीक्षितस्य कुतो युद्धं क्रोधित्वं दीक्षिते कुतः।
संशयश्च जये नित्यं राक्षसश्च सुदुर्जयः॥१८॥

स निवृत्तो गुरोर्वाक्यान्मरुतः पृथिवीपतिः।
विसृज्य सशरं चापं स्वस्थो मरवमुखोऽभवत्॥१९॥

ततस्तं निर्जितं मत्वा घोषयामास वै शुकः।
रावणो जयतीत्युच्छैर्षान्नादं विमुक्तवान्॥२०॥

तान्मक्षयित्वा तत्रस्थान्महर्षीन्यज्ञमागतान्।
वितृप्तो रुधिरैस्तेषां पुनः सम्प्रययौ महीम्॥२१॥

रावणे तु गते देवाः सेन्द्राश्वैव दिवौकसः।
ततः स्वां योनिमासाद्य तानि सत्त्वानि चाब्रुवन्॥२२॥

हर्षात्तदाब्रवीदिन्द्रो मयूरं नीलबर्हिणम्।
प्रीतोऽस्मि तव धर्मज्ञ भुजज्ञाद्धि न ते भयम्॥२३॥

इदं नेत्रसहस्रं तु यत्त्वद्वर्हे भविष्यति।
वर्षमाणे मयि मुदं प्राप्त्यसे प्रीतिलक्षणाम्।
एवमिन्द्रो वरं प्रादान्मयूरस्य सुरेश्वरः॥२४॥

नीलाः किल पुरा बर्हा मयूराणां नराधिप।
सुराधिपाद्वरं प्राप्य गताः सर्वेऽपि बर्हिणः॥२५॥

धर्मराजोऽब्रवीद्राम प्राग्वंशे वायसं स्थितम्।
पक्षिंस्तवास्मि सुप्रीतः प्रीतस्य वचनं शृणु॥२६॥

यथान्ये विविधै रोगै पीड्यन्ते प्राणिनो मया।
ते न ते प्रभविष्यन्ति मयि प्रीते न संशयः॥२७॥

मृत्युतस्ते भयं नास्ति वरान्मम विहङ्गम्।
यावत्त्वां न वधिष्यन्ति नरास्तावद्धविष्यसि ॥ २८ ॥

एते मद्विषयस्था वै मानवाः क्षुद्धयार्दिताः।
त्वयि भुक्ते तु तृप्तास्ते भविष्यन्ति सबान्धवाः ॥ २९ ॥

वरुणस्त्वब्रवीद्धंसं गङ्गातोयविहारिणम्।
श्रूयतां प्रीतिसंयुक्तं वचः पत्ररथेश्वर ॥ ३० ॥

वर्णो मनोहरः सौम्यश्वन्द्रमण्डलसन्निभः।
भविष्यति तवोदयः शुद्धफेनसमप्रभः ॥ ३१ ॥

मच्छरीरं समासाद्य कान्तो नित्यं भविष्यसि।
प्राप्स्यसे चातुलां प्रीतिमेतन्मे प्रीतिलक्षणम् ॥ ३२ ॥

हंसानां हि पुरा राम नीलवर्णः सपाण्डुरः।
पक्षा नीलाग्रसंवीताः क्रोडाः शष्पाग्रनिर्मलाः ॥ ३३ ॥

अथाब्रवीद्वैश्रवणः कृकलासं गिरौ स्थितम्।
हैरण्यं सम्प्रयच्छामि वर्णं प्रीतस्तवाप्यहम् ॥ ३४ ॥

सद्रव्यं च शिरो नित्यं भविष्यति तवाक्षयम्।
एष काञ्चनको वर्णो मत्तीत्या ते भविष्यति ॥ ३५ ॥

एवं दत्त्वा वरांस्तेभ्यस्तस्मिन्यज्ञोत्सवे सुराः।
निवृत्ताः सह राजा ते पुनः स्वभवनं गताः ॥ ३६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
मरुत्तविजयः नाम अष्टादशः सर्गः ॥ ७-१८ ॥

॥ एकोनविंशः सर्गः — अनरण्यशापः ॥

अथ जित्वा मरुत्तं स प्रययौ राक्षसाधिपः।

नगराणि नरेन्द्राणां युद्धकाङ्क्षी दशाननः ॥ १ ॥

समासाद्य तु राजेन्द्रान्महेन्द्रवरुणोपमान्।

अब्रवीद्राक्षसेन्द्रस्तु युद्धं मे दीयतामिति ॥ २ ॥

निर्जिताः स्मेति वा ब्रूत एष मे हि सुनिश्चयः।

अन्यथा कुर्वतामेवं मोक्षो नैवोपपद्यते ॥ ३ ॥

ततस्त्वभीरवः प्राज्ञाः पार्थिवा धर्मनिश्चयाः।

मन्त्रयित्वा ततोऽन्योन्यं राजानः सुमहाबलाः।

निर्जिताः स्मेत्यभाषन्त ज्ञात्वा वरबलं रिपोः ॥ ४ ॥

दुष्यन्तः सुरथो गाधिर्गयो राजा पुरुरवाः।

एते सर्वेऽब्रुवंस्तात निर्जिताः स्मेति पार्थिवाः ॥ ५ ॥

अथायोध्यां समासाद्य रावणो राक्षसाधिपः ॥ ६ ॥

सुगुप्तामनरण्येन शक्रेणोवामरावतीम्।

स तं पुरुषशार्दूलं पुरन्दरसमं बलेऽ ॥ ७ ॥

प्राह राजानमासाद्य युद्धं देहीति रावणः।

निर्जितोऽस्मीति वा ब्रूहि त्वमेवं मम शासनम् ॥ ८ ॥

अयोध्याधिपतिस्तस्य श्रुत्वा पापात्मनो वचः।

अनरण्यस्तु सङ्कुच्छो राक्षसेन्द्रमथाब्रवीत् ॥ ९ ॥

दीयते द्वन्द्ययुद्धं ते राक्षसाधिपते मया।

सन्तिष्ठ क्षिप्रमायत्तो भव चैवं भवाम्यहम् ॥ १० ॥

अथ पूर्वं श्रुतार्थेन निर्जितं सुमहद्वलम्।
निष्क्रामत्तन्नरेन्द्रस्य बलं रक्षोवधोद्यतम्॥ ११॥

नागानां दशासाहस्रं वाजिनां नियुतं तथा।
रथानां बहुसाहस्रं पत्तीनां च नरोत्तम॥ १२॥

महीं सज्जाद्य निष्क्रान्तं सपदातिरथं रणे।
ततः प्रवृत्तं सुमहद्युद्धं युद्धविशारद॥ १३॥

अनरण्यस्य नृपते राक्षसेन्द्रस्य चान्द्रुतम्।
तद्रावणबलं प्राप्य बलं तस्य महीपते:॥ १४॥

प्राणश्यत तदा सर्वं हव्यं हुतमिवानले।
युद्धा च सुचिरं कालं कृत्वा विक्रममुत्तमम्॥ १५॥

प्रज्वलन्तं तमासाद्य क्षिप्रमेवावशेषितम्।
प्राविशत्सङ्कुलं तत्र शलभा इव पावकम्।
नश्यति स्म बलं तत्र हव्यं हुतमिवानले॥ १६॥

सोऽपश्यत्तन्नरेन्द्रस्तु नश्यमानं महाबलम्।
महार्णवं समासाद्य वनापगशतं यथा॥ १७॥

ततः शक्रधनुः प्रख्यं धनुर्विस्फारयन्स्वयम्।
आससाद् नरेन्द्रस्तं रावणं क्रोधमूर्च्छितः॥ १८॥

अनरण्येन तेऽमात्या मारीचशुकसारणाः।
प्रहस्तसहिता भग्ना व्यद्रवन्त मृगा इव॥ १९॥

ततो बाणशतान्यष्टौ पातयामास मूर्धनि।
तस्य राक्षसराजस्य इक्ष्वाकुकुलनन्दनः॥ २०॥

तस्य बाणाः पतन्तस्ते चक्रिरे न क्षतं क्वचित्।
वारिधारा इवाभ्रेभ्यः पतन्त्यो गिरिमूर्धनि॥ २१॥

ततो राक्षसराजेन कुद्धेन नृपतिस्तदा।
तलेनाभिहतो मूर्धि स रथान्निपपात ह॥ २२॥

स राजा पतितो भूमौ विह्वलाङ्गः प्रवेपितः।
वज्रदग्ध इवारण्ये सालो निपतितो यथा॥ २३॥

तं प्रहस्याब्रवीद्रक्ष इक्ष्वाकुं पुथिवीपतिम्।
किमिदानीं फलं प्रासं त्वया मां प्रति युद्धता॥ २४॥

त्रैलोक्ये नास्ति यो द्वन्द्वं मम दद्यान्नराधिप।
शङ्के प्रसक्तो भोगेषु न शृणोषि बलं मम॥ २५॥

तस्यैवं ब्रुवतो राजा मन्दासुर्वाक्यमब्रवीत्।
किं शक्यमिह कर्तुं वै कालो हि दुरतिक्रमः॥ २६॥

नह्यहं निर्जितो रक्षस्त्वया चात्मप्रशंसिना।
कालेनैव विपन्नोऽहं हेतुभूतस्तु मे भवान्॥ २७॥

किं त्विदानीं मया शक्यं कर्तुं प्राणपरिक्षये।
नह्यहं विमुखी रक्षो युध्यमानस्त्वया हतः॥ २८॥

इक्ष्वाकुपरिभावित्वाद्वचो वक्ष्यामि
यदि दत्तं यदि हुतं यदि मे सुकृतं तपः यदि गुप्ताः प्रजाः सम्यक्तदा सत्यं वन-

उत्पत्स्यते कुले ह्यस्मिन्निक्ष्वाकूणां महात्मनाम्।
रामो दाशरथिर्नाम यस्ते प्राणान्हरिष्यति॥ ३०॥

ततो जलघरोदग्रस्ताडितो देवदुन्दुभिः।
तस्मिन्नुदाहृते शापे पुष्पवृष्टिश्च खाच्युता॥ ३१॥

ततः स राजा राजेन्द्र गतः स्थानं त्रिविष्टपम्।
स्वर्गते च नृपे तस्मिन्नाक्षसः सोऽपसर्पत ॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
अनरण्यशापः नाम एकोनविंशः सर्गः ॥ ७-१९ ॥

॥ विंशः सर्गः — रावणसन्धुक्षणम् ॥

ततो वित्रासयन्मत्यान्पृथिव्यां राक्षसाधिपः।
आससाद् घने तस्मिन्नारदं मुनिपुञ्जवम् ॥ १ ॥

तस्याभिवादनं कृत्वा दशार्थीवो निशाचरः।
अब्रवीत्कुशलं पृष्ठा हेतुमागमनस्य च ॥ २ ॥

नारदस्तु महातेजा देवर्षिरमितप्रभः।
अब्रवीत्नमेघपृष्ठस्थो रावणं पुष्पके स्थितम् ॥ ३ ॥

राक्षसाधिपते सौम्य तिष्ठ विश्रवसः सुत।
प्रीतोऽस्म्यभिजनोपेतविक्रमैरुर्जितैस्तव ॥ ४ ॥

विष्णुना दैत्यघातैश्च गन्धर्वोरगर्धर्षणैः।
त्वया समं विमर्दैश्च भृशं हि परितोषितः ॥ ५ ॥

किञ्चिद्विद्यामि तावत्ते श्रोतव्यं श्रोष्यसे यदि।
श्रुत्वा चानन्तरं कार्यं त्वया राक्षससत्तम।
तन्मे निगदतस्तात् समाधिं श्रवणे कुरु ॥ ६ ॥

किमयं वध्यते तात् त्वयाऽवध्येन दैवतैः।
हत एव ह्ययं लोको यदा मृत्युवशं गतः ॥ ७ ॥

०८

दैवदानवदैत्यानां यक्षगन्धर्वरक्षसाम्।

अवध्येन त्वया लोकः क्षेष्टुं युक्तो न मानुषः ॥८॥

नित्यं श्रेयसि सम्मूहं महद्विर्यसनैर्वृतम्।

हन्यात्कस्तादृशं लोकं जराव्याधिशतैर्युतम् ॥ ९ ॥

तैस्तैरनिष्टोपगमैरजस्तं यत्र कुत्र कः।

मतिमान्मानुषे लोके युद्धेन प्रणयी भवेत् ॥ १० ॥

क्षीयमाणं दैवहतं श्रुतिपासाजरादिभिः ।

विषादशोकसमूहं लोकं त्वं क्षपयस्व मा ॥ ११ ॥

पश्य तावन्महाबाहो राक्षसेश्वर मानुषम्।

मूढमेवं विच्चित्रार्थं यस्य न ज्ञायते गतिः ॥ १२ ॥

कचिद्वादित्रनृत्यादि सेव्यते मुदितैर्जनैः।

रुद्यते चापरैरातीर्धाराश्रुनयनाननैः ॥ १३ ॥

मातापितृस्तम्भैर्भार्याबन्धुमनोरमैः

मोहितोऽयं जनो ध्वस्तः क्लेशं स्वं नावबुध्यते ॥ १४ ॥

अलमेनं परिक्लिश्य लोकं मोहनिराकृतम्।

जित एव त्वया सौम्य मर्त्यलोको न संशयः ॥ १५ ॥

अवश्यमेभिः सर्वैश्च गन्तव्यं यमसादनम्।

तन्निरूपीष्व पौलस्त्य यमं परपुरञ्जय ॥ १६ ॥

तस्मिन्निते जितं सर्वं भवत्येव न संशयः।

एवमुक्तस्तु लङ्केशो दीप्यमानं स्वतेजसा।

अब्रवीन्नारदं तत्र सम्प्रहस्याभिवाद्य च ॥ १७ ॥

महर्षे देवगन्धर्वविहार समरप्रिय।
अहं समुद्यतो गन्तुं विजयार्थं रसातलम्॥ १८॥

ततो लोकत्रयं जित्वा स्थाप्य नागान्सुरान्वशे।
समुद्रममृतार्थं च मथिष्यामि रसालयम्॥ १९॥

अथाब्रवीदृशग्रीवं नारदो भगवानृषिः।
क खल्विदानीं मार्गेण त्वया ह्यन्येन गम्यते॥ २०॥

अयं खलु सुदुर्गम्यः प्रेतराजपुरं प्रति।
मार्गो गच्छति दुर्धर्षो यमस्यामित्रकर्शन॥ २१॥

स तु शारदमेघामं हासं मुक्त्वा दशाननः।
उवाच कृतमित्येव वचनं चेदमब्रवीत्॥ २२॥

तस्मादेवमहं ब्रह्मन् वैवस्वतवधोद्यतः।
गच्छामि दक्षिणामाशां यत्र सूर्यात्मजो नृपः॥ २३॥

मया हि भगवन्कोधात्रतिज्ञातं रणार्थिना।
अवजेष्यामि चतुरो लोकपालानिति प्रभो॥ २४॥

तदिह प्रस्थितोऽहं वै प्रेतराजपुरं प्रति।
प्राणिसङ्केशकर्तारं योजयिष्यामि मृत्युना॥ २५॥

एवमुक्त्वा दशग्रीवो मुनिं तमभिवाद्य च।
प्रययौ दक्षिणामाशां प्रविष्टः सह मन्त्रिभिः॥ २६॥

नारदस्तु महातेजा मुहूर्तं ध्यानमास्थितः।
चिन्त्यामास विप्रेन्द्रो विधूम इव पावकः॥ २७॥

येन लोकास्त्रयः सेन्द्राः क्षिश्यन्ते सचराचराः।
क्षीणे चायुषि धर्मेण स कालो जेष्यते कथम्॥ २८॥

स्वदत्तकृतसाक्षी यो द्वितीय इव पावकः।
लब्धसंज्ञा विजेष्यन्ते लोका यस्य महात्मनः ॥ २९ ॥

यस्य नित्यं त्रयो लोका विद्रवन्ति भयार्दिताः।
तं कथं राक्षसेन्द्रोऽसौ स्वयमेव गमिष्यति ॥ ३० ॥

यो विधाता च धाता च सुकृतं दुष्कृतं तथा।
त्रैलोक्यं विजितं येन तं कथं विजयिष्यते ॥ ३१ ॥

अपरं किन्तु कृत्वायं विधानं संविधास्यति।
कौतूहलसमुत्पन्नो यास्यामि यमसादनम् ॥ ३२ ॥

विमर्दं द्रष्टुमनयोर्यमराक्षसयोः स्वयम् ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रावणसन्धुक्षणम् नाम विंशः सर्गः ॥ ७-२० ॥

॥ एकविंशः सर्गः — यमरावणयुद्धम् ॥

एवं सञ्चिन्त्य विप्रेन्द्रो जगाम लघुविक्रमः।
आख्यातुं तद्यथावृत्तं यमस्य सदनं प्रति ॥ १ ॥

अपश्यत्स यमं तत्र देवमन्निपुरस्कृतम्।
विधानमुपतिष्ठन्तं प्राणिनो यस्य यादशम् ॥ २ ॥

स तु दृष्ट्वा यमः प्राप्तं महर्षिं तत्र नारदम्।
अब्रवीत्सुखमासीनमर्घ्यमावेद्य धर्मतः ॥ ३ ॥

कच्चित्क्षेमं तु देवर्षे कच्चिद्धर्मो न नश्यति।
किमागमनकृत्यं ते देवगन्धर्वसेवित ॥ ४ ॥

अब्रवीत्तु तदा वाक्यं नारदो भगवानृषिः ।
श्रूयतामभिधास्यामि विधानं च विधीयताम् ॥५॥

एष नाम्नो दशग्रीवः पितृराज निशाचरः ।
उपयाति वशं नेतुं विक्रमैस्त्वां सुदुर्जयम् ॥६॥

एतेन कारणेनाहं त्वरितो ह्यागतः प्रभो ।
दण्डप्रहरणस्याद्य तव किं नु भविष्यति ॥७॥

एतस्मिन्नन्तरे दुरादंशुमन्तमिवोदितम् ।
ददशुर्दीप्तमायान्तं विमानं तस्य रक्षसः ॥८॥

तं देशं प्रभया तस्य पुष्पकस्य महाबलः ।
कृत्वा वितिमिरं सर्वं समीपं सोऽभ्यवर्तत ॥९॥

सोऽपश्यत्स महाबाहुर्दशग्रीवस्ततस्ततः ।
प्राणिनः सुकृतं कर्म भुजानांश्चैव दुष्कृतम् ॥१०॥

अपश्यत्सैनिकांश्चास्य यमस्यानुचरैः सह ।
यमस्य पुरुषैरुग्रैर्घोररूपैर्भयानकैः ॥११॥

ददर्श वध्यमानांश्च क्लिश्यमानांश्च देहिनः ।
क्रोशतश्च महानादं तीव्रनिष्ठनतत्परान् ॥१२॥

कुमिभिर्भक्ष्यमाणांश्च सारमेयैश्च दारुणैः ॥१३॥

क्षोत्रायासकरा वाचो वदतश्च भयावहाः ।
सन्तार्यमाणान्वैतरणीं बहुशः शोणितोदकाम् ॥१४॥

वालुकासु च तप्तासु तप्यमानान्मुहूर्मुहुः ।
असिपत्रवने चैव भिद्यमानानधार्मिकान् ॥१५॥

रौरवे क्षारनद्यां च क्षुरधारासु चैव हि।
पानीयं याचमानांश्च तृष्णितान्क्षुधितानपि ॥ १६ ॥

शवभूतान्कृशान्दीनान्विवर्णान्मुक्तमूर्धजान्।
मलपङ्कधरान्दीनान्न्रूक्षांश्च परिधावतः ॥ १७ ॥

ददर्श रावणो मार्गे शतशोऽथ सहस्रशः।
कांश्चिच्च गृहमुख्येषु गीतवादित्रनिःस्वनैः।
प्रमोदमानानद्राक्षीद्रावणः सुकृतैः स्वकैः ॥ १८ ॥

गौरसं गोप्रदातारो ह्यन्नं चैवान्नदायिनः।
गृहांश्च गृहदातारः स्वकर्मफलमश्वतः ॥ १९ ॥

सुवर्णमणिमुक्ताभिः प्रमदाभिरलङ्घतान् ॥ २० ॥

धार्मिकानपरांस्तत्र दीप्यमानान्स्वतेजसा।
ददर्श सुमहाबाहू रावणो राक्षसाधिपः ॥ २१ ॥

ततस्तान्भिद्यमानांश्च कर्मभिर्दुष्कृतैः स्वकैः।
रावणो मोचयामास विक्रमेण बलाद्वली ॥ २२ ॥

प्राणिनो मोचितास्तेन दशश्रीवेण रक्षसा।
सुखमापुर्मुहूर्तं ते ह्यतर्किंतमचिन्तितम् ॥ २३ ॥

प्रेतेषु मुच्यमानेषु राक्षसेन महीयसा।
प्रेतगोपाः सुसङ्कुद्धा राक्षसेन्द्रमभिद्रवन् ॥ २४ ॥

ततो हलहलाशब्दः सर्वदिग्भ्यः समुत्थितः।
धर्मराजस्य योधानां शूराणां सम्प्रधावताम् ॥ २५ ॥

ते प्रासैः परिघैः शूलैर्मुसलैः शक्तितोमरैः।
पुष्पकं समवर्षन्त शूराः शतसहस्रशः ॥ २६ ॥

तस्यासनानि प्रासादान्वेदिकास्तोरणानि च।
पुष्पकस्य बभञ्जुस्ते शीघ्रं मधुकरा इव ॥२७॥

देवनिष्ठानभूतं तद्विमानं पुष्पकं मृधे।
भज्यमानं तथैवासीदक्षयं ब्रह्मतेजसा ॥२८॥

असङ्ख्या सुमहत्यासीत्तस्य सेना महात्मनः।
शूराणामग्रयातऽणां सहस्राणि शतानि च ॥२९॥

ततो वृक्षैश्च शैलैश्च प्रासादानां शतैस्तथा।
ततस्ते सचिवास्तस्य यथाकामं यथाबलम्।
अयुध्यन्त महावीराः स च राजा दशाननः ॥३०॥

ते तु शोणितदिग्धाङ्गाः सर्वशस्त्रसमाहताः।
अमात्या राक्षसेन्द्रस्य चक्ररायोधनं महत् ॥३१॥

अन्योन्यं ते महाभागा जघ्नुः प्रहरणैर्भृशाम्।
यमस्य च महाबाहो रावणस्य च मन्त्रिणः ॥३२॥

अमात्यांस्तांस्तु सन्त्यज्य यमयोधा महाबलाः।
तमेव चाभ्यधावन्त शूलवर्षेदशाननम् ॥३३॥

ततः शोणितदिग्धाङ्गः प्रहरैर्जर्जरीकृतः।
फुल्लाशोक इवाभाति पुष्पके राक्षसाधिपः ॥३४॥

स तु शूलगदापासाञ्छक्तिं मरसायकान्।
मुसलानि शिलावृक्षान्मुमोचास्त्रबलाद्वली ॥३५॥

तरूणां च शिलानां च शस्त्राणां चातिदारुणम्।
यमसैन्येषु तद्वर्षं पपात धरणीतले ॥३६॥

तांस्तु सर्वान्विनिर्भिद्य तदस्थमपहत्य च।
 जघ्नुस्ते राक्षसं घोरमेकं शतसहस्रशः ॥ ३७ ॥
 परिवार्य च तं सर्वे शैलं मोघोत्करा इव।
 भिन्दिपालैश्च शूलैश्च निरुच्छासमपोथयन् ॥ ३८ ॥
 विमुक्तकवचः क्रुद्धः सिक्तः शोणितविस्त्रवैः।
 ततः स पुष्पकं त्यक्तवा पृथिव्यामवतिष्ठत ॥ ३९ ॥
 ततः स कार्मुकी वाणी समरे चाभिवर्तत।
 लब्ध्यसंज्ञो मुहूर्तेन क्रुद्धस्तस्थौ यथान्तकः ॥ ४० ॥
 ततः पाशुपतं दिव्यमस्त्रं सन्धाय कार्मुके।
 तिष्ठ तिष्ठेति तानुक्तवा तच्चापं विचकर्ष स ॥ ४१ ॥
 आकर्णात्स विकृष्टाथ चापमिन्दारिराहवे।
 मुमोच तं शरं क्रुद्धस्त्रिपुरे शङ्करो यथा ॥ ४२ ॥
 तस्य रूपं शरस्यासीत्विधूमज्वालमण्डलम्।
 वनं दहिष्यतो धर्मे दावाम्बरिव मूर्च्छ्यतः ॥ ४३ ॥
 ज्वालामाली स तु शरः क्रव्यादानुगतो रणे।
 मुक्तो गुल्मान्दुमांश्चापि भस्म कृत्वा प्रधावति ॥ ४४ ॥
 ते तस्य तेजसा दग्धाः सैन्या वैवस्वतस्य तु।
 रणे तस्मिन्निपतिता दावदग्धा नगा इव ॥ ४५ ॥
 ततस्तु सिच्चवैः सार्धं राक्षसो भीमविक्रमः।
 ननाद सुमहानादं कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ ४६ ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
 यमरावणयुद्धम् नाम एकविंशः सर्गः ॥ ७-२१ ॥

॥ द्वाविंशः सर्गः — यमजयः ॥

स तस्य तु महानादं श्रुत्वा वैवस्वतः प्रभुः।
शत्रुं विजयिनं मेने स्वबलस्य च सङ्घयम्॥ १॥

स हि योधान्हतान्मत्वा क्रोधसंरक्तलोचनः।
अब्रवीत्त्वरितं सूतं रथोऽयमुपनीयताम्॥ २॥

तस्य सूतस्तदा दिव्यमुपस्थाप्य महारथम्।
स्थितः स च महातेजा ह्यध्यारोहत तं रथम्।
प्राशमुद्ररहस्तश्च मृत्युस्तस्याग्रतः स्थितः॥ ३॥

येन सङ्घिष्यते सर्वं त्रैलोक्यमिदमव्ययम्।
कालदण्डस्तु पार्श्वस्थो मूर्तिमानस्य चाभवत्।
यमप्रहरणं दिव्यं तेजसा ज्वलदग्निमत्॥ ४॥

तस्य पार्श्वेषु निच्छिद्राः कालपाशाः प्रतिष्ठिताः॥ ५॥

पावकस्पर्शसङ्काशाः स्थितो मूर्तश्च मुद्ररः॥ ६॥

ततो लोकत्रयं क्षुब्धमकम्पन्त दिवौकसः।
कालं दृष्ट्वा तथा क्रुद्धं सर्वलोकभयावहम्॥ ७॥

ततः प्रचोदयन्सूतस्तानश्वान्त्रुचिरप्रभान्।
प्रययौ भीमसन्नादो यत्र रक्षःपतिः स्थितः॥ ८॥

मुहूर्तेन यमं ते तु हया हरिहयोपमाः।
प्रापयन्मनसस्तुल्या यत्र तत्प्रस्तुतं रणम्॥ ९॥

दृष्ट्वा तथैव विकृतं रथं मृत्युसमन्वितम्।
सच्चिवा राक्षसेन्द्रस्य सहसा विप्रदुद्रुवुः॥ १०॥

लघुसत्त्वतया ते हि नष्टसंज्ञा भयार्दिताः।
नेह योद्धुं समर्थाः स्म इत्युक्तवा प्रययुर्दिशाः ॥ ११ ॥

स तु तं तादृशं दृष्ट्वा रथं लोकभयावहम्।
नाक्षुभ्यत दशग्रीवो न चापि भयमाविशत् ॥ १२ ॥

स तु रावणमासाद्य व्यसृजच्छक्तिमरान्।
यमो मर्माणि सङ्कुद्धो रावणस्योपकृत्तत ॥ १३ ॥

रावणस्तु ततः स्वस्थः शरवर्षं मुमोच ह।
तस्मिन्वैवस्वतरथे तोयवर्षमिवाम्बुदः ॥ १४ ॥

ततो महाशक्तिशरैः पात्यमानैर्महोरसि पात्यमानो।
नाशकोत्प्रतिकर्तुं स राक्षसः शल्यपीडितः ॥ १५ ॥

एवं नानाप्रहरणैर्यमेनामित्रकर्षिणा।
सप्तरात्रं कृतः सङ्ख्वे विसंज्ञो विमुखो रिपुः ॥ १६ ॥

तदासीत्तुमुलं युद्धं यमराक्षसयोर्द्धयोः।
जयमाकाङ्क्षतोर्वीरं समरेष्वनिवर्तिनोः ॥ १७ ॥

ततो देवाः सगन्ध्यर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः।
प्रजापतिं पुरस्कृत्य समेतास्तद्रणाजिरम् ॥ १८ ॥

संवर्तं इव लोकानां क्रुध्यतोरभवत्तदा।
राक्षसानां च मुख्यस्य प्रेतानामीश्वरस्य च ॥ १९ ॥

राक्षसेन्द्रोऽपि विस्फार्य चापमिन्द्राशनिप्रभम्।
निरन्तरमिवाकाशं कुर्वन्वाणांस्ततोऽसृजत् ॥ २० ॥

मृत्युं चतुर्भिर्विशिखैः सूतं सप्तभिरार्दयत्।

यमं शतसहस्रेण शीघ्रं मर्मस्वताङ्गयत्॥ २१॥

ततः क्रुद्धस्य वदनाद्यमस्य समजायत।

ज्वालामाली सनिःश्वासः सधूमः कोपपावकः॥ २२॥

तदाश्र्वर्यमथो दृष्ट्वा देवदानवसन्निधौ।

प्रहर्षितौ सुसंरब्धौ मृत्युकालौ बभूवतुः॥ २३॥

ततो मृत्युः क्रुद्धतरो वैवस्वतमभाषत।

मुञ्च मां समरे यावद्धन्मीमं पापराक्षसम्।

नैषा रक्षो भवेद्य र्यादा हि निसर्गतः॥ २४॥

हिरण्यकशिपुः श्रीमान्नमुच्चिः शम्बरस्तथा।

विसन्धिर्घूमकेतुश्च बलिवैरोचनोऽपि च॥ २५॥

दम्भुदैत्यमहाराजो वृत्रो बाणस्तथैव च।

राजर्षयः शास्त्रविदो गन्धर्वाः समहोरगाः॥ २६॥

ऋषयः पन्नगा दैत्या यक्षाश्चाप्यप्सरोगणाः।

युगान्तपरिवर्ते च पृथिवी समहार्णवा॥ २७॥

क्षयं नीता महाराज सपर्वतसरिद्गुमा।

एते चान्ये च बहवो बलवन्तो दुरासदाः॥ २८॥

विनिपन्ना मया दृष्टाः किमुतायं निशाचरः॥ २९॥

मुञ्च मां साधु धर्मज्ञ यावदेनं निहन्म्यहम्।

नहि कश्चिन्मया दृष्टे बलवानपि जीवति॥ ३०॥

बलं मम न खल्वेतन्मर्यादैषा निसर्गतः।

स दृष्टे न मया कालं मुहुर्तमापि जीवति॥ ३१॥

तस्यैवं वचनं श्रुत्वा धर्मराजः प्रतापवान्।
अब्रवीत्तत्र तं मुत्युं त्वं तिष्ठैनं निहन्त्यहम्॥ ३२ ॥

ततः संरक्तनयनः क्रुद्धो वैवस्वतः प्रभुः।
कालदण्डममोघं तु तोलयामास पाणिना॥ ३३ ॥

यस्य पार्थेषु निखिला कालपाशाः प्रतिष्ठिताः।
पावकाशनिसङ्काशो मुद्दरो मूर्तिमान्स्थितः॥ ३४ ॥

दर्शनादेव यः प्राणान्नाणिनामपकर्षति।
किं पुनः स्पृश्यमानस्य पात्यमानस्य वा पुनः॥ ३५ ॥

स ज्वालापरिवारस्तु निर्दहन्त्रिव राक्षसम्।
तेन स्पृष्टो बलवता महाप्रहरणोऽस्फुरत्॥ ३६ ॥

ततो विदुद्रुवुः सर्वे तस्मात्रस्ता रणाजिरे।
सुराश्च क्षुभिताः सर्वे दृष्ट्वा दण्डोद्यतं यमम्॥ ३७ ॥

तस्मिन्प्रहर्तुकामे तु यमे दण्डेन रावणम्।
यमं पितामहः साक्षादर्शयित्वेदमब्रवीत्॥ ३८ ॥

वैवस्वत महाबाहो न खल्वमितविक्रम।
न हन्तव्यस्त्वया तेन दण्डेनैव निशाचरः॥ ३९ ॥

वरः खलु मयैतस्मै दत्तस्त्रिदशपुञ्जव।
स त्वया नानृतः कार्यो यन्मया व्याहृतं वचः॥ ४० ॥

यो हि मामनृतं कुर्याद्वो वा मानुषोऽपि वा।
त्रैलोक्यमनृतं तेन कृतं स्यान्नात्र संशयः॥ ४१ ॥

क्रुद्धेन विप्रमुक्तोऽयं निर्विशेषं प्रियाप्रिये।
प्रजाः संहरते रौद्रो लोकत्रयभयावहः॥ ४२ ॥

अमोघो होष सर्वेषां प्राणिनाममितप्रभः ।
कालदण्डो मया सृष्टः पूर्वं मृत्युपुरस्कृतः ॥ ४३ ॥

तन्न खल्वेष ते सौम्य पात्यो रावणमूर्धनि ।
नह्यस्मिन्पतिते कश्चिन्मुहूर्तमपि जीवति ॥ ४४ ॥

यदि ह्यन्मन्त्रिपतिते न म्रियेतैष राक्षसः ।
म्रियते वा दशग्रीवस्तदाप्युभयतोऽनृतम् ॥ ४५ ॥

तन्निर्वर्तय लङ्घेशं दृण्डमेतं समुद्यतम् ।
सत्यं च मां कुरुष्वाद्य लोकांस्त्वं यद्यवेक्षसे ॥ ४६ ॥

एवमुक्तस्तु धर्मात्मा प्रत्युवाच यमस्तदा ।
एष व्यावर्तितो दण्डः प्रभविष्णुर्हि नो भवान् ॥ ४७ ॥

किं न्विदानीं मया शक्यं कर्तुं रणगतेन हि ।
न मया यद्ययं शक्यो हन्तुं वरपुरस्कृतः ॥ ४८ ॥

एष तस्मात्प्रणश्यामि दर्शनादस्य रक्षसः ।
इत्युक्त्वा सरथः साश्वस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४९ ॥

दशग्रीवस्तु तं जित्वा नाम विश्राव्य चात्मनः ।
आरुह्य पुष्पकं भूयो निष्क्रान्तो यमसादनात् ॥ ५० ॥

स तु वैवस्वतो देवैः सह ब्रह्मपुरोगमैः ।
जगाम त्रिदिवं हृष्टो नारदश्च महामुनिः ॥ ५१ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
यमजयः नाम द्वाविंशः सर्गः ॥ ७-२२ ॥

॥ त्रयोविंशः सर्गः — वरुणजयः बलिदर्शनम्
सूर्यजयघोषणा रावणमान्धातृयुद्धम् रावणमन्त्रेश्वरदानम्
कपिलदर्शनम् ॥

ततो जित्वा दशग्रीवो यमं त्रिदशपुञ्जवम्।
रावणस्तु रणश्लाघी स्वसहायान्दर्दश ह ॥ १ ॥

ततो रुधिरसिक्ताङ्गं प्रहारैर्जर्जरीकृतम्।
रावणं राक्षसा दृष्ट्वा ह्यष्टवत् समुपागमन् ॥ २ ॥

जयेन वर्धयित्वा च मारीचप्रमुखास्ततः।
पुष्पकं भेजिरे सर्वे सान्त्विता रावणेन तु ॥ ३ ॥

ततो रसातलं गच्छन् प्रविष्टः पयसां निधिम्।
दैत्योरगगणाध्युष्टं वरुणेन सुरक्षितम् ॥ ४ ॥

स तु भोगवतीं गत्वा पुरीं वासुकिपालिताम्।
कृत्वा नागान्वशे हृष्टो ययौ मणिमयीं पुरीम् ॥ ५ ॥

निवातकवचास्तत्र दैत्या लब्धवरा वसन्।
राक्षसान्तान्समागम्य युद्धाय समुपाहयत् ॥ ६ ॥

ते तु सर्वे सुविक्रान्ता दैतेया बलशालिनः।
नानाप्रहरणास्तत्र प्रहृष्टा युद्धदुर्मदाः ॥ ७ ॥

शूलैस्त्रिशूलैः कुलिशैः पट्टिशासिपरश्धैः।
अन्योन्यं बिभिदुः क्रुद्धा राक्षसा दानवास्तथा ॥ ८ ॥

तेषां तु युध्यमानानां साग्रः संवत्सरो गतः।
न चान्यतरयोस्तत्र विजयो वा क्षयोऽपि वा ॥ ९ ॥

ततः पितामहस्तत्र त्रैलोक्यगतिरव्ययः।
आजगाम द्रुतं देवो विमानवरमास्थितः ॥ १० ॥

निवातकवचानां तु निवार्य रणकर्म तत्।
वृद्धः पितामहो वाक्यमुवाच विदितार्थवत् ॥ ११ ॥

नह्ययं रावणो युद्धे शक्यो जेतुं सुरासुरैः।
न भवन्तः क्षयं नेतुमपि सामरदानवैः ॥ १२ ॥

राक्षसस्य सखित्वं च भवद्धिः सह रोचते।
अविभक्ताश्च सर्वार्थाः सुहृदां नात्र संशयः ॥ १३ ॥

ततोऽग्निसाक्षिकं सरख्यं कृतवास्तत्र रावणः।
निवातकवचैः सार्धं प्रीतिमानभवत्तदा ॥ १४ ॥

अर्थतस्त्वैर्यथान्यायं संवत्सरमथोषितः।
स्वपुराण्निर्विशेषं च प्रियं प्राप्तो दशाननः ॥ १५ ॥

ततोपधार्य मायानां शतमेकं समाप्तवान्।
सलिलेन्द्रपुरान्वेषी भ्रमति स्म रसातलम् ॥ १६ ॥

ततोऽश्मनगरं नाम कालकेयैरधिष्ठितम्।
गत्वा तु कालकेयांश्च हत्वा तत्र बलोत्कटान् ॥ १७ ॥

शूर्पणरव्याश्च भर्तारमसिना प्राच्छिनत्तदा।
श्यालं च बलवन्तं च विद्युजिह्वं बलोत्कटम्।
जिह्व्या संलिहन्तं च राक्षसं समरे तथा ॥ १८ ॥

तं विजित्य मुहूर्तेन जघ्ने दैत्यांश्वतुःशतम् ॥ १९ ॥

ततः पाण्डुरमेघामं कैलासमिव भास्वरम्।
वरुणस्यालयं दिव्यमपश्यद्राक्षसाधिपः ॥ २० ॥

क्षरन्तीं च पयस्तत्र सुरभिं गामवस्थिताम्।
यस्याः पयोभिनिष्पन्दात्क्षीरोदो नाम सागरः ॥ २१ ॥

दर्दर्श रावणस्तत्र गोवृषेन्द्रवरारणिम्।
यस्माच्चन्द्रः प्रभवति शीतरश्मिर्निशाकरः ॥ २२ ॥

यं समाश्रित्य जीवन्ति फेनपाः परमर्षयः।
अमृतं यत्र चोत्पन्नं स्वधा च स्वधभोजिनाम् ॥ २३ ॥

यां ब्रुवन्ति नरा लोके सुरभिं नाम नामतः।
प्रदक्षिणं तु तां कृत्वा रावणः परमाद्भुताम् ॥ २४ ॥

प्रविवेश महाघोरं गुप्तं बहुविधैर्बलैः।
ततो धाराशताकीर्ण शारदाभ्रनिभं तदा।
नित्यप्रहृष्टं ददृशे वरुणस्य गृहोत्तमम् ॥ २५ ॥

ततो हत्वा बलाध्यक्षान्स्मरे तैश्च ताडितः।
अब्रवीच्च ततो योधान्नाजा शीघ्रं निवेद्यताम् ॥ २६ ॥

युद्धार्थी रावणः प्राप्तस्तस्य युद्धं प्रदीयताम्।
वद वा न भयं तेऽस्ति निर्जितोऽस्मीति साञ्जलिः ॥ २७ ॥

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धा वरुणस्य महात्मनः।
पुत्राः पौत्राश्च निष्क्रामन्नाश्च पुष्कर एव च ॥ २८ ॥

ते तु वीर्यगुणोपेता बलैः परिवृताः स्वकैः।
युद्धा रथान्कामगमानुद्धास्वरवर्चसः ॥ २९ ॥

ततो युद्धं समभवद्वारुणं रोमहर्षणम्।
सलिलेन्द्रस्य पुत्राणां रावणस्य च धीमतः ॥ ३० ॥

अमात्यैश्च महावीर्यैर्दशग्रीवस्य रक्षसः।

वारुणं तद्वलं कृत्स्नं क्षणेन विनिपातितम्॥ ३१॥

समीक्ष्य स्वबलं सङ्घे वरुणस्य सुतास्तदा।

अर्दिताः शरजालेन निवृत्ता रणकर्मणः॥ ३२॥

महीतलगतास्ते तु रावणं दृश्य पुष्पके।

आकाशमाशु विविशुः स्यन्दनैः शीघ्रगामिभिः॥ ३३॥

महादासीत्तस्तेषां तुल्यं स्थानमवाप्य तत्।

आकाशायुद्धं तुमुलं देवदानवयोरिव॥ ३४॥

ततस्ते रावणं युद्धे शैरः पावकसन्निभैः।

विमुखीकृत्य सन्तुष्टा विनेदुर्विविधात्रवान्॥ ३५॥

ततो महोदरः क्रुञ्णे राजानं दृश्य धर्षितम्।

त्यक्त्वा मृत्युभयं वीरो युद्धकाङ्क्षी व्यलोकयत्॥ ३६॥

तेन ते दारुणा युद्धे कामगाः पवनोपमाः।

महोदरेण गदया हता वै प्रययुः क्षितिम्॥ ३७॥

तेषां वरुणपुत्राणां हत्वा योधान्हयाज्ञतान्।

मुमोचाशु महानादं विरथान्प्रेक्ष्य तान्स्थितान्॥ ३८॥

ते तु तेषां रथाः साश्वाः सह सारथिभिर्हतैः।

महोदरेण निहताः पतिताः पृथिवीतले॥ ३९॥

ते तु त्यक्त्वा रथान्पुत्रा वरुणस्य महात्मनः।

आकाशे विष्ठिताः शूराः स्वप्रभावान्न विव्यथुः॥ ४०॥

धनूषि कृत्वा सज्जानि विनिर्भिद्य महोदरम्।

रावणं समरे क्रुञ्णाः सहिताः समभिद्रवन्॥ ४१॥

सायकैश्चापविभ्रष्टैवज्ञकल्पैः सुदारुणैः।
दारयन्ति स्म सङ्कुद्धा मेघा इव महागिरिम्॥४२॥

ततः क्रुद्धो दशग्रीवः कालाग्निरिव निर्गतः।
शरवर्षमहाधौरैस्तेषां मर्मस्वताडयत्॥४३॥

ततस्तेनैव सहसा सीदन्ति स्म पदातयः।
मुसलानि विचित्राणि ततो भल्लशतानि च॥४४॥

पट्टिशांश्चैव शक्तीश्च शतभीस्तोमरांस्तथा।
पातयामास दुर्धर्षस्तेषामुपरि विष्ठितः॥४५॥

अपविद्धास्तु ते वीरा विनिष्पेतुः पदातयः।
महापङ्कमिवासाद्य कुञ्जराष्ट्रष्टिहायनाः॥४६॥

सीदमानान्सुतान्दृद्धा विह्लान्सुमहौजसः।
ननाद रावणो हर्षान्महानम्बुधरो यथा॥४७॥

ततो रक्षो महानादान्मुक्तवा हन्ति स्म वारुणान्।
नानाप्रहरणोपेतैर्धारापातैरिखाम्बुदः॥४८॥

ततस्ते विमुखाः सर्वे पतिता धरणीतले।
रणात्स्वपुरुषैः शीघ्रं गृहाण्येव प्रवेशिताः॥४९॥

तानब्रवीत्ततो रक्षो वरुणाय निवेद्यताम्॥५०॥

रावणं त्वब्रवीन्मन्त्री प्रहस्तो प्रहसो नाम वारुणः।
गतः खलु महाराजो ब्रह्मलोकं जलेश्वरः॥५१॥

गान्धर्वं वरुणः श्रोतुं यं त्वमाह्वयसे युधि।
तत्किं तव वृथा वीर परिश्रम्य गते नृपे।
ये तु सन्निहिता वीराः कुमारास्ते पराजिताः॥५२॥

राक्षसेन्द्रस्तु तच्छ्रुत्वा नाम विश्राव्य चात्मनः ।
हर्षान्नादं विमुच्चन्वै निष्कान्तो वरुणालयात् ॥ ५३ ॥

आगतस्तु पथा येन तेनैव विनिवृत्य सः ।
लङ्घामभिमुखो रक्षो नभस्तलगतो ययौ ॥ ५४ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वरुणजयः नाम त्रयोविंशः सर्गः ॥ ७-२३ ॥

॥ चतुर्विंशः सर्गः — खरशूर्पनखादण्डकानिवासादेशः ॥

निवर्तमानः संहृष्टो रावणसुदुरात्मवान् ।
जहे पथि नरेन्द्रर्षिदेवगन्धर्वकन्यकाः ॥ १ ॥

दर्शनीयां हि रक्षः स कन्यां स्त्रीं वापि पश्यति ।
हत्वा बन्धुजनं तस्या विमाने तां रुरोध ह ॥ २ ॥

एवं पन्नगकन्याश्च राक्षसासुरमानुषीः ।
यक्षदानवकन्याश्च विमाने सोऽध्यरोपयत् ॥ ३ ॥

ताश्च सर्वाः समं दुःखान्मुमुचुर्बाष्पजं जलम् ।
तुल्यमग्न्यर्चिषां तत्र शोकाग्निभयसम्भवम् ॥ ४ ॥

ताभिः सर्वानवद्याभिर्नदीभिरिव सागरः ।
आपूरितं विमानं तद्भयशोकाशिवाश्रुभिः ॥ ५ ॥

नागगन्धर्वकन्याश्च महर्षितनयाश्च याः ।
दैत्यदानवकन्याश्च विमाने शतशोऽरुदन् ॥ ६ ॥

दीर्घकेशः सुचार्वद्धः पूर्णचन्द्रनिभाननाः।
पीनस्तन्यस्तथा वज्रवेदिमध्यसमप्रभाः ॥ ७ ॥

रथकूबरसङ्काशैः श्रोणिदेशौर्मनोहराः।
स्त्रियः सुराङ्गनाप्रख्या निष्टकनकप्रभाः ॥ ८ ॥

शोकदुःखभयत्रस्ता विह्लाश्च सुमध्यमाः।
तासां निश्वासवातेन सर्वतः सम्प्रदीपितम् ॥ ९ ॥

अग्निहोत्रमिवाभाति सञ्जिरुद्धाग्निपुष्टकम्।
दशश्रीववशं प्राप्तास्तास्तु शोकाकुलाः स्त्रियः ॥ १० ॥

दीनवक्रेक्षणाः श्यामा मृग्यः सिंहवशा इव।
काचिच्चिन्तयती तत्र किं नु मां भक्षयिष्यति ॥ ११ ॥

काचिद्धृष्टौ सुदुःखार्ता अपि मां मारयेदयम्।
इति मातृपितङ्गमृत्वा भर्तङ्ग्रातङ्गस्तथैव च।
दुःखशोकसमाविष्टा विलेपुः सहिताः स्त्रियः ॥ १२ ॥

कथं नु खलु मे पुत्रो भविष्यति मया विना।
कथं माता कथं भ्राता निमग्नाः शोकसागरे ॥ १३ ॥

हा कथं नु करिष्यामि भर्तुस्तस्मादहं विना।
मृत्यो प्रसादयामि त्वां नय मां दुःखभागिनीम् ॥ १४ ॥

किञ्च्च तदुष्कृतं कर्म पुरा देहान्तरे कृतम् ॥ १५ ॥

एवं स्म दुःखिताः सर्वाः पतिताः शोकसागरे।
न खल्विदानीं पश्यामो दुःखस्यास्यान्तमात्मनः ॥ १६ ॥

अहो धिङ्गानुषं लोकं नास्ति खल्वधमः परः।
यद्वर्बला बलवता भर्तारो रावणेन नः ॥ १७ ॥

सूर्योदयता काले नक्षत्राणीव नाशिताः ।
अहो सुबलवद्रक्षो वधोपायेषु युज्यते ॥ १८ ॥

अहो दुर्वृत्तमास्थाय नात्मानं वैजुगुप्तते ।
सर्वथा सदृशस्तावद्विक्रमोऽस्य दुरात्मनः ॥ १९ ॥

इदं त्वसदृशं कर्म परदारभिमर्शनम् ।
यस्मादेष परक्यासु रमते राक्षसाधमः ॥ २० ॥

तस्माद्वै स्त्रीकृतेनैव प्राप्स्यते दुर्मतिर्वधम् ।
सतीभिर्वरनारीभिरेवं वाक्येऽभ्युदीरिते ॥ २१ ॥

नेदुर्दुन्दुभयः खस्थाः पुष्पवृष्टिः पपात च ।
शसः स्त्रीभिः स तु समं हतौजा इव निष्ठभः ॥ २२ ॥

पतिव्रताभिः साध्वीभिर्भूव विमना इव ।
एवं विलपितं तासां शृण्वन्नाक्षसपुञ्जवः ।
प्रविवेश पुरीं लङ्घां पूज्यमानो निशाचरैः ॥ २३ ॥

एतस्मिन्नन्तरे घोरा राक्षसी कामरूपिणी ।
सहसा पतिता भूमौ भगिनी रावणस्य सा ॥ २४ ॥

तां स्वसारं समुत्थाप्य रावणः परिसान्त्वयन् ।
अब्रवीत्किमिदं भद्रे वक्तुकामाऽसि मे द्रुतम् ॥ २५ ॥

सा बाष्पपरिरुद्धाक्षी रक्ताक्षी वाक्यमब्रवीत् ।
कृताऽस्मि विधवा राजस्त्वया बलवता बलात् ॥ २६ ॥

एते राजस्त्वया वीरा दैत्या विनिहता रणे ।
कालकेया इति ख्याताः सहस्राणि चतुर्दशा ॥ २७ ॥

प्राणेभ्योऽपि गरीयान्मे तत्र भर्ता महाबलः ॥ २८ ॥

सोऽपि त्वया हतस्तात रिपुणा भ्रातृगृध्रुना।
त्वयाऽस्मि निहता राजन्स्वयमेव हि बन्धुना ॥ २९ ॥

राजन्वैधव्यशब्दं च भोक्ष्यामि त्वत्कृते ह्यहम्।
ननु नाम त्वया रक्ष्यो जामाता समरेष्वपि।
स त्वया निहतो युद्धे स्वयमेव न लज्जसे ॥ ३० ॥

एवमुक्तो दशग्रीवो भगिन्या क्रोशमानया।
अब्रवीत्सान्त्वयित्वा तां सामपूर्वमिदं वचः ॥ ३१ ॥

अलं वत्से रुदित्वा ते न भेतव्यं च सर्वशः।
दानमानप्रसादैस्त्वां तोषयिष्यामि यत्तः ॥ ३२ ॥

युद्धप्रमत्तो व्याक्षिस्तो जयाकाङ्क्षी क्षिपञ्चरान्।
नावगच्छामि युद्धेषु स्वान्परान्वाप्यहं शुभे ॥ ३३ ॥

जामातरं न जाने स्म प्रहरन्युद्धदुर्मदः।
तेनासौ निहतः सङ्घे मया भर्ता तव स्वसः ॥ ३४ ॥

अस्मिन्काले तु यत्प्राप्तं तत्करिष्यामि ते हितम्।
भ्रातुरैश्वर्ययुक्तस्य खरस्य वस पार्थतः ॥ ३५ ॥

चतुर्दशानां भ्राता ते सहस्राणां भविष्यति।
प्रभुः प्रयाणे दाने च राक्षसानां महाबलः ॥ ३६ ॥

तत्र मातृष्वसेयस्ते भ्राताऽयं वै खरः प्रभुः।
भविष्यति तवादेशं सदा कुर्वन्निशाचरः ॥ ३७ ॥

शीघ्रं गच्छत्वयं वीरो दण्डकान्परिरक्षितुम्।
दूषणोऽस्य बलाध्यक्षो भविष्यति महाबलः ॥ ३८ ॥

तत्र ते वचनं शूरः करिष्यति सदा खरः।
रक्षसां कामरूपाणां प्रभुरेष भविष्यति॥ ३९॥

एवमृत्तवा दशग्रीवः सैन्यमस्यादिदेश ह।
चतुर्दशा सहस्राणि रक्षसां वीर्यशालिनाम्॥ ४०॥

स तैः परिवृतस्सर्वै राक्षसैर्घोरदर्शनैः।
आगच्छत खरः शीघ्रं दण्डकानकुतोभयः॥ ४१॥

स तत्र कारयामास राज्यं निहतकण्टकम्।
सा च शूर्पणखा तत्र न्यवसद्दण्डकावने॥ ४२॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
खरशूर्पनखादण्डकानिवासादेशः नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥ ७-२४॥

॥ पञ्चविंशः सर्गः — मधुवधवारणम् ॥

स तु दत्त्वा दशग्रीवो वनं घोरं स्वरस्य तत्।
भगिनीं च समाश्वास्य हृष्टः स्वस्थतरोऽभवत्॥ १॥

ततो निकुम्भिला नाम लङ्घोपवनमुत्तमम्।
तद्राक्षसेन्द्रो बलवान्नविवेश सहानुगः॥ २॥

ततो यूपशताकीर्णं सौम्यचैत्योपशोभितम्।
ददर्श विष्ठितं यज्ञं श्रिया सम्प्रज्वलन्निव॥ ३॥

ततः कृष्णाजिनधरं कमण्डलुशिखाध्वजम्।
ददर्श स्वसुतं तत्र मेघनादं भयावहम्॥ ४॥

तं समासाद्य लङ्घेशः परिष्वज्वाथ बाहुभिः।
अब्रवीत्किमिदं वत्स वर्तसे ब्रूहि तत्त्वतः॥ ५॥

उशना त्वब्रवीत्तत्र यज्ञसम्पत्समृद्धये।
रावणं राक्षसश्रेष्ठं द्विजश्रेष्ठो महातपाः ॥ ६ ॥

अहमाख्यामि ते राजञ्ज्ञयतां सर्वमेव तत्।
यज्ञास्ते सप्त पुत्रेण प्राप्तास्सुबहुविस्तराः ॥ ७ ॥

अग्निष्ठोमोऽश्वमेधश्च यज्ञो बहुसुवर्णकः।
राजसूयस्तथा यज्ञो गोमेधो वैष्णवस्तथा ॥ ८ ॥

माहेश्वरे प्रवृत्ते तु यज्ञे पुम्भः सुदुर्लभे।
वरांस्ते लब्धवान्युत्रः साक्षात्पशुपतेरिह ॥ ९ ॥

कामगं स्यन्दनं दिव्यमन्तरिक्षचरं ध्रुवम्।
मायां च तामसीं नाम यया सम्पद्यते तमः ॥ १० ॥

एतया किल सङ्ग्रामे मायया राक्षसेश्वर।
प्रयुक्तया गतिः शक्या नाहि ज्ञातुं सुरासुरैः ॥ ११ ॥

अक्षयाविषुधी बाणैश्चापं चापि सुदुर्जयम्।
अस्त्रं च बलवद्राजञ्जत्रुविधंसनं रणे ॥ १२ ॥

एतान्तर्वान्वरांलुब्ध्वा पुत्रस्तेऽयं दशानन।
अद्य यज्ञसमाप्तौ च त्वां दिट्क्षुस्थितो ह्यहम् ॥ १३ ॥

ततोऽब्रवीदशग्रीवो न शोभनमिदं कृतम्।
पूजिताः शत्रवो यस्माद्व्यैरिन्द्रपुरोगमाः ॥ १४ ॥

एहीदानीं कृतं विद्धि सुकृतं तत्र संशयः।
आगच्छ सौम्य गच्छामः स्वमेव भवनं प्रति ॥ १५ ॥

ततो गत्वा दशग्रीवः सपुत्रः सविभीषणः।
स्त्रियोऽवतारयामास सर्वास्ता बाष्पगददाः ॥ १६ ॥

लक्षिण्यो रत्नभूताश्च देवदानवरक्षसाम्।
तस्य तासु मतिं ज्ञात्वा धर्मत्मा वाक्यमब्रवीत्॥ १७॥

ईदृशैस्त्वं समाचारैर्यशोर्थकुलनाशनैः।
धर्षणं ज्ञातिनां ज्ञात्वा स्वमतेन विचेष्टसे॥ १८॥

ज्ञातीस्तान्धर्षयित्वेमास्त्वयाऽनीता वराङ्गनाः।
त्वामतिक्रम्य मधुना राजन्कुम्भीनसी हृता॥ १९॥

रावणस्त्वब्रवीद्वाक्यं नावगच्छामि किं त्विदम्।
कोऽयं यस्तु त्वयाऽख्यातो मधुरित्येव नामतः॥ २०॥

विभीषणस्तु सङ्कुच्छो भ्रातरं वाक्यमब्रवीत्।
श्रूयतामस्य पापस्य कर्मणः फलमागतम्॥ २१॥

मातामहस्य यो भ्राता ज्येष्ठो भ्राता सुमालिनः।
माल्यवानिति विख्यातो वृद्धः प्राज्ञो निशाचरः॥ २२॥

पिता ज्येष्ठो जनन्या नो ह्यस्माकं चार्यकोऽभवत्।
तस्य कुम्भीनसी नाम दुहितुर्दुहिताऽभवत्॥ २३॥

मातृष्वसुरथास्माकं सा च कन्याऽनलोद्धवा।
भवत्यस्माकमेवैषा भ्रातृणां धर्मतः स्वसा॥ २४॥

सा हृता मधुना राजन्राक्षसेन बलीयसा।
यज्ञप्रवृत्ते पुत्रे तु मयि चान्तर्जलोषिते॥ २५॥

कुम्भकर्णे महाराज निद्रामनुभवत्यथ।
निहत्य राक्षसश्रेष्ठानमात्यानिह सम्मतान्॥ २६॥

धर्षयित्वा हृता सा तु सुप्ताप्यन्तःपुरे तव।
श्रुत्वाऽपि तन्महाराज क्षान्तमेव हृतो न सः॥ २७॥

यस्मादवश्यं दातव्या कन्या भर्त्रे हि भ्रातृभिः।
तदेतत्कर्मणो ह्यस्य फलं पापस्य दुर्मते॥२८॥

अस्मिन्नेवाभिसम्माप्तं लोके विदितमस्तु ते।
विभीषणवचः श्रुत्वा राक्षसेन्द्रः स रावणः।
दौरात्म्येनात्मनोद्भूतस्तपाम्ब इव सागरः॥२९॥

ततोऽब्रवीदृशग्रीवः क्रुद्धः संरक्तलोचनः।
कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं शूराः सज्जीभवन्तु नः॥३०॥

भ्राता मे कुम्भकर्णश्च ये च मुरव्या निशाचराः।
वाहनान्यधिरोहन्तु नानाप्रहरणायुधाः॥३१॥

अद्य तं समरे हत्वा मधुं रावणनिर्भयम्।
सुरलोकं गमिष्यामि युद्धकाङ्क्षी सुहृद्वृतः॥३२॥

अक्षौहिणीसहस्राणि चत्वार्यश्याणि रक्षसाम्।
नानाप्रहरणान्याशु निर्ययुर्युद्धकाङ्क्षिणाम्॥३३॥

इन्द्रजित्त्वग्रतः अग्रतः सैन्यात्सैनिकान्परिगृह्य च।
जगाम रावणो मध्ये कुम्भकर्णश्च पृष्ठतः॥३४॥

विभीषणश्च धर्मात्मा लङ्घायां धर्मामाचरत्।
शोषाः सर्वे महाभागा ययुर्मधुपुरं प्रति॥३५॥

खरैरुष्टैर्हयैर्दीप्तैः शिंशुमार्महोरगैः।
राक्षसाः प्रययुः सर्वे कृत्वाऽऽकाशं निरन्तरम्॥३६॥

दैत्याश्च शतशस्तत्र कृतवैराश्च दैवतैः।
रावणं प्रेक्ष्य गच्छन्तमन्वगच्छन्हि पृष्ठतः॥३७॥

स तु गत्वा मधुपुरं प्रविश्य च दशाननः।
 न ददर्श मधुं तत्र भगिनीं तत्र दृष्टवान्॥ ३८॥
 सा च प्रहाङ्गलिर्भूत्वा शिरसा चरणौ गता॥ ३९॥
 तस्य राक्षसराजस्य त्रस्ता कुम्भीनसी तदा।
 तां समुत्थापयामास न भेतव्यमिति ब्रुवन्॥ ४०॥
 रावणो राक्षसश्रेष्ठः किं चापि करवाणि ते।
 साब्रवीद्यदि मे राजन्मसन्नस्त्वं महाभुज।
 भर्तारं न ममेहाद्य हन्तुर्महसि मानद॥ ४१॥
 न हीदृशं भयं किञ्चित्कुलस्त्रीणामिहोच्यते।
 भयानामपि सर्वेषां वैधव्यं व्यसनं महत्॥ ४२॥
 सत्यवाग्भव राजेन्द्र मामवेक्षस्व याचतीम्।
 त्वयाप्युक्तं महाराज न भेतव्यमिति स्वयम्॥ ४३॥
 रावणस्त्वब्रवीद्घृष्टः स्वसारं तत्र संस्थिताम्।
 क चासौ तव भर्ता वै मम शीघ्रं निवेद्यताम्॥ ४४॥
 सह तेन गमिष्यामि सुरलोकं जयावहे।
 तव कारुण्यसौहार्दान्निवृत्तोऽस्मि मधोर्वधात्॥ ४५॥
 इत्युक्ता सा समुत्थाप्य प्रसुसं तं निशाचरम्।
 अब्रवीत्सम्प्रहृष्टेव राक्षसी सा पतिं वचः॥ ४६॥
 एष प्राप्तो दशश्रीवो मम ऋता महाबलः।
 सुरलोकजयाकाङ्क्षी साहाय्ये त्वां वृणोति च॥ ४७॥
 तदस्य त्वं सहायार्थं सबन्धुर्गच्छ राक्षस।
 स्तिंगधस्य भजमानस्य युक्तमर्थाय कल्पितुम्॥ ४८॥

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा तथेत्याह मधुर्वचः ॥ ४९ ॥

ददर्श राक्षसश्रेष्ठं यथान्यायमुपेत्य सः ।

पूजयमास धर्मेण रावणं राक्षसाधिपम् ॥ ५० ॥

प्राप्य पूजां दशग्रीवो मधुवेशमानि वीर्यवान् ।

तत्र चैकां निशामुष्य गमनायोपचक्रमे ॥ ५१ ॥

ततः कैलासमासाद्य शैलं वैश्रवणालयम् ।

राक्षसेन्द्रो महेन्द्राभः सेनामुपनिवेशयत् ॥ ५२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
मधुवधवारणम् नाम पञ्चविंशः सर्गः ॥ ७-२५ ॥

॥ षड्विंशः सर्गः — नलकूबरशापः ॥

स तु तत्र दशग्रीवः सह सैन्येन वीर्यवान् ।

अस्तं प्राप्ते दिनकरे निवासं समरोचयत् ॥ १ ॥

उदिते विमले चन्द्रे तुल्यपर्वतवर्चसि ।

प्रसुप्तं सुमहत्सैन्यं नानाप्रहरणायुधम् ॥ २ ॥

रावणस्तु महावीर्यो निषण्णः शैलमूर्धनि ।

स ददर्श गुणांस्तत्र चन्द्रपादपशोभितान् ॥ ३ ॥

कर्णिकारवनैर्दीप्तैः कदम्बगहनैस्तथा ।

पद्मिनीभिश्च फुलाभिर्मन्दाकिन्या जलैरपि ॥ ४ ॥

चम्पकाशोकपुन्नागमन्दारतरुभिस्तथा ।

चूतपाटललोग्रैश्च प्रियङ्गजुनकेतकैः ।

तगरैर्नारिकैलैश्च प्रियालपनसैस्तथा ॥ ५ ॥

आरग्वधैस्तमालैश्च प्रियालवकुलैरपि।
एतैरन्यैश्च तरुभिरुद्धासितवनान्तरे।
किञ्चरा मदनेनार्ता रक्ता मधुरकण्ठिनः ॥ ६ ॥

समं सम्रजगुर्यत्र मनस्तुष्टिविवर्धनम् ॥ ७ ॥

भिरुद्धासितवनान्तरे |
विद्याधरा मदक्षीबा मदरक्तान्तलोचनाः।
योषिद्धिः सह सङ्कान्ताश्चिक्रीडुर्जहृश्च वै ॥ ८ ॥

घणटानामिव सन्नादः शुश्रुवे मधुरस्वरः।
अप्सरोगणसङ्घानां गायतां धनदालये ॥ ९ ॥

पुष्पवर्षाणि मुञ्चन्तो नगाः पवनताडिताः।
शैलं तं वासयन्तीव मधुमाधवगन्धिनः ॥ १० ॥

मधुपुष्परजः पृक्तं गन्धमादाय पुष्कलम्।
प्रवौ वर्धयन्कामं रावणस्य सुखोऽनिलः ॥ ११ ॥

गेयात्पुष्पसमृच्छा च शैत्याद्वायोगिर्गुणात्।
प्रवृत्तायां रजन्यां च चन्द्रस्योदयनेन च ॥ १२ ॥

रावणस्तु महावीर्यः कामस्य वशमागतः।
विनिः श्वस्य विनिः श्वस्य शशिनं समवैक्षत ॥ १३ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र दिव्याभरणभूषिता।
सर्वाप्सरोवरा रम्भा दिव्यपुष्पविभूषिता ॥ १४ ॥

दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गी मन्दारकृतमूर्धजा।
दिव्योत्सवकृतारभा पूर्णचन्दनिभानना ॥ १५ ॥

चक्षुर्मनोहरं पीनं मेखलादामभूषितम्।
समुद्धहन्ती जघनं रतिप्राभृतमुत्तमम्॥ १६॥

कृतैर्विशेषकैरादैः षड्तुकुसुमोद्भवैः॥ १७॥

बभावन्यतमेव श्रीकान्तिद्युतिमतिहियाम्।
नीलं सतोयमेघाभं वस्त्रं समवकुण्ठिता॥ १८॥

यस्या वक्रं शशिनिमं भ्रुवौ चापनिमे शुभे।
ऊरू करिकराकारौ करौ पद्मवकोमलौ।
सैन्यमध्येन गच्छन्ती रावणेनोपवीक्षिता॥ १९॥

तां समुत्थाय गच्छन्तीं कामबाणवशं गतः।
करे गृहीत्वा लज्जन्तीं स्मयमानोऽभ्यभाषत॥ २०॥

क गच्छसि वरारोहे कां सिद्धिं भजसे स्वयम्।
कस्याभ्युदयकालोऽयं यस्त्वां समुपभोक्ष्यते॥ २१॥

त्वदाननरसस्याद्य पद्मोत्पलसुगन्धिनः।
सुधामृतरसस्येव कोऽय तृप्तिं गमिष्यति॥ २२॥

स्वर्णकुम्भनिमौ पीनौ शुभौ भीरु निरन्तरौ।
कस्योरसथलसंस्पर्शं दास्यतस्ते कुचाविमौ॥ २३॥

सुवर्णचक्रप्रतिमं स्वर्णदामचितं पृथु।
अध्यारोहति कस्तेऽय जघनं स्वर्गरूपिणम्॥ २४॥

मद्विशिष्टः पुमान्कोऽय शक्रो विष्णुरथाश्विनौ।
मामतीत्य हि यं च त्वं यासि भीरु न शोभनम्॥ २५॥

विश्रम त्वं पृथुश्रोणि शिलातलमिदं शुभम्॥ २६॥

त्रैलोक्ये यः प्रभुश्चैव मदन्यो नैव विद्यते ॥ २७ ॥

तदेवं प्राञ्जलिः प्रहो याचते त्वां दशाननः ।
भर्तुर्भर्ता विधाता च त्रैलोक्यस्य भजस्व माम् ॥ २८ ॥

एवमुक्ताऽब्रवीद्रम्भा वेपमाना कृताञ्जलिः ।
प्रसीद नार्हसे वकुमीदशं त्वं हि मे गुरुः ॥ २९ ॥

अन्येभ्यो हि त्वया रक्ष्या प्राप्नुयां धर्षणं यदि ।
तद्वर्मतः स्नुषा तेऽहं तत्त्वमेव ब्रवीमि ते ॥ ३० ॥

अथाब्रवीद्दशग्रीवश्चरणाधोमुखीं स्थिताम् ।
रोमहर्षमनुप्राप्तां दृष्टमात्रेण तां तदा ॥ ३१ ॥

सुतस्य यदि मे भार्या ततस्त्वं हि स्नुषा भवेः ।
बाढमित्येव सा रम्भा प्राह रावणमुत्तरम् ॥ ३२ ॥

धर्मतस्ते सुतस्याहं भार्या राक्षसपुञ्जव ।
पुत्रः प्रियतरः प्राणैर्भ्रातुर्वैश्रवणस्य ते ।
विरक्ष्यातस्त्रिषु लोकेषु नलकूबर इत्ययम् ॥ ३३ ॥

धर्मतो यो भवेद्विप्रः क्षत्रियो वीर्यतो भवेत् ।
क्रोधाद्यश्च भवेदग्निः क्षान्त्या च वसुधासमः ॥ ३४ ॥

तस्यास्मि कृतसङ्केता लोकपालसुतस्य वै ।
तमुद्दिश्य तु मे सर्वं विभूषणमिदं कृतम् ॥ ३५ ॥

तथा तस्य हि नान्यस्य भावो मां प्रति तिष्ठति ॥ ३६ ॥

तेन सत्येन मां राजन्मोक्षमहस्यरिन्द्रम् ॥ ३७ ॥

स हि तिष्ठति धर्मात्मा मां प्रतीक्ष्य समुत्सुकः।
तत्र विघ्नं सुतस्येह कर्तुं नार्हसि मुञ्च माम्॥३८॥

सद्द्विराचरितं मार्गं गच्छ राक्षसुपुञ्जवं।
माननीयो मम त्वं हि पालनीया तथाऽस्मि ते॥३९॥

एवमुक्तो दशग्रीवः प्रत्युवाच विनीतवत्।
स्तुषाऽस्मि यद्वोचस्त्वमेकपलीष्वयं क्रमः।
देवलोकस्थितिरियं सुराणां शाश्वती मता॥४०॥

पतिरप्सरसां नास्ति न चैकस्त्रीपरिग्रहः॥४१॥

स्मि यद्वोचस्त्वमेकपलीष्वयं क्रमः।
एवमुक्त्वा स तां रक्षो निवेश्य च शिलातले।
कामभोगाभिसंसक्तो मैथुनायोपचक्रमे॥४२॥

सा विमुक्ता ततो रम्भा ऋषमाल्यविभूषणा।
गजेन्द्राक्रीडमधिता नदीवाकुलतां गता॥४३॥

लुलिताकुलकेशान्ता करवेपितपल्लवा।
पवनेनावधूतेव लता कुसुमशालिनी॥४४॥

सा वेपमाना लज्जन्ती भीता करकृताञ्जलिः।
नलकूबरमासाद्य पादयोर्निपपात ह॥४५॥

तदवस्थां च तां दृष्ट्वा महात्मा नलकूबरः।
अब्रवीत्किमिदं भद्रे पादयोः पतिताऽसि मे॥४६॥

सा वै निःश्वसमाना तु वेपमाना कृताञ्जलिः।
तस्मै सर्वं यथातत्त्वमारव्यातुमुपचक्रमे॥४७॥

एष देव दशग्रीवः प्राप्तो गन्तुं त्रिविष्टपम्।
तेन सैन्यसहायेन निशेयं परिणामिता ॥ ४८ ॥

आयन्ती तेन दृष्टाऽस्मि त्वत्सकाशमरिन्दम्।
गृहीता तेन पृष्टाऽस्मि कस्य त्वमिति रक्षसा ॥ ४९ ॥

मया तु सर्वं यत्सत्यं तस्मै सर्वं निवेदितम्।
काममोहाभिभूतात्मा नाश्रौषीत्तद्वचो मम ॥ ५० ॥

याच्यमानो मया देव स्तुषा तेऽहमिति प्रभो।
तत्सर्वं पृष्ठतः कृत्वा बलात्तेनास्मि धर्षिता ॥ ५१ ॥

एवं त्वमपराधं मे क्षन्तुमर्हसि सुव्रत।
न हि तुल्यं बलं सौम्य स्त्रियाश्च पुरुषस्य च ॥ ५२ ॥

एतद्भुत्वा तु सङ्कद्धस्तदा वैश्रवणात्मजः।
धर्षणां तां परां श्रुत्वा ध्यानं सम्प्रविवेश ह ॥ ५३ ॥

तस्य तत्कर्म विज्ञाय तदा वैश्रवणात्मजः।
मुहूर्तात्कोधताम्राक्षस्तोयं जग्राह पाणिना ॥ ५४ ॥

गृहीत्वा सलिलं सर्वमुपस्पृश्य यथाविधि।
उत्ससर्ज यथा शापं राक्षसेन्द्राय दारुणम् ॥ ५५ ॥

अकामा तेन यस्मात्त्वं बलाद्दद्रे प्रधर्षिता।
तस्मात्स युवतीमन्यां नाकामामुपयास्यति ॥ ५६ ॥

यदा ह्यकामां कामार्तो धर्षयिष्यति योषितम्।
मूर्धा तु सप्तधा तस्य शकलीभविता तदा ॥ ५७ ॥

तस्मिन्नुदाहृते शापे ज्वलिताग्निसमप्रभे।
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिश्च खाच्युता।
पितामहमुखाश्वैव सर्वे देवाः प्रहर्षिताः ॥५८॥

ज्ञात्वा लोकगतिं सर्वा तस्य मृत्युं च रक्षसः।
ऋषयः पितरश्वैव प्रीतिमापुरनुत्तमाम् ॥५९॥

श्रुत्वा तु स दशग्रीवस्तं शापं रोमहर्षणम्।
नारीषु मैथुने भावं नाकामास्वभ्यरोचयत् ॥६०॥

तेन नीताः स्त्रियः प्रीतिमापुः सर्वाः पतिव्रताः।
नलकूबरनिर्मुक्तं शापं श्रुत्वा मनःप्रियम् ॥६१॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
नलकूबरशापः नाम षड्विंशः सर्गः ॥ ७-२६ ॥

॥ सप्तविंशः सर्गः — सुमालिवधः ॥

कैलासं लङ्घयित्वाथ दशग्रीवः स रावणः।
आससाद महातेजा इन्द्रलोकं निशाचरः ॥ १ ॥

तस्य राक्षससैन्यस्य समन्तादुपयास्यतः।
देवलोकं ययौ शब्दो मथ्यमानार्णवोपमः ॥ २ ॥

श्रुत्वा तु रावणं प्राप्तमिन्दश्वलित आसनात्।
अब्रवीत्तत्र तान् देवान् सर्वानेव समागतान् ॥ ३ ॥

आदित्यान्सवसून्द्रान्विश्वान्साध्यान्मरुदणान्।
सज्जीभवत् युद्धार्थं रावणस्य दुरात्मनः ॥ ४ ॥

एवमुक्तास्तु शक्रेण देवाः शक्रसमा युधि।
सन्नह्य सुमहासत्त्वा युद्धश्रद्धासमन्विताः ॥५॥

स तु दीनः परित्रस्तो महेन्द्रो रावणं प्रति।
विष्णोः समीपमागत्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥६॥

विष्णो कथं करिष्यामि महावीर्यपराक्रमः।
असौ हि बलवदक्षो युद्धार्थमभिवर्तते ॥७॥

वरप्रदानाद्वलवान् खल्वन्येन हेतुना।
तत्तु सत्यवचः कार्यं यदुक्तं पद्मयोनिना ॥८॥

तद्यथा नमुचिर्वृत्रो बलिर्नरकशम्बरौ।
त्वद्वलं समवष्टभ्य मया दग्धास्तथा कुरु ॥९॥

नह्यन्यो देवदेवेश त्वामृते मधुसूदन।
गतिः परायणं नास्ति त्रैलोक्ये सचराचरे ॥१०॥

त्वं हि नारायणः श्रीमान्पद्मनाभः सनातनः।
त्वयेमे स्थापिता लोकाः शक्रश्चाहं सुरेश्वरः ॥११॥

त्वया सृष्टमिदं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम्।
त्वामेव भगवन्सर्वं प्रविशन्ति युगक्षये ॥१२॥

तदाचक्षव यथा तत्त्वं देवदेव मम स्वयम्।
अपि चक्रसहायस्त्वं योत्थ्यसे रावणं प्रभो ॥१३॥

एवमुक्तः स शक्रेण देवो नारायणः प्रभुः।
अब्रवीन्न परित्रासः कर्तव्यः श्रूयतां च मे ॥१४॥

न तावदेष दुष्टात्मा शक्यो जेतुं सुरासुरैः।
हन्तुं चापि समासाद्य वरदानेन दुर्जयः ॥१५॥

सर्वथा तु महत्कर्म करिष्यति बलोत्कटः।
राक्षसः पुत्रसहितो दृष्टमेतन्निसर्गतः ॥ १६ ॥

यत्तु मां त्वमभाषिष्ठ युद्धस्वेति सुरेश्वर।
नाहं तं प्रतियोत्स्यामि रावणं राक्षसं युधि ॥ १७ ॥

नाहत्वा समरे शत्रुं विष्णुः प्रतिनिवर्तते।
दुर्लभश्चैव कामोऽय वरगुप्ताद्वि रावणात् ॥ १८ ॥

प्रतिजाने च देवेन्द्र त्वत्समीपे शतक्रतो।
भविताऽस्मि यथाऽस्याहं रक्षसो मृत्युकारणम् ॥ १९ ॥

अहमेव निहन्ताऽस्मि रावणं सपुरःसरम्।
देवता नन्दयिष्यामि ज्ञात्वा कालमुपागतम्।
एतत्ते कथितं तत्त्वं देवराज शचीपते ॥ २० ॥

युद्धस्व विगतत्रासः सर्वैः सार्धं महाबल ॥ २१ ॥

यामि ज्ञात्वा कालमुपागतम्।
ततो रुद्राः सहादित्या वसवो मरुतोऽश्वनौ।
सन्नद्वा निर्ययुस्तूर्णं राक्षसानभितः पुरात् ॥ २२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे नादः शुश्रुवे रजनीक्षये।
तस्य रावणसैन्यस्य प्रयुद्धस्य समन्ततः ॥ २३ ॥

ते प्रयुद्धा महावीर्या ह्यन्योन्यमभिवीक्ष्य वै।
सङ्गममेवाभिमुखा ह्यभवर्तन्त हृष्टवत् ॥ २४ ॥

ततो दैवतसैन्यनां सङ्गोभः समजायत।
तदक्षयं महासैन्यं दृद्धा समरमूर्धनि ॥ २५ ॥

ततो युद्धं समभवेद्वदानवरक्षसाम्।
घोरं तु मुलनिर्हादं नानाप्रहरणोद्यतम्॥ २६॥

एतस्मिन्नन्तरे शूरा राक्षसा घोरदर्शनाः।
युद्धार्थं समवर्तन्त सचिवा रावणस्य ते॥ २७॥

मारीचश्च प्रहस्तश्च महापार्श्वमहोदरौ।
अकम्पनो निकुम्भश्च शुकः सारण एव च॥ २८॥

संहादो धूमकेतुश्च महादृष्टो घटोदरः।
जम्बुमाली महाहादो विरूपाक्षश्च राक्षसः॥ २९॥

सुप्तन्नो यज्ञकोपश्च दुर्मुखो दूषणः खरः।
त्रिशिराः करवीराक्षः सूर्यशत्रुश्च राक्षसः॥ ३०॥

महाकायोऽतिकायश्च देवान्तकनरान्तकौ।
एतैः सर्वैः परिवृतो महावीर्यो महाबलः॥ ३१॥

रावणस्यार्यकः सैन्यं सुमाली प्रविवेश ह।
स दैवतगणान्सर्वन्नानाप्रहरणैः शितैः।
व्यञ्जनस्य तसु सङ्कुद्धो वायुर्जलधरानिव॥ ३२॥

तदैवतबलं राम हन्यमानं निशाचरैः।
प्रणुन्नं सर्वतो दिग्भ्यः सिंहनुन्ना मृगा इव॥ ३३॥

एतस्मिन्नन्तरे शूरो वसूनामष्टमो वसुः।
सावित्र इति विख्यातः प्रविवेश रणाजिरम्॥ ३४॥

तथा ऽदित्यौ महावीर्यौ त्वष्टा पूषा च दंशितौ।
निर्भयौ सह सैन्येन तदा प्राविशतां रणे॥ ३५॥

ततो युद्धं समभवत्सुराणां सह राक्षसैः।
क्रुद्धानां रक्षसां कीर्तिं समरेष्वनिवर्तिनाम्॥ ३६॥

ततस्ते राक्षसाः सर्वे विबुधान्समरे स्थितान्।
नानाप्रहरणैर्घोर्जम्भुः शतसहस्रशः॥ ३७॥

देवाश्च राक्षसान्योरान्महाबलपराक्रमान्।
समरे विमलैः शस्त्रैरुपनिन्युर्यमक्षयम्॥ ३८॥

एतस्मिन्नन्तरे राम सुमाली नाम राक्षसः।
नानाप्रहरणैः क्रुद्धस्तत्सैन्यं सोऽभ्यवर्तत॥ ३९॥

स दैवतबलं सर्वं नानाप्रहणैः शितैः।
व्याघ्रंसयत सङ्कुच्छो वायुर्जलधरं यथा॥ ४०॥

ते महाबाणवर्षैश्च शूलप्रासैः सुदारुणैः।
हन्यमानाः सुराः सर्वे न व्यतिष्ठन्त संहताः॥ ४१॥

ततो विद्राव्यमाणेषु दैवतेषु सुमालिना।
वसूनामष्टमः क्रुद्धः सावित्रो वै व्यवस्थितः॥ ४२॥

संवृतः स्वैरथानीकैः प्रहरन्तं निशाचरम्।
विकमेण महातेजा वारयामास संयुगे॥ ४३॥

ततस्तयोर्महायुद्धमभवद्रोमहर्षणम्॥ ४४॥

सुमालिनो वसोश्वैव समरेष्वनिवर्तिनोः।
ततस्तस्य महाबाणैर्वसुना सुमहात्मना।
निहतः पन्नगरथः क्षणेन विनिपातितः॥ ४५॥

हत्वा तु संयुगे तस्य रथं बाणशतैश्चितम्।
गदां तस्य वधार्थाय वसुर्जग्राह पाणिना॥ ४६॥

ततः प्रगृह्य दीप्ताग्रां कालदण्डोपमां गदाम्।
तां मूर्धि पातयामास सावित्रो वै सुमालिनः ॥ ४७ ॥

सा तस्योपरि चोल्काभा पतन्तीव बभौ गदा।
इन्द्रप्रमुक्ता गर्जन्ती गिराविव महाशनिः ॥ ४८ ॥

तस्य नैवास्थि न शिरो न मांसं दद्दशे तदा।
गदया भस्मतां नीतं निहतस्य रणाजिरे ॥ ४९ ॥

तं दृष्ट्वा निहतं सङ्घे राक्षसास्ते समन्ततः।
व्यद्रवन्सहिताः सर्वे क्रोशमानाः परस्परम्।
विद्राव्यमाणा वसुना राक्षसा नावतस्थिरे ॥ ५० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
सुमालिवधः नाम सप्तविंशः सर्गः ॥ ७-२७ ॥

॥ अष्टाविंशः सर्गः — जयन्तापवाहनम् ॥

सुमालिनं हतं दृष्ट्वा वसुना भस्मसात्कृतम्।
स्वसैन्यं विद्रुतं चापि लक्षयित्वाऽर्दितं सुरैः ॥ १ ॥

ततः स बलवान्कुद्धो रावणस्य सुतस्तदा।
निवर्त्य राक्षसान्सर्वान्मेघनादो व्यवस्थितः ॥ २ ॥

सुरथेनाभिर्वर्णेन कामगेन महारथः।
अभिदुद्राव सेनां तां वनान्याभिरिव ज्वलन् ॥ ३ ॥

ततः प्रविशतस्तस्य विविधायुधधारिणः।
विदुद्वुर्दिशः सर्वा दर्शनादेव देवताः ॥ ४ ॥

न बभूव तदा कश्चिद्युत्सोरस्य सम्मुखे।
सर्वानाविच्छ वित्रस्तांस्ततः शक्रोऽब्रवीत्सुरान्॥५॥

न भेतव्यं न गन्तव्यं निवर्तध्वं रणे सुराः।
एष गच्छति पुत्रो मे युद्धार्थमपराजितः॥६॥

ततः शक्रसुतो देवो जयन्त इति विश्रुतः।
रथेनाद्गुतकल्पेन सङ्घामे सोऽभ्यवर्तत॥७॥

ततस्ते त्रिदशाः सर्वे परिवार्य शचीसुतम्।
रावणस्य सुतं युद्धे समासाद्य प्रजग्निरे॥८॥

तेषां युद्धं समभवत्सदृशं देवरक्षसाम्।
महेन्द्रस्य च पुत्रस्य राक्षसेन्द्रसुतस्य च॥९॥

ततो मातलिपुत्रे तु गोमुखे राक्षसात्मजः।
सारथौ पातयामास शरान्कनकभूषणान्॥१०॥

शचीसुतश्चापि तथा जयन्तस्तस्य सारथिम्।
तं चापि रावणिः क्रुद्धः समन्तात्प्रत्यविघ्यत॥११॥

स हि क्रोधसमाविष्टो बली विस्फारितेक्षणः।
रावणिः शक्रतनयं शरवर्षरवाकिरत॥१२॥

ततो नानाप्रहरणाज्ञितधारान्तसहस्रशः।
पातयामास सङ्कुद्धः सुरसैन्येषु रावणिः॥१३॥

शतघ्नीमुसलप्रासगदाखञ्जपरश्वधान् ।
महान्ति गिरिश्वङ्गाणि पातयामास रावणिः॥१४॥

ततः प्रव्यथिता लोकाः सञ्ज्ञे च तमोऽभवत्।
तस्य रावणपुत्रस्य शत्रुसैन्यानि निघतः॥१५॥

ततस्तदैवतबलं समन्तात्तं शचीसुतम्।
बहुप्रकारमस्वस्थमभवच्छरपीडितम् ॥ १६ ॥

नाभ्यजानन्त चान्योन्यं रक्षो वा देवताऽथवा।
तत्र तत्र विर्पर्यस्तं समन्तात्परिधावति ॥ १७ ॥

देवा देवान्निजघ्नुस्ते राक्षसान्नाक्षसास्तथा।
सम्मूढास्तमसाच्छन्ना व्यद्रवन्नपरे तथा ॥ १८ ॥

एतस्मिन्नन्तरे वीरः पुलोमा नाम वीर्यवान्।
दैत्येन्द्रस्तेन सञ्जृह्य शचीपुत्रोऽपवाहितः ॥ १९ ॥

सञ्जृह्य तं तु दौहित्रं प्रविष्टः सागरं तदा।
आर्यकः स हि तस्यासीत्पुलोमा येन सा शची ॥ २० ॥

ज्ञात्वा प्रणाशं तु तदा जयन्तस्याथ देवताः।
अप्रहृष्टास्ततः सर्वा व्यथिताः सम्पदुद्धुवुः ॥ २१ ॥

रावणिस्त्वथ सङ्कुच्छो बलैः परिवृतः स्वकैः।
अभ्यधावत देवांस्तान्मुमोच च महास्वनम् ॥ २२ ॥

दृष्ट्वा प्रणाशं पुत्रस्य दैवतेषु च विद्वुतम्।
मातलिं चाह देवेशो रथः समुपनीयताम् ॥ २३ ॥

स तु दिव्यो महाभीमः सज्ज एव महारथः।
उपस्थितो मातलिना वाह्यमानो महाजवः ॥ २४ ॥

ततो मेघा रथे तस्मिंस्तडित्त्वन्तो महाबलाः।
अग्रतो वायुचपला नेदुः परमनिःस्वनाः ॥ २५ ॥

नानावाद्यानि वाद्यन्त गन्धर्वाश्च समाहिताः।
ननृतुश्चाप्सरःसङ्खा निर्याते त्रिदशेश्वरे ॥ २६ ॥

रुद्रैर्वसुभिरादित्यैस्साध्यैश्च समरुद्धणैः।
वृतो नानाप्रहरणैर्निर्ययौ त्रिदशाधिपः ॥ २७ ॥

निर्गच्छतस्तु शक्रस्य परुषं पवने ववौ।
भास्करो निष्ठभश्चासीन्महोल्काश्च प्रपेदिरे ॥ २८ ॥

एतस्मिन्नन्तरे शूरो दशग्रीवः प्रतापवान्।
आरुरोह रथं दिव्यं निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ २९ ॥

पन्नगैः सुमहाकार्यैष्टिं रोमहर्षणैः।
तेषां निःश्वासवातेन प्रदीप्तमिव संयुगे ॥ ३० ॥

दैत्यैर्निशाचरैश्चैव स रथः परिवारितः।
समराभिमुखो दैत्यो महेन्द्रं सोऽभ्यवर्तत ॥ ३१ ॥

पुत्रं तं वारयित्वा तु स्वयमेव व्यवस्थितः।
सोऽपि युद्धाद्विनिष्कम्य रावणिः समुपाविशत् ॥ ३२ ॥

ततो युद्धं प्रवृत्तं तु सुराणां राक्षसैः सह।
शस्त्राणि वर्षतां घोरं मेधानामिव संयुगे ॥ ३३ ॥

कुम्भकर्णस्तु दुष्टात्मा नानाप्रहरणोद्यतः।
नाज्ञायत तदा युद्धे सह केनाप्ययुध्यत ॥ ३४ ॥

दन्तैः भुजाभ्यां पद्मां च शक्तिमरसार्थ
येन केनैव संरब्धस्ताडयामास वै सुरान् ततो रुद्रैर्महाघोरैः सङ्गम्याथ निशा
प्रयुद्धस्तैश्च सङ्गामे क्षतः शस्त्रैर्निरन्त

बभौ शस्त्राच्चिततनुः कुम्भकर्णः क्षरन्नसृक्।
विद्युत्स्तनितनिर्धो धारवानिव तोयदः ॥ ३६ ॥

ततस्तद्राक्षसं सैन्यं प्रयुद्धं समरुद्धणैः।
रणे विद्रावितं सर्वं नानाप्रहरणैः शितैः ॥ ३७ ॥

केचिद्दिनिहताः कृत्ताश्वेष्टन्ति स्म महीतले।
वाहनेष्ववसक्ताश्च स्थिता एवापरे रणे ॥ ३८ ॥

रथान्नागान्वरानुष्ट्रान्पन्नगांस्तुरगान् रणे।
शिंशुमारान्वराहांश्च पिशाच्वदनान्तथा ॥ ३९ ॥

तान्समालिङ्गं बाहुभ्यां विष्टब्याः केचिदुच्छ्रुताः।
देवैस्तु शस्त्रसम्भिन्ना मग्निरे च निशाचराः ॥ ४० ॥

चित्रकर्म इवाभाति स तेषां रणसमूवः।
निहतानां प्रमत्तानां राक्षसानां महीतले ॥ ४१ ॥

शोणितोदकनिष्ठन्दकङ्गगृध्रसमाकुला।
प्रवृत्ता संयुगमुखे शस्त्रग्राहवती नदी ॥ ४२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धो दशग्रीवः प्रतापवान्।
निरीक्ष्य तद्वलं कृत्त्वं दैवतैर्विनिपातितम् ॥ ४३ ॥

स तं प्रति विगाह्याशु प्रवृद्धं सैन्यसागरम्।
त्रिदशान्समरे निघञ्छकमेवाभ्यवर्तत ॥ ४४ ॥

आगाच्छको महच्चापं विस्फार्य सुमहास्वनम्।
यस्य विस्फारघोषेण स्तनन्ति स्म दिशो दश ॥ ४५ ॥

तद्विकृष्य महच्चापमिन्द्रो रावणमूर्धनि।
निपातयामास शरान्पावकादित्यवच्चसः ॥ ४६ ॥

तथैव च महाबाहुर्दशग्रीवो व्यवस्थितः।
शक्रं कार्मुकविभ्रष्टैः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ४७ ॥

प्रयुध्यतोरथं तयोर्बाणवर्षैः समन्ततः।
न ज्ञायते तदा किञ्चित्सर्वं हि तमसा वृतम्॥४८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
जयन्तापवाहनम् नाम अष्टाविंशः सर्गः ॥ ७-२८॥

॥ एकोनत्रिंशः सर्गः — वासवग्रहणम् ॥

ततस्तमसि सज्जाते सर्वे ते देवराक्षसाः।
अयुध्यन्त बलोन्मत्ताः सूदयन्तः परस्परम्॥ १ ॥

ततस्तु देवसैन्येन राक्षसानां बृहद्वलम्।
दशांशं स्थापितं युद्धे शेषं नीतं यमक्षयम्॥ २ ॥

तस्मिंस्तु तामसे युद्धे सर्वे ते देवराक्षसाः।
अन्योन्यं नाभ्यजानन्त युध्यमानाः परस्परम्॥ ३ ॥

इन्द्रश्च रावणश्चैव रावणिश्च महाबलः।
तस्मिंस्तमोजालवृते मोहमीयुर्न ते त्रयः॥ ४ ॥

स तु दृष्ट्वा बलं सर्वं रावणो निहतं क्षणात्।
क्रोधमभ्यगमत्तीव्रं महानादं च मुक्तवान्॥ ५ ॥

क्रोधात्सूतं च दुर्धर्षः स्यन्दनस्थमुवाच ह।
परसैन्यस्य मध्येन यावदन्तो नयस्व माम्॥ ६ ॥

अद्यैतान् त्रिदशान्सर्वान्विक्रमैः समरे स्वयम्।
नानाशस्त्रैर्महाघोरैर्नयामि यमसादनम्॥ ७ ॥

अहमिन्द्रं वधिष्यामि धनदं वरुणं यमम्।
त्रिदशान्विनिहत्याथ स्वयं स्थास्याम्यथोपरि।
विषादो न च कर्तव्यः शीघ्रं वाहय मे रथम्॥ ८ ॥

द्विः खलु त्वां ब्रवीम्यद्य यावदन्तो नयस्व माम्॥९॥

अयं स नन्दनोदेशो यत्र वर्तामहे वयम्।
नय मामद्य तत्र त्वमुदयो यत्र पर्वतः॥ १०॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तुरगान्स मनोजवान्।
आदिदेशाथ शत्रणां मध्येनैव च सारथिः॥ ११॥

तस्य तं निश्चयं ज्ञात्वा शक्रो देवेश्वरस्तदा।
रथस्थः समरस्थस्तान्देवान्वाक्यमथाब्रवीत्॥ १२॥

सुराः शृणुत मद्वाक्यं यत्तावन्मम रोचते।
जीवन्नेव दशग्रीवः साधु रक्षो निगृह्यताम्॥ १३॥

एष ह्यतिबलः सैन्यै रथेन पवनौजसा।
गमिष्यति प्रवृद्धोर्मिः समुद्र इव पर्वणि॥ १४॥

नह्येष हन्तुं शक्योऽद्य वरदानात्सुनिर्भयः।
तद्ग्रहीष्यामहे रक्षो यत्ता भवत संयुगे॥ १५॥

यथा बलौ निरुद्धे च त्रैलोक्यं भुज्यते मया।
एवमेतस्य पापस्य निरोधो मम रोचते॥ १६॥

ततोऽन्यं देशमास्थाय शक्रः सन्त्यज्य रावणम्।
अयुध्यत महाराज राक्षसांस्नासयन्नाणे॥ १७॥

उत्तरेण दशग्रीवः प्रविवेशानिवर्तकः।
दक्षिणेन तु पार्श्वेन प्रविवेश शतक्रतुः॥ १८॥

ततः स योजनशतं प्रविष्टो राक्षसाधिपः।
देवतानां बलं सर्वं शरवर्षैर्वाकिरत्॥ १९॥

ततः शक्रो निरीक्ष्याथ प्रनष्टुं तु स्वकं बलम्।
 न्यवर्तयदसम्प्रान्तः समावृत्य दशाननम्॥ २० ॥
 एतस्मिन्नन्तरे नादो मुक्तो दानवराक्षसैः।
 हा हताः स्म इति ग्रस्तं दृष्ट्वा शक्रेण रावणम्॥ २१ ॥
 ततो रथं समास्थाय रावणिः क्रोधमूच्छितः।
 तत्सैन्यमतिसङ्कुच्छः प्रविवेश सुदारुणम्॥ २२ ॥
 तां प्रविश्य महामायां प्राप्तां गोपतिना पुरा।
 प्रविवेश सुसंरब्धस्तत्सैन्यं समभिद्रवत्॥ २३ ॥
 स सर्वा देवतास्त्यत्त्वा शक्रमेवाभ्यधावत्।
 महेन्द्रश्च महातेजा नापश्यच्च सुतं रिपोः॥ २४ ॥
 विमुक्तकवचस्तत्र वध्यमानोऽपि रावणिः।
 त्रिदशैः सुमहावीर्यैर्न चकार च किञ्चन॥ २५ ॥
 स मातलिं समायान्तं ताडयित्वा शरोत्तमैः।
 महेन्द्रं बाणवर्षेण भूय एवाभ्यवाकिरत्॥ २६ ॥
 ततस्त्यत्त्वा रथं शक्रो विससर्ज च सारथिम्।
 ऐरावतं समारुद्ध्य मृगयामास रावणिम्॥ २७ ॥
 स तत्र मायाबलवानहश्योऽथान्तरिक्षगः।
 इन्द्रं मायापरिक्षितं कृत्वा स प्राद्रवच्छरैः॥ २८ ॥
 स तं यदा परिश्रान्तमिन्द्रं जडेऽथ रावणिः।
 तदैनं मायया बद्धा स्वसैन्यमभितोऽनयत्॥ २९ ॥
 तं तु दृष्ट्वा बलात्तेन नीयमानं महारणात्।
 महेन्द्रममराः सर्वे किं नु स्यादित्यचिन्तयन्॥ ३० ॥

दृश्यते न स मायावी शक्रजित्समितिङ्गयः।
विद्यावानपि येनेन्द्रो मायया नीयते बलात्॥३१॥

एतस्मिन्नन्तरे कुञ्जाः सर्वे सुरगणास्तदा।
रावणं विमुखीकृत्य शरवर्षैरवाकिरन्॥३२॥

रावणस्तु समासाद्य आदित्यांश्च वसंस्तदा।
न शशाक स सङ्घामे योद्धुं शत्रुभिरर्दितः॥३३॥

स तं दृष्ट्वा परिस्थानं प्रहारैर्जर्जरीकृतम्।
रावणिः पितरं युद्धे दर्शनस्थोऽब्रवीदिदम्॥३४॥

आगच्छ तात गच्छामो रणकर्म निवर्तताम्।
जितं नो विदितं तेऽस्तु स्वस्थो भव गतज्वरः॥३५॥

अयं हि सुरसैन्यस्य त्रैलोक्यस्य च यः प्रभुः।
स गृहीतो दैवबलाद्भग्नदर्पाः सुराः कृताः॥३६॥

यथेष्ट भुज्ञ लोकांस्त्रीन्निगृह्यारातिमोजसा।
वृथा किं ते श्रमेणोह युद्धमध्य तु निष्फलम्॥३७॥

ततस्ते दैवतगणा निवृत्ता रणकर्मणः।
तच्छ्रुत्वा रावणेर्वाक्यं स्वस्थचेताः बभूव ह॥३८॥

अथ स रणविगतज्वरः प्रभुर्विजयमवाप्य निशाचराधिपः।
स्वभवनमभितो जगाम हृष्टः स्वसुतमवाप्य च वाक्यमब्रवीत्॥३९॥

अतिबलसदृशैः पराक्रमैस्तैर्मम कुलमानविवर्धनं कृतम्।
यदयमतुल्यबलस्त्वयाद्य वै त्रिदशपतिस्त्रिदशाश्च निर्जिताः॥४०॥

नय रथमधिरोप्य वासवं नगरमितो व्रज सेनया वृतस्त्वम्।
अहमपि तव गच्छतो द्रुतं सह सचिवैरनुयामि पृष्ठतः॥४१॥

अथ स बलवृतः सवाहनस्त्रिदशपतिं परिगृह्य रावणिः।
स्वभवनमभिगम्य वीर्यवान्कृतसमरान्विससर्ज राक्षसान्॥४२॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वासवग्रहणम् नाम एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ ७-२९ ॥

॥ त्रिंशः सर्गः — इन्द्रपराजयकारणकथनम् ॥

जिते महेन्द्रेऽतिबले रावणस्य सुतेन वै।
प्रजापतिं पुरस्कृत्य ययुर्लङ्घां सुरास्तदा ॥ १ ॥

तत्र रावणमासाद्य पुत्रब्रातुभिरावृतम्।
अब्रवीद्गने तिष्ठन्सामपूर्वं प्रजापतिः ॥ २ ॥

वत्स रावण तुष्टेऽस्मि पुत्रस्य तव संयुगे।
अहोऽस्य विकमौदार्यं तव तुल्योऽधिकोऽपि वा ॥ ३ ॥

जितं हि भवता सर्वं त्रैलोक्यं स्वेन तेजसा।
कृता प्रतिज्ञा सफला प्रीतोऽस्मि स्वसुतेन वै ॥ ४ ॥

अयं च पुत्रोऽतिबलस्तव रावण वीर्यवान्।
जगतीन्द्रजिदित्येव परिव्यातो भविष्यति ॥ ५ ॥

बलवान्दुर्जयश्चैव भविष्यत्येव राक्षसः।
यं समाश्रित्य ते राजन्स्थापितास्त्रिदशा वशो ॥ ६ ॥

तन्मुच्यतां महाबाहो महेन्द्रः पाकशासनः।
किञ्चास्य मोक्षणार्थाय प्रयच्छन्तु दिवौकसः ॥ ७ ॥

अथाब्रवीन्महातेजा इन्द्रजित्समितिज्ञयः।
अमरत्वमहं देव वृणे यद्येष मुच्यते ॥ ८ ॥

चतुष्पदां खेचराणामन्येषां वा महौजसाम्।
वृक्षगुल्मक्षुपलतातृणोपलमहीभृताम् ॥ ९ ॥

सर्वेऽपि जन्तवोऽन्योन्यं भेतव्ये सति विभ्यति।
अतोऽत्र लोके सर्वेषां सर्वस्माच्च भवेद्दयम् ॥ १० ॥

ततोऽब्रवीन्महातेजा मेघनादं प्रजापतिः।
नास्ति सर्वामरत्वं हि कस्यचित्प्राणिनो भुवि।
चतुष्पदः पक्षिणश्च भूतानां वा महौजसाम् ॥ ११ ॥

श्रुत्वा पितामहेनोक्तमिन्द्रजित्यभुणाव्ययम् ॥ १२ ॥

्वं हि कस्यचित्प्राणिनो भुवि।
अथाब्रवीत्स तत्रस्थं मेघनादो महावलः।
श्रूयतां वा भवेत्सिद्धिः शतक्रतुविमोक्षणे ॥ १३ ॥

ममेषं नित्यशो हर्व्यैर्मन्त्रैः समूज्य पावकम्।
सङ्ग्राममवतर्तु च शत्रुनिर्जयकाङ्क्षणः ॥ १४ ॥

अश्वयुक्तो रथो मह्यमुत्तिष्ठेतु विभावसोः।
तत्स्थस्यामरता स्यान्मे एष मे निश्चयो वरः ॥ १५ ॥

तस्मिन्यद्यसमाप्ते च जप्यहोमे विभावसौ।
युध्येयं देव सङ्ग्रामे तदा मे स्याद्विनाशनम् ॥ १६ ॥

सर्वो हि तपसा देव वृणोत्यमरतां पुमान्।
विक्रमेण मया त्वेतदमरत्वं प्रवर्तितम् ॥ १७ ॥

एवमस्त्विति तं चाह वाक्यं देवः पितामहः।
मुक्तश्वेन्द्रजिता शक्रो गताश्च त्रिदिवं सुराः ॥ १८ ॥

एतस्मिन्नन्तरे राम दीनो भ्रष्टाम्बरद्युतिः।
इन्द्रश्चिन्तापरीतात्मा ध्यानतत्परतां गतः ॥ १९ ॥

तं तु दृष्ट्वा तथाभूतं प्राह देवः प्रजापतिः।
शतक्रतो किमु पुरा करोति स्म सुदुष्कृतम् ॥ २० ॥

अमरेन्द्र मया बह्यः प्रजाः सृष्टास्तथा प्रभो।
एकवर्णाः समाभाषा एकरूपाश्च सर्वशः ॥ २१ ॥

तासां नास्ति विशेषो हि दर्शने लक्षणेऽपि वा।
ततोऽहमेकाग्रमनास्ताः प्रजाः परिचिन्तयम् ॥ २२ ॥

सोऽहं तासां विशेषार्थं स्त्रियमेकां विनिर्ममे।
यद्यत्प्रजानां प्रत्यङ्गं विशिष्टं तत्तदुद्धृतम् ॥ २३ ॥

ततो मया रूपगुणैरहल्या स्त्री विनिर्मिता।
हलं नामेह वैरूपं हल्यं तत्प्रभवं भवेत् ॥ २४ ॥

यस्मान्न विद्यते हल्यं तेनाहल्येति विश्रुता।
अहल्येति मया शक्र तस्या नाम प्रवर्तितम् ॥ २५ ॥

निर्मितायां च देवेन्द्र तस्यां नार्या सुरर्षभ।
भविष्यतीति कस्यैषा मम चिन्ता ततोऽभवत् ॥ २६ ॥

त्वं तु शक्र तदा नारीं जानीषे मनसा प्रभो।
स्थानाधिकतया पत्नी ममैषेति पुरन्दर ॥ २७ ॥

सा मया न्यासभूता तु गौतमस्य महात्मनः।
न्यस्ता बहूनि वर्षाणि तेन निर्यातिता च ह ॥ २८ ॥

ततस्तस्य परिज्ञाय महास्थैर्यं महामुनेः।
ज्ञात्वा तपसि सिद्धिं च पत्व्यर्थं स्पर्शिता तदा ॥ २९ ॥

सङ्कुद्धस्त्वं हि धर्मात्मन् गत्वा तस्याश्रमं मुनेः।
दृष्टवांश्च तदा तां स्त्रीं दीप्तामभिशिखामिव ॥ ३० ॥

सा त्वया धर्षिता शक्र कामार्तेन समन्युना।
दृष्टस्त्वं च तदा तेन ह्याश्रमे परमर्षिणा ॥ ३१ ॥

ततः क्रुद्धेन तेनाऽसि शसः परमतेजसा।
गतोऽसि येन देवेन्द्र दशाभागविपर्ययम् ॥ ३२ ॥

यस्मान्मे धर्षिता पली त्वया वासव निर्भयम्।
तस्मात्त्वं समरे राजञ्चत्रुहस्तं गमिष्यसि ॥ ३३ ॥

अयं तु भावो दुर्बुद्धे यस्त्वयेह प्रवर्तितः।
मानुषेष्वपि लोकेषु भविष्यति न संशयः ॥ ३४ ॥

तत्रार्थं तस्य यः कर्ता त्वर्यर्थं निपतिष्यति।
न च ते स्थावरं स्थानं भविष्यति न संशयः ॥ ३५ ॥

यश्च यश्च सुरेन्द्रः स्याद्भुवः स न भविष्यति।
एष शापो मया मुक्त इत्यसौ त्वां तदाऽब्रवीत् ॥ ३६ ॥

तां तु भार्या स निर्भत्य सोऽब्रवीत्सुमहातपाः।
दुर्विनीते विनिध्वंस ममाश्रमसमीपतः ॥ ३७ ॥

रूपयौवनसम्पन्ना यस्मात्त्वमनवस्थिता।
तस्माद्गपती लोके न त्वमेका भविष्यति ॥ ३८ ॥

रूपं च ते प्रजाः सर्वा गमिष्यन्ति न संशयः।
यत्तदेकं समाश्रित्य विभ्रमोऽयमुपस्थितः ॥ ३९ ॥

तदाप्रभृति भूयिष्ठं प्रजा रूपसमन्विताः।
सा तं प्रसादयामास महर्षिं गौतमं तदा ॥ ४० ॥

अज्ञानाद्विष्टा विप्र त्वद्वैपेण दिवौकसा।
न कामकाराद्विप्रेषं प्रसादं कर्तुमर्हसि॥४१॥

अहल्यया त्वेवमुक्तः प्रत्युवाच स गौतमः।
उत्पत्स्यति महातेजा इक्ष्वाकूणां महारथः॥४२॥

रामो नाम श्रुतो लोके वनं चाप्युपयास्यति।
ब्राह्मणार्थे महाबाहुर्विष्णुर्मानुषविग्रहः।
तं द्रक्ष्यसि यदा भद्रे ततः पूता भविष्यसि॥४३॥

स हि पावयितुं शक्तस्त्वया यदुष्कृतं कृतम्।
तस्यातिथ्यं च कृत्वा वै मत्समीपं गमिष्यसि॥४४॥

वत्स्यसि त्वं मया सार्धं तदा हि वरवर्णिनि।
एवमुक्त्वा स विप्रर्षिराजगाम स्वमाश्रमम्॥४५॥

तपश्चाचार सुमहत्सा पत्नी ब्रह्मवादिनः।
शापोत्सर्गाद्वि तस्येदं मुनेः सर्वमुपस्थितम्॥४६॥

तत्स्मर त्वं महाबाहो दुष्कृतं यत्त्वया कृतम्।
तेन त्वं ग्रहणं शत्रोर्यातो नान्येन वासव॥४७॥

शीघ्रं वै यज यज्ञं त्वं वैष्णवं सुसमाहितः।
पावितस्तेन यज्ञेन यास्यसे त्रिदिवं ततः॥४८॥

पुत्रश्च तव देवेन्द्र न विनष्टो महारणो।
नीतः सन्निहितश्चैव आर्यकेण महोदधौ॥४९॥

एतच्छ्रुत्वा महेन्द्रस्तु यज्ञमिष्ठा च वैष्णवम्।
पुनस्त्रिदिवमाक्रामदन्वशासच्च देवराट्॥५०॥

एतदिन्द्रजितो नाम बलं यत्कीर्तिं मया।
निर्जितस्तेन देवेन्द्रः प्राणिनोऽन्ये तु किं पुनः ॥५१॥

आश्चर्यमिति रामश्च लक्ष्मणश्चाब्रवीत्तदा।
अगस्त्यवच्चनं श्रुत्वा वानरा राक्षसास्तदा ॥५२॥

विभीषणस्तु रामस्य पार्श्वस्थो वाक्यमब्रवीत्।
आश्चर्यं स्मारितोऽस्म्यद्य यत्तद्वृष्टं पुरातनम् ॥५३॥

अगस्त्यं त्वब्रवीद्रामः सत्यमेतच्छ्रुतं च मे ॥५४॥

एवं राम समुद्भूतो रावणो लोककण्टकः।
सपुत्रो येन सङ्घामे जितः शकः सुरेश्वरः ॥५५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
इन्द्रपराजयकारणकथनम् नाम त्रिंशः सर्गः ॥ ७-३० ॥

॥ एकत्रिंशः सर्गः — रावणनर्मदावगाहः ॥

ततो रामो महातेजा विस्मयात्पुनरेव हि।
उवाच प्रणतो वाक्यमगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥ १ ॥

भगवत्राक्षसः क्रूरो यदाप्रभृति मेदिनीम्।
पर्यटतिं तदा लोकाः शून्या आसन्दिजोत्तम ॥ २ ॥

राजा वा राजमात्रो वा किं तदा नात्र कश्चन।
धर्षणं यत्र न प्राप्तो रावणो राक्षसेश्वरः ॥ ३ ॥

उताहो हतवीर्यास्ते बभूवः पृथिवीक्षितः।
बहिष्कृता वरास्त्रैश्च बहवो निर्जिता नृपाः ॥ ४ ॥

राघवस्य वचः श्रुत्वा ह्यगस्त्यो भगवानृषिः।
उवाच रामं प्रहसन्पितामह इवेश्वरम्॥५॥

इत्येवं बाधमानस्तु पार्थिवान्पार्थिवर्षभ।
चचार रावणो राम पृथिवीं पृथिवीपते॥६॥

ततो माहिष्मतीं नाम पुरीं स्वर्गपुरीप्रभाम्।
सम्प्राप्तो यत्र सान्निध्यं सदासीद्वसुरेतसः॥७॥

तुल्य आसीन्नप्रस्तस्य प्रभावाद्वसुरेतसः।
अर्जुनो नाम यत्राम्निः शरकुण्डेशयः सदा॥८॥

तमेव दिवसं सोऽथ हैहयाधिपतिर्बली।
अर्जुनो नर्मदां रन्तुं गतः स्त्रीभिः सहेश्वरः॥९॥

तमेव दिवसं सोऽथ रावणस्तत्र आगतः।
रावणो राक्षसेन्द्रस्तु तस्यामात्यानपृच्छत॥१०॥

कार्जुनो नृपतिः शीघ्रं सम्यगाख्यातुमर्हथ।
रावणोऽहमनुप्राप्तो युद्धेष्पुर्नृवरेण ह।
ममागमनमप्यग्रे युष्माभिः सन्निवेद्यताम्॥११॥

इत्येवं रावणेनोक्तास्तेऽमात्याः सुविपश्चितः।
अब्रुवत्राक्षसपतिमसान्निध्यं महीपतेः॥१२॥

श्रुत्वा विश्रवसः पुत्रः पौराणामर्जुनं गतम्।
अपसृत्यागतो विन्ध्यं हिमवत्सन्निभं गिरिम्॥१३॥

स तमन्न्रमिवाविष्टमुद्धन्तमिव मेदिनीम्।
अपश्यद्रावणो विन्ध्यमालिखन्तमिवाम्बरम्॥१४॥

सहस्रशिखरोपेतं सिंहाध्युषितकन्द्रम्।
प्रपातपतितैस्तोयैः सादृहासमिवाम्बुधिम्॥ १५॥

देवदानवगन्ध्यैः साप्सरोगणकिन्नरैः।
स्वस्त्रीभिः क्रीडमानैश्च स्वर्गभूतं महोच्छयम्॥ १६॥

नदीभिः स्यन्दमानाभिः स्फटिकप्रतिमं जलम्।
फणाभिश्चलजिह्वाभिरनन्तमिव विष्टितम्॥ १७॥

उत्कामन्तं दरीवन्तं हिमवत्सन्निभं गिरिम्।
पश्यमानस्ततो विन्ध्यं रावणो नर्मदां ययौ॥ १८॥

चलोपलजलां पुण्यां पश्चिमोदधिगामिनीम्॥ १९॥

महिषैः सृमरैः सिंहैः शार्दूलक्षणजोत्तमैः।
उष्णाभितसैस्तृष्णितैः सङ्घोभितजलाशयाम्॥ २०॥

चक्रवाकैः सकारण्डैः सहंसजलकुक्तैः।
सारसैश्च सदा मत्तैः सुकूजद्धिः समावृताम्॥ २१॥

फुलद्रुमकृतोत्तंसां चक्रवाकयुगस्तनीम्।
विस्तीर्णपुलिनश्रोणीं हंसावलिसुमेरवलाम्॥ २२॥

पुष्परेण्वनुलिसाङ्गिं जलफेनामलांशुकाम्।
जलावगाहसंस्पर्शा फुलोत्पलशुभेक्षणाम्।
पुष्पकादवरुद्याशु नर्मदां सरितां वराम्॥ २३॥

इष्टामिव वरां नारीमवगाह्य दशाननः।
स तस्याः पुलिने रम्ये नानामुनिनिषेविते॥ २४॥

उपोपविष्टैः सचिवैः सार्धं राक्षसपुञ्जवः।
प्रख्याय नर्मदां सोऽथ गङ्गेयमिति रावणः॥ २५॥

नर्मदादर्शजं हृष्माप्तवान् राक्षसाधिपः।
उवाच सचिवांस्तत्र सलीलं शुकसारणौ ॥ २६ ॥

एष रश्मिसहस्रेण जगत्कृत्वैव काञ्चनम्।
तीक्ष्णतापकरः सूर्यो नभसोऽर्धं समाश्रितः ॥ २७ ॥

मामासीनं विदित्वैव चन्द्रायति दिवाकरः ॥ २८ ॥

नर्मदाजलशीतश्च सुगन्धिः श्रमनाशनः।
मद्भयादनिलोऽप्यत्र वात्येष सुसमाहितः ॥ २९ ॥

इयं वापि सरिच्छेष्ठा नर्मदा नर्मवर्धिनी।
नक्रमीनविहङ्गोर्मिः सभयेवाङ्गना स्थिता ॥ ३० ॥

तद्भवन्तः क्षताः शस्त्रैर्नैरप्येतन्द्रसमैर्युधि।
चन्दनस्य रसेनेव रुधिरेण समुक्षिताः ॥ ३१ ॥

ते यूयमवगाहध्वं नर्मदां शर्मदां शुभाम्।
महापद्ममुखा मत्ता गङ्गामिव गहागजाः।
अस्यां स्नात्वा महानद्यां पाप्मानं विप्रमोक्ष्यथ ॥ ३२ ॥

अहमप्यद्य पुलिने शरदिन्दुसमप्रमे।
पुष्पोपहारं शनकैः करिष्यामि कपर्दिनः ॥ ३३ ॥

रावणेनैवमुक्तास्तु प्रहस्तशुकसारणाः।
समहोदरधूम्राक्षा नर्मदां विजगाहिरे ॥ ३४ ॥

राक्षसेन्द्रगजैस्तैस्तु क्षोभिता नर्मदा नदी।
वामनाङ्गनपद्माद्यैर्गङ्गा इव महागजैः ॥ ३५ ॥

ततस्ते राक्षसाः स्नात्वा नर्मदायां महाबलाः।
उत्तीर्य पुष्पाण्याजहुर्बल्यर्थं रावणस्य तु ॥ ३६ ॥

नर्मदापुलिने हृद्ये शुभ्राभ्रसदृशप्रभे।
राक्षसैस्तु मुहूर्तेन कृतः पुष्पमयो गिरिः ॥ ३७ ॥

पुष्पेषूपहृतेष्वेवं रावणो राक्षसेश्वरः।
अवतीर्णो नदीं स्नातुं गङ्गामिव महागजः ॥ ३८ ॥

तत्र स्नात्वा च विधिवज्जस्वा जप्यमनुत्तमम्।
नर्मदासलिलात्तस्मादुत्ततार स रावणः ॥ ३९ ॥

ततः क्षिण्माम्बरं त्यक्त्वा शुक्लवस्त्रसमावृतम्।
रावणं प्राञ्छलिं यान्तमन्वयुः सर्वराक्षसाः ॥ ४० ॥

तद्रतीवशमापन्ना मूर्तिमन्त इवाच्चलाः।
यत्र यत्र च याति स्म रावणो राक्षसेश्वरः।
जाम्बूनदमयं लिङ्गं तत्र तत्र स्म नीयते ॥ ४१ ॥

वालुकावेदिमध्ये तु तल्लिङ्गं स्थाप्य रावणः।
अर्चयामास गन्धैश्च पुष्पैश्चामृतगन्धिभिः ॥ ४२ ॥

ततः सतामार्तिहरं परं वरं वरप्रदं चन्द्रमयूरखभूषणम्।
समर्चयित्वा स निशाचरो जगौ प्रसार्य हस्तान्प्रणनर्त चाग्रतः ॥ ४३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रावणनर्मदावगाहः नाम एकत्रिंशः सर्गः ॥ ७-३१ ॥

॥ द्वात्रिंशः सर्गः — रावणग्रहणम् ॥

नर्मदापुलिने यत्र राक्षसेन्द्रः सुदारुणः।
पुष्पोपहारं कुरुते तस्मादेशाददूरतः ॥ १ ॥

अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो माहिष्मत्याः पतिः प्रभुः।
 क्रीडते सह नारीभिर्नर्मदातोयमाश्रितः ॥२॥
 तासां मध्यगतो राजा रराज च तदार्जुनः।
 करेणूनां सहस्रस्य मध्यस्थ इव कुञ्जरः ॥३॥
 जिज्ञासुः स तु बाहूनां सहस्रस्योत्तमं बलम्।
 रुरोध नर्मदावेगं बाहुभिर्बहुभिर्वृतः ॥४॥
 कार्तवीर्यभुजासक्तं तज्जलं प्राप्य निर्मलम्।
 कूलोपहारं कुर्वाणं प्रतिस्थोतः प्रधावति ॥५॥
 समीननक्रमकरः सपुष्पकुशसंस्तरः।
 स नर्मदाम्भसो वेगः प्रावृद्धाल इवाबभौ ॥६॥
 स वेगः कार्तवीर्यण सम्प्रेषित इवाम्भसः।
 पुष्पोपहारं सकलं रावणस्य जहार ह ॥७॥
 रावणोऽर्धसमाप्तं तमुत्सृज्य नियमं तदा।
 नर्मदां पश्यते कान्तां प्रतिकूलां यथा प्रियाम् ॥८॥
 पश्यिमेन तु तं दृष्ट्वा सागरोद्धारसन्निभम्।
 वर्धन्तमम्भसो वेगं पूर्वामाशां प्रविश्य तु ॥९॥
 ततोऽनुभ्रान्तशकुनां स्वभावोपरमे स्थिताम्।
 निर्विकाराङ्नाभासामपश्यद्रावणो नदीम् ॥१०॥
 सव्येतरकराङ्गुल्या सशब्दं च दशाननः।
 वेगप्रभावमन्वैष्टुं सोऽदिशच्छुकसारणौ ॥११॥
 तौ तु रावणसन्दिष्टौ भ्रातरौ शुकसारणौ।
 व्योमान्तरगतौ वीरौ प्रस्थितौ पश्यिमामुखौ ॥१२॥

अर्धयोजनमात्रं तु गत्वा तौ रजनीचरौ।
पश्येतां पुरुषं तोये क्रीडन्तं सहयोषितम्॥ १३॥

बृहत्सालप्रतीकाशं तोयव्याकुलमूर्धजम्।
मदरक्तान्तनयनं मदव्याकुलतेजसम्॥ १४॥

नदीं बाहुसहस्रेण रुन्धन्तमरिमद्दनम्।
गिरि पादसहस्रेण रुन्धन्तमिव मेदिनीम्॥ १५॥

बालानां वरनारीणां सहस्रेण समावृतम्।
समदानां करेणूनां सहस्रेणेव कुञ्जरम्॥ १६॥

तमद्भुततमं दृष्ट्वा राक्षसौ शुकसारणौ।
सन्निवृत्तावुपागम्य रावणं तमथोचतुः॥ १७॥

बृहत्सालप्रतीकाशः कोऽप्यसौ राक्षसेश्वर।
नर्मदां रोधवद्भूष्मा क्रीडापयति योषितः॥ १८॥

तेन बाहुसहस्रेण सन्निरुद्धजला नदी।
सागरोद्धारसङ्काशानुद्धारान्तृजते मुहुः॥ १९॥

इत्येवं भाषमाणौ तौ निशाम्य शुकसारणौ।
रावणोऽर्जुन इत्युत्तवा प्रययौ युद्धलालसः॥ २०॥

अर्जुनाभिमुखे तस्मिन्नावणे राक्षसाधिपे।
चण्डः प्रवाति पवनः सनादः सुरजास्तथा॥ २१॥

सकृदेव कृतो रावः सरक्तः प्रेषितो घनैः।
महोदरमहापार्श्वधूम्राक्षशुकसारणैः॥ २२॥

संवृतो राक्षसेन्द्रस्तु तत्रागायत्र चार्जुनः ।
अदीर्घेणैव कालेन स तदा राक्षसो बली ।
तं नर्मदाहृदं भीममाजगामाञ्जनप्रभः ॥ २३ ॥

स तत्र स्त्रीपरिवृतं वाशिताभिरिव द्विपम् ।
नरेन्द्रं पश्यते राजा राक्षसानां तदार्जुनम् ॥ २४ ॥

स रोषादक्तनयनो राक्षसेन्द्रो बलोद्धतः ॥ २५ ॥

इत्येवमर्जुनामात्यनाह गम्भीरया गिरा ।
अमात्याः क्षिप्रमारब्ध्यात हैहयस्य नृपस्य वै ॥ २६ ॥

युद्धार्थी समनुप्राप्तो रावणो नाम राक्षसः ।
रावणस्य वचः श्रुत्वा मन्त्रिणोऽथार्जुनस्य ते ।
उत्तस्थुः सायुधास्त्राश्च रावणं वाक्यमब्रुवन् ॥ २७ ॥

युद्धस्य कालो विज्ञेयः साधु भोः साधु रावण ॥ २८ ॥

चः श्रुत्वा मन्त्रिणोऽथार्जुनस्य ते
यः क्षीबं स्त्रीवृतं चैव योद्धुमुत्सहते नृपम् ।
स्त्रीसमक्षं कथं यत्तद्योद्धुमुत्सहस्रार्जुनम्
वाशितामध्यगं मत्तं शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ २९ ॥

क्षमस्वाद्य दशग्रीव चोष्यतां रजनी त्वया ।
युद्धे श्रद्धा च यद्यास्ति श्वस्तात समरेऽर्जुनम् ॥ ३० ॥

यद्यद्यास्ति मतिर्योद्धुं युद्धतृष्णासमावृता ।
निहत्यास्मांस्ततो युद्धमर्जुनेनोपयास्यसि ॥ ३१ ॥

ततस्ते रावणामात्यैरमात्याः पार्थिवस्य तु ।
सूदिताश्चापि ते युद्धे भक्षिताश्च बुभुक्षितैः ॥ ३२ ॥

ततो हलहलाशब्दो नर्मदातीर आबभौ।
अर्जुनस्यानुयातऽणां रावणस्य च मन्त्रिणाम्॥ ३३॥

इषुभिस्तोमरैः शूलैस्त्रिशूलैर्वज्रकर्षणैः।
सरावणानर्दयन्तः समन्तात्समभिद्रुताः॥ ३४॥

हैहयाधिपयोधानां वेग आसीत्सुदारुणः।
सनकमीनमकरसमुद्रस्येव निःस्वनः॥ ३५॥

रावणस्य तु तेऽमात्याः प्रहस्तशुकसारणाः।
कार्तवीर्यबलं कुद्धा निर्दहन्ति स्म तेजसा॥ ३६॥

अर्जुनाय तु तत्कर्म रावणस्य समन्त्रिणः।
क्रीडमानाय कथितं पुरुषैर्द्वाररक्षिभिः॥ ३७॥

श्रुत्वा न भेतव्यमिति स्त्रीजनं तं ततोऽर्जुनः।
उत्तरार जलात्तस्माद्ज्ञातोयादिवाञ्जनः॥ ३८॥

क्रोधदूषितनेत्रस्तु स ततोऽर्जुनपावकः।
प्रजज्वाल महाघोरो युगान्त इव पावकः॥ ३९॥

स तूर्णतरमादाय वरहेमाङ्गदो गदाम्।
अभिद्रुताव रक्षांसि तमांसीव दिवाकरः॥ ४०॥

बाहुविक्षेपकरणां समुद्घम्य महागदाम्।
गारुडं वेगमास्थाय चापपातैव सोऽर्जुनः॥ ४१॥

तस्य मार्गं समारुच्य विन्ध्योऽर्कस्येव पर्वतः।
स्थितो विन्ध्य इवाकम्प्यः प्रहस्तो मुसलायुधः॥ ४२॥

ततोऽस्य मुसलं घोरं लोहबद्धं महोद्धतः।
प्रहस्तः प्रेषयन्कुद्धो ररास च यथाम्बुदः॥ ४३॥

तस्याग्रे मुसलस्याग्निरशोकापीडसन्निभः ।
 प्रहस्तकरमुक्तस्य बभूव प्रदहन्निव ॥ ४४ ॥
 अथायान्तं तु मुसलं कार्तवीर्यस्तदार्जुनः ।
 निपुणं वश्यामास सगदोऽगदविक्रमः ॥ ४५ ॥
 ततस्तमभिद्राव प्रहस्तं हैहयाधिपः ।
 ऋमयानो गदां गुर्वीं पञ्चबाहुशतोच्छयाम् ॥ ४६ ॥
 तथा हतोऽतिवेगेन प्रहस्तो गदया तदा ।
 निपात स्थितः शैलो वज्रिवज्रहतो यथा ॥ ४७ ॥
 प्रहस्तं पतितं दृष्ट्वा मारीचशुकसारणाः ।
 समहोदरधूमाक्षा ह्यपसृष्टा रणाजिरात् ॥ ४८ ॥
 अपक्रान्तेष्वमात्येषु प्रहस्ते वै निपातिते ।
 रावणोऽभ्यद्रवत्तूर्णमर्जुनं नृपसत्तमम् ॥ ४९ ॥
 सहस्रबाहोस्तद्युद्धं विंशद्वाहोश्च दारुणम् ।
 नृपराक्षसयोस्तत्र चारब्दं रोमहर्षणम् ॥ ५० ॥
 सागराविव संरब्धौ चलन्मूलाविवाचलौ ।
 तेजोयुक्ताविवादित्यौ प्रदहन्ताविवानलौ ॥ ५१ ॥
 बलोद्धतौ यथा नागौ वाशितार्थे यथा वृष्टौ ।
 मेघाविव विनर्दन्तौ सिंहाविव बलोत्कटौ ॥ ५२ ॥
 रुद्रकालाविव कुञ्जौ तदा तौ राक्षसार्जुनौ ।
 परस्परं गदाभ्यां तौ ताडयामासतुभृशम् ॥ ५३ ॥
 वज्रप्रहारानचला यथा घोरान्विषेहिरे ।
 गदाप्रहारांस्तौ तत्र सेहाते नरराक्षसौ ॥ ५४ ॥

यथाऽ शनिरकेभ्यस्तु जायतेऽथ प्रतिश्रुतिः।
तथा तयोर्गदापोर्थैर्दीशः सर्वाः प्रतिश्रुताः ॥५५॥

अर्जुनस्य गदा सा तु पात्यमानाऽहितोरसि।
काञ्चनाभं नभश्वके विद्युत्सौदामिनी यथा ॥५६॥

तथैव रावणेनापि पात्यमाना मुहुर्मुहुः।
अर्जुनोरसि निर्भाति गदोल्केव महागिरौ ॥५७॥

नार्जुनः खेदमायाति न राक्षसगणेश्वरः।
इदमासीत्तयोर्युद्धं यथा पूर्वं बलीन्द्रयोः ॥५८॥

शृङ्गैरिव वृषायुध्यन्दन्ताग्रैरिव कुञ्जरौ।
परस्परं तौ निघन्तौ नरराक्षससत्तमौ ॥५९॥

ततोऽर्जुनेन क्रुद्धेन सर्वप्राणेन सा गदा।
स्तनयोरन्तरे मुक्ता रावणस्य महोरसि ॥६०॥

वरदानकृतत्राणे सा गदा रावणोरसि।
दुर्बलेव यथावेगं द्विघाभूत्वाऽपततिक्षतौ ॥६१॥

स त्वर्जुनप्रमुक्तेन गदापातेन रावणः।
अपासपद्धनुर्मात्रं निषसाद च निष्टनन् ॥६२॥

स विहूलं तदालक्ष्य दशग्रीवं ततोऽर्जुनः।
सहस्रोत्पत्य जग्राह गरुत्मानिव पन्नगम् ॥६३॥

स तु बाहुसहस्रेण बलाद्वृद्धं दशाननम्।
बवन्धं बलवान्नाजा बलिं नारायणो यथा ॥६४॥

बध्यमाने दशग्रीवे सिद्धचारणदेवताः।
साध्वीतिवादिनः पुष्टैः किरन्त्यर्जुनमूर्धनि ॥६५॥

व्याघ्रो मृगमिवादाय मृगराडिव दन्तिनम्।
ननाद हैहयो राजा हर्षादम्बुदवन्मुहुः ॥ ६६ ॥

प्रहस्तस्तु समाश्वस्तो दृष्ट्वा बद्धं दशाननम्।
सह तै राक्षसैः क्रुद्धश्चाभिदुद्राव पार्थिवम् ॥ ६७ ॥

नक्तञ्चराणां वेगस्तु तेषामापततां बभौ।
उद्धूत आतपापाये पयोदानामिवाम्बुधौ ॥ ६८ ॥

मुञ्च मुञ्चेति भाषन्तस्तिष्ठतिष्ठेति चासकृत्।
मुसलानि सशूलानि सोत्ससर्ज तदार्जुने ॥ ६९ ॥

अप्राप्तान्येव तान्याशु असम्भ्रान्तस्तदार्जुनः।
आयुधान्यमरारीणां जग्राहारिनिष्ठूदनः ॥ ७० ॥

ततस्तैरेव रक्षांसि दुर्घैः प्रवरायुधैः।
भित्त्वा विद्रावयामास वायुरम्बुधरानिव ॥ ७१ ॥

राक्षसांस्त्रासयित्वा तु कार्तवीर्योऽर्जुनस्तदा।
रावणं गृह्ण नगरं प्रविवेश सुहृद्वतः ॥ ७२ ॥

स कीर्यमाणः कुसुमाक्षतोत्करैर्द्विजैः सपौरैः पुरुहूतसन्निभः।
तदाऽर्जुनः सम्प्रविवेश तां पुरीं बलिं निगृह्येव सहस्रलोचनः ॥ ७३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रावणग्रहणम् नाम द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ७-३२ ॥

॥ त्रयस्त्रिंशः सर्गः — रावणविमोक्षः ॥

रावणग्रहणं तत्तु वायुग्रहणसन्निभम्।
ततः पुलस्त्यः शुश्राव कथितं दिवि दैवतैः ॥ १ ॥

ततः पुत्रकृतस्नेहात्कम्प्यमानो महाधृतिः।
माहिष्मतीपतिं द्रष्टुमाजगाम महानृषिः॥२॥

स वायुमार्गमास्थाय वायुतुल्यगतिर्द्विजः।
पुरीं माहिष्मतीं प्राप्तो मनःसम्पातविक्रमः॥३॥

सोऽमरावतिसङ्काशां हृष्टपुष्टजनाकुलाम्।
प्रविवेश पुरीं ब्रह्मा इन्द्रस्येवामरावतीम्॥४॥

पादचारमिवादित्यं निष्पतन्तं सुदुर्दशम्।
ततस्ते प्रत्यभिज्ञाय अर्जुनाय निवेदयन्॥५॥

पुलस्त्य इति विज्ञाय वचनाद्वैहयाधिपः।
शिरस्यञ्जलिमाधाय प्रत्युद्भृतपस्त्विनम्॥६॥

पुरोहितोऽस्य गृह्णार्थं मधुपर्कं तथैव च।
पुरस्तात्प्रययौ राज्ञः शकस्येव बृहस्पतिः॥७॥

ततस्तमृषिमायान्तमुद्यन्तमिव भास्करम्।
अर्जुनो दृश्य सम्भ्रान्तो ववन्देन्द्र इवेश्वरम्॥८॥

स तस्य मधुपर्कं गां पाद्यमर्घ्यं निवेद्य च।
पुलस्त्यमाह राजेन्द्रो हर्षगद्ददया गिरा॥९॥

अद्यैवममरावत्या तुल्या माहिष्मती कृता।
अद्याहं तु द्विजेन्द्र त्वां यस्मात्पश्यामि दुर्दशम्॥१०॥

अद्य मे कुशलं देव अद्य मे कुशलं व्रतम्।
अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः।
यस्माद्वेवगणैर्वन्द्यौ वन्देऽहं चरणौ तव॥११॥

इदं राज्यमिमे पुत्रा इमे दारा इमे वयम्।
ब्रह्मनिं कुर्मि किं कार्यमाङ्गापयतु नो भवान्॥ १२॥

तं धर्मेऽग्निषु पुत्रेषु शिवं पूष्ट्वा च पार्थिवम्।
पुलस्त्योवाच राजानं हैहयानां तथाऽर्जुनम्॥ १३॥

नरेन्द्राम्बुजपत्राक्षं पूर्णचन्द्रनिभानन।
अतुलं ते बलं येन दशाश्रीवस्त्वया जितः॥ १४॥

भयाद्यस्योपतिष्ठेतां निष्पन्दौ सागरानिलौ।
सोऽयं मृधे त्वया बद्धः पौत्रो मे रणदुर्जयः॥ १५॥

पुत्रकस्य यशः पीतं नाम विश्रावितं त्वया।
मद्वाक्याद्याच्यमानोऽद्य मुञ्च वत्सं दशाननम्॥ १६॥

पुलस्त्याङ्गां प्रगृह्योचे न किञ्चन वचोऽर्जुनः।
मुमोच वै पार्थिवेन्द्रो राक्षसेन्द्रं प्रहृष्टवत्॥ १७॥

स तं प्रमुच्य त्रिदशारिमर्जुनः प्रपूज्य दिव्याभरणस्त्रगम्बरैः।
अहिंसकं सख्यमुपेत्य साग्निकं प्रणम्य तं ब्रह्मसुतं गृहं ययौ॥ १८॥

पुलस्त्येनापि सन्त्यक्तो राक्षसेन्द्रः प्रतापवान्।
परिष्वक्तः कृतातिथ्यो लज्जमानो विनिर्जितः॥ १९॥

पितामहसुतश्चापि पुलस्त्यो मुनिपुङ्गवः।
मोचयित्वा दशाश्रीवं ब्रह्मलोकं जगाम ह॥ २०॥

एवं स रावणः प्राप्तः कार्तवीर्यात्पर्धर्षणम्।
पुलस्त्यवच्चनाच्चापि पुनर्मुक्तो महाबलः॥ २१॥

एवं बलिभ्यो बलिनः सन्ति राघवनन्दन।
नावज्ञा हि परे कार्या य इच्छेत् प्रियमात्मनः॥ २२॥

ततः स राजा पिशिताशनानां सहस्रबाहोरूपलभ्य मैत्रीम्।
पुनर्नृपाणां कदनं चकार चचार सर्वा पृथिवीं च दर्पात्॥२३॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रावणविमोक्षः नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥७-३३॥

॥ चतुर्खिंशः सर्गः — वालिरावणसर्व्यम् ॥

अर्जुनेन विमुक्तस्तु रावणो राक्षसाधिपः।
चचार पृथिवीं सर्वामनिर्विणस्तथा कृतः॥१॥

राक्षसं वा मनुष्यं वा शृणुतेऽयं बलाधिकम्।
रावणस्तं समासाद्य युद्धे ह्यति दर्पितः॥२॥

ततः कदाचित्किञ्चिन्न्यां नगरीं वालिपालिताम्।
गत्वा ह्यति युद्धाय वालिनं हेममालिनम्॥३॥

ततस्तु वानरामात्यस्तारस्तारापिता प्रभुः।
उवाच वानरो वाक्यं युद्धप्रेष्मुमुपागतम्॥४॥

राक्षसेन्द गतो वाली यस्ते प्रतिबलो भवेत्।
कोऽन्यः प्रमुखतः स्थातुं तव शक्तः प्रवज्जमः॥५॥

चतुर्भ्योऽपि समुद्रेभ्यः सन्ध्यामन्वास्य रावण।
इमं मुहूर्तमायाति वाली तिष्ठ मुहूर्तकम्॥६॥

एतानस्थिच्यान्पश्य य एते शङ्खपाण्डुराः।
युद्धार्थिनामिमे राजन्वानराधिपतेजसा॥७॥

यद्वाऽमृतरसः पीतस्त्वया रावण राक्षस।
तदा वालिनमासाद्य तदन्तं तव जीवितम्॥८॥

पश्येदानीं जगच्चित्रमिमं विश्रवसः सुता।
इदं मुहूर्तं तिष्ठस्व दुर्लभं ते भविष्यति ॥९॥

अथवा त्वरसे मर्तु गच्छ दक्षिणसागरम्।
वालिनं द्रक्ष्यसे तत्र भूमिस्थमिव पावकम् ॥१०॥

स तु तारं विनिर्भृत्यर्थं रावणो लोकरावणः।
पुष्पकं तत्समारुद्ध्य प्रययौ दक्षिणार्णवम् ॥११॥

तत्र हेमगिरिप्रख्यं तरुणार्कनिभाननम्।
रावणो वालिनं दृष्ट्वा सन्ध्योपासनतत्परम् ॥१२॥

पुष्पकादवरुद्ध्याथ रावणोऽञ्जनसन्निभः।
ग्रहीतुं वालिनं तूर्णं निःशब्दपदमाव्रजत् ॥१३॥

यदृच्छया तदा दृष्टो वालिनापि स रावणः।
पापाभिप्रायवान् दृष्ट्वा चकार न तु सम्ब्रमम् ॥१४॥

शशमालक्ष्य सिंहो वा पन्नगं गरुडो यथा।
न चिन्तयति तं वाली रावणं पापनिश्चयम् ॥१५॥

जिघृक्षमाणमायान्तं रावणं पापचेतसम्।
कक्षावलम्बिनं कृत्वा गमिष्ये त्रीन्महार्णवान् ॥१६॥

द्रक्ष्यन्त्यरि ममाङ्गस्थं स्वंसदूकराम्बरम्।
लम्बमानं दशग्रीवं गरुडस्येव पन्नगम् ॥१७॥

इत्येवं मतिमास्थाय वाली कर्णमुपाश्रितः।
जपन्वै नैगमान्मन्त्रांस्तस्थौ पर्वतराङ्गिव ॥१८॥

तावन्योन्यं जिघृक्षन्तौ हरिराक्षसपार्थिवौ।
प्रयत्नवन्तौ तत्कर्म ईहतुर्बलदर्पितौ ॥१९॥

हस्तग्राहं तु तं मत्वा पादशब्देन रावणम्।
पराञ्चुखोऽपि जग्राह वाली सर्पमिवाण्डजः ॥ २० ॥

ग्रहीतुकामं तं गृह्य रक्षसामीश्वरं हरिः।
खमुत्पपात वेगेन कृत्वा कक्षावलम्बिनम् ॥ २१ ॥

तं चापीडयमानं तु वितुदन्तं नखैर्मुहुः।
जहार रावणं वाली पवनस्तोयदं यथा ॥ २२ ॥

अथ ते राक्षसामात्या हियमाणं दशाननम्।
मुमोक्षयिष्ववो वालिं रवमाणा अभिद्रुताः ॥ २३ ॥

अन्वीयमानस्तैर्वाली भ्राजतेऽम्बरमध्यगः।
अन्वीयमानो मेघौघैरम्बरस्थ इवांशुमान् ॥ २४ ॥

तेऽशकुवन्तः सम्प्राप्तुं वालिनं राक्षसोत्तमाः।
तस्य बाहूरुवेगेन परिश्रान्ता व्यवस्थिताः ॥ २५ ॥

वालिमार्गादपाक्रामन्पर्वतेन्द्रो हि गच्छतः।
किं पुनर्जीवितप्रेप्सुर्बिभ्रद्वै मांसशोणितम् ॥ २६ ॥

अपक्षिगणसम्पातान्वानरेन्द्रो महाजवः।
क्रमशः सागरान्तर्वान्सन्ध्याकालमवन्दत ॥ २७ ॥

सभाज्यमानो भूतैस्तु खैचरैः खैचरोत्तमः।
पश्चिमं सागरं वाली ह्याजगाम सरावणः ॥ २८ ॥

तस्मिन्सन्ध्यामुपासित्वा स्त्रात्वा जस्त्वा च वानरः।
उत्तरं सागरं प्रायाद्वहमानो दशाननम् ॥ २९ ॥

बहुयोजनसाहस्रं वहमानो महाहरिः।
वायुवच्च मनोवच्च जगाम सह शत्रुणा ॥ ३० ॥

उत्तरे सागरे सन्ध्यामुपासित्वा दशाननम्।
वहमानोऽगमद्वाली पूर्वं वै स महोदधिम्॥ ३१॥

तत्रापि सन्ध्यामन्वास्य वासविः सहरीश्वरः।
किञ्चिन्न्यामभितो गृह्ण रावणं पुनरागमत्॥ ३२॥

चतुर्ष्वपि समुद्रेषु सन्ध्यामन्वास्य वानरः।
रावणोद्भूतश्चान्तः किञ्चिन्न्योपवनेऽपतत्॥ ३३॥

रावणं तु मुमोच्चाथ स्वकक्षात्कपिसत्तमः।
कुतस्त्वमिति चोवाच्च प्रहसन्नावणं मुहुः॥ ३४॥

विस्मयं तु महद्वत्वा श्रमलोलनिरीक्षणः।
राक्षसेन्द्रो हरीन्द्रं तमिदं वचनमब्रवीत्॥ ३५॥

वानरेन्द्रं महेन्द्राभं राक्षसेन्द्रोऽस्मि रावणः।
युद्धेष्वुरिहं सम्प्राप्तः स चाद्यासादितस्त्वया॥ ३६॥

अहो बलमहो वीर्यमहो गाम्भीर्यमेव च।
येनाहं पशुवद्धृष्टं भ्रामितश्चतुरोऽर्णवान्॥ ३७॥

एवमश्रान्तवद्वीरं शीघ्रमेव महार्णवान्।
मां चैवोद्भूतमानस्तु कोऽन्यो वीरः क्रमिष्यति॥ ३८॥

त्रयाणामेव भूतानां गतिरेषा प्लवङ्गम।
मनोनिलसुपणानां तव चात्र न संशयः॥ ३९॥

सोऽहं दृष्टबलस्तुभ्यमिच्छामि हरिपुङ्गव।
त्वया सह चिरं सरव्यं सुस्तिं ग्रह्यं पावकाग्रतः॥ ४०॥

दाराः पुत्राः पुरं राष्ट्रं भोगाच्छादनभोजनम्।
सर्वमेवाविभक्तं नौ भविष्यति हरीश्वर॥ ४१॥

ततः प्रज्वालयित्वाग्निं तावुभौ हरीराक्षसौ।
भ्रातृत्वमुपसम्पन्नौ परिष्वज्य परस्परम् ॥ ४२ ॥

अन्योन्यं लम्बितकरौ ततस्तौ हरिराक्षसौ।
किञ्चिन्न्यां विशतुर्हष्टौ सिंहौ गिरिगुहामिव ॥ ४३ ॥

स तत्र मासमुषितः सुग्रीव इव रावणः।
अमात्यैरागतैर्नीतस्वैलोक्योत्सादनार्थिभिः ॥ ४४ ॥

एवमेतत्पुरावृत्तं वालिना रावणः प्रभो।
धर्षितश्च कृतश्चापि भ्राता पावकसन्निधौ ॥ ४५ ॥

बलमप्रतिमं राम वालिनोऽभवदुत्तमम्।
सोऽपि त्वया विनिर्देखः शलभो वहिना यथा ॥ ४६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वालिरावणसख्यम् नाम चतुर्थिंशः सर्गः ॥ ७-३४ ॥

॥ पञ्चत्रिंशः सर्गः — हनूमदुत्पत्तिः ॥

अपृच्छत तदा रामो दक्षिणाशाश्रमं मुनिम्।
प्राञ्जलिर्विनयोपेत इदमाह वचोऽर्थवत् ॥ १ ॥

अतुलं बलमेतद्वै वालिनो रावणस्य च।
न त्वेताभ्यां हनुमता समं त्विति मर्तिर्मम ॥ २ ॥

शौर्यं दाक्ष्यं बलं धैर्यं प्राज्ञता नयसाधनम्।
विक्रमश्च प्रभावश्च हनूमति कृतालयाः ॥ ३ ॥

दृष्ट्वै व सागरं वीक्ष्य सीदन्तीं कपिवाहिनीम्।
समाधास्य महाबाहुर्योजनानां शतं पुतः ॥ ४ ॥

धर्षयित्वा पुरीं लङ्कां रावणान्तःपुरं तदा।
 दृष्ट्वा सम्भाषिता चापि सीता ह्याश्वासिता तथा ॥ ५ ॥

सेनाग्रगा मन्त्रिसुताः किञ्चरा रावणात्मजः।
 एते हनुमता तत्र ह्येकेन वितिपातिताः ॥ ६ ॥

भूयो बन्धाद्विमुक्तेन भाषयित्वा दशाननम्।
 लङ्का भस्मीकृता येन पावकेनेव मेदिनी ॥ ७ ॥

न कालस्य न शक्रस्य न विष्णोर्वित्तपस्य च।
 कर्माणि तानि श्रूयन्ते यानि युद्धे हनूमतः ॥ ८ ॥

एतस्य बाहुवीर्येण लङ्का सीता च लक्ष्मणः।
 प्राप्ता मया जयश्वैव राज्यं मित्राणि बान्धवाः ॥ ९ ॥

हनूमान्यदि मे नः स्याद्वानराधिपतेः सखा।
 प्रवृत्तिमपि को वेत्तुं जानक्याः शक्तिमान्भवेत् ॥ १० ॥

किमर्थं वाल्यनेनैव सुग्रीवप्रियकाम्यया।
 तदा वैरै समुत्पन्ने न दग्धो वीरुधो यथा ॥ ११ ॥

नहि वेदितवान्मन्ये हनूमानात्मनो बलम्।
 यद्दृष्टवाञ्छीवितेष्टं क्षिश्यन्तं वानराधिपम् ॥ १२ ॥

एतन्मे भगवन्सर्वं हनूमति महामतौ।
 विस्तरेण यथातत्त्वं कथयामरपूजित ॥ १३ ॥

राघवस्य वचः श्रुत्वा हेतुयुक्तमृषिस्तदा।
 हनूमतः समक्षं तमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥

सत्यमेतद्रघुश्रेष्ठ यद्वीषि हनूमतः।
 न बले विद्यते तुल्यो न गतौ न मतौ परः ॥ १५ ॥

अमोघशापैः शस्तु दत्तोऽस्य मुनिभिः पुरा।
न वेत्ता हि बलं येन बली सन्निरिमद्दनः ॥ १६ ॥

बाल्येऽप्येतेन यत्कर्म कृतं राम महाबल।
तन्न वर्णयितुं शक्यमिति बालतयाऽस्यते ॥ १७ ॥

यदि वाऽस्ति त्वभिप्रायस्तच्छ्रोतुं तव राघव।
समाधाय मतिं राम निशामय वदाम्यहम् ॥ १८ ॥

सूर्यदत्तवरस्वर्णः सुमेरुर्नाम पर्वतः।
यत्र राज्यं प्रशास्त्यस्य केसरी नाम वै पिता ॥ १९ ॥

तस्य भार्या बभूवैषा ह्यञ्जनेति परिश्रुता।
जनयामास तस्यां वै वायुरात्मजमुत्तमम् ॥ २० ॥

शालिशूकनिभाभासं प्रासूतामुं तदाऽञ्जना।
फलान्याहर्तुकामा वै निष्कान्ता गहनेचरा ॥ २१ ॥

एष मातुर्वियोगाच्च क्षुधया च भृशार्दितः।
रुरोद शिशुरत्यर्थं शिशुः शरवणे यथा ॥ २२ ॥

तदोद्यन्तं विवस्वन्तं जपापुष्पोत्करोपमम्।
दर्दर्श फललोभाच्च ह्युत्पपात रविं प्रति ॥ २३ ॥

बालार्काभिमुखो बालो बालार्क इव मूर्तिमान्।
ग्रहीतुकामो बालार्क षुवतेऽम्बरमध्यगः ॥ २४ ॥

एतस्मिन्षुवमाने तु शिशुभावे हनूमति।
देवदानवयक्षाणां विस्मयः सुमहानभूत् ॥ २५ ॥

नाप्येवं वेगवान्वायुर्गुरुडो वा मनस्तथा।
यथाऽयं वायुपुत्रस्तु क्रमतेऽम्बरमुत्तमम् ॥ २६ ॥

यदि तावच्छिशोरस्य त्वीदृशो गतिविक्रमः।
यौवनं बलमासाद्य कथं वेगो भविष्यति॥ २७॥

तमनुप्लवते वायुः प्लवन्तं पुत्रमात्मनः।
सूर्यदाहभयाद्रक्षस्तुषारचयशीतलः ॥ २८॥

बहुयोजनसाहस्रं क्रमत्येष गतोम्बरम्।
पितुर्बलाच्च बाल्याच्च भास्कराभ्याशमागतः ॥ २९॥

शिशुरेष त्वदोषज्ञ इति मत्वा दिवाकरः।
कार्यं चात्र समायत्तमित्येवं न ददाह सः ॥ ३०॥

यमेव दिवसं ह्येष ग्रहीतुं भास्करं प्लुतः।
तमेव दिवसं राहुर्जिघृक्षति दिवाकरम् ॥ ३१॥

अनेन स परामृष्टो राम सूर्यथोपरि।
अपक्रान्तस्ततस्वस्तो राहुश्वन्दर्कमर्दनः ॥ ३२॥

स इन्द्रभवनं गत्वा सरोषः सिंहिकासुतः।
अब्रवीञ्चुकुटिं कृत्वा देवं देवगणैर्वृतम् ॥ ३३॥

बुभुक्षापनयं दत्त्वा चन्द्राकौ मम वासव।
किमिदं तत्त्वया दत्तमन्यस्य बलवृत्रहन् ॥ ३४॥

अद्याहं पर्वकाले तु जिघृक्षुः सूर्यमागतः।
अथान्यो राहुरासाद्य जग्राह सहसा रविम् ॥ ३५॥

स राहोर्वचनं श्रुत्वा वासवः सम्भ्रमान्वितः।
उत्पपातासनं हित्वा चोद्धृहन्काश्वर्णीं स्त्रजम् ॥ ३६॥

ततः कैलासकूटाभं चतुर्दन्तं मदस्ववम्।
शृङ्गारधारिणं प्रांशुं स्वर्णघण्टादृहासिनम् ॥ ३७॥

इन्द्रः करीन्द्रमारुह्य राहुं कृत्वा पुरःसरम्।
 प्रायाद्यत्राभवत्सूर्यः सहानेन हनूमता ॥ ३८ ॥
 अथातिरभसेनागाद्राहुरुत्सूज्य वासवम्।
 अनेन च स वै दृष्टः प्रधावञ्छैलकूटवत् ॥ ३९ ॥
 ततः सूर्य समुत्सूज्य राहुं फलमवेक्ष्य च।
 उत्पपात पुनर्व्योम ग्रहीतुं सिंहिकासुतम् ॥ ४० ॥
 उत्सूज्यार्कमिमं राम प्रधावन्तं प्लवङ्गमम्।
 अवेक्ष्यैवं परावृत्य मुखशेषः पराञ्जुखः ॥ ४१ ॥
 इन्द्रमाशंसमानस्तु त्रातारं सिंहिकासुतः।
 इन्द्र इन्द्रेति सन्त्रासान्मुहुर्मुहुरभाषत ॥ ४२ ॥
 राहोर्विक्रोशमानस्य प्रागेवालक्षितं स्वरम्।
 श्रुत्वेन्द्रोवाच मा भैरवहमेनं निषूदये ॥ ४३ ॥
 ऐरावतं ततो दृष्ट्वा महत्तदिदमित्यपि।
 फलं मत्वा हस्तिराजमभिदुद्राव मारुतिः ॥ ४४ ॥
 तथास्य धावतो रूपमैरावतजिघृक्षया।
 मुहूर्तमभवद्वोरमिन्द्राश्योरिव भास्वरम् ॥ ४५ ॥
 एवमाधावमानं तु नातिक्रुद्धः शाचीपतिः।
 हस्तान्तादतिमुक्तेन कुलिशेनाभ्यताडयत् ॥ ४६ ॥
 ततो गिरौ पपातैष इन्द्रवञ्च्राभिताङ्गितः।
 पतमानस्य चैतस्य वामो हनुरभज्यत ॥ ४७ ॥
 तस्मिंस्तु पतिते बाले वज्रताडनविहूले।
 चुक्रोधेन्द्राय पवनः प्रजानामहिताय सः ॥ ४८ ॥

प्रचारं स तु सङ्घृह्य प्रजास्वन्तर्गतः प्रभुः।

गुहां प्रविष्टः स्वसुतं शिशुमादाय मारुतः ॥ ४९ ॥

विष्णमूत्राशयमावृत्य प्रजानां परमार्तिकृत्।

रुरोध सर्वभूतानि यथा वर्षाणि वासवः ॥ ५० ॥

वायुप्रकोपाद्भूतानि निरुच्छ्वासानि सर्वतः।

सन्धिभिर्भिर्द्यमानैश्च काष्ठभूतानि जट्टिरे ॥ ५१ ॥

निःस्वाध्यायवषङ्कारं निष्क्रियं धर्मवर्जितम्।

वायुप्रकोपात्त्वैलोक्यं निरयस्थमिवाभवत् ॥ ५२ ॥

ततः प्रजाः सगन्धर्वाः सदेवासुरमानुषाः।

प्रजापतिं समाधावन्दुःखिताश्च सुखेच्छया ॥ ५३ ॥

ऊचुः प्राञ्जलयो देवा महोदरनिमोदराः।

त्वया नु भगवन्सृष्टाः प्रजानाथ चतुर्विधाः ॥ ५४ ॥

त्वया दत्तोऽयमस्माकमायुषः पवनः पतिः।

सोऽस्मान्प्राणेश्वरो भूत्वा कस्मादेषोऽद्य सत्तम् ॥ ५५ ॥

रुरोध दुःखं जनयन्नन्तःपुर इव स्त्रियः।

तस्मात्त्वां शरणं प्राप्ता वायुनोहता वयम् ॥ ५६ ॥

एतत्प्रजानां श्रुत्वा तु प्रजानाथः प्रजापतिः।

कारणादिति चोक्तवासौ प्रजाः पुनरभाषत ॥ ५७ ॥

यस्मिंश्च कारणे वायुश्वक्रोधं च रुरोधं च।

प्रजाः शृणुध्वं तत्सर्वं श्रोतव्यं चात्मनः क्षमम् ॥ ५८ ॥

पुत्रस्तस्यामरेशेन इन्द्रेणाद्य निपातितः।

राहोर्वचनमास्थाय ततः स कुपितोऽनिलः ॥ ५९ ॥

अशरीरः शरीरेषु वायुश्चरति पालयन्।
शरीरं हि विना वायुं समतां याति दारुभिः ॥ ६० ॥

वायुः प्राणः सुखं वायुर्वायुः सर्वमिदं जगत्।
वायुना सम्परित्यक्तं न सुखं विन्दते जगत् ॥ ६१ ॥

अद्यैव च परित्यक्तं वायुना जगदायुषा।
अद्यैव ते निरुच्छासाः काष्ठकुञ्जोपमाः स्थिताः ॥ ६२ ॥

तद्यामस्तत्र यत्रास्ते मारुतो रुक्मिदो हि नः।
मा विनाशं गमिष्याम अप्रसाद्यादितेः सुताः ॥ ६३ ॥

ततः प्रजाभिः सहितः प्रजापतिः सदेवगन्धर्वभुजङ्गगुह्यकैः।
जगाम तत्रास्यति यत्र मारुतः सुतं सुरेन्द्राभिहतं प्रगृह्य सः ॥ ६४ ॥

ततोऽर्कवैश्वानरकाञ्चनप्रभं सुतं तदोत्सङ्गतं सदागतेः।
चतुर्मुखो वीक्ष्य कृपामथाकरोत्सदेवगन्धर्वियक्षराक्षसैः ॥ ६५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
हनूमदुत्पत्तिः नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ७-३५ ॥

॥ षड्क्रिंशः सर्गः — हनूमद्वरप्राप्त्यादि ॥

ततः पितामहं दृष्ट्वा वायुः पुत्रवधार्दितः।
शिशुकं तं समादाय उत्तस्थौ धातुरग्रतः ॥ १ ॥

चलकुण्डलमौलिस्त्रक्तपनीयविभूषणः।
पादयोन्यपतद्वायुस्तिस्त्रोपस्थाय वैधसे ॥ २ ॥

तं तु वेदविदा तेन लम्बाभरणशोभिना।
वायुमुत्थाप्य हस्तेन शिशुं तं परिमृष्टवान् ॥ ३ ॥

स्पृष्टमात्रस्ततः सोऽथ सलीलं पद्मयोनिना।
जलसिक्तं यथा सस्यं पुनर्जीवितमास्तवान्॥४॥

प्राणवन्तमिमं दृष्ट्वा प्राणो गन्धवहो मुदा।
चचार सर्वभूतेषु सन्निरुद्धं यथा पुरा॥५॥

मरुद्रोधाद्विनिर्मुक्तास्ताः प्रजा मुदिताऽभवन्।
शीतदाहविनिर्मुक्ताः पद्मिन्य इव साम्बुजाः॥६॥

ततस्त्रियुगमन्त्रिककुत्तिधामा त्रिदशार्चितः।
उवाच देवता ब्रह्मा मारुतप्रियकाम्यया॥७॥

भो महेन्द्रेशवरुणप्रजेश्वरधनेश्वराः।
जानतामपि वः सर्वं वक्ष्यामि श्रूयतां हितम्॥८॥

अनेन शिशुना कार्यं कर्तव्यं वो भविष्यति।
तद्वद्ध्वं वरान्तर्सर्वे मारुतस्यास्य तुष्ट्ये॥९॥

ततः सहस्रनयनः प्रीतियुक्तः शुभाननः।
कुशेशयमयीं मालामुत्क्षिप्येदं वचोऽब्रवीत्॥१०॥

मत्करोत्सृष्टवज्रेण हनुरस्य यथा हतः।
नाम्ना वै कपिशार्दूलो भविता हनुमानिति॥११॥

अहमस्य प्रदास्यामि परमं वरमद्गुतम्।
इतः प्रभृति वज्रस्य ममावध्यो भविष्यति॥१२॥

मार्तण्डस्त्वब्रवीत्तत्र भगवांस्तिमिरापहः।
तेजसोऽस्य मदीयस्य ददामि शतिकां कलाम्॥१३॥

यदा तु शास्त्राण्यध्येतुं शक्तिरस्य भविष्यति।
तदास्य शास्त्रं दास्यामि येन वाग्गमी भविष्यति॥१४॥

न चास्य भविता कथित्सदशः शास्त्रदर्शने।
वरुणश्च वरं प्रादान्नास्य मृत्युभविष्यति।
वर्षायुतशतेनापि मत्पाशादुदकादपि ॥ १५ ॥

यमो दण्डादवध्यत्वमरोगत्वं च नित्यशः ।
वरं ददामि सन्तुष्ट अविषादं च संयुगे ॥ १६ ॥

गदेयं मामिका नैनं संयुगेषु वधिष्यति।
इत्येवं वरदः प्राह तदा ह्येकाक्षिपिङ्गलः ॥ १७ ॥

मत्तो मदायुधानां च न वध्योऽयं भविष्यति।
इत्येवं शङ्करेणापि दत्तोऽस्य परमो वरः ॥ १८ ॥

सर्वेषां ब्रह्मदण्डानामवध्योऽयं भविष्यति।
दीर्घायुश्च महात्मा च इति ब्रह्माब्रवीद्वचः ॥ १९ ॥

विश्वकर्मा च दृष्टैनं बालसूर्योपमं शिशुम्।
शिल्पिनां प्रवरः प्रादाद्वरमस्य महामतिः ॥ २० ॥

मत्कृतानि च शस्त्राणि यानि दिव्यानि संयुगे।
तैरवध्यत्वमापन्नश्चिरजीवी भविष्यति ॥ २१ ॥

ततः सुराणां तु वरैर्दृष्टा ह्येनमलङ्कृतम्।
चतुर्मुखस्तुष्टमना वायुमाह जगदुरुः ॥ २२ ॥

अमित्राणां भयकरो मित्राणामभयङ्गरः।
अजेयो भविता पुत्रस्त्व मारुत मारुतिः ॥ २३ ॥

कामरूपः कामचारी कामगः पूवतां वरः।
भवत्यव्याहतगतिः कीर्तिमांश्च भविष्यति ॥ २४ ॥

रावणोत्सादनार्थानि रामप्रियकरणि च।
रोमहर्षकराण्येष कर्ता कर्माणि संयुगे ॥ २५ ॥

एवमुत्तवा तमामन्ब्य मारुतं त्वमरैः सह।
यथागतं ययुः सर्वे पितामहपुरोगमाः ॥ २६ ॥

सोऽपि गन्धवहः पुत्रं प्रगृह्य गृहमानयत्।
अञ्जनायास्तमाचरब्यौ वरदत्तं विनिर्गतः ॥ २७ ॥

प्राप्य राम वरानेष वरदानसमन्वितः।
बलेनात्मनि संस्थेन सोऽपूर्यत यथाऽर्णवः ॥ २८ ॥

तरसा पूर्यमाणोऽपि तदा वानरपुङ्गवः।
आश्रमेषु महर्षीणामपराध्यति निर्भयः ॥ २९ ॥

सुग्भाण्डान्यग्निहोत्रं च वल्कलाजिनसञ्चयान्।
भग्नविच्छिन्नविघ्वस्तान्संशान्तानां करोत्ययम् ॥ ३० ॥

एवंविधानि कर्माणि प्रावर्तत महाबलः।
सर्वेषां ब्रह्मदण्डानामवध्यः शम्भुना कृतः ॥ ३१ ॥

जानन्त ऋषयस्तं वै सहन्ते तस्य शक्तिः ॥ ३२ ॥

यथा केसरिणा त्वेष वायुना सोऽञ्जनासुतः।
प्रतिषिद्धोऽपि मर्यादां लङ्घयत्येव वानरः ॥ ३३ ॥

ततो महर्षयः क्रुद्धा भृगवङ्गिरसवंशजाः।
शोपुरेनं रघुश्रेष्ठ नातिक्रुद्धातिमन्यवः ॥ ३४ ॥

बाधसे यत्समाश्रित्य बलमस्मान्स्तुवङ्गम।
तदीर्घकालं वेत्तासि नास्माकं शापमोहितः।
यदा ते स्मार्यते कीर्तिस्तदा ते वर्धते बलम् ॥ ३५ ॥

ततस्स हृतेजौजा महर्षिवचनौजसा ।
एषोश्रमाणि तान्येव मृदुभावं गतोऽचरत् ॥ ३६ ॥

अथर्क्षरजसो नाम वालिसुग्रीवयोः पिता ।
सर्ववानरराजाऽसीत्तेजसा भास्करप्रभः ॥ ३७ ॥

स तु राज्यं चिरं कृत्वा वानराणां हरीश्वरः ।
स च ऋक्षरजा नाम कालधर्मेण सङ्गतः ॥ ३८ ॥

तस्मिन्नस्तमिते चाथ मन्त्रिभिर्मन्त्रकोविदैः ।
पित्र्ये पदे कृतो वाली सुग्रीवो वालिनः पदे ॥ ३९ ॥

सुग्रीवेण समं त्वस्य अद्वैथं छिद्रवर्जितम् ।
आबाल्यं सरव्यमभवदनिलस्याम्निना यथा ॥ ४० ॥

एष शापवशादेव न वेद बलमात्मनः ।
वालिसुग्रीवयोर्वैरं यदा राम समुत्थितम् ॥ ४१ ॥

न ह्येष राम सुग्रीवो भ्राम्यमाणोऽपि वालिना ॥ ४२ ॥

देव जानाति न ह्येष बलमात्मनि मारुतिः ।
ऋषिशापाहृतबलस्तदैष कपिसत्तमः ॥ ४३ ॥

सिंहः कुञ्जररुद्धो वा आस्थितः सहितो रणे ॥ ४४ ॥

पराक्रमोत्साहमतिप्रतापसौशील्यमाधुर्यनयानयैश्च ।
गाम्मीर्यचातुर्यसुवीर्यधैर्यैहनूमतः कोऽभ्याधिकोऽस्ति लोके ॥ ४५ ॥

असौ पुनर्व्याकरणं ग्रहीष्यन्सूर्योन्मुखः प्रष्टुमना कपीन्द्रः ।
उद्यद्विरेरस्तगिरि जगाम ग्रन्थं महद्वारयनप्रमेयः ॥ ४६ ॥

ससूत्रवृत्त्यर्थपदं महार्थं ससङ्घहं साच्यति वै कपीन्द्रः ।
नह्यस्य कश्चित्सदृशोऽस्ति शास्त्रे वैशारदे च्छन्दगतौ तथैव ॥ ४७ ॥

सर्वासु विद्यासु तपोविधाने प्रस्पर्धतेऽयो हि गुरुं सुराणाम्।
सोऽयं नवव्याकरणार्थवेत्ता ब्रह्मा भविष्यत्यपि ते प्रसादात्॥ ४८॥

सागरस्य लोकान्दिधक्षोरिव पावकस्य युगक्षये ह्येव यथान्तकस्य हनूमतः स्थास्यति च

एषेव चान्ये च महाकपीन्द्राः सुग्रीवमैन्दद्विविदाः सनीलाः।
सतारतारेयनलाः सरभास्त्वत्कारणाद्राम सुरैर्हि सृष्टाः॥ ५०॥

तदेत्कथितं सर्वं यन्मां त्वं परिपृच्छसि।
हनूमतो बालभावे कर्मैतत्कथितं मया॥ ५१॥

श्रुत्वाऽगस्त्यस्य कथितं रामः सौमित्रिरेव च।
विस्मयं परमं जग्मुर्वानरा राक्षसैः सह॥ ५२॥

अगस्त्यस्त्वब्रवीद्रामं सर्वमेतद्धुतं त्वया।
दृष्टः सम्भाषितश्चासि राम गच्छामहे वयम्॥ ५३॥

श्रुत्वैतद्राघवो वाक्यमगस्त्यस्योग्रतेजसः।
प्राञ्जलिः प्रणतश्चापि महर्षिमिदमब्रवीत्॥ ५४॥

अद्य मे देवता हृष्टाः पितरः प्रपितामहाः।
युष्माकं दर्शनादेव नित्यं तुष्टाः सबान्धवाः॥ ५५॥

विज्ञाप्यं त्रू ममैतद्वियद्वदाम्यागतस्पृहः।
तद्वद्वद्विर्मम कृते कर्तव्यमनुकम्पया॥ ५६॥

पौरजानपदान्स्थाप्य स्वकार्येष्वहमागतः।
क्रतूनेव करिष्यामि प्रभावाद्वतां सताम्॥ ५७॥

सदस्या मम यज्ञेषु भवन्तो नित्यमेव तत्।
भविष्यथ महावीर्या ममानुग्रहकाङ्गिणः॥ ५८॥

सप्तत्रिंशः सर्गः — पौरोपस्थानम् वालिसुग्रीवोत्पत्तिः नारायणहत्तगतिकथनम्
2106 रामावतारकथनम् सीतारामकथाश्रवणफलम् श्वेतद्वीपवासप्राप्त्युपायकथनम्

अहं युष्मान्समाश्रित्य तपोनिर्धूतकल्पषान्।
अनुग्रहीतः पितृभिर्भविष्यामि सुनिर्वृतः ॥ ५९ ॥

तदागन्तव्यमनिशं भवद्द्विरिह सङ्गतैः।
अगस्त्याद्यास्तु तच्छ्रुत्वा ऋषयः संशितव्रताः ॥ ६० ॥

एवमस्त्वति तं चोक्त्वा प्रयातुमुपचक्रमुः ॥ ६१ ॥

एवमुक्त्वा गताः सर्वे ऋषयस्ते यथागतम्।
राघवश्च तमेवार्थं चिन्तयामास विस्मितः ॥ ६२ ॥

ततोऽस्तं भास्करे याते विसृज्य नृपवानरान्।
सन्ध्यामुपास्य विधिवत्तदा नरवरोक्तमः।
प्रवृत्तायां रजन्यां तु सोऽन्तःपुरचरोऽभवत् ॥ ६३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
हनूमद्वरप्राप्त्यादि नाम षड्त्रिंशः सर्गः ॥ ७-३६ ॥

॥ सप्तत्रिंशः सर्गः — पौरोपस्थानम् वालिसुग्रीवोत्पत्तिः
नारायणहत्तगतिकथनम् रामावतारकथनम्
सीतारामकथाश्रवणफलम्
श्वेतद्वीपवासप्राप्त्युपायकथनम् ॥

अभिषिक्ते तु काकुत्थे धर्मेण विदितात्मनि।
व्यतीता या निशा पूर्वा पौराणां हृष्वर्धिनी ॥ १ ॥

तस्यां रजन्यां व्युष्टायां प्रातर्नृपतिबोधकाः।
वन्दिनः समुपातिष्ठन्सौम्या नृपतिवेशमनि ॥ २ ॥

सप्तत्रिंशः सर्गः — पौरोपस्थानम् वालिसुग्रीवोत्पत्तिः नारायणहतगतिकथनम्
रामावतारकथनम् सीतारामकथाश्रवणफलम् श्वेतद्वीपवासप्रास्तुपायकथनम् 2107

ते रक्तकण्ठिनः सर्वे किञ्चरा इव शिक्षिताः।
तुष्टुवुर्नपतिं वीरं यथावत् सम्प्रहर्षिणः ॥ ३ ॥

वीर सौम्य प्रबुध्यस्व कौसल्याप्रीतिवर्धन।
जगद्धि सर्वं स्वपिति त्वयि सुसे नराधिप ॥ ४ ॥

विक्रमस्ते यथा विष्णो रूपं चैवाश्विनोरिव।
बुद्ध्या बृहस्पतेस्तुल्यः प्रजापतिसमो ह्यसि ॥ ५ ॥

क्षमा ते पृथिवीतुल्या तेजसा भास्करोपमः।
वेगस्ते वायुना तुल्यो गाम्भीर्यमुदधेरिव ॥ ६ ॥

अप्रकम्प्यो यता स्थाणुश्वन्द्रे सौम्यत्वमीदृशाम्।
नेदृशाः पार्थिवाः पूर्वं भवितारो नराधिप ॥ ७ ॥

यथा त्वमतिदुर्धर्षो धर्मनित्यः प्रजाहितः।
न त्वां जहाति कीर्तिश्च लक्ष्मीश्च पुरुषर्षभ ॥ ८ ॥

श्रीश्च धर्मश्च काकुत्स्थ त्वयि नित्यं प्रतिष्ठितौ।
एताश्चान्याश्च मधुरा वन्दिभिः परिकीर्तिताः ॥ ९ ॥

सूताश्च संस्तवैर्दिव्यैर्बोधयन्ति स्म राघवम्।
स्तुतिभिः स्तूयमानाभिः प्रत्यबुध्यत राघवः ॥ १० ॥

स तद्विहाय शयनं पाण्डराच्छादनास्तृतम्।
उत्तरस्थौ नागशयनाद्विर्नारायणो यथा ॥ ११ ॥

तमुत्थितं महात्मानं प्रह्वाः प्राञ्जलयो नराः।
सलिलं भाजनैः शुभ्रैरूपतस्थुः सहस्रशः ॥ १२ ॥

कृतोदकशुचिर्भूत्वा काले हुतहुताशनः।
देवागारं जगामाशु पुण्यमिक्ष्वाकुसेवितम् ॥ १३ ॥

सप्तत्रिंशः सर्गः — पौरोपस्थानम् वालिसुग्रीवोत्पत्तिः नारायणहत्तगतिकथनम्
2108 रामावतारकथनम् सीतारामकथाश्रवणफलम् श्वेतद्वीपवासप्राप्त्युपायकथनम्

तत्र देवान्प्रितऽन्विप्रानर्चयित्वा यथाविधि।
बाह्यकक्षान्तरं रामो निर्जगाम जनैर्वृतः ॥ १४ ॥

उपतस्थुर्महात्मानो मन्त्रिणः सपुरोहिताः।
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे दीप्यमाना इवाघ्रयः ॥ १५ ॥

क्षत्रियाश्च महात्मानो नानाजनपदेश्वराः।
रामस्योपाविशन्याश्चै शकस्येव यथाऽमराः ॥ १६ ॥

भरतो लक्ष्मणश्चात्र शत्रुघ्नश्च महायशाः।
उपासाञ्चकिरे हृष्टा वेदास्त्रय इवाध्वरम् ॥ १७ ॥

याताः प्राञ्जलयो भूत्वा किङ्करा मुदिताननाः।
मुदिता नाम पार्श्वस्था बहवः समुपाविशन् ॥ १८ ॥

वानराश्च महावीर्या विंशतिः कामरूपिणः।
सुग्रीवप्रमुखा राममुपासन्ते महौजसः ॥ १९ ॥

विभीषणश्च रक्षोभिश्चतुर्भिः परिवारितः।
उपासते महात्मानं धनेशमिव गुह्यकाः ॥ २० ॥

तथा निगमवृद्धाश्च कुलीना ये च मानवाः।
शिरसाऽवन्द्य राजानमुपासन्ते विचक्षणाः ॥ २१ ॥

तथा परिवृतो राजा श्रीमद्भिर्द्विषिभिर्वृतः।
राजभिश्च महावीर्यैर्वानरैश्च सराक्षसैः ॥ २२ ॥

यथा देवेश्वरो नित्यमृषिभिः समुपास्यते।
अधिकस्तेन रूपेण सहस्राक्षाद्विरोचते ॥ २३ ॥

तेषां समुपविष्टानां तास्ताः सुमधुराः कथाः।
कथ्यन्ते धर्मसंयुक्ताः पुराणज्ञैर्महात्मभिः ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
पौरोपस्थानम् नाम सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ७-३७ ॥

॥ अष्टात्रिंशः सर्गः — जनकादिप्रतिप्रयाणम् ॥

एवमास्ते महाबाहुरहन्यहनि राघवः।
प्रशासत्सर्वकार्याणि पौरजानपदेषु च ॥ १ ॥

ततः कतिपयाहः सु वैदेहं मिथिलाधिपम्।
राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ २ ॥

भवान्हि गतिरव्यग्रा भवता पालिता वयम्।
भवतस्तेजसोग्रेण रावणो निहतो मया ॥ ३ ॥

इक्षवाकूणां च सर्वेषां मैथिलानां च सर्वशः।
अतुलाः प्रीतयो राजन्सम्बन्धकपुरोगमाः ॥ ४ ॥

तद्भवान्स्वपुरं यातु रत्नान्यादाय पार्थिव।
भरतश्च सहायार्थं पृष्ठतस्तेऽनुयास्यति ॥ ५ ॥

स तथेति नृपः कृत्वा राघवं वाक्यमब्रवीत्।
प्रीतोऽस्मि भवतो राजन्दर्शनेन नयेन च ॥ ६ ॥

यान्येतानि तु रत्नानि मदर्थं सञ्चितानि वै।
दुहित्रे तानि वै राजन्सर्वाण्येव ददामि च ॥ ७ ॥

एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थं जनको हृष्टमानसः।
प्रययौ मिथिलां श्रीमांस्तमनुज्ञाय राघवम् ॥ ८ ॥

ततः प्रयाते जनके केकर्यं मातुलं प्रभुः।
राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ९ ॥

इदं राज्यमहं चैव भरतश्च सलक्षणः।
आयत्तास्त्वं हि नो राजन्गतिश्च पुरुषर्षभ ॥ १० ॥

राजा हि वृद्धः सन्तापं त्वदर्थमुपयास्यति।
तस्माद्भूमनमधैव रोचते तव पार्थिव ॥ ११ ॥

लक्ष्मणेनानुयात्रेण पृष्ठोऽनुगमिष्यते।
धनमादाय विपुलं रत्नानि विविधानि च ॥ १२ ॥

युधाजित्तु तथेत्याह गमनं प्रति राघवम्।
रत्नानि च धनं चैव त्वय्येवाक्षम्यमस्त्वति ॥ १३ ॥

प्रदक्षिणं स राजानं कृत्वा केकयवर्धनः।
रामेण हि कृतः पूर्वमभिवाद्य प्रदक्षिणम् ॥ १४ ॥

लक्ष्मणेन सहायेन प्रयातः केकयेश्वरः।
हतेऽसुरे यथा वृत्रे विष्णुना सह वासवः ॥ १५ ॥

तं विसृज्य ततो रामो वयस्यमकुतोभयम्।
प्रतर्दनं काशिपतिं परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ १६ ॥

दर्शिता भवता प्रीतिर्दर्शितं सौहृदं परम्।
उद्योगश्च कृतो राजन्भरतेन त्वया सह ॥ १७ ॥

तद्भवानद्य काशेय पुरीं वाराणसीं ब्रज।
रमणीयां त्वया गुप्तां सुप्रकाशां सुतोरणाम् ॥ १८ ॥

एतावदुत्तवा चोत्थाय काकुत्थः परमासनात्।
पर्यष्वजत धर्मात्मा निरन्तरमुरोगतम् ॥ १९ ॥

विसर्जयामास तदा कौसल्यानन्दवर्धनः।
 राघवेणाभ्यनुज्ञातः काशीशोऽप्यकुतोभयः।
 वाराणसीं ययौ तूर्णं राघवेण विसर्जितः॥२०॥

विसृज्य तं काशिपतिं त्रिशतं पृथिवीपतीन्।
 प्रहसन्नाघवो वाक्यमुवाच मधुराक्षरम्॥२१॥

भवतां प्रीतिरव्यग्रा तेजसा परिरक्षिता।
 धर्मश्च नियतो नित्यं सत्यं च भवतां सदा॥२२॥

युष्माकं चानुभावेन तेजसा च महात्मनाम्।
 हतो दुरात्मा दुर्बुद्धी रावणो राक्षसाधमः॥२३॥

हेतुमात्रमहं तत्र भवतां तेजसा हतः।
 रावणः सगणो युद्धे सपुत्रामात्यबान्धवः॥२४॥

भवन्तश्च समानीता भरतेन महात्मना।
 श्रुत्वा जनकराजस्य काननात्तनयां हृताम्॥२५॥

उद्युक्तानां च सर्वेषां पार्थिवानां महात्मनाम्।
 कालो व्यतीतः सुमहान्नामनं रोचयाम्यतः॥२६॥

प्रत्यूचुस्तं च राजानो हर्षेण महता वृत्ताः।
 दिष्ठां त्वं विजयी राम स्वराज्येऽपि प्रतिष्ठितः॥२७॥

दिष्ठा प्रत्याहृता सीता दिष्ठा शत्रुः पराजितः।
 एष नः परमः काम एषा नः पीतिरुत्तमा॥२८॥

यत्त्वां विजयिनं राम पश्यामो हृतशात्रवम्॥२९॥

एतत्त्वायुपपन्नं च यदस्मांस्त्वं प्रशंससे।
 प्रशंसार्हं न जानीमः प्रशंसां वक्तुमीदृशीम्॥३०॥

आपृच्छामो गमिष्यामो हृदिस्थो नः सदा भवान्।
 वर्तमहे महाबाहो प्रीत्यात्र महता वृत्ताः।
 भवेच्च ते महाराज प्रीतिरस्मासु नित्यदा॥३१॥

बाढमित्येव राजानो हर्षेण परमान्विताः।
 उचुः प्राञ्जलयः सर्वे राघवं गमनोत्सुकाः॥३२॥

पूजिताश्वैव रामेण जग्मुर्देशान्स्वकान्स्वकान्॥३३॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
 जनकादिप्रतिप्रयाणम् नाम अष्टात्रिंशः सर्गः ॥७-३८॥

॥ एकोनचत्वारिशः सर्गः — वानरप्रीणनम् ॥

ते प्रयाता महात्मानः पार्थिवास्ते प्रहृष्टवत्।
 गजवाजिसहस्रौघैः कम्पयन्तो वसुन्धराम्॥१॥

अक्षौहिण्यो हि तत्रासत्राधवार्थे समुद्यताः।
 भरतस्याङ्गयाऽनेकाः प्रहृष्टा बलवाहनाः॥२॥

ऊचुस्ते च महीपाला बलदर्पसमन्विताः।
 न रामरावणं युद्धे पश्यामः पुरतः स्थितम्॥३॥

भरतेन वयं पश्यात्समानीता निरर्थकम्।
 हता हि राक्षसाः क्षिप्रं पार्थिवैः स्युर्न संशयः॥४॥

रामस्य बाहुवीर्येण रक्षिता लक्ष्मणस्य च।
 सुखं पारेसमुद्रस्य युध्येम विगतज्वराः॥५॥

एताश्वान्याश्च राजानः कथास्तत्र सहस्रशः।
 कथयन्तः स्वराज्यानि जग्मुर्हर्षसमन्विताः॥६॥

स्वानि राज्यानि मुख्यानि ऋद्धानि मुदितानि च ।
समृद्धधनधान्यानि पूर्णानि वसुमन्ति च ॥७॥

यथापुराणि ते गत्वा रत्नानि विविधान्यथ ।
रामस्य प्रियकामार्थमुपहारान् नृपा ददुः ॥८॥

अश्वान्यानानि रत्नानि हस्तिनश्च मदोत्कटान् ।
चन्दनानि च मुख्यानि दिव्यान्याभरणानि च ॥९॥

मणिमुक्ताप्रवालंस्तु दास्यो रूपसमन्विताः ।
अजाविकांश्च विविधान् रथांस्तु विविधान्ददुः ॥१०॥

भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महाबलाः ।
आदाय तानि रत्नानि स्वां पुरीं पुनरागताः ॥११॥

आगम्य च पुरीं रम्यामयोध्यां पुरुषर्षभाः ।
तानि रत्नानि चित्राणि रामाय समुपाहरन् ॥१२॥

प्रतिगृह्य च तत्सर्वं रामः प्रीतिसमन्वितः ।
सुग्रीवाय ददौ राज्ञे महात्मा कृतकर्मणे ॥१३॥

बिभीषणाय च ददौ तथान्येभ्योऽपि राघवः ।
राक्षसेभ्यः कपिभ्यश्च यैर्वृतो जयमासवान् ॥१४॥

ते सर्वे रामदत्तानि रत्नानि कपिराक्षसाः ।
शिरोभिर्धारयामासुर्बहुभिश्च महाबलाः ॥१५॥

हनूमन्तं च नृपतिरिक्ष्वाकूणां महारथः ।
अङ्गदं च महाबाहुमङ्ग्लमारोप्य वीर्यवान् ॥१६॥

रामः कमलपत्राक्षः सुग्रीवमिदमब्रवीत् ।
अङ्गदस्ते सुपुत्रोऽयं मन्त्री चाप्यनिलात्मजः ॥१७॥

सुग्रीवमन्त्रिते युक्तौ मम चापि हिते रतौ।
अर्हतो विविधां पूजां त्वत्कृते वै हरीश्वर ॥ १८ ॥

इत्युक्त्वा व्यवमुच्याङ्गाद्भूषणानि महायशाः।
स बबन्ध महार्हाणि तदाङ्गदहनूमतोः ॥ १९ ॥

आभाष्य च महावीर्यात्राघवो यूथपर्षभान्।
नीलं नलं केसरिणं कुमुदं गन्धमादनम् ॥ २० ॥

सुषेणं पनसं वीरं मैन्दं द्विविदमेव च।
जाम्बवन्तं गवाक्षं च विनतं धूम्रमेव च ॥ २१ ॥

वलीमुखं प्रजड्बं च सन्नादं च महाबलम्।
दरीमुखं दधिमुखमिन्द्रजानुं च यूथपम् ॥ २२ ॥

मधुरं श्लक्षणया वाचा नेत्राभ्यामापिबन्निव।
सुहृदो मे भवन्तश्च शरीरं भ्रातरस्तथा ॥ २३ ॥

युष्माभिरुद्धृतश्चाहं व्यसनात्काननौकसः।
धन्यो राजा च सुग्रीवो भवद्द्विः सुहृदां वरैः ॥ २४ ॥

एवमुक्त्वा ददौ तेभ्यो भूषणानि यथार्हतः।
वज्राणि च महार्हाणि सस्वजे च नर्षभः ॥ २५ ॥

ते पिबन्तः सुगन्धीनि मधूनि मधुपिङ्गलाः।
मांसानि च सुमृष्टानि मूलानि च फलानि च ॥ २६ ॥

एवं तेषां निवसतां मासः साग्रो ययौ तदा।
मुहूर्तमिव ते सर्वे रामभक्त्या च मेनिरे ॥ २७ ॥

रामोऽपि रेमे तैः सार्धं वानरैः कामरूपिभिः।
राक्षसैश्च महावीर्यैर्दृक्षैश्चैव महाबलैः ॥ २८ ॥

एवं तेषां ययौ मासो द्वितीयः शिशिरः सुखम्।
वानराणां प्रहृष्टानां राक्षसानां च सर्वशः ॥ २९ ॥

इक्ष्वाकुनगरे रम्ये परां प्रीतिमुपासताम्।
रामस्य प्रीतिकरणैः कालस्तेषां सुखं ययौ ॥ ३० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वानरप्रीणनम् नाम एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ७-३१ ॥

॥ चत्वारिंशः सर्गः — हनूमत्पार्थना ॥

तथा स्म तेषां वसतामृक्षवानररक्षसाम्।
राघवस्तु महातेजाः सुग्रीवमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

गम्यतां सौम्य किञ्चिन्न्यां दुराधर्षा सुरासुरैः।
पालयस्व सहामात्यो राज्यं निहतकण्टकम् ॥ २ ॥

अङ्गदं च महाबाहो प्रीत्या परमया युतः।
पश्य त्वं हनुमन्तं च नलं च सुमहाबलम् ॥ ३ ॥

सुषेणं श्वशुरं वीरं तारं च बलिनां वरम्।
कुमुदं चैव दुर्धर्षं नीलं चैव महाबलम् ॥ ४ ॥

वीरं शतवलिं चैव मैन्दं द्विविदमेव च।
गजं गवाक्षं गवयं शरभं च महाबलम्।
पश्य प्रीतिसमायुक्तो गन्धमादनमेव च ॥ ५ ॥

त्रैषभं च सुविक्रान्तं जाम्बवन्तं महाबलम्।
ये चेमे सुमहात्मानो मदर्थे त्यक्तजीविताः ॥ ६ ॥

पश्य त्वं प्रीतिसंयुक्तो मा चैषां विप्रियं कृथाः ॥ ७ ॥

एवमुक्त्वा तु सुग्रीवमाश्लिष्य च पुनः पुनः।
विभीषणमुवाचाथ रामो मधुरया गिरा ॥८॥

लङ्घां प्रशाधि धर्मेण धर्मज्ञस्त्वं मतो मम।
पुरस्य राक्षसानां च स्वभ्रातुस्सम्मतो ह्यसि ॥९॥

मा च बुद्धिमर्दे त्वं कुर्या राजन्कथञ्चन।
बुद्धिमन्तो हि राजानो ध्रुवमश्वन्ति मेदिनीम् ॥१०॥

अहं च नित्यशो राजन्सुग्रीवसहितस्त्वया।
स्मर्तव्यः परया प्रीत्या गच्छ त्वं विगतज्वरः ॥११॥

रामस्य भाषितं श्रुत्वा ऋक्षवानरराक्षसाः।
साधुसाध्विति काकुत्थं प्रशशंसुः पुनः पुनः ॥१२॥

तव बुद्धिर्महाबाहो वीर्यमद्भुतमेव च।
माधुर्यं परमं राम स्वयम्भोरिव नित्यदा ॥१३॥

तेषामेवं ब्रुवाणानां वानराणां च राक्षसाम्।
हनूमान्प्रवणः भूत्वा राघवं वाक्यमब्रवीत् ॥१४॥

स्नेहो मे परमो राजस्त्वयि तिष्ठतु नित्यदा।
भक्तिश्च नियता वीर भावो नान्यत्र गच्छतु ॥१५॥

वायद्रामकथा वीर चरिष्यति महीतले।
तावच्छरीरे वत्स्यन्ति प्राणा मम न संशयः ॥१६॥

यच्चैतच्चरितं दिव्यं कथा ते रघुनन्दन।
तन्मयाप्सरसो नाम श्रावयेयुर्नर्षभ ॥१७॥

तच्छ्रुत्वाहं ततो वीर तव चर्यामृतं प्रभो।
उत्कण्ठां तां हरिष्यामि मेघलेखामिवानिलः ॥१८॥

एवं ब्रुवाणं रामस्तु हनूमन्तं वरासनात्।
उत्थाय सस्वजे स्लेहाद्वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १९ ॥

एवमेतत्कपिश्रेष्ठ भविता नात्र संशयः।
चरिष्यति कथा यावदेषा लोके च मामिका।
तावत्ते भविता कीर्तिः शरीरेऽप्यसवस्तथा ॥ २० ॥

लोका हि यावत्स्थास्यन्ति तावत्स्थास्यति मे कथा ॥ २१ ॥

लोके च मामिका।
एकैकस्योपकारस्य प्राणान्दास्यामि ते कपे।
नरः प्रत्युपकाराणामापस्त्वायाति पात्रताम् ॥ २२ ॥

ततोऽस्य हारं चन्द्राभं मुच्य कण्ठात्स राघवः।
वैदूर्यतरलं कण्ठे बबन्ध च हनूमतः ॥ २३ ॥

तेनोरसि निबद्धेन हारेण महता कपिः।
राज हेमशैलेन्द्रश्वन्देणाक्रान्तमस्तकः ॥ २४ ॥

श्रुत्वा तु राघवस्यैतदुत्थायोत्थाय वानराः।
प्रणम्य शिरसा पादौ निर्जग्मुस्ते महाबलाः ॥ २५ ॥

सुग्रीवः स च रामेण निरन्तरमुरोगतः।
विभीषणश्च धर्मात्मा सर्वे ते बाष्पविक्ळवाः ॥ २६ ॥

सर्वे च ते बाष्पकलाः साश्रुनेत्रा विचेतसः।
समूढा इव दुःखेन त्यजन्तो राघवं तदा ॥ २७ ॥

कृतप्रसादास्तेनैवं राघवेण महात्मना।
जग्मुः स्वं स्वं गृहं सर्वे देही देहमिव त्यजन् ॥ २८ ॥

ततस्तु ते राक्षसऋक्षवानराः प्रणम्य रामं रघुवंशावर्धनम्।
वियोगजाश्रुप्रतिपूर्णलोचनाः प्रतिप्रयातास्तु यथा निवासिनः ॥ २९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
हनूमत्रार्थना नाम चत्वारिंशः सर्गः ॥ ७-४० ॥

॥ एकचत्वारिंशः सर्गः — पुष्पकपुनरभ्यनुज्ञा ॥

विसृज्य च महाबाहुर्ऋक्षवानरराक्षसान्।
आतृभिः सहितो रामः प्रमुमोद सुखं सुखी ॥ १ ॥

अथापराह्नसमये आतृभिः सह राघवः।
शुश्राव मधुरां वाणीमन्तरिक्षात् प्रभाषिताम् ॥ २ ॥

सौम्य राम निरीक्षस्व सौम्येन वदनेन माम्।
कुबेरभवनात्याप्तं विद्धि मां पुष्पकं प्रभो ॥ ३ ॥

तव शासनमाज्ञाय गतोऽस्मि भवनं प्रति।
उपस्थातुं नरश्रेष्ठ स च मां प्रत्यभाषत ॥ ४ ॥

निर्जितस्त्वं नरेन्द्रेण राघवेण महात्मना।
निहृत्य युधि दुर्धर्षं रावणं राक्षसेश्वरम् ॥ ५ ॥

ममापि परमा प्रीतर्हते तस्मिन्दुरात्मनि।
रावणे सगणे चैव सपुत्रे सहबान्धवे ॥ ६ ॥

स त्वं रामेण लङ्कायां निर्जितः परमात्मना।
वह सौम्य तमेव त्वमहमाज्ञापयामि ते ॥ ७ ॥

परमो ह्येष मे कामो यत्त्वं राघवनन्दनम्।
वहेलोकस्य संयानं गच्छस्व विगतज्वरः ॥ ८ ॥

सोऽहं शासनमाज्ञाय धनदस्य महात्मनः।
त्वत्सकाशमनुप्राप्तो निर्विशङ्कः प्रतीक्ष माम्॥९॥

अदृष्यः सर्वभूतानां सर्वेषां धनदाज्ञया।
चराम्यहं प्रभावेण तवाज्ञां परिपालयन्॥१०॥

एवमुक्तस्तदा रामः पुष्पकेण महाबलः।
उवाच पुष्पकं दृष्ट्वा विमानं पुनरागतम्॥११॥

यद्येवं स्वागतं तेऽस्तु विमानवर पुष्पक।
आनुकूल्याद्धनेशस्य वृत्तदोषो न नो भवेत्॥१२॥

लाजैश्चैव तथा पुष्पैर्धौपैश्चैव सुगन्धिभिः।
पूजयित्वा महाबाहू राघवः पुष्पकं तदा॥१३॥

गम्यतामिति चोवाच आगच्छ त्वं स्मरे यदा।
सिद्धानां च गतौ सौम्य मा विषादेन योजय।
प्रतिघातश्च ते मा भूद्यथेष्ट गच्छतो दिशः॥१४॥

एवमस्त्विति रामेण पूजयित्वा विसर्जितम्।
अभिप्रेतां दिशं तस्मात्प्रायात्तत्पुष्पकं तदा॥१५॥

एवमन्तर्हिते तस्मिन्पुष्पके सुकृतात्मनि।
भरतः प्राञ्चलिर्वाक्यमुवाच रघुनन्दनम्॥१६॥

विविधात्मनि दृश्यन्ते त्वयि वीर प्रशासति।
अमानुषाणां सत्त्वानां व्याहृतानि मुहुर्मुहुः॥१७॥

अनामयश्च सत्वानां साग्रो मासो गतो ह्ययम्।
जीर्णानामपि सत्त्वानां मृत्युर्नायाति राघव॥१८॥

अरोगप्रसवा नार्यो वपुष्मन्तो हि मानवाः।
हर्षश्चाभ्यधिको राजञ्जनस्य पुरवासिनः॥१९॥

काले वर्षाति पर्जन्यः पातयन्नमृतं पयः।
वाताश्चापि प्रवान्त्येते स्पर्शयुक्ताः सुखाः शिवाः॥२०॥

ईदृशोऽनश्वरो राजा भवेदिति नरेश्वरः।
कथयन्ति पुरे राजन्पौरजानपदास्तथा॥२१॥

एता वाचः सुमधुरा भरतेन समीरिताः।
श्रुत्वा रामो मुदा युक्तो बभूव नृपसत्तमः॥२२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
पुष्पकपुनरभ्यनुज्ञा नाम एकचत्वारिशः सर्गः ॥७-४१॥

॥ द्विचत्वारिशः सर्गः — रामसीताविहारः ॥

स विसृज्य ततो रामः पुष्पकं हेमभूषितम्।
प्रविवेश महाबाहुरशोकवनिकां तदा॥१॥

चन्दनागुरुचूतैश्च तुङ्कालेयकैरपि।
देवदारुवनैश्चापि समन्तादुपशोभिताम्॥२॥

चम्पकाशोकपुन्नागमधूकपनसासनैः ।
शोभितां पारिजातैश्च विधूमज्वलनप्रभैः॥३॥

लोध्रनीपार्जुनैर्नार्गैः सप्तपर्णातिमुक्तकैः।
मन्दारकदलीगुल्मलताजालसमावृताम्॥४॥

प्रियज्ञुभिः कदम्बैश्च तथा च वकुलैरपि।
जम्बूभिर्दीडिमैश्चैव कोविदारैश्च शोभिताम्॥५॥

सर्वदा कुसुमै रम्यैः फलवद्धिर्मनोरमैः।
दिव्यगन्धरसोपेतैस्तरुणाङ्कुरपल्लवैः ॥ ६ ॥

तथैव तरुभिर्दिव्यैः शिल्पिभिः परिकल्पितैः।
चारुपल्लवपुष्पाढ्यैर्मत्तब्रमरसङ्कुलैः ॥ ७ ॥

कोकिलैर्भृङ्गराजैश्च नानावर्णैश्च पक्षिभिः।
शोभितां शतशश्चित्रां चूतवृक्षावतंसकैः ॥ ८ ॥

शातकुम्भनिभाः केचित्केचिदग्निशिखोपमाः।
नीलाञ्जननिभाश्चान्ये भान्ति तत्रत्यपादपाः ॥ ९ ॥

सुरभीणि च पुष्पाणि माल्यानि विविधानि च।
दीर्घिका विविधाकाराः पूर्णाः परमवारिणा ॥ १० ॥

माणिक्यकृतसोपानाः स्फाटिकान्तरकुट्टिमाः।
फुलपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ ११ ॥

दात्यूहशुकसङ्कुष्ठा हंससारसनादिताः।
तरुभिः पुष्पवद्धश्च तीरजैरुपशोभिताः ॥ १२ ॥

प्राकारैर्विविधाकारैः शोभिताश्च शिलातलैः।
तत्रैव च वनोद्देशे वैदूर्यमणिसन्निभैः ॥ १३ ॥

शाद्वलैः परमोपेतां पुष्पितद्रुमकाननाम्।
तत्र सङ्खर्षजातानां वृक्षाणां पुष्पशालिनाम् ॥ १४ ॥

प्रस्तराः पुष्पशबला नभस्तारागणौरिव।
नन्दनं हि यथेन्द्रस्य ब्राह्मं चैत्ररथं यथा।
तथाभूतं हि रामस्य काननं सन्निवेशनम् ॥ १५ ॥

बहासनगृहोपेतां लतागृहसमावृताम्।
अशोकवनिकां स्फीतां प्रविश्य रघुनन्दनः ॥ १६ ॥

आसने च शुभाकारे पुष्पप्रकरभूषिते।
कुशास्तरणसंस्तीर्णे रामः सन्निषसाद ह ॥ १७ ॥

सीतामादायं हस्तेन मधुमैयकं शुचि।
पाययामास काकुत्थः शचीमिव पुरन्दरः ॥ १८ ॥

मांसानि च समृष्टानि फलानि विविधानि च।
रामस्याभ्यवहारार्थं किङ्करास्तूर्णमाहरन् ॥ १९ ॥

उपानृत्यंश्च राजानं नृत्यगीतविशारदाः।
बालाश्च रूपवत्यश्च स्त्रियः पानवशानुगाः ॥ २० ॥

मनोभिरामा रामास्ता रामो रमयतां वरः।
रमयामास धर्मात्मा नित्यं परमभूषितः ॥ २१ ॥

स तया सीतया सार्धमासीनो विरराज ह।
अरुन्धत्या सहासीनो वसिष्ठ इव तेजसा ॥ २२ ॥

एवं रामो मुदा युक्तः सीतां सुरसुतोपमाम्।
रमयामास वैदेहीमहन्यहनि देववत् ॥ २३ ॥

तथा तयोर्विहरतोः सीताराघवयोश्चिरम्।
अत्यक्रामच्छुभः कालः शौशिरो भोगदः सदा ॥ २४ ॥

दशवर्षसहस्राणि गतानि सुमहात्मनोः।
प्राप्तयोर्विविधान्भोगानतीतः शिशिरागमः ॥ २५ ॥

पूर्वाह्ने धर्मकार्याणि कृत्वा धर्मेण धर्मवित्।
शेषं दिवसभागार्धमन्तः पुरगतोऽभवत् ॥ २६ ॥

सीतापि देवकार्याणि कृत्वा पौर्वाह्लिकानि वै।
श्वश्रूणामकरोत्पूजां सर्वासामविशेषतः ॥ २७ ॥

अभ्यगच्छत्ततो रामं विचित्राभरणाम्बरा।
त्रिविष्टपे सहस्राक्षमुपविष्टं यथा शन्ची ॥ २८ ॥

दृष्ट्वा तु राघवः पतीं कल्याणेन समन्विताम्।
प्रहर्षमतुलं लेभे साधु साध्विति चाब्रवीत् ॥ २९ ॥

अब्रवीच्च वरारोहां सीतां सुरसुतोपमाम्।
अपत्यलाभो वैदेहि त्वयि मे समुपस्थितः ॥ ३० ॥

किमिच्छसि वरारोहे कामः किं क्रियतां तव ॥ ३१ ॥

स्मितं कृत्वा तु वैदेही रामं वाक्यमथाब्रवीत्।
तपोवनानि पुण्यानि द्रष्टुमिच्छामि राघव ॥ ३२ ॥

गङ्गातीरोपविष्टानामृषीणामुग्रतेजसाम्।
फलमूलाशिनां देव पादमूलेषु वर्तितुम् ॥ ३३ ॥

एष मे परमः कामो यन्मूलफलभोजिनाम्।
अप्येकरात्रं काकुत्स्थं निवसेयं तपोवने ॥ ३४ ॥

तथेति च प्रतिज्ञातं रामेणाङ्गिष्ठकर्मणा।
विस्त्रब्धा भव वैदेहि श्वो गमिष्यस्यसंशयम् ॥ ३५ ॥

एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थो मैथिलीं जनकात्मजाम्।
मध्यकक्षान्तरं रामो निर्जगाम सुहृद्वतः ॥ ३६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रामसीताविहारः नाम द्विचत्वारिशः सर्गः ॥ ७-४२ ॥

॥ त्रिचत्वारिशः सर्गः — भद्रवाक्यश्रवणम् ॥

तत्रोपविष्टं राजानमुपासन्ते विचक्षणाः।
कथानां बहुरूपाणां हास्यकाराः समन्ततः ॥ १ ॥

विजयो मधुमत्तश्च काश्यपो मङ्गलः कुटः।
सुराजः कालियो भद्रो दन्तवक्रः सुमागधः ॥ २ ॥

एते कथा बहुविधाः परिहाससमन्विताः।
कथयन्ति स्म संहष्टा राघवस्य महात्मनः ॥ ३ ॥

ततः कथायां कस्याञ्चिद्राघवः समभाषत।
काः कथा नगरे भद्र वर्तन्ते विषयेषु च ॥ ४ ॥

मामाश्रितानि कान्याहुः पौरजानपदा जनाः।
किं च सीतां समाश्रित्य भरतं किं च लक्ष्मणम् ॥ ५ ॥

किं नु शत्रुघ्नमुद्दिश्य कैकर्यीं किं नु मातरम्।
वक्तव्यतां च राजानो वरे राज्ये व्रजन्ति च ॥ ६ ॥

एवमुक्ते तु रामेण भद्रः प्राञ्जलिरब्रवीत्।
स्थिताः कथा शुभाः राजन्वर्तन्ते पुरवासिनाम् ॥ ७ ॥

अमुं तु विजयं सौम्य दशग्रीववधार्जितम्।
भूयिष्टं स्वपुरे पौरैः कथ्यन्ते पुरुषर्षभ ॥ ८ ॥

एवमुक्तस्तु भद्रेण राघवो वाक्यमब्रवीत्।
कथयस्व यथातत्त्वं सर्वं निरवशेषतः ॥ ९ ॥

शुभाशुभानि वाक्यानि यान्याहुः पुरवासिनः।
श्रुत्वेदानीं शुभं कुर्यां नकुर्यामशुभानि च ॥ १० ॥

कथयस्व च विस्त्रब्धो निर्भयं विगतज्वरः।
 कथयन्ति यथा पौराः पापा जनपदेषु च ॥ ११ ॥
 राघवेणैवमुक्तस्तु भद्रः सुरुचिरं वचः।
 प्रत्युवाच महाबाहुं प्राञ्जलिः सुसमाहितः ॥ १२ ॥
 शृणु राजन्यथा पौराः कथयन्ति शुभाशुभम्।
 चत्वरापणरथ्यासु वनेषूपवनेषु च ॥ १३ ॥
 दुष्करं कृतवात्रामः समुद्रे सेतुबन्धनम्।
 अश्रुतं पूर्वकैः कैश्चिद्देवैरपि सदानवैः ॥ १४ ॥
 रावणश्च दुराधर्षो हतः सबलवाहनः।
 वानराश्च वशं नीता ऋक्षाश्च सह राक्षसैः ॥ १५ ॥
 हत्वा च रावणं सञ्छ्वे सीतामाहृत्य राघवः।
 अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा स्ववेशम् पुनरानयत् ॥ १६ ॥
 कीदृशं हृदये तस्य सीतासम्भोगजं सुखम्।
 अङ्गमारोप्य तु पुरा रावणेन बलाङ्गृताम् ॥ १७ ॥
 लङ्कामपि पुरा नीतामशोकवनिकां गताम्।
 रक्षसां वशमापन्नां कथं रामो न कुत्सते ॥ १८ ॥
 अस्माकमपि दारेषु सहनीयं भविष्यति।
 यथा हि कुरुते राजा प्रजा तमनुवर्तते ॥ १९ ॥
 एवं बहुविधा वाचो वदन्ति पुरवासिनः।
 नगरेषु च सर्वेषु राजञ्जनपदेषु च ॥ २० ॥
 तस्यैवं भाषितं श्रुत्वा राघवः परमार्तवत्।
 उवाच सुहृदः सर्वान्कथमेतद्वीथ माम् ॥ २१ ॥

सर्वे तु शिरसा भूमावभिवाद्य प्रणम्य च।
प्रत्यूचू राघवं दीनमेवमेतत्र संशयः ॥ २२ ॥

श्रुत्वा तु वाक्यं काकुत्स्थः सर्वेषां समुदीरितम्।
विसर्जयामास तदा वयस्याञ्छत्रुसूदनः ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
भद्रवाक्यश्रवणम् नाम त्रिचत्वारिशः सर्गः ॥ ७-४३ ॥

॥ चतुश्चत्वारिशः सर्गः — लक्ष्मणाद्यानयनम् ॥

विसृज्य तु सुहृद्वर्गं बुद्ध्या निश्चित्य राघवः।
समीपे द्वाः स्थमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

शीघ्रमानय सौमित्रिं लक्ष्मणं शुभलक्षणम्।
भरतं च महाभागं शत्रुघ्नमपराजितम् ॥ २ ॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा द्वाः स्थो मूर्धि कृताञ्जलिः।
लक्ष्मणस्य गृहं गत्वा प्रविवेशानिवारितः ॥ ३ ॥

उवाच सुमहात्मानं वर्धयित्वा कृताञ्जलिः।
द्रष्टुमिच्छति राजा त्वां गम्यतां तत्र मा चिरम् ॥ ४ ॥

बाढमित्येव सौमित्रिः श्रुत्वा राघवशासनम्।
प्राद्रवदथमारुद्य राघवस्य निवेशनम् ॥ ५ ॥

प्रयान्तं लक्ष्मणं दृष्ट्वा द्वाः स्थो भरतमन्तिकात्।
उवाच भरतं तत्र वर्धयित्वा कृताञ्जलिः ॥ ६ ॥

विनयावनतो भूत्वा राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति।
भरतस्तु वचः श्रुत्वा द्वाः स्थाद्रामसमीरितम् ॥ ७ ॥

उत्पपातासनात्तूर्णं पद्मामेव ययौ बली।
दृष्ट्वा प्रयान्तं भरतं त्वरमाणः कृताञ्जलिः ॥ ८ ॥

शत्रुघ्नभवनं गत्वा ततो वाक्यमुवाच ह।
एह्यागच्छ रघुश्रेष्ठ राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति ॥ ९ ॥

गतो हि लक्ष्मणः पूर्वं भरतश्च महायशाः।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य शत्रुघ्नः परमासनात् ॥ १० ॥

शिरसा धरणीं प्राप्य प्रययौ यत्र राघवः।
द्वाः स्थस्त्वागम्य रामाय सर्वानेव कृताञ्जलिः।
निवेदयामास तदा भ्रातऽन्स्वान्समुपस्थितान् ॥ ११ ॥

कुमारानागताञ्छ्रुत्वा चिन्ताव्याकुलितेन्द्रियः।
अवाञ्छ्रुखो दीनमना द्वाः स्थं वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥

प्रवेशय कुमारांस्त्वं मत्समीपं त्वरान्वितः।
एतेषु जीवितं मह्यमेते प्राणाः प्रिया मम ॥ १३ ॥

आज्ञासास्तु नरेन्द्रेण कुमाराः शक्तेजसः।
प्रह्वाः प्राञ्जलयो भूत्वा विविशुस्ते समाहिताः ॥ १४ ॥

ते तु दृष्ट्वा मुखं तस्य सग्रहं शशिनं यथा।
सन्ध्यागतमिवादित्यं प्रभया परिवर्जितम् ॥ १५ ॥

बाष्पपूर्णं च नयने दृष्ट्वा रामस्य धीमतः।
हतशोभं यथा पद्मं मुखं वीक्ष्य च तस्य ते ॥ १६ ॥

ततोऽभिवाद्य त्वरिताः पादौ रामस्य मूर्धभिः।
तस्थुः समाहिताः सर्वे रामस्त्वश्रूण्यवर्तयत् ॥ १७ ॥

तान्परिष्वज्य बाहुभ्यामुत्थाप्य च महाबलः।
आसनेष्वासतेत्युक्त्वा ततो वाक्यं जगाद् ह ॥ १८ ॥

भवन्तो मम सर्वस्वं भवन्तो जीवितं मम।
भवद्दिश्च कृतं राज्यं पालयामि नरेश्वराः ॥ १९ ॥

भवन्तः कृतशास्त्रार्था बुद्ध्या च परिनिष्ठिताः।
सम्भूय च मदर्थोऽयमन्वेष्टव्यो नरेश्वराः ॥ २० ॥

तथा वदति काकुत्स्थे अवधानपरायणाः।
उद्विग्नमनसः सर्वे किं नु राजाभिधास्यति ॥ २१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
लक्ष्मणाद्यानयनम् नाम चतुश्त्वारिंशः सर्गः ॥ ७-४४ ॥

॥ पञ्चचत्वारिंशः सर्गः — सीतासमुत्सर्गादेशः ॥

तेषां समुपविष्टानां सर्वेषां दीनचेतसाम्।
उवाच वाक्यं काकुत्स्थो मुखेन परिशुष्यता ॥ १ ॥

सर्वे शृणुत भद्रं वो मा कुरुध्वं मनोऽन्यथा।
पौराणां मम सीतायां यादृशी वर्तते कथा ॥ २ ॥

पौरापवादः सुमहांस्तथा जनपदस्य च।
वर्तते मयि बीभत्सा सा मे मर्माणि कृन्तति ॥ ३ ॥

अहं किल कुले जात इक्ष्वाकूणां महात्मनाम्।
सीताऽपि सत्कुले जाता जनकानां महात्मनाम् ॥ ४ ॥

जानासि त्वं यथा सौम्य दण्डके विजने वने।
रावणेन हृता सीता स च विघ्वंसितो मया ॥ ५ ॥

तत्र मे बुद्धिरूपन्ना जनकस्य सुतां प्रति।
अत्रोषितामिमां सीतामानयेयं कथं पुरीम्॥६॥

प्रत्ययार्थं ततः सीता विवेश ज्वलनं तदा।
प्रत्यक्षं तव सौमित्रे देवानां हव्यवाहनः।
अपापां मैथिलीमाह वायुश्चाकाशगोचरः॥७॥

चन्द्रादित्यौ च शंसेते सुराणां सन्निधौ पुरा।
ऋषीणां चैव सर्वेषामपापां जनकात्मजाम्॥८॥

एवं शुद्धसमाचारा देवगन्धर्वसन्निधौ।
लङ्घाद्वीपे महेन्द्रेण मम हस्ते निवेशिता॥९॥

अन्तरात्मा च मे वेत्ति सीतां शुद्धां यशस्विनीम्।
ततो गृहीत्वा वैदेहीमयोध्यामहमागतः॥१०॥

अयं तु मे महान्वादः शोकश्च हृदि वर्तते।
पौरापवादः सुमहांस्तथा जनपदस्य च॥११॥

अकीर्तिर्यस्य गीयेत लोके भूतस्य कस्यचित्।
पतत्येवाधमाँल्लोकान्यावच्छब्दः प्रकीर्त्यते॥१२॥

अकीर्तिर्निन्द्यते देवैः कीर्तिलोकेषु पूज्यते।
कीर्त्यर्थं तु समारम्भः सर्वेषां सुमहात्मनाम्॥१३॥

अप्यहं जीवितं जह्यां युष्मान्वा पुरुषर्षभाः।
अपवादभयाद्वीतः किं पुनर्जनकात्मजाम्॥१४॥

तस्माद्वन्तः पश्यन्तु पतितं शोकसागरे।
नहि पश्याम्यहं भूतं किञ्चिद्दुःखमतोऽधिकम्॥१५॥

श्रस्त्वं प्रभाते सौमित्रे सुमन्त्राधिष्ठितं रथम्।
आरुह्य सीतामारोप्य विषयान्ते समुत्सृज ॥ १६ ॥

गङ्गायास्तु परे पारे वाल्मीकेस्तु महात्मनः।
आश्रमो दिव्यसङ्काशस्तमसातीरमाश्रितः ॥ १७ ॥

तत्रैनां विजने देशे विसृज्य रघुनन्दन।
शीघ्रमागच्छ भद्रं ते कुरुष्व वचनं मम ॥ १८ ॥

न चास्मिन् प्रतिवक्तव्यः सीतां प्रति कथञ्चन।
तस्मात्त्वं गच्छ सौमित्रे नात्र कार्या विचारणा ॥ १९ ॥

अप्रीतिर्हि परा मह्यं त्वयेतत्प्रतिवारिते।
शापिता हि मया यूयं भुजाभ्यां जीवितेन च ॥ २० ॥

ये मां वाक्यान्तरे ब्रूयुरनुनेतुं कथञ्चन।
अहिता नाम ते नित्यं मदभीष्टविघातनात् ॥ २१ ॥

मानयन्तु भवन्तो मां यदि मच्छासने स्थिताः।
इतोऽद्य नीयतां सीता कुरुष्व वचनं मम ॥ २२ ॥

पूर्वमुक्तोऽहमनया गङ्गातीरेऽहमाश्रमान्।
पश्येयमिति तस्याश्च कामः संवर्त्यतामयम् ॥ २३ ॥

एवमुक्त्वा तु काकृत्स्थो बाष्पेण पिहिताननः।
प्रविवेश स धर्मात्मा भ्रातृभिः परिवारितः ॥ २४ ॥

शोकसंलग्नहृदयो निशाश्वास यथा द्विपः ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
सीतासमुत्सर्गादेशः नाम पञ्चत्वारिशः सर्गः ॥ ७-४५ ॥

॥ षड्चत्वारिशः सर्गः — सीतागङ्गातीरनयनम् ॥

ततो रजन्यां व्युष्टयां लक्ष्मणो दीनचेतनः ।
सुमन्त्रमब्रवीद्वाक्यं मुखेन परिशुष्टता ॥ १ ॥
सारथे तुरगाज्छीघ्रं योजयस्व रथोत्तमे ।
स्वास्तीर्णं राजभवनात्सीतायाश्वासनं कुरु ॥ २ ॥

सीता हि राजवचनादाश्रमं पुण्यकर्मणाम् ।
मया नेया महर्षीणां श्रीघ्रमानीयतां रथः ॥ ३ ॥
सुमन्त्रस्तु तथेत्युत्तवा युक्तं परमवाजिभिः ।
रथं सुरुचिरप्रख्यं स्वास्तीर्णं सुखशश्यया ॥ ४ ॥
आनीयोवाच सौमित्रिं मित्राणां मानवर्धनम् ।
रथोऽयं समनुप्राप्तो यत्कार्यं क्रियतां प्रभो ॥ ५ ॥

एवमुक्तः सुमन्त्रेण राजवेशमनि लक्ष्मणः ।
प्रविश्य सीतामासाद्य व्याजहार नरर्षभः ॥ ६ ॥
त्वया किलैष नृपतिर्वरं वै याचितः प्रभुः ।
नृपेण च प्रतिज्ञातमाङ्गसश्वाश्रमं प्रति ॥ ७ ॥

गङ्गीतीरे मया देवि ऋषीणामाश्रमाज्ञुभान् ।
शीघ्रं गत्वा तु वैदेही शासनात्पार्थिवस्य नः ।
अरण्ये मुनिभिर्जुष्टे अपनेया भविष्यसि ॥ ८ ॥

एवमुक्ता तु वैदेही लक्ष्मणेन महात्मना ।
प्रहर्षमतुलं लेखे गमनं चाप्यरोचयत् ॥ ९ ॥

वासांसि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च ।
गृहीत्वा तानि वैदेही गमनायोपचक्रमे ॥ १० ॥

इमानि मुनिपतीनां दास्याम्याभरणान्हम्।
वस्त्राणि च महार्हणि धनानि विविधानि च ॥ ११ ॥

सौमित्रिस्तु तथेत्युक्तवा रथमारोप्य मैथिलीम्।
प्रययौ शीघ्रतुरगै रामस्याङ्गामनुस्मरन् ॥ १२ ॥

अब्रवीच्च तदा सीता लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्घनम्।
अशुभानि बहून्येव पश्यामि रघुनन्दन ॥ १३ ॥

नयनं मे स्फुरत्यद्य गात्रोत्कम्पश्च जायते।
हृदयं चैव सौमित्रे अस्वस्थमिव लक्ष्ये ॥ १४ ॥

आौत्सुक्यं परमं चापि अधृतिश्च परा मम।
शून्यामेव च पश्यामि पृथिवीं पृथुलोचन ॥ १५ ॥

अपि स्वस्ति भवेत्तस्य भ्रातुस्ते भ्रातृवत्सल।
श्वश्रूणां चैव मे वीर सर्वासामविशेषतः ॥ १६ ॥

पुरे जनपदे चैव कुशलं प्राणिनामपि।
इत्यञ्जलिकृता सीता देवता अभ्ययाच्त ॥ १७ ॥

लक्ष्मणोऽर्थं ततः श्रुत्वा शिरसा वन्द्य मैथिलीम्।
शिवमित्यब्रवीद्वृष्टे हृदयेन विशुष्यता ॥ १८ ॥

ततो वासमुपागम्य गोमतीतीर आश्रमे।
प्रभाते पुनरुत्थाय सौमित्रिः सूतमब्रवीत् ॥ १९ ॥

योजयस्व रथं शीघ्रमद्य भागीरथीजलम्।
शिरसा धारयिष्यामि त्र्यम्बकः पर्वते यथा ॥ २० ॥

सोऽश्वान् रज्वाथ चतुरो रथे युङ्गा मनोजवान्।
आरोहस्वेति वैदेहीं सूतः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ २१ ॥

सा तु सूतस्य वचनादारुरोह रथोत्तमम्।
सीता सौमित्रिणा सार्धं सुमन्ब्रेण च धीमता ॥ २२ ॥

आससाद् विशालाक्षी गङ्गां पापविनाशिनीम्।
अथार्घदिवसं गत्वा भागीरथ्या जलाशयम् ॥ २३ ॥

निरीक्ष्य लक्ष्मणो दीनः प्ररुरोद महास्वनः ॥ २४ ॥

सीता तु परमायत्ता दृष्ट्वा लक्ष्मणमातुरम्।
उवाच वाक्यं धर्मज्ञा किमिदं रुद्यते त्वया ॥ २५ ॥

जाह्वीतीरमासाद्य चिराभिलषितं मम।
हर्षकाले किमर्थं मां विषादयसि लक्ष्मण ॥ २६ ॥

नित्यं त्वं रामपार्श्वेषु वर्तसे पुरुषर्षभ।
कच्चिद्विनाकृतस्तेन द्विरात्रं शोकमागतः ॥ २७ ॥

ममापि दयितो रामो जीवितादपि लक्ष्मण।
न चाहमेवं शोचामि मैवं त्वं बालिशो भव ॥ २८ ॥

तारयस्व च मां गङ्गां दर्शयस्व च तापसान्।
ततो मुनिभ्यो दास्यामि वांसास्याभरणानि च ॥ २९ ॥

ततः कृत्वा महर्षीणां यथार्हमभिवादनम्।
तत्र चैकां निशामुष्य यास्यामस्तां पुरीं पुनः ॥ ३० ॥

ममापि पद्मपत्राक्षं सिंहोरस्कं कृशोदरम्।
त्वरते हि मनो द्रष्टुं रामं रमयतां वरम् ॥ ३१ ॥

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रमृज्य नयने शुभे।
नाविकानाह्यामास लक्ष्मणः परवीरहा ॥ ३२ ॥

इयं च सज्जा नौश्वेति दाशाः प्राञ्जलयोऽब्रुवन् ॥ ३३ ॥

तितीर्षुर्लक्ष्मणो गङ्गां शुभां नावमुपारुहत् ।
गङ्गां सन्तारयामास लक्ष्मणस्तां समाहितः ॥ ३४ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
सीतागङ्गातीरनयनम् नाम षड्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ७-४६ ॥

॥ सप्तचत्वारिंशः सर्गः — रामशासनकथनम् ॥

अथ नावं सुविस्तीर्णं नैषादीं राघवानुजः ।
आरुरोह समायुक्तं पूर्वमारोप्य मैथिलीम् ॥ १ ॥

सुमन्त्रं चैव सरथं स्थीयतामिति लक्ष्मणः ।
उवाच शोकसन्तसः प्रयाहीति च नाविकम् ॥ २ ॥

ततस्तीरमुपागम्य भागीरथ्याः स लक्ष्मणः ।
उवाच मैथिलीं वाक्यं प्राञ्जलिर्बाध्यसम्मुतः ॥ ३ ॥

हृदतं मे महच्छल्यं यस्मादार्येण धीमता ।
अस्मिन्निमित्ते वैदेहि लोकस्य वचनीकृतः ॥ ४ ॥

श्रेयो हि मरणं मेऽद्य मृत्युर्वा यत्परं भवेत् ।
न चास्मिन्नीदृशो कार्यं नियोज्यो लोकनिन्दिते ॥ ५ ॥

प्रसीद च न मे पापं कर्तुर्मर्हसि शोभने ।
इत्यञ्जलिकृतो भूमौ निपपात स लक्ष्मणः ॥ ६ ॥

रुदन्तं प्राञ्जलिं दृद्धा काङ्क्षन्तं मृत्युमात्मनः ।
मैथिली भृशसंविश्वा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥

किमिदं नावगच्छामि ब्रूहि तत्त्वेन लक्ष्मण।
पश्यामि त्वां न च स्वस्थमपि क्षेमं महीपतेः ॥ ८ ॥

शापितोऽसि नरेन्द्रेण यत्त्वं सन्तापमागतः।
तद्वूयाः सन्निधौ मह्यमहमाज्ञापयामि ते ॥ ९ ॥

वैदेह्या चोद्यमानस्तु लक्ष्मणो दीनचेतनः।
अवाञ्छुखो बाष्पकलं वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १० ॥

श्रुत्वा परिषदो मध्ये ह्यपवादं सुदारुणम्।
पुरे जनपदे चैव त्वत्कृते जनकात्मजे।
रामः सन्तप्तहृदयो मा निवेद्य गृहं गतः ॥ ११ ॥

न तानि वच्चनीयानि मया देवि तवाग्रतः।
यानि राज्ञा हृदि न्यस्तान्यमर्षात्पृष्ठतः कृतः ॥ १२ ॥

सा त्वं त्यक्ता नृपतिना निर्दोषा मम सन्निधौ।
पौरापवादभीतेन ग्राह्यं देवि न तेऽन्यथा ॥ १३ ॥

आश्रमान्तेषु च मया त्यक्तव्या त्वं भविष्यसि।
राज्ञः शासनमाज्ञाय तवेदं किल दौर्हदम् ॥ १४ ॥

तदेतज्जाहवीतीरे ब्रह्मर्षीणां तपोवनम्।
पुण्यं च रमणीयं च मा विषादं कृथाः शुभे ॥ १५ ॥

राज्ञो दशरथस्येषः पितुर्मे मुनिपुङ्गवः।
सखा परमको विप्रो वाल्मीकिः सुमहायशाः ॥ १६ ॥

पादच्छायामुपागम्य सुखमस्य महात्मनः।
उपवासपरैकग्रा वस त्वं जनकात्मजे ॥ १७ ॥

पतिव्रतात्वमास्थाय रामं कृत्वा सदा हृदि।
श्रेयस्ते परमं देवि तथा कृत्वा भविष्यति ॥ १८ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रामशासनकथनम् नाम सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ७-४७ ॥

॥ अष्टचत्वारिंशः सर्गः — सीतापरित्यागः ॥

लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा दारुणं जनकात्मजा।
परं विषादमागम्य वैदेही निपपात ह ॥ १ ॥

सा मुहूर्तमिवासंज्ञा बाष्पपर्याकुलेक्षणा।
लक्ष्मणं दीनया वाचा उवाच जनकात्मजा ॥ २ ॥

मामिकेयं तनुर्नूनं सृष्टा दुःखाय लक्ष्मण।
धात्रा यस्यास्तथा मेऽद्य दुःखमूर्तिः प्रदृश्यते ॥ ३ ॥

किं नु पापं कृतं पूर्वं को वा दारैर्वियोजितः।
याऽहं शुद्धसमाचारा त्यक्ता नृपतिना सती ॥ ४ ॥

पुराऽहमाश्रमे वासं रामपादानुवर्त्तिनी।
अनुरुद्ध्यापि सौमित्रे दुःखे च परिवर्त्तिनी ॥ ५ ॥

सा कथं ह्याश्रमे सौम्य वत्स्यामि विजनीकृता।
आख्यायस्यामि च कस्याहं दुःखं दुःखपरायणा ॥ ६ ॥

किं नु वक्ष्यामि मुनिषु कर्म वा सत्कृतं च किम्।
कस्मिंश्चित् कारणे त्यक्ता राघवेण महात्मना ॥ ७ ॥

न खल्वद्यैव सौमित्रे जीवितं जाहवीजले।
त्यजेयं राजवंशस्तु भर्तुर्मै परिहास्यते ॥ ८ ॥

यथाज्ञं कुरु सोमित्रे त्यज मां दुःखभागिनीम्।
निदेशो स्थीयतां राज्ञः शृणु चेदं वचो मम ॥९॥

श्वश्रूणामविशेषेण प्राञ्जलिप्रग्रहेण च।
शिरसाऽवन्ध्य चरणौ कुशलं ब्रूहि पार्थिवम् ॥१०॥

शिरसाऽभिनतो ब्रूयाः सर्वासामेव लक्ष्मण।
वक्तव्यश्चापि नृपतिर्धर्मेषु सुसमाहितः ॥११॥

जानासि च यथा शुद्धा सीता तत्त्वेन राघव।
भक्त्या च परया युक्ता हिता च तव नित्यशः ॥१२॥

अहं त्यक्ता त्वया वीर अयशोभीरुणा जने।
यच्च ते वचनीयं स्यादपवादसमुत्थितम्।
मया च परिहृतव्यं त्वं हि मे परमा गतिः ॥१३॥

वक्तव्यश्चेति नृपतिर्धर्मेण सुसमाहितः।
यथा भ्रातृषु वर्तेथास्तथा पौरेषु नित्यदा ॥१४॥

परमो ह्येष धर्मस्ते तस्मात्कीर्तिरनुत्तमा ॥१५॥

यत्तु पौरजनो राजन्धर्मेण समवाप्न्यात्।
अहं तु नानुशोचामि स्वशरीरं नरर्षभ ॥१६॥

यथापवादं पौराणां तथैव रघुनन्दन।
पतिर्हि देवता नार्याः पतिर्बन्धुः पतिर्गुरुः ॥१७॥

प्राणैरपि प्रियं तस्माद्भृतुः कार्यं विशेषतः।
इति मद्वचनाद्रामो वक्तव्यो मम सङ्ख्रहः।
निरीक्ष्य माऽद्य गच्छ त्वमृतुकालातिवर्तिनीम् ॥१८॥

एवं ब्रुवन्त्यां सीतायां लक्ष्मणो दीनचेतनः।
शिरसाऽऽवन्द्य धरणीं व्याहृतुं न शशाक ह ॥ १९ ॥

प्रदक्षिणं च तां कृत्वा रुदन्नेव महास्वनः।
ध्यात्वा मुहूर्तं तामाह किं मां वक्ष्यसि शोभने ॥ २० ॥

दृष्टपूर्वं न ते रूपं पादौ दृष्टौ तवानघे।
कथमत्र हि पश्यामि रामेण रहितां वने ॥ २१ ॥

इत्युक्त्वा तां नमस्कृत्य पुनर्नावमुपारुहत्।
आरुह्य च पुनर्नावं नाविकं चाभ्यचोदयत् ॥ २२ ॥

स गत्वा चोक्तरं तीरं शोकभारसमन्वितः।
सम्मूढ इव दुःखेन रथमध्यारुहद्वत्म् ॥ २३ ॥

मुहुर्मुहुः परावृत्य दृष्ट्वा सीतामनाथवत्।
चेष्टन्तीं परतीरस्थां लक्ष्मणः प्रययावथ ॥ २४ ॥

दूरस्थं रथमालोक्य लक्ष्मणं च मुहुर्मुहुः।
निरीक्षमाणां तूद्विग्रां सीतां शोकः समाविशत् ॥ २५ ॥

सा दुःखभारावनता यशस्विनी यशोधना नाथमपश्यती सती।
रुरोद सा बर्हिणनादिते वने महास्वनं दुःखपरायणा सती ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
सीतापरित्यागः नाम अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ७-४८ ॥

॥ एकोनपञ्चाशः सर्गः — वाल्मीक्याश्रमप्रवेशः ॥

सीतां तु रुदतीं दृष्ट्वा ते तत्र मुनिदारकाः।
प्राद्रवन्यत्र भगवानास्ते वाल्मीकिरुग्रधीः ॥ १ ॥

अभिवाद्य मुनेः पादौ मुनिपुत्रा महर्षये।
सर्वं निवेदयामासुस्तस्यास्तु रुदितस्वनम्॥२॥

अदृष्टपूर्वा भगवन्कस्याप्येषा महात्मनः।
पत्नी श्रीरिव सम्मोहाद्विरौति विकृतानना॥३॥

भगवन्साधु पश्य त्वं देवतामिव खाच्युताम्।
नद्यास्तु तीरे भगवन्वरस्त्री कापि दुःखिता॥४॥

दृष्टास्माभिः प्ररुदिता दृढं शोकपरायणा।
अनर्हा दुःखशोकाभ्यामेकां दीनां ह्यनाथवत्॥५॥

न ह्येनां मानुषीं विद्धः सत्क्रियाऽस्याः प्रयुज्यताम्।
आश्रमस्याविदूरे च त्वामियं शरणं गता॥६॥

त्रातारामिच्छते साध्वी भगवंखातुमर्हसि।
तेषां तु वचनं श्रुत्वा बुद्ध्या निश्चित्य धर्मवित्।
तपसा लब्ध्यचक्षुष्मान् प्राद्रवद्यत्र मैथिली॥७॥

तं प्रयान्तमभिप्रेत्य शिष्या ह्येनं महामतिम्।
तं तु देशमभि प्रेत्य किञ्चित्पद्मां महामतिः॥८॥

अर्ध्यमादाय रुचिरं जाह्नवीतीरमागमत्।
ददर्श राघवस्येषां सीतां पत्नीमनाथवत्॥९॥

तां सीतां शोकभारातां वाल्मीकिर्मुनिपुङ्क्वः।
उवाच मधुरां वाणीं ह्लादयन्निव तेजसा॥१०॥

सुषा दशरथस्य त्वं रामस्य महिषी प्रिया।
जनकस्य सुता राज्ञः स्वागतं ते पतिव्रते॥११॥

आयान्ति चासि विज्ञाता मया धर्मसमाधिना।
कारणं चैव सर्वं मे हृदयेनोपलक्षितम्॥ १२॥

तव चैव महाभागे विदितं मम तत्त्वतः।
सर्वं च विदितं मह्यं त्रैलोक्ये यद्धि वर्तते॥ १३॥

अपापां वेद्मि सीते त्वां तपोलब्धेन चक्षुषा।
विस्त्रब्धा भव वैदेहि साम्प्रतं मयि वर्तसे॥ १४॥

आश्रमस्याविद्वरे मे तापस्यस्तपसि स्थिताः।
तास्त्वां वत्से यथा वत्सं पालयिष्यन्ति नित्यशः॥ १५॥

इदमधर्य प्रतीच्छ त्वं विस्त्रब्धा विगतज्जरा।
यथा स्वगृहमभ्येत्य विषादं चैव मा कृथाः॥ १६॥

श्रुत्वा तु भाषितं सीता मुनेः परममद्गुतम्।
शिरसाऽऽवन्द्य चरणौ तथेत्याह कृताङ्गलिः॥ १७॥

तं प्रयान्तं मुनिं सीता प्राङ्गलिः पृष्ठोऽन्वगात्॥ १८॥

तं दृष्ट्वा मुनिमायान्तं वैदेह्या मुनिपत्नयः।
उपाजग्मुर्मुदा युक्ता वचनं चेदमब्रुवन्॥ १९॥

स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ चिरस्यागमनं च ते।
अभिवादयामस्त्वां सर्वा उच्यतां कि च कुर्महे॥ २०॥

तासां तद्वचनं श्रुत्वा वाल्मीकिरिदमब्रवीत्।
सीतेयं समनुप्राप्ता पत्नी रामस्य धीमतः॥ २१॥

खुषा दशरथस्यैषा जनकस्य सुता सती।
अपापा पतिना त्यक्ता परिपाल्या मया सदा॥ २२॥

इमां भवन्त्यः पश्यन्तु स्नेहेन परमेण हि।
गौरवान्मम वाक्याच्च पूज्या वोऽस्तु विशेषतः ॥ २३ ॥

मुहुर्मुहुश्च वैदेहीं प्रणिधाय महायशाः।
स्वमाश्रमं शिष्यवृतः पुनरायान्महातपाः ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वाल्मीक्याश्रमप्रवेशः नाम एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ७-४९ ॥

॥ पञ्चाशः सर्गः — सुमन्त्ररहस्यकथनम् ॥

दृष्ट्वा तु मैथिलीं सीतामाश्रमे सम्प्रवेशिताम्।
सन्तापमगमद्वोरं लक्षणो दीनचेतनः ॥ १ ॥

अब्रवीच्च महातेजाः सुमन्त्रं मन्त्रसारथिम्।
सीतासन्तापजं दुःखं पश्य रामस्य सारथे ॥ २ ॥

ततो दुःखतरं किं नु राघवस्य भविष्यति।
पत्नीं शुद्धसमाचारां विसृज्य जनकात्मजाम् ॥ ३ ॥

व्यक्तं दैवादहं मन्ये राघवस्य विना भवम्।
वैदेह्या सारथे नित्यं दैवं हि दुरतिक्रमम् ॥ ४ ॥

यो हि देवान्सगन्धर्वानसुरान्सह राक्षसैः।
निहन्याद्राघवः क्रुद्धः स दैवमनुर्वतते ॥ ५ ॥

पुरा रामः पितुर्वाक्यादण्डके विजने वने।
उषित्वा नव वर्षाणि पञ्च चैव महावने ॥ ६ ॥

ततो दुःखतरं भूयः सीताया विप्रवासनम्।
पौराणां वचनं श्रुत्वा नृशंसं प्रतिभाति मे ॥ ७ ॥

को नु धर्माश्रयः सूत कर्मण्यस्मिन्यशोहरे।
मैथिलीं प्रतिसम्प्राप्तः पौरीर्हनार्थवादिभिः ॥८॥

एता वाचो बहुविधाः श्रुत्वा लक्ष्मणभाषिताः।
सुमन्त्रः श्रद्धया प्राज्ञो वाक्यमेतदुवाच ह ॥९॥

न सन्तापस्त्वया कार्यः सौमित्रे मैथिलीं प्रति।
दृष्टमेतत्पुरा विप्रैः पितुस्ते लक्ष्मणाग्रतः ॥१०॥

भविष्यति दृढं रामो दुःखप्रायोऽपि सौख्यभाक्।
प्राप्स्यते च महाबाहुर्विप्रयोगं प्रियैर्द्वुवम् ॥११॥

त्वां चैव मैथिलीं चैव शत्रुघ्नभरतावुभौ।
सन्त्यजिष्यति धर्मात्मा कालेन महता महान् ॥१२॥

इदं त्वयि न वक्तव्यं सौमित्रे भरतेऽपि वा।
राज्ञा वो व्याहृतं वाक्यं दुर्वासा यदुवाच ह ॥१३॥

महाजनसमीपे च मम चैव नरषभ।
ऋषिणा व्याहृतं वाक्यं वसिष्ठस्य च सन्निधौ ॥१४॥

ऋषेस्तु वचनं श्रुत्वा मामाह पुरुषर्षभः।
सूत न कन्चिदेवं ते वक्तव्यं जनसन्निधौ ॥१५॥

तस्याहं लोकपालस्य वाक्यं तत्सुसमाहितः।
नैव जात्वनृतं कार्यमिति मे सौम्य दर्शनम् ॥१६॥

सर्वथैव न वक्तव्यं मया सौम्य तवाग्रतः।
यदि ते श्रवणे श्रद्धा श्रूयतां रघुनन्दन ॥१७॥

यद्यप्यहं नरेन्द्रेण रहस्यं श्रावितः पुरा।
तथाप्युदाहरिष्यामि दैवं हि दुरतिक्रमम् ॥१८॥

येनेदमीदृशं प्राप्तं दुःखं शोकसमन्वितम्।
न त्वया भरते वाच्यं शत्रुघ्नस्यापि सन्निधौ ॥ १९ ॥

तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य गम्भीरार्थपदं महत्।
तथ्यं ब्रूहीति सौमित्रिः सूतं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
सुमन्त्ररहस्यकथनम् नाम पञ्चाशः सर्गः ॥ ७-५० ॥

॥ एकपञ्चाशः सर्गः — दुर्वासोवाक्यकथनम् ॥

तथा सञ्चोदितः सूतो लक्ष्मणेन महात्मना।
तद्वाक्यमृषिणा प्रोक्तं व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

पुरा नाम्ना हि दुर्वासा अत्रेः पुत्रो महामुनिः।
वसिष्ठस्याश्रमे पुण्ये वार्षिकं समुवास ह ॥ २ ॥

तमाश्रमं महातेजाः पिता ते सुमहायशाः।
पुरोहितं महात्मानं दिद्धुरगमस्त्वयम् ॥ ३ ॥

स दृष्ट्वा सूर्यसङ्काशं ज्वलन्तमिव तेजसा।
उपविष्टं वसिष्ठस्य सव्यपार्श्वं महामुनिम् ॥ ४ ॥

तौ मुनी तापसश्रेष्ठौ विनीतो ह्यभिव्य
स ताभ्यां पूजितो राजा स्वागतेनासनेन च पाद्येन फलमूलैश्च उवास मुनिभिः

तेषां तत्रोपविष्टानां तास्ताः सुमधुराः कथाः।
बभूवुः परमर्षीणां मध्यादित्यगतेऽहनि ॥ ६ ॥

ततः कथायां कस्याञ्चित्याञ्जलिः प्रग्रहो नृपः।
उवाच तं महात्मानमत्रेः पुत्रं तपोधनम् ॥ ७ ॥

भगवन्किं प्रमाणेन मम वंशो भविष्यति।
किमायुश्च हि मे रामः पुत्राश्वान्ये किमायुषः ॥८॥

रामस्य च सुता ये स्युस्तेषामायुः कियद्द्वेत्।
काम्यया भगवन्बूहि वंशस्यास्य गतिं मम ॥९॥

तच्छ्रुत्वा व्याहृतं वाक्यं राज्ञो दशरथस्य च।
दुर्वासाः सुमहातेजा व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥१०॥

शृणु राजन्पुरावृत्तं तदा देवासुरे युधि।
दैत्याः सुरैर्भृत्यमाना भृगुपतीं समाश्रिताः ॥११॥

तथा दत्ताभयास्तत्र न्यवसन्नभयास्तदा ॥१२॥

तथा परिगृहीतांस्तान्दद्वा क्रुद्धः सुरेश्वरः।
चक्रेण शितधारेण भृगुपत्याः शिरोऽहरत् ॥१३॥

ततस्तां निहतां दद्वा पतीं भृगुकुलोद्ध्रुहः।
शशाप सहसा क्रुद्धो विष्णुं रिपुकुलार्दनम् ॥१४॥

यस्मादवध्यां मे पतीमवधीः क्रोधमूर्च्छितः।
तस्मात्त्वं मानुषे लोके जनिष्यसि जनार्दन ॥१५॥

तत्र पतीवियोगं त्वं प्राप्स्यसे बहुवार्षिकम् ॥१६॥

शापाभिहतचेतास्स स्वात्मना भावितोऽभवत् ॥१७॥

अर्चयामास तं देवं भृगुः शापेन पीडितः।
तपसाराधितो देवो ह्यब्रवीद्भक्तवत्सलः।
लोकानां संहितार्थं तु तं शापं ग्राह्यमुक्तवान् ॥१८॥

इति शापो महातेजा भृगुणा पूर्वजन्मनि।

इहागतो हि पुत्रत्वं तव पार्थिवसत्तम ॥१९॥

राम इत्यभिविरव्यातस्त्रिषु लोकेषु मानद।
तत्कलं प्राप्स्यते चापि भृगुशापकृतं महत् ॥ २० ॥

अयोध्यायाः पती रामो दीर्घकालं भविष्यति।
सुखिनश्च समृद्धश्च भविष्यन्त्यस्य येऽनुगाः ॥ २१ ॥

दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च।
रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति ॥ २२ ॥

समृद्धैश्चाश्वमेघैश्च इष्ट्वा परमदुर्जयः।
राजवंशांश्च बहुशो बहून्संस्थापयिष्यति ॥ २३ ॥

द्वौ पुत्रौ तु भविष्येते सीतायां राघवस्य तु।
अन्यत्र न त्वयोध्यायां सत्यमेतन्नसंशयः ॥ २४ ॥

सीतायाश्च ततः पुत्रावभिषेक्यति राघवः ॥ २५ ॥

स सर्वमखिलं राज्ञो वंशस्याह गतागतम्।
आरव्याय सुमहातेजास्तृष्णीमासीन्महामुनिः ॥ २६ ॥

तृष्णीभूते तदा तस्मिन्नाजा दशरथो मुनौ।
अभिवाद्य महात्मानौ पुनरायात्पुरोत्तमम् ॥ २७ ॥

एतद्वचो मया तत्र मुनिना व्याहृतं पुरा।
श्रुतं हृदि च निक्षिप्तं नान्यथा तद्विष्यति ॥ २८ ॥

एवं गते न सन्तापं कर्तुमर्हसि राघव।
सीतार्थं राघवार्थं वा दृढो भव नरोत्तम ॥ २९ ॥

श्रुत्वा तु व्याहृतं वाक्यं सूतस्य परमाद्भूतम्।
प्रहर्षमतुलं लेभे साधु साध्विति चाब्रवीत् ॥ ३० ॥

ततः संवदतोरेवं सूतलक्ष्मणयोः पथि।
अस्त्मर्के गते वासं केशिन्यां तावथोषतुः ॥ ३१ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
दुर्वासोवाक्यकथनम् नाम एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ७-५१ ॥

॥ द्विपञ्चाशः सर्गः — रामसमाधानम् ॥

तत्र तां रजनीमुष्य केशिन्यां रघुनन्दनः।
प्रभाते पुनरुत्थाय लक्ष्मणः प्रययौ तदा ॥ १ ॥

ततोऽर्धदिवसे प्राप्ते प्रविवेश महारथः।
अयोध्यां रत्नसम्पूर्णा हृष्टपुष्टजनावृताम् ॥ २ ॥

सौमित्रिस्तु परं दैन्यं जगाम सुमहामतिः।
रामपादौ समासाद्य वक्ष्यामि किमहं गतः ॥ ३ ॥

तस्यैवं चिन्तयानस्य भवनं शशिसन्निभम्।
रामस्य परमोदारं पुरस्तान्समदृश्यत ॥ ४ ॥

राज्ञस्तु भवनद्वारि सोऽवतीर्य रथोत्तमात्।
अवाङ्गुखो दीनमनाः प्रविवेशानिवारितः ॥ ५ ॥

स दृष्ट्वा राघवं दीनमासीनं परमासने।
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णभ्यां ददर्शग्रजमग्रतः ॥ ६ ॥

जग्राह चरणौ तस्य लक्ष्मणो दीनचेतनः।
उवाच दीनया वाचा प्राञ्जलिः सुसमाहितः ॥ ७ ॥

आर्यस्याज्ञां पुरस्कृत्य विसृज्य जनकात्मजाम्।
गङ्गातीरे यथोदिष्टे वाल्मीकिराश्रमे शुचौ ॥ ८ ॥

तत्र तां च शुभाचारामाश्रमान्ते यशस्विनीम्।
पुनरप्यागतो वीर पादमूलमुपासितुम्॥९॥

मा शुचः पुरुषव्याघ कालस्य गतिरीदृशी।
त्वद्विधा न हि शोचन्ति बुद्धिमन्तो मनस्विनः॥१०॥

सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छयाः।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम्॥११॥

तस्मात्पुत्रेषु दारेषु मित्रेषु च धनेषु च।
नातिप्रसङ्गः कर्तव्यो विप्रयोगो हि तैर्ध्रुवम्॥१२॥

शक्तस्त्वमात्मनाऽत्मानं विनेतुं मनसैव हि।
लोकान्सर्वाश्च काकुत्थ किं पुनः शोकमात्मनः॥१३॥

नेदशेषु विमुद्यन्ति त्वद्विधाः पुरुषर्षभाः।
अपवादः स किल ते पुनरेष्यति राघव॥१४॥

यदर्थं मैथिली त्यक्ता अपवादभयान्त्रृप।
सोऽपवादः पुरे राजन्भविष्यति न संशयः॥१५॥

स त्वं पुरुषशार्दूल धैर्येण सुसमाहितः।
त्यजैनां दुर्बलां बुद्धिं सन्तापं मा कुरुष्व ह॥१६॥

एवमुक्तः स काकुत्थो लक्ष्मणेन महात्मना।
उवाच परया प्रीत्या सौमित्रिं मित्रवत्सलः॥१७॥

एवमेतन्नरश्रेष्ठ यथा वदसि लक्ष्मण।
परितोषश्च मे वीर मम कार्यानुशासने॥१८॥

निवृत्तिश्चागता सौम्य सन्तापश्च निराकृतः।
भवद्वाक्यैः सुरुचिरैरनुनीतोऽस्मि लक्ष्मण॥१९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रामसमाधानम् नाम द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ७-५२ ॥

॥ त्रिपञ्चाशः सर्गः — नृगशापकथनम् ॥

लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्यं निशम्य परमाद्भुतम्।
सुप्रीतश्चाभवद्रामो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १ ॥

दुर्लभस्त्वीदृशो बन्धुरस्मिन्काले विशेषतः।
यादृशस्त्वं महाबुद्धेर्मम सौम्य मनोऽनुगः ॥ २ ॥

यच्च मे हृदये किञ्चिद्वर्तते शुभलक्षण।
तन्निशामय च श्रुत्वा कुरुष्व वचनं मम ॥ ३ ॥

चत्वारो दिवसाः सौम्य कार्यं पौरजनस्य वै।
अकुर्वाणस्य सौमित्रे तन्मे मर्माणि कृन्तति ॥ ४ ॥

आहूयन्तां प्रकृतयः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा।
कार्यार्थिनश्च पुरुषाः स्त्रियश्च पुरुषर्षभ ॥ ५ ॥

पौरकार्याणि यो राजा न करोति दिने दिने।
संवृते नरके घोरे पतितो नात्र संशयः ॥ ६ ॥

श्रूयते हि पुरा राजा नृगो नाम महायशाः।
बभूव पृथिवीपालो ब्रह्मण्यः सत्यवाक् शुचिः ॥ ७ ॥

स कदाचिद्द्रवां कोटीः सवत्साः स्वर्णभूषिताः।
नृदेवो भूमिदेवेभ्यः पुष्करेषु ददौ नृपः ॥ ८ ॥

ततः सङ्गाद्रता धेनुः सवत्सा स्पर्शिताऽनघ।
ब्राह्मणस्याहिताग्नेश्च दरिद्रस्योऽच्छवर्तिनः ॥ ९ ॥

स नष्टां गां क्षुधार्तो वै अन्विषंस्तत्र तत्र च।
नापश्यत्सर्वराज्येषु संवत्सरगणान्बहून्॥ १०॥

ततः कनखलं गत्वा जीर्णवत्सां निरामयाम्।
दर्दश गां स्वकां धेनुं ब्राह्मणस्य निवेशने॥ ११॥

अथ तां नामधेयेन स्वकेनोवाच स द्विजः।
आगच्छ शबलेत्येवं सा तु शुश्राव गौः स्वरम्॥ १२॥

तस्य तं स्वरमाङ्गाय क्षुधार्तस्य द्विजस्य वै।
अन्वगात्पृष्ठतः सा गौर्गच्छन्तं पावकोपमम्॥ १३॥

योऽपि पालयते विप्रः सोऽपि गामन्वगाद्गृतम्।
गत्वा तमृषिमाचष्ट मम गौरिति सत्वरम्॥ १४॥

स्पर्शिता राजसिंहेन मम दत्ता नृगेण ह।
तयोर्ब्राह्मणयोर्वादो महानासीद्विपश्चितोः॥ १५॥

विवदन्तौ ततोऽन्योन्यं दातारमभिजग्मतुः।
तौ राजभवनद्वारि न प्राप्तौ नृगशासनम्॥ १६॥

अहोरात्राण्यनेकानि वसन्तौ क्रोध
ऊचतुश्च महात्मानौ तावुभौ द्विजसत्तमौ क्रुद्धौ परमसम्प्राप्तौ वाक्यं घोराभिरु

अर्थिनां कार्यसिद्धर्थं यस्मात्त्वं नैषि दर्शनम्।
अदृश्यः सर्वभूतानां कृकलासो भविष्यसि॥ १८॥

बहुवर्षसहस्राणि बहुवर्षशतानि च।
श्वभ्रेऽस्मिन् कृकलासो वै दीर्घकालं वसिष्यसि॥ १९॥

उत्पत्स्यते हि लोकेऽस्मिन्यदूनां कीर्तिवर्धनः।
वासुदेव इति ख्यातो विष्णुः पुरुषविग्रहः॥ २०॥

स ते मोक्षयिता राजंस्तस्माच्छापाद्भविष्यसि।
कृता च तेन कालेन निष्कृतिस्ते भविष्यति ॥ २१ ॥

भारावतरणार्थं हि नरनारायणावुभौ।
उत्पत्त्येते महावीर्यौ कलौ युग उपस्थिते ॥ २२ ॥

एवं तौ शापमुत्सृज्य ब्राह्मणौ विगतज्वरौ।
तां गां हि दुर्बलां वृद्धां ददतु ब्राह्मणाय वै ॥ २३ ॥

एवं स राजा तं शापमुपभुङ्के सुदारुणम् ॥ २४ ॥

कार्यार्थिनां विमर्दो हि राजां दोषाय कल्पते।
तच्छीघ्रं दर्शनं मह्यमभिवर्तन्तु कार्यिणः ॥ २५ ॥

सुकृतस्य हि कार्यस्य फलं नापैति पार्थिवः।
तस्माद्दच्छ प्रतीक्षस्व सौमित्रे कार्यवाञ्जनः ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
नृगशापकथनम् नाम त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ७-५३ ॥

॥ चतुःपञ्चाशः सर्गः — नृगश्वभ्रप्रवेशः ॥

रामस्य भाषितं श्रुत्वा लक्ष्मणः परमार्थवित्।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं राघवं दीप्ततेजसम् ॥ १ ॥

अल्पापराधे काकुत्स्थ द्विजाभ्यां शाप ईटशः।
महान्नगस्य राजर्षेऽमदण्ड इवापरः ॥ २ ॥

श्रुत्वा तु पापसंयुक्तमात्मानं पुरषर्षम्।
किमुवाच नृगो राजा द्विजौ क्रोधसमन्वितौ ॥ ३ ॥

लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तु राघवः पुनरब्रवीत्।
शृणु सौम्य यथा पूर्वं स राजा शापविक्षतः ॥ ४ ॥

अथाध्वनि गतौ विप्रौ विज्ञाय स नृगस्तदा।
आहूय मन्त्रिणः सर्वान्नैगमान्सपुरोधसः ॥ ५ ॥

तानुवाच नृगो राजा सर्वाश्च प्रकृतीस्तथा।
दुःखेन सुसमाविष्टः श्रूयतां मे समाहितैः ॥ ६ ॥

नारदः पर्वतश्चैव मम दत्त्वा महद्भयम्।
गतौ त्रिभुवनं भद्रौ वायुभूतावनिन्दितौ ॥ ७ ॥

कुमारोऽयं वसुर्नाम स देवोऽद्याभिषिच्यताम्।
श्वभ्रं च यत्सुखस्पर्शं क्रियतां शिल्पभिर्मम।
यत्राहं सङ्खयिष्यामि शापं ब्राह्मणनिःसृतम् ॥ ८ ॥

वर्षमन्नमेकं श्वभ्रं तु हिममपरं तथा।
ग्रीष्ममन्नं तु सुखस्पर्शमेकं कुर्वन्तु शिल्पिनः ॥ ९ ॥

फलवन्तश्च ये वृक्षाः पुष्पवत्यश्च या लताः।
विरोप्यन्तां बहुविधाश्छायावन्तश्च गुल्मिनः ॥ १० ॥

क्रियतां रमणीयं च श्वभ्राणां सर्वतोदिशम्।
सुखमत्र वसिष्यामि यावत्कालस्य पर्ययः ॥ ११ ॥

पुष्पाणि च सुगन्धीनि क्रियतां तेषु नित्यशः।
परिवार्य यथा मे स्युरध्यर्धं योजनं तथा ॥ १२ ॥

एवं कृत्वा विधानं स सन्दिदेश वसं तदा।
धर्मनित्यः प्रजाः पुत्रं क्षत्रधर्मेण पालय ॥ १३ ॥

प्रत्यक्षं ते यथा शापो द्विजाभ्यां मयि पातितः।
नरश्रेष्ठ सरोषाभ्यामपराधेऽपि तादृशो॥ १४॥

मा कृथास्तनुसन्तापं मत्कृतेऽपि नरर्षभा।
कृतान्तः कुशलः पुत्र येनास्मि व्यसनीकृतः॥ १५॥

प्राप्तव्यान्येव प्राप्नोति गन्तव्यान्येव गच्छति।
लब्धव्यान्येव लभते दुःखानि च सुखानि च॥ १६॥

पूर्वे जात्यन्तरे वत्स मा विषादं कुरुष्व ह॥ १७॥

एवमुक्तवा नृपस्तत्र सुतं राजा महायशाः।
श्वभ्रं जगाम सुकृतं वासाय पुरुषर्षभ॥ १८॥

एवं प्रविश्यैव नृपस्तदानीं श्वभ्रं महारत्नविभूषितं तत्।
सम्पादयामास तदा महात्मा शापं द्विजाभ्यां हि रूषा विमुक्तम्॥ १९॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
नृगश्वभ्रप्रवेशः नाम चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ७-५४॥

॥ पञ्चपञ्चाशः सर्गः — निमिवसिष्ठशापः ॥

एष ते नृगशापस्य विस्तरोऽभिहितो मया।
यद्यस्ति श्रवणे श्रद्धा शृणुष्वेहापरां कथाम्॥ १॥

एवमुक्तस्तु रामेण सौमित्रिः पुनरब्रवीत्।
तृप्तिराश्र्यभूतानां कथानां नास्ति मे नृप॥ २॥

लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तु राम इक्ष्वाकुनन्दनः।
कथां परमधर्मिष्ठां व्याहर्तुमुपचक्रमे॥ ३॥

आसीद्राजा निमिर्नाम इक्ष्वाकूणां महात्मनाम्।
पुत्रो द्वादशमो वीर्ये धर्मे च परिनिष्ठितः ॥ ४ ॥

स राजा वीर्यसम्पन्नः पुरं देवपुरोपमम्।
निवेशयामास तदा अभ्याशे गौतमस्य तु ॥ ५ ॥

पुरस्य सुकृतं नाम वैजयन्तमिति श्रुतम्।
निवेशं यत्र राजर्षिर्निमिश्वके महायशाः ॥ ६ ॥

तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना निवेश्य सुमहापुरम्।
यजेयं दीर्घसत्रेण पितुः प्रह्लादयन्मनः ॥ ७ ॥

ततः पितरमामन्त्र्य इक्ष्वाकुं हि मनोः सुतम्।
वसिष्ठं वरयामास पूर्वं ब्रह्मर्षिसत्तमम् ॥ ८ ॥

अनन्तरं स राजर्षिर्निमिरिक्ष्वाकुनन्दनः।
अत्रिमङ्गिरसं चैव भृगुं चैव तपोधनम् ॥ ९ ॥

तमुवाच वसिष्ठस्तु निमिं राजर्षिसत्तमम्।
वृतोऽहं पूर्वमिन्द्रेण अन्तरं प्रतिपालय ॥ १० ॥

अनन्तरं महाविप्रो गौतमः प्रत्यपूरयत्।
वसिष्ठोऽपि महातेजा इन्द्रयज्ञमथाकरोत् ॥ ११ ॥

निमिस्तु राजा विप्रांस्तान्समानीय नराधिपः।
अयजद्विमवत्पार्श्वे स्वपुरस्य समीपतः।
पञ्चवर्षसहस्राणि राजा दीक्षामुपागमत् ॥ १२ ॥

इन्द्रयज्ञावसाने तु वसिष्ठो भगवनृषिः।
सकाशमागतो राज्ञो हौत्रं कर्तुमनिन्दितः ॥ १३ ॥

तदन्तरमथापश्यद्वौतमेनाभिपूरितम् ।
कोपेन महताविष्टो वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ॥ १४ ॥

स राज्ञो दर्शनाकाङ्क्षी मुहूर्तं समुपाविशत् ।
तस्मिन्नहनि राजर्षिर्निर्द्रियाऽपहृतो भृशम् ॥ १५ ॥

ततो मन्युर्वसिष्ठस्य प्रादुरासीन्महात्मनः ।
अदर्शनेन राजर्षव्याहृतुमुपचक्रमे ॥ १६ ॥

यस्मात्त्वमन्यं वृतवान्मामवज्ञाय पार्थिव ।
चेतनेन विनाभूतो देहस्तव भविष्यति ॥ १७ ॥

ततः प्रबुद्धो राजर्षिः श्रुत्वा शापमुदाहृतम् ।
ब्रह्मयोनिमथोवाच संरभात् क्रोधमूर्च्छितः ॥ १८ ॥

अजानतः शयानस्य क्रोधेन कलुषीकृतः ।
मुक्तवान्मयि शापान्तिं यमदण्डमिवापरम् ॥ १९ ॥

तस्मात्तवापि ब्रह्मर्षे चेतनेन विना कृतः ।
देहः सुरुचिरप्रख्यो भविष्यति न संशयः ॥ २० ॥

इति रोषवशादुभौ तदानीमन्योन्यं शपितौ नृपद्विजेन्द्रौ ।
सहसैव बभूवतुर्विदेहौ ततुल्याधिगतप्रभाववन्तौ ॥ २१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
निमिवसिष्ठशापः नाम पञ्चव्याशः सर्गः ॥ ७-५५ ॥

॥ षद्व्याशः सर्गः — मैत्रावरुणित्वप्राप्तिः ॥

रामस्य भाषितं श्रुत्वा लक्ष्मणः परवीरहा ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं राघवं दीप्ततेजसम् ॥ १ ॥

निक्षिपदेहौ काकुत्स्य कथं तौ द्विजपार्थिवौ।
पुनर्देहेन संयोगं जग्मतुर्देवसम्मतौ॥ २॥

लक्ष्मणेनैवमुक्तस्तु रामश्वेक्ष्वाकुनन्दनः।
प्रत्युवाच महातेजा लक्ष्मणं पुरुषर्षभः॥ ३॥

तौ परस्परशापेन देहावुत्सृज्य धार्मिकौ।
अभूतां नृपविप्रर्षीं वायुभूतौ तपोधनौ॥ ४॥

अशरीरः शरीरस्य कृतेऽन्यस्य महामुनिः।
वसिष्ठः सुमहातेजा जगाम पितुरन्तिकम्॥ ५॥

सोऽभिवाद्य ततः पादौ देवदेवस्य धर्मवित्।
पितामहमथोवाच वायुभूत इदं वचः॥ ६॥

भगवन्निमिशापेन विदेहत्वमुपागमम्।
लोकनाथ महादेव अण्डजोऽपि त्वमञ्जजः॥ ७॥

सर्वेषां देहहीनानां महदुःखं भविष्यति।
लुप्यन्ते सर्वकार्यणि हीनदेहस्य वै प्रभो।
देहस्यान्यस्य सद्गावे प्रसादं कर्तुमर्हसि॥ ८॥

तमुवाच ततो ब्रह्मा स्वयम्भूरमितप्रभः।
मित्रावरुणजं तेज प्रविशा त्वं महायशः॥ ९॥

अयोनिजस्त्वं भविता तत्रापि द्विजसत्तम।
धर्मेण महता युक्तः पुनरेष्यसि मे वशम्॥ १०॥

एवमुक्तस्तु देवेन चाभिवाद्य प्रदक्षिणम्।
कृत्वा पितामहं तूर्णं प्रययौ वरुणालयम्॥ ११॥

तमेव कालं मित्रोऽपि वरुणत्वमकारयत्।
क्षीरोदेन सहोपेतः पूज्यमानः सुरोत्तमैः ॥ १२ ॥

एतस्मिन्नेव काले तु उर्वशी परमाप्सरा:।
यदृच्छ्या तमुद्देशमाययौ सखिभिर्वृता ॥ १३ ॥

तां दृष्ट्वा रूपसम्पन्नां क्रीडन्तीं वरुणालये।
आविशत्परमो हर्षो वरुणं चोर्वशीकृते ॥ १४ ॥

स तां पद्मपलाशाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम्।
वरुणो वरयामास मैथुनायाप्सरोवराम् ॥ १५ ॥

प्रत्युवाच ततः सा तु वरुणं प्राञ्जलिः स्थिता।
मित्रेणाहं वृता साक्षात्पूर्वमेव सुरेश्वर ॥ १६ ॥

वरुणस्त्वब्रवीद्वाक्यं कन्द्रपश्चारपीडितः।
इदं तेजः समुत्त्रक्ष्ये कुम्भेऽस्मिन्देवनिर्मिते ॥ १७ ॥

एवमुत्सृज्य सुश्रोणि त्वय्यहं वरवर्णिनि।
कृतकामो भविष्यामि यदि नेच्छसि सङ्गमम् ॥ १८ ॥

तस्य तल्लोकपालस्य वरुणस्य सुभाषितम्।
उर्वशी परमप्रीता श्रुत्वा वाक्यमुवाच ह ॥ १९ ॥
काममेतद्वत्वेवं हृदयं मे त्वयि स्थितम्।
भावश्याप्यधिकस्तुभ्यं देहो मित्रस्य तु प्रभो ॥ २० ॥

उर्वश्या एवमुक्तस्तु रेतस्तन्महदद्धुतम्।
ज्वलदग्निशिखाप्रख्यं तस्मिन्कुम्भे ह्यपासृजत् ॥ २१ ॥

उर्वशी त्वगमत्तत्र मित्रो वै यत्र देवता।
तां तु मित्रः सुसङ्गम्य उर्वशीमिदमब्रवीत् ॥ २२ ॥

मया निमन्त्रिता पूर्वं कस्मात्त्वमवसर्जिता।
पतिमन्यं वृतवती तस्मात्त्वं दुष्टचारिणी ॥ २३ ॥

अनेन दुष्कृतेन त्वं मत्कोधकलुषीकृता।
मनुष्यलोकमास्थाय कञ्चित्कालं निवत्स्यसि ॥ २४ ॥

बुधस्य पुत्रो राजर्षिः काशीराजः पुरुरवाः।
तमद्य गच्छ दुर्बुद्धे स ते भर्ता भविष्यति ॥ २५ ॥

ततः सा शापदोषेण पुरुरवसमभ्यगात्।
प्रतियाते पुरुरवं बुधस्यात्मजमौरसम् ॥ २६ ॥

तस्य जड्जे ततः श्रीमानायुः पुत्रो महाबलः।
नहुषो यस्य पुत्रस्तु बभूवेन्द्रसमद्युतिः ॥ २७ ॥

वज्रमुत्सृज्य वृत्राय भ्रान्तेऽथ त्रिदिवेश्वरे।
शतं वर्षसहस्राणि येनेन्द्रत्वं प्रशासितम् ॥ २८ ॥

सा तेन शापेन जगाम भूमिं तदोर्वशी चारुदती सुनेत्रा।
बहूनि वर्षाण्यवसच्च सुभ्रूः शापक्षयादिन्द्रसदो ययौ च ॥ २९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
मैत्रावरुणित्वप्राप्तिः नाम षष्ठ्याशः सर्गः ॥ ७-५६ ॥

॥ सप्तपञ्चाशः सर्गः — निमिनिमीषीकरणम् ॥

तां श्रुत्वा दिव्यसङ्काशां कथामद्भुतदर्शनाम्।
लक्ष्मणः परमप्रीतो राघवं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

निक्षिप्तदेहौ काकुत्स्थ कथं तौ द्विजपार्थिवौ।
पुनर्देहैन संयोगं जगमुर्देवसम्मतौ ॥ २ ॥

तस्य तद्वाषितं श्रुत्वा रामः सत्यपराक्रमः।
 तां कथां कथयामास वसिष्ठस्य महात्मनः॥३॥
 यस्तु कुम्भो रघुश्रेष्ठ तेजः पूर्णो महात्मनोः।
 तस्मिंस्तेजोमयौ विप्रौ सम्भूतावृषिसत्तमौ॥४॥
 पूर्वं समभवत्तत्र ह्यगस्त्यो भगवानृषिः।
 नाहं सुतस्तवेत्युत्तवा मित्रं तस्मादपाक्रमत्॥५॥
 तद्विं तेजस्तु मित्रस्य उर्वस्याः पूर्वमाहितम्।
 तस्मिन्समभवत्कुम्भे तत्तेजो यत्र वारुणम्॥६॥
 कस्यचित्तवथ कालस्य मित्रावरुणसम्भवः।
 वसिष्ठस्तेजसा युक्तो जड्जे इक्ष्वाकुदैवतम्॥७॥
 तमिक्ष्वाकुर्महातेजा जातमात्रमनिन्दितम्।
 वब्रे पुरोधसं सौम्य वंशस्यास्य भवाय नः॥८॥
 एवं त्वपूर्वदेहस्य वसिष्ठस्य महात्मनः।
 कथितो निर्गमः सौम्य निमेः शृणु यथाऽभवत्॥९॥
 दृष्ट्वा विदेहं राजानमृषयः सर्वं एव ते।
 तं च ते योजयामासुर्यागदीक्षां मनीषिणः॥१०॥
 तं च देहं नरेन्द्रस्य रक्षन्ति स्म द्विजोत्तमाः।
 गन्धैर्माल्यैश्च वस्त्रैश्च पौरमृत्यसमन्विताः॥११॥
 ततो यज्ञे समाप्ते तु भृगुस्तत्रेदमब्रवीत्।
 आनयिष्यामि ते चेतस्तुष्टोऽस्मि तव पार्थिव॥१२॥
 सुप्रीताश्च सुराः सर्वे निमेश्वेतस्तथाब्रुवन्।
 वरं वरय राजर्षे क्व ते चेतो निरूप्यताम्॥१३॥

एवमुक्तः सुरैः सर्वैर्निर्मेश्वेतस्तदाब्रवीत्।
नेत्रेषु सर्वभूतानां वसेयं सुरसत्तमाः ॥ १४ ॥

बाढमित्येव विबुधा निमेश्वेतस्तदाऽब्रुवन्।
नेत्रेषु सर्वभूतानां वायुभूतश्चरिष्यसि ॥ १५ ॥

त्वत्कृते च निमिष्यन्ति चक्षूषि पृथिवीपते।
वायुभूतेन चरता विश्रमार्थं मुहुर्मुहुः ॥ १६ ॥

एवमुक्त्वा तु विबुधाः सर्वे जग्मुर्यथागतम्।
ऋषयोऽपि महात्मानो निमर्देहं समाहरन् ॥ १७ ॥

अरणिं तत्र निक्षिष्य मथनं चक्रुरोजसा।
मन्त्रहोमैर्महात्मानः पुत्रहेतोर्निर्मेस्तदा ॥ १८ ॥

अरण्यां मथ्यामानायां प्रादुर्भूते महातपाः।
मथनान्मिथिरित्याहुर्जननाज्जनकोऽभवत् ।
यस्माद्विदेहात्सभूतो वैदेहस्तु ततः स्मृतः ॥ १९ ॥

एवं विदेहराजश्च जनकः पूर्वकोऽभवत्।
मिथिर्नाम महातेजास्तेनायं मैथिलोऽभवत् ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
निमिनिमीषीकरणम् नाम सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ७-५७ ॥

॥ अष्टपञ्चाशः सर्गः — ययातिशापः ॥

एवं ब्रुवति रामे तु लक्ष्मणः परवीरहा।
प्रत्युवाच महात्मानं ज्वलन्तमिव तेजसा ॥ १ ॥

महदद्वुतमाश्र्यं विदेहस्य पुरातनम्।
 निर्वृत्तं राजशार्दूल वसिष्ठस्य निमेस्सह ॥ २ ॥

निमिस्तु क्षत्रियः शूरो विशेषेण च दीक्षितः।
 न क्षमां कृतवाब्राजा वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ ३ ॥

एवमुक्तस्तु तेनायं श्रीमान् क्षत्रियपुञ्जवः।
 उवाच लक्ष्मणं वाक्यं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥ ४ ॥

रामो रमयतां श्रेष्ठो भ्रातरं दीप्ततेजसम्।
 न सर्वत्र क्षमा वीरं पुरुषेषु प्रदृश्यते ॥ ५ ॥

सौमित्रे दुःसहो रोषो यथा क्षान्तो ययातिना।
 सत्त्वानुगं पुरस्कृत्य तन्निबोध समाहितः ॥ ६ ॥

नहुषस्य सुतो राजा ययातिः पौरवर्धनः।
 तस्य भार्याद्वयं सौम्य रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥ ७ ॥

एका तु तस्य राजर्षेनाहुषस्य पुरस्कृता।
 शर्मिष्ठा नाम दैतेयी दुहिता वृषपर्वणः ॥ ८ ॥

अन्या तूशनसः पती ययातेः पुरुषर्षभ।
 न तु सा दयिता राज्ञो देवयानी सुमध्यमा ॥ ९ ॥

तयोः पुत्रौ तु सम्भूतौ रूपवन्तौ समाहितौ।
 शर्मिष्ठाऽजनयत्पूरु देवयानी यदुं तदा ॥ १० ॥

पूरुस्तु दयितो राज्ञो गुणैर्मातृकृतेन च।
 ततो दुःखसमाविष्टो यदुर्मातरमब्रवीत् ॥ ११ ॥

भार्गवस्य कुले जाता देवस्याङ्गिष्ठकर्मणः।
 सहसे हृदतं दुःखमवमानं च दुःसहम् ॥ १२ ॥

आवां च सहितौ देवि प्रविशाव हुताशनम्।
 राजा तु रमतां सार्धं दैत्यपुत्रा बहुक्षपाः ॥ १३ ॥
 यदि वा सहनीयं ते मामनुज्ञातुमर्हसि।
 क्षम त्वं न क्षमिष्येऽहं मरिष्यामि न संशयः ॥ १४ ॥
 पुत्रस्य भाषितं श्रुत्वा परमार्तस्य रोदतः।
 देवयानी तु सङ्कुच्छा सस्मार पितरं तदा ॥ १५ ॥
 इङ्गितं तदभिज्ञाय दुहितुर्भार्गवस्तदा।
 आगतस्त्वरितं तत्र देवयानी तु यत्र सा ॥ १६ ॥
 दृष्ट्वा चाप्रकृतिस्थां तामप्रहृष्टमचेतनाम्।
 पिता दुहितरं वाक्यं किमेतदिति चाब्रवीत् ॥ १७ ॥
 पृच्छन्तमसकृत्तं वै भार्गवं दीप्ततेजसम्।
 देवयानी तु सङ्कुच्छा पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥
 अहमग्निं विषं तीक्ष्णमपो वा मुनिसत्तम।
 भक्षयिष्ये प्रवेक्ष्यामि न तु शक्ष्यामि जीवितुम् ॥ १९ ॥
 न मां त्वमवजानीषे दुःखितामवमानिताम्।
 वृक्षस्यावज्ञया ब्रह्मांश्चिद्घन्ते वृक्षजीविनः ॥ २० ॥
 अवज्ञया च राजर्षिः परिभूय च भार्गव।
 मय्यवज्ञां प्रयुज्ञे हि न च मां बहु मन्यते ॥ २१ ॥
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कोपेनाभिपरिप्लुतः।
 व्याहर्तुमुपचक्राम भार्गवो नहुषात्मजम् ॥ २२ ॥
 यस्मान्मामवजानीषे नाहुष त्वं दुरात्मवान्।
 जरया परया जीर्णः शैथिल्यमुपयास्यसि ॥ २३ ॥

एवमुक्त्वा दुहितरं समाश्वास्य च भार्गवः।
पुनर्जगाम ब्रह्मर्षिर्भवनं स्वं महायशाः ॥ २४ ॥

स एवमुक्त्वा द्विजपुञ्जवाग्यः सुतां समाश्वास्य च देवयानीम्।
पुनर्ययौ सूर्यसमानतेजा दत्त्वा च शापं नहुषात्मजाय ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
ययातिशापः नाम अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ७-५८ ॥

॥ एकोनषष्ठितमः सर्गः — पूरुराज्याभिषेकः
सारमेयावस्थानम् सर्वार्थसिद्धकौलपत्यदानम्
गृध्रोलूकविवादः ॥

श्रुत्वा तूशनसं क्रुञ्चं तदाऽऽर्तो नहुषात्मजः।
जरां परमिकां प्राप्य यदुं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

यदो त्वमसि धर्मज्ञो मदर्थं प्रतिगृह्यताम्।
जरां परमिकां पुत्र भोगै रस्ये महायशः ॥ २ ॥

न तावत्कृतकृत्योऽस्मि विषयेषु नर्षभ।
अनुभूय तदा कामं ततः प्राप्त्याम्यहं जराम् ॥ ३ ॥

यदुस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच नर्षभम्।
पुत्रस्ते दयितः पूरुः प्रतिगृह्णातु वै जराम् ॥ ४ ॥

बहिष्कृतोऽहमर्थेषु सन्निकर्षाच्च पार्थिव।
प्रतिगृह्णातु वै राजन् क सहाश्चाति भोजनम् ॥ ५ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा पूरुमथाब्रवीत्।
इयं जरा महाबाहो मदर्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ६ ॥

नाहुषेणैवमुक्तस्तु पूरुः प्राञ्चलिब्रवीत्।
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि शासनेऽस्मि तव स्थितः ॥ ७ ॥

पूरोर्वचनमाज्ञाय नाहुषः परया मुदा।
प्रहर्षमतुलं लेभे जरां सङ्कामयच्च ताम् ॥ ८ ॥

ततः स राजा तरुणः प्राप्य यज्ञान्सहस्रशः।
बहुवर्षसहस्राणि पालयामास मेदिनीम् ॥ ९ ॥

अथ दीर्घस्य कालस्य राजा पूरुमथाब्रवीत्।
आनयस्व जरां पुत्र न्यासं निर्यातयस्व मे ॥ १० ॥

न्यासभूता मया पुत्र त्वयि सङ्कामिता जरा।
तस्मात्प्रतिग्रहीष्यामि तां जरां मा व्यथां कृथाः ॥ ११ ॥

प्रीतश्चास्मि महाबाहो शासनस्य प्रतिग्रहात्।
त्वां चाहमभिषेक्ष्यामि प्रीतियुक्तो नराधिपम् ॥ १२ ॥

एवमुक्तवा सुतं पूरुं ययातिर्नहुषात्मजः।
देवयानीसुतं क्रुद्धो राजा वाक्यमुवाच ह ॥ १३ ॥

राक्षसस्त्वं मया जातः पुत्ररूपो दुरासदः।
प्रतिहंसि ममाज्ञां यत् प्रजार्थे विफलो भव ॥ १४ ॥

पितरं गुरुभूतं मां यस्मात्त्वमवमन्यसे।
राक्षसान्यातुधानांस्त्वं जनयिष्यसि दारुणान् ॥ १५ ॥

न तु सोमकुलोत्पन्ने वंशे स्थास्यति दुर्मतेः।
वंशोऽपि भवतस्तुल्यो दुर्विनीतो भविष्यति ॥ १६ ॥

तमेवमुक्तवा राजर्षिः पूरुं राज्यविवर्धनम्।
अभिषेकेण सम्पूज्य आश्रमं प्रविवेश ह ॥ १७ ॥

ततः कालेन महता दिष्टान्तमुपजग्मिवान्।
त्रिदिवं सञ्जतो राजा ययातिर्नहुषात्मजः ॥ १८ ॥

पूरुश्चकार तद्राज्यं धर्मेण महता वृतः।
प्रतिष्ठाने पुरवरे काशिराज्ये महायशाः ॥ १९ ॥

यदुस्तु जनयामास यातुधानान्तस्त्रशः।
पुरे क्रौञ्चवने दुर्गे राजवंशबहिष्कृतः ॥ २० ॥

एष तूशनसा मुक्तः शापोत्सर्गो ययातिना।
धारितः क्षत्रधर्मेण यन्निमिश्च न चक्षमे ॥ २१ ॥

एतत्ते सर्वमारव्यातं दर्शनं सर्वकारिणाम्।
अनुवर्तामहे सौम्य दोषो न स्याद्यथा नृगे ॥ २२ ॥

इति कथयति रामे चन्द्रतुल्यानने च प्रविरलतरतारं व्योम जह्ने तदानीम्।
अरुणकिरणरक्ता दिग्बभौ चैव पूर्वा कुसुमरसविमुक्तं वस्त्रमाकुण्ठितेव ॥ २३ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
पूरुराज्याभिषेकः नाम एकोनषष्ठितमः सर्गः ॥ ७-५९ ॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — भार्गवच्यवनाध्यागमनम् ॥

तयोः संवदतोरेवं रामलक्ष्मणयोस्तदा।
वासन्तिकी निशा प्राप्ता न शीता न च घर्मदा ॥ १ ॥

ततः प्रभाते विमले कृतपौर्वाङ्गिकक्रियः।
अभिचक्राम काकुत्स्थो दर्शनं पौरकार्यवित् ॥ २ ॥

ततः सुमन्त्रस्त्वागम्य राघवं वाक्यमब्रवीत्।
एते प्रतिहता राजन्द्वारि तिष्ठन्ति तापसाः ॥ ३ ॥

भार्गवच्यवनं चैव पुरस्कृत्य महर्षयः।
दर्शनं ते महाराजश्चोदयन्ति कृतत्वराः।
प्रीयमाणा नरव्याघ्र यमुनातीरवासिनः ॥ ४ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामः प्रोवाच धर्मवित्।
प्रवेश्यन्तां महाभागा भार्गवप्रमुखा द्विजाः ॥ ५ ॥

राजस्त्वाज्ञां पुरस्कृत्य द्वाःस्थो मूर्धि कृताञ्जलिः।
प्रवेश्यामास तदा तापसान्सुदुरासदान् ॥ ६ ॥

शतं समधिकं तत्र दीप्यमानं स्वतेजसा।
प्राविष्टं राजभवनं तापसानां महात्मनाम् ॥ ७ ॥

ते द्विजाः पूर्णकलशैः सर्वतीर्थाम्बुसत्कृतैः।
गृहीत्वा फलमूलं च रामस्याभ्याहरन्वहु ॥ ८ ॥

प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं रामः प्रीतिपुरस्कृतः।
तीर्थोदकानि सर्वाणि फलानि विविधानि च ॥ ९ ॥

उवाच च महाबाहुः सर्वानेव महामुनीन्।
इमान्यासनमुख्यानि यथार्हमुपविश्यताम् ॥ १० ॥

रामस्य भाषितं श्रुत्वा सर्वं एव महर्षयः।
बृसीषु रुचिरारव्यासु निषेदुः काञ्चनीषु ते ॥ ११ ॥

उपविष्टानृषींस्तत्र दृष्ट्वा परपुरञ्जयः।
प्रयतः प्राञ्जलिर्भूत्वा राघवो वाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥

किमागमनकार्यं वः किं करोमि समाहितः।
आज्ञाप्योऽहं महर्षीणां सर्वकामकरः सुखम् ॥ १३ ॥

इदं राज्यं च सकलं जीवितं च हृदि स्थितम्।
सर्वमेतद्विदार्थं मे सत्यमेतद्वीभिं वः ॥ १४ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा साधुकारो महानभूत्।
ऋषीणामुग्रतपसां यमुनातीरवासिनाम् ॥ १५ ॥

ऊचुश्च ते महात्मानो हर्षेण महता वृताः।
उपपन्नं नरश्रेष्ठ तवैव भुवि नान्यतः ॥ १६ ॥

बहवः पार्थिवा राजन्नतिक्रान्ता महाबलाः।
कार्यस्य गौरवं मत्वा प्रतिज्ञां नाभ्यरोचयन् ॥ १७ ॥

त्वया पुनर्ब्राह्मणगौरवादियं कृता प्रतिज्ञा ह्यनवेक्ष्य कारणम्।
ततश्च कर्ता ह्यसि नात्र संशयो महाभयाच्चातुमृषीस्त्वमर्हसि ॥ १८ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
भार्गवच्चवनाध्यागमनम् नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ७-६० ॥

॥ एकषष्ठितमः सर्गः — लवणत्राणप्रार्थना ॥

एवं ब्रुवद्दिर्ऋषिभिः काकुत्स्थो वाक्यमब्रवीत्।
किं कार्यं ब्रूत मुनयो भयं तावदपैतु वः ॥ १ ॥

तथा ब्रुवति काकुत्स्थे भार्गवो वाक्यमब्रवीत्।
भयानां शृणु यन्मूलं देशस्य च नरेश्वर ॥ २ ॥

पूर्वं कृतयुगे राजन्दैतेयः सुमहाबलः।
लोलापुत्रोऽभवज्येष्ठो मधुर्नाम महासुरः ॥ ३ ॥

ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च बुद्ध्या च परिनिष्ठितः।
सुरैश्च परमोदारैः प्रीतिस्तस्यातुलाऽभवत् ॥ ४ ॥

स मधुर्वीर्यसम्पन्नो धर्मे च सुसमाहितः।
बहुवर्षसहस्राणि रुद्रप्रीत्याऽकरोत्तपः ॥५॥

रुद्रः प्रीतोऽभवत्तस्मै वरं दातुं ययौ च सः।
बहुमानाच्च रुद्रेण दत्तस्तस्याद्गुतो वरः ॥६॥

शूलं शूलाद्विनिष्कृष्य महावीर्य महाप्रभम्।
ददौ महात्मा सुप्रीतो वाक्यं चैतदुवाच ह ॥७॥

त्वयायमतुलो धर्मो मत्प्रसादकरः कृतः।
प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यायुधमुत्तमम् ॥८॥

यावत्सुरैश्च विप्रैश्च न विरुद्ध्येमहासुर।
तावच्छूलं तवेदं स्यादन्यथा नाशमेष्यति ॥९॥

यश्च त्वामभियुज्जीत युद्धाय विगतज्वरः।
तं शूलो भस्मसात्कृत्वा पुनरेष्यति ते करम् ॥१०॥

एवं रुद्राद्वरं लब्ध्वा भूय एव महासुरः।
प्रणिपत्य महादेवं वाक्यमेतदुवाच ह ॥११॥

भगवन्मम वंशस्य शूलमेतदनुत्तमम्।
भवेत्तु सततं देव सुराणामीश्वरो ह्यसि ॥१२॥

तं ब्रुवाणं मधुं देवः सर्वभूतपतिः शिवः।
प्रत्युवाच महातेजा नैतदेवं भविष्यति ॥१३॥

मा भूते विफला वाणी मत्प्रसादकृता शुभा।
भवतः पुत्रमेकं तु शूलमेतद्भजिष्यते ॥१४॥

यावत्करस्थः शूलोऽयं भविष्यति सुतस्य ते।
अवध्यः सर्वभूतानां शूलहस्तो भविष्यति ॥१५॥

एवं मधुर्वरं लब्ध्वा देवात्सुमहद्धुतम्।
 भवनं सोऽसुरश्रेष्ठः कारयामास सुप्रभम्॥ १६॥

तस्य पत्नी महाभागा प्रिया कुम्भीनसीति या।
 विश्वावसोरपत्यं सा ह्यनलायां महाप्रभा॥ १७॥

तस्याः पुत्रो महावीर्यो लवणो नाम दारुणः।
 बाल्यात्प्रभृति दुष्टात्मा पापान्येव समाचरत्॥ १८॥

तं पुत्रं दुर्विनीतं तु दृष्ट्वा क्रोधसमन्वितः।
 मधुः स शोकमापेदे न चैनं किञ्चिद्ब्रवीत्॥ १९॥

स विहाय त्विमं लोकं प्रविष्टो वरुणालयम्।
 शूलं निवेश्य लवणे वरं तस्मै न्यवेदयत्॥ २०॥

स प्रभावेण शूलस्य दौरात्म्येनात्मनस्तथा।
 सन्तापयति लोकांस्त्रीन्विशेषेण च तापसान्॥ २१॥

एवम्प्रभावो लवणः शूलं चैव तथाविघम्।
 श्रुत्वा प्रमाणं काकुत्स्थ त्वं हि नः परमा गतिः॥ २२॥

बहवः पार्थिवा राम भयार्त्त्रैषिभिः पुरा।
 अभयं याचिता वीर त्रातारं न च विद्ध्वहे॥ २३॥

ते वयं रावणं श्रुत्वा हतं सबलवाहनम्।
 त्रातारं विद्ध्वहे तात नान्यं भुवि नराधिपम्।
 तत्परित्रातुमिच्छामो लवणाद्द्ययपीडितान्॥ २४॥

इति राम निवेदितं तु ते भयजं कारणमुत्थितं च यत्।
 विनिवारयितुं भवान्क्षमः कुरु तं काममहीनविक्रम॥ २५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
 लवणत्राणप्रार्थना नाम एकषष्ठितमः सर्गः ॥ ७-६१ ॥

॥ द्विषष्ठितमः सर्गः — शत्रुघ्नप्रार्थना ॥

तथोक्ते तानृषीब्रामः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
किमाहारः किमाचारो लवणः कं च वर्तते ॥ १ ॥

राघवस्य वचः श्रुत्वा ऋषयः सर्व एव ते ।
ततो निवेदयामासुर्लवणो ववृद्धे यथा ॥ २ ॥

आहारः सर्वसत्त्वानि विशेषेण च तापसाः ।
आचारो रौद्रता नित्यं वासो मधुवने तथा ॥ ३ ॥

हत्वा बहुसहस्राणि सिंहव्याघ्रमृगद्विपान् ।
मानुषांश्चैव कुरुते नित्यमाहारमाहिकम् ॥ ४ ॥

ततोऽन्तराणि सत्त्वानि खादते स महाबलः ।
संहारे समनुप्राप्ते व्यादितास्य इवान्तकः ॥ ५ ॥

तच्छ्रुत्वा राघवो वाक्यमुवाच स महामुनीन् ।
घातयिष्यामि तदक्षो ह्यपगच्छतु वो भयम् ॥ ६ ॥

प्रतिज्ञाय तथा तेषां मूनीनामुग्रतेजसाम् ।
स भ्रातऽन्तस्महितान्सर्वानुवाच रघुनन्दनः ॥ ७ ॥

को हन्ता लवणं वीरः कस्यांशः स विधीयताम् ।
भरतस्य महाबाहोः शत्रुघ्नस्य च धीमतः ॥ ८ ॥

राघवेणैवमुक्तस्तु भरतो वाक्यमब्रवीत् ।
अहमेनं विधिष्यामि ममांशः स विधीयताम् ॥ ९ ॥

भरतस्य वचः श्रुत्वा धैर्यशौर्यसमन्वितम् ।
लक्ष्मणावरजस्तस्थौ हित्वा सौवर्णमासनम् ॥ १० ॥

शत्रुघ्नस्त्वब्रवीद्वाकं प्रणिपत्य नराधिपम्।
कृतकर्मा महाबाहुर्मध्यमो रघुनन्दनः ॥ ११ ॥

आर्येण हि पुरा शून्या त्वयोध्या परिपालिता।
सन्तापं हृदये कृत्वा आर्यस्यागमनं प्रति ॥ १२ ॥

दुःखानि च बहूनीह व्यानुभूतानि पार्थिव।
शयानो दुःखशास्यासु नन्दिग्रामेऽवस्तपुरा ॥ १३ ॥

फलमूलाशानो भूत्वा जटी चीरधरस्तथा।
अनुभूयेदृशं दुःखमेष राघवनन्दनः।
प्रेष्ये मयि स्थिते राजन्न भूयः क्लेशमाप्नुयात् ॥ १४ ॥

तथा ब्रुवति शत्रुघ्ने राघवः पुनरब्रवीत्।
एवं भवतु काकुत्थ क्रियतां मम शासनम् ॥ १५ ॥

राज्ये त्वामभिषेक्ष्यामि मधोस्तु नगरे शुभे।
निवेशय महाबाहो भरतं यद्यवेक्षसे ॥ १६ ॥

शूरस्त्वं कृतविद्यश्च समर्थश्च निवेशने ॥ १७ ॥

यो हि शत्रुं समुत्पाट्य पार्थिवस्य पुनः क्षये।
न विधत्ते नृपं तत्र नरकं स हि गच्छति ॥ १८ ॥

स त्वं हृत्वा मधुसुतं लवणं पापनिश्चयम्।
राज्यं प्रशाधि धर्मेण वाक्यं मे यद्यवेक्षसे ॥ १९ ॥

उत्तरं च न वक्तव्यं शूर वाक्यान्तरे मम।
बालेन पूर्वजस्याङ्गा कर्तव्या नात्र संशयः ॥ २० ॥

अभिषेकं च काकुत्थ प्रतीच्छस्व मयोद्यतम्।
वसिष्ठप्रमुखैर्विप्रैर्विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ॥ २१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
शत्रुघ्नप्रार्थना नाम द्विषष्ठितमः सर्गः ॥ ७-६२ ॥

॥ त्रिषष्ठितमः सर्गः — लवणवधोपायकथनम् ॥

एवमुक्तस्तु रामेण परां व्रीडामुपागमत्।
शत्रुघ्नो वीर्यसम्पन्नो मन्दं मन्दमुवाच ह ॥ १ ॥

अधर्म विद्य काकुत्स्थ ह्यस्मिन्नर्थे नरेश्वर।
कथं तिष्ठत्सु ज्येष्ठेषु कनीयानभिषिञ्च्यते ॥ २ ॥

अवश्यं करणीयं च शासनं पुरुषर्षभ।
तव चैव महाभाग शासनं दुरतिक्रमम् ॥ ३ ॥

त्वत्तो मया श्रुतं वीर श्रुतिभ्यश्च मया श्रुतम्।
नोत्तरं हि मया वाच्यं मध्यमे प्रतिजानति ॥ ४ ॥

व्याहृतं दुर्वचो घोरं हन्तास्मि लवणं मृधे।
तस्यैवं मे दुरुक्तस्य दुर्गातिः पुरुषर्षभ ॥ ५ ॥

उत्तरं नहि वक्तव्यं ज्येष्ठेनाभिहिते पुनः।
अधर्मसहितं चैव परलोकविवर्जितम् ॥ ६ ॥

सोऽहं द्वितीयं काकुत्स्थ न वक्ष्यामि तवोत्तरम्।
मा द्वितीयेन दण्डो वै निपतेन्मयि मानद ॥ ७ ॥

कामकारो ह्यहं राजांस्तवास्मि पुरुषर्षभ।
अधर्म जहि काकुत्स्थ मत्कृते रघुनन्दन ॥ ८ ॥

एवमुक्ते तु शूरेण शत्रुघ्नेन महात्मना।
उवाच रामः संहष्टो भरतं लक्ष्मणं तथा ॥ ९ ॥

सम्भारानभिषेकस्य आनयध्वं समाहिताः।
 अद्यैव पुरुषव्याघ्रमभिषेक्ष्यामि राघवम्॥ १० ॥

पुरोहितं च काकुत्स्थं नैगमानृत्विजस्तथा।
 मन्त्रिणश्चैव तान्सर्वानानयध्वं ममाङ्गया॥ ११ ॥

राज्ञः शासनमाङ्गाय तथाऽकुर्वन्महारथाः।
 अभिषेकसमारम्भं पुरस्कृत्य पुरोधसम्।
 प्रविष्टा राजभवनं राजानो ब्राह्मणास्तथा॥ १२ ॥

तथोऽभिषेको ववृधे शत्रुघ्नस्य महात्मनः।
 सम्प्रहर्षकरः श्रीमात्राघवस्य पुरस्य च॥ १३ ॥

अभिषिक्तस्तु शत्रुघ्नो बभौ चादित्यसन्निभः।
 अभिषिक्तः पुरा स्कन्दः सेन्द्रैरिव मरुदणैः॥ १४ ॥

अभिषिक्ते तु शत्रुघ्ने रामेणाङ्गिष्ठकर्मणा।
 पौराः प्रमुदिताश्चासन्ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः॥ १५ ॥

कौसल्या च सुमित्रा च मङ्गलं केकयी तथा।
 चक्रुस्ता राजभवने याश्चान्या राजयोषितः॥ १६ ॥

ऋषयश्च महात्मानो यमुनातीरवासिनः।
 हतं लवणमाशंसुः शत्रुघ्नस्याभिषेचनात्॥ १७ ॥

ततोऽभिषिक्तं शत्रुघ्नमङ्गमारोप्य राघवः।
 उवाच मधुरां वाणीं तेजस्तस्याभिषेचनात्॥ १८ ॥

अयं शरस्त्वमोघस्ते दिव्यः परपुरञ्जयः।
 अनेन लवणं सौम्य हन्ताऽसि रघुनन्दन॥ १९ ॥

सृष्टः शरोऽयं काकुत्स्थ यदा शेते महार्णवे॥ २० ॥

स्वयम्भूरजितो देवो यन्नापश्यन्सुरासुराः।
अदृश्यः सर्वभूतानां तेनायं तु शरोत्तमः ॥ २१ ॥

सृष्टः क्रोधाभिभूतेन विनाशार्थं दुरात्मनोः।
मधुकैटभयोर्वीरं विघाते वर्तमानयोः।
स्वष्टुकामेन लोकांस्त्रींस्तौ चानेन हतौ युधि ॥ २२ ॥

तौ हत्वा जनभोगार्थं कैटभं तु मधुं तथा।
अनेन शरमुख्येन ततो लोकांश्चकार सः ॥ २३ ॥

नायं मया शरः पूर्वं रावणस्य वधार्थिना।
मुक्तः शत्रुघ्न भूतानां महांस्त्रासो भवेदिति ॥ २४ ॥

यच्च तस्य महच्छूलं त्र्यम्बकेण महात्मना।
दत्तं शत्रुविनाशाय मधोरायुधमुक्तम् ॥ २५ ॥

स तं निक्षिप्य भवने पूज्यमान पुनः पुनः।
दिशः सर्वाः समासाद्य प्राप्नोत्याहारमुक्तम् ॥ २६ ॥

यदा तु युद्धमाकाङ्क्षन् कश्चिदेनं समाहयेत्।
तदा शूलं गहीत्वा तं भस्म रक्षः करोति हि ॥ २७ ॥

स त्वं पुरुषशार्दूलं तमायुधविनाकृतम्।
अप्रविष्टं पुरं पूर्वं द्वारि तिष्ठ धृतायुधः ॥ २८ ॥

अप्रविष्टं च भवनं युद्धाय पुरुषर्षभं।
आहयेथा महाबाहो ततो हन्तासि राक्षसम् ॥ २९ ॥

अन्यथा क्रियमाणे तु अवध्यः स भविष्यति।
यदि त्वेवं कृते वीरं विनाशमुपयास्यति ॥ ३० ॥

एतत्ते सर्वमारव्यातं शूलस्य च विपर्ययः।
श्रीमतः शितिकण्ठस्य कृत्यं हि दुरतिक्रमम्॥ ३१॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
लवणवधोपायकथनम् नाम त्रिषष्ठितमः सर्गः ॥ ७-६३ ॥

॥ चतुःषष्ठितमः सर्गः — शत्रुघ्नप्रस्थानम्॥

एवमुत्तवा च काकुत्स्थं प्रशस्य च पुनः पुनः।
पुनरेवापरं वाक्यमुवाच रघुनन्दनः॥ १॥

इमान्यश्वसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभ।
रथानां द्वे सहस्रे च गजानां शतमुत्तमम्॥ २॥

अन्तरा पणवीथ्यश्च नानापण्योपशोभिताः।
अनुगच्छन्तु काकुत्स्थं तथैव नटनर्तकाः॥ ३॥

हिरण्यस्य सुवर्णस्य नियुतं पुरुषर्षभ।
आदाय गच्छ शत्रुघ्नं पर्याप्तधनवाहनः॥ ४॥

बलं च सुभृतं वीरं हृष्टपुष्टमनुद्धतम्।
सम्भाषासम्प्रदानेन रञ्जयस्व नगेत्तम्॥ ५॥

न ह्यर्थास्तत्र तिष्ठन्ति न दारा न च बान्धवाः।
सुप्रीतो भृत्यवर्गश्च यत्र तिष्ठसि राघव॥ ६॥

ततो हृष्टजनाकीर्णं प्रस्थाप्य महतीं चमूम्।
एकं एव धनुष्पाणिर्गच्छ त्वं मधुनो वनम्॥ ७॥

यथा त्वां न प्रजानाति गच्छन्तं युद्धकाङ्क्षिणम्।
लवणस्तु मधोः पुत्रस्तथा गच्छेरशङ्कितम्॥ ८॥

न तस्य मूर्त्युरन्योऽस्ति कश्चिद्धि पुरुषर्षभ।

दर्शनं योऽभिगच्छेत् स वध्यो लवणेन हि॥९॥

स हि ग्रीष्मोऽपयाते तु वर्षारात्र उपागते।

हन्यास्त्वं लवणं सौम्य सहि कालोऽस्य दुर्मतेः॥१०॥

महर्षीस्तु पुरत्कृत्य प्रयान्तु तव सौनिकाः।

यथा ग्रीष्मावशेषेण तरेयुर्जाह्वीजलम्॥११॥

तत्र स्थाप्य बलं सर्वं नदीतीरे समाहितः।

अग्रतो धनुषा सार्धं गच्छ त्वं लघुविक्रमः॥१२॥

एवमुक्तस्तु रामेण शत्रुघ्नस्तान्महाबलान्।

सेनामुख्यान्समानीय ततो वाक्यमुवाच ह॥१३॥

एते वो गणिता वासा यत्र तत्र निवत्स्यथ।

स्थातव्यं चाविरोधेन यथा बाधा न कस्यचित्॥१४॥

तथा तांस्तु समाज्ञाप्य प्रस्थाप्य च महद्वलम्।

कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं चाभ्यवादयत्॥१५॥

रामं प्रदक्षिणीकृत्य शिरसाऽभिप्रणम्य च।

रामेण चाभ्यनुज्ञातः शत्रुघ्नः शत्रुतापनः॥१६॥

लक्ष्मणं भरतं चैव प्रणिपत्य कृताञ्जलिः।

पुरोहितं वसिष्ठं च शत्रुघ्नः प्रयतात्मवान्।

प्रदक्षिणमथो कृत्वा निर्जगाम महाबलः॥१७॥

प्रस्थाप्य सेनामथ सोऽग्रतस्तदा गजेन्द्रवाजिप्रवरौघसङ्कुलाम्।

उपास मासं तु नरेन्द्रपार्श्वतस्त्वथ प्रयातो रघुवंशवर्घनः॥१८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे

शत्रुघ्नप्रस्थानम् नाम चतुःषष्ठितमः सर्गः ॥७-६४॥

॥ पञ्चषष्ठितमः सर्गः — सौदासकथा ॥

प्रस्थाप्य च बलं सर्वं मासमात्रोषितः पथि।
एक एवाशु शत्रुघ्नो जगाम त्वरितं तदा ॥ १ ॥

द्विरात्रमन्तरे शूर उष्य राघवनन्दनः।
वाल्मीकिराश्रमं पुण्यमगच्छद्वासमुत्तमम् ॥ २ ॥

सोऽभिवाद्य महात्मानं वाल्मीकिं मुनिसत्तमम्।
कृताञ्जलिरथो भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ३ ॥

भगवन्वस्तुमिच्छामि गुरोः कृत्यादिहागतः।
श्वः प्रभाते गमिष्यामि प्रतीचीं वारुणीं दिशम् ॥ ४ ॥

शत्रुघ्नस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुञ्जवः।
प्रत्युवाच महात्मानं स्वागतं ते महायशः ॥ ५ ॥

स्वमाश्रममिदं सौम्य राघवाणां कुलस्य हि।
आसनं पाद्यमध्यं च निर्विशङ्कः प्रतीच्छ मे ॥ ६ ॥

प्रतिगृह्य तदा पूजां फलमूलं च भोजनम्।
भक्षयामास काकुत्थस्त्रृप्तिं च परमां गतः ॥ ७ ॥

स भुत्तवा फलमूलं च महर्षिं तमुवाच ह।
इयं यज्ञविभूतिस्ते कस्याश्रमसमीपतः ॥ ८ ॥

तत्स्य भाषितं श्रुत्वा वाल्मीकिर्वाक्यमब्रवीत्।
शत्रुघ्न शृणु यस्येदं बभूवायतनं पुरा ॥ ९ ॥

युष्माकं पूर्वको राजा सौदासस्तस्य भूपतेः।
पुत्रो वीरसहो नाम वीर्यवानतिधार्मिकः ॥ १० ॥

स बाल एव सौदासो मृगयामुपचक्रमे।
चञ्चूर्यमाणं ददृशे स शूरो राक्षसद्वयम्॥ ११ ॥

शार्दूलरूपिणौ घोरौ मृगान्बहुसहस्रशः।
भक्षमाणावसन्तुष्टौ पर्याप्तिं नैव जग्मतुः॥ १२ ॥

स तु तौ राक्षसौ दृष्ट्वा निर्मृगं च वनं कृतम्।
क्रोधेन महताऽऽविष्टो जघानैकं महेषुणा॥ १३ ॥

विनिपात्य तमेकं तु सौदासः पुरुषर्षभः।
विज्वरो विगतामार्षो हतं रक्षो ह्युदैक्षत॥ १४ ॥

निरीक्षमाणं तं दृष्ट्वा सहायं तस्य रक्षसः।
सन्तापमकरोद्भोरं सौदासं चेदमब्रवीत्॥ १५ ॥

यस्मादनपराधं त्वं सहायं मम जग्निवान्।
तस्मात्तवापि पापिष्ठ प्रदास्यामि प्रतिक्रियाम्॥ १६ ॥

एवमुक्त्वा तु तद्राक्षस्तत्रैवान्तरधीयत।
कालपर्याययोगेन राजा मित्रसहोऽभवत्॥ १७ ॥

राजापि यजते यज्ञमस्याश्रमसमीपतः।
अश्वमेधं महायज्ञं तं वसिष्ठोऽभ्यपालयत्॥ १८ ॥

तत्र यज्ञो महानासीद्वहुवर्षगणायुतः।
समृद्धः परया लक्ष्या देवयज्ञसमोऽभवत्॥ १९ ॥

अथावसाने यज्ञस्य पूर्ववैरमनुस्मरन्।
वसिष्ठरूपी राजानमिति होवाच राक्षसः॥ २० ॥

अस्य यज्ञस्य जातोऽन्तः सामिषं भोजनं मम।
दीयतामिह शीघ्रं वै नात्र कार्या विचारणा॥ २१ ॥

तच्छ्रुत्वा व्याहृतं वाक्यं रक्षसा ब्रह्मरूपिणा।
भक्ष्यसंस्कारकुशलमुवाच पृथिवीपर्तिः ॥२२॥

हविष्यं सामिषं स्वादु यथा भवति भोजनम्।
तथा कुरुष्व शीघ्रं वै परितुष्टेयथा गुरुः ॥२३॥

शासनात्पार्थिवेन्द्रस्य सूदः सम्भ्रान्तमानसः।
स राक्षसः पुनस्तत्र सूदवेषमथाकरोत् ॥२४॥

स मानुषमथो मांसं पार्थिवाय न्यवेदयत्।
इदं स्वादु हविष्यं च सामिषं चान्नमाहृतम् ॥२५॥

स भोजनं वसिष्ठाय पत्वा सार्धमुपाहरत्।
मदयन्त्या नरव्याघ्र सामिषं रक्षसा हृतम् ॥२६॥

ज्ञात्वा तदामिषं विप्रो मानुषं भाजनं गतम्।
क्रोधेन महताऽविष्टो व्याहृतुमुपचक्रमे ॥२७॥

यस्मात्त्वं भोजनं राजन्ममैतदातुमिच्छसि।
तस्माद्भोजनमेतत्ते भविष्यति न संशयः ॥२८॥

ततः कुद्धस्तु सौदासस्तोयं जग्राह पाणिना।
वसिष्ठं शास्त्रमारेभे भार्या चैनमवारयत् ॥२९॥

राजन्मभुर्यतोऽस्माकं वसिष्ठो भगवानृषिः।
प्रतिशासु न शक्तस्त्वं देवतुल्यं पुरोधसम् ॥३०॥

ततः क्रोधमयं तोयं तेजोबलसमन्वितम्।
व्यसर्जयत धर्मात्मा ततः पादौ सिषेच च ॥३१॥

तेनास्य राज्ञस्तौ पादौ तदा कल्माषतां गतौ।
तदाप्रभृति राजाऽसौ सौदासः सुमहायशाः।
कल्माषपादः संवृत्तः ख्यातश्वैव तथा नृपः ॥ ३२ ॥

स राजा सह पत्न्या वै प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः।
पुनर्वसिष्ठं प्रोवाच यदुक्तं ब्रह्मरूपिणा ॥ ३३ ॥

तच्छ्रुत्वा पार्थिवेन्द्रस्य रक्षसा विकृतं च तत्।
पुनः प्रोवाच राजानं वसिष्ठः पुरुषर्षभम् ॥ ३४ ॥

मया रोषपरीतेन यदिदं व्याहृतं वचः।
नैतच्छक्यं वृथा कर्तुं प्रदास्यामि च ते वरम् ॥ ३५ ॥

कालो द्वादशा वर्षाणि शापस्यान्तो भविष्यति।
मत्प्रासादाच्च राजेन्द्र व्यतीतं न स्मरिष्यसि ॥ ३६ ॥

एवं स राजा तं शापमुपभुज्यारिसूदनः।
प्रतिलेभे पुना राज्यं प्रजाश्वैवान्वपालयत् ॥ ३७ ॥

तस्य कल्माषपादस्य यज्ञस्यायतनं शुभम्।
आश्रमस्य समीपेऽस्य यन्मां पृच्छसि राघव ॥ ३८ ॥

तस्य तां पार्थिवेन्द्रस्य कथां श्रुत्वा सुदारुणाम्।
विवेश पर्णशालायां महर्षिमभिवाद्य च ॥ ३९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
सौदासकथा नाम पञ्चषष्ठितमः सर्गः ॥ ७-६५ ॥

॥ षष्ठितमः सर्गः — कुशलवजननम् ॥

यामेव रात्रिं शत्रुघ्नः पर्णशालामुपाविशत्।

तामेव रात्रिं सीतापि प्रसूता दारकद्वयम् ॥ १ ॥

ततोऽर्धरात्रसमये बालका मुनिदारकाः।
वाल्मीकिः प्रियमाचर्ख्युः सीतायाः प्रसवं शुभम् ॥ २ ॥

भगवत्रामपती सा प्रसूता दारकद्वयम्।

ततो रक्षां महातेजः कुरु भूतविनाशिनीम् ॥ ३ ॥

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा महर्षिः समुपागमत्।

बालचन्द्रप्रतीकाशौ देवपुत्रौ महौजसौ ॥ ४ ॥

जगाम तत्र हृष्टात्मा दर्दर्शं च कुमारकौ।

भूतघ्नीं चाकरोत्ताभ्यां रक्षां रक्षोविनाशिनीम् ॥ ५ ॥

कुशमुष्टिमुपादाय लवं चैव तु स द्विजः।

वाल्मीकिः प्रददौ ताभ्यां रक्षां भूतविनाशिनीम् ॥ ६ ॥

यस्तयोः पूर्वजो जातः स कुशर्मन्त्रसत्कृतैः।

निर्मार्जनीयस्तु तदा कुश इत्यस्य नाम तत् ॥ ७ ॥

यश्चावरो भवेत्ताभ्यां लवेन स समाहितः।

निर्मार्जनीयो वृद्धभिर्लव इत्येव नामतः ॥ ८ ॥

एवं कुशलवौ नाम्ना तावुभौ यमजातकौ।

मत्कृताभ्यां च नामभ्यां ख्यातियुक्तौ भविष्यतः ॥ ९ ॥

तां रक्षां जगृहुस्ताश्च मुनिहस्तात्समाहिताः।

अकुर्वश्च ततो रक्षां तयोर्विगतकल्पषाः ॥ १० ॥

तथा तां क्रियमाणां च वृद्धभिर्जन्म नाम च।
सङ्कीर्तनं च रामस्य सीतायाः प्रसवौ शुभौ ॥ ११ ॥

अर्धरात्रे तु शत्रुघ्नः शुश्राव सुमहत्प्रियम्।
पर्णशालां ततो गत्वा मातर्दिष्टेति चाब्रवीत् ॥ १२ ॥

तथा तस्य प्रहृष्टस्य शत्रुघ्नस्य महात्मनः।
व्यतीता वार्षिकी रात्रिः श्रावणी लघुविक्रमः ॥ १३ ॥

प्रभाते सुमहावीर्यः कृत्वा पौर्वाह्लिकां क्रियाम्।
मुनिं प्राञ्जलिरामन्त्य ययौ पश्चान्मुखः पुनः ॥ १४ ॥

स गत्वा यमुनातीरं सप्तरात्रोषितः पथि।
ऋषीणां पुण्यकीर्तीनामाश्रमे वासमभ्ययात् ॥ १५ ॥

स तत्र मुनिभिः सार्धं भार्गवप्रमुखैर्नृपः।
कथाभिरभिरूपाभिर्वासं चक्रे महायशाः ॥ १६ ॥

स काञ्चनाद्यमुनिभिः समेतो रघुप्रवीरो रजनीं तदानीम्।
कथाप्रकारैर्बहुभिर्महात्मा विरामयामास नरेन्द्रसूनुः ॥ १७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
कुशलवजननम् नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ७-६६ ॥

॥ सप्तषष्ठितमः सर्गः — मान्यातुवधः ॥

अथ रात्र्यां प्रवृत्तायां शत्रुघ्नो भृगुनन्दनम्।
पप्रच्छ च्यवनं विप्रं लवणस्य यथा बलम् ॥ १ ॥

शूलस्य च बलं ब्रह्मन्के च पूर्वं विनाशिताः।
अनेन शूलमुख्येन द्वन्द्युद्धमुपागताः ॥ २ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शत्रुघ्नस्य महात्मनः।
प्रत्युवाच महातेजाश्चयवनो रघुनन्दनम्॥३॥

असङ्घेयानि कर्माणि यान्यस्य रघुनन्दन।
इक्ष्वाकुवंशप्रभवे यद्वृत्तं तच्छृण्व मे॥४॥

अयोध्यायां पुरा राजा युवनाश्वसुतो बली।
मान्यातेति स विख्यातस्त्रिषु लोकेषु वीर्यवान्॥५॥

स कृत्वा पृथिवीं कृत्स्नां शासने पृथिवीपतिः।
सुरलोकमितो जेतुमुद्योगमकरोन्नृपः॥६॥

इन्द्रस्य च भयं तीव्रं सुराणां च महात्मनाम्।
मान्यातरि कृतोद्योगे देवलोकजिगीषया॥७॥

अर्धासनेन शक्रस्य राज्यार्थेन च पार्थिवः।
वन्द्यमानः सुरगणैः प्रतिज्ञामध्यरोहत॥८॥

तस्य पापमभिप्रायं विदित्वा पाकशासनः।
सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यमुवाच युवनाश्वजम्॥९॥

राजा त्वं मानुषे लोके न तावत्पुरुषर्षभ।
अकृत्वा पृथिवीं वश्यां देवराज्यमिहेच्छसि॥१०॥

यदि वीर समग्रा ते मेदिनी निखिला वशो।
देवराज्यं कुरुष्वेह सभृत्यबलवाहनः॥११॥

इन्द्रमेवं ब्रुवाणं तं मान्याता वाक्यमब्रवीत्।
क्ष मे शक्र प्रतिहतं शासनं पृथिवीतले॥१२॥

तमुवाच सहस्राक्षो लवणो नाम राक्षसः।
मधुपुत्रो मधुवने न तेऽज्ञां कुरुतेऽनघ॥१३॥

तच्छ्रुत्वा विप्रियं घोरं सहस्राक्षेण भाषितम्।
त्रीडितोऽवाञ्छुखो राजा व्याहर्तुं न शशाक ह ॥ १४ ॥

आमन्त्र्य तु सहस्राक्षं हिया किञ्चिद्वाञ्छुखः।
पुनरेवागमच्छ्रीमानिमं लोकं नरेश्वरः ॥ १५ ॥

स कृत्वा हृदयेऽमर्षं सभृत्यबलवाहनः।
आजगाम मधोः पुत्रं वशे कर्तुमरिन्दमः ॥ १६ ॥

स काङ्गमाणो लवणं युद्धाय पुरुषर्षभः।
दूतं सम्प्रेषयामास सकाशं लवणस्य हि ॥ १७ ॥

स गत्वा विप्रियाण्याह बहूनि मधुनः सुतम्।
वदन्तमेवं तं दूतं भक्षयामास राक्षसः ॥ १८ ॥

चिरायमाणे दूते तु राजा क्रोधसमन्वितः।
अर्दयामास तदक्षः शरवृष्ट्या समन्ततः ॥ १९ ॥

ततः प्रहस्य तदक्षः शूलं जग्राह पाणिना।
वधाय सानुबन्धस्य मुमोचायुधमुत्तमम् ॥ २० ॥

तच्छूलं दीप्यमानं तु सभृत्यबलवाहनम्।
भस्मीकृत्वा नृपं भूयो लवणस्यागमत्करम् ॥ २१ ॥

एवं स राजा सुमहान्हतः सबलवाहनः।
शूलस्य तु बलं सौम्य अप्रमेयमनुत्तमम् ॥ २२ ॥

श्वः प्रभाते तु लवणं वधिष्यसि न संशयः।
अगृहीतायुधं क्षिप्रं ध्रुवो हि विजयस्त्व ॥ २३ ॥

लोकानां स्वस्ति चैव स्यात्कृते कर्मणि च त्वया।
एतत्ते सर्वमारव्यातं लवणस्य दुरात्मनः ॥ २४ ॥

शूलस्य च बलं घोरमप्रमेयं नरर्षभं।
विनाशश्वैव मान्यातुर्यत्तेनाभूच्च पार्थिवं ॥ २५ ॥

त्वं श्वः प्रभाते लवणं महात्मन्वधिष्यसे नात्र तु संशयो मे।
शूलं विना निर्गतमाभिषार्थं ध्रुवो जयस्ते भविता नरेन्द्र ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
मान्यातृवधः नाम सप्तषष्ठितमः सर्गः ॥ ७-६७ ॥

॥ अष्टषष्ठितमः सर्गः — लवणशत्रुघ्नविवादः ॥

कथां कथयतां तेषां जयं चाकाङ्क्षतां शुभम्।
व्यतीता रजनी शीत्रं शत्रुघ्नस्य महात्मनः ॥ १ ॥

ततः प्रभाते विमले तस्मिन्काले स राक्षसः।
निर्गतस्तु पुराङ्गीरो भक्ष्याहारप्रचोदितः ॥ २ ॥

एतस्मिन्नन्तरे वीरः शत्रुघ्नो यमुनां नदीम्।
तीर्त्वा मधुपुरद्वारि धनुष्पाणिरतिष्ठत ॥ ३ ॥

ततोऽर्धदिवसे प्राप्ते क्रूरकर्मा स राक्षसः।
आगच्छद्धुसाहस्रं प्राणिनां भारमुद्धन ॥ ४ ॥

ततो ददर्श शत्रुघ्नं स्थितं द्वारि धृतायुधम्।
तमुवाच ततो रक्षः किमनेन करिष्यसि ॥ ५ ॥

ईदशानां सहस्राणि सायुधानां नराधम।
भक्षितानि मया रोषात्कालमाकाङ्क्षसे नु किम् ॥ ६ ॥

आहारश्चास्य सम्पूर्णो ममायं पुरुषाधम।
स्वयं प्रविष्टोऽय मुखं कथमासाद्य दुर्मते ॥ ७ ॥

तस्यैवं भाषमाणस्य हस्तश्च मुहुर्मुहुः।
शत्रुघ्नो वीर्यसम्पन्नो रोषादश्रूण्यवासृजत्॥८॥

तस्य रोषाभिभूतस्य शत्रुघ्नस्य महात्मनः।
तेजोमया मरीच्यस्तु सर्वगात्रैर्विनिष्पतन्॥९॥

उवाच च सुसङ्कुद्धः शत्रुघ्नस्तं निशाचरम्।
योद्धुमिच्छामि दुर्बुद्धे द्वन्द्युद्धं त्वया सह॥१०॥

पुत्रो दशरथस्याहं भ्राता रामस्य धीमतः।
शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो वधाकाङ्गी तवागतः॥११॥

तस्य मे युद्धकामस्य द्वन्द्युद्धं प्रदीयताम्।
शत्रुस्त्वं सर्वभूतानां न मे जीवन्नामिष्यसि॥१२॥

तस्मिंस्तथा ब्रुवाणे तु राक्षसः प्रहसन्निव।
प्रत्युवाच नरश्रेष्ठं दिष्ठा प्राप्तोऽसि दुर्मते॥१३॥

मम मातृष्वसुर्व्रता रावणो राक्षसाधिपः।
हतो रामेण दुर्बुद्धे स्त्रीहेतोः पुरुषाधम॥१४॥

तच्च सर्वं मया क्षान्तं रावणस्य कुलक्षयम्।
अवज्ञां पुरतः कृत्वा मया यूयं विशेषतः॥१५॥

निहताश्च हि मे सर्वे परिभूतास्तृणं यथा।
भूताश्चैव भविष्याश्च यूयं च पुरुषाधमाः॥१६॥

तस्य ते युद्धकामस्य युद्धं दास्यामि दुर्मते।
तिष्ठं त्वं च मुहूर्तं तु यावदायुधमानये।
ईप्सितं यादृशं तुभ्यं सज्जये यावदायुधम्॥१७॥

तमुवाचाशु शत्रुघ्नः क मे जीवन्गमिष्यसि।
शत्रुर्यदच्छया दृष्टे न मोक्तव्यः कृतात्मना ॥ १८ ॥

यो हि विक्षवया बुद्ध्या प्रसरं शत्रवे ददौ।
स हतो मन्दबुद्धित्वाद्यथा कापुरुषस्तथा ॥ १९ ॥

तस्मात्सुहृष्टं कुरु जीवलोकं शरैः शितैस्त्वां विविधैर्नयामि।
यमस्य गेहाभिमुखं हि पापं रिपुं त्रिलोकस्य च राघवस्य ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
लवणशत्रुघ्नविवादः नाम अष्टष्ठितमः सर्गः ॥ ७-६८ ॥

॥ एकोनसप्ततितमः सर्गः — लवणवधः ॥

तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य शत्रुघ्नस्य महात्मनः।
क्रोधामाहारयत्तीवं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १ ॥

पाणौ पाणिं विनिष्पिष्य दन्तान्कटकटात्य च।
लवणो रघुशार्दूलमाहृयामास चासकृत् ॥ २ ॥

तं ब्रुवाणं तथा वाक्यं लवणं घोरदर्शनम्।
शत्रुघ्नो देवशत्रुघ्न इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥

न शत्रुघ्नस्तथा जातो यथाऽन्ये निर्जितास्त्वया।
तदद्य बाणाभिहतो ब्रज त्वं यमसादनम् ॥ ४ ॥

त्रृष्योऽप्यद्य पापात्मन्मया त्वां निहतं रणे।
पश्यन्तु विप्रा विद्वांसस्त्रिदशा इव रावणम् ॥ ५ ॥

त्वयि मद्वाणनिर्दग्धे पतितेऽद्य निशाचर।
पुरे जनपदे चापि क्षेममेव भविष्यति ॥ ६ ॥

अद्य मद्वाहुनिष्क्रान्तः शरो वज्रनिभाननः।
 प्रवेक्ष्यते ते हृदयं पद्ममंशुरिवार्कजः ॥७॥
 एवमुक्तो महावृक्षं लवणः क्रोधमूर्च्छितः।
 शत्रुघ्नोरसि चिक्षेप स च तं शतधार्चिन्त ॥८॥
 तद्वाविफलं कर्म राक्षसः पुनरेव तु।
 पादपान्सुबहून्गृह्य शत्रुघ्नायासृजद्वली ॥९॥
 शत्रुघ्नश्चापि तेजस्वी वृक्षानापततो बहून्।
 त्रिभिश्चतुर्भिरैकं चिच्छेद नतपर्वभिः ॥१०॥
 ततो बाणमयं वर्ष व्यसृजद्राक्षसोरसि।
 शत्रुघ्नो वीर्यसम्पन्नो विव्यथे न स राक्षसः ॥११॥
 ततः प्रहस्य लवणो वृक्षमुद्यम्य वीर्यवान्।
 शिरस्यभ्यहनच्छूरं स्वस्ताङ्गः स मुमोह वै ॥१२॥
 तस्मिन्निपतिते वीरे हाहाकारो महानभूत्।
 ऋषीणां देवसद्वानां गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥१३॥
 तमवज्ञाय तु हतं शत्रुघ्नं भुवि पातितम्।
 रक्षो लब्ध्यान्तरमपि न विवेश स्वमालयम् ॥१४॥
 नापि शूलं प्रजग्राह तं दृष्ट्वा भुवि पातितम्।
 ततो हत इति ज्ञात्वा तान्मक्षान्समुदावहत् ॥१५॥
 मुहूर्ताल्लब्ध्यसंज्ञस्तु पुनस्तस्थौ धृतायुधः।
 शत्रुघ्नो वै पुरद्वारि ऋषिभिः सम्पूजितः ॥१६॥
 ततो दिव्यममोघं तं जग्राह शरमुत्तमम्।
 ज्वलन्तं तेजसा घोरं पूर्यन्तं दिशो दश ॥१७॥

वज्ञाननं वज्ञवेगं मेरुमन्दरसन्निभम्।
नतं पर्वसु सर्वेषु संयुगेष्वपराजितम्॥ १८॥

असूक्नदन्दनिदिग्धाङ्गं चारुपत्रं पतत्रिणम्।
दानवेन्द्रान्वलेन्द्राणामसुराणां च दारणम्॥ १९॥

तं दीप्तमिव कालायनिं युगान्ते समुपस्थिते।
दृष्ट्वा सर्वाणि भूतानि परित्रासमुपागमन्॥ २०॥

सदेवासुरगन्धर्वं मुनिभिः साप्सरोगणम्।
जगद्धि सर्वमस्वस्थं पितामहमुपस्थितम्॥ २१॥

उवाच देवदेवेशं वरदं प्रपितामहम्।
देवानां भयसम्मोहो लोकानां सङ्घयं प्रति॥ २२॥

नेदशं दृष्टपूर्वं च न श्रुतं प्रपितामह।
देवानां भयसम्मोहो लोकानां सङ्घयं प्रति॥ २३॥

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः।
भयकारणमाचष्ट लोकानामभयङ्करः।
उवाच मधुरां वाणीं शृणुध्वं सर्वदेवताः॥ २४॥

वधाय लवणस्याजौ शरः शत्रुघ्नधारितः।
तेजसा तस्य सम्मूढाः सर्वे स्मः सुरसत्तमाः॥ २५॥

एष पूर्वस्य देवस्य लोककर्तुः सनातनः।
शरस्तेजोमयो वत्सा येन वै भयमागतम्॥ २६॥

एष वै कैटभस्यार्थे मधुनश्च महाशरः।
सृष्टो महात्मना तेन वधार्थे दैत्ययोस्तयोः॥ २७॥

एक एव प्रजानाति विष्णुस्तेजोमयं शरम्।
एषा एव तनुः पूर्वा विष्णोस्तस्य महात्मनः ॥ २८ ॥

इतो गच्छत पश्यध्वं वध्यमानं महात्मना।
रामानुजेन वीरेण लवणं राक्षसोत्तमम् ॥ २९ ॥

तस्य ते देवदेवस्य निशम्य वचनं सुराः।
आजग्मुर्यत्र युध्येते शत्रुघ्नलवणावुभौ ॥ ३० ॥

तं शरं दिव्यसङ्काशं शत्रुघ्नकरधारितम्।
ददृशुः सर्वभूतानि युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ॥ ३१ ॥

अकाशमावृतं दृष्ट्वा देवैर्हि रघुनन्दनः।
सिंहनादं भृशं कृत्वा ददर्श लक्षणं पुनः ॥ ३२ ॥

आहूतश्च पुनस्तेन शत्रुघ्नेन महात्मना।
लवणः कोधसंयुक्तो युद्धाय समुपस्थितः ॥ ३३ ॥

आकर्णात्स विकृष्याथ तद्धनुर्धन्विनां वरः।
तं मुमोच महाबाणं लवणस्य महोरसि ॥ ३४ ॥

उरस्तस्य विदार्याशु प्रविवेश रसातलम् ॥ ३५ ॥

गत्वा रसातलं दिव्यः शरो विबुधपूजितः।
पुनरेवागमत्तूर्णमिक्ष्वाकुकुलनन्दनम् ॥ ३६ ॥

शत्रुघ्नशरनिर्भिन्नो लवणः स निशाचरः।
पपात सहसा भूमौ वज्राहत इवाचलः ॥ ३७ ॥

तच्च शूलं महत्तेन हते लवणराक्षसे।
पश्यतां सर्वदेवानां रुद्रस्य वशमन्वगात् ॥ ३८ ॥

एकेषुपातेन भृशं निपात्य लोकत्रयस्यापि रघुप्रवीरः।
विनिर्बभावुत्तमचापबाणस्तमः प्रणुद्येव सहस्ररश्मिः ॥ ३९ ॥

ततो हि देवा ऋषिपन्नगाश्च प्रपूजिरे ह्यप्सरसश्च सर्वाः।
दिष्ट्या जयो दाशरथेरवास्तस्त्यत्त्वा भयं सर्प इव प्रशान्तः ॥ ४० ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
लवणवधः नाम एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ७-६९ ॥

॥ सप्ततितमः सर्गः — मधुपुरीनिवेशः ॥

हृते तु लवणे देवाः सेन्द्राः साम्निपुरोगमाः।
ऊचुः सुमधुरां वाणीं शत्रुघ्नं शत्रुतापनम् ॥ १ ॥

दिष्ट्या ते विजयो वत्स दिष्ट्या लवणराक्षसः।
हतः पुरुषशार्दूल वरं वरय सुव्रत ॥ २ ॥

वरदास्तु महाबाहो सर्व एव समागताः।
विजयाकाङ्गिणस्तुभ्यममोघं दर्शनं हि नः ॥ ३ ॥

देवानां भाषितं श्रुत्वा शूरो मूर्धि कृताञ्जलिः।
प्रत्युवाच महाबाहुः शत्रुघ्नः प्रयतात्मवान् ॥ ४ ॥

इयं मधुपुरी रस्या मधुरा देवनिर्मिता।
निवेशं प्रामुखाच्छीघ्रमेष मेऽस्तु वरः परः ॥ ५ ॥

तं देवाः प्रीतमनसो बाढमित्येव राघवम्।
भविष्यति पुरी रस्या शूरसेना न संशयः ॥ ६ ॥

ते तथोत्त्वा महात्मानो दिवमारुरुहुस्तदा।
शत्रुघ्नोऽपि महातेजास्तां सेनां समुपानयत् ॥ ७ ॥

सा सेना शीघ्रमागच्छच्छुत्वा शत्रुग्नशासनम्।
निवेशनं च शत्रुग्नः श्रावणे समारभत्॥८॥

सा पुरा दिव्यसङ्काशा वर्षे द्वादशमे शुभे।
निविष्टा शूरसेनानां विषयश्चाकुतोभयः॥९॥

क्षेत्राणि सस्ययुक्तानि काले वर्षति वासवः।
अरोगवीरपुरुषा शत्रुग्नभुजपालिता॥१०॥

अर्धचन्द्रप्रतीकाशा यमुनातीरशोभिता।
शोभिता गृहमुख्यैश्च चत्वरापणवीथिकैः।
चातुर्वर्णसमायुक्ता नानावाणिज्यशोभिता॥११॥

यच्च तेन पुरा शुभ्रं लवणेन कृतं महत्।
तच्छोभयति शत्रुग्नो नानावर्णोपशोभिताम्॥१२॥

आरामैश्च विहारैश्च शोभमानं समन्ततः।
शोभितां शोभनीयैश्च तथाऽन्यदैर्वमानुषैः॥१३॥

तां पुरीं दिव्यसङ्काशां नानापण्योपशोभिताम्।
नानादेशागतैश्चापि वणिभिरुपशोभिताम्॥१४॥

तां समृद्धां समृद्धार्थः शत्रुग्नो भरतानुजः।
निरीक्ष्य परमप्रीतः परं हर्षमुपागमत्॥१५॥

तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना निवेश्य मधुरां पुरीम्।
रामपादौ निरीक्षेऽहं वर्षे द्वादशा आगते॥१६॥

ततः स तामरपुरोपमां पुरीं निवेश्य वै विविधजनाभिसंवृताम्।
नराधिपो रघुपतिपाददर्शने दधे मतिं रघुकुलवंशवर्धनः॥१७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
मधुपुरीनिवेशः नाम सप्ततितमः सर्गः ॥ ७-७० ॥

॥ एकसप्ततितमः सर्गः — शत्रुघ्नप्रशंसा ॥

ततो द्वादशमे वर्षे शत्रुघ्नो रामपालिताम्।
अयोध्यां चकमे गन्तुमल्पभृत्यबलानुगः ॥ १ ॥

ततो मन्त्रिपुरोगांश्च बलमुख्यान्निवर्त्य च।
जगाम हयमुख्यैश्च रथानां च शतेन सः ॥ २ ॥

स गत्वा गणितान्वासान्सप्ताष्टौ रघुनन्दनः।
वाल्मीक्याश्रममागत्य वासं चक्रे महायशाः ॥ ३ ॥

सोऽभिवाद्य ततः पादौ वाल्मीकेः पुरुषर्षभः।
पाद्यमर्थं तथातिथ्यं जग्राह मुनिहस्ततः ॥ ४ ॥

बहुरूपाः सुमधुराः कथास्तत्र सहस्रशाः।
कथयामास स मुनिः शत्रुघ्नाय महात्मने ॥ ५ ॥

उवाच च मुनिर्वाक्यं लवणस्य वधाश्रितम्।
सुदुष्करं कृतं कर्म लवणं निघ्नता त्वया ॥ ६ ॥

बहवः पार्थिवाः सौम्य हताः सबलवाहनाः।
लवणेन महाबाहो युध्यमाना महाबलाः ॥ ७ ॥

स त्वया निहतः पापो लीलया पुरुषर्षभ।
जगतश्च भयं तत्र प्रशान्तं तव तेजसा ॥ ८ ॥

रावणस्य वधो घोरो यत्नेन महता कृतः।
इदं तु सुमहत्कर्म त्वया कृतमयत्नतः ॥ ९ ॥

प्रीतिश्चास्मिन्परा जाता देवानां लवणे हते।
भूतानां चैव सर्वेषां जगतश्च प्रियं कृतम् ॥ १० ॥

तच्च युद्धं मया दृष्टं यथावत्पुरुषर्षभं।
सभायां वासवस्याथ उपविष्टेन राघव ॥ ११ ॥

ममापि परमा प्रीतिर्हदि शत्रुघ्न वर्तते।
उपाग्रास्यामि ते मूर्धि स्नेहस्यैषा परा गतिः ॥ १२ ॥

इत्युक्त्वा मूर्धि शत्रुघ्नमुपाग्राय महामुनिः।
आतिथ्यमकरोत्स्य ये च तस्य पदानुगाः ॥ १३ ॥

स भुक्तवान्नरश्रेष्ठो गीतमाधुर्यमुक्तमम्।
शुश्राव रामचरितं तस्मिन्काले यथाकृतम् ॥ १४ ॥

तन्त्रीलयसमायुक्तं त्रिस्थानकरणान्वितम्।
संस्कृतं लक्षणोपेतं समतालसमन्वितम्।
शुश्राव रामचरितं तस्मिन्काले पुरा कृतम् ॥ १५ ॥

तान्यक्षराणि सत्यानि यथावृत्तानि पूर्वशः।
श्रुत्वा पुरुषशार्दूलो विसंज्ञो बाष्पलोचनः ॥ १६ ॥

स मुहूर्तमिवासंज्ञो विनिःश्वस्य मुहुर्मुहुः।
तस्मिन् गीते यथावृत्तं वर्तमानमिवाशृणोत् ॥ १७ ॥

पदानुगाश्च ये राजस्तां श्रुत्वा गीतिसम्पदम्।
अवाङ्मुखाश्च दीनाश्च ह्याश्र्वर्यमिति चाब्रुवन् ॥ १८ ॥

परस्परं च ये तत्र सैनिकाः सम्बभाषिरे।
किमिदं क च वर्तामः किमेतत्स्वमर्दर्शनम् ॥ १९ ॥

अर्थो यो नः पुरा दृष्टस्तमाश्रमपदे पुनः।
शृणुमः किमिदं स्वप्नो गीतबन्धं श्रियो भवेत् ॥ २० ॥

विस्मयं ते परं गत्वा शत्रुघ्नमिदमब्रुवन्।
साधु पृच्छ नरश्रेष्ठ वाल्मीकिं मुनिपुङ्गवम्॥ २१ ॥

शत्रुघ्नस्त्वब्रवीत्सर्वान्कौतूहलसमन्वितान्।
सैनिका न क्षमोऽस्माकं परिप्रष्टुमिहेष्टशः॥ २२ ॥

आश्चर्याणि बहूनीह भवन्त्यस्याश्रमे मुनेः।
न तु कौतूहलाद्युक्तमन्वेष्टुं तं महामुनिम्॥ २३ ॥

एवं तद्वाक्यमुक्त्वा च सैनिकात्रघुनन्दनः।
अभिवाद्य महर्षिं तं स्वं निवेशं ययौ तदा॥ २४ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
शत्रुघ्नप्रशंसा नाम एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७-७१ ॥

॥ द्विसप्ततितमः सर्गः — शत्रुघ्नरामसमागमः ॥

तं शयानं नरव्याघ्रं निद्रा नाभ्यागमत्तदा।
चिन्तयन्तमनेकार्थं रामगीतमनुत्तमम्॥ १ ॥

तस्य शब्दं सुमधुरं तत्रीलयसमन्वितम्।
श्रुत्वा रात्रिर्जगामाशु शत्रुघ्नस्य महात्मनः॥ २ ॥

तस्यां निशायां व्युष्टायां कृत्वा पौर्वाह्लिकं क्रमम्।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं शत्रुघ्नो मुनिपुङ्गवम्॥ ३ ॥

भगवन्द्रष्टुमिच्छामि राघवं रघुनन्दनम्।
त्वयाऽनुज्ञातुमिच्छामि सहैभिः सांशितत्रतैः॥ ४ ॥

इत्येवंवादिनं तं तु शत्रुघ्नं शत्रुतापनम्।
वाल्मीकिः सम्परिष्वज्य विससर्ज च राघवम्॥ ५ ॥

सोऽभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं रथमारुह्य सुप्रभम्।
अयोध्यामगमत्तूर्णं राघवोत्सुकदर्शनः ॥ ६ ॥

स प्रविष्टः पुरीं रम्यां श्रीमानिक्ष्वाकुनन्दनः ।
प्रविवेश महाबाहुर्यत्र रामो महाद्युतिः ॥ ७ ॥

स रामं मन्त्रिमध्यस्थं पूर्णचन्द्रनिभाननम्।
पश्यन्नमरमध्यस्थं सहस्रनयनं यथा ॥ ८ ॥

सोऽभिवाद्य महात्मानं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ ९ ॥

यदाज्ञसं महाराज सर्वं तत्कृतवानहम्।
हृतः स लवणः पापः पुरी चास्य निवेशिता ॥ १० ॥

द्वादशैते गता वर्षास्त्वां विना रघुनन्दन ।
नोत्सहेयमहं वस्तुं त्वया विरहितो नृप ॥ ११ ॥

स मे प्रसादं काकुत्स्थं कुरुष्वामितविक्रम ।
मातृहीनो यथा वत्सो न चिरं प्रवसाम्यहम् ॥ १२ ॥

एवं ब्रुवाणं शत्रुघ्नं परिष्वज्येदमब्रवीत् ।
मा विषादं कृथाः शूर नैतत्क्षत्रियचेष्टितम् ॥ १३ ॥

नावसीदन्ति राजानो विप्रवासेषु राघव ।
प्रजा नः परिपाल्या हि क्षत्रधर्मेण राघव ॥ १४ ॥

काले काले तु मां वीर अयोध्यामवलोकितुम्।
आगच्छ त्वं नरश्रेष्ठ गन्तासि च पुरं तव ॥ १५ ॥

ममापि त्वं सुदयितः प्राणौरपि न संशयः ।
अवश्यं करणीयं च राज्यस्य परिपालनम् ॥ १६ ॥

तस्मात्त्वं वस काकुत्स्थ सप्तरात्रमिहावस।
ऊर्ध्वं गन्तासि मधुरां सभृत्यबलवाहनः ॥ १७ ॥

रामस्यैतद्वचः श्रुत्वा धर्मयुक्तं मनोगतम्।
शत्रुघ्नो दीनया वाचा बाढमित्येव चाब्रवीत् ॥ १८ ॥

सप्तरात्रं च काकुत्स्थो राघवस्य यथाज्ञया।
उष्य तत्र महेष्वासो गमनायोपचक्रमे ॥ १९ ॥

आमन्त्र्य तु महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम्।
भरतं लक्ष्मणं चैव महारथमुपारुहत् ॥ २० ॥

दूरमाभ्यामनुगतो लक्ष्मणेन महात्मना।
भरतेन च शत्रुघ्नो जगामाशु पुरं ततः ॥ २१ ॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
शत्रुघ्नरामसमागमः नाम द्विसप्ततितमः सर्गः ॥ ७-७२ ॥

॥ त्रिसप्ततितमः सर्गः — ब्राह्मणपरिदेवनम् ॥

प्रस्थाप्य तु स शत्रुघ्नं भ्रातृभ्यां सह राघवः।
प्रमुमोद सुखी राज्यं धर्मेण परिपालयन् ॥ १ ॥

ततः कतिपयाहः सु वृद्धो जानपदो द्विजः।
मृतं बालमुपादाय राजद्वारमुपागमत् ॥ २ ॥

रुदन्बहुविधा वाचः स्नेहदुःखसमन्विताः।
असकृत्पुत्रं पुत्रेति वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ३ ॥

किं नु मे दुष्कृतं कर्म पुरा देहान्तरे कृतम्।
यदहं पुत्रमेकं त्वां पश्यामि निधनं गतम् ॥ ४ ॥

अप्राप्यौवनं बालं पञ्चवर्षसहस्रकम्।

अकाले कालमापन्नं मम दुःखाय पुत्रक ॥५॥

अल्पैरहोमिर्निधनं गमिष्यामि न संशयः।

अहं च जननी चैव तव शोकेन पुत्रक ॥६॥

न स्मराम्यनृतं ह्युक्तं न च हिंसां स्मराम्यहम्।

सर्वेषां प्राणिनां पापं कृतं नैव स्मराम्यहम् ॥७॥

केनाद्य दुष्कृतेनायं बाल एव ममात्मजः।

अकृत्वा पितृकार्याणि गतो वैवस्वतक्षयम् ॥८॥

नेदशं दृष्टपूर्वं मे श्रुतं वा घोरदर्शनम्।

मृत्युरप्राप्तकालानां रामस्य विषये यथा ॥९॥

रामस्य दुष्कृतं किञ्चिन्महदस्ति न संशयः।

यथा हि विषयस्थानां बालानां मृत्युरागतः ॥१०॥

नह्यन्यविषयस्थानां बालानां मृत्युतो भयम्।

त्वं राजञ्जीवयस्वैनं बालं मृत्युवशं गतम् ॥११॥

राजद्वारि मरिष्यामि पत्न्या सार्धमनाथवत्।

ब्रह्महत्यां ततो राम समुपेत्य सुखी भव ॥१२॥

भ्रातृभिः सहितो राजन्दीर्घमायुरवाप्स्यसि।

उषिताः स्म सुखं राज्ये तवास्मिन्सुमहाबल ॥१३॥

इदं तु पतितं तस्मात्तव राम वशे स्थिताः।

कालस्य वशमापन्नाः स्वल्पं हि नहि नः सुखम् ॥१४॥

सम्प्रत्यनाथो विषय इक्ष्वाकूणां महात्मनाम्।

रामं नाथमिहासाद्य बालान्तकरणं ध्रुवम् ॥१५॥

राजदोषैर्विपद्यन्ते प्रजा ह्यविधिपालिताः।
असद्वृत्ते तु नृपतावकाले म्रियते जनः॥ १६॥

यद्वा पुरेष्वयुक्तानि जना जनपदेषु च।
कुर्वते न च रक्षाऽस्ति तदा कालकृतं भयम्॥ १७॥

सुव्यक्तं राजदोषो हि भविष्यति न संशयः।
पुरे जनपदे चापि ततो बालवधो ह्ययम्॥ १८॥

एवं बहुविधैर्वाक्यैरुपरुच्य मुहुर्मुहुः।
राजानं दुःखसन्तासः सुतं तमुपगूहते॥ १९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
ब्राह्मणपरिदेवनम् नाम त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ७-७३ ॥

॥ चतुःसप्ततितमः सर्गः — नारदवचनम् ॥

तथा तु करुणं तस्य द्विजस्य परिदेवनम्।
शुश्राव राघवः सर्वे दुःखशोकसमन्वितम्॥ १॥

स दुःखेन च सन्तासो मन्त्रिणस्तानुपाहयत्।
वसिष्ठं वामदेवं च भ्रातरौ सह नैगमान्॥ २॥

ततो द्विजा वसिष्ठेन सार्धमष्टौ प्रवेशिताः।
राजानं देवसङ्काशं वर्धस्वेति ततोऽब्रुवन्॥ ३॥

मार्कण्डेयोऽथ मौद्रल्यो वामदेवश्च काश्यपः।
कात्यायनोऽथ जावालिगौतमो नारदस्तथा।
एते द्विजर्षभाः सर्वे आसनेषूपवेशिताः॥ ४॥

महर्षीन्समनुप्राप्तानभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
मन्त्रिणो नैगमांश्चैव यथार्हमनुकूलतः ॥ ५ ॥

तेषां समुपविष्टानां सर्वेषां दीप्तेजसाम् ।
राघवः सर्वमाचष्टे द्विजोऽयमुपरोधते ॥ ६ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राज्ञो दीनस्य नारदः ।
प्रत्युवाच शुभं वाक्यमृषीणां सन्निधौ नृपम् ॥ ७ ॥

शृणु राजन्यथाकाले प्राप्तो बालस्य सङ्ख्यः ।
श्रुत्वा कर्तव्यतां राजन्कुरुष्वरघुनन्दन ॥ ८ ॥

पुरा कृतयुगे राजन्ब्राह्मणा वै तपस्विनः ।
अब्राह्मणस्तदा राजन्न तपस्वी कथञ्चन ॥ ९ ॥

तस्मिन्युगे प्रज्वलिते ब्रह्मभूते त्वनावृते ।
अमृत्यवस्तदा सर्वे जद्गिरे दीर्घदर्शिनः ॥ १० ॥

ततस्वेतायुगं नाम मानवानां वपुष्मताम् ।
क्षत्रियास्तत्र जायन्ते पूर्णै तपसाऽन्विताः ॥ ११ ॥

वीर्येण तपसा चैव तेऽधिकाः पूर्वजन्मनि ।
मानवा ये महात्मानस्त्वत्र त्रेतायुगे युगे ॥ १२ ॥

ब्रह्मक्षत्रं च तत्सर्वं यत्पूर्वमपरं च यत् ।
युगयोरुभयोरासीत्समवीर्यसमन्वितम् ॥ १३ ॥

अपश्यंस्तु न ते सर्वे विशेषमधिकं ततः ।
स्थापनं चक्रिरे तत्र चातुर्वर्ण्यस्य सम्मतम् ॥ १४ ॥

तस्मिन्युगे प्रज्वलिते धर्मभूते ह्यनावृते ।
अधर्मः पादमेकं तु पातयत्पृथिवीतले ॥ १५ ॥

अधर्मेण हि संयुक्तस्तेजो मन्दं भविष्यति ॥ १६ ॥

आमिषं यच्च पूर्वेषां राजसं च मलं भृशम् ।

अनृतं नाम तद्भूतं पादेन पृथिवीतले ॥ १७ ॥

अनृतं पातयित्वा तु पादमेकमधर्मतः ।

ततः प्रादुष्कृतं पूर्वमायुषः परिनिष्ठितम् ॥ १८ ॥

पतिते त्वनृते तस्मिन्नधर्मे च महीतले ।

शुभान्येवाचरङ्ग्लोकः सत्यधर्मपरायणः ॥ १९ ॥

त्रेतायुगे च वर्तन्ते ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्च ये ।

तपोऽतप्यन्ते ते सर्वे शुश्रूषामपरे जनाः ॥ २० ॥

स धर्मः परमस्तेषां वैश्यशूद्रं समागमत् ।

पूजां च सर्ववर्णानां शूद्राश्चकुर्विशेषतः ॥ २१ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तेषामधर्मे चानृते च ह ।

ततः पूर्वे भृशं ह्वासमगमन्नप्रसन्तम् ॥ २२ ॥

ततः पादमधर्मस्स द्वितीयमवतारयत् ।

ततो द्वापरसंज्ञाऽस्य युगस्य समजायत ॥ २३ ॥

तस्मिन्द्वापरसंज्ञे तु वर्तमाने युगक्षये ।

अधर्मश्चानृतं चैव ववृधे पुरुषर्षभ ॥ २४ ॥

तस्मिन्द्वापरसंज्ञाते तपो वैश्यान्समाविशत् ।

त्रिभ्यो युगेभ्यस्त्रीन्वर्णान्कमाद्वै तप आविशत् ॥ २५ ॥

त्रिभ्यो युगेभ्यस्त्रीन्वर्णान्पर्यमश्च परिनिष्ठितः ।

न शुद्धो लभते धर्मं युगतस्तु नरर्षभ ।

हीनवर्णो नृपश्रेष्ठ तप्यते सुमहत्तपः ॥ २६ ॥

भविष्यच्छूदयोन्यां वै तपश्चर्या कलौ युगे।
अर्धमः परमो राजन्दापरे शूद्रजन्मनः ॥ २७ ॥

स वै विषयपर्यन्ते तव राजन्महातपाः।
अद्य तप्यति दुर्बुद्धिस्तेन बालवधो ह्ययम् ॥ २८ ॥

यो ह्याधर्ममकार्यं वा विषये पार्थिवस्य तु।
करोति चाश्रीमूलं तत्पुरे वा दुर्मतिर्नरः।
क्षिप्रं च नरकं याति स च राजा न संशयः ॥ २९ ॥

अधीतस्य च तपस्य कर्मणः सुकृतस्य च।
षष्ठं भजति भागं तु प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ३० ॥

षड्ङागस्य न भोक्ताऽसौ रक्षते न प्रजाः कथम् ॥ ३१ ॥

स त्वं पुरुषशार्दूल मार्गस्व विषयं स्वकम्।
दुष्कृतं यत्र पश्येथास्तत्र यत्वं समाचर ॥ ३२ ॥

एवं चेद्वर्मवृद्धिश्च नृणां चायुर्विवर्धनम्।
भविष्यति नरश्रेष्ठ बालस्यास्य च जीवितम् ॥ ३३ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
नारदवचनम् नाम चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ७-७४ ॥

॥ पञ्चसप्ततितमः सर्गः — शाम्बूकविचयः ॥

नारदस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वाऽमृतमयं तदा।
प्रहर्षमतुलं लेभे लक्ष्मणं चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥

गच्छ सौम्य द्विजश्रेष्ठं समाश्वासय सुव्रतम्।
बालस्य तु शरीरं तत्तैलद्रोण्यां निधापय ॥ २ ॥

गन्यैश्च परमोदारैस्तैलैश्चापि सुगन्धिभिः।
 यथा न क्षीयते बालस्तथा सौम्य विधीयताम्॥३॥
 यथा शरीरो बालस्य गुप्तः सन् शिष्टकर्मणः।
 विपत्तिः परिभेदो वा न भवेच्च तथा कुरु॥४॥
 एवमादिश्य काकुत्स्थो लक्ष्मणं शुभलक्षणम्।
 मनसा पुष्पकं दध्यावागच्छेति महायशाः॥५॥
 इङ्गितं स तु विज्ञाय पुष्पको हेमभूषितः।
 आजगाम मुहूर्तेन समीपे राघवस्य वै॥६॥
 सोऽब्रवीत्प्रणतो भूत्वा अयमस्मि नराधिप।
 वश्यस्तव महाबाहो किङ्करः समुपस्थितः॥७॥
 भाषितं रुचिरं श्रुत्वा पुष्पकस्य नराधिपः।
 अभिवाद्य महर्षीस्तान् विमानं सोऽध्यरोहत॥८॥
 धनुर्गृहीत्वा तूणी च खड्डं च रुचिरप्रभम्।
 निक्षिप्य नगरे वीरौ सौमित्रिभरतावुभौ॥९॥
 प्रायात्प्रतीचीं हरितं विचिन्वन्श्च ततस्ततः।
 उत्तरामगमच्छ्रीमान्दिशं हिमवता वृताम्॥१०॥
 अपश्यमानस्तत्रापि स्वल्पमप्यथ दुष्कृतम्।
 पूर्वामपि दिशं सर्वामथोऽपश्यन्नराधिपः॥११॥
 प्रविशुद्धसमाचारामादर्शतलनिर्मलाम्।
 पुष्पकस्थो महाबाहुस्तदापश्यन्नराधिपः॥१२॥
 दक्षिणां दिशमाक्रामत्ततो राजर्षिनन्दनः।
 शैवलस्योत्तरे पार्श्वे दर्दर्श सुमहत्सरः॥१३॥

तस्मिन्सरसि तप्यन्तं तापसं सुमहत्तपः।
ददर्श राघवः श्रीमाँल्लम्बमानमधोमुखम्॥ १४॥

राघवस्तमुपागम्य तप्यन्तं तप उत्तमम्।
उवाच स तदा वाक्यं धन्यस्त्वमसि सुब्रत॥ १५॥

कस्यां योन्यां तपोवृद्ध वर्तसे दृढविक्रम।
कौतूहलात्त्वां पृच्छामि रामो दाशरथिर्हृहम्॥ १६॥

कोऽर्थो मनीषितस्तुभ्यं स्वर्गलाभः परोऽरथवा।
वराश्रयो यदर्थं त्वं तपस्यसि सुदुष्करम्।
यमाश्रित्य तपस्तसं श्रोतुमिच्छामि तापस॥ १७॥

ब्राह्मणो वाऽसि भद्रं ते क्षत्रियो वाऽसि दुर्जयः।
वैश्यस्तृतीयवर्णो वा शूद्रो वा सत्यवाग्भव॥ १८॥

इत्येवमुक्तः स नराधिपेन ह्यवाकिञ्चरा दाशरथाय तस्मै।
उवाच जातिं नृपपुङ्गवाय यत्कारणे चैव तपःप्रयत्नः॥ १९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
शम्बूकविच्यः नाम पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ ७-७५॥

॥ षष्ठसप्ततितमः सर्गः — शम्बूकवधः ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्याक्षिष्टकर्मणः।
अवाकिञ्चरास्तथाभूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १॥

शूद्रयोन्यां प्रसूतोऽस्मि शम्बूको नाम नामतः।
देवत्वं पार्थये राम सशरीरो महायशः ॥ २॥

न मिथ्याऽहं वदे राम देवलोकजिगीषया।
शूद्रं मां विद्धि काकुत्थ तप उग्रं समास्थितम् ॥३॥

भाषतस्तस्य शूद्रस्य खड्जं सुरुचिरप्रभम्।
निष्कृष्ट्य कोशाद्विमलं शिरश्चिच्छेद राघवः ॥४॥

तस्मिन्द्वृदे हते देवाः सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः।
साधु साध्विति काकुत्थं प्रशशंसुमुहुर्मुहुः ॥५॥

पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदिव्यानां सुसुगन्धिनाम्।
पुष्पाणां वायुमुक्तानां सर्वतः प्रपपात ह ॥६॥

सुप्रीताश्चाब्रुवत्रामं देवाः सत्यपराक्रमम्।
सुरकार्यमिदं सौम्य सुकृतं ते महामते ॥७॥

गृहण च वरं सौम्य यत्त्वमिच्छस्यरिन्द्रम्।
स्वर्गभाङ्गहि शूद्रोऽयं त्वत्कृते रघुनन्दन ॥८॥

देवानां भाषितं श्रुत्वा राघवः सुसमाहितः।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं सहस्राक्षं पुरन्दरम् ॥९॥

यदि देवाः प्रसन्ना मे द्विजपुत्रः स जीवतु।
दिशन्तु वरमेतं मे इप्सितं परमं मम ॥१०॥

ममापचाराद्यातोऽसौ ब्राह्मणस्यैकपुत्रकः।
अप्राप्तकालः कालेन नीतो वैवस्वतक्षयम् ॥११॥

तं जीवयथ भद्रं वो नानृतं कर्तुमर्हथ।
द्विजस्य संश्रुतोऽर्थो मे जीवयिष्यामि ते सुतम् ॥१२॥

राघवस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा विबुधसत्तमाः।
प्रत्युचू राघवं प्रीता देवाः प्रीतिसमन्वितम् ॥१३॥

निर्वृतो भव काकुत्स्थ सोऽस्मिन्नहनि बालकः।
जीवितं प्राप्तवान्भूयः समेतश्चापि बन्धुभिः ॥ १४ ॥

यस्मिन्मुहूर्ते काकुत्स्थ शूद्रोऽयं विनिपातितः।
तस्मिन्मुहूर्ते बालोऽसौ जीवेन समयुज्यत ॥ १५ ॥

स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते साधु याम नरर्षभा।
अगस्त्यस्याश्रमपदं द्रष्टमिच्छाम राघव ॥ १६ ॥

तस्य दीक्षा समाप्ता हि ब्रह्मर्षेः सुमहाद्युतेः।
द्वादशं हि गतं वर्षं जलशाय्यां समाप्ततः ॥ १७ ॥

काकुत्स्थ तद्रामिष्यामो मुनिं समभिनन्दितुम्।
त्वं चाप्यागच्छ भद्रं ते द्रष्टुं तमृषिसत्तमम् ॥ १८ ॥

स तथेति प्रतिज्ञाय देवानां रघुनन्दनः।
आरुरोह विमानं तं पुष्पकं हेमभूषितम् ॥ १९ ॥

ततो देवाः प्रयातास्ते विमानैर्बहुविस्तरैः।
रामोऽप्यनुजगामाशु कुम्भयोनेस्तपोवनम् ॥ २० ॥

दृष्ट्वा तु देवान्सम्प्राप्तानगस्त्यस्तपसां निधिः।
अर्चयामास धर्मात्मा सर्वास्तानविशेषतः ॥ २१ ॥

प्रतिगृह्य ततः पूजां सम्पूज्य च महामुनिम्।
जगमुस्ते त्रिदशा हृष्टा नाकपृष्ठं सहानुगौः ॥ २२ ॥

गतेषु तेषु काकुत्स्थः पुष्पकाद्वरुह्यं च।
ततोऽभिवादयामास ह्यगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥ २३ ॥

सोऽभिवाद्य महात्मानं ज्वलन्तमिव तेजसा।
आतिथ्यं परमं प्राप्य निषसाद नराधिपः ॥ २४ ॥

तमुवाच महातेजाः कुम्भयोनिर्महातपाः।
स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ॥ २५ ॥

त्वं मे बहुमतो राम गुणैर्बहुभिरुत्तमैः।
अतिथिः पूजनीयश्च मम नित्यं हृदि स्थितः ॥ २६ ॥

सुरा हि कथयन्ति त्वामागतं शूदघातिनम्।
ब्राह्मणस्य तु धर्मेण त्वया जीवापितः सुतः ॥ २७ ॥

उष्यतां चेह रजनी सकाशे मम राघव।
प्रभाते पुष्पकेण त्वं गन्ताऽसि पुरमेव हि ॥ २८ ॥

त्वं हि नारायणः श्रीमांस्त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्।
त्वं प्रभुः सर्वदेवानां पुरुषस्त्वं सनातनः ॥ २९ ॥

इदं चाभरणं सौम्य निर्मितं विश्वकर्मणा।
दिव्यं दिव्येन वपुषा दीप्यमानं स्वतेजसा।
प्रतिगृहीष्व काकुत्स्थ मत्प्रियं कुरु राघव ॥ ३० ॥

दत्तस्य हि पुनर्दाने सुमहत्कलमुच्यते।
भरणे हि भवान् शक्तः सेन्द्राणां मरुतामपि ॥ ३१ ॥

त्वं हि शक्तस्तारयितुं सेन्द्रानपि दिवौकसः।
तस्मात्प्रदास्ये विधिवत्तत्पतीच्छ नराधिप ॥ ३२ ॥

दिव्यमाभरणं चित्रं प्रदीप्तमिव भास्करम् ॥ ३३ ॥

अथोवाच महात्मानमिक्ष्वाकूणां महारथः।
रामो मतिमतां श्रेष्ठः क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥ ३४ ॥

प्रतिग्रहोऽयं भगवन्न्राह्मणस्याविगर्हितः।
गृहीयां क्षत्रियोऽहं वै कथं ब्राह्मणपुञ्जव ॥ ३५ ॥

ब्राह्मणेन विशेषेण दत्तं तद्वकुर्महसि।

एवमुक्तस्तु रामेण प्रत्युवाच महानृषिः ॥ ३६ ॥

आसन्कृतयुगे राम ब्रह्मभूते पुरायुगे।

अपार्थिवाः प्रजाः सर्वाः सुराणां तु शतक्रतुः ॥ ३७ ॥

ताः प्रजा देवदेवेशं राजार्थं समुपाद्रवन्।

सुराणां स्थापितो राजा त्वया देव शतक्रतुः ॥ ३८ ॥

प्रयच्छ नो हि लोकेशा पार्थिवं नरपुञ्जवम्।

यस्मै पूजां प्रयुज्ञाना धूतपापाश्चरेमहि।

न वसामो विना राजा एष नो निश्चयः परः ॥ ३९ ॥

प्रजानां वचनं श्रुत्वा निश्चयित्वाऽर्थमुत्तमम् ॥ ४० ॥

ततो ब्रह्मा सुरश्रेष्ठो लोकपालान्सवासवान्।

समाहृयाब्रवीत्सर्वास्तेजोभागान्प्रयच्छत ॥ ४१ ॥

ततो ददुर्लोकपालाः सर्वे भागान्स्वतेजसः।

अक्षुपच्च ततो ब्रह्मा यतो जातः क्षुपो नृपः ॥ ४२ ॥

तं ब्रह्मा लोकपालानां सहांशौः समयोजयत्।

ततो ददौ नृपं तासां प्रजानामीश्वरं क्षुपम् ॥ ४३ ॥

तत्रैन्द्रेण च भागेन महीमाङ्गापयन्नपः।

वारुणेन तु भागेन वपुः पुष्यति पार्थिवः ॥ ४४ ॥

कौबेरेण तु भागेन वित्तमासां ददौ तदा।

यस्तु याम्योऽभवद्वागस्तेन शास्ति स्म स प्रजाः ॥ ४५ ॥

तत्रैन्द्रेण नरश्रेष्ठ भागेन रघुनन्दन।

प्रतिगृहीष्व भद्रं ते तारणार्थं मम प्रभो ॥ ४६ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषेः परमधार्मिकम्।
तद्रामः प्रतिजग्राह मुनेराभरणं वरम्॥४७॥

प्रतिगृह्य ततो रामस्तदाभरणमुत्तमम्।
आगमं तस्य दीप्तस्य प्रष्टुमेवोपचक्रमे॥४८॥

अत्यद्धुतमिदं दिव्यं वपुषा युक्तमुत्तमम्।
कथं वा भगवता प्राप्तं कुतो वा केन वा हृतम्॥४९॥

कुतूहलितया ब्रह्मन्पृच्छामि त्वां महायशः।
आश्चर्याणां बहूनां हि निधिः परमको भवान्॥५०॥

एवं ब्रुवति काकुत्स्थे मुनिर्वाक्यमथाब्रवीत्।
शृणु राम यथावृत्तं पुरा त्रेतायुगे युगे॥५१॥

रमणीयप्रदेशोऽस्मिन् वने यद्दृष्टवानहम्।
आश्चर्यं मे महाबाहो दानमाश्रित्य केवलम्॥५२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
शम्बूकवधः नाम षष्ठसप्ततितमः सर्गः ॥ ७-७६ ॥

॥ सप्तसप्ततितमः सर्गः — स्वर्गिप्रश्नः ॥

पुरा त्रेतायुगे राम बभूव बहुविस्तरम्।
समन्ताद्योजनशतं विमृगं पक्षिवर्जितम्॥ १ ॥

तस्मिन्निर्मानुषेऽरण्ये कुर्वाणस्तप उत्तमम्।
अहमाक्रमितुं सौम्य तदरण्यमुपागमम्॥ २ ॥

तस्य रूपमरण्यस्य निर्देष्टुं न शशाक ह।
फलमूलैः सुखास्वादैर्बहुरूपैश्च पादपैः॥ ३ ॥

तस्यारण्यस्य मध्ये तु सरो योजनमायतम्।
हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम्॥४॥

पद्मोत्पलसमाकीर्णं समतिक्रान्तशैवलम्।
तदाश्र्वयमिवात्यर्थं सुखास्वादमनुत्तमम्॥५॥

अरजस्कं तथाऽक्षोभ्यं श्रीमत्पक्षिगणायुतम्।
समीपे तस्य सरसो महदद्वृतमाश्रमम्॥६॥

पुराणं पुण्यमत्यर्थं तपस्विजनवर्जितम्।
तत्राहमवसं रात्रिं नैदाधीं पुरुषर्षभं॥७॥

प्रभाते काल्यमुत्थाय सरस्तदुपचक्रमे।
अथापश्यं शवं तत्र सुपुष्टमजरं क्वचित्॥८॥

पङ्किभेदेन पुष्टाङ्गं समाश्रितसरोवरम्।
तिष्ठन्तं परया लक्ष्म्या तस्मिंस्तोयाशये नृप॥९॥

तमर्थं चिन्तयानोऽहं मुहूर्तं तत्र राघव।
उषितोऽस्मि सरस्तीरे किञ्चिदं स्यादिति प्रभो॥१०॥

अथापश्यं मुहूर्तेन दिव्यमद्वृतदर्शनम्।
विमानं परमोदारं हंसयुक्तं मनोजवम्॥११॥

अत्यर्थं स्वर्गिणं त विमाने रघुनन्दन।
उपास्तेऽप्सरसां वीर सहस्रं दिव्यभूषणम्॥१२॥

गायन्ति दिव्यगेयानि वादयन्ति तथाऽपराः।
क्षेलयन्ति तथा चान्या नृत्यन्ति च तथाऽपराः॥१३॥

अपराश्वन्द्ररश्म्याभैर्मदण्डैश्च चामरैः।
दोधूर्युर्वदनं तस्य पुण्डरीकनिभेक्षणम्॥१४॥

ततः सिंहासनं त्यक्त्वा मेरुकूटमिवांशुमान्।
पश्यतो मे तदा राम विमानादवरुद्ध्य च।
तं शब्दं भक्षयामास स स्वर्गी रघुनन्दन॥ १५॥

तथा भुक्त्वा यथाकामं मांसं बहु सुपीवरम्।
अवतीर्य सरः स्वर्गी संस्पष्टुमुपचक्रमे॥ १६॥

उपस्पृश्य यथान्यायं स स्वर्गी रघुपुञ्जव।
आरोढुमुपचक्राम विमानवरमुक्तमम्॥ १७॥

तमहं देवसङ्काशमारोहन्तमुदीक्ष्य वै।
अथाहमब्रुवं वाक्यं स्वर्गिणं पुरुषर्षभ॥ १८॥

को भवान्देवसङ्काश आहारश्च विगर्हितः।
त्वयेदं भुज्यते सौम्य किमर्थं वक्तुमर्हसि॥ १९॥

कस्य स्यादीदृशो भाव आहारो देवसम्मतः।
आश्वर्यं वर्तते सौम्य श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥ २०॥

नाहमौपयिकं मन्ये तव भक्ष्यमिदं शब्दम्॥ २१॥

इत्येवमुक्तः स नरेन्द्र नाकी कौतूहलात्सूनृतया गिरा च।
श्रुत्वा च वाक्यं मम सर्वमेतत्सर्वं तथा चाकथयन्ममेति॥ २२॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
स्वर्गिप्रश्नः नाम सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥ ७-७७ ॥

॥ अष्टसप्ततितमः सर्गः — आभरणागमः ॥

श्रुत्वा तु भाषितं वाक्यं मम राम शुभाक्षरम्।
प्राञ्जलिः प्रत्युवाचेदं स स्वर्गी रघुनन्दन॥ १॥

शृणु ब्रह्मन्युरा वृत्तं ममैतत्सुखदुःखयोः।
अनन्तिक्रमणीयं हि यथा पृच्छसि मां द्विज॥२॥

पुरा वैदर्भको राजा पिता मम महायशाः।
सुदेव इति विरव्यातस्त्रिषु लोकेषु वीर्यवान्॥३॥

तस्य पुत्रद्वयं ब्रह्मन्दाभ्यां स्त्रीभ्यामजायत।
अहं श्वेत इति ख्यातो यवीयान्सुरथोऽभवत्॥४॥

ततः पितरि स्वर्याते पौरा मामभ्यषेचयन्।
तत्राहं कृतवात्राज्यं धर्म्यं च सुसमाहितः॥५॥

एवं वर्षसहस्राणि समतीतानि सुव्रत।
राज्यं कारयतो ब्रह्मन्प्रजा धर्मेण रक्षतः॥६॥

सोऽहं निमित्ते कस्मिंश्चद्विज्ञातायुर्द्विजोत्तम।
कालधर्मं हृदि न्यस्य ततो वनमुपागमम्॥७॥

सोऽहं वनमिदं दुर्गं मृगपक्षिविवर्जितम्।
तपश्चर्तुं प्रविष्टोऽस्मि समीपे सरसः शुभे॥८॥

भ्रातरं सुरथं राज्ये ह्यभिषिच्य महीपतिम्।
इदं सरः समासाद्य तपस्त्वं मया चिरम्॥९॥

सोऽहं वर्षसहस्राणि तपस्त्रीणि महावने।
तस्वा सुदुष्करं प्राप्तो ब्रह्मलोकमनुत्तमम्॥१०॥

तस्य मे स्वर्गभूतस्य क्षुत्पिपासे द्विजोत्तम।
बाधेते परमोदार ततोऽहं व्यथितेन्द्रियः।
गत्वा त्रिभुवनश्रेष्ठं पितामहमुवाच ह॥११॥

भगवन्ब्रह्मलोकोऽयं क्षुत्पिपासाविवर्जितः।
कस्यायं कर्मणः पाकः क्षुत्पिपासानुगो द्युहम्॥ १२ ॥

आहारः कश्च मे देव तन्मे ब्रूहि पितामह॥ १३ ॥

पितामहस्तु मामाह तवाहारः सुदेवज।
स्वादूनि स्वानि मांसानि तानि भक्ष्य नित्यशः॥ १४ ॥

स्वशरीरं त्वया पुष्टं कुर्वता तप उत्तमम्।
अनुसं रोहते श्वेत न कदाचिन्महामते॥ १५ ॥

तृप्तिर्न तेऽस्ति सूक्ष्माऽपि वने सत्वनिषेविते।
पुरा तु भिक्षमाणाय भिक्षा वै यतये नृप।
न हि दत्ता त्वयेन्द्राभ यस्मादतिथयेऽपि वै॥ १६ ॥

दत्तं न तेऽस्ति सूक्ष्मोऽपि तप एव निषेवसे।
तेन स्वर्गंगतो वत्स बाध्यसे क्षुत्पिपासया॥ १७ ॥

स त्वं सुपुष्टमाहारैः स्वशरीरमनुत्तमम्।
भक्षयित्वामृतरसं तेन तृप्तिर्भविष्यति॥ १८ ॥

यदा तु तद्वनं श्वेत अगस्त्यः सुमहानृषिः।
आगमिष्यति दुर्घर्षस्तदा कृच्छ्राद्विमोक्ष्यते॥ १९ ॥

स हि तारयितुं सौम्य शक्तः सुरगणानपि।
किं पुनस्त्वां महाबाहो क्षुत्पिपासावशं गतम्॥ २० ॥

सोऽहं भगवतः श्रुत्वा देवदेवस्य निश्चयम्।
आहारं गर्हितं स्वशरीरं द्विजोत्तम॥ २१ ॥

बहून्वर्षगणान्ब्रह्मन्मुज्यमानमिदं मया।
क्षयं नाभ्येति ब्रह्मर्षे तृप्तिश्चापि ममोत्तमा॥ २२ ॥

तस्य मे कृच्छ्रभूतस्य कृच्छ्रादस्माद्विमोचय।
अन्येषां न गतिर्द्युत्रं कुम्भयोनिमृते द्विजम्॥२३॥

इदमाभरणं सौम्य तारणार्थं द्विजोत्तम।
प्रतिगृहीष्व भद्रं ते प्रसादं कर्तुमर्हसि॥२४॥

इदं तावत्सुवर्णं च धनं वस्त्राणि च द्विज।
भक्ष्यं भोज्यं च ब्रह्मर्षे ददात्याभरणानि च॥२५॥

सर्वान्कामान्ययच्छामि भोगांश्च मुनिपुङ्गव।
तारणे भगवन्मह्यं प्रसादं कर्तुमर्हसि॥२६॥

तस्याहं स्वर्गिणो वाक्यं श्रुत्वा दुःखसमन्वितम्।
तारणायोपजग्राह तदाभरणमुत्तमम्॥२७॥

मया प्रतिगृहीते तु तस्मिन्नाभरणे शुभे।
मानुषः पूर्वको देहो राजर्षेर्विननाश ह॥२८॥

प्रनष्टे तु शरीरेऽसौ राजर्षिः परया मुदा।
तृप्तः प्रमुदितो राजा जगाम त्रिदिवं सुखम्॥२९॥

तेनेदं शक्रतुल्येन दिव्यमाभरणं मम।
तस्मिन्निमित्ते काकुत्थ दत्तमद्भुतदर्शनम्॥३०॥

॥ इत्यार्थं श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
आभरणागमः नाम अष्टसप्ततितमः सर्गः ॥७-७८॥

॥ एकोनाशीतितमः सर्गः — दण्डराज्यनिवेशः ॥

तदद्भुततमं वाक्यं श्रुत्वागस्त्यस्य राघवः।
गौरवाद्विस्मयाच्चैव पुनः प्रष्टुं प्रचक्रमे॥१॥

भगवंस्तद्वनं घोरं तपस्तप्यति यत्र सः।
श्वेतो वैदर्भको राजा कथं स्यादमृगाद्विजम्॥२॥

तद्वनं स कथ राजा शून्यं मनुजवर्जितम्।
तपश्चर्तुं प्रविष्टः स श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥३॥

रामस्य वचनं श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम्।
वाक्यं परमतेजस्वी वक्तुमेवोपचक्रमे॥४॥

पुरा कृतयुगे राम मनुर्दण्डधरः प्रभुः।
तस्य पुत्रो महानासीदिक्षवाकुः कुलनन्दनः॥५॥

तं पुत्रं पूर्वद्वं राज्ये निक्षिप्य भुवि दुर्जयम्।
पृथिव्यां राजवंशानां भव कर्तेत्युवाच ह॥६॥

तथैवेति प्रतिज्ञातं पितुः पुत्रेण राघव।
ततः परमसन्तुष्टो मनुः पुत्रमुवाच ह॥७॥

प्रीतोऽस्मि परमोदार त्वं कर्ताऽसि न संशयः।
दण्डेन च प्रजा रक्ष मा च दण्डमकारणे॥८॥

अपराधिषु यो दण्डः पात्यते मानवेषु वै।
स दण्डो विधिवन्मुक्तः स्वर्ग नयति पार्थिवम्॥९॥

तस्माद्वण्डे महाबाहो यत्नवान्भव पुत्रक।
धर्मो हि परमो लोके कुर्वतस्ते भविष्यति॥१०॥

इति तं बहु सन्दिश्य मनुः पुत्रं समाधिना।
जगाम त्रिदिवं हृष्टो ब्रह्मलोकं सनातनम्॥११॥

प्रयाते त्रिदिवं तस्मिन्निक्षवाकुरमितप्रभः।
जनयिष्ये कथं पुत्रानिति चिन्तापरोऽभवत्॥१२॥

कर्मभिर्बहुरूपैश्च तैस्तैर्मनुसुतस्सुतान्।
जनयामास धर्मात्मा शतं देवसुतोपमान्॥ १३॥

तेषामवरजस्तात् सर्वेषां रघुनन्दन।
मूढश्चाकृतविद्यश्च न शुश्रूषति पूर्वजान्॥ १४॥

नाम तस्य च दण्डेति पिता चक्रेऽल्पमेघसः।
अवश्यं दण्डपतनं शरीरेऽस्य भविष्यति॥ १५॥

अपश्यमानस्तं देशं घोरं पुत्रस्य राघव।
विन्यशैवलयोर्मध्ये राज्यं प्रादादरिन्द्रम्॥ १६॥

स दण्डस्तत्र राजाभूदम्ये पर्वतरोधसि।
पुरं चाप्रतिमं राम न्यवेशयदनुत्तमम्॥ १७॥

पुरस्य चाकरोन्नाम मधुमन्तमिति प्रभो।
पुरोहितं तूशनसं वरयामास सुब्रतम्॥ १८॥

एवं स राजा तद्राज्यमकरोत्सपुरोहितः।
प्रहृष्टमनुजाकीर्ण देवराजं यथा वृषा॥ १९॥

ततः स राजा मनुजेन्द्रपुत्रः सार्धं च तेनोशनसा तदानीम्।
चकार राज्यं सुमहान्महात्मा शक्रो दिवीवोशनसा समेतः॥ २०॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
दण्डराज्यनिवेशः नाम एकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७-७९॥

॥ अशीतितमः सर्गः — अरजासङ्गमः ॥

एतदाख्याय रामाय महर्षिः कुम्भसम्भवः।
अस्यामेवापरं वाक्यं कथायामुपचक्रमे॥ १॥

ततः स दण्डः काकुत्स्थ बहुवर्षगणायुतम्।
अकरोत्त्र दान्तात्मा राज्यं निहतकण्टकम्॥२॥

अथ काले तु कस्मिंश्चिद्राजा भार्गवमाश्रमम्।
रमणीयमुपाक्रामच्चैत्रे मासि मनोरमे॥३॥

तत्र भार्गवकन्यां स रूपेणाप्रतिमां भुवि।
विचरन्तीं वनोदेशो दण्डोऽपश्यदनुत्तमाम्॥४॥

स दृष्ट्वा तां सुदुर्मधा अनञ्जशारपीडितः।
अभिगम्य सुसंविश्नां कन्यां वचनमब्रवीत्॥५॥

कुतस्त्वमसि सुश्रोणि कस्य वाऽसि सुता शुभे।
पीडितोऽहमनञ्जेन गच्छामि त्वां शुभानने॥६॥

तस्य त्वेवं ब्रुवाणस्य मोहोन्मत्तस्य कामिनः।
भार्गवी प्रत्युवाचेदं वचः सानुनयं नृपम्॥७॥

भार्गवस्य सुतां विद्धि देवस्याक्षिष्ठकर्मणः।
अरजां नाम राजेन्द्र ज्येष्ठामाश्रमवासिनीम्॥८॥

मा मां स्पृश बलाद्राजन्कन्या पितृवशा ह्यहम्।
गुरुः पिता मे राजेन्द्र त्वं च शिष्यो महात्मनः।
व्यसनं सुमहत्कुद्धः स ते दद्यान्महातपाः॥९॥

यदि वान्यन्मया कार्यं धर्मदृष्टेन सत्पथा।
वरयस्व नरश्रेष्ठ पितरं मे महाद्युतिम्॥१०॥

अन्यथा तु फलं तुभ्यं भवेद्वोराभिसंहितम्।
क्रोधेन हि पिता मेऽसौ त्रैलोक्यमपि निर्दहेत्॥११॥

दास्यते चानवद्याङ्गं तव मा याचितः पिता ॥ १२ ॥

एवं ब्रुवाणामरजां दण्डः कामवशं गतः।
प्रत्युवाच मदोन्मत्तः शिरस्याधाय चाङ्गलिम् ॥ १३ ॥

प्रसादं कुरु सुश्रोणि न कालं क्षेष्टुमर्हसि।
त्वत्कृते हि मम प्राणा विदीर्यन्ते वरानने ॥ १४ ॥

त्वां प्राप्य मे वधो वा स्याच्छापो वा यदि दारुणः।
भक्तं भजस्व मां भीरु भजमानं सुविह्वलम् ॥ १५ ॥

एवमुक्त्वा तु तां कन्यां दोभ्यां गृह्य बलाद्वली।
विस्फुरन्तीं यथाकामं मैथुनायोपचक्रमे ॥ १६ ॥

एतमर्थं महाघोरं दण्डः कृत्वा सुदारुणम्।
नगरं प्रययावाशु मधुमन्तमनुत्तमम् ॥ १७ ॥

अरजाऽपि रुदन्ती सा आश्रमस्याविदूरतः।
प्रतीक्षन्ति सुसन्त्रस्ता पितरं देवसन्निभम् ॥ १८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
अरजासङ्गमः नाम अशीतितमः सर्गः ॥ ७-८० ॥

॥ एकाशीतितमः सर्गः — दण्डशापः ॥

स मुहूर्तादुपश्रुत्य देवर्षिरमितप्रभः।
स्वमाश्रमं शिष्यवृतः क्षुधार्तः सम्ब्यवर्तत ॥ १ ॥

सोऽपश्यदरजां दीनां रजसा समभिषुताम्।
ज्योत्स्नामिव ग्रहग्रस्तां प्रत्यूषे न विराजतीम् ॥ २ ॥

तस्य रोषः समभवत्क्षुधार्तस्य विशेषतः।
निर्दहन्निव लोकांस्त्रीजिष्ठांश्वैतदुवाच ह ॥ ३ ॥

पश्यध्वं विपरीतस्य दण्डस्याविजितात्मनः।
विपत्तिं घोरसङ्काशां कुञ्जमग्निशिखामिव ॥ ४ ॥

क्षयोऽस्य दुर्मतेः प्राप्तः सानुगस्य दुरात्मनः।
यः प्रदीप्तां हुताशस्य शिखां वै स्पष्टुमिच्छति ॥ ५ ॥

यस्मात्स कृतवान्पापमीदृशं घोरसंहितम्।
तस्मात्प्राप्त्यति दुर्मेधाः फलं पापस्य कर्मणः ॥ ६ ॥

सप्तरात्रेण राजासौ सभृत्यबलवाहनः।
पापकर्मसमाचारो वधं प्राप्त्यति दुर्मतिः ॥ ७ ॥

समन्ताद्योजनशतं विषयं चास्य दुर्मतेः।
घक्ष्यते पांसुवर्षेण महता पाकशासनः ॥ ८ ॥

सर्वसत्वानि यानीह स्थावराणि चराणि च।
महता पांसुवर्षेण विलयं सर्वतोऽगमन् ॥ ९ ॥

दण्डस्य विषयो यावत्तावत्सर्वसमुच्छ्रयम्।
पांसुवर्षमिवालक्ष्यं सप्तरात्रं भविष्यति ॥ १० ॥

इत्युक्त्वा क्रोधताम्राक्षस्तदाश्रमनिवासिनम्।
जनं जनपदान्तेषु स्थीयतामिति चाब्रवीत् ॥ ११ ॥

श्रुत्वा तूशनसो वाक्यं सोऽश्रमावसथो जनः।
निष्क्रान्तो विषयात्तस्मात्स्थानं चक्रेऽथ बाह्यतः ॥ १२ ॥

स तथोक्त्वा मुनिजनमरजामिदमब्रवीत्।
इहैव वस दुर्मेधे आश्रमे सुसमाहिता ॥ १३ ॥

इदं योजनपर्यन्तं सरः सुरुचिरप्रभम्।
अरजे विज्वरा भुङ्क कालश्चात्र प्रतीक्ष्यताम्॥ १४॥

त्वत्समीपे च ये सत्त्वा वासमेष्यन्ति तां निशाम्।
अवध्याः पांसुवर्षेण ते भविष्यन्ति नित्यदा॥ १५॥

श्रुत्वा नियोगं ब्रह्मर्षेः साऽरजा भार्गवी तदा।
तथेति पितरं प्राह भार्गवं भृशदुःखिता।
इत्युत्त्वा भार्गवो वासमन्यत्र समकारयत्॥ १६॥

तच्च राज्यं नरेन्द्रस्य सभृत्यबलवाहनम्।
सप्ताहाद्दस्मसाद्दूतं यथोक्तं ब्रह्मवादिना॥ १७॥

तस्यासौ दण्डविषयो विन्ध्यशैवलयोर्नृप।
शतो ब्रह्मर्षिणा तेन वैधर्म्ये सहिते कृते॥ १८॥

ततः प्रभृति काकुत्थ दण्डकारण्यमुच्यते।
तपस्मिनः स्थिता ह्यत्र जनस्थानमतोऽभवत्॥ १९॥

एतते सर्वमारव्यातं यन्मां पृच्छसि राघव।
सन्ध्यामुपासितुं वीर समयो ह्यतिवर्तते॥ २०॥

एते महर्षयः सर्वे पूर्णकुम्भाः समन्ततः।
कृतोदका नरव्याघ आदित्यं पर्युपासते॥ २१॥

स तैर्ब्रह्मणमभ्यस्तं सहितैर्ब्रह्मवित्तमैः।
रविरस्तं गतो राम गच्छोदकमुपस्पृशा॥ २२॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
दण्डशापः नाम एकाशीतितमः सर्गः ॥ ७-८१ ॥

॥ द्यशीतितमः सर्गः — रामनिवर्तनम् ॥

ऋषेर्वचनमाज्ञाय रामः सन्ध्यामुपासितुम्।
उपाक्रमत्सरः पुण्यमप्सरोगणसेवितम् ॥ १ ॥

तत्रोदकमुपस्पृश्य सन्ध्यामन्वास्य पश्चिमाम्।
आश्रमं प्राविशद्रामः कुमयोनेर्महात्मनः ॥ २ ॥

तस्यागस्त्यो बहुगुणं कन्दमूलं तथौषधिम्।
शाल्यादीनि पवित्राणि भोजनार्थमकल्पयत् ॥ ३ ॥

स भुक्तवान्नरश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमम्।
प्रीतश्च परितुष्टश्च तां रात्रिं समुपाविशत् ॥ ४ ॥

प्रभाते काल्यमुत्थाय कृत्वा ऽहिकमरिन्दमः।
ऋषिं समुपचक्राम गमनाय रघूत्तमः ॥ ५ ॥

अभिवाद्याब्रवीद्रामो महर्षिं कुम्भसम्भवम्।
आपृच्छे स्वां पुरीं गन्तुं मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ६ ॥

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि दर्शनेन महात्मनः।
द्रष्टुं चैवागमिष्यामि पावनार्थमिहात्मनः ॥ ७ ॥

तथा वदति काकुत्थे वाक्यमद्भुतदर्शनम्।
उवाच परमप्रीतो धर्मनेत्रस्तपोधनः ॥ ८ ॥

अत्यद्भुतमिदं वाक्यं तव राम शुभाक्षरम्।
पावनः सर्वभूतानां त्वमेव रघुनन्दन ॥ ९ ॥

मुहूर्तमपि राम त्वां ये च पश्यन्ति केचन।
पाविताः स्वर्गभूताश्च पूज्यास्ते सर्वदैवतैः ॥ १० ॥

ये च त्वां घोरचक्षुर्भिः पश्यन्ति प्राणिनो भुवि।
हतास्ते यमदण्डेन सद्यो निरयगामिनः ॥ ११ ॥

ईदशस्त्वं रघुश्रेष्ठ पावनः सर्वदेहिनाम्।
भुवि त्वां कथयन्तोऽपि सिद्धिमेष्यन्ति राघव ॥ १२ ॥

गच्छ चारिष्टमव्याग्रः पन्थानमकुतोभयम्।
प्रशाधि राज्यं धर्मेण गतिर्हि जगतो भवान् ॥ १३ ॥

एवमुक्तस्तु मुनिना प्राञ्जलिः प्रग्रहो नृपः।
अभ्यवादयत प्राज्ञस्तमृषिं पुण्यशालिनम् ॥ १४ ॥

अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं तांश्च सर्वास्तपोधनान्।
अध्यारोहत्तदव्यग्रः पुष्पकं हेमभूषितम् ॥ १५ ॥

तं प्रयान्तं मुनिगणा ह्याशीर्वादैः समन्ततः।
अपूजयन्महेन्द्राभं सहस्राक्षमिवामराः ॥ १६ ॥

स्वस्थः स दृशे रामः पुष्पके हेमभूषिते।
शशी मेघसमीपस्थो यथा जलधरागमे ॥ १७ ॥

ततोऽर्धदिवसे प्राप्ते पूज्यमानस्ततस्ततः।
अयोध्यां प्राप्य काकुत्थो मध्यकक्ष्यामवारुहत् ॥ १८ ॥

ततो विसृज्य रुचिरं पुष्पकं कामगामि तत्।
विसर्जयित्वा गच्छेति स्वस्ति तेऽस्त्विति च प्रभुः ॥ १९ ॥

कक्षान्तरविनिक्षिप्तं द्वास्त्रथं रामोऽब्रव
लक्ष्मणं भरतं चैव गत्वा तौ लघुविक्रमौ ममागमनमारव्याय शब्दापयत मा
॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रामनिवर्तनम् नाम घ्यशीतितमः सर्गः ॥ ७-८२ ॥

॥ त्र्यशीतितमः सर्गः — राजसूयाजिहीषा ॥

तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य रामस्याक्षिष्ट कर्मणः।
द्वास्तथः कुमारावाहूय राघवाय न्यवेदयत् ॥ १ ॥

इष्ट्वा तु राघवः प्राप्तौ प्रियौ भरतलक्ष्मणौ।
परिष्वज्य तदा रामो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ २ ॥

कृतं मया यथा तथ्यं द्विजकार्यमनुत्तमम्।
धर्मसेतुमथो भूयः कर्तुमिच्छामि राघवौ ॥ ३ ॥

अक्षय्यश्चाव्ययश्चैव धर्मसेतुर्मतो मम।
धर्मप्रसाधकं ह्येतत् सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ४ ॥

युवाभ्यामात्मभूताभ्यां राजसूयमनुत्तमम्।
सहितो यष्टुमिच्छामि तत्र धर्मो हि शाश्वतः ॥ ५ ॥

इष्ट्वा तु राजसूयेन मित्रः शत्रुनिर्बहृणः।
सुहुतेन सुयज्ञेन वरुणत्वमुपागमत् ॥ ६ ॥

सोमश्च राजसूयेन इष्ट्वा धर्मेण धर्मवित्।
प्राप्तश्च सर्वलोकेषु कीर्तिस्थानं च शाश्वतम् ॥ ७ ॥

अस्मिन्नहनि यच्छ्रेयश्चिन्त्यतां तन्मया सह।
हितं चायतियुक्तं च प्रयतौ कर्तुमर्हथः ॥ ८ ॥

श्रुत्वा तु राघवस्यैतद्वाक्यं वाक्यविशारदः।
भरतः प्राञ्जलिर्भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ९ ॥

त्वयि धर्मः परः साधो त्वयि सर्वा वसुन्धरा।
प्रतिष्ठिता महाबाहो यशश्चामितविक्रम ॥ १० ॥

महीपालाश्च सर्वे त्वां प्रजापतिमिवामराः।
 निरीक्षन्ते महात्मानं लोकानाथं यथा वयम्॥ ११ ॥
 पुत्राश्च पितृवद्राजन्यश्यन्ति त्वां महाबल।
 पृथिव्या गतिभूतोऽसि प्राणिनामपि राघव॥ १२ ॥
 स त्वमेवंविधं यज्ञमाहर्तासि कथं नृप।
 पृथिव्यां राजवंशानां विनाशो यत्र दृश्यते॥ १३ ॥
 पृथिव्यां ये च पुरुषा राजन्यौरुषमागताः।
 सर्वेषां भविता तत्र सङ्घयः सर्वकोपजः॥ १४ ॥
 स त्वं पुरुषशार्दूलं गुणैरतुलविक्रम।
 पृथिवीं नार्हसे हन्तुं वशे हि तव वर्तते॥ १५ ॥
 भरतस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वाऽमृतमयं तदा।
 प्रहर्षमतुलं लेखे रामः सत्यपराक्रमः॥ १६ ॥
 उवाच च शुभं वाक्यं कैकेय्यानन्दवर्धनम्।
 प्रीतोऽस्मि परितुष्टोऽस्मि तवाद्य वचनेऽनघ॥ १७ ॥
 इदं वचनमङ्गीबं त्वया धर्मसमाहितम्।
 व्याहृतं पुरुषव्याघ्रं पृथिव्याः परिपालनम्॥ १८ ॥
 एष्यदस्मदभिप्रायाद्राजसूयात्क्रतूतमात्।
 निवर्तयामि धर्मज्ञं तव सुव्याहृतेन च॥ १९ ॥
 लोकपीडाकरं कर्म न कर्तव्यं विचक्षणैः।
 बालानां तु शुभं वाक्यं ग्राह्यं लक्ष्मणपूर्वज।
 तस्माच्छृणोमि ते वाक्यं साधु युक्तं महामते॥ २० ॥
 ॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
 राजसूयाजिहीर्षा नाम ऋशीतितमः सर्गः ॥ ७-८३ ॥

॥ चतुरशीतितमः सर्गः — वृत्रतपोवर्णनम् ॥

तथोक्तवति रामे तु भरते च महात्मनि।
लक्ष्मणोऽथ शुभं वाक्यमुवाच रघुनन्दनम् ॥ १ ॥

अश्वमेधो महायज्ञः पावनः सर्वपाप्मनाम्।
पावनस्त्व दुर्धर्षो रोचतां रघुनन्दन ॥ २ ॥

श्रूयते हि पुरावृत्तं वासवे सुमहात्मनि।
ब्रह्महत्यावृतः शक्रो हयमेधेन पावितः ॥ ३ ॥

पुरा किल महाबाहो देवासुरसमागमे।
वृत्रो नाम महानासीदैतेयो लोकसम्मतः ॥ ४ ॥

विस्तीर्णो योजनशतमुच्छ्रितस्त्रिगुणं ततः।
अनुरागेण लोकांस्त्रीन्नेहात्पश्यति सर्वतः ॥ ५ ॥

धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च बुद्ध्या च परिनिष्ठितः।
शशास पृथिवीं स्फीतां धर्मेण सुसमाहितः ॥ ६ ॥

तस्मिन्प्रशासति तदा सर्वकामदुधा मही।
रसवन्ति प्रभूनानि मूलानि च फलानि च ॥ ७ ॥

अकृष्टपच्या पृथिवीं सुसम्पन्ना महात्मनः।
स राज्यं तादृशं भुङ्गे स्फीतमद्भुतदर्शनम् ॥ ८ ॥

तस्य बुद्धिः समुपन्ना तपः कुर्यामनुत्तमम्।
तपो हि परमं श्रेयः सम्मोहमितरत्सुखम् ॥ ९ ॥

स निक्षिप्य सुतं ज्येष्ठं पौरेषु मधुरेश्वरम्।
तप उग्रं समातिष्ठत्तापयन्सर्वदेवताः ॥ १० ॥

तपस्तप्यति वृत्रे तु वासवः परमार्तवत्।
विष्णुं समुपसङ्कम्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ११ ॥

तपस्यता महाबाहो लोकाः वृत्रेण निर्जिताः।
बलवान्स हि धर्मात्मा नैनं शक्ष्यामि शासितुम् ॥ १२ ॥

यद्यसौ तप आतिषेद्धूय एवासुरेश्वर।
यावल्लोका धरिष्यन्ति तावदस्य वशानुगाः ॥ १३ ॥

तं चैनं परमोदारमुपेक्षसि महाबलम्।
क्षणं हि न भवेद्वृत्रः कुद्धे त्वयि सुरेश्वर ॥ १४ ॥

यदा हि प्रीतिसंयोगं त्वया विष्णो समागतः।
तदाप्रभृति लोकानां नाथत्वमुपलब्धवान् ॥ १५ ॥

स त्वं प्रसादं लोकानां कुरुष्व सुसमाहितः।
त्वत्कृतेन हि सर्वं स्याप्रशान्तमरुजं जगत् ॥ १६ ॥

इमे हि सर्वे विष्णो त्वां निरीक्षन्ते दिवौकसः।
वृत्रघातेन महता तेषां साह्यं कुरुष्व ह ॥ १७ ॥

त्वया हि नित्यशः साह्यं कृतमेषां महात्मनाम्।
असद्यमिदमन्येषामगतीनां गतिर्भवान् ॥ १८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वृत्रतपोवर्णनम् नाम चतुरशीतितमः सर्गः ॥ ७-८४ ॥

॥ पञ्चाशीतितमः सर्गः — वृत्रवधः ॥

लक्ष्मणस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा शत्रुनिर्बहूणः।
वृत्रघातमशेषेण कथयेत्याह सुव्रत ॥ १ ॥

राघवेणैवमुक्तस्तु सुमित्रानन्दवर्धनः।
 भूय एव कथां दिव्यां कथयामास सुव्रतः ॥ २ ॥

सहस्राक्षवचः श्रुत्वा सर्वेषां च दिवौकसाम्।
 विष्णुर्देवानुवाचेदं सर्वानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ३ ॥

पूर्वं सौहृदबद्धोऽस्मि वृत्रस्य ह महात्मनः।
 तेन युष्मत्रियार्थं हि नाहं हन्मि महासुरम् ॥ ४ ॥

अवश्यं करणीयं च भवतां सुखमुक्तमम्।
 तस्मादुपायमाख्यास्ये येन वृत्रो निहन्यते ॥ ५ ॥

त्रिधाभूतं करिष्यामि ह्यात्मानं सुरसत्तमाः।
 तेन वृत्रं सहस्राक्षो वधिष्यति न संशयः ॥ ६ ॥

एकांशो वासवं यातु द्वितीयो वज्रमेव तु।
 तृतीयो भूतलं शकस्तदा वृत्रं वधिष्यति ॥ ७ ॥

तथा ब्रुवति देवेशो देवा वाक्यमथाब्रुवन्।
 एवमेतन्न सन्देहो यथा वदसि दैत्यहन् ॥ ८ ॥

भद्रं तेऽस्तु गमिष्यामो वृत्रासुरवधैषिणः।
 भजस्व परमोदार वासवं स्वेन तेजसा ॥ ९ ॥

ततः सर्वे महात्मानः सहस्राक्षपुरोगमाः।
 तदारण्यमुपाक्रामन्यत्र वृत्रो महासुरः ॥ १० ॥

ते पश्यस्तेजसा भूतं तप्यन्तमसुरोत्तमम्।
 पिबन्तमिव लोकांस्त्रीन्निर्दहन्तमिवाम्बरम् ॥ ११ ॥

दृष्ट्वै चासुरश्रेष्ठं देवाख्यासमुपागमन्।
 कथमेनं वधिष्यामः कथं न स्यात्पराजयः ॥ १२ ॥

तेषां चिन्तयतां तत्र सहस्राक्षः पुरन्दरः।
वज्रं प्रगृह्य पाणिभ्यां प्राहिणोद्वत्रमूर्धनि॥ १३ ॥

कालाभ्निनेव घोरेण तस्मैनैव महार्चिषा।
पतता वृत्रशिरसा जगत्त्वासमुपागमत्॥ १४ ॥

असम्भाव्यं वधं तस्य वृत्रस्य विबुधाधिपः।
चिन्तयानो जगामाशु लोकस्यान्तं महायशा:॥ १५ ॥

तमिन्द्रं ब्रह्महत्याऽशु गच्छन्तमनुगच्छति।
अपतच्चास्य गात्रेषु तमिन्द्रं दुःखमाविशत्॥ १६ ॥

हतारयः प्रनष्टेन्द्रा देवाः साम्निपुरोगमाः।
विष्णुं त्रिभुवनेशानं मुहुर्मुहुरपूजयन्॥ १७ ॥

त्वं गतिः परमेशानं पूर्वजो जगतः पिता।
रक्षार्थं सर्वभूतानां विष्णुत्वमुपजग्मिवान्॥ १८ ॥

हतश्चायं त्वया वृत्रो ब्रह्महत्या च वासवम्।
बाधते सुरशार्दूलं मोक्षं तस्या विनिर्दिशा॥ १९ ॥

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां विष्णुरब्रवीत्।
मामेव यजतां शकः पावयिष्यामि वज्रिणम्॥ २० ॥

पुण्येन हयमेधेन मामिष्ठा पाकशासनः।
पुनरेष्यति देवानामिन्द्रत्वमकुतोभयम्॥ २१ ॥

एवं सन्दिश्य तां वाणीं देवानाममृतोपमाम्।
जगाम विष्णुर्देवेशः स्तूयमानस्त्रिविष्टपम्॥ २२ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वृत्रवधः नाम पञ्चाशीतितमः सर्गः ॥ ७-८५ ॥

॥ षडशीतितमः सर्गः — ब्रह्महत्यातरणम् ॥

तदा वृत्रवधं सर्वमखिलेन स लक्ष्मणः ।

कथयित्वा नरश्रेष्ठः कथाशेषं प्रचक्रमे ॥ १ ॥

ततो हते महावीर्ये वृत्रे देवभयङ्करे ।

ब्रह्महत्यावृतः शकः संज्ञां लेभे न वृत्रहा ॥ २ ॥

सोऽन्तमाश्रित्य लोकानां नष्टसंज्ञो विचेतनः ।

कालं तत्रावसत्कञ्चिद्वेष्टमान इवोरगः ॥ ३ ॥

अथ नष्टे सहस्राक्षे उद्विग्नमभवज्जगत् ।

भूमिश्च ध्वस्तसङ्काशा निःस्नेहा शुष्ककानना ॥ ४ ॥

निःस्नोतसश्च ते सर्वे तु हृदाश्च सरितस्तथा ।

सङ्कोभश्चैव सत्त्वानामनावृष्टिकृतोऽभवत् ॥ ५ ॥

क्षीयमाणे तु लोकेऽस्मिन्सम्भ्रान्तमनसः सुराः ।

यदुक्तं विष्णुना पूर्वं तं यज्ञं समुपानयन् ॥ ६ ॥

ततः सर्वे सुरगणाः सोपाध्यायाः सहर्षिभिः ।

तं देशं समुपाजग्मुर्यत्रेन्द्रो भयमोहितः ॥ ७ ॥

ते तु दृष्ट्वा सहस्राक्षमावृतं ब्रह्महत्यया ।

तं पुरस्कृत्य देवेशमध्यमेघमुपाक्रमन् ॥ ८ ॥

ततोऽध्यमेघः सुमहान्महेन्द्रस्य महात्मनः ।

ववृधे ब्रह्महत्ययाः पावनार्थं नरेश्वर ॥ ९ ॥

ततो यज्ञे समाप्ते तु ब्रह्महत्या महात्मनः ।

अभिगम्याब्रवीद्वाक्यं कं मे स्थानं विधास्यथ ॥ १० ॥

ते तामूचुस्तदा देवास्तुष्टाः प्रीतिसमन्विताः।
चतुर्धा विभजात्मानमात्मनैव दुरासदे॥ ११ ॥

देवानां भाषितं श्रुत्वा ब्रह्महत्या महात्मनाम्।
सन्निधौ स्थानमन्यत्र वरयामास दुर्वसा॥ १२ ॥

एकेनांशेन वत्स्यामि पूर्णोदासु नदीषु वै।
चतुरो वार्षिकान्मासान्दर्पण्मी कामवारिणी॥ १३ ॥

भूम्यामहं सर्वकालमेकेनांशेन सर्वदा।
वसिष्ठ्यामि न सन्देहः सत्येनैतद्वीवीमि वः॥ १४ ॥

योऽयमंशस्तृतीयो मे स्त्रीषु यौवनशालिषु।
त्रिरात्रं दर्पपूर्णासु वशिष्ये दर्पघातिनी॥ १५ ॥

हन्तारो ब्राह्मणान्ये तु मृषापूर्वमदूषकान्।
तांश्चतुर्थेन भागेन संश्रयिष्ये सुरर्षभाः॥ १६ ॥

प्रत्यूचुस्तां ततो देवा यथा वदसि दुर्वसे।
तथा भवतु तत्सर्वं साधयस्व यदीप्सितम्॥ १७ ॥

ततः प्रीत्याऽन्विता देवाः सहस्राक्षं ववन्दिरे।
विज्वरः स च पूतात्मा वासवः समपद्यत॥ १८ ॥

प्रशान्तं च जगत्सर्वं सहस्राक्षे प्रतिष्ठिते।
यज्ञं चाद्भुतसङ्काशं तदा शक्रोऽभ्यपूजयत्॥ १९ ॥

ईटशो ह्यश्वमेधस्य प्रसादो रघुनन्दन।
यजस्व सुमहाभाग हयमेधेन पार्थिव॥ २० ॥

इति लक्ष्मणवाक्यमुत्तमं नृपतिरतीव मनोहरं महात्मा।
परितोषमवाप हृष्टचेता निशमय्येन्द्रसमानविक्रमौजाः॥ २१ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
ब्रह्महत्यातरणम् नाम षडशीतितमः सर्गः ॥ ७-८६ ॥

॥ सप्तशीतितमः सर्गः — इलस्त्रीत्वप्राप्तिः ॥

तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणेनोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः ।
प्रत्युवाच महातेजाः प्रहसन्नाधवो वचः ॥ १ ॥

एवमेव नरश्रेष्ठ यथा वदसि लक्ष्मण ।
वृत्रघातमशेषेण वाजिमेघफलं च यत् ॥ २ ॥

श्रूयते हि पुरा सौम्य कर्दमस्य प्रजापतेः ।
पुत्रो बाह्णीश्वरः श्रीमानिलो नाम महाशयाः ॥ ३ ॥

स राजा पृथिवीं सर्वां वशे कृत्वा सुधार्मिकः ।
राज्यं चैव नरव्याघ्रं पुत्रवत्पत्यपालयत् ॥ ४ ॥

सुरैश्च परमोदारैर्दैत्यैश्च महाधनैः ।
नागराक्षसगन्ध्यर्वैर्यक्षैश्च सुमहात्मभिः ॥ ५ ॥

पूज्यते नित्यशः सौम्य भयार्तै रघुनन्दन ।
अविभ्यंश्च त्रयो लोकाः सरोषस्य महात्मनः ॥ ६ ॥

स राजा तादृशो ह्यासीद्वर्मे वीर्ये च निष्ठितः ।
बुद्ध्या च परमोदारो बाह्णिकेशो महायशाः ॥ ७ ॥

स प्रचक्रे महाबाहुर्मृगयां रुचिरे वने ।
चैत्रे मनोरमे मासि सभृत्यबलवाहनः ॥ ८ ॥

प्रजग्ने च नृपोऽरण्ये मृगाञ्छतसहस्रशः ।
हत्वैव तृप्तिर्नाभूच्च राङ्गस्तस्य महात्मनः ॥ ९ ॥

नानामृगाणामयुतं वध्यमानं महात्मना।
यत्र जातो माहासेनस्तं देशमुपचक्रमे॥१०॥

तस्मिन्प्रदेशो देवेश शैलराजसुतां हरः।
रमयामास दुर्धर्षः सर्वैरनुचरैः सह॥११॥

कृत्वा स्त्रीरूपमात्मानमुमेशो गोपतिध्वजः।
देव्याः प्रियचिकीर्षुः संस्तस्मिन्पर्वतनिझरे॥१२॥

ये तु तत्र वनोद्देशो सत्त्वाः पुरुषवादिनः।
वृक्षाः पुरुषनामानस्तेऽभवन् स्त्रीजनास्तदा॥१३॥

यच्च किञ्चन तत्सर्वं नारीसंज्ञं बभूव ह।
एतस्मिन्नन्तरे राजा स इलः कर्दमात्मजः।
निघन्मृगसहस्राणि तं देशमुपचक्रमे॥१४॥

स दृष्ट्वा स्त्रीकृतं सर्वं सव्यालमृगपक्षकम्।
आत्मनं स्त्रीकृतं चैव सानुगं रघुनन्दन॥१५॥

तस्य दुःखं महच्चासीदृष्ट्वाऽत्मानं तथागतम्।
उमापतेश्च तत्कर्म ज्ञात्वा त्रासमुपागमत्॥१६॥

ततो देवं महात्मानं शितिकण्ठं कपर्दिनम्।
जगाम शरणं राजा सभृत्यबलवाहनः॥१७॥

ततः प्रहस्य वरदः सह देव्या महेश्वरः।
प्रजापतिसुतं वाक्यमुवाच वरदः स्वयम्॥१८॥

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजर्षे कार्दमेय महाबल।
पुरुषत्वमृते सौम्य वरं वरय सुव्रत॥१९॥

ततः स राजा दुःखार्तः प्रत्याख्यातो महात्मना।
न च जग्राह स्त्रीभूतो वरमन्यं सुरोत्तमात्॥ २०॥

ततः शोकेन महता शैलराजसुतां नृपः।
प्रणिपत्य ह्यमां देवीं सर्वैषैवान्तरात्मना॥ २१॥

ईशो वराणां वरदे लोकानामसि भामिनी।
अमोघदर्शने देवी भज सौम्येन चक्षुषा॥ २२॥

हृदतं तस्य राजर्षीविज्ञाय हरसन्निधौ।
प्रत्युवाच शुभं वाक्यं देवी रुद्रस्य सम्मता॥ २३॥

अर्धस्य देवो वरदो वरार्धस्य तव ह्यहम्।
तस्मादर्धं गृहाण त्वं स्त्रीपुंसोर्यावदिच्छसि॥ २४॥

तदद्भुततरं श्रुत्वा देव्या वरमनुत्तमम्।
सम्प्रहृष्टमना भूत्वा राजा वाक्यमथाब्रवीत्॥ २५॥

यदि देवि प्रसन्ना मे रूपेणाप्रतिमा भुवि।
मासं स्त्रीत्वमुपासित्वा मासं स्यां पुरुषः पुनः॥ २६॥

ईप्सितं तस्य विज्ञाय देवी सुरुचिरानना।
प्रत्युवाच शुभं वाक्यमेवमेव भविष्यति॥ २७॥

राजन्पुरुषभूतस्त्वं स्त्रीभावं न स्मरिष्यसि।
स्त्रीभूतश्च परं मासं न स्मरिष्यसि पौरुषम्॥ २८॥

एवं स राजा पुरुषो मासं भूत्वाथ कार्दमिः।
त्रैलोक्यसुन्दरी नारी मासमेकमिलाऽभवत्॥ २९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
इलस्त्रीत्वप्राप्तिः नाम सप्तशीतितमः सर्गः ॥ ७-८७॥

॥ अष्टाशीतितमः सर्गः — बुधसमागमः ॥

तां कथामिलसम्बद्धां रामेण समुदीरिताम्।
लक्ष्मणो भरतश्चैव श्रुत्वा परमविस्मितौ ॥ १ ॥

तौ रामं प्राञ्जली भूत्वा तस्य राज्ञो महात्मनः ।
विस्तरं तस्य भावस्य तदा प्रच्छतुः पुनः ॥ २ ॥

कथं स राजा स्त्रीभूतो वर्तयामास दुर्गतिः ।
पुरुषः स यदा भूतः कां वृत्तिं वर्तयत्यसौ ॥ ३ ॥

तयोस्तद्वाषितं श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम्।
कथयामास काकुत्स्थस्तस्य राज्ञो यथागतम् ॥ ४ ॥

तमेव प्रथमं मासं स्त्रीभूता लोकसुन्दरी ।
ताभिः परिवृता स्त्रीभिर्ये च पूर्वपदानुगाः ॥ ५ ॥

तत्काननं विगाहाशु विजहे लोकसुन्दरी ।
द्रुमगुल्मलताकीर्णं पञ्चां पद्मदलेक्षणा ॥ ६ ॥

वाहनानि च सर्वाणि सा त्यक्त्वा वै समन्ततः ।
पर्वताभोगविवरे तस्मिन्ब्रेमे इला तदा ॥ ७ ॥

अथ तस्मिन्वनोद्देशे पर्वतस्याविदूरतः ।
सरः सुरुचिरप्रख्यं नानापक्षिगण्युतम् ॥ ८ ॥

ददर्श सा त्विला तस्मिन्बुधं सोमसुतं तदा ।
ज्वलन्तं स्वेन वपुषा पूर्णसोममिवोदितम् ॥ ९ ॥

तपन्तं च तपस्तीव्रमभ्योमध्ये दुरासदम्।
यशस्करं कामकरं कारुण्ये पर्यवस्थितम् ॥ १० ॥

सा तं जलाशयं सर्वं क्षोभयामास विस्मिता।
सहगैः पूर्वपुरुषैः स्त्रीभूतै रघुनन्दन ॥ ११ ॥

बुधस्तु तां समीक्ष्यैव कामबाणवशं गतः।
नोपलेभे तदाऽऽत्मानं सञ्चचाल तदाऽऽम्भसि ॥ १२ ॥

इलां निरीक्षमाणस्तु त्रैलोक्याभ्यधिकां शुभाम्।
चिन्तां समभ्यतिक्रामत् का न्वियं देवताधिका ॥ १३ ॥

न देवीषु न नागीषु नासुरीष्वप्सरःसु च।
दृष्टपूर्वा मया काञ्चिद्गृणेण शोभिता ॥ १४ ॥

सदृशीयं मम भवेद्यदि नान्यपरिग्रहः।
इति बुद्धिं समास्थाय जलात्कूलमुपागमत् ॥ १५ ॥

आश्रमं समुपागम्य ततस्ताः प्रमदोत्तमाः।
शब्दापयत धर्मात्मा ताश्वैनं च ववन्दिरे ॥ १६ ॥

स ताः पप्रच्छ धर्मात्मा कस्यैषा लोकसुन्दरी।
किमर्थमागता चैव सर्वमाख्यात मा चिरम् ॥ १७ ॥

शुभं तु तस्य तद्वाक्यं मधुरं मधुराक्षरम्।
श्रुत्वा स्त्रियश्च ताः सर्वा ऊर्चुर्मधुरया गिरा ॥ १८ ॥

अस्माकमेषा सुश्रोणी प्रभुत्वे वर्तते सदा।
अपतिः काननान्तेषु सहास्माभिश्वरत्यसौ ॥ १९ ॥

तद्वाक्यमव्यक्तपदं तासां स्त्रीणां निशम्य च।
विद्यामावर्तनीं पुण्यामावर्तयत स द्विजः ॥ २० ॥

सोऽर्थं विदित्वा सकलं तस्य राज्ञो यथागतम्।
सर्वा एव स्त्रियस्ताश्च बभाषे मुनिपुज्जवः ॥ २१ ॥

अत्र किम्पुरुषीर्भूत्वा शैलरोधसि वत्स्यथ।
आवासस्तु गिरावस्मिन्छीघ्रमेव विधीयताम्॥ २२॥

मूलपत्रफलैः सर्वा वर्तयिष्यथ नित्यदा।
स्त्रियः किम्पुरुषान्नाम भर्तऽन्समुपलप्यथ॥ २३॥

ताः श्रुत्वा सोमपुत्रस्य वाचं किम्पुरुषीकृताः।
उपासाञ्चक्रिरे शैलं वध्वस्ता बहुलास्तदा॥ २४॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
बुधसमागमः नाम अष्टाशीतितमः सर्गः ॥ ७-८८॥

॥ एकोननवतितमः सर्गः — पुरुरवोजननम् ॥

श्रुत्वा किम्पुरुषोत्पत्तिं लक्ष्मणो भरतस्तदा।
आश्चर्यमिति चाबूतामुभौ रामं जनेश्वरम्॥ १॥

अथ रामः कथामेतां भूय एव महायशाः।
कथयामास धर्मात्मा प्रजापतिसुतस्य वै॥ २॥

सर्वास्ता विद्रुता दृष्ट्वा किन्नरीर्क्षिसत्तमः।
उवाच रूपसम्पन्नां तां स्त्रियं प्रहसन्निव॥ ३॥
सोमस्याहं सुदयितः सुतः सुरुचिरानने।
भजस्व मां वरारोहे भक्त्या स्त्रिग्देन चक्षुषा॥ ४॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शून्ये स्वजनवर्जिते।
इला सुरुचिरप्रख्यं प्रत्युवाच महाग्रहम्॥ ५॥

अहं कामचरी सौम्य तवास्मि वशवर्तीनी।
प्रशाधि मां सोमसुत यथेच्छसि तथा कुरु॥ ६॥

तस्यास्तदद्भुतप्रख्यं श्रुत्वा हृष्मुपागतः।
स वै कामी सह तया रेमे चन्द्रमसः सुतः ॥ ७ ॥

बुधस्य माधवो मासस्तामिलां रुचिराननाम्।
गतो रमयतोऽत्यर्थं क्षणवत्तस्य कामिनः ॥ ८ ॥

अथ मासे तु सम्पूर्णे पूर्णन्दुसदृशाननः।
प्रजापतिसुतः श्रीमाज्ञयने प्रत्यबुध्यत ॥ ९ ॥

सोऽपश्यत्सोमजं तत्र तपन्तं सलिलाशये।
ऊर्ध्वबाहुं निरालम्बं तं राजा प्रत्यभाषत ॥ १० ॥

भगवन्पर्वतं दुर्गं प्रविष्टोऽस्मि सहानुगः।
न च पश्यामि तत्सैन्यं कं नु ते मामका गताः ॥ ११ ॥

तच्छ्रुत्वा तस्य राजर्णनष्टसंज्ञस्य भाषितम्।
प्रत्युवाच शुभं वाक्यं सान्त्वयन्परया गिरा ॥ १२ ॥

अश्मवर्षेण महता भृत्यास्ते विनिपातिताः।
त्वं चाश्रमपदे सुसो वातवर्षभयार्दितः ॥ १३ ॥

समाश्वसिहि भद्रं ते निर्भयो विगतज्वरः।
फलमूलाशनो वीर निवसेह यथासुखम् ॥ १४ ॥

स राजा तेन वाक्येन प्रत्याश्वस्तो महामतिः।
प्रत्युवाच ततो वाक्यं दीनो भृत्यक्षयाद् भृशम् ॥ १५ ॥

त्यक्ष्याम्यहं स्वकं राज्यं नाहं भृत्यैर्विनाकृतः।
वर्तयेयं क्षणं ब्रह्मन्समनुज्ञातुर्महसि ॥ १६ ॥

सुतो धर्मपरो ब्रह्मञ्जेष्ठो मम महायशाः।
शशबिन्दुरिति ख्यातः स मे राज्यं प्रपत्त्यते ॥ १७ ॥

न हि शक्ष्याम्यहं हित्वा भृत्यदारान्सुखान्वितान्।
प्रतिवक्तुं महातेजः किञ्चिदप्यशुभं वचः ॥ १८ ॥

तथा ब्रुवति राजेन्द्रे बुधः परममद्भुतम्।
सान्त्वपूर्वमथोवाच वासस्त इह रोचताम् ॥ १९ ॥

न सन्त्वापस्त्वया कार्यः कार्दमेय महाबल।
संवत्सरोषितस्येह कारयिष्यामि ते हितम् ॥ २० ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बुधस्याक्षिष्ठकर्मणः।
वासाय विदधे बुद्धिं यदुक्तं ब्रह्मवादिना ॥ २१ ॥

मासं स स्त्री तदा भूत्वा रमयत्यनिशं शुदा।
मासं पुरुषभावेन धर्मबुद्धिं चकार सः ॥ २२ ॥

ततः सा नवमे मासि इला सोमसुतात्मुतम्।
जनयामास सुश्रोणी पुरुरवसमूर्जितम् ॥ २३ ॥

जातमात्रं तु सुश्रोणी पिरुहस्ते न्यवेशयत्।
बुधस्य समवर्णभमिला पुत्रं महाबलम् ॥ २४ ॥

बुधस्तु पुरुषीभूतं स वै संवत्सरान्तरम्।
कथाभी रमयामास धर्मयुक्ताभिरात्मवान् ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
पुरुरवोजननम् नाम एकोननवतितमः सर्गः ॥ ७-८९ ॥

॥ नवतितमः सर्गः — इलापुरुषत्वप्राप्तिः ॥

तथोक्तवति रामे तु तस्य जन्म तदद्भुतम्।
उवाच लक्ष्मणो भूयो भरतश्च महायशाः ॥ १ ॥

इला सा सोमपुत्रस्य संवत्सरमथोषिता।
अकरोत्किं नरश्रेष्ठ तत्त्वं शंसितुमर्हसि॥२॥

तयोस्तद्वाक्यमाधुर्यं निशम्य परिपृच्छतोः।
रामः पुनरुवाचेमां प्रजापतिसुते कथाम्॥३॥

पुरुषत्वं गते शूरे बुधः परमबुद्धिमान्।
संवर्तं परमोदारमाजुहाव महायशाः॥४॥

च्यवनं भृगुपुत्रं च मुनिं चारिष्टनेमिनम्।
प्रमोदनं मोदकरं ततो दुर्वाससं मुनिम्॥५॥

एतान्सर्वान्समानीय वाक्यज्ञस्तत्त्वदर्शनः।
उवाच सर्वान्सुहृदो धैर्येण सुसमाहितान्॥६॥

अयं राजा महाबाहुः कर्दमस्य इलः सुतः।
जानीतैनं यथाभूतं श्रेयो ह्यत्र विधीयताम्॥७॥

तेषां संवदतामेव तमाश्रममुपागमत्।
कर्दमस्तु महातेजा द्विजैः सह महात्मभिः॥८॥

पुलस्त्यश्च क्रतुश्वैव वषङ्कारस्तथैव च।
ओङ्कारश्च महातेजास्तमाश्रममुपागमत्॥९॥

ते सर्वे हृष्टमनसः परस्परसमागमे।
हितैषिणो बालिहपतेः पृथग्वाक्यान्यथाब्रुवन्॥१०॥

कर्दमस्त्वब्रवीद्वाक्यं सुतार्थं परमं हितम्।
द्विजाः शृणुत मद्वाक्यं यच्छ्रेयः पार्थिवस्य हि॥११॥

नान्यं पश्यामि भैषज्यमन्तरा वृषभध्वजम्।
नाश्वमेधात्परो यज्ञः प्रियश्चैव महात्मनः।
तस्माद्यजामहे सर्वे पार्थिवार्थे दुरासदम्॥ १२ ॥

कर्दमेनैवमुक्तास्तु सर्व एव द्विजर्षभाः।
रोचयन्ति सम तं यज्ञं रुद्रस्याराधनं प्रति॥ १३ ॥

संवर्तस्य तु राजर्षेः शिष्यः पुरपुरञ्जयः।
मरुत्त इति विख्यातस्तं यज्ञं समुपाहरत्॥ १४ ॥

ततो यज्ञो महानासीद्बुधाश्रमसमीपतः।
रुद्रश्च परमं तोषमाजगाम महायशाः॥ १५ ॥

अथ यज्ञे समाप्ते तु प्रीतः परमया मुदा।
उमापतिर्द्विजान्सर्वानुवाच इलसन्निधौ॥ १६ ॥

प्रीतोऽस्मि हयमेधेन भक्त्या च द्विजसत्तमाः।
अस्य बाह्लिपतेश्चैव किं करोमि प्रियं शुभम्॥ १७ ॥

तथा वदति देवेशो द्विजास्ते सुसमाहिताः।
प्रसादयन्ति देवेशां यथा स्यात्पुरुषस्त्वला॥ १८ ॥

ततः प्रीतो महादेवः पुरुषत्वं ददौ पुनः।
इलायै सुमहातेजा दत्त्वा चान्तरधीयत॥ १९ ॥

निवृत्ते हयमेधे च गतश्चादर्शनं हरः।
यथागतं द्विजाः सर्वे ह्यगच्छन्दीर्घदर्शिनः॥ २० ॥

राजा तु बाह्लिमुत्सृज्य मध्यदेशो ह्यनुत्तमम्।
निवेशयामास पुरं प्रतिष्ठानं यशस्करम्॥ २१ ॥

शशबिन्दुश्च राजर्षिर्बाहिं पुरपुरञ्जयः।
प्रतिष्ठाने इलो राजा प्रजापतिसुतो वली ॥ २२ ॥

स काले प्राप्तवाँल्लोकमिलो ब्राह्मनुत्तमम्।
ऐलः पुरुषवा राजा प्रतिष्ठानमवाप्तवान् ॥ २३ ॥

ईटशो ह्यश्वमेघस्य प्रभावः पुरुषर्षभौ।
स्त्रीभूतः पौरुषं लेभे यच्चान्यदपि दुर्लभम् ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
इलापुरुषत्वप्राप्तिः नाम नवतितमः सर्गः ॥ ७-९० ॥

॥ एकनवतितमः सर्गः — यज्ञसंविधानम् ॥

एतदाख्याय काकुतस्थो भ्रातृभ्यामामितप्रभः।
लक्ष्मणं पुनरेवाह धर्मयुक्तमिदं वचः ॥ १ ॥

वसिष्ठं वामदेवं च जाबालिमथ कश्यपम्।
द्विजांश्च सर्वप्रवरानश्वमेघपुरस्कृतान् ॥ २ ॥

एतान्सर्वान्समानीय मन्त्रयित्वा च लक्ष्मण।
हयं लक्षणसम्पन्नं विमोक्ष्यामि समाधिना ॥ ३ ॥

तद्वाक्यं राघवेणोक्तं श्रुत्वा त्वरितविक्रमः।
द्विजान्सर्वान्समाहय दर्शयामास राघवम् ॥ ४ ॥

ते दृष्ट्वा देवसङ्काशं कृतपादाभिवन्दनम्।
राघवं सुदुराधर्षमाशीर्भिः समपूजयन् ॥ ५ ॥

प्राञ्जलिः स तदा भूत्वा राघवो द्विजसत्तमान्।
आचचक्षेऽश्वमेघस्य ह्यभिप्रायं महायशाः ॥ ६ ॥

ते तु रामस्य तच्छ्रुत्वा नमस्कृत्वा वृषध्वजम्।
अश्वमेधं द्विजाः सर्वे पूजयन्ति स्म सर्वशः ॥ ७ ॥

स तेषां द्विजमुख्यानां वाक्यमद्भुतदर्शनम्।
अश्वमेधाश्रितं श्रुत्वा भृशं प्रीतोऽभवत्तदा ॥ ८ ॥

विज्ञाय कर्म तत्तेषां रामो लक्ष्मणमब्रवीत्।
प्रेषयस्व द्रुतं दूतान् सुग्रीवाय महात्मने ॥ ९ ॥

यथा महद्विर्हरिभिर्बहुभिश्च वनौकसाम्।
सार्धमागच्छ भद्रं ते ह्यनुभोकुं महोत्सवम् ॥ १० ॥

बिभीषणश्च रक्षोभिः कामर्गैर्बहुभिर्वृतः।
अश्वमेधं महायज्ञमायात्वतुलविक्रमः ॥ ११ ॥

राजानश्च महाभागा ये मे प्रियचिकीर्षवः।
सानुगाः क्षिप्रमायान्तु यज्ञं द्रष्टुमनुत्तमम् ॥ १२ ॥

देशान्तरगता ये च द्विजा धर्मसमाहिताः।
आमन्त्रयस्व तान्सर्वानश्वमेधाय लक्ष्मण ॥ १३ ॥

ऋषयश्च महाबाहो आहूयन्तां तपोधनाः।
देशान्तरगताः सर्वे सदाराश्च द्विजातयः।
तथैव तालावचरास्तथैव नटनर्तकाः ॥ १४ ॥

यज्ञवाटश्च सुमहान्नोमत्या नैमिशो वने।
आज्ञाप्यतां महाबाहो तद्विष्णुपुण्यमनुत्तमम् ॥ १५ ॥

शान्तयश्च महाबाहो प्रवर्त्यन्तां समन्ततः ॥ १६ ॥

शतशश्वापि धर्मज्ञाः क्रतुमुख्यमनुत्तमम्।
अनुभूय महायज्ञं नैमिशो रघुनन्दन ॥ १७ ॥

तुष्टः पुष्टश्च सर्वोऽसौ मानितश्च यथाविधि।
प्रीतिं यास्यति धर्मज्ञ शीघ्रमामन्ब्यतां जनः ॥ १८ ॥

शतं वाहसहस्राणां तण्डुलानां वपुष्मताम्।
अयुतं तिलमुद्रानां प्रयात्वग्रे महाबल ॥ १९ ॥

चणकानां कुलित्थानां माषाणां लवणस्य च।
अतोऽनुरूपं रूहं च गन्धं सङ्घ्रितमेव च ॥ २० ॥

सुवर्णकोट्यो बहुला हिरण्यस्य शतोत्तराः।
अग्रतो भरतः कृत्वा गच्छत्वग्रे समाधिना ॥ २१ ॥

अन्तरा पण्यवीथ्यश्च सर्वे च नटनर्तकाः।
सूदा नार्यश्च बहवो नित्यं यौवनशालिनः ॥ २२ ॥

भरतेन तु सार्धं ते यान्तु सैन्यानि चाग्रतः।
नैगमा बलवृद्धाश्च द्विजाश्च सुसमाहिताः ॥ २३ ॥

कर्मान्तिकान्वर्धकिनः कोशाध्यक्षांश्च नैगमान्।
मम मातऽस्तथा सर्वाः कुमारान्तः पुराणि च ॥ २४ ॥

काञ्चनीं मम पतीं च दीक्षायां ज्ञांश्च कर्मणि।
अग्रतो भरतः कृत्वा गच्छत्वग्रे महायशाः ॥ २५ ॥

उपकार्या महार्हाश्च पार्थिवानां महौजसाम्।
सानुगानां नरश्रेष्ठो व्यादिदेश महाबलः ॥ २६ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
यज्ञसंविधानम् नाम एकनवतितमः सर्गः ॥ ७-९१ ॥

॥ द्विनवतितमः सर्गः — हयचर्या ॥

तत्सर्वमखिलेनाशु प्रस्थाप्य भरताग्रजः।
हयं लक्षणसम्पन्नं कृष्णसारं मुमोच ह ॥ १ ॥

ऋत्विग्भिर्लक्ष्मणं सार्धमश्वतन्त्रे नियोज्य च।
ततोऽभ्यगच्छत्काकुत्स्थः सह सैन्येन नैमिशम् ॥ २ ॥

यज्ञवाटं महाबाहुर्द्वा परममद्भुतम्।
प्रबर्षमतुलं लेखे श्रीमानिति वचोऽब्रवीत् ॥ ३ ॥

नैमिषे वस्तस्तस्य सर्व एव नराधिपाः।
आनिन्युरुपहारांश्च तात्रामः प्रत्यपूजयत् ॥ ४ ॥

उपकार्या महार्हांश्च पार्थिवानां महात्मनाम्।
सानुगानां नरश्रेष्ठो व्यादिदेश महामतिः ॥ ५ ॥

अन्नपानानि वस्त्राणि सानुगानां महात्मनाम्।
भरतः सन्ददावाशु शत्रुघ्नसहितस्तदा ॥ ६ ॥

वानराश्च महात्मानः सुग्रीवसहितास्तदा।
विप्राणां प्रणताः सर्वे चक्रिरे परिवेषणम् ॥ ७ ॥

बिभीषणश्च रक्षोभिर्बहुभिः स्त्रग्विभिर्वृतः।
ऋषीणामुग्रतपसां पूजां चक्रे महात्मनाम् ॥ ८ ॥

एवं सुविहितो यज्ञो हयमेधोऽभ्यवर्तत।
लक्ष्मणेनागुस्ता च हयचर्या प्रवर्तत।
ईदृशं राजसिंहस्य यज्ञप्रवरमुत्तमम् ॥ ९ ॥

नान्यः शब्दोऽभवत्तत्र हयमेधे महात्मनः।
छन्दतो देहि विस्त्रब्धो यावन्तुष्ट्वन्ति याचकाः ॥ १० ॥

तावत्सर्वाणि दत्तानि क्रतुमध्ये महात्मनः।
विविधानि च गौडानि खाण्डवानि तथैव च ॥ ११ ॥

न निस्सृतं भतत्योषाद्वचनं यावदर्थिनाम्।
तावद्वानररक्षोभिर्दत्तमेवाभ्यदृश्यत ॥ १२ ॥

न कथिन्मलिनस्तत्र दीनो वाऽप्यथ कृर्शतः।
तस्मिन्यज्ञवरे राज्ञो हृष्टपुष्टजनावृते ॥ १३ ॥

ये च तत्र महात्मानो मुनयश्चिरजीविनः।
नास्मरंस्तादृशं यज्ञं नाप्यासीत् स कदाचन ॥ १४ ॥

यः कृत्यवान्सुवर्णेन सुवर्णं लभते स्म सः।
वित्तार्थी लभते वित्तं रत्नार्थी रत्नमेव च ॥ १५ ॥

रजतानां सुवर्णानामश्मनामथ वाससाम्।
अनिशं दीयमानानां राशिः समुपदृश्यते ॥ १६ ॥

न शक्रस्य धनेशस्य यमस्य वरुणस्य वा।
ईदृशो दृष्टपूर्वो न एवमूचुस्तपोधनाः ॥ १७ ॥

सर्वत्र वानरास्तस्थुः सर्वत्रैव च राक्षसाः।
वासोधनान्नमर्थिभ्यः पूर्णहस्ता ददुर्भृशम् ॥ १८ ॥

ईदृशो राजसिंहस्य यज्ञः सर्वगुणान्वितः।
संवत्सरमथो साग्रं वर्तते न च हीयते ॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
हयचर्या नाम द्विनवितितमः सर्गः ॥ ७-९२ ॥

॥ त्रिनवतितमः सर्गः — वाल्मीकिसन्देशः ॥

वर्तमाने तथाभूते यज्ञे च परमाद्धुते।
सशिष्य आजगामाशु वाल्मीकिर्मुनिपुङ्कवः ॥ १ ॥

स दृष्ट्वा दिव्यसङ्काशं यज्ञमद्धुतदर्शनम्।
एकान्ते ऋषिवाटानां चकार उटजाज्ञुभान् ॥ २ ॥

शकटांश्च बहून्पूर्णान्फलमूलैश्च शोभनान्।
वाल्मीकिवाटे रुचिरे स्थापयन्नविदूरतः ॥ ३ ॥

आसीत्सुपूजितो राज्ञा मुनिभिश्च महात्मभिः।
वाल्मीकिः सुमहातेजा न्यवसत्परमात्मवान् ॥ ४ ॥

स शिष्यावब्रवीद्घृष्टौ युवां गत्वा समाहितौ।
कृत्स्नं रामायणं काव्यं गायेथां परया मुदा ॥ ५ ॥

ऋषिवाटेषु पुण्येषु ब्राह्मणावसर्थेषु च।
रथ्यासु राजमार्गेषु पार्थिवानां गृहेषु च ॥ ६ ॥

रामस्य भवनद्वारि यत्र कर्म च कुर्वते।
ऋत्विजामग्रतश्चैव तत्र गेयं विशेषतः ॥ ७ ॥

इमानि च फलान्यत्र स्वादूनि विविधानि च।
जातानि पर्वताग्रेषु चास्वाद्यास्वाद्य गायताम् ॥ ८ ॥

न यास्यथः श्रमं वत्सौ भक्षयित्वा फलानि वै।
मूलानि च सुमृष्टानि नगराद्विरास्यथः ॥ ९ ॥

यदि शब्दापयेद्रामः श्रवणाय महीपतिः।
ऋषीणामुपविष्टानां ततो गेयं प्रवर्तताम् ॥ १० ॥

दिवसे विंशतिः सर्गा गेया मधुरया गिरा।
प्रमाणैर्बहुभिस्तत्र यथोदिष्टा मया पुरा॥ ११॥

लोभश्चापि न कर्तव्यः स्वल्पोऽपि धनकाङ्क्षया।
किं धनेनाश्रमस्थानां फलमूलोपजीविना॥ १२॥

यदि पृच्छेत्स काकुत्स्थो युवां कस्येति दारकौ।
आवां वाल्मीकिशिष्यौ स्वो ब्रूतमेवं नराधिपम्॥ १३॥

इमास्तत्त्वीः सुमधुराः स्थानं वाऽपूर्वदर्शनम्।
मूर्च्छयित्वा सुमधुरं गायतां विगतज्वरौ॥ १४॥

आदिप्रभृति गेयं स्यान्न चावज्ञाय पार्थिवम्।
पिता हि सर्वभूतानां राजा भविति धर्मतः॥ १५॥

तद्युवां हृष्टमनसौ श्वः प्रभाते समास्थितौ।
गायेथां मधुरं गेयं तत्त्वीलयसमन्वितम्॥ १६॥

इति सन्दिश्य बहुशो मुनिः प्राचेतसस्तदा।
वाल्मीकिः परमोदारस्तूष्णीमासीन्महायशाः॥ १७॥

सन्दिष्टौ मुनिना तेन तावुभौ मैथिलीसुतौ।
तथैव करवावेति निर्जग्मतुररिन्द्रमौ॥ १८॥

तामद्धुतां तौ हृदये कुमारौ निवेश्य वाणीमृषिभाषितां तदा।
समुत्सुकौ तौ सममूषतुर्निशां यथाऽश्विनौ भार्गवनीतिसंहिताम्॥ १९॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वाल्मीकिसन्देशः नाम त्रिनवतितमः सर्गः ॥ ७-९३॥

॥ चतुर्नवितितमः सर्गः — रामायणगानम् ॥

तौ रजन्यां प्रभातायां स्नातौ हुतहुताशनौ।

यथोक्तमृषिणा पूर्वं सर्वं तत्रोपगायताम् ॥ १ ॥

तां स शुश्राव काकुत्स्थः पूर्वाचार्यविजिर्मिताम्।
अपूर्वा पाठ्यजातिं च गेयेन समलङ्घताम् ॥ २ ॥

प्रमाणैबहुभिर्बद्धां तत्त्रीलयसमन्विताम्।

बालाभ्यां राघवः श्रुत्वा कौतूहलपरोऽभवत् ॥ ३ ॥

अथ कर्मान्तरे राजा समाहृय महामुनीन्।

पार्थिवांश्च नरव्याघ्रः पण्डितान्नैगमांस्तथा ॥ ४ ॥

पौराणिकाञ्छब्दविदो ये च वृद्धा द्विजातयः।

स्वराणां लक्षणज्ञांश्च उत्सुकान्दिजसत्तमान् ॥ ५ ॥

लक्षणज्ञांश्च गान्धर्वान्नैगमांश्च विशेषतः।

पादाक्षरसमासज्ञांश्छन्दःसु परिनिष्ठितान् ॥ ६ ॥

कलामात्राविशेषज्ञाञ्योतिषे च परं गतान्।

क्रियाकल्पविदश्चैव तथा कार्यविदो जनान् ॥ ७ ॥

भाषाज्ञानिज्ञितज्ञांश्च नैगमांश्चाप्यशेषतः।

हेतूपचारकुशलान् वचने चापि हैतुकान् ॥ ८ ॥

छन्दोविदः पुराणज्ञान्वैदिकान्दिजसत्तमान्।

चित्रज्ञान्वृत्तसूत्रज्ञानीतनृत्यविशारदान् ॥ ९ ॥

शास्त्रज्ञानीतिनिपुणान्वेदान्तार्थप्रबोधकान्।

एतान्सर्वान्समानीय गातारौ समवेशयत् ॥ १० ॥

दृष्टा मुनिगणाः सर्वे पार्थिवाश्च महौजसः।
पिबन्त इव चक्षुभ्या राजानं गायकौ च तौ॥ ११॥

ऊचुः परस्परं चेदं सर्वं एव समन्ततः।
उभौ रामस्य सदृशौ विम्बाद्विम्बमिवोत्थितौ॥ १२॥

जटिलौ यदि न स्यातां न वल्कलधरौ यदि।
विशेषं नाधिगच्छामो गायतो राघवस्य च॥ १३॥

तेषां संवदतामेवं श्रोतङ्णां हर्षवर्धनम्।
गेयं प्रचक्रतुस्तत्र तावुभौ मुनिदारकौ॥ १४॥

ततः प्रवृत्तं मधुरं गान्धर्वमतिमानुषम्।
न च तृप्तिं ययुः सर्वे श्रोतारो गानसम्पदा॥ १५॥

प्रवृत्तमादितः पूर्वसर्गं नारददर्शितम्।
ततः प्रभृति सर्गाश्च यावद्विशत्यगायताम्॥ १६॥

ततोऽपराह्नसमये राघवः समभाषत।
श्रुत्वा विंशतिसर्गस्तान्नातरं भ्रातृवत्सलः॥ १७॥

अष्टादशसहस्राणि सुवर्णस्य महात्मनोः।
प्रयच्छ शीघ्रं काकुत्स्थ यदन्यदभिकाङ्क्षितम्।
ददौ शीघ्रं स काकुत्स्थो बालयोर्वै पृथक्पृथक्॥ १८॥

दीयमानं सुवर्णं तु नागृहीतां कुशीलवौ।
ऊचतुश्च महात्मानौ किमनेनेति विस्मितौ॥ १९॥

वन्येन फलमूलेन निरतौ वनवासिनौ।
सुवर्णेन हिरण्येन किं करिष्यावहे वने॥ २०॥

तथा तयोः प्रब्रुवतोः कौतूहलसमन्विताः।
श्रोतारश्चैव रामश्च सर्वं एव सुविस्मिताः॥ २१॥

तस्य चैवागमं रामः काव्यस्य श्रोतुमुत्सुकः।
पप्रच्छ तौ महातेजास्तावुभौ मुनिदारकौ॥ २२॥

किम्प्रमाणमिदं काव्यं का प्रतिष्ठा महात्मनः।
कर्ता काव्यस्य महतः क चासौ मुनिपुञ्जवः॥ २३॥

पृच्छन्तं राघवं वाक्यमूर्च्छतुर्मुनिदारकौ॥ २४॥

वाल्मीकिर्भगवान्कर्ता सम्प्राप्तो यज्ञसंविधम्।
येनेदं चरितं तुभ्यमशेषं सम्प्रदर्शितम्॥ २५॥

सन्निबद्धं हि श्लोकानां चतुर्विंशत्सहस्रकम्।
उपाख्यानशतं चैव भार्गवेण तपस्विना॥ २६॥

आदिप्रभृति वै राजन्पञ्चसर्गशतानि च।
काण्डानि षट् कृतानीह सोत्तराणि महात्मना।
कृतानि गुरुणास्माकमृषिणा चरितं तव॥ २७॥

प्रतिष्ठाऽऽजीवितं यावत्तावत्सर्वस्य वर्तते॥ २८॥

सोत्तराणि	महात्मना।
यदि बुद्धिः कृता राजञ्च्छवणाय महारथ।	
कर्मान्तरे क्षणीभूतस्तच्छृणुष्व सहानुजः॥ २९॥	

बाढमित्यब्रवीद्रामस्तौ चानुज्ञाप्य राघवम्।
प्रहृष्टौ जग्मतुः स्थानं यत्रास्ते मुनिपुञ्जवः॥ ३०॥

रामोऽपि मुनिभिः सार्धं पार्थिवैश्च महात्मभिः।
श्रुत्वा तद्वितिमाधुर्यं कर्मशालामुपागमत्॥ ३१॥

शुश्राव तत्ताललयोपपन्नं सर्गान्वितं स स्वरशब्दयुक्तम्।
तत्त्रीलयव्यञ्जनयोगयुक्तं कुशीलवाभ्यां परिगीयमानम्॥ ३२ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रामायणगानम् नाम चतुर्नवतितमः सर्गः ॥ ७-१४ ॥

॥ पञ्चनवतितमः सर्गः — वाल्मीकिदूतप्रेषणम् ॥

रामो बहून्यहान्येवं तद्वीतं परमं शुभम्।
शुश्राव मुनिभिः सार्धं पार्थिवैः सह वानरैः ॥ १ ॥

तस्मिन्नीते तु विज्ञाय सीतापुत्रौ कुशीलवौ।
तस्याः परिषदो मध्ये रामो वचनमब्रवीत्।
दूताञ्छुद्धसमाचारानाहृयात्ममनीषया ॥ २ ॥

मद्वचो ब्रूत गच्छध्वमितो भगवतोऽन्तिकम्॥ ३ ॥

परिषदो मध्ये रामो वचनमब्रवीत्।
यदि शुद्धसमाचारा यदि वा वीतकल्मषा।
करोत्विहात्मनः शुद्धिमनुमान्य महामुनिम्॥ ४ ॥

छन्दं मुनेश्व विज्ञाय सीतायाश्च मनोगतम्।
प्रत्ययं दातुकामायास्ततः शंसत मे लघु ॥ ५ ॥

श्वः प्रभाते तु शपथं मैथिली जनकात्मजा।
करोतु परिषन्मध्ये शोधनार्थं ममैव च ॥ ६ ॥

श्रुत्वा तु रागवस्यैतद्वचः परममद्दुतम्।
दूताः सम्प्रययुर्बाटं यत्रास्ते मुनिपुञ्जवः ॥ ७ ॥

ते प्रणम्य महात्मानं ज्वलन्तममितप्रभम्।

ऊचुस्ते रामवाक्यानि मृदूनि मधुराणि च ॥८॥

तेषां तद्याहृतं श्रुत्वा रामस्य च मनोगतम्।

विज्ञाय सुमहातेजा मुनिर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥९॥

एवं भवतु भद्रं वो यथा वदति राघवः।

तथा करिष्यते सीता दैवतं हि पतिः स्त्रियाः ॥१०॥

तथोक्ता मुनिना सर्वे राजदूता महौजसम्।

प्रत्येत्य राघवं क्षिप्रं मुनिवाक्यं बभाषिरे ॥११॥

ततः प्रहृष्टः काकुत्स्थः श्रुत्वा वाक्यं महात्मनः।

ऋषीस्तत्र समेतांश्च राजश्वैवाभ्यभाषत ॥१२॥

भगवन्तः सशिष्या वै सानुगाश्च नराधिपाः।

पश्यन्तु सीताशपथं यश्वैवान्योऽपि काङ्क्षते ॥१३॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः।

सर्वेषामृषिमुख्यानां साधुवादो महानभूत् ॥१४॥

राजानश्च महात्मानः प्रशंसन्ति स्म राघवम्।

उपपन्नं नरश्रेष्ठं त्वयेव भुवि नान्यतः ॥१५॥

एवं विनिश्चयं कृत्वा श्वोभूतं इति राघवः।

विसर्जयामास तदा सर्वास्ताज्छत्रसूदनः ॥१६॥

इति सम्प्रविचार्य राजसिंहः श्वोभूते शपथस्य निश्चयं वै।

विसर्ज मुनीन्नपांश्च सर्वान्त्स महात्मा महतो महानुभावः ॥१७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे

वाल्मीकिदूतप्रेषणम् नाम पञ्चनवतितमः सर्गः ॥७-१५॥

॥ षण्णवतितमः सर्गः — वाल्मीकिप्रत्ययदानम् ॥

तस्यां रजन्यां व्युष्टायां यज्ञवाटगतो नृपः ।
ऋषीन्सर्वान्महातेजाः शब्दापयति राघवः ॥ १ ॥

वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः ।
विश्वामित्रो दीर्घतपा दुर्वासाश्च महातपाः ॥ २ ॥

पुलस्त्योऽपि तथा शक्तिर्भार्गवश्चैव वामनः ।
मार्कण्डेयश्च दीर्घायुमौद्रल्यश्च महायशाः ॥ ३ ॥

गर्गश्च च्यवनश्चैव शतानन्दश्च धर्मवित् ।
भरद्वाजश्च तेजस्वी ह्यग्निपुत्रश्च सुप्रभः ॥ ४ ॥

नारदः पर्वतश्चैव गौतमश्च महायशाः ।
कात्यायनः सुयज्ञश्च ह्यगस्त्यस्तपसां निधिः ॥ ५ ॥

एते चान्ये च बहवो मुनयः संशितव्रताः ।
कौतूहलसमाविष्टाः सर्व एव समागताः ॥ ६ ॥

राक्षसाश्च महावीर्या वानराश्च महाबलाः ।
सर्व एव समाजगमुर्महात्मानः कुतूहलात् ॥ ७ ॥

क्षत्रिया ये च शूद्राश्च वैश्याश्चैव सहस्रशाः ।
नानादेशगताश्चैव ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ ८ ॥

ज्ञाननिष्ठाः कर्मनिष्ठाः योगनिष्ठास्तथापरे ।
सीताशपथवीक्षार्थं सर्व एव समागताः ॥ ९ ॥

तदा समागतं सर्वमश्मभूतमिवाचलम् ।
श्रुत्वा मुनिवरस्तूर्णं ससीतः समुपागमत् ॥ १० ॥

तमृषिं पृष्ठतः सीता त्वन्वगच्छदवाञ्चुखी।
कृताञ्जलिर्बाष्पगला कृत्वा रामं मनोगतम्॥ ११ ॥

दृष्ट्वा श्रुतिमिवायान्तीं ब्रह्माणमनुगामिनीम्।
वाल्मीकेः पृष्ठतः सीतां साधुवादो महानभूत्॥ १२ ॥

ततो हलहलाशब्दः सर्वेषामेवमाबभौ।
दुःखजन्मविशालेन शोकेनाकुलितात्मनाम्॥ १३ ॥

साधु रामेति केचिच्चु साधु सीतेति चापरे।
उभावेव च तत्रान्ये प्रेक्षकाः सम्प्रचुकुशुः॥ १४ ॥

ततो मध्ये जनौघस्य प्रविश्य मुनिपुञ्जवः।
सीतासहायो वाल्मीकिरिति होवाच राघवम्॥ १५ ॥

इयं दाशरथे सीता सुन्रता धर्मचारिणी।
अपवादैः परित्यक्ता ममाश्रमसमीपतः॥ १६ ॥

लोकापवादभीतस्य तव राम महाव्रत।
प्रत्ययं दास्यते सीता तदनुज्ञातुमर्हसि॥ १७ ॥

इमौ तु जानकीपुत्रावुभौ च यमजातकौ।
सुतौ तवैव दुर्धर्षौ सत्यमेतद्वीमि ते॥ १८ ॥

प्रचेतसोऽहं दशमः पुत्रो राघवनन्दन।
न स्मराम्यनृतं वाक्यमिमौ तु तव पुत्रकौ॥ १९ ॥

बहुवर्षसहस्राणि तपश्चर्या मया कृता।
नोपाश्रीयां फलं तस्या दुष्टेयं यदि मैथिली॥ २० ॥

मनसा कर्मणा वाचा भूतपूर्वं न किल्बिषम्।
तस्याः फलमुपाश्रीयामपापा मैथिली यदि॥ २१ ॥

अहं पञ्चसु भूतेषु मनष्वष्टेषु राघव।
विचिन्त्य सीतां शुद्धेति जग्राह वननिझरे ॥ २२ ॥

इयं शुद्धसमाचारा अपापा पतिदेवता।
लोकापवादभीतस्य प्रत्ययं तव दास्यति ॥ २३ ॥

तस्मादियं नरवरात्मज शुद्धभावा दिव्येन दृष्टिविषयेण तदा प्रविष्टा।
लोकापवादकलुषीकृतचेतसा या त्यक्ता त्वया प्रियतमा विदिताऽपि शुद्धा ॥ २४ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
वाल्मीकिप्रत्ययदानम् नाम षण्णवतितमः सर्गः ॥ ७-९६ ॥

॥ सप्तनवतितमः सर्गः — सीतारसातलप्रवेशः ॥

वाल्मीकिनैवमुक्तस्तु राघवः प्रत्यभाषत।
प्राञ्जलिर्जगतो मध्ये दृष्ट्वा तां वरवर्णिनीम् ॥ १ ॥

एवमेतन्महाभाग यथा वदसि धर्मवित्।
प्रत्ययस्तु मम ब्रह्मस्त्व वाक्यैरकल्पयैः ॥ २ ॥

प्रत्ययस्तु पुरा वृत्तो वैदेह्याः सुरसन्निधौ।
शपथस्तु कृतस्तत्र तेन वेशम् प्रवेशिता।
लोकापवादो बलवान्येन त्यक्ता हि मैथिली ॥ ३ ॥

सेयं लोकभयाद्व्यवन्पापेत्यभिजानता।
परित्यक्ता मया सीता तद्वावन्क्षन्तुमर्हति ॥ ४ ॥

जानामि चेमौ पुत्रौ मे यमजातौ कुशीलवौ।
शुद्धायां जगतो मध्ये मैथिल्यां प्रीतिरस्तु मे ॥ ५ ॥

अभिप्रायं तु विज्ञाय रामस्य सुरसत्तमाः।
सीतायाः शपथे तस्मिन् महेन्द्राद्या महौजसः ॥ ६ ॥

पितामहं पुरस्कृत्य सर्व एव समागताः ॥ ७ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा ह्यश्विनौ समरुद्धणाः।
गन्धर्वाप्सरसश्वैव सर्व एव समागताः ॥ ८ ॥

साध्याश्च विश्वेदेवाश्च सर्वे च परमषयः।
नागाः सुपर्णाः सिद्धाश्च ते सर्वे हृष्टमानसाः।
सीताशपथसम्प्रान्ताः सर्व एव समागताः ॥ ९ ॥

दृष्ट्वा देवानृषींश्वैव राघवः पुनरब्रवीत्।
प्रत्ययो मे नरश्रेष्ठो ऋषिवाक्यैरकल्पैः ॥ १० ॥

शुद्धायां जगतो मध्ये वैदेह्यां प्रीतिरस्तु मे ॥ ११ ॥

ततो वायुः शुभः पुण्यो दिव्यगन्धो मनोरमः।
तज्जनौघं सुरश्रेष्ठो हादयामास सर्वतः ॥ १२ ॥

तद्द्वुतमिवाचिन्त्यं निरैक्षन्त समागताः।
मानवाः सर्वराष्ट्रेभ्यः पूर्वं कृतयुगे यथा ॥ १३ ॥

सर्वान्समागतान्द्वासीता काषायवासिनी।
अब्रवीत्याञ्चलिर्वाक्यमधोदृष्टिरवाञ्छुर्वी ॥ १४ ॥

यथाऽहं राघवादन्यं मनसापि न चिन्तये।
तथा मे माधवी देवी विवरं दातुमर्हति ॥ १५ ॥

मनसा कर्मणा वाचा यथा रामं समर्चये।
तथा मे माधवी देवी विवरं दातुमर्हति ॥ १६ ॥

यथैतत्सत्यमुक्तं मे वेद्धि रामात्परं न च।
तथा मे माघवी देवी विवरं दातुर्महति ॥ १७ ॥

तथा शपन्त्यां वैदेह्यां प्रादुरासीत्तदद्भुतम्।
भूतलादुत्थितं दिव्यं सिंहासनमनुत्तमम् ॥ १८ ॥

धियमाणं शिरोभिस्तु नागैरमितविक्रमैः।
दिव्यं दिव्येन वपुषा दिव्यरत्नविभूषितैः ॥ १९ ॥

तस्मिंस्तु धरणी देवी बाहुभ्यां गृह्ण मौथिलीम्।
स्वागतेनाभिनन्द्यैनामासने चोपवेशयत् ॥ २० ॥

तामासनगतां दृष्ट्वा प्रविशन्तीं रसातलम्।
पुष्पवृष्टिरविच्छिन्ना दिव्या सीतामवाकिरत् ॥ २१ ॥

साधुकारश्च सुमहान्देवानां सहस्रोत्थितः।
साधु साध्विति वै सीते यस्यास्ते शीलमीदृशम् ॥ २२ ॥

एवं बहुविधा वाचो ह्यन्तरिक्षगताः सुराः।
व्याजहुर्दृष्टमनसो दृष्ट्वा सीताप्रवेशनम् ॥ २३ ॥

यज्ञवाटगताश्चापि मुनयः सर्व एव ते।
राजानश्च नरव्याघ्रा विस्मयान्नोपरेमिरे ॥ २४ ॥

अन्तरिक्षे च भूमौ च सर्वे स्थावरजङ्गमाः।
दानवाश्च महाकायाः पाताले पन्नगाधिपाः ॥ २५ ॥

केचिद्विनेदुः संहृष्टाः केचिद्व्यानपरायणाः।
केचिद्रामं निरीक्षन्ते केचित्सीतामचेतनाः ॥ २६ ॥

सीताप्रवेशनं दृष्ट्वा तेषामासीत्समागमः।
तन्मुहूर्तमिवात्यर्थं समं सम्मोहितं जगत् ॥ २७ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
सीतारसातलप्रवेशः नाम सप्तनवतितमः सर्गः ॥ ७-१७ ॥

॥ अष्टनवतितमः सर्गः — रामकोपोपशमः ॥

रसातलं प्रविष्टायां वैदेह्यां सर्ववानराः।
चुक्रुशुः साधु साध्वीति मुनयो रामसन्निधौ ॥ १ ॥

दण्डकाष्ठमवष्टभ्य बाष्पव्याकुलितेक्षणः।
अवाकिछरा दीनमना रामो ह्यासीत्सुदुःखितः ॥ २ ॥

स रुदित्वा चिरं कालं बहुशो बाष्पमुत्सृजन्।
क्रोधशोकसमाविष्टो रामो वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥

अभूतपूर्वं शोकं मे मनः स्प्राष्टमिवेच्छति।
पश्यतो मे यथा नष्टा सीता श्रीरूपं रूपिणी ॥ ४ ॥

साऽदर्शनं पुरा सीता लङ्घापारे महोदघेः।
ततश्चापि मयानीता किं पुनर्वसुधातलात् ॥ ५ ॥

वसुधे देवि भवति सीता निर्यात्यतां मम।
दर्शयिष्यामि वा रोषं यथा मामवगच्छसि ॥ ६ ॥

कामं श्वश्रूमैव त्वं त्वत्सकाशाद्विमैथिली।
कर्षता हृलहस्तेन जनकेनोद्धृता पुरा ॥ ७ ॥

तस्मान्निर्यात्यतां सीता विवरं वा प्रयच्छ मे।
पाताले नाकपृष्ठे वा वसेयं सहितस्तया ॥ ८ ॥

आनय त्वं हि तां सीतां मत्तोऽहं मैथिलीकृते।
न मे दास्यसि चेत्सीतां यथारूपां महीतले ॥ ९ ॥

सपर्वतवनां कृत्स्नां विधमिष्यामि ते स्थितम्।
 नाशयिष्याम्यहं भूमिं सर्वमापो भवत्विह॥ १०॥

एवं ब्रुवाणे काकुत्स्थे क्रोधशोकसमन्विते।
 ब्रह्मा सुरगणैः सार्धमुवाच रघुनन्दनम्॥ ११॥

राम राम न सन्तापं कर्तुमर्हसि सुव्रत।
 स्मर त्वं पूर्वकं भावं मन्त्रं चामित्रकर्शन॥ १२॥

न खलु त्वां महाबाहो स्मारयेयमनुत्तमम्।
 इमं मुहूर्तं दुर्घर्षं स्मर त्वं जन्म वैष्णवम्॥ १३॥

सीता हि विमला साध्वी तव पूर्वपरायणा।
 नागलोकं सुखं प्रायात्त्वदाश्रयतपोबलात्॥ १४॥

स्वर्गं ते सङ्गमो भूयो भविष्यति न संशयः।
 अस्यास्तु परिषन्मध्ये यद्वीमि निबोध तत्॥ १५॥

एतदेव हि काव्यं ते काव्यानामुत्तमं श्रुतम्।
 सर्वं विस्तरतो राम व्याख्यास्यति न संशयः॥ १६॥

जन्मप्रभृति ते वीर सुखदुःखोपसेवनम्।
 भविष्यदुत्तरं चेह सर्वं वाल्मीकिना कृतम्॥ १७॥

आदिकाव्यमिदं राम त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्।
 नह्यन्योऽर्हति काव्यानां यशोभाग्राघवाद्वते॥ १८॥

श्रुतं ते पूर्वमेतद्विष्णु मया सर्वं सुरैः सह।
 दिव्यमद्भुतरूपं च सत्यवाक्यमनावृतम्॥ १९॥

स त्वं पुरुषशार्दूल धर्मेण सुसमाहितः।
 शेषं भविष्यं काकुत्स्थं काव्यं रामायणं शृणु॥ २०॥

उत्तरं नाम काव्यस्य शेषमत्र महायशः।
तच्छृणुष्व महातेज ऋषिभिः सार्धमुत्तमम्॥२१॥

न खल्वन्येन काकुत्थं श्रोतव्यमिदमुत्तमम्।
परमम् ऋषिणा वीरं त्वयैव रघुनन्दन॥२२॥

एतावदुत्त्वा वचनं ब्रह्मा त्रिभुवनेश्वरः।
जगाम त्रिदिवं देवो देवैः सह सबान्धवैः॥२३॥

ये च तत्र महात्मान ऋषयो ब्राह्मलौकिकाः।
ब्रह्मणा समनुज्ञाता न्यवर्तन्त महौजसः।
उत्तरं श्रोतुमनसो भविष्यं यच्च राघवे॥२४॥

ततो रामः शुभां वाणीं देवदेवस्य भाषिताम्।
श्रुत्वा परमतेजस्वी वाल्मीकिमिदमब्रवीत्॥२५॥

भगवन् श्रोतुमनस ऋषयो ब्राह्मलौकिकाः।
भविष्यदुत्तरं यन्मे श्वेभूते सम्प्रवर्तताम्॥२६॥

एवं विनिश्चयं कृत्वा सम्प्रगृह्य कुशीलवौ।
तं जनौघं विसृज्याथ पर्णशालामुपागमत्।
तामेव शोचतः सीतां सा व्यतीयाय शर्वरी॥२७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
रामकोपोपशमः नाम अष्टनवतितमः सर्गः ॥ ७-९८॥

॥ एकोनशततमः सर्गः — कौसल्यादिकालधर्मः ॥

रजन्यां तु प्रभातायां समानीय महामुनीन्।
गीयतामविशङ्काभ्यां रामः पुत्रावुवाच ह॥१॥

ततः समुपविष्टेषु ब्रह्मर्षिषु महात्मसु।
 भविष्यदुत्तरं काव्यं जगतुस्तौ कुशीलवौ ॥ २ ॥
 प्रविष्टायां तु सीतायां भूतलं सत्यसम्पदा।
 तस्यावसाने यज्ञस्य रामः परमदुर्मनाः ॥ ३ ॥
 अपश्यमानो वैदेहीं मेने शून्यमिदं जगत्।
 शोकेन परमायस्तो न शान्तिं मनसाऽगमत् ॥ ४ ॥
 विसृज्य पार्थिवान्सर्वानृक्षवानरराक्षसान्।
 जनौघं विप्रमुख्यानां वित्तपूर्वं विसृज्य च ॥ ५ ॥
 एवं समाप्य यज्ञं तु विधिवत्स तु राघवः।
 ततो विसृज्य तान्सर्वात्रामो राजीवलोचनः ॥ ६ ॥
 हृदि कृत्वा तदा सीतामयोध्यां प्रविवेश ह।
 इष्टयज्ञो नरपतिः पुत्रद्वयसमन्वितः ॥ ७ ॥
 न सीतायाः परां भार्या वब्रे स रघुनन्दनः।
 यज्ञे यज्ञे च पत्यर्थं जानकी काञ्चनी भवत् ॥ ८ ॥
 दशवर्षसहस्राणि वाजिमेघानथाकरोत्।
 वाजपेयान्दशगुणांस्तथा बहुसुवर्णकान् ॥ ९ ॥
 अग्निष्ठोमातिरात्राभ्यां गोसवैश्च महाधनैः।
 ईजे क्रतुभिरन्यैश्च स श्रीमानासदक्षिणौ ॥ १० ॥
 एवं स कालः सुमहात्राज्यस्थस्य महात्मनः।
 धर्मे प्रयतमानस्य व्यतीयाद्राघवस्य तु ॥ ११ ॥
 अनुरञ्जन्ति राजानमहन्यहनि राघवम्।
 ऋक्षवानरक्षांसि स्थिता रामस्य शासने ॥ १२ ॥

काले वर्षति पर्जन्यः सुभिक्षं विमला दिशः।
 हृष्टपुष्टजनाकीर्णं पुरं जनपदास्तथा ॥ १३ ॥
 नाकाले म्रियते कश्चिन्न व्याधिः प्राणिनां तथा।
 नानर्थो विद्यते कश्चिद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ १४ ॥
 अथ दीर्घस्य कालस्य राममाता यशस्विनी।
 पुत्रपौत्रैः परिवृता कालधर्ममुपागमत् ॥ १५ ॥
 अन्वियाय सुमित्रा च कैकेयी च यशस्विनी।
 धर्मं कृत्वा बहुविधं त्रिदिवे पर्यवस्थिता ॥ १६ ॥
 सर्वाः प्रमुदिताः स्वर्गे राज्ञा दशरथेन च।
 समागता महाभागाः सर्वधर्मं च लेभिरे ॥ १७ ॥
 तासां रामो महादानं काले काले प्रयच्छति।
 मातृणामविशेषेण ब्राह्मणेषु तपस्विषु ॥ १८ ॥
 पित्र्याणि ब्रह्मरत्नानि यज्ञान्परमदुस्तरान्।
 चकार रामो धर्मात्मा पितृन्देवान्विवर्धयन् ॥ १९ ॥
 एवं वर्षसहस्राणि बहून्यथ ययुः सुखम्।
 यज्ञैर्बहुविधं धर्मं वर्धयानस्य सर्वदा ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
कौसल्यादिकालधर्मः नाम एकोनशततमः सर्गः ॥ ७-९९ ॥

॥ शततमः सर्गः — गन्धर्वविषयविजययात्रा ॥
 कस्यचित्त्वथ कालस्य युधाजित्केकयो नृपः।
 स्वगुरुं प्रेषयामास राघवाय महात्मने।
 गार्यमङ्गिरसः पुत्रं ब्रह्मर्षिमितप्रभम् ॥ १ ॥

दश चाश्वसहस्राणि प्रीतिदानमनुत्तमम्॥२॥
 कम्बलानि च रत्नानि चित्रवस्त्रमथोत्तमम्।
 रामाय प्रददौ राजा शुभान्याभरणानि च॥३॥
 श्रुत्वा तु राघवो धीमान्महर्षिं गार्ग्यमागतम्।
 मातुलस्याश्वपतिनः प्रहितं तन्महाधनम्॥४॥
 प्रत्युद्दम्य च काकुत्स्थः क्रोशमात्रं सहानुजः।
 गार्ग्यं सम्पूजयामास यथा शक्रो बृहस्पतिम्॥५॥
 तथा सम्पूज्य तमूर्षिं तद्धनं प्रतिगृह्य च।
 पृष्ठा प्रतिपदं सर्वं कुशलं मातुलस्य च।
 उपविष्टं महाभागं रामः प्रष्टुं प्रचक्रमे॥६॥
 किमाह मातुलो वाक्यं यदर्थं भगवानिह।
 प्राप्तो वाक्यविदां श्रेष्ठः साक्षादिव बृहस्पतिः॥७॥
 रामस्य भाषितं श्रुत्वा महर्षिः कार्यविस्तरम्।
 वक्तुमद्भुतसङ्काशं राघवायोपचक्रमे॥८॥
 मातुलस्ते महाबाहो वाक्यमाह नरर्षभः।
 युधाजित्वीतिसंयुक्तं श्रूयतां यदि रोचते॥९॥
 अयं गन्धर्वविषयः फलमूलोपशोभितः।
 सिन्धोरुभयतः पार्श्वे देशः परमशोभनः॥१०॥
 तं च रक्षन्ति गन्धर्वाः सायुधा युद्धकोविदाः।
 शैलूषस्य सुता वीर त्रिकोट्यो वै महाबलाः॥११॥
 तान्विनिर्जित्य काकुत्स्थ गन्धर्वनगरं शुभम्।
 निवेशय महाबोहो स्वे पुरे सुसमाहिते॥१२॥

अन्यस्य न गतिस्तत्र देशः परमशोभनः।
 रोचतां ते महाबाहो नाहं त्वामहितं वदे॥ १३॥
 तच्छ्रुत्वा राघवः प्रीतो महर्षमातुलस्य च।
 उवाच बाढमित्येव भरतं चान्वैक्षत॥ १४॥
 सोऽब्रवीद्राघवः प्रीतः साञ्जलिप्रग्रहो द्विजम्।
 इमौ कुमारौ तं देशं ब्रह्मर्षे विचरिष्यतः॥ १५॥
 भरतस्यात्मजौ वीरौ तक्षः पुष्कल एव च।
 मातुलेन सुगुप्तौ तु धर्मेण सुसमाहितौ॥ १६॥
 भरतं चायतः कृत्वा कुमारौ सबलानुगौ।
 निहत्य गन्धर्वसुतान्दे पुरे विभजिष्यतः॥ १७॥
 निवेश्य ते पुरवरे आत्मजौ सन्निवेश्य च।
 आगमिष्यति मे भूयः सकाशमतिधार्मिकः॥ १८॥
 ब्रह्मर्षिमेवमुक्त्वा तु भरतं सबलानुगम्।
 आज्ञापयामास तदा कुमारौ चाभ्यषेचयत्॥ १९॥
 नक्षत्रेण च सौम्येन पुरस्कृत्याङ्गिरस्सुतम्।
 भरतः सह सैन्येन कुमाराभ्यां विनिर्ययौ॥ २०॥
 सा सेना शक्रयुक्तेव नगरान्निर्ययावथ।
 राघवानुगता दूरं दुराघर्षा सुरैरपि॥ २१॥
 मांसादानि च सत्त्वानि रक्षांसि सुमहान्ति च।
 अनुजग्मुर्हि भरतं रुधिरस्य पिपासया॥ २२॥
 भूतग्रामाश्च वहवो मांसभक्षाः सुदारुणाः।
 गन्धर्वपुत्रमांसानि भोक्तुकामाः सहस्रशः॥ २३॥

सिंहव्याघ्रवराहाणां खेचराणां च पक्षिणाम्।
बृहनि वै सहस्राणि सेनाया ययुरग्रतः ॥ २४ ॥

अध्यर्धमासमुषिता पथि सेना निरामया।
हृष्टपुष्टजनाकीर्णा केकयं समुपागमत् ॥ २५ ॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
गन्धर्वविषयविजययात्रा नाम शततमः सर्गः ॥ ७-१०० ॥

॥ एकाधिकशततमः सर्गः — तक्षपुष्कलनिवेशः ॥

श्रुत्वा सेनापतिं प्राप्तं भरतं केकयाधिपः।
युधाजिद्वाग्यसहितं परां प्रीतिमुपागमत् ॥ १ ॥

स निर्ययौ जनौघेन महता केकयाधिपः।
त्वरमाणोऽभिचक्राम गन्धर्वान्कामरूपिणः ॥ २ ॥

भरतश्च युधाजिच्च समेतौ लघुविक्रमैः।
गन्धर्वनगरं प्राप्तौ सबलौ सपदानुगौ ॥ ३ ॥

श्रुत्वा तु भरतं प्राप्तं गन्धर्वास्ते समागताः।
योद्धुकामा महावीर्या व्यनदन् वै समन्ततः ॥ ४ ॥

ततः समभवद्युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम्।
सप्तरात्रं महाभीमं न चान्यतरयोर्जयः ॥ ५ ॥

खड्गशक्तिधनुर्ध्राहा नद्यः शोणितसंस्वावाः।
नृक्लेवरवाहिन्यः प्रवृत्ताः सर्वतोदिशम् ॥ ६ ॥

ततो रामानुजः क्रुद्धः कालस्यास्त्रं सुदारुणम्।
संवर्तं नाम भरतो गन्धर्वब्यचोदयत् ॥ ७ ॥

ते बद्धाः कालपाशेन संवर्तनं विदारिताः।
क्षणेनाभिहतास्तेन तिस्रः कोट्यो महात्मनाम्॥८॥

तं घातं घोरसङ्काशं न स्मरन्ति दिवौकसः।
निमेषान्तरमात्रेण ताटशानां महात्मनाम्॥९॥

हतेषु तेषु सर्वेषु भरतः केकयीसुतः।
निवेशयामास तदा समृद्धे द्वे पुरोत्तमे॥१०॥

तक्षं तक्षशिलायां तु पुष्कलं पुष्कलावते।
तक्षपुष्कलोपरि टिप्पणी गन्धवंदेशे रुचिरे गान्धारविषये च सः॥११॥

धनरत्नौघसङ्कीर्णे काननैरुपशोभिते।
अन्योन्यसङ्खर्षकृते स्पर्धया गुणविस्तरैः॥१२॥

उभे सुरुचिरप्रख्ये व्यवहारैरकिल्बिषैः।
उद्यानयानसम्पूर्णे सुविभक्तान्तरापणे॥१३॥

उभे पुरवरे रम्ये विस्तरैरुपशोभिते।
गृहमुख्यैः सुरुचिरैर्विमानसमवर्णिभिः॥१४॥

शोभिते शोभनीयैश्च देवायतनविस्तरैः।
तालैस्तमालैस्तिलकैर्वकुलैरुपशोभिते॥१५॥

निवेश्य पञ्चभिर्षेष्वरतो राघवानुजः।
पुनरायान्महाबाहुरयोध्यां केकयीसुतः॥१६॥

सोऽभिवाद्य महात्मानं साक्षाद्वर्ममिवापरम्।
राघवं भरतः श्रीमान्ब्रह्माणमिव वासवः॥१७॥

शशांस च यथावृत्तं गन्धवंवधमुत्तमम्।
निवेशनं च देशस्य श्रुत्वा प्रीतोऽस्य राघवः॥१८॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
तक्षपुष्कलनिवेशः नाम एकाधिकशततमः सर्गः ॥ ७-१०१ ॥

॥ व्याधिकशततमः सर्गः — अङ्गदचन्द्रकेतुनिवेशः ॥

तच्छुत्वा हर्षमापेदे राघवो भ्रातृभिः सह।
वाक्यं चाद्युतसङ्काशं तदा प्रोवाच लक्ष्मणम् ॥ १ ॥

इमौ कुमारौ सौमित्रे तव धर्मविशारदौ।
अङ्गदश्वन्द्रकेतुश्च राज्यार्थे दृढविक्रमौ ॥ २ ॥

इमौ राज्येऽभिषेक्यामि देशः साधु विधीयताम्।
रमणीयो ह्यसम्बाधो रमेतां यत्र धन्विनौ ॥ ३ ॥

न राज्ञो यत्र पीडा स्यान्नाश्रमाणां विनाशनम्।
स देशो दृश्यतां सौम्य नापराध्यामहे यथा ॥ ४ ॥

तथोक्तवति रामे तु भरतः प्रत्युवाच ह।
अयं कारुपथो देशो रमणीयो निरामयः ॥ ५ ॥

निवेश्यतां तत्र पुरमङ्गदस्य महात्मनः।
चन्द्रकेतोः सुरुचिरं चन्द्रकान्तं निरामयम् ॥ ६ ॥

तद्वाक्यं भरतेनोक्तं प्रतिजग्राह राघवः।
तं च कृत्वा वशे देशमङ्गदस्य न्यवेशयत् ॥ ७ ॥

अङ्गदीया पुरी रम्याप्यङ्गदस्य निवेशिता।
रमणीया सुगुप्ता च रामेणाक्षिष्ठकर्मणा ॥ ८ ॥

चन्द्रकेतोश्च मल्लस्य मल्लभूम्यां निवेशिता।
चन्द्रकान्तेति विख्याता दिव्या स्वर्गपुरी यथा ॥ ९ ॥

ततो रामः परां प्रीतिं लक्ष्मणो भरतस्तथा।
ययुर्युद्धे दुराधर्षा अभिषेकं च चक्रिरे॥ १०॥

अभिषिञ्च्य कुमारौ स प्रस्थापयति राघवः।
अङ्गदं पश्चिमां भूमिं चन्द्रकेतुमुदञ्जुखम्॥ ११॥

अङ्गदं चापि सौमित्रिलक्ष्मणोऽनुजगाम ह।
चन्द्रकेतोस्तु भरतः पार्षिण्याहो बभूव ह॥ १२॥

लक्ष्मणस्त्वङ्गदीयायां संवत्सरमथोषितः।
पुत्रे स्थिते दुराधर्षे अयोध्यां पुनरागमत्॥ १३॥

भरतोऽपि तथैवोष्य संवत्सरमतोऽधिकम्।
अयोध्यां पुनरागम्य रामपादावुपास्त सः॥ १४॥

उभौ सौमित्रिभरतौ रामपादावनुव्रतौ।
कालं गतमपि स्वेहान्न जज्ञातेऽतिधार्मिकौ॥ १५॥

एवं वर्षसहस्राणि दश तेषां ययुस्तदा।
धर्मे प्रयत्मानानां पौरकार्येषु नित्यदा॥ १६॥

विहृत्य कालं परिपूर्णमानसाः श्रिया वृता धर्मपुरे सुसंस्थिताः।
त्रयः समिद्धा इव दीप्ततेजसो महाध्वरे साधु हुतास्त्रयोऽग्रयः॥ १७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
अङ्गदचन्द्रकेतुनिवेशः नाम व्याधिकशततमः सर्गः ॥ ७-१०२॥

॥ ऋग्वेदिकशततमः सर्गः — कालागमनम्॥

कस्यचित्त्वथ कालस्य रामे धर्मपरे स्थिते।
कालस्तापसरूपेण राजद्वारमुपागमत्॥ १॥

सोऽब्रवीलक्ष्मणं वाक्यं धृतिमन्तं यशश्विनम्।
मां निवेदय रामाय सम्प्राप्तं कार्यगौरवात्॥२॥

दूतोऽस्म्यतिबलस्याहं महर्षेरमितौजसः।
रामं दिव्यक्षुरायातः कार्येण हि महाबल॥३॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सौमित्रिस्त्वरयाऽन्वितः।
न्यवेदयत रामाय तापसं तं समागतम्॥४॥

जयस्व राम धर्मेण उभौ लोकौ महाद्युते।
दूतस्त्वां द्रष्टुमायातस्तपसा भास्करप्रभः॥५॥

तद्वाक्यं लक्ष्मणेनोक्तं श्रुत्वा राम उवाच ह।
प्रवेश्यतां मुनिस्तात महौजास्तस्य वाक्यधृत्॥६॥

सौमित्रिस्तु तथेत्युक्त्वा प्रावेशयत तं मुनिम्।
ज्वलन्तमेव तेजोभिः प्रदहन्तमिवांशुभिः॥७॥

सोऽभिगम्य रघुश्रेष्ठं दीप्यपानं स्वतेजसा।
ऋषिर्मधुरया वाचा वर्धस्वेत्याह राघवम्॥८॥

तस्मै रामो महातेजाः पूजामध्यपुरोगमाम्।
ददौ कुशलमव्यग्रं प्रष्टुमेवोपचक्रमे॥९॥

पृष्ठश्च कुशलं तेन रामेण वदतां वरः।
आसने काञ्चने दिव्ये निषसाद महायशाः॥१०॥

तमुवाच ततो रामः स्वागतं ते महामुने।
प्रापयास्य च वाक्यानि यतो दूतस्त्वमागतः॥११॥

चोदितो राजसिंहेन मुनिर्वाक्यमभाषत।
द्वन्द्वमेतत्प्रवक्तव्यं हितं वै यद्यपेक्षसे॥१२॥

यः शृणोति निरीक्षेद्वा स वध्यो भविता तव।
भवेद्वै मुनिमुख्यस्य वचनं यद्यपेक्षसे॥ १३॥

स तथेति प्रतिज्ञाय रामो लक्ष्मणमब्रवीत्।
द्वारि तिष्ठ महाबाहो प्रतिहारं विसर्जय॥ १४॥

स मे वध्यः खलु भवेत् कथाद्वन्द्वं समीरितम्।
ऋषेर्मम च सौमित्रे पश्येद्वा शृणुयाच्च यः॥ १५॥

ततो निश्चिप्य काकुत्स्थो लक्ष्मणं द्वारि सञ्चहम्।
तमुवाच मुने वाक्यं कथयस्वेति राघवः॥ १६॥

यत्ते मनीषिं वाक्यं येन वाऽसि समाहितः।
कथयस्वाविशङ्कस्त्वं ममापि हृदि वर्तते॥ १७॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
कालागमनम् नाम ऋधिकशततमः सर्गः ॥ ७-१०३॥

॥ चतुरधिकशततमः सर्गः — पितामहवाक्यकथनम् ॥

शृणु राजन्महासत्वं यदर्थमहमागतः।
पितामहेन देवेन प्रेषितोऽस्मि महाबलम्॥ १॥

तवाहं पूर्वसञ्ज्ञावे पुत्रः परपुरञ्जय।
मायासम्मावितो वीर कालः सर्वसमाहरः॥ २॥

पितामहश्च भगवानाह लोकपतिः प्रभुः।
समयस्ते कृतः सौम्य लोकान्तस्म्परिरक्षितुम्॥ ३॥

सञ्ज्ञिप्य हि पुरा लोकान्मायया स्वयमेव हि।
महार्णवे शयानोऽप्सु मां त्वं पूर्वमजीजनः॥ ४॥

भोगवन्तं ततो नागमनन्तमुदकेशयम्।
मायया जनयित्वा त्वं द्वौ च सत्त्वौ महाबलौ॥५॥

मधुं च कैटभं चैव ययोरस्थिच्यैर्वृता।
इयं पर्वतसम्बाधा मेदिनी चाभवन्मही॥६॥

पद्मे दिव्येऽर्कसङ्काशो नाभ्यामुत्पाद्य मामपि।
प्राजापत्यं त्वया कर्म मयि सर्वं निवेशितम्॥७॥

सोऽहं सञ्ज्यस्तभारो हि त्वामुपासे जगत्पतिम्।
रक्षां विधत्स्व भूतेषु मम तेजस्करो भवान्॥८॥

ततस्त्वमपि दुर्धर्षात्समाद्भावात्सनातनात्।
रक्षार्थं सर्वभूतानां विष्णुत्वमुपजग्मिवान्॥९॥

अदित्यां वीर्यवान्पुत्रो भ्रातऽणां वीर्यवर्धनः।
समुत्पन्नेषु कृत्येषु तेषां साह्याय कल्पसे॥१०॥

स त्वं वित्रास्यमानासु प्रजासु जगतां वर।
रावणस्य वधाकाङ्गी मानुषेषु मनोऽदधाः॥११॥

दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च।
कृत्वा वासस्य नियतिं स्वयमेवात्मना पुरा॥१२॥

स त्वं मनोमयः पुत्रः पूर्णायुर्मानुषेष्विह।
कालोऽयं ते नरश्रेष्ठ समीपमुपर्वितुम्॥१३॥

यदि भूयो महाराज प्रजा इच्छस्युपासितुम्।
वस वा वीर भद्रं त एवमाह पितामहः॥१४॥
अथ वा विजिगीषा ते सुरलोकाय राघव।
सनाथा विष्णुना देवा भवन्तु विगतज्वराः॥१५॥

श्रुत्वा पितामहेनोक्तं वाक्यं कालसमीरितम्।
राघवः प्रहसन्वाक्यं सर्वसंहारमब्रवीत्॥ १६ ॥

श्रुत्वा मे देवदेवस्य वाक्यं परममद्भुतम्।
प्रीतिर्हि महती जाता तवागमनसम्भवा॥ १७ ॥

त्रयाणामपि लोकानां कार्यार्थं मम सम्भवः।
भद्रं तेऽस्तु गमिष्यामि यत एवाहमागतः॥ १८ ॥

हृदतो ह्यसि सम्प्राप्तो न मे तत्र विचारणा।
मया हि सर्वकृत्येषु देवानां वशवर्तिनाम्।
स्थातव्यं सर्वसंहार यथा ह्याह पितामहः॥ १९ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
पितामहवाक्यकथनम् नाम चतुरधिकशततमः सर्गः ॥ ७-१०४ ॥

॥ पञ्चाधिकशततमः सर्गः — दुर्वासोऽभिगमः ॥

तथा तयोः संवद्तोर्दुर्वासा भगवानृषिः।
रामस्य दर्शनाकाङ्क्षी राजद्वारमुपागमत्॥ १ ॥

सोऽभिगम्य तु सौमित्रिमुवाच ऋषिसत्तमः।
रामं दर्शय मे शीघ्रं पुरा मेऽर्थोऽतिवर्तते॥ २ ॥

मुनेस्तु भाषितं श्रुत्वा लक्ष्मणः परवीरहा।
अभिवाद्य महात्मानं वाक्यमेतदुवाच ह॥ ३ ॥

किं कार्यं ब्रूहि भगवन्को वाऽर्थः किं करोम्यहम्।
व्यग्रो हि राघवो ब्रह्मन्मुहूर्तं प्रतिपाल्यताम्॥ ४ ॥

तच्छ्रुत्वा त्रैषिशार्दूलः क्रोधेन कलुषीकृतः।
उवाच लक्ष्मणं वाक्यं निर्दहन्निव चक्षुषा॥५॥

अस्मिन्क्षणे मां सौमित्रे रामाय प्रतिवेदय।
अस्मिन्क्षणे मां सौमित्रे न निवेदयसे यदि॥६॥

विषयं त्वां पुरं चैव शपिष्ये राघवं तथा।
भरतं चैव सौमित्रे युष्माकं या च सन्ततिः॥७॥

न हि शक्ष्याम्यहं भूयो मन्युं धारयितुं हृदि।
तच्छ्रुत्वा घोरसङ्काशं वाक्यं तस्य महात्मनः।
चिन्तयामास मनसा तस्य वाक्यस्य निश्चयम्॥८॥

एकस्य मरणं मेऽस्तु मा भूत्सर्वविनाशनम्।
इति बुद्ध्या विनिश्चित्य राघवाय न्यवेदयत्॥९॥

लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा रामः कालं विसृज्य च।
निस्सृत्य त्वरितं राजा अत्रेः पुत्रं ददर्श ह॥१०॥

सोऽभिवाद्य महात्मानं ज्वलन्तमिव तेजसा।
किं कार्यमिति काकुत्स्थः कृताञ्जलिरभाषत॥११॥

तद्वाक्यं राघवेणोक्तं श्रुत्वा मुनिवरः प्रभुम्।
प्रत्याहं रामं दुर्वासाः श्रूयतां धर्मवत्सल॥१२॥

अद्य वर्षसहस्रस्य समाप्तिस्तपसो मम।
सोऽहं भोजनमिच्छामि यथासिद्धं तवानघ॥१३॥

तच्छ्रुत्वा वचनं राजा राघवः प्रीतमानसः।
भोजनं मुनिमुख्याय यथासिद्धमुपाहरत्॥१४॥

स तु भुत्त्वा मुनिश्रेष्ठस्तदन्नममृतोपमम्।
साधु रामेति सम्भाष्य स्वमाश्रममुपागमत्॥ १५॥

तस्मिन् गते मुनिवरे स्वाश्रमं लक्ष्मणाग्रजः।
संस्मृत्य कालवाक्यानि ततो दुःखमुपागमत्॥ १६॥

दुःखेन च सुसन्ततः स्मृत्वा तद्वोरदर्शनम्।
अवाञ्छुख्वो दीनमना व्याहर्तुं न शशाक ह॥ १७॥

ततो बुद्ध्या विनिश्चित्य कालवाक्यानि राघवः।
नैतदस्तीति निश्चित्य तूष्णीमासीन्महायशाः॥ १८॥

॥ इत्यार्द्धे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
दुर्वासोऽभिगमः नाम पञ्चाधिकशततमः सर्गः ॥ ७-१०५॥

॥ षडधिकशततमः सर्गः — लक्ष्मणपरित्यागः ॥

अवाञ्छुखमथो दीनं दृष्ट्वा सोममिवाप्नुतम्।
राघवं लक्ष्मणो वाक्यं हृष्टो मधुरमब्रवीत्॥ १॥

न सन्तापं महाबाहो मदर्थं कर्तुमर्हसि।
पूर्वनिर्माणवद्वा हि कालस्य गतिरीदृशी॥ २॥

जहि मां सौम्य विस्त्रब्धं प्रतिज्ञां परिपालय।
हीनप्रतिज्ञाः काकुत्स्थ प्रयान्ति नरकं नराः॥ ३॥

यदि प्रीतिर्महाराज यद्यनुग्राह्यता मयि।
जहि मां निर्विशङ्कस्त्वं धर्मं वर्धय राघव॥ ४॥

लक्ष्मणेन तथोक्तस्तु रामः प्रचलितेन्द्रियः।
मन्त्रिणः समुपानीय तथैव च पुरोधस्म्॥ ५॥

अब्रवीच्च तदा वृत्तं तेषां मध्ये स राघवः।
दुर्वासोभिगमं चैव प्रतिज्ञां तापसस्य च ॥ ६ ॥

तच्छ्रुत्वा मन्त्रिणः सर्वे सोपाध्यायाः समासत।
वसिष्ठस्तु महातेजा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ७ ॥

दृष्टमेतन्महाबाहो क्षयं ते रोमहर्षणम्।
लक्ष्मणेन वियोगश्च तव राम महायशः ॥ ८ ॥

त्यजैनं बलवान्कालो मा प्रतिज्ञां वृथा कृताः।
विनष्टायां प्रतिज्ञायां धर्मोऽपि च लयं व्रजेत् ॥ ९ ॥

ततो धर्मे विनष्टे तु त्रैलोक्यं सचराचरम्।
सदेवर्षिगणं सर्वे विनश्येत् न संशयः ॥ १० ॥

स त्वं पुरुषशार्दूल त्रैलोक्यस्याभिपालनात्।
लक्ष्मणेन विना चाद्य जगत्स्वरथं कुरुष्व ह ॥ ११ ॥

तेषां तत्समवेतानां वाक्यं धर्मार्थसंहितम्।
श्रुत्वा परिषदो मध्ये रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १२ ॥

विसर्जये त्वां सौमित्रे मा भूद्धर्मविपर्ययः।
त्यागो वधो वा विहितः साधूनां तूभयं समम् ॥ १३ ॥

रामेण भाषिते वाक्ये बाष्पव्याकुलितेन्द्रियः।
लक्ष्मणस्त्वरितं प्रायात्स्वगृहं न विवेश ह ॥ १४ ॥

स गत्वा सरयूतीरमुपस्पृश्य कृताङ्गलिः।
निगृह्य सर्वस्रोतांसि निःश्वासं न मुमोच ह ॥ १५ ॥

अनिःश्वसन्तं युक्तं तं सशक्राः साप्सरोगणाः।
देवाः सर्विगणाः सर्वे पुष्पैरभ्यकिरंस्तदा ॥ १६ ॥

अदृश्यं सर्वमनुजैः सशरीरं महाबलम्।
प्रगृह्य लक्ष्मणं शक्रस्त्रिदिवं संविवेश ह ॥ १७ ॥

ततो विष्णोश्चतुर्भागमागतं सुरसत्तमाः।
दृष्ट्वा प्रमुदिताः सर्वेऽपूजयन् समहर्षयः ॥ १८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
लक्ष्मणपरित्यागः नाम षडधिकशततमः सर्गः ॥ ७-१०६ ॥

॥ सप्ताधिकशततमः सर्गः — कुशलवाभिषेकः ॥

विसृज्य लक्ष्मणं रामो दुःखशोकसमन्वितः।
पुरोधसं मन्त्रिणश्च नैगमांश्चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥

अद्य राज्येऽभिषेक्ष्यामि भरतं धर्मवत्सलम्।
अयोध्यायाः पतिं वीरं ततो यास्याम्यहं वनम् ॥ २ ॥

प्रवेशयत सम्मारान्माभूत्कालस्य पर्ययः।
अद्यैवाहं गमिष्यामि लक्ष्मणेन गतां गतिम् ॥ ३ ॥

तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं सर्वाः प्रकृतयो भृशम्।
मूर्धभिः प्रणता भूमौ गतसत्त्वा इवाभवन् ॥ ४ ॥

भरतश्च विसंज्ञोऽभूच्छ्रुत्वा रामस्य भाषितम्।
राज्यं विगर्हयामास राघवं चेदमब्रवीत् ॥ ५ ॥

सत्येनाहं शपे राजन्त्वर्गलोके न चैव हि।
न कामये यथा राज्यं त्वां विना रघुनन्दन ॥ ६ ॥

इमौ कुशलवौ राजन्नभिषिञ्च नराधिप।
कोसलेषु कुशं वीरमुत्तरेषु तथा लवम् ॥ ७ ॥

शत्रुघ्नस्य तु गच्छन्तु दूतास्त्वरितविक्रमाः ।
इदं गमनमस्माकं स्वर्गायाख्यातु मा चिरम् ॥८॥

तच्छ्रुत्वा भरतेनोक्तं दृष्ट्वा चापि ह्यधोमुखान् ।
पौरान्दुःखेन सन्तसान्वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥९॥

वत्स राम इमाः पश्य धरणीं प्रकृतीर्गताः ।
ज्ञात्वैषामीप्सितं कार्यं मा चैषां विप्रियं कृथाः ॥ १० ॥

वसिष्ठस्य तु वाक्येन उत्थाप्य प्रकृतीजनम् ।
किं करोमीति काकुत्स्थः सर्वा वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥

ततः सर्वाः प्रकृतयो रामं वचनमब्रुवन् ।
गच्छन्तमनुगच्छामो यत्र राम गमिष्यसि ॥ १२ ॥

पौरेषु यदि ते प्रीतिर्यदि स्नेहो ह्यनुत्तमः ।
सपुत्रदाराः काकुत्स्थ समागच्छाम सत्पथम् ॥ १३ ॥

तपोवनं वा दुर्गं वा नदीमम्भोनिधिं तथा ।
वयं ते यदि न त्याज्याः सर्वान्नो नय ईश्वर ॥ १४ ॥

एषा नः परमा प्रीतिरेष नः परमो वरः ।
हृदता नः सदा प्रीतिस्तवानुगमने नृप ॥ १५ ॥

पौराणां दृढभक्तिं च बाढमित्येव सोऽब्रवीत् ।
स्वकृतान्तं चान्ववेक्ष्य तस्मिन्नहनि राघवः ॥ १६ ॥

कोसलेषु कुशं वीरमुत्तरेषु तथा लवम् ।
अभिषिञ्च्य महात्मानावुभौ रामः कुशीलवौ ॥ १७ ॥

अभिषिक्तौ सुतावङ्के प्रतिष्ठाप्य पुरे ततः ।
परिष्वज्य महाबाहुर्मूर्ध्युपाग्राय चासकृत् ॥ १८ ॥

रथानां तु सहस्राणि नागानामयुतानि च।
दशायुतानि चाश्वानामेकैकस्य धनं ददौ॥ १९॥

बहुरत्नौ बहुधनौ हृष्टपुष्टजनावृतौ।
स्वे पुरे प्रेषयामास भ्रातरौ तु कुशीलवौ॥ २०॥

अभिषिञ्च सुतौ वीरौ प्रतिष्ठाप्य पुरे तदा।
दूतान्तस्म्रेषयामास शत्रुग्नाय महात्मने॥ २१॥

॥ इत्यार्थे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
कुशलवाभिषेकः नाम सप्ताधिकशततमः सर्गः ॥ ७-१०७॥

॥ अष्टाधिकशततमः सर्गः — विभीषणाद्यादेशः ॥

ते दूता रामवाक्येन चोदिता लघुविक्रमाः।
प्रजग्मुर्मधुरां शीघ्रं चक्रुर्वासं न चाध्वनि॥ १॥

ते तु त्रिभिरहोरात्रैः सम्प्राप्य मधुरामथ।
शत्रुग्नाय यथातत्त्वमाचरव्युः सर्वमेव तत्॥ २॥

लक्ष्मणस्य परित्यागं प्रतिज्ञां राघवस्य च।
पुत्रयोरभिषेकं च पौरानुगमनं तथा॥ ३॥

कुशस्य नगरी रम्या विन्द्यपर्वतरोधसि।
कुशावतीति नाम्ना सा कृता रामेण धीमता।
श्रावस्तीति पुरी रम्या श्राविता च लवस्य ह॥ ४॥

अयोध्यां विजनां कृत्वा राघवो भरतस्तथा।
स्वर्गस्य गमनोद्योगं कृतवन्तौ महारथौ॥ ५॥

एवं सर्वं निवेद्याशु शत्रुघ्नाय महात्मने।
विरेमुस्ते ततो दूतास्त्वर राजेति चाब्रुवन्॥६॥

तच्छ्रुत्वा घोरसङ्काशं कुलक्षयमुपस्थितम्।
प्रकृतीस्तु समानीय काञ्चनं च पुरोधसम्॥७॥

तेषां सर्वं यथावृत्तमब्रवीद्रघनन्दनः।
आत्मनश्च विपर्यासं भविष्यं भ्रातृभिः सह॥८॥

ततः पुत्रद्वयं वीरः सोऽभ्यषिञ्चन्नराधिपः।
सुबाहुर्मधुरां लेभे शत्रुघाती च वैदिशम्॥९॥

द्विधा कृत्वा तु तां सेनां माधुरीं पुत्रयोर्द्वयोः।
धनं च युक्तं कृत्वा वै स्थापयामास पार्थिवः॥१०॥

सुबाहुं मधुरायां च वैदेशे शत्रुघातिनम्।
ययौ स्थाप्य तदाऽयोध्यां रथेनैकेन राघवः॥११॥

स ददर्श महात्मानं ज्वलन्तमिव पावकम्।
सूक्ष्मक्षौमाम्बरधरं मुनिभिः सार्धमक्षयैः॥१२॥

सोऽभिवाद्य ततो रामं प्राञ्जलिः प्रयतेन्द्रियः।
उवाच वाक्यं धर्मज्ञं धर्ममेवानुचिन्तयन्॥१३॥

कृत्वाभिषेकं सुतयोर्द्वयो राघवनन्दन।
तवानुगमने राजन्विद्धि मां कृतनिश्चयम्॥१४॥

न चान्यदपि वक्तव्यमतो वीर न शासनम्।
विलोक्यमानमिच्छामि मद्विधेन विशेषतः॥१५॥

तस्य तां बुद्धिमङ्गीबां विज्ञाय रघुनन्दनः।
बाढमित्येव शत्रुघ्नं रामो वाक्यमुवाच ह॥१६॥

तस्य वाक्यस्य वाक्यान्ते वानराः कामरूपिणः ।
ऋक्षराक्षससङ्घाश्च समापेतुरनेकशः ॥ १७ ॥

सुग्रीवं ते पुरस्कृत्य सर्वं एव समागताः ।
तं रामं द्रष्टुमनसः स्वर्गायाभिमुखं स्थितम् ॥ १८ ॥

देवपुत्रा ऋषिसुता गन्धर्वाणां सुतास्तथा ।
रामक्षयं विदित्वा ते सर्वं एव समागताः ॥ १९ ॥

ते राममभिवाद्योचुः सर्वे वानरराक्षसाः ।
तवानुगमने राजन्सम्प्राप्ताः कृतनिश्चयाः ॥ २० ॥

यदि राम विनास्माभिर्गच्छेस्त्वं पुरुषोत्तमः ।
यमदण्डमिवोद्यम्य त्वया स्म विनिपातिताः ॥ २१ ॥

तैरैवमुक्तः काकुत्स्थो बाढमित्यब्रवीत् स्मयन् ॥ २२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे रामं सुग्रीवोऽपि महाबलः ।
प्रणम्य विधिवद्वीरं विज्ञापयितुमुद्यतः ॥ २३ ॥

अभिषिच्याङ्गदं वीरमागतोऽस्मि नरेश्वर ।
तवानुगमने राजन्विद्धि मां कृतनिश्चयम् ॥ २४ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामो रमयतां वरः ।
वानरेन्द्रमथोवाचं मैत्रं तस्यानुचिन्तयन् ॥ २५ ॥

सखे शृणुष्व सुग्रीव न त्वयोऽहं विनाकृतः ।
गच्छेयं देवलोकं वा परमं वा पदं महत् ॥ २६ ॥

बिभीषणमथोवाच राक्षसेन्द्रं महायशाः ।
यावत्प्रजा धरिष्यन्ति तावत्त्वं वै बिभीषण ।
राक्षसेन्द्रं महावीर्यं लङ्घास्थस्त्वं धरिष्यसि ॥ २७ ॥

यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी।
यावच्च मत्कथा लोके तावद्राज्यं तवास्त्वह ॥ २८ ॥

शासितस्त्वं सखित्वेन कार्यं ते मम शासनम्।
प्रजाः संरक्ष धर्मेण नोत्तरं वकुर्मर्हसि ॥ २९ ॥

किञ्चान्यद्वकुमिच्छामि राक्षसेन्द्र महामते ॥ ३० ॥

आराधय जगन्नाथमिक्ष्वाकुकुलदैवतम्।
आराधनीयमनिशं स्वैदैवैः सवासवैः ॥ ३१ ॥

तथेति प्रतिजग्राह रामवाक्यं विभीषणः।
राजा राक्षसमुख्यानां राघवाज्ञामनुस्मरन् ॥ ३२ ॥

तमेवमुक्त्वा काकुत्स्थो हनूमन्तमथाब्रवीत्।
जीविते कृतबुद्धिस्त्वं मा प्रतिज्ञां विलोपय ॥ ३३ ॥

मत्कथाः प्रचरिष्यन्ति यावल्लोके हरीश्वर।
तावद्रमस्व सुप्रीतो मद्वाक्यमनुपालयन् ॥ ३४ ॥

एवमुक्तस्तु हनुमाब्राघवेण महात्मना।
वाक्यं विज्ञापयामास परं हर्षमवाप्य च ॥ ३५ ॥

यावत्तव कथा लोके विचरिष्यति पावनी।
तावत्स्थास्यामि मेदिन्यां तवाज्ञामनुपालयन् ॥ ३६ ॥

जाम्बवन्तं तथोक्त्वा तु वृद्धं ब्रह्मसुतं तथा।
मैन्दं च द्विविदं चैव पञ्च जाम्बवता सह।
यावत्कलिश्च सम्प्राप्तस्तावज्जीवत सर्वदा ॥ ३७ ॥

तानेवमुक्त्वा काकुत्स्थः सर्वास्तानृक्षवानरान्।
उवाच बाढं गच्छध्वं मया सार्धं यथेष्पिसतम् ॥ ३८ ॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
विभीषणाद्यादेशः नाम अष्टाधिकशततमः सर्गः ॥ ७-१०८ ॥

॥ नवाधिकशततमः सर्गः — श्रीराममहाप्रस्थानम् ॥

प्रभातायां तु शर्वर्या पृथुवक्षा महायशाः ।
रामः कमलपत्राक्षः पुरोधसमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

अग्निहोत्रं व्रजत्वग्ने दीप्यमानं सह द्विजैः ।
वाजपेयातपत्रं च शोभमानं महापथे ॥ २ ॥

ततो वसिष्ठस्तेजस्वी सर्वं निरवशेषतः ।
चकार विधिवद्धर्मं महाप्रास्थानिकं विधिम् ॥ ३ ॥

ततः सूक्ष्माम्बरधरो ब्रह्ममार्वत्यन्यरम् ।
कुशान्गृहीत्वा पाणिभ्यां प्रसज्य प्रययावथ ॥ ४ ॥

अव्याहरन्कचित्किञ्चिन्निश्चेष्टो निःसुखः पथि ।
निर्जगाम गृहात्तस्मादीप्यमान इवांशुमान् ॥ ५ ॥

रामस्य दक्षिणे पार्श्वे सपद्मा श्रीरपाश्रिता ।
सर्वे तु हीर्महादेवी व्यवसायस्तथाग्रतः ॥ ६ ॥

शरा नानाविधाश्चापि धनुरायतमुत्तमम् ।
तथाऽऽयुधानि ते सर्वे ययुः पुरुषविग्रहाः ॥ ७ ॥

वेदा ब्राह्मणरूपेण गायत्री सर्वरक्षिणी ।
ओङ्कारोऽथ वषङ्कारः सर्वे राममनुब्रताः ॥ ८ ॥

ऋषयश्च महात्मानः सर्वं एव महीसुराः ।
अन्वगच्छन्महात्मानं स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ ९ ॥

तं यान्तमनुगच्छन्ति ह्यन्तः पुरचराः स्त्रियः।
सवृद्धबालदासीकाः सर्वर्षवरकिङ्कराः ॥ १० ॥

सान्तः पुरश्च भरतः शत्रुघ्नसहितो ययौ।
रामं गतिमुपागम्य साम्रिहोत्रमनुव्रतः ॥ ११ ॥

ते च सर्वे महात्मानः साम्रिहोत्राः समागताः।
सपुत्रदाराः काकुत्थमनुजग्मुर्महामतिम् ॥ १२ ॥

मन्त्रिणो भृत्यवर्गाश्च सपुत्रपशुबान्धवाः।
सर्वे सहानुगा राममन्वगच्छन्प्रहृष्टवत् ॥ १३ ॥

ततः सर्वाः प्रकृतयो हृष्टपुष्टजनावृताः।
गच्छन्तमन्वगच्छस्तं राघवं गुणरञ्जिताः ॥ १४ ॥

ततः सखीपुमांसस्ते सपक्षिपशुवाहनाः।
राघवस्यानुगाः सर्वे हृष्टा विगतकल्पषाः ॥ १५ ॥

स्नाताः प्रमुदिताः सर्वे हृष्टाः पुष्टश्च वानराः।
दृढं किलकिलाशब्दैः सर्वं राममनुव्रतम् ॥ १६ ॥

न तत्र कश्चिद्दीनो वा ब्रीडितो वाऽपि दुःखितः।
हृष्टं समुदितं सर्वं बभूव परमाद्दुतम् ॥ १७ ॥

द्रष्टुकामोऽथ निर्यान्तं रामं जानपदो जनः।
यः प्राप्तः सोऽपि दृष्ट्वैव स्वर्गायानुगतो मुदा ॥ १८ ॥

ऋक्षवानरक्षांसि जनाश्च पुरवासिनः।
आगच्छन्परया भक्त्या पृष्ठतः सुसमाहिताः ॥ १९ ॥

यानि भूतानि नगरेऽप्यन्तर्धानं गतानि च।
राघवं तान्यनुययुः स्वर्गाय समुपस्थितम् ॥ २० ॥

यानि पश्यन्ति काकुत्स्थं स्थावराणि चराणि च।
सर्वाणि रामगमने ह्यनुजग्मुर्हि तान्यपि॥२१॥

नोच्छ्वसत्तदयोध्यायां सुसूक्ष्ममपि दृश्यते।
तिर्यग्योनिगताश्चापि सर्वे राममनुव्रताः॥२२॥

॥इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
श्रीराममहाप्रस्थानम् नाम नवाधिकशततमः सर्गः ॥७-१०९॥

॥दशाधिकशततमः सर्गः — सहानुगश्रीरामस्वर्गारोहः ॥

अध्यर्धयोजनं गत्वा नदीं पश्चान्मुखाश्रिताम्।
सरयूं पुण्यसलिलां ददर्श रघुनन्दनः॥१॥

तां नदीमाकुलावर्तीं सर्वत्रानुसरन्नपः।
आगतः सप्रजो रामस्तं देशं रघुनन्दनः॥२॥

अथ तस्मिन्मुहूर्ते तु ब्रह्मा लोकपितामहः।
सर्वैः परिवृतो देवैर्त्रैषभिश्च महात्मभिः॥३॥

आययौ यत्र काकुत्स्थः स्वर्गाय समुपस्थितः।
विमानशतकोटीभिर्दिव्याभिरभिसंवृतः॥४॥

दिव्यतेजोवृतं व्योमं ज्योतिर्भूतमनुत्तमम्।
स्वयम्प्रभैः स्वतेजोभिः स्वर्गीभिः पुण्यकर्मभिः॥५॥

पुण्या वाता ववुश्वैव गन्धवन्तः सुखप्रदाः।
पपात पुष्पवृष्टिश्च देवैर्मुक्ता महौघवत्॥६॥

तस्मिंस्तूर्यशतैः कीर्णे गन्धर्वाप्सरसङ्कुले।
सरयूसलिलं रामः पञ्चां समुपचक्रमे॥७॥

ततः पितामहो वाणीमन्तरिक्षादभाषत।
आगच्छ विष्णो भद्रं ते दिष्ठा प्राप्तोऽसि राघव॥८॥

भ्रातृभिः सह देवाभैः प्रविशस्व स्विकां तनुम्।
यामिच्छसि महाबाहो तां तनुं प्रविश स्विकाम्।
वैष्णवीं तां महातेजस्तद्वाकाशं सनातनम्॥९॥

त्वं हि लोकगतिर्देव न त्वां केचित्प्रजानते।
ऋते मायां विशालाक्षीं तव पूर्वपरिग्रहाम्।
त्वामचिन्त्यं महद्भूतमक्षयं सर्वसङ्ख्रहम्॥१०॥

यामिच्छसि महातेजस्तां तनुं प्रविश स्वयम्॥११॥

ां विशालाक्षीं तव पूर्वपरिग्रहाम्।
पितामहवचः श्रुत्वा विनिश्चित्य महामतिः।
विवेश वैष्णवं तेजः सशरीरः सहानुजः॥१२॥

ततो विष्णुमयं देवं पूजयन्ति स्म देवताः।
साध्या मरुदणाश्चैव सेन्द्राः साम्निपुरोगमाः॥१३॥

ये च दिव्या ऋषिगणा गन्धर्वाप्सरसश्च याः।
सुपर्णनागयक्षाश्च दैत्यदानवराक्षसाः॥१४॥

सर्वं पुष्टं प्रमुदितं सुसम्पूर्णमनोरथम्।
साधु साध्विति तैर्देवैस्त्रिदिवं गतकल्मषम्॥१५॥

अथ विष्णुर्महातेजाः पितामहमुवाच ह।
एषां लोकं जनौघानां दातुर्महसि सुव्रत॥१६॥

इमे हि सर्वे स्नेहान्मामनुयाता यशस्विनः।
भक्ता हि भजितव्याश्च त्यक्तात्मानश्च मत्कृते॥ १७॥

तच्छ्रुत्वा विष्णुवचनं ब्रह्मा लोकगुरुः प्रभुः।
लोकान्सान्तानिकान्नाम यास्यन्तीमे समागताः॥ १८॥

यच्च तिर्यग्गतं किञ्चित्त्वामेवमनुचिन्तयत्।
प्राणांस्त्यक्ष्यति भक्त्या वै तत्सन्ताने निवत्स्यति॥ १९॥

सर्वैर्ब्रह्मगुणैर्युक्ते ब्रह्मलोकादनन्तरे॥ २०॥

वानराश्च स्विकां योनिमृक्षाश्चैव तथा ययुः।
येभ्यो विनिस्सृताः सर्वे सुरेभ्यः सुरसम्भवाः॥ २१॥

तेषु प्रविविशो चैव सुग्रीवः सूर्यमण्डलम्।
पश्यतां सर्वदेवानां स्वान्पितऽन्प्रतिपेदिरे॥ २२॥

तथोक्तवति देवेशो गोप्रतारमुपागताः।
भेजिरे सरयूं सर्वे हर्षपूर्णाश्रुविक्ळवाः॥ २३॥

अवगाह्य जलं यो यः प्राणी ह्यासीत् प्रहृष्टवत्।
मानुषं देहमुत्सृज्य विमानं सोऽध्यरोहत॥ २४॥

तिर्यग्योनिगतानां च शतानि सरयूजलम्।
सम्प्राप्य त्रिदिवं जग्मुः प्रभासुरवपूषि च।
दिव्या दिव्येन वपुषा देवा दीप्ता इवाभवन्॥ २५॥

गत्वा तु सरयूतोयं स्थावराणि चराणि च।
प्राप्य तत्तोयविक्लेदं देवलोकमुपागमन्॥ २६॥

तस्मिन्नपि समापन्ना ऋक्षवानरराक्षसाः।
तेऽपि स्वर्गं प्रविविशुर्द्दहान्निक्षिप्य चाम्भसि॥ २७॥

ततः समागतान्सर्वान्स्थाप्य लोकगुरुर्दिवि।
जगाम त्रिदशैः सार्धं सदा हृष्टेर्दिवं महत्॥२८॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
सहानुगश्रीरामस्वर्गारोहः नाम दशाधिकशततमः सर्गः ॥ ७-११० ॥

॥ एकादशाधिकशततमः सर्गः — श्रीमद्रामायणफलश्रुतिः ॥

एतावदेतदाख्यानं सोत्तरं ब्रह्मपूजितम्।
रामायणमिति ख्यातं मुख्यं वाल्मीकीना कृतम्॥ १ ॥

ततः प्रतिष्ठितो विष्णुः स्वर्गलोके यथा पुरम्।
येन व्यासमिदं सर्वं त्रैलोक्यं सच्चराचरम्॥ २ ॥

ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः।
नित्यं शृणवन्ति सन्तुष्टाः दिव्यं रामायणं दिवि॥ ३ ॥

इदमारख्यानमायुष्यं सौभाग्यं पापनाशनम्।
रामायणं वेदसमं श्राद्धेषु श्रावयेद्बुधः॥ ४ ॥

अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनम्।
सर्वपापैः प्रमुच्येत पदमप्यस्य यः पठेत्॥ ५ ॥

पापान्यपि च यः कुर्यादहन्यहनि मानवः।
पठत्येकमपि श्लोकं पापात्स परिमुच्यते॥ ६ ॥

वाचकाय च दातव्यं वस्त्रं धेनुं हिरण्यकम्।
वाचके परितुष्टे तु तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः॥ ७ ॥

एतदाख्यानमायुष्यं पठन्नामायणं नरः।

सपुत्रपौत्रो लोकेऽस्मिन्नेत्य चेह महीयते॥८॥

अयोध्याऽपि पुरी रम्या शून्या वर्षगणान्बहून्।

ऋषभं प्राप्य राजानं निवासमुपयास्यति॥९॥

एतदाख्यानमायुष्यं सभविष्यं सहोत्तरम्।

कृतवान्यचेतसः पुत्रस्तद्व्याप्यन्वमन्यत ॥ १० ॥

अश्वमेघसहस्रस्य वाजपेयायुतस्य च।

लभते श्रावणादेव सर्गस्यैकस्य मानवः॥ ११ ॥

प्रयागादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा।

नैमिशादीन्यरण्यानि कुरुक्षेत्रादिकान्यपि।

गतानि तेन लोकेऽस्मिन्नेन रामायणं श्रुतम्॥ १२ ॥

हेमभारं कुरुक्षेत्रे ग्रस्ते भानौ प्रयच्छति।

यश्च रामायणं लोके शृणोति सदृशावुभौ॥ १३ ॥

सम्यक्छद्वासमायुक्तः शृणुते राघवीं कथाम्।

सर्वपापात्रमुच्येत विष्णुलोकं स गच्छति॥ १४ ॥

आदिकाव्यमिदं त्वार्षं पुरा वाल्मीकिना कृतम्।

यः शृणोति सदा भक्त्या स गच्छेद्वैष्णवीं तनुम्॥ १५ ॥

पुत्रदाराश्च वर्धन्ते सम्पदः सन्ततिस्तथा।

सत्यमेतद्विदित्वा तु श्रोतव्यं नियतात्मभिः॥ १६ ॥

गायत्र्याश्च स्वरूपं तद्रामायणमनुत्तमम्॥ १७ ॥

अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनम्।

सर्वपापैः प्रमुच्येत पदमप्यस्य यः पठेत्॥ १८ ॥

यः पठेच्छृणुयान्नित्यं चरितं राघवस्य ह।
भक्त्या निष्कल्प्यो भूत्वा दीर्घमायुरवास्तुयात्॥ १९॥

चिन्तयेद्राघवं नित्यं श्रेयः प्राप्तुं य इच्छति।
श्रावयेदिदमाख्यानं ब्राह्मणेभ्यो दिने दिने॥ २०॥

यस्त्विदं रघुनाथस्य चरितं सकलं पठेत्।
सोऽसुक्षये विष्णुलोकं गच्छत्येव न संशयः॥ २१॥

पिता पितामहस्तस्य तथैव प्रपितामहः।
तत्पिता तत्पिता चैव विष्णुं यान्ति न संशयः॥ २२॥

चतुर्वर्गप्रदं नित्यं चरितं राघवस्य तु।
तस्माद्यत्वता नित्यं श्रोतव्यं परमं सदा॥ २३॥

शृणवन्नामायणं भक्त्या यः पादं पदमेव वा।
स याति ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा॥ २४॥

एवमेतत्पुरावृत्तमाख्यानं भद्रमस्तु वः।
प्रव्याहरत विस्तव्यं बलं विष्णोः प्रवर्धताम्॥ २५॥

॥ इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये उत्तरकाण्डे
श्रीमद्रामायणफलश्रुतिः नाम एकादशाधिकशततमः सर्गः
॥ ७-११॥

